

RADVLPHI CVDWORTHI
SYSTEMA
INTELLECTVALE
TOMVS I.

Systema
INTELLECTUALE
VNIVERSI.

VICTORIA

CONFUSIO

Epicurus

Strato

RELIGIO

Pythagoras

Anaximander

THEISTA

ATHEISTA

φέρε δή, πῶς ἄν τις μὴ θυμῷ λέγοι περὶ θεῶν ὡς εἰσίν; ἀνάγκη γὰρ δὴ χαλεπῶς φέρειν καὶ μισεῖν ἐκείνους οἱ τούτων ἡμῖν αἴτιοι τῶν λόγων γεγένηνται καὶ γίγνονται. Plato. L. 10. de Leg.

R CUDWORTH DD

RADVLPHI CVDWORTHI,

THEOL. D. ET IN ACADEMIA CANTABRIGIENSI PROFESSORIS

SYSTEMA INTELLECTVALE

HVIVS VNIVERSI

SEV

DE VERIS NATVRAE RERVM ORIGINIBVS COMMENTARII

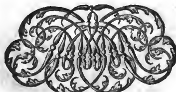
QVIBVS OMNIS EORVM PHILOSOPHIA, QVI DEVM ESSE NEGANT, FVNDITVS EVERTITVR.

ACCEDVNT RELIQVA EIVS OPVSCVLA.

IOANNES LAVRENTIVS MOSHEMIVS,

THEOL. D. SEREN. DVCIS BRVNSV. A CONSILIIS RERVM SANCTIORVM, ABBAS COENOBIORVM VALLIS S. MARIAE ET LAPIDIS S. MICHAELIS, RELIQVA

OMNIA EX ANGLICO LATINE VERTIT, RECENSVIT, VARIISQVE OBSERVATIONIBVS ET DISSERTATIONIBVS ILLVSTRAVIT ET AVXIT.

IENAE,
SVMTV VIDVAE MEYER.
M DCC XXXIII.

SERENISSIMO,
CELSISSIMOQVE PRINCIPI
AC DOMINO

DOMINO
LVDOVICO RVDOLPHO

DVCI BRVNSVICENSIVM ET LVNEBVRGENSIVM
REGNANTI
PATRIAE PATRI

PRINCIPI PIO,

ERVDITO, FELICI, OPTIMO
DOMINO SVO LONGE CLEMENTISSIMO

GLORIAM, FELICITATEM, VITAM, SALVTEM
FAVSTA DENIQVE QVAEVIS
ANIMO SVBMISSO
PRECATVR.

IOANNES LAVRENTIVS MOSHEMIVS.

S E R E N I S S I M E
CELSISSIMEQVE DVX!
DOMINE LONGE CLEMENTISSIME.

Ovo more, vixque adhuc apud eos uſitato, qui rectoribus huius orbis lucubrationes ſuas offerunt, compellare TE audeo, quum hoc volumen SERENISSIMO NOMINI TVO conſecratum eſſe iubeo. Solent, qui ingenii ſui monumenta principibus humani generis viris dedicant,

tenuitatem plerumque & exilitatem munerum suorum ipsimet accusare. Nil, aiunt, donamus, quod personis vestris, quod splendore & magnificentia vestra, quod animis vestris excelsis & sublimibus dignum sit, GLORIOSISSIMI PRINCIPES: humilia, demissa, abiecta sunt omnia nostra, & de pulvere vix sese extollunt: At vos animum, quod immortale quoque Numen solet, spectare & ex illo unice munusculorum nostrorum pretium metiri decet. Vtantur hac, quibus placet, formula, si res, si locus, si patronus, eam postulare videatur: nolim ego consuetudini, quam maximorum virorum auctoritas roboravit, derogare. Me vero nunc, CLEMENTISSIME DOMINE, ipsa magnitudo animi TVI, ipsa virtus TVA, quam tot documentis cognitam habeo, incomparabilis, ipsa illa perennis gloria, quam TIBI collegisti merito TVO, incitat, ut tritam hancce viam deseram. Valete veteres dedicationum formulae: me novam & insolitam recitare iuvat. Accipe, inquam, DOMINE, volumen TE atque augusta persona TVA dignum, munus non ieiunum & parvum, sed magnum, illustre, pretiosum, donum non contemtum, sed quod nec TV ipse purpura TVA indignum iudicaveris.

TVA sunt, non ignoro, universa, quae magna & grandia inter homines vocari solent. Sanguine cretus illustrissimo, facta & res gestas maiorum si minus superas, aequas certe, summoque inter capita terrarum orbis loco positus, radios inde spargis aciem etiam illorum praestringentes, qui acutissimis ceteroquin oculis valere sibi videntur. Accedunt indies, divino favore, nova bonis & fortunis TVIS ornamenta, eaque splendidissima; utque annis crescis, ita gloria, dignitate, veneratione, maiestate amplificaris. Hic publicae maiestatis splendor quum sese mihi obiicit, efficit facile, ut confitear, longe infra TE posita esse omnia, quae a mei ordinis hominibus, ut ingenio & eruditione mortalibus praestent omnibus, ad solium TVVM deferri possunt. Sed TV ipse, GLORIOSE PRINCEPS, externa haecce honoris insignia, quae ceteros in admirationem &

stupo-

ſtuporem vel invitos rapiunt, tametſi non deſpicias, tamquam praepotentis Dei beneficia, in minimis tamen bonis TVIS ponis, longeque alio nomine MAGNVS videri vis, quam rebus illis, quae ſenſus feriunt & oculos magis, quam rationem & animum, capiunt. Pietatis atque germanae religionis ſincerum ſtudium; animus celſus & humana quaevis contemnens, amor civium, munificentia incredibilis, ſumma erga humillimos etiam humanitas, & clementia, verae eruditionis denique atque litterarum, quibus humani generis felicitas ſuſtentatur & communitur, cupiditas inexhauſta: haec illa demum ſunt, quae TV putas eſſe magna & egregia: his dotibus civibus TVIS TE commendare, his fulgere cupis: his virtutibus Europae univerſae, his Germaniae noſtrae, GRANDIS, MAGNVS, INCLYTVS videri unice vis, & iamdudum videris. Quae dum cogito & in memoriam revoco, ipſa me iuſtitia & aequitas vult formulam illam repetere, quam dixi, nec ullo modo dubitare, quin eximium, praeclarum & gratiſſimum munus TIBI afferam.

Hominis librum vides, qui, ut mediocri fuerit inter reliquos auctoritate, virtute tamen, eruditione, ingenuitate, pietate a poſteris obtinuit, ut memoriam eius colant, nec venerari deſinant. Talis TIBI vir puſillus & humilis videri nullo modo poterit, qui tanta es animi praeſtantia, ut non titulis, non opibus, non honoribus, non potentia, ſed virtute una & recte factis dignitatem & pretium hominum aeſtimes. Librum TIBI trado, in quo admirabili acumine ac ſollertia nefariae illorum argutiae ac ſubtiliſtates diſiiciuntur ac profligantur, qui gigantum more cum Deo pugnant & pietati omni ac religioni aeternam inimicitiam denuntiant. Hunccine librum TV, DOMINE, aſpernari poteris, qui & ipſe Deum ſancte colis, & TVOS non modo, ſed omnes omnino homines, pietati ac religioni deditiſſimos eſſe, ex animo voves? qui cultu ſupremi Numinis ſalutem humani generis contineri, hocque neglecto, fore, ut funditus ſubvertatur felicitas omnis, profiteri non vereris? qui nullos magis execraris ac deteſtaris, quam

 id

id genus, quod in ſuam perniciem ingenioſum eſt, Deoque obluctando ſibimet ipſi perennes miſerias, reliquis mortalibus dolores, aegritudines, miſerias, moleſtias comparat? Gaudebis potius, ſcio, ex TVIS aliquem hominem nulla re alia, quam beneficentia & clementia TVA, nobilem, in eiusmodi volumine vertendo, poliendo, ornando tempus, quod officia vacuum reliquerunt, conſumſiſſe. Opus ad TE defero, quod fatentur univerſi eruditione exquiſita & admirabili interiorum litterarum copia refertum eſſe: cuius lectionem plurimi adhuc deſiderarunt, pauci conſequuti ſunt. TE ne, PRINCIPVM ERVDITISSIME, putem, tam inſigne opus parvi habiturum eſſe, qui litterarum & eruditionis amore totus ferves, qui homines illis imbutos unus foves, ornas, complecteris, qui graviores pro republica curas & ſollicitudines lectione varii generis librorum, eruditorum hominum colloquiis, meditatione denique, temperas & condis. Laus haec tota TVA eſt, DOMINE, quod otium, ſi quod modo TIBI relinquunt ardua negotia, litterarum fallis dulcedine: quae ſi TVO exemplo ad omnes propagaretur, quos Germania colit, PRINCIPES, quanta ſaeculi noſtri foret felicitas? De meis, quae volumini huic acceſſerunt, cogitatis, etſi, quod fas eſt, modice ſentio, nec tamen dubito, quin accepta, immo non contemnenda TIBI ſint futura. Id egi, ne beneficiis TVIS indignus viderer: pietati, religioni, ſupremi Numinis gloriae conſulere pro viribus volui: de litteris bene mereri conatus ſum: Academiae TVAE nomen & decus pro facultate mea, tenui licet ac infirma, illuſtrare ſtudui. Horum conſiliorum nullum a TE ſcio ſperni ac reiici, quamvis ſaepenumero eventu deſtituantur exoptato. Quod ſi auſis meis excidi, magnis tamen auſis excidi: TIBI vero magna conſtanter & fortiter moliri, quae animi TVI vis eſt, idem eſt, quod perficere ac exſequi.

Fidem feci formulae, qua TE compellare auſus ſum; CLEMENTISSIME DVX: reſtat, ut de cauſſis aliquid dicam, quibus me adductum ſenſi, ut ad TE hunc librum inſtitue-

inſtituerem. Poſcunt hoc a me leges epiſtolarum huius generis. Sed qui unam harum legum neglexi, reliquas etiam ſecure, nec imprudenter, ut arbitror, repudio. TV mihi commemorandus eſſes, DOMINE, ſi his in rationibus exponendis facundus eſſe vellem, TVA magnitudo, TVAE virtutes, TVA gloria praedicanda. At de hiſce rebus quid dicerem, praeter id, quod in ore iamdudum univerſae Europae verſatur? TVA erga me inſignis clementia extollenda & verbis explicanda eſſet. Sed ne haec quidem eos fugit, quibus vel leviter notus ſum. TV, DOMINE, per hoſce novem annos talem TE mihi praebuiſti, qualis TOTI PATRIAE es, id eſt, PATREM: TV praemiis, TANTO PRINCIPE dignis, me TIBI totum adſeruiſti: TV Muſas meas humi repere & cum rerum, quibus litterarum ſtudia carere nequeunt, inopia conflictari noluiſti: TV toties publice, quamvis aride & tenuiter, differentem praeſentia, benevolentia, attentione TVA animaſti: TV rebus magnis gerendis natura imparem ut ipſum ingenii mei modum labore ſuperare conarer, auctoritate TVA excitaſti: TV denique voluntatem cum virium imbecillitate luctantem, ne animum abiicerem, clementia TVA ſuſtentaſti. Et, quod maximum eſt, haec omnia non rogatus, non precibus victus, non monitus, ſed ſponte TVA, ſola animi celſitudine ductus, feciſti. Ingens differendi & laudandi materia: ſed quid ea referre iuvat, quae publice conſtant, ego vero vix ſine verecundia recitare poſſum. Patere igitur, DOMINE, ut tota haec epiſtola a communi dedicandi norma abeat & novam omni ex parte formam referat.

DEVS TE, MAGNE PRINCEPS, ingentibus ornatum animi & fortunae dotibus, ſublimi valde loco inter generis humani tutores & orbis terrarum fulcra collocavit: Faxit idem, ut haec diuturna ſit felicitas TVA: Paſcat ille mentem TVAM exquiſito benignitatis ſuae ſenſu, bonorumque coeleſtium & perennium ſvavitate repleat: tantum ille corpori TVO roboris addat indies, quantum tempus & laborioſa reipublicae procuratio de eo deterit: TVVM denique CELSISSIMAEQVE DOMVS ſplendorem &

gloriam

gloriam laetissima quotidie capere incrementa iubeat: Transeas, DOMINE, divino beneficio, metam illam, qua mortalium annos & tempora supremus rerum nostrarum arbiter descripsit: numquam iacentes, numquam laborantes, numquam afflictos cives TVOS videas: adspicias SERENISSIMOS non modo NEPOTES felicissimis & celsissimis iunctos coniugiis, sed etiam in PRONEPOTVM virtutibus & praestantia imaginem futurae generis humani felicitatis diu intuearis. Vale, DVX CLEMENTISSIME, hominemque tueri perge, quem beneficiis, munificentia, clementia TVA adhuc extulisti. Dabam in Academia TVA Iulia ipsis Kal. Martii A. M DCC XXXIII.

ILLV-

(o)

ILLVSTRISSIMO VIRO,

HENEAGIO, DOMINO DE FINCA,

BARONI DAVENTRIAE,

MAGNO ANGLIAE CANCELLARIO, REGISQVE A CONSILIIS SANCTIORIBVS,

S. P.

ILLVSTRISSIME VIR!

Ot atque tanta, quae liberaliter olim in me contuliſti, beneficia dudum id a me flagitarunt, ut, ſi quam nactus eſſem opportunitatem, publicum eis monumentum, grati animi teſtandi cauſſa, ſtatuerem. Itaque librum hunc quum emittere decreviſſem, illuſtriſſimo Nomini TVO eum dedicare atque conſecrare, nil dubitavi. Tanta eſt in TE ingenii vis, DOMINE, & perſpicacitas, tanta iudicii firmitas, tanta denique doctrinae atque eruditionis aliunde petitae copia, ut meliorem labori meo & intelligentiorem patronum fruſtra quaeſiviſſem. Quam vero in TE cognovi eſſe, inſignis erga Deum pietas & incredibile religionis ſtudium, nullo modo me dubitare ſinunt, fore, ut eatenus libenter patrocinium ſuſcipias voluminis, quod unice ad Dei religioniſque defenſionem comparatum eſt, quoad per admiſſa forte in eo vitia deformitatesque licuerit. Minime omnium a me impetro, ut hac noſtra aetate, qua plena ſunt omnia hominum, qui ſcelera quaevis ſine

ne

ne metu committunt, ac vel nihil esse certi vociferantur, vel omnia plane sacra contemnunt & reiiciunt, conatum huius generis aut inutilem aut a temporum rationibus disiunctum TIBI visum iri, credam.

Hic mihi sese ingens laudum ac virtutum TVARVM campus aperit, in quo libere vagari & excurrere posset oratio, partim ut dignum meritis TVIS praemium publice persolveretur, partim ut alii ad TVI aemulationem accenderentur. Sed, ut taceam, non minorem hoc institutum eloquentiam flagitare, quam TVA est, non sum nescius, tantam esse animi TVI excellentiam & magnitudinem, ut longe ducas suavius, quae recta sunt & laudabilia gerere, quam eorum, quae praeclare a TE gesta sunt, repetitam commemorationem intelligere. Quare, missis omnibus, quibus minime delectaris, elogiis, preces tantum & vota praepotenti Deo pro incolumitate & salute TVA nuncupabo, quo Regi diu in TE cive fidelissimo & consiliorum administro sapientissimo gaudere, ecclesiae Britannicae eximium patronum venerari, supremo, quod occupas, tribunali iudice incorrupto & integerrimo florere, populo denique Britannico omnis pietatis & virtutis illustri exemplo uti liceat. Ita numquam ex animo deprecari desinet,

VIR ILLVSTRISSIME,

Cliens TVVS nulli pietate secundus,

RADVLPHVS CVDWORTHVS.

PRAE-

✠ (o) ✠

LECTORIBVS ERVDITIS ET BENEVOLIS

S. P. D.

IO. LAVR. MOSHEMIVS.

I quod umquam opus a renatis litteris faustis & fortunatis auspiciis in lucem prodiit, illud certe est, quod RADVLPHVS CVDWORTHVS, Angliae eruditae & litteratae superiori saeculo lumen splendidissimum, ad eorum perfidiam, qui una cum religione Deum esse sublatum volunt, debellandam & enervandam exaravit ac *systema intellectuale huius universi*, vocabulis ex schola Platonica sumtis, inscripsit. Inter Anglos, quorum lingua usus erat in scribendo vir summus, quotquot eruditionem, ingenium & pietatem inde ab edito hoc volumine amarunt, ingens illi posuerunt pretium; nec hodie quicumque in hac gente loco quodam inter viros eruditos & religionis amantes collocati sunt, fateri desinunt, perpaucos civium suorum libros exstare, qui cum hoc, sive copiam eruditionis, sive soliditatem, sive denique acumen & subtilitatem spectes, contendi queant. Itaque vix aliud opus diligentius evolvi & legi ab illis accepimus, qui aut sacro muneri sese dedicarunt, aut irruenti in hac gente, & maiora proh dolor! incrementa indies capienti impietati erga Deum occurrere nituntur, quam hoc ipsum. Nec minori omnium doctorum & bonorum approbatione apud alias gentes exceptum fuit idem, simulatque ratio & argumentum eius cura eorum, qui sermonis Anglici periti erant, publice quodammodo innotuit. Inter Germanos princeps eius, quod quidem sciam, insigni cum laude meminit Theologus longe celeberrimus & magnis in omne litterarum genus meritis immortalis ABRAHAMVS HINCKELMANNVS, qui IAC. BOEHMII amicos & sectatores illud inprimis adire iubet aliquoties, ut discant inde, quam perniciosa & capitalia essent magistri sui dogmata. (1) Sed tum paucis adhuc notum erat: neque facile cum ob summam raritatem eius in ipsa Anglia tum ob cultorum sermonis Britannici in Germania id aetatis inopiam, comparari & consuli poterat. Quocirca parum inter nostros haec illi commendatio profuit. Plures ipsi

(1) In *detectione fundamenti Boehmiani oder Untersuchung und Widerlegung der Grund-Lehre die in Iacob Boehmens Schrifften vorhanden* p. 13. & alias. *Hamburgi* 1693. *in* 4.

ipſi amatores & maiorem celebritatem pepererunt iudicia magnorum quorumdam hominum, qui poſt HINCKELMANNVM praeſtantiam eius praedicarunt, quos inter IOH. ALB. FABRICIVS eminet, cui *opus immortale* vocare illud placuit: (1) ſed nec his cauſſae tolli potuerunt, quibus ab uſu eius plerique arcebantur. Poſtquam vero IOHANNES CLERICVS, cuius eruditionem & in litteras merita nulli neſciunt, niſi qui litterarum plane rudes & ignari ſunt, luculentiſſima & ampliſſima ex eo excerpta Gallico ſermone cum litteratis communicaverat, (2) non modo frequentius per ora omnium eruditorum ferri & inſigniter laudari coepit, verum etiam deſiderium totum illud legendi & perluſtrandi mirifice ubique terrarum crevit. Quaerebant ab eo tempore Galli, quaerebant Germani hominem laborioſum, rerumque non minus, quae hoc opere traduntur, gnarum, quam ingenio & linguae Anglicae cognitione valentem, qui aut Gallice illud, aut Latine verteret & hac ratione, quod privatum diu ſatis quodammodo fuerat bonum, publicum faceret. Sed vana diu & irrita fuerunt haec vota. Is ipſe ſcilicet vir celeberrimus, IO. CLERICVS, qui hanc cupiditatem accenderat, optaveratque, ut vir aliquis eruditus Latino ſermone opus eximium exprimeret: (3) is ipſe, qui paucis illuſtrem hunc librum conferri poſſe, (4) auctoremque eius aeque magna fuiſſe ingenii ſubtilitate, atque doctrina, utraque vero incomparabili, ſcripſerat: (5) is ipſe denique, qui omnes ad lectionem atque meditationem tam praeclari voluminis exhortatus erat, abſterruerat homines virium ſuarum haud immemores, tametſi doctos & laboris patientes, ne laborem hunc ſuſcipere auderent. Etenim non modo ſignificaverat, poſcere hoc negotium virum in utraque lingua, Latina & Anglica, verſatiſſimum, facultate ſcite, polite ac eleganter cogitata ſua enuntiandi inſtructum, denique rerum, quae hoc opere explicantur, id eſt, hiſtoriae Chriſtianae ac philoſophicae, Antiquitatis Graecae ac Romanae univerſae, Metaphyſices, Logices, rei moralis, totiusque

(1) In *Notis ad MARINI vitam Procli*, quam *Hamb.* 1700. 4. edidit p. 97.

(2) In notiſſimis Ephemeridibus, quas *Bibliothecam ſelectam* ſeu *Bibliotheque Choiſie* vocavit & A. 1703. *Amſtelodami* edere coepit, cuius *novem* prioribus *voluminibus* elegantem & copioſam operis huius ſummam particulatim exhibuit.

(3) Bibliotheque Choiſie Tom. I. p. 65. *Il ſeroit a ſouhaiter que quelque habile homme entreprit de le traduire en Latin.*

(4) Bibliotheque Choiſie T. I. p. 63. *Il n'y a guere de Livres, en quelque langue qu'ils ſoient ecrits, qui contiennent un ſi grand nombre de recherches curieuſes & importantes, que le livre de Mr. Cudworth.* Biblioth. Choiſie Tom. IX. p. 102. *Ie ne doute pas, que tout ce qu'il y a de gens raiſonnables, quand ils ne gouteroient pas tous ſes raiſonnemens . . . ne tombent d'accord, avec moi, qu'il ne s'eſt guere fais des livres pour prouver l'exſiſtence de Dieu & pour refuter les Athées, qui ſoient comparables a celuici, pour la nettetè & pour la force des raiſonnemens & pour la nombre des preuves qu'il apporte: auſſi bien que pour la profonde lecture de l'antiquitè & pour le choix de ce qu'elle a de plus beau & de meilleur.*

(5) Biblioth. Choiſie Tom. I. p. 64. *Feu Mr. Cudworth . . . ioignit à une tres grande lecture de l'Antiquité ſacrée & profane, accompagnée de beaucoup de connoiſſance des Langues anciennes, un diſcernement peu commun & une penetration extraordinaire, qu'il s'etoit acquiſe par l'Etude de la Theologie, & de la philoſophie, & qui faiſoit qu'il ſçavoit faire un excellent uſage de ſes grandes lectures: comme on le peut voir par la lecture de ſon livre.*

que tam philosophiae, quam Theologiae, aliarumque disciplinarum inprimis peritum: (1) verum etiam haud obscure professus erat, desperare se, fore aliquem, qui vel posset rite ac digne hoc munere defungi, vel etiam tanto semetipsum oneri subiicere vellet ob incredibilem difficultatem orationis CVDWORTHIANAE, novis & Romana lingua insitatis plane nominibus, Graecisque & ad Graeci, Latinique sermonis formam effictis vocabulis refertae, implicatae praeterea nodosae ac vehementer durae, aliasque caussas & rationes. (2) Quis tanti nominis & intelligentiae iudicem sperneret, laborique manus admoveret, quem tractari a nemine, quamvis erudito & perspicaci, pro dignitate posse is monuerat, a quo potissimum desiderium eius inflammatum erat? Itaque spem plerique abiecerunt hoc opus Latine versum videndi, sitimque illis, quae excerpserat inde CLERICVS, (3) restinguere conati sunt: nonnulli vel eo nomine linguam Anglicam sibi

(1) Biblioth. Choisie Tom. I. p. 65. *Mais pour cela il faudroit entendre bien l' Anglois, le Latin & la matiere, & de plus etre accoutumé à écrire en Latin avec quelque netteté & quelque politesse.*

Avertissement au second Tome de la Bibliotheque Choisie p. V. *On peut dire en particulier de Livre de Mr. Cudworth, que c' est un livre, que ceux qui ne savent que l' Anglois & le Latin & qui n' ont qu' une legere teinture de philosophie, ne sont pas en etat d' entendre: à cause des passages d' Auteurs & des mots Grecs, qui y sont par tout & des allusions a l' ancienne Histoire philosophique, que l' on y trouve a tous momens.*

(2) Aliquot in locis hoc aperte fatetur. *Biblioth. Choisie Tom. III. p. 106. Si quelqu'un voulait faire paroitre ceci dans une autre langue, il en faudroit faire diverses ouvrages a part - - - Mais c' est ce qui apparemment ne s' executera iamais. Au moins i' y voi tant de difficulté, que ie ne croi pas qu' il se trouve personne, qui s' en acquite d' une maniere qui soit digne de l' excellence des materiaux, que ce Volume renferme.* Caussas indicat *dans la Praeface du II. Tome de la Bibliotheque Choisie p. V. VI. Il ne seroit pas même possible de le traduire passablement, sans prendre une tres grande liberte; où plutot il faudroit que celui, qui voudroit faire part des pensées de ce savant homme à ceux qui n' entendent pas l' Anglois, les prît en elles-memes: sans avoire égard à la maniere, dont elles sont exprimées, comme s' il les mettoit le premier au iour, ceux qui connoissent le genie de la langue Angloise, & la liberté extraordinaire que se donnent les Auteurs Anglois à se servir de nouvelles expressions & de figures hardies & même violentes, en conviendront facilement. I' ai de la peine a croire qu' il se trouve iamais personne, qui puisse, ou qui veuille faire une semblable entreprise.*

(3) Vt haec CLERICI excerpta ex CVDWORTHI opere & venusta sint, & auctorix mentem plerumque fideliter & accurate referant, haud tamen carent erroribus, quos nemo facile in labore tam spinoso atque difficili prorsus caverit. Exemplis quibusdam hoc confirmabo, non ut doctissimo viro, quae fortassis admisit, invidiose exprobrem, sed ut mihimet ipsi, meisque, si qui nec opinato exciderunt, erroribus excusationem aliquam pariam. Tantus enim vir, tamque acutus & perspicax, si labi nonnumquam potuit, quis hominem longe inferiorem admiretur non semper vigilasse? *CLERICVS Biblioth. Choisie Tom. I. p. 69.* ex mente CVDWORTHI ait, philosophiam illam, quae *corpuscularis* vulgo dicitur, *species intentionales repudiare, neque naturam visus ope simulacrorum de summis corporibus ad oculos manantium explicare. Cette physique ne reconnoit aucuns Especes intentionelles, ni aucuns ecoulemens, par le moyen dequoi l' on appercoive les obiects.* At contrarium dicit CVDWORTHVS: quippe qui *p. 8. 9. vers. Lat.* diserte tradit, quosdam ex philosophis corpuscularibus, quo rationem & naturam visus explicent, perhibere, corporeas quasdam particulas de rerum omnium superficie ad nostros oculos perpetuo manare. Et caret omni dubio, hanc EPICVRI, LVCRETII & ipsius etiam probabiliter DEMOCRITI sententiam fuisse 2) *Biblioth. Choisie Tom. II. p. 24* quum de illis agitur, qui vitam attribuunt materiae ac *Hylozoitae* appellantur a CVDWORTHO, CLERICVS ita CVDWORTHI sententiam de vita, quam secta illa materiae adsignat, exprimit: *Quoique cela semble une espece de divinité, n' y ayant dans la matiere, consideree en elle-même, aucune connoissance reflechie, ce n' est autre chose qu' une vie, comme celle des plantes & des animaux.* Haec verba primum non satis inter se cohaerent, deinde a CVDWORTHI opinione prorsus absunt. Etenim is aperte negat, vitam, quam *Hylozoitae* materiae tribuunt, talem esse vitam, qualis est in animalibus, quae cum perceptione coniuncta est, sed naturalem tantum, aliquam & necessariam commotionem, & umbram, somniumque potius vitae, quam vitam. Vid. *Cap. III. §. II. p. 99. vers. Latinae.* 3) *Biblioth. Choisie Tom. I. p. 71.* CLERICVS ait, PLATONEM in

b 2

ſibi putarunt addiſcendam eſſe, ut illud, quod in perpaucorum tamen manibus erat, (1) legere ac conſulere valerent. Interea per univerſum orbem litteratum fama nominis CVDWORTHI vagabatur, nec quisquam facile doctiorum quaeſtionem aliquam ex interioribus & reconditis litteris, aut ex ſublimiori philoſophia depromtam dirimere ſuſtinebat, quin ad partes eum vocaret & quid tantae ſollertiae atque ingenii viro de ea viſum eſſet, exploraret ac commemoraret. Volumen mihi conſcribendum eſſet, ſi quae omnia ad laudandum cum hoc opus, tum auctorem eius, a principibus reipublicae, qua patet, litteratae viris per hos triginta annos ſcripta ſunt, referre vellem: nec tamen afferrem aliquid, praeter id, quod nulli neſciunt, niſi qui litteras numquam attigerunt. Quis hodie inter nos, immo inter Belgas, Gallos, Danos, Suecos, Italos ita eſt ab eruditione relictus, ut CVDWORTHVM ignoret, aut immortalibus ingenii monumentis omnem ſibi poſteritatem devinxiſſe neget?

Hac tamen communi & publica laude unus item & alter virorum eruditorum adduci ſeſe paſſus eſt, ut, quem haud ſuperabilem iudicaverat CLERICVS laborem tentaret atque verſionem tam illuſtris libri aggrederetur. Inter Gallos FRANCISCVS BOVRDELINVS, Academiae Regiae Inſcriptionum & elegantiorum litterarum Socius, qui An. MDCCXVII. die XXIV. Maii ſupremum diem obiit, Gallica civitate voluit hoc opus donare, tametſi non ignoraret, CLERICVM cenſuiſſe, vix ac ne vix quidem fore, ut idoneum illud & peritum interpretem nanciſceretur. Etenim nec tempori, nec labori parcere conſti-

in *Theaeteto* ex praeſcripto PYTHAGORAE de motu & coloribus loqui. Errore calami lapſus eſt vir egregius. PROTAGORAE, non PYTHAGORAE, ſcita exponit ibi PLATO. 4) *Biblioth. Choiſie Tom. I. p. 79.* CLERICVS affirmare CVDWORTHVM ait, *homoiomaeriam* illam, quam ANAXAGORAS ab omnibus antiquis ſcriptoribus docuiſſe dicitur, male ipſi adſcribi: non diſceſſiſſe hunc philoſophum a reliquis antiquis philoſophiae *corpuſcularis* ſtatoribus, at perperam ſententiam eius intellectam eſſe: *Mr. Cudworth croit qu' on ne lui a attribuè cette pensée, que faute d' entendre bien ſon ſentiment, qui etoit le même que celui des plus anciens Atomiſtes.* Nusquam hoc ſcripſit CVDWORTHVS. E contrario putat is *Cap. I. §. XV. p. 25.* ANAXAGORAM vere ſic ſenſiſſe, ut ſenſiſſe dicitur, at ſcita philoſophorum illorum, qui atomos ad omnia adhibent, perperam intellexiſſe atque nimis idcirco a philoſophia eorum deflexiſſe. 5) *Biblioth. Choiſie Tom. III. p. 73.* ARISTOTELEM ait de daemonibus loqui, tamquam de intelligentiis ſideribus praepoſitis. *Ariſtote lorsqu' il parle des demons il en parle comme d' intelligences attachées aux etoiles.* Errat omnino vir doctiſſimus: nec CVDWORTHVS id usquam ſcriptum reliquit. A CVDWORTHO *cap. IV. §. XXIV. p. 491.* hoc traditum invenias: Perinde eſſe, utrum autumemus, ARISTOTELEM conceſſiſſe, daemones eſſe, an vero eos ſuſtuliſſe, quum certum ſit, aliud eum Deorum genus, idque excelſius, introduxiſſe, intelligentias nimirum orbibus coeleſtibus praepoſitas. Plura ut notem, neceſſe non eſt.

(1) Quanta in Germania libri huius ſit raritas, vel inde licet cognoſcere, quod GODOFREDVS OLEARIVS, praeſtantiſſimus Lipſienſium Theologus, quum Diſſertationem conſcriberet *de principio rerum naturalium ex mente Heracliti*, Lipſiae, quae urbs copia rariſſimorum librorum reliquas omnes in Germania vincit, compos eius fieri haud potuerit. *Quid multis?* inquit *§. VIII. p. 848.* in THOM. STANLAII *hiſtoria philoſophica, cum dudum doctiſſimus pariter Philoſophus atque Theologus R. Cudworthus oſtenderit, omnes fere philoſophos antiquos in hoc principio mirum inter ſe conſenſiſſe. Quod tamen de Heraclito ſpeciatim eum demonſtraſſe non memini. Fruſtra enim in urbe noſtra cedro dignum eius opus, quod mundi intellectualis ſyſtema inſcripſit, a me fuit quaeſitum, quod obiter ſaltim ante annos aliquot mihi licuit inſpicere.*

conſtituerat, quo hoc falleret augurium. (1) Sed mors virum eruditum in medio laboris curſu oppreſſit: nec putem multum huius laboris ab eo, quum moreretur, profligatum fuiſſe. In Germania THOMAS FRITSCHIVS, negotiatorum librariorum aetatis ſuae facile princeps, diu inveſtigavit eruditum virum, cui tuto Latinam verſionem CVDWORTHI committere poſſet. Sperabat, GODOFREDVM OLEARIVM, ſummum virum, cuius opera in THOM. STANLEII *Hiſtoria philoſophica* ex Anglico ſermone Latine vertenda perutiliter uſus fuerat, hoc quoque negotium ſuſcepturum eſſe: nec is videbatur votis eius repugnare. Verum animum mutabat vir eximius, quum ad munus Theologiam publice docendi ſeſe vocatum & aliis conſtrictum occupationibus graviſſimis videret. Et ipſi poſtea FRITSCHIO, quod fide digniſſimis teſtibus accepi, doctiſſimi quidam viri auctores fuerunt, ne perſeveraret in propoſito, eo quod neminem facile rei tam arduae parem inter eruditos Germaniae reperturus eſſet. Sponte tamen ſua deinceps HENRICVS ITTERSHAGENIVS, vir Anglici ſermonis ſatis peritus, ſcholae Tennſtadienſis Collega quartus, hoc onus Latine CVDWORTHI ſyſtema vertendi in ſe devolvit: (2) qui fortaſſis quae deſtinaverat perfeciſſet, niſi rebus humanis mature exemtus fuiſſet. Sub idem fere tempus Ienae, honeſtiſſima foemina, cuius ſumtu mea nunc verſio prodit, conſilium ceperat CVDWORTHVM Latine verſum, cuius praeſtantiam & utilitatem magni quidam viri ipſi commendaverant, edendi, atque interpretem delegerat eruditum quemdam virum, nec Anglici tantum ſermonis, verum etiam rerum philoſophicarum inprimis peritum. Is quum maximam paene laboris partem abſolviſſet, neſcio qua de cauſſa divertit ad alia, atque Iurisprudentiae ſummos honores, relictis ſtudiis minus quaeſtuoſis, ſibi conferri curavit. Vidi ego ſpecimen quoddam verſionis eius, quod minus licet politum ac limatum, fideliter tamen ſententiam CVDWORTHI referebat & accurate verba Anglica exprimebat. Igitur denuo ſpes fere omnis ſublata erat, fore, ut cupiditati eruditorum virorum ſatisfieret. Nec tamen animum abiecit illa, cuius nutu vir ille doctus, quem dixi, laboraverat: quumque accepiſſet ab aliis, mediocrem in me

(1) Eloge de Mr. Bourdelin dans l'hiſtoire de l'Academie des Inſcriptions & belles Lettres, Tom. II. p. 562. ed. Amſtelod. *Le ſecond ouvrage que Mr. Bourdelin avoit entrepris, étoit la traduction du ſyſteme intellectuel de l'univers, publiè il y a environ trente ans par Mr. Cudwoort Profeſſeur de l'Vniverſitè de Cambridge, gros volume in folio, d'une Metaphyſique ſi ſublime & d'un ſtile ſi concis, que l'Auteur de la Bibliotheque Choiſie, qui en a donnè a diverſes repriſes de longs extraits, ſemble l'avoir fait pour ſuppléer a la traduction même, dont il parle comme d'une choſe impoſſible. Ce iugement que Mr. Bourdelin n'ignoroit pas n'auroit vraiſemblablement ſervi qu'a rendre ſa traduction plus exacte: car il etoit bien reſolu de n'y epargner ni le tems ni la peine, & il n'avoit qu'environ quarante neuf ans quand il eſt mort.*

(2) Ipſe hoc ſignificat in *praefatione*, quam praemiſit GEORGII STANHOPII *ſermonibus ſacris* Germanice ex Anglico a ſe verſis & editis *Lipſiae* 1722. 8.

me esse Latini & Anglici sermonis peritiam, summopere me rogavit, ut quem ille deseruerat laborem imponi mihi paterer, opusque desideratissimum Latine converterem. Restiti ego aliquamdiu precibus eius: at postremo summorum quorumdam virorum, quibus familiariter tum utebar, auctoritas tantum apud me valuit, ut cederem, meque CVDWORTHVM si minus eleganter ac belle, accurate tamen ac perspicue Latine versum esse daturum, promitterem.

Non eram nescius, quum id facerem, onus me Aetna gravius, ut aiunt, suscipere, nec tam mei ipsius, rerumque mearum ignarus, ut existimarem, me sustinendo illi parem fore. Verum, ne quid de praestantissimorum virorum exhortationibus dicam, quae animum parum sibi fidentem mirifice confirmabant, sperabam, fore, ut aequi & boni iudices peccatis meis ob difficultatem operis facilius ignoscerent: iudicabam deinde, satius fore, qualemcumque tam praeclari libri versionem, maculis licet multis deformatam, exstare, quam nullam: denique patientia laboris, diligentia, industria, ingenii mei imbecillitatem & tarditatem, viriumque paupertatem superatum iri quodammodo, quum assiduus labor omnia vincere soleat, arbitrabar. Nimirum vacuus eram tum temporis, quum ad hanc rem aggrederer curis a litterarum studiis alienis, nil nisi studiosae iuventutis institutionem curare iussus eram, nullis itineribus, aut impedimentis morae longioris conturbabar: mihi domi vivebam, meisque Musis, a strepitu rerum humanarum remotus, quodque mihi otii relinquebat munus Academicum, id omne fere in exornando animo & rerum sacrarum, eruditarumque investigatione ac contemplatione consumere poteram. Quocirca tempus me numquam desideraturum esse augurabar, ad laborem tam difficilem sensim limandum, perficiendum & ornandum necessarium. Alia deinde tempora inciderunt, quae novum plane vitae genus imperarunt, nec modo a negotiis eruditis, me non horas, vel dies, sed menses interdum quiescere voluerunt, verum etiam cogitationibus animum replere iusserunt cupiditati in litteris proficiendi & scientiam indies amplificandi vehementer contrariis. Quae quidem tempora si potuissem mente prospicere, numquam labori tam longo, tam difficili, tam molesto alligari me passus fuissem. Sed, quod dixi, multo eram tum temporis liberior, solutusque omnibus illis rebus, quae vitam litteratam distrahunt & enecant: quamobrem alacriter accedebam ad munus, quod receperam, quaeque modo poteram auxilia undiquaque conquirebam, ut vel aliqua ratione illi satisfacere valerem.

Ipso cum cura perlecto libro, quem Latino sermone, eoque perspicuo & plano, reddere promiseram, hoc primo meum fore intellige-

ligebam, ut ſtylum CVDWORTHI, prorſus a Romani ſermonis norma abhorrentem, immo difficilem, impeditum, longiorem & vocabulis novis & apud aliarum gentium philoſophos haud uſitatis abundantem, refingerem, hominemque Anglum, qui praeterea iis temporibus ſcripſerat, quibus lingua Anglorum multo plus ſordium & difficultatum habebat, quam habet hodie, ita loqui facerem, ut Romanorum olim philoſophi loquuti ſunt. Verbum enim verbo ſi exprimerem, filumque orationis CVDWORTHI ſequerer, facile praevidebam, fore, ut eruditi extra Britanniam viventes aegerrime ſententiam doctiſſimi viri caperent, ac plerique librum propter obſcuritatem & ſtyli aſperitatem contemnerent. Hoc igitur ut officio pro viribus defungerer, Latinorum veterum quotquot exſtant philoſophos, CICERONEM inprimis, LVCRETIVM, SENECAM, QVINTILIANVM in manus ſumebam, aſſiduaque lectione addiſcere conabar, quanam illi ratione, quibusque verbis rerum a ſenſibus & oculis remotarum notiones expreſſiſſent ac de ſententiis vulgi captum excedentibus diſſeruiſſent. Et huius ego ſtudii hunc fructum inter alios cepi, ut intelligerem, falli eos, qui ſibi perſuadent, barbare atque ex praeſcripto doctorum illorum, quos *Scholaſticos* nominant, ſcribendum eſſe illi, qui ſublimioris philoſophiae praecepta & ſcita ſermone Latino complecti vult. Parum quidem intereſt veritatis, quibus formulis & dicendi modis iura eius exponantur, modo perſpicue ac plane tradantur: nec ego tam amens & expers rationis ſum, ut iudicem, neminem apte, ſcienter ac digne de rebus ſacris & philoſophicis diſputare poſſe, niſi orationem ad normam CICERONIS componat & ipſa peſte cautius vocabula fugiat Latinis auribus inſueta. Hoc tamen libere confirmo, non tantam eſſe nominum inopiam apud Latinos, quibus res ſenſus fugientes deſignare licet, quantam ſibi fingunt multi, eosque, qui modicam in legendis antiquis ſcriptoribus diligentiam poſuerunt, ſatis inventuros eſſe verborum, quibus animi ſui cogitata, ut ſubtiliſſima ſint, commode ac nervoſe explicent. At nos plerumque ex tenui illa Latini ſermonis ſcientia, quam iuvenes in ſcholis conſequimur, opes eius metimur, quod non ſine vitio fit raroque ad ipſos fontes, niſi ſumma forte neceſſitas poſtulet, accedimus. Ceterum nulli ego ſcribendi leges rogare velim, neque a viris ſapientibus & eruditis poſtulo, ut meum ſequantur exemplum: obtemperet unusquisque ingenio ſuo, & id unum curet, ut ſine moleſtia ac caligine lectores erudiat: Mihi vero viciſſim nemo bonus vitio dederit, quod quum magni hominis ſcita & cogitationes Latine mihi enuntiandae eſſent, id ſpectavi primum, ut verbis Romanis, nec ſordidis ipſum inducerem diſſerentem.

At haec qualiscumque diligentia parum mihi ad negotium, quod tuendum receperam, profuiſſet, niſi rerum etiam ipſarum, quae volumine hoc tractantur, rationem habuiſſem, earumque intelligentiam &

 noti-

notitiam mihi comparare ſtuduiſſem. Etenim infinitis opus CVDWORTHI loquutionibus plenum eſt, quarum vim nemo ceperit, niſi antiquitatum & ſententiarum philoſophicarum peritus, & recondita ſaepenumero dogmata ex priſcis ſapientum ſcholis, & veterum Chriſtianorum libris praeciſe ac breviter commemorantur, quae nullus libere ac dilucide alio ſermone enarret, qui veterum dogmata & monumenta ſegniter tantum & ſupine conſuluit ac inſpexit. Conſumſeram ego ab ineunte aetate nonnihil temporis in philoſophorum veterum, tam Graecorum, quam Latinorum, libris legendis, ſententiisque cognoſcendis, multaque in commentarios retuleram ex illis, quae mihi praetermiſſa ab aliis, aut parum dextre expoſita videbantur: nec recentiorum temporum philoſophos plane neglexeram: verum haec prope, tamquam nullius utilitatis, abieceram, poſtquam ſanctiores diſciplinas docere iuſſus eram, & quidquid rerum illarum memoriae fortaſſis infixum manſerat, id aliarum notionum multitudine oblitteratum prope iacebat ac obrutum. Si a Platonicis diſceſſeris, quorum lectionem nemo ſpernere poteſt, qui veterem rerum Chriſtianarum ſtatum & antiquioris aevi diſciplinam perſpectam ſibi cupit eſſe, reliqui mihi veterum ſapientes peregrini fere atque ignoti facti fuerant. Non ferebat autem hanc ignorantiam opus, quod moliebar: itaque ad relicta fere ſtudia redeundum mihi eſſe, quaeque olim vel animo commendaveram de ſapientiae antiquae natura, aut chartis tradideram, renovanda & conſulenda mihi eſſe, ſentiebam. Ante omnia philoſophos ipſos, quos temporum nobis iniuriae reliquerunt, accurate denuo perlegendos mihi eſſe ducebam: Quumque nulli ſectae magis tribuiſſe, doctiſſimum CVDWORTHVM, quam Platonicae, ipſumque ſtylum ad formam orationis, quam recentiores conſectantur Platonici, accommodaſſe perſpicerem, in huius familiae libris, ſpinoſis licet, difficilibus, nulloque condimento lectorem oblectantibus, potiſſimum mihi commorandum eſſe arbitrabar. Superavi inſignes moleſtias cum hoc labore coniunctas meditatione fructus & utilitatis, quam ex plana & facili interpretatione operis CVDWORTHI multos percepturos eſſe, non ignorabam. Hinc ad ea properabam, quae viri eruditiſſimi de philoſophorum veterum ſcitis, rebus & placitis, magno labore & induſtria, recentiori memoria collegerunt. Quae ex ſanctiori Chriſtianorum hiſtoria & novorum philoſophorum diſciplinis paſſim occurrunt in hoc opere, minorem meam flagitabant diligentiam, quia muneris mei rationes harum rerum cognitioni operam me dare quotidie iubebant.

His inſtructus praeſidiis & praeparatus, laborem ipſum aggrediebar: in quo licet infinitae ſeſe mihi obiicerent difficultates, conſtantia tamen & laudabili quadam, ut arbitror, pertinacia effeci, ut, divina benignitate adiutus, optatam metam, conſequerer. Quod creſcentia indies

indies negotia & multifariae occupationes otio meo paulatim demebant, id ego vicissim curae corporis, multis licet laboribus & vigiliis attriti, animique oblectamentis detrahebam, ne medio in cursu deficerem, spemque litteratae civitatis frustrarer. Et decet me omnino divinae clementiae summas publice gratias agere, quae tantum mihi suppeditavit, difficillimis etiam temporibus, alacritatis, ut coeptum opus continuo urgerem, nec frangi animum passa est, ut a proposito desisterem, quod aliquoties, laboris gravitate conturbatus, volui. Huic, velim, acceptum unice referant omnes, si quid ex hoc labore in rem sacram & eruditam emolumenti redundabit, non mihi, qui multum bonae voluntatis, parum facultatis & virtutis, ad eum attuli.

Sed paullo distinctius enarrandum mihi erit, quemadmodum in hoc toto negotio versatus sim, quo de rationibus operis facilius & aequius lectores iudicare valeant. Principio librum ipsum fideliter, perspicue atque verbis Latinis vertere, maximopere conatus sum. Hoc consilium flagitabat, ut non verba, sed cogitata summi viri referrem & a forma orationis, quam adhibuit, prorsus recederem. Igitur id egi primum, ut sententiam eius assequerer atque cogitando rite disponerem atque digererem: percepta probe atque comprehensa mente eius, enixe laboravi, ut eam more apud Latinos usitato, verbis aptis, usitatis & facilibus exprimerem, nulla constructionis, ordinis, aliarumque styli Anglici proprietatum ratione habita. Quantum haec res molestiae mihi pepererit atque laboris, nulli recte intelligent, nisi qui cum opere Anglico hanc meam versionem contulerint. Habet oratio CVDWORTHI omnes illas sordes & impedimenta, quibus stylus plerorumque Anglorum, qui superiori saeculo adulto scripserunt, contaminatus esse solet, & praeterea propriis & peculiaribus quibusdam vitiis & maculis laborat. Difficilis est, longior, per syrtes veluti & saxa ruit, vocabulis recens effictis & singularibus abundat, denique Platonica fere est; id quod inprimis animadverti debet. Singulare prorsus dicendi genus Platonici fere omnes consectantur, quod inter solutam & ligatam orationem medium veluti est interiectum, propius tamen ad poëticam orationem accedit & figuris, translationibusque valde saepenumero audacibus & insolitis plenum est. In his vero philosophis legendis quum multus & assiduus CVDWORTHVS fuisset, evenit inde, ut facultatem eadem lege scribendi sensim sibi acquireret: quod quidem plus, quam dici potest, difficultatis homini parit sententiam eius perspicue & evidenter enuntiare cupienti. Connisus sum, quantum potui, labore ac ingenio, ut ex his angustiis eluctarer: num obtinuerim, quod volui, utriusque linguae & rerum ipsarum periti viderint. Nisi me prorsus fallit opinio, plerisque in locis cum fideliter, tum ita reddidi sententias summi viri, ut vel mediocriter eruditis pateant; quod si ubique haud feci,

 sed

ſed paſſim a ſimplicitatis & proprietatis praeſcripto diverti, veniam mihi dabunt viri boni & honeſti & in tam longo opere, fas eſſe ſomnum homini aliis rebus occupatiſſimo obrepere, cogitabunt. Elegantiam nemo a me requiret: ſatis eſt, eiusmodi libros, qualis hic eſt, ſimplici & aperto genere orationis ſcriptos exſtare, ut intelligi queant.

Altera cura mea, quam huic operi impendi, poſita fuit in veterum ſcriptorum Graecorum & Latinorum, locis inveſtigandis, quos ad teſtimonium dicendum citat vir doctiſſimus. Sequitur ille perverſum eruditorum plerorumque ſuperiorum temporum morem in teſtibus ſuis laudandis: quos quidem univerſe tantum plerumque deſignat, libro, capite, pagina non nominatis. Id vero eſt, lectores aut in ambiguo relinquere, utrum fides habenda ſit auctori, alios teſtanti, nec ne, aut vero infinitas illis creare moleſtias, quibus certe carere nequeunt, qui pauca quaedam verba magnis ex voluminibus eruere ſtudent: hoc autem qui faciunt, illi non ultimam laboris ſui utilitatem ipſimet interimunt ac intervertunt. Itaque meum eſſe putavi, hanc maculam ab opere tam praeclaro & utili abſtergere, atque ſummam adhibui curam & diligentiam, ut veterum verba, quae indicantur, in ſcriptis eorum invenirem & accurate deſignarem. Qua felicitate hoc munus obierim, ſubiectae quemlibet adnotationes edocebunt. Perpauci diligentiam meam loci effugerunt, nulli alicuius momenti. Secure iam uti poterunt teſtimoniis, magno numero laudatis, illi, quibus aut tempus, aut facultas deeſt, ipſos auctores inſpiciendi: eorum vero cauſſa, quos fontes ipſos conſulere iuvat, indicem librorum & editionum, quibus uſus ſum, univerſo ſubieci operi, quo facilius deſideriis ſuis ſatisfacere queant. Quantum operae ac laboris hoc conſilium deſideraverit, conijcere & aeſtimare malo viros eruditos, quam verbis explicare. Niſi recens fuiſſem a plerorumque auctorum lectione & quodammodo exercitatus in illis, multis in locis fruſtra laboraſſem. Quae ſubiectae ſunt paginis extremis deſignationes locorum, illae omnes a me proficiſcuntur: Quae in exteriori voluminis ora exſtant, CVDWORTHO debentur. Hae vero ſaepenumero aut emendandae, aut amplificandae mihi fuerunt: quocirca mea quaedam paſſim adiecta habent, quae ab alienis uncinis ( ) ſecludi curavi.

Haec inveſtigatio dictorum & enuntiatorum veterum ſcriptorum ad aliud me deduxit inſtitutum. Patuit mihi Graecos philoſophos evolventi & verſiones Latinas, quae in plerisque editionibus additae ſunt, cum eorum verbis conferenti, plerasque interpretationes eorum obſcuras, impeditas & vitiis haud paucis inquinatas eſſe, a viris licet Graece doctiſſimis elaboratas. Scilicet qui Graecos adhuc Latine reddiderunt philoſophos, quamvis ipſam linguam egregie callerent,

plerique

plerique tamen dogmatum ipſorum, quibus inter ſe diſtinguuntur antiqui ſapientes, non ſatis gnari fuerunt, neque vim vocabulorum, quibus illi animi ſui notiones explicant, feliciter ubivis aſſequuti ſunt: itaque ſic ſaepenumero auctores ſuos vertunt, ut interpretatio longe nonnumquam obſcurior ſit ipſa oratione Graeca, interdum ſententiam eorum plane pervertunt. Innumerabilia huius rei exempla ex interpretationibus ARISTOTELIS & PLATONIS, quae adhuc exſtant, proferre liceret, ſi res & inſtitutum ferret. Nemo fidem habeat FICINO & SERRANO, PLATONIS interpretibus: nemo BESSARIONI, PACIO & aliis, qui ARISTOTELEM Latina veſte induerunt, credat: errarunt hi egregii viri ſaepenumero maxime, magnisque hominibus illis aut ſententias attribuerunt, a quibus alieni fuere, aut verbis nimis obſequentes ſcita eorum caligine neſcio qua obduxerunt & deformarunt. Hoc quum me uſus edocuiſſet, vellem vero hoc opus illis rebus vacare, quae lectorem veri avidum detinere aut fallere poſſunt, uſitatas ſaepe verſiones plane reieci, novasque, non concinnas quidem, at rebus magis, quam verbis, reſpondentes, in earum locum ſubſtitui. Iuvit me hoc in labore non parum ipſe CUDWORTHUS, qui multis veterum teſtimoniis liberiores interpretationes Anglicas addidit: verum, quum hic cauſſae ſuae non raro ſerviat, videatque in antiquis monumentis interdum, quae nemo viderit partium ſtudio vacuus, & hunc multis in locis deſerere me oportuit. Dixi aliquoties hac de re aliquid in adnotationibus meis: at ſaepe quoque ſilui, ne eadem ſaepius repeterem & lectoribus faſtidium crearem. Vbicumque igitur viderint lectores Latinas interpretationes Graecorum ſcriptorum, quae hoc exſtant in opere, diſcedere ab illis, quae receptae ſunt, cogitent velim, iuſtis de cauſſis me adductum eſſe, ut novam viam ingrederer.

His quum laboribus, pro exiguo virium mearum modo, defunctus eſſem, fieri non poterat, quin animadverterem, virum longe doctiſſimum in errores paſſim incidiſſe, partim humana incuria & memoriae imbecillitate, partim philoſophiae, quam unice amabat, Platonicae ſtudio, multa parcius, quam rei gravitas, & plerorumque lectorum captus deſiderant, attigiſſe, quaedam ex aetatis ſuae opinionibus, poſterorum poſtea ſagacitate & diligentia emendatis, diſſeruiſſe, ſententiis denique nonnullis adfuiſſe, de quibus longae inter Theologos & philoſophos lites fervent: Quocirca ne quid deeſſet huic operi, neque magni hominis auctoritate laberentur alii, adnotationes uberiores & Diſſertationes mihi ſtatui addendas eſſe, quibus perperam dicta corrigerentur, obſcuriora explanarentur, praetermiſſa & poſt viri doctiſſimi aetatem inventa adiungerentur, ad extremum capita quaedam philoſophiae, Theologiae, Hiſtoriaeque tam philoſophicae, quam Eccleſiaſticae ex inſtituto illuſtrarentur. Conſilium

 hoc

hoc ipſum nemo vituperabit: at vereor, ne longiorem paſſim me fuiſſe putent aliqui, quam ſatis erat, atque multis de rebus diſputaſſe, quas prorſus praeterire, aut paucis verbis explicare potuiſſem. Hoc ego minime diffiteri velim: excrevit ad tantam magnitudinem hic meus labor praeter omnem opinionem, ut ipſum CVDWORTHI volumen mole ſi minus vincat, aequet certe: multa etiam non tam neceſſitate urgente ac poſtulante, quam occaſione invitante, pertractata & copioſe declarata ſunt. Verum hoc qui crimini mihi dandum eſſe cenſent, eos vehementer rogatos velim, ut expendant antea ſecum, difficile eſſe homini rei cuiusdam contemplationi dedito, praeſertim ſi cernere ſibi videatur quaedam non inutilia, at parum apte ac luculenter ab aliis tractata, aut plane neglecta, currenti ſtylo modum ponere, & ingenii impetum cohibere; cogitent deinde, de nullis copioſe me diſſeruiſſe rebus, quam de illis, ex quibus fructum capere poſſunt aliquem litterae tam ſanctiores, quam profanae, nec in levioris momenti, aut inanibus plane quaeſtiunculis enodandis elaboraſſe. Ferendus ſemper eſt homo, qui aliorum utilitati pro viribus ſtudet conſulere, ſi vel maxime loco parum opportuno id faciat. Forte alii erunt, qui Theologum in tot rebus litteratis & eruditis explicandis tantum diligentiae collocaſſe moleſte ferent, illudque AVGVSTINI in me dictum eſſe putabunt: (1) *Quid nobis eſt, propter defenſionem chriſtianae religionis, quaerere quid ſenſerit Anaximenes, & olim ſopitas lites inani curioſitate recoquere. - - Tamen ſi opus eſt veritate adverſantes praenoſcere aliquas & pertractatas habere ſententias, de haereticis potius, qui ſe Chriſtianos vocant, quam de Anaxagora & Democrito nobis cogitandum fuit.* Verum hi ex ipſo, ſi modo velint, CVDWORTHI diſcent opere aegre Theologum, his noſtris temporibus, quibus omnis generis ornamentis inſtructi prodeunt Dei & religionis hoſtes, rerum eruditarum & philoſophicarum notitia carere poſſe. Negligant eas licet, quibus vel munerum rationes, vel aliae cauſſae obſiſtunt, ne multum illis diligentiae tribuant, eaque unice conſectentur, quae ad pietatem excitandam & fovendam, veritatemque declarandam & animis inſtillandam faciunt: at viciſſim nec illos ſevero excipiant iudicio, qui tempus illud, quod aliis alii oblectationibus animi tribuunt, in his rebus collocant, quo, ſi res poſtulet, cum adverſariis ſcientiam ſuam oſtentantibus confligere valeant. Eſt praeterea omnino magnum eruditioni & doctrinae pretium: quae ſi rite adhibeatur, cum varia commoda ſocietati humanae affert, tum mentem bene affectam, neſcia qua rerum humanarum deſpicientia, implet & ſuavitate quadam paſcit.

Duplicis vero generis acceſſiones ſunt illae, quibus mihi hoc opus locupletare placuit. In quibusdam emendantur & corriguntur, quae vir

(1) *Epiſtol. CXVIII. ad Dioſcorum Cap. II. §. 12. p. 252. Tom. II. Opp.*

vir summus mihi deliquisse visus est: in reliquis varia argumenta ex diversis humanae eruditionis partibus, qua virtute & copia fieri potuit, explicantur & declarantur. Superiores stomachum, ut puto, nemini bono & aequitatis amanti, si vel summo erga CVDWORTHVM studio sit, commovebunt. Vt enim a doctissimo viro discesserim, id quod veritas postulare videbatur, ita tamen hoc feci, ut modestiae nihil detraherem, semperque cogitavi, hominem a me refelli, cuius ego merita ne verbis quidem, multo minus factis & virtutibus, assequi umquam potero. Stultus ego forem, & rerum omnium expers, si maiorem me idcirco aut meliorem esse tanto viro ducerem, quia re diligenter explorata, intelligere mihi licuit, non prorsus ipsum errandi periculo & humanae imbecillitatis vestigiis caruisse: minimi saepe homines in maximis animadvertunt vitia, ut in solis lumine maculas observant obscuri quamvis mortales & omnis splendoris nescii. Tantum vero abest, ut magnorum virorum peccata reticeri atque silentio praetermitti debeant, ut potius diligentius, meo iudicio, demonstranda & in lucem protrahenda sint, ne propter summam eorum auctoritatem & existimationem, a quibus admissa sunt, ad plures propagentur & maximam eruditorum virorum partem invadant. Licet pusillorum & in nulla laude positorum hominum errores contemnere: nam hos pauci duces sibi deligunt, quos sequantur? Sed quae magnus quidam Apollo, veritate docuit & ratione repugnante, in ea, modestissime licet, animadverti debet: etenim ab his infiniti exempla, leges & praecepta petunt, quibus constanter obtemperent. Memini, quum IOH. CLERICVS *Novum Testamentum* ab HENR. HAMMONDO adnotationibus illustratum Latine verteret, atque in eximio hocce viro non pauca castigaret, facinus prope nefarium videri id nonnullis ex gente Anglorum, qui acerbe in CLERICVM idcirco sunt invecti. Sed hanc animi impotentiam numquam laudavit sapientia & prudentia eorum inter Anglos, qui summis ornati in ecclesia dignitatibus res & homines recto aestimare pretio didicerunt, sed potius vituperavit. Spero, fore, ut eamdem mihi aequitatem praestent viri inclyti, quos magna hodie Britannia suspicit, inprimis illi, qui illustri Academiae Cantabrigiensi, in qua vixit CVDWORTHVS, ornamento sunt, si quis forte praeceps & inconsultus homo indigne tulerit, a tanto viro me dissentire ausum fuisse.

Alterum accessionum genus, quibus lucem aliquam variis eruditis rebus accendere volui, si cum CVDWORTHI comparetur labore, vix dignum est, quod cum eo prodeat. Puto, nil me dixisse, quod viris summo & excellenti ingenio praeditis placere, aliis mediocri valentibus scientia magnam utilitatem afferre valeat, neque dubito, quin quae disserui variis passim erroribus contaminata sint. Verum

 spectent,

ſpectent, rogo, viri eximii non facultatem meam, quam ſentio exiguam eſſe, ſed animum, ac bene merendi voluntatem; quae effecit unice, ut moleſtiſſimas inter occupationes & negotia hiſce ſtudiis, quae ſeceſſum & quietem poſtulant, plane contraria & inimica, in earum rerum, quarum paene iam oblitus eram, memoriam redire, lectisque ac conſultis non paucis voluminibus, de quaeſtionibus variis eruditis decernere pro virium mearum modo conarer. Huic meae voluntati ſi eventus ſaepe non reſpondit, ſi luctantem vires non raro deſtituerunt, ſi errores interdum pro veritate amplexus ſum, certus ſum, argumentorum ipſorum, quae tractavi, obſcuritatem & varietatem, negotioſiſſimam vitam meam, munerum, quae gero, naturam & indolem, quibus parum aut nihil cum his litteris eſt neceſſitudinis, itemque alia, aliquid mihi excuſationis apud honeſtos & pios viros comparatura eſſe. Iniquis & malevolis hominibus, qui neſciunt plerumque, quantum diſquiſitiones eiusmodi laboris adiunctum habeat, nilque audacius reprehendunt, quam quod imitari vel nolunt, vel nequeunt, numquam excuſatus ero, quidquid dixero, vel fecero: itaque ut ab his teſtimonium laudabilis animi & voluntatis meae petam, numquam a me impetravero.

Infinita mihi fere ſunt in promtu, quibus ea, quae diſſerui, amplificari, roborari & illuſtrari poſſunt, partim olim, quum haec ſtudia paullo diligentius tractarem, obſervata, partim hoc opere fervente animadverſa & collecta. Et partem ego horum hac in praefatione referre conſtitueram, ut maiorem illis, quae paſſim diſputavi, firmitatem & lucem conciliarem. Verum noluit editionem laboris huius, qui ſatis diu virorum doctorum exſpectationem moratus eſt, differri honeſtiſſima foemina, cuius ſumtu editur, brevioremque idcirco, quam decreveram, eſſe me iuſſit, quo proximis nundinis volumen deſideratum exiret. Cui quidem iuſſo tanto facilius parui, quanto leviora mihi videntur, quae mea lectione, meditatione & ingenio ad rem litteratam iuvandam afferri & excogitari poſſunt. Carebunt facile viri harum rerum ſtudioſi cogitatis meis, ſuaque ex copia petent, quae mihi praetermittenda fuerunt. Easdem propter cauſſas nihil hic a me rerum illarum explicabitur, de quibus in adnotationibus pollicitus paſſim ſum, me longius & copioſius in praefatione commentaturum eſſe. Multa volvi animo, novique fere libri, quem huic operi praemitterem, materiam qualicumque diligentia collegi. Animus mihi primum erat, de philoſophiae illius, quam *corpuſcularem* nominant, fatis inter veteres enucleate ac diſtincte diſſerere. Cenſet poſt PETR. GASSENDVM vir magnus, quem interpretatus ſum, quidquid antiquis temporibus nobile ac illuſtre fuit inter philoſophos Orientales, Graecos & Latinos, ſi paucos quosdam excipias, id huic philoſophandi generi addictum fuiſſe,

idque

idque diu ante DEMOCRITVM viguisse: quam eius sententiam innumeri doctissimorum hominum receperunt & probarunt, nec ego plane repudio. At non levis hoc in negotio exoritur difficultas. Veteres fere omnes a LEVCIPPO & DEMOCRITO origines huius philosophiae repetunt: at vicissim testimoniis constat minime dubiis, ante hos dudum alios corpusculis adhibitis rerum naturalium caussas & rationes reddere conatos esse. Quonam modo discordiam hanc CVDWORTHVS composuerit, nolo nunc repetere: ingeniose certe atque erudite munus suum obiit. Ego vero, re diligenter circumspecta, veterumque locis accurate expensis, in aliam ingressus sum sententiam, quam hic diligenter demonstrare & dubitatione omni, quantum fieri posset, liberare, certum mihi erat. Censeo nimirum, nec gravibus sine caussis ita censeo, qui ante LEVCIPPVM & DEMOCRITVM rerum naturam in corpuscula individua partiti sunt, hisce atomis qualitates addidisse, at DEMOCRITVM & LEVCIPPVM principes omnibus qualitatibus nudasse corpuscula, proptereaque atomorum primos auctores fuisse vocatos. Deinde naturarum, quas *plasticas* CVDWORTHVS appellat, ego Latino vocabulo *genitrices* nominavi, Historiam tradere decreveram ad nostra usque tempora pertinentem, & quantum illae vel commodi, vel incommodi secum ferant, ingenue ostendere, sigillatim quaestionem illam dirimere, quae acutissimos viros, IO. CLERICVM & PETR. BAYLIVM in acerbam induxit contentionem: Num illi, qui naturae cuiusdam genitricis ope generationis rationem & indolem declarari optime omnium existimant, impietati adversus Deum alimenta suppeditent? Praeter haec longam Dissertationem meditabar de celeberrimis veterum carminibus, quae *Theogoniae* dicuntur: in qua cum generatim de natura eorum disputare, tum hoc inprimis declarare mecum constitueram, auctores eorum antiquissimae physices scita & praecepta cum Historia antiquorum regum & heroum, qui Graecos inter & orientales populos vixerunt, inepte plerumque colligasse, atque utraque mirifice confudisse. Specimen laboris huius in adnotationibus ad CVDWORTHVM dedi, in quo ex HESIODI *Theogonia* fabulam de Saturno, rationis & Historiae auxilio, interpretatus sum. Nonnihil etiam operae & diligentiae in illustranda HIPPOCRATIS de rerum natura & Deo philosophia ponere volebam, de qua viros egregios & doctissimos, B. NICOLAVM HIER. GVNDLINGIVM & DAN. WILHELMVM TRILLERVM non ita pridem erudite pugnasse, constat. Denique binis in rebus gravioris momenti & multis summorum virorum contentionibus inclytis cum cura quadam & sollertia versari in animum induxeram. Primum de tribus illis, quibus PLATO ipse atque sectatores eius divinam naturam descripserunt, principiis ex instituto verba facere, & quatenus principia haec Christianorum de tri-

bus in Deo personis dogmati faveant, aut repugnent, explanare, cupiebam. CVDWORTHVS quid de celeberrimo hocce argumento statuerit, ex opere eius cognoscent lectores. Placuit eius opinio multis. At in diversa rursus permulti abeunt, quorum ingens est in erudita civitate existimatio. Ego quidem ita de hac re agere decreveram, ut ex ipso PLATONE, eiusque recentioribus discipulis docerem, ignoratione styli Platonici multum a meritissimis viris hic peccatum esse, maximoque discrimine tria Platonicorum principia, tresque Christianorum in Deo personas disiungi. Vt, quod sentio, fatear, tres animi sui notiones cum ipse PLATO, tum sectatores eius trium principiorum nomine designasse videntur: id quod is unus testatum facere poterit, qui disputandi morem & insolitam orationem huius generis ex ipsis eorum voluminibus primum ante lectorum oculos posuerit & interiores recessus disciplinae spinosissimae, quam sequuti sunt, aperuerit. Sed molestissimum hoc est officium, quod plerique defugiunt. Deinde in doctorum Christianorum, quos *Nicaenos Patres* vocant, veram de Trinitate divina sententiam inquirere statueram. Sciunt harum rerum non prorsus nescii, DION. PETAVIVM, STEPHAN. CVRCELLAEVM, & hunc nostrum inprimis CVDWORTHVM in summam paene invidiam *Patrum Nicaenorum* de Deo doctrinam adduxisse: utpote quam a nostra prorsus esse diversam, nec tam tres in uno Deo personas, quam tres divinas naturas sub unum genus subiectas, aut tres potius Deos inter se aequales introduxisse, confirmant. Hanc opinionem suam fecerunt infiniti & ingenio, & eruditione praestantes viri, quamvis non iisdem omnes de caussis. Ne inter nos quidem desunt, quibus ea multum habere videtur verisimilitudinis: nec inventus est adhuc aliquis, qui eam funditus evertere ac conficere ex instituto auderet. Igitur hanc rem studiosissime cognoscere institueram atque disceptare, omnemque quarti & quinti saeculi de divina natura doctrinam ex ipsis temporum illorum monumentis, quorum attentae lectioni nonnihil temporis impendere volui, Historia philosophica in auxilium vocata, ratione & ordine explicare. Nobis quidem perinde est, quemadmodum illi de Deo senserint, qui antiquis rerum Christianarum temporibus magistrorum loco fuerunt, quum non humanis auctoritatibus, sed unius sacri codicis testimonio & fide nitamur: at valet tamen ad infinitas quaestiones expediendas & errores haud leves exstirpandos, non ignorare, quibus illi praeceptis & sententiis imbuti fuerint, quam docendi ac disputandi formam sequuti sint, quibus dicendi modis usi, quas denique notiones & potestates vocabulis, quae usurpant, subiecerint. Neque possum, quin graviter & moleste feram, quum multos saepe de his negotiis confidenter & audacter sententiam ferre, *Patresque* illos nunc deprimere, nunc vicissim extollere video, qui nec libros eorum accurate legerunt, nec philo-

philoſophiam temporum illorum callent, nec veras diſciplinae aetatis illius rationes aut uſu aut ratione cognitas habent. Ita eſt omnino, ut doctiſſimi viri volunt: Non omni antiqui doctores errore his in rebus vacant, multaeque apud eos dicendi formae occurrunt, quae vix ſanum ferre ſenſum videntur. At nullum quoque mihi dubium eſt, quin multi male intelligant, quae ab illis dicta ſunt, & in ſententiam ſaepe rapiant perverſam, quae neminem, ſi cum aliis eorum dictis conferantur, magnopere offendant. Accidit, ut multa conferam in pauca, *Patribus Nicaenis* idem, quod AVGVSTINO evenit, qui quum contra Manichaeos diſputat, ita negligens ſui eſt, ut Pelagianus videri queat, quum Pelagianos rurſus adoritur, tam parum verbis ſibi cavet, ut a Manichaeis propius abeſſe videatur. Veteres illi doctores, quum in Arianos & Sabellianos armati prodeunt, paſſim de tribus in Deo perſonis ita loquuntur, ut tres ab illis Deos aequales & pares induci, probabile fiat; iidem cum adverſus Deorum cultores & alios dimicant, non ſecus ſaepenumero agunt, acſi omnem in divina natura diſtinctionem tollerent & Chriſtum, Servatorem noſtrum, infra Deum omnium parentem & conditorem locarent. Hinc qui ex nonnullis locis ſententiam eorum metiuntur, manifeſto peccant: decet nos omnia eorum dicta, quibus cum hoc, tum alia dogmata explicant, inter ſe conferre, nec ante, quam tota eorum cum philoſophia, tum Theologia accurate inſpecta decernere, quamnam illis tribuere ſententiam oporteat. Sed hoc ſuum eſſe nolunt illi, qui vulgo controverſias tractant: qui ſe putant officio ſatisfeciſſe, ſi multitudine quadam dictorum, in quibus longe alius ſaepe ſenſus eſt, quam ipſi putant, adverſarium obruant. Non ego pro *Patribus*, quos vocant, verba facio, aut nullas in illis reſidere maculas pugno: Non hoc patitur mea ingenuitas: At nego tamen, tam deformes eſſe illos, ut recentioribus quibusdam eruditis videntur, qui ratum id habent, quod a magnis quibusdam viris iudicatum vident, plusque in recentiorum libris, qui veteres ſpernunt, quam in antiquorum monumentis evolvendis diligentiae conſumunt. Haec ego cuncta & alia quaedam, quae cum ſollertia & cura quadam perſequi ſtatueram, lubens ſepono, quia fieri hoc neceſſe eſt. Forte alio tempore nonnulla de his rebus diſſerendi occaſionem adipiſcar: ſin minus, facile feram, quae meditatus ſum de illis & obſervavi, terrae mecum mandari: nec multum inde detrimenti res ſacra & litteraria capiet.

Magno CVDWORTHI operi minora eius addidi opuſcula, quae pariter diu in pretio quodam & honore fuerunt; itemque librum eius *de rei moralis natura, aeternisque iuſti ac honeſti notionibus*, quem non ita pridem ex relictis ſchedis eius EDVARDVS, antiſtes Dunelmenſis, edidit. Spero, hoc inſtitutum probaturos eſſe omnes, qui meritis & doctrinae tanti viri favent. Nihil reliquum eſt, quam ut de vita, fatis, doctrina & ſcriptis CVDWORTHI lectores erudiam, qui ſine

 dubio

dubio, qualis ille fuerit, quem tot dotes ingenii & virtutes commendant posteris, scire cupient. Quod antequam faciam, publice gratiae mihi sunt agendae illis, qui precibus meis tantum dederunt, ut me harum rerum accurata notitia imbuerent: primum Illustrissimo & Reverendissimo Patri ac Domino, GVILIELMO, Archi-Episcopo Cantuariensi, totiusque Angliae Primati ac Metropolitae, Potentissimo magnae Britanniae Regi a consiliis sanctioribus, patrono meo, qui, qua est insigni erga me & studia mea voluntate, nec munerum, negotiorumque gravitate, nec senectutis molestiis & incommodis absterreri potuit, quo minus voluntati meae inserviret, atque a venerando antistite tum Coventriensi & Lichfieldensi, nunc Dunelmensi, EDVARDO CHANDLERO, qui relictas a CVDWORTHO chartas diligentissime tractavit & inspexit, luculentam narrationem de vita & scriptis eius tam editis, quam nondum editis, mihi impetraret: (1) Deinde Almae Academiae Cantabrigiensi, quam vivus illustravit CVDWORTHVS, quae mei caussa non modo commentarios suos & alia monumenta consuli, eaque decerpi inde iussit, quae ad summi viri res pertinent, sed etiam litteris perhonorificis suam mihi benevolentiam testata est. Non is ego sum, qui tantis viris officii aliquid reddere valeam: sed nec maius illi aliquid requirunt a me, quam gratum animum, quem hic publice profiteor, atque vota pro salute & incolumitate eorum, quae numquam facere desinam. Nec tamen omnia sunt ab illis, quos dixi, profecta, quae iam referam, verum multa ipsemet observavi & collegi, id quod ex re ipsa facile patebit.

Lucem hanc adspexit primum RADVLPHVS CVDWORTHVS *Allerae* (Aller) in Comitatu Somersettensi A. MDCXVII. Pater ipsi fuit RADVLPHVS, Theologiae Licentiatus, (2) vir certe nec ingenio, nec doctrina destitutus, qui primum socius Collegii S. Emanuelis Cantabrigiae & simul hac in urbe sacrorum minister in templo S. Andreae dicato fuerat, postea *Alleram* translatus est, ubi munus pariter sacri doctoris gessit; Fuit & inter eos adscitus, qui Regis IACOBI I. a sacris privatis tum erant. Summa huic familiaritas & necessitudo fuit cum celeberrimo illo Anglorum Theologo, qui magnam quoque apud exteros famam scriptis consequutus est, GVILIELMO PERKINSIO, cuius opera quaedam edidit post obitum eius. Ipse nihil scriptorum emisit, si accessionem quamdam seu supplementum exceperis ad PERKINSI *Commentarium in epistolam ad Galatas*, (3) Anglico sermone conscriptum. PERKINSIVS scilicet morte impeditus fuit, quo minus

(1) Vir Revendiss. ipse in epistola d. XVI. Febr. A. MDCCXXVIII. data: *This account*, inquit, *I owe to the care and pains of the Right Reverend the Lord Bishop of Coventry and Lichfield, who has taken great care to enquire into Dr. Cudworths Remains.*

(2) Hoc ipse testatur in *Dedic. Comm. in Cap. VI. epist. ad Galatas* praemissa.

(3) Exstat illud in GVIL. PERKINSI *operibus* Latino sermone *Genevae 1618. fol.* binis voluminibus editis, Tom. II. p. 325. s. ab A. T. Latine conversum.

nus in expositione epistolae PAVLI ad Galatas ultra quintum caput progrederetur. CVDWORTHI ergo pater, qui tum Cantabrigiae in collegio S. Emanuelis degebat, & epistolas s. PAVLI publice interpretabatur, ab amicis PERKINSII & a curatore testamenti eius rogatus fuit, ut capitis sexti interpretationem adderet. (1) Quo quidem illo munere non sine laude defunctus est. Etenim non vulgare ingenium, insignis rerum Theologicarum peritia, veterumque non minus ecclesiae doctorum, quam recentiorum, quos *Scholasticos* nominant, frequens lectio ex hoc labore elucet. Mater CVDVVORTHI nostri ex gente MACHELLIA fuit, cui honos hic habitus est, ut HENRICO, Regis IACOBI I. filio natu primo, nutrix deligeretur. Parente mature orbatus est: cuius post obitum mater iterum nupsit Doctori STOVGHTONO, qui inter facundissimos sacrorum oratorum tum temporis numerabatur & socius quoque Collegii S. Emanuelis Cantabrigiae erat. Is boni parentis officium nostro sancte & diligenter praestitit, curavitque, ut scientiarum & artium initiis mature imbueretur & ad pietatem ac veram sapientiam & honestatem instituueretur. Erat autem in puero celsa, praeclara & excellens indoles, ingenium acutum & divinum, prudentia annorum modum multum excedens: Itaque A. MDCXXX. iam, quum decimum tertium vix explevisset annum vivendo, in collegium S. Emanuelis Academiae Cantabrigiensis receptus & inter convictores, qui vocantur, cooptatus est. Ingredientem in hoc collegium vitricus hoc testimonio comitatus est: *Tanta puerum hunc scientia humaniorum litterarum & artium liberalium valere, quanta in homine aetatis eius fingi & cogitari posset.* (2) Biennio post Anno MDCXXXII. die quinto mensis Iulii civibus Academiae Cantabrigiensis ritu solemni adscriptus est, (3) a quo tempore tanta cura & diligentia omne genus litterarum & philosophiae studia tractabat, ut A. MDCXXXIX. Artium Magister summa cum laude & bonorum omnium eximia exspectatione crearetur. (4) Eodem fere tempore socius electus est Collegii S. Emanuelis, cuius tum praefectus erat RICHARDVS HOLDSVVORTHVS, vir eximius, cuius eruditio extra Britanniam quoque multos laudatores & approbatores nacta est. Hanc provinciam ita tenuit CVDVVORTHVS, ut summam ubique de se opinionem excitaret, & multi liberos suos curae ac institutioni eius committerent. Memorant, qui gnari sunt rerum illo tempore in Academia Cantabrigiensi gestarum, principe fere ipsum inter doctores eius loco fuisse atque viginti octo iuvenes unius CVDVVORTHI fidei & cu-

(1) Hoc ipse refert in *Dedic.* huic Commentario praemissa ad BASSINGBVRNVM GAVDY, equitem. Data est illa ex Collegio Emanuelis d. XIII. Augusti MDCIV. nec ingeniose tantum ac venuste exarata est, sed & summae modestiae nomine placet.

(2) Nescio, an satis apte verba reddam Anglica: Itaque placet ea, subiicere; *That he was as wel grounded in Schol-Learning as any Boy of his Age that went to the University.*

(3) *Ex Registro Acad. Cantabr.*

(4) Ex eodem *Registro.*

& curae, raro valde & in maioribus etiam Collegiis vix umquam viſo exemplo, commiſſos fuiſſe. Addunt, quod ad laudem eius haud parum facit, in his eius diſcipulis fuiſſe ſummum poſtea virum, GVILIELMVM TEMPLE, oratorem magnae Britanniae Regis ad Bataviae foederatae ordines, qui prudentia civili, eruditione, ingenio, ſcriptisque elegantiſſimis & praeſtantiſſimis aeque bene, quod neminem fugit doctorum, de republica, atque de litteris, ſtudiis & doctrina promeritus eſt, perennemque decedens nominis ſui famam reliquit. Dignus certe tanto praeceptore diſcipulus, dignus tanto diſcipulo tutor & praeceptor fuit. Acceſſit huic aliud non multo poſt munus. Namque Rector, ſeu ut nos loquimur, primarius Paſtor in vico *North-Cadbury*, qui ſitus eſt in Comitatu Sommerſettenſi, conſtitutus eſt. Fructuoſa haec eſt provincia, cui qui praeeſt annuo trecentarum librarum Sterlingicarum reditu fruitur. Quamdiu hoc munus geſſerit, & quo anno illud ſuſceperit, traditum a doctiſſimis viris haud reperio, qui de rebus CVDWORTHI ad me retulerunt. Renuntiatus eſt haud dubie S. Theologiae Baccalaureus, in hac quum ſtatione collocatus eſſet: quo vero anno hoc contigerit, ignoro. Forte A. MDCXLIV. hoc titulo honeſtatus eſt: Etenim hoc eum anno in *Veſperiis Comitiorum*, quae vocantur, video binas propoſitiones publice, nec ſine laude Cantabrigiae diſputando defendiſſe: Primam: *Dantur boni & mali rationes aeternae ac indiſpenſabiles:* Alteram: *Dantur ſubſtantiae incorporeae, ſua natura immortales.* Hoc vel idcirco duxi commemorandum eſſe, quia inde intelligitur, diu ſatis res & quaeſtiones illas animo volviſſe & expendiſſe ſummum virum, de quibus poſtea in *Syſtemate Intellectuali* & aliis, quae nondum edita ſunt, ſcriptis, tam ſubtiliter, enucleate ac erudite diſſeruit. Eodem anno Praefectus aulae Clarenſis in Academia Cantabrigienſi conſtitutus eſt, quum D. PASKIVS, neſcio quibus de cauſſis, hoc munere deturbatus eſſet. Fovit haec aula tum temporis inter ſocios ſuos ingens illud magnae Britanniae lumen & totius Angliae poſtea antiſtitem, IOHANNEM TILLOSTONVM. Tantum virum inter ſuos numeraſſe quondam, magnae poſtea ſine dubio laudi noſtro & delectationi fuit. Sequenti A. MDCXLV. Idibus Octobris concordi ſeptem Electorum conſenſione creatus eſt Regius Linguae Hebraeae in Academia Cantabrigienſi Profeſſor; quo quidem loco ſemetipſum abdicaverat D. METCALFIVS. (1) Igitur totum ſeſe Academiae & eruditis rebus, relicto munere ſacro, dedicavit. Initium recitationum publicarum, quas ſingulis Mercurii diebus habebat, ab explicatione ſtructurae, rationumque templi Hieroſolymitani faciebat. (2) Laudat adhuc & grata mente praedicat Academia Can-

(1) Ex MS. ſchedis THOMAE THENNISONI, Archi-Ep. poſtea Cantuarienſ.

(2) IOH. WORTHINGHTON in Epiſtola MSta d. XII. May A. 1646. data: *Our learned Friend Mr. Cudworth reads every wednes day in the Schools: his ſubiect is* templum Hieroſolymitanum.

Cantabrigiensis solertiam eius, dexteritatem & incomparabilem rerum & antiquitatum Hebraicarum cognitionem, quam in hoc munere obeundo testatam fecit omnibus. Quum abesse certis de caussis cogeretur ab Academia, vices suas demandabat IOHANNI WORTHINGHTONO, quocum officiosissima ipsi erat amicitia, viro eruditissimo, qui postea praefectus Collegii Iesu evasit. (1) Quo maioribus sese dignum negotiis ostenderet, A. MDCLI (2) summos in S. Theologia honores & modeste appetiit, & facile consequutus est. Vt haec honorifica & splendida videantur munera, nescio tamen quibus de caussis contigerit, ut tum temporis non sufficerent ad eruditissimum virum commode & liberaliter alendum: Quare quo alio modo rebus suis prospiceret, discessum ex Academia meditabatur, & reipsa, id quod ex IO. WORTHINGHTONI epistolis intelligo, ad tempus inde alio sese conferebat. (3) Verum nota nimis & spectata erat probitas eius, eruditio, virtus & diligentia, quam ut eius praesentiam Academiam diu desiderare paterentur illi, qui saluti eius ista aetate providebant, viri egregii. Quapropter quum A. MDCLIV. SAMVEL BOLTONVS, S. T. D. & Praefectus collegii Christi decessisset, revocatus est in Academiam CVDWORTHVS, & in locum illius suffectus, bonis omnibus & eruditis applaudentibus. Eodem anno uxorem duxit, copiosam, ut suspicor, & locupletem de cuius nomine ac genere quod dicam, non habeo. Praefuit huic muneri ad obitum usque tanta cum cura & vigilantia, simulque rem sacram & litteratam tam strenue ac diligenter curavit, ut omnes eum praeclare de Academia & universa ecclesia Britannica promereri, confiterentur. Nemo illo fortius & animosius impietati erga Deum, quae tum caput extollebat in Britannia, sese obiecit, nemo maiori copia & eruditione copias eius aggressus est, nemo studiosae iuventutis commodis consulere diligentius studuit, nemo denique maiori ardore omnis generis eruditionem, illam praesertim, quae a vulgari hominum cognitione remota, atque comprehensu difficillima, acquisitu valde laboriosa est, consectatus est. Procreavit filios quosdam, qui sine dubio in flore occubuerunt aetatis, & filiam unam, DAMARIN, foeminam spectatissimam, & pietate non minus, quam eruditione nobilissimam. Coniugem eam sibi expetiit, quum ad secunda vota transiret, Vir Illustris, FRANCISCVS MASHAMVS, *Baronettus* Angliae, suscepitque ex ea Praestantissimum virum, qui avi, patrisque nomina con-

(1) Ex commentariis Acad. Cantabrig.

(2) Reverendiss. antistes Dunelmensis, EDVARDVS, A. MDCLIII. CVDWORTHVM mihi significavit S. Theologiae Doctorem creatum esse. Verum satius ego putavi Academiae Cantabrigiensi fidem habere, quae A. MDCLI. hunc honorem ipsi collatum esse, mihi retulit.

(3) IOH. WORTHINGHTON epistola MSta d. 6. Ian. A. 1651. data: *If through want of Maintenance he (R. C.) should be forced to leave Cambridge, for which place he is so eminently accomplished, whit what is noble and Exemplarily Academical, it would be an ill Omen.*

Idem in alia Epistola MSta d. 30. Ian. 1654. data: *After many tossings Dr. Cudworth is through Gods good Providence returned to Cambridge & settled in Christ's College, and by his marriage more settled and fixed.*

coniunxit, FRANCISCVM CVDWORTHVM MASHAMVM, Equitem, hodie ex *Magistris*, quos appellant, *Cancellariae supremae* Britannicae, & Collegii huius splendidissimi generalem Quaestorem, virum inclytum & maiorum non minus, munerumque gloria & dignitate, quam suis virtutibus, beneficentia, comitate, pietate, aliisque inter suos illustrem. (1) Mater eius, quam dixi CVDWORTHI filia, inter ingeniosissimas & eruditissimas, immo philosophas aetatis nostrae mulieres, principem fere locum merito suo consequuta est. (2) Coluit eam inprimis ob praestantissimas & animi, & ingenii dotes magnus ille Anglorum philosophus, IO. LOCKIVS; qui supremum vitae suae tempus in eius aedibus consumsit, & in illis A. MDCIV. preces inter & solatia incomparabilis foeminae huius rebus humanis valedixit. (3) Exstat eius elegans & praeclarus libellus *de amore divino*, Anglice primum exaratus & in Gallicam postea linguam conversus, (4) quo cum in naturam amoris, sigillatim divini, ingeniose inquirit, tum maxime IOH. NORISII & NIC. MALEBRANCHII opiniones de amoris divini indole subtiliter refellit. Vivis excessit CVDWORTHVS, quum annum ageret septuagesimum primum d. XXVI. mensis Iunii A. MDCLXXXVIII. Corpus humatum est in sacello Collegii, cui praefectus fuit, sepulcrumque hac insignitum inscriptione:

Here lyeth the Body of Dr. Ralph. Cudworth late Master of Christ's College, about thirty years Hebrew Professor and Prebendary of Glocester. He died in the 26th of Iune 1688. in the seventy first year of his age.

Id est: *Hic iacet corpus Radulphi Cudworthi Praefecti Collegii Christi, per triginta quatuor fere annos Hebraeae linguae Professoris & Praebendarii Glocestriensis. Decessit d. 26. Iunii 1688. septuagesimo primo aetatis suae anno.*

Summa fuisse hoc in viro omnia, testatissimum est. Vix vero aliquid maiorem ipsi laudem inter aequos rerum existimatores peperit, quam quod immensam eruditionem & scientiam cum praeclara & singulari iudicandi & in res abstrusissimas ingenio penetrandi facultate copulavit. Qui litterarum, linguarum & antiquitatum studiis delectantur,

(1) Account of thi Englisch Baronets, Lond. 1727. fol. Vol. III. p. 357. *Sr. Francis Masham Baronet (of High Laver in the Country of Essex) took to his second Lady Damaris Daughter of Dr. Ralph Cudworth Master of Christ's College to Cambridge, by whom he had issue Francis Cudworth Masham Esquire one of the Masters of the high Court of Chancery and likewise Accomptant General of the said Court.*

(2) PETR. BAYLE *Lettr. Choisies* Tom. III. Lettr. CCLXVI. p. 1019. *Cette Dame merite les respects de tout le monde par ses excellentes qualitez.* Idem *Epist. CCLXVII. p. 1021.* inter alia: *Il n'y a personne au monde, qui ait plus de respect que moi pour son merite extraordinaire & qui veuille faire une plus haute profession d' admirer sa vertu, sa pieté, son savoir & mille autres perfections, qui lui font tenir un rang si distingué parmi les plus illustres Dames de notre siecle.*

(3) IO. CLERICVS in Elogio IOH. LOCKII, quod exstat *Bibliotheque Choisie Tom. VI. p. 398. s.*

(4) *Discours sur l' amour divin où l' on explique ce que c'est & ou l' on fait voir les mauvaises consequences des explications trop subtiles que l' on en donne. Traduit de l' Anglois. Amsterd.* 1705. in 12. Interpretem Gallicum esse V. C. PETRVM COSTE disco ex PETR. BAYLII *Lettr. choisi. Tom. III. p. 1023.* Summam eius exhibet IOH. CLERICVS *Biblioth. Choisie Tom. VII. p. 383. seq.*

ctantur, severiores plerumque disciplinas negligunt, nec a se impetrant facile, ut in sublimiori philosophia, Mathesi, ceterisque scientiis, quae acumen, adductissimam meditationem & animum ab oculorum consuetudine avocatum postulant, multum ponant temporis & industriae. At vicissim quos contemplatio rerum a sensibus abstractarum iuvat, illi mediocri aut nulla prope sunt voluntate in artes illas, quae lectione, memoria & labore continentur, nomenque partim ab humanitate & elegantia habent. Hic vero noster utraque facultate mirifice valebat, ut utra maior & excellentior fuerit, difficile iudicatu sit. Antiquitates tum Hebraeas, quam Graecas, linguas eruditas, Historiam veterum sapientum & Christianorum aliaque his rebus cognata ita memoria & animo complexus erat, tot veterum libros evolverat & legerat, ut reliquas eruditionis partes parum curasse videretur. Rursus philosophiae, artium Mathematicarum, Metaphysices ita peritus erat, tam subtiliter & argute de rebus sub sensum haud cadentibus disputabat, tam sollerter ac ingeniose nodos ab impiis hominibus obiectos explicabat, ut crederes, hominem totum vitae tempus contemplando & res abditissimas ratione investigando consumsisse, nec umquam ad delicias & amoenitates eruditionis aut ad scientias, quibus laboris patientia praesidio est, descendisse. Pro religione tam Christiana, quam revelata, ita pugnabat, ut facile appareret, nihil hoc ipsi studio carius & antiquius esse. Quumque THOMAS HOBBESIVS, homo acutus, at subdolus, vafer & erga Deum impius, aetate eius per cuniculos arcem religionis subruere niteretur, id sibi potissimum credebat esse datum, ut tam perniciosum & capitalem pietatis omnis hostem omnibus nudaret praesidiis atque de existimatione, quam sibi apud aulicos & rerum non nimis gnaros, loquacitate ac ingenii subtilitate collegerat, deiiceret: qua quidem in re, id quod cum hoc *Systema*, quod Latine conversum exhibemus, tum edita nondum scripta eius declarant, meliorem vitae suae partem assidue contrivit. Multis usus est HOBBESIVS adversariis, iisque egregiis & ingeniosis: at doctiorem num habuerit, qui & ratione hominem coercere, & eruditionis copia ignorantiae multarum rerum simul convincere valuerit, equidem valde dubito. In philosophia partes eorum consectabatur, qui *mechanici* atque *corpusculares* vocantur, quorum opes variis modis augere atque confirmare non inepte studuit: In illa vero sapientiae parte, quae de Deo, de mentibus, de geniis, de primis rerum notionibus & exemplis, de omnis denique humanae sapientiae initiis praecipit, PLATONEM potissimum & recentiores eius sectatores magistros sibi delegerat. Modum in hoc erga PLATONEM & Platonicos studio excessisse plerisque videtur: nec iniuria videtur. Etenim ita sententias huius generis animo imbiberat, tam studiose libros eorum legerat ac scrutatus erat, ut non modo dogmata eius, repugnante interdum veritate,

ritate, conſtanter tueretur, ſed orationem etiam ipſam & ſtylum, qui vocabulis abundat difficilioribus, durisque translationibus, immo ad poëticae dictionis naturam accedit, imitaretur. Sed excuſat eum nonnihil mos, qui tum temporis in Academia Cantabrigienſi receptus erat. Nam, quod GILBERTVS BVRNETVS memoriae prodidit, (1) ſummi viri, qui aetate eius in hac Academia docebant, HOBBESII que ſententiis acriter reſiſtebant, omnes PLATONIS accenſi erant amore & ex lege diſciplinae Platonicae profanum, quem dixi, philoſophum oppugnabant. Nec id quemquam ignorare ſinent ſcripta, quae adhuc exſtant & eruditorum manibus teruntur THEOPHILI GALEI, HENRICI MORI, THOMAE BVRNETI & aliorum multorum. Contra in Oxonienſi Academia philoſophandi ratio, quae propria PLATONI fuit, valde iſta aetate deprimebatur & ſpernebatur, quod vel ex SAMVELIS PARKERI libellis adverſus Platonem apparet. (2). In Theologia ſeu rerum divinarum ſapientia partes eorum probaſſe & iuviſſe dicitur, qui iuſto moderatiores plerisque videntur & *Latitudinarii* appellantur: quorum quidem princeps facile eſt GVILIELMVS CHILLINGWORTHVS, vir certe ſubtilis & excellenti praeditus ingenio. Sed ex libris ſcriptisque CVDWORTHI difficulter probes, huic eum generi fuiſſe deditum. Vt enim multis de rebus in utramque partem diſputet & liberum lectori relinquat ad alterutram ſententiam ſeſe adiungendi, verbis etiam interdum non ſatis providus ſit, ſemper tamen placere ſibi communem & receptam doctrinam, diſerte profitetur. Quales *Latitudinarii* ſint, BVRNETI verbis exponere placet, qui mihi ceteris accuratius de hac re videtur expoſuiſſe: (3) *Hi omnes*, inquit, *de quibus adhuc* (Cantabrigienſes Theologi MORVS, CVDWORTHVS, WITHCOTVS & alii,) *& qui ab illis instituti erant id primum agebant unice, ut accuratius, quam adhuc factum erat, in naturam rerum*

(1) *Hiſtory of his own Time Livr. II. ad A. 1661. p. 187.* ubi de WITCHCOTO, CVDWORTHI neceſſario, & ipſo CVDWORTHO hoc modo inter alia loquitur: *He ſtudied - - - to conſider religion as a ſeed of a deiform Nature (to uſe one of his own Phraſes) In order to this, he ſett young ſtudents much on reading the ancient Philoſophers, chiefly Plato, Tully and Plotin, and on conſidering the Chriſtian religion as a doctrine ſent from God, both to elevate and ſweeten humane nature, in which he was a great exemple, as well as a wiſe and kind inſtructer. Cudworth carned this on with a great ſtrenght of genius, and a vaſt compaſſ of learning.* His iunge verba GVIL. WOTTONI *in elogio Thomae Burneti*, quod exſtat in Celeb. Viri CHRISTOPH. AVGVST. HEVMANNI *Actis philoſophorum* Germanice editis *Tom. III, Part. XV. p. 436.* *Horum* (Cantabrigienſium Theologorum) *plerique philoſophiam veterem excolebant, nulli autem ſectae, ſi Platonicorum forte diſciplinam excipiamus, praeter ceteras addicti.*

(2) *A free and impartial account of the Platonick Philoſophy being a letter written to his much honoured Friend. Mr. N. B. by Samuel Parker. Oxford 1666. 4.* Pereruditus & ingenioſus eſt hicce liber, dignusque quem legant harum litterarum ſtudioſi.

An Account of the nature and extent of the divine dominion and Goodneſs, eſpecially as they refer to the Origenian Hypotheſis concerning the praeexiſtence of ſouls together with a ſpecial account of the vanity and groundleſſneſs of the Hypotheſis it ſelf. Being a ſecond Letter written to his much honoured Friend and Kinsman Mr. Nath. Biſbie. By Sam. Parker. Oxford. 1666. 4. Neque hic contemnendus eſt liber.

(3) Hiſtory of his own Time Livr. II. p. 188. *All theſe, and thoſe who were formed under them, ſtudied to examine farther into the nature of the things than had been done formerly. They declared againſt ſuperſtition on the one hand, and enthuſiaſm on the other. They loved the Conſtitution of the Church and the Liturgy, and cou'd well live under them:*

ram inquirerent. Resistebant ex altera parte superstitioni, & ex altera Enthusiasmo. Formam imperii ecclesiastici & normam cultus publici lege praescriptam amabant, libenterque his institutis sese subiiciebant: at nec impium esse ducebant alias rationes sequi. Exoptabant, maiori ut omnia moderatione gesta & tractata (inter partes his de rebus dissidentes) *fuissent. Non deridebant amicitiam cum illis colere, quibuscum ceteroquin de variis rebus dissidebant, magnamque suis tam in Theologia, quam philosophia, libertatem concedebant: hanc propter caussam viri latitudinis seu Latitudinarii appellabantur ab illis, qui angustioribus erant animis, minusque temperatis ingeniis. Assidue legebant Episcopium. Quumque in eam potissimum curam incumberent, ut rerum omnium explorarent caussas & rationes, ideo ab adversariis Sociniani vocabantur. Pontificis Romani dominationi & praeceptis universi vehementer obsistebant. Quare ipsimet Pontificii eos Atheos, Deistas & Socinianos nominabant.* Vulgaris Reformatorum doctrina de absolutis Dei decretis vehementer ipsi displicebat, id quod ex omnibus eius de fato, & aliis rebus disputationibus apparet: quod quidem dogmatis huius odium tanto altius in animum eius sese insinuabat, quod HOBBESIVM videret eo ad nefaria sua & omni pietati ac religioni noxia dogmata valde abuti. Pietatem eius, modestiamque qui praedicent, infiniti sunt: prudentia paucos habuisse pares dicitur. Sed hinc hostes eius occasionem sumebant versutiae & dissimulationis ipsum accusandi. (1) Assentior BVRNETO iniuriam ipsi factam esse: at hoc tamen dubio caret, multis eum de scitis & dogmatibus in scriptis suis tam circumspecte, immo ambigue ac dubie loqui, aegre ut intelligi queat, quaenam vera eius sententia de illis fuerit. Temporum, quibus vivebat, rationes hanc animi temperationem & in disputando continentiam desiderasse videntur. Infinita volvit animo: sed pauca tantum, si magnitudinem consiliorum spectes, ipsemet in lucem protulit. Accipe indicem editorum ab eo librorum:

I. A Discourse concerning the true Notion of the Lords supper by R. C. London. 1642. in 4.

De hoc libello dixi in praefatione illi praemissa. Laudatus est a summis

them: But they did not think it unlawfull to live under another form. They wished that things might have been carried with more moderation. And they continued to keep a good correspondence, with those who had differred from them in opinion, and allowed a great freedom both in philosophy and in divinity: From whence they were called Men of Latitude. And upon this men of narrower thoughts and fiercer tempers fastened upon them the Name of Latitudinariens. They read Episcopius much. And the making out the reasons of things being a main part of their studies, their enemies called them Socinians. They were all very Zealous against popery. And so, they becoming soon very considerable, the Papists set themselves against them to de cry them as Atheists, Deists, or at best Socinians.

(1) BVRNET l. c. p. 187. *Cudworth was a man of great conduct and prudence: Upon which his enemies did very falsly accuse him of craft and dissimulation.*

mis viris & litteratorum principibus BOCHARTO, SPENCERO, SELDENO & aliis. Ven. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS (1) auctor est ipsum & in forma duodecima & maiori, ita ut *Systemati Intellectuali* addi posset, aliquoties editum esse. Mihi nulla visa est alia, praeter hanc, editio, quam dono mihi, quod hic grata voluntate praedico, Vener. Academiae Cantabrigiensis Pro-Cancellarius dedit.

II. The union of Christ and de Curch in a Shadow by R.C. London 1642. in 4.

Solet hic libellus superiori *de vera notione S. Coenae* iungi. Dixi de eo in praefatione, quam praemisi Latinae eius interpretationi. Retulerunt ad me viri ex Britannis eximii, binis sermonibus, quos ad populum publice recitavit CVDWORTHVS, libellum hunc constare. Sed hoc ego difficulter mihi persuadeo. Etenim plenus est variae eruditionis, nec ad pietatem accendendam ullo modo accommodatus.

III. The true Intellectual-Systeme of the universe. The first Part. Wherein all the Reason and Philosophy of Atheism is confuted and its impossibility demonstrated. By R. Cudworth D. D. Origenes : γυμνάσιον τῆς ψυχῆς ἡ ἀνθρωπίνη σοφία, τέλος δὲ ἡ θεία. *London Printed for Richard Royston, Bookseller to his most sacred Maiesty. MDCLXXVIII. fol.*

Late supra de virtutibus & existimatione huius operis disserui: Quibus nunc addere liceat PETRI BAYLII testimonium, qui auctorem ex summis illis viris esse ait, quos nominare idem sit, quod laudare, (2) & librum ipsum vastissimi ingenii documentum, eruditioneque plane singulari & incomparabili confertum esse, tradit. (3) Pollicetur idem, se de illo & auctore eius alias copiose esse loquuturum: quod tamen haud praestitit. Vt vero nihil ab omni parte perfectum est; ita & in hoc opere desiderata quaedam sunt a nonnullis. Fuerunt, qui formam disputandi, orationem, & alia reprehenderent: fuerunt, qui errorum de re sacra gravissimorum auctorem postulare non verentur. Ex illo genere, aliqui conquesti sunt, nimiis illud eiusdem rei repetitionibus, digressionibus, maiorique, quam res postulabat, locorum ex antiquis scriptoribus copia laborare: quare optarunt, ut vir aliquis eruditus aptius & ornatius illud digereret, resectisque superva-

(1) *Diss. de oblatione veterum Eucharistica* §. *III. p.* 169. 170. quam una cum fragmentis IRENAEI edidit.

(2) Lettr. Choisies Vol. III. Lettr. CCLXVII. p. 1022. *Enfin il est de ces genies superieurs, dont le nom seul fait l'eloge.*

(3) loc. cit. p. 1022. *Encore que ie ne connoisse pas l'ouvrage de Mr. Cudworth pour l'avoir lû - - mais seulement par la voix de la renommeé & par les Extraits que Mr. le Clerc en a donné: ie suis persuadè que c'est l'ouvrage du plus profond genie, & de la plus vaste erudition qui ait iamais paru.*

vacaneis in meliorem ordinem redigeret. (1) Aliqui vero in confutandis hominum impiorum argumentis breviorem iusto fuisse auctorem, aegre tulerunt, volueruntque propterea, ut adderentur a viro in his rebus exercitato, quae CVDWORTHVS, ad finem properans operis, aut omisit plane, aut paucis tantum attigit. (2) Superiori vitio, quum interpretis tantum personam sumsissem, mederi mihi haud licuit: huic passim, pro modo & tenuitate virium mearum, in adnotationibus consulere conatus sum. Alterum genus, quod variorum & gravissimorum errorum CVDVVORTHVM insimulavit, passim a nobis in observationibus subiectis & auditum, &, si fieri potuit, repressum fuit. Iam de binis tantum illis partibus huius operis nonnihil dicam, quae prae ceteris criminationibus & variis controversiis occasionem dederunt. Altera harum *digressio* est *de natura genitrice*, altera *disputatio de Trinitate Platonica & Christiana*, quae finem *capitis quarti* facit.

Illa quidem *de natura genitrice* Dissertatio haud paucos ex doctissimis hominibus commovit, ut ad hanc sententiam accederent, de quibus alio forte loco dicendi aliquid occasio mihi dabitur, alios vero, ut has naturas genitrices acerrime oppugnarent, adduxit. Nominatim PETRVS BAYLIVS nil adfirmare dubitavit, aptam esse magis hanc de naturis genitricibus doctrinam ad Atheorum caussam iuvandam & fulciendam, quam debilitandam. (3) Sed huic statim IO. CLERICVS, qui CVDWORTHI ex opere amplissima excerpta in *selecta Bibliotheca* exhibuerat, occurrendum sibi esse ratus est Dissertatione Gallica, qua doctrinae huius indolem ipso CVDWORTHO elegantius & accuratius explicat, nilque ex ea emolumenti impiorum hominum sperare caussam posse, sigillatim ostendere nititur. (4) Non satisfecit haec responsio BAYLIO: itaque institutam semel accusationem renovavit & novis coloribus ornare connisus est: (5) ita tamen, ut memoriae CVDWORTHI parceret, seque tantum hominem minime impietatis erga Deum postulare, sed vitia tantum opinionis, cui sese addixisset, ostendere voluisse, sancte adseveraret. At nec siluit IO. CLERICVS, utpote qui *brevioribus* quibusdam *observationibus* naturis genitricibus CVDWORTHI statim subvenire studuit (6) Respondit iterum BAYLIVS: (7) quod eius factum finis consequutus est contentionis huius. Namque postea ad graviores & summi momenti con-

(1) THOMAS WISE in *Praefat.* operis paullo post laudandi p. 11.

(2) loc. cit. p. 15. 16.

(3) *Continuation des Pensées diverses sur les Cometes, Tom. I. §. XXI. p. 90. & §. CXI. p. 530.*

(4) *Eclaircissement sur la doctrine de Mr. Cudworth & Grew touchant la Nature plastique & le monde vital, dans la Biblioth. Choisie Tom. V. p. 283. s.*

(5) *Dans l'histoire des Ouvrages des Scavans August. 1704. Art. XII. p. 380.*

(6) *Biblioth. Choisie Tom. VI. p. 422.*

(7) *Histoire des Ouvrages des Sçav. A. 1705. Decembr. p. 540.*

controversias bini hi acutissimi viri delati sunt, quae non nisi morte BAYLII terminari potuerunt. Notae sunt hae pugnae inter eos, qui non ignari sunt plane rerum inter eruditos hoc saeculo gestarum, nec meum fert institutum, ut de illis hoc loco verba faciam. Quum filia CVDWORTHI, de qua supra dixi, rescivisset, BAYLIVM parentis sui nomen & existimationem macula quadam adspergere voluisse, animi sui dolorem ob hunc conatum epistola ad IOH. CLERICVM data, testata est, facultatemque fecit ipsi, eam in *Bibliotheca selecta* vulgandi. (1) Qua de re quum certior factus esset BAYLIVS, nolebat tantae foeminae indignationem incurrere, binasque ad PETR. COSTE dabat epistolas, quibus eum summopere rogabat, ut commotum eius animum sedaret, ostenderetque, nihil prorsus iniuriae ipsi CVDWORTHO a se illatum esse, sed, more apud eruditos usitato, opinioni cuidam ab ipso defensae litem tantum sese intentasse. (2) Et tantum valuit apud eximiam mulierem haec deprecatio, ut nihil amplius in eum moliretur, epistolamque suam a IO. CLERICO edi vetaret. (3)

Altera *de Trinitate Christiana & Platonica digressio* multo magis etiam commovit animos, quumque argumentum sanctius sit & excelsius, plus doctissimo Viro invidiae passim creavit. Nulla ab eo tempore, quo hic liber CVDWORTHI editus est, de divina Trinitate controversia excitata est in Anglia, innumeras vero excitatas esse, satis constat, in qua CVDVVORTHVS non ad partes vocatus sit, nullum fere prodiit ad has lites declarandas & dirimendas scriptum, in quo ille non appellatus, ac vel laudatus & defensus, vel reprehensus sit. (4) Quaesiverunt cuncti fere, qui novis hac de re opinionibus studuerunt, in tanto homine, quem ingenii copia & eruditio incomparabilis summe venerabilem Anglorum Theologis fecerunt, firmamenta sententiarum suarum: ipsi tam Sociniani, quam Sabelliani recentiores, ex eius opibus nuditatem suam tegere laborarunt. Multa sunt ad manus, quae de hisce studiis & consiliis narrare & disputare possem: verum brevitatem temporis, quo circumscriptus sum, ratio imperat. Inprimis illi, qui *subordinationem*, quam vocant, in divina Trinitate tuentur, CVDVVORTHI auctoritate sese munire potissimum solent: (5) unde multi ex illis, qui rectiorem fovent de Deo sententiam, graviter passim in eum invehendi occasionem sumserunt. Movit omnem lapidem vir doctissimus THOMAS VVISE, ut has criminationes ab eius fama depel-

(1) Vid. CLERC *Bibl. Choisie Tom. VI. p. 426.*

(2) Exstant hae binae epistolae in BAYLII *Lettres Choisies Vol. III. n. CCLXVI. CCLXVII. p. 1017. f.* Altera data est d. XXX. April. 1705. Altera d. III. Iulii eiusdem anni.

(3) PETR. des MAIZEAVX *notis ad epistolas Baylii Vol. III. p. 1020.*

(4) THOM. WISE in *Praef.* operis paullo post laudandi *p. 25. 26. There has hardly been a Pamphlet or Book writ for some years about the blessed Trinity, especially in Engelland, - - - which does not bring in D. Cudworth upon the Stage and vouch his Name and Quotations for his Purpose.*

(5) Nuperrime huius eum dogmatis publice postulavit SAMVEL CRELLIVS, Socinianae familiae hodie doctissimus, *Iournal litteraire Tom. XVII. p. 182.*

pelleret, magnumque hominem, tametsi nec satis dilucide, nec satis caute ubique loquutus sit, caste tamen & sacrae scripturae convenienter de tribus in Deo personis docuisse ac sensisse, copiose disputavit. (1) Laudo ego hoc consilium: satius enim est bonos & praeclare meritos viros defendere, quam accusare: neque nego, multos in CVDWORTHI verbis ac sententiis aestimandis & exponendis vehementer boni interpretis & aequi rerum existimatoris officium neglexisse. Certe prudentia, qua insignem prae multis fuisse virum egregium accepimus, in hoc eum argumento tractando non deserit, verum orationem eius & dicendi modos ita plerumque fingit ac temperat, ut qua fuerit vere sententia imbutus, difficulter intelligere, nec nisi coniecturis valde lubricis consequi liceat. At, si dici tamen debet, quod res est, non ita mentem suam occultare potuit, quin hominibus non plane stupidis & inertibus pateat, propendisse eum in partes eorum, qui gradu tres in divina natura personas seiungunt. Neque summi hoc inter Anglos viri, qui ceteroquin summa merita eius & egregiam doctrinam suspiciunt ac venerantur, diffiteri audent, sed eamdem ipsi sententiam fuisse de Trinitate, quae nostra memoria SAMVELI fuit CLARCKIO, concedunt. (2) Induxit, quod evidens est, in hunc errorem magnum hominem nimius Platonici dogmatis amor. Veram scilicet de tribus in Deo naturis doctrinam ab Hebraeis existimabat ad PLATONEM & ab hoc ad iuniores eius discipulos pervenisse, ideoque Platonicorum tres *archicas hypostases* & Christianorum tres in uno Deo personas non, nisi vocabulo, inter se differre. At Platonicorum quae vocantur tres *hypostases* non sunt, ex sententia eius, inter se aequales & pares, verum dignitate atque praestantia nonnihil disiunctae. Itaque non potuit, quin eamdem de tribus, quas esse nos ex sacris litteris credimus, in Deo personis opinionem foveret. Tam facile est, illos etiam labi & errore circumveniri, qui infinitos alios eruditione ac ingenio vincunt, quum immoderato humanae cuiusdam disciplinae ac scientiae studio capti ad res divinas contemplandas sese conferunt. Plura ne hac de re adiiciam, quod facile possem, temporis angustia prohibeor.

Epitomen venustam & elegantem operis huius CVDWORTHI confecit & edidit Vir eruditissimus, THOMAS WISE, tum temporis S. Theologiae Baccalaureus, socius Collegii, quod Oxoniae conditum est,

(1) Introductione seu Praefatione ad Epitomen operis huius CVDWORTHI.

(2) Ex multis unum testem non infimi nominis dabo, ROBERTVM NELSONVM, Equitem Anglum eruditissimum, qui *in the Life of Dr. Georg Bull* edita *Lond. 1714. in 8. §. LXI. p. 339.* his verbis CVDWORTHI doctrinam de Trinitate explicat: *The most learned Autor of the Intellectual System, Dr. Cudworth, having professedly maintained, that the three Persons of the Trinity are three distinct spiritual substances, but that the Father alone is truly and properly God, that he alone in the proper sense is supreme, that absolute supreme honour is due to him only, and that he, absolutely speaking, is the only God of the universe: the son and spirit being God but only by the Fathers Concurrence with them and their subordination and subiection to him.* Paullo post p. 340. idem quod CVDWORTHVM, CLARCKIVM sensisse tradit.

eſt, Exonienſis & Ducis Ormondienſis a ſacris domeſticis, quod ita inſcriptum eſt.

A confutation of the reaſon and philoſophy of Atheiſm, being in a great Meaſure either an Abridgement or an Improvement of what Dr. Cudworth offered to that purpoſe in his True intellectual Syſteme of the univerſe. Together with an Introduction, in which, among Accounts of other Matters relating to this Treatiſe, there is an impartial Examination of what that learned perſon advanc'd touching the Chriſtian doctrine of a Trinity in unity and the Reſurrection of Body. In Two Volumes By Thom. Wiſe Lond.1706. in 4. Sequitur hoc in opere vir eximius maximam partem CVDVVORTHI veſtigia & ſepoſitis digreſſionibus eruditis & longioribus, variisque veterum teſtimoniis, meditata eius facili & plano dicendi genere refert, iuſtoque & concinno ordine diſponit; at paſſim tamen, maxime in extremo opere, ex recentioribus Anglorum ſcriptoribus contra religionum irriſores, multa adiicit & addit. Introductionem praemiſit huic operi bene longam, in qua cum de aliis rebus erudite diſſerit, tum potiſſimum adverſus malevolorum varias criminationes, quibus hoc eius opus conſpurcarunt, CVDVVORTHI memoriam & doctrinam defendit. Excerpſimus nos ex hac praefatione quaedam paſſim in obſervationibus noſtris, auctore laudato. Patronus certe nusquam accuſato defuit: at vereor, ne interdum accuſatus Patrono ſuo defuerit.

IV. Sermo ad populum de reſurrectione corporum mortuorum ad 1. Cor. XV. 57.

Hunc ſermonem memorat THOM. VVISE (1) eumque ſyſtemati Intellectuali ſubiectum eſſe tradit. Sed ego, omnem licet adhibuerim diligentiam & a maximis magnae Britanniae viris auxilium petierim, compos fieri illius haud potui.

Haec ipſemet emiſit, dum viveret, CVDVVORTHVS, at multa reliquit alia copioſiſſimae eruditionis & ſublimis ingenii documenta manu exarata: quae, quum diu neglecta fere iacuiſſent apud filiam & nepotem, nunc ſpes eſt, a Reverendiſs. Patre, EDVARDO, Epiſcopo Dunelmenſi, qui aſſidua manu has lucubrationes, nepote magni viri hoc concedente, verſavit, in lucem protractum iri. Pars quaedam earum formis iam expreſſa eſt cura praeſtantiſſimi huius antiſtitis: forte reliqua, quibus ita comparatum eſt, ut oculos ferre queant hominum eruditorum, propediem conſequentur. Suppeditavit mihi vir humanisſimus & egregius, quem dixi, accuratum indicem omnium lucubrationum CVDVVORTHI, quae adhuc latent: quem quidem Latine ex Anglico converſum exhibebo. Ex ipſis inſcriptionibus conſtabit,

(1) *Introductione* iam ſaepe laudata p. 131.

ſtabit, pleraque ut *Syſtematis Intellectualis*, cuius primam tantum partem edere potuit CVDVVORTHVS, continuationem ſpectari debere.

Index operum nondum editorum RAD. CVDWORTHI.(1)

1. Opus de bono & malo morali, aliquot formae maioris voluminibus conſtans, quae mille prope paginas conficiunt.

Argumentum Capitum Libri I. huius Operis:

XIII.

(1) A Diſcours of Moral Good and Evill in ſeveral folios, containing near 1000. pages.

Heads of the Chapters of one of thoſe Books.

Heads of another Book of Moralitie, wherein Hobbes philoſophy is explain'd.

Prolegomena: To ſhew, that if Nothing is naturally iuſt or iniuſt, nothing can be made ſo. Cap. 2. Not by Lavvs cap. 3. Not by Lavvs of Nature. cap. 4. Not by Convenants. cap. 5. to explain his doctrine 1) generally 2) particularly. cap. 6. ſtate of nature. cap. 7. Lavvs of nature. cap. 8. Common repreſentative. cap. 9. To diſcover his Equivocations cap. 10. About obligation cap. 11. According to him there can be no Ethic. cap. 12. Iudgment of his Politics: That no Politic can be built on theſe Principles.

A diſcourſe of Libertie and Neceſſitie, in which the grounds of the Atheiſtical philoſophie are confuted and Morality vindicated and explained. This Book contains 1000. pages folio.

Liber de doctrina morali, quo HOBBESII philosophia explanatur. Summa eius capita. In Prolegomenis docetur, si nihil ipsa natura iustum vel iniustum est, nihil etiam tale fieri posse.

Cap. II. non lege. Cap. III. Nec lege Naturae. Cap. IV. nec per foedera & conventiones. Cap. V. Explicatur HOBBESII doctrina uberius, cum generatim, tum particulatim. Cap. VI. status naturae Cap. VII. Leges Naturae. Cap. IIX. Generatim doctrina adumbratur HOBBESII Cap. IX. ambiguitates eius ostenduntur. Cap. X. Doctrina eius de obligatione. Cap. XI. Ex praeceptis eius nulla potest esse doctrina moralis. Cap. XII. Iudicium de civili eius philosophia: Nulla firma stare respublica legibus eius nixa.

Dissertatio de libertate & necessitate, in qua fundamenta philosophiae, qua utuntur Athei, convelluntur, resque moralis ab omnibus iniuriis vindicatur & explanatur. Constat hoc Volumen mille paginis formae maioris.

Argumentum Capitum Libri Primi.

VI. De

Heads of the Chapters of one of the Books.

Summa capita alius *Libri de libero arbitrio*

Cap. I. Somnia. Cap. II. Indifferentia. Cap. III. Generalis argumenti deſcriptio. Cap. IV. Vberior eius delineatio. Cap. V. Definitio & accuratior deſcriptio. Cap. VI. Nulli in Deo imperfectioni locus eſt. Cap. VII. Argumenta ad hanc rem probandam. Cap. VIII. Natura illa, quae regit omnia, non eſt ἀνάγκη ἀπαραίτητος, ſed προνοία ἱλασμὸς. Cap. IX. Reſponſio ad hoc argumentum: μηδὲν ἀναίτιον. Cap. X. De contingentia. Cap. XI. Argumentum pro neceſſitate a natura Dei ſumtum.

Commentarius in Danielis vaticinationem de ſeptuaginta hebdomadibus, quo omnes Iudaeorum interpretationes oraculi huius conſiderantur & confutantur, nec non quaedam eruditorum Chriſtianorum expoſitiones ponderantur. Duo volumina fol.

Liber de veritate religionis Chriſtianae adverſus Iudaeos.

Huius operis meminit CVDWORTHVS in ſchedis ſuis: at reperiri adhuc illud haud potuit inter chartas, quas moriens reliquit ſuis.

Δίκαιον Φύσικον καὶ αἰώνιον, ſeu Liber de aeternis & immutabilibus iuſti & honeſti notionibus.

Hic ille liber eſt, quem non ita pridem Reverendiſſimus antiſtes Dunelmenſis hoc indice inſignitum edidit:

A Treatiſe concerning eternal and immutable Morality, by Ralph Cudworth, formerly Maſter of Chriſts College in Cambridge with

Heads of the Chap. of another Book *de libero arbitrio.*

Chap. I. Dreams 2) Indifferences 3) General Accompt 4) Particular or full Accompt 5) Definition and particular Accompt. 6) An imperfection not formally in God. 7) Arguments to prove ſuch a thing. 8) That that which rules all is not ἀνάγκη ἀπαραίτητος but προνοία ἱλασμὸς. 9) Anſwer to the obiection μηδὲν ἀναίτιον. 10) contingences. 11) argument for neceſſity taken from the Nature of God.

Vpon Daniels prophecy of the 70. weecks wherein all the Interpretations of the Iews are conſiderd and confuted with ſeveral of ſome Learned Chriſtians in 2. Volumes fol.

Of the verity of the Chriſtian religion againſt the Iews. Dr. Cudworth mentions this in his MSS. but it is not yet found.

Δίκαιον φύσικον καὶ αἰώνιον. A treatiſe concerning eternal and immutable Morality.

A Diſcourſe of the Creation of the world and Immortality of the Soul in 8.

Hebrew Learning.

An Explanation of Hobbs notion of God and of the Extenſion of Spirits.

Theſe are all that remain in MSS. that I have yet heard of.

with a Preface by the Right reverend Father in God EDWARD, Lord Bishop of Durham. London, printed for Iames and Iohn Knapton 1731. in 8. Legatur de eo praefatio noſtra, quam Latinae eius interpretationi praemiſimus. Deſiderat hoc opus ultimam manum auctoris ſui: ceteroquin ſubtile & acutum eſt.

Diſſertatio de creatione mundi ac immortalitate animae in 8.

De eruditione Hebraeorum Liber.

Expoſitio doctrinae HOBBESII de natura Dei & de ſpirituum extenſione.

Si quo umquam in libro deſcribendo magna cura fuit adhibita, ne operarum incuria & negligentia formam eius & pulcritudinem erroribus & maculis corrumperet, in hoc certe id factum eſt. Nec fieri tamen potuit, quin paſſim quaedam humanae infirmitatis ſigna in illud irreperent. Non mihi licuit per temporis inopiam indicem eorum addere: ſed brevis tamen is eſt, nec puto aliquem in hoc opere errorem exſtare, qui hominem rerum vel mediocriter peritum diu morari, aut non prorſus iniquum ad interpretem accuſandi occaſionem ſuppeditare valeat. Debent hoc beneficium inprimis lectores Venerando & eruditiſſimo Viro, IO. FRIDERICO WVCHERERO. S. S. Theol. & Phyſices Profeſſori in Academia Ienenſi longe celeberrimo, qui curioſo & ſagaci oculo, antequam formis exprimerentur, cuncta exploravit, nilque facile, quod emendationis indigeret, praeterire paſſus eſt. Quod ſi vir hic doctiſſimus mihi, meisque peccatis idem praeſtare officium voluiſſet pro inſigni eruditione, qua praeditus eſt, quod Volumini ipſi & litteris, vocabuliſque, quibus conſtat, praeſtitit, haud dubie longe illud perfectius & multo minoribus erroribus maculatum prodiiſſet. Sed aequitati confido lectorum, certusque ſum, eos, ſi quid viderint vitioſum & deforme, voluntatem meam bene de re ſacra & litteraria promerendi ſpectaturos eſſe, memoresque ſemper fore, in tali vitae genere, quale meum eſt, vario, negotioſo, conturbato, nihil perfecti & eximii elaborari poſſe. Valete. Dabam in Academia Iulia d. XVIII. menſis Martii MDCCXXXIII.

LECTO-

(o)

LECTORI OPTIMO

S. & O.

Tsi numquam, id quod haud diffiteor, multum voluptatis ex illis cepi libellis, quibus pro se verba faciunt auctores, nunc tamen meam ipse caussam tueri ac defendere a necessitate iubeor. Igitur principio, quum ad librum huncce scribendum animum appellerem, unice mihi constitutum fuisse profiteor, *commentationem* quamdam *de libertate & necessitate*, aut, ut clarius loquar, disputationem adversus eos, qui res omnes & actiones hominum fato & necessitati alligant, exarare. Hoc enim genus, quoniam nec laudi, nec reprehensioni locum esse ullum patitur, praemia poenasque omnes tollit, & idcirco extremum iudicii diem ad fabulas & absurda ingenii commenta perspicue refert, semper mihi visum est, quibuscumque demum praeceptis atque fundamentis utatur, ad summam erga Deum impietatem ducere, nec Christianae tantum disciplinae, verum omnis omnino religionis initia labefactare ac convellere. (1) Neque multis obscurum esse arbitror, fuisse non ita pridem, qui doctrinam hanc eo unice consilio exornarunt & persequuti sunt. Istud vero mutavi propositum, postquam controversiam hanc, quam nullo modo expedire licet, nisi verae totius rerum naturae origines & rationes aperiantur, latissime patere, & cum variis coniunctam esse quaestionibus, mecum reputavi. Triplex enim quum exstet de fato sententia, id quod in ipso libri exordio demonstratum est, ideo, qui fataliter evenire & fieri omnia, quaecumque fiunt & eveniunt, existimant, eodem omnes modo sententiam suam tueri, aut eadem caussae suae fundamenta constituere nequeunt. Quod *Democriticum* appellavimus *fatum*, id nihil est, quam omnium rerum necessitas, ex ipsa materiae constitutione nascens, Deumque prorsus repudiat. Nam quibus hoc fati genus placet, hi materiam sensu vacuam & necessario commotam unum assumunt rerum omnium principium & caussam esse. Quare EPICVRVS *fatum* illud *physicorum* dixit, nos autem *fatum Dei nescium* nominavimus. Illud vero fatum, quod divinam haud tollit naturam, iterum bipartitum est. Sunt enim in illis, quos Deum esse iuvat, qui hunc omnia, quae geruntur a nobis, sive bona sint, sive mala, & decernere & efficere, aut omnibus actionibus nostris ita intervenire, existimant, ut nullam libere queamus aggredi, cunctas vero fataliter & necessario suscipiamus. Quorum quidem si vera esset sententia, id quoque certum esset, divinam voluntatem minime naturali quadam & immutabili iustitiae & bonitatis regula regi, sed naturam Dei totam infinita potentia, suo cuncta arbitratu constituente, nullaque idcirco iustitiae vel iuris norma definita, contineri. Ex quo efficitur, bona quae vocantur & mala in hominum actionibus, ea in se nulla esse, neque φύσει aut *natura*, sed νόμῳ tantum sive *lege* aut constituta aut vetita esse. Hoc ego fati genus idcirco *fatum* divinum *iustitiam tollens naturalem* & *violentum* dixerim. His alii sunt oppositi fati defensores, qui Deum quidem profitentur non solum omnia perficere, verum aliis quoque naturis agendi facultatem tribuisse, eumdem naturali quadam iustitia & bonitate gaudere, praedicant, denique iusti & iniusti fines ipsam naturam terminasse, nec omnia, quae bona vel mala dicuntur, lege tantum discerni volunt; at nihilo tamen minus tali homines libertate prorsus spoliant, quali eos oportet esse praeditos, qui aut laudibus aut contumeliis, praemiis aut poenis iure possunt af-

(1) *Neque multis)* Haec & alia THOM. inprimis HOBBESIVM pungunt, quem ista aetate novimus fato & necessitati inter Britannos omnia tribuisse, atque cum IO. BRAMHALLO de his rebus publice decertasse.

fici. Etenim omnia, quibus natura rerum constat, genus hoc interiori quadam necessitate ferri atque agi, nec uspiam dominari libertatem, praecipit. Ex quo certe hoc consequitur, nihil aliter in toto terrarum orbe fieri ac comparari potuisse, quam factum & comparatum est. Atque istud fati genus, quo a superiori distinguatur, quod *iustitiam tollens naturalem* & *violentum* appellavi, non male *fatum morale* & *naturale* vocaveris. Est vero illud continuatio & series quaedam caussarum, inter se necessario aptarum & connexarum, cui Deus quidam *moralis*, si loqui ita fas est, aut natura in se sancta, bona & iusta praeposita est, a qua primum omnes hae caussae compositae & ordinatae sunt. Atque hoc fatum divinum non modo Stoicis olim placuit, sed etiam aetate nostra quorumdam scriptis celebratum & exornatum est.

Trium igitur illarum de fato & necessitate, seu de naturae originibus sententiarum, aut potius errorum, quos primo statim voluminis huius capite enumeravimus, primus omnem prorsus religionem una cum ipso Deo tollit ac destruit. Alter Deum quidem & religionem patitur esse, verum omne ius naturae, omne fas & aequum naturale, dum iusta & iniusta sola voluntate & arbitrio infinitae potentiae secerni, pronuntiat, funditus evertit. Postremus, tametsi non modo Deum esse seu naturam infinite potentem & rationis participem concedit, verum etiam omnis iustitiae & iuris naturalis origines & rationes a divina natura repetit, cunctas tamen actiones ab intestina quadam necessitate procedere disputat, nec idcirco praemiis & poenis vel minimum locum relinquit. Omnis e contrario verae religionis divinique cultus salus & incolumitas, meo quidem iudicio, tribus nititur potissimum praeceptis & fundamentis. Quorum quidem hoc primum: Est omnino Deus quidam seu natura infinite potens & rationis particeps, quae rerum universitatem gubernat, administrat & moderatur; & vehementer ideo falluntur, qui res humanas incerto cursu, sine gubernatore & rectore, ferri dictitant. Alterum: Hic Deus ipsa natura sua iustus ac bonus est. Est aliquid φύσει καλὸν καὶ δίκαιον, in se ex omni aeternitate iustum & iniustum, quod nullo modo mutari potest: nec propterea omnia, quae iusta vel iniusta dicuntur, voluntate tantum, praecepto & arbitrio sancita sunt. Postremum: Est aliquid ἐφ' ἡμῖν, seu in potestate nostra positum, nosque omnes actionum, quas committimus, eatenus auctores sumus atque principes, ut laudem illis vel reprehensionem promereri, atque poenis vel praemiis ob recte aut iniuste facta affici queamus. Haec tria religionis omnis fundamenta is, qui *epistolam ad Hebraeos* exaravit, his verbis complexus est: *Qui accedit ad Deum, credere oportet, esse Deum, & praemia largiri iis, qui ipsum requirunt.* Nam quod hic vocat *Deum requirere*, id idem esse puto, quod imaginem divinam appetere, aut, quam amisimus, naturam vitamque divinam recuperare studere.

Hebr. XI. 5.

Ceterum tria haec, quae modo enumeravimus, praecepta, quibus nihil maius aut humana meditatione dignius cogitari potest: primum: Non omnia fortuito & temere sine gubernatore feruntur, sed natura quaedam infinite potens & rationis particeps totam rerum naturam moderatur & administrat: alterum: Divina haec natura bonitate ac iustitia gaudet interiori, nec discrimen honesti ac inhonesti, boni ac mali ab arbitrio eius & voluntate unice duci debet, sed ex ipsa eius natura fluit: ex quo cogitur, Deum nullo modo impellere aut inducere posse homines, ut, quae mala sunt & prava in se, committant & faciant: postremum: Non latet in uniuscuiusque rei natura intestina quaedam necessitas, sed quae suscipiuntur ab hominibus, eatenus in eorum sunt potestate, ut propterea vel laudari & exornari, vel puniri & reprehendi queant: nec idcirco dubitandum est, versari iustitiam quamdam in orbe, quae praemia poenasque singulis pro meritis distribuat: haec tria, inquam, praecepta id constituunt ac continent totum, quod a me *verum intellectuale Systema universitatis* appellatur. Voces *verum Systema* oppositae sunt eorum disciplinae, qui Deum tollunt,

funt, quippe qui *falsum de naturae rerum originibus Systema* tuentur. Quibus quod vocabulum *intellectuale* addidi, id feci propterea, ut *Systema* hoc a reliquis, quae sic moris est appellare, mundi seu orbis adspectabilis & corporei Systematibus distinguerem, Ptolemaico, Tychonico, Copernicano: quorum hoc, binis superioribus spretis, vulgo hodie pro unice vero habetur.

Hoc modo quum institutum nostrum meditando amplificatum, & pro numero sententiarum, quae vigent inter homines, de fato, aut errorum de constitutione huius universitatis, quorum auctores diversa ratione, nil extra fatum fieri, declarare student, in tres partes distributum esset, tribus ego libris separatis quoque hanc omnem philosophiam de fato & natura rerum confutare constitui. Et *primo* quidem *libro* universam eius generis philosophiam & disciplinam, quod Deum esse negat, funditus evertam, Deumque esse, demonstrabo. Quod si fecero, illud fatum, quod *Democriticum* dixi, deletum, & ὑλικὴ ἀνάγκη, *materialis* illa *rerum omnium necessitas* expugnata & loco suo deiecta erit. *Secundum volumen* naturam persequetur divinae rationis, Deumque Numen ostendet esse in se bonum, sanctum atque iustum, non vero naturam infinite potentem, quae suo cuncta arbitratu agat, omnesque actiones, tam bonas, quam malas, ante constituat, decernat & imperet. Sic altera de fato & necessitate sententia dissipabitur. *Tertio* & postremo *libro* intestinam illam necessitatem, quam omnes comitari actiones, multi adseverant, oppugnabo, naturisque ratione praeditis tantam inesse docebo libertatem vel in facta sua potestatem, ut honorem ac ignominiam, praemia & supplicia mereri queant. Qua ratione unum illud, quod restat, eorum praesidium, qui fato evenire omnia, de medio tolletur ac removebitur. Tria haec volumina uno hoc generali inscribere placuit indice: *Verum Systema intellectuale universitatis.* At singulis tamen libris nec propria sua deerit inscriptio. Primus *Confutatio eorum* dicetur, *qui Deum tollunt*: alter: *Vindiciae iuris naturae, seu demonstratio, iuris omnis & iustitiae origines ex divina natura arcessendas esse*: tertius denique: *Caussa libertatis humanae & iustitiae, praemia suppliciaque pro meritis distribuentis, asserta.*

His lectis, aequos omnes rerum existimatores satis esse intellecturos, arbitror, quaenam tituli generalis, quem volumini huic imposui, ratio sit & sententia: nec inprimis illi, qui de Astronomorum Systematibus mundi nonnihil inaudiverunt, hunc a me flagitare libri mei indicem putabunt, ut de angelorum ordinibus, & de omnibus animalium, plantarum & metallorum generibus, id est, *de omni ente*, cunctisque rebus, quibus haec universitas constat, disseram. Quamquam, id quod propterea moneo, ut quorumdam curiositati occurram, omnes rerum, quae vere sunt & existunt, classes hoc opere attigi, generaque naturarum, quae infra Deum seu tres divinitatis personas positae sunt, universe consideravi. Haec vero genera duo tantum, ex philosophiae nostrae praescripto, sunt: primum animorum est variae naturae, nec unius ordinis; ad quam classem *angeli* quoque pertinent: alterum corpora seu materiam continet. Quorum illud quum perlustrarem, animorum quoque immortalitatem probare debui.

Haec licet ita sint, abstinuissem tamen a generali hac inscriptione, quodque nunc emitto volumen, non tamquam partem operis maioris, sed ut integrum quoddam suisque partibus absolutum opus lectorum oculis subiecissem, nisi binae huic consilio rationes obstitissent. Primo enim in ipso libri exordio tres illos de fato & rerum originibus errores enumeravi, quumque tum temporis existimarem, fore, ut uno comprehendi possent, quae in eos meditatus eram, volumine, pollicitus statim sum, me singulos ordine confutaturum esse. Deinde in superiori paginae cuiusvis ora haec verba iam indicis loco

per

per totum librum inscribi curaveram: *Liber primus.* Haec me illis pri- mum satis purgabunt, ut opinor, qui caussam quaerent, cur unam tantum libri mei partem separatim ediderim. Statueram ego binas, quae restant, partes simul perficere ac emittere: sed quo minus id fieret, magnitudo impedivit voluminis, quae opinionem meam superavit. Interea nihil est, cur hoc volumen propterea mancum & mutilum habeatur, quoniam de tribus illis momentis, quae primum constitueram persequi, unum tantum complectitur. Etenim nihil illi deest eorum, quae proprius eius titulus requirit & desiderat, eaque de caussa non tam partis, quam absoluti & iusti operis nomen meretur. Non ego ceterum fore multos dubito, qui, si praesertim ex huius libri lectione non plane nullam voluptatem ceperint, binarum, quae restant, partium desiderium & exspectationem concipient, reliquasque de fato sententias, quo totum hoc *Systema intellectuale* perficiatur, eodem modo expeditas videre cupient. Harum quidem partium altera, Deum non esse naturam, insita iustitia & bonitate privatam, nec omnia, quae fiunt, sive bona sint, sive mala, pro arbitratu suo decernere, sic ut nihil sive boni, sive mali in potestate nostra sit positum, declarabit, aut esse ius quoddam naturale, aeternum ac immutabile, docebit: ex quo, falli eos vehementer, apertum erit, qui, quae recta aut prava dicuntur, non esse natura talia, opinantur, sed lege tantum & arbitrio supremi Numinis. Altera cum illis congredietur, qui necessitatem rerum omnium tam ipsius Dei, quam rerum conditarum naturis coniunctam esse, nec ab ulla removeri actione posse, iudicant; contra esse aliquam in nobis libertatem, nosque actionum nostrarum auctores & efficientes esse caussas, convincet, unaque divinam iustitiam, quae praemia poenasque pro meritis distribuit, a quibusvis cavillationibus tuebitur. Eorum igitur caussa, qui harum partium desiderio flagrant, hic admonendos esse lectores arbitror, fuisse mihi quidem in animo, bina haec ceteris adiicere: nec adhuc consilium istud mutavi. Verum non una obstat ratio, quare certi nihil polliceri queam, an umquam institutum hoc perfecturus, laboremque emissurus sim: Nam ut de vita atque valetudine, qua utraque nihil est incertius, taceam, nescio, an tantum temporis necessariis occupationibus vacuum mihi futurum sit in posterum, quantum ad relictam hancce partem explendam necessarium erit.

Alium nunc ordior defensionis meae locum, quem caput a me quartum huius voluminis postulat. Namque caput hoc, tametsi iusto longius sit, & libri potius, quam capitis, formam & similitudinem referat, argumento tamen, quod ei praemissum, brevius est, nec quae in illo designata sunt, omnia continet. Hic iterum me confiteri fas est, opinionem atque spem me fefellisse. Istud enim, quod dixi, argumentum quum in litteras referrem, certus ego eram, fore, ut breviori etiam spatio cuncta, quae commentatus eram, complecterer & explicarem. Constitutum mihi scilicet erat, non modo argumentum illud refellere, quod a multitudine Deorum, quos tot coluere populi, duci solet ad ea labefactanda, quae de notione Dei hominum animis innata disputantur, verum etiam, tam opportuna occasione oblata, talem exhibere religionum illarum, quae multos esse Deos colendos praeceperunt, descriptionem, qualis viam mihi munire posset ad religionis Christianae defensionem, quam universae disputationi subiicere decreveram. Christianam enim doctrinam & disciplinam hoc consilio inter alia divinitus esse datam, ut inanium Deorum & simulacrorum cultus tolleretur, & funditus exstirparetur, cum antiquorum doctorum auctoritatibus, tum disertis sacrarum litterarum dictis exploratum est. Rationes autem, quibus adducebar, ut hanc Christianae religionis defensionem necessariam esse iudicarem, hae inprimis erant. Primo, quosdam ex illis, qui acerrime contra eorum impietatem, quibus Deus esse nullus videtur, dimicarunt, multis in hanc venisse suspicionem, animadverti, ac si uni studerent religioni naturali, &, licet Deum esse faterentur, Christianae tamen disciplinae religionique divinitus patefactae nullum plane

pretium

pretium statuerent. Hanc igitur a me suspicionem aut opinionem removendam esse, putavi, qui universam CHRISTI religionem ex animo amplector, nec umquam me induci patiar, ut ea verius aliquid & divinius esse credam. Deinde, quod me vehementius etiam commovit, qui nostra aetate Deum & religiones adoriuntur, eos hunc servare morem, sensi, ut religionem ante omnia Christianam, cui citius inferri vulnus quoddam posse arbitrantur, oppugnent; qua debellata & concussa, de omni religione atque Dei cultu facilem & expeditam fore suspicantur victoriam. Verum hisce rationibus id obstitit, quod eorum, quae prior *Argumenti* pars sistit, explanatio tantum spatii iam occupaverat, ut, si reliqua eius momenta voluissem declarare & persequi, rationum, quibus Deum aggrediuntur homines nefarii, confutatio, cuius tamen caussa labor omnis inprimis susceptus erat, prorsus mihi omittenda fuisset. Quamobrem, postquam omnes eorum copiae dissipatae erant, qui Deos gentium inducunt, ut insitam Dei notionem nullam esse doceant, quae supererant, intacta praetermittere, atque ea non minus, quae de cultu plurium Deorum disserere, quam quae pro religione Christiana dicere cogitaveram, in aequiorem & magis opportunum differre locum, ab ipsa necessitate iussus sum.

His explicatis, quae toto volumine, quod nunc edo, dispersa sunt, ratione quadam & distributione sub uno placet adspectu ponere, interiectis observationibus nonnullis in quasdam eius partes: quarum quidem aliae lectoris iuvabunt intelligentiam; aliae, quae obduci forte poterant, diluent. Ex quo intelligitur, harum animadversionum aliquas plus, lecto iam volumine, fructus esse allaturas, quam ante librum lectum. *Primo capite* de illo physices genere disseritur, quod totam rerum naturam ad individua revocat corpuscula: utpote quo DEMOCRITI de fato & necessitate sententia unice nititur. Hic animadvertere lectores decet, fatum istud Democriticum, quod in tribus illis est capitalibus erroribus, quos in ipso capitis exordio memoramus, de natura & originibus huius universitatis, nullo differre modo ab isto doctrinae genere, quod atomis ad tollendum Deum abutitur. Atque haec doctrina unica illa est Atheismi forma, quae tamquam disciplina philosophica suis partibus absoluta publice proposita fuit, aut cuius per bis mille annos adhuc frequens in orbe facta est mentio. Non sum ego nescius, EPICVRVM, quem deinceps ostendimus pariter ex fortuita atomorum concursione, sine Deo, omnia esse facta censuisse, libertatem voluntatis in hanc philosophiam, tota eius natura reluctante, introduxisse. Homo nimirum innovandi quaedam in hac disciplina videtur desiderio flagrasse, ne cuncta putaretur a DEMOCRITO sumsisse. Eius rei caussa tertiam illam individuorum corpusculorum motionem, quam LVCRETIVS

Exiguum clinamen principiorum

vocat, absurde ac ridicule excogitavit. Verum dudum est, quod (1) CICERO monuit, nihil esse minus huic philosophiae conveniens, quam accessionem hanc, quam non DEMOCRITI tantum disciplina repudiat, verum etiam ne EPICVRI quidem ipsius praecepta ferre possunt. Nihil est ineptius homine, qui Deum esse negat, & simul libertatem voluntatis tuetur. At si hoc aliquis ex ea familia faciat, quae ab atomis praesidia petit ad Deum tollendum, tum nihil ad amentiam eius accedere potest. Igitur, qui hodie Deum ex orbe cupiunt eiectum, hac quidem in re EPICVRVM, quem alioquin mirifice observant & admirantur, aperte deserunt, libereque negant, esse aliquid in potestate nostra positum. Quemadmodum enim non ignorant, omnem religionem funditus eversum & deletum iri, si fato

(1) *Cicero*) *De Natura Deor. L. I. C. XXV. p. 2916. T. IX. Opp.*

fato & necessitate, quae nec praemiis, nec poenis, nec laudi, nec vituperationi, neq precibus denique & divino cultui locum aliquem relinquit, cuncta regi, certum fit: ita metuunt, ne, si libertati voluntatis nostrae vis quaedam attribuatur, illi vincant, qui mentes contendunt esse a corpore secretas & liberas.

Quum res ipsa flagitaret a nobis, veteris illius physicae, quae atomis nititur, naturam & indolem quodammodo explicare, propterea quod cum eorum hodie rationibus arcte connexa est, qui Deum ferre nolunt, huic primo capite satisfacere studui officio. Itaque duo inprimis demonstrare conatus sum. Primum: Hoc philosophiae genus non a DEMOCRITO & LEVCIPPO primum esse inventum, sed his multo esse antiquius. Id quo planum faciam, non id modo, quod scriptum reliquit POSIDONIVS, Stoicus, affero, a MOSCHO, Phoenice, cuius aetas bello Troiano superior est, hanc disciplinam profectam esse: ex quo cogitur, eam ad ipsum MOSEN esse referendam: verum etiam ARISTOTELIS auctoritate pugno, qui maximam veterum philosophorum partem hac fuisse doctrina imbutum, commemorat. Porro quosdam familiae Italicae philosophos, & in his EMPEDOCLEM, iam ante DEMOCRITVM naturam rerum in corpuscula individua partitos esse, doceo: quam propter rationem LVCRETIVS tantis EMPEDOCLEM laudibus afficit. Praeterea ANAXAGORAE *homoiomeriam* aut *de atomis similaribus* doctrinam adulteratam esse progeniem germanae veterisque de atomis philosophiae, quam antiqui philosophiae Italicae professores tenuerunt, quamve *anomoeomeriam* non male dixeris, quoniam corpuscula qualitatibus esse destituta & *dissimilaria* praedicat, certum prope ac exploratum duci debet. Quapropter quod DEMOCRITO & LEVCIPPO iure licet tribuere, hoc unum est, philosophos hos veterem de individuis corpusculis doctrinam principes ea ratione inflexisse, ut eorum apta fieret sententiis, qui Deum esse negant, aut primos illis auctores exstitisse, qui, sine Deo, fortuita concursione atomorum hunc orbem coaluisse censent. Id indicare voluit LAERTIVS, cuius sententiam vulgo non assequuntur, quum LEVCIPPVM & DEMOCRITVM primos fuisse diceret, qui atomos statuerint qualitate omni privatas cunctarum rerum, quibus haec continetur universitas, initia fuisse, nulla plane excepta, id est, non modo corporum anima carentium, quod olim Italicis visum fuerat philosophis, qui sic atomos amplexi sunt, ut simul religionem tuerentur, sed etiam animorum & mentium.

Ego quidem hoc genere physices, si prima eius spectentur praecepta, unde reliqua omnis ratio ducitur, nihil esse certius atque firmius iudico; neque putem, hoc a quoquam convelli posse decretum: In corporibus nihil, praeter magnitudinem, figuram, situm, motum & quietem, inest: formae vero & qualitates, quae in corporibus inanimatis videntur esse, nihil sunt, quam variae rerum illarum coagmentationes & temperationes, quae diversa ratione sensus nostros pellunt & afficiunt. Quod eximium inventum quum tot abhinc saeculis iam notum fuerit & perspectum, quanta fuerit in illis sagacitas, quanta vis ingenii & iudicii, qui vetustissimis temporibus sapientiae fama floruere, per se declarat. Haec quum mihi esset sententia, aequum erat, ut ostenderem postea, quod vulgo ferunt, hanc disciplinam ad summam adversus Deum impietatem ducere, id ab omni veritate aversum esse. Tantum enim abest, ut vel aliqua ratione turbae faveat illorum, qui Deum esse nolunt, ut potius, si modo recte intelligatur, omnem eorum apparatum disiiciat & evertat, Deique vindices argumentis validissimis instruat. Hoc igitur ut obtinerem, ostendi primum, principium, ex quo universa haec nascitur physica, hoc esse rationis decretum, sano quidem sensu intellectum: *Ex nihilo nihil fit*, aut: *A nihilo nihil potest effici*. Ex quo quidem id cogitur, in generationibus naturalibus nihil, quod non exstiterit antea, novi procreari ac produci. Hinc autem duo alia sponte proficiscuntur consectaria. Primum: Qualitates & formae corporum, quae vacant animo, non sunt reapse a magnitudine, figura, situ & motu partium seiunctae. Alterum: Animi naturae sunt corpore secretae,

nec

nec ideo ex materia generantur. In hunc quando delatus eram locum, placuit mihi declarare, quae PYTHAGORAS docuit de animis ante corpora exsistentibus, eodem, quo physicam corpusculis utentem, fundamento niti. Nosque ipsi deinceps hoc scitum rationis, recto sensu expositum, sic adhibuimus, ut eius ope omnes Atheorum copias facile profligari posse, ostenderemus.

Deinde physicam istam ita esse interius constitutam, extra omnem controversiam posui, ut, qui hanc sequuntur philosophandi viam, neque vim & naturam eius ignorant, non possint non confiteri, esse mentes a corpore abstractas: quo quidem nihil est, quod adversariis divinae rationis magis noceat. Atque hinc, si nulla etiam nobis in promtu essent veterum testimonia, certissimum esse iudico, DEMOCRITVM & LEVCIPPVM primos disciplinae huius auctores non fuisse, sed aut perverse intellexisse eam, aut vero temere corrupisse ac depravasse; nec eorum philosophiam, qui atomos Deo opponunt, esse aliquid, quam exquisitam iniuriam, veteri & germanae de atomis doctrinae illatam, arbitror.

Quod igitur (1) PLATO & ARISTOTELES priscam hanc philosophandi formam reiecerunt, & in atomorum locum primam nescio quam materiam & ineptas illas formas & qualitates suffecerunt, id ut probem, numquam a me impetravero. Credo facile, PLATONEM odio & ira in id genus philosophorum, quod atomis ad Deum tollendum abutebatur, accensum novas res molitum esse, atque commotione animi & indignatione, ne veteris physicae naturam & rationes recte perspiceret, impeditum fuisse. Sed exspectationi & desideriis eius eventus minime respondit. Etenim, quam repudiabat, vetus disciplina, si recte capiatur, ad arcem ipsam Atheorum expugnandam unice sufficit: e contrario formae illae, quas adsciscebat, & qualitates impietatem alunt & nutriunt, quoniam, ut de summa harum rerum obscuritate nihil dicam, qui illis favent, concedere coguntur, ex nihilo aliquid fieri posse, & eo quidem modo, a quo omnis abhorret ratio. Hoc vero qui largitur, is, quod docuimus, propius ab eorum abest rationibus, quos nullum esse Deum iuvat. Ita primo hocce capite doctrinam de atomis, nisi sint, qui perperam interpretentur eam, non modo nullum iis auxilium afferre, docuimus, qui Deum ferre recusant, sed etiam ad eorum copias prorsus disiiciendas conducere, declaravimus. Haec uberius postea exponuntur.

De *secundo capite* quod hic moneam, nihil habeo, praeter hoc unum, me in illo ausum fuisse, occulta Atheorum mysteria patefacere, atque omnia gregis huius argumenta, quae usquam in litteras relata reperi, quam fieri potuit apte ac luculenter, exponere; illis tamen praeteritis rationibus, quae isti Atheorum generi propriae sunt, quod vitam inesse in materia praedicat, & contrarium prorsus illi est factioni, quae contra Deum ab atomis praesidia petit. Hoc eo feci consilio, ut caussa Dei, si haec omnia argumenta exploderentur postea & confutarentur, tanto illustriorem ac clariorem de hostibus suis victoriam referret.

Tertio capite, quo iusta esset ac plena confutatio nostra, reliqua persequuti sumus Atheorum genera, qui diversam a superiori illa forma, quae atomis unice confidit, viam ineunt. Hic primo certam quamdam Atheismi formam e tenebris suis protrahimus, quam *Hylozoïstarum* nominare visum fuit, cuius recentiorum scriptorum nemo unus meminit. Eam, dudum quidem est, quod PLATO invenit, quo DEMOCRITI & EPICVRI dogmata refelleret; verum exstin-

(1) *Plato)* Verum PETRVS GASSENDVS *Physices Sect. III. Lib. I. Cap. V. p. 257. T. I. Opp.* ipsum etiam PLATONEM iis aggregavit, qui corpusculis individuis naturam rerum dimetiuntur. Qua quidem in re aequior CVDWORTHVS est, qui tametsi PLATONEM praeter modum amaret, nec minori atomos studio complecteretur, tamen id a se impetrare non potuit, ut secum PLATONEM hac in re sensisse, iudicaret. Lege tamen, quae *Cap. I. §. XLIV.* dixit, nosque ibi observavimus.

cto hoc, perpetua fere hominum oblivione & silentio fuit obruta. Quapropter nos quoque nullam eius mentionem fecissemus, nisi compertum habuissemus, exstitisse non ita pridem, qui hanc rationem in lucem revocarent, & novis viribus instruerent. Tam callidi nimirum nonnulli sunt, ut praeclare videant, nihil eos magno conatu agere, qui atomorum regno ad Deum ex orbe tollendum abuti volunt. Itaque ipsi rem alia ratione aggredi cogitant, neque dubitant, si sensum & vitam in ipsa inesse contendant materia, fore, ut facilius divinam naturam superent. Atque suspicor ego, non vanis adductus rationibus, brevi tempore publice hoc disciplinae genus non aperte quidem, sed velo quodam obductum, propositum iri. Ergo operae pretium putavi, partim extremo hoc tertio capite, partim capite quinto omnes ei nervos praecidere.

Hoc confecto negotio, quum certum sit, alios, antequam DEMOCRITVS & LEVCIPPVS Deum invaderent, in orbe fuisse Atheos, ex PLATONE & ARISTOTELE, quam viam ingressi sint, qui antiquissimis temporibus Deum esse negarunt, demonstravimus. Existimabant hi nimirum, omnia, quae sunt, ipsam quoque vitam & rationem, qualitatum instar, ex materia educta esse, aut non secus ac res, quae materiae accidunt, eiusque affectiones, considerari debere, quae & generari queant, & rursus corrumpi. Hoc profanae philosophiae genus non *hylopathicum* modo, sed etiam *Anaximandrianum* nominavimus. Quamquam non omni probabilitate carere fateor eorum sententiam, qui ANAXIMANDRVM suspicantur *homoeomeriae* quoddam genus, ex atomis qualitatibus instructis compositae, quale postea sibi finxit ANAXAGORAS, induxisse. Hoc unum inter ANAXAGORAM & ANAXIMANDRVM interest, quod ille mentem nec factam nec genitam in orbe versari, censuit, hic vero mentem omnem & rationem ex atomis qualitatibus praeditis, calido & frigido, sicco & humido, inter se coniunctis & compositis, genitam esse, adfirmavit. Non mihi tanta visa fuit haec differentia, ut propterea numerum disciplinarum, quae Deum ferre nolunt, augerem & amplificarem. Hoc etiam in loco portentosum illud Atheismi genus, quod religionem habet adiunctam, commemoramus; cuius quidem professores non modo naturas concedunt esse hominibus excellentiores, quas Deos vocant, sed etiam in his unum reliquis omnibus praefectum esse fatentur, quem IOVEM appellant; at nihilo tamen minus totum hoc Deorum agmen ex nocte primum & Chao, seu materia sensus & vitae nescia, natum, & eodem, unde profectum est, aliquando rediturum esse ac corruptum iri, arbitrantur.

His quartum addimus ex veterum monumentis Atheorum genus, quod aetate fortassis reliquis inferius est, quoniam e Stoicorum praeceptis, perperam expositis & intellectis, manasse videtur. Qui huic dediti erant, illi mundum universum non esse animatum iudicabant, quod plerisque omnibus visum est veterum, qui Deum esse crediderunt, sed ingentem tantum plantam, in qua natura quaedam insit, omni ratione ac mente privata, quae tamen arte atque ordine gubernet omnia, cunctaque fingat & temperet. Visis universis impietatis formis, quanam in re omnes hae sectae, tametsi multis alioquin modis differant & discrepent, inter se consentiant, declaravimus. Hoc nimirum cunctorum est, quo reliqua omnia referuntur, scitum & placitum: Omnis vita, omnis ratio, omnis intelligentia ex materia sensus & vitae nescia est genita, & in eam denuo occidet.

Quocirca, quo eorum inprimis enervarem & frangerem consilia, qui aut mundum cum plantis comparant, aut vitam inesse in materia praedicant, extremo capite tertio in eo multus & copiosus fui, ut naturam in orbe docerem esse genitricem, at supremi Numinis voluntati obedientem, quae arte quidem & via progrediatur, & fingat omnia, sed rerum tamen, quas agit, rationes & naturam distincte haud percipiat ac intelligat. Sed nec ideo tantum hanc disputationem suscepi, ut occurrerem profanis ingeniis, verum etiam ut Dei caussam munirem & tuerer. Talis enim,

enim, quam dixi, nisi credatur esse natura, vereor, ne Deo fiat iniuria. Nam aut Deum omnia sine ullo adiutore facere, singulasque muscas & pulices suis fabricari manibus, statuendum erit: quod quidem & maiestate eius indignum videtur, & in eam homines impellit cogitationem, divinam providentiam vehementer occupatam esse, negotiorumque immenso numero distineri: aut vero totam rerum naturam, quatenus corporibus constat, fortuito ad certas motus regulas ferri, nulla mente ac intelligentia motum temperante: quae si semel radices egerit opinio, non video, quid obstet, quo minus sensim & paullatim omnis de Deo opinio labefactetur. Ex quo, ut opinor, luculenter constat, longam istam, quam instituimus, pro natura genitrice, Dei voluntati subiecta, & via atque ratione progrediente, disputationem non supervacaneam in hoc opere aut inutilem esse, sed necessariam eius, qua carere nullo modo poterat, partem.

Quartum caput exordior a perfecta notionis Dei, quam in animo nos informare decet, declaratione. In qua re quum versarer enodanda, non potui, quin simul docerem, Deum ipsa natura sua bonum ac iustum esse, aut, si ita loqui licet, pro divina *moralitate* pugnarem: quamquam haec res proprie ad alteram laboris mei partem pertinet, qua eos confutare statui, qui fato divino, nulla iustitiae ac bonitatis ratione habita, gubernari credunt omnia. Deinde, quemadmodum illorum intelligenda sit sententia, qui multos olim venerati sunt Deos, late mihi explicandum sumsi, quoniam, qui Dei unius notionem humanis animis insitam esse negant, istam Deorum multitudinem inprimis in rem suam convertere, nec id sine magna veritatis specie, solent. Certe, si, quod vulgo perhibent & credunt, verum esset, rebus omnibus accurate cognitis & circumspectis, ac minime dubium repertum, antiquos omnes populos multos semper coluisse Deos per se exsistentes, nullisque legibus subiectos, nec unum summum Numen professos esse; omnem fere vim amisissent, quae de Dei notione, hominum mentibus natura insita, differuntur. Nunc rem secus se habere docuimus, omnesque divinae sapientiae in antiquis populis consultos, unum esse summum & praepotens Numen, a quo reliqui omnes Dii geniti essent ac conditi, docuisse, extra omnem dubitationem collocavimus. Quo facto, & eos quiescere iussimus, qui multitudinem illam Deorum crepant, ut nullam esse notionem Dei in animis nostris, doceant, & hoc obtinuimus, fuisse semper in omnium fere hominum mentibus anteceptam quamdam Dei informationem, nec eam corruptam, sed qualem ratio & veritas exigit. In hoc vero negotio ut tanto diligentius & accuratius elaborarem, hoc inprimis effecit, quod neminem unum ante me sic, uti decuerat, rem tanti momenti tractasse noveram. AVGVSTINVS quidem STEVCHVS EVGVBINVS multum in ea sudoris & ingenii consumsit: nec ego aliquid de labore eius, cuius utilitatem agnosco, detractum velim. At qui ea tamen, quae ille scripta reliquit, cum nostris contenderit, eum ego nil inventurum esse arbitror, quare nostram spernat & parum necessariam existimet industriam, multo etiam minus, alienum opus a nobis exscriptum esse, indicaturum. Vt omittam alia, STEVCHVS nusquam de variis antiquarum gentium Diis, tam poëticis, quam civilibus, ex instituto exposuit, aut quidnam sub tot latuerit Numinibus, declaravit. Ego vero maximam laboris mei partem in eo posui, ut hos omnes Deos nihil reapse, quam varia unius Dei nomina fuisse, convincerem. Quod si certum sit, illud etiam dubio carebit, illarum gentium, quae plures veneratae sunt Deos, religionem, tametsi maxime turpis ac deformis fuerit, haud tamen ita fuisse ineptam & ab omni ratione remotam, ut illi volunt, qui Deum esse negant. Vnum enim supremum Deum, propterea quod ille variis documentis potentiam, providentiam & maiestatem suam in universa rerum natura patefecit, varia etiam ratione coluerunt; secundum hunc autem inferiores etiam ministros eius religiosis affecerunt honoribus. At illi, quibus Deus prorsus exosus est, nulli parcunt labori, ut illa veterum religione nil fingi posse dementius doceant, quo nimirum ad omnem Dei cultum inter fraudes & fallacias referendum facilem inde sibi adi-

 tum

tum muniant. Sed ne quid tamen diſſimulem, quum ad locum huncce ſemel eſſem delatus, diligentiſſime & copioſiſſime vel hac de cauſſa in eo explicando verſandum mihi eſſe iudicavi, quoniam (1) non ita pridem gravis inter nos *de natura idololatriae* controverſia commota fuit, quam quidem, niſi accurate declarata eorum religione, qui pluribus olim ſerviere Diis, nullo modo licet componere. Sunt, qui audacter adfirmant, *idololatriae*, ſi vocabulum ea poteſtate ſumatur, qua in ſacris litteris eſt adhibitum, neminem accuſari poſſe, qui unum Deum eſſe profitetur orbis huius conditorem. E contrario certiſſimum eſt, qui multis olim Diis ſupplicarunt, populos non multos orbis conditores, aut multas naturas principii neſcias crediſſe, ſed in eo unice deliquiſſe, quod, praeter conditorem naturae, res etiam conditas & factas divinis honoribus proſequuti ſunt, &, (2) quod ATHANASIVS diſerte ſcriptum reliquit, ἑνὶ ἀγενήτῳ καὶ πολλοῖς γενητοῖς, *uni quidem non genito, at multis praeterea Diis factis & genitis*, rem ſacram fecerunt. Ipſam ceterum controverſiae huius *de natura idololatriae* uberiorem tractationem viris longe doctiſſimis relinquimus, qui hoc ſibi negotium ipſimet ſumſerunt.

Capite hoc quarto copioſe etiam *de Trinitate* diſputavimus. Non poterat haec res a nobis praetermitti: nam & ſponte nobis progredientibus ſeſe offerebat, &, quo de tota ratione veteris Theologiae conſtaret, explicatu inprimis erat neceſſaria, denique in ipſo capitis argumento erat promiſſa. Illos ſaltem antiquorum ſapientum, qui PLATONIS & PYTHAGORAE ſcita probarunt, ſi minus reliquos etiam Deorum cultores, *Trinitatem* quamdam, non ſecus atque Chriſtianos, profeſſos eſſe, omni vacat dubio. Igitur ad hanc quum perveniſſem doctrinam, non poteram, quin utriusque Trinitatis comparationem inſtituerem. Ergo hac occaſione duplicis Trinitatis Platonicae mentionem fecimus: quarum altera recentiorum quorumdam eſt Platonicorum commentum, prorſusque a veteri forma recedit: altera autem vera illa & germana, quam ipſe PLATO, PARMENIDES, ceterique veteres Platonici probarunt. Superior opponitur a nobis illi Trinitati, quam Chriſtiani credunt, & ſimul reiicitur: haec autem, id quod fuſe in *Vindiciis* noſtris *Chriſtianorum Platonicorum* docuimus, proxima cognatione Chriſtianorum de tribus in Deo perſonis dogma attingit. Nolim vero, quisquam ſibi perſuadeat, pro certis & explorate cognitis haberi a nobis, quae de hoc momento protulimus in medium: cuncta potius eorum exponuntur & committuntur iudiciis, qui harum rerum non imperiti ſunt. Nos quidem, dum arcanum hoc de Trinitate dogma explicamus, haec tria tantum demonſtranda & explananda nobis ſumimus: Primum: Trinitas haec non ex vocabulis tantum, nominibus aut notionibus, ſed ex perſonis & hypoſtaſibus conſiſtit. Alterum: Nulla harum perſonarum facta eſt & creata, ſed omnes per ſe exſiſtunt. Tertium:

Omnes

(1) *Non ita pridem gravis controverſia*) Hanc litem ADVARDVS STILLINGFLEETVS excitaverat, quum A. 1670. *Librum* emiſiſſet Anglicum *de idololatria eccleſiae Romanae, eiusque fanaticismo.* Etenim is liber non modo Romani Pontificis aſſeclis, qui tum inter Britannos caput extollere videbantur, vehementer diſplicebat, multisque eorum ſcriptis oppugnabatur; verum etiam inter ipſos Britannorum Theologos erant, qui, fortaſſis ut IACOBO, tum Duci Eboracenſi, poſtea Regi, gratificarentur, clementius de iis eſſe ſentiendum, decernebant, qui Romana ſacra ſequerentur. Atque ipſe GILBERTVS SHELDONVS, Archi-Epiſcopus Cantuarienſis, vir maxima auctoritate & prudentia praeditus, in hac fuit ſententia, ſi, quae ex ore IACOBI, Ducis Eboracenſis, GILB. BVRNETVS narrat, vera ſunt, *Hiſtoriae ſuorum tempor. Lib. III. ad A. 1673. p. 358. ed. Londin.* At STILLINGFLEETVS contra hos adverſarios fortiter ſententiam ſuam aliquot libris tuebatur, qui, non ſecus ac ipſe liber, a quo tota lis exorta eſt, *Tomo V. Opp.* eius *Londin. 1710. fol.* editorum, coniunctim exhibentur. Erant &, qui partibus eius accederent, doctiſſimi viri, quos inter primas fere ſibi depoſcit THOMAS TENISONVS, Angliae poſtea Archi-Epiſcopus, cuius *de natura idololatriae Liber*, exquiſita eruditione refertus, Anglice *Londini 1678. in 4.* prodiit.

(2) *Quod Athanaſius*) ATHANASIVS *Oratione IV. contra Arianos T. I. Opp. p. 469.* Arianos non meliores eſſe pugnat illis, qui plura colunt Numina. In qua comparatione dum verſatur, haec inter alia verba adhibet: Εἰ δὲ οἱ μὲν Ἕλληνες ἑνὶ ἀγενήτῳ καὶ πολλοῖς γενητοῖς λατρεύουσι. *Si ethnici uni increato ſerviunt, & multis creatis.* Haec vero verba perſpicuum eſt non ſimpliciter eſſe poſita, ſed comparate tantum; nec idcirco, quid vere ATHANASIVS de religione gentium ficta Numina colentium ſenſerit, unde licet intelligere.

Omnes tres personae unum vere atque proprie Deum constituunt & efficiunt. Neque tamen hoc in loco diffitebor, ideo me potissimum in hoc argumento tam longum fuisse & copiosum, quoniam tum temporis defensionem adhuc religionis Christianae meditabar. Etenim hanc Christianae ac verae veterisque Platonicae Trinitatis collationem ad eos fortassis in viam revocandos aliquid utilitatis allaturam esse, suspicabar, quos inprimis nostrum de Trinitate dogma conturbat. Qui quidem si viderint, illa veterum ingenia, quibus nihil acrius & liberius esse potest, philosophosque nulli acumine fecundos, quos nulla, ut hanc viam ingrederentur, tentare potuit superstitio, non modo non ab hac doctrina abhorruisse, sed etiam magno erga eam studio flagrasse, desinent, ut opinor, huius dogmatis caussa religionem Christianam aversari ac contemnere. Non dubito, multos fore, quos, quae disputavimus, omnia eo tamen minime adducent, ut fuisse inter simulacrorum & Deorum cultores eiusmodi doctrinam, sibi persuadeant. At rem tamen ita sese habere, uti dixi, vel ex commemorabili illa de *Thespesio Solensi*, quam (1) PLVTARCHVS narrat, historia intelligitur. Qui quum per triduum exanimis iacuisset, ad se postea rediit, atque inter alia, quae vidisse sibi visus est & audivisse, quum mens corpore excidisset, retulit etiam, *tres sese spectasse genios, in formam trianguli considentes, qui aquam influentem inter se mensuris quibusdam dimetirentur*, audivisse vero, eo usque ORPHEVM penetrasse, quum uxoris umbram apud inferos quaereret. Congruit hoc certe cum eo, quod multorum veterum auctoritatibus testatum fecimus, philosophiae, quam ORPHEVS docuit, partem doctrinam hanc fuisse de tribus in Deo personis. Nos quidem Christiani quae de sancta Trinitate tenemus, ea non ex populorum veterum scitis, verum unice ex divinis oraculis hausimus, nec quisquam est eorum, qui CHRISTVM vere profitentur, aut profiteri volunt videri, quin in hanc doctrinam sacro lavacro tinctus sit. At convenit tamen, haec & similia eo potissimum consilio exponere & animadvertere, ne ex divino hocce dogmate occasionem nonnulli arripiant universam religionem Christianam conviciis lacerandi, aut nihil in Christiana disciplina a ratione & communi sensu remotius esse hoc scito, existiment. Qui profecto si cogitent, ipsos veterum philosophos, & in his eos, quorum inprimis excelsum fuit ingenium & eximia ratiocinandi libertas & facultas, etiamsi nec conciliorum decretis, nec fidei formulis, nec sacris oraculis eo adstricti essent, tam pronos ac propensos fuisse ad id dogma recipiendum, tamque in eo custodiendo religiosos, aliam fortassis sententiam induent.

Ceterum ipsa res & ratio flagitavit, ut hoc quarto capite in philologiae & antiquitatis excurrerem campos. Idem alias quoque in hoc feci volumine, quo passim veterum scita & placita indagare & explicare studui. Vituperabunt institutum hoc aut spernent fortassis nonnulli, quos nimia in philosophando severitas delectat. Sed hos minime curo, qui id mihi fecisse videor, quod necessitas fieri voluit;

(1) *Plutarchus narrat*) Fabula haec in PLVTARCHI *Libro de his, qui sero a Numine puniuntur, T. II. Opp. p. 563. f.* legitur. Quae sibi ex ea favere censuit CVDVVORTHVS, ita sese omnia habent. Vidisse sibi visus est Thespesius ille ingentem craterem, inque eum rivos influere varii coloris. Crateri huic tres illi genii, quos imaginem & simulacrum CVDVVORTHVS putat esse Trinitatis, assidebant. Κόρα δὲ, inquit PLVTARCHVS *l. c. p. 566.* τρεῖς δαίμονας ὁμοῦ καθημένους ἐν σχήματι τριγώνου, πρὸς ἀλλήλους τὰ ῥεύματα μέτροις τισὶν ἀνακεραννύντας. Vereor autem, ne multi futuri sint, quibus hoc argumentum nimis imbecillum videbitur ad id probandum, quod probatum cupit eo vir egregius. Nam ut mittam, ineptissimam hanc esse fabulam, ea, quae sequuntur apud PLVTARCHVM, aperte docent, rivos istos multifarii coloris in craterem influentes somnia esse, quae per certos genios divinitus immitti credebant multi veterum hominibus somno oppressis. Igitur hi tres genii, quorum quisque partem sibi asserit aquarum in craterem manantium, somniorum, quos sibi fingebant veteres, praefecti sunt, aut θεοὶ ὀνειροπομποί. Tres vero, non plures, nec pauciores, huic negotio genios praeponi, illi minime mirabuntur, quibus ea, quae de tribus animi, in quem illabuntur somnia, partibus & de triplici somniorum divinorum genere Pythagoraei & Platonici veteres praeceperunt, non ignota sunt. Mihi quidem, si id nunc agerem, facile foret ostendere, nihil magis priscorum de somniis opinionibus consentaneum & affine fieri posse, quam hoc ipsum, quod de tribus hisce geniis PLVTARCHVS refert. Quare tantum abest, ut tres illos genios simulacrum esse trium in Deo personarum credam, ut potius argumento eos esse censeam, fabulam illam PLVTARCHI ab homine compositam esse inprimis superstitioso & vulgi nugis praeter modum dedito.

voluit; neque dubito, hanc rerum varietatem, admistasque per totum opus philologiae copias, quoniam tristem illam gravitatem, quae philosophicas comitatur disquisitiones, iucunde condiunt & temperant, multis non ingratas fore. Interim praecipuum libri argumentum illa est philosophia, quae Deum esse docet, & religionem suadet: quamquam nec philologiam ego nec philosophiam unice amo & diligo, verum utramque, sicut usus poscit & occasio, adhibeo.

Postremum caput confutationem tantum promittit omnium argumentorum, quibus Deus oppugnari solet: at simul tamen in eo totam Atheorum disciplinam ex eo esse genere, quod fieri prorsus nequit, Deumque reapse existere, demonstramus. Demonstramus, inquam: non *a priori*, quod fieri nequit, & rationi repugnat; verum ex scitis, quorum omnes veritatem agnoscunt, concludimus, non posse non divinam esse naturam & rationem. Hoc enim numquam ut supremi Numinis adversariis concedam, a me impetravero, speciem tantum veritatis habere, aut probabilia esse, non autem explorata certisque rationibus freta, quae pro Deo solent a nobis in medium afferri. Non haec tamen ita velim accipi, ac si mihi persuadeam, omnes, quotquot modo hanc nostram demonstrationem attenti legerint, potestatemque verborum, quibus ea constat, recte ceperint, sive velint, sive nolint, nuntium perversitati suae mittere debere, omnemque de Deo dubitationem continuo ex animis eiicere. Illud enim, quod nonnulli affirmant, certum esse arbitror, si vel ipsis Mathematicorum praeceptis, quibus nihil est evidentius, verbi gratia huic: *Tres anguli, quibus constat triangulum, aequales sunt duobus rectis*, vehementior quidam appetitus aut spes quaedam lucri vel commoditatis obstiterit, hominum mentes ita depravari atque conturbari posse, ut ne apertissimis quidem cedant demonstrationibus, saltim ancipites & ambiguae maneant. Quamobrem facile concedo, nec argutissime excogitatas rationes, nec omnes Mathematicorum conclusiones, si in animum incidant parum castum, cuius perspicientiam libidines & pravae cupiditates diminuunt, aut quem, gravis instar oneris, impietas erga Deum deprimit, per se tantum valituras, ut tam excelsam veritatem, qualis haec est, esse aeternam quamdam & sapientissimam naturam, unde omnia nata sunt, contra omnes insultus & inquinatae mentis conatus confirment & muniant. E contrario hoc quoque vacat controversia, verum illud esse, quod philosophus quondam pronuntiavit: *Ἡ κάθαρσις ποιεῖ ἐν γνώσει τῶν ἀρίστων εἶναι*, *castitas animi optimarum rerum certa cognitione hominem instruit*, animumque vitiorum sordibus purgatum, etiam sine longis ratiocinationibus & Mathematicorum subtilitatibus, certam & minime dubiam Dei cognitionem acquirere sibi posse. (1) Hanc firmam certamque cognitionem PLATO & ARISTOTELES *vaticinationem* aut *divinam sagacitatem* vocant, sacrae vero litterae *fidem*. Etenim, quod sacer codex *fidem* nominat, hoc cave putes nihil esse, quam rerum historicarum exploratam notitiam, argumentis omni artificio vacuis aut solis testimoniis nixam. Est ea multo nobilior quaedam & divinior facultas animi, quam Dei virtus & excitat in nobis & alit. Nihilo tamen minus *scientia* aut *cognitio* si, quod sacer codex praecipit, ad hanc fidem accedat, multo ea fit robustior & validior, plusque virtutis ad tela illa retundenda, quibus a Sophistarum ingeniis oppugnatur, accipit.

Hoc etiam capite quinto, nec non aliis quibusdam in locis, meum duxi, contra eos, qui Deum esse negant, tueri, perfecta & absoluta esse, quae Deus condidit, omnia, aut nihil aptius, ordinatius & melius fieri posse hac rerum universitate, si quidem tota & coniunctim spectetur, quo divinae bonitati, sapientiae & perfectioni sua sic constaret gloria & dignitas. Idem omnes olim sensisse constat, qui a Deo philosophandi duxerunt principium. Atque sacrae litterae, dum fidem Chri-
Hebr. XI. 1. stianorum esse definiunt *substantiam & evidentiam rerum sperandarum*, id est, rerum earum, quas vir bonus & pius sibi aliquando tributum iri sperat, id una declarant, divinam istam bonitatem & perfectionem, quae in operibus tam naturae, quam provi-

(1) *Hanc firmam certamque*) Vel me tacente, videbunt, qui sapiunt, quod *fidem*, quam sacrae litterae suadent, cum PLATONIS sagacitate composuit vir eruditus, id parum caute atque prudenter fieri. Neque id argumentum, quod paullo post ex *Hebr. XI. 1.* ducitur, magni fecerit is, qui perspicacitatem & robur in omnibus quaerit ratiocinationibus.

providentiae conſpicitur, illud eſſe fundamentum, quo univerſa fides noſtra nititur. Haud tamen eo valent, quae hac de re diſſeruimus, ac ſi credi vellem ab omnibus, nihil eorum, quae vel lege fiunt naturae, vel a providentia Dei proficiſcuntur, aliter comparari & conſtitui potuiſſe, atque conſtituta ſunt & comparata, aut libertati & arbitrio divino nihil plane relictum eſſe, putem. Tertiae ſectionis non minimam partem in illis veterum Pythagoraeorum ſcitis contemplandis & explicandis conſumſi, quibus omnes animos ſemper corpori cuidam eſſe iunctos, & quidquid eſt naturarum, in quibus ratio ineſt & intelligentia, id corpore & animo conſtare, aſſeverant. Neque pauca tam ex ratione, quam ex veterum eccleſiae doctorum monumentis attuli, quibus utrique huic dogmati & robur & ornatum conciliarem. Sed de his quoque is demum recte ſentiet, qui nihil me ſcripſiſſe iudicabit docendi & praecipiendi cauſſa, ſed omnia eruditorum & acutiorum iudiciis examinanda commiſiſſe.

Hic aliud incidit, de quo pariter lectorem hoc loco admonendum eſſe arbitror, rametſi in ipſo libro ſatis mihi conſuluerim. Recte atque ordine me facturum eſſe, credidi, ſi in iſta diſputatione, qua mentes eſſe omni corpore liberas, contra religionum adverſarios probavi, nulli parcerem labori, quo veteres, qui omnes fere animam naturam eſſe extenſionis expertem cenſuerunt, non tam inepte ſenſiſſe oſtenderem, atque multi volunt hodie, quibus hoc dogma prorſus a ratione averſum videtur. At ſcire velim omnes, nihil eorum, quae huius rei cauſſa ſcripſi, pro rato atque certo a me haberi, praeter id, quod omnes illi, qui naturas eſſe fatentur corpore vacantes, probant & adſciſcunt: Eſſe naturam quamdam toto genere a corpore diſtantem, quae non conſiſtat ex partibus dividuis, quae in corpora penetrare poſſit, quae denique inteſtina praedita ſit agendi facultate, atque nativa quadam vi, a motu plane diverſa, operetur. Atque hoc iis, quibus uſi ſumus, argumentis extra omnem collocatum eſſe controverſiam, certus ſum. Verum vero natura haec prorſus expers ſit extenſionis, an alio modo, quam corpus, extenſa, id equidem mihi dirimendum haud ſumo, verum omnibus, qui iudicio valent, diiudicandum relinquo.

Succedit aliud, quod non omittendum eſſe arbitror. Toto capite hoc, quin toto hoc volumine oppugno eos, qui generari ſtatuunt animos, aut vitam, cogitationem & intelligentiam ex materia vitae & ſenſus inani produci, exiſtimant; contra mentes, aeque ac ipſam materiam, naturas eſſe per ſe conſtantes, adfirmo. Non deerunt fortaſſis, qui aut inſanum ſomniorum Pythagoraeorum amorem, aut immoderatum erga religionis & Dei cauſſam, pro qua mihi hoc libro dicendum putavi, ſtudium adduxiſſe me ſuſpicabuntur, ut tantum huic argumento diligentiae & laboris impenderem. Ego vero, neutrum horum me huc impuliſſe, ſingulos eſſe certos volo; quamquam, quod ad Dei religioniſque cauſſam attinet, eam immoderatius ab aliquo amari poſſe nego. Summa mihi, ut laborem hunc aggrederer, perſuaſit ratio. Neque enim certius umquam aliquid ab ullo Geometra propoſitum eſſe, aut proponi poſſe arbitror, atque hoc eſt: fieri nulla lege poſſe, ut ex magnitudine, figura, ſitu & motu, quibus rebus, noſtro iudicio, corpus omne abſolvitur, quomodocumque demum haec inter ſe miſceantur & temperentur, mens & cogitatio exiſtat. Non leviores eum difficultates turbabunt, qui, quod ANAXIMANDRVM feciſſe accepimus, qualitates attribuet corporibus. Numquam enim is explicabit, quemadmodum ſiccum & humidum, denſum & rarum, calidum & frigidum vim cogitandi & ratiocinandi parere queant. Si qui tamen ſunt, quibus haec animo comprehendere, parum difficile & arduum videtur, iiſdem nihil obſtabit, quo minus quidlibet ex quolibet fieri & effici poſſe credant. Hi vero valeant, qui ſic ſentiunt: namque hoc conceſſo, ex illis, quae in rerum natura videntur, probari nullo modo poſſe, Deum eſſe, lubens largior.

Extremo capite quinto, quae de re morali & civili philoſophantur ſupremi Numinis adverſarii, breviter exponere ac diluere placuit. Quamvis enim haec diſputatio ad alteram proprie laboris mei partem pertineat; eam tamen hoc in loco attingere, propterea neceſſarium mihi viſum fuit, quoniam genus illud, quod refellimus, religionem & cultum ſupremi cuiusdam Numinis cum publica tran-

 quilli-

quillitate populorum & rerumpublicarum salute pugnare, postremo criminatur. Igitur planum fecimus, istam, quam Athei tantopere praedicant, iustitiam, arte ac ingenio excogitatam, rem esse futilem & commentitiam, neque, si a bruta quadam licentia & violentia rationis inani recedas, magistratibus veri iuris & auctoritatis aliquid ab hac turba relinqui. Contra institiam & parendi, quod civibus impositum est, officium non ex lege & mandatis, verum ex ipsa natura vim omnem accipere, declaravi, hacque naturali iustitia & religione cultuque divino sublato, omnem potestatis civilis dignitatem & gloriam tolli, convici. Quod quum feci, iura confirmavi eorum, qui rebuspublicis praesunt, Caesarisque quae sunt, Caesari, & quae Dei sunt, Deo attribui.

Dixi omnia, quae dicenda mihi esse putavi, partim defensionis, partim illustrationis caussa. Restat, ut *p.761.* scriptum a me esse aliquid significem, quod emendationis indiget. Eo enim loco, quum recentiorem quemdam auctorem, a quo religio oppugnata est, praecepisse monerem, cogitationem nihil esse, quam motum, saniores fuisse & sapientiores iudicavi DEMOCRITVM & EPICVRVM, quam ut tam absurde ac impudenter sentire possent. Verum postea, re melius putata & accuratius expensa, sententiam mutandam mihi esse vidi, *p.846.* Etenim EPICVRVS, qui omnem in voluntate hominis libertatem a motu atomorum extra pondus & plagam fortuito declinantium unice proficisci censuit, quid docuit aliud, quam ipsam volendi facultatem nihil esse, praeter motum quemdam locique mutationem? Similiter fatum DEMOCRITI rerumque omnium necessitatem, quam is ex materia derivavit, qui probant, illi non possunt non humanas cogitationes credere motum esse certis legibus temperatum ac determinatum. At uterque tamen, DEMOCRITVS & EPICVRVS, mundum, sine cogitatione, solo motu effectum esse putat. Quocirca sic mihi sensisse videntur, si modo certi aliquid senserunt homines, quos Dei odium insanire fere coëgit, omnem cogitationem nil esse, nisi motum; at non omnem tamen motum esse cogitationem, sed in his vel illis tantum corporibus, certa ratione constitutis, aut hoc vel illo tempore motum a cogitatione non differre.

Ceterum non sum ego nescius, fore aliquos, qui hunc omnem laborem, quem cum ego, tum alii in confutandis & debellandis supremi Numinis contemtoribus exhausimus, vel eo nomine inutilem & supervacaneum esse iudicabunt, quod nullos plane putant in orbe terrarum esse tam insanos & amentes, ut Deum & religionem omnem sublatam velint. Vtinam vera dicerent, qui sic sentiunt! & princeps ego omnium ex animo faterer, inanem & parum necessariam a nobis, qui cum Atheis congressi sumus, operam susceptam esse. Sed qui tam audacter Atheos esse nullos, contendunt, hi nec mihi nimis in veterum monumentis videntur esse versati, neque tantum, quantum satis est, nostra tempora perspecta habere. Sunt certe multi, quos vitae usus & consuetudo certius, atque ipsi vellent, edocuit, esse omnino homines, qui Deum reiiciunt & ferre nolunt. Interim non idcirco tantum liber hic exaratus est, ut ad officium illi revocentur, qui sine ullo circuitu Deum esse negant, quorum uti incredibilis est dementia, ita numerus exiguus, verum etiam ut eorum sanentur & communiantur animi, quibus de Deo Deique cultu dubitatio quaedam iniecta est. Vix ego putem, genus illud, quod homines usquam reperiri negat sui adeo immemores, ut Deum oppugnare audeant, hoc etiam confirmaturum esse, tantam esse in omnibus mortalibus animi firmitatem & constantiam, ut nullo tempore vel leviter a sententia sua de Deo dimoveantur, aut minimo excrucientur scrupulo. Tales enim si universi essent homines, unde tanta esset, quae misere orbem nostrum vexat, vitae in plerisque perversitas scelerumque contagio? Illud igitur si concedunt, dubitare nonnumquam posse homines, utrum, quae de Deo dicuntur, recte sese habeant, an falsa sint, hoc etiam confiteantur necesse est, eos, qui rationibus philosophicis omnes eiusmodi scrupulos eximere laborant mentibus, non prorsus inutile munus societati hominum afferre, hac praesertim aetate nostra, quae tota videri vult esse philosophica. Scripsi d. 13. Maii 1671.

RADVL-

Ps. II. v. 4. Qui in Coelis habitat, ridet. Dominus subsannavit eos etc.

RADVLPHI CVDWORTHI
DE
VERIS NATVRAE RERVM ORIGINIBVS
COMMENTARII.

CAPVT PRIMVM.

QVO DE ILLO PHILOSOPHIAE GENERE DISPVTATVR, QVOD CORPVSCVLIS INDIVIDVIS VTITVR; EX QVO, QVI FATALITER OMNIA, QVAE FIVNT, DEFINITA ESSE VOLVNT, ET NECESSITATEM RERVM OMNIVM EX IPSA MATERIAE CONSTITVTIONE ELICIVNT, ATHEI HOMINES OPINIONIS SVAE PRAESIDIA PETVNT.

ARGVMENTVM.

Tres sunt de rerum omnium necessitate ac fato sententiae. Ex quo triplex gignitur de originibus naturae rerum opinio. §. I.

De fato Mathematico seu sidereo. §. II.

Quidam fatum esse aliquod supremo Numine superius censent. §. III.

Disputationis institutum & ratio. §. IV.

Atheorum sententia seu fatum Democriticum nititur doctrina de atomis. Docetur, quare necessario hac de re disserendum sit; quae primo breviter describitur. §. V.

Antiquitas physicae corpuscularis una cum illis, quae Aristoteles de ea scripta reliquit. §. VI.

Plato, quod pauci observarunt, eiusdem physicae copiose meminit. §. VII.

Nec Protagoras, nec Democritus, nec Leucippus, nec ullus Atheorum alius, princeps corpuscularem philosophiam invenit; cuius nemo cognitione carere poterit, qui recentiores sibi Atheos confutandos sumit. §. VIII.

Breviter iudicatur, Posidonium, Stoicum, scriptum reliquisse, Moschum Phoenicem, ante belli Troiani tempora, hoc genus philosophiae invenisse. §. IX.

Hic Moschus idem probabiliter fuit, ac Mochus ille, Physicus, cuius cum successoribus, vatibus & sacerdotibus, Pythagoram Sidone versatum esse, Iamblichus refert. §. X.

Pythagoram non expertem fuisse physices huius, verisimilibus argumentis probatur. §. XI.

Ecphantus & Aristoteles Pythagorae monades fuisse atomos testantur. §. XII.

Empedoclem, Pythagoraeum, atomis ad rerum naturam investigandam usum esse, luculenter declaratur. §. XIII.

Idem copiosius ex Platone, Aristotele, Plutarcho & Stobaeo ostenditur. §. XIV.

Anaxagoras atomis quidem favit, sed parum perite, aut infecetus fuit philosophiae illius imitator, quae corpusculis utitur. §. XV.

Ecphantus Pythagoraeus, Xenocrates, Heraclides, Diodorus & Metrodorus Chius, omnes illam philosophiam amplexati sunt, quae atomis nixa stat. Aristotelis testimonium, omnes veteres physicos hanc viam philosophandi sequutos esse docentis. §. XVI.

Quemadmodum Aristotelis auctoritati consuli queat, aliorum item veterum scriptorum fides defendi, qui hanc philosophiam a Leucippo & Democrito primum testantur inventam esse. Leucippus & Democritus principes atomis ad Deum tollendum abusi sunt, aut illud philosophiae corpuscularis genus condiderunt, quod Deum & religionem labefactat. §. XVII.

Corpusculares philosophi, qui ante Democritum vixerunt, Deum esse & naturas corpore secretas professi sunt. §. XVIII.

Recentiores quidam confutantur, qui negant, veterum quemquam de naturis cogitasse simplicibus & corpore secretis. Probatur antiquitas doctrinae huius ex Platone, qui ipsemet aperte eam professus est. §. XIX.

Aristoteles pariter naturas esse credidit corpore vacantes. §. XX.

Epicurus hanc sententiam destruere conatus est, quam Platonem & alios veteres tuitos esse, non ignorabat. §. XXI.

Omnes illi philosophi, qui animos esse immortales crediderunt, & Deum professi sunt ab hac universitate distinctum, naturam etiam censuerunt esse corpore vacuam. Praeter Thaletem, Pythagoras in primis acriter hanc opinionem asseruit, cui etiam divina Trinitas non ignota fuit. §. XXII.

Parmenides naturas esse asseveravit corporis expertes: quod etiam omnes illi fecerunt, qui negarunt, res omnes fluere, & quasdam stabiles esse docuerunt. §. XXIII.

Empedocles fuse docetur nec Atheus, nec ex eorum fuisse genere, qui, praeter corpora, exsistere negant aliquid. §. XXIV.

Anaxagoras naturas esse docuit corporis inanes. §. XXV.

Concluditur, omnes, qui atomos ante Democritum crediderunt, & Dei fuisse professores, & mentes corpore vacuas credidisse. §. XXVI.

Philosophia corpuscularis & Theologia non modo non pugnant inter se, verum etiam naturali quodam vinculo coniunctae sunt. Id primum probatur ex origine philosophiae atomicae, quae generatim exponitur. §. XXVII.

Enucleatius de ortu philosophiae corpuscularis disseritur, quae docetur ex isto rationis praecepto: Ex nihilo nihil fit aut in nihilum abit, profecta esse. §. XXVIII.

Idem illud rationis praeceptum, quod veteres adduxit, ut formas & qualitates repudiarent, eosdem commovit, ut naturas esse decernerent corporis omnis & materiae inanes. §. XXIX.

Eodem rationis praecepto duce, eo venerunt veteres, ut animos esse immortales assevérarent. §. XXX.

Ex eodem fonte nata est doctrina de animorum praeexsistentia & migratione in alia corpora. §. XXXI.

Veteres hanc doctrinam non ad solos hominum animos pertinere indicabant, sed ad omnes mentes & vitas, cuiuscumque demum essent generis, extendebant. §. XXXII.

Haec omnia dictis probantur Empedoclis, qui & animos, natis nondum corporibus, fuisse, & exstinctis permanere corporibus, his argumentis fretus docuit. §. XXXIII.

Iudicium de hoc dogmate. Animos, dissipatis corporibus, permanere, recte confecerunt veteres, quibus atomi curae fuerunt. At qui docent, animos a Deo creari, & perennes quidem esse post fata, verum ante corpora non exstitisse, nihil tradunt, nisi quod ratio probat. §. XXXIV.

Nova sententia proponitur, quo animos brutorum animantium corpore carere posse doceatur, nec tamen exstinctis corporibus, permanere, aut in nova semper corpora migrare. §. XXXV.

Ex hac sententia nihil contra animorum immortalitatem potest erui. §. XXXVI.

Empedoclis sententia rationi magis est conveniens & consentanea, quam eorum opinio, qui brutorum animos corporeos esse volunt. §. XXXVII.

Philosophiae, quae ad corpuscula cuncta refert, haec indoles est ac ratio, ut, qui eam sequitur, recteque intelligit, non possit non credere, esse naturas corpore vacantes. Id quinque docetur momentis. §. XXXVIII.

Binis rebus superior est haec physica reliquis omnibus philosophandi viis. Primum naturam mundi, qui corporibus constat, explicat. §. XXXIX.

Deinde planam nobis & apertam monstrat viam docendi atque demonstrandi, esse naturas corpore vacantes. §. XL.

Concluditur itaque, veterem philosophiam Moschicam binis constitisse partibus: Physica seu doctrina de atomis, & Theologia seu doctrina de Deo & mentibus puris. §. XLI.

At philosophia haec mutilata paullo post & truncata, his unam eius partem, illis alteram sibi vindicantibus. §. XLII.

Leucippus & Democritus, quum averso essent animo a Deo & religione, in eam unice curam incubuerunt, ut, quae de atomis erant tradita, ad impietatem stabiliendam adhiberent. Id qua factum sit occasione, & simul, quam male tota res illis cesserit, explicatur. §. XLIII.

Plato, praetermissis illis, quae de atomis praeceperant physici veteres, soli sese tradidit Dei & rerum corpore semotarum contemplationi. Caussae huius instituti. §. XLIV.

Aristoteles hac in re Platonis vestigia pressit. Laus philosophiae Aristotelicae. §. XLV.

§. I.

Tres sunt de rerum omnium necessitate ac fato sententiae.

Vi res omnes & actiones mortalium necessitatis legibus subiiciunt, fierique negant extra fatum aliquid, illi duplicem vulgo viam ineunt. Quidam omnibus, quae virtutem habent agendi, ipsa natura necessitatem quamdam inesse praedicant, libertatem vero seu potestatem eligendi rem esse dicunt, quae nec exstet usquam, nec exsistere ullo modo possit. (πρᾶγμα ἀνυπόστατον) Eius generis sententiam (1) Epicuraeus ille Poëta his versibus expressit:

- - Quod res quaeque Necessum
Intestinum habeat cunctis in rebus agendis.

Alii licet non tollant funditus libertatem, verum eam in supremi Numinis perfectionibus numerent; sic tamen omnia, quae eveniunt, voluntate ac decretis divinis ante descripta atque definita esse, praecipiunt, ut, quae aguntur a nobis, non possint non fieri & accidere. Quibus superior placet opinio, sicut libertatem esse nullam sentiant, (πρᾶγμα ἀνυπόστατον)

(1) *Epicuraeus ille Poëta*) LVCRETIVM intelligit: cuius hi versus *Libro II. de rerum natura* v. 289. 290. 291. exstant:

- - - Sed ne mens ipsa necessum
Intestinum habeat cunctis in rebus agendis,
Et devicta quasi cogatur ferre patique.

Haec leviter mutata ad rem institutam CVDWORTHVS accommodat. Ceterum *necessum intestinum* idem hic esse, quod aliqui Latini *interiorem necessitatem* vocant, apertum est. Memini, DONATVM *ad Terentii Eunuchi Act. V. Scen. V.* observare, veteres hac loquendi formula fuisse usos.

ἀνυπόστατον) his binis dogma suum modis stabilire licet. Nam aut statuant necesse est, praeter corpora, motumque eorum exteriorem nihil esse in universa rerum natura, neque aliquid idcirco ex se & sua sponte moveri, verum omnia impulsu alieno extrinsecus cieri & agitari: ex quo efficitur: physicam quamdam seu mechanicam necessitatem (ἀνάγκη ὑλικὴ) cuncta moderari & regere. Aut si hoc nolint, existiment oportet, non deesse quidem in rerum natura mentes rationis compotes, & agendi facultate praeditas, sed omnem ab actionibus earum libertatem abesse, eo quod suprema quaedam atque necessaria mens perennes, nec ullo modo mutabiles voluntati earum leges scripserit.

PLOTINVS (2) paullo aliter familiam distinguit eorum, qui fato dicunt omnia fieri; quamquam si quis rite circumspiciat cuncta, quod ad summam rei attinet, nihil inter eius, nostramque divisionem interest. Διττῶς ἄν τις θέμενος τούτους, οὐκ ἂν τοῦ ἀληθοῦς ἀποτυγχάνοι· οἱ μὲν γὰρ ἀφ' ἑνός τινος τὰ πάντα ἀναρτῶσιν, οἱ δὲ οὐχ οὕτω. *Si quis autem*, inquit, *bifariam hos distinxerit, a veritate forsan non aberrabit. Nempe alii quidem cuncta ab uno principio dependere putabunt, alii vero nequaquam.* Illud genus haud male appellaveris *fati divini* vindices, istud *fati bruti & athei* defensores. Eos, qui sic necessitatem tuentur, ut Deum haud tollant, idem postea (3) PLOTINVS distinguit iterum in eos, qui vim ipsam Dei aiunt in consilia & actiones nostras, nulla re alia interveniente, influere, non secus ac membra animalium non virtute propria, verum eius, quod in singulis *principatus* dicitur, moventur & diriguntur: & in eos, qui fatum esse volunt sempiternam quamdam caussarum seriem, inter se necessario aptam & connexam, quarum Deus omnium principium & auctor sit. Illi recentiores quosdam Christianos apte referunt, qui fati quoddam genus sibi finxerunt: hi Stoicorum de fato sententiam tenent.

Quamobrem quotquot a fatali quadam necessitate, quaecumque fiunt & eveniunt inter homines omnia, procedere disputant, ad tres commode classes revocari possunt. Prima est eorum, qui supremum Numen res omnes aeterna lege, nullius rei ratione habita, decrevisse docent, ideoque libere suscipi a nobis aliquid posse, negant. Quod quidem genus fati, licet haud prorsus ignotum sit antiquioribus philosophis & scriptoribus, praecipuos tamen (4) in recentioribus quibusdam Christianis, ab antiquae ecclesiae sententia vehementer hac in re disiunctis, custodes atque tutores reperit. Alteram sectam constituunt illi, qui Deum sapienter quidem, verum fataliter & necessario agentem, res huius universi omnes generatim disposuisse ac descripsisse putant, atque hac ex generali constitutione nihil non eorum, quae in orbe contingunt, perpetua quadam caussarum serie proficisci iudicant. Haec igitur fati species continuatio quaedam caussarum est, quas interior quaedam necessitas impellit & agitat. Placuit vero quondam Stoicis ZENONI ac CHRVSIPPO, quorum (5) *Esseni*, Iudaeorum secta, vestigia legisse videtur. Postremum genus ex his constat, qui, sublato Deo, physicam & naturalem rerum omnium necessitatem inculcant. Hoc fatum (6) EPICVRVS τὴν τῶν φυσικῶν εἱμαρμένην, *physicorum fatum*, nominat; rectius dixisset, *Atheorum*. Apte ceteroquin fati huius defensores fati Democritici patroni vocari poterunt. Triplex haec de fato opinio triplicem gignit sententiam de ortu atque constitutione naturae rerum. Has ego sententias non modo hic explicare, verum etiam, si fieri possit, vanitatis & stultitiae convincere constitui. Quo perfecto, quid de huius universitatis ortu, natura & indole sapientem statuere deceat, apertum & propositum erit.

Ex quo triplex gignitur de originibus naturae rerum opinio.

§. II.

(2) *Plotinus*) Locus exstat *Libro de fato Ennead. III. Libr. I. Cap. II. p. 230.*

(3) *Plotinus distinguit iterum*) Hanc distributionem aegerrime apud PLOTINVM invenias. Vir doctissimus ex illis, quae PLOTINVS, homo & ordinis & ornatus plane negligens, differit, elicuit eam potius, quam diserte traditam reperit. Magno erat, quod alias monuimus, CVDWORTHVS erga illos studio, qui PLATONEM in philosophando ducem sibi delegerunt, in quibus non postremum PLOTINVS locum tenet. Itaque saepius sic eorum ratiocinationes proponit, quemadmodum enuntiari & explicari debuissent, non sicut enuntiatae a philosophis illis & explicatae sunt. Ferenda est haec in homine egregio imbecillitas, ceterisque eius meritis condonanda.

(4) *In recentioribus quibusdam Christianis*) Quale genus intelligat, nulli ignorare possunt, nisi quos omnis civitatis Christianae historia praeterit. Vehementer ubivis ab illis abhorret Christianis vir magnus, qui fataliter a Deo cuncta esse decreta opinantur, neque religionem, si horum obtinuerit sententia, contra impetus eorum, qui eam labefactare totam volunt, defendi posse arbitratur. De ipsa ceterum eorum, qui fato fieri volunt omnia, partitione, quam hic suppeditat, nihil moneo, quum res nunc longe agatur alia. Forte infra quaedam ad hanc rem pertinentia differendi locus dabitur.

(5) *Esseni*) Coniectura haec est: nam de fato quid Esseni senserint, valde dubium & obscurum est. Vid. IAC. BASNAGE *Histoire des Iuifs. Tom. II. Libr. II. C. XX. p. 529. ed. ultim.*

(6) *Epicurus*) Nil dubito, quin haec EPICVRI verba in animo habuerit vir doctissimus, quae in epistola ad Menecoeum exstant: Ἐπεὶ κρεῖττον ἦν τῷ περὶ θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν, ἢ τῇ τῶν φυσικῶν εἱμαρμένῃ δουλεύειν. *Praestat enim fabulas de Diis amplecti, quam physicorum servire fato.* DIOGENES LAERTIVS *de vitis philosoph. Lib. X. Segm. 134. p. 659. ed. Meibomii.*

§. II.

De fato Mathematico seu sidereo.

Fatum Mathematicum (1) & Astrologicum, quod multorum celebratur sermonibus, si fundamenta spectes, res valde levis & abiecta est, si naturam, qualecumque demum sit, ad alteram classem pertinebit partitionis PLOTINI, quam modo memoravimus. Aut enim ab uno fonte ac principio patroni eius quae fiunt omnia repetent, aut plura fingent principia. Suspicor, (2) totam hancce rationem inter Chaldaeos primum a certo quodam genere excogitatam esse, quod pluribus quidem serviebat Diis, reapse vero ad summam erga Deum impietatem occulte ducebat. Tenerum autem foetum (3) Stoici deinceps adoptarunt, adultumque iam & robustum fato suo divino adiunxerunt. Nec enim MANILIVM FIRMICVM, aliosque familiae huius magistros multos in eo fuisse ornando & fovendo, obscurum est. His addi debet, non paucos philosophorum, qui fatum alioquin aversati sunt, tam Christianos, quam a CHRISTO alienos, PLOTINVM, ORIGENEM, SIMPLICIVM & alios maiorem quoque, quam par est, divinationi ex astris auctoritatem attribuisse. Qui tametsi eo minime progrediebantur, ut coelestia signa vim afferre hominibus ducerent; Deum tamen perhibebant, qui ante omnia prospexerit, siderum cursus atque motus multiplices mirabiliter ad ea, quae in terris aliquando essent eventura, accommodasse, ut de his ex illis certae divinationum coniecturae a peritis fieri possent. Sic (4) ORIGENES astra non efficere, quae fiunt inter homines, sed portendere, coelumque divini voluminis instar esse censuit, cuius litteras & scripturam qui calleant, eos futuros in illis eventus legere & praesentire posse. Nec aliter (5) PLOTINO visum, qui: Φέρεται μὲν ταῦτα, inquit, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ὅλων, παρέχεσθαι δὲ καὶ ἄλλην χρείαν τὴν τοῦ εἰς αὐτὰ ὥσπερ γράμματα βλέποντας, τοὺς τοιαύτην γραμματικὴν εἰδότας, ἀναγινώσκειν τὰ μέλλοντα ἐκ τῶν σχημάτων κατὰ τὸ ἀνάλογον μεθοδεύοντας τὸ σημαινόμενον. ὥσπερ εἴ τις λέγοι ἐπειδὴ ὑψηλὸς ὄρνις σημαίνει ὑψηλάς τινας πράξεις. *Praestat dicere coelestia pro universi salute percurrere, sed interim ad alium quendam usum conducere: quo scilicet qui illa suspiciunt quasi litteras, qui videlicet litteraturam eiusmodi noverint, futura legant, ex ipsis figuris comparatione quadam analogica indagantes significatum: quemadmodum si quis dixerit, avem per sublimia pervolantem actiones quasdam sublimes significare.* Idem etiam (6) SIMPLICIVS sentit: Σύμφωνός ἐστιν ἡ εἱμαρμένη περιφορὰ

(1) *Fatum Mathematicum*) De hoc qui litteris mandarunt aliquid, fuse enarrantur a IO. ALB. FABRICIO in *delectu argumentor. pro veritate religionis Christianae Cap. XVI. p.* 400. - 403. In primis quae GERH. IO. VOSSIVS *de Idololatria Lib. II. Cap. XLVIII. p.* 210. *s. ed. Amstelod.* 1700. *fol.* disputat, multum eos iuvabunt, qui non omnia, quae hic leguntur, statim intelligunt.

(2) *Suspicor*) De fati, quod *sidereum* AVGVSTINVS dixit *de civit. Dei Lib. V. C. IX.* originibus, nihil est, cur multa disputentur. Certum est, antiquissimis persuasum fuisse populis, daemones sive Deos inesse in sideribus, qui cursus eorum moderentur ac dirigant. PYTHAGORAE iam aetate sententia haec, ex solis orientis regionibus fortassis, ad Italos pervenerat. In his enim, quod IAMBLICHVS memoriae prodidit, quidam erant, qui PYTHAGORAM ex illis esse censebant daemonibus, qui lunam incolunt. IAMBLICHI *vita Pythagorae Cap. VI. p.* 23. *ed. Kusteri.* Iidem vetustissimi populi Deos res humanas curare, nil dubitabant. Iunge haec duo: *Dii rebus humanis provident*; &: *Astra sedes sunt Deorum*, nec quaeres, ut arbitror, amplius, unde ad insanam hanc opinionem antiquissimae gentes delapsae sint, astrorum lege ac virtute quae fiunt, universa fieri.

(3) *Stoici deinceps*) Vid. IAC. THOMASIVS *de exustione mundi Stoica Diss. XV. p.* 246.

(4) *Origenes*) Vid. PETR. DAN. HVETIVS *Origenianor. Lib. II. Cap. VIII. §. V. p.* 129. Hausit, ut multa alia, dogma hoc ex scholis Platonicorum.

(5) *Plotinus*) Locus hic exstat *Libro de fato Ennead. III. Libr. I. Cap. VI. p.* 233. Sed multo apertius & fusius idem PLOTINVS hanc rem edisseruit *Ennead. II. Libr. III. utrum stellae aliquid agant? Cap. I. p.* 137. & *Cap. VII. p.* 140. 141. Latinis verbis hanc PLOTINI sententiam enarrante video MACROBIVM *in somnium Scipionis Lib. I. Cap. XIX. p.* 97. *ed. Gronovii.*

(6) *Simplicius*) Leguntur haec verba in SIMPLICII *Comm. in Epictetum Cap. I. p.* 26. *ed. Salmasii.* Versio WOLFII est. Verum, nisi multum fallor, quam hoc loco copiose tuetur, de vi siderum & astrorum sententiam SIMPLICIVS, ea plane a PLOTINI & ORIGENIS opinione recedit. Omnia enim si accurate considerentur, quae disserit, sic censet de astris. (I) In hominis animum nihil posse sidera, quoniam is & ortus & interitus expers sit. *l. c. p.* 25. (II) At instrumentum animae seu corpus ab illis affici. (III) Corpus autem semper tale produci, quale aptum sit animo, cum quo sociari debet. (IV) Quemadmodum igitur ex instrumentis de artifice coniectura fieri possit, ita etiam ex consideratione instrumenti animae seu corporis astrorum peritos iudicare posse de habitu eius, qui usurus sit illo instrumento. (V) Atque raro eos falli, eo quod animae instrumentis suis seu corporibus plerumque, tamquam partibus, utantur, appetitionesque suas ad corporum naturam accommodent. (VI) Ex quo quidem pateat, conversionem coeli non efficere ea, quae suscipiunt animi, sed convenientem tantum esse animorum appetitionibus, quoniam hi plerumque corporum sese tradant imperio. Sextum hoc momentum sententia est verborum SIMPLICII a CVDWORTHO hic allatorum, quorum vim male prorsus & obscure WOLFIVS expressit. Miserum est, plerosque, qui Graecorum philosophos Latine verterunt, vix fere aliquid ad eum laborem attulisse, quam Graecarum litterarum peritiam, nec philosophiae veterum satis fuisse gnaros, aut virtute ratiocinandi valuisse. Inde enim evenit, ut versionibus utamur magnam partem obscuris & a philosophorum men-

te

φορὰ τῇ προβολῇ τῶν ψυχῶν τῇ καθ' αὐτὴν ἐρχομένη εἰς τὴν γένεσιν, οὐκ ἀναγκάζουσα μὲν τὰς ψυχὰς τῶνδε ὀρέγεσθαι ἢ τῶνδε, σύμφωνος δὲ οὖσα ταῖς ὀρέξεσιν αὐτῶν. *Fatalis coeli conversio consentanea est productioni animorum, qua conversione animi corporibus inseruntur, non ita quidem, ut ea cogat animos haec aut illa appetere, sed ut cum eorum appetitionibus consentiat.* Hanc autem sententiam istud philosophorum genus tanto arctius complectebatur, quod haec imbecillitatem eorum occupaverat superstitio, non modo mentem & rationem inesse in stellis, sed etiam intelligentia & sapientia longo homines ab illis intervallo superari. Quumque Deus neque stellas, neque ceterarum rerum, quibus natura rerum continetur, condiderit aliquid, ut nullius commodis serviat, nisi propriis, contra omnia, quae molitus est, ad communem huius universitatis utilitatem aptaverit; aegre, quidnam esset in stellis, quod humanis rebus opportunitatem quamdam & salutem afferre posset, consequebantur, nisi quamdam humanarum rerum praesignificationem haberent. Nam quae de virtute siderum physica in hunc orbem feruntur, ea nimis levia ac exigua philosophis his videbantur. Nec ego diffiteor, ex iis, quae pro divinatione ex astris dici possunt, nihil esse, quam hoc, maiori veritatis similitudine praeditum. Quamquam tota haecce disciplina lubrico admodum & infirmo, ne dicam nullo prorsus & absurdo, fundamento nititur.

§. III.

Sed non omittenda est insana quaedam & inficeta de fato sententia, qua nonnulli ex Deorum inanium cultoribus imbuti fuerunt. Erant in his, qui licet ore faterentur, esse Deum, hunc tamen Deum fato nescio cui alligabant, nec modo minorum gentium Deos, verum ipsum quoque IOVEM optimum maximum fato resistere posse negabant. In hac Graecus ille vates opinione fuit, cuius dictum CICERO (1) sic Latine reddidit: *Quod fore paratum est, id summum exsuperat Iovem.* Idem HERODOTVS (2) his verbis praecipit: τὴν πεπρωμένην μοῖραν ἀδύνατόν ἐστιν ἀποφυγέειν καὶ τῷ Θεῷ. *Ne ipse quidem Deus, quae fati lege decreta sunt, effugere potest.* (3) Nec ignotum est illud dictum: Δοῦλος Θεὸς ἀνάγκης. *Ipse Deus necessitati servire debet.* (4) Hinc & HOMERVS IOVEM inducit acerbe querentem, quod fatorum decretis, quae carissimum filium SARPEDONEM a MENAETII filio trucidari vellent, intercedere nullo modo valeat. Quamquam hi omnes fortassis loci non multo deteriorem, quam (5) qualis Stoicorum exstitit, sententiam continent. Nam hos quoque certum est, Deum, quem colebant, materiae, propriisque decretis suis servire coëgisse, quippe quem ne minimam quidem naturae rerum partem aliter, atque nunc est, disponere potuisse, multo minus

Quidam ferunt esse aliquid supremo Numine superius constat.

LACTANTIVS Lib. I. Cap. II. LVCIANI Iup. confutatus.

te non raro prorsus alienis. Sic igitur visum est, ut evidentius explicem, quae iam dixi, SIMPLICIO: Animum humanum nulla re cogi, sed plane liberum esse: at corpus, quo cingi debet animus, tale fingi, qualis siderum eo tempore, quo construitur, coelique status est. Igitur si astrorum periti tempus illud calleant, quo quis conceptus & natus est, scire quoque eos posse, quemadmodum corpus hominis affectum, quibusve praeditum sit propensionibus. Quumque animi plerumque corporum instinctui obtemperent, neque libertate sua utantur, idcirco eos plerumque ex astris de tota hominis natura, indole & appetitionibus iudicium ferre posse. Ex his, credo, nemini obscurum erit, quantum inter hanc SIMPLICII sententiam, & illam PLOTINI & ORIGENIS intersit, neque recte a CVDWORTHO inter eos relatum esse SIMPLICIVM, qui astris, praeter significandi virtutem, nullam aliam reliquerunt. Operae vero duxi pretium, paullo copiosius haec enodare: partim quod haec vetustissima sit sententia, id quod facile demonstratu foret: partim quod inde, quae Platonicorum de fato & libertate fuerit opinio, appareat, de qua tam perturbate multi commentati sunt.

(1) *Cicero) De divinatione Lib. II. C. X. p. 3196. ed. Verburgii.*

(2) *Herodotus)* Non haec HERODOTI verba sunt, sed oraculum, quod Pythia legatis Croesi edidit, quod HERODOTVS refert *Historiar. Lib. I. Cap. XCI. p. 38. ed. Gronovii.*

(3) *Nec ignotum est illud)* Non dubito, quin PHILEMONIS illud dictum intelligat, quod inter reliquas eius sententias, a IO. CLERICO collectas, exstat:

Δοῦλοι βασιλέων ἐσμὲν, ὁ βασιλεὺς Θεῶν,
Ὁ Θεὸς ἀνάγκης.

Nos Regibus, Reges Deis subserviunt,
Necessitati Deus.

Vid. MENANDRI & PHILEMONIS *Reliquiae* p. 307.

(4) *Hinc & Homerus)* Locum hunc iam CICERO observavit *de divinatione Lib. II. Cap. X. p. 3195. T. IX. Opp. ed. Verburgii.* Exstat vero *Iliados Lib.* μ. In ora libri CVDWORTHVS LACTANTIVM & LVCIANVM huius sententiae testes laudavit; Ille *Lib. I. divinar. instit. C. XI. p. 69. ed. vener. VValchii*: *Illud vero*, inquit, *quale est? esse fata, quibus Dii omnes & ipse Iupiter pareat? Si Parcarum tanta vis est, ut plus possint, quam coelestes universi, quamque ipse rector ac dominus: cur non illae potius regnare dicantur?* Hic autem in *Iove confutato Opp. T. II. p. 124. ed. Graevii* facete hunc errorem irridet & copiose persequitur.

(5) *Qualis Stoicorum)* Ita iam PETRVS GASSENDVS censuit, qui *Syntagm. philos. P. III. seu Ethices Lib. III. Cap. II. p. 532. T. II. Opp. Lugd. 1658. fol.* hanc sententiam cum Stoicorum de fato doctrina coniungit.

minus eorum, quae constituta sunt, mutare posse aliquid, statuebant. Haec SENECAE mens est, (6) dicentis: *Eadem necessitas & Deos alligat. Irrevocabilis divina pariter atque humana cursus vehit. Ille ipse omnium conditor ac rector scripsit quidem fata, sed sequitur. Semper paret, semel iussit.* Quod si vero amplius (7) hoc etiam sibi volunt effata, quae paullo ante produximus, esse aliquod extra Deum fatum, quod voluntatem eius omnino determinet, nec ullum ei resistendi locum relinquat; nescio, quid hac fingi possit sententia vel perturbatius & amentius, vel dissonum magis ac disiunctum. Namque Deus in ea simul constituitur & tollitur. Retinent auctores opinionis huius Dei nomen & vocabulum, quoniam id usus & vulgaris hominum sermo consecravit, at re vera tamen nihil eo significant, quam physicam necessitatem, idque unum indicare volunt, fortuitum materiae motum supremum illud esse Numen, quod orbem terrarum

(6) *Senecae mens est*) *Libro de providentia Cap. V. p.* 195. *ed. Ioh. Frid. Gronovii.* Similes locos apud GASSENDVM *loc. laud.* & IAC. THOMASIVM reperias *de exustione mundi Stoica Diss. XIII. p.* 170. & alios.

(7) *Quod si vero amplius*) Vetustissima est sententia, Parcas ipsis Diis leges ferre, aut ipsam Deorum potentiam nihil eorum tollere vel mutare posse, quae fati lege decreta & constituta sunt. Afferam, quem viros doctos, qui hoc argumentum attigerunt, praeteriisse video, insignem antiquissimi poëtae HESIODI locum, quo hoc perspicue traditur, *Theogonias v.* 463. 464. 465. *p.* 81. *ed. Clerici.* De Saturno loquitur:

Πεύθετο γὰρ Γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
Οὕνεκά οἱ πέπρωτο ἑῷ ὑπὸ παιδὶ δαμῆναι,
καὶ κρατερῷ περ ἐόντι, Διὸς μεγάλου διὰ βουλάς.

Audierat enim ex terra & coelo stellis micante,
Quod sibi fatale esset, suo a filio domari,
Quamvis robusto, Iovis Magni per consilia.

Vides SATVRNVM fatorum arbitrio subiectum. Difficile dictu est, unde haec manaverit sententia, quae totam olim occupavit Graeciam, & hinc ad Latinos quoque propagata est. Si qui sunt, qui benigne hanc opinionem interpretari velint, habebunt facile, cur ita faciant. (I) Μοίρας dicent sive fatum, cui Deos suos populi veteres mancipaverint, divinam esse providentiam: omnes igitur, qui Deos induxerint fatis alligatos, testari hoc modo unice voluisse, Numina, quae colerent, aut meros homines, aut naturas saltim summo Deo multum inferiores esse, quarum esset, voluntati maximi Numinis, eiusque decretis, sicut reliqua omnia, morem gerere. Atque, fateor, multum haec explicatio speciei habet & verisimilitudinis. (II) Aut antiquissimas gentes affirmabunt, id quod etiam ratio docet, suis praecepisse, summum illud Numen, tametsi, quae velit, facere queat, nihil tamen divinis suis virtutibus & perfectionibus contrarium suscipere vel constituere posse: hanc vero sanam doctrinam a poëtis, aliisque superstitione infectis mirifice sensim deformatam & cum fabulis sociatam esse. His ergo fatum illud, quo Deum ipsum regi veteres censuerunt, nihil erit, quam ipse Deus seu divina natura, quae decernere nihil potest, praeter ea, quae sanctitati suae & iustitiae sunt consentanea. Verum alii, a quibus hic noster propius abest, ex impurissimo fortassis fonte totum hocce dogma ortum esse, contendent: quorum id videtur coniecturam munire, quod a poëtis HESIODO & HOMERO doctrinam hanc traditam esse, constat, quos mirifica de Deorum generatione portenta fovisse, novimus. Scilicet hi vates Deorum quidquid est ex chao & nocte, aeterna quadam lege, genitos esse, praecipiebant. Ipsos vero Deos si materia produxit necessario, quid restat aliud, quam ut nihil extra fatum fieri decernatur, ipsique Dii, fatali nimirum quadam necessitate orti, necessitati etiam & fato subiecti esse putentur? Singulas has coniecturas ab homine, ab ingenio & veterum lectione parato, scite exornari ac defendi posse, sentio: at quaenam verior sit earum, firme constituere, id vero nullius esse propemodum iudico. Forte omnes hae caussae simul ad ortum portenti huius nonnihil contulerunt, aut, ut clarius, quae sentio, edisseram, forte non omnibus populis & hominibus eadem fuit, cur huic sententiae accederent, ratio. Circumspicienti vero & accurate perpendenti omnia, quae doctrinam istam comitantur, veri mihi visum est simillimum, Deorum sacerdotes in ea propaganda, hominumque animis instillanda in primis fuisse diligentes. Vix enim aliquid est, quod aeque valeat ad Deorum scelera & facinora, quibus non pauci olim offendebantur, excusanda. IVPITER si fatis parere debet, quis indigne feret, eum in adulteriis toties deprehensum esse? Sic nimirum in fatis erat. Nihil tam foedum & iniquum de Mercurio, Venere, ceterisque Diis memoriae proditum est, quin id facile depellere possent illi, quibus necessitatem & fatum ipsis praeponere Diis placebat. Eadem ratione comprimi poterant querimoniae hominum, negligi sese ac contemni a Diis, a quibus religiosissime tamen salutem suam deprecarentur, acerbe dolentium: quorum quidem non exigua semper exstitit copia. Etenim quis iure AESCVLAPIO succenseat, quod febrem haud fuget, si fatis quidem, ne id faciat, impediri potest? Video, MARTIALEM non id plane nescivisse, cuius hoc non ineptum exstat Epigramma:

Festinata sui gemeret cum fata Severi
Silius, Ausonio non semel ore potens:
Cum grege Pierio moestus Phoeboque querebar,
Ipse meum flevi, dixit Apollo, Linon.

\- - - - -

Numina cum videas duris obnoxia fatis,
Invidia possis exonerare Deos.

Libr. IX. Epigramm. N. LXXXVIII. p. 388. *ed. Lud. Smids, Amstelod.* 1701. 8. Equidem fore prospicio, qui dicturi sint, hanc si rationem adhibuissent Deorum antistites, eos non tam commodis suis consulturos, quam omnem religionem funditus sublaturos fuisse. Verum quis plerorumque nescit amentiam, qui, quid rem quamdam proxime consequatur, ne cogitant quidem, totoque genere disiuncta simul suscipiunt & credunt? Plerisque omnibus, qui Diis studebant, persuasum hoc erat, quod diximus, Parcas imperium in Iovem tenere: nec tamen ideo quisquam placare Deos desistebat. Quin etiam qui ceteris arctius hanc opinionem complectebantur, superstitione vincebant reliquos.

rum regit ac gubernat. In quam quidem rationem egregie illud BALBI, Stoici, apud CICERONEM (8) quadrat: *Non est Natura Dei praepotens & excellens, si quidem ea subiecta est ei vel necessitati vel naturae, qua coelum, maria, terraeque reguntur. Nihil autem est praestantius Deo. Nulli igitur est naturae obediens aut subiectus Deus.*

§. IV.

Ante vero quam ad ipsam progrediar disputationem, institutum meum video paullo accuratius explicandum esse. Animus mihi quidem est, tres illas de fato sententias, quas antea commemoravi, ex quibus triplex de natura atque originibus naturae rerum error nascitur, explodere, severam illam, quam EPICVRVS vocat, necessitatis in res omnes dominantis tyrannidem pro viribus abrogare, libertatique humanae ius atque auctoritatem suam asserere. Hoc etenim nisi fiat, nihil est, cur vel ullam rationis compotem naturam factis suis aut dedecus, aut gloriam sibi contrahere, vel divinae iustitiae locum esse, vel denique providentiae caussam in tuto collocari posse, putemus. Haud tamen propterea, vel Deum omnis boni fontem esse, negabo, vel ex toto fatum de medio tollere, omnemque profligare necessitatem, studebo. Id (1) *Clazomenio* quondam philosopho vitio datum est, qui *μηδὲν τῶν γινομένων γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην, ἀλλὰ εἶναι κενὸν τῦτο τὔνομα*, *nihil eorum, quae fiunt, fato fieri, sed hoc inane vocabulum esse*, disputabat. Sadducaei, (2) Iudaeorum secta, in eamdem incurrerunt reprehensionem: *τὴν μὲν εἱμαρμένην ἀναιρῦσιν, ὐδὲν εἶναι ταύτην ἀξιῦντες, ὔτε κατ' αὐτὴν τὰ ἀνθρώπινα τέλος λαμβάνειν, ἅπαντα δ' ἐφ' ἡμῖν αὐτοῖς τιθέντες. Fatum omnino negant & e rebus tollunt dicentes, nihil fataliter evenire hominibus, & omnia in nostra ipsorum potestate esse.* Ex nostris etiam nonnulli propius ad hanc accessisse videntur sententiam, hominumque voluntati & arbitrio plus fortassis, quam per rationem ac religionem licet, virtutis attribuisse. Ego vero quam sequar, quamve maxime veritati consentaneam iudico sententiam, ea medio inter has extremitates loco posita est. *Placabilem* ego *providentiam* (*πρόνοια ἱλάσιμος*) esse, sive Deum natura benignissimum rebus omnibus praesidere tueor: huic omnis boni caussam & originem adscribo: ab hoc omnis mali suspicionem & culpam removeo. Ceterum sicuti in rerum natura nil gigni potest, nisi quies semper adiuncta sit motui, ita certam quoque necessitatis & libertatis temperationem, ad rei cuiusvis indolem accommodatam, in hoc orbe versari patior. Sic vero multi iam censuerunt veterum. Inter Iudaeos (3) Pharisaeorum familia *τινὰ καὶ ὐ πάντα τῆς εἱμαρμένης εἶναι ἔργον, τινὰ δ' ἐφ' ἑαυτοῖς ὑπάρχειν, quaedam, non autem omnia, fatali necessitate evenire, quaedam vero in nostra potestate esse, ut vel fiant, vel non fiant*, praecipiebat. Inter philosophos (4) PLATO sic docuit: *Πλάτων ἐγκρίνει μὲν εἱμαρμένην ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καὶ βίων, συνεισάγει δὲ καὶ τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. Plato fatum quidem in hominum vitam & actiones introducit, sed & voluntatis libertatem cum eo coniungit.* Certe hic philosophus in ipsis hominum animis caussas, quare vel vitiis, vel virtuti studeant, latere affirmat, Deoque nihil cum malis atque morbis nostris rei esse, constanter pronuntiat. (5) Sed

Disputationis institutum & ratio.

(8) *Ciceronem) de natura Deor. Lib. II. c. XXX. p.* 3000.

(1) *Clazomenio philosopho)* ANAXAGORAM intelligit; quem propter hanc sententiam ALEXANDER APHRODISIENSIS reprehendit *Libro de fato §. II. p.* II. *ed. Lond.* 1658. 12. Sed quid de fato vere senserit ANAXAGORAS, nondum expeditum est. Vid. GABR. NAVDAEVS *de fato & vitae termino p.* 20.

(2) *Sadducaei)* IOSEPHI, quae hic leguntur, verba sunt, *Antiqq. Iudaicar. Lib. XIII. Cap. V. §. 9. p.* 649. *T. I. ed. Havercampi.* At difficile intellectu est, quemadmodum homines, qui legem MOSIS pro divina habebant, omnem providentiam & omne fatum tollere potuerint.

(3) *Pharisaeorum familia)* Idem eodem loco haec IOSEPHVS tradit. *§. 9. p.* 649.

(4) *Plato sic docuit)* Testimonium, quo hoc confirmat, PLVTARCHI est ex *Lib.* I. *de placitis philos. Cap. XXVII. p.* 884. *T. II. Opp. edit. Francof.* 1599. *fol.* qui & antea *Cap. XXVIII.* idem docet. Addi huic praeter alios poterit ALCINOVS *Introd. in doctrinam Platonis Cap. XXVI. in* STANLEII *historia philosoph. T. I. p.* 348.

(5) *Sed nihilo tamen minus)* Credo, PLATONIS fabulam illam de Parcis hic indicari, quae *de republica Libro X. p.* 520. legitur, qua LACHESIS sortes nescio quas animis in corpora immittendis distribuit; quos quidem animos sic inter alia compellat: *Ἀρετὴ δ' ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕξει. αἰτία ἑλομένε. Θεὸς ἀναίτιος. Virtus inviolabilis ac libera. Quam prout honorabit quis, aut negliget, ita plus aut minus ex ea possidebit. Eligentis quidem culpa est omnis; Deus vero extra culpam.* Lucem huic fabulae aliquam afferre voluit PLOTINVS *Libro: utrum stellae aliquid agant? Ennead. II. Lib. III. C. XV. p.* 145. Sed ipse, ignotum sibi fuisse, quidnam ea sibi vellet, non obscure declarat. Nec ego putem, quemquam satis firme vim ac sententiam eius declarare posse. Tota nimirum PLATONIS de fato sententia tot patet quaestionibus & dubitationibus, ut incredibile dictu sit: qua de re fortassis alias. Hic monere sufficiet, tot doctorum hominum, tamque varias de PLATONIS fato sententias, ex eo mihi potissimum videri natas, quod aliqui ea, quae verbis diserte expressit PLATO, sequuti sunt, aliqui vero, quid ceteris eius placitis conveniens & consentaneum esset, spectarunt. Si quis ea solum, quae

Sed nihilo tamen minus tres illas, quae fato praesident, sorores, CLOTHUNEM, LACHESIN, ATROPON, aliquid etiam in homines imperii tenere, alicubi concedit. Namque fatum, ex opinione veterum, Dei veluti administer est in hoc orbe, atque pro varietate actionum, quas mentes libertate praeditae committunt, vario modo vim suam exercet. Equidem, quantamcumque demum aliqui libertatem in hominum putent inesse voluntate, hoc tamen controversia carere arbitror, posse aliquem semetipsum ita ligare & fato mancipare, ut se subito ex eius vinculis pro lubitu expedire nequeat. Caeterum quae in progressu disputationis in recentiorum quorundam Christianorum de fato sententiam dicentur, ea non ideo a me proferentur, ut novam quamdam & heri ex me ipso natam opinionem in hominum introduceam animos, sed ut ea, quae Christianorum coetus, quum summa esset doctrinae vitaeque castitate, constantissime docuit, id quod suo loco demonstrabimus, declarem & vindicem.

§. V.

Atheorum sententia seu fatum Democriticum nititur doctrina de Atomis. Docetur, quare necessario hac de re disserendum sit; quae primo breviter describitur.

His explicatis, tria illa, quae diximus, fati genera, sive tres de mundi ortu ac constitutione sententias copiosius & accuratius explanare, quibusque singulae rationibus & fundamentis nitantur, demonstrare convenit. Itaque ab eo exordimur, cui praecipue bellum hoc volumine inferre decrevimus, fato nimirum, quod Atheum sive Democriticum diximus. Quo licet nihil sit perniciosius, magisque capitale, hisce tamen extremis temporibus penitus se in multorum animos insinuare videtur.

Tota haec sententia, quae res omnes naturali quadam necessitate ferri, sublato Deo, tradit, in certo quodam Physices genere nititur, vehementer ab illo Physices genere seiuncto, quod multis abhinc seculis universe probatum fuit. Sunt, qui id *Physicam corpuscularem* seu doctrinam *de Atomis*; sunt, qui id *Physicam* vocant *mechanicam*. Eius igitur philosophiae ante omnia natura & ratio plane ac evidenter explicanda est. Id autem primo praecise faciemus atque generatim, nulla nunc ratione minutarum illarum rerum habita, quae ipsos huius physices fautores in lites ac certamina traxerunt.

Corpus principio, qui hanc disciplinam sequuntur, nil esse aliud sentiunt, quam *molem quamdam extensam.* (ϑιαταλὸν ἀντίτυπον) Quidquid cum hac definitione coniunctum non esse vident, id omne corpori tribuendum esse negant. Igitur primo ex eorum sententia certam quamdam habet magnitudinem, dividi potest in partes, figura gaudet atque situ, motus denique particeps est & quietis; quod postremum sic tamen intelligi volunt, ut se ipsum ciere ac movere nequeat, verum alieno semper motu agitetur. Praeter haec naturae initia, magnitudinem, figuram, situm atque motum, quae nemo est quin intelligat, diversos esse naturarum extensarum modos, nihil se desiderare dicunt ad omnium, quae corporibus eveniunt & accidunt, rationem reddendam. Quare totam *substantialium formarum* a materia distinctarum turbam rident: nullas esse in corporibus qualitates, tuentur, nisi tales, quae ex his, quae diximus, principiis, aut ex varia minutissimarum particularum temperatione, figuraeque, situs atque motus diversa constitutione ac forma nascuntur: *species*, ut vocant, *intentionales*, rerumque simulacra de summis corporibus ad sensus nostros manantia nullo modo sibi obtrudi patiuntur: nullum denique motus aut actionis genus a motu *locali* diversum agnoscunt; ad quem motum ideo & generationem & mutationem referunt. Haec enim, quoniam ex rei extensae natura non fluunt, sibi esse haud necessaria ducunt ad explicandas rerum naturalium rationes. Sic nimirum persuasum habent, omnes formas & qualitates corporum, si recte considerentur, ad prima haec initia ac veluti elementa rerum, magnitudinem, figuram, situm atque motum revocari posse, nec nisi ex varia eorum compositione proficisci: non secus ac varia & innumerabilis syllabarum, nominumque multitudo ex paucarum litterarum, quae prima sunt omnium linguarum elementa, diversa coniunctione ac coagmentatione exsistit. Hinc etiam sensus, quatenus ad corpus pertinent, ex motus legibus unice declarare solent: in primis visus inde rationem & naturam explicant. (1) Nam aut corporeas quasdam particulas, quas *simulacra*, *membranas* & *exuvias* vocant, de rerum omnium superficie ad nostros perpetuo manare oculos asseve-

quae scripta reliquit PLATO de fato & libertate, consideret, non nimis male de eius sententia iudicare poterit: at si quae reliquis sententiis suis convenienter docere debuerit, cogitet, metuo ego, ne fato ac necessitati plus, ac multi putant, attribuisse videatur. Legatur interea fuse de PLATONIS fato disserens CHALCIDIVS *in Timaeum Platonis Cap. CXLI. p. 332. s.*

(1). *Nam aut corporeas*) Ita DEMOCRITVM sensisse, plerique omnes perhibent: recte, an secus, haud facile dixerim. Nec enim hodie licet ex paucis veterum, quae de disciplina eius restant, locis semper acuti hominis mentem ac sententiam eruere. Sed EPICVRVM tamen, quem DEMOCRITI vestigia legisse constat, & LVCRETIVM, EPICVRI amicum, visus hac ratione naturam declarasse, nullum dubium est. Vid. PETR. GASSENDVS *Physices Sect. III. Lib. VII. Cap. V. p. 374. T. II. Opp. & Syntagm. Philos. Epicuri Sect. III. Cap. XII. p. 43. T. III. Opp.*

ſeverant, aut vero, (2) quae recentiorum & ſagaciorum ex hac familia ſententia eſt, oculos noſtros a rebus obiectis affici dicunt per lumen, quod inter corpus ipſum atque oculos interiectum eſt. Scilicet ex mente eorum (3) *ὡς διὰ βακτηρίας τοῦ ταθέντος ἀέρος τὸ βλεπόμενον ἀναγγέλλεται.* Subtilis materia, quae a re viſa ad oculos porrecta eſt, mota & agitata nervos ſpectantium opticos continuo pulſat, nosque per eam res obiectas percipimus, quemadmodum per baculum intermedium corpora diverſa ſentimus. Pari modo generationis atque corruptionis rationem ex concretionis ac ſecretionis legibus, ſeu ex motus natura & regulis demonſtrari poſſe, nec formis ſubſtantialibus & qualitatibus opus eſſe diſputant ad earum naturam enodandam. Omnes denique, quas ſenſus gignunt, notiones animi, lucis, colorum, frigidi, calidi, dulcis & amari, ut a figura, ſitu atque motu individuorum corpuſculorum differunt, nihil eſſe videatur, quam ſenſuum atque animae noſtrae affectiones & concitationes, tametſi vulgus qualitates eas eſſe, temere iudicet, in ipſis corporibus reſidentes.

§. VI.

Antiquitas phyſicae corpuſcularis una cum illis, quae Ariſtoteles de ea ſcripta reliquit.

Haec arbitror ſufficere ad naturam Phyſices illius in univerſum declarandam, quae ad atomorum concurſum univerſa revocat. Nunc de diſciplinae huius antiquitate agendum, & quid ARISTOTELES de ea ſcriptum reliquerit & obſervaverit, afferendum erit. EPICVAO quidem iſtam philoſophandi rationem placuiſſe, certum eſt: ſed hunc primum eius non eſſe auctorem, itidem controverſia caret. Plerique a DEMOCRITO initia eius repetunt, qui, (1) quum anno poſt natum SOCRATEM in hanc lucem feratur eſſe editus, tam PLATONEM, quam ARISTOTELEM aetate ſuperat. Ex huius fontibus (2) CICERO perhibet EPICVRVM *hortulos ſuos irrigaſſe:* hunc SEXTVS EMPIRICVS, (3) praeter LAERTIVM, *qualitates in exſilium egiſſe* (*ἐκβάλλειν τὰς ποιότητας*) auctor eſt: hunc PLVTARCHVS etiam (4) *ἀτόμους ἀποίους καὶ ἀπαθεῖς*, *atomos omnis qualitatis & virtutis expertes*, totius univerſi principia conſtituiſſe, refert; LAERTIVS vero (5) parentem huius philoſophiae LEVCIPPVM facit, qui paullo ante DEMOCRITVM fuit; quamquam hic non tot, quot OFMOCRITVS, voluminibus hanc diſciplinam illuſtravit. ARISTOTELES, qui ſaepius doctrinae huius meminit, inventionem eius DEMOCRITO plerumque ac LEVCIPPO coniunctim tribuit. Ita (6) in *Metaphyſicorum Libris* hunc in

(2) *Quae recentiorum*) Eadem, qua hic utitur, ſimilitudine a baculo ſumta opinionem hanc illuſtrat RENAT. CARTESIVS *Dioptrices Cap. I. §. II. p. 50. Tom. I. Opp. ed. Amſtelod.* 1692. 4. Ergo eum hic in primis ab auctore denotari, putem.

(3) *Ὡς διὰ βακτηρίας*) Incredibile dictu eſt, quantum mos hic doctiſſimi viri, veterum verba, ne auctore quidem, vel libro indicato, laudandi, moleſtiae mihi ac laboris exhibuerit. Dies nonnumquam conſumendi fuerunt, antequam, quae cupiebam, repetirem. Nec enim tam felici quisquam mortalium memoria praeditus eſt, ut, quae legit aliquando, ſtatim univerſa recordetur. Haec verba Graeca APOLLODORI ſunt, quibus naturam viſus ex Stoicorum ſententia expoſuit, a DIOGENE LAERTIO ſervata *de vitis philoſophorum Libr. VII. Segm. 157. p. 466.* Meminit eiusdem ſententiae Stoicorum PLVTARCHVS *de placitis philoſoph. Lib. IV. Cap. XV. T. II. Opp. p. 911.*

(1) *Quum anno poſt*) Aetatem DEMOCRITI diligenter in primis perſequutus eſt IO. IONSIVS *de ſcriptor. Hiſtor. philoſ. Lib. I. Cap. IV. §. I. p. 26. ed. Dornii.*

(2) *Cicero perhibet*) *De Natura Deorum Lib. I. Cap. XLIII. p. 2948. T. IX. Opp.*

(3) *Empiricus praeter Laertium*) Non dubito, quin haec LAERTII verba indicet, quae in eius *Pyrrhone Libr. IX. Segm. 72. p. 586.* exſtant: *Δημόκριτος δὲ τὰς ποιότητας ἐκβάλλων.* SEXTI autem qualem locum in animo habuerit, coniectura tantum aſſequor: nec enim me hanc formulam *ἐκβάλλειν τὰς ποιότητας*, apud illum legere memini. Veri autem ſimillimum eſt, haec eius verba menti eius fuiſſe obverſata: *Ἀλλ' ὁ μὲν Δημόκριτος διὰ τὸ μηδὲν ὑποκεῖσθαι φύσει αἰσθητὸν τῶν τὰ πάντα συγκρινουσῶν ἀτόμων, πάσης αἰσθητῆς ποιότητος ἔρημον ἐχουσῶν φύσιν.* *Sed Democritus quidem, propterea quod nihil occurrat nobis re vera ſenſibus ſubiectum, quum quae omnia congregant & cogunt atomi, habeant naturam vacuam omni ſenſili qualitate. Lib. II. adv. Logicos p. 459.* Non diſſimilis locus exſtat *Lib. VI. contra Muſicos p. 367.* & *Lib. I. contra Logic. p. 399.*

(4) *Plutarchus etiam*) *Libro adv. Colotem. Tom. II. Opp. p. 1110.* *Τί γὰρ λέγει Δημόκριτος; οὐσίας ἀπείρους τὸ πλῆθος, ἀτόμους τε καὶ διαφόρους, ἔτι δὲ ἀποίους καὶ ἀπαθεῖς ἐν τῷ κενῷ φέρεσθαι διεσπαρμένας.* *Quid enim dicit Democritus? ſubſtantias multitudine infinita, diviſionis & differentiae, qualitatis quoque & affectionis expertes in vacuo ferri diſperſas.* Horum autem nemo auctorum iſtius de atomis diſciplinae primordia a DEMOCRITO repetit, quod vir doctus indicare videtur, licet omnes eam placuiſſe DEMOCRITO teſtentur. Quod ad ipſam rem attinet, non deſunt viri docti, qui DEMOCRITVM non omnes corpuſculis ſuis qualitates detraxiſſe cenſent, loco quodam AVGVSTINI freti. Vid. IO. ALB. FABRICIVS *ad Sextum Empiricum p. 136.* His alias occurrere ſtatui.

(5) *Laertius vero*) *De placitis philoſ. Lib. IX. Segm. 30. p. 567.*

(6) *In Metaphyſicorum libris*) *Lib. I. Cap. IV. p. 268. Tom. IV. Opp.* Verſio mea eſt. Duo vero dicta hic coagmentavit CVDWORTHVS, quae apud ARISTOTELEM diſiuncta exſtant. Nam poſt illa verba: *τὸ δὲ μὴ ὄν*, ſex vel ſeptem verſus interiecit philoſophus, quibus hanc philoſophiam aliquanto exponit luculentius: tum demum ea ſequuntur, quae hic ſtatim attexuit reliquis CVDWORTHVS, ac ſi uno ſpiritu prolata eſſent.

in modum differit: Λεύκιππος δὲ καὶ ὁ ἑταῖρος αὐτοῦ Δημόκριτος στοιχεῖα μὲν τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενὸν εἶναί φασι, λέγοντες οἷον τὸ μὲν ὄν, τὸ δὲ μὴ ὄν· καὶ τὰς διαφορὰς αἰτίας τῶν ἄλλων φασὶ ταύτας μέντοι τρεῖς, σχῆμά τε καὶ τάξιν καὶ θέσιν· διαφέρειν γὰρ τὸ ὂν ῥυσμῷ καὶ διαθιγῇ καὶ τροπῇ. *Leucippus cum socio Democrito prima rerum omnia principia plenum & inane* (corpus & spatium) *docent esse, illudque ens, hoc vero non ens dicunt: ceterarum rerum varietatem ex tribus hisce rebus unice nasci, figura, dispositione & situ. Quibus differentiis hunc vulgo indunt nomina*, ῥυσμὸς, διαθιγὴ & τροπή. Idem ARISTOTELES (7) *Libro de anima*, postquam DEMOCRITVM affirmasse dixerat, ignem & animam ex rotundis constare corpusculis, sic atomos describit: Οἷον ἐν τῷ ἀέρι τὰ καλούμενα ξύσματα ἐν ταῖς διὰ τῶν θυρίδων ἀκτῖσιν, ὧν τὴν πανσπερμίαν στοιχεῖα λέγει Δημόκριτος τῆς ὅλης φύσεως· ὁμοίως δὲ καὶ Λεύκιππος. *Cuiusmodi sunt in aëre, quae vocantur ramenta, quae cernuntur in radiis per fenestras immissis: quorum farraginem Democritus dicit esse elementa totius naturae. Similiter etiam Leucippus statuit.* (8) Alias utrumque hunc philosophum generationis & corruptionis naturam ex figurae motusque rationibus, missis ac repudiatis formis omnibus & qualitatibus, explanasse perhibet. Δημόκριτος καὶ Λεύκιππος ποιήσαντες τὰ σχήματα, τὴν ἀλλοίωσιν καὶ τὴν γένεσιν ἐκ τούτων ποιοῦσι· διακρίσει μὲν καὶ συγκρίσει γένεσιν καὶ φθοράν, τάξει δὲ καὶ θέσει ἀλλοίωσιν. *Democritus autem & Leucippus figuras concinnant, ex quibus alterationem faciunt, atque generationem: & congregatione quidem & segregatione, generationem atque corruptionem; ordine vero & positu, alterationem.* (9) Alio rursus loco ARISTOTELES hanc eorum, qui atomis omnia contineri aiunt, opinionem tangit, qua nihil esse sensus nostros, nisi tactus quoddam genus, omnesque corporum, quae in sensus incurrunt, qualitates ex figurarum proficisci varietate iudicant. Hanc sententiam non modo DEMOCRITO, sed etiam plerisque omnibus antiquis philosophis tribuit, at simul graviter reprehendit. Δημόκριτος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων ἀτοπώτατόν τι ποιοῦσι· πάντα γὰρ τὰ αἰσθητὰ ἁπτὰ ποιοῦσι, καὶ εἰς σχήματα ἀνάγουσι τοὺς χυμούς. *At Democritus & e naturae interpretibus, qui de sensibus disseruere, plurimi, absurdissimum quippiam committunt. Nam sensibilia omnia tactilia faciunt, & in figuras convertunt sapores.* Non alienum erit, argumenta, quibus dogma hoc refellere nititur, exponere. Principio corporum affectiones contrarias esse, ut nigrum & candidum, calidum & frigidum, dulce ac amarum, animadverti iubet. Figurarum vero nullae mutuo se oppugnant, neque circulus, exempli caussa, quadrato vel triangulo est contrarius. Ex quo effici putat, praeter figuram, situm atque motum partium, veras quasdam in corporibus inesse qualitates. Tum figurarum atque dispositionum varietatem observat infinitam esse. Quod si igitur ab his color, odor, sapor, tactus unice proveniant, consentaneum videri, colorum, odorum, tactuumque genera innumerabilia & infinita pariter fore, neque certo constantique numero describi posse. Haec argumenta quemadmodum diluenda sint, viderint, quos hoc physices genus in primis delectat. Non magis probatur ARISTOTELI alterum illud philosophiae huius decretum: Omnes, quae a sensibus ad animum proficiscuntur, rationes colorum & tactuum, ut rubri, viridis, dulcis, amari, si rite considerentur, oculorum tantum nostrorum, animique affectiones esse, non autem veras rerum, quas spectamus, qualitates. Iridem, ut exemplum addit, cogitemus. Quidquid in ea conspicitur, id in oculis nostris est. Humida nempe nubes collectos solis radios varie ad oculos nostros reflectit & appellit. Eadem prismatis vitrei ratio est, quod dum lucem reflectit, eosdem nobis colores, quos iris, spectandos exhibet, etiamsi nihil simile eorum in se habeat. Quod quidem argumento est, colores illos in sensibus eius proprie esse, qui videt & spectat, atque

(7) *Libro de anima*) *Lib. I. Cap. II. p. 4. T. II. Opp.* Sed fallitur vir egregius, quod ARISTOTELEM putat hic generatim explicare, quid sit atomus ex mente DEMOCRITI. Haec enim atomorum definitio ad eos tantum pertinet, ex quibus animam constare DEMOCRITVS asseveraverat, τὰ σφαιροειδῆ nimirum. Quamquam, ut verum fatear, minus distincte & apte isto loco Peripateticorum princeps loquitur.

(8) *Alias*) *De generatione & corruptione Lib. I. Cap. II. p. 700. T. I. Opp.* Ceterum obscure hic, ut solet, ARISTOTELES: nec planius interpres. Quis hoc intelliget, *alterationem ordine & positu fieri*? Sensus est: *Mutationem situs & positus corpusculorum individuorum efficere, ut aliam res faciem & naturam adipiscantur.*

(9) *Alio rursus loco*) *Libro de sensu & sensibili Cap. IV. p. 70. T. II. Opp.* Tria mihi hoc de loco sunt observanda. (I) CVDWORTHVS hic iterum binos diversos locos in unum contrahit, nescio an satis recte. Postrema enim, quae hic affert verba: καὶ εἰς σχήματα ἀνάγουσι τοὺς χυμούς, satis magno a reliquis intervallo distant apud ARISTOTELEM. (II) Ita haec verba cum reliquis sociat, ac si ARISTOTELES non de DEMOCRITO tantum, sed de reliquis etiam antiquis physicis ea voluisset intelligi. Res vero secus sese habet. Nam de solo perhibet haec DEMOCRITO ARISTOTELES, quod ex ipsis statim constat verbis, quae sic apud eum leguntur: Εἰς δὲ τὰ σχήματα ἀνάγει τοὺς χυμούς. (III) Interpres FRANC. VATABLVS, veteris, ut videtur, philosophiae ignarus, pessime hic officio suo functus est. Quid enim, quaeso, hoc est: *Sapores autem figuris tribuit*? Debuisset sic locum interpretari: *Saporum autem varietatem ex figurarum, quibus atomi sunt praeditae, varietate derivat.* Sed obscuritas ARISTOTELIS peccatis interpretum eius non levem excusationem praebet.

que e diversa in nervos opticos impulsione corporum nasci. Nil esse dicunt huius dogmatis tutores, cur reliquorum colorum aliam esse putemus naturam & indolem: si colores in prismate ac iride apparentes vere in illis sint & exstent, ceteros quoque vere ac proprie exsistere; sin vero illi oculorum tantum affectiones sint, de reliquis haud aliter sentiendum esse. Hanc argumentandi rationem ad reliquas deinde, quae sensuum ope ad nos perveniunt, notiones traducunt: de quibus simili ratione pronuntiare iubent. (10) Negat vero ARISTOTELES ferri posse hanc sententiam: Οἱ πρότερον φυσιολόγοι τοῦτο οὐ καλῶς ἔλεγον, οὐδὲν οἰόμενοι οὔτε λευκὸν οὔτε μέλαν ἄνευ ὄψεως, οὔτε χυμὸν ἄνευ γεύσεως. *Sed veteres, qui de natura disseruerunt, hoc non recte dixerunt, existimantes, nihil esse aut album aut nigrum sine adspectu, nec esse saporem sine gustu.* (11) Plures sunt apud ARISTOTELEM, quibus hanc tangit philosophiam, loci. Verum hos ut omnes nunc proferam in medium, haud esse arbitror necessarium. Quidam ex illis, alia licet occasione & consilio, in progressu disputationis producentur.

§. VII.

Iam ut ad PLATONEM veniam, & hunc quoque Physicae huius, quae corpusculis nititur individuis, disertam & copiosam fecisse mentionem, ostendam, operae arbitror pretium. Id enim qui animadverterint, vel nullos, vel certe paucos adhuc fuisse video. PLATO vero non DEMOCRITO, (I) cuius eum nomen LAERTIVS consulto reticuisse in omnibus libris suis existimat, neque LEVCIPPO, sed PROTAGORAE hanc doctrinam tribuit. Quamobrem quum generatim in *Theaeteto* primum commemorasset, ex praeceptis PROTAGORAE (2) res omnes ex variis particulis (id est, atomis) diversa ratione temperatis & coniunctis motuque earum constare, (3) his statim verbis, quidnam idem de natura colorum senserit, sigillatim explicat: Ὑπόλαβε τοίνυν οὑτωσὶ κατὰ τὰ ὄμματα. πρῶτον, ὃ δὴ καλεῖς χρῶμα λευκόν, μὴ εἶναι αὐτὸ ἕτερόν τι ἔξω τῶν σῶν ὀμμάτων, μηδ' ἐν τοῖς ὄμμασι· ἀλλὰ μέλαν τε καὶ λευκὸν καὶ ὁτιοῦν ἄλλο χρῶμα ἐκ τῆς προσβολῆς τῶν ὀμμάτων πρὸς τὴν προσήκουσαν φορὰν φανεῖται γεγεννημένον, καὶ ὃ δὴ ἕκαστον εἶναί φαμεν χρῶμα, οὔτε τὸ προσβάλλον, οὔτε τὸ προσβαλλόμενον ἀλλὰ μεταξύ τι ἑκάστῳ ἴδιον γεγονός. *Cogita igitur sic circa oculos: primum quidem colorem quem dicimus album, non esse ipsum aliud quidquam extra tuos oculos, neque in oculis; sed nigrum albumque & quemvis alium colorem ex incursu oculorum motuque debito genitum apparere, & unumquodque, quod coloris nomine appellamus, neque imprimens oculos, neque impressus erit. sed medius quidam cuique proprius affectus.* His dictis ita pergit continuo: Ἢ σὺ διισχυρίσαιο ἄν, ὡς οἷόν σοι φαίνεται ἕκαστον χρῶμα, τοιοῦτον καὶ κυνὶ καὶ ὁτῳοῦν ζώῳ. *An tu assereres, qualis tibi unusquisque color apparet, talem canibus etiam & singulis animalibus apparere?* (4) Ergo ex his, statuisse PROTAGORAM, constat, corporum, quae in sensus incurrunt, proprietates in ipsis corporibus re vera minime exsistere, sed in nobis tantum

Plato, quod pauci observarunt, eiusdem physicae copiose meminit.

(10) *Negat vero Aristoteles*) Longe vero alio loco, quam eo, quem antea laudaveram, nimirum *de anima Libro II. Cap. I. p. 43. T. II. Opp.* Defendit autem hac in re veteres physicos contra ARISTOTELEM PETRVS GASSENDVS *Physices Sect. III. Lib. VI. C. II. p. 340. T. II. Opp.*

(11) *Plures sunt apud Aristotelem,*) Omnes fere ARISTOTELIS, quibus DEMOCRITI & huius philosophiae meminit, locos congessit IO. CHRYSOSTOMVS MAGNENVS in *Democrito reviviscente p. 34. s. ed Lugd. Bat. 1648. 12.*

(I) *Cuius eum nomen Laërtius*) *De dictis & factis philos. Lib. IX. Segm. 40. p. 571.*

(2) *Res omnes ex variis*) Non haec ita lego apud PLATONEM scripta in *Theaeteto p. 118.* Hoc enim tantum affirmat PLATO: Ἐκ δὲ τῆς φορᾶς τε καὶ κινήσεως καὶ κράσεως πρὸς ἄλληλα γίγνεται πάντα, ἃ δή φαμεν εἶναι, οὐκ ὀρθῶς προσαγορεύοντες. Additque, excepto PARMENIDE, PROTAGORAM, HERACLITVM, EMPEDOCLEM, HOMERVM & EPICHARMVM ita sensisse. Non autem PROTAGORAE soli hoc scitum adscribit.

(3) *His statim verbis*) In *Theaeteto p. 119.* More vero suo CVDWORTHVS hic iterum, quae seiuncta sunt apud PLATONEM, coniungit & contrahit. Nam post illas voces, ἐν τοῖς ὄμμασι, nonnulla interiecta sunt in PLATONE.

(4) *Ergo ex his*) Hoc vero dubium est, quod magni hominis pace dixerim. (I) Nusquam enim video, PLATONEM hanc sententiam tribuere PROTAGORAE. Contra in antecedentibus, quod modo monui, plures sapientes nominat. (II) Si PROTAGORAE haec fuit sententia, id tamen certum est, eam a PROTAGORA in litteras esse haud relatam. Sic enim, antequam ad hanc disputationem accedit PLATO, diserte *p. 118.* Πρωταγόρας τοῦτο ἡμῖν μὲν ᾐνίξατο τῷ πολλῷ συρφετῷ, τοῖς δὲ μαθηταῖς ἐν ἀπορρήτῳ τὴν ἀλήθειαν ἔλεγε. *Hoc quidem nobis homunculis de plebe obscure significavit Protagoras, discipulis autem in arcano veritatem explicuit.* Tum disputatio illa sequitur, cuius partem verba constituunt, quae CVDWORTHVS affert. (III) Exemplum hoc e coloribus PLATO aut SOCRATES ideo tantum affert, ut illustret illud veterum scitum, fluere omnia & perpetuo mutari, aut potius ut consectarium eius dogmatis: quod num suum esse voluerit PROTAGORAS, non indicat. E contrario verisimile est, numquam hoc, quod dicit SOCRATES, fassum esse PROTAGORAM. Paullo enim post *p. 119.* SOCRATES se ea ibi dicere asseverat, quae ipse PROTAGORAS & reliqui veterum, qui cum eo senserunt, pro ridiculis essent, si viverent, habituri: Γελοῖα ἀναγκαζόμεθα λέγειν, ὡς φαίη ἂν Πρωταγόρας τε καὶ πᾶς ὁ τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ ἐπιχειρῶν λέγειν.

tantum esse, qui, dum ea spectamus, diverso modo ab illis afficimur. Quocirca paullo post τινα ἐν ἡμῖν φάσματα, *species quaedam in nobis, imagines aut spectra* vocantur. Verum (5) alius exstat PLATONIS locus, quo universa ratio doctrinae PROTAGORAE multo uberius declaratur. Is ita incipit: Ἀρχὴ δ', ἐξ ἧς, ἃ νῦν δὴ ἐλέγομεν, πάντα ἤρτηται, ἥδε αὐτῶν ὡς τὸ πᾶν κίνησις ἦν, καὶ ἄλλο παρὰ τοῦτο οὐδέν· τῆς δὲ κινήσεως δύο εἴδη· πλήθει μὲν ἄπειρον ἑκάτερον. δύναμιν δὲ τὸ μὲν ποιεῖν ἔχον, τὸ δὲ πάσχειν. ἐκ δὲ τῆς τούτων ὁμιλίας τε καὶ τρίψεως πρὸς ἄλληλα γίγνεται ἔκγονα, πλήθει μὲν ἄπειρα, δίδυμα δέ. τὸ μὲν, αἰσθητὸν, τὸ δὲ, αἴσθησις, ἀεὶ συνεκπίπτουσα καὶ γεννωμένη μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ. *Principium autem deinceps erit, ex quo ea, quae modo diximus, manant, quod scilicet universum hoc motus est, & aliud praeter motum nihil. Motus vero species duae: & multitudine quidem utraque infinita; potentiam autem altera agendi, altera patiendi habet. Ex harum congressu compulsuque mutuo effectus eveniunt numero infiniti, specie gemini, sensibile videlicet ac sensus, qui semper cum sensibili coincidit atque congreditur.* Hinc ita pergit: Ἐπειδὰν οὖν ὄμμα καὶ ἄλλο τι τῶν τούτῳ συμμέτρων πλησιάσαν γεννήσῃ τὴν λευκότητά τε καὶ αἴσθησιν αὐτῇ ξύμφυτον, ἃ οὐκ ἄν ποτε ἐγένετο, ἑκατέρου αὐτῶν πρὸς ἄλλο ἐλθόντος. *Cum igitur oculus, aut aliquid eorum, quae accesserunt, albedinem sensumque cognatum gignit, quae nunquam nata fuissent, dum illarum alterutrum ad aliud quiddam adventasset.* Καὶ τἄλλα δὴ οὕτω, σκληρὸν καὶ θερμὸν καὶ πάντα τὸν αὐτὸν τρόπον ὑποληπτέον, αὐτὸ μὲν καθ' αὑτὸ μηδὲν εἶναι· (ὃ δὴ καὶ τότε ἐλέγομεν) ἐν δὲ τῇ πρὸς ἄλληλα ὁμιλίᾳ, πάντα γίγνεσθαι καὶ παντοῖα ἀπὸ τῆς κινήσεως. ἐπεὶ καὶ τὸ ποιοῦν εἶναί τι, καὶ τὸ πάσχον αὖ τι, ἐφ' ἑνὸς νοῆσαι, ὥς φασιν, οὐκ εἶναι παγίως. οὔτε γὰρ ποιοῦν ἐστί τι, πρὶν ἂν τῷ πάσχοντι συνέλθῃ, οὔτε πάσχον, πρὶν ἂν τῷ ποιοῦντι. *Eodemque pacto de aliis, ut de calido & duro, ceterisque omnibus iudicandum. Nihil ex his ipsum secundum se quicquam esse, quod & in superioribus disputabamus, sed in mutuo congressu omnia fieri & omnigena, propter motum. Quoniam tam agens, quam patiens unum aliquid esse, haud firmiter, ut aiunt, cogitare licet. Neque enim agens quicquam est prius, quam patienti congrediatur, neque patiens prius, quam agenti.* (6) Ἐκ δὲ ἀμφοτέρων τοῦ ποιοῦντος καὶ τοῦ πάσχοντος πρὸς τὰ ἄλληλα συγγιγνομένων, καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰ αἰσθητὰ ἀποτικτόντων, τὰ μὲν ποῖα ἄττα γίγνεσθαι, τὰ δὲ αἰσθανόμενα. *Agens autem & patiens si coniungantur inter se, & sensus non minus, quam ea, quae in sensus cadunt, gignant, tum continuo & ei, qui sentit, & illi, quod sensu percipitur, haec vel illa qualitas tribuitur. Ita mel quum gustatur, sensus ille, qui gustus vocatur, & qualitas, quae dulcedo dicitur, simul nascuntur: at sensus tamen vulgo tribuitur illi, qui gustat, qualitas vero dulcedinis melli.* Quae quidem omnia ad hanc demum summam revocantur: Οὐδὲν εἶναι ἓν αὐτὸ καθ' αὑτὸ, ἀλλά τινι ἀεὶ γίγνεσθαι, *nihil esse unum secundum se ipsum, sed alicui semper fieri.* Omitto multa alia, quae in hanc sententiam in hoc dicta sunt dialogo. Quod vero tot inde dicta huc transtuli, atque ipsa PLATONIS verba exscripsi, id propterea feci, quoniam in his non mediocre argumentum sapientiae ac sagacitatis, qua veteres valuerunt philosophi, positum esse arbitror. Primarium Philosophiae huius dogma, quo tota eius fere absolvitur ratio: *Quae sensus nostros feriunt, notionesque animi ope sensuum excitatae, non extra nos existunt proprie, sed sunt tantum* ἐν ἡμῖν φάσματα, *simulacra atque species in nobis;* hoc, inquam, scitum multo aptius hic ac luculentius est enarratum & expositum, quam apud ipsum LVCRETIVM. Quapropter uterque Platonis Latinus interpres, FICINVS & SERRANVS, tametsi neuter huius sententiae, quippe quae tum nondum instaurata erat, peritus fuisse videatur, non tamen non potuit ita, uti diximus, PLATONEM intelligere. Alter enim philosophi sic reddidit verba: *Color ex adspectu motuque medium quiddam resultans*

(5) *Verum alius exstat)* *Theaeteto* p. 120. Haec vero iterum, nisi me fallunt omnia, parum accurate observata sunt. His enim verbis non doctrinam enarrat PROTAGORAE PLATO, nec eamdem, quam antea, de coloribus & corporibus sententiam explicat, verum ad aliam plane disciplinam, & ab illa superiori diversam, explicandam accedit. Ecce ipsa SOCRATIS verba, quae huic loco, quo CVDWORTHVS arbitratur PROTAGORAE sententias exponi, praemittit: Εἰσὶ γὰρ, ὦ παῖ, μάλ' εὖ ἄμουσοι, ἄλλοι δὲ πολὺ κομψότεροι, ὧν μέλλω σοι τὰ μυστήρια λέγειν. *Sunt hi quidem, o puer, a musis admodum alieni. Nec desunt alii quidam elegantiores, quorum tibi mysteria enarraturus sum.* Haec verba continuo locus ille excipit, qui hic exstat. Quomodo vero utraque haec de natura qualitatum & colorum sententia differat, id per summam PLATONIS brevitatem & obscuritatem vix alicui licebit assequi.

(6) *Ἐκ δὲ ἀμφοτέρων)* Haec Graeca verba sic CVDWORTHVS exhibet, ut ex versione constat, ac si eodem PLATONIS loco exstarent, quo reliqua. Similiter quae versionis loco addidimus, ea Anglice Graecis illis adiuncta sunt, tametsi plura complectantur, quam Graeca. Verum frustra tam Graeca illa, quam Latina in PLATONIS *Theaeteto* quaeras. Itaque virum doctum putem non tam PLATONIS hic verba retulisse, quam mentem eius suis verbis declarare ac proponere voluisse. Ceterum quae ex PLATONE hic afferuntur, sive ipsius PROTAGORAE fuerint, sive aliorum, fateor propius accedere ad eorum disciplinam, qui corpusculis individuis contineri omnia iudicant. An vero illud omnino inculcent, quod DEMOCRITVS, qui

sultans est. Talis circa oculos passio. Alter autem hoc modo: *Ex varia adspicientis diathesi, variaque sensilis specie colores varios & videri & fieri, ita tamen, ut sint φανταστὰ, nec nisi in animo subsistant.* Quamquam quod ad ipsum attinet PLATONEM, eum vehementer ab hoc philosophandi genere abhorruisse, cum ipsa eius narratio, tum totius argumentum dialogi demonstrat. Suspicor ego, hoc eius odium ex eo natum esse, quod PROTAGORAS his scitis ad rem Scepticorum atque Atheorum stabiliendam abusus est.

§. VIII.

Nec Protagoras, nec Democritus, nec Leucippus, nec ullus Atheorum alius, princeps philosophiam corpuscularem invenit: cuius nemo cognitione carere poterit. qui recentiores sibi Atheos confutandos sumit.

Igitur hoc a PLATONE edocti sumus, non DEMOCRITVM solum & LEVCIPPVM huic disciplinae fuisse deditos, verum etiam PROTAGORAM ei favisse, quem vetustas ceteroquin (1) non a sapientiae studio commendat, sed in Sophistis ac Rhetoribus tantum plerumque numerat. (2) LAERTIVS non secus ac alii quidam, magistrum ipsi fuisse DEMOCRITVM perhibent: nec id a vero abhorrere ex his intelligitur, (3) etiamsi PLVTARCHVS eum a DEMOCRITO propterea confutatum esse referat, quod absolutas rerum naturas sustulisset. Ego vero nec DEMOCRITVM, nec PROTAGORAM nec LEVCIPPVM primos dogmatis huius auctores crediderim. In quam ideo sententiam ingressus sum, quoniam tres hi philosophi Deum esse negarunt: quamvis PROTAGORAS ex illis solus criminis eius caussa ab Atheniensibus in exilium missus sit. (4) Nullo enim modo a me impetraverim, ut doctrinam hanc credam ab homine Atheo excogitari potuisse; multo etiam minus, ut id, quod nonnullis visum est, mihi persuadeam, omnis impietatis & contemtionis Dei in ea delitescere semina. Impii quidem illi, quos dixi, suum dogma istud fecerunt, malamque scabiem suam eius pulchritudine velare ausi sunt: verum nihil tamen est, si modo recte capiatur, quod efficacius omnes in Deum conatus evertat ac destruat. Praeterea inferius probatum dabimus, neminem unum ex illa hostium supremi Numinis turba, tam antiquiorum, quam recentiorum, doctrinam istam, licet eius sibi possessionem unice arrogaverint, animo recte comprehendisse, verum secum ipsis in ea exponenda perpetuo dimicasse. Hinc intelligitur, qua de caussa nos tam multi simus hoc loco in philosophiae huius rationibus enodandis. Nam ut taceam, neminem, nisi qui hoc sapientiae genus rite perspectum atque cognitum habet, genus illud, quod Deum oppugnat, suis adoriri armis posse; sic ego persuasum habeo, hac ipsa disciplina, qua tot alii condimenti loco usi sunt ad instillandum rudioribus impietatis venenum, nullum efficacius ad infringendas eius vires fingi posse remedium.

§. IX.

qui nullas in atomis suis residere qualitates passus est, id multum habere controversiae arbitror. Veterum de natura rerum sententiae ex paucis plerumque aliorum eruuntur verbis; quibus num vel tantum fuerit ingenii, ut mentem eorum, quorum scita referunt, assequuti sint, vel tantum aequitatis, ut nihil consulto depravare ac pervertere voluerint, id vero vehementer dubium est. Dicam ego, quod sentio. PLATONI atque ARISTOTELI, dum philosophorum, qui ante se fuerunt, scita interpretantur, tardius fidem habendam esse reor. Utrumque enim, quoniam solus videri volebat sapere, non raro iniquum fuisse in veteres, virtutique ac gloriae eorum iniuriam intulisse, verisimile est. Similiter non eos nimis putem sapienter agere, qui ex iis, quae COTTA & VELLEIVS apud CICERONEM perhibent, veterum philosophorum de Deo sententias metiuntur. Etenim si animum advertere voluissent, utrosque multa disserere percepissent invidiae philosophis, quorum scita referunt, concitandae caussa, nec idcirco, qua fide decuerat, opiniones eorum recitasse.

(1) *Non a sapientiae studio commendat*) Haec paullo dicta sunt liberalius. Quae doctissimi viri, IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graecae Lib. II. C. XXIII. p.* 780. & AEGID. MENAGIVS *Comm. in Diogen. Laertium p.* 418. de PROTAGORAE vita & rebus gestis ex antiquis scriptoribus collegerunt, ea satis declarant, aeque magnam, si minus maiorem, fuisse eius propter philosophiam, ac propter eloquentiam, existimationem.

(2) *Laërtius) Lib. IX. de vitis philos. segm.* 50. *p.* 575. 576. Adde GELLIVM *Noct. Attic. Lib. V. C. III.* SVIDAM *voce* Πρωταγόρας.

(3) *Etiamsi Plutarchus*) Meminit huius rei PLVTARCHVS *Libro adv. Colotem T. II. Opp. p.* 1108. 1109. Ἀλλὰ τοσοῦτόν γε Δημόκριτος ἀποδεῖ τοῦ νομίζειν εἶναι τοῖον ἢ τοῖον τῶν πραγμάτων ἕκαστον, ὥστε Πρωταγόρᾳ τῷ σοφιστῇ τοῦτο εἰπόντι μεμαχῆσθαι καὶ γεγραφέναι πολλὰ καὶ πιθανὰ πρὸς αὐτόν. *Atqui tantum abest, hoc ut senserit Democritus, unamquamque rem non magis talem, quam talem esse, ut etiam Protagoram Sophistam hoc affirmantem impugnaverit, ac multa & probabilia contra eum scripserit.* PROTAGORAE sententiam, affirmantis, ea esse vera, quae ita videantur homini, his verbis tangi, non dubito: vel hoc vero, quod veteres passim reprehendunt, dogma, DEMOCRITVM & PROTAGORAM de rerum initiis non idem sentire potuisse, argumento est.

(4) *Nullo enim modo*) Videt vero unusquisque, levius hoc esse argumentum, quam ut in alicuius momenti rationibus duci debeat. Quis enim hominem ita ferat ratiocinantem. Hoc ingeniosum, hoc bellum, hoc praeclarum est: Ergo ab Atheo non potuit excogitari. Novimus certe, homines pessime de rebus divinis sentientes inventis utilissimis magnam sibi gloriam peperisse. Praetermitto multa alia, quae hac de re moneri possent.

§. IX.

Breviter indicatur, Posidonium, Stoicum, scriptum reliquisse, Moschum Phoenicem, ante belli Troiani tempora, hoc genus philosophiae invenisse.

Verum praeter rationem, quam attulimus, satis nobis graves in promtu sunt auctoritates, quibus hanc philosophiam multo antiquiorem LEVCIPPO & DEMOCRITO esse, demonstremus. Principio POSIDONIVS, philosophus tam vetustate, quam doctrina nobilis, (1) id quod STRABO & EMPIRICVS testantur, veteri constare fama, professus est, primum dogmatis huius inventorem MOSCHVM quemdam, Phoenicem, fuisse, qui, quod idem STRABO prodidit, ante bellum Troianum vixit.

§. X.

Hic Moschus idem probabiliter fuit, ac Mochus ille, Physicus, cuius cum successoribus, vatibus & sacerdotibus, Pythagoram Sidone versatum esse, Iamblichus refert.

Id praeterea neutiquam a vero abhorret, MOSCHVM hunc, quem POSIDONIVS memorat, Philosophum Phoenicem, non differre a MOCHO, Physico itidem Phoenice, cuius cum successoribus, sacerdotibus atque vatibus, Sidone, quae patria eius fuit, PYTHAGORAM aliquando familiariter versatum esse, IAMBLICHVS refert. Quod quidem significare videtur, ac si PYTHAGORAM Physicae illius corpusculis utentis, cuius MOCHVS vel MOSCHVS, Phoenix, princeps perhibetur auctor esse, praeceptis ab his imbutum esse. MOCHVS vel MOSCHVS nomen esse Phoenicium, id vero controversia caret. ATHENAEVS MOCHI cuiusdam, scriptoris Phoenicii, meminit, quem Latinus interpres MOSCHVM appellat. SELDENVS autem ARCERII, qui IAMBLICHVM edidit, sententiam probat, coniiciens, MOCHVM hunc ipsum esse MOSEN, celeberrimum Iudaeorum legislatorem, eiusque sectatores, quos Sidone convenit PYTHAGORAS, philosophos Iudaeos, vates atque sacerdotes. (1) Vereor, ne, si qui sunt inter atomorum tutores plus iusto ingeniosi, illi haec argumento esse disputent, ipso iure divino sapi-

(1) *Id quod Strabo & Empiricus testantur*) Vtriusque scriptoris locos ut subiiciam, rei dignitas postulat. STRABO igitur *Geographiae Libr. XVI. p.*718. haec, dum de Phoenicum commentatur eruditione, de MOSCHO tradit: Εἰ δὲ δεῖ Ποσειδωνίῳ πιστεῦσαι, καὶ τὸ περὶ τῶν ἀτόμων δόγμα παλαιόν ἐστιν ἀνδρὸς Σιδωνίου Μώχου πρὸ τῶν Τρωικῶν χρόνων γεγονότος. *Si Posidonio credendum est, dogma de atomis antiquum est hominis Sidonii, Moschi, qui ante belli Troiani tempora fuit.* SEXTVS vero EMPIRICVS *Lib. IX. adv. Mathemat. p.*621. postquam DEMOCRITVM & EPICVRVM atomos invenisse dixerat, haec subiicit: Εἰ μὲν ἀρχαιοτέραν ταύτην θετέον τὴν δόξαν, καὶ ὡς ἔλεγεν ὁ Στωικὸς Ποσειδώνιος, ἀπὸ Μώχου τινὸς ἀνδρὸς Φοίνικος καταγομένην. *Nisi haec opinio statuenda sit antiquior, & ut Stoicus dixit Posidonius, deducta a Mocho quodam Phoenice.* Vir doctissimus IO. ALB. FABRICIVS *ad h. l.* observat, MOCHVM scripsisse hoc in *Physico opere*, cuius librum decimum quintum LAERTIVS laudat *Lib. VIII. Segm.* 140.

(1) *Vereor, ne, si qui sunt*) Complectar hic, quae de MOSCHO dicenda mihi sunt, omnia. Id (I) facile credo, non differre Sidonium hunc philosophum ab illo, cuius cum discipulis consuetudo fuit PYTHAGORAE, teste IAMBLICHO in *vita eius cap. III. p.*10. *ed. Küsteri.* Vel patria hoc probat. At id (II) dubium est, an huic homini MOSCHVS vel MOCHVS nomen fuerit. Dissident hac de re viri doctissimi, nec constans est veterum exemplorum lectio. Nomen MOCHVS praeferunt, SAM. BOCHARTVS *Canaanis Lib. II. Cap. XVII. p.*777. *ed. recent.* qui vocabulum hoc vult idem esse, quod *Maacha*; THOM. REINESIVS *Append. ad Librum de lingua Punica §. IV. p.* 72. *in* GRAEVII *Syntagm. Diss. rarior.* qui posteriores Phoenices ex *Ogo* seu *Ocho*, quod verius & antiquius nomen, *Mochum* fecisse suspicatur; GERH. IO. VOSSIVS *de Historicis Graecis Lib. III. p.*390. AEGID. MENAGIVS *ad Diogen. Laertium p* 4. IO. ALB. FABRICIVS *ad Sextum Empir. p.*621. qui in emendatioribus codicibus semper legi Μώχου observat, nomenque Μόσχου ab illis intrusum esse coniicit, qui physicum hunc cum MOSE, scriptore divino, componere voluerint; VLR. OBRECHTVS in *versione Iamblichi*, & plures alii. Quotquot vero philosophum hunc eumdem volunt esse, quem MOSEN, ARCERIVS, IO. SELDENVS *de Iure Nat. & Gentium secund. disciplin. Ebraeor. Lib. I. Cap. II.* & PETR. DAN. HVETIVS *Demonstrat. Evangel. Propos. IV. Cap. II. §. VIII. p.* 88. his MOSCHVS magis arridet. Quamquam & alii, qui ceteroquin MOSEN & MOSCHVM distinguunt, hanc lectionem probant, ISAACVS CASAVBONVS *Animadvers. in Athenaeum Lib. III. Cap. XXXVI.* IO. SCHEFFERVS *de philosophia Italica Cap. V. p.* 20. LVDOLPH. KÜSTERVS *ad Iamblichum p.* 10. Vix nobis hodie licet, uti arbitror, certamen hoc componere. Neque tanti res tota momenti est, ut copiosam disputationem flagitet. Forte omne nominum *Mochus* & *Moschus* discrimen in diversa positum est pronuntiatione, idque nomen, quod Phoenices simpliciter pronuntiarunt, Graecorum ora cum sibilo quodam protulerunt. (III) Incertum est, an hic MOCHVS, atomorum inventor, non differat ab illo MOCHO, quem ATHENAEVS *Deipnosoph. Lib. III. p.*126. IOSEPHVS & TATIANVS, quorum locos FABRICIVS *ad Sextum l. c.* collegit, τὰ Φοινικὰ seu de rebus Phoenicum scripsisse testantur. Non existimarunt viri doctissimi, dubitandum sibi esse, quin idem ille MOCHVS, qui naturam rerum ad minuta revocavit corpuscula, res patriae suae literis etiam consignaverit. Ego vero, quod impediat, nihil plane video, quo minus duo esse inter Phoenices MOCHI potuerint, quorum alter de rebus gentis suae commentatus sit, alter naturam speculatus sit. (IV) Qui physicum hunc Phoenicem a MOSE, divino scriptore, longe diversum esse sentiunt, recte, si quid video, iudicant. Fecerunt id IO. SCHEFFERVS, KÜSTERVS, FABRICIVS, quorum locos iam indicavi; in primis autem IO. CLERICVS *Biblioth. choisie Tom. I. p.* 75. *s.* Nolo ego rationes viri docti repetere. Quod hic vero Phoenix philosophus *Opus physicum*, multis libris constans, composuisse antiquis auctoribus dicitur, & propterea φυσιολόγος ab illis nominatur, id satis iam esse argumenti arbitror ad eos refellendos, quibus MOSCHVS idem videtur esse, qui MOSES.

sapientiam suam niti, atque a supremo Numine ad hominum vitam permanasse. At his ego nullo modo assentior; qui nemini credo licere philosophiae cuiusdam origines coelo repetere, eamque hoc nomine mentibus hominum aeternae legis ac decreti immutabilis instar obtrudere. Omnis nimirum philosophia, ut ego quidem arbitror, a ratione proficiscitur, non vero a patefactione: atque Deus hanc omnem rem animae nostrae viribus & facultatibus commisit, ut, si verum meditando invenerimus, voluptatem inde illam, quae cum veritatis coniuncta solet esse inventione, percipiamus. Nobis igitur nihil hic propositum est aliud, quam ut hoc teste planum faciamus, doctrinam, cuius res hic agitur, DEMOCRITO vetustiorem, non vero hominis impii, Deumque negantis inventum esse. PYTHAGORAM ceterum multa sumsisse a Iudaeis, ac in suam transtulisse philosophiam, id aliis non ultimi ponderis auctoritatibus confirmari potest.

§. XI.

Pythagoram non expertem fuisse Physices huius, verisimilibus argumentis probatur.

Eumdem vero non expertem fuisse disciplinae illius, quae rerum omnium origines ab individuis repetit corpusculis, aliis etiam non certe spernendis firmari potest coniecturis. Princeps ipse DEMOCRITVS testimonium dicit. Primum e successione is est Italica, aut e Pythagoraea familia. LAERTIVS deinde, (1) eum Pythagoraeorum instituta studiose aemulatum esse, sic ut universam huic generi sapientiam suam debere visus sit, scriptum reliquit. Ac nisi temporum obstitisset ordo atque ratio, ex ipsius ore PYTHAGORAE, cuius ingenium magnopere admiratus est in *Libro*, quem *Pythagoras* inscripsit, doctrinam suam hausisse creditus fuisset. Quaedam praeterea ex scitis eius prorsus cum praeceptis Pythagoricae familiae conspirant. Ita DEMOCRITVS (2) non modo sensit, *φέρεσθαι ἀτόμυς ἐν τῷ ὅλῳ δινυμένας*, *atomos in toto ferri atque rotari*, verum etiam, non secus ac LEVCIPPVS, existimavit, *τὴν γῆν ὀχεῖσθαι περὶ τὸ μέσον δινυμένην*, *terram vehi, circum medium* (id est, solem) *se in orbem convertentem.* Hac ipsa vero ratione (3) ARISTOTELES Pythagoraeorum expressit sententiam: *τὴν γῆν ἓν τῶν ἄστρων ὄσαν, κύκλῳ φερομένην περὶ τὸ μέσον, νύκτα τε καὶ ἡμέραν ποιεῖν*, *terram unam esse stellarum, ferrique circa medium*, (id est, ignem sive solem) *atque hoc pacto noctem ac diem efficere.* (4) Ex quibus omnibus non temere aut imprudenter colligas, ut DEMOCRITI philosophia Pythagoraeae prorsus affinis fuit, ita etiam PYTHAGORAE sapientiam a DEMOCRITI opinionibus ac philosophia illa, quae atomis utitur, minime disiunctam fuisse.

§. XII.

Ecphantus & Aristoteles Pythagorae monades fuisse atomos testantur.

Atqui fortior etiam in promtu nobis est ratio. ECPHANTVS, nobile inter Pythagoraeos nomen, *Monades* PYTHAGORAE, quarum tam frequens occurrit memoria, ipsa esse corpuscula, quae *atomos* vocamus, auctor est. Sic nempe (1) apud STOBAEVM de hoc exstat scriptum: *τὰς Πυθαγορικὰς μονάδας ὗτος πρῶτος ἀπεφήνατο σωματικάς. Primus Ecphantus*, (2) qui ceteroquin ipsemet hoc genus philosophiae consectatus est, *monades*

(1) *Laërtius deinde*) Fide THRASYLLI LAERTIVS haec omnia refert *Libr. IX. Segm.* 38. *p.* 570. qui & eumdem affirmare addit, Glaucum Rheginum, Pythagoraeum, ab eo esse auditum.

(2) *Democritus non modo sensit*) Hoc ipsum LAERTIVS tribuit DEMOCRITO *Lib. IX. Segm.* 44. *p.* 573. At quod sequitur de terrae motu, id LEVCIPPI praeceptum fuisse quidem ait *Lib. IX. Segm.* 30. *p.* 567. nusquam vero idem placuisse DEMOCRITO perhibet. Minime vero exploratum putem, omnia, quae LEVCIPPVS probavit, DEMOCRITO etiam vera fuisse visa.

(3) *Aristoteles*) Locus est *Lib. II. de coelo Cap. XIII. p.* 658. *T. I. Opp.*

(4) *Ex quibus omnibus*) Ego vero neutram harum rationum tantae putem gravitatis esse, ut PYTHAGORAM favisse atomis demonstret. Quod enim (I) magni fecit PYTHAGORAM DEMOCRITVS, id nondum argumento est, placuisse ei omnia, quae placuerunt PYTHAGORAE. Multi certe CARTESII dotes & ingenium admirantur, nec tamen omnibus eius sententiis assentiuntur. Quod (II) uterque & DEMOCRITVS & PYTHAGORAS, terram censuit circum solis orbem moveri, id quemadmodum probet, idem utriusque etiam fuisse erga atomos studium, me quidem praeterit. Neque enim, qui de re una consentiunt, eos de omnibus consentire necesse est. Taceo, quod modo indicavi, incertum esse, an haec LEVCIPPI de terrae motu opinio DEMOCRITI quoque fuerit.

(1) *Apud Stobaeum*) In *Eclogis physicis Lib. I. Cap. XIII. p.* 27. *ed. Plantin.* 1575. *fol.*

(2) *Qui ceteroquin ipsemet*) ECPHANTVM atomorum fuisse patronum, ex eodem constat STOBAEO *Eclog. phys. Lib. I. C. XXV. p.* 48. *Ἔκφαντος ἐκ μὲν τῶν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, διοικεῖσθαι δὲ ὑπὸ προνοίας. Ecphantus mundum ex atomis quidem compositum, providentia autem regi dicebat.* Sed non addit, quales ille putaverit has esse atomos, ex quibus mundum esse censuit conflatum, qualitatibus praeditas, an vero vacuas. Intelligitur hoc autem ex THEODORETO: nec enim dubito, quin DIAPHANTVS ille, quem THEODORETVS narrat DEMOCRITI & EPICVRI de atomis praecepta tenuisse, *de curandis Graecor. affection. Serm. IV. p.* 509. *T. II. Opp.* idem hic ECPHANTVS sit, cuius STOBAEVS meminit. Vterque Syracusius, uterque Pythagoraeus, uterque atomorum defensor. Igitur veri est simillimum, qualitatibus eum, quod DEMOCRITVS fecit, corpuscula sua nudasse.

nades Pythagorae corporeas, id est, atomos, *esse dixit.* Id ipsum (3) ARISTOTELES quoque confirmat, qui de Pythagoraeis, eorumque monadibus haec habet alicubi: τὰς μονάδας ὑπολαμβάνουσιν ἔχειν μέγεθος. *Monades suas magnitudinem habere dicunt.* (4) Alio vero loco nil differre testatur, utrum Monades dicas, an corpuscula: οὐδὲν διαφέρει μονάδας λέγειν, ἢ σωμάτια σμικρά. *Perinde est, utrum dicas monades, an vero minuta corpuscula.* Denique (5) GASSENDVS ex Graecis epigrammatibus observavit, Atomos EPICVRI interdum quoque Monadas appellari:

- - Μάζην Ἐπίκουρε ἔασον
Ποῦ τὸ κενὸν, ζητεῖν, καὶ τίνες αἱ μονάδες.

§. XIII.

(3) *Aristoteles quoque confirmat*) Locus exstat *Metaphysicor. Lib. XI. Cap. VI. Tom. IV. Opp. p.* 424. Observandum vero, hunc *Metaphysicorum* ARISTOTELIS *Librum* in omnibus editionibus pro *decimo tertio* haberi, si a sola DV VALLII editione discesseris, in qua *undecimus* est. Hoc eos meminisse iuvabit, qui, quae GASSENDVS & alii ex ARISTOTELE laudant dicta, evolvere cupiunt.

(4) *Alio vero loco*) *De anima Lib. II. Cap. VI. p.* 13. *Tom. II. Opp.*

(5) *Gassendus*) *Physices Sect. I. Lib. III. Cap. IV. p.* 256. *Tom. I. Opp. & Notis ad Librum decimum Diogenis Laertii p.* 70. *T. V. Opp.* Ipsum Epigramma, cuius hic ultimi versus exhibentur, legitur in *Anthologia Graecor. Epigrammat. Lib. I. Cap. XV. p.* 32. *ed. Francof.* 1600. *fol.* & AVTOMEDONTIS est. Latinam ego interpretationem subiiciam:

Haec monitus sapito, ac permittito frustra Epicurum
Quaerere, Inane ubi sit, quae Monadesve sient.

Ipsam vero rem quod attinet, ducem & magistrum sententiae, quam hic sequitur de PYTHAGORA GASSENDVM habuit CVDWORTHVS: is enim utroque loco, quem indicavimus, nulli parcit operae, ut PYTHAGORAM physices initia ab atomis repetiisse doceat. Nec tamen omnia CVDWORTHVS, quae GASSENDVS, in hanc rem argumenta adhibuit, sed nonnulla tantum selegit, quae ceteris fortassis graviora esse putavit. Verum, nisi multum me opinio fallit, nec in istis, quas hic adduxit, nec in illis, quas omisit, rationibus tantum ponderis & momenti situm est, ut homo consideratis illis sese ad sententiam hanc, quam GASSENDVS ipse *paradoxam* pronuntiavit, amplectendam adduci sentiat. Idque nos, ne quis magnorum virorum auctoritate abripiatur, breviter demonstrabimus. Principio, quantum memini, nullius veterum exstare testimonium moneo, ex quo PYTHAGORAM de multis loquutum esse *monadibus* constet, verum omnes unam tantum *monada* in ore ipsi fuisse affirmant. At quum ex ARISTOTELE *Libro Metaph. XI. C. VI. p.* 423. *s. T. IV. Opp.* aliisque nonnullis, discipulos PYTHAGORAE multas in sapientiam suam *monades* seu *unitates* induxisse, ac subtiliter de illis philosophatos esse, perspicuum sit; hoc ego quidem argumento ad Monadis & atomi differentiam ostendendam uti nolim. Explorabo tantum, an ex illis, quae CVDWORTHVS & GASSENDVS laudarunt, veterum dictis hoc consequatur, quod illi volunt, *monades* PYTHAGORAE & *atomos* reapse non discrepare. (I) Ex STOBAEO afferunt, ECPHANTVM, PYTHAGORAE sectatorem, principem *monades fecisse corporeas.* Hic locus tantum abest, ut PYTHAGORAM probasse atomos doceat, ut contrarium potius declaret. Nam si primus ECPHANTVS corporeas esse voluit monades, nec ipsum PYTHAGORAM, nec aliquem ante ECPHANTVM Pythagoraeorum, in ea sententia fuisse, certum est. Ergo nullus atomis in veteri PYTHAGORAE disciplina locus fuit, sed in ea tantum, quam ad mentem suam ECPHANTVS refinxit, disciplina. Omitto, vehementer dubium esse, an monades corporeae ECPHANTI, atomi aut individua fuerint corpuscula. STOBAEI verba integra haec sunt: Ἔκφαντος Συρακούσιος εἶναι Πυθαγορείων πάντων τὰ τέσσαρα σώματα καὶ τὸ κενόν. τὰς γὰρ Πυθαγορικὰς μονάδας οὗτος πρῶτος ἀπεφήνατο σωματικάς. *Ecphantus Syracusanus quatuor corpora & inane esse voluit: nam Pythagoricas monades primus hic corporeas fecit.* Iudicent omnes, in quibus recta inest ratio, anne haec verba id videantur significare, *corporeas* ECPHANTI *monades* quatuor illa fuisse elementa, quae vacuo adiunxit. Si haec ipsa elementa atomos fuisse eius dicas, nihil inde profeceris. Id enim multum hunc hominem a germana LEVCIPPI & DEMOCRITI disciplina abiisse, nec in veris atomorum patronis numerari posse, doceret. Verum (II) ARISTOTELES auctor est, *Pythagoraeos monadibus suis magnitudinem tribuisse.* Ita est omnino: sed quemadmodum hinc conficiatur, *monades* eorum fuisse *atomos*, me praeterit. Num enim, obsecro, sic fas est concludere: Illud, quod magnitudinem habet, atomus est? De obscuritate loci huius ARISTOTELIS nil dico: gravissimum vero Latini interpretis BESSARIONIS errorem, quem in hoc ipso commisit loco, non possum, quin praeteriens corrigam. Verba, quae hic a CVDWORTHO afferuntur, haec praecedunt: τὸν ὅλον οὐρανὸν κατασκευάζουσιν ἐξ ἀριθμῶν, πλὴν οὐ μοναδικῶν. Haec ita vertit BESSARION: *Totum coelum ex numeris construunt, praeter id, quod non ex monadicis.* Male prorsus & sine omni sensu. Mens philosophi haec est: *Pythagoraei coelum ex numeris construunt, verum non ex numeris simplicibus aut monadibus, sed ex numeris compositis.* (III) Quod ARISTOTELES parum differre iudicavit, *utrum monades dicas, an corpora minima*, id non multo maiorem in hac caussa vim habet. Vt enim taceam, ARISTOTELEM non haec simpliciter affirmare, sed dicere tantum, videri posse, rem ita esse, (δόξειεν) neque moneam, non omnia parva corpuscula aut σωμάτια μικρὰ statim esse atomos, si modo argumentum disputationis Aristotelicae, quae isto loco instituitur, retulero, confestim patebit, nihil ex ea in hoc negotio effici posse. Refellit ARISTOTELES eos, qui animam statuant numerum esse, semetipsum moventem, idque absurde dici, demonstrare studet. Quod ut obtineat, perinde esse assumit, num dicatur anima monas esse aut numerus simplex, an vero minutum corpusculum. Etenim sine magnitudine monadem ne cogitari quidem posse. Vbicumque vero magnitudo adsit, ibi esse aliquem oportere, qui moveat, nec idcirco, si monas sit animus, eum semetipsum movere posse. Ex his qui perspicuum esse

§. XIII.

Verum dimittamus ipſum PYTHAGORAM, & EMPEDOCLEM, qui praecepta eius philoſophando ſequutus eſt, accedamus. Hunc ab atomis univerſae naturalis philoſophiae origines repetiiſſe, extra controverſiam propemodum collocatum foret, ſi vel nullum eius rei aliud exſtaret argumentum, quam (I) hic ex *poëmatis* eius *philoſophicis* locus:

Empedoclem, Pythagoraeum, atomis ad rerum naturam inveſtigandam uſum eſſe, luculenter declaratur.

. . φύσις οὐδενός ἐστιν ἑκάστου,
Ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων.

Natura nihil eſt, praeterquam compoſitio & ſecretio rerum mixtarum. Seu, quod idem eſt: *Nihil uſquam procreatur novi, ſed res inter ſe mixtae tantum vel componuntur, vel ſeparantur.* Neque eſt, cur id aliquis de ſolis dictum eſſe putet beſtiis, accommodate ad

eſſe putat, atomos fuiſſe Pythagoraeorum monades, eum ante omnia, ne plura moneam, oſtendere oportet, Pythagoraeos animam pro atomo habuiſſe. Id vero qui fecerit, nae is mirifico ſit oporter ingenio. His accedit, id quod rem prorſus conficit, hoc ipſo in loco & continuo poſt illa verba, quorum hic res agitur, Stagiritam DEMOCRITI σφαίρια ſeu *particulas ſphaerae forma praeditas*, ex quibus DEMOCRITVM cenſuiſſe conſtare animam, notum eſt, commemorare, easque a monadibus, de quibus loquitur, diſtinguere. Si DEMOCRITI atomi, quas σφαίρια vocabat, a monadibus diſtant, quomodo monades atomi eſſe poſſunt? (IV) AVTOMADONTIS Epigramma, quum monades & inane EPICVRI coniungat, id quidem docere videtur, fuiſſe, qui *atomos* vocarent *monades*. Nec ego prorſus ineptum putem hoc vocabulum ad illud deſignandum, quod alioquin nomine *atomus* declaratur. Sed non video, cogi hoc aliquem, ut, quas PYTHAGORAS vocavit *monades*, *atomos* fuiſſe credat. Niſi forte tam amens ſit aliquis, ut hanc probet argumentationem: Atomi nonnumquam appellantur Monades. Ergo PYTHAGORAE monades ſunt atomi. Dixi de CVDWORTHI argumentis: nunc ad ea, quae his GASSANDVS addidit, venio. Is igitur (V) *Phyſices l. c. p.* 256. *T. I. Opp. Apud Ariſtotelem*, inquit, *Pythagoraei introducere dicuntur* τὸ κενὸν, ὃ διορίζει τὰς φύσεις, *inane, quod dirimit naturas: non autem aliud, quam inane interſperſum heic commode intelligas, quo atomi diſcriminantur.* Locus ARISTOTELIS eſt *Lib. IV. Phyſicor. Cap. VIII. p* 507. *T. I. Opp.* Ego vero, quid ille faciat ad oſtendendum, Pythagoraeos atomos adſciviſſe in phyſicis, non intelligo. Multi enim philoſophorum vacuum & inane quoddam eſſe ſtatuunt, nec tamen ideo naturam rerum corpuſculis conſtare tuentur, omni qualitate vacuis. (VI) VITRVVII teſtimonium urget, qui *Lib. II. Cap. II.* poſtquam Pythagoraeos dixiſſet quatuor elementis naturam rerum concluſiſſe, addiderit, DAMOCRITVM eadem induxiſſe elementa, *ſed reſolubilia tamen in individua corpora, quae disiuncta ſoliditatem retineant.* Non inſpexit ſine dubio VITRVVIVM, quum haec ſcriberet, GASSENDVS. Locus enim aliter ſeſe habet *Lib. I. Cap. II. p. m.* 25. *ed. Flor.* 1513. 8. Dabo ipſa verba: *Pythagoraeorum diſciplina adiecit ad aquam & ignem aëra & terrenum. Ergo Democritus etſi res proprie non nominavit, ſed tantum individua corpora propoſuit, ideo ea ipſa dixiſſe videtur, quod ea, cum ſint disiuncta, nec leguntur, - - nec ſectionibus dividuntur, ſed ſempiterno aevo perpetuo infinitam retinent ſoliditatem.* Obſcurum eſſe locum, quilibet videt: circumſpicienti tamen omnia hoc planum videtur eſſe, exiſtimaſſe VITRVVIVM, tametſi DEMOCRITVS generatim atomos pro rerum habuerit principiis, tamen, non ſecus atque Pythagoraeos, plura elementa ſtatuiſſe. Hoc ſi verum eſſet, qualitates ſuis attribuiſſet atomis DAMOCRITVS, nec idcirco ipſe in numero eorum haberi poſſet, quos vere atomorum patronos licet dicere. Multum igitur abeſt, ut hinc effici queat, PYTHAGORAE monades fuiſſe atomos. Si vero id VITRVVIVS diceret, quod eum dixiſſe vult GASSENDVS, haud tamen eius unius auctoritate res haec confici poſſet. Nec enim, quae de PYTHAGORA aut DEMOCRITO hic vel ille recentioris aevi ſcriptor ſuſpicatus eſt, ea ſtatim pro oraculis haberi debent. Quod (VII) poſtremo loco GASSANDVS addit, DEMOCRITVM, LEVCIPPVM, & praecipuos omnes atomorum fautores ad Pythagoraeorum ſectam relatos eſſe, id quidem & alios & ipſum GASSENDVM ordinis cauſſa feciſſe novi, *Libro de philoſophia C. VIII. p.* 23. *ſ. T. I. Opp.* quod quidem inſtitutum ibi firmat auctoritate ſcriptoris vitae PYTHAGORAE, E PHOTIO lecti, quem PARMENIDEM & ZENONEM ait ad ſcholam Pythagoricam retuliſſe. Sed ſi quis in re, hic certe acuti viri iudicium deſidero. Nec enim ideo, quod GASSENDVS & alii atomorum ſtatores ad Italicam ſectam retulere, quod, quo iure fiat, nondum liquet, ſequitur ſtatim, monades PYTHAGORAE fuiſſe atomos. Taceo, auctorem illum vitae PYTHAGORAE, quem GASSENDVS ducem adhibuit, hoc tantum aſſeverare apud PHOTIVM *Cod. CCLIX. p.* 1318. ZANONEM & PARMENIDEM prodiiſſe e ſchola PYTHAGORAE. Sunt mihi alia quaedam in promtu, quibus doceam, ne cogitaſſe quidem de atomis PYTHAGORAM, hominem, meo iudicio, nec nimis ſapientem, nec nimis liberalem & ingenuum: ſed inſtituti limites, ne plura dicam, prohibent. Diſcere vero hoc exemplo velim lectores, quantopere ſummi etiam homines ſuis officere luminibus ſoleant, ſi certis imbuti ſententiis ad veterum lectionem accedant. Qui corpuſculis delectabantur CVDWORTHVS & GASSENDVS, in quavis veterum ſecta veſtigia ſibi videbantur eorum deprehendere.

(I) *Hic ex poëmatis eius locus*) Verum mutilatum, nec bona ſatis fide, hunc locum ſiſtit CVDWORTHVS, quem PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. C. XXX. p.* 885. *T. II. Opp.* ex libro primo phyſicorum EMPEDOCLIS exhibuit. Ergo ut ipſos verſus in medio ponam, neceſſarium erit:

Ἄλλο δέ τοι ἐρέω. φύσις οὐδενός ἐστιν ἁπάντων
Θνητῶν, οὐδέ τις οὐλομένου θανάτοιο τελευτὴ,
Ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων
Ἔστι, φύσις δὲ βροτοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν.

Iam quod naturam mortales nomine dicunt.
Hoc nihil eſt: neque enim mortem natura vel ortum
Humano praebet generi: nam mixtio tantum
Mixtorumque ſubeſt quaedam ſecretio rebus.
Idque homines vulgo naturam dicere ſuerunt.

ad PYTHAGORAE doctrinam de animorum in nova corpora migrationibus. Satis enim diserte de omnibus omnino corporibus sese loqui EMPEDOCLES indicat, quorum generationem & corruptionem nil esse praecipit aliud, quam *coagmentationem* & *disiunctionem* particularum, seu, quod (2) ARISTOTELES ait, σύγκρισιν καὶ διάκρισιν, *secretionem earum & concretionem*, figura tantum & ordine mutatis. Sed intelligo, fore fortassis, qui putaturi sint, sententiam hanc EMPEDOCLIS doctrinae de elementis repugnare: quatuor quippe docuit ille elementis reliqua omnia constare corpora: praeterea, id (3) quod ARISTOTELES testatur, nullum horum elementorum aliqua ratione in alterum vel transire, vel converti posse, censuit. His igitur ut occurram, principio certum esse non diffiteor, quatuor ab eo constituta esse elementa, ceu totidem corpusculorum primas generalesque concretiones. Verum nihil homo in his discessit ab ipso DEMOCRITO, quippe qui, (4) quod LAERTIVS refert, atomos in orbem actas docuit πάντα συγκρίματα γεννᾶν, πῦρ, ὕδωρ, ἀέρα, γῆν· εἶναι γὰρ καὶ ταῦτα ἐξ ἀτόμων τινῶν συστήματα, *concretiones omnes gignere, ignem, aquam, aërem, terram: haec enim quoque ex atomis certi generis constare.* Idem (5) ex PLATONE constat, quem ego quidem *Libro de legibus* dogma hoc DEMOCRITI summae erga Deum impietatis plenum, nomine licet eius omisso, commemorare arbitror: nimirum ex fortuita brutae materiae commotione quatuor illa primum coivisse elementa; ex his deinceps solem, lunam, sidera & terram exstitisse. Iam (6) PLVTARCHVS aeque ac STOBAEVS EMPEDOCLEM refert haec ipsa quatuor elementa ex atomis conflata voluisse. Ἐμπεδοκλῆς ἐκ μικροτέρων ὄγκων τὰ στοιχεῖα συγκρίνει, ἅπερ ἐστὶν ἐλάχιστα, καὶ οἱονεὶ στοιχεῖα στοιχείων. *Empedocles ex minoribus corpusculis elementa componebat, quae minima essent, & quasi elementorum elementa.* Idem (7) postea STOBAEVS observat: Ἐμπεδοκλῆς πρὸ τῶν τεσσάρων στοιχείων θραύσματα ἐλάχιστα. *Empedocles ante quatuor elementa frusta ponebat minima.* Quod vero ARISTOTELES negasse memorat EMPEDOCLEM, ullum ex his elementis commutari & in alterum transire posse, id vel in ipsius STAGIRITAE erroribus, vel in vitiis, quibus nostra librarii exempla contaminarunt, numeretur, necesse est. Obstat, quo minus id verum esse credamus, LVCRETII auctoritas, cui nihil huius philosophiae ignotum fuit: namque is, quum

His autem in versibus φύσις, quoniam τελευτῇ seu *morti* opponitur, non generatim naturam, verum ortum videtur significare.

(2) *Aristoteles ait*) *De generatione & corruptione Lib. II. C. VI. p. 739. T. I. Opp.*

(3) *Quod Aristoteles testatur*) Ὥστε μὴ μεταβάλλειν εἰς ἄλληλα, verba sunt ARISTOTELIS de hac EMPEDOCLIS sententia, quam confutat, *l. c. p.* 734. Adde omnino *de generatione Lib. I. C. III. p.* 699.

(4) *Quod Laërtius refert,*) *De placitis philos. Lib IX. Segm.* 44. *p.* 573.

(5) *Ex Platone constat*) Vellem, locum designasset vir eximius: sed lectoribus molestiam creare maluit, quam velocem calamum, dicta veterum indicando, sistere. Nescio vero, quem alium PLATONIS locum intelligere potuerit, quam hunc ex *Libro X. de legibus p.* 666. *Opp.* quo contemtorum religionis & Deorum, quos multos aetate sua fuisse perhibet, sententiam de ortu mundi explicat. Certe alius ad ea, quae hic tradit noster, aptior & magis accommodatus toto *de legibus* opere non exstat. Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί, τέχνῃ δὲ οὐδὲν τούτων. καὶ τὰ μετὰ ταῦτα αὖ σώματα, γῆς τε καὶ ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων τε πέρι, διὰ τούτων γεγονέναι, παντελῶς ὄντων ἀψύχων. *Ignem, aquam, terram, aërem, omnia haec non arte, sed natura & fortuna esse dicunt. Corpora etiam, quae post haec sunt, rerum terrenarum, solis, lunae, stellarum omnium, ex istis anima prorsus carentibus facta esse*, & quae sequuntur. His autem verbis an PLATO DEMOCRITI & eius sectatorum, quod CVDWORTHVS putat, sententiam explicet, incertum est. Nec enim obstat aliquid, ne aetate eius alii etiam fuisse credantur tam insigniter impii, ut haec docerent. Legantur, quae infra ad *Cap. II. §. XXII.* de hoc loco monuimus. Similiter ne id quidem scriptum exstat diserte hoc in loco, genus illud, cuius impietatem reprehendit PLATO, asseverasse, ex atomis elementa esse conflata & composita.

(6) *Plutarchus aeque ac Stobaeus*) Apud STOBAEVM haec verba legas *Eclog. Lib. I. Cap. XX. p.* 36. qui & XENOCRATEM idem affirmat sensisse. PLVTARCHI vero locus exstat *de placitis philos. Lib. I. C. XVII. p.* 883. *T. II. Opp.* Sed omisit vir doctus alium PLVTARCHI locum, quo EMPEDOCLIS sententia luculentius explicatur, *loc. cit. Cap. XIII. p.* 883. Ἐμπεδοκλῆς πρὸ τῶν τεσσάρων στοιχείων θραύσματα ἐλάχιστα, οἱονεὶ στοιχεῖα πρὸ στοιχείων, ὁμοιομερῆ, ἅπερ ἐστὶ στρογγύλα. *Empedocles ante quatuor elementa ponit quaedam minutissima fragmenta, tanquam elementa elementis priora, partium similarium, & formae rotundae.* Dicam paullo post, quare virum doctissimum locum hunc PLVTARCHI putem afferre noluisse

(7) *Postea Stobaeus*) Decet me STOBAEI locum totum describere, ut de mente philosophi ratio constet facilius. Sic igitur STOBAEVS *Eclog. Lib. I. Cap. XVII. p.* 33. Ἐμπεδοκλῆς πρὸ ἐλαχίστων ἔφη πρὸ τῶν τεσσάρων στοιχείων θραύσματα ἐλάχιστα, οἱονεὶ στοιχεῖα πρὸ τῶν στοιχείων ὁμοιομερῆ. *Empedocles ante elementa frustra ponebat minima, tamquam elementorum elementa, eaque similium partium.* Ex hoc & PLVTARCHI, quem paullo ante descripsi, loco liquet, qualibus ex corpusculis elementa, quae statuebat, composita esse voluerit EMPEDOCLES; nempe ex corpusculis, quae *similaria* vocare solent philosophi, formamque rotundam habent. Non igitur in eadem, qua DEMOCRITVS, sententia esse potuit, quem praecepisse, ex *dissimilaribus* cuncta atomis, iisdemque variae figurae ac formae, constare, plerique omnes fatentur. Id vero quum probe CVDWORTHVS perspiceret, sententiae suae de EMPEDOCLE adversari, ideo in STOBAEI locum vocem ὁμοιομερῆ omisisse, PLVTARCHI vero dictum prorsus praeteriisse videtur.

quum EMPEDOCLIS doctrinam accurate, praeter multos veterum alios, persequatur, contrarium omnino perhibet. (8) Sed & ipsemet EMPEDOCLES intercedit, quem in illis, quae ex eius nobis restant carminibus, hanc elementorum commutationem diserte praecipere, animadvertimus:

Καὶ φθάνει ἐς ἄλληλα καὶ αὔξεται ἐν μέρει αἴσης.

§. XIV.

Praeter haec omnia locuples nobis auctor PLATO est, ex EMPEDOCLIS sententia tam visum, quam reliquos sensus, ex *ἀποῤῥοίαις σχημάτων*, *fluxionibus figurarum* sive atomorum emanationibus oriri. *Σχήματα* scilicet apud ARISTOTELEM vocantur atomi DEMOCRITI, quoniam corpora sunt, sola praedita figura, ceteris vero qualitatibus destituta. Quasdam vero harum particularum sive figurarum huius, quasdam alius sensus instrumentis aptas & accommodatas esse censuit. (1) *Οὐκοῦν λέγετε ἀποῤῥοάς τινας τῶν ὄντων κατὰ Ἐμπεδοκλέα, καὶ πόρους, εἰς οὓς καὶ δι' ὧν αἱ ἀπόῤῥοιαι πορεύονται, καὶ τῶν ἀποῤῥοῶν τὰς μὲν ἁρμόττειν ἐνίοις τῶν πόρων, τὰς δ' ἐλάττους ἢ μείζους εἶναι; Nonne igitur defluxus quidam ex Empedoclis sententia a rebus manare dicis, & meatus certos esse, in quos & per quos etiam eiusmodi defluxus manent, ex defluxibus autem quosdam poris quibusdam congruere, quosdam minores aut maiores esse?* Ex quo apparet, EMPEDOCLEM neutiquam sensuum originem in *speciebus intentionalibus* sive *qualitatibus* quaesivisse, verum universe in caussis eorum explicandis illorum rationes probasse, qui ex atomis derivant omnia; quamquam & hi, ubi ad singula ventum est, non prorsus inter se concordes sunt. EMPEDOCLES vero DEMO-

Idem copiosius ex Platone, Aristotele, Plutarcho & Stobaeo ostenditur.

(8) *Sed & ipsemet Empedocles*) Hunc vero EMPEDOCLIS versum unde acceperit CVDWORTHVS, viderint alii. Mihi quidem per multos veterum & recentiorum libros magna cura, sed vana, quaesitus est. Nec in EMPEDOCLIS *fragmentis*, quae diligentissime HENR. STEPHANVS collegit in *poesi philosophica p.* 17. *s.* exstat. Quum mea nihil effici viderem diligentia, illustrem virum, quo nemo hodie monumenta veterum Graecorum maiori studio scrutatus est, IO. ALBERTVM FABRICIVM, adii, rogavique, ut, quas ab eo dudum congestas esse noveram, carminum EMPEDOCLIS reliquias mecum communicaret. Facillimum sese praebuit precibus meis vir nulli vel doctrina vel virtute & humanitate secundus, &, quae de EMPEDOCLIS philosophia multo labore observavit, manu ad me sua exarata misit. Multo plures vidi ab eo EMPEDOCLIS versus in antiquis libris observatos, quam a STEPHANO factum: sed hunc iterum, de quo hic agitur, desideravi. Igitur destiti quaerere, ne fortassis, quo nihil mihi carius est, otium sine fructu perderem. De re ipsa potius erit nonnihil in medium afferre. EMPEDOCLEM μεταβολὴν, ut veteres loquuntur, seu mutuam elementorum permutationem tradidisse, contra ARISTOTELEM tuetur CVDWORTHVS. Recte quidem, si rem ipsam spectes. LVCRETIVS primum, quem auctorem laudat, illis, qui quatuor rerum esse volunt principia, in quorum numero EMPEDOCLEM ponit, hanc sententiam diserte tribuit *Lib. I. de rerum natura v.* 783. *s. p.*189.

Et primum faciunt ignem se vertere in auras
Aëris: hinc imbrem gigni, terramque creari
Ex imbri, retroque a terra cuncta reverti,
Humorem primum, post aëra, deinde calorem:
Nec cessare haec inter se mutare, meare,
De coelo ad terram, de terra ad sidera mundi.

Idem deinde ex CLEMENTIS ALEXANDRINI testimonio constat, qui EMPEDOCLEM existimasse refert, in ignem omnia aliquando esse reditura, *Stromatum Lib. V. C. XIV. p.* 711. In qua quidem nemo esse sententia potest, nisi qui rerum principia mutari, & aliam veluti naturam induere posse, statuit. Ac, ut de STOBAEI loco nihil dicam, quem paullo post producere statui, nec alios auctores laudem, hoc ipsum testantes, ARISTOTELES aliis in locis perspicue EMPEDOCLEM tradit τὴν περίοδον ποιεῖν τῶν στοιχείων, *circuitum elementorum inducere.* Vide *de coelo Lib. III. C. VII. p.* 680. *T. I. Opp.* ne de aliis huius generis locis nunc commemorem. Vtrum igitur secum ipso non minus, quam cum reliquis pugnat veterum ARISTOTELES, quando aliis in locis μεταβολὴν negasse στοιχείων EMPEDOCLEM refert? An vero, quod CVDWORTHVS suspicatur, librarii in describendis exemplis peccarunt? Equidem neutrum affirmem. Nec ARISTOTELES erravit, nec librariorum manus lapsae sunt. Dum ARISTOTELES EMPEDOCLEM repudiasse μεταβολὴν tradit, non simpliciter & absolute, sed comparate de certo mutationis elementorum genere loquitur. Tametsi enim omnes illi, qui plura olim rerum esse statuebant principia, conversiones & mutationes principiorum faterentur; non una tamen lege nec uno modo permutari inter sese elementa credebant, sed in diversas abibant hac de re sententias. Patet id abunde ex ARISTOTELIS *Libro de coelo Lib. III. C. VII. p.* 680. aliisque locis, ex STOBAEO, *Eclog. phys. Lib. I. Cap. XXIV. p.* 43. & multis aliis. Quare, quum EMPEDOCLES istum mutationis elementorum modum, quem probabat ARISTOTELES, reiiceret, ideo μεταβολὴν ipsi repudiasse dictus est. Iam si quis quaerat, quemnam igitur mutationis modum EMPEDOCLES ceteris meliorem existimaverit, hac quidem de re discordes esse veteres, confitendum est, ut plerumque solent esse in exponendis veterum physicorum sententiis. Si LVCRETIVM & CLEMENTEM sequamur, ἀμείψιν, quam vocant, quemdam ipsi placuisse, probabile videtur: si ARISTOTELEM, STOBAEVM & alios, additione & detractione omnem fieri principiorum mutationem censuit. Posterior tamen sententia sine dubio verior est, & illis, quae de EMPEDOCLIS scitis narrant veteres, consentanea. Docent id, qui mox afferuntur a CVDWORTHO, loci, item illa, quae paullo post afferemus.

(1) *Οὐκοῦν λέγετε*), PLATONIS haec verba sunt in *Menone p.* 14. quae tamen non ita, ut hic exstant, continuata serie leguntur, sed SOCRATIS quaestiunculis divelluntur. Idem refert PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. IV. C. IX. p.* 909.

DEMOCRITI hac in re viam plane sequitur. Inter huius enim εἰδώλων εἰσκρίσεις, *simulacrorum insinuationes*, sive imagines ex corporibus procedentes, illiusque ἀποῤῥοίας σχημάτων sive *fluxiones corporum figura tantum praeditorum* nihil interest omnino discriminis. (2) Addit PLATO, ex praescripto EMPEDOCLIS coloris hanc esse verum definitionem: ἀποῤῥοὴ σχημάτων ὄψει σύμμετρος καὶ αἰσθητός, *defluxus figurarum visui congruens atque sensibilis.* (3) ARISTOTELES porro, physicam EMPEDOCLIS a DEMOCRITI scitis diversam haud fuisse, auctor est: Οἱ μὲν οὖν περὶ Ἐμπεδοκλέα καὶ Δημόκριτον λανθάνουσιν αὐτοὶ ἑαυτοὺς, οὐ γένεσιν ἐξ ἀλλήλων ποιοῦντες, ἀλλὰ φαινομένην γένεσιν. ἐνυπάρχον γὰρ ἕκαστον ἐκκρίνεσθαί φασιν, ὥσπερ ἐξ ἀγγείου τῆς γενέσεως οὔσης. *Empedoclem igitur & Democritum praeterit, non generationem se mutuam, sed apparentem facere generationem. Inesse enim quaeque ac segregari dicunt, non secus ac si e vase fieret generatio.* Denique in cumulum accedat perspicuum PLVTARCHI, seu quisquis ille sit, qui (4) *de placitis philosophorum* libellum composuit, testimonium, dicentis: Ἐμπεδοκλῆς καὶ Ἐπίκουρος καὶ πάντες, ὅσοι κατὰ συναθροισμὸν τῶν λεπτομερῶν σωμάτων κοσμοποιοῦσι, συγκρίσεις μὲν καὶ διακρίσεις εἰσάγουσι, γενέσεις δὲ καὶ φθορὰς οὐ κυρίως· οὐ γὰρ κατὰ ποῖον ἐξ ἀλλοιώσεως, κατὰ δὲ πόσον ἐκ συναθροισμοῦ ταύτας γίνεσθαι. *Empedocles, Epicurus, & quotquot mundum e minutis construunt corpusculis, ii concretiones quidem & secretiones quasdam introducunt, ortus & interitus proprie esse negant. Neque enim secundum qualitatem alterationis lege, sed secundum quantitatem per concervationem generationes fieri contendunt.* (5) Ex quo etiam addiscere licet auctore, quemadmodum EMPEDOCLES mundum hunc & ortum & constructum putaverit esse: Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ, ἐξ οὗ θυμιαθῆναι τὸν ἀέρα, καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primo fuisse secretum aetherem docet, deinde ignem, post terram: qua nimis in arctum coacta ob impetum circumagitationis, aquam ebullisse: ex hac aërem exhalasse, ac coelum quidem ex aethere natum, solem ex igne.* Hinc, quid caussae fuerit LVCRETIO, cur tantis EMPEDOCLEM ornaret laudibus, apertum nobis est. (6) Leviora nempe quae-

(2) *Addit Plato*) *L. c. p. 14.* Similia PLVTARCHVS habet *de placitis philos. Lib. I. Cap. XV. p. 883. T. II. Opp.* Ἐμπεδοκλῆς (χρῶμα εἶναι ἀπεφήνατο) τὸ τοῖς πόροις τῆς ὄψεως ἐναρμόττον. *Empedocles colorem id vocat, quod congruit meatibus visus inservientibus.* Eadem plane apud STOBAEVM *Eclog. phys. Lib. I. Cap. XIX. p. 35.* legas, qui tamen addit: Τὰς δὲ διαφορὰς τῶν τροφῶν ποικιλίας. *Differentias autem coloris e ciborum varietate duxit.* Τέτταρα τοῖς στοιχείοις ἰσάριθμα. *Species quatuor, non secus ac elementorum, posuit.* Ceterum (I) evidens est, σχήματα in his PLATONIS locis non esse atomos aut individua corpuscula, sed idem, quod DEMOCRITVS εἴδωλα, LVCRETIVS autem *simulacra, membranas summo de corpore rerum dereptas, Lib. IV. v. 35. 36. rerum effigies tenuesque figuras* appellat. (II) Verum est, OEMOCRITI rationem sensus & colores explicandi ab EMPEDOCLIS modo non nimis differre videri. Generatim certe utrique eadem adscivere principia. Sed, ut taceam, corpuscula EMPEOOCLIS alia longe esse, quam OEMOCRITI, id quod paullo post apertum fiet, PLVTARCHVS auctor est, EMPEOOCLEM non solis simulacris, ut DEMOCRITVS fecit, usum esse in natura sensuum declaranda, *de placitis phil. Lib. IV. Cap. XIII. p. 901.* Ἐμπεδοκλῆς, inquit, postquam de DEMOCRITI & EPICVRI sententia dixerat, τοῖς εἰδώλοις τὰς ἀκτῖνας ἀνέμιξε, προσαγορεύσας τὸ γινόμενον ἀκτῖνας εἰδώλου συνθέτου. *Empedocles imaginibus radios adiunxit, id, quod fit, appellans radios imaginis compositae.* Mitto alia, quae EMPEDOCLIS & DEMOCRITI disciplinam hac quidem in parte separant. (III) Quod hac, uti diximus, ratione naturam colorum & sensuum declarare studuit EMPEDOCLES, id nondum efficit, eum credidisse, mundum constare ex atomis, nulla re alia, quam figura, praeditis. Etenim nil impedit, quo minus illi, qui corposculis qualitates tribuunt, quod multos fecisse constat, eadem lege de coloribus & sensibus philosophentur. (IV) Sed afferam ex praeceptis EMPEDOCLIS unum, quod perspicue docet, de coloribus, eorumque indole, nec non de sentiendi facultate multo aliter EMPEOOCLEM iudicasse, atque DEMOCRITVM & reliquos atomorum amicos. Animam nimirum censuit ex quatuor elemeotis suis constare, atque inde fieri, ut ea sentiat & percipiat omnia elemeota: simile enim simili cognosci, terrenis particulis terram, igneis igoem percipi.

Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
Αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον.

Terram terreno, atque unda conspeximus undam,
Aethere divinum nos aethera: vidimus igne
Claro ignem.

SEXTVS EMPIRICVS *Lib. VII. contra Mathem. p. 396.* Addatur CHALCIOIVS *in Timaeum Platonis Cap. CCXVI. p. 356.* Finge particulas omni qualitate privatas, numquam commode hoc dogma explicabis. Quomodo enim, quaeso, id, quod nihil, praeter figuram, habet, illud, quod sibi simile & cognatum, sentire ac percipere potest? At qualitates relinque corpusculis EMPEOOCLIS, & viam haud difficulter haec expediendi reperies. Sed longius abeo, quam institutum patitur.

(3) *Aristoteles porro*) *De coelo Lib. III. Cap. VII. p. 680. T. I. Opp.*

(4) *De placitis philos.*) *Lib. I. Cap. XXIV. p. 884.* Eadem plane verba, nisi qood DEMOCRITI & ANAXAGORAE oomina vocabulis EMPEDOCLIS & EPICVRI addita sunt, legontur apud STOBAEVM *Eclog. phys. Lib. I. Cap. XXIV. p. 43.*

(5) *Ex quo etiam*) *Lib. II. Cap. VI. p. 887.*

(6) *Leviora nempe quaedam*) Concedit vir doctissimus, EMPEOOCLEM cum DEMOCRITO nonnullis de rebus dissensisse. Fatetur inane seu vacuum

quaedam si demas, quae propria fuerunt EMPEDOCLI; si *vacuum* tollas, quod noluit concedere; si minutissimas, quae dividi nequeant, particulas, quas aversatus est, si pauca quaedam alia reiicias, inter DEMOCRITI & EPICVRI physicam atque placita EMPEDOCLIS magnam deprehendis cognationem & affinitatem.

§. XV.

Venio ad ANAXAGORAM. Is haud dubie in principiis rerum explicandis ad minuta corpuscula sive atomos confugit, generatione & corruptione sublata, in quarum locum concretionem & secretionem substituit; neque alio doctrinam suam fundamento contineri voluit, quam illo, quod DEMOCRITVS, EMPEDOCLES, ceterique tutores atomorum suum fecerunt. Id autem hoc fuisse, copiosius a nobis infra demonstrabitur: *Ex nihilo nihil fieri, nec in nihilum aliquid converti potest.* Ex quo efficitur, neque novi aliquid produci & gigni, nec earum rerum, quae vere exsistunt, ullam ullo modo exstingui posse ac deleri. (1) Quodsi tamen accuratius *homoeomeriam* eius, ut ab ARISTOTELE, LVCRETIO aliisque auctoribus exponitur, expendamus, non mediocri philosophiam eius & doctrinam illius generis, quod atomos unice consectatur, intervallo distare sentiemus. Ossa nempe de minutis ossibus, viscera de visceribus exiguis, rubras res de rubris corpusculis, calidas de calidis concrescere putavit: quod intelligi nequit aliter, quam ex mente eius in corpusculis his ipsa natura varias proprietates illas diversasque formas inesse. Interim & hoc dogma ex eorum praeceptis, qui atomis concludunt omnia, profectum esse, verisimillimum est. Non perspexit penitus ANAXAGORAS scita huius familiae: ex quo evenit, ut nimis ab ea deflecteret, atque nouam doctrinae speciem, vehementer ab illa veteri discrepantem, excogitaret.

Anaxagoras atomus quidem favit, sed parum perite, aut inficetus fuit philosophiae illius imitator, quae corpusculis nititur.

§. XVI.

Postremo hoc minime praetermittere debeo, esse, qui scriptum reliquerint, non infimi generis auctores, non paucos veterum philosophorum, in quos nulla ceteroquin cadit vel negati Dei vel Democriticae sapientiae suspicio, rerum tamen naturalium origines ab atomis repetiisse. Quod non levi quidem nobis argumento est, istos doctrinam hanc ab aliis accepisse philosophis, DEMOCRITO vetustioribus, nec huius impietate

Ecphantus Pythagoraeus, Xenocrates, Heraclitus, Diodorus & Metrodorus Chius,

vacuum, quo inprimis EPICVRVS & DEMOCRITVS delectati sunt, ab eo repudiatum esse. Hoc quidem ex LVCRETIO *de rerum natura Lib. I. v.* 744. 745. *p.* 183. & STOBAEO *Eclog. phys. Lib. I. Cap. XXII. p.* 38. aliisque constat. Largitur, a corporibus cum individuis abhorruisse, aut materiam credidisse infinite secari posse. Contra DEMOCRITVS atomos suas individuas esse voluit. Illud placuissa EMPEDOCLI, praeter LVCRETIVM *loc. indic. v.* 747. 748. *p.* 184. & alios, testatur ARISTOTELES *Lib. III. de coelo Cap. VI. p.* 679. *T. I. Opp.* Quamquam hic videri EMPEDOCLEM affirmat dividua quidem credidisse corpuscula sua; at putasse tamen, ea numquam reapse dividi. Quod ad caput vero caussae attinet, EMPEDOCLEM non secus, ac DEMOCRITVM, censet eadem docuisse, id est, utrumque ex corpusculis, omni plane qualitate privatis, hunc mundum praecepisse compositum esse. Video, THOMAM CREECH, Anglum, ab hac pariter abesse non multum opinione. Sic enim in *Notis ad Lucretium p.* 189. *Inter Empedoclem*, inquit, *& Epicurum probe convenit, nisi quod Empedoclis sententia sit operosior, simplicior Epicuri. Empedocles enim ex primis suis principiis elementa componit, & ex iis elementis constituit res omnes. Epicurus autem e primis principiis res cunctas immediate conficit.* Vellem, viris tanto praeditis ingenio mihi omni ex parte assentiri liceret. Verum uti facile credo, EMPEDOCLEM generatim corpusculis favisse; ita mihi prope persuadeo, atomos ipsius qualitatibus esse instructas, nec idcirco illum cum germania DEMOCRITI & EPICVRI sectatoribus sociari posse. Mitto iam dicta PLVTARCHI & STOBAEI, quae paullo ante protuli, ex quibus hoc aperte constat, & hic alia quaedam moneo, idem docentia. Primum, si corpuscula EMPEDOCLIS omnibus nudemus qualitatibus, equidem nescio, unde concordia & discordia, amicitia & inimicitia, quas efficientes rerum omnium caussas constituit EMPEDOCLES, in illis exoriri potuerint. Quidquid enim omni qualitate caret, id nec amicitiae nec inimicitiae particeps esse potest. Quum igitur EMPEDOCLES amicitiam & inimicitiam secrevisse elementa putet, perspicuum esse arbitror, visum ipsi esse, in prima materia mistas inter se fuisse qualitates contrarias, quae certa ratione postea seiunctae fuerint. Deinde ARISTOTELES *de generatione Lib. I. Cap. I. p.* 698. *T. I. Opp.* asseverasse EMPEDOCLEM, ex ipsis eius carminibus docet, qualitates, album, calidum, frigidum, & reliquas primis elementis, differentiarum instar, inesse. Denique, quod LVCRETIVS *de rerum natura Lib. II.* tot verbis EMPEDOCLEM refutat, quem *v.* 739. *in principiis rerum ruinas fecisse*, ait, id quidem abunde declarat, de ipsa rerum summa decertare EMPEDOCLEM & EPICVRVM.

(1) *Quodsi tamen)* Dignus est, qui de hac ANAXAGORAE doctrina prae ceteris legatur, PETR. BAYLIVS *Dictionaire histor. & critique T. I. voce Anaxagoras p.* 206. *s.* quippe qui copiose simul & acute omnes eius dogmatis difficultates persequutus est. Quod vero CVDWORTHVS ideo ANAXAGORAM ad *homoeomeriam* delatum esse arbitratur, quod vim omnem & rationem philosophiae illius, quae corpusculis utitur, haud perspiceret, id paucos ipsi puto assensuros, neque tot magnificis veterum de ANAXAGORA dictis consentaneum est. Multo est verisimilius, ANAXAGORAM longe aliis rationibus, ut ita sentiret de ortu rerum, inductum esse.

omnes illam philosophiam amplexati sunt, quae atomis innixa stat. Aristotelis testimonium, omnes veteres physicos hanc viam philosophandi sequutos esse, docentis.

tate contaminatis. Iuvat exempla quaedam in medium proferre. (1) ECPHANTVS, Syracusanus, PYTHAGORAE sectator, teste STOBAEO, τὰ ἀδιαίρετα σώματα καὶ τὸ κενὸν, *corpora individua & inane*, rerum omnium dixit esse principia, praecepitque; ut ex THEODORETO quoque constat, ἐκ τῶν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, *mundum corporeum ex atomis conflatum esse.* (2) XENOCRATES μεγέθη ἀδιαίρετα, *magnitudines individuas*, corporum prima praecepit initia esse. (3) HERACLIDES, quidquid est rerum corporearum, ad ψήγματα καὶ θραύσματά τινα ἐλάχιστα, tenuissima quaedam corporum fragmenta, revocavit. (4) ASCLEPIADES corpora omnia ἐξ ἀνομοίων καὶ ἀνάρμων ὄγκων, non ex similis naturae particulis, quod ANAXAGORAS docuit; verum ex dissimilibus parumque concinnis *moleculis*, id est, atomis variae magnitudinis & figurae, conflata esse iudicavit. (5) DIODORVS ἀμερῆ καὶ ἐλάχιστα, minutissima atque individua corporum, primum illud esse, ex quo tanta concretionum varietas nascatur, censuit. Denique (6) METRODORVS, non *Lampsacenus* ille de grege EPICVRI, sed *Chius*, particulas indissolubiles & atomos semina dixisse fertur corporum esse. Quamquam quid opus est, ut copiosius demonstremus, ante DEMOCRITI & LEVCIPPI aetatem fuisse iam, qui rerum naturalium caussas, atomis in auxilium vocatis, indagaverint, neque horum, quos modo dixi, philosophorum discipulos solos hoc doctrinae genus probasse? Sufficit (7) ARISTOTELIS auctoritas, qui locis supra iam laudatis, praeter DEMOCRITVM, omnem paene physicorum veterum turbam hanc philosophandi rationem ingressam fuisse, diserte

(1) *Ecphantus*) De hoc vero ex instituto iam antea vir doctus egerat §. *XII.* quod hic oblivisci videtur.

(2) *Xenocrates*) Veterum nullus, qui XENOCRATIS meminere, hanc eius opinionem tetigit. At GEORGIVS PACHYMERES, cuius est libellus περὶ ἀτόμων γραμμῶν, qui inter *Opera Aristotelis T. II.* exstat, & a multis perperam ipsi ARISTOTELI tribuitur, saeculi XIII. scriptor, de PLATONE & XENOCRATE haec *C. I. p.* 819. perhibet: Τοῖς τοιούτοις δὲ οἱ ἀμφὶ Ξενοκράτην καὶ Πλάτωνα ἀντιτείνοντες ἀδιαίρετα εἰσάγουσι μεγέθη, ἐν οἷς καὶ τὸ ὂν ἐκεῖνο ἐτίθεσαν, ὡς ἄτομα καὶ ἐν τοῖς ἀδιαιρέτοις. IAC. SCHEGKIVS ita vertit liberius: *His Plato & Xenocrates contradicentes, impartibiles quasdam magnitudines confinxerunt, quibus ut essentiae ratio proprie tribueretur, ita eum essentia impartibilis unitas coniuncta foret, minime vero divisionem, quum essent ἄτομοι, admitterent.* Addit PACHYMERES, ARISTOTELEM aliquot in locis hanc sententiam confutasse. Ex his quidem, si recte PACHYMERES XENOCRATIS & PLATONIS mentem cepit, apparet, utrumque philosophum credidisse, materiam haud infinite secari posse, & corpuscula esse individua. Inde vero nondum efficitur, haec corpuscula, quae dividi negabant posse, visa esse illis omnibus qualitatibus esse destituta, & figura tantum praedita: quod tamen in primis caussam, de qua hic agitur, continet. Multos negasse certum est, materiam sine fine secari posse, qui tamen a DEMOCRITI sententiis vehementer remoti fuerunt.

(3) *Heraclides*) HERACLITVM intelligit, nobilem illum propter obscuritatem, cui studuit, philosophum. De hoc enim ita PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. Cap. XIII. p.* 883. *T. II. Opp.* Ἡράκλειτος ψηγμάτιά τινα ἐλάχιστα καὶ ἀμερῆ εἰσάγει. *Heraclitus ramenta quaedam minima & divisionem non admittentia introducit.* Hanc philosophiae HERACLITI partem fuse non minus, quam erudite persequutus est, insigne olim Germaniae decus, GODOFR. OLEARIVS *Diss. de principio rerum natural. ex mente Heracliti* §. *VI. p.* 846. *f.* & *de rerum γενέσει ex mente Heracliti* §. *III. p.* 858. in STANLEII *Historia philos.* Probat is opinionem CVDWORTHI nostri, quam sibi quoque placere non diffitetur IO. ALB. FABRICIVS *ad Sextum Empiricum p.* 136. Mihi quidem idem hic moneri posse videtur, quod paullo ante de XENOCRATE monui. Vt corpuscula introduxerit minima HERACLITVS; id tamen expeditum nondum est, an eadem qualitatibus cunctis nudaverit. Sed de HERACLITO paullo uberius in *praefatione* disserere apud animum meum statui.

(4) *Asclepiades*) SEXTVS EMPIR. *Hypotypos. Pyrrhon. Lib. III. Cap. IV. p.* 136. Ἡρακλείδης δὲ ὁ Ποντικὸς καὶ Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνὸς ἀνάρμους ὄγκους. *Heraclides Ponticus & Asclepiades Bithynus incompositas moles* introduxerunt. Plures de antiquis auctoribus huius sententiae ASCLEPIADIS mentionem fecerunt, quos in *Annotationibus* ad hunc EMPIRICI locum FABRICIVS indicat. Si quis alius, hic certe proxime accedit ad DEMOCRITI de corpusculis sententiam. Ita enim diserte COELIVS AVRELIANVS *Lib. I. de acutis passionibus Cap. XIV. Primordia corporis prima constituerat atomos, corpuscula intellectu sensa*, SINE VLLA QVALITATE SOLITA. Adde SEXTVM *Lib. II. adv. Logicos Sect.* 220. *p.* 499. &c. ubi ὄγκους ASCLEPIADIS ναστοὺς appellat, & *Lib. I. adv. Physicos Sect.* 363. *p.* 628.

(5) *Diodorus*) Non dubito, quin hic SEXTI locus indicetur de DIODORO *Lib. I. adv. Physicos Sect.* 363. *p.* 628. Διόδωρος δὲ, ὁ ἐπικληθεὶς Κρόνος, ἐλάχιστα καὶ ἀμερῆ σώματα. *Diodorus, cognomine Cronus, corpora minima & individua*, scilicet induxit. Idem legas *Lib. III. Hypotypos. Cap. IV. p.* 136. Adde STOBAEI *Eclogas physic. Lib. I. C. XIII. p.* 28. At seiungit his in locis SEXTVS sententiam DIODORI a sententia ASCLEPIADIS. Quare non inutile erit, ea hic repetere, quae paullo ante de XENOCRATE & HERACLITO observavi.

(6) *Metrodorus*) STOBAEI locum, opinor, in animo habuit *Eclog. phys. Lib. I. Cap. XIII. p.* 27. qui: Μητρόδωρος, inquit, Θεοκρίτου Χῖος τὰ ἀδιαίρετα καὶ τὸ κενόν. *Metrodorus Theocriti Chius individua & inane* pro rerum principiis habuit. Si hi omnes & plures alii atomorum arsissent amore, quod minime dubitat vir doctus, inde tamen haud confici posset, eos non a DEMOCRITO, sed a philosophis DEMOCRITO antiquioribus disciplinam accepisse. Fuerint hi pii & Dei cultores, DEMOCRITVS vero impius & religionis omnis adversarius; potest tamen aliquis praecepta quaedam Athei de philosophia sequi, impietatem vero eius odio habere. Quamquam de his alias.

(7) *Aristotelis auctoritas*) *Libro de sensu & sensibili Cap. IV. p.* 70. *T. II. Opp.* Vide, quae supra *ad* §. *VI.* de hoc loco dixi.

te perhibet. Δημόκριτος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Φυσιολόγων, *Democritus & e naturae interpretibus, qui de sensibus disseruere, plurimi sapores in figuras convertunt.* (8) Alio rursus loco, quotquot ante se vixerint, physicos, excepto nemine, hanc tenuisse viam significat. Οἱ πρότερον Φυσιολόγοι κ. τ. λ. *Veteres physici* (nullo plane excepto) *hoc non recte dixerunt, existimantes, nihil esse aut album aut nigrum sine adspectu, nec esse saporem sine gustu.* Quamobrem, quid obstet, equidem nihil plane video, cur plerosque omnes antiquorum physicorum, qui superiores fuerunt ARISTOTELE, atomorum variae coagmentationi res omnes adscripsisse, neque formis, proprietatibus, speciebus, verum figuris, motu, visionibus, quae contingunt in orbe corporeo, descripsisse, pro certo habeamus.

§. XVII.

Sed quum ARISTOTELES tot aliis in locis philosophiae huius primordia ad LEVCIPPVM & DEMOCRITVM referat, LAERTIVS etiam, praeter multos alios ex antiquis scriptoribus, idem faciat, multo difficillimum videtur, huius quidem & reliquorum auctoritati hac in re consulere, illum vero inconstantiae absolvere. Certe multis iam abhinc seculis omnis fere haec ex atomis philosophandi ratio uni prope DEMOCRITO, tamquam primo parenti & auctori eius, vulgo adscripta est. Vt haec ita sint, ego tamen viam, nisi fallor, reperi universam hancce caussam expediendi, veterumque scriptorum, qui secum ipsis certare videntur; testimonia non modo inter se conciliandi, sed etiam omnem ab auctoribus eorum discordiae & dissensionis maculam abstergendi. Principio pro certo haberi velim, diu ante, quam LEVCIPPVS & DEMOCRITVS viverent, philosophiam hanc in universum in orbe versatam esse, neque hos ideo primos eam excogitasse, sed dudum excogitatam & inventam adoptasse. Hoc vero deinde nemo unus negaverit, homines istos cum sociis religionum irrisoribus, in quorum numero PROTAGORAS quoque videtur fuisse, principes hoc physices genus ad perfectae & per se ipsam constantis philosophiae formam & habitum traduxisse, nec ante eos quemquam rerum omnium origines ab atomis sensus expertibus, nullaque re alia, nisi figura & motu, praeditis, adiuncto tamen illis vacuo, omnino derivasse, multo minus exstitisse aliquem, qui his principiis nixus, nullum omnino esse Deum, ne corporeum quidem, affirmaret. His scilicet nondum natis philosophis, bina haec, Deum tollere, & atomorum ope naturam rerum scrutari, dissociata prorsus erant. Exstitisse omni aevo quosdam, qui perverse de Deo senserint, eique bellum inferre non sint veriti, controversiam prope nullam habet. Nec ego negaverim, antiquiores hos supremi Numinis hostes alia quadam forte ratione, ut commentis suis in Deum iniuriosis auctoritatem colligerent, pro virili philosophatos esse. Similiter physica haec, cuius atomi fundamenta sunt, olim sola, nulla impietatis erga Deum labe contaminata, viguit. Nil binis hisce rebus ante DEMOCRITVM commune fuit. Igitur huic homini sodalique eius LEVCIPPO hanc gloriam relinquamus, primos omnium eos philosophiae huius praecepta cum impietatis professione coniunxisse, purosque & incorruptos fontes perversissimis & impiis consectariis depravasse.

Quemadmodum Aristotelis auctoritati consuli queat, aliorum item veterum scriptorum fides defendi, qui hanc philosophiam a Leucippo & Democrito primum tentantur inventam esse. Leucippus & Democritus principes atomis ad Deum tollendum abusi sunt, aut illud philosophiae corpuscularis genus condiderunt, quod Deum & religionem labefactat.

§. XVIII.

Ante LEVCIPPVM & DEMOCRITVM corpusculorum individuorum doctrina totum philosophiae corpus minime constituebat. Locum ei dabant sapientes aliquem in philosophiae universae partibus sive membris, verum minime praecipuum & honestissimum, eo quod ad rerum, quas in orbe cernimus, corporearum naturam explicandam ea sibi tantum opus esse ducerent. Praeter corpora vero, excellentius esse aliquid praecipiebant, ab omni concretione physicaque necessitate liberum, vitaque & semet ipsum movendi facultate praeditum, id est, naturas ab omni corpore & materia secretas, quarum fontem, caput & principium Deum esse, a mundo prorsus seiunctum, decernebant. Quare familiam eorum, qui ex atomis naturam rerum explicant, duplicem esse tenendum est, alteram Deo inimicam, alteram religione & pietate in Deum imbutam. Antiquissimi ex hoc genere philosophi, quoniam res fatebantur esse corporis nescias, hanc disciplinam ob omni cum Theologia & Metaphysica consuetudine removebant. At qui postea exorti sunt, nil esse in rerum natura, praeter corpora, decreverunt, figurasque & atomos, omni sensu atque intelligentia destitutas, neque Dei propterea indigentes, rerum omnium principia constituerunt. (1) Hoc proprie dogma illud est, quod philosophiam veteres vulgo *atomicam* appellant, & DEMOCRITI LEVCIPPIque ingeniis attribuunt.

Corpusculares philosophi, qui ante Democritum vixerunt, Deum esse & naturas corpore secretas professi sunt.

§. XIX.

(8) *Alio rursus loco*) *De anima Lib. II. C. I. p. 43. T. II. Opp.*

(1) *Hoc proprie*). Ingeniosam esse hanc viri docti rationem veterum de DEMOCRITO & LEVCIPPO dicta cum sua de antiquitate philosophiae corpusculis utentis sententia componendi, nemo diffite-

§. XIX.

Recentiores quidam confutantur, qui negant, veterum quemquam de naturis cogitasse simplicibus & corpore secretis. Probatur antiquitas doctrinae huius ex Platone, qui ipsemet aperte eam professus est.

(1) Non sum nescius, fuisse haud ita pridem, qui tantum sibi arrogarunt, ut veterum philosophorum neminem vel somniando de naturis materiae expertibus cogitasse, audacter asseveraverint. Quod ideo quidem eos fecisse puto, ut persuaderent aliis, quae de huius generis narrantur rebus, fabulas esse & commenta, heri demum vel nudius tertius a nonnullis superstitiose piis ementita. Sed qui sic sentiunt, magnopere falluntur: quod si breviter demonstravero, nil certe alienum huius loci fecerim. Certum est, non nego, nullam fuisse aetatem, quae hominibus caruerit, qui, praeter res, quae in sensus cadunt, nihil omnino exsistere crediderint. (2) PLATO huius generis sententiam his verbis describit: Οἱ διατείνοιντ᾽ ἄν, πᾶν, ὃ μὴ δυνατοὶ ταῖς χερσὶ συμπιέζειν εἰσίν, ὡς ἄρα τοῦτο τὸ παράπαν ἐστί; *Qui, quod pugno premi nequit, nihil omnino esse contendunt.* Verum praestantissimi veterum sapientum huic semper aperte restiterunt opinioni, quosque ei favere viderunt, stultitiae & inscitiae condemnarunt. Quamobrem idem PLATO perpetuam & olim fuisse in orbe, & suo etiam tempore exstitisse pugnam memorat, seu, ut ipse loquitur, *gigantomachiam* inter eos, qui totam rerum universitatem corporibus absolvi contenderent, atque illos, qui, praeter corpora, res esse statuerent, nihil prorsus concreti & solidi habentes. Ac superiores quidem his verbis depingit PLATO: Οἱ μὲν εἰς γῆν ἐξ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου πάντα ἕλκουσι ταῖς χερσὶν ἀτεχνῶς πέτρας καὶ δρῦς περιλαμβάνοντες· τῶν γὰρ τοιούτων ἐφαπτόμενοι πάντων, διϊσχυρίζονται τοῦτο εἶναι μόνον, ὃ παρέχει προσβολὴν καὶ ἐπαφήν τινα, ταυτὸν σῶμα καὶ οὐσίαν ὁριζόμενοι. τῶν δὲ ἄλλων εἴ τίς φησι μὴ σῶμα ἔχον εἶναι, καταφρονοῦντες τὸ παράπαν, καὶ οὐδὲν ἐθέλοντες ἄλλο ἀκούειν. *Hi de coelo & invisibili regione omnia ipsis certe manibus in terram trahunt, saxa & quercus apprehendentes. Nam quum talia haec omnia tangant, solum id exsistere & esse affirmant, quod quoque modo percipitur atque tangitur, idemque corpus esse ac essentiam unice tradunt. Si quis autem dicat illis, esse aliquid, quod non sit corpus,* (id est, naturam corpore carentem,) *hunc statim despiciunt, nec audire aliud aliquid volunt, quam corpus.* His PLATO subiicit, haud paucos generis huius sibi notos fuisse tum factos. Alteram, quam diximus, familiam hoc modo adumbrat: Οἱ πρὸς αὐτοὺς ἀμφισβητοῦντες, μάλα εὐλαβῶς ἄνωθεν ἐξ ἀοράτου τόπου ἀμύνονται νοητὰ ἄττα καὶ ἀσώματα εἴδη, βιαζόμενοι τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν εἶναι. ἐν μέσῳ δὲ περὶ ταῦτα ἄπλετος ἀμφοτέρων μάχη τις ἀεὶ ξυνέστηκεν. *Horum autem adversarii caute admodum atque e superne ex invisibili sede pugnant, atque intelligibiles quasdam & incorporeas species inducunt, easque veram esse essentiam contendunt. Unde ingens & inextricabilis pugna inter utrosque de his semper exstitit.* At paullo tamen modestiorem ac verecundiorem in consequentibus adducit, factam fuisse aetate sua eorum familiam, qui nihil sibi obtrudi paterentur, praeter corpora atque magna quondam huius generis fulcra, DEMOCRITVS exempli caussa & PROTAGORAS, fuissent. Licet enim in ea permanerent sententia, animam nostram corpoream esse; tantum sibi tamen non videntur sumsisse, id quod multi cum antea, tum deinceps fecerunt, ut sapientiam & virtutem in rerum pariter corporearum numerum referrent. (3) Igitur apertum est, PLATONEM res esse credidisse, a corporibus plane seiunctas, quas interdum diffitebitur. At metuo, ne plerisque antiquorum auctorum testimoniis, quae simpliciter & absolute atomorum inventionem ad DEMOCRITVM & LEVCIPPVM referunt, parum respondere videatur. Interim fuisse ante LEVCIPPVM, qui de atomis loquuti sunt, philosophos, controversia paene caret. Quid igitur? Num tot veteres, qui primordia huius philosophiae a DEMOCRITO & LEVCIPPO repetunt, turpiter errasse contendemus? Vix multos id passuros esse arbitror. Dicam, quid mihi in mentem venerit, haec omnia expendenti. In eam prope ingredior sententiam, ut, qui de atomis inter Graecos ante hos, quos dixi, philosophos verba fecerunt, corpusculis suis credam attribuisse qualitates, vitam & alia: at DEMOCRITVM cum LEVCIPPO primum fuisse, qui cunctas atomis qualitates detraheret, nihilque, praeter figuram, relinqueret. Inde factum, ut his deinceps omnis laus inventae huius philosophiae adscriberetur, quam ex parte tantum promeriti erant. Nisi alia obstiterint, efficiam in *praefatione*, ut haec opinio non nimis a vero aliena esse videatur.

(1) *Non sum nescius*) Quem haec verba in primis pungant, non ignorare poterunt, qui TOM. HOBBESII *Leviathanem* & reliqua scripta legerunt. Ipse quum corporibus omnia concluderet HOBBESIVS, nec quidquam esse vellet a corpore seiunctum, optimos quosvis & acutissimos veterum philosophos in suam adducere studebat sententiam. Lege *Leviathanis Cap. XII. p. 56. &c.* Quamquam, praeter HOBBESIVM, & alii exstiterunt, quibus visi sunt antiquiores philosophi expertes prorsus fuisse notionis illius, quam postea *Scholastici* voci *spiritus* subiecerunt.

(2) *Plato*) Haec, & quae sequuntur, PLATONIS dicta in *Sophista* eius *p.* 160. exstant. Sed quod FICINVS interdum perobscure verba philosophi reddiderat, ideo versionem non una ratione corrigere debui.

(3) *Igitur apertum est*) PLATONEM, praeter τὰ αἰσθητά, quae perpetuo dicebat fluere, alias res, quas τὰ νοητὰ & τὰ ὄντα vocabat, vehementer laudasse, omni caret dubio, nec ex his modo locis, sed multis aliis apertum est. Vid. quae IAC. THOMASIVS collegit *Schediasmatis philos. p.* 10. Adde DIOGENEM LAERTIVM in *Platone Lib. III. Segm.* 64. *p.* 202. Verum haec ἀσώματα PLATONIS nihil sunt, quam, aeterna quae putabat esse, rerum omnium exempla & species seu ἰδέας, quae, quod omnes intelligunt, multum distant a naturis, quas

terdum οὐσίαν ἀσώματον, *substantiam incorpoream* appellat, nonnumquam vero οὐσίαν νοητὴν, *substantiam intelligentem*, ut discrimen earum ab altero illo rerum ordine indicaret, quas οὐσίας αἰσθητῆς, *substantiae sentientis* nomine significat. Certe summa est, id quod neminem praeterire potest, vel mediocriter praeceptorum eius peritum, dogmatis huius cum universa PLATONIS sapientia necessitudo, quae huc tendit unice, ut a sensibus mortalium animi ad res corpore carentes, quarum longe maximam esse dignitatem tradit, avocentur. (4) Τὰ γὰρ ἀσώματα κάλλιστα ὄντα καὶ μέγιστα λόγῳ μόνον, ἄλλῳ δὲ οὐδενὶ, σαφῶς δείκνυται. *Incorporea namque, quum maxima & pulcherrima sint, ratione sola, nulla re vero alia, perspicue declarantur.* (5) Neque ego notissimam eius de spelunca quadam subterranea fabulam, quam mira refert verborum venustate, alio spectare crediderim. Homines nimirum philosophus introducit, manus & crura sic devinctos, ut terga lumini cuidam obvertant intervallo non mediocri remoto, neque ullo modo ad respiciendum cervices queant inflectere, eaque de caussa nil, nisi quasdam umbras, conspiciant certarum rerum a tergo positarum lucis eius beneficio creatas. Has illi umbras res ipsas esse persuadent sibi, nec aliquid esse credunt praeterea. Vbi vero sonos auribus recipiunt, quos corpora fundunt inter se lucemque istam collocata, aut resiliens audiunt eorum sonorum echo, tum ab umbris, quas cernunt, haec omnia nil dubitant proficisci. Hoc ego totum, uti dixi, commentum eorum esse arbitror simulacrum, qui, si a corporibus discesseris, re vera negant exsistere aliquid in orbe terrarum, corporibusque, quae fiunt & eveniunt, universa tribuunt. Ex quo fit, ut sensum, rationem & intelligentiam nil esse saepenumero pugnent, quam sanguinis cerebrique nostri commotiones.

§. XX.

Si vellem, PLATONI statim ARISTOTELEM socium adiungere, atque demonstrare possem, hac quidem in re nihil esse inter illos controversiae. (1) Certe ARISTOTELES diserte fatetur, esse ἄλλην οὐσίαν παρὰ τὰ αἰσθητὰ *aliam essentiam, praeter ea, quae sensus feriunt*, οὐσίαν χωριστὴν καὶ κεχωρισμένην τῶν αἰσθητῶν, *substantiam, quae a rebus in sensus incurrentibus & separari queat, & reapse separata sit*, ἀκίνητον οὐσίαν, *naturam seu essentiam immobilem*, (nec generationi nec corruptioni obnoxiam:) addit, eius caussa Deum quaeri: quin etiam talem affirmat esse naturam, ἣν μέγεθος οὐδὲν ἐνδέχεται ἔχειν, ἀλλὰ ἀμερὴς καὶ ἀκίνητός ἐστι, *quae nullam omnino magnitudinem habeat, sed individua sit & impartibilis.* (2) ZENONEM praeterea reprehendit, non Stoicum illum, qui recentior est ARISTO-

Aristoteles pariter naturas esse credidit corpore vacantes

quas nos *spiritus* vocamus, & corpore secretas esse ducimus, sive PLATONEM eas extra Deum, vel in animo posuisse Dei censeamus. Qui hic proferuntur, loci perspicue de illo agunt certamine, quod inter eos vigebat tum, qui vel negabant vel asseverabant, esse κατὰ τὰ ἀσώματα εἴδη, *species aut ideas rerum aeternas, solo ingenio patentes, & ab omni corpore remotas.* Vtrum tales esse PLATO crediderit naturas corporis expertes, quales nos, nec ne, id vehementer video esse dubium. Nec enim illis rationes deesse videntur, qui & Deum & animas subtilioribus constare particulis, PLATONEM credidisse praecipiunt. Interim certum est, PLATONEM Deum ἀσώματον dixisse. Vid. CICERO *de natura Deor. Lib. I. Cap. XII. p. 2897. T. IX. Opp.* MAXIMVS TYRIVS *Diss. I. quid sit Deus secundum Platonem p. 15. f.*

(4) Τὰ γὰρ ἀσώματα) Haec verba sumta sunt ex PLATONIS *Politico p. 182. Opp.* Plura eius generis hinc & inde apud eum reperias. Id vero relinquitur expediendum, an ἀσώματα PLATONIS eiusdem sint generis, atque illa, quae recentiores sic nominarunt philosophi.

(5) *Neque ego*) Legitur haec fabella *Lib. VII. de Republica sub initium p. 483.* Vis certe eius est, monere homines, dies nostros multa sub nocte latere, ideoque adscendendum esse animo ad res praestantiores illis, quae hic cernuntur, ad formarum nimirum aeternarum ipsiusque Dei contemplationem.

(1) *Certe Aristoteles*) Varii sunt in *Libris Metaphysicorum* ARISTOTELIS, inprimis *Lib. XIV.* loci, ex quibus has voces, quippe quibus saepe philosophus utitur, haurire CVDWORTHVS potuit. In hoc enim *Libro XIV.* ad id magna cura incumbit ARISTOTELES, ut, praeter ea, quae in sensus incurrunt, τὰ αἰσθητὰ, aliam esse immobilem & supra omnia, quae videntur, positam naturam esse doceat: cuius quidem naturae scientiam *Metaphysicam* esse vult, seu *primam philosophiam.* Perspicuum tamen esse arbitror, hunc in primis locum ob oculos habuisse CVDWORTHVM ex *Libro Metaphys. XIV. Cap. VII. p. 480. T. IV. Opp.* Ὅτι μὲν οὖν ἐστὶν οὐσία τις ἀΐδιος καὶ ἀκίνητος καὶ κεχωρισμένη τῶν αἰσθητῶν, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. δέδεικται δὲ, καὶ ὅτι μέγεθος οὐδὲν ἐνδέχεται ἔχειν ταύτην τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ ἀμερὴς καὶ ἀδιαίρετός ἐστι. *Quod itaque est quaedam aeterna immobilisque substantia, & a sensibilibus separata, constat ex dictis. Ostensum autem est, quod nec ullam magnitudinem possibile est hanc substantiam habere, verum impartibilis indivisibilisque est.* Conferre quoque iuvabit eumdem philosophum *Physicor. Lib. VIII. Cap. XV. p. 660. T. I. Opp.* quo primum motorem partibus & magnitudine carere dedita opera disputat. Quae ceterum de consensione ARISTOTELIS & PLATONIS hac in re perhibet CVDWORTHVS, ea in universum tantum ita esse accipienda, ut uterque credatur ἀσώματον aliquid concessisse, ex iis liquet, quae de PLATONE diximus. Alioquin enim, id quod in vulgus notum est, a formis PLATONIS & rebus, quas τὰ ὄντα vocavit, vehementer abhorruit ARISTOTELES.

(2) *Zenonem praeterea*) Hic ZENO ille est, cui cognomen *Eleates*, de quo DIOGENES LAERTIVS *Lib. IX.* & alii. Locus hic ARISTOTELIS legitur *Libro* eius *de Zenone, Xenophane & Gorgia Cap. IV. p. 844. T. II. Opp.* Versionem aliquot locis clariorem reddidi.

ARISTOTELE, ſed antiquiorem huius nominis philoſophum, quod Deum eſſe putaverit corporeum. En ipſa eius verba: Αὐτὸς γὰρ σῶμα λέγει εἶναι τὸν Θεόν, εἴτε δὲ τόδε τὸ πᾶν, εἴτε ὅ,τι δήποτε αὐτὸς λέγων. ἀσώματος γὰρ ὢν πῶς ἂν σφαιροειδὴς εἴη; ὅταν οὕτως οὔτ' ἂν κινοῖτο, οὔτ' ἂν ἠρεμοῖ, μηδαμοῦ γε ὤν. ἐπεὶ δὲ σῶμά ἐςι, τί ἂν αὐτὸ κωλύει κινεῖσθαι; *Zeno enim corpus Deum eſſe ſtatuit, ſive universum hoc, ſive aliud quoddam ita appellet. Nam ſi eſſet incorporeus Deus, quomodo globoſus eſſe poſſet? Ita quidem ſane, quum nullo in loco eſſet, neque moveretur, neque quieſceret. At ſi corpus eſt, quin moveatur, ſicut dictum eſt, nihil probibet.* Quae quidem aliaque principis Peripateticorum effata ſatis superque docent, res corporis expertes & omnis concretionis neſcias viſas ipſi fuiſſe nil eminentis & ſolidi habere, atque, iſta ratione ſpectatas, ad ſpatium aliquod nullo referri modo poſſe. Verum haec res infra copioſius explicabitur. Certe viros non ignoro eruditus eſſe, qui ARISTOTELEM ZENONI feciſſe iniuriam ſuſpicantur, quippe quem non alio ſenſu Deum *ſphaeram* aut globum appellaſſe volunt, quam eo, quo PARMENIDES id fecit (3) notiſſimo verſu hoc:

Πάντοθεν εὐκύκλου σφαίρας ἐναλίγκιον ὄγκῳ.

Hoc vero verſu PARMENIDEM divinam aeternitatem deſcripſiſſe cenſent. Quidquid id eſt, hoc tamen ex illis, quae modo attulimus, apparet, ex ARISTOTELIS ſenſu Deum eſſe ἀσώματον, naturam corpore deſtitutam & ab univerſitate hac diſtinctam.

§. XXI.

Epicurus hanc ſententiam deſtruere conatus eſt, quam Platonem & alios veteres tutos eſſe, non ignorabat.

EPICVRVS quum hanc inter homines verſari doctrinam intelligeret, eſſe οὐσίαν quamdam ἀσώματον, *naturam corpore carentem*, ex eoque rerum ordine cum animos hominum, tum maxime Deum eſſe, dogmatisque huius praecipuum ſtatorem non ignoraret PLATONEM eſſe, omnes intendit ingenii nervos, ut eam funditus everteret. Sic autem accepimus hominem aliquando ratiocinatum eſſe: (1) *Quod vero ſine corpore ullo Deum vult eſſe (Plato,) ut Graeci dicunt*, ἀσώματον, *id quale eſſe poſſit, intelligi non poteſt: careat enim ſenſu, neceſſe eſt, careat etiam prudentia, careat voluptate: quae omnia una cum Deorum notione comprehendimus.* Contra animorum item ſimplicitatem hac ratione diſputaſſe fertur: (2) Οἱ λέγοντες ἀσώματον τὴν ψυχὴν ματαιάζουσι, κ.τ.λ. *Qui incorpoream dicunt eſſe animam, deſipiunt. Nihil enim aut facere poſſet, aut pati, ſi eſſet huiusmodi. Non poſſet in ullam rem aliam agere, quoniam nihil tangere poſſet: neque viciſſim apta eſſet ad perferendum aliquid, eo quod a nulla re alia poſſet attingi. Contra ſimilis ea eſſet vacui ſeu inanis ſpatii, quod nec facere aliquid nec pati poteſt, ſed motum tantum per ſe corporibus praebet.* Vel ex hac elucet diſputatione, vixiſſe, antequam EPICVRVS eſſet, philoſophos quosdam, qui doctrinae de rebus corpore abſtractis ſtabiliendae multum operae dederint.

§. XXII.

Omnes illi philoſophi, qui animos eſſe immortales crediderunt, & Deum profeſſi ſunt ab hac univerſitate diſtinctum, naturam etiam cenſuerunt eſſe corpore vacuam. Praeter Thaletem, Pythagoras in primis acriter hanc opinionem aſſeruit,

Verum a PLATONE & ARISTOTELE primum eſſe dogma hoc profectum, neminem ſibi temere perſuadere velim. Nihil enim, quam hoc, certius eſt, univerſum eorum agmen, qui perennes eſſe animos hominum cenſuerunt, Deumque cum a ſpectabili hac univerſitate diſtinctum eſſe, tum totam naturam, omnesque eius partes condidiſſe profeſſi ſunt, naturas etiam corporis omnis expertes credidiſſe. Promtum ſcilicet cuivis intelligenti ac propoſitum eſt, fieri non poſſe, ut anima, corporea natura praedita, perennis & immortalis ſit, quoniam partes eius, quod corpore conſtat, divelli poſſunt & ſeparari. (1) Deo vero qui corpus attribuit, is, ſi modo Deum omnino eſſe credit, aut totam eum hanc eſſe univerſitatem corpoream, aut vero partem eius quamdam, conſtituat, neceſſe eſt. Quorum quidem neutrum ſi pro Deo poteſt haberi, relinquitur, ut natura putetur ab omni corporea concretione libera. Iam haec duo, quae

(3) *Notiſſimo verſu hoc*) Exſtat hic verſus apud ARISTOTELEM in *Libro laud. Cap. IV. p.* 843. *T. II. Opp.* PLATONEM in *Sophiſta*, & veterum alios. Dignus vero eſt, qui legatur in eum, RENAT. VALLINVS *Notis in Boëthium de conſolat. philos. p.* 69.

(1) *Quod vero*) Haec VELLEII, Epicuraei, aut potius CICERONIS verba ſunt ex *Lib. I. de natura Deor. Cap. XII. p.* 2897. *T. IX. Opp.* CVDVVORTHVS non ipſum hunc locum affert, ſed liberiori oratione Anglica argumentum, quod in his latet verbis, enarrat. Ego vero, quum intelligerem, ex CICERONE, quae diceret, hauſta eſſe, ipſis CICERONIS verbis utendum eſſe duxi.

(2) Οἱ λέγοντες) Haec, quod ad ſententiam ipſam, ex DIOGENE LAERTIO depromta ſunt *Lib. X. Segm.* 67. 68. *p.* 630. Verba vero DIOGENIS aliter ſeſe habent, quae CVDWORTHO placuit longiori oratione, quam latine reddidi, explicare & interpretari. En, quomodo LAERTIVS loquatur: Τὸ δὲ κενὸν οὔτε ποιῆσαι, οὔτε παθεῖν δύναται, ἀλλὰ κίνησιν μόνον δι' ἑαυτοῦ τοῖς σώμασι παρέχεται. ὥσθ' οἱ λέγοντες ἀσώματον εἶναι τὴν ψυχὴν, ματαιάζουσιν. οὐδὲν γὰρ ἂν ἐδύνατο ποιεῖν, οὔτε πάσχειν, εἰ ἦν τοιαύτη.

(1) *Deo vero qui corpus*) Haec in HOBBESIVM eſſe dicta, qui negavit, ſcire ſe, quid ſit Deus corporis expers, apertum eſt. Vid. HOBBESII *Leviathan Cap. XII. p.* 56. *Cap. XXXIV. p.* 184. & in *Appendice p.* 345. 360. Ad eundem HOBBESIVM extrema huius membri verba pertinent.

cui etiam divina Trinitas non ignota fuit.

quae paullo ante diximus, non a PLATONE primum excogitata esse, sed diu ante a quam plurimis philosophis tradita, extra controversiam positum est. PHERECYDES *Syrus* & THALES ex vetustissimis sunt Graecorum sapientibus. (2) At illum disputationibus, quas instituit, de perennitate animorum PYTHAGORAM a suscepto vitae cursu ad philosophiae traxisse studia, vetus sermo est. *Pherecydes Syrus*, (3) inquit CICERO, *primus dixit, animos hominum esse sempiternos.* (4) THALES etiam in *epistola*, quam ad eum scripsit, hoc quidem summa eius in laude ponit, quod princeps scriptis Graecos rerum divinarum cognitione imbuere tentaverit. Hic ipse vero THALES, quem sectae Ionicae inter philosophos caput esse, quemadmodum PYTHAGORAS Italicae, constat, a scriptore *Libelli* (5) *de placitis philosophorum* cum PLATONE & PYTHAGORA his verbis sociatur: Οὗτοι πάντες οἱ προτεταγμένοι ἀσώματον τὴν ψυχὴν ὑποτίθενται, φύσει λέγοντες αὐτοκίνητον καὶ οὐσίαν νοητήν. *Omnes hi, quos nominavi, corporis expertem animam statuunt, natura semet ipsam moventem, & substantiam intelligibilem.* Quodsi animam putavit THALES corpore carere, multo magis oportuit eum supremo Numini eamdem attribuere dignitatem. *Aquam*, (6) inquit CICERO, *dixit Thales esse initium rerum, Deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret.* Genere scilicet quum Phoenix THALES fuerit, probabile est, eum a civibus suis haec duo rerum principia, *aquam divinamque mentem*, aquas commoventem, tradita accepisse. Meminit utriusque huius principii (7) SANCHONIATHON, Phoenicum explicans de rebus divinis placita: illius quidem his vocibus: χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες, *chaos turbidum ac tenebricosum*; huius vero hac loquutione: ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν. *Mens amore erga sua accensa erat principia.* Forte potestatem vocis Hebraeae *Merachephet* hoc pacto expressit. Vtraque vero haec loquendi formula docet, placuisse Phoenicibus, exsistere divinam mentem, quae foecunditatem rebus omnibus dederit, operaque, quibus rerum natura constat, finxerit ac perfecerit, vel etiam fictricem quamdam naturam, divinae illius mentis imperio subiectam. (8) ZENO, quem pariter Phoenicem fuisse, memoriae proditum est, HESIODI chaos aquam esse docuit: coelum vero spectabile, non secus ac terram, ex aqua conflatum esse, ipse sacer codex, si qua fides optimis esse debet interpretibus, statuit *2. Petr. III. 5.* Ceterum

(2) *At illum*) PHERECYDEN *Syrium* PYTHAGORAE magistrum fuisse, DIOGENES LAERTIVS, CICERO, IAMBLICHVS, PORPHYRIVS & alii veterum memoriae prodiderunt. At qui scriptum reliquerit, quod hic CVDWORTHVS refert, PHERECYDIS disputationibus de animorum perennitate PYTHAGORAM adductum fuisse, ut vitae genus mutaret, neminem ego unum novi, praeter AVGVSTINVM *Cap. CXXXVII. p.* 308. *T. II. Opp.* cui num credendum sit valde dubium est.

(3) *Inquit Cicero*) *Tusculanar. Quaestion. Lib. I. Cap. XVI. p.* 2586. *T. VIII. Opp.*

(4) *Thales in epistola*) Hanc DIOGENES LAERTIVS servavit *Lib. I. Segm.* 43. *p.* 25. Exordium eius, quod in animo sine dubio vir doctus habuit, hoc est: Πυνθάνομαι δὲ πρῶτον Ἴωνα μέλλειν λόγους ἀμφὶ τῶν θείων χρημάτων ἐς τοὺς Ἕλληνας ἐκφαίνειν. *Audio vero, primum Ionum de divinis rebus apud Graecos quaedam editurum.* Non desunt autem viri docti, qui cum HVETIO *demonstrat. evangel. Prop. IV. §. V. p.* 87. hanc epistolam suspicantur notham esse.

(5) *De placitis*) *Lib. IV. Cap. III. p.* 908. XYLANDER postrema loci verba non nimis apte & commode reddidit: *Naturam ei tribuentes, quae moveatur a se ipsa, & mente sit instructa.*

(6) *Inquit Cicero*) *De natura Deor. Lib. I. Cap. X. p.* 2894. *T. IX. Opp.* Vid. infra de THALETIS sententia de Deo *Cap. III. §. XX.*

(7) *Sanchoniathon*) Apud EVSEBIVM *de praeparat. evangelica Lib. II. C. X. p.* 33. Si modo hic SANCHONIATHON scriptor antiquus est & alicuius auctoritatis, quod, praeter HENR. DODWELLVM, multos eruditione & ingenio praestantes viros hodie negare, constat. Neque tamen, si SANCHONIATHON is esset, quem eum esse cupit vir eximius, facile doctrina eius cum THALETIS sententia componi posset. Etenim SANCHONIATHON non aquam, quemadmodum THALES, sed ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, *aerem tenebricosum ac spiritu foetum*, rerum omnium esse vult ex Phoenicum sententia principium. Πνεῦμα vero eius haud dubie nihil est, quam vis nescio quae effectrix, at cognitione destituta, & per totam rudis materiae molem fusa. Sed apertum est ex ipsis CVDWORTHI verbis, legi hic ab eo vestigia, & sententias proponi HVGONIS GROTII in *Notis ad Librum de veritate religionis Christ. Lib. I. §. XVI. p.* 29. qui totus in eo est, ut SANCHONIATHONEM, PHERECYDEN, THALETEM & alios veteres de ortu mundi & rerum principiis eadem, quae divinus scriptor, MOSES, sensisse doceat, eademque de voce מרחפת, quae hic noster, observat. Mihi vero persuasum est, MOSIS, THALETIS & SANCHONIATHONIS disciplinas tanto intervallo distare, ut frustra consumant operam, qui concordiam earum tentant.

(8) *Zeno, quem pariter*) Nisi me fallunt omnia, haec HVGONIS GROTII verba *Notis ad Lib. I. de veritate relig. Christ. §. XVI. p.* 30. 31. ante oculos habuit posita CVDWORTHVS, quum haec in litteras referret: *Apollonius Argonauticor. IV.* (*v.* 676. *s.*) ἐξ ἰλύος ἐβλάστησε χθὼν αὐτή, *edita limo terra fuit: ubi Scholiastes:* Ζήνων τὸ παρ' Ἡσιόδῳ χάος ὕδωρ εἶναί φησιν. - - - *Zeno chaos illud apud Hesiodum aquam esse dicebat.* - - - *Nota autem, Zenonem fuisse e Phoenicibus, quorum colonia Citium, unde omnes transmarini* כתים *Hebraeis.* Scripsit ceterum hic ZENO librum commentarium in HESIODI *Theogoniam* Vid. IO. ALB. FABRICII *Biblioth. Graecae Lib. III. C. XV. p.* 413. De PETRI loco, quem mox laudat, GROTIVS similiter legi debet in *Commentariis.* Sunt, qui illum multo aliter interpretantur, doctissimi viri. Sed haec nunc tangere, institutum vetat. Lege

terum aquam illam multis certum quoddam atomorum confuse commotarum chaos visam esse, suspicor. Vtcumque est, perinde nobis hoc in loco est, (9) utrum THALES corpusculis individuis faverit, nec ne, quum id exploratum habeamus, eum non modo mentium immortalitatem docuisse, verum etiam Deum ab orbe corporeo prorsus seiunctum voluisse.

Accedo ad PYTHAGORAM. Hunc individuorum corpusculorum custodem fuisse, superius a nobis demonstratum est: aeque vero certum est, mentes ipsi ab omni materia liberas esse visas. Animos certe eum negasse exstingui posse, id vel ex eo intelligitur, quod eos ante corpora exstitisse, ac de corporibus in alia migrare corpora, docuit: pro immortalitate vero qui militat mentium, is eas etiam nil affirmare debet materiae habere. Deum porro PYTHAGORAM censuisse prorsus seiunctum esse ab hac, quam cernimus, mole corporea, (10) nemo unus umquam in dubium revocavit. Quodsi tamen sunt, qui hoc sibi cupiunt probari, illis melius fortassis consuli non poterit, quum nihil ab eo scriptum exstet, quam si cogitare iubeantur, principem fuisse PYTHAGORAM, qui celeberrimam de tribus in divinitate personis doctrinam inter Graecos propagaverit.

(11) Neminem praeterit, PLATONEM cum discipulis *τρεῖς ἀρχικὰς ὑποστάσεις, tres in Deo hypostases, quae rerum omnium initia fuerint*, constituisse: quamquam nihil est, cur arbitretur aliquis, inter has & Christianorum tres in Deo personas nil interesse differentiae. Atqui ipsemet nos PLATO luculenter docet, a se primum hoc dogma inventum esse. Clarius PLOTINVS *παλαιὰν* illud esse *δόξαν, vetustam opinionem*, PLATONE antiquiorem, & a Pythagoraeis nonnullis traditam, significat. Quamobrem nil dubito, quin ad portenta illa Pythagoraea referri ea debeant, quae XENOPHON obscure PLATONEM arripuisse arguit, ac cum SOCRATIS placitis ita coniunxisse, ut disciplinae Socraticae castitatem & simplicitatem corruperit penitus & contaminaverit. Haud ego quidem putaverim, fieri non posse, ut illi, qui, praeter corpora, nil esse censent, Deum nihilo tamen minus esse fateantur. At quemquam huius generis, quod cuncta concludit corporibus, Trinitatem in Deo aliquam posuisse, id vero ut credam, numquam a me impetravero, nisi forte talem sibi Deum aliquis finxerit, qualem ego nunc quidem commemorare nolo.

§. XXIII.

Parmenides naturas esse asseveravit corporis expertes: quod etiam omnes illi fecerunt,

PARMENIDEM, qui PYTHAGORAM pariter assectatus est, Deum statuisse ab hac universitate corporea plane secretum, (1) ex PLATONE constat. PLOTINVS vero auctor est, eumdem tribus divinitatem hypostasibus contineri iudicasse. (2) Aerem praeterea inter antiquiores philosophos, qui PLATONEM aetate superant, dimicationem viguisse accepimus, an res omnes fluant & mutentur perpetuo, an vero quaedam fixae sint & sta-

ge interim, quae IO. ALB. FABRICIVS scripsit *Notis ad Sextum Empiricum p.594.*

(9) *Vtrum Thales*). Qui tot veteres atomis favisse persuadere nobis studuit, vir egregius non sine veritatis specie in hunc numerum THALETEM quoque referre potuisset, de cuius discipulis ita PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. C. XVI. p. 883.* Οἱ ἀπὸ Θαλῶ καὶ Πυθαγόρου παθητὰ σώματα καὶ τμητὰ εἰς ἄπειρον, ἢ τὰς ἀτόμους ἢ τὰ ἀμερῆ ἵστασθαι, καὶ μὴ εἰς ἄπειρον εἶναι τὴν τομήν. *Thaletis & Pythagorae sectatores negant, in infinitum progredi sectionem eorum corporum, quae motibus sunt obnoxia, sed subsistere in iis, quae individua sunt & atomi vocantur.*

(10) *Nemo unus*) Non recordabatur vir doctus CICERONIS, qui *de natura Deor. Lib. I. C. XI. p. 2895.* PYTHAGORAS tradidit *Deum* visum esse *animum per naturam rerum omnem intentum & commeantem.* Qui quidem locus recentiores quosdam, & in his IACOBVM BASNAGIVM *Histoire des Iuifs. Livr. III. Cap. XX. p. 537.* adduxit, ut PYTHAGORAM eorumdem arguerent flagitiorum, quorum recte SPINOSA insimulatur. Nec in mentem ipsi veniebat THEOPHILI ANTIOCH. qui *Lib. III. ad Autolicum Cap. V. p. 290. ed. Wolfianae* PYTHAGORAM affirmasse perhibet, Deum & *φύσιν*, seu *naturam* non differre. Sed purgare studuit memoriam PYTHAGORAE THOM. REINESIVS *variar. lection. Lib. III. p. 444.* a cuius opinione non multum abit IO. FRANC. BVDDEVS *Thesibus de Atheismo Cap. I. p. 57. 58.* ut multos praetermittam alios. Multo certe probabilius est, PYTHAGORAM credidisse Deum, quam reiecisse. Sed haec alias.

(11) *Neminem praeterit*) Cum de Trinitate divina, quam CVOWORTHVS & PYTHAGORAM & PLATONEM suis inculcasse arbitratur, infra *Cap. IV.* fuse & dedita opera nobis agendum sit, quae hic afferuntur de ea, intacta dimittenda esse censui. Ipsum vero argumentum, quo PYTHAGORAE succurrit CVOWORTHVS, ne Deum forte credant aliqui corporeum ab eo cultum esse, non nimis mihi videtur esse validum: PYTHAGORAS *in Deo tres esse personas putavit. Igitur divina ipsi natura corporis expers fuit habita.* Etenim inter ipsos Christianos, qui de tribus in Deo personis minime dubitarunt, fuisse multos, ex historia sacra notum est, qui nihilo tamen minus trinum illum Deum corporeum esse ducerent. Memoria itaque doctissimum virum fefellit, quum postrema membri huius verba exararet, quibus neminem sic umquam censuisse asseverat.

(1) *Ex Platone constat*) Non dubito, quin ea hic testetur, quae PARMENIOES a PLATONE disseruisse fingitur in *Sermone* illo, quem *Parmenides* inscripsit. Reducetur infra *Cap. IV.* PARMENIDES in scenam; itaque hic de eius opinionibus sileo.

(2) *Aerem praeterea*) De tota hac lite PLATO nusquam exponit uberius & copiosius, quam in *Theaeteto p. 130. 131.* Neque alium certe indicare CVDVVORTHVS locum voluit, quam hunc.

& stabiles. Illud HERACLITVS, praeter alios, & CRATYLVS docebant, istud in primis PARMENIDES & MELISSVS, qui ἀκίνητον quamdam οὐσίαν, *naturam quamdam nullo modo mutabilem*, id est, mentem aeternam, veritates item aeternas, nec ulli mutationi subiectas esse, sentiebant. Prioris generis assectatores negabant esse aliquid, praeter ea, quae sensu percipimus: atque, hac ipsa quidem sententia duce, huc erant delati, ut res omnes aeterno quodam motu agitari ducerent: nec tamen, qui sic docebant, omnes Deum tollebant. Ab altera vero qui stabant opinione, horum nemo erat, quin res simplices & corpore carentes, ipsumque Deum profiteretur. Is nimirum, qui naturas a corpore omni secretas affirmat, Deum quoque, nisi rationi velit repugnare, asseveret, necesse est.

qui negarunt, res omnes fluere, & quasdam stabiles esse docuerunt,

Memini, me, quum supra de illis agerem, qui ex atomis philosophati sunt, sigillatim PARMENIDIS nullam mentionem facere. (3) Verum vel ex eo apertum opinor esse, omnino eum huic adscribendum esse familiae, quod praeceptum istud, quo totam contineri philosophiae huius rationem & salutem inferius demonstrabimus, acriter tutatus est: Οὐδὲν οὔτε γίνεσθαι οὔτε φθείρεσθαι τῶν ὄντων. *Nihil eorum, quae vere exsistunt, vel generari proprie, vel corrumpi.*

§. XXIV.

Ad EMPEDOCLEM quod attinet, licet ea, quae supra disputavimus, neminem dubitare sinant, ad eamdem physicorum classem eum pertinere, ad quam modo PARMENIDEM retulimus; id tamen non aeque certum & exploratum esse videtur, Deum ab eo non esse sublatum, nec res corpore vacuas & simplices e natura rerum demtas. ARISTOTELES enim nonnulla coniicit in memoriam hominis, quae hic nobis difficultates pariunt. Primum docuisse eum refert, (1) cognitionem & scientiam sensus quoddam genus esse: quod quidem dogma cum eorum coniunctum est sententia, qui, praeter corpora, nihil volunt exsistere. (2) Deinde animum tradit eum ex quatuor conflatum putasse elementis, eumdemque res corporeas cognoscere particularum, quas intra se foveat, auxilio, rebus istis corporeis similium, ignem, verbi caussa, per ignem, terram per terram ab anima percipi atque sentiri. (3) Postremo casui ab eo nimium tributum esse memorat, eo quod membra animalium dixerit temere ac fortuito formam, quam habent, nacta esse, atque certa quaedam animantia utriusque sexus primum fortuito fuisse producta, quae

Empedocles fuisse docetur nec Atheus nec ex eorum fuisse genere, qui, praeter corpora, exsistere negant aliquid.

(3) *Verum vel ex eo*) Si, quod tamen, an ita sese habeat, nescio, PARMENIDES praeceptum illud tenuit, quod hic tenuisse dicitur, haud tamen inde statim conficias, talia ipsum corpuscula & atomos, quales DEMOCRITVS & EPICVRVS, induxisse. Nam & is, qui qualitates inesse putat atomis, ita commode de generatione sentire potest.

(1) *Cognitionem & scientiam*) Si EMPEDOCLES animum ex quatuor rerum principiis coocretum esse putavit, nec aliter res extra se positas percipere, quam particularum, ex quibus consistat, beneficio, huc etiam ipsum iudicasse oportet, cognitionem & perceptionem animorum nihil esse, nisi sensum. Quoties igitur ARISTOTELES illam ipsi sententiam attribuit, id quod non uno facit in loco, toties hanc etiam ipsi opinionem exprobrat. Sed veri tamen est simillimum, hunc in primis ARISTOTELIS locum spectatum hic esse a CVDWORTHO, qui *de anima Lib. III. Cap. III. p. 45. T. II. Opp.* legitur: Καὶ οἵ γε ἀρχαῖοι τὸ φρονεῖν καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι ταὐτὸν εἶναί φασιν, ὥσπερ καὶ Ἐμπεδοκλῆς εἴρηκε.

Πρὸς παρεὸν γὰρ μῆτις ἀέξεται ἀνθρώποισι.

καὶ ἐν ἄλλοις.

- - - - - - Ὅθεν σφίσιν αἰεὶ
Καὶ τὸ φρονεῖν ἀλλοῖα παρίσταται.

Ac veteres idem esse inquiunt cognoscere ac sentire: sicut & Empedocles ait:

Ad praesens enim sapientia augetur hominibus.

Et alibi:

- - - - Vnde ipsis semper
Etiam prudentis munere fungi varia exhibet.

EMPEDOCLI HOMERVM iungit ARISTOTELES, quem eidem deditum esse vult opinioni: quo iure, nunc non inquiro. Tum haec subiicit: Πάντες γὰρ οὗτοι τὸ νοεῖν σωματικὸν, ὥσπερ καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι, ὑπολαμβάνουσι, καὶ αἰσθάνεσθαί τε καὶ φρονεῖν τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον. *Hi omnes enim existimant, intelligere esse corporeum, ut & sentire, ac quemque sim. l. simili sentire & percipere.* Patet ex his, non soli hoc vitio dare EMPEDOCLI ARISTOTELEM, sed omnibus universe antiquis naturae exploratoribus.

(2) *Deinde animum*) Hoc ARISTOTELES, productis ipsis EMPEDOCLIS versibus, in eo vituperat *de anima Lib. I. Cap. II. p. 5. T. II. Opp.* Nec alii apud eum loci desunt, quibus eiusdem meminit dogmatis.

(3) *Postremo casui*) ARISTOTELES *de partibus animalium Lib. I. Cap. I. p. 470. T. II. Opp.* Ἐμπεδοκλῆς οὐκ ὀρθῶς εἴρηκε, λέγων, ὑπάρχειν πολλὰ τοῖς ζώοις διὰ τὸ συμβῆναι οὕτως ἐν τῇ γενέσει. *Empedocles perperam docuit, pleraque in animalibus ita esse constituta, quoniam, quum gignerentur, casus ita id tulerit.* Idem *Physicor. Lib. II. Cap. IV. p. 470. Tom. I. Opp.* EMPEDOCLEM multa casui & fortunae dedisse, graviter fert, idque hoc eius versu probat:

Ὣς οὕτω συνέκυρσε θέων τότε, πολλάκι δ' ἄλλως.
Saepe alias aliter, sed tum sic forte cucurrit.

Animalium autem monstris similium, quae EMPEDOCLES ex terra primum prodiisse, ac brevi rursus interiisse sibi persuasit, variis in locis mentionem facit. Sufficiet unum adduxisse ex *Physicor. Lib. II. Cap. VIII. p. 475.* Ὅσα δὲ μὴ οὕτως, ἀπώλετο καὶ ἀπόλλυται, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς λέγει τὰ βουγενῆ καὶ ἀνδρόπρῳρα. *Quae vero non ita facta sunt, periere & pereunt, quemadmodum Empedocles periisse ait bovigena & androprora.* Adde *l. c. p. 477.*

quae fuerint βυγενῆ καὶ ἀνδρόπρωρα, *ante viri, retroque bovis forma*, paulloque post interierint. Multum certe in his esse videtur virtutis ad hanc nobis suspicionem commovendam, nihilo melius & sapientius EMPEDOCLEM, quam DEMOCRITVS, de Deo & rebus divinis sensisse.

Verum bene habet: non desunt, quibus cunctas hasce criminationes diluamus. Primam earum hoc quidem infringit, quod nonnulli alii, quibus etiam EMPEDOCLIS carmina lecta sunt, longe secus, atque ARISTOTELES, sententiam eius ceperunt, scriptumque reliquerunt, EMPEDOCLEM non in sensu, sed in ratione veritatis notam posuisse. (4) Sic certe docet EMPIRICVS: Ἄλλοι δὲ ἦσαν, οἱ λέγοντες κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα κριτήριον εἶναι τῆς ἀληθείας οὐ τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· τοῦ δὲ ὀρθοῦ λόγου τὸν μέν τινα θεῖον ὑπάρχειν, τὸν δὲ ἀνθρώπινον· ὧν τὸν μὲν θεῖον ἀνέξοιστον εἶναι, τὸν δὲ ἀνθρώπινον ἐξοιστόν. *Alii autem fuere, qui dicerent ex sententia Empedoclis, non a sensibus, sed a recta ratione iudicari veritatem. Rectam autem rationem partim esse divinam, partim humanam: ex quibus divinam quidem non posse proferri, humanam autem posse.* Ad quam confirmandam sententiam ex ipsis, quae restant adhuc, carminum EMPEDOCLIS fragmentis loci quidam proferri queunt, quorum hic unum tantummodo in medio ponemus:

Γυίων πίστιν ἔρυκε, νόει δ᾽ ᾗ δῆλον ἕκαστον.

A membrisque fidem arce: sed haec, quae clara, teneto.

Alterum accusationis caput ipsemet multum infirmat ARISTOTELES. Namque eiusdem opinionis, cuius EMPEDOCLEM, (5) PLATONEM alias etiam insimulat: Πλάτων τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν στοιχείων ποιεῖ· γινώσκεσθαι γὰρ ὁμοίῳ ὅμοιον, τὰ δὲ πράγματα ἐκ τῶν ἀρχῶν εἶναι. *Plato animam ex elementis efficit: simile enim simili cognosci ait, atque res ex principiis esse.* Quod quidem, ut suspicemur, adducit nos, nihilo meliori iure EMPEDOCLI portentum hoc, animam esse corpoream, & ex terra, igne, aqua & aëre concretam, ab ARISTOTELE attributum esse, quam quo PLATONI id adscripsit, qui communi omnium consensione prorsus liber est ab hac opinione, forte etiam liberior, quam ipse ARISTOTELES. Certe EMPEDOCLES idem, quod ante illum PYTHAGORAS docuerat, postea PLATO docuit, (6) animos in varia migrare corpora decrevit: ex quo consequitur, eum hoc quoque non inficiari potuisse, exstitisse eos ante corpora, & immortales esse. His vero

(4) *Sic certe Empiricus*) Legitur hic locus *Lib. VII. contra Mathemat.* §. *CXXII. p.* 396. Qui paullo post affertur, EMPEDOCLIS versus apud eumdem SEXTVM una cum aliis eius generis exstat *l. c.* §. *CXXV. p.* 347. Mihi vero, ut, quod res est, dicam, in his minus esse virtutis ad EMPEDOCLEM ab ARISTOTELIS accusatione liberandum videtur, atque CVDWORTHVS censet. Mittam, CHALCIDIVM idem, quod ARISTOTELES, ei attribuisse, quippe qui: *Plerique*, inquit, *sola opinati sunt esse sensilia, ut Empedocles, Comm. in Timaeum Platonis C. CCCXLVIII. p.* 405. Id vero monebo, ea, quae de modo, quo percipit animus, decrevit, extra omnem controversiam ponere, cognitionem & intelligentiam pro sensus genere ab eo esse habitam. Ita vero eum de perceptione animi reapse sensisse, uti ab ARISTOTELE sensisse dicitur, paullo post patebit. Neque SEXTI locus tantum valet apud me, ut aliam mentis eius interpretationem quaeram. Nam (I) SEXTVS hoc tantum dicit, esse quosdam, qui EMPEDOCLIS sententiam hanc fuisse dicant: alii igitur aliter sentiebant. (II) Esto vero, rem ita sese habere, atque EMPEDOCLEM sensuum testimonio parum dedisse, notam autem veritatis in ratione collocasse: nescio tamen, an hinc consequatur, cognitionem & intelligentiam visam ipsi fuisse a sensu discrepare. Si qua enim mihi vis iudicandi inest, nil impedit, ne is, qui intelligere & sentire unum idemque censet, in anima tamen vim quamdam esse positam existimet res perceptas & animo receptas diiudicandi. Exempla quis requirit? Bina dabo: alterum ex veteri memoria, ex recentiori alterum. TERTVLLIANVM id credidisse, quod ARISTOTELES EMPEDOCLEM affirmat statuisse, ex his eius apparet verbis: *Quid erit sensus, nisi eius rei, quae sentitur, intellectus? Quid erit intellectus, nisi eius rei, quae intelligitur, sensus? - - Quis mihi exhibebit sensum non intelligentem, quod sentit, aut intellectum non sentientem, quod intelligit, ut probet, alterum sine altero posse? Libro de anima Cap. XVIII. p.* 575. *Opp. ed. Venetae.* Et is ipse tamen facultatem veritatem a falsis secernendi sitam esse putavit in ratione. Num vero HOBBESIVM ignorare poterat vir magnus, quem toties refellit? Huic quid scientia & cognitio? Certe sensus. *Nulla*, inquit, *est animi conceptio, quae non fuerat ante genita in aliquo sensuum. Leviathanis P. I. Cap. I. p.* 3. Quam propter caussam & Deo derogat scientiam. Vid. omnino *Elementa de cive Cap. XV.* §. *XIV. p.* 157. 158. Idem vero ad rectam rationem confugiendum esse decernit, ubi de veritate iudicium sit instituendum. Vid. *Leviathan Cap. V. p.* 20. 21. Num itaque EMPEDOCLEM existimandum est, quoniam ita de cognitione iudicavit animi, res omnes sustulisse simplices & a corpore remotas? Non opinor. Haec enim sententia eius videtur fuisse, quam multorum ex antiquis fuisse philosophis, & in his PLATONIS, certum est: rerum quidem corporearum cognitionem non discrepare a sensu; at τῶν νοητῶν sive rerum, quae ratione tantum intelliguntur, formas & species in ipsa innatas & reconditas esse anima, ideoque ut TERTVLLIANI verbis utar *loc. cit.* mentem *per animum sine* τῷ *incorporalia intelligere.* Quamobrem nil caussae erat, cur hic pro EMPEDOCLE sibi pugnandum duceret contra ARISTOTELEM CVDWORTHVS.

(5) *Platonem insimulat*) Locus est *Lib. I. de anima C. II. p.* 5. *T. II. Opp.* Omisit hic autem voces ἐν τιμαίῳ CVDWORTHVS. In hoc enim libello ARISTOTELES indicat opinionem hanc a PLATONE propositam esse.

(6) *Animos migrare*) Μετεμψυχώσεως patronum

vero sententiis favere nemo potest, nisi idem corpore vacuas esse mentes concedere velit. Sed adsunt praeterea luculenti testes, qui animos ab ipso perennes esse habitos aiunt. (7) PLVTARCHVS primum existimasse eum perhibet: *εἶναι καὶ τοὺς μηδέπω γεγονότας καὶ τοὺς ἤδη τεθνηκότας, & illos esse, qui nondum nati sint, & eos, qui diem iam obierint.* Aliis deinde auctoribus constat, censuisse eum, mentes hic commorantes in statu esse calamitatis & miseriae, (8) *μετανάστας καὶ ξένους καὶ φυγάδας, peregrinantes, hospites & a Deo fugatas*, id quod (9) PLOTINVS memoriae prodidit, supremique Numinis lege decretum esse, ut animi peccatis infecti in terrena haecce corpora praecipites agantur, *ἁμαρτανούσαις ταῖς ψυχαῖς πεσεῖν ἐνταῦθα.* Verum nemo, (10) quam HIEROCLES, totam EMPEDOCLIS de animis philosophiam luculentius enarravit: cuius hic ipsa verba adiicere placet: Κάτεισι γὰρ καὶ ἀποπίπτει τῆς εὐδαίμονος χώρας ὁ ἄνθρωπος, ὡς Ἐμπεδοκλῆς φησιν ὁ Πυθαγόρειος.

- - - - φυγὰς θεόθεν, καὶ ἀλήτης,
Νείκεϊ μαινομένῳ πίσυνος.

Ἄνεισι δὲ, καὶ τὴν ἀρχαίαν ἕξιν ἀπολαμβάνει, εἰ φύγοι τὰ περὶ γῆν καὶ τὸν ἀτερπέα χῶρον, ὡς αὐτὸς λέγει.

Ἔνθα φόνος τε κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν,

εἰς ὃν οἱ ἐμπεσόντες, Ἄτης

- - ἀνὰ λειμῶνά τε καὶ σκότος ἠλάσκουσιν.

Ἡ δὲ ἔφεσις τοῦ φεύγοντος τὸν τῆς Ἄτης λειμῶνα πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας ἐπείγεται λειμῶνα· ὃν ἀπολιπὼν, τῇ ὁρμῇ τῆς πτερορρυήσεως εἰς γήινον ἔρχεται σῶμα, ὀλβίου αἰῶνος ἀμερθείς. *Fertur enim homo deorsum, & felici regione excidit, quum, ut Empedocles Pythagoraeus inquit,*

- - A Deo exsul, & errans
Lite furente agitur. - - -

Sed adscendit, & primum statum resumit, terrena si fugiat, & - illaetabilem locum, ut idem ait:

Vbi caedes iraque & mille alia mala sunt:

in quem qui inciderint, Atae

- - per pratum tenebrasque vagantur.

Desiderium autem fugientis Atae pratum ad veritatis pratum propere deducit; eoque relicto, pennis defluentibus in terrenum corpus venit, felici- vita privatus. Ex his cuinam, quaeso, intellectu grave est, ab EMPEDOCLE & PYTHAGORA fluxisse, quae PLATO de πτερορρυήσει deinceps docuit.

Si, praeter haec, quae iam attulimus, nihil nobis in promtu foret, satis iam exploratum esset, gravissima EMPEDOCLEM iniuria afficere, qui vel cum supremi Numinis hostibus, vel cum eo genere coniungunt hominem, quod corporibus naturam rerum absolvi iudicat, quem, quod HIEROCLES perhibet, scitis PYTHAGORAE ex toto addictum fuisse, constat. Verum adsunt, quae his adiiciamus, alia. Primo (11) CLEMENS ALEXANDRINVS in praeceptis EMPEDOCLIS hoc etiam fuisse narrat: Ἢν δὲ ὁσίως καὶ δικαίως διαβιώσωμεν, μακάριοι μὲν ἐνταῦθα, μακαριώτεροι δὲ μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν, οὐ χρόνῳ τινὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἔχοντες, ἀλλὰ ἐν αἰῶνι ἀναπαύεσθαι δυνάμενοι,

Ἀθανάτοις ἄλλοισιν ὁμέστιοι, ἔν τε τραπέζαις κ. τ. λ.

Qui

num fuisse EMPEDOCLEM, cum ex aliis veterum locis, tum ex notissimis eius versibus perspicuum est, a DIOGENE LAERTIO *Lib. VIII. Sgm. 78. p. 359.* servatis, quibus se & puerum & puellam, plantam, piscem & ovem fuisse praedicat: item ex eo, quod animalia necari vetuit. Vid. PLVTARCHVS *de solert. animal. T. II. p. 964.*

(7) *Plutarchus) Libro adversus Colotem p. 1113. T. II. Opp.*

(8) Μετανάστας) His verbis PLVTARCHVM uti video *Libro de exsilio p. 607.* postquam EMPEDOCLIS versus, quos paullo post proferam, descripserat.

(9) *Plotinus) De animae descensu in corpora Ennead. IV. Libr. VIII. C. I. p. 468.*

(10) *Quam Hierocles) In aurea Pythagorae carmina p. 186.* Dignus est, qui ad hunc locum inspiciatur, postremus HIEROCLIS editor, PETR. NEEDHAMVS, in *Notis p. 418. 419.* qui recte inter alia observavit, pro ἀμελδεὶς, quod extremum est loci huius verbum, legendum esse ἀμερθείς. Sed melius, si quid iudico, fuerat, ipsum EMPEDOCLIS carmen sistere, quod & PLOTINVS & HIEROCLES his in locis testantur, eo quod sententiam philosophi multo explicet clarius, atque ab utroque hoc factum est. Servavit versus illos PLVTARCHVS *Libro de exsilio T. II. Opp. p. 607.*

Ἔστι τι ἀνάγκης χρῆμα θεῶν ψήφισμα παλαιόν·
Εὖτέ τις ἀμπλακίῃσι φόνῳ φίλα γυῖα μιήνῃ,
Δαίμονες οἵτε μακραίωνος λελόγχασι βίοιο.
Τρίς μιν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλάλησθαι.
Τὴν καὶ ἐγὼ νῦν εἶμι φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης.

Fata iubent, stant haec decreta antiqua Deorum:
Si quid peccando longaevi daemones errant,
Quisque luit poenas, coeloque extorris ab alto,
Triginta horarum per terras millia oberrat:
Sic & ego nunc ipse vagor, divinitus exsul.

(11) *Clemens Alexandrinus) Stromatum Lib. V. p. 722.* ubi & ex carminibus EMPEDOCLIS locum affert ad probanda, quae hic dixit, CLEMENS.

Qui si caste integreque vixerimus, beati quidem hic erimus at post discessum ex hac vita longe beatiores, nec ullo tempore circumscribetur nostra haec felicitas, sed quiete fruemur sempiterna,

Cum superis Lare coniunctis mensaque per aevum &c.

Deinde & hoc, quod animadvertatur, dignum est, eum non modo mentes hominum immortales censuisse, verum etiam daemones sive genios professum esse, quorum aliqui de coelo delapsi sint, divinaeque Nemesi ab eo tempore poenas dederint gravissimas. Hi vero daemones (12) a PLVTARCHO vocantur οὐρανοπετεῖς ἐκεῖνοι τοῦ Ἐμπεδοκλέους δαίμονες, *daemones illi Empedoclis de coelo praecipites & divinae vindictae expositi.* (13) Et exstant adhuc versus EMPEDOCLIS, quibus exquisitos cruciatus horum daemonum describit. Tum id etiam huc referri debet, quod esse naturalem quamdam, nec ullo modo mutabilem iustitiam edixit, non locis & regionibus, non temporibus, non humanis denique legibus alligatam, verum omnibus omnino temporibus & locis, nec non in quavis gente aequis viribus praeditam, cui nullo modo vel addi aliquid vel derogari queat, seu per infinitum spatium & ingentem splendorem diffusam. Sic enim poetarum more, luminibus quibusdam adscitis, de hac iustitia loquitur:

(14) Ἀλλὰ τὸ μὲν πάντων νόμιμον, διά τ' εὐρυμέδοντος
Αἰθέρος ἠνεκέως τέταται, διά τ' ἀπλέτου αὐγῆς.

In homine vero, qui aeternam esse fatetur naturae legem, vix ac ne vix quidem impietatis erga Deum (15) haerere potest suspicio. Iam

(12) *A Plutarcho vocantur) De vitando aere alieno T. II. Opp. p.* 830. Ait PLVTARCHVS, eos, qui aere oppressi sint alieno, non secus discurrere & vagari solere, quam οἱ θεήλατοι καὶ οὐρανοπετεῖς ἐκεῖνοι τοῦ Ἐμπεδοκλέους δαίμονες, *genii illi Empedoclis, Deorum ira impulsi, ac coelo deturbati.* Qua occasione data, versus aliquot recitat EMPEDOCLIS, quibus daemones hosce & terra & alto vehementer iactari refert.

(13) *Et exstant adhuc)* Dedi illos versus paullo ante ex PLVTARCHO, quibus illi possunt iungi, quorum modo mentionem feci, apud eumdem PLVTARCHVM *de aere alieno vitando T. II. p.* 830. Mentio quoque fit huius de daemonibus & animis, quam EMPEDOCLES fovit, opinionis apud STOBAEVM *Eclog. phys. Lib. I. p.* 112.

(14) Ἀλλὰ τὸ μὲν) Hi versus ab ARISTOTELE recitantur *Rhetoricor. Lib. I. Cap. XIII. p.* 737. *T. III. Opp.* Latine sic vertas: *Sed hoc quidem omnibus est legitimum, & per latum aethera omnibus in partibus extensum est, perque ingentem splendorem.* Ex hoc vero loco vix ac ne vix quidem conficias, nisi aliunde constet, EMPEDOCLEM existimasse, universum genus humanum communi quodam iure constringi, quod nec tempus, nec casus, nec ulla res alia mutare queat. Quod enim manifestum est ex ARISTOTELE, hi versus non de omni iure generatim, sed de eo tantum agunt, quod EMPEDOCLES pro iure habere voluit, occidenda non esse animantia. Taceo, illustrandi & ornatus tantum caussa afferri eos a philosopho. Esse tradit ARISTOTELES ab ipsa natura perpetuam quamdam legem, nec ulla ratione mutabilem, hominibus scriptam; de qua id dici queat, quod de praecepto non necandi animantes scriptum reliquerit olim EMPEDOCLES: Καὶ ὡς Ἐμπεδοκλῆς λέγει περὶ τοῦ μὴ κτείνειν τὸ ἔμψυχον. τοῦτο γὰρ οὐ τισὶ μὲν δίκαιον, τισὶ δὲ οὐ δίκαιον. *Et ut Empedocles dicit de non interficiendo, quod animatum est: id enim non quibusdam quidem iustum est, quibusdam vero non iustum.* Tum sequuntur, qui hic a CVDVVORTHO laudantur, versus. Non ego negem, visum esse EMPEDOCLI, aeternum quoddam esse naturae ius, cui omnibus obtemperandum sit. Scio, PETRVM id GASSENDVM fecisse *Comm. ad Librum X. Diogenis Laërtii Tom. V. Opp. p.* 158. qui: *Praetereo,* inquit, *Empedoclem iusta & iniusta* νόμῳ, *lege definientem.* Sed nullum is sententiae huius auctorem nominavit. Id contendo tantum, ex his versibus difficulter id probari posse.

(15) *Haerere potest suspicio)* Reliquum est, ut videamus, an haec contra ARISTOTELEM defensio EMPEDOCLIS plus habeat roboris, atque superior. (I) Negat vir doctus, EMPEDOCLEM id docuisse, quod eum docuisse tradit ARISTOTELES, animam ex rerum omnium principiis concretam esse. Id vero in homine miror, qui, veterum quidquid nobis restat monumentorum, paene edidicerat. Hunccine praeterisse credam ipsos EMPEDOCLIS, quibus hanc opinionem profitetur, versus non apud ARISTOTELEM tantum *de anima Lib. I. Cap. II. p.* 5. *T. II. Opp.* & *Metaphys. Lib. II. Cap. IV. p.* 281. *T. IV. Opp.* sed etiam apud SEXTVM EMPIRICVM, CHALCIDIVM & alios veterum legi. Vide, quae paullo ante *ad §. XIV.* observavi. (II) Ex hoc patere putat, ARISTOTELEM temere & sine caussa hanc opinionem attribuisse EMPEDOCLI, quod PLATONEM in eadem haesisse scripsit sententia, quem tamen alienissimum ab ea esse constet. Verum qui PLATONEM tanto studio evolverat, atque CVDVVORTHVS, isne nescire poterat, eum in *Timaeo* aperte post TIMAEVM *de anima mundi p.* 506. *ed. Galei* praecipere, animam mundi, cuius nostros esse similes vult animos, *ex eodem*, seu *ex essentia divina*, & *ex diverso*, seu, ut recte SIMPLICIVS exposuit, ex omnium elementorum principiis conflatam esse, §. *XIX. p.* 242. nec obscure §. XX. p. 244. docere, inde fieri, ut animus res sub sensus cadentes cognoscat & intelligat? Non id diffitentur illi, quos nemo facile odii alicuius in PLATONEM accusaverit, SIMPLICIVS, CHALCIDIVS, & alii PLATONIS interpretes. *Plato,* inquit CHALCIDIVS in *Timaeum Platon.* §. *LI. p.* 298. *animam ex omnibus initiis conflat, ut & ipsorum initiorum, & quae initia sequuntur, & prorsus omnium rerum exsistentium scia esset, ac de omnibus iudicaret.* Quid, quaeso, flagites apertius? SIMPLICII locum idem testantem describere nolo. Attulit illum ISMAEL BVLLIALDVS in *Notis ad Ptolomaeum de principatu animae p.* 115. Ipsum quidem, quod ARISTOTELES laudat, scitum: ὅμοιον ὁμοίοις γινώσκεσθαι, non memini me apud PLATONEM legere. Sed si rem ipsam apud eum reperias, quid est, quod de vocabulis dimices? Praeterea sunt &, praeter ARISTOTELEM, alii, qui PLATONI idem attribuerunt.

Iam quid de reliquis dicemus, quibus ita memotiam EMPEOOCLIS contaminavit ARISTOTELES, ut a summa proplus absuisse videatur impietate? Certe animalia illa, casu & fortuito ex terra prodeuntia, duplicique forma sexuque praedita, DEMOCRITI magis videntur esse somnium, quam dogma EMPEDOCLIS. Neque vane fortassis coniecerit aliquis, librariorum incuria & negligentia factum esse, quod in exemplis nostris pro DEMOCRITO hodie nomen legitur EMPEDOCLIS. (16) Nec enim veterum ego philosophorum quemquam novi, qui eiusmodi quid in huius deprehenderit carminibus. Ad extremum, si recte mentem expressit EMPEDOCLIS ARISTOTELES, neque interdum scita eius adulteravit, id quod eum in PLATONIS sententiis exponendis nonnumquam fecisse notum est, fateamur id quidem, necesse est, philosophum hunc, qui legibus mechanicis in rebus tam naturalibus quam divinis interpretandis usus est, paullo plus, quam satis erat, fortunae atque casui dedisse. Cui quidem vitio semper illi, quamquam dispari gradu, nonnihil videntur fuisse dediti, qui leges motus individuaque corpuscula in explicandis naturae rationibus adhibuerunt. Interim ne ipse quidem ARISTOTELES EMPEDOCLEM perhibet rerum omnium initia & origines ad casum & fortunam ponderaque & momenta naturalia tulisse: in quam sententiam haud ita pridem philosophi quidam ingressi sunt, qui nec Deum tamen, nec mentes corporis expertes videri volunt tollere, sed hoc tantum refert, eum nonnulla hoc modo explicare conatum esse. Quin etiam disertis verbis, EMPEDOCLEM atque DEMOCRITI, qui Deum esse negant, assectatores multum inter se distare, testatur: (17) Εἰσὶ δέ τινες κ. τ. λ. Quorum quidem verborum haec est vis ac sententia: *Empedocles, dum explicat naturam & rationem corporum animalium, quaedam ad casum & fortunam legesque naturae refert. At sunt alii quidam philosophi, Leucippus nominatim & Democritus, qui & coeli huius & omnium mundi partium caussam casui & fortuitae atomorum commotioni, Deo prorsus omisso, adscribunt.* (18) EMPEDOCLIS quidem φιλία & νεῖκος, *amicitia* & *discordia*, quas ἀρχὴν esse vult δραστήριον, *caussam agentem*, principiumque omnis motus, qui orbem terrarum agitat, certa quaedam vis genitrix videtur esse, fortuita legum mechanicarum actione

erunt. In his SEXTVS est EMPIRICVS *Lib. I. contra Mathemat. Cap. XIII. §. CCCIII. p. 283.* qui postquam perantiquum hoc physicorum esse dogma dixerat, *similia similibus cognosci*, addit, videri illud descendisse a PYTHAGORA, & in PLATONIS quoque *Timaeo* exstare: Κεῖται μὲν καὶ παρὰ Πλάτωνι ἐν Τιμαίῳ· CHALCIDII, qui hoc scitum *Pythagoricum* pariter appellat *dogma in Timaeum §. L. p. 298.* SIMPLICIVM & alios idem significantes praetereo. SIMPLICIVS quidem aliter, atque ab EMPEOOCLE, hoc effatum a PLATONE intellectum esse, disputat: a cuius sententia non aversus est BVLLIALDVS *ad Ptolomaeum p. 115.* Verum facile foret, si locus id pateretur, ostendere, PYTHAGORAM & PLATONEM, & quotquot veterum horum praecepta sequuti sunt, non potuisse de animi facultatibus secus sentire, atque sensisse olim EMPEDOCLEM accepimus. (III) Credidisse observat EMPEDOCLEM, animos in nova semper migrare corpora, propter peccata in corpora haec detrusos esse, qui iuste atque pie vixerint, ad Deorum epulas post fata delatum iri, daemones item esse, eosdemque poenas delictorum, quae admiserint olim, iustitiae divinae dare, ius denique quod iam commune omnibus datum esse hominibus. Nihil ego horum in dubium revocem. Tot enim veterum testimoniis si repugnare fas sit, quid demum certum erit? At quod ex his effici putat vir doctissimus, ARISTOTELEM mentitum esse, quum scriberet, censuisse EMPEOOCLEM, animum ex rerum initiis compositum esse, id vero inficior. Non eius generis, id quod paullo post docebo, istud est dogma, ut is illa probare nequeat, cui hoc placuerit.

(16) *Nec enim veterum*) Etiam hic in purgando EMPEOOCLE modum excedit vir egregius. Si, praeter ARISTOTELEM, nemo veterum dixisset, de ortu animalium tam absurde sensisse EMPEDOCLEM, probabilitatis forte aliquid haberet suspicio eius, corrupta esse ARISTOTELIS exemplaria divinantis. Verum alii idem, quod ARISTOTELES, memoriae prodiderunt: e quibus PLVTARCHVM *adv. Colotem T. II. Opp. p. 1123.* tanto libentius nomino, quoniam is alioquin eo ipso libro non segniter EMPEDOCLIS caussam agit: &, quod omnem dubitandi caussam plane tollit, ipsi versus EMPEDOCLIS nondum interiere, quibus sententiam istam exposuit. AELIANVS *de natura animalium Lib. XVI. Cap. XXIX.* servavit, unde huc eos iuvabit referre.

Πολλὰ μὲν ἀμφιπρόσωπα καὶ ἀμφίστερνα φύεσθαι,
Βουγενῆ ἀνδρόπρωρα, τὰ δ' ἔμπαλιν ἐξανατέλλειν
Ἀνδροφυῆ, βούκρανα μεμιγμένα, τῇ μὲν ἀπ' ἀνδρῶν,
Τῇ δὲ γυναικοφυῆ σκιεροῖς ἠσκημένα γυίοις.

Multa genus duplex referunt animalia membris
Pectore vel capite aut alio, sic ut videatur
Ante viri retroque bovis forma aut vice versa.
In pecore humanae quondam vestigia formae;
Insunt & pecoris humano in corpore contra.

Ceterum hunc locum virum celeberrimum, IO. ALB. FABRICIVM, mihi indicasse, gratus profiteor.

(17) Εἰσὶ δὲ τινες) ARISTOTELES *Lib. II. Physicor. C. IV. p. 470. T. I. Opp.* EMPEOOCLEM primum significat interdum casui & fortunae nonnihil tribuere in rerum naturalium expediendis rationibus; deinde sic pergit: Εἰσὶ δέ τινες, οἳ καὶ τοὐρανοῦ τοῦδε καὶ τῶν κοσμικῶν πάντων αἰτιῶνται τὸ αὐτόματον· ἀπὸ ταὐτομάτου γὰρ γίγνεσθαι φασὶ τὴν δίνην καὶ τὴν κίνησιν. Haec verba Graeca ita interpretatus est CVDWORTHVS, ac si memoria in illis exstaret atomorum, LEVCIPPI item ac DEMOCRITI. Nihil vero horum apud ARISTOTELEM hoc quidem in loco legitur.

(18) *Empedoclis quidem*) De his rebus vide, quae infra disseruimus *ad Cap. IV. §. VI.*

ne nobilior & praestantior; nec id ipsemet alicubi ARISTOTELES diffitetur. (19) PLVTARCHVS praeterea auctor est, ex EMPEDOCLIS sententia dispositionem, quam videmus, & constitutionem naturae rerum non ex caussis provenisse corporeis virtuteque ponderum naturalium, quibus nulla ratio, sed fortuna tantum vice ducis fuerit, verum divinae sapientiae eam opus esse, quae quidem unicuique rei locum assignaverit, *ἐξ ὧν ἡ φύσις δίδωσι χώραν, ἀλλ᾽ ἣν ἡ πρὸς τὸ κοινὸν ἔργον ποθεῖ σύνταξις*, *non talem, qualem illi natura dederit, sed qualem constitutio rerum commune propter bonum exigebat.* (20) SIMPLICIVS, cui lectus est EMPEDOCLES, duplicem ab eo mundum, alterum sensibus & oculis, alterum rationi soli patentem, quorum hic illius exemplar primum atque unicum fuerit, inductum esse, perhibet. A quo non alienus est auctor, quisquis demum ille sit, (21) *libri de placitis philosophorum*, utpote qui EMPEDOCLEM commemorat *δύο ἡλίους*, *duos soles* finxisse, *τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον*, *alterum archetypon & in oculos non incurrentem, alterum sensibus & oculis expositum.*

Verum quid opus est multis verbis docere, in EMPEDOCLE nullam illarum macularum, quas ipsi ARISTOTELES affricuit, residere, nec vel Deum vel naturas corpore vacantes ab eo sublatas esse? Ipse enim in reliquiis, quae adhuc exstant, carminum suorum disertissime omnium pro se verba fecit. Principio versibus, quos subiicio, pietatis & religionis praestantiam, eorum vero, qui Deum esse nolunt, stultitiam & temeritatem nervose ac egregie exponit:

(22) Ὄλβιος, ὃς θείων πραπίδων ἐκτήσατο πλοῦτον
Δειλὸς δ᾽, ᾧ σκοτόεσσα θεῶν πέρι δόξα μέμηλεν

Felix, divinae possedit qui bona mentis:
Sed miser est, tenebrosa Deum cui opinio curae.

Deinde Deum humana forma membrisque praeditum esse negat:

(23) Οὐ μὲν γὰρ βροτέῃ κεφαλῇ κατὰ γυῖα κεκάσθαι.

Negat item, eum alia ratione corporatum esse:

(24) Οὐκ ἔστιν πελάσασθ᾽ οὐδ᾽ ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν
Ἡμετέροις, ἢ χερσὶ λαβεῖν.

Denique, qualem esse Deum putet, aperte declarat:

Ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος ἔπλετο μοῦνον
Φροντίσι κόσμον ἅπαντα καταΐσσουσα θοῇσιν.

Sed sancta tantum, nec verbis explicanda mens, quae cogitationibus celerrimis totam rerum naturam agitat.

§. XXV.

(19) *Plutarchus praeterea*) Quae paullo post laudantur, verba eius leguntur *Symposiacon Lib. I. Quaest. II. p.* 618. & a PLVTARCHO quidem versibus nonnullis EMPEOOCLIS subiiciuntur: sed difficulter inde conficias, hanc EMPEOOCLIS fuisse, quae his verbis proponitur, sententiam.

(20) *Simplicius*) *Comm. ad Aristotelis Libros Physicor. p.* 74. b. *ed. Graecae Aldinae.* Sed sapientis est, tardius ea credere, quae recentiores hi Platonici de antiquis sapientiae professoribus eorumque institutis memoriae prodiderunt. Solent enim, id quod alias forte latius docebo, iovita saepe veritate totam veterum philosophorum turbam in suas partes pertrahere.

(21) *Auctor Libri de placitis*) *Libro II. Cap. XX. p.* 900. *T. II. Opp.* Dici hic nonnulla possent de hac EMPEDOCLIS opinione, quae vehementer distat a PLATONIS de sole υἱῷ sententia, cui tamen CVOWORTHVS eam cognatam esse arbitratur. Sed vereor, ne longior iam multis esse videar. Itaque haec omitto.

(22) Ὄλβιος) Hos versus CLEMENS habet ALEXANDR. *Stromat. Lib. V. Cap. XIV. p.* 733. Recte eos hic esse redditos, neminem, qui vel mediocriter Graecas callet litteras, fugiet. At CVDWORTHVS sic eos Anglice interpretatur: *Beatus ille, qui divinae cognitionis thesauris mentem suam abunde replevit: at ille miser & infelix, cuius mens ita est excoecata & obfuscata, ut Deum esse neget.* Voluit vir eximius hac versione lectoribus persuadere, ac si versibus his EMPEDOCLES pietatem adversus Deum laudaret, & coecitatem eorum, qui Deum esse negant, exsecraretur. Sed evidens est, EMPEDOCLEM eorum, qui purgata uterentur ratione, felicitatem praedicare, & miserias illorum, qui superstitione laborarent, deplorare: quod quidem multum ab ista expositione remotum est. Nec aliter CLEMENS intellexit EMPEDOCLEM.

(23) Οὐ μὲν γὰρ) Hic versus producitur a IO. TZETZE *Chiliad. XIII. Hist. CCCCLXIV. p.* 80. & AMMONIO *Comm. in Aristotelem περὶ ἑρμηνείας fol.* 107. *ed. Aldinae.* Apud eosdem versus illos invenias, qui, nonnullis interiectis, sequuntur: Ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ κ. τ. λ.

(24) Οὐκ ἔστιν πελάσασθαι) *Nam neque ad hoc oculi valent accedere nostri. Non illum prensare manus.* Vetuit hos versus interire CLEMENS ALEX. *Stromat. Lib. V. p.* 694. Frustra igitur perspicuum est laborasse CVDWORTHVM, ut ab EMPEDOCLE depelleret, quas ARISTOTELES eum fovisse perhibet, sententias. Reliquum est, ut videamus, an eius generis sint scita haec, ut propterea in eorum numero, qui Deum esse fatentur, & animos interire negant, EMPEDOCLES haberi nequeat. Non sum nescius, dudum THEOPHILVM, *Antiochenum, Lib. III. ad Autolycum Cap. II. p.* 272. summam erga Deum impietatem exprobrasse EMPEDOCLI, cuius vestigia, sunt, qui premunt, viri longe doctissimi. Verum, expensis rebus omnibus, nec sine cura lustratis, quae nobis restant, philosophi carminibus, ab hoc discedendum esse iudicio decrevi. Aut omnia nobis repudianda sunt,

quae

§. XXV.

Iam de ANAXAGORA nonnulla proferemus in medium, quem supra docuimus philosophiam individuis utentem corpusculis depravasse. Is, quod reliqui fecerunt atomorum defensores, pariter decrevit, omnem motum in hac rerum universitate a natura quadam corporis inani & intestina virtute agendi praedita proficisci, Deumque sigillatim praecepit esse, omni corporea concretione vacuum, & ab hoc orbe seiunctum. Nam, praeter atomos, (1) ut PLATO sententiam eius expressit, visum ipsi est, esse *mentem componentem & disponentem omnia*, νοῦν τὸν διακοσμοῦντά τε καὶ πάντων αἴτιον. Hanc porro mentem, id quod (2) ARISTOTELES significat, dixit *unum esse illud in toto terrarum orbe, quod simplex sit, purum, omnisque concretionis nescium*, μόνον τῶν ὄντων ἁπλοῦν καὶ ἀμιγῆ καὶ καθαρόν. Eiusdem denique mentis beneficio & virtute confusum illud & immensum omnis generis atomorum chaos digestum, eoque modo dispositum esse docuit, ut ista, quam nunc cernimus, mundi forma & ratio efficeretur.

Anaxagoras naturas esse docuit corporis inanes.

§. XXVI.

Hactenus igitur planum fecimus, omnes, qui ante DEMOCRITVM & LEVCIPPVM individuis corpusculis hunc orbem contineri putarunt, res etiam esse credidisse secretas corpore, scientiamque rerum naturalium cum doctrina de Deo mentibusque materiae exper-

Concluditur, omnes, qui atomos ante Democritum crediderunt,

quae ad nos pervenerunt, fragmenta EMPEDOCLIS, aut vero affirmandum, censuisse hominem, esse aeternam quamdam & excellentem naturam, a corporea hac mole, quam habitamus, seiunctam, unde animi nostri hausti essent ac delibati. Non negaverim, esse in decretis eius aliqua, e quibus consectaria vehementer in Deum iniuriosa queant elici. Verum dudum est, quod arbitror, vix nobis per aequitatem licere in antiquos illos sapientes omnia illa conferre, quae nos hodie cum sententiis eorum putamus sociata esse. Hac enim si lege fas erit agere, nec veterum nec recentiorum aliquis innocens erit, qui paullo liberius, ac multitudo solet, philosophati sunt. Quemadmodum autem ista omnia, quae tam sollicite ab eo removet CVDWORTHVS, ita EMPEDOCLES tenere potuerit, ut nihilo tamen minus nec Deum nec animorum perennitatem tolleret, omnium patebit luculentissime, si certa ratione praecepta eius de rebus divinis digeram, & ordine breviter exponam. (I) Duo censuit esse EMPEDOCLES aeterna rerum principia, Deum seu naturam sapientissimam & potentissimam, & materiam. Deum an ab omni concretione liberaverit, nunc quidem inquirere nolo. (II) Materiam in minutissima divisit corpuscula, at qualitatibus contrariis, seu amicitia & inimicitia, praedita. (III) Amicitia & inimicitia effecerunt, ut quatuor primum elementa coirent, ex quibus reliqua deinceps omnia sunt condita. (IV) Nec tanta tamen erat naturae latentisque in ea virtutis potestas, ut animalia gigneret omni ex parte absoluta & perfecta. Ergo monstra primum nascebantur informia & turpissima. (V) At debiles naturae conatus adiuvit Deus: cuius potentia iusto ordine cuncta collocavit, quae antea confusa iacebant, hominibusque, plantis & animalibus formam, quam nunc habent, tribuit. (VI) Est in unoquoque animali duplex anima, sentiens altera, altera intelligens & rationis particeps. (VII) Anima sentiens seu ψυχὴ ex quatuor rerum omnium principiis concreta est, adiuncta amicitia & discordia. Quare fit, ut ea res extra hominem positas percipiat. (VIII) At anima rationis particeps ab ipso Deo in corpus hominum ablegata est peccatorum expiandorum, quae admisit, caussa. (IX), Est vero notionibus rerum divinarum, quoniam ex ipso Deo prodiit, instructa. Quapropter res rationi patentes per se intelligit & contemplatur. (X) Sentiens anima in elementa, unde profecta est, redit, dissoluto corpore. (XI) Rationis vero quae compos est, ea in varia migrat corpora, donec ab omni labe purgetur. Certus ego sum, hanc si quis normam in legendis EMPEDOCLIS versibus, & veterum de eo dictis considerandis adhibeat, eum minus in utrisque obscuritatis reperturum, ac plerique reperiunt, nec veterum semper inconstantiam in tradendis eius sententiis vituperaturum esse. Illud in primis dogma de duplici hominis animo EMPEDOCLEM sibimet ipsi optime conciliat, omnesque plane difficultates interimit, quas CVDWORTHVS hic alia ratione tam laboriose dissipare studuit. Certe secum ipso dimicare EMPEDOCLES videtur, si, quae de animis praecepit, cogitemus. Animos perspicue docuit a Deo in haec corpora esse missos, in nova semper proficisci corpora, denique ad coelestes hinc sedes & beatorum domicilia migrare. Haec nullius esse possunt, nisi hominis, qui extingui post fata negat animos. At idem animum arbitratus est ex quatuor rerum initiis concretum esse, cognitionem voluit sensus esse genus, mentem denique in sanguine posuit: quod quidem ex STOBAEO *Eclog. phys. p.* 131. CHALCIDIO *in Timaeum Platonis C. CCXXVI. p.* 356. CICERONE & aliis apertum est. Haec quem, quaeso, arguunt, nisi hominem mortales esse animos decernentem? Hinc veteres etiam auctores, qui EMPEDOCLIS de animis sententiam attigerunt, mirifice dissentiunt: his mortales ipsi visos esse animos, illis immortales, pronuntiantibus. Omnis vero haec sublata est discordia, si EMPEDOCLEM duplicem in homine & animalibus quaesivisse animam existimemus. In qua quidem sententia nihil est a veterum sapientum institutis & praeceptis alienum: quorum plurimos notissimum est νοῦν & ψυχὴν in homine distinxisse, pluresque uno nobis dedisse animos. Ipsum verisimile est PLATONEM non tres unius animi partes, quod multi pugnant, sed tres animos, natura plane diversos, attribuisse homini. Vid. GALENVS *Lib. VI. de decretis Platon. & Hippocr. C. II. T. I. Opp. f.* 523. EMPEDOCLEM igitur quis admiretur in eadem fuisse sententia, cuius sapientia finitima certe est illi, quam PLATO suis inculcavit?

(1) *Vt Plato*) Lege *Phaedonem* PLATONIS *p.* 393. *Opp.*

(2) *Aristoteles*) *Libro I. de anima Cap. II. p.* 6. *T. II. Opp.* Plures veterum locos idem de ANAXAGORA perhibentes collegit, & simul illustravit BAYLIVS *Dictionaire histor. & crit. Tom. I. v. Anaxagoras Not. D. p.* 208.

& Deu fuisse professores, & mentes corpore vacuas credidisse.

expertibus coniunxisse. De ECPHANTO, Pythagoraeo, diserte hoc (1) apud STOBAEVM memoriae proditum legitur: Ἔκφαντος ἐκ μὲν τῶν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, διοικεῖσθαι δὲ ἀπὸ προνοίας. *Ecphantus mundum quidem ex atomis esse compositum, regi autem providentia dicebat*: seu, quod idem est, physicam atomis innixam cum dogmate de Deo sociabat. Idem de ARCESILAO, nisi forte malis ARCHELAVS legere, (2) SIDONIVS APOLLINARIS testatur:

Post hos Arcesilaus divina mente paratam
Conicit hanc molem, confectam partibus illis,
Quas atomos vocat ipse leves.

Quemadmodum ECPHANTVS & ARCHELAVS corpora quidem ex atomis conflata docuerunt esse, at una tamen diserte Deum omnis concretionis corporeae nescium professi sunt, a quo motus omnis & actio primum profecta esset: ita omnes arbitror illos, qui ante DEMOCRITVM rerum naturalium caussas ab atomis arcessiverunt, nec supremo Numini reverentiam & honorem detraxisse, neque simplices animos & a materia liberos sustulisse. Corpuscula nimirum illa communia habuerunt cum DEMOCRITO, non item impietatem adversus Deum & religionis despicientiam. Principes vero ad Deum de medio tollendum DEMOCRITVS & LEVCIPPVS atomis istis (3) abusi sunt. §. XXVII.

(1) *Apud Stobaeum*) *Eclog. phys. Lib. I. Cap. XXV. p.* 48.

(2) *Sidonius Apollinaris*) *Carm. XV. in Epithalamio Polemi & Araneolae v.* 94. *p.* 152. *ed. Savaronis.* Pro *Arcesilaus* hoc in loco legendum esse *Archelaus*, GASSENDVS iam monuerat *Physic. Sect. I. Lib. III. Cap. V. p.* 257. *T. I. Opp.* Neque aliam locum hic habere lectionem posse, satis ea, quae sequuntur, declarant:

- - - Socratica post hunc
Secta micat.

ARCESILAVS enim diu vixit post SOCRATEM: at ARCHELAVS SOCRATIS fuisse praeceptor dicitur. Haec si reputasset PETR. BAYLIVS, non accusasset SIDONIVM manifesti erroris in temporum rationes hic admissi, *Dictionaire Tom. I. voce Archelaus Not. O. p.* 286. Solent interdum in Latinis versionibus auctorum Graecorum haec duo nomina *Archelaus* & *Arcesilaus* permutari.

(3) *Abusi sunt*) Quae hic copiose & erudite a doctissimo viro disputata sunt, ut fuisse in antiquis sapientibus doceret, qui naturas esse crediderunt simplices & a corpore prorsus remotas, multis modis & augeri & in disquisitionem vocari possent. Sed paucis contentus ero observationibus, quae viam aliis aperient haec diligentius commentandi. (I) Omni caret dubio, non paucos veterum vocabulis νοῦς & ἀσώματος usos esse, Deoque non minus, quam animis hominum simplicitatem aliquam attribuisse. Habeo, quos CVDWORTHI auctoritatibus addam, insignes veterum locos in promtu. OCELLVS LVCANVS, antiquissimus auctor, περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως *Cap. II. p.* 519. *ed. Galei*: Αἱ δὲ δυνάμεις, inquit, οὔτε φθείρονται, οὔτε γίνονται· λόγοι γὰρ ἈΣΩΜΑΤΟΙ τυγχάνουσι τούτων. *Facultates vero nec oriuntur, neque occidunt: siquidem ipsarum rationes corporis sunt expertes.* LVCIANVS, controversias itidem philosophorum, alios ait corpore Deum donare, alios omni eumdem corpore & forma exuere: Ἔτι δὲ οἱ μὲν ἈΣΩΜΑΤΟΝ καὶ ἄμορφον ἡγοῦντο εἶναι τὸ θεῖον, οἱ δὲ ὡς περὶ σώματος αὐτοῦ διενοοῦντο, in *Icaro-Menippo T. II. Opp. p.* 192. De anima CATO apud CICERONEM *de senectute*: *Sic mihi*, inquit, *persuasi, cum simplex animi sit natura, neque in se habeat quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi*, *Cap. XXI. p.* 3754. *T. X. Opp.* (II) Sed ut omittam, multos, qui de rebus soli rationi & ingenio apertis loquuntur, notiones seu species rerum, quas *ideas* PLATO vocat, intelligere, non autem certas naturas per se constantes, vehementer videtur esse dubium, an illud, quod veteres ἀσώματον & corporis expers dixerunt, tale esse voluerint, quale id est, quod nos *spirituale* & *spiritum* appellamus. Multa certe suadere videntur, illud ipsum, quod materiae putarunt expers esse, visum ipsis esse particulis, licet subtilissimis, constare: nec ignotum illis esse potest, qui veterum sententias cum cura quadam scrutati sunt, duplex illis materiae genus fuisse, alterum dissipabile, alterum mutationis nescium: quorum tamen illud tantum ὕλην proprie & materiam nominarunt. Doctissimus quidem CVDWORTHVS eos censet, qui negarunt, animos interire, concretionem quoque omnem ab illis removere prorsus debuisse. Verum etiamsi nos hodie sic ratiocinemur: Quodcumque partes habet, id etiam dissolvatur ac intereat, necesse est; aliter tamen antiquos esse argumentatos, nec, quae partes habent, omnia, dividi etiam & interire posse iudicasse, multis eorum dictis exploratum est. Est id non paucis in more positum, ut vocabulis veterum easdem notiones subiectas fuisse credant, quas nos iisdem hodie nominibus subiicimus, neque dubitent, antiquos sapientiae professores iisdem usos esse in ratiocinando legibus & principiis, quibus nos utimur: qua re fit, ut veteres nobis plane refingant philosophos, neque tales nobis eos sistant, quales fuerunt re vera, sed quales fuissent, si in nostris educati fuissent scholis. (III) Verum haec ne quis temere ac sine ratione dici queratur, afferam CICERONIS locum, quo PLATONIS & ARISTOTELIS de natura sententiam aperte exponit: *De natura autem ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens, altera autem, quasi huic se praebens, ea, quae efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim esse censebant; in eo autem, quod efficeretur, materiam quamdam;* IN VTROQVE TAMEN VTRVMQVE: *neque enim materiam ipsam cohaerere potuisse, si nulla vi contineretur,* NEQVE VIM SINE ALIQVA MATERIA. NIHIL EST ENIM, QVOD NON ALICVBI ESSE COGATVR, *Academ. Quaest. Lib. I. Cap. VI. p.* 2231. *T. VIII. Opp.* Vides, veteres philosophos caussis rerum omnium efficientibus materiam attribuisse, nullamque vim censuisse sine corpore esse posse. Rationem sententiae huius hanc suppeditat CICERO: Quodcumque est & exsistit, id in loco quodam sit, oportet. At nihil in loco esse potest, nisi corporeum. Igitur, si sunt caussae efficientes, corporeae sint, necesse est: Haec vis est verborum CICERONIS: *Nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur.* Hoccine est perspicue negare, non esse tales naturas, quae certis concludi locis nequeant. Addo alium eiusdem locum, ex quo patet, id, quod *simplex* veteres nominant, multum

§. XXVII.

Philosophia corpuscularis & Theologia non modo non pugnant inter se, verum etiam naturali quodam vinculo coniunctae sunt. 14 primum probatur ex origine philosophiae atomicae, quae generatim exponitur.

(1) Verum video, tam alte intra multorum animos hanc sese opinionem abdidisse, fieri nullo modo posse, ut Deum credant, qui ex atomis philosophantur, ut vix inde queat evelli. Igitur, ne quis sibi amplius persuadeat, atomorum qui custodiam sibi arrogant, nec Dei amicos, nec mentium a corpore secretarum tutores esse posse, paullo plus in hoc negotio expediendo laboris collocabo, nec id tantum probabo, nullam esse inter religionem & id physicae genus, quod corpuscula adsciscit, pugnam, verum etiam e contrario demonstratum dabo, magnam ac paene naturalem utriusque disciplinae cognationem & necessitudinem esse.

Principio itaque totum hoc philosophandi genus ex considerata rerum contemplatione & ratiocinatione natum esse arbitror. Ratio nimirum interiori virtute sua nixa, opiniones illas, quae a sensuum proficiscuntur testimonio, primum in dubium revocasse, ad extremum prorsus eas superasse ac sprevisse videtur. Rem ita gestam esse suspicor. Veteres, dum animorum suorum altius scrutantur notiones, sentiunt, duas sese res, tamquam generalia rerum omnium totiusque universitatis principia, distincte & aperte comprehendere posse, materiam nimirum, motu & agendi facultate destitutam, & virtutem quamdam agentem & efficientem. Ad hanc porro virtutem duo vident esse referenda, cogitationem potentiamque materiam concitandi: intelligunt etiam, potentiae huius consciam esse posse virtutem istam effectricem; sed nec tamen obstare aliquid, quo minus

multum differre ab eo; quod nos ita dicimus, aut quod partibus carens & *spirituale* nuncupamus: *Tenemusne, quid animus sit? tresue partes habeat, ut Platoni placuit; - - an SIMPLEX unusque sit? si SIMPLEX, utrum sit ignis, an anima, an sanguis? Academ. Quaest. Lib. IV. Cap. XXXIX. p. 2321. Tom. VIII. Opp.* Animusne igitur SIMPLEX esse potest, & nihilo tamen minus *aut ignis aut sanguis*, quae particulis nemo negat constare? Ita certe hoc in loco CICERO; qui SIMPLEX id vocat, quod ex unius generis & naturae partibus compositum est. Iuvat tertium adiungere dictum, quod rem plane conficit. Sumtum id est ex eo loco, quo ex instituto vituperat illos CICERO, qui negarent, intelligere sese posse, quid esset animus corpore vacans. *Nequeunt*, inquit, *qualis animus sit vacans corpore, intelligere & cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore*, QVAE CONFORMATIO, QVAE MAGNITVDO, QVI LOCVS, *Tusculan. Disp. Lib. I. Cap. XXII. p. 2594. Tom. VIII. Opp.* Hic CICERO eos reprehendit, qui animam negent corpore vacare; & nihilo tamen minus animo *conformationem, magnitudinem & locum* tribuit, quae corporis & rerum concretarum affectiones sunt. Quid igitur apertius, quam hoc, qui Deum & animos simplices & corpore vacantes ea antiquis dicunt, eos non ideo statim partes tullere animorum, aut omni omnino materia Deum & mentes privare, sed eis formam quamdam, locum & magnitudinem relinquere? Ea ipso PLATONE, ex ARISTOTELE, ex recentioribus Platonicis, quod modo dixi, latius confirmare possem: sed locus repugnat, & brevitatem imperat. Quam propter caussam Latinis etiam & elegantibus CICERONIS verbis, quam Graecis, uti malui, quibus Latina versio fuisset addenda. Quamquam quid vetat, quo minus omnes, quibus haec dura videbuntur, tribus verbis animum Platonicum ea partibus constantem cogitare, & CHALCIDIVM in Timaeum Platonis C. CXXXVI. p. 331. legere iubeam? Addi velim, quae ea ARISTOTELE infra observavimus ad *Cap. IV. §. XXIV. Not.* 19. nec unum hunc eiusdem philosophi locum ex *Lib. I. de anima Cap. II. p. 7. T. II. Opp.* ὁρίζονται δὲ πάντες τὴν ψυχὴν τρισίν, κινήσει, αἰσθήσει, ΤΩ ΑΣΩΜΑΤΩ *omnes tribus animam constare praecipiunt, motu, sensu & corporis vacuitate.* Omnes hic Stagirita inquit philosophos animam decernere corpora carere. Ex *hoc ipso* tamen *capite*, quo varias philosophorum de anima sententias refert, ab aliis eam pro igne, ab aliis pro aëre, ab aliis pro numero, ab aliis pro natura ex omnibus elementis composita haberi, narrat. Quae quidem duo numquam coniungas, nisi ἀσώματον apud veteres longe aliud aliquid fuisse decernas, atque id, quod nobis ita dicitur. Pluribus id ex his *de anima* libris, confirmari posset, si locus ferret. Interim non haec ita velim interpretetur aliquis, ac si neminem veterum existimem in istam notionem incidisse, quae nobis hodie versatur ob oculos, vocabula *mens, spiritus, simplex*, & similia adhibentibus. Facile mihi persuadeo, non ita omnes veteres sanae rationi fuisse inimicos, ut mentes immortales sibi fingerent, nec tamen forma & magnitudine carentes. Sed hoc mihi tantum volo, cavendum esse illis, qui veterum scripta legunt, & in illis vocabula νοῦς, ἀσώματον, simplex, corpore vacans, ἁπλοῦν, καθαρὸν offendunt, ne statim sub his nominibus eamdem latere potestatem censeant, quam nos illis nominibus subiicimus, quando ea ad Deum, animos resque divinas referimus.

(1) *Verum video*) Ista nimirum, qua CVDWORTHVS vivebat, aetate inter studiosos magnae Brittanniae viros multi verebantur, ne, qui tum ad corpuscula & atomos referre studebant omnia, ipsa religionis fundamenta convellerent. In qua eos sententia HOBBESII exemplum non leviter confirmabat, qui atomis ad stabiliendam abuti videbatur impietatem. Testes de multis binos dabimus ex aevo illo, in quorum neutrum caeteroquin superstitionis aut aegrotationis animi ulla cadit suspicio. Alter est GVIL. HARVEIVS, qui *Libro de generatione animal. Exerc. X. p. 56.* eos, *qui ex atomis omnia componant, divinum illud efficiens & Naturae Numen non agnoscere, sed divino architecto honorem derogare*, scriptum reliquit: alter MERICVS CASAVBONVS, qui in *Notis ad Diogenem Laertium T. I. p. 512.* inter alia, quae in atomos non sine stomacho disputat: *Stent*, inquit, *per me licet, aut cadant atomi. - - - At Epicuraeorum tum veterum tum recentiorum (qui nimis multi) sententiam ridiculam, insanam, impiam - - quis ferat, cui pietatis aliquis sensus aut sanioris vel mica iudicii?* Quare, quid commoverit CVDWORTHVM, perspicuum est, ut hic in purgandis & defendendis illis, qui atomis naturam rerum complectebantur, tam sedulus & sollicitus esset.

 (2) *Audia-*

nus eiusdem nescis fit. Potentiam hanc & cogitationem uno vocabulo *vitam* licet appellare. His cognitis, ad duo initia omnes omnino res sibi esse revocandas concludunt, ad materiam nimirum sive corpus & ad vitam sive virtutem efficiendi. Illam quidem vulgo veteres vocant τὸ πάσχον, *id, quod sustinet & recipit*, hoc vero τὸ ποιοῦν, *principium agens*, sive τὸ ὅθεν ἡ κίνησις, *illud, unde motus oritur.* (2) Audiamus CICERONEM, veterum sapientiam verbis suis edisserentem. *In rerum*, inquit, *natura duo quaerenda sunt: unum, quae materia sit, ex qua quaeque res efficiatur; alterum, quae res sit, quae quidque efficiat.* Nec aliter (3) SENECA: *Esse debet*, inquit, *aliquid, unde fiat, deinde, a quo fiat: hoc est caussa, illud materia.* De rebus dicta haec corporeis earumque differentiis debent accipi, quippe quae produci nullo modo queant, nisi praesto sint vis efficiens & materia. Idem (4) ARISTOTELES perhibet: δύο τῆς αἰτίας μιᾶς μὲν, ὅθεν τὴν ἀρχὴν εἶναί φαμεν τῆς κινήσεως, μιᾶς δὲ τῆς ὕλης. *Altera caussa est illa, unde initium motus profectum esse dicimus; altera vero est materia.* Quamquam in his verbis philosophus materiam quoque caussam vocat; quod nomen ceteri virtuti efficienti & agenti unice proprium esse volunt. Postremo (5) auctor *Libri de placitis philosophorum* ita de hac loquitur sententia, ac si omnes omnino veteres ei fuissent dediti: Ἀδύνατον ἀρχὴν μίαν τὴν ὕλην τῶν ὄντων, ἐξ ἧς τὰ πάντα ὑποστῆναι, ἀλλὰ καὶ τὸ ποιοῦν αἴτιον χρὴ ὑποτιθέναι. οἷον οὐκ ἄργυρος ἀρκεῖ πρὸς τὸ ἔκπωμα γενέσθαι, ἂν μὴ ᾖ τὸ ποιοῦν ᾖ, τουτέστιν ὁ ἀργυροκόπος, ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ, καὶ τοῦ ξύλου, καὶ τῆς ἄλλης ὕλης. *Fieri nullo modo potest, ut sola materia principium sit omnium rerum, ex eaque omnia, quae fiunt, nascantur. Decet enim efficientem quoque caussam constituere. Non sufficit nimirum argentum, ut poculum fiat, nisi faber etiam accedat argentarius, qui conficiat illud. Idem de aere, ligno & alia quavis intellige materia.*

Κινοῦν δραστήριον καὶ παθητόν. Philo.

Huc quum meditando veteres pervenissent, ut intelligerent, fieri non posse aliter, quin bina haec, quae modo diximus, rerum essent principia, altius etiam adscendebant animo, & duo haec toto esse disiuncta genere, nec ulla ratione confundi posse inter se, statue-

(2) *Audiamus Ciceronem*) *De finibus bonor. & malorum Lib. I. Cap. VI. p. 2346. T. VIII. Opp.* ubi tamen non legitur: *quae res sit*, sed: *quae vis sit.* Eadem plane aliis in locis, & luculentius etiam, quam hoc in loco, inculcat CICERO. Vid. *Quaest. Academ. Lib. I. Cap. II. p. 2221.* ubi: *Nostra*, inquit, *tu physica nosti, quae contineantur ex effectione & ex materia ea, quam fingit & format effectio.* Adde *Cap. VI. p. 2231.* qui locus ceteros perspicuitate fere vincit. Non tam suam vero CICERO sententiam his in locis exponit, quam veterum sapientum: quod quidem non parum dictis eius auctoritatis conciliat.

(3) *Seneca*) Dignus est, qui totus hic legatur, SENECAE locus, cuius partem tantum CVDWORTHVS affert. *Dicunt*, inquit, *Stoici nostri, duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiant, caussam & materiam. Materia iacet iners, res ad omnia parata, cessatura, si nemo moveat. Caussa autem, id est, ratio, materiam format &, quocumque vult, versat, ex illa varia opera producit. Esse debet ergo*, & quae hic sequuntur, *Epistola LXV. T. II. Opp. p. 160.*

(4) *Aristoteles perhibet*) Lege *Physicor. Lib. II. C. III. p. 463. T. I. Opp.* Quamquam saepius, nec uno in loco id ipsum ARISTOTELES praecipit, veteres etiam obiurgat philosophos, qui de materia tantum, neglecta efficiente caussa, disseruerint. Vid. *Lib. I. Metaphys. C. III. p. 264. T. IV. Opp.*

(5) *Auctor libri*) *Lib. I. Cap. III. p. 876. T. I. Opp.* Sed non video, hanc sententiam ita ab auctore huius libri proponi, ac si omnes antiqui scriptores eam approbassent. E contrario ANAXIMENEM aliter sensisse hoc in loco observat, eumdemque verbis illis refellit, quae hic descripta sunt. Quod reliquum est, omnibus his, quos laudat, auctoribus multo antiquiorem excitare potuisset CVDWORTHVS sententiae huius patronum, OCELLVM LVCANVM, insignem Pythagoraeum, qui *Cap. II. Libri περὶ παντὸς φύσεως p. 515.* his verbis exorditur: Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ παντὶ τὸ μὲν τοι γένεσις, τὸ δὲ αἰτία γενέσεως· καὶ γένεσις μὲν, ὅπου μεταβολὴ καὶ ἔκβασις τῶν ὑποκειμένων, αἰτία δὲ γενέσεως, ὅπου ταυτότης τοῦ ὑποκειμένου· φανερὸν, ὅτι περὶ μὲν τὴν αἰτίαν τῆς γενέσεως τὸ ποιοῦν καὶ τὸ κινοῦν ἐστι, περὶ δὲ τὸ δεχόμενον τὴν γένεσιν τό τε πάσχον καὶ τὸ κινούμενον. *Verum quum in universo duae exsistant res, quarum altera generatio, altera generationis habetur caussa: ac generatio quidem ea esse videatur, in qua res ipsae mutantur, & id, quod sunt, esse desinunt; generationis vero caussa, ubi subiecta res eadem servatur & permanet: hanc sane efficiendi & movendi, illam vero accipiendi & patiendi vim habere, perspicuum est.* Quamquam quid necesse est, testimoniis & auctoritatibus opinionis antiquitatem declarare, qua in veterum scriptis, qui DEMOCRITI & EPICVRI rationes improbarunt, nihil magis tritum ac vulgare est? Hoc multo crediderim scitu esse utilius, non omnes, qui de virtute efficiente loquuti sunt, veteres naturam quamdam sibi relictam, aut vim ratione & intelligentia praeditam indicare voluisse, multo minus Deum aut fictricem quamdam naturam, Dei obedientem imperio, istis vocabulis designasse. CVDWORTHVS id sibi persuasisse videtur. Sed vel CICERONIS ille locus, quem ad §. *praecedentem ex Academicis Quaest. Lib. I. Cap. VI. p. 2231.* laudavimus, multo aliter de caussa sua efficiente declarat sensisse veteres, atque nos de Deo naturisque via & ratione progredientibus cogitare solemus. Certum est, vim nescio quam, intra viscera materiae abditam, & vinculo cum ea necessario coniunctam, neque libere aliquid suscipientem, sed fati alligatam arbitrio, multos sibi finxisse priscorum, ad eamque rerum omnium ortus & caussas retulisse. Quod quantopere distet ab illis, quae nos de caussis rerum efficientibus disserimus, per se liquet. Vis illa gignendi, quam toties magnificis verbis ARISTOTELES praedicat, quam ab antiquioribus sapientiae professoribus parcius laudatam esse, tam graviter & moleste fert, obscurissima est, si cuncta circumspicias, facultas, quam siderum existimasse videtur vir-

ftruebant. Etenim naturales utriusque proprietates, ipsamque rationem prorsus esse distinctam & diversam, non ignorare poterant. Soli olim Stoici id a se potuerunt impetrare, ut, quas in animis consignatas habebant, notionibus vim afferrent, atque duo ista contraria principia parum scite ac ingeniose in unum cogere corpus conniterentur. Quocirca, quemadmodum unum horum initiorum, materia nimirum extensa & agendi virtute carens, ab omnibus pro re per se subsistente habita, vulgoque *corpus* appellata est: ita facile huc delabebantur, ut alterum, quod sine controversia praestantius est & nobilius, quoniam materiae imperat, eamque fingit & ordinat, eodem loco & numero collocarent, remque ducerent esse, suis viribus constantem atque ab omni corporea concretione omnino liberam. Quidquid ceterum eniterentur ingenio, haud tamen alias animo naturas consequi poterant, praeter haec duo, materiam extensam & facultate agendi vacuam, sive res corporeas, & interiorem agendi virtutem sive vitam, quae rerum corpore carentium naturam in primis continet, nec modo cogitationem, verum etiam corpora concitandi virtutem adiunctam habet.

Materiam deinceps sive alterum illud rerum principium, quod corpore constat, accurate considerantibus, praeter magnitudinem, figuram, situm, motum & quietem, quae varii extensae materiae modi sunt, haud sese in eo offerebat aliquid. Quapropter sic apud animum constituebant, his unice proprietatibus omnia absolvi corpora, atque variam simplicium istorum elementorum compositionem & coniunctionem unicam esse omnium, quae illis accidunt, caussam, aut naturalibus omnia corpora momentis ac ponderibus administrari. Quo quum ventum esset ingenio, hoc quidem oportebat consequi, ut, quae alioquin inesse videntur corporibus, non vere extra nos exsistere, sed visa esse tantum, decernerent, quae diversa particularum constructio in sensibus nostris crearet. Equidem hac nihil conclusione facilius arbitror: idque vel ex eo intelligitur, quod ipsi illi philosophi, in quibus mediocris tantum physicae atomis fretae cognitio fuit, ad eam cogitando delati sunt. (6) PLOTINVS exempli caussa, quum de nota veritatis virtuteque rationis humanae exponit, sic loquitur: Καὶ τὰ ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως, ἃ δὴ δοκεῖ πίστιν ἔχειν ἐναργεστάτην, ἀπιστεῖται, μή ποτε οὐκ ἐν τοῖς ὑποκειμένοις, ἀλλὰ ἐν τοῖς πάθεσιν ἔχῃ τὴν δοκοῦσαν ὑπόστασιν, καὶ νοῦ δεῖ ἢ διανοίας τῶν κρινόντων. *Quamvis illa, quae in sensus incurrunt, fidem minime dubiam habere videantur; tamen dubitari solet de illis, ne forte* (qualitates eorum) *non tam in ipsis rebus sint, quam in perpessionibus nostris apparentem naturam habeant. Hic certe mentis aut cogitationis iudicium requiritur*, (quoniam sensuum testimonium ad hanc dirimendam litem non sufficit.) Sed antiquiores physici confidentissime hac de re praecipiebant: (7) οὐ τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ μέλι τῷ γλυκάζεσθαί με, καὶ τὸ ἀψίνθιον τῷ πικράζεσθαι, *ipsam mellis naturam non esse illud, quod gustamus, nec apsinthium idem esse, atque illud, quod amarum mihi videtur*; διαφέρειν δὲ τὸ πάθος τοῦ ἐκτὸς ὑποκειμένου καὶ τὰς αἰσθήσεις τὰ μὲν ἐκτὸς ὑποκείμενα οὐ καταλαμβάνειν, μόνα δὲ εἰ ἄρα τὰ ἑαυτῶν πάθη, *sed sensationem differre ab rei illius, quae extra nos posita est, absoluta natura: sensus enim non ipsas res extra nos comprehendere, sed suas tantum affectiones ab illis ortas.*

Itaque hanc ego veterum sententiam fuisse arbitror: in corporibus, si demas magnitudinem, figuram, situm atque motum, nihil esse praeterea: horum autem elementorum diversam constructionem ac temperationem efficere, ut gustus noster sensu eius, quod dulce vocamus & amarum, visus variorum colorum adspectu, reliqui sensus aliis afficiantur imaginibus: quicquid propterea corporum in hac universitate est, eius naturam ex binis explicari posse rebus: quorum alterum quidem extra nos in solis sit corporibus, varia nempe particularum ad leges motus coagmentatio: alterum vero in nobis unice resideat, multifaria nempe simulacra & affectiones, quae pro diversa corpusculorum structura & dispositione in nostris exoriuntur sensibus. Atqui haec simulacra sensuumque affectiones non ipsorum corporum sunt modi extra nos positorum, verum naturae illius, quae in nobis cogitat, agit, corporeque vacat, variae concitationes. Difficulter scilicet explicet aliquis, quemadmodum fieri possit, ut perceptiones calidi, frigidi, rubri, candidi, aliaeque huius generis, modi sint corporum. Verum fac tibi persuadeas,

virtutem in materia excitasse. Quid multis? Si ex nostris notionibus antiquos auctores, ARISTOTELEM in primis, interpreteris, nihil illis interdum gravius, nihil sapientius, nihil constantius. At si vocabulorum potestates ex ipso explanes ARISTOTELE, si, quid ille *corpore secretum*, quid *partibus carens*, quid *efficientem caussam*, quid *naturam* nominaverit, exquiras, si universam denique disciplinae compositionem attentius consideres, habebis, cur sententiam mutes, & multum infra veros sapientes hominem colloces.

(6) *Plotinus*) *Libro, quod intelligibilia non sint extra intellectum, Ennead. V. Lib. V. Cap. I. p.* 520.

(7) *Οὐ τὸ αὐτὸ*) Haec cuiusnam auctoris Graeci verba sint, nulli licet pepercerim diligentiae, investigare mihi haud licuit. Apud PLOTINVM certe non exstant; nec apud ARISTOTELEM *Libris de anima* & *de sensu ac sensili*, quibus hoc argumentum dedita opera persequitur; nec apud PLATONEM illis locis, quibus in primis de sensibus agit, ut in *Theaeteto* & *Timaeo*.

suadeas, cogitationis & interioris cuiusdam sensus, qui externis rerum formis responde-at, haec omnia modos esse, nec habebis, quod aegre possis animo comprehendere.

Sic ergo rationem concludimus: Quidquid vel in nobis vel in universo est terrarum orbe, id vel ad alterum eorum, quae diximus, initiorum revocari debet, materiam nimirum brutam & solidam, & virtutem efficientem, ad res corporeas & corpore vacuas, ad leges motus naturales, & ad vim vitalem, vel etiam ex utroque conflatum & compositum existimari.

§. XXVIII.

Enucleatius de ortu philosophiae corpuscularis differitur, quae docetur ex isto rationis principio: Ex nihilo nihil fit aut in nihilum abit, profecta esse.

Haec, quae de ortu physicae illius generatim diximus, quae corpusculis utitur, abunde, ut opinor, iam declarant, doctrinam de mentibus corpore secretis una cum ea natam esse. Sed quae iam disputabimus, rem extra omnem plane collocabunt controversiam. Id nimirum planum facere conabimur, ad huius philosophiae compositionem plus ceteris omnibus celebre illud rationis praeceptum, quod toties totiesque inculcant veteres contulisse:

(1) *De Nihilo Nihil, in Nihilum nil posse reverti.*

Fateor, DEMOCRITVM, EPICVRVM & LVCRETIVM hanc rationis normam, praeter consilium eorum, qui principes ex atomis philosophati sunt, adhibuisse, eoque sic abusos esse, ut plane ex nihilo nihil fingi ac construi posse suis persuaderent.

(2) *Nullam rem e Nihilo gigni divinitus umquam.*

In qua quum essent sententia, consentaneum erat, ut Deum quoque tollerent. Attamen si quis eo sensu decretum hoc intelligat, quo a vetustissimis acceptum est sapientiae professoribus, non modo rationi omnino conveniens est, verum etiam totius disciplinae illius fundamentum, cuius res hic agitur, quae repudiatis formis rerum ac qualitatibus, ad motus leges omnia, quae corporibus eveniunt, revocat. (3) Veteres nimirum hanc scito huic potestatem subiiciebant: Nihil sua virtute ex nihilo prodire ac in nihilum reverti posse, seu, quod idem est, ordinariis naturae legibus, nisi Deus extra ordinem accedat, fieri nullo modo posse, ut ex nihilo aliquid oriatur, aut ad nihilum revertatur.

Quae quum ita sint, non est, cur temere ac sine ratione (4) LAERTIVM egisse suspicemur, quum in *vita Democriti* hoc nominatim inter eius referret dogmata: μηδὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι, μηδὲ εἰς τὸ μὴ ὂν φθείρεσθαι, *nihil ex eo, quod nusquam est, nasci, nihilque ita perire, ut nihilum fiat.* Namque hoc principio cum tota eius de Deo, quem impius homo sustulit, sententia, tum ipsum illud physices genus, quod unice amabat, continetur. (5) EPICVRVS in *Epistola ad Herodotum* ab hoc initio universam philosophiam suam aperte repetit: Πρῶτον μὲν ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, καὶ οὐδὲν φθείρεται εἰς τὸ μὴ ὄν· εἰ μὲν γὰρ ἐγίνετο τὸ ἐκφαινόμενον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, πᾶν ἐκ παντὸς ἐγίνετ' ἄν, σπερμάτων γε οὐδὲν προσδεόμενον· καὶ εἰ ἐφθείρετο δὲ τὸ ἀφανιζόμενον εἰς τὸ μὴ ὄν, πάντα ἂν ἀπολώλει τὰ πράγματα, οὐκ ὄντων τῶν εἰς ἃ διελύετο. *Primum quidem tenendum est, nihil fieri ex eo, quod non est, nihilque interire in id, quod non est. Nam si id, quod nascitur, ex eo fieret, quod non est, omne ex omni fieri posset, nec opus esset seminibus. Et si, quod occidit, interiret in id, quod non est, omnia iam dudum interiissent, quum ea non essent, in quae dissolvebantur.* Nec aliunde LVCRETIVS primordia ducit sapientiae suae: qui quidem haec rationis praecepta, quae EPICVRVS breviter indicat, multo persequutus est enucleatius ac copiosius. Principio, *nihil posse fieri ex nihilo*, id hac ratione probat:

(6) *Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus*
Omne genus nasci posset: nil semine egeret:
E mare primum homines, & terra posset oriri
Squamigerum genus &c.

Nec

(1) *De Nihilo)* Hic Persii versus est *Satyr. III. v.* 84.

(2) *Nullam rem)* LVCRETIO debetur hic versus *Lib. I. de rerum natura v.* 151. *p.* 54.

(3) *Veteres nimirum)* Ita si veteres celebre hoc rationis decretum intellexerunt, sensus eius idem foret, qui notissimi huius praecepti: *Nihil fit sine caussa.* Vellem vero, quosdam nobis laudasset veterum vir eximius, qui hoc scitum ita essent interpretati. Quid enim diffitear? Mihi, qui hoc modo illud intelligeret unice, nec latius patere vellet, nemo unus inter antiquos occurrit.

(4) *Laërtium in Vita Democriti)* *Lib. IX. Segm.* 44. *p.* 572.

(5) *In Epistola ad Herodotum)* Apud DIOGENEM LAERT. *Libro X. Segm.* 38. 39. *p.* 619. In his autem verbis de suo nonnulla sub initium addidit CVDVVORTHVS eam, credo, ob caussam, quo vis sententiae pateret luculentius. Nec enim haec verba: Καὶ οὐδὲν φθείρεται εἰς τὸ μὴ ὄν, item illa: Εἰ μὲν γὰρ ἐγίνετο τὸ ἐκφαινόμενον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, apud LAERTIVM exstant, qui praecise & breviter hic loquitur, sed interiecta sunt a CVDVVORTHO perspicuitatis, uti dixi, caussa.

(6) *Nam si de nihilo)* LVCRETIVS *Lib. I. v.* 160. *s. p.* 55. *Versu tertio* pro *& terra* legi omnino debet *e terra*, ut in codicibus probatissimis scriptum exstat. *Versu octavo* vox *suadente* datur videtur. Alii legunt *sud.ante*: nescio, an rectius. Ceterum hi versus non continuata serie leguntur apud LVCRETIVM, sed multos hinc & inde interiectos habent.

Nec fructus iidem arboribus constare solerent,
Sed mutarentur: ferre omnes omnia possent.
Praeterea cur vere rosam, frumenta calore,
Vites autumno fundi suadente videmus?
Quod si de Nihilo fierent, subito exorerentur
Incerto spatio atque alienis partibus anni.

(7) Postea nihil sic posse exstingui, ut in nihilum revertatur, non dissimili ratione demonstrare pergit:

Huc accedit, uti quidque in sua corpora rursum
Dissolvat natura, neque ad Nihilum interimat res.
Nam si quid mortale a cunctis partibus esset,
Ex oculis res quaeque erepta repente periret.
Praeterea quaecumque vetustate amovet aetas,
Si penitus perimit, consumens materiam omnem,
Vnde animale genus generatim in lumina vitae
Redducit Venus? aut redductum Daedala tellus
Vnde alit atque auget, generatim pabula praebens?
(8) *Haud igitur penitus pereunt, quaecumque videntur,*
Quando alud ex alio reficit natura, nec ullam
Rem gigni patitur, nisi morte adiutam aliena.

Haec hominis effata qui legerit, is sine negotio sentiet, non id in illis LVCRETIVM agere, ut Deos esse nullos doceat, verum de certo quodam philosophiae genere, quod ad atomos universa refert, stabiliendo tantum laborare: quamquam ex hac ipsa disciplina deinceps hi Democriticae sapientiae consulti impietatis elicere studebant semina. Sed ut omnem male suspicandi occasionem amoveam, iuvabit paullo clarius ostendere, omnes illos etiam ex antiquioribus physicis, qui Deum coluerunt, nominatim PARMENIDEM, MELISSVM, ZENONEM, XENOPHANEM, ANAXAGORAM & EMPEDOCLEM, in caussis rerum naturalium explicandis hanc fundamenti loco normam adscivisse: *Nihil posse proficisci ex nihilo, nihil e contrario revenire ad nihilum.* De PARMENIDE & MELISSO testem habemus (9) ARISTOTELEM, qui docuisse refert eos: οὐθὲν οὔτε γίγνεσθαί φασιν, οὐδὲ φθείρεσθαι τῶν ὄντων, *nihil eorum, quae sunt, nasci, nihil eorum, quae sunt, interire*, id est, nihil ex nihilo nasci aut in nihilum commutari posse (10) Ex SIMPLICIO praeterea discimus, PARMENIDEM sententiam, quam diximus, nihil posse effici ex nihilo, non inepta quadam ratione communivisse: Αἰτίαν τοῦ δεῖν παντὸς ἐξ ὄντος γίνεσθαι τὸ γινόμενον, θαυμαστὸς ὁ Παρμενίδης προσέθηκεν. ὅλως γάρ, φησιν, εἰ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τίς ἡ ἀποκλήρωσις τοῦ τότε γενέσθαι, ὅτε ἐγένετο, ἀλλὰ μὴ πρότερον, ἢ ὕστερον; *Admirabilis Parmenides, probaturus, omnia, quae fiunt, non posse non ex eo, quod est, fieri, hanc rationem affert: Si, inquit, res quaedam ex nihilo fieret, nulla caussa dari posset, quare res illa exstitisset, nec etiam ostendi, cur nec citius nec serius orta esset.* (11) Idem auctor nobis est ARISTOTELES, XENOPHANEM & ZENONEM in principiis sapientiae hoc maxime numerasse scitum: μὴ ἐνδέχεσθαι γίνεσθαι μηδὲν ἐκ μηδενός. *Fieri non potest, ut ex nihilo quidpiam exsistat.* Et hunc tamen XENOPHANEM (12) SEXTVS philosophus praecepisse refert, ὅτι εἷς καὶ ἀσώματος Θεός, *unum esse Deum, eumdemque corpore vacantem.* Et exstat hoc eius de isto Deo, quem professus est, carmen:

Εἷς Θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
Οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίιος, οὔτε νόημα.

EMPE-

(7) *Postea*) LVCRETIVS *Lib. I. v.* 216. *p.* 67.

(8) *Haud igitur*) Idem *Lib. I. v.* 263. *p.* 78.

(9) *Aristotelem*) *De coelo Lib. III. Cap. I. p.* 668. *T. I. Opp.*

(10) *Ex Simplicio*) *Comm. in Libros physicos Aristotel. f.* 22. b. *ed. Graecae.*

(11) *Idem Aristoteles*) *Libro de Xenophane, Gorgia & Zenone Cap. I. p.* 834. *T. II. Opp.* Soli vero XENOPHANI hoc in loco ARISTOTELES hanc sententiam tribuit, non simul PARMENIDI.

(12) *Sextus philosophus*) Hic vir doctus ab HENR. STEPHANO in errorem sese passus est induci. Is enim in *Poesi philosophica p.* 36. ubi hanc XENOPHANIS de Deo sententiam & versus affert, e SEXTO philosopho depromta haec a se esse significat. SEXTVM vero intelligit, cui cognomen impositum est *Empiricus*. At licet SEXTVS copiose satis, quid de Deo senserit XENOPHANES, exponat *Pyrrhon. Hypotypos. Lib. I. Cap. XXXIII. p.* 59. nusquam tamen apud eum, quae hic exstant, reperias. CLEMENTEM ALEXANDR. nominare debuisset STEPHANVS, qui *Stromat. Lib. V. Cap. XIV. p.* 714. utrumque hoc habet. Versus Graecos POTTERVS ita verti debere indicavit:

Maximus idem hominum ac superum Deus unicus ille est,
Quem mortalis homo non mente aut corpore reddat?

EMPEDOCLIS parem fuisse sententiam, (13) haec ARISTOTELIS verba testatum faciunt: *Ἅπαντα ταῦτα κἀκεῖνος ὁμολογεῖ, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀμήχανόν ἐστι γενέσθαι, τὸ δὲ ὂν ἐξόλλυσθαι ἀνήνυστον καὶ ἄρρηκτον. Ille quoque haec omnia fatetur, & fieri nullo modo posse ait, ut ex nihilo fiat aliquid, quod vero interiturum est, id disrumpi ac consumi.* Denique, quod ad ANAXAGORAM attinet, doctrinam eius de corpusculis similis naturae, sive *homoeomeriam*, ut vulgo vocant, quae philosophiae atomis utentis corruptum genus est, hac lege potissimum contineri, neminem harum rerum peritum praeterit. Quibus omnibus id accedit, quod universam antiquorum physicorum familiam, excepto nemine, summa hoc ipsum consensione praecepisse, (14) confirmat ARISTOTELES: *Περὶ ταύτης ὁμογνωμονοῦσι τῆς δόξης οἱ περὶ φύσεως, ὅτι τὸ γιγνόμενον ἐκ μὴ ὄντων γίγνεσθαι ἀδύνατον. In hanc sententiam consentiunt, quicumque de natura disserunt, ex eo, quod non est, fieri nihil posse.* Eodem in loco *κοινὴν δόξαν τῶν φυσικῶν*, communem physicorum doctrinam scitum hoc nominat. (15) Ex quo efficitur, his omnibus persuasum fuisse, nullam graviorem in physicum quemquam ignominiam cadere posse, quam si talia praeceptis suis fundamenta subiiciat, ex quibus hoc consequatur, fieri posse, ut res ulla in rerum natura ex nihilo prodeat, aut ad nihilum revertatur.

Iam quis umquam sibi sapiens persuadeat, omnes illos antiquioris aevi physicos, quorum plerique Deum religiose venerati sunt, nil gravioris habuisse caussae, cur tanto studio pro hoc propugnarent decreto? Itaque nostrum iam erit, ut, quid homines illos adduxerit, explicemus, ut ad illud scitum roborandum omnes animi nervos intenderint. Id vero pro certo ponimus, qui hoc sibi datum crediderunt, universos id unum spectasse, ut philosophiae illius, quae corpusculis nititur, genus quoddam introducerent. Plerosque vero illi consulere voluisse rationi arbitror, quae in corporibus negat aliquas proprietates & formas, ab ipsa materia distinctas, exsistere, &, quae apparent in illis, sensuum nostrorum affectiones esse, situsque, figurae ac motus effectus, disputat. Fingamus enim, certas quasdam formas ac proprietates, quae nec cum ipsa corporum materia, nec cum variis eius modis, ex figura, situ & motu natis, commune habent aliquid, corporibus inesse. Addamus, formas istas & proprietates nusquam exsistere, antequam cum corporibus coniungantur. His positis, quid relinquitur, nisi ut censeamus, nullam fieri naturae conversionem & commutationem, nullum corpus oriri, nullum perire, quin aliquid ex nihilo mirabiliter simul producatur? Quumque hoc ipsum, quod oritur, nusquam exsistat extra corpora, ad nihilum, necesse est, vicissim redeat, corpore dissipato & interemto, cui antea adiunctum fuit. Exempla aliquot in medio ponemus. Si candela accendatur, lucemque concipiat, qui hanc probant sententiam, eos statuere oportet, novam tum ignis formam, novasque lucis & caloris proprietates, ab ipsa luminis materia re vera diversas, de nihilo nasci; neque minus eosdem affirmare decet, exstincta flamma, easdem qualitates, ad nihilum rursus reduci. Neque aliter sentire licebit huic generi, si aquam videant congelare, ac in nivis, grandinis vel glaciei formam transire, postea vero diffundi iterum; aut si ceram, calore liquefactam, mollem fieri ac pellucentem, valdeque mutatam sensibus nostris apparere, sentiant; si cibum eumdem ab animalibus sumtum in lac, sanguinem, ossa, nervos, carnem, ceterasque partes eiusdem generis abire animadvertant; si splendentis flammae in locum atrum succedere fumum, vaporesque qui fuerant, aquam vel pluviam evadere, aut huiusmodi alia conspiciant evenire. Nulla scilicet accidere potest corporibus mutatio, quin, si huic assentiamur opinioni, tenendum nobis sit, de nihilo fieri & procreari aliquid. Atqui veteres portenti simile crediderunt, si quis in tot tamque variis, quae perpetuo contingunt, na-

turae

(13) *Haec Aristotelis verba*) Quae in *Libro* legas *de Xenophane, Gorgia & Zenone*, qui *Tomo II. Opp.* eius legitur *Cap. II. p.* 836. At postrema verba non sunt ARISTOTELIS, sed ipsius EMPEDOCLIS, cuius binos ibi versus philosophus recitat.

(14) *Confirmat Aristoteles*) *Physicorum Lib. I. Cap. V. p.* 451. *T. I, Opp.*

(15) *Ex quo efficitur*) Non hi modo, quos nominat CVDWORTHVS, sed plerique omnes veterum, qui naturam rerum speculati sunt, nihil verius hoc esse dogmate iudicarunt: *Ex nihilo nihil fieri.* Adeant PETRVM GASSENDVM *Physices Sect. I. Lib. III. Cap. I. p.* 232. *T. I. Opp.* THOM. GATACKERVM *ad Marci Antonini Lib. IV. §. IV. p.* 98. & doctissimum virum, IAC. BRVCKERVM in IO. GEORG. SCHELHORNII, viri de litteris praeclare merentis, *Amoenitat. litterariis Tom. VIII. p.* 304. qui plura sibi monstrari cupiunt antiquorum philosophorum hac de re effata. Hic vero CVDWORTHVS id agit in primis, ut impietatis maculam ab illis depellat, quibus hoc scitum universae physices fundamentum visum fuit. Itaque eos tantum producit philosophos, quorum religionem & pietatem in primis certam & exploratam esse iudicavit. Video quidem, cur id faciat. Totus est in eo, ut atomorum amicos religioni non adversari doceat. Horum autem omnem disciplinam ab hoc initio profectam esse statuit: *Ex nihilo nihil fit.* Quocirca necessarium ipsi visum fuit, huius etiam sciti caussam tueri; exemplisque docere, placuisse illud praeceptum viris, a quibus omnis animi male erga Deum affecti suspicio abest. Ego vero, parum abest, quin hanc totam defensionem minus esse iudicem necessariam. Nec enim quemquam tam fuisse amentem reor, ut neminem huic decreto favere posse diceret, nisi qui Deum & religiones omnes recusaret.

turae conversionibus semper aliquid ex nihilo gigni, & ad nihilum deinde redire praeciperet; nec idcirco ulla ratione a se impetrarunt, ut hanc opinionem adsciscerent. Primo enim, id quod iam indicavimus, fieri aliquid per se ex nihilo posse, id vero prorsus ab omni ratione abhorrere, decernebant. Aeque deinde absurdum & ineptum iudicabant, ad Deum semper eiusque immensam potentiam confugere, sicubi vel minima res expedienda esset. Postremo, si res omnes de nihilo exsistant, id inde prospiciebant consequi, quamlibet rem ex qualibet nasci posse, nec ullam in orbe terrarum versari caussam, quare haec res citius & potius, quam illa, & hoc magis, quam alio, producatur tempore. Quae omnia quum attentius perpenderent, eo primum delabebantur cogitando, ut diversam prorsus esse rationem suspicarentur mutationem naturae, atque eam, quam plerique omnes sibi vulgo persuadebant. Postea, rebus omnibus circumspectis, in hanc descendebant sententiam: Falli eos magnopere, qui censeant, certas quasdam formas & proprietates a materia variaque partium dispositione, quam figura, situs atque motus efficiunt, diversas oriri & interire, quando corpus quoddam mutatur & convertitur. E contrario cunctas rerum species vel ex concretione & secretione partium, vel etiam ex varietate affectionum unius eiusdemque materiae antea exsistentis, aut individuarum eius particularum oriri. Varias porro has concitationes individuorum, quae vix sensibus percipiuntur, corpusculorum certas in nobis, easque confusas parere imagines, visiones, affectiones, lucis verbi caussa & colorum, frigidi atque calidi. Has ipsas autem affectiones vulgo perperam haberi pro corporum, quae in illis re vera insint, proprietatibus. Quamobrem nihil omnino habere corpora ipsa, quod imaginibus & simulacris, quae ad conspectum eorum in sensus nostros incurrunt, respondeat: tametsi totius naturae parens, ut mundum nobis corporeum quam elegantissimum & ornatissimum exhiberet, omnia illa corpora sapientissime fabricatus sit.

Quodlibet ergo corpus duplici spectari debere modo, concludebant: primum ita, ut sese habeat in se & simpliciter consideratum; deinde, quale sit ad homines eorumque sensus relatum. Corpus absolute consideratum nihil omnino habet a materia distinctum, quod ex nihilo procreetur, & ad nihilum redeat, sed varie tantum temperatur, variasque formas nanciscitur. Neque tamen hae formae & affectiones ab ipsa eius natura differunt. Quemadmodum enim unus idemque homo stare, sedere, ambulare, genuque niti potest, nec tamen ideo semper novis augetur rebus, a corpore ipsius seiunctis; ita etiam nil impedit, ne unum idemque corpus sine ulla nova accessione varios induat habitus & figuras. Ex quo efficitur, nil esse, quare existimemus, quando corpora inanimata gignuntur, increscunt & mutantur, tum re vera aut nasci aliquid, aut obire, ab ipsa eorum materia discrepans: namque nova tantum forma novusque eorum modus producitur. Quodsi vero corpora ad homines referantur & eorum sensus, praeter varias, quas ex motus legibus recipiunt, mutationes & affectiones, hanc quoque virtutem illis tribuere decet, posse ea multiformes in nobis excitare visiones: quas quidem visiones minuti & tardis ingeniis philosophi formas esse censent & qualitates in ipsis residentes corporibus. Quamlibet ergo corporis vita vacui conversionem & commutationem duobus absolvi existimabant veteres; quorum unum in ipsis vere esset corporibus, multiplex nimirum partium pro situs, motus & figurae varietate ad leges mechanicas conformatio, alterum extra corpora in eius, a quo percipiuntur, sensu & animo versaretur.

Verum, ne quis a nobis hic somnia temere fingi arbitretur, (16) ARISTOTELEM testem appellabimus, qui hoc ipso modo, quo diximus, doctrinam eorum, quos atomi delectant, natam, id est, ex celebri illo rationis decreto, quod ex nihilo aliquid fieri, ac in nihilum reverti, vetat credere, profectam esse, scriptum reliquit: Ἐκ τοῦ γίνεσθαι ἐξ ἀλλήλων τἀναντία· ἐνυπῆρχεν ἄρα. εἰ γὰρ πᾶν τὸ γινόμενον ἀνάγκη γίνεσθαι, ἢ ἐξ ὄντων, ἢ ἐκ μὴ ὄντων, τούτων δὲ τὸ μὲν ἐκ μὴ ὄντων γίνεσθαι ἀδύνατον· περὶ γὰρ ταύτης ὁμογνωμονοῦσι τῆς δόξης ἅπαντες οἱ περὶ φύσεως· τὸ λοιπὸν ἤδη συμβαίνειν ἐξ ἀνάγκης ἐνόμισαν· ἐξ ὄντων μὲν καὶ ἐνυπαρχόντων γίνεσθαι, διὰ δὲ σμικρότητα τῶν ὄγκων ἐξ ἀναισθήτων ἡμῖν. *Contraria praeterea ex se fiunt mutuo. Insunt igitur* (una vel altera ratione in materia.) *Nam si necesse est, ut, quodcumque fit, id vel ex illis fiat, quae sunt, vel ex illis, quae non sunt; illud autem fieri prorsus nequeat, ut fiat aliquid ex illis, quae non sunt; (de qua quidem re omnes illi, qui res naturales scrutati sunt;) quod reliquum est, necessario evenire censent,* ut

(16) *Aristotelem testem*) Sumta sunt haec verba ex *Physicorum Libro I. Cap. V. p.* 451. Unum vero hic peccat vir eximius. Ita hunc ARISTOTELIS interpretatur locum, ac si eo philosophus ostendisset, quanam via omnes antiqui physici ad istam philosophandi formam, quae ad atomos omnia revocat, pervenissent. At secus sese rem habere intelliget, qui ARISTOTELEM evolvent. Namque is de uno loquitur ANAXAGORA, quidve hunc aut commoverit, aut commovere potuerit, ut *homoeomeriam*, quam vocant, introduceret.

ut fiat ex illis, quae sunt & insunt: sed haec propter summam molis parvitatem a nobis sensibus non percipiuntur. Quis, quaeso, ARISTOTELEM id sibi velle non intelligit, omnes, qui ex antiquioribus philosophis hoc dogma probaverint: *ex nihilo nil effici, nec in nihilum reverti posse*, atomis, non una quamvis ratione, tribuisse omnia, totumque mundum corporeum ad *corpuscula individua, quae ob exiguitatem sensibus haud percipiantur*, ὄγκους τινὰς διὰ τὴν σμικρότητα ἀναισθήτους ἡμῖν, seu, quod idem est, ad atomos revocasse? Verum concors minime fuit omnium, quibus haec philosophandi via placuit, sententia. ANAXAGORAS certe, licet steterit ab atomis, esse tamen opinatus est practerea formas & qualitates in corporibus, quae omnino discrepent a naturali partium dispositione. Minori fuisse homo ingenio videtur, quam ut totam veterum philosophorum rationem, qui cuncta, quae in corporibus apparent, ex legibus mechanicis interpretati sunt, comprehendere posset. Interea id, quod totam eorum caussam continet, rationis decretum in dubium nullo modo vocari posse intelligebat: *ex nihilo nimirum fieri nihil, nihilque in nihilum abire posse.* Quamobrem novam prorsus ex atomis philosophandi rationem comminiscebatur, totamque hanc molem corpoream, quae mundum constituit, ex corpusculis genere & natura inter se similibus consistere, docebat. Atomos nimirum variis illis qualitatibus & formis, quae vulgo corporibus inesse creduntur, re vera praeditas esse statuebat, has osseas, illas carneas, rursus alias igneas, alias humidas, quasdam candidas, aliquas nigras, has dulces, illas amaras esse. Hinc & omnia corpora, cuiuscumque demum essent generis, ex omnibus affirmabat atomorum ordinibus, quarum infinitum necesse est numerum esse, quasdam continere, quae universa re & genere in illis corporibus differrent. (17) Πᾶν ἐν παντὶ μεμῖχθαι, διότι πᾶν ἐκ παντὸς γίνεται, φαίνεσθαι δὲ διαφέροντα, καὶ προσαγορεύεσθαι ἕτερα ἀλλήλων ἐκ τοῦ μάλιστα ὑπερέχοντος διὰ τὸ πλῆθος ἐν τῇ μίξει τῶν ἀπείρων. *Quodlibet cuilibet admistum esse, quoniam quodlibet ex quolibet fieri cernunt. Videri autem res differentes, & appellari diversas inter se ab eo, quod in mixtione exsuperat propter multitudinem infinitorum.* Ex quibus hoc postremo conficiebat, quum corpora aut gignuntur, aut corrumpuntur, aut convertuntur, tum novam minime aliquam formam aut qualitatem de nihilo produci, aut ad nihilum redire, verum atomorum antea exsistentium, variisque formis & qualitatibus instructarum, vel concretionem vel secretionem totius mutationis caussam esse. Ita nobis luculenter ARISTOTELES ANAXAGORAE doctrinam enarrat: Ἔοικε Ἀναξαγόρας οὕτως ἄπειρα οἰηθῆναι τὰ στοιχεῖα, διὰ τὸ ὑπολαμβάνειν, τὴν κοινὴν δόξαν τῶν φυσικῶν εἶναι ἀληθῆ, ὡς οὐ γινομένου οὐδενὸς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. *Videtur autem sensisse Anaxagoras sic esse infinita, quia existimavit, communem physicorum opinionem esse veram, ex nihilo nihil fieri.* At huic sententiae nemo ex veteribus physicis vel ante vel post ANAXAGORAM, qui praeceptum hoc, quod saepe diximus: Ex nihilo nihil fit, suum fecerunt, ut EMPEDOCLFS, DEMOCRITVS, PROTAGORAS, deditus fuit. Nam hi omnes non potuerunt, quin corporum primordia ab ὄγκοις ἀνομοίοις, *dissimilis naturae moleculis*, & ἀτόμοις ἀποίοις, *corpusculis nulla alia qualitate vel forma, quam figura, situ & magnitudine, praeditis* arcesserent, formas esse & qualitates, ab ipsa rerum materia distinctas, negarent, corporibus denique, quaecumque contingunt & accidunt, ad leges motus nostrosque sensus referrent. Quodsi enim hoc aliquis ratum habeat, nihil posse oriri ex nihilo, nec ad nihilum reverti, aut id fateatur, necesse est, quod ANAXAGORAM fecisse accepimus, formas & qualitates corporum, ab ipsa diversas eorum materia, antequam nascatur aliquid, vel intereat, certis inesse minutissimis corpusculis, aut vero hoc oporter tueatur, qualitates illas nihil esse, nisi ipsam corporum materiam, varia ratione, ut leges exigunt mechanicae, temperatam, nec uno modo sensus nostros ferientem. Igitur consequuti iam sumus, quod propositum nobis erat, idque demonstratum dedimus, omnem eorum philosophiam, qui corpusculis utuntur, unius huius sciti progeniem esse: Fieri nullo modo potest, ut ex nihilo producatur aliquid, aut in nihilum (18) occidat & abeat. Reli-

(17) Πᾶν ἐν παντὶ) Et haec ARISTOTELIS verba sunt *Physicorum Lib. I. Cap. V. p.* 451. Nec aliunde haustum est, quod paullo post sequitur, de ANAXAGORA dictum. De ANAXAGORAE sententia nihil dicam. At duo monebo alia, quae haec legenti inciderunt. (I) Paucis persuadebit vir egregius, ANAXAGORAM, quod tam pusillo esset ingenio, ut istam philosophandi formam, quae atomis utitur, non omni ex parte comprehenderet, disciplinam suam confinxisse. Non tam hebetem fuisse ANAXAGORAM, omnia, quae de eo accepimus, declarant. Veri omnino simillimum est, acutissimum istum virum, quoniam ex atomis non omnium, quae eveniunt in natura rerum, rationem reddi posse perspiciebat, novam quaesivisse viam, quae difficultates, quas atomi non tollunt, removeret. (II) Quod neminem physicorum, qui vel ante vel post ANAXAGORAM vixerint, qualitates attribuisse affirmat atomis, id confidentius, quam necesse erat, dictum est. Nescio, an multi veterum physicorum totam ANAXAGORAE doctrinam probaverint: an vero quisquam eorum, quos ante DEMOCRITVM & LEVCIPPVM naturae rerum operam dedisse novimus, omnes corpusculis individuis qualitates detraxerit, id vehementer mihi videtur esse dubium. Adiungent sese mihi fortassis, qui ea legerint, quae supra de EMPEDOCLE & aliis disseruimus.

(18) *Occidat & abeat*) Perspicacitatem & ingenii

§. XXIX.

Idem illud rationis praeceptum, quod veteres adduxit, ut formas & qualitates repudiarent, eosdem commovit, ut naturas esse decernerent corporis omnis & materiae inanes.

Reliquum est, ut doceamus, illud ipsum praeceptum, quod adduxit veteres, ut formis atque qualitatibus litem moverent, corpuscula que in earum locum sufficerent, in hanc eos impulisse sententiam, ut mentes corpore vacuas esse faterentur, animosque tam hominum, quam animantium ex illarum esse ordine, nec idcirco vel gigni vel inter ire posse, praeciperent. Formas & qualitates, id quod iam vidimus, hac argumentatione adorti erant: Nemo unus inficiatur, corporum proprietates & formas, quemadmodum oriuntur, sic etiam occidere. Iam ex nihilo ne censeamus aliquid existere, aut ad nihilum reverti posse, sana repugnat ratio. Igitur sic decet existimare: qualitates istas unice ex multiformi materiae statu, quem multiplex figurae, situs & motus efficit ratio, & diversa sensuum nostrorum affectione proficisci. Nam quod ad ANAXAGORAE opinionem attinet, qui atomos existere opinatus est, omnibus illis, quae corporibus insunt, proprietatibus naturaliter instructas, perennesque & perpetuas, satis apparet, nihil eam esse, nisi depravationem castae & integrae de atomis doctrinae, philosophique non differentis, verum somniantis, commentum, quod perpaucos amatores reperit. Isthuc igitur postquam ratiocinando pervenerant, de hominum & animalium mentibus ita philosophabantur: Evidens est, homines & bruta animantia non esse meras machinas, mentemque distinctum aliquid esse a materia variaque eius compositione. Figuram enim, magnitudinem, situm atque motum, vitam, cogitationem, sensum, conscientiam, rationem & intelligentiam, desiderium & voluntatem producere posse, quisnam sibi sanus persuadeat? Ergo mentes nullo modo sic gigni possunt & corrumpi, quemadmodum corporum qualitates nascuntur & intereunt. Ἀδύνατον γίνεσθαί τι ἐκ μηδενὸς προϋπάρχοντος. *Fieri nullo modo potest, ut fiat aliquid, nisi ex eo, quod ante exstitit.* Quomodocunque corpora & materia componatur & coagmentetur, nihil tamen rationis & intelligentiae, nihil sensus, cogitationis & vitae in illa exorietur. Proinde, si quis animas ex corporibus prodire, quum generantur homines, opinatur, is, quod prorsus ineptum & a ratione aversum est, rem magnam ex nihilo fieri praecipit. Quoniam, sic veteres subducebant rationes, quoniam ex ordinaria naturae lege corporum qualitates & formae exsistunt & pereunt, ideo ab ipsa corporis materia variaque eius compositione differre nequeunt. At quoniam animus universa re & natura discrepat a corporum materia, eiusque multiplici affectione & colligatione, ideo ex illis rebus non est, quae cum corporibus oriuntur & occidunt, generantur & corrumpuntur, sed per se ipsum constat, propriumque sibi, unde proficiscitur, initium habet. Modi nempe rerum gignuntur & destruuntur, non ipsae res, quae re vera exsistunt. Magno ergo intervallo quum prisci philosophi mentes hominum & animalium, formasque & qualitates rerum inanimatarum distare animadverterent, utrarumque ortus etiam valde inter se differre docuerunt. Corpus enim quando vitae expers gignitur, nihil novi accidit materiae, ex qua constat, quod antea non habuerit, verum nova tantum forma novusque modus exsistit materiae. Quemadmodum forma domus, sellae, mensae ab ipsa minime differt materia; ita nec species ista, quam lapides, ligna, sanguis, ossa, caro, ceteraque corpora naturalia, dum generantur, induunt, aliquid est ab ipsa horum corporum materia separatum. Nihil hac in re discriminis interest inter opera, quae hominum arte, & quae naturae fiunt & comparantur industria. Neutra, quando construuntur, aliquid, quod ab ipsa discrepet materia, nanciscuntur. Aqua in vaporem abit, lumen flammam recipit, ignis in fumum transit, herba carnis, lactis, ossium naturam adipiscitur. Quae omnia & multa alia quum contingunt, idem evenire putandum est, atque tum, quando ex lana vestimentum, ex lino linteum conficitur, ex rudi & impolito saxo signum pulcherrimum fingitur, lateres, ligna, calx,

genii vim in hac tota originum philosophiae atomis fretae explicatione, neminem arbitror desideraturum esse. At (I) non deerunt, ut opinor, qui rem aptius, brevius & ad intelligentiam lectorum accommodatius proponi potuisse, censebunt. Erunt forte etiam, quibus molestum videbitur, quae semel dicta sunt, repeti aliquoties. His utinam in versione mihi licuisset consulere! Feci, quod potui, ut mentem auctoris perspicue aptisque verbis redderem, orationemque valde impeditam, &, si dicere licet, nonnumquam asperam & spinosam temperarem. At ordinem rerum, sententias totumque habitum mutare nefas duxi. Haec velim ubique in memoriam sibi revocent lectores. (II) Forte alii ioconstantiae virum doctum arguent. Propositum ipsi est ostendere, pervulgatum illud rationis praeceptum: *Ex nihilo nihil fit*, eo demum adduxisse veteres, ut in atomos qualitatis omnis nescias totam rerum naturam dissolverent. At interdum sic loqui videtur, ac si censuisset, ideo tantum hoc scitum adoptasse, & tam acriter inculcasse veteres, ut atomorum doctrinam tanto facilius tueri possent. Quod si verum esset, non ab hoc decreto atomi, sed ab atomis decretum hoc manasset. Verum qui expendent & ponderabunt omnia, nec aequitati locum dare recusabunt, hanc inconstantiam intelligent non tam in re ipsa, quam in orationis forma & loquendi modis quaerendam esse. Constat sibi vir eximius, si summa spectetur rei, etsi in tradendi modo a se ipso dissentire interdum videatur.

calx, quae confuse antea & perturbate iacebant, sic arte committuntur, ut plena dignitatis domus exstruatur. Sicut in his oihil mirabiliter ex nihilo producitur, sed materia tantum oova ratione disponitur & exornatur; ita nec in illis eiusmodi quid evenit. Eadem semper est, si naturam ipsam intuearis, materia, quae rerum uoiversitatem continet, nec augetur etiam vel diminuitur, verum, Protei instar, in mille formas innumerabilesque species convertitur. Itaque, quod nos generationem appellamus inanimatarum rerum, id nihil esse constat, quam formae, modi rerumque externarum commutationem, ipsa cadem, quae antea fuerat, permanente materia.

Verum longe secus de hominum & animalium generatione cogitandum est. Ea minime tota nova particularum coagmentatione & dispositione absolvitur. Namque res in ea singularis & eximia cum ipsamet coniungitur materia, quae, quum prorsus ab hac sit distincta, neque fieri cx ea ullo modo queat, aliunde perferatur ad eam, necesse est. Aedes quidem magnificae re ipsa & natura non differunt a materia sua, quae dissipata & in varias partes distributa fuerat antea, sed modo tantum exsistendi externisque rebus. Verum homo vivus mortuumque cadaver non specie modo formaque corporis externa differunt, sed ipsa etiam natura. Nam quum ille mentem habeat in se corpore vacantem & simplicem, quae multiplices actus edit, hoc omni spiritu & motu destitutum iacet. Atque hoc non ignorasse mihi videtur (1) ANAXAGORAS; qui quum atomos fingeret osseas, carneas, igneas, frigidas, virides, rubras, & innumerabiles alias, ne fateri cogeretur, ex nihilo fieri aliquid, aut in nihilum redire, eaque corpuscula immutabilia esse, nec modo ante generatum corpus, sed etiam corrupto illo, per se consistere asseveraret, nusquam tamen atomos animales sensuque & ratione praeditas statuisse legitur. Stolidus sit, qui sibi persuadeat, ideo ab eiusmodi corpusculis abhorruisse hominem, quod rubrum quidem & nigrum, frigidum & calidum, non item sensum & intelligentiam, res esse vere exsistentes, crediderit. Quamobrem haud dubie censuit, quum sic instituеret, consilium & rationem ad formas & qualitates corporeas referri minime posse, sed proprietatis mentis cuiusdam esse corpore prorsus carentia. Ex quo consequitur, vitas eum omnes atque animos haud aliter per se sine corporibus constare iudicasse, atque corporeas illas qualitates & formas, quas parilis naturae atomis inesse praedicabat.

§. XXX.

Eodem rationis praecepto duce, eo venerunt veteres, ut animos esse immortales assever arent.

Nihil ergo controversiae habet id, quod diximus, illam ipsam rationis legem, quam saepe memoravimus: *ex nihilo nil fieri*, *aut in nihilum abire*, veteres philosophos in eam coniecisse sententiam, ut perennes esse hominum animos docerent, & ab omni concretione corporea liberos. Nulla res vere exsistens ad nihilum suis viribus redire potest: quod si posset fieri, cuncta, longo & diuturno elapso tempore, ad nihilum reciderent. Mens autem natura est, quae vere per se consistit, nec certus corporis, quo cincta est, modus, verum diversi prorsus a corpore generis. Quam propter caussam, si homo moriatur, animus eius manere, & in quodam huius universitatis loco commorari debet. Omnes naturales conversiones aut rerum externarum commutationes sunt, eiusdemque materiae multiplices conformationes & temperationes, aut vero coocretiones & secretiones, rerumque huius orbis, non secus ac litterarum in anagrammatis, traiectiones. Ipsa rerum universitas substantia semper eadem & inviolata permanet. Generationem & corruptionem corporum inanimatorum is demum rite comprehendet, qui eam cum domus, sellae vel mensae fabricatione ac dissolutione contulerit. Aut enim una eademque materia vario modo disponitur, aut vero plures res miscentur aut separantur, concrescunt aut dissipantur. Pariter animalium generatio & corruptio nihil est, quam

- - - μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων.

Coniunguntur animae cum singulis corporibus, ac vicissim deinceps ab illis seiunguntur, non secus ac si quaedam earum in hoc orbe traiectio esset, ut litterarum in anagrammatis. Mente ac vita ex corpore fugiente, illa quidem moles corporea, quam antea animaverat, iacturam facit, motuque & spiritu privatur; at ipsa nihil amittit rerum universitas, eo quod animus sedem taotummodo mutet, & in aliam regionem (2) transferatur.

§. XXXI.

(1) *Anaxagoras*) Locuples nobis auctor est ARISTOTELES *Libro I. de anima Cap. II. p. 5. T. II.* & *Metaphys. Lib. I. C. III. T. IV. p. 266.* ANAXAGORAM singulis animalibus peculiarem animum ab atomis, quibus ea constare putabat, distinctum dedisse.

(2) *Transferatur*) (I) Si hoc solum affirmasset CVDWORTHVS, fieri potuisse, vt veteres quidam philosophi, quos delectarunt atomi, hoc modo ratiocinarentur, ut nos hodie: *In materia nihil est, nisi forma, motus, situs. At sensus, conscientia, ratio, consilium a forma, situ & motu proficisci nequit. Igitur sit aliquid, necesse est, in homine a materia prorsus separatum*; non esset, cur id reprehenderet aliquis. Eadem enim veteres usi sunt, qua nos utimur, rationis facultate. At quod antiquos ita reapse ratiocioatos esse confidenter affirmat, id sine testibus pauci recipient. (II) Assumit vir doctus, quod in controversiam veoit, nullum fuisse veterum physicorum, quin naturam rerum censeret ex atomis, iisque omni forma & qualitate nudis, concretam esse. (III) Omnes, qui

animos

§. XXXI.

Ex eodem fonte nata est doctrina de animorum praeexsistentia & migratione in alia corpora.

Etiam hoc addo, illud ipsum, quod veteres commovit, praeceptum rationis, ut immortales esse crederent animos, & similiter duxisse eos necessario, ut una προϋπαρξιν, ν praeexsistentiam animorum defenderent: ex quo dogma de transitionibus eorum & migrationibus, quod μετενσωμάτωσιν vocant, profluit. Quidquid enim ante ullius animalis generationem exstitit, certoque loco olim versatum fuit, id quis neget in corpus animalis illius, in quo nunc est, commigrasse? Quod ad eorum vero sententiam attinet, qui animos in brutorum etiam animantium corpora transire iudicarunt, multis quidem veterum satis ea visa fuit probabilis & veritati consentanea: at (1) TIMAEVS tamen LOCRVS, nec pauci ex illis alii, qui disciplinam acceperunt a PYTHAGORA, ab ea abhorruerunt, neque hoc dogma aliter spectari voluerunt, quam ut significationem quamdam miserrimi ac turpissimi status, quem animi sortiantur, qui vitiorum sese committerent imperio. (2) ARISTOTELES ceterum accommodate prorsus ad ea, quae supra retulimus, nil magis veteres metuisse philosophos, memoriae prodidit, quam hoc, ne ex eo, quod non est, prodiisse aliquid dicerent: ὅτι μάλιϛα φοβέμενοι διετέλησαν οἱ παλαιοὶ τὸ ἐκ μηδενὸς γίνεσθαί τι προϋπάρχοντος. Quodsi verum est, non potuerunt, quin omnium animalium mentes ante corporum exstitisse generationem ducerent. Certe philosophos antiquos, quos perennitatem animorum probasse accepimus, non ignotum est, hoc dogma sic intellexisse, ut, quas perennes credebant, mentes & ante corpora exstitisse, & permanere, dissipatis & dissolutis corporibus, dicerent. Neque aliquem ex eorum familia, qui ante natum Servatorem pro immortalitate pugnarunt mentium, nominari posse putem, qui a dogmate isto de animis ante corpora exsistentibus abhorruerit. Vehementer nimirum omnes verebantur, ne, si docerent, generatas esse animas, dissolutionem & corruptionem earum pariter fateri cogerentur. Qua quidem de caussa, qui mori posse animos negabant, id sibi in primis putabant dari, ut animas iam fuisse, nondum ortis corporibus, demonstrarent: quo concluso, proclive illis probatu erat, corpora licet intereant, animis tamen nihil inde creari periculi. Hac disputandi forma (3) PLATONEM uti videmus: Ἦν πε ἡμῶν ἡ ψυχὴ, πρὶν ἐν τῷδε τῷ ἀνθρωπίνῳ εἴδει γενέσθαι, ὥστε καὶ ταύτῃ ἀθάνατόν τι ἔοικεν ἡ ψυχὴ εἶναι. *Si anima nostra fuit alicubi, antequam in humana specie appareret, fluere inde omnino videtur, esse eam immortale aliquid.* Ante vero PLATONEM qui persuasum esse cupiebant aliis, fuisse mentes, antequam gignerentur corpora, sic potissimum solebant concludere rationem; Anima natura est per se consistens, nec cum corpore variisque corporum affectionibus commune habet aliquid. Nulla vero eius generis natura ex nihilo potest oriri, aut ex alia dissimillimi generis procreari. Obstat enim, quo minus id fieri queat, decretum hoc rationis: Nihil potest nasci ex nihilo, ἐκ μηδενὸς ἐνυπάρχοντος ἢ προϋπάρχοντος. In illis, quae ex lege fiunt naturae, generationibus materia tantum, quae antea in orbe terrarum exstiterat, nova ratione temperatur & disponitur. At vim quamdam animalem & sentientem in corpore

animos quondam post fata permanere putarunt, ad hanc delatos esse sententiam pugnat, quod atomis hunc orbem concluderent. At quem, quaeso, fugit, multos, qui animorum perennitatem crediderunt, ab atomis alienos fuisse? PLATONEM ipsum non audet referre inter atomorum tutores vir doctus: & is tamen animos non exstingui censuit. Quapropter alio modo in hanc impulsus fuerit sententiam, necesse est. (IV) Si tam facilis est & expedita ab atomis ad animorum immortalitatem via, quonam fato factum est, ut nulli magis abhorrerent olim ab hoc dogmate, quam illi, qui ex atomis omnium sibi maximam existimationem acquisiverunt. EPICVRVM, LEVCIPPVM, DEMOCRITVM, & reliquos atomorum statores, quis ignorat, animis interitum minatos esse? Hoccine contigisset, si, quod vir egregius putat, nemo fortius atomis favere, & animis exitium decernere posset? (V) Denique id quidem praeclare intelligo, eum, qui materiae nihil, praeter motum, figuram & situm relinquit, huc cogitando facile adscendere posse, ut esse aliquid in nobis a materia & corpore separatum constituat; at viae aliquid, nisi fallor, restat, antequam idem ad animorum immortalitatem perveniat. Nec enim videtur indissolubile huius connexi vinculum esse: Est aliquid in nobis a corpore secretum. Ergo est aliquid immortale in nobis. Quae nos rationis vel naturae lex credere iubet, omnia, quae a crassiori remota sunt materia, aut a corpore secerni queunt, immortalia quoque esse & perennia?

(1) *Timaeus Locrus*) Legatur *Libellus* eius *de anima mundi & natura* inter THOM. GALEI *Scriptores mythologic.* p. 566. Nec aliter PLATONIS mentem interpretatur CHALCIDIVS *in Timaeum Platonis C. CXCVI.* p. 349. 350. Plures omitto alios, quos in vulgus notum est ea, quae PLATO & PYTHAGORAS de migrationibus animorum in feras bestias tradiderunt, ad res morales & imitationem vitiorum, quae brutis insunt animantibus, traxisse.

(2) *Aristoteles*) *De generatione & corruptione Lib. I. Cap. III.* p. 704. *T. I. Opp.*

(3) *Platonem*) SOCRATES haec argumentatio est apud PLATONEM in *Phaedone* p. 382. Sic SOCRATES ratiocinatur: Quum tam celeriter, quae illis explicantur, arripiant animi & memoria teneant, necesse est, esse in illis insitas & innatas rerum notiones. His igitur notionibus haud dubie in alia quadam vita fuerunt imbuti, antequam in haec corpora descenderent. Fuerunt ergo animi, antequam iungerentur corporibus. Hoc si verum, illud etiam probabile est, esse eos natura immortales.

re fuisse antea, nemo dixerit sapiens. Magnitudo, figura, situs & motus nihil habent vitae & cogitationis. Quare animam non ex illis esse rebus, quae gignuntur, quales sunt corporum formae & qualitates, sed naturam peculiarem, nec generationi nec corruptioni obnoxiam, existimare decet. Humanum corpus genitum atque factum esse, recte dicitur, eo quod materia eius, quae ante iam fuerat, novam prorsus in generatione formam accepit, licet nihil ab ipsa eius substantia diversum ei sit additum. Nec is male loquitur, qui totum hominem aut animal corrumpi ait & generari, si id tantum de animae & corporis, quibus homo constat, coniunctione ac disiunctione velit intelligi. At ipsa mens in se spectata, si his standum sit principiis, nec gigni potest, nec dissolvi, verum sicut ante corporis exstitit ortum, ita etiam post fata & obitum hominis superstes manet, non secus ac illa, qua corpus constat, materia, quam ab ipso mundi iam exstitisse contendunt exordio, qui hac ratione philosophantur, neque ulla sui parte perire, animali exstincto, aut ad nihilum redire disputant, etiamsi particulae corporis disturbentur, ac per rerum universitatem mirifice disiiciantur. Hac via omnes, qui ex atomis inter veteres philosophati sunt, non modo animas naturas esse a corpore separatas, verum etiam aetate toto hoc orbe singulisque, vel minimis etiam, quibus ille continetur, partibus & atomis non inferiorem, concludebant. (4) Qui aeternum ducebant esse mundum, his *aeternitas* etiam *animorum*, ut a CICERONE vocatur, placebat. Qui vero certo tempore coepisse orbem, & a Deo conditum esse contendebant, hi mentes una cum ipso natas esse asseverabant mundo, nec se ulla patiebantur adduci ratione, ut aliquam brutae materiae pulverisque vita carentis particulam hominum & animalium mentes aetate crederent antecedere. SYNESIUM, licet Christi nomen profiteretur, ne spes quidem episcopatus impetrandi commovere poterat, ut hoc philosophiae, quam a teneris hauserat, scitum vel repudiaret vel occultaret. (5) Ἀμέλει τὴν ψυχὴν οὐκ ἀξιώσω ποτὲ σώματος ὑστερογενῆ νομίζειν. *Numquam ego adducar, ut credam, animam meam corpore iuniorem esse.* Sed mirabilis videtur fuisse aetatis, qua SYNESIUS vixit, moderatio. Nec enim hanc tantum homini sententiam reliquit, verum etiam multo deteriorem aliam in eo patienter tulit de corporum in vitam reditu, quam non dissimulanter (6) fovebat.

§. XXXII.

(4) *Qui aeternum*) Haec ut capienda sint, vix assequor. (I) Duplicem constituit philosophorum classem vir doctus, qui ante natum servatorem vixerint: alteram eorum, qui mundum esse aeternum affirmaverint, alteram eorum, qui negaverint. Verum, si a Iudaeis discedas, nescio, an ullus antiquorum philosophorum mundum negaverit aeternum esse. Omnes mihi aeternum professi videntur esse mundum: hoc uno vero disiunguntur, quod nonnulli, ut ARISTOTELES, formam & materiam simul huius orbis, alii vero, quorum princeps facile PLATO, materiam tantum aeternam, formam vero a Deo comparatam, dixerunt. (II) Fingamus vero, sic esse viri docti distinctionem inter eos, qui mundum aeternum esse vel affirmaverint vel negaverint, intelligendam, ne sic quidem omnia erunt aperta. Qui formam non minus, quam materiam mundi, existimarunt aeternam esse, ut ARISTOTELES, quid de animis eorumque natura iudicaverint, vehementer incertum & obscurum est. Neque carent argumentis, qui putant, Peripateticis non esse visum, animos naturas esse per se constantes, & separatas ab omni corpore. Materiam vero qui tantum duxerunt aeternam esse, non item mundi formam, eos notum est animos ex ipso eduxisse Deo, ac pro divinae naturae particulis habuisse, quas Deus in haec corpora terrena detruserit, ut culpam olim admissam luerent. Igitur animos non censebant tum primum esse natos, quum Deus in rudem & indigestam materiam formam indueeret, sed ex infinito tempore, non secus ac ipsum Deum, fuisse.

(5) Ἀμέλει) Ita SYNESIUS loquitur *Epistola CV. p. 249. Opp.* Liberum fuisse cuivis videtur inter Christianos, antequam certamina moverentur de ORIGENE, de ortu animi, quemadmodum vellet, sentire. Verum, motis his de ORIGENE controversiis, quem docuisse constat, animos fuisse, antequam corpora nascerentur, libertas haec sublata, & macula quaedam inusta fuit illis, qui similia docerent. Interim & ante & post ORIGENEM maximi nominis doctores huic dogmati favisse, nullum dubium est. Testimonia HENR. MORUS in *Praefat. ad Opera philosophica §. XVIII. s. p. XX.* & LEO ALLATIUS *Notis ad Methodii Symposion. p. 96. s.* bene multa collegerunt.

(6) *Fovebat*) Non hic ea repetam, quae paullo ante animadverti; nec monebo, vehementer incertum esse, an ita veterum quisquam rationem subduxerit, ut hic arbitratur vir doctus: sed de universa re nonnulla breviter dicam. Putat vir doctissimus, atomorum doctrinam in eam veteres sententiam adduxisse, ut animos, natis nondum corporibus, exstitisse, & per multa errare corpora, crederent. Ego vero certissimum arbitror, multos eorum origines animorum corpore antiquiores fecisse, & de variis eorumdem itineribus praecepisse, qui DEMOCRITI disciplinam aut plane ignorarunt, aut sibi, ut PLATO, fugiendam esse duxerunt. Praeterea nullomodo consequi me posse profiteor, cur illi, qui ad atomos refert omnia, necessario etiam credendum sit, natis nondum corporibus, fuisse animos, & in nova semper proficisci corpora. Dabo, eum, qui atomos in deliciis habet, meditando huc eniti posse, ut constituat, illud, quod cogitat in nobis, naturam esse, cui nihil commune sit cum materia & corpore, quod incolit. At huic homini quam necessitatem afferent atomi, ut istam naturam, quam videt a corpore segregatam esse, non modo immortalem esse fateatur, sed etiam corpore priorem? Nec enim, quid impediat, video, quo minus, totus licet ex atomis compositus sit, animum tamen existimet tum condi a Deo, quum corpus gignitur? Quid eumdem, quaeso,

§. XXXII.

Veteres hanc doctrinam non ad solos hominum animos pertinere iudicabant, sed ad omnes mentes & vitas, cuiuscumque demum essent generis, extendebant.

Ceterum, quae adhuc disputavimus, ea hoc etiam extra controversiam ponunt: qui ex antiquis atomorum patronis animos ante corpora exsistere, nec perennes esse tantum, sed & omnis materiae expertes, docuerunt, eos non de solis hominum animis id intellectum voluisse, verum omnes universe mentes, cuiuscumque demum essent generis, hac sententia comprehendisse. (1) Ante nimirum, quam ludum aperiret CARTESIVS, nullus exstitit propemodum, qui hoc sciscitaretur, aut in controversiam vocaret: An in animis brutorum animantium sentiendi atque cogitandi aliqua virtus esset. Veteres nimirum, quoniam haec duo toto agnoscebant genere disiuncta esse, vivere & ad certas naturae leges necessario aptari, omnem sensum, vitam & cogitationem esse aliquid omnino diversum a materia corporis, nec inter concitationes variasque affectiones materiae ullo referri pacto posse, decernebant. Ex quo conficiebant, universam quae nunc in orbe versatur, animorum familiam ab ipsis eius iam exstitisse primordiis, & perpetuo in posterum futuram esse: fieri non posse, ut mens quaedam procreetur, quae nec sit, nec ab omni aevo iam exstiterit: denique, sicut nullius rei materia vel producitur vel ad nihilum revocatur, ita ne unam quidem ex illis, quae nunc sunt, mentibus destructum & dissipatum iri. Totam igitur hanc, quam conditam videmus rerum universitatem ex corporibus naturisque simplicibus & corpore vacantibus constare, praecipiebant. Quaecumque vero in eo vel generationes vel corruptiones aut mortes hominum & animantium accidunt, has nihil esse iudicabant aliud, quam unius eiusdemque rei innumerabiles perpetuasque traiectiones & conversiones. Quemadmodum ex iisdem litteris, quae semper eaedem manent, infinita vocum atque syllabarum series sensim ac paullatim coagmentatur & construitur; ita, quidquid fit & interit in orbe terrarum, ex eorum mente varie tantum temperatur, disponitur & afficitur, rebus ipsis salvis & integris permanentibus.

§. XXXIII.

quaeso, impellet, ut hunc animum nova semper ingredi corpora decernat? Quae vis est conneai huius: Atomi sunt: Ergo credamus, animos, non secus ac Vlyssem, errare perpetuo, &, uno corpore relicto, ad alterum proficisci? PLATO certe non ab atomis argumentum duxit, ut probaret, animos fuisse, priusquam nascerentur corpora, sed ab innatis & insitis notionibus. Sic enim SOCRATES in *Phaedone p.* 382. *Opp.* disserit: Sunt in animis insitae rerum omnium formae ac species. Igitur aliam quamdam vitam vixerint, necesse est, antequam corporibus iungerentur, idque nihil est, quam reminisci ac recordari, quod nos discere vocamus. Alii alia via ad eamdem opinionem profecti sunt. Mihi, veterum sententias & scita diligenter expendenti, praeter alia, quae nunc omitto, haec videtur origo esse sententiae de animis ante corpora exsistentibus. Chaldaei veteres, Aegyptii, & omnes fere populi, qui solem orientem spectabant, rerum humanarum administrationem, curam & gubernationem a Deo certis esse geniis commissam, iudicabant, Deo ipso a molesta illa procuratione cessante. Placuit haec sententia quoque PLATONI. Vid. *de legibus Libro IV. p.* 597. *Opp.* & alias. Et quid dicam? Illis etiam inter Christianos placuit, quorum magna fuit in primis auctoritas. Legi velim ATHENAGORAM *Apologiae pro Christianis Cap. XXII. p.* 97. 98. & IVSTINVM *M. Apologiae I. Cap. V. p.* 44. Animam vero qui existimabant immortalem esse, & a corpore segregatam, his merito geniorum viribus longe videbatur superius, tam nobilem tamque praestantem fingere naturam. Ipsi ergo Deo tantae molis opus tribuendum esse, intelligebant. At Deus, ut putabant, cessaverat post orbem constructum a rerum humanarum procuratione. Id igitur unum relinquebatur, ut ipsum Deum ante orbem conditum omnes ea se genuisse animos asseverarent. Supererat, ut explicarent, quemadmodum Deus tantae dignitatis & praestantiae naturas, incolumi & salva benignitate & bonitate sua, in tam misera & aerumnosa corpora demittere potuisset. Huic ut satisfacerent difficultati, animorum culpa, non Dei, id evenisse, docendum ipsis omnino erat. Peccasse igitur animos, & carceri corporis, alis resecatis, a Deo commissos esse tradebant, ut poenas sustinerent facinorum, quibus Deum laesissent. Hinc plana erat & expedita via ad migrationes & itinera mentium. Primum incredibile erat, tot genios sceleribus sese in Deum contaminasse, quot homines vixissent a nato orbe, quot viverent, quotque victuri semper essent. Tanto illis, de quibus loquimur, hoc a ratione remotius videri debebat, quod immensam fere mundo aetatem tribuerent. Vid. IAC. PERIZONIVS in *Antiquitatibus Aegyptiacis C. II. p.* 14. *s.* Itaque definitum & certum quemdam numerum geniorum, qui in Dei maiestatem peccassent, constituere, & orbem veluti animorum ultro citroque commeantium comminisci, ratio ipsa flagitabat. Deinde non poterant a se impetrare, ut benignitati divinae consentaneum ducerent, ad infinitum tempus tantis miseriis naturae suae particulas addicere. Quare rite purgatis mentibus reditum ad Deum patere, non poterant non praecipere. Interim plerosque animos de nulla re minus cogitare videbant, quam de purgatione sua, contra vitiis immersos novas semper sordes contrahere. Longum igitur illis exsilium decernebant, mentesque corpore uno solutas ad alterum confestim abire, praecipiebant, dum deformitatem exuissent, & maculas eluissent, Deo exosas. Sed quacumque demum ratione ad haec dogmata delati sint veteres, id quidem certum esse arbitror, atomos in se spectatas aut nulli, aut profecto paucis auctores eorum fuisse. Ceterum conferri hic debet §. *XXXIV.* quo sententiam suam explicatius enarravit.

(1) *Ante Cartesius*) Haec non universe debent accipi. Nam quae CARTESIVS de brutis docuit animantibus, ea magnam partem aliis iam ante eum in mentem venisse, inter viros hodie doctos constat. Vid. PETR. BAYLE *Diction. histor. & critique Tom. III. voce Pereira p.* 2231. *s.*

(1) An-

§. XXXIII.

Haec omnia dictis probantur Empedoclis, qui & animos, natu nondum corporibus, fuisse, & exstinctis permanere corporibus, his argumentis fretus docuit.

Ergo, quod propositum erat, perfecimus, atque idem, quod antiquioribus persuasit physicis, praeceptum rationis, ut rerum naturalium primordia ab atomis repeterent, eo quoque impulisse homines ostendimus, ut naturas esse simplices, oullo corpore adiuncto, faterentur. Quum id sibi viderent a ratiooe imperari, ut formas corporum ab ipsa eorum materia non segregari posse, sed varias tantum unius rei affectiones & temperatinnes esse, crederent, non potuere, quin hoc simul pro certo haberent, nullam cogitantem naturam, nullam vitam & animam, cuiuscumque etiam foret indolis, vel gigni vel corrumpi; contra omnes & ante corpora exstitisse, & post corporum obitum salvas & inviolatas permanere. Ne quis vero suspicetur, coniecturis unice hanc caussam contineri, ipsas nunc audire iuvabit philosophorum voces, significantium, hoc unum rationis decretum: *Ex nihilo nihil fieri, nec in nihilum recidere potest*, cum ad formas qualitatesque corporum expugnandas, atomosque in earum locum sufficiendas viam sibi munivisse, tum ad Dei cognitionem, mentiumque ab omni corpore secretarum, nec minus ante, quam post corpora exsistentium, notitiam sese deduxisse. Loquatur unus loco omnium EMPEDOCLES, cuius locum primo producemus, quem antea iam ex parte exhibuimus:

(1) Ἄλλο δέ σοι ἐρέω· Φύσις ὐδενός ἐςιν ἑκάςω
Θνητῶν, ὐδέ τις ὐλομένη θανάτοιο γενέθλη (a),
Ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξίς τε μιγέντων
Ἐςὶ, φύσις δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισι.

(a) Alii legunt τελευτή.

Quos versus sic Latine versos reperio:

Ast aliud dico: nihil est mortalibus ortus,
Est nihil interitus, qui rebus morte paratur;
Mistio sed solum est & conciliatio rerum
Mistilium: haec dici solita est mortalibus ortus.

Totam dicti huius sententiam manifestum est hanc esse: Nullam omnino naturam esse, nullamque rem creari, quae non antea exstiterit: nullam novam produci substantiam, quae re ipsa non prius fuerit: haud igitur, quando corpora inanimata vel generantur vel dissolvuntur, formam aut qualitatem quamdam, ab ipsa diversam materia, vel produci vel destrui, sed materiam tantum novo modo affici, temperari & exornari. Secus sese rem habere, quum animalia vel homines gignuntur & occidunt: mentes nimirum naturas esse diversi a materis generis: exstitisse eas per se, antequam ullo cum corpore iungerentur, nec interituras esse: nullum de novo creari animum, qui non diu ante exstiterit, nec ullum ita posse disturbari & disiici, ut in nihilum recidat. Homines igitur & animantia, quando vel nascuntur vel obeunt, tum mentem eiusmodi aut corpori sociari, aut a corpore discedere. Id ipsum persequitur EMPEDOCLES his versibus:

(2) Νήπιοι, ὐ γάρ σφιν δολιχόφρονές εἰσι μέριμναι,
Οἱ δὴ γίνεσθαι πάρος ὐκ ἐὸν ἐλπίζυσιν,
Ἤτοι καταθνήσκειν τε καὶ ἐξόλλυσθαι ἁπάντῃ.
Stulta & prolixas non admittentia curas
Pectora, qui sperant, exsistere posse, quod ante
Non fuit, aut ullam rem pessum protinus ire.

Ad quos versus sic PLVTARCHVS: Οὐκ ἀναιρεῖ γένεσιν, ἀλλὰ τὴν ἐκ μὴ ὄντος, ὐδὲ φθορὰν, ἀλλὰ τὴν πάντῃ, τυτέςι τὴν ἐις τὸ μὴ ὂν ἀπολύυσαν. *Non tollit omnino ortum, sed oriri aliquid ex nihilo negat: nec interitum inficiatur, sed eum tantum interitum, quo res in nihilum rediguntur.* Diximus iam, id aliter esse accipiendum, quandn de rebus inanimatis, aliter, quum de animatis quaeritur. Res inanimatae quando vel fiunt vel intereunt, tum nihil omnino perit aut nascitur, quoniam formae & qualitates, quibus sunt prae-

(1) Ἄλλο δέ) Hi versus EMPEDOCLIS leguntur apud PLVTARCHVM *Libro adversus Colotem P. IV. T. II. Opp.* & ex parte apud ARISTOTELEM *de generat. & corrupt. Lib. I. Cap. I. p.* 698. *T. I. Opp.* Cuius est Latina versio, quae hic legitur, is vocabulum φύσις ortus vertit: qua in re PLVTARCHVM sequutus est, qui *loc. indic.* nomen φύσις hic poni pro γένεσις observavit. CVDWORTHVS, qui longiorem paullo post carminis huius interpretationem affert, multa in eo sibi visus est videre; quae omnibus obscura, nisi fallor, erunt. De generatione rerumque secretione & concretione hic differere EMPEDOCLEM iotelligo: verum de perennitate animorum, deque eorumdem ante corpora & materiam ortu nihil prorsus lego. Nec tamen difficile fuit doctissimo viro, qui sententiarum, quas receperat, amore inflammatus erat, horum dogmatum in his versibus expressa vestigia cernere. Ita saepe studia magnos etiam homines abripiunt, ut multo, quam necesse erat, perspicaciores sint in veterum dictis exponendis.

(2) Νήπιοι) Et hos versus ab interitu servavit PLVTARCHVS *Libro adversus Colotem p.* 1113. *T. II. Opp.* Versio, quam addidi, XYLANDRI est.

praeditae, non differunt a materia, sed ipsam tantum exhibent materiam, certa lege atque ratione dispositam, temperatam & ornatam. At quum res vita instructae oriuntur, etiamsi animi naturae sunt, quae a corpore prorsus distant, tamen alio modo nec novi aliquid fit, nec rursus aliquid interit, eo quod animi nec esse primum incipiunt, quando corpora nascuntur, quae animant, nec esse desinunt, quando ista dissipantur & destruuntur. Posterius hoc paullo plenius aliis verbis ab EMPEDOCLE explicatum est:

(3) Οὐκ ἂν ἀνὴρ τοιαῦτα σοφὸς φρεσὶ μαντεύσαιτο,
ὡς ὄφρα μέν τε βιῶσι, τὸ δὴ βίοτον καλέουσι,
Τόφρα μὲν οὖν εἰσι, καί σφι πάρα δεινὰ καὶ ἐσθλὰ,
Πρὶν δὲ παγέν τε βροτοὶ καὶ λυθέντες οὐδὲν ἄρ' εἰσί.

Non temere quisquam sapiens animum, ut credat hoc, inducet,
Quod, donec vivunt homines, atque illud, quod vita vocatur, durat,
Tunc modo sint, & bonis malisque perfruantur,
Ante ortum vero & post dissolutionem corporis nihil omnino sint.

Itaque, si EMPEDOCLEM audiamus, cum vulgo desipiunt, qui homines tum demum esse, bonorumque & malorum participes fieri existimant, quando in hanc vitam ingrediuntur, ante vero, quam nascerentur, nusquam exstitisse, nec, postquam excesserunt corpore, usquam esse sentiunt.

Neque vero solus ita censuit EMPEDOCLES, verum omnes antiquiores philosophi, si qua fides celebri (4) poëtae Graecorum tragico adiungi debet, cuius haec verba sunt:

Θνήσκει δ' οὐδὲν τῶν γινομένων,
Διακρινόμενον δ' ἄλλο πρὸς ἄλλο
Μορφὴν ἑτέραν ἀπέδειξεν.

Nihil moritur eorum, quae sunt, sed formam tantum variat & novam monstrat.

Nec alio, (5) quod PLATO scriptum reliquit, pertinet, παλαιὸν esse λόγον, *veterem doctrinam*, suisque temporibus antiquiorem, τοὺς ζῶντας ἐκ τῶν τεθνεώτων γεγονέναι, οὐδὲν ἧττον ἢ τοὺς τεθνεῶτας ἐκ τῶν ζώντων, *viventes fieri ex mortuis, nec minus mortuos ex viventibus:* atque hunc esse perpetuum constantemque naturae ordinem, ut in orbem hac ratione omnia redeant. Taceo, quod idem nobis philosophus narrat, veterum nonnullos in ea fuisse sententia, id, quod nos mortem appellare solemus, vitae potius homini exordium esse, quodque vitae designamus vocabulo, id mortem multo aptius & occasum vitae nominari debere. Etenim mortem adscensum esse animae ex terreno crassoque corpore ad corpus multo subtilius ac coelestius, vitae vero primordium descensum proprie a corpore leviori ad terrenum concretumque. (6) Τίς οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν, τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν; *Quis novit, an vivere quidem fiet mori, mori autem vivere?*

Et

(3) οὐκ ἂν) Et his versibus locum dedit PLVTARCHVS *Libro adversus Colotem p.* 1113. Versio XYLANDRI prorsus a sensu recedit EMPEDOCLIS. Quid enim haec sibi volunt aut significant?

Non animo prudens homo quod praesentiat ullus,
Dum vivunt, (namque hoc vitâi nomine signant)
Sunt, & fortuna tum conflictantur utraque.
Ante ortum nihil est homo, nec post funera quidquam.

Contrarium certe docet EMPEDOCLES. Quare aliter verti debuit hoc carmen. Postremum versum, cui vitium tempus attulisse videtur, ita corrigit IOANNES CLERICVS *Biblioth. choisie Tom. I. p.* 106.

Πρὶν δὲ παγέντες βροτοὶ, λυθέντες τ' οὐδὲν ἄρ' εἰσί.

(4) *Poëtae tragico)* EVRIPIDES ille est, ex cuius *Chrysippo* CLEMENS ALEXANDR. *Stromat. Lib. VI. p.* 750. hos versus descripsit. HVGO GROTIVS in *Excerptis veter. Tragicor. p.* 417. ita eos disposuit & vertit:

- - - Θνήσκει δ' οὐδὲν
Τῶν γιγνομένων· διακρινόμενον
Δ' ἄλλο πρὸς ἄλλο
Μορφὴν ἰδίαν ἀπέδειξεν.

Quae sunt, horum
Nihil emoritur, sed secretum
Illud ab isto
Propria sub imagine paret.

Quod in ultimo versu ἰδίαν posuit, id exemplo PHILONIS fecit, qui sic legit *de mundo incorruptibili p.* 548.

(5) *Quod Plato)* Fuse hac de sententia SOCRATES disputat in PLATONIS *Phaedone p.* 381. Multos certe veterum ita sensisse, controversia caret. HERACLITVM huius fuisse opinionis, PORPHYRIVS auctor est *de antro Nympharum p.* 256. *ed. Cantabr.* Aliorum philosophorum non dissimilia dicta, in quibus etiam EMPEDOCLIS apparet effatum, CLEMENS ALEXANDRINVS *Stromatum Lib. III. p.* 516. collegit.

(6) Τίς οἶδεν) EVRIPIDIS, Tragici, hoc dictum est, quod multi laudant veterum, PLATO, CLEMENS ALEX. CICERO, SEXTVS EMPIRICVS, quamquam non eadem omnes ratione. Lege, quae IOANNES POTTERVS observavit ad CLEMENTIS ALEXANDR. *Stromat. Lib. III. C. III. p.* 517. & IOANN. ALB. FABRICIVS ad SEXTI EMPIRICI *Hypotyp. Pyrrh. Lib. III. C. XXIV. p.* 185.

G 2

Et quid multis? Ipſe PYTHAGORAS ita cenſuit. Teſtem habemus locupletem (7) Latinum illum vatem, qui philoſophum hunc aperte praecepiſſe perhibet, nihil proprie vel generari vel corrumpi, ſed formam tantum variari & externam materiae diſpoſitionem. Quid de rebus ſenſerit inanimatis, hi verſus teſtantur:

Nec perit in tanto quidquam (mihi credite) mundo,
Sed variat, faciemque novat; naſcique vocatur
Incipere eſſe aliud, quam quod fuit ante, morique
Deſinere illud idem. Cum ſint huc forſitan illa,
Haec tranſlata illuc: ſumma tamen omnia conſtant.

Sententiam autem eius de animis, quos, eadem ductus ratione, immortales eſſe, nec modo ante corpora exſiſtere, ſed & in nova ſemper commigrare corpora pronunciavit, ſic explicat:

Omnia mutantur: nihil interit: errat, & illinc
Huc venit, huc illuc, & quoslibet occupat artus
Spiritus, eque feris humana in corpora tranſit,
Inque feras noſter, nec tempore deperit ullo:
Vtque novis facilis ſignatur cera figuris,
Nec manet, ut fuerat, nec formas ſervat easdem;
Sed tamen ipſa eadem eſt: animam ſic ſemper eamdem
Eſſe, ſed in varias doceo migrare figuras.

(8) Quamobrem nihil eſſe magis exploratum arbitror, quam hoc, tametſi vulgo id ignotum eſſe videam: totam illam antiquiorum philoſophorum familiam, quae, hoc nixa principio, ad veritatis indagationem incubuit, *οὐδὲν οὐδὲ γίνεσθαι οὐδὲ φθείρεσθαι τῶν ὄντων, rerum, quae vere exſiſtunt, neque naſci, nec perire aliquid*, haec duo ſimul arcte complexam eſſe: Primum: Mentes, quippe quae naturae ſint nihil mixti aut concreti habentes, nec gigni idcirco ullo modo queant, vel deſtrui, perennes eſſe, nec modo corpora aetate ſuperare, ſed etiam disiectis haud interire corporibus. Alterum: Corporum formas & qualitates, quoniam & naſcuntur & pereunt, nihil eſſe ab ipſa materia variaque eius diſpoſitione diverſum, nec ideo vel ante corpora exſiſtere, vel exſtinctis corporibus permanere. Solus ANAXAGORAS a communi omnium diſceſſit opinione: quippe quem docuiſſe accepimus, corporum formas & qualitates res eſſe per ſe exſiſtentes & ab ipſa corporum diſtinctas materia, proptereaque, non ſecus ac animos, perpetuo tam ante quam poſt corpora exſiſtere, & in eiusdem naturae atomis, quas *ſimilares* vocant, verſari.

Igitur, quod propoſueramus, conſequuti ſumus. Idoneis nimirum demonſtratum dedimus auctoritatibus, illud primum phyſices genus, quod atomorum ope rerum naturalium cauſſas & rationes explicat, ſcita deinde eorum, qui mentes olim negarunt perire poſſe, & corpore praeditas eſſe, denique doctrinam de animis ante corpus exſiſtentibus, & in nova ſemper tranſeuntibus corpora, ab uno eodemque manaſſe principio. Quod quum ita ſeſe habeat, haud erit, cur demiretur aliquis, Pythagoraeos, & qui phyſicam, quam diximus, conſectati ſunt, utrumque dogma illud de animis, id quod iam ante obſervatum eſt, in ſapientiae ſuae fundamentis habuiſſe, veteresque atomorum tutores & Deum profeſſos eſſe, & naturas ſtatuiſſe a corpore ſecretas in rerum natura verſari.

§. XXXIV.

(7) *Latinum illum vatem*) OVIDIVM *Metamorphos. Lib. XV. v. 254. ſ.* & *v. 165. ſ.*

(8) *Quamobrem nihil eſſe*) Ex his equidem veterum dictis, quibus multa eiusdem generis alia liceret addere, id quidem patere non invitus conceſſerim, generationes & obitus rerum & animalium pro ſecretione & concretione quadam a multis olim eſſe habitos. Notum eſt, ARISTOTELEM in *Libris de generatione & corruptione* & alias contra hanc diſputare ſententiam, quam omnes fere ante ſe phyſicos foviſſe perhibet. Nec id ego negaverim, ſcitum illud rationis: *Ex nihilo nihil fit*, in hanc viam duxiſſe philoſophos antiquos. Denique & hoc fatebor, eos, quorum hic afferuntur dicta, credidiſſe, animos fuiſſe, nondum natis corporibus, nec, exſtinctis illis, interire. Sed id neſcio, (I) an his teſtimoniis etiam conſtet, eos, qui ita de generatione docuerunt, atomis delectatos eſſe, & formas qualitatesque ſuſtuliſſe. Nec enim intelligo, cur is, qui nihil interire, ſed in novam tantum formam tranſire iudicat, non poſſit materiae formas & qualitates relinquere. EMPEDOCLEM ita feciſſe, ſupra docuimus, & in *Praefatione* demonſtrabimus. (II) Liberalius id dicitur, quam fas erat, omnes, qui hoc uſi ſint rationis decreto: *Ex nihilo nihil fit*, animorum profeſſos eſſe immortalitatem. Quis plura hoc ſcito tribuit DEMOCRITO, EPICVRO, LVCRETIO? At hi omnes mortem minati ſunt animis noſtris. (III) Omnium minime haec docent dicta, ab atomis hos philoſophos ad cognitionem naturarum corpore carentium, hinc ad dogma de animis ante corpora exſiſtentibus, inde denique ad migrationes animorum perveniſſe. Fateor, obſcuram mihi videri vim huius ratiocinationis: Sunt atomi: Ergo ſunt etiam animi corpore vacantes: Ergo hi ſunt immortales: Ergo ante corpora exſtiterunt: Ergo de corporibus in corpora proficiſcuntur.

§. XXXIV.

Iudicium de hoc dogmate. Animos, dissipatis corporibus, permanere, recte consecerunt veteres, quibus atomi curae fuerunt. At qui docent animos a Deo creari, & perennes quidem esse post fata, verum ante corpora non exstitisse, illustrandum, nisi quod ratio probat.

Reliquum est, ut sententiam meam de hoc veterum philosophandi genere, quod multis vehementer portentosum propterea videtur, quoniam id flagitat, ut & mentes ante corpora exstitisse, & variis erroribus agitari credamus, libere & ingenue aperiam. Principio igitur recte atque ordine ratiocinatos esse veteres arbitror, qui hac lege rationis: *Ex nihilo nihil fit, nec in nihilum aliquid abit*, freti, non modo negarunt, esse aliquas in corporibus formas & qualitates, ab ipsa distinctas materia, verum etiam naturas exsistere affirmarunt ab omni corporea concretione liberas, quae gigni nequeant ex materia, hominum praeterea animus mori nullo modo posse, sed deletis permanere corporibus, docuerunt. Quodsi enim hoc omni careat dubio, animos nihil in se continere corporei, nec in corporis concitationibus & modis ullo modo numerari posse, illud aeque certum debet esse, in nihilum eos redire non posse, atque hoc est, molem hanc corpoream aut aliquam eius partem prorsus interire non posse. Qui sibi quondam persuaserunt, exstingui & perire omnino aliquid, quando corpora vel igne, vel senectute, vel aliis rebus exeduntur & consumuntur, illi hodie deridentur, nec inter acutiora locum aliquem tueri possunt ingenia. Verum nihilo sapientiores sunt, qui hoc ratum habent, mentes ratione praeditas, dum dissipantur corpora, simul prorsus interire & deleri.

Illud etiam adiungo : (1) nisi animos ab ipso fingi Deo, ac in corpora, quando generantur, immitti statuamus, id quod nobis quidem placet, nihil nobis in promtu fore, quo veterum labefactare queamus doctrinam de animis ante corpora exsistentibus, variaque per varia corpora obeuntibus itinera. Esse nimirum animum naturam prorsus a corpore segregatam, extra omnem positum est controversiam. Atqui nulla, quae per se constat, res consuetis & ordinariis naturae legibus ex nihilo procreari potest. Igitur in hac universitate, antequam societur cum corpore, exsistat animus, & in novum semper corpus deinde commigret, necesse est, aut vero ab ipsomet supremo Numine, tamquam omnium animarum fonte, qui primum rebus omnibus, quibus natura rerum absolvitur, semet ipso excepto, vitam & ortum dedit, descendat & proficiscatur. Sed quod horum est posterius, id nulla prorsus ratione, ut susciperent, antiquiores adduci poterant philosophi. (2) Nimis enim absurdum & ineptum iudicabant, ad Deum semper, ut poëtae tragici, confugere, nec ullam fieri vel hominis vel animantis generationem putare, quin ipse Deus ad eam concurrat, animamque ex nihilo producat. Quodsi tamen accurate cuncta circumspiciamus, non levis nobis momenti argumenta occurrent, quibus, ut eorum accedamus sententiae, qui Deum ipsum lensim ac paullatim animas efficere censent, commoveamur. Nullo certe modo credibile est, Deum omnia, quae vel facere potuerit vel voluerit, in principio fecisse rerum, atque universam vim genitricem suam uno veluti momento profudisse, postea vero nullum sibi munus aliud retinuisse, quam ea, quae eventura essent, otiose spectandi, nec ullo tempore, non secus ac si nullus in orbe Deus foret, naturae viribus & actionibus intercedere. Videant, qui sic sentiunt, ne, quod multis iam contigisse novimus, in hanc demum incidant sententiam, nullum versari in orbe Deum, praeter coecam rationisque expertem naturam. Fieri potest praeterea, ut magnae gravesque Deo caussae fuerint, quare semper virtutem suam in novis mentibus progignendis exercere veluti voluerit, licet nostram illae fugiant intelligentiam. Neque est, cur vereamur, ne fortassis animi nuper demum conditi in nihilum revertantur. Bruta enim sensusque omnis indiga materia quum post tot saecula eadem & inviolata persistat, cur animos, ab eodem auctore factos & conditos, permanere posse, naturamque servare suam, negemus?

Ex quibus omnibus efficitur, communem de nova mentium creatione sententiam non modo nihil a ratione remotum continere, sed etiam firmiter animorum simplicitatem & immortalitatem, exstinctis corporibus, communire. Quare non opus est, ut stolidis eorum & absurdis, qui mentes ex infinito tempore exstitisse, & perpetuo peregrinari credunt, sententiis loci aliquid relinquamus.

§. XXXV.

Nova sententia proponitur.

Sed fortassis erunt, quibus longe videbitur satius, animis brutorum animantium, nec non animae sentienti, quae in hominibus est, simplicitatem & immortalitatem derogare, solique

(1) *Nisi animos*) Omisit hic vir doctus eorum sententiam, qui totum hominem generari a parentibus aiunt, etsi modum, quo id fiat, sese ignorare fateantur. *Propagationem per traducem* appellant vulgo: quam quidem multis placuisse olim magnis inter Christianos viris, HENR. NORISIVS ostendit in *Vindiciis Augustinianis*, *Histor. ae Pelagianae* additis, *Cap.IV. §. III. p.* 101. Caussam, cur hanc attingere noluerit sententiam, quae satis id aetatis nota erat, ignoro: at forte putavit, levi eam discrimine seiunctam esse ab eorum sententia, qui ante corpora mentes exstitisse volunt.

(2) *Nimis enim absurdum*) Deum nimirum, id quod iam ante significavi, plerique eorum, qui superesse censebant animos, a procuratione & administratione rerum humanarum prorsus excludebant, toto certis geniis orbe relicto.

que animos brutorum animantium corpore carere posse doceatur, nec tamen, exstinctis corporibus, permanere, aut in nova semper corpora migrare.

solique menti ratione praeditae virtutes has relinquere, quam omnium omnino animorum & in his eorum, qui in bestiis resident, perennitatem profiteri, quoniam, si hoc fiat, illud etiam confitendum sit, animos istos in nova semper proficisci corpora. Hos ego id unum cogitare iubeo: Fieri nullo modo posse, ut, qui vitam, sensum, cogitationem, consilium, gaudium, quae omnia non obscura nonnumquam rationis vestigia eomitantur, cerebri, sanguinis corporisque, certo modo temperati, effectus in bestiis esse concedunt, mentium humanarum simplicitatem & immortalitatem validis armis tueantur. Aut enim omnes naturae cogitantes & ratione praeditae corpore vacant, aut vero nihil est in hac universitate, quod corporis expers sit. Quod posterius si verum est, id consequatur, necesse est, Deum ab hoc orbe distinctum nullum esse. Nec ego aliquid cuiusdam ponderis & momenti video, quod impediat, quo minus de bestiarum animis idem existimare liceat, quod de minima quavis atomo materiaeque corporeae particula existimamus, eam nulla vi interire, sed perdurare perpetuo. Sed tentabo tamen, an in medium proferre possim aliquid, quod eorum liberet animum, qui hac sese difficultate expedire nequeunt. Dicant nimirum, si placet, quos hic vexat scrupulus, mentes animalium nihil esse, nisi radios quosdam, ut ita loquar, & emanationes supremae, ex qua vita omnis proficiscitur, caussae, quae materiam tum ingrediantur, quum apte satis temperata est ac disposita, ut recipere eas, & vicissim ab illis commoveri possit. Addant, radios istos tam diu materiae adiunctos esse, quam diu ea statum, quem diximus, retineat. Concludant denique, recedere haec veluti coelestis luminis iacula, & ad caput fontemque suum reverti, corporibus ita corruptis & depravatis, ut in illis operari nequeant amplius. Namque eum, qui rem quamdam ex nihilo efficit, sponteque ac libere profluere & emanare iubet, eamdem posse vel ad principium suum revocare, vel etiam pro lubitu in nihilum convertere, nemo sapiens negaverit.

Inter ipsos ego antiquiores philosophos non defuisse video, quibus haec in mentem venerit sententia: in quibus (1) PORPHYRIVS est, cuius hoc exstat dictum: *Λύεται ἑκάστη δύναμις ἄλογος εἰς τὴν ὅλην τοῦ παντός. Quaelibet potentia rationis inops dissolvitur in vitam huius universitatis.*

§. XXXVI.

Ex hac sententia nihil contra animorum immortalitatem potest erui.

Si quis putet, isto modo mentium quoque humanarum immortalitatem incertam reddi, is vero vehementer fallitur. Quodsi enim esse Deum, ex animo credimus, nec aliter, quam fas est, de natura eius sentimus, id certe fateamur quoque, necesse est, nullam rerum conditarum necessitate quadam naturae, sine Deo eiusque auxilio, persistere, sed omnes voluntati divinae, quod sint & maneant, acceptum ferre debere. Quamobrem, tametsi ratio & philosophia validissimis confirment rationibus, mentes nostras simplices esse naturas, & ab omni corpore segregatas, haud esse tamen nobis liceret de perennitate earum certissimis, nisi naturam & voluntatem Dei immutabilem & perfectam esse, nec eum, praeter id, quod optimum est, facere posse aliquid, perspectum haberemus. Bonitas enim & sapientia Dei, quae virtutes ab eius divelli natura nequeunt, unica est ratio, quare, quidquid est, perpetuum maneat & stabile. Quantum nos intelligendo consequimur, graves Deo possunt esse caussae, quapropter vilioribus brutorum animantium vitis & animis, quibus nec libertas nec iusti inest iniustique notio, perennitatem dare noluerit, eamdem vero mentibus humanis, quibus natura inest ratio, nec modo virtutis & vitii cognitio, sed etiam libertas, concesserit. Nostrae certe mentes, quoniam, quid agant, sciunt, facultatemque secus agendi habent, laudem ac vituperationem, praemia & poenas commereri, ideoque post hanc vitam a iustitia divina vel male

(1) *Porphyrius*) Credo, hoc alicubi scripsisse PORPHYRIVM; quamquam ego, libris eius fere omnibus curiose lustratis, nihil in illis eiusmodi offenderim. At vehementer dubito, an de animis brutorum animantium hoc accipi voluerit. Tantum enim abest, ut inter *ἀλόγους δυνάμεις* bestiarum animos PORPHYRIVS numeret, ut potius toto *Libro III. de non necandis animantibus* vehementer laboret, quo animos bestiarum, non secus atque hominum, rationis esse participes, bestias peculiari quodam sermonis genere uti, quod nonnulli calleant, easdem argumentari, futura prospicere, & quae his sunt gemina, demonstret. Ex quo etiam intelligitur, fieri nullo modo potuisse, ut PORPHYRIVS ita de animis bestiarum doceret, quemadmodum hic docuisse fertur, eosque pro radiis animae mundi haberet, qui exstincto animali, ad fontem suum reverterentur. Pares nempe PORPHYRIVS censet animis humanis brutorum animantium animos. Vid. *περὶ ἀποχῆς Lib. III. §. XVI. p. 119.* Igitur, sicut nostris animis perennitatem & varia itinera attribuit, nisi vellet secum ipso dimicare, de brutorum animalium mentibus idem existimare debuit. Stoicos autem arbitror omnium proxime ad doctissimi viri sententiam accessisse, quorum parentem ZENONEM DIOGENES LAERTIVS censuisse perhibet *Lib. VII. Segm. 157. p. 464. animae mundi partes in animantibus esse*, *τὰς τῶν ὅλων ψυχῆς μέρη εἶναι τὰς ἐν τοῖς ζῴοις.* Quamquam, quod hi de brutorum animantium, id etiam de hominum sciscebant animis; utrosque scilicet mortales esse, & in mundi redire animam, iudicabant.

male factorum supplicia vel recte factorum remunerationem accipere possunt, non item (2) bestiarum animae.

§. XXXVII.

Empedoclis sententia rationi magis est conveniens & consentanea, quam eorum opinio, qui brutorum animos corporeos esse volunt.

Iam si quis nihilominus acriter pro PYTHAGORAE & EMPEDOCLIS disciplina propugnare, multoque contendere velit probabilius esse, omnes vitas atque animas in ipso rerum initio conditas, ac perpetuo permansuras esse, quam novas semper a Deo mentes effici, bestiarum autem animos perpetuo dissipari, & in nihilum redire, paullo aliter cum hoc homine disceptandum erit. Scio, quid offendat eos, qui sic sentiunt. Mentes aiunt ita iuniores fieri bruta huius orbis materia, ipsoque etiam corpore suo, (1) ipsam autem Dei vim effectricem ludum iocumque mortalium, quorum quippe improbis cupiditatibus sceleratisque saepenumero & impudicis libidinibus obsequi & servire, si haec vera sit sententia, cogatur. Hic primum libere & aperte profitemur, si altera sit eligenda sententiarum, quarum res hic agitur, haud dubie hanc praestabiliorem & rationi magis convenientem fore, quam eorum portentosum commentum, qui vel omnes hominum & bestiarum mentes, vel saltim animam eorum sentientem gigni, corporeumque aliquid esse & solidum, perhibent. Vt de eorum tantum doctrina loquar, qui vim sentiendi sibi persuadent procreari, ecquis non primo statim videt, duas ab his animas seu percipientes naturas in singulis hominibus constitui? quod quidem non absur-

(a) *Bestiarum animae*) Si, quod res est, dici debet, nova haec de bestiarum animis opinio paucis, qui suis omnia momentis ponderant, placere poterit. Etenim (I) cum multo maioribus laborat difficultatibus, atque illorum opinio, qui permanere putant bestiarum animos, & naturas esse per se constantes, tum lucis parum habet & evidentiae. Animi brutorum animantium ex mente viri docti radii sunt & emanationes principis illius caussae, unde vita omnis nascitur. Quaenam haec vero princeps caussa? Num Deus? Radii itaque ipsius Dei bestiarum erunt animi, non item hominum? Hoc sibi quis persuadeat? Num mundi quaedam anima, a Deo distincta & per rerum naturam fusa? At qualis haec? Quales radii, quos emittit in corpora bestiarum? Et quid hoc est, quod certa ratione temperata debeant esse corpora, quo hos radios recipiant? Desino plura quaerere. Sed multo plura quaesituros esse novi, qui nihil in animum admittunt, praeter id, quod explorate habent cognitum. (II) Haec sententia eo nos ducit, ut de animis hominum idem suspicemur. Quodsi enim bestiarum animi radii sunt animi mundi, qui, dissipato corpore, ad fontem, unde manaverant, revertuntur, quidni idem nobis de nostris etiam animis iudicare liceat? Stoici certe, quibus haec placuit opinio, omnes animos eodem collocabant numero, id est, omnes ad caput, unde venerant, redire post fata iudicabant. Non id praeterire CVDWORTHVM potuit: itaque, ut difficultati huic medeatur, elaborat. Animae, inquit, humanae immortalitatem nobis unice ex divinis perfectionibus & ex eo notam esse, quod Deus eas permanere velit. Quidquid igitur sentiatur de bestiarum animis, hoc tamen argumento salvam semper fore mentium humanarum aeternitatem: Deus vult animos hominum non interire: Ergo non intereunt. Reliqua argumenta pondere & virtute vacua esse. Verum (1) si ad voluntatem Dei confugiendum hic unice est, cur de natura animorum, quibus bestiae utuntur, multum disputamus? Quidni breviter sic rationem concludimus? Animae bestiarum pereunt: nam placet Deo, eas interire. Animi hominum manent: nam Deus ita fieri vult. Cur radios animae mundi, cur emanationes Dei, cur tot alia fingimus, ut habeamus, quod illis respondeamus, quos immortalitas animorum offendit, quibus bestiae sunt praeditae? (a) Parum sibi constat in hac tota disputatione vir egregius, idque tollit iterum, quod antea expugnari posse negaverat. Paullo ante hoc sciro: *Quidquid sentit, intelligit & ratiocinatur, id immortale est*, nihil pugnat esse solidius: hoc uno certum esse contendit, hominum animis interitum non imminere: hoc eos reprimit, qui credunt, bestiarum animos corporeos esse ac mortales. At hic nullum esse concedit argumentum, quo immortalitas probari queat animorum humanorum, si ab hac una discedamus ratione: Manent animi: nam Deus ita vult, qui semper id, quod optimum est, decernit. Vtrum horum verum putabimus? Si posterius recipiamus, vicerunt illi, quos paullo ante repellit vir doctus, qui ex eo, quod bestiae sentiunt, & certo modo ratiocinantur, non statim consequi censent, esse in illis animos mori nescios. Et quid fiet de omnibus illis, quae supra CVDWORTHVS de dignitate illius philosophiae, quae atomos recipit, & de rectis eorum praeceptis, quibus ea vera quondam visa fuit, disseruit? Si nullum rationis decretum per se tam validum est, ut animorum perennitatem extra dubitationem constituere queat, qui, quaeso, dici potest, eos, qui atomis favent, non posse non credere, mentes post fata superstites manere? Sin superius eligamus, quomodo haec nova stare poterit sententia. Si hoc dubio caret: Quidquid sentit & ratiocinatur, id immortale est, nec illud minus sit verum: Bestiae sentiunt, percipiunt, intelligunt; necesse est, hoc etiam consequatur animis eorum nihil a morte periculi metuendum esse. Nil itaque relinquitur, quam ut vir egregius aut huic de animis bestiarum sententiae nuntium mittat, aut parum fateatur auctoritatis & virtutis habere, quae antea disputaverat, omnia. Hoc si certum est: Animi bestiarum radii sunt divinitatis, qui, sublato corpore, pereunt, illud falsum oportet esse: Quidquid sentit, cogitat, percipit, id perire nequit. Hoc confecto, id consequatur necesse est: Ergo fieri potest, ut animi moriantur humani, etiamsi percipiant & sentiant. At si animi humani ideo non moriuntur, quoniam sentiunt, ratiocinantur & intelligunt, quod vir doctus disputat, consentaneum est, ut bestiarum mentes negemus radios esse Dei aut animae mundi, qui ad fontem suum revertantur, destructo, quod animaverant, corpore, & ita pereant.

(1) *Ipsam Dei vim ludum*) Sed haec non tollitur prorsus difficultas, etiamsi animos ante omnia corpora totamque rerum naturam esse conditos, & nunc

absurdum modo est, verum etiam ab interiori cuiusvis hominis sensu refellitur. Iidem deinde (2) omnem nobis potestatem eripiunt animi ratione valentis immortalitatem ulla ratione probandi: in quem locum ubi compulsi sumus, quid, quaeso, superest, quo vel eos, qui negant, esse simplices & apertas naturas, vel qui Deum ab hoc orbe corporeo non differre disputant, coërceamus?

Solent quidem nonnulli ad similitudinem quamdam hoc loco confugere. Materiam aiunt sensu destitutam aeque facile sentientem fieri, vitamque & cogitationem adipisci posse, atque corpus igne & calore natura destitutum flammam & lucem potest concipere. (3) Ego vero viros ceteroquin ingeniosos & eruditos ita summam rerum physicarum ignorantiam aperte profiteri, miror. Dudum est, quod a praestantissimis naturae speculatoribus edocti sumus, ignem & flammam nihil esse, nisi minimarum corporis alicuius particularum concitationem: quae particulae dum violenter agitantur, diripiuntur & dissipantur, lucis ac caloris sensum in hominibus & animantibus excitant. Individuas corporis cuiusdam particulas, quum antea quiescerent, concitari & commoveri, quid, quaeso, habet comprehensu difficile? Haud igitur distinctum aliquid est ignis ab ipsa corporis materia, sicut vita est, sensus & cogitatio, sed nova tantum unius materiae affectio. Nec ignis aut succensum corpus alia ratione a ceteris corporibus differt, quam forma & motu, atque sensus nostri, quae inde nascitur, concitatione. Tota igitur haec sententia prorsus est a veritate aversa: quam tamen illi ex antiquioribus philosophis, qui naturam divinam mentesque simplices sustulerunt, dudum assumserunt, (4) quum animas igneis constare docerent corpusculis. Id quidem certum est; si vim suam vita & anima debeant edere in corporibus animalium, calor ab his abesse nequit: ex eo vero consequitur minime, vitam & animam nihil esse, quam calorem. Ferrum totum licet igne candeat, haud tamen idcirco magis vivit, quam antea: neque flamma luminis plus habet sensus & cogitationis, quam pinguis, quae flammam alit, materia. Quod inter utrumque interest, id nihil est, quam corpusculorum motus & agitatio. Huc accedit, incredibile esse, si hanc sequamur sententiam, mentes in corporibus animalium easdem per totum vitae cursum manere. Namque ignis, qui semper alimenti, quod consumat, indiget, perpetuo mutatur, nec unum idemque corpus permanere potest. Vti flamma luminis, quod primum accenditur, prorsus ab illa differt, quae extremam candelae partem absumit, nec vivus idem nunc est, qui ante annum fuerat; ita nec

nunc ab ipso Deo in corpora, quae gignuntur, immitti decernamus. Etenim stuprum aut incestum si quis faciat, nonne Deus nefarii huius hominis libidini aeque servit, si animam iam conditam migrare statim iubeat in corpus ex isto scelere genitum, quam si animum condat eo tempore, quo facinus committitur? Si Deum & infinitam eius potentiam cogitemus, alterum horum altero ipsi gravius non est aut difficilius. Ego quidem ut de meo sensu ingenue fatear, omnem de ortu animorum & de natura mentium, quibus bruta gaudent animantia, quaestionem tantis esse circumseptam tenebris arbitror, ut sapientius sit, eam tacitam dimittere, quam variis disceptationibus implicare. IESVS CHRISTVS, Servator noster, animos esse immortales, iis nos docuit argumentis, quibus nihil fieri vel cogitari potest aut firmius, aut simplicius & apertius. De eo vero, utrum ex sua natura animi sint immortales, an ex Dei voluntate, de ortu animorum, de discrimine, quod eos seiungit a bestiarum animis, prorsus tacuit. Hoccine argumento nobis est, fore, ut aeternis haec omnia controversiis eruditorum exposita sint, dum ultima dies huius orbis cunctis finem faciat certaminibus?

(2) *Omnem nobis)* Hic vero & alias vir doctus eorum obliviscitur, quae paullo ante dederat, si a Dei voluntate eiusque perfectionibus recedas, rationem nihil tam stabile ac firmum suppeditare posse, quod animorum immortalitatem extra dubitationem ponat.

(3) *Ego vero)* In hac mihi responsione vir doctus id videtur pro concesso sumere, quod in controversia versatur. Sic enim concludit rationem: Sensus distinctum aliquid est a materia. Ignis non differt a materia, in qua inest. Igitur sensus & ignis diversa plane ratio est. Sed negabunt forte adversarii eius, sensum differre ab ipsa materia, concedentque, sicut ignis concitatio tantum sit particularum, ita & sensum nihil esse, quam commotionem quamdam atomorum, quibus illa pars corporis constat, quae sentit.

(4) *Quum animas igneis)* Cave vero, sic sentias, omnes veterum sapientes, qui animum igneum aut ignem esse voluerunt, exitium etiam & interitum animis decrevisse. Quis nescit, credidisse plurimos, ipsum Deum ignem esse, ac in igne habitare? quem tamen nemo negavit immortalem esse. Hinc & animos, quos ipsius Dei esse partes ducebant veteres, igneos esse asseverabant: nec id quisquam immortalitati eorum obstare putavit. Scilicet longe alias, id quod iam ante me significare memini, de eo, quod vel dissolvi potest, notiones consignatas habebant in animis antiquae sapientiae professores, atque nos habemus: nec omne illud existimabant interire posse, quod partibus & materia constaret. BOETHIVS, quem nemo nescit acerrimum fuisse immortalitatis animorum tutorem & Christianae doctrinae alumnum, *de consolat. philos. Lib. III. p.* 69. sic Deum compellat:

Tu caussis animas paribus vitasque minores
Provehis, & levibus sublimeis curribus aptans
In coelum terramque feris: quas lege benigna
Ad te conversas REDVCI *facis* IGNE *reverti.*

Quid hic REDVX IGNIS, nisi ipse animus humanus, ad Deum, unde descenderat, revertens? Lege, quae RENATVS VALLINVS *ad h. l. p.* 64. observavit. Haec illis iunge, quae supra scripsimus, ut ex eo, quod veteres Deum & animam corpore vacare docuerunt, non sequi doceremus, aut illum aut hanc ab omni illis materia seiunctam fuisse visam.

nec infantis non ita pridem nati anima, si cum hoc sentiamus genere, eadem post aliquot annos esse potest. Ceterum vel ex hac ratiocinatione animos patet nihil solidi & concreti habere, eo quod corpora animalium fluant atque manent perpetuo.

§. XXXVIII.

Philosophiae, quae ad corpuscula cuncta refert, haec indoles est ac ratio, ut, qui eam sequitur, recteque intelligit, non possit non credere, esse naturas corpore vacantes. Id quamque ducetur mentis.

Nisi fallor, altera iam officii, quod mihimet ipse imposui, parte satis belle defunctus sum. Etenim ostendi ex natalibus physices, quae corpusculis utitur, fieri secus non potuisse, quin eius consectatores in hanc una inciderent sententiam, esse mentes simplices, nihilque solidi & concreti habentes. Idem nunc ex ipsa huius philosophiae natura & interiori constitutione planum faciam, neque quemquam eorum, qui universam eius rationem perspiciunt, eamque ex animo approbant, aliter sentire posse, explicabo. Primo igitur certum est, corpusculorum individuorum vindices nihil in corpore agnoscere, praeter ea, quae manifesto ad rem extensam & solidam nostra ratio pertinere intelligit, nihil, nisi quod ad varios materiae modus referri potest. Corpus aiunt gaudere certa & definita magnitudine, quae dividi queat, figura, situ, motu, denique quiete; ex quorum diversa concretione & temperatione varii nascantur effectus: praeterea vero esse aliquid in corpore negant. Qui qui sunt sententia imbuti, illi nullo modo vitam & cogitationem in corporis numerare possunt qualitatibus, eo quod nec insint in illis, quae modo enumeravimus, nec ex variis eorum συζυγίαις sive coniunctionibus exsistere queant. Ex quo consequitur unice, vitam & cogitationem in alia quadam natura, quae a corpore seiuncta est, nec materiae aliquid adiunctum habet, quaeri debere.

Deinde hoc etiam in praeceptis est philosophiae huius, nullam esse aliam in corporibus facultatem, praeter hanc, quod moveri & de loco in locum transferri queant. Atqui principium huius motus non est in ipso corpore, quod movetur; nec ullum procedere potest corpus, nisi ab alio extrinsecus impellatur. Quod quum ita sit, alia quaedam in orbe terrarum, praeter corpora, natura versetur, necesse est, a qua motus omnis proficiscatur: quae nisi exsisteret, id quod infra copiosius explicabimus, nullum corpus pelli & concitari posset.

Tum, quae apparent & conspiciuntur in corporibus, ex decretis philosophiae, de qua loquimur, nulla ratione possunt explicari, nisi legibus mechanicis visiones & simulacra in nobis adiungamus. At visa mentisque nostrae species & informationes corporis minime modi sunt. Ex quo conficitur, ad peculiarem eas in nobis naturam referri debere, quae intelligat & corpore vacet, multisque modis affici queat.

Post ipsae sensuum perceptiones, si hoc genus audiamus philosophorum, minime sunt affectiones, ex solis, quae videmus, corporibus derivandae. Negant enim, esse in corporibus simile aliquid perceptionibus, quas res sensibus expositae in nobis excitant, calidi exempli caussa & frigidi, rubri & viridis, dulcis & amari. Quapropter, quin ad vires animae, quae residet in nobis, unice referendae sint, nullum dubium est; quo quidem ad simplicem & individuam eius naturam demonstrandam nihil aptius est.

Postremo, quum corporum, quae sensus nostros feriunt, in illisque putantur inhaerere, qualitates nihil nisi visa esse, hi sapientes confidenter praecipiant, id simul sciscant, necesse est, falli & errare magnopere, qui sensus pro veri falsique norma habeant. Quare hoc etiam oportet eos profiteri: esse aliquid in nobis omni sensu superius, quod de sensuum decretis iudicet, fallacias eorum refellat & dissipet, quidque corpora extra nos posita vel vere habeant, vel non habeant, pronuntiet. Atqui hoc ipsum quidnam esse potest aliud, quam vis quaedam superior animi, semet ipsam gubernans & concitans? Talem quis, quaeso, sanus sibi virtutem in corpore abditam & reconditam esse persuadeat?

§. XXXIX.

Binis rebus superior est haec physica reliquis omnibus philosophandi viis. Primum naturam mundi, qui corporibus constat, explicat.

Quod reliquum est, duplici prae reliquis philosophandi viis praerogativa veterum haec gaudet physica. Namque primo efficit, ut mundi huius, quatenus ille corporibus continetur, naturam & rationes perspicue intelligamus. Scilicet mechanicarum legum vim & ordinem clare animo comprehendimus: ab his vero si discedamus legibus, quod distincte cognoscamus in corporibus, nihil omnino est. Quicumque hoc vel illud formae cuiusdam vel qualitatis effici beneficio dicit, is hoc unum docet nos, ignorare se, quemadmodum id fiat, aut, quod multo est ineptius, & a ratione remotius, ipsam ignorantiam, in qua versatur, caussae, formae vel qualitatis vocabulo vestitam & exornatam, pro vera effectus caussa obtrudere nobis audet.

Iam si calidum & frigidum, rubrum nigrumque colorem, dulce ac amarum in variis corporis nostri affectionibus poni ab aliquo audiamus, quas rerum extra nos positarum in nervos nostros impulsio producat, tota eius hominis oratio plana prorsus nobis est & perspicua. Si quis vero alius absolutas corporum qualitates praedicet, easque a natu-

rali eorumdem & mechanica diſpoſitione toto genere differre doceat, animus noſter tenebras ſibi offundi queritur, nec quidquam eius rei accurate & aperte percipit. Aeque certe ſapienter & pulchre diſſerunt, qui de formis neſcio quibus verba faciunt, atque is, qui dolorem, quem homo ſentit, ferro vel acu ſauciatus, abſolutam eſſe qualitatem diſputaret, in ferro vel acu reſidentem & inhaerentem. Aeternum nempe nobis aenigma ſenſuum noſtrorum perceptiones erunt, quam diu corpora certis quibusdam formis & qualitatibus natura eſſe inſtructa ſomniabimus, quae cum ipſa eorum materia nihil commune habeant. Atque hanc cauſſam fuiſſe opinor (1) TIMAEO LOCRO, qui hoc more philoſophatus eſſe videtur, ut res corporeas haud aliter a nobis comprehendi poſſe ſcriberet, quam αἰσθήσει καὶ νόθῳ λογισμῷ, *ſenſu & adulterina quadam ratiocinatione:* quod idem eſt, ac ſi dixiſſet, diſtinctam & accuratam earum notionem animis noſtris nulla ratione informari poſſe. Neque aliud (2) ipſe PLATO ſpectavit, quum res omnes diſtribueret in eas, *quae ratione & intelligentia comprehenduntur*, νοήσει μετὰ λόγου περίληπτα, & in eas, *quae opinione tantum & certo quodam ſenſus ratione carentis beneficio percipiuntur*, δόξῃ μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου. Quarum quidem hae, id quod manifeſtum eſt, res ſunt corporeae, ſenſuumque facultati ſubiectae. Hinc etiam evenit, quod Platonici ſaepenumero ſummam rerum corporearum contemtionem prae ſe ferunt, eo quod intelligentiam noſtram propemodum fugiant, (3) nec, uti ſcite aiunt, vel οὐσίαν vel γένεσιν, nec *eſſentiam* nec *generationem* habeant. Cum his itaque philoſophis aut aſfirmare nos decet, omnia, quae in ſenſus cadunt, ἀκατάληπτα eſſe & ἀπερίληπτα, *incomprehenſa, nec ulli hominum ingenio aperta*, licet multa ſint, excelſioris etiam naturae, atque materia eſt, quae mens noſtra diſtincte tamen & ſine caligine comprehendit; aut vero benigne & praeclare de genere hoc phyſices omnium vetuſtiſſimo ſentire nos oportet & iudicare, quod, corpuſculis fretum individuis, ſolum aptum eſt ad res in ſenſus incurrentes explicandas & declarandas.

§. XL.

Deinde planam nobis & apertam monſtrat viam docendi atque demonſtrandi. Succedit iam altera, quae huic phyſices generi adiuncta eſt, opportunitas. Haec in eo poſita eſt, quod, quoniam corporis diſtinctam informat rationem, manu veluti ducit homines ad naturarum corpore vacuarum notitiam. Si quis eſſe aliquid in hoc orbe, praeter corpora, perſuaſum eſſe cupit aliis, eum demonſtrationis totius initium a deſcripti-

(1) *Timaeo Locro*) En ipſum locum ex *Libro de anima mundi* in THOM. GALE *Scriptor. mytholog. p.* 545. Τρία δὲ ὄντα τρισὶ γνωρίζεσθαι, τὰν μὲν ἰδέαν, νόῳ καὶ κατ' ἐπιστάμαν, τὰν δ' ὕλαν, λογισμῷ νόθῳ. *Tria quum ſint haec, tribus ea quoque modis cognoſci, formam quidem mente & ſcientia, materiam adulterina quadam ratiocinatione.* Huius ſententiae hanc ſtatim ſubiicit rationem: Τῷ μήπω κατ' εὐθυωρίαν νοεῖσθαι, ἀλλὰ κατ' ἀναλογίαν, *quod videlicet non recta quadam & aequa rei animadverſione, ſed ex proportione quadam & collatione intelligatur.* Tum ita pergit: Τὰ δ' ἀπογεννάματα αἰσθήσει καὶ δόξᾳ. *Foetus vero, qui ex illis naſcuntur, ſenſu & opinione.* Hinc liquet, TIMAEVM non ſcripſiſſe, materiam αἰσθήσει & λογισμῷ νόθῳ comprehendi, ſed αἴσθησιν ad ἀπογεννάματα, non item ad ὕλαν relatam voluiſſe.

(2) *Ipſe Plato*) Quonam operum PLATONIS loco eodem ordine verba iſta exſtent, quae hic leguntur, me quidem praeterit. At res his verbis expreſſa & diſtinctio inter ea, quae vel νοήσει vel δόξῃ percipiuntur, ſaepius apud eum occurrit, & fuſe explicatur. Vide in primis *Theaetetum p.* 139. *ſ. Opp. Sophiſtam p.* 166. 167. *Lib. VII. de Republica p.* 484. &c. Diſtinguebat nimirum PLATO ſpecies rerum, quas ἰδέας nominabat, aeternasque notiones a rebus corporeis, & in ſenſus incurrentibus: illas ſolas ſtabiles & perennes ducebat eſſe; has vero fluere perpetuo & manare. Itaque illas οὐσίαν, has vero γένεσιν, illas αἰσθητά, haec νοητά vocabat. Illis ἐπιστήμην, γνῶσιν, σοφίαν, νόησιν, his vero nil niſi δόξαν dabat. Nihil notius hac re in ſcriptis PLATONIS & eorum, qui PLATONIS more philoſophati ſunt. ALCINOVS *Introd. in philoſ. Platonis Cap. VII. p.* 472. ad calcem MAXIMI TYRII, ab HEINSIO editi: Δόξαν μὲν τῶν σωμάτων φησὶ, ἐπιστήμην δὲ τῶν πρώτων. *Opinionem* (Plato) *ait ad corpora pertinere, ſcientiam vero ad priora illa ſive τὰ νοητά.* Nec aliter, qui paullo ante allatus eſt, TIMAEI locus intelligi debet. In re ipſa igitur, quae hic tribuitur PLATONI, nihil requiro. Verum hoc minus recte fieri arbitror, quod hanc PLATONIS diſtinctionem vir doctus tam late patere putat, ut omnis ea corporum tollatur cognitio. Nam ut doceat, eos, qui ab atomis abhorrent, naturam prorſus ignorare corporum, ad TIMAEI & PLATONIS exempla provocat, quos propterea, quod atomis favere nollent, eo delatos eſſe cenſet, ut corpora ſibi prorſus ignota eſſe affirmarent. Verum PLATO hoc ſibi tantum voluit, rerum aeternarum & perennium ſcientiam certiorem & praeſtantiorem eſſe corporum caducorum & fragilium ſcientia, non vero omnem corporum cognitionem ſuſtulit, aut corpus ad ea retulit, quae Graeci philoſophi ἀκατάληπτα nominant. Praeterea de ſingulis corporibus, lubricam & incertam quibus conſtantiam adiunctam eſſe ducebat, quod dixit, intellectum voluit, non vero generatim & in univerſum de corporum natura & affectionibus, quas & explicari poſſe cenſuit, & ipſe paſſim expoſuit PLATO. Novimus, eadem, qua PLATO, diſtinctione uſum eſſe ARISTOTELEM, atque γνῶσιν ad res tantum retuliſſe aeternas & mutationis expertes, etſi de rerum, quas aeternas nominat, natura cum magiſtro diſſenſerit. Quid vero notius, quam hanc opinionem non impediviſſe ARISTOTELEM, quo minus corporum declarari poſſe naturam & rationes iudicaret?

(3) *Nec vel οὐσίαν*) Non memini, vel PLATONEM, vel e familia eius aliquem hoc ſcriptum reliquiſſe, corpora nec οὐσίαν habere, nec γένεσιν. Οὐσίαν ſcio eos corporibus derogaſſe, non item γένεσιν. Lege ipſum PLATONEM *Lib. VII. de Republ. p.* 484. *Opp.* ubi: Δόξαν μὲν, inquit, περὶ γένεσιν, νόησιν δὲ περὶ οὐσίαν.

ſcriptione corporis oportet ducere. Quod ſi negligat, hoc unum tantum probat, eſſe aliquid neſcio quid in orbe, quod corpus vocetur, & praeterea aliud aliquid, cuius natura pariter ſit ignota. Iam qui ſuam eſſe nolunt antiquiorem illam phyſicam, cuius hic rationes pandimus, illi quodlibet aſſeverant corpus binis conſtare principiis: quorum alterum aiunt eſſe materiam, omnis formae, ad quam qualitas etiam & quantitas pertinent, expertem, propterea que, quod ipſimet hi philoſophi non negant, (a) corporis neſciam: alterum vero formam nominant, quae pariter, quoniam omni caret materia, corporei & concreti aliquid continere nequit. (1) STOBAEVS hac ratione tam PLATONIS, quam ARISTOTELIS doctrinam exponit: Ὃν τρόπον τὸ εἶδος τῆς ὕλης ἀφαιρεθὲν ἀσώματον, οὕτως καὶ τὴν ὕλην τοῦ εἴδους χωρισθέντος οὐ σῶμα εἶναι· δεῖν γὰρ ἄμφοιν τῆς συνόδου πρὸς τὴν τοῦ σώματος ὑπόστασιν. *Quemadmodum forma expers materiae dicitur incorporea; ſic & materia carens forma corpus eſſe negatur: ſiquidem utrumque ad corporis conſtitutionem requiritur.* Formae iidem philoſophi qualitates adiiciunt, de quibus non poſſunt, quin pariter PLATONIS amici pronuncient, eas ſoliditatem nullam habere, & corpore vacare, ὅτι αἱ ποιότητες ἀσώματοι. Quod idem fere eſt, ac ſi qualitates totidem eſſe mentes dicerent, quae corpus incolant. At quis tam hebes eſt, quin hac philoſophandi via notiones corporis & mentis, ſimplicis & corporeae naturae, mirifice inter ſe confundi perſpiciat, ſic ut omnis nobis aditus ad rationes earum intelligendas occludatur? Ipſa corpora, ſi cum his ſentiamus, corpore privabuntur: nec ulla ideo res erit, quae corpus habeat. Quod enim totum ex rebus ſimplicibus & corpore vacantibus concretum eſt, id quis, quaeſo, negaverit ſimiliter ſimplex eſſe & a corpore (2) relictum?

esse naturas corpore vacantes.

(a) Ἀσώματος δὲ καὶ ἡ ὕλη. Plotin. p. 164. Materia corpore vacat.

ALCINOVS Cap II. (Introd. in philoſ. Platonis p. 479.)

Iam quid evidentius eſt, quam totam hanc de forma, materia & qualitatibus philoſophiam nil impedire, quo minus vita & intelligentia in corporeis qualitatibus & formis ponantur? Quod ſi ita eſt, nihil habebimus omnino, quod illis opponamus, qui animos hominum nihil eſſe volunt, quam ſanguinem & cerebrum, ſenſus & intelligentiae qualitate praeditum, vel etiam ſubtiliorem quamdam materiam, in qua vis ſentiendi tamen

(1) *Stobaeus*) Locus exſtat *Eclogarum phyſicar. Lib. I. Cap. XIV. p. 29.* PLOTINI, quod in exteriori libri ora adſcriptum eſt, dictum legitur *Libro* περὶ ὕλης *Ennead. II. Lib. IV. C. X. p. 164.*

(2) *Relictum*) Non ego meum eſſe arbitror, eorum deſperatam fere cauſſam tueri, qui formas & qualitates ineſſe corporibus ſibi perſuadent. Hoc autem, veritate non invita, me affirmare poſſe iudico, iniuriam hic illis a viro docto inferri, ſententiasque eorum perverti. Ita certe ſi ſenſiſſent, ut hic ſenſiſſe feruntur, nil ego cauſſae dicerem, quin cum amentiſſimis componerentur mortalium. Verum bene ſe res habet. Non tam ſtolidus fuit PLATO, nec ita demens ARISTOTELES. Vir doctiſſimus qualitatum defenſores ita coërcet: Vos omne corpus ex *forma*, *materia* & *qualitatibus* affirmatis eſſe concretum: materiam vero forma carere negatis & omni qualitate. Igitur, quod ipſi non diffitemini, veſtra materia non eſt corpus, ſed res incorporea. Formam ſimiliter corpore vacare, dicitis: nec aliam de qualitatibus fovetis ſententiam. Quare ſi vos audiamus, id, quod vos corpus vocatis, ex rebus coaſtat omni corpore vacuis. Materia non eſt corpus, non forma, non qualitas. Quid vero ineptius? Corpus ſibi fingere, quod rebus conſtet a materia & corpore relictis? Itaque turpiter miſcetis corporis & mentis naturam, resque inculcatis, quas ne Arcades quidem credant, aut Thebani cives. Inducam veteres qualitatum defenſores CVDWORTHO reſpondentes: Falleris, inquiunt, vir doctiſſime, dum nos ita bonae mentis eſſe cenſes expertes, ut ex eo, quod corpore omni vacat, corpus conſtrui poſſe putemus. Quam tu ipſe in animo habes corporis notionem, eam nobis temere ſuppeditas, etiamſi noſtra minime fuerit, neque dubitas, corpus & corporeum unum nobis idemque eſſe: quod ſecus omnino ſeſe habet. Multum ex noſtra ſententia inter id, quod *corpus* dicimus, & inter *rem corpoream* diſtat. Corpus negamus eſſe materiam, non vero corporeum aliquid. Diſtinguimus omnino inter ὕλην ſeu *materiam*, & inter σῶμα ſeu *corpus*. Materiam rem eſſe dicimus, partibus conſtantem, ſolidam, longam, latam, craſſam, paucis rem corpoream, at qualitatibus & formis vacantem. Corpus autem ſeu σῶμα materia nobis eſt eadem, at qualitatibus & formis aucta, ſeu materia aut animata & vita praedita, aut aliis affectionibus & proprietatibus ornata. Tibi vero corpus & materia unum idemque ſunt. Hinc tibi perſuades, nos, quum aliquid negamus corpus eſſe, concedere quoque, illud ab omni materia remotum eſſe. At res longe ſecus ſeſe habet. Nos, quum materiam σῶμα aut corpus eſſe negamus, id unice aſſeveramus, eam tale corpus eſſe, qualia ſunt animantium, beſtiarum, plantarum, aut rerum aliarum corpora, quae videmus; corpus autem eſſe eam, ſi haec vox latius ſumatur, & omne illud ſignificet, quod tangi poteſt, ſentiri & moveri, minime negamus. Hoc ſenſu PLOTINI dictum accipi debet, quo materiam ſeu ὕλην eſſe affirmavit ἀσώματον. Hanc eſſe mentem ac ſententiam noſtram, docebit te STOBAEVS, cuius verba audi ex *Lib. I. Eclog. phys. Cap. XIV.* περὶ ὕλης *p. 29.* Οὐ σώματα δὲ τὴν ὕλην φασὶν, οὐχ ὅτι οὐ μόνον ἐστερῆσθαι δοκεῖ τῶν περὶ σῶμα διαστάσεων, ἀλλ' ὅτι καὶ πολλῶν ἄλλων ἀπολείπεται κατὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἃ τοῖς σώμασιν ὑπάρχει, σχηματισμοῦ, χρώματος, βαρύτητος, κουφότητος, ὅλως πάσης ποιότητος καὶ ποσότητος· εἰ γὰρ τούτων μετεῖχεν, τὸ ποῖον ἦν καὶ πόσον. ἡ μεταληφθεῖσα δὲ κατὰ τὸν λόγον, σῶμα μὲν οὐκ ἂν εἴη, σωματικὴ δὲ διὰ τὸ πάντων, ὥσπερ καὶ ἐκμαγεῖον, ὑποκεῖσθαι τῇ ποιότητι. *Negatur autem corpus eſſe materia, non tam quod intervallis corporis careat, quam quod aliis quoque multis ad corpus pertinentibus deſtituatur per ſe, ut figura, colore, gravitate, levitate & omni denique qualitate & quantitate. Nam ſi haec haberet, inter quanta & qualia referretur. Nunc hit quum per ſe careat, ut corpus non eſt, ita corporea dicitur, quod omnibus*

men insit & ratio. Quid autem de ipsomet tum Deo fiet? Quem si quis forte dicat nihil esse, nisi corpus quoddam subtile & igneum, simulque rationale & intelligens, & per naturam rerum omnem intentum & commeans, aut etiam corpotei huius orbis formam, quae cum ipsa materia unam constituat naturam, quomodo huic homini occurrere poterimus? Non hic umbtas captamus, aut opiniones, quae nullae sunt. Veterum enim philosophorum nobilissimos, quibus tantae fuerunt animi angustiae, ut, praeter corpora nihil esse concluderent, in his quondam fuisse sententiis, exploratum & compertum est.

Verum his multo sapientius, quicumque antiquiorum ex atomis res omnes conflatas duxerunt. Qui quum corporis apertam informent notionem, idque *διαστατὸν ἀντίτυπον, rem extensam, quae penetrari nequeat*, appellent, cui deinde rei omnem agendi facultatem detrahunt, nec practer magnitudinem, figuram, situm, quietem & motum relinquunt aliquid, nullum locum confusioni rerum universo genere discrepantium faciunt. Vident omnes, qui hac uti volunt definitione, quid possint corpora, quid non possint: vident, ubi mentium virtus incipiat; vident denique, omnino sic habendum esse, esse naturas simplices & ab omni concretione seiunctas.

Ex eiusdem philosophiae praeceptis manifesto consequitur, vitam, sensum & rationem in corporeis rebus non esse posse, sed ad aliam referri naturam debere, corpore prorsus vacantem. Nam qui huic dediti sunt disciplinae, illi hoc primum demonstrant, totum de qualitatibus commentum ab hominum inscitia & imprudentia profectum esse, qui visa sua esse aliquid, quod in ipsis inhaereat corporibus, temere & sine caussa crediderint. Tum alterum illud dogma, quod corpora ex forma & materia componit, similiter ex alio quodam animi errore profluxisse docent. Fuerunt videlicet, qui notiones logicas seu modos cogitandi & concipiendi pro modis exsistendi rerumque extra nos constitutarum proprietatibus sine ulla ratione haberent. Postremo formas corporum & qualitates, ab ipsa earum materia distinctas, nullas omnino esse demonstrant, eo quod, si quis magnitudinem, figuram, situm & motum, diversasque horum coniunctiones & temperationes tollat, nihil in corporibus supersit, cuius claram & apertam in animo notionem informare nobis liceat. Ex quibus omnibus id, quod diximus, sine ulla efficitur controversia.

§. XLI.

Concluditur itaque, veterem philosophiam Moschicam binis constitisse partibus: Physica seu doctrina de atomis, & Theologia seu doctrina de Deo & mentibus puris.

Nihil ergo iam obstate ctedo, quo minus haec duo luce quavis clariora putemus esse. Primum: Quicumque rerum naturam non ante PLATONEM modo & ARISTOTELEM, verum etiam ante DEMOCRITVM & LEVCIPPVM scrutati sunt, eos ab atomis auxilia unice petivisse in eventis & rationibus naturae rerum explicandis. Alterum: Hanc ipsam philosophandi rationem pietati & religioni minime inimicam esse, sed cum ea naturali cognatione & affinitate coniunctam: nec antiquos eius amatores ante DEMOCRITVM vel Deum vel naturas corpore vacantes sustulisse, sed tam Deum professos esse, ab hac mole, quam videmus, corporea segregatum, quam animis simplicitatem, adiuncta immortalitate, adscripsisse. Igitur vetustissimi sapientes, qui atomos adsciverunt, haud eas dixerunt rerum omnium principia esse, (*ἀρχὰς τῶν ὅλων*) nec unquam eo sunt temeritatis progressi, ut hac doctrina totum philosophiae corpus absolvi asseverarent. Contra dogma istud de corpusculis individuis pars illis tantum erat sive membrum totius philosophiae, quam constare sibi nullo modo posse praedicabant, nisi doctrina de Deo mentibusque a corpore secretis adderetur. Quod ipsum quidem (1) ARISTOTELES in *Libris Metaphysicorum* significat, duabus veterum sapientiam partibus contineri significans, *Φυσιολογίᾳ* sive physica, & *τῇ πρώτῃ φιλοσοφίᾳ*, prima philosophia sive *Theologia*. DEMOCRITVS, praeceps homo & consiliis devius, universum hunc mundum ex bruta quadam mole crassaque construebat materia: nullus erat apud eum *ἀρχαῖς δεαστηρίοις*

omnibus corporibus tamquam speculum subiiciatur. Docebit te idem CICERO, quem *Academ. Quaest. Lib. I. Cap. V. p. 2231. T. VIII. Opp.* corpus definientem ex mente nostra attende: *De natura autem ita dicebant* (veteres,) *ut eam dividerent in res duas, ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se praebens. In eo, quod efficeret, vim esse censebant, in eo, quod efficeretur, materiam quamdam; in utroque tamen utrumque.* - - - SED QVOD EX VTROQVE, ID IAM CORPVS ET QVASI QVALITATEM NOMINABANT. Vide, quam sollicite materiam a corpore distinguamus: vide, longe aliam nos verbo *corpus* vim subiecisse, atque tu subiicis. Exemplum velim hinc omnes capiant, quantam adhibere eos cautionem oporteat, qui veterum instituta & scita explorant. Quodsi enim aliquis ex nostris notionibus veterum metiatur vocabula, longe alios nobis exhibebit philosophos illus, atque reapse fuerunt.

(1) *Aristoteles*) Ipsum ARISTOTELEM non ignoro physicam & eam philosophiam, quam primam appellat, sollicite distinxisse. Dignum est, quod hac de re legatur *Caput I. Libri VI. Metaphys. p. 346. T. IV. Opp.* quo dedita opera de illis agit scientiis, quae contemplando perficiuntur. At quo loco veteres dixerit sic omnem partitos esse philosophiam, me quidem praeterit. Contra vero scio, queri philosophum hunc, veteres ante ANAXAGORAM philosophos in materiam veluti fuisse immersos, nec de caussis efficientibus & a materia remotis multum deliberasse, *Metaphys. Lib. I. Cap. III. p. 266. f.*

σιῶν, aut *principiis efficientibus*, nullus naturis corporis ignaris locus. Verum multo aliter prisci atomorum amici; quippe quos haud fugiebat, haec si vera forent placita, nullum umquam motum, nullamque futuram fuisse generationem, eo, quod omnis, quo corpora concitantur, motus ab alis quadam re nasci debeat, extra corpus posita, sive simplici & concretionis experte natura. Quodsi ne hoc quidem curet aliquis; sed in gravi hac mole sensuque omni destituta materia motum exsistere potuisse concedat, id tamen nemo umquam unus intelligendo consequetur, quomodo ex illa materia casu & fortuito, fine rei cuiusdam corpore carentis ope & auxilio, aliquid effici potuerit. Nec ulla idcirco ratione antiqui atomorum patroni induci potuissent, ut corporeum hunc orbem, qualis nunc est, fortuita quadam commotione & corpusculorum concursione, nulla nobiliori & excellentiori natura rem gubernante, confici & conflari potuisse, credidissent. Animantia autem si qui meras esse iudicassent machinas, ad certas motus leges aptas & compositas, nec vitam, sensum, rationem & intelligentiam aliud, quam concitationis quoddam genus, nae hos omnium impudentissimos & emotae mentis homines duxissent. Duplex igitur constituebant principium: alterum, quod efficeret, alterum, ex quo efficerentur omnia: corporibus naturas adiungebant corporis indigentes, vitae motum, corpusculis individuis simplices naturas. Ex quibus omnibus inter se coniunctis & sociatis philosophiam conficere studebant, quae ipsimet rerum naturae accurate responderet. Eius igitur duo fulcra erant: doctrina de mentibus a corpore seiunctis, quarum caput & princeps ipse Deus est, & dogma de corpusculis individuis, omnium ceterorum corporum primordiis. Quod quidem sapientiae genus quin unice verum suisque numeris absolutum fuerit, cur dubitemus, nihil omnino (2) caussae est.

§. XLII.

At philosophia haec mutilata paullo post & truncata, his unam eius partem, illis alteram sibi vindicantibus.

Sed mature satis de integritate huius sapientiae detractum, corpusque eius foede discerptum ac truncatum est. Ille unam, iste alteram philosophiae huius partem adoptavit. Quidam solam de atomis doctrinam, repudiata Dei mentiumque a corpore abstractarum notitia, adsciverunt. Quibus alii oppositi, missas prorsus fecerunt atomos, ea que tantum arripuerunt, quae de Deo naturisque corpore vacantibus veteres tradiderant. In illis fuerunt DEMOCRITVS, LEVCIPPVS & PROTAGORAS, qui exuviis tantummodo ac, si its loqui fas est, cadavere veteris philosophiae Moschicae, physicam intelligo corpusculis fretam individuis, delectati sunt. (1) In his vero PLATO & ARISTOTELES exstiterunt: in quibus id quidem laudandum est, quod meliorem philosophiae istius partem, ac veluti medullam & animam, scientiam de Deo nimirum, mentibusque a corpore liberis, amplexi sunt; id vero aegrius ferendum, quod nudam hanc amare maluerint, quam ornatu suo & vehiculo satis decenti, physica ex corpusculis omnia derivante, munitam & cinctam. Quod quidem consilium cum variis hanc disciplinam commisit difficultatibus.

§. XLIII.

Leucippus & Democritus, quum averso essent animo a Deo & religione, in eam unice curam incubuerunt, ut, quae de atomis erant tradita, ad impietatem stabiliendam adhiberent.

Iuvabit haec paullo latius exponere. Exordium orationis a LEVCIPPO & DEMOCRITO ducemus. Hi, quum divinam naturam prorsus sublatam vellent, & in animis hominum Dei notionem exstinctam, facile sentiebant, nihil sese effecturos hac in caussa, neque Dei metu sese aliosque liberaturos, nisi tritam & ante se usitatam res naturales indagandi viam & rationem desererent. HERACLITVS, ceterique philosophi, qui, non secus ac isti, corporibus rerum universitatem concludebant, Deum tamen aliquem corporeum sibi animo effingebant. Deum videlicet formam esse docebant corporei huius

(2) *Caussae est*) Si tam expedita & libera essent haec omnia, quam libere & expedite dicuntur, esset certe, cur gauderemus. Iam metuo, ne, qui omnia diligenter expenderint, quae adhuc disputata & a nobis monita sunt, in hanc cogitationem veniant, plus interdum suspicionibus & opinionibus suis loci, quam necesse erat, virum eximium reliquisse.

(1) *In his Plato & Aristoteles*) Quaerent forsan aliqui, quonam haec dicantur iure. Sic loquitur vir doctus, ac si PLATO & ARISTOTELES nihil aliud curassent, quam cognitionem Dei & rerum illarum, quae corpore vacant, & cogitatione tantum percipiuntur. Sprevit, fateor, uterque atomos: sed neuter propterea corpora neglexit, eorumque contemplationem praetermisit. PLATO in speciebus & exemplis rerum, nec non in Deo mentibusque considerandis plus posuit, quam in rebus aliis, diligentiae: nec tamen indigna duxit plane, ad quae animum demitteret, corpora; quorum quippe de affectionibus & natura passim, & in ipso *Timaeo* quaerit. ARISTOTELES vero quomodo dici potest rerum corpore semotarum investigationi totus fuisse deditus? qui multis libris in corporum caussas & rationes, in animalium naturam, in stirpium indolem, & eius generis alia inquisivit, neque paucis visus est minorem, quam decuerat philosophum, rerum a sensibus remotarum rationem habuisse. Sed conferenda sunt, quae paullo post de ARISTOTELE & PLATONE disputat CVDWORTHVS, quibus sententiam suam declarat, & ita instruit, ut probabilior, & verior videatur.

Id qua factum sit occasione, & simul, quam male tota res illis cesserit, explicatur.

ius orbis, sive ὕλην πως ἔχουσαν, *materiam certa quadam ratione affectam & dispositam*, ignem verbi caussa ratione praeditum, qui instat animae totam hanc molem corpoream pervadat; mentes autem hominum & animalium totidem esse partes opinabantur, ex magna illa totius mundi anima decerptas. Totus ergo corporeus orbis ex horum placitis Deus erat, animal videlicet sapientissimum & praestantissimum, quod res omnes in semet ipso, qua fieri possit, intelligentia perficeret, seque ipsum prudenter regeret & gubernaret. DEMOCRITVS autem eiusque sectatores non tam hebeti & obtuso erant ingenio, quin totam impietatis caussam proditum iri prospicerent, si tam lubrico & ancipiti committeretur fundamento. Plurimi ad Deum de medio tollendum sufficere iudicaverant, si formae qualitatesque tribuerentur corporibus, adiuncta semet ipsa movendi potestate. Ast hoc genus ipsas illas formas commodum Deo, corporeo licet, perfugium & latibulum praebere posse cernebant, cuius adspectu & metu mentes hominum nihilominus misere exagitarentur & excruciarentur. Quamobrem, postquam aliud physices esse genus didicerant, quae formis omnibus & qualitatibus, nec non facultate sese movendi corpora prorsus exueret, nihilque illis, nisi magnitudinem, figuram, situm & motum relinqueret, magnam rebus suis opportunitatem hanc esse disciplinam sperabant allaturam. Qua de caussa avidissime eam arripiebant, alteraque sui parte, cui tamen arctissimo & paene naturali vinculo coniuncta erat, doctrina videlicet de rebus corpore carentibus, violenter spoliatam, suis adaptare & accommodare studebant consiliis & rationibus. Duas scilicet res, universa re & ratione discrepantes, copulabant, veterum physicam, quae nil esse assumit in corporibus, praeter figuram, magnitudinem, situm & motum, praeiudicatamque, qua laborabant ipsimet, opinionem, corpora si demas, nihil in hoc orbe reliquum fore. Ex qua perversa compositione portentosum illud & nothum philosophiae genus provenit, quod ad Deum de medio tollendum corpusculis individuis abutitur.

Ceterum, licet abunde sit a nobis demonstratum, origines doctrinae de atomis a LEVCIPPO & DEMOCRITO non esse repetendas, quippe qui tantummodo philosophiam hanc adulteraverint & depravaverint, non uni tamen fortassis erunt, qui praefracte contendent, nullos alios, quam hos ipsos, principes eius & auctores habendos esse. Video quoque, quidnam hi dicturi sint. Homines disputabunt, impietate adversus Deum contaminatos ad corpora formis & qualitatibus privanda necessitate quadam videri impulsos esse, eo quod intelligerent, formis & qualitatibus salvis, numquam fore, ut omnis Dei corporei metus & suspicio ex mortalium evelleretur animis. Addent, periculum esse, ne ingenio, quam par est, excellentiori fuisse putentur ipsi supremi Numinis hostes, si tanto illos artificio veterum tractasse scita dicamus, ut perfectum inde philosophiae corpus, omnibus membris suis aptum & cohaerens inter se, conformarent. Ad hos comprimendos sufficiet, si, quae modo dicam, observentur. Principio, si, quod illi volunt, primi atomorum inventores isti fuerunt religionum adversarii, quos diximus, totum pessime consilium & negotium hominibus cessit. Nam quum isto sese modo contra metum Dei corpore praediti communire vellent, imprudentes prorsus & incauti ad Deum corpore vacuum credendum argumenta suppeditarunt validissima. Tantum deinde abest, ut doctrinae genus aptum ab omni parte & cohaerens excogitaverint, ut potius sua ipsimet principia saepius cogantur evertere & oppugnare. Neque magis aliquid ab omni ratione remotum est, quam haec ipsa philosophia, si vel fundamenta eius, vel totam conformationem considcremus. Vel hinc igitur nobis documentum licet capere, quam invicta vis sit veritatis, quamque potens ad omnes adversariorum conatus & impetus prosternendos & explodendos, quam imbecillis e contrario & prorsus desperata impietatis caussa. Etenim id ipsum atomorum concilium, in quo arcem caussae suae maximumque praesidium collocatum putarunt esse religionum adversarii, vim illis affert longe maximam, neque est aliquid, quod potentius & efficacius insanas eorum munitiones & moles disiiciat & (1) dissipet.

§. XLIV.

(1) *Dissipet*) Concedam, id quod sumit vir doctus, DEMOCRITVM & socios contemsisse Deum, animoque fuisse ab omni religione alieno: etsi non ignoro, quibus haec res incerta prorsus videatur, non deesse viros longe doctissimos. At unde, quaeso, probabitur, hominem, antequam disciplinam, quam professus est, constitueret, antequam atomos sibi sumeret fovendas, iam a Deo & religione abhorruisse, nec alia de caussa circumspectis & ponderatis reliquis disciplinis, ad atomorum doctrinam appulisse animum, quam quod cerneret, eam in primis aptam & accommodatam esse nefariis, quas animo complexus erat, opinionibus de Deo minuendis & exornandis. Primum, si hoc ita est, malitia & animi perversitate parem habuit DEMOCRITVS neminem. Namque decrevit, velle se Deum oppugnare & tollere; idque prius decrevit, quam sciret, quanam id commodissime ratione posset fieri. Deinde, lustratis philosophorum sententiis, ad eam se potissimum applicuit, quam maligno & scelerato instituto convenientiorem esse ceteris videbat. Monstrum vides hominis, non hominem. Quis vero recessus animi eius introspexit? Deinde hac via incessisse DEMOCRITVM

§. XLIV.

Plato, praetermissis illis, quae de atomis praeceperant physici veteres, soli sese tradidit Dei & rerum corpore semotarum contemplationi. Caussae huius instituti.

His multo levius & excusatius peccavit PLATO: qui, etiamsi pariter veterem MOSCHI philosophiam corrupit, & aliqua sui parte spoliavit, meliorem tamen eius partem, universam nempe Theologiam & Metaphysicam, doctrinamque de naturis corpore carentibus, retinuit, dimissis interea veterum de atomis earumque concursione placitis. Rationes si quis huius sciscitetur instituti, probabiliores, quam sequentes, reperiet nullas. Primum hi, quos dixi, impietatis magistri, qui ad omnia flagitia sua abutebantur atomis, PLATONEM commovisse videntur, ut de his corpusculis male suspicari inciperet Post ipsa hominis natura in theologiae rerumque divinarum studium magis propendebat, quam in physices rerumque corporearum indagationem. Ex qua mentis affectione id nonnulli natum esse arbitrantur, quod non ante, quam quum annis iam & aetate gravis esset, ad PYTHAGORAE de rebus corporeis dogmata animum appulerit. Maiori ingenium eius ardore in exemplorum & specierum, quam atomorum, contemplationem ferebatur, nec tam materiae, quam formae atque finis investigatio hominem delectabat. Accedit & hoc, quod eorum philosophandi ratio, qui formas, qualitates & materiam semper in ore habent, ad speciem & pompam magis instituta sit, illisque, qui abundant ingenio, plus voluptatis afferat: contra physica corpusculis innixa magis a vulgi captu est aliena, nec, quoniam sensus falli assumit, ita comprehensu est & intellectu facilis. Atque hoc ipsum multis, iisque doctissimis Graecorum philosophis ex recentiori aetate obstitit. quo minus animo consequerentur, quemadmodum eorum, quae videntur & sentiuntur in corporibus, reddi possint rationes, nisi quis formas & qualitates adsciscat. Et hi tamen EPICURI non modo libros, sed & fortassis DEMOCRITI volumina legerant. Exemplo PLUTARCHUS esse potest in libro, quo adversus COLOTEN, Epicuraeum, disputavit. PLATO igitur, quum nihil sibi minus ereptum vellet, quam Deum corpore vacuum, & ab hoc orbe segregatum, mentesque immortales, censuit, materiam, formas & qualitates, generationes, corruptiones & commutationes rerum omnium caussas & origines sibi constituendas esse. Sed nec tamen semper & ubique adspernatus est atomos. Terram enim alicubi ex corpusculis cubi figuram referentibus, ignem ex atomis pyramidalis formae compositum esse scribit. Quam quidem opinionem ex physica corpusculis freta depromtam esse, nemo dubitabit, qui (1) haec eius verba legerit: Πάντα οὖν δεῖ ταῦτα διανοεῖσθαι σμικρὰ οὕτως, ὡς καθ' ἓν ἕκαστον οὐδὲν ὁρώμενον ὑφ' ἡμῶν, συναθροισθέντων δὲ πολλῶν, τοὺς ὄγκους αὐτῶν ὁρᾶσθαι. *Haec omnia ita esse parva & exilia, cogitandum est, ut, si singula dumtaxat singulorum generum capiantur, nullum eorum propter exiguitatem a nobis cerni possit; sin multa inter se congregentur, eorum moles magnitudinesque cernantur.*

§. XLV.

Aristoteles hac in re Platonis vestigia pressit. Laus philosophiae Aristotelicae

ARISTOTELES hac quidem in re PLATONIS legenda sibi duxit vestigia. Nam & Deum praecepit esse corpore carentem, primumque omnium, quibus natura concitatur, motuum

TUM, qua ratione, quibus veterum auctoritatibus apertum est? Fabulam, vereor, ne multi dicant sibi narrari, quae nihilo plus probabilitatis habeat, atque id, quod ei contrarium est. Quid, si convertamus omnia, DEMOCRITUMque primum eo pervenisse meditando constituamus, ut in atomis acquiesceret, tum, ingenio abutentem, progressum esse ad religiones convellendas, & Deum de medio tollendum? Hoccine veri erit dissimilius, quam id, quod hic de institutis eius narrat vir eximius?

(1) *Haec eius verba*) Sumta sunt illa ex *Timaeo Opp. p. 537.* Ac PETAO quidem GASSENDO hic locus tam visus est illustris, ut propterea nil vereretur PLATONEM in eorum referre coetum, qui ex atomis orbem olim conflatum putarunt, *Physices Sect. I. Lib. III. Cap. V. p. 257. T. I. Opp.* Verum quae praecedunt & sequuntur, ea satis declarant, PLATONEM de particulis illis loqui, e quibus elementa quatuor rerum concreverunt, quas certe qualitatibus instructas esse voluit. Nec maioris est momenti, quod ad hanc caussam tuendam ex PACHYMERE affert GASSENDUS. Vid. quae iam de hoc loco supra disputavimus *ad §. XVI.* Verum alius est in Timaeo locus, qui fortassis adducere posset aliquos, ut PLATONEM ab atomis non nimis fuisse alienum crederent. PLATO, de fabricatione corporis humani verba faciens, inferiores ait Deos, quibus supremum Numen hoc munus commiserit, corpora ex omnium elementorum particulis, adiuncto spiritu, composuisse & conglutinasse, οὐ τοῖς ἀλύτοις, οἷς αὐτοὶ ξυνείχοντο, δεσμοῖς, ἀλλὰ διὰ σμικρότητα ἀοράτοις, πυκνοῖς γόμφοις ξυντήκοντες, *non iisdem, quibus ipsi erant colligati, vinculis, sed talibus, quae cerni non possent propter parvitatem, crebris quasi cuneolis iniectis. Timaeus p. 531. Opp.* Quos hic memorat PLATO γόμφους, eos CICERO reddidit *cuneolos*, FICINUS *clavos*, CHALCIDIUS vero, hunc locum exponens, *in Timaeum Platonis C. CCI. p. 351.* atomos seu minima corpuscula illis designari sibi persuasit. *Quorum omnium*, inquit, *quemdam nodum concatenationemque dicit esse in minutis solidisque corpusculis, quae γόμφους cognominat.* En igitur antiquum satis testem, quo PLATONI non invisas fuisse atomos probes! Verum nihil certius, quam hoc, CHALCIDIUM non assequutum esse PLATONIS sententiam: qui profecto non de atomis, sed de commissuris sive vinculis particularum, e quibus corpora nostra constant, loquitur. Si γόμφοι hic essent corpuscula minima, hoc dixisset PLATO: Inferiores Deos atomis pro vinculis & commissuris fuisse usos, ut varii generis particulas, e quibus corpora humana conflaverant, colligarent inter se. Hoc vero quis intelligat? Atomusne vinculum esse potest, quod particulas igneas & terrenas, ne dilabantur, constringat? Nescio, quales hi cuneoli sint; atomos vero non esse, scio.

motuum auctorem, eumque ipsum immobilem, &, reiecta veterum ex atomis philosophandi via, summa licet omnium consensione firmata, formas & qualitates in rerum naturam induxit. Quam propter caussam, licet valde discrepantibus alioquin hi duo philosophi ingeniis fuerint, multisque de rebus ARISTOTELES cum PLATONE dissentiat, quem etiam oppugnat & refellit saepenumero, (1) hoc tamen opinor PORPHYRIO, SIMPLICIO, ceterisque, qui PLATONIS & ARISTOTELIS tentarunt concordiam, concedendum esse, iisdem utrumque philosophiae primordiis & fundamentis usum esse.

Ceterum, quod ad ipsam ARISTOTELIS disciplinam attinet, equidem confidenter asseveraverim, infinitis modis DEMOCRITI doctrinam ab ea superari. Neque illi ab hac me dimovebunt sententia, (2) qui non ita pridem inter nos ARISTOTELEM prorsus adspernati sunt, DEMOCRITVM vero laudibus in coelum tulerunt. Qui DEMOCRITI probant scita, illi, non inficior, longe aptius & clarius rationes reddere possunt eorum, quae corporibus eveniunt & accidunt. Verum, praeter hoc unum, nihil habent, quod magnopere commendes: in reliquis maximi momenti quaestionibus explicandis insipientium verius personam sustinent, quam philosophorum. Contra ARISTOTELES, quum naturas esse simplices & corpore secretas affirmet, quum Deum ab hoc orbe distinctum profiteatur, quum esse ius quoddam naturae disputet, voluntati denique hominum quum inesse libertatem doceat, veritatibus longe maximis & gravissimis nullam plane vim affert & iniuriam. Quare, quidquid etiam (3) nuperus inter nos de republica scriptor comminatur, ut doctrina eius morali nihil fingi posse contaminatius & ineptius, ostendat, ego hic publice contrarium in me tuendum recipio, negoque, praecepta eius de moribus continere aliquid, quod minus apte instituto & nomini huic respondeat, aut aditum aperiat calumniae. Verum novum illud ethices genus, quod aliqui tam superbe & arroganter hominibus obtrudere studuerunt, nihil est re vera aliud, quam vetus DEMOCRITI disciplina ab inferis revocata, nihilque minus, quam doctrinae moralis, appellationem meretur. Ludimur a magistris his novitiis, qui hoc agunt unice, ut omnem recte vivendi institutionem radicitus deleant, ac in locum eius simulacrum nescio quod & umbram sapientiae sufficiant. Quod quidem ecquis alio dubitet consilio fieri, quam ut homines plane corrumpantur, & ad quaevis scelera & flagitia impellantur?

Illud etiam adiungo, ARISTOTELIS philosophiae magis cum pietate & religione erga Deum convenire, quam CARTESII placitis, licet hic naturas corporis expertes esse, similiter ac ille, profiteatur. CARTESIVM si quis interroget, quasnam Dei fuisse partes putet in hoc orbe condendo: Deus, inquit, effecit, ut materia in orbem circa verticem quemdam volveretur. Ex hac temeraria commotione res omnes, quas videmus, nec membrorum tantum in animalibus descriptio, qua nihil fieri potest ingeniosius, verum etiam vis & facultas, quam habent, gignendi, sine ulla sapientis cuiusdam naturae gubernatione, ad legum tantummodo quarumdam generaliorum normam exstiterunt. At natura, quam proponit, ARISTOTELIS non temere & casu operatur, verum sapienter, nec aliquid frustra, sed certo omnia consilio molitur, semper etiam id, quod optimum est, eligit. Ex quo efficitur, divinae eam sapientiae nutu regi, idque tantum perficere, quod illa optimum ducit & saluberrimum, propterea que fieri (4) iussit & voluit.

Non sum ego nescius, multis veterum, tam Christianis, quam aliis, non nimis bene (5) ARISTOTELEM audire, quoniam tam immortalitatis animorum, quam providen-

(1) *Hoc tamen*) Concedit hic plura, quam necesse erat, CVDWORTHVS. Mira est PLATONIS & ARISTOTELIS de ipsis scientiae naturalis initiis discordia. At recentiores, quorum aliquos hic nominat, Platonici ideo, ut PLATONEM conciliarent ARISTOTELI, vehementer studebant, quo Christianos reprimerent, qui philosophorum certamina & rixas irridere solebant. Vid. *Diss.* nostra *de recentioribus Platonicis* §. *VII. p.*12.

(2) *Qui non ita*) PETRVS GASSENDVS, editis *adversus Aristoteleos Exercitationibus Peripateticis*, quae *Tomo III. Opp.* eius exstant, multos tum temporis in Gallia & Britannia adversus ARISTOTELEM conciliaverat. In primis HOBBESIVS nomen suum inter contemtores ARISTOTELIS profitebatur.

(3) *Nuperus inter nos scriptor*) Is THOM. est HOBBESIVS, qui cum alias saepius in ARISTOTELEM omnemque eius philosophiam invehitur, tum in *Leviathane Cap. XLVI. p.*322. ethicam eius omnium in republica malorum fontem non dubitat appellare. *Vnde nata sunt*, inquit, *de religione in Germania, Gallia & Anglia bella civilia, nisi a philosophia, ethica & politica Aristotelis & eorum, qui Aristotelem sequuti sunt, Romanorum? Mensura boni & mali in omni civitate est lex. Aristoteles autem virtutem & vitium non legibus definivit, sed laude & vituperio apud cives. Regum omnium imperium tyrannidem vocat, in democratia sola libertatem esse dicit*, & quae sequuntur.

(4) *Iussit & voluit*) De natura, quam ita vocat, ARISTOTELIS & de CARTESII opinionibus de ortu mundi infra diximus *ad Diss. de naturis genitricibus*.

(5) *Aristotelem*) Vulgaris est sententia, ARISTOTELEM divinae providentiae metam in orbe lunari constituisse, eique idcirco reliquas mundi partes subduxisse. Lege ATTICI disputationem adversus eum apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. XV. Cap. V. s. p.*798. & quae ex CLEMENTE ac THEODORETO vir doctissimus, WILHELMVS WORTH, observavit *ad Tatiani Orat. contra Graecos. p.* 9.

dentiae divinae obscurius, quam fas fuerat, atque PLATO magister eius fecerat, meminit. Quorum ut aliqua ratione suspicionibus occurram, locum iam (6) ex eius *ad Nicomachum Libris* proferam, quo de providentia satis benigne sentire videtur: εἰ γάρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εὔλογον χαίρειν αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ καὶ συγγενεστάτῳ, (τοῦτο γὰρ ἂν εἴη ὁ νοῦς) καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα καὶ τοὺς τιμῶντας ἀντευποιεῖν, ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς ἐπιμελουμένους, ὀρθῶς τε καὶ καλῶς πράττοντας. *Nam si Dii immortales curam habent aliquam rerum humanarum, quemadmodum videtur, illud quoque probabile fuerit, eos re omnium optima sibique maxime cognata delectari, (haec autem mens fuerit) iisque, qui hanc maxime diligunt & plurimi faciunt, praemia persolvere, gratiamque referre. ut eorum, quae ipsis cara sunt, curam habentibus, rectasque atque honestas actiones obeuntibus atque exercentibus.* Insignis & praeclara foret haec sententia, nisi dubitanter nimis esset prolata. Quod ad animorum vero immortalitatem attinet, certum est, ARISTOTELEM in hac doctrina ab eorum recessisse semita, qui ante eum philosophati sunt. Etenim hi animam omnem, neque rationis tantum compotem, sed etiam sentientem, quam in homine unam cum anima rationali naturam constituere ducebant, ante corpora exstitisse, corpore omni vacare, mori denique & deleri non posse affirmabant. Nec enim a se poterant impetrare, ut vitam & cogitationem concreti esse aliquid & solidi crederent. Hinc illud est PLATONIS effatum: Πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος. *Omnis anima immortalis est.* At e contrario ARISTOTELES omnem animorum, qui vim tantum sentiendi habent, turbam, sive in brutis animantibus, sive aliis in corporibus versentur, ante corpora fuisse, inficiatur: quare etiam nasci eos & perire cum corporibus, neque ab illis separatim exsistere, tuetur. (7) Dabo verba eius, quibus sententiae huius rationem explicat: ὅτι μὲν οὐχ οἷόν τε πάσας προϋπάρχειν, φανερόν ἐστιν ἐκ τῶν τοιούτων. ὅσων γάρ ἐστιν ἀρχῶν ἡ ἐνέργεια σωματική, δῆλον, ὅτι ταύτας ἄνευ σωμάτων ἀδύνατον ὑπάρχειν, οἷον βαδίζειν ἄνευ ποδῶν. ὥστε καὶ θύραθεν εἰσιέναι ἀδύνατον. οὔτε γὰρ αὐτὰς καθ᾽ ἑαυτὰς εἰσιέναι, οἷόν τε ἀχωρίστους οὔσας, οὔτ᾽ ἐν σώματι εἰσιέναι. *Omnes animas ante exstitisse, non esse verisimile, his rationibus ostenditur. Quorum principiorum actio est corporea, haec sine corpore inesse non posse, certum est, verbi gratia, ambulare sine pedibus. Itaque fieri prorsus nequit, ut istae animae extrinsecus in corpora veniant. Nec enim ipsae per se accedere possunt, quum inseparabiles sint a corpore, nec cum corpore* (seu semine) *introire.* Sic ratiocinatur igitur ARISTOTELES: Nemo sine pedibus ambulat, sine oculis nemo videt. Omnis ergo sentiens anima corporea sit & solida, necesse est. Vna vero mentem sive intelligentiam ante corpus exsistere, ac in corpus immitti, ideoque distinctum aliquid esse, quod corpore careat, & perenne sit, profitetur. Cuius opinionis hanc similiter rationem in medium affert: λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον. οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια. *Restat igitur, ut mentem solam extrinsecus in corpora ingredi concludamus, eamque solam divinam esse. Nihil enim cum eius actione commune habet actio corporea.* Nihilo tamen minus (8) alio loco eumdem videas ARISTOTELEM mentem veluti dividere, ac in duas partes distribuere; quarum altera agat, & perpetuo permaneat, altera vero mutetur, & corrumpi queat: τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον, ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός. *Intelligentia agens sola est immortalis & aeterna, at patiens corrumpi potest.* Hic vero interpretum nonnulli, quibus curae est existimatio ARISTOTELIS, *intelligentiam passivam*, non esse intelligentiam patientem, sed tantum vim imaginandi sive phantasiam contendunt. Sic enim nisi mens eius explicetur, ARISTOTELEM sibi ipsi fore aiunt contrarium, eo quod paullo antea intelligentiam docuerit naturam esse per se exsistentem, cui nihil admixtum sit corporei: quod de patienti acceptum esse intelligentia, hi quidem nil dubitant. Ego vero, quoniam mentem agentem & patientem opponi inter se ab ARISTOTELE video, ne haec frustra sit inventa excusatio, vereor. Ceterum, quidnam illud sit, quod agentem vocat intelligentiam, resne eiusmodi insit in nobis, animaeque nostrae facultas sit, nec ne, id vero difficillimos explicatus habet, neque levibus olim interpretum dimicationibus occasionem praebuit.

Quo-

(6) *Ex Libris ad Nicomachum*) *Lib. X. Cap. IX. p. 185. T. III. Opp.* Hic vero locus parum habet virtutis ad istam accusationem diluendam. Nam ut id taceam, quod CVDWORTHVS iam annotavit, nihil certi hic ab eo constitui, curam rerum humanarum non refert ad summum illud Numen, quod *primum* appellare solet *motorem*, sed ad θεοὺς, ad *Deos* tantum, inferiores nimirum, seu mentes illas, quas sideribus & astris praesidere putabat. Has si rerum humanarum cura quadantenus tangi iudicavit ARISTOTELES, id quod non prorsus negaverim, Deum tamen illum, quo nihil maius esse ducebat, aliquid infra lunam curare negavit.

(7) *Dabo verba eius*) Et hic locus, & qui statim sequitur, legitur in *Libro II. de generat. animalium Cap. III. p. 618. T. II. Opp.*

(8) *Alio loco*) *Lib. III. de anima Cap. VI. p. 50. T. II. Opp.* Hic vero locus illi superiori minime repugnat, nisi me meus fallit animus. Nam quod ARISTOTELES intelligentiam patientem vocat, id nihil est, quam sentiens anima, quae, dum res externas percipit, afficitur ab illis & patitur quodammodo.

Quorum quidem aliqui putarunt ipsam mentem divinam sic ab eo vocari; plurimi vero rem singularem & externam ab eo indicari, opinati sunt. Ex quo consequitur, non esse satis explorate cognitum, an omnino esse aliquam in nobis naturam simplicem & immortalem, ARISTOTELES existimaverit. Auget id suspicionem eorum, qui non nimis favent homini, quod cum hoc scitum inculcat: Nihil esse corpore vacuum, praeter id, quod per se corpora pellit & movet, tum alicubi nihil intelligi, nisi per sensus corporeasque visiones, concludit. Credo ego, doctrinam de formis & qualitatibus, quae naturas corporeas & corpore carentes sic inter se confundit, ut nihil reliqui faciat, cuius ope utrarumque discerni possint facultates & limites, huc hominem in primis impulisse, ut & animis sentientibus simplicitatem derogaret, &, de mentis rationalis perennitate quod decerneret, vix ac ne vix quidem reperiret. (9) Alium igitur, si ex hac spectetur parte,

(9) *Alium igitur*) Veteres & Chtistianos & philosophos plerosque nil dubitasse, quin ARISTOTELES animum mori & exstingui posse putaverit, ex eorum adversus eum disputationibus apparet, quas EVSEBIVS *Praeparat. evangel. Lib. XV. Cap. IX. f. p.* 808. attulit. Quorum quidem sententiam, ut nunc ipsas minam ARISTOTELIS opiniones, id non leviter confirmat, quod DICAEARCHVS, quo familiariter usus est ARISTOTELES, ex instituto animorum immortalitatem oppugnavit. Vid. CICERO *Tusculan. Quaest. Lib. I. Cap. XXXI.* Taceo ALEXANDRVM APHRODISIENSEM, quo nemo sagacius fertur scita explorasse ARISTOTELIS *Comm. ad Lib. II. Topicor. Aristot. p.* 72. 77. 81. & alias, sine circuitu exitium dictare animis, atque hanc esse ARISTOTELIS sententiam contendere. Nec tamen omnes, ut id crederent, a se impetrare potuerunt. Ita vetus auctor *vitae Pythagorae*, quam PHOTIVS legit *Biblioth. Cod. CCLIX. p.* 1317. ARISTOTELEM & PLATONEM ait aequis viribus pro animorum perennitate propugnasse, eosque sublimes ARISTOTELIS sensus negat capere, qui de ARISTOTELE aliter sentiant, & mortalem ipsi visum fuisse animum pronuntient. Eo vero in primis tempore, quo philosophia Peripatetica Christianis unice placere coepit, ad eam non pauci curam incubuerunt, ut de animo melius sensisse sapientiae omnis principem, quem putabant, docerent. Hinc gravis nata, quae nondum desiit plane, dimicatio: utrum mortalem, an immortalem animum esse putaverit ARISTOTELES. AVERROES, quo nemo fertur ARISTOTELIS sententias sagacius scrutatus esse, non dubitabat animos capitis damnare. Vid. BAYLE *Dictionaire voce Averroës Tom. I. p.* 384. Nec, qui saeculo XV. & XVI. in Italia caput extulerunt, scholae Peripateticae alumni, POMPONATIVS, CAESALPINVS, CREMONINVS, asseverare veriti sunt, actum fore de perpetua animorum vita, si ARISTOTELIS decretis standum esset. Vid. GOD. GVIL. LEIBNITIVS *Discours de la conformité de la foi & de la raison* §. *XI. p.* 16. & alii. Idem iam antea defenderant Platonici illi, quos saeculo XV. tam acriter cum Peripateticis in Italia decertasse constat de philosophiae, quam sequebantur, praestantia, BESSARION, GEORGIVS TRAPEZVNTIVS, & alii: quamquam in his PLETHO ceteris moderatior exstitit, fassusque est, videri sibi ARISTOTELEM immortalitatem decrevisse animis. Verum alii fortiter pro ARISTOTELE depugnarunt, gravemque ab illis iniuriam inferri philosopho conquesti sunt, qui iudicarent, mortales ab ipso animos fuisse habitos. Argumenta huius generis praecipua, praeter alios, BENED. PERERIVS studiose congessit *de communibus rerum natural. principiis & affection. L. VI. Cap. XIX. p.* 388. *&c.* AVGVSTINVS vero OREGIVS, non ignobilis philosophus, peculiarem *de immortalitate animae librum* purgandi ARISTOTELIS caussa composuit. Vid. LIB. FROMONDVS in *Philos. Christiana de anima p.* 761. & BAYLE *Dictionaire Tom. III. p.* 2120. Inter hos medii quidam quaestionem hanc ex illis esse censuerunt, de quibus nihil certi constituere liceat: ita FRANC. PATRICIVS *Discuss. Peripatet. Lib. XII. p.* 152. quibus CVDWORTHVS etiam accedere videtur. Ego quidem, etsi perobscure de hac universa ratione, consulto fortassis, loquatur ARISTOTELES, certum tamen prope arbitror, interitum ab eo animis indictum esse. Ita ut sentiam, ea me in primis commovent, quae de origine animae satis clare disseruit *de generatione animal. Lib. II. C. III. p.* 617. *f.* Hoc in loco primum arduum esse explicatu fatetur, unde mens veniat, & quo tempore homines eam accipiant: sed addit, tentaturum sese, an negotium tam retrusum illustrare queat. Tum de anima, quam *vegetativam* nominant, & de anima *sentiente* loquitur. Inde ad τὸν sive animam *rationis compotem* accedit, quam solam extrinsecus advenire homini & divinam esse ait. Esse vero significat in natura rerum corpus quoddam elementis omnibus divinius, quod nec ignis sit, nec tamen ignis dissimile, & ad regionis illius naturam, in qua sidera versantur, propius accedens. Τῦτο δ' ὂ πῦρ, ὐδὲ τοιαύτη δύναμίς ἐστιν, ἀλλὰ τὸ ἐμπεριλαμβανόμενον ἐν τῷ σπέρματι καὶ ἐν τῷ ἀφρώδει πνεῦμα, καὶ ἡ ἐν τῷ πνεύματι φύσις, ἀνάλογον ὖσα τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ. *Itaque non ignis, non talis facultas aliqua est, sed spiritus, qui in semine spumosoque corpore continetur, & natura, quae in eo spiritu est, proportione respondens elemento stellarum.* Ex hac igitur natura gigni vult animos. Idem clarius etiam *de generatione animal. Lib. III. Cap. XI. p.* 664. docet: Ἐν δὲ τῷ παντὶ θερμότητα ψυχικήν, ὥστε τρόπον τινὰ πάντα ψυχῆς εἶναι πλήρη. διὸ συνίσταται ταχέως, ὁπόταν ἐμπεριληφθῇ. *In universa rerum natura calor quidam est animalis, ita ut quodammodo plena animae sint omnia. Quamobrem consistunt celeriter, quum calor ille est exceptus.* Atque hunc calorem animalem reor *quintum* illud esse *genus, vacans nomine*, ex quo CICERO ait ARISTOTELEM eduxisse animas, *Tuscul. Quaest. Lib. I. Cap. X. p.* 2573. *T. VIII. Opp.* Haec igitur ARISTOTELIS est de ortu animae sententia: Calorem nescio quem animalem, ex sideribus forte succensum, per universam rerum naturam fusum esse, subtilissimam aliquam, & in primis igneam, velocemque naturam. Huius naturae partem aliquam excipi a semine: quod ubi factum sit, animum in corpore exsistere, & munera sua obire. Quidnam, quaeso, spei superest miseris animis, victuros sese post fata, si haec vera sunt? Sunt hi animi particulae calidi animalis, per totam rerum universitatem meantis & intenti. Taceo, hoc ipsum calidum corporeum esse aliquid, non tale quidem corpus, qualia sunt elementa quatuor, sed longe exilius & tenuius;

te, ARISTOTELES laudatorem sibi quaerat: mihi haec tota ratio displicet. Quae vero in eo commendatione digna esse arbitror, haec quatuor fere sunt: primo, quod mentem quamdam supremam & ab omni concretione corporea remotam rerum omnium caussam & principium constituit: deinde, quod naturam excellentis huius mentis instrumentum veluti esse dictitat, eamque ideo non necessitate quadam ferri & abripi, sed certo ubique proposito & consilio, quamvis ipsa rationum, ob quas agit, ignara sit, procedere docet: tertio, quod iustum & iniustum ab ipsa natura secerni perhibet: postremo, quod libertatem sive facultatem eligendi, quam Graeci τὸ ἐφ' ἡμῖν nominant, hominibus asserit.

nuius; qualia sunt illa corpora, quae *spiritus* vocare solent Chymici; at corpus tamen. Id vero quaero: quidnam fiet eiusmodi animis, exstinctis corporibus? Nonne ad fontem illum, unde venerant, ad quintum illud igneum genus, quod ubique est, revertentur? Nonne particula illa, intra corpus quae fuerat conclusa, huic iterum naturae coniungetur, unde delibata est? Nihilo igitur melius Stoicis de anima sensit ARISTOTELES, nec illi errant, qui Peripateticorum principem mentibus male ominatum esse iudicant.

CAPVT SECVNDVM.

QVO CVNCTA, QVAE EX PHILOSOPHIA PETERE SOLENT ATHEI AD CONFIRMANDAM ET STABILIENDAM IMPIETATEM SVAM, PRAESIDIA ET ARGVMENTA EXPLICANTVR.

ARGVMENTVM.

Philosophia Democriti, quae atomis favet, & simul, praeter corpora, nihil esse in hac rerum universitate assumit, ipsa natura sua ad Atheismum ducit. §. I.

Epicurus, qui & atomos esse credidit, & nil admisit, nisi corpora, tametsi multitudinem quamdam Deorum introduxerit in orbem, pro irrisore tamen Dei debet haberi. Id enim Atheis in more positum est, ut ambiguis utantur vocabulis, animique sensa callide tegant. §. II.

Philosophia Democriti nihil est, quam disciplina Deum tollens, quae sub involucris philosophicis venenum suum recondit. Est quidem & aliud Atheismi genus, quod Stratonicum appellari posset: verum Democriticum unice, quod examinetur & consideretur, dignum est; cuius idcirco mysteria e suis hoc in loca tenebris & latebris protrahuntur. §. III.

Quum de Deo nobis iam agendum sit, ac, quae Athei impio consilio excogitarunt ad eum de medio tollendum, proferenda, quo vanitas eorum appareat, nihil aequius est, quam divinam opem & auxilium in exordio disputationis implorare. §. IV.

Duo nobis sunt perficienda. Primo Atheorum, quibus demonstraturos sese putant, nullum esse Deum, rationes & argumenta explicanda. Deinde, quemadmodum eorum resistant rationes, qui Deum esse tuentur videndum. Primum Atheorum argumentum: Non licet ulli Dei notionem in animo informare. Igitur Deus incomprehensum est nescio quid, aut nihil potius. §. V.

Secundum Atheorum argumentum. Neque ex nihilo aliquid condi, neque ulla esse natura potest infinite potens. Ex nihilo enim nihil fit. Igitur quodcumque vere exsistit, id ab aeterno fuit, nec a Numine quodam factum & productum est. §. VI.

Tertium impii generis adversus Deum argumentum Qui accuratam Dei notitiam informare volunt animis, hos fieri oportet, eum ab omni concretione corporea solutum esse ac liberum. At nullae sunt in rerum universitate naturae, praeter corpora. Igitur nec Deus est eiusmodi, corporis omnis expers. §. VII.

Putant Athei, doctrinam de naturis corpore secretis ex eo esse natam, quod aliqui vocabula abstracta & notiones animi pro naturis habuerint vere exsistentibus. Deum autem impudenter principium spectrorum atque omnis metus & terroris ducem esse volunt. Quartum igitur hocce eorum est contra Deum argumentum: Qui rerum omnium auctorem mentem esse putant corpore seiunctam, illi notionem quamdam animi aut abstractum vocabulum pro parente huius universitatis habent. §. VIII.

Quintum Atheorum argumentum. Corporeum nullum esse Deum posse, ex ipsa de corporibus doctrina efficere student. Materiam dicunt unam esse, quae exsistat, substantiam; ceteras rerum omnium differentias nil esse, nisi accidentia, quae generari ac corrumpi queant. Nec ergo rem ullam vitae & intelligentiae compotem natura sua incorruptibilem esse posse. Stoicorum Deus ex accidenti tantum est a corruptionis periculo immunis. §. IX.

Sextum impii generis argumentum. Prima rerum omnium, quae exsistunt, initia corpuscula sunt omnibus qualitatibus vacua, sive atomi. Igitur & haec corpuscula sensu carent ac intelligentia. Vtrumque vero deinceps ex certa compositione eorumdem nascitur. Igitur mens aut divina ratio non princeps est rerum omnium initium. §. X.

Septimo Athei mundum esse negant animatum, aut a natura cum animali, vitae ac rationis participe, gubernari & administrari inficiantur. Sensum enim & intelligentiam non nisi in carne, sanguine ac cerebro inesse, nec rationem usquam, praeterquam in humana forma, reperiri affirmant. §. XI.

Octavum athei generis argumentum. Deum omnes censent esse beatissimum, immortale ac aeternum animal, seu naturam viventem. Atqui omnes naturae viventes concretiones sunt atomorum certo tempore natae; quae si dissolvantur, mors & interitus ipsarum naturarum sequatur, necesse est. Vita non est res simplex & per se constans, sed certa quaedam corporum compositorum temperatia, casu & fortuito nata, quae, dissolutis partibus, in nihilum occidit. Igitur aeternum & immortale animal eiusmodi esse nequit. §. XII.

Nona profani generis ratio. Deum qui dicunt; illi primam rerum omnium caussam aut motorem ea voce indicant principem, qui a nulla re alia externa motum acceperit. At nihil semet ipsum movere potest. Ergo nec primus esse motor potest, quem nihil aliud movet, aut prima quaedam rerum caussa, sive Deus. §. XIII.

Hoc scitum: Nihil semet ipsum movere potest, uberius firmant Athei, atque instar corollarii, hoc inde derivant, fieri haud posse, ut cogitans quaedam natura rerum omnium caussa sit, eo quod cogitatio nulla, nisi certa ex caussa, exoriri queat: quae quidem ratiocinatio pro decimo eius generis argumenta potest haberi. §. XIV.

Vndecimum Atheorum argumentum. Omnis scientia & cognitio nihil est, quam rerum extra nos positarum in animis nostris informatio, nec nisi passio a rebus externis profecta. Quare mundum oportet exstitisse, antequam eius notio & cognitio exsisteret, non vero cognitio & intelligentia mundum, tamquam eius caussa, potuit antecedere. §. XV.

Duodecimum impiae turbae argumentum. Incredibile est, hunc mundum a Deo quodam esse conditum. Tot enim ille vitiis & deformitatibus laborat, ut emolumenti & commodi nostri caussa factus haud esse potuerit. Contra malorum illa copia, quibus abundant omnia, satis declarat, ad natu-

naturam rerum fingendam Deum nullum accessisse. §. *XVI.*

Decimum tertium Atheorum in Deum telum ab eo sumitur, quod nulla res humanas providentia regi, sed omnia nullo ordine ferri, appareat. §. *XVII.*

Decimum quartum generis athei argumentum. Fieri nullo modo potest, ut una natura tot res tamque varias, quae in toto terrarum orbe, locis ita disiunctis, geruntur, simul curet, ordinet ac animadvertat. Quodsi autem hoc fieri posset, innumerabiles tamen haec negotiorum multitudo omni naturam illam felicitate privaret. §. *XVIII.*

Temerariae nonnullae, at subtiles, Atheorum quaestiones: Quare mundus non citius conditus? Quid Deus egerit, antequam fabricaretur hunc orbem? Quare omnino mundum fecerit, quum tam diu manum ab hoc opere cohibuisset? Quibusnam ferramentis & machinis tantae molis opus perfecerit? § *XIX.*

Censent Athei, e re esse hominum, ut credant, nullum esse Deum. Quare Democriticorum sapientiam & bene merendi voluntatem vehementer praedicant, qui ausi fuerint terribilem istam summi Numinis larvam aggredi, hominesque a perpetuo illo Dei poenarumque aeternarum metu, qui omnem vitae dulcedinem sustulerit, liberare. §. *XX.*

Similiter noxiam esse contendunt religionem rebuspublicis civitatibus; imperare enim illam metum illo Leviathanis metu maiorem, novamque obligationem seu conscientiam, praeter ius civile, introducere. Omnem autem eiusmodi conscientiam, quum privatum sit iudicium, ipso facto societatem civilem dirimere, hominesque ad statum naturae reducere. §. *XXI*

Conclusio, quam Athei ex argumentis hisce ducunt, ut a Platone ac Lucretio exponitur, haec est: Res omnes casu & natura, sine ulla ratione aut Numine, ortas esse, aut ex necessariis materiae motibus, nullo consilio determinatis, profectas esse: infinita corpuscula, orta sensuque vacua, ex omni aeternitate in spatio infinito commota, temere coiisse ac cohaesisse: atque ex hac fortuita concursione universam rerum naturam, resque omnes & animatas & inanimatas exstitisse. §. *XXII.*

§. I.

Ergo capite superiori antiquissimum illud physices genus, quod initia rerum omnium ab individuis corpusculis arcessit, quodque *Moschicum* haud male aliquis vocaverit, veris suis coloribus adumbratum exhibuimus. Nunc age, *Democriticam* consideremus disciplinam, quae depravatrix est antiquae de atomis doctrinae, & ad Deum de medio tollendum comparata. Et inde haud dubie nata est, quod cum veteri philosophia stolidum illud scitum: *Nullas esse naturas, nisi corporeas*, a quo tota ceteroquin priscae disciplinae abhorret ratio, temere coniunctum & connexum fuerit. Illa vero philosophia, quae & corpusculis favet individuis, & nihil tamen, praeter corpora, obtrudi sibi patitur, recta via, si quid ego iudico, ad summam ducit impietatem, tametsi neutra partium, ex quibus constat, hoc, separatim spectata, vitio laboret. Physicen enim, quae atomis innixa est unice, ipsa natura sua a Dei religionumque despicientia summopere diversam esse, satis iam a nobis superius demonstratum est. Similiter quid obstet, non intelligo, quo minus is, qui nihil esse, praeter corpora, contendit, Deum tamen corporeum intelligentemque naturam, in ipsa inhaerentem materia, profiteri possit, quae hoc universum initio condiderit, perpetuoque gubernet atque moderetur. Certe constat, eorum nonnullos, qui simplices & apertas negarunt esse mentes, totam hanc universitatem Deum esse, sibi persuasisse, seu, quod idem est, animal rationis compos & sapientissimum, quod in suo veluti sinu res omnes, quam fieri possit optime, conficiat, prudenterque dirigat & administret. Haud equidem negaverim, graviter eos aegrotare animo & ratione, quibus tantae sunt angustiae, ut nullam comprehendere queant naturam, praeter corpus, id est, rem extensam, quae penetrari nequeat, seu, ut cum PLATONE loquar, quae προσβολὴν habeat & ἐπαφὴν, *vim resistendi & impulsum aliorum corporum sustinendi*, vel etiam, ut alii definiunt, τόπου πληρωτικόν, *quae sic spatium compleat*, ut omne aliud corpus omnemque aliam naturam excludat. Illud etiam adiungo, fieri secus non posse, quin imperfectam prorsus & absurdam Dei notionem in animis gerant, qui ista, qua dixi, ratione Deum sibi quemdam fingunt corporeum. (1) Nego vero, necessarium esse, ut divinam prorsus naturam tollere putentur, qui his mon-

Philosophia Democriti, quae atomis favet, & simul, praeter corpora, nihil esse in hac rerum universitate assumit ipsa natura sua ad Atheismum ducit.

(1) *Nego vero*) Equidem non invitus concesserim, eos, qui Deum corpore quodam esse praeditum existimant, inter illos haud esse continuo referendos, qui prorsus divinam rationem & naturam tollunt. Nam qui caussam quamdam rerum omnium aeternam esse ducit, eamque sapientia non modo & potentia summa valentem, verum etiam liberrimam & omni necessitatis lege solutam, is, tametsi de nonnullis naturae huius proprietatibus & virtutibus secus, ac hominem decet intelligentem, sentiat, non tamen pro *Atheo* & supremi Numinis hoste haberi debet. Tanta est nimirum humani ingenii imbecillitas, ut non minimam interdum veri partem complectatur, nec omnia tamen, quae cum illo coniuncta sunt, perspiciat. Exemplo nobis hic sunt ex antiquis Christianorum coetuum doctoribus non pauci, iidemque magni nominis TERTVLLIANVS, MELITO & alii: ne quid de veteribus doctrinae coelestis corruptoribus dicam, qui, quum de Deo alioquin magnifice sentirent & egregie, ita tamen animum a consuetudine oculorum non potuerunt abstrahere, ut Deum ab omni corpore secretum esse crederent. Legi possunt, quae de his DION. PETAVIVS *Dogm. Theol. Tom. I. Lib. II. Cap. I. p.* 86. *s. ed. recent.* & IO. BAPT. COTELERIVS *ad Clementinor. Homil. XVII. Tom. I. Patr. Apostol. p.* 738. observarunt. Verum, quod vir magnus hic quoque persuasum nobis esse cupit, ne illos quidem cum *Atheis* sociandos esse, qui totam rerum naturam Deum

monstris & flagitiis infecti sunt. Verum alia longe ratio est eorum, qui utrumque illud, quod modo diximus, principium philosophantes adhibent, nec modo esse & existere aliquid inficiantur, praeter corpora, verum etiam omnes a corporibus qualitates removent, nihilque his, nisi magnitudinem, figuram, situm & motum relinquunt. Etenim hi priscae sapientiae adulteratores, si vel maxime clamitent, iniuriam sibi fieri, illis sine controversia debent aggregari, qui divinam naturam negant, religionemque omnem repudiant. Qui se Deum affirmat agnoscere, eum confiteri, certum est, rerum omnium primordia ab intelligenti quadam & sapientissima natura repetenda esse. Verum hi, quos diximus, ad materiam sensus expertem unice confugiunt, ex eaque omnia, quae videmus, profecta esse, praecipiunt.

§. II.

Epicurus, qui & atomos esse credidit, & nihil admisit, nisi corpora, tametsi multitudinem quandam Deorum introduxerit morbem, pro Atheo tamen Deo debet haberi. Id enim Atheis in more positum est, ut ambiguis utantur vocabulis, animique sensa callide tegant.

Nihilominus tamen EPICVRVS, quem ex eorum fuisse constat familia, qui portentosum hoc philosophiae genus, ex rebus conflatum contrariis, consectati sunt, confusam quamdam Deorum turbam & multitudinem comminiscitur. (1) Hos Deos ἀνθρωπομόρφους quidem sive humana specie praeditos esse docet, corpore autem tam tenui tamque subtili vestitos, ut, si quis id cum terrenis nostris contendat corporibus, certo modo corporis eos expertes dicere possit. Nec enim *carnem* habere eos, sed *quasi-carnem*, nec *sanguinem*, sed *quasi sanguinem*, id est, certum quoddam carnis & sanguinis aethereï genus. De sede & domicilio Deorum quaesitus, negat, eos usquam in hoc orbe versari, eo quod nullus in eo locus sit, huic generi divino recipiendo idoneus.

> (2) *Illud item non est, ut possis credere sedes*
> *Esse Deûm sanctas in mundi partibus ullis.*

Igitur collocat eos in certis quibusdam spatiis, quae *intermundia* vocat, aut in orbe nescio quo extra hunc mundum sito, cuius delicias his versibus venuste LVCRETIVS explicat:

> (3) *Quas neque concutiunt venti, neque nubila nimbis*
> *Adspergunt, neque nix acri concreta pruina*
> *Cana cadens violat, semperque innubilus aether*
> *Integit, & large diffuso lumine ridet.*

Addit, supremam horum Deorum felicitatem consistere *in omnium vacatione munerum*, nec aliquid eos habere negotii, quo vitam ducere queant ab omni prorsus molestia liberam & voluptatis omnis plenissimam. Postremo, licet nullum sit inter nos illosque Deos commercium vel consuetudo, excellentem tamen eorum naturam statumque beatissimum a nobis requirere contendit, ut cultu eos & honore quodam afficiamus.

(4) Excors vero sit & prorsus hebes, qui non statim hanc totam EPICVRI de Diis doctrinam nugatoriam esse & commentitiam, perspiciat. Namque pugnat ea prorsus cum

esse putant, aut hanc universitatem animal esse volunt sapientissimum & potentissimum? id plus forte, ac censuit, difficultatis & dubitationis habet. Primum materiam, ex qua constat hic orbis, certis esse legibus immutabilibus alligatam, omnium confessione & ipso sensu constat. Haec igitur si Dei corpus est, quid inde, nisi hoc, consequetur, necessitati divinam obtemperare naturam? Quod si semel concedas, cur cultum Dei ab aliquo poscas officii nomine, nihil est. Deinde tota haecce rerum universitas si Deus est, nos certe & omnia animalia partes eius erimus, quas illa natura ex sinu suo protrusit. A partibus vero cultum totius aut pietatem erga totum requirere, id non nimis ab amentia distare videtur. Nolo nunc reliqua tangere, quae hanc opinionem comitantur. Quapropter, si suo haec sententia pondere aestimetur, ad cuncta eam scelera & negationem supremi Numinis ducere, evidens erit. Interea fateor, fuisse nonnullos a veri perspicientia tam remotos, ut, quem his opinionibus suis tollebant Deum, eum tamen revererentur, & sanctissime colerent, quin etiam omnibus colendum proponerent. Ita nimirum naturae nostrae debilitate comparatum est, ut Athei multi sint sententiis & opinionibus, amici vero Dei vita & moribus; multi e contrario vitae rationibus Deum negent, opinione vero & praeceptis affirment. Vellem, hoc semper animadverterent viri docti, qui de aliorum, veterum in primis philosophorum, religione ac pietate disputant. Faciles plerique sumus in accusandis & excusandis antiquis philosophis: neque vero ita faciles essemus hac in re, si humani generis indolem, corruptionem & miserias, si recessus ingenii nostri, si denique verborum ambiguitatem ob oculos semper positam haberemus.

(1) *Hos Deos*) Ex CICERONE haec fere depromta sunt, quem iuvabit legisse *de Natura Deor. Lib. I. Cap. XVIII. p. 2907. T. IX. Opp.*

(2) *Illud item*) LVCRETII versus sunt *Lib. V. de rerum natura v. 147. T. II. ed. Havercamp. p. 245.*

(3) *Quas neque*) LVCRETIVS *Lib. III. v. 19. s. T. I. p. 476.* De reliquis, quae de Diis EPICVRI hic memorantur, idem LVCRETIVS & CICERO locis indicatis videri poterunt.

(4) *Excors vero sit*) Accedo ego illis, qui Atheum fuisse putant EPICVRVM, qui Deos ideo tantum induxerit, ne molestias sibi concitaret, proboque ea omnia, quae ven. BVDDEVS contra BONOELLVM, defensorem EPICVRI, & alios hac de re disputavit *Thesibus de Atheismo & superstit. Cap. I. p. 66. s.* Nec me commovent, ut ab hac discedam sententia, quae PETR. BAYLIVS *Dictionaire histor. T. I. voce Epicurus Not. G. p. 1077.* PETR. GASSENDVS *de vita & moribus Epicuri*

cum illis, quibus philosophiae suae universam molem commisit, fundamentis, nullam esse rem, nisi ex atomis concretam & compositam, nec esse ideo aliquid, quod destrui & corrumpi nequeat. Versutus homo atque callidus, quoniam rem odii & periculi plenissimam esse sentiebat, apertis verbis divinam naturam tollere, hac ratione communis odii gravitatem infinitasque studebat effugere molestias. Recte igitur, meo iudicio, (5) POSIDONIVS pronuntiavit: *Nullos esse Deos Epicuro videri, quaeque is de Diis immortalibus dixerit, invidiae detestandae gratia dixisse.* Quamquam iocatus etiam videtur esse magnam partem, neque in eo mediocrem voluptatem quaesivisse, quod ita multitudinem iusto leviorem & nimis ad credendum pronam fallere ac deludere posset (6) *Deos iocandi caussa induxit Epicurus perlucidos & perflabiles, & habitantes, tamquam inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum.* Fac vero, nil finxisse EPICVRVM, sed haec omnia pro veris habuisse commenta, haud tamen idcirco, quod cum bona dixerim GASSENDI gratia, minori laborabit impietatis infamia. Eumne Deum credidisse putabimus, qui totum orbem effectum esse docuit, (7) μηδενὸς διατάττοντος ἢ διατάξαντος, τὴν πᾶσαν μακαριότητα ἔχοντος μετὰ ἀφθαρσίας, *sine naturae ullius immortalitate & summa felicitate praeditae dispositione aut directione*, qui res omnes, quibus haec continetur universitas, ipsas etiam mentes & animos ἀπὸ τῶν ἀτόμων σωμάτων, ἀπρονόητον καὶ τυχαίαν ἐχόντων κίνησιν, *ex individuis corpusculis, sensu carentibus, temereque commotis*, derivavit, qui, non secus ac DEMOCRITVS, pessimo sensu mundum ᾠὸν τῆς νυκτὸς, *ovum esse noctis*, asseveravit, id est, ex coeca brutaque materia, confusaque quadam chao repente prosiluisse, neque naturae intelligentis opus esse, qui denique, quidquid est in orbe perfectionum, ex re omnium vilissima & infima prognatum esse, censuit? Ego quidem, an impium magis esse possit aliquid, vehementer dubito. Isti vero ioculares & monogrammi, quos inducit, Dii quid aliud, obsecro, erunt, quam certum quoddam spectrorum aut aetherenrum homulorum genus, quod sibi soli, nescio quo in loco, extra orbem vivit. (8) Ἐπίκουρος ὡς μὲν πρὸς τοὺς πολλοὺς ἀπολείπει Θεὸν ὡς δὲ πρὸς τὴν φύσιν πραγμάτων οὐδαμῶς. *Epicurus ad vulgus quidem relinquit Deum, ad rerum naturam autem nequaquam.*

Quod

picuri Lib. IV. C. III. p. 201. T. V. Opp. & alii, quos nominat IO. ALB. FABRICIVS in *Delectu argum. pro veritate relig. Christianae Cap. XIV. p.* 373. hominis excusandi gratia monuerunt. Praecipuum, quod GASSENDVS & alii afferunt, ut eum excusent, hoc est, diligentem & sedulum in Diis fuisse colendis EPICVRVM, atque de religione erga Deos luculentos composuisse commentarios. Verum non recordantur doctissimi viri, ita facere debuisse hominem, cui hoc unum erat propositum, ut vitam commode ac tranquille duceret: quod ei minime licuisset, si religiones publice constitutas sprevisset. Nihilo tamen minus, quae CVDWORTHVS hoc in loco cumulat, quo EPICVRVM in Deum fuisse doceat iniurium, atque secum ipso, quum Deos esse statueret, pugnasse, haec ego non esse nimis certa & firma iudicem. Sic nimirum argumentatur vir eximius: EPICVRVS ex atomis omnia constare putavit: igitur Deos credere immortales & aeternos nullo modo potuit. Quod enim ex corpusculis est compositum, id interitum effugere ac dissolutionem nequit. Verum scire poterat, GASSENDVM iam negasse *Syntagm. de philos. Epicuri P. II. Cap. III. p. 14. T. III. Opp.* & *in Libr. X. Laertii*, Deos EPICVRI ex atomis conflatos esse, naturamque divinam in ipsis rerum principiis ab eo esse positam, & pro aeterna & immutabili habitam, contendisse. Fulciunt hanc sententiam dicta veterum, quae BAYLIVS congessit *l. c. v. Epicure Not. G. p.* 1078. Quibus omnino LVCRETIVS addi debet *de natura rer. Lib. V. v. 149. s. p. 245. s.* Quare quod ex atomis constare dixit omnia, id, etiamsi Christianorum aliqui veterum aliter sentiant, ad spectabilem hanc rerum universitatem unice pertinere videtur. Non de mente & animo hic quaeritur EPICVRI. Etenim, quod iam professus sum, iocatus mihi videtur esse, quum de Diis dissereret, verbisque reliquisse numina, quae re ipsa sustulerat. Id vero unum hic exploramus, quid prae se publice tulerit, & verbis expresserit: quorum si haberi debet ratio, non sibimet ipsi videtur fuisse contrarius, quum & atomis constare omnia diceret, & simul esse Deos tueretur. Quamquam, ne quid dissimulem, nullus vel EPICVRI, vel aliorum ex antiquis afferri potest locus, in quo diserte scriptum exstet, Deos EPICVRVM noluisse ex atomis coagmentatos esse; sed qui laudantur de hoc argumento loci, ex iis consequutionis lege hoc tantum elicitur. Quare non deerunt fortassis, quibus homo consulto mentem suam hac de re disertis verbis non expressisse videbitur, sed in ambiguitate securitatem sibi constituisse a malevolorum telis. Confer, quae infra *Cap. IV. §. XX.* de re eadem observat vir doctus, ubi paullo aliter de Diis EPICVRI videtur sentire.

(5) *Posidonius pronuntiavit)* Apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. I. Cap. XLIV. p.* 2949. *T. IX. Opp.*

(6) *Deos iocandi caussa)* CICERONIS haec verba sunt *de divinatione Libr. II. C. XVII. p.* 3202. *T. IX. Opp.*

(7) Μηδενὸς διατάττοντος) Haec & quae statim sequuntur, verba Graeca ex veteri quodam scriptore esse hausta, non dubito. Quis vero ille sit, ut inquirerem curatius, non esse duxi necessarium. De re ipsa nullum cuiquam esse potest dubium: quippe quae apud LAERTIVM, PLVTARCHVM, LVCRETIVM & alios non dissimilibus expressa verbis legitur.

(8) Ἐπίκουρος μὲν) Malum esse morem, auctore non nominato, veterum dicta describere, vel hoc in loco sensi. Diu multumque quaesivi, antequam SEXTVM EMPIRICVM *adv. Mathemat. Lib. IX. p. 565. ed. Fabricii* haec de EPICVRO scripsisse cognoscerem. Non integer tamen hic SEXTI locus exhibetur, sed verba: κατ' ἐνίους, omittuntur, quibus indicatur, ita de EPICVRO non omnes, sed quosdam tantum sentire.

Quod EPICVRVS, id reliqui etiam fecerunt impietatis professores. Latebras plerumque quaesiverunt, in quibus tuti laterent, perversasque sententias non sine larvis & involucris in publicum prodire passi sunt. Atque his quidem fallaciis aliqui iusto leviores adducti sunt, ut temere concluderent, qui Deum esse neget, nullum inter homines esse. Qui vero sagacius odorantur, hi facile, quidnam sub istis abditum sit argutiis, perspiciunt, hostesque istos supremi Numinis tum maxime interdum impietatem instillare mentibus, intelligunt, quum omnium ab ea remotissimi videri volunt. Id certe fit, quum fieri nullo modo posse dicunt, ut Dei aliquis notionem informet animo, quum Deum, uti finitus haud est, ita nec infinitum esse posse, docent, quum intelligentiam & scientiam non esse Deo attribuendam, contendunt. Etenim horum aliquid tueri, id nihil est, quam aliquanto obscurius, nullum esse Deum, fateri. (9) Qui DEMOCRITI delectatur scitis, nec modo formas & qualitates corporum repudiat, sed etiam corporibus totum hoc universum concludit, is, tametsi per omnia sacra iuret, corporeum sese credere Deum, haud tamen audiendus est. Nihil enim est, quod magis reliquis eius sententiis adversetur.

§. III.

Philosophia Democriti nihil est, quam disciplina Deum colens, quae sub involucris philosophicis venenum suum recondit.

Constat igitur ex his, cuius indolis sit anceps illa & ex pugnantibus rebus composita philosophia, cuius auctores atque principes LEVCIPPVS, DEMOCRITVS & PROTAGORAS exstiterunt, magnus vero deinceps patronus EPICVRVS evasit, quem quidem (1) LAERTIVS testatur ἀρχὰς τῶν ὅλων ἀτόμους, *principia rerum omnium atomos* sensus expertes censuisse, nec modo corporum, quae EMPEDOCLIS ceterorumque ex antiquis, qui Deum adiunxerunt atomis, sententia fuit, sed etiam omnium omnino, quae in hac versantur universitate, rerum, ideoque animorum etiam & mentium. Hanc nempe disciplinam profiteri nihil est, quam summam & exquisitam adversus Deum impietatem coloribus philosophicis exornare: neque sectatores eius meliori, quam gigantum, denominatione digni sunt, quos Deum ipsum petere ac de coelo deturbare quondam voluisse, accepimus. Etenim non id modo student, ut rerum omnium, quae in hoc orbe contingunt, rationes sine Dei ullius interventu explicent & expediant, verum etiam istiusmodi praecepta adhibent, ex quibus sine controversia consequitur, nullum esse omnino Deum, sive corporeum, sive corpore vacuum. Hoc vero quidnam est, quam Atheismum, magnifica sapientiae & philosophiae specie tectum, aperte & audacter profiteri?

Est quidem & aliud Atheismi genus, quod Stratonicum appellari potest, verum Democriticum unice, quod examinetur & consideretur, dignum est: cuius idcirco mysteria e suis hoc in loco tenebris & latebris protrahuntur.

Sed est tamen aliud impietatis erga Deum genus, quod vulgari de formis & qualitatibus doctrina nititur. Nos discriminis caussa *Stratonicum* appellabimus. Hoc qui sequuntur, paullo plus habent verecundiae & modestiae, quam ut res omnes fortuita ex atomorum concursione profectas esse clament. Igitur singulis materiae partibus natura perceptionem quamdam sive sensum & vitam inesse tradunt, easque, scientia licet & ratiocinandi facultate careant, fingendi tamen creandique potestate instructas esse, iudicant, cuiusque semet ipsas artificiose fingere, tantumque sibi perfectionis dare queant, quantum uniuscuiusque indoles atque ratio patitur. Non dissimilis haec potentia est naturae ARISTOTELIS, si hoc unum demas, quod arbitrio & imperio supremae cuiusdam & excellentis naturae nulla ratione subiicitur, quemadmodum illa. Quamobrem, qui ad hanc familiam pertinent Athei, commode vocari possunt *Hylozoitae*, quoniam vitam, cuius, uti censent, materia particeps est, omnium omnino rerum, quae fiunt in hoc universo, mirabilis sigillatim illius fabricae, quam in membris animalium conspicias, animorumque omnium, tam eorum, qui sentiunt tantum, quam illorum, qui ratiocinantur, principium & caussam esse tuentur. Verum tota haec philosophandi ratio informis videtur esse & rudis ingeniorum quorumdam obtusiorum & lumine carentium foetus, qui nec umquam in iustae disciplinae figuram & habitum formatus est, neque sic ulla arte atque ratione limari potuit, ut apertum sese ab omni parte in conspectum offerre saniorum auderet. Maius aliquid minantur illi, qui DEMOCRITVM sequuntur, atomisque ad stabiliendam abutuntur impietatem: quocirca unice fere digni sunt, quibuscum congrediamur propius. Namque reliquos primum impietatis professores haec secta tam audacia, quam disserendi ordine superat: id quod ex eo satis intelligitur, quod non modo, quae contingunt in hoc orbe, omnia ex fortuita materiae commotione derivare conatur, verum etiam, ne corporeum quidem exsistere Deum, probare contendit. Soli deinde sunt, qui publicam haud formidant lucem, scientiamque videri volunt partibus suis absolutam & aptam, membrisque omnibus cohaerentem proponere.

Iam

(9) *Qui Democriti delectatur*) Quibus vel mediocriter notus est HOBBESIVS, hos praeterire nequit, eum hisce verbis accusari. Nam favebat ille DEMOCRITI scitis, & Deum simul esse contendebat corporeum. Vid. *Leviathan Cap. XII. p. 56. Cap. XXXIV. p. 183. & Append. ad hunc Libr. Cap. III. p. 360.*

(1) *Laërtius testatur*) *Lib. X. Segm. 41. p. 620. & alias.* Addi debet LVCRETIVS, quem notum in primis est perspicue hanc magistri doctrinam enarrasse.

Iam itaque in hoc nostra versabitur opera, ut universam hanc disciplinam suis nervis instructam & coloribus, quibus potest, ornatam exhibeamus, omnesque eius recessus & tenebras in aperto collocemus. Etenim sic persuasum habeo, si modo peregrinis nudata pigmentis oculis sistatur hominum, neminem fore sapientem, quin imbecillitatem eius & deformitatem continuo contemnat & despiciat. Neque ulla ratione, quin planum facturus sim, dubito, monstrum hoc, licet magna turgeat opinione sapientiae, pallioque tectum philosophico incedat, ipsimet denique Deo gigantum more grave bellum minitetur, re vera tamen, quem poëta inducit Anglicus, gigantem *Orgoglio* referre, stultitiaque inflatum, nil, praeter fumos, imperitis vendere. Vmbram sive spectrum non male dixeris, noctis & caliginis filiam, insipientiae & vanitatis alumnam.

Est id ceterum in more positum religionis hostibus, ut aut tarditatem nostram accusent, quae obsistat, quo minus omnia eorum mysteria totamque caussam perspiciamus, aut vero callide a nobis celari & perverti, conquerantur, quae in rem suam disputent. His ut occurram querimoniis, maximopere, ne qua ratione scitis eorum iniuriae aliquid inferam, cavebo; verum omnia, quanta fieri potest, virtute & ornatu communita lectoribus spectanda praebebo. Equidem ab omni rationes eorum pervertendi consilio tam fui remotus, ut potius ingenue fatear, in votis quodammodo meis fuisse, ut hanc totam caussam ita mihi explicare liceret, ne prorsus imbecilla & omni confutatione indigna videretur. Verum vero genus hoc iustiores sit caussas habiturum mihi gratias agendi, quod argumentis eorum plus speciei & ornatus, quam patiuntur, tribuerim, an vero iniquitatem meam in rationibus suis exponendis reprehendendi, id aequitati intelligentium existimatorum relictum esse volo.

§. IV.

(1) PLATO auctor est, inter ipsos simulacrorum cultores aetate sua neminem fuisse tam impium, quin Deorum imploraret auxilium, ubi arduum aliquod aggrederetur negotium. Πάντες, ὅσοι κατὰ βραχὺ σωφροσύνης μετέχουσιν, ἐπὶ πάσῃ ὁρμῇ καὶ σμικροῦ καὶ μεγάλου πράγματος, θεὸν ἀεί που ἐπικαλοῦσι. *Omnibus mos est & quasi quaedam religio, qui vel de maximis vel de minimis rebus acturi aliquid sunt, precari ad auxilium divinitatem.* Idem facinus addit non leve a se commissum iri, nisi de maximi ponderis quaestione commentaturus in *Timaeo: Factusne sit hic mundus, an aeternus?* εἰ γέγονεν, ἢ καὶ ἀγενὲς ἐστι; disputationis exordium ab invocatione supremae divinitatis duceret. Multo igitur magis homo Christianus peccaret, ipsamque offenderet pietatem, si officium hoc negligeret, neque Deum sibi precibus tum esse putaret placandum, quum de re omnium maxima, de ipso Deo, agere, profanasque eorum, qui Deum esse negant, captiones & argutias e latebris suis non modo protrahere, verum etiam vanitatis convincere, supremique Numinis caussam ab iniuriis vindicare vellet. Itaque PLATONEM imitemur, eiusque verbis, id quod facere licebit, Deum precemur, ut nobis faveat, quo *primum ea dicamus, quae Deo placeant, deinde nihil, quod nos ipsos haud deceat, proferamus,* κατὰ νοῦν ἐκείνῳ μὲν μάλιστα, ἑπομένως δ' ἡμῖν εἰπεῖν.

Quum de Deo nobis iam agendum sit, ac quae Athei impio consilio excogitarunt ad eum de medio tollendum proferenda, quo vanitas eorum appareat, nihil aequius est, quam divinam opem & auxilium in exordio disputationis implorare.

§. V.

Duo sunt omnino, quae negotium, quod suscepimus, constituunt. Primo praecipuae in medium afferendae sunt rationes, quibus illi nituntur, qui divinam sublatam esse cupiunt naturam, atque singularum infirmitas & amentia breviter demonstranda est. Deinde, quibus machinis argumenta soleant oppugnare, quae plerumque ab illis adhibentur, qui tam Deum esse, quam naturas ab omni corpore secretas & liberas, tuentur, videndum, simulque magno conatu nugas non minores ab illis agi, ostendendum.

Rationes, quibus rebus suis consuli posse putant impietatis amici, hae fere sunt. Primo nullam informari a nobis animo Dei notionem posse, disputant: ex quo intelligendum esse dicunt, obscurum esse, an exsistat eiusmodi natura. Hanc argumentationem, ne animis incomta & deformis appareat, hoc modo solent exornare. Dei, inquiunt, notio, quae vulgo obversatur animis hominum, complexio quaedam est rerum, quae nec ingenio comprehendi possunt, nec vel ullo modo fieri. Mentes hominum metu & formidine constrictae, quidquid putant honore, cultu & reverentia dignum esse, id sine consilio & ratione colligunt, & in Deum, quem sibi fingunt, conferunt. Nullus hic rationi, nullus accuratae veritatis investigationi locus est. (1) Videtur nuperus qui-

Duo nobis sunt perficienda. Primo Atheorum, quibus demonstraturos sese putant, nullum esse Deum, rationes & argumenta explicanda. Deinde, quemadmodum eorum refellant rationes, qui Deum esse tuentur, videndum. Primum Atheorum argumentum. Non licet ulli Dei notionem in animo informare. Igitur Deus incomprehensum est nescio quid, aut nihil potius.

(1) *Plato auctor est)* In *Timaeo* p. 235. ex divis. IO. ALB. FABRICII *Tom. II. Opp. Hippolyti.*

(1) *Videtur nuperus quidam auctor)* Is THOMAS est HOBBESIVS, qui hanc sententiam publice non uno loco professus est. Ita *Leviathanis P. II. C. XXXI. p. 171. ed. Amstelod. De natura autem,* inquit, *divina disputare, honori Deo debito contrarium est: supponitur enim, de regno Dei sciri nihil posse, nisi per rationem naturalem, id est, per principia physica, quae, tantum abest, ut naturam divinam patefaciant, ut ne nostram quidem aut cuiusquam rei minimae naturam nos docere possint. In attributis ergo divinis respiciendum non est ad definitiones vocabulorum, sed ad, quam significant, honoris*

K

quidam auctor ſententiam iſtam his verbis ediſſeruiſſe: *Perfectiones, quae Deo tribuuntur, neque verum aliquid vel falſum, neque ullam animi noſtri opinionem ſignificant, ſed reverentiae tantum & obſervantiae, in mente noſtra reſidentis, ſigna ſunt. Falluntur itaque, qui ex illis vel veritatem vel falſitatem rei cuiusdam demonſtrari poſſe iudicant.* Id ipſum paullo latius deinde perſequitur, non ſine magna ſapientiae & rationis oſtentatione: *Qui de natura Dei ex his attributis honoris philoſophice diſputare aut ratiocinari audent, hi in ipſo ſtatim diſputationis exordio omnem amittunt perſpicientiam, nec ſibi cavere poſſunt, quo minus ex uno errore ad alterum ſine omni ſine & modo delabantur. Idem illis evenit, quod homini caerimoniarum aulicarum ignaro, qui, dum viros adit in magna dignitate poſitos, in ipſo ſtatim cubiculi limine cespitat, lapſum autem quum impedire ſtudet, pallium imprudens dimittit, dum pallium recuperare vult pileum manu ſibi patitur excidere, iſtoque modo vitia ſemper vitiis emendat, ut, qui praeſentes ſunt, conturbationem animi eius, moresque parum elegantes facillime perſpiciant.* Niſi fallor, id ſibi vult auctor iſte tam his locis, quam aliis eiusdem plane generis: Proprietates illas, quibus naturam exprimi divinam putamus, nec usquam re vera exſiſtere, nec veritatis aliquid habere, ſi a philoſopho conſiderentur: natas eſſe eas unice ex inficeto & agreſti quodam ſtupore animi, quem immodicus excitaverit terror: iſtum ſtuporem ſimulacrum ſibi quoddam Dei ſupremaeque cuiusdam mentis temere effinxiſſe: hoc vero homines ſic obduci & conturbari, ut in multa incurrant abſurda, vocesque de iſta mente & formulas prorſus ineptas, quae nec ſignificent aliquid, neque ulli animi notioni reſpondeant, uſurpent. Habemus primam huius generis ratiocinationem, qua ſigillatim utuntur illi, qui recentiori aetate DEMOCRITI veſtigia premunt: Fugit rationem noſtram perfecta ſupremi Numinis notio: nemo unus eſt, cui liceat accurate animo comprehendere omnia, quae ad naturam referri ſolent divinam. Igitur, quod Deum vocant mortales, id Incomprehenſum neſcio quid & nihil eſt.

§. VI.

Secundum Atheorum argumentum.

Alterum, quod iam explicabimus, turbae huius argumentum antiquioribus DEMOCRITI ſectatoribus mirifice placuit, ſupremamque Dei potentiam, facultatemque eius ex nihilo creandi directe ferit. Sic nempe calculos argutum ponebat genus: Deum qui

noris intentionem. Praetermitto alia eius generis dicta, quae in *Elementis de cive Cap. XV. §. XIV. p. 117.* in libello Anglico: *Of humane Nature Cap. IX. v. Hobbs Tripos. Lond.* 1684. 8. & paſſim alias leguntur. Ipſa quidem verba Anglica, quae hic affert CVDWORTHVS, egoque Latine verti, nec in *Latinis operibus* HOBBESII coniunctim *Amſtelod.* 1668. 4. *editis*, nec in *Anglicis* eius, quae paene omnia legiſſe me puto, opuſculis offendi. Coniicio vero, ea legi in praefatione, rariſſimae collectioni libellorum eius *de fato & neceſſitate Lond.* 1656. 4. praemiſſa, quoniam LEIBNITIVS *Eſſais de Theodicée T. II. p.* 12. hanc ſententiam in ea praefatione deprehendit. Inde vero num efficere liceat, Deum tollere voluiſſe HOBBESIVM, non immerito forſan dubites. Non ego, quae prave atque impie dixit homo, vel excuſare, vel ſecus, quam ipſe voluit, interpretari, meum duco: contra peſſimum fuiſſe eum arbitror, atque occultas veritati coeleſti ſtruxiſſe inſidias, non inficior. Hanc ipſam quoque ſententiam ferri poſſe nego. Id vero me dubitare fateor, an, ea qui imbutus eſt, Deum revereri nullum queat. (I) HOBBESIVS iis ipſis locis, quibus id, quod diximus, tuetur, & Deum eſſe ſtatuit, & illum Deum *omnipotentem* eſſe decernit, *unum, infinitum, aeternum* & omnis mutationis neſcium. (II) Qui aut mundum eſſe aeternum dictitent, aut Deum res humanas curare negent, eos iniuriam Deo facere, diſerte praecipit. At (III) quae Deo attribuuntur, reliqua, bonitatem, iuſtitiam, ſanctitatem, miſericordiam, eius eſſe generis putat, ut non declarent, *quid ſit Deus, ſed quantum ipſum admiremur & veneremur.* Ergo (IV) non omni Dei notione nos eſſe deſtitutos exiſtimat, ſed *poſitivam*, ut philoſophi loquuntur, & *affirmativam* divinarum virtutum & perfectionum notionem informari a nobis poſſe inficiatur. (V) Is vero, qui ſic ſentit, ſi in Atheorum referri debet numerum, neſcio, quare non eos, qui *Supralapſarii* dicuntur, eodem abire iubeamos. Nam & horum multos eousque, notum eſt, divinas virtutes, *iuſtitiam, miſericordiam, bonitatem*, non iis reſpondere virtutibus, quae his inter homines vocabulis deſignantur: quod idem eſſe iudico, ac ſi dicerent, carere nos vera divinarum perfectionum notione, nominaque, quibus hac in re utimur, non definitam habere poteſtatem. His duo addo. (I) HOBBESIVS ſecum ipſo pugnat. Negat hic, ex divinis perfectionibus vel veritatem vel falſitatem rei alicuius demonſtrari poſſe, quoniam nullam earum veram notionem habeamus. Et alio tamen loco, *Leviathanis Cap. XLIV. p.* 300. ex divinae miſericordiae notione apertum eſſe, diſputat, cruciatus improborum poſt fata deſituros eſſe aliquando. Ita ſaepe numero illi a ſe ipſis diſſident, qui totius humani generis magiſtri videri volunt. (II) Extremis vitae annis HOBBESIVS *Apologiam* exaravit, eaque omnia, quae in *Leviathane* quondam ſcripſerat, ſapientum iudicio ſubiecit, teſtatus, ſe, quum librum iſtum componeret, ingenii potius intemperantiae, quam rationi obſequutum eſſe, nec opiniones eo comprehenſas poſtea defendiſſe. ANTON. WOODIVS in *Athenis Oxon.* memoriae haec prodidit. Credibile eſt, nil contra animi ſententiam feciſſe hominem. Nam & natura proclivis erat ad ea mordicus retinenda, quae ſemel complexus erat, &, quod idem WOODIVS animadvertit, ita infectus arrogantia, ut vix ſine conviciis diſputare poſſet: nec tum erat aliquid, quod metueret, quum aulae in primis carus eſſet, magnaque CAROLI II. Regis benevolentia frueretur. Latius haec ideo perſequi placuit, partim quod ſaepius a CVDWORTHO reprehenditur & refellitur HOBBESIVS, cuius ſcita nemo probus impia & religioni inimica neget, partim quod noſtra aetate a doctiſſimis viris HOBBESII pietas & religio in controverſiam vocata fuit.

qui in ore habent, illi voce ista naturam intelligunt, quae ex nihilo possit efficere aliquid. Novimus, variis distrahi contentionibus, qui Deum humanis imponunt cervicibus. Sunt inter eos, qui totum illud spatium, quod mundus hodie occupat, olim unius Dei fuisse domicilium, praeter hunc vero nihil omnino tum exstitisse, opinantur: ex quo efficitur, totum hoc universum corporeum certo tempore initium habuisse, neque definito quodam saeculorum numero antiquius esse. Ab his alii discedentes, materiam quidem orbis corporei, si minus formam quoque, ab aeterno fuisse fatentur; verum addunt, utramque, & formam & materiam, emanatione quadam ex Deo proficisci, neque sine Deo exsistere posse: quod quidem similitudine declarant, a luce sumta, quae, soli licet aequalis sit, nihilominus tamen ex sole nascatur, a sole separari nequeat, & a sole continuo producatur. Quae si recte sese habeat sententia, nullum quidem tempus exstitit, quo non fuerint, quae sunt, omnia: attamen, quum neque ex se, neque virtute propria sint, sed ex Deo unice habeant, quod habent, qui nimirum perpetuo eas ex nihilo procreat, sic commode possunt spectari, ac si nullae aliquando re vera fuissent. Tertia est eorum familia, qui materiam huius universi non modo aeternam esse disputant, verum etiam per semet ipsam exsistere, nec a Deo quodam ulla ratione conditam vel factam esse. At hi tamen formas & qualitates corporum vita vacuorum, nec non mentes omnium animantium naturas esse volunt a materia distinctas. Eas igitur a Deo ex nihilo procreari, quando res quaedam generatur, existiment, necesse est. Tantis dimicationibus ipsos illos, qui Deum esse profitentur, continuo agitari, non ignoramus. Verum istas nunc mittimus: sufficit, omnes tamen consentire, Deum certo quodam sensu ex nihilo efficere posse aliquid, caussamque esse rerum, quae per se nullo alioquin pacto exoriri potuissent. Quamobrem, si fieri nequeat, ut ex nihilo procreetur aliquid, (formulam hanc sensu latiori capimus) nullus etiam sit Deus, necesse est. Posse vero ex nihilo aliquid effici, is unus affirmabit, qui mentis sanitatem amisit, nec praecepta curat rationis, in quibus illud est, quod omni caret controversia: *De Nihilo Nihil.* Hoc argumentum (1) LVCRETIVS ex DEMOCRITI & EPICVRI sensu sic urget:

Neque ex nihilo aliquid condi, neque ulla esse natura potest infinite potens. Ex nihilo enim nihil fit. Igitur, quodcumque vere exsistit, id ab aeterno fuit, nec a Numine quodam factum & productum est.

Principium hinc cuius nobis exordia sumet:
NVLLAM REM E NIHILO GIGNI DIVINITVS VSQVAM.
Quippe ita formido mortales continet omnes,
Quod multa in terris fieri coeloque tuentur,
Quorum operum caussas nulla ratione videre
Possunt, ac fieri divino Numine rentur:
Quas ob res ubi viderimus, nil posse creari
De nihilo, tum, quod sequimur, iam tutius inde
Perspiciemus, & unde queat res quaeque creari,
Et quo quaeque modo fiant opera sine Divûm.

Certum quidem est, eos inprimis hoc argumento petere LVCRETIVM, quos in tertia eorum, qui Deum esse credunt, classe paullo ante posuimus, qui totius universitatis materiam ab aeterno quidem exstitisse asseverant, at formas tamen rerum corporearum naturas esse tuentur, a materia secretas, quas, dum illae gignuntur, Deum ex nihilo procreare, & in materiam immittere censent: in qua sententia HERACLITVM & Stoicos, quorum hi aetate vixerunt EPICVRI, fuisse, constat. At nihil videt, qui difficulter intelligit, multo etiam fortius hanc rationem eos ferire, qui non modo formam, sed etiam huius universi materiam ex nihilo divina virtute prodiisse, defendunt. Etenim, si ex nihilo nihil proficiscitur, sic habeamus, oportet, ne formas quidem & qualitates corporum, siquidem illae res sunt a materia distinctae, multo minus vitas mentesque animalium a Numine quodam procreatas & factas esse, minime vero omnium materiam, ex qua rerum natura constat. Quidquid igitur per se re vera exsistit in hoc orbe, id ab omni fuerit aeternitate, nec ab ullo ductum sit principio, necesse est. Quando vero creatur & producitur aliquid, tum, quae ab aeterno exstitit, materia nova tantum ratione temperatur & disponitur. Nihil novi ex nihilo gignitur, verum individua corpuscula solum commoventur, miscentur, separantur, componuntur, secernuntur. Quae quidem omnia sine Deo possunt effici, (2) quemadmodum EPICVRVS ait: Ἡ θεία φύσις πρὸς ταῦτα μηδαμῶς προσαγέσθω. *Divina natura ut ad has res advocetur, nil opus est.*

Summa

(1) *Lucretius) De natura rerum Lib. I. v. 150. s. p. 53. s.* Sed *v.* 156. in publicia editionibus loco *tutius*, quod CVDWORTHVS habet, legitur *rectius*, quod melius putem. *Versu* item 157. noster *&* *unde* legit, quum GIFANIVS & alii malint *ut unde*, quod pariter praefero.

(2) *Quemadmodum Epicurus ait)* Fateor, nescire me, ubi dictum hoc EPICVRI exstet. LAERTIVM & alios veterum, ex recentioribus GASSENDVM frustra consului. Quum res ipsa apud LVCRETIVM *de natura rer. Lib. I. v.* 1020. *s.* & alios legatur, vix operae pretium fuerit, haec verba, ex memoria haud dubie recitata, investigare.

Summa totius igitur argumenti haec est: Quum nulla fieri possit, quae non ante fuerit, natura, omnia autem, quae sunt, futura sunt, & esse possunt, ex omni aeternitate per se exstiterint, virtus ista ex nihilo creandi, eaque Dei perfectio, quam *omnipotentiam* vocamus, res commentitiae sunt & mera nomina. Ita vero qui sentiunt, illi omnem prorsus divinam naturam & rationem tollunt.

§. VII.

Tertium impii generis adversus Deum argumentum. Qui accuratam Dei notionem informare volunt animis, hos tueri oportet, eum ab omni concretione corporea solutum esse ac liberum. At nullae sunt in rerum universitate naturae, praeter corpora. Igitur nec Deus est eiusmodi corporis omnino expers.

Eos, qui primum & supremum inter Dei vindices locum obtinent, Deumque totum hoc universum corporeum omnesque eius partes ex nihilo finxisse putant, hoc argumento solent sigillatim religionis inimici aggredi. Qui totam materiae molem omniaque corpora ex nihilo fabricatus est, is ipsemet corpori alligatus esse nequit. Deum igitur qui rerum omnium conditorem esse statuit, is non potest etiam, quin affirmet, eumdem nihil solidi & corporei habere. At Deus corpore carens commentum & somnium est. Corpore nimirum carere aut significat, nihil omnino magnitudinis vel extensionis habere, aut vero multo aliter quam corpora, extensum esse. Illam si quis velit notionem tueri, is fumum & umbram amplectetur. Fieri enim omnino non potest, aliquid sic a corpore secretum exsistere, ut omni plane mole & ambitu careat. Ad rerum, quae exsistunt, omnium naturam extensio ita pertinet, ut res nullo modo extensa nihil prorsus sit. Nec nisi nugas idcirco agunt, qui vel *substantiam*, vel *modum* quemdam *substantiae*, vel naturam aliquam mente concipiunt ab omni granditate secretam & liberam. Si quis autem posteriorem eligat significationem, naturamque corpore vacuam rem esse dicat extensam quidem, verum alio modo, atque corpora, ita ut corpori coniunctum esse, & idem permeare simul & penetrare queat, is vero videtur, ne fabulam narrare videatur sapientibus. Res enim eiusmodi propius abest a nihilo, quoniam nec agere potest aliquid, nec perpeti, nec movere rem aliam, nec ab alia moveri.

(1) *Nam facere & fungi, nisi corpus, nulla potest res.*

Nihil erit itaque, si proprie ac plane loquendum sit, quam inane illud spatium, quod per omnes quidem res transit, sed nec usquam certam sedem habet, nec ab ulla re afficitur. Nihil est in hoc orbe corporis expers, praeter spatium istud sive vacuum. Quamobrem, qui simplicem nobis Deum narrant, hi, quo nihil est ineptius, inane spatium res omnes condidisse statuunt.

Sed (2) ipsum audiamus poëtam Epicuraeum hoc argumentum explicantem:

- - Quodcumque erit, esse aliquid debebit id ipsum
Augmine vel grandi vel parvo. - - - -
Cui si tactus erit, quamvis levis exiguusque,
Corporum adaugebit numerum, summamque sequetur:
Sin intactile erit, nulla de parte quod ullam
Rem prohibere queat per se transire meantem,
Scilicet hoc id erit vacuum, quod inane vocamus.

Extra haec duo tertium nullum datur. Quod corpus non est, id aut inane spatium aut nihil omnino est.

- - (3) Praeter inane & corpora, tertia per se
Nulla potest rerum in numero natura relinqui.

Ergo, quemadmodum veteres DEMOCRITI & EPICVRI affectatores rationes subduxerint, liquet: Si a spatio discedas, nihil est in natura, quod corpore vacet. Deum igitur corpore liberum credere, amentia est.

Verum haec ipsa ratiocinatio plus religionum defensoribus firmamenti relinquere videtur, atque hostes eorum vellent. Assumit enim, spatium esse aliquid, quod re vera extra mentem nostram exsistat, propriamque ideo naturam habeat. Ex quo consequitur, aut *substantiam* illud esse, aut etiam *modum* naturae cuiusdam corpore destitutae. Itaque (4) recentiores DEMOCRITI discipuli, ne in has incauti delabantur insidias, spatium

(1) *Nam facere*) Versus est LVCRETII *de natura rer. Lib. I. v.* 444. *p.* 123. sed paullo aliter memoriae vitio hic recitatus, atque apud poëtam exstat, quem sic scripsisse omnes codices testantur:

Nam facere & fungi sine corpore nulla potest res.

(2) *Ipsum audiamus poëtam*) *Lib. I. v.* 434. *s. p.* 125.

(3) *Praeter inane*) LVCRETIVS *Lib. I. v.* 446. *p.* 123.

(4) *Recentiores Democriti discipuli*) HOBBESIVM, quem ubivis pungit vir egregius, hic intelligi, ex illis perspicuum est, quae de spatio is scripta reliquit in *Elementis philosophiae P. II. Cap. VII. §. II. p.* 50. Inter alia: *Spatii*, inquit, *definitionem hanc esse dico: Spatium est phantasma rei exsistentis*, quatenus exsistentis, *id est, nullo alio eius rei accidente considerato, praeterquam quod apparet extra imaginantem.* Anglica verba CVDWORTHI his fere Latinis respondent. Sed & RENAT. CARTESIVS ita spatii naturam, aliis licet verbis, explicat *Principior. philos. P. II. §. X. XI. XII. p.* 27. 28. quem ex recentio-

ſpatium negant eſſe naturam extra nos exſiſtentem, illudque nihil eſſe dicunt, niſi viſum corporis, ac eius veluti umbram, quae nusquam, praeterquam in animo noſtro, reſideat. Non ergo placet his, duas eſſe diſtinctasque naturas, *ſpatium* & *corpus*, quoniam non ignorant, hoc ſi verum eſſet, alteram earum corporis expertem fore. Vnam ergo tantum contendunt eſſe naturam, nempe corpus. (5) Omnis, quam inſtituunt, diſputatio huc demum redit: Nihilo ſapientius ille loquitur, qui naturam eſſe quamdam ait a corpore ſecretam, ac is, qui corpus affirmat exiſtere corpore vacuum. Vtrique nugantur, ac de nihilo verba faciunt.

§. VIII.

Convenit inter eos, qui ſapiunt, nullum errorem funditus everti poſſe, niſi etiam *τὸ αἴτιον τοῦ ψεύδους*, *origo & cauſſa erroris*, demonſtretur. Huius praecepti memores impietatis vindices, hoc ſibi quoque datum eſſe arbitrantur, ut natales dogmatis de naturis ſimplicibus pandant, atque ex quanam animi aberratione illud natum ſit, planum faciant. Quam deinde diſputationem ad divinam naturam validius oppugnandam referunt.

Totum itaque hoc dogma de naturis ab omni corpore ſecretis ex eo contendunt ortum eſſe, quod vocabulis, quae abſtracta nominantur, temere ac imprudenter uſi ſint homines. Duplex eſt horum vocabulorum genus. Quaedam ipſarum *ſubſtantiarum* nomina ſunt, quibus naturae corporum, ut hominis vel equi, ab ipſis veluti abſtrahuntur corporibus ſuis, atque univerſe conſiderantur. Quaedam *modos* tantum exprimunt corporum, eosque ſeparatim extra res illas, quibus inhaerent alioquin, contemplandos exhibent. Poſteriori generi ipſamet ortum dedit neceſſitas. Namque homines, quum proprietates dinumerare vellent corporum, atque eas inter ſeſe conferre, modo addere illis aliquid, modo detrahere, nunc amplificare numerum nunc diſtribuere, mature intellexerunt, fieri hoc non poſſe, niſi cogitando eas ab ipſis abſtraherent corporibus. Sed, ut magna ſit iſtiusmodi vocabulorum opportunitas, haud tamen minora uſum eorum conſequuta ſunt incommoda. Manifeſtum eſt, nihil ea proprie ſignificare: etenim huius vel illius hominis natura minime ab ipſo differt homine, nec proprietas corporis diſtinctum aliquid eſt ab ipſo corpore. At nihilo tamen minus crebro illorum uſu tam turpiter ſeſe homi-

Putant Athei, doctrinam de naturis a corpore ſecretis ex eo eſſe natam, quod aliqui vocabula abſtracta & notiones animi pro naturis habuerint vere exſiſtentibus. Deum autem impudenter principem ſpectrorum atque omnis metus & terroris ducem eſſe volunt. Quartum igitur hoc eorum eſt contra Deum argumentum: Qui rerum omnium auctorem mentem eſſe putant corpore ſeiunctam, illi notionem quamdam animi aut abſtractum vocabulum pro parente huius univerſitatis habent.

centioribus philoſophis, Angli liceraliter ſentiant, permultos ſequi, notum ſatis eſt. Legantur, quae *de ſpatii natura* non ita pridem acutiſſime inter viros maximos, GODOFR. GVIL. LEIBNITIVM & SAM. CLARCKIVM, diſceptata ſunt: quorum quidem ille HOBBESIO & CARTESIO aſſentitur; hic vero ſpatium *proprietatem* eſſe tuetur. Vid. *Recueil de diverſes pieces ſur la philoſophie par Mr. Clarck, Newton, Leibniz, Tom. I. p. 31. ſ. & p. 41. ſ.* Forte minor eſt haec, atque multis videtur, diſſenſio, ac in verbi potiſſimum controverſia poſita: quamquam viderint hoc alii, qui harum rerum curam ad ſe pertinere credunt.

(5) *Omnis, quam inſtituunt, diſputatio*) Habeo, quae hic moneam, nonnulla. (I) Neſcio, an quis unquam vel veterum vel recentiorum hoc argumento Deum oppugnaverit: *Nullus eſt Deus: nam ſi Deus eſſet, eſſet aliquid corporis expers. At corporis expers nihil omnino eſt. Ergo nec Deus eſt.* EPICVRVM quidem & LVCRETIVM hac ratione dimicaſſe, vir doctus hic ſignificat. Sed, quod pace eius dixerim, id ſecus ſeſe habet. Quamvis enim EPICVRVS & LVCRETIVS in rerum natura nil eſſe ſtatuant, praeter *corpus & vacuum*; haud tamen inde hanc eliciunt concluſionem: *Ergo Deus eſt nullus*, ſed hoc tantum praeceptum ad naturae rationes explicandas adhibent. Taceo, multis non ſine omni ratione EPICVRVM videri Deos a corpore & ſpatio ſecreviſſe, atque aliquid inter corpora & ſpatium interiectum & veluti medium putaſſe. Neque huic id obſiſtit ſententiae, quod LVCRETIVS tertiam eſſe rem negat, praeter corpus & inane. Nam id de ſpectabili hac univerſitate rerumque natura tantum intelligendum eſſe, res ipſa docet. Ergo non tam alicubi reperiſſe, quam confinxiſſe ipſum hoc argumentum virum ſummum, prope ſuſpicor. (II) Neceſſe non eſt, ut eos ſtatim in *Atheorum* referamus numerum, qui corporibus omnia cenſent contineri, hisque ſpatium adiungunt. Quod enim ipſe CVDWORTHVS non diffitetur, multi ſunt tanta ingenii tarditate, ut Deum corpore vacuum non aſſequantur. Quis rerum inter Chriſtianos geſtarum gnarus Aegyptios ignorat monachos, qui ORIGENEM idcirco capitalis flagitii ſaeculo quarto poſtulabant, quod is Deum ſcripſiſſet ab omni corpore remotum eſſe? (III) Quod hic noſter Atheos ita ratiocinantes inducit: Dei qui notionem cupit informare animo, is eum non poteſt non cogitare corpore vacuum; id huius generis moribus & rationibus parum convenire videtur. Tantum enim abeſt, ut haec turba de vera Dei notione praecepta ferat, ut potius nullam Dei notionem fingere ſibi quemquam poſſe putet: id quod ipſe antea illis exprobraverat. (IV) Quod recentiores DEMOCRITI ſectatores ideo ſpatium dicere rem commentitiam arguit, quo ſecurius cum Dei amicis decertare queant, id, niſi me fallit animus, aliquanto durius dictum eſt. Multos enim hanc de ſpatio doctrinam ſuſcepiſſe, ſcio, quod, ne vulgaris ſententia cum iniuria Dei coniuncta eſſet, vererentur. HOBBESIVS loco, quem indicavi, propterea ſibi hanc placuiſſe opinionem memorat, quod multos *ex falſa ſpatii definitione* viderit in hunc errorem incidiſſe, ut mundum crederent infinitum eſſe. LEIBNITIVS *l. c. p. 31.* plurimos, quibus ſpatium aliquid viſum ſit, illud cum Deo ipſo confudiſſe, tradit. Certe fuerunt huius generis aliqui in antiquis Chriſtianorum doctoribus, quos IO. ALB. FABRICIVS nominat *ad Sextum Empiricum p. 639.* Non ego verba pro illis facio, qui hoc dogmate fortaſſis ad ſcelera & portenta ſua defendenda ſunt abuſi: id vero nego, fas eſſe, generatim in Dei contemtoribus habere philoſophos illos, qui ſic, uti dixi, de ſpatio ſentiunt.

homines passi sunt abduci, ut rerum separatim exsistentium notas esse crediderint illa vocabula. Nulli magis ad erroris huius inficeti incrementum contulerunt, quam Scholastici, quos tam intemperanter has voces adhibuisse constat, ut ne minimam quidem rem differendo potuerint explicare, quin orationem *quidditatibus*, *entitatibus*, *essentiis*, *haecceitatibus*, similibusque portentis condirent. Hi igitur, postquam ipsimet principes delusi erant, bonam humani generis partem in errorem induxerunt, inque animos eius hanc intruserunt opinionem, *essentias* rerum ab ipsis rebus distinctas atque sempiternas esse: quocirca, quando res quaedam fiat vel generetur, tum novam haud produci naturam, sed ex aeternis aliquam essentiis novo habitu vel exsistendi modo donari. Similiter corporum proprietates extra corpora, quibus insunt, solas posse docuerunt exsistere. Ex quo evenit, ut exempli gratia vitam, sensum & consilium, quae inesse cernimus animalibus, & mentis designamus vocabulo, exstinctis animantibus, corporibusque dissipatis, permanere tamen posse, & superstites esse censuerint, tamquam essentias, quae ab ipso homine separari possent & abstrahi. Quod si ita esset, non possent etiam non naturae esse a corpore liberae. Praeclare id (6) nuperus quidam observavit auctor, cuius haec verba sunt: *Est nominum abstractorum tum in omni vita, tum in philosophia magnus & usus & abusus. Abusus in eo consistit, quod, cum videant aliqui, considerari posse, id est, inferri in rationes accidentium incrementa & decrementa sine consideratione corporum sive subiectorum suorum, (id quod appellatur abstrahere) loquuntur de accidentibus, tamquam possent ab omni corpore separari. Hinc enim originem trahunt quorumdam Metaphysicorum crassi errores. Nam ex eo, quod considerari potest cogitatio, sine consideratione corporis, inferre solent, non esse opus corporis cogitantis.* (7) Idem scriptor alio animadvertit loco: *Inde factum, ut, homine quodam exstincto atque humato, animam eius, id est, vitam, dicant a corpore secretam vagari, atque noctu inter sepulchra visam esse.* His tamquam nervis anilis superstitio de spectris, daemonibus, lemuribus, manibus spiritibusque, variis nominibus appellatis, qua imbecilles multitudinis animi conflictantur, continetur: cui tamen illi etiam suppeditare solent alimenta, quorum alioquin munus foret depellere superstitiones, hominesque formidinis liberare vinculis. Quamquam haec vulgi opinio ex alio fonte, licet non prorsus dissimili, fluxisse primum videtur, hominum nimirum ex levitate, qui imagines animis suis obversantes res esse temere credunt re vera extra sese exsistentes. Sicut enim oculi saepenumero fallunt homines, ut speciem a speculo vel vitro repraesentatam rem esse credant extra se positam, quam nusquam tamen esse constat, quam in animo eorum: ita etiam, quando mentes formidine oppressae, maxime quum in tenebris versantur, lemurum spectrorumque formidolosas sibi fingunt species & imagines, non raro sibi persuadent homines, cerni illas a se imagines, & re vera exsistere extra se. Ita fit, ut spiritus & lemures appellent, quae perculsae tantummodo mentis simulacra sunt. Neque alia factum est via, ut Dei simulacrum, quod terror & metus creaverat, quodve caput omnium spectrorum & larvarum est, pro natura vere exsistente tandem habitum sit. Apposite ad hanc rem (8) nuperus quidam scriptor: *Etiam, qui de rerum naturalium caussis parum aut nihil solliciti sunt, illis tamen metus quidam inest, ortus ab eo ipso, quod an sit potentia aliqua, nec ne, qua iuvari aut laedi possint, ignorant: atque ab eo metu proclives sunt ad suppositionem & fictionem variarum potentiarum invisibilium, metuuntque sua ipsorum phantasmata, invocantque in rebus adversis, laudantque in rebus prosperis, & faciunt denique Deos. Atque inde factum est, ut homines a phantasmatibus suis innumerabilibus innumerabiles creaverint sibi Deos.* Prudenter quidem hic plures induxit Deos, ut ad gentium inanes Deos totum pertinere dictum, parum perspicaces existimarent. Verum

(6) *Nuperus quidam auctor*) HOBBESII haec verba sunt in *Elementis philosophiae P. I. C. III. §. IV. p.* 19. in quibus nonnulla tamen omissa sunt, sine quibus sententia eius commode intelligi poterat.

(7) *Idem scriptor*) Haec ipsa verba, quae ex Anglico Latina feci, non reperi in *Operibus* vel *Anglicis* vel *Latinis*. Rem vero ipsam ab eo esse traditam, certissimum est: nec id simillimo eius loco declarare, alienum fore puto: *Aristoteles, qui non tam ad rei respexit, quam ad voces, - - - non dubitavit, quin nomen illud* Esse *alicuius* Rei *nomen fuerit: quasi esset in natura rerum aliquid, cuius nomen esset* Esse vel Essentia. *Ab hoc absurdo in aliud lapsus est adhuc peius, nempe essentias quasdam esse ab entibus suis separatas, quas, coeli orbibus assistentes, circumagere illos affirmabat. Etiam animam humanam, ab homine separatam & distam, per se subsistere.* Et paullo post: *Ab hac doctrina de essentiis & formis substantialibus separatis Daemonologia Graecorum in ecclesia relicta est, & superstitio illa, quam* δεισιδαιμονίαν *vocant Graeci, sive metum phantasmatum. Leviathanis Cap. XLVI. p. m.* 320. *f.* Conf. *Cap. II. p.* 7. *Cap. XLIV. p.* 395.

(8) *Nuperus quidam scriptor*) HOBBESIUM denuo intellige, in cuius *Leviathane Cap. XI. p.* 54. verba, quae descripsi, exstant, diu satis a me quaesita, quod CVDWORTHVS, a quo Anglice relata sunt, omiserat quaedam, mentemque potius quam voces, expresserat. Idem profitetur HOBBESIVS

rum hebes sit, qui eadem ratione unum illum Deum, quem nunc vulgo colunt mortales, oppugnari, difficulter animadvertat. Nec is igitur aliud est aliquid, quam rex commentitius, quem hominum metus & amentia sibimet effinxit, omniumque larvarum spectorumque, quae mentes parum sanae creatunt, caput & principium. Sic, inquam, vulgi natae sunt de mentibus sub adspectum non cadentibus, Diis atque manibus, opiniones. Stolidi mortales, quas animo & cogitatione formaverant naturas, eas re vera opinati sunt in orbe terrarum versari. Postea, quum corpus quasi aut materia his assignanda esset intelligentiis, vix fieri potuit aliter, quam ut eas tales conciperent animo, quales sunt, quae vel somniantibus apparent, vel in speculo a vigilantibus cernuntur, species. Corpora illis igitur aetherea & subtilissima circumdederunt, quae iam oculis obiicere pro lubitu, iam vero conspectui possent subducere. Quod autem alii naturas istas ab omni corpore & materia abstraxerunt, id non tam naturae factum est errore, quam animi vana eruditione decepti morbo. Amens illa litteratorum hominum turba, Scholasticorum, Philosophorum & Theologorum otiosa cohors, vitium obtulit humanis mentibus, effecitque, ut sibi temere persuaderent, abstractas proprietatum & essentiarum notiones naturas esse distinctas & ab omni concretione liberas, quae sine corporibus per se exsisterent.

Concludamus, si placet, rationem: Qui naturam quamdam corpore vacuam rerum omnium voluit esse caussam, illi visionem quamdam mentis atque commentitiam mundi animam re vera putant exsistere, tamque turpiter delirant, ut notionem proprietatis cuiusdam vel *essentiae*, in animo inhaerentem, non modo rem esse per se constantem, naturamque corpore liberam, suspicentur, verum etiam totius universitatis omniumque rerum principium & fontem esse, praedicent. Atque hoc quartum veluti argumentum est, quod religionum hostes adhibent.

§. IX.

Quintum Atheorum argumentum. Corporeum nullum esse Deum posse, ex ipsa de corporibus doctrina efficere student. Materiam dicunt unam esse, quae exsistat, substantiam, ceteras rerum omnium differentias nil esse, nisi accidentia, quae generari ac corrumpi queant. Nec ergo rem ullam vitae & intelligentiae compotem natura sua incorruptibilem esse posse.

(1) Quinta nunc succedat improbi generis argumentatio. Haec in eo sita est, quod ostendere primum conantur, praeter corpora, nihil esse in hoc universo: illud vero dogma deinceps sic dilatare student, ut ne corporeum quidem esse Deum posse, appareat. Videamus, quemadmodum argumententur. Nemo tam solers est ingenio, ut aliam substantiae definitionem excogitare queat, praeter hanc: *Substantia res est extensa, quae extra animum posita est hominis, veraque, non ficta praedita est magnitudine.* Quidquid extensione vacat, id nihil est. Rem itaque extensam deme, nec habebis aliquid praeterea, in quo animus insistere queat. Inter corpus vero & rem extensam nihil omnino interest discriminis. Namque virtus resistendi, quam Graeci *ἀντιτυπίαν* vocant, necessario ex amplitudine sive extensione consequitur. Et qui secus sentiunt, illi rationem afferre nullam possunt, cur, quod nonnulli eorum perhibent, qui corporibus hanc universitatem definiunt, corpora per alia corpora transire nequeant & permeare. Ex quo consequitur, omnium rerum substantiam corpus esse sive materiam. Quae praeterea sunt in hoc orbe, id est, corporum omnium differentiae, ea nihil sunt, atque multiformes unius extensae rei, seu corporis & materiae, affectiones & temperationes. Atque hae affectiones & dispositiones corporum nonnumquam quidem qualitatum & formarum re vera exsistentium nominibus insigniuntur: nec etiam philosophorum concors & eadem de illis est sententia. At in universum tamen omnes fatentur, qui naturam rerum speculati sunt, haec duo in eas cadere: Primum, nullam earum per se constare, atque extra extensam substantiam, sive corpus & materiam, qua sustentetur, permanere posse. Alterum, omnes deleri & destrui posse, sic ut nulla inde substantia detrimenti aliquid capiat. Iam, quod ad vitam, sensum ac intelligentiam attinet, hae res aeque in his corporum sunt affectionibus & qualitatibus, atque album & nigrum, frigidum & calidum. Ex quo apparet, propriam eas minime naturam habere, sed substantia ipsa seu materia permanente, interire posse & occidere. Itaque, quando membra corporis ani-

SIVS *Libro of humane nature Cap. XI. p. 72.* Ceterum ad hoc membrum generatim notari velim, si accurate loquendum sit, ea, quae hic proferuntur, nec pro argumento in hac caussa haberi posse, nec ab HOBBESIO propterea, ut Deum oppugnaret, disputata, nec denique fortassis ab ullo religionum inimico in rationibus, quibus contra Deum dimicatur, numerata esse. Is scilicet, qui homines censet ita desipuisse, ut ex rationum abstractarum nominibos Deum facerent ac daemones, caussam tantum sibi videtur indicare, unde nata sit opinio, Deum esse; non vero putat, argumentum se proferre, quo coërceri queant illi, qui Deum esse credunt. At vocabulo *argumenti* latius videtur hoc capite usus esse CVDVVORTHVS, eoque designasse omnia, quae garrire solent contemtores Dei ad perversitatem suam exornandam. Qui homines, si ita rationem subducerent: *Homines ex abstractarum rerum nominibus occasionem sumserunt Deum sibi fingendi: ergo nullus est Deus*, digni essent, quos sani omnes irriderent, non quos serio confutarent.

(1) *Quinta nunc succedat*) Neque hoc ego argumentum ita ab ullo Atheo adhibitum esse puto ad divinam naturam oppugnandam, ut hic a CVDVVORTHO proponitur. Existimo vero, occulte hic eum HOBBESIVM ferire voluisse, atque ostendere, quonam philosophi huius scita ducant, quem Deum statuisse corporeum esse non ignotum est.

animati cohaerentia inter se particulatim distrahuntur, aut artificiosa totius materiae dispositio conturbatur, formae quidem illae & qualitates, quas *sensum* vocamus & intelligentiam, pereunt, & in nihilum abeunt, at ipsius materiae nihil omnino interit, sed haec tota alicubi in rerum universitate permanet. Quodsi ergo a materia discesseris corporum, nude ac sine ullis qualitatibus spectata, nusquam aliquid in hoc orbe reperies, quod corruptionem & exitium evitare possit. Atque hac de materia id quoque debet accipi, quod vulgo dicitur: *Ex nihilo nihil fit, aut in nihilum abit.* Cuius dicti haec est sententia: Nulla res effici potest & gigni, nisi praesto sit materia, ex qua efficiatur. Atqui haec materia ab omni per se exsistit aeternitate, parenteque caret & conditore. Ex quo efficitur, eam nec interitum metuere, aut in nihilum abire posse. Qui de qualitatibus vel affectionibus hoc vellet effatum intelligere, nae is vehementer erraret, quoniam illae omnes & ortum habent & finem, ac uti generantur, ita etiam corrumpuntur & desinunt. Summa veluti totius universi ὕλη est πως ἔχουσα, *materia sic vel aliter affecta & constituta.* Hi autem modi, temperationes, dispositiones & affectiones materiae nihil habent in se, quod ab interitu eas servare queat: sola, in quibus insunt, materia, quae variis qualitatibus recipiendis apta, neque certis quibusdam alligata est, perpetua est, unumque illud ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον, quod per se & necessario exsistit. Quamobrem hoc ratum atque iudicatum esse debet, fieri nullo modo posse, ut ullum animal & corpus consilii & sensus compos a corruptione & interitu liberum maneat. Sola namque materia hoc utitur iure, quod ipsa cum nulla alia natura communicare potest. Quod si ita sese habet, quid evidentius est, quam ineptire eos, qui Deum sibi fingunt corporeum, rerum omnium satorem & seminatorem, a cuius natura omne prorsus absit corruptelae & exitii periculum?

Stoicorum Deus ex accidenti tantum est a corruptionis periculo immunis.

Stoicos quidem statuisse, certum est, totum hoc universum corporeum animal esse quoddam aut Deum. Verum is ipse Deus corporeus non tam natura credebatur perennis & immortalis, quam casu. Esse enim negabant Stoici ullam aliam extra mundum hunc materiam, quae vi quadam in eum ferri, totiusque corporis compagem labefactare aut disiicere queat. (2) Qualis si foret extra orbem hunc materiam magni huius animalis aut solidi Stoicorum Dei sensus & ratio, non secus ac reliquorum animantium, ad nihilum redigeretur. Patet igitur, ipsa eorum, qui nil, praeter corpora, credunt esse, principia necessario flagitare, ut nullum esse putetur corporeum Numen. Etenim Deum qui nominat, is naturam intelligit, quae nec facta est umquam, nec ullo modo interire potest, ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον. Atqui duo haec de nulla re alia, quam de materia sensu vacua praedicari possunt.

§. X.

Sextum impii generis argumentum: Prima rerum omnium, quae exsistunt, initia corpuscula sunt omnibus qualitatibus vacua sive atomi. Igitur & haec corpuscula, sensu carent ac intelligentia.

Sed (1) quo penitus conficiatur corporeus ille, quem Stoici & alii quidam comminiscuntur, Deus, multo sibi efficacius ex atomorum disciplina censent argumentum petendum esse religionis hostes. Sic nempe disputant: Quicumque corporeum esse Deum arbitrantur, naturamque aliquam intelligentem materiam huius universi incolere, quae totum, quem videmus, orbem vi & ratione fabricata sit, contendunt, illi magnam produnt rerum philosophicarum ignorationem, corporumque naturam non perspiciunt. Nam primo generatim assumunt, esse in corporibus, praeter magnitudinem, figuram, situm & motum, certas, easque simplices & ipsi materiae aequales, proprietates: deinde sigillatim qualitatem quamdam sive facultatem intelligendi in huius orbis inhaerere materia concludunt, quae neque composita sit, neque ex aliis rebus derivata, eamdemque habeat, quam ipsa materia, aeternitatem. Atqui manifestum est, neminem unum qualita-

(2) *Qualis si foret extra orbem*) Hoc vero quaeri posset. Non ego pugnem cum illis, qui Stoicos corporeum professos esse Deum, eumque igneum, censent. Sed aegre mihi persuadeo, tam absurdam hanc fuisse familiam, ut istum Deum incursione alius materiae, si quidem exstitisset, dissipari posse sibi persuaserit. Quin etiam habere mihi videor, quo doceam contrarium. Deus Stoicorum habitabat in materia, totamque molem virtute sua agitabat, & ad sententiam suam regebat. Igitur in eum nihil potuit materia, quum ipse omnia posset in materiam. Quare, si vel alia etiam, praeter eam, quam incolebat, exstitisset materia, verisimile tamen est, hanc quoque ipsum sibi subiecturum, & certis legibus alligaturum fuisse. Taceo, in hac caussa vocem *temere* aut *per accidens*, ut in Anglico est, parum commode adhiberi. Nihil enim temeritati, casui & fortunae dabant Stoici, verum omnia necessario & aeterna quadam lege sic esse constituta, uti sunt, praecipiebant. Quocirca ipsa natura sua, non casu, aeternaque necessitate quadam Stoicorum Deus immortalis, perennis & corruptionis omnis expers erat. Sunt ceterum, praeter Stoicos, multi alii tam veterum, quam recentiorum, de quibus nunc sileo, qui duplicis esse generis materiam putarunt, aliam mutationi obnoxiam, aliam nulla vi aut arte mutabilem.

(1) *Quo penitus conficiatur*) Sed hoc argumentum, si modo dignum est hoc nomine, latius patet, nec modo Deum Stoicorum corporeum, sed omnem prorsus divinam naturam aggreditur. Quodsi enim ratio, consilium & sapientia ex fortuita concursione profecta sunt atomorum, id relinquitur, ut omnem de praestanti quadam & divina ratione cogitationem abiiciamus.

litates huiusmodi vel facultates, ab ipsa materiae extensae substantia, eiusque variis affectionibus, figura, situ, motu, quiete, diversas, animo sibi fingere posse, quin idem totidem distinctas esse naturas, confirmet, quibus nil solidi adhaereat & corporei. Sic philosophi illi incauti & imprudentes ad id ipsum delabuntur, quod omni sibi studio fugiendum esse ducunt. Nec enim intelligo, quidnam qualitas ista sive intelligentia ex nulla re alia orta, quam materiam huius universitatis volunt animare, aliud esse queat, quam natura corpore vacua & libera. Dudum vero est, quod EPICURUS hominum animos adversus vulgarem hunc de qualitatibus errorem communire studuit. (2) *Non sic*, inquit, *cogitandae sunt qualitates, quasi sint quaedam per se existentes naturae seu substantiae, siquidem id mente assequi non licet; sed solummodo ut varii modi sese habendi corporis considerandae sunt.*

Verumque vero deinceps ex certa compositione eorundem nascitur. Igitur mens aut divina ratio non principe est rerum omnium initium.

Corpus in se spectatum nullis praeditum est qualitatibus, quam illis, quae notionem naturae extensae constituunt, id est, figuram situmque habet, motus, quietis & divisionis capax est: quarum quidem ex rerum multiformi compositione aliae nascuntur qualitates, quae sensus nostros varie afficiunt. Sicut igitur plebeii philosophi *primam*, quam sibi fingunt, nec definire tamen perspicue possunt, *materiam* omnibus privatam esse qualitatibus dicunt, at recipiendis tamen omnibus idoneam: ita nos atomos, quae omnium omnino rerum primordia sunt, cunctis illis spoliamus qualitatibus, quibus corpora gaudent composita. Nullum individuum corpusculum natura nigrum vel candidum, calidum aut frigidum, siccum aut humidum, dulce vel amarum est. Haec omnia deinceps ex varia eorum textura & coniunctione, diversaque commotione nascuntur & proveniunt. Atque id ipsum LUCRETIUS argumento confirmat, ex doctrina de atomis depromto: Si primis, inquit, rerum principiis eius generis inessent qualitates, quas diximus, fieri nullo modo posset, quin in variis, quas evenire videmus in natura rerum, corruptionibus res ipsae funditus interirent:

(3) *Immutabile enim quiddam superare necesse est.*
Ne res ad nihilum redigantur funditus omnes:
Proinde colore cave contingas semina rerum,
Ne res ad nihilum redeant tibi funditus omnes.

Ex quo stolidum fore concludit, si quis albas res ex albis, nigras ex nigris confectas esse seminibus, cogitet:

- - (4) *Ne ex albis alba rearis*
Principiis esse, - - - - -
Aut ea, quae nigrant, nigro de semine nata:
Neve alium quemvis quae sunt induta colorem,
Propterea gerere hunc credas, quod materiai
Corpora consimili sint eius tincta colore:
Nullus enim color est omnino materiai
Corporibus, neque par rebus, neque denique dispar.

Nec aliter addit de ceteris, quae sensus cient, qualitatibus sentiendum esse, quam de coloribus:

(5) *Sed ne forte putes: solo spoliata colore,*
Corpora prima manere: etiam secreta teporis
Sunt, ac frigoris omnino calidique vaporis,
Et sonitu sterila, & succo ieiuna feruntur,
Nec iaciunt ullum proprio de corpore odorem.

Postremo rationem hanc ad sensum, vitam & consilium similiter pertinere, declarat: negat, eiusmodi qualitates in seminibus latere, ex quibus conflata sunt animalia, principiaque corporum sensu, vita & mente penitus esse destituta, tradit:

(6) *Nunc*

(2) *Non sic, inquit*) Haec cuiusnam auctoris verba sint, quum de ipsa EPICURI sententia nullum cuiquam esse dubium queat, qui vel LAERTIUM aut GASSENDUM inspexerit, non mihi curiose inquirendum duxi. Credo tamen, GASSENDUM alicubi haec EPICURO verba suppeditasse.

(3) *Immutabile enim*) LUCRETII versus sunt *de natura rerum Lib. II. v.* 750. 751. & 754. 755. *p.* 395. 396.

(4) *Ne ex albis*) LUCRETIUS *Lib. II. v.* 730. *s. p.* 392. Praepostero hi versus LUCRETII ordine hic sunt positi; neque forte totum argumentum hoc sapiens negaverit aliquanto aptius & concinnius disponi potuisse.

(5) *Sed ne forte*) LUCRETIUS *Lib. II. v.* 841. *p.* 408.

(6) *Nunc ea, quae sentire videmus cunque, necesse est,*
Ex insensilibus tamen omnia confiteare
Principiis constare: neque id manifesta refutant:
Sed magis ipsa manu ducunt & credere cogunt,
Ex insensilibus, quod dico, animalia gigni.
Quippe videre licet, vivos exsistere vermes
Stercore de tetro, putrorem cum sibi nacta est
Intempestivis ex imbribus humida tellus.

Sunt nonnulli quidem inter eos, qui ceteroquin pari nobiscum ardore religiones oppugnant, quibus placet, sensum & intelligentiam in hominibus & animantibus vitae cuiusdam & rationis, in ipsa latentis materia, propaginem esse. Sed his nemo temere fidem adiunget sapiens. Namque si materia per se vita & ratione esset praedita, quaelibet eius particula natura foret necessario per se constans, viva, sentiens & intelligens. Quod quidem si sic se haberet, quanam, quaesimus, ratione tales inde fingi potuissent homines & animantes, quales nunc cernimus? Quilibet enim homo, ex eiusmodi materia conflatus, non animal esset, sed *variorum animalculorum acervus.*

Quamobrem sic habendum omnino est, vitam, sensum & consilium, non secus ac reliquas, quae corporibus insunt, qualitates ex diversa corpusculorum individuorum, quae his omnibus carent qualitatibus, textura, aut ex varia simplicium elementorum, magnitudinis, figurae, situs & motus, compositione proficisci. Sic paucis ex litteris multiplicique earum coniunctione immensam vocum atque syllabarum multitudinem exsistere, cernimus.

(7) *Quin etiam refert nostris in versibus ipsis,*
Cum quibus, & quali positura contineantur:
Namque eadem coelum, mare, terras, flumina, solem
Significant, eadem fruges, arbusta, animantes.
Sic ipsis in rebus item iam materiai
Intervalla, viae, connexus, pondera, plagae,
Concursus, motus, ordo, positura, figurae
Cum permutantur, mutari res quoque debent.

Fortuita atomorum sensus & rationis expertium concursio in certis mundi partibus, quae animantes vocantur, animum & mentem, sensum & intelligentiam, consilium & sapientiam genuit. A qua sententia qui sibi putant abeundum, & vel animalem quamdam naturam ante ipsa animalia exstitisse sibi persuadent, aut excellentem quamdam mentem & intelligentiam ab aeterno fuisse disputant, quae cuncta animantia una cum ipso mundo fabricata sit, illi rectam plane rationem deserunt. Nam aut in absurdum illud incidunt vitium, quod orbem sive circulum philosophi vocant, atque sine fine modoque iam animalia natura illa, quam fingunt, animali, iam vicissim naturam hanc animalibus aetate superiorem esse statuunt, aut vero, quod fieri nullo modo potest, intelligentem quamdam qualitatem sine ulla caussa in materia esse ortam, opinantur. Nulla sapientia, nulla ratio, nullum consilium adfuit atomis, quum primum coirent, mundumque hunc efficerent: ista enim omnia nulla erant tum temporis, nec nisi ex atomorum concretione deinceps nata sunt.

8) *Nam certe neque consilio primordia rerum*
Ordine se quaeque atque sagaci mente locarunt,
Nec, quos quaeque darent motus, pepigere profecto.

Desipiunt, qui sapientiam, rationem & sagacitatem fundamenta huius universi iecisse putant. Etenim nihil in his est affectionibus, propter quod τῶν ἀρχῶν sive principiorum nomen imponi eis possit. Nullum locum in rebus simplicibus, quae per se exsistunt, nec aliquam sui caussam habent, tueri possunt, sed, quemadmodum reliquae quali-

(6) *Nunc ea)* LVCRETIVS *Lib. II. v.* 864. *p.* 412. 413. Vnus tamen LVCRETII versus, nempe *v.* 867. hic omissus est, quoniam non valde iuvabat auctoris institutum.

7) *Quin etiam refert)* LVCRETIVS *Lib. II. v.* 1012. *p.* 836. Sed versum secundum ex memoria, non ex codice descripsisse videtur. Omnia enim exempla sic legunt:

Cum quibus, & quali sint ordine quaeque locata.

Qui vero hic expressus est versus:

Cum quibus, & quali positura contineantur,

is *Lib. I. de rer. natura v.* 818. in simili argumento legitur. Addo, inter quartum & quintum versum eorum, qui hic exhibentur, duos esse omissos versus LVCRETII, sine quibus sententia plana est ac evidens.

8) *Nam certe)* LVCRETIVS *Lib. I. v.* 1020. *pag.* 239.

qualitates corporum, compositae sunt, & ex aliis rebus prognatae ac derivatae. Ab eiusmodi vero proprietatibus, quis, quaeso, sibi persuadeat, mundum esse conditum? Ratio & sapientia non sunt Deus, verum motus & materiae effectus.

Iuvat totam hanc argumentationem brevius comprehendere: Materia seu corpuscula nullis qualitatibus instructa semina sunt & primordia totius universi. Ab iisdem igitur atomis vita, sensus & intelligentia trahunt originem. Nimis ergo delirant, qui ab intelligenti quadam natura sive Deo mundum hunc vita & consilio constructum esse, statuunt.

§. XI.

(1) Septimum nunc afferam argumentum, quod ab iis adhibetur, qui, DEMOCRITI scitis freti, religionem aggrediuntur. Sic itaque ratiocinantur: Totum mundum hunc animatum esse (ἔμψυχον εἶναι τὸν κόσμον) credant, necesse est, qui Deum esse non dubitant, seu, quod idem est, existiment, oportet, viventem quamdam, intelligentem & sapientem naturam toti mundo praesidere. Iam ex nonnullis argumentorum, quae adhuc exposuimus, satis intelligitur, fieri nullo modo posse, ut mundus eo sensu sit animatus, quo volunt Platonici. Nam quum antea demonstratum sit, commenta esse cuncta, quae de naturis corpore destitutis feruntur, id una probatum est, vehementer falli eos, qui cum Platonicis mentem in hoc universo inesse simplicem & quovis corpore priorem arbitrantur. Iisdem rationibus certum est, neque Stoicorum de mundo animato sententiam valere posse, quippe qui mundi animam & intelligentiam certam esse perhibent qualitatem, in ipsa inhaerentem & residentem materia, quae nullis ex aliis oriatur proprietatibus. Sed sunt nihilominus fortassis, quibus tertia placet sententia. Est in nobis ceterisque animalibus, licet ex atomis sensu destitutis conflata sint, mens & animus quidam; qui, etiamsi ex atomorum textura natus sit, tamen, ex quo semel ortus est, toti imperat corpori, motusque eius pro lubitu gubernat. Quid si ergo aliqui suspicentur, eius generis vitam & animam pariter cum in stellis versari, quas minores aliqui Deos esse quondam crediderunt, tum in sole, quem principem olim Deum putarunt? Quid si pergant etiam, ac in tota hacce universitate, ex terra, aethere, aqua, aëre, sole, luna & stellis constante, praecipuam quamdam mentem residere dicant, ex fortuito quidem materiae concursu natam, attamen, postquam semel esse coepit, totum mundum ratione versantem & dirigentem, cunctaque multo sapientius, ac mentes hominum corpora sua, gubernantem, eamdemque mentem ab hocce principatu & dominatione, dum mundus permaneat, destitutam esse negent? Haec sententia, licet multum ab eorum opinione discrepet, qui verum quemdam & proprie sic dictum profitentur Deum, similis illi tamen non una ex parte videtur, verendumque igitur, ne, si semel obtineat, cuncta, quae doctrinam de Deo comitantur, incommoda in vitam secum adducat hominum. Quocirca, ut ex hominum animis omnis Dei metus radicitus extrahatur, huic etiam commento bellum inferemus, neque talem animam, ex coniunctione atomorum prognatam, quae corporeae huic universitati leges ferat, existere, demonstrabimus.

Septimo Athei mundum esse negant animatum, aut a natura eum animali, vitae ac rationis participe, gubernari & administrari inficiantur. Sensum enim & intelligentiam non nisi in carne, sanguine ac cerebro inesse, nec rationem usquam, praeterquam in humana forma reperiri, affirmant.

Vidimus, vitam, sensum, rationem & intelligentiam, non secus ac frigus & calorem, corporum concretorum qualitates esse, quae ex certa quadam atomorum textura unice proficiscantur. Sicut autem prima corporum semina, singulaeque, quibus illa constant, atomi nullam huiusmodi qualitatem in se natura habent; ita nec tota natura ulla instructa est huius notae qualitate, unde possit appellationem ducere, sed partes tantum eius continet. Totus mundus nec niger est, nec albus, nec calidus, nec frigidus, nec opacus, nec pellucidus; at has omnes qualitates, certis partibus suis conclusas, continet. Similiter vita, sensus & intelligentia universe non insunt in mundo, sed in illis tantum eius membris, quae animalia vocantur, resident. Vita & sensus qua-litates

(1) *Septimum nunc*) Sed neque hoc argumentum alicuius est momenti, aut vel ultimum locum in rationibus, quibus Deum vesani homines oppugnant, tueri potest. *Sensus, ratio & intelligentia nascuntur ex certarum atomorum concursione. Ergo in mundo sensus, ratio & intelligentia esse nequit. Igitur nec Deus est.* Hoc qui probat connexum, is viderit, ne iure summam sapientum indignationem incurrat. Etenim perspicuum primo est, hic illud assumi, quod in controversia versatur, ex atomorum nempe compositione quadam rationem & sapientiam nasci. Deinde, si vel hoc certum esset, atomorum texturae cuidam id nos debere, quod sapimus, ratiocinamur, & intelligimus, haud tamen inde sequeretur, nullum Deum esse. Denique, quidnam sibi vult haec ratiocinatio: Mundi anima nulla est: ergo Deus quoque nullus est. Sed, quod iam antea dixi, nihil hic negligere voluit CVDWORTHVS eorum, quae ab hominibus, quibus odio Deus est, proferri possent. Igitur & ea hoc capite in argumentis numeravit, quae inter corruptae mentis delirationes, quotquot rationi morem gerunt, collocabunt.

litates sunt, quas talis efficit animorum concretio, qualia mollem carnem, sanguinem, cerebrum una cum capite, corde, visceribus, nervis, musculis, venis & arteriis in corporibus animatis producere solet.

- - - (2) *Sensus iungitur omnis*
Visceribus, nervis, venis, quaecumque videmus
Mollia mortali consistere corpore creta.

Ratio vero quae nominatur & intelligentia, qualitas est, quam sibi soli humana forma habet adiunctam. (3) *Ratio nusquam esse potest, nisi in hominis figura.* Ex quo conficitur, in mundo, quoniam sanguine & cerebro caret, nec formam vel humanam vel animalem habet, nullam inesse mentem posse, vel vitam & animam, quae totum hoc universum moderetur & gubernet. (4) *Qui mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, in quam figuram cadere possit.* Hac fretus ratione (5) LVCRETIVS negat, esse in hoc mundo divinum quemdam sensum:

Dispositum videtur, ubi esse & crescere possit
Seorsim anima atque animus: tanto magis inficiandum,
Totum posse extra corpus formamque animalem
Putribus in glebis terrarum, aut solis in igni,
Aut in aqua durare, aut altis aetheris oris.
Haud igitur constant DIVINO *praedita* SENSV,
Quandoquidem nequeunt vitaliter esse animata.

Quodsi nullus extra nos, eiusdemque, cuius nos, naturae participes, menti atque rationi locus est, neque aliquid in tota rerum natura nobis est excellentius, cetera vero omnia, sive supra nos sint posita, sive circum nos appareant, sensu atque vita carent: quodsi nec totum hoc corporeum universum, nec insigniora eius membra, sol, luna & stellae, spiritu & mente gaudent, quid, quaeso, est, cur Deum imminere nobis aliquem existimemus?

§. XII.

Octavum Atheei generis argumentum. Deum omnes censent esse beatissimum, immortale ac aeternum animal seu naturam viventem. Atqui omnes naturae viventes concretiones sunt atomorum certo tempore natae, quae si dissolvantur, mors & interitus ipsarum naturarum sequatur, necesse est. Vita non est res simplex & per se constans, sed certa quaedam corporum compositorum temperatio, casu & fortuito nata, quae, dissolutis partibus, in nihilum occidit. Igitur aeternum & immortale animal eiusmodi esse nequit.

Pergunt contra Deum disputare Democriticae familiae alumni, & sequenti etiam utuntur argumento, (1) cui octavum in eorum rationibus locum assignavimus. Deum omnes animal esse dicunt beatissimum, immortale & corruptinnis omnis expers, ζῶον μακάριον καὶ ἄφθαρτον. Atqui nulla est inter res animatas natura, cui neque mors neque corruptio metuenda sit. Nec igitur esse potest aliqua, quae absoluta fruatur felicitate. Rerum omnium primordia DEMOCRITVS docuit corpuscula esse & vacuum. Quod si recte praecepit, tria tantum sunt in rerum natura, a quibus corruptelae periculum abest. Primo vacuum seu inane spatium: quod quoniam *expers plagarum* est, nec ab alia quadam re iniuria potest affici, conturbari etiam non potest & corrumpi.

(2) *Et manet intactum, nec ab ictu fungitur hilum.*

Deinde corpuscula minuta sive atomi: namque haec, cum solida sint & tenuissima, individua simul oportet esse. Postremo summa rerum omnium sive omnium atomorum per immensum spatium longe lateque fusarum ambitus & comprehensio.

- - - (3) *Quia nulla loci stat copia certum,*
Quo quasi res possint discedere dissoluique.

Sin vero recentiores atomorum vindices audiendi sint, quibus ex antiquis EMPEDOCLES assentitur, qui nihil esse vacuum, plena omnia, volunt, praeter ipsam materiae substantiam, nihil omnino esse, quod corrumpi nequeat, affirmandum erit. Reliquae materiae compages omnes & commissurae, συγκρίματα omnia & ἀθροίσματα, cunctae concretiones & coagmentationes, quae motu disiunguntur, una cum qualitatibus inde natis destrui & dissipari possunt. (4) *Quae est coagmentatio rerum non dissolubilis?* Mors ipsam

(2) *Sensus iungitur)* LVCRETIVS *Lib. II. v. 903. p. 418.*

(3) *Ratio)* Ita VELLEIVS apud CICERONEM *de natura Deor. L. I. Cap. XVIII. p. 2907.*

(4) *Qui mundum ipsum)* Haec VELLEII, Epicuraei, verba sunt apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. I. Cap. X. p. 2893. T. IX. Opp.*

(5) *Lucretius) Lib. V. de rer. natura v. 143. s. p. 243. 244. T. II. Opp.*

(1) *Octavum)* In iisdem hoc argumentum haeret vitiis, in quibus praecedens. Id enim eius sibi sumunt auctores, quod in controversiam cadit, vitam esse nullam, nisi ex certarum atomorum textura singulari.

(2) *Et manet)* LVCRETIVS *Lib. V. v. 358. p. 272.* Add. *Lib. III. v. 814. p. 600.*

(3) *Quia nulla loci)* LVCRETIVS *Lib. III. v. 815. p. 600.* In editis tamen non *stat*, ut hic, legitur, verum *sit*.

(4) *Quae est)* Ita CICERO exclamat *de natura Deor. Lib. I. Cap. VIII. p. 2891. T. IX. Opp.*

ipsam minime conficit & exstinguit materiam; quae quoniam non fit ex nihilo, sed ab aeterno exstitit, ideo in nihilum etiam ullo modo redire nequit. Quae vero aggregata sunt ex materia, ea vis mortis disiicit & seiungit.

(5) *Non sic interimit mors res, ut materiai*
Corpora conficiat, sed coetum dissupat ollis.

Non est vita animalium res quaedam per se constans, aut natura simplex & primigenia, sed qualitas tantummodo, ex singulari compositione & textura certorum corpusculorum progenata. Quorum quidem corpusculorum vinculis & commissuris sublatis, ipsa quidem materia permanet, ac in varias partes dispergitur & distribuitur, vita vero & anima perit & ad nihilum redigitur. Nulla vita perennis est, nulla anima immortalis, nullum animal, nullusque Deus sempiternus. Tota licet mundi moles animata sit, attamen, quum ex materiae partibus colligata sit, nec a corruptione sese nec ab interitu integram tueri potest. Nulla itaque vivens natura quum sibi polliceri queat aeternitatem, evidens est, in nullam etiam earum perfectam cadere felicitatem posse. Quare (6) Cyrenaici philosophi, qui nobiscum religiones omnes cupiunt exstinctas, praeclare prorsus praecipiunt, perfectam felicitatem rem esse commentitiam & otiose confictam, quae nec umquam fuerit, nec futura sit. (εὐδαιμονία ἀνύπαρκτον) Huic argumento scriptum legimus DEMOCRITVM insignem in primis vim tribuisse ad tollendam divinam naturam. Nihil est immortale: ergo nihil etiam ab omni parte beatum est: ergo nullus quoque Deus. (7) *Quum Democritus, quia nihil semper suo statu maneat, neget, esse quicquam sempiternum, nonne Deum ita tollit omnino, ut nullam opinionem eius reliquam faciat?*

§. XIII.

Proximum locum inter temere sic appellatas sectatorum DEMOCRITI demonstrationes, quibus Deo vim afferri posse credunt, sequens occupet ratio. Deus intelligitur prima caussa omnisque motus esse principium; natura, quam nulla alia movet caussa, quum ipsa contra motibus cieat omnia, eoque modo res omnes efficiat. Iam quis nescit, communi omnium philosophorum consensione hoc scitum esse firmatum: *Nihil semet ipsum movere potest. Quidquid autem movetur, ab alio movetur.* Vnaquaeque actio talis est tantaque, qualis & quanta est externa impulsio, quae producit actionem. In hanc rationis normam sine controversia peccant, qui principium quoddam motus, caussam primam, aut, quod idem est, Deum comminiscuntur. Est (1) nonnemo inter recentiores philosophos, qui hoc argumentum, prorsus ex veterum DEMOCRITI amicorum sententia, sic urget: *Ex eo*, inquit, *quod nihil potest movere se ipsum, non inferetur id, quod inferri solet, nempe aeternum immobile*, (id est, Deus) *sed contra aeternum motum; siquidem, ut verum est, nihil moveri a se ipso, ita etiam verum est, nihil moveri, nisi a moto.* A motu igitur ad motum infinite, sine ullo principio & caussa movente, adscendendum semper & progrediendum est. Quorsum spectet haec argumentatio, perspicuum est. Id, a quibus exorta est, conficere student, non modo rationem, quae ad probandum Deum ab exordio motus ducitur, futilem & inanem esse, verum etiam, qui veram motus naturam intelligit, eum minime dubitare posse, quin nullum eius sit exordium, nulla prima caussa, quae res omnes agitet & cieat, nullus verbo Deus aut parens rerum omnium.

Nova profani generis ratio. Deum qui dicunt, illi primam rerum omnium caussam aut motorem ea voce indicant principem, qui a nulla re alia externa motum acceperit. At nihil semet ipsum movere potest. Ergo nec primus esse motor potest, quem nihil aliud movet, aut prima quaedam rerum caussa, sive Deus.

§. XIV.

(5) *Non sic interimit)* LVCRETIVS *Lib. II. v.* 1001. *p.* 434.

(6) *Cyrenaici)* LAERTIVS memoriae prodidit, *Hegesiacis*, quos in Cyrenaicorum sectis numerat, hanc fuisse sententiam: τὴν εὐδαιμονίαν ὅλως ἀδύνατον εἶναι, *esse impossibile, cumulate beatam vitam consequi*, & ἀνύπαρκτον τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι, *beatam vitam obtineri non posse, Lib. II. de rebus gestis philos. Segm.* 94. *p.* 135.

(7) *Quum Democritus)* Haec CICERONIS verba sunt *de natura Deor. Lib. I. Cap. XII. p.* 2897. Verum ex his minime sequitur, hoc argumento DEMOCRITVM divinam naturam oppugnasse, aut eo nihil putasse validius ad Deum de medio tollendum. CICERO enim hoc tantum perhibet, ex DEMOCRITI sententia, negantis, quicquam esse sempiternum, id consequutionis lege fluere, nullum esse Deum.

(1) *Nonnemo inter recentiores)* Hic THOMAS est HOBBESIVS, in cuius *Elementis philosoph. P. IV.* sive *Physica Cap. XXVI. §. I. p.* 204. verba, quae hic afferuntur, exstant. Sed metuo, ne putent aliqui, nonnihil iniuriae illatum esse HOBBESIO, si integra eius verba legant, quae subiicio: *Etsi*, inquit, *ex eo, quod nihil potest movere se ipsum, satis recte infertur, primum aliquod esse movens, quod fuerit aeternum; non tamen inferetur id, quod inferre solent, nempe aeternum immobile, sed contra aeternum motum: siquidem, ut verum est, nihil moveri a se ipso, ita verum est, nihil moveri, nisi a moto.* Vident, qui haec verba diligenter considerant, continuo, atrocitatem sententiae, quam auctori eorum CVDWORTHVS attribuit, illis nonnihil diminui. Nec enim (I) negavit HOBBESIVS, ex motu demonstrari posse, esse primum aliquod movens, idque aeternum, sive Deum. Neque (II) dixit, illud primum movens ab alia externa caussa moveri. Etenim diserte affirmat, aeternum illud esse. Sed hoc (III) tantum professus est, primum illud movens non esse immobile, verum movere sese, atque, dum sese movet,

§. XIV.

Hoc scitum: Nihil semet ipsum movere potest, ubertius firmant Athei, atque, instar corollarii, hoc inde derivant, fieri haud posse, ut cogitans quaedam natura rerum omnium caussa sit, eo quod cogitatio nulla, nisi certa ex caussa, exoriri queat. Quae quidem ratiocinatio pro decimo eius generis argumento potest haberi.

At qui Dei caussam agunt, non diffitentur, corpora motum sibimet ipsis impertiri haud posse; verum a natura quadam intelligenti & perfectissima res omnes & ortum habere & motum, contendunt. Igitur, ut hanc eorum sententiam perimant religionum adversarii, sic fere disputant. Quemadmodum fieri possit, ut cogitatio quaedam exoriatur in homine, quae non exstitit antea, nisi caussa quaedam sit extra cogitantem, a qua illa producatur, id vero nemo unus comprehendere potest mortalium. Finge, nullam esse caussam eiusmodi, & nihil omnino habebis, quo doceas, cur haec, non vero alia in nobis cogitatio, hocque potius tempore, quam alio, nascatur. Quare, quod Stoici quondam pronuntiarunt, nullam esse κίνησιν ἀναίτιον, sive nullam vel commotionem fieri, vel actionem edi posse, quam certa caussa non praecedat, id extra omnem positum est controversiam. Quam sententiam (1) recens quidam auctor his verbis exposuit: *Nihil oritur a se ipso, sed ab actione alius agentis, extra se positi.* Quocirca, qui res omnes a natura quadam cogitante derivant, aeque sapienter faciunt, ac si dicerent, machinam quamdam omnia, quae sunt, protulisse. Adde his, duas illas notiones, alteram naturae cogitantis rationisque compotis, alteram naturae ab omni parte beatae, tam esse absurdas, ut semet ipsas evertant. Quidquid enim scientiae est, id a caussa quadam alia procedat, necesse est. (2) *Scientia & intellectus signum est potentiae ab alio dependentis, id quod non est beatissimum.* Concludimus itaque, omnem actionem & cogitationem nihil esse, nisi motum; ex quo efficitur, eam per se nullo modo exsistere posse, verum ab externa quadam caussa provenire.

§. XV.

Vndecimum Atheorum argumentum. Omnis scientia & cognitio nihil est, quam rerum extra nos positarum in animis nostris informatio, nec nisi passio a rebus externis profecta. Quare mundum oportet exstitisse, antequam eius notio & cognitio exsisteret, non vero cognitio & intelligentia mundum, tamquam eius caussa potuit antecedere.

Videamus undecimam Democriticae sapientiae sectatorum argumentationem. Si, inquiunt, mundum mens quaedam sapiensque natura, aut vero Deus quidam fabricatus est, quis, antequam ille conderetur, exemplum eius quoddam sive simulacrum exstitisse, negaverit? Igitur re vera notitia & scientia exstitit, antequam res ipsae essent. Verum omnis notitia rerum iam exsistentium est informatio: mens nostra quando apprehendit aliquid & percipit, tum a rebus, quas percipit, impellitur & afficitur. Quod quidem declarat, notitiam rebus ipsis recentiorem esse. Quamobrem sic opinemur, mundum hunc resque omnes fuisse, antequam notitia esset aliqua aut animi comprehensio, non vero mentem putemus, intelligentiam & scientiam sive Deum mundum aetate superare, eiusque caussam esse. Apponam (1) LVCRETII versus, quibus hoc argumentum exposuit:

Exemplum porro gignundis rebus & ipsa
Notities hominum Divis unde insita primum,
Quid vellent facere, ut scirent, animoque viderent?
Quove modo est unquam vis cognita principiorum,
Quidnam inter sese, permutato ordine, possent,
Si non ipsa dedit specimen natura creandi?

§. XVI.

Duodecimum impiae turbae argumentum.

Sequitur duodecima religionis hostium de turba DEMOCRITI & EPICVRI ratiocinatio. Deum, si esset, naturam fore perfectissimam, nemo unus dubitat. A tali vero natura quis mundum hunc confectum esse credat, qui tot maculis, naevis & morbis laborat? (1) LVCRETIVS breviter totam rationem his versibus complectitur:

Quodsi

movet, reliqua corpora propellere. Scilicet Deum esse corporeum statuebat HOBBESIVS. Concedebat, ex motu cognosci posse, Deum esse: at corporeum, quem sibi fingebat, Deum, si corporibus aliis motum dare velit, semet ipsum antea movere debere, iudicabat. Caussam autem motus, quo Deus ipse agitatur, non extra Deum, sed in ipso esse Deo censuit. Deformem & in Deum iniuriam hanc esse credo sententiam. Sed nunc id non quaeritur, quam turpiter erraverit HOBBESIVS, sed num id senserit, quod sensisse fertur.

(1) *Recens quidam auctor*) HOBBESIVS variis in librorum suorum locis hanc profitetur sententiam. Vid. *Elementa philos. P. II. Cap. IX. p.* 65. *Cap. X. p.* 68. & alias. Itaque, quo ex loco verba, quae hic exhibet CVDWORTHVS, ego vero Latine verti, sumta sint, ignoro.

(2) *Scientia & intellectus*) Ita praecipit HOBBESIVS *Elementis de cive Cap. XV. §. XIV. p.* 118. Atque haec ipsa verba caussae affert loco, quare dici nequeat proprie, Deum scire ac intelligere. Eamdem, impiam profecto & flagitiosam, sententiam inculcat in *Leviathane Cap. XXXI. p.* 170.

(1) *Lucretii versus*) *Lib. V. v.* 182. *s. pag.* 249. *s.*

(1) *Lucretius breviter*) *Lib. II. v.* 177. *s. p.* 296. qui versus etiam exstant *Lib. V. v.* 196. *pag.* 251.

Quodsi iam rerum ignorem primordia quae sint;
Hoc tamen ex ipsis coeli rationibus ausim
Confirmare, aliisque ex rebus reddere multis,
Nequaquam nobis divinitus esse paratam
Naturam rerum: tanta stat praedita culpa.

Incredibile est, hunc mundum a Deo quodam esse conditum. Tot enim ille vitiis & deformitatibus laborat, ut emolumenti & commodi nostri caussa factus haud esse potuerit. Contra malorum illa copia, quibus abundant omnia, satis declarat, ad naturam rerum fingendam Deum nullum accessisse.

Quod hic ait *ex coeli rationibus* duci posse argumentum, id ita sese habet. (2) Figura terrae sphaerica sic ratione aequatoris & eclipticae constituta & comparata est, ut maximam orbis partem nec homines queant incolere, nec omnia genera animantium. Torridum enim terrae cingulum, quod cuncta complectitur inter tropicos interiecta, ardore solis exuritur vehementissimo. Contra cingulum utrumque frigidum versus utrumque coeli verticem intolerabile frigus affligit. Stoici divinae naturae assertores, qui eodem, quo EPICVRVS, florebant tempore, totum mundum hominum caussa unice a Deo conditum esse, disputabant.

- - - (3) Horum omnia caussa
Constituisse Deum fingunt. - - -

Sed his in mentem non venisse videtur, quanta pars mundi habitabilis paludibus, aquis, scopulis vastisque solitudinibus repleta sit, unde nulla manat ad humanum genus utilitas. Quae magis culta sunt loca, illa sine perpetuo & assiduo labore fructuosa esse nequeunt: cuius tamen laboris fructibus non raro turbinibus, procellis ac tempestatibus privari sese sentiunt homines. Iam quid hoc est, quod natura non modo tot noxias & venenatas herbas, verum etiam tot immanes & saevas produxit belluas, quae robore multum vincunt homines? Quamquam universa hominum conditio tanto est deterior brutorum animalium sorte, quantum sufficit ad intelligendum, his matris indulgentissimae loco, nobis vero novercae instar naturam fuisse. Atque hoc (4) adduxit LVCRETIVM, ut miserias, cum quibus ortus hominum coniunctus esse solet, scite his versibus depinxerit:

Tum porro puer, ut saevis proiectus ab undis
Navita, nudus humi iacet, infans, indigus omni
Vitai auxilio, cum primum in luminis auras
Nixibus ex alvo matris natura profudit,
Vagituque locum lugubri complet, ut aequum est,
Quoi tantum in vita restet transire malorum.

Idem vates bestiarum, quibus antecellunt hominibus, praerogativas & commoditates hac ratione persequitur:

At variae crescunt pecudes, armenta feraeque:
Nec crepitacula eis opus sunt, nec cuiquam adhibenda 'st
Almae nutricis blanda atque infracta loquela,
Nec varias quaerunt vestes pro tempore coeli.
Denique non armis opus est, non moenibus altis,
Queis sua tutentur, quando omnibus omnia large
Tellus ipsa parit naturaque daedala rerum.

Postremo de malis multa generatim disserunt, qui hanc urgent ex Dei hostibus rationem. Illa quidem mala, quae *mala* vocantur *culpae*, non attingunt, quippe quae nulla esse, acriter contendunt scholae Democriticae alumni. Tanto vero liberius & acutius de *malis poenae* disputant. (5) Deus, inquiunt, quem orbem hunc plerique volunt machinatum esse, aut voluit omnia ex illo mala tollere, nec potuit tamen, aut potuit, sed noluit, aut nec potuit, nec voluit, aut denique & voluit & potuit. Quod in

(2) *Figura terrae*) Rem breviter his versibus expressit LVCRETIVS *Lib. V. v.* 205. 206. *p.* 252.
Inde duas porro prope partes fervidus ardor
Assiduusque geli casus mortalibus aufert.
Rem omnem, quae hic enarratur, quamvis eo minime consilio, ut Deum tolleret, CICERO eleganter exposuit in *Somnio Scipionis Cap. VI. p.* 3981. *s. T. XI. Opp.*

(3) *Horum omnia*) LVCRETII verba sunt *Lib. II. v.* 174. 175. *p.* 296.

(4) *Adduxit Lucretium*) Ex hoc, quae hic disputantur, fere omnia sunt hausta. Versus, quos hic describit, leguntur *Lib. V. v.* 223. *p.* 254. Qui sequuntur, hos continuo excipiunt.

(5) *Deus, inquiunt*) Hoc argumentum ita, uti hic, a LACTANTIO ex ore EPICVRI expositum est *Libro de ira Dei Cap. XIII. p.* 942. *ed. ven. Walchii.* Addit LACTANTIVS, *plerosque philosophorum, qui providentiam defendunt, hoc argumento perturbari solere.* Nostra quidem aetate PETRVS BAYLE in eo exornando & contra vim LACTANTII muniendo omnem ingenii vim consumsit, *Diction. Histor. Critique voce Pauliciens Not. E. T. III. p.* 2204.

in his postremum est, id quidem omnium optime respondet rationi divinae naturae: at commentitium huncce naturae rerum parentem malis omnibus & potuisse & voluisse mederi, id vero nemo sapiens confirmabit. Nusquam enim terrarum forent mala, si hoc ita se haberet. Iam vero immensa eorum multitudo misertime hunc orbem & incolas eius vexat. Restat igitur, ut vel voluisse eum dicamus propulsare mala, satis vero ad eam rem virium non habuisse, aut valuisse quidem satis ad tollenda, quibus affluit orbis, mala, noluisse vero ea delere. Quorum illud si verum est, debilis & infirmus, sin hoc, invidus & malignus sit, necesse est, Deus. Vtrumque vero si affirmemus, atque tam potentiam, quam voluntatem defuisse Deo ad exstinguenda mala, suspicemur, ancipiti quidem laborabit malo: nam & impotens erit simul & iniquus.

§. XVII.

Decimum tertium Atheorum in Deum telum ab eo sumitur, quod nulla res humanas providentia regi, sed omnia nullo ordine ferri, appareat.

Decimum tertium, quod in Deum torquet telum genus impium, hoc est: Si a Deo mundus est factus, oportet eum providentia quadam administrari. Atque haec providentia nusquam conspici magis debet, quam in illis rebus, quae pertinent ad homines. Humanis vero rebus apertum est nil confusum magis & perturbatum cogitari posse. Pati omnes mortales conditione utuntur, neque probi, sapientes & pii viri prosperiori gaudent fortuna, atque insipientes, inhonesti & impii. Mirabuntur fortassis aliqui, quidnam haec vocabula sibi velint in ore hominis, qui virtutem & pietatem pro ludo habet & ioco, dumque naturales iusti & iniusti notiones tollit, virtutem ipsam & pietatem simul aufert. Verum illi facile sentient, si modo velint attendere, in hac disputatione his vocabulis carere non posse religionis adversarios. Sic autem pergunt arguere: Quum itaque nullus ordini & iustitiae locus sit inter homines, quis aegre, quaeso, capit, cuncta incertis ferri casibus, nec sapientia, sed vaga quadam volubilique fortuna regi? (1) Quanta fuerit olim DIONYSII erga Deos impietas, quantisve homo hic iniuriis & contumeliis sacra omnia & divina, quae tum habebantur, affecerit, paucos praeterit. Quorum tamen scelerum nullas omnino Diis poenas dedit. *Hunc nec Olympius Iupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit, verum in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus est, eamque potestatem, quam ipse per scelus nactus erat, quasi iustam & legitimam, haereditatis loco tradidit.* DIOGENES autem Cynicus, etiamsi Deum profitebatur, HARPALVM tamen, praedonem aetatis illius nobilissimum, qui quam plurima scelesta & nefaria committebat facinora, non inficiabatur secunda uti fortuna, & propterea hunc testimonium contra Deos dicere affirmabat. Magnum quidem sibi praesidium Deorum amici constitutum putarunt in pictis illis tabulis, quas in templis suspendit pietas hominum, qui votis factis, vim tempestatis effugerant, & in portum salvi pervenerant. Sed scite dudum DIAGORAS: *Nusquam*, inquit, *picti sunt*, *qui naufragium fecerunt*. Scilicet non animadverterunt, quos formido Dei continet, multos, qui Deorum rite imploraverant auxilium, aquis nihilominus submersos periisse, & vicissim longe plurimos, qui Deos numquam deprecati sunt, salvos & incolumes ex difficillimis tempestatibus evasisse.

Iam si esse putes Deum, nil creditu proclive magis est, quam fulgura & tonitrua, quae coelum terramque concutiunt, nuntios & interpretes esse irati & exacerbati Numinis. At quid notius, quam haec fulmina temere & casu ferri, atque saepenumero iustos & innocentes ferire ac percutere, impuros vero homines & sceleratos ne attingere quidem. Viderint Deorum patroni, quemadmodum his sese laqueis expediant.

(2) Cur, quibus incautum scelus aversabile cunque est,
Non faciunt, icti flammas ut fulguris halent,
Pectore perfixo, documen mortalibus acre?
Et potius nullae sibi turpis conscius reii
Volvitur in flammis innoxius, inque peditur
Turbine coelesti subito correptus & igni?

Atque huius argumenti quanta virtus sit & efficacitas, ex eo debet intelligi, quod omni aetate non modo mirifice conturbaverit eos, qui religionis salute suam contineri arbitrantur, sed etiam ex illis adduxerit aliquos, ut eorum sese partibus adiungerent, qui

(1) *Quanta fuerit olim*) Haec VELLEIVS Epicuraeus, disserit apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. III. Cap. XXXV. p.* 3101. Eiusdem est, quod sequitur, HARPALI exemplum *Cap. XXXIV. p.* 3099. ea item, quae de tabulis eorum mox afferuntur, qui votis vim tempestatis effugere *Cap. XXXVIII. p.* 3104. ex DIAGORAE ore narrantur. Addatur DIOGENES LAERTIVS *de placitis philos. Lib. VI. Segm.* 59. *p.* 343.

(2) *Cur, quibus incautum*) LVCRETIVM hi versus auctorem habent *Lib. VI. p.* 389. *f. p.* 480.

qui fine Deorum metu vivunt. (3) Ipſe MELIVS DIAGORAS magna primum erat conſtrictus ſuperſtitione: quumque Dithyrambici carminis facultate polleret, ſic poëma quoddam inchoaverat: *κατὰ δαίμονα καὶ τύχην πάντα τελεῖται. Deus & fortuna perficiunt omnia.* Verum ſententiam commutabat, Deumque negabat eſſe, poſtquam de periuro homine, a quo non levem acceperat iniuriam, nullum ſumi ſupplicium videiat. Et quis omnes illos enumeret, apud quos haec ratio tantum valuit, ut, ſi minus ipſum omnino repudiarent Deum, hanc tamen eiicerent animis opinionem, providentia eius mundum gubernari, certasque naturas, ſub adſpectum haud cadentes humanorum negotiorum procuratione defungi? Fuit in his (4) poëta ille, qui ſic mentis ſenſa effatus eſt:

Sed cum res hominum tanta caligine volvi
Adſpicerem, laetosque diu florere nocentes,
Vexarique pios, rurſus labefacta cadebat
Religio, cauſſaeque viam non ſponte ſequebar
Alterius, vacuo quae currere ſemina motu
Affirmat, magnumque novas per inane figuras
Fortuna, non arte regi, quae Numina ſenſu
Ambiguo, vel nulla putat, vel neſcia noſtri.

§. XVIII.

Accedimus ad decimam quartam eorum argumentationem, qui ex EPICVRI & DEMOCRITI praeſcripto Deum oppugnant: cuius quidem haec ſumma eſt. Naturam divinam talem eſſe, omnibus perſuaſum eſt hominibus, ut, quaecumque in toto terrarum orbe univerſisque eius partibus, magnis licet ſpatiis ſeiunctis, geruntur, ſimul animadvertat & intelligat, cunctisque negotiis ipſamet modum rationemque conſtituat. Verum primo, num ſatis ſani ſint, neſcimus, qui fieri poſſe putant, ut natura quaedam uno omnia obtutu luſtret ſimul & adminiſtret.

Decimum quartum generis athei argumentum. Fieri nullo modo poteſt, ut una natura tot res tamque variae, quae in toto terrarum orbe, locis ita diſiunctis, geruntur, ſimul curet, ordinet, ac animadvertat. Quodſi autem hoc fieri poſſet, innumerabilis tamen haec negotiorum multitudo omni naturam illam felicitate privaret.

(1) *Quis regere immenſi ſummam, quis habere profundi*
Indu manu validas potis eſt moderanter habenas?
Quis pariter coelos omnes convertere? & omnes
Ignibus aethereis terras ſuffire feraceis?
Omnibus inque locis eſſe omni tempore praeſto?
Nubibus ut tenebras faciat, coelique ſerena
Concutiat ſonitu?

Fac vero, rem ipſam nec incredibilem nec abſurdam eſſe, quid de felicitate fiet naturae, tam immenſa negotiorum multitudine oppreſſae? Deumne putabimus, perpetuis turbis & ſempiterno tumultu agitatum & vexatum, ulla animi ſerenitate aut tranquillitate perfrui poſſe. (2) Οὐ γὰρ συμφωνοῦσι πραγματεῖαι, καὶ φροντίδες, καὶ ὀργαί, καὶ χάριτες μακαριότητι, ἀλλ᾽ ἀσθενείᾳ, καὶ φόβῳ, καὶ προσδεήσει τῶν πλησίον ταῦτα γίνεται. *Neque enim beatitati conveniunt negotia, & curae, & irae, & gratiae, ſed ob infirmitatem ac timorem & indigentiam proximorum ita fiunt.* (3) Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἄλλῳ παρέχει· ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον. *Quod beatum atque immortale eſt, neque ipſum negotia habet, neque alii praebet: quo fit, ut neque ira neque gratia tangatur: nam huiusmodi omnia infirmitatis ſunt.* Id eſt, ſicut favor & benevolentia, ita iracundia & moleſtia imbecillitatis documenta ſunt. Quae perfecte felix eſt, nec ullius rei indiget natura, ὅλον ὂν περὶ τὴν συνοχὴν τῆς ἰδίας εὐδαιμονίας, *tota eſt occupata in percipienda felicitate, qua gaudet:* itaque parum, quid agant alii, curat, verum ſuam unice felicitatem intuens, nec prodeſſe cupit

(3) *Ipſe Melius Diagoras*) Haec iisdem prope verbis SEXTVS EMPIRICVS narrat *Lib. IX. adverſus Mathematicos* §. *LIII. p.* 561. Qualis vero fuerit iniuria iſta, quae DIAGORAM, ut a Deo deficeret, adduxit, id HESYCHIVS MILESIVS memoriae prodidit *de his, qui erudit. fama claruere p.* 17. *ed. Hadr. Iunii.*

(4) *Poëta ille*) Is CLAVDIANVS eſt, cuius hi verſus exſtant *Lib. I. in Rufinum v.* 12. *ſ.*

(1) *Quis regere*) LVCRETII verſus legis ex *Lib. II. v.* 1094. *p.* 451.

(2) Οὐ γὰρ) Haec EPICVRI verba ſunt ex epiſtola ad HERODOTVM apud DIOGENEM LAERTIVM *Lib. X. Segm.* 77. *p.* 634.

(3) Τὸ μακάριον) Hanc primam eſſe de κυρίαις EPICVRI, quae vocantur, δόξαις, notum eſt. Exſtat vero apud DIOGENEM LAERTIVM *Lib. X. Segm.* 139. p. 661.

pit aliis, nec nocere. Abeat itaque (4) *curiosus ille & plenus negotii Deus*, sine cuius interventu & auxilio nihil in orbe potest fieri & contingere. Nam qui tale nobis ostendunt Numen, illi res copulant inter se contrarias, nec vident, quam miserum & calamitosum sit, tot tantisque negotiis urgeri ac disturbari.

§. XIX.

Temerariae nonnullae, at futiles Atheorum quaestiones: Quare mundus non citius conditus? Quid Deus egerit, antequam fabricaretur hunc orbem? Quare omnino mundum fecerit, quum tam diu manum ab hoc opere cohibuisset? Quibusnam ferramentis & machinis tantae molis opus perfecerit?

Solent etiam impietatis patroni quaestiones quasdam in medio ponere, protervas certe & audaces, quas dirimi posse negant ab illis, qui ad Deum cuncta referunt. Quaerunt: Si mundus a Deo conditus est, quare non citius manum huic operi admovit? Aut, quidnam tandem illud est, quod Deum impulit, ut, tot saeculis otiose consumtis, subito tantum opus aggrederetur? (1) *Cur mundi aedificator repente exstitit, innumerabilia ante saecula dormivit?* Quodsi enim immenso illo, quod mundi antecessit ortum, spatio vigilasset, aut maturius tantae molis machinationem suscepisset, aut vero prorsus ab ea abstinuisset. Nimirum felicitati eius ante conditum hunc orbem vel demum fuit aliquid, vel nihil defuit. Si qua parte laboravit felicitas eius, antequam mundus esset, ecquis eum credat tam diu intermisisse fabricationem huius orbis? Sin ex toto beatus fuit, nec desideravit aliquid, quid, quaeso, erat, cur in rebus supervacaneis construendis elaboraret? Μηδὲν ἐλλείπων, κεναῖς ἔμελλεν ἐπιχειρεῖν πράξεσι. *Nullius rei quum indigeret, vano sese ac inutili labore fatigavit.* Quisquis rerum novarum cupidus est, nec forte sua contentus, is mentem prodit fastidio & satietate expletam: quod vitium plerumque solet ex inopia quadam proficisci.

> (2) *Quidve novi potuit tanto post, ante quietos*
> *Illicere, ut cuperent vitam mutare priorem?*
> *Nam gaudere novis rebus debere videtur,*
> *Quoi veteres obsunt: sed quoi nil accidit aegri*
> *Tempore in ante acto, cum pulchre degeret aevum,*
> *Quid potuit novitatis amorem accendere tali?*

Deusne ideo tot stellis, tamquam luminibus, vastissimam immensae caliginis abyssum illuminavit, ut ornatiori uteretur ac splendidiori domicilio? Hoc si ita est, qui potuit igitur ab aeterno beatus esse, quum tantis cinctus esset, tamque horridis tenebris, nec secus ac in tetro squalidoque carcere viveret?

> (3) *An, credo, in tenebris vita & moerore iacebat,*
> *Donec diluxit rerum genitalis origo?*

Sed fortassis societatem appetiit, istamque rerum varietatem, quae coelum terramque distinguunt & ornant, videre desideravit? Credibile scilicet est, voluisse cum tot saecula huius spectaculi amoenitate carere, atque solitariam interea vitam ducere. Numne ea de caussa orbem, eiusque incolas condidit, ut essent, qui se cultu & veneratione prosequerentur, precibusque ac sacrificiis honorarent? Verum quidnam, obsecro, fructus aut voluptatis ex religione potuit ad eum pervenire, qui iam antea suprema fruebatur felicitate, nec ullius rei indigebat? Sed hominibus, credo, placere studuit, quos ut beneficiis sibi devinciret, haec omnia, quae videmus, machinatus est.

> - - (4) *At quid immortalibus atque beatis*
> *Gratia nostra queat largirier emolumenti,*
> *Vt nostra quicquam caussa gerere aggrediantur?*

Fingamus vero, hominum causa hunc orbem esse paratum & conditum. Quorumnam igitur? Num sapientum, an vero stolidorum & amentium? Sapientum, arbitror: at quid erat, obsecro, cur tanto sese labori alligaret, quo illis gratificaretur, quorum perexiguum esse constat inter mortales numerum? Stolidorum igitur: sed ut de hoc genere tam praeclare promereri vellet, quid tandem Deum inducere potuit? Praeterea, quotquot hic degimus, sive ratione valeamus, sive careamus, si numquam fuissemus nati, quidnam inde cepissemus detrimenti?

(5) *Quid-*

(4) *Curiosus ille)* VELLEII haec verba sunt apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. I. C. XX. p.* 2911.

(1) *Cur mundi)* VELLEIVS ita disputat, EPICVRI sectator, apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. I. Cap. IX. p.* 2891. Et huius etiam VELLEII pleraque sunt omnia, quae hoc membro a CVDWORTHO afferuntur.

(2) *Quidve novi)* LVCRETIVS *de natura rer. Lib. V. v.* 169. *s. p.* 248.

(3) *An credo)* LVCRETIVS, ubi supra. *v.* 175. 176. *p.* 249.

(4) *At quid immortalibus)* LVCRETIVS *Lib. V. v.* 166. *s. p.* 248.

(5) *Quidve mali fuerat nobis non esse creatis?*
Natus enim debet, quicumque est, velle manere
In vita, donec retinebit blanda voluptas:
Qui numquam vero vitae gustavit amorem,
Nec fuit in numero, quid obest non esse creatum?

(6) Postremo, si necesse omnino Deo fuit, vt non secus, ac architectus & opifex (ἐργάτῃ δίκην καὶ τέκτονος) ad mundum construendum & condendum accederet, quibusnam ferramentis & vectibus tantum opus perfecit; Quibusnam ministris & opificibus vsus est? Quaenam illi machinae fuerunt & instrumenta tantis molitionibus apta & idonea? Quemadmodum vt materia voluntati eius pareret & obediret, effecit? Qua ratione commovere eam, extollere, ac vicissim deprimere potuit? Nam si corpore caret Deus, nec ipse potest attingere aliquid, nec attingi ab ulla re, permeabit quidem omnia, complecti vero, adornare & disponere nihil poterit. Sin vero corporis est particeps is, qui architectus est, idem operis erit materia, neque lignum a fabro aliquo modo differet. Credendum, si hoc verum est, ipsos sese lapides in altiorem locum sustulisse, viaque & ratione coivisse, ut aedificium exsisteret tandem, quale videmus, ornatissimum.

§. XX.

Censent Athei, e re esse hominum, ut credant, nullum esse Deum. Quare Democriticorum sapientiam & bene merendi voluntatem vehementer praedicant, qui ausi fuerint terribilem istam summi Numinis larvam aggredi, hominesque a perpetuo illo Dei poenarumque aeternarum metu, qui omnem vitae dulcedinem sustulerit, liberare.

Postremo genus hoc, cuius explicamus disciplinam, Deum argumento solet aggredi ab utilitate ducto: quo quidem loco nihil interdum solet efficacius esse ad flectendos & incitandos hominum animos. Primo enim universe omnibus hoc saluti fore hominibus disputant, si metu liberentur Dei; religioque universa & pietas animis mortalium funditus extrahatur. Deinde sigillatim ostendere laborant, multo maiores fore regum & civitatum opportunitates, ubi semel formido restincta sit naturae cuiusdam divinae, quae rebus praesit omnibus, cunctaque pro lubitu moderetur. Horum superius ut planum faciant, atque impietatem universo humano generi singulisque eius membris fructuosam fore doceant, sic fere rationem instituunt. Dum persuasum est hominibus, esse sapientissimam quamdam naturam, eamdemque infinita potentia praeditam, quae, quoniam nulli subiecta est alii, suo cuncta arbitratu & voluntate regat, resque hominum pro lubitu moderetur ac disponat, neque semet ipsis, neque ullis externis bonis secure frui possunt, verum continuo metu & sollicitudine, quibus rebus misere conturbantur animi, vexari debent. Poëtae impendere apud inferos Tantalo saxum fingunt, quod momento quolibet ruinam homini comminetur. Qua quidem fabula etsi calamitosam eorum conditionem exprimere voluerunt, quos Deorum semper urget metus, rei tamen non ita pinxerunt atrocitatem, uti fas fuerat.

(1) *Nec miser impendens magnum timet aëre saxum*
Tantalus, (ut fama est) cassa formidine torpens:
Sed magis in vita Divum metus urget inanis
Mortales, casumque timent, quemcumque ferat fors.

Nam ut illis, qui Deum confitentur, mala quaevis in hac vita continuo formidanda esse, mittam, non ego video, quemadmodum iidem animorum perennitatem inficiari queant, quippe quae connexa est doctrinae de Deo. Mentibus autem si tribuatur aeternitas, fieri non potest, quin sempiterna malis supplicia post hanc vitam esse decreta, statuatur. Quae opinio ubi viget, ibi cunctis vitae delectationibus intercedit, vetatque homines ullum verae voluptatis gustum sentire.

- - (2) *Si certum finem esse viderent*
Aerumnarum homines, aliqua ratione valerent
Religionibus atque minis obsistere vatum.
Nunc ratio nulla est restandi, nulla facultas,
Aeternas quoniam poenas in morte timendum.

Ignora-

(5) *Quidve mali fuerat*) LVCRETIVS *Lib. V. v. 177. p. 249.*

(6) *Postremo*) Lege hic CICERONEM contra PLATONEM disputantem *de natura Deorum Lib. I. C. VIII. p.* 2890. De ipsis hisce quaestionibus nunc non est aliquid dicendi locus. Videt autem unusquisque, non hominum eas esse ratione & ordine disputantium, sed omnia, ut rerum rudes decipiant, conturbantium. Si hoc semel idoneis rationibus effectum est, esse Deum, eiusque cura hunc mundum gubernari, sponte concidunt omnia, quaecumque generis huius quaeri possunt: nec enim probant illa, Deum non esse, sed nostram miseriam, ignorantiam & imbecillitatem declarant. Verum haec alias.

(1) *Nec miser*) LVCRETIVS *de rerum natura Lib. III. v. 993. p. 634.*

(2) *Si certam*) LVCRETIVS *Lib. I. v. 108 p. 41.*

Ignoratur enim, quae sit natura animai,
Nata sit, an contra nascentibus insinuetur,
Et simul intereat nobiscum morte diremta,
An tenebras orci visat vastasque lacunas.

Quamobrem, qui principes religione Deorumque metu imbuerunt homines, quocumque demum id fecerint consilio, eos de universo genere humano pessime promeritos esse, certum est. Nam perterrendo animos intolerabili eos servitute constrinxerunt, insitoque vigore suo privarunt.

(3) *Efficiunt animos humiles formidine Divum,*
Depressosque premunt ad terram.

Deinde maximis calamitatibus ac querimoniis, quibus iam vita hominum affligitur, locum fecerunt.

(4) *Quantos tum gemitus ipsi sibi, quantaque nobis*
Volnera, quas lacrymas peperere minoribu' nostris.

Si qui beate vivere cupiunt & feliciter, his ante omnia providendum est, ne quod in animo vestigium relinquant duplicis commenti huius, esse Deum, & permanere post fata animos.

(5) *Et metus ille foras praeceps Acheruntis agendus*
Funditus, humanam qui vitam turbat ab imo,
Omnia suffundens mortis nigrore, neque ullam
Esse voluptatem liquidam puramque relinquit.

Hinc immortales debentur gratiae DEMOCRITO & EPICVRO, magnis & optime erga omnes affectis hominibus: qui, quum genus humanum gravissimo religionis iugo Deique poenarumque perennium formidine oppressum cernerent, graviter & acerbe miserias illas hominum tulerunt, magnoque & imperterrito animo terribile illud divinae providentiae spectrum adorti sunt. Qui conatus tam prospere illis cessit, ut non modo validissimis, quas philosophia suppeditabat, rationibus monstrum istud profligaverint, & ex orbe eiecerint, verum etiam eiusmodi excogitaverint praecepta, quorum ope & auxilio omnium naturae conversionum, sine Dei ullius interventu, planam & facilem rationem reddere queas.

(6) *Quae bene cognita si teneas, Natura videtur*
Libera continuo, Dominis privata superbis,
Ipsa sua per se sponte omnia Dis agere expers.

Quae si cogitemus, haud temere LVCRETIVM fecisse, patebit, quod victoriam hanc de Deo & religione gratulatus sit EPICVRO, aeternumque virtuti eius trophaeum his versibus posuerit:

(7) *Humana ante oculos foede quum vita iaceret*
In terris, oppressa gravi sub religione,
Quae caput a coeli regionibus ostendebat
Horribili super adspectu, mortalibus instans:
Primum Graius homo mortales tendere contra
Est oculos ausus, primusque obsistere contra:
Quem nec fama Deûm, nec fulmina, nec minitanti
Murmure compressit coelum.

§. XXI.

Similiter noxiam esse contendunt religionem rebus publicis ac civitatibus;

Sed nunc videamus etiam, quibusnam rationibus DEMOCRITI affectatores impetrare a nobis studeant, ut magistratuum summorum & civitatum itidem magnopere interesse credamus, ut omnis Dei cultus & reverentia funditus exstirpetur. (1) Corpus, inquiunt

(3) *Efficiunt*) LVCRETIVS *Lib. VI. v.* 51. *p.* 439.

(4) *Quantos tum*) LVCRETIVS *Lib. V. v.* 1195. *p.* 385.

(5) *Et metus ille*) LVCRETIVS *Lib. III. v.* 37. *p.* 480.

(6) *Quae bene cognita*) LVCRETIVS *Lib. II. v.* 1089. *p.* 450.

(7) *Humana ante oculos*) LVCRETIVS *Lib. I. v.* 63. *p.* 26.

(1) *Corpus, inquiunt, civile*) Omnia, quae hoc membro afferuntur, THOMAE sunt HOBBASII, cuius has fuisse sententias, non ignorare possunt, qui vel libros eius attigerunt. Quamquam non haec eo consilio disputasse videri vult HOBBA-

quiunt, civile aut res publica membris constat sui ipsorum amantissimis, & propterea naturali quadam discordia seiunctis inter se & segregatis. Metu igitur opus est, ut in concilium quoddam cogantur: Iam si maior quaedam formido teneat homines, quam illa, quae *Leviathanem* sive supremum magistratum spectat, tota magnae illius machinae moles prorsus corruat & disiiciatur, necesse est. Metu firmantur unice imperia: qui metus nisi magnitudine ceteros omnes terrores superet, tota dominatio labefactata concidet. Quemadmodum vero quondam Mosis baculus ceteros magorum devorabat baculos; ita etiam formido Numinis infinite potentis, quod post fata perpetuis homines tormentis excruciare possit, multo imbecilliorem ac teneriorem magistratuum supremorum metum absumit prorsus & interimit. Qua quidem ex re quid nasci potest aliud, quam civitatum ipsarum interitus, quippe quae, natura duce, minime coaluerunt, sed consilio & incantationibus veluti callidorum hominum conditae & constabilitae sunt? Quocirca praeclare (2) novellus quidam auctor monuit, *cavendum esse hominibus, ne doctrina de separatis essentiis substantiisque incorporeis* (quales Deus & anima) *cui vana Aristotelis philosophia locum unice fecerit, decipi sese patiantur: etenim hanc doctrinam inanibus vocabulis, qualia sint inferi, damnatio, ignis, sulphur, mentes hominum perterrefacere, ne patriae suae legibus obediant, quemadmodum, larvatis & commentitiis hominibus appositis, aves terreri solent, ne fruges invadant.* (3) Idem alio loco: *Si metus spirituum* (quorum princeps Deus est) *cessaret, homines multo essent propensiores, atque sunt, ad obedientiam legibus praestandam.* His adde, potestatem eorum, qui supremum tenent in populos imperium, dirimi distrahique non debere. Aut nihil tribuendum est regibus, aut omnia danda sunt illis; nec imperium ullum, nisi absolutum & infinitum sit, permanere diu salvum & incolume potest. Igitur de auctoritate magistratuum omnino actum erit, si aliena quaedam potestas divisum cum illa habeat imperium: id quod multo magis verendum erit, si vis multo superior & excellentior, qualis divina sine dubio est, cum ea committatur & coniungatur. Necessarium est propterea, ut Deus & religio de medio recedant, quo locus Leviathani fiat vires suas exserendi, & membra explicandi.

Imperare enim illam metum illo Leviathanis metu maiorem, novamque obligationem seu conscientiam praeter ius civile, introducere. Omnem autem eiusmodi conscientiam, quum privatum sit iudicium, ipso facto societatem civilem dirimere, homines que ad statum naturae reducere.

Denique quis non animadvertit, indoli & naturae civitatis prorsus repugnare, si privatum in ea iudicium aliquod constituatur, quod de boni malique, honesti & inhonesti, iusti & iniusti finibus decernat? Quidnam vero est conscientia, quam tantopere commendant Dei religionumque vindices, quam eiusmodi iudicium, quod bona malaque diiudicat? Ergo huic locum in civitate relinquere, id vero est naturam reipublicae funditus evertere. Vna tantum esse potest in regno vel civitate conscientia, lex nimirum civilis. Privatam igitur qui conscientiam introducit, is nervos, quibus continetur respublica, continuo incidit, efficitque, ut ad statum naturalem revertatur populus. Ex quibus omnibus apparet, grandem illos philosophos utilitatem & opportunitatem imperiis & civitatibus afferre, qui Deum & religiones pro viribus exturbatum eunt.

§. XXII.

HOBBESIVS, vt Deum tollat, aut religionem animis eximat, verum vt paci & tranquillitati civitatis consulat. Noster vero ita eius exponit opiniones, ac si plane negasset Dei cognitionem aut pietatem in civitate bene constituta tolerari posse: quod etsi secus sese habet, vix audeo tamen caussam hominis ornare, quam, si quo loco, hoc certe pessimam esse, fateor. Dabo aliquot eius dicta, ut de sententia eius facilius, qui haec legunt, existimare queant. *In corpore*, inquit, *civitatis, quando membra movet potestas spiritualis per terrorem poenarum aeternarum & spem praemiorum, aliter quam a potestate civili (quae anima civitatis est,) moveri debent, verbisque novis & peregrinis intellectum suffocat, sequuntur, quasi convulsiones, diffidia civium. Leviathanis Cap. XXIX. p. 155.* Alio loco periculosius etiam: *Doctrinarum*, inquit, *quae ad seditionem disponunt, una & prima haec est: cognitionem de bono & malo pertinere ad singulos. In statu quidem naturali - - - veram eam esse, concedimus: sed in statu civili falsa est. Ostensum enim est, regulas boni & mali, iusti & iniusti, honesti & inhonesti esse leges civiles, ideoque, quod legislator praeceperit, id pro bono, quod vetuerit, id pro malo habendum esse. - - - Privati autem homines, dum cognitionem boni & mali ad se trahunt, cupiunt esse sicut reges, quod salva civitate fieri non potest. Elementis de cive Cap. XII, §. I. p. 82.* Addam tertium locum, qui in primis illustrat ea, quae hic dicuntur: *Doctrina alia, quae obedientiae civili repugnat, est, quidquid faciat civis quicumque contra conscientiam suam, peccatum esse: quae doctrina ab eo nascitur, quod indices se faciunt homines boni & mali. Conscientia enim & iudicium hominis eadem res est & erroribus obnoxia. Etsi ergo is, qui nulla lege civili obligatur, contra conscientiam agens peccet, propterea quod actionum suarum regulam aliam non habet, praeter suam ipsius rationem; aliter tamen se res habet in iis, qui legibus civilibus sese submiserunt, ubi non privata, sed publica lex unicuique civi pro conscientia habenda est. Alioqui in tanta conscientiarum, id est, opinionum privatarum varietate necessario civitas dividetur, nec summae potestati obediet quisquam, nisi quatenus sibimet ipsi visum erit. Leviathan. Cap. XXIX. p. 152.*

(2) *Novellus quidam auctor)* HOBBESII non quidem ipsa verba, at sententiam hic expressit, quam non uno in loco professus est. Lege *Leviathanis Cap. XLV. p. 305. C. XLVI. p. 318. f. &c.*

(3) *Idem alio loco)* Hic ego vertere debui verba Anglica, quae CVDWORTHVS HOBBESIO suppeditat, vt de sensu, quem in hoc dicto esse

vult,

§. XXII.

Conclusio, quam Athei ex argumentis hisce ducunt, ut a Platone ac Lucretio exponitur, haec est. Res omnes casu & natura, sine ulla ratione aut Numine, ortas esse, aut ex necessariis materiae motibus, nullo consilio determinatis, profectas esse. Infinita corpuscula vita sensuque vacua, ex omni aeternitate in spatio infinito commota, temere coiisse ac cohaesisse, atque ex hac fortuita concursione universam rerum naturam, resque omnes & animatas & inanimatas exstitisse.

Atque sic praecipua sunt a nobis argumenta exposita, quibus Democriticae familiae sodales Deum ipsum audacter oppugnare solent. His freti, universitatem rerum negant esse ab intelligenti quadam natura comparatam, animumque ipsum & intelligendi vim, haud aliter ac reliquas huius orbis partes, ex coeca sensuque destituta materia, aut ex fortuita materiae huius commotione prognatam esse, disputant. Hanc ideo commotionem *naturam* vocant. Quidquid enim movetur, id, ex eorum sententia, necessitate & natura movetur. Omnes primorum seminum motus, mutuae eorum concursationes & conflictus, plagae, percussiones, reversiones, cohaerentiae & continuationes, implicationes & confusiones, dissipationes & divortia; hi omnes, inquam, motus fato quodam & natura contingunt. Solent etiam non raro casus & fortunae vocabulum huic rei accommodare, quoniam nulla providentia & consilio, sed temere, haec omnia fieri & administrari, sciscunt.

Omnium ergo rerum primordia corpuscula ponunt esse tenuissima, sive infinitam atomorum multitudinem, quas, licet figura & mole mirifice discrepent, vita tamen omnes & sensu carere & destitui, aiunt. Has multiformes atomos ex infinito tempore in immenso spatio, sine ulla caussa, volitasse perhibent, variisque modis paullatim concursasse: ex quo factum sit, ut multiplici ratione cohaeserint inter se & connexae fuerint: at quum eadem deinceps corpuscula varios fecissent impetus, istaque ratione semet ipsa & attrivissent & impedivissent, tandem casu evenisse, ut, facta quasi conspiratione, in concilium quoddam, unumque vel plures coirent vortices. Postremo post infinitas implicationes & explicationes, molitiones & periclitationes, quum mille formas & figuras nunc induissent, nunc exuissent atomi, illam rerum figuram & complexum subito exstitisse, quam hodie adspicimus, terram, aquam, ignem, aërem, solem, lunam, sidera, plantas, animalia, homines. Atomi itaque sensus expertes temereque commotae, seu confusum chaos materiae, semina illa sunt, si hos audias, e quibus tota rerum universitas profecta primum & concreta est.

Istam mundi concretionem & cosgmentationem (1) LVCRETIVS, ex EPICVRI praecepto, his versibus explicuit: quamquam in illis nulla vorticum, quos dixi, mentio exstat, quos tamen non postremam partem fuisse accepimus antiquae, quam DEMOCRITVS constituit, disciplinae.

Sed quibus ille modis coniectus materiai,
Fundarit coelum ac terram, pontique profunda,
Solis, lunai cursus, ex ordine ponam.
Nam certe neque consilio primordia rerum
Ordine se quaeque atque sagaci mente locarunt,
Nec quos quaeque darent motus, pepigere profecto:
Sed quia multa modis multis primordia rerum
Ex infinito iam tempore percita plagis,
Ponderibusque suis consuerunt concita ferri,
Omni-modisque coire, atque omnia pertentare,
Quaecumque inter se possent congressa creare:
Propterea fit, uti magnum volgata per aevum,
Omnigenos coetus & motus experiundo,
Tandem ea conveniant, quae, ut convenere, repente
Magnarum rerum fiant exordia saepe,
Terrai, maris & coeli, generisque animantum.

Sed

vult, melius constaret lectoribus. Ipsa vero HOBBESII Latina verba quaee sine ullo dubio hic referre voluit, paullo aliter sese habent, nec *de metu spirituum*, sed *de metu spectrorum*, quod quidem facilius excusatur, loquuntur. *Si metus hic spectrorum*, inquit HOBBESIVS, *sublatus esset, simulque prognostica a somniis, aliaque multa, quae inde dependent, & quibus homines ambitiosi astutique populo simplici abutuntur, cives in omni civitate ad obedientiam multo magis eruditi essent, quam nunc sunt. Leviathan. Cap. II. p. 8. ed. Amstelod.*

(1) *Lucretius*) *De natura rerum Lib. V. v. 417. p. 279. s.* At codices editi horum versuum aliquos paullo aliter exhibent. Ita quintus versus in multis exemplis ita legitur:

Ordine se suo quaeque sagaci mente locarunt.

Versus septimus in omnibus libris ita sese habet:

Sed quia multimodis multis primordia rerum.

Ex ingenio itaque hunc versum emendasse suspicor: quod non male ipsi cessit. Similiter versus decimus quartus aliter hic, atque in omnibus codicibus, expressus exstat. Nouissima editio legit:

Tandem conveniant ea, quae conventa repente.

Sed ne quis forte credat, quod videntur nonnulli facere, ab EPICVRO profectam esse primum hanc doctrinam, iuvabit hic indicare, PLATONEM diu ante, quam hanc lucem EPICVRVS adspiceret, totum hoc impietatis commentum commemorasse. Sine dubio LEVCIPPI, DEMOCRITI & PROTAGORAE scita sunt, quae explicat; ipse vero nomina hominum, ut contemni a se illos quodammodo doceret, prorsus sibi esse reticenda duxit. (1) Sed ipsum loquentem audiamus: Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί· τέχνῃ δ' οὐδὲν τούτων· καὶ τὰ μετὰ ταῦτα αὖ σώματα, γῆς τε καὶ ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων τε πέρι, διὰ τούτων γεγονέναι, παντελῶς ὄντων ἀψύχων· τύχῃ δὲ φερόμενα τῇ τῆς δυνάμεως ἕκαστα ἑκάστων, ᾗ ξυμπέπτωκεν. ἁρμόττοντα οἰκείως πως κ. τ. λ. Ταύτῃ καὶ κατὰ ταῦτα οὕτω γεγεννηκέναι τόν τε οὐρανὸν ὅλον καὶ πάντα ὁπόσα κατ' οὐρανὸν, καὶ ζῷα αὖ καὶ φυτὰ ξύμπαντα, ὡρῶν πασῶν ἐκ τούτων γενομένων, οὐ διὰ νοῦν, (φασὶν) οὐδὲ διά τινα θεὸν, οὐδὲ διὰ τέχνην, ἀλλὰ, ὃ λέγομεν, φύσει καὶ τύχῃ, τέχνην δ' ὕστερον ἐκ τούτων ὑστέραν γενομένην. *Ignem, aquam, terram, aërem,* (id est, quatuor elementa) *omnia haec non arte, sed natura & fortuna esse* (Athei) *dicunt.* (Id est, haec omnia fortuita quadam atomorum concursatione, non autem a Deo esse comparata) *Corpora etiam, quae post haec sunt, rerum terrenarum, solis, lunae, stellarum omnium* (quae tum omnes, Atheis his exceptis, anima esse praedita putabant, ac pro inferioribus habebant Diis) *ex istis esse facta, animaque prorsus carere, affirmant. Fortuna enim, quo unumquodque vis sua impulit, latum esse* &c. *Hoc pacto coelum totum & quae in eo sunt, omnia, animalia quoque & plantas & anni tempora producta esse, non per mentem quamdam, aut per Deum aliquem, neque per artem, sed natura, ut aiunt, & fortuna. Ipsam vero artem & mentem deinceps ex iisdem principiis exortam esse.*

(1) *Sed ipsum loquentem audiamus)* Verba haec PLATONIS exstant *Libro X. de legibus p.* 666. *opp.* Versionem FICINI, quoniam male mentem referebat philosophi, passim emendare debui. Quod autem CVDWORTHVS eamdem his verbis sententiam de ortu naturae rerum arbitratur contineri, quam LVCRETIVS professus est, id nec mihi, nec aliis fortassis persuadebit. Perspicuum quidem est, quorum scita hic exponit PLATO, eos mundum hunc putasse temere ac fortuito, non ratione quadam divina aut consilio comparatum esse, atque adeo Deum sustulisse: neque aliud in universum LVCRETIO & magistro eius, EPICVRO, placuit. Inde vero nondum constat, utrosque de primis rerum seminibus idem sensisse, atque naturae rerum origines ab atomis omni qualitate privatis repetiisse. Aut me omnia fallunt, aut contrarium ex PLATONE patet: qui, postquam dixerat, homines illos, quos pungit, affirmare, casu omnia corpora esse facta, haec post verba, οἰκείως πως, addit: Θερμὰ ψυχροῖς, ἢ ξηρὰ πρὸς ὑγρὰ, ἢ μαλακὰ πρὸς σκληρὰ, καὶ πάντα, ὁπόσα τῇ τῶν ἐναντίων κρᾶσει κατὰ τύχην ἐξ ἀνάγκης συνεκεράσθη. *Singula singulis, frigida calidis, sicca humidis, mollia duris, & omnino contraria contrariis adhaesisse, fortuna duce convenisse, ac necessitate contemperata esse.* Haec vero vehementer discrepant ab EPICVRI & reliquorum, qui atomos esse pugnant, sententiis. Nam cum hi nullam atomum natura ipsa frigidam, calidam, siccam, aut humidam esse velint, illi, quos PLATO inducit, philosophi quasdam particulas humidas, alias siccas, has frigidas, illas calidas, id est, qualitatibus donatas esse volunt. Iidem contraria contrariis adhaesisse affirmant: quod iterum multum abest ab EPICVRI disciplina, qui non ipsam naturam corpusculorum, sed figuram tantum & motum coniunctiones illas, quas videmus, peperisse statuebat. Quomodocumque igitur hi PLATONIS philosophi de rerum natura senserint, id tamen planum est, non ita eos, ut EPICVRVM, sensisse. Hinc infra *C. III.* §. *XXIII.* multo iudicat rectius & probabilius, quum PLATONIS locum hunc ait descriptionem disciplinae ANAXIMANDRI continere, quam *Hylopathicam* appellare solet. Sed CVDWORTHVS, quum totus amore philosophiae illius arderet, quae nomen ex corpusculis invenit, ubicumque veteres videbat differere de fortuita naturae rerum creatione, ibi atomos sibi cernere videbatur. Quare etiam, ut suspicor, illa PLATONIS verba hic omisit, quae suae obstare non ignorabat sententiae.

CAPVT

CAPVT TERTIVM.

INTRODVCTIO AD CONFVTATIONEM ARGVMENTORVM, QVIBVS PVGNARE SOLENT, QVI DEVM ESSE NEGANT: IN QVA VARIAE ATHEISMI FORMAE AC SPECIES SIGILLATIM ENARRANTVR, ATQVE ISTA OCCASIONE DE NATVRA GENITRICE NECESSARIA DISPVTATIO INSTITVITVR.

ARGVMENTVM.

Superiori capite eorum argumenta, qui, ut Deum tollant, vitam in materia inesse praecipiunt, non potuerunt una cum eius familiae rationibus explicari, quae ad Deum tollendum atomis abutitur, eo quod hae sectae toto genere differant & disiunctae sint. Natura & indoles doctrinae eius, quae, dum vitam tribuit materiae, Deum tollit, clarius exponitur. §. I.

Decet vero, ne haec disputatio perperam intelligatur, hanc in animo semper infixam habere regulam: Non omnes, qui vitam inesse volunt in materia, statim pro Atheis esse habendos, aut pro simulatoribus religionis & pietatis. §. II.

At illi tamen, qui sic vitalem esse credunt materiam, ut simul, praeter corpora, nihil esse censeant in rerum natura, hi binas propter caussas ab Atheismi crimine absolvi nequeunt. §. III.

Strato Lampsacenus, qui Physicus vulgo dicitur, primus videtur illud Atheismi genus, quod vitam tribuit materiae, introduxisse: nullum enim alium esse Deum credidit, quam vitam naturalem, quae residet in materia. §. IV.

Probatur amplius Stratonem fuisse Atheum, sed non eius generis, cuius Democritum; quoniam omni materiae naturam quamdam effectricem, verum sensu & ratione destitutam, inesse indicavit. §. V.

Strato rerum omnium origines non repetebat a fortuna & casu, quemadmodum Democritus, nec tamen genitricem quamdam naturam toti universitati praesidere putabat, verum omnia esse nata censebat ex temperatione quadam casus & virtutis effectricis: ex quo denuo intelligitur, hominem in illis numerari debere Atheis, qui vitam materiae tribuunt. §. VI.

Celeberrimus Hippocrates neque ex Hylozoitarum ordine, neque ex Democriticorum familia fuit Atheus, sed Deum credidit esse corporeum, ut Heraclitus fecit. §. VII.

Plato neque impietatis huius hylozoiticae meminit, neque aliud commemorat Atheorum genus, quam eos, qui rerum omnium origines a fortuita quadam natura repetunt. Quare aut Democriti socios ab eo reprehendi certum est, aut Anaximandri, de cuius impietate paullo post agetur. §. VIII.

Incredibile est, ante Democritum & Leucippum nullos fuisse, qui contra Deum disputarent, philosophos. Plato omni aetate fuisse observat aliquos, hoc morbo contaminatos. Aristoteles vero primorum philosophorum aliquos affirmat caussam tantum materialem, non autem efficientem aut intelligentem, naturae rerum assignasse. Materiam nimirum unam esse putabant rem illam, quae subsistat, reliqua vero omnia qualitates tantum materiae, quae gignantur, & vicissim corrumpantur. §. IX.

Sententia horum philosophorum melius cognoscitur ex Aristotelis, quibus eos oppugnat, argumentis. Is autem hoc primum illis obiicit, quod nullam motus caussam reddiderint, sed, nescio unde, in orbem eum introducerent §. X.

Deinde Aristoteles queritur, philosophos istos caussam τοῦ εὖ καὶ καλῶς nullam afferre, nec, quid sit illud, explicare, unde tanta naturae constantia tantaque rerum concinnitas nata sit. Anaxagoras primus ex philosophis sectae Ionicae mentem & bonum principia esse rerum dixit. §. XI.

Aristoteles igitur quos inducit, philosophi reapse fuerunt Athei: non quidem propterea, quod nihil esse crediderunt, praeter corpora: idem enim Heraclitus & Zeno docuerunt, qui non idcirco inter Atheos numerantur, quoniam ignem suum putabant esse praeditum intelligentia, totumque mundum animantem censebant: sed idcirco primum, quod materiam dictitabant omni vita & sensu vacuam unum esse rerum omnium principium. §. XII.

Deinde ideo, quod si ab ipsa recedas materiae substantia, res omnes, ipsamque vitam & intelligentiam, generari & corrumpi posse docebant: ex quo consequitur, nullum esse alium Deum, quam qui nascatur, & rursus obeat. Veteres illi Theologi, qui Theogonias conscripsere, Deosque omnes ex chao & nocte eduxerunt, verbis Deum reliquerunt, reapse vero sustulerunt. Materiam enim sensu carentem pro summo habebant Numine. §. XIII.

Magnum tamen interest discrimen inter hos Aristotelis philosophos, qui ad materiam retulerunt omnia, & inter veteres philosophos Italicos. Illi enim, si ab una discesseris materia, res omnes generari dicebant, & rursus corrumpi: hi vero nullam rem vere exsistentem generari & corrumpi dicebant, ideoque, hoc nixi principio, formas & qualitates corporum tollebant, animum vero corpore vacare, nec generari, asseverabant. §. XIV.

Quibus modis veteres illi physici, quos Aristoteles inducit, illud rationis scitum, quod philosophi Italici urgere solebant: Ex nihilo nihil fit, aut in nihilum abit, *propulsare ac depellere studuerint. Anaxagoras inter sectae Ionicae philosophos primus eo usque huic praecepto rationis obsequutus est, ut inde hoc duceret consectarium, esse naturam corpore vacantem, qualitatesque & formas ante statueret exsistere in atomis similaribus: formas enim & qualitates res esse putabat a materiae substantia distinctas. §. XV.*

Errant recentiores quidam, qui ex eo, quod Aristoteles affirmat, plerosque omnes veterum philosophorum censuisse, mundum esse factum, concludunt, eos omnes Deum professos esse, Aristotelemque idcirco in eo, quod aliquos fuisse affirmat Atheos, a semet ipso dissidere. Omnes Athei mundum docuerunt esse factum, aut initium habuisse: quemadmodum nonnulli etiam supremi Numinis professores aeternum esse mundum docuerunt, verum ita, ut eum Deo tamen subiicerent. Quamobrem distingui debet inter mundi systema & ma-

& materiam. Illud coepisse concedebant Athei: hanc vero per se ex omni aeternitate exstitisse iudicabant. §. XVI.

Plato & alii hoc impietatis genus ad minimum aequale Homero esse contendunt, quippe qui ex Oceano seu fluida materia omnes Deos esse natos perhibet. Antiquissima certe ista est Atheismi forma, quae verbis quidem Deos relinquit, at omnes deinde ex chao & nocte educit. Aristophanes hanc doctrinam exposuit versibus, qui noctem & chaos ovum primum peperisse canit, ex quo postea prodierit amor: qui cum chao commistus coelum & terram, animalia universamque Deorum turbam genuerit. §. XVII.

Aristotelis tamen iudicio Parmenides, Hesiodus & alii, qui amorem similiter pro antiquissimo habuerunt Deo, ex turba Atheorum eximi debent. Crediderunt enim, amorem hunc principium esse agendi facultate praeditum, aut caussam motus in rerum natura. Quod si ita est, non potuit ex ovo noctis aut ex chao nasci, sed natura sine dubio est omni materia prior. Simmiae Rhodii carmen, quod honori amoris coelestis consecravit, Alae *inscriptum. Hic amor non est ille, quem Plato ait ex Penia & Poro prognatum esse. Quo sensu recte dici queat amor supremum esse Numen & fons omnium rerum.* §. XVIII.

Quamvis Aristoteles aliis in locis Democritum & Leucippum eo nomine castiget, quod ex materia rerum omnium origines repeterent: hi tamen non sunt illi, quos in locis paullo ante allatis reprehendit ideo, sed antiquiores quidam philosophi: qui propterea non atomis fuerunt dediti, sed Hylopathici potius dici debent. §. XIX.

Omnes Ionicae familiae philosophi, qui ante Anaxagoram vixerunt, quorum caput Thales est, ab Aristotele Atheismi accusantur. At multi sunt graves & idonei auctores, qui Thaletem ab hoc crimine liberant. Qui factum sit, quod Thales huius culpae postulatus sit. Proximus vero Thaletis successor, Anaximander, multo rectius pro eorum philosophorum, qui Deum esse negarunt, duce habetur. §. XX.

Locus Aristotelis expenditur, qui ab Anaximandro videtur Atheismi crimen depellere, veteresque non secus, ac recentiores, in hunc induxit errorem, ut Anaximandrum ab hac labe purgarent. Ostenditur vero hic locus, si recte consideretur, contrarium probare, atque Anaximandrum principem illorum philosophorum facere, qui Deum sustulerunt. §. XXI.

Quod vero Anaximander materiam sensu vacuam Deum appellavit, id mirum videri non debet. Omnes enim, qui nullum putant esse Deum, oportet materiam pro summo habere Numine. Potest etiam certo sensu materia immortalis & omnium rerum moderatrix dici. Graeci interpretes in hunc Aristotelis locum idem sentiunt. §. XXII.

Testimoniis docetur pluribus, philosophiam Anaximandri ad alendam summam impietatem fuisse comparatam. §. XXIII.

Vulgus malo semper de his rebus iudicavit; neque inter viros ceteroquin eruditos desunt, qui pauciores, quam reapse fuerunt, Atheos numerarunt. Anaximander & Democritus idem, quod ad summam rei, sentiunt; at non unam & eamdem philosophandi viam sequuntur. Apud Platonem loci quidam exstant, quibus illa Atheismi forma potius tangitur, quae Anaximandro placuit, quam ea, quae Democrito sese probavit. §. XXIV.

Caussae, quibus Democritus & Leucippus adducti sunt, ut novum Atheismi genus ementirentur. §. XXV.

Praeter has tres impietatis formas, quarta etiam passim deprehenditur: cui qui dediti sunt, mundum non esse quidem animal, at plantae tamen genus arbitrantur, in qua natura lateat genitrix, rerumque omnium effectrix & moderatrix, at ratione & sensu plane vacua. §. XXVI.

Haec Atheismi forma, quae vitam quamdam genitricem toti praesidere naturae sciscit, hac re ab Hylozoitarum opinione differt, quod casui & fortunae nihil relinquit, omnia vero fato & necessitati naturae unius genitricis & ordine procedentis subiicit. §. XXVII.

Tametsi fieri potuit, ut omni aetate homines essent hac lue infecti, ut omnia crederent a natura quadam fictrice, at sensus & rationis inani, administrari & gubernari; in primis tamen ex Heracliti & Stoicorum disciplina nonnulli ea imbuti fuisse videntur. Quocirca haec impietatis forma, quae unam esse putat in hac universitate naturam genitricem, Pseudo-Zenoniana appellari poterit. §. XXVIII.

Praeter illos Atheos, qui philosophati sunt, omni semper aevo exstiterunt alii Athei Enthusiastae ac Fanatici. Quamquam certo sensu omnes Athei Enthusiastae & Fanatici dici possunt, quoniam ab impetu rationis nescio impelli sese patiuntur. §. XXIX.

Fingi vix, ac ne vix quidem animo potest alia forma Atheismi, praeter istas quatuor, quas enumeravimus. Omnes enim Athei corporibus totam rerum naturam absolvi iudicant: quamquam non omnes, qui nihil esse volunt, praeter corpora, propterea statim inter Atheos referendi sunt, verum illi tantum, qui primam rerum omnium caussam ratione volunt esse destitutam. §. XXX.

Distributio Atheismi proponitur: ex qua & patet unde quatuor illae formae nascantur impietatis adversus Deum, & simul discrimen, quo illae distinguuntur, apparet. §. XXXI.

Qui de materia sentiente & ratione praedita garriunt, illi parum intelligunt, quidnam Atheismi caussam contineat. Illi vero, qui ex astris praesidia ad firmandum Atheismum petunt, quum, quid sibi velint, ipsimet ignorent, commiserationem potius, quam refutationem merentur. §. XXXII.

Alia generum Atheismi distributio proponitur. Omnes, qui Deum esse negant, vel a principio quodam mere fortuito & temerario, a motu nimirum materiae nulla lege definito, rerum omnium origines repetunt, aut a natura, via quidem & arte progrediente verum sensus inani. Quinam Athei aeternitatem mundi negaverint, & quo sensu id fecerint. §. XXXIII.

Ex his quatuor Atheismi formis binae illae, quas Democriticam aut atomicam, & Stratonicam sive hylozoicam nominavimus, ceteris praestant. Quare, his recte & ordine confutatis, omnes eorum rationes, qui Deum esse negant, prostratae prorsus & convictae erunt. §. XXXIV.

At haec duo Atheismi genera quum pugnent inter se, illud in primis genus spectare nos oportet, quod ex atomis disputat. Deinceps tamen eius quoque copias dispellemus, quod vitam inesse praedicat in materia, & perspicue contra omnes, qui nil esse volunt, nisi corpora demonstrabimus, nec cogitationem nec vitam ullo modo in materiam cadere posse. §. XXXV.

Interim

Interim nullam earum sectarum, quae contra Deum pugnant, intactam dimittemus, sed omnes, quoniam de eo, quod principium est, consentiunt, confutabimus. Ostendemus etiam veteres Atheos atomicos aetate multum eorum superare ortum, qui vitam materiae tribuunt. §. XXXVI.

§. I.

Superiori capite eorum argumenta, qui, ut Deum tollant, vitam inesse in materia praecipiunt, non potuerunt una cum alius familiae rationibus explicari, quae ad Deum tollendum atomis abutitur, eo quod hae sectae toto genere differant & disiunctae sint. Natura & indoles doctrinae eius, quae, dum vitam tribuit materiae, Deum tollit, clarius exponitur.

Ergo patent iam magna illa impietatis mysteria, quae non male *regni tenebrarum mysteria* dixeris. In quorum nonnullis explicandis, quod non nimis longus fuerim, id prudens feci: nam inferius, ubi demonstrabitur, quanam versutia & calliditate utantur religionum irrisores, ut vim ratiocinandi & cogitandi, qua valent homines, sine Deo natam esse, probent, copiosius ea enarrandi locus suppeditabitur. Vidimus adhuc universe, quot quibusque fulcris tota impietatis caussa nitatur: sigillatim, quidnam habeant, quo se tueantur, qui ad Deum oppugnandum atomos in aciem educunt, quo genere nihil in hac turba nobilius est, spectavimus. Praeter hos vero aliam versari etiam inter homines commemoravimus *Atheorum* familiam, quibus *Hylozoitarum* a nobis inditum est vocabulum. Eius familiae argumentationibus in superiori disputatione, tametsi nihil eorum praetermittere voluerimus, quae caussam impietatis exornare & iuvare poterant, locum tamen aliquem concedere non licuit. Namque prorsus sunt eorum rationibus contrariae, qui atomos in Deum immittunt, sic ut una stare nequeant utriusque factionis argumenta, mutuoque sese tollant & interimant. Scilicet, qui atomis abutuntur ad religionem labefactandam, illi negant, corpus esse aliud aliquid, quam materiam extensam & renitentem, idaoque vitam omnem & cogitandi facultatem penitus ab eo removent. At contra, quos *Hylozoitas* nominavimus, cum ipsa corpora, tum minimam quamvis eorum particulam, etsi ratiocinandi virtute careant ac intelligentia, vitam tamen, perceptionem & appetitionem quamdam ipsa naturae lege complecti, confirmant. Ex quo apparet, vitam eos & materiam extensam non secus, ac duas res imperfectas, quae unam constituant naturam, cui nomen *corpus* sit, spectare. Ista vero vita, non animalis quidem, sed genitrix, quam inesse praedicant materiae, cunctisque eius partibus, hanc habet virtutem, ut quaelibet materiae portio se ipsam via & arte formare & fingere, iisque virtutibus, quae in se cadere possunt, donare queat, tametsi rationem & consilium numquam vel adhibeat ad eam rem, vel etiam adhibere possit. Atque haec materiae machinatio eo usque procedit, si quidem hoc genus audiamus, ut in brutis animalibus sensus & delectatio, in hominibus vero consilium, ratio & intelligentia inde nascatur. Haec si ita sese haberent omnia, neque anima nobis opus esset corporis experte, qua apti redderemur ad intelligendum & cogitandum, neque rerum universitas Deo quodam gubernatore & moderatore, ne qua ratione praeceps ferretur, indigeret. Quod itaque utrumque hoc impiorum genus secernit, hoc unum in primis est: Qui ad atomos referunt omnia, vitam esse iudicant rem per se non constantem, sed quae generari queat & corrumpi; *Hylozoitae* vero vitam quamdam naturalem & fictricem esse dictitant, quae per se subsistat, neque gigni queat aut exstingui, quamvis extra materiam, qua totam rerum universitatem concludunt, exsistere nullo modo queat.

§. II.

Decet vero, ne hanc disputatio perperam intelligatur, hanc in animo semper infixam habere regulam: Non omnes, qui vitam inesse volunt in materia, statim pro Atheis esse habendos, aut pro simulatoribus religionis & pietatis.

Iam ne quis erroribus ad hanc disputationem aditus pateat, equidem hoc, normae instar, adsciscі debere arbitror: Quemadmodum, qui atomorum suscipiunt patrocinium, non ideo statim cum religionis hostibus sociandi sunt: ita nec illi, qui se *Hylozoitis* adiungunt, necessatio statim impietatis nota inuri debent. Si quis enim vitam quidem attribuat materiae, at simul tamen alias, praeter materiam, naturas, nihil solidi & corporei habentes, exsistere doceat, is nullo modo tanti criminis insimulari debet. Interim haud reticeri debet, hac etiam ex parte atomorum tutores & illos, qui vitam quaerunt in materia, vehementer dissidere. Nam, quod supra planum fecimus, atomorum disciplina naturali quadam necessitudine coniuncta est cum hac sententia, esse naturas simplices & corpore vacantes, licet, qui DEMOCRITVM sequuntur, religionis hostes violenter hanc ab illa abstraxerint. Nil simile vero philosophia eorum habet, qui vitalem volunt esse materiam, quippe quae prorsus cognata videtur illorum sententiae, qui corporibus hoc universum concludunt. Quodsi enim, id quod paullo ante significavimus, omnis materia tantum vitae, perceptionis & facultatis natura possidet, quantum satis est ad se ipsam figurandam & perficiendam, sic ut modo solem, modo terram, modo stellam vagam producere, corpotaque animalium incredibili artificio fabricari queat: quodsi eadem materia eo usque machinando potest progredi, ut sibimet ipsi sensum, vitam & delectationem comparet: equidem, quid obstet, nihil video, quo minus his excellentiora quoque perficere, vimque ratiocinandi & cogitandi, qualis in hominibus exsistit, postremo sibi queat acquirere. Valeat vero anima corporis

expers

expers & immortalis, ipſe quoque Deus valeat, ſi haec fieri poſſe, certum ſit. Praeterea difficillimum eſt intellectu, quemadmodum adduci queat aliquis, ut portentum hoc, quo nihil eſt ineptius, verum eſſe arbitretur: Quaelibet atomus aut brutae materiae particula plus habet ſapientiae, quam praeſtantiſſimi quique rerum publicarum adminiſtri aut acutiſſimi philoſophi, quoniam nihil omnino neſcit eorum, quae in naturam eius cadere poſſunt, nec ulla eiusmodi in re fallitur, niſi idem corrupto iam utatur animo, Deumque & immortales naturas antea iudicaverit ſibi proſcribendas eſſe. Scilicet, qui ſemel iſta lue infecti ſunt, ut, quae de Deo feruntur, vulgi fabulas & commenta eſſe putent, hi monſtroſiſſima quaevis & abſurdiſſima citius amplectuntur, quam ut Deum eſſe credant, quo nihil eſſe portentoſius, aut horribilius vel cogitari poſſe, opinantur. Vt haec ita ſint, haud tamen eſt, cur fieri poſſe negemus, eorum aliquem, quibus Deum eſſe & animas immortales, ceteroquin perſuaſum eſt, ſimul tamen credere poſſe, animam illam, quae ſenſu gaudet, tam in animalibus, quam in hominibus corpoream eſſe, in ſtirpibus autem, e quibus plantae gignuntur, & animalibus vitae quoddam genus latere reconditum, cuius ope ſemet ipſa fabricentur & fingant. In qua qui haerent ſententia, illi facile huc etiam deſcendunt, ut in omni materia vitam quamdam, non animalem quidem, at machinandi facultate praeditam habitare, ſuſpicentur. (1) Quamobrem mitiorem fas eſt in eos ſententiam pronuntiare, qui vitalem quidem ſtatuunt eſſe materiam, at eſſe tamen Deum profitentur, nec animas rationis compotes perennes fore negant; neque ſemper exiſtimandum, quibus eiusmodi quid placet, eos pietatem tantummodo erga Deum ſimulare, re ipſa vero Deum una cum religione ſublatum velle.

§. III.

Hoc ergo primo ratum ſit, non ſtatim Atheis aggregandos eſſe, qui vitae genus quoddam materiae inſitum eſſe, opinantur. At ſi qui huic ſententiae eorum adiungunt flagitia, qui extra corpora eſſe aliquid inficiantur, nec modo vivere materiam ea, qua diximus, ratione credunt, ſed etiam hac una totam rerum univerſitatem abſolvi contendunt, hos ego ſummo iure in iudicium negatae divinae naturae vocari poſſe arbitror. Eius autem opinionis binas habeo cauſſas. Primo non ſum neſcius, qui ſic ſentiunt, rerum omnium initia non a bruta, mortua ſenſuque vacua re quadam, quod atomorum faciunt amici, repetere, ſed a natura, quae cum vita ſenſuque quodam praedita eſt, tum nihil omnino eorum ignorat, quibus vel agendis vel perferendis idonea & apta ſit, nec usquam hac in re fallitur: quod quidem propius ab eorum videtur abeſſe ſententia, qui Deum eſſe putant. Verumtamen, qui ſecum expenderit, non talem hanc eſſe, qualis eſt in animalibus, materiae perceptionem, ſed naturalem quamdam & neceſſariam commotionem, is vitam illam materiae, qua ſemet ipſam conformare dicitur, omni voluptatis & intelligentiae ſenſu privatam eſſe, nec tam vitam, quam ſomnium & umbram vitae eſſe, continuo perſpiciet. *Hylozoitarum* natura res eſt prorſus ſingularis, cuius vim nemo unus aſſequitur, ſapientiſſima quidem & ſagaciſſima, ſed nihil tamen intelligens, nihil ſentiens, neque ſuae ſibi virtutis conſcia: Deus autem, ſi quidem recte de eo ſentimus, mens eſt nullius rei ignara, ſimul vero ipſamet teſtis ſapientiae ſuae, perfectionibus ſuis gaudens, denique beatiſſima & feliciſſima. Deinde, quum

At illi tamen, qui ſic vitalem eſſe credunt materiam, ut ſimul, praeter corpora, nihil eſſe cenſeant in rerum natura, hi binas propter cauſſas ab Atheismi crimine abſolvi nequeunt.

(1) *Quamobrem mitiorem*) Aequiſſime & ſapienter haec decreta ſunt. Fieri enim omnino poteſt, ut credant aliqui, Deum eſſe & naturas omni concretione liberas, & ſimul tamen Deum vitae quoddam genitricis genus in materiae particulas abdidiſſe, exiſtiment. Id quo firmem, non eos huc advocabo, qui & Deum eſſe volunt, & mundum ſimul animo uno, vel etiam pluribus opinantur eſſe praeditum, neque alios veterum aut recentiorum philoſophos, quibus ſimile quid viſum fuit, appellabo, ſed illam tantum philoſophorum Arabum ſectam, quam *Loquentium* MAIMONIDES nominat, commemorabo. Haec enim & Deum eſſe docuit, & rerum naturam in atomos diviſit, & unicuique nihilominus atomo vitam aliquam attribuit. Quorum quidem ſententia nihil fingi poteſt accommodarius ad ea, quae CVDWORTHVS monet, illuſtranda. Recitabo, ne temere quid dixiſſe videar, ipſa MAIMONIDIS verba, ut a BVXTORFIO latine verſa ſunt: *Exiſtimant, totum hunc mundum, hoc eſt, omnia illius corpora conflata eſſe ex perexiguis quibusdam particulis, quae ob ſummam exiguitatem nullam neque diviſionem admittant, (atomos vocant) neque quantitatem habeant: ſed quum illorum multa in unum coëunt, & invicem congregantur, tum illud compoſitum fieri quantum, & ipſum (ἄτομον ſcilicet) corpus; ita ut, ſi duo tantum eiusmodi atomi coniungantur, unumquodque illorum (poſt coniunctionem) fiat corpus, ac per conſequens duo ſint corpora, iuxta quosdam ipſorum. Praeterea omnes iſtas atomos ſtatuunt eſſe ſimiles & aequales, nullamque inter illas eſſe differentiam. Dicunt itaque, omnia in univerſum corpora ex iſtis particulis individuis eſſe compoſita compoſitione coniunctionis; (non per mutationem vel mixtionem, ſed coniunctionem & copulationem, ut formas ſuas retineant:) & proinde generatio illis nihil aliud eſt, quam congregatio, & corruptio idem, quod ſeparatio: unde etiam non utuntur vocibus generationis & corruptionis,*

quum genus hoc, cuius res hic agitur, omni materiae vitsm inesse nstura praedicet, connexum huic est sententiae, ut qusmlibet materiae psrticulam propriam & singularem habere vitam, praecipiat. Ita vero infinitam vitarum vim, inter se quidem coniunctarum, st nullius potestati subiectarum comminiscuntur, totque prima fingunt rerum semina, quorum nullum lege certa regitur, quot atomis haec universitas constat; communem vero vitam quamdsm sive animum, qui ceteris omnibus praesideat, nullum esse, non possunt non opinari. Atqui Deum affirmare, id quidem est, res omnes *ἀφ' ἑνός τινος, ab uno quodam principio* derivare, nsturaeque uni, perfectissimo modo viventi & sapienti, rerum omnium creationem mundique fabricationem adscribere.

(1) Nihil igitur dubitandum est, quin illi, qui msteriam vitalem esse putant, & simul nihil, praeter eam, in hoc universo esse censent, Deum ipsum ex orbe tollant; etsi propterea, quod vitae quoddsm genus in msteria ponunt, multo similiores Dei professoribus videantur, atque reliquis impiorum turba. Quisquis nimirum Deum cupit esse amotum, isnecessario qussdam ex divinis virtutibus, quae in nullsm aliam naturam cadunt, in rem qusmdam aliam, divinitate carentem, nominatim in materism, transferre debet. Quicunque hsud s se impetrant, ut vitae materiae largiantur, illi non possunt tamen, quin eam per se necessario exsistere, primumque rerum omnium principium esse, dictitent: quae quidem duae res nullius sunt, nisi Dei. Numen ergo, cui sacra faciunt illi ex *Hylozoitis*, qui corporibus hoc universum contineri credunt, coeca quaedam Diva est, quam naturam appellsnt sive vitam materiae. Atque ea nihil est abstrusum magis, aut rationi minus apertum & pervium. Cedit nemini sapientis, callet omnia, numquam decipitur; at simul intelligere sese sc scire sliquid, ignorat penitus. Non dissimilis idcirco videtur aenigmati, sub quo Eunuchus latet, vespertilionem percutiens, quod PLATONIS aetate puerorum in ore erat: (2) *Vir, nec tamen vir, videns, nec tamen videns, percutiebat, nec percutiebat, lapide, nec tamen lapide, avem non avem.* Qusmqusm hoc inter utrumque interest, quod aenigma istud rem in se intellectu minime gravem admirabiliter tsntum exprimit, illa vero Dea informe videtur monstrum, cuius rationes nemo sanus capit, quodque inde prognatum est unice, quemadmodum deinceps patebit, quod virtutis genitricis naturam psrum animo comprehenderent minuti quidam philosophi.

De Republ. Lib. V.

§. IV.

Strato Lampsacenus, qui Physicus vulgo dicitur.

Princeps autem praecipuusque philosophiae huius, religioni Deoque inimicae, auctor, ut ego quidem arbitror, (1) STRATO est *Lampsacenus*, quem vulgo etism sppellant

ptionis, sed pro iis dicunt congregationem & separationem, motum & quietem. Tandem non statuunt particulas istas ab aeterno exsistere, quemadmodum Epicurus voluit, & alii, qui sententiam de atomis sunt amplexi, sed Deum illas semper de novo creare, quando ipsi lubet; ac proinde iterum quoque posse entitate sua privari, & in nihilum redigi. More Nevochim Part. I. Cap. LXXXIII. p. 149. Vides Deum & atomos: restat, ut de vita atomorum doceam. Ita vero paullo post MAIMONIDAS *p. 152. Vita ex ipsorum sententia, exsistit in unaquaque particula corporis viventis. Ita dicunt, quamvis particulam animantis sensu praediti sensilem quoque esse. Nam vita, sensus, intellectus & sapientia ipsis sunt accidentia, non minus quam nigredo & albedo.* Totus vero in hoc est MAIMONIDES, ut hanc ibi sententiam refellat.

(1) *Nihil igitur dubitandum*) Verum hoc in universum esse, fateor. Quid si vero aliquis & vitam tribuat materiae, & corporibus universam rerum materiam concludat, at Deum tamen credat esse corporeum? Isne etiam summae erga Deum impietatis iure accusabitur? Non putem. Quare hanc CVDWORTHI regulam sic esse arbitror constituendam: Quicumque vitam inesse putat in materia, nec aliquid esse censet, praeter corpora, is merito audit Atheus, *nisi forte corporeum sibi Numen fingat.* Num vero quisquam mortalium umquam tam absurde sensit? Certe fuit, qui sic sentiret, vir non indoctus, isque Christianus, saeculi tertii scriptor, qui *Clementina* exaravit. Hunc in ea fuisse sententia, cuilibet parti materiae vitae quoddam aut animi genus adiunctum esse, nemo dubitabit, qui librum, quem dixi, evolverit. Mihi satis erit, unum eius locum attulisse, quo res omnes metu seu timore regi praecipit: *Nonne terra ipsa sub praecepti metu permanet? quod etiam motu sui & tremore testatur. Mare statutum terminum servat: stellae ordinem tenent & fluvii meatus. Recognit. Clementis Lib. IX. §. XV. p. 581. T. I. P P. Apostol.* Si metu res omnes continentur, ne mandata violent Domini, quis neget, in rebus omnibus vitam inesse & animam? Plures locos facile conquiret, qui voluerit. Vid. *Lib. VI. §. VIII. p. 556. Lib. VIII. p. 573. Lib. XI. §. XXIV. p. 704.* &c. Idem tamen homo, nullam esse sine corpore naturam, censet, nescitque omnino, quid sit animus corpore vacans. At in his corporibus ipsi Deo locum concedit, quem corporeum esse, multis non veretur tradere. Vid. *Clementina Homil. XVII. p. 738.* Non dubito, plures, praeter hunc, & in Iudaeis & in Christianis ita censuisse.

(2) *Vir, nec tamen vir*) Ipsum hoc aenigma non habet PLATO, sed is meminit tantum generatim *Lib. V. de republica p. 468.* Τὸ παίδων αἴνιγμα τὸ περὶ εὐνούχου τῆς βολῆς περὶ τῆς νυκτερίδος.

(1) *Strato est Lampsacenus*) De STRATONE hoc, praeter eos, quos infra nominabimus, lege DIOGENEM LAERTIVM *de rebus philosophor. Segm. 58. p. 298. s.* IO. ALB. FABRICIVM *Biblioth. Graec. Lib. III. C. XI. p. 311. s.* & peculiarem *de* hoc *Stratone & eius philosophia Dissertationem* doctissimi viri, FRID. PHILIPPI SCHLOSSARI, *Witteb.* 1728. editam.

pellant *Physicum*. THEOPHRASTVM is audiverat antea, neque mediocrem laudem ex philosophiae Peripateticae studio assequutus erat; sed deinceps, deserta ARISTOTELIS disciplina, tam turpiter a vera defecit ratione, ut novam contra Deum disputandi viam aperiret. VELLEIVS enim, EPICVRI sectator, idemque Dei & religionis contemtor, dum apud CICERONEM varia, quae priscis floruerint temporibus, impiorum enumerat genera, in his ita STRATONIS meminit, ut nec Atheus prorsus fuisse videatur, nec omnino divinae naturae professor, verum ex utroque, si quidem res contrarias plane ac pugnantes sociate fas est, conflatus & compositus. (2) *Nec audiendus*, inquit, *Strato, qui Physicus appellatur, qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quae caussas gignendi, augendi minuendive habeat, sed careat omni sensu.* Ex his STRATONIS Deum naturam fuisse quamdam appatet, viventem quidem & aestuosam, at sensu destitutam. Quoniam ex atomorum fortuito concursu res omnes negat esse natas, quod EPICVRI affirmant & DEMOCRITI discipuli, propterea non omnem hominis religiosi formam atque speciem amittit. At perspicaciores turpitudo eius fugere nequit, qui sine labore sentiunt, Deum STRATONIS nil, nisi vitam seu rem quamdam esse in materia latitantem, quae nec sensum habeat nec intelligentiam, totaque in singulis inest materiae particulis. Neque SENECA, cuius apud AVGVSTINVM verba exstant, alium fuisse putat eum, quam hominem portentosum, qui medium veluti locum inter eos, qui Deum negant & profitentur, tenent. *Ego feram aut Platonem aut Peripateticum Stratonem, quorum alter Deum sine corpore fecit; alter sine animo?* Molestum sibi ait esse SENECA, binos hosce philosophos in duas extremitates aeque vitiosas discessisse. PLATONEM reprehendit, quod Deum apertam & simplicem esse mentem dixerit, cui nihil prorsus admistum sit corporei: STRATONEM vituperat, quod corpus Deo reliquerit, mentem autem abstulerit, nec alium existimaverit esse Deum, quam vitae quoddam genus rationis inops, fingendique potestate praeditum, quod in omnibus inhaereat materiae particulis, at nihil sentiat. Quapropter, quod STRATO inter Dei professores interdum numeratur, tametsi reapse Deum sustulerit, haec una videtur esse ratio, quod, vitam naturae seu materiae attribuendo, ab illo impietatis genere descivetit, quod DEMOCRITVS & EPICVRVS probarunt, quodve tum unice notum erat.

Primus videtur aliud Atheismi genus, quod vitam tribuit materiae, introduxisse: nullum enim alium esse Deum credidit, quam vitam naturalem, quae residet in materia.

De civit. Dei Lib. V. Cap. X. (§. I. p. 122. T. VII. Opp. ed. Benedict.)

§. V.

Sed nec ipse diffitetur CICERO, divinam naturam a STRATONE, secus licet ac a DEMOCRITO id factum, sublatam esse. (1) *Strato Lampsacenus*, inquit, *negat opera Deorum se uti ad fabricandum mundum: quaecumque sint, docet, omnia effecta esse natura, nec ut ille, qui asperis & laevibus & hamatis uncinatisque corporibus concreta haec esse dicat, interiecto inani: somnia censet haec esse Democriti, non docentis, sed optantis.* Constat ex his verbis, STRATONEM similiter, ac DEMOCRITVM, negasse, mundum divina providentia factum, aut a natura quadam sapientissima & perfectissima creatum esse. Verum non omnia probavit, quae DEMOCRITVS praecepit, sed ad longe aliam naturam rerum omnium originem retulit, atque hic atomorum patronus, qui neque caussam efficientem aut motus quoddam principium obtrudi sibi patitur, nec, unde tam admirabilis naturae coagmentatio, tamque certi constantesque rerum cursus exstiterint, explicat. Quod DEMOCRITVS naturam vocat, id nihil est, quam fortuita corpusculorum concursatio. At STRATONIS natura est vis quaedam & interior vita, singulis materiae particulis conclusa, cuius ope semet ipsam quaelibet arte ac consilio fingere, in easque formas, quibus apta est natura & idonea, vertere potest, etiamsi, quid faciat, ipsamet ignoret, nec, quid velit facere, secum constituat. (2) *Quidquid aut sit aut fiat*, idem inquit CICERO, *naturalibus fieri aut factum esse docet ponderibus & motibus.*

Probatur amplius, Stratonem fuisse Atheum, sed non eius generis, cuius Democritum, quoniam omni materiae naturam quamdam effectricem, verum sensu & ratione destitutam, inesse iudicavit.

§. VI.

His addendum est, STRATONEM, licet vitalem quamdam vim per omnem pertingere materiam docuerit, negasse tamen, communem quamdam esse vitam, sive sentiendi et ratiocinandi, sive omnino fingendi & gignendi facultate praeditam, quae toti leges ferat materiae, atque corporeum hocce universum una moderetur. Id (1) PLVTARCHVS partim diserte testatur, partim obscurius indicat. En ipsa eius verba: Τὸν κόσμον

Strato rerum omnium origines non repetebat a fortuna & casu, quemadmodum Democritus, nec tamen genetricem quamdam naturam toti universo

(2) *Nec audiendus*) CICERO *de natura Deor.* *Lib. I. C. XIII. p.* 2902.

(1) *Strato Lampsacenus*) CICERO *Quaestion. academic. Lib. IV. Cap. XXXVIII. p.* 2318. *T. VIII. Opp.*

(2) *Quidquid aut sit*) CICERO, ubi supra

(1) *Plutarchus*) *Libro adversus Colotem.* *p.* 1115. *T. II. Opp.* Verba sic a me Latine versa sunt, quemadmodum CVDWORTHVS ea vertit debe-

fitati praesidere putabat. verum omnia esse nata censebat ex temperatione quadam casus & virtutis effectricis: ex quo denuo intelligitur, hominem in illis numerari debere Atheis, qui vitam materiae tribuunt.

κόσμον αὐτὸν ἐ ζῶον εἶναί φησι, τὸ δὲ κατὰ φύσιν ἕπεσθαι τῶ κατὰ τύχην· ἀρχὴν γὰρ ἐνδιδόναι τὸ αὐτόματον, εἶτα ἕτω περαίνεσθαι τῶν φυσικῶν παθῶν ἕκαςον. *Strato putat, mundum non esse animal* (seu Deum,) *verum id, quod in qualibet re naturale est, sequi fortuitum aliquid antecedens; casum quidem motum incipere, naturam vero deinceps reliqua peragere.* Horum ego verborum plenam sententiam hanc esse suspicor: STRATONEM quidem, quod ante eum DEMOCRITVS ausus erat, rerum omnium exordia & origines in fortuitó atomorum concursu non quaesivisse, materiae potius certam quamdam vim & vitalem perceptionem, cuius ea gubernetur arbitrio, adscripsisse: at eumdem communem quamdam vitam, vel genitricem vel animalem, quae toti naturae imperet & dominetur, ferre noluisse, sed singulis tantummodo materiae particulis vitas dedisse singulas, a quibus regantur. Ex quo quidem apparet, multum loci ab eo casui & fortunae relictum esse, casumque, a fictrici quadam natura certa ratione temperatum, rerum omnium caussam ex eius esse sententia: verbo, (2) *Hylozoitarum* ex ordine fuisse homi-

debere censuit, & res ipsa postulare videtur. Alii vero aliter, ut quisque affectus est erga STRATONEM animo, hunc locum censet reddendum esse. LESCALOPIERIVS *Comm. ad libros Ciceronis de Nat. Deor. p.* 58. ita eum Latine expressit: *Denique mundum ipsum animal esse negat Strato, vultque, naturam sequi temerarios fortunae impetus: initium enim rebus dare spontaneam quamdam naturae vim, & sic deinceps ab eadem natura physicis motibus imponi finem.* Hanc versionem probat PETR. BAYLIVS *Dictionaire T. III. voce Spinosa Not. A. p.* 2631. & vener. BVDDEVS *Diss. de Spinozismo ante Spinozam §. VI.* in *Analect. Histor. philos. p.* 318. BAYLIVM tamen id offendit, quod in ea STRATO docuisse perhibetur, *naturam sequi temerarios fortunae impetus.* Id putat a reliqua eius doctrina adhorrere: ceterum enim si qua fides sit testimoniis, eum nihil fortunae & casui, sed omnia necessitati tribuisse, nec cum Epicuraeis, apud quos casus uoice regnaverit, commune aliquid habuisse. Et fateor ego, LESCALOPIERIVM melius fuisse facturum, si vocem τύχη simpliciter reddidisset *fortunam*, neque *temerarios fortunae impetus* in PLVTARCHI verba introduxisset. Quod vero BAYLIVS arbitratur, STRATONEM ideo, quod omnia necessitate quadam fieri crediderit, nihil loci fortuito potuisse casui dare, id vero nullum esse, mox, nisi fallor, apparebit. XYLANDER PLVTARCHI verba prorsus obscure convertit: *Negat, mundum esse animal, & naturalia comitari fortunae casu, initium motus naturae praebente, itaque hos porro absolvi.* Ex qua versione qui sensum expresserit, nae is plura videat, quam reliqui homines, oportet. Vir doctissimus SCHLOSSERVS *Diss. de Stratone Lampsaceno §. XXIV. p.* 24. aliam suppeditat versionem: *Tandem mundum ipsum non esse animal, dicit, naturalia vero sequi fortuita. Initium enim indere automaton seu spontaneam quamdam naturae vim, tum vero ita continuare affectiones rerum naturalium singulas.* Quomodocumque vertatur locus, omnis tamen ab eo non depelletur obscuritas: quae quidem ex eo nascitur in primis, quod vim & notionem vocum, φύσις, τύχη, αὐτόματον, PLVTARCHVS haud declaraverit. Ego quidem, quaecumque certa sunt & perspicua, seiungenda hic esse indico ab illis, quae ambiguitatis aliquid habent. Itaque (I) evidens est, STRATONEM negasse, mundum esse animal, aut per universam rerum naturam communem quamdam vitam esse fusam. (II) Censuisse, ad rerum generationem & ortum res binas esse necessarias, φύσιν & τύχην, *fortunam & naturam.* Ita PLATO *Lib. X. de legibus p.* 665. 666. & alias, Atheos aetatis suae φύσιν & τύχην semper coniunxisse in explicandis naturae rerum rationibus, tradit: ne quid nunc de aliis dicam veterum testimoniis. (III) Τύχην seu fortunam ciere insitam materiae gignendi vim. At (IV) hanc ipsam vim postea perficere sua virtute omnia, &, ut CICERO ait, *ponderibus & motibus* tantum, quantum natura potest, efficere. Si, quid φύσις, quid τύχη STRATONI fuisset, PLVTARCHVS addidisset, magna liberasset nos molestia. Interim, si haec quatuor accurate consideremus, hanc inde nasci sententiam, constabit, quae reliquis veterum de STRATONE dictis consentanea est: Falluntur, qui censent, animam quamdam, vim aut rationem in tota rerum natura latere, quae omnes eius motus gubernet ac moderetur; cuncta potius, quae fiunt, lege quadam naturae fiunt & generantur. Quaelibet scilicet materiae pars insitam habet quamdam vim certos producendi effectus: haec vero vis quiescit, dum alia quaedam caussa exterior eam veluti excitet atque cieat. Quodsi itaque fortuito res quaedam accedat, quae quidem apta sit & idonea latentem illam vim efficientem commovendi, tum ea, quod potest, perficit, & nulla ope aliena exsequitur, quae natura ipsa valet exsequi. Vides, ut arbitror, perspicue, quid STRATO senserit: vides, quid τύχη, quid φύσις sit: haec vis illa est efficiendi & gignendi, quam materia abditam in se habet & reconditam: illa vero externus est casus, cuius auxilium veluti requiritur, ut ista vis cieatur: vides denique, τύχην optime cum φύσει in STRATONIS disciplina coniungi, nec, quod BAYLIVS iudicavit, haec duo inter se pugnare. Ipsa illa τύχη STRATONIS necessitatis erat filia. Stolidus enim fuisset, si sine ulla caussa rem quamdam ad motus naturales excitandos accessisse, docuisset. Conferri velim ea, quae *ad §. VIII.* ex CICERONE attulimus, hanc STRATONIS sententiam declarantia. Haec doctrinae STRATONIS declaratio quam cognata sit illi, quam hic CVDWORTHVS dedit, viros eruditos existimare volo.

(2) *Hylozoitarum ex ordine fuisse)* Ita plerisque omnibus viris doctissimis persuasum est, BAYLIO, BVDDEO, LESCALOPIERIO, LEIBNITIO, CLERICO, THOMASIO, quos SCHLOSSERVS *loc. laud.* & vir longe doctissimus, IAC. FRID. REIMMANNVS, in *Historia Atheismi Sect. II. Cap. XXVII. §. III. p.* 186. nominatunt, non ultimo STRATONEM inter eos numero esse, qui Deo & religioni bellum indixerunt. Is ipse vero celeberrimus REIMMANNVS *l. c. §. IV. p.* 188. obscuriora & pauciora esse, quae de STRATONE servata sunt, veterum dicta iudicavit, quam ut ex illis, quid STRATO docuerit, constitui queat. Itaque assensionem sustinuit. Longius progressus est, cuius iam aliquoties mentionem feci, erudi-

hominem. (3) Ergo bina impietatis habemus genera, quae magnopere disiuncta sunt inter se. Alterum fortuito materiae motu, nullo duce vel moderatore adiuncto, cuncta esse concreta opinatur, naturamque viventem & omnia dirigentem penitus repudiat. Alterum, casum & fortunam vitae, in ipsa latenti materia, nescio qua lege, adiunctam, res omnes effecisse, affirmat, nec tamen per totam naturam unam quamdam vim vitalem esse fusam concedit, sed cuilibet materiae particulae propriam & peculiarem vitam attribuit. Illa impietas *Democritica* vel *corpuscularis*, ut ita loquar, haec *Stratonica* vel *Hylozoitica* apte satis, ut opinor, vocabitur.

§. VII.

Hic vero HIPPOCRATIS recordor, viri longe celeberrimi, qui diu ante STRATONEM fuit; quem, vereor, ne fortassis in illius impietatis, qua STRATO laboravit, suspicionem adducant aliqui. Certe sunt apud eum nonnulla, quibus simile quid affirmare

Celeberrimus Hippocrates neque ex Hylozoitarum ordine,

eruditissimus SCHLOSSERVS, neque pro STRATONE verba facere veritus est. Locum PLVTARCHI putat §. *XXXII. p.* 30. quoniam magna laboret caligine, nihil certi nos docere. CICERONIS autem dicta & SENECAE arbitratur ita commode intelligi posse, ut STRATO putetur non prorsus Deum a mundi creatione arcuisse, sed hoc tantum indicare voluisse, non ab ipso Deo repetendas esse statim omnes rerum, quae naturae accidunt, rationes, verum physico *caussas secundas* haud esse negligendas, aut, ut vir doctus loquitur, Deum non *in totum*, sed *in tantum ab orbis creatione excludendum esse*. Affert alia quoque ad locorum istorum vim diminuendam, quae ut describam, quum coniecturae tantum sint, haud duco esse necessarium. Ego vero, tametsi eos de genere humano praeclare mereri statuam, qui inustam viris innocentibus impietatis maculam eluere tentant, nec ingeniosum STRATONI patronum invideam, si lis tamen ex veterum dictis aestimanda sit, quemadmodum purgari STRATO queat, me plane nescire fateor. Quod ad locum attinet PLVTARCHI, credo, eius tenebras magnam partem a me dissipatas esse, satisque perspicuum ex iis, quae dixi, esse puto, nullas Deo partes in condenda natura STRATONEM reliquisse. Reliqua vero CICERONIS & SENECAE dicta suspicionibus quidem argutis illustrati, at nulla interpretatione ita leniri & mitigari posse, censeo, ut pius & religiosus fuisse STRATO videatur. Confirmat, quae CICERO & SENECA perhibent, LACTANTIVS *Libro de ira Dei Cap. X. p.* 918. ubi: *Naturam*, inquit, *ait Straton habere in se vim gignendi & minuendi : sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram ; ut intelligamus, omnia quasi sua sponte esse generata, nullo artifice, nec auctore.* Idem postea repetit, & simul refellit LACTANTIVS *l. c. p.* 926. Qui se *negat opera Deorum uti ad mundum fabricandum*, qui *Deum sine mente* fingit, qui *omnem divinam vim in natura sitam* putat, qui *naturam sensu & figura carentem, nullo artifice, nec auctore*, comparasse, quae videmus, omnia iudicat, is qualem Deum colere possit, equidem nulla cogitatione consequor. Iam si quis quaerat ex me, an, quae CVDWORTHVS STRATONI tribuit, omnia eum docuisse putem: an hominem censuisse credam, in singulis materiae particulis totam & integram latere vitam: an praecepisse eum ducam, scite quamlibet materiae portionem, quibusnam rebus apta sit & idonea; nihil me habere his de rebus, quod liqueat, respondebo. Consectaria haec sunt, quae vir eximius ex illis elicit, quae de STRATONIS philosophia scripta reliquere veteres. Multa vero sunt, quae obsistunt, quo minus omnia liceat alicui tribuere, quae ex eius fluere scitis videntur. Constat, si qua fides adiungi debet veterum auctoritatibus, STRATONEM vim gignendi in materia putasse reconditam esse, quae externae cuiusdam caussae indigeat, ut excitetur. Quemadmodum vero hanc sententiam ad omnia, quae fiunt, accommodaverit, & exposuerit, id, si libri eius superessent, non ignoraremus. His amissis, praestat, ut opinor, ignorantiam fateri, quam incertis suspicionibus indulgere; praesertim, quum non una ratione hanc opinionem explicari posse, satis videant, qui sapiunt. Nec tamen, quae doctissimus SCHLOSSERVS monuit *l. c. §. XXXI. p.* 29. 30. ut CVDWORTHVM refellat, multum habere firmitatis arbitror. Ideo enim existimat STRATONEM non potuisse cuilibet materiae parti vitam suam tribuere, quod a DEMOCRITO, teste CICERONE, dissenserit, nec cum hoc naturam in minuta corpuscula seu atomos diviserit. Facile ego largior, risisse STRATONEM atomos DEMOCRITI, asperas & laeves, hamatas & uncinatas, quoniam CICERO eius rei auctor est. Verum hoc qui facit, isne statim negare putandus est, materiam in particulas distribui posse & debere? Non arbitror. Quotquot sunt naturae scrutatores, non possunt, quin materiam partiantur ingenio, & in minuta corpuscula distribuant: nec tamen omnes EPICVRI & DEMOCRITI probant atomos. Scilicet STRATO inficiabatur, ex corpusculis, omni qualitate destitutis, & temere inter se coeuntibus, fieri potuisse, quae videmus, omnia. Id vero non impediebat, quo minus in harum atomorum locum sufficeret corpuscula, qualitatibus aut vita sensuque praedita. Quis ANAXAGORAM ignorat, qui atomos sprevit, & rerum tamen naturam in corpuscula, quae *similaria* vocant, divisit? Quid? quod doctissimus BAELIVS ostendere conatus est, tolerabiliores fore atomorum tutores, si cuilibet atomo vitam & sensum tribuerent. *Dictionaire T. II. v. Leucippe Not.* 2. *p.* 1701. Nec desunt viri docti, quibus tamen haud assentior, qui omnes DEMOCRITI atomos animatas fuisse suspicantur. Haec quod latius disputavi, non feci propterea, ut aliorum convellerem sententias, sed ut, quantam cautionem adhibere deceat in veterum philosophorum sententiis investigandis, exemplo docerem.

(3) *Ergo bina impietatis*) Ita iam LACTANTIVS eos distribuit, qui a gubernatione & creatione mundi Deum removent. *Qui nolunt*, inquit, *divina providentia factum esse mundum, aut principiis inter se temere coëuntibus dicunt esse concretum, aut repente natura exstitisse. De ira Dei Cap. X. p.* 918. Vtrumque genus deinceps insectatur & refellit.

neque ex Democriticorum familia fuit Atheus, sed Deum credidit esse corporeum, ut Heraclitus fecit.

mare videtur. (t) Ἀπαίδευτος ἡ Φύσις ἐκ τῦ σὰν μαθῦσα τὰ δέοντα ποιεῖν. *A nullo quidem edocta natura, citraque institutionem ea, quae conveniunt, efficit.* Et alio loco: Ἀνευρίσκει, inquit, ἡ Φύσις αὐτὴ ἑαυτῇ τὰς ἐφόδυς, ὐκ ἐκ διανοίας. *Natura ipsa sibi per se, non ex consilio vias invenit.* Verum nihil hic de natura praecipit HIPPOCRATES, quod non aeque commode de PLATONIS & ARISTOTELIS natura pronuntiari queat, quam philosophi hi ad certos ferri fines praedicant, tametsi nec ratiocinetur, nec deliberet secum. Atque ut, quod sentio, libere expromam, non mihi videtur id ab homine religioso alienum esse, si talem esse statuat in hac universitate vim & naturam, quae via atque ratione ad certum finem tendat, idque semper spectet, quod optimum est, licet ipsamet rationem, quare sic agat, nec alia ratione, haud intelligat. Nisi enim, quibus hoc placet, penitus desipere velint, fatendum ipsis est, esse excellentiorem quamdam & sapientissimam naturam, a qua haec inferior natura omnem vim suam primum acceperit, & ad cuius nutum & arbitrium semper sese totam fingat & accommodet. Qui vero creantem & fingentem eiusmodi naturam esse putant, quae nulli alii multo superiori & praestantiori subiecta sit, ipsaque omnium, quae fiunt, principium & caussa haberi debeat, illi quin in classe reponantur eorum, qui STRATONIS vestigiis Deum oppugnant, aut ad aliam impiae cohortis familiam, de qua deinceps disseram, referantur, haud equidem repugnaverim. Ad HIPPOCRATEM ceterum quod attinet, quamvis corporibus totam rerum naturam descripserit, attamen non sine iniuria istis eum generibus impiorum aggregari posse putem. Diserte enim, esse quoddam in orbe principium, genitrice illa natura superius & maius, quod sapiat & intelligat, profitetur, atque talem sibi Deum fingit corporeum, qualem credidit HERACLITVS, id est, ignem quemdam intelligentem & immortalem, qui totam rerum universitatem per-

(t) Ἀπαίδευτος) Vterque locus hic exstat in HIPPOCRATIS *Lib. VI.* ἐπιδημιῶν *Sect. V. T. II. Opp. p.* 1184. Verum nulli alii nisi essent apud HIPPOCRATEM loci, e quibus summae erga Deum impietatis argui posset, non esset certe, cur pietatem eius multis verbis demonstrarent medicorum filii. Etenim his dictis hoc tantum declarat, quod omnes quotidie inculcant medici, praecipuam esse naturae vim in morbis propulsandis & curandis, aut quod CICERO *Tusculan. Quaest. Lib. III. Cap. III. p.* 2696. *T. VIII. Opp.* scriptum reliquit: *Ad corporum sanationem multum ipsa corpora &* NATVRA *valent.* Quod quidem si impium est, nil caussae video, cur non aeque impium & in Deum iniuriosum putetur, quod idem HIPPOCRATES ἐν νόμῳ *T. I. Opp. p.* 2. pronuntiavit: Πρῶτον ὦν μὲν πάντων δεῖ φύσιος· φύσιος γὰρ ἀντιπραττούσης, κενὰ πάντα. *Natura illi opus est in primis, qui facultatem artis salutaris sibi vult comparare: qua quidem repugnante, irrita sunt omnia.* Verum alia leguntur apud HIPPOCRATEM, quibus viri docti sese adduci passi sunt, ut inter atheos referrent medicorum principem: atque ipse locus, quo CVDVVORTHVS eum ab hac labe purgari censet, ex *Libro de carnibus* ab illis in sententiam hanc pertractus est. Inprimis vir illustris NIC. HIERON. GVNDLINGIVS, non ita pridem omnem in hoc ingenii vim effudit, ut Deum sustulisse doceret HIPPOCRATEM, in *Otiis T. II. Cap. III.* & in *Gundlingianis Part. XXIII. & XXIV.* His oppositi alii, acriter pro eius religione pugnarunt, olim IO. STEPHANVS, Venetus medicus, in *Hippocratis Coi Theologia, Venetiis* 1638. 4. quam IO. ALB. FABRICIVS formis describi denuo curavit, eruditissimis animadversionibus auctam, quibus STEPHANI roboratur sententia, *Biblioth. Graecae Volum. XIII. p.* 192. *f.* nuper ANDR. OTTOM. GOELICKE *Oratione Duisburgi 1713. edita*, & qui prae ceteris diligentissime in hoc negotio versatus est, vir longe doctissimus, DAN. VVILH. TRILLERVS, in *Hippocrate falso Atheismi accusato, Rudolstadii* 1719. *in* 8. Conferri quoque meretur de hoc argumento IO. CLERICVS *Bibl. anc. & moderne T. XV. p.* 428. *f.* cui CVDVVORTHI placere videtur sententia. Vid. *p.* 436. TRILLERI opinionem amplexus est IO. ALB. FABRICIVS *Bibl. Graec. Vol XIII. p.* 191. a qua nec sese alienum ostendit IO. FRANC. BVDDEVS *Thesibus de Atheismo & superstitione Cap. I. p.* 83. 84. Mitto alios. Tantis viris certantibus, vix ego meum, quod exiguum esse scio, iudicium interponere ausim: at dicam tamen breviter, quae circumspicienti omnia & HIPPOCRATEM ipsum legenti in mentem venerunt. Quum nusquam vocabuli φύσεως & reliquorum, quibus utitur, de rebus sublimioribus scribens, HIPPOCRATES, definitiones tradiderit, in utramque partem de eius pietate & religione disputari potest. Consequutionis lege si quis agere velit cum sene Coo, vereor, ne caussa cadat, eo quod passim apud eum occurrant, e quibus deterrima quaevis possunt erui. Ita vero mihi dudum persuasum est, nullum veterum sapientiae antistitum, ne quid de recentioribus dicam, innocentem & pium fore, si illa omnia sensisse eos, pronuntiare liceret, ad quae nos praecepta eorum videmus ducere. Quare haec via non placet. Dictorum autem eius, quae de natura rerum & eius originibus reliquit, ita sese habent nonnulla, ut in eam facile aliquis sententiam induci queat, nil, praeter θερμὸν quoddam seu *calidum*, aut insitam quamdam materiae gignendi vim generationi rerum ab eo praepositam esse. Atque fateor ego, libro *de carnibus* lecto, hoc mihi primo visum esse verisimillimum. Nam, qui hic affertur a CVDVVORTHO, locus longioris de natura huius calidi orationis tantum est initium, quod alia consequuntur, quae hunc ignem, quem HIPPOCRATES immortalem & sapientem esse pronuntiat, naturam esse docent cum materia necessario coniunctam. Vicissim aliqui eius exstant loci, quibus τῆς θείης ἀνάγκης & τῦ θεῦ meminit. *Lib. I. de diaeta T. I. p.* 182. *de muliebri natura T. II. p.* 358. *ed. Lindenii.* Est etiam, ubi Deos omnia sapienter & bene constituisse memorat. *Lib. I. de diaeta T. I. p.* 190. *ed. Lindenii.* Quibus quidem ex dictis videtur confici, praestantiorem & ex-

permeet. (2) Adscribam ipsa verba eius: Δοκέει δέ μοι, ὃ καλέομεν θερμὸν, ἀθάνατόν τε εἶναι, καὶ νοεῖν πάντα, καὶ ὁρῆν, καὶ ἀκούειν, καὶ εἰδέναι πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι. *Quod calidum vocamus, id mihi immortale esse videtur, cunctaque intelligere, videre & audire, sentireque omnia tum praesentia, tum futura.* Quid ergo clarius, quam HIPPOCRATEM nec Democriticae nec Stratonicae impietati fuisse deditum, sed corporeum, (3) quemadmodum HERACLITVS, Deum credidisse?

De carnibus Sect. I. (p. 248. T. I. Opp.)

§. VIII.

In PLATONIS etiam dialogo, quem *Sophista* inscripsit, verba quaedam exstant, quibus *Hylozoitarum*, quos vocavimus, perstringere videtur flagitia. Quosdam enim (1) ait existimare, τὴν Φύσιν πάντα γεννᾷν ἀπό τινος αἰτίας αὐτομάτης, καὶ ἄνευ διανοίας φυούσης, *Ipsam naturam gignere omnia ex caussa quadam spontanea, sine ulla ratione & intelligentia.* At vox αὐτομάτης, cui haec suspicio innititur, aeque apte *fortuitus*, atque *voluntarius*, reddi potest; quamquam nihil est, quod cogat nos, ut hunc locum de natura quadam, artificiose quidem & via agente, verumtamen intelligentia carente, interpretemur. Alioquin certum est, PLATONEM ipsum naturam quamdam, ordine & consilio fingentem omnia, huic universitati praeposuisse, quae Dei tamen revereatur voluntatem, cuius quippe ex arbitrio gerantur omnia; quod quidem (2) haec eius verba videntur significare: Τὴν Φύσιν μετὰ λόγου καὶ σὺν λόγῳ καὶ νῷ τὰ πάντα διακοσμεῖν. *Naturam una cum ratione & mente ad normam rationis res omnes adornare & gubernare.* Evidens est, hic ab eo naturam quamdam induci, certis regulis alligatam, quae res omnes quidem faciat, at ipsa tamen supremae caussae divinaeque intelligentiae subiecta sit. Quamobrem nil fere dubito, quin ARISTOTELES omnia, quae de natura praecipit, quam via & ordine agere, & ad certam omnia metam dirigere, putat, ex PLATONIS ore ac praeceptis hauserit. At illius impietatis, cuius hic res agitur, quae naturam, ad certum exemplum & normam omnia comparantem, & vel in universa materia, vel in singulis eius particulis residentem, primum & supremum esse rerum principium dictitat, nusquam ego mentionem a PLATONE factam esse crediderim. In *Libro* enim *de legibus*, ubi data opera in eos, qui Deum esse negant, invehitur, sic perditi huius generis sententiam exponit: τὰ μὲν μέγιστα καὶ κάλλιστα ἀπεργάζεσθαι Φύσιν καὶ τύχην, τὰ δὲ σμικρότερα τέχνην. *Maxima dicunt atque pulcherrima natura fortunaque fieri, arte vero & consilio minora.* Quae quidem hoc sibi aperte volunt verba, *fortuitam* quamdam *naturam* sive commotionem materiae, nullo ingenio vel mente gubernatam, effecisse unice, ut haec universitas resque omnes, quibus illa continetur, exsisterent. Atque id ipsum uberius postea his verbis explanat: Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα Φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί· τέχνῃ δὲ οὐδὲν τούτων. *Ignem, aquam, terram, aërem, omnia haec affirmant non arte aut consilio, sed natura & fortuna esse constituta.* Ad extremum totam mundi

Plato neque impietatis huius hylozoiticae meminit, neque aliud commemorat Atheorum genus, quam eos, qui rerum omnium origines a fortuita quadam natura repetunt. Quare aut Democriti socios ab eo reprehendi certum est, aut Anaximandri, de cuius impietate paullo post agetur.

In Sophista.

Lib. X. (p. 885. 886.)

& excellentiorem naturam HIPPOCRATEM coluisse, quae motus τοῦ θερμοῦ seu eius, quod calidum vocat, moderetur, & moderata sit olim, quum mundus nasceretur. Sed quid θεῖα ἀνάγκη & θεῖον ipsi sit, nusquam ab eo proditum reperio: Deus vero quando introducit, tum populariter eum loquutum esse ex more sapientum, nonnulli suspicabuntur. Quae quum ita sint, nescio, an fortassis consultissimum sit, fateri, vix hodie intelligi posse, quidnam de Deo senserit HIPPOCRATES, nec liquere omnino, piusne fuerit, an a Deo aversus. Interim hoc si quis iudicium spreverit, equidem meliora docenti libenter obtemperabo.

(2) *Adscribam ipsa verba)* Sed exordium tantum orationis describit. Si, quae consequuntur, adiunxisset, patuisset, ut arbitror, ea huic igni sive calido ab HIPPOCRATE tribui, ut, si hoc praestantiorem & excellentiorem non credidisset esse naturam, non immerito inter eos, qui Deum negant, referretur. Atque id in controversiam inprimis vocatur inter eos, qui de HIPPOCRATIS religione dimicant, utrum is, praeter hocce θερμὸν aliam esse naturam divinam censuerit, necne.

(3) *Quemadmodum Heraclitus)* HERACLITI scita probasse HIPPOCRATEM, DANIEL etiam CLERICVS *Histoire de la Medicine p. 109. ed. prior.* GVNDLINGIVS *locis indicatis* & alii censent. Sed TRILLERVS in *Hippocrate Atheismi falso accusato* nulli parcit operae, ut, hoc temere affirmari, ostendat: qua in re non dissentientem habet IO. CLERICVM *Bibl. ancienne & mod. Tom. XV. p. 438.* Difficile dictu est, utri rectius sentiant: neque huius loci angustiae permittunt, ut ad hanc disputationem aggrediar.

(1) *Ait existimare)* In *Sophista p. 168. Opp.* Versio mea est. FICINVS, ut saepe, ita hic PLATONIS mentem non assequitur.

(2) *Haec eius verba)* Haec vero ubi exstent verba, tametsi PLATONEM haud segniter evolverim, nescire me profiteor. Legi & relegi *Sophistam* PLATONIS, quem in ora laudat CVDWORTHVS: at hic certe libellus nihil habet eiusmodi. Igitur suspicor, nusquam a PLATONE hanc sententiam ita esse prolatam, ut hic recitatur, sed CVDWORTHVM ex dispersis aliquot philosophi locis eam composuisse. Id ut facilius credam, binis inducor inprimis rationibus. Primum infra, ubi *de genitrice natura* disserit, §. *VI.* hunc ipsum affert locum, sed aliter, atque hic. Deinde in PLATONIS dictis producendis virum doctum minus esse fidelem interdum, video: neque omnia, quae PLATONI ab eo tribuuntur, a philosopho hoc probata sunt. Cuius quidem rei exemplum insigne praebent, quae *ad §. VI. Diss. de natura genitrice* observavimus. Ita nimirum virum egregium PLATONIS ceperat studium, ut numquam fere ab eius sententiis videri vellet recedere, tametsi reapse ab illis recederet. Quapropter saepenumero dicta eius longe alio sensu, atque scripta sunt ab auctore, laudat. Adde his, passim apud PLATONEM legi non dissimilia sententiae huius. Ita in *Philebo p. 79.* νοῦν ait πάντα διακοσμεῖν, *mentem omnia exornare*: ut alia taceam.

mundi molem hanc, ftatas & aequabiliter diftributas temporum converfiones, plantas, animalia, ipfos denique homines eodem modo, nimirum ex bruta fenfusque indigente materia, eademque temere ac fortuito mota, ortos & prognatos effe. Neque alia ratione PLATO controverfiam, quae Dei profefforibus cum impia turba tum temporis erat, in *Philebo* conftituit: Πότερον, ὦ πρώταρχε, τὰ ξύμπαντα καὶ τόδε τὸ καλούμενον ὅλον ἐπιτροπεύειν φῶμεν τὴν τοῦ ἀλόγου καὶ εἰκῇ δύναμιν καὶ τὸ ὅπῃ ἔτυχεν; ἢ τἀναντία, καθάπερ οἱ πρόσθεν ἡμῶν ἔλεγον, νοῦν καὶ φρόνησίν τινα θαυμαστὴν συντάττουσαν διακυβερνᾶν; *Vtrum, o Protarche, dicendum eft, univerfum hoc agi ab irrationali quadam temerariaque & fortuita poteftate? an contra, quemadmodum maiores noftri fenferunt, ordine quodam mentis & fapientiae admirabilis gubernari?* (3) Quamobrem nefciviffe PLATONEM pro certo ducimus, aliud aetate fua impietatis genus inter homines verfari, praeter id, quod rerum origines a fortuna, cafu & fortuita materiae commotione arceffit, negatque, in toto univerfo vel fingulis eius partibus facultatem quamdam, res apte fingentem & ordinantem, latere. Sed quoniam, quibus haec placuit in Deum difputandi ratio, in duas rurfus fciffi funt familias, quarum una ad atomos confugit, quod DEMOCRITVS fecit, altera in formis & qualitatibus praefidium fibi conftituit, exemplo ANAXIMANDRI, de quo paullo poft; ideo, quos PLATO redarguit, Athei aut DEMOCRITI certe fuerunt difcipuli, aut ANAXIMANDRI: nifi forte, quod verifimilius putem, cum utrisque certaffe philofophum, affirmare velimus.

§. IX.

Incredibile eft, ante Democritum & Leucippum nullos fuiffe, qui contra Deum difputarent, philofophos.

p. 888. ed. Serrani.

Plato omni aetate obfervat aliquos, hoc morbo contaminatos.

Vix credibile eft, antequam DEMOCRITVS & LEVCIPPVS prodirent, neminem mortalium contra Deum philofophatum effe. Dudum eft, quod (1) PLATO omni aevo plures vel pauciores huius generis exftitiffe affeveravit. Namque fic adolefcentem ifta labe infectum compellat: Οὐ σὺ μόνος οὐδὲ σοὶ φίλοι πρῶτοι καὶ πρῶτον ταύτην δόξαν περὶ θεῶν ἔσχετε· γίγνονται δὲ ἀεὶ πλείους ἢ ἐλάττους ταύτην τὴν νόσον ἔχοντες. Quorum ego verborum hanc effe plenam arbitror fententiam: *Neque tu*, (mi fili) *neque amici tui* (Democritus, Leucippus & Protagoras) *hanc de Diis opinionem principes fovistis, verum omni aetate plures paucioresve hoc capitali morbo infecti fuere.* Igitur non dubito, quin operae facturus fim pretium, fi nunc, quam fieri poteft acriter, explorem, num ante LEVCIPPVM & DEMOCRITVM alii etiam philofophi in divina natura tollenda elaboraverint; ac, fi fuiffe certum fit, qui hoc moliti fint, quanam ratione nefariae opinioni vires & robur colligere ftatuerint.

Ariftoteles veterum philofophorum aliquos affirmat cauffam tantum materialem.

ARISTOTELES, quando *libris Metaphyficorum* de quatuor commentatur cauffis, ex antiquioribus philofophis aliquos affirmat *materialem* tantummodo cauffam affignaffe huic univerfo, repudiata efficienti & intelligenti cauffa. Cauffam, quare fenferint fic, hanc

(3) *Quamobrem nefciviffe*) Quaenam CVDWORTHO cauffa fuerit, ut negaret, PLATONI notum fuiffe illud impietatis genus, quod vitae quoddam genus in ipfa putat materia latere, equidem ignoro. Quae vero affert, ut id probet, illis fcio non ita effe comparatum, ut labefactari nequeant. (I) Locum PLATONIS ex *Sophifta* putat intelligi poffe de *natura* tali *genitrice*, qualem ipfe fibi vir doctus animo effinxerat. Hoc vero haud facile perfuadebit illis, qui PLATONEM ipfum infpexerunt. Illi enim, quos PLATO narrat praecipere, *omnia natura ipfa gigni a cauffa quadam fpontanea*, opponuntur ab eo illis, qui *cum ratione & fcientia divina* haec omnia, quae videmus, comparata effe, feu a Deo effe profecta, opinantur. Ex quo intelligi debet, homines prorfus fuiffe impios & Dei contemtores, qui fuperiorem illam fententiam foverint, nec propterea de effectrice quadam natura, omnia ad Dei nutum fingente, cogitare potuiffe. PLATO ceterum num eiusmodi naturam effe crediderit, id infra difputabitur. Vox αὐτομάτως fi vel maxime, quod CVDWORTHVS vult, reddatur *fpontaneus*, inde tamen, quod mox apparebit, non fequitur, noluiffe PLATONEM hoc eos in loco defignare, qui materiam virtute quadam gignendi praeditam effe iudicabant. (II) PLATONEM ait illis locis, quibus Atheos aetatis fuae vituperat, in *Libro de legibus* & in *Philebo*, ita huius generis doctrinam exponere, ut appareat, illud a fortuna, a temeritate & cafu rerum origines repetiiffe. Hinc autem perfpicuum effe putat, eos materiae virtutem efficiendi & generandi haud attribuiffe. Ego vero, cur non idem, qui in ipfa materia vim gignendi putat effe reconditam, cafui, fortunae ac temeritati adfcribere multa queat, haud intelligo. Vidimus paullo ante, STRATONEM & cafum & vitam materiae fimul amplexum effe. Hic verba CICERONIS adfcribam, aptiffima ad hanc rem declarandam, ex *Lib. II. de natura Deor. Cap. XXXII. p.* 3001. *Seminis* (aiunt) *vim effe tantam, ut id, quamquam fit perexiguum, tamen, fi inciderit* (vide hic quaefo cafum & fortunam cum vita feminis aut materiae coniunctam) *in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque fit* (cafu) *materiam, qua ali augerique poffit, ita fingat & efficiat in fuo quidque genere.* Conf. quae fupra diximus *ad* §. *V.* Accedit, quod PLATO homines iftos ad φύσιν & τύχην rerum initia retuliffe, libro *de legibus* illis, quos vir doctus attulit, locis fignificat. Igitur non ad folam τύχην feu fortunam referebant omnia, fed ad φύσιν quoque confugiebant: quod argumento videtur effe, eos a STRATONIS fententia non multum fuiffe alienos. Vt verum fatear, quae cum his, tum aliis in locis de religionum aetatis fuae irriforibus PLATO perhibet, ea & breviora funt & obfcuriora, quam ut inde nobis omnia liceat intelligere, quae de rerum natura ifti homines praeceperunt.

(1) *Plato*) *Lib. X. de legibus p.* 665.

hanc affert, quod materiam unicam esse opinati sint rem, quae vere subsistat, cetera vero, quae, praeter materiam, in hoc mundo fiunt, nihil esse, quam πάθη, affectiones, qualitates & temperationes varias unius materiae: ex materia, quae fiunt, gigni omnia, in eamque dissipata & dissoluta reverti, ipsa interea materia nullam mutationem subeunte: nec enim eam generatam esse, nec corrumpi posse, sed ex omni aeternitate per se necessario exstitisse. Iuvabit (2) ipsa philosophi verba legere: Τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλεῖστοι τὰς ἐν ὕλης εἴδει μόνον ᾠήθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων· ἐξ οὗ γάρ ἐστιν ἅπαντα τὰ ὄντα, καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρώτου, καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης, τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχεῖον, καὶ ταύτην τῶν ὄντων τὴν ἀρχήν φασιν εἶναι. *Plurimi eorum, qui primo philosophati sunt, ea tantum rerum omnium principia putarunt esse, quae ad materiam pertinent. Illud enim, ex quo exstiterunt omnia, & ex quo primum fiunt, & in quod postremo corrumpuntur, ut substantia quidem ipsa maneat eadem, at qualitates mutentur, id rerum omnium elementum & principium esse dixerunt.*

non autem efficientem & intelligentem naturae rerum assignasse. Materiam omnium unam esse putabant rem illam, quae subsistat, reliqua vero omnia qualitates tantum materiae, quae gignantur, & vicissim corrumpantur.

Lib. I. C. III. (T. IV. Opp. p. 264.)

§. X.

Quidnam vere prisci hi philosophi, qui ad materiam omnia retulerunt, docuerint, id multo fiet apertius, si, quemadmodum adversus eos disputet ARISTOTELES, audiamus. Is autem duplex in eos argumentum immittit. (1) Primo fieri non posse monet, ut illi, qui negent, esse ullam in hac universitate naturam, si materiam inde demas, quae vim habeat & potestatem agendi, explicent, quonam ex fonte motus atque virtus effectrix primum nata sit. Εἰ γὰρ ὅτι μάλιστα πᾶσα φθορὰ καὶ γένεσις ἔκ τινος, ὡς ἑνὸς ἢ καὶ πλειόνων, ἐστί, διὰ τί τοῦτο συμβαίνει, καὶ τί τὸ αἴτιον; Οὐ γὰρ δὴ τό γε ὑποκείμενον αὐτὸ ποιεῖ μεταβάλλειν ἑαυτό. Λέγω δὲ οἷον, οὔτε τὸ ξύλον, οὔτε ὁ χαλκὸς αἴτιος τοῦ μεταβάλλειν ἑκάτερον αὐτῶν. οὐδὲ ποιεῖ τὸ μὲν ξύλον κλίνην, ὁ δὲ χαλκὸς ἀνδριάντα, ἀλλ' ἕτερόν τι τῆς μεταβολῆς αἴτιον· τὸ δὲ τοῦτο ζητεῖν ἐστὶ τὸ τὴν ἑτέραν ἀρχὴν ζητεῖν, ὡς ἂν ἡμεῖς φαίημεν, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως. *Etsi vel maxime omnis corruptio & generatio ex re quadam, sive una sit illa, sive plures, proficiscitur, quomodo tamen hoc contingit? & quaenam eius caussa est? Ipsum enim subiectum in semet ipso nullam mutationem producit. Verbi caussa: Neque lignum ipsum neque aes caussa est, ut hoc vel illud mutetur. Lignum non ex se ipso lectum facit, nec aes ex se ipso statuam, sed aliud quiddam caussa est mutationis illius. Hoc vero quaerere nil est, quam aliud quaerere principium, quemadmodum diximus, unde motus proficiscatur initium.* Quibus verbis id huic generi ab ARISTOTELE vitio dari, planum est, quod motum & virtutem agendi in orbem introducant, nec caussam tamen eius indicent, eo quod nullum aliud agnoscere velint rerum principium, quam materiam patibilem, quae tamen nec commovere semet ipsam, nec mutare queat.

Sententia horum philosophorum melius cognoscitur ex Aristotelis, quibus eos oppugnat, argumentis. Is autem hoc primum illis obiicit, quod nullam motus caussam redderent, sed nescirent unde motum in orbem eum introducerent.

§. XI.

Postea in caussis pulcritudinis rerum, quas videmus, indagandis, quod miserandum sit, huius disciplinae auctores haerere, nec vel divinando coniicere posse, quidnam sit, quod tantam elegantiam tamque constantem ordinem in mundo produxerit, observat: nec enim in bruta stupidaque materia, cui rerum omnium solerent adscribere origines, consilium, rationem & intelligentiam inesse posse. (1) Τοῦ γὰρ εὖ καὶ καλῶς τὰ μὲν ἔχειν, τὰ δὲ γίγνεσθαι τῶν ὄντων ἴσως οὔτε γῆν, οὔτ' ἄλλο τῶν τοιούτων οὐθέν, εἰκὸς αἴτιον εἶναι· οὐδ' αὐτῷ αὐτομάτῳ, καὶ τύχῃ τοσοῦτον ἐπιτρέψαι πρᾶγμα καλῶς ἔχει. *Res huius orbis aliae bene iam pulcreque sese habent, aliae nunc quoque ita nascuntur. Non autem verisimile, huius rei caussam aut terram esse, aut aliud quoddam eiusdem generis & indolis. Neque is melius sentiret, qui aut insitae cuidam virtuti, aut casui & fortunae rem tantam* attri-

Deinde Aristoteles queritur, philosophos illos caussam τοῦ εὖ καὶ καλῶς nullam afferre, nec, quid hi ill. ind. explicare, unde tanta naturae constantia tantaque rerum concinnitas nata sit.

(2) *Ipsa philosophi verba*) Monendum hic esse duco, versionem eorum Latinam meam esse. Obscurius enim verterat BESSARION. Non omitti debet, quod paullo post ARISTOTELES addit *p.* 265. esse, qui antiquissimos mortalium ita de natura rerum philosophatos esse, existiment. Ipse vero incertum esse iudicat, an hoc ita sese habeat.

(1) *Primo fieri*) ARISTOTELES *Metaphysicor. Lib. I. Cap. III. p.* 265. Verba ARISTOTELIS & haec & quae sequuntur, ipse Latine reddere volui. Addi his debent ea, quae idem philosophus *C. VII. p.* 274. disputat, ubi inter alia diserte ait, eos τὸ τῆς κινήσεως αἴτιον ἀναιροῦσι, *motus caussam tollere*, qui sic sentiant.

(1) Τοῦ γὰρ εὖ καὶ καλῶς) *L. c. p.* 266. Erunt forte, qui hunc locum fide non nimis bona descriptum esse, dicent. Omittuntur enim post verba, αἴτιον εἶναι, haec: οὔτ' ἐκείνους οἰηθῆναι. ARISTOTELES nec verisimile esse ait, pulcritudinis, qua natura rerum fulget, caussam vel terram, vel aliud eius generis aliquid esse, nec etiam probabile, *ita visum fuisse philosophis illis*, quos oppugnat. Sic ipse veteres illos purgat, dum incredibile ait esse, tam absurde eos sensisse, ut a materia rerum omnium origines repeterent. Haec sibi non ignorabat obstare CVDVVORTHVS, qui veteres philosophos illos Atheis aggregatos volebat esse; ideoque haec verba consilio praetermisisse videtur.

attribueret. Sententia philoſophi haec eſt: Quemadmodum *materiati* hi philoſophi, ut ita dicam, motum in orbem inſerant, nulla eius cauſſa nominata, ſic etiam neceſſe illis eſſe, ut hunc motum prorſus eſſe fortuitum, nec ulla lege regi, pronuntient: ita vero fortunam, quae nihil ſit aliud, quam abſentia cauſſae conſilio & ratione agentis, in locum *cauſſae & efficientis & finalis* quodammodo ſubſtitui. Atque hac occaſione Ionicae ſcholae principem, ANAXAGORAM, collaudat ARISTOTELES, quod a mente aut intelligentia factum hunc eſſe orbem dixerit; quem, ſi cum illis comparetur, qui aetate anteceſſerint, tamque ſtolide & impie ſenſerint, ſolum fere ſanum ait atque ſobrium videri. Tale enim, inquit, conſtitutum eſſe ab ANAXAGORA principium, quod ἅμα τοῦ καλῶς αἰτία, καὶ τοιαύτη, ὅθεν ἡ κίνησις ὑπάρχει, *ſimul rationem reddat, unde motus exſtiterit, & cauſſam declaret pulchi & boni*, id eſt, omnis ordinis, pulcritudinis, virtutis & conſtantiae, quibus univerſitatem hanc ornatam eſſe videmus. Atque ſic ipſe ANAXAGORAS ſententiam ſuam explicaſſe videtur. Ἀναξαγόρας τὸ αἴτιον τοῦ καλῶς καὶ ὀρθῶς νοῦν λέγει. *Anaxagoras cauſſam eius, quod rectum, pulcrum & bonum mentem eſſe dicit.* Mentis enim & intelligentiae eſt, ad certum cuncta finem referre, nec modo id, quod optimum eſt, ſpectare perpetuo, ſed etiam res omnes ita comparare & diſponere, ut apte inter ſe conveniant. Quae conſideratio impulit ANAXAGORAM, ut *bonum* non minus, quam *mentem*, univerſitatis huius faceret principia. Ἀναξαγόρας ὡς κινοῦν τὸ ἀγαθὸν ἀρχήν· ὁ γὰρ νοῦς κινεῖ, ἀλλὰ κινεῖ ἕνεκά τινος, ὥστε ἕτερον *Anaxagoras bonum illud eſſe vult principium, quod movet. Mens enim movet, verum alicuius gratia movet, (2) poſtquam ipſum a bono primum commotum eſt. Quare bonum quoque eſt in principiis.* Hoc vero tanto libentius obſervo, quantu hinc evidentius colligitur, tres iſtos philoſophos, ANAXAGORAM, PLATONEM & ARISTOTELEM, in nobiliſſima hac veritate tuenda: ***A natura bonitatis & rationis participe res omnes eſſe conditas,*** prorſus fuiſſe concordes.

Anaxagoras primus ex philoſophis ſectae Ionicae mentem & bonum principia eſſe rerum dixit.

Ariſtoteles de anima L. I. C. II. (p. 5. T. II. Opp.)

Lib. XIV. Metaph. c. X. (p. 485 T. IV. Opp.)

§. XII.

(1) Igitur ex his credo ſatis manifeſtum eſſe, antiquiores illos, quos ARISTOTELES nominat, philoſophos, qualeſcumque demum illi ſint, ab omni religione & pietate averſos fuiſſe. Non hanc ideo criminationem in eos coniicio, quod corporibus totam

Ariſtoteles igitur quos inducit, philoſophi reapſe fuerunt Athei; non quidem propterea, quod nihil eſſe crediderunt, praeter corpora:

(2) *Poſtquam ipſum*) Haec verba & quae ſequuntur, ſic a CVDVVORTHO proferuntur, ac ſi apud ARISTOTELEM exſtarent, & praecedentia continuo exciperent. Verum nihil eorum apud ARISTOTELEM legitur. CVDVVORTHVS haec, ut conſectarium quoddam, ex verbis elicit philoſophi.

(1) *Igitur ex his credo*) Praeter CVDVVORTHVM, ſunt & alii, qui ARISTOTELEM putant hoc in loco Ionicae ſectae philoſophis crimen Atheiſmi obieciſſe. In his SAMVEL eſt PARCKERVS, qui *Diſp. I. de Deo Sect. V. p. 11. ſ.* ARISTOTELEM propterea caſtigat, Ionicos defendens. Mihi vero maxime videtur eſſe dubium, an ARISTOTELES de his philoſophis tam prave, ut in primis CVDVVORTHVS putat, ſenſerit. Argumenta huius ſententiae ſequentia habeo. (I) ARISTOTELES in philoſophorum, quorum res hic agitur, numero & ANAXAGORAM & THALETEM ponit. Vtrumque vero ipſe CVDVVORTHVS ex ordine Atheorum eximit, neque id, quod mox patebit, ſine cauſſa. (II) ARISTOTELES bis diſerte affirmat, hos philoſophos, quum intelligerent, ex materiae legibus & conſtitutione haud poſſe rerum omnium rationes reddi, ipſa neceſſitate fuiſſe coactos, ut aliud, praeter materiam, principium quaererent. Προϊόντων δ' οὕτως αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὡδοποίησεν αὐτοῖς, καὶ συνηνάγκασε ζητεῖν. *Hoc autem modo quum praecederent, ipſa res eos duxit, & coegit ulterius quaerere. Lib. I. Metaphys. C. III. p. 265.* Idem paullo poſt clarius etiam repetit: ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ὥσπερ εἴπομεν, ἀναγκαζόμενοι, τὴν ἐχομένην ἐζήτησαν ἀρχήν. *Ab ipſa veritate, ut diximus, coacti, illud, quod ſequitur, quaeſiverunt principium.* Tantum igitur abeſt, ut ARISTOTELES dicat, eos ad materiam retuliſſe omnia, ut contrarium potius affirmet. (III) Quae hic ex ARISTOTELE adducuntur argumenta, ea non diſputandi cauſſa a philoſopho afferuntur, ſed ideo tantum, ut oſtendat, neceſſitatem ipſam impuliſſe hos philoſophos, ut aliud a materia rerum principium inveſtigarent. Quare etiam, quod ad praecedentem §. monuimus, ipſemet incredibile eſſe ait, philoſophos iſtos iam abſurde ſenſiſſe. (IV) ANAXAGORAM quidem reliquis huius generis ſapientiorem fuiſſe viſum ſignificat ARISTOTELES: id vero non hac de cauſſa perhibet eſſe factum, quod iſte mentem adiunxerit materiae, non item ceteri. Contra ANAXAGORAM propterea pro magis ſobrio fuiſſe habitum affirmat, quod is ſtatim ſine ullo circuitu profeſſus ſit, eſſe naturam rationis & conſilii participem, unde haec, quae cernimus, omnia profecta ſint, reliqui vero poſt longos errores & varias meditationes eo demum, ipſa neceſſitate magiſtra, pervenerint, ut faterentur, praeter materiam, aliam rerum cauſſam explorandam eſſe. (V) Non video, ab ARISTOTELE indicatum eſſe hoc in loco, philoſophos hos praecepiſſe, nihil eſſe in univerſa rerum natura, quod non gignatur, & viciſſim corrumpatur. Neque tamen, ſi vel hoc docuiſſent, quod ego non plane negaverim, propterea ſtatim Atheis eſſent aggregandi, quum idem non paucis veterum placuerit, quorum erga Deum pietatem nemo facile in dubium revocaverit. Haec omnia quum ita ſint, quid cauſſae fuerit doctiſſimo viro, ut ARISTOTELEM hos philoſophos inter Dei contemtores retuliſſe, contenderet, ipſeque hanc ſententiam probaret, non equidem intelligo. Non hic quaero, utrum hi Ionicae ſcholae philoſophi Athei fuerint, nec ne: ſunt, qui genus hoc accuſant, ſunt

totam rerum naturam unice constare putaverint. Idem enim primum HERACLITO, postea ZENONI placuisse, non ignoro, qui ex igne res omnes esse natas docuerunt; sicut ANAXIMENES ex aëre, THALES autem, (2) quod refert ARISTOTELES, ex aqua omnia eduxit. In ZENONIS tamen & HERACLITI sententia paullo plus probabilitatis inesse videtur. Namque veterum aliqui, quum ignem ceteris corporibus multo celeriorem & subtiliorem esse cernerent, inde eum esse ἀσωματώτατον, id est, naturam, cui minimum corporei admistum sit, concluserunt. (3) Nec quisquam propter ea inter illos philosophos, qui corporibus descripserunt omnia, exstitit, qui terram pro rerum omnium habuerit principio. Crassiores nimirum huius elementi particulae obstiterunt, quo minus hanc ipsi laudem tribuerent. Licet vero sic ZENO & HERACLITVS senserint; propterea tamen in Atheorum numero iure non reponuntur. Igneam enim, quam praedicabant, materiam non modo vita donabant, sed etiam intelligentem & sapientissimam praecipiebant esse naturam, quin totum hoc universum animantem esse putabant. Multo secus illi, quos ARISTOTELES reprehendit; quippe qui ex stupida nihilque sentiente materia, quam vita omni & intelligentia privabant, res omnes extrahere audebant. Vitam scilicet familia haec & consilium, non secus ac ceteras rerum differentias, nil esse statuebant, quam affectionem quamdam & dispositionem materiae: ex hac nasci intelligentiam & mentem, in eamdem abire iterum ac reverti: quidquid igitur vel sapimus vel vivamus, id ex fortuita primarum qualitatum, quae elementis insunt, frigidi & calidi, sicci & humidi, tenuis & crassi, coagmentatione & temperatione provenire. Quidnam vero hoc est, quam aperte profiteri, ipsam materiam prorsus nec vivere nec intelligere? Iam si illis ob negatum Deum dica non est scribenda, qui fortuitam brutae & sensu carentis materiae commotionem res omnes, ipsamque vitam & animam, produxisse arbitrantur, nescio, an ulli sint, in quos crimen istud iure cadat.

Idem enim Heraclitus & Zeno docuerunt, qui non idcirco inter Atheos numerantur, quoniam ignem suum putabant esse praeditum intelligentia, totumque mundum animantem censebant: sed idcirco primum, quod materiam dictitabant omni vita & sensu vacuam unum esse rerum omnium principium.

§. XIII.

Praeterea hi, quos ARISTOTELES refellit, philosophi, praeter ipsam materiae substantiam, quam ad res omnes aptam dicebant, nullam esse rem asseverabant in tota rerum natura, quae non generari, & vicissim corrumpi queat. Atqui hoc ipsum dogma (1) PLATO inter eorum numerat praecepta, qui religioni & Diis adversantur, hisque verbis exponit: Ἐς. μὲν γὰρ οὐδέποτ᾽ οὐδὲν, ἀεὶ δὲ γίγνεται, *Nihil enim est umquam, semper autem fit.* Neque hoc iniuria: quoniam, qui ista sunt opinione imbuti, non possunt, quin hoc simul tueantur, non modo animos tam brutorum animantium, quam hominum, sed & ipsos Deos, si modo ulli sint, natos esse, & quum nati sint, exstinctum & corruptum iri aliquando. Nemo Deos hic additos esse animis miretur. Sunt enim in hoc genere nonnulli, qui verbis minimum profitentur Deos, licet per eos tantummodo certas quasdam intelligentes naturas & homine praestantiores intelligant. Nescio vero, quanam re meliores illi sint, qui Deum esse negant aliquem, nisi factum & creatum, cui mortis, corruptionis & dissipationis propterea periculum immineat, aut qui dictitant, fuisse olim tempus, quo nullus esset Deus, donec ex materia procrearetur, neque certum esse, an semper futurus sit ille, atque hi sunt, qui prorsus repudiant Deum, nihilque sibi cum eo rei esse volunt. Natum enim & mortalem Deum dicere, id vero est delirare, resque sociare sempiterno intervallo seiunctas. Quapropter non meliori loco collocandos esse putem Theologos illos, quos (2) ARISTOTELES per-

Deinde Ideo, quod si ab ipsa recedas materiae substantia, res omnes, ipsamque vitam & intelligentiam generari & corrumpi posse docebant: ex quo consequitur, nullum esse alium Deum, quam qui nascatur, & rursus obeat.

In Theaetet. (p. 118.)

Veteres illi Theologi.

sunt, qui excusant, viri longe doctissimi: sed nunc id tantum, quid de illis iudicaverit ARISTOTELES, exploratur.

(2) *Quod refert Aristoteles*) *Metaphysicor. Lib. I. C. III. p. 265. T. IV. Opp.*

(3) *Nec quisquam*) Hoc iam observasse video ARISTOTELEM *Metaphysicor. Lib. I. Cap. VII. p. 275.* item *de anima Lib. I. Cap. II. p. 6. T. II. Opp.* Nec tamen haec generatim de omnibus dicuntur philosophis ab ARISTOTELE, sed *de recentioribus tantum, qui unum esse elementum dixerunt.* Contra *physic. auscult. Lib. II. Cap. I. p. 463.* non obscure fuisse etiam in antiquis philosophis, qui terram pro rerum omnium haberent principio, testatur. Vid. GASSENDVS *T. I. Opp. p. 235. 236.* qui exempla protulit philosophorum ita sentientium.

(1) *Plato exponit*) Hoc scitum ita legitur apud PLATONEM, ubi hic descriptum exstat. Sed perperam additum est, illud a PLATONE inter prima praecepta eorum referri, qui Deum esse negant. E contrario docet ille, omnes veterum sapientes, uno PARMENIDE excepto, in hac fuisse sententia, in quibus PROTAGORAM, EMPEDOCLEM, HERACLITVM, EPICHARMVM & HOMERVM nominatim indicat. Iam quis PLATONEM omnes veterum sapientes pro Atheis habuisse, dicat? Equidem, quod ad rem ipsam attinet, non inficior, neminem Deum posse tollere, nisi idem hoc teneat, omnia generari, & vicissim corrumpi. At nego, illis omnibus, quibus praeceptum hoc probatur, hoc nomine continuo impietatis notam esse inurendam.

(2) *Aristoteles perhibet*) *Lib. XIV. Metaph. C. VI. p. 477.*

qui Theogonias conscripsere, Deosque omnes ex chao & nocte eduxerunt, verbis Deum reliquerunt, reapse vero sustulerunt. Materiam enim sensu carentem pro summo habent Numine.

perhibet res omnes (atque ipsos etiam Deos) *ex nocte & chao* elicuisse, (*οἱ ἐκ νυκτὸς πάντα γεννῶντες*) atque hos, quos diximus, qui omnium Deorum, nemine excepto, parentem inertem sensusque expertem materiam esse, praecipiunt. Vtrique non melius vocabulum, quam *Atheorum Theologorum*, commerentur. Quod certas quasdam naturas obtrudunt nobis, quibus Deorum imponunt nomen, id iocus & ludus est. Verum enim qui secum expenderit Dei notionem, is facile, nullum illis esse Deum, id est, nullam ab illis intelligentem naturam fabricationi huius orbis praeponi, intelliget, supremumque Numen huius familiae nihil esse, quam *chaos* & *noctem*, seu stupidam & sensu vacuam materiam, quae temere impulsa fuerit. Atheorum igitur ex rivulis hortos suos hi irrigarunt Theologi, nihiloque melius istis sapiunt, qui aperte Deum esse negant.

§. XIV.

Magnum tamen interest discrimen inter hos Aristotelis philosophos, qui ad materiam retulerunt omnia, & inter veteres philosophos Italicos. Illi enim, si ab uno discesseris materia, res omnes generari dicebant, & rursus corrumpi: hi vero nullam rem vere exsistentem generari & corrumpi dicebant, ideoque, hoc nixi principio, formas & qualitates corporum tollebant, animum vero corporis vacare, nec generari, asseverabant.

Ceterum loci huius non alienum opinor esse, si, quantum inter priscos hos philosophos, quos ARISTOTELES omnia tribuisse materiae memorat, & inter eos intersit, ostendamus, quos primo capite asseverasse probavimus, *οὐδὲν οὐδὲ γίγνεσθαι, οὐδὲ Φθείρεσθαι τῶν ὄντων*, *nihil eorum, quae vere sunt, vel gigni, vel corrumpi*, eo quod ex nihilo fieri possit nihil. Haec eorum in primis doctrina fuit, quos schola Italica vel Pythagorica instituit. Hi vero minime, id quod ARISTOTELEM alicubi tradere memini, *ἀνελεῖν πᾶσαν τὴν γένεσιν*, *omnem naturalem generationem & mutationem tollere* voluerunt: quod si tentassent, sensui communi & experientiae quotidianae repugnassent: sed naturae vias atque rationes in his rebus rectius explanare, illosque impietatis consultos, quos modo nominavimus, tefellere studuerunt. Summa doctrinae eorum haec erat: Quando lege naturae res mutantur, generantur & corrumpuntur, tum nihil novi, quod antea non exstiterit, producitur, nec ulla natura nascitur, re ipsa diversa ab illis, quae fuerunt prius, sed quae diu ante exstitit materia, ea nova ratione temperatur & disponitur. Igitur, quod nos ortum & interitum vocamus rerum, id nihil est, quam nova materiae antiquissimae informatio, aut particularum eius vel coagmentatio nova, vel secretio.

Quorsum vero haec doctrina spectaverit, non ita difficile est coniectu. Primo, qui favebant ei, evellere cupiebant ex animis opinionem eorum, qui corporibus certas inesse formas & qualitates arbitrabantur, ab ipsa non modo extensae materiae substantia, sed etiam omnibus affectionibus eius, quas diversa eius magnitudo, figura, situs, quies & motus parere solent, seiunctas. Quodsi enim tales formae vel qualitates, quando lege naturae vel generantur vel destruuntur, & mutantur corpora, re vera in illis producerentur, fatendum esse, prospiciebant animo, res vere exsistentes *ἐκ μηδενὸς ὑπαρχόντων ἢ προϋπαρχόντων*, *ex nihilo, vel ex re, quae nec fit nec exstiterit antea*, creari posse. Quod quum intelligerent, formas istas & qualitates corporum, quas sibi fingebant homines, esse aliquid negabant, quam diversas materiae, quae dudum antea exstiterit, affectiones, ex magnitudinis, figurae, situs, motus & quietis varietate natas, aut concretionum & secretionum species, quae ab ipsa minime differant materia, sed varia tantum in nobis visa & simulacra excitent.

Deinde etiam, qui hac ratione philosophabantur, simplicitati & immortalitati animorum provisum & consultum esse volebant. Nec enim vel suspicione potest attingi, quemadmodum vita, sensus, cogitatio, consilium ex multiformibus his materiae affectionibus, quae a magnitudine, figura, situ, & motu proficiscuntur, nasci, aut ponderibus & motibus effici queant. Quod si ita est, esse naturas, a corpore extenso aut bruta mortuaque materia segregatas, omnino necessarium est. Itaque ex materia nullo modo mentes generari posse, concludebant hi philosophi, quoniam, si hoc fieret, res vere exsistentes ex nihilo prodirent. Mentes ergo statuebant esse peculiare quoddam genus naturarum a corpore abstractarum, quae, non secus ac ipsa materia, nec generari queant, nec perire, sed vel ante corporis generationem in rerum natura versentur, vel etiam divinitus creentur, & in corpora deinceps immittantur.

Declaratum iam est superiore capite primo, praeceptum istud scholae Pythagoreae: *Ex nihilo nihil fit*, ad duo haecce dogmata, de quibus modo diximus, necessario ducere. Primo, ut animi credantur a corpore secreti, nec ullo ortu generati: deinde, ut commentitiae illae formae atque qualitates corporum reiiciantur, quidquid autem conspicitur in corporibus, id ex figuris sive atomis variisque imaginibus, quas in nostris illae cient sensibus, derivetur. Horum autem posterius (1) ex ARISTOTELIS loco

(1) *Ex Aristotelis loco*) Is vero non legitur, ut memoriae vitio in ora libri CUDWORTHUS perhibet, *natural. auscult. Lib. I. C. II.* sed *Libro I. de anima Cap. II. p. 4. T. II. Opp.* Putat autem vir doctus, ex hoc loco esse perspicuum, PYTHAGORAE sectatores a corpusculis & atomis rerum omnium

loco quodam plenius confirmatur: quo postquam DEMOCRITVM & LEVCIPPVM dixerat perhibere, ignem & animam ex rotundis constare particulis non dissimilibus *ramentis illis, quae cernuntur in solis radiis, per angustiores rimas immissis*, (ἐν τῷ ἀέρι ξύσμασι) sic pergit: Ἔοικε δὲ καὶ τὸ παρὰ τῶν Πυθαγορείων λεγόμενον τὴν αὐτὴν ἔχειν διάνοιαν· ἔφασαν γάρ τινες αὐτῶν, ψυχὴν εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀέρι ξύσματα· οἱ δέ, τὸ ταῦτα κινοῦν. *Videtur autem illud, quod a Pythagoraeis dicitur, eamdem habere sententiam. Quidam enim eorum dicebant, animam esse ramenta illa, quae sunt in aëre; alii vero id, quod haec movet.* Quos posteriori loco nominat, illi rectius haud dubie PYTHAGORAE disciplinam calluerunt, atque priores. Sed utcumque est, id nos ignorare non sinunt haec verba, antiquiores Pythagoraeos, similiter ut DEMOCRITVS, *ξύσματα*, id est figuras & atomos, non autem formas & qualitates, in pervestigandis rerum naturalium caussis adhibuisse. Natural. auscult. Lib. I. C. II.

Longe alia ratio est eorum, quos ARISTOTELEM confutare, paullo ante diximus. Sumunt sibi primum hi philosophi, nullam esse in hoc orbe, quae vere sit & exsistat, naturam, praeter corpus extensum seu materiam. Addunt deinde, qualitates & formas corporum res esse ab illis materiae affectionibus, quas magnitudo, figura, situs, quies atque motus machinantur, re vera distinctas. Tum, quoniam usu edocentur, formas illas perpetuo & generari & corrumpi, neque minus vitam, sensum & intelligentiam in corporibus animalium, in quibus antea non fuerint, exsistere, corruptisque & exstinctis animalibus, diffluere, mentes ideo concludunt animalium una cum ceteris formis & qualitatibus corporum ex materia nasci, & in eam deinceps redire. Ad extremum ex his omnibus conficiunt, si ab ipsa discesseris materiae substantia, nullam esse in hac universitate naturam, quae non creetur & generetur, nec rursus destrui & exstingui queat.

ARISTOTELES aliis etiam locis impiae huius doctrinae meminit. (2) Sic enim in Lib. III. c. I. (p. 668. T. I. Opp.) *Libro de coelo:* Εἰσὶ γάρ τινες, inquit, οἵ φασιν, οὐθὲν ἀγέννητον εἶναι τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ πάντα γίγνεσθαι· μάλιστα μὲν οἱ περὶ τὸν Ἡσίοδον, εἶτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων οἱ πρῶτοι φυσιολογήσαντες· οἱ δέ, τὰ μὲν ἄλλα πάντα γίνεσθαί τέ φασι καὶ ῥεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐθέν· ἓν δέ τι μόνον ὑπομένειν, ἐξ οὗ ταῦτα πάντα μετασχηματίζεσθαι πέφυκεν. *Sunt, qui affirmant, nonnulli, nihil omnino esse ingenitum, sed res omnes fieri. In hac autem sententia in primis est Hesiodus, deinde illi, qui primi rerum naturam scrutati sunt: quorum quidem haec erat sententia, reliqua omnia facta esse* (seu generata) *& fluere, nihil vero eorum stabile esse: unum autem quid* (nimirum materiam) *permanere tantum, ex quo reliqua, quae cernimus, omnia transformentur.* Quamquam, quod ad HESIODVM attinet, de eo deinceps omnium repetiisse origines. Sed, ut taceam, vehementer incertum esse, an ARISTOTELES recte huius generis sententiam exposuerit, vix constituere nobis aliquid hac de re licebit, quamdiu ignotum nobis erit, quemadmodum & ψυχὴ & illa *ξύσματα*, ex quibus eam constare dicebant, definiverint. Mitto alia, quae scire nos oportet, antequam hac de re iudicium ferre liceat.

(2) *Sic enim in Libro de coelo*) Hunc ego locum ita verti Latine, ut a CVDVVORTHO Anglice versus erat. At plus sibi, quam vellem, in eo vertendo & describendo vir doctus sumsit. Primum enim binas sententias, quas ARISTOTELES diserte segregat, coniunxit, ut id, quod cupiebat, facilius assequeretur: deinde verba quaedam omisit, quae instituto suo parum conducere animadvertit. ARISTOTELES duplex memorat hoc in loco physicorum genus: primum eorum, quod nihil esse dicat, quod non generetur, &, quaecumque sunt, omnia fieri praecipiat: *rerum autem generatarum quasdam stabiles permanere, alias vero corrumpi*, γινόμενα δὲ τὰ μὲν ἄφθαρτα διαμένειν, τὰ δὲ πάλιν φθείρεσθαι. Haec vero postrema verba, quae aliam longe fuisse docent veterum physicorum seu Ionicae sectae philosophorum sententiam, atque vult CVDVVORTHVS, praetermittenda sibi esse ratus est. In hac sententia HESIODVM esse ait ARISTOTELES & veteres physicos. Alterum genus existimare tradit, omnia fluere, & perpetuo cursu ferri, at unam tantum esse rem perennem, ex qua generentur reliqua. Huic opinioni cum multos alios, tum in primis HERACLITVM, Ephesium, fuisse deditum, addit. At CVDVVORTHVS, quae de posteriori hoc genere dicuntur, ea copulat cum illis, quae de priori perhibentur, eoque modo locum profert ARISTOTELIS, ac si illi, qui putaverint, omnia generari, & hi, qui omnia fluere, una tantum re excepta, censuerint, unum idemque sensissent: quod prorsus a sententia ARISTOTELIS alienum est. At vir eximius non favebat memoriae philosophorum, quos Ionicos vulgo dicunt, eosque iudicio ARISTOTELIS condemnatos cupiebat: itaque binas sententias, re ipsa seiunctas, sociavit, ut tanto fuisse deteriores viderentur. Ceterum, si quis sciscitetur ex nobis, quibus rebus proprie dissenserint binae illae, quas ARISTOTELES inducit, physicorum sectae, fateor, id nobis non omni ex parte perspicuum esse. In enumerandis enim & exponendis veterum philosophorum sententiis ARISTOTELES brevitatem obscuritati solet adiungere: ex quo evenit, ut ex verbis eius nemo totam alicuius philosophi disciplinam informare queat animo, nisi idem incertis divinationibus multum tribuere velit. Atque saepius ego, quum ARISTOTELEM legi, in hanc veni cogitationem, hominem studiose nonnumquam pervertisse, & brevius, quam res flagitabat, retulisse veterum sapientium sententias, quo citius eos refellere, sibique ex profligatis eorum scitis gloriam & laudem facilius comparare posset. Idque vel ex eo constare arbitror, quod non raro a semet ipso

Lib. II. c. I. (p. 441. T. Opp.)

ceps aliter loquitur. Similiter (3) in *Physicorum Libris*, quum veterum alios aquam, alios aërem, alios aliud elementum naturae principium facere dixisset, haec subiicit: Τοῦτο καὶ τοσαύτην φασὶν εἶναι τὴν ἅπασαν οὐσίαν· τὰ δὲ ἄλλα πάντα πάθη τούτων, καὶ ἕξεις, καὶ διαθέσεις· καὶ τούτων μὲν ὁτιοῦν εἶναι ἀΐδιον, τὰ δὲ ἄλλα γίγνεσθαι καὶ φθείρεσθαι ἀπειράκις. *Hoc illi & tot inquiunt esse universam essentiam; reliqua autem omnia esse horum affectiones, habitus & dispositiones: & horum quidem quodvis esse aeternum; reliqua vero fieri & interire infinities.*

§. XV.

Quibus modis veteres illi physici, quos Aristoteles inducit, illud rationis scitum, quod philosophi Italici urgere solebant: Ex nihilo nihil fit, aut in nihilum abit, propulsare ac depellere studebant.

Verum huic generi ceteri scholae Italicae philosophi litem saepenumero commovebant, argumentatione, quod iam diximus, in primis hac utentes: *Ex nihilo nihil fit, nec ad nihilum redigi potest aliquid. Ergo nulla res vere exsistens, & ab ipsius substantiae affectionibus vere seiuncta, vel generari vel corrumpi potest.* Huic ut occurrerent loco, ipsum quidem, quo haec ratio nititur, fundamentum labefactare non audebant, sic autem illud interpretari studebant, ut a suis non abhorrere videretur, quibus imbuti erant, placitis. Igitur de ipsa materiae substantia capiendum esse hoc scitum, dicebant, non autem de rebus aliis: sic esse omnino, ipsius materiae nihil vel generari vel corrumpi posse: ceteras vero res omnes, cuiuscumque demum generis & naturae sint, non formas tantum & qualitates corporum, sed etiam animos, vitam, rationem & sensum, tametsi re vera differant a magnitudine, situ, motu & figura, tamen ad πάθη, seu res, quae accidunt & obtingunt materiae, referendas esse, ideoque sine ullius novae rei aut creatione aut corruptione & generari ex ea, & in eamdem redire. Materiam enim ipsam unicam illam esse naturam, quae vere exsistat, cuique nec deteri aliquid per corruptionem, nec per generationem accedere possit. (1) Haec omnia his verbis ARISTOTELES memoriae prodidit: Καὶ διὰ τοῦτο οὔτε γίνεσθαι οὐθὲν οἴονται, οὔτε ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως ἀεὶ σωζομένης· ὥσπερ δὲ τὸν Σωκράτη φαμὲν οὔτε γίγνεσθαι ἁπλῶς, ὅταν γίγνηται καλὸς ἢ μουσικός, οὔτε ἀπόλλυσθαι, ὅταν ἀποβάλλῃ ταύτας τὰς ἕξεις, διὰ τὸ ὑπομένειν τὸ ὑποκείμενον, τὸν Σωκράτη αὐτόν· οὕτως οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐθέν· δεῖ γὰρ εἶναί τινα φύσιν, ἢ μίαν, ἢ πλείους μιᾶς, ἐξ ὧν γίγνεται τὰ ἄλλα, σωζομένης ἐκείνης. *Propterea nihil fieri neque corrumpi opinantur, ista* (unde omnia fiunt) *natura integra & incolumi semper manente: quemadmodum neque Socratem, quando formosus aut musicus efficitur, simpliciter fieri dicimus, neque quum istos habitus amittit, corrumpi: eo quod subiectum ipsum,*

ipso dissentit, nec eodem semper modo veterum praecepta refert. Vtcumque est, vel hic locus declarat, nimium festinare viros doctos, qui de veterum Ionicae sectae philosophorum sententiis ita decernunt, ac si totam eorum doctrinam perspectam haberent, nimisque multa nos hodie fugere, quam ut constituere liceat, quemadmodum erga Deum affecti fuerint, qui in hoc ordine censentur. Credidisse eos, hic testatur ARISTOTELES, omnia quidem generari, at rerum generatarum quasdam permanere, quasdam vicissim corrumpi. Quid haec sibi quaeso, volunt? aut quibusnam ex initiis haec nasci potuit sententia? Si ex materia confecta voluerunt esse omnia, quidnam eos adducere potuit, ut rerum ex materia conditarum nonnullis stabilitatem & aeternitatem tribuerint? Huiusne rei caussam in ipsa quaesiverunt materia, an vero in alia quadam natura, seiuncta a materia? Exerceant hic sese, qui prae ceteris ingenio sese valere putant; aut vero ingenue fateantur, in tanta rerum & opinionum antiquarum caligine sapientis esse, cavere, ne temere decernat & iudicet.

(3) *In Physicorum Libris*) Neque hic locus caussam viri docti iuvat. Putat is, eo contineri & exponi veterum quorumdam physicorum sententiam, qui Deum prorsus a creatione & gubernatione huius mundi extruserint, & ex materia omnia, quae cernimus, derivaverint. Id vero nemo, ut opinor, existimabit, cui ipse lectus est ARISTOTELES. Etenim philosophus hoc in loco non aliquot, sed omnes omnino philosophos unum vel plura rerum principia posuisse, ex illisque deinde reliqua omnia eduxisse, memorat. Igitur, si, quod CVDVVORTHVS vult, verum esset, ARISTOTELES omnes hic philosophos in Atheis habendos esse, pronuntiasset: quod ab omni probabilitate abhorret. Vnum vel plura rerum principia ponere, ea principia pro aeternis & immutabilibus habere, denique ex illis cetera omnia esse facta, praecipere, id hominem quidem arguit, parum recte de materia & huius orbis ortu sentientem, non vero statim omnis religionis & ipsius Dei hostem & adversarium. Certe multi haec omnia crediderunt, neque Deum tamen esse inficiati sunt. Quod reliquum est, quae hoc membro CVDVVORTHVS disputat, belle sese omnia haberent, si & veteres Italicae sectae philosophos, & illos ARISTOTELIS physicos cuncta, quae hic asseruntur, docuisse, explorate cognitum esset. At cogitare ita potuisse antiquos Pythagoraeos, ut eos cogitasse vult vir egregius, praeclare intelligo: an vero ita reapse cogitaverint, hoc, dum testimoniis veterum res explanetur, ignorare me fateor. Similiter fuisse forsan in antiquis physicis, qui spreto supremo Numine, ad materiam referrent omnia, & ea praeterea sentirent, quae hic enarrantur, equidem haud prorsus negaverim. Istos autem physicos, quorum meminit ARISTOTELES, sic censuisse omnino, quibusnam certum sit argumentis, nescio.

(1) *Haec omnia Aristoteles*) Locus hic ARISTOTELIS legitur *Metaphysic. Lib. I. C. III. p. 264. T. IV. Opp.* Ille vero clarioribus utatur luminibus, necesse est, cui integrum est, omnia, quae hoc

ipsum, Socrates nimirum ille, permanet. Eadem reliquorum omnium ratio est. Oportet enim aliquam naturam esse, aut unam, aut plures, e quibus cetera fiunt, illa salva manente.

Atque hunc ARISTOTELIS locum eo adscripsi libentius, quoniam, qui nostris temporibus Deum & religiones conculcant, eodem prorsus modo rationem ineunt, quo illi. Vnam aiunt tantum esse naturam, quae reapse exsistat, materiam nimirum seu extensum corpus. Hanc unam ex omni aeternitate necessario exstitisse, nec idcirco creatam factamque esse: in hanc nec generationem posse aliquid, nec corruptionem. Sed quae, praeter hanc naturam, in orbe sint, universa, vitam, sensum, consilium, rationem, non per se re ipsa exsistere, sed ad affectiones temperationesque materiae pertinere; posse quoque generari ex nihilo, ac in nihilum vicissim redigi, eadem semper manente, cui insunt, materia. Perspicuum est, quorsum haec evadant omnia, ut nimirum nullum esse vel Deum vel Deos constituant, praeter eos, qui ex coeca sensuque vacua materia primum orti sunt & facti, in eamdemque aliquando reverti possunt. Haec arx illa est, in qua impietatis patroni maximum defensionis suae praesidium collocant: Fiunt & nascuntur, intereunt vicissim & corrumpuntur omnia: una res est, quae hanc legem nescit, ipsa in se spectata materia.

Vt haec ita sint, ANAXAGORAS tamen, Ionicae licet sectae philosophus, & propterea, quod mox planum fiet, philosophorum, quibuscum pugnat ARISTOTELES, successor, tam insignem vim sensit esse scititi huius Pythagoriei: *Ex nihilo fit nihil*, ut ab eorum hac in re vestigiis discederet, quos ceteroquin sibi duces adsciverat. Itaque mentem & animum, seu naturas omnes, quae cogitant, res esse prorsus a materia segregatas fatebatur, negabatque, ex materia eas vel creari, vel in eam converti rursus posse. Idem longius etiam procedebat; quumque formas corporum & qualitates ex diversis materiae temperationibus nasci, quas magnitudo, figura, situs & motus efficiunt, animo comprehendere non posset, exsistere eas statuebat ante generationem corporis in certis similis naturae atomis, postea vero cum corpore coniungi, hocque dissipato, separari tantum ab eo, non autem interire. Ita novum genus homo physicae *corpusculis utentis* concinnavit, ab antiquiori disciplina valde disiunctum. Veteres nimirum atomorum tutores corporum prima semina ὄγκυς ἀνομοίυς, *atomos dissimilis naturae*, formis omnibus & qualitatibus orbas, esse dixerunt. Quorum quidem corpusculorum in locum ANAXAGORAS ὁμοιομερίαν, quam vocabant, substituit, atomos paris naturae & indolis, & ex infinito tempore omni formarum atque qualitatum genere, quarum nulla perire queat, instructas.

Anaxagoras inter sectae Ionicae philosophos primus eousque huic praecepto rationis obsequutus est, ut inde hoc duceret consectarium, esse naturam corpore vacantem, qualitatesque & formas ante statueret exsistere in atomis similaribus: formas enim & qualitates res esse putabat a materiae substantia distinctas.

§. XVI.

Igitur nil est, cur dubitemus, illos materiae machinatores, quos ARISTOTELES inducit, rationem & naturam divinam prorsus sustulisse. Non autem hac tantum de caussa eos criminis huius insimulo, quod, praeter corpora, nihil esse in hac universitate asseveraverint, naturasque corporei & concreti nihil habentes contemserint: quamquam (1) ab ipso ARISTOTELE merito propter hoc dogma graviter obiurgati sunt his verbis:

Errant recentiores quidam, qui ex eo, quod Aristoteles affirmat, plerosque omnes veterum philosophorum censuisse, mundum esse

hoc loco ARISTOTELIS contineri putat CVDWORTHVS, perspicere. (I) Nullam in eo mentionem video disputationis inter philosophos Pythagoraeos & Ionicos institutae: nec ARISTOTELEM asseverare intelligo, illos vulgare istud scitum: *Ex nihilo nihil fit*, ad hos confutandos adhibuisse, hos vero eo modo respondisse. Plenus erat doctissimus homo Pythagoraeorum & Platonicorum amore, & simul odio HOBBESII, qui tum temporis in Britannia ex materia constare omnia docebat, multosque sectatores nactus erat, totus ardebat. Igitur illos omnia ista, quae ipsemet probabat, dudum probasse, atque eodem pacto, quo ipse HOBBESIVM oppugnabat, Ionicus olim oppugnasse, facile io animum inducebat. Ita animo affectus, quum ad scriptores antiquos legendos accederet, non pauca sibi videbatur animadvertere, quae nos aegre in illis aoiouadvertimus. (II) Id quidem ARISTOTELEM hic affirmare sentio, sic antiquis illis physicis fuisse persuasum, unum vel plura esse naturae principia, ex quibus reliqua omnia facta sint & procreata: quod si de rebus intelligi voluerunt corporeis, ferri omnino potest. At eosdem inter res ex materia genitas vitam quoque, sensum, animam, immo ipsos Deos retulisse, id apud ARISTOTELEM scriptum exstare, non reperio. Quare ne hoc quidem eius dictum tantum apud aequos valebit rerum iudices, ut Ionicos statim philosophos condemnent, & ad Dei contemtores amandent. Adde his, ARISTOTELEM inter hos, qui ita de rerum principiis senserunt, THALETEM numerare in sequentibus & ANAXAGORAM: atqui hos *Lib. I. de anima Cap. III. p. 6. 7. T. II. Opp.* de animae natura sic perhibet docuisse, ut facile appareat, meliorem fuisse eorum sententiam, atque illam, quam CVDWORTHVS hic Ionicis philosophis attribuit. De ANAXAGORA paullo post dicam.

(1) *Ab ipso Aristotele*) Exstant haec verba *Metaphys. Libro I. Cap. VII. p. 274. T. IV. Opp.* Hoc ipso vero ex loco constare videtur, non negasse omnino hos philosophos, esse naturas a cor-

 pore

factum, concludunt, eos omnes Deum professos esse, Aristotelemque idcirco in eo, quod aliquos fuisse affirmat Atheos, a semet ipso dissidere.

bis: ὅσοι μὲν οὖν ἕν τι τὸ πᾶν καὶ μίαν εἶναί τινα φύσιν ὡς ὕλην τιθέασι, καὶ ταύτην σωματικὴν καὶ μέγεθος ἔχουσαν, δῆλον, ὅτι πολλαχῶς ἁμαρτάνουσι. τῶν γὰρ σωμάτων τὰ στοιχεῖα τιθέασι μόνον, τῶν δὲ ἀσωμάτων οὔ, ὄντων καὶ ἀσωμάτων. *Quicumque igitur universum unum & unam quamdam esse naturam ponunt, ut materiam, & hanc corpoream & magnitudinem habentem, patet, quod multipliciter errant. Corporum enim elementa solum ponunt, incorporeorum vero minime, quum tamen & sint incorporea.* Sed quod me potissimum commovet, ut cum Dei hostibus genus hoc computam, id est, quod ex insipiente brutaque materia omnia expressa & effecta esse statuit, nihilque esse in hoc orbe praecepit, quod gigni & interire nequeat, si ipsam demas materiam, cunctis qualitatibus vacantem.

His expositis, quae (2) nuperi quidam scriptores attulerunt, ut hanc ARISTOTELIS accusationem diluerent, priscisque philosophis illis existimationem & famam pietatis restituerent, considerare iuvat. Ipsum vero ARISTOTELEM testimonium contra se dicere iubent, qui in *Libro de coelo*, quando de mundo vel coelo differit, aperte perhibet, γενόμενον μὲν οὖν ἅπαντες εἶναί φασιν, *factum quidem esse coelum, aut initium certo tempore habuisse, omnes ante se philosophos censuisse.* Ex quo loco auctores, quos diximus, patere contendunt, omnes ante ARISTOTELEM philosophos & Deum esse credidisse, & mundum ab eo conditum censuisse. Repugnare itaque sibimet ipsi hominem aiunt, dum multis eorum impietatis inurat notam, eosque statuisse affirmet, omnia ex materia esse orta, sine ulla, quae materiam machinata sit & ornaverit, sapiente & intelligente caussa. Ego vero non possum, quin viros hosce doctos in magno versari errore pronuntiem, quod omnes sibi persuadent Deum olim credidisse, qui mundum hunc coepisse aliquando & factum esse, putarunt. Certum enim est, primos eorum & vetustissimos, qui Deum esse negarunt, mundum hunc *fecisse vel generasse*, seu, ut verbis utar ARISTOTELIS, κοσμοποιεῖν ἢ γεννᾶν τὸν κόσμον, id est, aeternitatem illi haud attribuisse, sed certo tempore natum & ortum, suo etiam tempore, quoniam corrumpi queat, interiturum esse, censuisse. Hanc profani generis sententiam his versibus complexus est (3) LVCRETIVS:

Lib. I. C. X. (p. 632. T. I. Opp.)

Omnes Athei mundum docuerunt esse factum, aut initium habuisse: quemadmodum nonnulli etiam supremi Numinis professores aeternum esse mundum docuerunt, verum ita, ut cum Deo tamen subiicerent.

Et quoniam docui, mundi mortalia templa
Esse, & nativo consistere corpore coelum,
Et quaecumque in eo fiunt fientque, necesse
Esse, ea dissolvi.

Et videtur certe illis, qui a fortuito quodam principio res omnes arcessunt, cunctaque credunt esse genita, si ipsam materiam eximas, necessitas haec esse imposita, ut mundum hunc & ortum esse & dissolvi posse iterum, constituant. Quocirca in erroribus popularibus haec poni debet opinio, nullum umquam Deo bellum indixisse, nisi idem mundum esse sempiternum crediderit. Ceterum subiicit statim ARISTOTELES, etsi omnes prisci philosophi mundum habuisse initium opinati sint, aliquam tamen inter eos hac in re fuisse discordiam: quosdam enim mundum putasse aeternum fore & immutabilem; alios vero impendere ei exitium censuisse: ἀλλὰ γενόμενον οἱ μὲν ἀΐδιον, οἱ δὲ φθαρτόν. Horum illi, qui mundum quidem factum esse ducunt, at simul aeternum suspicantur fore, γενόμενον, sed ἀΐδιον, non in classe collocandi sunt impiorum, sed ad Dei professores pertinent. Talis PLATO fuit, quem sigillatim ARISTOTELES videtur notare. Is enim (4) in *Timaeo* supremum Numen inferiores Deos, solem, lunam & stellas, quos animatos PLATO iudicavit esse, sic fingit alloqui: ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα, ἐμοῦγε θέλοντος. τὸ μὲν οὖν δεθὲν πᾶν λυτόν· τόγε μὴν καλῶς ἁρμοσθὲν καὶ ἔχον εὖ λύειν ἐθέλειν, κακοῦ. δι' ἃ καὶ ἐπείπερ γεγένησθε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστε, οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν· οὔτι μὲν δὴ λυθήσεσθέ γε, οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δεσμοῦ καὶ κυριωτέρου λαχόν-

pore secretas. Nec enim id illis vitio ARISTOTELES vertit, quod naturas sustulerint corpore vacantes, sed hoc reprehendit, quod ortum & caussas harum naturarum non designaverint. Si nullas hi philosophi credidissent esse naturas simplices, parum sapienter contra eos hic disputasset ARISTOTELES. Quomodo enim, quaeso, hoc exprobrari potest homini, qui negat, esse mentes, quod in mentium naturam & originem non inquisivit? Sapiens certe de rebus, quas nusquam esse ducit, solicitus non esse solet.

(2) *Nuperi quidam scriptores*) Quinam hi sint, non esse mihi duxi multis investigandum. Ea, qua CVDWORTHVS vivebat, aetate multi Anglorum in eos publice scribebant, qui Deum esse negant, eaque occasione veterum philosophorum de Deo sententias explorabant: quos inter aliqui haud dubie, uti PARCKERVS, Ionicae sectae philosophos non male de Deo sensisse, contra ARISTOTELEM conati sunt ostendere.

(3) *Lucretius*) *De rerum natura Lib. VI. v. 43. s. p. 434.* Adde *Lib. V. v. 236. s. p. 256.*

(4) *In Timaeo*) *C. XXVII. p. 250. ed. Fabricii.* Versio Latina CICERONIS est. Pluribus hoc PLATONIS dogma persequutus est IAC. THOMASIVS *de exustione mundi Stoica Diss. III. p. 37.* Adde CHALCIDIVM *in Timaeum Platonis Cap. XXIII. s. p. 284. s.*

λαχόντες. *Quorum operum ego parens effectorque sum, quae per me facta, non sunt dissoluta, me invito; quamquam omne colligatum solvi potest. Sed haudquaquam boni est, ratione vinctum velle dissolvere. Sed quoniam estis orti, immortales vos quidem esse & indissolubiles non potestis: neutiquam tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata periment. Nec fraus valentior, quam consilium meum, quod maius est vinculum ad perpetuitatem vestram.* Nec ab hac PLATONIS sententia PHILO aliique, quorum de religione dubitare nefas foret, diversi fuerunt; quos ortum quidem mundi falsos esse, at eiusdem negasse interitum, non obscurum est. Contra ea, quicumque inter veteres Deum sustulerunt, illi nominatim, qui rerum omnium primordia ad naturam & casum retulerunt, utramque aeternitatem, tam praeteriti temporis, quam futuri, ab hac rerum universitate abiudicarunt. Nolim tamen, existimet aliquis; solos ita sensisse Dei contemtores. EMPEDOCLES enim & HERACLITVS, quos Stoici postea sequuti sunt, non modo mundum creatum esse, & destructum iri aliquando, docuerunt, verum etiam saepenumero id ipsum iam olim contigisse, atque in posterum infinita vicissitudine denuo eventurum esse, praeceperunt.

His addendum, quemadmodum tota quondam impiorum cohors aeternitatem eripuit mundo, ita fuisse inter eos, qui Deum professi sunt, quibus mundus sempiternus esse visus est. (5) In hunc ordinem ARISTOTELES aggregandus est; ante quem, si minus alii, saltim OCELLVS LVCANVS eamdem tenuit sententiam, licet ARISTOTELI non placuerit, ullam eius mentionem facere. Recentiores deinceps Platonici universe hanc rationem consectati sunt; quamquam hi sic ex omni aeternitate Deo mundum fuisse subiectum arbitrabantur, ac si ex nihilo ab eo certo tempore effectus fuisset.

Igitur, ut hunc tandem concludamus locum, sic sentiamus, oportet: Qui mundum genitum esse putarunt, & initium habuisse, illi non idcirco statim supremi Numinis amicis adiungi debent, nec vicissim, qui perennitatem huic rerum naturae attribuerunt, propterea cum hostibus Dei sociandi sunt. Ante ARISTOTELEM quidem non omnes modo Athei, sed etiam haud pauci eorum, qui Deum dixerunt esse, nil dubitarunt, quin mundus hic creatus & factus esset. Hoc vero intererat inter utrosque, ut hi quidem Deo fabricationem tribuerent mundi, quum illi materiam, temere & casu commotam, res omnes effecisse, statuerent.

Quodsi alio etiam, quod ad hanc quidem rem attinet, discrimine professores & contemtores Dei secernendi sint, distinguendum erit inter ipsam hancce rerum naturam, quam cernimus, & substantiam materiae. Etsi nimirum, quotquot priscis temporibus Deum tollebant, aeternitatem una mundi reiiciebant; attamen iidem substantiam materiae, ex qua res omnes dicebant esse natas, non modo sempiternam faciebant, verum etiam per se necessario exsistere, nec ullius arbitrio aut imperio subiectam esse, praedicabant. Haec igitur unicum illud, quod fatebantur, Numen erat. Nihil simile in illis, qui sic de Deo sentiebant, uti par est sentire. Quorum quamvis plurimi perennitatem mundo tribuerent; nemo tamen negare ausus est, & formam & materiam eius, haud aliter atque lumen ad solem, ad Deum semper pertinuisse. Stoicos tamen & quosdam alios excipio.

Quamobrem distingui debet inter mundi systema & materiam. Illud coepisse concedebant Athei: hanc vero per se ex omni aeternitate exstitisse iudicabant.

§. XVII.

(1) Narrat ARISTOTELES, credidisse aliquos, impiam istam disciplinam, quae res omnes a bruta sensuque vacua materia profluxisse, nec nisi formas eius & qualitates esse, disputat, vetustissimam esse, & iam usque ab ultimis Graecorum temporibus ductam, eique ipsos antiquiores Theologos fuisse deditos. Εισὶ δέ τινες, οἱ καὶ τὺς παμπαλαίυς,

Plato & alii hoc impietatis genus ad minimum aequale Homero esse contendunt.

(5) *In hunc ordinem*) De ARISTOTELIS sententia *Liber VIII. Physicar. auscult.* legi debet. OCELLI LVCANI liber περὶ παντὸς φύσεως exstat in *Opusculis mythol.* veterum, a THOMA GALEO *editis p.* 501. *f.* Recentiores Platonici quidnam senserint, omnium, ut opinor, luculentissime exposuit ZACHARIAS MITYLENAEVS *Dialogo de opificio mundi p.* 207. 213. *f.* Omnes vero Platonici recentiores an sic docuerint, id paullo mihi videtur incertius esse, quam vir doctus putat. Sed quum hunc locum praetereundo tantum attingat, ideo nec nobis licitum arbitramur, multum in eo explicando temporis consumere.

(1) *Narrat Aristoteles) Metaphysic. Lib. I. Cap. III. T. IV. Opp. p.* 265. Locum ipse, quam fieri potuit, ARISTOTELE propitio, perspicue reddidi. Postrema verba prorsus obscura sunt. Sententia vero eorum haec est: Per id iurare fas esse, quod omnium praestantissimum & optimum. Praestantissimum autem & in primis venerabile illud esse, quod est antiquissimum. Dii igitur quum per Stygem iuraverint, id inde videri perspicuum esse, aqua nihil esse antiquius vel vetustius.

quippe qui ex Oceano seu fluida materia omnes Deos esse natos perhibet.

παλαιὺς, καὶ πολὺ πρὸ τῆς νῦν γενέσεως, καὶ πρώτως θεολογήσαντας, οὕτως οἴονται περὶ τῆς φύσεως διαλαβεῖν. Ὠκεανόν τε γὰρ καὶ Τηθὺν ἐποίησαν τῆς γενέσεως πατέρας, καὶ τὸν ὅρκον τῶν Θεῶν ὕδωρ, τὴν καλουμένην ὑπ' αὐτῶν Στύγα τῶν ποιητῶν. τιμιώτατον μὲν γὰρ τὸ πρεσβύτατον· ὅρκος δὲ τὸ τιμιώτατόν ἐστιν. *Sunt autem quidam, qui etiam antiquissimos illos, & nimis a praesenti generatione remotos, qui primo naturam Deorum investigarunt, sic arbitrantur de natura rerum sensisse. Oceanum enim & Tethyn generationis parentes esse cecinerunt, Deosque per aquam iurasse, quae Styx ab ipsis poëtis appelletur. Honore enim id in primis dignum, quod antiquissimum est: iusiurandum vero omnium maxime honorem & reverentiam meretur.* Credibile est, PLATONEM his verbis ab ARISTOTELE designari. Vtcumque est, hoc certum est, (2) PLATONEM in *Theaeteto* affirmare, nefarium eorum dogma, qui *ex fluxione & motu genita esse* tradant omnia, (ὅτι πάντα ἔκγονα ῥοῆς τε καὶ κινήσεως) seu, quod idem est, ex materia res omnes confectas esse credant, vetustissimae originis esse. Sed & HOMERVM eius accusat sententiae, quod is ipsos Deos ex Oceano (sive fluitanti materia) procreatos esse hoc versu tradit:

Ὠκεανόν τε Θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν.

Oceanus Deorum pater, Tethys vero mater est.

Antiquissima vero ista est Atheismi forma, quae verbis quidem Deos relinquit,

(3) Omnium igitur eorum, qui Deum sustulerunt, primi hi videntur esse & antiquissimi, qui, etiamsi certas esse naturas faterentur, praestantiores hominibus, quos Deos appellabant, reapse tamen Deum esse negabant, voce hac sensu proprio & accurato adhibita. Namque totam rerum universitatem praedicabant ex Oceano vel liquida materia

(2) *Platonem in Theaeteto*) Ita est. PLATO in *Theaeteto p.* 118. omnes veterum sapientes, si ab uno discesseris PARMENIDE, censuisse refert, ex aqua reliqua profecta esse omnia, & generationem fluxionis & motus esse genus. Dabo ipsa eius verba: Καὶ περὶ τούτου πάντες ἑξῆς οἱ σοφοὶ, πλὴν Παρμενίδου, ξυμφέρεσθον, Πρωταγόρας τε καὶ Ἡράκλειτος καὶ Ἐμπεδοκλῆς καὶ τῶν ποιητῶν οἱ ἄκροι τῆς ποιήσεως ἑκατέρας, κωμῳδίας μὲν Ἐπίχαρμος, τραγῳδίας δὲ Ὅμηρος, εἰπὼν Ὠκεανόν τε Θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθὺν, πάντα εἴρηκεν ἔκγονα ῥοῆς τε καὶ κινήσεως. *Et in hoc omnes per ordinem sapientes, excepto Parmenide, consenserunt, Protagoras, Heraclitus, Empedocles, & poëtarum in utroque poemate summi, in comoedia Epicharmus, Homerus in tragoedia: nam quum Oceanum diceret Deorum generationem, & matrem Tethyn, omnia ex fluxu motuque esse genita praedicavit.* At falsum est, E PLATONE hanc sententiam pro impia haberi: alioquin, quod incredibile, omnes veterum sapientes, & in his EMPEDOCLEM & HOMERVM, in Atheis PLATO numerasset. PLATO vetustissimis uti posse auctoribus indicat, qui rerum omnium generationem ad fluxum & motum referrent: hoc vero facere aliquis ita potest, ut Deum tamen esse non diffiteatur. Duas scilicet miscet hic sententias CVDWORTHVS, quae seiungi debent: alteram eorum, qui ex chao & nocte, sine Deo, generata esse omnia, ipsos etiam Deos, censent; alteram eorum, qui ab aqua repetunt ortum omnium, & ideo generationem fluxionem & motum esse definiunt. Quamquam tanto excusatius peccat, quanto certius est, ipsum hic PLATONEM res inter se confundere diversas. De HOMERI ut dicam aliquid sententia, vix a me impetro. Scio, veterum & recentiorum plurimos nil dubitare, quin idem, quod THALES Milesius, de rerum principiis senserit. Vid. HERACLIDES *de allegoriis Homeri p.* 438. 439. inter scriptores, quos THOMAS GALE edidit, PLVTARCHVS *libro de Homero.* Sed & scio, aliis eumdem in locis duorum meminisse principiorum, *aquae & terrae*, ut *Iliad. H. v.* 99. ubi Menelaum inducit optantem, ut Graeci ad aquam & terram seu prima, unde nati essent, elementa redeant, id est, moriantur.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.

Quare in eam me fere sententiam induci sentio, difficile esse componere omnia, quae de Diis eorumque ortu & rerum generatione passim tradidit HOMERVS. Si quis ex ipso quaesivisset HOMERO, quidnam de his rebus sentiret, fortasse vix habuisset, quod responderet, bonus homo: qui quidem nihil certi mihi sensisse, sed quae ferebantur inter Graecos scita, nullo iudicio adhibito, carminibus suis temere intexuisse videtur. Quamobrem nil miror, veteres, HERACLIDEM, PLVTARCHVM, & multos alios, quaecumque voluerunt, omnesque sapientum & insipientum opiniones & placita in HOMERO reperire potuisse. Ceterum, quem hic adducit PLATO versum is exstat *Iliad.* Ξ. *v.* 258. cum quo conferri potest eiusdem libri *v.* 303. 304. 343. ut nunc alios eius generis omittam.

(3) *Omnium igitur*) Statui, nisi magna obstiterint impedimenta, in *praefat.* de illis, qui *Theogonias* inter veteres scripserunt, eorumque religione & de rebus divinis sensu copiosius commentari. Hic pauca tantum animadverto, quae loci huius angustiae capiunt. (I) Si, qui Deorum generationes enarrarunt, *Athei* fuerunt, ad eorum sine dubio classem referri debent, qui vim aliquam gignendi & efficiendi in ipsa esse materia reconditam opinantur. Iste enim amor, quem primum esse dicunt Deorum genitum, nescio, quid sit, nisi vis quaedam genitrix, quae certo tempore ex materia prodierit. (II) Neque id a vero abhorret, fuisse quosdam tam vesanos olim, ut ex ipso chao seu rudis & indigestae materiae sinu crederent vim quamdam erupisse effectricem, cuius ope, quae antea confusa erant, ordinata & apte disposita, omnia denique generata fuerint. Vt haec propius ab ipsa videantur dementia abesse, tanta tamen hominum est miseria & coecitas, ut fuisse non incredibile sit, quorum ingeniis haec portenta placerent. Inter orientalium populorum philosophos sunt adhuc, qui similia pro abstrusis & reconditis veritatibus habent. Ita ENGELBERTVS KAEMPFERVS *History of Iapan Lib. III. Cap. I. p.* 207. *Tom. I. Lond.* 1727. *fol.* in libro quodam *Odaiki* dicto, quem *Sintos*, qui vocantur inter Iapones, secta regionis eius antiquissima, permagni aestiment, haec de rerum originibus perscripta exstare,

materia prodiisse, seu, quod verbis tantum differt, ex chao & nocte procreatam esse, ipsos etiam, quos ita nominabat, Deos genitos & factos esse, statuebant: ex quo consequebatur, perire eosdem & corrumpi posse. (4) ARISTOPHANES impium hoc Theologiae genus in *Avibus* hac nobis ratione enarrat & exhibet: Principio nihil exstitisse, nisi noctem & chaos: ex his ovum esse natum: ex ovo hoc procreatum esse amorem: amorem, chao admistum, coelum, terram, animalia, ipsos denique Deos generasse.

at omnes deinde ex chao & nocte edocet. Aristophanes hanc doctrinam exposuit versibus, qui noctem & chaos ovum primum peperisse canit, ex quo postea prodierit amor; qui, cum chao commistus, coelum & terram, animalia, universamque Deorum turbam genuerit.

Χάος ἦν, καὶ νὺξ, ἔρεβός τε μέλαν πρῶτον, καὶ τάρταρος εὐρύς,
Γῆ δ᾽, οὐδ᾽ ἀὴρ, οὐδ᾽ οὐρανὸς ἦν· ἐρέβους δ᾽ ἐν ἀπείροσι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον νὺξ ἡ μελανόπτερος ᾠὸν,
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν ἔρως ὁ ποθεινός,
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώκεσι δίναις.
Οὗτος δὲ, χάει πτερόεντι μιγεὶς νυχίῳ, κατὰ τάρταρον εὐρὺν
Ἐνεόττευσε γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν ἐς φῶς·
Πρότερον δ᾽ οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων, πρὶν ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα.

Chaos erat, & nox, erebusque niger in principio, & tartarus amplus,
Terra vero non erat, neque aër, nec coelum: erebi autem in infinito gremio
Omnium primum parit ventosum furva nux ovum;
Ex quo, temporibus exactis, propullulavit amor desiderabilis,
Radians tergo aureis alis, celeberrimae ventorum vertigini similis.
Ille vero, alato mistus chao & caliginoso, in tartaro ingente
Edidit nostrum genus, & primum eduxit in lucem:
Neque enim Deorum genus ante erat, quam omnia commiscuisset amor.

Quod poëta hicce comicus aves fingit ante omnes Deos ex chao & amore generatas esse, id aliqui fortassis ioculare commentum eius esse, suspicabuntur, quod idcirco excogitaverit, ut scenae inserviret. (5) Verum SALMASIVS, nec id sine ratione, fuisse

stare, memorat: *In principio rerum omnium Chaos quoddam non secus movebatur, atque pisces in aquis, quando voluptate feruntur, natare solent. Ex hoc res quaedam prodibat, spiculum referens, eaque mobilis, formisque variis recipiendis apta. Haec res animus fiebat sive spiritus: atque hic spiritus dicitur* KVNITO KOOATSNO MIKOTTO. Vides Deum, rerum omnium parentem, aut id, quod HESIODVS & alii amorem vocarunt, ex ipsa informi & rudi materia natum. Hoc autem dogmate secta ista negat se maius aliquid, secretius & admirabilius habere. Quis hominum non miretur inscitiam, qui Dei lumine non utuntur? Huius non dissimile est, quod de aliis generis huius philosophis, quos *Sinto* vocant, *Boock. III. Cap. VII. p.* 250. idem refert KAEMPFERVS, cuius ipsa verba Latine conversa exhibebo: *Quidam horum sapientum naturam esse fatentur intelligentem, seu a corpore abstractam: verum hanc naturam non condidisse rerum universitatem volunt, sed eam gubernare & administrare tantum omnia, dicunt. Quin etiam ipsam naturam hanc mentem produxisse, asseverant:* In *enim &* Io, *id est, coelum & terram, quorum illi facultatem agendi, huic patiendi, illi vim generandi, huic corrumpendi tribuunt, naturam illam credunt procreasse. Simili ratione alias etiam naturas, agendi virtute praeditas, natas esse dicunt.* Proxime haec accedunt ad ea, quae de Deorum generatione veteres nugati sunt, idque certe docent, fieri posse, ut ita insaniant corrupti homines, quemadmodum CVDWORTHVS insanisse putat genus illud, quod *Theogonias* olim composuit. (III) At non desunt tamen inter viros doctos, qui veteres illos *Theogoniarum* scriptores existimant de Deo sanius & melius sensisse, putantque, tametsi *Chaos* primo collocetur ab illis in rerum natura ordine, tamen Deum eos non exclusisse, sed ipsum illud chaos ab efficienti quadam conditum & generatum esse caussa, sive a Deu factum, censuisse. PHILO, Iudaeus, *Libro de mundo incorruptibili p.* 941. aliquos, quibus ipsemet assentitur, credere observat, HESIODI *chaos* sive mundum a Deo comparatum esse & conditum. Nec aliter sententiam eius explicat is, qui *Clementina* scripsit, *Homil. VI. §. III. p.* 671. *Tom. I. Patr. Apostol.* Idem visum fuit celebri in recentioribus Platonicis philosopho, SIMPLICIO, *Comm. in Libr. IV. Physicor. Aristotelis:* cuius in primis auctoritate nixus, vir longe doctissimus, PETRVS PETITVS *Observation. miscellan. Cap. XII. p.* 52. pro pietate HESIODI & reliquorum veterum Theologorum verba facit. Eamdem non ita pridem ingeniose exornavit sententiam vir illustris, NIC. HIERON. GVNDLINGIVS, in *Gundlingianis P. XXXII. Observ. V. p.* 193. qui tamen HESIODVM putat censuisse, *Chaos* emanasse ex Deo, non vero a Deo factum esse.

(4) *Aristophanes*) In *Avibus v.* 694. *p.* 404. *ed. Kusteri.* Huc pertinet, quod alio eiusdem comoediae loco idem auctor perhibet, aves ipso Iove antiquiores esse, & ante Saturnum exstitisse Titanasque, *v.* 468. Κορυδὸν item seu galeritam omnium avium primam esse editam, ac terra priorem, *v.* 471. 472. p. 397. In priorem locum non indigna lectu sunt, quae THOMAS BVRNETVS in *Theoria telluris sacra Lib. II. C. VII. p.* 130. 131. & HVGO GROTIVS *ad Lib. I. de verit. relig. Christianae p.* 39. *ed. cl. Koecheri* monuerunt: quorum tamen neuter putat, Atheorum hoc in loco feotentiam exponi.

(5) *Verum Salmasius*) SALMASIVS quid senserit, optime omnium ex ipsis eius verbis cognoscetur *Exerc. Plinian. in Solinum T. I. p.* 309. postquam dixerat, Aegyptios statuisse, coelum & astra ante terram esse condita, sic pergit: *Eadem*

fuisse id ipsum censet in scitis antiquissimorum, quorum res hic agitur, Atheorum. Hic nempe disciplinae eorum fuisse videtur habitus: Chaos seu materia, confuse, sine ulla lege, commota, rerum omnium principium est. Ex hac, quaecumque sunt, omnia gradatim prodierunt. Primum naturae natae sunt, quae maxime distant a perfectione. Has exceperunt illae, quibus maior inest perfectio. Principio res inanimatae, ut elementa, coelum, terra, aquae, apparuerunt: deinde bruta exstiterunt animantia: tum homines nati sunt: ad extremum Dii emerserunt. Haud itaque, si hanc adsciscamus rationem, solam materiae substantiam corporaque elementorum, quae sensu vacant, ignis, aquae, aëris & terrae, (6) quod ARISTOTELES alicubi perhibet, antiquiores hi Theologi, natura priora esse Deo, ipsosque Deos esse putarunt, (Φύσει πρότερα τοῦ Θεοῦ, Θεοὶ δὲ καὶ ταῦτα) verum etiam, si minus hominum generi, certe brutis animantibus eamdem dignitatem attribuerunt. Hoc ergo modo genus istud mundum esse creatum asseverabat: Quod unum habebat Numen, id caliginosum erat chaos, sive materia stupida & sensus omnis expers: hanc Deos, hanc omnia dicebat peperisse. Iam quis non sentit, ita homines illos totum huius universitatis ordinem prorsus pervertisse?

De generat. & corrupt. Lib. II. c. VI. (p. 735. T. I. Opp.)

§. XVIII.

At Aristotelis tamen iudicio, Parmenides, Hesiodus & alii, qui amorem similiter pro antiquissimo habuerunt Deo, ex turba Atheorum eximi debent. Crediderunt enim, amorem hunc principium esse agendi facultate praeditum, aut caussam motus in rerum natura.

Itaque perspicuum est, ut opinor, eos, qui amorem, quem praecipuum esse Deum perhibent, ex noctis quodam ovo prosiliisse primum, omnemque postea Deorum familiam ex materia & chao, seu ex natura lucis experte temere procreatam esse, praecipiunt, impietatis erga Deum nullo modo posse absolvi. Nihilo tamen minus ARISTOTELES alicubi tam PARMENIDEM, quam HESIODVM, & quosdam alios, qui pariter amorem summum & principem esse Deorum censent, ex amore vero & chao res ceteras machinantur, in eorum classem detrudi debere negat, qui sic ad materiam cuncta retulerunt, ut vim omnem atque rationem divinam tollerent. Videri enim hos ait nomine *Amoris* naturam quamdam, consilio & arte fabricantem, motusque omnes in rerum natura cientem, significare: qualis quidem natura neque ex ovo quodam noctis, nec ullo modo ex materia gigni & nasci potest, sed haud dubie ab omni materiae contagione secreta naturaque prior illa & antiquior esse debet. (1) Audiamus ipsum philosophum:

antiquissimorum Graecorum sententia fuit, ab Aegyptiis famata. Nam avium genus prius editum, quam terra esset condita, crediderunt, ut ex his Aristophanis versibus patet. Hic describit versus ARISTOPHANIS *v.* 471. 472. de galerita: quo facto, ita pergit: *Haec fabulosa quidem, sed eam opinionem adstruunt. Nam si galerita fuit in rerum natura, quum terra nondum esset, coelum & aërem iam tum fuisse oportuit.* Eamdem de avibus ante terram & reliqua omnia conditis sententiam idem SALMASIVS in SIMMIAE RHODII *Alis* proponi censet in *Notis ad Simmiam p.* 270. *ed. Crenii.* Sed hoc mihi aliquanto videtur esse, quam vellem, obscurius, etiamsi repugnare nolim illis, qui SALMASIVM deserere nefas ducunt. Ceterum, ut verum fatear, ex ARISTOPHANIS iocis via putem veterum de ortu mundi sententiam accurate addisci posse. Quamvis enim lubens largiar, poetam pleraque ex mente antiquorum physicorum loqui; quaecumque tamen affert, ea perspicuum est valde esse perturbata & mutila. (I) De ortu humani generis & bestiarum plane silet. Coelum primum, deinde aquam, tum terram, postremo Deos ab amore generatos esse narrat. Nulla hic ignis, nulla hominum, nulla bestiarum mentio. (II) Aves non bestiis connumerat, sed inter ipsos Deos refert: quod ludicrum est & iocularе, ut omnes vident. (III) Aves, quam de ortu suo exposuerunt, sententiam argumentis valde lepidis & ad risum ciendum accommodatis tuentur. Ea eo enim probant, sese procreatas esse ab amore, quod, non secus atque amor, alis instructae sint, & quod amantibus adsint: ut reliqua praeteream aeque inepta. Quocirca parum abest, quin existimem, ARISTOPHANEM, quae de avibus narrat, ante omnes Deos editis, non ex cuiusdam physici aut philosophi sententia scripsisse, sed ludi iocique caussa confinxisse.

(6) *Quod Aristoteles perhibet*) (I) Vehementer obscurus est hic ARISTOTELIS locus, quem caussae suae favere opinatur CVDVVORTHVS. Disputat ARISTOTELES contra EMPEDOCLEM, quem notum est quatuor elementis suis adiunxisse amicitiam & inimicitiam. Inter alia id ferri posse negat in eo, quod ad horum elementorum *mistionem* generationem rerum omnium retulerit. ὁ δὲ τὴν μῖξιν μόνον ἐπαινεῖ. *Porro solam ille mistionem collaudat.* Quibus positis, ita pergit: οὐ τοί γε τὰ στοιχεῖα διακρίνει τὸ νεῖκος, ἀλλ' ἡ φιλία, τὰ φύσει πρότερα τοῦ Θεοῦ. *Atqui discordia haudquaquam secrevit elementa ista, quae natura Deo priora sunt, sed concordia. Dii autem & haec quoque sunt.* Haec quidnam sibi velint, ut explorem, nec locus patitur, nec institutum: multos autem fore non dubito, qui aenigmata hic loqui Stagiritam iudicabunt. Id vero apertum est, non antiquorum physicorum, ut putat CVDVVORTHVS, sententiam hic edisserere philosophum, verum EMPEDOCLIS potius, quem ex Atheorum ordine ipse vir doctus eximit. (II) Neque de re ipsa consentire mihi cum CVDVVORTHO licet. Putat is, ex ARISTOPHANIS loco constare, veteres illos physicos, quos inter Dei contemtores refert, bestias ante ipsos Deos credidisse ex rudis materiae sinu prodiisse, eo quod aves ante omnes Deos sese natas praedicent. Sed, ut, quae paullo ante monui, omittam, non animadvertit vir egregius, aves apud ARISTOPHANEM se ex animalium numero eximere, atque pro Diis, & Deorum quidem vetustissimis, haberi velle. Quare hic locus id docere potius videtur, philosophos illos, quorum placita sequitur ARISTOPHANES, bestias post Deos natas esse, censuisse.

(1) *Audiamus ipsum philosophum*) *Metaphysic. Lib. I. Cap. IV. p.* 267. *s.* Locum ipse Latine conver-

losophum: Ὑποπτεύσειε δ᾽ ἄν τις, Ἡσίοδον πρῶτον ζητῆσαι τὸ τοιοῦτον, κἂν εἴ τις ἄλλος ἔρωτα ἢ ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς οὖσιν ἔθηκεν ὡς ἀρχήν, οἷον καὶ Παρμενίδης· καὶ γὰρ οὗτος κατασκευάζων τὴν τοῦ παντὸς γένεσιν·

Quod si ita est, non potuit ex ovo noctis aut ex chao nasci, sed natura sine dubio est omni materia prior.

Πρώτιστον μὲν (φησιν) ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.

Ἡσίοδος δέ·

Πάντων μὲν πρώτιστα χάος γένετ᾽· αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ᾽ εὐρύστερνος, - - -
Ἠδ᾽ ἔρος, ὃς πάντεσσι μεταπρέπει ἀθανάτοισιν.

ὡς δέον ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν τινὰ αἰτίαν, ἥτις κινήσει καὶ συνάξει τὰ πράγματα. τούτους μὲν οὖν πῶς χρὴ διανεῖμαι περὶ τοῦ τίς πρῶτος, ἐξέστω κρίνειν ὕστερον. *Suspicaretur aliquis, Hesiodum primum hoc quaesivisse*, (id est, naturam quamdam efficientem, praeter materiam) *& si qui sunt alii, qui amorem aut cupiditatem principium esse putarunt rerum, quae existant: quemadmodum Parmenides, qui, de universi generatione agens: Primum quidem, inquit, inter omnes Deos amorem produxit. Hesiodus vero ante omnia fuisse chaos ait, deinde terram spatiosam, atque amorem, qui inter omnes immortales elucet. Tamquam deceat & oporteat in illis, quae sunt*, (praeter materiam) *caussam esse aliquam, quae res omnes moveat & coniungat. Haec autem quomodo sint ordinanda, & quodnam horum primum*, (amor, an chaos) *posterius licebit iudicare.* Extremis loci huius verbis id puto indicare ARISTOTELEM, amorem, si ut natura spectetur, commovens omnia & efficiens, non credi posse ex chao conditum, aetateque idcirco superiorem esse debere materia: ex quo conficitur, HESIODI amorem non posse non ipsum Deum esse. Certe (2) SIMMIAS RHODIVS, qui carmen in hunc cecinit amorem; quod *Alas* inscripsit, principem Deorum omnium eum esse affirmat, totiusque universi principium, nec ei commune esse aliquid cum cupidine, molli & effeminato Veneris puero, sed ab hoc prorsus differre vult.

Simmiae Rhodii carmen, quod honori amoris coelestis consecravit, Alae inscriptum. Hic amor non est ille, quem Plato ait ex Penia & Poro prognatum esse.

Οὔτι γε Κύπριδος παῖς,
Ὠκυπέτας δ᾽ αὐτὸς ἔρως καλεῦμαι.
Οὔτι γὰρ ἔκρινα βιάζειν, παράγω δὲ πειθοῖ.
Γαῖα, θαλάσσας τε μυχοί, οὐρανίων πᾶς τε θεός μοι εἶκει·
Τῶν δ᾽ ἐγὼν ἐκνοσφισάμην ὠγύγιον σκᾶπτρον, ἔκρινα τε σφιν θέμιστας.

Non ego sum Veneris ille puer,
Verum amor coelestis & aërius nuncupor.
Neque enim per vim facere aliquid consuevi, sed
blanditiis omnia pellicio.
Terra, maria, lacus, coelum, & ipse Deorum chorus mihi obtemperat.
Sceptrum ego in res omnes teneo, totaque rerum natura ad meam sese fingit legem.

(3) Neque est praeterea, cur viris quibusdam doctis assentiamur, qui amorem istum

converti, quoniam magna eum intelligebam obscuritate in BESSARIONIS versione laborare. Quae vero interiecta sunt interpretationis caussa, CVDVVORTHO debentur. Ceterum nec excusat hic HESIODVM, nec accusat plane ARISTOTELES, verum rem omnem in medio relinquit: nec ego, omnes licet intenderim ingenii nervos, latere illa in postremis loci huius verbis, perspicere potui, quae CVDVVORTHVS in illis esse recondita sibi persuadet. Inferius se disquisiturum ait philosophus, utrum chaos amore, an amor chao prior & antiquior existimari debeat. Haec si significare possunt, *amorem* HESIODI *ipsum esse Deum, chaoque omni antiquiorem*, nescio certe, quid sit interpretari, nec habeo amplius, cur illis succenseam; qui, quae ipsimet hesterna nocte somniarunt, apud ARISTOTELEM & PLATONEM sine labore inveniunt. Ita magni saepe homines eodem vexantur morbo, quo mediocri quidam ingenio praediti, qui ad suum arbitrium scriptores antiquos refingere solent, ne cum illis dissentire videantur. Ceterum IO. CLERICVS, vir doctissimus, non dubitavit, rem ita sese habere, uti CVDVVORTHVS dicit, HESIODVMque purgari ab ARISTOTELE. Quapropter ad hunc quum venisset locum, disputandum sibi esse ratus est contra ARISTOTELEM, HESIODVMque vix ac ne vix quidem ex Atheorum numero tolli posse, docuit, *Bibliotheque choisie Tom. II. p. 46. s.* Exponetur de tota hac re, si Deus voluerit, inferius.

(2) *Simmias Rhodius*) Hoc carmen SIMMIAE notis criticis illustravit CLAVD. SALMASIVS, atque ita ex ingenio emendavit, ut eius, quod hic legitur, longe videatur dissimile. Curavit hanc SALMASII commentationem formis iterum describi THOMAS CRENIVS in *Museo philologico & historico Tom. II. p. 259.* At quum sententia in utroque exemplo eadem fere sit, non esse meum duxi, coniecturas viri docti & correctiones huc transferre. Vix dignum est mediocris poetae carmen, in quo exornando multum laboris collocetur. Ceterum ego ita, ut CVDVVORTHVS voluit, illud reddidi.

(3) *Neque est praeterea*) Haec quidem recte iudicat vir doctus, etsi veterum & recentiorum plurimis secus videatur. Et ipse PLATO confirmat hanc sententiam; quippe qui in suum ea non con-

istum eumdem esse censent, quem PLATO in *Symposio* memorat, & ex *Penia* & *Poro* natum esse tradit. Ipse enim PLATO amorem hunc significat non ex genere Deorum, sed daemonum esse, mediaeque cuiusdam naturae. Scilicet nihil hic amor est, quam φιλοκαλία, *amor pulcritudinis* in se spectatae. Qui amor uti hominum inflammare animos & attollere potest, si quidem recte adhibeatur, ut nil nisi magnum & generosum spirent, resque humiles, abiectas & vitiosas contemnant penitus & despiciant; ita etiam, si parum caute ac prudenter homo legibus eius obtemperet, in coecas effrenatasque libidines praecipitem agit. Quod si etiam optime sese habeat, in nullas tamen cadit, nisi parum perfectas parturientesque naturas: ex quo manifestum est, eum rerum omnium nullo modo caussam & principium esse posse. Quae omnia quando mecum reputo, nil equidem, quod impediat magnopere, video, cur (4) eorum opinio, qui amorem supremum Deum rerumque omnium auctorem & parentem esse dictitant, si nimirum recte explicetur, & ab omni fuco liberetur, iniuriosa in Deum videri debeat. Liceat sic illis loqui, qui nomine amoris illum intelligunt sempiternum, per se exsistentem & sapientem amorem, aut supremam & per se exsistentem divinitatem, quae, quum ipsamet infinita bonorum omnium multitudine abundet, semet ipsam sine ulla invidia, sapientissimo tamen modo, impertit, res omnes, sine ulla vi atque violentia, suaviter gubernat & moderatur, quoniam omnia naturaliter auctoritatem eius reverentur, & voluntati eius libenter obtemperant, totum denique mundum quam aptissime colligat & temperat. Ipse sacer codex *Deum esse amorem* pronuntiat. Quidnam igitur is committit mali, qui amorem vicissim, sensu tamen recto, nec vitio quodam inquinato, Deum esse statuit?

Quo sensu recte dici queat amor supremum esse Numen & fons omnium rerum.

§. XIX.

convenire amorem, quae PARMENIDES & HESIODVS de amore cecinerunt, in *Symposio p.* 324. fatetur. Τὰ δὲ, inquit, παλαιὰ πράγματα περὶ Θεοὺς, ἃ Ἡσίοδος καὶ Παρμενίδης λέγουσιν, ἀνάγκῃ, καὶ οὐκ ἔρωτι γεγονέναι, εἰ ἐκεῖνοι ἀληθῆ ἔλεγον. *Prisca vero Deorum gesta, quae Hesiodus Parmenidesque describunt, necessitati potius, quam amori attribuenda, si modo illi vera narrarunt.* An vero recte naturam amoris illius, quem in *Symposio* commendat PLATO, exposuerit, illis diiudicandum relinquo, qui ex instituto PLATONIS exquirunt placita. Narrabo potius ea, quae veterum de duplici amore scita meditanti verissima visa sunt. (I) Nullum principio dubium est, quin antiquissimis Graeciae populis certa praecepta quaedam fuerint de natura & rerum omnium ortu: atque haec, ut suspicor, ex solis orientis regionibus ad eos delata sunt. Certe qui ea tantum consideraverit, quae HVGO GROTIVS *ad Lib. I. de verit. relig. Christ.* & THOM. BVRNETVS in *Theoria telluris sacra* de Phoenicum, Aegyptiorum, Syrorum & aliorum de natura rerum sententiis monuerunt, is, tametsi non omnia probet, quae viris hisce doctissimis placuerunt, facile tamen a se impetrabit, ut fateatur, permagnam esse harum opinionum cum illis dogmatibus cognationem, quae veteres Graeci de iisdem rebus in *Theogoniis* suis tradiderunt. (II) Qui Theogonias seu carmina de Deorum generatione inter Graecos conscripserunt, illis unice hoc fuit propositum, ut fabulas Graecorum de Diis cum his praeceptis physicis componerent, Deorumque res gestas & historiam ad ea accommodarent. Hac ego de re neminem arbitror incertum esse posse, qui vel attente HESIODVM perlegit; etiamsi non is sit HESIODVS, cui negotium hoc omnium optime & felicissime cessit. (III) Hoc illi quum sibi datum credidissent, consentaneum erat, ut Graecorum Deorum nomina rerum principiis, naturaeque legibus, quas sibi finxerant, affectiones imponerent, eoque modo res in personas veluti converterent. Nec id factum esse negabit, cui veteres cum cura inspecti sunt. (IV) In antiquissimorum autem physicorum praeceptis hoc fuisse videtur, virtutem nescio quam genitricem & effectricem in rudi & informi materia reconditam fuisse, eamque virtutem, quum ortus immineret rerum omnium, e materiae sinu prorupisse, sensimque omnia, quae sunt, generasse. Igitur haec etiam virtus genitrix, ex instituto horum poetarum, Numinis cuiusdam, quod Graeci colebant, nomine & persona exornanda erat. (V) At in Graecorum Diis nullus erat huic rei aptus & idoneus, quam *Amor* sive *Deus amori praepositus*, quem generationem rerum omnium moderari volebant Graeci. Itaque *vim* illam naturae *genitricem amoris* vocabulo nuncupabant, *Amorem*que ideo Deorum esse antiquissimum dicebant. Id vel ex eo patet, quod fabulas Graecorum de Amore aut Cupidine multos videmus veteri illi amori seu rerum omnium efficienti caussae temere accommodare. Ita ARISTOPHANEM paullo ante audivimus isti, a quo omnia generata sunt, amori alas aureas attribuere, quas Graeci Veneris filio solebant dare. (VI) At recentiores de hoc Veneris filio multas circumferri sentiebant ineptias, quae in talem naturam, ex qua cuncta essent procreata, nullo modo caderent. Igitur duplicem postea finxerunt amorem: alterum Veneris filium, seu terrestrem, alterum, de quo HESIODVS, PARMENIDES & alii cecinissent, rerum omnium parentem, seu coelestem. Tempus nimirum consilium eorum, qui principes de generatione Deorum exposuerant, ex animis & memoriis hominum abstulerat. Quamobrem excogitandum erat aliquid, ne illi prorsus inficete & inepte scripsisse viderentur. Credo ego, qui in veterum monumentis nonnihil diligentiae consumserunt, nec mores ignorant hominum & Graecorum instituta, eos, proxime haec ad veritatem accedere videri, facile confessuros esse. Sed suo tamen quilibet utatur iudicio.

(4) *Eorum opinio*) Anglorum nonnullis, qui PLATONEM in deliciis habebant, id erat tum temporis in more positum, ut *amorem* esse Deum dicerent, & Spiritum S. in primis *amorem divinum.* v. HENR. MORE *Defence of the Cabbale Cap. I.*

§. XIX.

Quamvis Aristoteles aliis in locis Democritum & Leucippum eo nomine castiget, quod ex materia rerum omnium origines repeterent; hi tamen non sunt illi, quos in locis paullo ante allatis reprehendit ideo, sed antiquiores quidam philosophi; qui propterea non atomis fuerunt dediti, sed Hylopathici potius dici debent.

Sed mittamus saeculum *mythicum*, & ad eam revertamur aetatem, quae philosophos protulit. Quinam tandem ex illis, qui philosophorum censeri voluerunt nomine, isto, quem ante diximus, modo naturam tollere divinam ausi sunt? Id quidem certum est, ARISTOTELEM aliis in locis DEMOCRITVM & LEVCIPPVM eiusdem insimulare criminis, idque in illis castigare, quod materiam unum naturae rerum parentem facerent, nec motus caussam & originem demonstrarent. Sed quum eos, de quibus hoc in loco verba facit, ipsemet testetur esse τινὰς τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων, *aliquos ex iis, qui primi omnium philosophati sint*, nullum omnino dubium est, quin ab his illi, quos pungit, diversi sint. His accedit, quod ea, quae de hoc genere narrat, doceant, non probasse eos rationem ab atomis rerum derivandi primordia, sed ad ὕλην & πάθη τῆς ὕλης, *materiam affectionesque, coniunctiones, formas & qualitates materiae*, quibus universitas haec continetur, omnia retulisse. Quod quidem argumento est, *Hylopathicos* fuisse eos, non autem ex eo genere, quod corpusculis delectatur. Nulla erat inter hanc familiam sectamque DEMOCRITI de ipso, unde omnia manaverint, principio dissensio; utraque materiam inertem & stupidam, quum fortuito & temere quondam commota esset, res omnes genuisse, sibi persuadebat. Vtramque vero quod disiungebat, hoc unum erat: DEMOCRITI schola materiam in atomos infinite secabat, & deinde rursus coagmentabat; altera vero formas & qualitates materiae natura inesse docebat, quae usitata magis & recepta erat sententia. Vnum ergo idemque erat utriusque disciplinae fundamentum, dissimilis autem forma & habitus. Quapropter, uti illa *corpuscularis* vocari potest impietas, ita hanc (1) *hylopathicam*, ne res inter se distinctae temere confundantur, nominare licebit.

§. XX.

Omnes Ionicae familiae philosophi, qui ante Anaxagoram vixerunt, quorum caput Thales est, ab Aristotele Atheismi accusantur. At multi sunt graves & idonei auctores, qui Thaletem ab hoc crimine liberant. Qui factum sit, quod Thales huius culpae postulatus sit. Proximus vero Thaletis successor.

Atque huius, quam *hylopathicam* vocavi, impietatis omnes Ionicae scholae philosophos, qui aetate ANAXAGORAM antecesserunt, fuisse reos, sine circuitu ARISTOTELES significat. Eius autem familiae princeps & veluti caput THALES est. Quamobrem & ARISTOTELI ἀρχηγὸς τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας, *dux & auctor profanae huius philosophiae* audit, eo quod, non secus ac antea HOMERVM fecisse accepimus, aquam rerum omnium constituit principium, atque ex liquida & fluitante materia omnes omnino res comparatas esse docuit.

Verum, quidquid criminetur ARISTOTELES, non desunt, qui de THALETE multo melius senserunt, idonei auctores. (1) CICERO docuisse eum perhibet, aquam esse omnium rerum initium, at mentem adiunxisse aquae, quae ex ea omnia fingeret. (2) PLVTARCHVS & LAERTIVS principem eum inter philosophos animorum immortalitatem asseruisse, referunt. (3) Praeterea Deum ab illo dictum esse ferunt πρεσβύτατον πάντων, *antiquissimum omnium*, mundum autem τὸ ποίημα τοῦ Θεοῦ, *opus Dei*, memoriae prodiderunt. (4) CLEMENS item quaesitum eum: Εἰ λανθάνει τὸ θεῖον

Cap. I. p. 75. &c. Id vero alii reprehendebant, illius, quod Tragicus cecinit, memores, cuius & AVGVSTINVS verba laudat:

Deum esse amorem, turpis & vitio favens
Finxit libido.

Libro XX. contra Faustum Cap. IX. p. 240. Tom. VIII. Opp. Pro his igitur verba sibi facienda CVDVVORTHVS ducit.

(1) *Hylopathicam*) Neque tamen, si secta haec Ionica omnia, quae vult CVDVVORTHVS, docuisset, multum ea differret ab illo genere, quod *hylozoisticum* appellavit antea. Vitalem enim vim quamdam & genitricem non potuerunt non inter affectiones referre materiae, ut docerent, qua ratione omnia inde reliqua essent nata. Sed, si dicendum, quod res est, tot nobis non reliquerunt veteres de his familiis, ut, quid in praeceptis eorum fuerit, vel non fuerit, firme constituere semper nobis liceat.

(1) *Cicero*) *De natura Deor. Lib. I. C. X. p. 2894. T. IX. Opp.*

(2) *Plutarchus & Laërtius*) Hic quidem *Lib. I. Segm. 24. p. 16.* esse scriptum reliquit, qui hoc tradant, & in his CHOERILVM poetam. Ad quem locum AEGID. MENAGIVS, in *Comm. p. 14.* observavit, NEMESIVM *de natura hominis Cap. II.* idem tradere. Ille vero, PLVTARCHVS, idem non diserte prodidit, sed obscurius: ex quo factum puto, quod locum eius viri docti praetermiserunt, qui hoc argumentum attigerunt. Θαλῆς, inquit, ἀπεφήνατο πρῶτος τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον. *Primus Thales dixit, animam naturam esse, quae cum ex se ipso moveatur, tum semper moveatur. De placitis philos. Lib. IV. Cap. II. p. 908. T. II. Opp.* Hoc quidem est, idem, quod LAERTIVS, verum aliis verbis, narrare.

(3) *Praeterea*) Hoc DIOGENES LAERTIVS literis prodidit *Lib. I. Segm. 35. p. 21.* apud quem tamen non legitur, ut hic, τῶν πάντων, sed τῶν ὄντων. Idem apud PLVTARCHVM legas in *Convivio septem sapientum p. 153. T. II. Opp.*

(4) *Clemens*) CLEMENS ALEXANDRIN. *Stromat. Lib. V. p. 704. ed. Potteri.* Idem DIOGENES

Q

Anaximander, multo rectius pro eorum philosophorum, qui Deum esse negarunt, duce habetur.

θεῖον πράσσων τι ἄνθρωπος; *Lateatne Deum homo agens aliquid?* respondisse memorat: Καὶ πῶς, ὅς γε οὐδὲ διανοούμενος; *Et quomodo, qui ne cogitans quidem Deum latet?* Mitto quod (5) apud LAERTIVM scriptum exstat, censuisse eum, τὸν κόσμον ἔμψυχον καὶ δαιμόνων πλήρη, mundum esse animatum & daemonibus plenum. Postremo ipsemet ARISTOTELES ita eius loco quodam meminit, ut si Deum credidisset: Καὶ ἐν τῷ ὅλῳ δέ τινες ψυχὴν μεμίχθαι φασίν· ὅθεν ἴσως καὶ Θαλῆς ᾠήθη, πάντα πλήρη θεῶν εἶναι. *Quidam animam in universo rebus omnibus permistam esse perhibent: unde fortassis etiam Thales putavit, omnia esse Deorum plena.* Quibus ego quidem auctoritatibus commoveor, ut THALETEM, qui ad impiorum turbam amandant, eos iniuriam homini facere censeam. Caussam vero, propter quam tam ancipiti & dubia existimatione laborat, hanc equidem esse suspicor: (6) LAERTIVS & THEMISTIVS nulla eum ingenii monumenta posteritati reliquisse, testantur. Primus scilicet, qui ex philosophis litteris, quae meditatus erat, consignavit, ANAXIMANDER est. (7) Iam quis magnopere demiretur, hominis disciplinam, cuius liber exstabat nullus, varie postea a variis intellectam & expositam esse, auctoremque eius ab his quidem amicis Dei, ab illis infensissimis eius hostibus adscriptum esse?

De anima Lib. I. C. V. (p. 17. T. II. Opp.)

(8) Demus itaque hoc his tantis testibus, quos produximus, ut THALETEM impietatis carere nota pronuntiemus. Sed, qui proxime hunc consequutus est, ANAXIMANDER, quonam modo hanc eluere possit maculam, equidem nullo modo video. Neque dubitem idcirco, quin potiori longe iure nomen istud, quod THALETI ARISTOTELES imposuit, in hunc conveniat, isque ἀρχηγὸς τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας, *dux & auctor sceleratae huius disciplinae*, salutari debeat, quae res omnes ex materia, certis formis & qualitatibus praedita, genitas esse statuit. Finxit sibi homo animo materiam quamdam primam, eamque infinitam, non ignem, non aquam, non aërem, verum ad haec & reliqua omnia aptam, aut ex omnibus temperatam atque mixtam, ex eaque facta esse dixit & nata omnia: cuius vestigia multi deinceps alii religio-

GENES LAERTIVS *Lib. I. Segm.* 36. *p.* 22. & VALERIVS MAXIMVS *Lib. VII. Cap. II. §. VIII. p.* 602. referunt.

(5) *Apud Laertium*) *Lib. I. Segm.* 27. *p.* 18. Sed neque hic, nec, qui sequitur, ARISTOTELIS locus THALETIS purgarent memoriam, si aliunde constaret, eum Atheum fuisse. Nec enim ex eo, quod aliquis mentem inesse putat materiae, Deorumque omnia plena censet, cogi potest & effici, eum de Deo sic, uti fas est, sentire. Ipse non repudiaret, si viveret, opinionem hanc; quo nemo tamen Deum callidius oppugnavit, BENED. de SPINOSA.

(6) *Laërtius & Themistius*) Ille *Lib. I. Segm.* 23. *p.* 15. esse narrat, qui putent, nihil a THALETE in litteras esse relatum, quibus tamen ipse non omnino assentitur: hic vero *Orat. XXVI. p.* 317. *ed. Harduin.* de THALETE & ANAXIMANDRO id diserte scribit, quod hic CVDVVORTHVS perhibet. Conf. IO. ALB. FABRICII *Biblioth. Graec. Lib. I. Cap. XXXV. §. III. p.* 238. 239.

(7) *Iam quis demiretur*) IO. CLERICVS *Bibl. choisie Tom. II. p.* 50. aliam huic adiungit rationem, quare ARISTOTELES parum benigne de THALETIS religione ac pietate senserit. ARISTOTELEM suspicatur ex discipulorum eius sententiis de magistri iudicasse disciplina, quumque illos vidisset male erga Deum affectos esse, hunc eiusdem criminis reum existimasse, a quo tamen prorsus abhorruerit. Verum non opus est eiusmodi coniecturis. Supra enim docuimus, nec de ipso THALETE, nec de reliquis scholae Ionicae philosophis ARISTOTELEM tam iniquam fovisse opinionem, ut CVDWORTHVS & alii arbitrantur.

(8) *Demus itaque*) Ita quidem plurimi fecerunt, iique doctissimi viri, quos inter THOM. STANLEIVM *Histor. philos. P. I. C. VI. p.* 9. 10. IO. POTTERVM *ad Clementis Alexandr. Protreptic. p.* 56. IO. FRANC. BVDDEVM *Thesibus de Atheismo & superstit. C. I. §. X. pag.* 21. SAMVEL. PARCKERVM *de Deo & provid. Diss. I. Sect. VI. p.* 14. IAC. FRID. REIMMANNVM *Historia Atheismi Cap. XIX. §. II. p.* 142. IO. CHRIST. WOLFIVM *Diss. de Atheismi falso suspectis p.* 31. nomino. Verum alii tot adduci non potuerunt auctoritatibus, ut THALETEM absolverent: in quibus is, qui *Observationem XXI. Tom. II. Observat. Halens. p.* 447. scripsit, & PETRVS BAYLE *Diction. histor. & critique Tom. I. voce Anaxagoras Not. D. p.* 209. & *Tom. IV. voce Thales Not. C. p.* 2714. Quae adhibentur ab his argumenta ad tot infringenda veterum de pietate THALETIS testimonia, haec fere sunt. (1) Omnes fere veteres, & in primis ARISTOTELEM, affirmare, primum ANAXAGORAM mentem seu caussam efficientem addidisse materiae. Quare, qui ANAXAGORAM aetate superat, THALETEM in hac non fuisse sententia, iudicant, verum e sola materia rerum omnium origines repetiisse. Verum hic ipse, qui accusationis auctor adducitur, ARISTOTELES facile THALETEM purgabit. Is enim minime simpliciter affirmat, ante ANAXAGORAM neminem philosophorum mentem adiunxisse materiae, sed hoc tantum perhibet, ANAXAGORAM φανερῶς, *aperte & palam* illud primum fecisse, *Metaphysic. Lib. I. Cap. III. p.* 264. *T. IV. Opp.* Ex quo intelligi debet, ceteros hanc quidem rem non prorsus intermisisse, sed obscurius tractasse.

ligionum irrisores, ut (9) HIPPO, cui SIMPLICIVS & alii cognomen ἄθεος dedere, ANAXIMENES, DIOGENES APOLLONIATES, pluresque alii sequuti sunt. Licet enim hi de minutis quibusdam rebus dissenserint inter se, una tamen omnium & concors fuit haec sententia, materiam sensu atque ratione destitutam totius rerum naturae esse parentem. Longo post intervallo ANAXAGORAS exstitit, qui non passus est latius impiam hanc inter Ionicae scholae philosophos disciplinam serpere, verum menti machinationem huius mundi attribuit.

§. XXI.

Non sum ego nescius, esse (1) apud ARISTOTELEM in *Physicorum* libris locum, qui huic videatur refragari sententiae, & ANAXIMANDRVM, ex ordine Atheorum exemtum, inter eos collocare philosophos, qui Deum professi sunt. Postquam scilicet esse in antiquioribus physicis, philosophus monuerat, qui ἄπειρον sive infinitum rerum omnium traderent esse exordium, sic pergit: Διό, καθάπερ λέγομεν, ὀ ταύτης ἀρχὴ, ἀλλ' αὕτη τῶν ἄλλων εἶναι δοκεῖ, καὶ περιέχειν ἅπαντα, καὶ πάντα κυβερνᾶν, ὥς φασιν, ὅσοι μὴ ποιοῦσι παρὰ τὸ ἄπειρον ἄλλας αἰτίας, οἷον νοῦν, ἢ φιλίαν· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ θεῖον· ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεθρον, ὥσπερ φησὶν ὁ Ἀναξίμανδρος, καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων. *Quapropter, sicut dicimus, infiniti quidem nullum videtur esse principium, sed hoc aliorum esse principium, & continere omnia, & omnia gubernare, ut illi aiunt, qui, praeter infinitum, non alias rerum caussas constituunt, uti mentem, vel amicitiam. Atque hoc esse numen: esse enim immortale, & perire non posse, ut inquit Anaximander, & plurimi eorum, qui naturam rerum adhuc scrutati sunt.* Hic ille est locus, quo recentiores quidam adducti sunt auctores, ut ANAXIMANDRVM ceterosque, qui ab ARISTOTELE memorantur, physicos *infiniti* nomine ipsum designasse Deum, qualem credere fas est, seu mentem infinitam, res omnes efficientem & moderantem, non vero coecam & sensus expertem materiam, confidenter pronuntiarent. Negant enim, sese intelligere, quomodo materia sempiterna rerumque omnium moderatrix dici queat. Ex quo deinceps conficiunt, ARISTOTELEM, qui alias omnes familiae Ionicae philosophos in divinitatis contemtoribus & materiae tutoribus collocat, semet ipsum aperte refellere. Et hoc ipsum fortassis ARISTOTELIS dictum quum a (2) CLEMENTE ALEXANDRINO legeretur, neque satis expenderetur, in hanc eum mentem

Locus Aristotelis expenditur, qui ab Anaximandro videtur Atheismi crimen depellere, veteresque non secus, ac recentiores in hunc induxit errorem, ut Anaximandrum ab hac labe purgarent. Ostenditur vero hic locus, si recte consideretur, contrarium probare, atque Anaximandrum principem illorum philosophorum facere, qui Deum sustulerunt.

tractasse. Haec si considerentur, unde vulgaris illa fama manaverit, quam ipse CICERO alicubi sequitur, *Anaxagoram primum omnium mentis infinitae vi rerum omnium descriptionem & modum confici voluisse*, facili negotio perspicietur. Quoniam nimirum nemo apertius de mente disseruerat, quam ANAXAGORAS, ideo princeps eorum a plerisque habitus est, qui inter rerum principia mentem collocarunt. Conferri velim hic ea, quae paullo ante *ad* §. *XII.* observavimus. (ll) AVGVSTINVM diserte THALETEM inter homines Dei nescios retulisse, monent, *Lib. de civitate Dei VIII. C. II. p.* 146. 147. *T. VII. Opp.* Certe negat AVGVSTINVS, THALETEM *naturae rerum aliquid ex* DIVINA MENTE *praeposuisse.* Miror, CLEMENTEM ALEX. omissum esse a viris doctis, qui diserte omnes, qui ante ANAXAGORAM vixere, physicos inter Dei contemtores considere iubet *Stromat. Lib. I. C. XI. p.* 347. & *Lib. II. Cap. IV. p.* 435. item EVSEBIVM, idem facientem *Praepar. Evang. L. I. C. VII. p.* 21. 22. Verum, si antiquiora in promtu sint de THALETIS pietate testimonia, tanti non putari debet horum auctoritas, ut una tot aliis opponatur sententiis, quibus tanti sceleris purus THALES pronuntiatur: praesertim quum AVGVSTINVM credibile sit ea, quae vulgo tum temporis ferebantur, sequutum esse. Interim in tanta veterum auctorum inconstantia & testimoniorum paucitate neminem facile concesserim aliquid certi de religione antiquissimorum philosophorum constituere posse. Ea tamen pro meliori debet haberi sententia, quae contrariam probabilitate vincit. Nuper admodum IAC. BRVCKERVS, vir doctissimus, THALETEM iis favisse, non sine ingenio docere studuit, qui Deum credunt mentem esse per universam rerum naturam intentam, in *Otio Vindelico Exerc. II.* §. *II. p.* 129. Sed neque haec sententia omni dubitatione vacat.

(9) *Hippo)* De HIPPONE vid. FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. II. Cap. XXIII.* §. *XX. p.* 777. ANAXIMENES hostibus Dei connumeratur quoque ab AVGVSTINO *de civit. Dei Lib. VIII. Cap. II. p.* 147. *T. VII. Opp.* & inter recentiores a NIC. HIER. GVNDLINGIO in *Otiis P. II. Cap. III.* §. *VIII. p.* 108. & in *Observ. Hallensib. Tom. II. Observ. XXI. p.* 450. De DIOGENE APOLLONIATE diligentissime egit PETR. BAYLE *Dictionaire T. I. p.* 1005. 1006. qui nulli parcit diligentiae, ut iisdem contaminatus videatur portentis DIOGENES fuisse, quibus aetate nostra SPINOSA.

(1) *Apud Aristotelem)* *Physicar. auscult. Lib. III. Cap. IV. p.* 485. *T. I. Opp.*

(2) *Clemente Alexandr.)* In *Protreptico Cap. V. p.* 57. *T. I. Opp.* Sed non omitti debet, CLEMENTEM non eodem loco tres hos philosophos habuisse. Addit enim, ARCHELAVM & ANAXAGORAM mentem praefecisse infinitati. Ergo negat, idem fecisse ANAXIMANDRVM.

Clem. Protrept. p. 43.

tem impulit, ut ANAXIMANDRO in *Protrepeico ad Graecos* locum quemdam inter philosophos divinitatis assertores deberi duceret. Postquam enim antiquiorum philosophorum nonnullos Deum sustulisse, cuncta tribuendo materiae, indicaverat, haec statim verba subiicit: Τῶν δὲ ἄλλων φιλοσόφων, ὅσοι τὰ στοιχεῖα ὑπερβάντες, ἐπολυπραγμόνησάν τι ὑψηλότερον καὶ περιττότερον, οἱ μὲν αὐτῶν τὸ ἄπειρον καθύμνησαν, ὧν Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος ἦν, καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀρχέλαος. *E reliquis autem philosophis, qui, elementis praeteritis, excelsius aliquid & praestantius indagarunt, alii quidem infinitum celebraverunt; ex quibus fuit Anaximander Milesius, & Anaxagoras Clazomenius, & Archelaus Atheniensis.* Quasi vero tres, quos nominat, philosophi Deum omni corpore vacuum coniunctim professi essent, machinationemque huius orbis ad infinitam mentem, a materia prorsus seiunctam, retulissent.

Sed, qui modo locum, quem attulimus, ARISTOTELIS accurate consideraverit, is, non dubito, nuntium huic opinioni mittet. Opponuntur, quod perspicuum est, in eo ANAXIMANDER ceterique physici primum ANAXAGORAE, qui, praeter materiam infinitam sensuque carentem, sive eiusdem generis & naturae atomos, mentem quamdam fabricae huius orbis praeposuit; deinde EMPEDOCLI, quem accepimus genitricem quamdam vitam sive naturam, quam *amicitiam* nominabat, pro corporei huius mundi principio habuisse. Ex quo sine labore intelligitur, ANAXIMANDRVM cum sodalibus non infinitum animum, sed infinitam materiam, ab omni mente fingendique facultate relictam, unum rerum omnium principium solumque Numen fecisse.

(3) Iam si hic locus ad ANAXIMANDRVM purgandum sufficit, idem in DEMOCRITO nullam eiusmodi culpam haerere, demonstrabit. Iungitur enim ANAXIMANDRO DEMOCRITVS, ac utrique tribuitur haec opinio, ἄπειρον sive infinitum unum illud esse, unde omnes res profectae sint, initium. Sed, quemadmodum DEMOCRITVS ab infinitate corpusculorum cuncta derivavit, neque ullam mentem aut effectricem naturam agnovit, ita materiae sensu & consilio privatae infinitatem rerum omnium machinationi praefecit ANAXIMANDER. Vterque igitur Deum esse nullum voluit; licet ANAXIMANDRO in verbis ARISTOTELIS hic honos, si quidem aptum huic rei est *honoris* vocabulum, habeatur, ut, tamquam vetustissimus eius generis, quod bellum Deo intulit, totiusque factionis dux & signifer, solus nominetur.

§. XXII.

Quod vero Anaximander materiam sensu vacuam Deum appellavit, id mirum videri non debet. Omnes enim, qui nullum putant esse Deum, oportet materiam pro summo habere Numine. Potest etiam certo sensu materia immortalis & omnium rerum moderatrix dici. Graeci interpretes in hunc Aristotelis locum idem sentiunt.

Nihil huic obstat sententiae, quod ANAXIMANDER ceterique, quos eadem coniungit de materia sententia, infinitam illam materiam, sensu licet omni & intelligentia orbam, τὸ θεῖον tamen, *divinitatem* sive *Numen*, appellarunt. Omnes enim, qui talem esse Deum negant, qualem habere decet & credere, ac in locum eius aliud rerum omnium principium sufficiunt, illi non possunt, quin hoc ipsum, qualecumque demum sit, ipsamque ideo stupidam & inertem materiam, pro unico Numine sive eo, quod in hoc orbe divinissimum est, habeant.

Similiter nihil est, cur hoc conturbet aliquem, quod *infinitum* hoc sive infinita materia non modo corruptionis expers, verum etiam immortalis ab illis vocata est: nam haec duo nomina saepenumero, ut eiusdem vocabula potestatis, inter se commutantur. (1) LVCRETIVS corruptionem rerum omnium inanimatarum *mortem* appellat:

. . Mors eius, quod fuit ante.

Et postea:

Quando aliud ex alio reficit natura, nec ullam
Rem gigni patitur, nisi morte adiutam aliena.

Idem vates id *mortale* vocat, quod alioquin *corruptioni obnoxium* dicitur:

Nam si quid mortale a cunctis partibus esset,
Ex oculis res quaeque repente erepta periret.

(2) HERA-

(3) *Iam si hic locus)* Quoniam ARISTOTELES extremis loci huius verbis physicorum plurimos perhibet idem, quod ANAXIMANDRVM, sensisse, idcirco CVDWORTHVS in his DEMOCRITVM quoque indicatum esse, censet. Hinc si dimittendus sit ANAXIMANDER, DEMOCRITVM quoque innocentem fore, pugnat. Cuius roboris hoc argumentum sit, omnes perspicere, opinor, qui ratione utuntur.

(1) *Lucretius)* Primus locus legitur *Lib. I. v.* 672. *p.* 168. alter *Lib. I. v.* 264. 265. *p.* 78. tertius *Lib. I. v.* 219. *p.* 67.

(2) HERACLITVM frequentissime sic loquutum esse, hi eius ostendunt loci: πυρὸς θάνατος ἀέρι γένεσις, καὶ ἀέρος θάνατος ὕδατι γένεσις. *Mors ignis generatio est aëris; mors aëris ortus est aquae*, id est corruptio harum rerum. ψυχῇ θάνατος, ὕδωρ γενέσθαι· ὕδατι δὲ θάνατος, γῆν γενέσθαι. *Aëri seu vapori mortem affert, fieri aquam, & aquae mors est, in terram commutari.* In quo quidem HERACLITVS ORPHEVM imitatus est, quod ex hoc apparet versu eius, quem (3) CLEMENS ALEXANDR. servavit:

ἔστιν ὕδωρ ψυχῇ, θάνατος δ' ὑδάτεσσιν ἀμοιβή.

Sunt & multi Graecorum auctorum loci, quibus vocabulum ἀθάνατος eadem notione adhibitum esse quondam, probare licet. Nec ipsius nos destituit (4) ARISTOTELIS auctoritas, qui, de coelis verba faciens, ἀθανασίαν eis & ἀϊδιότητα, tamquam rem unam eamdemque, tribuit, veteresque propterea Deum in coelo reposuisse, tradit, quod illud solum immortale, id est, a corruptionis periculo liberum, esset, ὡς ὄντα μόνον ἀθάνατον.

Id aliquanto plus difficultatis primo habet adspectu, quod ἄπειρον sive *infinitum* hoc non modo res omnes *complecti*, verum etiam *gubernare* & *moderari* dicitur. Sed hoc itidem de materia accipiendum esse, idque tantum significare, res omnes ab ea proficisci, ex eaque, tamquam primo suo principio, pendere, (5) SIMPLICIVM auctorem habemus. ὁ δὲ λόγος τοῖς τοιούτοις περὶ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν, ἀλλ' οὐχὶ περὶ τῶν ὑπὲρ φύσιν. εἰ δὲ καὶ περιέχειν ἔλεγον καὶ κυβερνᾷν, οὐδὲν θαυμαστόν. τὸ μὲν γὰρ περιέχειν ὑπάρχει τῷ ὑλικῷ αἰτίῳ, ὡς διὰ πάντων χωροῦντι· τὸ δὲ κυβερνᾷν ὡς κατὰ τὴν ἐπιτηδειότητα αὐτοῦ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων. *Philosophi hi loquuntur tantum de principiis naturalibus*, .

(2) *Heraclitum*) Primum dictum HENR. STEPHANVS, ex quo depromsit noster haud dubie, in *Poësi philosophica* p. 137. recitat, adscripto PLVTARCHI nomine. At quum viri docti non meminissent, illud apud PLVTARCHVM exstare, quamvis ipsam HERACLITI sententiam de principiorum mutatione satis perspicue PLVTARCHVS enarret *de placitis philos. Lib. I. C. III. p.* 877. *T. II. Opp.* STEPHANVM tantum auctorem, quum illud sibi adhibendum ducerent, laudarunt. Exemplo sint viri longe doctissimi, IO. POTTERVS *ad Clementem Alexandr. p.* 746. & GODOFR. OLEARIVS *Diss. II. de genesi rerum natural. ex mente Heracliti §. VII.* Operae igitur pretium duco monere, HERACLITO quidem illud non tribui a PLVTARCHO, at legi tamen ex parte apud eum. Locus est *Libr. de primo frigido p.* 948. 949. Σκοπῶμεν, εἰ καλῶς εἴρηται τὸ πυρὸς θάνατος ἀέρος γένεσιν. *Videamus, rectene hoc dictum sit, ignis mortem esse ortum aëris.* Paullo post PLVTARCHVS de altera dicti huius parte, quae aquam dictat ex aere fieri, praecipit *p.* 950. 951. Ἀήρ, ait, μεταβάλλει εἰς ὕδωρ συστάμενος. *Aër constipatus in aquam abit.* STEPHANVS igitur, quod ocrat, simile dictum HERACLITI apud alios laudari, non dubitavit, quod PLVTARCHVS sine auctoris nomine affert, praeceptum ad HERACLITVM referre: in quo quidem plus sibi, quam fas erat, sumsisse videtur. Alterum vero HERACLITI scitum, praeter PHILONEM *Libro, quod mundus sit incorruptibilis p.* 958. CLEMENS ALEXANDRINVS *Stromat. Lib. VI. Cap. II. p.* 746. ipsis HERACLITI verbis profert.

(3) *Clemens Alexandrin.*) *Stromatum Lib. VI. Cap. II. p.* 746.

Lympha animae est, sed mors est commutatio lymphis.

(4) *Aristotelis auctoritas*) Rem ipsam, quae hic memoratur, ARISTOTELES *de coelo Lib. I. Cap. III. p.* 614. 615. *T. I. Opp.* tradit, sed non iisdem, quibus hic, verbis. Iuvabit ipsa philosophi verba huc transferre: πάντες γὰρ ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ θείῳ τόπον ἀποδιδόασι, - - - ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον. *Omnes homines de Diis existimationem habent, & universi ipsum supremum locum Diis attribuerunt, eo quod ei, quod immortale est, sedes immortalis omnium optime conveniat.* Ex Latinis LVCRETIVS vocem *immortalis* eo sensu usurpavit, ut significet id, quod destrui & corrumpi nullo modo potest:

E quibus haec rerum consistit summa refecta,
IMMORTALI *sunt natura praedita certe.*

De atomis loquitur, *Lib. I. v.* 236. 237. *p.* 72. Ceterum, quae hic disputat CVDWORTHVS, quum minus perspicue sint exposita, brevibus declarabo. Mens eius & sententia haec est: Ex eo, quod ANAXIMANDER infinitum suum *immortale* appellavit, nullo modo cogi & effici posse, animam aut mentem huic infinito ab eo tributam esse. Graecis enim & Latinis scriptoribus in more esse positum, ut vocabula *mors*, *mortalis* & *immortalis* de rebus etiam adhibeant vita & sensu carentibus, idque *mortale* nuncupent, quod mutari, destrui & interire, illud *immortale*, quod nullo modo mutari aut corrumpi plane queat. Nihil autem hac observatione verius, praesertim in poetis. Ex multis VIRGILIVM sisto, qui *Georgic. Lib. IV. v.* 225.

Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri,
Omnia, nec MORTI *esse locum.*

Ad quem locum ita bene SERVIVS: *Locum morti, id est, perditioni. Nihil enim est, quod perire funditus possit.* Sed nec apud scriptores libera oratione utentes frustra quaesiveris exempla. CICERO instar omnium sit, qui de quatuor EMPEDOCLIS elementis *Lib. I. de natur. Deor. Cap. XII. p.* 2896. *T. IX. Opp. Haec*, inquit, *quatuor naturas &* NASCI *&* EXSTINGVI, *perspicuum est, & sensu omni carere.*

(5) *Simplicium*) *Commentario in octo libros physicae auscult. Aristot. Lib. I. Cap. III. p.* 32. *ed. Aldinae.*

bus, non vero de illis, quae supra naturam sunt. Et quamvis dicant, hoc infinitum continere & gubernare omnia; hoc tamen mirum videri non debet. Continere enim ad caussam pertinet materialem, quippe quae res omnes penetrat & permeat: eiusdem caussae est gubernare, eo quod omnia ab illa perficiuntur, aptitudinis eorum ratione habita. (6) PHILOPONVS, qui CHRISTVM professus est, quid ARISTOTELES hoc sibi in loco voluerit, paullo copiosius his verbis explicat: *Antiquorum physicorum illi, qui de caussa quadam efficiente totius naturae non cogitarunt, quemadmodum Anaxagoras, qui mentem, aut Empedocles, qui amicitiam & discordiam cum materia coniunxit, materiam censuerunt rerum omnium unam esse caussam, eamque dixerunt magnitudine infinitam, ortusque non minus, quam interitus expertem, aut naturam quamdam divinam, omnia gubernantem, totique rerum universitati praesidentem, eamque immortalem, id est, nullo modo perituram. Anaximenes hanc rem aërem esse dixit, Thales aquam, Anaximander naturam nescio quam mediam: hi illud, illi aliud.* Καὶ ὐδὲν γε θαυμαςὸν φησιν, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς περιόδῳ τὺς πρώτυς μὴ ἐπιςήσαντας τῇ ἐξεςηκυίᾳ τῶν ὅλων δυνάμει, ἕν τῶν ςοιχείων, ὅπερ ἂν ὑποπλεύει ἕκαςος αἴτιον τοῖς ἄλλοις τι εἶναι, τῦτο εὐθὺς καὶ Θεὸν ὑπονοῆσας. *Docet nos hoc in loco Aristoteles, nemini mirum videri debere, quod illi, qui nullam efficientis caussae rationem habuerunt, quae totam moderatur universitatem, ex elementis unum quoddam, quod quidem reliquorum omnium caussam esse putarunt, pro Deo habuerunt. Verum, quemadmodum hi ultra caussam materialem non progressi sunt, quam pro rerum omnium initio & caussa habuerunt; ita Anaxagoras mentem rerum omnium censuit esse principium, Empedocles vero amicitiam & contentionem.*

§. XXIII.

Testimoniis docetur pluribus, philosophiam Anaximandri ad alendam summam impietatem fuisse comparatam.

Sed quo tanto minus dubitationis id habeat, quod probandum instituimus, disciplinam ANAXIMANDRI protsus ad summam adversus Deum impietatem stabiliendam comparatam fuisse, iuvabit aliorum de ea scriptorum iudicia in medio ponere. (1) PLVTARCHVS in libello *de placitis philosophorum* dogmata philosophi huius una refert & vituperat breviter. Verba haec sunt: Ἀναξίμανδρός φησι, τῶν ὄντων τὴν ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον· ἐκ γὰρ τύτυ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς τῦτο πάντα φθείρεσθαι· διὸ καὶ γεννᾶσθαι ἀπείρυς κόσμυς, καὶ πάλιν φθείρεσθαι. λέγει ὖν διὰ τί ἄπειρόν ἐςιν, ἵνα μηδὲν ἐλλείπῃ ἡ γένεσις ἡ ὑφιςαμένη. ἁμαρτάνει δὲ ὗτος, τὴν μὲν ὕλην ἀποφαινόμενος, τὸ δὲ ποιῦν αἴτιον ἀναιρῶν. τὸ γὰρ ἄπειρον ὐδὲν ἄλλο ἢ ὕλη ἐςίν. ὐ δύναται δὲ ἡ ὕλη εἶναι ἐνέργεια, ἐὰν μὴ τὸ ποιῦν ὑποκέηται. *Anaximander principium rerum infinitum esse ait, ex quo omnia fiant, & in quod omnia dissolvantur: ideoque etiam nasci infinitos mundos, & iterum illuc, unde orti erant, redire censuit. Propterea vero infinitum esse vult, ne aliquando ortus rerum deficiant. Peccat autem in eo, quod, materiam unice laudando, caussam effectricem delet. Infinitum enim nihil est, nisi materia, quae, nisi efficiens caussa accedat, rem creare nullam potest.* Hoc ipso loco id etiam indicat, ANAXIMENEM id quidem assentitum esse ANAXIMANDRO, rerum omnium origines ab una repetendas esse materia, caussamque efficientem protsus ideo repudiasse; verum in eo, quod primam materiam aërem esse dixerit, cuius concretiones & extenuationes res omnes parerent, ab illo discessisse, suumque esse iudicium sequutum. Hunc itaque si audiamus, ANAXIMANDRI *infinitum* non animum esse infinitum, qui non alius, quam ipse Deus est, sed infinitam materiam, eamque vita omni & virtute agendi prorsus carentem, tenendum est. Sed, quemadmodum ANAXIMANDER mundum esse factum, suspicatus sit, id explicatius etiam (2) EVSEBIVS declarat: Τὸ ἄπειρον φάναι τὴν πᾶσαν αἰτίαν ἔχειν τῆς τῦ παντὸς γενέσεώς τε καὶ φθορᾶς· ἐξ ὗ δή φησι τύς τε ὐρανὺς ἀποκεκρίσθαι, καὶ καθόλυ τὺς

Lib. I. C. III. (p. 875. T. II. Opp.)

Evang. praep. L. I. p. 15. ed. Steph. (meae Cap. VIII. p. 22.)

(6) *Philoponus*) *Comm. in IV. primos libros Physicor. L. I. Cap. III. a.* 10. Add. *Cap. I. edit. Graecae Venet.* 1535. *fol.* Hanc interpretationem verborum ARISTOTELIS non mediocriter firmat & illustrat is, cuius sunt *Philosophumena*, quae ORIGENI vulgo tribuuntur: qui, de ANAXIMANDRI infinita natura verba faciens, ita sententiam eius exponit: Ταύτην δ' ἀΐδιον εἶναι καὶ ἀγήρω, ἣ καὶ πάντας περιέχειν τὺς κόσμυς. *Illam vero ait* (infinitam naturam) *aeternam esse seniique expertem, & universos circumplectentem mundos. Philosophum. C. VI. p.* 57. Dixeris fere, hunc, quae ARISTOTELES obscurius dixerat, apertius declarare voluisse.

(1) *Plutarchus*) Contraxit vero CVDWORTHVS verba PLVTARCHI, & omisit, quae ad rem propositam non pertinere videbantur.

(2) *Eusebius*) Qui tamen haec de veterum philosophorum placitis verba sese descripsisse indicat ex PLVTARCHI, quae periere, *Stromatibus*.

τὺς ἅπαντας ἀπείρυς ὄντας κόσμυς. ἀπεφήνατο δὲ τὴν φθορὰν γίνεσθαι, καὶ πολὺ πρότερον τὴν γένεσιν, ἐξ ἀπείρυ αἰῶνος ἀνακυκλυμένων πάντων αὐτῶν. ὑπάρχειν δέ φησι τῷ μὲν σχήματι τὴν γῆν κυλινδροειδῆ, ἔχειν δὲ τοσῦτον βάθος, ὅσον ἂν εἴη τρίτον πρὸς τὸ πλάτος. Φησὶ δὲ τὸ ἐκ τῦ ἀϊδίυ γόνιμον θερμῦ τε καὶ ψυχρῦ κατὰ τὴν γένεσιν τῦδε τῦ κόσμυ ἀποκριθῆναι; καί τινα ἐκ τύτυ φλογὸς σφαῖραν περιφυῆναι τῷ περὶ τὴν γῆν ἀέρι, ὡς τῷ δένδρῳ φλοιόν. ἧστινος ἀποῤῥαγείσης, καὶ εἴς τινας ἀποκλεισθείσης κύκλυς, ὑποστῆναι τὸν ἥλιον; καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὺς ἀστέρας. *Caussam omnium omnino rerum uni duntaxat infinito assignandam esse, docuit: ex quo quippe cum coelestes orbes, tum infinitos plane mundos eductos ac secretos esse, dicebat. Corruptionem autem, multoque ante generationem ipsam ex eo fieri, asserebat, quod mundi isti omnes ab immenso quodam aevo perpetua conversione volverentur: terram vero figura cylindrum imitari, eiusque altitudinis esse, quae, si cum latitudine conferatur, tertiam illius partem constituat. Ceterum foecundas atque genitales calidi frigidique partes circa mundi huius procreationem ab omni aeternitate sepositas fuisse, pronuntiabat; ex quibus conflata sphaera quaedam ignea circumfusum terrae aërem, velut cortex arborem, involveret: ea disrupta quum esset, ac circulis quibusdam interclusa, solem inde, lunam ac stellas exstitisse.* (3) ARISTOTELES brevius his verbis hanc ejus de mundi creatione sententiam complexus est: Οἱ δὲ ἐκ τῦ ἑνὸς ἐνύσας τὰς ἐναντιότητας ἐκκρίνυσιν, ὥσπερ Ἀναξίμανδρός φησι. *Illi philosophi, qui ab uno arcessunt omnia, quemadmodum Anaximander ait, exsistentes in eo contrarietates secernunt.* Qui quidem alibi etiam (4) in *Metaphysicis* τὸ μῖγμα Ἀναξιμάνδρυ sive *mistionem Anaximandri* commemorat. Ex his omnibus colligimus, infinitum, quod ANAXIMANDER naturae rerum praeposuit, nil esse, quam immensum materiae chaos, quod omnia omnino qualitatum genera vel reapse iam habuerit, vel etiam producere potuerit. Atque huius fortuita secretione & segregatione innumerabiles mundos longis intervallis ortos & deletos esse, asseverabat. Qua quidem ex re apparet, unde infinitos illos mundos, quos crepabant, DEMOCRITVS & LEVCIPPVS acceperint, quantaque sit utriusque disciplinae huius, quae ipsi Deo litem intentat temere, cognatio. Verum singularis hoc loco ANAXIMANDRI opinio de brutorum animantium & hominum ortu non est praetermittenda. Quomodo animalia esse procreata putaverit, PLVTARCHVS his verbis enarrat: Ἀναξίμανδρος ἐν ὑγρῷ γεννηθῆναι τὰ πρῶτα ζῶα φλοιοῖς περιεχόμενα ἀκανθώδεσι· προβαινύσης δὲ τῆς ἡλικίας ἀποβαίνειν ἐπὶ τὸ ξηρότερον, καὶ περιῤῥηγνυμένυ τῦ φλοιῦ ἐπ' ὀλίγον χρόνον μεταβιῶναι. *Anaximander prima animalia, in humore nata, corticibus spinosis munita dixit: adultiora vero facta, ad siccitatem magis descivisse; rupto autem cortice, non multum temporis supervixisse.* Quid de hominum vero praeceperit generatione, EVSEBIVS ita exponit: Ἐξ ἀλλοειδῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη· ἐκ τῦ τὰ μὲν ἄλλα δι' ἑαυτῶν ταχὺ νέμεσθαι, μόνον δὲ τὸν ἄνθρωπον πολυχρονίυ δεῖσθαι τιθηνήσεως. διὸ καὶ κατ' ἀρχὰς οὐκ ἄν ποτε τοιῦτον ὄντα διασωθῆναι. *Hominem ex diversae formae animantibus initio genitum esse, defendebat. Nam quum ceterae per se ipsas continuo pastum capessant, tum certe hominem, qui perdiu lacte operaque nutricis indigeat, numquam alias, si eiusmodi foret, eo tempore salvum esse potuisse.* Quamquam PLVTARCHVS etiam hoc aliquanto declarat apertius: Ἀναξίμανδρος ἐν ἰχθύσιν ἐγγενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπυς ἀποφαίνεται, καὶ τραφέντας καὶ γενομένυς ἱκανὺς ἑαυτοῖς βοηθεῖν, ἐκβληθῆναι τηνικαῦτα, καὶ γῆς λαβέσθαι. *Anaximander homines in piscibus innatos esse initio asseruit, quumque nutriti essent, & iam ad sese tuendum satis haberent virium, eiectos terram occupasse.* Agmen VELLEIVS claudat, EPICVRI sectator, qui apud CICERONEM ANAXIMANDRI de Diis sententiam una refert & reiicit: *Anaximandri opinio est, nativos esse Deos, longis intervallis orientes occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos Deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus?* Hactenus itaque ANAXIMANDER cum vulgo sensit, quod ex hoc apparet loco, ut Deorum retineret vocabulum. Ipsam vero rem, quae hac voce designatur, negasse hominem, quum Deos omnes nativos & mortales esse diceret, nec alios putaret, quam innumerabiles illos mundos, quos certis temporum intervallis exortos & eversos esse, iudicabat, quis, quaeso, non cum Epicuraeo isto philosopho intelligit? Iam quid de disciplina sentiendum sit ANAXIMANDRI, perspicuum est. Vnum, quod agnoscebat, Numen, seu primum rerum principium, quod neque natum esset, nec corrumpi ullo modo posset, infinita erat materia, eaque nec vitae nec rationis particeps. Qualitatibus vero, quae huic inerant materiae, partibusque

Plac. philos. L. V. C. XIX. (p. 908. T. II. Opp.)

Evang. praep. L. I. (C. VIII. p. 22.)

Sympos. Lib. VIII. 8. (p. 730. T. II. Opp.)

De nat. Deor. Lib. I. (C. X. p. 2894. T. IX. Opp.)

(3) *Aristoteles*) *Physicar. auscult. Lib. I. C. V. p. 451. T. I. Opp.* Locum, ut plerosque, ipse vertere debui.

(4) *In Metaphysicis*) *Metaphysicor. Lib. XIV. Cap. II. p. 473. T. IV. Opp.* Καὶ τῦτό ἐστι τὸ Ἀναξαγόρυ ἕν· βέλτιον γὰρ ἢ ὁμῦ πάντα, καὶ Ἐμπεδοκλέυς τὸ μῖγμα καὶ Ἀναξιμάνδρυ. *Et hoc est Anaxagorae unum: melius namque, quam cuncta simul, & quam Empedoclis & Anaximandri mistio.*

que eiusdem casu & fortuito secretis ac dissolutis, principio elementa, terram, aquam, aërem & ignem, exstitisse putabat, deinde solis, lunae stellarumque corpora, simul & mentes tam animalium, quam hominum, postremo innumerabiles seu infinitos mundos, qualis hic noster est, ceu totidem Deos secundarios, qui, ut nati sint, ita obire queant etiam. Quae omnia apte concinunt cum descriptione impiae istius disciplinae, (5) quam PLATO dedit.

§. XXIV.

Vulgus male semper de his rebus iudicauit: neque inter viros ceteroquin eruditos desunt, qui pauciores, quam reapse fuerunt, Atheos numerarunt.

Ceterum multitudinem omni tempore pessimum harum rerum arbitrum fuisse, extra omnem positum arbitror controversiam. Namque multos, optime licet ac praeclare de Deo sentientes, non alia de caussa impietatis insimulavit, quam quod nonnulla instituta & sententias superstitione infectas reiicerent. (1) Id ANAXAGORAE usu venit *Clazomenio*: qui, etiamsi princeps inter scholae Ionicae philosophos, si ab uno abeas THALETE, res omnes ab infinita mente factas esse, docuerit, Deumque idcirco non verbo, sed re ipsa professus sit, a multis tamen inter summae erga Deum impietatis statores relatus est. Caussam si quis requirat, haec una erat, quod solem *μυδρὸν διάπυρον*, *molem* sive *globum igneum*, lunam vero terram esse doceret, id est, sidera haec naturas esse negaret anima & intelligentia praeditas, atque e Deorum ita numero

(5) *Quam Plato dedit*) Indicat haud dubie PLATONIS locum ex *Lib. X. de legibus p.* 666. Supra vero *Cap. I. §. XIII.* & *Cap. II. §. XXII.* longe aliter de hoc PLATONIS loco existimat. Putat enim, DEMOCRITI, LEVCIPPI & EPICVRI sententiam illo perstringi; quod quidem *ad Cap. II. §. XXII.* abhorrere ab omni verisimilitudine, docuimus. Pessima certe videtur ANAXIMANDRI esse caussa, si tot auctoritates, quibus CVDWORTHVS fretus, condemnat hominem, ponderis aliquid habent. Itaque ne illi quidem, qui alioquin bene cupiunt antiquorum philosophorum famae, verba pro eo facere ausi sunt: in quibus honoris caussa viros prudentia & aequitate nulli secundos indicare placet, IO. FRANC. BVDDEVM *Thesibus de Atheismo & superstit. C. I. §. X. p.* 22. & IO. CHRIST. WOLFIVM *Diss. de Atheismi falso suspectis §. IX. p.* 33. At instaurare tamen perditam philosophi existimationem ex Anglis SAM. PARKERVS *Diss. de Deo I. Sect. VI. p.* 15. ex Germanis IAC. HASAEVS *Diss. de veterum philos. Atheismo Cap. V. §. I. s. p.* 19. *s.* conatus est. Quorum ego quidem rationibus, quas non diffiteor ingeniosas esse, libenter cederem, si impetrare possem ab animo meo, ut officio suo viros doctos satisfecisse crederet. Verum partem tantum disciplinae ANAXIMANDRI, ut a veteribus exposita est, egregii viri contemplati sunt, non vero totam suisque membris cohaerentem spectarunt, nec vel tetigerunt ea, quae de ortu hominum & animalium ex EVSEBIO & PLVTARCHO hic referuntur, impia certe, nec homine, cui pietas & religio curae est, ulla ratione digna. Cuncta interim accurate &, qua fas est, animi moderatione circumspicienti tria occurrerunt alia, quae nonnihil ANAXIMANDRI rationibus subvenire videntur. (I) ARISTOTELES *Metaphys. Lib. I. Cap. III.* quod supra monui *ad §. XII.* omnes scholae Ionicae philosophos ipsa necessitate coactos esse, tradit, ut excelsius aliquod & maius principium investigarent, quam materia est. In his igitur philosophis quum ANAXIMANDER sit, is quoque videtur, relicta materia, mente ad maiora demum contendisse, & rerum omnium parentem & effectorem quaesivisse. (II) Institutus fuit a THALETE, cuius pietatem & religionem paullo ante CVDWORTHVS tuitus est. Si magistri non dissimilis esse solet discipulus, evidens videtur esse, hic etiam clementius de discipulo pronuntiandum esse. (III) HERMIAS, antiquus scriptor, in *irrisione gentilium philos. §. X. p.* 221. *ed. Worthii* ANAXIMANDRVM docuisse perhibet, aeternam esse motionem, aqua THALETIS seu ὑγρῷ vetustiorem. *Ἀναξίμανδρος τῦ ὑγρῦ πρεσβυτέραν ἀρχὴν εἶναι λέγει τὴν ἀΐδιον κίνησιν, καὶ ταύτῃ τὰ μὲν γεννᾶσθαι, τὰ δὲ φθείρεσθαι.* *Anaximander esse principium aliquod docet antiquius humido, aeternam nimirum motionem, eaque alia oriri, alia interire.* Quid, si haec verba sic interpretetur aliquis, ANAXIMANDRO visum esse, omni materia vetustiorem aliquam esse rerum caussam, quam *aeternam* dixerit *motionem*, aut potius *motorem sempiternum.* Sed his quantum momenti tribui debeat, viri viderint eruditissimi. Mihi quidem vix videntur sufficere ad ea profliganda, quibus utuntur, qui ANAXIMANDRVM in supremi Numinis contemtoribus numerant. Neque tamen, quae hic CVDWORTHVS tribuit ANAXIMANDRO, satis omnia certa esse putem. Nec enim, quae restant nobis, veterum dicta tam perspicue disciplinam eius exponunt, ut totam illius indolem & naturam apte & ordine nobis enarrare liceat. In primis, quod ANAXIMANDRVM infinitam materiam, eamque vita omni & sensu vacuam, pro rerum principio habuisse, pugnat, id viro docto tardius assentior. Videtur mihi homo vitae & virtutis genitricis aliquid in ipsa collocasse materia, cui infinitatem dabat. Quamquam in tanta rerum veterum obscuritate quis, quaeso, sapiens ita sibi faveat, ut, quae suspicatur & conücit de veterum philosophorum scitis, ea omnia non inferiori loco, atque decreta, velit haberi? Id vero praeterire nequeo, ex illis, quae de ortu animantium, auctore PLVTARCHO, tradidit, perspicuum esse, eum, tametsi magistrum non omnino sequutus sit, nec tamen prorsus praecepta eius repudiasse. Ὑγρὸν negabat rerum omnium esse principium, quod THALETI visum fuerat. At hoc tamen *humidum* haud dubie praecipuam & nobilissimam aeternae materiae partem esse censuit, quoniam in illo animantia & homines putavit natos esse, quibus nihil in corporea rerum natura praestantius est.

(1) *Id Anaxagorae*) Adeant, qui hanc rem sibi copiosius exponi volunt, PETR. BAYLIVM *Dictionaire v. Anaxagoras Not. K. Tom. I. p.* 213.

mero eximeret. Similiter SOCRATES conculcatae maiestatis divinae & accusatus & publice condemnatus est, etsi, quod criminarentur in eo, hoc unum haberent adversarii eius: (2) SOCRATEM θεὺς διδάσκειν μὴ νομίζειν, ἃς ἡ πόλις νομίζει, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινὰ εἰσφέρειν, *praecipere, quae civitas coleret Numina, pro veris ea Diis non esse habenda, Deosque peregrinos in eorum locum introducere.* Nec alia de caussa primi Christianorum a Deorum inanium cultoribus negati Dei vulgo postulati sunt, quod in *Apologia* (3) IVSTINVS M. testatur: ἄθεοι κεκλήμεθα, καὶ ὁμολογῦμεν τῶν τοιέτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι. *Athei vocamur, neque nos hoc nomine dignos negamus, si Athei sunt, qui eos, qui vulgo Dii putantur, spernunt.* Sicut vero multi, in quos nihil tale cadit, vulgi iudicio ad Dei contemtores ablegati sunt; ita quoque non pauci, qui omnem funditus sustulerunt divinam rationem, propterea quod nec in formulis & vocibus, nec in cultu Deorum externo multitudinis vestigia desererent, integri scelerisque huius puri pronuntiati sunt. Quamquam quid est, quod plebem solam hoc nomine castigamus? Ipsa doctorum hominum concio tam modicam universe in hoc negotio diligentiam & circumspectionem adhibuit, ut vix tres vel quatuor ex omni memoria contemtores Dei, DIAGORAM, THEODORVM, EVEMERVM & PROTAGORAM, nominet; quum tamen DEMOCRITVM & LEVCIPPVM ceteris omnibus deteriores fere fuisse certum sit, licet vitam externasque actiones callidius & prudentius instituerint. Certe idem est impietatis genus, quo ANAXIMANDER laboravit, atque illud, cui DEMOCRITVS addictus fuit. Vterque fortuitam inertis & stupidae materiae commotionem rebus omnibus initium dedisse statuit. Nihil eos seiungit, nisi hoc unum, quod, ubi ad singula ventum est, non eodem modo rem explicent. ANAXIMANDER ad formas & qualitates materiae confugit; quae ratio contra Deum disputandi notior est & usitatior. DEMOCRITVS vero atomis & figuris utitur; qui modus plus videtur eruditionis & subtilitatis habere.

Anaximander & Democritus, eidem, quod ad summam rei, sentiunt, at non unam & eamdem philosophandi viam sequuntur. Apud Platonem loci quidam exstant, quibus illa Atheismi forma potius tangitur, quae Anaximandro placuit, quam ea, quae Democrito sese probavit.

(4) PLATONEM equidem *decimo de legibus libro*, quo in eos disputat, qui Deum tollunt, non dubito, tam ANAXIMANDRI, quam DEMOCRITI vesana profligare voluisse placita. Attamen, quae exponit ibi scita in Deum iniuriosa, ea certum est similiora esse ANAXIMANDRI, quam DEMOCRITI flagitiis. Caussa huius consilii obscura est; nec ego dixerim, an omnino DEMOCRITVM consulto nominare noluerit, cuius nusquam vel verbo mentionem facit, an vero propterea sententias eius praetermiserit, quod parum perspectam haberet eorum disciplinam, qui corpusculorum ope in explicandis naturae eventis utuntur. Philosophos, in quorum ibi rationem invehitur, coelum atque terram, quaeque sunt in his, omnia, ex fortuita corpusculorum siccorum & humidorum, calidorum & frigidorum, mollium ac durorum concursione nata esse, perhibere, significat. Atqui haec sententia, id quod omnes sentient, multo melius cum ANAXIMANDRI conspirat opinione, qui orbem ex secretione qualitatum contrariarum in materia inhaerentium generatum affirmabat esse, quam cum DEMOCRITI dogmate, qui fortuitam corpusculorum omni forma & qualitate vacuorum coitionem hoc universum effecisse, statuebat.

Non ignoro quidem, esse aliquos, qui *Peripateticum* vel *Aristotelicum* vocant illud impietatis genus, quod rerum omnium origines a materia formis & qualitatibus induta repetit: quos quidem in hanc ideo delapsos esse sententiam arbitror, quod ARISTOTELEM cernerent formas & qualitates in rebus physicis probare, quas ex materiae educit potentia. Verum quum ipsemet ARISTOTELES iure Deum sustulisse dici nequeat, satius, ut opinor, erit, si haec forma impietatis ab ANAXIMANDRO nomen accipiat, impietasque vocetur *Anaximandrina.*

§. XXV.

Caussas vero, quae DEMOCRITVM & LEVCIPPVM excitaverunt, ut, relicta ANAXIMANDRI & *Hylopathicorum* adversus Deum disputandi ratione, novum impietatis genus ementirentur, corpusculis nixum, has ego praecipuas fuisse reor. Principio

Caussae, quibus Democritus & Leucippus adducti sunt, ut novum Atheismi genus encogitarentur.

(2) *Socratem*) Lege PLATONIS *Apologiam pro Socrate p.* 362. unde haec verba descripta sunt.

(3) *Iustinus M.*) *Apologia II. pro Christian. p.* 56. *Opp.* Omnes fere veterum Christianorum *Apologiae* calumniam hanc depellunt, de qua dedita opera ADAMVS RECHENBERGIVS *Diss. peculiari* in *Syntagm. Diss. ad N. T. & Hist. Eccl. pertinentium p.* 257. & CHRIST. KORTHOLTVS in *Pagano obtrectatore* commentati sunt.

(4) *Platonem*) Verba iam allata sunt. Vid. §. *VIII. IX.*

pio, quoniam in eo physices genere, quod ex atomis cuncta machinatur, praeclare versati erant, hoc eos minime fugere poterat, istam philosophandi viam & ingeniosam magis esse, & ad veritatis similitudinem propensiorem, quam alteram illam. Difficillimum certe intellectu est, quidnam sibi velint illi, qui qualitates & formas inesse praedicant in materia. Deinde, (1) id quod refert LVCRETIVS, fore prospiciebant animo, ut, si formas & qualitates ex nihilo gigni, & in nihilum redigi concederent, homines occasionem inde arriperent divinam credendi mentem, quae & finxerit omnia, & in nihilum aliquando conversura sit. Postremo ancipitis esse naturae, id quod iam a nobis indicatum est, doctrinam hanc de formis & qualitatibus materiae, sentiebant: posse quidem eam nonnumquam impietati latibulum praebere, sed eamdem eorum etiam iuvare caussam posse, qui corporeum sibi Deum concipiunt animo. Quodsi enim semel tibi persuaseris, certas materiam habere formas & qualitates, quid impedit, quo minus vel totam hanc universitatem, vel partem eius igneam & subtilissimam intelligenti quadam qualitate vel forma natura esse praeditam statuas? Quod si ita esset, mundus hic animal quoddam aut Deus foret. Itaque, ne in has inciderent insidias, corporeumque Deum illum penitus interimerent, tutiorem sibi viam ineundam esse rati sunt, omniaque ex atomis, nulla forma vel qualitate instructis, nec quidquam, praeter magnitudinem, figuram, situm & motum, habentibus, tamquam primis rerum seminibus, coagmentanda sibi esse duxerunt. Namque haec si vera sit sententia, quis fieri potuisse neget, ut vita & intelligentia, non secus ac reliquae qualitates, ex fortuita quadam concretione texturaque atomorum temere deinceps & casu nascerentur? At nec Deo nobis opus est, nec omnino necessarium, ut consilio & ratione hunc orbem esse factum dicamus, si haec nihil habent, quod a vero abhorreat.

§. XXVI.

Praeter has tres impietatis formas, quarta etiam passim deprehenditur: cui qui dediti sunt, mundum non esse quidem animal, at plantae tamen genus arbitrantur, in qua natura lateat genitrix, rerumque omnium effectrix & moderatrix, at ratione & sensu plane vacua.

Ergo tres iam exposuimus impietatis erga Deum species & formas, *Democriticam*, *Stratonicam* & *Anaximandrinam*. Nunc quartam etiam, cui nulla est cum illis, quas enarravimus, cognatio, ex veterum monumentis eruemus. Eius vindices & tutores certam quamdam naturam, fingendi facultate praeditam, artisque & ordinis non ignaram, at sensu & intelligentia vacuam, huic universitati praesidere, resque omnes non modo ordinare & moderari, sed etiam, ne rursus diffluant, & formam, quam nacti sunt, amittant, prohibere, autumant. Hoc Atheorum genus obscurus hic (1) SENECAE locus videtur tangere: *Sive animal* (sic enim legendum est, non *anima*) *est mundus* (id est, vita sentiente & rationis compote praeditus) *sive corpus, natura gubernante,*

(1) *Id quod refert Lucretius*) Vbinam vero? Certus ego sum, nusquam scripsisse LVCRETIVM, ideo formas & qualitates repudiasse DEMOCRITVM eiusque sectatores, & atomos adscivisse, quod intelligerent, a formis & qualitatibus facilem esse ad Deum & religionem transitum. Suspicor igitur, illos LVCRETII versus in animo habuisse virum doctum, quibus significat, homines, si hoc unum modo teneant, ex nihilo nil fieri posse sine negotio perspecturos esse, quaecumque sunt, ea *sine Divum opera* fieri, *Lib. I. v. 156. - 159. p. 55.* Namque hoc dum affirmat, id simul concedit, quod & antea obscure indicaverat, Deum illis esse fatendum, qui ex nihilo fieri aliquid posse putent. Quae hic ceterum de caussis leguntur, quibus DEMOCRITVS adductus fuerit, ut, spretis qualitatibus & formis, corpuscula adoptaret individua, in coniecturis, nisi multum fallor, non nimis probabilibus haberi debent. Assumere videtur vir eximius, DEMOCRITVM a Deo aversum fuisse, antequam atomos adscisceret, nec alia de caussa hanc viam elegisse philosophandi, quam ut Deum tanto melius oppugnare posset. Cuinam vero, quaeso, exploratum hoc videbitur? Si, quod ego minime negem, Deum esse, inficiatus est DEMOCRITVS, dubium tamen semper manebit, utrum hominem philosophia, quam sequebatur, ad impietatem, an vero impietas erga Deum ad hanc philosophiam deduxerit. Cetera non tango, ne nimius in reprehendendo videar.

(1) *Senecae locus*) Ingeniosa sunt omnia, quae hic disputat vir eximius, ut SENECAE locum explanet. At bina tamen ista legenti in mentem venere. (I) Concinnius videtur esse, si recepta lectio retineatur, nec in locum verbi *anima*, quod cuncta habent exempla, sufficiatur *animal*. Quod enim omnes intelligunt, *anima* & *corpus* venuste inter se opponuntur: quae elegantia tollitur, si *animal* & *corpus* legas. Neque ideo sententiae, quam putat in his verbis latere CVDVVORTHVS, decedit aliquid. Eadem manet verborum vis, sive *animal* legas, sive *anima*. *Animam* vero mundum dici anima praeditum, nemo mirabitur, qui a nobiliore sui parte saepenumero rem aliquam appellari non ignorat. (II) Etiamsi aliquis mundum *plantae* vel *arbori* similem esse censeat; haud tamen ideirco statim Atheis connumerari debet. Nec enim haec duo pugnant inter se, mundum pro planta habere, & Deum profiteri, plantae illius nimirum parentem & conditorem. Non haec ea re moneo, ut, SENECA quos inducit, philosophis auxilium feram, sed ut illis occurram, qui, metuendum est, ne hac observatione ad viros innocentes accusandos abutantur.

nante, (fingente quidem & ordine progrediente, verum a sensu relicta) *ut arbores*, *ut fata*. Hic homo, cui nihil esse, praeter corpora, in orbe persuasum est, binas diffidenter proponit, easque diversas de natura & constitutione huius mundi sententias. Quarum quidem prior haec est: Naturam rerum, tota licet sit corporea, animal tamen esse, qualia nostra sint corpora, in qua sensus insit, consilium, ratio & anima quaedam, moderatrix atque gubernatrix rerum omnium. Atque haec opinio, quae mundo corporeo vitam quamdam & animam attribuit, Deum nobis haud videtur prorsus tollere. Verentur, si quid ego iudico, affectatores eius Deum quemdam, at mirifice adulteratum, profanoque veluti habitu conclusum, quem tot falsis praeterea commentis, ut vix agnosci possit, obruerunt. Altera, quae apud SENECAM exponitur, sententia haec est: Vniversitatem hanc non esse animal, verum corpus non dissimile plantarum & arborum, quod natura quaedam incolat fictrix & genitrix, quae ratione atque ordine, quamvis ipsa nec sensum nec intelligentiam habeat, cuncta explicet & generet. Atque haec sententia, quoniam rerum omnium initium naturae cuidam intelligenti & sibimet ipsius consciae non adscribit, omnino supremo Numini adversa & inimica censeri debet.

Nat. Quaest. Lib. III. Sect. XXIX. (p. 574. T. II. Opp.)

§. XXVII.

Hoc impietatis genus, quod universitatem hanc totam esse ducit corpoream, non vero animal, sed ingentem veluti plantam, in qua moderatrix quaedam natura habitet, totum corpus artificiose, quamquam sine ratione & mente, componens & ordinans, hoc, inquam, genus si cum *Hylozoitarum*, quae supra recensuimus, portentis conferatur, propius ab his distare videtur. Etenim naturam omnia fingentem non coeco quodam & fortuito impulsu ferri, verum arte atque ordine procedere, praecipit. Sed est tamen, quod utramque disiungit disciplinam. *Hylozoitae* omnem materiam per se & sua natura vitam habere dicunt: quam ob caussam non possunt, quin si non unicuique materiae particulae, saltim *toti* cuilibet, quod propter partium continuationem unum est, propriam & peculiarem quamdam vitam fingentem & gignentem attribuant. Ergo communem quamdam vitam, quae toti corporeae universitati leges ferat, in disciplinam suam admittere nequeunt. Hac autem sublata, sequitur, id quod iam observatum a nobis est, ut rerum omnium machinatio ad nescio quam fortunae seu casus, & naturae cuiusdam artificiose ambulantis temperationem referatur. Verum hi, quos modo e latebris suis produximus, philosophi casum omnem & fortunam proscribunt, resque universas unius naturae, certa omnia & immutabili lege moderantis & fingentis, imperio subiiciunt. Quare philosophus ille, quem ex SENECA iamiam audivimus, sive mundus sit animal Stoicorum sensu, sive planta tantummodo, sic rationem tamen concludit: *Ab initio eius usque ad exitum, quidquid facere, quidquid pati debeat, inclusum est. Vt in semine omnis futuri ratio hominis comprehensa est. Et legem barbae & canorum nondum natus infans habet. Totius enim corporis & sequentis aetatis in parvo occultoque lineamenta sunt. Sic origo mundi non magis solem & lunam & vices siderum & animalium ortus, quam quibus mutarentur terrena, continuit. In his fuit inundatio, quae non secus, quam biems, quam aestas, lege mundi* (fingentem & creantem naturam, quae in mundo est, intelligit) *venit.*

Haec Atheismi forma, quae vitam quamdam genitricem toti praesidere naturae sciscit, hac re ab Hylozoitarum opinione differt, quod casui & fortunae nihil relinquit, omnia vero fato & necessitati naturae unius genitricis & ordine procedentis subiicit.

§. XXVIII.

Ceterum non ego negaverim, fieri potuisse, ut omni aetate essent, qui huic impietatis generi faverent, resque omnes naturae cuiusdam in materia latentis, atque ordine quidem & artificiose, at sine mente & consilio agentis, opus esse dicerent. Nusquam vero expressiora eius vestigia deprehendere possum, quam inter Stoicos, quorum disciplinam SENECA probavit, quem tam dubitanter & diffidenter de hac quaestione: *mundusne animal sit, an plantae similis?* loquentem audivimus. Et sunt certe doctissimi quidam homines, qui ZENONIS & HERACLITI Deum nihil esse suspicati sunt, quam fictricem eiusmodi naturam aut seminans principium in hoc mundo reconditum, quale in plantarum & animalium seminibus latet, corporaque eorum ordine & arte fabricatur & perficit. Ego vero, etsi haud negem, nobilissimos quosdam e Stoicorum familia philosophos Deum interdum & naturam inter se confudisse, nec aliter de Deo verba fecisse, ac si eum ignem quemdam esse ducerent, via atque ratione res omnes procreantem & gignentem; neque LAERTIVM scriptum reliquisse

Tametsi fieri potuit, ut omni aetate homines essent hac lue infecti, ut omnia crederent a natura quadam fictrice, at sensus & rationis inani, administrari & gubernari; inprimis tamen ex Heracliti & Stoicorum disciplina nonnulli ea imbuti fuisse videntur.

Quocirca haec impietatis forma, quae unam esse putavit in hac universitate naturam genitricem, Pseudozenoniana appellari poterit.

quisse ignorem, Deum creberrime ab hac secta (1) *σπερματικὸν λόγον τοῦ κόσμου*, *rationem seminantem* sive *formam mundi* appellatum esse; propterea que iustam eos male de se suspicandi caussam aliis praebuisse, non invitus largiar: tamen principes & antiquissimos Stoicos impietatis erga Deum in universum absolvendos essearbitror. (2) ZENO enim non modo, aliique ex celeberrimis sectae huius doctoribus saepius etiam intra materiam huius universi *naturam rationis & intelligentiae participem*, *Φύσιν νοερὰν καὶ λογικήν*, residere professi sunt: quod argumento est, non ab illis omnia ad fingens & creans principium quoddam relata esse; verum etiam iidem mundum hunc animal esse, non vero plantam tantum, docuerunt. Quae quum ita sint, hanc rationem contra Deum disputandi, cuius iam investigamus naturam, corruptionem potius quamdam & adulterationem esse disciplinae, quam ZENO & HERACLITVS suis tradiderunt, mihi persuadeo. Binis autem haec disciplina momentis continebatur, si quid ego video: quorum quidem hoc unum erat: Esse naturam quamdam sentientem, animalem & sapientem, sive mentem rationis compotem, quae in ignea huius universitatis materia, tamquam in domicilio suo, commoretur, toti vero mundo imperet & praesit. Alterum vero hoc: Sentientem hanc & intelligentem naturam, seu corpoream mundi huius animam, sub se vel in se, ut partem sui deteriorem, continere aliam quamdam vim genitricem seu fingens principium, quae proprie id sit, quod rerum omnium fatum appellari debeat. (3) HERACLITVS enim fatum definit *λόγον τὸν διὰ τῆς οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα, ἢ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως*, *certam rationem per universam mundi substantiam permeantem, aut aetherium corpus, semen generationis omnium*. (4) ZENO autem, sicut primum, quod statuit, principium intelligentem esse ait naturam,

(1) *Σπερματικὸν λόγον*) LAERTIVS *Libr. VII. Segm.* 136. *p.* 450. Fallitur vero vir doctus, qui Stoicos ita quosdam sensisse perhibet, non item familiae totius parentem, ZENONEM. Postquam enim hanc sententiam retulerat DIOGENES, continuo subiicit: *Λέγει δὲ περὶ αὐτοῦ Ζήνων τε ἐν τῷ περὶ τοῦ ὅλου. Disserit ista Zeno in libro de universo.*

(2) *Zeno enim*) ZENO naturam ita definivit: *Ἔστι δὲ φύσις ἕξις ἐξ αὑτῆς κινουμένη κατὰ σπερματικοὺς λόγους, ἀποτελοῦσά τε καὶ συνέχουσα τὰ ἐξ αὑτῆς ἐν ὡρισμένοις χρόνοις, καὶ τοιαῦτα δρῶσα, ἀφ' οἵων ἀπεκρίθη. Est autem natura habitus ex se ipso motum accipiens iuxta seminales rationes, efficiensque & continens, quae ex ipsa constant, statutis definitisque temporibus, taliaque faciens, qualia sint ea, a quibus secreta fuerit.* DIOGENES LAERTIVS *Lib. VII. Segm.* 148. *p.* 459. Ex hac naturae definitione & hoc loco, & paullo clarius infra in *Diss. de natura genitrice* §. *VI.* id studet efficere CVDWORTHVS, Stoicos credidisse, duo in rerum natura latere principia, unde gignantur & fiant omnia: primum mentem quamdam & rationem, sive Deum; deinde genitricem quamdam seu effectricem naturam, Dei legibus obtemperantem, & ex eius arbitratu fingentem, quae fiunt, omnia. Verum, nisi me fallunt omnia, plus hic dat, quam par erat, sententiae, quam receperat, *de natura genitrice* vir doctissimus, resque distrahit, quas coniunctissimas esse iudicabant Stoici. Nam qui disciplinam hujus generis callet, is non ignorabit, rationem & vim genitricem non ab iis, ut res duas distinctas, spectatas esse, sed ut virtutes & perfectiones unius eiusdemque Dei, seu naturae illius, quam per totam universitatem intentam putabant esse. Patet id ex ipso illo, quem paullo ante attuli, LAERTII loco, si consequentia recte ponderentur. Neque obsistit huic opinioni, quod gignentem illam rem & motus in orbe necessarios cientem *φύσιν* & *naturam*, non autem *Deum* semper appellent. Quamvis enim naturae vocabulum, in primis apud Stoicos, flexiloquum sit & ambiguum; constat tamen, eos hoc nomine ipsum Deum designasse, quem modo *Iovem*, modo *fatum*, modo *mentem*, modo *naturam*, modo aliter appellabant, teste, praeter alios, DIOGENE LAERTIO *Lib. VII. Segm.* 137. *p.* 451. Veterum dicta, quibus efficitur, Stoicos ita nomen *natura* usurpasse, ut Deum eo in primis significarent, IVSTVS LIPSIVS iam attulit bene multa in *Physiologia Stoica Lib. I. Diss. V. fol.* 10. *b.* Ego unum tantum LACTANTII locum dabo, quo res apte & perspicue explicatur. *Stoici*, inquit, *naturam dividunt in duas partes: unam, quae efficiat, alteram, quae se ad faciendum tractabilem praestet. In illa prima esse vim faciendi, in hac materiam, nec alterum sine altero esse posse. Ita isti uno naturae nomine res diversissimas comprehenderunt, Deum & mundum, artificem & opus: dicuntque, alterum sine altero nihil posse, tamquam natura sit Deus mundo permistus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipsa mens mundi, & mundus corpus Dei. Divinar. Institut. Lib. VII. Cap. III. p.* 781. Non erat igitur, cur vir doctus existimaret, id, quod Stoici *naturam* vocant, a qua motus omnis proficiscatur, vim esse aliquam a mente sive Deo seiunctam, seu, ut eius vocabulo utar, *naturam plasticam*. Facile patior, eos hic increpari, qui Stoicorum censent Deum naturam esse ratione & mente vacantem: difficillime enim hanc sententiam probari posse, concedo. At non fero, Deo Stoicorum ab eo vim peculiarem gignentem adiungi, quae iussis divinis obtemperet: quam certe tota Stoicorum natio ignorat.

(3) *Heraclitus*) Haec fati definitio suppeditatur a PLVTARCHO *de placitis philos. Lib. I. Cap. XXVIII. p.* 885. *T. II. Opp.*

(4) *Zeno autem*) PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. Cap. VII. p.* 881. *Οἱ Στωικοὶ κοινότερον Θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφότος πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα κατ' εἱμαρμένην γίνεται. Stoici communiter Deum pronuntiant esse ignem artificiosum,*

ram, ita etiam concludi eo & coërceri asseverat *πάντας τὺς σπερματικὺς λόγυς, καθ' ὃς ἕκαςα κατ' εἱμαρμένην γίγνεται*, *omnes rationes & formas seminantes, per quas quaelibet res ad normam fati gignitur.* (5) Haec quidem germana videtur HERACLITI ac ZENONIS doctrina esse. Verum discipulorum & sectatorum utriusque nonnulli duo haec deInde sciugarunt, posteriorique unice arrepto, supremum totius universi principium naturam quamdam genitricem ac fictricem fecerunt, eamque neque animatam neque rationis & intelligentiae compotem, aut factorum conscientia praeditam. Sic scriptum exstat apud LAERTIVM, (6) BOETHVM, nobile & eximium inter scholae Stoicae magistros nomen, aperte negasse, mundum esse animal, id est, nullam gubernationi huins mundi sapientem, sentientem & intelligentem naturam praeposuisse. Itaque censuerit hic, necesse est, mundum *corpus esse, natura gubernante, ut arbores & sata.* Fortassis ante BOETHVM hunc aliis ex ZENONIS & HERACLITI discipulis idem visum est. Post eum quin multi eamdem amplexi sint sententiam, nil fere dubi-

sum, via progredientem ad mundi procreationem, qui mundus in se contineat omnes simuales formas, ex quibus singula fato nascantur. Eadem fere STORAEVS habet *Eclog. phys. Lib. I. Cap. III. p. 5.* Οἱ Στωϊκοὶ νοερὸν Θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικόν, κ. τ. λ.

(5) *Haec quidem*) Magnam esse disciplinae, quam HERACLITVS professus est, & sapientiae Stoicae cognationem, equidem minime negaverim. CICERO iam huius auctor est sententiae *de natura Deor. Lib. III. Cap. XIV. p. 3067. T. IX. Opp. Omnia vestri solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes.* Id vero nescio, an aeque sit cognitum & exploratum, HERACLITVM (I) Deum seu aeternam mentem credidisse; & (II) huic Deo genitricem naturam sociasse, ex Dei voluntate corpora universa fingentem. Vtrumque HERACLITO hic tribuit CVDWORTHVS, luculentius etiam infra in *Diss. de natura genitrice §. VI.* quo nil vereiur inter huius naturae patronos numerare HERACLITVM. (I) Atheus fuerit HERACLITVS, nec ne, nostra in primis aetate in controversiam vocatum fuit. Caussam hominis ingeniosissime & erudite ornavit GODOFR. OLEARIVS binis *Dissertat. de rerum genesi ex mente Heracliti §. III. s.* & *de igne rerum omnium principio ex mente Heracliti §. XIII. s.* quae in versione Latina *Historiae philosophicae* STANLEII hodie exstant. In primis docuit is, εἱμαρμένην sive *fatum* HERACLITI ipsum esse *Deum*: quo nomine multis veterum locis ostendit Deum a Stoicis & aliis salutatum esse. Sed nec tamen omnibus satisfecit vir eximius: e quibus duos hic tantum nomino, gloria doctrinae & ingenii insignes: PETR. BAYLIVM, qui *Continuatione cogitat. de cometis Tom. II. p. 495. s.* philosophiam HERACLITI turpissimis inurere studet maculis, & IO. FRANC. BVDDEVM *Thesibus de Atheismo & superstitione Cap. I. p. 82. s.* Equidem, rebus omnibus expensis, sic statuo: Si ex consectariis aestimanda sit doctrina HERACLITI, de religione atque pietate eius conclamatum esse. Ex eo enim, quod Deum subtilissimum esse ignem voluit, & fato quidem certa ratione constrictum, quidnam consequatur, apertum est. Verum, si in se spectentur, quae de scitis & decretis eius ad nos pervenerunt, non posse hominem apparet ex numero eorum sine iniuria exturbari, qui Deum qualemcumque, valde licet truncatum & parum perfectum, professi sunt. Certe videtur esse aliquid credidisse seiunctum a corporibus hisce crassioribus, quod per se subsistat, quod vivat, quod intelligat, quod interire nequeat: quo & nostros retulit animos. Dicta sunt quaedam hac de re infra *ad Dissert. de natura genitrice §. VI.* & plura ipse CVDVVORTHVS attulit *Cap. IV. p. 378.* (II) Aliter vero de eo pronuntiandum arbitror, an naturam idem genitricem esse asseveraverit. Equidem nihil video, ex quo constet, seiunxisse eum rerum generationem ab ipso Deo, & in aliam quamdam naturam Deo subiectam contulisse. E contrario, quemadmodum Stoici ipsum Deum, quem credebant esse, gignere ac procreare omnia sibi persuadebant; ita etiam HERACLITVS ab ipso Deo proficisci, quae generantur, universa existimavit. Infra quidem *§. VI. Diss. de genitrice natura* εἱμαρμένην seu fatum HERACLITI hanc ipsam esse, quam ipse animo informaverat, naturam effectricem, CVDVVORTHVS tuetur. Sed ex ipsa fati Heraclitei, quae apud PLVTARCHVM & STOBAEVM *Eclog. phys. L. I. C. I. p.* 2. legitur, definitione perspicuum est, fatum hoc illud ipsum esse, quod λόγον seu mentem, per universam rerum naturam commeantem, dixit HERACLITVS, verbo, Deum ipsius, minime vero naturam ex praescripto Dei generantem. Lege plura hac de re disserentem b. OLEARIVM *loc. indic. p. 853. & 860. s.*

(6) *Boëthum*) DIOGENES LAERTIVS *Lib. VII. Segm. 143. p. 455.* Βοηθὸς δέ φησιν οὐκ εἶναι ζῶον τὸν κόσμον. *Boethus autem negavit, mundum esse animal.* Egit de hoc BOETHO AEGID. MENAGIVS *Comm. in Diog. Laërtium p. 316.* Nescio vero, an hic recte sententiam eximii huius Stoici exponat CVDVVORTHVS. Ex eo, quod mundum BOETHVS negavit animal esse, concludit, ipsum Deum seu naturam aeternam rationis participem prorsus sustulisse, atque mundo nihil reliquisse, quam eiusmodi animam, qualis in plantis & arboribus cernitur. Sed ita non sensisse BOETHVM ex eodem apparet LAERTIO, qui *Segm. 148. p. 459.* Βοηθὸς δέ, inquit, ἐν τῷ περὶ φύσεως οὐσίαν Θεοῦ τὴν τῶν ἀπλανῶν σφαῖραν. *Boëthus in libro de natura Dei substantiam fixorum siderum globum dixit.* Ergo Deum non plane negavit esse, etsi vim eius, quod reliqui faciebant Stoici, non per totam fusam esse naturam, sed in globo siderum residere, diceret. Ex quo etiam intelligitur, quemadmodum hoc eius dogma accipiendum sit, quo mundum animal esse negavit. Hoc videlicet sibi voluit, non Deum per totam rerum naturam intentum esse, sed ex astris vim genitricem a Deo in reliqua naturae rerum membra immitti.

dubitandum est. Quorum quidem in ordine (7) PLINIVS SECVNDVS collocari debet: nec ipsum prorsus ex eo SENECAM excipio, qui quam timide & dubitanter de hoc genere impietatis loquatur, paullo ante vidimus. Atque haec me caussa commovet, ut eorum commentum, qui rerum omnium origines a natura quadam fictrice, sive vitali quadam in orbe vi, qualis in plantis conspicitur, repetunt, discriminis caussa impietatem *Stoicam* vel *Pseudo-Stoicam* vocari posse commode, censeam.

§. XXIX.

Praeter illos Atheos, qui philosophati sunt, omni semper aevo exstiterunt alii Athei Enthusiastae ac Fanatici: quamquam certo sensu omnes Athei Enthusiastae ac Fanatici dici possunt, quoniam ab impetu rationis nescio impelli sese patiuntur.

Vidimus, quinam ex philosophis, quotve modis Deum ipsum aggressi sint. Praeter hos, nil ego dubito, quin alii etiam omni memoria exstiterint impietatis professores, quos nec philosophis quaedam ad Deum lacessendum incitavit, neque ratio & ingenium ad inficiationem supremi Numinis deduxit, verum stultum quoddam & praeceps, quamquam sudacissimum, consilium nihil omnino credendi, nisi quod ipsimet sentirent aut viderent, in nefariam hanc mentem impulit. Hoc ego genus non inepte *Atheorum Fanaticorum* familiam vocari posse putem. Quamquam omnes, quibus Deum visum est invadere, ad quodcumque demum genus pertineant, ne illis quidem, qui prae ceteris philosophiae atque rationis studiosi videri volunt, exceptis, certo sensu Fanatici & *Enthusiastae* rectissime nominantur. Nec enim, ut tam nefariam & impiam animo sententiam conciperent, perspicua & aperta quaedam rationis praecepta concitarunt homines, verum ὁρμὴ ἄλογος, *coecus quidam & rationis expers impetus*. Rebus videlicet eorum similiter comparatum est, ac si (1) inferior illa & *terrena natura & vita* mentes eorum perculisset, quam sacrae litterae τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, *spiritum mundi* appellant, & *spiritui ex Deo*, τῷ πνεύματι ἐκ τοῦ Θεοῦ, opponunt. PAVLVS nimirum, quando: *Nos*, inquit, *non spiritum mundi accipimus*, *verum spiritum, qui ex Deo est*, id nos edocere videtur: Quemadmodum nonnulli homines a spiritu Dei agitentur & commoveantur, sic alios e contrario per mundi spiritum, quae terrena illa vita est, urgeri & concitari. Atque superiores quidem *Enthusiastis*, si quidem vox vulgari notione, quae mali designat aliquid, capiatur, aggregare nefas foret. Namque Dei spiritus non est natura ratione vacua, sed vel ipsa ratio, vel eiusmodi quid, quale ARISTOTELES, non secus ac si vaticinaretur, λόγου τι κρεῖττον nominat, *excellentius aliquid & divinius ratione*, PLOTINVS vero ῥίζαν τοῦ λόγου, *radicem rationis* dicit. Contra mundi spiritus seu vita terrena nil nisi fatuitas & dementia est. Qua qui concitari sese patiuntur, ut Deum recusent, illi, quantopere etiam alioquin a Fanaticorum delirationibus & Enthusiasmo videantur abhorrere, nihilo tamen meliores sunt illo hominum genere, quod afflatus & instinctus nescio quis de statu mentis deiecit, quosve fatalis quaedam, quamvis coeca, lumineque non minus, quam libertate capta, natura totos obsidet & agitat, atque, ut verbo eorum utar, *inflatos* reddit, sic ut nihil sanum & integrum, nil verae rationi consentaneum, etiam in illis rebus, quae meditatione sola perficiuntur, ab illis proficisci queat. Sed & iidem pro Fanaticis habendi sunt; quamquam vox haec nullis apta videatur esse, praeterquam illis, qui divinitatem quamdam agnoscunt. Quotquot enim Deum negant, *naturae* sunt, quam *coecam* merito *divam* appellaveris, *Fanatici*.

§. XXX.

(7) *Plinius Secundus*) Multi sunt inter viros eruditos, qui PLINIVM inter Dei contemtores referre non dubitant: de quibus lege IO. FRANC. BVDDAVM *Thesibus de Atheismo & superstit. C. I. p.* 102. & IAC. FRID. REIMMANNVM *Historia Atheismi Lib. I. C. XXXIX. §. II. pag.* 283.

(1) *Inferior illa & terrena*) Haec terrena & inferior vita, qua Dei adversarios agi putat vir doctus, inferior est haud dubie facultas animi nostri. Assentiri enim videtur Platonicis, quos vitalem & rationis compotem animum multum seiunxisse constat. Viderint de hac sententia alii. Mihi monuisse satis erit, verba PAVLI I. *Cor.* II. 12. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ, parum opportune ad hanc opinionem trahi, *Spiritus* enim *mundi*, qui *spiritui Dei* hic opponitur, minime omnium est facultas quaedam animi aut vita terrena. Negat enim vir divinus, sese eam facultatem *accepisse*; ex quo apparet, eum non de insita quadam animi virtute loqui, sed de vi quadam aliunde hausta & accepta. Ista vero terrena CVDWORTHI vita insita quaedam virtus est mentis. Mihi quidem τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου videtur esse illa vis differendi, loquendi, ratiocinandi, quam mundus suppeditat, verbo, ἀνθρωπίνη illa σοφία, *sapientia & eruditio humana*, quam toties vir sanctus hac epistola commemorat, quamve CHRISTI legatos animare negat, *v.* 4. 5. 6. 13. *&c.* Haec humana eruditio πνεῦμα, *spiritus* veluti quidam erat, qui philosophos & rhetores istius aetatis aptos & idoneos ad ceteris rectius & subtilius disputandum ac differendum reddebat. Hoc ergo spiritu seque & socios regi, divinus vir negat, quos longe divinior quidam spiritus incitaret, ut verbis divinis loquerentur.

§. XXX.

Quatuor adhuc enarravimus disciplinas supremo Numini inimicas. Harum prima est *Hylopathica* sive *Anaximandrina*, quae inertem & sensu carentem materiam rerum omnium assumit esse principium, atque ex formis eius & qualitatibus, quas & gigni posse & destrui contendit, cuncta, quae conspicimus, conflata esse, affirmat. Altera, DEMOCRITO auctore nata, reiectis formis, in figuras & atomos materiam infinite secat, ex quibus cuncta deinceps esse comparata perhibet. Quare *Atomicam* non male dixeris. Tertia Stoicis debetur ingeniis, quae toti huic universitati, quam corporibus unice contineri censet, naturam quamdam, artificiose omnia machinantem, at ratione sensuque vacuam, praeponit. Quare *Cosmoplasticam* hanc non inconcinne vocaveris impietatem. Extremum STRATONIS occupat sive *Hylozoitarum* sententia, qui materiam omnem naturaliter & vita & efficientia esse praeditam statuunt, at eamdem sensu, ratione & consilio privant. Plures Deum oppugnandi formas nusquam consignatas litteris reperi. Atque certus prope sum, plures, praeter has quatuor, disciplinas vix, ac ne vix quidem excogitari ac confingi posse: cuius quidem mihi opinionis binae rationes sunt. Primo, quotquot Deum esse negant, illi omnes corporibus unice naturam rerum concludunt, nec ullam sibi rem, praeter materiam & corpus, obtrudi patiuntur. Sicut nemo unus inventus est adhuc, qui naturas corporis expertes esse putaret, & Deum tamen esse inficiaretur; ita nulla etiam apparet ratio, quae adducere possit hominem, qui mentes a corpore abstractas in hac universitate versari fatetur, ut divinam naturam tollat. E contrario eadem, quae homines, ut Deum esse negent, incitat coeca & terrena incredulitas aut animi levitas & perversitas, trahere eos & allicere quoque debet, ut mentibus a corpore secretis litem moveant. Quemadmodum scilicet Medici morbi quoddam genus commemorant, quod *Hydrophobium* appellant, qui eos invadere solet, quos rabiosi canis morsus ulceravit, efficitque, ut ab omni aqua quam diligentissime fugiant: ita, qui Deum negant, mirabili quodam malo afficiuntur, quod *Pneumatophobiam* non inepte dixeris. Ex quo fit, ut omnes spiritus naturasque corpore liberas stulte quidem & perdite, at vehementissime tamen, aversentur. Huic autem morbo alius quidam sociatus est, quem *Hylomaniam* recte nomines, cuius vis incitat homines, ut insano materiae amore inflammentur, eique, tamquam unico suo Numini, sacra religiosissime faciant.

Fingi vix, ac ne vix quidem animo potest alia forma Atheismi, praeter istas quatuor, quas enumeravimus. Omnes enim Athei corporibus totam rerum naturam absolvi iudicant: quamquam non omnes, qui nihil esse volunt, praeter corpora, propterea statim inter Atheos referendi sunt, verum illi tantum, qui primam rerum omnium caussam ratione volunt esse destitutam.

Deinde, licet omnes, qui Deum ferre nolunt, hanc universitatem corpoream totam esse, simul tueantur; haud omnes tamen, qui nil, praeter corpora, putant exsistere, cum Dei statim hostibus & contemtoribus sociare fas est. Aequitas enim & sana iubent ratio, ut ab iis hoc flagitium abesse iudicemus, qui, tametsi ex materia constare omnia disputant, intelligentem tamen & sapientem naturam quamdam inesse in materia, totique universitati leges ferre, praecipiunt. Certum est, nullo non tempore tam imbecilli ingenio homines fuisse, qui animum a sensibus avocare non potuerint, Deumque propterea corporis expertem *Deum ex vocibus conflatum*, (1) ut nonnulli generis huius solent loqui, aut inanem sonum, formulam nihil significantem, quae rem eamdem simul neget & affirmet, esse crediderint. At iisdem nihilominus, esse Deum aliquem, firmiter persuasum fuit, nec dubitavit eorum aliquis, quin toti huic universitati perfectissima & sapientissima natura, gubernatrix & moderatrix rerum omnium, praesit. Quare ὕλην πως ἔχουσαν, *genus quoddam materiae* Deum esse rati sunt. Cuius quidem familiae illi ceteris stupore videntur & inscitia praestare, qui Deum sibi persuadent partem esse tantum materiae vis & consilio temperatae, eamque statura atque facie humana praeditam, quae, excellentissimo ingenio & singulari ratione praedita, reliqua omnia gubernet & administret. Placuit quondam haec sententia nonnullis ex ipsis Christianae religionis professoribus: at recentiori aetate omnem prorsus dignitatem & auctoritatem amisit. Quin etiam antiquiorum philosophorum aliqui, etiamsi corporibus concluderent hanc universitatem, quemadmodum Stoici, pro ridiculo tamen eam commento habuerunt, atque cum indignatione & stoma-

(1) *Vt nonnulli generis huius*) Loquebatur ita nostri temporis inter Anglos THOM. HOBBESIVS, publicis negans scriptis, intelligere sese posse, quid sit Deus corpore solutus & liber. Lege *Appendicem* eius *ad Leviathanem Cap. I. p.* 345. & *Cap. III. p.* 361. ubi inter alia: *Illi quidem, qui Deo puritatem tribuunt, recte faciunt: est enim honorificum. Sed tenuitatem attribuere, quae gradus quidam est ad nihilitatem, periculosum est.* Repeti ceterum hic ea velim, quae supra *ad Cap. II. §. I.* scripsimus. Adde, quae TOBIAS PFANNERVS de illis, qui Deum inter Christianos corporeum esse voluerunt, collegit *Systemate Theol. gentilis, Cap. II. §. XIX. pag.* 77. *s.*

ſtomacho reiecerunt, ſerio & graviter contendentes, (2) *μὴ εἶναι Θεὸν ἀνθρωπόμορφον*, Deum, etiamſi corpore is conſtet, qui humana tamen cenſeant eſſe ſpecie, eos turpiter deſipere. (3) XENOPHANES in primis, qui carmine olim philoſophiam complexus eſt, quam puerilis ſit & abſurda haec opinio, his verſibus expoſuit:

> Ἀλλ' εἴτοι χεῖρας γ' εἶχον βόες ἠδὲ λέοντες,
> Ἢ γράψαι χείρεσσι, καὶ ἔργα τελεῖν, ἅπερ ἄνδρες,
> Καί κε Θεῶν ἰδίας ἔγραφαν, καὶ σώματ' ἐποίουν
> Τοιαῦθ', οἷόν περ καὶ αὐτοὶ δέμας εἶχον ὅμοιον.

> *Si manus bovi, manus apta leoni*
> *Pingeret, atque hominum tractare adſuesceret artes;*
> *Illa bovi ſimiles ſuperos ſimilesque leoni*
> *Fingeret: acer equus ſpecie formaret equina:*
> *Quisque ſuo proprium veſtiret corpore Numen.*

At in illis ex hoc genere, qui totum hunc mundum animatum eſſe credunt, Deum vero ſubtiliſſimam quamdam & aetheriam, at intelligentem, materiam, per totum orbem pertinentem, multo plus videtur eſſe dignitatis & perſpicacitatis. Et iam ante Stoicos exſtiterunt, qui huic opinioni faverent. (4) *Τὸ πῦρ Θεὸν ὑπειλήφασιν Ἵππασος δὲ ὁ Μεταποντῖνος καὶ ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος. Ignem Hippaſus ille Metapontinus & Heraclitus Epheſius Deum eſſe putarunt.* (5) Vtcumque eſt, neutros, nec Stoicos hos & HERACLITI ſectatores, nec *Anthropomorphitas* illos, inter eos referendos putamus, quibus Dei nomen exoſum eſt. Crediderunt, eſſe Deum, ſed infantium & puerorum modo, veramque ſententiam ignorantia & imperitia miſerrime corruperunt & adulterarunt.

Anguſtis ergo finibus univerſam eorum turbam circumſcripſimus, qui Deum eſſe nolunt. Nullos enim primo oſtendimus eis aggregandos eſſe, niſi eos, qui, quaecumque ſunt, corporea eſſe dictitant: nec deinde omnes, qui ſic ſentiunt, propterea tanti criminis reos eſſe agendos, cenſuimus, verum eos ex his unice, qui naturam quam-

(2) *Μὴ εἶναι*) Haec CLEMENTIS ALEX. de XENOPHANE verba ſunt *Stromatum Lib. V. p.* 714.

(3) *Xenophanes*) Hi XENOPHANIS verſus ne interirent, CLEMENS ALEXANDR. vetuit, apud quem exſtant *Stromat. Lib. V. p.* 715. CVDVVORTHVS nec emendatiſſimos eos hic exhibuit, nec integros. *Tertium* enim omiſit *verſum*, qui in Latina, quam adieci, verſione expreſſus eſt:

> ἵπποι μέν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βουσὶν ὁμοῖοι.

Verſu quarto pro ἰδίας evidens eſt legi debere ἰδέας. Reliqua omitto. Simillima prorſus huic pronuntiato XENOPHANIS ſunt, quae COTTA diſſerit apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. I. Cap. XXVII. p.* 2919. *T. IX. Opp.* quo Epicureos reprimat, Deos contendentes forma eſſe ac ſpecie humana: *Acceſſit iſta opinio fortaſſe, quod homini homine nil pulchrius videatur. Sed tu hoc, phyſice, non vides, quam blanda conciliatrix & quaſi ſui ſit lena natura? An putas, ullam eſſe terra marique belluam, quae non ſui generis bellua maxime delectetur? - - An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre cenſes figuram ſuae? Quid igitur mirum, ſi hoc eodem modo homini natura praeſcripſit, ut nihil pulchrius putaret, quam hominem, eam eſſe cauſſam, cur Deos hominum ſimiles putaremus? Quid cenſes, ſi ratio eſſet in belluis? non ſuo quasque generi plurimum tributuras fuiſſe?*

(4) *Τὸ πῦρ*) Haec verba ex CLEMENTIS ALEXANDR. *Protreptico Cap. V. p.* 55. deprompta ſunt. Vtrumque hunc philoſophum ignem pro rerum omnium principio habuiſſe, plures veterum memoriae prodiderunt. At qui diſerte ſcriptum reliquerit, ignem *Deum* ipſis eſſe viſum, praeter CLEMENTEM ALEXANDR. & STOBAEVM *Eclog. phyſ. Lib. I. Cap. I. p.* 2. nullos recordor. Sed nec hi ſolum, verum omnes fere philoſophi veteres, qui Deum eſſe profeſſi ſunt, PYTHAGORAS, PLATO, HIPPOCRATES, Deum puriſſimum ignem aut igneum aliquid eſſe voluerunt, etiamſi eum corpore ſemotum dicerent. Proclive id eſſet multis declarare teſtimoniis. Verum, ne nimius videar, id tantum cogitare nunc iubeo, igneas omnibus fere viſas fuiſſe animas, qui immortalitatem illis dederunt, & ſimul ex coeleſti aetherioque igne ſive Deo derivatas, ad quem, diſſoluto corpore, rurſus eſſent reverſurae. Quid? quod ARISTOTELI CICERO hanc aſſignat ſententiam *de natura Deor. Lib. I. Cap. XIII. p.* 2899. *Coeli ardorem Deum dicit eſſe, non intelligens, coelum mundi eſſe partem.*

(5) *Vtcumque eſt*) Non repugnabo, ſi quis clementiorem de illis opinionem ſequi velit, qui Deum naturam eſſe cenſent ratione praeditam, & per univerſitatem hanc intentam; quamvis talia ex hoc dogmate conſectaria fluant, quae divinam plane naturam tollunt. At diſpiciendum tamen

quamdam intelligentem & rationis compotem praeesse huic naturae rerum negant. Scilicet, qui nefariis hisce sacris initiati sunt, quamcumque etiam probent & sequantur disciplinam, haec tamen scita consentientibus recipiunt suffragiis: Primam universitatis huius caussam non esse naturam, in qua sensus, ratio & consilium insit: quidquid vero ingenii, sensus & rationis versetur in orbe, id ex aliis rebus natum & derivatum esse, coniungi vero, atque vicissim separari, gigni, & rursus corrumpi posse, quoniam materia certa ratione concreta & digesta omnem illam rationem producat: qua dissipata & dissoluta, simul affectiones illae ex eorum quidem sententia disiiciuntur & auferuntur.

§. XXXI.

Distributio Atheismi proponitur: ex qua & patet, unde quatuor illae formae nascantur impietatis adversus Deum, & simul discrimen, quo illae disiunguntur, apparet.

Iam si quis ita secum constituat, quaecumque hac rerum universitate continentur omnia, ea a corpore sive materia, sensus atque rationis omnis experte, profecta esse, eum istam materiam aut prorsus mortuam, inertem, omnique vacuam esse vita, oportet credere, aut talem ei vitae formam, qualem alii *vitam fictricem* & *seminantem*, alii *vitam naturalem* vel *perceptionem naturalem* vocant, attribuere. Superius si probet, rerumque omnium initium crassam, stupidam & rationis inanem putet esse materiam, iterum vel formas & qualitates, ut expediat sese, adsciscere debet: quod quidem illi faciunt, qui ANAXIMANDRI via Deum adoriuntur: aut vero ad figuras & atomos confugiat, necesse est: quod Democriticae scholae alumni faciunt. Sin posterius eligat, atque materiam, unde cuncta prodierunt, vita valere genitrice tueatur, aut unam tantum eiusmodi vitam per totam materiae molem fusam esse, credere debet: quod si faciat, ad eorum referendus erit familiam, qui Stoicis argumentis & rationibus Deum oppugnant: aut vero sic habear, oportet, omnem materiam per se vitam quamdam continere, seu naturam operantem, sensu licet & intelligentia carentem, nullamque idcirco materiae particulam esse, nullam rem, quae ob partium suarum continuationem totum vocari potest, quin peculiarem sibi atque propriam eius generis vitam ambitu suo coërceat: quod qui censent, ad STRATONIS gregem adiungendi sunt. Ex quibus omnibus apparet, fieri vix ullo modo posse, ut novum genus impietatis, praeter quatuor illa, quae commemoravimus, ab aliquo fingi & excogitari queat.

Hoc vero loco praecipuum illud discrimen, quo hae sectae, quibus cum ipso Deo bellum est, seiunguntur, denuo mihi inculcandum opinor esse, licet id superius iam attigerim. Quaedam nempe earum omni prorsus vita materiam in se spectatam exuunt, negantque, vitam quamdam, quae fingat & creet omnia, ab animali vita distinctam, in natura rerum inesse: quaecumque vero rerum universitatem constituunt, ea & generari & corrumpi dicunt, ipsa tamen materia, omnibus destituta qualitatibus, (ὕλη ἄποιος) sive corpore solido excepto. Ex quo efficiunt postea, quidquid est in orbe vitae, cuiuscumque demum sit naturae & indolis, id generationi pariter & corruptioni obnoxium esse, sive ex nihilo educi, & ad nihilum vicissim redigi. In hac illi sunt sententia, qui se ANAXIMANDRI & DEMOCRITI partibus addixerunt. Verum reliquae factiones, quas Stoicorum & Stratonicorum nominibus appellavimus, hac in re cum illis dissentiunt, quod vitam aliquam, natura huic universitati insitam, ac in materia ipsa inhaerentem, quae nec oriatur, nec occidat, rerum omnium caussam & initium esse, disputant. Quamquam huic vitae omnem rationem, sensum & consilium eripiunt, unicamque fingendi & creandi potentiam relinquunt. Etenim omnes, qui divinam rationem sublatam cupiunt, duo ista, quae iam ante diximus, constanti consensione probant; Primum, nullam esse in hac rerum universitate rem vere exsistentem, praeter corpus & materiam: deinde, omnem vitam animalem, omnem sensum & perceptionem, omnem denique intelligentiam & rationem gigni, & vicissim destrui, ex nihilo gradatim & sensim oriri, & ad nihilum rursus redire.

§. XXXII.

tamen maxime arbitror, quando de his quaeritur, utrum Deo illi, quem ementiuntur, libertatem relinquant, an vero fati & necessitatis eum legibus alligent. Hoc si faciant, Deumque decernant agere necessario, quidquid etiam de sapientia & potentia Dei dictitent, in Atheorum tamen eos referendos esse familiam, iudico. Dei enim sublata libertate, omnem pietatem & religionem, omne iusti & iniusti discrimen, ipsum denique Deum, vere & proprie sic dictum, tolli, necesse est. Ante igitur, quam plane secundum HERACLITVM & Stoicos iudicetur, id disquirendum mea sententia foret praecipue: utrum hi philosophi Deo fatum adiunxissent, an vero libertatem ipsi reliquissent.

§. XXXII.

Qui de materia sentiente & ratione praedita garriunt, illi parum intelligunt, quidnam Atheismi caussam contineat. Illi vero, qui ex astris praesidia ad firmandum Atheismum petunt, quum, quid sibi velint, ipsimet ignorent, commiserationem potius, quam refutationem, merentur.

(1) Non sum ego nescius, fuisse, qui, quoniam fortassis non nimis male cuplebant illi generi, quod contra Deum pugnat, de materia & sentiente & rationis compote nonnumquam verba facerent. Videntur hi triplicis generis materiam in hac rerum natura sibi animo concepisse, quae, tametsi genere differat inter se, ex infinito tamen tempore per se talis, qualis nunc est, exstiterit, *sensu* nimirum *vacuam*, *sentientem* & *rationis participem:* non secus ac si rerum haecce universitas ex certa quadam triplicis materiae huius temperatione, confusione & coniunctione, post diuturna in tenebris certamina, per se sine Dei ope nata esset, hominesque & animalia eumdem omnino ortum habuissent. Verum quis tam hebes est, quin statim videat, totam hanc sententiam prorsus esse futilem & commenticiam? Nemo enim unus mortalium tam perspicax est, ut, quibus de caussis haec inter materiam differentia exstiterit, aut qui factum sit, ut haec quidem pars materiae sentiens, illa rationis compos, ista sensu vacua fieret, vel divinando consequi valeat. Parum mihi exercitati videntur patroni huius opinionis, nec, quidnam caussam illam, quam adiuvare cupiunt, contineat, intelligere. Suae male existimationi consulunt, dum illis favere student, qui Deum ex animis evellere humanis conantur. Namque primo, si haec certa sit opinio, credendum est, nullam omnino vitam vel oriri in animalibus, vel exstingui, quum vel generantur, vel moriuntur, sed coniungi tantum in illis, & separari rursus. Igitur id, quod homines facit & constituit proprie, aeternum erit, & ab omni corruptione prorsus liberum. Id autem idem est, ac si dicat aliquis, mentes omnes ab omni aeternitate exstitisse, & aeternum permansuras esse: quam tamen sententiam omnes, qui contra Deum stant, eumque rebus humanis exemtum volunt, aeque detestantur & fugiunt, atque ipsum Deum. Deinde, quidnam habent, qui sic sentiunt, quo doceant, fieri non potuisse, ut, perinde ac sentiens & rationis compos materia, divina quaedam etiam, sapientissima & per se constans materia ab omni aevo exsisteret? Quare nihil omnino firmamenti in eiusmodi opinione ad roborandam impietatis caussam positum est. Quotquot vero totam nefariae illius disciplinae, quae Deo insidiatur, rationem perspectam habent, cunctisque eius tenebricosis & retrusis initiati sunt mysteriis, illi omnes, id quod iam monitum est, uno profitentur ore, omnem vitam animalem, & cum sensu ratione que coniunctam, omnes animos, omne denique, quod ab animantibus reliquis seiungit hominem, gigni ex materia, & in eam dissolvi vicissim, aut potius ex nihilo creari, & in nihilum quoque reverti.

(2) Accepimus etiam, esse genus quoddam Atheorum, quod ab astris petit auxilium, incredibilique armatum audacia, rerum omnium initia a retrusis & occultis siderum qualitatibus & virtutibus derivat, sicque cuncta infra lunam cadere & evenire affirmat, ut vel coniunctiones vel oppositiones siderum coelique affectiones flagitant, modus

(1) *Non sum ego nescius*) Haec, nisi me animus meus fallit, in ROBERTVM FLVDDVM, Medicum, fratresque Rosaecrucios dicta sunt, quorum philosophia tum temporis multorum sermonibus ferebatur, nec paucis, tamquam unice divina, ut hodie, placebat. Qui vel PETRI GASSENDI *Examen philosophiae Fluddanae* legerit *T. III. Opp.* is sentiet facile, quanta huius generis inscitia sit in explicandis naturae rerum rationibus, nec ignorare poterit, quam recte CVDWORTHVS materiam ab illis somniari ratione sensuque praeditam scribat. Rectiusne de homine sentiri potest, quem docuisse notum est, *lucem & tenebras* duo esse rerum omnium principia, illam rerum animatarum, has inanimatarum, disertisque verbis praecepisse, *animam & vitam ex sole in haec inferiora quotidie impluere?* Nomen hominis & sociorum cur reticeret CVDWORTHVS, hanc sine dubio caussam habuit, quod in ipsa Cantabrigiensi academia tum viverent, qui bene erga FLVDDVM affecti erant, nec ipse HENR. MORVS, quo familiari & necessario utebatur, prorsus eum spernendum existimaret. Addendum tamen mihi est: (I) quaedam ab eo assignari huic generi, quae lege tantum consequutionis ex eius scitis eliciuntur: (II) nullo verisimile modo id videri, quod hic praetereundo innuit vir doctus, FLVDDVM cum sociis Dei contemtoribus auxilium praeceptis suis ferre voluisse. Quamquam non CVDWORTHVS modo, sed alii quoque maximi nominis philosophi, GASSENDVS, MARINVS MERSENNVS, FRANC. LANOVIVS, recta via opiniones FLVDDI ad summam erga Deum impietatem stabiliendam ducere, publice scriptum reliquerunt.

(2) *Accepimus etiam*) Fuisse iam inter antiquiores philosophos eiusmodi homines, qui, tametsi Deum esse negarent, mirabilem tamen sideribus efficacitatem in homines & totam universitatem tribuerent, singulare illud exemplum ostendit senis illius, quod vetustus scriptor *Recognitionum Clementis Lib. VIII. Cap. II. p. 566. T. I. Patr. Apostol.* producit. Is enim ita PETRVM alloquitur: *Neque Deus est, neque cultus hic aliquis est, neque providentia in mundo; sed fortuitus casus & GENESIS agunt omnia: sicut ego ex me ipso manifestissime comperi, in disciplina Matheseos* prae

dus licet obscurus plane sit, nec ulli hominum cognitus. Verum hanc familiam omnis plane fugit ratio. Nec enim siderum illorum rationem & natutam declarat nobis, aut, sintne animalia, nec ne, explicat, neque, unde nata sinr & genita, indicat. Quod quidem posterius si ita rentarent explanare, ut Dei solent & debenr advetsarii, certe ad extremum uni sese ex disciplinis, quas antea proposuimus, adiungere debetenr. Quapropter ne dignos quidem hos esse homines arbitror, quorum aliqua ducatur ratio. Hoc unum rantum animadverti velim, eos, qui coelestia corpora praeter modum reverentur, sic ut stellas minores esse Deos credant, solem autem supremum omnium totiusque mundi regem & moderarorem, eumdemque summa sapientia & intelligenria praeditum, quam senrenriam CLEANTHES quodammodo fovit, non ram in contemtoribus & hostibus esse Dei numerandos, quam in stolidis verae de Deo doctrinae corruproribus, qui ad idolorum cultum gentiumque delitationes turpiter desecerint. Quae omnia qui secum diligenrer ponderat, is ei facile assentietur, quod diximus: si a quatuor illis Deum oppugnandi formis abeas, ANAXIMANDRI, DEMOCRITI, STRATONIS & *Stoicorum*, quas saepenumero commemoravimus, vix ullam aliam, quae divinae officiat naturae, rationem ab homine quoquam inveniri & aperiri posse.

§. XXXIII.

Pergo ad aliud quoddam, quo nefariae hae sectae, quas diximus, disiunguntur, discrimen, quod, ut alia quoque ratione rotam cohortem distribuere liceat, efficit. Principio constar iam, omnes hos impiorum ordines, nisi suis ipsimer scitis adversari, & res iungere velinr universo genere seiunctas, non posse non fateri, faro fieri omnia, quamvis de narura & rationibus fati huius inrer se dissentiant. EPICVRVS quidem libertatis humanae caussam suscepit tuendam; sed nihil evidentius est, quam invitis id hominem fecisse fundamentis, quae iecerat, disciplinae suae. Er hoc ipsum mihi in toro hoc opere cum primis est proposirum, ut eorum de mundi huius ortu & consti tutione senrentiam vanitatis convincam, qui cuncta immutabili necessitatis lege ferri, cum aliis rationibus impietate plenis, tum potissimum legibus freti machinalibus, persuadere cupiunt hominibus. Licet vero nullus Deum possit inficiari, nisi idem necessitatem & fatum introducere velit in orbem; non unum ramen idemque omnes huius generis fatum sibi fingunt, sed in duas discedunt vias. Quidam omnem necessitatem a sola materia inerti & vita vacua repetunt: quae quidem illa est necessitas, quam vulgo *necessitatem materiae*, ὑλικὴν ἀνάγκην, appellant, ARISTOTELES vero *absolutam rerum omnium necessitatem* vocat. Verum alii vitam aliquam genitricem fingunt, quam fato assignant: quam idem (r) ARISTOTELES *hypotheticam necessitatem* nominat. Ordinis Democritici & Anaximandrini Athei necessitati mareriae sive absolutae favent universi, quamquam dispari ratione, quum illi qualiratibus, hi legibus mechanicis ad rem suam abutantur. Stoicae vero & Stratonicae familiae sodales alterum necessitatis genus, quod *hypotheticum* dicunt, amplectuntur.

Alia generum Atheismi distributio proponitur. Omnes, qui Deum esse negant, vel a principio quodam incte fortuito & temerario, a motu nimirum materiae nulla lege definito, rerum omnium origines repetunt, aut a natura, via quidem & arte progrediente, verum sensus inani. Quinam Athei aeternitatem mundi negaverint, & quo sensu id fecerint.

Est & alia inter utrumque hoc genus necessitatemque, quam probant, eaque non levis, differenria. Superiotes nimirum, etsi res omnes necessitati parete dicant, simul tamen casu & fortuito cuncta fieri praecipiunt: quae quidem duo quo minus coniungantur,

prae ceteris eruditus. Minus igitur incredibile videri debet exemplum COSMI RVGGERII, sceleratissimi hominis, qui praedictionibus & vaticinationibus ex astris in primis operam dedit, Deumque tamen & daemones esse, sine circuitu negavit. Vid. BAYLII *Dictionaire Tom. III. p.* 2499. *Not. D.* Non multum ab hac distare videntur sententia, qui religionum ortum & interitum astris unice adscribunt. Fuit Saeculo XV. NIBACVS quidam GOMES in Hispania, qui *IESVM CHRISTVM habuisse spiritum Mercurii, Mahometem spiritum Martis, Abrahamum Saturni*, reiecta omni vera religione, non impie minus, quam stulte, decerneret. Vid. ALPH. de SPINA *Fortalitium fidei Lib. II. Considerat. VI. fol.* 3n. De CARDANO, VANINO, & aliis, qui recentiori aetate ineptiis & flagitiis eiusmodi sese contaminarunt, silen. Recte vero CVDVVORTHVS indignum esse hoc genus, quocum serio ceriet vir sapiens, quum ipsum, quid sibi velit, nesciat, concludit.

(r) *Aristoteles*) Parum abest, quin ita esse negem, ARISTOTELEM umquam distinctioni necessitatis in *absolutam* & *hypotheticam* hanc vim subiecisse, ut illa voce *necessitatem materiae*, hac *necessitatem naturae cuiusdam genitricis* designaret. Illis certe in locis, ubi ex instituto de necessitate disputat, nullum huius rei vestigium occurrit. Vid. *Analytic. posterior. Lib. II. Cap. XI. p.* 243. *T. I. Opp.* & *Metaphys. Lib. V. Cap. V. p.* 324. *T. IV.*

gantur, nulla plane impedit ratio. (2) PLATO, quidnam vere sentiant, apte his verbis expressisse videtur: Πάντα κατὰ τύχην ἐξ ἀνάγκης συνεκεράσθη. *Res omnes, necessitate iubente, fortuna & temeritate duce, inter se miscentur & confunduntur.* Ista enim, quam rerum omnium caussam faciunt illi philosophi, natura & necessaria simul est & fortuita. Dissimilis posteriorum est sententia: qui, tametsi primum universitatis huius principium necessitati cuidam alligant, casu tamen illud & temere moveri negant, sed ratione, via & ordine procedere disputant. Stoici nihil plane loci fortunae & casui reliquum faciunt, verum omnia uni genitrici naturae, quae toti praesideat orbi, regenda & temperanda committunt. Quibus *Stratonici* ex parte assentiuntur, quos constat tantum in producendis universis rebus fortunae, quantum virtuti generanti, adscribere, & ex utriusque permistione rerum universitatem ortam esse, defendere.

Atque hinc tam eos, qui Deum esse negant, quam qui profitentur, voci *naturae* non unam, sed duplicem subiicere potestatem, intelligitur. Quam ego rem vix aptius, quam BALBI, Stoici, quem (3) CICERO loquentem inducit, verbis exponere potero: *Alii naturam censent esse vim quamdam sine ratione, cientem motus in corpore necessarios; alii autem vim participem ordinis, tamquam via progredientem, cuius solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi potest imitando. Seminis enim vim esse tantam, ut id, quamquam perexiguum nactumque sit materiam, qua ali augerique possit, ita fingat & efficiat in suo quidque genere, partim ut per stirpes alantur suas, partim ut movere etiam possint, & ex se similia sui generare.* Addam, quae paullo post idem disserit: *Sunt, qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus: sed quum dicimus, natura constare administrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi, nulla cohaerendi natura; sed ut arborem, ut animalia, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet & artis quaedam similitudo.* Duplex haec diversaque vocabuli naturae notio aliam nobis viam suppeditat quatuor, quas antea descripsimus, disciplinas, ad Deum tollendum comparatas, distribuendi. Aliae nimirum earum primordia rerum omnium naturae cuidam fortuitae ac temeritatis plenae accepta referunt, quae nec artis aliquid, nec ordinis & rationis habeat. Aliae vero vim quamdam in materia ordinis compotem certa via & ratione res omnes perficere arbitrantur, quae tamen ipsa sensus & consilii indigeat. Hae Stoicam & Stratonicam, illae Democriticam & Anaximandrinam disciplinam sequuntur.

Qui casum & fortunam in hac rerum natura procreanda cuncta sibi persuadent effecisse, resque omnes, si unam demas materiae substantiam sive corpus solidum, (ὕλη ἄποιος) & gigni posse & corrumpi iudicant, hi, quod iam ante animadvertimus, licet ipsam aeternam velint esse materiam, mundi tamen aeternitatem perpetuamque stabilitatem, nisi a semet ipsis desciscere velint, tueri nequeunt. Quapropter & (4) DEMOCRITI & ANAXIMANDRI familia mundum profitetur factum esse, & certo tempore interiturum, (γενόμενον καὶ φθαρτόν.) Idque ipsum commovit LVCRETIVM, ut tantum diligentiae poneret in mundi huius tam novitate, quam futura dissipatione & dissolutione demonstranda.

(5) *Totum* (inquit) *nativum mortali corpore constat.*

Sed quem perennitati mundi in placitis suis denegant locum hae binae impiorum familiae, illum alii sententiae aeque portentosae & stolidae vicissim aperiunt, dogmati nimirum de infinitate mundorum: ἀπειρίαν vocant κόσμων. Nec enim tantum infinitos mundos in illo spatio, quod hunc nostrum orbem iam occupare videmus, certis intervallis & olim exstitisse, & futuro aevo exstituros esse, praecipiunt, verum etiam una innumerabiles omni aetate mundos per totum immensum & infinitum, quod animo concipimus, exsistere docent.

(6) Scio

(2) *Plato*) Lege *Librum X. de legibus p.* 666. ubi inter alia Atheorum aetatis suae hanc esse perhibet sententiam: Πάντα ἐνίοτε τῇ τῶν ἐναντίων κράσει κατὰ τύχην ἐξ ἀνάγκης συνεκεράσθη. *Contraria contrariis, duce fortuna, convenisse, & necessario contemperata fuisse.* Ita & LAERTIVS DEMOCRITI exponit sententiam *Lib. IX. Segm.* 44. 45. *p.* 573. Ceterum confer, quae supra *ad* §. *XIII.* monuimus, quo negare videtur id, quod hic concedit, vir doctissimus.

(3) *Cicero*) *De natura Deorum Lib. II. Cap. XXXII. p.* 3001. *T. IX. Opp.* Non integra hic exhibentur CICERONIS verba, sed brevitatis caussa omittuntur hinc & inde quaedam.

(4) *Democriti & Anaximandri*) De illo vid. LAERTIVS *Lib. IX. Segm.* 44. *p.* 573. de hoc *Lib. II. Segm.* 1. 2. *p.* 78. 79.

(5) *Totum*) LVCRETIVS *Lib. V. v.* 322. *p.* 268.

(6) Scio, non deesse, qui, quoniam ad Deum tollendum proclives sunt, aliam elabendi viam quaerant, praesentemque mundi formam & constitutionem & ab omni aeternitate fuisse, & ad infinitum tempus, natura ordinis & artis compote, licet a sensu & ratione relicta, eam administrante, permansuram esse, contendant. Nec id mirum. (7) Sacrae dudum litterae praesignificarunt, fore, ut eiusmodi hominibus ultima in primis, quae vivimus, orbis nostri tempora abundarent. *Venient extremis temporibus irrisores, in suis ipsorum cupiditatibus incedentes, & dicentes: Vbi est pollicitatio adventus eius? Nam ex quo patres obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.* Quae hoc dictum claudunt, verba ad Iudaeorum accommodata sunt vulgarem opinionem. Ceteroquin enim hi impietatis consulti coepisse & creatum esse mundum negant, resque omnes, ut nunc sese habent, ita sese ex omni habuisse aeternitate, censent. Nihil a nobis fingi hic, ex illis, quae divinus vir ad refutandos hos cavillatores addit, intelligi, necesse est. *Illud enim volentes ipsos fugit, coelos iam olim exstitisse per Dei sermonem, & terram ex aqua & in aqua consistentem. Quamobrem is, qui tum erat, mundus aquis inundatus periit. Qui vero nunc sunt, coeli & terra eodem sermone reconditi asservantur igni in diem damnationis & exitii impiorum hominum.* (8) Certe evidens est, inter illos, qui nostra aetate divinam tollunt naturam, quosdam Fanaticorum integumentis impietatem suam occultare, tametsi nullum extra semet ipsos vel Deum vel Christum esse putent. Hinc, quae de extremo iudicio mundique conflagratione memoriae prodita sunt a sacris scriptoribus, mysticis contaminant interpretationibus, aut rectius ita pervertunt, ut nihil significent, neque profanis impiae cohortis consiliis obstare queant. Sed hoc genus, si ratione velit contendere, cum altera earum, quas diximus, familiarum societatem postremo inire debebit. Nam aut unam quamdam vim & naturam, via in formandis rebus omnibus & consilio progredientem, totam hanc rerum naturam administrare, fatebitur: aut vero vitam natura inesse in materia, praedicabit. Igitur supremi Numinis loco altera illis erit naturarum, de quibus antea diximus. Nihil enim est in utraque, quam memoravimus, disciplina, quod impediat, ne mundus ab eius defensoribus & fuisse ab aeterno & perpetuo futurus credatur. At posterior tamen, quam *Hylozoitarum* vocamus, quoniam vitalem materiae vim cum casu & fortuna sociat, numquam fieri posse credet, ut magnum hoc totius orbis aedificium ex omni parte unam eamdemque formam perpetuo ab omni aeternitate ad infinitum tempus sine ulla vicissitudine conservet & retineat: tametsi concedere queat, nervos, quibus res universae continentur, praecipuos mutari numquam posse, certumque ordinem atque rerum distributionem in hac universitate constanter mansuram esse. (9) STRABO STRATONEM narrat *Physicum* perhi-

(6) *Scio, non deesse*) Et qui, quaeso, id ignorare poterat vir doctissimus? ARISTOTELEM enim & plerosque Peripateticorum, in vulgus notum est, in hac fuisse sententia, nec natum esse, nec interiturum umquam hunc mundum. Vid. PETRVS GASSENDVS *Physic. Sect. I. Lib. I. Cap. VI. p.* 163. IAC. THOMASIVS *de Stoica mundi exustione Diss. IV. p.* 58. & alii. Plores ita haud dubie senserunt philosophorum veterum. Hinc video, MANILIVM in *Astronomico Lib. I. v.* 56. *p. m.* 5. inter philosophorum de mundo sententias hanc, ac si praecipua esset, primo commemorare loco:

> *Quem sive ex nullis repetentem semina rebus,*
> NATALI QVOQVE AGERE *placet, semperque fuisse,*
> ET FORE, PRINCIPIO *pariter* FATOque *carentem.*

(7) *Sacrae Litterae*) 2. *Petr. III.* 4. *f.*

(8) *Certe evidens est*) Quosnam proprie hic increpet vir doctus, me quidem praeterit. At inter Fanaticos, quibus tum temporis adhuc abundabat Anglia, fuisse certum est, qui sacras Litteras ἀλληγορίαις penitus obscurarent, & a recto sensu abducerent. Nec omni aetate exstitisse philosophos ignotum est, qui, ne sacer Codex nimis alienus a commentis suis videretur, corticem seu litteram eius esse deserendam, & medullam eruendam, contenderunt. Ipse BENED. de SPINOSA hoc nomine MAIMONIDEM castigavit, quod non dubitaverit sacras Litteras violenter torquere, ut idem, quod ipse, docere viderentur. Vid. *Tractat. theol. politicus Cap. VII. p.* 99. 100. Quamquam in id vitium ipse postea homo impius incidit, quum ea, quae de Servatoris nostri resurrectione & aliis rebus sacri tradunt scriptores, *ad litteram esse capienda*, ineptissime negaret. Vid. *Opera* eius *posthuma Ep. XXIV. p.* 456. Hoc ipsum SPINOSAE exemplum propterea placuit afferre, ut nil temere a CVDVVORTHO dictum esse appareret, quum homines a Deo & religione omni aversus integumentis Fanaticorum flagitia sua occultare scriberet.

(9) *Strabo*) *Geographiae Lib. I. p. m.* 46. 47. Rectissime hic observatum est, eos, qui aeternum esse mundum censent, haud tamen ideo conversio-

perhibuisse: *Pontum Euxinum initio ad Byzantium os nequaquam habuisse, flumina vero in ipsum irrumpentia violenter aperuisse, deinde aquas in Propontidem & Hellespontum excidisse: idem in nostro evenisse mari. Ibi enim ad columnas* (Herculis,) *quum mare omnibus impleretur, effractum esse transitum. Magnam idcirco continentis partem quibusdam temporibus inundatam, & rursus detectam exstitisse.* Quod si ita est, dubitare nemini licebit, eumdem STRATONEM docuisse, in maioribus huius orbis partibus pares semper conversiones & vicissitudines contigisse.

Secus sese res habet, si de iis quaestio sit, qui, Stoicis suffulti decretis, supremum Numen adoriuntur, totamque rerum universitatem ab una gubernari natura, quae fingendi valeat potentia, existimant. His quod obstet, nihil est, quo minus & aeternum esse mundum putent, & simul certo omnia & constanti cursu ferri, semperque latum iri, praecipiant. Sic PLINIVS SECVNDVS sensit, qui, si modo ullam in philosophando rationem sequutus est, huic aggregari debet familiae. *Mundum*, inquit, *& hoc, quod nomine alio coelum appellare libuit, (cuius circumflexu reguntur cuncta) Numen esse, credi par est, aeternum, immensum, neque genitum, neque interiturum. - - - Idem rerum naturae opus & rerum ipsa natura.* Ad quae verba, non possum, quin praeteriens observem, eos etiam, qui talem esse Deum negant, qualem credere par est, naturam nempe sapientissimam & summa ratione praeditam, quae totum administret orbem, Dei tamen simulacrum quoddam sibi effingere animo, quod nec gigni queat, nec interire. Scilicet vel ipsum mundum, vel vim ordinis participem, quae cuncta procreet, licet ipsa, quid agat, nesciat, in veri Dei locum sufficiunt. Ceterum hic ipse PLINIVS, uti, Stoicorum fretus praeceptis, contra DEMOCRITI & ANAXIMANDRI familiam pro aeternitate & stabilitate mundi pugnat, ita, ut eorumdem *ἀπειρίαν κόσμων* seu *infinitatem mundorum* interimat, unum esse tantummodo mundum, eumque finitum, ponit. Similiter nobilem Stoicum, (10) BOETHVM, quem LAERTIVS perhibet negasse, mundum esse animal, aut omnino Deum esse, (haec enim duo idem tum temporis significabant) simul contendisse accepimus, mundum ab aeterno exstitisse, nec umquam esse periturum, secus atque disciplina vulgaris & usitata Stoicorum ferebat. Idque PHILO etiam in *Libro περὶ ἀφθαρσίας κόσμου, de mundo incorruptibili* memoriae prodidit.

Historiae natural. Lib. II. C. I.

Nihilo

versiones & vicissitudines omnes naturae rerum tollere, aut formam mundi nullo umquam tempore mutatam esse, decernere. Potuisset id exemplo ipsius firmare ARISTOTELIS CVDWORTHVS; qui, quum mundum generatim neutiquam dissolutum & destructum iri contenderet, haud tamen his vel illis mundi partibus exitium & cladem imminere negavit. Inspici velim in primis *Libri I. Meteorologicorum Cap. XIV. pag. 770. T. I. Opp.* quo non eadem telluris loca aut aquis semper oppleta aut arida esse, sed ubi mare nunc est, illic terram nasci posse, & ubi terra, ibi mare exsistere posse; amnes etiam alio commigrare, & alia eiusmodi bene multa disputat. At haec tamen omnia negat sententiae suae de mundo non perituro repugnare: partibus enim mutatis, totum tamen integrum & immutabile permanere. Ἐπεὶ δὲ ἀνάγκη τοῦ ὅλου γίγνεσθαι μέν τινα μεταβολήν, μὴ μέντοι γένεσιν καὶ φθοράν, εἴπερ μένει τὸ πᾶν. *Necesse quidem est, mundi quamdam mutationem fieri, non vero ortum aut interitum, quoniam totum manet integrum, l. c. p. 773.* Omnes certe sic sentire oportet, qui vel pertinacissime pro mundi pugnant aeternitate, nisi mente capti aut sensibus videri velint.

(10) *Boëthum*) Vide, quae de huius sententia supra diximus *ad §. XXIX.* Ex quibus patebit, nullo iure deteriorem ceteris existimari Stoicis BOETHVM, aut inter Dei contemtores referri. At pro mundi Stoicum hunc aeternitate stetisse, relictis exustionibus, PHILO auctor est *Libro hic indicato p. 947.* Βοηθὸς γοῦν καὶ Ποσειδώνιος καὶ Παναίτιος, ἄνδρες ἐν τοῖς Στωικοῖς δόγμασιν ἰσχυκότες, ἅτε θεόληπτοι, τὰς ἐκπυρώσεις καὶ παλιγγενεσίας καταλιπόντες, πρὸς θειότερον δόγμα τὸ τῆς ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου παντὸς ηὐτομόλησαν. *Boëthus, Posidonius, Panaetius, viri Stoica doctrina valentissimi, tamquam correpti Numine, omissis exustionibus & instaurationibus, transfugerunt ad diviniu de mundi incorruptibilitate placitum.* Interiectis nonnullis, PHILO quoque *p. 952.* BOETHI affert argumentationem, qua persuaderi sibi passus est, mundum aeternum esse. In ea hoc primum locum, quod omittere nequeo, occupat: *Si mundus esset genitus, aut interiturus est, de nihilo fiet aliquid; quod nemo Stoicorum probat.* Εἰ γενητὸς καὶ φθαρτὸς ὁ κόσμος, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τι γενήσεται· ὅπερ καὶ τοῖς Στωικοῖς ἀτοπώτατον εἶναι δοκεῖ. Ceterum, hanc ipsam si legisset BOETHI demonstrationem CVDWORTHVS, multo de homine sensisset benignius, nec a se impetrasset, ut crederet, Dei hostem fuisse BOETHVM. Dei enim magnifice collaudat providentiam, & vel ideo pugnat pro mundi aeternitate, quod Deus, si mundus interiret, a procuratione rerum omnium cessaturus foret. Digna sunt, de quibus nonnulla adiciam, philosophi verba, ne diutius in eo tanti criminis macula

Nihilo tamen minus aliquos huius generis idem, quod ceteros putasse Stoicos, qui Deum profitebantur, non dubitem, infinitam mundorum multitudinem certis intervallis & olim ortam esse, & iam occidisse, nec fieri secus posse, quin terrae exustiones certo tempore contingerent. Has tamen omnes conflagrationes & conversiones stupidae eiusmodi & nil sentientis naturae, qualis in satis est & stirpibus, administrationi unice tribuebant. In hanc nos adducit SENECA sententiam eo loco, (tt) quem supra attulimus, quo huius contra Deum disputandi rationis meminit. *Nam si vel certum sit*, inquit, *plantae similem esse hunc mundum, sive a natura quadam consilii experte, at augendi & procreandi potentia instructa, regi atque gubernari; id tamen non impedit, ne ortu quodam generatus & exitio obnoxius habeatur* (ab initio eius usque ad exitum:) *nec idem obstat, quo minus certa quadam & constanti lege ab ortu eius ad interitum administrari omnia putentur, ipsaeque illae eluviones & exustiones terrarum, quae nonnumquam evenerint, vel eventurae sint in posterum, a naturae eius moderatione & gubernatione proficisci iudicentur.* Sed haec ita tamen volebant accipi, ut in illis mundorum conversionibus & circuitionibus, quas certis non posse non temporibus evenire statuebant, cuncta essent ἀπαράλλακτα, seu prorsus illis, quae ab infinito tempore fuissent, futuraque essent in omnem aeternitatem, aequalia. Qua quidem de re copiosius alias exponemus.

§. XXXIV.

Ex his quatuor Atheismi formis binae illae, quas Democritiam aut atomicam, & Stratonicam sive hylozoicam nominavimus, ceteris praestant. Quare, his recte & ordine confutatis, omnes eorum rationes, qui Deum esse negant, prostratae prorsus & contusae erunt.

Ceterum quatuor istae, quas adhuc descripsimus, adversus Deum disputantes familiae tot intestinis litibus agitantur, ut in mutuas singulae caedes & vulnera ruant, neque male regnum tenebrarum in semet ipsum saeviens appellari queant. Quanta Deum omnes contentione oppugnant, tanta in semet ipsas invicem indignatione ardent. Quamobrem, si placeret, uberiori impietatem adversus Deum reprimendi labore super sedere, atque quatuor illas sectas inter se committere tantum, ut mutuis caderent telis & ictibus, possemus. Principio, quae DEMOCRITI & ANAXIMANDRI deditae sunt scitis, sectae Stoicae & Stratonicae scholae sectatores omnino interimunt & conficiunt. At hi vicissim summam illis cladem & interitum comminantur. Illi quidem, quos primo nominavimus, iners pondus brutamque & rudem materiam, in qua nihil vitae sensusque sit, rerum omnium initium & parentem esse, pugnant: vitam vero omnem, similiter ac qualitates ceteras, & nasci, & obire rursus, seu inter ipsius materiae affectiones referri debere, putant: vim denique efficientem omnium, quam naturae reliqui inesse dicunt, rem esse iocularem & commentitiam arbitrantur, quae non multo minus terroris, ac ipse Deus, hominum obiiciat mentibus, & tantumdem tamen, quantum ipsum Numen supremum, controversiae habeat. E contrario posteriores totum disciplinam suam huic uni committunt fundamento: Est in materia vita quaedam aut percipiendi facultas natura insita. Quare fieri ulla posse ratione negant, nisi quis vim eiusmodi vitalem materiae attribuat, ut rerum, quae in hoc mundo eveniunt, rationem reddat, motus principium & originem demonstret, consentientis illius, quam in rerum natura conspicimus, coagmentationis caussas ostendat, animalium denique & hominum naturam & indolem explicet.

Singulas si deinde accedamus sectas, quae sub binas hasce classes subiectae sunt, nihil minus controversiarum & rixarum deprehendemus. Rident DEMOCRITI sectatores formas & qualitates ANAXIMANDRI, longeque sapientius facere dictitant eos, qui divinam mentem res omnes ex nihilo produxisse, & in nihilum olim conversuram esse, censeant, quam hos, qui formas istas ex nihilo sine ulla caussa fieri, & in nihilum abire somnient. Contra, qui ANAXIMANDRI sequuntur disciplinam, in DEMOCRITI discipulos & atomorum curatores graviter invehuntur: quos quidem, postquam

la haereat. Ἔτι, inquit, πρὸς τούτοις ἐὰν ἐκπυρωθῇ τὰ πάντα, τί κατ' ἐκεῖνον ὁ Θεὸς πράξει τὸν χρόνον; ἢ τὸ παράπαν οὐδέν; καὶ μήποτ' εἰκότως. νῦν μὲν γὰρ ἕκαστα ἐφορᾷ, καὶ πάντων, οἷα γνήσιος πατὴρ, ἐπιτροπεύει, καὶ ἵν' εἴπω τ' ἀληθὲς εἰπεῖν, ἡνιόχου καὶ κυβερνήτου τρόπον ἡνιοχεῖ καὶ πηδαλιουχεῖ τὰ σύμπαντα, & quae sequuntur. *Praeterea, si exurentur omnia, quid interim Deus faciet? nihilne omnino? quod merito miretur aliquis. Nunc enim inspicit singula, paternam curam gerens rerum omnium, &, ut verum fateamur, aurigae more gubernatorisque regit & gubernat universa.* Plura eius generis ibi disputat. Ex eadem ceterum demonstratione patet, recte supra a nobis BOETHI huius decretum, quod LAERTIVS refert, expositum esse: *Mundus non est animal.* Nam non obscure reiicit Stoicorum sententiam, Deum animam esse mundi, putantium. Ψυχὴ δὲ, ait, τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς ἀντιδοξοῦντας ὁ Θεός. *Ex mente adversariorum* (non igitur ipsius) *mundi Deus est anima.* Quare, nisi multum fallor, hunc BOETHVM ex eorum oportet eximere numero, qui proprie Athei nominari debent.

(tt) *Quem supra)* Vid. supra §. *XXVI.* & quae ibi monuimus.

quam bilem omnem in qualitates & formas effuderunt, nihilque intentatum omiserunt, ut sine ope & auxilio illarum eventorum naturalium origines & caussas explicent, postremo perspicue docent, ebriorum instar, praecipites ad easdem formas ferri, ipsa eos ad extremum necessitate cogente, ut ad formas & qualitates, tamquam ad sacram anchoram, confugiant.

Non minora inter Stoicos & Stratonicos vigent certamina. Illi Stratonicis hoc primum vitio vertunt, quod singulas rudis materiae particulas & atomos sapientissimas faciant, falli nescias, nulliusque rei ignaras, & ratione tamen eas privent: quo nihil delirum magis aut dementius fieri & cogitari posse, clamant. Deinde numquam fore contendunt, ut *Hylozoitae* expediant, quid sit, cur totius universitatis materia non aeque possit una cognatione quadam continuari & conspirare, atque singulae, quibus hominis aut animantis corpus constat, particulae, aut quid obstet, ne tota moles materiae unam habeat, ut animalium corpora, consentientem & rationis compotem vitam, per quam totus mundus animal quoddam sive Deus fiat. Rursus Stratonici negant, Stoicos ullam afferre caussam posse, quare mundus hic, cui vim genitricem attribuant, non etiam vitam sensus & rationis compotem habere queat, aut, quod idem est, cur rerum natura pro planta potius, quam pro animali, habenda sit. Addunt, quemadmodum animae sentientes brutorum animantium, & illae rationis compotes, quibus valent homines, ab una gignente & fingente anima, quae totum occupet mundum, manare possint, id neminem unum comprehendere posse mortalium. Denique nugari Stoicos monent, quum totum quidem mundum vitae participem esse dicunt, at singulas eius partes propria gaudere vita negant: aeque enim id sapienter asseverari, ac si quis totum quidem mundum nigrum esse & candidum contenderet, nullam vero eius partem nigroris aut alboris aliquid habere, continuo subiiceret. Ex quibus postremo conficiunt, tam eos inter Stoicos, qui aiunt, esse Deum, quam eos, qui negant, verbis tantum mentes corporis expertes tollere, reapse vero relinquere: unam enim simplicemque vitam, quae omnia corporeae huius universitatis, dispersa licet, membra agitet & animet, non posse aliam esse, quam naturam ab omni concretione liberam: totam videlicet hanc vitam in toto esse, atque quamlibet eius partem ciere & moderari, nec tamen in ulla parte separatim versari & exsistere: quodsi enim in ulla parte separatim esset, non una foret vita, verum varia & multiplex. Haeccine omnia quid, quaeso, docent nos, quam impietatem erga Deum deforme quoddam ac quadriceps monstrum esse, quod aeternas in semet ipso alat inimicitias, singulis capitibus reliqua vulnerantibus, lacerantibus & consumentibus?

Quamvis autem, id quod vidimus, intestinis litibus & rixis hae quatuor factiones Deo inimicae semet ipsas conficiant & enecent, nec ulla tantae virtutis septa sit & munita rationibus, ut cuiquam sanae mentis formidinem iniicere queat; si tamen contendantur inter se & comparentur, alias fatendum est aliis munitiores & validiores videri. Principio, quas ANAXIMANDRI turba adsciscit, *formae & qualitates*, ab ipsa materia re vera distinctae, praeclarum aliquid nihil sunt, cuius nemo unus vim & naturam assequitur. Neque patet, quanam specie vel colore genus hoc contendere queat, fieri nullo modo posse, ut vera sint, quae de divina mente, ex nihilo creante omnia, & ad nihilum rursus redigente, traduntur, quum tamen ipsum formas illas natura de nihilo prodire, & in nihilum abire, sentiat. DEMOCRITI deinde disciplina, quae multo ingeniosius ANAXIMANDRI consilium exornavit, nec modo maiorem ei doctrinae ornatum comparavit, verum etiam tam scite scenam instruxit omnem, ut, quae nulla sunt in se, alicuius tamen viderentur ponderis & momenti, rationem illius universam absorpsit fere, & in longe aliam formam convertit. Quare evenit, ut multis iam abhinc seculis omnem ANAXIMANDRI subtilitatibus & disputationibus dignitatem & famam detraxerit, solaque fere imperium obtinuerit. Quod quidem argumento est, multo magis habere speciei ac probabilitatis DEMOCRITI cum Deo conflictum, quam quae ANAXIMANDER ceterique *Hylopathici* in aciem adversus divinam naturam eduxerunt.

Quod ad binas attinet reliquas impietatis formas, si quidem ulla est cum materia vita per se connexa, nulla re alia interveniente, sequitur, hanc vitam non aliter in ea esse, atque reliquae omnes qualitates corporeae sunt in corporibus, sic ut una cum ipsa dividi queat materia, ac in qualibet eius parte separatim resideat & inhaereat. Atque sic sentiunt illi, quos *Hylozoitas* appellavimus. Verum his oppositi *Athei Stoici* unam tantum in tota mundi materia suspicantur esse vitam, neque quamlibet materiae huius partem propria & peculiari vita praeditam esse, sibi persuadent. Ex quo

quo manifestum est, eos, non fecus ac reliquos Stoicos, qui Deum putant esse, vitam istam in qualitatibus & formis corporeis numerare non posse, sed ut naturam nihil concreti & corporei habentem spectare debere. Qua quidem ratione sua ipsimet evertuot, quae antea iecere, fundamenta. Igitur Stoicos hos impietatis consultos si Stratonicis virtute & robore inferiores esse statuamus, nil decernemus, praeter id, quod ex his, quae modo monuimus, perspicuum & apertum est.

Sic ergo rationem concludamus, necesse est, ex quatuor illis, quae Deo bellum denunciant, disciplinis, quarum declaravimus indolem & rationes, *Democriticam*, quae atomis abutitur, & *Stratonicam*, quae vitam assignat materiae, ceteris praestabiliores & validiores videri. Schola *Democritica* in eo principes & antiquissimos atomorum statores imitatur, quod de natura corporum recte sentit, idque *molem* definit esse *resistentem*, nec ullius vitae participem. Sed eadem pro certo sumit, praeter corpora, nullas esse in orbe terrarum naturas. Ex quo fit, ut vitam & intelligentiam, qua vel belluae fruuntur, vel homines gaudent, ex stupida & inani materia nasci, & in eamdem reverti decernat. Negat vero, id ita fieri, ut formae & qualitates, quas ANAXIMANDRI sectatores amant, generentur; contra ex atomorum contextu quodam aut singulari magnitudinis, figurae, situs & motus coagmentatione id omne proficisci opinatur, quod vitae & rationis nomine indicamus, sic ut omnis eius ratio in motu exteriori particularum legibusque machinalibus constitui unice debeat. Atque hanc rem non ita pridem doctissimus (1) *Exercitationis epistolicae* auctor, quem nunc reverendissimum veneramur episcopum, pulcre ac ingeniose & animadvertit & profligavit. Contra *Stratonici* aut *Hylozoitae* bene ac praeclare observant, fieri nulla ratione posse, ut ex motu particularum, ad legem mechanicarum normam instituto, vita, sensus & cogitatio exoriantur, fallique vehementer propterea, qui materiam vitae omnis & motus inanem parentem & auctorem sibi harum rerum esse fingant; quaerendam potius in hac universitate naturam esse aliquam, in qua haec per se inhaereant, & insint naturaliter. Verum quoniam itidem non dubitant affirmare, extra materiam nihil omnino rerum exsistere, ideo materiae depravant notionem, eamque temere cum vita miscent & confundunt. Vitam scilicet & materiam uni attribuendam esse putant naturae, omnemque materiam per se & naturaliter vivere, percipere ac intelligere, etsi ratio illi desit & consilium, dictitant: quod ad rationem vero attinet, sensum & intelligentiam, quales sunt in animantibus, eas fortuito dicunt exsistere, quando naturalis ista, qua polleat materia, vita certo modo in corporibus artificiose dispositis temperetur.

Quae quum ita sint, sic nobis persuasum est: si binae hae impietatis erga Deum formae, quas robustiores videri ceteris diximus, dignitate sua exuantur, tum vniversam cohortem eorum, qui religioni struunt tendiculas, debellatam fore. Omnis enim ut omnino reprimatur contra Deum disputandi scabies, haec duo tantum validis communire rationibus oportet: Primum: Vitam & intelligentiam non esse naturaliter cum materia connexam. Alterum: Quomodocumque tandem iners & inanis materia temperetur, digeratur & afficiatur, nullo tamen modo fieri posse, ut in ea sensus oriatur & ratio. Quotquot nimirum, id quod ante iam observatum a nobis est, Deo inimici sunt, illi corporibus rerum universitatem concludunt. Atqui haec sententia duplici rursus more potest defendi. Nam aut vitam licet statuere naturaliter inhaerere in materia, quae vita propterea nec generari queat, nec exstingui; aut vero vitam non minus, atque reliqua omnia, excepta ipsa materia seu extenso & solido corpore, (ὕλη ἄποιος) fortuito nasci & interire, atque ex certa quadam materiae provenire temperatio-

(1) *Exercitationis epistolicae auctor*) Is est SETHVS VVARDVS, qui, quum Astronomiam in Academia Oxoniensi ex instituto Saviliano profiteretur, in THOMAM HOBBIVM aut HOBBESIVM *Librum* edidit, hoc indice insignitum: *In Thomae Hobbii Philosophiam Exercitatio Epistolica ad amplissimum eruditissimumque virum D. Iohannem Wilkinsium S. T. D. Collegii Wadhamensis Gardianum. Cui subiicitur Appendicula ad calumnias, ab eodem Hobbio in sex documentis nuperrime editis in auctorem congestas, responsoria.* Oxon. 1656. *in* 8. Huius libri, in quo magna certe vis ingenii, nec minor apparet eloquentia, *Sect. IV. Cap. III. p.* 225. *f.* in eo elaborat auctor, ut ex mente HOBBESII *sensum*, *imaginationem*, *solertiam*, *sagacitatem* in hominibus & belluis nil esse, nisi *motum localem cum reactione* ostendat, hancque sententiam refellat.

ratione. Quocirca, qui duo illa, quae modo nominavimus, omni controversia liberat, nihil, quod ad impietatis confutationem & debellationem conducit, reliqui facit: quo perfecto, sequetur, ut hoc etiam certum & dubitatione vacuum videri debeat; Deum naturam esse a corporea hac universitate prorsus secretam & semotam.

§. XXXV.

At haec duo Atheismi genera quum pugnent inter se, illud in primis genus spectare nos oportet, quod ex atomis disputat. Deinceps tamen eius quoque copias dispellemus, quod vitam inesse praedicat in materia, & perspicue contra omnes, qui nil esse volunt, nisi corpora, demonstrabimus, nec cogitationem nec vitam ullo modo in materiam cadere posse.

Iam si *Hylozoitarum* expendamus rationem, qui vitam & intelligentiam naturaliter inesse in materia praedicant, aut materiam sensu carentem, quamvis nullius rei sibi conscia sit, nihil earum rerum fugere, quibus apta sit & idonea, praecipiunt, nescio, an quid fieri possit vel excogitari amentius & ineptius. Certe tam monstrosa haec videtur doctrina, ut paucissimos putem tantum habere temeritatis & prosanae levitatis, quantum ad eam aequo animo ferendam & recipiendam sufficit. Quamobrem numquam inde ab ipsis initiis suis nobilitatem quamdam adepta est, tamque paucos reperit tutores ac vindices, ut pro desperata paene atque orba fuerit habita. Nullum omnino scriptum exstat aut monumentum, in quo disciplina haec aperte defensa, probata, artisque & scientiae donata sit habitu. Nec ego genus hoc ab inferis revocassem, locoque quodam hoc tempore inter disciplinas Deo adversas collocassem, nisi STRATONIS comperissem spiritum non ita pridem grassari coepisse inter nos, atque esse inter eos, qui Deum aversantur, quibus commenta illius hominis, quoniam atomis propemodum diffidunt, novum ruentis impietatis fulcrum videantur, *& tamquam spes altera Troiae.* Certe non pauca sibi pollicentur de hac disciplina, quam desperatis opibus suis auxilio venturam, collapsisque Atheorum rebus medelam esse allaturam sperant.

Quod ad alteram vero attinet, quam *Democriticam* appellavimus, familiam, hoc ea quidem habet laudabile, quod corpus recte definit, idque nihil esse dicit, quam pondus resistendi facultate praeditum. Quam quidem si premamus descriptionem diligentius, non huius modo controversiae reperiemus exitum, verum etiam multa extricabimus alia, quae philosophis molestias & difficultates commovere solent. Quare etiam viginti iam saecula disciplina ista in orbe terrarum in primis viguit, multisque voluminibus olim & illustrata, & in formam artis redacta est. Nostra vero aetate quum physices illud genus, quod ex figuris & corpusculis rerum naturalium reddit caussas, renasceretur, eadem simul in lucem revocata, orbique litterato exquisitae sapientiae & reconditae philosophiae nomine commendata est.

Nos quo minus hoc in loco cum utraque ista secta simul confligere queamus, haec in primis impedit ratio, quod verendum sit, ne formulas & sermonis, quo uti solent, genus misceamus, taleque certamen inter eas exhibeamus, quale inter filios a Cadmo satos exstitisse quondam, poëtae canunt, quos semet ipsos statim confecisse & trucidasse narrant. Quamobrem nostrum erit, *Democriticam* primum disciplinam omni ope aggredi. Namque haec una prae ceteris omnibus non modo dignitatis aliquam habet speciem, verum etiam sola publice litem intentat hominibus reliquis, neque secus, ac superba quondam Philistaeorum gens, viventis Dei copias ad praelium provocat. Haud tamen prorsus alteram negligere animus est. In extremo enim, quod instituimus, volumine, sive ultimo eius libro, quo & veram huius universitatis rationem explicabimus, & Deum esse concretione omni vacuum ostendemus, in eo diligenter elaborabimus, ut falli eos vehementer appareat, qui vitam, consilium & intelligentiam naturaliter in materia vel corpore inesse praedicant, recte vero atque ordine sentire, qui haec naturis corpore vacuis unice propria esse statuunt.

§. XXXVI.

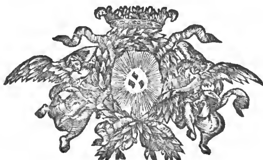
Interim nullam earum sectarum, quae contra Deum pugnant, intactam dimittemus, sed omnes, quoniam de eo, quod praecipuum est, consentiunt, confutabimus.

Quod his autem binis disciplinis bellum in primis indicere statuimus, idcirco ullam aliam huius generis a nobis intactam dimissum iri, neminem sibi unum persuadere velim. Namque universis diem dicemus, quando ad secundi Atheorum argumenti confutationem perventum erit: quo quidem loco id, quod omnes adsciscunt, scitum convellere decrevimus: Materiam vita sentiente destitutam, vel etiam rudem molem, nullius rationis, consilii & intelligentiae compotem, res omnes effecisse & produxisse. In depulsione quarti, quod in Deum immittunt, teli breviter argumenta

menta fistemus, quibus uti folet ratio, ut naturas exfiftere doceat fimplices & apertas. Tum ad quintae rationis ubi progrediemur explorationem, ANAXIMANDRI, quam ibi explicabimus, difciplinam, in qua prima veluti videas impietatis lineamenta, rudemque & inchoatam formam, evertemus. Ad fexti argumenti confutationem delati, quantum aetate fuperet illorum difciplina, qui ex atomis contra Deum difputant, eorum, quos *Hylozoitas* nominavimus, doctrinam, planum faciemus. Poftremo, ne quid intermittamus, quod ad penitus profternendam eorum cauffam, qui vel mundum femet ipfum fabricatum effe, vel materiae vitam inhaerere naturaliter, opinantur, conducere aut conferre queat aliquid, intexemus hoc loco fingularem & copiofam *de genitrice naturae vita* difputationem. In qua quidem primo veram eius vitae indolem explicare ftudebimus: deinde vero, quantum utriusque, quam diximus, fectae patroni a recta eius notione declinent, quamque femet ipfos decipiant, dum fub eius latere volunt umbra, explanabimus. (1) Huius autem paullo longioris digreffionis fumma capita, quoniam vix commode in ipfo capitis huius argumento poterant exhiberi, coniunctim oculis lectorum obiiciam, ubi finem capiti fecero.

Oftendemus etiam, veteres Atheos atomicos aetate multum eorum fuperare ortum, qui vitam materiae tribuunt.

(1) *Huius autem*) Mihi vero multo fatius & opportunius vifum eft, hanc *de natura genitrice Differtationem* ab hoc capite, cum quo nihil commune habet, feparare, argumentumque eius praemittere.

DISSERTATIO
DE
NATVRA GENITRICE.

ARGVMENTVM.

Neque illi Athei, qui vitam inesse putant in materia, nec hi, qui vim quamdam gignentem in rerum natura versari censent, ideo condemnantur, quod naturam quamdam ordine & via procedentem, aut vitae quoddam genus, ab animalium vita distinctum, propugnant esse in hac universitate. Verum illi non modo Athei, qui, corpusculis nixi, Deum tollunt, eiusmodi naturam ferre nolunt, sed etiam eorum nonnulli, qui Deum profitentur; qui fortassis plus, quam ratio & pietas permittunt, mechanicorum praeceptis & legibus favent. §. *I.*

Qui naturam repudiant fictricem aut genitricem, illi aut hoc tueri debent, omnia fortuito, mechanica lege & necessitate, accidere, aut vero Deum ipsum fingere & machinari omnia, atque pulicis, muscae & pediculi cuiusvis corpus suis manibus fabricari. Leges enim & mandata divina semet ipsa exsequi, aut caussae rerum, quae in hoc orbe contingunt, effluentes nullo esse modo possunt. §. *II.*

Qui res omnes fortuito, sola materiae commotione, accidere putant, illi & in sanam rationem & in ipsum Deum atque religionem peccant. Multa enim fiunt, non modo legibus mechanicis superiora, verum etiam illis contraria. Qui Deum profitentur, & ad leges tamen mechanicas semper confugiunt, hi Deum faciunt otiosum fortuitarum materiae commotionum spectatorem, sapientiamque eius nullius esse fructus & utilitatis, censent. Aristotelis prudens iudicium de mechanicis illis, qui casui & fortunae committunt omnia. Ridiculi sunt, qui contendunt, philosophiae nullas alias rationes esse proprias, quam mechanicas & ex materia ductas. §. *III.*

Neque divina maiestate dignum, neque rationi videtur esse consentaneum, Deum ipsum omnia, nulla re alia interveniente, machinari & fabricari, ita ut natura nihil plane faciat, totaque quiescat. Eadem sententia ex eo refellitur, quod gradatim, tarde ac lente cuncta fiunt in rerum natura, & quod varia in ea vitia & errores admittuntur. Materia certe, resistens nonnumquam & a via deflectens, satis docet, eum, a quo agitatur & temperatur, non esse summa potestate praeditum. §. *IV.*

Igitur concludi debet, esse in orbe genitricem aliquam naturam, qua, tamquam instrumento, divina providentia utatur in disponenda ordinandaque materia. Eam tamen a sublimiori quadam providentia regi & gubernari, sentiendum est, quoniam ita constituta est haec natura, ut eum delectu aut iudicio nihil agere queat. Leges motus, quas mechanici impressas esse materiae contendunt, nihil sunt, quam eiusmodi natura procreatrix. §. *V.*

Optimi quique omnium aetatum philosophi, Aristoteles, Plato, Empedocles, Heraclitus, Hippocrates, Zeno & Paracelsi sectatores, naturam eiusmodi effectricem esse, concedunt. Anaxagoras, etiamsi aperte profiteretur, Deum esse, tamen severe ab Aristotele ac Platone obiurgatus, & impiis praesidia suppeditare visus est non alia de caussa, quam quod caussis mechanicis & ex materia sumtis plus uteretur, quam finalibus. Quare Physici & Astronomi plerique aetate Platonis fuerint Atheismi postulati. §. *VI.*

Natura procreatrix non est occulta qualitas, verum unica, quae intelligi potest, caussa ordinis, constantiae & pulchritudinis huius universitatis, qua nihil in hac tota rerum natura admirabilius & maius est. Qui Deum profitentur, & caussis unice mechanicis utuntur, caussam tantae rei nullam reddere valent: contra Deum seu infinitam mentem frustra & omni sine fructu & utilitate in philosophiam suam introducunt. §. *VII.*

Duo nos hic declarare oportet. Primum vera notio naturae genitricis explicanda est: deinde ostendendum, quantopere, qui Deum esse negant, hanc notionem perverterint. Aristoteles primo hanc naturam iubet concipere, tamquam artem quamdam, sua vi materiam, in qua latet, temperantem, aut ut viventem quamdam harmoniam, in instrumentis musicis reconditam, & fides sine ullo impulsu externo incitantem. §. *VIII.*

Natura genitrix humana omni arte duplici nomine praestantior est. Primum ars humana extrinsecus in materiam laboriose, nec sine multa molestia & strepitu, agit: natura vero interius multo facilius, commodius & sine turbis opus suum perficit. Ars humana mechanice materiam subigit, at natura creatrix magice ac vitaliter. §. *IX.*

Secundo etiam hoc natura omni arte humana praestantior est, quod humani artifices non raro exitum, quem susceperunt, reperire nequeunt, ideoque anxie consultant & deliberant, &, re melius putata, emendant & corrigunt, quae primum fecerant. At natura viribus numquam destituitur, numquam anceps haeret ac dubitat, numquam, quae semel exsequuta est, tollit & emendat, aut cursum mutat. Ipsi humani artifices, dum consultant, non consultant ut artifices, sed ut homines, quos ars deficit. Itaque natura, tametsi non deliberet, via tamen & arte potest operari. Ex quibus efficitur, id, quod alioquin natura dicitur, reapse divinam artem *esse.* §. *X.*

Nihilo

Nihilo tamen minus natura non est Ars divina pura & abstracta, sed concreta & materia, tamquam corpore, conclusa; ratio mersa & confusa; non divina ars archetypa, sed ectypa. Differt natura ab arte divina, uti operae distant ab architecto. §. XI.

At binis tamen rebus rursus natura humana arte inferior est. Primo, tametsi natura certo consilio artificiose agit, tamen ipsa fines suos non intelligit, nec rationem novit eorum, quae facit. Quocirca cum delectu nequit agere. Differentia inter rationes seminantes & scientiam. Natura aemulatur tantum & imitatur divinam artem seu sapientiam, nec magistra est eius rationis, ex cuius norma operatur, verum ministra tantum & mandatorum eius fidelis effectrix. §. XII.

Docetur, fieri posse, ut natura sit eiusmodi, quae arte quidem agat, at ipsa artem illam, qua motus eius reguntur, non comprehendat; & primo quidem exemplo habituum musicorum. Saltator refert artificiosam naturae vitam. §. XIII.

Idem secundo ex brutorum animantium instinctu docetur, a quo illa diriguntur, ut scienter & artificiose, utilitatis & boni tam sui, quam totius orbis, caussa, agant, etiamsi, cur ita agant, nesciant. Instinctus hi in animantibus brutis vestigia sunt divinae sapientiae, impressa illis, aut fati quoddam in illis genus. §. XIV.

Altera res, qua natura fictrix inferior est humana arte, haec est, quod caret animali συναισθήσει expressaque conscientia, nec ipsi percipit facta sua, aut illis delectatur. §. XV.

De vocabulis potius, quam de re ipsa, dimicant, qui sciscitantur, utrum haec efficientia naturae fictricis cogitatio vocari debeat, nec ne. Conceditur facile, illud, quod fataliter movet materiam, necessario hoc propria quadam virtute facere debere, a locali motu distincta. Verum fieri tamen potest, ut simplex quaedam exsistat efficientia vitalis, non vero duplici illa virtute praedita, qualem habet συναίσθησις sive clara & distincta conscientia. Nihilo tamen minus hanc naturae vim certum genus quoddam cogitationis stupidae aut somno oppressae nominare nil impedit. §. XVI.

Exempla & comparationes, ex quibus intelligitur, fieri posse, ut exsistat efficientia quaedam vitalis sine συναισθήσει aut clara disertaque consensione ac conscientia. §. XVII.

Natura genitrix nec scienter & cogitato, nec appetitione quadam, sed fataliter, magice & sympathetice agit. Divinae leges fatumque illud, quod ad materiam pertinet, non sunt merae in Dei animo residentes cogitationes, sed principium quoddam efficax: natura vero genitrix verum & proprium est materiae seu mundi corporei fatum. Explicatur, quid sit magicum, doceturque, naturam, quae magice agit, fataliter quoque & sympathetice agere. §. XVIII.

Genitrix natura, tametsi ars sit divina & fatum divinum, non tamen Deus est, aut Dea, sed res condita ex inferiori genere, nec aliter artificiose & rationaliter agit, quam formae litterarum compositae sententiam fundunt philosophicam, aut quemadmodum bipennis vel ascia in manu periti artificis. Vita genitrix & vegetativa naturae infima est omnium vitarum & vita sentiente inferior, ipsumque mundum corporeum providentia multo sublimior regit, quam natura haec genitrix. §. XIX.

At nihilo tamen minus, quum vita sit procreatrix natura, corpore vacare debet. Una enim eademque res, quae perfectum continet in se exemplum & operis speciem, atque varias simul distantesque materiae partes uno actu temperat, coercet ac disponit, nullo modo corporea esse potest. Aristoteles quidem nusquam explicate tradit, utrum corpoream velit esse naturam, an corpore liberam: quod etiam nusquam de anima rationali prodidit. Sectatores eius naturam volunt esse corpoream. At si germana huius philosophiae fundamenta sequamur, concludere oportebit, naturam corpore vacare. §. XX.

Quum corpore vacet natura procreatrix, necesse est, eam aut esse inferiorem quamdam facultatem, in ipsis animis conscientiae, sensus & rationis compotibus latentem, aut vero vitam quamdam per se subsistentem, animamque ex inferiori quodam ordine. Platonici haec duo componunt: cum quibus Aristoteles consentit, qui naturam aut esse partem animae, aut non sine anima pronuntiat. §. XXI.

Quod ad animalia attinet, genitrix Aristotelis natura pars est aut inferior quaedam facultas animae eorum. Esse Archaeum quemdam seu naturam genitricem in animantibus, quae accidunt illis, docent. Hanc vero ab anima eorum seiunctam putare, id vero est praeter necessitatem entia multiplicare. Anima virtute genitrice praedita princeps est caussa effectrix corporis sui: quamquam aliae quoque caussae id faciunt hac in re, quod suum est. §. XXII.

Praeter naturam genitricem, in singulis animalium corporibus inclusam, quae corpora animalium, non secus ac mundos minores, construit & fabricatur, alia est generalis natura formatrix, rerum universitatem animans. Haec natura similiter ex Aristotelis sententia aut pars est & inferior potestas animi mundi, sensu & conscientia praediti, aut vero res quaedam illi animo mundano subiecta. §. XXIII.

Aristoteles non secus, ac Socrates & Plato, censuit, nos vitam ex vita huius universitatis haustam habere, quemadmodum frigus & calorem ex naturae totius frigido & calido ducimus. Ex quo apparet, Aristotelem pariter credidisse, mundum esse animatum. Atque hoc argumentis minime dubiis confirmatur. Ad bina Aristotelis effata respondetur, quae contrarium suadere videntur. Primus motor Aristotelis, quem immobilem dicit, non est animus, sed perfecta intelligentia, a materia omni secreta: sed hunc tamen motorem Aristoteles unice movere, ut caussam finalem, disputat, adiungens ei animam mundi naturamque genitricem, a quibus mundum efficienter moveri vult. Nec Aristotelis igitur natura, nec mundi eius anima supremus Deus sunt. Etsi nisi talis non esset mundi anima, qualem sibi Plato & Aristoteles finxerunt; nil tamen

men impedit, quo minus natura quaedam sit genitrix, naturae aliis multo altiori & excelsiori subdita. §. XXIV.

Forte, praeter hanc generalem naturam genitricem, aliae quoque sunt particulares. Stultum quidem est existimare, singulas herbas, plantas & gramina propriam habere naturam formatricem: nec minus absurdum est affirmatu, terram esse animal. At nil tamen obstat, quo minus arbitremur, esse communem quamdam in toto hoc, qui aqua & terra constat, globo naturam genitricem, quae plantas omnes & arbores, in suo quamque genere, formet, & cuncta illa perficiat, quae legum machinalium virtutem excedunt. §. XXV.

Sequitur altera laboris nostri pars: qua docebimus, quam turpiter ac perverse Athei illi, qui esse concedunt naturam eiusmodi genitricem, notione & ratione eius abutantur, repudiato vero Deo, naturam illam in eius locum sufficientes. Primo enim naturam hanc primum & summum orbis huius principium esse volunt, quae infima tamen & postrema est omnium vitarum, nec secus ex maiori quodam & excelsiori pendet principio naturaque ratione praedita, quam Echo ex voce pendet. §. XXVI.

Secundo sensum & rationem in animalibus nasci indicant ex vita naturae sensu destituta, sola materiae temperatione & dispositione organica. Fieri nulla ratione potest, ut, duplicatis corporum organis, una inde vita simplex & conscientia vacans duplex fiat, & conscientiam sensumque interiorem accipiat. §. XXVII.

Tertio perfectam cognitionem & intelligentiam vitae naturae tribuunt; quam tamen ipsi non negant ab omni sensu animali & conscientia relictam esse. §. XXVIII.

Postremo vitam naturae genitricem totam esse putant corpoream. Hylozoitae enim naturam inadaequatam esse corporis notionem censent: concludunt enim omnia corporibus: usitatam vero Dei notionem nil esse existimant, quam inadaequatam materiae, ex qua rerum constet universitas, notionem, quam homines perperam pro natura habeant per se constante ac perfecta, rerumque omnium caussa. §. XXIX.

Rationes, quare in primis hac aetate refelli debeant Athei. §. XXX.

Duplex genus philosophiae corpuscularis in lucem nostra aetate revocatum est. Censura philosophiae Cartesianae §. XXXI.

Quamvis confutatio argumentorum, quibus Dei pugnant irrisores, ex lege rationis ad postremam proprie pertineat laboris nostri partem; caussae tamen nobis sunt graves, quare aliam ineamus rationem, & praepostero procedamus ordine: quod quidem excusatur. §. XXXII.

Plato egregie observavit, ut in Atheorum partes propendeant homines, id non modo criminum fieri amore, sed etiam arrogantia & superbia, quod reliquis hominibus sapientiores videri quidam velint. §. XXXIII.

Quum tantopere sapientiam & rationem suam iactent Athei, consentaneum est rationi, ostendere illis, argumentationibus eorum & ratiocinationibus nil fingi posse levius & futilius. Speramus, demonstratum a nobis iri, Atheos nihil esse minus, quam Magos, omnesque Atheismi formas & stultitia laborare, & ex earum rerum genere esse, quae fieri nequeunt. §. XXXIV.

§. I.

Neque illi Athei, qui vitam inesse putant in materia, nec hi, qui vim quamdam gignentem in rerum natura versari censent, ideo condemnantur, quod naturam quamdam ordine & via procedentem, aut vitae quoddam genus, ab animalium vita distinctum, propugnant esse in hac universitate. Verum illi non modo Athei, qui, corpusculis nixi, Deum tollunt, eiusmodi naturam ferre nolunt, sed etiam eorum nonnulli, qui Deum profitentur;

Errabit omnino, si quis sibi persuaserit, nos propterea tam eos, qui Stoicorum nixi praeceptis, aggrediuntur Deum, quam hos, qui STRATONEM sequuntur, stultitiae & impietatis condemnare, quod vim quamdam genitricem aut vitam aliquam, ab illo vitae genere, quod animalibus inest, diversam, in rerum versari natura statuunt. Illi quidem, quos individua delectant unice corpuscula, ut Deo & religioni noceant, vitam hanc inane ducunt commentum esse, cui nemo fidem queat sapiens adiungere. Quos, ut ita sentiant, metus fortassis incitat, ne haec res, quam Dei aliquam habere vident similitudinem, ipsi fortassis Deo viam inter homines muniat. Nec (1) inter nostri temporis philosophos, qui Deum ceteroquin profitentur, desunt, qui nihil sibi prorsus rei cum ista vi genitrice volunt esse. Verum hi, quum omnes e rerum universitate fines audacter proscribant, nec alias rerum efficientes caussas esse velint, quam philosophicas, materiam nimirum & leges motus, equidem vereor, ne aliqua istius impietatis parte, quae legibus mechanicis ad tollendum Deum abutitur, contaminati sint: certe propius ab ea videntur abesse. Reapse enim negant, ullam in rerum natura caussam esse, quae consilio & certa ratione agat, ipsam-

(1) *Inter nostri temporis philosophos*) Evidens est, praeter THOM. HOBBESIVM, RENAT. CARTESIVM & eius asseclas intelligi. Sed notum quoque est, ex CARTESII sectatoribus alios magistri his in rebus vestigia deseruisse, alios nulli pepercisse diligentiae, ut eius, a quo disciplinam acceperant, sententias mollius interpretarentur. Vid. CARTESIVS ipse in *Principiis philos. P. I. §. XXXVI. s. p. 37.* & *P. III. §. II. p. 50.* &c.

ipsamque ideo divinam efficientiam ex ea eiiciunt. Ex quo consequitur, totum hunc orbem pulveris quemdam acervum esse, qui fortuito ac temere agitetur, aut vitae omnis inanem rudemque molem, in qua nulla rationis, sapientiae & ingenii vestigia appareant. Quidquid materiae relinquunt, hoc unum est, quod certam quamdam motus exterioris mensuram in ea productam esse, atque ad generaliorum quarumdam legum normam conservari, praecipiunt. Atque haec omnia illud Atheorum genus, quod ad DEMOCRITI sese placita applicuit, sine negotio amplectitur, quoniam sine Deo quoque haec materiae evenire & accidere posse intelligit. (2) Idque ARISTOTELES confirmat, qui hanc sectam ait mundum totum componere ἐκ σωμάτων μόνων καὶ μονάδων, τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, *ex corporibus tantum & unitatibus, ordinem quidem habentibus, at anima prorsus vacuis.*

qui fortassis plus quam ratio ac pietas permittunt, mechanicorum praeceptis & legibus favent.

De coelo Lib. II. C. XII. (p. 656. T. I. Opp.)

§. II.

Si quis naturam quamdam fictricem, quae in corporibus formandis non modo ordine & via progrediatur, sed etiam ἕνεκά του, ad certum finem certoque consilio machinetur, profiteri nolit, is alterum eorum, quae iam afferemus, recipiat, necesse est. Aut mentem negare debet ullam vel naturam intelligentem corporum animatorum fabricationem & machinationem, ceterarumque rerum ortus moderari & temperare, contra omnia, quae fiunt, contendere fortuito & temere cadere & formari, ut formantur & cadunt: aut, si hoc nolit, hoc eum oportet statuere, ipsum Deum sine ullius naturae interventu atque suis veluti manibus cuilibet animanti, quod generatur, corpus fingere, neque maioribus tantum & praestantioribus, sed cuivis etiam muscae & pulici, aut si quid hisce vilius est. Nam & haec animalcula tanta constructa sunt industria, ut scriptum GALENVS reliquerit, sese numquam satis artem admirari posse, quam vel pes muscae prodat & conspiciendam offerat. Cui si oculis vitro armatis opera contueri licuisset naturae, quanto plus admirabilem, quae in illis recondita est, suspecturus fuisset sapientiam. (1) Horum, inquam, alterum eos decet

Qui naturam repudiant fictricem aut genitricem, illi aut hoc tueri debent, omnia fortuito, mechanica lege & necessitate, accidere, aut vero, Deum ipsum fingere & machinari omnia, atque pulicis, muscae & pediculi cuiusvis corpus suis manibus fabricari. Leges enim & mandata divina semet ipsa exsequi.

(2) *Idque Aristoteles*) Res alias, haec scribens, meditatus esse videtur vir doctus. Nec enim ARISTOTELES loco illo de DEMOCRITO aut eius discipulis, verum de se ipso loquitur. Postquam enim de stellis & sideribus multa utiliter quaeri & disputari posse dixerat, se tamen sidera unice spectaturum esse, ut corpora, subiicit. Ἡμεῖς, inquit, ὡς περὶ σωμάτων μόνων αὐτῶν καὶ μονάδων, τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα.

(1) *Horum, inquam, alterum*) Ego vero, ne multi sint, vereor, qui dicant, non esse necessarium, ut illi, qui nihil sibi rei esse volunt cum *naturis genitricibus*, alteram harum sententiarum amplectantur. (I) Ipsi, qui CARTESII praecepta sequuntur, iniuriam sibi fieri conquerentur, negabuntque, sese fortuitae materiae commotioni generationem & ortum rerum omnium attribuere. Et qui Deum praecipiunt certas motus leges cum materia coniunxisse, eumdemque has leges conservare affirmant, denique ex his motus legibus a Deo definitis & conservatis rerum omnium generationem fieri volunt, illi, tantum abest, ut ad casum, fortunam & temeritatem materiae motus omnia referant, ut potius nonnullis fato & necessitati plus, quam necesse est, tribuere videri queant. Medium, nisi me fallit opinio, locum CARTESII sententia inter eos tenet, qui a materia eiusque motu, & inter eos, qui ab ipso Deo rerum omnium & generationum initia & origines repetunt. Materiam enim ille quidem certis motus legibus alligatam esse, at Deum tamen motus materiae moderari & gubernare, tuetur. Vid. NIC. MALEBRANCHE *Eclaircissement sur l' Optique* §. *XXXIX. p.* 602. ad calcem *Libri de inquirenda veritate*, & multi eius generis alii. (II) Esse multos philosophorum, non ignotum est, qui animam sibimet ipsi corpus suum fingere & formare asseverant: quorum alii semen animatum esse, aut animam in quovis semine reconditam latere, alii animam in semen extrinsecus a Deo immitti censent. Vid. ex multis DAN. SANNERTVS *de generatione viventium T. I. Cap. I. p.* 123. GVIL. HARVEVS *de generatione animal. Exerc. XLIX. p.* 271. Quamquam, ut verum fatear, ab hac sententia, quae plurimorum est Peripateticorum, non videtur alienus CVDVVORTHVS esse. Qui quum hoc capite saepius ita loquatur, ac si natura genitrix res quaedam esset per se constans & separata, postremo tamen §. *XXII.* ARISTOTELIS non dubitat probare dogma, censentis, naturam esse partem animi ratione praediti & sentientis. Quibus hoc verum videtur esse, illi nec a solo materiae motu, nec a Deo ipso arcessunt corporum constructionem; neque tamen talem, qualem CVDVVORTHVS, naturam genitricem esse putant. (III) Neque desunt inter veteres & recentiores, qui in ipso semine vim quamdam *plasticam* sive *genitricem* inesse volunt, eaque virtute corpora tradunt effici & formari: quemadmodum NIGRISOLIVS, Italus, aetate nostra, qui nescio quod *lumen seminale* ementitus est, ab ANTONIO CONTI confutatus. Vid. *Recueil des piéces philosoph. de Mr. Leibnitz, Clarck, Newton Tom. II. p.* 337. Parum hi quidem sapienter, quum ignorantiam vocabulo quodam tegere videantur: neutram harum tamen opinionum probant, quas vir doctus memorat, aut naturae genitrici

aut caussae rerum, quae in hoc orbe contingunt, nullo esse modo possunt.

decet amplecti, qui naturam quamdam gignentem & machinantem ferre recusant. (2) Nec enim, qui sibi persuadeat, aliquem esse putem, quod res omnes tam constanti ordine tamque admirabili administrentur sapientia, id unice inferiorum illarum mentium, quas daemones & angelos nuncupamus, virtuti, consilio & providentiae adscribendum esse. Verum quidem est, quod vulgo dici solet, divina lege ac mandato dirigi omnia & gubernari naturae opera: at non eo sensu verum est, quo a multitudine accipitur, ac si lex ore Dei prolata, aut sola vox eius iubens & imperans, quae fiunt & contingunt, omnia efficiat. Etenim, quae vita carent & anima, voci & legi eiusmodi obtemperare nullo modo queunt. Quamobrem, praeter voluntatem divinam, alia quaedam in universitate natura sit, necesse est, quae sine ulla aliena ope divina iussa perficiat, singulosque eventus & effectus producat. Numquam lapis aut grave corpus aliud inferiorem petet locum, si nulla caussa vel vi pellatur alia, quam solo vocis imperio. Aut Deus ipse, ut labatur, efficiat, necesse est, aut alia quaedam minor caussa sit in rerum natura, quae motum eius cieat. Quamobrem, quae de divina quadam lege ac mandato, cuius virtute omnes naturae administrentur actus, feruntur, ea de caussae cuiusdam, quae efficientiam intra se cohibeat naturalem, impressione & in quovis effectu producendo solertia intelligi debent.

§. III.

Qui res omnes fortuito, sola materiae commotione, accidere putant, illi & in sanam rationem & in ipsum Deum atque religionem peccant.

(1) Iam si quis prius illorum, quae diximus, teneat, atque omnia, quae contingunt in rerum natura, ex mera necessitate mechanica provenire, aut materiam, temere & fortuito commotam, nec duce quodam vel auctore, gubernatam, caussam esse rerum omnium opinetur, is vero non imperite minus & inscienter, quam impie ac nefarie, sentiet. Nec enim tantum ullus homo ingenii habet, ut, qua ratione fieri possit, comprehendat, ut temerariam materiae concitationem aequalitas ista motus atque infinita illa, quam haec universitas ostendit, ars & sapientia ex omni aeternitate consequatur. Praeterea multa fiunt in rerum natura, quae vim legum mechanicarum multis modis superare, manifestum est, nec ullo idcirco pacto ex his regulis expla-

nitrici favent. (IV) Praestantissimi aetatis nostrae philosophi, nec pauci ex ipsis CARTESII sectatoribus corpora statuunt omnia una cum animis ab ipso Deo in exordio rerum omnium formata esse, nec ullum idcirco novum corpus hodie gigni, verum minuta tantum corpuscula, olim a Deo facta, explicari, evolvi, & ope legum motus sensim ad iustam magnitudinem crescere. Vid. MALEBRANCHE *Recherche de la verité Lib. II. Cap. VII. p.* 324. & *Eclaircissement sur l' Optique p.* 607. 908. *s.* LEIBNITIVS *dans le Iournal des Scavans A.* 1695. *p.* 449. *s.* & innumerabiles alii, quos nominare necesse non est. Et hos perspicuum est ab utraque illa opinione recedere. Nec enim omnia legibus materiae assignant, nec Deum hodie ipsum quodvis animal & hominem gignere asseverant. Taceo *formas* Peripateticorum *substantiales*, & eius generis alia quaedam. Nolim vero, quisquam arbitretur, haec ea de re a me moneri, ut *naturis genitricibus* bellum moveam, aut hac sententia CVDVVORTHI de caussa generationis corporum alias esse praestantiores, indicem. Illustrandi tantum caussa & haec, & quae deinceps afferam, dicuntur, nihil dimicandi. Constitutum mihi est, nullius opinionem de re tam impedita hoc in loco adsciscere, sed sagaciorum omnia iudiciis relinquere. Quae vero de fatis naturarum fictricium ac de certaminibus super illis non ita pridem gestis scitu mihi videbuntur necessaria, in *Praefatione* exponere, si Deus voluerit, decrevi.

(2) *Nec enim, qui sibi persuadeat*) Sed fuisse tamen, & esse, qui hoc sibi persuadeant, omni controversia vacat. Taceo & Platonicorum & Christianorum veterum illos, qui cuivis animalium & bestiarum generi suos a Deo genios praefectos esse docebant: de quibus IO. BAPT. COTELERIVS egit *ad Hermae Pastorem Lib. I. Vis. IV. pag.* 82. *T. I. PP. Apostol.* Nec tot alios e Iudaeis, Aegyptiis & haereticis antiquis commemoro, quos hunc mundum omniaque corpora, quae in illo sunt, a certis geniis, summo Numine multum inferioribus, esse constructa & condita docuisse, ex IRENAEO, TERTVLLIANO totque aliis constat. Philosophorum tantum recentiorum unum vel alterum ita sentientem indicabo. Olim IO. BODINVS ita censuit, qui in *univ. naturae theatro Lib. V. p.* 631. 632. *Quemadmodum*, inquit, *in republica bene constituta non minus sunt necessarii carnifices, lictores, vespillones, quam magistratus ac iudices & curatores: sic in hac republica mundana Deus ipse ad* RERVM GENERATIONEM, PROCREATIONEM *ac tutelam angelos locis omnibus coelestibus, elementaribus, animantibus, - - - - principes ac moderatores collocavit.* Hodie Dn. LE MAITRE, coetus Gallici Baruthini pastor, epistola ad IAC. LENFANT data hanc sententiam & proposuit, & dictis quibusdam sacri Codicis munire studuit. Vid. *Biblioth. German. Tom. IX. p.* 157. 158. Quid? quod celeberrimus BAYLIVS illos quoque, qui ex CARTESII sectatoribus plurimum generalibus motus legibus attribuunt, postremo ad mentes intelligentesque naturas confugere, ut corporum explicent fabricationem, quo iure, nescio, disputat *Diction. histor. & critique Tom. I. v. Cainites p.* 718.

(1) *Iam si quis prius*) Haec tota si in CARTESIVM & affectatores eius instituta est disputatio, sine dubio illi eam ad se pertinere negabunt. Contra conquerentur, parum ingenue sententiam magistri hic exponi.

planari possunt: ex quo genere respirandi facultas est in animalibus. Alia quoque legibus his repugnant penitus: quo quidem distantia pertinet inter polos aequatoris & eclipticae: quam rem copiosius in sequentibus tractabimus. Vtriusque generis huius plura doctissimus familiaris meus, (2) HENRICVS MORVS, exempla habuit in *Enchiridio Metaphysico*: in quibus explicandis cum mire ingeniosus est, tum id, quod nos, propositum habet, ut aliam quamdam extra leges motus in hac universitate naturam versari doceat, indeque mentes corpore vacuas esse probet.

Verum aliae quoque difficultates hanc philosophiae formam urgent, quae ad necessariam & temerariam materiae commotionem refert omnia, quae corporibus accidunt. Deum sibi fingunt amici eius, qui nihil procuret ipse, sed otiose tantum spectet, quales quamque varios effectus fortuiti, at necessarii, corporum motus edere possint. Ita vero, quis tam hebes est, ut divinam ab illis laedi sapientiam non animadvertat, quippe quae in rem nullius convertitur usus, angustisque circumscribitur pectoris sui, ut sic loquar, cancellis, quasi nihil extra se vel tentare vel efficere valeret?

Multa enim sunt, non modo legibus mechanicis superiora, verum etiam illis contraria. Qui Deum profitentur, & ad leges tamen mechanicas semper confugiunt, hi Deum faciunt otiosum fortuitarum materiae commotionum spectatorem, sapientiamque eius nullius esse fructus & utilitatis censent.

Adde, quod, sive Deum esse putent, sive negent hi philosophi, in eamdem, qua dudum (3) ARISTOTELES sapienter DEMOCRITVM excepit, reprehensionem incurrant. Hunc enim dicebat ARISTOTELES in locum manus viventis manum ligneam opificis vel fabri, quae machinatione quadam moveatur, sufficere, (χεῖρα ξυλίνην τέκτονος.) Mediocri opus est attentione, ut sentiat aliquis, fingentem quamdam & efficientem vim legibus motus in hac universitate admistam esse, ac per totum permeare mundum. Hoc vero genus ligneum quemdam & vita vacuum fabricatur mundum, qui, similiter ac si signum esset e saxo vel ligno sculptum, nihil vitae aut virtutis genitalis in se contineat.

De part. animal. Lib. I. C. I. (p. 471. T. II. Opp.

Quod vero disputant, non modo cunctorum, quae corporibus eveniunt, rationem, nulla caussa efficiente adhibita, ex legibus reddi posse mechanicis motuque materiae, sed etiam philosophorum non mereri vocabulum, qui alias rerum naturalium caussas comminiscantur, praeter materiam & motum, aiunt, eius orationis inscitiam praeclare ac ingeniose dudum (4) castigavit ARISTOTELES. Namque non dissimiles, qui haec audeant asseverare, opificis vel machinatoris esse dicit, qui, consultus de statuae cuiusdam vel simulacri aut machinae pulchritudine, eius hanc unam esse caussam responderet, *ὅτι ἐμπεσόντος τοῦ ὀργάνου τὸ μὲν κοῖλον ἐγίνετο, τὸ δὲ ἐπίπεδον, quod, incidente instrumento, partim cava, partim plana exstiterint, atque hac ratione hanc vel illam formam opus suum accepisse.*

Aristotelis prudens iudicium de mechanicis illis, qui casui & fortunae committunt omnia.

Certe nihilo plus habent sapientiae, qui nullius rei sese indigere arbitrantur ad universam corporum animatorum compositionem & fabricam declarandam, praeter temerarium materiae motum, ad certas leges institutum, omnesque caussas effectrices & intelligentes penitus repudiant. (5) Quaesiti: cur hoc loco cor, illo cerebrum sit positum: quid caussae sit, quod exitus & introitus ventriculorum cordis tot tamque varias habeant valvas: quamobrem reliquae partes inferiores corporum, venae & arteriae,

Ridiculi sunt, qui contendunt philosophiae nullas alias rationes esse proprias, quam mechanicas & ex materia ductas.

(2) *Henricus Morus*) Conferri idem poterit *Antidoto contra Atheismum Libro II.* fere toto *p. 37.* & in *Apologia pro Cartesio p. 115. Opp.*

(3) *Aristoteles*) Sed haec multo aliter apud ARISTOTELEM leguntur, atque hic. Postquam enim philosophus eos increpaverat naturae scrutatores, qui de rerum quidem solliciti essent materia & figuris, non item de forma aut virtute in illis latente, haec subiicit: Ἀλλ' ὧν ἁπλῶς εἴρηται, καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥσπερ ἂν εἰ τέκτων λέγοι περὶ χειρὸς ξυλίνης. *Hoc igitur pingui admodum Minerva dictum est: quasi vero faber* (quaesitus de operis cuiusdam caussis & natura, si respondeat, sese manu sua illud fecisse,) *de manu loqueretur lignea*, (nec simul indicaret, vim quamdam & virtutem interiorem manum suam gubernasse.) Vt praecise fere semper & obscure ARISTOTELES loquitur; ita & hic: quare declarationem quamdam addere visum fuit sententiae eius.

(4) *Castigavit Aristoteles*) *De partibus animal. L. I. Cap. I. pag. 473. T. II. Opp.* Locum paullo longiorem contrahit hic CVDWORTHVS. At paullo post totum attulit, omissis illis, quae hic ex eo decerpsit.

(5) *Quaesiti cur hoc loco*) Quibus RENATI CARTESII *Liber*, quem reliquit, *de homine & de formatione foetus* lectus est, hi nescire non poterunt, quemnam haec verba tecte reprehendant & perstringant. Verum ne illi quidem, qui ceteroquin CARTESIO totos sese tradiderunt, diffiteri potuerunt, hoc libro exspectationi prudentium magistrum haud satisfecisse. Vid. MALEBRANCHE *Recherche de la verité Lib. II. Cap. VII. p. 324. f.*

teriae, nervi ac musculi, ossa & cartilagines, una cum membris & commissuris, hanc potius, quam aliam, adepti sint formam: nihil respondent, quam liquidam seminis materiam hac vel illa ratione in certis locis temere commotam fuisse: inde has omnes formas totamque corporum dispositionem, quae in diversis praeterea diversa solet esse animantibus, natam esse: certam motus portionem inditam esse primum tenuissimis materiae, ex qua haec universitas constat, particulis, vorticis instar & globi circumactis: ex eo motu necessario omnia ista exstitisse. Quo quidem quid absurdum & ridiculum magis fieri possit, non equidem intelligo. Recte ARISTOTELES nullum esse subiicit artificem tam vecordem & stolidum, ut rationes operum suorum sciscitantibus hoc modo respondeat, atque ita sese cunctis quaerentium dubiis satisfecisse putet; neminem potius ex hoc fore genere, qui non semet ipsum instrumentorum moderatum esse motum, certoque ac destinato laborasse consilio, profiteatur: Βέλτιον ὁ τέκτων· οὐ γὰρ ἱκανὸν ἔσαι αὐτῷ, τὸ τοσοῦτον εἰπεῖν, ὅτι ἐμπεσόντος τοῦ ὀργάνου κ. τ. λ. ἀλλὰ διότι τὴν πληγὴν ἐποιήσατο τοιαύτην, καὶ τίνος ἕνεκα, ἐρεῖ τὴν αἰτίαν, ὅπως τοιόνδε ἢ τοιονδήποτε τὴν μορφὴν γένηται. *Melius faber, quippe qui parum sufficere arbitratur, si dicat, instrumento delapso, hinc cava, illinc plana exstitisse; sed adiiciet, quoniam talem materiae impegerit ictum, ideo hoc vel illud evenisse, caussamque, cur ita factum sit, exponet, ut opus suum hanc vel illam formam adipisceretur.* Id vero est *finem* operis indicare, aut caussam, quare id susceptum sit, demonstrare. (6) Atque ego neminem tam a ratione aversum arbitror, quin eorum orationem, qui caussas diversae valvularum cordis structurae & compositionis ex utilitatibus & commodis, quibus serviunt, metiuntur, longe plus habere probabilitatis & roboris, profiteatur, quam omne id, quod alii ex motu temerario primorum seminum ex legum mechanicarum norma instituto, demonstrare student.

§. IV.

Neque divina maiestate dignum neque rationi videtur esse consentaneum, Deum ipsum omnia, nulla re alia interveniente, machinari & fabricari, ita ut natura nihil plane faciat, totaque quiescat Cap. VII. (inter opera Aristotelis Tom. I. Cap. VI. p. 860 In postremis verbis quaedam hic omissa sunt.)

Sed fingamus, esse, quibus alterum eorum, quae in disputationis huius principio posuimus, magis placeat: Nihil fieri in rerum natura, nisi quod ipse Deus, sine ullius rei interventu, efficiat. (1) Hi, si multitudinem velint opinionis suae arbitrum adsciscere, in divinam providentiam audient immensam vim sollicitudinis, curarum & negotiorum hac sententia conferri: ex quo quidem eveniet, ut, qui homines in officio erga Deum continere student, multo plus laboris, irrisores autem supremi Numinis faciliorem ad animos aditum reperiant. Dudum est, quod auctor *Libri de mundo* animadvertit, indignum id divina fore maiestate, si Deus ipsemet rebus omnibus admoveret manus, (αὐτουργεῖν ἅπαντα) atque, mancipii instar, vilissimum quodvis & minimum negotium, nullo administro aut inferiori instrumento adhibito, solus procuraret: Εἴπερ ἄσεμνον ἦν, αὐτὸν δοκεῖν Ξέρξην αὐτουργεῖν ἅπαντα καὶ διατελεῖν, ἃ βούλοιτο, καὶ ἐφιστάμενον διοικεῖν, πολὺ μᾶλλον ἀπρεπὲς ἂν εἴη τῷ Θεῷ. σεμνότερον δὲ καὶ πρεπωδέστερον, τὴν δύναμιν αὐτοῦ, διὰ τοῦ σύμπαντος κόσμου διήκουσαν, ἥλιόν τε κινεῖν καὶ σελήνην. *Quapropter, si e dignitate regis haudquaquam esset, Xerxem functione propria administrare omnia & absolvere, quaecumque facta cuperet, ne ipsum quidem, operibus faciundis*

(6) *Atque ego*) At ingenue profiteri decet, haec duo non ita pugnare inter se, ut sociari nequeant. Fac, aliquem cum CARTESIO totam hominis fabricam legibus mechanicis attribuere, si modo idem Deum harum legum auctorem faciat, nihil erit, quod impediat, quo minus de finibus uniuscuiusque membri apte & commode ex usu eius disserat.

(1) *Hi, si multitudinem*) Ego vero, si recte hominum naturam novi, aeque facile, quin facilius, subscriptores de multitudine inventurum esse, certus sum, qui rerum omnium rationes & machinationem ad ipsum Deum refert, atque is, qui aut de naturis genitricibus aut aliis, praeter Deum, caussis philosophatur. Haec quidem plerisque intellectu videntur difficilia; non item illa. Vtcumque est, qui indignum censent maiestate divina, Deum ipsum rebus omnibus intervenire, pueriliter mihi facere videntur. Istas enim molestias, quae in homines finitos cadunt, qui multis occupantur negotiis, temere in Deum conferunt, quodque regibus decorum & honestum vulgo censetur, id Deo quoque esse conveniens, sine ratione iudicant. At meminisse hos oportebat, Deum esse naturam infinitam, quam nulla vis negotiorum frangere, nulla, innumerabilis licet sit, occupationum multitudo conturbare aut debilitare potest: nec oblivisci decebat, ea, quae magnifica ducuntur & splendida inter homines, miseriae plerumque & imbecillitatis humanae argumenta esse. Qui tot voluntatis suae ministris utuntur, reges atque magistratus huius orbis quid aliud, quaeso, quam hoc, declarant, paucis sese rebus pares esse, id est, infirmos arctisque finibus conclusos homines? Taceo, voluptatis magnam partem & incredibilis ignaviae instrumenta videri, qui nutus magnorum hominum observant, & ad vocem summorum imperatorum praesto sunt. Num vero hominis est ratione utentis, ea, quae in hominibus infirmitatis, calamitatis, vitiorum nonnumquam testimonia sunt, regulae instar adsciscere, ex qua Dei gloria & maiestas metienda sit?

dis instantem, curatoris operum officio perfungi, longe id nimirum minus Deo convenit. Quare id augustius decentiusque existimandum est, si vim Dei dicamus per totum mundum pertinere, solemque & lunam & coelum omne circumagere. Rationem vero si consulere velint, quibus haec arridet sententia, vehementer eam sibi repugnare sentient, atque moleste ferre, naturam, quae tamen uti res spectatur a Deo distincta, omni prorsus officio & labore privari, Deum autem ipsum rerum omnium machinatorem & fabricatorem introduci, qui neminem operis adsciscat socium & adiutorem. Namque hoc si ita se haberet, quidnam reliquum esset, quam ut omnia, quae fiunt & eveniunt, aut violenter & necessario, aut vero arte ac machinatione quadam fieri, nihil vero ab interiori quodam, quod in materia inhaereat, principio procedere, constitueremus?

Iam nihil est, quod universam hanc sententiam celerius conficit, quam quod sensim, tarde & gradatim generari omnia conspicimus. Quodsi enim caussa rerum omnium efficiens infinita valeret potentia, tarditas ista & procrastinatio in gignendis corporibus aut vanae ac inanis pompae speciem haberet, aut vero naturam argueret omnia momenta sine ullo fructu disponentem. Quidnam vero de erroribus atque vitiis dicemus, ἁμαρτήματα vocat ARISTOTELES, quae exsistunt in operibus naturae, si materia minus sit idonea, aut consilio repugnet fabricantis? Aut nihil ego video, aut haec argumento sunt, non tantam esse architecti virtutem, ut nihil eam remorari queat, naturam vero effectricem rem esse, cuius saepenumero consilia, non secus ac humanorum artificum, materiae deformitate aut vitio intervertantur ac dissipentur. Nihil eius simile in mentem infinite potentem cadit: quae, sicuti omnia momento potest, quaecumque vult, perficere, ita nulla vi, quo minus absolvat institutam rem, conturbatur, aut a proposito abducitur. Perinde huic est, utrum vitiosa sit an contumax materia: semper tamen, quod cupit, consequitur, neque ulla, quod coepit, opus macula contaminatum, aut parum absolutum & perfectum e manibus dimittit.

Eadem sententia ex eo refellitur, quod gradatim, tarde ac lente cuncta fiunt in rerum natura, & quod varia in ea vitia & errores admittuntur. Materia certe, resistens nonnumquam & a via deflectens, satis docet, eum, a quo agitatur & temperatur, non esse summa potestate praeditum.

§. V.

Haec quum ita sese omnino habeant, neque illi tantum aperte fallantur, qui res omnes fortuito procreari ex materia ad certas leges incitata, perhibent, sed etiam his adversetur ratio, qui Deum ipsum suis omnia manibus fabricari & perficere opinantur, id unum restat, ut concludamus, esse procreatricem quamdam naturam in hoc universo. Eam vero naturam esse instrumentum veluti Deo subiectum, putandum est, quo divina providentia, tamquam ministro, utatur in ea muneris sui parte administranda, quae ad materiae dispositionem, temperationem & gubernationem pertinet. Praeterea superior quaedam providentia adiungi semper ei debet, ad cuius nutum & arbitrium componatur, quae perperam ab ea admissa saepenumero corrigat, quae denique nonnumquam etiam actionibus eius & consiliis intercedat. Neque enim haec natura eligendi, rectumque a pravo secernendi facultatem habet. Talem qui in mundo vim versari credunt, illi sapientiam divinam angustiis, quibus eam alii concludunt, carceribus liberant, ac per totum ita fusam esse orbem praecipiunt, ut in unaquaque re signa eius & vestigia sint impressa. His, quod post ORPHEUM (1) PLATO dixit, Deus non modo *summum & extremum*, sed & *medium* in singulis rebus habetur. Nam quae cuncta ex hac sententia postremo ad efficientiam Dei redeunt, non minus, quam si ipsemet, nulla alterius naturae ope aut instrumento quodam minoris potentiae adhibito, perficere & moderari diceretur omnia. Ita etiam humana melius comprehendit ratio, quemadmodum fieri possit, ut a Deo regantur & efficiantur omnia, nec tamen is ulla cura tangatur, aut ulla sollicitudine & molestia distineatur.

Igitur concludi debet, esse in orbe genitricem aliquam naturam, qua tamquam instrumento, divina providentia utatur in disponenda ordinandaque materia. Eam tamen a sublimiori quadam providentia regi & gubernari, sentiendum est, quoniam ita constituta est haec natura, ut eum delectu aut iudicio nihil agere queat.

Qui

(1) *Plato dixit*) Facile mihi omnes assensuros arbitror, si hunc PLATONIS locum ex *Lib. IV. de legibus p.* 600. indicari constituero: Θεὸς (ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος) ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων, εὐθείαν περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. *Deus, sicut antiquus quoque sermo testatur, principium, finem & media rerum omnium continens, recta peragit secundum naturam circumiens.* Quod PLATO παλαιὸν esse λόγον ait, id CUDWORTHUS suspicatur ab ORPHEO dictum esse. Et exstant certe inter versus, qui ORPHEO tribuuntur, huic dicto non dissimiles apud APULEIUM *de mundo p. m.* 25.

Ζεὺς πρῶτος γένετο, Ζεὺς ὕστατος ἀρχικέραυνος,
Ζεὺς κεφαλή, Ζεὺς μέσσα.

Primus cunctorum est & Iuppiter ultimus idem,
Iuppiter & caput & medium est.

Leges motus, quas mechanici impressas esse materiae contendunt, nihil sunt, quam eiusmodi natura procreatrix.

Qui naturae eiusmodi cuncta procreanti non favent, & ad leges omnia referunt mechanicas, neque Deum tamen negant, illi, quantum possunt, eum a procuratione huius orbis removent. Quod utrum ideirco faciant, quoniam verentur, ne, si minima quaevis officia Deo tribuant, in maiestatem eius peccent, an vero, quod Deum mille curis & negotiis disturbari nolint, haud equidem constituo. Vteumque est, ne quid eius generis statuere cogantur, Deum negant in hoc orbe creando fecisse aliquid, praeter hoc unum, quod certam motus mensuram primo materiae impresserit; hunc vero motum ab eo ad generaliorum quarumdam legum praescriptum conservari. Fallor vero, aut, quid sibi velint, qui sic sentiunt, ipsimet non intelligunt. Namque aut has leges motus, quas praedicant, semet ipsas custodire & exsequi, statuere oportet genus hoc, aut vero, quo serventur leges istae, Deum ipsum quamlibet materiae particulam per totam rerum universitatem perpetuo concitare & impellere, fateri debet. Atqui prius tam absurdum est & ridiculum, ut a nullo suscipi sano queat: posteriori vero, nihil est, a quo magis abhorreant hi philosophi. (2) Quod me quidem addu-

(2) *Quod me quidem adducit*) Id vero incredibile est: nec ullius CARTESII aut amicorum eius exstat locus, unde queat intelligi, eos illud, quod *leges motus* vocant, pro natura habuisse animata, materiam moderante & incitante. Evidens est e contrario, leges motus ab illis ut motum considerari materiae: nec ullum dubium est, quin has leges semper distinguant a divina vi, quae leges illas & impresserit primum materiae, & conservet in ea. Vid. CARTESII *Ep. LXXXII. Tom. I. p.* 237. Ceterum arbiter ego litis huius esse nolo: tametsi non diffitear, ex quo harum rerum a vulgari cognitiooe remotarum aliquid attigi, semper mihi visum esse, minori discrimine CARTESII sectatores & naturarum genitricium amicos seiungi, atque utrique censent. Sed duo tamen mooebo, quae, nisi fallor, ad totam controversiam cognoscendam nonnihil momenti afferent. (I) Ne ipse quidem CARTESIVS ita a *natura genitrice* abhorruit, ut adversariis eius videtur. Concede hoc CARTESIO, Deum ab initio generaliores leges motus materiae impressisse. Adde, omnis generationis & procreationis naturalis normam & regulam has esse leges: nec repugnabit amplius CARTESIVS, si vel genium vel naturam quamdam procreatricem, aut si quod aliud placeat vocabulum, materiae adiungas, eamque naturam ad istarum legum praescriptum fingere, quaecumque generantur, statuas. Ipse concedit multis in locis, opus esse Dei auxilio, ut hae leges in materia conserventur, idque, quod conveniens naturae illarum est, efficiatur. Ergn simul fatetur, vim quamdam exteriorem accedere debere, ut harum legum ope fiant, quaecumque fieri Deo placuit. Si Deum ipsum nolis huic rei praeponere, non repugnabit CARTESIVS, patieturque, ut aliam naturam aut virtutem Deo inferiorem moderari & administrare motus materiae, decernas. Ipse vero cur hanc rem occultius in scriptis suis expresserit, id propterea fecit, ne Deum videretur cum materia, tamquam animam, coniungere. Nihil hic a me praeter voluntatem CARTESII fingi, luculentus eius locus docebit ex epistola ad HENR. MORVM, non diu ante obitum, ut videtur, exarata, & in schedis eius inventa, *Epp. Tom. I. Ep. LXXII. p. m.* 237. *Translatio illa*, inquit, *quam motum voco, non est res minoris entitatis, quam sit figura; nempe est modus in corpore. Vis autem* MOVENS *potest esse ipsius Dei, conservantis tantumdem translationis in materia, quantum a primo creationis momento in ea posuit, vel etiam* SVBSTANTIAE CREATAE, *ut mentis nostrae, vel* CVIVSVIS *alterius rei*, CVI VIM DEDERIT CORPVS MOVENDI: (vides ipsam genitricem naturam) *& quidem illa vis in substantia creata est eius modus, non autem in Deo: quod quia non ita facile ab omnibus potest intelligi*, NOLVI DE ISTA RE IN SCRIPTIS MEIS AGERE, *ne viderer favere eorum sententiae, qui Deum, tamquam animam mundi materiae unitam, considerant.* Haec CARTESIVS ad HENR. MORVM, quem rerum eruditarum non ignari sciunt *naturae procreatricis* insignem fuisse patronum, aut *principii*, ut loquebatur, *hylarchici.* Ergo aequissimo vides uti CARTESIO, qui naturam semper genitricem inculcant. Permittit enim magnus homo, naturam aut virtutem eiusmodi cum legibus mechanicis coniungi, ut omnis procreatio iusta ratione & ordine fiat. Nunc, quaeso te, nisi grave sit, cogita tecum, quidnam restet controversiae. Quaere in primis ex naturarum fictricium fautore: Num putet, materiam certis esse legibus alligatam? num concedat, oaturas suas his legibus, dum fingunt & fabricantur, obsequi & obtemperare debere? num censeat, quidlibet ex qualibet materiae parte naturam suam efficere posse? Forte ita respondebit, ut intelligas, minus homini, atque ipse credit, certaminis cum CARTESIO & amicis eius, qui sapiunt, intercedere. Sed nihil ego hic decerno. Viderint, ad quos harum rerum cura pertinet, quemadmodum statuendum sit. (II) Naturarum genitricium tutores hoc nomine in primis sententiam suam commendant, quod ea Deum perpetuo molestissimoque labore levet, omnemque praeterea culpam vitiorum & deformitatum, quibus natura rerum passim laborat, ab aeterna illa & sapientissima totius universitatis caussa removeat. Indigne ferunt, ab illis, qui ab ipso Deo procurari credunt omnia, infinitam negotiorum multitudinem & incredibilem molestiarum numerum supremo Numini imponi: nec CARTESIO parcunt, quod conservari a Deo leges motus in materia dixerit: quod quidem esse censent, ac si Deum numquam feriari aut otiosum esse profiteretur. Verum ipsi, dum Deum semper vigilantem inducunt, ne natura genitrix in vitia incurrat graviora; dum naturam hanc iudicio & facultate rectum a pravo secernendi, praeditam esse negant? dum moderari Deum actiones eius censent; dum corrigere Deum & emendare, quae forsan admisit haec natura, asseverant, ut alia taceam: num minus in Deum negotii minusque molestiae conferunt, atque illi? Habet certe, quod semper agat, dominus iste, cui providendum est continuo, ne servi, quibus utitur, imperiti & ratione vacui peccent, qui omnibus ministro-

adducit, ut fere credam, imprudentes eos & incautos rem, quam verbis tollunt, reapse amplecti, legesque, quas fingunt, naturae, motum materiae dirigentes, nihil esse, quam effectricem quamdam naturam, quae totam huius universitatis materiam moderetur, nec eamdem modo motus in ea mensuram conservet, sed etiam in nova semper eam corpora ex legibus semel ipsi latis & impositis transferat. Iam si materiae commotioni, ut certa fiat lege, fictrix eiusmodi natura praesideat, quidnam illud sit, non equidem intelligo, quare nolint concedere, eamdem naturam artificiose materiam distribuere, ut homines ex ea conformentur, plantae, animalia, reliqua, quo toti universitati concentus suus atque pulchritudo constet.

§. VI.

Quod reliquum est, quibus gignentem istiusmodi vim, quam diximus, in rerum natura versari placet, illi non modo rationem habent faventem, sed etiam meliores ex omni memoria philosophos secum consentientes. Principio (t) ARISTOTELEM nihil inculcare diligentius constat, quam hoc ipsum: ortus & initia rerum non esse, a fortuito ac necessario materiae motu repetenda, sed naturae cuidam adscribenda, quae certo consilio res omnes apte distribuat & ordinet. Negat item, naturam istam primam esse rerum caussam aut supremum Numen, sed eam perfectiori menti ac naturae subiicit. Νοῦς,

Optimi quique omnium aetatum philosophi, Aristoteles, Plato, Empedocles, Heraclitus, Hippocrates, Zeno & Paracelsi sectatores, naturam eiusmodi effectricem esse concedunt.

nistrorum actionibus interesse, perpetuis denique eorum delictis perpetuam opponere medicinam debet. Et erunt, nullus dubito, qui multo & simplicius & rationi convenientius censeant, Deum cogitare, ipsum omnia perficientem, quam naturam ipsi adiungere nec sapientem nec potentem, sed rerum & rationum vehementer ignaram, cuius ille actus perpetuo moderari debeat: praesertim si Deum infinite potentem esse recordemur, cui commotio & distributio materiae plus creare nequeat molestiae, quam procreatio ex nihilo exhibuit. Isne Dominus beatior est, qui, quum ipse valeat potentia negotia sua administrandi, nullum adhibet administrum, an vero ille, qui servulos adsciscit sibi parum cautos & prudentes, quorum imperitiae ac temeritati semper occurrendum est? CARTESII vero Deum, leges motus conservantem, cur rideant, prorsus ignoro. Quid enim, quaeso, inter Deum interest semper vigilantem, ne genitrix natura deteriora, melioribus relictis, sequatur, vitiaque eiusdem emendantem, & inter Deum leges motus in materia conservantem? Ad deformitates & vitia, si modo his uti fas est vocabulis, quod attinet, quae passim in natura rerum cernuntur, etiamsi naturam procreatricem Deo adiungas, multi tamen de his sibi satis esse factum negabunt. Etenim si Deus semper videt, quid agat haec natura, si actiones eius moderatur, si cavet, ne desciscat a norma, si denique corrigit opera eius; nonne rerum omnium, quas ea peragit, caussa & ratio ad ipsum Deum postremo referenda erit? Isne dominus, qui servum numquam ex oculis dimittit, modumque ponit laboribus eius, reus esse videbitur vitiorum, quibus hic sese adstringit? Non haec ea re disputo, ac si CARTESII aut cuiusquam alius sententiam probem. Libere, quae in mentem mihi venerunt, expono, ut de tota hac CVDWORTHI dissertatione facilius iudicare lectores possint.

(t) *Aristotelem*) ARISTOTELEM multa de φύσει seu natura quadam, unde proficiscantur omnia, praecepisse, bini priores *Physicae auscultationis* libri extra controversiam ponunt. Duplicem vult hanc esse *naturam*, alteram *materiam*, alteram *formam*, *Physic. Lib. II. Cap. I. p.* 464. *Tom. I. Opp.* & *Cap. II. p.* 465. *Forma* tamen ipsi magis natura est, quam *materia*, eo quod agat & efficiat: neque hanc *formam* diffitetur *propter certum finem* agere, *Lib. II. Cap. VIII. p.* 475. At haec ARISTOTELIS natura, cuius ipse accuratam fortassis notionem haud animo informaverat, vehementer distat a genitrice CVDWORTHI natura, quae rationis certo modo particeps est, atque Dei nutu regitur. Atqui ARISTOTELES naturam suam, qualiscumque demum fuerit, sensu omni spoliat, & necessitati alligat materiae, *Lib. II. Phys. C. XI. pag.* 478. Deum vero prorsus a rerum, quae infra lunam geruntur, id quod notum est, procuratione removet. Suspicor ego formam seu naturam ARISTOTELIS non differre ab illa θερμότητι ψυχικῇ, *calore* illo *animali*, ex sole & astris, ut opinor, nato, quem ἐν τῷ παντί, *in omnibus rebus* inesse, & generationis universae caussam esse, alibi diserte pronuntiat, *de generatione animal. Lib. III. Cap. XI. p.* 664. Ex quo *eodem loco* hoc efficit: *Omnia animae esse plena*, ὡς τρόπον τινὰ πάντα ψυχῆς εἶναι πλήρη. At quid de binis illis locis fiet, quibus CVDWORTHVS probare voluit, ARISTOTELEM naturae Deum adiunxisse? Breviter respondebo. Primum confidenter affirmo non legi apud ARISTOTELEM. Memoria & caussae, quam tuebatur, studium eximium hominem fefellerunt, & in errorem induxerunt. Nullus exstat alius apud ARISTOTELEM locus, nisi me oculi defecerunt, huic similis, quam hic: Λέγοντας, τὰ μὲν ζῷα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ τύχης μήτε εἶναι μήτε γίγνεσθαι, ἀλλ' ἤτοι ΦΥΣΙΝ, ἢ ΝΟΥΝ, ἤ τι τοιοῦτον ἕτερον εἶναι τὸ ΑἼΤΙΟΝ. *Sunt, qui existimant, animalia & plantas nec esse nec fieri fortuna, sed eorum* CAVSSAM *esse aut* NATVRAM, *aut* MENTEM, *aut aliud eius generis quiddam. Physicae auscult. Lib. II. Cap. IV. pag.* 470. Sed hoc loco non suam ARISTOTELES, sed aliorum, refert opinionem, neque mentem & naturam coniungit, sed aperte disiungit. Alterum dictum: *Deus & natura nihil frustra faciunt*, & apud ARISTOTELEM & apud veteres alios legitur. Verum illud hoc tantum inculcat, non Deum modo, sed & naturam certo agere consilio, non autem naturam Deo subiicit, aut eius operes suas perficere, tradit.

Νῦς, inquit, ἄιτιον καὶ φύσις τῶδε τῶ παντός. *Mens una cum natura caussa est totius universitatis.* Haec vero duo coelum, terram, plantas & animalia omnia finxisse & fingere, asseverat. Mentem nempe principem & gubernantem caussam arbitratur esse, naturam vero instrumentum, quod illius serviat consiliis, mandataque exsequatur. Aliis locis Deum & naturam pari ratione coniungit, ut quum dicit: *Deum & naturam nil frustra moliri.*

Non is vero est ARISTOTELES, a quo primum haec doctrina excogitata & inventa est. Idem ante eum (2) PLATO docuit. Namque huius supra iam attulimus dictum, quo *naturam una cum ratione & ex huius praescripto res omnes moderari* tradit. Itaque naturam fatetur vim esse, a Deo quidem separatam & distinctam, at eius tamen consilio & sapientiae obedientem & subiectam. Alio loco certas concludit esse *caussas naturae sapientis & artificiosae, quibus Deus, tamquam administris, utatur,* ἔμφρονος φύσεως αἰτίας, αἷς ὑπηρετούσαις ὁ Θεὸς χρῆται: quin etiam esse inculcat ξυναίτια, αἷς ξυνεργαῖς Θεὸς χρῆται, *caussas quasdam comitantes, quas Deus adhibet, quippe quae una cum ipso, ordine licet suo, operentur.*

Verum altius etiam adscendere licet. Etenim, qui PLATONEM aetate superat, EMPEDOCLES non alia ratione philosophatus est. Binos is animo sibi fingit mundos, ἀρχέτυπον alterum, alterum ἔκτυπον. Inferiorem vero mundum hunc a binis agitari ait & gubernari principiis, (ἀρχὴ δραστήριος) *amicitia* & *discordia* (φιλία καὶ νεῖκος.) Male oientem eius interpretantur, qui (3) cum PLVTARCHO & aliis nonnullis voluisse eum censent his vocibus duo designare principia per se constantia, alterum boni omnis, alterum omnis mali fontem & originem. (4) ARISTOTELES potius audiendus est, qui locis aliquot fictricem aliquam naturam his vocabulis ab eo nomi-

(2) *Plato*) Hic iterum praeclari viri non tam sagacitatem, quam nimium rerum & opinionum, quibus imbutus erat, amorem, accusare cogor. PLATONAM animae per totum orbem fusae rerum omnium generationem & procreationem attribuisse, ex *Libro XII. de legibus*, ex *Sympasio*, & aliis eius libris, si locus id pateretur, docere possem. Nec invitus largior, affinem prorsus & cognatam esse mundi animam, quam PLATO sibi finxit, naturae, cuius res hic agitur, genitrici & procreatrici. Audi APVLEIVM *de dogmate Platonis p. 32. Sed illam coelestem animam, fontem animarum omnium, optimam & sapientissimam,* VIRTVTEM ESSR GENITAICEM, SVASERVIRE *etiam* PAARICATORI OEO, *& praesto esse ad omnia inventa eius* (Plato pronuntiat.) Adde CHALCIOIVM, non ineptum *Timaei* interpretem, *Comm. in Timaeum* §. *LIII. p. 299. Haec est illa rationabilis anima mundi, quae gemina iuxta meliorem naturam veneratione tutelam praebet inferiaribus, divinis dispositionibus obsequens, pravidentiam nativis impertiens, aeternarum similitudine propter cognationem beata.* Verum vir eximius, quoniam, id quod inferius patebit, PLATONIS Trinitatem cnmponere studebat cum ea, quam CHRISTI profitentur discipuli, officio isto & munere gignendi, aequum esse ducebat, mundi animam liberare. Nimis enim dissimiles erunt Spiritus S. & haec muodi anima, si ad hanc omnis procreandi & gignendi cura referatur: quamquam non tam cautos fuisse multos ex antiquis doctoribus, nec Spiritum S. a genitrice mundi anima discrevisse, alias docebo. Itaque, praeter animam mundi, aliam comminiscitur naturam procreatricem, cui PLATONRM omnem generandi virtutem vult attribuisse. Qua in re iuniores, qui vocantur, Platonicos sequitur, quos, qui harum rerum periti sunt, non ignorant tribus PLATONIS priocipiis quartum seu naturam adiunxisse. Vid. PROCLVS *in Timaeum Platonis f. 1050.* Sed infra haec res copiosius agetur. Hic monuisse satis erit, locos, quos adducit hic, PLATONIS naturae huic genitrici minime favere. Primum, qui potest, apud PLATONEM inveniat. Mihi prope persuasum est, operam frustra consumtum iri. Vid. quae supra monuimus *ad Cap. III. §. VIII.* Bini reliqui, quum diu satis nec mediocri cura investigati essent, tandem mihi sese eo obtulerunt loco, quo minime exspectabantur. Sed nec ita sese habent, uti hic leguntur, nec de natura genitrice aut procreatrice agunt, sed de sensibus hominis, quos PLATO ait famulari actibus Dei opificis, loquuntur. Ταῦτ' οὖν, inquit, πάντ' ἔστι τῶν ξυναιτίων, οἷς Θεὸς ὑπηρετοῦσι χρῆται, τὴν τοῦ ἀρίστου κατὰ τὸ δυνατὸν ἰδέαν ἀποτελῶν. δοξάζεται δὲ ὑπὸ τῶν πλείστων οὐ ξυναίτια, ἀλλ' αἴτια εἶναι τῶν πάντων. CICERO ita vertit: *Atqui haec amnia* (sensus hominis) *ex eo genere sunt, quae rerum adiuvant caussas, quibus utitur ministris Deus, quum optimi speciem, quoad fieri potest, efficit. Sed aestimant plerique, non haec adiuvantia caussarum, sed has ipsas esse omnium caussas.* Paullo post: Τὸν δὲ νοῦ καὶ ἐπιστήμης ἐραστὴν ἀνάγκη τὰς τῆς ἔμφρονος φύσεως αἰτίας πρώτας μεταδιώκειν. *Illum autem, qui intelligentiae sapientiaeque se amatorem profitetur, necesse est, intelligentis sapientisque naturae caussas primas conquirere.* PLATO in *Timaeo* §. *XXXVI. p. 256.* Hic intelligentis quidem naturae mentiooem video, verum eam ab aoima non intelligo seiungi.

(3) *Cum Plutarcho) Libro de Iside & Osiride p. 370. Tom. II. Opp.* Plures ita sentientes ex antiquis nominat vener. VVOLFIVS io *Manichaeismo ante Manich.* §. *XXX. p. 120.*

(4) *Aristoteles potius audiendus)* Nec ARISTOTELES, nec ullus veterum usquam dixit, *contentionem* & *amicitiam* EMPEDOCLIS unam esse naturam genitricem, quam EMPEDOCLES a du-

nominari perhibet. Nomina vero illa partim ideo adhibuit, quod sentiret, quando in rerum natura vel generatur vel corrumpitur aliquid, tum misceri tantum ac separari, concrescere aut secerni materiae ante iam exsistentis particulas, partim quod genitricem illam naturam intelligeret res disiunctas atque contrarias vi sua sociare & coniungere, quo continuata fiat totius mundi cognatio, omniumque partium apta & consentiens

a duplici officio, quo fungatur, seiungendi & coagmentandi, ita vocaverit. Scio, quosdam φιλίαν & νεῖκος pro efficientibus naturis & caussis habuisse: nec ignoro, CLEMENTEM ALEXANDR. *Exhort. ad gentes Cap. V. pag.* 55. 56. existimasse, EMPEDOCLEM haec bina in Deorum aggregasse numerum. Verum, cui in mentem venerit, unam ea esse naturam, quae gignat, & dissolvat rursus omnia corpora, nemo unus, quantum novi, exstitit. Nec, ut ita sentiat aliquis, ipsa ratio doctrinae EMPEDOCLIS patitur; quem ego certus sum primorum animantium procreationem & constructionem, non secus ac EPICVRVM, temerariis materiae motibus adscripsisse. Lege, quaeso, ARISTOTELEM *Physicor. Lib. II. Cap. VIII. pag.* 475. *T. I. Opp.* Sed, ut ad ARISTOTELEM revertar, is nullo loco copiosius, quam *Lib. I. Metaphys. Cap. IV. pag.* 267. de amicitia & contentione EMPEDOCLIS commemoravit. Eo igitur loco primum videri posse ait haec bina, alterum bonorum, alterum malorum, esse caussam: sed fatetur, hanc EMPEDOCLIS non esse sententiam. Postea, interiectis nonnullis, ad eamdem rem redit, negatque, ad explicandas rerum naturas haec duo sufficere. Οὔτ' ἐν τούτοις εὑρίσκει τὸ ὁμολογούμενον. πολλαχοῦ γοῦν αὐτῷ ἡ μὲν φιλία διακρίνει, τὸ δὲ νεῖκος συγκρίνει. ὅταν μὲν γὰρ εἰς τὰ στοιχεῖα διίστηται τὸ πᾶν ὑπὸ τοῦ νείκους, τότε γὰρ πῦρ εἰς ἓν συγκρίνεται, καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων ἕκαστον. ὅταν δὲ πάντα ὑπὸ τῆς φιλίας συνίωσιν εἰς τὸ ἕν, ἀναγκαῖον ἐξ ἑκάστου τὰ μόρια διακρίνεσθαι πάλιν. *Sed in his minime invenit, quod cupit consequi. Multis enim in locis apud eum amicitia quidem disiungit, contentio vero coniungit. Quum enim in elementa per contentionem universum dissolvitur, tunc ignis in unum coalescit, & ceterorum elementorum unumquodque. Quum autem rursus omnia per amicitiam in unum conveniunt, necesse est, iterum particulas uniuscuiusque separari.* Non mihi animus est, vim & sententiam huius loci declarare, quam non esse nimis abstrusam opinor, sed ea re tantum haec affero, ut inde pateat, neque ARISTOTELEM amicitiam & contentionem EMPEDOCLIS pro re una eademque habuisse, nec pro natura via & ratione progrediente ac fabricante, ut CVDVVORTHO visum fuit. Censuit ARISTOTELES, id quod in sequentibus aperte fatetur, haec duo vim esse moventem, in ipsa latitantem materia. Ego quidem, quare tam obscurum viris doctis & propemodum inexplicabile videatur, quid binis hisce vocabulis significaverit EMPEDOCLES, saepius mecum admiratus sum. Rem antiquam & a multis dictam, sed novis vocabulis vestitam, & licentius, quod poetae solent, explicatam, proposuit EMPEDOCLES. Quare plerosque omnes in eam induxit sententiam, ac si novum aliquid & ab omnium opinionibus remotum excogitasset, quatuorve rerum principiis binas adiunxisset naturas, per se constantes & efficiendi virtute praeditas: a quo tamen quam longissime abfuit. Qui ligatam adhibent orationem, illis solemne est, de rerum affectionibus & proprietatibus ita loqui, ac si personae essent & naturae per se constantes. Idem fecit, qui praecepta sua numeris alligavit, EMPEDOCLES. Veterem sequutus est opinionem: novis autem nominibus rem antiquam & obsoletam decoravit; praetereaque sic loquutus est, ac si mentem & consilium inesse putasset in amicitia & contentione. Quid vetat, quo minus id clarius explicem? Fuit (I) ex eorum genere EMPEDOCLES, qui materiam natura qualitatibus imbutam esse opinantur: quod vel ea docent, quae *ad Cap. I. §. XIII. XIV.* attulimus. Qualitatum vero, quod sciunt omnes, aliae aliis sunt oppositae, ut humidum sicco, frigidum calido, dulce amaro. (II) Rudem & informem materiae molem animo sibi concipiebat, aut, ut veterum voce loquar, *Chaos*, in quo omnes hae repugnantes & contrariae qualitates mistae inter se atque confusae ex omni aeternitate iacuissent.

- - - - - - - - - Congestaque eodem
Non bene iunctarum discordia semina rerum.

OVIDIVS *Metamorphos. Lib. I. v.* 5. (III) Contrariis itaque qualitatibus hac ratione inter se iunctis, fieri non poterat, quin gravissima pugna & horrenda lis exoriretur.

Obstabatque aliis aliud, quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.

Habes id, quod νεῖκος & discordiam vocavit EMPEDOCLES. (IV) At post longam litem & incredibiles pugnas cognatae qualitates aut illae materiae particulae, quae natura pares & aequales erant, cohaeserunt & concreverunt: utrum virtute quadam divina, an vero naturali quadam facultate & instinctu, nunc non inquiro. Siccae & igneae particulae in unam molem coactae sunt, similiter aqueae, terrestres, aethereae. Ita ex indigesto illo chao quatuor rerum principia emerserunt. Habes φιλίαν & amicitiam EMPEDOCLIS.

Natura
Dissociata locis concordi pace ligavit.

Eadem discordia & eadem amicitia manent adhuc in rerum universitate, omniumque, quae materiae accidunt, ex mente EMPEDOCLIS efficientes caussae sunt: quo modo, ne multis dicam, locus impedit. At desinent aliquando haec certamina. Post infinitas enim pugnas una tandem regnabit, sublata discordia, amicitia, omnesque contrariae qualitates diversaque haec rerum principia & semina ad unum ignem redibunt. CLEMENS ALEXANDR. *Stromat. Lib. V. Cap. XIV. pag.* 711. Ergo non res ipsa, quam EMPEDOCLES docuit, sed nomina illa, quae adhibuit, viros doctos conturbarunt, totque veterum & recentiorum pepererunt de sensu eius dimicationes. SIMPLICII ceterum & PLOTINI dicta, quae CVDVVORTHVS producit, nihil ad totam hancce caussam faciunt.

tiens coagmentatio. Hanc rem PLOTINVS eo loco, quo procreatricem istam & fictricem mundi naturam seu *mentem seminantem* describit, ingeniose persequitur: quamquam ia paullo latiorem, atque nos, potestatem voci huic subiicit. Audiamus ipsum loquentem: Ἀντιθεὶς δὲ ἀλλήλοις τὰ μέρη, καὶ ποιήσας ἐνδεᾶ, πολέμου καὶ μάχης σύστασιν καὶ γένεσιν εἰργάσατο. καὶ οὕτως ἐστὶν εἷς πᾶς, εἰ μὴ ἓν εἴη. γενόμενον γὰρ ἑαυτῷ τοῖς μέρεσι πολέμιον, οὕτως ἕν ἐστι καὶ φίλον, ὥσπερ ἂν εἰ δράματος λόγος εἷς, ὁ τοῦ δράματος, ἔχων ἐν αὐτῷ πολλὰς μάχας. τὸ μὲν οὖν δρᾶμα τὰ μεμαχημένα οἷον εἰς μίαν ἁρμονίαν ἄγει σύμφωνον. - - - ὥς τι μᾶλλον ἄν τις τῇ ἁρμονίᾳ τῇ ἐκ μαχομένων εἰκάσειε. *Quum vero partes in se oppositas inter se habeat, ideoque indigas, certe belli seditionisque profert originem: atque ita est una omnis, si non sit unum. Facta enim sibimet per partes hostis, sic unum quiddam est & amicum, perinde ac si fabulae tragicae sive comicae ratio una sit totius, multa in se praelia continens. Fabula quidem ipsa cuncta, quae dissident, in unam concordem redigit temperantiam. - - - Quapropter quispiam harmoniae ex pugnantibus resultanti magis comparabit.* Nihil opportunius hoc PLOTINI dugmate ad EMPEDOCLIS sententiam declarandam, uti eam SIMPLICIVS breviter exponit: Ἐμπεδοκλῆς δύο κόσμους συνίστησι, τὸν μὲν ἡνωμένον καὶ νοητόν, τὸν δὲ διακεκριμένον καὶ αἰσθητόν, καὶ ἐν τούτῳ κόσμῳ τὴν ἕνωσιν ὁρᾷ καὶ τὴν διάκρισιν. *Empedocles duos constituit mundos, alterum unum prorsus & intelligibilem, alterum dividuum & sensibus patentem: in hoc vero mundo, qui sensibus est expositus, concordiam ponit esse ac discordiam.*

Enneas. III. Lib. II. §. XVI. (p. 267. Opp.

In Arist. de coelo Lib. I. Cap. X. (p. 71. a. b. ed. Graec. Venet. 1526. fol.)

Memini, supra me significare, HERACLITVM similiter naturam quamdam via & ratione progredientem, quae fati loco sit inferioria huius orbis rebus, introduxisse. Certe *ratio* eius, *quam per omnes pertinere res* ait, aut *aethereum* illud *corpus*, quod *semen* perhibet esse, *unde generentur omnia* in hac universitate, nihil est, quam haec ipsa, cuius caussam hic agimus, genitrix omnium natura. (5) Scio quidem, durum quoddam & inficetum philosophorum huius generis dictum memoriae proditum exstare, quod, tametsi PLVTARCHVS merito, ut agreste ac parum acutum, irridet, primo tamen adspectu ex ingenio hominis a Deo prorsus aversi manasse videtur: κόσμον τόνδε οὔτε τις θεῶν οὔτ᾽ ἀνθρώπων ἐποίησε. *Mundum neque Deus aliquis, neque ex hominibus quidam construxit & fabricatus est.* At quum HERACLITVS numquam ab aliquo in iudicium violatae maiestatis divinae vocatus sit, hanc ego illius enunriari sententiam esse crediderim: Mundum, quicumque demum auctor eius sit & conditor, non ea lege factum esse, qua architectus domum exstruit, qui laboriose ac difficulter, machinis & instrumentis adhibitis, materiam extra se constitutam subigit, sed naturam quamdam effectricem, in ipsa inhaerentem & residentem materia, disposuisse eam, temperasse, atque ex ea orbem universum construxisse.

HERACLITO, id quod ante diximus, comitem sese hac in re (6) HIPPOCRATES praebuit. Nec aliter ZENONI visum est ac Stoicis. Isti enim primo intelligentem quamdam naturam supremum huius orbis architectum & parentem faciunt: at huic deinde aliam adiungunt inferioris generis naturam, quae ministri partes ac operarii sustineat, illique superiori naturae morigeretur. BALBI verba supra iam dedimus, quibus hanc naturam rem

(5) *Scio quidem*) De HERACLITO supra dicta sunt, quae videbantur necessaria, *ad Cap. III. §. XXVIII.* Pronuntiatum, quod hic affertur, eius apud PLVTARCHVM exstat *Libro de animae procreat. ex Timaeo Tom. II. Opp. p.* 1014 at multo luculentius apud CLEMENTEM ALEXANDR. *Stromat. Lib. V. Cap. XIV. pag.* 711. Interpretationem eius, quam hic CVDWORTHVS dedit, pauci, ut opinor, approbabunt, nec ipse eam approbasset vir egregius, si, haec scribens, non PLVTARCHVM tantum, verum etiam CLEMENTEM inspexisset. Ex hoc evidens est, HERACLITO visum esse, duos esse mundos, alterum aeternum, alterum mutabilem. Aeternus ipsi mundus prima est mundi materia, quam igneam ducebat esse. Genitus vero mundus & corruptioni obnoxius haec rerum est, quam cernimus, natura, ex illa aeterna materia conflata & generata. De illo autem perenni & sempiterno mundo, id quod ipsa eius verba apud CLEMENTEM docent, hoc effatum eius accipi debet. Quare ex eo quidem nihil, praeter hoc, efficias, HERACLITVM, non secus ac omnes veteres philosophos, aeternitatem credidisse materiae, istamque molem, unde omnia procreata sunt, putasse nec a Diis nec ab hominibus factam esse. Igitur, nisi alia accedant, hoc quidem dictum apud aequos rerum iudices tantum haud valebit, ut HERACLITVM Atheis connumeremus. Non fugit hoc ingeniosum HERACLITI patronum, GODOFR. OLEARIVM, in *Diss. prima de rerum omnium genesi ex mente Heracliti §. XIII. p.* 852. in STANLEII *Histor. philos. T. I.*

(6) *Hippocrates*) De HIPPOCRATIS natura, quod satis est, monuimus *ad Cap. III. §. VIII.* Neque repetam hic, quae de Stoicis & ZENONE observavi *ad Cap. III. §. XXVIII.*

rem esse significat, non casu & temere, sed arte, via atque ordine progredientem & agentem. His nunc addemus LAERTII locum, quo, ut ZENO ipse eam definiverit, explicat: Ἔστι δὲ φύσις ἕξις ἐξ αὑτῆς κινουμένη κατὰ σπερματικοὺς λόγους, ἀποτελοῦσά τε καὶ συνέχουσα τὰ ἐξ αὐτῆς ἐν ὡρισμένοις χρόνοις, καὶ τοιαῦτα δρῶσα, ἀφ᾽ οἵων ἀπεκρίθη. *Natura est habitus, motum ex se ipso accipiens secundum rationes seminales, perficiensque & continens, quae ex ipsa constant, certis ac constitutis temporibus, taliaque faciens, qualia sint ea, a quibus secreta fuerit.* Vit. Zenonis (Lib. VII. Segm. 148. p. 459.)

Postremo, sicuti iuniores Platonici & Peripatetici concordi voluntate magistrorum suorum hac de re praecepta probant: quorum quippe *anima vegetativa* nihil est, quam haec ipsa genitrix natura: ita Chymici quoque & PARACELSI sectatores his prorsus assentiuntur. Quid? quod hi ceteris etiam longius videntur processisse, finesque imperii naturae huius in animalium corpora protulisse, in quibus novo eam, quod ab ipsis quidem invenrum est, nomine *Archaeum* appellare solent.

Verum habeo praeterea, quod hic minime omittendum arbitror. Quemadmodum inter veteres illi inter Dei omnisque religionis numerati sunt contemtores & inimicos, qui corpus sive materiam, temere ac necessario commotam, unum illud esse, unde reliqua omnia manaverint, principium disputarunt; quod quidem DEMOCRITVM principesque scholae Ionicae philosophos fecisse constat: ita ipsemet ANAXAGORAS non a vulgo tantum & plebe, cui *Atheus* audiebat iniuria, verum etiam a PLATONE ac ARISTOTELE hoc nomine graviter ac severe obiurgatus est. Aperte quidem is Deum profitebatur, mentemque omnem materiam, quum haec rerum universitas existeret, elaborasse ac finxisse, contendebat. Attamen necessitati plus, quam par est, imperii tribuebat in materiam, neque genitrici huic naturae seu mundi animae loci aliquid esse patiebatur. Hac igitur de caussa in Deum valde iniuriosus summaeque impietatis non postremum visus est esse columen. ARISTOTELES in *Metaphysicis* his eius philosophiam verbis persequitur: Ἀναξαγόρας τε γὰρ μηχανῇ χρῆται τῷ νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιΐαν, καὶ ὅταν ἀπορήσῃ, διὰ τίν᾽ αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, τότε ἕλκει αὐτόν· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γινομένων, ἢ νοῦν. *Anaxagoras tamquam machina utitur mente* (id est, Deo) *ad mundi constructionem: quumque dubitat, propter quam caussam haec vel illa res necessario sit, tum mentem advocat. In reliquis vero alia omnia citius pro caussis rerum habet, quae sunt & fiunt, quam mentem illam & rationem.* (7) Vides hic, in ANAXAGORAM, qui Deum tamen esse putabat, invehi idcirco ARISTOTELEM, quod in caussis rerum corporearum investigandis ad naturam vitae & consilii compotem raro, nec antea, quam ceteras caussas corporeas & mechanicas deficere perspiceret, confugerit. Atque id ipse ANAXAGORAS fassus esse videtur alicubi. Quodnam igitur huius philosophi futurum fuisse iudicium putabimus, si in nostros incidisset sapientes, in quibus tam insignis est temeritas, ut a gubernatione huius universitatis divinam penitus potentiam removeant, supremumque Numen, motu semel in materiam immisso, quiescere omnino ab eius administratione ac temperatione, affirmare non vereantur?

Anaxagoras, etiamsi aperte profiteretur, Deum esse, tamen severe ab Aristotele ac Platone obiurgatus, & impiis praesidia suppeditare visus est non alia de caussa, quam quod caussis mechanicis & ex materia sumtis plus uteretur, quam finalibus.

Lib. I. C. IV. (p. 267. T. IV. Opp.)

Sed & (8) PLATO tam in *Phaedone*, quam aliis in locis, eadem de caussa nominatim castigat ANAXAGORAM, quod, quum vim rationis participem non negaret rerum esse caussam, auxilium tamen & opem illius in arcanis naturae rerum explorandis & declarandis rarius imploraverit. (9) *Duodecimo* vero *de legibus libro* tectius in eumdem, praeter-

(7) *Vides hic*) ARISTOTELES isto loco ANAXAGORAM non impietatis erga Deum aut Atheismi insimulat, nec severe & aperte reprehendit, sed simpliciter tantum commemorat, eum, tametsi aliud, praeter materiam, principium posuisset, seu caussam motus a materia distinctam, eo tamen principio in explicandis naturae rationibus raro usum fuisse.

(8) *Plato in Phaedone*) Ita est. PLATO in *Phaedone* p. 393. graviter fert, ANAXAGORAM, quum a mente omnia disponi & exornari dixisset, postea tamen ad caussas naturales, ut rerum omnium rationes redderet, confugisse. Nec tamen hic idcirco ANAXAGORAM pronuntiat Deo iniuriam intulisse.

(9) *Duodecimo vero*) Omittit in hoc loco quaedam CVDVVORTHVS, nec totam PLATONIS sententiam recitat: cui ego in versione mederi studui. Verisimile omnino est, ANAXAGORAM hic obiurgari a PLATONE, quem de corporibus coelestibus liberius, quam multitudo & ipse SOCRATES ferebat, philosophatum esse, constat. Vid. XENOPHON *de rebus Socrat. memorabil. Lib. IV. p.* 644. Fateor, id primo adspectu non con-

P. 967. ed. Steph. (ed. Ficini p. 696.)

termisso nomine, disputat, id ei vitio vertens, quod, ipse licet Deum non reiecerit, aliis tamen, ut id facerent liberius, occasionem dederit. Verba haec sunt: Λέγοντες, ὡς νοῦς εἴη ὁ διακεκοσμηκὼς πάνθ᾽ ὅσα κατ᾽ οὐρανόν. αὐτοὶ δὲ πάλιν ἁμαρτάνοντες ψυχῆς φύσεως, ὅτι πρεσβύτερον εἴη σωμάτων, ἅπανθ᾽, ὡς εἰπεῖν ἔπος, ἀνέτρεψαν πάλιν. τὰ γὰρ δὴ πρὸ τῶν ὀμμάτων πάντα αὐτοῖς ἐφάνη, τὰ κατ᾽ οὐρανὸν φερόμενα μεστὰ εἶναι λίθων καὶ γῆς καὶ πάντων ἄλλων ἀψύχων σωμάτων, διανεμόντων τὰς αἰτίας παντὸς τοῦ κόσμου. ταῦτ᾽ ἦν τὰ τότε ἐξειργασμένα πολλὰς ἀθεότητας. *Nonnulli mentem omnia ornasse coelestia asseverant. At iidem circa animae naturam peccarunt, quam, tametsi omnibus corporibus antiquior sit, iuniorem illis esse censuerunt, eaque ratione omnia iterum, ut ita dicam, everterunt. In corporibus enim coelestibus eadem esse iudicarunt, quae hic videmus. Itaque terra, lapidibus & aliis rebus inanimatis plena esse coelestia, credentes, his caussas totius mundi assignarunt: quae re multis ad impietatem auctores fuerunt.* Eodem loco omnes fere Physicos & Astro-

Quare Physici & Astronomi plerique aetate Platonis fuerint Atheismi postulati.

nomos aetatis suae PLATO refert in magna positos fuisse apud plerosque impietatis erga Deum suspicione, nec id alio nomine, quam quod naturae rerum explorandae, praeter caussas corporeas, vix aliquid adhiberent. Οἱ πολλοὶ διανοοῦνται, τοὺς τὰ τοιαῦτα μεταχειρισαμένους, ἀστρονομίᾳ τε καὶ ταῖς μετὰ ταύτης ἀναγκαίαις ἄλλαις τέχναις, ἀθέους γίνεσθαι, καθεωρακότας ὡς οἷόν τε γιγνόμενα ἀναγκαίαις ἄλλαις τέχναις, ἀθέους γίνεσθαι, καθεωρακότας ὡς οἷόν τε γιγνόμενα ἀνάγκαις τὰ πράγματ᾽ ἀλλ᾽ οὐ διανοίαις βουλήσεως ἀγαθῶν πέρι τελουμένων. *Multi sibi persuadent, eos, qui Astronomiam ceterasque artes, quae ad hanc sunt necessariae, tractant, Atheos istis studiis fieri. Nam quum, quantum fieri potest, necessarias caussas, quibus res omnes fiunt, indagent & explorent, non voluntate & mente boni caussa omnia gigni credere illos arbitrantur.* Itaque ipsam paene naturam omni tempore auctorem fuisse hominibus, apparet, ut, quos intelligerent materiae & motui, quae geruntur in orbe, omnia tribuere, nec ullum menti, certo consilio & ratione agenti, locum relinquere, eos in divinitatis hostibus habendos esse ducerent.

§. VII.

Natura procreatrix non est occulta qualitas, verum efficax, quae intelligi potest, caussa ordinis, constantiae & pulchritudinis huius universitatis, qua nihil in hac tota rerum natura admirabilius & maius est. Qui Deum profitentur, & caussis unice mechanicis utuntur, caussam tantae rei nullam reddere valent;

Sed quum fore fortassis animo prospiciam, qui nihil inter genitricem naturam & *occultas qualitates* interesse suspicentur, operam dabo nunc, ut his perspectum sit, quanto duo haec discrimine disiuncta sint. Qui *occultam qualitatem* rei alicuius esse caussam censet, is nullam reapse eius caussam nominat, sed obscurum esse sibi profitetur, a quonam ea profecta sit initio. Secus illi, qui *genitricem* esse *naturam* sentiunt: qui non modo certam & vere proprieque sic dictam rerum caussam indicant, verum etiam soli omnium philosophorum rei illius, qua nihil orbis habet mirabilius ac praestantius, τὸ εὖ καὶ καλῶς intelligo, constantiam illam, ornatum ac aequabiles naturae cursus, eam afferunt rationem, quae percipi possit ac intelligi. Quo quidem nomine multum *materiariis* nostris; quos ita voco, praestant, qui, tametsi nihil sibi dari velint, ut res omnes expediant, nisi motum & materiam, hoc tamen in loco prorsus haerent, nec ullam tantae rei caussam proferunt. Vna est, ex qua ordo omnis atque pulchritudo nascitur, caussa, mens & ratio. At qui genitricem naturam inesse credunt in hac universitate, hi vim quamdam ratione praeditam in ea versari perhibent.

convenire videri in ANAXAGORAM, quod PLATO homines, quos perstringit, mentem corporibus iuniorem facere, affirmat. Nec enim tam amens fuit ANAXAGORAS, si fidem nos habere oportet veterum auctoritatibus, ut rationem & mentem post corpora natam, seu materiae temperationem & modum quemdam esse asseveraret: in qua qui sententia sunt, illi meo iudicio nihilo Dei contemtoribus meliores sunt. Haec vero dubitatio tollitur, si Graeca PLATONIS accurate considerentur. Namque is philosophos hos non diserte affirmat mentem corporibus recentiorem facere, sed eos tantum sic rationes suas instituere significat, tamquam mentem indicarent post corpora demum natam esse, διανοηθέντες δὲ ὡς νεώτερον. Quare hoc mihi tantum indicare PLATO videtur, id quod alias quoque scriptum reliquit, non nimis sapienter fecisse ANAXAGORAM, quod caussas rerum ante omnia ex ipsa materiae conditione eruere conatus esset, neque Deum & mentem, nisi in dignum vindice nodum incidisset, ad auxilium vocasset. Hac enim ratione evenisse, ut mentem infra res corporeas deprimere, Deoque nihil fere loci in condenda rerum natura relinquere multis videretur. Quae vero in extremo hocce membro CVDWORTHVS monet, ea, nisi me fallit opinio, non iam ratio, quam indignatio erga eos animo concepta, qui mechanicis legibus universam rerum naturam tum metiebantur, expressit. Quod enim multitudo omni fere aetate, & PLATONIS etiam aevo, viros retrusis & sublimioribus scientiis & meditationibus deditos impietatis erga Deum postulavit, hoccine argumento esse potest, naturam ipsam eo homines impellere, ut eos in Dei habeant inimicis, quos vident in explicandis rerum naturalium caussis multa motus legibus tribuere, ponderibusque ac momentis ea, quae corporibus accidunt, aestimare? Vulgi certe iudicia eiusmodi levitatem hominum & temeritatem, non rationis & naturae instinctum, indicant.

bent. Contra illi, qui fortuito & temerario materiae motui unice adscribunt omnia, caussasque certa ratione & consilio agentes explodunt, nec, sine mente ac intelligentia facta esse omnia, verentur contendere, nullo modo, quidnam illud sit, demonstrare queunt, unde tanta proficiscatur in hoc orbe motus aequabilitas, tamque certa omni um & constans ratio. Quamobrem, nisi forte confusionem peperisse ordinem, casumque & fortunam produxisse aequabilitatem & constantiam, dicere velint, in *occultam* postremo *qualitatem* sese debent induere. Atque ego, quidnam sit illud, quare genus hoc infinitam quamdam mentem universitati huic praeficere nporteat, nullo pacto intelligo. (1) Etenim Deo quid opus est illis, qui ab omni Deum procuratione & actione amovent, otiosumque illum, quid geratur, & eveniat in rerum natura, spectare & contemplari perhibent?

Contra Deum seu infinitam mentem frustra & omni sine fructu & utilitate in philosophiam suam introducunt.

§. VIII.

Ceterum genitricem hanc naturam non sum nescius ex illis esse rebus, quarum non continuo patet omnibus indoles. Quocirca statui, ne quid intermittam eorum, quibus ratio eius declarari potest, bina momenta paullo copiosius persequi. Primo veram eius naturae notionem explanare studebo: deinde, quantopere notionem hanc perverterint & adulteraverint, patefaciam, qui ex Dei contemtoribus naturam istam unum esse praepotentem Deum rerumque omnium unicam caussam & fontem arbitrati sunt.

Duo nos hic declarare oportet. Primum vera notio naturae genitricis explicanda est deinde ostendendum, quantopere, qui Deum esse negant, hanc notionem perverterint.

Ac primo quidem, quemadmodum generatim & in universum naturam genitricem animo nobis effingere debeamus, ARISTOTELES his verbis significat: Εἰ ἐνῆν ἐν τῷ ξύλῳ ἡ ναυπηγική, ὁμοίως ἂν τῇ φύσει ἐποίει. *Si in ligno inesset ars navium construendarum, similiter ut natura faceret.* Pari modo ceteras huc trahere licet artes & scientias. Ita sese habet natura haec, ac si fingat aliquis, artem architecturae, quae in animo insidet alioquin architecti, in materiam, lateres & calcem translatam esse, in iisque inhaerentem efficere, ut sine ulla ope aliena coëat illa materies, seque ipsam tam scite componat & distribuat, ut ornatissima exsistat domus omnibusque partibus absoluta: quo modo AMPHIONEM veteres memorant lyra tam suaviter cecinisse, ut ipsos lapides, ut semet ipsos scienter & apte collocarent, Thebanosque muros isto pacto sua vi construerent, impelleret. Aut, si quis malit, ab arte musica imaginem licebit petere, atque ita huic naturae comparatum esse cogitare, ut si ars ista in ipsis fidibus & instrumentis lateret, eaque, viventis instar mentis, sic afficeret & animaret, ut sine ullo alieno impulsu modulate sonarent, & numeroso cantu aures demulcerent. Haec aliaque eius generis simulacra, ut ARISTOTELIS quidem fert opinio, commode explicant naturae, de qua loquimur, veras rationes. Itaque generatim ars quaedam erit haec natura, in ipsa inhaerens materia, eamque, nullius adiuta auxilio, moderans, temperans, & certo consilio disponens & machinans. Cui rei philosophus idem quo maiorem comparet perspicuitatem & evidentiam, (1) aliud etiam exemplum subiicit aut comparationem: Μάλιστα δὲ δῆλον, ὅταν τις ἰατρεύῃ αὐτὸς ἑαυτόν. Τούτῳ γὰρ ἔοικεν ἡ φύσις. *Quod maxime manifestum est, quum aliquis sibi ipsi medetur: huic enim natura similis est.* Ex quibus apparet, ARISTOTELI naturam visam esse artem, non extra se aut intervallo quodam laborantem, sed in ipsa re, quam fabricatur & perficit, residentem & operantem. Habemus, quantum generatim satis est ad naturae procreatricis indolem intelligendam. Ars nimirum ea est, materiam animans, interiusque aliquod, quo solo conformatur & artificiose disponitur materia, principium.

Aristoteles primo hanc naturam iubet concipere tamquam artem quamdam, sive vi materiam, in qua latet, temperantem, aut ut viventem quamdam harmoniam, in instrumentis musicis reconditam, & fides sine ullo impulsu externo incitantem.

Physic. Lib. II. C. VIII. (p. 477. T. I. Opp.)

Loc. cit.

§. IX.

Sequitur, ut doceamus, naturam istam, tametsi arti non dissimilis sit, omni tamen humana arte ac industria multo esse praestantiorem & excellentiorem. Ac primo ars humana materiam quamdam nullo modo tractare & fingere potest, nisi eam

Natura genitrix humana omni arte duplici nomine praestantior est.

(1) *Etenim Deo*) Sed constanter negabunt CARTESII sectatores, Deum a se ab omni procuratione naturae excludi, qui Deum leges motus conservare in materia dictitent. Legi velim hic ea, quae paullo ante *ad* §. *VI.* scripsi; ea quibus reliquorum etiam, quae hoc §. *VII.* disputantur, dignitas & ratio patebit.

(1) *Aliud exemplum*) Hanc vero comparationem CVDVVORTHVS paullo post §. *XI.* non esse aptam omni ex parte fatetur ad naturae huius rationem ob oculos ponendam.

Primum ars humana extrinsecus in materiam laboriose, nec sine multa molestia & strepitu, agit: natura vero interius multo facilius, commodius & sine turbis opus suum perficit. Ars humana mechanice materiam subigit: at natura creatrix magice ac vitaliter.

eam extra se & certo intervallo collocatam habeat; nec sine ingenti strepitu, sono ac stridore, sine manu, securi, serra, malleo, aliisque machinis & instrumentis ornatum ei aliquem & speciem conciliare valet. Ex quo evenit, ut multo labore, sudore ac sollertia opus sit, antequam opus aliquod perficiatur, nec, nisi crebro contusa & pulsata materia, formam aliquam, navis verbi gratia aut domus, paullatim recipiat. Naturae dispar prorsus est ratio: quippe quae in ipsas sese res insinuans, ac intra viscera earum abdita, materiam quoque, in qua nimirum insita est, multo leviori labore subigens, quae meditatur, sine molestia, crepitu ac turba tacito & occulte perficit. Non male dixeris, artem hanc ita corpori alligatam esse materiae, ut anima corpore nostro conclusa est, neque machinatorum & architectorum more extrinsecus, sed interne, *vitaliter & magice* agere. (2) Οὔτε χεῖρες ἐνταῦθα, οὔτε πόδες, οὔτε τι ὄργανον ἐπακτὸν ἢ σύμφυτον. ὕλης δὲ δεῖ, ἐφ' ἧς ποιήσει, καὶ ἣν ἐν εἴδει ποιεῖ παντί τῳ δῆλον. δεῖ δὲ καὶ τὸ μοχλεύειν ἀφελεῖν ἐκ τῆς φυσικῆς ποιήσεως· ποῖος γὰρ ὠθισμὸς ἢ τίς μοχλεία, κ. τ. λ. *Hic neque manus sunt, neque pedes, neque aliquod instrumentum vel adventitium vel cognatum. Materia tantum opus esse manifestum est, in qua operetur, quamve in certam formam redigat. Neque vero putandum est, materiam sic suum opus perficere, velut impellendo & premendo. Qualis enim impulsio sive pressura varias omnisformesque figuras & colores efficere potest?* Quemadmodum Deus intus est in rebus singulis; ita natura materiae pro interiori viventeque anima, & veluti lege est, a qua, nulla re alia interveniente, ad certos usus praeparatur & disponitur.

§. X.

Secundo etiam hoc natura omni arte humana praestantior est, quod humani artifices non raro exitum, quem susceperunt, laboris reperire nequeunt, ideoque anxie consultant & deliberant, &, re melius putata, emendant & corrigunt, quae primum fecerant. At natura viribus numquam destituitur, numquam anceps haeret ac dubitat, numquam, quae semel exsequuta est, tollit & emendat, aut cursum mutat. Ipsi humani artifices, dum consultant, non consultant, ut artifices, sed ut homines, quos ars deficit.

Est etiam aliud praeterea, quo natura omnem artem humanam longe vincit & superat. Humani artifices, dum fervet opus, virium saepenumero suarum imbecillitatem sentiunt: qua quidem impediti, in consilium ire solent, & deliberare, quid facto opus sit: nonnumquam etiam posteriores cogitationes superioribus praeferre, coeptumque opus refingere non dubitant. At natura numquam haeret, aut a viribus relictam & destitutam sese videt. Quam propter caussam, cui tamen & alia erit addenda, de qua postea, numquam consilium capit, aut deliberat. (1) ARISTOTELES quidem significare videtur, antiquiores, quibus odio Deus fuit, philosophos, hoc argumento potissimum vim naturae fictricem adortos esse: *Quoniam corpora naturalia numquam consultare ac deliberationes instituere videmus, idcirco artis aliquid, consilii & rationis in illis esse reconditum, haud nobis persuademus, verum omnia temere & casu fieri iudicamus.* Sed ipsemet his ita occurrit: ἄτοπον δὲ τὸ μὴ οἴεσθαι ἕνεκά του γίνεσθαι, ἐὰν μὴ ἴδωσι τὸ κινοῦν βουλευσάμενον. καίτοι καὶ ἡ τέχνη οὐ βουλεύεται. *Illud etiam absurdum est, quod non putant, aliquid alicuius gratia fieri, nisi videant movens consultasse. Atqui etiam ars non consultat.* Ex quo concludit, quod natura deliberet numquam ac consultet, id nullo impedire pacto, ne ordine, ratione & via agere, ad certamque metam collineare putetur. Ipsi, qui artifices inter nos salutantur, non, ut artifices, quid res postulet, urgente necessitate, circumspiciunt; Sed, arte deficiente, aut quando non satis sibi roboris & virium esse ad perficienda cogitata propter artis, quam extrinsecus hauserunt, inopiam & penuriam, intelligunt, tum demum etiam atque etiam, quid faciendum sit, considerant. Ipsa vero ars, sive ars perfecta, quoniam virtute numquam destituitur, ideo consilii quoque nullo tempore inops est. (2) Hanc vero artem natura habet. Quare numquam, quid res poscat, consultat, aut

(2) Οὔτε χεῖρες) PLOTINI haec verba sunt *Libro de natura, contemplatione & uno Ennead. III. Lib. VIII. §. I. p. 344.* Solet CVDWORTHVS libenter Platonicis iunioribus hac in caussa auctoribus uti, nec raro voces & formulas eorum adsciscere: quid? quod ipse libri totius index vocibus constat e schola Platonica sumtis. Et fatendum omnino est, nullos veterum philosophorum his Platonicis propius ad eius sententiam accedere. PLOTINI in primis & PROCLI longae & subtiles passim exstant de natura gignente ac seminante disputationes, quas penitus animo vir doctus imbiberat.

(1) *Aristoteles quidem*) Hoc ipsum, quod sequitur, argumentum non memoriae usquam mandavit ARISTOTELES: ex verbis autem eius, quae paullo post producit, fuisse quosdam id aetatis suspicatur CVDWORTHVS, qui eiusmodi argumento naturam adorti sunt. Exstant haec verba *Physicor. Lib. II. Cap. VIII. p. 477. T. I. Opp.*

(2) *Hanc vero artem*) Quae hic de natura dicuntur, vereor, ne quidam existiment liberalius & magnificentius esse dicta, quam patiuntur, quae supra §. *V.* & infra §. *XI. XII. XV.* de hac natura praecipit. (1) Alias naturam deligendi & iudicandi facultate carere asseverat. Hic perinde loquitur, ac si deliberato consilio quod-

vis

aut rationes sollicite subducit, sed ad agendum promta semper & parata est. Nihil suscipit, cuius poenitere possit deinde: numquam ex posteriori meditatione superiores labores emendat & corrigit, sed perpetuo, constanti ac immutabili cursu a generatione ad generationem progreditur. Namque simulacrum aut imago quaedam est infinitae eius artis atque falli nesciae, quae ipsius Dei est in animo: quae quidem ars omnis recti bonique, quod unaquaeque res habet, unica lex est, norma & regula.

Itaque natura, tametsi non deliberet, via tamen & arte potest operari. Ex quibus efficitur, id, quod alioquin natura dicitur, reapse divinam artem esse.

Vidimus ergo, quidnam inter naturam & humanam artem intersit differentiae. Haec a perfectione valde distat, materiamque extra se certo intervallo constitutam fabricatur & ornat. Illa perfecta ars, sive ipsa potius ars est, quae inhaeret in materia, & interne eam adornat, temperat & machinatur. Itaque, quod in proverbiis versatur, *artem imitari naturam*, eius haec est sententia: Artem humanam, quae parum habet perfectionis, aemulari perfectissimam naturae artem, quae ab ipsa divina arte reapse non differt. Atque id iam ante ARISTOTELEM his verbis (3) PLATO significavit in *Sophista*: τὰ φύσει λεγόμενα, ποιεῖσθαι θείᾳ τέχνῃ. *Quae natura vulgo dicuntur fieri & facta esse, ea re vera divina perficiuntur arte.*

§. XI.

Haec licet ita sese habeant, nolim tamen, aliquis sibi persuadeat, naturam hanc ipsam esse divinam artem in se & libere pureque consideratam. Quemadmodum enim natura non ipse Deus est, verum res non modo a Deo distincta, sed multo etiam Deo minor & inferior: ita eadem cum divina arte pure & abstracte spectata confundi nullo modo debet. Ars ea quidem est divina, at concreta & corpori admista. Ipsa ars divina, ut in se est, nihil est, quam scientia, intelligentia & sapientia illa, quae divinam mentem habitat & incolit. Atqui scientia, ratio & intelligentia, si quis indolem eius extra omnem peregrinum ornatum expendat, κεχωρισμένον τι, res quaedam est separata & a ceteris rebus omnibus secreta, naturaque tam tenui atque subtili praedita, ut nullo plane modo materiae coagmentari, atque sic, ut corpori anima, misceri & sociari queat. Quocirca alteram, quam ARISTOTELES in medium profert, similitudinem, atque ad naturae huius indolem declarandam censet aptissimam, ab arte nimirum Medici, qua semet ipsum curat & sanat, ductam, equidem ab hac caussa remotiorem esse arbitror. Etenim ars medendi, quum ipsimet, in cuius animo residet, Medico opem & auxilium comparat, non hoc ei praestat officium, ut natura, sive ut ars concreta & corpori admista, sed tantum ut scientia & sapientia, quae est ars nuda, corporisque omnis & concretionis expers. Praeterea circuitione & quasi anfractu opus suum persequitur: voluntate nimirum utitur Medici, sibimet ipsi talia praescribentis medicamenta, qualia impedimentis removendis sunt necessaria, quae virtuti obstant naturae sive intestini Archei, ne sanationem hic ipse perficere possit. Ars (1) ab ARISTOTELE definitur λόγος τοῦ ἔργου ἄνευ ὕλης, *ratio ipsius rei ab omni materia seiuncta*. Itaque divina ars sive scientia, quae in animo Dei est, ratio est a corpore secreta. Natura vero ratio est *mersa in materiam & confusa*, ac veluti corpore ebria. Non divina ars *archetypa* haec est natura, sed tantum *ectypa*, vivens quaedam imago

Nihilo tamen minus natura non est ars divina pura & abstracta, sed concreta & materia, tamquam corpore, conclusa; ratio mersa & confusa; non divina ars archetypa, sed ectypa. Differt autem natura ab arte divina, uti operae distant ab architecto.

vis opus aggrederetur. Negat enim, ut reliqua taceam, suscipi ab ea aliquid, cuius poenitere queat. (H) Alias Deum emendare nonnumquam & corrigere admissos a natura errores concedit. Hic vero significare videtur, nihil umquam vitiosi, aut cuius poenitere queat, naturam efficere. Mitto reliqua. Sed qui de re aguot, quam ipsi ex parte tantum sibi cognitam esse fateotur, crassisque tenebris circumfusam, his plerumque usu venire solet, ut verbis a semet ipsis dissentiant, idemque, quod sustulerunt alicubi, aliis locis affirmare videantur. Hanc veniam nos humanae infirmitati oportet dare, ut eiusmodi vitia moderate reprehendamus.

(3) *Plato*) *Sophista* in extremo Dialogo p. 268. *Opp.* Sed cave, putes, in his verbis PLATONIS φύσει significare *naturam creatricem*, aut huius dicti hanc esse vim, quam CVDVVORTHVS putat. PLATO, quum commemorasset, esse homines quosdam, qui Deum tollerent, & φύσει seu natura omnia esse facta confirmarent, se vero subiicit assumturum esse in ista disputatione, quae illi profani φύσει dicant facta esse, ea divino consilio & arte esse condita. Haec quantopere dissideat sententia a CVDVVORTHI interpretatione, perspicuum est; quippe qui PLATONEM hoc vult dixisse: Quae natura procreatrix efficit, ea ex divina fluunt arte, aut natura fictrix artem divinam, normae ac regulae instar, sequitur.

(1) *Ab Aristotele*) *De part. animalium Lib. I. Cap. I. pag. 472. T. II. Opp.*

imago & ſignum divinae ſapientiae: quae, licet accurate aeternae & *archetypae* ſapientiae regulam agendo imitetur, haud tamen ullo modo eorum, quae perficit & exſequitur, cauſſam atque rationem intelligit. Ita, ſi quid ego iudicando valeo, duo haec discrepant inter ſe, quemadmodum λόγος ἐνδιάθετος, *ratio & perceptio animi*, quam *verbum* appellant *mentis*, & λόγος προφορικὸς, *ratio*, *quae ſermone externo declaratur:* quarum haec, etſi certam illius notam habeat impreſſam, in ſe tamen nihil eſt, quam ſonus ſuis conſtans articulis, omni vero carens ſenſu ac intelligentia. Quamquam & alia haec res ſimilitudine illuſtrari poteſt. Ars ſcilicet & ſapientia divina ſimilis eſt architecti: natura vero operarium non male refert manu laborantem. Atqui horum qualis ſit differentia, id ab ARISTOTELE ſatis ad propoſitum noſtrum accommodate ſic video expoſitum: Τὺς ἀρχιτέκτονας περὶ ἕκαςον τιμιωτέρυς καὶ μᾶλλον εἰδέναι νομίζομεν τῶν χειροτεχνῶν καὶ σοφωτέρυς, ὅτι τὰς αἰτίας τῶν ποιυμένων ἴσασιν· οἱ δὲ, ὥσπερ καὶ τῶν ἀψύχων ἔνια, ποιεῖ μὲν, ὐκ εἰδότα δὲ ποιεῖ, οἷον καίει τὸ πῦρ. τὰ μὲν ὖν ἄψυχα φύσει τινὶ ποιεῖ τύτων ἕκαςον, τὺς δὲ χειροτέχνας δι᾽ ἔθος. *Quare & eos, qui in quaque re architecti ſunt, honorabiliores & doctiores, ac eis, qui manibus operantur, ſapientiores putamus, quoniam cauſſas eorum, quae fiunt, ſciunt; illi vero, ſicut iſta, quae inanimata ſunt, faciunt quidem, ſed ea faciunt, quae neſciunt, ut ignis comburit: ſed inanimata natura quadam horum ſingula faciunt, manibus vero laborantes propter conſuetudinem.* (2) Itaque χειροτέχνης, ſi placet, natura vocetur, *opifex manu fabricans*, quae ex ſupremi architecti voluntate laborat, atque divinae ſapientiae & arti in exſequendis operibus obtemperat, (3) ἣ ποιεῖ μὲν ὐκ εἰδυῖα, *quae agit quidem & operatur, ſed ignara eſt rationum, propter quas agit.*

Metaph. L. I. C. I. (p. 260. T. IV. Opp.)

§. XII.

At binis tamen rebus rurſus natura humana arte inferior eſt. Primo, tametſi natura certo conſilio artificioſe agit, tamen ipſa fines ſuos non intelligit, nec rationem novit eorum, quae facit. Quocirca cum delectu nequit agere. Differentia inter rationes ſeminantes & ſcientiam. Natura aemulatur tantum divinam artem ſeu ſapientiam,

Vt igitur ſuperius, quot modis natura ſuperet humanam artem, declaravimus; ita nunc quoque doceamus, neceſſe eſt, quibusnam rebus eadem humanis artibus cedat & inferior ſit. Hae autem binae ſunt. Primo, licet natura ordine & ratione agat, ac ad certos omnia uſus dirigat, ipſa tamen metam & conſilium neſcit operis ſui, neque cauſſam, cur ſic agat, non alia ratione, perſpectam habet. Non magiſtra eſt perfectiſſimae illius artis & ſapientiae, cuius regulam & inſtitutum ſequitur, ſed miniſtra tantum, quae praeceptis eius morem gerit, idque, quod iuſſa eſt, efficit. Placet (1) verba PLOTINI adſcribere, quibus differentiam hanc naturae artisque vel ſapientiae, uti extra materiam ſpectatur, exponit: Τί διοίσει τῆς λεγομένης φύσεως φρόνησις; ὅτι ἡ μὲν φρόνησις πρῶτον, ἡ δὲ φύσις ἔσχατον· ἴνδαλμα γὰρ φρονήσεως ἡ φύσις, καὶ ψυχῆς ἔσχατον ὖν, ἔσχατον καὶ τὸν ἐν αὐτῇ ἐλλαμπόμενον λόγον ἔχει· οἷον εἰ ἐν κηρῷ βαθεῖ διικνεῖτο εἰς ἔσχατον ἐπὶ θάτερα ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τύπος, ἐναργὺς μὲν ὄντος τῦ ἄνω, ἴχνυς δὲ ἀσθενῦς ὄντος τῦ κάτω, ὅθεν ὐδὲ οἶδε φύσις, μόνον δὲ ποιεῖ. *Quonam modo ſapientia differt a natura? hoc ſane, quod ſapientia quidem primum eſt, natura vero ultimum. Natura enim ſapientiae*

(2) *Itaque χειροτέχνης*) (I) Etſi nullo parcat hic labori vir egregius, ut naturae, de qua agitur, accuratam rationem quamdam in lectorum informet animis, eiusque a divina arte discrimen doceat; haud pauci tamen erunt, nil dubito, qui ſatis ſibi factum eſſe negabunt. Nec ipſe diffiteor, legi hic nonnulla, quae rem magis implicare, quam explicare, videntur. Mitto, quae de arte medendi, Medicum ipſum ſanante, dicuntur, in quibus plus forte ſubtilitatis eſt, quam vellent plurimi. Id vero mihi declarari vellem, quomodo, quum ars res ſit ab omni materia ſeiuncta, natura creatrix ars eſſe queat cum materia confuſa, & diſſimilis tamen artis medendi, Medico ipſi conſulentis. Sed haec omnia & alia mirari & quaerere deſino, quum virum doctum in re hic explicanda verſati cogito, quam ipſe parum ſibi notam eſſe fatetur. (II) Inter architectum & hominem manu laborantem quid intereſſet, non opus erat, ut ARISTOTELIS edocerentur homines teſtimonio. Sciunt id omnes, qui vel mediocriter rerum humanarum periti ſunt. Ipſa vero comparatio, ſi quid ego iudico, minus etiam apta eſt ad differentiam naturae procreatricis & Dei oſtendendam, atque illa ARISTOTELIS a Medico ſumta. Natura fictrix ars nimirum eſt, ſimulacrum artis divinae, rerum, quas agit, & regularum, ex quibus agit, ſi recte capio CVDWORTHI mentem, ſciens & gnata. Quid, quaeſo, horum in opificem cadit, manu conſiliis architecti ſervientem? Non ille artem callet architecti, non aedificandi leges novit, verum materiem tantum aſportat, firmat, disponit, uti fabricator ipſe iubet. Talis ſi haec natura foret, Deus ipſe rerum omnium machinator eſſet & artifex, neque natura iure vitii cuiusdam accuſaretur, ſed ipſe Deus, cuius ea iuſſu & mandato agit, ipſa artis rerumque omnium neſcia. Dicam, quod ſentio: Quae vir doctus de hac natura differit, vix mihi videntur omnia commode inter ſe conciliari poſſe.

(3) *ἣ ποιεῖ μὲν*) PLOTINVS, quo in primis familiariter CVDWORTHVS uſus eſt, ita loquitur *Libro, utrum ſtellae aliquid agant, Ennead. II. Lib. III. Cap. XVII. pag.* 147.

(1) *Verba Plotini*) Ex *Libro II. de dubitationibus animae Ennead. IV. Lib. IV. Cap. XIII. p.* 467.

tiae tantum imago est: quumque postremum animae sit, ultimam quoque in se rationem habet lucentem & emicantem. Quemadmodum si, dum profundior cera imprimitur, usque ad alteram eius superficiem penitus figura pertransiat, ubi quidem figura superior perspicua sit, postrema vero vestigium sit obscurum. Similiter natura nihil novit, sed efficit tantum. (2) Idem philosophus alias, quidnam inter λόγυς seu rationes gignentes & notitias sive animi comprehensiones intersit, hoc modo explicat: Πότερα δὲ οἱ λόγοι ἦτοι οἱ ἐν ψυχῇ νοήματα; ἀλλὰ πῶς κατὰ τὰ νοήματα ποιήσει; ὁ γὰρ λόγος ἐν ὕλῃ ποιεῖ, καὶ τὸ ποιοῦν φυσικῶς οὐ νόησις, οὐδὲ ὅρασις, ἀλλὰ δύναμις θρεπτικὴ τῆς ὕλης, οὐκ εἰδυῖα, ἀλλὰ δρῶσα μόνον, οἷον τύπον καὶ σχῆμα ἐν ὕδατι. *Quaerendum vero, utrum seminales hae rationes, quae animae insunt, intelligentiae sint. At enim quonam modo per intelligentias faciet? Ratio enim in materia operatur & agit, quodque naturaliter agit, id neque intellectio est, neque visio, sed vis quaedam agitans materiam, non sane cognoscens, sed agens tantum, non secus ac forma figuraque in aqua.* Atque huic veterum doctrinae, quae naturam rem esse statuit efficientem, non vero ratiocinantem, (3) ex recentioribus naturae speculatoribus is penitus videtur assentiri, qui iudicio & sagacitate nulli secundus est. Etenim ille, postquam sapientiam & artem illam, quae ex corporum animatorum structura elucet, admiratus erat, sic rationem concludit: Aut vim animae fingentem & machinantem, per quam ipsa corpus suum fabricatur & aptissime comparat, confitendum esse, ea virtute mentis, quae ratione valet & intelligentia; excellentiorem ac diviniorem esse: aut vero concedi debere: *In naturae operibus neque prudentiam nec intellectum inesse, sed ita solum videri conceptui nostro, qui secundum artes nostras & facultates seu exemplaria a nobismet ipsis mutuata de rebus naturae divinis iudicamus: quasi principia naturae activa effectus suos eo modo producerent, quo nos opera nostra artificialia solemus.* Itaque, praestantissimorum ex omni memoria philosophorum auctoritatibus freti, naturam affirmamus rem esse, artificiose quidem certoque consilio procedentem, at divinae tantum artis & sapientiae imitatricem, quae nec ipsamet prospiciat, quonam tendant labores eius, nec caussas cognoscat earum rerum, quas, ut finem istum consequatur, suscipit. Qua etiam de caussa nec deliberare aut consilium capere, nec ex pluribus rebus unam eligere, nec denique ullum in agendo iudicium adhibere potest.

nec magistra est eius rationis, ex cuius norma operatur, verum ministra tantum & mandatorum eius fidelis effectrix.

Harveus de gener. animal. ex. XLIX.

§. XIII.

Non deerunt, suspicor, quibus hoc prima specie valde videbitur mirabile, quod naturam agere quidem contendimus & operari ἕνεκά τυ, seu ut certos consequatur fines, ordineque ac consilio in perficiendis operibus suis progredi, at simul consilii, rationis & intelligentiae participem esse negamus. His igitur ut omnes eximamus ex animo scrupulos, nihil esse in hac sententia, quod creditu grave sit, aliquot exemplis seu comparationibus demonstrare studebimus. Ergo primum habitus cogitemus, sigillatim eos, qui ad Musicam pertinent, cantandi nimirum, fidibus canendi, saltandi. Isti habitus

Docetur, fieri posse, ut natura sit eiusmodi, quae arte quidem agat, at ipsa artem illam, qua motus eius reguntur, non comprehendat; & primo quidem exemplo habituum musicorum

(2) *Idem philosophus alias*) *Ennead. II. Lib. III. Libro, utrum stellae aliquid agant, Cap. XVII. p.* 147.

(3) *Ex recentioribus naturae speculatoribus*) HARVEI auctoritas quantum ponderis habeat ad hanc rem firmandam, melius intelligetur, si ipsa eius verba huc integra transtulero ex *Libro de generatione animal. Exerc. L.* (non *XLIX.* ut in ora libri CVDWORTHVS notavit) *p.* 288. *ed. Patav.* 1666. *in* 12. *Quoniam igitur*, inquit, *in pulli fabrica ars & providentia non minus elucescunt, quam in hominis ac totius mundi creatione; necesse est, fateamur, in generatione hominis caussam efficientem ipso homine superiorem & praestantiorem dari, vel facultatem vegetativam, sive eam animae partem, quae hominem fabricat & conservat, multo excellentiorem & diviniorem esse, magisque similitudinem Dei referre, quam partem eius rationalem, cuius tamen excellentiam miris laudibus supra omnes omnium animalium facultates extollimus, tamquam quae ius & imperium in illas obtineat, cuique cuncta creata famulentur. Vel saltem fatendum est* &c. Sequuntur ea, quae hic descripsit CVDWORTHVS. Quae haec verba apud HARVEVM excipiunt, ea optiora etiam fuissent viri docti instituto: sed ex iisdem patuisset, HARVEVM talem sibi minime finxisse animo naturam, qualem CVDWORTHVS. Itaque his uti verbis maluit. Retulit autem HARVEVS rerum omnium procreationem & generationem ad ipsum Deum. *Quapropter*, inquit, *l. c. p.* 290. *rem recte pieque reputaverit, qui rerum omnium generationes ab eodem illo aeterno atque omnipotente Numine deduxerit. - - - Nec magnopere litigandum censeo, quo nomine primum hoc Agens compellandum aut venerandum veniat, sive* Deus, *sive* natura naturans, *sive* anima mundi *appelletur. Id enim omnes intelligunt, - - - quod ubique praesens singulis rerum naturalium operibus non minus adsit, quam toti universo, quod numine suo sive providentia, arte ac mente divina cuncta animalia procreet.* Natura igitur *non providentia, disciplina & consilio*, ut HARVEVS ait, *agens* ipse Deus illi est.

Saltator refert artificiosam naturae vitam.

habitus quemlibet manus, vocis totiusque corporis motum moderantur, & fine ulla mora efficiunt, tametsi numquam exquirant aut deliberent, quinam numerus aut quale motus genus primum excipiat & consequatur motum. Musicum, quaeso, dormitantem adorire, atque carminis, quod vel ipse numeris alligavit musices, vel memoriae mandavit antea, exordium cane: is vero continuo, ac fortassis ante, quam somno prorsus fuerit solutus, vocem suam tuae iunget, coeptamque cantilenam non desinet persequi, donec ad totius exitum carminis perventum sit. Eadem vis habituum industria comparatorum in digitis conspicitur hominis, fidibus scienter canere docti, aut in pedibus totoque corpore periti saltatoris. Etenim habitus ipsi, tametsi leges musicas ac concentus, ex quibus pedes manusque moveri fas est, penitus ignorent, longam tamen & continuatam variorum motuum seriem scitissime & artificiosissime gubernant & dirigunt. Quare, quod de natura paullo ante diximus, efficere quidem eam, at non ratiocinari & intelligere, id in hos etiam cadit habitus. Ergo valeant, qui naturam genitricem, quae corpora scienter & certa via moveat, ex eorum genere putant esse, quae nullo esse modo possunt. Nam, quod diximus, habitus quoque, in quibus nulla est artis eius aut rationis, qua reguntur, notitia, gradatim nihilominus & minutatim semet ipsos explicant, atque diuturnam artificiosorum motuum continuationem promte sine ulla intermissione producunt. Is ipse, quem modo laudavi, PLOTINVS eadem similitudine seminantis rationis aut genitricis naturae huius indolem declarat: Ἡ τοίνυν ἐνέργεια αὐτῆς τεχνική· ὥσπερ ἂν ὁ ὀρχούμενος κινούμενος εἴη. ὁ γὰρ ὀρχιστὴς τῇ οὕτω τεχνικῇ ζωῇ ἔοικεν αὐτὸς, καὶ ἡ τέχνη αὐτὸν κινεῖ, καὶ οὕτω κινεῖ, ὡς τῆς ζωῆς αὐτῆς τοιαύτης πως οὔσης. *Quamobrem actus eius artificiosus est, ceu si quis tripudio moveatur. Tripudiator enim vitae sic artificiosae similis est. Ars ipsum movet, atque ita movet, ac si vita ipsa talis quodammodo esset.* (1) Nec aliud veteres opinor spectasse mythologos, quum naturam huius universitatis imagine Panis, fistula aut lyra canentis, atque simul Nymphae, cui Echo nomen, amore calentis, exprimerent. Id sibi nimirum voluisse videntur, naturam tacito quodam concentus & musices genere partes huius universitatis omnes, artis ubique ac proportionis ratione habita, machinari, ipsam autem interea summam ex resonante concentu isto voluptatem & laetitiam capere. Habitus adventitia quaedam & acquisita dicuntur esse natura. Atque ipsam (2) Stoici quondam naturam ἕξιν appellarunt sive habitum. Quamobrem nulla re alia haec duo videntur esse disiuncta, quam hac una, quod habitus industria, discendi studio ac exercitatione comparetur, natura vero, quae voces sunt (3) HIPPOCRATIS, ἀπαίδευτος fit καὶ οὐ μαθοῦσα, *a nemine instituta & erudita.* Neque obstat aliquid, quin haec ipsa natura (4) quodammodo αὐτοδίδακτος, *sui ipsius magistra* vocetur; quamvis eam semper a divina sapientia & arte secreto afflari, interneque agitari & impelli, nullum omnino dubium sit.

Ennead. III. Lib. II. Sect. XVI. (p. 267. Opp.)

§. XIV.

(1) *Nec aliud veteres*) Favent huic explicationi fabulae de Pane multi veterum, qui Deum hunc aut totius mundi aut aetherei spiritus per totum mundum pertinentis simulacrum esse crediderunt. Vid. GERH. IO. VOSSIVS *de idololatr. gent. Lib. VII. Cap. III. pag. 721. s.* Sed alii solis eum fuisse volunt imaginem. Vid. GILB. CVPERI *Harpocrates p.* 88. Equidem neutri parti assentior, sed cum antiquissimis Christianorum doctoribus existimo, has fabularum veterum expositiones ad tegendam Deorum, quos populi colebant, turpitudinem a sapientibus inventas & excogitatas esse. Reliqua, quae moovere hic possem, prudens omitto. Res ipsa docet, quantum virtutis & similitudinis in hac comparatione naturae procreatricis cum Pane fistula canente & Nympham amante lateat.

(2) *Stoici naturam ἕξιν*) Apud DIOGENEM LAERTIVM *Libro VII. Segm.* 148. *pag.* 459.

(3) *Hippocratis*) *Lib. VI. Epidemicor. Sect. V. pag. 509. T. I. ed. Lindenii.* Vide, quae diximus *ad Cap. III. §. VII.* Non dissimile dictum HIPPOCRATIS exstat *Libro περὶ τροφῆς §. VIII. pag. 597. T. I. Opp.* φύσιες πάντων ἀδίδακτοι. *Naturae omnium nullo doctore usae sunt.* Sed HIPPOCRATIS φύσις multum differt a natura effectrice CVDVVORTHI.

(4) *Quodammodo αὐτοδίδακτος*) Credo, virum doctum his verbis HARVEI rationem habuisse. Hic enim *de generat. animal. Exerc. L. pag.* 290. naturam vocat αὐτοδίδακτον. Quod ad ipsam attinet naturae procreatricis & habituum comparationem, quae hic exhibetur, equidem minus eam habere convenientiae & similitudinis arbitror, atque censuit vir eximius. (I) Natura fictrix res est per se subsistens, non facultas naturae alius. Quid vero habitus? Certe nihil, quam animi facultates & vires. Quamvis enim hic CVDVVORTHVS ita loquatur de his habitibus, ac si res & naturae essent sibi constantes & efficiendi virtute praeditae; perspicuum tamen est, eos nihil esse, quam ipsam animam, suis virtutibus in his vel illis rebus celerius & expeditius, atque in aliis solet, utentem, aut proprietates animae. Habitus

§. XIV.

Addo aliam similitudinem, ex qua fieri posse constat, ut natura quaedam via atque ordine in operibus suis progrediatur, nec ipsa tamen caussarum, quare sic vel aliter agat, gnara sit. Naturales nimirum, quos in brutis animantibus videmus, instinctus considerari iubeo. In his nemo sapiens instinctibus scientiam esse dixerit. At iidem tamen animalia, ut apte omnia faciant & scienter, atque cunctas actiones ad suum non modo, sed totius universitatis commodum referant, impellunt & instigant. Sic apes animant ad mel conficiendum, favos fingendos, aediculasque suas sexangulas condendas, araneas ad telas suas texendas, aves ad nidos suos construendos, alia ad alios eius generis actus animalia incitant. Quos si quis intueatur actus, is magnam esse in auctoribus eorum sagacitatem suspicetur; quum tamen, id quod (1) ARISTOTELES observat, οὔτε τέχνῃ οὔτε ζητήσαντα, οὔτε βουλευσάμενα ποιεῖ, *nec arte, nec deliberatione habita, nec denique consilio illa omnia suscipiant*, neque in potestate sua istam sapientiam, cuius institutis & praeceptis obtemperant, contineant, sed facultatem tantum habeant instinctus eius & impressiones recipiendi. Certe, si quis bruta animantia haec omnia, quae diximus, propria sapientia & virtute duce, sine ulla consultatione & deliberatione efficere censuerit, is vero praestantissimam illis intelligendi vim, quae humanam longe superet rationem, attribuet. E contrario perspicuum satis est, minime tam eximia esse animalia ratione praedita, ut deliberationis nullius indigeant, quin ne consilio quidem capiendo ea esse idonea, istos vero naturae instinctus fati quoddam esse genus, cuius illis vim & leges effugere (2) nulla ratione liceat.

Idem secundo ex brutorum animantium instinctu docetur, a quo illa diriguntur, ut scienter & artificiose utilitatis & boni tam sui, quam totius orbis caussa agant, etiamsi, cur ita agant, nesciant. Instinctus hi in animantibus brutis vestigia sunt divinae sapientiae, impressa illis, aut fati quoddam in illis genus.

§. XV.

Accedo ad alterum illud, quo genitrix natura humanis artibus cedit. Igitur natura haec, quemadmodum eorum, quae efficit, caussas & rationes ignorat, ita sibi etiam eorum, quae gerit, clare ac diserte non est conscia. Quo quidem nomine non modo infra humanam artem posita est, sed etiam brutis minor est animantibus. Namque bestiae tametsi, quum faciunt aliquid, caussas rerum, quas, natura instigante, perficiunt, haud comprehendunt; nemo tamen negat, scire eas & sentire, quidnam peragant, visisque pelli & affici. Contra vis haec genitrix, de qua loquimur, in formandis animalium & plantarum corporibus non isto, quo animantia, modo impelli & commoveri, nec expressa factorum conscientia, *συναίσθησιν* appellant Graeci, tangi

Altera res, qua natura fictrix, inferior est humana arte, haec est, quod caret animali *συναίσθησιν* expressaque conscientia, nec ipsa percipit facta sua aut illis delectatur.

tus canendi & saltandi quid, quaeso, sunt? Vis & potestas animae, longam motuum & numerorum seriem solito citius ciens & producens. Habitus litteras exarandi quid est? Animae vis memoriae facultatem quam celerrime adhibens. Licetne vero affectionem rei cuiusdam cum natura quadam per se constante componere? (II) Natura procreatrix non ratiocinatur, non cogitat, non deliberat, non sibi factorum est conscia, sed certa tantum lege, perinde ac si fato regeretur, agit. Anima vero habitus suos exercens num otiosa prorsus est? Non credo. Cogitat certe saltatoris & cantoris animus, quinam motus & numeri deceant, vel dedeceant, sequantur, vel non sequantur, nec, dum homo vel canit vel saltat, mens stertit aut torpet. At quoniam his motibus adsuetus dudum est animus, ideo tanta cogitat & deliberat celeritate, ut cogitationes & ratiocinationes eius vix animadvertat homo. Numquam ego mihi persuaserim,

Chironomon Ledam molli saltante Batillo,

(Iuvenal. Satyr. VI. v. 63.) etiamsi nihil motu eius fingi queat celerius, animam cessare prorsus, corpus vero & pedes fataliter veluti impelli, & sine ulla ratione moveri. Quemadmodum, qui sermonem memoriae mandatum promte & alacriter recitat, etiamsi nihil cogitare & meditari videatur, tamen commentatur & animo laborat: ita & illi, qui modos edocti musices, incredibili celeritate fides pulsant. (III) Natura, quo consilio & cuius rei caussa agat, nescit. Norunt vero id illi, qui aut saltandi, aut canendi, aut scribendi, aut alio quovis habitu utuntur. Saltat nemo & cantat, nisi placendi aut oblectandi gratia, nec ignorat, ideo se canere ac saltare. Mitto reliqua. Haec ideo minime disputo, ut naturam genitricem perimam. Vivat illa, licet, si tueri sese queat. Ego tantum, non nimis apte cum habitibus eam componi, contendo.

(1) *Aristoteles observat*) *Physicor. Lib. II. Cap. X. pag. 476. T. I. Opp.*

(2) *Nulla ratione liceat*) Hanc ego comparationem, a brutorum animantium instinctu ductam, vix exspectassem ab illo, qui animas in bestiis esse, eorumque motus moderari, statuit. Vbi enim animus quidam imperat, ibi instinctui parum loci relinquitur. Taceo, virum magnum de his instinctibus ita verba facere, ac si essent certae naturae, agendi virtute instructae.

Ennead. IV. Lib. IV. Sect. XIII. (Lib. II. de dubitat. animae p. 407.)

tangi videtur. Audiamus, quem aliquoties commendavimus, PLOTINVM, sic disserentem hac de re: Ἡ Φύσις οὐδὲ Φαντασίαν ἔχει. ἡ δὲ νόησις Φαντασίας κρείττων. Φαντασία δὲ μεταξὺ Φύσεως τύπου καὶ νοήσεως. ἡ μέν γε οὐδενὸς ἀντίληψιν οὐδὲ σύνεσιν ἔχει. *Imaginationem natura non habet. Intelligentia vero est imaginatione praestantior. Sed imaginatio inter naturalem figuram intelligentiamque est media. Natura vero nullius rei animadversionem cognitionemque habet.* Verbo, natura res est intestino illo sensu atque interiore delectatione, qua gaudent animalia, destituta.

§. XVI.

De vocabulis potius, quam de re ipsa dimicant, qui sciscitantur, utrum haec efficientia naturae fictricis cogitatio vocari debeat, nec ne. Conceditur facile, illud, quod vitaliter movet materiam, necessario hoc propria quadam virtute facere debere, a locali motu distincta. Verum fieri tamen potest, ut simplex quaedam exsistat efficientia vitalis, non vero duplici illa virtute praedita, qualem habet συναίσθησις sive clara & distincta conscientia. Nihilo tamen minus hanc naturae vim certum genus quoddam cogitationis stupidae aut somno oppressae nominare nil impedit.

Iam ego (1) recentiores quosdam philosophos, qui angustioribus, quam fas erat, disciplinam suam terminis descripserunt, huic dogmati intercessuros esse non dubito, atque duo tantum actionum dari genera, pugnaturos, motum nimirum corporum externum, & cogitationem cum sensu mentis interiori & conscientia connexam. Solent nimirum hi, quaecumque exsistunt, omnia ad duas omnino revocare classes, alteram corporum extensorum, alteram naturarum cogitantium. Nullam deinde fieri cogitationem decernunt posse, quae non cum interiore sensu & perceptione copulata sit. Sic autem quum sentiant, talem genitricem naturam, qualem nos proponimus, quae sic agat, ut nulla factorum conscientia afficiatur, ipsis elementis suae sapientiae salvis, recipere nequeunt. (2) Nos itaque alias rerum omnium, quae exsistunt, classes constitui debere putamus, easque primum in corpora solida & resistendi virtute praedita, atque naturas viventes, sive tales, in quibus potestas quaedam est per se agendi & operandi, distribuendas esse ducimus. Posterioris generis duplex rursus ordo est. Namque aliae res sic agunt, ut simul sentiant & sciant, sese agere; aliae, tametsi efficiant aliquid, nihil tamen, dum agunt & laborant, cogitationis intimae aut sensus percipiunt: & huius quidem generis natura haec genitrix est, cuius indolem & rationem quaerimus. Medium ergo quoddam genus actionum esse opinamur inter motum externum & vitalem illam facultatem, quam in animantibus esse novimus; a quo genere sensus ille absit, qui vitae animalium coniunctus est. Est simplex quaedam & interior efficacitas, visque ex se ipso sese movendi, quae careret altera virtute illius rei, quam Graeci συναίσθησιν dicunt, cuius beneficio fieri solet, ut natura quaedam sibimet ipsi, dum agit, praesto sit, ut ad ea, quae molitur, accurate attendat, ut sese agere aut ferri ac perpeti sentiat, ut denique intestino quodam sensu & perceptione afficiatur. Illud quidem sine ullo dubio concedendum est, eam rem, quae materiam commovet, aut motum eius, vitae instar, dirigit, id ipsum propria quadam & insita virtute facere, a motu seiuncta. Id etiam ut credamus, ipsa exigit ratio, rei illi cum materia, quam regit & moderatur, naturalem quamdam & vitalem

(1) *Recentiores quosdam philosophos*) Vix, ut moneam, necesse est, CARTESIVM & assectatores eius intelligi.

(2) *Nos itaque alias*) Placuit viro longe doctissimo, IOANNI CLERICO, quum summam harum cogitationum CVDVVORTHI referret, eas quodammodo fulcire ac communire: quem eius locum, quum multum ponderis & elegantiae habeat, ex Gallico non gravabor Latine vertere. *Istam certe*, inquit, *naturarum partitionem, qua utimur plerumque, nulla re alia niti, quam cognitionis nostrae finibus, exploratum est. Quodque duo dicuntur esse vulgo rerum genera, alterum mentium aut naturarum, quae cogitant, & simul sentiunt ac percipiunt, esse sese ac cogitare, alterum corporum seu rerum extensarum, solidarum & dividuarum; id propterea tantum fit, quod plurium rerum distinctas non habemus notiones animo informatas. Quis vero dixerit, nihil esse in rerum natura, praeter id, cuius nos distinctam animo notionem comprehensam habemus? Quis, obsecro, negaverit, Deum potuisse naturas condere, quarum illi haud placuit notionem nobis impertiri? Idcirco Deus nos fecit, ut omnia cognoscamus & intelligamus? Aut num lege quadam iubetur nos omnium arcanorum consiliorum suorum participes facere? Certe, quum infinita rerum sit copia, quas ignoramus, nemo quidem unus hoc asseveraverit. Sed haec non sufficere, fortasse dicet aliquis, ut certo credamus, esse naturam quamdam ab illis, quas cognoscimus, diversam. Equidem hoc fateor; nec mihi animus est, ex eo unice, quod nos multa ignoramus, efficere, naturas esse nobis incognitas. Satis mihi erit, si hoc primum obtinuero, nullam esse vim connexi huius.* Ego huius vel illius naturae notionem animo concipere nequeo: igitur non est natura eiusmodi. *Hoc vero extra controversiam posito, reliquum erit, ut exploremus, anne iustas habeamus credendi caussas, esse rem aliquam in hac universitate, quae medium veluti locum inter corpora & spiritus, ut haec antea sunt a nobis definita, teneat. Bibliotheque choisie Tom. II. Artic. II. p.* 107. 108. Ceterum rem eamdem, esse alia naturarum viventium genera, praeter mentes & corpora, doctissimus CVDVVORTHI civis, NEHEMIAS GREW, ne plures nominem, copiose & erudite persequutus est in *Cosmologia sacra or a Discourse of the universe Libro II. toto.*

talem esse cognationem & necessitudinem. Vtrumque vero hoc fieri posse existimamus sine clara & expressa factorum cognitione & conscientia. Enarrabo hoc iterum PLOTINI verbis, qui: Πᾶσα, inquit, ζωὴ ἐνέργεια δὲ, καὶ ἡ φαύλη· οὐχ ὡς τὸ πῦρ ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, κἂν μὴ αἴσθησίς τις παρῇ, κίνησίς τις οὐκ εἰκῇ. *Omnis vita actus est, vel vilissima & infima vita. Non autem haec efficientia sic operatur, quemadmodum ignis, sed talis est, ut, etiamsi nullus ei adsit sensus, motio tamen minime sit temeraria & fortuita.* Quocirca, qui pugnant inter se: sitne virtus naturae huius genitricis cogitatio, nec ne, de vocibus mihi tantum dimicare videntur. Quodsi enim ita cogitationem definiat aliquis, ut claram expressamque ab ea cognitionem & sensum numquam seiunctum esse velit, negandum omnino erit, vim cogitandi in naturam istam sive virtutem genitricem cadere. Sin autem latior voci potestas subiiciatur, omnesque illi actus cogitationis nomine indicentur, qui a motu corporeo distincti sunt, sic ut par & eadem potestas vocabulo huic detur, atque verbo *vita;* tum naturae huius vim in cogitando consistere, extra controversiam haberi debebit. Sed nec magnopere, quem modo laudavi, philosophus repugnat, si qui velint obscuram quamdam, nec omni ex parte perfectam perceptionem aut sensum, ab animalium sensu & perceptione distinctum, naturae huic attribuere, eiusque virtutem stupidae, dormitantis & conturbatae cogitationis genus quoddam appellare. Εἴ τις βούλεται σύνεσίν τινα ἢ αἴσθησιν αὐτῇ διδόναι, οὐχ οἷον λέγομεν ἐπὶ τῶν ἄλλων τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν σύνεσιν, ἀλλ' οἷον εἴ τις τὴν τοῦ ὕπνου τῇ τοῦ ἐγρηγορότος προσεικάσειε. *Si quis cognitionem quamdam & sensum ei tribuere velit, non qualem ita in ceteris rebus dicimus vel cognitionem vel sensum, attribuere ei debet, sed perinde ac si quis somniantis cognitionem cum vigilantis cognitione conferat.* Quumque praeterea obtusam aliquam & hebetem earum rerum, quas imprimit materiae, speciem in hac esse natura oporteat, (3) idem non veretur philosophus hanc *ideam* sive speciem θέαμα & θεώρημα, *spectaculum* & *contemplamen*, ipsam vero naturae virtutem, qua fertur in eam, *tacitam contemplationem* (θεωρία ἄψοφος) appellare. Quid? quod naturam certo sensu fatetur φιλοθεάμονα, *spectaculorum seu contemplationis amantem* nominari posse.

Ennead. III. Lib. II. C. XVI. (Librod. de provid. p. 267.)

Ennead. III. Lib. VIII. Sect. III. (Libro de natura, contemplatione & uno p. 345. &)

§. XVII.

Vtcumque est, variis, nec certe contemnendis effici potest rationibus, exsistere vitalem quamdam efficientiam, quam tamen interior sensus, attentio, conscientia perceptioque non comitetur. Principio ipsum illud philosophorum genus, quod naturam animae in cogitatione, cogitationis vero indolem in clara & explicata rerum perceptione positam esse arbitratur, nihil habet, quo doceat, animas hominum somno altiori, lethargia aut apoplexia oppressorum, aut infantum in utero latentium sine ulla intermissione non modo cogitare, sed etiam percipere semper ac sentire, sese cogitare. Atqui mentes hae, si uno tantum cogitare desinant momento, nihil statim sint aut esse desinant, ex horum philosophorum legibus & institutis necesse est. Quodsi igitur hoc certum sit, fieri posse, ut hominum brutorumque animalium mentes intestino cogitationum sensu ad tempus quoddam careant; quis, quaeso, negaverit, non omnem vitam cum eiusmodi sensu necessario coniunctam esse? In nonnullis deinde plantis & herbis vita quaedam aut vitalis convenientia conspicitur, quae propterea *sentientes aut animales plantae* vocantur. His autem num talis, qualis in animalibus est, sensus atque diserta cognitio, non invita ratione, queat adscribi, equidem vehementer dubito. Nec tamen esse quosdam ignoro, qui naturalibus ponderibus & motibus cuncta, quae in his videmus evenire plantis, fieri arbitrantur. Sed ne ipsae quidem hominum animae consciae sibi semper sunt earum rerum, quas complexas atque comprehen-

Exempla & comparationes, ex quibus intelligitur, fieri posse, ut exsistat efficientia quaedam vitalis sine συναισθήσει aut clara disertaque consensione ac conscientia.

(3) *Idem non veretur philosophus*) Cognoscetur PLOTINI sententia omnium optime ex ipsis eius verbis *Libro de natura, contemplatione & uno Ennead. III. Lib. VIII. Cap. III. pag.* 345. Θεωροῦσα γὰρ θεώρημα αὐτῆς, ἀναπαύεται, γενόμενον αὐτῇ ἐκ τοῦ ἐν αὐτῇ καὶ σὺν αὐτῇ μένειν, καὶ θεώρημα εἶναι, καὶ θεωρία ἄψοφος, ἀμυδροτέρα δέ. ἑτέρα γὰρ αὐτῆς εἰς θέαν ἐναργεστέρα· ἡ δὲ εἴδωλον θεωρίας ἄλλης. *Spectamen namque suum contemplans, conquiescit: spectamen, inquam, in ea factum, ex eo, quod in se ipsa secumque ipsa permaneat, sitque spectamen ipsum quietaque perfectio, obscurior tamen atque debilior. Altera enim haec est efficacior ad intuitum: haec autem imago est contemplationis alterius.* Paullo ante dixerat: *Decebat te intelligere, me, quum ex contemplatione quadam natus sim,* τὴν φύσιν ἔχειν φιλοθεάμονα ὑπάρχουσαν, *non iniuria naturam habere spectaculi cupidam.* Quae verba ipsa natura, quam loquentem inducit PLOTINVS, profert.

prehensas tenent. Geometra, etiam quando dormit, nihilque sentit, omnes dimensiones, circulos & theoremata intra mentem suam cohibet. Neque stertent Musico carmina modique, quos antea didicit, e memoria solent elabi. Quidni igitur animam quoque virtutem quamdam continere posse, cuius ea tamen non satis explicatam habeat notitiam, suspicari nobis liceat? Nemo porro nostrum est, quem usus non docuerit, multas saepenumero a nobis paene insciis actiones edi animales, quas postea demum expendimus & consideramus. Ita longis atque diuturnis interdum noctibus corpora versamus, quum tamen nihil, si a latente quadam & secreta voluntate recesseris, nos incitet, nec accurata praecesserit deliberatio. Illa porro vitalis convenientia & coniunctio, quae mentem nostram corpori, nodi atque vinculi instar, alligat, non ex se directe sentitur & cognoscitur a nobis, verum ex effectu tantum. Similiter, quidnam caussae sit, cur diversi, quibus corpora nostra afficiuntur & pelluntur, motus animam quoque nostram varia ratione afficiant, qui demonstrare possit, nullus omnino est. Et quis, quaeso, illam comprehendit ac percipit virtutem, cuius ope tot tamque varios motus atque formas in animales cerebri nostri spiritus inducimus, quando cogitationes intendere ac meditando ludere visum est? Vt enim, qui lineas, circulos & triangula in pulvere describit, Geometra praeclare quidem sese digito haec omnia efficere teneat; idem tamen, quo modo figuras illas primo corporeis cerebri spiritibus imprimat, nullo pacto intelligit, unde tamen, tamquam a speculo radii, ad mentem eius repelluntur. Recte igitur (1) ARISTOTELES *Ϲυναίσθησιν debilem esse & obscurum sensum* praecepit. Est vero aliud quoque, idque magis retrusum & abditum, virtutis genitricis, si quidem ita loqui convenit, genus animae nostrae insitum; virtutem mentis intelligo, quae suas ipsa cogitationes producere & fingere valet. Atqui hanc non semper sentit atque percipit animus noster: veluti quando in somniis colloquia cum aliis satis diuturna apteque inter se connexa & colligata comminiscimur, in quibus inexspectatis saepe responsionibus commovemur; quum ipsimet tamen totius fabulae & auctores simus & actores. Nam quod ad oculorum nictus in vigilantibus corporisque volutationes nocturnas in somnis attinet, quid notius est, quam hoc, magnam partem earum sine aliquo sensu nostro & cognitione expressa fieri? Et quid de respiratione sive de motu illo diaphragmatis ceterorumque musculorum, qui respirationem efficit, dicam, cuius frustra rationem ex mechanicis legibus nonnulli reddere conati sunt? Eam quidem pro vitali commotione semper haberi posse, arbitror, non autem pro animali. Nec enim quisquam, sese vigilantem sentire semper illam animi efficientiam, unde motus ille proficiscitur, si modo sanus sit, affirmaverit: multo minus dormienti eam semper obversari dixerit. Postremo, quae (2) CARTESIVS excogitavit, ut cordis motum ex legibus explicaret mechanicis, ea dudum oculorum sensus & experientia confutarunt: ex quibus quidem cognitum est, cordis systolen musculorum esse contractionem, a vitali quodam principio profectam, eosque nimis pueriliter & absurde philosophari, qui eam nihil esse velint, quam corpoream qualitatem, pellendi virtute instructam, quae in ipso corde resideat, & cum eius natura coniuncta sit. Vt igitur nemo nostrum imperium aliquod in systolen illam & diastolen cordis tenet; ita etiam vim istam mentis nostrae, quae effectrix eius est, qui sentiat & percipiat, nemo unus est. (3) Quae omnia isthuc impel-

(1) *Aristoteles*) Lege *Librum III. de anima Cap. III, IV. pag. 45. f. T. II. Opp.*

(2) *Cartesius*) Lege *Librum* eius *de homine & de formatione foetus P. II. p. 195. f.*

(3) *Quae omnia*) Propositum fuit CVDWORTHO, his rationibus & exemplis ostendere, fieri posse, ut agat natura quaedam, neque tamen explicate sciat & percipiat, quidnam perficiat & agat. In re ipsa quod magnopere requiram, nihil fere habeo. Nec enim, quid vetet, intelligo, ne Deus, cuius interminata est potentia, naturas fingat certa lege agentes, nec tamen explicate scientes, quidnam agant & machinentur, quum & machinas effici videam ab hominibus, certa munera obeuntes, & omni tamen sensu ac cognitione vacuas & destitutas. Multa quoque mechanice, ut sic loquar, a multis suscipi & agi, quorum distinctam animo notionem non habent informatam, vel ea docent, quae ab hominibus iracundia aut alia mentis perturbatione agitatis peraguntur. In exemplis vero nonnullis eorum, quae hic exstant, si longus esse vellem, desiderarem aliquid. Primum prorsus omitti poterat. Quodsi enim Cartesiani probare nequeunt, animum gravi morbo oppressum sentire, sese cogitare; adversariis tamen eorum aeque difficile est contrarium docere, animum tum temporis non sentire, sese cogitare. Tertium a Geometra & Musico sumtum nihil ad rem institutam facit. Nec enim quaeritur, an virtutes quaedam esse queant in natura quadam, quas non semper illa sentiat & percipiat. Hoc vero nemo prudens negaverit. Sed id quaeritur: an natura quaedam virtutibus sibi insitis uti, nec tamen sentire queat, id sese facere.

impellunt & adducunt nos, ut sic rationem concludamus: Esse omnino vim quamdam vitalem, a qua conscientia, sensus, συναίσθησις, claraque & explicata absit perceptio.

§. XVIII.

Quamobrem, quum naturam, de qua loquimur, procreatricem non scienter & cogitato, uti animalia, nec appetitione quadam aut cum delectu & iudicio certum sit agere, *fataliter* eam, *magice* ac convenientia quadam & coniunctione naturae seu *sympathetice* operari, confitendum est. Sic quidem (1) accuratus ille & diligens naturae speculator, quem supra laudavi, pronuntiat: *Natura tamquam fato quodam seu mandato secundum leges operante movet.* Fatum atque leges seu mandata Dei de mundi huius constitutione, quae duo reapse non differunt, non spectari debent ut voces & iussa, nec ut cogitatio quaedam aut voluntas in Dei animo residens, sed tamquam principium virtute ac efficientia praeditum, quod ad decreta sua perficienda ipse Deus machinatus est. (2) APHRODISIENSIS & alii ex antiquis philosophia naturam & fatum duo

Natura genitrix nec scienter & cogitato, nec appetitione quadam, sed fataliter, magice & sympathetice agit. Divinae leges fatumque illud, quod ad materiam pertinet, non sunt merae in Dei animo residentes cogitationes, sed principium quoddam efficax:

facere. Hanc quaestionem reliqua exempla ab anima ducta melius dirimunt: quamquam fortassis & in his quaedam non prorsus expedita sunt. Sed haec nunc omitto. Sunt mihi, quae breviter moneam, pauca quaedam alia. Tota haec CVDVVORTHI disputatio multo plus lucis & perspicuitatis habuisset, si viro docto placuisset, accuratam omnium vocabulorum, quibus utitur, notionem & definitionem, in primis συναισθήσεως & *conscientiae*, praemittere. Quod quoniam intermisit, ut varia sunt hominum ingenia, ita multi negabunt, rem sibi satis clare expositam esse. (II) Nescio, cur viro eximio visum fuerit, naturae genitrici interiorem sensum & conscientiam detrahere. Caussam certe nullam ego video, cur ei scientiam & conscientiam relinquere non potuerit. Scio, iuniores Platonicos, quos in primis duces sibi delegit, ita fecisse. Sed horum longe alia erat ratio, atque CVDVVORTHI. Erit mihi, si vixero, alio tempore locus de istius familiae iostitutis & rationibus copiosius exponendi, atque demonstrandi, studium eorum disciplinam suam ad Christianam religionem accommodandi pleraque, eorum, quae de natura genitrice philosophati sunt, peperisse. (III) CVDVVORTHVS ipsam animam multa agere, cuius explicatam cognitionem haud habeat, exemplis hic allatis docere voluit. At haec ipsa exempla tantum apud doctissimum virum, IO. CLERICVM. valuerunt, ut longius etiam procederet, & verisimile duceret, esse medium quoddam inter animam & corpus in homine principium, unde omnes istae actiones, quas CVDVVORTHVS animae tribuit, proficiscerentur. *Bibliotheque choisie Tom. II. p.* 113. *Respiratio*, inquit, *& motus cordis actiones sunt, quarum nihil ad animam pertinet. - - - Interim mechanice eas fieri, nullo modo probabile est. In voluntariis commotionibus nesciunt animi nostri, quid facto opus sit, ut membra commoveantur: imperant illi tantum. Est vero aliud nescio quid, quod fideliter, si modo organa recte sint affecta, mandata eius exsequitur. - - - Quidni igitur suspicemur, esse naturam in corpore nostro viventem, praeter animam nostram, cuius sit animae praeceptis & iussis morem gerere? quamquam potentia eius ita sit definita, ut obedire nequeat animo, nisi recte sese habeant organa. - - - Eadem forte natura, corporis nostri motibus impulsa, animam edocet, quid factum sit, ut illa possit praecipere, quae ad conservationem corporis necessaria indicat. - - - Anima*, pergit, *si haec vera esse putes, similis erit domino, sibimet ipsi servire nescio, nec ulla facultate alia, quam imperandi & iubendi, instructo. Haec vero natura factrix non dissimilis erit mancipii, cui nihil eorum, quae dominus meditatur, notum est, quodque nihil aliud facit, quam ut iussis pareat, & dominum de illis rebus admoneat, quae ad salutem ipsius pertinent.* Si quis huic loco sic occurrat: Hac ratione tria fingi in homine principia; respondet vir doctus: (I) Nullis constare argumentis, binis tantum hominem partibus constare. (II) Eos, qui hominem ex binis tantum partibus componant, nulla ratione explicare posse naturam coniunctionis animi & corporis, nisi ipsum Deum statuant cunctis actionibus hominum intervenire: huc vero divina maiestate prorsus indignum esse. Definitionem accuratam mediae huius naturae postulantibus sese talem dare non posse definitionem (*p.* 116.) respondet: Hoc unum sese scire: esse eam naturam interiori agendi virtute instructam, quae ex se & animam & corpus afficere queat; naturam, quae doceat animam, quid rerum geratur in corpore; naturam denique, quae animi mandatis, quorum tamen caussas nesciat, fideliter obtemperet. Reliqua, quae illustrandae huius rei caussa CLERICVS affert, praetereo. Satis copiosa est in illis, quae produximus, meditandi materia. Ceterum cautior in hac re & magis circumspectus CVDVVORTHVS est, qui infra §. *XXII.* haec omnia non ad tertium quoddam principium, sed Scholasticorum exemplo ad ipsam refert animam, cuius inferiores esse virtutes haec omnia iudicat.

(1) *Accuratus ille*) GVIL. HARVEVM intelligit, cuius haec verba sunt *de generat. animal. Exerc. L. p.* 289. Sed multum distat HARVEI & CVDVVORTHI de natura sententia. Vid. quae diximus *ad* §. *XII.*

(2) *Aphrodisiensis*) *Libro de fato* §. *VI. p. m.* 25. *ed. Lond.* Ita generatim omnes Peripateticos sentire, APHRODISIENSIS affirmat §. *VI. p.* 30. Similiter Stoici fatum & naturam idem esse senriunt. SENECA *de beneficiis Lib. IV. C. VIII. p.* 428. *T. I. Opp. Naturam vocas fatum, fortunam: omnia eiusdem Dei nomina sunt, varie utentis sua potestate.*

natura vero genitrix verum & proprium est materiae seu mundi corporei fatum. Explicatur, quid sit magicum, docetur que, naturam, quae magice agit, fataliter quoque & sympathetice agere.

duo esse praeceperunt nomina, quibus una eademque res indicetur, idque docuerunt, *quod fataliter fiat, naturaliter fieri, & vicissim, quod naturaliter efficiatur, id fataliter evenire*, τό τε εἱμαρμένον κατὰ φύσιν, καὶ το κατὰ φύσιν εἱμαρμένον. Nos vero nihil, nisi hoc, nunc quidem pugnamus, effectricem omnium naturam proprium & verum vocari posse materiae seu mundi corporei fatum. Quidquid vero sic opera sua perficit, ut neque expressa consultatio & cognitio, nec voluntas & appetitio praecedat & moderetur actionem, sed fataliter tantum, certa lege aliunde accepta, quae pro varietate tamen rerum & eventuum varie ipsi imprimitur, quaecumque facit, peragit, id, nil video, quid obstet, ne *magice* etiam & naturae quadam coniunctione dicatur agere. Ἡ ἀληθινὴ μαγεία, (3) inquit philosophus, ἡ ἐν τῷ παντὶ φιλία καὶ νεῖκος. *Vera magia concordia illa est ac discordia, quae in hac versatur universitate.* Idem magiam positam esse ait ἐν τῇ συμπαθείᾳ καὶ τῇ τῶν δυνάμεων τῶν πολλῶν ποικιλίᾳ πρὸς ἓν ζῶον συντελούντων, *in sympathia & varietate multarum virtutum in unum animal conspirantium.* Quorum dictorum etsi haec sententia praecipue videatur esse, virtutem magicam ab uno quodam vitali & continuante principio in hac universitate nasci; hoc tamen etiam simul significant, esse vim aliquam vitalem, quae non scienter atque tali modo & appetitione, quali solent animalia, sed *fataliter, magice & societate ac convenientia quadam naturae* agat & efficiat. Ita mutua illa corporis & animae coniunctio & convenientia, quam longinquus usus extra controversiam collocavit, non res quaedam est ex materia conflata, aut legibus adstricta & ponderibus naturalibus, sed vitalis; ideoque non male *magica* (4) nominari poterit.

§. XIX.

Genitrix natura, tametsi ars sit divina a fatum divinum, non tamen Deus est aut Dea, sed res condita ex inferiori genere, nec aliter artificiose & rationaliter agit, quam formae litterarum compositae sententiam fundunt philosophicam, aut quemadmodum bipennis vel ascia in manu periti artificis. Vita genitrix & vegetativa naturae infima est omnium vitarum, & vita sentiente inferior, ipsumque mundum corporeum providentia multo sublimior regit, quam natura haec genitrix.

Simplicius in Aristot. Phys. Lib. II. (pag. 33. ed. Gr.)

Quae adhuc de vi sive natura effectrice disputavimus, ea haec, ut opinor, ostendunt: Via quidem atque ratione eam progredi in operibus suis, certosque sibi fines in agendo propositos habere, recteque ideo divinam artem seu fatum mundi corporei appellari: neque tamen idcirco Deum esse illam aut Deam, sed rem a Deo factam, & a perfectione valde remotam. Nec enim artis & sapientiae illius, quam agendo exprimit, magistra est; neque, quarum rerum caussa fabricetur & agat, accurate intelligit, nec denique eorum, quae operatur & perficit, explicate conscia sibi est, eo quod non tam cognoscit & ratiocinatur, quam ad regulam praeceptorum & legum, quas sibi sentit aliunde imprimi, machinatur & efficit. Atque horum nihil mirificum aut incredibile haberi debet. (1) Quodsi enim formae litterarum compositae & connexae inter sese, tametsi omni prorsus cognitione ac intelligentia vacuae sint, aptam tamen suisque nervis & rationibus cohaerentem describere possunt orationem, quidni etiam natura sine ulla rerum notitia sensuque interno scienter & artificiose queat agere? Nec, quid obstet, video, quo minus eadem actiones suas ad certam referre queat meram, quam ipsamet tamen non perspicit, sed superior quaedam natura, non secus ac serra sive securis in manu fabri aut architecti. Τὸ σκέπαρνον ἕνεκά τε πελεκᾷ, ἀλλ' οὐ προλογιζόμενον, ἀλλὰ τῷ προλογιζομένῳ ὑπηρετοῦν. *Securis rei cuiusdam caussa caedit, etiamsi ipsa minime ratiocinetur, aut efficiendum sibi proponat aliquid, sed ei tantum serviat, qui ratiocinatur, & consilium ante capit.* Certum est, hominum actiones tants ratione, sapientia & arte minime gubernari, neque tanta constantia & aequabilitate ad proposita ferri & procedere, quanta naturae opera & facta gubernantur & procedunt. At nihilo tamen minus vita illa rationis particeps, quae in nobis inest, longe praestan-

(3) *Inquit philosophus*) PLOTINVM intellige, adversus quem incredibili fuit CVDWORTHVS studio. Haec autem verba eius exstant *Libro II. de dubiis animae Ennead. IV. Lib. IV. Cap. XL. pag.* 434.

(4) *Nominari poterit*) Erudite quamvis haec disputata sint; lucem tamen, nil dubito, desiderabunt, qui altius meditantur. Naturam ait vir doctus agere *fataliter, magice, sympathetice*, atque haec vocabula nonnullis a philosophis olim esse adhibita, docet. Bene haec omnia. Sed quaenam vera & propria vis & potestas horum vocabulorum? Id vero non explicat vir egregius. Quare sic fere existimo, haec omnia id tantum indicare, singulari quadam ratione naturam agere, quae, ut ab aliis agendi modis distinguatur, *magica, fatalis, sympathetica* dici queat; at veram indolem huius modi agendi a nemine explicari posse, nec omnia haec vocabula, quando de natura usurpantur, certas & definitas habere potestates.

(1) *Quodsi enim*) At has comparationes admodum prudenter ac moderate decet interpretari, nisi velis in eorum transire castra, qui, quod Cartesianos facere plurimos non ignotum est, Deum ipsum rebus omnibus intervenire, omniaque ipsum

praestantior, perfectior & nobilior censeri debet, quam ea, quae naturam animat, vita, quae fabricandi potestatem habet. Namque nos non aliena, sed nostra, regimur intelligentia, sapientiaeque illius, quae nostra moderatur acta, ipsimet parentes & auctores sumus: neque fato quodam compellimur & abripimur, sed conscii nobis sumus eorum, quae facimus, nec modo libere, quae volumus, eligimus, sed etiam, quonam tendant facta nostra, perspicimus. Tantum certe abest, ut effectrix haec natura optimo & praestantissimo vitae genere sit praedita, ut e contrario vitae genus habeat omnium infimum & ultimum, quum reapse a vita, quam *vegetativam* vocant, non differat, quae *vita sentiente* inferior est. Quanto natura & sapientia distent intervallo, supra iam observatum est. Sapientia res est omnium suprema & maxima, natura postrema omnium & contemtissima, nec nisi rudis & umbratilis sapientiae imago. Quod ut significaret idem, quem ante nominavi, philosophus, naturam genitricem his verbis describere pergit: Ἔςι τοίνυν ὗτος ὁ λόγος ὐκ ἄκρατος νῦς, ὐδ᾽ αὐτόνυς, ὐδέ γε ψυχῆς καθαρᾶς τὸ γένος· ἠρτημένος δὲ ἐκείνης, καὶ οἷον ἔκλαμψις ἐξ ἀμφοῖν, νῦ καὶ ψυχῆς καὶ ψυχῆς κατὰ νῦν διακειμένης, γεννησάντων τὸν λόγον τῦτον. *Est igitur ratio haec non sincera mens, nec mens ipsa, nec denique animae purae genus; sed res ex hac dependens, & quasi fulgor ex ambabus, mente videlicet atque anima, ab anima, inquam, affecta secundum mentem, his utique generantibus rationem hanc, veluti vitam, quae quietam quamdam in se habeat rationem.* (Plotinus Ennead. III. Lib. II. C. XVI. (Libro I. de providentia p. 267.)

Fateor, natura haec, de qua agitur, procreatrix non ultimam divinae providentiae partem continet. Attamen, quum eadem nec libere neque sapienter queat agere, hac longe maiorem ac diviniorem esse providentiam, quae ipsi etiam corporeo praesideat mundo, una concedamus, necesse est. Neque hanc tem philosophus, quem dixi, ignoravit, qui: Γίνεται, inquit, τὰ ἐν τῷ παντὶ ὐ κατὰ σπερματικὺς, ἀλλὰ κατὰ λόγυς περιληπτικὺς καὶ τῶν προτέρων, ἢ κατὰ τὺς τῶν σπερμολόγων λόγυς. ὐ γὰρ ἐν τοῖς σπερματικοῖς λόγοις ἔνι καὶ τῶν γινομένων παρὰ τὺς σπερματικὺς αὐτὺς λόγυς. *Fiunt igitur quae in mundo fiunt, non secundum rationes dumtaxat seminales, sed secundum rationes alias ampliores, quae in se comprehendunt vires rationibus seminariis longe priores. Non enim in seminariis rationibus inest quidquam eorum, quae, praeter ipsas rationes seminarias, alicubi fiant.* (Ennead. IV. Lib. IV. Cap. XXXIX. (Lib. II. de dubiis animae p. 433.) Licet enim fortassis rationibus, quas *seminatores* vocat, plus hoc in loco tribuat, atque ego genitrici naturae arrogo, cuius unicum esse censeo officium, ciere & incitare materiam; id tamen nostris conducit rationibus, quod sublimius quoddam esse principium concludit, quod totam rerum universitatem moderetur. Non itaque *ratio* quaedam in materiam *mersa & cum ea confusa* supremum habet orbis huius imperium, verum providentia perfectae compos sapientiae, liberrima, & ab omni denique materia & concretione seiuncta & separata.

§. XX.

Etsi vero genitrix haec vita postremum inter vitas locum tenet, nihilo tamen minus, quum vita sit, corporis expers censeri debet. Nulla enim est, quae corpore non careat, vita. Corpus nihil est, quam moles extensa, in qua resistendi facultas est, *aliud extra aliud*, quod recipiendi atque patiendi vim adiunctam habet, nee ulla effi- (At nihilo tamen minus, quum vita sit procreatrix natura, corpore vacare debet.)

caci-

ipsum efficere, quae fiunt in rerum natura, sentiunt. Et si securi, si formis litterarum similis est natura genitrix, num multum differet a legibus motus, quas CARTESIUS Deum in materiam impressisse, & perpetuo conservare tradebat? Dicam ego, quod sentio. Quo diutius, quae de natura hic disseruntur, cogito, eo minus vim eius atque indolem plane & accurate intelligo. Atque parum abest, quin existimem, naturae procreatricis patronos, etiamsi CARTESII leges motus irrideant, nec cum iis facere velint, qui ipsum Deum per totam fusum esse rerum naturam, aut omnia efficere, opinantur, propius tamen, quam ipsi putant, ad utrosque accedere, modico certe intervallo ab utrisque seiungi. Vtcumque est, fateor, me ignorare, quemadmodum haec duo, quae CUDWORTHUS de natura hic tradit, componi queant: Securi formisque litterarum, id est, brutae materiae, certo modo affectae ac dispositae, similem esse, & *magnam tamen providentiae divinae partem continere.* Si nihil, quam instrumentum, est natura in manu Dei, sic loqui, nisi fallor, decebat: Deus ipse omnia efficit, quaecumque fieri videmus. At disponit primum & temperat materiae partem quamdam, qua utitur deinceps in machinandis operibus suis. Haec si parum accurate videbuntur meditata, occasionem tamen suppeditabunt aliis apertius rem explicandi.

Vna enim eademque res, quae perfectum continet in se exemplum & operis speciem, atque varias simul distantesque materiae partes uno actu temperat, coercet ac disponit, nullo modo corporea esse potest.

cacitate interiori aut vita potentiaque agendi fruitur. Ex quo quidem hoc nascitur consectarium: nullum corpus semet ipsum commovere, ac multo minus propterea motui suo certas rogare leges posse. Praeter haec, in fingendis corporibus animalium una eademque natura toti fabricationi praeest, eamque moderatur. Fieri enim nullo modo potest, ut id, quod oculos fabricatur & perficit, diversum quid ab eo sit, quod aures construit, aut ut alius manum hominis formet, alius vero pedes fingat. A quo venae omnes describuntur, ab eo etiam arterias proficisci, necesse est. Quidquid nervos componit & distribuit, id certe musculorum etiam & commissurarum structuram curat. Quumque cerebri atque cordis tanta sit cognatio & communitas, ecquis utrumque non sentit ab eadem caussa ortum esse? Paucis, nisi unam quamdam naturam totius corporis animalis figuram & perfectam descriptionem animo habere comprehensam censeamus, non satis sani & sapientes simus. Namque singulas materiae partes, separatas & seiunctas inter se, propriaque virtute sine communi quodam moderatore agentes, quis, quaeso, sui compos credat, consensione quadam conspirare posse ad tam mirabile tamque continens opus machinandum, qualia sunt animalium corpora, quum consilia nulla ratione inter se conferre, aut cogitata communicare queant? Similiter de natura illa pronuntiare fas est, quae totam hanc universitatem regit & gubernat, in qua ἅπαντα πρὸς ἓν συντέτακται, *omnia ad unum quoddam directa & ordinata sunt.* Certe, nisi una eademque caussa totum orbem coagmentasset & construxisset, quemadmodum tam scite omnia coire, cunctaeque eius partes tam eximio & venusto ordine collocari potuissent, quo nunc cernuntur, nemo unus est, qui possit intelligere. Vnum vero tale idemque principium, quod varias longeque dissitas materiae partes subigit, temperat & ordinat, id credibile nullo modo est concretum aliquid esse ac corporeum.

Aristoteles quidem nusquam explicate tradit, utrum corpoream velit esse naturam, an corpore liberam: quod etiam nusquam de anima rationali prodidit. Sectatores eius naturam volunt esse corpoream. At si germana huius philosophiae fundamenta sequamur, concludere oportebit naturam corpore vacare.

Sunt certe, qui in ARISTOTELEM graviter invehuntur, doctissimi homines, quod, tametsi mentionem faciat saepenumero naturae talis, quae via progrediatur, ratione atque ordine, semperque spectet id, quod optimum est, nusquam tamen, utrum ea corporea sit, an vero simplex & corpore vacua, num inter *substantias*, an vero inter *accidentia* sit numeranda, diserte decernat. Quod ego quidem tanto minus demirandum esse puto, quanto certius constat, eum ne de rationalis quidem animae natura clarius praecipere, verum ita loqui, ut anceps & dubius fuisse videatur, quidnam de ratione eius constituendum esset. Quod ad eius autem sectatores attinet, confitendum est, plerosque eorum corpus huic magistri sui naturae attribuere: in quam sententiam numquam delapsi essent, si philosophiae, quam adoptaverant, principia & fundamenta diligentius pensitassent. Sic nimirum Peripateticis persuasum est, in unoquoque corpore tria esse, *materiam, formam* & *accidentia.* Atqui nullum horum quadrat in naturam ARISTOTELIS. Principio materia esse non potest haec natura. Namque ARISTOTELES eam omnis motus fontem & originem esse dictitat: at materia in se considerata motu prorsus omni caret. (1) Idem praeterea philosophus eos nullam reapse caussam iudicat afferre τοῦ εὖ καὶ καλῶς, *boni & pulchri*, sive artificiosissimae illius & elegantissimae rerum omnium machinationis, quae naturae adscribitur, qui a caussa tantum corporea eam derivant. (2) Quam propter rationem naturam quoque principium rerum potius esse & caussam, quam materiam affirmat: Ἡ Φύσις μᾶλλον ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς ὕλης. Quod si ita sese habet, quis non videt, eam a materia toto genere differre? A formis autem singulorum corporum qui hanc naturam

(1) *Idem praeterea*) Vid. *Lib. I. Metaphys. Cap. III. pag.* 266. *T. IV. Opp.*

(2) *Quam propter rationem*) ARISTOTELES *de partib. animal. Lib. I. Cap. I. pag.* 475. *T. II. Opp.* Ἀρχὴ γὰρ, inquit, ἡ φύσις μᾶλλον τῆς ὕλης. *Principium rerum natura potius est, quam materia.* At αἰτίαν rerum naturam hic non appellat. Obversata forsan sunt animo CVDVVORTHO, haec scribenti, alia philosophi verba de natura *Physic. Lib. II. Cap. I. pag.* 462. in quibus ἀρχὴ ac αἰτία iungitur, naturaque principium & caussa dicitur motus & quietis esse. Ὡς οὔσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινὸς καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἠρεμεῖν. Operae pretium erit, ea legere, quae de hac naturae definitione doctissimus monuit Medicus in *Observat. Halens. Tom. III. Observ. VII pag.* 543.

turam ARISTOTELIS non discrepare putant, quod Peripateticorum vulgo persuasum videtur esse, illi secum haud expendunt, formas omnes a natura procreatas & genitas esse, nec modo gigni, sed etiam vicissim corrumpi & destrui posse. Nihil simile natura habet, quae principium & caussa est omnis generationis & interitus, ipsa vero ortus & corruptionis expers. Quare, qui naturam formasque corporum rem unam esse eamdemque contendunt, illi haud sapientius agunt, ac si quis praeciperet, figuram sigilli in cera expressam, eumque, qui impressit eam, ab ipso non discrepare sigillo. Postremo cum qualitatibus corporum aut *accidentibus*, quae vocant, naturam ARISTOTELIS componere velle, id vero prorsus absurdum & puerile foret. Qualitates enim, quamcumque virtutem habent; eam corpori totam debent, in quo insunt, neque vim aliquam in eo exercere possunt. Atqui genitrix natura toti leges ponit universitati, in omni eius dominatur materia, Deoque moderante, istam, quam adhuc habent, speciem & formam coelo terraeque indidit. Quare, quum nec ad materiam, nec ad formas, nec denique ad qualitates corporum ARISTOTELIS referri queat natura, manifestum est, nisi a suis philosophum praeceptis desciviffe velimus, constituendum nobis esse, naturam hanc omni concretione corporea liberam & solutam ipsi (3) visam esse.

§. XXI.

(3) *Visam esse*) Dixi iam antea, quaecumque demum sit *natura* illa, quam toties praedicat ARISTOTELES, eam a natura genitrice CVDVVORTHI differre, quae res est per se constans, Deique iussis & mandatis obtemperans. Nunc alia quaedam adiicere placet, quo discrimen hoc clarius appareat, nec lectores fugiat, an hoc ita sese habeat, quod CVDVVORTHVS asseverat, naturam ARISTOTELIS corpore vacare. Principio animadverti velim omnino, quod ARISTOTELES naturam proprie vocat, id esse nihil, quam principium illud, a quo omnis motus & quies in rebus vita & sensu praeditis proficiscitur. Sic enim non uno in loco naturam philosophus diserte definit. Lege, omnium instar, haec eius verba ex *Libro II. Physicor. Cap. I. pag. 462. T. I. Opp.* Τὰ μὲν γὰρ φύσει ὄντα πάντα φαίνεται ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον, τὰ δὲ κατ' αὔξησιν καὶ φθίσιν, τὰ δὲ κατ' ἀλλοίωσιν. *Quaecumque natura constant, videntur in se ipsis habere principium motus & quietis, alia secundum locum, alia secundum accretionem & diminutionem, alia secundum variationem.* Igitur ab omnibus rebus nec animatis nec sentientibus, aut ab illis, in quibus nulla movendi sese potestas est, naturam removet. Nulla est in ligno, nulla in aere, nulla in terra natura. Vel hinc magnam esse naturae genitricis CVDVVORTHI & eius rei, quam *naturam* Stagirita ominat, differentiam, intelligas. Scilicet natura ARISTOTELIS in homine & animalibus manet, quam diu vivunt, omnesque omnino motus in illis necessarios ciet: at natura genitrix generationi tantum & conservationi praesidet corporum, non vero in homine & animali omnes motus cordis, pedum, ceterorumque membrorum ciet, moderatur & dirigit. Igitur multo latius natura patet Peripateticorum, atque CVDVVORTHI, & munere multo laboriosiori & ampliori fungitur; si quidem doctissimi viri sententiam, qui non ubique eadem perspicuitate differit, nec eumdem servare semper cursum videtur, recte assequor. Quale vero aut cuius generis est hoc motus & quietis principium, cui naturae nomen imposuit ARISTOTELES? Haesisset ipse, ut opinor, ARISTOTELES, nec verba facile reperisset, quibus mentem exprimeret, si super hac re quaesitus fuisset. Homo sic ratiocinabatur: In materia in se spectata nulla inest virtus movendi. Igitur in illis naturis, quae moventur & quiescunt, alia quaedam sit necesse est caussa, unde motus nascatur. At qualis haec caussa? Natura, respondet ARISTOTELES: id est, fatetur, se rem ignorare. Quod si enim clare cognovisset, certe non obscuro eam vocabulo designasset, cuius potestatem nusquam indicat. Ipsa ergo naturae vox documento nobis est, ARISTOTELEM inter occultas qualitates, si ita loqui par est, hoc principium motus retulisse: ex quo videtur effici, vanum & inutile esse, id multis exquirere conari, quod dubium & incertum a philosopho relictum est. Sunt, quae adducere queant aliquem, ut in hanc ingrediatur sententiam, naturam ARISTOTELI idem illud fuisse, quod recentioribus philosophis, ROB. BOYLE, IO. CHRISTOPH. STVRMIO & aliis esse videtur, *Mechanismum* nimirum aut modum ipsius materiae, qui ex certa eius temperatione nascatur. Vide, quid me commoverit, ut in hanc prope opinionem concederem. Docet ARISTOTELES diserte *de generatione animalium Lib. IV. Cap. III. pag. 618. T. II. Opp.* nihil extrinsecus in hominem & animal venire, praeter mentem aut animum rationis compotem. Λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον. Mens si sola extrinsecus in animal ingreditur, reliqua omnia, quae constituunt animal, e potentia educi materiae, necesse est: igitur & hoc motus & quietis principium, si quidem a mente seiunctum est, quod naturam appellat. Ex quo quidem id sequi videtur, existimasse ARISTOTELEM, materiam, ea lege & ratione temperatam atque constitutam, quemadmodum in hominibus & animalibus temperata & constituta est, ex se facultatem sese commovendi, & ad quietem vicissim componendi adipisci: facultatem istam manere, quam diu corpus ita sit affectum, ut initio fuit, quum nasceretur animal: abire vero, si materia vitium capiat, & alia ratione constituatur. Certe propendisse interdum in hanc sententiam Peripateticorum principem, multi sunt eius, qui docent, loci: quos quidem nunc, ne iusto sim longior, praetereo. Quando vero mecum omnia considero, quae de natura sua praedicat, parum abest, quin ab hac opinione dimovear. Primum, quod mox patebit, fatetur, sese ignorare, an natura differat ab anima: deinde, quod natura ipsi dicitur certo

§. XXI.

Quum corpore vacet natura procreatrix, necesse est, eam aut esse inferiorem quamdam facultatem in ipsis animis conscientiae, sensus & rationis compotibus latentem, aut vero vitam quamdam per se subsistentem, animamque ex inferiori quadam ordine. Platonici haec duo componunt: cum quibus Aristoteles consentit, qui naturam aut esse partem animae, aut non sine anima, pronunciat.

Quodsi vero corpore prorsus vacat natura genitrix, aut inferior aliqua mentis cuiusdam facultas sit, necesse est, eiusdemque aut sensu quoque, aut conscientia & ratione gaudentis, vel etiam vita quaedam separatim & per se exsistens; quamvis ceteris vitarum generibus dignitate cedat, istoque mentis interiori sensu, quem animantibus videmus esse datum, orbata sit. Platonici utrumque videntur affirmare. Nam & in singulis hominum & belluarum mentibus fictricem quamdam naturam collocant, & praeterea caussam esse rerum omnium efficientem, quae per totam rerum universitatem pertineat, illamque moderetur. praecipiunt: quam quidem caussam a nobiliori, quam fingunt sibi, mundi anima distinguunt, eiusque imperio & legibus subiectam esse volunt. (1) Ἡ λεγομένη Φύσις γέννημα ψυχῆς προτέρας δυνατώτερον ζώσης. *Quod naturam vocamus, id soboles est altioris cuiusdam animae, efficaciori vitae genere instructae.* ARISTOTELES quidem non tam perspicue, animos naturas esse simplices, corpore carentes, & per se exsistentes, tradidit: at non nimis tamen ab hoc Platonicorum consilio & proposito agere, quod rerum principium vocatur, quod a materia interdum distinguitur, *de partibus animal. Lib. I. Cap. I. p. 475. T. II. Opp.* quod omnis pulchritudinis & ordinis caussa nominatur; haec omnia eiusmodi videntur esse, ut in nullam rem caderé queant, quam in naturam rationis compotem & per se constantem. Quare illa non veri esse videtur dissimilis sententia, quam supra iam proposui, naturam ARISTOTELIS partem esse quintae illius naturae, aut subtilissimi ignis, quem per universam rerum naturam fusum esse arbitrabatur. Ex hac enim quinta natura, quod *ad Cap. I. §. ult.* planum feci, mentes nostras ratione valentes decerptas esse decrevit: quidni & motus & quietis principium seu naturam? Neque parum inde haec opinio firmitatis accipit, quod *naturam* aut animam aut partem animi esse voluit ARISTOTELES. Lege, quae §. *sequenti* afferuntur. Sed satius opinor esse, ad inexplicabilia hanc quaestionem referre: *Quid est natura* ARISTOTELIS? quam multis rem declarare conari, in qua explicanda tam parum sibi constat ARISTOTELES, ut facile appareat, ipsum nescivisse, quidnam sibi decernendum esset. Illud vero apertum esse arbitror, naturam ARISTOTELIS, cuiuscumque demum ea generis sit, non esse rem corpore vacantem; tamersi multus in eo sit vir longe doctissimus, ut contrarium doceat. Equidem certus sum, atque, si quis flagitet, probandum recipio, de rebus prorsus corpore vacantibus & plane simplicibus ARISTOTELEM nihil omnino praecepisse. Ne ipsum quidem Deum ita sibi finxit, ut eum ab omni corpore semotum iudicaret. Nos vero ex nostris notionibus ARISTOTELIS metimur vocabula: qua re fit, ut nostras etiam illi saepe numero tribuamus opiniones, a quibus, si ea eius mente definiantur verba, prorsus tamen alienus fuit. Eruditissimus CVDWORTHVS, ut probet, naturam ARISTOTELIS rem esse corporis inanem, ita rationem concludit: Natura ARISTOTELIS non est materia, nec forma, nec qualitas corporis. Ergo corpore vacat. Differre a materia naturam, proprie & arctiori sensu ita dictam, equidem non invitus concesserim. At nego, illud, quod ab ὕλη seu concreta illa & crassa materia discrepat, propterea pro re corporis experte haberi debere. Quis harum rerum peritus quintam ARISTOTELIS naturam ignorat, quam CICERO *Tuscul. Quaest. Lib. I. Cap. XVII. pag. 2588. T. VIII. Opp. non nominatam magis, quam non intellectam*, appellat? Etiam haec ab ὕλη seu materia, qua quatuor constant elementa, seiungit ARISTOTELES. Nec tamen propterea ab eo res esse credita est corporis nescia. Quod videlicet ὕλην seu materiam vocant veteres, id rudis, concreta & crassa moles est. Illis ergo rebus, quas separant ab hac materia, maiorem quidem subtilitatem tribuunt, non autem talem, qualem nos spiritibus, a materia & concretione liberatam. Formam, quare vir doctissimus naturam esse neget, non video. ARISTOTELI certe id repugnante fit, qui aperte naturam esse formam ait: Ἡ ἄρα μορφὴ φύσις. *Natura igitur forma est. Physicor. Lib. II. Cap. I. pag. 464. T. I. Opp.* Adde *de partib. animal. Lib. I. Cap. I. T. II. Opp. pag. 472.* Praeterea non recordatur vir egregius, nisi fallor, quae de *formis substantialibus* disserere solent Peripatetici, quas a *formis accidentalibus* & *materialibus* distinguunt. *Formam accidentalem* & *materialem* non esse naturam, commode ista comparatione, a figura sigilli cerae impressa, demonstravit. Verum non id, sed hoc in disputationem venit: *an substantialis forma sit natura* ARISTOTELIS? Atque hoc plerique Peripateticorum non verentur asseverare. Non sum nescius, istas formarum distinctiones, quas Peripatetici inculcant, in magistro eorum non perspicue esse traditas: sed fundamenta tamen ab ipso iacta esse ARISTOTELE, controversia, ut opinor, caret. E *qualitatibus* corporum utrum eximi, an non eximi debeat natura, multis disputari posset. Sed largiar, eam male cum qualitatibus componi: inde vero quemadmodum consequatur, non intelligo, corpoream eam haud esse. Ceterum hoc minime praetermitti debet, virum egregium in has tota disputatione id assumere, quod multum dubitationis & controversiae habet, ARISTOTELIS naturam & genitricem illam, quam ipse in animo habebat, naturam nullo modo inter se differre, sed eodem munere fungi, qualitatibus iisdem valere. Atqui hoc qui pro certo ducit, & fundamenti adsciscit loco, ei non difficile est, probabili argumentatione concludere, naturam corpore carere. Tolle vero hoc, nec habebis, quo convincas hominem, ARISTOTELIS naturam corporeae concretionis esse nesciam.

(1) Ἡ λεγομένη) PLOTINI haec est definitio *Libro de natura, contemplatione & uno Ennead. III. Lib. VIII. Cap. III. pag. 345. Opp.*

rum dogmate remotus fuit, quod naturam esse sancit aut minorem quamdam animae alicuius ratione & sensu praeditae facultatem, aut vero vitae quoddam genus per se constans, inferioris licet generis, & superiori cuidam menti subditum.

Hoc ego ex *Libro* eius *de partibus animalium* planum facere constitui, postquam alios quosdam commemorabiles ex eo locos, qui ad hanc rem plurimum conducunt, in medium attulero. Principio igitur philosophus, praeter materiam, alias esse profitetur generationum naturalium caussas, has nimirum duas, (2) ἥτε τοῦ ἕνεκα, καὶ ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, *illam, cuius caussa*, (vides caussam finalem) *& eam, unde principium omnis motionis nascitur* (sive caussam efficientem:) quarum quidem illam hac esse ait praestantiorem & nobiliorem: Φαίνεται πρώτη, ἣν λέγομεν ἕνεκά τινος· λόγος γὰρ οὗτος. ἀρχὴ δὲ ὁ λόγος ὁμοίως, ἔν τε τοῖς κατὰ τέχνην καὶ τοῖς φύσει συνεστηκόσιν. *Principatum sane illa obtinere videtur, quam sub hoc verbo, cuius gratia, significamus: haec enim ratio est. Ratio vero principium est in rebus tam arte, quam natura, constitutis.* His praeclare subiicit, in naturae factis & operibus plus rationis, consilii & artis cerni, quam in rebus hominum ingenio & industria fabrefactis. Μᾶλλον δ' ἐστὶ τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τὸ καλὸν ἐν τοῖς φύσεως ἔργοις, ἢ ἐν τοῖς τῆς τέχνης. *Quamquam illa cuius gratia* (seu finalis) *caussa & ratio boni & pulchri naturae operibus potius, quam artis, coniuncta est.* Tum primos vetustissimosque naturae exploratores, ANAXIMANDRVM puta, reliquosque scholae Ionicae, qui ANAXAGORAM aetate praecurrunt, alumnos vehementer eo nomine accusat, quod ὑλικὴν tantum ἀρχὴν, *principium & caussam materialem* spectavissent, nulla ceterarum binarum caussarum, eius nimirum, quae motum efficit, illiusque, quae certo cuncta consilio moderatur, ratione habita. Ignem, aquam, aërem & terram his sufficisse queritur philosophis, quippe qui ex corporum horum inanimatorum fortuita concursione totum orbem esse natum sibi temere persuaserint. Denique DEMOCRITO litem movet; qui, recentior licet physicis, quos nominavimus, non minori tamen erga Deum impietate fuit, at novam sibi viam ingenio munivit, atomos adsciscendo. Negavit is, ullam esse vel in hac universitate vel in animalium corporibus naturam, si a fortuita particularum ex legibus motus concursione discedas, variamque magnitudinis, figurae, situs atque motus concretionem & temperationem res omnes effecisse & efficere opinatus est. In hanc igitur DEMOCRITI philosophiam his verbis invehitur ARISTOTELES: Εἰ μὲν οὖν τῷ σχήματι καὶ τῷ χρώματι ἕκαστόν ἐστι τῶν τε ζῴων καὶ τῶν μορίων, ὀρθῶς ἂν Δημόκριτος λέγοι. Φαίνεται γὰρ οὕτως ὑπολαβεῖν. Φησὶ γὰρ παντὶ δῆλον εἶναι, οἷον τι τὴν μορφήν ἐστιν ἄνθρωπος, ὡς ὄντος αὐτοῦ τῷ τε σχήματι καὶ τῷ χρώματι· καίτοι καὶ ὁ τεθνεὼς ἔχει τὴν αὐτὴν τοῦ σχήματος μορφήν, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος. ἔτι δὲ ἀδύνατον εἶναι χεῖρα ὁπωσοῦν διακειμένην, οἷον χαλκῆν ἢ ξυλίνην, πλὴν ὁμωνύμως, ὥσπερ τὸν γεγραμμένον ἰατρόν. οὐ γὰρ δυνήσεται ποιεῖν τὸ ἑαυτῆς ἔργον, ὥσπερ οὐδ' αὐλοὶ λίθινοι τὸ ἑαυτῶν ἔργον, οὐδ' ὁ γεγραμμένος ἰατρός. ὁμοίως δὲ τούτοις οὐδὲ τῶν τοῦ τεθνεῶτος μορίων οὐδὲν ἔτι τῶν τοιούτων ἐστί. λέγω δὲ οἷον ὀφθαλμός, χείρ· λίαν οὖν ἁπλῶς εἴρηται, καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥσπερ ἂν εἰ τέκτων λέγοι περὶ χειρὸς ξυλίνης. οὕτως γὰρ καὶ οἱ φυσιολόγοι τὰς γενέσεις καὶ τὰς αἰτίας τοῦ σχήματος λέγουσιν· ὑπὸ τίνων γὰρ ἐδημιουργήθη ἂν δυνάμεων. ἀλλ' ἴσως ὁ μὲν τέκτων ἐρεῖ πέλεκυν ἢ τρύπανον, ὁ δὲ ἀέρα καὶ γῆν· πλὴν βέλτιον ὁ τέκτων. οὐ γὰρ ἱκανὸν ἔσται αὐτῷ, τὸ τοσοῦτον εἰπεῖν, ὅτι ἐμπεσόντος τοῦ ὀργάνου τὸ μὲν κοῖλον ἐγένετο, τὸ δὲ ἐπίπεδον, ἀλλὰ διότι τὴν πληγὴν ἐποιήσατο τοιαύτην, καὶ τίνος ἕνεκα, ἐρεῖ τὴν αἰτίαν, ὅπως τοιόνδε ἢ τοιόνδε δήποτε τὴν μορφὴν γένηται. *Igitur, si animalium membrorumque unumquodque figura coloreque est, recte Democritus disserit, qui ex iis ipsis putasse constare animalia videtur: quippe qui perspicuum esse dicat, qualis forma sit homo, quasi sua ipse homo figura coloreque pateat. Atqui mortuus homo, quamquam figurae formam habet eamdem, tamen homo non est. Adhaec fieri non potest, ut manus sit, quocumque modo constans, ut aenea, aut lignea, nisi aequivoca nominis communione, sicut quae picta est, utpote quae suo fungi officio nequeat: quomodo nec lapideae tibiae suum assequi munus possunt, neque Medicus pictus artem medicinalem exercere potest. Pars ratione membrorum quoque hominis vita functi nullum id esse insuper potest, quod erat, cum viveret, ut oculus, manus, pes, reliqua. Ergo simplici admodum & pingui Minerva dictum hoc est, ac perinde quasi faber de lignea manu loqueretur. Sic enim naturae illi exploratores ortus & caussas referunt figurarum: a quibus enim facultatibus condita fuerint, exponunt. Itaque faber securim fortasse aut terebrum dicet, illi terram & aërem: sed melius faber,* ut

(2) Ἥτε τοῦ ἕνεκα) Lege *de partibus animal. Lib. I. Cap. I. pag. 470. s. T. II. Opp.*

ut qui parum sufficere arbitretur, si dicat, quod instrumento incidente partim cava, partim plana exstiterunt; sed adiiciat, quoniam talem adegerit ictum, & caussam, cur ita exponat, videlicet, ut talem aut talem formam opus acciperet.

Ad extremum aliud omnino esse rerum corporearum principium, praeter materiam, praecipit ARISTOTELES, neque tale tantum, quod motum cieat, sed quod via etiam & ordine ad certum progrediatur propositum. Ἔςι τι τοιῦτον, ὃ δὴ καὶ καλῦμεν Φύσιν. *Quocirca eiusmodi aliquid esse constat, quod naturam vocamus*, id est, non fortuitam brutae & stupidae materiae permotionem, sed genitricem naturam quamdam, quae certo agat consilio, idque spectet semper, quod optimum est. Eodem loco declarat etiam, qualis haec sit natura, nimirum ψυχὴ, ἢ ψυχῆς μέρος, ἢ μὴ ἄνευ ψυχῆς, *anima, aut pars animae, aut non sine anima.* Ex quo deinceps efficit, physici proprie officium esse, de animae natura disserere. Sed postea totam animam non esse naturam, praecipit: Οὐδὲ πᾶσα (3) ψυχὴ Φύσις. Quae quidem satis docent, naturam ex sensu ARISTOTELIS *aut partem esse animae, aut non sine anima*, ἢ ψυχῆς μέρος, ἢ μὴ ἄνευ ψυχῆς, id est, aut inferiorem mentis cuiusdam ratione praeditae partem & facultatem, aut vero vitae quoddam genus separatim exsistens, neque mente prorsus carens, verum eius praeceptis & imperio (4) obnoxium.

§. XXII.

Quod ad animalia attinet, genitrix Aristotelis natura pars est aut inferior quaedam facultas animae eorum. Esse Archaeum quemdam seu naturam genitricem in animantibus, quae accidunt illis, docent:

Animantium quod ad corpora attinet, primo quidem generatim ARISTOTELES docet, naturam in illis aut totam esse animam, aut vero partem eius aliquam. (1) Φύσις ὡς ἡ κινῦσα, καὶ ὡς τὸ τέλος τῦ ζώυ, ἤτοι πᾶσα ἡ ψυχὴ, ἢ μέρος τι αὐτῆς. *Natura, tamquam motus caussa, aut id, quod certo artificiose agit consilio*, (quantum ad animantium corpora pertinet) *aut tota est anima, aut vero pars eius.* Deinde vero explicatius, naturam genitricem non esse totam in animalibus mentem, sed partem tantum eius aliquam, decernit: Οὐ πᾶσα ψυχὴ Φύσις, ἀλλά τι μόριον αὐτῆς. Id est: *Natura in animalibus*, quae propric sic vocantur, minor quaedam potentia est seu facultas, quae in animis eorum, sive sentiant tantum, sive rationis etiam participes sint, residet.

Idem

(3) ψυχὴ φύσις) His longo sequentia ARISTOTELIS verba, quibus naturam ait *aut unam esse partem, aut plures animae partes, loc. cit. p.* 474. ἀλλά τι μόριον αὐτῆς ἕν, ἢ καὶ πλείω.

(4) *Obnoxium*) Omnia haec ARISTOTELIS de natura dicta id (I) luculenter probant, id quod paullo ante monuimus, *naturam* apud ARISTOTELEM obscurum esse vocabulum, quod ad rem quamdam exprimendam, quam ipse sibi fatebatur ignotam esse, philosophus adhibuit. Videbat ARISTOTELES, praeter materiam, aliquid dandum esse animantibus, unde generatio, quies & motus nascatur. At quale illud esset, non ausus est decernere. Itaque hoc quidem perspicuum esse ait, ignotam illam rem rationis & consilii comporem, ideoque animi nostri non dissimilem esse debere: illud vero valde esse dubium, concedit, utrum anima quaedam sit per se constans & ab anima sentiente & ratione valente seiuncta, an vero pars una mentis ratione praeditae, an denique plures eius animi partes. Quid ergo de re quaerimus, cuius rationem ipse ARISTOTELES sibi perspectam & exploratam esse negavit? Aut quomodo cum naturae genitricis patronis sociari poterit Stagirita, qui nescire sese professus est, quid sit natura. (II) patet hinc, eos, qui ex Peripateticis & aliis philosophis recentioribus animam sibi ipsum corpus suum fingere iudicant, non esse nimis ab ARISTOTELIS sententia remotos. Vid. OAN. SENNERTVS *de generatione viventium Tom. I. Cap. I. pag.* 123. GVIL. HARVEVS *de generat. animalium pag.* 121. Concessit enim ARISTOTELES, istam vim animalia moventem & gignentem fortassis nihil esse, quam unam vel plures animi nostri facultates. (III) Multum ex his roboratur ista sententia de natura ARISTOTELIS, quam aliquoties iam proposui, eam esse partem quintae naturae seu ignis subtilissimi, per rerum naturam fusi, quae semine excepta in corpus transferretur. Si pars animi ratione praediti natura haec est, id quod fieri posse non negat ARISTOTELES, nullum hac de re dubium cuiquam esse potest. Nam, quod *ad §. ult. cap. I.* docuimus, tota mens ratione valens caloris illius particula est: ergo & partes eius. Sin vero separata quaedam est anima, nil video, quod obstet, ne ex eodem fonte manasse credatur, ex quo mens aut animus rationis particeps fluxit. Multa sunt e contrario, quae suadent, aliunde eam non esse derivandam.

(1) Φύσις ὡς) *De partib. animal. Lib. I. Cap. I. pag.* 473. Paullo aliter vero, atque hic exhibentur, verba illa apud ARISTOTELEM leguntur: Ἔστι αὕτη (φύσις nimirum proprie sic dicta, quam ARISTOTELES & ὕλην & μορφὴν appellare solet) καὶ ὡς ἡ κινῦσα, καὶ ὡς τὸ τέλος. Haec ita verti debent: *Natura illa est & caussa motus efficiens, & finalis caussa.* Τοιῦτον δὲ τῦ ζώυ ἤτοι πᾶσα ἡ ψυχὴ, ἢ μέρος τι αὐτῆς. *Talis autem natura vel ipsa est animalis anima, vel etiam pars eius.*

Idem philosophus (2) alio loco, esse in animis animalium naturam quamdam procreatricem, & profitetur, & hoc pacto probat: *Τί τὸ συνέχον εἰς τἀναντία φερόμενα. τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν; διασπασθήσεται γάρ, εἰ μή τι ἔσται τὸ κωλῦσον. εἰ δ' ἔστι, τοῦτ' ἔστιν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ αὐξάνεσθαι καὶ τρέφεσθαι.* *Praeterea, quidnam illud, quaeso est, quod res, quae in contrariam partem feruntur, quales ignis sunt & terra,* (in animalium corporibus) *ne dilabantur, coërcet & continet? Distrabentur enim, nisi quid fuerit, quod impediturum sit. Si vero fuerit, anima certe erit, quae & caussa est, quare augeantur & nutriantur.* Quibus addit, tametsi sint, qui ignem unicam esse caussam, quae alat & nutriat animalia, perhibeant, eum tamen nil nisi *συναίτιόν πως* esse, *οὐ μὲν ἁπλῶς γε αἴτιον, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ψυχήν, concaussam tantum quamdam, non vero simpliciter caussam, quae potius sit anima.* Quod ipsum (3) alias etiam his verbis explicat & inculcat: *Οὐδὲ γὰρ ἡ πέψις, δι' ἧς ἡ τροφὴ γίνεται τοῖς ζώοις, οὔτε ἄνευ ψυχῆς, οὔτε ἄνευ θερμότητός ἐστι· πυρὶ γὰρ ἐργάζεται πάντα.* *Non enim concoctio, per quam animantes alimentum capiunt, sine anima & calore absolvi potest: quandoquidem omnia igni cibum conficiunt.*

hanc vero ab anima eorum seiunctam putare, id vero est praeteri necessitatem entia multiplicare. anima virtute genitrice praedita princeps est caussa effectrix corporis sui; quamquam aliae quoque caussae id faciunt hac in re, quod suum est.

(4) Certe, quicumque ea consideret attentius, quae animalibus eveniunt & accidunt, eum ego non admirabor, si in hanc ingrediatur sententiam, esse maius aliquid & superius in animantibus, quam leges motus & artificium quoddam machinale. Quis, quaeso, non suspicetur, esse singularem aliquam caussam, quae fluidas corporum coërceat particulas, ut eamdem semper formam & figuram servent, neque, licet plus, quam satis erat, capiatur cibi, praeter modum crescant & dilatentur; quae amissam reficiat carnem, disruptas partes resarciat, alimentaque nuper sumta reliquo corpori coniungat, atque carni & ossibus ceteris societ; quae venas, sive discissae sint, sive usu attritae, instauret & restituat; quae dentes tam scite ac affabre non infantibus tantum, sed adultis etiam procreet; quae sordibus corpus purget, & supervacanea reiiciat; quae denique, ut res gustatui gratas & dulces interior quidam sensus aversetur, efficiat. Haec est natura illa, quam (5) HIPPOCRATES morbis ait mederi, *αἱ φύσεις τῶν νούσων ἰητροί*, hic ille Chymicorum & PARACELSI sectatorum *Archaeus*, cui cuncta servire dicunt remedia, quippe quae sine eius auxilio nulla forent & virtute vacua. Igitur, quum corporibus animantium principium eiusmodi vitale omnique machinatione praestantius inesse videatur, rerum vero genera, nisi sic necessitas iubeat, non sint amplificanda, equidem ARISTOTELI, opinor, non multum esse repugnandum, qui illud *μέρος* seu *μόριον τῆς ψυχῆς* certam mentis animalium illorum partem, aut ignobiliorem potentiam quamdam propriaeque virtutis ignaram, quae in animis eorum habitet, esse existimat.

§. XXIII.

Praeter hanc vero fictricem naturam, quae in animantibus versatur, corporaque eorum, ceu totidem minores mundos, apte sciteque, in suo quodlibet genere, construit & fabricatur, alia sit necesse est eiusmodi natura, quae totam hanc universitatem corpoream gubernet, ac, ut omnes eius partes cognatione quasi continuatae conspirent,

Praeter naturam genitricem, in singulis animalium corporibus inclusam, quae corpora a-

(2) *Alio loco*) *De anima Lib. II. Cap. IV. pag. 26. s. T. II. Opp.* Hoc in loco & toto fere *de anima Opere* ad hanc proclivis est sententiam, quam supra eum vidimus nec approbare nec improbare, *naturam* animi vel sentientis vel ratione valentis esse partem, aut gignendi, corpus movendi, formandi, nutriendi facultatem in ipsa residere anima. Hanc suam postea magnam partem scholasticorum, qui vocantur, plerique fecerunt, quos animam humanam ex duplici parte, altera ratione carente, altera rationis compote, composuisse, & illi facultatem *vegetativam* & *sensitivam* dedisse, non ignotum est. Exstat longum FORTVNII LICETI, philosophi Itali, *de ortu animae Opus*, quo hanc sibi sententiam copiose exornandam sumsit.

(3) *Alias*) *Libro de respiratione Cap. VIII. pag. 141. T. II. Opp.*

(4) *Certe*) Lege, quae supra *ad §. XVIII.* hac de re ex IO. CLERICO prolata sunt. Nisi me ratio fallit, tota haec celeberrimi viri de natura disputatio aliquid habet inconstantiae: Plerumque enim non aliter de ea disserit, quam de re per se constante & extra hominem posita: hic vero naturam facultatem & virtutem tantum esse in animo residentem affirmat. Qua quidem in re, id quod iam monuimus, a Scholasticorum propius abest placitis. Ex quo apparet, non omni ex parte errasse, qui naturas genitrices cum *formis substantialibus*, quas nominant Scholastici, compararunt.

(5) *Hippocrates*) *Epidemicor. Lib. VI. Sect. V. pag. 809. T. I. Opp. ed. Lindenii.* Vide, quae supra *ad Cap. III. §. VII.* & *ad* huius *Digressionis de natura §. XIII.* monui. HIPPOCRATIS natura, si quae mihi est de rebus eiusmodi iudi-

nimalium, non secus ac mundos minores, construit & fabricatur, alia est generalis natura formatrix, rerum universitatem animans. Haec natura similiter ex Aristotelis sententia aut pars est & inferior potestas animi mundi, sensu & conscientia praediti, aut vero res quaedam illi animo mundano subiecta.

spirent, efficiat. Istam, quae toti praesidet orbi, naturam (1) scriptor *Libri de mundo* his verbis designat: Καὶ τὸν ὅλον κόσμον διεκόσμησε μία ἡ διὰ πάντων διήκουσα δύναμις. *Totum mundum vis una, per omnia pertinens, concinne digessit.* (2) Rursus πνεῦμα vocat eam, καὶ ἔμψυχον καὶ γόνιμον οὐσίαν, *spiritum & substantiam genitalem ac animatam:* quo etiam loco non obscure significat, differre quidem illam a Deo, atqui mandatis eius & imperio subiectam esse. Ipse vero (3) ARISTOTELES libro, quem paullo ante laudavi, quemque nemo ab eo profectum esse negat, & hanc totius universitatis fictricem naturam, & illam, quae animantibus propria est, luculenter & copiose sic explicat & adumbrat: Φαίνεται γάρ, ὥσπερ ἐν τοῖς τεχναστοῖς ἐστιν ἡ τέχνη, οὕτως ἐν αὐτοῖς τοῖς πράγμασιν ἄλλη τις ἀρχὴ καὶ αἰτία τοιαύτη, ἣν ἔχομεν, καθάπερ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν ἐκ τοῦ παντός. διὸ μᾶλλον εἰκός, τὸν οὐρανὸν γεγενῆσθαι ὑπὸ τοιαύτης αἰτίας, εἰ γέγονε, καὶ εἶναι διὰ τοιαύτην αἰτίαν μᾶλλον, ἢ τὰ ζῷα τὰ θνητά. τὸ γοῦν τεταγμένον καὶ ὡρισμένον πολὺ μᾶλλον φαίνεται ἐν τοῖς οὐρανίοις, ἢ περὶ ἡμᾶς· τὸ δὲ ἄλλοτε, ἄλλως, καὶ ὡς ἔτυχε, περὶ τὰ θνητὰ μᾶλλον. οἱ δὲ τῶν μὲν ζῴων ἕκαστον φύσει φασὶν εἶναι καὶ γενέσθαι, τὸν δὲ οὐρανὸν ἀπὸ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου τοιοῦτον συστῆναι, ἐν ᾧ ἀπὸ τύχης καὶ ἀταξίας οὐδ᾽ ὁτιοῦν φαίνεται. *Vt enim ars in rebus artificiose factis, ita in rebus naturalibus aliquod esse principium aliud & talis caussa videtur, cuius ipsi sumus participes, quemadmodum frigidi & calidi primordia ex rerum universitate haurimus. Quamobrem verisimilius dixerim, coelum & factum esse ab eiusmodi caussa, si quidem omnino factum est, & per eam caussam magis conservari, quam animalia caduca & mortalia. Ordo enim & ratus certusque status longe magis in rebus patet coelestibus, quam in nobis: incerta autem, inconstans & fortuita conditio in genere mortali potius est. Sunt tamen nihilominus, qui, quum inficiari non audeant, genus animalium quodque natura quadam auctore aut esse aut permanere, coelum tamen temere & casu sic constitisse volunt, in quo nihil fortunae vel temeritatis deprehendere licet.* Quibus disputatis, sic rationem concludit: ὥστε εἶναι φανερόν, ὅτι ἐστί τι τοιοῦτον, ὃ δὴ καὶ καλοῦμεν φύσιν. *Quocirca eiusmodi aliquid esse constat, quale nos naturam appellamus.* (4) Itaque haec eius est sententia: Non modo in animalibus natu-

candi potestas, nihil est, quam mechaoica corporum constitutio.

(1) *Scriptor Libri de mundo)* *Cap. V. pag.* 856. *T. I. Opp.* ARISTOTELIS, cui perperam hic liber olim adscriptus fuit. Verum oon κόσμον, sed οὐρανὸν dixit, quisquis est libri huius auctor.

(2) *Rursus)* Totum locum, ex quo haec verba decerpta suot, adscribere placet. Exstat *Cap. IV. p.* 852. Postquam auctor dixerat, ventum Graecis πνεῦμα vocari, haec continuo adiicit: Λέγεται δὲ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ τε ἐν φυτοῖς, καὶ ζῴοις, καὶ διὰ πάντων διήκουσα, ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία, περὶ ἧς λέγειν νῦν οὐκ ἀναγκαῖον. *Alioquin spiritus etiam appellatur substantia genitalis & animata, in stirpibus atque in animantibus exsistens, per omniaque pertinens, de qua nunc disserere nihil necesse est.* Fateor, uterque hic *Libri de mundo* locus ita sese habet, ut facile aliquem in hanc seotentiam adducere queat, in quam sese CVDVVORTHVS adduci passus est, scriptorem libelli eius muodo singularem assignasse animam, a supremo Numine distinctam. At hac opioione liberabitur, quisquis *ultimum* libelli huius *Caput* attente & circumspecte legerit. Hoc eoim capite auctor ipsum Deum omnia gignere, moderari, perficere, oulla alia natura in consilium vel auxilium adhibita, aliquoties diserte tradit. Σωτὴρ μὲν γὰρ ὄντως ἁπάντων ἐστί, καὶ γενέτωρ τῶν ὁπωσδήποτε κατὰ τόνδε τὸν κόσμον συντελουμένων ὁ Θεός. *Cunctorum, quae rerum natura complectitur, cum servator est Deus tum vero, quaecumque in hoc mundo quoquo modo perficiuntur, eorum omnium idem genitor est, pag.* 859. His positis & declaratis, ea, quae propiora sunt Deo, quem in coelo residere oil dubitat, ceteris rebus efficacius vim ipsius sentire, remotiora vero imbecillius, decernit. Ex quo efficit, quum terrenae res infinito a Deo intervallo distent, etiamsi vis Numinis per universum orbem pertineat, tameo omnium eas mioime a virtute divina affici, multoque minus concinnitatis & pulchritudinis habere, atque coelestia & superiora, *pag.* 860. *f.* Haec aliquoties inculcat: illud vero saepius, virtutem ipsius summi Numinis per omnia permeare & transire. Liquet hinc, ut opinor, hunc *Libri de mundo* scriptorem non esse illis conoumerandum, qui mundo animam tribuunt, nec, qui hic afferuntur, locos eius aliter exponi posse, quam de ipso Deo, certo quodam modo rei huius orbis administrante, & virtute sua etiam ad has inferiores sedes penetrante, nisi hominem sibimet ipsi adversarium esse, statuere velimus. Haec eo monui libentius, quod alios etiam, nec levis vel ingenii vel existimationis viros nil dubitare video, quio hic scriptor aoimae mundi faverit. E quibus IAC. THOMASIVM, instar omnium, nomino *de Stoica mundi exustione Diss. XIV. §. CLI. pag.* 212.

(3) *Aristoteles)* Locus exstat *Libro I. de partibus animal. Cap. I. pag.* 474. Versionem emendavi & mutavi variis in locis, quod verba potius, quam sensum, ARISTOTELIS a GAZA expressa esse sentiebam: unde obscuritas nascebatur.

(4) *Itaque haec eius est sententia)* Quod vero pace magni hominis dixerim, hic locus ARISTOTELIS neminem iusto modo rationes subdu-

naturam quamdam artis, viae & rationis compotem commorari, quae corpora eorum & machinetur & conservet, sed etiam totam hanc molem corpoream, quam videmus, ab eiusmodi natura genitrice animari, quae coelos totumque orbem tam artificiose & mirabiliter coagmentaverit & dispoſuerit.

§. XXIV.

ſubducentem commovebit, ut eum inter animae mundi ſtatores referat. Nec enim philoſophus hic abſolute loquitur, ſed comparate tantum. (I) Naturam eſſe concedit in animalibus: qua de re iam ſaepius dictum eſt. (II) Reprehendit eos, qui coelum caſu & fortuna conflatum eſſe dicerent. (III) Comparat huius generis ſententiam cum eorum dogmate, qui coelum a natura quadam rationis compote & comparatum eſſe & conſervari dicant, neque dubitat horum opinionem illi ſententiae anteponere. (IV) Nihil tamen ipſe decernit, ſed, ſi coelum factum eſſet, id quod alias negat eſſe factum, & ex omni aeternitate exſtitiſſe contendit, eorum fore tolerabiliorem & meliorem conſtituit ſententiam, qui etiam coelo naturam tribuerent. Non igitur hic de mundi & de totius univerſitatis anima quadam loquitur, ſed de coeli tantum, quod pars eſt huius mundi, & ortu & conſervatione: nec placere ſibi ait eos, qui coelo & ortum & certam naturam aſſignarent: ipſe enim aeternum eſſe coelum, id quod notum eſt, credebat: ſed ſapientius tantum ratiocinari, qui coelo naturam tribuant, quam eos, qui illud caſu & fortuna concretum eſſe putent, decernit. Ex quibus omnibus id quidem confici poteſt, ſi optio data fuiſſet ARISTOTELI, utrum ad DEMOCRITVM, an vero ad PLATONEM ſeſe mallet adiungere, huius eum partes probaturum fuiſſe: numquam vero hoc inde elicias, PLATONIS ipſi dogma de mundi anima verum fuiſſe viſum. Non alienum huius loci erit, de hac univerſa re aliquanto dilucidius exponere, quod doctiſſimos viros & olim dimicaſſe inter ſe, nec hodie certare deſiiſſe, novi, utrum animam huic rerum univerſitati ineſſe putaverit, nec ne, ſummus ARISTOTELES, CVDVVORTHVS etiam ex inſtituto iſtam quaeſtionem hoc in loco pertractet, iisque accedat, qui prius ſtatuunt. Principio de anima mundi, quam *aſſiſtentem* vocat, non quaeritur. Pauci enim ſunt, qui hoc in controverſiam vocent, ARISTOTELEM intelligentiae neſcio cui, quam *intellectum agentem* Scholaſtici vocant doctores, humani generis curam, & pluribus intelligentiis adminiſtrationem naturae rerum commiſiſſe. Digni ſunt, praeter multos, qui hac de re legantur, FRANCISC. PICCOLOMINEVS *Libro de mundo Cap. XXX. pag.* 631. *ſ.* IAC. THOMASIVS *de exuſtione mundi Stoica Diſſ. XIV.* §. *CXL. pag.* 211. *ſ.* Omnis eſt de *anima informante* diſceptatio, ſeu id quaeritur: an ARISTOTELES, id quod PLATONEM feciſſe novimus, animam quamdam per totam rerum naturam fuſam eſſe voluerit, unde animos hauſtos & delibatos haberent homines. Princeps, quantum novi, CLEMENS ALEXANDRINVS ARISTOTELI hanc opinionem adſcripſit, qui obiurgat hominem, quod providentiam ſuſtulerit, & Deum tamen animam eſſe mundi ſibi perſuaſerit, in *Protreptico Cap. V. pag.* 58. Καὶ ὅγε τῆς αἱρέσεως πατὴρ, τῶν ὅλων οὐ νοήσας τὸν πατέρα, τὸν καλούμενον ὕπατον, ψυχὴν εἶναι τοῦ παντὸς οἴεται. *Sectae Peripateticae pater, rerum omnium patrem ignorans, eum, qui ſupremus eſſe dicitur, animam univerſi eſſe exiſtimat.* Hunc vero locum ambiguum primum eſſe, deinde ex auctore *Libri de mundo*, qui ARISTOTELI falſo adſcriptus olim ſit, CLEMENTEM id hauſiſſe videri, non autem ex ARISTOTELE, multis iam IAC. THOMASIVS diſputavit *de exuſtione mundi Stoica Diſſ. XIV. pag.* 212. Non recordatus eſt, quum in litteras iſta referret, vir veteris philoſophiae peritiſſimus ATHENAGORAE, qui optimus eſt CLEMENTIS interpres, & plenius explicat, quemadmodum antiqui Chriſtianorum doctores ARISTOTELIS ſententiam ceperint & intellexerint, aut quo ſenſu hoc de anima mundi decretum Stagiritae tribuerint. ARISTOTELEM refert ATHENAGORAS *Apologiae Cap. VI. pag.* 28. & corpus dediſſe Deo & animam Corpus Dei addit exiſtimaſſe aetherem eſſe & ſidera, in quibus omnibus Deus, animae inſtar, verſetur. Αὐτὸν μὲν ὂν ἀκίνητον, αἴτιον δὲ τῆς τούτου κινήσεως γινόμενον: *ipſum quidem immobilem, ſed corporis motum efficientem, eique praeſidentem.* Vides, quid ſibi velit CLEMENS, quum ARISTOTELEM indicat Deum pro anima habuiſſe mundi. Non hanc eſſe ARISTOTELIS ſententiam, facile conceſſerim: ſed non id nunc quaero, quid ſenſerit ARISTOTELES, ſed quid eum ſenſiſſe multi veterum Chriſtianorum, & in primis CLEMENS, putaverint. Ipſum igitur Deum, non certas intelligentias, motui ſiderum & coeli praefectum eſſe ab ARISTOTELE, opinati ſunt: ex quo apparet, proxime ad eorum illos acceſſiſſe ſententiam, qui informantem mundo, coelo ſaltim & aetheri, animam ab ARISTOTELE attributam eſſe volunt. Nam ut noſter animus corpus informare dicitur; ita, ſi ſidera & aether Dei corpus ſunt, animus informans eorum Deus certo modo vocari poterit: Sed, quod iam monui, nullum dubium eſt, quin hi ARISTOTELI dogma, a quo alienus fuit, adſcripſerint. Nec minus certum eſt, ſi huic eſſet opinioni deditus, minorem tamen eius & PLATONIS fore hac in re cognationem, quam multis videtur. Alii multo his apertius ARISTOTELEM hac in re PLATONI conciliare ſtuduerunt: olim quidem illi, qui recentiores nominantur Platonici, PROCLVS, PLOTINVS, PORPHYRIVS, quibus nil antiquius erat, quam omnem diſcordiam inter PLATONEM & ARISTOTELEM funditus tollere; recentius tam ex Peripateticis aliqui, quam ex PLATONIS ſectatoribus bene multi, quorum nomina praetereo. Contra Peripatetici plerique abhorruiſſe prorſus ARISTOTELEM ab anima mundi pugnant, negantque acriter, reperiri in ſcriptis eius aliquid, quod commento huic vel Stoico vel Platonico faveat. Vide, quae pro horum ſententia IAC. THOMASIVS diſputat *de Stoica mundi exuſtione Diſſ. XIV. pag.* 212. *ſ.* Adiunxit ſeſe his non ita pridem LEIBNITIVS *de la conformité de la foi & de la raiſon* §. *VIII. pag.* 12. ne quid nunc dicam de aliis. Ego, re bene putata, neutri parti

§. XXIV.

Aristoteles non secus, ac Socrates & Plato, censuit, nos vitam ex vita huius universitatis haustam habere, quemadmodum frigus & calorem ex naturae totius frigido & calido ducimus. Ex quo apparet, Aristotelem pariter credidisse, mundum esse animatum. Atque hoc argumentis minime dubiis confirmatur.

Hic autem omnino velim animadverti, quod ARISTOTELES loco, quem attulimus, declarat, vitam & intelligentiam nos ex universitatis huius natura haustam & libatam habere, non secus atque frigidum & calidum ex eo, quod huic universitati inest, frigido & calido tractum & acceptum habemus, id (1) ex SOCRATIS disciplina sumtum esse. XENOPHON nimirum & PLATO, SOCRATEM hac sententia, tamquam valido argumento, usum esse ad comprimendos divinitatis hostes, scriptum reliquerunt. Summam opinionis huius (2) Latinus vates his olim versibus expressit:

Principio coelum & terram camposque liquentes,
Lucentemque globum lunae, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totosque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet:
Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum.

Haec

ti omnino esse accedendum arbitror. ARISTOTELES animae mundi, quam PLATO finxit, parum certe amicus fuit: quod quidem nemo mirabitur, qui philosophiam eius scrutatus est. Sed nec tamen omnem mihi animam mundi sprevisse videtur, tametsi ipsum vocabulum in eius libris nusquam legatur. Esse passim concedit ARISTOTELES vitalem quemdam calorem, per totam rerum naturam diffusum, intentum & commeantem: quo de scito eius iam aliquoties commemoravimus. Haec θερμότης ψυχικὴ ARISTOTELIS quid, quaeso, est, quam animae quoddam genus *informantis?* Quidni de ea idem, quod MANILIVS de anima mundi, pronuntiare liceat?

- - - - - - - Quum spiritus unus
Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem,
Omnia pervolitans.

Astronomico Lib. II. v. 64. s. pag. 31. Igitur, a nomine licet abstinuerit ARISTOTELES, ne magistri PLATONIS probare videretur sententiam, animam tamen qualemcumque mundi seu spiritum cogitatione effinxit, & *informantem* quidem certo modo, ut Scholasticorum utar vocabulo: quamquam non omni ex parte talem, qualem PLATO antea, PYTHAGORAM sequutus, commentus erat. Nolo ego princeps huius sententiae auctor videri: nec enim ignoro, qui ARISTOTELEM inter animae mundi fautores retulerunt, calorem eius vitalem quoque testatos esse: nec me praeterit, GASSENDVM *Physic. Sect. III. Lib. III. pag. 243. T. II.* dixisse, ARISTOTELEM *facile pertrahi posse ad sententiam de anima mundi.* Sed discrimen hi tamen omiserunt, quo PLATONIS anima mundi ab ARISTOTELIS semota est anima. His ea iunge, quae paullo post *ad sequentem* §. disseremus.

(1) *Ex Socratis disciplina)* Numquam, nisi graviter & aegre, a me impetro, ut doctissimi viri, quo me longe inferiorem esse & ingenio & doctrina sentio, repugnem opinionibus. Sed nec, ubi veritas sentire iubet aliter, tacendum mihi esse arbitror. Nam quo maior alicuius est auctoritas, tanto magis verendum est, ne, tamquam ad saxum quoddam, plerique ad sententias eius adhaerescant, magnoque nomine capti & irretiti, errorum hauriant & imbibant semina. Itaque ingenue & libere profiteor, toto hocce membro multa miscere & perturbare virum eximium, ut non modo Platonicus, sed suus etiam videatur ARISTOTELES; verum nihil fere efficere, nec iusti ordinis in differendo & commentando rationem habuisse. Ostendent, quae monebimus, nec temere nec refragante veritate hoc affirmari. Hic primum SOCRATEM auctorem facit eius sententiae de anima mundi & natura genitrice, cui PLATONEM & ARISTOTELEM vult addictos fuisse. Nihil vero minus certum est, atque hoc. Scio, in *Timaeo* PLATONIS SOCRATEM TIMAEO de anima mundi differenti applaudere: nec ignoro, passim apud PLATONEM ita differere SOCRATEM, ac si his sententiis imbutus fuisset. At quem, obsecro, rerum antiquarum peritum fugit, ab omnibus eiusmodi quaestionibus de natura SOCRATEM prorsus abhorruisse, atque irrisisse ANAXAGORAM ceterosque philosophos, qui rebus physicis unice delectarentur, PLATONEM vero, quae vel a Pythagoreis acceperat, vel ipsemet ementitus erat, ut maiori essent auctoritate, SOCRATI falso attribuisse? Vid. DIOGENES LAERTIVS *Libro III. Segm. 35. pag. 185.* & MENAGIVS *ad h. l.* XENOPHON vero, quem CVDVVORTHVS, praeter PLATONEM, auctorem laudat, tantum abest, ut SOCRATEM de anima mundi disputantem inducat, ut potius nihil ei minus fuisse curae, quam has physicorum argutias, diserte testetur. Vid. *Memorabil. Socratis Lib. I. pag. 561.* Animi praestantiam collaudat apud XENOPHONTEM SOCRATES, eumque a Diis nobis esse datum significat, *loc. indic. Lib. I. p. 574.* Verum nihil ibi, nec alias de anima mundi, nihil etiam de genitrice natura. Multo minus illud verum est, quod addit vir doctissimus, SOCRATEM hac opinione, tamquam telo, impios divinae rationis contemtores iugulasse.

(2) *Latinus vates)* VIRGILIVS *Aeneidos Lib. VI. v. 724.*

Haec nos eo fere ducunt, ut ARISTOTELEM credamus censuisse, genitricem hanc universitatis totius naturam esse ἢ μέρος ψυχῆς, ἢ μὴ ἄνευ ψυχῆς, aut partem esse animae cuiusdam mundi, quae ipsamet intelligentia & sensu praedita sit interiori, qualis ea est, quae animalium regit corpora, natura, aut inferius saltim principium quoddam, quod eiusmodi animae legibus & decretis pareat. Ego quidem, quidquid etiam recentiores sentiant Peripatetici, magistrum eorum certus sum mundum existimasse animatum esse, aut de mundi anima nil dubitasse. Ipse enim, quid sibi videatur hac de re, *Libro de coelo* clarissime his vocibus exponit: Ἀλλ' ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων, τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα. δεῖ δὲ ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως καὶ ζωῆς. *Sed nos de ipsis, ut de corporibus & unitatibus, ordinem quidem habentibus, inanimatis autem penitus, cogitamus. Oportet autem ipsa viventia esse existimare, atque actionem habere*, id est, esse ea vita rationis & intelligentiae participe praedita. Lib. II. C. XII. (p. 656 T. I. Opp.) Quem quidem locum recte interpretatur SIMPLICIVS: Δεῖ δὲ ὡς περὶ ἐμψύχων αὐτῶν συλλογίζεσθαι καὶ λογικὴν ἐχόντων ψυχὴν, ὡς καὶ πράξεως καὶ ζωῆς λογικῆς μετέχειν. τὸ μὲν γὰρ ποιεῖν καὶ κατὰ τῶν ἀλόγων ψυχῶν κατηγοροῦμεν καὶ κατὰ τῶν ἀψύχων σωμάτων, τὸ δὲ πράττειν κυρίως κατὰ τῶν λογικῶν ψυχῶν κατηγοροῦμεν. Comm. in Libros de coelo f. 116. *Decet nos de coelis sentire, ut de naturis anima rationali praeditis, & propterea & actionis & vitae rationalis participibus. Quamvis enim vocabulum ποιεῖν, facere, non modo usurpetur de animis ratione vacantibus, sed etiam de corporibus inanimatis; nomen tamen πράττειν non nisi de naturis adhibetur ratione valentibus.* Atque, ne quid hac in re superfit dubitationis, eodem libro ARISTOTELES (3) paullo ante disertissime affirmat, ὅτι ὁ οὐρανὸς ἔμψυχος καὶ ἀρχὴν κινήσεως ἔχει, *coelum esse animatum, & principium motus in se habere.* Quo quidem in loco vox *coelum* totum denotat terrarum orbem: quae huius vocis notio familiaris admodum est PLATONI & (4) ARISTOTELI.

Est

(3) *Paullo ante*) *Libro II. de coelo Cap. II. pag. 642. T. I. Opp.*

(4) *Aristoteli*) Quo sensu & qua ratione ARISTOTELES dici queat mundi professus esse animam, ex iis perspicuum est, quae paullo ante disseruimus. Doctissimus vero CVDVVORTHVS plura sibi dari flagitat. Nec enim tantum obtinere studet, talem mundo animam attribuisse ARISTOTELEM, qualem PLATO & PYTHAGORAS, sed etiam, praeter animam, peculiarem *naturam genitricem*, ab ista anima distinctam, ab ARISTOTELE mundo esse attributam, pugnat. Quo iure id fiat, sequentia declarabunt. Hic, ut doceat, pro anima mundi stetisse Stagiritam, (I) locum ex *Libro de coelo* affert. Is vero locus de stellis agit & sideribus, quae ARISTOTELES animalia hic esse sciscit: quam sententiam veterum longe plurimos, Platonicos, Iudaeos, Christianos, & alios probasse, nutum est. Lege PETR. DAN. HVETIVM in *Origenianis Lib. II. Quaest. VIII. pag. 126. f.* IO. BAPT. COTELERIVM in *Notis ad Clementis Recognitiones T. I. P P. Apostol. pag. 550.* & de Iudaeis IAC. BASNAGIVM *Histoire des Iuifs Tom. IV. Cap. VIII. pag. 179.* Huius vero connexi nulla mihi videtur virtus esse: ARISTOTELES credidit, sidera esse animalia sensu & ratione praedita. Igitur & toti rerum universitati mentem inesse credidit. Etiamsi enim aliquis partes huius universitatis animalia esse dictitet, haud inde tamen efficias, eum totum orbem animal esse quoddam arbitrari. Nec iuvabit doctissimum virum SIMPLICII, quam adiungit, interpretatio. Fuit enim SIMPLICIVS ex eo genere, quod recentiorum dicitur Platonicorum. Illud vero genus quanto studio & labore ARISTOTELEM in PLATONIS opiniones, veritate renitente, pertrahere studuerit, nemini obscurum erit, qui interiores attigit litteras. (II) Aliud dictum laudat ARISTOTELIS, quo coelum esse ἔμψυχον, & motus habere principium, edixit: in quo quidem nomine οὐρανὸς totum mundum significari arbitratur. Sed hoc quidem primum repudiabit, qui ARISTOTELEM ipsum inspexerit. Nec deinde, si res ita sese haberet, multum ad firmandam doctissimi viri sententiam conduceret. Declarabo, quum res ita ferat, sententiam ARISTOTELIS aliquanto clarius. ARISTOTELI, tametsi non unam vocabuli οὐρανὸς potestatem subiiciat, sensu tamen usitatiori *coelum* omne illud est, quod a suprema coeli regione, seu ab ultima sphaera, in qua ipsum versari Deum putabat, ad infimam usque terram nostrumque domicilium pertinet. Λέγομεν οὐρανὸν, inquit, τὸ περιεχόμενον σῶμα ὑπὸ τῆς ἐσχάτης περιφορᾶς. *Dicimus coelum illud corpus, quod sub ultima conversione seu sphaera continetur*, aut quod ab ultimo coelesti orbe incipit, & ad nos usque extenditur. *Lib. I. de coelo Cap. IX. p. 630. T. I. Opp.* Illud *coelum* totum nil nisi corpus esse, saepius affirmat ARISTOTELES, at corpus simplex, quod ex se & sua natura in orbem concitetur & commoveatur. Lege *Libri I. de coelo Cap. II. III. IV.* Ἀναγκαῖον, ait, εἶναί τι σῶμα ἁπλοῦν, ὃ πέφυκε φέρεσθαι τὴν κύκλῳ κίνησιν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν. *Necesse est, in rerum natura corpus quoddam simplex esse, quod quidem sit aptum circulari motu suapte natura ferri.* Igitur non erat, cur existimaret vir doctissimus, coelum ARISTOTELIS anima & corpore constare: cuius quidem rei Stagiritae nihil in mentem venit. Coelum eius totum est corporeum, quamquam a reliquis corporibus natura & indole differat. Neque a se ipso dissentit ARISTOTELES, quum hoc ipsum coelum ἔμψυχον & principio motus esse praeditum decernit. Corpora nimirum omnia Stagirita partitur in ἄψυχα, *inanimata*, & ἔμψυχα, *animata*, item in *composita* & *simplicia*. Illa sunt, quae motu carent, & alieno indigent, ut loco sese moveant, impulsu:

haec

Ad bina Aristotelis effata respondetur, quae contrarium suadere videntur.

Lib. II. Cap. I. (p. 640. T. I. Opp.)

Est, fateor, in hoc ipso *de coelo Libro* locus, qui, si mediocrem aliquis attentionem afferat, contrarium facile persuaserit. Ex quo verisimile fit, qui negatunt, ARISTOTELEM mundo huic dedisse animam, hoc ipso, ut ita sentirent, loco adductos esse. En verba philosophi: ἀλλὰ μὴν ὅτι ὑπὸ ψυχῆς εὔλογον ἀναγκαζούσης μένειν ἀΐδιον. οὐδὲ γὰρ τῆς ψυχῆς οἷόν τ' εἶναι τὴν τοιαύτην ζωὴν ἄλυπον καὶ μακαρίαν. ἀνάγκη γὰρ καὶ τὴν κίνησιν μετὰ βίας οὖσαν πεφυκότος τοῦ πρώτου σώματος ἄλλως καὶ κινεῖν συνεχῶς, ἄσχολον εἶναι, καὶ πάσης ἀπηλλαγμένην ῥᾳστώνης ἔμφρονος· εἴ γε μηδ' ὥσπερ τῇ ψυχῇ τῶν θνητῶν ζώων ἐστὶν ἀνάπαυσις, ἡ περὶ τὸν ὕπνον γενομένη, τοῦ σώματος ἄνεσις, ἀλλ' ἀναγκαῖον Ἰξίονός τινος μοῖραν κατέχειν αὐτὸν ἀΐδιον καὶ ἄτρυτον. *Nec vero rationi consentaneum est credere, quod coelum sempiternum maneat, id cogentis cuiusdam animae opus esse. Neque enim fieri potest, ut talis animae vita sine dolore atque beata sit. Violentum enim motum corporis, si moveatur aliter, atque natura inclinat, negotiosum atque ab omni voluptate mentis semotum esse, necesse est, praesertim si nec talis adsit relaxatio, qualis animalium mortalium mentibus per somnum contingit. Quare talis mundi anima idem illud sustineret fatum, quod Ixion sustinuisse fertur.* Sed hic ARISTOTELES coelos insita quadam ipsis anima moveri, minime negat: id quod alio loco plane & aperte affirmat & praecipit. Quod reiicit & improbat, hoc unum est, coelos a violento quodam & vehementi spiritu agitari, qui vi eos in orbem torqueat, quum natura ab eiusmodi motu abhorreant, atque gravitate sua in locum mundi medium ferantur. Quidnam vero de coelorum motu senserit, id SIMPLICIVS his verbis apte declaravit: Τὸ δὲ ὅλον ψυχικὸν καὶ ἔμψυχον ὑπὸ ψυχῆς κυρίως κινεῖται διὰ μέσης τῆς φύσεως. *Totus mundus sive coelum, quum non naturale minus sit, quam animatum corpus, proprie ab anima quadam movetur, sed naturali modo & ratione,* (natura tamquam instrumento agente) *ita ut motus eius minime violentus sit.* Quod hic ceterum ARISTOTELES PLATONEM pungit, ac si coelum is violenter ab anima quadam in orbem rapi censuisset, quum alio natura tendat, id idem SIMPLICIVS, Stagiritae alioquin studiosissimus refellit, ingenueque errasse magistrum, ac PLATONI fecisse iniuriam, fatetur. Contra PLATONEM demonstrat tam naturae genitrici, quam mundi animae, favisse, atque inter decem, quae recenset, motus genera, nonum motui naturae locum assignare, τὴν ἕτερον ἀεὶ κινοῦσαν, καὶ μεταβαλλομένην ὑφ' ἑτέρου, qui aliam rem extra se semper moveat, & ipse simul a re quadam alia quodammodo mutetur, decimo vero loco commotionem animae mundi collocare, τὴν ἑαυτὴν κινοῦσαν καὶ ἕτερα, *quae & semet ipsam ex se moveat, & aliud etiam cieat.* Quasi PLATO eo loco significare voluisset, naturam, tametsi vivat, interiorique gaudeat efficacitate, nihilo tamen minus excelsioris cuiusdam animae mandatis obtemperare, a qua omnis motus initium suum & principium (5) habeat.

De Leg. L. X.

Verum

haec illa, quae ex se & sua natura sese moveot, neque concitationem exteriorem desiderant. Adde *Metaphys. Lib. XIV. Cap. II. pag. 472. T. IV. Opp.* Tale corpus coelum ipsi est, quemadmodum iam vidimus. Vis ergo dicti ARISTOTELIS haec est: *Coelum corpus est, in quo ipsa natura vis motrix inclusa est, qua reliqua carent corpora.* Quocirca, nisi vehementer fallor, his ARISTOTELIS verbis non conficit CVDVVORTHVS, coelo & universitati rerum animam quamdam a Peripateticorum principe datam esse. Non ego negem, calorem illum vitalem, unde animos nasci suspicabatur, coelum permeare. Verum, ut omittam, hoc calore coelum nec moveri nec *informari*, evidens est, inter huoc & inter animam mundi, quam ita PLATO vocavit, multum interesse differentiae.

(5) *Habeat*) Cogam hic in unum locum, quae in hac arbitror disputatione animadvertenda esse. (I) ARISTOTELIS locum perperam vir doctissimus interpretatur: in quo temere recentiores Platonicos, SIMPLICIVM in primis, pessimum harum rerum interpretem, sequutus est. Nec enim vel verbo significat isto loco ARISTOTELES, se de violenta concitatione coeli loqui, eosque repellere, qui coelum puteot ab anima quadam contra naturam in orbem torqueri, sed omnem animam coelo abiudicat. In exordio capitis pro certo id sumit, quod sibi videtur *Libro primo* probasse, coelum sempiteroum ipsa natura sua esse, nec ulla ratione dissolvi ac dissipari posse. Tum ex ipsis secus sentientium opinionibus hanc roborari posse opinionem adiicit, eo quod, si ridiculae & absurdae sint eorum opiniones, id inde sequi, necesse sit, unice veram esse illam, quam ipse tradidisset. Itaque refert primo veterum suspicionem, qui ab Atlante sustentari coelum censuerint, ne rueret, eamque ridet. His vero nihilo esse sapientiores, statim addit, qui in coelo intus esse animum inclusum asseverarent, qui, ne diffluat, impediret. ὥσπερ γὰρ περὶ βάρος ἐχόντων καὶ γεηρῶν ἁπάντων τῶν ἄνω σωμάτων, ὑπέστησαν αὐτῷ μυθικῶς ἀνάγκην ἔμψυχον. *Nam quasi pondus haberent supera corpora omnia, terreaque essent, necessitatem animae participem supposuere.* Paucis verbis interiectis, sequitur opinionis huius, quam hic CVDVVORTHVS affert, confutatio: cuius quidem haec summa est: Animam eiusmodi coelum continentem miserrimam fore, quod numquam requiescere

Verum maius etiam aliquid, quo sententiam tueantur, in promtu illis est, qui ARISTOTELEM animatum credidisse mundum negant. Scilicet (6) *Metaphysicorum Libros* appellant, quibus coelum summum stelliferum ab immobili quodam motore cieri & agitari, philosophus disputat: hunc autem motorem ipsum vulgo Deum interpretantur, non vero mundi animam. Reliquarum similiter sphaerarum gubernationi totidem ibi praeficit distinctos genios: ex quo efficitur, non existimasse ARISTOTELEM, ab animis motus illos siderum & coeli proficisci. Huic ut occurramus loco, principio quidem fatemur, immobilem illum ARISTOTELIS motorem non esse mundi animam, sed mentem ab omni concretione & corpore separatam & liberam, ipsumque supremum Deum. Hic vero quemadmodum coelos commoveat, id ita exponit. (7) Κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον. *Movet vero, ut id, quod amatur.* Qua de caussa, praeter supremum hunc motorem, quem motus ipsummet expertem esse vult, aliud etiam inferius introducit motionis principium, idque mobile, sive mundi animam, quod proprie, nulla re alia interiecta, coelos verset & impellat. Atque de hoc ita loquitur: Κινούμενον δὲ τἆλλα κινεῖ. *Quod ipsum movetur* (appetitu nimirum & desiderio principis boni) *id iterum movet alia.* Ita quidem ALEXANDER APHRODISIVS, quo felicius & solidius nemo ARISTOTELIS sensus declaravit, praeceptoris sui mentem interpretatur: quem statuisse perhibet, coelum, etsi animi sit particeps, insitaque idcirco virtute sua commoveatur, motus tamen principium a natura quadam immobili & separata accepisse, quae omni anima praestantior sit, τῷ νοεῖν τε αὐτὸ καὶ ἔφεσιν καὶ ὄρεξιν ἔχειν τῆς ὁμοιώσεως αὐτῷ, *hanc coeli animum contemplatum esse, indeque appetitum & desiderium imitandi eam concepisse.* (8) PLATONI videtur hanc Stagirita sententiam debere, quem docuisse novimus, coelos perpetua conversione sua & orbis circuitu mentis motum sive efficacitatem imitari. Igitur princeps motor ARISTOTELIS haud proprie efficiens motus caussa est, verum caussa tantum illa motus leges & ordinem praescribens & desiderans. Anima vero & natura, ψυχὴ καὶ φύσις, binae illae ex eius sententia caussae sunt, a quibus proprie ac vere motus iste proficiscitur.

Primus motor Aristotelis, quem immobilem dicit non est anima, sed perfecta intelligentia, a materia omni secreta: sed hunc tamen motorem Aristoteles unice movere, ut caussam finalem, disputat, adiungens ei animam mundi naturamque genitricem, a quibus mundum efficienter moveri vult. Nec Aristotelis igitur natura, nec mundi eius anima supremus Deus sunt.

Quaest. natural. Quaest. I. Cap. I.

Neque contra hanc sententiam reliqui, quos ceteris coeli orbibus praeponit, genii possunt aliquid. Pariter enim persuasum fuit ARISTOTELI, istos genios abstractas esse mentes sive intelligentias inferiorum quarumdam animarum, quae corpora sua sive sphaeras ad exemplum harum animarum in orbem certa constantique lege versent. Quod quidem satis ex eo intelligitur, quoniam idem, quod de principe motore, de his etiam minoribus affirmat geniis, eos κινεῖν ὡς τέλος, finis instar, (9) movere.

Ex

quiescere posset. Ex his perspicuum est, non de violenta coeli concitatione hic loqui ARISTOTELEM, sed de eius perennitate, animamque illam, quam ἀναγκάζουσαν vocat, non esse animam coelum violenter contorquentem, sed animam coelum continentem, ne dissipetur, sed perpetuo maneat, aut *animam informantem.* Omnem igitur derogat animam coelo, quod ipsa natura sua stabile, perpetuum ac perenne esse, ipsa etiam natura sua moveri & concitari, docet. Idque vel ex argumento, quod contra animae mundi patronos producit, apparet. Si coelum, inquit, animae particeps esset, ista anima, quoniam coelum continuo movetur, infelix prorsus esset, nec ullo tempore quieta. Finge tibi, quamcumque cupis aut potes, animam, haec ratio semper ex mente ARISTOTELIS feriet, utpote qui nihil divinum, nihil felix, nihil beatum esse contendit, praeter id, quod immobile est, tametsi alia moveat. Animam *assistentem*, quam vocant, si coelo tribuas, non repugnabit fortassis *Stagirita:* at *informantem*, qualem PLATO, numquam feret, nec ferre poterit, nisi disciplinae suae fundamenta convellere velit. (II) SIMPLICIVM quod meotem ARISTOTELIS optime assequutum esse censet CVDWORTHVS, id parum caute facit. Nam ex illis est SIMPLICIVS, quibus nihil antiquius est PLATONIS & ARISTOTELIS coniunctione. (III) PLATONEM hoc in loco non diserte increpat ARISTOTELES, quod hic affirmari videtur. At occulte eum tangi, satis ex illis constat, quae *Libro X. de legibus* PLATO *pag.* 669. de anima coelum agitante differit. (IV) Decem motuum genera, quorum hic mentio fit, PLATO enumerat *Libro X. de legibus p.* 667. 668. At non video, eum naturae genitricis mentionem facere, aut nonum illi motus genus tribuere. SIMPLICII haec commenta sunt, qui semper id agit, ut PLATONI amicus videatur ARISTOTELES. Animae tamen mundi, coelum & omnia sidera cientis, meminit PLATO, cui non obscure decimum illud motus genus assignat.

(6) *Metaphysicorum Libros*) Vid. ARISTOTELIS *Metaphys. Libro XIV. Cap. VII. VIII. IX. pag.* 476. *f. T. IV. Opp.*

(7) Κινεῖ) Haec & sequentia verba ARISTOTELES, de quibus mox dicemus, leguntur *Cap. VIII. Lib. XIV. Metaphys. pag.* 479.

(8) *Platoni videtur*) Lege *Librum X. de legibus pag.* 669. & alias.

(9) *Movere*) Meo quidem iudicio rectissime faciunt, qui ARISTOTELIS sententiam de intelligentiis orbes coelestes cientibus & commoventibus

Etiamsi talis non esset mundi anima, qualem sibi Plato & Aristoteles finxerunt,

Ex his igitur manifestum est, etsi ARISTOTELES mundo animam attribuerit intelligentem, eique naturam adiunxerit genitricem, quae vel animae illius facultas sit, vel praeceptis eius saltim pareat, neutram tamen harum rerum pro supremo Numine ab eo esse habitam. Primum e contrario rerum principium mentem esse censuit sive intel-

bus magnum esse putant argumentum ad eos profligandos, qui philosophum hunc inter animae mundi patronos referunt. Nam si orbes coelestes interiori quadam vigerent anima, semet ipsos illi commoverent, nec administratio eorum singulares requireret genios: quos ARISTOTELES tamen motui illorum vult a Deo profectos esse. Neque hic affertur aliquid a CUDWORTHO, quod ab hac aliquem sententia dimovere possit, qui vel mediocriter cum ARISTOTELE consueverit. Pugnat vir doctissimus, Deum proprie ex Stagiritae sententia nnn movere ultimum orbem, sed tantum cupere ac desiderare motum eius: inesse vero in illa sphaera peculiarem, a qua gubernetur, animam, a Deo distinctam. Similiter intelligentias ARISTOTELIS abstractas esse mentes animarum existimat, quae motum orbium suorum spectent tantummodo, non vero ipsae moveant. Ne hoc quidem contentus est; sed, praeter istam animam, ARISTOTELEM aliam quamdam φύσιν seu naturam genitricem adiunxisse huic rerum universitati, asseverat. Is vero perspicax sit, oportet, qui vestigia harum rerum apud ARISTOTELEM sese offensurum sperat. (I) Quod ad postremum attinet, duplicem nimirum mundi animam, seu animam mundi proprie ita dictam, & naturam genitricem, tota haec doctrina a recentioribus Platonicis non exposita tantum, sed etiam primum excogitata est: qua de caussa, inferius ostendetur. Quodsi PLATO quaedam habet, quae suspicionem commovere possint, ab hoc eum dogmate non aversum fuisse, certe ARISTOTELES nihil eiusmodi suppeditat, cuius tota ratio hanc duplicem animam recusat: id quod quidem ex illis, quae adhuc disputavimus, intelligentibus apertum esse reor. (II) Vt probet vir doctissimus, Deum ipsum non proprie ultimum orbem coelestem movere, sed eius tantum motum cupere, quum interea anima quaedam in isto orbe latens necessarios eius motus cieat, haec ARISTOTELIS verba producit *Metaphys. Lib. XIV. Cap. VII. pag.* 497. Κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον· κινούμενον δὲ τἆλλα κινεῖ. *Movet vero, ut res amata: quod vero movetur, alia movet.* Hanc rationem prorsus ex praescripto PORPHYRII, PLOTINI & aliorum Platonicorum, quibus & Aristotelici nonnulli possunt iungi, interpretatur. Primum eius membrum iudicat ad Deum pertinere, alterum vero ad animam mundi. Dubito vero, an haec probaturi sint ex toto, qui ARISTOTELIS praecepta diligenter explorarunt. Est hoc ipso capite, unde sumta sunt haec verba, mirabiliter obscurus ARISTOTELES. Sic enim fieri non poterat, quin is esset, qui de rebus exponebat, quarum ipse non callebat naturam. Quamobrem in eo capite exponendo ita sudarunt interpretes, ut in nullo fere alio: nec ego hominis me sententiam ita declaraturum esse opinor, ut omnis dubitationi locus praecidatur, tametsi certus sim, id eum non dixisse, quod ab eo CUDWORTHUS dictum putat. Tentabo tamen, num lucis aliquid in hanc mihi caliginem inducere liceat. Est hoc in praeceptis ARISTOTELIS physicis: *Quodcumque movetur, id motum ab alio habeat, necesse est.* Plures sunt eius, quibus hoc decretum accurate inculcat, loci. Hoc nixus scito, praeter alios, PLATONEM oppugnat, qui animam ex se ipsa moveri asseveraverat, & immortalitatem eius hoc argumento probaverat. *Anima movetur*, inquit. *Igitur a re alia moveatur, nec ipsa motus in se habeat initium, necesse est.* Lege *de anima Lib. I. C. II. pag.* 4. Ergo, quum a progressu in infinitum abhorreret ARISTOTELES, neque dubitaret, esse primum quoddam omnis motus in rerum natura principium, decebat eum immobilitatem primae illi caussae attribuere, unde motus omnis proficisceretur. Quodsi enim & hanc moveri dixisset, illud, quod attuli, decretum coegisset hominem altius adscendere, & novam motus caussam quaerere. Iam vero non exiguam nasci sentiebat ARISTOTELES difficultatem, quemadmodum id, quod ipsum non movetur, alios movere & concitare queat. Cui quaestioni ut occurreret, statuendum sibi esse satis intelligebat, modum, quo prima caussa moveret, prorsus ab illis motus generibus differre, quae in rerum conspiciuntur natura. Ita vero nondum satisfactum erat universae quaestioni. Pergere enim poterant sciscitari, qui res altius scrutabantur: cuius demum generis iste motus esset? Quare modum motus istius quadam ratione explicare nititur capite hoc. Deum nempe ait movere, ὡς ἐπιθυμητὸν, ὡς τὸ ὀρεκτὸν, ὡς νοητὸν, denique ὡς ἐρώμενον, *ut appetibile, ut intelligibile, ut res amata.* Haec nomina pro suo interpretum quisque sensu explicat & interpretatur: quorum aliqui, dum magistrum illustrare student, in novas molestias lectores coniiciunt, aegre vim verborum & sententiarum capientes. Exempli loco erit, qui reliquos expositores alioquin perspicuitate vincit, GVIL. DU VAL, Prof. Philos. Parisiensis, in *Synopsi Analyt. doctrinae Peripatet. p.* 44. Sed non erat, nisi prorsus fallor, cur tantopere sese fatigarent viri eruditi. Haec enim omnia nihil sunt, quam copia quaedam verborum, ideo ab ARISTOTELE, quod in more ipsi positum est, inventa, ut ignorantiam suam occultaret. Ipsa brevitas & obscuritas eius docet, sensisse hominem, veram rationem motus, quo Deus movet ipse immobilis, explicari nullo pacto posse: ne tamen nescivisse videretur aliquid, novis & inusitatis verbis, ut obiecta offa Cerberum, curiosorum sibi comprimendam esse duxit temeritatem. Certe clarius & apertius loquutus esset, si quid habuisset, quod exspectationi legentium scivisset responsurum esse. Circumspicienti omnia vis huius sententiae: *Deus ut res desiderata & amata movet*, nulla videtur esse alia, quam haec: *Deus nulla vel sua vel aliena movet molestia: quemadmodum illi, qui a suis amantur, vel nutu oculorum illis imperant, efficiuntque omnia, quum ipsi nihil agant.* Id est: Nescio ego quidem, quemadmodum ille concitet, qui ipse motu caret. Id vero scio, eum non ita movere, ut naturae reliquae movent, quae & ipsae, dum movent, impelluntur, & vim rebus, quas cient, adhibent. Hoc-

intelligentiam, omnibus absolutam numeris, & ab omni prorsus secretam materia, naturam immobilem, (ἀκίνητος οὐσία) (10) *cuius essentia ipsa sit operatio eius*, quae commoveat tantummodo *ut res, quae amatur*, aut *ut caussa finalis*. De hac autem ita praecipit natura: Ὅτι ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις, *ex tali principio & coelum & naturam omnem pendere.* (11) Quibus verbis hoc significari, manifestum est, fieri nullo pacto posse, quin coelum animatum sive mundi anima una cum natura totius universi genitrice legibus & decretis mentis eiusmodi perfectissimae ac immobilis subiecta sit.

nil tamen impedit, quo minus natura quaedam sit genitrix, naturae alii multo altiori & excelsiori subdita.

Metaphys. Lib. XIV. Cap. VII (p. 479. T. IV. Opp.)

Vidimus, quidnam ARISTOTELI de natura huius universitatis fictrice videatur, quam ἢ μέρος ψυχῆς, ἢ μὴ ἄνευ ψυχῆς, *aut partem animi mundani intelligentia praediti*, (id est, inferiorem eius facultatem) *aut certe non sine ea, sed rem quamdam inferiorem, ex ea pendentem*, esse censuit. Qua quidem in re cum PLATONE nulla ipsi dissensio est. His quod addam hoc in loco, unum hoc in primis habeo: Si, quod PLATO & ARISTOTELES de mundi docent anima, a supremo Numine distincta, nihil veritatis haberet, haud tamen esset, cur aliquis genitricem huius universitatis naturam simul reiiceret. Fieri enim potest, ut natura haec ab ipsomet Deo, nulla re alia intercedente, regatur & gubernetur. Est nimirum id naturae huic proprium, ut menti sive intelligentiae subiecta sit, neque ullo modo sine ea possit esse. Id aperte declarant, quae paullo ante attulimus, verba: Ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ἤρτηται ἡ φύσις. *Natura pendet ex eiusmodi principio ratione valente.* Atque haec caussa est, quare alio lucu philosophus naturam & mentem (νοῦν & φύσιν) coniungit & sociat.

§. XXV.

Praeter generalem illam totique rerum universitati communem naturam genitricem, virtutesque fingendi singulas, quae mentibus insunt animalium, fieri potest, ut quaedam maiores huius orbis partes suis etiam naturis genitricibus gaudeant, aut, quod idem est, imperfecto quodam vitae genere vel anima effectrice praeditae sint. Atque hae omnes naturae aut excelsioris cuiusdam & nobilioris animae, quae interiori gaudet sensu, legibus reguntur, aut saltim perfectae cuidam intelligentiae, quae totam moderatur molem, obtemperant. Exemplum afferemus. Stolidus, nil dubito, foret, qui cuivis plantae & herbae singulisque graminibus peculiarem aliquam genitricem vitam

Forte, praeter hanc generalem naturam genitricem, aliae quoque sunt particulares. Stultum quidem est, caestimare, singulas herbas, plantas, & gramina propriam habere naturam formatricem: nec minus absurdum est affirmatu, terram esse animal.

Hoccine est, magnificis vocabulis inscitiam suam tegere, multaque velle videri, quum nihil fere dicas, dicere? Iam vero aequi rerum arbitri iudicent, an credibile sit, Stagiritam his indicare verbis voluisse, in ultimo orbe coelesti, cui Deum praeponebat, peculiarem reconditam esse animam, quae moveat, Deo motum tantum spectante, non vero efficiente. Omnia certe, quae hoc *ultimo Metaphysicorum Libro* disputat ARISTOTELES, persuasum ipsi fuisse significant, Deum veram esse & efficientem motus omnis caussam. Ex multis unum eius dictum adscribam: Ἡ μὲν γὰρ ἀρχὴ καὶ τὸ πρῶτον τῶν ὄντων ἀκίνητον καὶ καθ' αὑτὸ καὶ κατὰ συμβεβηκός, κινοῦν δὲ τὴν πρώτην καὶ ἀΐδιον καὶ μίαν κίνησιν. *Principium ac primum entium tum per se, tum per accidens immobile est; movens autem primo, sempiterno & uno motu. Metaphys. Lib. XIV. Cap. VIII. pag. 480.* Quonam vero iure posteriora verba: κινούμενον δὲ τἆλλα κινεῖ, ad animam mundi referantur, prorsus ignoro. Hoc enim significant: *Id autem, quod motum est, aliis vicissim motum impertit.* Nihil hac sententia simplicius & ad ARISTOTELIS philosophiam accommodatius. Haec paullo latius mihi placuit persequi, quod viderem, in hac Metaphysicorum ARISTOTELIS parte declaranda, quae de Deo & intelligentiis agit, quod miserandum sit, laborare interpretes, multaque ementiri, quorum nullum vestigium apud magistrum exstat, neque paucos ex ipso Peripateticorum grege a se impetrasse intelligerem, ut non multum ab hac Platonicorum interpretatione, quam CVDWORTHVS probat, recederent. (III) De intelligentiis quae perhibet, quo vera videantur, scriptum esse ab ARISTOTELE commemorat, eas ὡς τέλος κινεῖν. Ex quo conficit, eas non vere movere, sed motum tantum animae, intra orbes, quibus praesunt, abditae, gubernare ac dirigere. At formula haec, quod non praeterit attentos ARISTOTELIS lectores, nihil apud eum significat, quam *certo proposito & consilio movere.* Num vero ii, qui certo corpus quoddam consilio movent, non efficienter & vere movent?

(10) *Cuius essentia*) ARISTOTELIS haec verba sunt *Metaphys. Lib. XIV. Cap. VI. p. 477.* Δεῖ ἄρα εἶναι ἀρχὴν τοιαύτην, ἧς ἡ οὐσία ἐνέργεια. *Oportet igitur tale esse principium, cuius substantia actus sit.*

(11) *Quibus verbis*) Si certum esset, his in verbis ἔμψυχον *coelum anima singulari instructum*, & φύσιν *naturam genitricem* significare, probatura sese facile esset haec interpretatio verborum ARISTOTELIS. Verum, id quod vidimus, nullo constat argumento, vocibus his istam potestatem ab ARISTOTELE subiectam esse.

At nil tamen obstat, quo minus arbitremur esse communem quamdam in toto hoc, qui aqua & terra constat, globo naturam genitricem, quae plantas omnes & arbores, in suo quamque genere, formet, & cuncta illa perficiat, quae legum machinalium virtutem excedunt.

tam aut animam *vegetantem*, cui nihil cum corporis commune sit fabrica, inesse duceret: nec is, opinor, foret sapientior, qui hunc orbem universum animal esse crederet mentis particeps ratione praeditae. At quis fieri posse neget, si ex nostra quidem iudicaudum sit scientia, ut toti huic globo, ex aqua & terra conflato, una praesit fictrix vita seu natura, quae certo modo cunctis plantis, herbis arboribusque coniuncta sit, easque omnes pro natura seminis cuiuslibet fingat & fabricetur, quae pariter metalla, ceteraque corpora, quae plus habent artis, quam ut a fortuito materiae motu produci queant, conficiat & disponat, quae denique, nulla caussa alia interveniente, haec omnia elaboret, tametsi ex aliis ipsamet caussis, quarum primaria ipse Deus est, pendeat? Hoc eorum fortassis sollicitudinem allevabit, qui toti universo unam tantum genitricem ptacponi naturam, graviter & moleste ferunt.

§. XXVI.

Sequitur altera laboris nostri pars, qua docebimus, quam turpiter ac perverse Athei illi, qui esse concedunt naturam eiusmodi genitricem, notione & ratione eius abutantur, repudiato vero Deo, naturam illam in eius locum sufficientes. Primo enim naturam hanc primum & summum orbis huius principium esse volunt, quae infima tamen & postrema est omnium vitarum, nec secus ea maiori quodam & excelsiori pendet principio naturaque ratione praedita, quam Echo ex voce pendet.

Ptima igitut laboris nostri parte defuncti sumus, atque genitricis naturae indolem declaravimus. Summam si quis brevem eorum, quae disputavimus, requirat, is vero hanc habeat. Exstat vitae quoddam genus animali vita deterius & inferius. Ista vita, ex praescripto mentis cuiusdam seu intelligentiae, rationis & sapientiae, via & ordine procedit ac agit, laboresque suos ad certam refert semper metam, aut id semper spectat, quod optimum est. Verum ipsa tamen rationem earum terum, quas efficit, ignorat, neque sapientiae illius, cuius normam sequitur & regulam, magistra est. Sola enim ei serviendi gloria relicta est, praeceptisque sapientiae illius obtemperandi. Agit ea fataliter certaque quadam naturae coniunctione ac concentu, ad exemplum legum atque praeceptorum, quae perfecta mens rogavit, in eamque indidit & immisit. An cetetum animae cuiusdam intelligentiae & consilii compotis facultas sit inferior, an vero mens quaedam aut vita, per se quidem separatim exsistens, at minor & imperfectior, non ex omni parte perspicuum est. Sed id dubio caret, eam superioris cuiusdam intelligentiae voluntati & imperio subiectam esse.

Restat altera pars instituti laboris, qua turpitudinem demonstrabimus utriusque illius, quod ante nominavimus, Atheorum generis, Stoicorum & Stratonicorum, qui, quum vitam naturae genitricem inesse fateantur, vehementer tamen hanc sententiam corrumpunt, aut ea perversissime abutuntur. Solent enim adulterini cuiusdam & commentitii Numinis habitu naturam istam fictricem inducere, eique non modo rerum omnium tribuere originem, sed etiam, supremo & infinite potente Deo, qui perfectissima mens est aut natura intelligentiae & rationis particeps, quae totam universitatem moderatur, dimisso prorsus & tepudiato, in huius locum insipiens & stupidum illud idolum sufficere.

Haec vero dum faciunt, quatuor in primis gravissimis erroribus doctrinam de natura genitrice contaminant. Et primo quidem, quis tam hebes est, ut patienter ferat, homines istos vitarum omnium postremam & infimam, quae non potest non ex voluntate & imperio superioris pendere caussae, rerum omnium principium naturamque unam totius universitatis maximam & praestantissimam censere? Etenim vita, qua natura valet genitrix, umbra tantum est intelligentiae, nec nisi valde debilis & infirma mentis atque rationis imitatio. Quemadmodum umbra nihil est, si corpus deficiat, ad quod refertur, nec ulla in speculo, nisi vera facies adsit, imago potest apparere, neque ullus denique sine voce exsisteret repercussus vocis: ita nulla foret natura, de qua loquimur, si mente & sapientia moderatrice destitueretur. Quamobrem, si nulla fuisset in hoc orbe mens infinitae compos perfectionis, nulla quoque in eo genitrix esse potuisset natura, haud aliter, atque, vultu absente, speculum imagine caret, voxque nulla si audiatur, nec Echo percipitur. Φύσις atque νοῦς nulla prorsus ratione seiungi & separari possunt. Si naturam orbis habet genitricem, via quidem omnia & ratione perficiet tem, neque aliquid, nisi ex sapientiae praescripto certoque consilio, tentantem, at ignaram tamen caussarum, propter quas fingit, neque satis sibi consciam eorum, quae efficit; certe perfectissimae eam oportet menti & intelligentiae, sive Deo, cuius nutu & instinctu agat omnia, subiectam esse. Quocirca ARISTOTELES, qui Φύσιν perpetuo & νοῦν, *naturam* & *mentem* coniungit, id quidem facit, quod philosophum facere decet. At hi supremi Numinis hostes, qui res omnes a natura genitrice, sensus & cogitationis experte, idcoque ab omni ratione & intelligentia relicta, unice

unice profectas esse disputant, animum testantur somniis refertum & ineptiis, veraque sapientia vacuum.

§. XXVII.

Huic errori magna deinde fit ex eo accessio, quod hoc genus praestantiores illas facultates sentiendi & ratiocinandi ex vita ista viliori & a sensu remota, quam omnis vitae unicum ducunt esse principium, procreatas esse opinatur. Id tam scite & sapienter dicitur, ac si quis lucem, qua splendet aër vel aether, omnis esse luminis fontem contenderet, solisque & siderum omnium lumina de hac una luce accensa esse, quippe quae nihil sint, quam una illa lux aëria, varie affecta & disposita, condensatione amplificata, praeciperet, aut vero, ac si quis solem, lunam stellasque omnes nihil esse affirmaret, quam imaginum, quas in stagnis & fluminibus conspicimus, reflexiones. Verum haec semper in eorum levitate, qui in Deum gerunt inimicitias, inscitia fuit & perversitas, ut naturae ordinem inverterent, talemque nobis huius orbis picturam exhiberent, qualis hominis est erectis cruribus in tabula depicti. Quum intelligentia & ratio res longe sit nobilior & praestantior, quam stupida ista rerum procreatrix natura, quae non intelligit, sed efficit tantum & agit; fieri nullo modo potest, ut haec illam pariat & producat. Neque, licet corporea duplicentur organa, quin vel infinite augeantur, bruta illa & simplex naturae vita eo umquam hac ratione perveniet, ut interiorem adipiscatur sensum, aut ratiocinandi vim & intelligendi nanciscatur.

Secundo sensum & rationem in animalibus nasci iudicant ex vita naturae sensu destituta, sola materiae temperatione & dispositione partium organica. Fieri nulla ratione potest, ut, duplicatis corporum organis, una inde vita simplex & conscientia vacans duplex fiat, & conscientiam sensumque interiorem accipiat.

§. XXVIII.

Sequitur tertius huius generis error. *Hylozoitae*, quos vocavimus, ne nimis nudi ac deformes videantur errores hi, quos iam attigimus, sic notionem naturae genitricis adulterant, ut eam cum sapientia & intelligentia confundant. Quumque ipsimet non diffiteantur, abesse ab ea sensum animalem, perceptionem & conscientiam, rem tamen nihilominus omnium sapientissimam haberi volunt naturam istam, nullamque esse idcirco crassioris materiae in toto terrarum orbe particulam, nullum corpusculum, quod non accurate teneat & calleat, quibusnam rebus aptum sit aut ineptum, quidve vel facere vel ferre queat. Verum haec quis non intet se pugnare sentit? Quamvis enim talis exsistere possit natura genitrix, qualem nos ante definivimus, quae, tametsi agat, haud tamen intelligat, rerumque, quas efficit, rationes perspiciat; id tamen nullo prorsus pacto fieri potest, ut perfecta scientia & intelligentia expers sit interioris sensus, & factorum suorum nullam habeat conscientiam. Demens foret, qui hoc sibi credi vellet. Nec ego video idcirco, quemadmodum stuptem.e possint stultitiae absolvi hi homines, qui stupidam sensuque vacuam naturam perfectae sapientiae & intelligentiae participem faciunt, quum nihil tamen ea sit, nisi χειροτέχνης, instrumentum & opifex Dei aut summae sapientiae.

Tertio perfectam cognitionem & intelligentiam vitae naturae tribuunt; quam tamen ipsi non negant ab omni sensu animali & conscientia relictam esse.

§. XXIX.

Postremo id vitio duci debet his irrisoribus religionum, quod genitricem naturae vitam tem esse opinantur plane corpoream & ex materia constantem. Nec enim semet ipsam ciere & movere potest materia, multo vero minus motus suos ratione moderati, partesque, quibus continetur, scite & ornate collocare ac disponere. Cedit, fateor, natura genitrix omnibus reliquis vitarum generibus, postremoque in illis numero est. At vita tamen est seu interior quaedam efficientia atque facultas per se agendi, a motu externo distincta. Qualis quum sit, corpore quoque careat, necesse est, eo quod omnis vita nihil concreti vel corporei admistum habet. Sed, qui vitam in esse praedicant materiae, philosophi de vita non secus, quam de intelligentia, pingui solent Minerva philosophari. Namque omnem ea primo materiam, non aliter ac panem butyro, aut caemento parietem, illinunt. Materiam deinde una cum ipsa vita & intelligentia in varias partes & frusta secant & concidunt. Itaque falli eos opinantur, qui vitam & mentem separatim sibi persuadeant exsistere, quae materiae vel corporum facultates tantum & partes sint. Ex quo postremo concludunt, usitatam & receptam Dei notionem nihil esse, praeter imperfectam orbis huius corporei totiusque materiae definitionem, nec leviter errare, qui naturam separatim & per se exsistentem, quae rebus omnibus initium dederit, ista exprimi definitione censeant. Huic stolido & insipienti commento suo postea occurremus loco. Nunc tempus est, ut

Postremo vitam naturae genitricem totam esse putant corpoream. Hylozoitae naturam inadaequatam esse corporis notionem censent: concludunt enim omnia corporibus: usitatam vero Dei notionem nil esse existimant, quam inadaequatam materiae, ex qua rerum constet universitas, notionem, quam homines perperam pro natura habeant per se constante ac perfecta, rerumque omnium causa.

ut longam hanc, licet necessariam, de natura genitrice, via atque ratione opera sua perficiente, disputationem concludamus.

§. XXX.

Rationes, quae in primis hac aetate refelli debeant Athei. Lib. X. de legib. (p. 666. Opp.)

PLATO quare necessarium duxerit, ut aetate sua rationes & argumenta divinitatis hostium in medium afferrentur & confutarentur, validisque pariter argumentis doceretur, esse Deum, his scriptum verbis reliquit: Εἰ μὴ κατεσπαρμένοι ἦσαν οἱ τοιοῦτοι λόγοι ἐν τοῖς πᾶσιν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀνθρώποις, οὐδὲν ἂν ἔδει τῶν ἐπαμυνόντων λόγων, ὡς εἰσὶ Θεοί· νῦν δ' ἀνάγκη. *Nisi sermones inter omnes, ut ita dicam, homines vulgati essent, nihil opus esset argumentis demonstrare, esse Deos: nunc vero necesse est:* Iisdem rationibus eademque temporum calamitate noster hicce labor sese tuebitur. Neque enim minori temeritate nefaria haecce dogmata recentiori aetate nostra publice proposita & defensa sunt, atque PLATONIS olim factum est temporibus. Et PLATONIS quidem aetate nullum est dubium, quin severis Atheniensium legibus impietati huic frenum iniectum sit, ne latius manaret. Nam & SOCRATES, tametsi iniuste criminis huius accusatus erat, capitis tamen condemnatus est: & PROTAGORAS, in quem vere cadebat tanta culpa, quum fuga supplicio sese subduxisset, perpetuo mulctatus est exsilio, libris eius in foro Athenarum publice combustis: quamquam nihil huic tum temporis exprobrari poterat, quam quod in exordio libri cuiusdam dubitare se professus esset, an Dii sint, nec ne. (1) Περὶ μὲν Θεῶν οὐκ ἔχω εἰπεῖν, οὔθ' ὡς εἰσιν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσί· πολλὰ τὰ γὰρ κωλύοντα εἰδέναι, ἥ τε ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου. *De Diis quidem statuere nequeo, neque an sint, nec ne. Sunt enim plurima, quae id scire prohibeant, quippe & summa rei incertitudo & brevis hominis vita.* Nostri e contrario seculi tam effrenis & immoderata est licentia, ut nullo fortassis aevo maiori impudentia Deus lacessitus, aut acriori diligentia iniuriosissimae in eum doctrinae propagatae sint. Atque ipsa illa ex corpusculis philosophandi ratio, quam paullo ante PLATONIS aetatem LEVCIPPVS, PROTAGORAS & DEMOCRITVS ad Deum de medio tollendum excogitarunt, ab inferis, nobis viventibus, revocata, tamque exquisitis exornata laudibus est, ac si nulli esse philosophi, aut sapere possent aliquid, nisi qui eam unice amplecterentur & probarent.

§. XXXI.

Duplex genus philosophiae corpuscularis in lucem nostra aetate revocatum est. Censura philosophiae Cartesianae.

Duplex esse genus eorum, qui ex individuis orbem hunc corpusculis olim conflatum esse putarunt, superius expositum est. Quorum quidem alterum, quod & antiquitate praestat alteri & doctrinae veritate, religionis est studiosum, *Moschium*que aut, si quis malit, *Mosaicum* & *Pythagoreum* vocari potest: alterum vero, idque adulterinum & mirifice corruptum, Deum religionemque omnem contemnit, atque *Leucippeanum* vel *Democriticum* appellatur. Eadem prorsus hac aetate nostra distributio viget, quippe qua duplex ac universa re discreta veteris de atomis disciplinae restitutio & instauratio comparuit. RENATVS enim CARTESIVS, qui princeps atomos ab exsilio revocavit, dogmata sua vetustioris, quam Moschicam aut Pythagoricam diximus, disciplinae praecepta magnam partem accommodavit, naturaeque solidae & extensae seu corporeis atomis aliam naturam corpore vacuam & cogitantem adiunxit, Quo quidem instituto *Metaphysicam* seu *Theologiam* cum Physica sociavit, & unum integrumque ex utraque philosophia corpus composuit. Atque haec eius physica, si partem intuearis mechanicam, tam apte, scite & composite ab ingeniosissimo viro disposita & descripta est, ut, quin acutissimos veterum, qui hac via & ratione philosophati sunt, si minus superaverit, certe assequutus sit, nullum omnino dubium cuiquam esse queat reliquum. Nihilo tamen minus sunt in hac CARTESII philosophia nonnulla, quae vehementer dignitatem & auctoritatem eius diminuunt. (1) Inter quae praecipuum hoc fere est, quod, reiectis genitricibus naturis, quas antiquissimi doctrinae Moschicae sectatores adsciverant, universum terrarum orbem, quatenus corporibus constat, ex necessario motu materiae, in minutissimas partes tantum divisae, ac orbem conversione sua conficientis, sine ullius intelligentis naturae auxilio & ope, exstitisse asseverat. Licet enim hoc sese dogmate duce omnium, quae corporibus acci-

(1) *Περὶ μὲν*) DIOGENIS haec sunt LAERTII *Libro IX. Segm.* 51. *pag.* 576.

(1) *Inter quae*) Hic ea conferri debent, quae supra *ad* §. *III. IV. f.* de CARTESII sententiis disseruimus.

accidunt, rationem ex fortuitae materiae ad leges mechanicas commotione reddere posse, praedicet, nec ulla sibi ad hanc rem caussa opus esse, quae certo omnia consilio moderetur, affirmet; id tamen non expedit, quo nihil maius & excellentius in oculos nostros incurrit, τὸ εὖ nimirum καὶ καλῶς, sive admirabilem illum concentum pulcherrimumque ordinem, quem in orbe nostro conspicimus. Quidnam hominem adduxerit, ut in has incideret salebras, supra iam demonstratum est. Duo is tantum constituebat rerum genera, alterum eorum, quae solida sunt, alterum cogitantium: cogitationis autem indolem & naturam in sensu interiori & conscientia esse positam docebat. Quae si vera sint, genitrici naturae nullus esse locus potest: qua sublata, qui naturam pandere rerum cupit, is aut omnia ex fortuito & temerario materiae motu derivet, aut vero Deum ipsum cuivis actui naturae praeponat, necesse prorsus est. Atqui hoc, quod absurdum videbat esse, sollicite nimis fugiebat CARTESIVS. Itaque illud amplectebatur, proscriptisque omnibus ex hac universitate caussis intelligentibus, materiam & leges machinales sufficere iudicabat philosopho ad rerum omnium naturalium rationes declarandas & explicandas. Fateor, inter veteres etiam philosophos, qui sic atomis studuerunt, ut religioni simul & pietati erga Deum consulerent, quosdam ab hac non alienos fuisse sententia. Verum, id quod deinceps demonstrabimus, RENATVS CARTESIVS non hos tantum omnes hac quidem ex parte superavit, verum etiam ipsis Dei contemtoribus audacius philosophatus est. (2) Quamobrem praeclarum illud argumentum, quod a concentu constantique huius orbis ordine sumitur, ut Deum esse doceamus, plane ex terrarum orbe, quantum quidem in ipso fuit, sustulit. Cui portento hoc addi debet etiam, quod materiam necessario exsistere, ipsaque natura sua infinitam & aeternam esse, docuisse videtur. (3) Haec licet ita sint, id tamen a me impetrare nequeo, ut impietatis erga Deum condemnem CARTESIVM, aut hominem religionibus infensum fuisse credam, qui ea disciplinae suae fundamenta iecit, quibus salvis, illi incolumes & salvi esse nequeunt, quibus cum Deo & religione bellum est. At non multo post CARTESII conatus, qui antiquam de atomis philosophiam nitori suo restituere studuit, naturasque corporis expertes professus est, (4) nostrorum temporum LEVCIPPI & DEMOCRITI in medium processerunt, atque alterum illud philosophandi ex atomis genus, quod Deum tollit, atque corpuscula sensu

(2) *Quamobrem*) Haec fortassis acerbius aliquanto & vehementius in CARTESIVM dicuntur. Nec enim totum illud argumentum a concentu & admirabili naturae rerum contextu tollit, qui ponderibus & motibus naturalibus fieri omnia, quae fiunt in rerum natura, dictitat, si modo Deum esse credat. Nam quum talis omnes istas leges machinales, quibus naturam gubernari censet, ad Deum, tamquam auctorem, referat, quidquid harum legum virtute evenit, id omne Deo tribuit, & divinae sapientiae virtutisque opus esse praecipit, non secus ac omnes machinae cuiusdam effectus ad artificis sagacitatem & sapientiam extollendam proprie faciunt. Quocirca viri graves & acuti ex ipsa Cartesianorum familia exstiterunt, qui ex naturae constitutione & operibus Dei magnitudinem, potentiam & sapientiam ingeniosissime demonstrarunt: quorum facile princeps est BERNHARDVS NIEVWENTYDT, cuius *Verus usus contemplationis orbis huius* Belgice primum *Amsteladami* 1715. 4. deinde Anglice & Gallice prodiit, omniumque sibi virorum vere eruditorum suffragia & plausus facile conciliavit. De reliquis, quae hic in CARTESIVM coniiciuntur, in primis de materiae infinitate & aeternitate, ne centies dicta sine caussa repetam, nunc taceo.

mis amica, statuit, omnes fere propendent, qui veritatis & aequitatis curam sibi esse datam arbitrantur. CVDVVORTHVS familiaris & necessarii sui, HENRICI MORI, sententiam de CARTESIO hic sequutus est; cuius videri debet *Epistola ad virum clarissimum de Cartesio*, quae & *Enchiridio ethica* est addita, & in *Operibus philosophicis* exstat §. *XII. XIII. s. p.* 128. *s.* Ex recentioribus eamdem opinionem probarunt, ut multos praetermittam alios, DAN. GEORG. MORHOFIVS *Polyhistoris T. II. Lib. I. Cap. XV. pag.* 111. ven. IO. FRANC. BVDDEVS in *Thesibus de Atheismo & superstitione Cap. I. pag.* 152. & ex Anglis GVIL. DERHAM, vir acutus & ingenio praestantissimus, in *Theologia physica Lib. V. Cap. I. pag.* 385. *ed. Gallicae*; illi item, qui ex instituto hoc argumentum tractarunt, ANDR. RITTERVS in *Dissertatione de religione Cartesii Gryphisw.* 1705. *in* 4. edita, & GVIL. HENR. BECKHERVS in *Diss. quod Cartesius de omnibus initio suadens dubitare Atheis idea & Scepticis non sit adscribendus, Regiom.* 1724. *in* 4. Qui recentissime CARTESIVM summae impietatis erga Deum insimularunt, commemorantur a viro longe doctissimo, GOTTLIEB. STOLLIO, in *Introd. ad Historiam litterariam P. II. Cap. III. §. XXVIII. pag.* 597.

(3) *Haec licet ita sint*) Multi licet sint, quibus CARTESIVS visus est Dei omnisque religionis esse hostis; in hanc tamen mediam sententiam, quae religionem ipsi quidem relinquit, at praecepta eius quaedam religioni non esse ni-

(4) *Nostrorum temporum Democriti*) HOBBESIVM & eius amicos haec unice feriunt, quos corporibus universam rerum naturam conclusisse, repudiatis omnibus naturis corpore carentibus, notum est.

sensu vitaque prorsus vacua unica totius universi principia statuit, (*ἀρχὰς τῶν ὅλων ἀτόμους*) renovarunt & ingenio expoliverunt. Qua doctrina stabilita, non modo de mentium immortalitate, naturis simplicibus & corpore destitutis, iusti iniustique discrimine, ipso denique Deo conclamatum fuit, verum etiam fieri non potuit, quin omnes hominum actiones & eventus fato cuidam & naturae necessitati alligarentur.

§. XXXII.

Quamvis confutatio argumentorum, quibus Dei pugnant irrisores, ex lege rationis ad postremam proprie pertinent laboris nostri partem; caussae tamen nobis sunt graves, quare aliam ineamus rationem, & praepostero procedamus ordine: quod quidem excusatur.

Heec autem nefaria & scelerata disciplina suo nullo modo robore prorsus potest exui, nisi prius cuncta eius praesidia & firmamenta, quantum fieri potest, plane & accurate exponantur: quod idcirco negotium superiori capite tentavimus. Quemadmodum vero his argumentis, quae hostes supremi Numinis nectunt, occurrendum sit, postrema totius laboris parte, qua veram de constitutione huius universitatis sententiam declarabimus, demonstrandum foret, si leges ordinis atque viae, quam inivimus, sequi vellemus. Hic enim locus id unice requirit, ut falsas de huius universitatis natura sententias, quas tres esse numero diximus, explanemus, quibusve modis singulae sese tueri soleant, doceamus. Sed vereor, ne, si confutationem eorum, qui Deum esse nolunt, in extremo ponam opere, & intervallo propterea non exiguo ab argumentis distraham, quibus religio convelli solet, non id tantum multis inferius rei dignitate videatur & praestantia, verum etiam aliquid reapse habeat incommodi. Itaque normam, quam ratio ceteroquin praescribit, deserere, ac, neglecta ordinis a natura dictati lege, continuo responsiones ad impiorum argumenta subiicere decrevi. Quod tametsi fiat praepostere, lectorum tamen facile excusabit aequitas.

§. XXXIII.

Plato egregie observavit, ut in Atheorum partes propendeant homines, id non modo criminum fieri amore, sed etiam arrogantia & superbia, quod reliquis hominibus sapientiores videri quidam velint.

De legib. Lib. X. pag. 908. (ed. Ficini pag. 674. Pessime hunc locum FICINVS verterat.)

Ibid.

Certum est, omnes, quotquot Deum esse negarunt, hae universe de caussa in hanc incidisse amentiam, quod temere, & nescio qua mentis perversitate abrepti, nihil esse sibi persuaderent, praeter ea, quae sensibus & oculis nostris patent. Nec ego cunctos, qui hac lue sunt infecti, naturali quadam ad scelera & improbitatem propensione ferri, negaverim, quum omnis Deo inimica ratio & disciplina virtuti prorsus obstet, & ad scelera & flagitia ducat. Sed errabit tamen, qui propterea neminem umquam Deum ratione oppugnasse crediderit, nisi quem intemperantia, libidines & voluptatum amor praecipitem egerint. PLATO quidem Atheorum quoddam genus sua fuisse aetate commemorat: Οἷς ἂν πρὸς τῇ δόξῃ τῇ Θεῶν ἔρημα εἶναι πάντα, ἀκράτειαί τε ἡδονῶν καὶ λυπῶν προσπέσωσι, μνῆμαί τε ἰσχυραὶ καὶ μαθήσεις ὀξεῖαι παρῶσι. *Qui ad hanc opinionem, esse omnia Diis vacua, etiamsi ingenio alioquin, acumine & memoria valeant, ideo ferantur unice, quod immoderate consectentur voluptates & dolores intemperanter ferant.* Hos Atheos dixeris libidinosos, furiosos atque ostentatores. Sed idem tamen philosophus, praeter hos aliam affirmat esse classem impiorum: Οἷς μὴ νομίζουσι Θεοὺς εἶναι τὸ παράπαν, ἦθος φύσει προσγίνεται δίκαιον, μισοῦντές τε γίγνονται τοὺς κακοὺς καὶ τῷ δυσχεραίνειν τὴν ἀδικίαν, οὔτε τὰς τοιαύτας πράξεις προσίενται πράττειν, τοὺς δὲ μὴ δικαίους τῶν ἀνθρώπων φεύγουσι, καὶ τοὺς δικαίους στέργουσιν. *Qui, tametsi Deos esse nullos credant, natura tamen ipsa ad iustitiam & probitatem proclives sunt, idcircoque & malos odio prosequuntur, & indignatione quadam adversus iniustitiam moti ab iniuriis & pravis actionibus abstinent, nec iniquos tantum & malos fugiunt, sed etiam bonorum consuetudinem appetunt.* Hoc genus Atheorum honestatis studiosum aut ingenui & liberalioris animi dixeris. Si quis autem, quidnam illud sit, sciscitetur, quod homines a voluptatis & libidinum amore alienos allicere possit, ut sententias in Deum iniuriosas consectentur, idem respondebit PLATO, id illis invitamenti loco ad hoc crimen esse, quod multitudine ingeniosiores & superiores, ceterisque mortalibus sapientia praestare videri velint. CLINIAS enim, postquam honeste apud eum & moderate contra hostes divinitatis disputaverat, usitataque in eos torserat argumenta, quae ab universitatis huius admirabili concentu motuque ordinatissimo & constantissimo, quem in primis solis, lunae siderumque cursus, nec non tempestates ostendant anni, a communi item omnium gentium atque nationum consensu, quae, sive Graecae sint, sive barbarae, Deum esse fateantur, sumi solent, nil dubitat, satis sese his argumentis fecisse religionum irrisoribus. Verum hospes, quocum fabulatur, Atheniensis, vehementer sese pertimescere, ad haec respondet, ne CLINIAS sic semet ipsum contemtioni & despicientiae exponat Atheorum, qui pro nullius ingenii rationisque impeditae homine ipsum

ipsum forte habituri essent. Φοβῦμαί γε, ὦ μακάριε, τὺς μοχθηρὺς, μήπως ἡμῶν καταφρονήσωσιν. ὑμεῖς μὲν γὰρ ὐκ ἴςε αὐτῶν περὶ την τῆς διαφορᾶς αἰτίαν, ἀλλ' ἡγεῖσθε ἀκρατίᾳ μόνον ἡδονῶν τε καὶ ἐπιθυμιῶν ἐπὶ τὸν ἀκρατῆ βίον ὁρμᾶσθαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν. *Timeo, o beate vir, scelestos homines, ne forte vos irrideant. Vos enim huius generis rationes & discrimen prorsus ignoratis, quod existimatis, incontinentia tantum voluptatum & cupiditatum ad impiam animos eorum vitam ruere.* Tum CLINIAS: Τὸ δὲ τί πρὸς τύτοις αἴτιον ἂν, ὦ ξένε, εἴη; *Quaenam igitur, obsecro, hospes, alia, praeter hanc, est impietatis caussa?* Ad haec Atheniensis: Σχεδὸν ὃ παντάπασιν ὑμεῖς ἔξω ζῶντες ὐκ ἂν εἰδεῖητε, ἀλλ' ὑμᾶς ἂν λανθάνει. *Illa quidem, quam vos penitus ignoratis, qui ab hominum commercio remoti vivitis.* Ἀμαθία τις μάλα χαλεπὴ δοκῦσα εἶναι μεγίςη φρόνησις. *Ignorantia quaedam certe gravissima, quae nihilo tamen minus pro exquisita habetur* (1) *sapientia.* Quamobrem, quum paullo post ad explanandam impii generis philosophiam accedit PLATO, vocat eam τὸν παρὰ πολλοῖς δοξαζόμενον σοφώτατον ἁπάντων λόγων, *eam, quae omnium doctrinarum multis videatur esse sapientissima.*

§. XXXIV.

Eadem hac nostra aetate fabula, mutatis personis, agitur. Religionis enim contemtores sublimioris cuiusdam philosophiae & sapientiae sibi laudem arrogant, neque pauci sunt, qui, ut eruditionis & subtilitatis sibi famam colligant, Deum ipsum lacessere nil verentur. Atque hoc ego magis me impelli sentio ad omnia impietatis mysteria retegenda & evolvenda. Visu enim compertum & exploratum habeo, si haec studiose celentur dogmata, nec nisi abscondite & inter paucos proferantur, facile fieri posse, ut suspicentur aliqui, magnam & singularem in illis reconditam latere sapientiam, nobilissimasque omnium & praestantissimas veritates a superstitiosis religionum amatoribus inique premi & occultari.

Quum tantopere sapientiam & rationem suam iactent Athei consentaneum est rationi, ostendere illis, argumentationibus eorum & rationibus nil fingi posse levius & futilius. Speramus, demonstratum a nobis iri, Atheos nihil esse mi-

Haec quum ita sese habeant, (1) idem, quem antea nominavi, philosophus praeclare monuit: Οὐ σμικρόν γε τὸ διαφέρον, εἰ φανεῖεν οἱ λόγων ἁπτόμενοι ἀσεβῶν, ἄλλοις

(1) *Sapientia)* Quae hic leguntur ex PLATONE, in ipso fere *Libri de legibus decimi* exordio *p.* 664. *Opp.* exstant. Illud vero, quod hic tradere PLATONEM asseverat CVDWORTHVS, arrogantiam & cupiditatem eminendi prae aliis multos adducere, ut a Deo & religione deficiant, tametsi verissimum in se sit, vix tamen, nisi machinis adhibitis, ex istis verbis eruas. Animadvertit PLATO, non omnes vitiorum amore ad partes contemtorum Dei transire, sed quosdam vanae cuiusdam philosophiae, cui sese addixerint, commentis impelli, ut tam perverse de rebus divinis sentiant. Haec est illa ἀμαθία χαλεπή, *gravis inscitia*, quam ab illis tamen pro magna haberi sapientia dictitat. Tum, quale hoc sit sapientiae genus, quod consectentur Athei philosophi, exponit. Duplex vero illud esse ait: quosdam *Theogonias* veterum poëtarum seu carmina de huius orbis & ipsorum Deorum ortu ad impietatem summam ducere; alios vero natura & fortuna seu ponderibus & motibus naturalibus omnia esse facta tueri. Multum vero inter haec duo interest: Deum ideo negare, ut ceteris videaris ingeniosior & sapientior, & philosophiam aliquam sequi, quae impietatem erga Deum foveat. Fieri potest, ut alterum horum sit sine altero. Nec exempla desunt miserorum hominum, qui ex Dei negatione nullam quaesivere gloriam, at ineptae tamen & futilis sapientiae cuiusdam studio in tantam inciderunt amentiam, ut ad tempus nullum esse Deum sibi persuaderent. Ceterum cum illis, quae hic de caussis Atheismi afferuntur, conferri debent ea, quae de iisdem caussis tradidere doctissimi viri, MATVR. VEISSIERE la CROZE *Dissertat. historiques & critiques pag.* 267. *s.* IO. MVLLERVS, Theologus Hamburgensis non ignobilis, in *Atheismo devicto Prolegom. Cap. III. pag.* 35. - 54. IO. FRANC. BVDDEVS *Thesibus de Atheismo & Superstitione Cap. IV. pag.* 308. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS in *Primitiis Tubingensibus P. II. pag.* 75. PETR. BAYLE *Continuation des Pensées sur les Cometes P. I.* §. *XIX. pag.* 69. *s.* SAM. CLARCKIVS *Demonstration de l' exsistence de Dieu T. I. Cap. I. pag.* 4. *s. ed. Gallicae*, & omnes fere illi, qui Atheorum copias aggressi sunt. Alios auctores bene multos de eodem argumento copiose laudavit cel. IO. ALB. FABRICIVS in *Delectu argumentorum pro veritate religionis Christianae Cap. XXXVI. pag.* 653. Ego illis, quae ab his commode, accurate & ingeniose dicta sunt, nil addam, nisi elegantissima LACTANTII verba de hac re ex *Institut. divinar. Libro. VII. Cap. I. pag.* 775. quorum veritatem vitae usus proh dolor! & consuetudo cum illis, quos altiori fortuna loco posuit; omnium docebunt optime: *Nostra, quae tradimus, pravae vitiosaeque mentes aut omnino non intelligent, aut, etiamsi intelligent, dissimulabunt tamen, & haec vera esse nolent, quia trahuntur a vitiis, & scientes malis suis favent, quorum suavitate capiuntur, & virtutis viam deserunt, cuius acerbitate offenduntur. . . . . Qui autem sanati erunt, id est, non ita vitiis immersi, ut sanabiles non sint, & credent his, & libenter accedent, &, quaecumque dicimus, aperta & plana & simplicia, &, quod maxime opus est, vera & inexpugnabilia illis videbuntur.*

(1) *Idem philosophus) Libro X. de legibus pag.* 667. *s.*

nus. quam Magos, omnesque Atheismi formas & stultitia laborare, & ea e rerum genere esse, quae fieri nequeunt.

λοις τε ἐξάρχοντες, μηδὲ εὖ τοῖς λόγοις, ἀλλ' ἐξημαρτημένως χρώμενοι. *Non enim res levis & exigui momenti est, si ostenderimus, eos, qui impia fovent dogmata, aliosque ad impietatem trahunt, non recte, sed perverse differere.* Idque nos hocce labore nostro consequuturos esse speramus: quo quidem, ut omnes intelligant, studebimus perficere, non esse tales Magos, quales videri volunt, tametsi genios & mentes esse negent corpore solutas, Atheos, nec homines excellenti & praestanti quodam prae ceteris omnibus acumine & natura praeditos, aut mirifica philosophiae cognitione instructos, sed omnem turbae huius impietatem, quidquid etiam de se suisque praedicent inventis & ingeniis, nihil esse, nisi summam ignorantiam (*ἀμαθίαν μάλα χαλεπὴν*) animique stuporem & inscitiam prorsus incredibilem.

Itaque statim omnes istos daemones, quos teterrimis suis coloribus superiori capite depictos exhibuimus, comparere iubebimus, aut, ut clarius loquar, perficiemus, ut pateat, id esse Atheorum argumenta & rationes, quod ipsi Deum mentesque corpore liberas esse contendunt, spectra, nugas, commenta, lemures, aegrotantis ingenii somnia, quibus nec dignitas ulla insit, nec veritatis quaedam species. Sed nec in confutandis sceleratae turbae rationibus unice occupati erimus, aut pro nostra tantum caussa verba faciemus. Stat nobis animus, suis impietatem armis iugulare, nullamque excogitari eius formam posse, demonstrare, quae salis aliquid vel lucis & claritatis habeat, aut ab humana ratione ullo modo comprehendi & probari queat. Dabitur & suus passim argumentis quibusdam invictis, ut arbitror, locus, quibus homines, ut Deum esse credant, commoveri, si sapiant, omnino possunt.

CAPVT

CAPVT QVARTVM,

QVO, VT PRIMVM ATHEORVM ARGVMENTVM DILVATVR, NOTIO DEI DECLARATVR, ATQVE MVLTIS DOCETVR, EOS, QVI HANC NOTIONEM DEI, QVATENVS VNITATEM ETIAM DEI CONTINET, PROPTEREA NATVRA OMNIBVS INNATAM ESSE NEGANT, QVONIAM TOT OLIM POPVLI PLVRES DEOS COLVERVNT, VEHEMENTER FALLI. HINC SAPIENTES OLIM OMNES VNVM SVMMVM DEVM PROFESSOS ESSE, OSTENDITVR, VETERVMQVE POPVLORVM RELIGIO ET DEORVM CVLTVS VBERIVS EXPLICATVR, QVO CHRISTIANAE RELIGIONIS NATVRA TANTO POSTEA MELIVS DECLARARI QVEAT.

ARGVMENTVM.

QVi vocabulum Deus *aut nullam habere potestatem affirmant, aut ullam ei notionem respondere negant, quam merum sonum, illi aut praeter modum stupide rerumque sunt imperiti, aut vero exquisita laborant impudentia. Quisnam ille animi morbus sit, exponitur, quem philosophus* ἀπολίθωσιν τῦ νοητικῦ, petrificationem *aut* stuporem mentis *nominat.* §. *I.*

In ipsorum Atheorum animis species quaedam Dei insidere debet: alioquin, quum negant, Deum exsistere, id tantum negarent, nihil exsistere. Quin etiam Dei notio in animis eorum sit, necesse est, quam illi habent, qui Deum esse volunt. Idem enim, quod adversarii eorum affirmant, id illi negant. §. *II.*

Via munitur ad explanationem notionis Dei, hoc fundamenti loco posito: Etiamsi res quaedam sint procreatae & genitae; fieri tamen nullo modo potest, res omnes esse genitas & factas, verum aliquid sine omni controversia ex infinito tempore exstitit, nec umquam factum est aut genitum, quod idcirco caussa est rerum omnium, quae factae sunt & genitae. §. *III.*

Duae sunt philosophorum contrariae opiniones de eo, quod per se ex omni aeternitate exstitit, & reliquis rebus omnibus ortum & initium dedit. Alii aeternum hoc id esse volunt, quod rerum omnium minime perfectum est, materiam sensu vacuam. Verum alii caussam hanc perennem perfectissimam esse, & propterea sensu praeditam & intelligentia, existimant. Qui hanc fovent sententiam, proprie & vere Dei defensores vocantur; qui illam tuentur, Athei. Quare vera & propria notio Dei haec est: Deus est natura sive mens perfecte sapiens & intelligens, ex omni exsistens aeternitate, rerum denique omnium caussa & ratio. §. *IV.*

Athei, tametsi Deum esse negant, tamen vocabulo Deus *interdum abutuntur, eoque nomine materiam sensus expertem nuncupant, aut generatim eo primum principium aut rem per se exsistentem, neque factam aut genitam, designant. Ita vero si vocabulum sumatur* Deus, *nullus omnino erit in toto terrarum orbe Atheus: nec enim sibi sanus quisquam persuaserit umquam, omnia ex nihilo esse nata.* §. *V.*

Ne quid omittatur eorum, quae ad rite declarandam Dei notionem pertinent, opinio eorum commemoratur, qui duo esse volunt aeterna rerum principia, Deum & materiam, Deumque idcirco non unicum & solum, sed praecipuum, rerum omnium principium esse volunt. §. *VI.*

Qui sic sentiunt, Deum quidem esse credunt, sed non talem, qualem par est credere. Explicatur notio Dei, quae in huius generis est animo, atque eius ostenditur imperfectio. Late patet familia professorum supremi Numinis, nec ulli in Atheorum numerum sunt aggregandi, nisi qui negant, esse mentem aliquam aeternam, nec genitam, imperantem materiae. §. *VII.*

Optima & brevissima Dei definitio: Deus est natura perfectissima. Haec enim non modo complectitur exsistentiam necessariam & intelligentiam, sed etiam infinitam potestatem & rerum omnium productionem. Quare Deus unum est rerum omnium principium caussaque materiae. Vera notio potentiae infinitae. Deorum cultores Deum esse fatentur infinite potentem. Ipsi Athei, id quod ex Lucretio probatur, ad notionem Dei omnipotentiam quoque pertinere agnoscunt. §. *VIII.*

Absolutam ad perfectionem plus requiritur, quam potentia & scientia. Est in omnium hominum animis praesensio seu vaticinatio quaedam, esse aliquid potentia & scientia melius. Aristoteles bonitatem opinatus est meliorem esse scientia, atque naturam divinam non modo iustitia naturali esse praeditam censuit, sed in hac etiam praecipuam Dei felicitatem collocavit. Quam doctrinam ex Platone videtur hausisse, qui summam perfectionem & ipsam divinitatem in bonitate collocat, omni intelligentia & cognitione excellentiori. Deus & supremum bonum ex mente sacrarum Litterarum amor sunt. Deus non est amor mollis & absurdus, verum lex partium studio carens, & mensura rerum omnium. Ipsi Athei bonitatem fatentur ad notionem supremi Numinis pertinere. Notio & idea copiosius declaratur & explicatur. Est vero Deus natura perfectissima, infinite bona, potens & sapiens, exsistens necessario, nec orbis modo terrarum conditor, sed etiam perennis rerum omnium caussa §. *IX.*

Notio Dei necessario continet in se unitatem. Nec enim nisi una potest esse rerum omnium caussa infinite potens & absolutissima. Hanc unitatem divinam & Lucretius & Epicurus intellexerunt a Dei notione separari non posse, quippe qui diserte eum oppugnant. §. X.

Maximum argumentum contra hanc Dei notionem, quatenus unitatem etiam adiunctam habet, ex eo ducitur, quod omnes olim populi, exceptis Iudaeis, sapientissimi quoque philosophi, plures esse Deos crediderint. Ex hoc enim effici videtur, notionem hanc non esse natura nobis innatam, verum arte tantum comparatam, & ex humanis legibus & institutis derivatam. Itaque in veram naturam sententiae illorum, qui plures olim esse Deos putarunt, inquiritur. Qui hoc argumento utuntur, illi assumunt, eos, qui plures olim Deos professi sunt, existimasse, multas esse naturas per se exsistentes, nullique alii naturae subiectas, quarum singulae per se partem quamdam huius orbis condiderint. §. XI.

Huius igitur opinionis primum declaratur dementia, ostenditurque, eam non convenire phaenomenis naturalibus. Ex quo probabile fit, eam illis non potuisse placere universis, qui plures olim esse Deos crediderunt. §. XII.

Deinde nullo declarari exemplo posse docetur, fuisse quosdam inter sapientes ethnicos, qui plura Numina aeterna, ex se genita, nullique subiecta crederent. Dii Hesiodi. Valentinianorum aeones. Manichaeorum de bono & malo Deo doctrina proxime accedit ad opinionem de multis Diis per se exsistentibus. Nec tamen, quod Plutarchus contendit, omnes Graecorum philosophi hac opinione imbuti fuerunt. Disquiritur, an Persarum malignus Deus seu Arimanius natura fuerit per se exsistens & in se prava & vitiosa. Aristoteles reiicit & explodit eos, qui plura esse volunt principia, aut multos Deos per se exsistentes. Fausti Manichaei opinio, existimantis, Christianos accedere propius ad ethnicos, una cum Augustini hac de re iudicio. §. XIII.

Concluditur, quum multitudinem Deorum ethnici coluisse leguntur, vocabulum Dii, quod ambiguum est, ita esse accipiendum, ut eo indicari putentur naturae creatae & rationis participes, at homine longe nobiliores, quos rectum sit religioso cultu venerari. Ethnici, id quod ipse Onatus, Pythagoraeus philosophus, scriptum reliquit, & unum & plures Deos diverso sensu coluerunt. Creditum est illis, multos Deos inferiores uni summo Deo subiectos esse. §. XIV.

Copiosius & luculentius demonstratur, qui ratione valuerunt inter multorum Numinum cultores, hoc tantum sensu plures esse Deos credidisse, ut multa minora Numina unius summi Numinis legibus parere iudicaverint. Id ex eo primum intelligitur, quod post introductam in orbem terrarum religionem Christianam & certamina inter Christi discipulos & simulacrorum cultores exorta non modo horum nemo, quotiescumque de Diis disserendi occasio esset, familiam aliquam Deorum per se exsistentium a se coli, dixit, verum etiam omnes iniuriam sibi fieri clamarunt, si hac ratione religio sua intelligeretur, & unum summum Deum esse, concordes professi sunt. §. XV.

Neque hoc, quod aliquis forte suspicari posset, eorum unice institutum fuit, qui veterem religionem interpolare & emendare voluerunt. Etenim vetustissimi gentium Theologi, illi item, quorum acerrima exstitit in propagando multorum Numinum cultu diligentia, eadem imbuti fuerunt opinione. Quod quidem non ex illis tantum apparet libris, qui suspicione suppositionis laborant, quales sunt Hermetis & Sibyllarum, sed etiam ex monumentis, quorum nemo sinceritatem vocat in dubium. Zoroaster primum, quod ex Eubulo apud Porphyrium & ex ipsis Zoroastris verbis ab Eusebio allatis liquet, unum supremum Numen professus est, quo tamen nemo ardentiori studio cultum multorum Numinum in orientis partibus promovit. §. XVI.

Orpheum, quem Graeci vulgo Theologum vocant, sine controversia unum summum Deum veneratum esse, ex ipsis eius verbis, apud ethnicos scriptores servatis, probatur, tametsi alioquin parens & princeps auctor multitudinis illius Deorum fuerit, cui Graeci sacra fecerunt. §. XVII.

Ipsi Aegyptii, quibus nulla gens plures Deos habuit, uni summo tamen Deo supplicarunt. §. XVIII.

Ipsi poëtae, qui veterum ceteroquin Theologiam in primis adulterarunt & contaminarunt, ineptiisque suis de Diis fabulis occasionem praebuerunt, ut Aristocratiam aliquam Deorum aequalium sibi fingerent homines, nihilo tamen minus Monarchiae favent, & unum parentem regemque Deorum ubivis laudant. Celeberrimum illud Sophoclis dictum, licet in nulla Tragoediarum eius, quae exstant hodie, reperiatur, haud tamen ideo falsitatis suspectum esse debet. §. XIX.

Omnes antiqui philosophi, in quibus religio quaedam & erga Deum pietas fuit, unum mundo universo Deum praesidere, arbitrati sunt. Si quis umquam multis Diis studuit, Pythagoras id fecit: & is tamen unitatem seu monada rerum omnium, non secus ac numerorum, principium esse dixit. Anaxagorae mens una omnia boni obtinendi caussa moderans & disponens. Xenophanis unum & omnia & Deus unus, Deorum omnium maximus. §. XX.

Parmenidis summus Deus seu unum immobile. Empedoclis varii Dii, amicitia & contentione iuniores, & unus Deus, quem τὸ ἓν nominat, omnibus illis antiquior. Zenonis Eleatis demonstratio unius Dei, quae apud Aristotelem legitur. §. XXI.

Philolai princeps & gubernator omnium, Deus semper unus. Euclidis Megarensis Deus, quem vocat ἓν τὸ ἀγαθὸν, unum verum bonum. Timaei Locri mens & bonum, quod mundi anima maius esse censet. Antisthenis unus Deus naturalis. Onati Coryphaeus. §. XXII.

Fertur vulgo Socrates unum summum Deum professus esse: idque recte sese habet. At quod eumdem omnes inferiores Graecorum Deos repudiasse

dixisse

diasse perhibent, id popularis error est. Similiter Plato in illis numerari debet, qui plura esse putarunt Numina. Notissimum enim illud eius dictum, in quo tantum multi collocant praesidii, sese, si a Deo exordiatur epistolam, serio loqui, at, si Deos memoret in epistolae principio, iocari, nothum est & ipsi suppositum. Et is ipse tamen alio sensu sine ulla controversia unum esse Deum agnovit, unum Deum super omnia, unum mundi conditorem, principem Deum, maximum Deorum laudavit. Prima hypostasis Platonicae Trinitatis Rex proprie est omnium rerum, cuius caussa exsistunt omnia: parens caussae & principis mundi seu internae intelligentiae aut λόγου. §. XXIII.

Aristoteles plura esse censuit Numina: nam sidera Diis aggregat. Ab eodem tamen aperte εἷς κοίρανος, unus princeps, unus motor ipse immobilis inculcatur. §. XXIV.

Cleanthes & Chrysippus, Stoici, tametsi totum coelum & terram, oceanum & aërem Diis replerent, nihilo tamen minus unum Deum immortalem seu Iovem reveriti sunt, quem in illis mundi, quas statis temporibus contingere putabant, exustionibus reliqua omnia Numina absorpturum, & ex se postea rursus nova producturum esse, confirmabant. Cleanthis praeclarus & pius, quo summum Deum celebrat, hymnus. §. XXV.

Infinitum foret, omnes illos locos recentiorum ethnicorum, quibus unum asseruere Deum, excitare. Quidam eorum, sigillatim Plotinus, de Deo egregie & sapienter loquuti sunt. Plotinus, quamvis omnia, ne ipsa quidem materia excepta, ex uno summo Deo genita esse putaret, plures tamen Deos colendos esse, duxit. §. XXVI.

Dogma hoc, unum esse maximum & supremum Deum, non philosophorum tantum & eruditorum fuisse, verum etiam omnibus universe populis olim placuisse Maximi Tyrii testimonio probatur. Romanorum Deus optimus maximus. Ethnici, quum graviter, & serio loquerentur, unum tantum Deum testabantur. Formula Kyrie eleeson pars est precationis, qua ethnici summum Numen placabant. Et hodie adhuc, qui politiores sunt, populi ethnici unum summum Deum, orbis fabricatorem, profitentur. §. XXVII.

Plutarchi locus, quo significat, magna licet sit religionum varietas, & mira nominum divinorum discrepantia & diversitas, unam tamen rationem, mentem seu providentiam omnia gubernare & ordinare, cuius ministri inferiores ubique terrarum ab universis colantur & honorentur. §. XXVIII.

Qui inter ethnicos Deum esse affirmarunt, quum vulgo totum mundum unum esse crederent animal, unius animae legibus & imperio parens, non potuerunt non unum summum Deum esse concedere. Quidam eorum hanc mundi animam pro summo habebant Deo: alii vero summum Deum mentem esse censebant ab omni concretione secretam & illa superiorem. §. XXIX.

Hebraeorum doctores fere omnes nil dubitant decernere, ethnicos uni summo Numini servisse, reliquos vero, quos divinis honoribus affecissent, Deos nil esse, nisi conciliatores summi illius Dei & hominum. §. XXX.

Postremo ex sacris id ipsum Litteris confirmatur. Ethnici Deum dicuntur nosse. Arati Iupiter & ignotus Atheniensium Deus summum omnium Numen est. §. XXXI.

Quo veterum populorum de Diis eorumque cultu sensus clarius explicetur, & quidnam tantam in Theologiam eorum corruptionem invexerit, intelligatur, tria in primis momenta sunt expedienda. Primum ostendendum, populos illos variis nominibus unum summum Deum affecisse. Deinde docendum, varios quidem Deos, praeter hunc unum, ab illis esse cultos, hos autem inferiora tantum fuisse Numina, celsissimi illius Dei voluntati subdita. Postremo, quum summum atque Deum, atque inferiora Numina, statuis, simulacris & symbolis honorarent, propterea factum esse, demonstrari debet, ut hae statuae ac simulacra interdum quoque Dii parum proprie appellarentur. Igitur primum docetur, supremo Numini varia nomina ab antiquis populis esse imposita pro multifariis eius virtutibus, in orbe terrarum conspicuis, beneficiis atque donis, quibus homines impertivit, atque sub his nominibus eidem variis generis honores decretos esse. §. XXXII.

Hinc etiam evenit, ut multae res, per se minime subsistentes, in Deos tamen & personas a veteribus commutarentur, &, tamquam totidem nomina aut notiones unius supremi Numinis, religioso cultu afficerentur. §. XXXIII.

Quemadmodum non pauci veterum totum huncce mundum corporeum, quem anima praeditum putabant, pro summo habuere Deo: ita hunc etiam Deum in singulis mundi partibus & membris, quibus personarum dare solebant nomina, venerati sunt, existimantes, eas universitatis partes ipsius Dei portiones aut parum perfectas eius notiones esse. Quidam veterum mundum e corporeis rebus constantem templum tantum & domicilium esse Dei, voluerunt; at alii corpus eum esse Dei opinati sunt. §. XXXIV.

Hinc ad alterum caput fit progressio: in quo veteres docentur populi, praeter unum summum Deum, quem variis compellabant nominibus, multa etiam alia minora Numina coluisse, Θεοὺς γεννητοὺς Deos generatos & factos, aut naturas ratione praeditas & homine excellentiores. §. XXXV.

Trinitas divinarum personarum Platonica & Pythagoraea. Principes horum Numinum inferiorum ex hac sententia νοῦς sunt, ψυχὴ & totus mundus corporeus, nec non peculiares Noës & Henades. §. XXXVI.

Reliqua Numina minora tam multitudo, quam philosophi tribus concludunt classibus. Prima constat ex Diis in sensus incurrentibus; quales sunt sol, luna, stellae, & aliae partes maiores huius universitatis, in quibus inesse censebant animam. §. XXXVII.

Alteram

Alteram conficiunt Dii illi inferiores, qui sub adspectum non cadunt, naturae animales, aethereae & aëreae, quas daemones vulgo nominabant. Hos summus iussit Deus imperiis, civitatibus, locis, personis & rebus praesidere. §. XXXVIII.

Vltimum ordinem Deorum inferiorum occupant herões & Θεάνθρωποι, seu semi-Dii & semihomines. Eremerus ideo a Plutarcho vituperatur, quod totam Deorum turbam homines esse mortuos existimavit. §. XXXIX.

Tertium succedit momentum, atque populis antiquis fuisse ostenditur in more positum, tam altissimum Deum, quam inferioris generis Numina in statuis, imaginibus & symbolis venerari. Antiquissimis primum temporibus, antequam templa & statuae dedicarentur, informia saxa & rudes columnas, nulla arte politas aut elaboratas, erigere solebant, ut religionis essent signa & monumenta: haec βαιτύλια vulgo nominabantur. §. XL.

Procedente tempore, imagines, statuae & symbola sunt introducta, certisque templis conclusa. Haec autem simulacra in templis ea parte, quae solem spectabat occidentem, ita collocari solebant, ut orientem intuerentur. Quare, qui templum ingrediebantur, Deos occidentem versus adorabant. Quam inter alia caussam fuisse antiquis Christianis, probabile est, ut, facie ad orientem versa, preces funderent. Aureus ille vitulus, quem Aaron conflabat, signum esse debebat & symbolum praesentis in populo Dei. §. XLI.

Plato partes omnes universae illius religionis, quae olim antiquis populis placuit, uno loco exposuit. §. XLII.

Recentiores quidam auctores, quoniam perperam veterum de Deo sententias intellexerunt, omnem eorum perverterunt Theologiam, statuentes, inanimatas mundi partes per se ab illis pro Diis esse habitas. Quocirca inter animales & naturales eorum Deos distinguunt. At certum est, antiquos, quas coluerunt, naturas corporeas ideo tantum divinis honoribus affecisse, quod vel eas peculiaribus animis esse praeditas ducerent, vel totius mundi animatae partes esse ac membra censerent, vel certos illis genios & daemones praefectos esse, ad quos proprie cultum suum referebant, putarent, vel denique divinarum eas rerum imagines & symbola esse iudicarent. §. XLIII.

Aegyptii quidem vulgo putantur bestias & animalia ratione vacua coluisse, eoque nomine a reliquis Deorum cultoribus olim castigati sunt. At, qui sapientiores erant in hac gente, illis haec animalia maiorum tantum rerum & divinarum virtutum symbola & imagines habebantur. §. XLIV.

Solebant veteres cum summum omnium Numen, tum minorum ordinum Deos victimis & sacrificiis corporeis placare. Erant vero sacrificia, quae igne comburebantur, initio nihil aliud, quam grati animi signa & testimonia, precibusque vulgo addebantur. At, procedente tempore, sacrificiis animalibus singularis quoque vis attributa est expiandi crimina: quae sententia utrum ab ipso Deo manaverit, an vero ex hominum fluxerit opinione, id in medio relinquitur. §. XLV.

Quemadmodum ethnici tria illa, quae diximus, excusaverint, iudicatur. Et primo quidem, quid consuetudinem veterum populorum unum summum Deum variis sub nominibus non modo pro varietate virtutum, quibus valet, sed etiam pro diversitate beneficiorum & munerum, quibus hunc orbem & homines ornavit, colendi & honorandi tolerabiliorem faciat, explicatur. Qua occasione pro illis etiam corporei Numinis professoribus, qui totum mundum animatum pro summo Deo coluerunt, & singulas eius partes, tamquam viva Dei membra, personarum illis nominibus impositis, venerati sunt, dicitur. §. XLVI.

Quidnam pro more veterum faciat, praeter unum supremum Deum, Numina multa minora & inferiora colendi, exponitur. Quum inferiores istos Deos ut inferiores venerati sint, non eos dici possunt eo genere cultus & honoris affecisse, qui summo Numini proprius est. Altissimum quidem & maximum Deum ita colebant, ut nullum alium; nec eodem omnia sacrificia habebant loco. Victimas enim corporeas & animales summo Numini non convenire, sed minoribus tantum Diis, censebant. §. XLVII.

Variae veterum Dei cultorum rationes, quare naturas Deo inferiores & ab eo conditas religiosis honoribus prosequuti sint. Primum honorem, quem his exhibebant Diis minoribus, ad supremum proprie Deum ultimo referri, eiusque gloriam & maiestatem amplificare contendebant; cuius quippe servi ac ministri sint Dii illi. §. XLVIII.

Quemadmodum daemones putabant esse conciliatores Deorum coelestium & hominum: ita hos coelestes Deos & cetera omnia minora Numina conciliatores esse arbitrabantur supremi Numinis & hominum, per quos, tamquam gradus, cum reverentiae & religionis significatione ad altissimum Deum nos adscendere deceat. §. XLIX.

Ipsa postulat aequitas, ut honor aliquis tribuatur excellentibus illis naturis, quae humanae naturae modum virtute & dignitate excedunt. Veteres vero, qui plura venerabantur Numina, non maioribus quamlibet naturam honoribus afficiebant, quam status & locus cuiuslibet, in quo a summo Numine collocata erat, flagitabat. §. L.

Quum daemones seu angeli iussi sint a Deo curam gerere regnorum, urbium, hominum, variarum denique naturae rerum partium, multisque modis bene nobis faciant, aequum est, ut sacrificiis mentem illis gratam vicissim testemur. §. LI.

Omnes Dii inferiores, heroës & daemones & beneficiis nos afficere valent, & calamitatibus nos affligere: praeterea ad iram valde sunt proclives, ideoque, si negligantur a nobis & contemnantur, facile inflammari possunt, & in nos exardescere. Hinc non modo nostri est officii, verum etiam saluti

luti prodest nostrae, cultu quodam eos placare & propitios reddere. §. LII.

Postremo summum Numen inferioribus illis Diis cultum, quo ab hominibus honorantur, invidere, aut suspicari & vereri, ne ex illis aliquis, superbia inflatus, res novas moliatur, & imperium aliquod affectet, nullo modo credibile est. §. LIII.

Quidam ethnicorum nullos, nisi bonos, verebantur daemones. Qui malis vero praeterea cultum quemdam reddebant, illi id ideo faciebant unice, ut eos mitigarent, & ab iniuriis eorum tuti essent. Cacodaemonis servi & cultores nulli proprie vocari possunt, praeterquam Magi, qui malos idcirco genios venerantur, ut eorum auxilio cupiditates suas, ambitionem, libidinem, vindictae desiderium expleant. §. LIV.

Veteres, qui Diis serviebant multis, fieri nullo modo posse, pugnabant, quin boni essent daemones illi, qui oracula funderent, & miracula facerent. Nihil enim in Deum putabant fingi posse & cogitari iniuriosius, quam si is censeatur malis daemonibus administrationem & curam terrarum orbis commisisse, aut pravis naturis tantum potestatis & virtutis in natura rerum reliquisse, quantum requirunt oracula & prodigia. Platonis effatum, quo divinae providentiae vim esse tantam profitetur, ut non possint non mala semper a bonis in orbe terrarum superari, nec Apollinem Delphicum hac de caussa in bonis daemonibus esse numerandum, dubitat. §. LV.

Quemadmodum excusari queat mos veterum summum Deum in statuis, symbolis & imaginibus colendi, explicatur. Statuae & imagines non absolute & in se cultae sunt ab antiquis, sed propter eum tantum, quem referre credebantur. Quare ad hunc proprie omnis honor, qui illis tribuebatur, transibat. Quum corporibus conclusi hic vivamus, nec facile ullius rei notionem sine viso quodam aut imagine corporea mentibus informare queamus, haec venia humanae naturae infirmitati, multitudinis saltim stupori, danda est, ut Deum sub imagine corporea colere illi liceat, ne praeceps ad summam feratur erga Deum impietatem. §. LVI.

Quae adhuc pro Deorum inanium cultoribus dicta sunt, ea videntur quidem tanti esse ponderis, ut non possit non caussa eorum multo melior, atque vulgo esse putatur, a nobis haberi: at minime tamen sufficiunt ad purgandos eos, & indignitatem trium illarum rerum, quas diximus, diminuendam. Sacris enim Literis nemo sanus restiterit, quae veniam eos pronuntiant nullam propterea mereri, eo quod, tametsi Deum nossent, non tamen eum ut Deum coluerint, & nomen eius dignis modis celebraverint, id est, ita eum haud venerati sint, ut natura eius incomparabilis, solitaria, singularis, reliqua omnia longo post se intervallo relinquens, nec cum ullo alio communicanda, requirebat, sed cultum rerum creatarum hac vel illa ratione ipsius conditoris cultui temere miscuerint. Primum, quod unum Deum in variis eius donis & virtutibus colebant, quas personarum habitu & nominibus exornabant, facinus erat cum in se absurdum & ineptum, tum viam ad omnis religionis & Dei contemtum aperiebat. Ipsas enim res naturales quum Deorum appellari nominibus audirent homines, quum vinum verbi gratia Bacchum, fruges Cererem dici intelligerent, in hanc facile cogitationem incidere poterant, nulla, praeter has ipsas res, esse Numina, nullos Deos alios, quam bona illa naturae, quibus fruimur. Mundum vero totum corporeum anima instructum credere, & eumdem pro summo Numine, partes vero eius pro membris Dei habere, quid aliud est, quam Deum cum rebus ab eo conditis confundere, nec eum ut conditorem & opificem, aut modo singulari & spirituali eius naturae convenienti colere. §. LVII.

Daemones sive angelos, heroës vel sanctos, aut alias naturae rationis participes cultu quodam & honoribus religiosis prosequi, etiamsi multo minus illis officii & honoris, quam summo Numini, tribuatur, nihil aliud est, quam Deo, qui solus per se exsistit, & a quo, per quem & in quo sunt omnia, tamquam uno rerum omnium parente, aliquid derogare, & ipso quasi facto profiteri, naturam eius non esse singularem & unam, cuius nulla res alia compos esse queat. Quemadmodum is est Deus, cui nihil omnino par & simile est: ita ille tali etiam cultu debet affici, quali nulla natura alia, nec fas est, ut honoris, quo ipse afficitur, aliquid ad res conditas ab eo transferatur. Qui ipsi colunt & adorant, illi religiose coli & adorari non debent. §. LVIII.

Verum est, cultum geniorum creatorum inde potissimum profectum esse, quod metuerent homines, ne, si negligerentur hi genii, indignationem conciperent, & parcos sui cultores vexarent. Sed opinio haec insigni bonos genios contumelia afficit, ipsum vero Deum tam imbecillum fingit, ut cultores suos contra vim & potentiam geniorum tueri nequeat. Benigni & boni genii, tametsi nullo officio & cultu a nobis honorentur, sua tamen natura promti & parati sunt ad eos iuvandos, qui supremo Numini sine fuco serviunt, & mandatis eius obsequuntur. Igitur nec opus est religiosis honoribus ad eos nobis conciliandos, nec ipsi aequo animo ferunt homines precibus & sacrificiis sese adeuntes. §. LIX.

Qui statuas & signa Deorum deprecantur, illi multo magis desipiunt, quam pueri, qui cum incunculis ex centonibus consutis colloquuntur; at simul gravissime peccant. Nam & sibimet ipsis & Deo gravissimam inferunt iniuriam. Deum quidem non ita honorant, ut natura eius spiritualis & nulli alii similis postulat, verum gloriam Dei incorruptibilis in similitudinem hominis aut bestiae corruptibilis commutant. §. LX.

Vehementer illi errant, qui neminem, qui ab uno Deo hunc orbem esse comparatum credit, idololatriae reum esse posse, censent. §. LXI.

Ex eodem decreto rationis, ex quo consequitur, neminem, praeter summum omnium Deum, aut eum, cui ipse personam suam concredidit, religiose colendum esse, hoc nimirum: Quum Deus naturae prorsus singularis nullique par & similis sit, ideo etiam modo naturae eius convenienti, & tali ratione, quali nulla res alia, honorari de-

bet: ex eodem decreto rationis efficitur, secus ac nonnulli eorum censent, qui idololatriam oppugnant, non mediocri res sacras & profanas discrimine distare, nec sine metu & reverentia Deum adeundum & colendum esse. Sacrilegii & idololatriae magna est necessitudo. §. LXII.

Praeter haec, sacrae litterae Deorum cultores malos daemones colere & adorare affirmant. Quod non ita debet intelligi, ac si omnis eorum cultus ad cacodaemones placandos & honorandos tenderet; sed hoc unice significat, religiones gentium & cultum inanium Deorum, qui Deo bonisque geniis vehementer displicet, ope & auxilio malignorum geniorum confirmari & propagari, quippe qui non modo oracula olim ediderunt, & miracula fecerunt, ad nefandis istis religionibus auctoritatem & existimationem comparandam, verum etiam intra templa sese & signa Deorum abdiderunt. Quam propter caussam honos ille Diis exhibitus non aliter spectatur, ac si malis geniis oblatus esset. Quod de ethnicis scriptum exstat, cacodaemones ab illis cultos esse, id aliis quoque exprobratum legitur. §. LXIII.

Fuisse autem illos, qui & olim oracula fuderunt inter populos, & miracula publicarum religionum stabiliendarum caussa patrarunt, malignos genios, ex variis probatur obscoenis turpissimisque mysteriis & caerimoniis, a quibus tantum abest ut arcuerint cultores suos, ut potius eos ad flagitia illa obeunda incitaverint. §. LXIV.

Idem ex aliis cruentis & sanguinariis ritibus, omnium autem maxime ex victimarum humanarum immolatione apparet. Plutarchi locus, quo aperte profitetur, a geniis pravis & malignis cum obscoenos illos ritus, tum humana sacrificia, quae olim inter gentes viguerunt, profecta esse. §. LXV.

Deum Israëlis nec flagitasse umquam, nec clementer recepisse humanas victimas, contra nuperum quemdam Diatribarum scriptorem ostenditur. §. LXVI.

Apollo Delphicus, quidquid etiam Plato de dignitate & fide eius sentiat, nil fuit, nisi cacodaemon. Responsio ad argumentum, quod contra haec a divina providentia Deorum amici sumere solent. §. LXVII.

Veterum populorum religio, cuius ipsa fundamenta & initia male sana sunt, quatuor ex caussis infinitas sordes & maculas contraxit: primum ex superstitione rudis & infacetae multitudinis. §. LXVIII.

Deinde ex immani poëtarum & fabulatorum licentia, quam Plato & alii viri sapientes atque graves frequentissime detestati sunt. §. LXIX.

Tum ex sacerdotum & magistratuum dolis & fraudibus. §. LXX.

Postremo ex malorum daemonum fallaciis. Hae quatuor caussae effecerunt, ut religio veterum populorum sensim turpissima & omni ex parte nefaria fieret. Interim, qui illi dediti erant, eorum alii sub superstitione, tamquam onere gravissimo, gemebant, alii vero ad summam adversus Deum impietatem & religionis omnis contemtionem vehementer propendebant. §. LXXI.

Non ignarus erat Plato, aetatis suae religionem emendationis & medicinae maxime indigere: nihilo tamen minus, quoniam in ea erat sententia, plerosque ritus, qui tum recepti erant, & caerimonias, quibus Dii colebantur, oraculis, apparitionibus Deorum & somniis introductas esse, ideo sapientis esse negabat legislatoris, eorum, quae de religione constituta essent, aliquid suo arbitratu vel mutare vel tollere. Quod dum statuebat, id una tacite indicabat, tum demum licere corruptae religionis sanationem suscipere, si Deus id ipse iubeat, & miraculis institutum approbet. Omnibus fere antiquis populis persuasum hoc erat, non esse, cur aliquis in religionum veritatem anxie inquirat; sufficere, si quis placide ac tranquille Deum νόμῳ πόλεως, *ex lege & praescripto civitatis, in qua viveret, colat.* §. LXXII.

In tanta opinionum perversitate praepotens Deus, misericordia & amore erga genus humanum ductus, ipse constituis corruptam & depravatam veteris orbis religionem emendare, aliamque in eius locum religionem substituere, a semet ipso comparatam & factam. Eius voluntatis primum in populo Israëlitico specimen dedit: quem quidem voce ex igne emissa diserte in primo praecepto monuit, ne, praeter se, ulla inferiora Numina, quod tum populi faciebant reliqui, veneraretur, altero vero praecepto morem illum gentium fugere iussit summum Deum in statuis, imaginibus & symbolis colendi. Praeterea sacrificiorum usum certis legibus circumscripsit. Denique fore aliquando pollicitus est semper, ut Messias veniret, qui miraculorum numero fidem sibi facile apud omnes conciliaturus esset. §. LXXIII.

Postea constituto tempore promissum hunc ad homines amandavit Messiam. Is autem aeternum erat Dei verbum, hypostatice cum pura mente humana & corpore vero coniunctum, & idcirco θεάνθρωπος *seu Deus & homo. Hunc vivum esse volebat, in quo divinitas appareret & coleretur, templum, spectabilemque eiusdem imaginem, & veluti signum. Eumdem, postquam mortem vice hominum sustinuit, & ex morte in vitam rediit omni auctoritate & divina potentia instruxit, &, in coelum sublatum, regem & dominum, deprecatorem & conciliatorem inter Deum & homines constituit.* §. LXXIV.

Hic θεάνθρωπος *seu Deus & homo tantum abest ut a cultoribus suis humanas victimas, quod maligni olim daemones inter populos fecerant, requisiverit, ut potius semet ipsum in sacrificium & victimam pro totius mundi peccatis devoverit, & hac ratione, quod praedixerat Deus, omnia sacrificia, quae igne consumebantur, cuiuscumque demum essent generis, sustulerit.* §. LXXV.

Trinitas, quam Christiani profitentur, mysterium licet sit, humanae tamen rationi magis est consentanea, quam Platonis Trinitas. Neque in hoc absurdi est aliquid, quod purum animum & corpus Messiae factum esse statuimus vivum templum,

plum, aut Schechinah, imaginem seu signum divinitatis. Religio, quam unus hicce Deus & unus conciliator Dei & hominum, aut Θεάνθρωπος, Homo-Deus, inter populos proponi & miraculis corroborari iussit, omnia reapse inferiora Numina, Deos medios & mediatores, daemones & heroës, una cum statuis eorum & simulacris delevit & abrogavit. §. LXXVI.

Non iniquum est aut divina maiestate indignum existimare, Deum, quum novam religionis formam in orbem introducere vellet, humani generis infirmitati pro benignitate sua & clementia nonnihil indulsisse, a quo duo illa, quibus nihil fieri pestilentius potest, mala, cultum nimirum multorum Deorum & idololatriam aboleret, hominesque ad Deum in spiritu & veritate colendum adduceret. §. LXXVII.

Daemones & angeli, heroës & sancti diversa tantum sunt earumdem naturarum nomina, quae, dum honoribus afficiuntur divinis, Dii sunt. Qui angelorum, sanctorum & imaginum cultum inter Christianos imperant, illi videntur alterum ex Dei consiliis, quae sibi, quum conderet civitatem Christianam, proposuit, evertere, idque in paganismum commutare, quod ad labefactandum & delendum paganismum a Deo comparatum fuit. §. LXXVIII.

Sacrae Litterae aliam quoque rationem, ob quam Deus religionem Christianam constituerit, commemorant, illi superiori non repugnantem. Illa haec est: Deus, quum intelligeret, viam sapientiae & cognitionis omnem fere vim amisisse ad convertendos & sanandos plerosque homines, ideo religionem Christianam in orbem demisit, ut sine magna sapientia & cognitione per viam fidei ad rectam doctrinam & vitae sanctitatem mortales ducerentur. §. LXXIX.

Docent nos divina oracula, esse aliud lumen sanctius, maius & admirabilius, quam illud, quod ex meditatione & usu rationis nascitur. §. LXXX.

Quaecumque in hoc orbe magna & eximia videntur, aut gloriae, dignitatis & nobilitatis laude fulgens, ea omnia, si ad vitam Iesu Christi, quam religio Christiana nos intueri iubet, referantur, sordida, vilia & abiecta statim videntur. §. LXXXI.

In religione Christiana nihil eorum deest, quae ad homines a vitae pravitate ad recta studia & sanctos mores revocandos apta sunt & idonea. §. LXXXII.

Duo gravissimi hic errores animadvertendi sunt. Alter eorum, qui Christianam religionem ita spectant, ac si eo unice comparata esset, ut lex naturae veraque cum illa iustitia convelleretur, aut non secus ac secretum veluti cum cacodaemone pactum considerant. Alter eorum, qui religionem hanc, quam Deus eo unice consilio condidit, ut machinae instar esset, qua homines ad vitam divinam & Deo dignam impellerentur, in materiam contentionum, rixarum, opinionum & iurgiorum unice convertunt. §. LXXXIII.

Ex consideratione potentiae Deo adversae seu Satanicae, quae in orbe terrarum versatur, maior illis lux exoritur, qui naturam religionis Christianae cognoscere desiderant. Haec potentia non tale est malum, quale sibi Manichaei comminiscebantur, principium per se exsistens, sed respublica quaedam geniorum, qui a Deo defecerunt; in quorum civitatem improborum & sceleratorum hominum animi etiam aggregantur. Quare non immerito regnum tenebrarum vocatur. §. LXXXIV.

Historia geniorum, qui a Deo desciverunt, breviter in sacris Litteris exponitur. §. LXXXV.

Ethnici quoque cum sacris Litteris consentiunt, esse malignos genios seu cacodaemones, eosque vim suam passim in orbe exercere. §. LXXXVI.

Perpetuum & aeternum est inter duo regna in hoc mundo bellum, inter regnum nimirum lucis & inter regnum tenebrarum. Servator vero noster, Iesus Christus, seu Messias caput seu dux & praefectus est coelestis militiae, sive copiarum, quae regnum lucis custodiunt. §. LXXXVII.

Θεὸς ἀπὸ μηχανῆς, seu Deus modo extraordinario & miraculoso conspiciendum sese praebens omnem Satanae potentiam & universum tenebrarum regnum postremo funditus evertet atque destruet. Geretur magnum hoc & arduum negotium duce Iesu Christo, Servatore nostro, qui Dei vices sustinet, & iudex spectabilis designatus est vivorum & mortuorum. §. LXXXVIII.

Neque tamen Servator hicce noster, Iesus Christus, factiose sese supremo Numini opponet, aut κύριος Θεοῦ, Deo superior haberi volet, sed, magno illo opere perfecto, omnique sublata potentia, quae Deo adversabatur, ipsemet Deo Patri subiectus erit, ut Deus sit omnia in omnibus. §. LXXXIX.

Postremo, lustratis tribus religionum formis, Iudaea, Christiana & ethnica, ita nobis licet rationem concludere, notionem Dei, quatenus ea unitatem comprehendit, in omnibus religionibus conservatam esse puram & integram. Nam quod ad quartam attinet religionis formam, Mahumedanam, eius professores notum est vix aliquid acrius tueri, quam hoc: unum esse Deum. Expenditur illa Dei, quae hanc religionem constitui passa est, providentia, singularis certe primo adspectu & mirabilis. De origine vero, progressu & incrementis Mahumedanae religionis disputatio hic omittitur, alio fortasis loco suscipienda. §. XC.

NB. Qui hoc argumentum legunt, eos recordari oportet eorum, quae io praefatione EVDVVORTHVS significavit, scriptum illud esse, antequam caput ipsum, cui praefixum est, in litteras referretur, quum existimaret adhuc auctor, fieri posse, ut omnia, quae hie vides proposita, uno capite & volumine commode comprehendereotur & explicarentur. Quod quum postea, crescente sub calamo materia, fieri nullo modo posse intelligeret, propterea contigit, ut ne dimidiam quidem partem eorum, quae proposuerat, & hoc argumento complexus erat, in ipso capite persequutus sit. Eadem de caussa evenit, ut quaedam argumeoti huius partes oon satis rebus ipsis respondeant, ad quas referri debent. Haec facile feret & emendabit aequus & eruditus lector.

§. I.

Qui vocabulum Deus aut nullam habere potestatem affirmant, aut ullam ei notionem respondere negant, quam rerum summum, illi quidem praeter modum stupidi rerumque sunt imperiti, aut vero exquisita laborant impudentia. Quisnam ille animi morbus sit, exponitur, quem philosophus ἀπολίθωσιν τοῦ νοητικοῦ, petrificationem aut stuporem mentis nominat.

Via igitur superiori capite nobis munita, iam, quod Deus faustum esse ac salutare iubeat, ipsam confutationem aggredimur omnium argumentorum atque rationum superius enarratarum, quibus impii adversus Deum utuntur. In his primum illud locum tenet, quod *nullam Dei notionem animis informari posse* perhibent: *ex quo concludunt, nullam usquam eiusmodi naturam exsistere, saltim neminem, qualis illa sit, mente & ingenio comprehendere &* (1) *intelligere posse.*

Notionem Dei ullam qui informari posse negant animo, illi, si quid omnino dicunt, hoc dicunt: mentem nostram nihil plane cogitando posse effingere, cui vocabulum *Deus* respondeat. Nec, qui Deum hodie oppugnant, id ipsum affirmate verentur. Vocabulo *Deus* nullam aiunt omnino potestatem subiectam esse, neque, si a sono vocis inani discesseris, ullam in animis esse notionem, quam ad illud referre nomen liceat. Cum his si quis accurate & circumspecte decertaret ac disputaret, nomenque *Deus* non esse verbum, quod potestate careat, rationibus contenderet, neque homines fugienti sono ubique terrarum supplicare, aut virtute cassum vocabulum omnis boni caput & originem ducere, serio sibi demonstrandum sumeret, nil equidem dubito, quin sapientibus & rectis rerum existimatoribus stolidum & ridiculum laborem suscepisse videretur. Namque ipsa res evidentissima est, nec ulla difficultate laborat. Sic vero rebus planissimis & certissimis natura comparatum est, ut omnium difficillime argumentis probari queat. Ὁ πάντα, inquit (2) PROCLVS, ἀποδεικτὰ νενομικὼς αὐτὴν ἀπόδειξιν ἀναιρεῖ. *Qui res omnes existimat demonstrari posse, is vero ipsam tollit demonstrationem.* Igitur hoc tantum monere statui: Quum singulae linguae sua habeant propria diversaque nomina, quibus naturam illam, quam nos *Deum* salutamus, significant, omnes autem omnium gentium homines eamdem in animis impressam gerant notionem, tot tamque variis respondentem vocabulis, illos stultitiae & amentiae merito argui, qui sibi persuadeant, tot populorum mentibus nil, praeter vanos & inanes sonos, obversari, quum vocabula illa pronuntiant. Certe aut nescio quis animi stupor & inscitia, qua maior fingi & fieri nulla potest, aut vero portentosa quaedam impudentia impium istud genus unice regat, necesse est, quod nullam informari Dei notionem in animis nostris posse confidenter asseverat, vocabulumque *Deus* potestate cassum & vacuum esse disputat.

Arrian. Lib. I. Cap. V. (pag. 95. ed. Cantabr.)

EPICTETI hoc quondam praeceptum fuisse accepimus: Ἄν τις ἐνίστηται πρὸς τὰ ἄγαν ἐκφανῆ, πρὸς τοῦτον οὐ ῥᾴδιόν ἐστιν εὑρεῖν λόγον, δι' οὗ μεταπείσει τις αὐτόν. τοῦτο δ' οὔτε παρὰ τὴν ἐκείνου γίνεται δύναμιν, οὔτε παρὰ τὴν τοῦ διδάσκοντος ἀσθένειαν, ἀλλ' ὅταν ἀπαχθεὶς ἀπολιθωθῇ. *Si quis res evidentissimas oppugnat, adversus hunc nulla facile ratio reperietur, qua deducatur a sententia sua. Neque vero illud accidit vel illius virtute aut ingenii facultate, vel imbecillitate eius, qui docet, sed quum quis captus vel in lapidem conversus fuerit.* Huic enuntiato addit philosophus, duplicem esse animae ἀπονέκρωσιν vel ἀπολίθωσιν, *exstinctionem* aut *conversionem in lapidem:* alteram, qua facultas intelligendi, qua natura pollet animus, debilitetur & obtundatur; alteram, qua morales eius virtutes, isque pudor, quem natura ipsa humano generi attribuit, exstinguatur & enecetur. Vtriusque vero status huius tantam esse ait miseriam & calamitatem, tametsi secus plerisque videatur hominibus, ut vitae, qua corpora vivunt, exstinctione nihilo prope melior sit. Quamobrem cum illis etiam disputandum esse negat omnino, quibus tam misera sors obtigerit. Nam: (3) Ποῖον, inquit, αὐτῷ πῦρ ἢ ποῖον σίδηρον προσάγω, ἵν' αἴσθηται, ὅτι νενέ-

(1) *Intelligere posse)* Legenda ad huius rei enodationem sunt, quae supra *ad Cap. II. §. V.* a nobis sunt observata.

(2) *Proclus)* *Comm. in Timaeum Platonis pag. 176. ed. Graecae Basil. 1534. fol.* Plures eiusmodi sententiae de difficultate res planas & faciles demonstrandi apud ARISTOTELEM, CICERONEM & alios veterum sapientes leguntur. Apposite ARISTOTELES *Topicorum Lib. I. Cap. XI. pag. 266. T. I. Opp.* Οὐδὲ δὴ (δεῖ ἐπισκοπεῖν) ὧν σύνεγγυς ἡ ἀπόδειξις, οὐδὲ ὧν λίαν πόῤῥω· τὰ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει ἀπορίαν, τὰ δὲ πλείω, ἢ κατὰ γυμναστικήν. *Nec de illis disputare decet, quorum in promtu est demonstratio, nec de his, quorum nimis est remota: quoniam illa non habent disputationem, haec vero maiorem habent, quam gymnasticae conveniat.*

(3) Ποῖον) Haec quidem verba apud ARRIANVM omnia exstant *l. c. pag. 96.* at non, ut hic, continuata ibi serie leguntur. Postrema enim verba a ἐντέτραπται κ. τ. λ. a reliquis modico intervallo seiuncta

νενέκρωται; πιθανόμενος δ' ὀ προσποιεῖται ἔτι χεῖρον ἐστὶ τοῦ νεκροῦ. ἐκτέτμηται γὰρ τὸ αἰδήμον αὐτοῦ καὶ ἐντρεπτικόν. Nam quem ei ignem, quod ferrum admovebo, ut mortuum sese esse sentiat? Sin, quum animadvertat, dissimulat, mortuo etiam est deterior. Refectus enim est eius pudor & reformidatio. Praeter haec, idem scriptum reliquit philosophus, temporibus suis, quibus haec mentis scabies veritates apertissimas debellandi non tam ex tarditate quadam ingenii, quam impudentia, proficiscebatur; plebem tamen singularis sapientiae maximaeque eruditionis in loco eam habuisse. *Ἂν δέ τινος τὸ αἰδήμον ἀπονεκρωθῇ, τοῦτο ἔτι καὶ δύναμιν καλοῦμεν. Sin alicuius reformidatio & pudor emortuus sit, id vero etiam facultatem & vim ingenii appellamus.*

Olim academicos hicce morbus misere vexabat: hodie illos invasit universe, qui religionibus inimici sunt. Quorum quidem animi ita partim sunt excoecati, tantoque veluti callo obducti, ut res ipsa luce clariores secernere nequeant, partim omni sic pudore atque verecundia exuti, ut, tametsi, verum quid sit, sentiant, obstinate tamen & praefracte evidentissimis obstrepant veritatibus: qualis haec quidem est, de qua nunc agimus; Esse notionem quamdam in hominum animis, quae verbo *Deus* respondeat, neque hanc vocem merum esse sonum significationis expertem. Nobis vero portentosam hanc insaniam & insulsitatem, quae mentes obsedit cohortis impiae, tanto copiosius castigare visum fuit hoc in loco, quanto eius plura in consequentibus specimina & documenta nobis sese offerent. Quid verbi caussa amentius, quam quod eos affirmare audiemus, motum corporum exteriorem & cogitationem genere non differre, sed eiusdem naturae esse? Neque ullum mihi dubium est, id, quod rerum rudes & imperiti in hoc saepe genere magnopere admirantur, scientiamque putant esse & subtilitatem non mediocrem aut vulgarem, nihil esse saepenumero, quam aut incredibilem impudentiam, aut miserabilem stuporem & inscitiam. (4) *Ἀλλὰ ταύτην δύναμιν*

iuncta sunt, nec, quod hic fit, per particulam γὰρ cum antecedentibus coniunguntur, ac si rationem eius, quod antea dictum esset, continerent. In Academicos caeterum aetatis suae philosophos haec universa ab EPICTETO dicta sunt.

(4) *Ἀλλὰ ταύτην*) Haec EPICTETI verba sunt apud ARRIANVM *Lib. I. Cap. V. pag.* 96. quae HIERON. WOLFIVS parum reddiderat dilucide. Cum his, quae hoc in loco de Dei notione differuntur, ea conferenda sunt, quae infra *Cap. V. §. II. s.* de eadem re disputantur. Illic enim, quae hic obscuriora videntur, clarius & distinctius exponuntur. Interim tota haec de notione seu idea Dei disputatio propter vocabulorum, in primis nominis *idea*, ambiguitatem vehementer est ambigua & lubrica. Quare, ut mihi quidem videtur, si cum homine dimicandum sit, qui primum nos Dei notionem in animo informare posse negat, & deinde ex eo studet efficere, nullum Deum esse; is ante omnia cogendus est, ut apertis & perspicuis vocabulis animi sui declaret sententiam. Quod ubi fecerit, opinione citius superabitur. Triplex sensus fere huius, nisi fallor, esse potest: *Nulla est in animis nostris Dei notio consignata.* Primus: *Non est nobis innata aut natura insita Dei species.* Huic multi favent opinioni, id quod neminem fugit, quos sine summa iniuria numquam impietatis erga Deum accusaveris. Atheus vero si istam amplectetur sententiam, & ex eo nullum esse Deum sibi demonstrandum sumserit, dignus erit, quem sani omnes irrideant. Licebit, si ita fas erit disputare, sic quoque rationem concludere: Nullus est sol, nulla luna, nulla sidera. Nec enim, quum nascimur, species & formas coelestium corporum in animis impressas nobiscum afferimus. Alter sensus hic erit: *Nemo perfectam & omni ex parte absolutam Dei notionem animo valet effingere.* Id quidem nemo diffitetur sapiens, & innumerabilis exstat tam philosophorum, quam theologorum, numerus, qui publice testati sunt, nullius tantam esse ingenii aciem, ut Deum animo perfecte comprehendere ac complecti valeat. Verum Dei contemtori nihil plane proderit haec sententia: qui si Deum esse negaret ideo, quoniam a nemine mortalium ex toto cognosci posset, pueriliter & ridicule faceret. Quis enim ignorat, multa certo existere, quorum naturam tamen ex parte tantum intelligimus? Aeternum esse aliquid, nemo rationis particeps negaverit. At quid aeternitate gravius est & magis arduum intellectu? Ideone vero esse aliquid aeternum inficiabimur, quoniam aeternitatis notionem angustus animus noster haud capit? Restat igitur tertius sensus, quem solum doctissimus CVDWORTHVS spectare, & religionum irrisoribus tribuere videtur: *Nulla omnino Dei notio in animis informari potest, vocabulumque* Deus *nullam proprie potestatem habet, & inanis sonus est, cuius vim nemo intelligit.* Dubito certe, an quis umquam ita senserit sui compos, nec de mentis & rationis statu morbo quodam deiectus. HOBBESIVS certe, etsi multa dixit, quae magnam levitatem & inscitiam significant, ab hoc tamen furoris genere, ad quod supra ostendimus, alienus fuit. Sed ut incredibilis est hominum libidinum & peccatorum studio inquinatorum amentia; ita non ego omnino negem, fuisse aliquem tam vesanum, ut huiusmodi quid diceret. Quem ego quidem Deo & Medicis potius commendandum esse arbitror, quam rationibus & argumentis coërcendum. Quid enim homini facias, cuius tanta est perversitas, ut, quum ipse non possit Deum oppugnare, nisi notionem eius aliquam informet animo, esse tamen Dei notionem aliquam in cuiusquam hominis mente, neget? Sed accurate tamen & ingeniose hanc amentiam repressit CVDWORTHVS.

μιν εἴπω; μὴ γένοιτο· εἰ μὴ καὶ τὴν τῶν κιναίδων, καθ' ἣν πᾶν τὸ ἐπελθὸν ἐν μέσῳ καὶ ποιοῦσι καὶ λέγουσι. Hanc ego vim ingenii ſeu facultatem dicam? Minime faciam; niſi forte cynaedorum ita etiam dicenda ſit impudentia, qua, quidquid in animum venerit, palam dicunt & faciunt.

§. II.

In ipſorum Atheorum animis ſpecies quaedam Dei inſidere debet: alioquin, quum negant, Deum exſiſtere, id tantum negarent, nihil exſiſtere. Quin etiam eadem Dei notio in animis eorum ſit, neceſſe eſt, quam illi habent, qui Deum eſſe volunt. Idem enim, quod adverſarii eorum affirmant, id illi negant.

Quidquid vero verbis improbi ſupremi Numinis hoſtes diſputent, res ipſa tamen loquitur, eorum quoque animis notionem quamdam obverſari, quae vocabulo *Deus* reſpondeat. Negant homines, exſiſtere Deum: quae vox ſi nihil ſignificaret, & ſonus eſſet tantum, id unum ſibi vellent, non exſiſtere nihil. Sed & ipſam illam Dei notionem, quam illi habent, qui Deum eſſe contendunt, eſſe mentibus eorum infixam, manifeſtum eſt. Nullam enim rem aliam eſſe negant, niſi eam, quam Dei aſſertores exſiſtere affirmant. Vt in omnibus de veritate controverſiis, in quibus, quod alter negat, id affirmat alter, rei illius, de qua inſtituta eſt dimicatio, eadem in utriusque diſputaturis animo verſari debet ſpecies atque notio, niſi cum umbris colluctari, nihilque magno conatu velint agere: Ita etiam in hoc, quod amicis Dei cum eius hoſtibus eſt, certamine res aliter ſeſe habere nequit. Neque fieri poſſet omnino, ut hae duae pugnam inter ſe committerent familiae, niſi voci *Deus* parem utraeque vim & poteſtatem adiungerent. Athei deſinerent eſſe Athei, ſi non eam ipſam naturam, pro qua Dei cultores propugnant, verum aliam & diverſam, tollere de medio conarentur.

§. III.

Via munitur ad explanationem notionis Dei, hoc fundamenti loco poſito: Etiamſi res quaedam ſint procreatae & genitae; fieri tamen nullo modo poteſt, res omnes eſſe genitas & factas, verum aliquid ſine omni controverſia ex infinito tempore exſtitit, nec umquam factum eſt aut genitum, quod idcirco cauſſa eſt rerum omnium, quae factae ſunt & genitae.

Quae quum ita ſeſe habeant, nihil fore magis opportunum & utilius arbitror, quam ſi continuo notionem iſtam Dei, quam in animo utraque pars habet, explanem, aut, qualis illa res ſit, declarem, quam qui negant eſſe, Athei, qui affirmant, Dei vindices & defenſores appellari ſolent. Id vero ne praepoſtere fiat, hoc mihi rationis ſcitum univerſae diſputationi praemittendum eſſe ac fundamenti loco ponendum, video: Quemadmodum omnes omnino profitentur, non exſtitiſſe ab aeterno res univerſas ita, ut nunc ſunt, verum aliquas earum certo tempore genitas, factas & productas eſſe: Ita fieri quoque nullo modo poteſt, ut res omnes factae ſint & conditae, ſed oportet omnino naturam eſſe quamdam, a nemine procreatam, & ex omni aeternitate per ſe exſiſtentem. Etenim nihil ſi ante res fuiſſet conditas, nulla quoque res generari potuiſſet & proferri. Huic dogmati tanta ineſt evidentia & perſpicuitas, ut ne ipſi quidem religionum irriſores eius aliquid veritati derogare audeant. Nemo eſt eorum, quin certiſſimum & minime dubium putet, eſſe *ἀγέννητον* aliquid, *naturam aliquam nec factam nec procreatam*, a qua, tamquam cauſſa, ceterae res omnes profectae ſint, quae initium habuerunt aliquando. Fatentur omnes, eſſe *αὐτοφυὲς* & *αὐθυπόστατον* aliquid, rem ex ſe ipſa, ſi ſic loqui fas eſt, natam & per ſe exſiſtentem, quae, uti *ἀγέννητος* eſt & a nulla alia generata, ita etiam *ἀνώλεθρος* & *ἄφθαρτος* ſit, ſive nullo modo vel corrumpi vel exſtingui queat. Quod dum concedunt, non poſſunt etiam, quin eam rem neceſſario exſiſtere largiantur. Quodſi enim caſu & fortuito ex infinito tempore exſtitiſſet, fieri poſſet quoque, ut eodem modo aliquando eſſe deſineret. Igitur id unum inter Dei hoſtes & amicos vocatur in controverſiam: Qualenam illud ſit *ingenitum, corruptionis expers, ex ſe ipſo natum, per ſe exſiſtens, ἀγέννητον, ἀνώλεθρον, αὐτοφυὲς* & *αὐθυπόστατον*, quod fons, initium atque cauſſa rebus omnibus, quae deinceps prodierunt, exſtitit.

§. IV.

Duae ſunt philoſophorum contrariae opiniones de eo, quod per ſe ex omni aeternitate exſtitit, & reliquis rebus omnibus ortum & initium dedit. Alii aeternum hoc id eſſe volunt, quod re-

Hac vero de re duae in primis inter philoſophos verſantur opiniones, quarum altera tollit prorſus & interimit alteram. Sunt enim primo, qui naturam iſtam, quam quaerimus, *per ſe exſiſtentem, nec factam, nec interituram* aliquando, primumque rerum omnium principium materiam eſſe cenſent ſenſus expertem, id eſt, materiam aut omnino brutam, rudem & mortuam, aut ab omni ſaltim animali vita ſenſuque inſtructo relictam. Contra alii, quoniam hanc materiam omnium, quae exiſtunt in hac univerſitate, rerum viliſſimam eſſe vident & infimam, id primo exploratum eſſe oportere, iudicant, rerum omnium cauſſam atque caput ceteris perfectione ac praeſtantia longe antecedere. Sic (1) ARISTOTELES PHERECYDEM eiusque ſectatores praecepiſſe ſcriptum

(1) *Ariſtoteles*) Locus eſt *Metaphys. Lib. XII. Cap. IV. p.* 446. *T. IV. Opp.* ſed ambiguus eſt. Itaque totum deſcribam. ARISTOTELES Pythagoraeorum de primis initiis ſententiam refutat, eam-

ptum reliquit. Τὸ γεννῆσαν πρῶτον ἄριστον τιθέασι *Primum generans optimum esse constituunt.* Deinde longe illud esse intelligunt perfectius, quod vita, mente atque sensu praeditum est, quam id, quod nihil horum habet: quod quidem BALBVS (2) apud CICERONEM, hac ipsa de re disputans, his verbis enunciat: *Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque mentem & rationem & sensum, id sit melius, quam id, quod his careat.* Quibus positis, efficiunt, naturam illam, quae sola nullum sui auctorem agnoscit, ceterisque rebus omnibus initium & originem dedit, non esse materiam vita atque sensu vacuam, sed mentem summa sapientia & intelligentia valentem. Huic qui se adiungunt sententiae, resque omnes a natura sive mente perfectissime sapiente ac intelligente, atque ex omni aeternitate sine ulla caussa exsistente, ortas atque generatas esse existimant, illi vere atque proprie Dei vocantur amici, assertores & vindices. Quibus autem contrarium eius, quod diximus, placet, sic ut naturam negent esse sapientissimam, quae nulli ortum suum debeat, & ab infinito tempore fuerit, rerum vero omnium parentem unam faciant materiam vita sensuque destitutam, hi demum sunt, in quos vere atque proprie Atheorum cadit vocabulum. Generatim igitur, si quis quaerat, quomodo definiatur Deus, aut quaenam eius notio sit, ita respondendum esse arbitror: *Deus est natura sive mens perfectissimae particeps scientiae & sapientiae, quae per se ab aeterno exstitit, ceterisque rebus omnibus vitam & ortum dedit.*

rum omnium minime perfectum est, materiam sensu vacuam. Verum alii caussam hanc perennem perfectissimam esse, & propterea sensu praeditam & intelligentia existimant. Qui hanc fovent sententiam, proprie & vere Dei defensores vocantur; qui illam tuentur, Athei. Quare vera & propria notio Dei haec est: Deus est natura sive mens perfecte sapiens & intelligens, ex omni exsistens aeternitate, rerum denique omnium caussa & ratio.

§. V.

Hic autem non omittenda est nonnullorum ex eo genere, in quod proprie ac vere *Atheorum* cadere appellationem monuimus, versutia, qui, tametsi Deum negent, voce tamen *Deus* saepenumero abutuntur, eaque materiam nil sentientem designant. Cuius quidem consilii duplicem sine dubio caussam habent. Nam & invidiosissimum & ignominiosum Athei nomen ita declinare sese posse sperant, & hoc modo natura illa, ex qua reliqua omnia manarunt, quaeque nec initium habitura est, nihil fieri posse divinius, significare volunt. His igitur verbum *Deus* nihil significat, nisi id, quod ἀγέννητον, *ex nullo genitum*, & *ex se ipso exsistens*, rerumque omnium ἀρχὴ est sive *principium*. Sic ANAXIMANDRVM, id quod (1) supra iam observavimus, infinitam materiam omnique vita prorsus vacuam τὸ θεῖον sive *Deum* appellasse accepimus. PLINIVS corporeum hunc mundum, cui nihil, nisi genitricem naturam, eamque mentis expertem, attribuit, *Numen* vocat. (2) ARISTOTELES philosophorum quorumdam meminit, qui non alia de caussa inanimata elementa, quae rerum omnium ducebant esse initia, *Deos*

Athei, tametsi Deum esse negant, tamen vocabulo *Deus* interdum abutuntur, eoque nomine materiam sensus expertem nuncupent, aut generatim eo primum principium aut rem per se exsistentem, neque factam aut genitam, designent. Ita vero si vocabulum sumatur Deus, nullus

eamque cum veterum theologorum sive poëtarum de eadem re opinionibus comparat. Poëtas vero hos dividit in eos, qui fabulis omnia, quae tradidere, retulerint, & in *mixtos*, ut loquitur, seu in eos, qui fabulas veris quibusdam praeceptis temperaverint. Sic enim interpretor ARISTOTELEM: id quod orationis poscit contextus, & res ipsa flagitare videtur. Interpres vehementer obscurat Stagiritam, satis per se iam caliginosum. De posteriori genere sic loquitur: Ἐπεὶ οἵ γε μεμιγμένοι αὐτῶν, καὶ τὸ μὴ μυθικῶς πάντα λέγειν, οἷον Φερεκύδης καὶ ἕτεροί τινες, τὸ γεννῆσαν πρῶτον ἄριστον τιθέασι. *Illi quidem poëtarum, qui ex utroque misti sunt, nec omnia fabulose dicunt, ut Pherecydes & alii quidam, primum generans optimum esse censuerunt.* Vides, has voces: *Pherecydes & alii quidam* ita esse positas, ut dubium sit, utrum ad antecedentia, an vero ad consequentia referendae sint: Aut utrum hoc dicere voluerit ARISTOTELES, PHERECYDEM omnia fabulose scripsisse; an vero hoc, eum rerum principium pro optimo habuisse. Quae de PHERECYDE nobis restant, perpauca utrumque defendendi potestatem faciunt. Certe, quae CLEMENS ALEXANDR. *Stromat. Lib. VI. p.* 741. ex eius carminibus affert, tam sunt obscura & a communi sensu remota, aut, ut ARISTOTELIS verbo utar, ita μυθικά, ut HESIODVS, ORPHEVS, & reliqui, qui de Diis scripsere, poëtae prae hoc dilucidi & apertissimi videantur. Non tetigerunt hunc ARISTOTELIS locum, qui ex instituto de PHERECYDE commentati sunt, doctissimi viri.

(2) *Apud Ciceronem*) *De natura Deor. Lib. VII. Cap. XVII. p.* 2978. *T. IX. Opp.*

(1) *Supra*) Lege *Cap. III. §. XX. f.* & quae ibi a me observata sunt. De PLINIO vid. idem *Cap. III. §. XXXIII.* Sed quae de Deo aut rerum omnium initiis tradidit PLINIVS, tantum habent obscuritatis & ambiguitatis, ut facile appareat, quid sibi sentiendum esset, vix apud se constituere potuisse hominem, tametsi talem Deum venerari nollet, qualem nos ipsa ratio venerari iubet.

(2) *Aristoteles*) Fallit doctissimum virum memoria. Nec enim ARISTOTELES haec verba de iis usurpat philosophis, qui elementa quatuor pro Diis habebant, sed de EMPEDOCLE notissimisque eius rerum principiis, *amicitia* & *discordia*. Exhibebo ipsa eius verba ex *Libro de generat. & corruptione Cap. VI. p.* 734. *T. I. Opp.* Τὰ στοιχεῖα διακρίνει οὐ τὸ νεῖκος, ἀλλ' ἡ φιλία, τὰ φύσει πρότερα τοῦ θεοῦ. ΘΕΟΙ ΔΕ ΚΑΙ ΤΑΥΤΑ. *Discordia haudquaquam secernit elementa ista, quae Deo priora sunt, sed concordia. Dii autem & haec quoque*

omnino erit in orbe terrarum Atheus: nec enim sibi sanus quisquam persuaserit umquam, omnia ex nihilo esse nata.

Metaphys. L. I. C. IV. (p. 267. T. IV. Opp.)

Deos nominarunt. Θεοὶ δὲ καὶ ταῦτα. *Nam & hi Dii sunt.* Quid? quod ipse ARISTOTELES haec non penitus carere culpa, sed vocem *Deus* parum proprie & apte adhibuisse videtur. Sic enim alicubi de *amore* & *chao*, quibus initiis hanc universitatem aliqui natam esse quondam disputarunt, verba facit, ut, quin duo haec Deos esse edixerit, si quidem ex Grammaticorum legibus oratio eius metienda sit, dubitari nullo modo queat. (3) Τούτους μὲν οὖν πῶς χρὴ διανεῖμαι, περὶ τοῦ τίς πρῶτος, ἐξέστω κρίνειν ὕστερον. *Hos autem quomodo ordinare oporteat, quis scilicet eorum primus sit, liceat deinceps iudicare.* Qui locus ARISTOTELIS huic (4) EPICHARMI praecepto videtur esse consentaneus: ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι θεῶν. *Dicitur vero Chaos primum esse omnium Deorum:* Nisi forte sic illud interpretari velimus: *Chaos fertur, antequam Dii exsisterent, factum esse.* Ceterum doctissimus etiam ORIGENES *Libris adversus Celsum*, quum sollicite cavendum esse monet, ne vocabulis rerum impropria & aliena potestas tribuatur, eos reprehendit, qui peregrinam istam notionem vocabulo *Deus* subiiciunt.

Lib. I. adv. Celsum p. 19. (ed. Cantabr. Spenceri.)

Ὁ τοίνυν μεγαλοφυέστερον, κἂν ὀλίγην τούτων παρέμφασιν εἰληφώς, εὐλαβηθήσεται, ἄλλα ἄλλοις ἐφαρμόζειν ὀνόματα πράγμασι, μήποτε ὁμοιοπαθῇ τοῖς τὸ Θεὸς ὄνομα ἐσφαλμένως φέρουσιν ἐπὶ ὕλην ἄψυχον. *Igitur, qui vel minima harum rerum cognitione praeditus est, is diligenter & religiose providebit, ne parum propria rebus imponat nomina, ne forte in eorum incidat perversitatem, qui nomen Dei materiae tribuunt inanimatae & sensu destitutae.* (5) Haec vero minus propria nec legitima vocis *Deus* significatio si valeat, idque tantum ea indicetur, quod initio caret, per se exsistit, ceterasque res procreavit, cuiuscumque demum illud generis & naturae sit, nihil erit caussae, cur esse affirmemus homines Deum negantes. Incredibile enim est, tantam esse in aliquo vecordiam & amentiam, ut inficietur, aliquid ab aeterno per se exstitisse, quod ex nulla re alia profectum sit, ceteras autem res omnes produxerit & generaverit. Vera autem propriaque vocabuli *Deus* potestas, ex qua, quinam *Athei* sint, quinam Dei vindices, constitui debet, illa est, quam paullo ante attuli-

que sunt. Luculentius post ARISTOTELEM & CLEMENS & SIMPLICIVS EMPEDOCLEM cum quatuor elementa, tum amicitiam discordiamque pro Diis habuisse, affirmarunt: Qui tamen iniuriam mihi omnes fecisse videntur homini, nec eius sententiam recte intellexisse. Ipse eum purgabit ARISTOTELES *Metaphys. Lib. III. C. IV. p. 295. T. IV. Opp.* CLEMENS ALEX. *Exhortatione ad gentes Cap. V. p. 55. 56.* Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος εἰς πλῆθος ἐμπεσών, πρὸς τοῖς τέτταρσι στοιχείοις τούτοις Νεῖκος καὶ Φιλίαν καταριθμεῖται (Θεούς.) *Empedocles Agrigentinus in multitudinem incidit, nec elementa tantum quatuor, sed & contentionem amicitiamque Diis aggregavit.* At de rerum principiis pro Diis habitis alium offendi apud ARISTOTELEM locum multo clariorem, quem describere non gravabor. De antiquis poëtis loquitur philosophus: ΘΕΟΥΣ γὰρ ποιοῦντες τὰς ἀρχάς, καὶ ἐκ τῶν Θεῶν γεγονέναι, τὰ μὴ γευσάμενα τοῦ νέκταρος καὶ τῆς ἀμβροσίας, θνητὰ γενέσθαι φασί. *Quum enim principia Deos facerent, & ex Diis fuisse dicerent, quae non gustarunt nectar & ambrosiam, mortalia dicunt fuisse. Metaphys. Lib. III. Cap. IV. p. 295. T. IV. Opp.* Ceterum multos olim inter populos verae religionis nescios fuisse, qui ignem, terram, aquam Deorum ritu venerarentur, notius est, quam ut testimoniorum indigeat. Lege VOSSIVM *de origine & progressu idololatr. Lib. II. P. II. Cap. I. s. p. 216. s.*

(3) Τούτους) Verum hicce locus non is est, ut, si vel ipsi patres Grammaticorum conscripti iudices sederent, ARISTOTELES ex eo male adhibiti vocabuli *Deus* postulari queat. Affert is versum hunc PARMENIDIS:

Πρώτιστον μὲν ἔρωτα Θεῶν μητίσατο πάντων.

Tum HESIODI de *amore* & *chao* versus subiicit. Sequuntur paullo post verba, quae hic leguntur. Existimat vero CVDWORTHVS, in illis nomen τούτους non posse referri, nisi ad vocem Θεῶν in versu PARMENIDIS, ac si hoc dixisset Stagirita: Quisnam prior sit horum Deorum, id postea dicam. Sed id necesse non esse, quilibet intelligit. Mens ARISTOTELIS haec est: Quisnam horum, amoris aut chao, prior sit, ex sensu nimirum poëtarum veterum, inferius explicabo. Ipse vero non significat, utrum Dii sint, nec ne. Quamquam quid multis? Si id scripsisset, quod vult vir doctus, ARISTOTELES, amorem tamen & chaos non ex suo sensu, sed ex alieno, Deos vocasset. Sed alium ego dabo illustriorem ARISTOTELIS locum, quo perspicue voce *Dii* abutitur, ex *Metaphysicor. Libr. XIV. Cap. VIII. p. 483.* Dixerat, ab antiquis sidera pro Diis esse habita: Nonnullis vero interiectis, universe & hanc sententiam & eorum opinionem, qui divinitatem primis quondam rerum initiis tribuerint, probat, & suam facit quodammodo. Εἰ δέ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον, ὅτι ΘΕΟΥΣ ᾤοντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρῆσθαι νομίσειε. *Quorum si quis id separatim consideret, quod primas substantias Deos esse dixerunt, divine id profecto dictum putabit.*

(4) *Epicharmi praecepto*) Hoc inter versus eius de rerum principiis exstat, quos DIOGENES LAERTIVS exhibet in *vita Platonis Lib. III. Segm. 10. p. 171.*

(5) *Haec vero*) In hac de vocabulo *Deus* disputatione tria miscere mihi videtur vir doctissimus, quae, tametsi cognata & finitima sint, certa tamen ratione distant. (I) Nomen *Deus* quidem adhibere, at eo materiam aut totam rerum naturam designare, ne nimis apertum sit, quod in Deum meditantur, flagitium. (II) Vocabulo *Deus* latius uti, eoque res significare, in quas illud proprie sumtum haud cadit. (III) Res, in quibus nihil divini est, homines demortuos, elementa, animalia pro Diis habere ac revereri. Quod horum postremum est, id omnium illorum crimen fuit olim, & est hodie, qui, conditoris obliti, res ab ipso

tulimus: *Deus eſt perfectiſſima mens, aut natura ſentiens & intelligens, quae ex omni aeternitate per ſe exſtitit, utque ceterae res omnes orirentur, effecit.* Hac una Athei Deique proteſſores nota diſcernuntur. Illi vere Deum profitentur, qui rerum omnium principium generatim naturam eſſe putant intelligentem & ſapientem, ſive mentem perfectiſſimam. Materiae vero, ſive eam prorſus brutam & mortuam eſſe cenſeant, ſive vita tantum animali & intelligente privent, qui totius univerſitatis conſtructionem unice adſcribunt, hi uni ſunt, quibus iure ſummo Atheorum convenit denominatio.

§. VI.

Ne quid omittatur eorum, quae ad rite declarandam Dei notionem pertinent, opinio eorum commemoratur, qui duo eſſe volunt aeterna rerum principia, Deum & materiam, Deumque idcirco non unicum & ſolum, ſed praecipuum, rerum omnium principium eſſe volunt.

Video vero, ne quis mutilam eſſe hanc putet atque mancam verae Dei notionis explanationem, attingendam mihi hic eſſe nonnullorum ex philoſophis ſententiam, qui medium veluti locum inter duas, quas memoravi, familias tenere videntur. Eos intelligo, qui nec ad ſolam materiam, nec ad Deum unice rerum omnium origines referunt, ſed utrumque copulant, duoque laudant univerſitatis rerum principia, ſive naturas per ſe ab aeterno exſiſtentes, quarum alteri nihil ſit in alteram iuris & poteſtatis, *Deum* nimirum & *materiam.* Ad hos Stoici pertinent. Quamquam hi, tametſi duo rerum eſſe docebant principia, alterum efficiens, alterum, quod efficeretur, tamen, quoniam, praeter corpora, nihil eſſe praecipiebant, in mirificas ſeſe captiones inducebant, quibus aliter ſeſe non poterant expedire, quam bina iſta principia ſic commiſcendo, ut reapſe non niſi una fierent eademque natura. Iuvat (1) CICERONEM audire, hoc dogma eorum exponentem. *Naturam*, inquit, *dividebant in res duas, ut altera eſſet efficiens, altera autem quaſi huic ſe praebens, ex qua efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim eſſe cenſebant; in eo, quod efficeretur, materiam quamdam: in utroque tamen utrumque. Neque enim materiam ipſam cohaerere potuiſſe, ſi nulla vi contineretur, neque vim ſine aliqua materia. Nihil eſt enim, quod non alicubi eſſe cogatur.* At fuerunt tamen alii, praeter Stoicos, philoſophi, qui, ſimplices & corpore liberas mentes profeſſi, duo diverſa diſtinctaque prorſus rerum principia ab aeterno ſimul exſtitiſſe aſſeverarunt, Deum omni concretione corporea vacantem liberumque, & materiam. Sic ANAXAGORAS ſenſit, ſic ARCHELAVS, ſic ATTICVS, ſic plures alii. Sed & ipſum PYTHAGORAM in hac fuiſſe ſentenia, NVMENIVS auctor eſt. PLATONEM idem ſenſiſſe, PLVTARCHVS & LAERTIVS memoriae (2) prodiderunt. (3) ARI-

ipſo conditas cultu & honore affecerunt. De his vero minime hoc in loco quaeritur, ubi de illis unice ſermo eſt, qui callide ac conſulto Dei abutuntur vocabulo. Alterum multis exprobrari poteſt antiquis ſcriptoribus. Plures certe ſunt Graecorum & Latinorum, qui vocabula, Θεὸς, Θεῖον, *Numen*, *Deus*, ad res traxerunt a vero Deo multum remotas, idque Deum & divinum dixerunt, quod eximium, praeſtans & magnum ducebant. Exempla huius moris IO. CLERICVS collegit in *Arte Critica P. II. Sect. I. C. III. §. IV. p.* 146. Sunt & hodie, qui id faciunt. Horum ego morem haud probaverim, nec ORIGENI & aliis repugnem, qui temere hoc & imprudenter fieri cenſent: nec tamen malo omnes id animo aut perverſo conſilio feciſſe, quiſquam nobis perſuaſerit. Itaque primum tantum hic locum habet: quod nullius, niſi ANAXIMANDRI, exemplo declaravit CVDWORTHVS. Reliqua enim exempla, id quod ex his, quae diximus, patet, alieni ſunt generis. Addere poterat ex veteri memoria EPICVRVM, quem tot graves auctores Deos verbis reliquiſſe ad amovendam invidiam, reapſe vero ſuſtuliſſe, conqueruntur. Ex recentiori memoria BENEDICTVS de SPINOZA huc pertinet, qui, quum omnem divinam evertat funditus naturam & rationem, vocabulo tamen *Deus* diligenter in *Ethica* ſua utitur, ne nimis deformis diſciplina eius videatur. Omiſerat homo in tota *Ethica*, quam Belgice primum exaravit, vocabulum *Deus*, nec niſi nomen *naturae* adhibuerat. Verum LVDOV. MEYERVS, cui Latine vertendum tradiderat librum, admonuit ipſum, fore, ut graviſſimum ſibi conflaret odium, & magiſtratus in ſe, ut hominem Deo inimicum, armaret, ſi ita liber ederetur. Quare paſſus eſt, ut interpres in locum vocabuli *natura* nomen *Deus* ſufficeret. Haec ex fide digno viro ſeſe accepiſſe, IO. CLERICVS memorat *Biblioth. ancienne & moderne Tom. XXII. P. I. p.* 135.

(1) *Ciceronem*) *Academicar. Quaeſtion. Lib. I. C. VI. p.* 2231. *T. VIII. Opp.* Verum his verbis non Stoicorum exponit ſententiam CICERO, ſed PLATONIS & ſectatorum eius veterum, ſive Academicorum illorum, qui *primi* nominantur. De Stoicorum vero ſententiis de Deo & materia accurate, praeter IVSTVM LIPSIVM *Phyſiologiae Stoicae p. 71. ſ.* expoſuit b. IAC. THOMASIVS *de Stoica mundi exuſtione p.* 14. & paſſim.

(2) *Prodiderunt*) Quum pleroſque videam, quando veterum de mundo & materiae aeternitate ſententias commemorant, minus accurate diſſerere, reſque diſtinctas miſcere ac confundere, ne quis errori pateat aditus, breviter declarabo, ut, mea quidem ſententia, hae opiniones deſcribendae ſint. Principio, quoniam omnes antiqui ſapientes ex nihilo nihil fieri poſſe decreverunt, id certum opinor eſſe, omnes materiam exiſtimaſſe aeternam eſſe. Scio, viros longe doctiſſimos, HVETIVM, AVGVBINVM, PFANNERVM, & alios, quorum meritis ceteroquin aſſurgo, in ea eſſe ſententia, fuiſſe veterum aliquos, qui naturam rerum

(3) ARISTOTELEM eamdem fovisse opinionem, persuasum esse plerisque omnibus, intelligo. Sed falluntur, qui ex eo hoc constare arbitrantur, id quod nonnullis place-

rerum ex nihilo asseveraverint esse conditam, & materiae ideirco aeternitatem negaverint. Verum alio ostendam loco, quae ad hanc rem probandam afferuntur, pronuntiata hoc tantum significare, Deum formam & ordinem in confusam & rudem induxisse materiam. Aeternam autem quam omnes credebant, ut mihi quidem persuadeo, materiam alii separatim extra Deum exstitisse ex infinito tempore statuebant, alii ex omni aeternitate cum ipso Deo coniunctam fuisse docebant. De superioribus hic agit proprie CVDVVORTHVS; quibus ANAXAGORAM, ARCHELAVM, ATTICVM, & plures alios, deinde PYTHAGORAM etiam & PLATONEM, ex aliorum sententia, aggregat. Et ANAXAGORAM quidem ita docuisse, ex hoc *Operis* eius initio apparet, quod LAERTIVS servavit *Lib. II. Segm.* 6. *p.* 82. Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ, εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε. *Omnia simul erant*, (id est, Chaos erat) *deinde accessit mens, eaque digessit & ornavit.* ARCHELAVM vero quisnam veterum dixerit idem censuisse, nescio, si a SIMPLICIO discedas, qui *Comm. in Lib. I. Physic. Aristotelis p. 7. ed. Graec. Aldinae* de rerum principiis idem, quod ANAXAGORAM, ARCHELAVM existimasse refert. At quae ORIGENES & alii de scitis eius memoriae prodiderunt, talia mihi videntur esse, ut difficulter cum hac componi queant opinione: nec ii sunt iuniores Platonici, in quibus SIMPLICIVS est, ut omnia statim probanda sint, quae de veterum sapientum praeceptis referunt. Concordiam enim quoniam semper meditantur omnium philosophorum, ideo non raro opiniones eorum pervertunt. ATTICVS, qui hic nominatur, haud dubie est Platonicus ille, ex cuius adversus ARISTOTELEM disputationibus insignes locos EVSEBIVS excerpsit *Praeparat. evang. Lib. XV. C. IV. s. p.* 794. Lege in primis EVSEBII *Cap. VI. p.* 801. quo ATTICI de ortu mundi disputatio continetur. Adde, quae AENEAS GAZAEVS in *Theophrasto p.* 58. de huius ATTICI sententiis de mundo memorat, a CASP. BARTHIO in *Notis p.* 137. declarata. De PYTHAGORA multi testes sunt: quamquam alii, praeter materiam aeternam, bina eum rerum omnium principia, bonum alterum, alterum malum, effinxisse animo volunt. Vide, quae IO. CHRIST. VVOLFIVS in *Manichaeismo ante Manichaeos* collegit *Sect. II. §. XXIX. p.* 116. PLATONIS sententia in disputationem vocari potest. Illos quidem non moror, qui, quod PETR. DAN. HVETIVS fecit, praeter alios, in *Quaestionibus Alnetanis p.* 138. PLATONEM affirmasse censent, mundum ex nihilo esse a Deo conditum. Nec ego HIEROCLIS verba, quibus in primis nititur, id arbitror significare, quod ipse & alii viri docti putant: qua de re alias. Sed id quaeri potest, utrum PLATO materiam per se ex infinito tempore separatim a Deo exstitisse, Deumque certo tempore libere ad eam fingendam & conformandam accessisse, censuerit, an vero ex omni aeternitate materiam vinculo quodam cum Deo sociatam fuisse, & ex eo emanasse, iudicaverit. Vtraque sententia magnis utitur auctoribus. Illa non PLVTARCHI modo, cuius dictum paullo post affertur, & LAERTII *Lib. III. Segm.* 71. auctoritate fulcitur, sed etiam multis aliis tam veterum, quam recentiorum, effatis. Vid. ven. VVOLFIVS *l. c. §. XXXII. p.* 124. Hanc PROCLVS, SIMPLICIVS, & tota cohors eorum, qui recentiores nominantur Platonici, probant, PLATONEM contendentes censuisse, mundum, non secus ac radios e sole, ex omni aeternitate e Deo emanasse, Deoque idcirco non tempore, sed natura, posteriorem esse. Lege de hac sententia ZACHARIAM MITTLENAEVM *Dialogo de opificio mundi p. 207. ed. Barthii.* Equidem veri multo esse similiorem concedo illorum opinionem, qui PLATONEM censuisse volunt, Deum certo tempore materiam a se seiunctam ornasse & formasse. Sed in eam tamen fere sententiam propendeo, omnes illos, qui Deum & materiam pro aeternis habuere principiis rerum, societatem tamen & copulam nescio quam utriusque principii huius in animo habuisse. Nec, nisi aegre, ut verum fatear, mihi persuadeo, qui Deum ex mente PLATONIS liberrime accessisse volunt ad materiam a se plane secretam exornandam & digerendam, ex omni parte recte praecipere. Sed haec alias fortassis, ubi locus fuerit magis opportunus. Nunc ad eos pergo, qui materiam cum ipso Deo sociant & copulant. Hi mihi in binas iterum classes distribui debere videntur. Sunt enim, qui ex omni aevo materiam ex Deo fluxisse, sicut de sole lumen, existimant. Sic omnes illi, quod paullo ante monui, qui post natum Servatorem PLATONI nomen dederunt, censuerunt. Vide, praeter ZACHARIAM, quem modo laudavi, PROCLVM in *Timaeum Platonis p.* 116. *s.* His num ARISTOTELES connumerari debeat, nec ne, dubium est. Platonici quidem suum omnino esse volunt ARISTOTELEM: nec diffitendum est, admodum affinem & cognatam esse opinionem eius huius generis praeceptis. Mundum enim ex omni fuisse aevo, & cum Deo quidem seu primo motore vinculo indissolubili connexum, diserte in *Libris Metaphysicorum* sciscit. Sed ut omnis ARISTOTELIS doctrina de rebus, quae sub adspectum non cadunt, valde impedita est; ita non satis liquet, num crediderit, fluere de Deo materiam perpetuo, an vero aliam animo huius rei notionem informaverit, an potius, quum sibi dicere videretur aliquid, reapse nihil dixerit. Nec igitur plane accedo viris doctis, qui Platonicorum & ARISTOTELIS coniungunt opiniones, nec prorsus repugno. Alteram classem illi constituunt, qui semper quidem intra Deum reconditam fuisse materiam arbitrantur, at certo tamen & definito tempore ab eo protrusam & formatam esse, iudicant. Cui quidem opinioni tot inter veteres & recentiores, ipsos etiam Iudaeos & Christianos, favent, ut incredibile dictu sit. Vid. ABRAH. HINCKELMANNVS, vir longe doctissimus, in *Detectione fundamenti Boehmiani p.* 84. & de Indis BERNIERIVS *Voyages aux terres aux grand Mogol T. II. p.* 164. de Iudaeis IAC. BASNAGE *Histoire des Iuifs Tom. IV. p.* 136. *s.* Nec aliter, id quod vel ex IRENAEO patet, senserunt plerique eorum, qui primis rerum Christianarum temporibus civitatem sacram turbarunt.

(3) *Aristotelem*) Quae de ARISTOTELE hic

placere videtur, quod aeternum esse mundum hunc philosophus crediderit. Non aliter de mundo PLOTINVS, PORPHYRIVS, IAMBLICHVS, PROCLVS & SIMPLICIVS praeceperunt: quos omnes tamen simul docuisse, certum est, solum Deum caput atque caussam rerum esse omnium, ex quo ipsa etiam prodierit & manaverit materia. (4) Sed nec illos audiendos esse arbitror, qui contrarium statuisse ARISTOTELEM, ex hoc eius dicto in *Libris Metaphysicorum* probari posse ducunt: Θεὸς δοκεῖ τὸ αἴτιον πᾶσιν εἶναι καὶ ἀρχή τις. *Deus videtur rerum omnium esse caussa & initium quoddam earum.* Nil enim obstat, quo minus verba haec de solis rerum formis accipiantur.

Certius est, PLVTARCHVM (5) in doctrinae huius professoribus connumerandum esse: quod quidem, ut alia eius praetermittam effata, ex iudicio eius de PLATONIS *Psychogonia* satis liquet. Βέλτιον οὖν Πλάτωνι πειθομένους τὸν μὲν κόσμον ὑπὸ θεοῦ γεγονέναι λέγειν καὶ ᾄδειν· ὁ μὲν γὰρ κάλλιστος τῶν γεγονότων, ὁ δὲ ἄριστος τῶν αἰτίων· τὴν δὲ οὐσίαν καὶ ὕλην, ἐξ ἧς γέγονεν, οὐ γενομένην, ἀλλὰ ὑποκειμένην ἀεὶ τῷ δημιουργῷ, εἰς διάθεσιν καὶ τάξιν αὑτῆς, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσιν, ὡς δυνατὸν ἦν, παρασχεῖν. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἡ γένεσις, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ μὴ καλῶς μηδ᾽ ἱκανῶς ἔχοντος, ὡς οἰκίας, καὶ ἱματίου, καὶ ἀνδριάντος. *Praestat igitur Platonis* (quam Heracliti) *sententiam sequi, atque hoc & dicere & canere, mundum a Deo esse factum. Nam & mundus omnium operum est pulcherrimum, & Deus omnium caussarum praestantissima. Substantiam autem & materiam, ex qua factus est mundus, non natam, sed semper subiectam opifici, disponendam se & ordinandam, adque ipsius similitudinem, quantum fieri potest, effingendam sese praebuisse. Non enim ex nihilo exstitit mundus, sed ex eo, quod non pulcre, non recte, nec perfecte sese haberet, quomodo fiunt domus, vestis, statua.*

Exploratum est quoque, (6) HERMOGENEM aliosque eorum, qui primis temporibus coetus conturbarunt CHRISTO consecratos, materiam non esse factam, sed aeternam, asseverasse. Cuius dogmatis caussa *Materiarii* vulgo vocati sunt. His autem idcirco error hic probatus fuit, non secus ac antea Stoicis, quod ope eius quaestionem de origine mali censuerunt explicari, Deumque omnis culpae absolvi posse. (7) Ipsam eorum

hic dicuntur, ea lucem ex illis accipient, quae paullo ante de eius sententia disseruimus. Non cum illis componi prorsus potest ARISTOTELES, qui bina rerum separataque statuunt principia, Deum & materiam. Arctissime enim utrumque hoc initium coniunxit Stagirita, atque ipsa naturae necessitate Deum cohaerere cum mole hac corporea putavit. Quare, quod iam dixi, recentiores Platonici facili negotio in suam eum sententiam de aeterna mundi ex Deo emanatione trahere poterant. Quamquam hoc genus, quod incredibili flagrabat studio, omnes dissensiones veterum sapientum tollendi, quo Christianis occurrere possent melius, dum PLATONEM idem etiam docuisse pugnavit, modum omnino excessit.

(4) *Sed nec illos*) Haec eos feriunt, qui, invita prorsus veritate, ARISTOTELEM existimasse volunt, Deum ex nihilo condidisse omnia. Olim GEORGIVS TRAPEZVNTIVS id obtinere studuit, quem BESSARION repressit *Libro III. contra calumniatorem Platonis Cap. XIII. XX. XXVII.* Recentius, praeter alios quosdam, immoderato ARISTOTELIS amore flagrantes, IO. ZEISOLDVS in primis, Prof. Ienensis, *Libro de Aristotelis cum scriptura s. consensu Disp. II. Art. I. §. I. p.* 68. multis disputat, *dari*, ut verbis eius utar, *iuxta Aristotelem verum mundi principium & creationem cum novitate essendi.* Confer, quae idem antea dixerat *Disp. II. Art. I. Sect. I. §. X. s. p.* 60. Et hic ipse ZEISOLDVS *l. c. §. XIII. p.* 61. ut probet novam & inauditam hancce sententiam, locum illum in primis testatur & urget, ex quo CVDWORTHVS negat hoc ostendi posse. Extat is *Libro I. Metaphys. Cap. II. p.* 263. *T. IV. Opp.* Quamobrem suspicor fere, hunc ZEISOLDVM maxime spectasse CVDVVORTHVM, quum haec litteris consignaret. Eumdem, omisso licet nomine, castigasse videtur IAC. THOMASIVS *de exustione mundi Stoica Diss. IV. p.* 58. *s.* Aperto vero hac de caussa perstringitur a IO. FRANC. BVDDEO *de conciliatione philosophorum cum scriptura S.* in *Observat. Halensibus T. III. Obs. XIII. §. VII. p.* 243.

(5) *Plutarchum*) *De procreat. animae ex Timaeo T. II. Opp. p.* 1014.

(6) *Hermogenem*) Non HERMOGENES tantum, sed plerique omnes, qui primis rerum Christianarum temporibus dogmata disseminarunt sacris Litteris contraria, Deo aeternam adiunxerunt materiam. His *Materiariorum* nomen TERTVLLIANVS primus imposuit *Libro contra Hermogen, Cap. XV. p.* 142. *Opp.* quod alii postea retinuerunt.

(7) *Ipsam eorum argumentationem*) Verba non TERTVLLIANI sed HERMOGENIS hic affert CVDVVORTHVS, verum sua. Sed dum suis verbis vir doctus HERMOGENIS exponit argumenta, suppeditat illi quaedam, quae TERTVLLIANVS nusquam HERMOGENI adscribit, & omittit alia, quae ipsi tribuit. Id facile ex ipsis TERTVLLIANI vocibus intellectu erit, quibus HERMOGENIS argumentationem explicat *Cap. II. p.* 138. *Praestruit, Dominum aut de semet ipso fecisse cuncta, aut de nihilo, aut de aliquo. - - Negat, illum ex semet ipso facere potuisse, quia partes ipsius fuissent, quaecumque ex semet ipso fecisset Dominus. Porro in partes non devenire, ut indivisibilem & indemutabilem, & eumdem semper, qua Dominus.* (Hanc rationem CVDVVORTHVS

Adv. Hermog. p. 281. Reg. (Cap. II. p. 138. ed. Venet.)

eorum hanc in rem argumentationem TERTVLLIANVS consignavit: *Deus omnia construxit aut de semet ipso, aut de nihilo, aut de materia. Ex semet ipso condere non potuit omnia. Nam, quum ipse factus non sit, conditor re vera nihil esset, si ex se fecisset aliquid. Neque ex nihilo efficere potuit omnia. Nam, quum natura bonus sit & optimus, nihil non fecisset optimum, nec ullus idcirco locus malo cuidam in orbe fuisset. At sunt mala in hoc mundo: neque mala haec ex Dei voluntate procedere potuerunt. Igitur intelligi oportet ex vitio rei alicuius illa esse profecta. Itaque ex materia sine dubio nata sunt, ex qua omnia cernuntur facta esse.* Postremo (8) recentiores quasdam inter Christianos sectas adhuc pro materiae pugnare aeternitate, neminem temere fugit eruditorum. Verum hi simul, quod olim fecisse Stoicos diximus, nihil esse in hac universitate, si a corporibus discesseris, reliqui, contendunt.

§. VII.

Qui sic sentiunt, Deum quidem esse credunt, sed non talem, qualem par est credere. Explicatur notio Dei, quae in huius generis est animo, atque eius ostenditur imperfectio. Lucet patet familia professorum supremi Numinis, nec ullis in Atheorum numerum sunt aggregandi, nisi qui negant, esse mentem aliquam aeternam, nec genitam, imperantem materiae.

De his omnibus, cuiuscumque demum sint generis, qui duo rerum principia per se ab aeterno exstitisse Deum & materiam statuunt, si quis nostram requirat sententiam, equidem sic generatim pronuntiari debere arbitror, nec omnino eos in eorum esse numerum referendos, qui talem Deum esse, qualem credere fas est, credunt, nec in eorum prorsus, qui Deum negant, coetum aggregandos.

Est in animis eorum certa quaedam supremi Numinis impressa notio, quae ab ea non videtur discrepare, quam (1) apud ARISTOTELEM his vocibus expressam legimus: Ζῶον ἄριστον, ἀΐδιον, *animal aeternum, & simul optimum*, quamve (2) EPICVRVS etiam hoc modo proposuit: Ζῶον πᾶσαν ἔχον μακαριότητα μετ᾽ ἀφθαρσίας, *animal omnem habens beatitatem, adiuncta incorruptibilitate.*

Hanc autem qui adhibent definitionem, eos profiteri, manifestum est, praeter materiam sensus omnis expertem, naturam esse quamdam, quae ex infinito tempore sine ulla caussa exstiterit, eamque non modo animatam & viventem, sed etiam intelligentia & ratione valentem. Quod dum profitentur, prorsus sese ab illis seiungunt, qui Deum esse negant: quippe quos materiam, aut omni omnino vita vacuam, aut intelligentia saltim & cognoscendi facultate carentem, unicum rerum omnium principium constituere, exploratum est. Id saepius quidem animadversum est, inter eos, qui Deum omnino adspernantur, nonnullos esse tamen, qui materiam, ad quam rerum omnium origines referunt, vita quadam sive natura genitrice induere non vereantur. Dudum est, quod SENECA duplex hoc impietatis genus his verbis indicavit: *Vniversum, in quo nos quoque sumus, expers esse consilii, & aut ferri temeritate quadam, aut natura nesciente, quid faciat.* Verum nemo malesanae huius cohortis id a se potuit impetrare, ut naturam illam, a qua tamquam capite res ceterae omnes manarunt, consilii participem faceret, aut totam hanc universitatem a natura quadam sentiente, cogitante ac ratiocinante administrari dicere. Quotquot e contrario Deum esse negant, id quod antea demonstratum est, cuncta animalia, vitamque omnem, consilium & cognitionem & nasci & interire, id est, ex nihilo produci, & ad nihilum postremo redigi, praecipiunt. Quae quum ita sint, sic rationem concludimus: non esse componendos cum divinitatis hostibus, qui principium illud, a quo cuncta sunt profecta, non solum animatum, sed & certa notitia & intelligentia praeditum esse censent. Recte BALBVS, quem

Nat. Quaest. Praef. L. I. (T. II. Opp. p. 485.)

THVS praetermittit, & longe aliam in eius locum substituit, quam nescit TERTVLLIANVS.) *Ex nihilo non potuisse eum facere sic contendit, bonum & optimum definiens Dominum, qui bona atque optima tam velit facere, quam sit: immo nihil non bonum atque optimum & velle eum & facere. Igitur omnia ab eo bona & optima oportuisse fieri secundum conditionem ipsius. Inveniri autem & mala ab eo facta, utique non ex arbitrio, nec ex voluntate: quia, si ex arbitrio & voluntate nihil incongruens & indignum sibi faceret. Quod ergo non arbitrio suo fecerit, intelligi oportere ex vitio alicuius rei factum: ex materia esse sine dubio.*

(8) *Recentiores quasdam*) Socinianos in primis intelligit, quorum praecipuos negare, notum est, Deum ex nihilo terrarum orbem construxisse. Sed nec inter reliquas Christianorum familias desunt, quibus idem placet. Ex civibus CVDVVORTHI, ut de aliis taceam, THOM. BVRNETVS non ita pridem hanc opinionem professus est. Vid. eius *Archaeologiae philos. Lib. II. Cap. IX. p. 520.*

(1) *Apud Aristotelem*) *Metaphys. Lib. XIV. Cap. VIII. p. 479. T. IV. Opp.*

(2) *Epicurus*) Non EPICVRI verba hic expressit, sed sententiam. EPICVRI verba de Deo apud

quem (3) CICERO loquentem inducit, illum esse Deum credere, affirmat, qui *ab animantibus principiis mundum esse generatum* doceat, atque eumdem a natura eiusmodi perpetuo gubernari censeat: *res omnes naturae sentienti subiectas esse.*

Sed quo *divinum* hocce *animal* a ceteris omnibus distinguant animantibus, hi, quibus ista definitio arridet, adiiciunt, *ἄριστον* esse illud & *μακαριώτατον*, *optimum & beatissimum.* Quam sequutus rationem, BALBUS, Stoicae familiae philosophus, (4) apud CICERONEM parum perfectam fore Dei ratus est notionem, nisi hanc ipsam differentiam generaliori vocabulo *animans*, quo Deum designat, adderet: *Talem esse Deum, certa notione animi praesentimus: primum, ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit praestantius.*

Sic igitur his Dei professoribus, quos non male *Materiarios* vocaveris, persuasum erat, Deum esse naturam perfectissimae compotem sapientiae, quae pro lubitu & arbitrio totam, qua haec universitas continetur, materiae molem commovere queat & moderari, quum ipsa materia nullam habeat sese ulla ratione incitandi, aut aliquid extra sese producendi facultatem. Neque aliquis in hoc genere umquam exstitit, si ab illis abeas, qui ab ANAXAGORA (5) disciplinam acceperunt, qui Deum formas omnes corporum inanimatorum & mentes animalium condidisse negaret. Interim in hac universi erant sententia, res omnes saltim a Deo apte collocatas, dispositas & ordinatas esse: quam propter caussam δημιουργὸν sive conditorem & fabricatorem orbis commode eum vocari posse, concedebant.

Nihilo tamen minus, quum materiam Dei opus esse negarent, contra eam saepenumero Deo refragari ac contumaciter resistere contenderent, ex qua materiae contumacia omne malum nasci praedicabant, a quo Deus maximopere abhorreat, fieri nullo modo potuit, ut Deum omnipotentem esse crederent, si quidem vox haec nativo proprioque sensu suo capiatur. Idque ex his etiam (6) SENECAE de Deo quaestionibus manifestum est: *Quantum Deus possit; materiam ipse sibi formet, an data utatur; Deus, quidquid vult, efficiat, an in multis rebus illum tractanda destituant, & a magno artifice prave formentur multa, non quia cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, saepe inobsequens arti est.* Quamobrem non, ut opinor, erravero, si hos ipsos Dei assertores, qui materiam supremo Numini comitem & sociam adiungunt, perversam & adulterinam Dei notionem in animis habere dixero.

Eos vero vicissim falli arbitror, qui idcirco homines hos inter eos, qui Deum omnino esse negant, referri debere a nobis, ducunt. Nec enim, quid obstet, sentio, ne in plura illos partiamur genera, qui Deum esse credunt. Fateor, si quis proprie velit & accurate loqui, nullos Dei professores vocari debere, praeter eos, qui unum esse Deum, eum prorsus omnipotentem, censent, ex quo solo reliqua omnia manaverint, uniuersaque materia suam ducat unice originem. Idem tamen infirmitatis, quae mortalium contaminavit ingenia, hanc esse iudico rationem habendam, ut illis etiam aliquis in divinitatis assertoribus locus concedatur, qui, tametsi negent, materiam a supremo Numine conditam esse, unum tamen sapientissimumque rerum principium existere putant, quod ex infinito tempore fuerit, totamque hanc orbis molem & fabricatum sit, & perpetuo administret. Neque aequo ferre possum animo, supremae statim impietatis aliquem hac una de

apud DIOGENEM LAERTIUM *Libro X. Segm.* 123. *p.* 655. haec sunt: *Πρῶτον μὲν τὸν Θεὸν ζῶον ἄφθαρτον καὶ μακάριον νομίζων. Primum quidem Deum esse animal immortale & beatum puta.*

(3) *Cicero) De natura Deor. Lib. II. §. XXX. p.* 2999. *T. IX. Opp.* Non hoc vero loco BALBUS disquirit, quinam ex Atheorum eximendi sint numero, sed quemadmodum Stoici disputationem de Deo distribuere soleant, explicat. Lege, si placet, ipsa CICERONIS verba, ut rectius iudicare queas, quid sibi BALBUS voluerit: *Secunda* (pars disputationis de Deo) *est, quae docet, omnes res subiectas esse naturae sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri: quo constituto, sequitur, ab animantibus principiis eam esse generatam.*

(4) *Apud Ciceronem) De natura Deor. Lib II. C. XVII. p.* 2977. *T. IX. Opp.*

(5) *Ab Anaxagora)* Hic enim, id quod, praeter alios, DIOGENES LAERTIUS *Lib. II. Segm.* 9. *p.* 85. memoriae prodidit, *animantes primum ex humore & calore terraque natas esse,* docebat, &, quod PLATO graviter in eo reprehendit, tametsi mentem adderet materiae, pleraque tamen, quae contingerent ei, ad caussas naturales, *aethereas & aqueas*, referebat, in *Phaedone* *p.* 393. *Opp.*

(6) *Senecae) Praef. Lib. I. Quaest. natural. T. II. Opp. p.* 485.

de caussa postulari, quod materiam sempiternam esse, nec a Deo factam, sibi persuadet: cuius ego criminis eos tantum esse reos arbitror, qui ex sola materia vitae sensusque experte res omnes derivant, mentemque aeternam & ex nulla caussa natam materiae praesidere, negant. Haec mea sententia communi omnium sensui mihi videtur esse consentanea. Certe EPICVRVS & DEMOCRITVS numquam Atheis fuissent aggregati, si hoc unum tantummodo praecepissent, corpuscula individua, quae atomos nominant, sine ulla caussa ab aeterno exstitisse. Idem enim ANAXAGORAS & ARCHELAVS docuerunt; quibus tamen sceleris huius notam non inustam esse accepimus. Hoc vero illis nocuit, quod *perfectissimam mentem*, quam hi materiae comitem dabant, omnino sustulerunt, mundumque censuerunt esse conditum (7) *μηδενὸς διατάττοντος ἢ διαταξαμένου, τὴν πᾶσαν ἔχοντος μακαριότητα μετ' ἀφθαρσίας, nulla natura, cum consilii & rationis, cum beatitudinis & incorruptibilitatis participe, disponente omnia & gubernante.*

§. VIII.

Optima & brevissima Dei definitio: Deus est natura perfectissima. Haec enim non modo complectitur existentiam necessariam & intelligentiam, sed etiam infinitam potestatem & rerum omnium productionem. Quare Deus unum est rerum omnium principium caussaque materiae. Vera notio potentiae infinitae. Deorum cultores Deum esse fatentur infinite potentem. Ipsi Athei, id quod ex Lucretio probatur, ad notionem Dei omnipotentiam quoque pertinere agnoscunt.

Dei nulla verior & accuratior definitio, nulla etiam brevior excogitari potest, quam haec: *Deus est natura ex omni parte perfecta.* Ab eiusmodi enim si discesseris natura, nulla comprehendi animo potest alia, quae non possit non exsistere necessario. Ista vero notio cuncta, quae in Deum cadere possunt, complectitur. Igitur, qui naturam nominat perfectissimam, is eam non modo sine ulla caussa per se ac necessario exsistere, summaque praeditam esse intelligentia & sapientia, confirmat, verum etiam facultatem res omnes generandi & procreandi, infinitamque potentiam & virtutem in ea inesse profitetur. Deus non ζῶον tantum est *ἄριστον, animans, quo nihil in omni natura praestantius;* quam illi descriptionem adhibent, qui Deum cum materia coniungunt, neque *κράτιστον πάντων, rerum omnium potentissimum;* quam (1) ZENONI ELEATI placuisse definitionem accepimus: sed etiam *παγκρατὴς* est simul *παντοκράτωρ* & *παντεξούσιος, infinite potens, omniumque rerum caussa efficiens.* Quare neque materia neque res ulla alia per se sine Deo potest exsistere; quippe qui unicus ille fons est, ex quo cuncta manant atque profecta sunt.

Sed haec Dei virtus omnia, quae vult, efficiendi mirifice invisa est impietatis professoribus, qui se prorsus negant intelligere, qualis haec sit efficientia infinita, propterea eaque ad inanes eam sonos & mera vocabula referunt. Hac ego de caussa breviter naturam eius declarabo, binisque propositionibus totam eius sic, nisi fallor, indolem exponam, ut, cur amplius de obscuritate conqueratur, nemo huius gregis habeat. Primo igitur *infinitam potentiam* nihil esse aliud affirmo, quam perfectam potentiam, seu, ut SIMPLICIO vocatur, *ὅλην δύναμιν, potestatem absolutam & integram*, a qua omnis omnino imbecillitas & inopia virium remota est. Deinde hanc ipsam perfectam potentiam, quae ab infinita non nisi nomine differt, facultatem esse dico faciendi atque procreandi omnia, quae animo possunt fingi & concipi, nec inter se ita pugnant, ut alterum tollatur ab altero. Nam, quod suo loco copiosius demonstrabitur, potentia nulla alia re terminatur, quam ingenii nostri viribus & foecunditate, aut *mensura potentiae vis concipiendi* est.

Non erit, opinor, alienum huius loci, si eos ipsos, qui Deum inter gentes verae Dei cognitionis nescias professi sunt, omnipotens communiter praedicasse supremum Numen, observavero. Constat id ex innumeris eorum, quorum producemus aliqua, pronuntiatis.

(2) HOMERVS *Odyss.* Δ.

- - - - Θεὸς ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλῳ
Ζεὺς ἀγαθόν τε κακόν τε διδοῖ· δύναται γὰρ ἅπαντα.

Deus

(4) *Μηδενὸς διατάττοντος*) Haec nullius Graeci auctoris, sed ipsius CVDWORTHI, verba sunt. Ceterum eos, qui materiam aeternam esse fatentur, non propterea statim inter divinae naturae adversarios referendos esse, si ceteroquin non male de Deo sentiant, & ipsa ratio docet, & post CVDWORTHVM copiose & erudite demonstravit SAMVEL CLARCKIVS in *demonstratione exsistentiae Dei P. I. Cap. IV. p. 44. versionis Gallicae.*

(1) *Zenoni Eleati*) Testis est ARISTOTELES *Libro de Xenocrate, Zenone & Gorgia Cap. III. p. 840. T. II. Opp.*

(2) *Homerus*) Primus locus exstat *Odyss. Libro IV. v. 226. 227.* alter *Odyss. Lib.* ξ. v. 432. 433.

- - - - *Deus aliud post aliud*
Iupiter bonumque malumque dat : potest enim omnia.

Idem postea *Odyss.* Ξ. sic :

- - - - Θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει, τὸ δ' ἐάσει,
ὅττι κεν ᾧ θυμῷ ἐθέλει· δύναται γὰρ ἅπαντα.
- - - - *Deus autem hoc dabit, illud omittet,*
Quodcunque ei libitum fuerit : potest enim omnia.

Idem iam ante HOMERVM cecinit (3) LINVS:

Ῥάδια πάντα Θεῷ τελέσαι, καὶ ἀνήνυτον οὐδέν.

Et post HOMERVM (4) CALLIMACHVS:

Δαίμονι ῥέξαι πᾶν δυνατόν.
Deus omnia potest efficere.

In Latinis vatibus VIRGILIVS *Aeneid. Libro primo* haec habet :

Sed PATER OMNIPOTENS *speluncis abdidit atris.*

Et *Libro II. Aeneid.* ita canit :

At pater Anchises oculos ad sidera laetus
Extulit, & coelo palmas cum voce tetendit :
Iupiter OMNIPOTENS, *praecibus si flecteris ullis.*

Nec aliter OVIDIVS *Metamorph. Libro primo :*

Tum pater OMNIPOTENS *misso perfregit Olympum*
Fulmine, & excussit subiectum Pelion Ossae.

Plures cur auctores laudem, nil caussae est. Vnum commemorabo tantum AGATHONEM, veterem poëtam Graecum, quem (5) ARISTOTELES ideo commendat, quod scriptum reliquerit, nihil non a Deo perfici posse, si hoc unum excipias, quod facta nequeat infecta reddere ac irrita, id est, ea efficere, quae directo pugnant inter se.

Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ Θεὸς στερίσκεται,
Ἀγένητα ποιεῖν, ἅσσ' ἂν ᾖ πεπραγμένα.
Hoc namque dumtaxat negatum etiam Deo est,
Quae facta sunt, infecta posse reddere.

Accedit

(3) *Linus)* IAMBLICHVS in *Vita Pythagorae Cap. XXVIII. p.* 117. 118. hos binos versus recitat, tamquam initium carminis Lytici, quod LINO tribuant Pythagoraei :

Ἔλπεσθαι χρὴ πάντ', ἐπεὶ οὐκ ἔστ' οὐδὲν ἄελπτον.
Ῥάδια πάντα Θεῷ τελέσαι, καὶ ἀνήνυτον οὐδέν.
Omnia sunt speranda, nec insperabile quidquam est :
Cuncta Deus peragit facile, & nil impedit ipsum.

Sed addit IAMBLICHVS, videri sibi, non esse LINI hos versus, sed a Pythagoraeis profectos.

(4) *Callimachus)* PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. Cap. VII. p.* 880. *T. II. Opp.* Ἀπερρίφθω γὰρ (φησὶν) ὁ ποιητικὸς λῆρος σὺν Καλλιμάχῳ τῷ λέγοντι·

- - - - - - Εἰ Θεὸν οἶδας,
Ἴσθ', ὅτι καὶ ῥέξαι δαίμονι πᾶν δυνατόν.

Nugae enim poëtarum valeant una cum Callimacho, cuius hoc est :

Esse Deum si credis, & hoc te scire necesse est,
Nil non hunc etiam posse Deum facere.

Graecos versus ita scripsi, vt ab illustri viro, RICH. BENTLEIO, digesti sunt in *Fragmentis Callimachi N. CXXXVII. p.* 378.

(5) *Aristoteles) Libro VI. ad Nicomachum Cap. II. p.* 98. *T. III. Opp.* Alia veterum de diuina potentia testimonia TOBIAS PFANNERVS collegit in *Systemate Theologiae gentilis Cap. II. §. XXVII. p.* 99. quibus, si res id posceret, multa liceret addere. Mihi vero dubium videtur, an, quos hic auctores CVDWORTHVS laudat, eamdem infinitae potentiae notionem, quam ipse paullo ante proposuerat, in animo habuerint. HOMERVS primum Iovi suo talem non potuit potentiam tribuere, qualem nos Deo tribuimus. Saepius enim principem Deorum fatorum decretis impediri, ne hoc vel illud facere queat, significat : atque multa imbecillitatis divinae apud poëtam hunc testimonia exstant. Idem de VIRGILIO dixerim : cuius qui poëma legit, is non ignorabit, Iovem ipsius, quem *omnipotentem* vocat, multis saepe circumveniri molestiis, itamque Iunonem consiliis eius non levia obiicere impedimenta. Quot machinis, quot curis, quot administris, quot meditationibus Iovi illi Virgiliano & Homerico opus est, ut, quae cupit fieri, consequatur? Ego quidem in eam prope venio sententiam, ex veterum in primis poëtarum ordine paucos adduci posse, quibus idem de divina visum fuerit potentia, quod nobis, vocabulumque *omnipotens* nihil apud plerosque denotare, quam *multipotens*, aut naturam indicare multo plura valentem efficere, quam homines.

Accedit his, quod illi ipsi inter profanas gentes, quibus Deus ipse & omnis cum Deo exosa fuit religio, infinitam potentiam inter eas retulerunt perfectiones, quae a Dei segregari notione nequeunt. Id vero ex LVCRETIO manifestum est, qui EPICVRVM, quum religionem aggressurus esset, infinitae potentiae notionem extrahere sibi funditus ex animis hominum proposuisse, perhibet.

> (6) *Omne immensum peragravit mente animoque,*
> *Vnde refert nobis victor, quid possit oriri,*
> *Quid nequeat:* FINITA POTESTAS *denique quoique*
> *Quanam sit ratione, atque alte Terminus haerens.*
> *Quare* RELLIGIO *pedibus subiecta vicissim*
> *Obteritur, nos exaequat victoria coelo.*

Quorum quidem verborum hanc esse vim & sententiam, proclive intellectu est: EPICVRVS, quoniam omnem potentiam finitam esse docuit, totam reapse religionem evertit & sustulit. Illud enim, ad quod omnis refertur religio, de medio removit, Numen nimirum omnipotens, infinitaeque virtutis particeps. Atque hanc ipsam saepius cantilenam repetit LVCRETIVS: Nullam esse potentiam infinitam, nec idcirco Deum exsistere talem, qualem profitentur illi, qui rectam rationem audiunt. Extremo vero *Libro sexto* carminis sui grauissimae amicos religionis stultitiae arguit, quod infinitae potentiae naturam (sive Deum) exsistere affirmarent. En ipsa hominis verba:

> *Rursus in antiquas referuntur* RELLIGIONES,
> *Et Dominos acres adsciscunt,* OMNIA POSSE
> *Quos miseri credunt, ignari, quid queat esse,*
> *Quid nequeat,* FINITA POTESTAS *denique quoique*
> *Quanam sit ratione, atque alte Terminus haerens,*
> *Quo magis errantes tota regione feruntur.*

Hic poëta, quae saeculi illius scabies erat, parum accurate ac diligenter loquitur, pluribusque Diis potentiam infinitam videtur attribuere. Sed ex ipsa virtutis huius natura patet, eam in plures, praeter unum supremumque Deum, cadere nullo modo posse. Quamobrem & in illis poëtarum ceterorum, quae supra excerpsimus, effatis semper uni tantum Deo potestas haec adscribitur. Quamquam hi omnes tamen singulos minorum gentium Deos certas quasdam infinitae virtutis huius particulas, pro sua quemque ratione, munere & indole, traditas accepisse, simul existimabant.

§ IX.

Absolutam ad perfectionem plus requiritur, quam potentia & scientia.

Ita vero nondum cuncta sunt a nobis expedita, quae de recta perfectaque Dei notione cognitu sunt necessaria. Etenim plura, praeter sapientiam & potentiam ista habeat natura, necesse est, quam Dei nomine appellamus. Deum universi naturam esse credunt summa omnium veneratione exquisitissimoque studio & amore dignissimam. Finge vero Deum, summa quidem scientia & absoluta nec ullis circumscripta limitibus potentia praeditum, at omni tamen iustitia & benignitate, quae voluntatem eius moderetur & dirigat, vacuum, nec habebis aliquid in animo, quod venerabile ac augustum appellare possis. Notum est, quod in proverbiis versari solet: *Sine bonitate nulla maiestas.* Neque etiam desiderabilis & amore dignus is tibi Deus videbitur, quem cur metuas & verearis, satis in eo multas, cur diligas, & fiducia plenus complectaris, nullas prorsus caussas animadvertis. (1) PLVTARCHVS in *Vita Aristidis:* Τὸ θεῖον τρισὶ δοκεῖ διαφέρειν, ἀφθαρσίᾳ, καὶ δυνάμει, καὶ ἀρετῇ· ὧν σεμνότατον ἡ ἀρετὴ καὶ θειότατόν ἐστιν· ἀφθάρτῳ μὲν γὰρ εἶναι καὶ τῷ κενῷ καὶ τοῖς στοιχείοις συμβέβηκε· δύναμιν δὲ σεισμοὶ καὶ κεραυνοὶ καὶ πνευμάτων ὁρμαὶ καὶ ῥευμάτων ἐπιφοραὶ μεγάλην ἔχουσι· δίκης δὲ καὶ θέμιδος οὐδὲν ὅτι μὴ τῷ φρονεῖν καὶ λογίζεσθαι τὸ θεῖον μεταλαγχάνει, δι᾽ ὃ καὶ τριῶν ὄντων, ἃ πεπόνθασιν οἱ πολλοὶ πρὸς τὸ θεῖον, ζήλου, καὶ φόβου, καὶ τιμῆς· ζηλοῦν μὲν αὐτοὺς καὶ μακαρίζειν ἐοίκασι

(6) *Omne immensum)* LVCRETIVS *Lib. I. v. 75. f. p.* 30. Alter, qui sequitur, locus exstat *Opp. Lib. VI. v. 61. p.* 436.

(1) *Plutarchus)* In *Aristide p.* 322. *T. I.*

κατὰ τὸ ἄφθαρτον καὶ ἀΐδιον, ἐκπλήττεσθαι δὲ καὶ δεδιέναι κατὰ τὸ κύριον καὶ δυνατὸν, ἀγαπᾶν δὲ καὶ τιμᾶν καὶ σέβεσθαι κατὰ τὴν δικαιοσύνην. Et quidem Deus tribus praecellere videtur, immortalitate, potentia & virtute: inter quas summae maiestatis est & divinitatis virtus. Nam vacuum quoque & elementa aeterna sunt: vim vero terrae motus, fulgura, ventorum procellae, aquarum impressiones ingentem obtinent. At iuris rectique ne Deus quidem, nisi sapiendo & ratiocinando, venit in consortium. Quare, quum tria quoque sint, quibus affectum erga Deum vulgus est, quod eum beatum putet, timeat & honoret; beatum ducere videtur, quia immortalis est, nec interit, exhorrescere & metuere ob vim & potentiam, diligere & honorare & venerari iustitiae caussa. Certe, Deum qui nobis narrant infinitis viribus instructum, cunctisque simul legibus solutum, illi naturam nobis deteriorem minusque amabilem, quam malus erat Manichaeorum Deus, loco Numinis obtrudunt. Etenim malus iste Deus finite tantum malus esse potest: illi vero, quo minus infinite malus sit, nil obstat. Quidquid id est, hoc ego dubio propemodum carere arbitror, totam Manichaeorum doctrinam, si coniunctim spectetur, multo plus habere speciei atque dignitatis, quam eorum sententiam, qui rerum omnium gubernationi Deum praeficiunt omnis legis atque bonitatis expertem, at infinitae potentiae participem. Quod enim Manichaei comminiscuntur malum principium, id aliud semper adiunctum habet principium, quod, quoniam natura bonum ac benignum est, actionibus & consiliis mali principii semper intercedit & resistit. Taceo, minus id honorificum videri Deo, si iustitiae & bonitatis habeatur inops, quam si aliqua laborare dicatur infirmitate.

Est in omnium hominum animis praesensio seu vaticinatio quaedam, esse aliquid potentia & scientia melius.

Adde his, quod sola scientia & potentia nullam naturam perfecte beatam reddere possunt. Omnibus nimirum mortalibus natura *μάντευμά τι*, ut PLATO & ARISTOTELES loquuntur, ingenitum est, aut divinatio quaedam ac nescio quae praesensio impressa est, esse aliquid melius & excellentius in rerum natura, praeter potentiam & cognitionem. Scientia & cognitio, id quod omnes sentiunt, praestabilior est potentia; cuius quippe coecos impetus praecipitesque conatus una temperat & moderatur ratio. Atqui ipse praecipit (2) ARISTOTELES, esse *λόγυ τι κρεῖττον*, quod sit *ἀρχὴ λόγυ, melius aliquid ratione & cognitione, unde ratio nimirum omnis orta & nata sit.* Nam, inquit philosophus, *λόγυ ἀρχὴ ἐ λόγος, ἀλλά τι κρεῖττον, rationis principium non est ratio, verum praestantius aliquid.* Quo etiam loco significat, id ipsum, quod omni maius & superius ratione est, praeter Deum, nullum esse posse alium. *Τί ὖν ἂν κρεῖττον καὶ ἐπιςήμης εἴποι, πλὴν ὁ Θεός. Quid autem scientia praestantius est, nisi Deus?* Alio loco diserte scriptum reliquit ARISTOTELES, divinam naturam virtutis & iustitiae compotem esse, & in hac praecipue felicitatem eius esse positam, non vero in externis rebus aut potestatis, qua valet, exercitatione & usu: *ὅτι μὲν ὖν ἑκάςῳ τῆς εὐδαιμονίας ἐπιβάλλει τοσῦτον, ὅσον περ ἀρετῆς, καὶ φρονήσεως, καὶ τῦ πράττειν κατὰ ταύτας, ἔςω συνωμολογημένον ἡμῖν, μάρτυρι τῷ Θεῷ χρωμένοις· ὃς εὐδαίμων μέν ἐςι καὶ μακάριος, δι' ὐθὲν δὲ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ δι' αὐτὸν αὐτὸς, καὶ τῷ ποιός τις εἶναι τὴν φύσιν· Tantum igitur ad unumquemque felicitatis pervenire, quantum cuique virtutis & prudentiae & actionum his consentanearum contingit, conveniat necesse est inter nos, qui hac in re Deo ipso teste utimur. Is enim, quamvis fortunatus & beatus sit, non tamen propter externa quaedam bona beatus est, sed ipse propter se, & quia ex ipsa natura sua talis est*, id est, quoniam ipsa natura sua virtute & bonitate imbutus est. Hanc autem ex PLATONE doctrinam ARISTOTELES hausisse videtur. Namque (3) PLATO

Aristoteles bonitatem opinatus est meliorem esse scientia, atque naturam divinam non modo iustitia naturali esse praeditam censuit, sed in hac etiam praecipuam Dei felicitatem collocavit.

De republica Lib. VII. C. I. (p. 569. T. III. Opp.)

Quam doctrinam ex Platone videtur hausisse.

(2) *Aristoteles) Magnor. Moralium s. Eudemior. Libro VII. Cap. XIV. p. 384. T. III. Opp.*

(3) *Plato) Libro VI. de Republica p. 477. Opp.* Omisit pauca quaedam & mutavit in verbis PLATONIS CVDWORTHVS, sed de sensu & summa orationis nihil detraxit. Versionem FICINI ad perspicuitatem, quantum per PLATONEM ipsum licuit, accommodavi. Quam vero hic vir doctissimus inter PLATONIS & ARISTOTELIS de bonitate Dei sententias sibi deprehendisse visus est convenientiam, eam mihi non licuit intelligere. Quaeritur, an bonitas in divinis perfectionibus supremum locum teneat. Illud quidem PLATO affirmavit; non item, si quid iudico, ARISTOTELES. Deus ARISTOTELIS, quidquid agit, id necessitate agit naturae. Movet coelum & reliqua certa ratione omnia: sed nec a motu isto cessare, nec res aliter, atque sunt, componere aut digerere potest. Quaecumque idcirco cum naturis communicat inferioribus, ea non potest non communicare. Talis natura quidnam, obsecro, verae & proprie sic dictae bonitatis habet? Hunccine bonum, clementem, benignum appellaveris, qui ex omni aeternitate facit, quaecumque facit, nec facere ullo modo potest aliter? aut istum liberalem nomines, qui tantum dat, quantum dare cogitur necessario? Bini, quos producit

tur hausisse, qui summam perfectionem & ipsam divinitatem in bonitate collocat, omni intelligentia & cognitione excellentiori.

TO Libris de Republica, quum de virtute differit, ad quaestionem de summo bono, commoda occasione oblata, divertit, idque bonum neque voluptatem esse, quemadmodum vulgus sibi persuadeat, neque solam scientiam & intelligentiam, quod alii censeant humanitate politiores ac ingenio, disputat. Οἶσθα, ὅτι τοῖς μὲν πολλοῖς ἡδονὴ δοκεῖ εἶναι τὸ ἀγαθὸν, τοῖς δὲ κομψοτέροις φρόνησις· καὶ ὅτι γε οἱ τοῦτο ἡγούμενοι οὐκ ἔχουσι δεῖξαι, ἥτις φρόνησις, ἀλλ' ἀναγκάζονται τελευτῶντες τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φάναι, μάλα γελοίως· ὀνειδίζοντες γὰρ, ὅτι οὐκ ἴσμεν τὸ ἀγαθὸν, λέγουσι πάλιν ὡς εἰδόσι. *Nosti, multitudini voluptatem bonum videri, elegantioribus vero sapientiam. At qui hanc fovent posteriorem opinionem, illi, si rogentur, qualis ista sit sapientia, non habent, quod respondeant, sed coguntur postremo dicere, sapientiam boni sese intelligere. Valde vero ridicule. Nos enim quum idcirco reprehendant, quod ignoremus bonum, sic tamen nobiscum loquuntur & agunt, ac si nossemus bonum illud.* Quibus aliisque expositis, haec addit: Καλῶν ἀμφοτέρων ὄντων, γνώσεώς τε καὶ ἀληθείας, ἄλλο καὶ κάλλιον ἔτι τούτων ἡγούμενος αὐτὸ, ὀρθῶς ἡγήσεται· Ἐπιστήμην δὲ καὶ ἀλήθειαν, ὥσπερ φῶς τε καὶ ὄψιν ἡλιοειδῆ μὲν νομίζειν ὀρθὸν, ἥλιον δ' ἡγεῖσθαι οὐκ ὀρθῶς, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀγαθοειδῆ μὲν νομίζειν ἀμφότερα ὀρθὸν, ἀγαθὸν δ' ἡγεῖσθαι ὁπότερον αὐτῶν οὐκ ὀρθὸν, ἀλλ' ἔτι μειζόνως τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἕξιν τιμητέον. *Tametsi vero adeo pulcra & bona haec duo sint, cognitio & veritas; is tamen errabit, qui bonum ipsum & differre ab his, & pulcrius etiam esse existimabit. Quemadmodum enim qui lumen & videndi facultatem speciem quamdam solis habere affirmat, non fallitur, errat autem, qui ipsum esse solem dicit: ita cognitionem & veritatem formam quidem & speciem boni habere, dici potest, minime vero, ipsum esse bonum. Augustior enim est ipsius boni maiestas & dignitas.* Fallor, aut hic nihil prope dixit PLATO, praeter id, de quo ipse animi nostri sensus apud nos testatur. Quodsi enim mentis nostrae scrutemur recessus, esse aliquod in ea vitae genus, sive propensionem quamdam ad honestatem & virtutem, deprehendimus, ex qua multo nobis maior ac nobilior nascitur voluptas, atque omnis illa, quam sensus pariunt, laetitia, aut omnis, cuiuscumque generis sit, scientia & meditatio praebere nobis potest.

Qualecumque vero demum supremum illud bonum sit, quod omni scientiae & cognitioni anteponi debet, hoc extra controversiam positum arbitratur (4) PLATO, in Deo primum illud & praecipue residere. Quocirca Deum etiam τὴν ἰδέαν τ' ἀγαθῶ nominat, *veram ideam seu essentiam boni.* Qua quidem in re Pythagoraeorum vestigia premit: ex quorum nominatim familia (5) TIMAEVS LOCRVS, quum duo universitatis huius principia constituisset, *mentem* & *necessitatem*, haec de superiori verba subiicit: Τουτέων τὸν μὲν τᾶς τ' ἀγαθῶ φύσιος εἶμεν θεόν τε ὀνυμαίνεσθαι ἀρχάν τε τῶν ἀρίστων. *Harum rerum, id est, naturae bonorum esse quoddam rerum optimarum principium, idque Deum vocari.* Nec aliter philosophi censent Hebraeorum sive (6) Cabbalistae: quos *Sephiram* quamdam in divinitate collocare constat, quae & *Binah* & *Choch-*

ducit vir doctus, ARISTOTELIS loci huic non obstant opinioni. Primo ARISTOTELES Deum esse meliorem ratione & fontem rationis scifcit. Id illi omnes libenter concedent, qui Deo nihil, nisi potentiam & sapientiam, relinquunt. Altero Deum affirmat non bonorum externorum possessione beatum esse, sed sua natura & virtute insita. Ne hinc quidem elicias, Deum summe bonum esse. Qui omnem a Deo bonitatem & iustitiam removet, hanc tamen suam non invitus faciet sententiam. Equidem eos minime probo, qui, quod olim iuniores existimasse Platonicos novimus, id sibi datum esse credunt, ut discordiam omnem inter PLATONEM tollant & ARISTOTELEM, qui certe universo genere & tota ratione dissident.

(4) *Plato*) Vellem, locum significasset: nec enim haec ipsa de Deo verba apud PLATONEM exstant. Similia vero passim legas. Vide *Lib. II. de Republica p. 431. Philebum p. 77. &c.*

(5) *Timaeus Locrus*) *Libro de anima mundi Cap. I. p. 543.* inter *Scriptores mythologicos* a THOMA GALE editos. Plura & alia veterum de Dei bonitate testimonia congessit TOBIAS PFANNERVS *Systemate Theol. gentilis Cap. II. §. XXIII. p. 85.*

(6) *Cabbalistae*) Tot vero exstant tamque variae doctissimorum virorum interpretationes arboris Cabbalisticae, ut difficile sit, an haec CVDWORTHI primae Sephirae expositio firmamenti habeat aliquid. Lege vener. WOLFII *Biblioth. Hebraeae Vol. II. Lib. VII. Cap. II. §. VII. f. p. 1221. f.* & IO. FRANC. BVDDEI *Introd. in Hist. philos. Hebraeorum §. XXXIX. p. 335. f.* Tota res mirifice impedita est, nec ego quemquam fore aliquando mihi persuadeo, qui expositionem afferat *Sephirarum* nullis expositam dubitationibus. Interim, si hoc assumas, quod mihi quidem veri esse simillimum videtur, supremi Numinis perfectiones, earumque cognationem in tabula veluti Cabbalistas adumbrare voluisse, in hanc facile ingredieris sententiam, quam CVDWORTHVS tuetur, primam *Sephiram*, quam *Cether* seu *coronam* nominant, amorem divinum significare, tamquam reliquarum omnium divinarum virtutum fontem ac principium.

Chochmah, *intelligentia* non minus, quam *sapientia*, praestantior sit & nobilior: quam idcirco *Chether* sive *coronam* appellant. Et sunt, qui doctrinam hanc vetustissimis iam temporibus inter Iudaeos viguisse, neque PARMENIDI fuisse ignotam, suspicantur, qui Deum pariter στεφάνην sive *coronam* appellavit. Quare VELLEIVS apud (7) CICERONEM, dum in eo est, ut varias philosophorum de Deo sententias enumeret, & hanc sibi non esse praetereundam putavit. *Parmenides*, inquit, *commentitium quiddam coronae similitudine efficit, Stephanem appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit coelum, quem appellat Deum.*

Nondum tamen, tametsi quis haec omnia teneat, quale tandem supremum illud bonum sit, quod scientiam nobilitate superat, intimamque Dei naturam in primis constituit, compertum atque exploratum habet. Et PLATO quidem, id quod nemo prudens negaverit, nimis saepenumero subtiliter & obscure de eo praecipit. Quam propter caussam non tantum in ARISTOTELIS incurrit reprehensionem, verum etiam communem fere omnium vituperationem sustinuit. Testes sunt AMPHYS, poëtae Graeci, quos (8) LAERTIVS recitat, versiculi:

Τὸ δ' ἀγαθὸν ὅ, τί ποτ' ἐστιν, οὗ σὺ τυγχάνειν
Μέλλεις διὰ ταύτην, ἧττον οἶδα τοῦτ' ἐγὼ,
Ἢ τὸ τοῦ Πλάτωνος ἀγαθόν.
Atqui bonum illud, quod nancisci cogitas
Te posse propter hanc, certe id minus scio,
Quam Platonis illud bonum.

Interim duo poni ab eo ad indolem boni illius declarandam, perspicuum est. Primo ad naturam boni, quae a Dei non discrepat natura, benignitatem pertinere, praecipit: quod quidem (9) ex his eius verbis patet, quibus & condidisse Deum hunc orbem, & certa lege modoque condidisse significat: *Quum bonus esset, id vero, quod bonum est, omni careat invidia, propterea & orbem hunc fecit, & ita fecit, ut sui, quantum fieri posset, simillimus esset.* Deinde omnis illud virtutis & iustitiae radicem esse, cuius quippe vnica norma & exemplum divina sit natura, confitetur. Hinc virtus (10) *imitatio divinitatis* dicitur. Non ingenio sunt & arte inventae ac excogitatae honestas & iustitia, nec potentioris arbitrio & voluntate imbecillioribus pro lege datae, verum perfectiones sunt naturae, quae ab ipso supremo Numine ad homines manarunt & derivatae sunt.

Longe sacrae Litterae etiam hic PLATONI antecellunt. Namque hae, reiectis omnibus metaphysicis argutiis & inani subtilitate, perspicue *caritatem* & *amorem* nos edocue- Deus & supremum bonum ex mente sacrarum Litterarum amor fans.

(7) *Ciceronem*) *De natura Deor. Lib. I. Cap. X. p.* 2895. Qui PARMENIDEM autumant exemplo Cabbalistarum fuisse adductum, ut Deum στεφάνην seu *coronam* appellaret, illi nescio an multos assentientes nacturi sint. Vel ipsa CICERONIS verba, quae hic exhibentur, abunde hanc opinionem refellunt. Quare recte eam publice contemsit vener. WOLFIVS in *Notis ad Origenis philosophumena Cap. XI. p.* 86. 87. Quemadmodum vero de Deo senserit PARMENIDES, & quae vis sit huius sententiae, de eo infra differetur ex instituto §. *XXI.*

(8) *Laërtius*) *Lib. III. Segm.* 27. *p.* 181. Hi vero versus, si quid video, non tam id carpunt in PLATONE, quod de bono subtilius, quam fas erat, praeceperit, sed quod bonum istud ignotum esse dixerit. Servus enim, quem Comicus inducit, nescire se ait bonum illud, quod speret dominus, aeque ac PLATO boni sui naturam nulli perspectam esse asseveraverit. Certe SOCRATEA apud PLATONEM quaestionem de natura summi boni in primis explicatu esse difficilem, nec quemquam enarrandae eius naturae parem esse fatetur, *de republica Lib. VI. p.* 478. 479. Adde *Dialogum*, quem inscripsit *Parmenides*, *p.* 57. ubi aperte: Ἄγνωστον ἡμῖν ἐστι καὶ αὐτὸ τὸ καλὸν, ὅ ἐστι, καὶ τὸ ἀγαθόν· *Ignotum nobis ipsum pulcrum & ipsum bonum est.*

(9) *Ex his eius verbis*) Nullum dubium est, quin hic ea verba PLATONIS in *Timaeo* exprimat *p.* 527. quae subiicio: Ἀγαθὸς ἦν· ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος· τούτου δ' ἐκτὸς ὢν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ. *Bonus erat. Bonus autem nulla umquam aliqua de re invidia tangitur. Ergo, quum livor ab eo alienissimus esset, omnia sibi, quantum fieri poterat, simillima fieri voluit.*

(10) *Imitatio divinitatis*) Ita veteres Pythagoraeos, Platonicos, nec non Stoicos vulgo virtutem definiisse, notius est, quam ut probari debeat. Multa collegit de hoc argumento RENATVS VALLINVS in *Notis ad Boëthium de consolat. philos. p.* 23. *f.* Ipse PLATO, de quo hic praecipue sermo est, in *Theaeteto p.* 128. inter alia: Ὁμοίωσις, inquit, Θεῷ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. *Dei similitudo in eo consistit, ut iusti, sancti & prudentes evadamus.*

edocuerunt rerum omnium, quae mente tantum cernuntur, praestantissimum esse, atque non modo κρεῖττον illud λόγυ καὶ ἐπιστήμης, quod quaerimus, *illud, quod ratione omni & scientia nobilius est*, sed etiam virtutis omnis fontem atque animam. 1. *Cor. XIII. 1. Si vel hominum & angelorum linguis loquerer, & amore tamen vacarem, nil essem, praeterquam χαλκὸς ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, aes tinniens aut cymbalum garrulum*, quod nimirum inanem tantum sonum fundit, ipsum vitae omnis interioris expers. *Si vel vaticinandi facultate instructus essem, nec ullum me mysterium aut ulla scientia fugeret, si omnem fidem possiderem, sic ut montes loco possem suo dimovere, & amoris tamen inops forem, nihil prorsus essem*, id est, vera animi delectatione, tranquillitate ac felicitate carerem. *Quodsi vel omnes fortunas meas pauperibus erogarem, corpusque meum comburendum flammis traderem, nec amore simul essem plenus, haec mihi omnia nihil prodessent*, id est, cuncta haec externa germanam mihi virtutem, iustitiam atque gratiam haud impertire valerent. Aeque nobis evidenter sacer Codex, qualis sit supremi Numinis natura, explicat; quippe quam nec potentia nec scientia proprie absolvi & contineri, tametsi nec his destituta sit perfectionibus, verum amore in primis, perhibet. Nitantur, quantum velint, certi homines ingenio, ut tenebricosos de Deo sensus ac nescio quae flagitia pariant; id sapientum tamen persuadebunt nemini, naturam illam, quae sibimet ipsa unice sufficit, atque propria prae reliquis omnibus felicitate gaudet, (ἱκανώτατον ἁπάντων καὶ ἀυταρκέστατον,) commodorum quorumdam extra se positorum praepostero studio duci, aut adventitiis bonis gaudere: multo etiam minus id ab homine rationis compote impetrabunt, ut naturam hanc consilia despicientiae & odii plena in res a se conditas fovere credat.

Deus non est amor mollis & absurdus, verum lex partium studio carens, & mensura rerum omnium.

Sed multi tamen sunt mortalium, qui hoc dogmate turpiter abutuntur, atque simulacrum aliquod amoris & benevolentiae divinae sibi fingunt, quod singularem illum reverentiaeque coniunctum maximae timorem, quo nos Deum fas est prosequi, exstinguit, hominesque ad facinora quaevis & scelera incitat & abducit. Huius generis levitatem ut comprimamus & stultitiam, Deum non abundare adiiciendum est mollitie quadam, aut absurdo & puerili ardere amore, sed iustitiam indissolubili prorsus vinculo cum divina benignitate sociatam esse. Deus est, id quod (11) auctor *Libri de mundo* scite scriptum reliquit, νόμος ἰσοκλινὴς, *lex aequabilem iuris rationem tenens*, & quae (12) VOX PLATONIS est, μέτρον πάντων, *rerum omnium mensura*. Quod dictum imitatus ARISTOTELES, bonum etiam virum dixit esse, sensu tamen minus perfecto & integro, μέτρον, *rerum atque actionum mensuram aequabilem*.

Ipsi Athei bonitatem fatentur ad notionem supremi Numinis pertinere.

Ipsi, qui ante natum CHRISTVM humano generi molesti fuerunt, Dei contemtores bonitatem inter naturales Dei, quem oppugnabant, perfectiones non dubitabant referre. Quod ipsum argumento nobis est, qui tum Deum professi sunt, hanc ei omnes affectionem attribuisse. Exstant, & superius a nobis loco duodecimo & decimo tertio exposita sunt veterum Atheorum argumenta, a malis, quibus orbis hic affligitur, a mundi, quam inconcinnam & minus aptam esse contendebant, fabrica, & a perversa rerum humanarum administratione sumta, ex quibus id, quod diximus, manifestum est. Quae si valida forent argumenta, istum tamen, quem multi hodie comminiscuntur, Deum nullo modo tollerent, qui totus ex potentia & arbitrio compositus, nulliusque bonitatis & iustitiae natura particeps est. Sed perspicuum est, non hanc, sed veram atque rectam, quam natura docet ipsa, Dei notionem has rationes hostium divinae naturae petere: cui quoque, si quidem tanta essent virtute atque firmitate praedita, quantam inesse volunt illis Athei, multum sine dubio detrimenti afferrent. Namque hoc si dubio vacet, Deum in se & natura sua bonum, benevolum ac benignum esse, omnino consentaneum est, mundum ut hunc non modo recte atque ordine constructum esse,

(11) *Auctor Libri de mundo*) *Cap. VI. p.* 865. *T. I. Opp.* ARISTOTELIS. Sed videtur praeceptum illud apud hunc auctorem non id significare, quod vir doctus vult, benignitatem divinam iustitia temperari, sed hoc, Dei curam ad omnes omnino res aequali modo pertinere.

(12) *Vox Platonis*) PLATO *de legibus Lib. IV. p.* 601. ὁ δὲ Θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα· *Deus nobis sit omnium rerum in primis mensura.* Vis vero dicti huius, id quod apertum, ista est: Decet nos in omni actione Deum nobis in exemplum, quod imitemur, proponere, non autem homines, quod diserte addit philosophus. Quum ex memoria haec dicta retulerit CVDWORTHVS, non est, cur demiremur magnopere, a vero eorum sensu hic paullum aberratum esse. De ARISTOTELIS dicto nihil dico, quod prorsus ab hoc instituto abhorret. Lege *de Republica Lib. III. C. IV. p.* 455. *T. III. Opp.* & alia.

esse, verum etiam prudenter & scienter gubernari credamus. Sed haec alio loco copiosius: quo, tametsi partes mundi malo quodam laborent, rerum tamen universitatem nihil habere propterea vitii, mala vero, quae moralia dicuntur, ad Deum nullo modo posse referri, planum faciemus.

Tres igitur praecipuas, quibus Deus prae omnibus rebus eminet, perfectiones exposuimus: quarum quidem prima infinita est bonitas, cum foecunditate coniuncta; altera sapientia atque cognitio, nullis circumscripta limitibus; postrema denique interminata potestas & agendi & percipiendi omnia. Hanc triplicem supremi Numinis virtutem quum secum expenderent Platonici ac Pythagoraei, occasionem inde cepisse videntur tres illas ὑποστάσεις excogitandi, quas ἀρχικὰς appellare, ac pro totius universitatis principiis habere solent. Licet enim eas plerumque ut naturas separatas & distinctas spectare iubeant, quae certis singulae gradibus distent; divinae tamen naturae saepenumero notionem sic amplificant & dilatant, ut haec tria principia ad eam unam pertinere significent. (13) ARISTOTELES, nisi fallor, hanc Pythagoraeorum trinitatem his indicavit vocibus: Καθάπερ γάρ φασι καὶ οἱ Πυθαγόρειοι, τὸ πᾶν καὶ τὰ πάντα τοῖς τρισὶν ὥρισται. *Nam, ut Pythagoraei etiam docent, ipsum omne ac omnia tribus sunt definita.* Sed de hoc inferius argumento latius. Nunc id agendum est, ut, quae de Dei notione dicenda nobis sunt, ad exitum perducamus. Brevissimam supra definitionem supremi Numinis praemisimus, quod *naturam* esse diximus *ex omni parte perfectam*. Iam per ea, quae adhuc disputavimus, praecisam hanc & angustam Dei informationem sic nobis locupletare licebit & augere: *Deus est natura perfectissima, infinite bona, potens atque sapiens, sine ulla caussa exsistens necessario, quae non modo totum orbem terrarum fabricata est, verum etiam rebus omnibus initium dedit & originem.* Ampliorem hoc institutum nostrum non requirit Dei descriptionem.

Notio & idea copiosius declaratur & explicatur. Est vero Deus natura perfectissima, infinite bona, potens & sapiens, exsistens necessario, nec orbis modo terrarum conditor, sed etiam perennis rerum omnium caussa.

De coelo Lib. I. C. I. (p. 610. T. I. Opp.)

Quodsi tamen non ea tantum intueri fas est, quae homini certamen cum Dei contemtoribus suscepturo cognitu necessaria sunt, verum etiam piorum sanctarumque mentium habere rationem convenit, quae hanc gloriosissimam nullique satis admirandam naturam exquisito studio ac amore venerantur, nihil fortassis alieni committemus, si pleniorem, uberiorem atque liberiorem Dei definitionem earum caussa suppeditemus. Sic igitur Deum describimus: *Deus natura est omnibus numeris absolutissima & perfectissima, ex se ipsa sine ulla alia caussa nata, necessarioque exsistens, quae non modo infinita praedita est foecunditate, rerumque omnium semina complectitur & siuu suo continet, verum etiam admirabilem prorsus benignitatem amoremque incredibilem erga omnes fovet, seque ipsam sine ulla impertit & cum aliis communicat invidia, idque summa servata iustitia atque aequitate, partiumque omni reiecto studio: quae sui ipsius indolem omnemque foecunditatis suae amplitudinem perfecte comprehendit & intelligit, nec aliquid idcirco eorum, quae fieri possunt, ignorat, sed rerum omnium naturas, cognationes atque discrepantias perspicit, atque, totius mundi quaenam sit optima omnium fabrica & compositio, cognoscit: quae praeterea potestatem nullis finibus terminatam, adiuncta percipiendi ac agendi facultate, possidet: fons stirpsque rerum omnium, cuncta perficiens, quae fieri possunt, atque fas est fieri: quae quidem omnia sic fabricatur, ut naturae eius, id est, naturali eius bonitati atque sapientiae respondeant: ex quo fit, ut nihil vel meliori norma & exemplo vel modo praestantiori fieri queat ad totius universitatis salutem & commodum promovendum. Haec ipsa natura multifarias atque sibi contrarias, quibus hic orbis continetur, res tam scite & egregie temperat & ordinat, ut omnium nascatur suavissimus prorsusque admirabilis concentus. Haec denique res omnes sustinet ac conservat, optimaque ratione gubernat & moderatur, nulla tamen vi vel violentia adhibita, quum omnes naturaliter imperio eius subiectae sint, legibusque eius sponte & libere obediant.*

(13) *Aristoteles*) Hoc ego vero minime crediderim. ARISTOTELES enim hoc Pythagoraeorum scitum de numero ternario de rebus intellexit physicis. Postquam nimirum dixerat, ad magnitudinem tria pertinere, lineam, superficiem & corpus, ad hanc doctrinam hoc Pythagoraeorum praeceptum accommodat. Quare vero tribus omnia contineri dixerint discipuli PYTHAGORAE, multi veterum declarant loci, quos IO. MEURSIUS collegit in *Denario Pythagorico Cap. V. p.* 35. In rebus omnibus tria spectari posse, inculcatum volebant, *principium, medium & finem.* In hoc nempe tota versabatur Pythagoraeorum sapientia naturalis, ut ad numeros naturae rationes accommodarent, praepostero, quod omnes intelligunt, consilio & ordine.

diant. Ex hac descriptione neminem ego fore credo, quin statim intelligat, talem esse supremi Numinis naturam, ut nihil viro bono atque sapienti possit esse optabilius, si quidem in eam forte incideret cogitationem, nullum esse Numen eiusmodi.

§. X.

Notio Dei necessario continet in se unitatem. Nec enim nisi una potest esse rerum omnium caussa infinite potens & absolutissima. Hanc unitatem divinam & Lucretius & Epicurus intellexerunt a Dei notione separari non posse, quippe qui diserte eam oppugnant.

Ceterum haec ipsa Dei, quam exposuimus, notio plures una eius generis naturas exsistere non posse, atque *μόνωσιν* sive *unitatem* inter naturales divinitatis affectiones esse numerandam, sine controversia declarat. Prorsus enim repugnat rationi, plures esse caussas supremas aut naturas infinite potentes rerumque omnium principia. EPICVRVS quidem, quum in corrumpenda atque pervertenda vera Dei notione elaboraret, istam Dei anticipationem sive praenotionem, quae in mentibus omnium est hominum, sese ratus est exstinguere posse, si fictam atque commentitiam introduceret Deorum multitudinem, potestate atque dignitate inter se parium, nec unius supremi Dei arbitrio parentium, quorum nullus aliquid ad orbis huius constructionem contulisset, aut res vllo modo humanas curaret. Sed hanc ipsam Dei notionem, quam nos paullo ante exhibuimus, in animo habuisse hominem, quum philosopharetur, neque alium tollere voluisse Deum, quam talem, qui nullum omnino habeat sibi parem & socium, naturaque unus sit, id vero vel ista eius argumentatione, quam superius attulimus, testatissimum est. Audiamus, ut canat (1) LVCRETIVS:

Quis regere immensi summam, quis habere profundi
Indu manu validas potis est moderanter habenas?
Quis pariter coeles omnes convertere, & omnes
Ignibus aetheriis terras suffire feraces,
Omnibus inque locis esse omni tempore praesto?

Disputat his versibus philosophus, Deum res omnes curare, gubernare, disponere & ordinare, omnibusque locis praesentem esse, id neminem posse credere, nisi qui omnem prius rationem abiecerit. Hoc quis, obsecro, dictum puret in Deorum turbam aliquam potestate aequalium, quorum quisque partem imperii huius orbis teneat? Igitur talem unice Deum feriant haec, necesse est, qui solus totius terrarum orbis imperium administret, neque ullum gubernationis administrum habeat. Idem EPICVRVS, quando argumentum hoc, quod diximus, apud CICERONEM latius persequitur, Deumque, rerum omnium moderatorem, si quidem exsisteret, felicitatis ullius & quietis posse participem esse, negat, delirasset prorsus, nihilque dixisset, nisi scitum hoc in animo habuisset: Deus est unus. (2) *Sive ipse mundus Deus est, quid potest esse minus quietum, quam, nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem coeli admirabili celeritate? Sive in ipso mundo Deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, hominum commoda vitasque tueatur, nae ille est implicatus molestis negotiis ac operosis.* Vnum hic tantum Deum EPICVRVS nominat. Neque posset etiam tanta cum gubernatione & administratione huius orbis molestia, tantaque coniuncta esse animi perturbatio, quantam memorat, si plures Dii aequales totam molem sustinerent, suisque singuli praesiderent muneribus. Contra verisimile est, fore, ut tot Numina levi admodum labore atque ludibunda fere suas quaeque partes & officia in regendo terrarum orbe obirent. Quae quum ita sint, nihil est omnino caussae, cur dubitemus, istam Dei informationem, quam posuimus, a qua *unitas* seiungi nullo modo potest, antiquioribus, qui ante natum Servatorem fuerunt, impietatis professoribus ita cognitam fuisse, ut ad eam potissimum oppugnandam omnes ingenii vires animique aciem converterint. Verum metuo, ne haec loco parum opportuno atque citius, quam oportuerat, disputari videantur. Certe inferius commodior patebit haec explicandi & enodandi occasio: quare nunc quidem desino.

§. XI.

(1) *Lucretius*) *Lib. II. v. 1694. p. m. 451.*
(2) *Sive ipse mundus*) CICERO *de natura Deor. Lib. I. cap. XX. p. 2909. T. IX. Opp.*

§. XI.

Nihil est, unde praesentius periculum immineat isti, quam modo declaravimus, Dei notioni, quae adiunctam habet *μόνωσιν* sive *unitatem*; nihil, quod magis infirmare videatur hoc dogma nostrum, unum tantum Deum toti rerum universitati praesidere & iura scribere, quam communis haec opinio: Omnes olim populos, si ab angusta & pusilla Iudaeorum gente discedas, maximos etiam & excellentissimis ingeniis philosophos, ubicumque terrarum fuerint, plures esse Deos censuisse, nec unum, sed multa Numina, religioso cultu affecisse. Bina haecce dogmata: *Deus est unus*, &: *Plures existunt Dii*, tota ratione totoque genere differunt. Quare non deesse videas, qui decernunt, eorum sententiam, qui Deum praecipiunt unum & supremum esse, a quo solo universitas haec regatur & gubernetur, minime naturae vocem esse, nec in illis poni notionibus debere, quae mentibus hominum informatae sunt & anticipatae, sed artificiosum esse dogma, quod aut privata hominum industria & meditatio pepererit, aut Iudaeorum, Christianorum Turcorumque publicae leges & instituta credere (1) iussetint. Terro-

Maximum argumentum contra hanc Dei notionem, quatenus unitatem etiam adiunctam habet, ex eo ducitur, quod omnes olim populi, exceptis Iudaeis, sapientissimi quoque philosophi, plures esse Deos crediderint. Ex hoc enim effici videtur, notionem hanc non esse natura nobis innatam, verum

(1) *Iusserint*) Evidens esse arbitror, virum doctissimum nomine *notionis naturalis & mentibus hominum informatae* intellexisse id, quod alii *ideam insitam & innatam* nominant, nec sibi aliud velle, quam hoc, *unitatis* seu *singularitatis* Dei *notionem* in omnium hominum, qui nascuntur, mentibus consignatam esse, antequam vel ratione utantur, vel erudiantur & doctrina imbuantur. Tota eius ratio &, quam hic instruit, universa disputatio id abunde docet. Ita etiam IO. CLERICVS sententiam eius cepit, qui IO. LOCKII auctoritate utitur, ut eam infringat, a quo demonstratum esse significat, nullas plane species esse insitas rerum, ne Dei quidem, *Bibl. choisie Tom. III. p.* 32. Verum is, qui CVDVVORTHI librum in compendium redegit, vir doctissimus, THOMAS VVISE, noluit aliquid pugnae inter LOCKIVM & auctorem suum esse. Itaque in *Introductione Compendio* illi praemissa *p.* 135. *naturalem ideam* asseverat CVDVVORTHO nihil esse, quam *talem ideam, quae ex usu rationis natura nobis datae nascatur.* (*He not expresly saying, that the Idea of God is innata, non in any other sense natural, than as it rises up and appears upon the use of the natural faculty of reason.*) Totus vero fallor, aut hic plus dedit, quam necesse erat, studio suo erga virum doctissimum, quem perspicuum est cum Platonicis asseverasse, species & formas rerum multarum cum ipsis nasci hominibus. Ipsam controversiam de *ideis innatis* aut de *notitia Dei*, quam *insitam* vocant, nunc, quum alia sint agenda, omitto. Satius erit, alia quaedam commemorare, quae hanc caussam ingrediuntur. (I) Animadverti velim, antiquos ecclesiae Christianae doctores fere omnes, qui cum gentibus dimicarunt a recta religione aversis, *unitatem* supremi Numinis, quod hic CVDVVORTHVS fecit, inter notiones, quas ipsa natura aut Deus in animis hominum consignaverint, retulisse. Exstat TERTVLLIANI *Libellus de testimonio animae*, quo ipso naturae & mentis suae instinctu huc ferri quemlibet, demonstrandum sibi sumit, ut & Deum & unum esse Deum non modo sentiat, sed etiam communi sermone profiteatur. TERTVLLIANI vestigia plerique alii, ex Latinis praesertim, MINVTIVS, ARNOBIVS, LACTANTIVS, & plures sequuntur: Ne quid nunc de Graecis dicam. Luculenta in primis est ARNOBII vox *Libro I. adv. gentes p.* 23. *Quisquamne est hominum, qui non cum istius principis notione diem primae nativitatis intraverit? cui non sit ingenitum, non affixum, imo ipsis paene in genitalibus matris non impressum, non insitum, esse Regem ac Dominum, cunctorum, quaecumque sunt, moderatorem?* (II) Ab hac vero sententia nimium quantum, qui recentiori memoria philosophati sunt, discesserunt. Vt enim LOCKIVM & eius assectatores taceam, qui nullam in animis nostris notionem natura esse insitam opinantur, fuerunt, qui longius etiam progrederentur, & ne ex ratione quidem firmiter cognosci posse contenderent, unam esse rerum omnium caussam. In his numerari praeceteris debet PAPINVS, CLAVD. PAIONII nepos, Gallus, qui ad Pontificios postremo transiit, in *Essais de Theologie sur la providence & sur la grace* 1687. *editis p.* 92. *f.* quem tamen PETR. IVRIEV in *Praef. Libri*, quem inscripsit: *Iugement sur les methodes d'expliquer la providence & la grace*, *Rotterd.* 1688. 12. & PETR. BAYLIVS *Continuation des Pensées sur les Cometes T. II. §. CVII. p.* 513. represserunt. (III) Argumentum illud contra insitam Dei notionem, in quo enarrando tantam ingenii & eruditionis copiam hic consumit vir doctissimus, non tam mihi videtur terribile ac formidolosum, ut ipsi visum est. Nam qui natura nobis species quasdam rerum insitas esse volunt, & in his Dei, & unius quidem Dei, notionem, illi non existimant, istas species & notiones tam esse planas & apertas, ut nemo unus eas pervertere & obruere possit. E contrario libenter, nisi fallor, concedent, esse eas in his clariores, in illis obscuriores: concedent, notiones illas obductas veluti situ quodam & rubigine esse, attentionemque idcirco & diligentiam requiri, ut perpoliantur, explanentur, & naturae sordibus liberentur: concedent, qui pravitati suae naturali morem gerunt, nec ullam in animae facultatibus purgandis industriam adhibent, lucem illam animae insitam sua culpa opprimere & propemodum exstinguere. Quis nescit, totam Pythagoraeorum & Platonicorum familiam, qua nulla acrius pro insitis notionibus pugnavit, institutione tamen & exteriori quadam excitatione, ut latentes inflammarentur igniculi, opus censuisse? Agri hi dicent animum nostrum esse similem, in quo pauca quaedam bonae frugis semina magnam infelicis lolii vim admistam habent. Patere lolium illud secure crescere; quid, obsecro, bono fiet semini? Nonne copia lolii exiguum illud semen ita obducet, deiiciet & deformabit, ut vix eius vestigium appareat? Fac igitur, infinitam hominum multitudinem & olim & hodie plures credidisse

arte tantum comparatam, & ex humanis legibus & institutis derivatam. Itaque in veram naturam sententiae illorum, qui plures olim esse Deos putarunt, inquiritur. Qui hoc argumento utuntur, illi assumunt, eos qui plures olim Deos professi sunt, existimasse, multas esse naturas per se existentes, nullique alii naturae subiectas, quarum singulae per se partem quamdam huius orbis consideriat.

Terrorem, non diffiteor, & formidinem haec difficultas primo adspectu commovet. Quamobrem, quo omni ea virtute exuatur, in hoc nostra versari debet in primis diligentia, ut, quid illi sibi proprie voluerint, exploremus, quos plures olim Deos veneratos esse accepimus. Tanta quidem neminem vesania laborare posse, certum est, ut plures sibi eius generis Deos comminiscatur, quales nos descripsimus, aut multas esse tueatur naturas infinitas, omnipotentes supremaque perfectione nobiles. Ex quo efficitur, eos, quibus plures statuere Deos placuit, aliam vocabulo *Deus* potestatem subiecisse, aut vario vocem istam sensu adhibuisse. Memini, me supra significare, exstitisse quondam inter populos veri Dei nescios, qui Deorum vocabulo *naturas* tantum designaverint *intelligentes homine superiores*, multosque esse Deos eius generis existimaverint qui & nascantur & intereant, non secus ac homines, eodemque fere modo, ac *idola* DEMOCRITI, ex materia paulatim exsistant, & in eam vicissim redeant. Verum hos Deorum fabricatores, qui res omnino omnes, ne ipsis quidem Diis exceptis, ex nocte, chao & oceano sive fluida materia generatas esse, perhibebant, PLATO atque ARISTOTELES dudum ad veros Dei hostes, quidquid etiam de Diis garrirent, abire iusserunt. Namque materiam vita sensuque vacuam solam exsistere necessario, resque omnes reliquas insita virtute ex sese procreasse, docebant.

Quaerendum igitur est, an hi, quorum res nunc agitur, aliam notionem vocabulo *Dii* imposuerint, atque eo *naturas intelligentes homine excellentiores*, nec *immortales* tantum, verum etiam *per se exsistentes*, *nec ab alia caussa profectas*, fortassis intellexerint. Certe hi, quibus multos eiusmodi Deos esse visum fuit, tametsi ad eos proprie referri nequeant, qui talem esse Deum credunt, qualem nos antea descripsimus, meliores tamen etiam vulgo habiti sunt divinitatis hostibus, medioque veluti loco inter Dei professores & contemtores positi: quod vel ipsum illud *Polytheistarum* nomen, quod usus sermonis illis indidit, significat. Neque longe ratio huius rei quaerenda est. Sic plerique omnes censent, eos demum impietatis erga Deum sine ulla iniuria posse insimulari, qui materiam insipientem & vita vacuam unicum rerum omnium principium esse putant, naturasque idcirco omnes cognitione & vita praeditas & nasci & interire rursus, praedicant. Quod si ita est, illi, qui non unam quidem, at plures tamen esse volunt naturas intelligentes, per se exsistentes, nec a quoquam factas, non possunt non aequo ab amicis Dei & ab hostibus eiusdem intervallo disiuncti videri. Qua de caussa *Polytheos* potius, quam *Atheos*, eos appellare convenit.

Illi, qui Deorum multitudinem, cui totus paene orbis ante natum servatorem supplicavit, propterea nobis obducunt, ut unius Dei notionem in hominum mentibus non esse natura impressam efficianr, nullo modo dubitant, id quod prorsus perspicuum est, quin prisci mortales vocem *Dii* sensu isto acceperint, atque plures Deos per se exsistentes, & ex nulla alia caussa natos, nullique ideo excellentiori naturae subditos, totque simul huius universitatis principia primasque caussas religiosis honoribus prosequuti sint. Atque hoc si nobis probare, Deosque veteris orbis pro naturis ex se natis, nec cuiquam naturae superiori obnoxiis, fuisse habitos, demonstrare possent, non equidem negaverim, verendum fore, ne disputatio eorum ex hoc loco adversus notionem unitatis divinae instituta virtutem habeat nullo modo contemnendam, victoriamque sibi fere (2) polliceri queat.

§. XII.

disse & credere Deos, vixque de uno & singulari cogitasse Numine: Illud quidem inde efficies, istam turbam animi sui cultum prorsus neglexisse, imprudentemque passam esse, ut ager mentis dumeto par fieret, vepribus & spinis horridis obsito: Numquam vero hinc probabis, nulla bonorum fructuum semina, nullam unius Dei notionem his mentibus commissam & concreditam esse, & in illis natura inesse. Quemadmodum, si agrum videas deformem & plane spinosum, habes quidem, cur patrisfamilias negligentiam & incuriam arguas; nil autem habes, quo doceas, sub istis fruticibus, rubis & lappis nihil plane frugiferum & fertile reconditum latere: Ita, si hominem intelligas aut rudem, aut inepte & absurde de Deo & veritate sentientem, tuto quidem eius accusabis ignaviam, & miseriam deplorabis, at parum secure & firmiter, animam eius nullam Dei aut veritatis notionem in orbem attulisse secum, constitues. Idem illis quoque dictum velim, qui exemplo gentium Dei cognitione vacuarum insitam supremi Numinis notitiam oppugnant, quod viros ingeniosissimos, BAYLIVM, BENTLEIVM, LOCKIVM, totque alios nostris temporibus fecisse novimus. Finge, tales esse gentes, quae Deum prorsus ignorent; id quod tamen nondum exploratum est: hi tamen populi id unum significabunt, si homo sibi relinquatur unice, nec animo natura aegrotanti mederi studeat, exiguam illam, quam mente conclusam gerit, cognitionis divinae scintillam facile alienis rebus ac commotionum animi tam violentia, quam perversitate, obrui ac prope deleri. Possem id, si res hoc ferret ac institutum, multo latius exponere, & exemplis ex media vita humana petitis demonstrare: Sed vel rerum mediocriter peritis haec, quae diximus, sufficient.

(2) *Polliceri queat*) Commodum & opportunum fore arbitror, si hic observem, illos tamen, qui

§. XII.

Verum haec sententia, plures esse Deos principes, nec genitos, sed omnibus solutos legibus, non modo sanae rationi penitus adversatur in se spectata, sed etiam naturae rationibus coelique conversionibus nulla ratione convenit. Principio opinionem hanc sanae repugnare rationi affirmo. Per se exsistere ac necessario exsistere proprietates sunt, quae in nullam cadere possunt naturam, quam perfectissimam. Quocirca stolidi sint oportet & a ratione aversi, qui multas contendunt parum perfectas, at intelligentes, naturas per se exsistere, non vero unam absolutissimam. Praeterea, si multas naturas imperfectas, at ratione valentes, ex infinito tempore per se exstitisse fingas, numquam excogitare poteris rationem, cur tot huius generis naturae, non vero plures aut pauciores, exstiterint, neque etiam, cur vel una debuerit esse, ulla caussa meditandi occurret. Sin autem Deos hos per se exsistentes casu ab omni aeternitate, non autem necessario, exstitisse statuas, non habebis, quod illis opponas, qui ex hoc consequi dicent, fieri etiam fortuito posse, ut eaedem naturae exsistere aliquando desinant, nec idcirco perennes & a corruptionis iniuriis liberas esse. His adde, si ulla ab aeterno possit per se exsistere imperfecta natura, qualiscumque demum ea sit, non intelligi, quid obstet, ne omnes reliquae res, nec modo materia, sed etiam hominum mentes & animalium, sic ab infinito tempore fuisse credantur. Quo posito, nullus erit amplius orbis huius fabricator, tolletur huius universitatis constructio, neque illi, qui vocantur Dii, iure aliquo hoc nomine appellari poterunt. His omnibus postremo liceret adiicere, fieri nullo modo posse, ut plures naturae sint intelligentes & ex nulla caussa natae, quoniam recta & incorrupta dictitet ratio, cunctas mentes sive naturas minus perfecte sapientes & cognoscentes, quidquid habent consilii & cognitionis, id ex una mente perfectissima & omnibus absoluta numeris haustum ac delibatum habere: Ex quo hoc quoque consequitur, ut naturam aliquam infinite potentem cunctisque aliis superiorem esse, credamus. Sed quum haec disputatio paullo sit sublimior & subtilior, quam ut eius vis statim ab omnibus comprehendatur, tutius erit, opinor, & utilius, in aequiorem eam differre locum.

Huius igitur opinionis primum declaratur dementia, ostenditurque, eam non convenire phaenomenis naturalibus. Ex quo probabile fit, eam illis non potuisse placere universis, qui plures olim esse Deos crediderunt.

Sed, quod antea dixi, non modo rationi refragatur eorum opinio, qui plures fingunt esse Deos per se exsistentes, verum etiam nullo modo ad ea poterit accommodari, quae in rerum natura continuo videmus contingere. *Omnia*, quod (1) MACROBIVS scriptum reliquit, *connexa sunt* in mundo. Cuncta in eo placide ac quiete summaque constantia & aequalitate feruntur: Nihil usquam seditiosi aut turbulenti apparet: Nullus confusioni vel perturbationi locus est: Ne umbram quidem belli alicuius vel factionis conspicias. Tantane vero pax & concordia hanc universitatem contineret, si turba quaedam Deorum per se exsistentium & aequalium, nec ullius supremi Numinis

qui ex antiquis Christianorum doctoribus cum Deorum cultoribus congressi sunt, sic adversariorum suorum plerumque intellexisse sententiam, ac si plures illi Deos inter se pares & aequales venerarentur. Docent id multa ex argumentis illis, quibus in *Apologiis* tam Graeci, quam Latini, Numinum multitudinem adoriuntur. Nec id est, cur mireris. Confuse enim & perturbate, qui de Diis inter veteres scripsere, praecipiunt. Insignem, ne hoc frustra dixisse videar, AENEAE GAZAEI locum ex *Theophrasto p.* 46. adscribam: Καὶ τοῦτο προεῖδεν ὁ Θεὸς, ὅτι τὰς λογικὰς δυνάμεις θαυμάσαντες ἄνθρωποι, ἀνάρχους τε καὶ ἀγεννήτους νομίσαντες, καὶ πολλὰς ΑΡΧΑΣ καὶ μυρίους Θεοὺς ποιοῦντες, δημοκρατίαν ἄτακτον ἀντὶ τῆς τεταγμένης μοναρχίας ἐπινοοῦσιν. *Praevidit Deus, quod homines, rationales potestates admirantes*, SINE PRINCIPIO & INGENITAS *eas existimantes, multa* PRINCIPIA *& mille Deos extundentes, populare inordinatumque imperium pro ordinata monarchia sibi essent imaginaturi.* Vides, AENEAM populis tribuere id, quod CVDWORTHVS ab illis propulsare conatur, coli ab illis multa Numina per se exsistentia & ullius initii experti. Similiter, ut alios taceam, ZACHARIAS Mitylenaeus, non ignobilis Christianorum philosophus, praecipit *Dialogo de opificio mundi p.* 177. 178. Lege quoque, si placet, CYPRIANVM *de idolorum vanitate*, & ATHANASIVM *Libro contra gentes.* At ipsis Deorum cultoribus tam absurda & stolida haec videbatur sententia, ut iniuriam sibi inferri publice clamarent, eoque modo sententiam suam de pluribus Diis declararent, ut hic a doctissimo viro exponitur. Vnum nempe dicebant sese Deum summum, plures eius administros & inferiores Deos revereri. Eius rei multos ex Christianis antiquis testes excitare possum: Sed, ne longum faciam, unius OROSII testimonio contentus ero, quod in primis evidens est, ex *Historiarum Libro VI. Cap. I. p.* 417. *Vnde etiam*, inquit, *nunc pagani, quos iam declarata veritas de contumacia magis, quam de ignorantia, convincit, quum a nobis discutiuntur, non se* PLVRES DEOS SEQVI, SED SVB VNO DEO MAGNO PLVRES MINISTROS VENERARI, *fatentur.* Lege & MINVTIVM FELICEM in *Octavio*, & AVGVSTINVM *de civit. Dei* passim. Intelligis igitur, non novam, sed antiquam, esse de vera eorum, qui plura esse Numina opinantur, sententia controversiam.

(1) *Macrobius*) Spectavit, ut arbitror, vir doctus

nis iussis parentium, rerum administrationi praesideret. Quod quum consideraret ORIGENES, sic aliud agendo in hanc invectus est Deorum plurium gubernationem: Πόσῳ δὲ βέλτιον τὸ ἐκ τῶν ὁρωμένων πειθόμενον τῆς κατὰ τὴν εὐταξίαν τοῦ κόσμου σέβειν τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ ἑνὸς ὄντος ἕνα, καὶ συμπνέοντος αὐτοῦ ὅλου ἑαυτῷ, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυναμένου ὑπὸ πολλῶν δημιουργῶν γεγονέναι, ὡς οὐδ᾽ ὑπὸ πολλῶν ψυχῶν συνέχεσθαι ὅλον τὸν οὐρανὸν κινοῦν. *Quanto praestabilius est, ea credere, quae perfecta mundi huius harmonia credere nos iubet, unumque mundi huius, qui unus est, fabricatorem venerari? Fieri enim omnino nequit, ut tale opus, cuius partes tam apte inter se cohaerent & concinunt, ortum suum multis architectis debeat: quemadmodum incredibile est, ut coeli motus a multis animis* (2) *dirigantur.* Iam quis tam levis atque excors est, ut, quidquid olim virorum sapientum & ingenio praestantium vixit, id talem probasse & fovisse doctrinam, sibi facile persuadeat, quam & incorrupta detestatur ratio, & quotidianus naturae status falsitatis coarguit?

Contra Celsum Lib. I. p. 18. (ed. Cantabr.)

§. XIII.

Deinde nullo declarari exemplo posse docetur, fuisse quosdam inter sapientes ethnicos, qui plura Numina aeterna, ex se genita, nullique subiecta, crederent. Du Hesiodi Valentinianorum aeones.

Haec in universum disputata sunt. Nunc pressius agendum, atque eos vehementer falli, declarandum est, quibus placet omnes, qui multis olim Diis supplicarunt, totidem naturas per se & necessario exsistentes, nec ex ulla alia caussa natas, coluisse. Qui sic sentiunt, eos hoc manifesto refellit, quod ab HOMERI saltem & HESIODI aetate Graeci *Theogoniam* quamdam sive generationem Deorum, quam certo contigisse tempore dicebant, professi sunt. Quamquam hoc dogma non sic accipiendum est, ac si omnes omnino Deos crediderint procreatos esse. Nec enim Deum vere potest profiteri aliquis, nisi idem aliquod esse Numen putet, ex nulla alia caussa profectum. HERODOTVS, in hanc incidens *Theogoniam*, sic loquitur: Ὅθεν γὰρ ἐγένετο ἕκαστος τῶν θεῶν, εἴτε ἀεὶ ἦσαν πάντες, ὁκοῖοί τέ τινες τὰ εἴδεα, οὐκ ἠπιστέατο μέχρι οὗ πρώην τε καὶ χθὲς, ὡς εἰπεῖν λόγῳ. Ἡσίοδον γὰρ καὶ Ὅμηρον ἡλικίην τετρακοσίοισι ἔτεσι δοκέω μεῦ πρεσβυτέρους γενέσθαι, καὶ οὐ πλέοσι. Οὗτοι δέ εἰσι οἱ ποιήσαντες θεογονίας Ἕλλησι, καὶ τοῖς θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες. *Vnde autem unusquisque Deorum exstiterit, an vero cuncti semper fuerint, aut qua specie, ignorarunt usque prius & heri, ut vere dicam. Nam Hesiodus atque Homerus, quos quadringentis & non amplius annis ante me opinor exstitisse, illi fuere, qui Graecis Theogoniam fecerunt, Diisque cognomina dederunt*, id est, Theologiam Graecorum ordinarunt & composuerunt. Si Graeci, antequam HOMERVS & HESIODVS canerent, vel ignari plane, vel etiam dubii & incerti fuerunt, an certo tempore Dii, quos verebantur, geniti essent, an vero ex omni aeternitate per se exstitissent, id ex eo consequitur haud dubie, haud persuasum fuisse omnibus Deos nulli originem suam debere, sed necessario exsistere. Non ego antiquissimis illis temporibus dissensisse Graecos inter sese fortassis de Diis negem: Forte alii aeternos esse eos statuerunt, alii contra tempore quodam procreatos esse putarunt. Id vero planum esse nego, fieri non potuisse, quin illi, quibus aeterni visi sunt, simul eos per se exsistere, nec a quoquam factos esse, ducerent. ARISTOTELES, ut id faciam, me inducit: Qui tametsi mundum esse sempiternum arbitratus est, Diisque propterea, quos putabat, sive coelestibus corporibus eamdem tribuere gloriam debuit, haud tamen eos per se exsistere docuit,

Euterpe p. 53. (f. Lib. II. C. LIII. p. 109. ed. Gronovii.

doctus haec verba MACROBII *Lib. I. in Somnium Scipionis Cap. XIV. p. 75. Invenietur pressius intuenti a summo Deo usque ad ultimam rerum faecem una mutuis se vinculis religans & nusquam interrupta connexio.*

(2) *Dirigantur*) Pervulgata est haec argumentatio contra Deorum multitudinem, qua hic utitur CVDWORTHVS, a pacato mundi totius statu & harmonia ducta, apud illos, qui primis rerum Christianarum temporibus cum Deorum amicis scriptis libris decertarunt. Inspice MINVTIVM FELICEM in *Octavio C. XVIII. p. 164.* ubi inter alia eleganter: *Ni forte inquirendum putas, utrum unius imperio, an arbitrio plurimorum, coeleste regnum gubernetur: Quod ipsum non est multi laboris aperire cogitanti imperia terrena, quibus exempla utique de coelo. Quando umquam regni societas aut cum fide coepit, aut sine cruore discessit?* Adde CYPRIANVM *de idolorum vanitate p. 227. Opp. ed. Baluzii*, LACTANTIVM *de ira Dei Cap. XI. p. 930.* ATHANASIVM *Libro contra gentes p. 42. 43. T. I. Opp.* qui copiose in primis hanc rationem & diserte persequitur, & alios, quorum nomina omitto. Vel ex hac vero argumentatione liquet, veteres ecclesiae doctores ita populorum, qui plures colebant Deos, sententiam cepisse, ut existimarent, multa ab illis induci Numina per se exsistentia, nec ullius superioris Dei imperio subiecta: Quam hic sententiam vir doctus reiicit. Omnis enim, nisi hoc constitutum animo habeas, vis argumenti huius perit, quod in eos nihil valet, qui gradus Numinum &, ut usitato utar vocabulo, *subordinationem Deorum* quamdam effingunt animo.

cuit, aut pro rerum omnium principiis haberi voluit, sed uni omnia supremo Deo & principi subiecit. Atque, si quid ego iudicando valeo, ista, quam HERODOTVS commemorat, quaestio: Diine generati sint, an vero omnes ex infinito tempore exstiterint, ab illa PLATONIS controversia reapse non discrepat: Ει γέγονεν ὁ κόσμος, ἢ ἀγενής ἐςι; *Factusne mundus est, an vero non factus?* Habuitne aliquod hic orbis initium, an vero, ut nunc est, ab omni aeternitate fuit? Quam nos quidem rem deinceps copiosius explicabimus. Nunc id tantum pro explorato sumimus, ab HOMERI & HESIODI temporibus, quibus Deorum generatio ex tenebris emersit, Graecisque omnibus recepta est, gentem hanc nullo modo potuisse Diis omnibus perennitatem tribuere, multo minus eos ex se natos & sine ulla caussa, (1) credere.

Ita

(1) *Credere*) In unum hunc conferre locum constitui, quae mihi ad haec observatu non indigna videntur esse. (I) IO. CLERICVS, vir doctissimus in *Notis ad Hesiodi Theogoniam p. 3. & p. 37. 38.* HERODOTVM falli censet, quod ab HOMERO & HESIODO dicit ea esse primum profecta, quae de Deorum generatione & ortu Graeci nugabantur. Dubitaverat iam ante eum de rei ab HERODOTO traditae veritate EDVARD. FESTHIVS in *Antiqq. Homericis Lib. I. c. I. p. 4.* Certe uterque poëta, quae de Diis perhibet, non ut res novas & a se primum inventas narrat: Ex quo verisimile fit, utrumque res inter Graecos iam notas novo tantum habitu exornasse. (II) Equidem de carminum illorum, quas *Theogonias* Graeci vocant, originibus illum demum recte iudicaturum esse, opinor, qui vel unum HESIODVM attente legit. Totum HESIODI carmen, quod *Theogoniam* inscripsit, ex antiquiorum philosophorum de ortu rerum naturae sententiis, ex Graecorum de antiquis heroibus aut Diis fabulis, & ex figuris fictionibusque poeticis, nulla vel ordinis vel decori ratione habita, compositum est. Semina & initia veteris philosophiae in hoc sparsa latere poëmate, res ipsa docet. At his philosophiae praeceptis poeta accommodare studuit ea, quae de Diis aetate sua inter Graecos ferebantur. Quare illis, qui *Theogonias* scripsere, hoc mihi videtur in primis propositum fuisse, ut Graecorum de antiquis heroibus aut Diis suis fabulas cum physicis temporum illorum scitis componerent, neque haec illis adversari docerent, aut ut religionem vulgi cum philosophiae, quam unice putabant esse veram, dogmatibus sociarent. Inde, cur & philosophi quidam ingenio excellentes, ut PARMENIDES, ORPHEVS, & alii, *Theogonias* exaraverint, liquet. Hoc nimirum agebant in illis carminibus, ut praecepta sua de rerum natura multitudinis de Diis opinionibus & religionibus conciliarent quodammodo. Quumque haec philosophiae praecepta non eadem essent apud omnes, propterea factum est, ut variae etiam prodirent *Theogoniae*, nec omnes idem de Deorum natalibus & rationibus sentirent, qui eiusmodi poëmata componebant. Erant sine ullo dubio, ut inter omnes fere populos, ita inter Graecos etiam, vetusta quaedam carmina de antiquorum heroum suorum, quos in Diis numerabant, rebus gestis & fatis, quae saepenumero recitabant. At versabantur quoque inter eosdem scita quaedam & decreta, ex Phoenicia haud dubie illuc delata, de rerum natura & eius initiis. Vtrisque usi sunt illi, qui primum *Theogonias* scripsere, ac, quae maiorum carmina de IOVE, SATVRNO & aliis Diis tradebant, philosophicis sententiis, alius alio aptius & ornatius, temperarunt. Placuit institutum illis, qui recentius inter Graecos novas philosophandi vias ingressi sunt. Qui quo invidiam populi evitarent, suaque tamen nihilo minus decreta propagarent, & auctoritate quadam communirent, nihil fore melius rati sunt, quam si eodem modo, quo HESIODVS olim, historiam Deorum suis dogmatibus accommodarent. Quae quum ita sint, qui HESIODVM & HOMERVM interpretari cupit, eum ante omnia dispicere oportet, quidnam ea eorum carminibus ad veterum physicam, quidnam deinde ad antiquam Graecorum historiam, quidnam denique ad ingenii lascivientis, quo poëtae valuere, commenta & somnia referendum sit. Idem de illis dictum velim, quae ex reliquis veterum *Theogoniis* ad nos pervenerunt. (III) Negat vir doctissimus, eum, qui aeternum aliquid esse docet, eo statim ut idem per se exstitisse fateatur; idque ARISTOTELIS firmat exemplo, qui aeterna docuerit esse Numina sua seu sidera, at illis tamen summum Deum praefecerit. Si voluisset, recentiores addere potuisset Platonicos, qui Deos & mundum aeternos esse pugnant, at eosdem per se exsistere negant, aut, ut loqui solent, aeternos esse tempore, non vero natura, volunt. Nec ignotum est, quid de omnium rerum aeterna ex Deo emanatione cum doctores quidam Scholastici, tum recentiores aliqui philosophi docuerunt. Haec mihi universa ratio propter vocabulorum ambiguitatem semper visa est impedita esse. De aeternitate naturae nunc sileo: quam qui statuunt, illi vocabula *aeternum* & *aeternitas* alio sensu adhibent, ac vulgo sumuntur. De formula *per se exsistere* tantum dicam. Haec bina significare potest: aut hoc: *Rerum omnium caussam primam esse aut supremum caput, aut sine caussa exsistere*; aut illud: *Non posse non exsistere.* Si priorem amplectaris potestatem, recte sese habet CVDWORTHI sententia, neque is, qui Deos aeternos esse ducit, ideo fateri debet, eos per se exsistere. Finge tibi animo aeternam quamdam rerum & emanationum seriem & ordinem, qualem sibi ARISTOTELES & iuniores Platonici finxerunt; si hoc sensu formulam, quam dixi, sumas, praeter rem unam, unde fluunt reliqua, negare te oportebit, ceteras per se exstitisse. Caussam enim habent, sub quam sunt subiectae, & ex qua pendent. At si *per se exsistere* idem valeat, quod *non posse non esse, necessitateque naturae aut necessario exsistere*, deserenda tibi erit CVDWORTHI sententia, affirmandumque, quae ab aeterno sunt, ea quoque per se exsistere. Nullum enim est aeternae huius catenae membrum, quod non possit non esse: Omnes Platonicorum Dii, omnes ARISTOTELIS intelligentiae ipsa exsistunt necessitate naturae, &,

 quem

Ita quidem extra controversiam posuimus, vehementer eos errare, qui universas olim gentes Deos omnes pro tot naturis neque factis habuisse existimant. Obstat enim huic opinioni Deorum, quam crediderunt, generatio seu *Theogonia*. Sed id nondum expeditum est, anne multos ex Deorum numero, non autem unum, ex infinito tempore sine ulla exstitisse caussa putaverint. Itaque hoc dictis adiiciamus, res ipsa flagitat, nihil omnino esse, ex quo efficere liceat, populos verae religionis expertes tam fuisse umquam stolidos, ut multitudinem quamdam Deorum ab aeterno sine ullo exordio per se exsistentium profiterentur. Namque primo, quod ad HESIODI Deos attinet, praeter quos Graeci nullos coluerunt alios, id omni caret dubio, aut unum tantummodo eorum aeternum esse, nec ex aliqua caussa procreatum, aut vero nullum plane. Omnes, quos HESIODVS praedicat, Dii aut ex *Chao* exstiterunt sive fluida materia, ipseque *amor*, quod ARISTOPHANEM supra tradere ostendimus, ex eodem fonte prodiit; aut vero censuit HESIODVS, amorem distinctam esse aliquam a chao naturam, principium nimirum illud universitatis, in quo vis inest agendi, & ex quo omnis *Theogonia* & *Cosmogonia*, mundi Deorumque generatio, una cum ipso chao unice manavit. Vtrum verius sit, in hoc quidem negotio perinde est. Si Deos omnes HESIODVS existimavit ex chao sive oceano procreatos esse, certum est, quantuscumque sit etiam, quem lustrat, Deorum exercitus, hominem ad illos, quos supra tetigimus, pertinere, qui, tametsi de ortu Deorum multa fabularentur, Athei tamen erant, Deumque talem, qualem fas est credere, prorsus sustulisse. Deum enim qui negat esse per se exsistentem, nec ex aliquo natum, eum inter Numinis professores nullo modo numerare decet. Sin autem hoc alterum verius sit, HESIODVSque *amorem* diversam esse a *chao* naturam duxerit, illam nimirum, quae in hac rerum universitate efficientia unice praedita est, ex eoque omnes reliquos esse Deos natos crediderit, talis certe Dei fuit assertor, quales erant olim populi superstitione polluti, id est, multitudinem quidem Deorum introduxit, at unum tamen illis Deum sempiternum ac sine ulla caussa exsistentem praeposuit, a quo ceteri omnes Dii ortum & initium accepissent. ARISTOTELES quidem, id quod ex locis eius apparet, quos antea protulimus, dubius videtur fuisse aliquando, quemadmodum de HESIODO sentiret, neque satis secum constituisse, utrum ad professores divinitatis, an ad contemtores eius vatem referret. Namque *Libro de coelo* hominem in eorum familia collocat, qui res omnes, si ipsam excipias informem & rudem materiam, nasci non minus, quam corrumpi, iudicant, quin ut caput istius factionis spectare iubet eum. Hanc vero sectam Deum omnino ex orbe tollere, apertum est. *Libris* autem *Metaphysicorum*, re melius expensa, quosdam eorum, qui amorem principem esse putant Deorum, nullam Deo ipsi iniuriam inferre, sed amorem pro primo huius universitatis principio caussaque rerum efficiente ducere, suspicatur: atque in his non modo PARMENIDEM, verum etiam HESIODVM fuisse, nil dubitat. Quae posterior sententia quum multo plus priori probabilitatis habeat, idcirco (2) PLVTARCHVM etiam sibi conciliavit, qui alicubi HESIODEM unum *Θεὸν ἀγέννητον*, *unum Deum a nemine factum* cecinisse perhibet. Neque aliter veteri HESIODI Scholiastae visum fuit, cui *amor*, quem laudat vates, *ὁ οὐράνιος* est *ἔρως, ὃς καὶ Θεός*. *Ὁ γὰρ*, addit, *ἐξ Ἀφροδίτης νεώτερός ἐστι*. *Amor Hesiodi amor est coelestis*,

quem tenent ordinem, necessario servant. (IV) Nescio, quonam argumento constet, illam Graecorum veterum quaestionem: utrum Dii fuerint aeterni, an geniti, quam HERODOTVS commemorat, & PLATONIS controversiam: mundus an sit genitus, an vero non, eamdem vim & notionem habere. Coniectura haec est, nullo freta fundamento.

(2) *Plutarchum*) Nullus est apud PLVTARCHVM de HESIODO locus, quem referre huc queas, si hunc excipias, qui *de placitis philos. Lib. I. C. VI. p.* 880. legitur: *Ἡσίοδος βουλόμενος τοῖς γεννητοῖς Θεοῖς πατέρα συστῆσαι, εἰσήγαγε τοιούτους αὐτοὺς γεννήτορας,*

Κοῖόν τε Κρεῖόν θ', Ὑπερίονά τ', Ἰαπετόν τε.

Διὰ τοῦτο καὶ μυθικὸς κέκληται. *Hesiodus, quum genitis Diis patrem vellet statuere, hos Deorum genitores protulit,*

Coeumque induperantem, Hyperionaque, Iapetumque.

Itaque hic locus fabulosus dicitur. Ex hoc vero aegerrime conficias, PLVTARCHVM affirmasse, *Deum non genitum* HESIODVM cecinisse. Ex memoria scripsit CVDVVORTHVS, quae effatum hoc paullo aliter ipsi exhibuit, atque sese habet. Ceterum *amor* HESIODI mihi nihil videtur esse, quam vis quaedam genitrix in materia latens, cui more poëtarum habitum personae poeta circumdedit. Lege, quae supra *Cap. III. §. XVII.* de tota hac re iam sunt observata. Ibidem *ad §. XVIII.* de duplici Graecorum amore, quantum satis erat, diximus. Interpretum HESIODI auctoritates exigui sunt ponderis, eo quod ex suae aetatis praeceptis & opinionibus, aut ex recentiorum Graecorum sententiis veterum poëtarum plerumque scita metiri solent.

ftis, qui Deus quoque eft. Ille enim, qui ex Venere natus eft, amor iunior eft. Ab hoc quodammodo IOANNNES discedit DIACONVS, qui: Ἔρωτα, inquit, δὲ ἐνταῦθα νοητέον, οὐ τὸν τῆς Ἀφροδίτης παῖδα, πῶς γὰρ τῆς μητρὸς οὔπω γεγονυίας οὗτος παράγεται; ἀλλ᾽ ἄλλον τινὰ πρεσβυγενῆ ἔρωτα· οἶμαι δὲ τὴν ἐγκατεσπαρμένην φυσικῶς κινητικὴν αἰτίαν ἑκάστῳ τῶν ὅλων. *Amoris nomine hic nos non intelligere oportet Veneris filium, cuius nondum nata eft mater, fed alium amorem antiquiorem, quem ego cauffam efficientem aut principium opinor motus effe rebus omnibus infitum.* Quamquam & hic, tametfi HESIODI amorem fupremum effe Deum neget, effe tamen concedit eum principium aliquod univerfitatis, efficiendi virtute inftructum, quod ex ipfo Deo, non vero ex materia, profectum fit. Sed huic inferius fententiae firmiora comparabimus praefidia.

Si quid eft, quod magnam prae fe ferat fpeciem multitudinis cuiusdam Deorum ex fe ipfis exfiftentium, triginta id funt Dii five *aeones*, quos VALENTINVS olim excogitavit. Neque defuerunt, qui fic hominis huius portenta interpretarentur, viri doctiffimi. Sed hos omnes *aeones*, uno tantum excepto, genitos ac procreatos fuiffe, manifeftum eft. Feftivus enim eorum conditor & parens unum illis Deum auctorem dedit ex nemine natum, quem *Bythum* appellare confuevit. Ita nos edocet (3) EPIPHANIVS: Τριάκοντα γὰρ καὶ οὗτος θεοὺς καὶ αἰῶνας καὶ οὐρανοὺς βούλεται παρεισάγειν, ὧν ὁ πρῶτός ἐστι Βυθός. *Etenim Deos ille triginta & aeonas coeleftesque totidem orbes conftituit, quorum princeps eft Bythus. Bythus* vero immenfam defignavit voraginem, quae omnium abforbeat cogitationes. Quare etiam ὁ ἀνωτάτω καὶ ἀκατονόμαστος πατὴρ. *fummus nec ulli pronuntiandus pater* ipfi audit.

Manichaeorum de bono & malo Deo doctrina proxime accedit ad opinionem de multis Diis per fe exfiftentibus. Nec tamen, quod Plutarchus contendit, omnes tamen Graecorum philofophi hac opinione imbuti fuerunt.

Equidem fateor, exftitiffe olim, qui duos naturae Deos, quales diximus, feu naturas animales & intelligentes, omnisque cauffae & originis nefcias, profeffi funt, alteram bonorum omnium cauffam, alteram mali omnis & calamitatis fontem. Atque haec de duplici Deo fententia proxime omnium ad eam de Diis pluribus doctrinam accedit, quam populos verae religionis ignaros ante Chriftum natum foviffe, putant plurimi. Addendum tamen eft, (4) PLVTARCHVM de antiquioribus affirmare Perfis, eos binis illis Diis, bono maloque, feu *Oromasdi* & *Arimanio*, & tertium addidiffe Numen, inter utrumque illum interiectum, cui nomen *Mithras* impofuerint. Nec id praetereundum, antiquis ex Chriftianorum doctoribus aliquos (5) tres a MARCIONE Deos inductos effe, teftari: ne quid de (6) TERTVLLIANO dicam, qui, ceteris multo liberalior, novem illi Deos affignat. Nam qui *Tritheitae* vulgo appellantur, quum Chriftiani fint errore decepti, a quibus doctrina de Trinitate perverfe eft intellecta, hoc quidem loco non in cenfum veniunt. Quod ad illam vero attinet de binis Deis fententiam, quorum alter bonus & benignus fit, alter vero malus, evidens eft, inde primum eam effe natam, quod bonitatem a natura divina nullo modo feparari poffe, malum autem, quod in orbe verfatur, ab ifta bonitate divina prorfus abhorrere, mortales intelligerent. Quamobrem, ne deeffet, quod rerum cauffas fcifcitantibus refponderent, ipfa fefe neceffitate putarunt huc impelli, ut diverfam aliquam a benigno Numine naturam per fe exfiftentem,

(3) *Epiphanius*) *Haerefi XXXI. Cap. II. p. 164. T. I. Opp.* Si qui fuere, qui *aeonas* VALENTINI totidem effe Deos cenfuerunt per fe conftantes, inviti ffimis id omnibus antiquis fcriptoribus fecerunt. *Emanationes* ex Deo funt, id quod perfpicuum eft, haec VALENTINI fomnia.

(4) *Plutarchum*) *Libro de Ifide & Ofiride T. II. p. 369.* Διὸ καὶ Μίθρην, addit, Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσιν. *Quare & Mithram Perfae mediatorem appellare folent.* De Perfarum doctrina plura infra dicentur *ad* §. *XII.*

(5) *Tres a Marcione*) Vid. EVSEBIVS *Hift. Ecclef. Lib. V. Cap. XIII. p. 177.* & auctores illos, quos IO. BAPT. COTELERIVS laudat *ad Conftit. Apoftol. p. 339. T. I. PP. Apoftol.* Magna pars veterum Gnofticorum tria principia, Deum bonum, Deum malum & materiam, id quod facile probatu foret, fi id locus ferret, difcipulis fuis commendavit: nec idcirco in folum MARCIONEM haec cadit infamia. Exftat in *Conftitut. Apoftolicis Lib. VI. Cap. VIII. p. 339. T. I. PP. Apoftol.* infignis de tribus his principiis locus, quem adfcribam, quoniam ad hanc rem maxime pertinet: οἱ δὲ (ex Gnofticis quidam) τρεῖς ἐναντίους Θεοὺς ἀνάρχους, ἀεὶ συνόντας ἑαυτοῖς, δοξάζουσι. *Quidam tres Deos contrarios, principio carentes, femper una exfiftentes, celebrant.*

(6) *Tertulliano*) *Libro adv. Martionem I. Cap. XVI. p. 237. 238.* Sed ludit TERTVLLIANVS, & ex notionibus abftractis aliisque rebus nova Numina fabricatur, quo tanto deterior & turpior videatur MARCIONIS fententia. Iam tum fcilicet pulcrum multis videbatur, adverfariorum opiniones pervertere ac corrumpere, confectariisque onerare deformibus, ut plus illis conflaretur invidiae.

tem, Deum nimirum malum, introducerent. Qui his ergo imbuti erant placitis, rebus omnibus, iu quibus boni quaedam inest nota, unum praeficiebant tantum parentem & conditorem, eumque amoris & benevolentiae plenum. Neque umquam ad hanc descendissent amentiam, ut plures Deos sive principia sibi fingerent, nisi malum illis, quo infectum cernebant terrarum orbem, obstitisset: cuius quidem caussam desperabant reddi posse, nisi origines eius ad peculiare quoddam referrentur (7) principium.

Inter professores portentosae huius doctrinae, quae a duobus hunc orbem Diis administrari, bono atque malo, praecipit, principem fere locum *Manichaei* obtinent & *Marcionitae*. Qui, tametsi numero quodam & loco inter Christianos haberi cuperent, voti tamen sui numquam facti sunt compotes. (8) Sed diu ante, quam hi exsisterent, ex ipsis multorum Deorum cultoribus fuisse, quibus eadem placeret sententia, satis cognitum & exploratum est. PLVTARCHVS *Chaeronensis*, qui tot rem moralem monumentis illustravit, haud dubie amplexus est eam: cuius ex *Libro de Iside & Osiride*, quibus dogma hoc, aliquantulum licet immutatum, enarrat, (9) haec verba sunt: *μεμιγμένη γὰρ ἡ τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσις καὶ σύστασις ἐξ ἐναντίων, οὐ μὴν ἰσοσθενῶν δυνάμεων, ἀλλὰ τῆς βελτίονος τὸ κράτος ἐστίν. ἀπολέσθαι δὲ τὴν φαύλην παντάπασιν ἀδύνατον, πολλὴν μὲν ἐμπεφυκυῖαν τῷ σώματι, πολλὴν δὲ τῇ ψυχῇ τοῦ παντὸς, ἀεὶ πρὸς τὴν βελτίονα δυσμαχοῦσαν. Mixta est enim huius mundi origo atque compages ex contrariis facultatibus, sed quarum vires non sunt aequales. Melius enim praevalet quidem. Deterius autem & peius ut funditus deleatur, fieri nullo modo potest, quum & in corpore valide inhaereat, & in anima universi, & meliori semper repugnet.*

Recentiori quidem memoria magna virorum eruditissimorum pars, PLVTARCHVM hic exposuisse tantum, quid aliis videretur philosophis, censuit. Nonnulli, accepisse eum ab aliis hoc dogma, non vero stabilivisse, vel aliis commendasse, iudicarunt. Verum, quidquid hi pro PLVTARCHO verborum fecerint, equidem, sic censeo: qui PLVTARCHVM negant huic sententiae vehementer fuisse deditum, illos segniter scripta eius legisse, quorum quippe variis in locis exquisitum erga hoc portentum declarat studium. In (10) *Quaestionibus* verbi caussa *Platonicis* sic, quid sentiat de hoc scito, eloquitur: Ἦ τὸ πολλάκις ὑφ' ἡμῶν λεγόμενον ἀληθές ἐστιν· ἡ μὲν γὰρ ἄνους ψυχὴ καὶ τὸ ἄμορφον σῶμα συνυπῆρχον ἀλλήλοις ἀεὶ, καὶ τὸ οὐδέτερον αὐτῶν γένεσιν ἔσχεν οὐδὲ ἀρχήν. *An verum est id, quod saepe diximus? Scilicet mentis expers anima & corpus informe semper simul fuerunt, neutrumque eorum ortum habuit aut principium.* Similiter (11) *in Psychogonia Timaeana* multus in eo est & diligens, ut colorem aliquem ac praesidium huic dogmati conciliet: quod quidem & aliis in locis facit, nulli parcens operae, ut rationi nihil eo esse convenientius, demonstret. (12) Exponam breviter argumenta eius,

(7) *Principium*) Caussas, quibus homines inducti fuerunt, ut pravum sibi quemdam Deum effingerent, apte & ordine is exposuit, qui *Recognitiones Clementis* composuit, *Lib. II. C. LIII. p. 521. T. I. PP. Apostolicor.* ubi SIMON *Magus* loquens inducitur.

(8) *Sed diu ante*) Ex instituto hoc argumentum persequutus est vir doctissimus multisque nominibus de litteris egregie meritus, IO. CHRISTOPH. VVOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos Hamb.* 1707. 8. quo plerasque sectas, quae vel iure vel iniuria opinionis huius arguuntur, longo ordine, multis interiectis eruditis observationibus, enumerat.

(9) *Haec verba sunt*) *De Iside & Osiride p.* 371. Ex his vero verbis, PLVTARCHVM hac opinione imbutum fuisse, parum tuto colligitur. Etenim non tam suam, quam PLATONIS, quo de ibi loquitur, & Aegyptiorum sententiam explicat. Mitto, quae hoc dicto exponitur, opinionem multum ab eorum differre dogmate, qui binis Deis aequalibus & aeternis naturam rerum regi existimant.

(10) *Quaestionibus Platonicis*) p. 1003. *T. II. Opp.* Sed nec hic locus probat, PLVTARCHVM in illis esse numerandum, qui binis naturam rerum principiis subiecerunt. Vt enim omittam, PLVTARCHVM de binis loqui naturis supremo Numini subditis, mente & materia, nihil hic decernit, sed quaerit tantum, an fortasse verior habenda sit reliquis opinio illa, id est, lectorum arbitrio rem omnem committit, nihil ipse constituens.

(11) *In Psychogonia*) Quae ex hoc PLVTARCHI libello in hoc negotio produci possunt testimonia, ea parum apud eos valebunt, quos non praeterit, PLVTARCHVM isto non suas enarrare sententias, sed PLATONIS ex eius *Timaeo* mentem de animae procreatione tantum explicare & declarare.

(12) *Exponam breviter*) Haec omnia argumenta PLVTARCHVS *Libro de Iside & Osiride p.* 369. & *in Psychogonia p.* 1014. 1015. *T. II. Opp.* congessit, at nec eo, quo hic leguntur, ordine, nec continuata serie. Vtroque loco, quid PLATO & alii sentiant, exponit; non ita sibi etiam videri, commemorat.

eius, quibus hanc caussam tuetur. Igitur primo fieri non posse disputat, ut exsistat aliquid sine caussa: ex quo mali etiam oportere necessario caussam esse, neque deficientem tantum, verum efficientem, concludit. Eos enim, qui naturam mali nihil esse aliud dictitent, quam ἐπεισόδιον huius orbis, sive appendicem casu & fortuito natam, omneque vitium, quo naturam rerum videmus contaminatam, paullatim ex aliis rebus enatum esse, non vero ex peculiari quadam caussa manasse, irrisionem potius audientium promereri ait, quam seriam confutationem. His explicatis, Deum, quum natura bonus & benignus sit, malum nullo modo efficere potuisse, disputat. Quo loco summis PLATONEM exornat laudibus, quod unus omnium mali excitati culpam quam longissime a Deo removerit ac segregaverit. Tum, quemadmodum Deus ab omni suspicione creati vitii exemtus sit, sic ὕλην ἄποιον, *materiam formis omnibus & qualitatibus vacuam* nulla plane ratione pro mali caussa haberi posse, asseverat, tametsi Stoici ad eam, ut vitiorum fontem & originem reperirent, confugerint. Quamquam in reprehendendis Stoicis, in quorum saepius sententiam de malo invehitur, parum secum ipso PLVTARCHVS concinit. Nonnumquam enim nullo prorsus malo caussam ab illis assignari, affirmat, interdum vero omne vitium ab ipso eos Deo derivare, concludit. (13) In *Psychogonia* fatetur, nisi peculiarem quamdam statuamus esse naturam, unde omne malum fluxerit, fore, ut Stoicorum nos in angustias coniiciant difficultates: Αἱ Στωϊκαὶ καταλαμβάνουσιν ἡμᾶς ἀπορίαι, τὸ κακὸν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀναιτίως καὶ ἀγενήτως ἐπεισάγοντες, ἐπεὶ τῶν γε ὄντων οὔτε τὰ ἀγαθὸν, οὔτε τὸ ἄποιον, εἰκός ἐστιν οὐσίαν κακοῦ καὶ γένεσιν παρασχεῖν. *Incidemus enim in Stoicorum angustias, & malum sine caussa & procreatione deducemus ex non ente: siquidem vero simile non est, ut sive bonum illud ens, sive alterum expers qualitatis essentiam & originem praebuerit malo.* At (14) in libro, quem in Stoicos exaravit, id in sectae huius praecipuis ponit vitiis, quod in Deum, cuius natura tamen nihil pravitatis ferat & patiatur, mali omnis culpam coniiciat. Αὐτοὶ τὴν κακῶν ἀρχὴν ἀγαθὸν ὄντα τὸν Θεὸν ποιοῦσιν. Οὐ γὰρ ἡ ὕλη τὸ κακὸν ἐξ αὐτῆς παρέσχηκεν· ἄποιος γάρ ἐστι, καὶ πάσας, ὅσας δέχεται, διαφορὰς ὑπὸ τοῦ κινοῦντος αὐτὴν καὶ σχηματίζοντος ἔσχηκεν. ὥστε ἀνάγκη τὸ κακὸν, εἰ μὲν δι' οὐδὲν, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, εἰ δὲ διὰ τὴν κινοῦσαν ἀρχὴν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγονὸς ὑπάρχειν. *Ipsi autem malorum principium Deum, qui bonus est, faciunt. Non enim ex se malum suppeditavit materia: expers enim est qualitatum, &, quascumque recipit differentias, eas ab illo habet, qui eam format & movet. Necesse itaque est, malum, si nullam habet caussam, ex nihilo, si vero a principio movente exsistat, a Deo profectum esse.* His, quae modo commemoravimus, expositis & disputatis, sic rationem concludit PLVTARCHVS: Nisi singulare quoddam esse principium constituamus, sive certam mentem, ipsa sua natura maleficam & expertem rationis, quae per se ex infinito tempore una cum Deo & materia exstiterit, omneque vitium, quo res huius universitatis laborant, produxerit, nulla cuiusquam fieri posse industria, ut natura & origo mali declaretur. Igitur, quidquid boni & salutaris in corpore & anima huius universitatis, nec non in animis hominum atque daemonum deprehendatur, eius unum Deum caussam & auctorem habendum esse, praecipit. E contrario, quidquid ubique mali sit, & a recti iustique recedat norma, id ab altero proficisci principio, quae ψυχὴ ipsi audit ἄνους καὶ κακοποιός, *mens ratione carens & malefica:* namque hanc penitus semet ipsam in rerum naturam insinuare, & ubique ad bonum sese principium adiungere:

(15) καὶ

(13) *In Psychogonia*) p. 1015. *T. II. Opp.* Versionem XYLANDRI, quod vitiosa erat, reieci, & eam, quam IAC. THOMASIVS *de exust. mundi Stoica.* p. 164. dedit, hic descripsi.

(14) *In libro - in Stoicos*) *De communibus notitiis contra Stoicos p. 1076. T. II. Opp.* Versionem ven. WOLFII, Xylandriana longe meliorem & emendatiorem, ex *Manichaeismo ante Manichaeos* p. 150. Graecis addidi. Animadverterat iam IAC. THOMASIVS *Libro de exustione mundi Stoica Diss. XII. p.* 163. mentem PLVTARCHI pessime a XYLANDRO Latine redditam esse, ubi de his PLVTARCHI locis ex instituto agit. Recte vero si haec dicta PLVTARCHI & vertantur & explorentur, nulla inter illa erit contentio, nec secum ipso, quod CVDWORTHVS putat, PLVTARCHVS dimicabit. Neutro enim loco PLVTARCHVS, quid Stoici vere senserint, exponit, sed quid ex eorum sequatur & elici possit sententiis, indicat. Duo faciebant Stoici rerum principia, Deum & materiam. De utroque vero principio hoc ita saepenumero disserebant, ac si in neutro mali caussam residere putarent, nec satis sibi constabant, quum origo mali explicanda esset. Deum esse dicebant optimum, materiam omni qualitate vacuam. Igitur priori loco PLVTARCHVS ex eorum hoc consequi dicit sententia, malum ex nihilo natum esse. Posteriori autem loco, si hoc noliot Stoici, alio eos absurdo pressum iri significat, hoc nimirum, malum ab ipso Deo proficisci. Ipsa enim quum movere sese nequeat materia, omnisque eius a Deo motus proficiscatur, nil esse reliqui, quam ut Deus omnis mali ex motu materiae nati credatur esse caussa. Dignus ceterum est, qui de Stoicorum de origine mali dogmate legatur WOLFIVS *Manichaeismo ante Manichaeos Sect. II. p. 149. s.*

(15) *καὶ μὴ πᾶν εἶναι ἔργον τοῦ θεοῦ τὴν ψυχὴν, ita ut nec anima universitatis, nec hominum & daemonum mentes totae Dei opus sint, sed bruta, inferior & inordinata pars earum malo tribui debeat principio.*

Sed PLVTARCHVM nondum dimittere possum. Is praeterea hoc etiam firmiter complexus erat animo, ne ipsam quidem supremi Numinis potentiam efficere posse, ut aliquid vere exsistens propriaque gaudens natura, ex nihilo proveniat. Hoc fretus dogmate, rerum omnium, quibus constat haec universitas, initia & materiam ex omni aeternitate exstitisse censet, nec ulla ex caussa manasse; Deum vero tantum in his rebus omnibus ornandis, digerendis & inter se conciliandis elaborasse. Ex quibus, quid cum de ipso mundo, tum de mundi, quam ubivis esse profitetur, anima senserit, apertum est. Mundum nimirum ipsum corporeum in se spectatum ex nihilo a Deo procreatum esse, negat, at inordinatos materiae ab aeterno exsistentis motus sic esse tuetur a Deo compositos & temperatos, ut elegantissimus ordo mirabilisque rerum omnium contextus & concentus in ea exstiterit. Similiter mundi animam ex nihilo a Deo extractam esse, negat; nec illis assentitur, qui ex bruta quadam mentisque experte materia Deum esse hanc animam fabricatum opinantur: exstitisse vero credit ex infinito tempore mentem aliquam valde perturbatam & confusam, in quam Deus
De Psychogon. p. 1014. Par. (versionem in multis corrigere me decuit.) ordinem constantiamque immiserit. *Ἀκοσμία γὰρ ἦν τὰ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, ἀκοσμία δὲ οὐκ ἀσώματος, οὐδ' ἀκίνητος, οὐδ' ἄψυχος, ἀλλὰ ἄμορφον μὲν καὶ ἀσύστατον τὸ σωματικὸν, ἔμπληκτον δὲ καὶ ἄλογον κινητικὸν ἔχουσα· τοῦτο δ' ἦν ἀναρμοστία ψυχῆς οὐκ ἐχούσης λόγον· ὁ γὰρ Θεὸς οὔτε σῶμα τὸ ἀσώματον, οὔτε ψυχὴν τὸ ἄψυχον ἐποίησεν, ἀλλ' ὥσπερ ἁρμονικὸν ἄνδρα καὶ ῥυθμικὸν οὐ φωνὴν ποιεῖν οὐδὲ κίνησιν, ἐμμελῆ δὲ φωνὴν καὶ κίνησιν εὔρυθμον ἀξιοῦμεν, οὕτως ὁ Θεὸς οὔτε τοῦ σώματος τὸ ἁπτὸν καὶ ἀντίτυπον, οὔτε τῆς ψυχῆς τὸ φανταστικὸν καὶ κινητικὸν αὐτὸς ἐποίησεν· ἀμφοτέρας δὲ τὰς ἀρχὰς παραλαβὼν, τὴν μὲν ἀμυδρὰν καὶ σκοτεινὴν, τὴν δὲ ταραχώδη καὶ ἀνόητον, ἀτελεῖς δὲ τοῦ προσήκοντος ἀμφοτέρας καὶ ἀορίστους, ἔταξε καὶ διεκόσμησε καὶ συνήρμοσε, τὸ κάλλιστον ἀπεργασάμενος καὶ τελειότατον ἐξ αὐτῶν ζῶον· Fuit nimirum, antequam mundus nasceretur, informis & rudis materia, non vero corporis expers, aut motu vel anima carens, sed corpus informe & temerario brutoque motu praeditum. Haec vero deformitas animae erat inconcinnitas ratione carentis. Nec enim Deus corpus ex re corporis experte, aut animam ex re inanimata efficit. Sed, quemadmodum virum Musices peritum non ipsum vocem aut motum facere, sed concinnam vocem numerosumque motum producere opinamur, ita Deus neque corpori, ut tangi & resistere posset, neque animae, ut imaginari & movere, indidit; sed utrumque sumens principium, alterum obscurum & tenebricosum, alterum turbulentum & amens, ambo imperfecta & indefinita, ita ordinavit, digessit ac temperavit, ut pulcherrimum & perfectissimum animal efficeret.* Post, interiectis nonnullis, ita denuo
L. c. p. 1017. loquitur: *Οὐχὶ σώματος ἁπλῶς, οὐδ' ὄγκου καὶ ὕλης, ἀλλὰ συμμετρίας περὶ σῶμα, καὶ κάλλους, καὶ ὁμοιότητος ἦν ὁ Θεὸς πατὴρ καὶ δημιουργός· ταῦτα δεῖ διανοεῖσθαι καὶ περὶ ψυχῆς, ὡς τὴν μὲν οὔτε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενομένην, οὔτε κόσμου ψυχὴν οὖσαν, ἀλλά τινα φανταστικῆς καὶ δοξαστικῆς, ἀλόγου δὲ καὶ ἀτάκτου φορᾶς καὶ ὁρμῆς δύναμιν αὐτοκίνητον καὶ ἀεικίνητον· τὴν δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς διαρμοσάμενος προσήκουσιν ἀριθμοῖς καὶ λόγοις ἐγκατέστησεν ἡγεμόνα τοῦ κόσμου γεγονότος, γεννητὴν οὖσαν· Non corporis simpliciter, non molis, non materiae, sed concinnitatis in corpore, pulcritudinis similitudinisque Deus est pater & opifex. Haec etiam cogitanda sunt de anima: nimirum illam neque a Deo esse procreatam, neque animam esse mundi, sed facultatem imaginatricis & opiniosae, bruti interim incompositique motus & impetus, quae se ipsam, idque perpetuo, moveat. Hanc vero Deus componens, numerisque & rationibus digerens, principem & animam geniti huius mundi constituit.* Hunc igitur si audiamus, mundi quidem anima, quam profitetur, certo tempore exorta est, sed ex nihilo tamen haud profecta. Exstitit ex omni aeternitate mens quaedam, sed parum ordinata & composita: quam quum Deus virtute sua subigeret, aptam & concinnam formam nacta est, certisque legibus est adstricta. Quocirca sic concludit:

(15) Καὶ μὴ) PLVTARCHVS *de animae procreat. ex Timaeo p. 1027.* Οὕτως ἐνδείκνυται πολλαχόθεν ἡμῖν, τὸ μὴ πᾶν ἔργον εἶναι θεοῦ τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ σύμφυτον ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ τὴν τοῦ κακοῦ μοῖραν ὑπ' ἐκείνου διακεκοσμῆσθαι· *Ita undique nobis ostenditur, non totam animam opus esse Dei, sed quum sibi innatam haberet mali portionem, a Deo fuisse digestam & ordinatam.* Ex his PLVTARCHI verbis liquet, quae hic addita sunt Graecis, interpretationem potius sententiae PLVTARCHI, quam ipsa eius verba, esse.

cludit: *Ἡ ψυχὴ νοῦ μετασχοῦσα καὶ λογισμοῦ καὶ ἁρμονίας οὐκ ἔργον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ μέρος, οὐδ' ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ γέγονεν. Anima mentis, rationis & harmoniae compos non solum opus est Dei, neque tam per ipsum facta est, quam ab ipso & ex ipso fluxit.* Quod de mundi docuit anima PLVTARCHVS, id de ceteris quoque animis, hominum nimirum & daemonum, praecipere debuit, nisi ab illa, quam semel sanxerat, norma discedere vellet: Nullam novam naturam ex nihilo a Deo procreatam esse. Itaque aut omnes mentes ab ipsa utriusque Dei, tam boni, quam mali, natura non discrepare, aut vero ex utroque Deo nescio quo modo delibatas atque haustas esse, asseverare debuit: quarum tamen sententiarum posterior num ab aliquo intelligi possit, equidem vehementer dubito. Iam, qualis fuerit PLVTARCHVS, liquet. In exordio quidem capitis huius in illis hominem collocavimus, qui duo *ἀνθυπόστατα* aut *principia ex se ipsis exsistentia*, Deum & materiam, huic universitati attribuerunt. Iam vero pro tertio quoque principio, quod ipse sic appellat, acriter eum militasse intelligimus, pro ψυχῇ nimirum *ἀνῳ καὶ κακοποιῷ*, *mente sive daemone ratione vacuo & malefico.* Quae si omnia cogitemus, PLVTARCHVM tria quidem principia, at binos tantum Deos, statuisse, sentiemus. Vocem vero *Deus* eo, quem superius exposui, sensu hic accipio, ut naturam significet animalem & intelligentem, quae per se semper (16) exstitit.

Equidem

(16) *Exstitit*) Ex illis, quae paullo ante ad PLVTARCHI dicta quaedam hic allata monuimus, manifestum opinor esse, veritatis specie non prorsus carere IO. RVALDI in *Vita Plutarchi Cap. IX.* & aliorum sententiam, non tam quid sibi placeat, quam quid PLATONI & aliis visum fuerit, edisserere, quum de binis loquitur rerum principiis, tametsi hominum esse hanc opinionem CVDWORTHVS velit, qui non nisi segniter PLVTARCHVM legerint. Vix ullum certus ego sum ex eo locum proferri posse, quo diserte fateatur, philosophus si quis esse velit, ei unice hoc esse dogma amplectendum, aut certum illud esse ac verissimum: contra passim habet, quae vix ac ne vix quidem componas cum binis, quas praedicat alias, naturis. Nec tamen illis plane accedo, quos vir doctissimus hic deserendos esse iudicat. Quod enim toties hanc opinionem PLVTARCHVS commemorat, quod totus in eo est, ut PLATONEM, qui princeps philosophorum aetate eius habebatur, ei deditum fuisse doceat, quod omnem veterum sapientum turbam, exceptis Stoicis, quos odio habebat, ea fuisse imbutam contendit, haec argumento esse largior, propendisse eum animo in hoc dogma. Itaque verisimiliorem reliquis philosophorum scitis hanc fuisse PLVTARCHO visam sententiam, pronuntiemus, non autem veram omnino & certam. Constat, mores Academicorum & instituta ipsi arrisisse, qui libere in utramque partem disputabant; interea sequebantur ea, quae plus iudicabant habere probabilitatis. Et hanc ergo opinionem, si aliqua probanda sit, reliquis sibi praeferendam videri, non obscure significat, neutiquam tamen ad eam ita sese adiungit, ac si nihil ei ad veritatem deesse opinaretur. Haec vero, quam PLVTARCHVS veri non dissimilem esse duxit, & PLATONI, nec, ut mihi videtur, sine caussa, adscripsit, sententia multum discrepat ab eorum opinione, qui duos sibi Deos contrarios, perpetuis sese pugnis exercentes, fingunt. Quod quum a paucis intelligi videam, nec ipse doctissimus CVDWORTHVS PLVTARCHI mentem aperte declaraverit, operam ego dabo, ut, quid sibi voluerit, ex *Libris* in primis *de Iside & Osiride* ac *de Psychogonia* perspicuum faciam. Deus fuit ex omni aeternitate, isque bonus, nec ullo contaminatus vitio, a quo propterea nil mali proficisci potuit. Lege passim *Librum de Iside & Osiride.* Exstitit etiam ex infinito tempore materia, omnis qualitatis omnisque motus in se spectata expers. Quare neque haec materia pro mali caussa haberi potest. *Libro de Psychogonia p.* 1015. *Ἀνομοιότης δὲ περὶ τὴν ὕλην ἄποιον καὶ ἀδιάφορον οὖσαν οὐκ ἔστι· Pravitas vero non est in materia, quippe quae qualitate omni & differentia vacat.* Et latius ibi haec persequitur. In hac autem materia latuit ab omni aevo vis & natura quaedam ratione carens & malefica, inordinatis atque turbulentis motibus brutam illam materiam ciens. Haec PLVTARCHI illa est anima *ἐναντία καὶ ἐναντίων δημιουργός, contraria & contrariorum opifex, Libro de Iside & Osiride p.* 370. aut *ψυχὴ ἄνους καὶ κακοποιός, anima mente carens & malefica, de Psychogonia p.* 1014. *ψυχὴ ἀνάρμοστος καὶ ἄνους, anima incomposita & mente vacua, ib. p.* 1029. ut alia, quibus hanc naturam designat, nomina praeteream. Haec vero anima quum consilii, cognitionis & rationis inops sit, evidens est, eam minus proprie vocari animam, nec, quae mala facit, consilio & dedita opera facere, verum necessitate quadam naturae. Quapropter PLVTARCHVS etiam non dubitat eam *ἀνάγκην*, *necessitatem*, nominare, atque eam illud ipsum esse *fatum*, de quo & poëtae cecinerint, & philosophi toties loquantur, contendere, *Psychogoniae p.* 1026. Verbo: Haec anima malefica est nescio quae vis quaedam motrix in materia residens, quae nullis legibus alligata est, verum incerto cursu fertur. Certo tempore Deus ad mundum ex hac materia construendum accessit, *de Psychogonia p.* 1014. Hunc vero quum omni ex parte pulcrum & secum concinentem efficere vellet, & materiam, quam animae illius ratione carentis impetus mirifice conturbaverant, componendam sibi & dirigendam, & maleficae mentis materiam administrantis motus a recti & pulcri regula vehementer devios sibi corrigendos & temperandos esse, perspexit. Vtrumque igitur fecit. Materiam primum digessit, & suum elemento cuilibet locum assignavit, *Psychogonia p.* 1016. Deinde, ne recte constituta denuo convellerentur, mundi animam emendavit, quantum

 potuit,

potuit, & de sua illi essentia partem addidit, quae varios eius motus ita dirigeret, ut summa rerum omnium pulcritudo & admirabilis totius universitatis conceptus nasceretur. Haec toties inculcat PLVTARCHVS, ut fuisse mirum sit, qui longe aliam ipsi opinionem tribuerent. Afferam ex multis eius dictis aliqua: ὁ θεὸς ἔκ τε ταύτης καὶ τῆς μονίμου τε καὶ ἀρίστης οὐσίας ἐκείνης ἔμφρονα καὶ τεταγμένην ἀπεργασάμενος, καὶ καθάπερ εἶδος καὶ τῷ αἰσθητικῷ τὸ νοερὸν καὶ τῷ κινητικῷ τὸ τεταγμένον ἀπ' αὐτοῦ παρασχὼν, ἡγεμόνα τοῦ παντὸς ἐγκατέστησεν. *Deus ex hac* (mala anima) *& stabili optimaque illa natura prudentem ordinatamque confecit, &, tamquam formam sensili intelligibilem, moventi ordinatam praebens, ducem universitatis constituit, de Psychogonia l. c. p.* 1016. Hoc PLATONEM in *Timaeo* significasse, multis disputat, quum ex *Diverso*, id est, mala illa natura, & *Eodem* compositam esse mundi animam diceret, *ibid. p.* 1024. 1025. Addo alium luculentem locum, extremo fere libro exstantem *p.* 1029. Ἡ δὲ πρώτη καὶ κυριωτάτη δύναμις ὁρατῶς ἐγκέκραται τῇ ψυχῇ, καὶ παρέχει σύμφωνον αὐτὴν καὶ πειθήνιον, ἀεὶ τῷ κρατίστῳ καὶ θειοτάτῳ μέρει τῶν ἄλλων ἁπάντων ὁμονοούντων. *Prima vero & praestantissima virtus aperte contemperata est animae, eamque exhibet sibimet ipsi concinentem & morigeram, semper optimae ac divinissimae parti reliquis omnibus consentientibus.* Vides ex his naturam, vides ortum & natales animae illius, quae rerum universitatem & mundum administrat & regit. Conflata illa est mundi anima ex binis partibus, ex antiqua illa natura malefica, quae, antequam Deus orbem terrarum fabricaretur, materiam turbulento modo agitaverat, & ex parte divinae naturae, quam Deus cum ista sociavit, quum mundum omni ex parte absolutum perficere vellet. Illa pars, quidquid mali vides oriri, producit: haec, ne quid detrimenti capiat inde rerum universitas, providet, aequabilique quadam lege coercet omnia & continet. Ex hac mundi anima illi fluxere ex sententia PLATONIS animi, quibus nostra corpora gubernantur. Quod de illa igitur, id de his quoque dictum puta. Quemadmodum mundi anima binis constat partibus, altera bruta & ratione vacua, altera ratione praedita & sapienti; ita & nostrae mentes. PLATONEM ita sensisse, dubio caret. PLVTARCHI ergo verbis tantum rem confirmabo: Τῆς δὲ ψυχῆς οὐδὲν μὲν εἰλικρινὲς οὐδὲ ἄκρατον - - - ἐμφαίνεται δὲ τῷ μὲν ἀλόγῳ τὸ ταραχῶδες, τῷ δὲ λογικῷ τὸ εὔτακτον, ταῖς δὲ αἰσθήσεσι τὸ κατηναγκασμένον, τῷ δὲ νῷ τὸ αὐτοκρατές. *Animae nulla pars sincera est, nulla mixturae expers. In bruta parte apparet turbulenta illa natura, in rationem habente ordinata, in sensibus necessitas, in mente sui ipsius potestas.* Paullo post: Οὐχ ἥκιστα δὲ αἵ τε πρὸς τὸ καλὸν διαφορὰ καὶ τὸ αἰσχρὸν, αἵ τε πρὸς τὸ ἡδὺ καὶ τὸ ἀλγεινὸν αὖθις, αἵ τε τῶν ἐρώντων ἐνθουσιασμοὶ, καὶ πτοήσεις καὶ διαμάχαι τοῦ φιλοκάλου πρὸς τὸ ἀκόλαστον, ἐνδείκνυνται τὸ μικτὸν ἔκ τε τῆς θείας καὶ ἀπαθοῦς, ἔκ δὲ τῆς θνητῆς καὶ περὶ τὰ σώματα παθητῆς μερίδος. *Neque secus diversi motus ad honestum & turpe, ad iucundum & molestum, tum amantium furores, trepidationesque & lucta honestatis studii contra libidinem, animam demonstrant mixtam esse e divina perpessionumque experte parte, & mortali alia atque affectionibus obnoxia, de Psychogonia p.* 1026. Liquet iam, nisi me fallit animus, & quam male PLVTARCHI mentem plerique capiant, & quid is de caussa mali & mundi anima vere senserit. Principio non haec nova est aut uni PLVTARCHO propria opinio, quod viris doctissimis persuasum est. Ipse PLATO an secus haud praeceperit de his rebus in *Timaeo* & alias, atque PLVTARCHVS, nunc quidem, quo tempori & spatio parcam, explorare nolo: quamquam *Timaeum* attente legenti non ineptum eius semper PLVTARCHVM mihi visum esse interpretem, non diffiteor: qua de re paullo post plura. At Platonicorum multos pari ratione & magistrum suum intellexisse, & ipsos censuisse, CHALCIDIVS, praeter alios, auctor est *Comm. in Timaeum Platonis cap. II. §. XXXI. p.* 287. Dissidere is ostendit veteres PLATONIS expositores, quidnam illud *Idem* & *Diversum*, *dividuum* & *individuum* sit, ex quibus animam mundi in *Timaeo* conflatam esse praecipit. Quumque nonnullas enumerasset sententias, esse multos antiquorum ait, qui dicant: *Fuisse semper tam animae quam corporis vim: nec Deum ex his, quae non erant, fecisse mundum, sed* EA, QVAE ERANT SINE ORDINE ET MODO, ORDINASSE. - - - INORDINATOS QVIPPE ANIMI ERRORES ET AGITATIONEM FLVCTIBVS SIMILEM, INTELLECTV ASSIGNATO, *ex inordinata iactatione ad ordinem redegisse.* - - *Quare, quum sensili mundo conveniens anima instituatur, ortum eius ex individua* VNA, *quae* MENS INTELLECTVSQVE est, & ALIA, QVAE PER VNIVERSA CORPORA DIVIDITVR *& scinditur, provenire.* Habes ipsam PLVTARCHI sententiam, quam mirabilem singularemque putant plurimi. Nil novi PLVTARCHVS excogitavit, sed ex variis interpretum PLATONIS sententiis, quam ceteris vero ducebat esse propiorem, eam nondam sibi sumsit. Patebit id etiam ex illis, quae paullo post afferemus, luculentius. Deinde haec PLVTARCHI opinio mirifice discrepat ab eorum portentis, qui binos esse Deos aequales & contrarios statuunt. Tantum enim abest, ut haec malefica PLVTARCHI anima pro Deo possit haberi, ut potius vix ac ne vix quidem naturae per se constantis aut principii nomen mereatur. Vis est quaedam motrix, in materia recondita, at ratione vacua, quam Deus, mundum conditurus, subigit, emendat, corrigit, & ad suam voluntatem flectit & accommodat, nova denique parte auget, ne incerto diutius impetu feratur. Nihil horum in Deum quemdam pravum aut malum principium cadit, quale Manichaeos & alios effinxisse accepimus. Eximamus igitur PLVTARCHVM ex illis, qui binos Deos, bonum alterum, alterum malum, naturae rerum praeposuerunt. Postremo ne hoc quidem ex toto probo, quod vir doctus constituit, PLVTARCHVM tria constituisse rerum principia, Deum bonum, Deum malignum & materiam. Etenim maligna haec PLVTARCHI & aliorum Platonicorum natura non est natura sibi constans, quae seiungi potest a materia, sed vis quaedam cum materia sociata, a qua nequit avelli. Quocirca, si proprie & accurate loquendum sit, bina tantum decernemus PLVTARCHVM induxisse rerum principia, Deum benignum & materiam animatam, aut a bruta quadam anima impulsam. Quamquam, si de rebus ipsis consensio sit, de numeris & rerum distinctionibus cum nemine certare velim. Haec, quae latius explanare mihi visum fuit, non modo multum conducent ad Platonicorum de variis rebus sententias intelligendas, nec paucos errores vulgares depellendos, verum etiam, quemadmodum accipi debeant, quae mox vir doctissimus pro PLATONE contra PLVTARCHVM disputat, declarabunt.

Equidem non sum nescius, quantam animi contentionem adhibeat PLVTARCHVS, ut non aliter omnibus olim gentibus cunctisque, qui vixerunt in illis, philosophis inclytisque laude sapientiae viris visum fuisse, atque sibi, legentibus persuadeat. Audiamus, ut in (17) *Libro de Iside & Osiride* disserat: Διὸ καὶ παμπάλαιος αὕτη κάτεισιν ἐκ θεολόγων καὶ νομοθετῶν εἴς τε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους δόξα, τὴν ἀρχὴν ἀδέσποτον ἔχουσα, τὴν δὲ πίστιν ἰσχυρὰν καὶ δυσεξάλειπτον, οὐκ ἐν λόγοις μόνον, οὐδ' ἐν φήμαις, ἀλλ' ἔν τε τελεταῖς, ἔν τε θυσίαις, καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι, πολλαχοῦ περιφερομένην, ὡς οὔτ' ἄνουν καὶ ἄλογον καὶ ἀκυβέρνητον αἰωρεῖται τῷ αὐτομάτῳ τὸ πᾶν, οὔτε εἷς ἐστιν ὁ κρατῶν καὶ κατευθύνων ὥσπερ οἴαξιν ἤ τισι πειθηνίοις χαλινοῖς λόγος, ἀλλὰ πολλὰ καὶ μεμιγμένα κακοῖς καὶ ἀγαθοῖς, μᾶλλον δὲ μηδὲν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἄκρατον ἐνταῦθα τῆς φύσεως φερούσης, οὐ δυεῖν πίθων εἷς ταμίας ὥσπερ νάματα τὰ πράγματα καπηλικῶς διανέμων ἀνακεράννυσιν ἡμῖν, ἀλλ' ἀπὸ δυεῖν ἐναντίων ἀρχῶν καὶ δυεῖν ἀντιπάλων δυνάμεων, τῆς μὲν ἐπὶ τὰ δεξιὰ καὶ κατ' εὐθεῖαν ὑφηγουμένης, τῆς δ' ἔμπαλιν ἀναστρεφούσης καὶ ἀνακλώσης, ὅτε βίος μικτὸς, ὅτε κόσμος, εἰ καὶ μὴ πᾶς, ἀλλὰ ὁ περίγειος οὗτος καὶ μετὰ σελήνην, ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε, καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος· εἰ γὰρ οὐθὲν ἀναιτίως πέφυκε γενέσθαι, αἰτίαν δὲ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν οὐκ ἂν παρασχοίη, δεῖ γένεσιν ἰδίαν καὶ ἀρχὴν, ὥσπερ ἀγαθοῦ, καὶ κακοῦ, τὴν φύσιν ἔχειν. καὶ δοκεῖ τοῦτο τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις· νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους, τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν· οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα θεόν, τὸν δὲ ἕτερον δαίμονα καλοῦσιν, ὥσπερ Ζωροάστρης ὁ μάγος. *Vetustissima proinde a sacrarum litterarum professoribus & legumlatoribus derivata est ad poëtas & philosophos opinio, auctore quidem ignoto, at fide tam certa & indelebili, ut non in sermonibus tantum & rumoribus versata sit hominum, verum etiam in mysteria & sacrificia tam Graeca, quam barbara, sese insinuaverit, neque casu ferri, & ex fortunae temeritate pendere hanc universitatem, mente, ratione & gubernatore destitutam, neque unicam esse naturam, quae contineat illam & dirigat, tamquam clavum aut frena moderantem: sed quum permulta e bonis iuxta malisque sint confusa, immo nihil haec natura sincerum, ut verbo dicam, proferat, non esse vnum aliquem promum, qui e duobus doliis res nobis, veluti aliquem liquorem, cauponis more distribuat atque misceat. Ergo a duobus principiis contrariis adversisque binis facultatibus, quarum altera ad dextram & recta ducat, altera retrorsum avertatur atque reflectat, cum vitam esse mixtam, tum ipsum mundum, si non universum, eum saltim, qui ad terram est, & lunae subiacet, inaequaliter ferri, variisque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil sine caussa fit, & mali caussam bonum non praebet, necesse est in natura ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem suumque principium exstare. Atque haec quidem sententia plerisque, & iisdem sapientissimis, probatur. Existimant enim alii, duos esse Deos, quasi contrariis deditos artibus, ut bona alter, alter mala opera conficiat. Alii eum, qui est melior, Deum, qui deterior, daemonem dicunt. In qua sententia fuit Zoroastris Magus.* Quod hic ZOROASTREM Persarumque Magos PLVTARCHVS sensisse ait, eius idem vestigia & semina non modo in Chaldaeorum Astrologia, verum etiam in mysteriis sacrisque ceremoniis cum Aegyptiorum, tum ipsorum Graecorum reperisse sibi videtur. Quin etiam omnes, qui inter Graecorum philosophos famam & auctoritatem aliquam consequuti sunt, PYTHAGORAM nominatim, EMPEDOCLEM, HERACLITVM, ANAXAGORAM, PLATONEM & ARISTOTELEM, ab his stetisse scitis, contendit. Sed in nulla re magis elaborat, quam ut PLATONEM huic disciplinae sine ulla controuersia studuisse, demonstret: Ἀλλὰ ταυτὸ Πλάτων οὐκ ἔπαθε τοῖς ὕστερον, οὐδὲ παριδὼν, ὡς ἐκεῖνοι, τὴν μεταξὺ τῆς ὕλης καὶ τοῦ Θεοῦ τρίτην ἀρχὴν καὶ δύναμιν, ὑπέμεινε τῶν λόγων τὸ ἀτοπώτατον, ἐπεισόδιον οὐκ οἶδα ὅπως ποιοῦντα τῶν κακῶν φύσιν ἀπ' αὐτομάτου κατὰ συμβεβηκός· Ἐπικούρῳ μὲν γὰρ οὐδὲ ἀκαρὲς ἐγκλῖναι τὴν ἄτομον συγχωροῦσιν, ὡς ἀναίτιον ἐπεισάγοντι κίνησιν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· αὐτοὶ δὲ κακίαν καὶ κακοδαιμονίαν τοσαύτην, ἑτέρας τε περὶ σῶμα μυρίας ἀτοπίας καὶ δυσχερείας

De Psychogonia p. 1015.

(17) *Libro de Iside)* T. II. Opp. p. 369. Nolim vero, sibi quisquam persuadeat, in suam, quam paullo ante copiose exposui, sententiam de ortu mali PLVTARCHVM omnes veterum sapientes omnino pertrahere velle. Ab hac enim suspicione vel id eum liberat, quod dissidere inter se philosophos illos, nec una omnes sententia esse, quos secum alioquin sentire vult, significat. Hoc unum ergo sibi credi cupit PLVTARCHVS, plerosque veteris sapientiae professores universe ac generatim mali originem secum a supremo Numine removisse, & ad aliam naturam retulisse, a Deo, quem optimum esse ratio doceat, distinctum: haud negat, varias eos iniisse vias & rationes in hac explicanda sententia, aliosque aliis propius ab opinione illa, quam PLATONIS esse vult, nec ipse improbat, abesse.

ρείας αἰτίαν ἐν ταῖς ἀρχαῖς ἐκ ἐχέσας, κατ' ἐπακολέθησιν γεγονέναι λέγεσιν· ὁ δὲ Πλάτων ἐχ ἕτως, ἀλλὰ τὴν ὕλην διαφορᾶς ἁπάσης ἀπαλλάτlων, καὶ τῦ Θεῦ τὴν τῶν κακῶν αἰτίαν ἀπωτάτω τιθέμενος. *Platoni vero non accidit idem, quod posterioribus illis philosophis, neque is, neglecta, quod his usu venit, tertia facultate & principio, quod inter materiam & Deum est medio loco, admisit absurdissimum illud commentum, quod nescio quomodo fingit, malum appendicem tantum esse huius orbis, & casu seu temere in illum esse introductum. Itaque hi philosophi, quum alioquin ne minimam quidem atomi declinationem concedere velint Epicuro, affirmantes, eum motum sine caussa & ex nihilo in mundum introducere, ipsi nihilominus malitiam tantamque calamitatum vim aliasque circa corpus infinitas incommoditates & difficultates in orbem ex consequutione quadam introiisse, quum nulla earum in primis rerum initiis caussa sit, asseverant. Non ita Plato: qui, quum materiam omni qualitate ac differentia, Deumque a malorum caussa quam longissime removisset,* (18) *omnem mali culpam ad tertium quoddam principium, inter Deum & materiam medium & aeternum, retulit, ad animam nempe seu daemonem ratione carentem, materiamque motu inordinato cientem.*

Magna semper & gravissima visa fuit PLUTARCHI auctoritas. Quare non ita pridem inventi sunt plurimi, qui hoc ipsum eius testimonium non secus spectarunt, ac si ex Apollinis tripode esset editum; nec idcirco dubitandum esse decreverunt, omnes olim, qui religioni pretium quoddam ante natum servatorem posuerunt, binis Diis, bono atque malo, supplicasse, PLATONEMque prae ceteris ad hanc superstitionem adhaesisse. Ego vero audebo hic aliquid, atque, quibus fretus argumentis PLUTARCHUS haec tam confidenter & audacter perhibuerit, attentius explorabo, cum primis, de PLATONE ut sic statueret, quidnam caussae habuerit, exquiram. Tria video PLUTARCHUM adducere, ut PLATONEM secum hac in re consensisse probet. Primum (19) in *Politico* PLATONEM de necessaria quadam & innata loqui appetitione, observat, cuius virtute coeli nonnumquam contrario motu versari, mirabilisque inde rerum perturbatio excitari queat. Deinde *decimo de legibus libro* eumdem philosophum duplex animarum genus commemorare monet, alterum beneficum, alterum malevolum & iniquum. Postremo id, quod in *Timaeo* docuit PLATO, animadverti iubet, antequam mundus fieret, materiam perturbato & inaequali motu errasse. Namque, quum materia semet ipsam ciendi atque commovendi facultate careat, hoc nulli scitum probari posse, opinatur, praeterquam illi, qui mentem quamdam nec rationis & consilii, nec ordinis & artis participem in materia ante orbem conditum, latuisse, simul statuat, unde motus iste omnis natus fuerit. Verum, quod hic primo loco ponit PLATONIS dictum, id nullam prorsus vim ad hanc caussam habet. PLATO enim, non secus ac si prospexisset animo, fore, ut fortassis aliqui sententiam suam sic, uti PLUTARCHUS, perverterent, (20) haec verba interposuit: Μήτ' ἂν δύο τινὲ θεὼ, φρονῦντε ἑαυτοῖς ἐναντία, σρέφειν αὐτόν· *Nec rursus existimandum est, duos Deos, contraria sentientes, coelum vertere.* Quibus verbis quoniam aperte animi sui sensa declaravit PLATO, non ego video, quid reliqui PLUTARCHO maneat, quo interpretationem suam fulciat, aut PLATONEM duplicis Dei cultum suscepisse, ostendat. Atque hic locus sufficit

(18) *Omnem mali culpam)* Haec &, quae sequuntur, verba, tametsi a CUDWORTHO sic afferantur, ac si PLUTARCHI essent, haud tamen apud illum extant, sed ex universa oratione eius a viro docto collecta & reliquis eius verbis adiecta sunt.

(19) *In Politico)* Verba, quae sibi placere putat PLUTARCHUS, haec sunt: Παρὰ μὲν γὰρ τῦ ξυνθέντος πάντα τὰ καλὰ κέκτηται· παρὰ δὲ τῆς ἔμπροσθεν ἕξεως, ὅσα χαλεπὰ καὶ ἄδικα ἐν ὀρανῷ γίνεται, ταῦτα ἐξ ἐκείνης αὐτός τε ἔχει, καὶ τοῖς ζώοις ἐναπεργάζεται· *Ab eo sane, qui ipsum construxit, bona omnia possidet, a priori autem deformitate incommoda & iniusta omnia, quae intra coelum fiunt, & mundus ipse sustinet, & animantibus inserit.* Item haec: Προϊόντος δὲ τῦ χρόνε, καὶ λήθης ἐγγινομένης ἐν αὐτῷ, μᾶλλον δυναστεύει τὸ τῆς παλαιᾶς ἀναρμοστίας πάθος, καὶ κινδυνεύει διαλυθεὶς εἰς τὸν τῆς ἀνομοιότητος ἄπειρον ὄντα τόπον δύῃ πάλιν· *Progressu autem temporis oblivione ei obrepente magis adhuc invaluit priscae inconcinnitatis morbus, periculumque est, ne dissolutus rursum subeat infinitum deformitatis periculum, Politici p. 176. Opp.* In posterioribus verbis omisit PLUTARCHUS multa, & brevius enuntiavit, quae PLATO copiosius differit.

(20) *Haec verba)* PLATO in *Politico p.* 175. Haec verba valerent ad PLUTARCHUM confutandum, si is PLATONEM docuisset bina introduxisse Numina infestis signis concurrentia & sibimet adversantia. Sed ea illis, quae paullo ante fuse monuimus, & CUDWORTHUM & multos alios viros doctissimos perperam PLUTARCHO hanc sententiam tribuere, apertum erit.

sufficit, quoque ad alteram, quae (21) ex *decimo de legibus libro* dicitur, argumentationem diluendam. Namque, ibi si praecepisset PLATO, duplici coelum agitari anima, quarum altera beneficentiae & amoris plena sit, altera malitia laboret, duos certe Deos introduxisset repugnantes inter sese ac contrarios: a qua tamen sese alienum profitetur sententia. Sed opportunum fortassis erit, si huic etiam loco aliquanto studiosius occurram. Igitur animadverti velim, PLATONEM istic primo generatim animas distribuere in bonas malasque mentes. Hoc enim morali discrimine seiunguntur proprie naturae illae, quas animas vocat, nec est aliquid, quam hoc ipsum, quod citius in illis sese prodat, si quidem recte sese habet istud, quod praemiserat & assumserat philosophus antea, placitum: Τῶν ἀγαθῶν αἰτία ἡ ψυχὴ, καὶ τῶν καλῶν, καὶ κακῶν, καὶ αἰσχρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων *Anima caussa est bonorum & malorum, honestorum & turpium, iustorum & iniustorum.* Postea ad mundi procedit animam, quumque quaesivisset, ad quamnam ea mentium classem referri de- p. 898. Steph.
beat, esse concludit eam animam omni virtute praeditam: Ἐπειδὴ ψυχὴ μέν ἐστιν ἡ περιάγουσα ἡμῖν πάντα, τὴν δὲ οὐρανοῦ περιφορὰν ἐξ ἀνάγκης περιάγειν φατέον, ἐπιμελουμένην καὶ κοσμοῦσαν, ἤτοι τὴν ἀρίστην ψυχὴν, ἤτοι τὴν ἐναντίαν· ΚΛ· Ὦ ξένε, ἀλλὰ ἔκ γε τῶν εἰρημένων οὐδ' ὅσιον ἄλλως λέγειν, ἢ πᾶσαν ἀρετὴν ἔχουσαν ψυχὴν μίαν ἢ πλείους περιάγειν αὐτά· *Iam ergo aperte possumus clamare, quum ab anima cuncta agitentur, necessarium esse, coeli circuitum a procurante exornanteque anima circumduci, sive optima illa quidem, sive contraria.* Cl. *At, hospes, ex dictis iam apparuit, nefas esse aliter dicere, quam ab anima omni virtute referta, sive una, sive pluribus, haec omnia* (22) *circumagi.* Quod PLVTARCHVS tertio PLATONEM docuisse monet, materiam ante mundi huius ortum inordinato agitatum esse motu, id pariter (23) nullum est. Namque nihil, opinor·

(21) *Ex decimo*) Oportet nos iterum ipsa verba PLATONIS describere, ut caussam omnem sine impedimentis cognoscere queant lectores. Sic ergo PLATO *Lib. X. de legibus p.* 669. Ψυχὴν δὴ διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν ἐν ἅπασι τοῖς πάντῃ κινουμένοις μῶν οὐ καὶ τὸν οὐρανὸν ἀνάγκη διοικεῖν φάναι; Κλ. Τί μήν; Ἀθ. Μίαν, ἢ πλείους; Μ. Πλείους· δυοῖν μέν γέ που ἔλαττον μηδὲν τιθῶμεν, τῆς τε εὐεργέτιδος, καὶ τῆς τἀναντία δυναμένης ἐξεργάζεσθαι· *Animam, cuncta gubernantem, & in omnibus, quae moventur, habitantem, nonne & coelum gubernare necessario confitebimur? Omnino. Vnam, an plures? Plures certe: nec pauciores, quam duas, ponere debemus, unam beneficam, alteram contraria molientem.* Nullum dubium est, haec quin verba PLVTARCHVS intellexerit, tamersi tam in *Libro de Iside & Osir. p.* 370. quam in *Psychogonia p.*1014. generatim tantum PLATONEM *de legibus* excitet, nullo eius loco nominatim laudato.

(22) *Circumagi*) Hac responsione nullo modo tollitur PLVTARCHI argumentum, ex disertissimis PLATONIS verbis, quae paullo ante excerpsimus, haustum. Decuerat doctissimum virum ostendere, quemadmodum verba illa, quibus binas esse PLATO perhibet animas, alteram bonam, alteram malam, exponi debeant, ne id, quod inde derivavit PLVTARCHVS, ex illis consequeretur. Id vero minime fecit; sed locum tantum PLATONIS ex consequenti eius oratione PLVTARCHO obducit, quo philosophus ille mundi animam omnis virtutis esse plenam affirmat: quasi inde pateret, eam nihil ex mente PLATONIS habere pravitatis posse. Verum (I) si PLATONIS verba id significarent, quod significare ea CVDWORTHVS vult, id quidem nobis inde constaret, PLATONEM, quae antea clare dixerat, postea iterum evertisse, ac idcirco secum ipso mirifice pugnare; non autem hoc, non dixisse PLATONEM, abditam esse in hac rerum natura mentem pravam & a recti regula deviam: quod quidem perspicue profitetur. (II) Quod de anima mundi PLATO perhibet, eam *abundare omni virtute*, id non repugnat sententiae illi, quam ipsi PLVTARCHVS attribuit, quamque paullo ante luculenter exposuimus. Anima enim mundi, postquam ad eam divinae pars naturae accessit, omni certe virtutum genere abundare debet, tametsi bruta eius & incomposita pars nihilominus maneat, nec prorsus aboleri queat. Quemadmodum vir sapiens omni virtute refertus dici potest, & a PLATONE saepe dicitur, etiamsi anima eius ex PLATONIS sententia binis e partibus, altera ratione valente, altera coeca & pravis commotionibus obnoxia, conflata sit: ita, quid impedit, animam mundi omnis virtutis compotem appellare, quam Deus ex semet ipso exornavit, correxit, emendavit, & ad meliorem statum revocavit, maneat licet deterior eius pars, & nonnumquam, quidquid reluctetur divina ratio, vim suam exerceat. (III) Ex tota PLATONIS, si attentius eam considerare libeat, oratione manifestum est, ψυχὴ πᾶσαν ἀρετὴν ἔχουσα, *anima omnem virtutem habens*, non denotare animam omni pravo & perverso motu, omni vitiosa propensione vacantem, sed animam *ordinis studiosam & ratione praeditam.* Quaerit nimirum primo Atheniensis: utrum anima mundi mente virtuteque referta sit, an vero his dotibus careat, φρόνιμος καὶ ἀρετῆς πλήρης· Tum ostendit, eam virtute & ratione praeditam esse, ex aequabili & constanti coeli & orbis terrarum conversione & motu. Ex hoc aequali motu naturam quidem rationis & sapientiae participem facile intelligas, aegre vero mentem nullo vitio, nulla libidine inquinatam. Quamquam quid multis? Aut PLVTARCHI interpretatio PLATONIS adsciscenda, aut confitendum est, nescivisse, quid loqueretur, divinum PLATONEM, ac turpiter a semet ipso descivisse, quum rem omnium gravissimam inculcaret.

(23) *Nullum est*) PLATO in *Timaeo Cap. XIV. p.* 527. Βουληθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαῦ-

ρον

nor, aliud philosophus significavit, praeter id, quod a MOSE primum ipso traditum, postea ad plures manavit gentes: *Chaos* fuisse antea, quam mundus esse inciperet, sive materiam, perturbatissime olim concitatam & actam, ad certum ordinem atque formam a Deo adductam esse, quum mundus (24) fieret. Quocirca nihil est in illis, quae ex PLATONE proposuit PLVTARCHVS, ad hanc caussam momenti vel ponderis, nec usquam exstat aliquid in PLATONIS libris, ex quo eum tantopere pateat a recta ratione defecisse, ut malum quoddam principium per se existens sive Deum, aut malevolam aliquam mentem vel daemonem, qui nulli debeat initium caussae, sed ex se ab omni aeternitate fuerit, censeret, idque principium bono semper Numini refragari, divisumque huius universitatis cum eo imperium habere crederet. Certe, qui hanc opinionem sequuntur, illi unice rem cacodaemonis seu malorum geniorum principis curant: cuius ita vires extollunt & potentiam, ut Deo prorsus aequalis, ac iisdem idcirco honoribus officiis dignus esse videatur, quibus alioquin Deus a mortalibus colitur & honoratur.

Ipse PLVTARCHVS, id quod nullo modo praetermittendum esse arbitror, nova sese atque admirabili ratione PLATONEM interpretari, aut sibi primum huius expositionis in mentem venisse, non diffitetur: Psycholog. p. 1012. καὶ διὰ τὸ πλείστοις τῶν ἀπὸ Πλάτωνος ὑπεναντιοῦσθαι δεόμενον παραμυθίας· *Excusatione opus habet haec disputatio, quoniam plerisque Platonicorum adversatur.* Quapropter & ad ea, quae dixerat, haec addit postea: p. 1014. πρῶτον οὖν, ἣν ἔχω περὶ τούτων διάνοιαν, ἐκθήσομαι, πιστούμενος τῷ εἰκότι, καὶ παραμυθούμενος, ὡς ἔνεστι, τὸ ἀληθὲς τοῦ λόγου, καὶ παράδοξον· *Principio meam de hac re sententiam explicabo, & probabilem reddere studebo, quantumque fieri potest, eam veram esse, tametsi paradoxa sit, efficere conabor.* PROCLVS praeterea *in Timaeum Platonis*, praeter PLVTARCHVM & ATTICVM, nullos alios ex philosophis nominat, qui vel ipsi bina Numina, bonum atque malum, naturae rerum praefecerint, vel etiam PLATONI hanc sententiam attribuerint. Quamquam NVMENIVM tamen omisit, quem fateor CHALCIDIVM inter eos numerare, quibus haec placuerit opinio. Recitabimus ipsa PROCLI p. 116. (ed. Graev.) verba: Οἱ μὲν περὶ Πλούταρχον τὸν Χαιρωνέα καὶ Ἀττικὸν προεῖναί φασι τὴν ἀκόσμητον ὕλην πρὸ τῆς γενέσεως, προεῖναι δὲ καὶ τὴν κακεργάτιν ψυχὴν τὴν τοῦτο κινοῦσαν· πόθεν γὰρ ἡ κίνησις ἦν, ἢ ἀπὸ ψυχῆς; εἰ δὲ ἄτακτος ἡ κίνησις, ἀπὸ ἀτάκτου ψυχῆς. *Qui Plutarchum Chaeronensem & Atticum sequuntur, illi, antequam mundus formaretur & generaretur, materiam rudem & indigestam* (ex omni aeternitate) *exstitisse, asseverant. Addunt, maleficam etiam exstitisse animam materiam hanc commoventem. Vnde enim motus ille, aiunt,* (cuius PLATO in *Timaeo* meminit) *nisi ab anima? Hic vero motus si fuit inordinatus, necesse est, ut anima illa etiam inordinata fuerit.* Addit PROCLVS, IAMBLICHVM & PORPHYRIVM

ρον δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν, οὕτω δὴ πᾶν, ὅσον ἦν ὁρατὸν, παραλαβὼν, οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας, ἡγησάμενος ἐκεῖνο τούτου πάντως ἄμεινον· CICERO haec ita olim vertit: *Nam, quum constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur, quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, idque ex inordinato in ordinem adduxit: hoc enim iudicabat esse praestantius.* Plures sunt apud PLATONEM loci, qui dubitare neminem patiuntur, hominem non quietam animo concepisse materiam, antequam ad eam fingendam & componendam aggrederetur summum Numen, sed vehementer iactatam & inordinatis motibus agitatam. Lege in primis, quae differit de materiae motu in *Politico* p. 175. 176.

(24) *Fieret*) Monuit iam vir doctissimus, qui CVDWORTHI alioquin partes tuetur, IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos Sect. II. §. XXXIII. p.* 138. 139. hac responsione eximii hominis *non tam infringi* PLVTARCHI *argumentum, quam concedi.* Quare novam ipse viam iniit, ut PLATONEM purgaret: de qua mox dicemus. Certe, si materia, antequam Dei virtute & auctoritate componeretur, motu inordinato concitata & impulsa fuit, in ipsa vero materia, id quod toties largitur CVDWORTHVS, nulla inest vis semet ipsam ciendi & incitandi, huc omnino nos devenire oportet, ut illum motum a mente ac natura quadam vitali in materia latente profectum esse constituamus. Quumque motus ille veri rectique nescius & ordinis omnis expers fuerit, nonne sic decernamus, necesse est, initium eius motus seu naturam, unde natus sit, rationis, virtutis & consilii expertem fuisse? Sume igitur ea, quae concessit CVDWORTHVS, & habebis maleficam illam & infectam PLVTARCHI animam, quam divina correxit sapientia. Sed dissimulari tamen minime debet, id quod ex sequentibus apparet, perperam intellectam esse a doctissimo homine PLVTARCHI sententiam. Quae si talis fuisset, qualis hic explicatur, aliquid omnino virtutis haec haberet responsio. Verum PLVTARCHVS minime binos introduxit Deos aequales, alterum boni omnis fontem, alterum mali & boni Numinis voluntati perpetuo resistentem. Materiam tantum voluit ante mundum conditum animi ratione vacantis imperio subiectam fuisse, cuius naturam Deus postea prorsus emendaverit, & quantum fieri potuerit, divinis dotibus decoraverit.

PHYRIVM contra hanc disputasse iam doctrinam, quippe quae non modo rationi prorsus adversetur, verum etiam pietatem erga Deum evertat funditus. Atque ipse, ut eius infirmitatem breviter demonstret, binis eam oppugnat scitis. Quorum quidem prius hoc est: Πᾶσα ψυχὴ γέννημά ἐστι τοῦ Θεοῦ. *Quaelibet anima Dei opus est*, nec ulla anima vel alia res, si a Deo discesseris, per se potest exsistere. Alterum vero hoc: Τὸ κακὸν διαιώνιον ποιεῖν, ὥσπερ καὶ τὸ ἀγαθὸν, ἄτοπον· οὐ γὰρ ὁμότιμον τῷ Θεῷ τὸ ἄθεον, οὔτε ἐπίσης ἀγέννητον, οὔτε ὅλως ἀντιδιῃρημένον· *Absurdum est statuere, malum aeque esse aeternum, atque bonum: nec enim id, quod divinitate caret, eiusdem esse dignitatis potest, cuius id, quod divinum est, aut similiter ingenitum, nec omnino fieri potest, ut aliquid Deo contrarium & (25) oppositum sit.*

Verum

(25) *Oppositum sit)* Coniunctim hic exhibebo, quae ad ea, quae praecedunt, illustranda & confirmanda mihi videbuntur esse necessaria. (I) PLVTARCHVS opinionem, de qua hic agitur, non dicit esse prorsus novam & a se primum excogitatam, sed hoc tantum asseverat, plerisque Platonicis, suae potissimum aetatis, parum eam arridere: id quod aliquos tamen ex Platonicis eam probasse ante PLVTARCHVM, argumento est. Et anuli paullo ante ex CHALCIDIO locum, qui non paucis familiae Platonicae eam fuisse acceptam ostendit. (II) Etsi PROCLVS *in Timaeum Platonis* reiicit hanc PLVTARCHI expositionem PLATONIS, ipse tamen propius ab illa sententia abest. Nam *Theologiae Platonicae Lib. V. Cap. VII. p. 259.* universitatem hanc duplicem habere vitam disputat, alteram obscuram, alteram notiorem & minus compositam. Διττῆς γὰρ οὔσης ἐν τῷ κόσμῳ ζωῆς, τῆς μὲν ἀφανοῦς καὶ νοερωτέρας, τῆς δὲ φυσικωτέρας καὶ ἐμφανοῦς, καὶ τῆς μὲν κατὰ τὴν πρόνοιαν ἀφοριζομένης, τῆς δὲ καθ' εἱμαρμένην ἀτάκτως προϊούσης· ἡ μὲν δευτέρα καὶ πολυειδὴς, καὶ διὰ τῆς φύσεως ἐπιτελουμένη, τῆς Διίας ἐξήρτηται τάξεως· *Duplex nimirum in mundo est vita, una quidem obscura ac ignota, & quae magis est intellectualis, altera vero magis naturalis & magis manifesta notaque: quarum altera per providentiam definitur, altera vero propter fatum inordinate progreditur: secunda quidem, quae multiformis est, & per ipsam naturam perficitur, ex Iovio pendet ordine.* Haec physica mundi vita, quae confuse progreditur, & fati paret legibus, etsi quodammodo distat a malefica PLVTARCHI anima, vehementer tamen ipsi cognata & affinis est. (III) Et quid multis? Tota Platonicorum natio, quorum alioquin mirabilis est dissensio in exponendis magistri sui iusto obscurioris placitis, id, quod princeps est ac praecipuum in PLVTARCHI sententia, reiicere nequeunt. Etenim universi, nisi nobilissimum praeceptoris opus, *Timaeum*, deserere velint, animam mundi ex binis partibus, *Eodem* & *Diverso*, seu ex divinae naturae portione quadam & ex re quadam alia distincta a Deo & cum materia sociata, conflatam esse, confiteri debent. Illud vero *diversum*, quod Deus cum sui parte quadam coniunxit, ut animam mundi ex utrisque construeret, tametsi varie interpretentur, ut sunt homines praeter modum ingeniosi, non possunt tamen, quin concedant, ante illud fuisse in materia, quam a Deo fingeretur, esse aliquid, quod virtute movendi valeat, denique motus illius *diversi* a recti & iusti norma aberrasse. Lege CHALCIDIVM de variis his sententiis *in Timaeum Platonis Cap. II. §. XXX. s. p. 287.* & *Cap. XIII. §. CCXCVIII. p. 388. 389.* & PROCLVM *in* eundem *Timaeum p. 114. sq.* Atqui haec si quis teneat, quot, quaeso, illi passus ad inordinatam PLVTARCHI animam restant? Quapropter & omnes, qui supersunt nobis ex Platonicis, etsi verborum integumentis sese abscondant, huic opinioni, quando de anima mundi differunt, non nimis inimici videntur esse. Inspice, si placet, quae vel ex Latinis MACROBIVS habet *in Somnium Scipionis Lib. I. Cap. VI. p. 26. Cap. XIV. p. 75.* & alias. Quid? quod ipsi recentiores Platonici, qui hanc contemnunt in primis sententiam, duplicem & ipsi animam in hac universitate collocandam esse, si PLATO sit audiendus, decreverunt: qua de re alias. (IV) De NVMENIO haec habet CHALCIDIVS *in Timaeum Platonis Cap. XIII. §. CCXCV. p. 387.* praeter multa alia: *Numenius Platonem laudat, quod duas mundi animas autumet, unam beneficentissimam, malignam alteram, scilicet sylvam. Quae licet modice fluctuet, tamen, quia intimo proprioque motu movetur, vivat, & anima convegetetur, necesse est, lege eorum omnium, quae genuino motu moventur. Quae quidem etiam patibilis animae partis, in qua est aliquid corpulentum mortaleque & corporis simile, auctrix est & patrona, sicut rationabilis animae pars auctore utitur ratione ac Deo.* Non omittere vero debuisset vir doctissimus, NVMENIVM id etiam egisse, ut non aliter PYTHAGORAM existimasse doceret: quod quidem fuse a CHALCIDIO exponitur. Nec id improbat CHALCIDIVS, qui *§. CCXCVI. p. 388.* *Ergo*, inquit, *iuxta Pythagoram sylvae anima neque sine ulla est substantia, ut plerique arbitrantur, & adversatur providentiae, consulta eius impugnare gestiens malitiae suae viribus. Sed providentia quidem est Dei opus & officium; coeca vero fortuitaque temeritas ex prosapia sylvae.* (V) Illud etiam magis animadvertendum arbitror, quod, nonnullis interiectis, idem ille CHALCIDIVS id confirmat, quod paullo ante insigni eius loco iam ostendimus, non paucos ex Platonicis hanc approbasse doctrinam. *Alii*, inquit *§. CCXCVIII. p. 388.* (Platonici) *sylvam volunt esse sine generatione, sed anima praeditam; quando ante illustrationem quoque motu instabili atque inordinato dixerit eam fluctuasse, quum motus intimus genuinusque sit viventium proprius, quodque idem saepe alias duas mundi animas dixerit, unam malignam ex sylva, alteram beneficam ex Deo.* Non igitur nova aut uni PLVTARCHO, NVMENIO, ATTICO grata fuit haec opinio. (VI) Quod omnium mireris maxime, CHALCIDIVS ipsos Hebraeos ita sensisse contendit, & cum PLATONE binas mundo & homini animas dedisse. Vide, ut loquatur: *Quibus*, inquit, *Hebraei concinunt, quum dicunt, homini quidem*

Verum hic fortassis quaerent aliqui: Quanam igitur via PLATO vitiositatis omnis fontem sic demonstrare potuit, ut nullam Deo conflaret invidiam, si nec ὕλην ἄποιον, *rudem & omni qualitate vacuam materiam* mali caussam putavit esse, quam sententiam falsitatis atque levitatis aperte convicit PLVTARCHVS, neque mundi quamdam animam sive daemonem, rationis non minus, quam bonitatis, inopem, (ψυχὴ ἄνυς) ab aeterno per se exstitisse in materia censuit? His ut breviter satisfaciamus, aequum erit. Certum est, PLATONEM neque ad materiam qualitatibus orbam, neque ad mentem quamdam sive daemonem maleficum in originibus mali investigandis confugisse. Sed & aeque exploratum est, omnem eum mali culpam a Deo prorsus removisse. Si quid ego vero video, *naturarum imperfectarum necessitatem* in auxilium vocavit, ut ex hisce captionibus sese expediret. Sicut enim iam ante PLATONEM TIMAEVS LOCRVS orbem hunc a *Deo* & *necessitate* constructum esse docuit; ita ipse PLATO (26) in *Timaeo* in eamdem ivit sententiam: ὅτι μεμιγμένη τῶδε τῶ κόσμω γένεσις ἐξ ἀνάγκης καὶ νῶ συστάσεως, νῶ δὲ ἀνάγκης ἄρχοντος. *Mundi huius generatio ex mentis & necessitatis coniunctione mixta est: mens autem necessitati dominatur.*

Sic ergo visum fuit PLATONI: Deum quidem ipsum proprie atque directo nihil effecisse atque procreasse, praeter res natura bonas atque utiles; at per naturam inferiorum & minus perfectarum indolem fieri nullo modo potuisse, quin mala nascerentur, & rerum naturam replerent. Incipiamus, ut id fiat planius, a malis moralibus, quae merito in praecipuis ponuntur. Necessarium igitur fuit, ut in omnibus naturis ratione praeditis, quae corpus habent adiunctum, non pares essent voluntatis propensiones, sed quaedam nobilioribus, aliae inferioribus exornatae essent. Quumque liberae essent omnes voluntate, fas tamen fuit, ut dispar esset haec libertas, nec omnes pari gauderent potestate ad alteram sese partem inclinandi. Ob hanc ipsam porro voluntatis libertatem, qua omnes gaudent naturae rationis compotes, in eo positae sunt statu, ut laudem atque praemia ex recte factis referre queant. Ex quo necessario consequitur, fieri quoque posse, ut poenis atque castigatione dignas sese reddant. Pergimus ad mala, quae dolores nominantur & incommoda. Hic vero quis tam hebes est, quin intelligat, necessarium omnino esse, ut animalia parum perfecta & terrestria, quae voluptatis sensu possunt affici, vicissim doloribus atque laboribus affligantur, si rerum quaedam accidant conversiones? quas quidem saepenumero in hac rerum nostrarum fragilitate & inconstantia evenire, nil mirum est. Supersunt mala corruptionis & dissolutionis. Num quid

dem a Deo datam esse animam ex inspiratione coelesti, quam rationem atque animam rationabilem appellant; mutis vero & agrestibus ex sylva rationis experte iussu Dei vivis animantibus & bestiis terrae gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam ille serpens, qui primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit. Praeclarum vero MOSIS interpretem! qui vel hic testatum fecit, sese Christianis non esse plane annumerandum, quoniam hanc ipsam, quam MOSIS tamen esse vult, sententiam deinceps deserit. Quod quidem fecisset nullo modo, si suum duxisset, institutis CHRISTI ex animo parere. (VII) Nescio, an ullus observaverit, hos ipsos Platonicos, qui cum PLVTARCHO voluere, PLATONEM ab anima parum benigna mali ortum repetiisse, in binas familias fuisse tamen scissos atque divisos. Me quidem STOBAEVS id docuit, cuius haec sunt verba ex *Eclogis physicis Lib. I. Cap. XL. p. 112. ed. Plantin.* ἤδη τοίνυν καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Πλατωνικοῖς πολλοὶ διαστασιάζουσιν (Sic enim scribi oportere arbitror pro διαστάζουσι, quod in CANTERI legitur editione) οἱ μὲν εἰς μίαν σύνταξιν καὶ μίαν ἰδέαν τὰ εἴδη καὶ τὰ μόρια τῆς ζωῆς καὶ τὰ ἐνεργήματα συνάγοντες, ὥσπερ Πλωτῖνός τε καὶ Πορφύριος, οἱ δὲ εἰς μάχην ταῦτα κατατείνοντες, ὥσπερ Νουμήνιος, οἱ δὲ ἐκ μαχομένων αὐτὰ συναρμόζοντες, ὥσπερ οἱ περὶ Ἀττικὸν καὶ Πλούταρχον. *Quin etiam ipsi inter se dissident Platonici, partim ad unam ideam species ac partes vitae & functiones referentes, ut Plotinus & Porphyrius, partim in contrarium haec distrahentes, ut Numenius, partim contraria inter se componentes, ut Atticus & Plutarchus.* Intelligis ex hoc loco, generatim quidem, id quod aliis hic etiam testimoniis probatum vides, NVMENIVM, PLVTARCHVM & ATTICVM consensisse, non omnes motus & omnia, quae naturae rerum accidunt, ab uno fonte esse derivanda, sed a binis caussis, at in explicanda hac sententia dissensisse. NVMENIVS enim & qui ab eius stabant partibus, distrahebant binas, quas sibi finxerat, animas, easque separatim semper agere & operari, non vero coagmentatas & compactas esse a Deo, statuebant. Secus videbatur ATTICO & PLVTARCHO: qui Deum asseverabant malignam materiae animam cum altera bona sociasse, unamque concretam ex binis fecisse animis. Ex his efficitur, multo maiori specie atque iure NVMENIVM illis aggregari, qui bina rerum esse principia, bonum alterum, alterum malum, sibi persuaserunt, quam PLVTARCHVM & ATTICVM. Quae restant monenda, ne in nimiam haec annotatio molem excrescat, ad sequentes reiicio.

(26) *In Timaeo)* P. 533. Opp. Sed si integra PLATONIS verba descripsisset vir doctus, nec omisisset consequentia, patuisset statim, plus ea PLVTARCHI, quam suae, favere sententiae. Sed haec paullo post.

quid vero naturae convenientius est aut magis necessarium, quam res, quae generatae sunt, corrumpi etiam & dissipari? Optime id perspexit, quem antea excitavimus, (27) LVCRETIVS, ita canens:

Quando aliud ex alio reficit natura, nec ullam
Rem gigni patitur, nisi morte adiutam aliena.

Quibus omnibus id, quod nonnulli tuentur, adiicere licet: Carere hunc orbem non posse malis quibusdam, quo conditiora fiant & gratiora, quibus in eo fruimur, bona. Id enim cuiusvis parum absoluti animantis naturae proprium est, ut bonorum sensu leviter afficiatur, neque tantam ex illis delectationem & iucunditatem capiat, quantam potest capere, nisi salis quasi ac condimenti loco mala nonnumquam interveniant, quorum cum bonis instituta comparatio gustatum eius exacuat. Taceo mala illa, quae κακὰ Graeci vocant ἀκούσια, *mala poenae, quae praeter voluntatem infliguntur*, maximo in vita hominum usui videri, partim ut ad virtutem excitentur mortales, segnitiemque deponant & ignaviam, partim ut κακὰ illa ἑκούσια, *mala sive crimina & facinora voluntaria* refrenentur atque coërceantur. Huius generis, credo ego, rationibus commovcri sese passus est PLATO, ut mala penitus exstirpari & deleri non posse decerneret, in hoc saltim, quem nos incolimus, orbe, quem mentium scelere olim devinctarum sedem atque domicilium opinabatur esse. Ἀλλ' οὔτ' ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν, ὦ Θεόδωρε, (ὑπεναντίον γάρ τι τῷ ἀγαθῷ ἀεὶ εἶναι ἀνάγκη) οὔτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἱδρῦσθαι, τὴν τε θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖν ἐξ ἀνάγκης. διὸ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. φυγὴ δὲ ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν, ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. *At fieri nullo modo potest, o Theodore, ut mala penitus exstirpentur. Nam bono oppositum aliquid esse semper necesse est. Neque illa tamen apud Deos locum habere possunt aliquem. At naturam mortalem regionemque inferiorem necessario circumeunt. Quare conandum est, ut hinc illud quam celerrime fugiamus: fuga autem est, ut Deo similes pro viribus efficiamur. Deo vero similes efficit iustitia & sanctitas cum prudentia coniuncta.* Theaet. p. 176. Steph. (p. 123. ed. Ficini.) Ita, qua ratione malorum PLATO origines aperuerit, perspectum est. Deum quidem rerum omnium parentem fatebatur & conditorem; caussam vero malorum proprie dici posse, negabat; minime omnium mala ad eum referri posse moralia, docebat, quippe quae defectiones tantum sint: cuncta vero, quae contingant mala, ea necessario ex natura statuque rerum minus perfectarum fluere ac consequi, iudicabat. Atque haec illa est ἀνάγκη πολλὰ τῷ Θεῷ δυσμαχοῦσα καὶ ἀφηνιάζουσα, *necessitas illa, quae Deo saepius resistit, & frenum veluti excutere nititur.* Hanc unam efficere, statuebat, ut naturae rationis compotes Dei saepenumero legibus & voluntati non minus, quam suis commodis & opportunitatibus, agendo queant adversari: hanc etiam impedimento esse, quo minus ceterae res tanta potiantur felicitate ac perfectione, quantam alioquin supremi Numinis benignitas impertiri illis vellet. Sic quum PLATO docuerit, nihilo tamen minus idem *mentem*, id est, Deum, necessitati leges ferre, affirmavit. Solet enim supremi Numinis sapientia & providentia ista mala, quae necessitas naturarum minus perfectarum gignit, magna cura flectere ac moderari, ut bonum atque salutarem habeant exitum. OSIRIS & OROMASDES, si quidem hoc sermonis genus adhibere fas est, insidiis veluti TYPHONEM ac ARIMANIVM circumveniunt, ac, ut summa quaevis eorum flagitia, secus atque ipsi cupiunt & volunt, universitatis rationibus conducant & prosint, perficiunt. Καὶ τοῦτο μεγίστης τέχνης ἀγαθοποιεῖν τὰ κακά. *Hanc quidem confitendum est artem omnium esse maximam, efficere posse, ut mala bona fiant, aut ut bonis (28) temperentur.*

Ergo,

(27) *Lucretius*) Lib. I. v. 264. p. 77.

(28) *Temperentur*) Cuius ex antiquioribus philosophis effatum hoc sit, nescire me profiteor. Similia multos dixisse novi. Dicam potius de re ipsa, ac, num recte PLATONIS de mali ortu sententiam vir eximius declaraverit, dispiciam. Celeb. VVOLFIVS in *Manichaeismo ante Manich.* p. 141. 142. iam monuit, PLATONIS amori plus, quam satis erat, CVDVVORTHVM hic dedisse: ipse vero ex conditione materiae PLATONEM, quidquid mali & pravi est, derivasse, autumat. Licebit mihi haec aliquanto uberius enarrare, & in nonnullis a viri eruditissimi, cuius alioquin iudicium meo libenter antepono, sententia discedere. (I) Fallitur doctissimus CVDVVORTHVS, quod ea, quae *de necessitate* in *Timaeo* dixit PLATO, censuit ad firmandam illam, quam hic dedit, sententiae PLATONIS de ortu mali interpretationem conducere. Id statim patebit, si verba PLATONIS integra describam. Sic igitur ille *Timaeo Cap. XXXIX. Opp. p. 533.* Νῦν δὲ ἀνάγκης ἄρχοντος τὸ πείθειν αὐτὴν τῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα ἐπὶ τὸ βέλτιστον ἄγειν, ταύτῃ κατὰ ταῦτα δι' ἀνάγκης ἡττω-

Ergo, nisi fallor, demonstratum, ut potuit planissime, dedimus; parum firmitatis atque roboris habere, quibus sese PLVTARCHVS inductum sensit, ut PLATONEM duo

ἡττωμένης ὑπὸ πειθοῦς ἔμφρονος, οὕτω κατ' ἀρχὰς ξυνίστατο τόδε τὸ πᾶν. *Mens enim quum necessitati dominaretur, propterea quod persuadendo eam ad optimos ut plurimum rerum eventus induceret, ipsaque hac ratione cedens sapienti persuasioni pareret, mundi huius exordia constiterunt.* Haec si verba sint unice spectanda, numquam fiet, ut credamus, talem necessitatem inductam esse a PLATONA, ut malorum fontem declararet, qualem doctissimus hic CVDVVORTHVS commemorat. E contrario, quum mentem persuadendo vicisse necessitatem, & necessitatem menti persuadenti obtemperasse, dicat PLATO, multo probabilior & aptior ad haec verba PLVTARCHI videbitur de anima inordinata mundum olim administrante opinio. Cui enim, nisi animae, persuaderi, & quaenam, praeter animam, natura suadenti morem gerere valet? (II) Nec tamen ex toto falsum id esse, opinor, quod hic ingeniose & acute CVDVVORTHVS disseruit. PLATO enim, quoniam Deum existimabat ea instituto & sapienter res alias perfectiores & meliores aliis condidisse, quo aequabilis totius universitatis concentus nasceretur, quod illi quidem non ignorabunt, quibus vel *Timaeus* eius lectus est, non potuit, quin multas incommoditates & mala ex ipso statu rerum & naturarum derivaret, in quo a Deo data opera essent collocatae. Haec *mala* illa sunt, quae *imperfectionis* vocant: quamquam recte & prudenter, qui recentius de his rebus sunt philosophati, mala ea proprie vocari posse, negarunt. (III) Restant mala *physica* & *moralia*. De illis etsi nusquam ita loquatur PLATO, ut universa eius sententia clare & aperte possit intelligi; perspicuum tamen esse arbitror, ex uno fonte ab eo non esse illa omnia vitia derivata. Principio materiae conditionem & naturam, quae Dei, optima quaevis cupientis, consiliis & voluntati saepenumero restiterit, multa produxisse, quae hunc orbem circumstant, incommoda, existimasse omnino videtur. Exposuit huc latius MAXIMVS TYRIVS, Platonicus, *Dissertatione XXV. p. 246.* cuius sententiam venuste satis & eleganter & enarrat & oppugnat PETR. BAYLA *Dictionaire Tom. III. p. Pauliciens Not. L. p. 2212.* Non repetam hic ea, quae viri docti dudum ea de re attulerunt: sed hoc tantum indicabo, ea ipso *Timaeo* satis patere, sic visum esse PLATONI. Dabo quaedam eius verba: *p. 542.* ita de materia: Ταῦτα ἀτάκτως ἔχοντα ὁ Θεὸς ἐν ἑκάστῳ τε αὐτῷ πρὸς αὑτὸ καὶ πρὸς ἄλληλα συμμετρίας ἐνεποίησεν, ὅσας τε καὶ ὅπῃ δυνατὸν ἦν ἀνάλογα καὶ σύμμετρα εἶναι. *Quum haec ordine carerent, singulis Deus & ad sese & ad alia invicem eatenus modum rationemque proportionis indidit,* QVATENVS SINGVLA SVSCIPARE POTARANT. Vides, Deum tantum ordinis & ornatus addidisse materiae, quantum natura eius pateretur & ferret; quemadmodum ex ligno, quod nec Minervam nec Mercurium spondet, tale statuarius signum fingit, quale lignum permittit ex se fingi. Habet *Timaeus* plura eiusmodi, quae nunc praetereo, ne nimis longus esse videar. (IV) Nego vero, ab hac una caussa mala omnia physica PLATONEM arcessivisse: nego, incendia, terraemotus, tonitrua, & his graviores naturae rerum conversiones visas ipsi fuisse a materiae natura proficisci. Vnde igitur? Dicam breviter & sine ullo circuitu. Ab anima quadam intra materiam abdita & turbulenta, aut a bruta illa parte mundi animae, quae inordinatis fertur motibus, nec, nisi a Deo gubernetur, ordinem servare valet. Lege, si placet, quae iam afferam ex *Politico* PLATONIS *p. 176.* verba, &, num aliter decernere liceat, iudica. Loquitur PLATO de magnis illis naturae rerum conversionibus, quae statis accidant temporibus, earumque caussas & rationes explicat, aut potius, unde magna illa mala naturalia, quae totum interimant & concutiant orbem, oriantur, docet. Τὸν δὲ δὴ κόσμον πάλιν ἀνέστρεφεν εἱμαρμένη τε καὶ ξύμφυτος ἐπιθυμία. *Mundum vero fatum revolvit iterum & innata cupiditas.* Hoc declarat aliquanto plenius: Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἀκριβέστερον ἀπετέλει, τελευτῶν δὲ ἀμβλύτερον. Τούτων δὲ αὐτῷ τὸ σωματοειδὲς τῆς συγκράσεως αἴτιον, τὸ τῆς πάλαι ποτὲ φύσεως ξύντροφον, ὅτι πολλῆς ἦν μετέχον ἀταξίας, πρὶν εἰς τὸν νῦν κόσμον ἀφικέσθαι. *Principio igitur* (natura rerum) *perfectius* (mandata Dei) *exsequuta est, sed ab ea demum imitatione longius degeneravit: cuius quidem defectus caussa est natura corporea, antiquae naturae fomes. Nam quondam valde inordinata & deformis erat natura, antequam praesenti ornatu decoraretur.* Παρὰ μὲν γὰρ τοῦ συνθέντος πάντα καλὰ κέκτηται· παρὰ δὲ τῆς ἔμπροσθεν ἕξεως, ὅσα χαλεπὰ καὶ ἄδικα ἐν οὐρανῷ γίγνεται, ταῦτα ἐξ ἐκείνης αὐτός τε ἔχει, καὶ τοῖς ζώοις ἐναπεργάζεται. *Ab eo sane, qui hanc universitatem construxit, bona omnia possidet: a priori autem habitu* INCOMMODA ET INIVSTA OMNIA, QVAE INTRA COELVM NASCVNTVR, ET MVNDVS IPSE SVSTINET, ET ANIMANTIBVS INSERIT. Plura eius generis ibi legas, quae nunc quidem omitto. Haec vero aut nihil significant, aut hoc clarissime docent, ex PLATONIS sententia, antequam mundum Deus componeret, fuisse in materia vim quamdam vitalem, nec via nec ratione, sed bruto & caeco motu progredientem: hanc Deum correxisse, quum mundum construeret, & parte sui amplificatam ad meliorem statum adduxisse: at veteris eam tamen naturae retinere fomitem; cui si obediat, id quod aliquando fiat, tum infinitam nasci malorum segetem, & totam rerum naturam misere conturbari & concuti. (V) Succedant mala, quae *moralia* nominantur, itemque illa *physica*, quae ad hominis in primis corpus pertinent. Haec vero omnia ad animam PLATO retulit. Quod quidem eius dogma vix poterit intelligi, nisi generatim antea cognita habeamus, quae de animae natura & ortu philosophus iste tradidit. Binas igitur is, aut tres potius, in homine voluit animas esse reconditas, rationis unam participem, reliquas ratione vacuas, & concitationibus ac commotionibus inordinatis obnoxias. Quae rationis compos est anima, illam Deus ipse ex se produxit: ex quo efficitur, quum Deus ipse bonus sit, nihil eam in se mali & vitiosi habere posse. At reliquam animam, sive unam sive plures, in quibus irae, desiderii, cupidinum & reliquarum animi affectionum caussae latent, una cum corpore fingendam Deus commisit Diis inferioribus, qui, ut potuerunt, hoc munere functi sunt. Haec omnia perspicue PLATO narrat cum alias praecise,

duo huic orbi praefecisse Numina, quorum unum bonis & salutaribus delectaretur, alterum malis & perniciosis, perhiberet. Quae de reliquis Graeci orbis philosophis disputat,

cise, tum copiose in *Timaeo p. 531. Opp.* Ab hac igitur anima, quae ratione caret, & simul ab ipso corpore omne malum oritur. Corpus, quoniam ex diversis ab his Diis elementis conflatum est, vehementer animae divinae obsistit, ne vim suam explicare queat. Quare etiam initio anima haec corpore conclusa amenti similis est: succedente vero tempore, sensim vires suas recipit. Lege *Timaeum p. 531. 532.* ubi haec fusius enarrantur. Illa vero anima, quae mater & nutrix est libidinum & cupiditatum sensuumque alumna, primo & ipsa corpus conturbat mirifice. Quare fit, ut morbis illud & variis aerumnis vexetur atque excrucietur. PLATO in *Charmide p. 237.* Πάντα γὰρ ἔφη ἐκ τῆς ψυχῆς ὡρμῆσθαι καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῷ σώματι καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκεῖθεν ἐπιρρεῖν, ὥσπερ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τὰ ὄμματα. *Omnia, inquit* (ZAMOLXIS, cuius hanc sententiam approbat PLATO,) *vel bona vel mala ab anima in corpus & hominem totum manant, indeque, similiter ut ex capite in oculos, effluunt.* Deinde eadem anima, nisi altera illa, quae ratione praedita est, excubias agat perpetuo, sensim omne sibi in corpus imperium arrogat, quumque modi & ordinis nescia sit, immoderatas cupiditates & vitia in eo excitat, quin etiam ipsam diviniorem animam sibi subiicit. Consuli hic velim, qui scite, licet non omni ex parte, ad mentem PLATONIS rem totam exposuit, MAXIMVM TYRIVM *Diss. XXV. p. 248. s.* Quamvis enim, quibus Deus fabricationem hominis demandaverat, inferiora Numina nulli pepercerint labori, ut, quod summum Numen praeceperat, hominem quam optimum conderent; haud tamen animam illam natura sua exuere potuerunt penitus. PLATO *Timaeo p. 543.* Μεμνημένοι γὰρ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιτολῆς οἱ συντάξαντες ἡμᾶς, ὅτε τὸ θνητὸν γένος ἐπέστελλεν ὡς ἄριστον εἰς δύναμιν ποιεῖν, οὕτω δὴ κατορθοῦντες καὶ τὸ φαῦλον ἡμῶν, ἵνα ἀληθείας πῃ προσάπτοιτο. *Qui nos composuerunt, paterni illius mandati memores, quo mortale genus praeceperat quam optimum pro viribus fieri, ita deteriorem nostri partem instituerunt, ut ipsa quoque veritatis quodammodo foret particeps.* Iam unde minores illi Dii, qui hominem fabricati sunt, istam animam nacti sunt rationis expertem, quam in corpore nostro collocarunt? Illud quidem PLATO non aperte in *Timaeo* scriptum reliquit: sed si ea, quae adhuc aliquoties inculcavimus, consideres, facile, quidnam senserit, suspicaberis. Neque ex Deo educta est haec anima, qui optimus est: neque hi inferiores Dii ex se eam procrearunt: nec denique a materia profecta est, quae qualitatibus & sensu caret. Relinquitur ergo, ut ex inordinata illa mundi anima, de qua paullo ante verba fecimus, delibata & hausta sit. Itaque mundi totius imaginem gerit homo, si PLATONEM adsciscam magistrum. Vterque, & mundus & homo, ex anima & materia conflatus est. Vtriusque anima partim ratione valet, partim ratione vacat. Illa, quae ratione valet, anima omnium bonorum, haec, quae rationis indiget, omnium malorum, omnium conversionum naturae feram vim afferentium, omnium pravarum commotionum mater & origo est. Praeclare video, non eam esse hanc opinionem, quae Deum omni culpa purget, & quaestionem de ortu mali difficultatibus cunctis liberet. Verum nec hic, quam pulcre & rationi convenienter docuerit PLATO, sed quid senserit de his rebus, quaeritur. (VI) Haec dum fusius exposui, una, quid mihi de PLVTARCHI videatur sententia, quam CVDVVORTHVS castigat, indicavi. Equidem hoc confirmare nolim, istam interpretationem PLATONIS, quam probat PLVTARCHVS, omni ex parte recte sese habere, nec ulla in re aliter sensisse PLATONEM, atque PLVTARCHO sensisse visus est. In tanta enim caligine & obscuritate, quantam PLATO consulto videtur consectatus esse, ut multitudinis effugeret invidiam, quis sibi sanus ita faveat, ut se dogmata eius de rebus divinis omnia prorsus explorata & perspecta habere asseveret? Sed hoc tamen iis rationibus & auctoritatibus, quas adhuc attuli, me consequutum esse, spero, ut aequi rerum existimatores fateantur, in universum sic non potuisse non PLATONAM sentire, nullamque verisimiliorem eius expositionem illa, quam PLVTARCHVS dedit, excogitari posse. (VII) Post CVDVVORTHVM pro PLATONE contra PLVTARCHVM verba fecit venerandus vir, IO. CHRISTOPH. VVOLFIVS, *Manichaeismo ante Manichaeos p. 124. s.* Is plerisque CVDVVORTHI rationibus assensus est: in nonnullis novas rationes sequutus est. Quae cum CVDVVORTHO habet communia, aliqua ex illis etiam, quae ipsemet posuit, iam consideravi. Superest, ut id, quod ceteris robore & specie praestat, expendam, ne quid praetermittatur. Non potuit inficiari vir longe doctissimus, PLATONAM praecepisse, materiam, priusquam a Deo fingeretur, motu inordinato concussam & fluctuum instar agitatam fuisse. Nec, qua est sagacitate, impetrare potuit a se, id quod supra iam vidimus, ut, quae CVDVVORTHVS ad hunc nodum dissolvendum scripserat, sua faceret. Itaque nova sibi ratione consuluit, atque *Platonem ipsi materiae motum per se proprium esse & convenientem statuisse videri*, affirmavit *Manichaeismo p. 139.* *Si*, addit, *inficiari quis illud voluerit, vel manifestus Platonis locus afferendus foret, qui id conceptis verbis neget, vel ostendendum, hanc assertionem cum Platonis principiis - - - conciliari non posse.* Non recordabatur, quum haec in litteras referret, vir praestantissimus, PLATONEM facultatem sese motu proprio concitandi nulli, nisi animae, tribuisse, & ex hoc in primis demonstrare voluisse, animos esse immortales, quoniam semet ipsos cieant & moveant, quod rebus reliquis ex materia conflatis negatum sit. Lege hac de re PLATONIS *Phaedrum p. 344.* Sed quoniam manifestum PLATONIS locum requirit, binos afferam, quibus PLATO diserte significavit, omnem motum ab anima oriri. Alter est ex *Libro de legibus X. p. 668.* Εἰ δ' ἔστι τοῦτο οὕτως ἔχον, ἆρα ἔτι ποθοῦμεν μὴ ἱκανῶς δεδεῖχθαι ψυχὴν ταὐτὸν ὂν καὶ τὴν πρώτην γένεσιν καὶ κίνησιν τῶν τε ὄντων, καὶ γεγονότων, καὶ ἐσομένων, καὶ πάντων αὖ τῶν ἐναντίων τούτοις; *Quod si ita est, an adhuc desideramus, sufficientius demonstrari, idem esse animam & primam generationem ac motum rerum, quae sunt, quae fuerunt, quaeque futurae sunt, omniumque rursus istis contrariarum?* Alterum locum

putat, quo hanc eos quoque fovisse ostendat doctrinam, his etiam deteriora sunt & leviora. Pythagoraeos enim hanc unam propter caussam in duplicis Dei professoribus numerat, quod ἐναντιότητας & συστοιχίας, *pugnas* & *cognationes rerum*, finiti nimirum & infiniti, dextri atque sinistri, numeri paris atque imparis, aliarumque eius generis, interdum (29) commemorent. HERACLITVM idcirco huic aggregat familiae, quod de

Οἱ Πυθαγόρειοι οὐδαμοῦ τὸ κακὸν ἐν ταῖς ἀρχαῖς παραλαμβάνουσι. Pythagoraei nusquam malum in

cum *Phaedrus* dabit *p.* 344. Ψυχὴ τοῖς ἄλλοις, ὅσα κινεῖται, πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως. *Anima omnibus, quae moventur, reliquis fons & principium motus est.* Hinc CICERO *de natura Deor. Lib. II. c. XII. p.* 2971. *Hunc motum* (Plato) *in solis animis esse ponit, ab hisque* PRINCIPIVM MOTVS *esse ductum putat.* (VIII) Postremo nec hocquidem tacendum reor, binos mihi magni ingenii singularisque eruditionis viros sese obtulisse, qui PLVTARCHI expositionem PLATONIS non esse contemnendam pronuntiarunt. Alter IVSTVS LIPSIVS est *Physiolog. Stoicor. Lib. I. Diss. XIV. p.* 32. qui brevibus hanc rem tangit; alter PETR. GASSENDVS, qui *Physices Sect. I. Lib. I. Cap. V. p.* 156. *T. I. Opp.* apertius eam probat: quamquam in eo peccat, quod PORPHYRIVM & PROCLVM eidem, cui PLATO, sententiae addictos fuisse opinatur, quos aliter sensisse constat. Quamquam quid recentiores commemoro? Antiquissimus Christianorum auctor, CLEMENS ALEXANDR. *Stromat. Lib. V. p.* 701. malam PLATONEM induxisse animam fatetur, & hanc animam illam esse naturam vult, quam Christiani *diabolum* appellent.

(29) *Commemorent*) Monui iam supra, non hoc PLVTARCHVM sibi velle, omnes Graecorum philosophos eadem plane sententia fuisse imbutos, qua ipse PLATONEM fuisse imbutum censuit, verum hoc tantum sibi credi postulare, cunctos, qui de Deo recte philosophati sint, malorum & vitiorum caussam ab eo removisse, & ad aliam quamdam naturam, non una licet omnes ratione, retulisse. Ego non omnia, quae de philosophis illis disserere possem, quorum contra PLVTARCHVM caussam CVDVVORTHVS tuetur, effundam, quoniam haec res aequiorem locum efflagitat, verum ea tantum commemorabo, quae mihi aut cognitu prae ceteris videbuntur necessaria, aut ab aliis omissa. Quod igitur ad PYTHAGORAM primum attinet, fateor, ex numerorum disciplina, quae philosopho huic propria fuit, parum apte ac luculenter a PLVTARCHO effici, binas ab eo naturas, alteram benignitatis, alteram pravitatis plenam, universitati rerum praefectas esse. Namque, id quod ex IO. MEVRSII *Denario* liquet *Pythagorico*, quae de numeris praecepit PYTHAGORAS, si pauca quaedam demas, tot dubiis tamque variis veterum auctorum opinionibus premuntur, ut difficillimum dictu sit, quibus proprie rebus naturalibus numeros suos accommodaverit. Nec omnis tamen eos destituit auctoritas, qui PYTHAGORAM volunt a singulari quadam natura mali omnis ortum arcessivisse. Omitto ea, quae collegit ven. WOLFIVS in *Manichaeismo ante Manichaeos Sect. II. §. XXIX. p.* 116. ex quibus hoc saltim manifestum est, aeternam a PYTHAGORA materiam Deo esse adiunctam; unde sine dubio partem malorum, quibus affligimur, nasci iudicavit. Taceo, quae de magistris eius, Aegyptiorum sacerdotibus, ZARATA & Magis Persarum ab aliis iam observata sunt. Bina vero proferam, quae, tametsi praetermissa video ab illis, qui hoc argumentum attigere, nonnihil mihi tamen ponderis hac in caussa habere videntur. (I) NVMENIVS, non ignobilis Pythagoraeus, mali omnis originem in peculiari aliqua quaesivit anima in mundo latente, nec aliter magistri sui scita interpretatus est. Qua de re copiosius est CHALCIDIVS *in Timaeum Platonis Cap. XIII. §. CCXCIII. p.* 387. (II) Qui cum Manichaeis congressi sunt, Christianorum veterum doctores non dubitarunt, flagitia & portenta huius sectae ex PYTHAGORAE in primis schola esse hausta, confirmare, aut PYTHAGORAM in parentibus & conditoribus familiae Manichaeae numerare. Audiamus, ut ARCHELAVS loquatur, praeclarus saeculi tertii doctor, in *Disputatione cum Manete §. LI. p.* 191. *ed. Fabricii T. II. Opp. Hippolyti. Scythianus dualitatem istam introduxit contrariam sibi,* QVOD IPSE A PYTHAGORA *suscepit, sicut & alii omnes huius dogmatis sectatores, qui omnes dualitatem defendunt, declinantes scripturae viam directam.* Interea, si PYTHAGORAS malum eiusmodi professus est principium, hoc tamen controversia mihi vacare videtur, summo Numine multo inferius id ab eo esse habitum, nec idcirco ad eos pertinere hominem, qui bina Numina eiusdem potestatis introduxerunt. Scilicet non una est eorum classis, qui binis favent rerum principiis, & benigno Numini aliam sociant naturam, unde malum omne nascatur. Quod quoniam illos, qui notum sibi cupiunt esse, quatenus antiquiores philosophi hoc dogmate contaminati fuerint, in primis memoria tenere decet, ne summa disputationis totius exsistat confusio, neglectum vero vel ab iis esse video, qui nostra aetate in Manichaeorum rationes & scita diligentissime inquisiverunt, & sectae dudum condemnatae patrocinio defungi gloriosum esse putarunt; antequam de reliquis dicam aliquid philosophis, paucis declarare constitui. Igitur primum omnes, quibus bina placent esse rerum principia, commode in duas familias maiores distribuere licet. Primam illi occupant, qui Deum & materiam ex omni fuisse aevo decernunt. Alteram conficiunt, qui, praeter materiam, aliam cogitatione fingunt naturam, unde, quae vitium habent, universa proficiscantur, atque tria idcirco, si proprie loquendum sit, rerum initia introducunt, Deum, naturam vitiosam & materiam. In qua quidem sententia omnes prope fuerunt, qui primis reipublicae Christianae temporibus coelestem doctrinam commentis suis inquinarunt, & *Gnostici* vulgo vocantur; ut de multis aliis nunc taceam. Vtraque familia in suas interim inferiores classes describi potest. Nos, missa superiori, de posterioris tantum divisione dicemus. *Primo loco* collocandi sunt, qui naturam illam malitiae plenam Deo bono parem faciunt aetate & robore, binosque eo Deos commemorant pugnis & certaminibus aeternis sese fatigantes, & nunc aequiori,

nunc

de παλιντρόπῳ ἁρμονίᾳ κόσμου seu *versatili quadam mundi harmonia* loquatur, qua fiat, ut res omnes nunc recta via procedant, nunc vicissim retrorsum ferantur, non secus atque arcum iam intendi, iam rursus laxari videas, quodque idem affirmaverit, *fluere omnia*, *bellumque patrem esse ac dominum* (30) *omnium.* EMPEDOCLES prima naturae *amicitiam*

rei principiis ponunt. Syrianus in Aristotelis Metaphys. MS. p. 228.

nunc iniquiori dimicantes Marte. Hanc fuisse Manichaeorum doctrinam, plerique, nec vanis adducti rationibus, credunt. *Secundum* illis assignamus *gradum*, qui malum illud principium ex omni quidem fuisse aeternitate iudicant, at Deo tamen summo potestate & robore multum concedere volunt. Hi Deum bonum victoriarum multitudine Deum pravum & malignum non modo superare, sed etiam fore aliquando tempus, volunt, quo malus ille Deus prorsus a bono conteratur & deleatur. Haec mihi Aegyptiis olim placuisse & multis orientalibus populis vel hodie adhuc animo sedere videtur opinio. Absurdum fateor esse hoc dogma, nec intelligi satis posse, quemadmodum id, quod per se ac necessario ex infinito fuit tempore, destrui queat & exstingui. At quis nescit, quae sanis & ratione praeditis ineptissima hodie videntur esse, multis olim omni ferro & aere firmiora fuisse visa? Nihil est tam stolidum & vecors, quin ab illis olim id receptum sit, & interdum hodie recipiatur, qui sapientiae & eruditionis laude prae ceteris florere student. *Tertium ordinem* ducunt, qui unum Deum summum esse concedunt, at huic binas subiiciunt naturas praestantissimas, quarum altera bona, quae fiunt, efficiat, altera pravis omnibus caussam & originem praebeat. De his vero binis naturis non una fuit omnium sententia. Namque alii ipsa natura sua talia esse haec Numina, si hoc vocabulo uti par est, qualia sunt, opinantur: alii utrumque initio fuisse bonum, alterum vero deinceps a bonitate sua defecisse, veterem altero retinente statum, sciscunt. Vtrosque si roges, vnde igitur bina haec principia profecta sint, non dubitabunt respondere: ex summo illo Deo. At de modo & via, qua id factum sit, diffidebunt, illis in necessariis Dei emanationibus ea numerantibus, his a Deo libere condita esse affirmantibus. Neque est, quod miteris, ex Deo rem ita malignam emanasse; ut natura illa est, quae malis delectatur unice. Quis enim doctior multis tam antiquis, quam recentioribus, immo non paucis Christianorum, persuasum esse ignorat, ea, quae ex ipsa Dei natura fluunt, quo longius ab ea digrediantur & abeant, eo magis concreta & deteriora fieri? Posterior sententia multis ita visa fuit probabilis, ut inter ipsos rei Christianae vindices & tutores suos invenerit approbatores, qui doctrinam de CHRISTO & cacodaemone, regno servatoris insidiante, sic interpretati sunt, ut illum bonum, hunc malum esse illud dictitarent principium, utrumque vero ex Deo genitum. Inspice, quae LACTANTIVS hac de re impie prorsus disserit *Lib. II. divinar. institut. Cap. VIII. p.* 204. Ac, ut verum fatear, populorum omnium solem orientem intuentium, qui bina commemorarunt Numina, hanc antiquissimam fuisse reor opinionem, unum esse Deum supremum, mali omnis expertem, at binos genios, Deo illo multum quidem minores, attamen magni roboris & virtutis, qui bona & mala in orbe misceant, & certatim mox saluti, mox damnis hominum studeant: in quam sententiam, ut suspicor, ea re potissimum inciderunt, quod minus recte caperent, quae de primis hominibus, astutia maligni genii deceptis & tentatis, a maioribus suis acceperant tradita. Paullatim vero, ut fit inter homines, vetus haec opinio multum de germana sua indole perdidit, &, summo illo Numine hominum ex memoria prope deleto, bini isti genii, quos Deo principi subiecerant veteres, sic a plerisque spectati sunt, ac si ex se haberent omnia, nec ullius potentiam & leges venerarentur. Huic familiae finitimi sunt, quibus *quartum* arbitror *locum* esse dandum, antiqui Graecorum, Aegyptiorum & aliarum gentium poëtae, qui Deos, ad quos vel bona vel mala omnia referunt, in illis numerant Numinibus, quae ex chao aut ex hominibus genita & nata esse canunt, negantque idcirco originis omnia esse nescia. OSIRIS & TYPHON, Aegyptiorum Dii, quorum ille rebus praesidet salutaribus, hic noxiis, quid aliud sunt, quam Dii certo tempore generati, quum antea non fuissent? *Quintam* denique *classem* constituunt, qui animam quandam in materia reconditam omnis mali culpam esse volunt. His PLATONEM non sine caussa a PLVTARCHO aggregari, demonstratum a nobis arbitror. Favent eidem sectae NVMANTVS, ATTICVS, & alii. Quamquam nec hi concordes sunt, verum in binas scissi familias. Alii enim Deum malignam illam mundi animam correxisse, quatenus fieri poterat, &, divina anima adiuncta, ex binis unam conflasse, iudicabant: alii vitioso mundi animo Deum socium addidisse alium animum, ordinis, consilii & rationis compotem, ducebant, qui, ne cuncta vetus illa denuo turbaret anima, & antiquum chaos restitueret,, provideret. Varias has atque diversas sententias eum, qui de duorum principiorum fautoribus disputationem suscipit, si rite omnia complecti, neque rerum confusioni locum aperire velit, cogitatione diligenter seiungere decet. Quodsi vero vno omnes numero & loco habeat, qui duo rerum introduxerunt principia, & culpam omnis mali in peculiarem aliquam naturam contulerunt, fieri nullo modo poterit, quin iniuria graviori quosdam afficiat, aliorum perverse sententiam explicet.

(30) *Omnium*) Memoria hic in nonnullis doctissimum virum fefellit. (I) Nusquam video, HERACLITVM propterea esse a PLVTARCHO illis connumeratum, qui peculiare quoddam mali caput constituerunt, quod fluere omnia, & perpetua vicissitudine ferri, decreverit. Dignus esset, quem sani omnes irriderent, PLVTARCHVS, si tam inepte calculos posuisset: HERACLITVS fluere dixit omnia: Igitur vitium a peculiari quadam anima aut natura derivavit. (II) Nec id omnino recte sese habet, quod de *versatili mundi harmonia* affertur a viro docto. PLVTARCHVS *Libro de animae procreatione ex Timaeo T. II. Opp. p.* 1026. id, quod PLATO mundi vocat animam, alios philosophos contendit aliis nomini-

 bus

tiam ponit esse ac *discordiam*; nosque supra non spernendis ostendimus rationibus, indicasse eum his vocibus genitricem aliquam & operosam virtutem, quae in mundo hoc corporeo lateat, rerumque ortus & interitus moderetur. PLVTARCHVS vero, quin gemini, quos fingit, Dii his verbis designati sint, (31) nil dubitat. Eodem modo ANAXAGORAE interpretatur placita: qui, quoniam duo constituit universitatis principia, *mentem* & *infinitam materiam*, a duobus ipsi Deis non abhorruisse (32) videtur. Ne ipse quidem perspicacitatem eius effugere potuit ARISTOTELES, sed invitus in hunc numerum propterea detrusus est, quod duo esse corporum naturalium principia scriptum reliquit, *formam* & *privationem*. Nec in gentium atque populorum de hoc dogmate sententiis explorandis certioribus incedit vestigiis. Quod enim Chaldaeorum quondam Astrologi praeceperunt, ex stellis errantibus duas esse beneficas, totidemque maleficas, tres vero reliquas mediae naturae, id homini satis est, ut universam Chaldaeorum nationem duos coluisse Deos concludat. Idem vero Graecis placuisse priscis, ex eo iudicat manifestum esse, quod non modo IOVI OLYMPIO, sed etiam Ἀδῃ sive PLVTONI, quem & IOVEM interdum *infernalem* nominant, (33) sacra fecerint. In Aegyptiorum veterum mysteriis & institutis exponendis non ego negem magno eum videri ingenio. Sed, quod me cogat, ut TYPHONEM eorum principium designasse mali, aut pravum aliquem Deum per se exsistentem significasse, credam, nihil equidem ab eo in medium prolatum video. Quod enim inferius a nobis diligenter demonstrabitur, hoc antiquiorum populorum sapientibus in more positum erat, ut Physicam certa ratione cum Theologia componerent, omnibusque rebus, quibus natura rerum continetur, personam aliquam imponerent. Quam consuetudinem quum Aegyptios etiam sequutos fuisse constet, verisimile est, eos tantum malis istis confusionique & perturbationi, quae perpetuas rerum humanarum vicissitudines ortusque ac interitus, cuncta tamen gubernante Deo, comitari solent, personam induisse, *Typhonis*que ideo vocabulum (34) excogitasse.

Restat,

bus appellasse. Inter hos philosophos refert etiam HERACLITVM, a quo illam universitatis animam ait nominatam esse παλίντροπον ἁρμονίαν κόσμου, ὅκως περ λύρης καὶ τόξου *perfectilem mundi harmoniam, instar contentionis, quae in lyra est aut arcu.* Recte, an secus, HERACLITVM interpretetur, id nunc quidem non curo. Hoc autem planum esse intelligo, hanc HERACLITI *harmoniam mundi* non a PLVTARCHO ideo memoratam esse, ut philosophum hunc binis favisse principiis ostenderet. (III) Solum igitur, quo id probare cupit PLVTARCHVS, argumentum illud est HERACLITI dictum, quo *bellum patrem esse rerum omnium* asseveravit. Πόλεμον, ait, ὀνομάζει πατέρα καὶ βασιλέα καὶ κύριον πάντων, *Libro de Iside ac Osiride p.* 370. Huius effati HERACLITI meminit etiam PROCLVS *in Timaeum Platonis p.* 24. Sed hoc *bellum* HERACLITI si mala quaedam esset anima, id ex hoc consequeretur eius pronuntiato, nihil omnino Deo bono adscribendum esse eorum, quae vel facta sunt, vel fiunt & eveniunt, sed cuncta maligno Numini, quippe quod *omnium pater, dominus & rex* esset. Quod quum prorsus absurdum & ab HERACLITI sententia remotum sit, relinquitur, ut statuamus, bellum eius nihil esse, quam *discordiam* EMPEDOCLIS, aut contrarium primorum principiorum motum, ex quo physici veteres plerique res omnes esse profectas, sibi persuadebant.

(31) *Nil dubitat*) Sunt & alii, praeter PLVTARCHVM, qui EMPEDOCLIS litem & amicitiam ita fere intellexerunt, ac si binas his vocabulis naturas, alteram boni, alteram mali caussam, designasset: quorum quidem dicta congesta vide a IO. CHRISTOPH. WOLFIO *Manichaeismo ante Manichaeos Sect. II. §. XXX. p.* 120. Mihi vero, id quod supra fusius explanavi, *Diss. de natura genitrice* §. VI. haec duo rerum, non personarum, videntur esse nomina, quibus idem, quod plerique veteres naturae scrutatores, EMPEDOCLES indicaverit. Interim in illis fuisse non negem EMPEDOCLEM, qui a materiae conditione & vario motu malorum caussas arcessere solebant.

(32) *Videtur*) PLVTARCHVS *de Iside & Osiride p.* 370. Certe iniuriam fecit PLVTARCHVS ANAXAGORAE, si hoc dicere voluit, *infinitam* eius malignam esse mentem. Sed mihi hoc tantum significasse videtur, ANAXAGORAM non in mente, sed in infinita materia, malorum origines quaesivisse. Quamquam in hoc toto negotio parum sibi constat PLVTARCHVS, quod vel ex iis apparet, quae de ARISTOTELE sequuntur. Quis enim, quaeso, sibi persuadeat, ARISTOTELIS *privationem* singularem esse, quae malum omne genuerit, naturam?

(33) *Sacra fecerint*) Paullo plus habebunt speciei, quae de Chaldaeis & Graecis PLVTARCHVS tradit, si cogites, hoc generatim ei fuisse tantum propositum, ut plerosque doceret populos non ab uno fonte bona & mala credidisse nata esse. De Chaldaeis interim vide WOLFIVM *Manichaeismo p.* 45. *f.*

(34) *Excogitasse*) Missis omnibus, quae de TYPHONE viri eruditi parum plerumque solide suspicati sunt, accipio id, quod vir doctus sponte dat, TYPHONEM imaginem & simulacrum esse malorum, quibus orbis noster affligitur. Restat, ut, num id verum sit, disquiramus, quod ille tuetur, non certam aliquam naturam, mali parentem,

Restat, ut de Persarum Magis videamus, an his iure quodam ista de binis Diis, bono & malo, doctrina, quam PLVTARCHVS deinde atque Manichaei tenuerunt, tribui queat. Atque hic ego fateor, magnis sese rationibus tueri posse, qui sic Magos docuis-

Disquiritur, an Persarum malignus Deus seu Arimanius natura fuerit

tem, hoc nomine significatam esse ab Aegyptiis, sed ipsum malum, variosque eius impetus & naturae rerum conversiones. Nescio vero, an ulli hanc sententiam probaturus sit, qui praeiudicatis liber opinionibus legerit, quae de OSIRIDIS, ISIDIS & TYPHONIS rebus gestis & actionibus memoriae prodiderunt DIODOAVS SIEVLVS, PLVTARCHVS, & alii: quae aut nihil plane significant, aut hoc docent, homines fuisse eos, & variis bellis, legibus ac inventis famam apud posteros divinosque honores sibi promeruisse. Deinde & hoc, ut alia mittam, huic coniecturae potissimum obstat, quod iidem auctores Aegyptios iram TYPHONIS victimis & sacrificiis placare consuevisse, scriptum reliquerunt. PLVTARCHVS *de Iside ac Osiride p.* 362. DIODORVS SICVLVS *Biblioth. Histor. Lib. I. p.* 9. Nec enim quisquam cultu & honoribus notiones animi sui, aut res mente & potentia vacuas, aut eventa denique & actiones aliorum afficere solet. Ego quidem, tametsi nulla fere res pluribus divinationibus & suspicionibus eruditorum obscurata & oppressa sit, quam Aegyptiorum religio, sic in universum esse sentiendum de sacris Aegyptiorum institutis & caerimoniis, opinor. Dii patrii, quibus sacra fecerunt magna religione Aegyptii, OSIAIS, ISIS, TYPHON, & alii, reges fuerunt & heroes perantiqui, qui populis istis imperarunt, & post fata inter Numina superstitiose relati sunt. OSIRIS sigillatim & TYPHON, si qua vis iis inest, quae de illis accepimus tradita, fratres fuerunt contrariis plane ingeniis & studiis, quorum hic, natura crudelis & maleficus, illum, miti & clementi praeditum indole, insidiis circumventum interemit, at SSIDI parricidii postea poenas dedit.

Et quem tu plangens hominem testaris Osirin.

LVCANVS *Pharsal. Lib. VIII. v.* 133. Vide, quae generatim observavit IO. CLERICVS in *Explicatione fabulae Adonidis Tom. III. Bibl. univers. & histor. p.* 12. *s.* cuius tamen omnia mea facere nolo, & copiosius ingeniosissimus BANIERIVS peculiari *Diss. de Typhone dans l' Histoire de l' Academie des Inscriptions & belles lettres Tom. VI. p.* 162. *s.* Procedente vero tempore, quum viros iam sapientes puderet, tales coli a populis Deos, quos res gestae & fata, quae subierint, homines fuisse testarentur, Aegyptii non secus, atque Graeci, Persae, & aliae gentes antiquam Deorum historiam ad praecepta physica & philosophica, quae prudentiores fovebant, accommodare studebant. Ex hoc fonte, nisi totus fallor, omnes Theogoniae fluxerunt, omnes illae difficultates & tenebrae, quae veterum populorum rationes obscurant hodie. Itaque, quum Aegyptiorum persuasum esset philosophis, esse Deum summum, a quo omne absit vitium, peculiarem vero praeterea naturam, Dei consiliis perpetuo adversantem, & bona malis diluentem, historiam TYPHONIS & OSIRIDIS cum hac copularunt doctrina, aut religionem populorum historicam cum religione miscuerunt temere philosophica, hunc OSIRIN cum Deo, quem profitebantur, mali omnis experte, illum cum natura maligna, omnis vitii & discordiae parente, componentes. Quam rationem postquam semel inierant, aliis idem tentandi via patefacta est. Cumque varie sentirent, ut fit inter homines, qui sapientum affectabant gloriam, ille hoc, iste alio modo OSIRIN & TYPHONEM interpretatus est: ex quo evenit, ut nihil Aegyptiorum religione incertius sit. Vid. LAVR. PIGNORIVS *in Mensam Isiacam p.* 2. *s.* Vt enim quisque de rebus naturalibus & divinis sentiebat, ita veterum Deorum Aegyptiorum historiam, ut suis consectanea dogmatibus videretur, & explicabat, & enarrabat. Quocirca, qui de Aegyptiorum religionibus & sacris accurate commentari volunt, eos caute & sapienter distinguere decet, quae ad priscam pertinent terrae illius historiam, & quae sacerdotum & sapientum recentiori aevo in ea invexit studium. Quod quoniam a plerisque negligitur, ideo haec res tot laborat & veterum & iuniorum contentionibus & dissensionibus, quot nulla fere alia. OSIRIS huic sol, illi Bacchus, alii Oceanus, nonnullis Pluto videtur esse. Cuinam fides habenda est? Nulli, ut arbitror. Vetus rex Aegyptiorum OSIRIS fuit. At quum Aegyptii cum Graecorum scitis & philosophorum placitis sua instituta coniungere inciperent, ille hac, iste alia forma OSIAIN induit, ut conveniens rebus istis & sententiis, quas complexus quilibet erat, videbatur. Ceterum non in illis numerandi sunt Aegyptii, qui binos esse Deos aequales iudicarunt. Nam, quod ex PLVTARCHO *de Iside & Osiride p.* 362. liquet, TYPHONIS potentiam sensim inermem fieri, & deletum aliquando prorsus iri, statuebant. Τὴν τοῦ Τυφῶνος ἀμαυρουμένην καὶ συντριβομένην δύναμιν, ἔτι δὲ καὶ ψυχορραγοῦσαν καὶ σφαδάζουσαν παρηγοροῦσι. *Typhonis obscuratam atque contritam potentiam, atque adeo semianimem & instantem interitum trementem, demulcent.* In eorum ergo numero illos habere decet, quos PLVTARCHVS *l. c. p.* 369. ait Deum deteriorem pro genio tantum quodam seu daemone habere. Omnem scilicet eorum familiam, qui malo singulare quoddam Numen praeesse volunt, in duo distribuit genera, in eos, qui parem Diis, bono & malo, potestatem tribuerent, & in eos, qui malum Deum imbecilliorem esse bono ducerent. Ita certe verba eius capit: Νομίζουσι γὰρ, οἱ μὲν, Θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους, τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν· οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα Θεὸν, τὸν δὲ ἕτερον δαίμονα καλοῦσιν. *Existimant enim alii, duos esse Deos, quasi contrariis deditos artibus, ut bona alter, alter mala opera faciat: alii eum, qui est melior, Deum, qui deterior, daemonem tantum dicunt.* At hunc ipsum tamen malignum daemonem Aegyptii videntur non a Deo esse conditum existimasse, sed naturam esse per se & necessario, non secus ac bonus ille Deus, exsistentem. OSIAIN enim & TYPHONEM fratres fuisse, perhibent. Quocirca, OSIRIS si is Deus est, quo nihil fieri melius aut maius potest, TYPHONEM, consequens est, ut credamus, eiusdem

per se exsistens & in se prava & vitiosa.

docuisse, affirmant. Namque, praeter PLVTARCHVM, DIOGENES id testatur (35) LAERTIVS, δύο κατ' αὐτοὺς εἶναι ἀρχάς, ἀγαθὸν δαίμονα καὶ κακόν, *duo ex eorum sententia rerum esse principia, daemonem malum & daemonem bonum,* qui HERMIPPI, EVDOXI & THEOPOMPI videtur auctoritate munitus esse. Nihilo tamen minus, ut haec nomina sint gravissima, nil eum temere facturum esse, putem, qui, num hi auctores ira, uti fas erat, Magorum sententiam intellexerint, deliberandum esse, censuerit. Fieri enim potest, ut malo, quod profitebantur, Numini haud ampliorem Magi potestatem adscripserint, quam nos geniorum infernalium principi tribuimus, neque malum esse principium crediderint, Deo haud subiectum, atque ex se ipso ex infinito tempore exsistens, sed malorum tantum geniorum civitatem aliquam seu rempublicam, cui unus leges ferat & imperet, ingenio construxerint. Ego quidem propius me ab hac abesse non inficior suspicione: in quam me sententiam non id impellit tantum, quod (36) THEODORVS apud PHOTIVM Persarum *Arimanium* eodem *Satanae* compellat cognomine, quo sacer codex malorum geniorum caput designat, sed etiam quod ipsa Magorum scita, ut a PLVTARCHO exhibentur, haud obscure eam stabilire ac firmare video.

De Iside & Osir. p. 370. Par.

Ita nimirum PLVTARCHVS eos sentire perhibet: ἔπεισι δὲ χρόνος εἱμαρμένος, ἐν ᾧ τὸν Ἀρειμάνιον, λοιμὸν ἐπάγοντα καὶ λιμὸν, ὑπὸ τούτων ἀνάγκη φθαρῆναι παντάπασι καὶ ἀφανισθῆναι, τῆς δὲ γῆς ἐπιπέδου καὶ ὁμαλῆς γενομένης, ἕνα βίον καὶ μίαν πολιτείαν ἀνθρώπων μακαρίων καὶ ὁμογλώσσων ἁπάντων γενέσθαι· *Instare vero fatale tempus, quo necesse sit, peste & fame ab his adducta, Arimanium omnino perdi atque aboleri, terraque aequabili & plana facta, unam vitam unamque ciuitatem beatorum hominum universorum unaque lingua utentium fore.* Nec, quae (37) THEOPOMPVS ipse de hoc dogmate Persarum memoriae prodidit, ab hac opinione abhorrent: τέλος ἀπολείπεσθαι τὸν Ἅδην, καὶ τοὺς μὲν ἀνθρώπους εὐδαίμονας ἔσεσθαι, μήτε τροφῆς δεομένους, μήτε σκιὰν ποιοῦντας· τὸν δὲ ταῦτα μηχανησάμενον θεὸν ἠρεμεῖν καὶ ἀναπαύεσθαι χρόνῳ καλῶς μὲν οὐ πολὺν τῷ θεῷ, ὥσπερ ἀνθρώπῳ κοιμωμένῳ μέτριον· *Tandem Plutonem deficere, & tunc homines fore beatos, neque alimento utentes, neque umbram producentes: Deum porro, ista qui machinetur, quiescere ad aliquod tempus, non quod longum sit Deo, sed simile quieti, quam homo dormiens capit.* Istud mali principium, quod praeter PLVTARCHVM, Manichaei confinxerunt, quoniam per se ab aeterno exstitit, nec a caussa quadam profectum est, nullo modo penitus exstingui potest ac deleri. Quamobrem multo probabilior meo quidem iudicio eorum videtur sententia, qui aut Magos Persarum ex instituto veteri habitu personae ipsum malum donasse, ideoque *Arimanium* vocasse, suspicantur, quemadmodum Aegyptios paullo ante fecisse diximus, *Typhonem* comminiscendo, aut vero sic eos de malo censuisse Numine, ut nos de *Satana*, iudicant. Neque est, quod occurrat aliquis, rem tamen divinam fecisse Persas *Arimanio*. Nam & Graecos accepimus malos daemones victimis & sacrificiis placare sibi studuisse. Vt omittam, ad ipsum forte Deum pertinuisse, quod Arimanio persolvebant, officium, huncque non secus, atque ministrum irae ac vindictae divinae, (38) spectatum fuisse.

Vtrum-

dem esse naturae & aeternitatis. Verum in tanta rerum antiquarum caligine quis omnia sic expediat, ut nihil quaerendum restet?

(35) *Laërtius*) In *Prooemio Segm.* 8. *p.* 6. qui ARISTOTELIS haec se auctoritate scribere perhibet.

(36) *Theodorus*) Hic THEODORVS est Mopsvestenus, cuius olim exstitere *Libri III. de Persarum Magia*, e quorum *primo libro* PHOTIVS *Biblioth. Cod. LXXXI. p.* 199. refert, Persas censere *Zarvam*, Deum principem omnium, *Homisdam genuisse*, τὸν τοῦ Σατανᾶ, *& Satanam.* Verisimile est, quod ANDR. SCHOTTVS in *Notis ad h. l.* observavit, malum Persarum genium, quem *Arimanium* alioquin nominabant, hoc vocabulo designari. Recte vero facit vir doctus, quod huic argumento ex nomine ducto parum tribuit. Etenim ex eo, quod Christiani eodem vocabulo malignorum geniorum ducem vocamus, quo Persae principium malum, nullo modo efficitur, idem de utroque utrosque credere.

(37) *Theopompus*) Haec ex THEOPOMPO excerpsit PLVTARCHVS *Libro de Iside & Osiride p. 370. T. II. Opp.*

(38) *Spectatum fuisse*) Etsi nullas neget eruditorum, Persis olim placuisse, duo esse rerum omnium principia, bonum alterum, alterum malum; haud tamen omnes sententiam eorum de binis istis Numinibus eodem modo explicant. Quidnam ante ZOROASTREM docuerint, exquirere, quum nihil veterum monumentorum ad nos pervenerit, cui fidem tuto nobis habere liceat, inutile propemodum arbitror. Arabes nonnullos scriptores produxerunt EDVARD. POCOCKIVS in *Specim. Histor. Arabum p.* 147. 148. & THOM. HYDE in *Historia religionis veter. Persarum Cap. IX. p.* 163. & *Cap. XXII. p.* 299. qui Magos ante ZOROASTREM perhibent docuisse, duos esse Deos aequales, quorum alter salutaria & bona quaevis, alter mala omnia procuret: a qua eos doctrina ZOROASTER abduxerit. Sed leviores esse recentiores Arabum scriptores, quam ut omnia, quae tradunt, probare statim queamus, inter omnes fere

Vtcumque est, id ex illis, quae hucusque disputavimus, opinor elucere, PLVTARCHVM, qui apud omnes fere gentes hanc de binis Diis aeternis, altero boni omnis, altero mali fonte, opinionem floruisse, persuasum esse cupit omnibus, fucum fecisse legentibus. Idque hoc etiam in primis confirmat, quod ipsimet Manichaei sese disciplinam suam a gentibus verae religionis ignaris accepisse, negarunt, neque sectam sese ex aliis egressam atque natam vocari passi sunt, contra a reliquis sese populis prorsus differre dogmatibus, contenderunt. Ita FAVSTVS apud S. AVGVSTINVM: *Pagani,* inquit, *bona & mala, tetra & splendida, perpetua & caduca, mutabilia & certa, corporalia & divina vnum habere principium dogmatizant. His ego valde contraria censeo,* (Contra Faustum Lib. XX. C. III. (p. 237. Tom. VIII. Opp. ed. Benedict.) *qui bonis omnibus principium fateor Deum, contrariis vero hylen: (sic enim mali principium* fere constat. Quamobrem, quando de Persarum religione quaeritur, eorum maxime praeceptorum habetur ratio, quae a ZOROASTRE acceperunt tradita, & quid a philosophi huius aetate crediderint, exploratur. Tres fere video inter viros doctos hac de se opiniones versari. Plerique Persas, a ZOROASTRE edoctos, duos coluisse Deos volunt, aeternos, per se exsistentes, omnisque initii nescios. Alii Deum unum summum & benignum, bina autem inferiora Numina, huic sempiterno Deo subiecta, & ab eo condita, bonum alterum, alterum malum, hanc gentem esse professam perhibent. Alii denique uni eos Deo supremo, rerum omnium conditori & parenti, supplicasse, at huic tamen malum quemdam genium, non dissimilem eius cacodaemonis, cuius sacer codex meminit, adiunxisse, contendunt. Ita THOMAS HYDE religionem veterum Persarum explicat *l. c. Cap. XX. p.* 161. Mihi media sententia meliori loco posita esse videtur, quam prima & vltima, quae prorsus auctoritate caret. Primum eam PLVTARCHI & THEOPOMPI dicta firmant, quae doctissimus CVDWORTHVS attulit. Deinde nullus exstat alicuius Graeci scriptoris locus, qui eos aliter docuisse testetur. Denique alia quoque his testimoniis addi possunt. PLVTARCHVS *de Iside & Osiride p.* 369. postquam dixerat, ZOROASTREM in illis esse, qui mali omnis caussam ad peculiarem aliquem Deum retulerint, eum tres induxisse Deos, statim subiicit, unum bonum, *Oromasdem*, alterum malum, *Arimanium*, tertium inter hos medium, *Mithran*, quem Persae μεσίτην vocent. Paullo post aperte & bonum & malum Numen generatum esse praecipit. Haec, nescio, quemadmodum exponi queant aliter, quam ita: Esse quidem Numina duo, bonis & malis rebus praeposita, at horum conatus unum moderari summum Numen, quod, medio loco veluti positum, ita temperet omnia, ut summa rerum ex horum Numinum pugnis & conflictu nihil detrimenti capiat. Alter mihi testis huius rei non contemnendus DIOGENES videtur esse LAERTIVS, qui in *Prooemio Historiae suae p.* 6. 7. ex optimis scriptoribus Magorum sententias recitat. Et primum quidem ex ARISTOTELE observat, *binos* ab illis *daemones*, bonum & malum, introduci. Paullo vero post ex *Hecataeo* monet, τὴν γενητοὺς τοὺς Θεοὺς εἶναι κατ' αὐτοὺς, *Deos ex Magorum sententia etiam genitos esse*. Hoc quid clarius dici potest? Non Deos, sed genios aut daemones tantum, eosque genitos, Magi ducebant bina sua esse Numina. Magni etiam momenti ad hanc caussam est THEODORI Mopsvesteni auctoritas paullo ante laudata, qui apud PHOTIVM *Cod. LXXXI. p.* 199. diserte testatur, ex sententia Persarum summum Deum, *Zarvam*, ex se genuisse *Oromasdem* & *Satanam*, seu, quod idem est, bonum malumque Deum. His omnibus Arabum accedunt scriptores & Persarum, qui ZOROASTRIS ita exponunt dogma, a THOM. HYDE in *Religione veterum Persarum Cap. XXII. p.* 290. *f.* & POCOCKIO *Specim. Histor. Arabum p.* 147. *f.* laudati. Non is ego sum, qui his Persis & Arabibus unice credendum esse putem. At quum videam, consentire eorum narrationibus in plerisque ea, quae de ZOROASTRIS scitis Graeci tradunt auctores, magni esse ponderis eorum testimonia reor ad illa, de quibus quaerimus, omni dubitatione liberanda. Nullum igitur mihi dubium est, quin antiquiorum Persarum haec fuerit opinio: Vnum esse summum & aeternum Numen, quod nullum tamen humanum capiat ingenium, quodque interiori potius animi veneratione, quam externis ritibus & caerimoniis, coli debeat. Hoc supremum Numen duos ex sese, nescio quomodo, produxisse Deos, magni quidem roboris & eximiae virtutis, quorum alter res eroget & administret humano generi utiles & necessarias, alter noxiis & perniciosis delectetur. Haec bina Numina perpetuo inter sese dimicare, summo tamen Deo conflictus & pugnae moderatore atque arbitro. Post infinita & longa praelia benignum illud Numen, quod ad altissimi Numinis naturam accedat propius, malignum illum daemonem prorsus interempturum & deleturum esse: tumque pacis omnia, tranquillitatis & felicitatis plena fore. Non sum nescius, PETRVM BAYLIVM, virum acutissimum, multum in eo posuisse diligentiae, ut contra THOM. HYDE doceret, non esse audiendos hac in caussa Persas & Arabes, Graecis vero potius credendum, qui ZOROASTREM dicant bina aequalia & ex se exsistentia Numina suis colenda proposuisse. *Diction. histor. & critique voce Zoroaster Tom. IV. Not. F. p.* 2928. 2929. Et visus est viris doctissimis, quorum magna sunt in orbe litterato nomina, caussam hanc plane confecisse. Ego vero, quinam Graeci scriptores id dixerint, quod vir doctus eos assumit dixisse, ignorare me, profiteor. PLVTARCHVM testatur unice. Verum huic si standum sit, id quod ostendimus, numquam ZOROASTER, numquam Persae, discipuli eius, duorum Numinum aequalium cultores dici poterunt. Reliquae vero eius rationes nihil valent in hac caussa, quam non nisi testimoniis & auctoritatibus dirimere licet. Interim non ego negem, quosdam forte Persarum ita sensisse, ut ZOROASTREM sensisse vult BAYLIVS. Ipse THOM. HYDE *l. c. cap. IX. p.* 164. non diffitetur, esse sectam *Dualistarum* inter Persas, quae bina sibi Numina aequis viribus praedita & ex se

cipium & naturam Theologus noster appellat.) Idem deinceps FAVSTVS duo tantum in orbe commemorat esse colendi Deum genera, quae re vera differant, *paganorum* nimirum *religionem* & *Manichaeorum* (39) *disciplinam.* Ex quo mihi quidem satis intelligi videtur, dogma de geminis Numinibus supremis tum temporis non ita spectatum esse, ac si omnium populorum sapientibus vulgo probaretur. Itaque relinquamus, necesse est, sententiam PLVTARCHI, qui totum ab eo stetisse orbem contendit. Quod quidem propterea finxisse hominem, verisimile est, ut, quam ipsemet in deliciis habebat, doctrinam aliis tanto commendatiorem redderet ac gratiorem; nisi forte nimium erga eum studium morbum quemdam animi ei contraxisse, suspicari malimus, cuius vi & impetu, ut, quamcumque modo intueretur disciplinam, eam suae non dissimilem putarit, evenerit. Nos quidem, tametsi universam Graecorum sapientum turbam haud segniter lustraverimus, in nullos tamen, qui publicis scriptis isthuc dogma defenderint, incidimus, praeter PLVTARCHVM, NVMENIVM & (40) ATTICVM.

Atque hos unice ob oculos habuisse (41) ATHANASIVM arbitror, quum in *Oratione contra gentes* in hanc ita disciplinam inveheretur: Ἑλλήνων οὖν τινες πλανηθέντες τῆς ὁδοῦ, καὶ τὸν χριστὸν οὐκ ἐγνωκότες, ἐν ὑποστάσει καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι τὴν κακίαν ἀπεφήναντο, ἁμαρτάνοντες κατὰ δύο ταῦτα, ἢ τὸν δημιουργὸν ἀποστεροῦντες τοῦ εἶναι ποιητὴν τῶν ὄντων· οὐ γὰρ ἂν εἴη τῶν ὄντων κύριος, εἴ γε κατ' αὐτοὺς ἡ κακία καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασιν ἔχει καὶ οὐσίαν. ἢ πάλιν θέλοντες αὐτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ὅλων, ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ κακοῦ δώσουσιν εἶναι· ἐν γὰρ τοῖς οὖσιν καὶ τὸ κακὸν κατ' αὐτούς ἐστι· *Graecorum quidam errabundi, & verae viae Christique ignari, malum pronunciarunt substantiam esse, & per se in rerum natura consistere. Qua in re dupliciter peccant. Nam & mundi opificem defraudant creatione rerum omnium, quae in natura sunt: nec enim rerum dominus haberi posset, si, quod illi volunt, malum res esset solida, & vere subsisteret. Sin vero omnium illum volunt conditorem esse, necessario quoque dabunt etiam mali esse opificem. Nam & ipsum malum in illis rebus est ex sententia eorum, quae vere sunt & exsistunt.* Quae postquam dixit ATHANASIVS, ad degeneres quosdam Christianos oratione delabitur, quos eiusdem portenti amor ceperit: Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων ἐκπεσόντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, καὶ περὶ τὴν πίστιν ναυαγήσαντες, καὶ οὗτοι μὲν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ καταφρονοῦσιν εἶναι· *Quidam vero haeretici, ab ecclesiae doctrina devii, & in fide naufragi, ipsi quoque ita delirant, ut malum vere subsistere dicant.* Atque huius generis haereticorum non una, etiam ante natos Manichaeos, familia exstitit: quae, tantum abest, ut philosophorum inter gentes

ipsis exsistentia placanda sibi esse ducat. Forte alii etiam in illis exstiterunt, quibus tertia placuit opinio, & malus Deus eodem loco habitus est, quo daemonum a Christianis princeps habetur. Sed minorum eiusmodi familiarum ratio nulla ducitur, quum generatim de genus alicuius religione & sacris disceptatio instituitur. Ex his, quid de illis iudicandum sit, quae CVDWORTHVS hic disseruit, per se liquet. Pleraque ille bene: nec erat, cur doctissimi quidam viri ab eo hac in re monerent discedendum esse. Quod reliquum est, nomina, quae Persae binis hisce geniis imposuere, *Arimanius* & *Oromasdes*, non secus ac inter Aegyptios *Osiris* & *Typhon*, nomina veterum belli ducum aut regum esse arbitror, quorum res gestas & ingenium, exstincta rerum antiquarum memoria, Persae ad religionem & res divinas accommodarunt. Non indignae lectu sunt coniecturae, quas GODOFR. GVIL. LEIBNITIVS hac de re proposuit *Essais de Theodicée §. CXXXVIII. p. 285. s.*

(39) *Disciplinam*) Verba FAVSTI apud AVGVSTINVM *l. c. Cap. IV. p.* 237. haec sunt: *Sectas si quaeras, non plus erunt, quam duae, id est, gentium & nostra, qui eis longe diversa sentimus.*

(40) *Atticum*) Haec omnia, quae in PLVTARCHVM hic acerbe dicuntur, quemadmodum accipienda sint, ex illis, quae supra monuimus, constabit. Perperam intellexit vir doctissimus PLVTARCHI opinionem, quem ab eorum dogmate, quibus bini videntur pares esse Dii, alter bonus, malus alter, longe fuisse remotum, controversia vacat. Sed nec solus hic errat, verum multos in doctissimis & huius & superioris memoriae viris eiusdem peccati socios habet. Omnium instar PETR. BAYLIVS erit, quo nemo tamen sagacius veterum sapientum scita exploravit, qui nil veritus est PLVTARCHVM ad Manichaeos amandare. Vid. *Dictionaire histor. v. Manicheens T. III. p.* 1897. *Not. C.* & alias. Quod de PLVTARCHO dico, id ad NVMENIVM etiam & ATTICVM pertinet, qui multo aliter senserunt, atque putat CVDWORTHVS. Recte vero hic reprehenditur eo nomine PLVTARCHVS, quod multos secum sensisse de origine mali scripserit, quibus nihil tamen eius opinionis in mentem venit. Idem & ipse vituperat BAYLIVS *l. c. p.* 1898. ut ven. WOLFIVM & alios nunc taceam.

(41) *Athanasium*) *Oratione contra gentes T. I. Opp. p.* 6.

tes notitiam fugerint, ut ab his interdum notatae sint ac reprehensae. (42) CELSVS id Christianis crimini dat, *quod Deum exsecrabilem esse credant, Deo magno contrarium*, ὅτι ἐναντίον τῷ μεγάλῳ Θεῷ Θεὸς κατηραμένος· PLOTINVS vero peculiarem in hoc genus *librum* exaravit, qui *nonus* est *Enneadis secundae* in *Operibus* eius, atque a PORPHYRIO hoc indice insignitus est: πρὸς τοὺς Γνωστικούς, *in Gnosticos*.

Ceterum, si qui forte sint, qui tantum apud se valere negent ea, quae adhuc contra PLVTARCHVM disseruimus, ut ab eius sibi discedendum esse putent sententia in hac caussa, illi hoc unum tamen assentientur nobis: Si omnes antiquarum gentium Theologi binos professi essent Deos, bonum atque malum, certum fore, eos sine controversia falli, qui ceteros, quos venerati sunt Deos vetusti populi, pro naturis per se ab aeterno exsistentibus ab illis esse habitos, existimant. Namque sic si de Numinibus suis censuissent veteres, non duo rerum omnium principia, sed tot, habuissent, quot publice coluerunt Deos. PLVTARCHVS quidem, nisi forte secum ipso dissensit, in hac esse debuit sententia, nullum Deorum, si a duplici illo principio discesseris, bono maloque, tam alte positum esse ab ullo Theologorum veterum, ut ex nemine natus, initii expers, suique ipsius fons & origo videretur. Nam ad ipsum quod attinet hunc philosophum, nullum omnino, quin ita docuerit, dubium est. Qui, tametsi superstitione devinctus erat gentium, omniaque eorum Numina Deorum cultu & honore afficiebat, in primis vero *Delio Apollini*, cuius sese sacerdotem profitetur, studebat, nullum tamen ex commentitiis hisce Numinibus aeternum principiique & originis nescium credidit, praeter bonum illum malumque Deum, contra nativos esse Deos omnes (Θεοὶ γεννητοὶ) (43) testatus est. Neque caussae aliquid nobis est, cur ceteros, qui multitudinem Deorum venerati sunt, alienos ab eo fuisse hac in re, coniiciamus. Sed & Manichaeis idem placuit; quos, praeter binos illos Deos, quibus solis aeternitatis adscribebant gloriam, innumerabiles observasse alios Deos, sacrae gnaros historiae non praeterit.

Adhuc igitur nemo nobis inter falsarum religionum amatores obvenit, qui multos esse Deos ex nulla caussa natos, verum sua exsistentes virtute, existimaverit. Sed nunc hominem in medio sistemus, qui non modo dogmatis istius de πολλαῖς ἀρχαῖς, *de multis principiis* mentionem fecit, sed id quoque confutandum sibi esse duxit. ARISTOTELES is est: quem nemo tamen credat propterea hoc ulcus tetigisse, quod tum omnes populi ex eo laborarent. Odio flagrabat homo eorum, qui PYTHAGORAE & PLATONIS legebant vestigia: quorum idcirco de exemplis rerum seu ideis, qui & *numeri* nonnumquam vocantur, placita ut invisa redderet & odiosa, hac ea ratione interpretabatur. Quod quidem tanto facere ipsi licebat securius, quanto notius erat, *ideas*, certo licet sensu, a Platonicis principia nominari. Quidquid id est, ipsum dogma hoc solide ab ARISTOTELE ex consideratione rerum, quae obtingunt in hac rerum natura, refellitur. Verba eius haec sunt: Οἱ δὲ λέγοντες, τὸν ἀριθμὸν πρῶτον τὸν μαθηματικὸν, καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλην ἐχομένην οὐσίαν καὶ ἀρχὰς ἑκάστης ἄλλας, ἐπεισοδιώδη τὴν τοῦ παντὸς οὐσίαν ποιοῦσι (οὐδὲν γὰρ ἡ ἑτέρα τῇ ἑτέρᾳ συμβάλλεται οὖσα, ἢ μὴ οὖσα) καὶ ἀρχὰς πολλάς· τὰ δὲ ὄντα οὐ βούλεται πολιτεύεσθαι κακῶς· Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος. *Qui numerum mathematicum primum esse dicunt, & ita semper aliam attiguam substantiam & alia cuiusque rei principia, illi rerum universitatem similem faciunt poëmati, cuius partes male inter se cohaerent, (nihil enim altera confert alteri, sive sit, sive non sit,) & principia multa. At, quae vere sunt, nolunt male gubernari. Non est bonus multorum principatus: unus esto princeps.* Explodit hic ARISTOTELES non modo sententiam eorum, qui πολλὰς ἀρχὰς, *multa rerum* introducant *principia*, sed etiam diserte ab uno derivat omnia capite: quin hoc ipso affirmat capite, bonum esse illud principium, non vero malum. Igitur perspicuum est, etsi gentium aemulatus sit superstitionem ARISTOTELES, multisque Diis supplicaverit, eosque etiam alicubi levitatis ac dementiae postulaverit, qui uni tantum Iovi hostias esse immolandas dictitent, haud tamen eum sic a veri aberrasse regula, ut vel tales esse Deos crederet, quales

Aristoteles reiicit & explodit eos, qui plura esse volunt principia, aut multos Deos per se exsistentes.

Metaphys. Lib. XIV. C. X. (p. 486. T. IV. Opp.)

(42) *Celsus)* Apud ORIGENEM *Lib. VI. contra Celsum p.* 303. Recte sese habent omnia, quae hic de antiquis traduntur Gnosticis. Dudum enim, antequam prodirent Manichaei, inter Christianos fuerunt, qui malum aliquem Deum hunc orbem condidisse dicerent.

(43) *Testatus est)* Vid. RVALDVM in *Vita Plutarchi Cap. IX.* Veteres Christiani scriptores, qui religionis suae caussam contra multorum Deorum cultores tuentur, hinc saepius PLVTARCHO adversus eos auctore utuntur.

les multi hodie sibi fingunt, naturas nimirum nec ortas, nec ulli subiectas, vel, quod eum fecisse PLVTARCHVS perhibet, duo rerum universitati daret principia, alterum benignum natura, alterum malevolum & vitiosum. At vicissim PLATONIS & PYTHAGORAE sectatoribus iniuriam omnino infert Stagirita, quum eos isto, quem diximus, errore contaminatos esse, tradit. Non inficior, certo sensu *ideas*, ut exempla rerum omnium, *principia* fuisse ab illis vocata. Sed iidem tamen, id quod ipse fatetur hoc capite ARISTOTELES, esse *ἄλλην ἀρχὴν κυριωτέραν*, *aliud excellentius & superius principium*, praecipiebant. Qua quidem formula id ipsum indicabant, quod ἓν illis alioquin, *unum*, aut *μονὰς* dicitur, Deum nimirum unum, eumque (44) simplicissimum.

Ergo multa, quae ad institutam pertinent rationem, feliciter a nobis expedita sunt. Primo enim ex illis, quae de generatione Deorum antiqui vates cecinerunt, nihil omnino eos agere, demonstravimus, qui inanes veterum gentium Deos in naturis sempiternis, nec umquam natis numeratos fuisse, persuadere laborant aliis. Quumque hoc argumentum non esse cerneremus aptissimum ad omnes eorum suspiciones funditus exstirpandas, qui in templa gentium turbam aeternorum Deorum introducunt, maiori hoc negotium a nobis diligentia tractandum esse, rati sumus. Itaque, cunctis antiquitatis vestigiis curiose exploratis & indagatis, id unum nobis reperire licuit, paucos quosdam cum ex Deorum inanium cultoribus, tum ex semi-Christianis, binos eius generis Deos sive naturas aeternas & intelligentes, quorum alter bonitate, alter malitia plenus sit, rectorum loco rebus humanis imposuisse, non vero plures. Sed & ARISTOTELEM ex altera parte contra eos serio decertantem vidimus, qui plura principia sive Deos haud factos comminiscerentur. Quam ille dimicationem certe non ausus fuisset ingredi, si tum temporis omnium haec fuisset populorum communis opinio. Non ignoro quidem, fuisse ex antiquioribus Christianis aliquos, qui in disputationibus contra simulacrorum cultores valde eos irriserint, quod multos Deos esse crederent per se ab aeterno exsistentes. Sed neminem ego sentio fuisse, qui hanc eis serio exprobraret opinionem; contra omnes idcirco tantum ad hanc delati videntur controversiam, ut nihil eorum praetermitterent, quae commoveri poterant, atque adversariis abundanter (45) satisfacerent.

Vt haec omnia satis sint aperta & manifesta, longe tamen apparebit clarius, quidnam sit de toto hocce negotio iudicandum, numque tanta fuerint antiquiores populi amentia, ut cohortem quamdam aut turbam Deorum omni lege solutorum & ex infini-

to

(44) *Simplicissimum*) Verum est, ARISTOTELEM *ultimo Metaphysicorum Capite* contra eos disputare, qui plura vellent esse rerum principia. Hos autem in aliquot classes distribuit. Primum esse ait, qui Deo materiam socient. Alios deinde affirmat nec bonum nec malum in principiis numerare. Reliquas sectas, quum obscurius ab eo proponantur, omitto. His omnibus hanc generaliorem opponit rationem, eos, qui duo ponant contraria principia, cogi, ut his aliud maius praeficiant principium, & ad unam idcirco caussam postremo referant omnia. *Καὶ τοῖς*, ait, *δύο ἀρχὰς ποιοῦσιν ἄλλην ἀνάγκη ἀρχὴν κυριωτέραν εἶναι*. *Illis, qui duo faciunt principia, necesse est, ut aliud principalius principium esse fateantur.* Interiectis nonnullis, quibus contra numeros & rerum species disputat, ea sequuntur verba, quae hic leguntur, & extrema sunt *Librorum* ARISTOTELIS *Metaphysicorum*. Ne haec secus, atque decet, intelligantur, sequentia velim animadverti. (I) ARISTOTELES, dum unum esse defendit principium, longe alia id facit ratione, quam illi, qui CHRISTVM docem sequuntur. Quamvis enim unum esse profiteatur Deum, ex quo pendeant universa; hunc tamen Deum non dominari materiae, putat, aut eam ex nihilo finxisse, sed indissolubili & aeterno cum materia & rebus omnibus, quae cernuntur, vinculo colligatum esse. Ergo, si omnia perpendas accurate, unum illud ARISTOTELIS, pro quo pugnat, principium tota haec erit rerum universitas ex Deo constans & materia. (II) Tum temporis, quum haec scriberet ARISTOTELES, inter Graecos illa Manichaeorum sententia de binis *Diis*, adversis semper signis concurrentibus, ignota fuisse videtur. Nec enim hoc in capite, quo eos confutat, qui plura fingerent principia, huius dogmatis meminit Stagirita. Nominat eos, qui materiam, qui species rerum seu ideas, qui numeros Deo sociarent: at binorum Numinum nullam habet mentionem. (III) Quod hic CVDWORTHVS ab ARISTOTELE *numeros* & *ideas* pro iisdem haberi, ait, id secus sese habet. Nam diserte *τὰ εἴδη* & *τοὺς ἀριθμοὺς* distinguit. (IV) Nescio quoque, an verum illud sit, quod hic adducitur, iniuriam fecisse ARISTOTELEM PLATONIS & PYTHAGORAE discipulis, quum scriberet, plura rerum ab illis constituta esse principia. Nec enim hoc illis tribuit Peripateticorum princeps, plura aequalia ab illis esse principia introducta: quod si faceret, aequitati reniteretur: alia vero ab illis principia inferiora summo Numine esse introducta, ne ipse quidem hic CVDWORTHVS negat.

(45) *Satisfacerent*) Vide, quae supra scripsimus *ad huius Capitis* §. *XI. XII.*

eo tempore exiſtentium res humanas procurare putarent, ſi ſummam religionis eorum breviter exhibuero, diverſaque Deorum, quibus ſacra fecerunt, genera luſtravero.

Omnes, quos coluit antiquitas, Dii certis, ſi quid ego ſentio, claſſibus comprehendi poſſunt. Principio multos eorum homines fuiſſe vita functos, ſive animas potius hominum, qui deceſſerant, extra omnem controverſiam poſitum eſt. Hoc genus Graeci *Heroës*, Latini *Manes* vocabant: in quod HERCVLES, AESCVLAPIVS, LIBER, CASTOR, POLLVX, QVIRINVS, & alii referri debent. Non Graeci tantum & Romani commentitios huius notae Deos venerati ſunt, verum etiam Aegyptii, Syri atque Babylonii. Quare (46) ſacer codex ſacrificia gentium deſpectus cauſſa *ſacrificia mortis* nominat: quae denominatio ſacrificia mortuis oblata hominibus ſignificat, non vero, quod multis placuiſſe video, victimas ſimulacris & ſtatuis vitae omnis expertibus mactatas. Eamdem propter cauſſam multa, quae religioſiſſime obſervabant Deorum ſacerdotes, ſacra funebris pompae referebant ſpeciem, luctuque & lamentationibus tota repleta erant. Qua de re luculentum exſtat BARVCHI vatis teſtimonium: *In domibus ipſorum ſedent ſacerdotes, tunicis diſciſſis induti, raſis barbis & capitibus, retectoque capite, rugiuntque clamantes coram Diis ſuis, ut ſolent in epulo ad mortuum cadaver facto.* Cap. VI. v. 30. 31. Atque ſunt viri docti, qui horum rituum nonnullis ſacerdotibus Iudaeorum idcirco ſuſpicantur interdictum eſſe, ne iſtis Deorum mancipiis pares eſſe viderentur quodammodo. Quod de Babyloniis BARVCHVS, id quoque de Aegyptiis (47) poëta ſcriptum reliquit:

Et quem tu plangens hominem teſtaris Oſirin.

Et praeterea (48) XENOPHANEM *Colophonium* hunc morem graviter in Aegyptiis vituperaſſe, accepimus, quos ſic monuiſſe fertur: Εἰ θεοὺς νομίζουσι, μὴ θρηνεῖν, εἰ δὲ θρηνοῦσι, μὴ θεοὺς νομίζειν *Si Deos eſſe ducerent, quos colerent, plorare eos deſinerent; ſin flere vellent eos, pro Diis amplius non haberent.* Nihilo tamen minus turpis iſta conſuetudo homines in Deorum referendi numerum longius poſtea ſerpſit ac progreſſa eſt: neque vivis etiam hominibus, (49) Imperatoribus nimirum, ſtatuas atque templa dedicare, populos puduit. Ne quid nunc de eo commemorem, quod civitates ipſas hominumque collegia & ſocietates aliquando Diis adſcribere non ſunt veriti. Ipſa certe Roma, id quod paucos fugit, *Diva* ſalutata eſt. Tam ego vero neminem imprudentem eſſe arbitror, ut hos homines aut hominum ſodalitates, quibus ſtultitia & libido populorum divinos honores erogavit, pro Diis perennibus & ex nulla cauſſa natis fuiſſe habitos, ſibi perſuadeat. Nec enim vel φύσει γεννητοὶ θεοί, *Dii natura facti* fuerunt, verum hominum unice arbitrio & voluntate (50) creati.

Alteram

(46) *Sacer codex*) *Pſ. CVI.* 28. *Et comederunt ſacrificia* מתים *mortuorum.* Quae verba IO. SPENCERVS *de legibus ritualib. Hebraeor. Lib. II. Cap. XXXVII. p.* 580. *T. I. ed. recentiſſimae* ſic interpretatur: *Mortuorum, hoc eſt, idolorum, quae* τῶν *Baalim aut heroum defunctorum ſimulacra fuerunt.* Hanc expoſitionem, omiſſo SPENCERI nomine, qui in eadem, qua ipſe, academia docebat, CVDWORTHVS hic repudiat. Ad eumdem SPENCERVM potiſſimum pertinent, quae paullo poſt de cauſſis, cur Iudaeorum ſacerdotibus interdictum fuerit barbam & caput radere, monet. Vide *Lib. II. de legibus ritual. Cap. XVIII. p. 394. ſ.*

(47) *Poëta*) LVCANVS *Pharſal. Lib. VIII. v.* 833.

(48) *Xenophanem*) Refert PLVTARCHVS *de Superſtitione p.* 171. *T. II. Opp.* Εἰ μὲν θεοί εἰσι, μὴ θρηνεῖτε αὐτούς· εἰ δὲ ἄνθρωποι, μὴ θύετε αὐτοῖς· *Si Dii ſunt, nolite illos lugere; ſi vero homines, nolite illis ſacrificia offerre.* ARISTOTELES *Rhetoricor. Lib. II. Cap. XXIII. p. 789. T. III. Opp.* Eleatis de cultu Leucotheae ipſum conſulentibus XENOPHANEM hoc reſpondiſſe perhibet. Nil obſtat, ne bis idem dixiſſe philoſophum hunc putemus.

(49) *Imperatoribus*) Lege binas pereruditas DAN. GEORGII MORHOFII *Diſſertationes de divinitate principum*, quae in *Diſſertationibus* eius coniunctim editis exſtant *p. 83. ſ.*

(50) *Creati*) Homines fuiſſe, quos veteres coluere populi, Deos, & Chriſtianorum & aliorum ſatis expeditum eſt teſtimoniis & rationibus. Conſule ex his CICERONEM tantum *Libris de natura Deorum*, ex his LACTANTIVM, CYPRIANVM, TERTVLLIANVM, & omnes praeterea, qui pro ſacris Chriſtianis contra Deorum inanium cultores olim dimicarunt. At qua ratione factum ſit, ut homines vita functos divinis afficerent honoribus, quos ipſa mors divinitatis docebat expertes fuiſſe, non aeque luculentum & perſpicuum eſt. Mihi quidem ſic videtur. Antiquiſſimis perſuaſum fuit populis, eſſe genios & daemones, quorum ſupremus Deus opera in adminiſtrando terrarum orbe & humanis rebus procurandis uteretur, quosve nonnumquam ad homines ſalutis & utilitatis cauſſa mitteret. Quodſi igitur aliquem ceteris hominibus potentia aut virtute & ingenio maiorem & excellentiorem conſpicerent, huius corpore genium eiusmodi ſive daemonem concluſum eſſe, eumque divinitus miſſum, ſuperſtitioſi ducebant. Diſſipato corpore, ex ſententia eorum

genius

Alteram veterum Deorum classem nobiliores & maiores spectabilis huius universitatis seu mundi corporei partes, quibus anima inesse credebatur, constituunt, sol nimirum, luna, stellae, quin ipsa quoque terra, quam variis nominibus, *Vestae*, *Cybeles*, *matris Deum*, aliisque insigniebant. Neque horum Deorum aliquis credi potuit per se ex omni aeternitate fuisse. Nam, quod (51) ARISTOTELES ante suam aetatem ab omnibus receptum fuisse testatur, totam hancce universitatem generatam esse, seu initium habuisse, id vulgo gentibus persuasum erat.

Ad tertiam familiam Deorum illos retulerim, quos *daemones*, *genios* & *Lares* vocabant, sive Deos aetherios & aërios, animales, neque oculis cernendos, quos excellentioris quidem naturae esse, quam homines, at infra tamen coelestes mundanosque Deos positos, arbitrabantur. Atque haec Numina quoniam certae tantum partes videbantur totius universitatis, quam totam coepisse dicebant aliquando, immo ne praecipuum quidem in eo locum tenere putabantur, sine ullo dubio in θεοῖς γεννητοῖς, *Diis genitis* tantum numerati sunt.

Quartum genus Deorum, cui sacra faciebant veteres populi, affectionibus constat sive proprietatibus rerum atque naturarum certarum. In his *virtus* erat, *pietas*, *felicitas*, *veritas*, *fides*, *spes*, *iustitia*, *clementia*, *amor*, *desiderium*, *sanitas*, *pax*, *honor*, *fama*, *libertas*, *memoria*, *somnus*, *nox*, pluresque aliae: quibus omnibus superstitio aras templaque olim consecraverat. Ista Numina quis, quaeso, sanus credere potuit per se existere, quum propria destituta natura aliarum tantum rerum virtutes vel partes essent? Ceterum, qui hanc Deorum turbam excogitarunt, hos nihil fecisse aliud, verisimile est, quam ut unius illius divinae virtutis, potentiae ac providentiae, quae per totum terrarum orbem commeat, bonaque non minus, quam mala, dispensat mortalium, varios diversosque effectus personarum habitu condecorarent, atque Deorum Dearumque formis vestitos (52) exhiberent.

Restat una Deorum classis; quae, tametsi nomina habeat personis naturisque per se constantibus propria, vel hanc tamen propter caussam perennis, originis expers, nullique supremo Numini subiecta censeri haud potuit, quod singula eius membra certis muneribus, officiis, locis atque provinciis alligata sunt, quarum ipsis migrare fines haud licuit, ne aliorum rationes perturbarent, sed coniunctim omnes suavem quemdam naturae totius concentum & consensum efficerent. Vnus ex his Diis coelo praesidet solus: alius aërem moderatur: tertius maris gubernat motus: quartus terrae atque inferorum imperium sustinet. Hic Deus vel Dea sapientiae & eruditionis tutelam gerit: ille eloquentiae habet administrationem: alius ab hoc iustitiam legesque civiles curat. Hic belli Deus est, ille deliciarum atque voluptatum custos: hic terrae frugibus praepositus

genius ille ad istum ordioem, unde descenderat, revertebatur; oec tameo curare desinebat ea, quae ad populum, eui praefuerat olim, pertinerent. Hinc illae supplicationes, hinc honores, hine sacrificia, magnis viris & regibus a populis, quos rexerant, post fara decreta & exhibita. Benigniores si fuerant & benefici reges & heroës, e meliorum geniorum familia, si crudeles, severi & inclementes, ex deteriorum ordine ad nos profecti videbantur. Nam & malignos arbitrabantur genios rebus interesse nonnumquam humanis. Auxit populorum superstitionem supremorum imperaotium versutia, qui e re sua fore cernebant, ut divinae a suis credereotur originis, adulatorum levitas, placendi studium, & quae suot hoius generis alia. CATVLLVS *de nuptiis Thetis & Pelei v. 65. s.*

Praesentes namque ante domos invisere castas
Nereus, ut sese mortali ostendere coetu
Coelicolae, nondum spreta pietate, solebant.

Adde omnino PLVTARCHVM *de Iside & Osiride p. 370. T. II. Opp.*

(51) *Aristoteles*) *Libro de coelo I. Cap. X. p. 632. T. I. Opp.* Γενόμενον μὲν οὖν τὸν οὐρανὸν ἅπαντες εἶναί φασιν· *Omnes coelum fatentur factum esse.*

(52) *Exhiberent*) Ego vero haec Numina inde putem ortum haboisse, quod Romani veteres putarent, rebus omnibus, & minutissimis etiam, certa praesidere Numina. Quumque alias res appetant homines, alias vero, ut inimicas sibi, aversentur, inde evenir, ut & bonis e malis rebus Numina darent. Ita, qui templum *pietati* dedicavit, is mihi videtur Deum spectasse illum, cuius munus est pietatem in hominum accendere aoimis. Qui *febrem*, *metum* & *pavorem* consecrarunt illi ea placare voluerunt Numina, quae metum propellere, pavorem aoimis fugare, febres corpore eiicere valerent. Manavit huius opinionis nonnihil ad ipsos civitatis Christianae conditores, quorum multos & vitiis & virtutibus omnibus peculiares daemooes & genios praefecisse, qui vel homioum mentes vitiis certis imbuerent, vel etiam contrariis virtutibus exornareot, ex antiquis monumentis constat. Iospice HERMAE *Pastorem*, & quae ad hunc librum IO. BAPT. COTELERIVS notavit. Is *angelos aequitatis*, *poenitentiae*, *tristitiae* & aliarum virtutum & cupiditatum commemorat. *Recognitiones Clementis Lib. IV. C. XIII. p. 541. C. XXX. p. 546. Lib. V. C. XXXII. XXXIII. p. 554. &c.* & quae reverendiss. IO. POTTERVS *ad Clementem Alexandr.* collegit *Tom. I. p. 174.*

positus est, ille vino: ut cetera eorum omittam munera. Iam ex se ipso quaerat velim aliquis consideratus & ratione praeditus, an fieri ullo modo potuerit, ut naturarum intelligentium, aeternarum nullique parentium multitudo sponte sua tam concinnum atque admirabilem sibi ordinem praescribere potuerit: an tot Deos, ex se ipsis natos, aequabilique utentes potentia, sine ullis rixis, contentionibus & bellis terrarum orbis imperium tam scite inter se partitos esse, probabile sit: an denique proclive creditu sit, numerosam istam Deorum turbam in administrandis universitatis huius rebus tantam adhuc servare potuisse concordiam. Mihi quidem, haec omnia attentius expendenti, sic videtur, nullos ex Deorum cultoribus, nisi rationi voluissent nuntium mittere, tam magnifice de Numinibus suis sentire potuisse, ut ea tot naturas ortus nescias, reapse distinctas, ac per se exsistentes putarent. Neque ullos ego ab hac regula Deos exceptos volo, non hos *maiorum gentium* Deos, non *viginti selectos*, non *duodecim Consentes*, quos nominabant. Ne ipsos quidem tres illos Deos, qui nonnumquam *Iupiter coelestis*, *maritimus* & *terrestris* vocantur, tam augusto esse loco a quoquam positos, arbitror, tametsi, (53) MAXIMO TYRIO auctore, HOMERVS universi terrarum orbis procurationem inter eos distribuerit. Τριχθὰ Ὁμήρῳ δέδασται τὰ πάντα· Ποσειδῶν μὲν ἔλαχε πολιὴν ἅλα ναίεμεν αἰεὶ, Ἅδης δ' ἔλαχε ζόφον ἠερόεντα, Ζεὺς δ' οὐρανόν. *Homerus trifariam divisit omnia. Neptuno tribuitur, canis vt vivat semper in undis aequoris. Pluto incolis tristes caliginis umbras; Iupiter vero coelum.* Neque aliam de tribus istis Romanorum vel Samothracum Numinibus, quibus una in Capitolio rem divinam faciebant, *Iove*, *Minerva* & *Iunone* sententiam foveo.

Equidem, quoties numerosum illud Deorum, quibus priscus orbis supplicavit, agmen animo contemplor, vix me contineo, quin inde natum illud esse suspicer, quod coguitionem rerum naturalium atque divinarum temere coniunxerunt veteres. Nam aut totum mundum animarum esse, censuerunt atque supremum Deum: ex quo consequitur, omnes mundi partes totidem esse viventia Dei membra. Aut vero saltim orbem hunc speculum esse divinitatis aut spectabilem invisi Dei imaginem, opinati sunt: ex quo diversas eius partes omnesque naturae effectus tot esse declarationes & simulacra divinae potentiae ac providentiae, efficitur. Ita quum censerent, haud sibi fas iudicabant esse, universam, quam naturae divinae deberent, reverentiam hac vna generaliori neque satis explicata professione concludere, esse numen aliquod supremum, quod sub nullius mortalium adspectum cadat, resque omnes & produxerit & gubernet. Contra omnia, in quibus divina virtus hominibus sese spectandam & admirandam praebuerit, separatim considerari debere, divinique honoris partem aliquam suo iure poscere, existimabant. Atque huic ut tanto commodius obtemperarent opinioni, placebat illis προσωποποιεῖν, seu de rebus naturalibus partibusque naturae rerum, tamquam de personis, verba facere, Deorumque etiam & Dearum illis nomina imponere. Sed hoc ita tamen faciebant, ut consilium huius instituti sine negotio sapientiores perspicerent, atque omnes illos Deos nil esse viderent, quam varias unius supremi Numinis divinaeque virtutis & potentiae notiones & denominationes; quam virtutem per totam rerum naturam intentam esse & commeantem, suaque ubivis vestigia relinquere atque prodere, statuebant. Hanc BALBVS (54) apud CICERONEM sententiam his verbis tangit; *Videtisne, ut a physicis rebus tracta ratio sit ad commentitios & fictos Deos?* Quumque CELSVS Christianis aeque ac Iudaeis id vitio verteret, quod unum tantum Deum colerent, ORIGENES hanc ipsam adhibet rationem ad petulantiam hominis coërcendam, negans, fieri ullo modo posse, ut gentium Dii tot esse credantur Numina distincta, sempiterna, nec ullius imperio parentia. Δεικνύτω τοίνυν, πῶς αὐτὸς δύναται παραστῆσαι τὸ πλῆθος τῶν καθ' Ἕλληνας θεῶν, ἢ τοὺς λοιποὺς βαρβάρους· Δεικνύτω ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν Μνημοσύνης γεννώσης ἀπὸ Διὸς τὰς Μούσας, ἢ Θέμιδος τὰς ὥρας, ἢ τὰς χάριτας ἀεὶ γυμνὰς παραστησάτω δύνασθαι καθ' οὐσίαν ἐφεστηκέναι· ἀλλ' οὐ δυνήσεται τὰ Ἑλλήνων ἀναπλάσματα (σωματοποιεῖσθαι δοκοῦντα ἀπὸ τῶν πραγμάτων) δεικνύναι θεούς· *Ipse igitur Celsus viderit, quemadmodum esse istam Deorum multitudinem, quibus & Graeci & reliqui barbari sacra faciunt, demonstrare queat. Ostendat, obsecro, nobis, istam Mnemosynen, quae ex Iove Musas peperisse dicitur, aut illam Themidem, ex qua horae dicuntur esse genitae, naturas esse vere exsistentes & subsistentes, aut Gratias illas, quae semper nudae perhibentur esse, si possit, personas esse doceat per se constantes. Numquam vero nobis probaverit, ista Grae-*

Lib. I. contra Celsum p. 18. ed. Cantabr.

(53) *Maximo Tyrio*) *Diss. XVI. p.* 163. De his ceterum omnibus Diis GERH. IO. VOSSIVM *Libro de origine & progressu idololatriae* consule.

(54) *Apud Ciceronem*) *De natura Deorum Lib. II. C. XXVIII. p.* 2995. *T. IX. Opp.*

Graecorum figmenta, (*quae nihil esse videntur, quam res naturales, personarum habitu indutae*,) *tot Deos esse* (per se (55) exsistentes.) Postrema haecce verba sic nuperus ORIGENIS editor reddidit: *Sed numquam poterit* (*Celsus*) *Graecorum figmenta, quae validiora fieri videntur, ex rebus ipsis Deos esse arguere.* Sed haec mihi prorsus esse obscura, fateor. Credo ego, verbum σωματοποιεῖσθαι, quod interpres reddidit *validiora fieri*, idem apud ORIGENEM significare, quod προσωποποιεῖσθαι. Neque dubito propterea, quin id ipsum senserit ORIGENES, quod eum paullo ante sentire diximus: Commenta Graecorum ceterorumque populorum barbarorum, quae idem sunt, quod commentitii & ficti Dii, a BALBO commemorati, nihil reapse esse, quam res naturales, habitu personae vestitas & condecoratas, neque igitur tot Numina separatim exsistentia per se, sed varias tantum notiones & appellationes unius, quod toti praesidet terrarum orbi, (56) Numinis.

Huic

(55) *Exsistentes*) Verti ego totum hunc ORIGENIS locum, ut sensus Graecae orationis poscit: verba vero, de quibus hic agitur, ex sententia CVDWORTHI reddidi. Versio illa Latina ORIGENIS *Librorum contra Celsum*, quae a GELENIO primum elaborata, postea a SPENCERO emendata est, infinitis laborat vitiis, multis in locis plane obscura est & sensus expers, non raro sententias ORIGENI attribuit, a quibus plane remotus fuit, denique nihil minus est, quam bona versio. Merebatur vero tam insigne opus, quod ab homine profectum est, cui parem vix habuit Christiana civitas, melius haberi, & a viro exornari & Graecarum litterarum & veteris Christianorum disciplinae historiaeque peritissimo. Itaque, quum eximia cum utilitate omnium hunc fore laborem coniunctum intelligerem, cepi ante aliquot annos consilium ORIGENIS hunc librum nova versione, nec paucis observationibus illustratum edendi, in quibus & ea explicarem, quae ad rem pertinent criticam, & opinionibus dogmatibusque illius aetatis, CELSIque non minus, quam ORIGENIS, argumentis lucem afferrem. Non minimam quoque laboris partem profligavi. Verum postea ad alia me studia ipsa necessitas pertraxit, sic ut illius conatus fere curam abiicere prorsus debuerim: ad quem tamen, simulatque licuerit, redire constitui. Vel ex isto autem specimine, quod CVDWORTHVS hoc in loco dedit, manifestum est, quanta saepe interpretes illi, quos dixi, ORIGENIS incuria dicam aut inscitia opus hoc aggressi fuerint. Paullo melius locum reddidit BOVHIERIVS in *Versione Gallica: Il ne sauroit jamais nous prouver, que ce Fantaisies des Grecs, auxquelles on attribue des corps, soyent des divinitez reelles.* Aliquid saltim haec verba significant, & a lectoribus intelliguntur. Sed bis tamen & hic peccavit vir alioquin elegantissimus & doctissimus. Primum verba, ἀπὸ τῶν πραγμάτων, prorsus omisit, nescius fortassis, quidnam ea sibi vellent. Deinde Graecum verbum σωματοποιεῖσθαι, male vult significare *corpus alicui attribuere*. Huius enim vocabuli vim hoc in loco esse *in personas convertere*, & ipsa res docet, &, si vixero, ad hunc locum ORIGENIS aliquando docebo. Propius igitur ad sententiam ORIGENIS CVDWORTHI accedit interpretatio. Verum nec is ex toto placet. Primo nomen πράγματα hic vult significare res physicas seu membra & affectiones naturae: quod quemadmodum probari queat, me quidem praeterit. Deinde ORIGENES tametsi allegoriis vehementer favebat, haud tamen physicis illis allegoriis, in quas Stoici & alii Deorum convertebant historiam, magnum statuebat pretium; quippe quas aperte contemnit, *Lib. IV. contra Celsum p. 196. f.* Mihi plana, facilis & Graecis verbis convenientissima videtur haec versio verborum ORIGENIS: *Quae videntur ex rebus in personas mutata esse.* Id ibi vult nimirum: Graecos ex rebus ipsis Deos seu personas fecisse, aut res personarum habitu exornasse. Adde, de *Mnemosyne*, de *Themide* & *Gratiis* haec tantum verba esse accipienda.

(56) *Numinis*) Non diffiteor, totam istam rationem fabulas & historias Deorum ex physica interpretandi, quam doctissimus vir hic sequitur, numquam mihi placuisse. Scio, multos esse etiam ex illis, qui reconditis & interioribus imbuti sunt litteris, quibus nihil videtur esse certius & verius. Nec ignoro, non ita pridem eruditissimum ceteroquin virum, ANDR. CHRIST. ESCHENBACHIVM, peculiari *Libro*, quem *Epigenes* seu *de poesi orphica* inscripsit, *Norib.* 1702. 4. ad eam curam incubuisse, ut omnibus illis fidem faceret, quae recentiores Platonici de veterum fabularum arcanis sensibus, invita plerumque Minerva, excogitarunt. Ne quid nunc de iis dicam, quae GISBERTVS CVPERVS in *Harpocrate*, & multi alii passim monuerunt. Sed certus quoque sum, si fundamenta harum explicationum attentius perpendere voluissent viri doctissimi, eos sine negotio fuisse perspecturos, nihil esse in hac tota veteres fabulas exponendi ratione, quod illis magnopere queat probari, qui rectum obliquo valent secernere. Tota enim res ad auctoritatem philosophorum quorumdam redit, qui nimis sunt recentes, quam ut recipi queant omnia, quae de antiquissimorum sapientum praeceptis ex suo narrarunt nobis ingenio. Antiquissimi populorum tam Graecorum, quam barbarorum Dii homines fuerunt, rerum gestarum gloria & magnitudine inter suos inclyti, legibusque, institutis, inventis, aliisque rebus de gentibus praeclare meriti, quos grati & memores acceptorum beneficiorum animi post fata ad Deorum evexere fastigium. Quanam de caussa id factum sit, supra iam tetigi. Daemones nimirum aut ex eorum ordine genios, quibus tutelam & administrationem huius orbis commisisset Deus, mortali corpore IOVIS, APOLLINIS, ISIDIS ad certum tempus conclusos fuisse opinabantur, ut populorum res tanto curare possent melius. At nec omnis prorsus exaruerat inter plerasque gentes Dei naturalis cognitio; nec deerant sensim, qui, quum ratione uterentur, intelligerent, in Diis nullo modo antiquos illos he-

roes

Huic arti Deos commentitios ingenio formandi, qui ex antiquis operam dabant Theologis, illi duplicem sequebantur viam. Interdum enim de ipsis rebus naturali-
bua

roës haberi pnsse, si vera essent omnia, quae de ortu eorum factisque referrentur. Itaque homines semipoëtae & semiphilosophi primum exstitere, qui historiam Numinum illorum cum physicis, quae in unaquaque gente vigebant, praeceptis coniunxerunt, Deosque illos non modo ex chao & nocte in ipso rerum omnium exordio genitos esse, cecinere, verum etiam familiam veluti quamdam Deorum, certa ratione distributam, excogitarunt. Hinc illae *Theogoniae*, quarum nobis adhuc exempla restant: quas qui studiose legerit, is cito, si relictus sibi sit, intelliget, mirificam esse in illis & interdum prorsus ineptam veteris historiae & scientiae naturalis, qualis olim fuit, confusionem, figuris poeticis exornatam & amplificatam. Procedente vero tempore, pluribus exortis sapientiae professoribus & rerum naturalium scrutatoribus, haec via paullatim deserta est. Etenim nimis erant absurda & stolida, quae de Diis carminibus suis HOMERVS, HESIODVS, & reliqui poëtae intexuerant, quam ut ferri possent a viris rectae rationis studiosis & supra vulgus sapientibus. Itaque, si horum acta res fuisset arbitrio, omnia haec de Diis carmina & narratiunculae penitus eiectae e civitatibus, religioque longe a vulgari diversa introducta fuisset. Exemplo hic esse possunt instar omnium SOCRATES & PLATO: quorum hic & in *Euthyphrone p.* 48. & aliis in locis illum gravissime poetis succensentem inducit, & ipse e republica, quam animo finxerat, omnem vatum familiam una cum carminibus suis severe proscribit, *de republica Lib. II. p.* 430. *f.* Bina vero obstabant, quo minus, quod hi cupiebant philosophi, commode & sine periculo fieri posset. Primum incredibilis erat HESIODI, HOMERI, ceterorumque poetarum auctoritas, quorum libri pueris in scholis explicabantur, & omnis sapientiae plenissimi a Grammaticis & Rhetoribus, qui victum sibi ex carminum interpretatione quaerebant, ferebantur. Deinde publicae religiones, caerimoniae & dies festi illis Deorum historiis nitebantur; quas convellere velle, hominis fuisset sibimet ipsi necem & interitum exoptantis. Periculosissimum certe erat, cum sophistis & sacerdotibus certamen suscipere: nec tam magno erant multi animo, quo SOCRATES, qui utrisque bellum indicebat, invidiam nihil & mortem curans. Itaque prudentiores hanc inibant, quae tutior erat, rationem, ut res gestas Deorum ad res naturales & physicas traherent, longeque alia, quam verba prae se ferrent, antiquos poëtas inculcare voluisse, contenderent. Ita & sibi & rationi & philosophiae suae quodammodo consulebant. Verissima haec esse, vel ea satis indicant, quae EVSEBIVS *de praeparat. evangel. Lib. I. Cap. IX. p.* 30. *f.* & PLATO *de republica Lib. II. p.* 429. tradidere. Via hac semel patefacta, innumerabiles eam ingressi sunt, quorum quisque suo modo Deorum historiam interpretatus est. Nomina praecipuorum, quorum hodie amissa sunt opera, collecta sunt ex Graecis monumentis a THOMA GALE in *Notis ad Phurnutum de natura Deorum p.* 236. qui PHVRNVTVS ipse in hoc ordine est. Neque id mirum cuiquam videbitur, qui hominum rationes & ingenia non ignorat. Etenim, ut taceam, ita plerosque mortalium esse affectos, ut nihil eis facilius persuaderi possit, quam hoc, omnem sapientiam cum antiquis sepultam esse, posteros nil, nisi umbram eius, complecti, philosophis & novarum disciplinarum conditoribus in primis opportuna erat & utilis haec ratio ad dignitatem & gloriam decretis & inventis suis conciliandam. Nemo scilicet nescit, in varios sensus, si allegoriis & mysticis interpretationibus locus concedatur, quamlibet flecti posse historiam. Finge, si placet, IVLII CAESARIS aut ALEXANDRI M. historiam fabulam esse a philosopho quodam ingeniose confictam, ut occulta & recondita ratione veritatem doceret: quid, obsecro, hoc constituto, fiet? Impetu quasi facto, omnes ad interpretationem huius fabulae philosophi convolabunt, nec quisquam, nisi prorsus careat ingenio, sua frustra decreta in illa quaeret. Persarum copias hic atomorum simulacra & imagines dicet esse, si cum GASSENDO & aliis sentiat; ille formarum & qualitatum. Galliam, quam subegit CAESAR, ille cum prima materia, hic cum aethere, alius fortassis cum EMPEDOCLIS amicitia & discordia componet. Quamobrem, quum hoc semel Graecis & aliis populis visum esset, magnarum veritatum semina in Deorum latere historiis, quorum vim, semotis involucris, sapiens ostendere valeat, quicumque novis opinionibus studebant, hi nihil prius habebant, quam ut eas in vetustis carminibus diu ante significatas esse demonstrarent. Quod si persuasissent aliis, tutos sese satis fore prospiciebant animo a populari odio & multitudinis insectationibus, quae infinitum historiis illis pretium ponebat. Quae qui secum cogitat, is e re & commodo philosophorum fuisse sentiet, ut haec opinio maneret, quae securum ipsis contra quosvis insultus latibulum praebebat. Itaque omnes philosophi HOMERVM in suas trahere partes conati sunt: quod, qui hodie exstat, HERACLIDIS *de Allegoriis Homeri Liber* non sine admiratione quadam docebit. Vid. THOM. GALE *Scriptores mythologici p.* 407. *f.* Ipse EPICVRVS hanc viam sequebatur, quod ex LVCRETIO disces, qui *Lib. II. v.* 598. *f. p.* 369. quae de matre Deum Graeci poëtae cecinerant, physice interpretatur, quo a religione publica suas non abhorrere doceret opiniones. Nulli vero inter Graecorum philosophos studiosiores in hoc genere fuerunt Stoicis, quorum diligentiam in Deorum historiis ex sententia sua exponendis suaviter, praeter alios, irridet CICERO *Libro III. de natura Deorum c. XXIII. XXIV. f. p.* 3088. *f.* Post natum servatorem, quum in disputationem adductus esset universus Deorum cultus, hac explicatione fabularum & enodatione nominum Deorum nihil inveniebant Deorum amici utilius & salutarius ad effugiendam vim argumentorum, quibus Christiani sacra Deorum oppugnabant, resque suas iuvandas, quae sensim collabebantur. Quumque illi philosophi, quos *recentiores* vulgo *Platonicos* nominant, in eo toti essent in primis, ut publice inter populos receptis superstitionibus opem ferrent, quas verbi divini vis in orbe terrarum ubique disseminata plane fregerat, idcirco nulli his sagaciores & argutiores erant in rebus gestis Deorum aut ex mo-

bus, omissis omnibus fabulis & narratiunculis, nulla quoque nominum immutatione facta, tamquam de personis, loquebantur, Deorumque sic ac Dearum aggregabant numero: cuius quidem moris satis multa paullo ante exempla proposuimus. Saepenumero vero, nonnullis harum rerum si propria darent vocabula, personas designantia, sapientius sese facturos putabant. Ita prudentiam *Minervam* dixerunt, oceanum *Neptunum*, fruges *Cererem*, vinum *Bacchum*. Horum autem vocabulorum, id quod animadverti velim, non una semper potestas est. Proprie quidem divinas illas virtutes sive naturas indicant, quas oculis quidem cerni non posse, at variis tamen rebus naturalibus praepositas esse, veteres ducebant. Hae naturae Dii sunt illi re vera atque Deae, (57) qui δωτῆρες ἐάων *bonorum distributores & largitores*, malorum vero depulsores, audiunt. Sed nonnumquam improprie de ipsis rebus naturalibus hae voces etiam adhiberi solent: ex quo evenit, ut haec divinae bonitatis, virtutis ac potentiae specimina & documenta, quoniam personarum adepta sunt ornatum, interdum quoque, sed parum iuste ac legitime, Dii Deaeque salutentur. Nemo aptius & clarius hoc veterum Deorum numerum amplificandi artificium enarravit, quam MOSCHOPVLVS; cuius

In Hesiod. p. 2. idcirco verba recitabimus: ἰστέον, ὅτι πάντα οἱ ἕλληνες, ἃ δύναμιν ἔχοντα ἑώρων, οὐκ ἄνευ ἐπιστασίας θεῶν τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνεργεῖν ἐνόμιζον, ἑνὶ δὲ ὀνόματι τό τε τὴν δύναμιν ἔχον καὶ τὸν ἐπιστατοῦντα θεὸν ὠνόμαζον. ὅθεν Ἥφαιστον ἐκάλουν τό τε διακονικὸν τοῦτο πῦρ, καὶ τὸν ἐπιστατοῦντα ταῖς διὰ τούτου ἐνεργουμέναις τέχναις. καὶ Δήμητραν τὸν σῖτον καὶ τοὺς καρποὺς, καὶ τὴν δωρουμένην τούτους θεὸν καὶ ἐπιστατοῦσαν αὐτοῖς· καὶ Ἀθήνην τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἔφορον τῆς φρονήσεως θεόν. καὶ τὸν Διόνυσον τὸν οἶνον καὶ τὸν διδόντα τοῦτον θεὸν, ὃν καὶ ἀπὸ τοῦ διδόναι τὸν οἶνον ὁ Πλάτων παράγει, καὶ Διδοίνυσον τοῦτον ποιεῖ, εἶτα καὶ Διόνυσον· καὶ εἰλειθυίας τοὺς τόκους καὶ τὰς ἐφορώσας τοὺς τόκους θεάς· καὶ Ἀφροδίτην τὴν συνουσίαν καὶ ἐπιστατοῦσαν ταύτῃ θεόν. κατὰ τοῦτο καὶ Μούσας ἔλεγον τάς τε λογικὰς τέχνας, οἷον Ῥητορικὴν, Ἀστρονομίαν, Κωμῳδίαν, Τραγῳδίαν, καὶ τὰς ἐφόρους καὶ παρόχους τούτων θεάς. *Sciendum est, Graecos* (paganos) *existimasse, quidquid vim aliquam, virtutem & efficientiam haberet, illud vim istam sine Deorum auxilio & providentia minime exercere posse. Hinc & rem ipsam, in qua virtutem illam inesse vident, Numenque illi rei praefectum & praepositum uno eodemque nomine appellare solent. Ita Hephaestum seu Vulcanum nominant tam ignem illum, quo utimur, quam Deum, qui artibus illis praesidet mechanicis, quae ignis beneficio & ope carere nequeunt. Nomen Deme-*

tra

rum doctrina aut ex naturali philosophia interpretandis. Testantur id PORPHYRII, PROCLI, PLOTINI, IVLIANI, aliorumque eius generis, quae ad nos pervenerunt, monumenta, plena explicationibus eiusmodi, futilibus plerumque & insicetis, certe coactis & omni sale vacuis. Quas quum hodie multos, eosque eruditos viros, magni video facere, miror, non recordari eos, a Christiani nominis inimicis eas esse profectas, qui desperatae Deorum caussae nullo alio modo, quam ineptis istis subtilitatibus, quarum nullam reddere rationem valebant, subvenire poterant. Quamquam hoc iam satis futilitatem & levitatem omnium istarum allegoriarum indicat, quod nulli magis inter se dissentiunt, quam elegantes hi, si Diis placet, veterum fabularum interpretes, quibus nihil fieri potest inconstantius. Viderint ergo ante omnia, quibus veteres Deos rerum naturas, non figuras esse placet Deorum, quemnam horum coniectorum sequi velint, priusquam, ut secum sentiamus, postulent. Longe melius antiquissimi rei Christianae defensores hanc hostium veritatis calliditatem & versutiam perspiciebant, utpote qui in omnibus fere libris, quos pro veritate sacrorum Christianorum olim conscripserunt, istos allegoriarum architectos turpitudinis & inscitiae convicerunt: nec alia de caussa hanc totam haruspicinam inventam esse docuerunt, quam ut deformitas antiquarum superstitionum aliqua ratione velaretur. Lege ex Graecis ATHENAGORAM in *Apologia Cap. XVIII. p. 80.* & EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. II. Cap. IV. p. 67. s.* maxime vero, qui reliquos fere omnes perspicuitate & argumentorum pondere vincit, *Clementinorum* auctorem *Homil. VI. Cap. XVII. s. p. 675. s.* coll. cum *Recognit. Clementis Lib. X. Cap. XXX. p. 595. s. T. I. Patr. Apost.* Ex Latinis consulere iuvabit ARNOBIVM *Libro III. adv. gentes p.* 147. & *Lib. V. p.* 225. *s.* PRVDENTIVM *Hymno X. de coronis p.* 119. LACTANTIVM *divinar. institut. Lib. II. c. X. p.* 229. Haec licet ita sint, haud tamen negem, figuras poëtarum resque alias effecisse, ut Dii alii paullatim antiquis illis adderentur, quos nemo pro hominibus habeat, nisi velit desipere. Exempla in sequentibus apparebunt. Conferri ceterum possunt ea, quae de hac re ante me vir longe doctissimus, IO. CLERICVS, monuit *Biblioth. choisie Tom. VII. p.* 92. item ea, quae *Biblioth. univ. & histor. Tom. I. p.* 245. in historiam Iasonis & Herculis, *Tom. III.* in historiam Adonidis, *Tom. VI. p.* 55. in mysteria Cereris, nec non in *Notis ad Hesiodum* de plerisque Graecorum Diis ingeniose animadvertit. Mitto SAM. BOCHARTVM, Abbatem BANIERIVM, aliosque eximii nominis viros, quibus paria in mentem venere.

(57) *Qui* δωτῆρες) HESIODVS in *Theogonia v.* 111. *p.* 21.

Οἳ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοὶ, δωτῆρες ἐάων.

Musae, ait, *celebrate Deos, qui ex Coelo & Tellure nati sunt, bonorum datores.*

tra seu Ceres & frugibus tribuitur terrae frumentoque, & illi Divae, quae fruges istas largitur. Athena seu Minerva cum ipsam sapientiam, tum Deam, sapientiae praesidem, significat. Dionysus seu Bacchus & vini nomen est, & Dei illius, cuius benignitati debetur vinum: quare Plato nomen hoc ita interpretatur, ac si idem esset, quod vini largitor. Simili ratione & partus mulierum & Deas, ad quas partuum cura pertinet, Ilithyiam seu Lucinam nuncupant. Coitus & Dea coitui & amori praeposita uno vocabulo Aphrodite seu Venus dicitur. Nec alia nominis Musarum est ratio, quod non modo artes rationales, Rhetoricam, Astronomiam, Poësin, verum etiam Deas, quae has artes tuentur & promovent, designat. Hanc posteriorem si adsciscamus notionem, atque varias naturae rerum seu mundi corporei partes Deos Deasque, figurate licet & parum apte, vocatas esse putemus, nemo erit, opinor, tam a ratione relictus, quin statim intelligat, antiquiores populos, qui mundum ipsum generatum atque ortum esse, nil dubitarunt, commentitiis hisce Diis haud potuisse aeternitatem adscribere. Sin autem verius & magis proprie haec nomina esse usurpata iudicemus, naturasque illis designari autumemus rationis compotes, quae, tametsi oculorum fugiant sensum, rebus tamen praesint naturalibus, easque distribuant & moderentur, turba certe quaedam Deorum separatim exsistentium ex hac nasci nobis opinione videtur. Sed aut ego fallor, aut hi Dii nihil fuerunt, praeter id, quod BALBO (58) apud CICERONEM *Deus* vocatur *pertinens per naturam cuiusque rei.* Quod si recte suspicor, Numina illa gentium ceu totidem considerari debent nomina, aut notiones atque formae unius supremi Numinis, cuius immensa virtus, potentia & providentia per totum permeat terrarum orbem, variisque sese modis in eo contemplandam praebet.

Praeter eos, quos modo enumeravimus, nullos habuerunt antiquiores populi Deos, quos religiosis sibi colendos esse honoribus ducerent. Non equidem inscius sum, statuas, imagines & simulacra Deos etiam interdum nominari: sed, praeterquam quod id nullo iure fit parumque legitime, nemo unus tam amentes fuisse putabit veteres, ut hoc Deorum genus, quod artificis manu e saxo sculptum, aut ex arbore dolatum esse, non ignorabant, sempiternum initiique expers censuerint. Quae quum ita sint, totum illum veterum Deorum exercitum, qui tantum nobis hodie terroris & exercitationis parit, aut ex variis compositum & conscriptum esse concludimus unius supremi Numinis appellationibus & notionibus, cuius quippe varia dona, virtutes atque in hoc orbe veluti molitiones personarum designare solebant veteres nominibus; aut vero ex naturis constare intelligentibus, at inferioris ordinis, ab uno celsissimo & maximo Numine conditis. Quare, quotquot ceteris sapientia praestabant inter populos antiquiores, hi unum tantum profitebantur Deum, ex nulla caussa ortum, atque necessario exsistentem, non vero plures. Ex quo perspicuum est, non illud Deorum cultoribus crimini dandum esse, quod multis supplicaverint naturis ex infinito tempore exsistentibus, nullique caussae superiori subiectis, verum hoc, quod, secus atque res & ratio ipsa flagitat, cultum summi rerum conditoris cum conditarum & genitarum rerum cultu temere quodammodo confuderint. Cui sententiae nostrae si quis multitudinem & populum opponat, is vero plebis, quando religionis res agitur, exquirendumque est, quae summa eius fuerit, nullam posse rationem haberi, audiet.

Ita vero, ut diximus, rem sese habere, Deique professores in antiquis gentibus unum tantum θεὸν ἀγένητον, *unum Deum a nemine factum & genitum* coluisse, vel ex eo sine controversia colligitur, quod infinitam potentiam in supremi Numinis esse perfectionibus, crediderunt: id quod supra demonstratum a nobis est. Ad illos enim quod attinet, qui multos quondam Deos putarunt esse, at nullum eorum sempiternum & ex nulla caussa genitum, verum omnes natos atque factos, hos ego supremae in Deum impietatis recte insimulari arbitror. Multos qui sibi fingunt Deos, neque ortos, neque ex alio genitos & factos, hi nullum ex illis omnipotentem statuere possunt: id vero est infinitam potestatem prorsus ex rerum natura tollere ac delere. Quare (59) MACROBIVS

(58) *Apud Ciceronem) De natura Deor. Lib. II.C. XXVIII. p.* 2996. *T. IX. Opp. Sed tamen,* inquit, *his fabulis spretis ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi.*

(59) *Macrobius*) Suspicor, hunc MACROBII locum ob oculos ipsi versatum esse, qui exstat *in Somnium Scipionis Lib. I. Cap. XVII. p.* 87. *Deum vero, quod non modo immortale animal ac divinum sit, plenum inclytae ex illa purissima mente rationis, sed quod & virtutes omnes, quae* IL-

CROBIVS, qui *omnipotentiam summi Dei* dixit, recte atque sapienter loquutus est, eo quod in nullius rei naturam haec cadat perfectio, quam in unius supremi Numinis, quod originem suam nulli refert acceptam, sed ex omni aeternitate fuit necessario. (60) SIMPLICIVS quoque, tametsi plures esse Deos putaret, hoc argumento tamen Manichaeorum compressit insaniam, duosque sectae huius Deos, nulli subiectos alii, idcirco ferri non posse, disputavit, quod sic infinita potestas deleretur, & ex orbe proscriberetur. Ἀναγκάζονται δύο λέγοντες τῶν ὅλων ἀρχάς, (τό τε ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν,) καὶ τὸ ἀγαθὸν παρ' αὐτοῖς λεγόμενον Θεὸν μηκέτι πάντων αἴτιον λέγειν, μηδὲ ὡς παντοκράτορα δικαίως ἀνυμνεῖν, μηδὲ δύναμιν αὐτῷ τὴν ἀκροτάτην καὶ ὅλην ἀνατιθέναι, ἀλλὰ τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης δυνάμεως, εἴπερ ἄρα καὶ τοῦτο. *Qui duo rerum omnium principia, bonum alterum, alterum malum, esse dicunt, concedere coguntur, bonum illud principium, quod ipsi Deum vocant, non esse rerum omnium caussam, neque possunt illud ut omnipotens celebrare, neque summam & universam ei potentiam attribuere, sed dimidiam tantum ei potestatem assignare valent, si modo & hoc facere illis licet.* Praetermitto nunc, quod supra itidem ostendimus, eos, qui Deum quondam inter gentes vetustas oppugnarunt, eorum unice sententiam aggressos esse, qui unum tantum supremum Deum toti rerum universitati praesidentem profitebantur. Ex quo, ut arbitror, patet, talem in animo Deum habuisse illos, qui tum temporis plures esse Deos censebant.

In Epictet. C. IV. (potius in Cap. XXXIV. p. 164. ed. Salmasii.)

Fausti Manichaei opinio, existimantis, Christianos accedere propius ad ethnicos, una cum Augustini hac de re iudicio.

Id vero in primis observatu dignum arbitror, tam fuisse olim hanc rem inter omnes notam & tritam, ut FAVSTVS etiam MANICHAEVS scribere non sit veritus, Christianos atque Iudaeos, quod unum Deum statuerent, ex quo ceterae res omnes manassent, id ab ethnicis acceptum habere, neque secus idcirco, ac familias aut sectas ex sinu profanorum populorum egressas, spectari debere. (61) *Vos*, inquit, *desciscentes a gentibus, Monarchiae opinionem primo vobiscum divulsistis, id est, ut omnia credatis ex Deo. Estis sane schisma, nec non & priores vestri Iudaei. De opinione Monarchiae in nullo etiam ipsi dissentiunt a paganis. Quare constat, vos atque Iudaeos esse schisma gentilitatis. Sectas autem si quaeras, non plures erunt, quam duae, gentium & nostra.* Haec falso dici ac inepte prorsus, nemo est, quin statim sentiat. Ecquis enim sibi sanus persuadeat, Christianos & Iudaeos doctrinam de uno Deo a simulacrorum cultoribus accepisse traditam, quam ipsa hominibus natura instillare videtur? Sed id tamen inde luculenter apparet, ita vulgo cunctis persuasum fuisse populis, Deos omnes naturam suam uni supremo Numini debere. Quod si ita est, neque plures esse censuerunt Deos non genitos nec factos, neque etiam, quod PLVTARCHVM fecisse vidimus, binos humanis rebus Deos, unum bonum, alterum vero malum, praefecerunt. Quo quum imbutus esset dogmate PLVTARCHVS, huc eum devenisse, nil mirum est, ut Deum omnium rerum unam esse negaret caussam. Sic enim *Libro* (62) *de defectu oraculorum:* Οἱ μὲν οὐδενὸς ἁπλῶς τὸν θεόν, οἱ δὲ ὁμοῦ τι πάντων αἴτιον ποιοῦντες, ἀστοχοῦσι τοῦ μετρίου καὶ πρέποντος. *Quidam nullius rei, alii omnium in universum rerum caussam Deum faciunt: utrique a mediocritate & decoro aberrant.* Verum portentosum hocce dogma, uti Graecis antiquioribus ignotum fuit, ita etiam, renitentibus omnibus philosophis, altiores agere radices inter gentes haud potuit. Ex quo efficitur, minime illud impedire, ne vera esse universe censeantur, quae FAVSTVM de populorum religione perhibere audivimus. Ipse certe AVGVSTINVS, quum responderet homini, huic eius nil dubitavit sententiae accedere: *Si quis ita dividat, ut dicat, eorum, qui aliqua religione detinentur, alii*

S. Augustinus contra Faustum Lib. XX. (Cap. IV. p. 237. T. VIII. Opp.)

Lib. XX. C. X. (p. 241. T. VIII. Opp.)

LAM PRIMAE OMNIPOTENTIAM SVMMITATIS *sequuntur, aut ipse faciat, aut ipse contineat, ipsum denique Iovem veteres vocaverunt.*

(60) *Simplicius)* HIER. VVOLFIVS, ut pleraque sapientis huius & eruditi auctoris, parum apte hunc locum reddidit. Itaque simplicius & apertius philosophi mentem exposui. Quod vero doctissimus CVDVVORTHVS censet, his eos verbis confutari, qui, quod Manichaei vulgo fecisse putantur, duo esse crediderunt principia aeterna & aequalia, id vix ipsi assentior. Obstant huic sententiae, nisi fallor, haec verba SIMPLICII: Καὶ τὸ ἀγαθὸν παρ' αὐτοῖς λεγόμενον Θεόν. *Bonum, quod ipsi Deum vocant.* Ex his enim liquet, bonum principium Deum tantum esse salutatum ab illis, quos castigat SIMPLICIVS, non item malum: quod quidem argumento est, fuisse eos ex illorum ordine, qui, quod PLVTARCHVS memorat *de Iside & Osiride* p. 369. melius principium *Deum*, deterius vero *daemonem* appellabant, aut, quod idem est, disparis esse ordinis & potestatis bina sua principia, praecipiebant.

(61) *Vos, inquit)* Haec FAVSTI verba non continuata serie apud AVGVSTINVM leguntur, sed collecta hinc & inde sunt a viro docto ex sermone FAVSTI, qui ibi legitur.

(62) *De defectu oraculorum) T. II. Opp. p. 414.*

aliis placere unum Deum colendum, aliis multos; per hanc differentiam & pagani a nobis remoti sunt, & isti cum paganis deputantur, nos autem cum Iudaeis. Hic forte dicatis, quod multos Deos vestros ex una substantia perhibetis: quasi pagani multos suos non ex una asserant; quamvis diversa illis officia & opera & potestates attribuant, sicut etiam apud vos alius Deus expugnat gentem tenebrarum, alius ex ea capta fabricat mundum. &c. Idem, multis interiectis aliis, ita persequitur hoc argumentum: *Discat ergo Faustus, Monarchiae opinionem non ex gentibus nos habere, sed gentes non usque adeo ad falsos Deos esse dilapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscumque natura.*

Lib. XX. contra Faust. C. XIX. (p. 246.)

§. XIV.

Concluditur, quum multitudinem Deorum ethnici coluisse deguntur, vocabulum Dii, quod ambiguum est, ita esse accipiendum, ut eo indicari putentur naturae creatae & rationis participes, at homine longe nobiliores, quos recte sit religioso cultu venerari. Ethnici, id quod ipse Onatus, Pythagoraeus philosophus, scriptum reliquit, unum & plures Deos diverso sensu coluerunt. Creditum est illis, multos Deos inferiores uni summo Deo subiectos esse.

Ergo, quae adhuc a nobis disputata sunt, id quidem extra controversiam collocant, quae plures olim veneratae sunt Deos, gentes vocabulum *Dii* non eo cepisse sensu, quem antea indicavimus, ut θεὸς ἀγεννήτους καὶ αὐθυποστάτους, *Deos ex nullo genitos, atque sine ulla caussa exsistentes* intelligerent, sed aliam ac diversam illi verbo notionem subiecisse. Nomen enim *Deus* ex illis est, quae Graeci τὰ πολλαχῶς λεγόμενα, *vocabula, quae variis usurpari solent significationibus*, vocant. Atque illi ipsi, quibus omnis ceteroquin exosa est religio & divinitas, *Deum* tamen *Deosque* singulari quodam atque peculiari sensu, de quo tamen omnium non una est & concors opinio, profiteri non recusant. Neque his, qui pro Deo propugnant, una semper atque eadem vocis huius obversatur ratio. Sacer codex coelestes genios interdum *Deos* nominat. Igitur vocabulum *Dii* mentes interdum in eo designat sive naturas intelligentes homine excellentiores, immortales, sanctas & beatas. Aliis in locis viri principes atque magistratus *Dii* audiunt, quae vocabuli notio minor etiam est priori. Quin etiam pii & Deo placentes viri hoc honestantur nomine: quos (1) *divinae participes naturae* dici, notum est. Ita (2) BOETHIVS, celeberrimus inter Christianos philosophus: *Omnis*, inquit, *beatus Deus, sed natura quidem unus, participatione vero nihil prohibet esse quam plurimos.* Vicissim vero alio sensu tam homines, quam genii *Deorum* indigni indicantur nomine: quod quidem tum fit praecipue, quum de religioso cultu decernitur. *Tu Dominum Deum tuum coles unice*, haec ipsius Dei vox est, *atque ipsi soli servies.* Secus vero illi, quibus plures olim placuit Deos adsciscere. Etenim hi *Deum* atque *Deos* quando nominant, id una indicant, eius esse dignitatis naturas istas, ut cultu pio atque religione honorari debeant. Quod si cogitemus, hanc Dei ex mente eorum, qui superstitionibus olim dediti erant, definitionem in universum habebimus: *Deus est natura intelligens, homine praestantior, ex materia sensus experte haud procreata, tamque alte posita, ut iustis a mortalibus honoribus affici debeat.* Verum generalis haec descriptio, ubi deinceps ad divisionem atque distributionem Deorum descenditur, varie circumscribitur & coarctatur. Talis, qualem modo definivimus, Deus aut ἀγέννητος esse potest, *ex nulla caussa procreatus*, atque propria virtute idcirco exsistens, aut γεννητός, *generatus atque productus*, eaque de caussa superiori cuidam naturae, ex qua prodiit, subiectus. Illa si valeat notio, sapientes olim viri inter Deorum cultores unum tantum Deum, id quod planum fecimus, professi sunt; quem propterea θεὸν κατ᾽ ἐξοχὴν nominarunt. Notum est THALETIS, quod (3) LAERTIVS servavit, effatum: πρεσβύτατον τῶν ὄντων ὁ θεός, ἀγέννητον γάρ. *Antiquissimum eorum omnium, quae sunt, Deus est: ingenitus enim est.* Sin vero hanc sequamur notionem, certum est, multorum eos Deorum religione devin-

(1) *Divinae particeps)* 2. *Petr. I.* 4. *Διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως.* Dubito vero, an illa PETRI verba huc apte trahantur. Nec enim sancti homines hic Dii appellantur, quod Stoicum & Platonicum magis, quam Christianum, est, sed, quod orationis contextus declarat, proxime ad Dei naturam, qui sanctissimus est, accedere dicuntur, si sanctitati operam dent, & corruptos saeculi mores sincera pietate exuant.

(2) *Boethius)* *De consolat. philos. Lib. III. p. 72. f.* In BOETHIO hanc loquendi rationem non miror, quem libri eius docent praeter modum PLATONI fuisse deditum. Stoicis nimirum & Platonicis usitatum est, homines Deos appellare, quoniam id, quod principatum tenet in homine, mentem nimirum seu animam rationis compotem, ex ipso Deo fluxisse, & partem esse Dei, opinantur. Quam partem si bene curaverit homo, & a corpore abduxerit, tum vero eum Deo plane similem fieri, imo totum Deum, existimant.

(3) *Laërtius)* *Lib. I. Segm. 35. p. 21. f.*

vinctos fuisse, aut, quod idem est, multas esse naturas sapientiae & rationis compotes, censuisse, quae, tametsi aliquando initium habuerint, homines tamen multum auctoritate & virtute superent, ideoque ab illis sancte ac religiose coli & observari debeant. Ex his intelligitur, & plurium Deorum & unius supremi Numinis cultores commode veteres gentes dici posse, pro eo nimirum, ac vox *Deus* accipitur. Sic ipse ONATVS, PYTHAGORAE discipulus, sententiam suam apud STOBAEVM explicat: Δοκεῖ δέ μοι καὶ μὴ εἷς εἶμεν ὁ θεὸς, ἀλλ' εἷς μὲν ὁ μέγιςος ϗ καθυπέρτερος, ϗ ὁ κρατέων τῶ παντός. οἱ δ' ἄλλοι πολλοὶ διαφέροντες κατὰ δύναμιν. βασιλεύει δὲ πάντων αὐτῶν ὁ καὶ κράτει καὶ μεγέθει ϗ ἀρετᾷ μείζων. οὗτος δὲ ϗ εἴη ὁ περιέχων τὸν σύμπαντα κόσμον· τοὶ δ' ἄλλοι οἱ θεοντές εἰσι κατ' ὠρανὸν σύν τε τῶ παντὸς περιαγήσει, κατὰ λόγον ὑποθέοντες τῷ πρώτῳ ϗ νοητῷ. *Neque mihi unus videtur esse Deus, verum unus quidem maximus ac summus Deus, rerum universitatem gubernans; alii autem praeterea multi, diversis virtutibus praediti. Imperat autem omnibus Deus is, qui robore, magnitudine ac virtute praestat. Hic ille Deus est, qui universum mundum arcet, moderatur & continet. Reliqui vero Dii sunt, qui per coelum eodem, quo tota rerum universitas, motu decurrunt, primum & intelligibilem illum Deum ordine sequentes.* Πολλοὶ, quos ONATVS hic inducit, θεοὶ aut *plures* eius *Dii* corpora sunt coelestia, id quod prorsus perspicuum est, seu stellae, quas animatas putavit esse. Haec ipsa vero, quae descripsimus, verba multo etiam luculentius ea, quae sequuntur, alio a nobis loco producenda, declarant, exstitisse ONATI aetate, qui, spretis omnibus, quibus sacra publice fiebant, Numinibus, unum tantum Deum cultu ac honore prosequuti sint. Atque ex hoc mihi ANAXAGORAS certe videtur fuisse numero. Namque unam, eamque perfectissimam mentem, quam nos Deum nominamus, quum rerum universitatem moderari praeciperet, reliquos, quibus populi serviebant, Deos, solem, lunam, stellas, divinitate simul omni privatos volebat. Solem igitur globum pronuntiabat igneum esse; lunam faxis atque terra constare dicebat: neque de ceteris vel errantibus stellis vel infixis coelo magnificentius sentiebat. Inter ipsos antiquiores Aegyptios, id quod suo loco probabitur, non defuerunt, quibus eadem de Deo placuit opinio. Vt nunc PROCLVM *in Timaeum Platonis* scriptum reliquisse, mittam, minus semper inter mortales certatum atque dubitatum fuisse, de uno Deo, quam de pluribus. His igitur ONATVS occurrit, sibique videri affirmat, praeter unum supremum Deum, multos esse alios minores Deos sive naturas intelligentes, quas cultu & religione afficere deceat.

Eclog. phys. Lib. I. p. 4. (ed. Plantin.)

P. 206.

Vt haec certa sint, fieri tamen posse non diffiteor, ut unum aliquis supremum profiteatur Numen, & nihilominus alios etiam Deos non genitos atque per se exsistentes, praeter illum maximum Deum, esse tueatur. Ita PLVTARCHVM paullo ante principi & summo Deo animam quamdam ratione & consilio destitutam (ψυχὴν ἄνουν) sive daemonem, potestate quidem illo inferiorem, at aeternitate parem, adiunxisse vidimus. Quocirca, ne quis idem forte placuisse suspicetur illis, qui altissimo Numini multos alios addiderunt ignobilioris generis Deos, id arbitror his adiiciendum esse, qui ceteris olim sapientia praestiterunt, non modo unum summum Deum atque omnium Deorum potentissimum (κράτιςον πάντων) veneratos esse, verum etiam illum ipsum Deum infinita potentia valentem, omniumque rerum ceterarum fontem unicum atque caussam dixisse. Ex quo haud dubie conficitur, unum tantum eis fuisse Deum sempiternum & ex nulla caussa natum vel procreatum (Θεὸν ἀγέννητον ϗ αὐθυπόςατον.) MAXIMVS quidem TYRIVS omnes sic censuisse populos, auctor est: Ὅτι θεὸς εἷς καὶ πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεῶ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. *Deum esse unum, regem omnium & patrem. Huic multos additos esse Deos alios, qui supremi illius filii sint & quasi in imperio collegae.* Et quid aliud, quaeso, poëtae sibi voluerunt, tam Graeci, quam Latini, quorum his *Iupiter* toties *hominum pater atque Deorum* aut *hominumque satorque Deorum*, illis vero Ζεὺς πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε vocatur? Iam quid de *Theogonia* dicam, cuius supra mentionem fecimus? cuius quidem summam atque argumentum plerique omnes hoc esse tradiderunt, γεννητὲς θεὲς εἶναι, *Deos esse genitos*, aut, ut (4) HERODOTVS rem explicat, ὅτι ἕκαςος θεῶν ἐγένετο, *quemlibet Deorum generatum esse.* Quam tamen neminem sic accipere decet sententiam, ac si nullum omnino *Theogoniarum* conditores Deum esse putassent sempiternum & ex se ipso natum. Namque istam si complexi fuissent opinionem, Deum sustulissent penitus. Id igitur unum indicare volebant, Deos omnes, qui secreti ac distincti essent ab eo, quem θεὸν sive θεῖον, *Deum* sive *divinitatem* vocabant, procreatos atque generatos esse. Sed

Diss. I. p. 5. (ed. Lugd. 1631. 8.)

(4) *Herodotus) Historiar. Lib. II. Cap. LIII. p. 109.*

Sed ne sic quidem fortassis omnibus persuasero, neminem paullo sapientiorem inter gentes verae religionis inopes exstitisse, quin omnes Deos, uno excepto, genitos atque procreatos esse duceret, unumque tantum Deum ex nulla re alia natum, sed per se ex omni aeternitate exsistentem, fateretur. Itaque, ut omnes dubitandi caussas praecidam, hoc in primis animadverti velim, *Theogoniam* veterum populorum, quam praedicabant, nullo discrimine a *Cosmogonia* eorum disiunctam esse, utramque vero hoc significare, certo tempore mundum cum Diis ipsis constructum atque conditum esse. Atque huius ego sententiae principem auctorem PLATONEM sisto. Is, de *κοσμογονίᾳ* sive mundi constructione in *Timaeo* disputaturus, primo res omnes in duo genera distribuit. Nonnullas enim ait perennes esse, nec a quoquam factas, alias vero genitas atque factas. Illud genus voce *οὐσία*, hoc vocabulo *γένεσις* designat. Postea res immutabiles ac aeternas a rebus genitis hac in primis in re discrepare, subiicit, quod illae sciri queant, atque demonstrationem ferant, hae vero fide tantum atque opinione imbibantur. (5) *ὅ, τι γὰρ πρὸς γένεσιν οὐσία, τοῦτο πρὸς πίστιν ἀλήθεια. Quod enim ad generationem est essentia, id ad fidem est veritas.* Quibus explicatis, tantam lectores rerum evidentiam tamque apertam veritatis demonstrationem haud a se exspectare posse, monet, ubi nunc de rebus genitis, Diis nimirum atque mundo spectabili, commentandum sit, quantam animo praecipere possent, si de rebus sempiternis & immutabilibus suscepta esset disputatio. *Ἐὰν οὖν, ὦ Σώκρατες, πολλὰ πολλῶν εἰπόντων περὶ θεῶν καὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, μὴ δυνατοὶ γιγνώμεθα πάντῃ πάντως αὐτοὺς αὐτοῖς ὁμολογουμένους καὶ ἀπηκριβωμένους λόγους ἀποδοῦναι, μὴ θαυμάσῃς· ἀλλ' ἐὰν ἄρα μηδενὸς ἧττον παρεχώμεθα εἰκότας, ἀγαπᾶν χρὴ μεμνημένον, ὡς ὁ λέγων, ὑμεῖς τε οἱ κριταὶ φύσιν ἀνθρωπίνην ἔχομεν· ὥστε περὶ τούτων τὸν εἰκότα μῦθον ἀποδεχομένους πρέπει μηδὲν ἔτι πέρα ζητεῖν· Quum ergo, o Socrates, multa de Diis mundique generatione a multis dicta sint, ne mireris, obsecro, si rationes de iis probatissimas exactissimasque efferre non possim. Satis enim factum putare debebis, si non minus probabiles, quam quivis alius, rationes attulerim. Aequum est, meminisse, & me, qui disseram, & vos, qui indicabitis, homines esse, ut, si probabilia dicentur, nihil amplius requiratis.* Igitur, id quod manifestum est, PLATO Deos non ad eas refert naturas, quas voce *οὐσία* complectitur, perennes atque nullo modo mutabiles, sed ad illud genus, cui *γένεσιν* tribuit, eorumque generationem & ortum cum ortu coniungit mundi, cuius quippe partes sint. Neque est, cur hoc aliquis in PLATONE demiretur. Primo enim non minus, quam ceteri Deorum cultores, totum hunccce mundum, quem spectamus, PLATO Deum esse censuit, atque (6) non modo *θεὸν εὐδαίμονα, Deum beatum*, verum etiam, antequam conderetur, *θεὸν ἐσόμενον, Deum futurum* vocavit. Quamquam id minime propterea fecit philosophus, quod materiam huius mundi, sive bruta prorsus habeatur & vita omni vacua, sive fictricis cuiusdam naturae tantum particeps, Deum esse putaret. Nihil enim PLATO in Diis haberi voluit, quod anima vacaret. Verum animal esse opinatus est hunc mundum, mente ratione praedita instructum, immo omnium animantium, quae corpore constant & anima, praestantissimum. *Οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν, τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν· Quocirca, sicut ratio nobis haec probabilis persuadet, dicendum est, hunc mundum animal esse, idque intelligens, re vera divina providentia constitutum.* Hinc ex animali Deus evasit continuo mundus. Quare binos PLATONEM Deos introduxisse, toto licet disiunctos genere, perspicuum est: unum genitum, totam nempe hanc rerum universitatem, in quo inesse mentem iudicabat; alterum, cuius providentia mundum esse factum, animantisque ac Dei natura donatum, praedicabat. Qui quidem Deus alius, quam sempiternus atque immutabilis, esse nullo modo potest, ideoque non ad *γένεσιν*, verum ad *οὐσίαν* referri debet. Iam, quod ad maiores atque nobiliores attinet huius universitatis partes, solem, lunam atque stellas, eas veteres quoque, ac in his PLATONEM, suis esse mentibus animatas credidisse, atque in Diis numerasse, dubitatione caret ac controversia. Certe PLATO sidera diserte *θεοὺς ὁρατοὺς καὶ γεννητούς, Deos natos atque adspectabiles* appellat. Quid? quod coelestibus his Diis terram addebant, quam PLATO Deum sive Deam esse, non dubitavit. Qua quidem

P. 29. · P. 29. · P. 30. (marginal page references beside the lines "tur. (5) ὅ, τι γὰρ…", "esset disputatio. Ἐὰν οὖν…" and "omnium animantium… Οὕτως οὖν")

(5) *ὅ, τι γὰρ*) PLATO in *Timaeo* p. 526. *Opp.* Eodem loco etiam, quae paullo post sequuntur, verba exstant.

(6) *Non modo θεὸν*) PLATO in *Timaeo Cap. XVIII. p. 241. ed. Fabricii.* *οὗτος δὴ πᾶς ὄντος ἀεὶ λογισμὸς θεοῦ περὶ τὸν ποτὲ ἐσόμενον θεὸν λογισθείς· Deus is, qui erat, de aliquando Deo futuro cogitans.* Et, interiectis nonnullis: *Διὰ πάντα δὴ ταῦτα εὐδαίμονα αὐτὸν θεὸν ἐγεννήσατο. Sic Deus ille aeternus hunc perfecte beatum Deum procreavit.* Versio CICERONIS est.

quidem de re (7) vetusta *Timaei* exempla testantur, quibus CICERO & PROCLVS usi sunt. *Γῆν δὲ, τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἱλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτός τε καὶ ἡμέρας, ἐμηχανήσατο, πρώτην καὶ πρεσβυτάτην θεῶν, ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γεγόνασι·* *Iam vero terram, altricem nostram, quae traiecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem, eamdemque custodem, antiquissimam Deorum voluit esse eorum, qui intra coelum gignerentur.* Hic vel ideo terram in Diis sive animalibus haberi debere, PLATO existimare videtur, quod ea quotidie circum axem suum convertatur. (8) PLVTARCHVS vero ex THEOPHRASTO narrat, ab eodem, quum senesceret, alteram quoque partem Pythagoraeae disciplinae fuisse adscitam, sic ut terram quoque, stellarum vagarum instar, annuo circa solem spatio volvi, nil dubitaret. Quam qui sequitur opinionem, is terram esse ἐν τῶν ἄστρων, quae (9) PLOTINI voces sunt, *stellarum unam*, necesse est, existimet. Hoc si verum est, extrema aetate multo minus quaerere PLATONI licuit, utrum terra, quam stellarum errantium censebat esse similem, Diis connumeranda sit, nec ne. Lunam certe excludere non potuit, quam ORPHEVS dudum alium esse orbem habitabilem praecepit, quod hi eius versus, (10) a PROCLO recitati, testantur:

> Μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν ἀπείρατον, ἥν τε Σελήνην
> Ἀθάνατοι κλήζουσι, ἐπιχθόνιοι δέ τε μήνην,
> Ἣ πόλλ' οὔρε' ἔχει πόλλ' ἄστεα, πολλὰ μέλαθρα·

Quorum

(7) *Vetusta Timaei exempla*) In nostris, quibus hodie utimur, PLATONIS exemplis hoc in loco, qui *Cap. XXV. p.* 248. exstat, legitur: πρώτην καὶ πρεσβυτάτην σωμάτων· ECCEAO vero, id quod ex Latina eius versione patet, quam hic Graecis addidi, & PROCLVS legerunt: θεῶν. Ita etiam CHALCIDIVS legit, qui PLATONIS locum *Comm. in Timaeum p.* 248. sic vertit: *Terram - - antiquissimam & eximiae dignitatis Deam, ex eorum numero, qui intra mundi ambitum continentur, Deorum.* Et hanc ego lectionem alteri receptae crediderim omnino praeferendam esse. Etenim, interiectis nonnullis de stellis, ita orationem terminat PLATO: Ἀλλὰ ταῦτά τε ἱκανῶς ἡμῖν ταύτῃ καὶ τὰ περὶ θεῶν ὁρατῶν καὶ γεννητῶν εἰρημένα φύσεως ἐχέτω τέλος· *Sed haec satis sunt dicta nobis; quaeque de Deorum, qui cernuntur, quique orti sunt, natura praefati sumus, habeant hunc terminum.* Quibus ex verbis liquet, terram quoque ab ipso inter Deus illos, qui cernuntur & orti sunt, de quorum quippe generatione disseruerat, numeratam esse. Nec aliter DIOGENSS LAERTIVS legit, qui *de vitis philos. Lib. III. Segm.* 75. *p.* 211. inter PLATONIS scita hoc refert: γῆν δὲ πρεσβυτάτην εἶναι τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ θεῶν· Simili prorsus ratione, ut omittam alios, PLOTINVS *Lib. II. de dubiis animae Ennead. IV. Lib. IV. Cap. XXII. p.* 414. Adde his CICERONIS locum ex *Libro I. de natura Deor. C. XII. p.* 2898. *Idem* (PLATO) *& in Timaeo dicit, & in legibus, & mundum DEVM esse, & coelum, & astra, & TERRAM, & animos, & eos, quos maiorum institutis accepimus.* Emendent igitur, si placet, hunc PLATONIS locum Critici. Suspicor ego, lectionem, quam nostri habent hodie codices: σωμάτων, ex TIMAEI LOCRI *de anima mundi Libello* in PLATONEM ab audaciori quodam Critico introductam esse. TIMAEVS nimirum hic *p.* 552. *ed. Thom. Gale* inter *Opuscula veterum mytholog.* de terra haec habet: Πρέσβιστα δ' ἐντὶ τῶν ἐντὸς ὠρανῶ ΣΩΜΑΤΩΝ· *Antiquissimum vero est omnium, quae in hac universitate sunt, CORPVS.* Quem in locum quum vir quidam doctus incidisset, secumque reputasset, PLATONEM in *Timaeo* non iam suas, quam TIMAEI illius antiqui sententias, exponere, nil dubitavit, quin vitium esset apud PLATONEM in vocabulo θεῶν, & loco eius ex TIMAEO scribendum esset: σωμάτων.

(8) *Plutarchus vero*) In *Quaestion. Platonicis p.* 1006. ita de PLATONE PLVTARCHVS: Θεόφραστος δὲ καὶ προσιστορεῖ, τῷ Πλάτωνι πρεσβυτέρῳ γενομένῳ μεταμέλειν, ὡς οὐ προσήκουσαν ἀποδόντι τῇ γῇ τὴν μέσην χώραν τοῦ παντός· *Theophrastus porro etiam id narrat, Platonem iam natu grandem poenitentia fuisse ductum, quod terram non suo in loco, sed in medio universitatis, collocasset.* Similia vero in *Vita Numae T. I. Opp. p.* 312. perhibet, PLATONEM affirmans postremis vitae annis medium universitatis locum naturae cuidam excellentiori, quam terra est, attribuisse. Haec si vera sunt, id quidem inde licet colligere, PLATONEM, aetate gravem, ignem, quod Pythagoraeos fecisse non ignotum est, in medio mundi loco collocasse, in quo antea terram reposuerat. Nec ego repugnem, si quis nomine excellentioris illius rei, cui PLATO medium assignavit mundi locum, ipsum omnis lucis & caloris fontem, solem, intelligi debere, existimet. Ita enim maximi nominis Pythagoraeis visum esse, non ignoro. Illud vero dubito, an ex his PLVTARCHI locis consequatur, PLATONEM eamdem fovisse sententiam, quam recentiori aetate NIC. COPERNICVS renovavit, terram circa solem, stellae instar vagae, moveri, quod inde doctissimus CVDWORTHVS elicit. Nam qui e medio mundi loco terram expellit, is non propterea statim in stellis eam errantibus habet, quae solem quotannis obeunt. Metuo, ne vir longe doctissimus etiam hic suarum opinionum amori plus dederit, quam par fuisset.

(9) *Plotini voces*) Lege hunc *Libro II. de dubiis animae Ennead. IV. Lib. IV. Cap. XXII. p.* 414. ubi multis terram & animatam esse, non secus atque stellae, & Deum, disputat. At cave, credas, PLOTINVM terram in stellis habuisse: id enim negat *Libro de coelo Ennead. II. Lib. I. Cap. VII. p.* 101.

(10) *A Proclo*) *Comm. in Timaeum Platonis Lib. IV. p.* 283. Adde, quae idem PROCLVS *Lib. V. p.* 292. disserit de hac terra aetheria.

Quorum versuum haec est sententia: *Deus, quum mundum fabricaretur, praeter hanc, quam nos incolimus, terram, aliam construxit vastam & late patentem terram, quam Dii immortales Selenen vocant, at mortales homines Menen seu Lunam. In hac multi sunt colles vallesque, multae etiam urbes atque domus.* Atque his adduci PROCLVS sese passus est, licet ceteroquin PYTHAGORAE placitis non nimis fuisse videatur deditus, ut lunam esse (11) γῆν αἰθερίαν, *terram aetheriam*, diceret. Tantum apud hominem reverentia potuit erga ORPHEVM eiusque dogmata, ex veteri quae supersunt (12) memoria.

Praeter haec, ne quid alicuius momenti intactum reliquisse videretur in *Cosmogonia Timaeana* PLATO, de Deorum quoque poëticorum ortu sive generatione sub nomine daemonum verba facit. *Iovem* intelligo, *Iunonem*, *Tethyn* & *Phorcyn*, *Saturnum* & *Rheam*, eorumque similes. Hi vero Dii nulli videntur esse alii, quam reliquae huius universitatis partes, quibus anima deest, resque naturales, personis atque simulacris veluti Deorum, id quod antea iam animadvertimus, condecoratae atque vestitae. Quod quidem totum negotium a poetis istis variis commentis plurimisque translationibus, quibus res naturales occultantur, ingeniose obscuratum est. PLATO quidem, ne (13) a civitatis suae legibus aversus diceretur, totus in eo est, ut aliquam his poëtarum de Deorum generatione fabulis auctoritatem comparet. Quamobrem a Divorum eas filiis ad posteros manasse perhibet, quos quidem nemo sanus rerum earum imperitos fuisse dixerit, quae ad parentes suos pertinent. Sed, quod praeclare observavit (14) EVSEBIVS, homo sine dubio versutus & callidus id, quod probare videtur, reapse irridet. Omnia enim, quae de Diis feruntur, in fabulis atque nugis ab eo numerata esse, id ex eo satis intelligitur, quod ea non modo (15) ἄνευ ἀναγκαίων ἀποδείξεων, *sine necessariis demonstrationibus*,

(11) Γῆν αἰθερίαν) *Loc. indic.* MACROBIVS *Lib. I. in Somnium Scipionis Cap. XI. p. 58. Lunam*, inquit, *aetheriam terram physici vocaverunt, & habitatores eius lunares populos nuncuparunt: quod ita esse, plurimis argumentis, quae nunc longum est enumerare, docuerunt.* Ad quem locum, quae ISAACIVS PONTANVS observavit, legisse iuvabit.

(12) *Memoria*) Habeo, quae generatim hic moneam, nonnulla. (I) Non invitus concesserim, id, quod huic disputationi fundamenti instar subiicit vir doctissimus, verum esse certa ratione, *Theogonias* veterum nihil esse, quam *Cosmogonias*: modo illud adiiciatur, quod perspicuum est ex HESIODO & aliis, poetas, a quibus *Theogoniae* illae sunt compositae, philosophorum sententias & veteres historias temere miscuisse, ex ingenio quoque multa utrisque addidisse inepta atque inficeta. Dixi iam hac de re supra. (II) Illud ipsum vero quemadmodum ex eo probetur, quod PLATO in *Timaeo*, quum mundi enarrat ortum & fabricam, Deorum simul, quos esse putabat, generationem exponit, equidem aegre intelligo. Neque enim, si quid iudicando valeo, sic firmiter concludere licet: PLATO Deos simul esse natos narrat, quum nasceretur & a Deo compararetur mundus. Ergo omnes *Theogoniae* veterum fuerunt *Cosmogoniae*. (III) Neque, si id verum esset, inde statim constaret, veteres huic Deorum generationi & orbis constructioni unum summum Deum praeposuisse. Multos enim eorum, qui *Theogonias* exararunt, in hac fuisse sententia, suspicor, ex fortuita & temeraria rudis & indigestae materiae commotione cum reliqua universa, tum omnem Deorum, quos populi venerabantur, turbam emersisse. Ipse id CVDWORTHVS non uno largitur loco. (IV) Quod vir doctissimus ait, PLATONEM, si extrema aetate crediderit, terram solem circumire motu annuo, non potuisse non fateri, terram Deum esse, id non simpliciter, verum ex PLATONIS scitis & decretis interpretemur, necesse est. Persuasum huic erat philosopho, nullum sine anima motum fieri posse. Omnem vero animam divinae putabat esse originis. Igitur, si terram circa solem moveri censuit, hoc etiam censuerit, oportet, inesse in ea animum, & idcirco Deum aliquem aut divinum quiddam in ea reconditum latere: si quidem constanter & reliquis praeceptis suis convenienter docere voluit.

(13) *A civitatis suae legibus*) Ex civitate sua *Libro de legibus* eiicit PLATO, id quod notum est, propter impietatem poëtarum de Diis fabulas.

(14) *Eusebius*) Vid. eius *Praeparat. evangel. Lib. II. Cap. VII. p. 75. 76.*

(15) Ἄνευ ἀναγκαίων) Ipsa haec sunt philosophi verba in *Timaeo Cap. XXVI. p. 249.* Ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν, καίπερ ἄνευ τε εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσιν. Quae Cicero ita vertit: *Difficile est, a Diis ortis fidem non habere, quamquam nec argumentis nec rationibus certis oratio eorum confirmatur.* Hi Deorum filii, quibus PLATO etiam sine rationibus fidem esse iudicat habendam, veteres poëtae sunt, qui *Theogonias* conscripsere, quos aliis in locis graviter vituperat, & in civitate ferendos esse negat. Quod vel solum argumento est, ludere hoc in loco & iocari PLATONEM, ideoque tantum Numinum poëticorum mentionem facere, ne impietatis apud magistratus, sicut SOCRATES, accusari posset. Quamquam ex eo id iam satis elucet, quod hunc locum de Diis poëticis non tractat, sed brevissime tantum attingit, nec vel verbo dictarat, quales illos esse putet & cuius naturae generisque Deos.

bus, ſed etiam ἄνευ εἰκότων, *ſine probabilibus argumentis* ſuſcepta atque introducta eſſe dicit. Vt haec ita ſint, huius tamen fallaciae nihil (16) PROCLO in mentem venit; qui, PLATONEM ſine fuco & ſimulatione loquutum eſſe, nil dubitans, totam iſtam Numinum a vatibus confictorum ſive daemonum familiam, quos PLATO memorat, Deos eſſe cenſet infra lunam poſitos, etiamſi PLATO terrae iam antea mentionem fecerit, atque γενεσιουργοὺς θεοὺς, *Deos generationis auctores* nominat. Videtur vero animata rerum elementa & principia iſtis nominibus Deorum ſignificari crediſſe. *Iupiter* hinc ipſi non is eſt, qui multis videtur aliis, Deorum pater & princeps, ſed aether tantum animatus: *Iunonis* vero nomine aërem animatum indicari, arbitratur. In quem locum delatus, longam ſatis inchoat diſputationem PROCLVS, ut non modo ſtellas, ſed etiam quidquid infra lunam eſt elementorum & corporum, animatum eſſe, perſuadeat. Εἰ γὰρ ὅλος ὁ κόσμος θεὸς εὐδαίμων ἐστὶν, οὐδέν ἐστι τῶν συμπληρούντων αὐτὸν μορίων ἄθεον καὶ ἀπρονόητον· εἰ δὲ καὶ θεοῦ πάντα μετέχει καὶ προνοίας, θείαν ἔλαχε φύσιν· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ οἰκείας τάξεις θεῶν ἐφεστήκασιν αὐτοῖς· εἰ γὰρ καὶ ὁ οὐρανὸς διὰ μέσων ψυχῶν καὶ νόων μετέχει τῆς μιᾶς ψυχῆς καὶ τοῦ ἑνὸς νοῦ, τί χρὴ περὶ τούτων οἴεσθαι τῶν στοιχείων; πῶς οὐ πολλῷ μᾶλλον ταῦτα διὰ δή τινων μέσων τῶν τάξεων μετείληχε τῆς μιᾶς τοῦ κόσμου θεότητος; *Quodſi enim totus mundus beatus quidem Deus eſt, nulla certe eius pars aut Deo aut providentia deſtituta eſſe poterit. Quodſi vero omnes res Dei ſunt & providentiae participes, neceſſe eſt, divinam eas naturam habere: & ſi hoc ita eſt, certos Deorum eſſe ordines oportet, illis praeſidentium. Quodſi enim coeli, quoniam mente valent & anima, unius illius mentis & animi partem aliquam habent, quidni de elementis idem decernere atque conſtituere licet, ea per medios quoſdam Deorum ordines unius illius divinitatis eſſe compotia, quae in toto ineſt mundo?* Qua etiam adductus fuit ſententia, ut paullo ante in veteres quoſdam naturae exploratores, qui ſecus ſenſerunt, vehementer inveheretur, quos ipſum ARISTOTELEM ſequutum eſſe cenſet. Audiamus hominem ipſum diſſerentem: Πολλοὺς τῶν φυσιολόγων ἄψυχα εἰκῇ φερόμενα καὶ ἀπρονόητα ταῦτα εἶναι τὰ στοιχεῖα νενόμικεν· τὰ μὲν γὰρ οὐράνια διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς τάξιν νοῦ καὶ θεῶν μετέχειν ὡμολόγουν, τὴν δὲ γένεσιν ὡς πολυμετάβολον καὶ ἀόριστον καὶ ἀπρονόητον ἀπέλιπον· οἷα δὲ καὶ Ἀριστοτέλης ὕστερον ἐδόξασε, ταῖς οὐρανίαις περιφοραῖς μόνος ἐπιστήσας τὰς ἀκινήτους αἰτίας, εἴτε ὀκτὼ οὔσας, εἴτε πλείους, ἄψυχα δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα καταλείπων. *Multi veterum phyſicorum elementa animata eſſe, & providentia quadam regi & gubernari, negarunt. Quamvis enim coeleſtia corpora propter eximium, quem ſervant, ordinem mentis & Deorum non eſſe expertia, profeſſi ſint; hunc tamen, qui infra lunam poſitus eſt, mundum* (aut geneſin) *ultro citroque ferri ſine providentia, exiſtimarunt. Atque horum poſtea veſtigia preſſit Ariſtoteles, qui coeleſtibus tantum orbibus, ſive octo, ſive pluribus, immobiles praefecit intelligentias, inferiora vero omnia elementa vita & anima vacua reliquit.* Poſtremo, tot licet in *Timaeo* Deos enumeret mundanos PLATO, quos una cum hoc orbe putat genitos eſſe, haud tamen, id quod perſpicuum eſt, eos plane praeterit ſilentio, quibus proprium eſt *daemonum* vocabulum, quorumve tam frequens alioquin memoria apud eum occurrit. PROCLO quidem hoc perſuaſum fuiſſe videtur; ſed qui modo verba ſtatim conſequentia attentius intuebitur, is manifeſtam in illis daemonum reperiet mentionem: (17) Ὅσοι φαίνονται, καθ' ὅσον ἂν ἐθέλωσι, θεοί· *Qui toties, quoties volunt, apparent nobis, Dii, aut qui pro lubitu apparere nobis, & viciſſim diſparere poſſunt.* Attingit quoque generationem & ortum eorum, quem cum mundi coniungit ortu. Denique, nonnullis interiectis, θεοὺς νέους, *Deos iuniores* ſalutat eos, quorum hoc ait officium eſſe, ut res humanas procurent & adminiſtrent. (18) Καὶ κατὰ δύναμιν ὅτι κάλλιστα καὶ ἄριστα τὸ θνητὸν διακυβερνᾶν ζῶον, ὅτι μὴ κακῶν αὐτὸ ἑαυτῷ γίγνοιτο αἴτιον· *Vt pro viribus eniterentur, ut, quam optime fieri poſſet ac pulcherrime, animal iſtud mortale regeretur: niſi quatenus ipſe ſua culpa ſibi aliquid miſeriae* (19) *quaereret.*

Atque

(16) *Proclo*) *Comm. in Timaeum Platonis Lib. IV. p.* 287.

(17) Ὅσοι φαίνονται) In *Timaeo Cap. XXVI. p.* 248.

(18) Καὶ κατὰ) *Ibid. Cap. XXIX. p.* 252.

(19) *Quaereret*) Mihi vero PROCLI videtur ſententia verior eſſe, praecipientis, PLATONEM de illis naturis, quas proprie daemones Platonici vocant, nihil in *Timaeo* tradidiſſe. Nec contrarium probant, quae hic a doctiſſimo viro afferuntur ex *Timaeo* dicta. Primum enim dictum ad Deos pertinet poëticos, quod, qui PLATONEM attentus inſpexerit, confeſtim intelliget. PLATO primum de ortu illorum Deorum commentatur, qui in oculos & ſenſus incurrunt, ſiderum nimirum, coeli, terrae, & reliquorum. Tum ad eos, quos poëtae cecinerunt, Deos accedit

Cap.

Atque haec ex PLATONIS *Timaeo* sufficiant. Sunt vero & alia in scriptis eius effata, ex quibus idem illud, quod diximus, elucet. Prae ceteris commemorari debet celebris (20) *Libro de legibus decimo* locus, quo *Theogoniae* veterum iterum meminit, eamque impiis quam plurimis & flagitiosis fabulis corruptam & inquinatam esse, conqueritur. Εἰσὶν ἡμῖν ἐν γράμμασι λόγοι κείμενοι, οἱ μὲν ἔν τισι μέτροις, οἱ δὲ καὶ ἄνευ μέτρων, λέγοντες περὶ θεῶν, οἱ μὲν παλαιότατοι, ὡς γέγονεν ἡ πρώτη φύσις οὐρανοῦ τῶν τε ἄλλων, προϊόντες δὲ τῆς ἀρχῆς οὐ πολὺ θεογονίαν διεξέρχονται, γενόμενοί τε ὡς πρὸς ἀλλήλους ὡμίλησαν. *Feruntur apud nos sermones partim metro, partim soluta oratione conscripti: quorum antiquissimi primam coeli aliorumque naturam Deorum factam fuisse affirmant, & ab hoc initio progressi, ad Deorum generationem veniunt, quorum etiam commercia & consuetudines narrant.* Hic personam, quam adscisit alioquin, deponit philosophus. Nam quum alias, quae veteres poëtae de *Theogonia* cecinerunt, (21) ὑπονοίας continere, sive physice exponi debere, doceat, hic aperte totum institutum sibi displicere magnopere, profitetur, quodque Diis humana vitia & perturbationes attribuuntur, id omnem penitus virtutem atque pietatem in animis hominum exstinguere, affirmat. Vtcumque est, *Theogoniam* ex mente veterum a *Cosmogonia* nec genere nec tempore differre, ex hoc loco satis intelligitur. Deorum enim generatio nulla hic est, quam coeli generatio, solis, lunae, ceterarumque eius partium.

Sed non est, cur longius ad hanc rem probandam argumenta conquiramus. Ipsa enim HESIODI *Theogonia*, quam PLATONEM in primis spectasse, certum est, extra omnem eam controversiam collocat. Is autem HESIODVS an princeps hoc de argumento litteris aliquid consignaverit, equidem nescio: at nullum huius generis scriptum carminis eius antiquius exstare hodie, id explorate cognitum habemus. (22) Sic igitur ille:

Χαίρετε, τέκνα Διός, δότε δ' ἱμερόεσσαν ἀοιδήν·
Κλείετε δ' ἀθανάτων ἱερὸν γένος, αἰὲν ἐόντων,
Οἳ γῆς ἐξεγένοντο, καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
Νυκτός καὶ δνοφερῆς, οὕς θ' ἁλμυρὸς ἔτρεφε πόντος.
Εἴπατε δ' ὡς τὰ πρῶτα θεοὶ καὶ γαῖα γένοντο,
Καὶ ποταμοί, καὶ πόντος ἀπείριτος, οἴδματι θύων,
Ἄστρα τε λαμπετόωντα, καὶ οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν,
Οἵ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοί, δωτῆρες ἐάων.

Salvete

Cap. XXVI. Iovem, Rheam, Saturnum: quos credendum esse ait & exsistere, & certa ratione ortos esse, quoniam antiqui poëtae, tamquam Deorum filiis, nefas sit fidem derogare, id scriptum reliquerit. His expositis, Deum inducit Deos oratione quadam compellantem. *Hos igitur,* inquit, *omnes Deos, qui vel semper videntur, vel nonnumquam pro lubitu oculis sese nostris offerunt, Deus ita alloquutus est.* Duplex igitur genus esse Deorum, affirmat: alterum eorum, qui semper oculis cernuntur, coelum, stellae, terra; alterum eorum, qui interdum tantum comparent. Hi Dii illi sunt, de quibus ante dixerat, quos fingunt poëtae in terris olim versatos esse cum hominibus, nec raro viris probis & sapientibus manifestos fieri. Nil ergo hic de daemonibus exstat scriptum, nec Dii illi, qui nonnumquam videntur, hi sunt daemones. In altero vero loco *Dii iuniores*, quibus summus & altissimus Deus humani generis curam & administrationem committit, pariter sunt non daemones, sed Dii coelestes PLATONIS, stellae & sidera.

(20) *Libro*) *Libro de legibus X.* non procul ab initio *p.* 664. Hoc vero loco, quod vir doctissimus hic affirmat, non tam acriter in has fabulas invehitur, sed hoc tantum ponit: propter antiquitatem illas non facile reprehendi posse, at nec pro veris nec pro utilibus haberi debere. Multo vehementius vero & liberius ista de Diis commenta castigat *Libro II. de republica p.* 430. & in *Euthyphrone p.* 49.

(21) ὑπονοίας) Nescio, quonam loco id aperte concesserit PLATO, veteres illas fabulas veritatum naturalium imagines & simulacra esse. Non dubito, quin vir doctissimus hunc philosophi locum, haec scribens, in animo habuerit, qui exstat *Libro II. de republica p.* 430. Θεομαχίας, ὅσας Ὅμηρος πεποίηκεν, οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὔτ' ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας, οὔτ' ἄνευ ὑπονοιῶν· *Pugnae Deorum, quas Homerus finxit, non sunt recipiendae in civitatem, sive allegorias contineant, sive careant arcanis sensibus.* Hoc vero in loco non affirmat PLATO, sensus occultos in his pugnis Deorum latere reconditos, sed rem omnem in medio relinquit.

(22) *Sic igitur ille*) *Theogoniae v.* 104. *f. p.* 19. *ed. Clerici.*

Salvete, natae Iovis, date vero amabilem cantilenam.
Celebrate quoque immortalium divinum genus, semper exsistentium,
Qui tellure prognati sunt, & coelo stellato,
Nocteque caliginosa, quos item salsus nutrivit Pontus.
Dicite insuper, ut primum Dii & terra facti fuerint,
Et flumina, & pontus immensus, aestu fervens,
Astraque fulgentia, & coelum latum superne,
Et, qui ex his nati sunt, Dii, datores bonorum.

Nihil sentiat, necesse est, qui ex hisce versibus Deorum generationem non animadvertit HESIODO eamdem esse, quem ortum terrae, coeli, siderum, fluminum, lacuum, ceterarumque rerum, quae ex his natae sunt: inter quas nymphas esse atque daemones, de quibus alias HESIODVS loquitur, veri valde simile est. Musis ita, sicuti vidimus, invocatis, poëta statim a chao, tartaro & amore, ceu rerum omnium initiis, exorditur: inde, quemadmodum terra & nox ex chao, aether & dies ex nocte, coelum stelliferum, montes, lacus, ceteraeque rerum naturae partes exstiterint, persequitur. Quae omnia, tametsi Deorum referre videsntur ortus, reapse tamen mundi huius initia & generationem poëtico sermonis genere adumbrant. Neque aliter de reliquo carmine sentiendum est; quod ego quidem naturae caussas & principia, fictis tecta nominibus, fabulisque occultata poëticis, exponere, persuasum prope habeo. Ita dudum is iam censuit, cuius antiqua exstant in HESIODVM *scholia*, quorum hoc initium est: *Ἰστέον, ὅτι ὁ περὶ τῆς Θεογονίας λόγος φυσικὴν διήγησιν τῶν ὄντων ὑπαγορεύει· Sciendum est, tota sub Theogonia physicam rerum declarationem latere.* Ad summam: Dii, quos HESIODVS canit, partim mundi huius membra sunt, quibus animam inesse putabant veteres, partim reliquae res naturales, quas licentia personarum carminis habitu inducit, Deorumque ac Dearum nominibus minus legitime ac vere (23) insignivit.

Neque vero solos ita Graecos fortasse de ortu huius mundi sensisse, putandum est. Eadem opinio in reliquorum populorum, quos barbaros appellavit Graecia, inhaesit animis. Cuncti generationem mundi Deorum esse generationem iudicarunt, seu, quod idem est, mundum ipsum variasque eius partes pro Diis habuerunt. De Persarum Magis DIOGENES LAERTIVS haec scripta reliquit: *ἀποφαίνεσθαι περί τε οὐσίας θεῶν καὶ γενέσεως, ὡς καὶ πῦρ εἶναι καὶ γῆν καὶ ὕδωρ. Eos de Deorum substantia & ortu varia disserere, quos & ignem terramque & aquam esse arbitrentur.* (24) Ergo hi, quod PROCLVM etiam fecisse, paullo ante vidimus, elementa animata Deos esse, putarunt, atque Deos hos una cum ipso mundo certo tempore exortos atque genitos esse, nil dubitarunt. Veteres Aegyptios non modo mundum stato tempore natum credidisse, sed etiam soli, lunae ceterisque naturae partibus divinos honores arrogasse, praeter eumdem LAERTIVM, locuples auctor DIODORVS est. Novi, eumdem DIODORVM de nonnullis Aegyptiorum Diis scribere: *οἱ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότες, eos aeternam habere generationem.* (25) Verum hos ego Deos nullos opinor esse alios, quam coelestia Numina,

In Prooem. p. 2. (Segm. 6. p. 5. ed. Meibom.)

In Persarum sacrificiis μάγος

(23) *Insignivit*) Non totam hic exhaurit vir eximius HESIODI *Theogoniam*. De qua licet aliquoties iam sententiam dixerim, & alio loco copiosius disserere constituerim; non possum tamen, quin eorum, quae hic dicta sunt, illustrandorum caussa significem, esse in hoc carmine tria distinguenda, nec ullo modo inter se confundenda: (I) Veterem Graeciae historiam, quam, nisi totus fallor, poeta semper cum scitis aetatis suae physicis composuit. Ad hanc e. c. quae de *Iove* & *Saturno* narrat, pertinent; tametsi & in his philosophiae antiquioris de ortu hominum vestigia appareant. (II) Dogmata & decreta veterum sapientiae professorum de rerum omnium ortu, de primorum hominum statu & generatione, aliaque. (III) Poetae ipsius commenta & figuras, verbi caussa, quae de *vi*, *robore*, *praelio* & aliis poeta canit, ea vident omnes rerum esse nomina, quibus habitum personae licentia poëtica impositus est. Atque hic poëtarum mos de rebus & naturis anima vacuis, tamquam de personis, disserendi turbam Deorum apud imperitos mirifice amplificavit & auxit. Exempla forte alias dabo.

(24) *Ergo hi*) Luculentior est, ex quo id patet, apud HERODOTVM locus *Histor. Lib. I. Cap. CXXXI. p. 55.* Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ καὶ γῇ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι καὶ ἀνέμοισι· τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν· *Persae soli lunaeque sacrificant, & telluri, igni, aquae atque ventis: hisque solis sacra faciunt iam inde ab initio.*

(25) *Verum hos ego*) Non erat, cur hoc timidius, non secus ac si coniiceret tantum, CVDWORTHVS affirmaret. Nihil enim certius, si DIODORO fides habenda sit. Namque is *Biblioth. histor. Lib. I. Cap. XI. p. 10.* vetustissimos Aegyptios primum solem & lunam pro Diis aeternis

mina, solem, lunam & stellas, quibus ideo aeternitatis tribuisse gloriam videtur, ut a ceteris eos heroibus sive semi-Diis, quos hominum opinio in coelum extulit, secerneret. Horum enim postea naturam his verbis explicat: Οἱ θνητοὶ ὑπάρξαντες, διὰ δὲ σύνεσιν καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν τετυχηκότες τῆς ἀθανασίας· *Hi natura quidem sunt mortales, sed propter animi solertiam & beneficentiam erga homines universos immortalitatem adepti sunt.*

ἀνὴρ παρεστεὼς ἐπαείδει θεογονίην, Magorum quidam adstans Theogoniam (i.e. Cosmogoniam) accinit. HERODOTVS Clio n. 132. (Lib. I. p. 55.)

Haec qui attentus secum expenderit veterum testimonis, is, nil equidem dubito, quin a virorum ceteroquin doctissimorum discessurus sit sententia, qui omnes veterum de Deorum ortu fabulas de heroibus sive semi-Diis capiendas esse unice, arbitrantur, neque quemquam veterum Deorum in illis locum accepisse, suspicantur, praeter eos, quos COTTA (26) apud CICERONEM *Deos mortalibus natos matribus* vocat, qui, quum homines essent *humano more geniti*, mortalium opinione coelitibus aggregati sint. Tanta enim est *Theogoniae* veterum amplitudo, ut omnes veterum inferiores Deos ambitu suo contineat, quorum aliquos spectabilis huius mundi partes animatas esse, solem, lunam, sidera, terram, docuimus. Ex quibus efficitur, *Theogoniam* antiquitatis aut ipsam esse *Cosmogoniam*, aut eius saltim partem. Sed haec tamen non impediunt, quo minus veterum de Diis narrationibus & fabulis multum ex antiqua historia heroumque rebus gestis admistum esse, auctoresque earum physicam cum historia perpetua colligatione contexuisse, fatear.

His explicatis, proximum est, ut ostendam, quae de mundi ac Deorum ortu tradiderunt veteres, sic esse interpretanda: Mundum una cum Diis certo tempore *ex μὴ ὄντων* factum esse, seu, quum antea non esset, certo tempore exsistere coepisse. Id ut obtineam, hoc velim in primis animadverti, id quod inferius copiose demonstrabitur, neminem olim sapientiorem inter gentes exstitisse, qui rerum universitatem ex chao prodiisse, statueret. Atque (27) ARISTOTELES ante se nullum testatur dubitasse, mundum hoc certo tempore coepisse, sigillatim vero PLATONEM huius vindicem sententiae fuisse, perhibet. (28) At qui ex recentioribus PLATONIS amplexi sunt disciplinam,

terois & coelestibus habuisse, tum in eumdem numerum spiritum, ignem, terram, oceanum, aërem aggregasse, perhibet. De quibus Diis postquam dixerat, *Cap. XIII. p.* 12. ita orationem claudit: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν καὶ γένεσιν ἀΐδιον εἰληφότων τοσαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι· Hic *Dii sempiternum genus sortiti* illa sunt Numina, quae cum ipso mundo sunt orta & genita. Tum ad terrestres accedit Aegyptiorum Deos, quorum aliquos reges fuisse dicit.

(26) *Apud Ciceronem*) *De natura Deor. Lib. III. Cap. XVIII. p. 3075. T. IX. Opp.*

(27) *Aristoteles*) *Libro de coelo I. Cap. X. p. 632. T. I. Opp.* Γενόμενον μὲν οὖν (τὸν οὐρανὸν) ἅπαντες εἶναί φασιν· *Omnes coelum seu mundum affirmant factum esse.* De PLATONE sigillatim *extremo capite hoc* id affirmat.

(28) *At qui ex recentioribus*) Videndus est prae ceteris PROCLVS *in Timaeum Platonis.* Nihil antiquius erat Platonicis hisce recentioribus, quam ut concordiam inter omnes antiquos philosophos sancirent, quo Christianis occurrerent, qui controversias & rixas veterum sapientum solebant irridere, nec postremo in illis argumentis loco numerare, ob quae spernendam esse philosophiam pugnabant. Lege, quae hac de re scripsi in *Diss. de turbata per recentiores Platonicos ecclesia.* Itaque, quum ARISTOTELES pro aeternitate stetisset mundi, ipsique hoc dogma eius certis de caussis, de quibus paullo post, suum fecissent, consentaneum erat institutis eorum, omni ope in eo elaborare, ut PLATO, quo neminem de rebus a conspectu hominum remotis sapientius decrevisse censebant, idem plane sensisse videretur. Ipsi vero, si quis rem diligenter expendat, nec ARISTOTELIS omnino amplectebantur sententiam, nec PLATONIS, sed peculiarem quamdam & sibi propriam fovebant opinionem. Mundum nimirum opificium quidem esse tuebantur Dei, quod nusquam ARISTOTELEM asseverasse constat, verum aeternum, nec illum umquam fuisse tempus, quo Deus illum non condidisset, seu, ut idem aliis explicem verbis, quibus AMMONIVS hac in caussa apud ZACHARIAM MITYLENAEVM *Dialogo de opificio mundi p.* 209. utitur, Θεὸν εἶναι ποιητὴν ἀΐδιον, τὸν δὲ κόσμον ἀϊδίως γενόμενον, *Deum aeternum esse effectorem, mundum vero ab aeterno factum.* Atque hoc ZACHARIA, ut id praetereundo moneam, nemo veterum scholae istud recentioris Platonicae dogma vel luculentius exposuit, vel fortius profligavit. Sunt in ipsis generis huius de Deo & rebus divinis praeceptis, quae poscunt, ut ita quis de mundo & eius ortu sentiat, si assentiri velit illis: qua de re alias. Nunc id tantum moneo, veri esse simillimum, ut in hanc sententiam ista secta ingrederetur, cum disputationibus Epicuraeorum contra veteres Platonicos, tum metu, ne Christiani vincerent, si concederetur certo tempore mundus esse generatus, effectum esse. Epicuraei quanto studio & PLATONIS de mundo certo tempore a Deo condito sententiam oppugnaverint, VELLEII vel maxime apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. I. Cap. IX. p.* 2891. oratio ostendit, qui: *Ab utroque,* inquit, *sciscitor, cur mundi aedificatores repente exstiterint, innumerabilia ante saecula dormierint - -*

 Isto

nam, in eam plerique omnes incubuerunt diligentiam, ut contrariam ex *Timaeo* eius elicerent sententiam. Quos, dudum est, quod PLVTARCHVS iam reprehendit, cuius
De Psychogonia Platon. p. 1013. ipsa verba iuvat subiicere: Οἱ πλεῖστοι τῶν χρωμένων Πλάτωνι, φοβούμενοι καὶ παραλυπούμενοι, πάντα μηχανῶνται καὶ παραβιάζονται καὶ στρέφουσιν, ὥστε δεινὸν καὶ ἄρρητον οἰόμενοι δεῖν περικαλύπτειν καὶ ἀρνεῖσθαι, τήν τε τοῦ κόσμου τήν τε τῆς ψυχῆς αὐτοῦ γένεσιν καὶ σύστασιν, οὐκ ἐξ ἀιδίου συνεστώτων, οὐδὲ τὸν ἄπειρον χρόνον οὕτως ἐχόντων. *Plerique Platonis sectatores vehementer timent, atque aegre ferunt, omniaque moliuntur, vique pervertunt Platonem, existimantes, tamquam flagitiosum & infandam sententiam illam occultandam esse, quae mundum non secus, atque animam eius generatam esse, neque ex infinito tempore exstitisse talem, qualis nunc est, statuit.* Ego vero, quidquid illi contenderint ingenio, neminem ita fore hebetem, arbitror, ut, si modo *Timaeum* inspexerit, difficulter intelligat, PLATONEM nihil sibi rei voluisse cum illis, qui mundum initio carere credunt, atque certo eum tempore conditum existimasse. (29) In ipso libelli exordio haec duo in diversis ac contrariis generibus ponit, τὸ ἀεὶ ὄν, *id, quod semper est*, & τὸ γέννησιν ἔχον, *id, quod genitum sive factum est.* Mundum igitur quum deinceps affirmet esse genitum, fieri nullo modo potuit, ut eum sempiternum esse duceret. Ipsam deinde quaestionem, cuius res hic agitur, tam apte tamque expedite proposuit, ut nihil, quo confugiant, reliqui fecerit illis, qui aliter eum, ac sensit, sensisse vellent. Πότερον ἦν ἀεί, γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν, ἀπ' ἀρχῆς τινος ἀρξάμενος; *Semperne fuit mundus, nullo generatus ortu, an ortus est ab aliquo temporis principatu?* Cui quidem aperte ita respondet quaestioni: γέγονεν, *factus est, aut coepit.* His in primis accedit, quod ipsum quoque tempus aliquando initium habuisse aut conditum esse, disertis affirmat verbis (30) χρόνος δ' οὖν μετ' οὐρανοῦ γέγονεν, ἵνα ἅμα γεννηθέντες ἅμα καὶ λυθῶσιν, ἄν ποτε λύσις τις αὐτῶν γένηται. *Tempus vero coelo aequaevum est, ut una orta una etiam dissolvantur, si modo dissolvi ratio fasque patiatur.* Taceo id, quod pariter sine ullo praecipit circuitu, materiam confusissime commotam fuisse, antequam mundus hic tam scite atque eleganter compositus produceretur. (31) Πᾶν, ὅσον ἦν ὁρατὸν, παραλαβὼν, οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας. *Quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, idque ex inordinato in ordinem adduxit.* Quibus verbis id ipsum, quod omnes olim sensisse gentes verae religionis expertes, paullo ante notavimus, profitetur, mundum hunc ex chao extractum & constructum esse. Quodsi vero auctoritatibus hac in caussa agendum sit, equidem ARISTOTELEM arbitror multo fuisse aptiorem ad PLATONIS disciplinam dictionemque recte percipiendam, atque ulli ex recentioribus Platonicis, quorum aetatem aliquot PLATO saeculis superat. Quamquam non solus nobis ad testimonium dicendum ARISTOTELES adest, sed & alii. Nam ut (32) PHILONEM omittam Iudaeum, (33) PLVTARCHVS & ATTICVS, uterque Platonicis imbutus praeceptis, nec non (34) ALEXANDER APHRODISIVS, homo nulli ex Peripateticis ingenio cedens, secundum nos iudicant.

His

Isto igitur tam immenso spatio, quaero, cur Pronoea vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit Deum, nec erat ullus, quum omnes naturae Numini divino - - parerent. Quid autem erat, quod concupisceret Deus mundum signis & luminibus, tamquam aedilis, ornare? Si, ut Deus ipse melius habitaret; antea videlicet tempore infinito in tenebris, tamquam in gurgustio, habitaverat. Importunos igitur ut disputatores hos effugerent, qui multum antiquintibus Platonicis molestiae exhibuerant, mutandam sibi esse hac in parte veterem disciplinam iuniores Platonici, decernendumque, Deum ex omni aeternitate mundum condidisse, rati sunt. Christianis vero, si hoc illis daretur, Deum & materiam per innumerabilia saecula disiuncta fuisse, quamvis utraque ex infinito exstitissent tempore, perspiciebant facile viam patefactum iri dogma suum de mundo ex nihilo a Deo condito facilius defendendi, & in animos hominum introducendi. Ergo, ne id fieret, Deum & materiam sempiterno & indissolubili veluti copulabant vinculo.

(29) *In ipso exordio*) *Cap. XII. p.* 235.

(30) χρόνος δ' οὖν) *Cap. XXI. p.* 245. Versio CHALCIDII est. Ceterum haec PLATONIS de ortu temporis verba in primis etiam urget contra Platonicos iuniores ZACHARIAS MITYLENAEVS *Dial. de opificio mundi p.* 189.

(31) Πᾶν, ὅσον) *Timaei Cap. XIV. p.* 237.

(32) *Philonem*) *Libro, quod mundus sit incorruptibilis, p.* 941. *Opp.* Ex quo loco patet, iam tum fuisse in Aegypto, qui ita PLATONIS interpretarentur sententiam, quemadmodum recentiores postea Platonici fecerunt: quibus PHILO ARISTOTELIS in primis auctoritatem opponit.

(33) *Plutarchus & Atticus*) Ille *Libro de animae procreat. ex mente Timaei p.* 1013. 1014. *T. II. Opp.* hic in excerptis nonnullis, quae EVSEBIVS servavit *Praeparat. evangel. Lib. XV. Cap. VI. p.* 801.

(34) *Alexander Aphrodisius*) *Comm. in Libros Metaphys. Aristotelis p.* 181. *ed. Lat. Paris.* 1506. *fol.*

His quod opponant testimoniis, qui PLATONEM aliter docuisse ferunt, nihil habent, praeter duos eius ex *tertio* & *sexto de legibus Libro* locos. Altero horum locorum philosophus CLINIAM & hospitem Atheniensem sic de rerum publicarum originibus inducit colloquentes: Πολιτείας δ' ἀρχὴν τίνα ποτὲ φῶμεν γεγονέναι; ΚΛ. Λέγεις δὲ, πόθεν; ΑΘ. Οἶμαι μὲν ἀπὸ χρόνου μήκους τε καὶ ἀπειρίας καὶ τῶν μεταβολῶν ἐν τῷ τοιούτῳ. ΚΛ. Πῶς λέγεις; ΑΘ. Φέρε, ἀφ' οὗ πόλεις τ' εἰσὶ καὶ ἄνθρωποι πολιτευόμενοι, δοκεῖς ἄν ποτε καταννοῆσαι χρόνου πλῆθος, ὅσον γέγονεν; ΚΛ. Οὔκουν ῥᾴδιόν γε οὐδαμῶς. ΑΘ. Τόδε γε ὡς ἄπειρόν τι καὶ ἀμήχανον ἂν εἴη. ΚΛ. Πάνυ μὲν οὖν τοῦτό γε. ΑΘ. Μῶν γε οὖν οὐ μύριαι μὲν ἐπὶ μυρίαις ἡμῖν γεγόνασι πόλεις ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τοῦ πλήθους λόγον οὐκ ἐλάττους ἐφθαρμέναι, πεπολιτευμέναι δ' αὖ πάσας πολιτείας πολλάκις ἑκασταχοῦ· καὶ τοτὲ μὲν ἐξ ἐλαττόνων μείζους, τοτὲ δὲ ἐκ μειζόνων ἐλάττους, καὶ χείρους ἐκ βελτιόνων γεγόνασι, καὶ βελτίους ἐκ χειρόνων; *Civilis autem disciplinae quodnam fuisse initium dicemus? CL. Vndenam dicis? ATH. Reor equidem, a longo & infinito tempore, variisque rerum in eo mutationibus. CL. Quo pacto id ais? ATH. Age, die, si habes, ex quo urbes civilesque institutiones homines coeperunt, quantum temporis spatium praecesserit. CL. Nequaquam id facile. ATH. Infinitum utique hoc & impossibile cogitatu. CL. Sic est omnino. ATH. Nonne innumerae in hoc tempore conditae sunt civitates, totidemque destructae, quae omni civilis vitae conditione passim usae sunt, factaeque modo maiores e minoribus, modo minores e maioribus, peiores quoque ex melioribus, & contra ex peioribus meliores?* Verum hic si PLATO temporis praeteriti infinitatem inculcare voluit, hoc nobis concedant, necesse est, quibuscum certamen nobis hic est, PLATONEM aetate gravem, quum *Commentarium de legibus* conscriberet, pristinam deseruisse sententiam, quam, *Timaeum* componens, olim tenuerat. Hoc vero si fecisset, ipsa quidem ab homine flagitasset ratio, ut istam animi mutationem hoc loco indicaret: quod tamen minime fecit. Dicam, quod res est. PROCLVS, qui vocem ἀπειρία urget, ut PLATONEM hoc in loco docuisse demonstret, infinitum praeteriisse tempus, sententiam mihi philosophi videtur pervertisse. Credo ego, hoc unum significare PLATONEM velle: tantum a mundi ortu temporis effluxisse, quantum nullius mortalium ingenium exputare queat aut comprehendere, eo quod, id quod hoc ipso addit loco, hominum genus aliquoties absumtum prorsus, variisque terrarum orbis conversionibus, commemorabili praesertim totius mundi eluvione, quae contigerit olim, exstinctum sit. Videamus nunc alterum ex *sexto de legibus Libro* locum: Ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ἢ τὸ παράπαν ἀρχὴν οὐδεμίαν εἴληχεν, οὐδ' ἕξει ποτέ γε τελευτήν, ἀλλ' ἦν τε ἀεὶ, καὶ ἔσται πάντως· ἢ μῆκός τι τῆς ἀρχῆς, ἀφ' οὗ γέγονεν, ἀμήχανον ἂν χρόνον, ὅσον γεγονὸς ἂν εἴη. *Hominum generatio vel nullum prorsus umquam initium habuit, nec terminum habitura est, sed fuit omnino semper, & erit: aut, si coepit, inaestimabili iam ante nos temporis magnitudine coepit.* Hoc philosophi dictum prius illud non mediocriter illustrat. Fallor enim, aut concludere nobis licet, ἄπειρόν τι καὶ ἀμήχανον in illo hanc minime vim habere, ut tempus immensum omnisque expers initii significet, sed tale tantum designare tempus, cuius initium tantopere remotum a nobis est, ut nullius id cogitatio & ingenium valeat consequi. Hoc enim loco vox ἀμήχανον haud dubie hoc sensu capitur. Sic igitur existimo: PLATO, quum canesceret, *Librum*que *de legibus* in litteras referret, mundum quidem coepisse aliquando, nil dubitavit, verum ortum eius infinito paene intervallo a nostris distare temporibus credidit: aut forte, quo importunis ARISTOTELIS aliorumque clamoribus contra *Timaeum* occurreret, opinionemque hoc libello propositam de mundi novitate invidia quodammodo liberaret, tutius fore duxit, si ista ratione luqueretur, mundique annos ad calculos haud revocari posse, (35) decerneret.

P. 676. ed. Steph. (p. m. 585. ed. Ficini.)

P. 781. (p. m. 695.)

Hoc

fol. His auctoribus, qui hoc dedecus a PLATONIS memoria depellere studuerunt, ex ipsis Platonicis HIEROCLES, de quo infra, ex Christianis doctoribus ZACHARIAS MITYLENAEVS, AVGVSTINVS, nec pauci alii, si res id flagitaret, adiungi possent.

(35) *Decerneret*) Sapientis est, quid philosophus aliquis de natura rerum senserit, ex istis eius libris aestimare, quibus dedita opera naturalem persequutus est scientiam, non vero ex illis, in quibus de re civili praecepit, aut alia exposuit. PLATO igitur quum in *Timaeo* maxime dogmata sua de rebus naturalibus exposuerit, ex hoc libello fas est eas addiscere, non vero ex *Libris de legibus*, aut aliis: nec, si in aliis forte libris nonnulla ipsi excidissent, quae *Timaeo* repugnare viderentur, licentia inde nobis nasceretur *Timaeum* pervertendi, & ita explicandi, ut istis dictis conveniens fore arbitramur. Contra, quae in aliis libris de rebus physicis dicta sunt, nisi res ipsa secus fieri iubeat, ad eorum normam sunt exigenda, quae in *Timaeo* disseruit. Contrariam plane viam ineunt recentiores Platonici: quippe qui ex

Libris

Hoc vero loco illud in memoriam revocari velim, quod aliquoties significavimus, nihilque omnino controversiae habet, fuisse inter eos, qui tam Deorum, quam mundi olim ortum crediderunt, homines sb omni religione Deique cognitione aversos. Voce nimirum *Deus* genus hoc non uno modo abutebatur. Quidam, in quibus ANAXIMANDER fuit, mundos inanimos, ex materia sensus omnis experte paullatim genitos, & in eamdem revertentes, Deos dixerunt. Alii, ad quos ANAXIMENES & DEMOCRITVS pertinent, esse quidem non inficiati sunt animalia naturasque intelligentes homine nobiliores, verum eas & nasci & perire, haud aliter quam homines, censuerunt: atque his illi naturis Deorum imponebant vocabulum. De ANAXIMENE nominatim (36) AVGVSTINI exstat testimonium, quod subiiciam: *Anaximenes omnes rerum caussas infinito aëri dedit, nec Deos negavit, aut tacuit; non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos, credidit.* Igitur hi omnes Deos, ne uno quidem excepto, & natos esse, & interire putabant posse, neque ullum sibi θεὸν ἀγέννητον aut naturam quamdam consilii compotem, ac per se ex aeternitate exsistentem, obtrudi patiebantur. Rerum vero omnium principium, quod solum originis expers esset, unam esse censebant materiam, vita & sensu omni vacantem. Quam qui sequuntur opinionem, illi nullo prorsus pacto locum aliquem in Dei professoribus tueri possunt. Haec vero minime sic velim intelligi, ac si omnes, qui Deos esse genitos quondam docuerunt, cum Dei & religionum irrisoribus componi debeant. Sicut enim non omnes, qui mundi olim ortum professi sunt, idcirco etiam divinam esse naturam crediderunt: ita quoque inter eos, qui Diis initium tribuerunt, exstiterunt nonnulli, qui, tametsi omnes inferiores mundanosque Deos aliqua ratione conditos aut genitos esse crederent, unum tamen simul supremum Deum asseruerunt, a quo omne principium omnemque removebant originem, (θεὸν ἀγέννητον καὶ αὐθυπόστατον) & a quo ceteros omnes esse Deos ortos ducebant. Qui sic inter *Theogoniarum* conditores senserunt, illi, quo a ceteris discernantur, quos impietatis adversus Deum postulavimus, non male *divini* appellari possunt.

Atque his divinis *Theogoniae* assertoribus PLATONEM esse connumerandum, equidem manifestum esse arbitror. Si qui forent, quibus haec res minus expedita videretur, eos loci, quos supra ex *Timaeo* attulimus, abunde refellerunt. Quibus tamen dictis, ne quis minus sibi satis esse factum conqueratur, duo hic addemus alia. (37) Alter exstat *p. 34.* atque sic se habet: οὗτος δὴ πᾶς ὄντος ἀεὶ λογισμὸς θεοῦ περὶ τόν ποτε ἐσόμενον θεὸν λογισθείς. Ὅλος in hoc loco, uti scripsimus, legendum est, quod etiam ALDVS expressit, non vero ὄντως, ut STEPHANVS legit, qui FICINI editionem temere sequutus est. Neque aliter, quod ex hac eius versione patet, CICERO hunc locum legit: *Haec Deus is, qui semper erat, de aliquando futuro Deo cogitans, laevem eum effecit & undique aequabilem.* Post quae verba sic statim versio CICERONIS pergit: *Sic Deus ille aeternus hunc perfecte beatum Deum procreavit.* Binos, id quod evidens est, hic PLATO Deos commemorat, unum genitum, sive mundum animatum, quem alias θεὸν γεννητὸν vocat, alterum aeternum, seu *innatum & infectum Deum*, a quo mundus genitus & procreatus sit. Rectius fortassis rem illis efferemus loquendi modis, quos proprios sibi PLATO voluit. Vnum inducit Deum, qui ad γένεσιν referri debet, seu caput naturae illius, quam generationem vocat. Hic, quum nihil sine caussa possit exsistere, ortus atque genitus sit oportet ex caussa quadam. Alterum nominat Deum, qui vere atque proprie οὐσία est, *natura immutabilis.* Hic alterius Dei sive naturae rerum procreator est, omnibusque idcirco rebus initium attulit. Alterum videamus locum, (38) qui *p. 41. Timaei* legitur: Ἐπεὶ δ᾽ οὖν πάντες, ὅσοι τε περιπολοῦσι φανερῶς, καὶ ὅσοι φαίνονται, καθ᾽ ὅσον ἂν ἐθέλωσι, θεοὶ, γένεσιν ἔσχον, λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ τόδε τὸ πᾶν γεννήσας τάδε, θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων, ἃ δι᾽ ἐμοῦ γενόμενα. *Quando igitur omnes, & qui moventur, palamque se ostendunt, & qui eatenus nobis declarantur, quoad ipsi volunt, creati sunt, tum ad eos is Deus, qui omnia genuit, fatur haec: Vos, qui Deorum satu orti estis*

Libris de legibus & aliis, quibus rerum naturalium praetereundo meminit PLATO, nonnulla eruunt dogmatibus suis primo adspectu amica, & ad horum deinde rationem & seosum *Timaeum* totum componunt.

(36) *Augustini) De civitate Dei Lib. VIII. Cap. II. p.* 147. *T. VII. Opp.* Lege de hoc AVGVSTINI loco *observationes Halens. Tom. II. Obs. XIX. p.* 440.

(37) *Alter exstat) Timaei Cap. XVIII. p.* 241.

(38) *Qui p.* 41.) *Timaei Cap. XXVI. p.* 249. Versio CICERONIS est.

ti estis, attendite: quorum ego operum parens effectorque sum, quae per me facta. In his ego verbis voces Θεοὶ θεῶν, etsi non ignorem, ad alias PROCLVM coniecturas propendere, CICERONEM praeclare reddidisse opinor: *Dii, qui Deorum satu orti estis.* Isti vero Dii, quorum progenies hi Dii procreati, sive animatae stellae daemonesque dicuntur, non dubito, quin ἀΐδιοι illi Θεοὶ, sive *sempiterni Dii* sint, quorum alio *Timaei* loco mentionem PLATO iniicit, quando mundum vocat (39) τῶν ἀϊδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα, *factum seu genitum Deorum aeternorum simulacrum.* Neque (40) CICERONEM ego aliter esse capiendum arbitror, quum mundos a Diis seu consilio Deorum esse factos ait, quam de his ipsis Diis. Cuius vero naturae sint hi sempiterni, quos PLATO vocat, Dii, qui sectatoribus eius θεοὶ ὑπερκόσμιοι, *Dii supramundani* dicuntur, si quis sciscitetur, distincte respondendum esse, arbitror. Vox γέννησις, si presse & anguste definiatur, ex sententia PLATONIS & ARISTOTELIS designat procreationem rerum ἐξ ὐκ ὄντων, certo tempore factam. Quam qui recipit notionem, eum omnes illos Deos ἀγεννήτυς decet vocare, eo quod nullo non tempore fuerint, neque esse aliquando coeperint. Sed idcirco tamen PLATO non omnes etiam putavit αὐλογόνυς & αὐθυποςάτυς, naturas esse ex nulla re alia ortas ac per se constantes, aut prima rerum principia, verum uni tantum eorum hanc gloriam asseruit. Quemadmodum enim, quod PROCLVS olim de PLATONE affirmavit, meo quidem iudicio prorsus egregie dictum est: ὅτι ὁ Πλάτων ἐπὶ μίαν ἀρχὴν ἀνάγει πάντα, *Plato ad unum omnia principium revocat*, ipsam etiam materiam: ita etiam omnes eum Deos ex uno supremo derivasse Deo, prorsus exploratum est. Quamobrem omnes, quos *aeternos* PLATO nominat, Dii, si ab uno discesseris, certa quidem ratione haud procreati sunt, sive γεννητοὶ, si nimirum vox γεννητὸς spectetur κατὰ χρόνον, idque denotet, quod tempore quodam ortum est. Verum hoc non impedit, quo minus alio sensu geniti sint, γεννητοὶ nimirum ἀπ' αἰτίας, quae PROCLI est divisio, ex superiori quadam caussa procreati. Nec enim nisi unus est ἀγέννητος hoc sensu Deus, unum Numen, quod ex nulla caussa ortum est. Haec si probe reputemus, duo PLATONEM constituisse Deorum inferiorum genera, perspectum habebimus. Quorum quidem alterum Deos complectitur mundanos, θεὺς ἐγκοσμίυς, quos omnes una cum ipso mundo stato tempore praedicabat natos esse: atque hi proprie ad istam Deorum generationem seu θεῶν γέννησιν pertinent, quam PLATO interdum nominat. Alteram classem constituunt θεοὶ ὑπερκόσμιοι καὶ ἀΐδιοι, *Dii supramundani & aeterni*, qui omnes pariter, si unum demas, ex uno supremo nati sunt Numine, ex quo, tamquam caussa sua, pendent unice. Sed de his *inferioribus*, at *aeternis* tamen, quos Platonici ac Pythagoraei laudarunt, Diis infra disserendi locus dabitur. Hic id unum observari volumus, in PLATONIS, quem antea descripsimus, loco diserte commemorari tam θεὺς γένεσιν ἔχοντας, *Deos ortos*, sive una cum ipso mundo genitos, quam unum τὸν τόδε τὸ πᾶν γεννήσαντα, qui & omnes illos Deos & rerum universitatem construxit, ac propterea ipsemet non potest non ἀγέννητος, *non genitus* esse. Id ipsum clarius his postea verbis exprimit: Καὶ ὁ μὲν δὴ ταῦτα πάντα διατάξας, ἔμενεν ἐν τῷ ἑαυτῦ κατὰ τρόπον ἤθει· μένοντος δὲ νοήσαντες οἱ παῖδες τὴν τῦ πατρὸς τάξιν, ἐπείθοντο αὐτῇ. Quae sic Latine vertit CICERO: *Atque is quidem (Deus,) qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu; qui autem erant ab eo creati (Dii,) quum parentis ordinem cognovissent, hunc (41) sequebantur.*

In Timaeum p. 116.

Sed

(39) Τῶν ἀϊδίων) Haec verba in *Timaeo* exstant *Cap. XXI. p. 245. f.* At non de ipso mundo, sed de anima mundi praedicantur, quod orationis contextus ostendit. CHALCIDIVS ita ea vertit: *Factum a se simulacrum immortalis divinitatis.* Ἀΐδιοι Θεοὶ hoc in loco sunt aeterna rerum simulacra seu species, quas recentiores Platonici Θεὺς νοητὺς vocant. Deum enim PLATO in hoc libello ubivis docet mundum & animam mundi ad aeternum quoddam exemplum comparasse & construxisse. Illustrat hunc locum id, quod in extremo hoc libello (*p. 502. Opp.*) mundus ipsi dicitur εἰκὼν τῦ νοητῦ Θεῦ, *imago Dei intelligibilis.* Mundum nimirum Deum esse censebat. Igitur & aeternum mundi exemplum Deum vocare debebat, eumque, quoniam mente tantum & cogitatione comprehenderetur, νοητόν.

(40) *Ciceronem)* Nescio, quibusnam locis CICERO ex sua sententia decreverit, *mundos a Diis & Deorum consilio constructos esse.* Quodsi vero id alicubi scripsit CICERO, certus ego sum, eum de aeternis illis Diis, quos recentiorum Platonicorum schola finxit, ne cogitasse quidem ita praecipientem. Nondum aetate CICERONIS tam subtiles & acuti erant PLATONIS interpretes, quales post eius tempora, saeculo maxime secundo & tertio, repente exorti sunt.

(41) *Sequebantur)* Vereor, ne haec omnia quae de PLATONIS hic disputata sunt Diis, multo propius ad inanes & vanas iuniorum Platonicorum subtilitates, quam ad PLATONIS mentem & sententiam, accedere videantur (I) Etenim nobiles illae & in recentiorum PLATONIS amicorum

Sed fortaſſis PLATO ſolus ita docuit? Minime vero. Quotquot enim inter priſcos Dei profeſſores ingenio & ſapientia excelluerunt, PLATONI hac in re aſſenſi ſunt, Deos-

corum libris frequentiſſimae Deorum diſtinctiones in ἐγκοσμίους, ὑπερκοσμίους, πηγὰς καὶ πατρὰς, & neſcio quos alios, a PLATONE nusquam diſerte traditae ſunt, ſed ab his inventae & ex eo erutae, qui id ſibi datum credebant ſaeculo ſecundo, tertio & quarto, ut, quae PLATO de Diis & rebus divinis paſſim ſcripſerat, ad artis formam aliquam revocarent, & ad ſuas notiones, ſiccas plerumque & ſterili acumine plenas, accommodarent. Similiter diſtinctio illa inter id, quod κατὰ χρόνον, & id, quod ἀπ' αἰτίας γεννητὸν ſeu genitum eſt, a PLATONE nusquam inculcata eſt, ſed a PLOTINO, PROCLO & aliis huius generis philoſophis in medium prolata, quo commodius contra adverſarios ſententias, quas animo complexi erant, tuerentur. Atque ut multa alia genus hoc a Chriſtianis mutuatum eſt: ita ſuſpicor, Chriſtianorum de aeterna filii Dei generatione dogma occaſionem illis praebuiſſe hanc diſtinctionem conficiendi. Male meo quidem iudicio ſibi conſulunt, qui ex PROCLI *Introductione in Theologiam Platonicam* & ex aliis eiusmodi libris PLATONIS de Deo & rebus divinis ſenſus metiuntur. Quibus quidem libris non id exponitur, quod reapſe PLATO docuit, ſed quod eum docuiſſe volebant homines ventoſi & metaphyſicis inflati ſomniis, qui PLATONEM CHRISTO, ſervatori noſtro ſanctiſſimo, ſemper opponebant, novumque diſciplinae genus condere ſtudebant, quod Chriſtianae diſciplinae progreſſus moraretur. Nullam vero certam normam in PLATONE interpretando hanc familiam ſequutam eſſe, ſed unice ingenii ſui commentis obtemperaſſe, vel diſſenſiones illae, in quibus poſiti ſunt, declarant. Citius enim gryphes equis iunxeris, aut Aegyptios illos, quos IVVENALIS de Diis ſuis tam crudeliter dimicaſſe memorat, ſibi conciliaveris, quam concordiam inter PROCLI, PLOTINI, IAMBLICHI, PORPHYRII, & aliorum de mente PLATONIS ſententias ſanxeris. Nec id mirandum eſt, quae voluerunt, in PLATONE univerſa hos magiſtros reperiſſe. Nam, ut taceam, nil difficile & arduum hominibus eſſe, qui ingenio, quo valent, abutuntur, tanta eſt PLATONIS obſcuritas & inconſtantia, ut incredibile dictu ſit. (II) Quod ad illam ſigillatim orationem attinet, quam in *Timaeo* PLATO ſummum omnium Deum ad minores & inferiores Deos habuiſſe fingit, mirum illa in modum interpretum fatigavit ingenia, totque fere peperit expoſitiones, quot ad eam explicandam acceſſerunt homines, non alieno, ſed ſuo, iudicio utentes. Speciminis loco ea poſſunt legi, quae IAC. THOMASIVS *de Stoica mundi exuſtione Diſſ. III. §. XXII. p. 41. ſ.* de ea commentatus eſt. Nos eam tantum partem attingemus, quam hic CVDVVORTHVS in rem ſuam pertraxit. In qua quidem duo conſideranda ſunt. (I) Quinam illi ſint Dii, quos ſummus Deus compellat. (II) Qua de cauſſa Θεοὶ Θεῶν, *Dii Deorum* appellentur. Primam mihi quaeſtionem recte diremiſſe videtur CVDVVORTHVS, qui hos Deos illos eſſe in primis opinatur, quos Platonici ἐγκοσμίους dicebant, ſidera nimirum, coelum, ſolem, lunam, ſtellas. Ita etiam PROCLVS *Comm. in Timaeum p.* 298. & ex Chriſtianorum doctoribus ATHENAGORAS in *Apologia Cap. VI. p.* 27. PLATONEM interpretatus eſt. Atque ipſe PLATO hanc extra controverſiam collocat expoſitionem. Extrema nimirum orationis illius, qua Deus altiſſimus ad homines condendos iuniores Deos exhortatur, haec verba ſunt: Ἀπεργάζεσθε ζῶα, καὶ γεννᾶτε, τροφήν τε διδόντες αὐξάνετε, καὶ φθίνοντα πάλιν δέχεσθε. CICERO ſic reddidit: *Ita orientur animantes, quos & vivos alatis, & conſumtos ſinu recipiatis.* Ex his ergo verbis liquet, eos hic Deos ſummum Numen alloqui, qui defunctorum hominum animos, ſi quidem recte ſeſe geſſerint, excepturi eſſent. Hoc autem officium ſtellis a PLATONE attributum eſſe, quae paullo poſt ſequuntur *Cap. XXVIII. p.* 251. perſpicue docent. *Ille*, inquit ex CICERONIS verſione, *qui recte & honeſte curriculum vivendi a natura datum confecerit, ad illud aſtrum, quocum aptus fuerit, revertetur.* Non poſſum, quin hac data occaſione indicem, eamdem in *Timaeo*, quam conſtat Aegyptios & multos alios philoſophos foviſſe, de ortu humani generis opinionem PLATONEM tueri, homines videlicet a ſole reliquisque ſideribus certa lege procreatos & ex elementis productos eſſe. Verum hanc ſententiam ex inſtituto philoſophiae ſuae refingit, & rhetorico quodam ornatu amictam ſiſtit, neque Deum a tanto munere excludit; quod plerique alii fecerant, & poſt eum fecerunt. Deum primo rudem & inordinato motu agitatam materiae molem in ordinem coegiſſe, praecipit: tum ſolem, lunam, ſidera condidiſſe, mente & intelligentia praedita, quae Deos vocat ſpectabiles & iuniores: his rurſus ſideribus id negotii dediſſe, ut homines fingerent, atque corpus animamque in illis ſociarent: ſidera paruiſſe his Dei mandatis, atque ex quatuor elementis corpus, tum & ex ſe ipſis animos dediſſe hominibus. Iſta quid ſignificant? Haec, ni fallor, ſi figuras demas rhetoricas: Primi homines vi & calore ſolis & aſtrorum e materia educti atque generati ſunt: *hisque*, ut CICERONIS verbis reliqua explicem, *animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quae ſidera & ſtellas vocatis, Somnio Scipionis Cap. III. p.* 3976. *T. XI. Opp.* aut ſcintilla quaedam divina immiſſa. Progredior nunc ad alterum: quaenam cauſſa fuerit PLATONI, cur *Deos Deorum* nominet hos coeleſtes Deos ſeu ſtellas animatas. Reiicit PROCLI coniecturas doctiſſimus CVDVVORTHVS: nec id iniuria. Cenſet PROCLVS *Comm. in Timaeum Platonis p.* 298. ſtellas idcirco Deorum Deos vocari, quod corporum ſuorum Dii ſint; quae corpora & ipſa divinitatis honorem ſint conſequuta. Cui opinioni, iuſto certe ſubtiliori, antequam aſſentiamur, aequum eſt, ut PROCLVS nobis corpora ſtellarum demonſtret aliis in locis *Deos* a PLATONE nominatos eſſe. CVDVVORTHVS igitur ſtellas Θεοὺς Θεῶν propterea dici iudicat, quod a Diis ὑπερκοσμίοις ſeu *ſupramundanis* & ἀιδίοις eſſent conditae ex PLATONIS ſententia. Huic vero divinationi ipſe Deus apud PLATONEM loquens obſiſtit, qui Deos, quos affatur, ſuum eſſe opus, diſerte pronuntiat, non autem aliorum Deorum. Vocat enim ſe πατέρα & δημιουργὸν Numinum illorum, ad quae verba facit. Praeterea, num Platonicum hoc vel vetus vel recentius ſit dogma,

Deos

Deosque mundanos nil dubitarunt conditos esse atque procreatos. Mundum nimirum variasque eius partes, quibus omnibus inesse mentem censebant hi sapientes, Deos appellabant. Igitur, quam in ore frequenter habebant, Deorum generatio, ea nihil illis erar, nisi spectabilis huius mundi a Deo olim suscepra & perfecta constructio & coagmentario. Tota vero haec doctrina commode ad tria revocari potest capira. Primo nempe mundum hunc certo tempore conditum esse, neque semper & ab aeterno exstitisse, sed coepisse aliquando, statuebanr. Hanc ipsam deinde mundi fabricationem Deorum etiam generationem esse, contendebant: quod ideo faciebant, quoniam, uri diximus, orbem hunc eiusque membra nnn modo animata esse perhibebant, verum etiam in Diis numerabant. Postremo unum, eumque sempiternum neque ex ulla re alia natum, Deum (Θεὸν ἀγέννητον καὶ αὐτογενῆ) & mundum hunc & Deos condidisse, praecipiebant. Nihil hic a nobis temere dici, vel unus instar omnium testis nobis erit (42) OVIDIVS NASO; quem tanro minus recusare testem licebit, quod & simulacrorum cultui eum fuisse deditum, nemini, qui *Fastos* eius ceteraque carmina legerit, dubium esse potest, & ante narum Servatorem decessisse, inter omnes constat. Neque caussae est aliquid, quare eum non tam suam, quam communem populorum aetatis suae, sententiam exposuisse, negemus. Hic igitur, quod primum huius dogmaris caput est, coepisse mundum aliquando, & ex chao extractum esse, hisce versibus luculenter & copiose explicat:

Ante mare & terras, &, quod tegit omnia, coelum
Vnus erat toto naturae vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis indigestaque moles,
Nec quidquam, nisi pondus iners, congestaque eodem
Non bene iunctarum discordia semina rerum.
Nullus adhuc mundo praebebat lumina Titan,
Nec nova crescendo reparabat cornua Phoebe,
Nec circumfuso pendebat in aëre tellus,
Ponderibus librata suis, nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite,
Quaque erat & tellus. &c.

Mundus postquam ex chao conflatus erat, Dii etiam una cum mundo nati sunt & orti. Haec alrera pars est opinionis, quam persequimur. Eam vero his versibus indicat OVIDIVS:

Nec

Deos coelestes generatos esse a Diis supramundanis, vehementer dubito. Nec enim apud aliquem Platonicum id me legere, memini. Sapientius, si quid harum rerum intelligo, illi, quorum PROCLVS meminit, qui vocabulis Θεοὶ θεῶν hoc PROCLVM significasse perhibent, stellas expressas esse imagines aliarum stellarum *idealium* seu νοητῶν, ut verbo utar Platonico, *Deorum*. Constat enim inter eos, qui has litteras attigerunt, PLATONEM sempiterna rerum omnium exempla, & idcirco Deorum quoque suorum, cogitatione effinxisse. Verum, fateor, durum quoque mihi videtur & a simplicitate remotius, sic verba PLATONIS interpretari: *Vos Dii, qui aliorum Deorum τῶν νοητῶν nimirum imagines & simulacra estis.* Ego quidem, si minus ingenio & acumini suo dedissent egregii viri, qui loci huius sensum indagarunt, multo eos facilius rem omnem expedituros fuisse, existimo. Dii, quorum Deos PLATO stellas appellat, mihi videntur terra, aqua, ignis, & reliquae orbis huius adspectabilis esse partes. Terram paullo ante vidimus a PLATONE Diis esse annumeratam. Hoc autem vocabulo tam late veteres utuntur, ut universam eo naturae vim & omnia, quae terra comprehendit, significent. Vid. GERH. IOH. VOSSIVS *de origine & progressu idololatriae Lib. II. P. II. Cap. LI. p.* 217. Stellis vero potestatem in terram, aquam, ignem, aërem dedisse PLATONEM, manifestum est ex illis, quae paullo post de fabricatione corporum humanorum a stellis tradit. Quodsi igitur stellae in rerum naturae partes, quas & ipsas pro Diis habuit PLATO, vim habent & imperium, vides, quam commode & apte *Dii Deorum*, qui, quum ipsi Dii sint, aliis tamen Diis ad arbitrium suum leges ferant, nominentur. Si de Diis quoque poeticis, de quibus paullo ante PLATO dixerat, Iove, Saturno, & reliquis verba ista capere malis, ne sic quidem, ut arbitror, peccaveris. Etenim & horum Deorum, quos PLATO, non secus ac homines, genitos olim esse tradit, sidera Dii sunt; quippe quae ad generationem & ortum eorum, non secus ac reliquorum hominum, omnia fere contulerunt.

(42) *Ovidius) Metamorphos. Lib. I. v. 5. s.*

Neu regio foret ulla suis animalibus orba,
Astra tenent coeleste solum (43) FORMAEque DEORVM.

Tertium restat commentum. Vt confusum illud ac male digestum chaos admirabilem hanc aptissimamque mundi machinam ex sese pareret, non temerarius quidam materiae motus effecit, non levium ac individuorum corpusculorum concursio fortuita; sed unius supremi Numinis, quod nulla finxit caussa, mandatum & providentia totum opus gubernavit ac perfecit, singulisque mundi partibus propria attribuit animantia: mare piscibus replevit, terram hominibus incolendam dedit, coelum Deorum voluit esse domicilium. Haec ita enarrat OVIDIVS:

Hanc Deus & melior litem natura diremit.
Nam coelo terras, & terris abscidit undas,
Et liquidum spisso secrevit ab aëre coelum. &c.
Sic ubi dispositam, QVISQVIS *fuit* ILLE DEORVM,
Congeriem secuit, sectamque in membra redegit,
Principio terram, ne non aequalis ab omni
Parte foret, magni speciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidisque tumescere ventis
Iussit. &c.
Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura Dei. &c.

Qui OVIDIVM Anglico expressit carmine, eruditissimus SANDYSIVS *Deum* atque *meliorem naturam* his in versibus unum idemque esse censuit: nec id sine veri fecit similitudine. Ego vero, naturam atque Deum differre, neque secus, ac opificem eiusque instrumentum, haec duo ab OVIDIO spectata esse puto. Deum scilicet & naturam genitricem orbis compositioni praefecit vates, ARISTOTELEM imitatus, qui in *Physicis* haec scripta reliquit: Νῦς ϗ φύσις αἴτιον τῦδε τῦ παντός. *Mens & natura simul caussa sunt* (44) *universitatis.*

Haec quum satis aperta sint, unum tamen, quod illis addam, habeo. OVIDIVS quidem unum tantum Deum aliquoties nominat, quem *mundi fabricatorem, rerum opificem, mundi melioris originem* salutat. At idem tamen, ubi hominum describit ortum ex more eorum, qui Diis serviebant, a Deo quidem fatetur genus esse conditum mortalium, verum *in effigiem moderantum cuncta Deorum* illud esse figuratum, adiicit. Audiamus ipsum vatem:

Sanctius his animal mentisque capacius altae
Deerat adhuc, & quod dominari in cetera posset,
Natus homo est: sive hunc divino semine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo:
Sive recens tellus seductaque nuper ab alto
Aethere cognati retinebat semina coeli:
Quam satus Iapeto mistam fluvialibus undis
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum:

Haec

(43) *Formaeque Deorum*) *Formae Deorum* ipsi sunt *Dii*. Accommodate ad hunc locum CICERO *de Natura Deor. Lib. II. cap. II. p.* 2955. *Saepe Faunorum voces exauditae, saepe visae* FORMAE DEORVM. Hi vero *formae* a poeta, ut arbitror, dicuntur, quoniam solida Diis esse corpora, negabant veteres, sed species tantum & formas humanorum corporum. *Nec tamen*, ita VELLEIVS apud CICERONEM *de natura Deorum Lib. I. Cap. XVIII. p.* 2907. *T. IX. Opp. ea species* (Deorum) *corpus est, sed quasi corpus, nec sanguinem habet, sed quasi sanguinem.* Adde *Cap. XXVII. p.* 2918. *Species quaedam est Deorum, quae nihil concreti habet, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, pellucida.* Quibus verbis tametsi ea, quam Epicuraei de Diis habuerunt, opinio exprimitur; similia tamen reliquos vulgo omnes, qui Deos esse credebant, sensisse, neminem praeteribit rerum antiquarum peritum.

(44) *Vniversitatis*) Quo haec intelligas, lege *Diss. de natura genitrice*, & quae nos *ad* eius §. XX. observavimus.

Haec ne perturbent aliquos, equidem non sine caussa vereor. Namque duo haec, unum Deum totius esse orbis omniumque hominum effectorem, & Deos tamen cuncta moderari, in quorum etiam effigiem formati sint homines; haec, inquam, duo manifesto inter se pugnare videntur. Vniversam igitur ut praecidamus dubitandi caussam, hoc omnes, velim, observent, veterum Theologos minores atque inferiores Deos minime a rerum huius orbis gubernatione ac administratione seclusos voluisse, verum suam singulis provinciam veluti assignasse. Hinc fit, quod a (45) MAXIMO TYRIO συνάρχοντες Θεῷ, *collegae Dei in imperio*, & ab ipso PLATONE τῷ μεγίστῳ δαίμονι συνάρχοντες, *cum maximo daemone simul regnantes* vocantur. Quapropter, quod Dii hunc orbem moderari saepenumero dicuntur, id ita est accipiendum, ut sub vocabulo *Dii* & unus ille Deus supremus & inferiores simul Dii designati esse credantur. Quod autem ad illa minorum Deorum capita attinet, quorum non secus, atque supremi Numinis, similitudinem referre homines, OVIDIVS perhibet, hi vel coelestes Dii sunt, aut sidera mentibus animata, quorum antea vates meminit, aut vero sempiterni, quos PLATO inducit, Dii. Nam & hos antiqui una cum supremo Deo hunc orbem esse fabricatos, (46) putabant.

Quodsi, OVIDIO dimisso, reliquam eorum lustremus turbam, qui de ortu atque generatione Deorum verba olim fecerunt, non paucos in illis offendemus, quibus eadem in animo insedit opinio, unum esse summum Deum, ex nulla re alia genitum, qui & mundum & reliquos omnes Deos produxerit ac condiderit. In his STRABO est exempli caussa: qui quum mundum dixisset esse τῆς φύσεως ἅμα καὶ τῆς προνοίας ἔργον, *naturae simul & providentiae opus*, non secus ac OVIDIVS, qui a *Deo & meliori natura* eum esse ortum perhibet, de providentia sive Deo sic commentari pergit: Τὸ δὲ τῆς προνοίας, ὅτι βεβούληται καὶ αὐτὴ ποικιλωτέρα τις οὖσα καὶ μυρίων ἔργων δημιουργός, ἐν τοῖς πρώτοις ζῶα γεννᾷν, ὡς πολὺ διαφέροντα τῶν ἄλλων, καὶ τούτων τὰ κράτιστα, θεούς τε καὶ ἀνθρώπους, ὧν ἕνεκεν καὶ τὰ ἄλλα συνέστηκε. τοῖς μὲν οὖν θεοῖς ἀπέδειξε τὸν οὐρανόν, τοῖς δ' ἀνθρώποις τὴν γῆν. *Providentiae vero, quia, quum ea variatrix quaedam sit & plurimorum operum conditrix, in primis animalia creavit, quae longe ceteris praestarent, atque horum praestantissima, Deos atque homines, quorum gratia cetera sunt constituta. Diis itaque coelum, hominibus vero terram incolendam dedit.* Neque aliter SENECAE visum est, cuius haec de Deo verba (47) LACTANTIVS habet: *Hic quum prima fundamenta molis pulcherrimae iaceret, & hoc ordiretur, quo neque maius quidquam novit natura, nec melius: ut omnia sub ducibus irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui Deos genuit.* Reliquorum testimonia, eo quod aequiori ea loco proferri posse video, nunc quidem praetermitto. Pauca tamen de HOMERO & HESIODO adiungam. Vtrique enim non semel PLATONI & ARISTOTELI in suspicionem veniunt, ac si illis, quae de ortu Deorum cecinere, divinam plane naturam sustulissent. Sed, ut ARISTOTELEM omittam, re diligentius expensa, utrumque criminis huius absolvisse, veri multo similius est, poëtas hos ita Deos statuisse generatos esse, ut unum simul Deum profiterentur, qui mundum ceteramque Deorum familiam effecerit, quam Deum prorsus negasse. Sic ut sentiam, non iis modo rationibus adducor, quae superius, quum HESIODVM purgarem, attuli, verum hoc etiam in primis, quod utrosque alicubi Deos, quos genitos dicunt, immortales fateri, videam: quae quidem professio non cadit in homi-

Lib. XVII. p. 809. (p. m. 567.)

(45) *Maximo Tyrio*) *Diss. I. p. 5. ed. Lugd.* 1631. 8. Locus PLATONIS sedulo licet quaerentem fugit.

(46) *Putabant*) *Cuncta moderantes Dii*, in quorum *effigiem* OVIDIVS ait, *fictos esse homines*, nec, quod vir doctissimus opinatur, coelestes sunt Dii seu stellae, neque Dii PLATONIS aeterni, verum Dii illi, quos poëtae in coelo fingebant habitare, & eadem, qua homines, forma praeditos esse. Mens & sententia poetae haec est: Animanti illi rationis participi, quem hominem vocant, eamdem esse formam datam, quam ipsi haberent Dii, Iupiter, Saturnus, Apollo, corporaque nostra ad exemplum Numinum conformata esse. Haec ita esse, vel id satis docet, quod OVIDIVS *Prometheum* ait, quem *Iapeto satum* vocat, *in effigiem Deorum* ex terra aqua macerata homines finxisse. *Prometheum* vero quis dixerit homines ad stellarum aut Deorum aeternorum normam comparasse? Aut, quis hominem ex luto aqua temperato conflatum ad stellarum & aeternorum Numinum imaginem confingi potuisse, sibi persuaserit?

(47) *Lactantius*) *Divinar. institut. Lib. I. Cap. V. p.* 40. Adde haec eius, quae apud LACTANTIVM eodem loco leguntur, verba: *Non intelligis auctoritatem ac maiestatem iudicis tui? Rector is orbis terrarum coelique & Deorum omnium Deus: a quo ista Numina, quae singula adoramus & colimus, suspensa sunt.* In homine Stoico haec

hominem, qui Deum esse negat. Sed & alia, quibus eos defendam, in promtu sunt, quorum partem loco magis opportuno explicare mecum (48) constitui. Ceterum hic, quod supra me probare memini, repetendum est, quos HOMERVS & HESIODVS genitos esse dicunt, Deos amplius aliquid designare, atque eos, quos PLATO dicit ortos esse. Nec enim animatae tantum huius mundi partes sub illis occultantur, sed etiam reliquae res naturales, quibus licentia poëtarum habitum personae nominaque Deorum & Dearum parum proprie ac legitime imposuit. Verum haec deinceps latius; nunc rem institutam persequamur.

Mirum forte nonnullis videbitur, eos, qui sic olim Deorum credebant ortum, ut simul unum esse summum putarent Deum, nonnumquam tamen *Chaos* sive *Oceanum* principem & seniorem Deorum, *Noctem* vero matrem ac genitricem eorum dicere. Idem enim facere solent, qui nullum non Deorum procreatum volunt esse, summumque Numen commentum appellant hominum. Verum hi quoque, si sequentia legerint, mirari desinent. Igitur principio rem ipsam concedimus. Deorum enim principem *Oceanum* non modo HOMERVS & HESIODVS, verum omnes quoque Dei assertores, qui priscis fuere temporibus, (49) auctore EPICHARMO, dixerunt. *Noctem* vero Deorum parentem (50) ORPHEVS, quem in Dei professoribus omnes habent, *Hymno de nocte* vocat:

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.
Noctem concelebro genitricem hominumque Deumque.

Sed falluntur, qui existimant, eos vocabulo *Dii* tam amplam subiecisse potestatem, ut, quod eos fecisse notum est, qui dogmate de generatione Deorum ad summam abuterentur impietatem, omnes omnino Deos ista voce comprehenderent. Contra, quum ab eorum plane abhorreret sententia, qui nullam esse censebant divinam naturam ortus expertem, resque omnes ex *chao* & *nocte* sive bruta materia, pulsu nescio quo temere commota & agitata, procreatas esse unice, disputabant, vocabulo *Dii* inferiores tantum mundanosque Deos, quibus idem fuisse putabant initium, quod huic orbi, remoto summo Deo, designabant. Caussam vero, cur sic, uti diximus, docerent, hanc in primis habuere. Vetustissima est opinio, quae omnium prope gentium animos olim occu-

haec minime miranda est opinio. Nec enim philosophia, quam profitebatur, ut aliter sentiret, patitur.

(48) *Constitui*) Hic ex legisse iuvabit, quae iam supra *Cap. III. §. XVII. XVIII.* dicta, & a nobis observata sunt. (I) Iis, qui HESIODVM inter Atheos retulerunt, hic LACTANTIVM socio, qui *divinar. instit. Lib. I. Cap. V. p.* 32. *Hesiodus*, inquit, *non a Deo conditore sumit exordium, sed a chao, quod est rudis inordinataeque materiae confusa congeries: quum explanare ante debuerit chaos ipsum, unde, quando, quomodo esse aut constare coepisset. Nimirum, sicut ab aliquo artifice disposita, ordinata, effecta sunt omnia: sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo, necesse est. Quis igitur hanc, nisi Deus, fecerit, cuius potestati subiacent omnia? Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam veritatem.* Quomodo aliquis *veritatem*, quam ipse non novit, seu *incognitam horrere* queat, quod de HESIODO perhibet hic LACTANTIVS, ipse viderit, aut alii explicent. Id ex hoc vero perspicuum est loco, visum fuisse LACTANTIO, HESIODVM nullius summi Numinis mentionem in *Theogonia* fecisse, nec cognitam habuisse rerum creationem. (II) *Immortales* quod HOMERVS & HESIODVS Deos suos vocant, id nescio an omnem ab illis impietatis adversus Deum suspicionem removeat. Nam, ut multa praetermittam alia, nec quaestionem illam attingam: utrum, qui Deum tollit, perenne nihil & immortale credere possit; quis illud etiam *immortale* dici nescit, cui longum permanendi & vivendi assignatum est spatium? Ista *immortalis fama* & *memoria*, quam sibi pollicentur multi, quid est, nisi diuturna memoria? Atque Stoici, quod propius ad hanc rem spectat, Deos suos immortales dicebant, quos certis tamen & longis intervallis oriri & occidere, opinabantur.

(49) *Auctore Epicharmo*) Haud dubie illos EPICHARMI versus intelligit, quos DIOGENES LAERTIVS in *vita Platonis Lib. III. Segm.* 10. *p.* 170. recitat, & in his tertium:

Ἀλλὰ λέγεται μὰν χάος πρᾶτον γενέσθαι τῶν θεῶν.

Sed fertur Chaos primum Deorum genitum esse.

Adde ORPHEVM *Argonaut. v.* 334. *p.* 24. *Hymno in Oceanum p.* 179. & in *Fragm. p.* 245. *ed. Eschenbachii.*

(50) *Orpheus*) *P.* 99. *Opp.* Idem ORPHEVS in *Argonaut. p.* 339. *p.* 24. inter alia Numina invocat ἀχλύα νυκτὸς ἐρεμνῆς, *tenebras noctis opacae.* His adde, quae ex ORPHEO eadem de re PROCLVS *in Timaeum Platon. Lib. II. p.* 63. affert.

occupaverat, id quod aliquoties iam animadvertimus, rerum universitatem ex chao primum prodiisse. Hanc non minus illi probabant, qui Deum ex orbe proscribebant, quam isti, quibus Deum effectorem mundo praefuisse placebat. Inter Graecos ORPHEVS & LINVS, ac deinde HOMERVS & HESIODVS dogma hoc a moribus acceptum disseminaverant & propagaverant. Assensus erat ei EPICHARMVS; THALES item, ANAXAGORAS, PLATO, ceterique philosophi, qui cultum Dei atque religionem susceperant, suis illud placitis adscripserant. Antiquitatem vero eius his (51) EVRIPIDES versibus eccinit:

Ουκ ἐμὸς ὁ μῦθος, ἀλλ' ἐμῆς μητρὸς πάρα,
ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία,
Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα, κἀνέδωκαν εἰς φάος,
Τὰ δένδρα, κτήνη, θῆρας, οὓς δ' ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν.
Non hic meus, sed matris est sermo meae,
Figura ut una fuerit & coeli & soli,
Secreta quae mox ut receperunt statum,
Cuncta ediderunt haec in oras luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipsos.

Nec ego quemquam fore putem, si modo cuncta rite ponderet, quin divinitus hanc opinionem primum esse patefactam, atque a Mose posteris traditam, fateatur. (52) Ecquis enim mortalium tantum sibi potuit arrogare, ut, quae, antequam ullus esset homo, evenerint, sibi esse cognita, contenderet? Hoc de ortu mundi dogma illi etiam, quos diximus, probabant; qui cum unum reverebantur Deum sempiternum nullique caussae subiectum, tum praeterea multos inferiores Deos, quorum praecipuos stellas esse ducebant animatas, una cum ipso mundo genitos atque ortos esse, praedicabant. Quamobrem consentaneum erat, ut corporeas saltim Deorum illorum, quos una cum orbe putabant exstitisse, partes nocte atque chao recentiores & ex hisce ortas esse, ducerent. Quidquid enim esset corporum, id ex tenebricoso informique chao progressum iudicabant esse. Iuvat id (53) PLVTARCHI illustrare testimonio, qui: *Τὴν μυγαλῆν*, inquit, *ἐκτεθειάσθαι λέγουσιν ὑπὸ Αἰγυπτίων τυφλὴν οὖσαν, ὅτι τὸ σκότος τοῦ φωτὸς ἡγοῦντο πρεσβύτερον. Murem araneum divinos reperisse honores apud Aegyptios aiunt propter coecitatem, quod tenebras luce antiquiores ii arbitrentur.* Neque aliter illis sentire integrum erat de daemonibus, quibus quippe sua etiam *corporea* tribuebant *vehicula*. Quare, quod ex NVMENIO refert (54) PORPHYRIVS, veteres Aegyptii daemones pingebant naviculis impositos marique fluctuantes. *Τοὺς δ' Αἰγυπτίους διὰ τοῦτο τοὺς δαίμονας ἅπαντας οὐχ ἱστάναι ἐπὶ στερεοῦ, ἀλλὰ πάντας ἐπὶ πλοίου. Aegyptii quoque hanc ob caussam omnes daemones non in solido stabilique posuere, sed super navigium.* Simplices vero horum inferiorum Numinum partes, quae corpore vacant, sive mentes hi philosophi ex chao seu materia concretas esse, non poterant praecipere. Atque aliud illis erat principium,

Sympos. Lib. IV. Qu. V. (pag. T. II. Opp.)

(51) *Euripides*) Versus hos ex *Menalippe*, EVRIPIDIS Tragoedia, quae periit, servavit DIODORVS SICVLVS *Biblioth. histor. Lib. I. Cap. IV.* & ex eo EVSEBIVS *Praeparat. evang. Lib. I. Cap. V. p.* 20. Confer IOS. BARNESIVM in *Fragmentis Euripidis*, quae suae Tragici huius editioni subiecit, *p.* 429. *f.* De chao ceterum, quod antiquissimi credidere populi, ut nunc alios taceam, multa HVGO GROTIVS testimonia congessit ad *Lib. I. de verit. relig. Christ. p.* 29. *ed. celeberrimi Koecheri.*

(52) *Ecquis*) Hanc ego rationem exigui putem momenti esse ad id probandum, quod hic inculcat vir doctissimus, veterum de chao doctrinam a MOSE ad reliquos fluxisse populos. Etenim multorum hanc esse temeritatem, ut sibi ea esse nota profiteantur, quae ante natos homines gesta sint, aut materiae contigerint, antequam componeretur, notissimum est. Atheos novimus esse plures tam vesanos, ut omnes materiae motus radio veluti dimetiantur, quibus eam agitatam esse fingunt, priusquam hanc, quam videmus, formam nancisceretur.

(53) *Plutarchi testimonio*) Huic multa veterum alia possunt addi dicta, ex quibus plerasque gentes opinatas esse apparet, noctem die priorem esse. Collegit pleraque HVGO GROTIVS *ad Lib. I. de verit. relig. Christian. §. XVI. p.* 49. Adde IO. CHRIST. WOLFIVM *ad Origenis Philosophumena p.* 180.

(54) *Porphyrius*) *Libello de antro Nympharum p.* 56. *ed. Cantabr.*

cipium, *Amor* nempe, unde hos derivare licebat Deorum animos, ſic ut divinitus conditi, Deumque ipſum parentem habere viderentur. Sed video tamen, alio ſenſu etiam mentium divinarum genitricem noctem vocari potuiſſe. Quod enim his perſuaſum erat ſapientibus, animos omnes ex nihilo, ἐξ ἐκ ὄντων, procreatos eſſe, id hac formula commode ſignificari, ſentio. Haec forte cauſſa fuit, quare inter ORPHEI carmina (55) *Dialogus inter mundi effectorem & noctem* exſtitit. Quidquid id eſt, antiqua illa doctrina, quae chaos & amorem orbis terrarum ſciſcit eſſe principia, nulla plane ratione religioni olim inimica fuit, aut Deum ſuſtulit, neque amorem ex chao natum eſſe, decrevit. Idque ego vel ex eo manifeſtum opinor eſſe, quod amor, aeque ac chaos, MOSEN auctorem habeat praecipuum. Nam qui ab eo memoratur, *ſpiritus aquis incubans, easque agitans*, id eſt, chaos commovens, ſive Deum ipſum ſignificet, materiam nulla re alia interveniente cientem, ſive ali m naturam quamdam, non a materia, ſed ab ipſo Deo, profectam, animam mundi exempli cauſſa aut naturam genitricem, certe is ipſe amor eſt, quem veterum commentarii toties praedicant. Ex quo evenit etiam, ut, quod PORPHYRIUS perhibet, antiqui Deorum cultores aquam divinitus afflatam aut coeleſtis

De antro Nymph. p. 256. alicuius ſpiritus compotem eſſe, crediderint. Ἡγῦντο γὰρ προσιζάνειν τῷ ὕδατι τὰς ψυχὰς θεοπνόῳ ὄντι, ὡς φησιν ὁ Νεμήνιος, διὰ τῦτο λέγων καὶ τὸν προφήτην εἰρηκέναι, ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τῦ ὕδατος θεῦ πνεῦμα. *Animas aquae, quae divino ſpiritu fovetur, aſſidere putabant, ut ait Numenius, ideoque prophetam dixiſſe, ſpiritum Dei ferri ſuper aquas.*

Recte me eorum interpretari ſententiam, qui mundum aeque atque Deos olim genitos putarunt eſſe, ipſis nonnullorum ex hoc genere teſtimoniis demonſtrare poſſum. Mitto SIMMIAM RHODIUM & PARMENIDEM. Sufficient unius ORPHEI, ſive quisquis demum ſit, antiquiſſimi certe *Argonauticorum* ſcriptoris, verſus, quibus ita *chaos* & *amorem* copulat:

P. 17. ed. Steph. (p. 31. ed. Eſchenbach.)

Πρῶτα μὲν ἀρχαίυ χάεος μελιήφατον ὕμνον,
ὡς ἐπάμειψε φύσεις, ὥς τ' ὐρανὸς εἰς πέρας ἦλθε,
Γῆς τ' εὐρυστέρνυ γένεσιν, πυθμένα τε θαλάσσης,
Πρεσβύτατόν τε καὶ αὐτοτελῆ πολύμητιν ἔρωτα,
ὅσσα τ' ἔφυσεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἀπ' ἄλλυ.
Cecini primum quidem vetuſti chaus triſtem hymnum,
Quomodo diſtribuerit elementa, & quomodo coelum ortum nactum ſit,
Terraeque vaſtae natales, profunditatemque maris,
Antiquiſſimumque & perfectiſſimum multi conſilii amorem,
Et quaecumque generaverit omnia, ſecreveritque aliud ab alio.

Hic amorem primo videas πολύμητιν vocari, *plenum ſagacitatis & conſilii*; id quod naturam hac voce indicari docet per ſe conſtantem & ratione praeditam: deinde πρεσβύτατον, *antiquiſſimum omnium*; quod chao vetuſtiorem fuiſſe habitum declarat: poſtremo αὐτοτελῆ, *per ſe perfectum, aut ex ſe ipſo natum*. Quae ſi omnia colligamus, id inde ſine controverſia puto conſequi, amorem, a quo ORPHEUS cum ſectatoribus mundi repetere ſolebat origines, nullum eſſe, praeter ipſum ſupremum atque aeternum Deum, aut certe naturam quamdam efficientia inſtructam, ſummoque Numini obſequentem, quae totam rerum univerſitatem, omnes Deos, quibus initium tribuebant, quatenus materia conſtant, ex chao atque nocte produxerit. Neque aliter (56) ARISTOTELES in *Metaphyſicis* non eo modo loco, quem ſupra tranſtulimus, ſed etiam alio

Lib. I. C. VI. p. 849. (Opp. T. IV. p. 273.) deinceps, ſummam doctrinae huius explicat: Ἕτεροι δὲ τινες, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ὅσοι ἢ νῦν ἢ ἔρωτα ποιῦσιν ἀρχήν. *Alii vero quidam, unde principium motus, intellectum aut amorem principium illud faciunt.* Sed qui huic generi oppoſiti erant, atque mundi Deorumque

(55) *Dialogus*) Ex *Dialogo inter Iovem & noctem*, qui in Orphicis olim carminibus lectus fuit, apud PROCLUM & alios veteres verſus quidam adhuc exſtant, quos ex illis excerpſit ANDR. CHRIST. ESCHENBACHIUS *Libro de poeſi Orphica p. 29. ſ.*

(56) *Ariſtoteles*) In his ARISTOTELIS verbis omittit quaedam vir doctiſſimus. Poſt vocabulum enim ὅσοι haec apud ARISTOTELEM legas: φιλίαν καὶ νεῖκος. Quae ſi ſuo collocentur loco, ſenſus verborum anguſtior erit, atque vult vir eximius; hic nimirum: *Eos, qui* EMPEDOCLEM *ſequantur, ſeu amicitiam & contentionem quatuor elementis addant, ſolere motus omnis principium vel a mente vel ab amore repetere.* Ex his autem verbis quemadmodum efficiatur, veteres amorem non ſecus, atque Deum, ſpectaſſe ſummum & principem, unde omnia exſtiterint reliqua, equidem ignorare me fateor.

rumque ita tuebantur ortum, ut in Deum religionesque essent iniuriosi, quorum supra ex ARISTOPHANE retulimus doctrinam, mulro aliter hac quidem in parte sentiebant. Namque generatim res omnes, id quod ARISTOTELES etiam alicubi testatur, ex nocte prodiisse, (ἐκ νυκτὸς πάντα γεννᾶσθαι) affirmabant, neque ullum Deorum nobiliori loco volebant esse natum, quin ipsum quoque amorem ex ovo noctis in lucem exire faciebant. Quam ego quidem senrentiam nihil esse censeo, quam foedissimam antiquioris disciplinae Mosaicae corruptionem, praetereaque talem, ur ratione nullo modo comprehendi queat. Quidquid enim natura complectitur, ipsa tamen materia vita & mente vacanre demta, id haec disciplina longe alio sensu, atque supra commemoravimus, ex nihilo educit. Quam quidem rem copiosius infra (57) persequemur.

Constat

(57) *Persequemur*) Magnam observationum & animadversionum copiam illis, quae vir doctissimus hic disputavit, subiicere possem, nisi vererer, aut in reprehendendo nimis acrem & ingeniosum, aot in commenrando diffusum nimis & copiosum nonnullis me visum iri. Quocirca ea tantum hic in litteras referam, quae nonnihil ponderis habere puto ad veterum de ortu rerum & Deorum opiniones & sententias declarandas. (I) Facile doctissimo viro concesserim, poeras, qui *noctem & oceanum* Deorum esse parentes dixere, inferiorum tantum & mundanorum Deorum natales & ortum designasse, si quidem aliud esse summum & praepotens Numen existimarunt, unde orta & nata sint omnia. Tale vero Numen utrum esse crediderint, nec ne, id quidem in controversiam vocatur, nec extra eam hic omnino ponitur. Mihi quidem veterum monumenta & religiones accurate lustranti visi sunt Dii patrii omnium fere populorum habiti esse a cultoribus suis pro illis hominibus, quos ex se & sua sponte terra protulerit in rerum omnium exordio. Haec nempe omnium fere gentium insedit animis opinio, terram ab aethere siderumque virtute foecundatam ex sinu suo generis humani primitias variis in locis protrusisse. Nihil aliud connubium illud coeli & telluris, de quo HESIODVS in *Theogonia v.* 146. *p.* 127. & reliqui Theogoniarum scriptores cecinerunt, indicar, quam hoc ipsum, vim coeli in primo rerum omnium ortu effecisse, ut terra homines proferret robore, specie & virtute praestantissimos. Hinc erat, quod tot sese populi pro *Aboriginibus* & ex terra editis haberi vellent, nec quisquam sibi multum super hac re pugnandum esse cum illis duceret. Romani, Germanis licet alioquin non nimis amici & aequi essent, hanc tamen illis gloriam non invidebant. *Ipsos Germanos*, inquit TACITVS, *indigenas crediderim*, *de morib. German. Cap. I. p. m.* 585. Hi vero primi homioes, quos vim coeli & terrae genuisse, temere sibi persuadebant, cum Diis vulgo componebantur, & cum pro conditoribus suis, tum pro Diis a populis habebantur, quod divinam in illis & immortalem vim fuisse censebant, qua carerent, qui lege postea naturae ordinaria ex femina & mare generati essent. Vestigia huius opinionis, nisi totus fallor, in illa fabula de initiis & origine divinationis apparent, quam CICERO memoriae prodidit *Lib. II. de divinatione Cap. XXIII. p.* 3208. *Tages quidam in agro Tarquiniensi, quum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, exstitit repente, & affatus est eum, qui arabat, quumque concursus factus esset hominum, Hetruscos totam haruspicinae disciplinam edocebat.* Vides hic hominem e terra ortum, qui tanto reliquis praestat hominibus, ut futurorum scientiam & divinationem calleat, verbo, Deus est aliquis. HESIODVS *Theogoniae v.* 154. 155. *p.* 28.

ὅσσοι γὰρ γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἐξεγένοντο,
δεινότατοι παίδων.
Quotquot tellure & coelo procreati sunt,
Potentissimi filiorum sunt.

Idem populis de primis conditoribus suis, quos pariter e terra iudicabant prognatos esse, sensus erat, quorum incredibilem fuisse potentiam & virtutem existimabant, dignamque idcirco, quam religiose colerent, & publicis caerimoniis venerarentur. HESIODI Dii magnam partem, si ab illis discedas, quos aut licentia effinxit poëtica, aut res potius, quam Deos, iure dixeris, primi sunt homines e terra procreati. Vid. *Theogoniae v.* 150. *f. p.* 27. & passim. Ac, ut reliquas omittam gentes, Germanos nostros in eadem fuisse sententia, TACITVS probat. *Celebrant*, inquit, *carminibus antiquis Tuistonem*, *DEVM TERRA EDITVM, & filium Mannum.* Quid luculentius? *De morib. German. C. I.* Nec indigna observatu, quae de *Semnonibus*, Sueviae populis, *Cap. XXIX. p.* 602. idem auctor scriptum reliquit, eos singulari reverentia locum illum coluisse, e quo gentis primum parentem, quem pro Deo colebant, prodiisse existimaverint. *Eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde INITIA GENTIS, IBI REGNATOR OMNIVM DEVS.* Igitur hoc quidem exploratum est, patria veterum populorum Numina nil nisi homines illos fuisse singulares & valentissimos, quos terram primum coeli virtute gravidatam produxisse autumabaot: illud vero dubium, num, praeter haec, unum etiam Deum coluerint, reliquorum omnium parentem & auctorem.

(II) Ceterum, quae de *nocte*, Deorum matre, & *chao* aut *oceano*, Deotum patre, poëtae antiqui perhibent, ea, si ad rationem revocentur, exemplo sunt, rerum magis naturam, quam Deorum saepenumero ab illis esse monstratam & declaratam, aut res ipsas & praecepta veterum physica personarum nominibus vestita. Quod nisi quis animo semper praesens habeat, *Theogonias* somnia putabit esse hominum mente & ratione captorum. Veteres physici, Phoenicum non minus, quod ex SANCHONIATHONE constat apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. I. Cap. X. p.* 33. quam aliorum populorum, omnia rerum initia confusa primum & indigesta iacuisse, nec ullam fulsisse tum lucem, at paullatim postea fuisse secreta, & ex illa rudi rerum congerie aeternaque nocte virtute aetheris terram foecundantis prodiisse natu-

Constat igitur iam, nisi fallor, quemadmodum vulgo antiquiores Theologi de Diis rerumque omnium originibus praeceperint. Multos certe Deos esse, concedebant. Vniversas aliquas nobiliores & praestantiores, praeceperant. Id quum poëtice efferre vellent homines iusto ingeniosiores, res in personas converterunt, chaosque patrem, noctem fuisse matrem Numinum, dixerunt, immo chaos & noctem, quod plane absurdum & ridiculum, inter Deos retulerunt. Quorum dictorum vim quum non assequerentur posteri, nec meminissent, qui haec tradidissent, poëtas esse, quibus quaelibet audendi potestas semper fuisset, tam fuerunt inficeti & sui immemores, ut non modo hymnis noctem, quam Deam esse putabant, sed etiam sacrificiis & caerimoniis colerent & placarent. Tantam hominibus innatam esse vecordiam! Plura poëtici huius moris res in personas commutandi exempla in sequentibus occurrent, & passim apud HESIODVM exstant.

(III) Idem fere de *amore* dixerim, quem poëtae ut Deorum celebrant antiquissimum, tametsi vir doctissimus nulli parcat hic studio, ut vel ipsum eum esse Deum, vel naturam aliquam genitricem, demonstret. Dixi iam supra tantum hac de re, quantum necesse videbatur, *ad Cap. III. §. XVIII.* nec sententiam muto. Amor mihi veterum poetarum vis esse videtur genitrix, quam in rerum natura inesse existimabant veteres naturae speculatores, cui vero poetae accommodarunt ea, quae de Deo amoris & de Venere inter Graecos ferebantur. Id quo pateat evidentius, cum ea, quae vir doctissimus hic disputavit, sub examen modeste vocabo, tum meae sententiae ex illis potissimum, quae de Venere & Amore HESIODVS cecinit, praesidia comparabo. Vt vir doctus probet, amorem veterum non ex chao prodiisse, sed naturam esse meliorem, quae litem elementorum diremerit, & terrarum orbem composuerit.

(I) Amorem hunc non differre ab illo *spiritu*, contendit, qui, MOSE auctore, aquis in ipso rerum initio incubabat. Non ignoro, in mentem idem venisse aliis magni nominis & ingenii viris, in quibus primas facile tenet HVGO GROTIVS in *Notis ad Lib. I. de verit. relig. Christ. p. 31.* Addatur b. IO. ANDR. SCHMIDIVS *Diss. de ovo mundano Cap. III. §. IV. V.* & EDM. DICKINSONVS in *Physica veteri & vera Cap. V. §. II. p. 56.* Sed assumunt hoc doctissimi viri, non probant. Neque enim, quonam planum fieri possit argumento, intelligo, si tenuem aliquam similitudinis umbram excipias, *spiritum*, de quo MOSES loquitur, & *amorem* ORPHEI & HESIODI non discrepare, &, quae hi de amore suo tradiderunt, ea ex MOSE translata esse.

(II) Veteres, teste PORPHYRIO, credidisse, observat, inesse spiritum aliquem in aquis. Longum nimis foret, de tota PORPHYRII ratione disserere. Sufficiet ad institutum meum, si rem generatim spectem. Veteres, fateor, Aegyptii in primis, immo Iudaeorum haud pauci, mentem seu naturam aliquam genitricem in aquis esse, quae corpora cuncta formet atque perficiat, existimabant. Non id PORPHYRII tantum constat testimonio, verum etiam eruditi illius scriptoris Christiani, a quo *Recognitiones Clementis* saeculo, ut arbitror, tertio exaratae sunt, quem Iudaeum fuisse Alexandrinum, eumque philosophiae veteris valde peritum, alias ostendi. Dignus est, quem adscribam, insignis locus, quoniam hanc rem universam praeclare illustrat. *Aquis*, inquit, *inest vis quaedam spiritus a Deo data ex initio; cuius opere habitus futuri corporis in ipso statim semine formari incipit, & per culmum spicamque restituit: turgefacto etenim ex humore seminum grano, per angustos quosdam venarum meatus vis illa spiritus, quae inesse aquis data est, utpote incorporea, transcurrens, ad incrementum semina suscitat, & crescentium species format. Ministerio igitur humidi elementi, cui vitalis ille spiritus insitus semper & ingenitus est, efficitur, ut non solum reparetur, sed ut per omnia similis species & forma his, quae iacta fuerint, seminibus redeat.* Recognit. Clem. *Lib. VIII. C. XXVI. p. 571. T. I. PP. Apostol.* Similia aliis etiam in locis legas, *Lib. X. C. XXXII. p. 595. Lib. V. C. VIII. p. 556.* Adde *Clementina Homil. XI. §. XXII. p. 704.* Hanc doctrinam, non ego video, cur veteres ex MOSIS verbis hausisse credendum sit, quum nihil impediat, quo minus existimemus, eos ex consideratione virtutis, quam aqua habet, ad eam opinionem pervenisse. Sed si quis tamen cum CVDWORTHO MOSEN illis acrius disputet auctorem exstitisse dogmatis huius, haud ego multis verbis repugnabo. NVMENIVS apud PORPHYRIVM ad MOSIS verba provocat. Idem facit *Clementinorum* scriptor, qui *Homil. XI. §. XXII. p. 704.* Τὸ δὲ ὕδωρ, inquit, οὐχ ὑπὸ πνεύματος τὴν κίνησιν ἔχει, καὶ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ τὰ ὅλα πεποιηκότος θεοῦ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκτάσεως ἔχει; οὕτως γὰρ ὁ προφήτης εἴρηκε Μωϋσῆς, κ.τ.λ. *Annon vero aqua per spiritum movetur, atque spiritus a Deo cunctorum opifice initium exstantiae habet? Sic enim dixit Moses propheta &c. Et spiritus Dei ferebatur super aquas.* Sit hoc, si nonnullis ita videtur, argumento, qui haec Aegyptios & alias gentes edocuerit, MOSEN fuisse, etiamsi secus ipse sentiam. Hoc vero si largiar, nondum tamen, quid me cogat, video, ut & hoc concedam, poëtarum *amorem* & hunc MOSIS *spiritum* nullo discrimine seiunctos esse. Namque ex eo, quod veteres, duce MOSE, ad hanc delati sunt sententiam, vim genitricem in omnibus inesse aquis, hoc minime consequitur, poëtas quoque, quae de amore scripta reliquere, MOSI unice accepta referre debere.

(III) PARMENIDIS, SIMMIAE, ORPHEI, ARISTOTELIS auctoritates testatur. De PARMENIDE & SIMMIA supra iam dixi *ad Cap. III. §. XVIII.* ARISTOTELEM nihil huc afferre adiumenti, paullo ante probavi. Restat igitur, ut in ORPHEI de amore sententiam inquiram. Ipsi vero versus illi, quos ex eo affert vir doctissimus, abunde docent, non ita eum praeclare de amore sensisse, ut ipse arbitratur. Etenim amoris ortum, tametsi magnificis eum exornet vocabulis, post chaos, post elementorum distributionem, post terrae denique & maris initia collocat. Hoccine visum ipsi fuisse declarat, amorem ex chao quoque, una cum aliis rebus, natum esse? Sed alios iam

ORPHEI

Vniverſae autem familiae unum praeficiebant *ἀγέννητον* Deum, ſeu Numen ortus omnis & initii expers. Atque hoc reliquam Deorum turbam una cum ipſo mundo conſtruxiſſe,

ORPHEI verſus dabo, ex quibus meos & ſententia eius multo etiam luculentius elucet. Exſtant illi eodem libro, in *Argonauticis v.* 12. *ſ. p.* 3.

> Ἀρχαίου μὲν πρῶτα χάους ἀμέγαρτον ἀνάγκην,
> Καὶ Κρόνον, ὃς ἐλόχευσεν ἀπειρεσίοισιν ὑφ' ὁλκοῖς
> Αἰθέρα, καὶ διφυῆ περιωπέα κυδρὸν Ἔρωτα,
> Νυκτὸς ἀειγνήτης πατέρα κλυτόν.
> *Cecini antiqui primum chaus maximam neceſſitatem,*
> *Et Saturnum, qui produxit immenſis tractibus*
> *Aethera & geminum conſpicuum delectabilem amorem,*
> *Noctis aeternae parentem inclytum.*

Ipſum chaos hac foedius eſſe diſcipliоa non potuit. Primum chaos fuit ex mente eius & neceſſitas: utraque haec res Saturnum genuit; Saturnus aethera. Poſt hos amor demum exortus eſt, qui noctem peperit. Tolle figuras poëticas, & hanc habebis ſententiam: Aeterna quadam fati lege, quae confuſa iacebant, rerum initia in certum coacta ſunt ordinem: quo facto, tempus exſtitit, quod antea nullum erat. Longo intervallo leviores partes in altum ſublatae aetherem effecerunt, cuius virtus facultatem genitricem in reliqua materia excitavit. Quae quum ita ſint, non a me impetro, ut doctiſſimi viri de amore ſententiam probem. De mea nunc exponam opinione. Credo ego, id quod ſupra iam profeſſus ſum, amorem eorum, qui *Theogonias* exararunt, non eſſe Deum aliquem aut perſonam vel naturam, ſed rem, facultatem nimirum procreatricem, cum materia coniunctam, cui licentia poëtarum perſonae iniecit habitum. Id quo probem, hoc mihi primum ſumo, quod omnes facile dabunt, qui litteris imbuti ſunt, phyſica veterum praecepta magnam partem carmine expreſſiſſe & figuris deformaſſe verius, quam expoliviſſe, antiquos vates. Res ipſa id docet; nec illi refragantur, in quibus ſumma eſt rerum antiquarum peritia, GROTIVS, CLERICVS, BOCHARTVS, SALMASIVS, & alii. Hoc autem ſi ita ſit, id inde conſequitur, ex ſcitis illis antiquorum phyſicis, quae apud pleroſque populos fuere eadem, explicandam eſſe poëtarum ſententiam, & quid figurata eorum oratio ſibi velit, ex illis intelligi debere, qui ſine figuris aperte opiniones & dogmata antiqua enarrarunt. In his vero duo eminent in primis, DIODORVS SICVLVS & SANCHONIATHON ille, quisquis demum fuerit, ex quo multa depromſit EVSEBIVS *Praeparat. evangel. L. I. C. X. p.* 33. *ſ.* Vtrumque ſi conſulamus, verum illud eſſe, quod de amore dixi, apparebit. Miſſo nunc SANCHONIATHONE, ea tantum, quae DIODORVS SICVLVS his de rebus ex veterum populorum ſententia retulit, breviter commemorabo. Is ergo *Biblioth. hiſtor. Lib. I. Cap. X. p.* 18. rerum origines ita narrat: Vnum coeli terraeque primum fuiſſe vultum: poſtea diſceſſiſſe corpora: leviora & magis ignea, ad loca ſublimia evecta, ſidera & ſolem effeciſſe; graviora in imo ſubſediſſe, & terram primo ediditſſe, at lutoſam & mollem, coaluiſſe vero eam igne ſolis: eumdem ſolis calorem tantum valuiſſe, ut in extremitate terra intumuerit, & foetus conceperit variis in locis: his foetibus adveniſſe alimentum noctibus ex circumfuſa nebula: poſtremo, ruptis pelliculis, varias animantium formas prodiiſſe: at hanc gignendi vim ſenſim amiſiſſe terram: itaque alia lege nunc homines & animalia gigni. Haec auctoritate firmat DIODORVS EVRIPIDIS, ANAXAGORAE diſcipuli. Haec, ſi placet, cum iis confer, quae HESIODVS ſcripſit & reliqui veteres de chao & amore, & ſenties, etiamſi non eadem prorſus omnes cecinerint, ad iſta tamen pleraque revocari poſſe, nec *amorem* idcirco eſſe aliquid, quam vim genitricem in materia excitatam. Verum evidentius ex ipſo id cognoſcemus HESIODO, cuius *Theogoniae* partem illam, quae huc pertinet, qua fieri poterit, brevitate illuſtrabo, ut aliis, qui veterum explorare cupiunt ſententias, & HESIODVM nova luce illuſtrare, viam muniam quodammodo. Tria is primo rerum principia ponit *v.* 116. *ſ. p.* 21. *chaos*, *tellurem* & *amorem*. Tum ex *chao erebum* & *noctem* natas eſſe, perhibet *v.* 123. *p.* 23. ex *nocte* rurſus *diem* & *aetherem*, *v.* 124. *Tellurem* hinc canit *v.* 125. 126. *coelum* peperiſſe, *montes*, *pontum*, & alia: poſtea *coelo* miſtam generaſſe *oceanum* & multa Numina, quorum nomina praetereo. Quae hic de *chao* & eius natis, *erebo*, *nocte*, *die* & *aethere* vates perhibet, omitto. Nec enim ad meum inſtitutum pertinent, nec, ut verum fatear, credibile eſt, poëtam ſic, uti decebat, veterum placita hic enarraſſe, verum omnia perverti ſſe & adulteraſſe. *Chaos* apud omnes veteres confuſiſſimam rerum omnium congeriem ſignificat: ille vero *tellurem*, & quae ex *tellure* nata ſunt, *coelum*, *oceanum* & alia a *chao* ſeiungit: quod quidem docet, *tellurem* apud HESIODVM id fere ſignificare, quod reliqui veteres *chaos* vocant, *chaos* vero longe alia notione, quam ipſe fortaſſis ignoravit, adhibitum eſſe. Sed haec nunc relinquo, & ad reliqua pergo. Quum HXSIODVS tria primum poſuiſſet principia, *chaos*, *tellurem* & *amorem*, nullas tamen *amori* poſtea partes in illis, quas enarrat, generationibus tribuit, quin etiam ne *amoris* quidem & factorum eius meminit, verum ſimpliciter, quidnam *chaos*, quidnam *tellus* ex ſe genuerint, exponit. Iudices hic omnes eſſe velim aequos rerum exiſtimatores, haecne ſint documento, *amorem* non rem eſſe ſeparatam & per ſe agentem, ſed vim aliquam & facultatem in *chao* & *tellure* inſitam, & utrumque principium hoc ad generandum animantem & excitantem? Gignit *chaos*: gignit etiam *tellus*. In utroque ergo neceſſe eſt fuerit vis aliqua gignendi & pariendi. Hoc ergo, quum *amorem* inducit, HESIODVS ſignificat: bina fuiſſe rerum principia, & utrumque interiori quadam generandi facultate valuiſſe. Perſequar iam & ea, quae de rebus ex *tellure* genitis perhibet, quo & ſententiae meae plus roboris ac firmamenti comparem, & rationem oſtendam, quam illis eſſe ineundam arbitror, qui antiquos, quos dixi, poëtas explicare volunt.

Tellus primum *coelum* ex ſe gignit ſtellis fulgidum, *Theogoniae v.* 126. 127. id eſt, partes materiae leviores & igneae ſeceſſerunt a reliquis, & loca ſublimiora petierunt, ex quibus coelum & ſidera

 dera

struxisse, iudicabant. Quamobrem neque mundum neque Deos exordio carere, verum certo prodiisse tempore, persuasum habebant. Vnum tamen erat, quod PLATONEM PYTHAGORAEque sectatores a reliquis secernebat huius opinionis defensoribus. Illi enim, quum hoc ceteris assentirentur, mundum mundanosque Deos certo temporis momento procreatos esse, aliquod nihilominus *Deorum supramundanorum* genus comminiscebantur, cui sic aeternitatem attribuebant, ut ex uno tamen superiori Deo illud manasse, non inficiarentur.

His ita explicatis, ad aliud nos accedere momentum oportet, atque confiteri, inter ipsos Dei professores exstitisse quondam, qui prorsus ab hac dissenserint maioris partis opinione, omnemque plane Deorum generationem, quam diximus, ad ineptias retulerint. Hi sunt illi, qui mundum semper ab omni fuisse statuebant aeternitate. Mundum enim quoniam negabant aliquando esse ortum, consentaneum omnino erat, ut Deos quoque negarent esse genitos.

In

dera exstiterunt. Deinde parit v. 129. *s. montes & pelagus.* Sensus fabulae hic est, ut opinor: Tellus mollior & lutea variis in locis depressa est, ut valles & profunda exsisterent: quo facto, aqua, quae totam antea tegebat terram, ad illa profunda dimanavit, & montes passim apparuerunt.

Tum *tellus coelo*, quod ex se antea pepererat, mista multa Numina, & postremo *Saturnum v. 133. s.* genuit, nec non *Cyclopes*, & multos alios, quos enumerare nihil iuvat, v. 139. Hic poëta incipit fabulas & historias, quae de Diis inter Graecos, de Saturno, de Iove, de Cyclopibus, ferebantur, cum scitis antiquorum physicis confundere, ac Deorum historiam ad istius aetatis naturalem philosophiam accommodare. Interim, quidnam ex veteri physica sub his lateat involucris, investigatu haud est arduum. Ita erat antiquis persuasum, quod ex DIODORO & aliis iam cognovimus, vim coeli & siderum terram mollem adhuc & recentem foecundasse, ut ea cum alia produceret animantia, tum homines in primis procrearet robustissimos & divina virtute praeditos, paucis, eos, quos pro Diis deinceps habuere populi, in quorum terris nati dicebantur. Quod enim iam antea indicavi, Dii Graecorum patrii magni HESIODO sunt illi & immortales homines, quos ipsam matrem terram in lucem quondam edidisse, prisci credebant.

Coelum vero liberis suis iniquum se praebebat, nec eos e terra prodire semper patiebatur v. 155. 156. Historiae veteris hic doctissimus vir, IOANNES CLERICVS, *Notis ad Hesiod. p.* 28. videt vestigia: non item ego, sed antiquioris physices, id quod universi carminis series & res ipsa testatum facit. Coeli & siderum vis, quae primis illis temporibus vehementissima erat, & terrae nimiam inducebat siccitatem, ne foetus illi, quos terra sinu suo conceperat, ad iustam maturitatem pervenirent, & in lucem prodirent, impediebat.

Ad dolos igitur *terra* confugit, & versuto *Saturno*, filio suo, falcem asperis dentibus tradit, qui parentis genitalia desecuit, ne terram inire posset amplius, v. 161. - 184. Quaerant hic retrusa mysteria doctissimi viri, aut veteris historiae reliquias venerentur: mihi, si figuras & personas licentia poëtae effictas detraxerim, omnia plana videntur & aperta. Saturnus & falx Saturni tempus est. Vniversae vero orationis haec simplex sententia: Longum & diuturnum tempus quum effluxisset, coelum genitalia amisit, id est, vim illam, qua valebat initio, acerrimam & igneam ex terra procreandi homines paullatim diminutam & exstinctam sensit. Quaero omnes, qui nec a ratione nec ab eruditione relicti sunt, num quid veterum scitis & ipsi carmini convenientius & in se simplicius sit hoc sensu? At sermonis & moris poëtici ignaros ista falx asperis dentibus, Saturni vocabulum, illa coeli genitalia, falce desecta, mirifice conturbarunt, ut exitum vix reperire potuerint: quem certe reperissent, si rem sibi esse recordati essent cum poëta, eoque vulgi religionem cum sapientum placitis argute nimis componente.

Illa Saturni genitalia falce resecata mare excepit: ex spuma vero circa illa in mari enata *Venus* generata est, quam *amor* comitatur, v. 189. - 206. Veterum de natura rerum placita poëta hic iterum fabulis Graecorum de Venere & amore temperat. Venus haud dubie femina quaedam fuit aut regina Cypri. HESIODVS vero, quoniam hanc Venerem aetate sua amori praefectam esse & generationi atque Deam, censebant Graeci, ideo historiam eius & ortum, quod institutum eius postulabat, cum ipsis rerum initiis coniungit & sociat. Nos in instituto pergemus, & veterum, quae sub his integumentis recondita sunt, dogmata ornatu poëtico nudabimus. Vis vero genitrix, sic decet poëtam intelligere, qua coelum instructum erat olim, non omnis exaruit, sed ex coelo ad aquam translata est; in qua veteres plerique, quod paullo ante ostendimus, genitricem spiritum inesse credebant. Iam igitur, qui antea coeli ipsius & siderum virtute gignebantur, homines illa vi fictrice, quae aquam & semen, quod aquae genus est, animat, procreantur & gignuntur. Illa spuma in primis, ex qua Venerem prodiisse, poëta canit, haud dubie humani seminis imago est, significatque, procreatricem & fictricem in eo facultatem abditam latere. Hoc ex specimine fore omnibus perspicuum, arbitror, verum illud esse, quod aliquoties dixi, *Theogoniarum* scriptores physica dogmata cum fabulis Graecorum de Diis copulasse, aut id egisse, ut, quae fama de Diis vulgaribus ferebat, ad philosophorum referrent dogmata, ingenii praeterea sui commentis & figuris poëticis, quae facilia sine his intellectu fuissent, mirifice obscurasse, ut veterum atque recentiorum plerique lucem frustra in his tenebris quaesiverint. Nostram certe interpretationem, si nec eruditione aut ingenio, facilitate tamen & perspicuitate, rerum denique ipsarum cum veterum scitis convenientia omnibus sese probaturam esse, spero.

In hac ARISTOTELEM fuisse haeresi, paucos ignorare, puto. Cuius propterea inferiores Dii, sol nimirum, luna, stellae, non possunt non esse hoc sensu ἀγέννητοι nulloque tempore nati, eo quod universum mundum semper exstitisse ducebat. Si qua fides ipsimet habenda est (58) ARISTOTELI, princeps ille fuit atque auctor huius sententiae, inter Graecos saltim, nec ante eum quisquam mundum esse perennem docuit. Omnes enim ante se *mundum* perhibet *fecisse* aut *generasse*, γεννᾶν τὸν κόσμον & κοσμοποιεῖν, id est, mundum certo tempore ortum putasse: cuius mundi partes quum Dii sint, quidnam de his senserint, manifestum est.

Verum aliter visum est illi, qui *Librum* (59) *de placitis philosophorum* consignavit, & (60) STOBAEO; quippe qui, praeter (61) OCELLVM LVCANVM, quem PLATO quoque fatetur aeternitatem mundi credidisse, alios Graecorum philosophos, ARISTOTELE vetustiores, hac fuisse opinione infectos, scriptum reliquerunt. Exstant certe versus (62) EPICHARMI, ex quibus, ut a GROTIO sunt emendati, haud dubie apparet, eum ipsum mundum ab eo perennem esse habitum, tum omnem inferiorum Deorum generationem sive *Theogoniam* sprétam penitus ac repudiatam. Videamus carmen hominis:

Ἀλλ'

(58) *Aristoteli)* *Libro de coelo I. Cap. X. p. 632. T. I. Opp.*

(59) *De placitis philosophorum)* Is enim *Lib. II. Cap. IV. p.* 886. XENOPHANEM decrevisse, affirmat, mundum esse ἀγέννητον καὶ ἀΐδιον, *ortus expertem & sempiternum.* Clarius & fusius autem hoc dogma XENOPHANIS a PLVTARCHO in *Stromatis* expositum est, cuius verba EVSEBIVS recitat *Praeparat. evangel. Lib. I. Cap. VIII. p.* 23

(60) *Stobaeo)* Qui *Eclog. Phys. Lib. I. Cap. XXIV. p.* 44 *Xenophanem, Parmenidem & Melissum* γένεσιν καὶ φθορὰν, *ortum & interitum sustulisse*, perhibet. Taceo PHILOLAVM & ARIstaeum, quos non obscure in eadem fuisse sententia, eodem STOBAEVS loco significat. De PARMENIDE multo clarius iterum PLVTARCHVS apud EVSEBIVM *Praeparat. evang. Lib. I. Cap. VIII. p.* 23. Adde ORIGENIS *philosophumena Cap. XI. p.* 86

(61) *Ocellum Lucanum)* Huius exstat *Liber* peculiaris *de mundi aeternitate*, inter THOM. GALE *Scriptores veter. mythologicos p.* 501. *f.* quem PHILO Iudaeus sibi lectum esse testatur *Libro de mundo non interituro Opp. p.* 940. Iunge huic STOBAEVM *Eclog. phys. Lib. I. C. XXIV. p.* 44. ubi similiter OCELLI meminit.

(62) *Epicharmi)* Hos EPICHARMI versus, ut & eiusdem auctoris alios, ab interitu servavit DIOGENES LAERTIVS *de vitis philos. Lib. III. Segm. X. p.* 170. Incertius vero disputationibus suis doctissimi viri, MARQV. in primis GVDIVS & PETR. PETITVS, fecerunt, quomodo intelligi debeant, id quod ex AEGID. MENAGII disces *in Laertium Commentario p.* 142. *f.* Interim, quomodocumque explicentur, id ex illis liquet, visum fuisse EPICHARMO, rerum formas tantum mutari, res ipsas, & in his elementa, quae pro Diis habebat, ex omni fuisse aeternitate. PHILONIS iam aetate fuerunt, qui negarent, dogmatis de aeternitate mundi parentem & auctorem esse ARISTOTELEM, idque Pythagoraeis diu ante placuisse, affirmarent. Εἰσὶ δ' οἳ ἐν ἀριστοτέλη τῆς δόξης εὑρετὴν λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν Πυθαγορείων τινάς. *Alii negant, Aristotelem auctorem huius dogmatis, & Pythagoraeis quibusdam id tribuunt, Libro, quod mundus sit incorruptibilis p.* 940. CENSORINVM vero Pythagoraeis omnibus & ipsi PLATONI sententiam hanc adscripsisse, PETR. iam GASSENDVS observavit *Physices Sect. I. Lib. I. Cap. VI. p.* 162. Quod ad PLATONEM attinet, quemadmodum ex animo is hac de re senserit, etiamsi in scriptis, quae exstant, ortum mundi perspicue doceat, non nimis certum esse, paullo post apparebit. De reliquis nunc tantum dicam, qui ante ARISTOTELEM pro aeternitate stetisse dicuntur mundi, tametsi ARISTOTELES neminem ante se hanc opinionem sequutum esse, praedicet. Mihi, veterum monumenta & rem ipsam accurate expendenti, nec mentitus esse videtur ARISTOTELES, qui sibi opinionis huius inventionem arrogat, nec illi quoque prorsus errasse, qui iam ante ARISTOTELEM alios hoc errore imbutos fuisse pronuntiant. Duae nimirum inter veteres fuerunt de mundi aeternitate sententiae, quas nec antiqui scriptores, ut sunt plerique eorum & ordinis & perspicuitatis parum studiosi, distinguunt, nec recentiores, qua fas erat, diligentia segregant. Quidam hanc ipsam, quam cernimus, mundi formam, immo totum mundum, ita fuisse decernebant ex infinito tempore, ut, si leviores demas vicissitudines & mutationes, quas haud inficiabatur ARISTOTELES, ut alias docui, idem semper per omnem aeternitatem hic orbis mansetit, nec alius fuerit ante innumerabilia saecula, quam hodie est. Haec ARISTOTELIS est opinio. Lege *Librum VIII. Physicorum, Metaphysicorum XII. de ortu & interitu Librum II.* Verum alii fuisse quidem existimabant mundum tam formae, quam materiae ratione ex omni aeternitate, & successionem quamdam aeternam mundorum animo sibi effingebant, aut, uno mundo sensim corrupto & dissoluto, alterum statim ex eo genitum & ortum esse, asseverabant. In hac multi fuerunt sententia etiam ante ARISTOTELEM, HERACLITVS nimirum, EMPEDOCLES, PARMENIDES, & multi alii ex Pythagoraeis, postea Stoici plerique. Qui sic sentiebant, illi certo sensu mundum esse genitum statuebant, sed alio perennem nec umquam natum. Quocirca nihil sibi esse rei cum poëtarum chao & cognatis huic sententiis esse volebant. Qua re factum, ut varium sit de illis veterum testimonium, non profanorum tantum auctorum, sed etiam Christianorum, aliis mundum visum illis fuisse genitum & ortum, aliis aeternum scribentibus. Apertam iam vides viam ARISTOTELEM

Ἀλλ' ἀεί τοι θεοὶ παρῆσαν, ὑπέλιπον δ' ἂ πώποκα.
Τάδε δ' ἀεὶ πάρεσθ' ὅμοια, διά τε τῶν αὐτῶν ἀεί.
Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι τῶν θεῶν.
Excerp. p. 478. Πῶς δέ; ἀμάχανόν γ' ἀπὸ μηδέ τινος ὅ, τι πρῶτον μόλοι.
Οὐκ ἄρ' ἔμολε πρῶτον οὐδὲν, οὐδὲ μὰ Δία δεύτερον.
Τῶν δέ γ' ὧν ἄμμες νῦν λέγομεν ὧδ' εἶναι μέλλει τάδε.
Nempe Dii semper fuerunt, atque numquam intercident.
Haec, quae dico, semper nobis rebus in iisdem se exhibent.
Exstitisse sed Deorum primum perhibetur chaos.
Quinam vero? Nam de nihilo nil pote primum exsistere.
Ergo nec primum profecto quidquam, nec fuit alterum:
Sed quae nunc sic appellantur, alia fient postmodum.

Fatetur, plerisque omnibus, qui Deos esse censuerunt olim, persuasum fuisse, chaos ante Deos natos exstitisse, Deosque mundanos minorumque gentium ipso cum mundo in lucem prorupisse. Hoc autem ideo sibi displicere, ait, quod ex nihilo fieri nihil possit. Quare sic rationem concludi debere, opinatur, non Deos modo, sed & omne illud, quod stabilem in universitate hac & constantem naturam habeat, ex infinito semper fuisse tempore, tametsi formae rerum saepius commutatae fuerint.

De Chaldaeis, qui & ipsi mundum ortum aliquando habuisse negarunt, DIODORVM SICVLVM auctorem habemus: Οἱ δ' οὖν Χαλδαῖοι τὴν μὲν τοῦ κόσμου φύσιν ἀΐδιόν φασιν εἶναι, καὶ μήτε ἐξ ἀρχῆς γένεσιν ἐσχηκέναι μήθ' ὕστερον φθορὰν ἐπιδέξεσθαι. *Chaldaei naturam mundi aeternam esse affirmant, statuuntque, eam nec ortum habuisse aliquando, nec tempore quodam interiturum esse.* Haec autem tota natio, aeque ac ARISTOTELES, Lib. II. p. 82. Deo religionique minime propter hanc sententiam inimica fuit: quod ex his, quae statim priora consequuntur, DIODORI verbis elucet: Τήν τε τῶν ὅλων τάξιν τε καὶ διακόσμησιν θείᾳ τινὶ προνοίᾳ γεγονέναι, καὶ νῦν ἕκαστα τῶν ἐν οὐρανῷ γινομένων, οὐχ ὡς ἔτυχεν, οὐδ' αὐτομάτως, ἀλλ' ὡρισμένῃ τινὶ καὶ βεβαίως κεκυρωμένῃ θεῶν κρίσει συντελεῖσθαι. *Credunt etiam, ordinem & dispositionem mundi divina quadam providentia constitutam esse, neque aliquid eorum, quae in coelis fiunt & eveniunt, temere vel casu fieri, verum certo quodam & firmiter lato Deorum iudicio contingere.* De recentioribus quidnam Platonicis dicemus? Quorum quidem universam familiam ARISTOTELIS de mundi perennitate sententiam omnino approbasse, neminem doctiorum praeterit. Quin etiam procedebant longius, nec modo mundum ipsum corporeum omnesque Deos inferiores & mundanos ἀγεννήτους esse, atque semper ex infinito exstitisse tempore, asseverabant, sed etiam hominum ceterorumque animantium mentes sempiternas esse, docebant. Namque hoc sine controversia sibi dari volebant, nullam animam corpore sive mundo recentiorem aut aetate inferiorem esse. Qua in re ne magistro suo viderentur adversari, id maximopere contendebant, ut ex illis, quae PLATO dixerat de mundo, eamdem sententiam (63) elicerent. Sed

LEM a mendacio purgandi, & antiquiorum de mundo sententias recte interpretandi. Priorem opinionem aut nulli ante ARISTOTELEM, aut certe perpauci foverunt philosophi. Quam propter caussam omnes ante se recte affirmat ARISTOTELES coelum dixisse genitum, nullos aeternum: isto nimirum sensu, quo ille coelum aeternum esse credebat. Posterior autem ratio Pythagoraeis illis & aliis arrisit, qui ante ARISTOTELEM aeternitatis mundi statores fuisse perhibentur: quod, si res id posceret hoc in loco, ex illis, quae apud veteres scripta de scitis eorum leguntur, ostendere liceret. In EPICHARMI certe versibus, si recte ponderentur, manifestum est, non ARISTOTELIS de mundi aeternitate opinionem, sed illam, quam posteriori loco posui, propositam esse. Is vero Pythagoraeus erat.

(63) *Elicerent*) De Platonicorum recentiorum sententia paullo ante dixi: quae nunc non repetam. Si ex libris, quos habemus, PLATONIS, maxime ex *Timaeo*, sententia hominis metienda sit, id quod fas esse puto, nullum omnino est dubium, quin mundum conditum & a Deo generatum esse putaverit. Itaque delirabant iuniores Platonici, qui ex illis, quae exstant, PLATONIS voluminibus, invita plane veritate, dogma suum de mundi aeternitate probare conabantur. At num ita senserit, uti scripsi, divinus PLATO, id ARISTOTELIS locus facit ambiguum, quo PLATONEM & amicos eius testatur professos esse, sese, quae de mundi ortu docerent, non ideo docere, ac si mundum reapse putarent ortum esse, sed rudiorum tantum & infirmiorum instituendorum gratia tradere. Dignus est, qui describatur, locus ex *Lib. I. de coelo Cap. X. p. 632. T. IV. Opp.* Ἣν δέ τινες βοήθειαν ἐπιχειροῦσι ἐπιφέρειν ἑαυτοῖς, τῶν λεγόντων, ἄφθαρτον μὲν εἶναι, γενόμενον δέ, οὐκ ἔστιν ἀληθής. ὁμοίως γάρ φασι τοῖς τὰ διαγράμματα γράφουσι καὶ σφᾶς εἰρηκέναι περὶ τῆς γενέσεως, οὐχ ὡς γενομένου ποτέ, ἀλλὰ διδασκαλίας χάριν, ὡς μᾶλλον γνωριζόντων, ὥσπερ τὸ διάγραμμα γιγνόμενον θεασαμένους. *Subsidium autem, quod quidam eorum, qui dicunt, mundum incorruptibilem quidem esse, attamen factum esse, sibimet ipsis enituntur ferre, verum non esse videtur. Inquiunt enim, & se, perinde ut geometrae, qui designationes describunt, de generatione mundi dixisse, non quasi aliquando mundus esset ortus, sed institutionis gratia, quia discentes magis cognoscunt, si ut designationem viderint factam.* Reiicit qui-

Sed hanc iuniorum PLATONIS sectatorum de mundi aeternitate sententiam ne perverse interpretentur ac exponant, omnes necesse est sibi caveant. Id quidem certum est, genus hoc cum ipsum mundum, tum minores Deos atque animos negasse genitos esse: neque dubium est, angustiori notione vocabulum ἀγέννητος in hoc dogmate ab illis acceptum esse, sic ut rem eo designaverint nullo tempore natam, sed ex omni aeternitate exsistentem. Ex hoc autem nullo modo efficitur, credidisse hos philosophos, mundum, Deos & animos nullam omnino sui caussam habuisse, aut ex se ipsis natos esse, aut, ut Graeci dicunt, αὐτογενεῖς καὶ αὐθυποστάτους εἶναι. Vnum enim, summum, nullaque ex re alia natum censebant esse Deum, qui non tempore quidem, at natura tamen, ceteris rebus omnibus prior & superior, earumque caussa, fons & origo esset. Ita PLOTINVS sectae, cui deditus erat, sententiam enarrat: Νοῦν πρὸ αὐτοῦ εἶναι, οὐχ ὡς χρόνῳ πρότερον αὐτοῦ ὄντα, ἀλλ' ὅτι παρὰ νοῦ ἐστι, καὶ φύσει πρότερος ἐκεῖνος, καὶ αἴτιον τούτου, ἀρχέτυπον οἷον καὶ παράδειγμα εἰκόνος, καὶ δι' ἐκεῖνον ὄντος καὶ ὑποστάντος ἀεὶ τόνδε τὸν τρόπον. *Mens ante mundum est, non ac si tempore praecederet, sed quoniam hic est a mente, mensque natura prior est, quam mundus, caussaque mens exsistit mundi, ac velut principalis forma & exemplar mundi, inquam, huius, velut imaginis per exemplar illud exsistentis, eodemque modo inde perpetuo subsistentis.* Alio loco rem eamdem his verbis persequitur: Οὐ τοίνυν ἐγένετο, ἀλλ' ἐγίνετο καὶ γενήσεται, ὅσα γεννητὰ λέγεται, οὐδὲ φθαρήσεται, ἀλλ' ἢ ὅσα ἔχει εἰς ἅ. *Quaecumque igitur generata esse dicuntur, illa non sunt aliquando facta*, (non habuerunt exsistendi principium & initium) *at fiebant tamen olim, & fient* (alio nimirum sensu:) *neque ullo modo corrumpentur quaedam, praeterquam illa, quae habent*, (simplicia principia, ex quibus sunt composita,) *in quae dissolvantur.* Negat, id quod ex his perspicuum est dictis, philosophus, mundum factum esse, si quidem haec vox significet, certo tempore exortum esse. Idem vero, si vox aliter sumatur, mundum fieri perpetuo, fatetur, eo quod ex Deo semper pendeat, ex eoque, tamquam ex caussa sua, fluat & emanet. Haec ratio est, quare alio loco rationem atque modum, quo mundus a Deo profectus sit, ita definiat: Οὐκ ὀρθῶς οἱ φθείρουσι καὶ γεννῶσιν αὐτόν· οὐ γὰρ τρόπος τῆς ποιήσεως ταύτης, οὐκ ἐθέλουσι συνιέναι, οὐδ' ἴσασιν, ὅτι ὅσον ἐκεῖνο ἐλλάμπει, οὐ μήποτε τὰ ἄλλα ἐλλείπει. *Non recte illi sentiunt, qui mundum hunc interiturum putant, & genitum esse opinantur. Nolunt enim intelligere, quisnam modus ille sit, quo mundus effectus est, neque sciunt, quatenus divinus ille mundus lucet, eatenus inde mundum hunc emicare, neque defecturum umquam.* Similiter (64) PROCLVS: qui & mundum statuit *semper gigni atque ex Deo radiare*, ἀεὶ γιγνόμενον καὶ ἐλλαμπόμενον ἀπὸ τοῦ ὄντος, & ex eo mundum aeternum esse, concludit, quod Deus aeternus est. Quod itaque PLATO, quem hoc genus in primis ducem & auctorem sibi adsciverat, de Diis suis superioribus & aeternis pronuntiaverat, nullo eos quidem tempore coepisse, at unius tamen summi Numinis ita parere voluntati, ac si ex nihilo ab eo extracti & geniti essent, id hi iuniores Platonici in ipsum mundum Deosque omnes inferiores quoque cadere, censebant. Ex quo perspicuum est, neminem unum in his fuisse philosophis, qui haec duo inter se pugnare duceret: *ex infinito tempore exsistere*, &, *ex caussa quadam prodiisse & factum esse.* Quodsi horum alterum sic adversari intellexissent alteri, ut utrumque simul verum esse nullo modo posset, certus ego sum propemodum, istam mundi aeternitatem, qua nihil alioquin habebat antiquius, genus hoc prorsus repudiaturum fuisse. Nam

Ennead. III. Lib. II. C. I. (Lib. I. de providentia pass.)

Enn. II. Lib. IX. Cap. III. (contra Gnostic. p. 201. Versio mea est.)

Enn. V. Lib. VIII. C. XII. (de pulcritudine intelligib. Libro p. 554. Omisit in his PLOTINI verbis aliqua CVDWORTHVS.

quidem & repudiat ARISTOTELES hanc Platonicorum, & ipsius forte PLATONIS interpretationem sententiae suae: sed hinc tamen liquet, ut vere & ex animo de hac re iudicaverit PLATO, id explorate satis non esse cognitum. Tanto vero minus mirandum est, exstitisse postea aeternitatis mundi assertores, qui quoniam PLATONIS auctoritatem sibi videbant ad invidiam effugiendam esse necessariam, quae litteris hac de re consignavit PLATO, ad ingenii ludos referre nil dubitarunt. Probant id PHILONIS Iudaei verba haec, quae *Libro de mundi aeternitate p. 941. Opp.* legas: Τινὲς δ' οἴονται σοφιζόμενοι, κατὰ Πλάτωνα γενητὸν λέγεσθαι τὸν κόσμον, οὐ τὸ λαβεῖν γενέσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ τὸ εἴπερ ἐγένετο, μὴ ἂν ἑτέρως, ἢ τὸν εἰρημένον συστῆναι τρόπον, ἢ διὰ τὸ ἐν γενέσει καὶ μεταβολῇ τὰ μέρη θεωρεῖσθαι. *Quidam autem sophistice interpretantur, apud Platonem genitum dici mundum, non quo habuerit generationis principium, sed quo, si factus est, non aliter, quam ibi dictum est, confieri potuerit: quandoquidem partes eius generari & mutari videmus.* Clementius de his PLATONIS interpretibus iudicium tulisset PHILO, si aut scivisset, aut recordatus fuisset, ipsum forte PLATONEM, certe primos eius discipulos, quos vidit ARISTOTELES, non aliter sensisse, atque ipsos praecepta sua de ortu mundi cum figuris Mathematicorum, quas rudioribus proponunt, comparasse.

(64) *Proclus*) Huius adhuc exstant *duodeviginti argumenta*, quibus Christianorum doctrinam de mundo a Deo certo tempore condito, non autem aeterno, oppugnavit, quibus IO. PHILOPONVS totidem libros contra mundi aeternitatem opposuit. Vid. IO. ALB. FABRICII *Biblioth. Graecae Lib. V. C. XXVI. §. XIII. p. 522.*

Nam quod multos video confirmare, neminem umquam mundo aeternitatem attribuisse, quin idem divinam esse naturam inficiaretur, id tam longe abest a vero, ut Platonicos istos acriorem Dei contemplationem in hanc unice sententiam impulisse, omni controversia careat. Dei nimirum, id quod PROCLVS *in Timaeum* aperte confite-
P. 116. tur, ἀγαθοειδὴς βούλησις καὶ γόνιμος δύναμις, *essentialis bonitas & procreandi potestas, seu emanans foecunditas*, ut de mundo sic sentirent, commovebat homines.

ARISTOTELEM non idem agitabat divinus furor, qui hanc Platonicorum animabat factionem. Isthuc vero frigus hominis nil impedivit, quo minus, uti mediocritatem in omnibus consectabatur, idem reapse doceret, atque mundum Deosque omnes inferiores, licet nullo non exstitissent tempore, ex uno tamen supremo Deo, tamquam caussa, manasse, contenderet. Sic certe mentem ARISTOTELIS expressit
In Arist. Phys. Lib. VIII. (p. 310. b. ed. Ald.) SIMPLICIVS: Ἀριστοτέλης οὐ γίνεσθαι ἀξιοῖ τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἄλλον τρόπον ὑπὸ θεοῦ παράγεσθαι. *Non arbitratur quidem Aristoteles, mundum esse genitum*, (ita ut principium habuerit) *at nihilo tamen minus alio modo ex Deo fluxisse eum, statuit.* Et quibusdam interiectis: Ἀριστοτέλης τὸ αἴτιον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς ἀιδίου κινήσεως αὐτοῦ θεὸν λέγων, ὅμως ἀγένητον αὐτὸν ἀποδείκνυσι. *Aristoteles, tametsi Deum esse coeli & sempiterni eius motus caussam sciscit, tamen concludit, eum non genitum aut factum esse*, id est, initio carere. Quamquam id minime reticeri debet hoc loco, ARISTOTELEM, ètiamsi plerumque fidenti prorsus animo mundi tueatur aeternitatem, nonnumquam tamen sic verba de hac re facere, ac si ancipiti distractus fuerit cogitatiune, nec, quid constitui debeat, omni ex parte perspexerit. Exemplum ex *Libro de partibus animalium* afferemus, ubi de natura
Libro I. C. I. (p. 474. T. II. Opp.) sic commentatur artifice: Μᾶλλον εἰκὸς, τὸν οὐρανὸν γεγεννῆσθαι ὑπὸ τοιαύτης αἰτίας, εἰ γέγονε, καὶ εἶναι διὰ τοιαύτην αἰτίαν, μᾶλλον ἢ ζῶα τὰ θνητά. *Quamobrem verisimilius dixerim, coelum & factum esse ab eiusmodi caussa, si factum est, & esse propter eamdem caussam, magis quam animalia caduca & mortalia.* Supra vero declaratum a nobis est, quod ARISTOTELES naturam vocat artificem, id nihil esse, nisi perfectissimae mentis, aut potius ipsius Dei, architectum ac instrumentum. Quam propter caussam haec duo saepius coniungit, quando mundi fabricationem explicat, mentemque ac naturam, id est, Deum & naturam, rerum effecisse universitatem, perhibet.

Quae huc usque diximus, ea ita comparata esse arbitror, ut, quamnam illi discrepantiam habuerint sententiarum, qui de mundi Deorumque generatione & ortu inter veteres, ab ARISTOTELIS in primis aetate, philosophati sunt, luculenter doceant. Dissidebant omnino, si hoc in disceptationem vocaretur: utrum mundus Diique initium aliquando habuerint, an vero semper fuerint. At omnis cessabat concertatio inter eos, si hoc unum quaereretur: an mundus Diique nulla ex caussa nati essent, sed per sese exstitissent. Nec enim quisquam erat, quin consentiret: mundum inferioresque Deos, quos ab aeterno fuisse, decernebant aliqui, ex uno supremo aeternoque Numine, tamquam caussa, haustos atque profectos esse. Ὑπὸ θεοῦ παραγόμενοι καὶ ἐλλαμπόμενοι. *Ex Deo producti atque accensi.* Quocirca, id quod observatu dignum est, qui sic Deum profitebantur olim, ut mundum coepisse negarent, vocem γεννητὸν, *ortum, natum & factum*, cuius anceps potestas est, duplici adhibebant notione. Mundum enim Deosque inferiores certo sensu genitos affirmabant esse, alio vero negabant. Vocem γεννητὸν, si vere sumatur proprieque, significare id aiunt, *quod, temporis habita ratione,*
Simplicius in Aristotelis Phys. fol. 265. *a non esse pervenit ad esse ac exsistere*, τὸ ἐν μέρει χρόνου τὴν εἰς τὸ εἶναι πάροδον λαχὸν, aut id, *quod, quum prius non fuisset, postea tamen fuit*, τὸ πρότερον μὴ ὂν, ὕστερον δ' ὄν. Sed eidem vocabulo latiorem paullo vim non diffitentur subiici posse, sic ut denotet τὸ ὁπωσοῦν ἀπ' αἰτίας ὑφιστάμενον, *id, quod aliquo modo ex superiori quadam natura, tamquam caussa sua, pendet.* Quod huic oppositum est, verbum ἀγέννητον pari necesse est idcirco laboret ambiguitate. Nam aut χρονικῶς seu ratione temporis habita usurpari potest: quod si fiat, res eo designatur, quae semper fuit, neque certo temporis articulo exstitit: aut vero aptum est ad rem indicandam ἀπ' αἰτίας ἀγέννητον, *quae nullam sui caussam habet.* Quam si potestatem accipiat, tum eadem gaudet virtute, qua vox αὐθυπόστατον seu αὐτογενής: quae vocabula naturam significant, per se exsistentem & ex semet ipsa genitam. Atque ista verbum hoc notione adhibuerunt quondam, qui ὕλην ἀγέννητον, seu materiam non esse factam affirmabant: cuius dogmatis haec erat sententia, materiam non modo ex infinito fuisse tempore, sed etiam ex nulla superiori caussa pendere, verum per se necessario exsistere. Veterum longe plurimi Theologorum, & in his PLATO, quando mundum Deosque minorum gentium γεννητοὺς esse docebant, vocabulis γεννητὸν & ἀγέννητον illam notionem subiiciebant, quam priori loco commemoravimus, idque unum significare volebant, coepisse aliquando mundum atque Deos, aut certo tempore condi-

tos

tos esse. Vt enim, ne PLATO sic sensisse videatur, iuniores Platonici omnem moveant lapidem, multaque misceant; vel ex eo tamen perspicuum est, non alio sensu mundum ab eo *γεννητὸν* vocatum esse, quod ei verbo vocabulum *ἀΐδιος* diserte opponit. ARISTOTELES e contrario, & qui vestigia eius legunt, recentiores Platonici eo sensu Deos inferiores ipsumque mundum *ἀγεννήτους* vocant, ut omne principium ab illis removeant, & utrosque ex aeterno tempore velint esse. Alteram vero, quam attulimus, vocis *ἀγέννητος* notionem nemo umquam veterum probavit Theologorum in mundi atque Deorum explicandis originibus. Sive enim ortos esse dicerent illos, sive semper putarent exstitisse, *γεννητοὺς* eos tamen *ἀπ' αἰτίας*, *ex superiore caussa procreatos* confitebantur, unumque esse tantum *θεὸν* vere *ἀγέννητον*, unum Deum omnis principii caussaeque expertem praedicabant. Atque hic unus Deus, quem omnium rerum, si ab eo ipso secedas, caussam esse perhibent, idcirco *αἰτίας κρείττων καὶ πρεσβύτερος*, *omni caussa superior & antiquior* illis dicitur. Ita CRANTOR eiusque discipuli, quibus nulli acrius pro mundi aeternitate propugnarunt, apud PROCLVM decernunt: *Γεννητὸν λέγεσθαι τὸν κόσμον, ὡς ἀπ' αἰτίας ἄλλης παραγόμενον, καὶ οὐκ ὄντα αὐτόγονον, οὐδὲ αὐθυπόστατον. Mundum* (una cum omnibus Diis mundanis inferioribus in eo, etiamsi ab aeternitate sine principio exstiterint,) *dici tamen posse factum aut genitum esse, quoniam ab alia caussa productus est, neque ex semet ipso natus, aut per se existens.* Nec (65) ipse PROCLVS aliter: qui, quum nihil reliquerit intentatum, quo mundum obtineret, nullo umquam tempore coepisse, haud tamen rerum universitatem Deosque inferiores negavit esse genitos, sive ex superiori quadam caussa progressos. *Λέγομεν θεῶν γενέσεις, τὴν ἄρρητον αὐτῶν πρόοδον ἐνδεικνύμενοι, καὶ τὴν τῶν δευτέρων ἑτερότητα πρὸς τὰς αἰτίας αὐτῶν. Generationes Deorum id vocamus: quo vocabulo intelligimus non ullam eorum productionum in tempore factam sed inenarrabilem eorum processum ex principe sua superiorique caussa.* (66) SALVSTIVS quoque illo ipso *de Diis & mundo Libro*, quo mundum ab aeterno fuisse, principioque carere disputat, cum tamen, haud secus atque reliquos exiliores Deos, ab uno summo Numine, quod *ὁ πρῶτος* ipsi *θεός*, *princeps Deus* audit, factum atque conditum esse, concedit. Sic nempe disserit: *Μεγίστης τῆς δυνάμεως οὔσης, οὐκ ἀνθρώπους ἔδει καὶ ζῶα μόνα ποιεῖν, ἀλλὰ θεούς τε καὶ δαίμονας. Dei quum maxima sit facultas, non homines & animantia tantum producenda erant, sed Dii quoque & daemones.* Quam rem copiosius persequitur *Capite Libelli decimo tertio*, quod sic inscribit: *Πῶς τὰ ἀΐδια λέγεται γίγνε-*

(65) *Ipse Proclus*) Explicatius etiam & dilucidius, quam *Commentario ad Timaeum* PROCLVS hanc rem persequutus est *Introductione in Theologiam Platonicam*, quae haec scribenti ad manum non fuisse videtur doctissimo viro. Quocirca nonnullos ex ea locos excerpemus, huic negotio in primis convenientes. *Lib. I. Cap. XXVIII. p. 66. f.* multis PROCLVS de *ἀγενησίᾳ*, quam vocat, Deorum disputat, negatque acriter, generationem tribui illis posse. *Αὐτοὶ δὲ θεοὶ γενέσεως ὑπερίδρυνται, καὶ τῆς κατὰ χρόνον ὑποστάσεως. Dii collocati sunt supra omnes generationes & ipsam in tempore creatam hypostasin.* Rationem huius opinionis hanc paullo post affert: *Τὸ ἀδιαίρετον καὶ ἀδιάκριτον καὶ ἡνωμένον ἀγέννητόν ἐστι. Quod enim individuum, indiscretum & unitum, id non est generatum.* Quumque huic ea posse opponi non ignoraret, quae apud veteres & ipsum PLATONEM de Deorum generationibus scripta exstant, haec omnia ad rationem & occultos sensus esse revocanda, praecipit: *Ὥστε καὶ εἴ τινες γενέσεις ἐπὶ θεῶν μυθικοῖς πλάσμασιν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος λέγονται, - - - δεῖ μὴ λανθάνειν, ὅπως τὰ τοιαῦτα λέγεται, καὶ ὧν ἐνδείξεως ἕνεκα συμβολικῶς ταῦτα σύγκειται. Quamobrem, quamvis quaedam generationes & ortus in Diis per fabulosa commenta a Platone dicantur, - - - non oportet tamen ignorare, quomodo haec dicantur, & quomodo symbolicae demonstrationis caussa ista componantur.* Neque tamen negat, Deorum processum ex caussa optima generationem appellari posse: *Καὶ ἡ πρόοδος ἡ τῶν θεῶν ἀπ' αἰτίας πρώτης τῆς ἀρίστης κατὰ χρόνον γένεσις κυρίως ὀνομάζεται. Et ipse Deorum progressus, a caussa procedens optima in tempore, generatio proprie vocatur.* Tum, interiectis nonnullis, rationem ita concludit *p. 68.* *Ἀγέννητοι μὲν οὖν οἱ θεοί· τάξις δ' ἔστιν ἐν αὐτοῖς πρώτων τε καὶ μέσων καὶ τελευταίων προόδων, καὶ ὑπεροχαὶ δυνάμεων, καὶ ὑφέσεις. Dii itaque sunt ingeniti: sed in ipsis est ordo & primorum & mediorum & ultimorum progressuum, & excellentiae facultatum, & summissiones.* Alio vero loco non diffitetur, Deum & mundum certo sensu generatos esse, *Libro VI. Cap. II. p. 341.* *Οἱ μὲν γὰρ ἐγκόσμιοι θεοὶ γεννητοί πώς εἰσι; Dii quidem illi, qui versantur in mundo, quodammodo generati sunt.* Et paullo post Deos & generatos & non generatos vocari posse, monet: *Ὥστε καὶ γεννητοί πώς εἰσι καὶ ἀγέννητοι. Quamobrem Dii certa ratione sunt generati, alia vero non generati.* Haec, ut opinor, confirmabunt & illustrabunt ea, quae de duplici potestate vocabulorum *γεννητός* & *ἀγέννητος* apud Platonicos recentiores observavit hic vir longe doctissimus.

(66) *Salustius*) *Cap. XIII. Libri de Diis & mundo p. 269.* inter *Scriptores veteres mythologicos* a THOM. GALE coniunctim editos. A PROCLO disciplinam SALVSTIVS hic accepit: & libello hoc eorum philosophorum dogmata, qui recentiores nominantur Platonici, reliquis huius ordinis multo exponit luculentius & evidentius. Quamquam in multis PROCLVM deserit. Scilicet etiam inter hos philosophos sectae erant, quae mutuis sese vulneribus afficiebant.

γνεσθαι. *Quonam modo ea, quae sempiterna sunt, fieri dicantur.* Non ignarus sum, idque saepius iam me profiteri recordor, inter eos, qui Deum olim esse affirmarunt, fuisse, qui non ipsum modo Deum *ἀγέννητον καὶ αὐθυπόστατον, naturam nec factam nec ex aliquo natam* vocarent, sed eamdem quoque in materiam conferrent laudem. Sed, quod plerique censent, ab hac omnes fere hos philosophos sententia stetisse, id vereor, ne propius ab errore absit. PLATONEM ex antiquis Christianorum doctoribus aliqui hoc nomine audacter reprehendunt. Sed, cur ita facerent, an probabilem afferre ullam rationem potuissent, equidem vehementer dubito. PORPHYRIVM certe, IAMBLICHVM, PROCLVM, aliosque PLATONIS amicos non modo acriter hanc opinionem confutasse, animadvertimus, sed etiam reliquis PLATONIS praeceptis nullo plane modo eam convenire, disputasse (67) legimus. Quae quum ita sint, sic rationem concludi opinor debere: si vox ἀγέννητον tam late adhibeatur, ut eamdem vim atque potestatem habeat, quam vocabula αὐτογενὲς & αὐθυπόστατον, inter veterum populorum Theologos longe plurimos exstitisse, qui, quod Christiani profitentur omnes, idem prorsus decreverint: ὅτι αὐτὸ ἀγέννητον ὁ θεός, καὶ ὑσία αὐτῦ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἡ ἀγεννησία. *Nulla, praeter Deum, natura est neque facta neque genita, inque eo potissimum consistit essentia divina, quod a nemine orta sit.* Reliquae vero res omnes, ne materia quidem ipsa excepta, conditae a Deo sunt. Ceteri vero omnes, si exiguam eorum demas familiam, qui duo rerum principia aut duo Numina complexi sunt, licet materiam per sese ab aeterno exsistere ducerent, nihilo tameu minus unum tantum esse Deum, quem nulla vis vel caussa externa genuisset, ceteros Deos omnes certo sensu genitos & procreatos existimarunt. Quodsi enim multi destinato Deos tempore factos esse, fateri noluerunt, hoc tamen nil affirmare sunt veriti, excellentiori quadam caussa eos omnes (68) prognatos esse.

Nihil

(67) *Legimus*) Non vero hic recordatur vir eximius, iuniores hos, quos laudat, Platonicos disciplinam PLATONIS ad sua decreta temere inflexisse. Neque mihi male iudicasse videntur antiqui Christianorum doctores, qui PLATONEM affirmarunt materiam aeque aeternam duxisse, atque ipsum Deum, qui postea materiam digessit, & mundum ex ea construxit. Haec vero infra pluribus.

(68) *Prognatos esse*) Quum hac ipsa aetate nostra in scenam haec revocata sit quaestio, magnis olim animorum motibus inter veteres Christianorum doctores & Platonicos agitata: *utrum Deus ab aeterno mundum condere potuerit, nec ne,* neque pauci sint, qui fieri hoc potuisse censeant, viri acutissimi, operae me facturum esse pretium, arbitror, si nonnulla de hoc Platonicorum dogmate eiusque caussis & historia hoc in loco commemorem. Iuniores Platonici Dei quidem opus hunc esse mundum fatebantur, at perenne ac aeternum eius esse opus, simul asseverabant, aut summum Numen ex omni aeternitate mundum hunc perpetuo fabricatum esse, praecipiebant. Mundo igitur initium adscribebant aliquod, verum, ut CHALCIDII verbis utar, *non temporarium, sed caussativum, Comm. in Timaeum Platonis §. XXIII. p. 285.* Tota haec opinio cum a vulgari remota est intelligentia, tum eius generis & naturae, ut, si enarranda sit & explicanda, vocabulis aut novis plane, aut ad inusitatas significationes tractis utendum sit. Ex quo fit, ut nomina *ortus, initium, aeternus, genitus, non genitus, factus, productus,* & similia dubiam & ambiguam in huius generis libris significationem habeant. *Coepisse* & *ortum esse* verbi caussa mundum, concedunt: verum haec nomina, quum id faciunt, non id designant, quod vulgo in omnibus linguis, *certo tempore nasci & oriri,* sed *caussam sui habere, nec ex se ipso natum esse.* Idem vocabulo *aeternus* accidit: quod de Deo adhibitum naturam significat per se existentem, omnisque successionis & mutationis nesciam, at de Diis & mundo usurpatum, res & naturas, quae nullo quidem non exstiterunt tempore, verum ex caussa quadam pendent, & successionem mutationemque ex parte non recusant. Quod quoniam non animadverterunt & antiqui & recentiores Christianorum doctores, propterea factum est saepenumero, ut sententias Platonicis istis tribuerent a scitis & decretis eorum plane alienas. Accurate & multis verbis hanc opinionem exposuit, a quo etiam erudite confutata est, ZACHARIAS MITYLENAEVS, philosophus Christianus, *Dialogo de opificio mundi p. 207. 213. s.* At luculentior forte multis erit, si comparationem, qua ipsi animi sui sensus Platonici declaraverint, ex AVGVSTINO afferam *de civit. Dei Lib. X. Cap. XXXI. p. 203. Tom. VII. Opp. Sicut enim, inquiunt* (Platonici,) *si pes ex aeternitate semper fuisset in pulvere, semper ei subesset vestigium; quod tamen vestigium a calcante factum, nemo dubitaret, nec alterum altero prius esse, quamvis alterum ab altero factum esset: sic, inquiunt, & mundus atque in illo Dii creati & semper fuerunt, semper exsistente, qui fecit, & tamen facti sunt.* Huic si adiungere etiam similitudinem liceat, aeternam tibi finge catenam, multis membris aptis inter se atque connexis constantem. Singula quidem huius catenae membra ex omni exstiterunt aeternitate, nec principio quodam genita sunt, at ex primo tamen, quod cum nullo colligatum est alio, universa pendent. Primum illum catenae articulum Deum esse cogitationis Platonicae: reliquos inferiora Numina & mundum esse, arbitrare. Quodsi nondum alicui hae satisfaciant comparationes, is nolim in se aut ingenium suum obscuritatis culpam conferat, sed in rem ipsam, quae clarius exponi & oratione

limari

Nihil restat nobis hac in caussa expediendum, quam ut ostendamus, veteres populos, tametsi multos venerarentur Deos, unum tamen summumque illum Deum a ceteris

limari vix ac ne vix quidem potest. Ita quum generatim tota haec sentiret familia, lis tamen erat inter eos: utrum Deus ex materia pariter aeterna & sine ulla caussa exsistente ab infinito usque tempore mundum hunc condidisset, an vero ex semet ipso & sola voluntate sua produxisset. Hoc quidem, praeter multos alios, de quibus alio loco, HIEROCLES *Libro de providentia* apud PHOTIVM *Bibliothecae Cod. CCLI. p.* 1379. tuebatur: illud nonnulli alii, quos HIEROCLES ibi refellit. Nec enim contra eos ex Platonicis HIEROCLEM ibi disputare, qui Deum certo tempore mundum ex aeterna quadam materia construxisse opinabantur, sed adversus istos, qui ab aeterno quidem, sed ex aeterna tamen materia, Deum confecisse mundum, statuebant, ex ipso initio orationis eius liquet: Οὐ γὰρ ἱκανὸν αὐτὸν οἴονται ἀΐδιον ὑποστήσαντα δύνασθαι κόσμον οἰκείᾳ δυνάμει καὶ σοφίᾳ, ἘΚ ἈΙΔΙΟΥ ἘΝΕΡΓΟΥ͂ΝΤΑ, ἀλλ' ἀγενήτου ὕλης συνεργίᾳ. *Deum enim* (hi Platonici) *non posse sustinere mundum propria virtute & sapientia*, AB AETERNO OPERANTEM, *putarunt*, *sed cooperatione ingenitae materiae.* Ergo Deum *ab aeterno operatum esse*, hi fatebantur gregis Platonici philosophi; at negabant, eum sine materia operatum esse, contra duo esse censebant rerum initia caussae omnis nescia, Deum & materiam.

(II) Huic Platonicorum dogmati affinis certe ac cognata valde est ARISTOTELIS de perennitate mundi sententia. Neque ipsi Platonici aliter videri volebant sentire, id quod ex HIEROCLE, PROCLO, ceterisque familiae huius alumnis patet, atque ARISTOTELES olim sensisset. Quam propter caussam doctissimi viri, & noster etiam hic CVDWORTHVS, nil veriti sunt, ARISTOTELIS & Platonicorum, de quibus loquimur, dogma sociare, & eodem utrumque loco habere. Ego vero, postquam rite circumspexi omnia, in hanc ingressus sum opinionem, non nihil inter utrosque interesse. Etenim, quum Platonici Deum ex omni aeternitate negotiosum & operosum fuisse scisceret, ARISTOTELES vix aliquid negotiorum Deo suo commisisse videtur, quam contemplationem sui ipsius, & nescio quam ultimi orbis commotionem: quumque illi mundum ex infinito tempore a Deo conditum esse, aut, si malis, emanasse ex Deo, asseverarent, hic de aeterna mundi fabricatione nihil sibi in mentem venire passus est, neque Deum vel scire aliquid eorum voluit, quae in orbe inferiori ex omni aeternitate gesta essent. Praetermitto alia, quae utramque disiungunt sententiam.

(III) Quocirca, priusquam illud philosophorum genus in Aegypto nasceretur, quod ab AMMONIO primum saeculo post natum servatorem altero institutum est, & iuniorum Platonicorum secta vocatur, hoc ego dogma de mundo a Deo ab aeterno constructo ignotum fuisse, arbitror. In qua me id sententia confirmat, quod PHILO *Iudaeus*, cuius exstat *de mundo corruptionis experte Libellus*, etiamsi diligenter commemoret eos, qui mundum ante se docuissent aeternum esse, huius tamen opinionis nullam mentionem facit. Ne quid nunc CLEMENTEM ALEXANDRINVM commemorem, diligenter philosophorum sententias enumerantem, hanc vero prorsus tacentem. At AMMONIVS hic, quem dixi, postquam a Christianis defecerat, & novam philosophandi rationem, inter Christianorum disciplinam & antiquas populorum superstitiones veluti mediam, decreverat inire, hac quoque in re consilii huius specimen edidit, nec Christianis plane accedens, qui mundum certo tempore a Deo ex nihilo creatum esse praecipiebant, nec antiquiorum philosophorum turbam, toties a Christianis irrisam & explosam, sequens, qui duo esse rerum aeterna principia, Deum atque materiam, existimaverant. Ex AMMONII schola PLOTINVS & multi egressi sunt alii philosophi, a quibus rursus alii disciplinam acceperunt, qui hoc dogma latius disseminaront, & per magnam orbis terrarum partem per aliquot saecula propagarunt: qua quidem de re scripta loquuntur eorum, quae ab interitu servata sunt. Atque ipsas prope Christianorum sanctiores scholas haec occupasset opinio. ORIGENES enim, in AMMONII eruditus schola, una cum aliis erroribus hoc etiam imbiberat placitum, quod discipulis suis, quorum maximum fuisse constat numerum, secure rursus instillabat. Testes sunt illi ORIGENIS ipsius loci, quos PETR. DAN. HVETIVS produxit in *Origenianis Lib. II. Quaest. XII. §. IV. p.* 224. & METHODIVS *Libro περὶ τῶν γενητῶν* apud PHOTIVM *Biblioth. Cod. CCXXXV. p.* 934. Sed falluntur tamen, qui sibi persuadent, prorsus cum AMMONIO & Platonicis hac in re consensisse ORIGENEM. Namque, ut multis in aliis, ita etiam hic temperationem aliquam disciplinae meditabatur Platonicae, ne nimis abiret a Servatoris nostri praeceptis. Mundum & ex omni aeternitate conditum a Deo, & ad infinitum tempus sine ullo interitu permansurum esse, docebant philosophi illi, quibus magistris usus fuerat ORIGENES. Ipse vero, nisi sacris repugnare vellet oraculis, quae mundi perspicue nuntiant interitum & excidium, totum dogma hoc nullo sese modo probare posse, perspiciebat. Itaque alteram retinebat partem, alteram repudiabat. Hoc quidem Platonicis assentiebatur, ex infinito tempore Deum construxisse mundum: verum negabat, eum perpetuo duraturum esse, sed successionem quamdam inducebat mundorum, unoque dissoluto & exstincto, novum a Deo & olim conditum esse, & in posterum conditum statim iri, pronuntiabat. ORIGENE in iudicium gravissimorum errorum vocato, haec quoque inter Christianos stare non poterat sententia, & ab iis, qui publicis eum scriptis adoriebantur, simul profligabatur. E quibus METHODIVM tam ante nominavi, ex cuius *Libro περὶ γενητῶν* multa de hoc argumento excerpsit PHOTIVS. Multo vero in graviorem invidiam adductum est istud ordinis Platonici scitum, controversiis Arianis de divinitate filii Dei commotis. Servatorem enim nostrum Deum esse, inde inter alia probabant doctores Christiani, quod *aeternus* in sacris dicatur Litteris; praeter Deum vero nihil esse aeternum posse, urgebant. Vid. ATHANASII *Orat. II. contra Arianos p.* 317. 318. *T. I. Opp.* Cui ar-

teris omnibus inferioris notae Diis, quos ortos & genitos putabant esse, sollicite distinxisse. Quem ut diligenter tractemus locum, cum multa suadent alia, tum hoc in primis, quod eos saepenumero, remoto atque sublato omni inter summum illud Numen minoresque Deos discrimine, utrosque inter se veluti confundere, Diisque promiscue terrarum orbis imperium & procurationem committere, multis veterum locis constat. OVIDII huius generis dictum supra iam protulimus: cui, si necesse foret, innumerabilia liceret addere, & ex ipsis quidem eorum libris, quorum ceteroquin sapientiam uni-

gumento quum hoc maxime officeret, quod in decretis erat Platonicis, posse aliquid aeternum esse, & nihilo tamen minus creatum & conditum, non poterant non sacrorum antistites reiicere illud, atque fortiter tueri, Deum ab aeterno nihil creare potuisse. Multa eius generis veterum scriptorum dicta DION. PETAVIVS collegit in *Dogmat. theol. Tom. I. de Deo Lib. III. Cap. VI. p.* 145. Quid? quod inter Arianos erant, quibus *Psathyrianorum* vulgo nomen dabatur, qui Platonico plane more ARII doctrinam interpretabantur, atque filium ex omni aeternitate a patre creatum, nec tamen Deum esse, sciscebant. Auctor est THEODORETVS *de fabulis haeret. Lib. IV. p. 387. T. II. Opp.* Quae secta haud dubie tanto vehementius in illam mundi aeternitatem, de qua hic agimus, invehendi coelestis sapientiae magistris occasionem praebuit. Contra firmiter Platonici omnes in veteri persistebant sententia, pro qua & voce & scriptis propugnabant. Quorum quum probaret disciplinam imperatorum facile doctissimus, IVLIANVS, hanc etiam suam facere nil dubitabat. Nam quid reliquos referam, quorum nomina satis nota sunt, Platonicos, quos in hac fuisse haeresi, neminem praeterit? Sic igitur IVLIANVS *Orat. IV. in solem p.* 132 Ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάγκαλος κόσμος, ἀπ' ἄκρας ἁψῖδος οὐρανοῦ μέχρι γῆς ἐσχάτης ὑπὸ τῆς ἀλύτου συνεχόμενος τοῦ θεοῦ προνοίας, ἐξ ἀϊδίου γέγονεν ἀγεννήτως, ἔς τε τὸν ἐπίλοιπον χρόνον ἀΐδιος. Quae verba sic vertit PETAVIVS: *Divinus iste praeclarusque mundus, qui a supremo coeli fornice ad infima terrarum usque perpetua & immobili Dei providentia continetur, ab aeterno citra ullam productionem exstitit, & insequenti tempore deinceps aeternus erit.* In qua ego versione id requiro, quod vocabulum ἀγεννήτως PETAVIVS reddidit: *citra ullam productionem.* Productum enim, non secus ac reliqui Platonici, mundum a Deo profitebatur IVLIANVS; id quod cum ex hoc ipso loco, tum ex eiusdem *in solem Orationis* alio dicto *p.* 145. intelligitur: at in tempore negabat eum esse productum. Quare rectius hoc nomen reddi putem & ad Platonici dogmatis normam: *sine initio aut principio.* Ipso imperatore tanto huius opinionis studio servente, quodnam reliquorum aetatis istius philosophorum iudicium fuerit, coniectu proclive est. Ipsi illi, qui de rebus Christianis omnium sentiebant modestissime, neque divinorum librorum adspernabantur plane auctoritatem, verum praecepta Platonica cum religione Christiana sociare studebant, haud tamen a se impetrare poterant, ut scito huic nuntium mitterent. Exemplum dabit CHALCIDIVS ille, interpres *Timaei*, qui multis, iisque doctissimis, viris, neque id sine ratione, Christianis addictus fuisse sacris visus est: cuius ego verba tanto describo libentius, quoniam simul rationes continent, ob quas tantopere haec doctrina Platonicis placuit. Ita vero ille *in Timaeum Platonis Cap. I. §. XXIII. p. 284. 285. Dei operum origo & initium incomprehensibile. Nulla enim certa nota, nullum indicium temporis, ex quo esse coeperunt. - - - - Caussae igitur omnium operum Dei tempore antiquiores: & sicut Deus per aevum, sic etiam caussae per aevum. Quod sequitur, ut, quidquid a Deo fit, id temporarium non sit; quod temporarium non sit, nulla temporis lege teneatur. Et tempus immutationem aetatis, morbos, senectutem, occasum invehit. His ergo omnibus, quod a Deo instituitur, immune est, origoque eius caussativa est, non temporaria. Et mundus sensilis est opus Dei: origo igitur eius caussativa, non temporaria. Sic mundus, sensilis licet & corporeus, a Deo tamen factus atque institutus, aeternus est.* Haec licet ita sint, fuisse tamen videntur in hac ipsa Platonicorum familia, qui hoc dogma publice non esse proponendum, sed de mundo ita, ac si esset genitus, differendum, autumarent. Certe IVLIANVS IAMBLICHVM, *Chalcidensem*, summae in hac secta dignitatis philosophum, ita fecisse in libris suis testatur, quem quin aliqui sequuti sint, nullum dubium est, tametsi IVLIANVS fas esse neget, exemplum istud imitari. Οἶδα μὲν, inquit *Orat. in solem IV. p.* 146. καὶ Πλάτωνα τὸν μέγαν καὶ μετὰ τοῦτον τὸν Χαλκιδέα Ἰάμβλιχον - - - - ἀρχὰς ὑποθέσεως τῷ γενητῷ προσχρωμένους, καὶ οἱονεὶ χρονικήν τινα τὴν ποίησιν ὑποτιθεμένους. - - - - πλὴν ἀλλ' ἐμοί γε - - - οὐδαμῶς ἐστι παρακινδυνευτέον. *Non me praeterit, tam magnum Platonem, quam post hunc Chalcidensem Iamblichum - - - - hypothesi tenus* (mundum & solem) *genitum adhibuisse, ac temporariam quamdam effectionem disputationis tantummodo gratia posuisse. - - - Mihi vero - - - nequaquam haec subeunda est alea.* Verum non ita multis hoc IAMBLICHI sese institutum probavisse, ex eo satis apparet, quod saeculo quinto multo, quam ante, acrius de hoc dogmate publice pugnatum fuit. Qui Platonicam tum & Alexandriae & Athenis profitebantur philosophiam, non infimi nominis viri nulli parcebant diligentiae, ut veritatem eius demonstrarent. Quod studium ZACHARIAM MITYLENAEVM, philosophum Christianum, accendebat, ut adversus illud eruditum & subtilem *Dialogum*, qui adhuc exstat, exararet *de opificio mundi.* PROCLVS, quo maiorem schola Platonica non habuit hac aetate philosophum, publico scripto hanc mundi aeternitatem explicabat & tuebatur: cui IOANNES PHILOPONVS, doctissimus Christianorum philosophus, *duodeviginti libros* huius argumenti opponebat, quorum paullo ante mentio facta est. SALVSTIVM praetereo, PROCLI discipulum, qui *Libello de Diis & mundo* itidem pro hoc dogmate propugnat: nec illos commemoro Christianos, qui passim in scriptis alieni generis illud insectati sunt. Deficiente vero saeculo sequenti sectae Platonicae splendore & gloria, & huic sensim doctrinae vis omnis & auctoritas erepta est. Quod ipsum tamen non impedivit,

universi commendant. Vnum instar omnium (69) CICERONEM placet sistere, cuius ex *Libro de legibus primo* haec verba sunt: *Deorum immortalium vi, ratione, potestate, mente, numine natura omnis regitur.* Quam in sententiam *Libro* etiam *secundo* disserit: *Deos esse dominos ac moderatores omnium rerum, eaque, quae geruntur, eorum geri iudicio atque*

vit, quo minus BOETHIVS ille, quem tot saecula communem fere magistrum philosophi Latini & Christiani venerati sunt, palam non displicere sibi hanc sententiam ostenderet. Accipe ipsa magni hominis verba ex *Libro V. Consolat. philos. p.* 138. *Non recte quidam; qui, quum audiunt, visum Platoni, mundum hunc nec habuisse initium temporis, nec habiturum esse defectum, hoc modo conditori conditum mundum fieri coaeternum, putant. Aliud est enim per interminabilem duci vitam, quod mundo Plato tribuit: aliud interminabilis vitae totam pariter complexam esse praesentiam, quod divinae mentis proprium esse, manifestum est. Neque enim Deus conditis rebus antiquior videri debet* TEMPORIS QVANTITATE, *sed simplicis potius* PROPRIETATE NATVRAE. Habes ipsam Platonicorum, de qua iam saepius diximus, distinctionem inter *creationem temporariam & caussativam.* Nonnullis interiectis: *Itaque*, inquit, *si digna rebus nomina velimus imponere, Platonem sequentes, Deum quidem aeternum, mundum vero dicamus esse perpetuum.* Haec ad id sufficient probandum, quod vir doctissimus hic asseveravit, non esse confestim eos summae adversus Deum impietatis accusandos, qui certa ratione mundum professi sunt aeternum sibi videri. Ad obscuriora saecula, & scholasticorum in primis tempora, ne iusto longior sim, descendere nolo. Non praeterit eos, qui harum rerum periti sunt, diu & acriter in scholis olim dimicatum fuisse: utrum Deus mundum ex omni aeternitate condere potuerit, nec ne. Quod quidem multi affirmarunt, in magna dignitate & auctoritate positi; alii vero negarunt. Lege GERH. IO. VOSSII *Theses historico-theologic. Disp. I. §. XIV. p.* 19. Quin etiam ad nostram quaestio haec aetatem ducta est, philosophorumque non minus, quam Theologorum nostrorum, ingenia exercuit: in quibus multi sunt, inter eos quoque, quibus nemo umquam doctrinae male sanae inussit maculam, qui divinam laedi maiestatem haud arbitrantur, si mundus ab aeterno factus a Deo credatur esse. Vid. b. IO. HENR. ab ELSWICH in IO. HENR. a SEELEN *Philocalia epistolica p.* 410. *s.*

(IV) De externis, ut ita loquar, caussis, quibus adducti fuerunt Platonici illi, ut de mundo ita praeciperent, quemadmodum diximus, supra iam expositum est. Interiores caussas seu argumenta, quibus hoc dogma communiverunt, suppeditabunt ORIGENES *Libro I.* περὶ ἀρχῶν, SALVSTIVS *Libro de Diis & mundo Cap. XIII.* PROCLVS in *duodeviginti argumentis pro aeternitate mundi*, ZACHARIAS MITYLEN. *Dialogo de opificio mundi p.* 283. itemque alii. Quibus ex recentioribus addi velim PETR. POIRETVM, subtiliter rationes eorum enarrantem, qui ex omni aeternitate mundum a Deo esse conditum decernunt, atque confutantem, *Meditat. rational. de Deo, anima & malo Lib. III. Cap. XVI. §. IX. p.* 438. *ed.* 1685. add. *p.* 674. 675. Varie sibi consulebant olim, qui hoc ducebantur dogmate, nec una omnes incedebant via Platonici, quod cuilibet manifestum erit, PLOTINVM cum PROCLO conferenti. At praecipuam tamen omnium rationem in hoc fuisse positam, expensis universis, video, verendum esse, ne Deus fiat mutabilis, si mundus certo tempore ab eo factus esse credatur. Si populariter, subtilitatibus remotis, hac de re disserere voluissent, ita sententiam suam, credo, exposuissent: Deus, qualis hodie & nunc est, talis fuit etiam ex omni aeternitate. Nec enim ulla mutatio in principis caussae maiestatem cadit. Hodie vero Deus est operosus, rerum omnium providens, dominus totius universitatis, infinite denique potens. Idem ergo fuit ex infinito tempore. Si ex omni aevo operosus fuit, providus & potens, operari etiam, condere & administrare aliquid debuit: item, si dominus fuit, adesse etiam oportuit mundum, cui dominaretur. Tolle igitur, mundum ab aeterno fuisse, & stabilitatem una constantiamque supremi Numinis tolles. Idem illud de Deo nullo modo mutabili dogma haud dubie in hanc eos sententiam adduxit, ut omnem temporis successionem a Deo seiungerent: qua de re infra. Nec enim intelligere poterant, quemadmodum immutabile posset illud esse, cui praeteritum aliquid vel futurum esset: id quod BOETHIVS, praeter alios, persequutus est *de consolat. philos. Lib. V. p.* 137. Ad hanc quum delati fuissent meditationem, ita videntur mihi esse ratiocinati: Tempus, in quo successio est momentorum, mensium, annorum, a Dei prorsus natura est alienum. Finge vero, Deum non ab aeterno, sed certo quodam tempore, mundum fabricatum esse; quid, hoc concesso, consentaneum tibi erit statuere? Illud, opinor: fuisse tempus aliquod, quo Deus solus erat & existebat. Hoc vero si dederis, fateberis, tempus quoddam praecessisse mundi compositionem. Deum ergo in tempore collocabis. Vbi vero tempus, ibi successio: ubi successio, ibi mutatio. Deum itaque ne mutabilem facias, fuge Christianorum de mundi constructione sententiam. Sic illi, ut arbitror, Platonici. Equidem nemini, quemadmodum his de rebus sentiendum sit, praecipere velim, qui viros egregie de sacris nostris meritos Platonicis propitios hac in caussa memini: neque mihi id arrogo, ut de horum aliorumque argumentorum virtute iudicem. Illud tamen ingenue fateor, satius mihi semper visum esse, has quaestiones, quae ingenium mortalium in captiones inducunt vix explicandas, & infirmiorum conturbant animos, aut prorsus omittere, aut verecunde & timide tractare, illa vero, quae de mundo a Deo condito divinitus afflati homines tradidere, simpliciter & caste amplecti, quam subtilius in mundi ortum Deique infinitas perfectiones inquirere; quod numquam fere sine miseriae & infirmitatis nostrae oblivione fieri solet.

(69) *Ciceronem*) Prior locus exstat *Lib. I. de legib. Cap. VII. p.* 3303. alter *Lib. II. Cap. VII. p.* 3343.

atque numine, eosdemque optime de genere hominum mereri, &, qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate religiones colat, intueri, piorumque & impiorum habere rationem, a principio civibus suasum esse debet. Equidem, quidnam, quum sic loquerentur, spectaverint ingeniosi homines, haud esse obscurum, arbitror: Numen illud, quo nullum esse maius & praestantius censebant, minime solum, nullo in auxilium vocato, naturam rerum gubernare, verum haud postremam laboris partem administris delegasse suis, iudicabant. At qui eiusmodi in eorum libris locos, quorum vix iniri potest numerus, offenderunt, neque suum esse duxerunt, veterum de Diis sententiam percuriose scrutari, eos ego minime miror ita sese abripi passos esse, ut veteres non ad unum Deum, verum ad plures Deos aequales, eosque non aeternos modo, sed etiam ex nulla caussa genitos, orbis terrarum tam constructionem, quam administrationem retulisse suspicarentur. Hi quantopere a vero aberraverint, satis, opinor, adhuc a nobis demonstratum est. Sed, ne quid relictum aut intermissum videatur, iuvabit in extrema hac disputatione ostendere, qui saepius summum Deum minoraque Numina miscenr ac confundunt, veteres auctores haud raro tam accurate Deum omnium maximum & excellentissimum a ceteris ignobilioris naturae Numinibus secrevisse.

Principio varia erant antiquis unius illius, quem maximopere colebant, summique Dei nomina, ab hac vel illa eius virtute variisque operibus, quibus sese couspicuum hoc in orbe fecit, tracta. Verum his frequenter ad superstitionem abusa est imbecillitas hominum, sic ut ex vocabulis totidem saepe Numina fingerent, quae alii nullius parere ac obtemperare voluntati putabant, alii certis alligabant legibus. Itaque, praeter haec, alia quoque supremo Deo consecraverant nomina, quibus pressius vim eius atque rationem exprimebant, atque eum esse unum significabant, qui universum terrarum orbem fabricatus esset, sapientissimeque moderetur ac gubernet. Ita Graecis Ζεὺς aut Ζὴν audiebat, Latinis *Iupiter* & *Iovis*, Babyloniis *Belus* aut *Bel*, Persis *Mithras* & *Oromasdes*, Aegyptiis & Scythis, nisi nos (70) HERODOTVS fallit, *Ammoun* & *Pappaeus*. Atque CELSVM memini apud ORIGENEM concedere, nihil veritatis interesse, quonam ex his nominibus appelletur Deus, utrum Ζεὺς dicatur, an *Ammoun* aut *Pappaeus*, an alio insigniatur vocabulo. Κέλσος οἴεται, μηδὲν διαφέρειν, Δία ὕψιστον καλεῖν, ἢ Ζῆνα, ἢ Ἀδωναῖον, ἢ Σαβαώθ, ἢ (ὡς Αἰγύπτιοι) Ἀμμοῦν, ἢ (ὡς Σκύθαι) Παππαῖον. *Celsus rem esse nullius momenti putat, utrum summum maximumque Deum Dia aut Zena* (cum Graecis,) *aut Adonai & Sabaoth* (cum Iudaeis,) *aut cum Aegyptiis Ammun, aut Scytharum more Pappaeum vocemus.* Secus ORIGENES, qui, religione atque pietate erga Deum commotus, nihil esse Christiano homine indignius, contendit, quam istiusmodi nominibus Deum compellare, quae sua quondam simulacrorum cultores fecissent. (71) *Nos quidem*, inquit, *quaevis citius sustinebimus tormenta, quam Iovem esse Deum fatebimur. Nec enim ignoramus, Graecos hoc sub nomine malum saepe daemonem, non Deo minus, quam hominibus, inimicum, colere. Malumus item morti nos obiicere, quam supremum Numen Ammoun appellare: quod nomen Aegyptiorum Magi adhibent, daemonem evocantes.* Λεγέτωσαν δὲ καὶ Σκύθαι, καὶ Παππαῖον θεὸν εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσιν· ἀλλ' ἡμεῖς οὐ πεισόμεθα· τιθέντες μὲν τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν, ὡς δὲ φίλον τῷ λαχόντι τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν, καὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν, καὶ διάλεκτον, οὐκ ὀνομάζοντες τὸν θεὸν, ὡς κυρίῳ ὀνόματι, τὸν Παππαῖον

Lib. V. contra Cels. (p. 261.)

(p. 262.)

Σκυθιστὶ

p. 3343. *Tom. IX. Opp.* Ceterum hoc ipso *de legibus Libro* CICERO diserte *Lib. I. Cap. VII. p.* 3304. *supremum Deum, qui hominem generaverit*, quem & *mentem divinam ac praepotentem Deum* vocat, seiungit ac distinguit a *Diis* reliquis qui rerum universitatem communem cum hominibus veluti civitatem habeant. Qui hos *libros de legibus* sic, uti fas est, legere vult, eum meminisse semper oportet verborum, quae *Cap. VI. p.* 3302. exstant: *Quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui necesse est.*

(70) *Herodotus*) Is *Histor. Lib. IV. Cap. LIX. p.* 240. hoc tantum significat, sua quidem sententia Scythico sermone *Iovem* ὀρθότατα, *omnium optime Pappaeum* vocari posse, id est, Deum Scythicum, *Pappaeum* non nimis prudenter cum illo Deo componit, quem Graeci *Iovem* nominabant. Ex quo id quidem efficere nobis licet, *Pappaeum* illum, quem Scythae colebant, supremum inter Numina gentis illius gradum obtinuisse, aegre vero hoc, *Pappaeum* hunc summum fuisse omnium & praepotens Numen, aut vocabulo *Pappaeus* rerum omnium conditorem & moderatorem Scythas appellasse. Quae CELSVS & ORIGENES de hoc Deo referunt, unius HERODOTI videntur auctoritate niti.

(71) *Nos quidem*) Non haec ipsa sunt ORIGENIS verba, sed eorum sententia tantum. Agit de re eadem contra CELSVM ORIGENES *Lib. I. p.* 18. 19. *ed. Cantabr.*

Σκυθιστὶ γὰρ τὸ προσηγορικὸν τὸν θεὸν, καὶ Αἰγυπτιστὶ, καὶ πάσῃ διαλέκτῳ, ᾗ ἕκαστος ἐντέθραπται, ὀνομάζων, οὐχ ἁμαρτήσεται. *Ac Scythae licet Pappaeum suum Deum esse illum, qui praeest omnibus, dicant; nos tamen illis morem haud geremus. Deum quidem esse fatemur summum & omnium moderatorem: at Pappaei eum nomine appellare nolumus, quod illi proprium est daemoni, qui solitudini Scythicae, populo & sermoni Scythico praepositus esse censetur. Interim, qui appellativum illud nomen, quod in lingua Scythica, Aegyptiaca & reliquis omnibus vocabulo Deus respondet, summo Numini tribuet, is minime peccabit.* Hic ORIGENES uni summo Numini, quod *Pappaeum* vocent, Scythas supplicare, diserte perhibet. Idem facere testatur Aegyptios, apud quos *Ammoun* divinae naturae vocabulum esse tradit. Neque Graecos eum de hac laude detrudere voluisse, ullo modo credibile est; tametsi *Iovem* sive Ζεὺς eorum daemonem, fervore mentis elatus, atque erga verum Deum pietate accensus, nominet, quoniam, id quod suo loco declarabitur, istis sub nominibus, quae diximus, *Ζεὺς, Iupiter, Ammoun, Pappaeus*, maliguum saepe genium latuisse, atque a Deorum professoribus reapse cultum esse, nullo modo negari potest.

Non ego ab illis recedendum puto, qui Graecos nomen Ζεὺς, Latinos vocabulum *Iupiter* physice interdum adhibuisse, eoque (72) *aetherem* designasse, docent. Largior, id factum esse; nec aliam fuisse caussam illis, sentio, qui Ζεὺς a ζέω derivant, aut loco Ζευς Δεὺς scribunt, idque a δεύω repetunt, cur has notationes comminiscerentur, praeter hanc ipsam significationem. Ex eodem fonte formulae illae Latinorum notissimae manarunt: *sub Iove* & *sub Dio*. CICERO: *Iovem*, inquit, *Ennius nuncupat, ita dicens:* De nat. Deor. Lib. II. p. 19. Lamb. (Cap. XXV. p. 1992. T. IX. Opp.)

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes, IOVEM.

Hinc etiam augures nostri quum dicunt: Iove fulgente, Iove tonante, dicunt enim: coelo fulgente, tonante. Quas ego quidem loquendi formas ex eo primum fuisse natas suspicor, quod ultimis humani generis temporibus coelum quidam, aetherem & aërem mentis esse compotem, Deumque omnium summum & maximum censuerunt. Habeo etiam, cur illis faveam, qui voces has historice saepenumero usurpari, ac heroëm quemdam aut hominem, opinione mortalium Diis aggregatum, denotare statuunt; cuius quidem incunabula quidam inter Cretes, alii vero inter Arcades quaerunt. Scio, (73) CALLIMACHVM Cretensibus vehementer succensere, quod Iovis apud se gloriarentur sepulcrum exstare, eumque propterea mortalem facerent:

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται· καὶ γὰρ τάφον, ὦ ἄνα, σεῖο
Κρῆτες ἐτεκτήναντο· σὺ δ' οὐ θάνες· ἐσσὶ γὰρ αἰεί·
Cretes semper mendaces: tuum enim, rex, sepulcrum
Exstruxerunt. Tu vero non es mortuus: semper enim es.

Sed idem tamen vates, quod (74) ORIGENES & ATHENAGORAS observant, mortis exordium a Iove non removet, quando eum in Arcadia natum esse perhibet: Ἀρχὴ γὰρ θανάτου ἡ ἐπὶ γῆς γένεσις. *Mortis enim principium hic noster in terra ortus est.* Habeant hanc, qui gentium de Diis explorant fabulas, generalem veluti praescriptionem & normam, multum in eas ex physicorum scitis & rationibus, neque pauca ex veteri historia irrepsisse, atque cum veterum sententiis de divina natura temere sociata & coniuncta fuisse. Sed haec tamen omnia non obstant, ne viros in Graecia sapientiae prae ceteris laude florentes vocabulo Ζεὺς unum illum summumque Deum haud raro indicasse, pro certo habeamus, qui & toti rerum naturae & Diis omnibus minoribus unus parens atque auctor exstiterit. Videamus, quemadmodum PORPHYRIVS apud EVSEBIVM mentem eorum explicet: Τὸν Δία τὸν νοῦν κόσμου ὑπολαμβάνουσιν, ὃς τὰ ἐν αὐτῷ ἐδημιούργησεν, ἔχων τὸν κόσμον. *Iovem* (Graeci) *huius mundi mentem esse credunt, quae mundum ipsum in sese complexa, quidquid in eo continetur, procrearit.* A quo non abhorret Praep. evang. L. III. (Cap. IX. p. 100.)

(72) *Aetherem*) Consule, quae GERH. IO. VOSSIVS observavit ex veterum scriptis *de origine ac progressu idololatriae Lib. II. Cap. LXXXIV. p. 268.*

(73) *Callimachum*) *Hymno in Iovem. v. 8. 9. p. 4. f.*

(74) *Origenes & Athenagoras*) Hic in *Legatione pro Christianis Cap. XXVI. p. 121.* ille *Libro III. contra Celsum p. 137.* ORIGENIS sunt & Graeca illa verba, quae paullo post consequuntur.

abhorret id, quod apud (75) MAXIMVM TYRIVM legitur: Καλεῖ τὸν μὲν Δία νῦν πρεσβύτατον καὶ ἀρχικώτατον, ᾧ παντα ἕπεται καὶ πειθαρχεῖ. *Iovem antiquissimam dic principemque esse mentem, quam sequuntur omnia, cui parent reliqua.* Sed & ipse EVSEBIVS, quem cautionem in primis adhibuisse constat, ne plura, quam ipsa necessitas flagitaret, Deorum cultoribus tribueret, in hanc postremo sententiam descendere non dubitat: Ἔστω ὁ Ζεὺς μηκέθ' ἡ πυρώδης καὶ αἰθέριος ὐσία, ὥσπερ τοῖς παλαιοῖς ἐνομίζετο, κατὰ τὸν Πλύταρχον, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἀνωτάτω νῦς, ὁ τῶν ὅλων δημιυργός. *Esto sane Iupiter non iam ignea aetheriaque natura, ut veteres, auctore Plutarcho, statuebant, sed potius mens illa suprema, rerum molitrix universarum.* (76) PHVRNVTVS quidem *Iovem* mundi interpretatur animam; quod ex his eius verbis intelligitur: Ὥσπερ δὲ ἡμεῖς ἀπὸ ψυχῆς διοικύμεθα. ὕτω καὶ ὁ κόσμος ψυχὴν ἔχει την συνέχυσαν αὐτόν· κ. αυτη καλεῖται Ζεύς, αἰτία ὖσα τοῖς ζῶσι τὺ ζῆν· και δια τὕτο βασιλεύειν ὁ Ζεὺς λέγεται τῶν ὅλων. *Vt nos gubernamur ab anima; sic & mundus animam habet, a qua, ne diffluat, continetur. Mundi autem anima* Ζεύς, *id est, Iupiter appellatur: & haec caussa vitae est omnibus, quae vivunt: propterea Iupiter rex omnium esse dicitur.* Verum haec minime nobis adversantur. Duplex olim de Deo inter gentes opinio viguit. Nam quum alii animum eum putarent esse ab omni corpore ac materia penitus secretum & abstractum, erant alii, quibus eum placebat materiae alligare, mundique animam dicere. Sed utrique tamen Iovem sive Ζεὺς rerum omnium supremum esse moderatorem ac gubernatorem, consentiebant. Haec caussa est, quare PLATO in *Cratylo* duo illa vocabula, Ζῆνα & Δία, non coniungit modo & sociat, sed etiam unius esse perlubet originis. Συντιθέμενα εἰς ἓν δηλοῖ τὴν φύσιν τὺ Θεῦ· ὐ γάρ ἐστιν ἡμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ὅστις ἐστὶν αἴτιος μᾶλλον τὺ ζῆν, ἢ ὁ ἄρχων τε καὶ βασιλεὺς τῶν πάντων· συμβαίνει ὖν ὀρθῶς ὀνομάζεσθαι ὗτος, τὺ Θεὸς εἶναι, δι' ὃν ζῆν ἀεὶ πᾶσι τοῖς ζῶσιν ὑπάρχει, διείληπται δίχα (ὥσπερ λεγω) ἓν ὂν τὸ ὄνομα, τῷ Διῒ καὶ Ζηνί. *Quae* (nomina) *coniuncta & composita naturam Dei declarant. Nulla enim nobis ceterisque omnibus vivendi magis caussa est, quam princeps rexque omnium. Quapropter decens nomen est hic Deus consecutus, per quem vita semper viventibus omnibus inest. Sectum autem in duo est unum nomen, (ut dico)* Δία *videlicet atque* Ζῆνα. Quae hic PLATO disputat, ea ex HESIODI ceterorumque vatum antiquorum *Theogoniis* labefactare & convellere, non difficile erat. In his enim *Theogoniis* Iupiter filius Κρόνυ seu Saturni dicitur: quae si vera sint, PLATONIS cadere sententiam necesse est, qui Iovem sive Ζεὺς rerum omnium conditorem omnisque vitae auctorem esse autumat. His ut sese laqueis expediat PLATO, primo breviter repellit eos, qui Iovem Saturni dicerent esse filium: Κρόνυ υἱὸν ὑβριστικὸν μὲν ἂν τινι δόξειεν εἶναι ἀκύσαντι ἐξαίφνης. *Hunc Saturni filium quum quis audiat, insolens id forte & contumeliosum putabit.* Deinde vero paullo latius hanc rem explicat, omnesque intendit ingenii nervos, quo in hac veterum *Theogonia* philosophiae suae recondita esse semina, obtineat. Itaque Iovem illum sive Ζεύς, quem HERODOTVS canit, tertiam fingit esse divinae, quam commentus est, triadis ὑπόστασιν sive personam, proprieque superiorem mundi animam significare, affirmat. Εὔλογον δὲ, μεγάλης τινὸς διανοίας ἔκγονον εἶναι τὸν Δία. Κορὸς γὰρ τὸ καθαρὸν αὐτῦ καὶ ἀκήρατον τὺ νῦ. ἔστι δὲ ὗτος ὐρανῦ υἱός, ὡς λόγος. *Verum probabile est, magnae cuiusdam intelligentiae prolem Iovem esse. Quod enim* κορὸς *vocatur, non puerum significat, sed puritatem mentis ipsius & sinceram integritatem. Est autem is* ὐρανῦ *aut coeli filius, ut fertur.* (77) Ergo PLATONEM si audire placeat, tres illi poëtarum Dii, *Vranus, Chronos & Zeus,* seu *Coelius, Saturnus & Iupiter,* simulacra erunt trium divinarum hypostaseon, quas ipse inducere solet, atque τ' ἀγαθὸν, νῦν καὶ ψυχὴν, *supre-*

Praep. evang. L. III. C. XIII. (p. 119.)

P. 396. Steph. p. 262. ed. Ficini.

(75) *Maximum Tyrium)* *Diss. XXIX. utri melius de Diis senserint, poëtae an philosophi, p.* 290.

(76) *Phurnutus)* *Libro de natura Deor. Cap. II.* in THOM. GALE *Scriptor. veter. mytholog. p.*141. Omissa sunt hoc in loco a CVDWORTHO nonnulla. Etenim post voces καλεῖται Ζεὺς haec legas apud PHVRNVTVM: πότερον διὰ τὸ σώζυσα καὶ αὐτὴ κ. τ. λ.

(77) *Ergo Platonem)* Hanc ego mallem PLATONIS interpretationem iunioribus, a quibus profecta est, Platonicis, PLOTINO & ceteris reliquisset vir doctissimus, quam suam fecisset. Nec enim quamvis PLATO Saturni, Iovis & Coeli loco isto mentionem faciat, ullum ego ibi vestigium video trium illorum principiorum, multo minus cum tribus his Platonicorum principiis tria Graecorum Numina componi, cerno. Pessimi meo iudicio PLATONIS interpretes sunt, qui post natum Servatorem Platonicorum adoptarunt sibi vocabulum. Quorum quidem animi quoniam tribus illis principiis toti erant infecti & imbuti, ideo ubivis ea quoque sagacius, quam fas erat, in PLATONE venabantur, cuius quippe praecepta videri volebant unice inculcare.

supremum Deum, perfectam intelligentiam, summam mentem appellare. Quam quidem eius comparationem PLOTINVS pluribus non uno in loco explicat & persequitur, ut *Ennead. V. Lib. I. C. IV.* & *Ennead. V. Lib. VIII. C. XIII.* Interim tria haec PLATONIS principia, quae ceteroquin ex sententia eius ut tres inter se distinctae certisque gradibus distantes spectari debent, a Platonicis saepenumero coniunctim ponuntur ad unam illam, qua nulla maior est & excellentior, divinam vim & naturam designandam. Ipse vero PLATO vocabulum Ζεύς singulis his principiis interdum applicat: quod his verbis PROCLVS *in Timaeum* observat: Λέγομεν, ὅτι πολλαὶ μέν εἰσι τάξεις P. 295. καὶ παρὰ Πλάτωνι τοῦ Διός· ἄλλος γὰρ ὁ δημιουργὸς Ζεύς, ὡς ἐν Κρατύλῳ γέγραπται, καὶ ἄλλος ὁ πρῶτος τῆς Κρονίας τριάδος, ὡς ἐν Γοργίᾳ λέγεται, καὶ ἄλλος ὁ ἀπόλυτος, ὡς ἐν τῷ Φαίδρῳ παραδίδοται, καὶ ἄλλος ὁ οὐράνιος, εἴτε ἐπὶ τοῦ ἀπλανοῦς, εἴτε ὁ ἐν τῇ θατέρου περιόδῳ. *Hoc itaque dico, Iovis varios esse apud Platonem ordines. Nonnumquam enim Iupiter seu* Ζεὺς *significat opificem mundi, ut in Cratylo, interdum principem Saturniae triados personam, ut in Gorgia, alias superiorem mundi animam, ut in Phaedro, denique aliquoties inferiorem coeli animam.* Quamquam, quod bona cum PROCLI gratia monuerim, ille Ζεὺς sive *Iupiter*, quem in *Cratylo* memorat philosophus, quoniam superiorem mundi animam significat, parum proprie δημιουργὸς sive *opifex* dicitur. Istiuc enim nomen PLATO proprium esse voluit principio, quod *mentem* vocat sive νοῦν, secundoque inter ὑποστάσεις ἀρχικὰς loco collocat.

A philosophis ad multitudinem Graecorum digredimur, quae plures olim Deos coluit. Haec sive Deum putaverit animum esse a mundo penitus segregatum, (νοῦν ἐξῃρημένον τοῦ κόσμου) sive mentis instar eum incolere mundum duxerit, sine ulla tamen controversia voce Ζεὺς summum vulgo Numen patremque & regem Deorum, hoc an illo sensu, non dixerim, denotavit. Testes sunt solemnes eorum, qui vota faciebant, precationes, in quibus Iupiter rex atque pater frequenter salutabatur: Ζεῦ πάτερ, Ζεῦ ἄνα. *O Iupiter parens, o Iupiter rex.* Sic apud (78) PLATONEM in *Alcibiade* antiqui cuiusdam vatis preces exstant peregregiae, neque sine iusta caussa commendatae a PLATONE, quibus Iupiter regis compellatur nomine: Ζεῦ βασιλεῦ·

Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ μὲν ἐσθλὰ καὶ εὐχομένοις καὶ ἀνεύκτοις
Ἄμμι δίδου. τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπαλέξειν.

Iupiter rex, optima quidem nobis & voventibus & non voventibus tribue: mala autem poscentibus quoque abesse iube. Sed quis huius generis exempla omnia enumeret, quorum infinita prope multitudo est? Nos, missis reliquis, hoc unum monendum ducimus, inter cetera Graecorum, quibus summum afficiebant Deum, nomina huc etiam fuisse: Ζεὺς *Sabazius.* Quod ego quidem vocabulum ab Hebraea voce *Sabaoth* vel *Adonai Tsebaoth*, quae *Dominum exercituum*, coelestium nimirum, aut summum orbis totius moderatorem & arbitrum significat, descendisse, suspicor. Quare factum etiam opinor, quod ARISTOPHANES Dei huius, tamquam advenae & peregrini Numinis, meminerit, quod fas esset exterminari Graecia, in quam furtim non ita pridem (79) irrepsisset.

(78) *Platonem)* In *Alcibiade secundo* sive *de precatione p.* 40.

(79) *Irrepsisset)* Eamdem de nominis *Sabazius* origine coniecturam GERH. IO. VOSSIVS, qui multus de hoc Deo agit, & proponit & erudite tuetur *de origine & progressu idololatr. Lib. II. Cap. XIV. p.* 140. cuius vestigia postea presserunt alii. Vid. ELIAS SCHEDIVS *de Diis Germanis p.* 340. Ego vero, quae de Numine hoc memoriae prodita sunt ab antiquis auctoribus, hanc funditus evertere divinationem, existimem. (I) Omnes consentiunt, ex Thracia hunc Deum primum ad Graecos, postea ad Romanos, quod inscriptiones apud GRVTERVM testantur, delatum esse. Num Thraces credibile est Iudaeorum coluisse summum Numen? (II) Sacra eius flagitiorum omnium atque scelerum plena erant, propter nocturnas pervigilationes, compotationes & turpissimos plane, quos requirebant, ritus. Haec caussa erat, cur ARISTOPHANES *Sabazium* hunc civitate censeret eiiciendum esse: quod & CICERO observat *Lib. II. de legib. C. XV. p.* 3363. 3364. Conf. ARISTOPHANIS *Vespas* sub exordium. Haec caussa, cur non alium esse hunc Deum, quam Bacchum aut patrem Liberum plerique arbitrarentur tam Graecorum, quam Romanorum. Vid. MACROBIVS *Saturnal. Lib. I. Cap. XVIII. p.* 288. CICERO *de natura Deor. Lib. III. Cap. XXIII. p.* 3086. Adde IAMBLICHVM *de mysteriis Aegyptior. Sect. III. Cap. IX. p.* 69. Haec denique ratio, cur Romani, quod VALERIVS MAXIMVS refert, cultu Dei huius suorum civium mores corrumpi nollent. Vid. ADR. TVRNEBVS *ad Ciceronem de legibus p.* 3364. (III) Mysteria erant Deo huic consecrata, *Sabazia* dicta, in quibus, ARNOBIO auctore *Lib. V. contra gentes p.* 215. *aureus coluber consecratis in sinum dimittebatur, & eximebatur rursus ab inferioribus partibus.* Quidquid dicant viri longe doctissimi, qui

ſet. Nam, quod ſuo loco latius declarare ſtatuimus, varia unius Dei nomina ſic inter Graecos vulgo accipiebantur, ac ſi totidem diverſos deſignarent Deos. Πᾶν ex illis quoque nominibus erat, quibus Graecis Deum iſtum, quem unum toti praeſidere terrarum orbi, resque omnes humani generis procurare cenſebant, honeſtare, in more poſitum erat Verum haec alias. Nunc a Graecis ad Latinos propero.

Inter hos quin nomen *Iupiter* & *Iovis* ita ſaepenumero ſit adhibitum, ut ſupremus totius rerum univerſitatis parens atque moderator eo ſignificaretur, equidem dubitare neminem poſſe arbitror. Aſſentietur nobis, quisquis ea modo verba cogitaverit, quae adiungi vulgo ſolebant huic vocabulo. *Optimus* enim & *maximus* quotidie dicebatur Iupiter. VIRGILIVS autem una cum aliis *Iovem* ſaepe *omnipotentem* appellare non dubitat. Ipſam vocem *Iupiter* & *Iovis* (80) CICERO, qui Latinae putabat eam originis eſſe, a *iuvando* vel *iuvans pater* eſſe ortam coniicit. Ego vero ab Hebraeis illam potius repetendam, atque divini nominis, quod a quatuor, quibus conſtat, litteris *tetragrammaton* vulgo nominant, progeniem eſſe duxerim. Licet enim vocales, quibus nomen iſthuc quondam animatum fuit, parum hodie ſint cognitae; id tamen omni caret controverſia, illud vel *Iovah*, vel *Iahvoh*, vel 'Ιεύω & 'Ιάω, aut non diſſimili prorſus

qui CVDWORTHVM & VOSSIVM ſequuntur, numquam ego a me, ut credam, impetravero, tam ſpurci & obſceni Numinis & celſiſſimi, quem Hebraei colebant, Dei vel minimam eſſe cognationem, aut a ſanctiſſimo nomine *Zabaoth* tam flagitioſi Dei vocabulum repetendum eſſe. Neque tamen ideo illorum probo ſententiam, qui EVSTATHII & STEPHANI auctoritate ducti, a *Sabis*, Thraciae vel Phrygiae populis, nominis huius natales repetunt. Etenim, ut fruſtra quaeri adhuc nominis eius gentem in Thracia & Phrygia omittam, aeque mihi ſcite hoc factum eſſe videtur, ac ſi quis *Apollinis* nomen a populis Graeciae, Apollinei dictis, profectum eſſe aſſeveraret, aut *Herculis* vocabulum a neſcio quibus *Herculeis*, Aſiae incolis. Populos ab illis, quos pro Diis habebant, aut potius a conditoribus ſuis, accepiſſe nomina, non ignoro: at Diis nomina propria impoſita eſſe a gentibus, a quibus colebantur, non recordor. Teutones a *Teut*, quem Dei inſtar venerabantur, dictos eſſe, ſcio: at abſurdum putem exiſtimare, Deum ideo *Teut* fuiſſe appellatum, quod Teutonum genti cultus eius placuerit. Non maius eorum opinioni pretium ſtatuo, qui cum TVRNEBO a σαβάζειν, quod idem aiunt eſſe, quod *bacchari*, ductum hoc eſſe arbitrantur vocabulum. Multo enim eſt probabilius, vocabulum σαβάζειν ortum accepiſſe a cultu huius Dei *Zabazii*, quam nomen *Sabazius* ab iſto vocabulo deſcendere: quemadmodum verbum *bacchari* a fanaticis *Bacchi* caerimoniis ductum eſt, non autem *Bacchus* a nomine *bacchari*. Sed quid aliorum divinationes & coniecturas perſequor? Dicam potius, quid de *Iove Sabazio* ipſemet ſentiam. *Sabazius* meo iudicio rex fuit perantiquus Thracum, qui gentem illam variis affecerat beneficiis, & poſt fata propterea inter Deos relatus erat. Ita ut ſtatuam, non modo CICERO facit, qui *Lib. III. de natura Deor. Cap. XXIII. p.* 3086. illum Bacchum perhibet, cui *Sabazia* ſunt inſtituta, *regem Aſiae praefuiſſe*, verum etiam ipſi ritus & myſteria honori eius dedicata poſtulant. Etenim certiſſimus ego ſum, Deos illos, quorum olim nomine peragebantur myſteria, homines fuiſſe rebus bene ac praeclare geſtis inter Graecos, Syros, Aegyptios inclytos: quorum ne interiret memoria, grata poſteritas dies feſtos certosque ritus, quibus beneficia, quorum illi auctores fuerant, adumbrabantur, inſtituit. In *Sabazii* ſacris video vinum meracius ſumſiſſe conſecratos, aureumque ſerpentem in ſinum illis immiſſum, & poſtea exemtum eſſe. Illud documento mihi eſt, *Sabazium* illum, quisquis demum fuerit, Thraces & Phryges artem vites ſerendi ac colendi edocuiſſe: hoc in eam fere me induxit ſententiam, ut eumdem remedia contra ſerpentum vim & morſus omneque venenum excogitaſſe, & populo ſuo aperuiſſe, iudicem, id quod aptiſſime iſta ſignificat caerimonia. Graeci, quibus omnia placebant, quae libidines alebant, & novarum praeterea rerum innata veluti cupiditas erat, poſtquam horum ſacrorum adepti erant notitiam, in civitatem ea recipere nil dubitabant, nec tamen ſine magna virorum gravium ac ſapientum indignatione, id quod loci oſtendunt ARISTOPHANIS, qui populi mores barbaris illis & libidinoſis ſacris contaminari, iniquiſſime ferebant. Moris autem Graecis erat, ut, quemcumque in populo quodam videbant ſupremo inter reliqua Numina loco eſſe, eum cum Iove ſuo conferrent, & Iovem quoque nuncuparent: cuius inſtituti paullo ante ex HERODOTO exemplum dedi. Inter Thraces itaque quoniam *Sabazium* hunc reliquis Diis omnibus praeferri audiverant, idcirco Iovis ei nomen attribuere, & *Iovem* eum *Sabazium* appellare non verebantur. Exemplum hoc Romanorum poſtea non pauci ſequuti ſunt, poſtquam *Sabazii* ſua quoque feciſſent ſacra, id quod inſcriptiones *Iovi Sabazio* dedicatae declarant. Sed hoc multis tamen invitis fiebat: qui, quod ſacra *Iovis* & *Sabazii* vehementer differre, *Bacchi* vero & *Sabazii* myſteria levi diſtare diſſimilitudine, animadvertebant, ſatius eſſe ducebant, *Liberum patrem* vel *Bacchum* cum *Sabazio* illo componere. MACROBII & CICERONIS hac de re dicta paullo ante indicavi. Hac ego ratione de omnibus fere peregrinis Diis, quos Graeci & Romani civitate donarunt, & cum Diis patriis temere confuderunt, iudicandum eſſe arbitror.

(80) *Cicero*) Ex mente vero non ſua, ſed Stoicorum, qui aetherem Iovis nomine ſignificari tradebant, *de natura Deor. Lib. II. Cap. XXV. p.* 2992. *T. IX. Opp.* Derivationem, quam vir doctus hic affert, vocabuli *Iovis* a nomine *Iehovah* multi quoque alii probant: qua de re nunc non eſt differendi locus. Vid. ex multis EL. SCHEDIVS *de Diis German. p.* 338. 340.

fus ratione, pronuntiatum esse. Contractionem qui amabant, hi *Iah* tantum dicebant. Sicut enim gentes verae religionis ignatae, praeter *appellativa*, quae Grammaticis vocantur, *propria* quoque Dei habebant nomina; ita & Hebraeis eiusmodi erant: quae, quoniam ab ipso Deo tradita erant, naturam eius mirifice exprimebant, eumque necessario ex omni aeternitate exsistere, significabant.

His explicatis, proximum est, ut declaremus, Graecos ceterosque inanium Deorum cultores non his modo propriis nominibus supremum designasse Numen, sed etiam ea, quae *appellativa* dicuntur, nomina sic saepe in oratione posuisse, ut non communiter Deum quemdam, sed κατ' ἐξοχὴν, proprie sive eminentiori modo illum, quem diximus, maximum omnium Deum significarent. Ita vox ὁ Θεὸς aut Θεὸς hanc non raro vim apud Graecos habet, ut non Deorum aliquem, Θεῶν τινα, aut ex Diis unum, sed Deum proprie sic dictum seu Deum nulli subiectum alii indicet. Argumento sunt ex ipsis illis, quos alio licet in hoc capite consilio protulimus, veterum loci aliquot. ARISTOTELES: Τί οὖν, inquit, ἂν κρεῖττον καὶ ἐπιστήμης, πλὴν ὁ Θεός; *Quid itaque scientia praestantius est, praeterquam Deus?* Idem felicitatem in virtute praecipue consistere, praecepturus; ἔστω, inquit, συνωμολογημένον ἡμῖν μάρτυρι τῷ Θεῷ χρωμένοις. *Hanc nos fateri rem oportet, si naturam Dei contemplemur.* Neque alia vocis Θεὸς in hoc THALETIS effato est notio: Πρεσβύτατον πάντων ὁ Θεός· ἀγέννητος γάρ. *Antiquissimum rerum omnium Deus est: est enim ingenitus.* Cui id addimus, quod a MAXIMO TYRIO supra scriptum vidimus: Πολλοὶ Θεοὶ παῖδες Θεοῦ καὶ συνάρχοντες Θεῷ. *Multi Dii sunt Dei filii, qui cum ipso gubernant.* Reliquos huius generis locos, qui suum iam in antecedentibus locum nacti sunt, ut hic repetamus, nil opus est. Quodsi vero novos addere placeret, nimia propemodum eorum copia nos obrueret. (81) ANTIPHANES, ut exempla ex multis pauca proferamus: Θεός, inquit, οὐδενὶ ἔοικε· διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἐκμαθεῖν εἰκόνος δύναται. *Deus nulli similis est: quare nemo naturam eius ex imagine quadam discere potest.* (82) SOCRATIS hoc notum est dictum: Εἰ ταύτῃ φίλον τῷ Θεῷ, ταύτῃ γινέσθω. *Si Deo istbuc placet, fiat ita.* (83) EPICTETVM sic monuisse suos accepimus: Σὺ μόνον μέμνησο τῶν καθολικῶν· τί ἐμόν; τί οὐκ ἐμόν; τί θέλει με ποιεῖν ὁ Θεὸς νῦν; *Tu tantum memento generalia ista: Quid meum est? quid non meum? Quid me Deus facere nunc vult?* Quamquam quid est, cur haec cumulemus? Quorum quidem tanta vis in Graecis auctoribus occurrit, sive illos, qui soluto, sive istos, qui numeris illigato sermonis genere scripserunt, adeas, quantam brevius nullo modo capit spatium.

Itaque pergimus, atque Graecos, quos vocem Θεὸς demonstravimus saepius summi omnium Numinis notam esse voluisse, ita vocabulum Θεοὶ sic saepenumero vsurpasse animadvertimus, ut eius auxilio inferiores Deos a summo, quo nihil excelsius & maius est, Numine secernerent ac distinguerent. Quis vulgarem illam precandi atque exclamandi formulam nescit? ὦ Ζεῦ καὶ Θεοί! *O Iupiter atque Dii!* Quis hanc obtestandi rationem? Πρὸς Διὸς καὶ Θεῶν. *Per Iovem & Deos.* Nec (84) EVRIPIDEM haec consuetudo fugit civium suorum, cuius haec verba sunt:

> Ἀλλ' ἔστιν, ἐστὶ, κἄν τις ἐγγελᾷ λόγῳ,
> Ζεὺς καὶ Θεοὶ, βρότεια λεύσσοντες πάθη.
> *Est, (sint licet, qui rideant,) est Iupiter*
> *Superique, casus qui vident mortalium.*

Vident omnes, nisi fallor, in his dictis *Iovem* Deum omnium supremum, vocabulum vero Θεοὶ inferiora designare Numina, ab illo prorsus seiuncta. Sed non omittendus est PLATONIS ex *Phaedone* locus, quo verba haec, Θεὸς & Θεοὶ, sic etiam collocata leguntur, ut illud Deum omnium maximum, initiique non minus expertem, quam interitus, hoc vero, praeter Deos, nihil aliud significet. ὁ δέ γε θεὸς, οἶμαι, ἔφη ὁ Σωκράτης, καὶ αὐτὸ τὸ τῆς ζωῆς εἶδος παρὰ πάντων ἂν ὁμολογηθείη, μηδέ ποτε ἀπόλλυσθαι· παρὰ πάντων P. 106. (p. 397. ed. Ficini.)

(81) *Antiphanes*) In HVG. GROTII *Excerptis vet. Tragic. & Comicor.* p. 632.

(82) *Socratis*) Notissima haec SOCRATIS responsio CRITONI data, mortis horam instare nuntianti, quam EPICTETVS toties apud ARRIANVM laudat, apud PLATONEM in *Critone* p. 370.

(83) *Epictetum*) Apud ARRIANVM *Comm. de disp. Epicteti Lib. IV. p. 385. ed. Cantabr.*

(84) *Euripidem*) Vid. GROTII *Excerpta vet. Tragic. & Comicor.* p. 417.

Plato de rep. Οὐχ ὑπὸ θεῶν ποτε ἀμελεῖται, ὃς ἂν προθυμεῖσθαι ἐθέλῃ δίκαιος γίνεσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρετὴν, εἰς ὅσον δυνατὸν ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦσθαι θεῷ. Numquam ille Diis neglectus erit, qui, quantum in potestate positum est hominis, ut Deo similis fiat, enitetur.

πάντων μέντοι νὴ Δί' (ἔφη) ἀνθρώπων γε, καὶ ἔτι, ἐγῷμαι, παρὰ θεῶν. *Deum vero, inquit Socrates, & ipsam vitae speciem, & si quid aliud est immortale, indissolubile quoque esse, omnes, ut arbitror, confitebuntur: universi, ait Cebes, per Iovem homines, & multo magis ipsi, ut arbitror, Dii.* Verum dabitur deinceps alia exempla proponendi locus, quibus idem, quod diximus, roboratur, vocem θεοὶ sic sumi saepenumero, ut inferiora tantum designet Numina, excluso principe Deorum. Nunc tantum & illud huc pertinere, quod antea declaravi, moneo, Graecos, quae de *Theogonia* seu Deorum generatione cecinerunt, commenta de solis inferioribus Diis intelligi voluisse.

Quemadmodum verbum θεὸς singulari saepe ratione Deorum omnium parentem & principem significat; ita nomini Δαίμων eadem interdum potestas subiecta cernitur. Exemplum locus ille praebet (85) CALLIMACHI, quem antea imperfectum dedimus;

- - - - Εἰ θεὸν οἶσθα,
Ἴσθ' ὅτι καὶ ῥέξαι Δαίμονι πᾶν δυνατόν.
- - - - *Si Deus est tibi notus,*
Hoc etiam noris, omnia posse Deum.

Parem hic voces, θεὸς & Δαίμων, vim habent. Vtraque Dei nota est illius, quo nihil excellentius & superius est. Nihil dico de celebri illo (86) alius poetae dicto, quo vox Δαίμων eodem exstat sensu:

- - - - Τοῖς γὰρ ἀλιτροῖς
Εἶν ἀλὶ καὶ γαίῃ κακὰ μύρια θήκατο Δαίμων.

At (87) HOMERVM non possum, quin indicem, uno eodemque loco voces θεὸς & Δαίμων promiscue sic adhibere videri, ut in nullum, nisi in supremum utraque Deum conveniat. En ipsa verba:

Ὁππότ' ἀνὴρ ἐθέλει πρὸς Δαίμονα φωτὶ μάχεσθαι,
Ὅν κε θεὸς τιμᾷ, τάχα οἱ μέγα πῆμα κυλίσθη.
Quoties homo vult, adverso Numine, pugnare,
Quem Deus honorat, mox in eum magna clades devolvitur.

Adde aliam Graecorum formulam, qua Iovem seu Deorum maximum solebant salutare.

(85) *Callimachi*) Vid. *Fragmenta Callimachi* a RICH. BENTLEIO collecta *p.* 372.

(86) *Alius poëtae*) Hic quisnam sit, haud mihi explorare, quantamcumque diligentiam adhiberem, licuit.

(87) *Homerum*) Exstant hi versus *Iliad. Lib. P. v. 98. s. p. m.* 199. Interpretationem autem, quam vir doctus hic suppeditat, ut approbem, nullo modo a me impetro. Neque enim, si quid iudicare valeo, verbum δαίμων, nec vocabulum θεὸς summum & celsissimum omnium Deum hoc in HOMERI loco significat. Δαίμων, id quod evidens est, ad Hectorem hic refertur, & *virum* ideirco *divinum* seu magnum & felicem heroa denotat. θεὸς vero ex Deorum numero aliquem designat, dictaque haec est sententia: Nihil adversus eum humanas valere vires, cui Deus aliquis, Mars, Iupiter, Apollo, aut alius, auxilium ferat. Daemonem hic eximium significare virum, cui veterum non ignotae sunt opiniones, nemo unus admirabitur. Scilicet antiquorum longe plurimis persuasum erat, *daemones*, qui vocabantur, aut omnes, aut certe plurimos animas esse magnorum & praeclarorum hominum corpore solutas & liberatas. Lege SEXTVM EMPIRICVM *Lib. I. adv. Phys. §. LXXIV. p.* 568. CHALCIDIVM *Comm. in Timaeum Platonis §. CXXXV. p.* 330. DIOGENEM LAERTIVM *Lib. VIII. Segm.* 32. *p.* 514. Hominem igitur, in quo *daemon* habitat, ab HOMERO vocari *daemonem*, non est, cur novum aut singulare alicui videatur. Quamquam & δαίμων hic idem esse potest, quod *felix & beatus*. Sicut enim κακοδαίμων Graecis *infelicem hominem*, ita εὐδαίμων, & nonnumquam nomen δαίμων absolute positum *felicem* indicat. *Deum* porro *summum Deum* hic non esse, id satis est argumento, quod de illo proprie Deo sermo sit HOMERO, qui pugnantem iuvare credebatur Hectorem. Is autem Apollo erat. Plura eius generis veterum dicta, quibus Δαίμων ita ponitur, ut summum omnium Numen designare videatur ante CVDWORTHVM iam collegit AVGVSTINVS STEVCHVS *Lib. VIII. de perenni philos. Cap. XXII.* Sed pleraque eorum, quae affert, aliena sunt ab instituto. Itaque dabo unum, quem aptum in primis esse ad hanc notionem vocabuli Δαίμων probandam puto, ORPHEI locum, ex PROCLI *Comm. in Timaeum Platonis Lib. II. p.* 95. sumtum:

Ἓν κράτος, εἷς ΔΑΙ'ΜΩΝ γένετο, μέγας ἀρχὸς ἁπάντων.
Vnum imperium, unus Daemon, mundique ingens rex.

lutare. Θεὸς nempe αὐτὸς, hunc unum indicaturi, dicebant. Auctor (88) HOMERVS est *Libro nono Iliados* :

- - οὐδ' εἴ κέν μοι ὑποσταίη θεὸς αὐτὸς,
Γῆρας ἀποξύσας, θήσειν νέον ἡβώοντα.
- - *Neque, si mihi promitteret Deus ipse,*
Senectutem abradens, effecturum me iuvenem pubescentem.

Certe CYRILLVS, Alexandriae antistes, non aliter hoc dictum HOMERI interpretatus est : Οὐ γάρ πού φησιν, εἰ καὶ θεῶν τις ὑπόσχοιτό μοι τὸ μὲν γῆρας τὴν ἀπεμπολὴν, παλινάγρετον δὲ τὴν νεότητα, τετήρηκε δὲ τὸ χρῆμα μόνῳ τῷ ἐπὶ πάντας θεῷ κ. τ. λ. τὸ γάρ τοι θεὸς αὐτὸς οὐκ ἐφ' ἕνα τῶν ἐν μύθοις πεπλασμένων τινὰ, αὐτὸν δὲ δὴ μόνον κατασημήνειεν ἂν τὸν ἀληθῶς ὄντα θεόν. *Non enim dicit, etiamsi Deorum aliquis promittat mihi senectutis liberationem & iuventutis reversionem, sed tantum istud reservavit soli, qui super omnes est, Deo. Nam illud, Deus ipse, non ad aliquem fictitiorum Deorum referri potest, sed illum Deum potius significat, qui vere exsistit.* Idem (89) in *duodecim tabularum* legibus loquendi genus usurpatum esse, accepimus : *Deos adeunto caste, opes amovento : si secus faxint, Deus ipse vindex erit.* Quibus in verbis legislator vocem *Dii* tam late patere iubet, ut supremum non minus Deum, quam inferiora Numina, verum vocibus: *Deus ipse*, sic utitur, ut unus eo, quo nihil maius & augustius est, Deus significetur. Atque, nisi fallor, apud (90) EVRIPIDEM ὁ Δαίμων αὐτὸς de illo ipso adhibetur, quem diximus Deo : Contr. Iulian. Lib. I. (p. 27. ed. Spanhemii.) Ita & Iustinus M. ad Graec. p. 22. (ed. Colon.)

Λύσει με ὁ Δαίμων αὐτὸς, ὅταν ἐγὼ θέλω.

Quam vocem sic reddidit HORATIVS:

Ipse Deus, simulatque volet, me solvet.

Sed cavendum est, ne, quando verba δαίμων & δαίμονες in veterum monumentis deprehendimus, idem semper ea significare putemus, quod θεὸς & θεοί. Daemones enim plerumque vocantur naturae Diis dignitate atque gradu inferiores, ad quas, si quidem vox capiatur latius, heroës etiam pertinent. Non ego daemones istos interdum Deos appellari negem. At crebrius tamen ἡμιθέες *semideos*, quam Deos, vocari eos, extra controversiam positum est. Inde fit, ut θεοὶ καὶ δαίμονες, *Dii & daemones* sic saepenumero in oratione coniungantur, ut naturas tamen plane diversas significent. Quam vocis δαίμων notionem PLATONI obversatam fuisse, necesse est, quum amorem non esse Deum, sed daemonem tantum concluderet. Sed de his daemonibus infra pluribus verbis differemus.

Sunt

(88) *Homerus) Iliad Lib. I. v. 448. p. 102.* Nomen θεὸς hie summum indicare videri Deum, quod CYRILLVS & IVSTINVS volunt, equidem concesserim. Inde vero ut probetur, θεὸς αὐτὸς ex illis fuisse vocabulis, quibus Graeci summum hoc Numen compellarunt olim, fateor, me fugere. Finge, nostrum aliquem dicere : *Si vel ipse Deus hoc mihi permitteret, non tamen face.* ; idne documento esse posset, IPSE DEVS nomen apud nos celsissimi illius, quod veneramur, Numinis esse ? Forma orationis eiusmodi verbum IPSE flagitat.

(89) *In duodecim tabular.*) CICERONIS potius hae leges sunt, quas sanxit *Lib. II. de legibus Cap. VIII. p. 3345. T. IX. Opp.* Neque hic locus, ut arbitror, probat, Romanos formulam, IPSE DEVS, adhibuisse, quum celsissimum in primis iodicare Numen vellent. Puto enim, intelligere omnes, hoc sibi velle CICERONEM: Deum ipsum, si vel homines id omittant, iniurias illurum esse, sibi a profanis hominibus illatas. Quid ? quod ne hoc quidem certum est, explicationem legis, quam vir doctus dat, veram esse. Mihi CICERONIS esse mens haec videtur: Deos omnes, qualescumque demum sint, lege civitatis constitutos, caste adeundos esse. Id si quis facere negligat, homines quidem facinus illud celari posse, quibus animorum recessus haud pateant, non autem Deum illum, cuius violata sit religio. Ipsum itaque illud Numen, cuius sacra polluissent homines, sceleris vindicem fore. Non ergo necesse est, summum Deum hic intelligi, quum quilibet Deus commode his verbis designetur.

(90) *Euripidem) Versus est in Bacchis v. 497. p. 384. ed. Canteri.* Ὁ δαίμων autem αὐτὸς in illo non summum Deum, sed quod aperte tota docet oratio, *Bacchum* denotat. Ipse Bacchus, at personatus, Pentheo, qui carcerem ipsi comminatus erat, respondet, ipsum Deum Bacchum sese ex custodia liberaturum esse. HORATIVM hunc versum Latine expressisse, antiquus iam Scholiastes HORATII observavit, & res ipsa id docet. Verum seosus longe alius verborum est apud HORATIVM, quam apud EVRIPIDEM. Vid. ANDR. DACIERIVS *Remarques sur l' Horace Tom. VII. p. 442.* Ceterum male hic legitur: *Simulatque volet.* Apud HORATIVM *Lib. I. Epist. XVI. v. 78.* exstat: *Simulatque volam.*

Sunt praeterea non uni veterum loci, quibus nomen θεῖον, sed substantive sumtum, ut Grammatici loquuntur, summi omnium Numinis nota est. Testem primo laudo hunc (91) EPICHARMI locum:

Οὐδὲν διαφεύγει τὸ θεῖον. τοῦτο γινώσκειν σε δεῖ.
Αὐτός ἐσθ' ἡμῶν ἐπόπτης· ἀδυνατεῖ δ' οὐδὲν θεῷ.
Res nulla est, Deum quae lateat: scire quod te convenit
Ipse est noster introspector: tum Deus nihil non potest.

Addo alium (92) PLATONIS, qui: Πόῤῥω, inquit, ἡδονῆς καὶ λύπης ἵδρυται τὸ θεῖον. *Deus valde & a voluptate remotus est & a dolore.* Adest tertius testis, PLOTINVS, cui supremum Numen τὸ ἐν τῷ παντὶ θεῖον, *id, quod divinum est in universo*, appellare visum est. Plura piget referre testimonia, quorum longe uberrimam messem antiqui scriptores offerunt. Omnium instar iuvabit (93) HENRICI STEPHANI de hac vocis θεῖον notione sententiam audire, quo viro nemo castius atque diligentius in veterum verborum vim atque potestatem inquisivit. Sic igitur ille: *Redditur etiam τὸ θεῖον saepe Deus, sed ita tamen, ut intelligendum sit, non de quolibet Deo ab ipsis etiam profanis scriptoribus dici, verum de eo, quem intelligerent, quum θεὸν dicebant quasi* καθ' ἐξοχὴν, *ad differentiam eorum, qui multi appellatione θεῶν includebantur, summum videlicet supremumque Numen, & quasi dicas θεὸν θεῶν ὕπατον καὶ ἄριστον, ut loquitur de Iove Homerus.*

Quae nominis θεῖον notio interdum apud Graecos erat, eamdem & verbum Δαιμόνιον aliquando habuisse, constat. Vim nimirum illam atque rationem divinam significabat nonnumquam, ex qua totius orbis terrarum penderet imperium. Exempla in promtu sunt. Vetus memorat (94) HERODOTVS proverbium: Ὅτι τὸ θεῖον φθονερόν. *Deus bonis alienis invidet.* Cuius quidem haec erat sententia: *Deus, ut homines diuturna nimis felicitate gaudeant, vix patitur, sed hilaritatis semper modum tristia temperat.* Id dictum ARISTOTELES paullo aliter hoc modo effert: Φθονερὸν τὸ Δαιμόνιον. Igitur idem est Δαιμόνιον, quod θεῖον. Forte hic (95) ISOCRATIS ex *Oratione ad Demonicum* locus non aliter accipi debet: Τίμα τὸ Δαιμόνιον ἀεὶ μὲν, μάλιστα δὲ μετὰ τῆς πόλεως. *Cole Deum semper, at maxime cum civitate in publicis sacrificiis.* At multo validius est, quod nunc afferam, ad hanc rem confirmandam EPICTETI dictum: Μία ὁδὸς ἐπὶ εὔροιαν, τοῦτο καὶ ὄρθρου, καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ νύκτωρ ἔστω πρόχειρον, ἀπόστασις τῶν ἀπροαιρέτων, τὸ μηδὲν ἴδιον ἡγεῖσθαι, τὸ παραδοῦναι πάντα τῷ Δαιμονίῳ καὶ τῇ τύχῃ. *Vna via est ad felicitatem: hoc & mane & interdiu & noctu in promtu sit: ut rebus externis cedas, ut nihil proprium iudices, ut omnia Deo commendes & fortunae.* Luculentissimus omnium, nec ullo idcirco modo praetermittendus est (96) DEMOSTHENIS locus, quo vocabula θεοὶ & Δαιμόνιον coniunctim ita cernuntur collata, ut illud Deos inferiores, hoc Deorum parentem & principem sine ulla controversia designet: Εἴσονται οἱ θεοὶ καὶ τὸ Δαιμόνιον τὸν μὴ τὰ δίκαια

Arrian Lib. IV. C. IV. p. 387. (ed. Cantabr.)

(91) *Epicharmi*) Apud CLEMENTEM ALEXANDR. *Stromat. Lib. V. p.* 708. Versio GROTII est in *Excerptis vet. Comic. & Tragic. p.* 481.

(92) *Platonis*) Hunc locum ab HENR. sumsit STEPHANO, qui nec ipse indicat, ubi hoc scriptum PLATO reliquerit, *Thesauro Graecae linguae Tom. I. p.* 1534. Exstat vero pronuntiatum hoc *Epist. III. Platonis p.* 708.

(93) *Henr. Stephani*) In *Thesauro Graec. linguae Tom. I. p.* 1534.

(94) *Herodotus*) Non ut proverbium haec verba memorat HERODOTVS, sed Amasis ad tyrannum Polycratem epistolam exhibet *Lib. III. C. XL. p.* 176. In qua haec inter alia perscripta sunt: Ἐμοὶ αἱ σαὶ μεγάλαι εὐτυχίαι οὐκ ἀρέσκουσι, τὸ θεῖον ἐπισταμένῳ ὡς ἔστι φθονερόν. *Magnae tuae prosperitates non mihi placent, qui intelligo, quam invidum Numen sit.* ARISTOTELES autem quonam loco hoc dictum proferat, quod hic ipsi tribuitur, malui ignorare, quam immenso labore per tot ARISTOTELIS volumina, & incerto quidem eventu, quaerere.

(95) *Isocratis*) In hoc ISOCRATIS loco, qui exstat *Orat. ad Demonic. p. m.* 9. Δαιμόνιον non summum omnium Numen, sed generatim illam divinitatem, quam quaelibet colit civitas, significat. Id cum ex tota orationis serie, tum ex ratione patet, quam ISOCRATES praecepto huic addit: Οὕτω γὰρ δόξεις ἅμα τοῖς θεοῖς θύειν, καὶ τοῖς νόμοις ἐμμένειν. *Sic enim apparebit, te simul & Diis immolare, & legibus obtemperare.* θεοὶ nimirum & δαιμόνιον vim eamdem habent apud ISOCRATEM.

(96) *Demosthenis locus*) Illum reperi in *Orat.* περὶ παραπρεσβείας *p.* 266. *ed. Graecae Basil.* 1532. *fol.*

δίκαια ψηφισάμενον. *Dii & divinitas observabunt illos, qui iniustas ferunt sententias.* Nihil videat, oportet, qui utrosque, & minores Deos, & summum Numen, hic indicari, aegre percipit. Ex his etiam intelligitur, vocem Δαιμόνιον, si ad Grammaticorum expendatur regulas, non esse ex illis vocibus, quas diminutas vocant, quod multis tamen placere video, sed, non secus atque θεῖον, vocabulum adiectivum, substantivi forma atque habitu indutum. At in veterum tamen monumentis δαιμόνιον aeque, ac δαίμων, a quo prius illud descendit, de certo quodam naturarum genere frequentissime legitur adhibitum, quod praestantia & dignitate Diis cedit, tametsi Deorum nonnumquam nomine compelletur. Ex eo genere SOCRATIS erat, cuius tanta est celebritas, δαιμόνιον. Sed qui aptius nos erudire possit, quaenam vera vocis δαιμόνιον potestas sit apud veteres, quorum libros hodie legimus, praeter SOCRATEM, fore neminem, arbitror, qui, tametsi vulgo daemone comitatus quodam haberetur, a MELITO tamen in supremae erga Deum impietatis iudicium adductus est. Igitur insignem eius locum afferemus ex *Apologia*, quam in litteras PLATO retulit: Ἔστιν ὅστις ἀνθρώπων, ὦ Μέλιτε, ἀνθρώπεια μὲν νομίζει πράγματα εἶναι, ἀνθρώπους δ' οὐ νομίζει; ἢ ὅστις ἵππους μὲν οὐ νομίζει, ἱππικὰ δὲ πράγματα κ. τ. λ. οὐκ ἔστιν, ὦ ἄριστε ἀνδρῶν. ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τοῦτο ἀπόκριναι. ἔσθ' ὅστις δαιμόνια μὲν νομίζει πράγματα εἶναι, δαίμονας δ' οὐ νομίζει; οὐκ ἔστιν. ἀλλ' οὖν δαιμόνιά γε νομίζω κατὰ τὸν σὸν λόγον. εἰ δὲ καὶ δαιμόνια νομίζω, καὶ δαίμονας δήπου πολλὴ ἀνάγκη νομίζειν μέ ἐστι. τοὺς δὲ δαίμονας οὐχὶ ἤτοι θεούς γε ἡγούμεθα εἶναι, ἢ θεῶν παῖδας; *Estne quisquam, o Melite, qui humana quidem esse putet, homines vero nequaquam? aut num aliquis est, qui equestria quidem esse concedat, equos esse neget? Non est quisquam, o virorum optime. Sed ad hoc saltim responde. An est quisquam, qui daemonum quidem opera opinetur esse, daemones autem minime? Nullus. Daemonia autem ego, ut tu ipse confiteris, esse statuo. Quodsi daemonia esse puto, necessarium est omnino, putare me, daemones quoque esse. Daemones autem arbitramur aut Deos esse, aut Deorum filios.* In novi vero foederis libris, si ORIGENIS, EVSEBII, ceterorumque antiquiorum doctorum auctoritatibus standum sit, nomina δαίμονες & δαιμόνια nusquam benignam aliquam significant & beneficam naturam, sed malignos semper genios hominumque generi inimicos.

P. 27. Steph. (p. 363. ed. Ficini.) Multa omissa sunt ex his verbis PLATONIS, & alia quaedam immutata.

Praeter haec, quae recensuimus hucusque, vocabula, aliae quoque Deorum cultoribus in ore versabuntur descriptiones atque definitiones summi Numinis, quae, quoniam in nullum ex Diis alium convenire poterant, satis illud evidenter ex inferiorum Deorum turba eximebant. Ita nonnumquam dicitur ὁ δημιουργὸς, *opifex, fabricator, effector huius mundi*, ὁ ἡγεμὼν τοῦ παντὸς καὶ ἀρχηγέτης, *supremus rerum universitatis princeps ac gubernator*, ὁ πρώτιστος & πρῶτος θεὸς Graecis, *primus Deus* Latinis, ὁ πρῶτος νοῦς, *mens prima*, ὁ μέγας θεὸς, *magnus Deus*, ὁ μέγιστος Δαίμων & ὁ μέγιστος θεῶν, *Deus maximus, Deorumque maximus*, ὁ ὕψιστος, *altissimus*, ὁ ὕπατος θεῶν, *Deorum summus*, ὁ ἀνωτάτω θεὸς, *Deus omnium maxime captum transcendens, princeps ille Deus*, θεὸς θεῶν, *Deus Deorum*, ἀρχὴ ἀρχῶν, *principium principiorum*, τὸ πρῶτον αἴτιον, *prima caussa*, ὁ τόδε τὸ πᾶν γεννήσας, *genitor & conditor universi*, ὁ κρατῶν τοῦ παντὸς, *mundi totius moderator, summus rector & dominus*, ὁ ἐπὶ πᾶσι θεὸς, *Deus, qui praesidet omnibus*, ὁ θεὸς ἀγέννητος, αὐτογενὴς, αὐτοφυὴς, αὐθυπόστατος, *Deus neque factus, neque genitus, sed per se sine ullo exsistens initio*, μονὰς, τὸ ἓν καὶ αὐτὸ ἀγαθὸν, *ipsa unitas atque bonitas*, τὸ ἐπέκεινα τῆς οὐσίας & τὸ ὑπερούσιον, *id, quod omnibus rebus, quae vere sunt. superius est*, τὸ ἐπέκεινα νοῦ, *id, quod mentem omnem ac intelligentiam superat, summum illud & aeternum, neque mutabile, neque interiturum*, ἀρχὴ καὶ τέλος καὶ μέσον ἁπάντων, *initium, finis & medium rerum omnium*, ἓν καὶ πάντα, *unum & omnia, Deus unus & omnes.* Plura eius generis nomina, necesse non est, ut enumerem. Hoc tamen adiiciam, verbum ἡ πρόνοια seu *providentia*, quando φύσει sive *naturae* opponitur, nonnumquam summum illud Numen, de quo loquimur, apud veteres designare. Quae vox quoniam feminei generis est, ideo, qui religionem omnem contemnebant penitus, Epicuraei occasionem ex ea capiebant Deum absurde ac ridicule vocandi *anum fatidicam* (97) *Pronoeam.* Haec omnia similiaque Dei nomina quum in eorum reperiantur libris, quos nemo negat Deorum quamdam coluisse multitudinem, quaedam etiam frequentissime in illis occurrant, id quod demonstrandum recipimus, equidem, quod obstet, nihil video, quo minus concludamus, veterum ex sententia Deum omnium summum & maximum a reliqua Deorum minorum & inferiorum turba prorsus fuisse secretum ac remotum.

§. XV.

(97) *Pronoeam*) Id facit COTTA, Epicuraeus, apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. I. C. VIII. p.* 2890. *T. IX. Opp.* Nec hi tamen Deum in universum ita vocabant, sed illum, qui Stoicis proprius erat, Deum.

§. XV.

Copiosius & luculentius demonstratur, qui ratione valuerunt inter multorum Numinum cultores, hoc tantum sensu plures esse Deos credidisse, ut multa minoru Numina unius summi Numinis legibus parere, iudicaverint. Id ex eo primum intelligitur, quod post introductam in orbem terrarum religionem Christianam & certamina inter Christi discipulos & simulacrorum cultores exorta non modo horum nemo, quotiescunque de Diis disserendi occasio esset, familiam aliquam Deorum per se exsistentium a se coli, dixit, verum etiam omnes iniuriam sibi fieri clamarunt, si hac ratione religio sua intelligeretur, & unum summum Deum esse, concordes professi sunt.

Credo equidem, quae adhuc a nobis disputata sunt, negotium, quod instituimus, omnino conficere, neque, lectis his, dubitare amplius quemquam posse, quin illi, quibus excellentior quaedam ratio fuit ingeniumque sublimius, tametsi pluribus supplicarent Diis, unum tamen supremum, omnipotentem, nec ex ulla caussa natum, professi sint Deum. At sunt tamen plurimi, quibus omnia citius, quam hoc ipsum persuadeas. Cuius ego pertinaciae hanc esse caussam suspicor, quod Christianos vocabulo *Deus* hanc vim subiicere vulgo vident, ut naturam eo significent per se ex infinito tempore exsistentem. Quare in hanc ingrediuntur sententiam, idem eos fecisse olim, quorum animos multorum Deorum metus atque reverentia constrictos tenebat. Igitur, ut, si fieri possit, radicitus hunc errorem ex mentibus hominum evellamus, an his etiam maiora sententiae nostrae praesidia comparare liceat, videbimus. Hoc autem primo multum ad sententiae nostrae confirmationem conducere, arbitror, quod in longis illis litibus & concertationibus, quae post introductam inter homines religionem Christianam huius defensoribus cum superstitionum antiquarum patronis fuerunt, nemo eorum, qui aperto Marte Christianos adorti sunt, atque pro Deorum propugnarunt religione, istam, quam sibi fingunt plurimi, Deorum per se exsistentium, neque ulla ex caussa procreatorum multitudinem, occasione data, professus est. Contra omnes, qui Christiana sacra oppugnarunt, abhorrere video ab ea, & aperte confirmare, unum sibi placere Deum esse, qui nulli ortum debeat, ipse vero totum terrarum orbem virtute sua (1) produxerit.

Notum est, paucis post exortam Christianam religionem annis, celebrem illum APOLLONIVM TYANAEVM vixisse, rerumque a se mirabiliter gestarum fama terrarum orbem complevisse. Atque hunc hominem, si minus certum & exploratum, veri tamen simillimum esse reor, infernalem genium astute excitasse, singularique virtute ad prodigia quaedam efficienda armasse, eo unice proposito, ut esset, qui de miraculis CHRISTI, Servatoris nostri, factis suis detraheret, atque labefactatis Christianorum virtute turpissimis superstitionibus auxilium ferret. Inter varios certe, qui de vita commentati sunt APOLLONII, auctores aliqui, & in his nominatim PHILOSTRATVS, id unum videntur spectasse, ut hominem, quem laudandum receperant, sic oratione fingerent & formarent, quo sanctimonia vitae non minus, quam miraculis, Servatorem nostrum quam aptissime referret. Itaque (2) EVNAPIVS inscriptionem Historiae APOLLONII, quam PHILOSTRATVS composuit, libro ipsi parum convenire, censet: satius autem futurum fuisse, arbitratur, si, omisso indice, quem libro praefixit: *Ἀπολλωνίου βίος*, *Vita Apollonii*, se *θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν*, *Dei ad homines adventum* enarraturum esse, in voluminis fronte significasset. Nec enim, inquit, homo aut philoso-

(1) *Produxerit*) Non dubito, fore multos, quibus haec testimonia eorum, qui cum Christianis publice quondam congressi sunt, minus habere dignitatis & auctoritatis videantur, quam negotium hoc requirit. Infinitis constat exemplis, rixis atque disputationibus de re sacra commotis, illis, qui veterum errorum suscipiunt patrocinium, nihil antiquius esse, quam ut omnem ab illis foeditatem removeant, & iniquas esse querimonias eorum, qui antiquas religiones turpitudinis arguunt, demonstrent. Cui ut satisfaciant instituto, plerumque maiorum instituta & dogmata protsus inflectunt, & secus interpretantur, atque semper antea intellecta sunt. Revocemus ea nobis in memoriam, quae illis gesta sunt temporibus, quibus LVTHERVS Pontificis decreta & inveteratas Germaniae superstitiones adoriebatur: cuius qui sese studiis obiiciebant ex grege Romano, illi vera esse negabant omnia, quae LVTHERVS de antiquae religionis deformitate scripserat, coetusque sui religionem & doctrinam longe aliam fingebant, atque reapse fuerat. Idem certe fecerunt illi, qui primis rerum Christianarum saeculis pro Deorum cultu & religione contra veritatis professores verba fecerunt, maxime philosophi illi, qui iuniores vulgo vocantur Platonici. Qui quum actum fore intelligerent de omni erga Deos reverentia, si, quae Christiani de veterum sacrorum impietate & turpitudine monebant, populorum instillarentur animis, nec ipsi tamen ulla ratione gravissimis publicarum religionum maculis patrocinium praestare aut vellent aut possent, universam omnino refingebant religionem publice receptam, atque callide ac versute, quod infinitis ostendere possum exemplis, ad sapientissima Christianorum praecepta accommodabant. Quae quum ita sint, ita mihi dudum visum est: Quemadmodum ex illorum libris, qui adversus LVTHERVM & eius amicos scripserunt, nemo sapiens religionem illam aestimat, quae saeculo decimo quarto & quinto viguit: ita nec ex philosophorum illorum scriptis, qui saeculo secundo, tertio & quarto desperatis Deorum rebus opem tulerunt, de opinionibus nobis & sententiis populorum iudicare licet, qui ante natum Servatorem & primis Christianae disciplinae temporibus inanibus Diis sacra fecerunt.

(2) *Eunapius*) In *Vitis Sophistarum Prooem.* *p. 6. 7. ed. Plantin.*

losophus erat APOLLONIVS, *ἀλλά τι Θεῶν καὶ ἀνθρώπε μέσον*, *verum medium aliquid inter Deum atque hominem.* Fuit id quoque semper in more positum Deorum amicis & defensoribus, id quod multis ex veterum apparet testimoniis, ut historiae IESV CHRISTI vitam opponerent APOLLONII, & utrumque inter se conferrent & componerent. Exstat (3) MARCELLINI ad AVGVSTINVM epistola, qua nullum esse locum significat, quem vehementius superstitionum vindices in Christianos urgeant, quam hunc ipsum, atque AVGVSTINVM, quomodo occurrendum illi sit, rogat. *Nihil amplius Dominum, quam alii homines facere potuerunt, fecisse vel egisse, mentiuntur: Apollonium siquidem suum nobis & Apuleium, aliosque magicae artis homines in medium proferunt, quorum minora contendunt exstitisse miracula.* Et quis, quaeso, eruditiorum HIEROCLEM ignorat, quem doctissimi hominis nomine honestat EVSEBIVS, librum exarasse contra Christianos, Φιλαλήθης seu Λόγοι Φιλαλήθεις inscriptum, in eoque vehementer elaborasse, ut non modo APOLLONIVS CHRISTO virtute similis & potentia, verum etiam maior atque excellentior videretur? Recitabo ipsa HIEROCLIS, ut ab (4) EVSEBIO referuntur, verba: Ἄνω καὶ κάτω θρυλλῦσι, σεμνύνοντες τὸν Ἰησῦν, ὡς τυφλοῖς ἀναβλέψαι τε παρασχόντα, καί τινα τοιαῦτα δράσαντα θαυμάσια. *Vltro citroque iactant, laudibusque Iesum tollunt, ut qui coecis videndi dederit facultatem, & alia id genus miranda praestiterit.* His dictis ad illos provocat, qui prodigiis olim & miraculis inter populos insigne nomen adepti sunt, atque in primis ad APOLLONIVM TYANAEVM: cuius postquam late atque copiose exposuerat miracula, sic rationem postremo concludit: Τίνος ἂν ἕνεκα τέτων ἐμνήσθην; ἵνα ἔξῃ συγκρίνειν τὴν ἡμετέραν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἑκάστῳ κρίσιν καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν κυφότητα. εἴπερ ἡμεῖς μὲν τὸν τοιαῦτα πεποιηκότα, ὐ Θεὸν, ἀλλὰ Θεοῖς κεχαρισμένον ἄνδρα ἡγύμεθα. Οἱ δὲ δι' ὀλίγας τερατείας τινὰς τὸν Ἰησῦν Θεὸν ἀναγορεύυσι. *Quo ergo fine ista commemoro? Nempe ut liceat contendere invicem accuratum nostrum solidumque iudicium de re quavis & animi in Christianis levitatem. Quandoquidem nos quidem tam magna operatum non Deum tamen, sed Deorum amicum, esse, arbitramur. Illi vicissim ob exiguas quasdam praestigias Iesum Deum esse praedicant.* Haec EVSEBIVS silentio praetermittit. Itaque non possum, quin LACTANTII huc verba transferam, quibus scite atque luculenter hanc hominis castigat temeritatem. Non nominat quidem HIEROCLEM LACTANTIVS: sed facile patet, uti opinor, ipsas, quas retulimus, HIEROCLIS voces repressas & castigatas esse. Sic vero: *Apparet, nos sapientiores esse, qui mirabilibus factis non statim fidem divinitatis adiunximus, quam vos, qui ob exigua portenta Deum credidistis. - - Disce igitur, si quid tibi cordis est, non* (†) *solum idcirco a nobis Deum creditum Christum, quia mirabilia fecit, sed quia vidimus, in eo facta esse omnia, quae nobis annuntiata sunt,* (††) *vaticinia prophetarum. Fecit mirabilia. Magum putassemus, ut & vos nuncupatis, & Iudaei tum putaverunt, si non illa ipsa facturum Christum, prophetae omnes uno spiritu praedicassent. Itaque Deum credimus non magis ex factis operibusque mirandis, quam ex illa ipsa cruce, quam vos, sicut canes, lambitis, quoniam simul & illa praedicta est. Non igitur suo testimonio, (cui enim de se dicenti potest credi) sed prophetarum testimonio, qui omnia, quae fecit ac passus est, multo ante cecinerunt, fidem divinitatis accepit: quod neque Apollonio, neque Apuleio, neque cuiquam Magorum potest aliquando contingere.* Quod ad vitam moresque huius attinet APOLLONII, consentaneum fuisse, vident omnes, ut is, in quo spem omnem recuperandae dignitatis posuerat rex inferorum, virtutis atque continentiae non modicam prae se ferret speciem. Itaque Pythagorei adsciscebat personam APOLLONIVS, quam ita graviter ac decore sustinebat, ut diu post fata eius (5) SIDONIVS APOLLINARIS, professio-

De instit. Lib. V. C. III. (p. 541.)

(†) Hanc vocem non habent codices, quos vidi, LACTANTII.

(††) Alii, vaticinio.

(3) *Marcellini*) In *Epistolis* AVGVSTINI *Ep. CXXXVI. ex divis Benedict. T. II. Opp. p.* 304.

(4) *Eusebio*) *Libro adv. Hieroclem Cap. II. p.* 429. ad calcem PHILOSTRATI *ed. Olearii.*

(5) *Sidonius Apollinaris*) *Epistolar. Libro VIII. Ep. III. p.* 462. 463. Locum ipsum & alia Christianorum, hunc APOLLONIVM non mediocriter laudantium, dicta in peculiari *Diss. de varia Apollonii Tyanaei existimatione*, quae in *Observationibus* meis *historico-criticis* exstat, iam dudum attuli. Non obscurae sunt historiae sacrae perito rationes, quibus tot magni inter Christianos viri adducti sunt, ut tam eximiis laudibus nebulonem & ineptum philosophum afficerent. Primum amore philosophiae Platonicae & Pythagoricae, cuius professor fuerat APOLLONIVS, multi ardebant. Deinde philosophis multis & sapientibus viris, ut SOCRATI, vim adfuisse divinam, putabant, nec omnes e beatorum domiciliis, quod satis notum est, proscribebant philosophos. Tum daemonum ingentem esse potestatem, Platonicorum imbuti praeceptis, existimabant, hosque cer-

fessione licet Christianus, non secus fictarum eius virtutum fulgore captus fuerit, ac si a praestigiatore hoc excantatus esset. At facile sentiunt, quos nec imperitia harum rerum, neque partium impedit studium, nihil divini illius luminis, quod in Servatore nostro fulgebat, qui omnes omnium aetatum philosophos longo post se reliquit intervallo, ex hoc emicuisse homine. Quid? quod etiam ab illis multum superatur, quorum virtus atque probitas in ipsis gentibus a vera religione alienis olim spectata fuit: e quibus unum tantum SOCRATEM nomino. Dici enim vix potest, quanta sese in verbis non minus, quam factis, hominis arrogantia, quam vana mentis elatio, ne quid de reliqua eius amentia dicam, manifesto tangendam praebeat. Atque id (6) EVSEBIVS ex ipsa PHILOSTRATI *Historia*, quae multis ceteroquin mendaciis referta est, ostendendum sibi sumit: Οὐδ' ἐν ἐπιεικέσι καὶ μετρίοις ἀνδράσιν ἄξιον ἐγκρίνειν, ὐχ ὅπως τῷ σωτῆρι ἡμῶν Χριςῷ παρατιθέναι τὸν Ἀπολλώνιον. *Non inter bonos quidem, imo nec mediocris indolis viros eum censeri iure posse, nedum ut Salvatori nostro Christo Apollonium conferre deceat.* Itaque, si vera sunt, quae de rebus mirabilibus ab eo factis memoriae prodita sunt, magicis artibus in primis valuisse hominem, &, quae viribus humanis superiora egit, *Necromantiae*, quam vocabant, beneficio perfecisse, nullo modo dubitandum est. Neque est, quod dicat aliquis, hanc a Christianis unice profectam esse contumeliam, quibus semper fuerit odio APOLLONIVS. Namque ipsis Deorum cultoribus, quum vivere nondum desiisset, γόης vulgo seu (7) *praestigiator* audiit: criminis magiae apud Domitianum Imperatorem (8) accusatus est: denique, id quod ex ORIGENE discimus, MOERAGENES, ex illis unus, qui vitam eius composuerunt, PHILOSTRATO superior, & Deorum similiter religione devinctus, Magis eum connumerare non dubitavit. Περὶ μαγείας φαμὲν, ὅτι ὁ βυλόμενος ἐξετάσαι, πότερόν ποτε καὶ φιλόσοφοι ἁλωτοί εἰσιν αὐτῇ, ἢ μὴ ἀναγνώτω τὰ γεγραμμένα Μοιραγένει τῶν Ἀπολλωνίυ τῦ Τυανέως, μάγυ καὶ φιλοσόφυ, ἀπομνημονευμάτων· ἐν οἷς ὁ μὴ Χριςιανὸς, ἀλλὰ φιλόσοφος, ἔφησεν, ἁλῶναι ὑπὸ τῆς ἐν Ἀπολλωνίῳ μαγείας ὐκ ἀγεννεῖς τινας φιλοσόφυς, ὡς πρὸς γόητα αὐτὸν εἰσελθόντας, ἐν οἷς, οἶμαι, καὶ περὶ Εὐφράτυ πάνυ διηγήσατο καὶ τινος Ἐπικυρείυ. *De Magia hoc tantum dicimus: quicumque vult cognoscere, utrum & philosophi capi ab ea possint, an non, legat scripta Moeragenis, qui memoriae prodidit Apollonii illius Tyanensis, Magi & philosophi, res memorabiles: ubi non Christianus, sed philosophus, ait, captos ab Apollonii magia non ignobiles philosophos, quum tamquam ad praestigiatorem accessissent; & in his, opinor, etiam de famoso illo Euphrate narrat & quodam Epicuraeo.* Neque aliam sine ullo dubio caussam (9) PHILOSTRATVS habuit, cur MOERAGENEM hunc vehementer adspernaretur, multarumque rerum, quae ad APOLLONIVM pertinerent, rudem ac ignarum fuisse, diceret. (ὐ γὰρ Μοιραγένει γε προσεκτέον.) Talem nimirum exhibuerat APOLLONIVM MOERAGENES, qualis reapse fuerat, atque magiae notis inustum in omnium conspectu posuerat hominem. At PHILOSTRATVS e contrario hoc sibi in primis negotii putabat datum esse, ut tam grave ab eo crimen depelleret. Quo labore tamen tam scite ac feliciter functus est, ut in ipsa eius narratione satis inveniant argumentorum, quibus accusationem muniant, qui Mago meliorem fuisse negant APOLLONIVM. Atque hic esse melioris notae historicos, recordor, qui VESPASIANVM quoque Alexandriae fecisse miracula, scriptum reliquerunt. *Per eos menses*, TACITI haec verba sunt, *multa miracula evenere, quis coelestis favor & quaedam in Vespasianum inclinatio Numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrina quidam, oculorum tabe notus, genua eius advolvitur, remedium coecitatis exposcens gemitu, monitu Serapidis Dei, quem dedita supersti-*

Contra Celsum Lib. VI. p. 302.

Histor. Lib. IV. p. 181.

tos diligere homines, & omni ope adiuvare, statuebant. Postremo verebantur, ne, si omnes, quos ethnici magni faciebant, viros contemnerent plane & ad inferos amandarent, animos eorum praeter modum exacerbarent, & Christianae religionis incrementis obsisterent. Hinc ipse EVSEBIVS, HIEROCLEM repellens, non audet tamen aspere in APOLLONIVM invehi, quem potius magnum fatetur virum fuisse, sed historicum eius potius, PHILOSTRATVM, irridet & exagitat.

(6) *Eusebius*) *Adv. Hieroclem Cap. IV. p.* 431.

(7) *Praestigiator audiit*) Hoc ipse PHILOSTRATVS memoria prodidit *Vitae Apollonii Lib. IV. Cap. XVIII. p.* 156. quo sacris Eleusiniis praefectum noluisse narrat APOLLONIVM ad mysteria admittere, *quod sibi fas haud esset*, μυῆσαι γόητα, *incantatorem initiare.* Plura eius generis testimonia de APOLLONII inter ipsas gentes verae religionis ignaras infamia in *Diss. de existimatione Apollonii Observat. histor. crit. Lib. I. p.* 271. *f.* in medium attuli.

(8) *Accusatus est*) Teste iterum PHILOSTRATO *Vitae Apollonii Lib. VIII. Cap. VII. p.* 327. ubi oratio exstat, quam purgandi se hoc crimine caussa recitasse fingitur a PHILOSTRATO.

(9) *Philostratus*) *Histor. Apollonii Lib. I. Cap. III. p.* 5. 6.

tionibus gens ante alios colit. Precabaturque principem, ut genas & oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento. Alius manu aeger, eodem Deo auctore, ut pede ac vestigio Caesaris calcaretur, orabat. Compositis, quae hac ex occasione nascebantur, disputationibus nonnullis, utrumque, quod rogabatur, perfecisse Imperator legitur: *Statim conversa ad usum manus & coeco reluxit dies. Vtrumque*, addit auctor, *qui interfuere, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.* Vfus est VESPASIANVS familiariter APOLLONIO hoc, quem magiae postulavimus. Alexandriae vero vna cum VESPASIANO tum temporis fuisse eum, neque pauca ibi fecisse miracula, (10) PHILOSTRATVS auctor est. Quid si itaque, quae gesta sunt a VESPASIANO, consilio eius & auxilio potissimum esse gesta, suspicemur?

Quidquid id est, nos facere non possumus, quin aliud infernalis genii stratagema in his VESPASIANI factis ostendamus, quae, ut famam miraculorum CHRISTI extenuaret, hominesque a MESSIA fide complectendo absterreret, certe notionem eius obscuraret & perverteret, qua solet esse astutia, unice videtur fieri coraffe. Fama toto fere percrebuerat terrarum orbe, sic esse in fatis, ut rex quidam Iudaea profectus omnibus dominaretur populis: quod oraculum haud dubie MESSIAM praedicebat. Atqui cacodaemon fore sperabat, ut, si miraculis celebritatem & famam adipisceretur VESPASIANVS, hoius potius imperium ista vaticinatione praesignificatum esse, plerique omnes crederent, quippe quem in Iudaea constabat primom Imperatorem salutatum esse. Accedebat, quod (11) IOSEPHVS ipse adulandi studio ad VESPASIANVM iam turpiter retulerat. Quod instinctu sive monitu Serapidis rem totam esse gestam, TACITVS perhibet, id multo etiam magis suspicionem nostram confirmat. Serapis enim ipse erat inferorum princeps, cuius quoque amicum atque consiliarium fuisse APOLLONIVM, probabile est. Igitur quis huius calliditatem atque dolos in hoc negotio difficulter assequitur? APOLLONIVM & VESPASIANVM virtute quadam res efficiendi mirabiles instruebat, ut essent, quorum vim & opera CHRISTI posset opponere miraculis. Istis vero artibus omnipotentis Dei consiliis, qui rem Christianam stabilitam in orbe terrarum cupiebat, intercedere, quamque occupaverat in tot gentes tyrannidem communire atque fartam tectam servare (12) cogitabat.

Haec

(10) *Philostratus*) Vid. eum copiose *Histor. Apollonii Lib. V. C. XXVII. p. 209. s.* Adde *Lib. VIII. Cap. VII. Sect. II. p. 329.* De re ipsa & miraculis VESPASIANI paullo post dicam.

(11) *Iosephus ipse*) *De bello Iudaico Lib. V. Cap. V. §. IV. p. 390. T. II. Opp.*

(12) *Cogitabat*) Ego vero nullus dubito, quin haec VESPASIANI miracula, quae Alexandriae fecisse perhibetur, inter consilia referenda sint imperatoria, quae cupidus novi regni formandi Imperator ad plebem circumveniendam excogitavit: idque vel ex ipsis TACITI & SVETONIS narrationibus de his miraculis constare, arbitror. Ille enim his prodigiis *favorem & inclinationem Numinum* erga novum Imperatorem demonstratum esse, hic *auctoritatem & maiestatem novo principi*, quae ipsi defuisset, accessisse, perhibet. Vid. TACITS *Histor. Lib. II. C. LXXXII. §. V.* Quae satis, quo consilio haec gesta sint, significant. Multum scilicet intererat VESPASIANI, ut Aegyptus, provincia copiosissima & potentissima, in verba aius omnino iuraret. Itaque comparandum erat aliquid, quod populi animos ipsi conciliaret. Nulla vero gens, id quod TACITVS aperte fatetur, superstitionibus magis erat dedita, quam Aegyptii: qui non modo Deos rebus humanis saepenumero intervenire, verum etiam virtutem suam illis impertiri, existimabant, quos in primis caros haberent, & in amicis suis numerarent. Si qui itaque dignitatem sibi inter Aegyptios parere studebant, illi hoc in primis curabant, ut cum Diis consuetudinem habere, & vim humana superiorem accepisse ab illis viderentur. Qood quum non ignoraret VESPASIANVS, nihil efficacius fore iudicabat, ad Alexandrinorum studia sibi acquirenda, quam si factis quibusdam ostenderet, se Diis, & Aegyptiis maxime Diis, quorum princeps *Serapis* erat, curae esse. Itaque miseri quidam homines, pretio coemti, coecitatem luminum & vitium manus mentiebantur, Deumque Serapin sibi per quietem, ut auxilium a novo peterent Imperatore, mandassa, fingebant. Quibus quum mederi visus esset VESPASIANVS, nemo dubitabat Aegyptiorum, quin is esset ille, quem Dii Aegyptiorum & ipse Serapis imperio dignum iudicassent, satiusque vitam & patrimonia perdere, quam Serapidis familiari resistere, putabant. Latius haec persequuti sunt viri meritissimi & iudiciosissimi, IO. CLERICVS *Historiae eccles. Saec. II. ad A. CXXXVIII. p. 611.* CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS pecul. *Diss. de miraculis Vespasiani, Poeciles Tom. II. Libr. III. p. 427. s.* & nuper ex Anglis vir eruditus, IAC. SERCAS, *Traité des Miracles p. 276.-298.* quorum scrinia compilare nolo. Ipsa etiam eius sunt generis, quae VESPASIANVA fecissa dicitur, miracula, ut dolis & fraudibus viam undique aperiant. Et quamvis essent forte inter Aegyptios, qui fallacias istas perspicerent; nemo tamen ita veritati favebat, ut hanc sibi cum vitae iactura duceret aperiendam esse. Etenim laniatus haud dubie ac discerptus a sacerdotibus Serapidis & plebe fuisset, qui ausus fuisset mira-

Haec licet ita sint, tantum tamen honori APOLLONII favere, quantum nobis licet, statuimus. Quamobrem non fuisse hominem ex plebeiis illis Magis, quorum omnia turpitudine atque obscoenitate tecta sunt, credemus. Eximemus eum ex ordine eorum, qui non modo pessimis libidinibus atque vitiis semet ipsos contaminant, atque omnia ad voluptates referunt nefarias, sed etiam, quo votorum suorum compotes fiant, geniis, quos malignos atque atros esse non ignorant, lubentes sese vitamque suam addicunt. Dabimus e contrario, ad nobiliorem illam Magorum familiam pertinere APOLLONIVM, qui *Theurgos* vocare semet ipsos consueverant. Quidnam inde homo fructus capiet? Scio, genus hoc graviora certo modo fugisse vitia, neque rem sibi esse cum aliis, quam benignis beneficisque geniis, existimasse. At hi tamen ipsi, quum inanis gloriae mirifice appetentes, vanaque inflati essent de se opinione, prodigiis etiam famam unice consequi, ceterosque mortales virtute superare studerent, iustissimo Dei iudicio infernali genio eiusque satellitibus & ministris traditi sunt, a quibus insidiose circumventi, & rationibus suis apti (13) redditi sunt. Quisquis demum fuerit APOLLONIVS, id nemo negat, rebus eum Deorum vehementer studuisse, atque, ne prorsus concideret simulacrorum religio, cunctis providisse viribus. A PYTHAGORAE enim Samii mente edoctum sese dicebat esse, qua lege atque iure Dii, tam illi, qui sub adspectum non cadunt, quam adspectabiles, (14) colendi essent: cum quibus etiam versatum sese esse affirmabat. Quam propter caussam (15) VOPISCO *amicus verus Deorum* dicitur, id est, verus antiquae superstitionis, quam Christiani detestabantur, amicus, quae superstitio non unum verum Deum, sed plura venerari iubebat Numina. Tot tantisque infamiae notis quum inustus sit APOLLONIVS, nihilo tamen minus unum, sempiternum, summumque omnium Deum esse, sine controversia ratus est. Qua de re nemo unus dubitabit, qui modo orationem eius, qua se apud DOMITIANVM purgare statuerat, legerit, in qua Deum hunc diserte τὸν τῶν ὅλων & τὸν πάντων δημιουργὸν θεὸν

miracula haec in dubium revocare. Non ergo inferorum principem advocandum huc esse arbitror, ut horum prodigiorum pateat ratio: neque APOLLONII TYANAEI auxilio indiguisse censeo Imperatorem, ut haec opera perficeret. Ordo enim sacerdotum Aegyptiorum abundabat hominibus astutis & callidis, quibus aeque facile erat, fictis populum miraculis fallere, atque multis hodie est in Italia & Hispania, qui Romanam religionem sequuntur. Lege quaeso, quae RVFINVS *Histor. eccles. Lib. II. Cap. XXIII.* de oraculo & templo Serapis narrat, nec dubitabis, sceleratam & nefariam fuisse familiam sacerdotes Dei huius Aegyptii. Quodsi tamen aliquis non plane nullas fuisse maligni genii in hoc negotio partes contendat, existimetque, instrumenta eum & mancipia sua, ut hanc adornarent fabulam, eo consilio incitasse, quo miraculis IESV CHRISTI & legatorum eius noceret, non equidem prorsus huic repugnaverim. Certe, quod VESPASIANVS oris excremento coecum sanasse dicitur, id imitatio mihi videtur miraculi eius esse, quod Servator noster fecisse legitur *Ioh. IX. 6. s.* Ex his, quid de altera coniectura doctissimi viri sentiam, quae ad notissimum illud oraculum de rege ex Iudaeis venturo pertinet, magnam partem iam liquet. Ipsum ego hoc oraculum, quod TACITVS, SVETONIVS, IOSEPHVS memorant, non magni fecerim, nec putem multum conducere, ut egregii ceteroquin viri volunt, ad religionis Christianae veritatem confirmandam. Sed haec forte alias.

(13) *Redditi sunt*) Magiam nimirum Platonici iuniores dividebant in *Goëtiam* & *Theurgiam*. Illam detestabantur, hanc commendabant. AVGVSTINVS *de civit. Dei Lib. X. Cap. IX. p. 187. Tom. VII. Opp. Conantur ista discernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, quos & maleficos vulgus appellat: hos enim ad* GOETIAM *pertinere, dicunt; alios autem laudabiles videri volunt, quibus* THEVRGIAM *deputant.* Ex quibus, quid sibi velint, quae de APOLLONII magia CVDWORTHVS perhibet, intellectu proclive est. *Theurgiae*, quam vocabant, praecepta, rationes & ritus nemo copiosius exposuit IAMBLICHO in celeberrimo *de mysteriis Aegyptiorum Opere*. Ceterum videtur vir doctissimus, dum APOLLONIVM *Theurgis* connumerat, fateri, esse disciplinam eiusmodi, & fuisse olim, genios beneficos sibi certis caerimoniis conciliandi: hanc disciplinam ex recentioribus Platonicis nonnullos calluisse: neque eam turpem atque detestandam esse habendam: summum vero Numen, quod ad nominis sibi famam comparandam & ad flagitia hac doctrina philosophi abuterentur, malignis permisisse geniis, ut bonorum loco apparerent, & miseros ita homines deciperent. Non sum ego nescius, in ipsis esse Christianorum iam antiquis, quam recentioribus doctoribus, qui haec omnia cum CVDWORTHO probent: idem vero, cur omnem *Theurgiam* ad fraudes, ineptias & ingenii humani ludibria referant, summo ingenio viris gravissimas esse caussas, novi. AVGVSTINVS *loc. indic.* utramque exsecratur magiam, & *Goëtas* aeque ac *Theurgos ritibus fallacibus daemonum obstrictos esse* censet *sub nominibus angelorum*.

(14) *Colendi essent*) Hoc apud PHILOSTRATVM *Vit. Apollonii Lib. I. C. XXXII. p. 40.* a PYTHAGORA sese didicisse, ait APOLLONIVS, id est, ut vulgaris haec loquendi ratio explicari debet, ex disciplina PYTHAGORAE hausisse. Nusquam vero memini, id sibi arrogare APOLLONIVM, *animum* aut *mentem* ipsius PYTHAGORAE, quod hic vir doctus significat, semet erudiisse ac instituisse. Contra PHILOSTRATVS *Lib. I. C. VII. p. 9.* AVXENVM quemdam Pythagoricis praeceptis imperiisse APOLLONIVM, memorat.

(15) *Vopisco*) In *Vita Aureliani Cap. XXIV. p. 578. ed. Obrechti.*

Θεὸν, *verum omnium conditorem & parentem* vocat. Exhibet hanc orationem (16) PHILOSTRATVS, qui & alio loco eum inducit perhibentem, summam atque singularem Indorum & Aegyptiorum in hoc dogmate consensionem fuisse: τῆς μὲν ὅλων γενέσεώς τε καὶ οὐσίας Θεὸν δημιουργὸν εἶναι, τοῦ δὲ ἐνθυμηθῆναι ταῦτα αἴτιον τὸ ἀγαθὸν εἶναι αὐτόν: *Deum rerum universarum ac naturae totius auctorem esse, huius autem sententiae animo concipiendae rationem hanc, quod* BONVS *sit ille.* Plurima ceteroquin fuisse, quae in scitis Indorum exsecrati sint Aegyptii: at hanc tamen illorum sententiam his vehementer probatam fuisse. (17) Ipse APOLLONIVS IARCHAE, sapientiae apud Indos antistiti, veram expositurus de Deo atque mundo philosophiam, sic esse praecipit omnino sentiendum: Vniversum huncce orbem unum esse ingens animal, atque maximae haud dissimilem navis, in qua multi versentur gubernatores, quibus unus omnium scientissimus annisque ceteris gravior praepositus sit, a quo reliqui mandata accipiant: in qua multi quoque sint classiarii, rei nauticae periti, quorum alii per foros & constratum navis cursant, alii malum scandunt, alii funes ordinant. Ἐν ᾗ τὴν μὲν πρώτην καὶ τελειοτάτην ἕδραν ἀποδοτέον Θεῷ γενέτορι τοῦδε τοῦ ζώου, τὴν δὲ ὑπ' ἐκείνῃ Θεοῖς, οἳ τὰ μέρη αὐτοῦ κυβερνῶσι. καὶ τῶν ποιητῶν ἀποδεχόμεθα, ἐπειδὴ πολλοὺς μὲν φάσκωσιν ἐν τῷ οὐρανῷ Θεοὺς εἶναι, πολλοὺς δὲ ἐν θαλάτῃ, πολλοὺς δὲ ἐν πηγαῖς τε καὶ νάμασι, πολλοὺς δὲ καὶ περὶ γῆν, εἶναι δὲ καὶ ὑπὸ γῆς τινας. *In qua*, inquit, *primus ac perfectissimus locus Deo tribuendus est, huius animalis genitori. Et proximus Deorum est, qui partes eius gubernant. Poetarum enim probamus doctrinam, quando plurimos in coelo quidem Deos esse dicunt, multos etiam in mari, multos in fluminibus fontibusque, in terra praeterea multos, imo & esse sub terra.* Elegantem hic expressam vides imaginem veterum de Deo praeceptorum, quibus non Indi tantum vates & Aegyptii, sed etiam Europaei, tam Graeci, quam Latini, fuerunt imbuti. Vnum esse omnes fatebantur summum Numen, effectorem atque conditorem huius universitatis. Principi isti Deo multos subiiciebant inferiores Deos, quos genitos dicebant esse, seu naturas intelligentes homine praestantiores. Horum esse docebant diversas mundi partes gubernare atque moderari. Quamobrem eis cultum etiam quemdam & honorem ab hominibus deberi, praecipiebant. Atque haec de APOLLONIO TYANAEO sufficere (18) arbitror.

Scri-

(16) *Philostratus*) *Libro VIII.* Vterque locus, quem hic restatur vir doctus, coniunctim legitur *Cap. VII. Sect. VII. p. 337.*

(17) *Ipse Apollonius*) Fallitur vir doctissimus, quod hanc orationem, quae apud PHILOSTRATVM *Hist. Apollonii Lib. III. C. XXXV. p.* 126. exstat, ipsius esse opinatur APOLLONII. Est enim IARCHAE, sapientum Indorum antistitis.

(18) *Arbitror*) Ab eo tempore, quo in litteras haec retulit CVDWORTHVS, in res APOLLONII TYANAEI multo diligentius a doctissimis viris, Anglis, Gallis, Germanis, inquisitum est, quoniam, qui sublatam volunt sanctissimam Servatoris nostri religionem, in hoc homine magnum sibi putant praesidium esse constitutum ad vim miraculorum CHRISTI labefactandam, & obsoletum illud HIEROCLIS & Platonicorum carmen de CHRISTI & APOLLONII similitudine ad nauseam occinere nobis non desinunt. Nec tamen una est eruditissimorum hominum de prodigiis APOLLONII huius sententia; quorum alii ad daemonum, quod hic CVDWORTHVS cum innumeris facit aliis, potentiam & virtutem, alii ad fraudes & fallacias, alii ad fabulas, alii ad naturalem nescio quam magiam rem omnem referunt: alii denique, quid sentiant, non constituunt. Consulant velim, qui de hac opinionum varietate cupiunt erudiri, virum longe doctissimum D. GODOFR. OLEARIVM *Praefatione Vitae Apollonii a* PHILOSTRATO exaratae praemissa, & quae ipse olim *Diss. de existimatione Apollonii* disserui. Mihi ea tantum hic tangere propositum est, quae ad CVDWORTHI nostri sententiam propius pertinent, &, quid ipse de hoc homine, quem sine fine collaudant religionum adversarii, statuam, enarrare. Igitur ingenue primum profiteor, non placere mihi doctissimum virum, quod APOLLONIVM ope malignorum geniorum multa perfecisse miracula, &, quod maius est, inferorum principem hunc hominem escitasse, ut miraculis Servatoris nostri lucem suam & robur adimeret, existimat. Tardior ego sum, ne quid dissimulem, ad fidem illis adiungendam, qui in potestate positum esse putant cacodaemonis homines aut praestigiis aut veris miraculis pro lubitu deludere, ideoque statim, ubi quid novi & inusitati contigisse audiunt, ex inferis rationes eius & caussas repetunt. Viderint, quibus ista arridet opinio, ne magni illius argumenti, quod a Servatoris nostri ducitur miraculis ad confirmandam religionis nostrae veritatem, virtutem aut evertant penitus, aut labefactent & diminuant. Multo vero aegrius ab animo meo impetro, ut credat, sanctissimum Numen, quod saluti generis humani per IESVM CHRISTVM & eius doctrinam consulium volebat unice, passum esse, ut eodem tempore, quo legati & amici Servatoris orbem terrarum peragrabant, & miraculis tam suis, quam Servatoris nostri populorum animos ad obedientiam flectebant, hostis eius & adversarius de suis pariter aliquem ad populos mitteret, & virtute miracula faciendi eo proposito instrueret, ut divina consilia interverteren-

tur,

Scriptis nemo sacra Christiana ante CELSVM aggressus est, quem ADRIANO Imperatore fuisse accepimus. Is vero tam insigni erga Deos ardebat studio, ut Iudaeos gravi-

tur, &, quos Deus salvos esse volebat, perirent. Scio, HVG. GROTIVM multosque alios me longe maiores nihil hic invenisse, quod offendat. At ego, quo diotius hanc opinionem cogito, eo certiorem fieri me, sentio, in divinam benignitatem, providentiam & sapientiam eam valde iniuriusam esse. Inter homines illi parum providi & a sapientia remoti habentur, qui machinationibus hostium suorum, quibus resistere possunt, aut silentio aut ignavia favent, etiamsi, quonam illae serpant, non semper intelligant. Regem quisnam, quaeso, nisi mentis emotae, laudaret, qui eodem tempore, quo saluberrimas subiectis sibi populis leges ferret, vicini hostis satellitem libere per omnes vagari provincias, & contrariis edictis corrumpere cives suos sineret? Et Deum ego existimem, qui nihil sapientius, nihil hominum amantius, nihil potentius, nihil denique magis providum, permisisse, ut furcifer quidam & imbellis nebulo eodem tempore, quo ipse homines ad se adducere per sanctissimos viros maximopere studebat, ab inferorum rege potestate armatus prodigia patrandi per magnam culti orbis partem mitteretur, ut, quas ipse exstinctas cupiebat, infanas superstitiones stabiliret, aut contra Dei voluntatem Deorum cultum fulciret & roboraret? Equidem citius omnia, quam hoc ipsum, mihi persuaserim.

(II) Ego APOLLONIVM nullus dubito hominem fuisse natura fanaticum, at vehementer simul arrogantem, & PYTHAGORAE, aut magni certe sapientis famam & nomen sibi colligendi cupidine inflammatum. Quum ingenio laboraret minus castigato, nec iudicio perpolito, iuvenisque in PYTHAGORAE incideret disciplinam, id a se perfacile impetravit, ut instituta ista unice probaret & amplecteretur, quae somniis atque visis hominum fanaticorum alendis & nutriendis in primis apta sunt. Quumque idem gloriam & laudem praeter modum appeteret, PYTHAGORAMque tantam factis suis & moribus consequutum esse famam, intelligeret, quantam philosophorum nemo alius, hanc demum tutissimam fore ratus est ad dignitatem & existimationem viam, si ad eius unice exemplum totam vitam componeret. Hinc illa itinera ad remotos populos, ad Indos, Babylonios, Aegyptios; hinc illa miracula & prodigia; hinc hominum aegrotorum sanationes; hinc coma, vestitus singularis, & alia. Nempe his omnibus PYTHAGORAS nobilis & inclytus factus fuerat. Tota PHILOSTRATI *Historia*, & quae usquam alias de hoc homine memoriae sunt prodita, hanc eius effigiem ad vivum expressam esse, testantur.

(III) Ad miracula quod sigillatim attinet hominis, illud quidem haud ausim negare, multa esse ab eo variis in locis patrata, quae summam multitudini admirationem pepererint. Diu enim ante PHILOSTRATVM, id quod alio demonstravi loco, non amici modo, verum etiam inimici APOLLONII, etiamsi de caussa prodigiorum eius diversa sentiant, hoc tamen fassi sunt, haud pauca publice ab eo esse gesta, quae viris etiam non ineptis mirabilia visa sint. In primis id, quod ORIGENES ex MOERAGENE retulit, scriptore parum amico APOLLONIO, commemorabile est. Locum CVDVVORTHVS iam dedit. Itaque cum illis facere nequeo, doctissimis ceteroquin viris, qui totam eius historiam ad fabulas amandant, & PHILOSTRATVM, quae scripsit, universa mentitum esse, censent. Quibus si assentiendum foret, ex veteri vix restaret aliquid memoria, quod audacior aliquis non posset aut inficiari, aut in controversiam vocare. Levitatis notam, quo decet virum sapientem, studio fugio, nec mihi frustra vetus illud EPICHARMI decretum esse dictum sino: Nervos esse sapientiae, nil temere credere. Nec tamen illorum probare possum institutum, qui sacris Christianis multum afferri a se auxilii putant, si, quae litteris apud veteres consignata exstant de nonnullis eximiis hominibus, audacter omnia cum fabulis & mendaciis componant: quos ego, dum omnem veteris historiae fidem labefactant, ipsi Christianae religioni nocere potius arbitror. Quaecumque vero fecisse fertur prodigia APOLLONIVS, ea partim ad artis medicae, qua valebat, peritiam, partim ad fraudes & praestigias refero, quibus populum tum temporis circulatores & magi circumvenire solebant. Pythagoraeus erat APOLLONIVS. Haec vero natio medicinae ex praescripto magistri singulatem dabat operam, morbosque pertinacissimos expellere edocta erat. Lege IAMBLICHVM *de vita Pythagorae Cap. XXIX. p.* 139. *Cap. XXXIV. p.* 194. *Cap. XXXV. p.* 212. Adde PORPHYRIVM in *Vita Pythagorae p.* 37. 38. Iuventutis praeterea non mediocrem partem in fano Aesculapii celeberrimo apud Aegas inter Dei huius sacerdotes consumserat. Vid. omnino PHILOSTRATVM *Histor. Apollonii Lib. I. Cap. VII. VIII. IX. p.* 8. *s.* At quem, quaeso, fugit rerum veterum vel mediocriter peritum, Aesculapii sacerdotibus praestantiores olim non fuisse medicos, eo quod omnis Dei huius religio sanationibus & morborum curationibus unice niteretur? Vid. ARNOBIVS *Lib. I. contra gentes p.* 35. 36. LVCIANVS in *Philopseude T. II. Opp. p.* 333. Eximiam itaque quum adeptus esset artis medicae scientiam APOLLONIVS, & illas obiret Orientis provincias, in quibus ingens medicorum & est hodie, & fuit olim penuria, ita ut Diis putarentur simillimi, quibus vitiis datum erat corporum mederi, facile apud rudem & imperitam multitudinem aliquot curationibus obtinuit, ut ingentium prodigiorum auctor & Aesculapius aut Chiron alter ab universis haberetur. Ita sese rem habere, vel id documento est, quod discipulus APOLLONII, ALEXANDER ille, de cuius fraudibus LVCIANVS in *Pseudomanti* exposuit, eadem plane via & ratione, medicinam nimirum faciendo, & Aesculapii sese familiarem mentiendo, famam apud populos sibi comparavit. Vid. LVCIANI *Pseudomantis T. I. Opp. p.* 750. Reliqua quae fecit APOLLONIVS miracula, ea illis facta esse contendo artibus, quibus tum temporis multi nebulones, qui se Magos dicebant, incautam plebem decipiebant. Infinita veterum exstant testimonia, ex quibus intelligitur, disciplinam aliquam id aetatis

graviter propterea vituperaret, quod MOSIS dolo sese passi essent induci, ut, repudiatis Diis, unum esse Numen crederent: ὅτι τῷ ἡγησαμένῳ σφῶν ἑπόμενοι Μωϋσῇ αἰπόλοι Origen. Lib. I. 17. 18.
καὶ ποιμένες, ἀγροίκοις ἀπάταις ψυχαγωγηθέντες, ἕνα ἐνόμισαν εἶναι Θεόν. *Hi miseri bubulci & pastores, Mosi, duci suo, obedientes, & rusticis eius fraudibus circumventi, in eam ingrediebantur sententiam, ut unum esse tantum sibi persuaderent Deum.* Idem tamen multis,

atis fuisse fictis prodigiis lucrum & famam captandi. CELSVS ille, ad quem LVCIANVS *Pseudomantin* instituit, peculiari volumine de his artibus Magorum commentatus erat, auctore LVCIANO *l. c. p.* 761. quod interiisse, vehementer dolendum est. APOLLONIVM vero hanc fallendi disciplinam egregie calluisse, discipulus eius ALEXANDER ostendit, quem LVCIANVS diserte ait *p.* 750. πᾶσαν τραγῳδίαν, *omnem* APOLLONII TYANAEI *tragoediam* novisse. Igitur, qualis hic ALEXANDER, talis noster APOLLONIVS. ALEXANDRI artes & dolos ex LVCIANO disces. Ex eodem ergo, qua via & lege tantam nominis claritatem adeptus sit APOLLONIVS, intellige. Nec corvus certe corvo similior, si PHILOSTRATVM & LVCIANVM inter se conferas, quam ALEXANDER APOLLONIO: qui si in eiusmodi incidisset scriptorem, qualis LVCIANVS, versutum hominem & callidum, eadem haud dubie, qua ALEXANDER, infamia hodie laboraret. Artem hanc unde hauserit APOLLONIVS, nemo requiret, qui modo meminerit, inter sacerdotes Deorum hominem a teneris versatum fuisse: quo genere nihil erat astutius & callidius in fingendis miraculis & prodigiis.

(IV) Pleraque, quae PHILOSTRATVS de eo memorat, miracula commode ad alterum horum capitum referentur, si quis aequo ad hanc caussam animo accedere, & praesertim ea, quae de ALEXANDRI dolis & praestigiis retulit LVCIANVS, ad PHILOSTRATI narrationes accommodare studeat. Si quae vero sunt, quae hac via nequeunt explicari, ridicula certe sunt & puerilia, apertasque secum falsitatis notas ferunt. Fidem facient, qui nuperrime in haec APOLLONII miracula ex instituto inquisivere, celeberrimi viri, Abbas HOVTTEVILLIVS *la Religion Chretienne prouvée par les faits p.* 441. *ed. Paris.* 1722. 4. & IAC. SERCES *Traité des Miracles p.* 290. quorum observationes, quum spatium & institutum repugnent, nec amplificare nec describere placet. De PHILOSTRATO breviter quaedam dicam, ut levitas pateat hominis, quem aliqui sacris scriptoribus, qua sunt incredibili dementia, prope anteponere audent. Totum primum opus eo scriptum esse consilio, perspicuum est, ut haberent, qui saeculo tertio Christianae civitatis incrementis resistebant, philosophi Pythagoraei ac Platonici, quem Servatori nostro, tot inclyto miraculis, quodammodo opponerent. Rhetor deinde & Sophista qui mediocri reliquarum scientiarum notitia praeditus erat, nullam iusti ordinis rationem habuit, non tempora rite disposuit, non pauca certis historiae Romanae documentis contraria protulit, geographicis sese erroribus contaminavit, multa denique ex PLINIO, CTESIA & aliis scriptoribus protulit, quae hodie a sanioribus omnibus irridentur. Quorum ego omnium exempla dedissem extra controversiam posita, si mihi licuisset, quas iuvenis exorsus sum, in PHILOSTRATVM *Exercitationes* perficere. Postremo tam inficetus & insulsus est PHILOSTRATVS, ut ipsemet imprudens tollat aliquando & destruat, quae de suo lectores credere iubet APOLLONIO. Sapientissimum, immo Deum fere, fuisse APOLLONIVM, in exordio statim operis perhibet: & hunc ipsum tamen deinceps hominem ad Indos facit proficisci, ut ex sapientibus illius regionis discat aliquid. Quam haec sibi belle & egregie respondent? Divinus homo, qui linguam etiam bestiarum novit, qui recessus animorum pervidet, qui miraculis Deum aequat, sapientiae cognoscendae caussa ad Brachmanes proficiscitur, qui tam erudite cum eo colloquuntur, ut non sanos fuisse homines non sanus iuret Orestes. Sed mitto reliqua, quorum messem in promtu habeo non exiguam, & unum tantum, in quod casu, diebus his PHILOSTRATVM evolvens, incidi, speciminis caussa commemoro. Avium & brutorum animantium voces intellexit APOLLONIVS, si PHILOSTRATVM audias, qui hanc artem ab Arabibus eum accepisse narrat *Lib. I. Cap. XX. p.* 25. & passerum linguam aeque ipsi fuisse notam, atque hominum sermonem, non illepido ostendit exemplo *Lib. IV. C. III. p.* 141. Rem ipsam non admiror, sed libenter credo, APOLLONIVM, qui Pythagoricis imbutus erat institutis, sibi haec & alia arrogasse. Etenim, quum Pythagoraei iisdem bestias, quibus homines, uti animis, asseverarent, &, quae nunc in hominis habitat corpore, animam post fata eius in leonem forte aut passerem migraturam esse, praeciperent, par erat, ut bestiis quoque & avibus usum qualemcumque saltim rationis & linguae genus quoddam concederent, atque, ne res nimia videretur incredibilis, PYTHAGORAM ipsum & alios ex eius sectatoribus viros egregios hanc linguam intellexisse, gloriarentur. At PHILOSTRATVM admiror, qui hoc laudi ducit APOLLONIO, ita sui tamen oblitum esse, ut alio in loco aperte fateretur, aves sonum quidem humani sermonis imitari posse; at nihil eorum, quae loquantur, percipere, nec certa quadam lingua sensa mentis prodere. De EVXENO scilicet, APOLLONII praeceptore, ita loquitur: Τὰς δὲ Πυθαγόρου δόξας ἐγίνωσκεν, ὥσπερ οἱ ὄρνιθες, ἃ μανθάνουσι παρὰ τῶν ἀνθρώπων. τὸ γὰρ χαῖρε, καὶ τὸ εὖ πράττε, καὶ τὸ Ζεὺς ἵλεως, καὶ τὰ τοιαῦτα οἱ ὄρνιθες εὔχονται, οὔτε εἰδότες ὅ, τι λέγουσιν, οὔτε διακείμενοι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἐρρυθμισμένοι τὴν γλῶτταν. *Pythagorae dogmata Euxenus ita noverat, sicut aves ea, quae discunt ab hominibus. Salve enim, & bene tibi succedat, & Iupiter propitius sit, & huiusmodi alia aves precantur, neque, quid dicant, scientes, neque bene hominibus cupientes, sed linguam tantum ad numeros compositam habentes. Lib. I. Cap. VII. p.* 9. Belle profecto! Hoccine est semet ipsum deserere, & tacite veluti fiteri, mendacia esse, quae de sermone avium ab APOLLONIO intellecto in ipso scripta exstant opere? Ita fit: mendaces, quos omnium maxime memores esse decebat, suae ipsimet saepenumero infamiae praecones sunt.

multis, quos putabat esse, Diis unum esse praefectum ceteris excellentiorem, diserte fatetur: quem quidem interdum τὸν μέγιστον θεὸν, *Deum maximum*, alias τὸν πρῶτον θεὸν, *primum Deum*, nonnumquam τὸν ὑπερουράνιον θεὸν, *Deum supra coelos positum* appellat: ut nunc reliqua omittam nomina. Hunc ipsum Deum infinite potentem esse, acerrime defendit ac tuetur, sic ut Christianos etiam ideo ferendos esse neget, quod divinae
Origen. Lib. VI. p. 303. virtuti limites statuerent, malum ipsi genium opponendo: Σφάλλονται δὲ ἀσεβέστατα ἄττα καὶ περὶ τῆσδε τὴν μεγίστην ἄγνοιαν ὁμοίως ἀπὸ θείων αἰνιγμάτων πεπλανημένην, ποιοῦντες τῷ θεῷ ἐναντίον τινὰ, διάβολόν τε καὶ γλώττῃ ἑβραΐᾳ Σατανᾶν ὀνομάζοντες τὸν αὐτόν· ἄλλως μὲν ἂν παντελῶς θνητὰ ταῦτα καὶ οὐδ᾽ ὅσια λέγειν· ὅτι δὲ ὁ μέγιστος θεὸς, βουλόμενός τι ἀνθρώποις ὠφελῆσαι, τὸν ἀντιπράσσοντα ἔχει, καὶ ἀδυνατεῖ. *Errores fovent valde impios, in quos per summam, qua laborant, ignorantiam inciderunt, quae effecit quoque, ut aenigmata, quibus res occultantur divinae, perperam intelligerent. Volunt, Deum habere adversarium, quem diabolum & Hebraeo sermone Satanam appellant. Id vero de Deo nefarium est cogitatu, quem hoc dogma ad mortalium conditionem deprimit. Ergo maximus Deus, quum benefacere vult hominibus, inimicum offendit consiliis suis resistentem, & ea intervertentem.* (19) Ipso illo loco, quo pro Diis eorumque cultu disertissime verba facit, sic tamen de supremo commentatur Deo: Θεοῦ δὲ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἀπολειπτέον, οὔτε μεθ᾽ ἡμέραν, οὔτε νύκτωρ, οὔτ᾽ ἐς κοινὸν, οὔτ᾽ ἰδίᾳ, λόγῳ τε ἐν παντὶ καὶ ἔργῳ διηνεκῶς, ἀλλά γε καὶ μετὰ τῶνδε καὶ χωρὶς ἡ ψυχὴ ἀεὶ τετάσθω πρὸς τὸν θεόν. *Nefas est, Deum umquam deserere, sive die, sive noctu, sive publice, sive privatim, sed in omni sermone & opere meminisse eius decet. Quidquid suscipiamus aut faciamus, animus noster semper cum Deo esse debet.* Haec scite admodum dicuntur, neque aptioribus verbis a Christiano efferri potuissent.

Secundum CELSVM nemo libris atque scriptis Deorum caussam fortius ac animosius egit MALCHO, nobilissimo ex Tyriis philosopho, quem Graeci PORPHYRIVM nominarunt. Namque libris quindecim, magnae molis opere, neque mediocri elaborato industria, opes Christianorum profligare conatus est. Et hoc ipso tamen homine, nescio, an ullus Christianorum gravius atque ferventius contenderit, unum esse summum Numen, unum ἀγέννητον sive sempiternum ac a nullo genitum rerum omnium principium? PLVTARCHVM atque ATTICVM, quos tria supra commemoravimus rerum initia per se exsistentia posuisse, bonum Deum, malum animum sive daemonem & materiam strenue ac ingeniose adoritur, resque omnes, cuiuscumque demum generis sint, ne ipsa quidem materia excepta, ab una mente sapientissima & perfectissima manasse, sive a sempiterno ortusque omnia experte Deo, magna animi contentione demonstrare connititur. Summam, qua hoc studuit perficere, ratiocinationis PROCLVS exhibet *in Timaeum Platonis p. 119.*

A PORPHYRIO si discedamus, HIEROCLEM, quem Christiani magnopere metuerent, nemo adversarius exstitit. Verum hic in primis sese illis infestum praebuit, disciplinamque sanctiorem convellere voluit peculiari libro, quem inscriptum fuisse EVSEBIVS testatur Φιλαλήθης, *veritatis amans.* Quae quidem inscriptio modestior visa fuit illa CELSI, qui volumini in Christianos exarato hunc indicem dederat: ἀληθὴς λόγος, *sermo verus.* Exstat adhuc libri huius HIEROCLIS confutatio, quam ab EVSEBIO PAMPHILI compositam esse, cum nostrorum codicum testimonio, tum PHOTII auctoritate constat, qui nomen eius in codice suo (20) reperit. Quod si ita est, aut PORPHYRIO aequalis fuerit, aut paullo post eum vixerit, qui *Philaleten* illum confecit, HIEROCLES, necesse est. Hunc ipsum praeterea HIEROCLEM LACTAN-
De Iustit. Lib. V. C. II. (p. 358.) TIVS videtur notare, sic verba faciens: *Alius eamdem materiam mordacius scripsit, qui erat tum e numero iudicum, & qui auctor in primis faciendae persecutionis fuit: quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos afflixerat, insequutus est. Composuit enim libellos duos non contra Christianos, ne inimice insectari videretur, sed ad Christianos, ut humane ac benigne consulere videretur: in quibus ita falsitatem Scripturae sacrae arguere*

(19) *Ipso illo loco*) ORIGENES *Libro VIII. contra Celsum p. 419.*

(20) *Reperit*) Haec contra IO. IONSIVM observat, qui *de scriptor. Histor. philos. Lib. III. C. XVIII. p.* 102. errare affirmat eos, nullo licet argumento ductus, qui EVSEBIO PAMPHILI hunc in HIEROCLEM librum tribuunt. Vide, quae paullo post disserit, & adde, quae de hac re b. GONOFR. OLEARIVS erudite monuit *Prolegom. ad hunc librum p.* 416. PHOTII locus est *Biblioth. Cod. XXXIX. p.* 24.

guere conatus est, tamquam sibi esset tota contraria. - - Praecipue tamen Paulum Petrumque laceravit, ceterosque discipulos, tamquam fallaciae seminatores, quos eosdem tamen rudes & indoctos fuisse, testatus est. Quidnam caussae fuerit LACTANTIO, cur HIEROCLIS nomen omitteret, equidem haud constituo: at non alium, quam HIEROCLEM, & his & consequentibus ab eo verbis lacessitum esse, certissimum arbitror. Duo vero me praecipue, ut id credam, adducunt. Primo LACTANTIVS hunc Christianorum hostem vix ulla in re diligentius elaborasse, docet, quam ut APOLLONIVM cum Servatore nostro conferret: *Quum facta Christi mirabilia destrueret, nec tamen negaret, voluit ostendere, Apollonium vel paria, vel etiam maiora fecisse. Mirum, quod Apuleium praetermiserit, cuius solent & multa & mira memorari. Et ex hoc insolentiam Christi voluit arguere, quod Deum se constituerit: ut ille verecundior fuisse videretur, qui, quum maiora faceret, (ut hic putat) tamen id sibi non arrogaverit.* Deinde ipsum libri HIEROCLIS, quem diximus, indicem memorat LACTANTIVS: *Quum talia ignorantiae suae deliramenta fudisset, quumque veritatem penitus excidere connixus est, ausus est libros suos nefarios ac Dei hostes* φιλαλήθεις *annotare.* Qui non ita pridem HIEROCLEM emisit, (21) vir longe doctissimus haec verba LACTANTII cum illis confert, quibus paullo ante duos hunc Christianorum adversarium composuisse libros dixerat, atque ex utrisque non inepre concludit, integrum voluminis hunc fuisse titulum: Λόγοι φιλαλήθεις πρὸς χριστιανούς. Ac priori quidem libro suspicor HIEROCLEM ea in Christianos tela coniecisse, quibus antea iam PORPHYRIVS pugnaverat; altero vero, quem EVSEBIVS tantum aggressus est, novas posuisse Christianis insidias, atque APOLLONIVM, quod dedita opera nemo fecerat antea, cum CHRISTO, servatore nostro, comparasse. Igitur, quod narrat (22) EPIPHANIVS, fuisse, quum DIOCLETIANVS vexaret Christianos, Alexandriae praefectum quemdam, HIEROCLEM nomine, id de hoc ipso dictum esse, quem describit LACTANTIVS, propemodum mihi persuadeo: quippe qui a LACTANTIO non modo *ex numero* fuisse *iudicum*, atque *praecipuus faciendae persequutionis auctor*, sed etiam librum in Christianos composuisse perhibetur, quo, praeter alia scelera, APOLLONIVM miraculis aequiparare CHRISTO (23) ausus fuerit. Quodsi *Philaletis* auctor, de quo adhuc disseruimus, ab illo non differret HIEROCLE, cuius duo libri exstant philosophici, *Commentarius in aurea carmina*, & *de fato & providentia*, reverentiam erga plures Deos haud ei fuisse impedimento, quo minus unum tamen supremumque Deum coleret, ex utroque facile libello declarari posset. Verum (24) PHOTIVS HIEROCLEM refert, qui *de fato & providentia* exposuit, IAMBLICHI &, qui hoc recentior est, PLVTARCHI *Atheniensis* fecisse mentionem. Quae quum legisset IONSIVS, neque dubitaret, eumdem, qui de fato scripsit, HIEROCLEM etiam adversus Christianos decertasse, ab EVSEBIO PAMPHILI negavit profectam esse, quam habemus, *Philalethis* confutationem, aliique EVSEBIO iuniori adscribendam esse, iudicavit. Huic autem coniecturae nemo tribuet aliquid, qui modo *Philalethis* huius LACTANTIVM iam meminisse, cogitaverit. Ex hoc enim apparet testimonio, fieri nullo modo posse, ut is, qui Christianis bellum intulit, HIEROCLES idem sit, ac ille, qui doctrinam de fato persequutus est,

(21) *Vir doctissimus*) Is IO. PEARSONVS est, qui HIEROCLIS *Comm. in aurea carmina Pythagorae* eruditissimis instructum *Prolegomenis* Londini tum ediderat, quae novissimae PETRI NEEDHAMI editioni Cantabrigiensi quoque praemissa sunt. Vid. haec *Prolegom. p. XV.* & confer OLEARII *Philostratum p.* 420. Ceterum de HIEROCLIS aetate & aliis, quibus idem fuit nomen, post CVDWORTHVM & PEARSONVM diligenter & accurate verba fecerunt IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. II. Cap. XII. p.* 459. *f.* GODOFR. OLEARIVS *Prolegom. ad Librum Eusebii contra Hieroclem p.* 413. PETR. NEEDHAM *Praef. ad novam Hieroclis editionem*, ANDR. DACERIVS *Proleg. ad Gallic. Hieroclis version. p.* 424. PETR. BAYLE *Dictionaire histor. v. Hierocles T. II. p.* 1462. ad quos illos abire iubeo, qui his rebus litteratis delectantur.

(22) *Epiphanius*) *Haeres. LXVIII. Meletian. §. II. T. I. Opp. p.* 717.

(23) *Ausus fuerit*) His binis argumentis ex LACTANTIO sumtis non efficitur, HIEROCLEM, qui adversus Christianos scripsit, & illum, qui Alexandriae praefectus fuit, non differre. Etenim LACTANTIVS illum, quem memorat, Nicomediae ista omnia in Christianos admisisse, perhibet, non autem Alexandriae. Veri tamen simile arbitror, illum HIEROCLEM, qui antea Nicomediae Christianos vexaverat, ab Imperatore praemii loco Alexandrinam postea praefecturam accepisse: quae urbs Christianis abundabat, & magistratum idcirco requirebat vigilantissimum.

(24) *Photius*) *Biblioth. Cod. CCXIV. p.* 554. Conf. IONSIVS *de scriptor. histor. philos. Lib. III. Cap. XVIII. p.* 101. & NEEDHAMVS *Praef. ad Hieroclem p.* 18.

eſt. Accedit (25) AENEAE GAZAEI in *Theophraſto* auctoritas. Is primo quidem HIEROCLEM quemdam inducit Alexandrinum, a quo ſeſe inſtitutum eſſe dicit, quemve magnificis exornat laudibus: Ἀλλ' εἰπέ μοι ἔτι παρ' ὑμῖν εἰσιν οἱ τῆς φιλοσοφίας δεικνύντες τὰς τελετὰς, οἷος ἦν Ἱεροκλῆς ὁ διδάσκαλος. *Sed dic mihi: ſuperantne apud vos, qui philoſophiae myſteria perinde enarrent, uti Hierocles magiſter noſter?* Hunc ego HIEROCLEM illum opinor eſſe, qui *de fato & providentia* reliquit *Commentarium:* nec fortaſſis *aureorum carminum Expoſitio* ad alium, quam hunc, auctorem referenda eſt. Poſtea, quum in mentionem AENEAS incidiſſet APOLLONII *Cappadocis* ſive *Tyanaei*, alium commemorat HIEROCLEM, ab illo diverſum, eum nimirum, qui memoriam rerum mirabiliter ab APOLLONIO geſtarum tam inſolenti oſtentatione celebraverit.
P. 24. Verba haec ſunt: Ὁ Ἀπολλώνιος τὰ ψευδῆ λέγων ἐλέγχεται. Ἱεροκλῆς δὲ, οὐχ ὁ διδάσκαλος, ἀλλ' ὁ προβαλλόμενος τὰ θαυμάσια, ἄπιστον καὶ τοῦτο προσέθηκεν. *Apollonius mendacis arrogantiae notam iure ſubit. Hierocles vero, non noſter ille praeceptor, ſed miraculoſurum rerum iactator, indignum hoc etiam fide adiicit.* Horum alterum *Commentarium in aurea* elucubraſſe *carmina*, equidem probabile iudico. Nam qui Chriſtiani eum opus eſſe cenſent, hi ſuaviter quidem ſomniant. Verum utri tribuendus ſit, id per veterum monumentorum inopiam nobis hodie non integrum eſt decernere. Quidquid id eſt, illum ipſum HIEROCLEM, qui tam graves cum Chriſtianis inimicitias geſſit, Deorumque rebus tam ſolers ac verſutus adfuit, unius ſupremi Numinis fuiſſe cultorem, ex ipſo perſpicuum eſſe dico LACTANTIO. Legantur haec eius verba: *Quam tandem nobis attuliſti veritatem, niſi quod aſſertor Deorum eos ipſos ad ultimum prodidiſti? Proſequutus enim ſummi Dei laudes, quem regem, quem maximum, quem opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem altoremque viventium confeſſus es, ademiſti Iovi tuo regnum, eumque ſumma poteſtate depulſum in miniſtrorum numerum redegiſti. Epilogus ergo te tuus arguit ſtultitiae, vanitatis, erroris. Affirmas, Deos eſſe, & illos tamen ſubiicis & mancipas ei Deo, cuius religionem conaris evertere.* Huius quaenam vis ſit ratiocinationis LACTANTII, fateor, me ingenio non aſſequi. HIEROCLIS enim *Zeus* ſive *Iupter*, id quod hoc etiam in loco ſignificatur, idem erat, qui ſummus omnium Deus. Cui tametſi omnes minores Deos ſubiiceret ille, tamquam miniſtro, quibus illius unice obtemperandum ſit voluntati, his tamen ipſis Diis religionis atque pietatis officia deberi, contendebat. Atque hoc erat dogma illud, in quod diſputandum fuiſſet in primis (26) LACTANTIO. Verum mittimus haec, atque id unum animadverti iubemus in verbis LACTANTII: HIEROCLEM, cuius exquiſita fuit in Chriſtianos crudelitas, qui acerbam illam, quam diximus, in eos atque vehementem diſputationem in litteras retulit, qui pro Diis eorumque honoribus tanta depugnavit acrimonia, hunc, inquam, HIEROCLEM eo ipſo, quo Diis conſulere volebat, libro unum ſummum profeſſum eſſe Deum, eumque regem ſeu totius mundi moderatorem, maximum, orbis opificem, omnis boni fontem, rerum omnium genitorem, vitae denique omnis auctorem & conſervatorem nuncupaſſe.

Omnium, quibus umquam colluctata eſt diſciplina CHRISTI, hoſtium princeps facile eſt IVLIANVS Imperator. Eum, nihil eſt, quod impellere potuerit, ut, quae probabat, dogmata diſſimularet, aut adſcitis aliunde coloribus adulteraret. Nam & Imperator erat, & incredibili Chriſtianorum ardebat odio, & Deorum immortalium religione atque cultu nihil prius aut antiquius habebat. Et hunc ipſum tamen IVLIANVM ab eorum ſtetiſſe partibus, demonſtrabo, qui unum ſupremumque Deum (27) reve-

(25) *Aeneae Gazaei)* In *Theophraſto p. 7. ed. Barthii.*

(26) *Lactantio)* Quonam iure hic LACTANTIVS accuſetur, incertum eſt, quoniam HIEROCLIS non exſtat amplius in Chriſtianos liber. Aſſumit hic doctiſſimus CVDWORTHVS, HIEROCLEM exiſtimaſſe, illum, quem Graeci & Romani Iovem dixerunt, ſupremum illud eſſe, quod univerſis rebus praeeſt, Numen. Sed aſſumit tantum, non vero probat. Forte HIEROCLES Iovem diſtinxit a Deo omnium celſiſſimo, & inter minora Numina retulit: quod ſi fecit, ut certe videtur feciſſe, recte ſeſe habet LACTANTII argumentatio, & Iovis cauſſam HIEROCLES omnino prodidit. Quamquam & alio modo, ſi res id flagitaret, LACTANTIVS defendi poſſet.

(27) *Reverentur)* Nihil id vero mirum eſt. Nam IVLIANVS Platonicorum recentiorum diſciplinae totus erat addictus, quos omnes ſupra iam monui religionem popularem ex ingenio ſuo ſefinxiſſe, & ita immutaſſe, ut nec nimis abſurda, nec Chriſtianae religionis nimis videretur eſſe diſſimilis. Quapropter cuncti, qui hanc ſectam amplexi olim ſunt, ſummum eſſe atque aeternum Numen, profeſſi ſunt. Fuiſſe autem IVLIANVM eiusmodi Platonicum, copioſe docui *Diſſ. de turbata*

reverentur. Videamus primo, quemadmodum libro, quem in Christianos scripsit, communem eorum sententiam proponat, qui Deorum, ut ipse, religionibus erant dediti: οἱ γὰρ ἡμέτεροί φασι, τὸν δημιουργὸν ἁπάντων μὲν εἶναι κοινὸν ἁπάντων καὶ βασιλέα, νενεμῆσθαι δὲ τὰ λοιπὰ τῶν ἐθνῶν ὑπ᾽ αὐτῷ ἐθνάρχαις καὶ πολιούχοις θεοῖς, ὧν ἕκαστος ἐπιτροπεύει τὴν ἑαυτοῦ λῆξιν οἰκείως αὐτῷ. ἐπειδὴ γὰρ ἐν μὲν τῷ πατρὶ πάντα τέλεια, καὶ ἓν πάντα, ἐν δὲ τοῖς μεριστοῖς ἄλλη παρ᾽ ἄλλῳ κρατεῖ δύναμις. *Nostri enim opificem aiunt omnium communem esse parentem ac regem, reliquas vero gentes ab illo distributas gentium rectoribus ac urbium curatoribus Diis, quorum unusquisque fines suos administrat, ut ipsi congruit. Nam quum in patre quidem omnia perfecta, & unum omnia sint, in particularibus vero alius alia vi pollet.* (Cyrill. contra Iulian. L. IV. p. 115. (ed. Spanhemii.)) Eodem deinceps libro ipsis etiam Iudaeis sanctius & castius de summo Numine Deorum sentire cultores, contendit: εἰ εἷς μὲν ὁ προσεχὴς εἴη τοῦ κόσμου δημιουργὸς, ὁ κηρυττόμενος ὑπὸ τοῦ Μωσέως, ἡμεῖς ὑπὲρ αὐτοῦ βελτίους ἔχομεν δόξας, οἱ κοινὸν μὲν ἐκεῖνον ὑπολαμβάνοντες ἁπάντων δεσπότην, ἐθνάρχας δὲ ἄλλους, οἳ τυγχάνουσι μὲν ὑπ᾽ ἐκεῖνον, εἰσὶ δὲ ὥσπερ ὕπαρχοι βασιλέως, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ διαφερόντως ἐπανορθούμενος φροντίδα, καὶ οὐ καθίσταμεν αὐτὸν οὐδὲ ἀντιμερίτην τῶν ὑπ᾽ αὐτὸν θεῶν καθισταμένων. (P. 146. (p. 148. Spanh. edit.)) *Si proximus mundi opifex est ille, qui a Mose praedicatur, nos de illo melius sentimus, qui putamus, communem eum esse universorum dominum, alios autem gentibus praepositos, qui sub illius quidem imperio sunt, sed tamquam imperatoris legati suam quisque vicem diverse obeuntes, neque ipsum aliorum Deorum, quos subiectos habet, partiarium statuimus.* Quidnam, quaeso, hi duo IVLIANI loci declarant? Aut ego nihil video, aut hoc clare significant, ex IVLIANI sententia omnes illos Deos, quorum religionem abrogari vetabat, nullos esse, nisi summi Dei, a quo totum fatebatur orbem constructum esse, administros.

Plura si quis desiderat huius rei argumenta, is *orationem* eius adeat, quam *in laudes solis*, magni ex opinione ipsius in adspectabili hoc orbe Dei, composuit. Sole enim longe excellentius & praestantius Numen esse, quod rebus omnibus initium dederit, sine ullo fatetur circuitu: εἷς μὲν ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς, πολλοὶ δὲ οἱ κατ᾽ οὐρανὸν περιπολοῦντες δημιουργικοὶ θεοί. *Vnus quidem est omnium rerum opifex, plures autem, qui in coelo circumferuntur, opifices Dii*, quorum medium sol occupat. (P. 262. (ed. Petavii, Spanhemii vero p. 140.)) Hic unum summum Deum, & simul multos esse minores Deos, clarissime confirmat. Alio eiusdem orationis loco antiquos vates, qui solem ex Hyperione genitum esse docuerint, voce *Hyperion* summum rerum omnium opificem indicasse, perhibet: τὸν πάντων ὑπερέχοντα πάντων, ἐπέκεινα, περὶ ὃν πάντα, καὶ οὗ ἕνεκα πάντα ἐστίν. *Omnibus eminentem & excellentem Deum, qui omnibus excellit, quem circum & cuius gratia sunt universa.* (P. 136. ed. Spanh.) Atque hunc ipsum Deorum principem, quem rerum omnium appellat Regem, ita plenius alio loco designat & describit: οὗτος τοίνυν, εἴτε τὸ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ καλεῖν αὐτὸν θέμις, εἴτε ἰδέαν τῶν ὄντων, ὃ δή φημι τὸ νοητὸν σύμπαν, εἴτε ἕν, ἐπειδὴ πάντων τὸ ἓν δοκεῖ πως πρεσβύτατον, εἴτε ὁ Πλάτων εἴωθεν ὀνομάζειν τὸ ἀγαθόν· αὕτη δὲ οὖν ἡ μονοειδὴς τῶν ὅλων αἰτία, πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐξηγουμένη κάλλους τε καὶ τελειότητος, ἑνώσεώς τε καὶ δυνάμεως ἀμηχάνου, κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ μένουσαν πρωτουργὸν οὐσίαν ἥλιον, θεὸν μέγιστον, ἀνέφηνεν. (P. 248. (ed. Spanh. p. 132.)) *Hic igitur, quem sive id, quod ultra mentem sit, appellare fas est, sive eorum, quae sunt, ideam ac formam, sive potius unum, quoniam antiquissimum omnium videtur unum, sive quod bonum a Platone nominari solet: illud, inquam, simplex omnium rerum & uniforme principium, quod omnibus, quae sunt, pulcritudinis, perfectionis, coniunctionis & immensae virtutis princeps ac auctor est, secundum primariam in sese manentem substantiam solem, maximum Deum, ex se ipso produxit.* Quare DIONYSIVS PETAVIVS probe mihi ac praeclare totius *orationis* huius argumentum his expressisse verbis videtur: *Vanissimae huius & loquacissimae disputationis mysterium est, a principe ac primario Deo νοητὸν quemdam & archetypum solem editum fuisse, qui eamdem prorsus σχέσιν & τάξιν in genere τῶν νοητῶν habeat, quam in αἰσθητοῖς ille, quem videmus, solaris globus obtinet. Tria itaque discernenda sunt, princeps ille Deus, qui τἀγαθὸν a Platone dicitur, ὁ νοητὸς ἥλιος, ὁ φαινόμενος δίσκος.* (P. 274.) Hic ego philosophum & Imperatorem Deorum studiosissimum tam prope abesse a Christianorum dogmate, miror, quod exstinctum tamen omni contentione cupiebat. Censet, aeternam mentem sive intelligentiam ex principe rerum omnium parente genitam esse. Multumne inter scitum hoc, & quae Christiani de λόγῳ praecipiunt, interesse

bata per recentior. Platon. ecclesia §. XIV. p. 25. & observavit quoque EZECH. SPANHEMIVS *Praef. ad opera Iuliani p. 12.* & *Praef. ad Gallic. versionem Caesar. Iuliani p. III.*

esse (28) videtur? Sed haec nunc non quaerimus: id quidem dubio vacare, ut opinor, demonstravi, Imperatorem hunc, quo nemo ardentius veteres superstitiones Deorumque sacra revocare in orbem voluit, omnes ex uno Deos esse genitos statuisse, neque multa idcirco sempiterna nullique subiecta Numina credidisse.

Restat, ut de reliquis philosophis virisque eruditis dicamus aliquid, qui post CONSTANTINVM, inclinatis iam & prope iacentibus Deorum rebus, sacris Christianis infesti non esse desierunt. In his IAMBLICHVS, SYRIANVS, PROCLVS, SIMPLICIVS, pluresque fuerunt alii: quos omnes si qui negarent unum toti rerum universitati architectum & parentem praeposuisse, nae illi in magna rerum veterum versarentur ignoratione. MAXIMVS MADAVRENSIS AVGVSTINO aequalis fuit Diisque praeter modum amicus. Is vero cum suam, tum ceterorum, qui Deorum everti religiones
Ep. XLIII. aegerrime ferebant, sententiam his verbis declarat: *Equidem, unum esse Deum summum, sine initio, sine prole, naturae ceu patrem magnum atque magnificum, quis tam demens, tam mente captus neget esse certissimum? Huius nos virtutes per mundanum opus diffusas multis vocabulis invocamus, quoniam nomen eius cuncti, proprium videlicet, ignoramus. Ita fit, ut, dum eius quaedam quasi membra carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profecto videamur.* Finem vero epistolae hac formula facit: *Dii Te servent, per quos & eorum atque cunctorum mortalium communem patrem universi mortales, quos terra sustinet, mille modis concordi discordia venerantur.* Eadem aetate LONGINIANVS vixit, Deorum itidem cultor, sed MAXIMO moderatior: qui, rogatus ab AVGVSTINO, quidnam de vera Deum placandi & ad felicitatem perveniendi ratione sentiret, respon-
Ep. XXI. dit: *Per minores Deos perveniri ad summum Deum, non sine sacris purificatoriis.* Praeter vitae castitatem & integritatem, sacris quibusdam caerimoniis & purgationibus opus esse ducebat homini, qui Deo familiaris esse vellet. Eadem, qua haec scribit, epistola summum omnium Deum *unum* nuncupat, *universum, incomprehensibilem, ineffabilem & infatigabilem* (29) *creatorem.*

Sed

(28) *Videtur)* Haec ego de cognatione & convenientia philosophiae IVLIANI, & disciplinae, quam Christiani profitentur, magno homini excidisse nollem. Ingens enim discrimen est inter aeternam τοῦ λόγου generationem, quam religio Christiana credendam proponit, & inter hanc solis ex Deo sempiternam progressionem, quam IVLIANVS & reliqui Platonici tuentur. Tota Platonicorum ratio rerum omnium, quae cernuntur & in sensus incurrunt, exempla, species ac imagines ex omni aeternitate a natura divina productas esse, constituebat. Hinc & solis, qui nos calore suo recreat, aeternum Deo exemplum esse obversatum, non poterat non existimare. De his rerum aeternis exemplis seu mundo νοητῷ etsi multa subtiliter & acute philosophari solent, PROCLVS in primis in *ad Theologiam Platonicam Introductione*, & PLOTINVS; certus tamen ego sum, nescivisse homines, quales proprie essent hae perennes rerum in sensus cadentium formae, nec explicare potuisse, utrum naturae illae essent per se constantes, an vero animi tantum divini, ut ita loquar, notiones. Vtcumque est, id quidem apertum esse reor, dogma istud nil commune habere cum IVLIANI de sole intelligibili ineptiis. Quis umquam Christianorum, in quibus sana mens & ratio fuit, aeternum filii Dei in tempore geniti & adspectabilis facti exemplum, ideam & formam ex Deo procreatam esse, asseveravit? Quis filios Dei binos esse dixit, ut IVLIANVS, solet, alterum νοητὸν seu *intelligibilem*, alterum αἰσθητὸν seu *sensibus patentem*? Aliud profecto, immo longe aliud ac diversum est, putare, ex infinito tempore naturam aliquam per se constantem divinamque personam ex uno simplicissimoque Deo esse genitam, idque modo a nullo explicando mortalium; aliud rei alicuius, quae sensus afficit, aeternam speciem & ideam in Deo vel extra Deum fuisse. Cum Socinianorum aut Arianorum disciplina componi posse quodammodo IVLIANI philosophiam, praeclare intelligo; non item cum illa, quae recte sentientibus Christianis placet, de filio Dei sententia. Etenim non aegre concedet ARII aut SOCINI affectator, filii illius Dei, qui certo tempore in Iudaea natus est, ideam aut formam ex omni aeternitate in Deo fuisse.

(29) *Creatorem)* Vtraque & MAXIMI & LONGINIANI epistola legitur inter AVGVSTINI *Epistolas*: illa est *XVI. p.* 15. *T. II. Opp.* haec *CCXXXIV. p.* 641. Verba, quae hic exstant: *Per minores Deos* &c. non sunt LONGINIANI, sed argumentum, quod epistolae huic in exemplis AVGVSTINI praemittitur. Ego vero his saeculi quarti, quinti & sexti auctoribus de religione veteri non esse multum credendum, arbitror. Illa enim aetate, qua fractae iam erant ita & debilitatae Deorum opes, ut vix securi essent a poenis & suppliciis, qui simulacris more maiorum supplicabant, antiquarum religionum amici non modo, quibus poterant, viribus eas exornabant, sed etiam conciliatores exsistebant aliqui, qui Christianos & Deorum cultores aut nullo aut modico discrimine distare, nec idcirco esse, cur in hos illi saevirent, contendebant. Ita semper humanis comparatum fuit rebus: Sectae iacentes atque pressae religionis illius, quae publicis munita est legibus, formam & instituta aemulantur & imitantur quodammodo, ne atrae nimis ac deformes rerum videantur dominis.

Sed nec hos solum, verum omnes omnino, qui Diis studebant, nullo modo Deorum aeternorum & aequalium multitudinem quamdam invocasse, locuples auctor nobis est ARNOBIVS. Is enim conquerentes facit eos de Christianorum iniquitate, quod tanti criminis atque levitatis falso & malitiose ab illis insimularentur. *Frustra nos*, inquiunt, *falso & calumnioso incessitis & appetitis crimine, tamquam inficias eamus*, DEVM esse MAIOREM, *quum a nobis & Iupiter nominetur*, & OPTIMVS *habeatur &* MAXIMVS, *quumque illi augustissimas sedes & Capitolia constituerimus immania*. Has ut querimonias ARNOBIVS comprimat, primo quidem, quanta laboret vulgaris de Deo doctrina confusione, docet, neque fieri non posse, declarat, quin infinitae ex poëtarum de Diis fabulis nascantur tenebrae, in quibus res gestae veterum heroum atque dogmata de Deo unum veluti disciplinae corpus constituant. Addit, vehementer nugari eos, qui Iovem, cuius pater & mater, avus & avia carminibus publice celebrentur, omnipotentem esse Deum, contendant. *Nam Deus omnipotens mente una omnium & communi mortalitatis assensu neque genitus scitur, neque novam in lucem aliquando esse prolatus, nec ex aliquo tempore coepisse esse vel saeculo. Ipse enim est fons rerum, sator saeculorum ac temporum. Non enim ipsa per se sunt, sed ex eius perpetuitate perpetua & infinita semper continuatione procedunt. At vero Iupiter, ut vos fertis, & patrem habet & matrem, avos & avias, nunc nuper in utero matris suae formatus.* Deinde, postquam, ut opinor, secum reputaverat ARNOBIVS, aut plane reiici haec veterum poëtarum commenta a viris sapientibus, aut in habitum figuramque formari similitudinum & imaginum aliarum rerum, totam hanc disputandi rationem ingenue dimittit, neque Iovem verum illum esse omnipotentem Deum, quem Christiani quoque colant & venerentur, negat. Sed haec, quae concesserat, continuo ad Christianorum refert commoda. Iniustissimos enim mortalium Deorum esse concludit patronos, qui, quum eumdem, quem Christiani, Deum revereantur, tantis tamen hos calamitatibus atque miseriis excrucient. *Sed sint, ut vultis, unum, nec in aliqua vi Numinis & maiestate distantes, ecquid ergo iniustis nos persequimini odiis? Quid, ut ominis pessimi, nostri nominis inhorrescitis mentione, si, quem Deum colitis, eum & nos? aut quid in eadem caussa vobis esse contenditis Deos, inimicos atque infestissimos nobis? Etenim, si una religio est nobis vobisque communis, cessat ira coelestium.* Haec ita diluere student Deorum cultores: *Sed non idcirco Dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum, sed quod hominem natum, &, quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interemtum, & Deum fuisse, contenditis, & superesse adhuc creditis, & quotidianis supplicationibus adoratis.* Sed respondet ARNOBIVS: *Si vobis iucundum est, amici, edissertate, quinam sint hi Dii, qui a nobis Christum coli, suam credant ad iniuriam pertinere: Ianus Ianiculi conditor, & civitatis Saturniae Saturnus auctor? Fauna, Aesculapius, Mercurius? &c. Hice ergo Christum coli, & a nobis accipi & existimari pro Numine, vulneratis accipiunt auribus? & obliti paullo ante sortis & conditionis suae, id, quod sibi concessum est, impertiri alteri nolunt? Haec est iustitia coelitum? hoc est Deorum iudicium sanctum? Nonne istud livoris est & avaritiae genus? non obtrectatio quaedam sordens, suas eminere solummodo velle fortunas, aliorum res premi, & in contemta humilitate calcari? Natum hominem colimus? Quid enim? Vos hominem nullum colitis natum? non unum & alium? non innumeros alios? quinimo non omnes, quos iam templis habetis vestris, mortalium sustulistis ex numero, & coelo sideribusque donastis? Concedamus interdum, manum vestris opinationibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis, animae, corporis, fragilitatis & conditionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam Deus dici, Deusque sentiri? Si enim vos Liberum, quod reperit usum vini, si, quod panis, Cererem, si Aesculapium, quod herbarum, si Minervam, quod oleae, si Triptolemum, quod aratri, si denique Herculem, quod feras, quod fures, quod multiplicium capitum superavit compescuitque natrices, Divorum retulistis in coelum; honoribus quantis afficiendus est nobis, qui ab erroribus nos magnis, insinuata veritate, traduxit?* Nihil ergo in hac argumentatione requiro, si ad eos unice retundendos valere debuit, quorum tum temporis animi a CHRISTI erant disciplina aversi. Longe maiori enim iure ob beneficia, quae mortalibus exhibuit, in Deorum aggregari numerum CHRISTVS potuit, quam *Bacchus*, *Ceres* aut *Hercules* in eum relati sunt. At qui tantam huius rationis vim esse putat, ut religioni Christianae sufficiat extra omnem falsitatis suspicionem collocandae, nae hunc ego vehementer falli iudico. Maiora postulantur ab eo, qui perfectam & omnibus nu-

Lib. I. p. 19. (p. 28. ed. Heraldi.)

meris absolutam sacrorum Christianorum defensionem spondet: nec id ipse videtur ignorasse ARNOBIVS. Fateor, non leviter commotos fuisse animo Deorum amicos, quum CHRISTVM in crucem audirent actum esse. Sed hoc tamen in primis non quaerebatur in istis concertationibus: An recte facerent Christiani, quod hominem in cruce exstinctum Deum esse putarent. Quae tantopere Christianos & Deorum tutores disiungebat, controversia haec una erat: Num tolerari possent homines, qui eos omnes, quibus, praeter unum & infinite potentem Deum, minora alia Numina placebat colere, detestandi arguerent erroris, quumque ipsimet mortalem divinis afficerent honoribus, aliorum tamen Deos contumeliis & maledictis lacerarent. Sic CELSVS litem constituit

Lib. VIII. p. 385. apud ORIGENEM: Εἰ μὲν δὴ μηδένα ἄλλον ἐθεράπευον οὗτοι, πλὴν ἕνα θεὸν, ἦν ἄν τις αὐτοῖς ἴσως πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς λόγος· νυνὶ δὲ τὸν ἔναγχος φανέντα τοῦτον ὑπερθρησκεύουσι, καὶ ὅμως οὐδὲν πλημμελεῖν νομίζουσι περὶ τὸν θεὸν, εἰ καὶ ὑπηρέτης αὐτοῦ θεραπευθήσεται. *Si ipsi hi Christiani nullum, nisi unum, colerent Deum, iustam forte nos vituperandi caussam haberent. Iam vero ipsimet divinis honoribus hominem non ita pridem genitum afficiunt, & nihilo tamen minus sibi persuadent, nullam sese Deo iniuriam inferre, hunc ministrum eius colentes.* Quem ut ORIGENES repulerit, id vero deinceps copiosius considerabimus.

Ne quis vero eorum in hac caussa iudicia requirat, qui principem in antiquis Christianorum doctoribus locum tenent, loquentes audire nonnullos eorum iuvabit. Itaque CLEMENS primum ALEXANDRINVS in medium prodeat. Namque is non modo gentes Diis servientes, Graecos saltem, vero supplicare Deo, quin ipsum, quem Christiani, Deum, parum licet legitime, venerari, concedit, sed etiam S. PETRI hoc

Strom. VI. p. 635. (Cap. V. p. 759. ed. Potteri.) ipsum auctoritate confirmare non dubitat: ὅτι δὲ οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ἴσασι τὸν θεὸν, ἀλλὰ κατὰ περίφασιν, Ἑλλήνων οἱ δοκιμώτατοι, Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι λέγει· γινώσκετε οὖν, ὅτι εἷς θεός ἐστι, ὃς ἀρχὴν πάντων ἐποίησε, καὶ τέλους ἐξουσίαν ἔχων. κ. τ. λ. *Quod autem Deum norum, non per agnitionem, sed per qualemcumque eius manifestationem, Graecorum probatissimi, dicit Petrus in praedicatione:* Cognoscite ergo, unum esse Deum, qui fecit omnium principium, & finis habet potestatem. Τοῦτον τὸν θεὸν σέβεσθε, μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, ὡς δηλονότι τὸν αὐτὸν σὺν ἡμῖν σεβόντων θεὸν, καὶ τῶν παρ' Ἕλλησι δοκίμων, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν παντελῆ τὴν δι' υἱοῦ παράδοσιν μεμαθηκότων. Hunc Deum colite, non ut Graeci, *utpote quod eumdem, quem nos, colunt Deum viri probi apud Graecos, sed non perfecta cognitione, ut qui a filio datam non didicerint traditionem.* Μὴ τοίνυν, φησὶ, σέβεσθε, οὐκ εἶπεν, θεὸν, ὃν οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, τὸν τρόπον τὸν τῆς σεβήσεως ἐναλλάττων τοῦ θεοῦ, οὐχὶ δὲ ἄλλον καταγγέλλων. *Ne colatis, inquit, igitur, non dixit, Deum, quem Graeci, sed ne colatis, ut Graeci, cultus Dei mutans modum, non autem alium Deum annuntians.* Τί οὖν ἐστι τὸ μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, αὐτὸς διασαφῆσαι Πέτρος ἐπιφέρων. - - μορφώσαντες ξύλα καὶ λίθους, χαλκὸν καὶ σίδηρον, χρυσὸν καὶ ἄργυρον - - σέβονται, - - καὶ νεκρὰ νεκροῖς προσφέρουσιν, ὡς θεοῖς. *Formant ligna & lapides, aes & ferrum, aurum & argentum, eaque colunt, - - & mortua mortuis offerunt, tamquam Diis.* Addit locum alium ex libro, qui sub nomine *Petri praedicatio* veteribus notus fuit: Μηδὲ κατὰ Ἰουδαίους σέβεσθε κ. τ. λ. *Neque colite, ut Iudaei* &c. Σαφῶς γὰρ, οἶμαι, ἐδήλωσεν τὸν ἕνα καὶ μόνον θεὸν ὑπὸ μὲν Ἑλλήνων ἐθνικῶς, ὑπὸ δὲ Ἰουδαίων Ἰουδαϊκῶς, καινῶς δὲ ὑφ' ἡμῶν καὶ πνευματικῶς γινωσκόμενον. *Aperte enim, ut arbitror, ostendit, unum & solum Deum a Graecis quidem gentiliter, a Iudaeis autem Iudaice, nove autem a nobis cognosci & spiritualiter.* Ὅτι ὁ αὐτὸς θεὸς ἀμφοῖν ταῖν διαθήκαιν χορηγὸς ὁ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δοτὴρ τοῖς Ἕλλησιν, δι' ἧς ὁ παντοκράτωρ παρ' Ἕλλησι δοξάζεται, παρίστησεν. *Idem enim Deus suppeditavit utrumque testamentum, & Graecis etiam dedit philosophiam Graecam, per quam omnipotens a Graecis gloria afficitur.*

Alter testis (30) LACTANTIVS sit FIRMIANVS. Nam & is aliquot in locis largitur, qui Deos olim coluerunt, summum tamen Numen professos esse. *Summum Deum & philosophi, & poëtae, & ipsi denique, qui Deos colunt, saepe fatentur.* Ex quo efficit, ceteros omnes, quos pietate ac religione vulgo persequerentur, Deos unius summi maximique Dei tantum ministros, & ab eo conditos esse. Quapropter, quod in illis desideraret, hoc unum habebat, famulos & satellites istos summi Numinis Deos tamen audire, atque tali iure coli, quali neminem oporteret coli, nisi Deum illum, a quo res omnes reliquae fluxissent. (31) Alio loco, postquam eos, qui plurium Deorum arbitrio, quorum nulli iuris aliquid in alterum esset, hunc orbem regi dicerent, aeque sapien-

(30) *Lactantius*) Depromta sunt, quae sequuntur, ex *Libro de ira Dei Cap. XI. p. 934.*

(31) *Alio loco*) *Divinar. instit. Lib. I. Cap. III. p. 25.*

sapienter id facere monuerat, atque si contenderent, in uno corpore humano multas esse mentes unius imperio subiectas, sic pergit: *Quod quia intelligunt isti assertores Deorum, ita eos praeesse singulis rebus ac partibus, dicunt, ut tantum unus sit rector eximius. Iam ergo ceteri non Dii erunt, sed satellites ac ministri, quos ille unus, maximus & potens omnium officiis his praefecit, ut ipsi eius imperio & nutibus serviant. Si universi pares non sunt: non igitur Dii omnes sunt. Non enim potest hoc idem esse, quod servit, & quod dominatur. Nam si Deus est nomen summae potestatis, incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis, nulli rei subiectus. Ergo Dii non sunt, quos parere VNI MAXIMO DEO necessitas cogit.* Addamus aliud (32) ex *eodem Libro* huius generis pronuntiatum: *Nunc satis est demonstrare, summo ingenio viros attigisse veritatem, ac prope tenuisse, nisi eos retrorsum infatuata pravis opinionibus consuetudo rapuisset, qua & Deos alios esse opinabantur, & ea, quae in usum hominis Deus fecit, tamquam sensu praedita essent, pro Diis habenda & colenda credebant*, nominatim stellas. (33) Nec ita multo post: *Quodsi*, inquit, *cultores Deorum eos ipsos se colere putant, quos summi Dei ministros appellamus, nihil est, quod nobis faciant invidiam, qui unum Deum dicamus, multos negemus.*

Tertius testimonium dicat EVSEBIVS CAESAREENSIS; qui, quid suo tempore de diis senserint, qui Christianorum invidebant rebus, his verbis exponit: ἕνα γὰρ ὄντα θεὸν παντοίαις δυνάμεσι τὰ πάντα πληροῦν, καὶ διὰ πάντων διήκειν, καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστατεῖν. ἀσωμάτως δὲ καὶ ἀφανῶς ἐν πᾶσιν ὄντα, καὶ διὰ πάντων διήκοντα. καὶ τοῦτον εἰκότως διὰ τῶν δεδηλωμένων σέβειν φασί. *Deum, quum unus ipse sit, omnis generis virtutibus universa complere, ac per omnia diffusum, rebus quoque omnibus praesidere; adeoque ipsum, qui sine corpore sensibus obnoxio rebus insit omnibus, omnesque pervadat ac permeet, sese per ea, quae diximus, iure ac merito colere venerarique, defendunt.* Hoc EVSEBII dictum curiosius deinceps contemplabimur, ubi distinctius religionis ethnicae, quam dicunt, naturam & indolem enodabimus. Praepar. evang. Lib. III. C. XIII. (p. 114.)

(34) AVGVSTINVM iam audivimus aperte profitentem, non usque adeo a veri desciuisse regula, qui Deos plures assererent, ut unius summi Numinis, quod universam rerum naturam procreaverit, cognitionem penitus amisissent, sed omnes Deos ab uno arcessivisse, quo maius nihil sit ac sublimius. Ergo PAVLVM tantum OROSIVM postremo producemus, quem AVGVSTINO aequalem fuisse novimus. Is vero: *Philosophi*, inquit, *dum intento mentis studio quaerunt scrutanturque omnia, unum Deum auctorem omnium repererunt, ad quem unum omnia referrentur: unde etiam nunc pagani, quos iam declarata veritas de contumacia magis, quam de ignorantia, convincit, quum a nobis discutiuntur, non se plures sequi, sed sub uno Deo magno plures ministros venerari, fatentur. Restat igitur de intelligentia veri Dei per multas intelligendi suspiciones confusa dissensio, quia de uno Deo omnium paene una est* (35) *opinio.* Histor. Lib VI. Cap. I. (p. 416. ed. Fabric.)

Suffici-

(32) *Ex eodem libro*) *Cap. V. p.* 40.

(33) *Nec ita multo post*) *Cap. VII. p.* 51.

(34) *Augustinum*) *Libro XX. contra Faustum Manich. Cap. XIX. p.* 246. *T. VI. Opp.*

(35) *Opinio*) Veterum Christiani gregis doctorum de religione ethnica testimonia nun eodem omnia loco sunt habenda, verum caute ponderanda. Sunt in illis aliqua, quae religionis istius vanitatem, levitatem & amentiam ita describunt, ut modum etiam nonnullis excedere videantur. At rursus illi, qui tam acerbe de sacris iudicant popularibus, quum e re sua id esse vident, veterum, poetarum in primis & philosophorum, de rebus divinis scita tam amoenis pingunt coloribus, ut proxime a Christianis absuisse videantur. Cuius quidem rei hae ipsis fuerunt rationes. (I) Philosophis & poetis, nihil erat inter antiquos illos populos praestantius & nobilius. Itaque sperabant, fore, ut religionem Servatoris multo citius amplecterentur, tolerarent saltim, Deorum cultores, si, quos unice colebant & venerabantur, philosophos & poëtas antiquos eadem cum Christianis sensisse, intelligerent. (II) Verebantur, ne, si istos, quos dixi, veteres sapientiae professores e coelo proscriberent omnes, & ad cacodaemonis amandarent civitatem, Christiani nominis odium & molestiae discipulorum Servatoris crescerent. Ergo malebant benigne de philosophis & poëtis iudicare, quam, gravioribus sententiis in hoc genus latis, invidiam sibi maiorem apud populum concitare. (III) Novitatis accusabant religionem Christianam, id quod ex *Apologiis* Christianorum doctorum constat, qui Diis studebant, & maiorum sacra repudiari posse negabant. Ad hoc telum retundendum nullum aptius censebant esse remedium antistites Christiani, quam si dogmata sua vetustissimis sapientibus, SOCRATI, HOMERO, PLATONI, ARISTOTELI, & omnibus, quorum

Sufficiunt haec, ut arbitror, ad verum eorum sententiam declarandam, qui plures sibi Deos ducebant religiose invocandos esse, ac, si minus fortassis omnium, eorum certe, qui post exortam Christianam religionem vixerunt, opinionem haud dubie ostendunt. Multos esse Deos, disputabant. Sed Deorum vocabulo illas omnes honorabant naturas, quae supra hominum fortunam essent positae, rationeque gauderent. *Deum*, ait HIERONYMVS, *quidquid supra se esset, gentiles putabant.* Quare simul unum omnium potentissimum & maximum suspiciebant & adorabant Deum, a quo reliqua manassent omnia, quum ipse ex nulla re alia natus esset aut genitus.

§. XVI.

Neque hoc, quod aliquis forte suspicari posset, eorum unice institutum fuit, qui veterem religionem interpolare & emendare voluerunt. Etenim vetustissimi gentium Theologi, alii item, quorum acerrima exstitit in propagando multorum Numinum cultu diligentia, eadem imbuti fuerunt opinione. Quod quidem non ex illis tantum apparet libris, qui suspicione suppositionis laborant, quales sunt Hermetis & Sibyllarum, sed etiam ex monumentis, quorum nemo sinceritatem vocat in dubium.

Qui haec contra esse cupiunt, ac diximus, eos unum habere locum, intelligo, ad quem se recipiant. Sint haec, uti vis, fortasse respondebunt: verum gentes superstitiosae, postquam coelestis doctrinae lumen mortalibus illuxerat, veteres correxerunt atque limarunt veluti, ne nimis deformes apparerent, religiones. Qui ante natum Servatorem Deos sacrificiis placabant, multo secus sentiebant, atque posteri eorum. Verum hi, quo probabiliorem redderent ac vendibiliorem, quam sequebantur, disciplinam, neque prorsus Christianis, fortiter eam invadentibus, succumberent, ornamentis opus sibi esse rati sunt, quae veritatis surripuere professoribus. Qui superiora legerit, eum satis iam arbitror intelligere, quanti haec existimanda sit oratio. Sed dandum est aliquid hominibus, quos praeiudicata opinio totos sibi vindicavit & asseruit. Ducto itaque ab antiquissimis temporibus principio, ex veterum demonstrare studebo commentariis, neminem umquam sapientiorem tam pervicaci animo ad Deorum sese cultum applicuisse, quin idem unum, summum omnisque legis & caussae expertem Deum ceterorum Deorum turbae praeficeret, nec, qui ante natum vixerunt Servatorem, aliter hac de re, atque eos, qui post eius adventum fuerunt, sensisse.

Scio, fuisse (1) aliquos, qui, quum idem, quod ego, sibi negotium sumsissent, praecipuum caussae praesidium in Sibyllinis carminibus notissimisque libris illis, qui HERMETIS TRISMEGISTI nomen prae se ferunt, posuerint. Ego vero, quoniam horum librorum auctoritatem in ultimum paene discrimen non ita pridem a viris doctissimis adductam novi, aliam plane viam inire constitui. Valeant Sibyllina carmina; valeat HERMES; & illa quoque (2) Deorum oracula valeant, quae a Christianis conficta esse, verisimile nonnullis videri possit. Mihi nullis uti placet monumentis, praeterquam illis, in quorum vetustatem atque fidem nulla cadere prorsus potest suspicio. Vt de Sibyllinis tamen quid sentiam carminibus, expromam, binis ego modis, qui in eorum inquirunt dignitatem, a vero aberrare, arbitror. Sunt, qui tanto eorum ducuntur studio, ut omnia, quae Sibyllina hodie dicuntur, carmina sine ulla dubitatione recipiant, tamquam a Sibyllis profecta. Quod ego quidem genus nimis esse hebes ac obtusum opinor, eo quod in ista Sibyllinorum versuum, qua hodie utimur, collectione multa esse commentitia & futilia, vel ipsa doceat inspectio. Erat scilicet olim nonnullis eorum, qui CHRISTVM videri volebant consectari, in more positum, ut piis dolis atque fallaciis studerent, veritatemque Christianae religionis mendaciis & inficetis ingenii sui inventis communiri posse, temere & absurde (3) putarent. Quam qui-

quorum magna erat inter gentes auctoritas, iam dudum placuisse, asseverarent. De gravitate harum rationum nunc quidem disserere nolo: id vero pono, nisi qui eas semper ob oculos habuerit positas, neminem ea, quae de philosophorum & poëtarum religione & sensibus CLEMENS, ORIGENES, LACTANTIVS, MINVTIVS, ATHENAGORAS, reliqui scripserunt, vero suo aestimaturum esse pretio. Multi certe a CLEMENTE, LACTANTIO & aliis inter unius Dei referuntur professores & Christianae disciplinae fautores, quos iis, qui omnes contemnunt religiones, & Deum a natura non seiungunt, sanus fuisset adscribere.

(1) *Aliquos*) AVGVSTINVM EVGVBINVM intelligit, MVTIVM PANSAM, & alios, qui concordiam veteris religionis ethnicae & disciplinae Christianae ex instituto demonstrare studuerunt. Quamquam & idem iam fecerunt primorum temporum doctores, CLEMENS, IVSTINVS, LACTANTIVS, totque alii.

(2) *Deorum oracula*) Quae a IVSTINO M. *Oration. ad Graecos*, EVSEBIO in *Praepar. evangel.* & aliis producta sunt.

(3) *Putarent*) Turpis iste mos, quem merito vir doctissimus exsecratur, ex Aegypto ad reliquos greges Christianos una cum aliis malis dimanavit. Tanta quidem est ingenii humani perversitas, ut etiam sine institutione per se ad eiusmodi flagitia desciscere potuerint degeneres Christiani: at certus tamen sum, scabiem Aegypti & corru-

quidem rem cum haec carmina, de quibus loquimur, tum multa exempla alia, quae silentio nunc praetereo, extra omnem controversiam collocant. Nihil est hoc instituto perversius aut ignobilius. Nam & ipsi hi fallaciarum architecti, se caussae suae facultate parum confidere, hoc more testabantur: neque ullam rationem excogitare potuissent, quae falsitatis nomine totam religionem Christianam magis redderet suspectam, feris in primis nepotibus, quam hanc ipsam. Quod quidem tantum apud animum meum valet, ut ipsum inferorum principem, qua est versutia & calliditate, has sacris Christianis struxisse insidias, coniiciam. Atque haec reputanti mihi non ille videtur desipere, qui in disceptationem vocaret: utrum religionis Christianae veritas ex divinitas ex eo dilucidius appareat, quod aperta vis infensissimorum eius hostium nihil prorsus adversus eam profecerit, an vero hoc divinam eius virtutem potentius declaret, quod ex dolis fallaciisque illorum, qui malis eam defendebant artibus, nihil detrimenti vel infamiae ceperit. Sed ad Sibyllina redeo carmina. Sunt contra alii, qui omnia, quae de rebus Christianis in his scripta sunt oraculis, ad veteratorum commenta referunt, acriterque negant, in antiquis vaticinationibus Sibyllinis, quae in quindecimvirorum datae erant custodiam, aliqua de CHRISTO eiusque regno ac doctrina praedicta fuisse. In his agmen (4) BLONDELLVS ducit, vir longe doctissimus, qui multa in hanc disputavit sententiam. Sed ex *quarta* tamen VIRGILII *Ecloga* sine ulla controversia constat, creditum fuisse tum temporis, in Sibyllae Cumaeae carminibus de novo quodam florentissimoque regno felicissimoque terrarum orbis extrema eius aetate statu oracula quaedam exstare:

Vltima Cumaei venit iam temporis aetas,
Magnus ab integro saeclorum nascitur ordo,
Iam redit & virgo, redeunt Saturnia regna,
Iam nova progenies coelo delabitur alto.

CICE-

corruptos mores Alexandrinorum in hanc mentem potissimum doctores Christianos impulisse. Alexandrini Iudaei, quod vel ARISTEAE docet *Historia* aut *Liber sapientiae*, ut multa omittam eius generis alia, diu ante natum servatorem exempla huius dederant improbitatis, & varia, invita veritate, commenti erant partim ad religionis suae praestantiam demonstrandam & contra adversariorum insultus communiendam, partim ad fratrum animos confirmandos. Ex his quum multi postea ad Christianos accessissent, idem sibi, quod antea, credebant esse licitum, librosque confingebant Hermeticos, Sibyllinos, & alios, ut apud imperitam multitudinem plus adiumenti & auctoritatis rebus Christianis conciliarent. Nec enim, qui hos commentitios attentus inspexit libros, dubium esse ulli potest, quin ab hominibus Iudaeis compositi sint. Ipsi autem Iudaei pessimam hanc consuetudinem, ut opinor, acceperunt cum a philosophis Alexandriae docentibus, tum a sacerdotibus Aegyptiis. Sacerdotes Aegyptios & sapientes, adscito HERMETIS nomine, multos edidisse libros, ipse fatetur IAMBLICHVS *de mysteriis Aegyptior. Cap. I. p.* 1. Quibus adde, quae ex GALENO & DIODORO SICVLO observavit IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. VI. Cap. XII. §. II. p.* 128. Hos imitabantur Platonici & Pythagoraei, quorum in scholis tritissimum hoc dogma erat, non peccare, qui dolis & mendaciis veritati subveniat: id quod copiosius docui *Diss. de turbata per recent. Platonicos ecclesia* §. *XXVI. s. p.* 54. Atque hi philosophi iam ante natum Servatorem & primis rei Christianae saeculis magna in auctoritate positi erant inter Aegyptios, & publice iuventutem Alexandriae instituebant: neque principes Iudaeorum magistri, quod PHILONIS satis declarat exemplum, disciplinam ab illis accipere verebantur. Postea & Christiani suos eorum committebant fidei. Faciunt haec, ut arbitror, non nihil ad diminuendam moris huius a Christianis suscepti, quem rectissime alioquin vir doctissimus detestatur, improbitatem. Temporum enim suorum qui, dum fallit, instituta sequitur, eaque a viris sapientiae laude celeberrimis probata, is, tametsi plane excusari nullo modo queat, aliquanto tamen maiorem habet excusationem, atque illa, quem sola mentis malitia incitat, ut fucum aliis faciat. Neque soli hoc se crimine contaminarunt CHRISTI affectatores, quod ineptae sibi persuadent religionis nostrae adversarii. Nam & philosophi a Christianis aversi, & illi, qui se Christianos esse mentiebantur, Gnostici eodem tempore pari audacia falsa excogitarunt ZOROASTRIS, ORPHEI, MAGI, & multorum aliorum scripta. Vid. PORPHYRIVS in *Vita Plotini Cap. XVI. p.* 118. & CLEMENS ALEX. *Stromat Lib. I. C. XV. p.* 357. Quod quidem facinus iterum ostendit, non tam animi quoddam insigne vitium, aut ipsius religionis naturam, id quod stulte ac ridicule criminantur Servatoris nostri hostes, Christianos adduxisse, ut fraudibus eiusmodi sibi consulerent, quam mores & instituta saeculi, auctoritatemque magnorum virorum: quibus quidem rebus citius, quam fas est, etiam illi parere solent, quibus nec sapientia ceteroquin nec virtus deest.

(4) *Blondellus*) *Opere de Sibyllis* Gallico *Paris.* 1649. 4. non nimis culto, si dictionem spectes, at doctrina & eruditione maxima referto. Multi fuerunt & sunt inter Britannos viri longe doctissimi, quibus hoc BLONDELLI displicet opus, quoniam ad priscorum ecclesiae doctorum, qui Sibyllinis carminibus contra Deorum cultores usi sunt frequentissime, infamiam pertinere, pu-

 tant,

Cicero de div Lib. II. (C. LIV. p. 3238. T. IX. Opp.)

‡ L. Cotta quindecimvir.

CICERONIS deinde tempore, id quod ipsemet scriptum reliquit, erant, qui ad CAESAREM pertinere contendebant, quae in Sibyllinis libris de novo quodam regno praenuntiata legebantur. *Sibyllae versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur: quorum interpres nuper falsa quadam hominum fama dicturus in senatu putabatur, eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus.* CICERO, qui Romanis rebus nec optandum esse regem, neque ferendum, si exoriretur forte, existimabat, tam impatienter hanc interpretationem carminis Sibyllini post fata ferebat CAESARIS, ut non ipsis tantum Sibyllinis libris, sed & interpretibus ac lectoribus eorum invidiam creare propterea nil dubitaret. *Hoc si est in libris*, inquit, *in quem hominem & in quod tempus est? Callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut, quodcumque accidisset, praedictum videretur, hominum & temporum definitione sublata. Adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem versus alias in aliam rem posse accommodari viderentur. Non esse autem illud carmen furentis, tum ipsum poëma declarat, (est enim magis artis & diligentiae, quam incitationis & motus) tum vero ea, quae ἀκροστιχὶς dicitur, quum deinceps ex primis versuum litteris aliquid connectitur. Quamobrem Sibyllam quidem sepositam & conditam habeamus, ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri.* Ad extremum haec addit: *Cum antistitibus agamus, ut quidvis potius ex illis libris, quam regem, proferant, quem Romae posthac nec Dii nec homines patientur.* Spem hanc CICERONIS eventus quidem fefellit, neque diu rege caruit Romanorum respublica: nihil quoque habuit, cur dubitaret vir disertus, an in Sibyllinis versibus oraculum aliquod de novo inter homines stabiliendo imperio exstaret. Attamen, qui hanc vaticinationem Romanis novum polliceri regem tum temporis putabant, pariter in errore versabantur. Longe enim aliud a Sibylla regnum fuisse promissum, illa satis ostendit, quam VIRGILIVS *Ecloga quarta* producit, descriptio eius; tametsi vates assentatorie totum istud ad SALONINVM referat oraculum. Quamobrem, quod Sibylla cecinit, imperium novum aureumque saeculum, id ego Messiae sive Servatoris nostri regnum tempusque introductae religionis Christianae significare, arbitror. Ceterum, quod de Sibyllinis versibus idem habet CICERO: *Valeant ad deponendas potius, quam suscipiendas religiones*, id plus valuisse carmina haec ad delendas, quam ad amplificandas Deorum religiones, videtur indicare. Quare nescio, an is male coniecerit, qui, fore, ut, unius Dei religione in orbem introducta, veteres labefactarentur ac tollerentur suspiciones, in his versibus fuisse praesignificatum, existimaverit. Quod si mirum videatur alicui, feminas superstitione devinctas Diisque amicas CHRISTI, Servatoris nostri, adventum multo ante praedixisse, is mirari desinet, si BALAAMVM, Magum aut praestigiatorem Syrum, eumdem clare praenuntiasse, meminerit. Quamquam quid hac opus est responsione? Incertum enim est, anne ex sacris vatibus hausta sint omnia, quae de CHRISTO Sibylla memoriae prodidit. Quanam ratione id factum sit, equidem haud dixerim: at, quod Sibyllina vates iisdem figuris ac similitudinibus futuras illas delicias, quas spondet, adumbrat, quibus sacer codex, id ego satis declarare iudico, quibusnam ex rivulis hortos ea suos irrigaverit. Liceat unam tantum apponere formulam:

De Div. L. II. l. c.

-- (5) *Nec magnos metuent armenta leones,*
Occidet & serpens &c.

Sed nec omittenda est CICERONIS querimonia, divulgari nimis Sibyllina poëmata, moleste ferentis. Haec enim, tametsi *quindecimviri* vigiles his libris atque custodes dati essent, emanasse tamen ex illis aliqua in vulgus, publiceque fuisse lecta, argumento est. Atque haec ipsa, quae ex penetralibus exierant, exempla occasionem dedisse suspi-

tant, si nihil exstitisse de CHRISTO scriptum credatur in antiquis Sibyllinis voluminibus. Igitur, non secus ac CVDWORTHVS, de ista quidem quam habemus hodie, Sibyllinorum carminum collectione parum praeclare sentiunt, at non dubitant tamen, quin in antiquis illis carminibus, quae Romani asservarunt, multa de CHRISTO lecta fuerint oracula, Deusque feminis quibusdam futurum Messiae regnum praesignificaverit. Vid. ex multis GVIL. BEVEREGIVS in *Codice canon. illustrato Cap. XIV. §. X. p. 61. s.* & HVMPHR. PRIDEAVX *Histoire des Iuifs Tom. V. Livr. IX. p.* 190. viri celeberrimi, qui eamdem, quam hic CVDVVORTHVS, ingrediuntur viam, & iisdem rationibus rem agunt, de qua loquimur. Nec multum dissentit, etiamsi de auctore horum carminum aliter censeat, ISAACVS VOSSIVS, *de Sibyllinis oracul. Cap. VIII. p.* 65.

(5) *Nec magnos*) VIRGILII versus sunt *Eclog. IV. v.* 22. 24.

suspicor hominibus, quos imprudens rei Christianae ac praeposterum studium ad pias fraudes mendaciaque officiosa audenda stimulabat, ut, quae ipsimet excogitaverant, plurima ceteris carminibus sincerioribus audacter adderent. Nisi enim sedem veluti quamdam ac fundamentum in ipsa veritate positum habuisset haec tanta fallacia, quemadmodum aut concipi primum, aut deinde longe lateque fluere potuisset, temporeque roborari, id vero nullo plane modo intelligitur. Accedit CELSI, hostis Christianorum, testimonium, qui Sibyllam maluisset a Christianis divinis honoribus ornari, quam Servatorem nostrum, IESVM CHRISTVM. Is enim quum audisset, Sibyllae auctoritate Christianos in primis ad Deorum religiones evertendas uti, non hoc eis exprobrat, quod omnium, qui circumferrentur, eius generis versuum ipsi essent auctores, verum hoc unice, quod intrusissent in ea quaedam Christianis parentibus nata: Ὑμεῖς δὲ καὶ Σίβυλλαν, ᾗ χρῶνταί τινες ὑμῶν, εἰκότως ἂν μᾶλλον προεστήσασθε ὡς τοῦ Θεοῦ παῖδα, νῦν δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῆ δύνασθε. *Vos vero potiori iure Sibyllam, qua multi vestrum auctore utuntur, tamquam Dei filiam praedicare potuissetis: nunc vero vos in carmina eius multa intrusistis Deo indigna & impia.* ORIGENES, quo hanc diluat accusationem, honorique Christianorum pro viribus consulat, CELSVM negat ostendere potuisse, quaenam essent illa, quibus Christiani Sibyllina depravassent carmina. Quodsi enim puriores & antiquiores producere potuisset codices, quibus illi desuissent loci, quos in rem suam CHRISTI sectatores tum convertebant, hominem id minime omissurum fuisse. Ego vero ista aetate incorrupta & antiquiora reperta esse exempla, atque in ea CELSVM casu incidisse, multo esse arbitror probabilius: quibus quidem, ut vitiatorum Sibyllae carminum Christianos postularet, excitatus homo fuit. Vtcumque est, non omnes illi, qui CHRISTVM istis temporibus profitebantur, ex Sibyllinis carminibus, quibus Deorum coarguerent assertores, argumenta sumsisse videntur. Docent hoc ipsa CELSI, quae attulimus, verba, quibus aliqui tantum ab eo accusantur: ᾗ χρῶνταί τινες ὑμῶν: *quibus vestrum utuntur aliqui.* Sed nec omnes Christiani Sibyllam divinitus afflatam esse, concedebant. (6) CELSVS enim quum sectae inter Christianos, *Sibyllistarum* dictae, mentionem fecisset, ORIGENES significat, hoc nomine ab illis Christianis, *qui Sibyllam vatem negarent fuisse divinam*, eos infamari, qui Sibyllinis auctoritatibus Christianam communire religionem conniterentur. Credo, qui in hac opinione erant, metuisse, ne divinis aliquid detraheretur oraculis, si vero Numine fuisse plena Sibylla (7) diceretur. Nos, quod ante monuimus, nihil plane loci dabimus his carminibus inter auctores eos, quibus antiquissimos Deorum cultores unum summum professos esse Deum, convincemus. Quamvis enim fortassis in ipsa illa, quae ad nos pervenit, Sibyllinorum carminum collectione quaedam sint antiqua meliorisque notae; haec tamen qui a falsis secernere queat, nemo unus hodie tam sagax est. Sed unum, facere non possum, quin huc transferam Sibyllae oraculum, a PAVSANIA servatum: ex quo etiam, ut id quasi praeteriens indicem, intelligitur, non tam arcte conclusa

Origines contra Celsum L. VII. p. 368.

(6) *Celsus)* Vid. ORIGENIS *Lib. V. contra Celsum p.* 272.

(7) *Diceretur)* Quae de Sibyllinis carminibus dici possent, exhausit prope omnia vir eximius, IO. ALB. FABRICIVS, *Biblioth. Graecae Libro I.* Ergo, quae hic disputavit doctissimus CVDVVORTHVS, missis omnibus aliorum coniecturis & sententiis, breviter tantum attingam. Putat ille, id quod multi etiam alii Britannicae gentis faciunt, qui fidem antiquorum ecclesiae doctorum contemni nolunt, in vetustissimis Sibyllae carminibus de servatore nostro & eius regno lecta fuisse quaedam oracula, idque partim ex VIRGILIO, partim ex CICERONE probat. In sententiae huius veritatem non placet nunc inquirere: nec, si placeret, commode fortassis id fieri posset, quoniam antiqua illa carmina aut plane perierunt, aut cum recentioribus confictisque carminibus ita hodie sociata sunt, ut discerni nullo modo queant. Vtrumque vero, quod ad eam firmandam vir doctissimus adhibet, argumentum leve mihi videri, non diffiteor. VIRGILIVS, aut totus ego fallor, aut hoc tantum canit, *magni* illius *anni*, quem vocabant veteres, imminere exitum: mox igitur omnia fore nova, aureaque tempora reditura esse talia, qualia poetae fingebant Saturni fuisse temporibus. Hoc si in Cumaeo carmine scriptum exstitit, id quidem in eo lectum fuit, quod pervulgatum erat inter antiquos, magno anno vertente, seu, ut CICERONIS verbis in *Somnio Scipion.* utar, *quum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint*, novam plane orbis terrarum faciem futuram, & novum hominum genus exoriturum esse. Ita Stoici sentiebant, ita Platonici, ita alii. Nec ego video, quomodo de CHRISTI regno vaticinatam esse Sibyllam, inde queat probari, etsi magnis ita visum esse non nesciam hominibus. CICERO ex Sibyllinis libris de rege quodam prolatum esse in senatu oraculum, refert. Quibus vero, obsecro, rationibus efficietur, ut nil dubitemus, CHRISTVM regem isto oraculo praenuntiatum fuisse? Ipse CICERO obscurum, ambiguum & flexiloquum illud effatum fuisse, declarat, *temporum hominumque definitione sublata.* Nobis igitur, quod in se incertum erat olim, ratione certum facere licebit hodie?

clusa fuisse haec carmina, quin nonnulla eorum ex custodia elaberentur, & in vulgus emanarent. Narrat (8) PAVSANIAS, cladem Atheniensium ad Aegos Potamos his inter alia verbis a Sibylla praedictam fuisse:

> Καὶ τότ' Ἀθηναίοισι βαρύστονα κήδεα θήσει
> Ζεὺς ὑψιβρεμέτης, ὅπερ κράτος ἐστὶ μέγιστον.
> *Ac tum Cecropidis luctum gemitusque ciebit*
> *Iupiter altitonans, rerum cui summa potestas.*

Cui loco aliud (9) ex eodem scriptore antiquae vatis Palladeae oraculum adiicere possem, quo Dei aeternitas atque immutabilis natura plane ac perspicue declaratur:

> Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστι, Ζεὺς ἔσσεται, ὦ μεγάλε Ζεῦ.
> *Iuppiter est, fuit, atque erit: o bone Iuppiter alme.*

Praeter ea, quae Sibyllae tribuuntur, carmina, alia quoque exstant ipsorum Deorum illorum, quibus supplex fuit antiquitas, oracula, unum summum maximumque Deum esse testantia. Ex his vero illa, quae post natum Servatorem dicuntur fusa, quum deficerent iam pleraque oracula, nec non ea, quae in Christianorum tantum leguntur libris, tametsi magnam partem ex PORPHYRII *de oraculis Libro* desumta sint, omnem a se fraudis suspicionem depellere nequeunt. Quamobrem nec his pugnabimus. Sed nil tamen impedit, quo minus unum Apollinis Clarii oraculum ex (10) MACROBIO proferam, quo non modo unus summusque Deus laudatur, sed etiam Hebraeo nomine *Iaoh* appellatur.

> Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον Θεὸν ἔμμεν Ἰαώ.
> *Decet te summum maximumque Deorum omnium Iao appellare.*

Bene satis haec dicta forent, nisi Clarius hicce daemon callide ad solem has laudes transferre studeret, ac si is unus ille maximusque Deus verusque *Iao* esset. Exstat & aliud antiquum (11) Iovis Dodonaei oraculum, THEMISTOCLI datum, quod, adiuncta THEMISTOCLIS interpretatione, non male huc referri posset. Iubet oraculum THEMISTOCLEM πρὸς τὸν ὁμώνυμον τοῦ θεοῦ βαδίζειν, *ad cognominem Deo illi proficisci.* Id THEMISTOCLES de Persarum rege iudicat esse dictum: Μεγάλους γὰρ ἀμφοτέρους εἶναί τε καὶ λέγεσθαι βασιλέας. *Vtrosque enim magnos reges* (diverso licet modo) *& esse & vocari.*

Qui HERMETIS hodie TRISMEGISTI nomine splendent, libri communibus eruditorum hominum, quos recentior vidit aetas, suffragiis confixi iacent, neque est, qui vel aliquam eorum partem antiquo HERMETI audeat asserere. Sed repugnat (12) ATHANASIVS KIRCHERVS, nihilque in illis, nisi quod castum ac sincerum, deprehendi, contendit. Nos quiduam de his libris sentiamus, opportuno magis loco inferius explicabimus.

Zoroaster primum, quod ex Eubulo apud Porphyrium, & ex ipsis Zoroastris verbis ab Eusebio allatis liquet, unum supremum Numen professus est; quo tamen nemo ardentius.

Populi, qui orientem spectant solem, neminem habent Theologorum, qui vel antiquitate, vel gloria nominis, vel denique studio erga Deos ZOROASTRE clarior sit. Graecis, quem ORPHEO hoc in genere anteponant, nullus omnino est. ZOROASTER ita remotus est ab hominum memoria, ut mirifice scriptores inter se dissideant, qui aetatem eius constituunt. Multos vero Deos ipsi fuisse cultos, tam certum habetur vulgo, ut sint etiam, qui ipso eius nomine, quod post fata eum accepisse demum putant, hanc rem significari velint. *Zoroaster* enim aiunt idem esse, quod (13) *siderum cultor.* Sono certe si vocabuli huius potestas metienda sit, verbum *Ster* sive *Ester* Persa-

(8) *Pausanias)* In *Phocicis* seu *Libro X. Graeciae Cap. IX. p.* 820. *ed. Kuhnii.*

(9) *Ex eodem scriptore) Phocicis Cap. XII. p.* 828.

(10) *Macrobio) Saturnal. Lib. I. Cap. XVIII. p.* 290.

(11) *Iovis oraculum)* Refert illud PLVTARCHVS in *Vita Themistoclis T. I. Opp. p.* 225. Mihi vis huius oraculi ad id probandum, quod vir doctus certum esse vult, nulla prope videtur esse. Contra res ipsa docet, totum hoc oraculum a THEMISTOCLE aut confictum esse, aut, si vero redditum fuit, sacerdotibus Iovis suppeditatum, quo regi Persarum, quem sibi conciliare studebat, eo melius adulari posset.

(12) *Athan. Kircherus)* In *Oedipo Aegypt. & Obelisco Pamphilio p.* 35. *s.*

(13) *Siderum cultor)* Ita DINON & HERMODORVS nomen ZOROASTER exposuerunt, teste

Persarum sermone stellam denotare, indubitatum est. Fueruntque praeterea doctissimi viri, qui multa in Europaeis linguis vocabula usu quotidiano teri, observarunt, quorum tamen in Persia investigandae sint origines. Attamen, quum Orientis incolas *Zertoost* & *Zaradust* scribere, AGATHIAM vero *Zaradem* vocare, quem ceteri *Zoroastrem*, videam, propius a veritate putem abesse, qui *Ster* terminationem esse iudicant, a Graecis additam. Sed defendat, quod quisque sentit: mihi satis est, si philosophum hunc multos coluisse Deos demonstravero. Id vero (14) PLATO testatur, qui ZOROASTRIS *μαγείαν* sive *magiam* nihil fuisse aliud docet, quam Θεῶν θεραπείαν, *Deorum cultum*. Quod dum refero PLATONIS dictum, non possum, quin simul animadverti iubeam, vocem *μαγεία* sensu primum bono acceptam esse: quod & PORPHYRIVS hisce verbis affirmat: Παρά γε μὴν τοῖς Πέρσαις οἱ περὶ τὸ θεῖον σοφοὶ καὶ τούτου θεράποντες Μάγοι μὲν προσαγορεύονται. *Apud Persas quidem rerum divinarum sapientes & Numinis ministri Magi appellantur.* Quemadmodum vero Magiae fundamentum certam quamdam naturae cognationem & convenientiam esse ferunt: ita etiam antiqui Persarum & Chaldaeorum Magi, id quod (15) PSELLI constat testimonio, *συμπαθῆ εἶναι τὰ ἄνω τοῖς κάτω*, *cognatas & convenientes sibi esse res superiores & inferiores*, affirmabant. Atqui naturas illas excellentiores, quae cerni oculis nequeunt, quo sibi placabiles atque benignas redderent, una pietate, sanctimonia religiosisque caerimoniis opus sibi esse, primum videntur constituisse. Fateor interea, non uni, omnipotenti summoque Deo pietatem eorum tantum addictam fuisse, sed multis etiam aliis Numinibus: neque hoc inficior, plurimos ex ZOROASTRIS discipulis non ita multo post excessum eius divinum hoc Magiae genus turpiter adulterasse, in eiusque locum primum *theurgicam*, quam vocant, *Magiam*, postremo *γοητείαν* sive artem incantamentis & veneficiis nocendi, cui soli hodie *Magiae* nomen imponitur, substituisse. Quantacumque vero Deorum, quos ZOROASTER observavit, multitudo fuerit, eum tamen ab unius summique Numinis professione sese non passum esse abstrahi, EVBVLI nos haud dubitare sinit testimonium, quod PORPHYRIVS *Libro de antro Nympharum* posteris prodidit: Πρῶτα μὲν, ὡς ἔφη Εὔβουλος, Ζωροάστρου αὐτοφυὲς σπήλαιον ἐν τοῖς πλησίον ὄρεσι τῆς Περσίδος, ἀνθηρὸν καὶ πηγὰς ἔχον, ἀνιερώσαντος εἰς τιμὴν τοῦ πάντων ποιητοῦ καὶ πατρὸς Μίθρου, εἰκόνα φέροντος αὐτῷ τοῦ σπηλαίου τοῦ κόσμου, ὃν ὁ Μίθρας ἐδημιούργησε. *Quandoquidem, auctore Eubulo, Zoroaster primus omnium in montibus Persidi vicinis antrum nativum, floridum fontibusque irriguum in honorem creatoris patrisque omnium Mithrae consecravit; ita ut antrum conditi a Mithra mundi figuram ei praeberet.* Quantum EVBVLI hoc dictum momenti hac in caussa habeat, is demum recte comprehendet, qui ab hoc ipso *Mithrae Historiam* multis voluminibus copiose perscriptam esse, id quod alio loco (16) PORPHYRIVS testatur, secum cogitaverit. Hoc enim nullius fuisse, nisi hominis, qui universam Persarum religionem imbibisset animo, & explorate cognitam habuisset, res ipsa satis, ut opinor, declarat. Itaque vel haec sola nos adducere potest EVBVLI auctoritas, ut ZOROASTREM veteresque Magos, quibus *Mithrae* mysteria accuratius perspicere datum erat, Deum quemdam sole maiorem atque praestantiorem *Mithrae* designasse vocabulo, credamus, πάντων nimirum ποιητὴν καὶ πατέρα, *parentem atque conditorem omnium rerum, seu totius mundi*, cuius partem sol constituit: licet Persae ceteroquin communiter solem in Dei loco habuerint & coluerint. Sed hi tamen Magi solem Dei, quem summum ducebant, vivam ac spirantem veluti imaginem putabant esse: quamobrem sidus hoc colendo ipsum sese Deum venerari arbitrabantur. Neque alia illis caussa erat, cur ignem sibi caste adeundum esse iudicarent; id quod (17) MAXIMVS TYRIVS testatur, quam quod eum summi

ri studio cultum multorum Numinum in Orientis partibus promovit.

De abstin. Lib. IV. p. 165.

P. 254.

Mithras ille, qui vocabatur ὁ κρύφιος Θεὸς, Deus absconditus, non erat sol ille, quem oculis adspicamus.

teste DIOGENE LAERTIO *Prooem. Segm.* 8. *p.* 6. quos SCALIGER & alii recentiorum sequuti sunt. Vide de aliis vocabuli huius interpretationibus & de ipso ZOROASTRE magnum virum, IO. ALB. FABRICIVM, *Biblioth. Graec. Lib. I. Cap. XXXVI.* p. 244. & quos ille nominat.

(14) *Plato*) In *Alcibiade I. Opp. p.* 32. ὧν ὁ μὲν μαγείαν τε διδάσκει τὴν Ζωροάστρου τοῦ Ὠρομάζου· ἔστι δὲ τοῦτο Θεῶν θεραπεία. *Primus* (Magorum) *magicam Zoroastri Oromansii filii docet: est autem illa Deorum cultus.*

(15) *Pselli*) In *brevi dogmat. Chaldaicorum declaratione*, quae ad calcem exstat *Sibyllinorum oraculorum ex edit. Servat. Gallaei, Amstelod.* 1689. 4.

(16) *Porphyrius*) *Libro IV. de abstinentia a carnib. §. XVI. p.* 165.

(17) *Maximus Tyrius*) Nullus ego dubito, quin hunc locum vir egregius intelligat, qui *Diss. XXXVIII p.* 371. exstat: Πέρσαι μὲν πῦρ, ἄγαλμα ἐφήμερον, ἄπληστον καὶ ἀδηφάγον. *Persae ignem colunt, imaginem, quae unum durat diem, rem voracem atque insatiabilem.* Agit ibi MAXIMVS de simulacris & imaginibus, quas varii sibi finxerint populi, naturae divinae. Persis ait ignem signum esse Dei. Hoc vero signum comparat veluti cum reliquorum populorum simulacris, quae ex lapide sculpta aut ex metallo conflata erant, & multa idcirco saecula permanere poterant: a quorum natura quoniam longe distat ignis, qui cito fit, &

mi Numinis ſimulacrum & ſpeciem eſſe, perſuaſum haberent. Ad quam ſententiam illud, quod (18) in magicis oraculis eſt, referri debet:

Ἐισὶ πάντα πυρὸς ἑνὸς ἐκγεγαῶτα.
Omnia ex uno nata ſunt igne,

id eſt, ex uno ſummo Numine. IVLIANVS quoque Imperator, quem ſtudio erga ſolem nulli conſtat Perſarum ceſſiſſe, eſſe tamen fatebatur Numen aliquod corporis expers, quod ſole longe maius atque excellentius eſſet. Haec licet ita ſint, haud aegre tamen conceſſerim, fuiſſe inter Perſas, qui, quum mentem ſine corpore meditando non poſſent conſequi, igneam huius mundi partem, in primis ſolem, mentis atque conſilii compotem fecerint, unumque ſummum Deum atque *Mithram* eſſe, cenſuerint. Argumento eſt (19) inſcriptio iſta: *Deo ſoli invicto Mithrae:* neque HERACLITVM, HIPPOCRATEM atque Stoicorum familiam inter Graecos hanc fovisse ſententiam, ignotum eſt. Quidquid id eſt, *Mithram*, ſive corpus ei dederint, ſive detraxerint Perſae, pro Deo omnium ſupremo atque maximo ab illis eſſe habitum, id prorſus exploratum eſt. Sic enim HESYCHIVS: Μιθρας, ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις Θεός. *Mithras, princeps apud Perſas Deus.* Quocirca etiam in (20) inſcriptione *omnipotens* dicitur: *Omnipotenti Deo Mithrae.* Hunc primum, ſummum & infinite potentem Deum ARTABANVS in colloquio cum THEMISTOCLE habito his verbis agnoſcit: Ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων, κάλλιςος ὗτός ἐςι, τὸ τιμᾷν βασιλέα καὶ προσκυνεῖν εἰκόνα Θεῦ τῦ τὰ πάντα σώζοντος. *Quum multae nobis & praeclarae leges, haec tamen omnium eſt pulcerrima, regem venerari, & tamquam Dei illius, qui omnia ſervat imaginem revereri.* (21) SCALIGER praeterea, nonnullique alii *Mither* Perſarum lingua *magnus* ſignificare, *Mithra* vero *maior* ſive *maximus*, perhibent. Quae ſi vera ſint, (nec enim, quibus viri docti rationibus nixi, haec referant, ſcio,) ipſa vox *Mithras Deum maiorem* ſive *maximum* denotat. Igitur (22) HERODOTVM, qui Perſarum *Mithram* a *Mylitta* ſive *Venere* non diſcrepare, auctor

Plutarch. in Themiſtocle (T. I. Opp. p. 227.)

cito perit, ideo ἄγαλμα ἐφήμερον, *ſimulacrum Dei, quod diem duret*, aut brevi tempore exſtinguatur & pereat, illum appellat. Interpres reddidit: *elementum quotidianum*; quod recte iam reprehendit GERH. IO. VOSSIVS *de idololatria Lib. II. Cap. LXIV. p.* 237.

(18) *In magicis oraculis)* Quae ZOROASTRI vulgo tribuuntur, *Sect. II. v. 29. p.* 1179. in STANLEII *Hiſtor. philoſ.*

(19) *Inſcriptio iſta)* Plures exſtant huius generis inſcriptiones. Vid. ANTON. van DALE *Diſſert. IX. ad antiquit. & marmora p.* 16. *ſ.* & EZECH. SPANHEMIVS *Obſerv. ad Iuliani Caeſares p.* 144. In veteri lapide Lugduni Gallorum reperto, quem erudite illuſtrat IACOB. MARTINI, monachus familiae Benedictinae, in praeclaro *de veteri Gallorum religione Opere Cap. XXXII. p.* 418. nomen SOLI omittitur, & ſimpliciter legitur: DEO INVICTO MITHR.

(20) *Inſcriptione)* Apud GRVTERVM in *Theſauro inſcription. p. 34. n.* 5. Multo plures veterum locos, ex quibus conſtat, *Mithram* Perſis nil, niſi ſolem, fuiſſe, collegit THOM. GATAKERVS in *Adverſar. miſcellan. Cap. XXI. p.* 659. *T. I. Opp.*

(21) *Scaliger) De emendatione tempor. Libro VI. Cap. de hebdomadibus Danielis p.* 588. quem GERH. IO. VOSSIVS *de idololatria Lib. II. Cap. X. p.* 133. SELDENVS *de Diis Syris Syntagm. II. p.* 179. SCHEDIVS *de Diis Germanis p.* 146. & alii ſequuntur. THOM. HYDE vero *de veteri Perſar. religione Cap. IV. p.* 67. nomen hoc a vocabulo Perſico *Mihr* derivat, quod *amorem* & *miſericordiam* ſignificat. ADR. RELANDVS *de veteri lingua Perſica P. II. Diſſ. miſcell. p.* 198. nomen hoc ipſum eſſe cenſet vocabulum Perſicum *Mihr*, quod non *amorem* modo, verum etiam *ſolem* denotet: cui nuper aſſenſitus eſt ex CVDVVORTHI civibus vir longe doctiſſimus, THOM. HVTCHINSON, *Indice philol. ad Xenophontem p.* 685. ABR. HINCKELMANNVS *Detectione fundam. Boehmiani p.* 122. *Mithra* vocabulum Perſicum *Mader* putat eſſe, quod Graeci pronuntiaverint μήτηρ, Latini *mater*, Germanice *Moder* aut *Mutter.* IAC. MARTINI *Religion des Gaulois Livr. II. p.* 421. ad Armeniorum confugit linguam, & *Mithras* repetit a vocabulo *Mither*, quod Armenis *ſolum & unicum Dominum* denotet.

Non noſtrum inter vos tantas componere lites.

(22) *Herodotum) Hiſtor. Lib. I. C. CXXXI. p.* 55. Is vero *Mithran* a ſole diſtinguit. Poſtquam enim Perſas ſoli lunaeque ſacra facere dixerat, ſubiicit, eos quoque *Vraniam* venerari, ab Aſſyriis Arabibusque edoctos, eamque *Mithram* appellare. Negant id recte factum eſſe doctiſſimi viri, quos paullo ante laudavimus, quum infinitis conſtet teſtimoniis, *Mithram* apud Perſas ſolem fuiſſe. Iidem Venerem cum *Mithra* male componi ab eo, arbitrantur. Vid. GATAKERVS *Adverſar. miſcell. Cap. XXII. p.* 661. Quodſi erravit HERODOTVS, vulgaris Graecorum conſuetudo barbarorum populorum Deos cum ſuis contendendi Numinibus errorem utrumque peperit. *Mithrae* audiebat a Perſis vim gignendi & procreandi attribui. Ergo, quum non ignoraret, a Graecis eamdem generandi virtutem ad Venerem referri, temere decrevit, *Mithram* Perſarum & *Venerem* Graecorum non differre inter ſe. Quumque Venerem & ſolem nullo modo poſſe pro uno Numine ex mente Graecorum haberi ſecum conſideraſſet, *Mithran* ratus eſt Perſarum a ſole diſtinguendum eſſe. Verum expendenti mihi omnia

auctor est, repudiare iubet ratio: cuius ex eo natus fortassis error est, quod vox *Mader* sive *Mether* apud Persas eamdem, quam apud Syros verbum *Mylitta*, notionem habet, *matremque* significat. Si qui vero sunt, quibus HERODOTVM spernere nimis durum videtur, illi suspicentur licet, Venerem ab eo commemoratam esse τὴν Ἀφροδίτην οὐρανίαν, *Venerem coelestem* sive *amorem*. Certe apud eum diserte vocatur *Vrania*. Quo nomine tametsi sint, qui nihil aliud, quam lunam, designari putent; ego tamen summi Numinis, veri coelestisque amoris, matris atque nutricis rerum omnium, notam & signum illud primum fuisse, (23) crediderim.

ZOROA-

omnia dubium visum fuit, an iustam omnino caussam HERODOTVM accusandi habuerint eruditissimi viri. Observavit iam IAC. GRONOVIVS in *observationibus ad Herodot. p.* 536. HERODOTVM non dicere *Mithram*, sed *Mithran*, neque ideo vocabulum hoc *commune aliquid habere cum virili appellatione, quam Persae credantur soli attribuisse sub nomine & titulo* Μίθρας. Tentabo, num plus aliquanto lucis afferre huic rei possim. Principio Deam feminam illam esse, de qua HERODOTVS loquitur, *Mithran*, quoniam cum *Venere* componitur ab eo *Vrania*, perspicuum est. Solem vero, *Mithram*, virilis Dei personam sustinuisse apud Persas, & nomen *Mithras* masculi esse generis, ex inscriptionibus & multis aliis constat testimoniis. Probabile hinc fit, HERODOTI *Mithran* differre ab illo Numine, quod Persae *Mithras* nominarunt. Non minus deinde certum est, lunae cultum venerationi solis a Persis fuisse additum, nec secus, atque solis uxorem, spectatam esse lunam. Qua de re, quae non ita pridem erudite monuit IAC. MARTINI *Religion des Gaulois Livr. II. p.* 421. velim consuli. Adde monumenta vetera de cultu *Mithrae* apud ANTON. van DALE in *Diss. ad antiqu. & marmora p.*16.*s.* aere expressa, in quibus semper utraque cernitur & solis & lunae effigies. *Mithras* ergo *Deus* sicuti sol dictus fuit; ita luna, indivulsa solis socia, *Dea Mithra* ipsis fuisse videtur vocata: nec id sine auctore dicitur, quum *Deae Mithrae*, id quod MARTINI *loc. cit. p.* 424. ostendit, apud veteres, AMBROSIVM & CASSIODORVM in primis, exstet mentio. Quae quum ita sint, equidem purum prope HERODOTVM peccati illius, cuius a viris doctis accusatur, pronuntio, quod nomen *Mithras* soli eripuerit, & ad aliam Deam transtulerit. Nec enim solem *Mithras* a Persis vocari negavit, verum Deam quamdam *Mithram* a Persis, praeter solem, coli significavit; id quod verum esse vidimus. Non tamen is ego sum, qui nihil plane HERODOTVM hic admisisse velim. Primum recte id factum nego, quod *Mithran* Persarum Deam eamdem esse censuit, quam *Venerem* Graecorum. Deinde, quod lunam a *Mithra* distinxit, id opinor errore non carere. Soli enim & lunae quum Persas sacra facere dixisset, subiicit, eos & *Venerem coelestem* seu *Mithran* venerari, At si Persis, id quod veri est simillimum, Dea quaedam fuit, *Mithra* dicta, luna certe fuit. Non ignoro, vulgo viris doctissimis persuasum esse, *Venerem coelestem* non discrepare a luna: quod si ita se haberet, nihil commisisset HERODOTVS, *Venerem* hanc cum *Mithra* contendens. Verum, ut haec multum speciei & roboris habeat sententia, HERODOTVS ei tamen haud deditus fuit, qui aperte lunam a Venere coelesti distinguit.

(23) *Crediderim*) De MITHRA, Persarum Deo, & eius sacris ac mysteriis multis hoc in loco non iuvat exponere, quum id dudum fecerint viri eruditione & iudicio insignes, in quibus PHIL. a TVRRE eminet in *Monum. veteris Antii.* Sufficiet ad institutum meum, si & ea illustravero, quae hic disputata sunt a doctissimo viro, & quid ipsemet, inita & subducta ratione, de *Mithra* sententiam, edisseram. (I) Mediam vir doctissimus viam ingressus est inter eos, qui solem summum & unicum Persarum fuisse Deum arbitrantur, & illos, qui numquam solem pro Deo habitum esse a Persis, sed civili tantum honore affectum, aut Dei simulacrum reputatum esse, asseverant. Concedit, Persarum multos soli, tamquam summo Deo, supplicasse: viros vero sapientes, a ZOROASTRE institutos, maius aliquod & sole multo excellentius Numen animo concepisse. Prudenter ita instituit. THOM. HYDE, civis CVDWORTHI, nulli pepercit diligentiae, ut hac etiam ex parte Persarum a superstitione purgaret religionem, solemque Numinis loco ab hoc populo numquam esse cultum, doceret, *de veteri Persarum religione Cap. IV.* Verum hoc ego quidem totius antiquae historiae fidem esse reor labefactare, quum tot fere sint graves & locupletes, qui contrarium testantur auctores, quot ex antiquis Persarum res attigerunt. Lege, qui HYDII sententiam oppugnavit, PHIL. a TVRRE in *Monumentis veteris Antii p.* 194. E contrario neque hoc ullo modo credibile est, omnes Persas tam fuisse hebetes ac insanos, ut, praeter fulgidum illud sidus solis, nullum esse maius & praestantius Numen secum constituerent. Igitur haec sese facile probabit hominis doctissimi sententia.

(II) ZOROASTREM contendit voce *Mithrae* unum, summum & altissimum illum Deum, qui solem & omnia sidera condidit, intellexisse, non vero solem; idque EVBVLI confirmat testimonio. Melius ego, id quod ex illis patet, quae supra de religione inter Persas ab eo sancita disserui, & paullo post disseram, de ZOROASTRE sentio, quam multi alii: neque negem, summum ipsum professum esse Numen, binis rerum principiis, bono atque malo, maius & superius. Fatebor quoque, si quis poscat, vero mihi videri consentaneum, *Mithram* summum a ZOROASTRE Deum appellatum esse, cuius imaginem & vivens signum solem esse censuerit. EVBVLI vero testimonio num hoc effici queat, id vero non mediocriter dubito. EVBVLVS hic Platonicus erat; quod LONGINI constat testimonio apud PORPHYRIVM *de vita Plotini Cap. XX. p.* 127. 128. Igitur non aliter verba eius capere decet, quam disciplinae Platonicae natura & ratio patitur. At Platonici iuniores patrem & auctorem rerum omnium solem esse, opinabantur, cuius virtute materiam subactam profitebantur esse & universa genita.

ZÓROASTER veteresque Magi alio quoque summum Deum nomine feruntur compel-

nita. Vid. ex multis ZACHAR. MITYLENAEVS *Dialogo de opificio mundi p.* 173. 176. 184. Ergo, quod EVSVLVS affirmat, ZOROASTREM *Mithram* existimasse τῶν πάντων esse ποιητὴν καὶ πατέρα, *rerum omnium parentem & conditorem*, id minime docet, *Mithram* visum ipsi fuisse Numen a sole diversum & sole praestantius & excellentius, sed confirmat potius id, quod aliunde constat, *Mithram* & solem unum idemque Numen esse. Quod enim de *Mithra* hic praedicasse dicitur ZOROASTER, id soli tribuebat EVBVLVS cum sociis, quibus nihil erat praeterea antiquius, quam omnium gentium & populorum sacra ex sua interpretari philosophia.

(III) Haec licet ita sint, esse tamen fateor in antiquis auctoribus testimonia, ex quibus effici videtur possit, Persas saltim recentiores Numen aliquod sole maius & augustius invocasse. Testes dabo locos aliquot, qui legenti sese obtulerunt. XENOPHON *de expedit. Cyri Libr. VIII. p.* 647. ita CYRVM inducit precantem: Ζεῦ πατρῷε, καὶ Ἥλιε, καὶ πάντες θεοί, δέχεσθε τάδε. *Tu Iupiter patrie, tuque sol, ac vos Dii universi, accipite haec sacra.* Similis huic est precatio DARII, Persarum regis, quam PLVTARCHVS affert *Libro II. de fortuna Alexandri M. Tom. II. Opp. p.* 338. Εἰ δ' ἄχεται τὰ ἐμὰ, Ζεῦ πατρῷε Περσῶν, καὶ βασιλεῦσι θεοί. *Sin vero actum est de rebus meis, o patrie Persarum Iupiter, Diique regii.* His in precibus *Iupiter patrius* cum perspicue a sole distinguitur, tum ante solem nominatur: quod argumento est, maiores illi Deo honores, quam soli, a Persis datos esse. Sed ne quis suspicionibus locus sit, hunc Iovem eodem forte gradu positum fuisse a Persis, quo solem, alium XENOPHONTIS locum afferam, qui omnem fere dubitationem eximet, *Lib. I. p.* 65. 66. *ed. Hutchinsoni.* CYRVM refert XENOPHON precatum esse Vestam patriam, Iovem patrium, & reliquos Deos: quo facto, fulgura tonitruaque fausta regi oblata fuisse. His narratis, subiicit: Τούτων δὲ φανέντων, οὐδὲν ἔτι ἄλλο οἰωνιζόμενοι ἐπορεύοντο, ὡς οὐδένα λήσοντα τὰ ΤΟΥ̃ ΜΕΓΙΣΤΟΥ ΘΕΟΥ̃ σημεῖα. *Quae quum apparuissent* (fulgura,) *alio praeterea nullo captato augurio, perrexere, quasi neminem MAXIMI DEI signa latere possent.* Patet ex his verbis, maximum Deum fuisse Persis illum, qui fulgure & tonitru aut terreret mortales, aut nonnumquam exhilararet, si caste ad eum accessissent. Haec vero vis tonandi & fulgurandi, nescio, ad quem Deum pertinere queat, quam ad illum *Iovem patrium*, cui supplicaverat CYRVS. Quocirca, si XENOPHONTI fides est, fuit Persis Deus quidam sole maior, quem existimarunt fulgure & tonitru praesentiam & maiestatem suam indicare. HERODOTVS *Histor. Lib. I. C. CXXXI. p.* 55. & STRABO *Geograph. Lib. XVI. p.* 697. hunc Persarum Iovem ipsum esse coelum, perhibent. Τὸν κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες, inquit HERODOTVS. *Omnem ambitum coeli Iovem nuncupant.* Sed ne hi persuasione decepti fuerint, metuo. Nulla erant Persis, id quod notum est, templa, quod parietibus includi Deos nefas putabant. CICERO *de legibus Lib. II. Cap. X. p.* 3352. *T. IX. Opp.* Sub patente igitur coelo, manibus oculisque sublatis, Deorum implorabant auxilium. Hic mos Graecos facile in hunc inducere potuit errorem, ut Persas ipsum coelum summi loco Numinis venerari, crederent. Vtcumque est, id tamen ex his liquet dictis, Persis maiorem sole & praestantiorem fuisse Deum, nec audiendos esse HESYCHIVM & alios scriptores veteres, qui principem & altissimum Persarum Deum solem fuisse, scriptum reliquerunt.

(IV) Sed nunc paullo liberius de *Mithra* Persarumque religione philosophabor. In qua re si quid forte pecco, veniam facile mihi daturos, spero, qui non ignorant, quanta nocte ac caligine res hodie cinctae sint veterum populorum. Antiquissimorum igitur Persarum tres fuisse Deos, primum constituo, *Oromasdem*, *Arimanium* & *Mithram*. Haec tria deinde Numina heroas, reges, duces magnitudine rerum gestarum & beneficiis fuisse inclytos, homines, verbo, quos favor & metus populorum in coelum extulit, nullus dubito. Omnes enim populi quum primos conditores suos & auctores divinis post fata honoribus affecerint, equidem, de Persis cur aliter sentiendum sit, quid caussae sit, non intelligo. *Arimanium* & *Oromasdem* magnos fuisse homines & belli duces clarissimos, praeter alios, GOD. GVIL. LEIBNITIVS iam ostendit *Essais de Theodicée P. I. §.* 138. *p.* 285. Adde CASP. ABELII *Antiquitates Teutonicas & Saxon.* nuper Germanice editas *cap. I. §. VI. p.* 22. Igitur in *Mithrae* res tantum inquiram. Hunc ego vero validum & robustum fuisse arbitror virum, aut regem, qui equis, canibus ferarumque venatione in primis delectatus est, provinciamque Persarum bestiis, latronibus aliisque malis liberavit, ut populus securius deinceps habitaret & commodius. Animam eius in solem Persae putarunt translatam esse; quam idcirco, memores beneficiorum ab eo acceptorum, post fata ita coluere, ut ipsum colere solem viderentur. Hanc opinionem non temere sumtam esse, sed rationibus non plane spernendis firmari posse, quae nunc afferam, ut opinor, docebunt. Mitto id, quod iam aliquoties significavi, patrios uniuscuiusque populi Deos nullos esse, quam gentis auctores & conditores. Taceo quoque, exploratum esse, nomen *Mithras* ex illis esse nominibus, quae in Persia vicinisque regionibus viris imponebantur, eo quod probabile multis videri posse intelligam, eos, qui hoc nomine usi sunt, religionis erga Deum caussa illud a parentibus suis accepisse. At imagines, mysteria, sacrificia testabor *Mithrae*, ut, quod cupio, obtineam. Primum Persae veteres *Mithram* pingebant, ut robustum virum, gladio cinctum, & tiara Persica tectum, qui tergo tauri insidet, feramque bestiam hanc comprimit, coërcet, ense conficit, additis canibus, qui taurum simul adoriuntur. Vide aliquot eiusmodi imagines apud ANTON. van DALE *Diss. IX. in antiquit. & marmora Diss. I. p.* 18. *s.* In nonnullis simulacris adstat etiam leo, verum mitis, serpens & scorpio. Quaero ex omnibus, qui rerum vel mediocriter periti sunt, num quid melius referre queat venatorem & ferarum bestiarum domitorem? Si nihil esset aliud, haec me sola imago genus

nus & res gestas *Mithrae* satis doceret. Non ignoro, viros longe doctissimos post STATII veterem interpretem simulacra haec esse contendere rerum naturalium, virum solem, bovem lunam significare, totum vero signum praestantiam solis prae luna exhibere. *Sol*, inquit interpres STATII, *lunam minorem potentia sua & humiliorem docens, taurum insidens cornibus torquet.* Vid. VOSSIVS *de idololatria Lib. IX. Cap. IX. p.* 776. MARTINI *Religion des Gaulois Livr. II. Chap. XXXIV. p.* 456. Sed his illi assentiantur interpretationibus, quibus ratione non placet uti. Equidem in exponendis veterum religionibus simplicitatem esse sequendam arbitror, nec tam subtili ingenio antiquos fuisse populos, censeo, ut res notas omnibus atque perspectas nescio quibus occultarent simulacris & imaginihus. Solem luna praestantiorem & meliorem esse, adspectus docet, & rustici sciunt, tonsores atque mulieres. Quis ergo sanus sibi persuadeat, veteres Persas hanc rem, quae cuiusvis patet oculis, nec ullis obscura est, nisi lumine captis, imagine aut signo tam longe petito suos edocere voluisse? Et quid taurus commune habet cum luna? Quid sibi canes volunt venatici, taurum simul invadentes? Quid reliqua? Si taurus ideo signum est lunae, quia cornua habet, ut luna, vereor, ne hircus eodem iure aut vir gregis ipse caper ab aliis pro lunae imagine habeatur. Et quid de ipsa dicam notione, quam in signo inesse volunt? Appello omnes, quos ratio non fugit: Fierine potest, ut rationis aliquis compos existimer, imaginem viri taurum trucidantis aptam esse ad solis prae luna dignitatem demonstrandam? Idem de aliis imaginis huius explicationibus dictum velim. Recentioribus philosophis Grammaticisque sui more id positum est, ut veterum populorum rationes ex suo sensu metiantur. Quare etiam monumenta eorum aliarum rerum signa esse, contendunt; ne scilicet absurde prorsus & inepte sensisse, aut alias saltim, quam ipsi, sententias de Diis fovisse videantur veteres. At his explicationibus viri tamen docti omnia tribuunt. Ex quo evenit, ut antiqua sacra plane saepenumero pervertant, multoque nobis sapientiores barbaros illos populos, atque reapse fuerunt, sistant. Qui si omnia rite circumspicere ac ponderare vellent, haud dubie intelligerent, paucas esse in expositionibus illis, quas PLOTINVS, PROCLVS, IAMBLICHVS, totque alii afferunt, quae non suam ipsae infirmitatem & imbecillitatem produnt.

Alterum argumentum victimae mihi praebent, quas Persas *Mithrae* immolasse, memoriae proditum est. Equi Deo huic sacri erant, & mactabantur publice: quod innumeris veterum, XENOPHONTIS, PHILOSTRATI, HERODOTI, & aliorum liquet testimoniis. Vid. VOSSIVS *de idololatr. Lib. II. Cap. IX. p.* 132. SAM. BOCHARTVS in *Hierozoico Lib. II. Cap. X. p.* 175. Hoc ego sic interpretor: *Mithras* mirifice, dum in vivis esset, equis delectatus est, sine quibus nec ferae bestiae domari possunt, nec praelia commode committi. Quum itaque decessisset, Persae equos ipsi & eius memoriae sacros esse iusserunt. Fuit antiquissimis praeterea populis persuasum, defunctorum umbras iisdem rebus in altero illo, quem, corpore dissoluto, ingrederentur, orbe capi atque duci, quibus in hac vita pretium aliquod statuissent. Quis nescit, ad rogos belli ducum & militum inter Germanos aliosque populos equos trucidatos esse, ut haberent in illis sempiternis sedibus, quibus uterentur ad pompam & delectationem? Persae itaque, quem vivum noverant in deliciis habuisse equos, *Mithrae* regi fas iudicabant nova semper equorum agmina, ut veteri continua voluptate in solis frui posset imperio, mactare & immolare. Ab hac quidem sententia multum absunt tam veteres, quam recentiores. HERODOTVS, OVIDIVS & alii equos soli propter celeritatem fuisse consecratos, existimant. OVIDIVS *Fastor. Lib. I. v.* 383.

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Sed hanc rationem nullam esse, atque eo demum tempore excogitatam, quo rerum veterum oblitterata iam erat memoria, equidem nullus dubito. Quodsi enim Persae in victimis soli deligendis celeritatis habere rationem voluissent, multo convenientius fuisset, aquilam, aut aliam ex avibus, quae velocitate multum superant equos, *Mithrae* Deo consecrare. Et quidni lepores, velocissimum animal, quidni cervos, quibus nihil fugacius, quidni aliam viliorem & parabilem bestiam generoso & pretioso, eidemque utilissimo, animali praetulissent? Certe, quo diutius ego haec cogito, eo minus ambigo, veriorem vix afferri posse caussam cultus huius *Mithrae* praestiti, quam ipsam illam a me datam. Interea Persas ipsos facile crediderim, ut fit inter homines, verae paullatim caussae oblitos fuisse, cur maiores sanxissent equos soli esse immolandos, turbatisque antiquis varias propter caussas religionibus, aliam & falsam in eius locum rationem substituisse.

Ad mysteria *Mithrae* progredior, unde novum, nec exiguum nascitur opinionis, quam professus sum, praesidium. Principio hoc ego quidem controversia vacare, arbitror, mysteria, quae vocantur, ritus fuisse, idcirco institutos, ne memoria periret veterum beneficiorum, inventorum, factorum rerumque gestarum, quibus primi populorum conditores, aut alii praeclari homines decus, nomen & famam inter suos sibi comparaverant. Neque haec cuiquam sententia mirabilis videri poterit, qui vel singula mysteria attentus inspexerit, vel etiam hac nostra aetate cogitet ludos, dies festos solemnesque ritus anniversarios constitui ad memoriam victoriarum aliarumque magnarum rerum ad posteros propagandam. Non me fugit, a sacerdotibus longe alias mysteriorum rationes iam olim esse datas, nec philosophos nescio instituta illa cum ad motum doctrinam, tum ad res traxisse naturales & physicas: quorum quidem auctoritati parendum sibi esse, duxerunt plerique veteris ecclesiae doctores & doctissimi quoque recentioris memoriae homines. Verum hae rationes, si cum ipsis tantum mysteriorum comparentur ritibus, ipsae satis de falsitate sua testantur, nec modo coactae prorsus & violentae sunt, verum etiam ineptae plerumque & inanes. Taceo varietatem & discordiam summam, in qua positi sunt, qui mysteria vel ex doctrina physica vel morali interpretantur: quae dissensio sola argumento nobis esse debet, omnes illas argutas expositiones fundamento carere, nec ante confictas esse, quam posteros religionum puderet a maioribus temere ac imprudenter susceptarum. Quae

quum ita sint, *Mithras*que inter illa sit Numina, quibus mysteria dedicavit antiquitas, ipsa mihi res hoc primum declarare videtur, Deum hunc inter homines quaerendum esse. Sed id ipsum, si mysteria *Mithrae* paullo intueamur curatius, multo fiet luculentius. Ad nulla difficilior fuit aditus sacra, quam ad haec *Mithrae* mysteria. Qui his initiari cupiebant, eos infinitos antea cruciatus, diuturnas explorationes, & varias sustinere calamitates oportebat, sic ut octoginta exquisitorum suppliciorum genera vetustus auctor numeret, cuius locum BERNH. MONTFAVCONIVS *Diaria Italico Cap. XIV. p.* 201. protulit, quae subeunda fuerint illis, quos mysteria *Mithrae* spectandi desiderium incesserat. Vid. quae ex antiquis auctoribus collegere PHIL. A TVRRE in *Monumentis veteris Antii*, EZECH. SPANHEMIVS *ad Iuliani Caesares p.* 138. 144. IO. ERN. GRABIVS *Spicilegio Patr. & haereticor. Saec. II. p.* 240. IO. SELDENVS *de Diis Syris Syntagm. I. p.* 170. & alii multi. Tot autem saepimentis ac molestiis hanc *Mithrae* religionem vallandi & muniendi hanc unam fuisse caussam sacerdotibus, apertum est, ut profanum ab illis vulgus & promiscuam multitudinem arcerent, nec nisi perpauci sacrorum illorum participes fierent, quorum constantia, taciturnitas & animi durities perspecta satis & explorata esset. Nam qui hoc a se impetrare poterant, ut aliquot annos cupidine rituum quorumdam cognoscendorum mille perferrent iniurias & ludibria, citiusque mortis adire periculum, quam conceptum semel desiderium dimittere, vellent, hos confidere poterant antistites, inspectis sacris, nihil admissuros esse, quod a sapientia alienum, & in contemtionem vulgi arcanam illam religionem adducere posset, nec loquacitate sua invidiam *Mithrae* conflaturos. Restat ergo, ut quaeramus, cur tam paucos, nullosque, nisi probatae fortitudinis & constantiae viros, ad antra sua intromitti voluerint. Dicant, quidquid velint, de instituti huius caussis doctissimi viri: equidem nullus dubito, quin unus ille metus, ne, perspectis occultis his religionibus, pateret omnibus, homines fuisse, reges, heroes, utilium rerum inventores, quibus illa sacra erant dedicata, effecerit, ut tam cauti essent ac providi in admittendis ad initiationes hominibus *Mithrae* flamines. Etenim, hi ritus secreti quum nihil essent, quam rerum priscis temporibus gestarum imitationes aut repraesentationes, id quod etiam antiqui doctores Christianorum perspexere, verendum erat, ne hinc discerent spectatores, homines fuisse, qui publice colerentur, Deos, totamque religionem non de coelo descendisse, sed in terris natam esse. Nec alia de caussa universam mysteriorum disciplinam putem introductam esse. Ritus nempe, qui antiquissimis temporibus communes omnibus & publici erant, a conspectu paullatim hominum a callidis sacerdotibus submovebantur, atque difficillimis asperrimisque cingebantur legibus & iuribus, quum pertimescerent, ne populo ad contemtionem & neglectionem Deorum viam monstrarent.

Hominem igitur quum fuisse *Mithram*, ipsa eius declarent mysteria, reliquum est, ut, qualis fuerit homo, ex caerimoniis intelligamus in illis mysteriis usitatis; quippe quae mores & facta illorum, quorum sacra erant memoriae, adumbrare solebant. Pugnae vero, certaminis & venationis genus quoddam in his mysteriis, ut nunc reliqua omittam, fuisse exhibitum, extra controversiam positum est. Generatim id ostendit COMMODI Imperatoris facinus, quem, quum Mithriacis initiaretur sacris, LAMPRIDIVS verum commisisse homicidium auctor est, quum fictum tantum fuisset committendum, *Vita Commodi Cap. IX. p.* 128. *Sacra*, inquit, *Mithriaca homicidio vero polluit, quum illic aliquid ad speciem timoris vel dici vel fingi soleat.* Ergo, quibus his interesse sacris concessum erat, illi alios strictis armis venantium & bellantium more aggrediebantur, & praelium veluti quoddam committebant. Idem IVLIVS FIRMICVS MATERNVS confirmat *de errore profanar. religion. p.* 414. ubi *clypeo, lorica, gladio & hasta armatos consecratos fuisse* in his mysteriis homines, refert. Quemadmodum id factum sit, dilucidius iam fiet. Principio antrum illud, in quo haec mysteria peragebantur, variis ferarum bestiarum figuris, leonum, taurorum, aprorum, canum, equorum, exornatum erat. Patet id, ut alia taceam, non modo ex diserto HIERONYMI loco, quo GRACCHVM, urbis Romae praefectum, *specum Mithrae & omnia eius portentuosa simulatra evertisse*, narrat *Ep. ad Laetam Tom. IV. Opp. ed. Martian. p.* 591. sed etiam ex ipsis illis simulacris bestiarum, quae una cum signis *Mithram* indicantibus ad Tigurum Helvetiorum non ita pridem effossa sunt, & a BERNH. MONTFAVCONIO & IAC. MARTINI *Religion des Gaulois Tom. I. Livr. II. p.* 442. aere expressa exhibentur. Repertum quoque fuit una cum his animalium figuris laro venabulum ferro, eius plane simile, quo *Mithras*, tauro insidens, bestiam trucidat. Deinde, qui mysteriis his initiabantur, illis variarum belluarum imponebantur nomina. Testis est, praeter alios, PORPHYRIVS *de abstinentia Lib. IV. Cap. XVI. p.* 165. Τὴν γὰρ κοινότητα ἡμῶν τὴν πρὸς τὰ ζῶα αἰνιττόμενοι διὰ τῶν ζώων ἡμᾶς μηνύειν εἰώθασιν. *Nostram enim cum animalibus convenientiam subinnuentes*, (sacerdotes *Mithrae*) *eorum nominibus nos indigitare solebant.* Addit idem, μύστας leones fuisse dictos, feminas leaenas, ministros corvos. Sed nec nomina sufficiebant ferarum. Animalium quoque formas induere decebat, & pellibus leonum, ursorum aliarumque bestiarum tegi, belluarum item istarum mores & indolem imitari, qui haec sacra accedebant. Auctorem iterum habemus ex EVBVLO PORPHYRIVM *loc. indic. p.* 166. ὅ τε τὰ λεοντικὰ παραλαμβάνων περιτίθεται παντοδαπὰς ζώων μορφάς. *Qui enim his sacris leoninis initiatus est, omnimodis animantium figuris induitur.* Simulacrum hominis eiusmodi pellibus ferinis cincti apud MONTFAVCONIVM exstat *Antiquité expliquée Tom. III. Fig.* 50. & apud MARTINI *loc. indic. p.* 470. Viguit hic mos diu etiam post introductam in Gallias religionem Christianam, ut Kalendis Ianuariis, quae *Mithrae* olim seu soli sacrae fuerant, homines bestiarum pelles induti villas obirent & circumcursitarent: quod ex sermone quodam veteri de Kalendis Ianuariis, quem CAESARIO Benedictini tribuunt, in *Append. sermonum* AVGVSTINI *Tom. V. Opp. p.* 164. intelligitur: *In istis diebus miseri homines, &, quod peius est, aliqui baptizati sumunt formas adulteras, species monstruosas. - - - Quis enim sapiens poterit credere, inveniri aliquas sanae mentis, qui - - - in ferarum se velint habitum commutare? Alii vestiuntur pellibus pecudum, alii assumunt capita bestiarum, gaudentes & exsultantes, si taliter se in ferinas species transformaverint.*

Quem

Quem turpem barbarumque morem ex *Mithrae* sacris retinuisse Gallos, non male suspicatur doctissimus MARTINIVS. Iungamus haec omnia inter se, atque *Mithrae* simul imaginem in memoriam nobis revocemus, nec, quid gestum sit in mysteriis *Mithrae*, requiremus amplius. Venatio quaedam in illis committebatur. Sacerdotes in primis & antistites, nec non famuli ac ministri eorum ferarum varii generis belluarum formas & imagines adsciscebant. Initiati vero, armis & venabulis instructi, fictas hasce bestias ad speciem adoriebantur & conficiebant. Quod ignorans aut negligens COMMODVS Imperator, sacerdotem eiusmodi pellibus involutum, quem simulate tantum truncare leges sacrorum iubebant, vere occidit & interemit. Iam si illud certum est, quod paullo ante docuimus, ritus mysteriorum mores & res gestas eorum retulisse, ad quorum memoriam conservandam comparata erant, alium non fuisse *Mithram*, decernendum nobis est, quam robustum hominem & venatorem, qui provinciam Persarum feris bestiis liberavit, vitamque incolarum hoc pacto tutiorem & meliorem reddidit: ob quod meritum divinos ipsi honores grata posteritas instituit. Non moror alias harum bestiarum Mithriacarum interpretationes, etiamsi illis etiam placeant, de quorum ceteroquin honoribus & virtutibus nihil detractum cupio. PORPHYRIVS *loc. indic.* aliquot affert explicationes eiusmodi. Quosdam ait existimare, haec animalia *ad Zodiaci circulum respexisse*. Et ipse huic non inimicus esse sententiae videtur, *de antro Nymphar. p.* 254. CELSVS etiam apud ORIGENEM *Lib. VI. p.* 290. 291. in sacris *Mithrae* coeli siderumque rationes & cursus signis & imaginibus ob oculos fuisse positos, affirmat. Nuperrime vir longe doctissimus, IAC. MARTINI, huic opinioni sese addictum ostendit *Religion. des Gaulois Tom. I. p.* 436. *f.* Sed non animadvertunt doctissimi viri, qui hanc suam esse volunt sententiam, pugnam, id quod ante docui, adversus ficta haec animalia in sacris Mithriacis susceptam fuisse: quod simulatum certamen nescio qua lege aut modo ad duodecim signa coeli & ad certos siderum status referri queat. Nec iidem attendunt, in illis animalibus, quae effossa esse in Helvetia, paullo ante indicavi, esse quaedam, quibus nulla siderum respondent nomina, aprum exempli caussa & tigrem: quibus nescio an hic honos umquam sit habitus, ut inter astra reciperentur. Alii, quod itidem PORPHYRIVS ex PALLA observat, homines variorum animalium formis vestitos significasse, censent, varii generis corporibus humanos concludi solere animos, itaque corpora, quibus utimur, iisdem laborare affectionibus, quibus bestiae rationis inanes. Multum huic nostra memoria opinioni tribuit vir eximius, PHIL. A TVRRE, in *Monumentis veteris Antii*. Verum scholam illa manifesto Platonicam redolet, & a novis illis PLATONIS discipulis sine ullo dubio excogitata est, qui concordiam universarum religionum meditabantur, quo rebus Christianorum nocerent, atque scita & decreta idcirco sua in remotissimis regionibus & omnibus omnium populorum sacris, invita & reluctante veritate, quaerebant.

Ita veterum Persarum ante ZOROASTREM sese habebat religio. *Arimanius*, *Oromasdes*, *Mithras*, homines praeclari & rebus gestis inclyti, quorum animi ad sidera migrasse putabantur, populates erant, quibus sacra publice fiebant, Persarum Dii. In his primas *Mithrae* deferebant, cuius mentem propter eximias virtutes ad solem abiisse, iudicabant. ZOROASTER autem, philosophus, quum in hac gente exstitisset, avitam hanc religionem, ut omnes fere consuevere philosophi, ad decreta sua & praecepta accommodavit, auctoritateque, qua valebat, perfecit, ut sacerdotum plerique hanc veteris religionis emendationem probarent ac susciperent. Qua id factum sit aetate, nec quaero, nec certo posse constitui arbitror: fabulas item & varia Graecorum de hoc homine commenta praetereo, quum in illis congerendis alii me longe doctiores otii sui partem dudum consumserint. Rem ipsam tantum persequar; quam veri valde similem esse, mecum fatebuntur omnes, qui cuncta diligenter ponderaverint, humanique generis naturam habuerint cognitam. Is ergo ZOROASTER philosophando aut alia ratione, mea quidem sententia, ad hanc delatus erat doctrinam: Vnum esse, summum altissimumque Deum, omnis mali expertem, cuius naturam sol & ignis omnium optime referant: ex hoc vero summo Numine, nescio quo modo, bina prodiisse alia, quorum alterum bonis omnibus mortales impertiret, alterum rebus noxiis & perniciosis delectaretur, non tam Dei tamen maximi, quam sua ipsius culpa & vitio. Hanc ille disciplinam cum antiqua Persarum religione componebat, *Mithramque*, *Arimanium* & *Oromasden*, Numina popularia, non secus ac postea Graeci fecere sapientes, ad suas ita rationes aptabat, ut *Mithram* ad summum, quem ipse profitebatur, Deum, reliquos ad bina inferiora Numina sua, bonum & malum, traheret. Obtemperabant multi auctoritati eius: verum alii a patrum religione sese omnino divelli non patiebantur. Hinc illa veterum auctorum dissensio: quorum alii solem summum & unicum fuisse Persis Numen, alii supremi Numinis imaginem, perhibent. Vtrumque certa ratione verum esse, non dubitaverim. Haec illorum erat opinio, qui ZOROASTRIS scita complexi erant; illa populi & eorum, qui aegre animum a rebus, quae cernuntur, avocabant. Sacra *Mithrae* instituta tollere non poterat ZOROASTER, neque populus & sacerdotes ipsi hos ritus sibi passi fuissent eripi. Itaque mutationem tantum & emendationem eorum moliebatur, ut institutis & opinionibus suis magis viderentur consentanea. ZOROASTER, teste ex EVBVLO PORPHYRIO *de antro Nymphar. p.* 253. 254. primum in montibus Persicis antrum *Mithrae* dedicavit. Quid haec sibi velint, evidens est. Philosophus hic, quum intelligeret, si sacra *Mithrae* universae multitudinis oculis, quod antea factum erat, exponerentur, & cunctis illis interesse liceret, fore, ut multi perciperent ex illis, *Mithram*, quem Persae venerarentur, non esse maximum illum ZOROASTRIS Deum, sive imaginem eius, solem, sed antiquum hominem, prudenter statuit, in loco remotissimo, in spelunca nimirum, eaque in montibus sita, ea in posterum celebranda esse. Recordor hic M. ANTONINI Imperatoris factum, quod IVLIVS CAPITOLINVS *Cap. XXIII. Vitae eius p.* 83. memoriae his verbis prodidit: *Sacra Serapidis a vulgaritate Pelusiae submovit*, id est, cultum Serapidis, qui publicus antea Pelusiae fuerat, privatum & secretum esse voluit. Verendum esse nimirum perspiciebat Imperator sagacissimus, ne exilis & abiecta de Deo Serapide opinio apud Ae-

compellasse, eumque *Oromasdem* sive *Ormisdam* vocasse. Scio, (24) PLATONEM *Oromasdem* genitorem fuisse ZOROASTRIS censuisse: verum alii veterum multo aliter. Audiamus, quid PORPHYRIVS in *Vita* scribat Pythagorae; ne quid nunc de
P. 191. (p. 41. ed. Kusteri.) PLVTARCHO aliisque dicam: Παρῄνει μάλιστα δ' ἀληθεύειν. Τοῦτο γὰρ μόνον δύνασθαι τοὺς ἀνθρώπους ποιεῖν θεῷ παραπλησίους, ἐπεὶ καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ, ὡς παρὰ τῶν μάγων ἐπυνθάνετο, ὃν Ὠρομάζην καλοῦσιν ἐκεῖνοι, ἐοικέναι τὸ μὲν σῶμα φωτὶ, τὴν δὲ ψυχὴν ἀληθείᾳ. Haec ego verba sic interpretor: *Pythagoras veritati in primis esse studendum praecipiebat: solum enim illud homines Deo similes reddere posse. Nam & Deum ipsum, uti ex Magis cognoverat, quem Oromasden illi vocant, quoad corporea quidem lumini, quoad incorporea veritati similem esse.* Erunt fortasse, qui haec verba aliter explicabunt, PORPHYRIVMque hic perhibere putabunt, *Oromasden* vere ex corpore & anima compositum esse. Quod si ita esset, idem foret, qui *Mithras* vulgo fuisse creditur, sol nimirum animatus & mentis compos. Sed hanc expositionem vel id satis refellit, quod in veterum de ZOROASTRE fabulis & scitis fuisse, (25) PLVTARCHVS retulit: ὅτι ἀπέστησε τοῦ ἡλίου τοσοῦτον, ὅσον ὁ ἥλιος τῆς γῆς ἀφέστηκε, *Oromasdem tam longe a sole remotum esse, quam sol distat a terra.* Deus igitur Persis *Oromasdes* fuit sole longe praestantior, fons nimirum lucis omnisque boni, idque ipsum, quod PLATO τ' ἀγαθὸν, *primum bonum* nuncupat. Ex quo evenit, ut primum mensis cuiusque diem, SCALIGERO auctore, *Oromasda* vocarent Persae, idcirco haud dubie, quod is rerum omnium esset principium. Hoc ergo ratum nobis primo sit, ZOROASTREM veteresque Magos unum summumque Deum, binis sub hisce nominibus, *Mithras* & *Oromasdes*, latentem, (26) coluisse.

Hic

gyptios nasceretur, Christiani praesertim his ritibus abuterentur ad Deorum religiones evertendas, si haec publica manerent sacra. Simile quid sine ullo dubio ZOROASTRI visum est: nec omnes illae caerimoniae arcanae, quae mysteria vocantur, alio ex fonte manarunt, quam ex metu, ne aut Deorum despicientiam commoverent, aut religionem a sapientibus introductam concuterent. Interea honesta instituti huius ratio non defuit ZOROASTRI, ut arbitror. Namque speluncae obscuritatem in hanc omnium optime cogitationem inducere posse homines, fortassis praedicabat, ut magnitudinem beneficii illius, quod *Mithrae* seu solis lumen illis praestaret, recte aestimarent. Sed ut hominum natura novitatis est avida, nec itinerum diuturnitate & molestiis populus deterretur facile a rebus illis spectandis, cum quibus summam coniunctam esse putat religionem: ita hoc ZOROASTRIS decretum de sacris *Mithrae* in antro remotissimo celebrandis haud tantum valuisse videtur, quin ingens multitudo tamen ad illam speluncam conflueret. Quocirca ad aliud aut ipse aut discipuli eius confugere remedium, quo populum ab his sacris arcerent. Tot illis nimirum pericula, tot cruciatus, tot supplicia proposuerunt subeunda, qui spectatum admitti vellent, ut pauci omnino essent, qui contemplationem mysteriorum tantis miseriis, laboribus & aerumnis redimere vellent. Ista ZOROASTRIS religio varie tamen postea corrupta & depravata fuit, postquam Persis maior cum aliis populis, Graecis praesertim, consuetudo intercessit: ex quorum religionibus nonnulla in suas retulisse Persas recentiores, facile, si liceret, ostendi posset. Haec mihi in Persarum veterum religionem inquirenti, &, quae de illa scripta exstant, ad rationis & moris humani normam expendenti, in mentem venerunt. Certa esse omnia, nec ulli dubitationi potentia, haud equidem dixerim. Ex tanta enim rerum veterum caligine lucem spondere, hominis esse iusto audacioris, arbitror. At pleraque ad veritatis similitudinem esse propensissima, concessuros esse, arbitror, qui, quid omni gestum sit inter homines aetate, considerant, &, quam viam sequi vulgo soleant rerum novarum architecti, non ignorant. Dicam, quod sentio: Qui de veterum religionibus verba faciunt doctissimi & celeberrimi viri, illi nimis mihi oculis, nimis auctorum verbis, nimis Graecorum & Romanorum auctoritati, nimis denique memoriae & lectioni suae, minus vero, quam par est, rationi, minus naturae humanae considerationi, minus postremo populorum dare solent moribus. Sed haec alias.

(24) *Platonem*) Is *Alcibiade I. Opp. p. 32.* ZOROASTREM filium vocat τοῦ Ὠρομάζου. Sed incertum est, an hoc nomine ille *Oromasdes*, quem secundo inter Deos suos loco Persae collocabant, indicetur. Quemadmodum enim inter Persas & Aegyptios fuerunt, quibus *Mithras* nomen fuit; ita nil dubito, quin etiam in illa gente exstiterint, quibus parentes nomen *Oromasdes* imposuerint.

(25) *Plutarchus*) *Libro de Iside & Osiride p. 370. T. II. Opp.*

(26) *Coluisse*) (I) Nec, PORPHYRIVS quid sibi velit, intelligo, nec, quid viri magni interpretatio nos doceat, assequor. Quid id sit, *Deum quoad animam veritati similem esse*, dixerint alii. Mihi veritas res esse videtur, cui alia natura similis esse nequeat, quum ipsa non per se constet ac subsistat. Sed id moris est Platonicis illis, Pythagoraeis, & aliis, ut multa saepe dicant, quorum ipsi vim ignorant, & tumore quodam orationis ineptias vix ferendas tegant. Quod qui non animadvertunt, illi magna saepe mysteria in verbis quaerunt nihil significantibus. Similiter, quid sit, *Deum quoad corporea luci, quoad incorporea veritati similem esse*, ut CVDWORTHVS verba ista explicat, plane nescio. Nusquam memini, σῶμα θεοῦ *res corporeas*, ψυχὴν eius *res incorporeas* significare. Quid vero in Deo *corporea*, quid *incorporea* sint, & qua ratione haec veritatem, illa lucem referant, id aeque difficile mihi videtur intellectu, atque dubium Pythiae oraculum. Interim

ex

Hic autem Persarum *Mithras*, id quod neutiquam hoc loco praetermitti debet, τριπλάσιος vulgo sive *triplex* vocabatur. Sic enim (27) DIONYSIVS, cui perperam *Areopagitae* cognomen tribuunt: Καὶ, inquit, ἔτι νῦν Μάγοι τὰ μνημόσυνα τοῦ τριπλασίου Μίθρου τελοῦσιν. *Etiamnum Magi triplicis Mithrae seu solis memoriam recolunt.* Cui simile aliquid de *Oromasde* apud (28) PLVTARCHVM legitur: ὁ μὲν Ὠρομάζης τρὶς ἑαυτὸν αὐξήσας. *Oromazes triplicavit sese.* Ex quo id ipsum, quod paullo ante observavimus, novo roboratur argumento, *Mithram* & *Oromasdem* duo esse tantum unius eiusdemque Dei (29) nomina. Graeci DIONVSII interpretes, dum in cognominis *triplex*, quod *Mithrae* datum a Persis fuit, originem inquirunt, ad EZECHIAE adscendunt tempora, quibus diem productum atque triplo fere mirabiliter auctum esse, sacrae nos edocent Litterae. Magos enim hoc animadvertisse quoque prodigium autumant, eoque incitatos fuisse, ut non modo Deum suum *Mithram*, id est, solem, τριπλάσιον sive triplicem nominarent, sed etiam in tantae rei memoriam sacra anniversaria instituerent. Verum dudum est, quod (30) doctissimi homines hac nihil notatione fingi posse ineptius ostenderunt. Quocirca proxime ad veritatem accedere videntur, qui sublimioris cuiusdam mysterii, doctrinae nimirum de Trinitate, rudimenta in Persarum disciplina latuisse recondita, ex hoc ipso concludunt vocabulo. Et (31) GERH. quidem IO. VOSSIVS triplicem Persarum divinitatem cum ea, quam Christiani profitentur, Trinitate

ex hoc loco, Magos Deo corpus & animam attribuisse, disco: quod & alios fecisse, non ignotum est. (II) Ex eo, quod Magi corpus & animam *Oromasdi* tribuerunt, non sequitur statim, quod doctissimus sibi vir persuadet, *Oromasden* fuisse illis solem animatum. Nec enim, ut credamus, necesse video, eos, qui corpus Deo adscribunt, cum sole eum componere. (III) Nec, quod PLVTARCHVS tradit, *Oromasden* a sole distare, id argumento est, *Oromasden* Deum fuisse sole maiorem & omnis luminis fontem. Namque hoc tantum apud PLVTARCHVM scriptum exstat, *Oromasden* longe discessisse a sole, ut stellas condere posset. Qui discedit intervallo quodam ab aliquo rei cuiusdam caussa, is non maior statim illo est, a quo sese removet & digreditur. (IV) *Mithram* contra *Oromasde* maiorem a Persis & excellentiorem fuisse habitum, plurimi veterum docent loci, quos afferunt, qui de *Mithra* ex instituto exposuerunt. (V) *Mithram* denique & *Oromasden* duo esse unius Dei nomina, disertis PLVTARCHI & aliorum veterum auctorum repugnat testimoniis; quae spernere, & coniecturas sequi suas, nescio, an ulli liceat. Non negaverim, fuisse fortassis inter Persas, qui haec duo inter sese Numina confuderint. Sed in religionibus veterum explorandis prima earum fundamenta spectanda sunt, non vero, quemadmodum a non nullis intellectae sint aut depravatae, curandum.

(27) *Dionysius*) *Epistola VII. ad Polycarpum p. 91. T. II. Opp*

(28) *Plutarchum*) *De Iside & Osiride p. 370. T. II. Opp.*

(29) *Nomina*) Neque hoc ego argumentum magni esse momenti arbitror ad id probandum, quod nos credere vult vir magnus, *Oromasden* & *Mithram* bina unius tantum Dei esse nomina. Nam, ut reliqua omittam omnia, DIONYSIVS solem vocari τριπλάσιον a Magis memorat: at *Oromasdes* & a PLVTARCHO & ab ipso CVDWORTHO a sole distinguitur & segregatur. Sol autem quare τριπλάσιος dictus sit, paullo post apparebit.

(30) *Doctissimi homines*) GERH. IO. VOSSIVS *de idololatria Lib. II. Cap. IX. p. 131.* IO. SELDENVS *de Diis Syris Prolegom. p. 31.* & alii.

(31) *Gerh. Io. Vossius*) *De orig. & progressu idololatr. Lib. II. Cap. IX. p. 131.* Sed male hic a doctissimo viro sententiam VOSSII exponi, ipsa magni viri docebunt verba: *Fortasse τριπλάσιος dictum* (*Mithrae* factum) *ob tria illa in Deo eximia, sapientiam ratione intellectus, bonitatem ratione voluntatis, & potentiam in exsequendis omnibus.* Non igitur VOSSIVS in nomine τριπλάσιος vestigia trium in Deo personarum quaerit, sed suspicatur tantum, tres eximias in Deo perfectiones, sapientiam, bonitatem & potentiam, hoc forte vocabulo obscure indicatas esse, nec usquam indicat, has tres virtutes notas esse, quibus tres divinitatis personae inter se discernantur. Praeterea non sciscit aut decernit VOSSIVS, sed coniicit & opinatur. Coniecturae vero huic parum ab ipso tributum fuisse, inde satis patet, quod statim alias affert divinationes. *Sic etiam*, pergit, *dici potuit ab triplici solis effectu, calore, lumine & distinctione temporis, vel ab triplici dierum mensura, quia alii pares, alii breviores, alii longiores.* Nullam ego harum suspicionum probo: at posteriores tamen superiori propterea videntur esse meliores, quia ad solem pertinent, cui proprie nomen illud τριπλάσιος a DIONYSIO datum est, quum illa ad ipsum spectet summum Deum, cui nemo veterum vocabulum hoc imposuit. VOSSII loco doctissimum civem suum, IOH. SELDENVM, nominare CVDWORTHVS potuisset, qui ab sententia hac non sese alienum ostendit *de Diis Syris Prolegom. p. 31.* ubi, postquam interpretum DIONYSII sententiam exposuerat, haec subiicit: *Alia longe erant triplicis Mithrae mysteria, &, si fas sit dicere, sanctiora, quam quae huiusmodi peterent exordia.* Planius etiam ELIAS SCHEDIVS *de Diis Germanor. p. 330.* Recentius PETR. DAN. HVETIVS in *Quaest. Alnetanis Lib. II. Cap. III. p. 98.* *Triplex ille*, aperte profitetur, *Persarum Mithra, Dionysio memoratus, videtur simulacrum esse quoddam Trinitatis.* Verum viros, in quibus summa fuit rerum & litterarum veterum cognitio, hanc suam facere opinionem potuisse, miror: quibus non ignotum fuisse, arbitror, veteres tam solem, quam lunam triplici finxisse facie. De sole

 testis

tate componere nil dubitat, tresque in uno Deo ὑποςάσεις ſive perſonas, quarum notae diſcernentes ſint *ſapientia*, *bonitas* & *potentia*, ſub his involucris occultari, lubens concedit. Quodſi vero ex ZOROASTRIS ſive Magorum haec res metienda ſit oraculis, Perſarum Trinitas non tam Chriſtianis placitis, quam PYTHAGORAE ac PLATONIS disciplinae cognata videtur, qui tres naturas ordine non minus & gradu, quam re ipſa, diſtinctas profeſſi ſunt. Binas harum naturarum priores (32) hi verſus continent:

Πάντα γὰρ ἐξετέλεσσε πατὴρ, καὶ νῷ παρέδωκε
Δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κληΐζετε ἔθνεα ἀνδρῶν.

Quorum haec eſt ſententia: *Cuncta enim perfecit pater, & menti tradidit ſecundae, quam primam vocant gentes hominum.* (33) PSELLVS haec ita exponit oracula: τὴν πᾶσαν κτίσιν δημιουργήσας ὁ τῆς τριάδος πρῶτος πατὴρ, παρέδωκε ταύτην τῷ νῷ ὅντινα νῦν τὸ ξύμπαν γένος τῶν ἀνδρῶν, ἀγνοοῦντες τὴν πατρικὴν ὑπεροχὴν, θεὸν πρῶτον καλοῦσι. *Primus Triadis pater, quum univerſam abſolviſſet creationem, menti eam tradidit. Hanc vero mentem, quoniam paterna eminentia humano generi univerſo ignota eſt, primum vulgo vocant Deum.* Quibus dictis, quantum hac in re inter Magorum ſive Chaldaeorum & Chriſtianorum interſit Theologiam, his verbis declarat: πλὴν τὸ παρ' ἡμῖν δόγμα ἐναντίως ἔχει, ὡς αὐτὸς ὁ πρῶτος νοῦς, ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου πατρὸς, τὴν κτίσιν πᾶσαν ἐδημιούργησεν· *Huic autem dogmati noſtra plane contraria eſt ſententia. Nos enim primam mentem, quae magni patris eſt filius, univerſam perfeciſſe putamus creationem. Pater enim in libris Moſis filio quidem exemplum ſeu ideam creationis explicat: at filius ipſe opifex eius eſt.* Patet hominis, ut arbitror, ſententia. Perſarum aut Chaldaeorum Theologos δημιουργὸν ait ſive *mundi architectum* primam divinae Triadis perſonam eſſe, ſtatuere: ſecus Chriſtianos & PLATONIS aſſectatores, qui hunc δημιουργὸν ſecundo loco collocent. Quamobrem, quum PLETHO hoc oraculum ad Chriſtianorum & Platonicorum ſcita vellet accommodare, non potuit, quin aliam eius comminiſceretur expoſitionem; quam quidem ſubiicere placet: Ὁ γὰρ πατὴρ ἅπαντα ἐξετέλεσε, τὰ νοητὰ δηλαδὴ εἴδη, (ταῦτα γάρ ἐστιν ἐκτετελεσμένα τε καὶ τέλεια) καὶ τῷ μεθ' ἑαυτὸν δευτέρῳ θεῷ παρέδωκεν, ἄρχειν δηλαδὴ καὶ ἡγεῖσθαι αὐτῶν· *Pater perfecit res omnes, id eſt, ideas intelligibiles, (hae enim res illae ſunt, quae perfectae ſunt & omni ex parte abſolutae) tradiditque eas ſecundo Deo, ut ab eo gubernentur. Quapropter, quod ab hoc Deo productum eſt ad exemplum eius proprium & intelligibilem eſſentiam, id neceſſario quoque ſummo parenti ſuam debet originem. Hunc autem ſecundum Deum hominum generationes vulgo habent pro primo, quoniam altius non adſcendunt animo, quam ad illum, a quo mundus eſt conditus.* Eſt omnino, cur haec paullo dici probabilius putem: quod qui mecum facient, illi alteram in Magorum ſeu Perſarum Trinitate perſonam, non ſecus atque in ea, quam Platonici & Chriſtiani probant, mundi

teſtis eſt MACROBIVS *Saturnal. Lib. I. Cap. XX. p.* 298. qui Aegyptios, ut teſtentur, ſeſe ſub *Serapis & Iſidis* nomine nil niſi ſolem colere, *ſimulacris* horum Deorum TRICIPITIS *animantis ſpeciem* adiungere, refert. Ergo triplex tum facies ſolis ſignum erat. Lunae Perſas *triformem* dediſſe *vultum*, IVLIVS FIRMICVS teſtatur *de errore profanar. religion. p.* 413. *Perſae & Magi omnes Iovem dividunt in duas poteſtates, - - - & mulierem quidem triformi vultu conſtituunt.* Nec VIRGILII verſus hic multos fugit *Aeneid. Lib. IV. v.* 511.

Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora.

Quare triplicem ſoli lunaeque vultum veteres dederint, non niſi coniecturis indagatur. IVLIANVS *Orat. IV. in ſolem p.* 148. & *p.* 157. ſolem triplicem fingi propter triplicem eius virtutem & efficientiam, opinatur. Ταῦτά σοι, inquit, κατὰ τριάδα τοῦ θεοῦ δημιουργίας ἐν τρισὶ μάλιστα νυξὶν - - - γράψαι πρός σε ἐτόλμησα. *Haec ſunt, quae pro triplici Dei* (ſolis) *efficientia tribus maxime noctibus elucubrata - - - auſus ſum ad te ſcribere.* Verum, quae de triplici hac ſolis virtute diſſerit Imperator, ſubtiliora ſunt, quam ut vera & ſine controverſia videri queant. IAC. MARTINI non ita pridem tres ſolis facies tria anni tempora, tot enim numerabant veteres, retuliſſe autumat *Religion des Gaulois T. I. p.* 425. Mihi id, quod MACROBIO iam in mentem venit, ſequi placet, quo nihil eſt ſimplicius & apertius, tres ſolis lunaeque facies triplex tempus, praeſens, praeteritum & futurum, deſignaſſe. Vtcumque eſt, id quidem certum eſſe ex his & exploratum arbitror, unde nomen τριπλάσιος ſeu *triplex* fluxerit, quod *Mithrae* ſeu ſoli datur a DIONYSIO. Nec minus inde conſtat, quum ſoli proprium fuerit cognomen hoc, ad tres in Deo perſonas aeque commode & apte illud trahi, ac ſi quis VIRGILIO trinum Deum fuiſſe notum, ideo contenderet, quod Hecaten ſeu lunam *tergeminam* appellavit. Ipſe doctiſſimus CVDWORTHVS hanc deſerit ſententiam, quum paullo poſt *Mithram* alteram perſonam Perſicae Triadis fuiſſe disputat.

(32) *Hi verſus*) In *Oraculis* ZOROASTRI adſcriptis *Sect. II. v.* 27. 28. *p.* 1179. *ed. Stanleii.*

(33) *Pſellus*) Hic & PLETHO *Commentarios*

mundi esse fabricatorem atque effectorem, censebunt. Et hunc ipsum *Mithram* illum esse vere iudico, de quo EVBVLVM audivimus differere.

Tertia superest hypostasis. Eam in Chaldaico quodam seu magico, quod apud (34) PROCLVM est, oraculo reperio, atque ψυχὴν seu mundi animam vocari video:

- - - Μετὰ δὲ πατρικὰς διανοίας
Ψυχὴ ἐγὼ ναίω.

Post vero paternas conceptiones anima ego habito. *Mens* enim, quae hic memoratur, *paterna*, id quod PSELLVS significat, altera est, quam antea nominavimus, hypostasis: Ὁ πατρικὸς νοῦς, ὁ δεύτερος δηλαδὴ Θεός, ϗ τῆς ψυχῆς προσεχὴς δημιουργός. *Paterna mens secundus est Deus, & ipse animae demiurgus aut conditor.* Quae quum ita sint, equidem sic esse de hac universa re opinor sentiendum: *Oromasdes* & *Mithras* duo nomina sunt, quae promiscue non raro usurparunt Magi, quum totam communiter indicare vellent divinitatem. Sed hanc ipsam divinitatem tribus contineri iudicabant naturis, sive triplicem esse. Ergo, quod in ea primum habebant, id proprie *Oromasdem*, quod proximum, id *Mithram* vocasse videntur. Huic ego sententiae PLETHONIS auctoritate fidem facio; qui hoc etiam adiungit, tertiam in Persarum Trinitate hypostasin voce *Arimanius* designari, idque ex ipso eruit PLVTARCHO: Φασὶ περὶ Ζωροάστρου, ὡς τριχῆ τὰ ὄντα διέλοι, ϗ τῇ μὲν πρώτῃ αὐτῶν μοίρᾳ Ὠρομάζην ἐφιστάναι· τοῦτον δ' εἶναι τὸν ὑπὸ τῶν λογίων πατέρα καλούμενον. τῇ δ' ἐσχάτῃ Ἀρειμάνην, Μίθρην δὲ τῇ μέσῃ· καὶ τοῦτον δ' ἂν εἶναι τὸν δεύτερον νοῦν καλούμενον ὑπὸ τῶν λογίων. *Zoroastrem dicunt trifariam res omnes divisisse, & primum quidem locum Oromasdi assignasse, qui pater in oraculis dicitur, infimum Arimanio, medium vero Mithrae; & hunc esse illum, qui iisdem in oraculis mens secunda vocatur.* Qua occasione, quam belle inter se PLATONIS & ZOROASTRIS conveniant Trinitas, sic ut non tam re quodammodo, quam verbis, pugnent, observat. Quod si recte sese habet, id quod alterum est in PLATONIS Triade, sempiterna nimirum illa mens, cui rerum omnium obversantur species, quamve PLATO mundi huius facit fabricatorem, nullus est alius, quam ipse *Mithras*, quod ante diximus, quem EVBVLVS *mundi opificem, parentemque & effectorem omnium rerum* appellat. Tertia vero, quam Magorum laudant oracula, hypostasis, si ab eo non differt Deo, quem *Arimanium* vocarunt Persae, hoc ideo haud dubie nomen accepit, quoniam inferior hicce mundus, in quo animae versantur corporibus colligatae & ad peccandum proclives, omnium malorum & miseriarum, aegritudinum, morborum, mortis denique sedes est ac domicilium. Ab hac HESYCHIVS non videtur alienus sententia fuisse, qui: Ἀρειμάνης, inquit, ὁ ᾍδης παρὰ Πέρσαις. *Arimanius apud Persas est Ades*, id est, Pluto aut Orcus. Quamquam hunc THEOPOMPO debet, qui pariter apud (35) PLVTARCHVM *Arimanium Haden* sive *Plutonem* dicit. Ex quo apparet, *Plutonem* hunc, quem apud HOMERVM in divinitate ornat tertium locum, eumdem in Persarum divina Triade habuisse. Hic ille *Arimanius* est, quem Persarum rex, quum (36) THEMISTOCLEM ad se transfugisse accepisset, compellasse legitur: Κατευξάμενος ἀεὶ τοῖς πολεμίοις τοιαύτας φρένας διδόναι τὸν Ἀρειμάνιον, ὅπως ἐλαύνωσι τοὺς ἀρίστους τῶν ἑαυτῶν. *Deprecabatur Arimanium, ut similes semper hostibus suis cogitationes suas instillaret optimos & praestantissimos suorum eiiciendi.* Certe, quod PLVTARCHVS de *Mithra* perhibet: Διὸ ϗ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσι. *Igitur Persae Mithram appellant mediatorem:* id in eam magis nos impellit cogitationem, ut *Mithram* ex Persarum sententia secundum in triplici divinitate locum tenuisse, suspicemur, quam ut PLVTARCHO ipsi fidem habeamus, qui *Mithram* Deum esse vult ex nulla caussa genitum, qui duos inter illos contrarios Deos, alterum bonum, alterum

rios in oracula composuerunt ZOROASTRIS, qui adhuc exstant, neque paucis referti sunt Platonicis commentis.

(34) *Proclum*) Exstat hic versus in ZOROASTRIS *Oraculis*, ut hodie a viris doctis digesta sunt, *Sect. VI. v.* 150. *p.* 1184. sed non ita, ut hic, dispositus est, quod ad ipsam rem nihil facit.

(35) *Plutarchum*) *De Iside & Osiride p.* 370. Graeci, quibus moris erat barbararum gentium Diis eadem tribuere nomina, quibus suos compellabant Deos, & utrosque temere inter se confundere, quum ea, quae de *Arimanio* tradebant Persae, in nonnullis consentanea illis esse intelligerent, quae de *Plutone* Graeci perhibebant, non veriti sunt *Platonis* nomen dare *Arimanio*, quasi unus idemque esset uterque Deus.

(36) *Themistoclem*) Apud PLVTARCHVM in *Vita Themistoclis p.* 326. Vel hic ipse vero declarat locus, *Arimanium* pro malorum omnium parente & auctore a Persis fuisse habitum. Flagitat enim ab eo Persarum rex, ut perniciosis & pestiferis cogitationibus hostium suorum animos imbuat.

alterum malum, medius veluti constitutus fuerit, atque conciliatoris partes (37) obierit.

Verum sint, qui PLVTARCHVM nonnullosque alios sibi esse potius audiendos existiment, quos ZOROASTREM veteresque Magns duo naturae totius constituisse principia, bonum & malum, lucem & tenebras, malumque quemdam ex omni aeternitate daemonem Deo summo adiunxisse, id est, idem, quod PLVTARCHVS ipse atque Manichaei deinceps senserunt, docuisse, audacius asseverare, notum est; haud idcirco tamen caussa nostra fiet deterior. Vel sic enim Magos unum omnis boni fontem atque parentem suspexisse, manifestum erit, atque sub illum omnia subiecisse, excepto tantum illo, quod naturae ac perfectionibus eius ita repugnat, ut inde nullo modo procedere potuerit: *malum* intelligo. Verum Magos longe aliter fortassis sensisse, atque multis hodie videntur, valde fieri probabile, iam antea diximus. Principio nimirum malum & tenebras cum bono & luce permistas esse, quum inferior hicce orbis noster componeretur, primarium familiae huius fuisse dogma, opinor. De qua boni malique copulatione quo aptius philosophari possent, utrique formam atque habitum personae imposuerunt. Deinde sigillatim malos in hoc orbe daemones versari, docere videntur voluisse. Nam & horum in antiquis Magorum oraculis memoria occurrit, in quibus θῆρες χθονὸς, *bestiae terrae*, & χθόνιοι κύνες, *canes terrestres* vocantur. Atqui daemonum istorum princeps & caput nonnumquam fortassis ὁ πονηρὸς δαίμων Περσῶν, *malus Persarum daemon* absolute nominatus est, eo quod ab illo, quem *diabolum* Christiani dicunt, haud differret. His omnibus denique, quae recensuimus, istud praeposuerunt Numen, quod *Arimanium*, *Haden* & *Plutonem* appellabant, tertiam nimirum triplicis, quam sibi fingebant animo Persae, divinitatis personam. His ego legibus Magorum de ortu mali doctrinam stetisse, arbitror: quam divinationem nostram id iuvat in primis, quod Persarum Theologi Deum infinite potentem esse, confessi sunt, sicut ex eorum patet inscriptionibus. Id vero eis non fuisset integrum, si, quod Manichaeos fecisse accepimus, malum aliquod ab aeterno una cum Deo principium exstitisse, legis omnis & caussae expers, praecepissent. Accedunt & alia, quae hic praetermittere, nefas foret. Qui PLOTINI aetate rem Christianam conturbabant, *Gnostici* mundum hunc non quidem a vitioso quodam principio, quod ex infinito tempore per se exstitisset, constructum esse credebant; attamen mentem aliquam peccato antea infectam hoc opus perfecisse, dicebant. Quam opinionem quum a PLATONIS abhorrere scitis animadverterent, ZOROASTREM eius opponebant auctoritati, cuius librum quemdam producebant, Ἀποκαλύψεις Ζωροάστρου, *Patefactiones Zoroastris* inscriptum. Sed (38) PORPHYRIVS, quod ipse memoriae prodidit, peculiari libro generis huius levitatem castigabat, atque volumen illud, quod ZOROASTRI adscribebant antiquitatem ementiri, & turpe Gnostici ingenii excrementum esse, demonstrabat. Ita vero simul declarabat, antiqui illius ZOROASTRIS doctrinam, quod Gnosticorum faveret delirationibus, nihil omnino continuisse. Iam si vetustis ex auctoribus quaeramus, quemadmo-

buat. Ergo, quidquid mali molirentur aot meditarentur homines, id *Arimanio*, quidquid autem fructuosi & salutatis, id *Oromasdi* tribuendum esse, iudicabant.

(37) *Obierit*) Tota haec de Persarum & ZOROASTRIS *Trinitate* disputatio quantum apud me valeat, ex illis perspicuum est, quae de Persarum sacris & religione paullo ante commentatus sum. Nec ZOROASTRIS, qoae vocantur, *oracula* ea esse puto, ut ex illis veterum Persarum de rebus divinis doctrinae cognosci queant: nec omnino Persas triplicem Deum quemdam coluisse, arbitror, quum tot veterum dicta doceant, *Mithram*, *Oromasdem* & *Arimanium* & officiis & universa natura distinctos fuisse. Quare vero plerique populi tres olim primarios venerati sint Deos, id alio in loco probabili ratione declarabo. Sanctius tameo & melius vir doctissimus instituit, quam illi, qui ipsam Christianorum Trinitatem in tribus his Persarum nominibus invenisse sibi visi sunt: quod post PLATHONEM HVGO SANFORDVS fecit, Anglus, *de descensu Christi ad inferos Lib. II. Sect. XXXVII.* teste THOM. GATAKERO in *Adversariis miscellan. Cap. XXII. p. 662.* PHIL. MORNAEVS *de veritate relig. Christ. Cap. VI.* & alii; quos refellit IAC. THOMASIVS *Diss. de Persarum Platonicorumque Trinitate* §. *XXIII. p. 67.* in CHRIST. THOMASII *Historia sapient. & stultitiae Tom. III.* Quamquam, quae hic vir doctissimus de *Mithra* triplici & aliis rebus disseruit, non mihi universa probari, quae supra disserui, sigoificant. Non mihi licet hic longiori esse, &, quae ab aliis exposita suot, omnia vel repetere vel confutare.

(38) *Porphyrius*) *Vita Plotini Cap. XVI. p. 119. ed. Fabricii.* Memorat & CLEMENS ALEXANDR. *Stromat. Lib. I. p. 357.* PRODICI sectatores, quos in Gnosticis fuisse notum est, gloriatos esse, arcanos sese ZOROASTRIS libros possidere. Sed quae hic CVDWORTHVS de caussa profert, propter quam hos libros confinxerint Gnostici, nullis auctoris antiqui testimoniis, sed unice coniectura nituntur, quemadmodum & alia eorum, quae hic erudite disserit.

admodum ex omni parte constituta fuerint & disposita, quae de binis suis Magi olim principiis docuerunt, tantam ubique deprehendimus inconstantiam, ut, ubi nobis insistendum sit, vix appareat. Quae THEODORVS, qui *de Persarum Magia* commentatus est, apud (39) PHOTIVM, & EVDEMVS apud (40) DAMASCIVM de eorum disciplina perhibent, tam ab omni ratione relicta & aversa sunt, ut verear, ne in lectorum peccem patientiam, si ea retulero. Neuter tamen horum Persarum *Arimanium* sive *Satanam* daemonem esse dicit ex nullo genitum & per se exsistentem. Arabes vero, qui de *Altanavviah*, sic enim vocant bina illa Persarum principia, alterum natura bonum, alterum malum, in litteras aliquid retulerunt, Magorum principibus persuasum esse, perhibent, *lucem* esse *Kadiman*, id est, Deorum primum & vetustissimum, tenebras autem Deum tantum ex alio genitum. Quae si vera sunt, ecquid clarius, quam mali atque tenebrarum principium gradu & aetate infra boni atque lucis parentem ab hoc genere poni? ABVLFEDA vero disciplinam ZOROASTRIS, quem veterem Magorum doctrinam instaurasse ferunt, hac ratione explicat: *Deum luce & tenebris antiquiorem esse, earumque conditorem unum eum esse, nec socium habere; bonum autem & malum, probitatem & nequitiam e commixtura lucis & tenebrarum contigisse, quae nisi mixta fuissent, mundus nequaquam exstitisset, nec cessuram mixtionem, donec lux tenebras vincat; deinde lucem mundum suum, tenebras autem suum sibi liberum & integrum habituras.* Pocock Specimen Histor. Arab. p. 146. 147. 148.

Affert EVSEBIVS definitionem Dei, quam ZOROASTER confecisse dicitur. Ea mihi, si longiorem haec res declarationem posceret, novum suppeditaret argumentum, quo philosophum hunc, multorum licet Deorum studiosus fuerit, unum tamen summum atque maximum coluisse Numen, confirmarem. Sed nil vetat tamen, ipsam hic exhibere descriptionem: Θεός ἐστιν ὁ πρῶτος ἄφθαρτος, ἀΐδιος, ἀγέννητος, ἀμερής, ἀνομοιότατος, ἡνίοχος παντὸς καλοῦ, ἀδωροδόκητος, ἀγαθῶν ἀγαθώτατος, φρονίμων φρονιμώτατος. Ἐστι δὲ καὶ πατὴρ εὐνομίας καὶ δικαιοσύνης, αὐτοδίδακτος, τέλειος, καὶ ἱερῦ φυσικῦ μόνος εὑρετής. Praep. evang. L. I (Cap. X. p. 42.) *Deus est princeps omnium, expers interitus, sempiternus, sine ortu, sine partibus, maxime dissimilis, omnis boni moderator, integerrimus, bonorum optimus, prudentium prudentissimus, legum aequitatis ac iustitiae parens, se tantum praeceptore doctus, perfectus, & sacrae vis physicae unus inventor.* EVSEBIVS totidem verbis eam exstare significat in volumine quodam, euius index: *Sacra monumentorum Persicorum collectio*, OSTANEMque praeterea, celebrem in primis Magum, & ZOROASTRI vehementer deditum, eamdem in *Octateucho* suo (41) proferre.

Saepius in illis, quae adhuc a nobis de ZOROASTRE atque Magis disputata sunt, oraculorum iniecta est mentio, quae nonnullis *Magica* audiunt, & ad ZOROASTREM referuntur, aliis vero *Chaldaica* vocantur. Igitur operae me facturum esse puto pretium, si rationes hic eorum breviter declaravero. Si qua via foret celeberrimis istis oraculis fidem illam atque vetustatem, quam sibi dari volunt, asserendi, non esset, cur maiora requireret testimonia, qui vel ZOROASTREM Persarumque Magos, vel Chaldaeos etiam non unum modo summum excellentissimumque Deum, qui & fecerit & moderetur omnia, coluisse, sed etiam hunc unum Deum certa ratione triplicem censuisse, contendunt.

Id quidem omni vacat dubio, spernendos esse illos, qui vix aliquam illis vetustatem

(39) *Photium*) *Biblioth. Cod. LXXXI. p.* 199.

(40) *Damascium*) Intelligit *Opus* DAMASCII, philosophi Platonici, nondum editum περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν, seu *de primis principiis*, cuius ipsi codex manu exaratus lectus fuit. Excerpta ex hoc *Opere* non ita pridem dedit IO. CHRISTOPH. VVOLFIVS, vir de omni litterarum genere meritissimus, in *Anecdotis Graecis Tom. III. p.* 195. in quibus §. *XI. p.* 259. ipse hic locus, ad quem CVDVVORTHVS provocat, de Magis Persarum ex EVDEMO legitur. Quamquam eumdem iam ante THOM. HYDE *de veteri Persarum religione p.* 291. testatus erat & attulerat. Hic ipse ceterum locus, si recte expendatur, confirmat ea, quae supra *ad* §. *XIII.* de Magorum religione & institutis disserui: ex quibus etiam, quidnam sentiendum sit de illis, quae hic a doctissimo viro proferuntur, constare poterit. Ad coniecturas pleraque redeunt, nec ipse vir eximius diffitetur, quae de disciplina Magorum apud veteres scripta exstant, plurimum habere dubitationis & inconstantiae.

(41) *Proferre*) Omissa sunt quaedam in hac definitione verba. Deus in illa apud EVSEBIVM dicitur quoque sub initium κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος, *caput habens accipitris*, & sub finem φυσικὸς καὶ σοφὸς, *naturalis & sapiens.* Sed totam ego hanc definitionem ad ea retulerim, quae a Graecis diu post ZOROASTREM inventa sunt, ut tanti hominis auctoritate sua corroborarent dogmata.

tem arrogari patiuntur. Namque (42) SYNESIVS laudat ea aliquoties, atque ἱερὰ non modo λόγια, *sacra* vocat *oracula*, sed etiam magnam eorum aetate sua dignitatem fuisse ac auctoritatem, indicat. Idem nonnulla affert oracula, quae in exemplis PLETHONIS & PSELLI, quibus utimur hodie, desiderantur. Ex quo efficitur, reliquias restare tantum nobis illorum, atque membra veluti quaedam. Christianorum si quis forte coniecerit ex officina, quemadmodum de Sibyllinis carminibus non pauca, haec prodiisse oracula, eum vel hoc in primis confutabit, quod multi philosophorum, qui Christianos insectabantur, auctoritates eorum frequenter adhibuerint, neque leve illis posuerint pretium. Exemplo erit DAMASCIVS, ex quo multa PATRICIVS collegit huius generis oracula, quae in PSELLI atque PLETHONIS deerant exemplis. Memini quoque, (43) PHOTIVM referre, ubi *Libri* HIEROCLIS, quem *de fato & providentia* composuit, argumentum explicat, quartam huius voluminis, quod septem continebatur libris, partem in eo unice versatam fuisse, ut *oracula, quae vocantur, & Platonis dogmata inter se conciliaret*, τὰ λεγόμενα λόγια εἰς συμφωνίαν συνάγειν, οἷς Πλάτων ἐδογμάτισε. Nec ego dubito, quin haec HIEROCLIS oracula ipsa illa Magorum sive Chaldaeorum fuerint carmina, quorum res hic agitur. Namque solent, qui ex illis proferunt aliquid, philosophi λόγια saepenumero ea simpliciter nuncupare: quod vel
p. 97. ex hoc PROCLI *in Timaeum Platonis* loco intelligitur: Ὑπό τε Πλάτωνος καὶ Ὀρφέως καὶ λογίων ποιητὴς καὶ πατὴρ ὑμνεῖται τοῦ παντὸς πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε· γεννῶν μὲν τὰ πλήθη τῶν θεῶν, ψυχὰς δὲ πέμπων εἰς γενέσεις ἀνδρῶν. *Conditor universi tam a Platone, quam ab Orpheo & oraculis Deorum pater hominumque dicitur, qui & multitudines producit Deorum, & animos demittit, quum generantur homines.* Exstant aliis quoque locis apud PROCLVM horum oraculorum fragmenta, eodemque numine λόγια (44) vocantur. Idem vero philosophus splendidius nonnumquam illis vocabulum impertit, atque θεοπαράδοτον θεολογίαν & μυσταγωγίαν, *Theologiam divinitus traditam & patefactam* nominat. Qua quidem verborum magnificentia (45) IAMBLICHVM recordor PYTHAGORAE quoque sapientiam laudasse. cuius non postrema pars a Chaldaeis atque Magis manasse putabatur. Ἐκ θεῶν αὐτῆς παραδοθείσης τὸ κατ' ἀρχάς. *Quum origo quoque eius a Diis promanarit, nefas fuerit eam aliter, quam ipsorum ope ac auxilio, capessere.* Nec PORPHYRIO ignota fuerunt haec oracula. Ducet id abunde *Liber* eius, quem περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, *de philosophia ex oraculis* conscripsit: qui liber, quum pluribus constaret partibus, unam habuit hoc indice insignem: τὰ τῶν Χαλδαίων λόγια, *Chaldaeorum* (46) *oracula*. Quae si forte quis oracula ab his nostris differre suspicetur, eum infra idoneis, ut hanc suspicionem dimittat, rationibus compellemus. PSELLVS dogmatum eorum nonnulla, quae his Chaldaeorum continentur oraculis, PLATONI etiam & ARISTOTELI probata fuisse, perhibet. Sed hoc ita quemquam accipere nolim, ac si ipsi Graeci versus, qui nunc exstant, istorum philosophorum aetate iam exstitissent. (47) Ego contra, SVIDAE fretus auctoritate, IVLIANVM, Chaldaeum & theurgicis disci-

(42) *Synesius*) *Libro* praesertim *de insomniis* passim. Interpres etiam huius libri Graecus, NICEPHORVS, in *Scholiis p.* 363. *f.* cum magni facit haec oracula, tum illustres quosdam ex illis locos describit. Sed diu ante SYNESIVM NICOLAVS DAMASCENVS iam in *Excerptis Valesianis p.* 460. τὰ Ζωροάστρου λόγια memorat; si modo haec illa sunt, quae nunc habemus.

(43) *Photium*) *Biblioth. Cod. CCXIV. p.* 553.

(44) *Vocantur*) Idem fit apud SYNESIVM *Libro de insomniis p.* 138. 140. & apud alios auctores.

(45) *Iamblichum*) *Vita Pythagor. Cap. I. p.* 1. 2. *ed. Kusteri.*

(46) *Oracula*) Quae de PORPHYRIO hic traduntur, incerta sunt omnino. Constat AENEAE GAZAEI in *Theophrasto p.* 56. testimonio, PORPHYRIVM in libro quodam Chaldaeorum oracula produxisse, ut illis probaret, materiam esse genitam. Etiamsi vero probabile sit, haec Chaldaeorum oracula non differre ab illis, quae hodie ZOROASTRIS nomen inscriptum habent; id tamen minus apertum in Libro de philosophia ex oraculis a PORPHYRIO haec oracula adhibita esse. Veri contra similius, haec Chaldaea oracula in *Libris sex*, quos περὶ ὕλης seu *de materia* PORPHYRIVS exaravit, ab eo fuisse allata. Vid. LVC. HOLSTENIVS *de vita & scriptis Porphyrii Cap. IX. p.* 56. Ceterum PORPHYRIVM τὰ λόγια exposuisse, MARINVS quoque auctor est in *Vita Procli Cap. XXVI. p.* 61.

(47) *Ego contra*) FRANC. PATRICII sententiam hic sequitur vir doctissimus, a quo haec *Oracula* esse edita, notum est. Sed adversus eam PETR. LAMBECIVS iam disputavit *Prodromi Histor. litter. Lib. I. Cap. VII. p.* 93. nimiamque conquestus est hanc esse licentiam, vocabulum γράφειν sic interpretari, ac si SVIDAS scripsisset μεταφράζειν seu *vertere*. Ipse igitur IVLIANVM hunc parentem & auctorem opinatur esse *Oraculorum* illorum, qui ZOROASTRIS dicuntur hodie. LAMBECIVM rursus oppugnandum, & pro PATRICII & CVDWORTHI sententia dicendum sibi esse duxit vir magnus, IO. ALB. FABRICIVS, *Biblioth. Graec. Lib. I. Cap. XXXVI. §. XI. p.* 251. qui de his *Oraculis* copiosius differit. Mihi nec LAMBECII nec PATRICII omnino placet sententia. SVIDAE locus non de versione quadam aut explicatio-

disciplinis imbutum, filium IVLIANI, philosophi, qui *de daemonibus rebusque telesiurgicis* scripsit aliquid, primum haec Magorum sive Chaldaeorum oracula Graecis illigasse numeris, existimo. SVIDAE verba haec sunt: Ἰουλιανὸς ἐπὶ Μάρκου τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ βασιλέως ἔγραψε θεουργικὰ τελεστικὰ λόγια δι' ἐπῶν. *Iulianus sub Marco Antonino Imperatore floruit, & oracula theurgica & telestica versibus scripsit.* Neque est, quod aliquem moveat, *theurgicorum* hic *oraculorum* fieri mentionem. Quod enim ex illo Magiae genere, quod *Theurgiam* vocabant, aliquid Theologiae sublimiori his in oraculis admistum sit, id cum ea, quae de circulo Hecataeo in illis leguntur, tum alii loci ita declarant aperte, ut nullus omnino controversiae locus relictus sit. Quae vel sola res iis repellendis sufficit, qui Christianorum ingeniis hanc totam deberi iudicant oraculorum farraginem. Nihilo tamen minus, id quod antea iam observavimus, unum in illis supremumque Deum, patrem atque conditorem omnium rerum, celebrari, testatissimum est. Non uno ille vero nomine appellatur. Nunc *pater* audit & *paternum principium;* nunc id, quod mente tantum & cogitatione consequimur, (48) ὃ χρή σε νοεῖν νόου ἄνθει, *quod oportet intelligere flore mentis:* alias (49) *unus* ille *ignis*, unde res omnes fluxerunt, dicitur. Quod oraculum quando PSELLVS interpretatur, his verbis utitur: Πάντα τὰ ὄντα, τά τε νοητὰ καὶ αἰσθητά, ἀπὸ μόνου Θεοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔλαβον, καὶ πρὸς μόνον Θεὸν ἐπιστρέφονται κ. τ. λ. ἄπταιστον οὖν τὸ λόγιον καὶ πλῆρες τοῦ ἡμετέρου δόγματος. *Omnia, sive mente tantum & ingenio comprehendantur, sive in sensus incurrant, essentiam suam a solo Deo accipiunt, & ad solum Deum revertuntur. Quare vituperari non potest hoc oraculum, & nostrae doctrinae plenum est.* Sigillatim hoc, quod animadvertatur, dignum est, haec ipsa oracula materiam pariter ex Deo esse ortam, neque ἀγέννητον seu originis expertem esse, disertissime profiteri. Auctor nobis huius rei PROCLVS est *in Timaeum Platonis:* qui, post- P. 116. quam affirmaverat, esse ἓν πάντων αἴτιον, *unam rerum omnium caussam*, & τἀγαθὸν, πάντων αἴτιον ὄν, εἶναι καὶ ὕλης αἴτιον, *summum illud bonum, quod rerum omnium caussa est, materiae quoque caussam esse*, pondus atque robur praecepto huic ex oraculis conciliat. Ἀπὸ ταύτης καὶ τῆς τάξεως καὶ τὰ λόγια παράγει τὴν πολυποίκιλον ὕλην· ἔνθεν ἄδην θρώσκει γένεσις πολυποικίλου ὕλης. *Ex hoc ordine oracula quoque generationem derivant materiae his in verbis: Inde* (id est, ab uno supremo Deo) *affatim exsilit origo variae materiae.* (50) Hoc oraculum ex illis esse, quae *Magica* dicuntur sive *Chaldaica*, cum per se patet, tum ex (51) AENEAE GAZAEI liquet testimonio, qui PORPHYRIVM illud in his numerasse oraculis, significat: οὐ γὰρ ἀγέννητος οὐδὲ ἄναρχος ἡ ὕλη. τοῦτό σε καὶ Χαλδαῖοι διδάσκουσι, καὶ ὁ Πορφύριος. ἐπιγράφει δὲ καθόλου τὸ βιβλίον, ὃ εἰς μέσον προάγει τῶν Χαλδαίων τὰ λόγια, ἐν οἷς γεγονέναι τὴν ὕλην ἰσχυρίζεται. *Neque materia generationis & principii expers; quod & Chaldaei & Porphyrius te docent. Ille enim integrum librum conscripsit, quo Chaldaeorum oracula producit, quibus materiam esse genitam profitentur.*

Trinam in iisdem oraculis divinitatem induci, ex iis, quae antea disputavimus, iam constat. Sed quid obstat, quo minus (52) PROCLI id ipsum testimonio roboremus?

cation *Oraculorum* Chaldaicorum a IVLIANO compofita loquitur, sed philosophum hunc, quem in Magis veterum multi numerant, λόγια, *praecepta brevia*, ut ego interpretor, eaque versibus illigata, de rebus theurgicis exarasse, tradit. Λόγια enim recentioribus Graecis dicuntur pronuntiata eiusmodi brevia, quae non inter se connexa & colligata sunt; quales EPICVRI erant κύριαι δόξαι. LAMBECII vero sententiae quod faveat, in loco SVIDAE nihil video, quum IVLIANI *Oracula* eadem esse, quae ZOROASTRIS, incertissimum sit. Ex suo ergo sensu hominem, qui magnus videri volebat in arcanis Magorum scientiis, leges & praecepta de his nugis conscripsisse, censeo. Ill. FABRICIVS, ut PATRICII sententiam communiat, (I) monet, a NIC. DAMASCENO commemorati iam ZOROASTRIS *Oracula*. Id vero rem minime conficit, nisi constet antea, illa, quae DAMASCENVS laudat, *Oracula* haec ipsa esse, quae nunc circumferuntur. (II) Recentioribus Platonicis lecta fuisse IVLIANI scripta, nec illos tamen haec *Oracula* IVLIANO tribuere, sed longe maioris aestimare. Id quidem, fateor, probat, a IVLIANO non esse scripta illa ZOROASTRIS *Oracula*, quae nunc exstant; non autem ostendit, IVLIANVM in Graecum sermonem haec convertisse *Oracula*, & versu expressisse, quae Chaldaei forte soluto sermonis genere scripserant.

(48) *ὃ χρὴ*) *Oraculor. Sect. III. v. 58. p. 1180.*

(49) *Vnus ignis*) *Sect. II. v. 59. p. 1179.*

Εἰσὶ πάντα πυρὸς ἑνὸς ἐκγεγαῶτα.

Sunt omnia ab uno igne progenita.

(50) *Hoc oraculum*) Exstat id in nostra *Collectione Sect. I. v. 20.*

(51) *Aeneae Gazaei*) In *Theophrasto p. 56.* Versionem HOLSTENII, BARTHII meliorem, addidi ex *Libro* eius *de vita Porphyrii Cap. IX. p. 56.*

(52) *Procli*) *Comm. in Timaeum Platonis p. 116.*

mus? οὕτω δὲ καὶ ἡ Θεοπαράδοτος Θεολογία φησὶ συμπεπληρῶσθαι τὸν κόσμον ἐκ τῶνδε τῶν τριῶν· λέγει γοῦν ἡ ψυχὴ περὶ τοῦ Διὸς ἐπέκεινα τοῦ δημιουργήσαντος τὸ πᾶν. *Ita illa, quae divinitus nobis est tradita, Theologia universum mundum ex his tribus perfectum esse, tradit: Psyche nimirum* (seu mundi anima) *in illis de Iove isto, qui mundi architecto superior & maior est, ita loquitur.* Qui locus ne perperam intelligatur, id, quod ante monuimus, in memoriam revocandum erit, *Theologiam divinitus acceptam & traditam*, Θεοπαράδοτον Θεολογίαν, quam PROCLVS nominat, haec ipsa esse λόγια sive oracula, in quorum dignitatem & auctoritatem inquirimus. PROCLI testimonio insigne illud, quod ex DAMASCIO PATRICIVS excerpsit, (53) oraculum adiungere licebit:

> Παντὶ γὰρ ἐν κόσμῳ λάμπει Τριάς, ἧς Μονὰς ἀρχή.
> *Toto enim in mundo lucet Trinitas, cuius Vnitas initium est.*

Quo quidem, nescio, an clarius aliquid magisque perspicuum (54) desiderari queat.

§. XVII.

Orpheum, quem Graeci

Ex Asia in Europam proficiscimur: a ZOROASTRE ad ORPHEVM orationem con-

316. MARINVS in *Vita Procli Cap. XXVI. p. 62.* vocat etiam Θεοπαράδοτα λόγια.

(53) *Oraculum*) Exstat id in nostra *Collectione Sect. I. v. 5.*

(54) *Desiderari queat*) Non perspicue satis, de ZOROASTRIS quidnam sentiendum esse putet *Oraculis*, vir doctissimus explicat. At ex iis tamen, quae disputat, facile colligas, eamdem ipsi fuisse sententiam, quam doctissimi viri, STANLEIVS, CLERICVS, FABRICIVS, & alii fovent, qui ZOROASTRI quidem male haec adscribi *Oracula*, ut ambiguam tamen continere Chaldaeorum de rebus divinis doctrinam, opinantur. Mihi quid de hoc videatur negotio, sequentia docebunt. (I) Persis antiquis temporibus fuisse praecepta seu λόγια quaedam ZOROASTRI vulgo tributa, NICOL. DAMASCENVS testatur *de vita sua* in *Excerptis Valesii p.* 460. ubi Persas inter alia refert iuxta λόγια ZOROASTRIS sanxisse, ne cadavera igni comburerentur. (II) At quae hodie ZOROASTRIS nomen gerunt *Oracula*, unde illud acceperint, equidem ignorare me fateor. Platonici adolescentiores, qui publice interpretari solebant haec *Oracula*, teste MARINO in *Vita Procli Cap. XXVI. p.* 61. numquam ea, quod sciam, ad ZOROASTREM retulere, sed simpliciter tantum λόγια, τὰ ἱερὰ λόγια, Θεοπαράδοτα λόγια, denique τὰ λόγια Χαλδαϊκὰ nominare solent. NICEPHORVS GREGORAS, qui saeculo decimo quarto vixit, in *Expositione Libri Synesii de insomniis* nullum pariter auctorem eorum indicat. Neque PSELLVS aut PLETHO, a quibus haec *Oracula* collecta primum & illustrata sunt, ea ZOROASTRIS esse, dixerunt, sed *Chaldaica* tantum appellarunt *Oracula*, aut Magorum, aut absolute λόγια, tametsi ZOROASTRIS dogmata in illis tradi professi sunt. Ne is quidem, qui Graece primum partem horum *Oraculorum* edidit, LODOICVS TOLETANVS, *Paris.* 1538. 4. ausus est ea ZOROASTRI tribuere; sed indicem, ex codice suo haud dubie, his verbis expressit: Μαγικὰ λόγια τῶν ἀπὸ τοῦ Ζωροάστρου Μάγων. Igitur ex illis, qui harum litterarum ducuntur studio, cognoscere velim, quisnam sibi tantum arrogaverit primus, ut, quae veteres ad nullum referunt auctorem *Oracula*, & Chaldaeis generatim adscribunt, ZOROASTRIS nomine ornaret, PATRICIVSne, an forte alius antiquior. Id quidem inde liquet, ex his versibus, qui ZOROASTRIS metiuntur disciplinam, eos viam ingredi parum tutam & lubricam. (III) Ceterum tota horum *Oraculorum* caussa valde impedita est & propemodum inexplicabilis, nec, quae mens eorum sit & sententia, quum exiguas tantum habeamus eorum particulas, ex variis auctoribus decerptas, certo nobis licet decernere. Id quidem dubio caret, fuisse Platonicis iunioribus saeculo iam post natum Servatorem secundo collectionem aliquam *Oraculorum* aut praeceptorum magicorum, quae a Magis Chaldaeorum ad se delata esse, & veterem doctrinam philosophorum orientalium complecti, gloriabantur. Aeque certum est, ad illam collectionem pertinere, quae hodie a nobis leguntur, *Oracula*, quum pleraque ex Platonicorum excerpta sint commentariis. Certum denique, hoc philosophorum genus ingens his *Oraculis* posuisse pretium; quod non modo tot magnificae, quibus efferuntur ab illis, laudes, sed etiam IAMBLICHI, PROCLI, SYRIANI & aliorum expositiones declarant. Vtrum vero a Platonicis haec conficta sint *Oracula*, an vero de Chaldaeo sermone in Graecum translata, id controversum videtur esse. (IV) Equidem in hanc propendeo sententiam, fuisse saeculo secundo in hoc Platonicorum grege aliquem, qui ex suo ingenio omnia haec *Oracula* produxerit. Ita ut sentiam, faciunt, quae iam professus ram. Primum, id quod alio loco planum feci, fraudes atque dolos eiusmodi licitos sibi esse, iudicabant magistri hi. Deinde in eo tum temporis elaborabant unice, ut, quotquot umquam exstitissent, philosophos nihil habuisse inter se discordiae, in primis Orientales eadem, quae PLATONEM & Graecos, docuisse, contra Christianos ostenderent, qui ex rixis philosophorum veritatem religionis suae demonstrare solebant. Quod quidem institutum poscebat interdum, ut sapientibus orientalibus multa tribuerent, quae a praeceptis ceteroquin eorum prorsus aliena erant, & scripta illis recentiora supponerent. Tum singularis prorsus est cognatio & affinitas horum philosophorum & *Oraculorum* illorum. Eadem utrimque dogmata: pares utrimque formulae & vocabula. Postremo, quae

convertimus. Sunt inter eos, qui litterarum studiis aetate nostra summam sibi nobilitatem pepererunt, qui nullum umquam exstitisse hominem, ORPHEVM nomine, sibi persuadent, totamque eius historiam fabulam esse, censent, morum formandorum docendique caussa excogitatam. Quodsi vero quaeramus, quibus veterum testimoniis haec frera stet opinio, quem laudent, neminem habent auctorem, praeter CICERONEM, qui de ARISTOTELE haec scripsit alicubi: *Orpheum poëtam docet Aristoteles numquam fuisse.* Sed ego aut hoc tantum docere voluisse opinor ARISTOTELEM, non fuisse talem poëtam, qualis ORPHEVS, qui HOMERVM aetate antecesserit, aut, quae nomen gerunt ORPHEI, carmina longe alio ab auctore profecta esse, demonstrasse. Fingamus tamen, quae volunt viri docti, dixisse ARISTOTELEM, atque ORPHEVM pro commento habuisse eruditorum: maiorne itaque & graviorunius auctoritas ARISTOTELIS nobis erit universae vetustatis concordi consensione? ORPHEVM fuisse, OEAGRI filium, ortu Thracem, qui Graecos princeps sublimiorem de Diis scientiam omnesque ritus, quibus illi colendi sint, atque occultissimorum mysteriorum sacra docuerit, gravissimi veterum auctores memoriae prodiderunt. Iidem aetatem eius in ea incidisse tempora, quae ante Troianum fuerunt bellum, perhibent: quod si recte testantur, Iudicum Israëlitarum floruit aevo. Omnes saltim HOMERO eum & HESIODO antiquiorem faciunt. Denique misero mortis genere periisse, atque a mulieribus discerptum esse, plerique omnes significant. Quocirca HERVS PAMPHYLIVS, cuius somnium PLATO refert, ORPHEI animam, quum in novum ei corpus esset commigrandum, in cycno maluisse habitare, qui canorum ducitur esse animal, fingit, quam ex muliere denuo nasci. Tantum scilicet in animo eius odium in omnes mulierum filios indignum illud facinus feminarum concitaverat, quae violento ipsum modo sustulerant. Sed nec PLATO solus is est veterum, qui ORPHEI historiam sic, uti narratur, contigisse testantur. (1) ISOCRATES, qui ARISTOTELEM pariter aetate superat, *Oratione in laudem Busiridis* idem facit. Accedit luculentus auctor, (2) DIODORVS SICVLVS, qui de ORPHEO haec scripta reliquit: *fuisse eum virum litterarum studiis vehementer deditum, qui μυθολογούμενα seu mythicam Theologiae partem didicerit, quumque postea in Aegyptum commigrasset, ad maiorem harum rerum cognitionem pervenerit, omniumque Graecorum evaserit cognitione rituum arcanorum, scientiae theologicae ac poëseos praestantissimus.* PAVSANIAS addit, summa eum in auctoritate fuisse: *οἷα πιστευόμενος εὑρηκέναι ἔργων ἀνοσίων καθαρμοὺς, νόσων τε ἰάματα, καὶ τροπὰς μηνιμάτων θείων,* quod crederetur malarum actionum expiationes, morborum curationes & irae divinae placationes invenisse. Nec (3) ORIGENES historiam hanc in dubium vocare ausus est, tametsi CELSVS, quum ORHEVM CHRISTO, Servatori nostro, anteferret, peropportunam ei occasionem praeberet cuncta, quae de ORPHEO ferrentur, spernendi. Ad quae omnia hoc veluti cumulus accedit, quod Graecam vocem θρησκείαν argumento esse, (4) plerique censent eruditorum, Graecos a Thracibus accepisse tradita, quae summa religione atque caerimonia confici voluerunt, mysteria. Scio quidem, doctissimum (5) VOSSIVM a ZAMOLXI, non autem ab ORPHEO, haec omnia fluxisse, putare, quae sacrosancta Graecis erant. Sed hanc coniecturam aetas satis refellit ZAMOLXIDIS, qui PYTHAGORAE fertur fuisse famulus, cuius aevo iam florebant inter Graecos mysteria. Ac licet (6) HERODOTVS in antiquiora hominem reponat tempora; id tamen hanc parum iuvat caussam, quoniam daemonem fuisse eum censet, qui, quum Thracibus conspiciendum sese praebuisset, divinis ab illis honoribus affectus est. E contrario constans inter Graecos haec fama erat, Thracum ritus, caerimonias & mysteria, quae colerent, nullius, nisi ORPHEI, inventum esse. Sic enim SVIDAS: *Λέγεται, ὡς Ὀρφεὺς Θρᾷξ πρῶτος ἐπεχνολόγησε τὰ ἑλλήνων μυστήρια, καὶ τὸ τιμᾷν θεὸν θρησκεύειν ἐκάλησεν, ὡς Θρα-*

vulgo Theologum vocant, sine controversia unum summum Deum veneratum esse, ex ipsis eius verbis, apud ethnicos G. I. Vossius de art. poet. Cap. XIII. scriptores servatis, probatur, tametsi alioquin parens & princeps auctor multitudinis illius Deorum fuerit, cui Graeci sacra fecerunt.

De nat. Deor. L. I. p. 311. (Cap. XXXVIII. p. 2940. T. IX. Opp.)

De republ. Lib. X. p. 162. (p. 521. ed. Ficini.)

Lib. IX. p. 776. (p. 786. ed. Kuhnii)

quae de tribus rerum principiis in his *Oraculis* tam diserte leguntur, ea recentiorem scholam Platonicam, nisi fallor, sapiunt, atque eo scripta videntur esse tempore, quo philosophi illi Christianorum de Deo scita, quantum fieri poterat, imitari & aemulari studebant, ut desperatis Deorum subvenirent opibus. Sed nihil hic decerno, verum coniecturam propono probabilem: quam si sequi quis recusat, melioribus vel auctoritatibus vel rationibus fretus, is suo utatur iudicio.

(1) *Isocrates*) *Encomio Busiridis Oratt. p. 452.*

(2) *Diodorus Siculus*) *Biblioth. histor. Lib. IV. C. XXV. p. 221.*

(3) *Origenes*) Lege *Libr. VII. adv. Celsum p. 368.*

(4) *Plerique eruditorum*) Ita SVIDAS, PLVTARCHVS, alii, quos GERH. IO. VOSSIVS nominat *de origine & progressu idololatr. Lib. II. C. LVII. p. 229.* Recentiorum, quibus haec placet notatio, infinita turba est.

(5) *Vossium*) *De artis poët. natura Cap. XIII.*

(6) *Herodotus*) *Histor. Lib. IV. Cap. XCVI. p. 252. 253.* Falsum vero est, quod vir egregius hic addit, censuisse HERODOTVM, daemonem fuisse ZAMOLXIN. Thraces ita credidisse, refert: ipse nil dubitat, hominem fuisse philosophum hunc, qui diu ante PYTHAGORAE vixerit tempora.

θρακίας ἕνας τῆς εὑρέσεως. *Ferunt vulgo, Orpheum Thracem primum reperisse Graecorum mysteria, atque Deum colere vocasse θρησκεύειν, ut Thracum religionem inventum esse doceret.* Quapropter sic rationem necesse est concludamus: Fieri quidem potuisse, ut in ORPHEI historiam multa fabulosa atque ludicra intruderentur propter summam hominis vetustatem: sed nihil tamen caussae nobis esse, quare cuncta, quae de eo monumentis veterum sunt consignata, commentis connumeremus, ORPHEVMque exstitisse umquam, (7) negemus.

Fuit igitur ORPHEVS Sed nunc alia nascitur quaestio: Sintne in carminibus illis, quae vocantur vulgo *Orphica*, eique, tamquam auctori, adscribuntur, nonnulla tantae vetustatis, ut, quin ipsius ORPHEI sint, dubitari nullo modo queat. Veteres si hic audire placeat, sunt certe in illis, qui omnem *Orphicis* carminibus, adimere videntur dignitatem. Principio HERODOTVS, Graecorum poëtarum vetustissimos HOMERVM & HESIODVM esse, sibi persuasum affirmat esse: Οἱ δὲ πρότερον ποιηταὶ λεγόμενοι τούτων τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι, ὕστερον ἐγένοντο. *Quibus viris qui poëtae feruntur exstitisse priores, posteriores, ut ego opinor, illis fuerunt.* Quosnam suspicabimur hic ab eo poëtas designari, nisi ORPHEVM, LINVM & MVSAEVM? Hanc HERODOTI sententiam (8) ARISTOTELES videtur adscivisse, quoniam *Libro de anima*, ubi *Orphicorum* carminum mentionem facit, τὰ Ὀρφικὰ καλούμενα ἔπη, *versus* eos vocat, *qui dicerentur Orphici* (9) CICERO fuisse memorat, qui CECROPIS, Pythagoraei, omnia ista carmina dicerent, quibus ORPHEI nomen solet inscribi. Neque alios ignotum est exstitisse, qui ab ONOMACRITO, eiusdem familiae philosopho, quem Pisistratidarum vixisse memoria novimus, hos omnes manasse versus, putarunt. Quam propter caussam aliquoties a SEXTO EMPIRICO Ὀνομάκριτος ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς, *Onomacritus in Orphicis* laudatur. SVIDAS horum carminum nonnulla THEOGNETO, alia TIMOCLI, quaedam ZOPYRO adscripta quondam fuisse, (10) auctor est. Quorum omnium auctoritate GROTIVS inductus fuit, ut sic constitueret: *Pythagoraeos Orphei & Lini sub nominibus libros, quos ipsi exaraverant, evulgasse, non secus atque Christiani veteres alios librorum suorum Sibyllis, alios Hermeti Trismegisto adscripserint.* Igitur poëmatum Orphicorum totiusque disciplinae, quae ab ORPHEO manasse dicitur, initia ad unos referenda ducit esse PYTHAGORAE discipulos. Sed nec illi, qui in alteram procliviores sunt partem, veterum, quibus rem suam agant, testimoniis destituuntur. Principio (11) CLEMENS ALEXANDRINVS HERACLITVM, philosophum, ab *Orphicis* carminibus non pauca mutuatum esse, scribit. (12) PLATONEM constat ORPHEI hymnos non modo propter

Histor. Lib. II. p. 53 (potius C. LIII. p. 109.)

Lib. I C. VII. §. VII. (§. XII. potius p. 16. T. II. Opp.)

Proleg. ad Floril. Stobaei.

(7) *Negemus*) Conferri possunt cum his, quae ORPHEVM vere exstitisse, ut demonstrent, doctissimi viri, IO. ALB. FABRICIVS *Bibliothec. Graec. Lib. I. C. XVIII p.* 131. & OLAVS BORRICHIVS *de Poëtis Diss. prima §. XVII.* disputant. Haud aegre mihi ab eruditissimis hisce viris persuaderi patior, tot veterum auctoritates, qui ORPHEVM fuisse docent, unius ARISTOTELIS anteponendas esse iudicio. Id vero a me vix ac ne vix quidem impetrabunt, ut credam, CICERONIS verba aliter interpretanda esse, quam sic: Docuisse ARISTOTELEM, numquam omnino fuisse talem ORPHEVM, qualem veteres auctores celebrent. Convellit eo in loco CICERO Epicuraeorum de natura cogitationum opinionem, qui imagines rerum omnium in orbe circumvolitare & animos hominum pulsare, ex eoque introitu imaginum cogitationes in mentibus exoriri, arbitrabantur. Eius ut sententiae futilitatem ostendat, animadverti iubet, cogitare nos interdum solere de rebus fictis & commentitiis, quarum nullae queant esse imagines, eo quod numquam res illae exstiterint: idque ORPHEI demonstrat exemplo. *Orphei*, inquit, *imago in animum meum saepe incurrit*, illius nimirum, quem e Thracia venisse in Graeciam, & a mulieribus dilaceratum esse, memoriae proditum est. Is autem ORPHEVS numquam exstitit, auctore ARISTOTELE. Vnde igitur imago eius? unde forma hominis in animo meo? Ex his perspicuum est, totam CICERONIS concidere argumentationem, & nullam fieri, si alius verbis eius sensus, quam is, quem expressi, inferatur.

(8) *Aristoteles*) Si vere ita sensit HERODOTVS, ut eum hic vir doctus sensisse opinatur, vestigia eius non pressit ARISTOTELES. HERODOTVS enim ORPHEVM exstitisse, post HOMERVM licet & HESIODVM, putavit: ARISTOTELES vero, quod CICERO testatur, negavit plane, fuisse umquam ORPHEVM: quae sententiae toto genere differunt.

(9) *Cicero*) *De natura Deor. Lib. I. C. XXXVIII. p.* 2940. *T. IX. Opp.*

(10) *Auctor est*) Lege de his GERH. IO. VOSSIVM *de poëtis Graecis Cap. IV.* & FABRICIVM *Biblioth. Graecae Lib. I. Cap. XIX. p.* 117. & *ad Sextum Empiricum p.* 136.

(11) *Clemens Alex.*) *Stromat. Lib. VI. C. II. p.* 752.

(12) *Platonem*) ORPHEI hymnos laudare ob suavitatem videtur PLATO *Lib. VIII. de legib. p.* 643. sed nulli ab eo versus ibi producuntur. In *Cratylo* vero *p.* 265. binos ex ORPHEO versus de ortu Deorum exhibet. Ceterum ORPHEI meminit quoque in *Dialogo Io. p.* 144. & in *Convivio*

propter singularem suavitatem atque delectationem, quam legentibus afferunt, vehementer commendasse, sed etiam quosdam ex illis ita protulisse versus, ut nullam omnino de auctore dubitationem commoveret. Ipse (13) CICERO, quamvis aliter placuisse ARISTOTELI significet, ORPHEVM tamen pro vetustissimo omnium vate videtur habuisse. Sic enim de CLEANTHE loquitur: *In secundo* (libro de natura Deorum) *vult Orphei, Musaei, Hesiodi Homerique fabellas accommodare ad ea, quae ipse de Diis immortalibus scripserat, ut etiam veterrimi poëtae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur.* (14) DIODORVS SICVLVS poëma in primis concinnum & egregium composuisse ORPHEVM, docet. (15) IVSTINVS MARTVR, CLEMENS ALEXANDRINVS, ATHENAGORAS, & alii, HOMERVM ex ORPHEI carminibus multa decerpsisse, & in suum transtulisse poema, ipsum sigillatim *Iliados* exordium: Μῆνιν ἄειδε θεὰ, nullos sese dubitare, significant. Postremo IAMBLICHVS non modo plurimos esse auctores, qui veterrimum omnium poëtarum esse ORPHEVM testentur, perhibet, sed etiam Dorico eum scripsisse sermonis genere, subiicit: Αἱ πλεῖους τῶν ἱστοριῶν ἀποφαίνουσι, κεχρῆσθαι τῇ Δωρικῇ διαλέκτῳ καὶ τὸν Ὀρφέα, πρεσβύτερον ὄντα τῶν ποιητῶν *Plures historiae tradunt, Orpheum, poëtarum antiquissimum, Dorica dialecto usum esse.* Cui quidem si standum sit testimonio, illas *Orphicorum* carminum particulas, quae libris continentur auctorum, qui alio, quam Dorico, scripserunt sermonis genere, ab his immutatas & nativa sua forma exutas fuisse, (16) necesse est. Quod ad veterum qui his contrarii sunt, locos attinet, est certe, quod respondeamus. HERODOTVS, qui, dum Graecorum poëtarum antiquissimos HOMERVM esse ac HESIODVM censet, carminibus *Orphicis* novitatis inurere notam videtur, ipse singularem hanc esse suam, nec usitatam opinionem, profitetur, quae a vulgari plane remota sit (17) sententia. Sed hanc ideo tamen suam fortasse fecit opinionem ARISTOTELES, quod PYTHAGORAE ORPHEIque disciplinae parum aequus & amicus esset. Quod GROTIVS Pythagoraeos suspicatur libris suis ORPHEI praefixisse nomen, quo maiorem illis auctoritatem atque gloriam compararent, id ne intelligi quidem potest, nisi tale ante PYTHAGORAM sapientiae genus, quale ORPHEI dicitur, inter homines versatum, ac vel vetustis ORPHEI libris, vel ore saltem ad posteros transmissum atque propagatum fuisse, ante omnia tibi persuadeas. Hinc & Pythagoraeos constanter affirmasse accepimus, ante magistri sui aetatem & doctrinam ab ORPHEO traditam, & poëmata ab eodem consignata exstitisse. De doctrina *Orphica* vetustus ille *Liber*, qui ἱερὸς λόγος sive *sacer sermo* inscriptus erat, si vera sunt, quae PROCLVS *in Timaeum* scripta reliquit, testabatur: Πυθαγόρειος ὢν ὁ Τίμαιος ἕπεται ταῖς Πυθαγορείων ἀρχαῖς. αὗται δ' εἰσὶν αἱ Ὀρφικαὶ παραδόσεις· ἃ γὰρ Ὀρφεὺς δι' ἀπορρήτων λόγων μυστικῶς παραδέδωκε, ταῦτα Πυθαγόρας ἐξέμαθεν, ὀργιασθεὶς ἐν Λιβήθροις τοῖς Θρακίοις, Ἀγλαοφήμου τελεστικὰ μεταδιδόντος. ταῦτα γάρ φησιν ὁ Πυθαγόρας ἐν τῷ ἱερῷ λόγῳ. *Timaeus, qui Pythagoraeus erat, Pythagorae sequitur dogmata: haec autem illa sunt, quae Orpheus tradidit. Pythagoras enim, quum Orphicis mysteriis ab Aglaophemo initiaretur, ea didicit, quae Orpheus olim mystice & allegoriis involuta docuerat: idque ipse scriptum reliquit Pythagoras in libro, cui titulum fecit: Sermo sacer.* Hic PROCLVM sine ulla haesitatione *Librum*, cui index erat: ἱερὸς λόγος, *sacer sermo*, ad ipsum referre PYTHAGORAM, tamquam auctorem, videmus. Veterum quidem haud pauci, & in his FLAVIVS IOSEPHVS, PLVTARCHVS, LVCIANVS & PORPHVRIVS nihil umquam in litteras retulisse PYTHAGORAM, testantur. EPIGENES etiam, cuius locum

De nat. Deor. Lib. I. p. 201. Lamb. (C. XV. p. 2905.)

De vit. Pythag. C. XXXIV. (p. 195. 196.)

P. 291.

vio p. 318. quo loco non obscure ab eo reprehenditur propter inficetas, quas versibus cecinerit, de Diis fabulas.

(13) *Cicero*) Non de CLEANTHE, sed de CHRYSIPPO hoc refert CICERO. Quamquam parum mihi ponderis habere videtur ad caussam, quae hic agitur, roborandam.

(14) *Diodorus Siculus*) *Biblioth. histor. Lib. IV. C. XXV. p.* 221.

(15) *Iustinus, Clemens, Athenagoras*) Hic generatim *Legat. pro Christianis C. XV. p.* 64. 65. HOMERVM in multis ORPHEVM esse sequutum, perhibet. Iste idem exemplis non nullis probare studet *Stromat. Lib. VI. C. II. p.* 738. & 751. in quibus tamen id, quod hic affertur, requiro. Illud enim, quod sciam, solus IVSTINVS *Cohort. ad Graecos p.* 17. *Opp.* produxit, qui tamen non HOMERVM hoc carminis sui initium ex ORPHEO sumsisse, sed eum exordium poëmatis *Orphici* imitatum esse tantum, significat.

(16) *Necesse est.*) Eadem probabilitate, aut, nisi fallor, maiori, alii haec carminis *Orphici* fragmenta, quae sermonis Dorici forma carent, conficta, & falso vetustissimo vati, ORPHEO, adscripta esse, contendent.

(17) *Sententia.*) HERODOTVS, quum HOMERVM & HESIODVM antiquissimos ait poëtas esse, hac utitur formula: ἐμοὶ γε δοκεῖν. *Ut ego opinor.* Haec vero verba num tanta vi sint praedita, ut neminem, praeter HERODOTVM, ita sensisse, eiusque sententiam novam & inauditam antea fuisse, significent, equidem vehementer dubito.

cum CLEMENS habet ALEXANDRINVS, *sacrum* hunc *sermonem* CECROPIS, Pythagoraei cuiusdam, esse, credidit. Verum e contrario DIOGENES LAERTIVS, qui PVTHAGORAM scripsisse negent aliquid, ludere ac iocari, putat, HERACLIDEMque nil dubitasse, refert, quin ἱερὸς hicce λόγος vere a PVTHAGORA conscriptus sit. IAMBLICHVS eamdem sequitur sententiam: quamquam esse non dissimulat, qui THELAVGIS, filii PYTHAGORAE, istum esse librum (18) existiment. Quidquid id est, sive ipsum PVTHAGORAM, sive natum eius THELAVGEN, sive denique CECROPEM libri huius auctorem putemus, summam esse antiquitatem eius, extra omnem positum est controversiam. Et hic tamen liber fassum esse PVTHAGORAM tradit, sese dogmatum suorum haud minimam partem ex iis sumsisse praeceptis, quae ab ORPHEO tum credebantur profecta esse. ION CHIVS praeterea, id quod CLEMENS prodidit ALEXANDRINVS, in *Trigrammis* suis ipsum retulit PVTHAGORAM carmina quaedam ORPHEO adscripsisse. Atque ab hac nullus abhorret eorum sententia, qui PVTHAGORAE ac PLATONIS sese disciplinae addixerunt. Probe igitur subductis rationibus, unum de duobus verum esse videtur, aut ipsum ORPHEVM poëmata nonnulla de rebus philosophicis ac theologicis exarasse, aut vero disciplinam eius primum ore quidem ab ipso esse traditam, at deinde, ne periret, aut detrimenti caperet aliquid, versibus expressam esse: quos versus posteritas ipsius esse putavit ORPHEI, similiter atque *aurea carmina*, quae LYSIS composuit, ipsius PVTHAGORAE credita sunt opus esse. Illud si quis praeferat, is tamen largiatur oportet, fieri potuisse, ut alia quaedam carmina, quod eadem via & ratione de rebus divinis philosopharentur, eodemque fusa viderentur instinctu, quo Thracicus ille vates agitatus fuit, perperam eius nomine condecorarentur. Hoc vero si quis malit, is ARISTOTELEM sciat idem sensisse, (19) PHILOPONO teste, qui sic verba philosophi, quae antea in medium adduximus, exponit: καλουμένοις, εἶπε, ὅτι μὴ δοκεῖ Ὀρφέως τὰ ἔπη, ὡς καὶ αὐτὸς ἐν τῷ περὶ φιλοσοφίας λέγει· αὐτοῦ γάρ εἰσι τὰ δόγματα, ταῦτα δέ φασιν Ὀνομάκριτον ἐν ἔπεσι κατατεῖναι. *Aristoteles carmina haec vocat vulgo dicta Orphica, quia non ab ipso videntur Orpheo esse scripta, id quod ipse in libro de philosophia affirmat. Dogmata quidem ipsa sunt Orphei; verum haec Onomacritum numeris illigasse ferunt.* Sed ut quisque velit, ita de his statuat. Nobis in hac caussa satis est, si, quod nemo unus negaverit, esse in carminibus *Orphicis* nonnulla pervetusta, ARISTOTELEque, HERODOTO & PLATONE superiora, cuiuscumque demum auctoris sint, eademque maximam inter Deorum cultores habuisse auctoritatem, pro certo putetur. Namque haec qui nobis dederit, is, si ex hisce versibus antiquiorum populorum de Deo metiamur sensus, aegre nullo modo (20) ferre poterit.

Strom. Lib. I. p. 333. (p. 397. ed. Potteri.)

Igitur

(18) *Existiment*) De his quum accurate & diligenter, indicatis veterum locis, exposuerit IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graecae Lib. I. C. XIX. §. II. p.* 119. & *Lib. II. C. XII. §. IV. p.* 452. mihi quidem tacendum esse, existimo.

(19) *Philopono) Comm. in Aristotelis Libros III. de anima fol.* 2. *edit. Graecae Venet.* 1553. *fol.*

(20) *Ferre poterit*) ORPHEI & *Orphicorum* carminum caussa infinitis involuta est difficultatibus, quas expedire, nisi suspicionibus & coniecturis, ne sagacissimus quidem poterit. Ego, quae hic locus postulat, tantum monebo: reliqua ex FABRICIO, BORRICHIO, VOSSIO & aliis petant, quos hanc rem cognoscere iuvat. Vir doctissimus binas hic quaestiones, quas tamen res ipsa seiungit, non satis accurate videtur discernere. Prima est: num antiquissimis temporibus homo quidam Thrax exstiterit, ORPHEVS nomine, qui carminibus suis Graeciam illustraverit, & de Diis multa cecinerit. Altera vero haec: an, quae hodie exstant, ORPHEI carmina, & quae apud veteres scriptores, praesertim apud antiquos Christianorum antistites & iuniores Platonicos, leguntur, carminum *Orphaicorum* fragmenta ab antiquo illo vate profecta sint. Superiorem ego quaestionem, quidquid dicat ARISTOTELES, ab omnibus illis affirmari debere, arbitror, qui non plane nullum veritatis indicium in tot veterum auctorum testimoniis esse volunt, a quibus ORPHEVS & eius carmina laudantur. Equidem, si nullus exstitisset ORPHEVS, nulla eius disciplina, nulla denique carmina, quaenam posteris multa ei temere & falso tribuendi occasio esse potuisset, nec ratione, nec coniectura consequi me posse, confiteor. Alteram ita quaestionem CVDWORTHVS dirimit, ut prudentiam & modestiam eius merito laudare oporteat. Poscit tantum, ut magna antiquitas & auctoritas *Orphaicis* carminibus tribuatur: cuinam vero auctori sint adscribenda, id omne relinquit in medio. Ex toto hanc probarem opinionem, si vir doctissimus statim hic addidisset, quod deinceps concedit, non eodem tamen omnia, quae ORPHEI nomen gerunt, numero & loco habenda esse. Quaedam esse vetustissima in illis, quae ORPHEO tribuuntur, non invitus concesserim: talia sunt, quae PLATO, HERODOTVS & alii habent: nec diu ante servatorem nostrum carmen fuisse quoddam lectum, ORPHEO tributum, ullo modo negaverim: at quaedam recentiorum fraudes & dolos, nisi fallor, aperte sapiunt. Aliqua ex illis, quae IVSTINVS M. & alii scriptores Christiani testantur, eius mihi videntur esse generis, ut auctorem *Sibyllinorum carminum* potius,

quam

Igitur proprius ad rem ipsam accedimus. ORPHEVM eiusque disciplinam & poëmata multorum Deorum suasisse religionem, qui neget, nemo est. (21) IVSTINVS MARTYR ORPHEVM trecentos & sexaginta Deos suis proposuisse colendos, narrat. Quapropter & honorifico hoc nomine, nisi quis turpe illud vocare malit, πολυθεότητος πατὴρ καὶ πρῶτος διδάσκαλος, *cultus multorum Deorum parens & primus praeceptor* ab eo (21) salutatur. (23) Idem IVSTINVS HOMERVM, quae de Diis cecinit, ORPHEO acceptum referre, putat: Ὅμηρος τῆς πολυθεότητος Ὀρφέως ζηλώσας δόξαν, μυθωδῶς μὲν πλειόνων θεῶν μέμνηται, ἵνα μὴ δόξῃ τῆς Ὀρφέως ἀπᾴδειν ποιήσεως. *Homerus Orphei de pluribus Diis doctrinam aemulatus, fabulose quidem multorum Deorum meminit, ne ab Orphei videretur discrepare poësi.* Cum hoc (24) ATHENAGORAS consentit, cuius haec verba sunt: Ὀρφεὺς καὶ τὰ ὀνόματα θεῶν πρῶτος ἐξεῦρε, καὶ τὰς γενέσεις διεξῆλθε, καὶ ὅσα ἑκάστοις πέπρακται, εἶπε, - - - ᾧ καὶ Ὅμηρος τὰ πολλά, καὶ περὶ θεῶν μάλιστα ἕπεται. *Orpheus & nomina Deorum invenit primus, & generationes ac gesta singulorum carmine prosequutus est: - - - quem & Homerus cum in aliis multis, tum circa Deos maxime sequitur.* Et quid multis? Quidquid Graecia fabularum de Diis quondam habuit, quidquid sacrorum rituum & mysteriorum olim observavit, id omne dicitur ab ORPHEO primum institutum & adornatum esse. In his autem, quae ORPHEI feruntur esse, fabulis cum omnes res naturales partesque huius universitatis Deorum induuntur habitu atque forma, tum omnes, quae desormant homines, perturbationes animi, vitia & commotiones vere atque proprie, non figurate, Diis attribuuntur. Quae quidem res illis quoque iram atque indignationem interdum expressit, qui Deorum ceteroquin cultum & religiones probarunt: in quibus (25) ISOCRATES divinam Nemesin hominis erga Deos impietatem esse ultam, existimat: Ὀρφεύς, ὁ μάλιστα τούτων λόγων ἁψάμενος, διασπασθεὶς τὸν βίον ἐτελεύτησε. *Orpheus, talium fabularum praecipuus auctor, in frusta discerptus interiit.* Nec alia de caussa dubium sibi videri, ait (26) DIOGENES LAERTIVS, an in philosophorum numerum referendus ORPHEVS sit, an vero hoc agmine excludendus. Alii decuisse PLATONEM ORPHEVM eamdem propter caussam a civitate sua relegare, censent, ob quam HOMERO nihil in ea loci relictum voluit. (27) Caussa haec erat: *quod de Diis male mentitus esset.* Quae dum refero, non possum, quin hic portentosum ORPHEI ingenium & inficetam fingendi libidinem ex (28) DAMASCIO & aliis tribus verbis attingam. Namque hi unum ex principiis, unde derivabat omnia, narrant fuisse δράκοντα κεφαλὰς ἔχοντα προσπεφυκυίας ταύρου καὶ λέοντος, ἐν μέσῳ δὲ θεοῦ πρόσωπον, καὶ ἐπὶ ὤμων πτερά, *draconem bovis & leonis capitibus, quorum medium Dei facies occupet, humeris vero alatis.* Haud dubie Deum quemdam hac imagine corporis expertem & Herculem, cui natura, quam *Ananchen* & *Adrastean* vocat, sociata sit, designare voluit. Sed haec tamen omnia nihil impedire potuerunt, quo minus Graecorum maxima pars in hunc ORPHEVM, non tamquam vatem plus, quam necesse erat, ingeniosum & fingendi libidine aestuantem, sed in philosophum aut Theologum longe praestantissimum, hominemque divino Numine afflatum, intueretur. Quamobrem cuncta, quae de Diis narravit

quam ORPHEVM, referant, & Christianam manifesto spirent disciplinam: quod ipse paullo post vir doctissimus non diffitetur. Nec, quae recentioribus Platonicis ita in deliciis erant *Orphica* carmina, ut, MARINO teste in *Vita Procli Cap. XXVI. p.* 61. in scholis ea suis interpretarentur & inculcarent, magnae fuisse antiquitatis, arbitror, sed, quemadmodum multa alia, ut fallaa & dolosum hoc genus erat, ab his philosophis composita, quo suum etiam fuisse docerent ORPHEVM. Ex quo de illis ORPHEI versibus, qui apud PROCLVM & alios huius sectae exstant, caute & modice mihi sentiendum videri, apertum est. Id quidem omnibus, qui haec ORPHEI fragmenta inter se conferent, testatum fiet, pugnare ea inter se, nec unam de Deo disciplinam profiteri: quod argumento est, a variis ea esse auctoribus exarata. De *Orphaicis* carminibus, quae integra hodie leguntur, & postremo ab ANDR. CHRIST. ESCHENBACHIO sunt edita, taceo. Nihil mihi eorum probum, sanum aut vere Orphaicum videtur esse, tametsi facile patiar, ut ab hac alii sententia discedant.

(21) *Iustinus M.) Apologia II. pro Christianis p.* 104.

(22) *Salutatur)* Patrem cultus plurium Deorum a IVSTINO vocari ORPHEVM, haud memini. At *primus* eius *magister* dicitur ei *Cohort. ad Graecos p.* 15.

(23) *Idem Iustinus) Cohort. ad Graecos p.*17.

(24) *Athenagoras) Apologia pro Christ. C. XV. p.* 64.

(25) *Isocrates)* In *Laudat. Busiridis p.* 452.

(26) *Diog. Laërtius) Prooem. Segm.* 4. *p.* 5.

(27) *Caussa haec erat)* PLATONIS expressi verba *Lib. II. de legibus p.* 429. qui hoc primum in antiquis reprehendendum esse poëtis censet, quod μὴ καλῶς, *non bene mentiti sint.*

(28) *Damascio)* Haec DAMASCII verba inter ea, quae ex *Opere* eius *de principiis* inedito vener. WOLFIVS excerpsit in *Anecdotis Graecis Tom. III. p.* 254. Confer illud ORPHEI fragmentum, quod ATHENAGORAS servavit *Legat. pro Christian. Cap. XVI. p.* 72.

ravit, mysteria esse iudicarunt, arcanis & reconditis sententiis referta, neque dubitarunt summa eum veneratione prosequi, quem, ut (29) ATHENAGORAE voces adhibeam, *ἀληθέστερον θεολογεῖν*, *in explicandis rebus divinis ceteris fide digniorem esse*, & Numine plenum fuisse, statuebant. Quae hominis existimatio in eam CELSVM impulit amentiam, ut satius futurum fuisse duceret, si ORPHEVM Christiani Deum fecissent loco Servatoris nostri, IESV CHRISTI, *ἄνδρα ὁμολογουμένως ὁσίῳ χρησάμενον πνεύματι, καὶ αὐτὸν βιαίως ἀποθανόντα*, *virum sine controversia divino spiritu praeditum, & violenta quoque morte* (ut Christianorum IESVS) *exstinctum*.

Contra Celsum Lib. VII. p. 367.

Sed hic ipse tamen ORPHEVS, qui tot hominum generi magistros sive Deos imposuit, unum nihilominus summum Deum neque factum neque genitum, ex quo res omnes essent procreatae atque genitae, profiteri nil veritus est. Quod ne temere dictum a me videatur, validis efficere nunc studebo rationibus. Igitur hoc primo velim animadverti, Pythagoraeos atque Platonicos, quae duae familiae religionis atque pietatis in Deum gloriam prae reliquis omnibus sibi pepererunt, non modo summum erga ORPHEVM aluisse studium, quem vulgo τὸν θεολόγον, *Theologum* salutabant, sed etiam plerisque visos esse non mediocrem sapientiae ac disciplinae suae partem ex eius scitis atque praeceptis hausisse. Constat id satis ex illis, quae iam ante disputavimus Hic tamen novas quasdam auctoritates afferre non pigebit. (30) PORPHYRIVS & IAMBLICHVS his quatuor usum esse PYTHAGORAM magistris testantur, Aegyptiis, Persarum Magis, Chaldaeis, ORPHEO denique aut eius sectatoribus. (31) SYRIANVS Ὀρφικὰς καὶ Πυθαγορικὰς ἀρχὰς, *Pythagorica & Orphica principia* coniungit, neque inter se discrepare, censet. Quapropter etiam, quod (32) SVIDAS nos edocet, *Librum de concordia Orphei, Pythagorae & Platonis* exaravit, συμφωνίαν Ὀρφέως, Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος. PROCLVM in hac caussa testem iam adduximus: nunc alium eius locum ex *Commentario in Timaeum p. 289.* dabimus, quo diserte idem significat. Πυθαγόρειον δὲ καὶ τὸ ταῖς Ὀρφικαῖς ἕπεσθαι γενεαλογίαις· ἄνωθεν γὰρ ἀπὸ τῆς Ὀρφικῆς παραδόσεως διὰ Πυθαγόρου καὶ εἰς Ἕλληνας ἡ περὶ θεῶν ἐπιστήμη προῆλθεν. *Pythagorici moris est, Orphicas sequi genealogias. Inde enim ab Orphei traditione per Pythagoram ad Graecos scientia de Diis derivata est.* Quid? quod ex ipso *Cratyli* PLATONIS loco, quo de notatione vocis σῶμα verba facit, confici potest, Orphicam philosophiam iisdem fuisse praesidiis nixam, quibus ea, quae Pythagorica postea & Platonica dicta fuit, ac pertenui discrimine utramque separatam fuisse. Δοκοῦσι μέντοι μοι μάλιστα θέσθαι οἱ ἀμφὶ Ὀρφέα τοῦτο τὸ ὄνομα, ὡς δίκην διδούσης τῆς ψυχῆς, τοῦτον δὲ περίβολον ἔχειν, ἵνα σώζηται, δεσμωτηρίου εἰκόνα. εἶναι οὖν τῆς ψυχῆς τοῦτο αὐτὸ, ἕως ἂν ἐκτίσῃ τὰ ὀφειλόμενα, τὸ σῶμα. *Videntur mihi praeterea Orphei sectatores nomen hoc ob id potissimum posuisse, quod anima in corpore hoc delictorum det poenas, & hoc circumsepto valloque claudatur, velut in carcere quodam,* σώζηται, *servetur. Esse itaque volunt hoc ita, ut nominatur, animae* σῶμα *servandi gratia claustrum, quoad debita quaeque expendat.* Iam quid ex hac consensione consequatur, eccui, quaeso, minus apertum est? PLATO, PYTHAGORAS & ORPHEVS sententiis coniuncti sunt. Atqui PLATO & PYTHAGORAS ex uno supremo Numine reliquam omnem Deorum turbam esse natam, praecipiunt. Idem igitur quin ORPHEVS fecerit, nullum dubium est.

MS. Coll. Cai. Cantabr. p. 14.

P. 400. Steph. (p. 264. Ficini.)

Huic argumentationi testimonium adiungimus TIMOTHEI, Chronographi, qui *brevem disciplinae Orphicae summam* in *Cosmopoeia* sua quondam exhibuit, quam (33) CEDRENVS & EVSEBIVS in *Chronicis* integram, SVIDAS vero *voce Orpheus* mutilam

(29) *Athenagorae*) *Apol. pro Christianis Cap. XV. p. 64.*

(30) *Porphyrius & Iamblichus*) Vide hunc in *Vita Pythagorae Cap. XXVIII. p.* 122. qui ab *Orphicis* multa PYTHAGORAM accepisse, probabile videri, fatetur. Sed in PORPHYRIO memoria virum doctum fefellit; quippe qui nec in *Vita Pythagorae*, nec alias, quod sciam, ORPHEVM inter praeceptores PYTHAGORAE refert.

(31) *Syrianus*) In *Comm. ad. Lib. III. XIII. XIV. Metaphys. Aristotelis fol.* 59. *b.* & alias, qui Graece nondum editus est, sed ex Latina tantum BAGOLINI interpretatione lucem vidit *Venet.* 1558. 4.

(32) *Suidas*) *Voce* Συριανὸς *Tom. III. Lexici p.* 410. *ed. Küsteri.*

(33) *Cedrenus*) In *Chronographia fol. 46. f.* Conf. ANDR. CHRIST. ESCHENBACHIVM in *Epigene seu de poesi Orphica p. 87. f.* qui totum hoc ORPHEI fragmentum ex CEDRENO exhibet, & more suo illustrat. Cum illis ceterum, quae CEDRENVS habet, conferri omnino merentur, quae fuse ex eodem TIMOTHEO de ORPHEI *Theogonia* excerpsit IO. MALALAS in *Historia Chronica p. 88. f.*

lam & imperfectam, omisso auctoris nomine, ac si sua esset, ad posteros propagavit. Ἐξ ἀρχῆς ἀνεδείχθη τῷ κόσμῳ ὁ αἰθὴρ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθείς. *Ab initio mundo apparuit aether a Deo creatus: ab omni vero aetheris parte erat chaos & nox obscura, omniaque, quae sub aethere erant, occultavit.* Σημαίνων τὴν νύκτα πρωτεύειν. *Quo indicat*, inquit TIMOTHEVS, *noctem die priorem esse*, aut mundum coepisse aliquando. Εἰρηκὼς ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκθέσει, ἀκατάληπτόν τινα καὶ πάντων ὑπέρτατον εἶναι προγενέστερόν τε καὶ δημιουργὸν ἁπάντων, καὶ αὐτοῦ τοῦ αἰθέρος, καὶ πάντων τῶν (34) ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Dicit autem in sua expositione: incomprehensibilem quemdam esse & summum omnium rerum, prioremque & creatorem omnium, ipsius etiam aetheris, & omnium illorum, quae sub aethere sunt. Terram autem dicit sub tenebris invisibilem iacuisse, pergitque, lucem, quae aetherem perruperit, illustrasse universum mundum, adiungens, lucem illam, quae aethera perruperit, ipsum illud esse antea dictum summum: (35) cuius nomen idem Orpheus se divinitus audivisse perhibet, esse consilium, lucem & vitam.* Ταῦτα τὰ τρία ὀνόματα (ut SVIDAS hic verbis utar) μίαν δύναμιν ἀπεφήνατο, καὶ ἓν κράτος τοῦ δημιουργοῦ πάντων Θεοῦ, τοῦ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραγαγόντος εἰς τὸ εἶναι. *Haec tria nomina apud Orpheum unam eamdemque vim & potentiam unius illius Dei significant, qui fabricatus est omnia, atque universa, quae non erant antea, sive spectari possent, sive non, ut essent, mandavit.* Concludit TIMOTHEVS ex his ita: Ὁ δὲ αὐτὸς Ὀρφεὺς ἐν τῇ αὐτοῦ βίβλῳ συνέταξεν, ὅτι διὰ τῶν αὐτῶν τριῶν ὀνομάτων μιᾶς θεότητος τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ αὐτός ἐστι τὰ πάντα. *Idem Orpheus in eodem libro scripsit, a tribus istis nominibus, una vero natura divina, omnia facta fuisse, Deumque ipsum (36) esse omnia.*

Si qui sunt, quibus haec nondum sufficere videntur, ut ORPHEVS unius summique Numinis, rerum omnium parentis, professor habeatur, hos ipsi tamen *Orphici* versus quiescere iubebunt. Horum vero auctoritate antequam sententiam communiam, video, quidnam de illis sentiam, aut rectius suspicer, mihi explicandum esse. Itaque fateor, quosdam horum versuum, non secus atque Sibyllinorum, commentitios mihi atque a Christianis aut Iudaeis confictos videri. Numquam ego animum adducere potero, ut, quaecumque *Orphica* dicuntur esse ab antiquis Christianorum doctoribus carmina, talia esse credat omnia, id est, aut ab ipsomet composita esse ORPHEO, aut ab ONOMACRITO, aut ab alio quoquam veterum, qui, quae posteris ore tradiderat praecepta ORPHEVS, ligata oratione expresserit, in litteras relata esse, putet. De MOSE hoc exstat exempli caussa in his versibus (37) oraculum:

εἷς

(34) *Ὑπὸ τὸν αἰθέρα*) Apud MALALAM *p.* 89. haec verba paullo aliter leguntur, at sensu prope eodem.

(35) *Cuius nomen*) Haec melius apud IO. MALALAM, quam apud CEDRENVM, quem vir doctus sequitur, leguntur: Οὗ ὄνομα ὁ αὐτὸς Ὀρφεὺς ἀκούσας ἐκ τῆς μαντείας ἐξεῖπε· μή τινα φάναι, τὸ Ἐρικεπαῖον· ὅπερ ἑρμηνεύεται τῇ κοινῇ γλώσσῃ, βουλή, φῶς, ζωοδοτήρ. *Cuius nomen Orpheus, ex oraculo edoctus, edixit: neminem effari, Ericepeo; quod vulgari idiomate signat nobis consilium, lumen, vitae datorem.*

(36) *Esse omnia*) Si totum hoc ORPHEI fragmentum descripsisset TIMOTHEVS, quantum ei fidei posset haberi, multo intelligeretur facilius. Sed, quod recte iam observavit ESCHENBACHIVS in *Epigene p.* 90. prorsus is mutavit carminis ordinem, idque unum sibi datum esse credidit, ut ex nonnullis eius partibus hinc & inde decerptis ostenderet, ORPHEI doctrinam non nimis distare a MOSIS narratione de ortu mundi, tresque in uno summo Numine personas dudum ab hoc vate credendas fuisse propositas. Quod quidem hoc testimonium suspectum plane reddit ac inutile. Nota est recentiorum Graecorum levitas, qui scriptoribus antiquis gravissimas saepe non verentur iniurias inferre, ut, quod volunt, ex illis probent.

(37) *Oraculum*) Exstat, praeter alios, apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. XIII. Cap. XII. p.* 664. 665. una cum aliis ORPHEI versibus, in quibus & sequens de ABRAHAMO exstat oraculum. Omnes illi versus depromti sunt, EVSEBIO auctore, ex ARISTOBVLI, Iudaei & philosophi simul Peripatetici opere quodam ad Aegypti regem Ptolomaeum exarato. Sed hi ipsi versus apud IVSTINVM M. in *Cohort. ad gentes* & *Apologia II.* aliter multo sese habent, neque paucis eorum, qui apud EVSEBIVM offenduntur, carent; in quibus & hi de MOSE & ABRAHAMO versus sunt, quos frustra in illo, ut a IVSTINO exhibetur, fragmento quaesiveris ORPHEI. Quare perspicuum est, fuisse vel Christianorum vel Iudaeorum aliquem, qui priscos ORPHEI versus ex suo ingenio interpolaverit. Mihi Iudaeum fuisse facinoris huius auctorem, inde fit verisimile, quod interpositi & recentius adiecti versus non tam Christianorum, quam Iudaeorum res iuvant, & ad eos pertinent, quibus nihil habent gravius & sanctius Iudaei, MOSEN & ABRAHAMVM. Neque doctissimi viri, ANDR. CHRIST. ESCHENBACHII, coniecturam improbo, qui in *Epigene p.* 148. ipsum ARISTOBVLVM, Iudaeum eruditum

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδρογενὴς διέταξεν,
Ἐκ θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θεσμόν.
Vt habet sermo antiquorum, ut ex-aqua-ortus descripsit,
Accepta divinitus lege, quae duplicia praecepta continet.

Adiungo aliud, quo (38) ABRAHAMVM designari vulgo arbitrantur:

Οὐ γάρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπορρὼξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων· ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης.
Non enim quispiam mortalium videre posset eum, qui hominibus imperat,
Nisi unigenitus quidam profectus ab antiqua origine gentis
Chaldaeorum: sciebat enim astri cursum.

Haec si quis ORPHEI esse putaverit, eum ego vicissim hebetem hominem atque obtusi ingenii vocavero. Ista vero tam aperte falsa necessitatem veluti quamdam intelligentibus afferunt nonnullos etiam ex his versibus alios in suspicionem vocandi; quales sunt, in quibus de divino sermone sic loquitur:

(39) Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τούτῳ προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος.

Igitur, quum hominis ingenui sit atque liberali ingenio praediti, nullis uti in re dubia argumentis, quibus ipsemet fidem & auctoritatem adiungere recusat, eos tantum in hac disputatione versus adhibebimus Orphicos, quos illorum nobis libri suppeditant, qui rem Christianam odio habuerunt. Primum in his esto carmen illud, quod PROCLVS
p. 95. *Commentario in Timaeum Platonis* recitat:

Τοὔνεκα σὺν τῷ παντὶ Διὸς πάλιν ἐντὸς ἐτύχθη
Αἰθέρος εὐρείης, ἠδ' οὐρανοῦ ἀγλαὸν ὕψος,
Πόντου τ' ἀτρυγέτου, γαίης τ' ἐρικυδέος εὐρη,
Ὠκεανός τε μέγας, καὶ νείατα τάρταρα γαίης,
Καὶ ποταμοὶ, καὶ πόντος ἀπείριτος, ἄλλα τε πάντα,
Πάντες τ' ἀθάνατοι, μάκαρες θεοὶ, ἠδὲ θέαιναι,
Ὅσσα τ' ἔην γεγαῶτα, καὶ ὕστερον ὁππόσ' ἔμελλεν,
Ἐγένετο· Ζηνὸς δ' ἐνὶ γαστέρι σύῤῥα πεφύκει.

Fuerunt

tum, quo genti suae & eius maioribus decus aliquod & auctoritatem conciliaret, ORPHEVM suis commentis commaculasse, suspicatur. Certe nec a nationis Iudaeae ingenio haec fraus abhorret, quam plura eiusmodi ausam fuisse, praesertim in Aegypto, accepimus, quo rebus suis apud alios populos consuleret; nec ab ARISTOBVLI instituto remota est & consilio, quod totum esse fraudulentum & ad Aegypti regem decipiendum accommodatum, res ipsa docet. Hoc enim sibi sumserat eo loco probandum ARISTOBVLVS, quod ipse vix ignorare potuit, falsum esse, Graecos philosophos & poëtas a Iudaeis accepisse omnia, quaecumque sana & sapientia haberent. Ceterum in hoc ORPHEI oraculo alii legunt ὑλογενὴς, quos ego falli nihil dubito.

(38) *Abrahamum*) De ABRAHAMO hoc recte oraculum exponi, ea, nisi fallor, luculenter edocent, quae HVGO GROTIVS in *Comment. ad Matthaeum Cap. V.* 31. *p.* 95. 96. erudite disputavit; itemque tot veterum testimonia, qui ABRAHAMVM Astronomiae peritissimum fuisse volunt, collecta a IO. ALBERTO FABRICIO *Codice pseudepigrapho vet. Test. Tom. I. Cap. CIX. p.* 350. *f.* & *Tom. II. p.* 81. Quare minime putem audiendum esse PETR. DAN. HVETIVM, qui *Demonstrat. evangel. Propos. IV. p.* 218. ad MOSEN illud opinatur trahi posse: quam coniecturam hoc satis refellit, quod hic μουνογενὴς ex Chaldaeis ortus fuisse dicitur.

(39) Εἰς δὲ λόγον) Hos versus ita reddidit FRANC. VIGERIVS, interpres *Praeparationis evangel.* EVSEBII, in qua *Lib. XIII. Cap. XII. p. p.* 664. 665. & hoc exstat decretum ORPHAI:

Sed fixa potius divina oracula mente
Excipiens, casto penitus sub pectore condas.

At IVSTINVS M. *Cohort. ad Graecos p.* 16. & *Apologia II. p.* 105. primum versum non dubitavit ad Christianorum λόγον seu aeternum Dei filium referre. Quod intuens IO. LANGVS, qui IVSTINVM Latine vertit, hoc modo versum interpretatus:

Respectans verbum divinum, huic totus inhaere.

Mihi VIGERIVS recte sententiam perspexisse videtur ORPHEI, qui eiusmodi personae, qualis est sanctissimum Dei verbum, hic minime meminit. Quocirca nec opus est, ut Christianum aliquem hunc versum ORPHEO supposuisse existimemus. Dicamus potius, IVSTINVM contra mentem ORPHEI Christianae disciplinae semina in eo quaesivisse.

Fuerunt intra Iovem cum universo
Aetherea vastitas, & coeli praeclara sublimitas,
Immensique maris & telluris inclytae latitudo,
Oceanusque ingens, depressaque tartara terrae,
Fluminaque, & pontus sine fine, & cetera cuncta,
Immortales omnes, beati Diique Deaeque,
Quae fuerint exorta, & quae ventura sequuntur.
Haec in ventre Iovis rerum compage manebant.

Haec de rerum omnium speciebus, quae in Deo fuerint, antequam orbis construeretur, PROCLVS intelligi debere monet, ordine nimirum naturae: tempore enim mundum & Deum aequales fecisse putat ORPHEVM. Vtcumque est, unius Numinis ortu ac initio carentis sinum & foecunditatem omnia continuisse olim, nec Deos tantum Deasque, sed res omnino omnes, cuiuscumque demum sint generis & naturae, perspicue in his versibus (40) significatur.

Aliud eodem loco ex ORPHEI carminibus pronuntiatum affert PROCLVS, quod auctor *Libri de mundo* quoque exhibet: *Τῶν δὲ ἰδεῶν πλήρης ὤν, διὰ τούτων ἐν ἑαυτῷ τὰ ὅλα περιείληφεν, ὡς καὶ τοῦτο ἐνδεικνύμενος ὁ λόγος ἐπήγαγε. Conditor huius orbis, plenus quum idearum esset, per illas in semet ipso complexus est omnia, ut Theologus ille quoque his in versibus declarat:*

Ζεὺς πρῶτος γένετο, Ζεὺς ὕστατος ἀρχικέραυνος,
Ζεὺς κεφαλὴ, Ζεὺς μέσσα· Διὸς δ' ἐκ πάντα τέτυκται.
Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.
Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
Ζεὺς πνοιὴ πάντων, Ζεὺς ἀκαμάτου πυρὸς ὁρμὴ,
Ζεὺς πόντου ῥίζα, Ζεὺς ἥλιος ἠδὲ σελήνη,
Ζεὺς βασιλεὺς, Ζεὺς αὐτὸς ἁπάντων ἀρχιγένεθλος.
Ἓν κράτος, εἷς δαίμων γίνεται, μέγας ἀρχὸς ἁπάντων.
Princeps postremusque Iovis, qui fulmine candet:
Ille caput mediumque simul, cui cuncta creantur:
Ille solum ac coeli stellatos sustinet axes:
Mas natus Iovis est, natus Iovis integra virgo:
Spiritus est cunctis, validusque est Iuppiter ignis:
Iuppiter est pelagi radix, est lunaque solque:
Rex idem, rerumque parens, & originis auctor,
Vnica vis, daemonque unus, qui cuncta (41) *gubernat.*

Hic cum multa alia nostras aures offendunt, tum hoc in primis, quod Iupiter & vir & immortalis esse dicitur puella. Sed hac formula iure quodam suo poëta paullo licentius tantum vocem *ἀρσενόθηλυς, mas & femina simul,* exposuit. Quotquot nimirum inter veteres sublimiorem quamdam consectati sunt de divinis rebus sapientiam, Deum, ut divinam eius ubertatem vimque generandi atque omnia ex sese producendi efficacissime significarent, *ἀρσενόθηλυν, marem* appellarunt *& feminam.* Sic (42) DAMASCIVS,

(40) *Significatur*) Versio, quam addidi huic carmini, Latina AVGVSTINI est STEVCHI EVGVBINI ex *Opere* eius *de perenni philosophia* summa. ESCHENBACHIVS in *Epigene p.* 69. & hoc, & quod sequitur, oraculum quodammodo illustrat: utrumque vero iudicat partem esse poëmatis illius, quod ORPHEVM *Κρατῆρα* inscripsisse ferunt. Diligentissime beatus hicce vir, quae apud varios scriptores dispersa exstant, ORPHEI pronuntiata collegit: sed meo quidem iudicio non semper feliciter exposuit. Sequutus est plerumque ORPHEO explicando iuniores Platonicos; quos tamen non ignotum est sua potius decreta in antiquis scriptoribus, quam veram eorum sententiam, indagasse, insanoque allegoriarum amore flagrasse.

(41) *Gubernat*) Exstat hoc oraculum apud multos scriptores veteres, nec ab omnibus tamen eodem modo & ordine legitur: quam rem accurate persequutus est ESCHENBACHIVS de *poësi Orphica p.* 72. *f.* Ego versionem FRANC. VIGERII, planam in primis & facilem, addidi.

(42) *Damascius*) Vid. WOLFII *Excerpta ex opere Damascii* inedito *de principiis in Anecdot. Graecis Tom. III. p.* 254.

SCIVS, philosophus, de hac ipsa ORPHEI disciplina exponens, cognomen hoc exposuit: Ἀρσενόθηλυν αὐτὴν ὑπεϛήσαντο πρὸς ἔνδειξιν τῆς πάντων γεννητικῆς ὀσίας. *Theologi Orphici primum principium vocant marem & feminam simul, ut essentiam eius indicent rerum universarum esse procreatricem.* Neque ipse (43) SYNESIVS, Christianorum antistes pietate ac doctrina nulli secundus, tantum esse periculi cum hoc homine coniunctum, putavit, ut ab eo sibi abstinendum esset. Sic enim in piis illis & elegantibus, quibus praepotentis Dei laudes canit, hymnis:

Σὺ πατὴρ, σὺ δ' ἐσσὶ μάτηρ,
Σὺ δ' ἄῤῥην, σὺ δὲ θῆλυς.
Tu pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina.

Exstant alii versus ORPHEI, apud PROCLVM quidem vage disiecti, sed ab (44) EVSEBIO coniunctim ex PORPHYRIO exhibiti, quibus mundus tamquam ingens describitur animal, cui Deus vice mentis sit.

Ἐν

(43) *Synesius*) *Hymno II. v. 63. 64. p. 318. Opp. ed. Petavii.* Plura de utroque, quem recentiores in primis sibi finxere Platonici & Pythagoraei, in Deo Diisque sexu multorumque veterum consuetudine Deum marem appellandi & feminam ex variis monumentis collegere viri eximii, IO. ALB. FABRICIVS *Bibliograph. antiquar. Cap. VIII. §. VII. p. 234.* & *Codice apocrypho N. T. Tom. I. p. 361. b.* atque IO. CHRISTOPH. WOLFIVS *ad Philosophumena Origenis p. 39.* Ego, missis reliquis, caussam, unde mos hic fluxit, indagabo: nec eam inventu esse difficilem, arbitror. Ante natum iam Servatorem fuisse, notum est, qui populares religiones & de tot Diis Deabusque ineptas sententias ad rationem revocare, & cum decretis philosophicis componere studuerunt. Post natum Servatorem, id quod ex tot apertum est monumentis, qui PYTHAGORAM & PLATONEM videri volebant sequi, philosophi multum in hoc labore temporis & meditationis consumserunt. Horum autem instituto vix obstabat aliquid validius, quam feminae & mulieres in Deorum relatae numerum, Iuno, Venus, Diana, & reliquae: ex quibus constare, plerique contendebant sapientiores, homines fuisse Deos uxoribus iunctos, & mulierum olim amore irretitos, quibus idcirco divinos praestare honores, insanum & impium esset. Ridebant has Deas vehementer Academici & alii philosophi, qui omni bellum religioni indicebant. VELLEIVS apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. I. C. XXXIV. p. 2932. Nam,* inquit, *quod & mares Deos & feminas esse dicitis, quid sequatur, videtis.* Exagitabant easdem deinde, qui CHRISTO nomen dederant, ut turpitudinem religionum vulgatium demonstrarent. Ex multis unum appellabo testem ARNOBIVM, qui *Lib. III. adv. gentes p. 132.* in Deas gentium magna invehitur acrimonia: *Quid dicitis,* inquit inter alia, *o sancti atque impolluti antistites religionum? Habent ergo Dii sexus, & genitalium membrorum circumferunt foeditates? - - - O pura,* a *sancta atque ab omni turpitudinis labe disparata divinitas! - - Lubet videre, Deas gravidas, Deas foetas, gliscentibusque per dies alvis, intestini ponderis morositate cunctari: parturire alias tractu longo, & manus obstetricias quaerere: illas telis gravibus & dolorum acuminibus fixas eiulare, & hortari, & inter haec omnia suppetias Iunonis implorare Lucinae.* Itaque Stoici dudum has Deas reiiciebant, Deorumque coniugia turbulentos errores vocabant & aniles superstitiones; omnia vero ad res naturales & physicas trahebant. *Genera,* inquit Stoicus apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. II. Cap. XXVIII. p. 2996. T. IX. Opp.* CONIVGIA, *cognationes* (Deorum) *omniaque introducta ad similitudinem imbecillitatis humanae - - - & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis summaeque levitatis.* Subtilius vero postea recentiores Platonici negotium hoc aggrediebantur: quorum alii, quae de utroque in Diis sexu ab imperita plebe dicerentur, de duplici divina potentia intelligi debere, quo Christianorum evitarent tela, praecipiebant; alii antiquos sapientiae professores Iunonem & Iovem comminiscendo, imagine veluti quadam, adumbrare voluisse, constituebant, esse in Deo vim ex se & uno actu producendi omnia, quae coniunctione alioquin maris & feminae in rebus naturalibus efficerentur. Quod ut significarent, Deum *Androgynum* aut marem & feminam simul appellabant. Latius hae opiniones, quae suam aperte produnt falsitatem, consequenti manarunt tempore, hominibusque fanaticis & ingenio corrupto utentibus occasionem suppeditarunt nescio quas ineptias excogitandi, & pro abstrusa quadam sapientia illis vendendi, qui caussas ignorabant, quae totam hanc rationem pepererunt. Quod ad ipsos ORPHEI versus attinet, qui locum haec monendi praebent, equidem Platonici eos esse hominis, nullus dubito, qui pulcrum duxit ORPHEI nomine sectae suae scita exornare. Idem meum est, si quod modo meum est, de sequenti oraculo iudicium. Disciplinam utrumque referre mihi videtur Platonicam, non Orphicam.

(44) *Eusebio*) *Praeparat. evangel. Lib. III. Cap. IX. p. 100.* Non crediderim, quod paullo post significat vir doctissimus, in his versibus tertium loco motum esse proprio: nec, quae me cogat, ut ita sentiam, ullam rationem video. Sed vir eximius, quia veteres poetas omnes *amorem* & *mentem* ipso chao antiquiores fecisse, atque haec duo summi Numinis apud eos esse vocabula, opinatur, ideo graviter fert, *consilium* & *amorem* hic undae, terrae, nocti ac diei sociari, ac infra summum Numen detrudi. Sed luculenter, nisi fallor, supra iam a nobis ostensum est, paullo clementius, quam res patitur, de veterum poetarum disciplina sensisse CVDWORTHVM, nec licere fabulas eorum ad sanae rationis praecepta & normam exigere.

Ἓν δὲ δέμας βασίλειον, ἐν ᾧ τάδε πάντα κέκλειται,
Πῦρ καὶ ὕδωρ, καὶ γαῖα, καὶ αἰθὴρ, νύξ τε καὶ ἦμαρ,
Καὶ μῆτις, πρῶτος γενέτωρ, καὶ ἔρως πολυτερπής.
Πάντα γὰρ ἐν μεγάλῳ Ζηνὸς τάδε σώματι κεῖται.
Τοῦ δή τοι κεφαλὴν μὲν ἰδεῖν καὶ κατὰ πρόσωπα
Οὐρανὸς αἰγλήεις, ὃν χρύσεαι ἀμφὶς ἔθειραι
Ἄστρων μαρμαρέων περικαλλέες ἠερέθονται. κ. τ. λ.

Omnia regali sunt haec in corpore clausa :
Ignis & unda, & terra, aether cum nocte dieque,
(Consilium, primus genitor, cum numine amoris:)
Iuppiter immenso sub corpore cuncta coërcet.
En huius caput eximium, vultusque decoros,
Vndique resplendens coelum, cui pendula circum
Aurea caesaries astrorum lumina fundit:
Sunt oculi Phoebus, Phoeboque adversa recurrens
Cynthia, &c.

Qui hic tertio positus loco cernitur versus:

Καὶ μῆτις, πρῶτος γενέτωρ, καὶ ἔρως πολυτερπής,

Orphaicus haud dubie est vereque divinus. *Mentem* enim & *amorem* prima esse rerum omnium initia, ex quibus cetera sint genita, significat. Ast, si quid ego intelligo, ex nativo suo detrusus videtur loco, atque hoc alieno, invita veritate, interpositus. Hisce vero locis, nescio, quidnam sibi poscere queant evidentius, quibus hoc persuasum esse volumus, Orphicam disciplinam numerosum quidem Deorum Dearumque examen colendum proposuisse; at simul tamen unum omnium parentem atque regem, unum summum atque maximum Numen, exquisita ratione celebrasse. Non me praeterit, (45) ex antiquis esse Christianorum doctoribus, quorum ego meritis & doctrinae ceteroquin valde faveo, qui rationem plane illis resistere putant, qui ORPHEVM unum simul & plures veneratum esse Deos arbitrantur: pugnare enim haec duo inter se. Quamobrem, ut exitum hac in quaestione reperiant, ORPHEVM coniiciunt nunc ita, paullo post aliter affectum fuisse animo, mentemque aliquoties & sententiam mutasse. Primo hominem longum Deorum agmen induxisse, atque trecentis suos supplicare iussisse Numinibus; postea vero, re accuratius indagata, Diis repudiatis, ad unius Dei religionem & cultum sese contulisse. Eam vero tanto fidentius complexi sunt sententiam, quod versus quosdam *Orphicos* apud ARISTOBVLVM legerant, quos Iudaeum ego aliquem rerum imperitum & indoctum ORPHEO supposuisse, opinor, quibus hic pristinum errorem eiurare, nuntiumque Deorum multitudini fingitur mittere. Sed veniam dabunt meritissimi viri, quos magna ceteroquin prosequor veneratione, quod cum illis hac in parte sentire nequeam. Quod enim ex PROCLO primo omnium attulimus carmen *Orphicum*, id ORPHEVM sine controversia declarat & unum infinitum omnisque originis expertem Deum, genitorem atque conditorem omnium, & simul plures Deas Deosque, tam genitos, quam sub unum illud summum Numen subiectos esse, (46) credidisse.

Illas igitur *Orphicorum* carminum reliquias, quibus ipsi profani auctores, tamquam certis verisque, non recusarunt uti, nisi prorsus spernere velimus, hoc primo ratum nobis

(45) *Ex antiquis Christ. doctoribus*) Ita sentiunt IVSTINVS M. in *Cohort. ad Graecos p.* 15. & *Apol. II. pro Christianis p.* 104. CLEMENS item ALEX. in *protreptico C. VII. p.* 63. CYRILLVS denique ALEXANDR. *Lib. I. adv. Iulianum p.* 25. Ego vero nil dubito, fore alios, qui hanc *Orphicorum* carminum secum ipsis dissensionem argumentum esse dicent, non unius esse hominis, quae ORPHEI splendent nomine, poemata. Antiquioris auctoris illos esse versus, quibus multa celebrantur Numina, recentioris vero scriptoris, aut veteratoris potius, qui ORPHEI nomine abusus sit, eos, quibus unus laudatur Deus.

(46) *Credidisse*) Recte discedit vir egregius ab horum Patrum opinione. Sed, quod ipse invenit ad tollendam *Orphicorum* carminum discrepantiam, remedium, nescio, an universis sese commendaturum sit. Autumat ille ex eo quod ORPHEVS modo unum canit Deum, modo plures, id declarare, unum simul & plures coluisse Deos hunc hominem.

bis atque exploratum esse debet, in ipsis principiis hoc fuisse disciplinae orphicae: unum esse Deum sempiternum omnisque initii expertem, a quo ceterae res omnes comparatae fint atque conditae. Nunc, illud etiam ut pateat, elaborabimus, hanc de uno Deo sententiam non obstitisse ORPHEO, quo minus trinam esse simul iudicaret divinitatem, tresque in uno Numine naturas revereretur. PROCLVS *in Timaeum Platonis*, dum PLATONIS de δημιουργῷ seu opifice mundi sententiam explorat, cum aliorum Platonicorum, tum AMELII in primis doctrinam exponit. Fuit autem hic. AMELIVS PLOTINI aequalis, ferturque ea, quae S. IOANNES in exordio *Historiae Christi* de verbo seu λόγῳ praecipit, decretis Pythagoricis & Platonicis (47) consentanea duxisse. Sic
P. 93. igitur de eo PROCLVS: Ἀμέλιος δὲ τρίτον ποιεῖ, τὸν δημιουργόν, καὶ νοῦς τρεῖς, βασιλεῖς τρεῖς, τὸν ὄντα, τὸν ἔχοντα, τὸν ὁρῶντα. διαφέρουσι δὲ οὗτοι, ὅτι ὁ μὲν πρῶτος νοῦς ὄντως ἐστὶν, ὅ ἐστιν· Ὁ δὲ δεύτερός ἐστι μὲν τὸ ἐν αὐτῷ νοητὸν, ἔχει δὲ τὸ πρὸ αὐτοῦ, καὶ μετέχει πάντως ἐκείνου, καὶ διὰ τοῦτο δεύτερος. Ὁ δὲ τρίτος ἐστὶ μὲν τὸ ἐν αὐτῷ, καὶ οὗτος νοητὸν, (πᾶς γὰρ νοῦς τῷ συζυγοῦντι νοητῷ ὁ αὐτός ἐστιν) ἔχει δὲ τὸ ἐν τῷ δευτέρῳ, καὶ ὁρᾷ τὸ πρῶτον. ὅσῳ γὰρ πλείων ἡ ἀπόστασις, τοσούτῳ τὸ ἔχον ἀμυδρότερον. Commemorabilis hicce locus est: quamobrem, quem totum huc transferrem, dignum iudicavi. Sententia Graecorum verborum haec est: *Amelius triplicem esse constituit mundi huius architectum, tres mentes, tresque reges: illum, qui est, illum, qui habet, & illum, qui retinet. Hae tres mentes hac ratione differunt, ut prima quidem id, quod est, essentialiter sit,* (aut omnis sit perfectio;) *altera sit quidem id, quod in se intelligibile est, at habeat tamen primam,* (tamquam rem a se distinctam,) *& reapse particeps sit eius, ideoque secunda exsistat; tertia similiter id quidem sit, quod in se intelligibile est,* (*omnis enim mens non differt ab intelligibili suo, quod ipsi respondet,*) *at habeat tamen secundam, & retineat primam. Quo plus enim natura quaedam a prima recedit, eo est obscurior.* Quae quum dixisset, sic continuo pergit PROCLVS: Τούτους οὖν τοὺς τρεῖς νόας καὶ δημιουργοὺς ὑποτίθεται, καὶ τοὺς παρὰ τῷ Πλάτωνι τρεῖς βασιλέας, καὶ τοὺς παρ' Ὀρφεῖ τρεῖς, Φάνητα, καὶ Οὐρανὸν, καὶ Κρόνον· καὶ ὁ μάλιστα παρ' αὐτῷ δημιουργὸς ὁ Φάνης ἐστι. *Amelius igitur hic tres mentes suas seu rerum omnium opifices eosdem esse, arbitratur, quos tres Platonis reges, tresque illos, qui Orpheo commemorantur, Deos, Phaneta, Vranum & Cronum. Is vero, qui Phanes audit apud Orpheum, proprie ipsi videtur esse demiurgus seu rerum opifex.* Hic PROCLVS quidem ipse, qui ingenii lascivientis somniis nimis saepe obtemperat, PLATONISque veras sententias novis temperat portentis, quorum vim frustra studeas consequi, unum aliquod Numen triplici praeficit divinitati. Hoc tamen in AMELIO ferri posse, recte videtur negare, quod is in PLATONIS ORPHEIque Trinitate principem naturam mundi fabricatorem sive δημιουργὸν esse censuerit, quum ad alteram naturam utrique hoc officium condendi mundum retulerint. Atque (48) SYRIANVS iam, a quo disciplinam acceperat PROCLVS, nomen *opifex* in philosophia ORPHEI monuerat ad eum proprie pertinere Deum, quem πρωτόγονον sive *primo genitum* appellat ORPHEVS. Qui quidem Deus non alius est, atque id, quod PLATONI νοῦς seu *divina mens* vocatur. Quod idem quum placeret PROCLO, recte hiscé verbis rationem conclusit: Τίς μὲν οὖν ὁ δημιουργός ἐστι, καὶ ὅτι νοῦς θεῖος τῆς ὅλης ποιήσεως αἴτιος, εἰρήσθω διὰ τούτων, καὶ ὅπως ὑπό τε Ὀρφέως καὶ Πλάτωνος ὁ αὐτὸς ἀνυμνεῖται δημιουργὸς Ζεὺς, ἀπὸ τούτων ὑπομεμνήσθω. *Haec sufficiant ad declarandum, quisnam ille sit mundi opifex. Est autem ille divina mens, quae propria est & unica caussa totius creationis, idemque ille, quem & Orpheus & Plato laudant, Iupiter conditor.* Alter hac in caussa testis (49) DAMASCIVS nobis est, qui *Libro* περὶ ἀρχῶν seu *de principiis*, qui publicam nondum lucem vidit, ubi ORPHEI de Deo explanat sententiam, τρίμορφον θεὸν seu *triplicis formae Deum* ab eo statui, affirmat. Accedit nobile illud disciplinae Orphicae fragmentum, ex TIMOTHEO, Chronographo, paullo ante productum, quod Deum tria habere nomina, *lux*, *consilium* & *vita*, &, quae exstant, omnia ab uno Deo sub tribus his nominibus esse facta, perhibet. Quae quum legisset (50) CEDRENVS, cuius diligentia praeclarum hoc vetustatis monumentum haud sivit interire, facere non potuit, quin hanc vocem emitteret: Ταῦτα Τιμόθεος συνεγράψατο ὁ χρονογράφος, λέγων τὸν Ὀρφέα πρὸ τοσούτων χρόνων εἰπόντα, Τριάδα ὁμοούσιον δημιουργῆσαι τὰ πάντα. *Haec scripta reliquit Timotheus, Chronographus, dicens, Orpheum tot retro saeculis pronuntiasse, Trinitatem consubstantialem omnia condidisse.* Equidem aliquid in hoc testimonio suspicionis hac-

(47) *Consentanea duxisse*) Lege EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. XI. C. XVIII. XIX. p.* 540.

(48) *Syrianus*) *Comm. in Libros aliquot Metaphys. Aristotelis p.* 33.

(49) *Damascius*) Vid. vener. WOLFII *Excerpta ex hoc Opere Damascii §. XIII.* in *Anecdot. Graecis T. III. p.* 252. 253.

(50) *Cedrenus*) Eadem plane legas apud IO. MALALAM in *Historia chronica Tom. I. p.* 92.

haerere posset haud prorsus negaverim. Christianus nimirum erat TIMOTHEVS, vocemque ὁμοούσιος sigillatim adhibuit, quam ORPHEI respuere videtur disciplina. Sed qui ea tamen expenderit, quae ex scriptoribus a CHRISTO alienis paullo ante protulimus, is vero non omnia esse contemnenda, quae TIMOTHEVS monet, nec sine caussa dicta esse, quae de triplici ORPHEI divinitate dicit, facili animadvertet (51) negotio.

Nondum ORPHEVM eiusque Theologiam dimittimus. Nam quod docuit, *Deum esse omnia*, id tam singulare videtur & admirabile, ut, cur aliquid in eo expendendo ponamus operae, satis esse nobis caussae videatur. Ita vero quod docuerit, ex illis, quos adhuc attulimus, locis perspicuum est, ex quibus, quae huc pertinent, repetere non gravabor, nomine tamen Dei in locum vocabuli Ζεὺς sive *Iupiter* substituto. Διὸς, inquit, πάλιν ἐντὸς ἐτύχθη. *Hoc universum resque omnes ad illud pertinentes in Deo conditae sunt.* Ζηνὸς δ' ἐνὶ γαστέρι σύῤῥα πέφυκε. *Res omnes una continentur in ventre Dei.* Ζεὺς κεφαλὴ, Ζεὺς μέσσα. *Deus caput & medium est rerum omnium.* Ζεὺς πυθμὴν γαίης κ. τ. λ. *Deus basis est coeli atque terrae: Deus profunditas est maris: Dei spiritus est omnium*, (aut aër ille, quem spiramus:) *Deus vis est ignis, qui domari nequit: Deus est sol, luna & stellae.* Ἓν τὸ δέμας βασίλειον. *Vnum est regium* (aut divinum) *corpus.*

Πάντα γὰρ ἐν μεγάλῳ Ζηνὸς τάδε σώματι κεῖται.
Omnes enim res in magno Dei conclusae iacent corpore.

Idem

(51) *Negotio)* Ego vero, quod magni viri pace dixerim, numquam me adduci patiar, nisi melioribus certetur testimoniis, ut ORPHEVM tres in uno Deo personas asseverasse credam. Non ignoro, socios ipsi esse opinionis huius viros nec ingenio nec doctrina postremos. In his est in primis, ut antiquiores omittam, itemque eos, quorum GABRIEL NAVDAEVS meminit *Apologiae pro magnis viris falso Magiae accusatis* p. 238. notissimus Iesuita ATHANAS. KIRCHERVS, qui *Oedipi Aegyptiaci Gymn. hierogl. class. III. Cap. IV. p.* 150. non modo tria illa Dei nomina apud ORPHEVM, βουλὴ, φῶς, καὶ ζωὴ, tres esse priores Cabbalistarum *Sephiroth* tuetur, sed etiam *Cap. XII. p.* 194. admirabili, aut potius inani, subtilitate ex ORPHEI carminibus, alio licet, quam CVDVVORTHVS, modo, Trinitatem eruit. Neque multum ab hac abesse videtur sententia PETR. DAN. HVETIVS *Quaest. Alnetanis L. II. C. III. p.* 95. Sed cur his assipulatorem me praebeam, si a magna tantorum virorum auctoritate discedam, rationem prope nullam reperio. Dicam tantum de illis, quae hic & infra CVDVVORTHVS noster de hac re disputat, praeteritis eorum rationibus, quibus minor fuit eruditionis variae & ingenii suppellex. Quod (1) AMELIVS, auctore PROCLO, tres ORPHEI Deos, *Phaneta, Vranum & Cronum*, tria esse PLATONIS principia, existimavit, id parum apud me ponderis habet. Fuit non ita pridem PAVLVS PEZRONIVS, e familia Benedictinorum, qui tres hosce ORPHEI Deos non veritus est affirmare tres fuisse perantiquos Gallorum seu Celtarum reges & heroes, *Antiquité de la nation & de la langue des Celtes p.* 50. Hanc opinionem IAC. BASNAGIVS adscivit, quo CVDVVORTHI nostri sententiam de Orphica Trinitate labefactaret, *Histoire des Iuifs Tom. IV. Cap. IV. §. IV. p.* 50. Sed hanc ego viam, quae per incertas vocum notationes & obsoleta vocabula ad divinationes ducit incertiores, nimis esse lubricam arbitror & ancipitem, quam ut tuto calcari queat. Aliam igitur ineamus. Primum minor est AMELII auctoritas, hominis Platonici & iusto levioris, quam ut fidem ei statim habere nos oporteat, tres ORPHEI Deos cum PLATONIS tribus principiis componenti. Tota illa Platonicorum natio, quae post natum Servatorem floruit, plus valuit ad corrumpendas & depravandas veterum auctorum sententias, quas suis semper scitis finitimas fuisse, contendebant, quam ad illustrandas & condandas. Omnis in hoc erat eorum industria, ut suam disciplinam, quam fieri posset, aptissime ad Christianorum praecepta accommodarent. Hinc exemplo eorum de trina divinitate nescio quae garriebant: nec minori elaborabant studio, ut pervetustam esse doctrinam suam omnibusque olim sapientibus approbatam, convincerent. Hinc omnes, in quibus aliqua fuerat olim dignitas, *aut clam, aut vi, aut precario* in suas partes trahebant. Plerique praeterea huius generis, id quod ex monumentis eorum, quae supersunt, constat, magna laborabant imbecillitate iudicii, citiusque ingenii ludentis fallaciis, quam sanae iustaeque rationis praeceptis obtemperabant. Horum hominum fidei quisnam, quaeso, sapiens sese commiserit? Quae deinde de tribus illis Diis tradidit ORPHEVS, eius generis sunt, ut nullo plane modo cum illis colligari queant, quae de tribus principiis Platonici, aut de tribus in uno Deo personis Christianae religionis professores praecipiunt. Lege fragmentum illud ORPHEI, quod ATHENAGORAS servavit *Apologiae pro Christian. Cap. XVI. p.* 72. & quae ANDR. CHRIST. ESCHENBACHIVS observavit *de poësi Orphica p.* 99. *sq.* Ego, quod de reliquis veterum *Theogoniis*, idem de illa, quam ORPHEVS exarasse fertur, sentio, confusam esse eam veteris historiae & scientiae, qualis tum erat, naturalis farraginem; neque aliud opinor vati illi, quisquis demum fuerit, propositum fuisse, quam ut popularem religionem ad ea, quae receperat, de multis rebus naturalibus decreta refingeret & accommoda-

Idem (52) TIMOTHEVS firmat Chronographus, qui hoc in praeceptis ORPHEI fuisse perhibet: Διὰ τῆς θεότητος πάντα ἐγένετο, καὶ αὐτός ἐστι πάντα. *Omnia per Deum facta sunt, & ipse est omnia.*

Fuit haec in universum Graecorum veterum erga Deum pietas, ut res omnes ad eum, tamquam fontem, referrent, Deumque esse omnia, praeciperent. Quod ne cui temere dictum videatur, insignem PLVTARCHI locum ex *Libro de oraculorum defectu*
p. 436. exscribam: Δύο πάσης γενέσεως αἰτίας ἐχούσης, οἱ μὲν σφόδρα παλαιοὶ θεολόγοι καὶ ποιηταὶ τῇ κρείττονι μόνον τὸν νοῦν προσέχειν εἵλοντο, τοῦτο δὴ τὸ κοινὸν ἐπιφθεγγόμενοι πᾶσι πράγμασι·

Ζεὺς ἀρχὰ, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ᾽ ἐκ πάντα πέλονται.

ταῖς δ᾽ ἀναγκαίαις καὶ φυσικαῖς οὐκ ἔτι προσῄεσαν αἰτίαις. οἱ δὲ νεώτεροι τούτων καὶ φυσικοὶ προσαγορευόμενοι, τοὐναντίον ἐκείνοις, τῆς καλῆς καὶ θείας ἀποπλανηθέντες ἀρχῆς, ἐν σώμασι καὶ πάθεσι σωμάτων, πληγαῖς τε καὶ μεταβολαῖς καὶ κράσεσι τίθενται τὸ σύμπαν. *Quum quivis ortus duas habeat caussas, antiquissimi Theologi atque poëtae soli praestantiori animum advertere dignati sunt, commune scilicet hoc omnibus rebus accinentes:*

Principium Iupiter, medium Iovis, omnia ab ipso.

Ad naturales autem & necessarias caussas numquam accesserunt. His posteriores, quibus Physicorum nomen fuit inditum, diverso a prioribus instituto a pulcerrimo illo & divino aberravere principio, atque omnia corporibus, eorumque perpessionibus, collisionibus, mutationibus, mixtionibus accepta ferre maluerunt. Qui hic antiquissimi Theologi ac poëtae vocantur a PLVTARCHO, hi ORPHEVS sine controversia eiusque sunt assectatores. Orphicus enim est versus ille, quem testimonii loco afferri videmus: ex quo simul haec carmina pro vetustissimis ab eo esse habita, liquet. His autem iuniores qui ipsi audiunt & physici, primi sunt haud dubio scholae Ionicae philosophi, ANAXIMANDER, ANAXIMENES, HIPPO, ceterique: quos deinceps, qui philosophiam Italicam prorsus adulterarunt, corpusculisque ad Deum tollendum turpiter abusi sunt, exceperunt LEVCIPPVS, DEMOCRITVS & EPICVRVS. Qua ex re novum id, quod antea confirmavimus, robur accipit, familiae Ionicae philosophos, qui spatium illud, quod THALETEM seiungit ab ANAXAGORA, occupant, ad unum omnes impietatis erga Deum auctores & doctores fuisse. Quorum hominum prava adversus Deum disputandi consuetudo effecit, ut vox φυσικὸς, *naturae scrutator*, eodem saepe loco haberetur, quo vocabulum ἄθεος, *Dei hostis & adversarius.* In utrisque, quos diximus, quod vehementer reprehenderet, PLVTARCHVS reperit. Physicos, eo quod, spreta divina ratione atque caussa, ex naturalibus & necessariis caussis, materia nimirum, motu corporumque qualitatibus cuncta arcesserent, maxima Deum iniuria contendit afficere. Orphicos e contrario fanaticum esse genus, censet, quoniam, naturalibus atque necessariis rerum caussis penitus neglectis, ad divinam omnia rationem & voluptatem referrent, atque a Deo absorberi veluti omnia, praeciperent. Ex quo efficitur, in illis, quae sacrosancta Orphicis & antiquae Graeciae sapientibus ducebantur, dogmatibus hoc minime postremum fuisse, quod diximus: *Deus est omnia.*

In

modaret. (II) SYRIANI & DAMASCII testimonia eodem apud me sunt, quo PROCLI & AMELII auctoritates, loco. Indigni sunt hi homines, quibus sapientiores fidem habeant: idque vel ex eo intelligitur, quod de triplici, quam cogitatione sibi depingere solent divinitate tot inter eos sensus fere sunt, quot capita seu philosophi (III) TIMOTHEVS ille Chronographus ex illa est recentiorum Graecorum turba, quae veteri de Graecorum fide proverbio novam addidit auctoritatem, nilque Graecis esse mendacius, confirmavit. Praeterea ORPHEI non produxit versus, quos testes esse voluit sententiae, quam suam fecerat, ORPHEVM unum Deum tresque in eo personas cecinisse. Quare, quibus argumentis nixa stet haec opinio, diiudicare licet nemini. Si nihil aliud in promtu fuit homini, quam hoc, quod ORPHEVS primum principium suum consilium, lumen, vitam vocavit, equidem totam demonstrationem nullius fecerim. Quod aliquis Deum variis compellat nominibus, hoccine statim ostendit, tres enim in uno Deo personas credere? Quamquam quid pluribus opus est verbis? Omnes illi ORPHEI versus, a TIMOTHEO prolati, suspecti prorsus sunt, &, nisi plane conficti, certe interpolati. Et quaenam, obsecro, ὑπόθεσις illa est seu expositio ORPHEI, cuius ex TIMOTHEO CEDRENVS & MALALA mentionem faciunt? Num ORPHEI ipsius, an vero alius? Equidem nullus dubito, quin non ORPHEI ipsius, sed recentioris cuiusdam Graeci fuerit. Illud autem si ita est, omnia, quae TIMOTHEVS disputavit, infirma & nulla esse, per se liquet.

(52) *Timotheus*) Apud CEDRENVM & MALALAM *locis indic.*

In recentiorum temporum (53) fanaticis nonnulli, dum idem defenderent, *Deum esse omnia*, eo levitatis & amentiae progressi sunt, ut omne prorsus inter Deum resque conditas discrimen tollerent, nullam, praeter Deum, exstare aliam naturam, disputantes. Hi cuiusvis rei, omnium quoque corporum inanimatorum, naturam ipsius esse Dei arbitrantur naturam, quodque tanta rerum in orbe sit varietas, id inde provenire, iudicant, quod in varias sese unus Deus figuras mirabiliter convertat. Stoicis idem olim scitum placuit: *Deum esse omnia*, &: *Omnia esse Deum*. Sed inter horum tamen & illorum sententiam nonnihil interest. Stoici nimirum Deum illud esse putabant in hac rerum universitate principium, quod vim haberet agendi: cui alterum principium, quod patibile dicebant, sive materiam, tam arcte constituebant esse coniunctum, ut utrumque simul unum veluti perfectumque corpus conficeret. Naturas enim corpore vacuas prorsus eiiciebant ex disciplina sua. Sed nec desuerunt ex illis, quibus Deus natura corporis expers & a materia secreta videtur, qui nihilominus certa quadam ratione *Deum esse omnia*, contenderent, Eos intelligo, qui Deum esse tantum putant mundi animam, qui una cum materia unum, integrum divinumque animal constituat. Iam si quis sciscitetur, quamnam ex his, quas recensuimus, sententiam, huic propositioni: *Deus est omnia*, Orphici subiecerint Theologi, primo quidem istam fanaticorum delirationem, qui nullam esse volunt inter Deum resque conditas differentiam, ab illis omnino removendam esse, certum est. Sunt enim, quae declarant, in effatis eorum, sic eos Deum esse omnia statuisse, ut res tamen alias suis propriis ac a Deo distinctis naturis praeditas exsistere, faterentur. Luculenti instar testimonii aenigma illud est, quod in *Orphicis* effector huius orbis nocti solvendum proponit:

Πῶς δέ μοι ἕν τι τὰ πάντ᾽ ἔσαι, καὶ χωρὶς ἕκαστον.
Et qua ratione in me omnia erunt, & unumquodque simul separatum. Proclus in Tim. (Lib. II. p. 112.)

Hic ἕν τι τὰ πάντα, *omnia unum*, aut *unum omnia* princeps esse videtur Deus aut divina mens. Sic PROCLVS hanc formulam interpretatur: Τὰ ὅλα περιέχων ὁ Ζεὺς καὶ πάντα μοναδικῶς καὶ νοερῶς, κατὰ τούτους χρησμούς, μετὰ τῆς νυκτὸς ὑφίστησι καὶ πάντα τὰ ἐγκόσμια θεῶν καὶ τὰς μοίρας τοῦ παντός. *Iupiter, qui hanc rerum universitatem & omnia in semet ipso continet monadice & intellectualiter, iuxta Orphica haec oracula, peculiarem subsistendi modum quoque omnibus Diis mundanis & aliis universitatis huius partibus largitur.* Quod autem χωρὶς ἕκαστον versus iste dicit, id tota est universitas condita & producta una cum omni, qua distinguitur, rerum varietate: quae tamen universitas Orphico stilo, quamquam alio sensu, quem postea declarare constituimus, Deus etiam vocatur. Neque Stoicorum probare potuerunt sententiam, quam sub hisce vocibus occultabant: *Deus est omnia*, ORPHEI sectatores. Illi enim quum naturas corpore liberas esse nullas vellent, hi aperte, quod, praeter DAMASCIVM, alii quoque testantur, θεὸν ἀσώματον, *Deum corpore solutum* professi sunt. Superest igitur, ut de tertia, quam proposuimus, via disquiramus. Certum est, Orphicae disciplinae alumnos mundum hunc haud raro *corpus Dei*, singulasque partes eius *membra Dei* vocasse, totamque rerum universitatem unum esse divinum animal, censuisse. Sed hunc tamen mundum animi atque rationis compotem in summi & altissimi Numinis loco minime collocabant, verum alium, ut Hermeticis seu Trismegisticis auctoribus audit, δεύτερον θεὸν *secundum Deum*, aut, ut NVMENIVS aliique Platonici solent loqui, τρίτον θεὸν sive *tertium Deum* putabant esse. Mundi nimirum anima, quem in PLATONIS & PYTHAGORAE triplici divinitate tenet locum tertium, eumdem in Orphica quoque tuetur. Namque duas anteferebant illi naturas Orphici, ab omni prorsus materia secretas atque liberas. Quae quum ita sint, quando summum Deum esse omnia praedicarunt Orphici, id binis his de caussis in primis fecisse eos, existimare decet. Primo, quum res omnes ex Deo esse ortas statuerent, inde eum omnia sinu olim quasi continuisse, concludebant: ex quo deinceps res omnes ipsum quodammodo Deum esse, effici ducebant posse. Hanc eorum sententiam hi versus Orphici, quos (54) PROCLVS & alii habent, declarant:

Πάν-

(53) *Fanaticis*) ROB. FLVDDVM eiusque sectatores, quorum ingens tum erat in Anglia numerus, itemque IACOBVM BOEHMIVM & alios intelligit. Vid. FLVDDII *Philosophia Mosaica* in *Praef.* PETR. GASSENDI *Examen Philos. Fluddanae Cap. I. p. 229. T. III. Opp.* ABRAH. HINCKELMANNVS in *Detectione fundam. Boehmiani p. 2. f.*

(54) *Proclus*) *Comm. in Timaeum Platonis Libro II. p. 95.* Leguntur iidem versus apud CLEMENTEM ALEXANDR. ARISTOTELEM de

Πάντα τάδε κρύψας, αὖθις φάος ἐς πολυγηθὲς
Μέλλεν ἀπὸ κραδίης προφέρειν, πολυθέσκελα ῥέζων.

(55) APVLEIVS Graeca ſic Latine reddidit:

Namque ſinu occultans, dulces in luminis oras
Cuncta tulit, ſacro verſans ſub pectore curas.

Quid autem ſibi velit oraculum hoc, id ſatis arbitror perſpicuum. *Deum*, inquit, *olim res omnes intra ſuam abditas naturam habuiſſe, aut in ſe continuiſſe ac occultaſſe, deinceps vero protruſiſſe in lucem, effeciſſeque, ut proprias ſingulae naturas adipiscerentur a ſe diverſas; atque iſto modo mundum procreaſſe.* Altera, cur Deum eſſe omnia docerent Orphici, haec cauſſa erat atque ratio: Mundum a Deo eſſe cenſebant conditum, atque extra Deum reapſe exſiſtere. Sed idcirco tamen non ita eum putabant disiunctum & divulſum eſſe a Deo, ut vitae omnis atque animi expers ſua vi conſiſteret, nec cum divina natura ulla ratione coniuncta atque ſociata eſſet. Contra vitae quodam genere univerſitatem Deo eſſe copulatam, ex Deo unice pendere, ab eo contineri, conſervari, ſuſtentari, animari atque agitari, paucis, Deum per naturam rerum omnem intentum eſſe & commeantem, exiſtimabant. Argumento eſt (56) Orphicus hicce verſus:

- - Ἐν δ᾽ αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται.
Deus per res omnes ſeſe intendit & permeat.

Inter ipſos Chriſtianos, qui his legibus Deum eſſe omnia non vererentur affirmare, nonnulli inventi ſunt Theologi. Nam qui *Deum* eſſe docent *explicatum*, aut, quod HIERONYMVM & alios ſaepe feciſſe novimus, res ab eo conditas *radios divinitatis* vocant, aut nihil mihi, aut hoc ipſum ſenſiſſe videntur. Quid? quod ipſe (57) facer Codex in hanc manu nos veluti ducere videtur ſententiam. *A Deo* enim, *per Deum* & *in Deum* eſſe omnia, docemur. Quam ſententiam Orphica diſciplina his vocibus effert: *Deus eſt rerum omnium principium, medium & extremum.* Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, *in eo omnia ſunt condita*, PAVLI vox eſt. Orphici verſus paullo aliter: Διὸς ἔνδος ἐτύχθη. Et quid reliqua huius generis effata referam ſatis cognita? PAVLVS eodem loco de Deo: Τὰ πάντα, inquit, ἐν αὐτῷ συνέστηκε. *Omnia conſiſtunt in eo.* Idem alias: *In Deo*, ait, *vivimus, movemur & exſiſtimus.* Dicitur Deus ζωοποιῶν πάντα, *vitam impertiri omnibus*, tempusque venturum eſſe, quo Deus πάντα ἐν πᾶσιν, *omnia in omnibus* fit. Quae omnia fidem facere videntur huic ſcito, Deum certo ſenſu eſſe omnia. Vt haec ita ſint, mihi tamen dogma hoc plenum videtur eſſe periculi, atque parum cautos in portenta & flagitia impellere poſſe. Ac, ut ego quidem arbitror, nulla ex re alia eorum fluxit inſania, qui tam inter Graecos & reliquos Europae populos, quam inter Aegyptios & alios, plures aut re vera coluerunt Deos, aut coluiſſe viſi ſunt, quam ex eo, quod hoc ſcitum improvidas hominum mentes occupaſſet. Qua quidem de re copioſius infra commentandi locus dabitur. Deum enim quum perſuaſum haberent eſſe omnia, id non poterant, quin etiam probarent, omnia viciſſim eſſe Deum. Ex hoc deinceps Deum efficiebant in omnibus rebus honorandum eſſe, in variis nimirum univerſitatis huius partibus rebusque naturalibus, ſigillatim vero in naturis illis homina nobilioribus, in quibus conſilium & ratio eſſet. His imbuti ſententiis, primo quidem res omnes Deorum induebant perſonis, quod Graeci vocant θεολογεῖν ἅπαντα, remque nullam eſſe cenſebant, quin ὑπερφυσικόν τι, *aliquid naturae legibus ſuperius*, aut divinum aliquid contineret: deinde vero pro diverſa membrorum huius orbis partiumque naturae ratione atque indole variis Deum nominibus afficiebant. In coelo ſtellato & aethere *Iovem* nuncupabant Deum, in aëre *Iunonem*, in ventis *Aeolum*, in mari *Neptunum*, in terra locisque

de mundo, EVSEBIVM & alios, ſed non eodem apud omnes modo. Vid. ESCHENBACHIVS *de poëſi Orphica p.* 74.

(55) *Apuleius) Libro de mundo p. m.* 25.

(56) *Orphicus-verſus*) Exſtat ille una cum aliis in IVSTINO M. *Cohort. ad gentes*, *Apologiaque ſecunda*, in CLEMENTE, EVSEBIO & aliis. Vid. ESCHENBACHIVS *de poëſi Orphica p.* 136. Apud IVSTINVM autem non περινίσσεται legitur, ſed περιγίγνεται, quod alium gignit ſenſum.

(57) *Sacer Codex*) Loci, quos hic teſtatur, exſtant *Rom. XI.* 36. *Col. I.* 16. 17. *Actor. XVII.* 25. 1. *Cor. XV.* 28. quorum tamen aliqui prorſus alieni ſunt ab hoc argumento. Quod verbi cauſſa *Col. I.* 16. CHRISTVS dicitur condidiſſe omnia, aut per CHRISTVM (ἐν αὐτῷ) facta eſſe univerſa, id quemadmodum eorum iuvet cauſſam, qui Deum eſſe dicunt omnia, non video. Sed his tamen locis fanatici, quos hic CVDVVORTHVS tangit, rebus ſuis ſuccurrere ſolent. Vid. ABRAH. HINCKELMANNI *Detectio fundam. Boehmiani p.* 70.

que terrae subiectis *Plutonem*, in eruditione scientiisque *Minervam* & *Musas*, in bello *Martem*, in voluptate *Venerem*, in frugibus *Cererem*, in vino *Bacchum:* ne quid nunc de reliquis dicam Dei (58) nominibus.

Verum haec alias: nunc quidem hoc unum ut disputando consequeremur, studuimus; quod etiam, nisi prorsus fallimur, consequuti sumus, ut ORPHEVM intelligerent omnes eiusque discipulos, id est, totam, quae Diis olim paruit, Graeciam, unum summum initiique ac originis expertem Deum, sive unum, quod simul esset omnia, Numen professos esse. Ex quo perspicuum est, qui plures a Graecis Deos invocatos esse eiusdem gradus aequalisque naturae ac potestatis, arbitrantur, hos sententiam eorum non sic, uti decuerat, perspexisse.

§. XVIII.

(58) *Nominibus)* Veterum philosophorum longe plurimos in hac fuisse sententia, *Deum esse omnia*, & hanc totam rerum universitatem certa ratione Deum esse, ita hodie exploratum est, ut praestantes ingenio ac doctrina viri paucos ex hoc numero eximant, & tot. fere BENED. SPINOSAE magistros, quot alicuius nominis olim sapientes, fuisse, decernant. Nolo ego longum hoc argumentum, quum alia nunc agenda sint, persequi, sed ORPHEI tantum disciplinam, cuius res hic agitur, paucis illustrabo, praesertim quum nomen eius ab illis omissum esse videam, qui Spinosismi ante SPINOSAM vestigia in antiquis scriptoribus indagarunt. Principio igitur certum est, orationem eorum, qui Deum esse dicunt omnia, & in Deo cuncta esse, commode explicari posse. Etenim, ut de sacri Codicis effatis taceam, fuerunt inter Christianos non exigui nominis doctores, in quos nulla cadit impietatis erga Deum suspicio, quibus istam adhibere formulam placuit. Neque hoc aliquid habet controversiae, eos, qui hoc dogma suum faciunt, non eodem illud modo interpretari, aliosque aliis deterius aut melius sentire, iisdem tametsi vocabulis utantur. Qui SPINOZAM sequuntur, & qui FLVDI & Mysticorum vestigia premunt, utrique Deum esse omnia, & omnia esse Deum, inculcant. Verum, si a verbis discesseris, inter utrumque genus multum esse discriminis, perspicies, nec eiusdem hos flagitii, cuius illi sunt rei, accusari posse, intelliges. Ex quo quidem consequitur, in explicandis philosophorum veterum scitis, qui eiusmodi quid praeceperunt, cautione opus esse, nec eodem omnes loco collocari debere. (II) Quae quum ita sint, restat, ut videamus, quibusnam ORPHEVS ille, sive verus, sive fictus, connumerandus sit, illisne, qui malignum & in Deum iniuriosum huic dogmati sensum subiecere, an vero his, qui duris verbis sententias minime condemnandas eloquuti sunt. Doctissimus CVDVVORTHVS in eo totus est, ut sane atque pure ORPHEVM docuisse, nec fanaticis, Stoicis aut aliis portentis infectum fuisse, ostendat. Vellem, ea hanc in rem attulisset vir egregius, quae dubitatione carerent, & princeps ego, qui tantum veteribus, quantum licet, tribuere soleo, manus darem. Sed id primum assumit, ORPHEVM ita sensisse, ut iuniores Platonicos, nec modo Deum corporis expertem professum esse, sed etiam mondum cum his pro secundo aut tertio habuisse Deo: quod non video, quibus auctoribus fiat & testimoniis. Ex versibus, qui restant, ORPHEI nihil eiusmodi elicias. Platonicis vero ipsis, qui ORPHEVM sensisse secum glotiantur, aeque tuto fidem habere in hac caussa licet, atque Chymicit nostris, qui MOSEN, PETRVM, PAVLLVM, HERMETEM, & quidquid umquam sanctum & eruditum exstiut, metallorum transmutationi operam dedisse, somniant. Interea tamen, postquam hoc sine teste idoneo sumserat vir egregius, longius etiam progreditur, &, versibus nonnullis ORPHEI in auxilium vocatis, caussas aperire studet, quare ORPHEVS Deum esse dixerit omnia. Sed ne ipsos quidem versus ita exponit, quemadmodum series & contextus totius carminis, id quod mox apparebit, exponi eos volunt: in caussis autem explicandis id potius spectasse videtur, quid ORPHEVS sentire debuerit, non id, quod reapse sensit. (III) Omnis haecce caussa ex nonnullis ORPHEI versibus aestimari debet, qui apud veteres quosdam scriptores exstant, & ab ESCHENBACHIO *Libro de poesi Orphica p.* 68. *f.* collecti sunt. Hos vero si partium sine studio inspiciamus, id quidem primum ex illis apparet, auctorem illorum, quisquis demum fuerit, existimasse, esse aeternum quoddam rerum omnium principium, & in eo recondita & abdita fuisse omnia, qoae nunc conspiciuntur, seu totum terrarum orbem omnesque in eo naturas latuisse. Hoc manifesto docent versus illi octo a PROCLO *Lib. II. in Timaeum Platonis p.* 95. commemorati, qui supra descripti sunt a CVDVVORTHO. Initium est: Τοὔνεκα σὺν τῷ παντὶ κ. τ. λ. Idem ex illis versibus apertissime colligitur, quorum partem hoc ipso in loco produxit vir egregius, quibus omnia sinu suo occultasse dicitur, & postea protrusisse summum Numen. Mitto eiusdem sensus, qui apud PROCLVM & EVSEBIVM leguntur, reliquos. Is vero Deus, in quo omnia fuerunt ex omni aeternitate, (2) certo tempore ex sinu suo eduxit & protulit terram, maria, Deos Deasque, solem, lunam, paucis, omnia. Hoc iidem versus tanta docent evidentia, ut exceptioni & dubitationi nullus locus relictus sit. (3) Hinc omnia, quae exstant, quoniam ex ipso fluxerunt Deo, Deus sunt & membra partesque Dei. Hoc late exponit poëta apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. III. Cap. IX. p.* 100. & hunc mondum, tamquam Dei corpus, describit. Coelum ait caput esse Dei, oculos solem, lacertos, humeros & pectus tractus aëreos, terram montesque ventrem, & reliqua. Quae, si figuras removeas poëticas, hoc quidem aperte significant, nihil esse in tota rerum natura, quod ex Deo non emanarit, & partem idcirco seu membrum Dei constituat. Haec si omnia inter se coniungantur, facile, quid is, qui ORPHEVS dicitur,

§. XVIII.

Ipsi Aegyptii, quibus nulla gens plures Deos habuit, uni summo tamen Deo supplicarunt.

Proximum est, ut Aegyptiorum de Deo sensus investigemus. Postquam enim ZOROASTREM & ORPHEVM, quibus nihil est inter veteres, qui plures Deos venerati sunt, nobilius ac praestantius, unius tamen & summi Numinis religione devinctos fuisse, late atque copiose demonstravimus, nihil instituto nostro magis est conveniens, quam ut illam quoque nationem, quae ceteras omnes gentes superstitione Deorumque numero vicit, tantae tamen Deorum turbae unum excellentius omnibus celsissimumque Numen praeposuisse, planum faciamus.

Quaesitum fuit inter viros ingenio & eruditione florentes: utrum ab Aegyptiis ad reliquos populos tot Deorum, quibus olim gentium sese addixit stultitia, cultus & religio manasset, an vero in Chaldaea Deorum incunabula essent investiganda. Veterum plerique Aegyptum infandae superstitionis matrem & altricem esse, memoriae prodiderunt. Ipse (1) LVCIANVS, tametsi gente Syrus esset, patriaeque suae antiquitates non mediocri cura persequeretur, Syros tamen & Assyrios ab Aegyptiis sacra sua fatetur accepisse.

de divina senserit natura, intelliges. Aeternum sibi chaos homo cogitatione depingebat, seu Deum & materiam opinabatur ex infinito tempore copulata fuisse, aut omnia, quae nunc sunt, in ipso Deo fuisse recondita & abdita: certo vero tempore, sponte nescio, an fato, Deum ex se sinuque suo produxisse illam materiam, atque ita effecisse, ut hic orbis &, quae in eo sunt, omnia exsisterent: idcirco omnia, quae exsistunt, ignem, aquam, lunam, solem, & reliqua universa ipsum esse Iovem, seu ipsum Deum, totamque rerum universitatem corpus veluti Dei esse: ex eodem Deo fluxisse una cum materia spiritum nescio quem, qui per totam fusus materiam cuncta animet, mentibusque hominum originem & caussam praebeat: ipsam denique illam mentem, unde manarunt omnia, sublimi super aethera loco positam esse, postquam a se materiam secreverit, nec a quoquam recte cognosci posse mortalium, gubernare vero omnia, ORPHEVS apud IVSTINVM M. in *Cohort. ad gentes p.* 15.

Οὐδέ τις ἔσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασιλῆος.
Αὐτὸν δ' οὐχ ὁρόω· περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται.

Neque est alius, praeter magnum regem.
Ipsum vero non video, quoniam densa nubes obsistit.

Et paullo post:

Οὗτος γὰρ χάλκειον ἐς οὐρανὸν ἐστήρικται
Χρυσέῳ ἐνὶ θρόνῳ· γαίης δ' ἐπὶ ποσσὶ βέβηκε.

Hic enim in coelo aheneo stabilis sedet
Super aureo solio: pedibus autem insistit terrae.

Forte addidit etiam, instare tempus, quo in Deum omnia sint reversura & reditura. Distat, fateor, haec sententia a Stoicorum opinionibus de Deo: differt quoque ab eorum doctrina, qui Deum animam esse censent mundi, aut naturam per omnem materiam intensam & commeantem: discrepat denique ab impiis SPINOZAE portentis: at minimo, aut nullo remota est intervallo a fanaticorum illorum scitis, qui res omnes ex Deo emanasse, non secus praecipiunt, ac si spectatores ipsimet totius fuissent operis. Perantiqua est haec de rerum omnium ex Deo emanatione opinio. Placuit illa multis populis orientalibus, quod ABRAH. HINCKELMANNVS in *Detectione fundam. Boehmiani p.* 84. *f.* demonstrare connisus est. Recepta fuit dudum Iudaeis Cabbalistis, quod fuse ac copiose docuit IAC. BASNAGE *Histoire des Iuifs Libr. IV. Cap. VII. p.* 129. & *Cap. VIII. p.* 159. Neque indigna visa fuit Indis & Aegyptiis, quam approbarent; quod paullo post monebimus. Itaque ORPHEVM illum, cuius carmina laudantur, nil admirandum est, eodem dogmate fuisse imbutum. Nec tamen una omnium est, qui huic assentiuntur opinioni, sententia; verum alii aliis rectius aut peius sentiunt. Sunt, qui aeternam rerum ex Deo emanationem profitentur: in quo genere ipsum ARISTOTELEM aliqui collocant: certius est, iuniores Platonicos omnes in eo poni debere. Sunt, qui certo tempore sibi persuadent hanc emanationem contigisse, ut VVEIGELIVS, FLVDDIVS, BOEHMIVS, & alii. Hi rursus vel eiusdem esse naturae res, quae ex Deo manarunt, cuius ipse Deus est, affirmant; quod quidem impium est & dictu plane absurdum: vel Deum, unde res emanarunt, & res ex eo edoctas ita, ut corpus & spiritum, differre, statuunt; quorum errori, periculoso licet, facilius veniam dederis. Sunt, qui sponte Deum ex sese protulisse omnia, opinantur, a nulla re alia coactum. Sunt, qui fato & necessitati totum negotium tribuunt, Deumque non potuisse non ex se mundum generare, credunt. Sunt, qui brevi tempore fluxisse omnia ex summo Numine, censent. Sunt, qui diuturnis intervallis perfectum fuisse hoc opus, iudicant. Et quis omnia hominum recenseat somnia, non tam ratiocinantium, quam delirantium, & ex pusilli ingenii sui viribus modicaeque cognitionis copia divinam magnitudinem metientium? Cuinam harum sectarum ORPHEVS iste fuerit addictus, quum certa nos destituant monumenta, dictu admodum difficile est. Mihi proxime omnium ad Indorum illorum accessisse sententiam videtur, quam FRANC. BERNIERIVS explicat *Voyage aux Etats de grand Mogol. Tom. II. p.* 164. Satis est in re tam obscura coniecisse aliquid non prorsus veri dissimile.

(1) *Lucianus*) Non dubito, quin hunc LVCIANI intelligat ex *Libro de Dea Syria Tom. II. Opp. p.* 656. 657. locum: Πρῶτοι μὲν τῶν ἀνθρώπων, ὧν ἡμεῖς ἴδμεν, Αἰγύπτιοι λέγονται Θεῶν τε ἐννοίην λαβεῖν - - μετὰ δὲ οὐ πολλῷ χρόνῳ παρ' Αἰγυπτίων λόγον Ἀσσύριοι ἐς Θεοὺς ἤκουσαν - - καὶ ἔστιν ἱρὰ καὶ ἐν Συρίῃ, οὐ παρὰ πολὺ τοῖς Αἰγυπτίοισιν ἰσοχρονέοντα. *Primi hominum*

cepisse. Ante LUCIANUM (2) HERODOTUS, quem *parentem* vulgo dicunt *historiae*, primos omnium Aegyptios templa statuasque Diis immortalibus dedicasse, retulit. Sed utcumque est, sive Aegyptios primos fecisse Deos credas, sive Chaldaeos principes ad Deorum aras accessisse, putes, id quidem controversia vacat, Graecos & Europae incolas, quos Deorum loco habebant, ex Aegypto asportasse. (3) HERODOTUS alicubi duodecim, quos Graeci verebantur inprimis, Deos esse ortu Aegyptios, perhibet. (4) Alio vero loco cuncta prope Deorum nomina ex Aegypto primum in Graeciam transiisse, testatur: Σχεδὸν καὶ πάντα τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐλήλυθεν ἐς τὴν Ἑλλάδα. *Omnia fere Deorum nomina ex Aegypto in Graeciam venerunt.* Haec eius sententia quemadmodum in ipso quoque Iove, quem Ζεὺς dicebant, recte sese habeat, tametsi Graecum sit hoc vocabulum, inferius explanabitur. Ceterum non tam de Diis, quam de multorum Graecorum Deorum nominibus HERODOTUM putem intelligi debere, idque sibi velle hominem, nominum istorum vim in Aegyptiorum lingua quaerendam esse. Quod ne temere prorsus affirmasse videar, iuvat unam tantum coniecturam de nomine Ἀθηνᾶ, quam Deam Graeci alioquin *Pallada*, Latini *Minervam* dicebant, in medium afferre. Principio igitur, qui vocabuli huius origines in Graecia investigarunt, nihil nobis, quod laude dignum sit, inde retulerunt, sed aut vim fecerunt verbis, ne vacui prorsus redirent, aut meras curiosis nugas propinarunt. (5) PLATO, postquam in *Cratylo* monuerat, veteres allegoriarum HOMERI interpretes Ἀθηνᾶ censuisse nihil esse aliud, quam νοῦν sive διάνοιαν, *mentem* aut *intelligentiam*, at Dei & personae habitu donatam, nominis huius inventores eo suspicatur divinam indicare voluisse sapientiam, Ἀθηνᾶque idem esse, quod θεοῦ νόησιν, *intelligentiam Dei* sive *rerum divinarum cognitionem.* Antiquam nimirum vocabuli formam esse iudicat Θεονόη, ex quo deinceps Ἀθηνᾶ factum sit. Sed nec ipse tamen hanc notationem omni ex parte probat. Itaque novam ipsemet excogitat, atque Ἀθηνᾶ idem esse putat, quod νόησις ἐν τῷ ἤθει, *moralis disciplinae cognitio:* ac si olim scriptum fuisset Ἠθονόη, & haec vox in Ἀθηνᾶ postea mutata. Alii Graecorum vocem hanc ἀπὸ τοῦ ἀθροῖν descendere, autumant, eo quod hoc proprium sapientiae munus sit, *omnia in unum cogere ac colligere.* His placet, olim scriptum esse Ἀθρηνᾶ. Sic vero invitis sentiunt illis, qui nomen hoc ex θῆλυς & α privante compositum esse credunt, hac inducti ratione, quod *Minerva* sive sapientia, quamvis Dea sit, cum femineis tamen moribus & vitiis nihil commune habeat. Rursus alii origines vocabuli ἀπὸ τοῦ μὴ πεφυκέναι ἀθύνεσθαι καὶ ὑποτάττεσθαι τὴν ἀρετὴν repetunt. Tam eximia enim aiunt & generosa indole virtutem vel sapientiam esse, ut omnem inhonestam & indignam servitutem prorsus fugiat & repudiet, neque ulli sese improborum iugo subiici patiatur. Postremo sunt, qui Ἀθηνᾶ ἀπὸ τοῦ αἰθέρος accersunt, veteresque volunt pronuntiasse (6) Αἰθερονία. Tantam qui Graecorum cernit in nominis huius natalibus indagandis mobilitatem, ipsarumque divinationum, quas afferunt, futilitatem & duritiam intelligit, is num esse nihil nobis caussae sentiet, cur extra Graeciam illud esse natum, atque probabiliter, id quod HERODOTUS censet, ab Aegyptiis ad Graecos pervenisse, iudicamus. Itaque, si placet, periclitemur, an vox reperiri queat Aegyptiaca, quae nomini Ἀθηνᾶ initium dederit. PLATO (7) in *Timaeo*, quum in *Sai*, quod Aegypti est oppidum, mentionem incidisset, ubi SOLON tempus aliquod commoratus est, *Numen* refert *tutelare urbis huius Aegyptiorum lingua Neith vocari, at Graecorum sermone, sic ut affirment Aegyptii,* Ἀθηνᾶ, ὅτι τῆς πόλεως θεὸς ἀρχηγός ἐστιν Αἰγυπτιστὶ μὲν τοὔνομα Νηΐθ, Ἑλληνιστὶ δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος, Ἀθηνᾶ. Hoc nomen Aegyptiacum *Neith* quam, quaeso, facile sic potuit inverti, ut inde vox Ἀθηνᾶ exsisteret? Voces peregrinas male plerumque pronuntiare solent, qui utuntur illis. Quid si igitur vocem *Neith* sic primo fuisse inflexam coniicimus, ut *Thien* vel Θὴν dicerent, postea vero, littera A in prima & extrema voce addita, vocabulum Ἀθηνᾶ formatum esse? Multo certe plus haec habet opinio probabilitatis, quam PLATONIS Θεονόη vel Ἠθονόη, aut earum, quas antea recensuimus, (8) notationum aliqua. Graecorum exemplum Latini hac in re videntur aemulati esse, neque pauca Deorum, quibus studebant, nomina ex Aegypto adsci-

num, quos scimus, Aegyptii dicuntur Deorum notitiam accepisse. - - - Deinde non multo post Assyrii ab Aegyptiis doctrinam de Diis accepere. - - - In Syria quoque sunt templa non multo Aegyptiis tempore posteriora.

(2) *Herodotus) Historiar. Lib. II. Cap. IV. p.* 90.

(3) *Herodotus*) Loco eod. p. 90. & *Lib. IV. Cap. L. p.* 108.

(4) *Alio loco) Lib. IV. Cap. L. p.* 108.

(5) *Plato)* In *Cratylo p.* 267.

(6) Αἰθερονία) Omnes has nominis Ἀθηνᾶ notationes collegit PHURNUTUS in *Libro de natura Deor. Cap. XX. p.* 185. inter THOM. GALE *scriptores veterum mythologicos.*

(7) *In Timaeo*) *P.* 524. *Opp.*

(8) *Notationum aliqua)* Omisit vir doctissimus

adscivisse. Exempli instar vox *Neptunus* esto. (9) VARRO nomen hoc, non secus ac si *Nuptunus* dicendum esset, a *nubendo* ducit, quia mare terram obnubat veluti & occultet. SCALIGER, quem sequuntur alii, a lavando, *ἀπὸ τοῦ νίπτειν*, descendere putat: praecipuum enim, quod aqua praestet, munus esse, quod sordes abluat. Quanto verisimilius (10) BOCHARTUS, vir longe doctissimus, qui ex voce Aegyptiaca *Nephthus* vocabulum *Neptunus* conflatum esse, arbitratur? (11) PLUTARCHUS enim ait: *ὅτι Νέφθυν καλοῦσι τῆς γῆς τὰ ἔσχατα καὶ παρόρια καὶ ψαύοντα τῆς θαλάσσης*: *Nephthyn eos appellare extremas terrae partes, quae mare attingunt.* Firmat magni hominis opinionem id, quod eodem scriptum reliquit loco idem PLUTARCHUS, *Isis* Osiridis quidem uxorem vocitatam esse; at, quae Typhoni nupserit, ei nomen fuisse *Nephthus*. Ex quo quidem hoc effici videtur posse, quemadmodum *Isis* terram saepenumero significat, sive illam, quae terrae praesidet, Deam, ita *Nephthus* Divae maritimae cognomen fuisse inter Aegyptios. Quibus & hoc accedit, quod (12) idem auctor prodidit, *Nephthus* ab Aegyptiis interdum Ἀφροδίτην sive *Venerem* nuncupatam esse, haud dubie propterea, quod ex mari Venus fertur prognata esse. Sed mittamus haec verborum aucupia, de quibus, ut lubet, quisque statuat. Id longe certius est, gentem Aegyptiacam unam omnium religiosissimam aut superstitiosissimam cunctis fuisse populis habitam, nec ullam, quae pluribus sacra faceret Diis, maiorique ardore religiones eorum tueretur, exstitisse. ISOCRATES in *Laudibus Busiridis* magnifice sanctimoniam & pietatem Aegyptiorum praedicat. (13) HERODOTUS vero esse eos perhibet *θεοσεβέας περισσῶς μάλιστα πάντων ἀνθρώπων*, *in Deos affatim supra omnes homines religiosos.* Quam propter caussam (14) *Apollinis oraculo*, quod apud PORPHYRIUM est, summis exornantur laudibus, ceterisque praeferuntur gentibus, quod *caste viam monstrarent ducentem ad Deum & felicitatem*, *αἰπεινὴν ὁδὸν μακάρων*. At in sacris Litteris Aegyptus *superstitionis* & *mysticae scortationis* nomine pessime audit: cuius sceleris foeditatem quo efficacius declararent sancti homines, Sodomam ei nonnumquam sociam & comitem (15) apponere solent. Namque Aegyptii, tametsi omnes illos Deos colerent, quibus Graeci ceterique barbari supplicabant, stellas, daemones & heroës divinis prosequerentur honoribus, Diis denique arte factis, quorum statuas gloriabantur animatas esse, cultum & honorem adhiberent, hoc tamen peculiare habebant sibi flagitium, quod omne fere bestiarum genus, qua mente, nunc non inquiro, consecrarent. Quae ratio ceteris nationi-

mus GARH. IO. VOSSII coniecturam; qui in hoc quidem consentit ipsi, nomen Ἀθηνᾶ non ex Graeco sermone, sed ex Aegyptio, aut alio peregrino, natum esse; suspicatur vero, aut a nomine איתן *fortis*, *perennis*, aut a Chaldaeo הגה *meditari*, *commentari* descendere, proprieque idcirco scribi debere Ἀθηνάα seu Ἀθηνᾶ, *de origine & progressu idololatr. Lib. II. Cap. XLII. p.* 109. Non difficile erit homini non plane obtusi ingenii, novas comminisci notationes: multo vero facilius, quum haec omnia crassis circumfusa sint tenebris, universas adspernari, & ad inutiles referre virorum doctorum labores. Sed fruatur suo quilibet ingenio: mihi assensum licebit sustinere, dum meliora & certiora videam. Interim hoc mihi certum est, *Minervam* seu *Athenan* Iovis, Thessaliae regis, fuisse filiam, litterarum & sapientiae amore flagrantem, cui parens patrimonii loco urbem illam assignavit, quae *Athenae* vocatae sunt a virginis huius nomine. Ita ut sentiam, vel unius me adducit APOLLODORI narratio *Bibliothecae Lib. III. Cap. XIII. §. I. p.* 222. Haud igitur eos curo, qui aut ipsam sapientiam, aut nescio quid aliud magnificum sub *Minerva* latere, sibi persuadent. Haec filia Iovis ex parentis cerebro prognata esse dicitur, quoniam prudentiae prae ceteris eius natis & ingenio excelluit. Cerebrum enim quum multi veterum sedem esse putarent animae, illi, qui puellae illius sapientiam praedicare volebant, non melius sese id facere posse, opinabantur, quam si dicerent, tantam eius esse prudentiam, ac si non lege naturae ordinaria, sed ex ipso parentis cerebro, procreata esset. Procedente deinceps tempore, is ei honos a civibus suis habitus est, ut in Dearum referretur numerum, & bonis artibus, litteris & eruditioni, quarum rerum fuerat amantissima, praeficeretur. Maius aliquid & augustius qui sibi videntur in his fabulis cernere, illi viderint, quemadmodum, quae adsciscunt, sapientibus probent: mihi numquam magnopere placebunt. *Athena* igitur proprium regiae illius virginis nomen fuisse, arbitror, quod illa, teste APOLLODORO, urbi a patre sibi donatae imposuit. Quaenam vero nominis huius origo sit, tum demum nobis licebit, nisi fallor, explicare, quum linguae illius, quae tum temporis in Graecia fuit usitata, rationes & naturam melius perspectam habebimus.

(9) *Varro*) Vid. de his notationibus VARRONIS & SCALIGERI VOSSIUS *de origine & progressu idololatr. Lib. II. Cap. LXXVII. p.* 259.

(10) *Bochartus*) In *Phaleg. Lib. I. Cap. II. p.* 9. 10. & *Lib. IV. Cap. XXX. p.* 283.

(11) *Plutarchus*) *De Iside & Osiride p.* 366.

(12) *Idem auctor*) *Eod. loco p.* 355.

(13) *Herodotus*) *Histor. Lib. II. C. XXXVII. p.* 102.

(14) *Apollinis oraculo*) Exstat illud totum apud EUSEBIUM *Praeparat. evangel. Lib. IX. C. X. p.* 412.

(15) *Apponere solent*) Vid. *Apoc. XI.* 8. & ad eum locum interpretes. Adde celeb. viri MATUR. VEYSSIERE la CROZE *Histoire du Christianisme des Indes Livr. VI. p.* 436.

tionibus, etsi pluribus addictae essent Diis, tam absurda tamen visa fuit, ut eam publice irridere ac infamia notare nil vererentur. Noti sunt IVVENALIS versus:

Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens — Iuven. Sat. XV.
Aegyptus portenta colat? Crocodilon adorat
Pars haec; illa pavet saturam serpentibus Ibin.

ORIGENES, adversus CELSVM disputans, his morem istum Aegyptiorum verbis exponit: Παρ' οἷς προσιόντι μὲν ἐστι λαμπρὰ τεμένη, καὶ ἄλση, καὶ προπυλαίων μεγέθη τε καὶ κάλλη, καὶ νεῲ θαυμάσιοι, καὶ σκηναὶ πέριξ ὑπερήφανοι, καὶ θρησκεῖαι μάλα δεισιδαίμονες καὶ μυστηριώδεις· ἤδη δὲ εἰσιόντι καὶ ἐνδοτέρω γινομένῳ θεωρεῖται προσκυνούμενος αἴλουρος, ἢ πίθηκος, ἢ κροκόδειλος, ἢ τράγος, ἢ κύων. — Lib. III. adv. Celf. p. 121. *Qui ad Aegyptiorum accedit cultum & sacra, eius primum sese oculis offerunt splendida & magnifica templa, magno sumtu adornata, augustae porticus, luci venerabiles, ritus religionis & mysteriorum pleni: idem vero si ad adyta & interiora pergat, felem, simiam, crocodilum, hircum, canem offendit, cui omnis ille honos* (16) *exhibetur.*

Tantis

(16) *Exhibetur*) Non haec ORIGENIS, verum CELSI sunt apud ORIGENEM verba. Plures veterum scriptorum locos, quibus sacra Aegyptiorum & immensam superstitionem eludunt & exagitant, collegere doctissimi viri, LAVR. PIGNORIVS *Expositione mensae Isiacae p.* 5. 6. & HERM. WITSIVS in *Aegyptiacis Lib. II. Cap. IV.* §. *XIII. p.* 82. *f.* Ego pauca de reliquis, quae hic attinguntur a doctissimo viro, rebus monebo. (I) Vtrum a Chaldaeis, an vero ab Aegyptiis Deorum multitudo & superstitio ad reliquas gentes dimanasset, quaerebatur tum temporis a nonnullis eruditis in Anglia viris, qui de *idololatriae* vera notione contra Pontificios disputabant: quaesitum idem fuit inter alios. Ad Aegyptios qui hanc putant pertinere infamiam, non paucis veterum utuntur locis, LVCIANI maxime, quae hic exstant, & HERODOTI auctoritatibus. Adde AMMIANVM MARCELLINVM *Histor. Lib. XXII.* & quae HENR. VALESIVS ad eum observavit *p.* 345. 346. Chaldaeos autem qui criminis huius accusant, & Iudaeorum & Christianorum multis sese munire possunt testimoniis, qui vel origines idololatriae ad SERVCHVM referunt: vid. IO. ALB. FABRICII *Codic. pseudepigr. V. T. P. I. p.* 336. vel THARAH, parentem ABRAHAMI, primum statuas & simulacra Deorum fabricatum esse, tradunt: vid. DION. VOSSIVS *ad Maimonid. de idololatr. p.* 7. vel denique ABRAHAMVM ob cultum multorum Deorum, in Chaldaea tum temporis natum, patria eiectum fuisse, narrant: vid. MOSES MAIMONIDES *de idololatr. Cap. I.* §. *VI. p.* 6. *f.* Equidem totam hancce controversiam omitti posse arbitror: nec intelligo, cur ab una gente statuendum nobis sit ad reliquas simulacrorum & inanium Deorum cultum fluxisse. Tanta est humani animi perversitas & malignitas, tanta stuporis nostri magnitudo, ut plures populos, nullis magistris & doctoribus aliunde adscitis, per se ad hanc dementiam deficere potuisse, mihi sine labore persuadeam. Atque facile in hanc mecum ingredietur sententiam, qui modo secum cogitaverit, ingentem esse superstitionis & Numinum, quae coluere populi veteres, varietatem & diversitatem. Alii Chaldaeis, alii Aegyptiis, alii Graecis, alii Gallis Dii fuere: tot etiam fere, quot populi, Deos placandi modi fuere. Haec caerimoniarum & Deorum incredibilis varietas & discrepantia nonne luculenter docet, plerasque nationes sibimet ipsis impietatis & superstitionis magistras fuisse, aut inter suos habuisse inentarum religionum suarum auctores, non autem ab uno universas nationes populo sacra & Deorum cultum accepisse? (II) Graecos ab Aegyptiis Deos suos & religiones accepisse traditas, quum vir doctissimus affirmat, gravissimos sequitur auctores, tam veteres, quam recentiores. Lege, quae IO. MARSHAMVS, aequalis & civis CVDWORTHI, collegit *Canone chronico Aegyptiaco Saec. I. p.* 34. *Saec. VIII. p.* 113. *Saec. IX. p.* 124. 132. *Saec. X. p.* 259. *Saec. XI. p.* 264. & iunge observatis ab eo ATHENAGORAM *Apol. pro Christianis C. XXIV. p.* 111. E contrario non desunt doctissimi homines, qui Graecos Aegyptiis, quos coluere, Deos dedisse, suspicantur. Vt verum fatear, neutra mihi placet sententia. Ipsa Graecorum & Aegyptiorum Deorum historia ostendit, utrumque populum patrios suos & proprios habuisse Deos, Iovemque verbi caussa toto genere ab Osiride Aegyptiorum differre, nec Isidem cum Minerva componi posse, nisi antea, quae de Deabus istis memoriae prodita sunt, ex antiquis libris deleantur. Dii Aegyptiorum reges eorum & perantiqui sunt heroës, quos rerum gestarum praestantia & beneficiorum multitudo posteris commendaverat: nec de Graecorum Diis aliter nobis per actiones & facta eorum cogitare licet. Graeci vero quum frequentissima postea in Aegyptum, aut mercaturae faciendae, aut eruditionis comparandae caussa, itinera facerent, nec ullius populi familiaritatem ardentius appeterent, quam Aegyptiorum, factum est opinione citius, ut diversa utriusque populi sacra & Dii valde alioquin disiuncti temere inter se confunderentur. Graeci, quod postea Romani solebant, exterarum gentium Numina, quae suorum non esse videbant dissimilia, Deorum patriorum nominibus appellabant, imperitosque ita in hanc sensim inducebant opinionem, eosdem ab utraque gente Deos coli. Osiris & Iupiter ita differunt, ut Caesar & Alexander Magnus. At Graeci, quoniam Osiridi ab Aegyptiis eumdem inter Deos locum dari videbant, quem ipsimet Iovi tribuebant, non verebantur Iovis nomen Osiridi imponere, & utriusque Dei religionem miscere. *Neith*, de qua hic agitur, vetus sine dubio erat Aegyptiorum Dea. Graeci vero, qui hanc Deam iisdem fere ab Aegyptiis muneribus praefici cerne-

bant,

Tantis licet infecti essent Aegyptii tamque detestandis superstitionibus; eo tamen usque minime progressa est eorum levitas & amentia, ut unum esse summumque omnium negarent Deum. Id ego primum ex eo concludi posse opinor, quod in universo paene terrarum orbe summa quondam sapientiae eorum existimatio & fama floruit. Eleis, quod (17) HERODOTVS memoriae mandavit, Aegyptii *σοφώτατοι ἀνθρώπων*, *sapientissimi* vocabantur *mortalium*: (18) ex quo etiam auctore his quemdam exornatum fuisse laudibus, discimus: *Aegyptios quidem ceteris praestare scientia, eum vero Aegyptiis antecellere.* (19) MOSI ipsimet magno id honori in sacris Litteris ducitur, quod in omni Aegyptiorum sapientia institutus fuerit. Quumque SALOMONIS insigniter ac praecipue commendare vellet cognitionem, qui (20) *Libros Regum* exaravit, divinus auctor, excellentiorem fuisse eam dixit *omni sapientia filiorum Orientis, omnique Aegyptiorum eruditione.* Quos hie *Orientis* nominat *filios*, Magi sunt in primis Persarum & Chaldaeorum sapientes. Neque dubitem, eam in his verbis esse dicendi figuram, quae *Climax* dicitur rhetoribus, idque sacrum significare velle scriptorem, SALOMONEM non modo Magis & Chaldaeis eruditione & sapientia praestitisse, verum ipsos etiam Aegyptios litteris & doctrina superasse. Ex quo SALOMONIS aetate intelligitur Aegyptum omnis in toto orbe doctrinae atque eruditionis praecipuum fuisse domicilium, Graecorum vero aut nullam aut perobscuram exstitisse memoriam, neque sapientiae nomine hanc gentem tum fuisse celebrem. Quamobrem spernendum esse (21) PHILONEM arbitror, qui *Libro de vita Mosis* filiam PHARAONIS MOSEN non ab Aegyptiorum tantum sacerdotibus institui curasse, sed ex Graecia quoque doctissimos accersivisse homines, quorum voce erudiretur, memorat. Ipsi contra Graecorum libri multis post SALOMONEM saeculis nobilissimos Graecorum philosophos, LYCVRGVM, SOLONEM, THALETEM, & alios, maxime vero PYTHAGORAM & PLATONEM ad Aegyptios commeasse, testantur, ut litteras & doctrinam domum inde secum referrent. PYTHAGO-

RAM

bant, quibus ipsi Minervam praeponebant, praecipiti plane iudicio *Neith* esse *Minervam*, decernebant, unumque ex binis hac ratione Numen conflabant. Idem reliquis Graecorum & Aegyptiorum Diis contigit. Sacerdotes Aegyptii, quibus nihil exstitit umquam arrogantius, in hac Graecos opinione confirmabant, quumque suam gentem omnium videri vellent vetustissimam, cum omnes reliquos populos, tum Graecos ex Aegypto Deos suos esse mutuatos, audacter, at falso, asseverabant. Neque dubitabant Graeci & Syri vanis hominibus, qui immensae vetustatis annales in promtu sibi esse mentiebantur, & arcana sua volumina, quae nemini tamen inspicere licebat, testabantur, fidem habere. Quae quidem levitas tot eruditorum virorum disquisitionibus occasionem praebuit, multasque nominum & vocabulorum notationes, nullo fundamento fretas, peperit. Mos hic, quod praetereundo non possum, quin observem, Graecorum Romanorumque peregrina Numina Deorum suorum vocabulis appellandi tot Ioves, tot Martes, tot Veneres, tot Mercurios in Theologiam veterum introduxit, quorum apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. III.* aliosque scriptores antiquos exstat memoria. Quaelibet vero gens Deorum addicta cultui Deam habebat rebus & votis amantium praefectam: quaelibet unum venerabatur, cui principatum ceterorum Deorum deferebat, Numen: quaelibet belli & armorum curam certo commiserat Deo. Hos Deos omnes Graeci & Romani *Ioves*, *Veneres*, *Martes* salutabant, non secus ac si propterea iidem essent, atque illi Dii, quos ipsi his nominibus compellabant, quod muneribus fere iisdem fungi dicerentur, atque Persae, Babylonii, Chaldaei, & alii populi homines, quos historia in Graecia ostendit esse mortuos, colerent. Hinc tres illi veterum, immo plures, Ioves, quatuor Veneres, tot Martes, Mercurii, Apollines. Facile vero banc Deorum effugissent confusionem, si singulorum Numinum res gestas, historiam cultumque perscrutati essent: ex quibus sine ullo dubio cognovissent, non omnes illas Deas, quae nuptias & amores curare dicerentur, Graecorum esse *Venerem*, nec omnes, qui bellis & praeliis praeessent, Graecorum & Romanorum *Martem*. (III) Ex his, quid de eorum mihi videatur laboribus & coniecturis, apparet, qui ex linguis orientalium populorum vim nominum Deorum Graecorum eruere student. Magna sunt, quibus haec ratio arrisit, nomina BOCHARTI, SELDENI, ABRAH. HINCKELMANNI *Detect. fundam. Boehmiani p.* 108. 113. 121. & multorum aliorum, quibus tantum ego tribuo, quantum ratio illis tribui patitur. Nisi vero docuerint antea, Graecos ea aetate, qua hi inter eos Dii fuerunt, illo sermonis genere usos fuisse, ex quo nomina eorum derivare volunt, vix me adducent, ut assentiar. *Neptunus*, ut exemplo rem illustrem, ipso non diffitente BOCHARTO, rex fuit, qui imperium in Graecorum insulas tenuit. Nomen igitur eius qui me credere iubet a vocabulo Aegyptiaco *Nephthus* ortum esse, ab eo vicissim flagitabo, ut sermonem illum, qui recentiori aetate Aegyptiorum fuit, inter Graecos eo viguisse tempore doceat, quo Neptunus in illis regionibus vixit. Hoc nisi praestet, litterarum quadam similitudine a me non impetrabit, ut coniecturam eius probem.

(17) *Herodotus*) *Histor. Lib. II. C. CLX. p.* 151.

(18) *Ex quo etiam auctore*) RAMPSINITVS, Aegypti rex, apud HERODOTVM, *Histor. Lib. II. C. CXXI. p.* 135. callidum furem laudaturus, his utitur verbis: *Αἰγυπτίους μὲν γὰρ τῶν ἄλλων προκεκρίσθαι, ἐκεῖνον δὲ Αἰγυπτίων.*

(19) *Mosi*) Vid. *Act. VII.* 22.

(20) *Libros Regum*) 1. *Reg. IV.* 29.

(21) *Philonem*) *De vita Mosis Lib. I. p.* 605. Confer IO. MARSHAMVM in *Canone chronico saec. IX. p.* 142. ubi hoc etiam PHILONIS oppugnat dictum.

RAM (22) ISOCRATES narrat principem Graecis philosophiae reclusisse mysteria, postquam in Aegyptum profectus, a sacerdotibus eius provinciae disciplinam accepisset. PLATONEM vero (23) XENOPHON idcirco vehementer obiurgat, quod simplici, quam SOCRATES tradiderat, philosophia non contentus, quae vix aliquid, praeter mores & vitam curabat hominum, Aegyptiorum amore exarsisset, & portentosam PYTHAGORAE sapientiam consectatus esset. (Αἰγύπτου ἠράσθη καὶ Πυθαγόρου τερατώδους σοφίας.) Gentem, cuius tanta fuit olim nobilitas & gloria, ut reliquis omnibus videretur esse sapientior, quis, quaeso, facile sibi persuadeat, unius summique Numinis ignaram fuisse? Aut qui fieri potuisset, ut Aegyptios tantopere diligerent PLATO & PYTHAGORAS, eximii unius Dei vindices, quos secum de re maxima dissentire non ignorarent? Credo ego facile, postquam Graeci omni scientiarum genere animos excoluerant, Aegyptiorum sensim obscuratam & diminutam fuisse gloriam & auctoritatem: nec enim post PLATONEM & PYTHAGORAM Graecos discendi caussa convenisse Aegyptios, perscriptum usquam legimus. Largior quoque, studium & ardorem, quo in artes ferebantur & scientias olim, paullatim consedisse & restinctum esse. Certe (24) STRABO aetate sua vix quidquam veteris illius gloriae fuisse reliqui, praeter vacua illa palatia domosque, quas sacerdotes olim incoluissent philosophiae & Astronomiae cognitione inclyti, locuples auctor est. Atqui sanctior tamen disciplina sive Theologia numquam inter eos penitus deleta fuit: ad quod ea satis declarant, quae de ea ORIGENES, IAMBLICHVS & PORPHYRIVS litteris posteritati (25) consignarunt.

Triplex erat Aegyptiorum veterum sapientia, *historica* nimirum, *philosophica* & *theologica*. Quod ad historicam eorum eruditionem attinet, antiquitatis eos veterisque historiae fuisse peritissimos, communi constat auctorum consensione. (26) PLATO tantam esse Aegyptiorum annalium vetustatem, perhibet, ut, cum illis si Graecorum comparentur monumenta, hi pueri propemodum prae Aegyptiis videantur. Quumque rerum omnium inde a principio huius orbis gestarum perpetuam sibi esse, nec ullis interruptam intervallis historiam, gloriarentur, hi uni ceteris universis certius & clarius

(22) *Isocrates*) In *Laudatione Busiridis* p. 450.

(23) *Xenophon*) In *Fragmento Epistolae ad Aeschinem* scriptae, quod ab interitu servavit EVSEBIVS *Praeparat. evangel. Lib. XIV. Cap. XII. p.* 745.

(24) *Strabo*) *Geograph. Lib. XVII. p.* 764.

(25) *Consignarunt*) Graecos qui scientias & eruditionem ex Aegypto in suam asportasse regionem conteodunt, id quod multi faciunt doctissimi viri, non ita sunt intelligendi, ac si omnis Graecorum sapientia ex Aegypto fluxisset ad Graecos. IO. MARSHAMVS *Canone chronico Saec. IX. p.* 154. *Est*, inquit, *extra omnem controversiam, Graecorum veteres, doctrina maxime insignes*, . . *tam sacram, quam moralem suam disciplinam inde deduxisse*. Artis navigandi, Astronomiae & Geometriae initia antiquiores Graecos ex Aegyptiis hausisse, quum multi veterum id testentur scriptorum, equidem negare non ausim. Nec Graecorum multos, THALETEM, PLATONEM, PYTHAGORAM, discendi ardore ad Aegyptios commeasse, atque nonnulla ex Aegyptiorum placitis in suam transtulisse disciplinam, in dubium revocari potest. Inde vero nullo modo conficias universam Graecorum eruditionem fuisse Aegyptiacam. Principio multos fuisse antiquis temporibus inter Graecos, qui, ne salutata quidem Aegypto, suo ex ingenio de rebus naturalibus & moralibus philosophati sunt, omni vacat controversia, nec ignotum esse potest illis, qui septem sapientum, SOCRATIS, ANAXAGORAE, totque aliorum exempla recordantur. Deinde, qui ex Graecis philosophia in Aegyptum profecti sunt, illi iam ante, quam hanc viam inirent, studiis & contemplationi rerum sese tradiderant, nec tam adipiscendae, quam exornandae & amplificandae scientiae suae causa Aegyptum adibant. Tantum igitur abest, ut hi omnem philosophiam suam ab Aegyptiis sumserint, ut potius Aegyptiorum scita suaque decreta inter se comparandi studio iter Aegyptiacum susceperint. Tum ipsa Graecorum philosophia, tot in sectas scissa & divisa, quae principiis toto genere disiunctis nituntur, satis ostendit, auctores eius potius ingeniis, quam exterorum, fisos esse, & ad veritatis cognitionem viam ipsos quaesivisse, non monstratam ab Aegyptiis calcasse. Denique, si Aegyptiis principibus & auctoribus ad Geometriam & Astronomiam usi sunt, id tamen quoque certum est, ipsos postea Aegyptios in his scientiis a Graecis multum superatos esse. Dogmata Graecorum nonnulla cogoata valde ac finitima esse decretis Aegyptiorum, non inficior. Haec vero dogmatum affinitss nondum id efficit, quod illi volunt, quos contra haec disputantur. Etenim, ut taceam, fieri potuisse, ut Graeci in easdem cogitationes meditando inciderent, in quas antea Aegyptii inciderant, nec commemorem, multa etiam esse Graecorum dogmata Chaldaeorum & aliorum populorum decretis simillima, a Phoenicibus fortassis, quibuscum Graecis antiquissimam fuisse consuetudinem, novimus, placita ista acceperunt. Quae quum ita sese habeant, id quidem concesserim, excitatos fuisse Graecos ab Aegyptiis, ut acrius de nonnullis rebus cogitarent, quosdam etiam Graecorum hortos suos ex rivulis irrigasse Aegyptiorum: id vero, ut omnem Graecorum sapientiam ex officinis Aegyptiorum dimanasse existimem, numquam mihi persuasero.

(26) *Plato*) In *Timaeo* p. 524. f.

rius huius universitatis ortum videntur cognovisse. Nihil quidem est, cur dubitemus, quin omnes olim gentes mundum hunc divina providentia factum atque constitutum esse, explorate perceptum habuerint. Graecis atque Persis persuasum hoc fuisse, iam Euseb. Chron. p. 6. ante demonstratum est. De Phoenicibus idem SANCHONIATHON testatur. De Indorum Brachmanibus STRABONIS exstat locus, quo cum multis aliis de rebus idem, quod Graeci, sensisse, tum hoc in primis dicuntur cum illis probasse, *ὅτι γεννητὸς ὁ κόσ-* Lib. XV. p. 715. (p. m. 677.) *μ@ καὶ φθαρτὸς, mundum & genitum esse, & interiturum aliquando.* (27) DIODORVS quidem in contraria huic sententia fuisse, perhibet. Verum huius auctoritati merito (28) BEROSVM praeferimus, multo quippe antiquiorem testem, qui hoc modo veterum Chaldaeorum sententiam explicat: *Γενέσθαι χρόνον, ἐν ᾧ τὸ πᾶν σκότος καὶ ὕδωρ, - - τὸν δὲ Βηλὸν, ὃν Δία μεθερμηνεύουσι, μέσον τέμοντα τὸ σκότ@, χωρίσαι γῆν καὶ οὐρανὸν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ διατάξαι τὸν κόσμον, - - ἀποτελέσαι δὲ τὸν Βηλὸν, καὶ ἄστρα, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τὰς πέντε πλανήτας. Tempus fuisse olim, quum nihil esset, praeter tenebras & aquam, - - Belum vero, quem Iovem interpretantur, medias divisisse tenebras, separasse invicem coelum & terram, & hac ratione mundum condidisse: - - hunc etiam Belum sidera, solem, lunam & quinque stellas erraticas comparasse.* Atque hoc BEROSI dictum, uti ab ALEXANDRO POLYHISTORE Graece versum hic legitur, id etiam declarat, priscos Chaldaeae incolas unum summum Deum, totius rerum naturae fabricatorem & architectum, professos esse. Quam quidem eis laudem Apollinis etiam oraculum tribuit, quod ex PORPHYRIO recitat EVSEBIVS:

Praep. evang. Lib. IX. C. X. (p. 412.)

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι
Αὐτογένεθλον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.
Chaldaeo Hebraeoque unis sapientia cessit,
Qui casto aeternum venerantur Numen honore.

Chaldaei hic Hebraeis iunguntur, & utrique pure casteque unum Deum, originis & initii expertem, venerari dicuntur. Quocirca, nisi omnis deroganda DIODORO sit auctoritas & dignitas, Chaldaeos existimandum est recentiori aetate, postquam ad ARISTOTELIS forte disciplinam sese applicuerant, maiorum suorum de mundi principio & natura sententias deseruisse. Longe vero secus Aegyptii: qui, tametsi mundum longo maiori, quam fas est, senectute censuerunt esse, ceteris tamen omnibus nationibus firmius & constantius conceptum videntur habuisse animis, principium eius quoddam fuisse & initium. Quam quo imagine quadam exprimerent opinionem, *Horum* sive Oedip. Aegypt. *mundum*, quod KIRCHERVS narrat, iuvenis imberbis specie pinxerunt. Sic enim & perpetuum eius vigorem, virentemque veluti continuo iuventutem, & recentem eius ortum novitatemque omnium optime hominum imprimi memoriae posse, iudicarunt. Iam vero, si quis forte suspicetur, Aegyptios, etsi mundum ortu quodam generatum esse crediderint, sine Deo tamen, casu & fortuito exstitisse eum, putasse, quae ANAXIMANDRI postea, DEMOCRITI & EPICVRI fuit sententia, eum sine magno negotio refellere licebit. Namque contrarium huic genti placere, tam vulgo exploratum olim erat, ut SIMPLICIVS, quem pro mundi strenue propugnasse constat aeternitate, quae MOSES de natura rerum a Deo facta atque constituta refert, *commenta* esse *Aegyptia*, *μύθους Αἰγυπτίους*, affirmare non vereretur. Dignus est locus, quem hic ea, qua perscriptus est, lingua exhibeamus: *Εἰ δὲ τὸν τῶν Ἰουδαίων νομοθέτην ἐνδείκνυται, λέγοντα· ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν* Simplicius in Arist. Phys. L. VIII. fasc. col. 1. *ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατ@ καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατ@. εἶτα ποιήσαντ@ αὐτοῦ τὸ φῶς, καὶ διαχωρίσαντος ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς, ἐπήγαγε· καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος νύκτα· καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωῒ, ἡμέρα μία· εἰ ἂν ταύτην τοῦ χρόνου νομίζει γένεσιν τὴν ἀπὸ χρόνου, ἐννοείτω, ὅτι μυθική τίς ἐστιν ἡ παράδοσις, καὶ ἀπὸ μύθων Αἰγυπτίων εἱλκυσμένη. Si Grammaticus Iudaeorum legislatorem hic intelligit, dicentem: Sub initium rerum omnium Deus fecit coelum & terram; terra vero invisibilis erat, & omni ornatu destituta; caligo vero super abyssum; & spiritus Dei ferebatur super aquas: & postquam narraverat, lucem ab eo conditam esse, atque a tenebris eamdem lucem separatam, addentem: Et Deus lucem vocabat diem, & tenebras noctem; ita ex mane & vespero unus fiebat dies: hanc, inquam, si Grammaticus primam esse rerum originem & temporis initium* opina-

(27) *Diodorus)* *Biblioth. histor. Lib. II. p. 83. ed. Hanov.* 1604.

(28) *Berosum)* *Fragmentum* hoc BEROSI exhibet GEORGIVS SYNCELLVS in *Chronico p.* 29. Conf. IO. ALB. FABRICII *Biblioth. Graec. Lib. VI. Cap. XII. Vol. XIV. p.* 187-189.

opinatur, sciat, velim, fabulosam hanc esse traditionem, totamque ex Aegyptiorum commentis (29) *natam.*

Succedat Aegyptiorum philosophia. Physicae eos operam dedisse, artesque mathematicas, tam puras, quae vocantur, quam mixtas, Arithmeticam, Geometriam & Astronomiam, in deliciis habuisse, nemo unus litterarum peritus ignorat. Atqui fuit illis tamen praeterea altior quaedam disciplina, quae de naturis praecipiebat corpore abstractis: quod ex eo quidem intelligitur, quoniam principes animos esse immortales, ante corpora exstitisse, & in nova semper migrare corpora, docuerunt. Quibus nemo potest deditus esse sententiis, quin idem, his ducibus, eo perveniat, ut mentes corpore solutas atque liberas esse, constituat. Audiamus HERODOTVM hac de re disserentem: Πρῶτοι τόνδε τὸν λόγον Αἰγύπτιοί εἰσι εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι· τοῦ σώματος δὲ καταφθίνοντος, εἰς ἄλλο ζῷον γινόμενον ἐσδύεται· ἐπὰν δὲ περιέλθῃ πάντα τὰ χερσαῖα, καὶ τὰ θαλάσσια, καὶ τὰ πετεινά, αὖτις ἐς ἀνθρώπου σῶμα γινόμενον ἐσδύνειν· τὴν περιήλυσιν δὲ αὐτῇ γίνεσθαι ἐν τρισχιλίοισι ἔτεσι. *Aegyptii primi exstiterunt, qui dicerent, animam hominis esse immortalem: sed, exolescente corpore, subinde in aliud animal, quod assidue nascitur, immigrare: atque ubi per omnia se circumtulisset, terrestria, marina, volucria, rursus in hominis corpus, quod gigneretur, introire: atque hunc ab ea circuitum fieri intra annorum tria millia.* Nescio vero, an omni ex parte HERODOTO, Aegyptiorum de anima doctrinam enarranti, fides sine formidine adiungi queat. Quos enim hoc in loco, nomine licet omisso, reprehendit, PYTHAGORAE discipuli, eo quod sese horum dogmatum principes & inventores perhibuissent, quae ab Aegyptiis tamen mutuati essent, aliter plane sentiebant. Animos nempe docebant ut scelerum ante commissorum poenas darent, terrenis his corporibus conclusos esse primum: quosdam deinde ex illis miseriores fieri, atque bestiarum in corpora detrudi, quod, coelestis originis obliti, gravioribus sese in hac vita flagitiis contaminassent: at qui pie casteque vixissent, turpitudinisque vitassent contagionem, eos, coelestibus sive subtilibus amictos corporibus, ad summam hinc felicitatem demigrare. Hoc idem vero Aegyptios statuisse, non modo (30) PORPHYRIVS apud STOBAEVM, sed etiam HERMETIS libri, qui vocantur, declarant. (31) CHALCIDIVS quoque quum morti se vicinum sentiret, HERMETEM TRISMEGISTVM sic esse refert loquutum: *Se hactenus, pulsum a patria, peregrinum vixisse & exsulem, nunc autem incolumem patriam repetere: itaque mortem ipsius non esse lugendam: etenim hanc, quam multi vitam existimant, mortem esse dicendam potius, quam vitam.* Qua opinione Indorum Brachmanes imbuti etiam fuisse leguntur, sive eam ab Aegyptiis, ut quaedam alia, acceperint sive ipsimet excogitaverint: Τὸν μὲν ἐνθάδε βίον ὡς ἂν ἀκμὴν κυομένων εἶναι, τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον. *Hanc quidem vitam putandam esse quasi quemdam vividum hominum conceptum, mortem vero nativitatem ad veram illam & felicem vitam.* Aegyptios vero hanc mentibus aluisse doctrinam, ex eo satis videtur intelligi, quod (32) DIODORVS nonnulla

Euterp. CXXIII. (Lib. II. C. CXXIII. p. 133.)

Strabo Lib. XV. p. 715. (p. m. 670.)

(29) *Natam*) Plura veterum testimonia, ex quibus Aegyptios cum ortum, tum interiturum aliquando mundum esse, constat credidisse, HVGO GROTIVS affert ad *Lib. I. de verit. relig. Christianae §. XVI. p.* 34. Confer etiam HERM. WITSII *Aegyptiaca Lib. I. Cap. IV. §. I. p.* 11. 12.

(30) *Porphyrius apud Stobaeum*) Exstat apud STOBAEVM *Lib. II. Eclog. phys. Cap. VII. p.* 200. *f.* longum satis fragmentum ex PORPHYRIO *Libro* περὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, *de eo, quod in nostra est potestate*, quo PLATONIS sententiam de animarum, antequam corpora ingrediantur, statu exponit, & suspicatur, ex Aegyptiorum eam scitis de animarum per duodecim signa coeli transitu fluxisse. Hoc ego PORPHYRII fragmentum, quum nullum eiusmodi aliud apud STOBAEVM exstet, a CVDWORTHO hic intelligi, nullus dubito. Nescio vero, an hic locus ad infirmandam HERODOTI auctoritatem multum valeat. Etenim, ut PORPHYRIVM taceam ex coniectura tantum sua de PLATONIS sententia & eius caussis disserere, illud quidem ex eo patet, Aegyptios censuisse, animos per stellas complures & signa coeli commeare, antequam corporibus coniungantur, non vero inde constat, negasse eos talem animarum circuitum, qualem HERODOTVS commemorat.

(31) *Chalcidius*) Hanc HERMETIS morituri orationem FRANC. PATRICIVS integram recitat in *Prolegom. ad Hermetis libros*, seque affirmat eam ex CHALCIDIO, cuius tamen librum haud indicat, sumsisse. HERM. CONRINGIVS, quum nihil exstare sciret CHALCIDII, praeter *Comm. in Timaeum Platonis*, non dubitavit *Libro de Hermetica Aegyptiorum Medicina Cap. VI. p.* 56. ubi hunc exhibet sermonem, lectorem suum ad hunc ipsum CHALCIDII *Commentar.* amandare. Sed in illo, qui editus legitur, CHALCIDIO frustra haec HERMETIS verba quaesiveris. Quare aut PATRICIVS memoriae vitium admisit, aut nescio quem alium CHALCIDII librum habuit, aut denique ampliorem legit CHALCIDII *Commentarium*, atque publice hodie exstat.

(32) *Diodorus*) *Bibliothecae histor. Lib. I. p.* 33.

nulla de illis memoriae prodidit, quae valde ei cognata sunt: in quibus id est in primis, quod Aegyptios bonorum virorum obitum lacrymis non esse prosequutos, contra felicitati eorum applausisse narrat: ὡς τὸν αἰῶνα διατρίβειν μέλλοντας καθ᾽ ᾅδου μετὰ τῶν εὐσεβῶν, *eo quod in altera vita cum piis aeternum* (33) *victuri essent.* Quidquid id est, qui

(33) *Victuri essent*) Vt pleraeque Aegyptiorum de religione & de rebus divinis sententiae in controversiis hodie & dubitatione sunt positae: ita, quid de animorum post fata statu senserint, minus, atque multis persuasum est, expeditum esse videtur. Perennes & immortales animos cum a sacerdotibus, tum a populo fuisse habitos, dubio quidem omni vacat: aeque certum videtur esse, descensionem utrisque animorum in corpora, coactam, an voluntariam, non facile dixerim, placuisse: id vero explicandum restat, an HERODOTVS recte scripserit, velle Aegyptios, animos omnes de corporibus hominum in bestias migrare, donec, magno quodam intervallo vertente, in humanum corpus redeant; an vero, quod CVDWORTHVS probare videtur, HERODOTVS repudiari debeat, & Aegyptios credendum sit facinorosorum tantum animis tot itinera & peregrinationes dictasse, non item bonorum & sapientum virorum mentibus, quas ad Deorum proficisci concilium, censuerint. Veteres si consulas auctores, inexplicabile prope videtur negotium: gravissimi enim ex utraque parte testes stant. HERODOTVS non solus militat; verum iuvat eum HECATAEVS, vetustus auctor, qui *de Aegyptiorum philosophia Librum* exaravit, &, DIOGENE LAERTIO teste *Prooem. Segm. II. p.* 8. hoc in eorum scitis numeravit: τὴν ψυχὴν καὶ ἐπιδιαμένειν, καὶ μετεμβαίνειν, *animam & permanere, & in alia corpora transire.* Iuvant eumdem multi alii, quos brevitatis caussa praetereo. In primis autem illustre est AENEAE GAZAEI, gravissimi scriptoris, testimonium, qui HERODOTI narrationem luculenter declarat in *Theophrasto* seu *Dialogo de resurrect. mortuorum p.* 14. Αἰγυπτίοις μὲν γὰρ δοκεῖ τὴν αὐτὴν ψυχὴν καὶ ἄνθρωπον, καὶ βοῦν, καὶ κύνα, καὶ ὄρνεα, καὶ ἰχθὺν μεταμπίσχεσθαι. καὶ νῦν μὲν αὐτοῖς, οἷόν τι θηρίον, μύρμηξ ἢ κάμηλος, τὴν γῆν νέμεται, νῦν δὲ εἰς ἰχθὺν ὀλισθήσασα, κῆτος ἢ μαινὶς γενομένη, τὴν θάλατταν ἴσχει. αὖθις δὲ εἰς ὀρνίθων φύσιν μετατιθεμένη, κολοιὸς ἢ ἀηδὼν ὀφθεῖσα, εἰς ἀέρα διῆξε, ἄλλο τε ἄλλο δοκοῦσα τῶν ζώων, ἕως ἅπαντα διεξελθοῦσα πάλιν ἀναδράμοι, ὅθεν τὸ πρῶτον κατέβη. *Aegyptii quidem statuunt, prorsus eamdem animam hominem & bovem & canem & avem & piscem, instar vestimenti alicuius, circum sibi amicire, nuncque ipsis, instar bestiae, formicae puta aut cameli, terram pascit, nunc in piscem proiecta, cetum puta aut apuam, maritimam vitam agit, alias in avem elevata, cornicem aut lusciniam induens, aërem conscendit, porro in alia atque alia animantia conversa vagatur, donec per omnes species redierit in carceres suos.* Quae ex rebus ipsis ad hanc opinionem firmandam, ex cultu verbi caussa bestiarum peti possent, consulto praetereo. E contrario sunt, quae alteram suadent sententiam, cui se non infensum ostendit CVDWORTHVS. Quae ipse produxit, testimonia non attingo, sed bina profero alia ad hanc rem vehementer apta. Alterum est PORPHYRII, qui *de abstinentia Lib. IV. §. X. p.* 157. ex EVPHANTO refert, Aegyptios, exanime cadaver efferentes, ita mortui hominis verbis Deos esse deprecatos: Ὦ δέσποτα ἥλιε, καὶ θεοὶ πάντες, οἱ τὴν ζωὴν τοῖς ἀνθρώποις δόντες, προσδέξασθέ με, καὶ παράδοτε τοῖς ἀϊδίοις θεοῖς σύνοικον. *Sol omnibus imperans, vosque Dii universi, qui vitam hominibus largimini, me accipite, & Diis aeternis contubernalem futurum tradite.* Hac qui Deos prece compellabant, illi defunctorum hominum animos, id quod perspicuum est, primum in solem & sidera transferri, deinde in his rite purgatos ad Deorum, quos *aeternos* Platonici vocabant, concilium migrare, censebant. Alter PLVTARCHI locus est, qui *Lib. de Iside & Osiride p.* 362. *T. II. Opp. Aegyptii*, inquit, τὸν ὑποχθόνιον τόπον, εἰς ὃν οἴονται τὰς ψυχὰς ἀπιέναι μετὰ τὴν τελευτήν, Ἀμένθην καλοῦσι, σημαίνοντος τοῦ ὀνόματος τὸν λαμβάνοντα καὶ διδόντα, *subterraneum locum, in quem putant animos a morte ferri, Amentheu vocant, quod vocabuli significat dantem & accipientem.* Ita sentientibus de animi post fata statu vix fuisse rei videtur aliquid cum istis migrationibus in bestias & animalia. Vtri igitur accedendum erit sententiae? Equidem, rebus omnibus expensis, nec HERODOTVM & socios eius deserendos esse, opinor, nec mendacii reliquos accusare velim. Saepe ego miratus sum, viros doctissimos, qui ad res & opiniones cum Aegyptiorum, tum aliorum populorum explorandas sese applicuerunt, sic agere, ac si communis quaedam credendi & sentiendi formula inter illos viguisset, & per universam provinciam omnes idem docuissent philosophi & sacerdotes, propterea que in eo totos esse, ut in concordiam quodammodo redigant, quae varie de Aegyptiis perscripta & relata sunt. Qua quidem opinione, quove studio nihil ego inutilius & a vero remotius esse arbitror. Ex nostris nimirum moribus & temporibus veteres metiuntur viri eruditissimi; quumque apud nos certae sint doctrinae formulae, quibus alligantur omnes, qui munere quodam potiuntur, inter Aegyptios & alios populos idem obtinuisse, omnesque rebus divinis praefectos iisdem imbutos fuisse opinionibus & sententiis, sibi persuadent: quod profecto longe secus sese habet. Mitto nunc reliquos populos, in quibus magnam fuisse sentiendi licentiam, tam certum est, quam quod certissimum, & Aegyptios tantum commemoro. In hac gente mirifica erat de rebus tam eruditis, quam divinis sententiarum & opinionum differentia, tot uti fere credam sectas & disciplinas fuisse in Aegypto, quot sacerdotum collegia & ordines. Popularis Aegyptiorum religio tantopere distabat, ut cruenta etiam ex Deorum varietate bella inter eos exorirentur, teste IVVENALE *Sat. XV.* & aliis:

- - - - - Summus utrimque
Inde furor vulgo, quod Numina vicinorum
Odit uterque locus.

Reconditam & arcanam, quam sacerdotes profitebantur, doctrinam pro ingeniorum & hominum varietate itidem fuisse variam, quae nobis ex illa restant, abunde significant. Aliter enim Aegyptiorum Theologia a IAMBLICHO in *Opere de Mysterio Aegyptiorum*, aliter a PORPHYRIO in *Epistola ad Anebonem*, aliter a PLVTARCHO exponitur: id quod iam dudum recte observavit HERM-

CON-

qui ea, quae de animis ante corpora exſiſtentibus, variisque eorum in nova corpora itineribus Aegyptii praeceperunt, ſecum conſiderat, is non poteſt, quin eos etiam credidiſſe iudicet, nihil concreti vel corporei ineſſe mentibus. Id vero ſi ſenſerunt, ecquis Deum eos ſtatuiſſe omni concretione corporea vacuum, vel neget, vel etiam dubitet? Scio, huic ſententiae PORPHYRII de CHAEREMONE dictum contrarium videri. Sed in eius vim deinceps inquiretur.

Reſtat, ut de Theologia Aegyptiorum verba faciamus. Conſtat, binas fuiſſe Aegyptiis Theologiae ſpecies: unam popularem fabulisque refertam, cuius maximam partem DIODORVS SICVLVS exponit: alterum ἀπόῤῥητον, *arcanam & reconditam*, quam in vulgus emanare non patiebantur, verum regibus tantum illisque tam ex ſacerdotibus, quam aliis hominum ordinibus cognitam & apertam volebant eſſe, quos cognitione iſta non eſſe indignos putabant. Tantum igitur inter haſce duas intererat diſciplinas, quantum inter ARISTOTELIS *exotericam* docendi rationem & *acroamaticam*. Teſtem rei huius ORIGENEM appellabimus, cuius ipſum nomen Aegyptium eſt. Idem enim eſt *Origenes*, quod *Horo-genitus*: *Horus* vero in Aegyptiorum Diis erat. ORIGENES itaque, quum CELSI caſtigate vellet levitatem, qui res omnes atque rationes Chriſtianorum penitus ſibi perſpectas eſſe, praedicabat, his verbis Aegyptiorum explanat inſtituta: *Hic mihi Celſus aeque videtur ſapienter agere, ac ſi aliquis in Aegyptum profectus, in qua terra viri ſapientes ex inſtitutis & praeſcriptis patriis multum ſuper rebus illis philoſophantur, quae pro divinis inter eos habentur, quum rudes interea & illitterati fabulas tantum nonnullas accipiant, quibus, tametſi ſenſum earum haud aſſequantur, vehementer capiuntur & delectantur: Celſus, inquam, haud ſecus mihi videtur inſtituere, ac ſi homo eiusmodi, qui Aegyptios quidem adiit, at cum nullis verſatus eſt, niſi rudibus & indoctis hominibus, a ſacerdotibus vero de arcanis & reconditis myſteriis ſuis haud eruditus eſt, gloriaretur tamen & praedicaret, imbibiſſe ſeſe omnia, quae ad Aegyptiorum religionem & Theologiam pertinent.* Addit idem, hoc minime ſolis proprium & peculiare fuiſſe Aegyptiis, ut aliud haberent *abſtruſum* atque *verum* Theologiae genus, aliud *vulgare* ac *commentitium*: Perſas, Syros, omnesque barbaros populos paribus hac in re inſtitutis vixiſſe: Lib. I. c. p. 12.

CONRINGIVS, vir immortalis memoriae, *Libro de Hermetica Aegyptiorum Medicina Cap. XII. p. 124.* Neque pauciora erant in hac gente de rebus aſtrologicis, mathematicis & hiſtoricis divortia. quod, ſi inſtitutum flagitaret, quam plurimis oſtendere liceret veterum dictis. Quare in Aegyptiorum religionem generatim inquirere, & quinam de Diis & rebus ſacris ſenſus toti fuerint populo, ſecure explicare velle, id ego aeque propemodum prudenter fieri arbitror, ac ſi quis Medicorum de morborum cauſſis ſententiam in univerſum ſibi ſumeret declarandam, apud quos infinitam regnare discordiam, cognitum eſt. Parcamus tempori noſtro, neque fruſtra in conciliandis inter ſe Aegyptiis laboremus, quos nullam communem habuiſſe religionem, quae de illis memoriae prodita ſunt, univerſa extra controverſiam poſſunt. Quae quum ita ſeſe habeant, nec eamdem inter Aegyptios de ſtatu animorum poſt fata floruiſſe ſententiam, certus ſum. Sacerdotes, quos HERODOTVS adiit, circuitus quosdam animorum per varia corpora ſibi finxerunt. Alii vero ſapientum & bonorum virorum mentes a longis his erroribus liberarunt, & in Deorum ſtatim conſeſſum deduxerunt. Alii rurſus ſacrorum antiſtites adſcendere ad ſtellas vagas defunctorum mentes, in iisque purgari, ut dignae fiant Deorum conſuetudine, decreverunt. Alii locum aliquem ſubterraneum decedentes excipere animos, praeceperunt. Alii aliis forte portentis & ſomniis ignorantiam ſuam ſolati ſunt. Et qui, obſecro, aliter fieri potuit, ſi rem recte aeſtimes? Qui nullis adſtricti ſunt docendi & credendi legibus, ut Aegyptii, neque aliud oraculum conſulere poſſunt, quam rationem ſibi relictam & vehementer impeditam, hi neceſſario in rebus obſcuris explicandis, ut homines varie ſunt animo & corpore affecti, in varias & toto genere diverſas incurrunt ſententias. Exemplo hac in cauſſa ipſi illi poſſunt eſſe philoſophi, qui migrationem tuebantur animorum: qui, tametſi generatim conſentiebant, tamen, ubi ventum erat ad uberiorem rei explicationem, vehementer disiuncti erant: id quod copioſe AENEAS GAZAEVS in *Theophraſto p. 14.* docuit. (II) Ceterum, quam vir doctiſſimus hic PYTHAGORAE & eius diſcipulis tribuit, de ſtatu animorum ſententiam, invitis ipſis antiquis auctoribus, tribui, arbitror. Non negem, in hac fuiſſe familia, qui ſic ſentirent, ſapientum virorum animos ſtatim ad coeleſtes ſedes proficiſci, reliquorum ad alia commeare corpora: ipſum vero PYTHAGORAM & praecipuos eius diſcipulos ita ſenſiſſe, nego. PYTHAGORAM notum eſt animam ſuam per varia tranſiiſſe corpora, praecepiſſe, fuiſſe olim in Aethalide, Mercurii filio, in Euphorbo, Hermotimo, & aliis, antequam in PYTHAGORAE veniret corpus. Vid. DIOG. LAERTIVS *Lib. VIII. Segm. 4. 5. p. 490. 491.* Adde IAMBLICHVM *Vita Pythagorae Cap. XXVIII. p. 112.* PORPHYRIVS autem in *Vita Pythagorae Sect. XIX. p. 24.* diſerte eamdem ipſi, quam HERODOTVS Aegyptiis, ſententiam tribuit. EMPEDOCLES, cuius tam inſigne nomen eſt inter Pythagoreos, verſus adhuc exſtant, quibus ſe profitetur puerum, puellam, plantam & piſcem fuiſſe. Vid. DIOGENES LAERTIVS *Lib. VIII. Segm. 77. p. 539.* Pluribus teſtimoniis abſtineo. Congeſſit vero plura GEVER. ELMENHORSTIVS *ad Minucium Felicem p. 352. ed. Gronovii.*

vixisse: ἃ δὲ εἶπον περὶ Αἰγυπτίων σοφῶν τε καὶ ἰδιωτῶν, δυνατὸν εἰπεῖν καὶ περὶ Περσῶν κ. τ. λ. *Quae de differentia inter viros sapientes & illitteratos apud Aegyptios modo diximus, eadem de Persis etiam affirmare licet, apud quos sacrae caerimoniae ab illis, qui ingenio valent, ad rationem revocantur, dum populus eruditionis expers externum tantum symbolum seu ritum intuetur. Atque hoc ipsum ad Syros etiam & Indos, omnesque illas gentes pertinet, quae, praeter fabulas religiosas, doctrinae quoddam & eruditionis genus habent.* Quin etiam, id quod praetermittere nefas foret, eodem loco hanc consuetudinem ipsos imitatos esse Christianos, significat ORIGENES: Christianae enim disciplinae partem externam sive corticem, quae tamen commentis omnibus atque fabulis caret, omnibus omnino pandi & offerri hominibus: verum secretiorem esse aliam & retrusam disciplinam, cui percipiendae non omnium par sit ingenium. Atque hanc alio loco ait sapientiam esse illam, quam se PAVLVS *inter perfectos* tradidisse commemoret. His fretus praesidiis, CELSI vocem: πάντα γὰρ οἶδα, *omnia ego novi*, vanitatis arguit, eo quod interiora disciplinae Christianae ignoret homo, nec nisi ea, quae in omnium incurrant oculos, calleat. Sed haec alium locum sibi flagitant. Aegyptios vero hanc docendi habuisse normam & rationem, quam diximus, prorsus certum est, multisque aliis auctoribus observatum. In his CLEMENS ALEXANDRINVS facile princeps est, vir rerum

Strom. Lib. V. p. 508. (C. VII. p. m. 670.) Aegyptiarum peritia nulli secundus: Αἰγύπτιοι οὐ τοῖς ἐπιτυχοῦσι τὰ παρὰ σφίσιν ἀνετίθεντο μυστήρια, οὐδὲ μὴν βεβήλοις τὴν τῶν θείων εἴδησιν ἐξέφερον, ἀλλ' ἢ μόνοις γε τοῖς μέλλουσιν ἐπὶ τὴν βασιλείαν προϊέναι, καὶ τῶν ἱερέων τοῖς κριθεῖσιν εἶναι δοκιμωτάτοις ἀπό τε τῆς τροφῆς, καὶ τῆς παιδείας, καὶ τοῦ γένους. *Aegyptii non quibuslibet ea, quae erant apud ipsos, committebant mysteria, neque rerum divinarum cognitionem deferebant ad profanos, sed ad eos solos, qui erant ad regnum perventuri, & ex sacerdotibus iis, qui iudicati fuerant probatissimi & educatione & doctrina & genere.* Concinit cum hoc PLVTARCHVS, qui

De Isid. & Osir. p. 354. ex *Sphingibus* Aegyptiorum praeterea hunc morem confirmat: Ὁ ἐκ μαχίμων ἀποδεδειγμένος (βασιλεὺς) εὐθὺς ἐγένετο τῶν ἱερέων, καὶ μετεῖχε τῆς φιλοσοφίας ἐπικεκρυμμένης τὰ πολλὰ μύθοις καὶ λόγοις, ἀμυδρὰς ἐμφάσεις τῆς ἀληθείας καὶ διαφάσεις ἔχουσιν· ὥσπερ ἀμέλει καὶ παραδηλοῦσιν αὐτοὶ, πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἐπιεικῶς ἱστάντες, ὡς αἰνιγματώδη σοφίαν τῆς θεολογίας αὐτῶν ἐχούσης. *Qui autem e bellicosis creabatur rex, statim se sacerdotibus dabat, ac philosophiae fiebat particeps, pleraque fabulis occultantis ac sermonibus, obscura veritatis indicia & argumenta habentibus. Quod sane ipsi declarant, ante templa Sphinges plerumque collocantes: quo innuunt, suam rerum sacrarum doctrinam constare perplexa & sub involucris latente sapientia.* Sed & (34) CLEMENS ALEXANDRINVS hanc Aegyptiis fuisse caussam, cur *Sphinges* ante templa collocarent, testatur: Διὰ τοῦτό τοι καὶ Αἰγύπτιοι πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἱδρύονται, ὡς αἰνιγματώδους τοῦ περὶ θεοῦ λόγου καὶ ἀσαφοῦς ὄντος. *Et ideo Aegyptii ante templa ponunt Sphingas, quia doctrina, quae de Deo est, aenigmatica est & obscura.* Quamquam eumdem CLEMENTEM alia quoque interpretatione sive coniectura has *Sphinges* illustrasse, tacere minime debeo. Digna satis, quae hic legatur, haec eius nova divinatio: Τάχα δὲ καὶ ὅτι φιλεῖν τε δεῖ καὶ φοβεῖσθαι τὸ θεῖον· ἀγαπᾶν μὲν, ὡς προσηνὲς καὶ εὐμενὲς τοῖς ὁσίοις, δεδιέναι δὲ, ὡς ἀπαραιτήτως δίκαιον τοῖς ἀνοσίοις· θηρίου γὰρ ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπου ἡ σφίγξ αἰνίσσεται τὴν εἰκόνα· *Forte autem quod Deum oporteat amare ac timere: amare quidem, ut sanctis benignum & propitium; timere autem, ut qui sit impiis iustus inexorabiliter. Ferae enim simul & hominis imaginem Sphinx significat.* Praeter *Sphinges*, *Harpocratis* etiam & *Sigalionis* simulacra in templis suis consecraverant Aegyptii, quae his verbis (35) a poëta designantur:

Quique premunt vocem, digitoque silentia suadent.

Signa nimirum erant iuvenum digito labra comprimentium. *Harpocratis* vero quidnam indicare voluerint imagine, id his verbis PLVTARCHVS enarrat: Τὸν δὲ Ἁρποκράτην οὐ θεὸν ἀτελῆ καὶ νήπιον, ἀλλὰ τοῦ περὶ θεῶν ἐν ἀνθρώποις λόγου νεαροῦ καὶ ἀτελοῦς καὶ ἀδιαρθρώτου προστάτην καὶ σωφρονιστήν· διὸ τῷ στόματι τὸν δάκτυλον ἔχει προσκείμενον, ἐχεμυθίας καὶ σιωπῆς σύμβολον. *Harpocrates quoque Deus neque imperfectus ac infans putandus est, sed praeses atque rector recentis atque imperfectae & incompositae hominum de Diis sententiae. Itaque & digitum ori impositum tenet, argumentum taciturnitatis & silentii.* Equidem Chi-

(34) *Clemens Alex.)* *Stromatum Lib. V. Cap. IV. p.* 664.

(35) *A poëta)* OVIDIVM intelligit; qui tamen *Metamorphos. Lib. IX.* non, numero plurium, sed singulari de *Harpocrate* sic canit:

Quique premit vocem, digitoque silentia suadet.

Illustrantur haec res uberius a GISBERTO CVPERO in *Harpocrate p.* 22.

Christianorum aliquos non sum nescius ab hac opinione discedere, *Harpocratis*que statuis hoc unum significare voluisse Aegyptios, suspicari: quaecumque colerentur in Aegypto, Numina mortales fuisse homines; sed hanc rem multitudini non esse aperiendam, sed studiose populum celari debere. In qua ego sententia non ingenium coniectoris, sed veritatem, requiro. Certus enim sum, aut hoc Aegyptios Harpocratis signo docere voluisse, summum illud nulliusque intelligentia comprehensum Numen silentio esse adorandum, nec incautis parumque providis sermonibus offendendum: aut vero, arcana sublimioris sapientiae mysteria non promiscue populo promulgari, sed a profanae multitudinis auribus longe (36) removeri debere. Quam ego rem Aegyptios quoque anniversariis illis sacris, quae THOT sive HERMETIS dicaverant memoriae & honori, significasse, arbitror, quum sacerdotes, mel & ficus comedentes, haec verba pronuntiare iuberentur: γλυκὺ ἡ ἀλήθεια, *dulcis veritas.* Neque alio traduxerim amuletum illud, quod gestasse Isidem in fabulis est, cuius haec erat interpretatio: φωνὴ ἀληθής, (37) *vox vera.*

Haec

(36) *Removeri debere*) His interpretationibus simulacri *Harpocratis* qui aures praebere non recusabunt, me quidem non repugnante, id facient: mihi vero vicissim crimini haud dabunt, si, quum divinationibus unice nitantur omnes, assensionem sustineam, & ipsam expositionum varietatem maximo esse argumento, credam, nescivisse recentiores Aegyptios, aut scire noluisse veras signi huius rationes. Equidem nullus dubito, quin hic *Harpocrates* homo, & filius Isidis & Osiridis fuerit, id quod diserte PLVTARCHVS refert *Libro de Iside & Osiride p.* 377. praematuro forte fato abreptus, quem Aegyptii, ut dolorem mitigarent parentum, consecrarunt, & Dei instar coluerunt. Procedente vero tempore, quum horum factorum oblitterata paene memoria esset, sacerdotesque Aegyptios tam turpium religionis suae initiorum puderet, statuam *Harpocratis* variis explicationibus, quarum una tamen refellit & labefactat alteram, illustrarunt, aut verius obscurarunt, virosque etiam eruditos nonnumquam in opiniones suas pertraxerunt: quum multitudo interea veterem historiam ex animo haud dimitteret. Solis imaginem fuisse *Harpocratem*, nostris temporibus, non paucis auctoritatibus & veterum dictis munitus, vir eruditione & ingenio illustris, GISB. CVPERVS in *Harpocrate* tuendum sibi sumsit. Sed, quae hic afferuntur, expositiones aeque validis firmari possunt rationibus: nec, si quis lunam in *Harpocrate* latere sibi persuaserit, a veteribus sese plane desertum esse, conqueretur. Ita verum est, quod dixi, nihil fore cuiquam, obi pedem certo ponat, simulatque novis illis mysteriorum Aegyptiacorum interpretibus sese erudiendum commiserit.

(37) *Vox vera*) Vtrumque PLVTARCHVS memoriae prodidit *Libro de Iside & Osiride p.* 378. Operae me facturum esse pretium, arbitror, si nonnulla de caussis arcanae & reconditae, quae apud plerosque viguit populos, disciplinae hoc in loco moneam, ex quibus de universa hac re tanto melius lectores iudicent, & pondus eorum, quae celeberrimus vir disputat, metiantur. Patrii & gentiles omnium fere populorum Dii homines fuerunt rerum gestarum magnitudine & beneficiis longe plurimis celeberrimum inter suos nomen adepti, primi plerumque gentis conditores. Hos gratus civium post fata animus in coelum evexit, & Diis adscripsit. Etenim vetustissimis persuasum erat mortalium, in magnorum hominum corporibus bonos daemones habitare seu genios, qui, re inter homines bene gesta, Dii fierent. Audi *de Osiride & Iside* PLVTARCHVM *p.* 362. ut nunc alia omittam testimonia: ὁ μὲν γὰρ Ὄσιρις καὶ ἡ Ἶσις ἐκ ΔΑΙΜΟΝΩΝ ἀγαθῶν εἰς ΘΕΟΥΣ μετήλλαξαν. *Etenim Osiris & Isis e bonis geniis in Deos transiverunt.* Igitur & sacra illis publice decernebantur, & dies quidam festi instituebantur, in quibus certis caerimoniis memoria rerum a magnis illis hominibus gestarum repetebatur: quae caerimoniae vetustis temporibus, quibus nec litterae nec litterati erant, annalium & monumentorum loco erant. Litterarum vero studia & sapientiae quum amplificarentur inter homines, fieri non poterat, quin turpe multi & deforme ducerent, homines, quos mortuos fuisse caerimoniae illae declarabant, divinis honoribus afficere. Itaque primum sacerdotes, ne in populi animos eadem sese insinuaret opinio, qua nihil intelligebant rebus suis perniciosius accidere posse, ritus istos, memoriae & recordationis caussa olim decretos, a conspectu removebant hominum. Vides *mysteriorum*, quae vocabantur, origines, & simul caussam, quare tam pauci, nec nisi illi, quorum diu probata erat fides, spectatum ad ea admissi fuerint. Sed nec ipsi illi, qui mysteriis initiabantur, eodem a sacrorum antistitibus loco habebantur, id quod multis planum facere possum testimoniis, sed aliis verae sacrorum illorum rituum rationes pandebantur, aliis vero, in quibus imbecillius erat ingenium, philosophicae mysteriorum caussae obtrudebantur. Ipsa deinde Deorum historia ad rationem, scitaque & dogmata, quae probabant ipsi, a sacerdotibus, qui philosophi simul erant, revocabatur: id quod in primis in Aegypto factum est, unde omnis allegoriarum insania fluxisse videtur. Ergo in statuis, in sacrificiis, in sacerdotum victu & vestibus, in sacrorum ritibus, in ipsis templis, verbo, in omni re sacra & religiosa sensus esse reconditos vel physicos, vel morales, vel metaphysicos, inculcabant, neque paucos, ut rem ita se habere nil dubitarent, adducebant. Ipsa vero illorum, qui has afferebant explicationes, dissensio & inconstantia viros sapientes commonebat, fabulas & commenta esse ista omnia, quibus fallere studerent antistites rerum imperitos. Etenim, ingenii unice viribus quum haec universa ratio regeretur, neque una omnium de rebus naturalibus vel moralibus esset opinio, fieri nullo modo poterat, quin tot inter-

Haec arcana sive retrusa Theologia ne in populi irreperet animum, duplici eam occultabant modo. Nam aut fabulis & allegoriis eam vestiebant, aut symbolis & figuris sacris, quae *Hieroglyphica* vulgo vocant, (38) obscurabant (39) EVSEBIVS PORPHY-

pretationes nascerentur, quot essent sacerdotes nec indocti prorsus, nec plane hebetes & obtusi. Exstant adhuc expositiones istiusmodi mirifice inter se discrepantes, quae sine voce loquuntur, nihil in istis rebus veri & ad cognitionem solidi inesse. Quam varie & diverse Aegyptiorum religio exposita fuerit, PLVTARCHI satis declarat *Libellus de Iside & Osiride:* quem qui legerit accurate, is, nescio, quemadmodum antiquis illis mystagogis fidem diutius habere, & explorari aliquid ex illa somniorum inter se pugnantium turba erui posse, sperare queat. Sed plus valet interdum apud eruditissimos homines veterum Graecorum & Latinorum auctoritas, quos in haec retia incidisse novimus, quam accurata rerum veritas: quam, si vellent, ipsis antiquis auctoribus & ducibus, facile reperire possent. Interea popularis & publica religio tota istis historiis Deorum & ritibus, quos tamen ad sapientiam & philosophiam traducere solebant sacerdotes, nitebatur. Igitur verendum erat maximopere, ne, si explicationes illae morales & mysticae in vulgus manarent, ipsa simul religio corrueret, & Deorum templa a multis desererentur: quod si factum fuisset, parcius prandendum, parumque laute coenandum fuisset sacerdotibus. Hoc si semel persuasum fuisset Aegyptiis, Isidem & Osiridem non esse Deos, sed aut solem, aut lunam, aut terram, aut rerum naturam, aut aetherem, aut nescio quid aliud, nec sacerdotibus sibi opus esse, nec victimis, nec ritibus, opinione citius intellexissent. Itaque vehementer cavebant religionum praefecti, ne, quas ipsi dabant, interpretationes divini cultus publicae fierent. Intus sibi canebant & paucis discipulis selectioribus, quae belle excogitaverant, mysteria: populum vero de Iside, Osiride, Baccho, Iove, & reliquis Diis ea credere non modo patiebantur, sed etiam iubebant, quae ex veteri memoria superant, & fundamenta veluti religionum erant legibus & institutis constitutarum. Ex his patet origo & natura arcanae illius & retrusae Theologiae, quae plerisque veterum, Aegyptiis praesertim, placuit. Constabat illa ex variis religionum publicarum explicationibus, quibus tantum est auctoritatis & dignitatis, quantum hominibus veterum fidem pervertentibus, & historiam omnem corrumpentibus, quo turpissimorum institutorum probabilem rationem reddant, debetur. Studiose vero idcirco occultabatur, ne in despicientiam adducerentur sacra publica, quibus sacerdotum salus continebatur. Tantum igitur abest, ut cum illis sentiam, qui Aegyptios putant signa & symbola studiose & callide invenisse, sub quibus vetam & solidam reconderent sapientiam, ut potius symbolicam hanc philosophiam recentius esse putem inventum sacerdotum, qui, quae a maioribus dedicata erant, simulacra & caerimonias prisco aevo institutas, ut poterant, commode declarabant & exponebant, quo decretis & scitis sapientum convenientes esse viderentur, nec summam, qua laborabant, deformitatem ipsaemet enuntiarent. Fatebor, quod sentio. Numquam ego quemquam ratione valentem ita delirasse, arbitror, ut dogmata, quorum utilitatem & veritatem noverat, & quae perspicuis & planis declarari verbis posse videbat, imaginibus & nescio quibus symbolis opprimeret, & hominum oculis subduceret. Contra eorum, qui nugas & ineptias populo vendunt, hoc esse proprium solet, ut splendida veste figurisque longe petitis nuditatem sententiarum suarum tegant. Qui sub quavis, quae ad nos pervenit, Aegyptiorum veterum figura sapientiam latere putant incredibilem, hi mihi, quaeso, caussam enarrent, quae induxerit homines istos, ut eruditionem suam tam caliginosis & inficetis aenigmatibus concluderent. Sacerdotumne caussa sic fecerunt, an vero multitudinis & populi? Illud quidem nemo facile dixerit. Nam cur sacerdotum caussa, qui probe noverant, quid ista sibi vellent signa, tam lepidis imaginibus usi fuissent? Ergo populum propter & multitudinem. Sed quid, obsecro, necessarium erat populo imagines rerum abstrusarum ob oculos ponere, quum nihil scientiae suae ad populum pervenire vellent? Quanta, quaeso, haec stultitia est, populum omnis verae cognitionis expertem velle, & nihilo tamen minus symbola & signa veritatis conspectui eius exponere? Equidem id credo facile, iuniores Aegyptios cuilibet figurae sacrae significationem aliquam tribuisse: sed hanc significationem ab illis traditam esse, qui figuras istas primi posuerunt, nego. Sphinges, ne exemplum requiratur, antiquum largior inter Aegyptios signum fuisse, aut ornamenti, aut superstitionis caussa dedicatum: at varias eius signi interpretationes recentes esse, arbitror, & a posteris ideo inventas, ut dignitatem aliquam maiorum conciliarent institutis, sibique ipsis & studiis suis venerationem. Ex his, quid de illis sentiendum sit, quae mox vir magnus exemplo aliorum disputat, proclive iudicatu est. Adde his ea, quae paullo post de columnis HERMETIS munebimus.

(38) *Obscurabant*) Cur vero hanc viam ingressi sint Aegyptii sapientiam suam a cognitione plebis removendi, vehementer edoceri cupio, quum totam eam sibi servare, & in abditis templorum recessibus, quo nemini licebat accedere profano, inviolatam custodire potuissent. Valde mihi is videtur ridiculus, qui cogitationes & consilia sua secreta esse vellet, haberetque ea occultandi facultatem, & nihilo tamen minus in atrio domus suae tabulam proponeret, in qua mentis suae decreta figuris & imaginibus exprimi iussisset. Certus ego sum, fuisse viros non indoctos, qui existimarunt, rudiorum animos rerum cognitione melius imbui posse, si notae quaedam & simulacra rerum, a rebus naturalibus sumtae, ob oculos eorum ponerentur: neque hac de re cuiquam litem movebo. At fuisse aliquem recta ratione praeditum ita vesanum, ut, quam nemini notam esse volebat, sapientiam, quamque commode satis abscondere, & solus possidere poterat, lapidibus tamen, statuis & figuris publice expositis committeret, id vero est, quod aegre mihi persuadeo. Sequar ego potius iudicium EVSEBII, qui, postquam multas eiusmodi imaginum explicationes ex PORPHYRIO attulerat, omnes ridet, & ita rationem concludit: ὅτι δὲ τῶν νέων ἐστὶ ταῦτα σοφίσματα, μηδ᾽ ὄναρ τῶν παλαιῶν εἰς ἐνθύμησιν ἐλθόντα, *recentiorum esse ista sophismata, de quibus ne per somnium quidem veteres cogitarint, Praeparat. evang. Lib. III. C. VII. p.* 98. 99.

(39) *Eusebius*) Non satis certum est, talem librum

PHYRIVM peculiare volumen exarasse auctor est περὶ τῆς ἀλληγορουμένης Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων θεολογίας, *de allegorica Graecorum & Aegyptiorum Theologia.* Quae dum refero, non possum, quin praeteriens veluti moneam, turpiter errare eos, qui a Christianis primum hanc rationem res sacras allegoriis occultandi excogitatam & inventam fuisse, sibi persuadent. Antiquissimis gentium Theologis idem omnino institutum placuit. Quocirca CELSVS apud (40) ORIGENEM ex Christianis aliquos hoc nomine commendat, quod ingeniose ac venuste allegoriis ludere didicissent. Nec, quo studio (41) PLVTARCHVS & SYNESIVS abstrusos & reconditos sensus in Aegyptiorum de Iside & Osiride fabulis investigaverint, ignotum est: quorum ille ad res philosophicas, hic ad rei publicae negotia cuncta fere accommodat. *Hieroglyphica*, quae vocantur, Aegyptiorum, seu figurae, non vocibus aut sonis quibusdam respondentes, verum ipsas, quas mens sibi fingit, notiones & formas rerum exhibentes, hoc in primis consilio constituta & confecta esse, ut mysteria religionis & Theologiae, ne vulgi statim paterent ingenio, in latebras veluti coniicerent, omni vacat controversia. Ex quo evenit, ut *hieroglyphica* Aegyptiorum *sapientia* vulgo eadem putetur esse, quae Theologia recondita, aut Metaphysica. Hanc vero nescio quis, cuius (42) *Quaestiones & responsiones ad orthodoxos* exstant, omnibus reliquis scientiis longe ab Aegyptiis praelatam fuisse, MOSENque propterea non mathemata tantum, sed hanc etiam in primis arcanam sapientiam, quum inter eos educaretur, edoctum esse, refert. Quae quum ita sint, equidem nullus dubito, quae non ita pridem e tenebris protracta est, (43) *Mensam Isiacam*, tot mirabilibus & incognitis figuris distinctam, partem quamdam abstrusae Aegyptiorum sapientiae continere: neque illis assentior, qui nil, nisi rerum gestarum memoriam, ea conservari, existimant. Quamquam & illum, qui nuper *Oedipi* sibi partes arrogavit, iusto esse arrogantiorem & leviorem, censeo, quod nihil sibi in hac mensa obscurum, contra omnia pervia & aperta esse, confidenter asseverat. Iam si quis sublimioris huius Theologiae Aegyptiorum, cuius tanta olim fama fuit & dignitas, argumentum atque summam a nobis sciscitetur, ei, nescio, quid responderi queat probabilius, quam fuisse eam doctrinam de Deo uno, infinite perfecto, corpore vacante, rerum denique omnium parente, & mundi aedificatore. Omnes enim gentes, quae, praeter popularem Theologiam, aliam a vulgari cognitione remotam habuerunt, quum omnino verisimile sit, suos secreto de Deo uno, rerum omnium effectore, erudivisse, ut in Aegyptiorum ἀῤῥήτῳ, ἀποῤῥήτῳ & αἰνιγματώδει, *arcana, mysteriorum plena* & *aenigmatica* Theologia idem scitum in primis inculcatum fuisse, credamus, ipsa videtur a nobis flagitare ratio.

Ad hanc labefactandam sententiam quidnam ex veteri afferri queat memoria, equidem nil video momenti alicuius, si id unum excepero, quod de CHAEREMONE (44) PORPHYRIVS *Epistola ad Anebonem*, sacerdotem Aegyptium, perscripsit. Recitemus primo ipsa verba hominis: Χαιρήμων μὲν γὰρ καὶ οἱ ἄλλοι οὐδ' ἄλλο τι πρὸ τῶν ὁρωμένων κόσμων ἡγοῦνται, ἐν ἀρχῇ λόγων τιθέμενοι τοὺς Αἰγυπτίων οὐδ' ἄλλους θεοὺς, πλὴν τῶν πλανητῶν λεγομένων, καὶ τῶν συμπληρούντων τὸν ζωδιακόν. *Chaeremon certe aliique multi nihil quidquam agnoscunt ante mundum hunc adspectabilem, nec alios Aegyptiorum in ipsis suorum scriptorum exordiis ponunt Deos, praeter vulgo dictos planetas, & zodiaci signa, & stellas simul cum his in conspectum venientes, & sectiones decanorum, & horoscopos, quique fortes ac duces* Praep. evang. Lib. III. C. IV. (p. 92.)

librum scripserit, nec ne, PORPHYRIVS. Coniecerat id ante CVDWORTHVM DION. PETAVIVS in *Notis ad Iulian. p.* 88. verbis quibusdam EVSEBII commotus *Praeparat. evang. Lib. III. C. XIII. p.* 118. At LVC. HOLSTENIVS *Vita Porphyrii Cap. IX. p.* 53. 54. non obscure significat, librum illum, ex quo EVSEBIVS tot ibi decerpsit dicta, non differre ab illo, quem περὶ ἀγαλμάτων philosophus iste exaraverat.

(40) *Origenem*) *Lib. I. p.* 14. *ed. Spenceri.*

(41) *Plutarchus & Synesius*) Ille *Libello de Iside & Osiride*, hic *Libro de providentia p.* 89. *s. Opp.* Haec ipsa explicationum varietas omnem huic sapientiae existimationem derogat.

(42) *Quaestiones - ad orthodoxos*) Inter IVSTINI M. *Opera Quaest. & respons. XXV. p.* 406.

(43) *Mensam Isiacam*) Figuram huius mensae cum erudito *Commentario* LAVR. PIGNORIVS edidit. De reliquis interpretibus vide FABRICII *Biblioth. Graec. Lib. I. C. XIV.* §. *V. p.* 95. *Oedipus* qui hic vocatur, ATHANASIVS est KIRCHERVS, cuius *Oedipus Aegyptiacus* virorum eruditorum iudicium & exspectationem haud sustinuit.

(44) *Porphyrius*) Haec *ad Anebonem* PORPHYRII *Epistola* integra praemissa est IAMBLICHI *de mysteriis Aegyptiorum Libro*, quem paullo post editum CVDWORTHI *Opus* THOM. GALE cum versione & notis suis Oxonii emisit. Itaque versionem GALEI addere mihi visum fuit, quae VIGERII versione luculentior est & planior.

duces nuncupantur; quorum nomina & procurationes, ortusque simul & occasus, futurorumque significationes in Almenichiacis continentur. Quippe videbant enim, qui solem universi architectum esse dicerent, ab illis non ea tantum, quae ad Osiridem Isidemque pertinent, sed etiam quidquid sacrarum fabularum erat, partim in stellas & earum conspectus, occultationes occursusque devolvi, - - - vel in ipsum Nilum, καὶ ὅλως πάντα εἰς τὰ φυσικὰ, καὶ οὐδὲν εἰς ἀσωμάτους καὶ ζώσας οὐσίας ἑρμηνεύειν, *cuncta denique in res naturales, nihil in corporea mole carentes viventesque naturas ipsorum interpretatione conferri.* In hoc sibi PORPHYRII de CHAEREMONE loco EVSEBIVS non mediocre videtur firmamentum reperisse ad Aegyptios primo, deinde etiam Graecos, ceterosque populos, qui Diis olim servierunt, quippe quos ab Aegyptiis sacra putat sua accepisse, stultitiae & impietatis adversus Deum arguendos. *Haec*, inquit, *manifesto declarant*, ὅτι καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων ἀπόρρητος θεολογία οὐδὲ ἄλλους, πλὴν τῶν κατ᾽ οὐρανὸν ἀστέρων τῶν τε ἀπλανῶν καλουμένων καὶ τῶν ὀνομαζομένων πλανητῶν, ἐθεολόγει, δημιουργόν τι τῶν ὅλων εἰσῆγεν οὐ τινα οὐκ ἀσώματον, οὐδὲ λόγον δημιουργικὸν, - - - μόνον δὲ τὸν ὁρώμενον ἥλιον, *ne arcanam quidem ipsam Aegyptiorum Theologiam, praeter coeli stellas, tum quae constantes & fixae, tum quae errantes vulgo nominantur, alios ullos Deorum collocasse, immo nec corporis expertem aliquem huius universitatis architectum statuisse, nec rationi effectrici, - - - sed uni dumtaxat adspectabili soli eius molitionem attribuisse.* Quibus larius explicatis, sic rationem concludit: Ἐπὶ τούτοις ἀκήκοας καὶ τῆς θεοσοφίας τῆς μυστικῆς, δι᾽ ἣν οἱ θαυμάσιοι τῶν Αἰγυπτίων λύκους καὶ κύνας καὶ λέοντας ἐσεβάσθησαν. *Audiisti ergo iam divinae sapientiae mysteria, quae mirabilem Aegyptiorum nationem ad lupos, canes leonesque venerandos excitavit.* Sed quis EVSEBII studia nescit? cuius ad eam praecipue diligentiam incubuit ingenium, ut omni prorsus ratione & sapientia Deorum cultores exueret, totamque religionem eorum irrisioni atque ludibrio traderet omnium? Quae hic vero in Aegyptios torquet, tela tanto leviora & infirmiora debent haberi, quanto certius hominem secum ipso hac in re pugnare constat. Alio enim loco Aegyptios fatetur *mentem genitricem* & *sapientem rerum naturae conditorem*, qui solem idcirco ipsum fabricatus sit, revereri: a qua sententia neque ceteros populos, superstitioni alioquin deditos, fuisse aversos, concedit. At qui Aegyptios nullos habuisse Deos contendit, nisi materiam inanimam corpoream que hanc rerum universitatem, in qua nullus sensus inest, is non modo negat, fuisse illis arcanum quoddam & reconditum sapientiae genus, quod per ea tamen, quae protuli, veterum dicta nulli licet negare, sed etiam vim & rationem divinam prorsus ab illis sublatam esse, innuit. Quodsi enim hi culpa summae adversus Deum impietatis carent, qui materiam vita & sensu vacuam unum esse rerum omnium initium, unde cetera manarint omnia, contendunt, equidem, quis *Athei* nomine dignus sit, aut quaenam vocis huius potestas, me ignorare, fateor. CHAEREMON quidem, tametsi non omnibus, nonnullis tamen Aegyptiis hanc reapse attribuere videtur opinionem: cuius rei quin certas habuerit caussas, nil dubito. Fieri enim potuit, ut, quemadmodum inter Graecos eorumque philosophos homines fuerunt Deo plane infensi, ita etiam Aegyptii eiusmodi monstris laboraverint. Neque ipse hic CHAEREMON Deum credidisse, sed in astris omnem vim & naturam divinam reposuisse videtur. Quae me ratio adducit, ut eum non Stoicum illum CHAEREMONEM esse putem, cuius tamen dicta quaedam de Aegyptiis PORPHYRIVS *Libro de abstinentia* laudat, sed aut illum CHAEREMONEM, quo STRABO familiariter in Aegypto usus est, aut eiusdem nominis nescio quem alium (45) philosophum. Quod vero EVSEBIVS, cui nonnulli assentiuntur, fieri posse, censet, ut aliquis Deum simul esse neget & veneretur, aut, quum nihil, praeter brutam sensuque carentem materiam, divini velit esse, magno tamen honore atque cultu eam prosequatur, auxiliumque & opem eius sic imploret, ac si ingentia inde sperare posset beneficia, id, si qui possunt, verum esse credant. Mihi haec res prorsus incredibilis videtur, maioremque esse in ea dementiam & stoliditatem, arbitror, quam ut in humanam naturam cadere posse videatur. Nulla certe gens olim tam fuit a ratione relicta, quin, quos Deos putabat esse, eos viventes atque consilii participes esse duceret naturas. Quod vero rebus mente atque vita vacuis cultum adhibuerunt & honorem, id vel propterea fecisse eas, certum est, quoniam ista corpora Deorum imagines & simulacra esse credebant, vel ideo, quod honorem istum ad ipsos certa lege

Deos

(45) *Philosophum*) Vid. de CHAEREMONE IOANNES ALBERTVS FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. III. C. XV. p. 392.* Adde de hoc CHAEREMONE THOM. GALE *Notis ad Iamblichum p. 303.* ubi & observat, codices manu exaratos, in quibus legatur χαιρήμων tam inepte vertendi occasionem praebuisse FICINO & SCVTELLIO.

Deos pertinere, iudicabant. Verum redeo ad locum PORPHYRII de CHAEREMONE. Is ex eius *Epistola* sumtus est ad sacerdotem Aegyptium, ANEBONEM, cui difficultates atque dubia proponit, quorum explicationem & enodationem desiderat. Copiosam autem ad eum exaravit responsionem IAMBLICHVS, adscito ABAMMONIS, alius sacerdotis Aegyptii, nomine. Fugit id propterea hucusque plerosque omnes, eo quod FICINVS & SCVTELLIVS, quod verbum *Chaeremon* hominis proprium esse nomen ignorarent, valde ridicule illud reddiderint: *optarem* & *gauderem:* quae quidem inepta versio totam perturbat IAMBLICHI sententiam. Itaque Graeca verba ex codice manu exarato, quem vir doctissimus, GALEVS, familiaris meus, nunc possidet, subiicere iuvabit, atque (46) aliter vertere: Χαιρήμων δὲ καὶ ὅτινες ἄλλοι τῶν περὶ τὸν κόσμον ἅπτονται πρώτων αἰτίων, τὰς τελευταίας ἀρχὰς ἐξηγοῦνται. ὅσοι τε τοὺς πλανήτας, καὶ τὸν ζωδιακόν, τοὺς δὲ δεκανοὺς καὶ ὡροσκόπους, καὶ τοὺς λεγομένους κραταιοὺς καὶ ἡγεμόνας παραδιδόασι, τὰς μερικὰς τῶν ἀρχῶν διανομὰς ἀναφαίνουσι. τά τε ἐν τοῖς Ἀλμενιχιακοῖς μέρος τι βραχύτατον περιέχει τῶν Ἑρμαϊκῶν διαταξέων· καὶ τὰ περὶ ἀστέρων ἢ φάσεων, ἢ κρύψεων, ἢ σελήνης αὐξήσεων, ἢ μειώσεων ἐν τοῖς ἐσχάτοις εἶχε τὴν παρ' Αἰγυπτίοις αἰτιολογίαν. φυσικά τε οὐ λέγουσιν εἶναι πάντα Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ζωὴν καὶ τὴν νοερὰν ἀπὸ τῆς φύσεως διακρίνουσιν, οὐκ ἐπὶ τοῦ παντὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ἡμῶν, νοῦν τε καὶ λόγον προστησάμενοι καθ' ἑαυτοὺς ὄντας. οὕτως δημιουργεῖσθαί φασι τὰ γιγνόμενα. *Chaeremon sane, & quotquot alii tangunt caussas rerum mundanarum primas, principatus infimos describunt; qui vero de planetis, zodiaco, decanis, horoscopis, & potentibus stellis & ducibus tractant, particulares principatuum divisiones ostendunt. Porro, quae habentur in Almenichiacis, partem exiguam constitutionum Mercurialium continent. Denique, quae de stellarum ortu & occasu, quae de lunae incrementis & decrementis feruntur, in postremis tractantur ab Aegyptiis, caussarumque assignationem habent. Sed nec omnia Aegyptii naturalia esse dicunt: nam vitam animalem & intellectualem a naturali discernunt, non solum in mundo, sed etiam in nobis: mentem & rationem per se exsistere, credunt. Et sic cuncta fieri existimant.* Haec IAMBLICHVS, qui paullo post PORPHYRIVM vixit, & EVSEBII aequalis fuit, in Aegyptiorum vero scitis & sententiis explorandis non mediocrem collocavit industriam. Cuius quidem hominis testimonium rem totam, de qua quaerimus, conficit. Docet enim, Aegyptios minime, id quod tamen aliquos eorum fecisse, CHAEREMON perhibet, rerum omnium origines ab inanima quadam & nullo sensu praedita natura repetiisse, verum in mundo similiter, atque in hominibus, animam & mentem a natura secrevisse, animam superiorem natura, mentem vero anima praestantiorem censuisse, menti denique mundi fabricationem adscripsisse. Atque hoc ipsum aliis etiam in *Libro de Aegyptiorum mysteriis* testatur locis; quos in medium afferendi magis opportunus infra nobis locus (47) suppeditabitur.

Nihil ergo est, quod in eam nos adducere vel suspicionem vel cogitationem valeat, Aegyptios omnes, excusso plane Dei metu, nullam sapientem viventemque naturam coluisse, sed unam consilii atque rationis expertem materiam pro summo primoque rerum omnium habuisse principio. Id vero nondum expeditum est, an Deorum neque conditorum neque factorum, sed aequalium inter se, multitudinem quamdam suspexerint. AVGVSTINVS STEVCHVS EVGVBINVS, aliique doctissimi homines, ex libris HERMETIS TRISMEGISTI sine controversia patere, disputant, hoc veluti fundamentum universae secretioris Aegyptiorum disciplinae fuisse, unum esse summum altissimumque Deum. Nec enim dubitant, quin universi hi libri ab HERMETE vere sint exarati. Ego vero quemadmodum in Sibyllinis versibus, ita in his libris nimis manifesta exstare piarum fallaciarum indicia & vestigia, quam ut ab ullius deleri possint ingenio, arbitror. Itaque aut totos quosdam ex his libris ab hominibus esse confi-

(46) *Aliter vertere*) Adiunxi ego ipsius THOMAE GALE, quem paullo ante monui IAMBLICHVM edidisse, Latinam versionem. Sunt haec vero IAMBLICHI verba ex *Libro de mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. C. IV. p.* 160.

(47) *Suppeditabitur*) De Aegyptiorum quid mihi videatur religione iudicandum esse, infra explicabo in totius disputationis huius fine. Hic observabo tantum, non illum esse IAMBLICHVM, cui fides haberi ex omni parte queat, Aegyptiorum exponenti dogmata. Etenim ex suo sensu metitur generis huius disciplinam, & ad adolescentioris scholae Platonicae normam universam Aegyptiorum philosophiam accommodat: idquod totus eius liber homini non plane rerum istarum imperito ostendit. Interim tum temporis fuisse in Aegypto, qui sic sentirent, ut IAMBLICHVS sensisse refert Aegyptios, non invitus largior. Inde vero constare totius philosophiae & Theologiae veteris Aegyptiacae rationem, id vero est, quod difficulter mihi persuadeo.

confictos, qui Christiano nomine degenerem tegebant animum, aut saltim multos passim locos nonnullis HERMETIS libris esse additos, & veris eius sententiis interiectos, certissimum iudico. Qui primus fraudes istas eruditis spectandas praebuit, ISAACVS (48) CASAVBONVS, haud pauca huius notae dicta ex *primo* HERMETIS *libro*, cuius index *Poemander*, quaedam ex *quarto libro*, cui nomen *Crater*, nonnulla denique ex *decimo tertio*, qui *Sermo* inscribitur *in monte de regeneratione*, collegit. Quae quidem tantum apud rerum intelligentes valere, ut tres istos libros, aut primum saltim & ultimum, contemnant, & nothos esse suspicentur, equidem minime demiror. Nolo hic locos, quos CASAVBONVS excerpsit, repetere. Vnum vero ex *Libro decimo tertio* addam; qui, tametsi (49) eius effugerit perspicacitatem, ceteris tamen omnibus luculentior videtur magisque Christianus: *Λέγε μοι τοῦτο· τίς ἐστι γενεσιουργὸς τῆς παλιγγενεσίας; ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, ἄνθρωπος εἷς, θελήματι Θεοῦ. Hoc mihi quoque explica: Quisnam est auctor & effector regenerationis? Filius Dei, unus homo, voluntate Dei.* Quamobrem, licet nulli parcat (50) ATHANASIVS KIRCHERVS industriae, quo omnes illos libros, quibus HERMETIS praefixum est nomen, hoc parente dignos esse, demonstret, ipsa tamen veritas vetat ei fidem habere. Quidquid dicat, tres libri illi, quos diximus, maxime *Poemander*, qui proprie sic dicitur, & *sermo in monte*, aut plane commentitii sunt, & a semi-Christiano homine compositi, aut vero mirabiliter contaminati, atque alienis sententiis adulterati. Quocirca, qui hac lege ex HERMETIS probare student libris, Aegyptios uni summo maximoque Deo supplicasse, ut omnes illos libros vere ab HERMETE esse profectos, simul statuant, hi, metuo, ne ulli sapientum sententiam suam probent. Neque magis audiendi sunt, qui *Librum* ARISTOTELI vulgo adscriptum *de secretiore parte divinae sapientiae secundum Aegyptios* hac in caussa testantur. Viderit KIRCHERVS, qui hunc librum cupide amplectitur, quemadmodum se doctis excuset hominibus. Mihi nihil intelligere videntur, qui impostoris eum commentum esse, negant sese (51) intelligere.

Nihilo tamen minus aliquis libris istis in hac disputatione locus debebitur. Credamus, quidquid aut olim exstitit, aut exstat hodie scriptorum Hermeticorum, inconsulti Christianorum quorumdam erga religionem suam studii commenta esse: statuamus, philosophum nescio quem *Librum de secretiori Aegyptiorum sapientia* composuisse, falsoque deinde ARISTOTELI adscripsisse; erit tamen in his libris, quod iuvet eos, qui veteres Aegyptios unum summum invocasse Numen tuentur. Omnis nimirum dolus & fallacia, nisi aliquod in ipsa veritate fundamentum habeat positum, simul nasci solet & exstingui. Itaque fuerit in his commenticiis scriptionibus aliquid verae Aegyptiorum disciplinae consentaneum, necesse est: alioquin neque placuissent primo Aegyptiis, neque postmodum, quam adeptae erant, auctoritatem & nobilitatem retinuissent. Quod si ita est, certe hoc ipsum dogma, de quo quaerimus, unum esse summum Deum, in illis numerari debet placitis, quae in his libris cum Aegyptiorum concinunt opinionibus. Disseminata fuerunt haec HERMETIS volumina & longe lateque fusa in Aegypto multo ante, quam superstitiones Aegyptiae conticescerent, earumque sacerdotes una cum institutis & sacris tollerentur caerimoniis. Tanto credibilius est, sacerdotes, si, quod in illis praecipuum & caput veluti est, suis a praeceptis abhorrere, animadvertissent, continuo dolose secum agi sensuros, librosque hos, tamquam fallaces & fucosas merces, detestaturos fuisse. Patet igitur, si vel omnes HERMETIS libri, nec ii tantum, qui restant hodie, sed etiam, qui, ab antiquis laudati doctoribus, temporum iniuria perierunt, ut τὰ γενικά, τὰ διεξοδικά, & similia, Christianorum unice commenta essent, vanis & vetitis artibus veritati consulere conantium, fieri tamen haud potuisse, ut auctoritatem hi libri acquirerent, nisi aliquid ex ipsa veritate firmamenti habuissent ac praesidii. Nec, quin omnes statim spreti & abiecti fuissent, dubitandum est, nisi hoc in HERMETIS TRISMEGISTI sacerdotumque Aegyptiorum

(48) *Casaubonus*) *Exerc. I. in Baronium Num. XVIII. p. 54. s.*

(49) *Eius effugerit*) HERM. tamen CONRINGIVS iam tum, quum haec vir doctus scriberet, dudum observaverat, totum hunc libellum *prae se ferre Christianam de sancta regeneratione fidem, & dictionem constare novi foederis verbis*, de *Hermetica Aegyptior. Medicina Cap. IV. p. 46.*

(50) *Ath. Kircherus*) in *Obelisco Pamphylio p. 35.* nec non in *Oedipo Aegyptiaco Gymnas. hieroglyph. Class. XII. Cap. III.* Reliquos, quibus eximii & antiquissimi visi sunt HERMETIS libri, recensent, ut alios taceam, vener. IO. FRANC. BVDDEVS *Histor. eccles. Vet. Testam. P. I. p.* 346. & IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graec. L. I. C. VIII. p.* 58. qui copiosissime omnium de HERMETIS scriptis, eorumque tam contemtoribus, quam laudatoribus commentatus est; ipse vero CVDWORTHI nostri, quae CONRINGII quoque fuit & ex parte BORRICHII de illis sententiam probat.

(51) *Intelligere*) Vide de hoc, qui perperam ARISTO-

rum arcanis & reconditis fuisset dogmatibus, unum esse summum, qui totam rerum naturam moderetur, (52) Deum.

Verum, ut eo usque statim progrediamur, necesse non est. Quod enim ex *Hermeticis* illis libris, qui supersunt hodie, quidam fallaciis ad emolumentum Christianorum, id nondum omnes declarat hoc numero haberi debere: multo minus omnes eos, quos *Patres* saepenumero testantur, hodie vero amissi sunt, protinus spernendos esse, hinc licet elicere. Quamobrem doctissimum CASAVBONVM temeritate non vacare putem, quod omnes HERMETIS libros dolis Christianorum compositos esse, confidenter pronuntiat, hac una fretus ratione, quod duo vel tres eorum, qui exstant adhuc, callidi & versuti hominis malitiam produnt. Forte, ut in hanc incideret levitatem vir eximius, haec ipsi caussa in primis fuit, quod eorum iusto securius errorem amplexus esset, quem PATRICIVS iam profligavit, qui omnes, quos FICINVS HERMETIS TRISMEGISTI nomine edidit, libros unum esse tantum librum, *Poemander* inscriptum, & in varia distributum capita, temere sibi persuaserunt. Atqui capita haec, quae putantur, totidem sunt libri, nullo naturali vinculo apti inter se & connexi, inter quos *Poemander* primo tantum loco positus est. Sed quaecumque demum CASAVBONVM, sic uti sentiret, ratio impulerit, equidem nil caussae video, cur *Asclepium* aliosque libros nonnullos a PATRICIO additos tam dura & severa exceperit sententia, qui non modo aperte secreti sunt a *Poemandro*, sed etiam nullis doli mali vestigiis & notis inusti. Omnium vero minime, quo iure libros, qui ab antiquis memorantur doctoribus, nunc vero interierunt, adspernari potuerit, intelligo, quos inspexerat numquam vel legerat. Quidquid ergo disputet ac contendat, equidem fieri posse arbitror, ut quidam HERMETIS libri veri sint & incorrupti, tametsi alii ex illis fucosi sint & adulterini. Nolim tamen, haec ita quis accipiat, ac si eos ab ipso HERMETE, aut Aegyptio sermone censeam exaratos esse. Hoc tantum volo, fieri posse, ut ex his libri quidam Aegyptiorum vere exhibeant dogmata, nec a Christianis auctoribus decipiendi consilio compositi sint. Iudicent, quibus integra ratio est, primum, an Aegyptios libros comminisci potuissent astuti homines, si veri & antiqui nulli reapse exstitissent inter Aegyptios. Argumenta deinde expendant, velim, quae nunc expromemus, ut suos Aegyptiis fuisse libros philosophicos, planum faciamus.

Principio exploratum esse debet, vixisse in Aegypto antiquissimis temporibus virum quemdam, *Theuth*, *Thoth* sive *Thent* dictum, qui una cum litteris artes atque scientias, Arithmeticam, Geometriam, Astronomiam artemque figuris animi sensa occultandi princeps invenerit, & alios docuerit. Graecis is vocatus fuit *Hermes*, Latinis *Mercurius*. Omnes omnium aetatum auctores constantissimaque fama hunc hominem posteritati commendarunt. Hunc (53) SANCHONIATHON, rerum Phoenicicarum scriptor, qui belli Troiani tempore vixit, *Librumque de Aegyptiorum Theologia* reliquit: hunc (54) MANETHON *Sebennyta*, sacerdos Aegyptius, regnante PTOLEMAEO PHILADELPHO, celebravit: hunc gravis auctor, (55) PLATO, quem tredecim inter Aegyptios commoratum esse annos ferunt, praedicat. In *Philebo* enim non modo *Deum* salu-

ARISTOTELI tribuitur, libro 10. ALB. FABRICIVM *Biblioth. Graec. L. III. C. VI. p.* 162.

(52) *Deum*) Recte & praeclare animadvertit vir magnus, non esse dubitandum, quin libri HERMETIS, qui vocantur, aliqua ex veteri disciplina Aegyptiaca contineant. Nam, qui eos composuit, homo callidus & veterator facile prospicere potuit, nullam prorsus haec volumina fidem esse inventura, nisi aliquid ex illis scitis & dogmatibus admistum haberent, quae inter Aegyptios pro Hermeticis habebantur. Quod vero addit, fieri nullo modo potuisse, ut placerent Aegyptiis, & magnam inter eos auctoritatem obtinerent, nisi res ita esset, id multo plus haberet momenti, si testibus constaret idoneis, Aegyptios Deorum cultui deditos aliquod libris istis pretium posuisse. Nusquam vero, quod sciam, perscriptum exstat, volumina haec, quum prodiissent, vel reiecta & repudiata ab Aegyptiis, vel etiam recepta publice approbataque fuisse. Degeneres quidam Christiani & recentiores Platonici certarunt olim veluti, utri antiquis sapientiae professoribus callidius ingenii sui commenta possent adscribere. Nam utrique commodis suis consentaneum in primis ducebant fore, si vulgo crederentur dogmata sua omnibus omnium aetatum philosophis placuisse. Quocirca utrosque in confingendis libris Hermeticis curam posuisse aliquam, existimem.

(53) *Sanchoniathon*) Apud EVSEBIVM *Praepar. evang. Lib. I. Cap. IX. p.* 31. 32. Memoria vero hic fallit virum egregium, quum SANCHONIATHONEM hunc *Volumen* composuisse significat *de Theologia Aegyptiorum*. De Phoenicum praeceptis, non de Aegyptiorum, scripsisse fertur SANCHONIATHON.

(54) *Manethon*) Apud GEORGIVM SYNCELLVM in *Chronographia p.* 40.

(55) *Plato*) In *Philebo p.* 75. & in *Phaedro p.* 356. De his aliisque veterum auctorum, quibus HERMATEM exstitisse probari solet, testimoniis

salutat eum, sive *virum divinum*, sed etiam litteras ab eo primum excogitatas, atque mutas a liquidis, certo cuiusque numero designato, seiunctas esse, refert. At in *Phaedro* Arithmeticae, Geometriae & Astronomiae, ludicrarumque nonnullarum recreationum inventionem ei quoque attribuit, nec aut Deum fuisse aut daemonem, affirmare dubitat: Ἤκουσα περὶ Ναυκράτιν τῆς Αἰγύπτου, γενέσθαι τῶν ἐκεῖ παλαιῶν τινα θεῶν, οὗ καὶ τὸ ὄρνεον τὸ ἱερὸν, ὃ καὶ καλοῦσιν ἶβιν. αὐτῷ δὲ ὄνομα τῷ δαίμονι εἶναι Θεύθ. *Audivi apud Naucratin Aegypti, quemdam fuisse priscorum Deorum, cui avis, quam Ibin vocant, sacrata est; ipsi Deo nomen esse Theuth.* Quo loco PLATO simul ingeniosi certaminis argumentum subiicit, quod *Theut* huic cum THAMO, Aegyptiorum rege, de commodis & incommodis inventarum litterarum intercesserit: quorum ille inventum hoc magnificis exornat laudibus, litterasque, ὡς μνήμης καὶ σοφίας φάρμακον, *ut sapientiae pharmacum memoriaeque remedium*, extollit; hic vero oblivionem potius parituras esse disputat litteras, eo quod hominibus neglectionem memoriae suasurae essent: quocirca non tam μνήμης sive *memoriae*, quam ὑπομνήσεως φάρμακον, *recordationis auxilium*, sive *rerum oblivione deletarum revocationem*, appellari debere, autumat: addit denique, fore, ut litterae insitas humanae menti facultates debilitent atque nativo robore exuant, rubiginem illis veluti quamdam affricando, nec tam ἀλήθειαν, *veram scientiam*, quam δόξαν σοφίας, *inanem sapientiae opinionem*, male digestam rerum multifariarum cognitionem memoriae committendo, procreent. Adde his, quum Aegyptii diu ante Graecos laude sapientiae floruerint, fieri nullo modo potuisse, quin, non secus atque Graecis, unus vel plures eis quoque doctrinae & eruditionis principes & auctores fuerint. Quem hoc autem nomine laudent, unum, primum certe, hunc *Thoth* habent, cuius ne memoria interiret, primum anni mensem nomine eius signandum duxerunt esse. Aetas eius in illa vulgo putatur incidisse tempora, quibus primi Iudaeae gentis conditores fuerunt: quumque MOSES ipse illis institutus dicatur esse litteris, quae ab eo profectae primum sunt, quis, quaeso, diu ante MOSEN vixisse hominem negaverit?

Ceterum *Thot* hic sive *Theuth primus Hermes* dicebatur Aegyptiis. Namque alium ferunt intervallo quodam sapientem virum exstitisse, qui pari ardore collapsas scientias & artes instauraverit & renovaverit. Atque hic δεύτερος Ἑρμῆς, *alter Hermes* ab illis vocatur, forte quod animum *primi Hermetis* sive *Thoth* immigrasse in corpus eius suspicarentur: alioquin enim Aegyptiorum sermone, id quod ex MANETHONE (56) SYNCELLVS observat, *Siphoas* audiebat. Σιφώας, ὁ καὶ Ἑρμῆς, υἱὸς Ἡφαίστου. *Siphoas, qui & Hermes dicitur, Hephaesti filius.* Hic ille *Hermes* est, qui *Tat* genuisse, atque cognomen Τρισμέγιστος sive *Termaximus* obtinuisse perhibetur: quo quidem nomine a MANETHONE, IAMBLICHO, & aliis compellatur. (57) EVSEBIVS ad annum decimum quintum post Israëlitarum ex Aegypto egressum mentionem eius facit: sed vereor, ne aliquanto serius harum rerum periti vixisse hominem existiment. Alter horum *Hermetum* artes atque scientias invenit, & princeps constituit, alter instauravit & amplificavit. Ille figuris dogmata sua expressit, easque columnis servandas commisit ἐν τῇ Συριγγικῇ γῇ: sic enim doctissimus (58) VALESIVS legere iubet loco Συριαδικῇ. Quae *Syringes* quales fuerint, (59) AMMIANVS MARCELLINVS docet. Hic vero imagines illas sive arcanas figuras exposuit & interpretatus est, nec uno volumine variis scientiis & artibus lucem ac nitorem attulit. Atque hi sunt illi HERMETIS TRISMEGISTI libri, quos sacerdotes in remotis & occultis templorum locis, *adyta* Graeci vocant, magna cura custodivisse, accepimus. Numerum eorum (60) IAMBLICHVS iniit: quem tamen ne illi quidem probare poterunt, qui librum apud eum id tantum significare volunt, quod versus aut membrum orationis apud nos (61) denotat.

His

moniis sileo, quum in eorum virtutem dudum inquisiverint viri doctissimi, IO. HENR. VRSINVS *Libro de Zoroastre, Sanchoniathone & Hermete p. 73.* IO. MARSHAMVS *Canone chronico p. 35. s.* & alii.

(56) *Syncellus*) In *Chronograph. p. 124. a.* Quae sequuntur paullo post de *altero Hermete*, ea ex MANETHONIS fragmento hausta sunt apud eumdem SYNCELLVM *p. 40. s.* Conf. quae collegit IO. MARSHAMVS *Canone chronico p. 240.*

(57) *Eusebius*) In *Chronico n. 556.*

(58) *Valesius*) Not. ad Ammian. Marcellinum *Lib. XXII. p. 339.* Sed displicet, nec immerito, haec coniectura VALESII IO. ALB. FABRICIO *Biblioth. Graec. L. I. C. XI. p. 73.* Conf. HENR. DODVVELLVM de hac terra Syriadica in *Appendice ad Diss. Cyprianicas §. XIII. p. 8.*

(59) *Ammianus Marcell.*) *Histor. Libr. XXII. C. XV. p. 339.*

(60) *Iamblichus*) *De mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. Cap. I. p. 157.* Vid. FABRICII *Biblioth. Graec. L. I. C. XI. §. VI. VII. p. 76. 77.*

(61) *Denotat*) Multae sunt & variae doctissimorum virorum de his Aegyptiorum *Hermetibus* opiniones, aut coniecturae potius, quas hic recensere aut expendere nec lubet nec expedit.

Aliquo

His vero antiquioris HERMETIS figuris iuniorisque, qui & TRISMEGISTVS, libris totam Aegyptiorum comprehensam fuisse sapientiam, nescio, an credibile videri queat alicui. Constat e contrario, non paucos praeterea libros hanc gentem habuisse, variis temporibus a sacerdotibus compositos. IAMBLICHVS in ipso *Libri de mysteriis Aegy-*

Aliquot contentus ero observatiunculis, quae mihi haec omnia, quae de *Hermete* disputantur, attentius expendenti veri similiora visa sunt. (I) Graecorum Mercurium seu Hermetem & Aegyptiorum *Theut* sive *Thoth* non opinor unum eumdemque esse Deum, sed, quae Graecis, Romanis, Aegyptiis & plerisque aliis populis usitata fuit, Numinum confusionem his etiam in Diis conspici, arbitror. *Thot* Aegyptius fuit philosophus, legislator, rex, aut si quo alio numine dignus, a quo nonnullas repertas esse scientias hominum vitae necessarias, Aegyptii praedicabant. Cuius quum notitiam accepissent Graeci ad Aegyptios commeantes, magnamque eius & *Mercurii* sui similitudinem esse animadverterent, *Mercurii* seu *Hermetis* eum nomine non dubitarunt appellare, non secus ac si idem ille esset Mercurius, quem in patriis Diis numerabant: ex quo usu apud utrumque populum invaluit, ut *Theut* & *Mercurius* promiscue Deus iste Aegyptius nominaretur. Tanta certe est rerum & factorum, quae de *Hermete* Aegyptiorum & Graecorum *Mercurio* memoriae prodita sunt, discrepantia, ut facile appareat, pravam illam veterum consuetudinem Deos plane diversos miscendi & his Diis nocuisse. (II) Reliqua, quae de utroque narrantur, *Hermete*, sic esse colliganda inter se & componenda existimo, si quidem in rebus tanta caligine tantaque veterum auctorum brevitate ac discordia obscuratis existimare licet. Fuit inter antiquissimos Aegyptios homo quidam, qui cum alia multa docuit rudes Aegypti incolas, tum artem in primis excogitavit simulacris & figuris, ut Sinenses hodie, non litteris, ut nos, animi sensa exprimendi. Omnes certe in hoc antiqui auctores consentiunt, ab antiquissimo *Hermete* hieroglyphicam scribendi rationem inventam esse. Atque hanc per figuras & imagines cogitationes suas exprimendi rationem quum multo esse cogito simpliciorem & breviorem illa, quae notis & litteris utitur, in hanc facile descendo sententiam, antiquissimorum eam mortalium fuisse, &, qui principes scribendi viam populis monstrarunt, non aliam tradidisse, quam hanc, rationem. Ea, qua hic homo vivebat, aetate chartae & membranarum usus nondum cognitus erat Aegyptiis. Ergo *Thot* parietibus & columnis more veterum leges, scita & placita, quae servari cupiebat, figuris variis & imaginibus adumbrata, committebat: quae qui noverant, quaenam figurae cuique notio & potestas subiecta esset, facili negotio intelligebant, ut hodie Chinenses figurarum suarum sensus levi labore assequuntur. His institutis diu Aegyptus floruit. At eluviones aquarum, quas diserte MANETHON apud SYNCELLVM *Chronograph. p.* 40. & alii referunt, aliaeque fortassis vicissitudines magnam postea rebus Aegyptiis mutationem induxerunt, veteresque incolas aut dissiparunt, & alio proficisci coëgerunt, aut magnam partem deleverunt & exstinxerunt. Itaque ipsae scientiae simul & ars figuris scribendi, quas a Thot traditas acceperant Aegyptii, oblitteratae sunt & oblivione sepultae. Forte illo tempore multi Aegyptiorum ad Indos & in Sinam, ut sibi consulerent, transiere, novasque in illis regionibus civitates condiderunt. Nec enim spernendi mihi videntur viri docti, qui Sinenses & veteres Indos Aegyptiorum esse volunt colonias, idque ex institutorum similitudine probant. Intervallo quodam elapso, novi in Aegyptum commigrarunt coloni, aliis moribus, legibus & dogmatibus, quam veteres illi, de quibus diximus, imbuti. Hoc quidem antiquorum auctorum rationes tanta docent evidentia, ut dubitandi locus fere nullus relictus sit. In his novis incolis itidem vir quidam exstitit sapientior & melior ceteris, qui relictas ad tempus & desertas scientias, quibus eorum vita carere nequit, qui Aegyptum incolunt, Geometriam, Arithmeticam, & alias, in usum revocavit & restituit. Eum, qui supererant ex antiqua progenie Aegyptiorum, quoniam valde similis erat vetustissimi illius *Thot*, novum seu *alterum Thot* appellarunt, Graeci vero *Hermen* deinceps dixerunt. Novus hicce populus & novus scientiarum iste instaurator apud Aegyptios aliam plane scribendi rationem introducebat, notisque & litteris animi notiones, non autem figuris & simulacris, ut veteres consueverant Aegyptii exprimere docebat. Interim non ita vis undarum, & aliae rerum conversiones, quas silentio vetustas tegit, in Aegypti provinciis saevierant, quin passim reperirentur veteris aevi monumenta atque columnae, quibus ex antiqui *Hermetis* praescripto leges & historiae gentis figuris & imaginibus incisae ac inscriptae erant. Multa huius generis documenta e terra eruebantur, in quam violentia terrae motuum & aquarum ea detruserat. Sed qui explicare posset ea, & reconditas sententias eruere, amissa veteri illa scribendi arte, inter Aegyptios tum temporis nemo erat. Itaque variae de sensu harum figurarum coniecturae exoriebantur, & pro suo quisque captu, quae ignorabat, interpretabatur, neque pauciores, ut fit, quum vetusta eruuntur monumenta, fabulae nascebantur. Plerique, quoniam e terra effussas noverant esse has columnas, neque dubitabant, quin eximia sub illis involucris lateret sapientia, antiquum illum *Thoth* studiose occultasse posterorum caussa hunc thesaurum, existimabant, ut voluminum instar essent, quae viam ad eruditionem & scientiam intelligentibus munirent. Equidem, quotiescumque illum per tot populos olim sparsum sermonem de columnis a SETHO, MERCVRIO & aliis sub terram reconditis & magna sapientia refertis accurate mecum expendo, toties confirmor, popularem hunc esse rumorem, inter Aegyptios & alias gentes subito exortum, quum vetustae quaedam columnae, imaginibus variis ornatae, casu ex antris & locis subterraneis in lucem proferrentur. Etenim quis eos, qui tum vivebant, quum istae columnae protraherentur, de mente & consilio *Thot* aut *Sethi* commonefecerat? *Alter* vero ille *Hermes*, de quo ante dixi, ut homo erat astutus & rerum suarum studiosus, sibi uni patere mysteria contendebat in columnis illis enarrata, imagi-

Aegyptiorum exordio: *Deum*, inquit, *eloquentiae praesidem, Mercurium, olim recte existimatum esse sacerdotibus omnibus esse communem, eumque, qui ad veram de Diis scientiam praeit, unum eumdemque esse in universis*: ᾧ δὴ, pergit, καὶ οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τὰ αὑτῶν τῆς σοφίας εὑρήματα ἀνετίθησαν, Ἑρμοῦ πάντα τὰ οἰκεῖα συγγράμματα ἐπονομάζοντες. *Quare & nostri maiores suae sapientiae inventa illi dedicabant, omnia propria commentaria Mercurii nomine inscribentes.* Eius moris hanc inter alia fuisse caussam, ut declararent sacerdotes, ad normam atque praescriptum veteris disciplinae, quam ab HERMETE TRISMEGISTO traditam acceperant, libros illos exaratos esse, facile posteri credidissent, nisi hic aliam maioremque nobis aperuisset IAMBLICHVS. *Hermetem* nimirum, quamvis olim mortalis fuisset, Deum tamen fecerant post fata Aegyptii, quod & PLATO scriptum reliquit, praesidemque ac custodem omnis doctrinae atque scientiae, sigillatim eius, quae *Theologia* vocabatur, creaverant. Huius itaque Numinis afflatu atque instinctu concitatos sese fuisse, quum sua in litteras referrent, multitudini persuasum cupiebant (62) sacerdotes. Quin etiam, id quod huc pertinet in primis, in nonnullis, qui adhuc

nibusque idcirco talem dabat sententiam, qualem statui & rebus provinciae suisque commodis iudicabat esse salutarem: quin etiam in litteras referebat, quae hausisse sese ex his libris lapideis, populo persuasum esse volebat. Vid. MANETHO apud SYNCELLVM *Chronogr. p. 40.* Quampropter caussam libri illi dicebantur *Hermetici*, eo quod argumentum continere credebantur monumentorum ab *Hermete* vetustissimo relictorum. Ipsae interim columnae, quibus nihil sanctius putabant fieri posse, in sacraria deportabantur, & accurate, tamquam incredibilis sapientiae armaria, custodiebantur, quibus spectandis pauci iudicabantur idonei. Qui vero spectatum eas admittebantur, & sapientiae postea nomine inclarescebant, hos statim Aegyptii, ut arrogantia & superstitione inflati erant, ex columnis suis omnia depromsisse inventa sua, clamabant. Ex quo fabula illa nata est, quae PLATONEM perhibet & PYTHAGORAM sapientiam suam ex Hermeticis columnis omnem hausisse. Vid. IAMBLICHVS *de myster. Aegypt. Sect. I. Cap. II. p. 3.* Suspicabantur enim Aegyptii, hos homines artem calluisse retrusas illas *Hermetis* imagines intelligendi, atque eius beneficio, dum considerassent columnas, cuncta earum arcana reclusisse. Neque segnes erant ipsi sacerdotes in figuris illis antiquis enodandis, quarum vim exhaustam nondum esse putabant. In quolibet saltim collegio sacerdotum sacer quidam erat scriba seu ἱερογραμματεὺς, cuius munus erat, veteres illas figuras interpretari. At quum vetus illa scribendi ratio prorsus e memoriis hominum extracta esset, idem his eveniebat, quod antiquitatum hodie studiosis evenire solet, quum aut nummi aut lapides antiquis & obscuris notis insigniti eruuntur, qui in varias discedunt opiniones. CLEMENS ALEX. *Strom. Lib. VI. Cap. IV. p. 757.* Quisque, ut commodum ipsi videbatur & sententiis suis consentaneum, figuras, quae *Hermetis* esse credebantur, explicabat. Hic rerum physicarum, ille moralium, tertius metaphysicarum, quartus astronomicarum signa sibi cernere videbatur. Accipitrem primus Deum referre credebat, alter solem, tertius sanguinem, quartus victoriam, quintus animi demissionem. Vid. HORAPOLLINIS *Hieroglyphica Cap. VI. p. 9.* Quot homines alicuius ingenii, tot sensus. Quot deinde interpretationes, tot quoque scribendi genera & rationes. Sacerdotes nimirum *Hermetem* imitabantur, suumque ducebant, ad exemplum tanti hominis praecepta sua figuris & imaginibus vestire. At non omnes eamdem figuris illis potestatem & notionem subiiciebant. Hinc nec eadem notione atque potestate figuras illas adhibebant, quum scriberent. Scarabaeum qui sibi persuaserat in columnis *Hermetis* mundum designare, is similiter scarabaeum pingebat, de mundo praeceptum aliquod figuris consignaturus. At qui iudicaverat, scarabaeum patris esse signum, is patres fortasse moniturus, scarabaeum in fronte orationis collocabat. Vel ex his vanam magnam partem & inutilem a doctissimis viris laborem consumi, liquet, qui in Aegyptiorum veterum figuris explicandis desudant, neque dubitant, vim earum hodie a se posse declarari. Commendarem ego diligentiam, si sacris istis imaginibus constans & immutabilis potestas inter Aegyptios fuisset subiecta, nec alio sensu Memphitani sacerdotes, quam Heliopolitani, imagines istas cepissent. Sed vel HORAPOLLO docere nos poterat, figuratam hanc, ut ita loquar, scribendi rationem nullis legibus communibus fuisse circumscriptam apud Aegyptios, sed pro varietate ingeniorum fuisse variam. Aeternum igitur sese sine ullo fructu excruciabunt viri ingeniosissimi, qui *mensam Isiacam*, a PIGNORIO & aliis editam, illustrare cupiunt, nisi antea noverint, in quanam Aegypti provincia ea fuerit composita, & quam vim apud auctores eius figurae habuerint, quibus referta est. Habes meam de *Hermetibus* ipsis, columnis & figuris Hermeticis sententiam. Coniecturis hanc totam caussam contineri, non inficior: neque ita mihi faveo, ut nihil illis, quae dixi, ad veritatem deesse censeam. Neque tamen dubito, quin illi, qui veterum testimonia de his rebus diligenter & studiose ponderaverint, moresque non minus humani generis, quam veteris aevi rationes cum illis contulerint, confessuri sint, a magna veri similitudine propius haec nostra remota videri. Sed suo fruatur quilibet, nil ego impedio, iudicio. Auctores de his columnis PETR. DAN. HVETIVS inter alios nominabit *Demonstrat. evangel. p. 94. s.*

(62) *Sacerdotes*) Sed veram fortassis caussam instituti huius aut nescivit IAMBLICHVS, aut consulto reticuit. Equidem suspicor, eos, qui in *Hermetis* nomine suos olim libros emiserunt, populum & rudiores fallendi, & inventis suis auctoritatem conciliandi gratia istud fecisse, non secus atque inter veteres Christianos multi CHRISTI ipsius eiusque legatorum nomina nullius momenti chartis praefixerunt, ut sententiis in illis comprehensis favorem & dignitatem compararent. In qua me sententia non mediocriter id confirmat, quod turpem illam consuetudinem libros sub alienis

huc exstant, HERMETIS libris *Hermes* pro ipsa divina sapientia & intelligentia nonnumquam ponitur. Ex his ergo manifestum est, qui factum sit, ut tot libri in *Hermetis* prodirent nomine. Patet etiam, non esse, cur hos omnes libros, quibus *Hermetis* nomen praefixum est, vetustissimis temporibus conscriptos, aut ab ipso HERMETE consignatos esse, censeamus, eo quod sacerdotibus Aegyptiis hoc fuerit in more positum, ut, quos ipsimet concinnaverant, de rebus sacris & philosophicis commentarios ad HERMETEM, tamquam auctorem, referrent. Praeter haec, multos eorum librorum, quos recentiori aetate Aegyptiorum sacerdotum industria composuit, non Aegyptio, sed Graeco, sermone exaratos esse, veri simillimum arbitror. Nam ex eo saltim tempore, quo ad PTOLOMAEOS rerum Aegyptiarum summa delata est, Graecorum sermo Aegyptiis sapientibus familiaris & prope quotidianus esse coepit. Quod quidem, ut de urbium & locorum nominibus propriis nihil dicam, haec ipsa vocabula, *Hermes*, *Trismegistus*, & alia, quibus frequentissime sunt usi, neminem ignorare patiuntur. Mitto, linguam, quae in hunc viget diem, *Copticam* magnam partem non tam ex Aegyptiis, quam Graecis verbis conflatam esse. PLUTARCHUM quoque taceo rantum sibi sumsisse, ut vel antiquissimorum Aegyptiorum nominum, *Isis*, *Osiris*, *Horus* & *Typhon*, inter Graecos investigaret origines, non secus ac si probe calluissent Graecorum sermonem, qui principes istam provinciam incoluerunt.

Illuxerat iam dudum his oris Christianae religionis lumen, quum ex antiquis *Hermeticis* libris, quos aut ipse HERMES TRISMEGISTUS exaraverat, aut eius esse putabant opera Aegyptii, sacerdotumque idcirco custodiae ac vigiliis commiserant, quidam inter eos essent superstites. Extra omne dubium id collocat CLEMENTIS ALEXANDRINI, viri pietate non minus, quam doctrina, insignis, auctoritas, qui, quum Aegyptiorum de animorum erroribus sententiam exposuisset, sic libros illos, qui tum restabant, describit: Μετίασι γὰρ οἰκείαν τινὰ φιλοσοφίαν Αἰγύπτιοι· αὐτίκα τοῦτο ἐμφαίνει μάλιστα ἡ ἱεροπρεπὴς αὐτῶν θρησκεία. *Suam enim quamdam & peculiarem exercent philosophiam Aegyptii. Hoc autem maxime ostendunt sacrae eorum caerimoniae.* Πρῶτος μὲν γὰρ προέρχεται ὁ ᾠδός. *Primus quidem procedit cantor, quem dicunt oportere accipere duos libros ex libris Mercurii: ex quibus unus quidem continet hymnos Deorum, alter vero rationes vitae regiae. Post cantorem vero procedit horoscopus. Eum libros Mercurii, qui tractant de astrologia, qui quidem sunt quatuor numero, oportet semper habere in ore. Deinceps autem* ἱερογραμματεὺς *seu sacer scriba, pennas habens in capite, & librum in manibus ac regulam. Hunc oportet scire & ea, quae vocantur hieroglyphica, & mundi descriptionem, & geographiam, & ordinem solis ac lunae & quinque errantium, Aegyptique chorographiam, & Nili descriptionem. Post eos sequitur, qui dicitur* στολιστὴς, *id est, ornator. Is novit omnia decem illis libris comprehensa, qui de illis agunt, quae pertinent ad honorem Deorum & religionem Aegyptiam, ad sacrificia, primitias, hymnos, preces, pompas, dies festos. Post omnes exit propheta, qui sacrorum praefectus est, & ediscit libros decem, qui vocantur sacerdotales, de legibusque agunt, de Diis & universa sacerdotum disciplina. Sunt ergo quadraginta duo libri Mercurii valde necessarii: ex quibus triginta quidem & sex continent omnem Aegyptiorum philosophiam, quos ediscunt ii, qui ante dicti sunt; reliquos autem sex* παστοφόροι, *id est, qui gestant pallium, quippe qui pertinent ad medicinam.* Strom. IV. p. 633. (Cap. IV. p. 757. f.) Hoc nisi repudiare fas esse putemus testimonium, ducentis post natum Servatorem annis, CLEMENTIS nimirum ALEXANDRINI aetate, quadraginta duo ex libris illis, qui HERMETIS TRISMEGISTI aut erant, aut esse credebantur, inter Aegyptios superfuisse, credamus, (63) necesse est.

Hoc amplius mihi dari volo, libros quosdam Aegyptios & Hermeticos, constitutis iam rebus Christianis, ad alias gentes, Latinos nominatim & Graecos, manasse ac delatos esse. Non quaero, utrum hi libri ab ipso HERMETE TRISMEGISTO fuerint profecti, an vero ex praescripto tantum eius ab Aegyptiis sacerdotibus exarati, nomineque eius honoris caussa condecorati: rem ipsam, quam dixi, unice mihi concedi cupio. Eam vero

nis nominibus protrudendi & ante natum Servatorem in Aegypto unice viguisse, & postea inde ad Christianos reliquos propagatam esse, video. Tetigi hanc rem copiosius in *Diss. de turbata a recentioribus Platonicis ecclesia.*

(63) *Necesse est)* Non integer descriptus est hic CLEMENTIS locus, sed multa omissa in eo, remotiora ab illo, quod in manibus est, negotio. Illustravit eum post IO. MARSHAMUM in *Canone chronico p. 241.* & PETR. LAMBECIUM *Prodromo Histor. litterar. p. 135. f.* vir eruditissimus, IO. ALB. FABRICIUS, *Biblioth. Graec. Lib. I. Cap. XI. §. V. p. 75.*

vero hoc in primis confirmat, quod non modo Christiani scriptores eiusmodi libros excitant, sed etiam homines Diis dediti & philosophi. Audiamus, quemadmodum PLVTARCHVS *Libro de Iside & Osiride* loquatur : Ἐν δὲ τοῖς Ἑρμοῦ λεγομένοις βίβλοις ἱστοροῦσι γεγράφθαι περὶ τῶν ἱερῶν ὀνομάτων, ὅτι τὴν μὲν ἐπὶ τῆς τοῦ ἡλίου περιφορᾶς τεταγμένην δύναμιν Ὧρον, Ἕλληνες δὲ Ἀπόλλωνα καλοῦσι, τὴν δὲ ἐπὶ τοῦ πνεύματος οἱ μὲν Ὄσιριν, οἱ δὲ Σάραπιν, οἱ δὲ Σῶθι Αἰγυπτιστί. *Memoriae proditum est, libris, qui Mercurii libri dicuntur, scriptum esse de sacris nominibus, facultatem, quae praeest conversioni solis, Horum, Graecis Apollinem vocari, quae vento, ab aliis Osirin, ab aliis Serapin, Aegyptice Sothin. Sacra* quae PLVTARCHVS *nomina* vocat, non video, quaenam sint, nisi *varia Dei nomina.* Ex quo, ut id aliud agendo indicem, efficitur, sive libri hi non alii fuerint, quam illi, quos CLEMENS ALEXANDRINVS narrat ab Aegyptiis pro HERMETIS ipsius operibus fuisse habitos, sive alii cura sacerdotum ex norma disciplinae HERMETIS elucubrati, hoc tamen non ultimum fuisse doctrinae HERMETIS pronuntiatum : unum eumdemque Deum, eo quod variis modis virtutem & potentiam suam in orbe patefecerit, variis sub nominibus & notionibus colendum esse ab (64) hominibus. Verum hanc rem infra persequemur copiosius : nunc, quae suscepimus, explicare pergamus. Aliud eis argumentum L. APVLEIVS MADAVRENSIS, non ignobilis scholae Platonicae philosophus, Deorum vindex acerrimus, suppeditat. Namque is *Dialogum* HERMETIS TRISMEGISTI, qui *Asclepius* inscribitur, ex Graeco Latine vertisse a plerisque omnibus creditur. Quamobrem & reliquis APVLEII operibus hic iungi solet a nonnullis dialogus. Memini, BARTHIVM affirmare, AVGVSTINVM alicubi diserte hanc versionem APVLEIO attribuere: mihi vero, istum ut reperirem locum, tam felici esse haud licuit. Sed nec COLVIO possum assentiri, qui ex ipsa Latina huius versionis dictione rationem capit, cur APVLEII non haberi (65) debeat. IAMBLICHVS non modo meminit HERMETIS librorum, quos τὰ Φερόμενα ὡς Ἑρμοῦ, *libros, qui sub Hermetis circumferuntur nomine*, vocat, sed etiam fraudis abstergere ab illis suspicionem studet. Quod tamen non ideo facit, ac si tum temporis exstiterint, qui hos omnes libros dolo Christianorum compositos esse suspicarentur, quod CASAVBONVM iusto perhibere audacius vidimus, sed quod aliqui forte ista aetate philosophos fabulae huius Hermeticae auctores esse, coniicerent. Placet, ne quis dubitet, totum (66) IAMBLICHI locum, ut in codice manu exarato legitur, oculis subiicere: Διευκρινηθέντων οὖν τούτων οὕτως καὶ τῶν ἐν τοῖς συγγράμμασιν, οἷς λέγεις ἐπιτετυχηκέναι, σαφής ἐστιν ἡ διάλυσις. Τὰ μὲν γὰρ Φερόμενα, ὡς Ἑρμοῦ, Ἑρμαϊκὰς περιέχει δόξας, εἰ καὶ τῇ τῶν Φιλοσόφων γλώττῃ πολλάκις χρῆται. μεταγέγραπται γὰρ ἀπὸ τῆς Αἰγυπτίας γλώττης ὑπ' ἀνδρῶν Φιλοσοφίας οὐκ ἀπείρως ἐχόντων. Χαιρήμων δὲ κ. τ. λ. *His ita distincte traditis, facilis est solutio dubiorum, quae tu reperisti in libris, quos dicis te vidisse. Nam scripta, quae sub Mercurii nomine circumferuntur, continent quidem Mercurii opiniones, licet lingua saepe utantur Graecorum philosophorum : nam a viris philosophiae peritis translata sunt ex lingua Aegyptiaca. Chaeremon sane & quidam alii &c.* Hic primo velim animadverti, non asseverare IAMBLICHVM ipsius HERMETIS TRISMEGISTI haec esse volumina : vocat enim ea τὰ Φερόμενα ὡς Ἑρμοῦ, *libros, qui pro Hermetis vulgo haberentur.* Hoc vero certum esse, ait, contineri illis vera HERMETIS scita, ideoque, in Aegypto quin primo nata sint, nullum esse dubium. Cui sententiae quum tradendi rationem atque dictionem, ad philosophorum prorsus instituta & praecepta accommodatam, obstare intelligeret, fierique fortassis posse prospiceret, ut quidam ideo totum hoc librorum genus a Graecis confictum esse philosophis, nec nisi Graecorum comprehendere placita, existimarent, istam deinde suspicionem diluere connititur. Itaque, quod Graecam hi libri formam referre viderentur, id ex eo factam esse, inquit, *quod a viris Graecae sapientiae peritis ex Aegyptiorum lingua versi essent*, qui suis propterea formulis

(64) *Hominibus*) Ex PLVTARCHI, qui hic exstat, loco si doctrina HERMETIS atque disputationis de sacris nominibus argumentum metiendum sit, crediderim ego potius, hoc ipsi dogma tribui oportere : Singulis naturae rerum partibus, ventis, sideribus, soli, lunae, certos praefectos esse genios aut potestates sub adspectum oculorum haud cadentes; quos non iisdem, sed variis populi nominibus, aliis Graeci, aliis Aegyptii, nominare soleant.

(65) *Debeat*) Quae de APVLEIO & eius versione *Asclepii* hic leguntur, pluribus illustrata vide a PETRO LAMBECIO *Prodromo Hist. litterar. Lib. II. Cap I. p.* 141. & IO. ALB. FABRICIO *Biblioth. Latin. Lib. III. Cap. II. p.* 522. nec non *Biblioth. Graec. L. I. C. VIII. p.* 55. ubi CVDWORTHO assentitur COLVII rationem reiicienti, qua APVLEIO hanc versionem abdicat.

(66) *Iamblichi*) Exstat hic locus in codice a THOM. GALE edito *Sect. VIII. Cap. IV. p.* 160.

mulis atque notionibus distinguere interdum eos non dubitaverint. Equidem eorum, qui nunc exstant, HERMETIS librorum plerosque Graeco primum sermone exaratos esse, putem. Sed hoc tamen non impedit, quo minus id, quod affirmat IAMBLICHVS, in nonnullos eorum cadat, eos sigillatim, quorum iacturam fecimus, ut τὰ γενικὰ, quae dicuntur, & similes, hique, quum ex lingua Aegyptiaca converterentur, interpretum studio formulis sententiisque philosophorum Graecorum nonnihil contaminati sint. Ex hoc ipso etiam IAMBLICHI loco constat, PORPHYRIVM in *Epistola ad Anebonem*, sacerdotem Aegyptium, cuius (67) pauca nobis tantum fragmenta reliquit iniuria temporum *Hermeticorum* librorum fecisse mentionem. Quibus quum CHAEREMONIS sentiret scriptiones repugnare, id sibi explicari a sacerdote hoc concupiscebat: sitne doctrina, quae Hermeticis exponeretur scriptis, illa, quam Aegyptii reapse profiterentur, sapientia, nec ne? Hanc ita vero dirimit controversiam IAMBLICHVS, ut praecipua veteris disciplinae HERMETIS seu Aegyptiorum Theologiae capita recte in his libris esse proposita, at in CHAEREMONIS scriptis depravata, doceat. Postremo (68) CYRILLVS ALEXANDRINVS libros HERMETIS TRISMEGISTI olim Athenis coniunctim esse editos, hoc indice adscripto: Ἑρμαϊκὰ πεντεκαίδεκα βιβλία, *quindecim Hermetis libri*, memoriae prodidit. Hanc collectionem (69) CASAVBONVS, qui ante IAMBLICHI aetatem eam prodiisse nil dubitabat, ista esse censet *Salaminiaca*, quae in Latina IAMBLICHI versione, a FICINO & SCVTELLIO adornata, laudari videbat. Sed fefellit virum doctum interpretum inscitia. Graeca IAMBLICHI vocem hanc prorsus ignorant, & Ἀλμενιχιακὰ habent. Cuius vocis vim quum interpretes, quos dixi, non consequerentur, vocabulum *Salaminiaca* in eius locum suffecerunt. Quo quidem CASAVBONVS adduci sese passus est, ut libros hos Hermeticos Athenis emissos esse statueret, quod *Salamina* exiguo Athenis intervallo (70) distaret. Nullum vero dubium est, philosophum quemdam aut hominem Deorum studiosum, non vero Christianum, his libris coagmentandis operam dedisse. Declarant hoc ipsa CYRILLI verba, quibus, postquam de MOSE atque HERMETIS cum eo consensione dixerat, sic pergit: Πεποίηται δὲ καὶ τούτου μνήμην ἐν ἰδίαις συγγραφαῖς ὁ συντεθεικὼς Ἀθήνῃσι τὰ ἐπίκλην Ἑρμαϊκὰ πεντεκαίδεκα βιβλία. *Huius etiam* (MOSIS) *meminit is, qui Athenis composuit illos, qui Hermaici nuncupantur, quindecim libros, in dissertatione sua*, (quae nimirum huic volumini adiuncta est.) Id nempe sibi velle CYRILLVM arbitror, ipsum illum, qui HERMETIS libros collegerit, tametsi Diis ceteroquin faveret, MOSIS tamen & HERMETIS concordiam quamdam (71) commemorare. Tanti ergo quum non Christiani tantum, verum etiam Graeci Latinique, quibus odio CHRISTVS erat, HERMETEM eiusque libros olim aestima-

(67) *Pauca fragmenta*) Quae reperiri potuerunt epistolae huius in antiquis auctoribus fragmenta, ea diligenter collegit, & apte sciteque inter se conexa & composita, IAMBLICHO suo praemisit THOM. GALE, qui in *Praef.* extrema *non multa sibi videri deesse* scribit.

(68) *Cyrillus Alex.*) *Libro I. contra Iulianum p. 31. ed. Spanhemii.* Hi vero *quindecim libri Hermaici*, id quod locus CYRILLI & verba, quae ex isto producit opere, luculenter significant, non erant ipsi HERMETIS, qui putabantur, libri, sed tantum ex Hermeticis libris congesti & compositi. *Hermetici* haud dubie dicebantur, quod auctor eorum summam & nucleum universae disciplinae Hermeticae in opere isto a se esse explicatum, gloriabatur.

(69) *Casaubonus*) *Exerc. I. in Baronii Annales p. 55.* CASAVBONI sententiam sequutus est HERM. CONRINGIVS *de Hermetica Aegyptior. Medicina Cap. VII. p. 59.*

(70) *Distaret*) At THOM. GALE *Notis ad Iamblichum p. 304.* tametsi ipse edidit apud IAMBLICHVM *Sect. VIII. C. IV. p. 160.* ἐν τοῖς Ἀλμενιχιακοῖς, *codices* tamen omnes *manu exaratos* fatetur legere Σαλμεσχινιακοῖς, quod FICINVM & SCVTELLIVM manifesto excusat, & memoriam doctissimum CVDWORTHVM hic fefellisse, docet. CLAVD. SALMASIVS *Libro de annis climactericis p. 605.* eamdem apud HEPHAESTIONEM exstare lectionem, Σαλμεσχινιακά, observat, ipseque nil dubitat, quin recte sic scribatur. Si verum illud est, quod idem animadvertit SALMASIVS, vocabulum Σαλμεσχίνια Persicum esse, ex quo paullulum corrupto Arabes suum *Almanach* fecerint, non video, cur disputandum sit, utra lectio praeferri debeat. Vtraque enim tolerari potest. Qui legunt *Salmeniscbiacis*, veram pronuntiationem Persicam retinent, qui *Almenicbiacis*, corruptam Arabum. Res ipsa utrimque manet eadem, & utroque vocabulo liber designatur observationibus astronomicis refertus.

(71) *Commemorare*) Existimat vir doctissimus, & plerique omnes fere sic existimant, *quindecim* illos *libros*, quos CYRILLVS memorat, ipsos fuisse libros HERMETIS, quibus editor dissertationem aliquam subiecerit a se compositam. Ego vero, id quod paullo ante monui, secus sentio, & hunc hominem *quindecim* edidisse *libros* ex Hermeticis sententiis constructos, arbitror. Ita ut sentiam, locus ille facit in primis, quem ex horum *librorum primo* CYRILLVS profert, in quo auctor non HERMETEM inducit loquentem, sed ipse de HERMETE & scientiis ab eo inventis loquitur, & philosophum hunc contra nonnullos obtrectatores defendere videtur.

ſtimaverint, ecquid leves mirum eſt homines inventos eſſe, qui tam ſplendido nomine inficetas honeſtarent chartas, mortaliumque famem fraudibus & dolis explerent. In his ego commentitiis libris HERMETIS veterem illum *de herbarum virtute Librum* numero, quem GALENUS tangit, nec non, quos Chriſtianorum deinceps ſtudio confictos dixi, *Poemandrum Sermonemque in monte.* Qui libri quum a nemine vel Chriſtiano vel alieno ſcriptore olim nominati ſint, IAMBLICHI ſint aetate recentiores, neceſſe eſt, qui in nullo Hermeticorum librorum Chriſtianarum fallaciarum veſtigia (72) deprehendit.

At CASAUBONUS, qui, quidquid umquam exſtitit aut exſtat ſacrorum librorum, HERMETIS nomine exornatorum, Chriſtiani fructus eſſe cenſet ingenii, nihil eſſe iudicat in his libris, ſi ab illis rebus diſceſſeris, quae Chriſtianam diſciplinam ſapiunt, niſi quod ex PLATONIS ceterorumque Graecorum philoſophia & eruditione hauſtum ſit, neque ullam Aegyptiae doctrinae umbram relinquit illis. Quod poſtquam aſſumſit, a Chriſtianis concludit, Graecae ac Platonicae in primis philoſophiae peritis, eos eſſe compoſitos. In hoc ego primum id requiro, quod ſic rationem concludit: Quidquid Graecum & Platonicum eſt, id non eſt Aegyptium. Quis enim neſcit, PLATONIS & PYTHAGORAE ſcita, quin univerſam Graecorum ſapientiam magnam partem ex Aegypto in Graeciam aſportatam eſſe? Exemplum, quo ſententiam confirmet, hoc unum affert CASAUBONUS, in HERMETIS libris doceri: *Nihil in rerum natura prorſus interire, mortemque non eſſe rerum interitum, ſed converſionem tantum & mutationem.* Quod dogma quoniam Graecis quibusdam philoſophis placuiſſe vidit, ideo illis hoc fuiſſe proprium, non autem cum Aegyptiis commune, cenſuit. Sed qui huic favebant ſcito, illi hoc eo faciebant conſilio, ut tanto facilius animos ad infinitum tempus permanere, ante corpora exſtitiſſe, & in nova ſemper corpora commigrare, defendere poſſent. Quae omnia placita quum nemo ab Aegyptiis profecta eſſe neget, equidem, cur illud eorum fuiſſe dogma inficiemur, nihil plane cauſſae video. Princeps inter Graecos PYTHAGORAS docuit: οὐδὲν οὐδὲ γίγνεσθαι, οὐδὲ φθείρεσθαι τῶν ὄντων: *rerum, quae vere ſunt & exiſtunt, nullam* (quando nimirum generantur & corrumpuntur) *vel naſci, vel interire.* Quod pronuntiatum his verſibus, quos ſupra iam attulimus, expreſſit OVIDIUS:

Nec perit in toto quidquam, mihi credite, mundo,
Sed variat, faciemque novat: naſcique vocatur
Incipere eſſe aliud, &c.

Hunc vero, quid, quaeſo, credibilius eſt, quam dogma hoc, non ſecus ac ea, quae de animorum perennitate & variis erroribus praecepit, ex illo nimirum dogmate manantia, ex Aegypto ſecum domum attuliſſe? Sed Aegyptiis tamen, quare illud tuerentur, peculiaris erat ratio, quam Graecorum philoſophorum nullus usquam urſiſſe legitur. Eam ipſius HERMETIS verbis ex *octavo* eorum, quos FICINUS collegit, *Hermeticorum Librorum* ſive *libro* ſive *capite* enarrabimus: Εἰ δεύτερος θεὸς ὁ κόσμος καὶ ζῶον ἀθάνατον, ἀδύνατόν ἐστι τοῦ ἀθανάτου ζώου μέρος τι ἀποθανεῖν. πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ μέρη ἐστὶ τοῦ κόσμου, μάλιστα δὲ ὁ ἄνθρωπος, τὸ λογικὸν ζῶον. *Si mundus ſecundus eſt Deus animal immortale, fieri nullo modo poteſt, ut ulla pars immortalis huius animalis intereat. Omnia vero, quae ſunt in mundo, partes ſunt mundi, maxime vero homo, qui animal eſt rationis particeps.* Exſtat & eadem ſententia in *Dialogo*, qui *Aſclepius* dicitur: *Secundum Deum hunc crede, o Aſclepi, omnia gubernantem, omniaque mundana illuſtrantem animalia. Si enim animal mundus vivens ſemper & fuit, & eſt, & erit, nihil in mundo mortale eſt: viventis enim uniuscuiusque partis, quae in ipſo mundo, ſicut in uno eodemque animali ſemper vivente, nullus eſt mortalitatis locus.* Video, haec Latina iuſto eſſe obſcuriora. Itaque aliis eumdem ſenſum verbis reddemus: *Noli dubitare, o Aſclepi, quin mundus alter Deus ſit, rerum omnium moderator, omniumque animantium, quae in mundo ſunt, lumen. Quodſi vero mundus animal eſt vita praeditum & immortale, nihil omnino eſt in eo, quod morti ſubiectum ſit. Mundi enim illud animal quum vivat perpetuo, nulla quoque pars eius ſive membrum vitae particeps mori ac interire poteſt.* Etſi vero PYTHAGORAM ſemina doctrinae huius, quum in Aegypto eſſet, arripuiſſe reor; haud tamen ideo ipſum cum aſſectatoribus ſuis amplificaſſe eam & dilataſſe, negaverim. Concedo potius, ſublatis

(72) *Deprehendit*) De his libris FABRICIUS ex inſtituto egit *Biblioth. Graecae Libro I.*

tis corporum qualitatibus & formis, hunc forte primum res omnes corporeas ad magnitudinem, figuram motumque revocasse. In qua me sententia confirmat PLATO, Graecos, quae acceperint a barbaris, omnia fere excoluisse ac perpolivisse, referens. Verum haec hactenus. Quando enim ad magnum illud sapientiae Aegyptiae mysterium: *Deus est omnia*, quod ORPHEVS inde ad Graecos detulit, haec nostra delabetur disputatio, tum clarius atque luculentius veteris Aegyptiorum doctrinae primordia ac veluti elementa in libris illis Hermeticis, qui adhuc leguntur, contineri, demonstrabimus. Nunc, ut finem aliquando faciamus, hoc monuisse sufficerit: IAMBLICHI iudicium, libros HERMETI TRISMEGISTO adscriptos ἑρμαϊκὰς περιέχειν δόξας, *Hermeticas vere complecti sententias*, pronuntiantis, tametsi Graecorum philosophorum formulis saepenumero propositae sint, multum sine ulla controversia CASAVBONI sententiae anteferendum esse. Nam ut hominis antiquitatem, non certe spernendam, taceamus, non Graecarum modo, sed & Aegyptiarum litterarum multo maiori, quam CASAVBONVS, cognitione (73) praeditus fuit.

Quae hucusque disputavimus omnia, ea, nisi fallor, a nobis flagitant, ut de libris HERMETIS nomine fulgentibus hoc modo statuamus. Primo post IAMBLICHI tempora quosdam eorum, & in his *Poemandrum*, nec non *Sermonem in monte de regeneratione*, ex Christianorum hominum exiisse officinis, ratum omnino & exploratum existimari debet. Nemo unus certe antiquiorum doctorum horum, quos diximus, librorum meminit. At praeter hos tamen alii sunt HERMETIS, quos, ut nec ab ipso HERMETE TRISMEGISTO, nec Aegyptiorum omnes sermone, verum Graeco partim, exaratos esse, largiamur, esse tamen vere Aegyptios, atque ea complecti, quae ab HERMETE quondam tradita sunt, dogmata, pro certo habendum est. Atque in hunc ordinem eos opinor referendos esse, qui Patribus quidem lecti sunt, at deinceps interierunt, τὰ γενικὰ nominatim, in quibus de mundi ortu disputatum fuisse suspicor, τὰ διεξοδικὰ, & alia. Eiusdem forte generis ex illis, qui adhuc exstant, HERMETIS libris aliqui sunt, sigillatim *Dialogus* ille *Asclepianus*, qui Graece τέλειος λόγος, *sermo perfectus*, inscribitur, &, si qua veteri fides est famae, ab APVLEIO Latine versus est. Neque enim ullo modo credibile est, hominem maxima erga Deos pietate devinctum, philosophumque cum ingenio & ratione, tum eruditione florentissimum, qualis APVLEIVS erat, ita vehementer falli potuisse, ut Christiani hominis futilem & commentitium librum non modo Latine verteret, sed etiam, ut verum HERMETIS scriptum receptaeque religioni conveniens, publice commendaret. Quamquam ad hanc rem, quam agimus, perinde est, utrum APVLEIVS, an vero alius, Latinus Asclepii interpres habeatur. Ipse enim de se testatur liber, atque hominis Christiani ingenio se profitetur indignum esse. Mitto multa, quae animum declarant auctoris superstitione saucium. At quod gloriatur, hominibus facultatem esse Deos creandi, id praetermittere nequeo, quum ex eo solo, quo spiritu fuerit animatus, liqueat. Quamobrem nec (74) AVGVSTINVS ab huius sententiae confutatione temperare sibi potuit. Taceo, ante IAMBLICHI tempora librum hunc iam exstitisse, & vulgo lectum fuisse: ex quo efficitur, ad ea illum pertinere

(73) *Praeditus fuit*) Non invitus descendo in sententiam doctissimi viri, CASAVBONI, de quo hic agitur, argumentum levius esse, iudicantis, quam ut inde queat effici, a Graeco homine, Platonicis imbuto praeceptis, omnes exaratos esse libros Hermeticos. Nihil enim reverti ad nihilum, sed ortus rerum ac interitus vicissitudines tantum conversiones esse unius eiusdemque materiae, non modo Graecis visum fuit, sed etiam multis aliis barbarorum philosophis. Vnde vero hoc pateat, (I) nescio, qui huic dogmati assensi sunt, eos ideo probasse illud, ut animorum immortalitatem & per varia corpora errores tanto possent accuratius & melius tueri. Etenim, quidnam inde firmamenti accedat ad doctrinam de perennitate humanarum mentium & earumdem itineribus, si particulas, ea quibus constant corpora, non interire, sed ad fontem suum reverti, destructis corporibus, existimem, haud equidem assequor. Neque Graecorum philosophorum multos, HIPPOCRATEM, ARISTOTELEM, DEMOCRITVM, EPICVRVM, totque alios, quos certo constat huic dogmati addictos fuisse, quod fluere omnia & mutari, nil reapse vel nasci, vel interire, praecipit, eo commotos fuisse, ut humanis animis aeternitatem largirentur, ignotum est. (II) Dogma PYTHAGORAE: *nihil eorum, quae vere exsistunt, occidere, vel oriri*, aliud esse arbitror, atque id quod modo ominavi. Τὰ ὄντα enim seu res vere exsistentes ex disciplina PYTHAGORAE res sunt materiae expertes & omni concretione vacuae. Vid. IO. SCHEFFERVS *de philos. Italica Cap. VIII. p.* 56. Quare sententia praecepti illius Pythagoraei haec est: *quaecumque a materia secreta sunt, ea nulli planae mutationi esse obnoxia*. In reliquis, quae hic dicuntur, explicandis longus esse nolo.

(74) *Augustinus*) *De civitate Dei Lib. VIII. C. XXIII. p.* 162. *T. VII. Opp.* Quid ASCLEPIO huic sit, *Deos creare* seu facere, id ex ipsis optime intelligetur AVGVSTINI verbis: *Spiritus invisibiles per artem quamdam visibilibus rebus corporalis materiae copulare, ut sint quasi animata corpora, illis spiritibus dicata & subdita simulacra, hoc esse dixit Deos facere*.

nere volumina, quae IAMBLICHO τὰ Φερόμενα ὡς Ἑρμοῦ vocantur, nec Graecorum ei tantum sapientiam, sed dogmata vere ab HERMETE & Aegyptiis profecta, continere dicuntur.

Scio, & in hocce libro fraudum sibi vestigia deptehendisse visos esse doctissimos homines. Primo, quod in eo mundus partim aqua, partim igne dicitur purgatus esse, p. 607. col. id non levem sibi aiunt suspicionem iniicere. *Tunc ille*, inquit HERMES, *Dominus & pater Deus, primipotens & unus gubernator mundi, intuens in mores factaque hominum, voluntate sua (quae est Dei benignitas) vitiis resistens, & corruptelae errorem revocans, malignitatem omnem vel alluvione diluens, vel igne consumens, ad antiquam faciem mundum revocabit.* Verum huic ille suspicioni nihil omnino dabit, qui ex (75) IVLIO FIRMICO docuisse Aegyptios didicerit, mundum *partim per κατακλυσμὸν, partim per ἐκπύρωσιν* renovatum iri aliquando. Aliud sibi dubium oraculum, quod in *Asclepio* legitur, commovisse, dicunt, quo superstitioni Aegyptiacae exitium & ultima clades non sine lamentatione praedicitur: in quo plus ego probabilitatis inesse, non inficior. Videamus ipsum oraculum: *Tunc terra ista, sanctissima sedes delubrorum, sepulcrorum erit mortuorumque plenissima.* Cuius vaticinationis sensum his AVGVSTINVS verbis exposuit: Civ. Dei Lib. VIII. C. XXVI. (p. 166. T. VII Opp.) *Hoc videtur dolere, quod memoriae martyrum nostrorum templis eorum delubrisque succederent, ut videlicet, qui haec legunt, animo a nobis averso atque perverso, putent, a paganis Deos cultos fuisse in templis, a nobis autem coli mortuos in sepulcris.* Atqui haec cito nimis ita evenerunt, id quod ex his THEODORETI locis patet, ut praesignificantur hic. Sic ergo THEODORETVS: De curand. Graecor. affect. L. VIII. (p. 544. T. II. Opp.) Καὶ γὰρ αὐτῶν τῶν καλουμένων θεῶν τὴν μνήμην ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐξήλειψαν (οἱ μάρτυρες) διανοίας. *Martyres memoriam eorum, qui Dii quondam appellabantur, ex hominum mentibus deleverunt & extraxerunt funditus.* Et paullo post: Τοὺς γὰρ οἰκείους νεκροὺς ὁ δεσπότης ἀντεισῆξε τοῖς ὑμετέροις θεοῖς, καὶ τοὺς μὲν Φρούδους ἀπέφηνε, τούτοις δὲ τὸ ἐκείνων ἀπένειμε γέρας, κ. τ. λ. *Suos enim mortuos Dominus Deus noster in templa pro Diis vestris introduxit: ac illos quidem cassos gloria vanosque reddidit; suis autem martyribus honorem illorum dedit. Pro Pandiis enim Diasiisque ac Dionysiis, hoc est, Iovis Liberique patris solennitatibus, Petro, Paulo, Thomae, Sergio, Marcello, Leontio, Antonio, Mauritio, aliisque sanctis martyribus solennitates populari epulo peraguntur.* Haec igitur quum tam aperte atque perspicue ab ASCLEPIO describantur, quae reapse intet Christianos contigerunt, eum demum recte iudicaturum, censent aliqui, qui verba eius non esse rerum futuratum praedictionem, sed rerum iam factarum enarrationem, suspicetur. Non dissimilem esse observant iidem (76) EVNAPII SARDIANI in *Vita Aedesii* querimoniam, postquam Christiani Serapidis Aegyptii templum everterant eiusque divitias & thesauros abstulerant: *Monachos pro Diis, qui animo cernuntur, flagitiosa mancipia, quae martyres vocent, divinis honoribus afficere.* Haec si omnia sic sese haberent, nullum foret dubium, quin ille liber post deletam in Aegypto Deorum religionem a plano quodam compositus esset. Mirum vero, nihil horum in mentem AVGVSTINO venisse, ASCLEPII hanc vaticinationem legenti. Non ille dubitauit, quin diu ante sua tempora hic liber exaratus esset, neque, postquam sepulcra martyrum magna coli religione coepissent, tum exstitisse demum hominem, qui ad librum hunc scribendum sese accinxisset, suspicatus est. Quamobrem *instinctu fallacis spiritus* sive daemonis, qui tristis atque moerens fote, ut regno suo eversio inferretur, prospexerit, hoc fusum esse oraculum, autumat. Sed nec AVGVSTINI tantum aetatem superat hic *Dialogus.* Nam & apud (77) LACTANTIVM FIRMIANVM, cui, quod iam ante observavimus, ὁ λόγος τέλειος, *perfectus sermo* vocatur, exstat eius memoria, atque ita exstat, ut inde pateat, de summa libri antiquitate tum quidem temporis dubitasse neminem. Quocirca illos potius esse audiendos arbitror, qui vaticinationem hanc ASCLEPII, antequam res eveniret, in litteras putant relatam esse. Quodsi verum est, quod (78) EVNAPIVS iam ante nobis laudatus de ANTONINO PHILOSOPHO memoriae prodidit, idem eum, quod ASCLEPIVS, vaticinatum esse, atque animo praesensisse, fore, ut post obitum suum magnifica Serapidis in Aegypto aedes una cum reliquis templis funditus everteretur, καὶ τὰ ἱερὰ τάφους γενήσασθαι, *Deorumque fana sepulcra fierent*, quid caussae est, cur Aegyptio auctori, qui *Asclepium* exaravit, idem obtingere visum potuisse,

(75) *Iulio Firmico*) *Matheseos Libro III. Cap. I. p.* 34.

(76) *Eunapii*) In *Vitis Sophistar. Vit. Aedesii p.* 84. 85.

(77) *Lactantium*) *Divinar. instit. Lib. IV. Cap. VI. p.* 418.

(78) *Eunapius*) In *Vitis Sophistar. p.* 76. *ed. Plantin.*

potuisse, negemus? Aut cur, quaeso, non idem, quod ille, coniectura saltim (79) prospicere potuit?

Aliud, qui *Asclepio* male volunt, sententiae suae praesidium in loco quodam huius libri de filio Dei seu altera trinae divinitatis persona, quem (80) LACTANTIVS producit, collocatum esse, censent. *Hermes*, inquit LACTANTIVS, *in eo libro, qui* ὁ τέλειος λόγος *inscribitur, his usus est verbis:* Ὁ κύριος καὶ ὁ πάντων ποιητής, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν, ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν, (αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν. περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο· ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπίμπτει καὶ εἰς νοῦν,) ἐπεὶ τοῦτον ἐποίησε πρῶτον, καὶ μόνον, καὶ ἕνα, καλὸς δὲ ἐφάνη αὐτῷ καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν, ὡς ἴδιον τόκον. Latine APVLEIVS haec verba sic reddidit: *Dominus & omnium conformator, quem recte Deum dicimus, a se secundum Deum fecit, qui videri & sentiri possit: quem secundum (Deum) sensibilem ita dixerim, non ideo, quod ipse sentiat, (de hoc enim, an ipse sentiat, an non, alio dicemus tempore) sed eo, quod videntium sensus incurrit. Quoniam ergo hunc fecit ex se primum & a se secundum, visusque est ei pulcher, utpote qui est omnium bonitate plenissimus, amavit eum, ut divinitatis suae prolem.* Sic enim legendum est, quum in Graeco sit τόκον, non vero *patrem.* LACTANTIVS, & post eum (81) AVGVSTINVS perfectum Dei verbum seu aeternum λόγον his verbis adumbrari, existimant: quumque librum illum Hermeticum, ex quo depromta sunt, veterem HERMETIS TRISMEGISTI doctrinam continere, atque vere ab Aegyptiis profectum esse, assumerent, non exiguam in illis vim esse ad communienda Christianorum sacra contra hostium insultus, censuerunt. Verum multo secus (82) DIONYSIO PETAVIO aliisque recentioris memoriae doctissimis viris visum est: qui, tametsi de sententia huius dicti LACTANTIO & AVGVSTINO assentiuntur, id tamen ex eo demonstrare conituntur, librum totum, ex quo excerptum est, nothum esse & Christiani hominis somnium. Nobis vero hoc connexum parum esse videtur expeditum & perspicuum. Primo enim, cur mirabile foret, ASCLEPIVM hunc aeternum λόγον sive Dei verbum professum esse, idque alterum Deum Deique filium appellasse, equidem haud video; quum idem PHILO *Iudaeus* fecerit, qui de eodem λόγῳ verba faciens, illum non veretur δεύτερον θεὸν & πρωτόγονον υἱὸν θεοῦ, *alterum Deum primoque genitum Dei filium* nuncupare. Nec tamen, qui propterea libris PHILONIS fraudis notam inureret, quisquam inventus est hominum. Quin etiam veterum philosophorum aliquos in eadem fuisse sententia, ORIGENES testis est: *Multi philosophorum veterum*, (verius, omnes, exceptis paucis, qui divinam prorsus naturam sustulerunt,) *unum esse Deum, qui cuncta crearit, dixerunt, atque in hoc consentiunt legi. Aliquanti autem hoc adiiciunt, quod Deus cuncta per verbum suum fecerit & regat, & verbum Dei sit, quo cuncta moderentur: in hoc non solum legi, sed & evangelio quoque consona scribunt.* Vnde vero hanc doctrinam acceperit (83) PHILO, num a Graecis philosophis, an vero ab Aegyptiis & HERMETE TRISMEGISTO, id equidem in quaestionem vocari

Colv. p. 388.

In Genes. Homil. XV.

(79) *Prospicere potuit*) Quem hic modeste, nomine omisso, refellit vir doctissimus, insignis est coetus nostri Theologus, IO. HENR. VRSINVS, qui *Libro Zoroastre, Hermete & Sanchoniathone Exerc.* de *II. Sect. VII. p.* 151. *s. Asclepium* eo tempore scriptum esse, quo Christianorum Imperatorum leges contra falsorum Numinum cultum sancitae sunt, & *p.* 153. sigillatim: *Quis*, inquit, *tam bardus est, qui non intelligat, verba illa Hermetis afflicta non esse de futuro prophetantis, sed praesentem statum paganismi, pessum euntis iam, deplorantis?*

(80) *Lactantius*) *Divinar. institut. Lib. IV. Cap. VI. p.* 419.

(81) *Augustinus*) Non recordor, alio in loco id factum esse ab AVGVSTINO, quam *Libro contra quinque haereses* seu *contra quinque hostium genera Cap. III. p. 3. Tom. VIII. Opp. Append.* Hic vero liber an AVGVSTINI sit, quamvis satis antiquus, non sine caussa dubitatur a viris doctissimis. Benedictini certe in germanis AVGVSTINI scriptis libro huic locum dare noluerunt, sed in *Appendice* tantum *Tomi VIII.*

(82) *Dion. Petavio*) Is huius libri & loci, cuius res hic agitur, meminit *Dogmat. theologic. Tom. II. Lib. II. de Trinit. Cap. II. §. V. p.* 20. Non autem ex hoc loco probat PETAVIVS, auctorem *Asclepii* Christianum fuisse, sed generatim tantum animadverti iubet, doctrinam eius *mera Platonicorum commenta redolere.* Quod quidem in universum recte sese habet; tametsi PETAVIVS, qui LACTANTII & AVGVSTINI vestigia imprudens premit, perperam locum *Asclepii* de filio Dei explicet.

(83) *Philo*) PHILO unde dogma suum de divina ratione acceperit, & quid idhuc sibi velit, nemo eruditius aetate nostra exploravit IO. CLERICO, perspicacissimi ingenii viro; cuius vide *Comm. in XVIII. priora commata Evangelii Iohannis* in *Hammondi N. T. T. I. p.* 396. & *Epistolar. criticar. VIII. p.* 223. Nobis hoc negotium non licet nunc versare.

cari posse intelligo. Favet illis, qui ab Aegyptiis eum institutum volunt, id in primis, quod Alexandrinus patria fuerit. Praeterea non unum CYRILLVS ALEXANDRINVS ex Hermeticis, qui tum exstabant, libris locum profert, huic dogmati prorsus convenientem. Ex multis unum iuvat hic adscribere: Ὁ κόσμος ἔχει ἄρχοντα ἐπικείμενον, δημιουργὸν, λόγον τοῦ πάντων δεσπότου, ὃς μετ' ἐκεῖνον πρώτη δύναμις, ἀγέννητος, ἀπέραντος, ἐξ ἐκείνου προκύψασα, καὶ ἐπίκειται, καὶ ἄρχει τῶν δι' αὐτοῦ δημιουργηθέντων. ἔστι δὲ τοῦ παντελείου πρόγονος καὶ τέλειος καὶ γόνιμος καὶ γνήσιος υἱός. *Mundus habet regnatorem superpositum opificem, sermonem omnium domini, qui post illum est prima potentia, ingenitus, infinitus, ex illo prospectans, & superstat & imperat omnibus ab eo formatis. Est vero longe perfectissimi progenitus, perfectus, foecundus, & germanus legitimusque filius.* Quamquam quid hac opus est diiudicatione? Non id enim, quod sibi in eo videntur invenisse viri docti, scriptor affirmat *Asclepii*: neque *alter*, quem inducit, *Deus Deique natus* is est, qui Christianis λόγος audit, aeternus Dei filius, sed mundus, quem incolimus, spectabilis. Ipsa hominis verba, hanc eius fuisse sententiam, aperte declarant. Quaerit enim in illis: *Deusne hic secundus re vera sensibilis sit, nec ne.* Quare satis mirari non possum, qui factum sit, ut longe alium ex eo sensum LACTANTIVS & AVGVSTINVS elicerent. Sunt & plures alii in eodem dialogo loci, ex quibus id ipsum, quod diximus, conficitur. *Aeternitatis*, inquit HERMES alicubi, *Dominus Deus primus est, secundus est mundus.* Et paullo post: *Summus qui dicitur Deus, rector gubernatorque sensibilis mundi, eius, qui in se complectitur omnem locum omnemque rerum substantiam.* Atque si vel eos inspiciamus Hermeticos libros, quos FICINVS collegit, quique vulgo *Poemander*, perperam licet, vocantur, quum *Poemander* princeps tantum illorum sit, sine controversia patebit ex illis, fuisse hoc in principiis & elementis antiquae Aegyptiorum sapientiae: *Mundus hic, qui in oculos incurrit, alter Deus est, Deique summi filius.* Ex *octavo Libro* locum, quo hoc indicatur, iam adduximus: Δεύτερος θεὸς ὁ κόσμος. *Mundus alter Deus est.* Quem excipiunt alia, quae hoc dogma copiosius illustrant: Πρῶτος γὰρ πάντων ὄντως ἀΐδιος καὶ ἀγέννητος καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων θεός· δεύτερος δὲ ὁ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενος, καὶ ὑπ' αὐτοῦ συνεχόμενος καὶ τρεφόμενος καὶ ἀθανατιζόμενος, ὡς ὑπ' ἰδίου πατρός. *Primus Deus est aeternus ille rerum omnium architectus, qui factus est a nemine: secundus Deus ille est, qui factus est ad imaginem principis, qui a primo Deo continetur, amatur aut nutritur, & immortalis redditur, tamquam a proprio parente. Libro nono* haec verba leguntur: Πατὴρ ὁ θεὸς τοῦ κόσμου, καὶ ὁ μὲν κόσμος υἱὸς τοῦ θεοῦ. *Deus est mundi parens, & mundus vicissim Dei filius.* Agmen claudat locus ex *Libro duodecimo*: Ὁ δὲ σύμπας κόσμος οὗτος ὁ μέγας θεός, καὶ τοῦ μείζονος εἰκών. *Vniversus mundus magnus est Deus, & imago* (84) *maioris Dei.*

Hacte-

(84) *Maioris Dei)* Recte vir doctissimus HERMETIS sententiam explicat, quam LACTANTIVS & AVGVSTINVS, dum iusto sagacius Servatorem nostrum in veterum monumentis quaerunt, penitus adulterant & pervertunt. Viderat id vero iam ante CVDVVORTHVM vir magnus, HERM. CONRINGIVS *de Hermetica Aegyptior. Medicina Cap. V. p.* 40. 41. cuius librum an inspexerit iam, haec scribens, vir eximius, equidem nescio. Ad *Asclepium* quod attinet illum, cuius caussa hic agitur, recte tuetur CVDVVORTHVS, ab homine compositum esse hunc libellum Deorum religione imbuto. Totus id loquitur libellus, qui plenus est foedissimarum superstitionum & incredibilis erga simulacra & commentitios veterum Deos reverentiae. Nec aliter eruditi viri, MARSIL. FICINVS, HERM. CONRINGIVS, IO. HENR. VRSINVS, IO. ALB. FABRICIVS, & alii sentiunt. Illud etiam concedi posse putem, Aegyptium fuisse libelli auctorem: quod quidem cum alia quaedam, tum ipsum HERMETIS nomen, sub quo latere voluit, satis indicare videntur. Ex his vero quemadmodum cogatur, quod vir doctissimus existimare videtur, ante Christianam religionem in orbem terrarum introductam *Asclepium* hunc exaratum esse, equidem me ignorare fateor. Aegre certe mihi persuadeo, antequam IESVS CHRISTVS in orbem terrarum descenderet, fuisse inter Deorum mancipia in Aegypto quemdam, qui aut a Deo, aut a maligno genio afflatus, interitum & exitium religionum ethnicarum prospexerit animo & praedixerit. Quocirca IO. HENR. VRSINI & IO. ALB. FABRICII *Biblioth. Graec. Lib. I. C. VIII. p.* 56. sententiam praefero, qui librum hunc, latis iam contra Deorum cultores legibus, ab antiquae superstitionis amico litteris consignatum esse, suspicantur. Tot exstant in hoc libello loquendi formulae, Christianorum religionem sapientes, ut appareat facile, in sacris novi foederis libris non prorsus fuisse hospitem auctorem eius. Praeterea legum in veterum religionum cultores rogatarum aliquoties mentio fit. *Alienigenis enim*, inquit inter alia, *regionem istam terramque complentibus non solum neglectus religionum, sed, quod est durius, quasi de legibus a religione, pietate cultuque divino statuetur*, PRAESCRIPTA POENA, *prohibitio.* Et alio loco: *Capitale periculum constituetur in eum, qui se mentis religioni dederit.* Haec nescio ad quodnam tempus referri queant commo-

Hactenus de *Asclepio:* iam, quid de reliquis, qui HERMETIS TRISMEGISTI nomine splendent, libris sentire fas sit, aperiendum erit. Ac mihi quidem nullus eorum, quos cum FICINVS, tum PATRICIVS coniunctim edidit, si *Poemandrum* demas & *Sermonem in monte de regeneratione*, sive *primum* & *decimum tertium Caput* aut *Librum* in illis, quos FICINVS uno volumine conclusit, tam esse videtur nudus & informis, ut nullum, nisi planum ex Christianis aliquem, parentem habere queat. *Poemandri* quidem & *Sermonis in monte* nullum videas in antiquis Christianorum auctoribus vestigium. Ex quo videtur effici posse, libros hos IAMBLICHI nondum aetate exstitisse, & post eius demum tempora confictos esse. Atque, si quis coniecturae locus est, unus utriusque libri scriptor est. Nam qui *Sermonem in monte* condidit, in extremo libro Poemandri mentionem facit. Verum reliquorum longe alia est, atque horum, ratio. Quod *quartum* eorum, quos FICINVS edidit, librorum vel capitum, quod Crater inscribitur, CASAVBONO suspectum fecit, id nimis exiguum & leve est. Vehementer enim incertum est, an voce *Crater* tale aliquid indicetur, quale Christianorum est (85) *baptisterion.* Quocirca, quum omnes reliquos *Hermeticos libros*, sigillatim illos, quos antiqui laudarunt Christianorum doctores, veri admodum simile sit, ante IAMBLICHI iam exstitisse tempora, cur illi reprehendendi sint, nescio, qui, quod doctissimus hic philosophus de illis tulit, indicium adsciscunt, atque sic cum eo statuunt: Omnia haec scripta, tametsi sermone composita sint philosophis Graecis usitato, nec ipsius haberi debeant HERMETIS TRISMEGISTI, δόξας tamen Ἑρμαϊκάς, *Hermetis scita*, sive Aegyptiorum doctrinam reapse continere. Qui *nonus* est in libris a FICINO collectis, is *Dialogi*, qui *Asclepius* audit, meminit, Graeco eius nomine, ὁ τέλειος λόγος, adhibito; isque, a quo liber hic exaratus est, illius etiam dialogi videri vult auctor: Χθὲς, ὦ Ἀσκλήπιε, τὸν τέλειον ἀποδέδωκα λόγον· νῦν δὲ ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι ἀκόλουθον ἐκείνῳ καὶ τὸν περὶ αἰσθήσεως λόγον διεξελθεῖν. Non cepit vim huius loci interpres: qui sic verti debet: *Nuper ego, (Asclepi,) librum emisi,* ὁ τέλειος λόγος *seu* perfectus sermo *inscriptum: cui necessarium nunc indico alium attexere, atque de sensu commentationem suscipere.* Vtrumque librum hunc (86) LACTANTIVS legit. Eidem *decimus* in collectione FICINI, cui nomen *Clavis*, notus fuit. Atqui huius auctor non modo sibi *nonum* etiam *Librum* una cum *Asclepio* deberi, affirmat, sed etiam hunc ipsum perhibet esse *Epitomen* libri illius HERMETIS, cuius index erat τὰ γενικὰ, quemque (87) EVSEBIVS in *Chronico* memorat. Τὸν χθὲς λόγον, ὦ Ἀσκλήπιε, σοὶ ἀνέθηκα. τὸν δὲ σήμερον δίκαιόν ἐστι τῷ Τὰτ ἀναθεῖναι, ἐπεὶ καὶ τῶν Γενικῶν λόγων, τῶν πρὸς αὐτὸν λελαλημένων, ἐστὶν ἐπιτομή. *Priorem meum sermonem tibi quidem, o Asclepi, inscriptum esse volui: hunc vero par est ad Tat instituere, quoniam Epitome est Genicorum, quae ipsi concredita sunt.* Eidem γενικὰ deinceps etiam hoc in libro excitantur: Οὐκ ἤκουσας ἐν τοῖς Γενικοῖς, ὅτι ἀπὸ μιᾶς ψυχῆς τῆς τοῦ παντὸς πᾶσαι αἱ ψυχαί εἰσιν; *Nonne audivisti, quod in Genicis docetur, omnes animos ab uno huius universitatis animo profectos esse?* Neuter horum locorum a FICINO

commodius, quam ad illud, quo Graeci Imperatores non modo exteris militibus & Graecis colonis Aegyptum replebant, sed etiam supplicia in eos constituebant, qui maiorum superstitiones dimittere nollent. Nec difficile coniectu est illi; qui sacram non ignorat historiam, quae caussa, ut eiusmodi libellum fingeret, Deorum amicum inducere potuerit. Christiani, quo Aegyptios facilius ad sacra sua commoverent amplectenda, sub HERMETIS nomine, quo nihil sanctius habebant Aegyptii, libros aliquot componebant dogmatis Christianis refertos, ut populo huic persuaderent, non tam novam, quam veterem HERMETIS religionem suscipere, qui ad Christianos sese adiungerent. Huic dolo ut occurreret homo veteris religionis tenacissimus, ad similem confugiebat fallaciam, HERMETISque adscito vocabulo, alium exarabat librum ad homines in officio erga Deos continendos comparatum. Idem meum est de nonnullis aliis HERMETIS libris iudicium, in quibus vestigia hominis apparent Deorum superstitione contaminati. Ceterum auctor libri huius sapientiae, quae tum in Aegypto vigebat, non fuisse nimis peritus videtur. Crassius certe philosophatur, quum adspectabilem hunc mundum *Deum secundum & Dei filium* vocat: a qua sententia, qui tum Aegyptum erudiebant, philosophi remoti erant. Mundum hi quidem *Deum alterum* & *Dei filium* vocabant: sed minime hunc, qui oculis nostris cernitur, verum illum, qui menti tantum & animo patet, seu *mundum intelligibilem*, quem PHILO *divinam rationem* nominat. Vid. PHILO περὶ τῆς κοσμοποιίας *p. 6. Opp.* & ex recentioribus Platonicis PLOTINVS *Ennead. V. Lib. V. Cap. III. p. 522. f.* Quare aut non recte assequutus esse videtur sententiam philosophorum, qui tum florebant maxime, Aegyptiorum, aut sectam probasse aliquam ex minoribus & deterioribus, quas Aegyptus alebat.

(85) *Baptisterion*) Vid. IO. ALB. FABRICII *Biblioth. Graeca Lib. I. Cap. VII. §. V. p. 51.*

(86) *Lactantius*) Vid. *Divinar. instit. Lib. II. C. XV. p. 254.* ubi locus exstat ex *Libro* HERMETIS, qui περὶ αἰσθήσεως inscriptus est.

(87) *Eusebius*) Vid. SCALIGER *ad Graeca Eusebii p. 409.* De *Genicis* HERMETIS ceterum lege, quae collegit FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. I. C. XI. p. 78.*

FICINO intellectus est. Quod ad ipsum vero librum hunc attinet, certus ego sum, fallaci eum manu adulteratum & interpolatum esse, quoniam sibimet ipsi aperte repugnat. Prior enim eius pars Aegyptiorum dogma de animis in bestiarum corpora post obitum migrantibus approbat, iustissimamque hanc esse improbarum mentium poenam, decernit. (ὡς καταδίκη ψυχῆς κακῆς.) At posteriori parte, qui sic sentiunt, capitalis arguuntur & pestiferi erroris. *Vndecimum* & *duodecimum Librum* nihil ego arbitror continere, quod ab Aegyptiorum abhorreat disciplina. Neque secus de longo illo Libro, cui PATRICIVS in *Hermeticis* suis *decimum tertium* assignavit locum, sentio: inscribitur is κόρη κόσμου. Sed & ipsi illi libri, quorum ego neutiquam susceperim patrocinium, eo quod Christianam nimis aperte spirant disciplinam & ingenium, multa passim habent ex Hermeticis sive Aegyptiorum placitis & institutis decerpta: id quod omnino observandum opinor esse. Exempla rem extra dubium ponent. In *Poemandro* Deus bis ἀρρενόθηλυς, *mas & femina simul* dicitur. Hoc, nisi fallor, Aegyptium est, & ab ORPHEO inde in Graeciam translatum. Quod quidem elegans hic ex *Dialogo Asclepiano* locus confirmat: *Hic ergo, qui solus est omnia, utriusque sexus foecunditate plenissimus, semper voluntatis suae praegnans, parit semper, quidquid voluerit procreare.* Mortis hanc exhibet *Poemander* definitionem: παραδιδόναι τὸ σῶμα εἰς ἀλλοίωσιν, καὶ τὸ εἶδος, ὃ εἶχες, εἰς ἀφανὲς γίνεσθαι. *Mors nihil est, quam mutatio corporis, & formae seu vitae, quam quis habet, ad invisibilia transitus.* Haec illi respondet, quae *undecimo Libro* sive *Capite* exstat, definitioni: τὴν μεταβολὴν θάνατον εἶναι, διὰ τὸ τὸ μὲν σῶμα διαλύεσθαι, τὴν δὲ ζωὴν εἰς τὸ ἀφανὲς χωρεῖν. *Mors nihil est, quam mutatio: corpus nimirum dissolvitur; vita vero seu anima ad loca, quae non videntur, migrat.* Eodem libro hoc scriptum legitur de mundo: γίνεσθαι μέρος αὐτοῦ καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν ἐν τῷ ἀφανεῖ: *quotidie partem eius aliquam abire ad id, quod oculis haud patet*, sive in spatium illud, quod *Hades* dicitur. Cuius dogmatis haec est sententia: Non prorsus perire mundum, sed oculos tantum nostros effugere, atque vel in alium perferri locum, aut in aliam formam converti. Similiter de animalibus *Libro duodecimo* dicitur: Διαλύεσθαι, οὐχ ἵνα ἀπόληται, ἀλλ᾽ ἵνα νέα γένηται: *dissolvi per mortem ea, non ut intereant, sed ut renoventur & restituantur.* Mundus etiam dicitur ibi πάντα ποιεῖν, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀποποιεῖν, *omnia ex semet ipso construere, & vicissim omnia in semet ipsum destruere*, καὶ διαλύων πάντα ἀνανεοῖν, *omnia dissolvere, atque rursus renovare omnia.* Nihil enim in tota rerum natura funditus everti & destrui eum in omnibus his *Hermeticis libris*, tum hoc sigillatim *duodecimo* eorum, quos FICINVS edidit, saepius inculcatum videas. Σύμπας ὁ κόσμος ἀμετάβλητος, τὰ δὲ μέρη αὐτοῦ πάντα μεταβλητά, οὐδὲν δὲ φθαρτὸν ἢ ἀπολλύμενον. *Totus mundus est immutabilis; at omnes, quibus ille constat, partes sunt mutabiles: at nihil tamen earum perit ex toto, aut destruitur.* Πῶς μέρος τι δύναται φθαρῆναι τοῦ ἀφθάρτου, ἢ ἀπολέσαι τι τοῦ θεοῦ; *Etenim quomodo pars ulla eius, quod incorruptibile est, corrumpi, aut ipsius Dei portio quaedam ad nihilum abire potest?* Horum ego omnium dogmatum, quod cum bona fiat CASAVBONI gratia, Aegyptum esse censeo patriam, ex qua postea partim in Graeciam transierunt. Praeter haec, in *Poemandro* Deus aliquoties φῶς καὶ ζωὴ *lux & vita* dicitur. Id in ORPHEI quoque selectis reperio sententiis. Quare Aegyptium esse nil dubito. *Appendix Sermonis in monte*, quae ὑμνῳδία κρυπτὴ, *arcanum carmen* dicitur, aliquot etiam vestigia sapientiae continet Aegyptiae, quae deinceps inde constituimus (88) eruere.

Credo,

(88) *Eruere*) Dogmata haec omnia ea aetate inter Aegyptios audita, & a nonnullis publice proposita fuisse, qua HERMETIS libri litteris sunt consignati, nemo quidem sanus dubitet. Quidnam vero credere nos cogat, ea non modo antiquissimis temporibus in Aegypto viguisse, sed etiam in hac provincia primum nata, & ad Graecos inde propagata esse, equidem haud consequor. Placuerunt hae sententiae multis quoque aliis philosophis, quibus Aegyptum adire numquam contigit: neque eius sunt generis etiam, ut in mentem nulli sine magistro Aegyptio aut alio venire queant. Fatebor ego ingenue, quae institutum eorum, a quibus hi libri HERMETIS exarati sunt, diligenter ponderanti in mentem venerunt. Qui HERMETIS nomen suis praefixerunt libris, hac id potissimum de caussa fecerunt, ut, quae ipsi probabant & amplectebantur, dogmata vetustissima esse, ac ipsius HERMETIS, aliis persuaderent. Platonici, ad quos horum librorum aliqui, ut arbitror, pertinent, ideo nomen adsciscebant HERMETIS, ut antiquissimum hunc sapientem ab illis abhorruisse scitis, quae Christiani suis inculcabant, & Deorum cultui favisse, demonstrarent. Contra, qui ex Christianis volumina protrudebant HERMETIS nomine signata, hanc unam consilii habebant rationem, ut magnum illum Aegyptiorum philosophum suum fuisse, probarent. Hoc ipsum institutum luculenter, ut mea fert opinio, docet, paucis inter Aegyptios placuisse sententias omnes, his libris comprehensas. Quodsi enim publica fuissent ista dogmata, quid opus fuisset

Credo, quonam spectet haec disputatio nostra, nulli obscurum esse posse. Concedimus, quosdam ex Hermeticis libris aut totos esse commentitios, & a Christianis HERMETI suppositos, aut a Christianis multis alienis sententiis commaculatos & corruptos. At negamus, omnes hoc numero habendos esse. Quosdam enim in Aegypto contendimus exaratos esse, atque ea comprehendere dogmata, quae ad HERMETEM TRISMEGISTVM referre quondam solebant Aegyptii. In omnibus vero unum summum & altissimum Deum laudari atque praedicari, cernimus. Itaque integrum nobis esse putamus, ut horum librorum auctoritate id, quod ratum esse cupimus, confirmemus, Aegyptios unum summum Numen maxima religione precatos atque veneratos esse. Atque hanc mihi vocem ex priscis Christianorum doctoribus aliqui dudum praeiverunt. Princeps horum testimonium dicat (89) IVSTINVS MARTYR: Ἄμμων πάγκρυφον τὸν Θεὸν ὀνομάζει· Ἑρμῆς δὲ σαφῶς καὶ φανερῶς λέγει· Θεὸν νοῆσαι μέν ἐστι χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον. *Ammon Deum prorsus occultum nominat; Hermes vero clare & manifeste dicit: Deum intelligentia comprehendere, difficile est, eloqui autem, impossibile.* CASAVBONVS, qui hunc HERMETIS locum propterea falsitatis arguit, quod non dissimile eius aliquid in *Timaeo* PLATONIS legatur, praecipiti nimis animo iudicat. Ecquis enim magnam esse nescit disciplinae PLATONIS atque veteris Aegyptiorum sapientiae cognationem? Alter testis CYPRIANVS esto; cuius haec verba sunt: *Hermes* De idolor. van.
quoque Trismegistus unum Deum loquitur, eumque ineffabilem & inaestimabilem confitetur. nit. (p. 226. Opp.)
Quem locum CYPRIANI ab (90) AVGVSTINO quoque afferri video. Succedat LACTANTIVS: *Thot antiquissimus & instructissimus omni genere doctrinae, adeo ut ei multarum rerum & artium scientia Trismegisti cognomen imponeret: hic scripsit libros, & qui-* Lib. I. p. 30.
dem multos, ad cognitionem divinarum rerum pertinentes, in quibus maiestatem summi & (divin. instit. L. I. C. VI. p. 42.)
singularis Dei asserit, iisdemque nominibus appellat, quibus nos Deum & patrem: ac, ne quis nomen eius requireret, ἀνώνυμον esse dixit. Multo etiam plura huius generis apud (91) CYRILLVM leguntur. Ego vero, quod tam longam atque copiosam ingressus sum de his HERMETIS TRISMEGISTI libris disputationem, hanc mihi quoque in primis fuisse caussam, profiteor, ut sanctorum horum virorum famam purgarem, atque vel fraudis & doli mali, vel etiam stultitiae & stupiditatis infamiam ab illis depellerem.

Quod reliquum est, videtit unusquisque, quemadmodum de his libris sentire velit. Mihi, etiamsi horum destituar auctoritate, satis tamen aliunde praesidii dabitur, quo Aegyptios, Deorum licet superstitione praeter modum contaminatos, unum tamen summum, omniaque virtute sua continentem Deum coluisse, doceam. Mitto ORPHEVM: quem qui negat unum professum esse rerum omnium parentem & auctorem, is nihil eius legerit, necesse est. Atqui is omnium consensione, quae docuit, ex Aegyptiis didicisse perhibetur. Alia in promtu nobis sunt testimonia luce clariora. APOLLONIVM TYANAEVM supra iam audivimus praecipientem, Indos & Aegyptios unum omni- P. 269.
um altissimum Deum venerari. PLVTARCHVS autem toto *de Iside & Osiride Libro* Aegyptios asserit Numini supplicasse uni omnium maximo, eumque τὸν πρῶτον Θεὸν, *principem Deum* appellasse. In ipso statim limine libelli tam multorum sacrorum rituum atque mysteriorum, quibus Isidem, Divam suam, Aegyptii coluere quondam, hunc unum (P. 351. Opp.)
fuisse scopum, declarat: Ἡ τοῦ πρώτου, καὶ κυρίου, καὶ νοητοῦ γνῶσις, ὃν ἡ Θεὸς παρακαλεῖ ζητεῖν παρ᾽ αὐτῇ καὶ μετ᾽ αὐτῆς ὄντα καὶ συνόντα. *Primi, rerum domini, ac sola mente percipiendi cognitio Dei, quem Dea apud se quaerere iubet, secum degentem atque versantem.* Postea principem Deorum Aegyptiis *Numen obscurum & occultum* vocari, refert, atque, cur crocodilum simulacrum eius & figuram constituerint, hanc rationem reddit: Μόνον δέ (p. 381.)
φασιν

isset HERMATIS nomen adoptare, & ab hoc praesidium veluti petere? Haec propter cautissimos nos esse oportere, decerno, antequam ita constituamus: Hoc in Hermeticis scriptis legitur. Ergo Aegyptium est dogma. Erunt fortassis, quibus contrarium verius videbitur, & haec placebit magis conclusio: Hoc in libris exstat Hermeticis. Igitur vetus Aegyptium dogma haud fuit, sed recentius inventum, & ut pro Hermetico facilius haberetur, his commentitiis voluminibus commissum fuit. Non ego negem, vetera quaedam Aegyptiorum decreta in his passim legi voluminibus. Supra enim iam ipsum postulasse institutum horum veteratorum, confessus sum, ut suas sententias antiquis quibusdam scitis temperarent. At hoc ipsum etiam efflagitare institutum, contendo, ne Aegyptium illud esse statim ducamus, quod pro Aegyptio ab Hermeticis libris obtruditur, nec tam esse hodie quemquam rerum veterum Aegyptiacarum peritum iudico, ut, quae vere Aegyptiaca sunt, ab illis, quae falso ita dicuntur, secernere queat.

(89) *Iustinus M.)* in *Cohortat. ad Graecos p. 37. Opp.* Exstat hoc HERMETIS de Deo effatum initio *Epistolae* eius *ad That*. Vid. CASAVBONI *Exerc. in Baronium p. 62.*

(90) *Augustino) De Baptismo contra Donatistas Lib. VI. §. LXXXVII. p. 126. Tom. IX. Opp.*

(91) *Cyrillum) Lib. I. contra Iulianum p. 31.*

Φασὶν ἐν ὑγρῷ διαιτωμένῳ τὰς ὄψεις ὑμένα λεῖον καὶ διαφανῆ παρακαλύπτειν, ἐκ τοῦ μετώπου κατερχόμενον, ὥστε βλέπειν μὴ βλεπόμενον· ὃ τῷ πρώτῳ Θεῷ συμβέβηκεν. Aiunt, huic soli in humore versanti oculos contegi a membrana tenui ac pellucida, quae a fronte descendat, itaut videns non videatur ipse: qua in re principi Deo respondet. Quamquam & aliam eodem loco caussam profert PLVTARCHVS, quae adduxerit Aegyptios, ut Dei naturam similitudine quadam expressuri, crocodilon pingerent: *Οὐ μὲν οὐδὲ ὁ κροκόδειλος αἰτίας πιθανῆς ἀμοιροῦσαν ἔσχηκε τιμήν, ἀλλὰ μίμημα Θεοῦ λέγεται γεγονέναι, μόνος μὲν ἄγλωσσος ὤν· φωνῆς γὰρ ὁ θεῖος λόγος ἀπροσδεής ἐστι, καὶ δι' ἀψόφου βαίνων κελεύθου καὶ δίκης, τὰ θνητὰ ἄγει κατὰ δίκην. Crocodilus certe cultus sui probabili caussa non destituitur: fertur enim exemplum exstitisse Dei, solus animalium elinguis quum sit: nimirum quia voce Numen nihil indiget, sed iter iustitiae citra ullum conficiens sonum, res humanas iuste temperat.* Similiter (92) HORVS APOLLO in *Hieroglyphicis* Aegyptios naturam infinite potentem veneratos esse, quae universum orbem & fecerit & moderetur, seu *παντοκράτορα* & *κοσμοκράτορα*, serpentisque imagine virtutes eius oculis exhibuisse, refert: *Ἐν μέσῳ αὐτοῦ οἶκον μέγαν δεικνύοντες· ὁ γὰρ βασίλειος οἶκος αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. In medio eius magnam domum effingunt ac repraesentant: mundus enim regia domus est.* Idem, qui factum sit, ostendit, ut serpentem Dei non vererentur figuram facere Aegyptii: (93) *Τὸ ὡς τροφῇ χρῆσθαι τῷ ἑαυτοῦ σώματι, σημαίνει, τὸ πάντα ὅσα ἐκ τῆς θείας προνοίας ἐν τῷ κόσμῳ γεννᾶται, ταῦτα πάλιν καὶ τὴν μείωσιν εἰς αὐτὸν λαμβάνειν. Quod vero velut cibo suo utatur corpore, significat id, quaecumque Dei providentia in mundo gignuntur, ea rursus in eumdem resolui, & tamquam imminutionem sumere.* Et hanc ipsam TAVT sive HERMETI Aegyptiorum fuisse caussam, ex SANCHONIATHONE (94) PHILO BYBLIVS praecipit, quare serpentem Diis aggregaret, *ὅτι ἀθάνατος, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀναλύεται, quoniam immortalis est, & in semet ipsum resolvitur.* Sed interdum quoque gemina divinitatem figura adumbrabant, atque serpenti adiungebant accipitrem: qua de re nobilissimi Aegyptiorum sacerdotis effatum affert (95) EVSEBIVS: *Τὸ πρῶτον ὂν θειότατον ὄφις ἐστὶν, ἱέρακος ἔχων μορφήν. Vnus omnium maxime divinus erat serpens ille, qui accipitris formam prae se ferebat.* Nonnumquam solus illis sufficiebat accipiter ad Dei naturam imagine declarandam. Auctor est (96) PLVTARCHVS, qui *Saide*, Aegypti oppido, in atrio templi

(92) *Horus Apollo*) Locus, quem hic sistit vir eximius, exstat *Lib. I. Cap. LXI. p. 75.* Sed male illum ad Deum trahi, arbitror. Etenim hoc capite & quibusdam aliis HORVS ille, quisquis demum sit, non Dei, sed regum aut bonorum aut malorum, imagines exponit. Index capitis hic est: *Πῶς μηνύουσι κοσμοκράτορα.* Hic vocabulum *κοσμοκράτωρ*, quod magnificum est, induxit doctissimum virum, ut de summo hic Numine agi existimaret. Verum *κοσμοκράτωρ* apud HORVM non tam anguste sumitur, sed regem late dominantem tantum significat. Docet id satis initium capitis, in quo *βασιλεὺς* vocabulo *κοσμοκράτωρ* iungitur, ut, de quo sermo esset, melius constaret. *Πάλιν δὲ τὸν βασιλέα κοσμοκράτορα νομίζοντες καὶ μηνύοντες, αὐτὸν μὲν ὄφιν ζωγραφοῦσι.* Quae ita reddi debere, manifestum est: *Rursus, quum regem potentissimum & late dominantem significare volunt, anguem iisdem pingunt.* Neque male idcirco vir doctissimus, IO. CORNEL. de PAW, in *Notis ad h. l. p. 346.* observavit, *κόσμος* in hoc nomine idem esse, quod *οἰκουμένη*. Deinde vir doctissimus Graeca verba, quae corrupta esse patet & mutila, ex suo vertit sensu, non ex rei veritate. Apud HORVM ita legitur: *ὁ γὰρ βασίλειος οἶκος, παρ' αὐτοῦ - - - ἐν τῷ κόσμῳ.* Quae, nescio, quemadmodum ita verti possint: *Nam mundus regium Dei palatium aut domus est regia.* IO. MERCERVS *Notis ad h. l. p. 188.* censuit, nomen *κυβερνᾶται* aut *ὑπάρχει* excidisse. Itaque locum sic convertit: *Regia enim domus, quae ab eo regitur, in mundo est.* Sed frigidam & puerilem prope hanc esse sententiam, per se manifestum est. Nuperus ergo HORI APOLLINIS editor aliam sibi viam ineundam esse dixit, & locum ita restitui debere autumavit: *ὁ γὰρ βασίλειος οἶκος παρ' αὐτοῦ κράτος ἐστὶ ὁ κόσμος. Domus enim regia pro modo eius imperii orbis est habitatus.* Et haec mihi durior videtur esse coniectura. Equidem non nimis disputandum esse putem, quemadmodum corrupto huic loco subveniendum sit, quum sensus sine ulla emendatione perspicuus sit. Anguis regis imago apud Aegyptios ex mente scriptoris huius. In huius anguis circulo domum collocant, quum regem mundo fere universo imperantem designare volunt. Domus ergo illa mundi est effigies. Ex quo haec nascitur sententia: *Nam domus regia regis eiusmodi ipse mundus est.* Nihil hic difficile vel impeditum. Num vox *παντοκράτωρ* ad Deum pertineat apud HORVM, mox videbimus.

(93) *Τὸ ὡς*) Locus est *Lib. I. Cap. II. p. 5.* Sed a viro doctissimo iterum, ut ego iudico, non satis opportune ad rem praesentem refertur. HORVS hoc in capite non declarat, quemadmodum Aegyptii Deum pinxerint, sed, mundi quae figura fuerit apud eos, explicat. Mundum ait, expressuros Aegyptios, *serpentem* pingere, *qui suam ipsius caudam rodat.* Verbis ergo, quae hic afferuntur, rationem reddit, cur mundum ita pingant Aegyptii, nimirum, ut indicent, e mundi materia exsistere omnia, & in eam denuo redire.

(94) *Philo Byblius*) Apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. I. Cap. X. p. 41.*

(95) *Eusebius*) *Praeparat. evangel. Lib. I. Cap. X. p. 41.*

(96) *Plutarchus*) *Libro de Iside & Osiride p. 363.*

templi cuiusdam *senis*, *iuvenis* & *accipitris* figuras insculptas fuisse, prodidit: cuius triplicis figurae haec veluti vox fuerit & sententia: *vitae humanae non minus ortum*, *quam obitum*, *divinae virtuti atque voluntati subiectum esse.* Sed ad HORVM APOLLINEM redeo, qui (97) duos habet praeterea de Aegyptiorum Theologia locos valde memorabiles, quos praetermittere nefas foret. Vnus hic est: Παρ' αὐτοῖς τῦ παντὸς κόσμυ τὸ διῆκόν ἐςι πνεῦμα. *Censent illi*, *spiritum esse aliquem*, *per orbem terrarum universum commeantem*, id est, Deum. Alter hoc sese modo habet: Δοκεῖ αὐτοῖς δίχα Θεῦ μηδὲν ὅλως συνεςάναι. *Videtur Aegyptiis nihil omnino sine Deo perdurare ac consistere.* Nunc ad IAMBLICHVM venio: cuius testimonio hac in re tanto maiorem tribuere nos oportet auctoritatem, quanto ille ardentius in eam diligentiam incubuit, ut universam Aegyptiorum disciplinam animo penitus comprehenderet ac imbiberet. Quo quidem in negotio tantum profecit, ut responsionem ad PORPHYRII *Epistolam ad Anebonem*, sacerdotem Aegyptium, adornaret, eaque totam Aegyptiorum sapientiam explicandam sibi sumeret. (98) Is igitur primo Aegyptiorum de Deo doctrinam breviter hoc modo adumbrat: Χωριςὸς, ἐξῃρημένος, μετέωρος, καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑπεραπλωμένος τῶν ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμεών τε καὶ ςοιχείων, ὁ τῆς γενέσεως καὶ φύσεως ὅλης καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ςοιχείοις δυνάμεων πασῶν αἴτιος Θεός· ἅτε δὴ ὑπερέχων τύτων, ἄϋλος, καὶ ἀσώματος, καὶ ὑπερφυὴς, ἀγέννητός τε καὶ ἀμέριςος. ὅλος ἐξ ἑαυτῦ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀναφανεὶς, προηγεῖται πάντων τύτων, καὶ ἐν ἑαυτῷ τὰ ὅλα περιέχει, καὶ διότι μὲν συνείληφε πάντα καὶ μεταδίδωσιν. *Deus est separatus*, *exemtus*, *sublimis*, *& per se longe explicatus super mundanas potestates & elementa. Deus totius naturae & generationis potestatumque elementarium omnium caussa his omnibus superior est*, *& universa in se complectitur: est enim his praestantior*, *immaterialis*, *incorporeus*, *super naturam*, *ingenitus*, *indivisus*, *totus a se ipso & in se ipso absconditus. Et quoniam in se complectitur omnia*, *seque ipse omnibus mundi partibus communicat*, *ex iis eluxit.* Eximiam hanc esse Dei definitionem, nemo quidem sanus negaverit. Quae si fuit Aegyptiorum, certe planum est & manifestum, unum eos Deum, rerum omnium auctorem & arbitrum, coluisse, neque plures Deos tempore ac potestate aequales venerari potuisse. Idem nos docet IAMBLICHVS, Aegyptios res materia constantes & corporeas luti aut fluentis aquae figura designasse; Deum vero pinxisse *in loto arbore sedentem super lutum.* (99) *Quod*, inquit, *Dei eminentiam altissimam*, *qua fit*, *ut nullo modo attingat lutum ipsum: demonstratque Dei imperium intellectuale*, *quia loti arboris omnia sunt rotunda*, *tam flores*, *quam fructus.* Paullo post Deum ita quoque interdum figurasse perhibet Aegy-

p. 363. *T. II. Opp.* Quae hic vero legitur, ac si apud PLVTARCHVM exstaret, harum figurarum interpretatio ingenio potius CVDVVORTHI, quam PLVTARCHI, debetur. Etenim hic tantum significat, *infantem* & *senem* ortum atque interitum, *accipitrem* vero Deum designare.

(97) *Duos - locos*) Alter exstat *Lib. I. Cap. LXIV. p.* 77. quod caput inscriptum est: πῶς παντοκράτορα, id est, ὑμνοῦσιν. Ait vero HORVS, illum, quem παντοκράτορα vocat, imagine anguis integri apud Aegyptios designari: quibus positis, verba illa subiicit, quae hic leguntur. Quorum quidem hanc esse sententiam, IOANN. CORN. de PAVV *Notis ad h. l. p.* 346. suspicatur: *Ita apud eos anguis symbolum est spiritus per totum universum sese diffundentis.* Non ego hanc expositionem improbo: ut non possum tamen, quin addam, totum hunc auctorem admodum esse levem atque futilem, nec modo sapientiae & iusti ordinis ignarum, sed etiam sermonis genere tam impedito & inconcinno plerumque, ut, quis sensus eius sit, admodum multis in locis anceps videatur. Ipsae praeterea figurarum Aegyptiacarum, quas affert, explicationes tam sunt coactae, tam inficetae, tam denique a rebus ipsis remotae, ut facile appareat, si quod fuit symbolicum inter Aegyptios sapientiae genus, non hunc esse, ex quo illud addisci debeat. Quis ille παντοκράτωρ sit, quem anguis integri figura designari, hoc capite tradit, prorsus item incertum est. CVDVVORTHVS, cum quo nuperus editor consentit, Deum illo vocabulo indicari, non dubitat. IO. vero MERCERVS reddit hoc nomen: *late rerum potiens.* Si is esset HORVS ille, qui semper proprie & accurate loqueretur, superiori accederem sententiae. Nec enim Deo in primis hoc nomen deberi & dari, nescio. Vid. IO. CASP. SVICERVS *Thesauro ecclesiastico T. II. p.* 562. At quum sermo huius hominis quam longissime a proprietate absit, vocabulisque mirum in modum ille abutatur, nescio, an MERCERI potius probanda sit opinio. Hanc certe opinionem id non parum iuvat, quod antecedentia capita de regibus humanis unice agant, nec in consequentibus rerum divinarum ulla exstet mentio: ex quo cogi videtur, hunc παντοκράτορα hominem etiam significare magna instructum potentia, & nulli legi subiectum. Nec exempla huius significationis in illis desunt auctoribus, qui recentius Graeco sermone scripserunt. Sed nihil definio: nec forte definire licet aliquid per hominis obscuritatem & dicendi summam negligentiam. Alter locus, qui hic producitur, exstat *Lib. I. Cap. XIII. p.* 27.

(98) *Is igitur*) IAMBLICHVS *de mysteriis Aegyptior. Sect. VII. Cap. II. p.* 151. Sed non ita, ut hic, verba illa ibi leguntur, verum ordine inverso. Ea enim, quae hic exordium constituunt, apud IAMBLICHVM ultimo loco exstant.

(99) *Quod, inquit*) IAMBLICHVS *loc. indic. p.* 151. Συμμαρτυρεῖ δὲ τῦτο ὑπεροχήν τε καὶ τὴν ἰσχὺν

μὴ

Aegyptios, ut ad navis sederet gubernaculum. Inde progressus, quaestiones, quas PORPHYRIVS Aegyptio sacerdoti proposuerat dirimendas, his verbis enumerat: Βούλει σοι δηλωθῆναι, τί τὸ πρῶτον αἴτιον ἡγῦνται εἶναι Αἰγύπτιοι· πότερον νῦν, ἢ ὑπὲρ νῦν· καὶ μόνον, ἢ μετ' ἄλλυ, ἢ ἄλλων· καὶ πότερον ἀσώματον, ἢ σωματικόν· καὶ εἰ τῷ δημιυργῷ τὸ αὐτὸ, ἢ πρὸ τῦ δημιυργῦ· καὶ εἰ ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα, ἢ ἐκ πολλῶν· καὶ εἰ ὕλην ἴσασιν, ἢ σώματα ποῖα πρῶτα· καὶ εἰ ἀγέννητον ὕλην, ἢ γεννητήν. *Postulas, tibi ostendi, quidnam Aegyptii primam caussam esse censeant: utrum intellectum, an aliquid supra: utrum solum aliquid, an cum alio, vel aliis: & utrum incorporeum, an corporeum: deinde utrum sit idem cum mundi opifice, an superius opifice: praeterea an ex uno omnia, an ex pluribus: amplius an materiam primam agnoscant, an corpora qualia: denique materiam ingenitam, an genitam ponant.* Quibus responsurus quaestionibus, sic exorditur disputationem: Καὶ πρῶτον μὲν, ὃ πρῶτον ἠρώτησας, περὶ τύτυ ἄκυε. πρὸ τῶν ὄντως ὄντων καὶ τῶν ὅλων ἀρχῶν ἐστι Θεὸς εἷς, πρώτος καὶ τῦ πρώτυ Θεῦ καὶ βασιλέως, ἀκίνητος, ἐν μονότητι τῆς ἑαυτῦ ἑνότητος μένων· ὔτε γὰρ νοητὸν αὐτῷ ἐπιπλέκεται, ὔτε ἄλλο τι. *Et de quo primum interrogabas, de eo primum audi. Ante eas res, quae vere sunt, & ante principia universalium est Deus unus, prior etiam primo Deo & rege. Est ille immobilis, in solitudine suae unitatis permanens: neque enim intellectuale ei immiscetur, neque aliquid aliud.* Fateor, haec, & quae sequuntur, IAMBLICHI verba nonnihil obscuritatis habere; atque erit fortassis, ubi lucem illis afferre clariorem, veramque hominis mentem explanare studebimus. Hoc autem satis luculenter indicant, Aegyptios rerum omnium auctorem atque caussam simpliciter & perfecte unam profiteri, eamdemque omni humana intelligentia superiorem opinari. Vna vero IAMBLICHVS, praeter hanc simplicissimam naturam, alias Aegyptios divinas *hypostases* venerari, significat, perfectam nempe intelligentiam, mundique animam, quae ex nutu pendeant supremi Numinis, eiusque voluntati subiectae sint. De his ita naturis (100) deinceps commentatur: Τὴν πρὸ τῦ ὐρανῦ καὶ τὴν ἐν τῷ ὐρανῷ ζωτικὴν δύναμιν γινώσκυσι, καθαρόν τε νῦν ὑπὲρ τὸν κόσμον προτιθέασι. *Quin etiam vim vitalem tum supra coelos, tum in cælis cognoscunt: item purum intellectum collocant supra mundum.* His qui nondum commoventur, ut Aegyptios plures statuisse naturas eiusdem gloriae, ordinis & potestatis, inficietur, eum, quae nunc afferemus, verba prorsus tamen iubebunt conquiescere: (101) Καὶ ὕτως ἄνωθεν ἄχρι τῶν τελευταίων ἡ περὶ τῶν ἀρχῶν Αἰγυπτίοις πραγματεία ἀφ' ἑνὸς ἄρχεται, καὶ πρόεισιν εἰς πλῆθος τῶν πολλῶν αὖθις ἀφ' ἑνὸς διακυβερνωμένων, καὶ πανταχῦ τῆς ἀορίστυ φύσεως ἐπικρατυμένης ὑπό τινος ὡρισμένυ μέτρυ, καὶ τῆς ἀνωτάτω ἑνιαίας πάντων αἰτίας. *Atque ita Aegyptiorum doctrina de principiis desuper ad inferiora progrediens, ab uno incipit, & desinit in multitudinem unius imperio gubernatam: & prorsus omnis indeterminata in se natura definitur & continetur aliquo certo termino, hoc est, suprema illa uniente omnia caussa.* Vltimam quaestionem hanc ANEBONI posuerat PORPHYRIVS: Creduntne Aegyptii, materiam ex infinito tempore per se exsistere, an vero eam factam & creatam putant? Respondet IAMBLICHVS, HERMETEM & Aegyptios *materiam* censere *a Deo factam & productam*, ὕλην δὲ παρήγαγεν ὁ Θεὸς ἀπὸ ὐσιότητος ὑποσχισθείσης ὑλότητος, *ab essentialitate succisa ac subscissa materialitate*, ut SCVTELLIVS Graeca reddidit. Hunc IAMBLICHI locum PROCLVS tangit *Commentario in Timaeum Platonis*, ubi Deum *ineffabilem esse materiae caussam*, ἄρρητον αἰτίαν τῆς ὕλης, disputat. Verba, quibus utitur, haec sunt: Καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων παράδοσις τὰ αὐτὰ περὶ αὐτῆς φησιν· ὅ γέ τοι θεῖος Ἰάμβλιχος ἱστόρησεν, ὅτι καὶ Ἑρμῆς ἐκ τῆς ὐσιότητος τὴν ὑλότητα παράγεσθαι βύλεται· καὶ δὴ καὶ εἰκὸς καὶ τύτυ, τὸν Πλάτωνα τὴν τοιαύτην περὶ τῆς ὕλης δόξαν ἔχειν. *Hac cum doctrina Aegyptiorum consensit traditio. Etenim divinus Iamblichus memoriae prodidit, Hermetem*

Margin: Sect. VIII. Cap. I. (p. 157.) — P. 157.

μὴ ψαύσαι μηδαμῶς τῦ ἰλύος, καὶ ἡγεμονίαν νοεράν καὶ ἐμπύριον ἐπιδείκνυνται. κυκλοτερῆ γὰρ πάντα ὁρᾶται τὰ τῦ λωτῦ, καὶ τὰ ἐν τοῖς φύλλοις εἴδη, καὶ τὰ ἐν τοῖς καρποῖς φαινόμενα.

(100) *Deinceps*) *Cap. IV. p.* 160.

(101) Καὶ ὕτως) Exstant haec verba *Sect. VIII. Cap. III. p.* 159. Eodem loco & illa leguntur, quae statim consequuntur de origine materiae. THOM. GALE melius, quam SCVTELLIVS, posteriora haecce verba reddidit: *Deus materiam produxit dividendo materialitatem ab essentialitate.* Magnifica vero & obscura haec vocabula nihil significant, quam id, quod nos ita hodie clarius eountiamus: *Materia rerum omnium ex Deo seu ex ipsa natura divina emanavit*; quod ab aeterno factum esse contendebant Platonici, e qoibus IAMBLICHVS erat. Ceterum ex hoc ego IAMBLICHO, tametsi retrusis Aegyptiorum mysteriis initiatus videri velit, nolim veterem Aegyptiorum disciplinam aestimare. Moris enim Platonicis istis erat, quidquid osquam de antiqoorum philosophia traditum vel scriptum erat, id ad sua praecepta prorsus accommodare, quo omnis omnium gentium sapientia ad se unos divertisse videretur.

metem censuisse, materialitatem productam esse ex essentialitate, (id est, principium materiae patiens ex agenti divinitatis principio.) *Et valde hinc est verisimile, Platonem in eadem fuisse de materia sententia*, quoniam nimirum HERMETIS & Aegyptiorum legisse fertur vestigia. Nihil quidem hoc probabilius, si quidem id verum sit, quod idem hic de ORPHEO PROCLVS scriptum reliquit: ὥστε καὶ Ὀρφεὺς κατὰ τῦ͂τον τὸν λόγον ἀπὸ τῆς πρωτίστης τῶν νοητῶν ὑποστάσεως παράγει τὴν ὕλην. *Orpheus pari ratione materiam derivat ex prima hypostasi intelligibilium*, id est, ex supremo omnium Deo. Agmen claudat (102) DAMASCIVS, qui *Libro de principiis* de Aegyptiis hac ratione commentatur: Αἰγυπτίυς δὲ ὁ μὲν Εὔδημος ὐδὲν ἀκριβὲς ἱστορεῖ. Οἱ δὲ Αἰγύπτιοι καθ᾽ ἡμᾶς φιλόσοφοι γεγονότες, ἐξήνεγκαν αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν κεκρυμμένην, εὑρόντες ἐν Αἰγυπτίοις δή ποι λόγοις, ὡς εἴη κατ᾽ αὐτὺς ἡ μὲν μία τῶν ὅλων ἀρχὴ σκότος ἄγνωστον ὑμνυμένη καὶ τῦτο τρὶς ἀναφωνῦμενον ὕτως. *Eudemus Aegyptiorum disciplinam parum accurate in litteras retulit. Qui vero nostris fuere temporibus, philosophi Aegyptii abstrusam Theologiae eorum veritatem aperuerunt. Sic enim in nonnullis Aegyptiorum libris scriptum invenerunt, unum esse ex sententia eorum principium, quod sub nomine ignotae caliginis, ter vocabulum hoc repetentes, celebrant. Ignota* haec *caligo* summi Numinis descriptio est, quod humanis mentibus incomprehensum esse, docere volebant.

Ipsa popularis Aegyptiorum religio & sapientia, ut nunc sublimiorem & arcanam dimittamus, tot, quibus cultum atque preces adhibebant Aegyptii, minoribus Diis unum ceteris maiorem praefectum fuisse, argumentum non unum subministrat. In his primum est, quod peculiare & proprium, quo summum illum Deum designarent, nomen habebant. Quemadmodum enim Graeci altissimum hunc Deum Ζεύς, Latini *Jupiter* sive *Iovis* vocabant: ita Aegyptii *Hammon* sive *Ammon* eum appellabant. Constat id (103) HERODOTI, cuius ante iam attulimus locum, auctoritate: cui pondus addit (104) ORIGENES, quem gente fuisse Aegyptium, notum est. Nec repugnat (105) PLVTARCHVS, cuius verba ex *Libro de Iside & Osiride* recitabo: Τῶν πολλῶν νομιζόντων, ἴδιον παρ᾽ αἰγυπτίοις ὄνομα τῦ Διὸς εἶναι τὸν Ἀμῦν, ὃ παράγοντες ἡμεῖς Ἄμμωνα λέγομεν. *Censent multi, proprium apud Aegyptios Iovis* (id est, supremi Numinis) *vocabulum esse Amous, quod nos* (Graeci) *pronuntiamus Hammon.* Addo locum HESYCHII dicentis: Ἀμμῦς ὁ Ζεύς, Ἀριστοτέλης. *Ammous, quod Aristoteles testatur, idem est, qui* Ζεύς. Nec alia de caussa evenit, quod scriptores Latini *Hammon* duplici nomine *Iupiter Hammon* nuncupare solent. Sed nec soli Aegyptii nomen istud *Hammon* summi Numinis proprium voluerunt esse vocabulum. Fecerunt idem Arabes, & omnes Africae populi. Quam in rem (106) LVCANI versus profero:

Quamvis Aethiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Iupiter Ammon.

Quare non modo Marmarica, Africae provincia, in qua celeberrima sita erat *Ammonis* huius aedes, ab eo *Ammonis* dicta fuit; sed etiam, quod STEPHANVS memoriae prodidit, universa Africa non raro *Ammonis*, quod Deus *Ammon* in ea coleretur, nominata fuit. Ipse vero Deus hic Graecis nonnumquam Ζεὺς Λιβυκὸς, *Iupiter Libycus* (107) dicebatur.

In vocabuli huius *Ammon* sive *Hammon* origines si quis velit curiosius inquirere, is, credo, ceteris omnibus eorum anteferendam esse sententiam, iudicabit, qui ab *Ham* sive *Cham*, filio NOACHI, natum esse illud, (108) suspicantur. Huius enim posteri in

(102) *Damascius*) Haec DAMASCII verba in illis etiam leguntur, quae ex inedito philosophi huius opere IO. CHRIST. WOLFIVS excerpsit *Anecdotor. Graecor. Tom. III. p.* 260. De hoc vero DAMASCIO idem velim cogites, quod paullo ante de IAMBLICHO monui.

(103) *Herodoti*) *Historiar. Lib. II. Cap. XLII. p.* 105.

(104) *Origenes*) Verius CELSVS apud ORIGENEM *Libro V. contra Celsum p.* 261.

(105) *Plutarchus*) *De Isid. & Osirid. T. II. Opp. p.* 354.

(106) *Lucani*) *Pharsalic. Lib. IX. v.* 517. 518.

(107) *Dicebatur*) Haec veterum testimonia probavit & latius persequutus est GERH. IO. VOSSIVS *de idololatriae origine ac progressu Lib. II. Cap. XI. p.* 134. 135. & SAM. BOCHARTVS in *Phaleg. Lib. I. Cap. I. p.* 6. 7.

(108) *Suspicantur*) Princeps huius sententiae auctor est SAM. BOCHARTVS in *Phaleg. Lib. IV. Cap. I. p.* 204. 205. *s.* add. *Lib. I. Cap. I.* p. 6. 7. apud quem etiam auctoritates illas, quae hic laudantur, reperies. Nec discedit ab hac opinione vir sagacissimus, IO. MARSHAMVS, *Canone chronico Aegypt. Saec. I. p.* 30.

in Aegypto sibi in primis sedes quaesiverunt: nec modo in S. Litteris ab eo tota haecce terra *terra Chami* nominatur, sed & ipsi Aegyptii Χημίαν sive *Chemiam*, PLVTARCHO teste, & *Ham*, HIERONYMO auctore, regionem, quam tenent, vocarunt. Quae quidem non temere dicta esse, vel ex eo patet, quod adhuc Cophtitae Aegyptum *Chemi* nominant. Haec tamen minime obsistunt, ne deinceps Aegyptios vocem *Hammon* ita consecrasse arbitremur, ut solius illud summi Numinis esse vellent. Nam & Graeca vox Ζεὺς antiqui primum herois sive hominis nomen fuisse dicitur; postea vero ad maximum Deorum a Graecis traducta est. Certe fieri potuit, ut, quod Graecos fecisse constat, idem fecerint Aegyptii, atque res ab hominibus virtute singulari praeditis gestas, seu historiam heroum cum Theologis composuerint, atque mistum ex utraque corpus constituerint. Quin etiam (109) doctissimi exstiterunt homines, quibus Ζεὺς ille, quem Graeci venerati sunt, a *Cham*, filio NOAE, quem Aegyptii Diis post obitum aggregarunt, non differre visus est. Quam eorum opinionem non omnis ratio destituit. De nominibus nihil dicam, quorum ingens tamen est affinitas. *Cham* enim *ardorem* sive *calorem* significat. Ζεὺς vero Graecorum Grammatici ex ζέω natum esse censent. At si quis ea, quae de *Saturno* & *Iove* cecinerunt poëtae, cum his conferat, quae sacrae litterae de *Noah* & *Chamo*, filio eius, narrant, nae ille maximam utraque similitudinem inter se habere sentiet. Itaque HERODOTI non esse spernendum testimonium, quod antea produximus, intelligitur, qui Graecos omnia fere Deorum suorum nomina, ne ipso quidem nomine Ζεὺς excepto, ab Aegyptiis accepisse, perhibet.

Si qui tamen sunt, qui solem ab Aegyptiis sub nomine *Hammon* interdum esse cultum contendunt, iis, quod ad rem ipsam attinet, haud magnopere (110) repugnaverim. Scio enim, Graecis quoque id in more positum fuisse, ut solem saepenumero vocabulo Ζεὺς honestarent, eoque sub nomine adorarent. Atque ipsum nomen *Hammon* favet illis, qui sic sentiunt. חמה enim Hebraeis non modo *fervorem*, sed etiam *solem* denotat: unde & חמנים *Chamanim* descendit. Sed id inde haud consequitur, solem, qui in sensus nostros incurrit, pro summo omnium Deo ab Aegyptiis esse habitum; quod Graecorum satis exemplo patet, qui, tametsi vocabulum Ζεὺς soli accommodarunt, eum tamen primo inter Deos gradu nullo modo posuerunt. Omnis scilicet gentium ante natum Servatorem religio, id quod iam aliquoties animadverti iussi, mista quaedam & confusa moles erat ex antiqua historia, praeceptis physicis & scientia rerum divinarum nullo ordine conflata. Sed si ipsos tantum loqui sinamus Aegyprios, facile, opinor, id a nobis impetrabunt, ut cum iis dissentiamus, qui voce *Ammon* nullum alium Deum, praeter solem, aut, quod aliquos existimare novi, mundum corporeum sive rerum naturam ab illis indicatam esse, arbitrantur. Consulti nimirum Aegyptii de vera notione vocis *Ammon*, lingua sua respondent, eam *naturam* significare *abditam*, *retrusam* & *occultam*. Sic MANETHO, antiquus Aegyptiorum sacerdos: sic etiam HECATAEVS, qui *de Aegyptiorum philosophia* commentatus est. (111) PLVTARCHO auctore: Μανεθῶς μὲν ὁ Σεβεννίτης τὸ κεκρυμμένον οἴεται καὶ τὴν κρύψιν ὑπὸ ταύτης δηλοῦσθαι τῆς φωνῆς· Ἑκαταῖος δὲ Ἀβδηρίτης φησὶ τούτῳ καὶ πρὸς ἀλλήλους τῷ ῥήματι χρῆσθαι τοὺς Αἰγυπτίους, ὅταν τινὰ προσκαλῶνται· προσκλητικὴν γὰρ εἶναι τὴν φωνήν. διὸ τὸν πρῶτον Θεὸν, ὡς ἀφανῆ καὶ κεκρυμμένον ὄντα, προσκαλούμενοι καὶ παρακαλοῦντες ἐμφανῆ γενέσθαι καὶ δῆλον αὐτοῖς, Ἀμοῦν λέγουσι. *Manethos Sebennita ea voce occultatum & occultationem iudicat significari. Hecataeus autem Abderita hoc verbo invicem uti Aegyptios ait, quum alter alterum vocat: esse enim vocem indicativam. Itaque & principem Deum, utpote obscurum & absconditum, vocari ab iis & orari, quum Amun dicunt, ut prodat se ac conspiciendum praebeat.*

Et

(109) *Doctissimi homines*) SAM. BOCHARTVM intelligit in primis, ex cuius *Phaleg Lib. I. Cap. I. p. 7. 8* hausta sunt argumenta, quae hic afferuntur, ad probandam *Cham* & Ζεὺς cognationem. Verum recte meo quidem iudicio repugnat huic opinioni IAC. PERIZONIVS in *Originib. Aegyptiacis Cap. V. p. 76. 77.*

(110) *Repugnaverim*) Lege hac de re VOSSIVM *de origine & progressu idololatr. Lib. II. Cap. XI. p. 134. 135.*

(111) *Plutarcho*) *Libro de Iside & Osiride p. 354. T. II. Opp.* In hoc vero loco describendo, metuo, ne vir doctissimus caussae suae quodammodo serviverit. Omisit enim verba quaedam, quae opinionem illorum confirmant, quae paullo ante repudiaverat, Aegyptios totam rerum naturam pro summo & principe Deo habuisse. PLVTARCHVS ita loquitur: Διὸ τὸν πρῶτον Θεὸν τῷ παντὶ τὸν αὐτὸν νομίζοντες, ὡς ἀφανῆ καὶ κεκρυμμένον ὄντα. *Quumque Aegyptii summum & primum Deum eumdem esse censeant, quam rerum universitatem, idcirco eum tamquam obscurum & latentem invocant.* At lege tamen, quae paullo post de his ipsis verbis disserit vir egregius.

Et hanc sine dubio in animo habuit notionem (112) IAMBLICHVS, quum his verbis veram indolem Dei, quem *Ammon* vocarunt Aegyptii, declararet: Ὁ δημιουργικὸς νοῦς, καὶ τῆς ἀληθείας προστάτης καὶ σοφίας, ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων, Ἀμοῦν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται. *Opifex quippe mens, quae & veritatis custos & sapientiae, quatenus ad generationem sapienter descendit, & incognitam rationum latentium vim producit in lucem, lingua Aegyptiaca dicitur Amun.* Ergo quid apertius est, quam hoc, nomine *Hammon* non universe Aegyptios summum designasse Deum, qualiscumque demum foret, sed Deum simul *abditum, ab oculis remotum & corpore vacuum?*

Hic vero non possum, quin moneam, ipsas sacras litteras *Hammonis* huius, Aegyptiorum Numinis, meminisse, valde mihi probabile videri. Quod quoniam ab interpretum vulgo (113) neglectum esse intelligo, quod hic paucis exponatur, dignissimum iudico. Itaque de isto Deo hunc IEREMIAE locum intelligi debere, opinor: *Ait Iehovah exercituum, Deus Israëlis: ecce ego animadversurus sum* אֶל־אָמוֹן מִנֹּא (id est, non in multitudinem No, sed) *in Ammon* (Deum) *No, in Parhonem, & in Aegyptum, & in* (reliquos) *Deos eius, & in omnes regulos eius, & in eos, qui confidunt ei: & tradam eos in manum quaerentium animam ipsorum, nempe in manum Nebucadnezaris, regis Babyloniae.* Cap. XLVI. 25. Huius oraculi quo recte capiamus sententiam, hoc teneamus in primis, necesse est, antiquis gentibus in more fuisse positum, ut, si quam provinciam aut urbem propriis & peculiaribus nominibus Deos illos, quorum se tutelae commisisset, compellare novissent, ipsa oppida illa sive gentes Deorum, quos venerarentur & colerent, nominibus vulgo distinguerent ab aliis. Ipse sacer codex hanc loquendi consuetudinem imitatus est. Ita Moabitae *gens Chemos* nominantur *Num. XXI* atque Dii Damasci Achas dicuntur cladem attulisse, quem Syri tamen fuderant, *2. Chron. XXVIII.* Haec loquendi ratio aliam non dissimilem peperit. Quaecumque enim in gentes quasdam sive regna suscipiuntur & tentantur, ea in Deos eorum tentari dicuntur atque suscipi. Ita IEREMIAS, populum Moabiticum captivum abductum iri, significaturus: *Tu capieris*, inquit, *& Chemosch in deportationem exibit. Ierem. XLVIII. 7.* Pari modo Babylonis interitum praedicit ESAIAS *C XLVI. 1. Procubuit Bel, reflexus est Nebo, abducti sunt in exsilium.* Neque aliis fere formulis IEREMIAS excidium huic genti minatur: *Animadvertam ego in Belum Babylone, & extraham, quod deglutiit, ex ore eius, neque confluent ad eum amplius gentes, & iam murus Babylonis corruet.* Atqui *Belus*, quod (114) HERODOTVS testatur, non secus summi omnium Numinis cognomen inter Babylonios erat, atque *Ammon* inter Aegyptios: quem utraque tamen gens superstitioso ritu colebat & venerabatur. Sicut igitur, quae in hisce locis Belo indicuntur, calamitates & supplicia ipsis reapse Babyloniis denuntiantur, ita, quod IEREMIAS vaticinatur, *Ammonem* ceterosque Aegyptiorum Deos exturbatum & castigatum iri, id ipsius populi Aegyptiaci perniciem & interitum significat. Nec id ipse sanctus vates silentio praeterit. *No*, si recte coniicio, totius Aegypti caput erat. Quocirca maximus cum veterum Aegyptiorum, tum huius urbis Deus, *Ammon*, sancto homini *Ammon No* dicitur. Vrbs vicissim *No* in sacris litteris itidem ab hoc Deo cognomen accipit, atque tum *No-Ammon*, tum *Ammon-No* appellatur. Illo nomine NAHVM eam designat *Nah. III. 8. An melius esset tibi, quam No-Ammon*, id est, illi oppido, in quo *Ammon* divinis honoribus afficitur. (115) Qui hoc dictum de oraculo Ammonis, in provincia Marmarica sito, exponunt, atque *No* esse proprium nomen, sed *habitationem* significare, volunt, manifestum errorem committunt. *No* enim urbis esse nomen Aegyptiae, omni prorsus dubitatione caret. Alterum, quod diximus, nomen EZECHIEL huic urbi imponit

Cap.

(112) *Iamblichus*) *De mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. C. III. p. 159.*

(113) *Neglectum*) At SAM. tamen BOCHARTVS ita iam hunc locum IEREMIAE exposuerat *Phaleg Lib. I. Cap. I. p. 5. 6. Amon de No, id est, Deum Ammon, in cuius honorem consecratum fuit fanum in urbe No.* Mihi autem, ut verum fatear, etsi haec ingeniosa sit interpretatio, magis tamen arridet illa, quam HVG. GROTIVS *Comm. in h. l. p. 258.* & plerique interpretes sequuntur, qui vertunt: *multitudinem seu populum urbis No.* Postea enim Deorum demum mentio fit, in quos animadversurus sit Dominus: nec credibile est, sanctum vatem principem Deum a reliquis Diis, id est, patrem a familia sua, aliis rebus interiectis, seiunxisse.

(114) *Herodotus*) Non memini, HERODOTVM hoc scriptum reliquisse. Forte DIODORVM SICVLVM nominare voluit vir doctissimus, apud quem haec exstant *Biblioth. historicae Lib. II. p. 69.* Διὸς, ὃν καλοῦσιν οἱ Βαβυλώνιοι Βῆλον, h. e. *Dei supremi aut Iovis, quem Babylonii vocant Belum.*

(115) *Qui hoc dictum*) Tacite GERH. IO. VOSSIVS perstringitur, qui hanc sententiam eruditi sui studii *de origine idololatr. Lib. I. Cap. XXXII. p. 89.* A CVDWORTHI sententia BOCHARTVS iterum stat *Phaleg Lib. I. Cap. I. p. 6.*

Cap. XXX. 20. Effundam excandescentiam meam in Sinem, robur Aegypti, & exscindam Ammon.-No. Hic *Sin Pelusium* est: *Hammon No* vero septuaginta interpretes reddiderunt *Diospolis*, quod est, *urbs Iovis*, Aegyptii nimirum Iovis, seu *Hammonis*. Diospolis alioquin Thebae dicebantur Aegyptiae, quae in urbibus Aegypti principem olim locum obtinebant. At Aegyptium eius urbis Nomen *No* videtur fuisse. Quumque ceterorum Deorum princeps atque pater ibi coleretur, ideo *Hammon-No* & *No-Hammon* vocata est; sicut ipse Deus id huic oppido debet, quod interdum *Ammon-No* nuncupatur. Grave huic sententiae momentum (116) PLATONIS addit auctoritas, qui de *Theuth* sive *Thoth*, *Hermete* Aegyptiorum, verba faciens, *Ammon* diserte refert praecipuum atque proprium Thebarum Aegyptiarum seu Diospoleos Deum fuisse: Βασιλέως δ᾽ αὖ τότε ὄντος Αἰγύπτου ὅλης Θάμου, περὶ τὴν μεγάλην πόλιν τοῦ ἄνω τόπου, ἣν οἱ Ἕλληνες Αἰγυπτίας Θήβας καλοῦσι, καὶ τὸν θεὸν Ἄμμωνα. *Erat tunc totius Aegypti rex Thamus, & in eminentissima amplissimaque civitate, quas Graeci Aegyptias Thebas appellant, Deumque ipsum Ammonem vocant.* Non sum nescius, (117) viros esse doctissimos, qui non Diospolin, sed Alexandriam potius, a sancto vate designari, autumant. Hanc eis opinionem NAHVM suggessit, qui post illud huius urbis excidium, quod IEREMIAS & EZECHIEL comminati sunt, oracula sua fudisse videtur, atque oppidum istuc *situm fuisse inter rivos, mareque munitionis loco habuisse* significat. Quis vero facile sibi persuadeat, sanctum hominem urbi praedixisse exitium, quae tum nondum condita erat, longoque deinceps intervallo ab ALEXANDRO MAGNO exstructa est? Nobis illud NACHVMI dictum haud officit, qui nomine illo universam Aegyptum, cuius caput *No* erat, commode indicari potuisse, censemus. Haec enim inter rivos & flumina iacet, binisque maribus, rubro & mediterraneo, tamquam vallo, communitur. Atque haec hactenus de Aegyptiorum Iove, sive summo & altissimo Deo, quem *Hammon* vocabant.

Novum nobis argumentum, quo Aegyptios non plures Deos genere, ordine atque potestate pares, verum unum omnium maximum & praestantissimum Numen, universam rerum naturam suo continens complexu atque administrans, coluisse, convincamus, praestantissimum illud antiquitatis Aegyptiae monumentum nobis suppeditat, quod (118) PLVTARCHVS & alii posteritati conservarunt. Inscriptionem illam intelligo, qua templum *Saide*, Aegypti oppido, condecoratum olim fuit: Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὂν, καὶ ἐσόμενον, καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδείς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν. *Ego sum omne, quod exstitit, est & erit, meumque peplum nemo adhuc mortalium detexit.* Equidem fore aliquos vereor, qui, quem haec inscriptio laudat, Deum unam esse, qua haec rerum constat universitas, materiam, sensus atque vitae inopem, suspicentur, atque sic CHAEREMONI, quem supra castigavimus, quod nullum fuisse alium Aegyptiis Deum censuerit, quam materiam, fidem habendam esse, putent. Verum hos, ut ab ista coniectura desistant, exiguo compellemus negotio. Primo Deus ille, quem inscriptio celebrat, non est congesta quaedam ex variis partibus materiae moles, aut congregatio quaedam & coniunctio individuorum corpusculorum, nullo naturali vinculo colligatorum, sed *una res*, quae simul est *omnia*. Sic & *Isidis* naturam explicat altera inscriptio, in ara Divae huic consecrata reperta, quam deinceps ad institutum nostrum accommodabimus: *Tibi, una, quae es omnia.* Duo deinde in isto, quem inscriptio laudat, Deo separatim considerandae sunt: primo exterius aliquid, sive peplum, tum interius aliud, arcanum & reconditum. Sensus verborum hic unus mihi videtur esse: *Ego sum omne illud, quod fuit, quod est, quodque futurum est: tota rerum natura nihil est, nisi ipse ego, verum peplo circumdatus: at splendorem meum nudum, nec ullo velo tectum nemo unus mortalium aut oculis contueri, aut mente comprehendere potest.* Quae quidem similiter intelligi debent, atque si solem ita loquentem audiremus: Quidquid iris colorum trahit, id ego ipse sum, meumque simplex & unicum lumen, variis modis inflexum atque temperatum, in omnibus istis coloribus cernitur: atque hoc lumen, quum mite sit & lene, facile tolerant mortalium oculi: ipsam vero fulgentem faciem meam, nulla nube & caligine obductam, nemo unus hominum, nisi qui aciem sibi concupierit obtundi, & oculos hebescere, contemplari potest. Itaque hanc Dei descriptionem non nimis ab ea remotam esse, liquet, quam ipse olim Deus MOSI tradidisse legitur: *Posteriora mea videbis*

Ἀφανὴς ἅμα καὶ ἐμφανὴς, invisibilis simul & manifestus. Ita PROCLVS de hoc Aegyptiorum Numine in Timaeum p. 30.

:

(116) *Platonis*) In *Phaedro p. 356. Opp.*

(117) *Viros-doctissimos*) Interpres Chaldaeus, DRVSIVS, HIERONYMVS, & multi alii: vid. VOSSIVS *l. c. p. 89.* quos iidem BOCHARTVS *loc. indic. p. 6.* Quamquam hic alia, quam CVDWORTHVS, ratione dissentientibus occurrit.

(118) *Plutarchus*) *De Isid. & Osiride p. 354. T. II. Opp.*

debis, sed ipsam faciem meam nemo intueri potest. Namque haec verba pariter cum exterius aliquid & spectabile, tum interius aliquid & abstrusum, quod nec oculus nec mens capiat ullius hominis, in Deo ostendunt ac distinguunt. Quare sic ea (119) PHILO interpretatur: *Αὐταρκές ἐστι σοφῷ, τὰ ἀκόλουθα καὶ ὅσα μετὰ τὸν θεὸν γνῶναι. τὴν δὲ ἡγεμονικὴν οὐσίαν ὁ βουλόμενος καταθεάσασθαι, τῷ περιαυγεῖ τῶν ἀκτίνων πρὶν ἰδεῖν πηρὸς ἔσται. Sufficit sapienti ea, quae post Deum sequuntur, cognoscere. Principalem autem illam essentiam si quis velit intueri, nimio radiorum fulgore prius, quam eam videat, occoecabitur.* Vti hic, quod PHILO opinatur, *posteriora Dei* opera designant Dei, quae virtutes eius, potentiam, sapientiam & bonitatem declarant: ita eadem opera in nostra inscriptione peplum seu externus Dei amictus, aut ipse Deus velo tectus vocantur. Nullo igitur modo fieri potest, ut is Deus, cui haec inscriptio decreta est, mundus hicce sit, quem oculis cernimus, materia constans, vitaeque ac consilii expers. Huius enim mundi partes omnes atque membra cunctorum conspectui sunt exposita, neque habent idcirco aliquid, quod sensus atque aciem fugiat mortalium. Si quid difficultatis superest aut dubitationis, id omne nomen Dei, cui templum illud consecratum, atque haec inscriptio dedicata fuit, dirimet. Deus iste Aegyptiorum sermone *Neith* dicitur: quae vox vocabulo Ἀθηνᾶ inter Graecos, & Latinorum *Minerva* respondet; quae duo verba *sapientiam* & *intelligentiam* significant. Ergo quid apertius, Deum hunc non esse Numen sensu destirutum & consilio, quale mareria est, quam Numinis loco habent religionum irrisores, sed mentem? (120) ATHENAGORAS auctor est priscis Theologis, Ἀθηνᾶν sive *Minervam* denotasse proprie *τὴν φρόνησιν διὰ πάντων διήκουσαν, sapientiam sive mentem per totam rerum naturam intentam & commeantem.* Qua quidem definirione nihil aptius est ad inscriptionis huius vim & sententiam explanandam. Illi scilicet veterum, qui Deum esse mentem praecipiebant, sive naturam ab omni concretione corporea secretam prorsus & abstractam, haud idcirco semper eum, qualis in se est, a materia nimirum disiunctum & segregatum, considerabant. Contra saepenumero Deum coniuncte cum omnibus, quae perfecit atque procreavit, spectabant, atque ut naturam, mundum ex sese gignentem, ac per omnes eius partes vim suam longe lateque diffundentem, ob oculos sibi ponebant. Ex quo evenit, ut Deum esse omnia, certa ratione tueri possent. Sic HORVM APOLLINEM audivimus antea, quum diceret, Aegyptiis Deum esse *naturam sponte sua totum orbem permeantem, atque in res sese omnes abdentem & insinuantem*, eosdemque, *nihil omnino sine Deo permanere & consistere posse*, putare. Atque hac ratione (121) IAMBLICHVS *de mysteriis Aegyptiorum* inscriptionem, cuius hic res agitur, explicat. Postquam enim Aegyprios cum in universa disciplina sua, tum in sacris caerimoniis admonere homines, docuerat, ut, spretis terrenis corporeisque rebus, animos ad Deum corpore vacantem, rerumque omnium effectorem, atrollerent, ita pergit: *Ὑφηγήσατο δὲ καὶ ταύτην τὴν ὁδὸν ὁ Ἑρμῆς· ἡρμήνευσε δὲ Βίθυς προφήτης Ἄμμωνι βασιλεῖ, ἐν ἀδύτοις εὑρὼν ἀναγεγραμμένην ἐν ἱερογλυφικοῖς γράμμασι κατὰ Σάϊν τὴν ἐν Αἰγύπτῳ, τό τε τοῦ θεοῦ ὄνομα παρέδωκε τὸ διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου· Mercurius autem etiam hanc viam tradidit, eamque Bithys propheta inventam in sacrariis Sain in Aegypto hieroglyphicis scriptam regi Ammon exposuit, ut & Dei nomen illud, quod per omnia penetrat.* Hoc Numen illud *Neith* est, sive *Athena*, quod sic describitur: *Ego sum omnia, quae fuerunt, quae sunt, quae futura sunt, meumque velum nemo tollet mortalium.* Hic facere non possum, quin animadvertam, Graecorum Ἀθηνᾶς, quemadmodum nulla est alia, quam Aegyptiorum *Neith*, ita etiam, non secus atque Deam hanc, pepli sui nomine clarissimam olim atque celeberrimam fuisse. *Peplum*, inquit SERVIVS, *est proprie picta palla feminea, Minervae consecrata.* Nota sunt, quae Athenis prisco & solemni ritu agitabantur, Mana Panathenaica, in quibus nobilirare praestantes feminae velo hoc, quod ipsaemet artificiosissime contexuerant, signum Deae totum obtegebant. Qui quidem mos in eam nos adducit sententiam, ut statuam Deae Aegyptiorum *Neith* in templo *Saitano*, quod & ipsa significare videtur inscriptio, non aliter ac Atheniensium *Minerva* sive *Artemis*, velo quoque sive peplo exornatam fuisse, suspicemur. Eius autem haec vis erat atque ratio, ut divinam naturam a nemine mortalium neque oculis conspici, neque mente

Νηΐθας apud Proclum in Timaeum p. 144. p. 30.

Μία τῶν δύο πόλεων ἔφορος τῆς τε Σάϊος καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Sais & Athenae uno eodemque Numine tutelari utuntur. Proclus in Timaeum p. 30. qui affirmat etiam, Theopompum narrare, Athenienses Saitarum fuisse coloniam.

(119) *Philo*) *Libro de profugis p. 474. Opp.*

(120) *Athenagoras*) *Legat. pro Christianis Cap. XIX. p. 86.*

(121) *Iamblichus*) *De mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. Cap. V. p. 161.* His vero IAMBLICHI verbis inscriptionem illam, quae apud PLVTARCHVM est, explicari, non video. Quod enim Bithys dicitur Ammoni nomen illud Dei significasse, quod per omnia permeat, id nondum significat, ista inscriptione summum & princeps Aegyptiorum Numen indicari. Nec id mentio *Sais* oppidi apud IAMBLICHVM efficit.

mente comprehendi posse, doceret accedentes, simul vero commonefaceret, ipsum Deum corporeum sibi huncce orbem, qui cernatur, tamquam velum, circumdedisse; quem orbem propterea, ut varium & multiformem unius Numinis amictum, spectare conveniat. His omnibus postremo loco, quod (122) PROCLUS scriptum reliquit, addendum est, longiorem fuisse, atque a PLUTARCHO exhibetur, Aegyptiam hanc inscriptionem atque haec verba habuisse adiecta: καὶ ὃν ἔτεκον καρπὸν, ἥλιος ἐγένετο. *Sol vero fructus ille est, quem peperi.* Quae quidem verba solem ab Aegyptiis non pro summo fuisse Deo habitum, Deumque, cui decreta fuit haec inscriptio, δημιουργικὸν θεὸν esse, id quod PROCLUS etiam observavit, illum Deum, qui mundum universum solemque ipsum condiderit & constituerit, extra omnem collocant controversiam. Et hic quidem summus corporeque carens Deus *Omnia* dicitur in praeceptis eorum, eo quod per res omnes pertinet atque (123) commeat.

Hinc,

(122) *Proclus*) Aequum est, ipsa PROCLI verba, quum a PLUTARCHI vocibus nonnihil desciscant, describere ex *Comm. in Timaeum Platonis Lib. I. p. 30.* Αἰγύπτιοι δὲ ἱστοροῦσιν, ἐν τῷ ἀδύτῳ τῆς θεοῦ προγεγραμμένον εἶναι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο· τὰ ὄντα, καὶ τὰ ἐσόμενα, καὶ τὰ γεγονότα ἐγώ εἰμι· τὸν ἐμὸν χιτῶνα οὐδεὶς ἀπεκάλυψεν, ὃν ἐγὼ καρπὸν ἔτεκον, ἥλιος ἐγένετο.

(123) *Commeat*) Saitanam hanc inscriptionem, ut apud PLUTARCHUM legitur, pollicitus est ex instituto sese explicaturum esse vir longe doctissimus, PETRUS ZORNIUS, *Bibliothecae antiquario-exeget. Tom. I. p. 655.* Quod dum faciat, ego, quae mihi in mentem venerunt, attentius illam consideranti, hoc in loco exponam: idque tanto libentius, quod viros video doctissimos summum illi pretium ponere, nec modo non dubitare, celsissimi omnium Numinis eam esse descriptionem, sed etiam cum sacrarum litterarum de Deo effatis conferre haud vereri. Vid. ex multis GODOFR. OLEARIUS *Diss. de rebus gestis Pauli in urbe Atheniensium* §. *XVII. p. 20. f.* qui ignotum Atheniensium Deum hanc ipsam fuisse pugnat Minervam Saitanam & simul unum illud quod omnia fecit, Numen. *(I)* Igitur diffiteri primum nequeo, valde mihi hanc inscriptionem suspectam & nullius auctoritatis videri. PLUTARCHUS templum Saitanum publice eam ostendere significat. Verum PROCLUS narrare refert Aegyptios, eam in *adyto* seu intimis templi recessibus, quo nemini, praeter sacerdotes, via patebat, repertam esse. Itaque nemo viderat hanc inscriptionem, sed ad sacerdotum Saitanorum fidem omnia redeunt, qui perhibuerunt, in sacrariis templi intimis talem sibi oblatam esse inscriptionem. Hoc autem hominum genere quis ignorat vix aliquid fallacius exstitisse? Ipsa deinde inscriptio novitatem suam, nisi prorsus fallor, declarat. Etenim, ut omittam, *Neith*, Aegyptiorum Deam, & *Minervam*, Numen Graecorum, in ea manifesto componi, id quod observavit iam CUDWORTHUS; quae ratio diversorum populorum Numina confundendi recentior est, nec antiquorum temporum mores sapit: perspicuum est, cultum *Neith*, qualiscumque demum ista fuerit, in ea ad rationem & philosophiam revocari, Divamque hanc Numen illud dici, quod sit omnia. Iste autem mos absurdam Deorum religionem sic explicandi, ut a ratione non nimis remota videatur, recentiorum sacerdotum Aegyptiorum institutum est; quod illi non ignorare poterunt, qui in rebus aevi veteris cognoscendis mediocrem posuere diligentiam. Quocirca de hac inscriptione sic sentio. Graeci quidam in Aegyptum commeantes, ut sapientiae non nihil inde domum auferrent, quum sacra vidissent Saitana, rituum & caerimoniarum dementiam, quibus Dea *Neith* placabatur, admirati sunt. Aegyptii sacerdotes, qui ceteris omnibus doctiores videri volebant, ut hanc admirationem comprimerent, totum illum cultum melioris doctrinae integumentum, ipsamque Deam, quam colerent, summi omnium Numinis esse imaginem, hospitibus significarunt. Cui ut fidem facerent opinioni, reperisse se olim mentiti sunt in abditis templi recessibus lapidem vetustum, litteris hieroglyphicis ornatum, quarum haec fuerit sententia, Deam *Neith* omnia esse, quae in orbe terrarum existerent, non autem feminam quamdam inter Deas relatam. Inde sermo iste ad Graecos manavit, fueruntque, ut solent eiusmodi rumores amplificari, qui sibi persuaderent, in ipsis templi Saitani parietibus hanc inscriptionem conspici. Utcumque est, id quidem apertum esse, arbitror, eam philosophicam esse cultus illius, qui Divae *Neith* exhibebatur, interpretationem, nec idcirco pro documento haberi posse doctrinae illius, quam Aegyptiorum vetustissimi professi sint. (II) Fingamus vero, exstitisse hanc inscriptionem, nec a Saitanis sacerdotibus, ut religionis suae ineptiis consulerent, confictam esse, id quod veri tamen est simillimum: obstant tamen multa, quo minus credamus, auctorem inscriptionis huius religionem Saitanorum recte explanasse. Dedicatum fuit saxum illud *Neith*. Dea vero haecce non totius provinciae, sed unius tantum urbis & agri Numen erat. Eiusmodi vero, quis nescit, Numina, quae certis populis & urbibus erant propria, aut urbium conditores, aut reges & reginas esse, quos plebis superstitio temere in coelum extulit? Quodsi talis fuisset, qualis in hoc saxo fuisse dicitur, Dea *Neith*, tota haud dubie Aegyptus cultum eius & religionem suscepisset: quod tamen minime factum est. De ipsis ritibus & caerimoniis, quibus ea fuit honestata, taceo; quae perspicue docent, Divam hanc, ut pleraque veterum Numina inter homines quaerendam esse: neque illud tango, quod cum Minerva eam Aegyptii contulerint; ex quo iterum humana eius origo patet, quum Minerva regis cuiusdam Graeci sine ulla controversia fuerit filia. (III) Omnium vero minime eorum ego tulerim sententiam, qui hanc *Neith* supremum rerum omnium esse conditorem, & Deum, quem nos veneramur, existimant. Quam sententiam hoc unum satis labefactat, quod muliebris sexus hoc Numen fuerit. Si qui inter veteres tam fuerunt amentes, ut celsissimum illum, qui gubernat omnia, Deum figura quadam humana exprimerent, nullos tamen in hanc incidisse certus sum stultitiam,

Hinc, quid de HECATAEI pronuntiato, quod (124) PLVTARCHVS exhibet, sentire

tiam, ut feminae simulacro maiestatem tanti Numinis referri posse, censerent. Quicumque de supremo loquuntur Numine, genus ipsi masculum tribuunt, aut si longius procedunt, quod philosophos fecisse constat aliquos, maris simul & feminae naturam ei adscribunt. At nullus, quod sciam, veterum exstitit, qui Veneris, Minervae, Iunonis, Dianae signum de sempiterno totius naturae parente explicaret. Nec id ipsa suadet ullo modo inscriptio; quod paullo post apparebit clarius. Quod obscurum aliquid & apertum distingui in Numine illo, de quo loquimur, viri eximii observant, id nondum conficit, Deum eo summum indicari: nec, quae de peplo Minervae afferuntur, momenti habent ad hoc negotium aliquid. Etenim rerum universitas similiter aperta & manifesta est parte sui quadam, alia vero parte retrusa & recondita. Res ipsae ac eventus naturales patent omnibus: rationes autem eventuum latent, nec facile investigantur. In Minervae vero peplo equidem tantam minime sapientiam fuisse reconditam arbitror, nec illos moror philosophorum veterum, qui magni cuiusdam mysterii signum hoc fuisse velum, censuerunt. Virgines veterum, Graecorum in primis, peplis seu velis amictae in publicum progrediebantur; quod notissimum est. Vid. IO. PHIL. PFEIFFER *de cura virginum apud veteres*, & interpretes *ad 1. Cor. XI.* Minervae itaque statua quum virginem referret, decori postulabat ratio, ut eadem quoque velo esset amicta. Idem ergo matronae & virgines Athenienses erga Minervam officium servabant, quod hodie Romani Pontificis asseclae adversus Mariae virginis simulacra, quae vestitu virginem decente, ut mos uniuscuiusque gentis postulat, exornant. Maiora qui in hoc velo sibi olim videre visi sunt mysteria, hi non secus mihi videntur agere, atque illi, qui vestimenta, quibus hodie utimur, ad nescio quae sapientum praecepta referre studerent. (IV) Meam demum ut de huius inscriptionis sensu sententiam explicem, auctorem eius arbitror aut sacerdotes Saitanos rerum omnium universitatem illa significasse, atque Deam suam *Neith* pro simulacro naturae totius haberi voluisse. Multos Aegyptiorum rerum naturam cum auctore ac conditore naturae confudisse, nec alium rerum opificem, quam ipsam coluisse naturam, multorum testimoniis CHAEREMONIS apud PORPHYRIVM *Epistola ad Anebonem*, HECATAEI apud PLVTARCHVM *de Iside & Osiride p.* 364. & aliis, quae passim producuntur, constat. Nec idcirco mirum, sacerdotes Saide degentes eidem addictos fuisse opinioni. Ἓν τὸ πᾶν, inquit MACROBIVS *Saturnal. Lib. I. C. XVII. p. 272. sapientum principes prodiderunt.* Inscriptio ipsa Divae seu Numini femineo dedicata est: rerum vero naturam feminam ab antiquis salutari, & mulieris nonnumquam expressam esse signo, multo est notius, quam ut probari debeat. Numen deinde celebrat eadem, quod est & constituit omnia, quae sunt, quae fuerunt, quae fient, non autem naturam, quae administrat, moderatur & gubernat omnia. Istam autem quis aegre intelligit descriptionem difficulter in naturam ab hoc mundo secretam, verum optime in eorum convenire nefariam opinionem, qui, praeter hanc rerum universitatem, nullum esse Numen aliud existimant? Denique *Neith* consecratus iste lapis fuit. Recentiores vero Aegyptii, quod PLVTARCHVS diserte docet *de Iside & Osiride p.* 364. hanc *Neith* arbitrati sunt non differre a Minerva; Minervam porro eamdem esse iudicarunt, quam Isidem. *Neith* igitur, *Minerva & Isis*, horum ex sententia, unum idemque Numen sunt. Atque id etiam altera illa inscriptio Capuana firmat, de qua paullo post loquemur, quae Isidem ita pronuntiat esse omnia, ut ex hac eam esse expressam, facile appareat. Hinc, quid de *Neith* sentiendum sit, ex iis, quae de Iside iidem tradiderunt, perspicuum nobis esse debebit. Isidem vero recentiores Aegyptios rerum naturam interpretatos esse, multa probant, auctorum antiquorum testimonia. APVLEII illustrem locum praetereo, quem ipsa ipse affert CVDWORTHVS, & ATHENAGORAE tantum appono hac de re dictum in primis luculentum ex *Legat. pro Christianis Cap. XIX. p.* 86. τί περὶ τῆς Ἴσιδος, ἣν φύσιν αἰῶνος, ἐξ ἧς πάντες ἔφυσαν, καὶ δι' ἧς πάντες εἰσὶ, λέγουσι. *Quid de Iside dicam, quam faciunt naturam aevi, ex qua nata sint omnia, & per quam sint omnia?* Addo MACROBIVM, qui *Saturnal. Lib. I. Cap. XX. p.* 300. *Isis*, inquit, *vel terra est, vel NATVRA RERVM subiacens soli.* Conf. *Cap. XXI. p.* 302. Quid clarius? (V) Neque huic repugnant explicationi verba illa, quae PROCLVS adiecta fuisse inscriptioni illi memorat: Καὶ ὃν ἔτεκον καρπὸν, ἥλιος ἐγένετο. Etenim quid prohibet, quo minus Saitanos hosce sacerdotes docuisse existimemus, ex confusa rerum omnium mole subtilissimam & aetheriam materiam prorupisse primum, & solem ita factum esse ante omnia, qui postea genus hominum & reliqua calore suo procreavit. Sane multi veterum in hac fuerunt sententia. *Necesse est*, ait MACROBIVS, *ut solem, qui moderatur nostra, moderantes omnium, quae circa nos geruntur, fateamur auctorem, Saturnal. Lib. I. Cap. XVII. p.* 272. Et ipsos ita sensisse Aegyptios, vel ex iis, quae DIODORVS SICVLVS *Libro primo* de Aegyptiorum religione tradit, constat. Quamquam, quum hoc nesciat PLVTARCHVS additamentum, parum abest, quin PROCLVM eius auctorem esse, suspicer. Ingens erat familiae Platonicae, cuius nobile membrum PROCLVS erat, erga solem studium & reverentia, cui secundum post summum rerum omnium parentem locum assignabant, & exquisitissimos decernebant honores. Legatur IVLIANVS *oratione in solem*, & ZACHARIAS MITYLENAEVS *Dialogo de opificio mundi p.* 173. 176. 184. &c. Quare, ut fraudibus non parcebant hi philosophi, quo sapientia, quam profitebantur, nihil esse convincerent antiquius, ita facile fieri potuit, ut PROCLVS ex suo ingenio haec verba inscriptioni adderet, sectae suae erga solem religioni auctoritatem comparaturus. (VI) Postrema universa haec si tam essent a vero remota, quam ei, nisi me fallit opinio, coniuncta sunt; ex hac tamen inscriptione non Aegypti totius, in qua varias viguisse religiones & de rebus divinis sententias, supra monuimus, doctrina posset intelligi, sed Saitanorum tantum sacerdotum disciplina & de Deo opinio, cum quibus forte reliqui omnes sacrorum antistites dissenserunt.

(124) *Plutarchus*) *Libro de Isid. & Osirid. p. 354. T. II. Opp.*

sentire nos oporteat, intelligitur: Τὸν πρῶτον θεὸν τῷ παντὶ τὸν αὐτὸν νομίζουσι. *Aegyptios primum principemque Deum rerumque universitatem pro uno eodemque Deo ducere.* (125) Errant plane, qui hanc eius putant esse sententiam, mundum corporibus constantem vitaeque ac sensus inopem ab Aegyptiis principem maximumque Deum censeri. Etenim PLVTARCHVS ipse statim Deum hunc ἀφανῆ καὶ κεκρυμμένον, *nec spectabilem, nec apertum* esse, subiicit. Quem propterea Aegyptii, invitantes veluti eum hoc nomine, ut naturam suam aperiret, *Hammon* dixerunt. Atque alibi idem affirmat auctor, *principem aut summum Aegyptiorum Deum ipsum quidem videre omnia, sed a nemine vicissim videri.* Quare, quin hoc sibi voluerit HECATAEVS, nullum dubium est: Aegyptiorum more sic constitutum esse, ut vocabula *primus Deus* & τὸ πᾶν sive *universitas* promiscue adhibeantur ad unam rem eamdemque designandam: cuius instituti hanc rationem habeant, quod summum illud maximumque Numen res omnes complexu suo coërceat, vimque suam in res omnes diffundat. Scitum hoc ab Aegyptiis ad Graecos manavit. Namque ORPHEVS ἕν τι τὰ πάντα, *unum esse omnia*, docuit: quem PARMENIDES aliique philosophi consequuti, ἓν εἶναι τὸ πᾶν, *unum esse universa sive omnia*, & τὸ πᾶν esse ἀκίνητον *universum* esse *immobile*, praeceperunt. Quibus quidem praeceptis nihil, nisi hoc, declaratum cupiebant, Deum illum, qui res omnes condidisset & contineret, unum simul esse & omnia, nec ulla lege aut necessitate moveri & incitari. (126) ARISTOTELIS id confirmat testimonium, cuius haec verba sunt: Εἰσὶ δέ τινες, οἳ περὶ τοῦ παντὸς, ὡς ἂν μιᾶς οὔσης φύσεως, ἀπεφήναντο. *Sunt autem nonnulli, qui de universo, tamquam si una natura esset, disseruerunt*, id est, qui propterea supremum Deum τὸ πᾶν sive *universum* appellaut, quoniam virtus eius per res omnes pertinet, easque fovet & complectitur.

Sed haec tamen ea tollunt minime, quae paullo ante commonuimus, vocem πᾶν, *universum* sic saepenumero a priscis usurpari Theologis, ut ambitu suo Deum una cum omnibus, quae procreavit & condidit, complectatur, Deumque significet per totam rerum naturam intentum & permeantem. Etenim mundum quum ex Deo emanasse, & ex sinu veluti eius prorupisse, putarent, quid, obsecro, mirum, vocabulum πᾶν mundum & Deum una interdum apud eos significare? Sic EMPEDOCLES apud (127) PLVTARCHVM hoc verbum sumit, praecipiens: οὐ τὸ πᾶν εἶναι τὸν κόσμον, ἀλλ' ὀλίγον τι τοῦ παντὸς μέρος, *mundum hunc non ipsum esse universum, sed exiguam tantum universitatis partem.* Neque aliter de hoc nomine cogitare decet, quando ad Deum illum traducitur, quem Graeci, in primis Arcades, *Pan* salutare solebant. Hic nimirum Deus *Pan* neque mundum adumbrat corporeum, ut vita, sensu atque anima vacuus est, neque ut virtute tantum genitrice valet; quamquam haec virtus a notione vocabuli huius minime excluditur. Verum *Pan* imago est totius rerum naturae, ubi tamquam opus mentis sapientissimae & intelligentissimae, quae in omnes eius partes intime sese insinuat, spectatur; aut, quod idem est, *Pan* totam rerum universitatem, mundum nempe cum Deo coniunctum, in unius Dei effigie ob oculos ponebat. Haec ita sese habere, Deumque hunc Arcadicum non corporei tantum mundi, sed in primis rerum omnium effectoris, moderatoris & conditoris simulacrum esse. (128) MACROBII confirmat locus hic: *Hunc Deum Arcades colunt, appellantes* τὸν τῆς ὕλης κύριον, *non silvanum dominum, sed universae substantiae materialis dominatorem.* Concinit (129) PHVRNVTVS,

(125) *Errant plane*) Certe errant, qui de mundo corporeo HECATAEI verba accipiunt: sed qui de tota rerum natura, eaque animata, capiunt effatum eius, omnium optime illud meo iudicio explicant.

(126) *Aristotelis*) *Metaphysicor. Lib. I. Cap. V. p.* 270. *T. IV. Opp.* Sed non recte a doctissimo viro dicti huius sententiam declarari, ex eo satis liquet, quod statim ARISTOTELES subiicit, qui naturam ita considerent, ac si unum esset aliquid, non eiusdem omnes esse opinionis, sed in magna varietate positos. Nullum dubium est, quin nonnulli bene, alii male senserint, quibus hoc dogma in ore fuit, *unum esse omnia, Deum esse omnia.* Ex quo efficitur, ex uniuscuiusque philosophi, a quo scitum hoc adhibitum est, disciplina, quonam ille sensu id acceperit, iudicandum esse, nec generatim constitui posse, quamnam haec formula vim habeat apud veteres.

(127) *Plutarchum*) *De placitis philos. Lib. I. Cap. V. p.* 879. Quod vero nos cogat, ut πᾶν hoc in loco Deum & universitatem simul significare putemus, equidem nihil video.

(128) *Macrobii*) *Saturnal. Lib. I. Cap. XXII. p.* 307. Sed addere omisit vir egregius, MACROBIO de *Pane* non idem visum esse, quod sibi. Solem enim esse *Panem* vult MACROBIVS: *Pan ipse, quem vocant Inuum, sub hoc habitu, quo cernitur, solem se esse, prudentioribus permittit intelligi.*

(129) *Phurnutus*) *Libro de natura Deor. Cap. XXVII. p.* 203. inter THOM. GALE *Scriptores*

NVTVS, atque illum, quem reliqui precabantur Graeci, *Panem* negat fuisse mundum ex corporibus compositum, vitaeque omnis atque sensus expertem. Etenim sic eum describit, ut facile appareat, designari ea voce naturam, cui summa praesit ratio & intelligentia, ceteraque gubernet & regat omnia, id est, Deum & mundum coniunctim spectatos, eo quod hic ex illo fluxisset & emanasset. Audiamus ipsa hominis verba: Καὶ τὰ μὲν κάτω λάσια καὶ τραγώδη διὰ τὸ τῆς γῆς τραχύτητα ἔχειν. τὰ δ' ἄνω ἀνθρωπόμορφα, διὰ τὸ τὸν αἰθέρα τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι τοῦ κόσμου. *Inferior pars huius Dei hispida est & hircum refert ad designandam asperitatem terrae. Superior autem pars similis est homini. Nam aether, propterea quod in ipso ratio sita sit, tenet totius mundi imperium.* Addit: Λάγνον δὲ καὶ ὀχευτὴν αὐτὸν παρεισάγουσι, διὰ τὸ πλῆθος, ὅνπερ σπερματικῶν λόγων εἴληφε, καὶ τῶν κατὰ σύμμιξιν ἐξ αὐτῶν γιγνομένων. *Lascivum & libidinosum eum fingunt propter multas seminum caussas & commixtiones, quae ex illis fiunt.* Ἐν ταῖς ἐρήμοις δὲ διατρίβειν μάλιστα, τὴν μονότητα αὐτοῦ διὰ τούτου παριστάμενοι. *In locis desertis eum morari, tradunt, ut eius unitatem ostendant.* Νεβρίδα δὲ ἢ πόρδαλιν αὐτὸν ἐνῆφθαι διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν ἄλλων καὶ τῶν ἄλλων χρωμάτων, ἃ θεωρεῖται ἐν αὐτῷ. *Indutus esse dicitur nebride aut pelle pardi, tum propter pulcram rerum omnium varietatem, tum etiam propter colores, qui in mundo cernuntur.* Denique, Ἀγαθὸς, inquit, δὲ δαίμων ἤτοι πάλιν ὁ κόσμος ἐστὶ βρίθων καὶ αὐτὸς τοῖς καρποῖς, ἢ ὁ προεστὼς αὐτοῦ λόγος, καθ' ὅσον δαίει καὶ διαμερίζει τὸ ἐπιβάλλον. *Aut bonus ille daemon ipse mundus est, isque fructibus refertus, aut est anima mundi, quae hoc universum gubernat, & cuilibet necessaria distribuit ac dividit.* Concludamus itaque, *Pan* non fuisse mundum ex materia conflatum, spiritu atque sensu omni vacuum, sed Deum designasse, res omnes animantem, arctissimeque cum singulis naturae partibus coniunctum & sociatum. Quare (130) DIODORVS SICVLVS recte Ζεὺς & Πᾶν scripsit bina esse unius eiusdemque Dei nomina. Nec enim veteres ignotum est totam rerum universitatem modo *Iovem*, modo *Pan* appellasse. Ipse SOCRATES apud (131) PLA-

ptores mythol. veterum. Verum huic parum fidei potest haberi de his rebus scribenti. Platonicus erat; id quod bene iam THOM. GALE observavit. Atqui haec secta totam Deorum historiam mirifice pervertebat, &, invitis omnibus, veterum in fabulis sua unice investigabat dogmata, ita vero plerumque praepostere ac pueriliter, ut homines cum ratione insanisse statim appareat; quod vel haec ostendit simulacri *Panis* declaratio.

(130) *Diodorus Siculus*) *Biblioth. histor. Lib. I. p. 7.*

(131) *Platonem*) In extremo *Phaedro* exstant hae preces *p.* 358. Interpretationem autem earum, quam vir eximius affert, probare nullo modo possum, neque mihi persuadeo, Panem in illis supremum Numen designare. Ipsa docet precatio, SOCRATEM illos compellare Deos, qui praesidere putabantur loco illi, in quo disputatio ista, quam *Phaedrus* complectitur, contigit. Ex initio vero dialogi patet, in opaca silva sub frondosa platano isthuc de pulcritudine colloquium fuisse habitum. Ex quo statim liquet, quare discedens inde SOCRATIS *Panem* prae ceteris Diis invocet. Erat is Deus silvarum: moris autem antiquis erat, ut Diis locorum supplicarent, in quibus bonae aliquid & memorabilis rei ipsis evenisset. Praeter haec, SOCRATES apud eumdem PLATONEM in *Cratylo p.* 267. ubi de *Pane* ex instituto loquitur, tantum abest, ut affirmet, summum sub hoc vocabulo Numen latere, ut potius *sermonem*, λόγον, aut sermonis filium eo significari, doceat: καὶ ἔστιν ἤτοι λόγος, ἢ λόγου ἀδελφὸς Πᾶν. Equidem, quod de reliquis Graecorum & veterum populorum Diis, idem etiam de *Pane* sentio. Omnia, quae de *Pane* scripta exstant, res gestae, cultus, mores, hominem fuisse illum Deum, denuntiant, quem Arcades, rudis & agrestis populus, Diis aggregaverit, & silvis, gregibus pastoribusque praeposuerit. Neque ullum est dubium, quin *Pan* unum ex antiquissimis fuerit nominibus, quum passim in antiquis monumentis exempla eius exstent. At postquam maior sensim in Graeciam introducta erat rerum cognitio, evenit, ut ipsos Arcades religionis maiorum puderet, & cum his reliqui Graeci, sicut in ceteris fabulis, ita & in hac *Panis* historia moralem aut physicum nescio quem sensum investigarent: cui tamen instituto simulacrum *Panis*, pastorum erga eum studium, ipsa, quibus placabatur, sacrificia, Arcadum denique narrationes aperte repugnabant. Nihil certe sequutos esse, praeter ingenium suum, a quibus hae profectae sunt interpretationes, nec idcirco ullum statui illis pretium posse, inde satis est perspicuum, quod vehementer dissident inter se, qui *Panem* aliter, quam historice, interpretantur. Quum multi, quos nominis adduxit notatio, *Pan* universae rerum naturae signum esse vellent, SOCRATES in *Cratylo Platonis p.* 267. quod paullo ante monui, sermonis imaginem existimat hunc Deum esse: MACROBIVS vero *Saturnal. Lib. I. C. XXII. p.* 307. acriter solem esse *Panem* disputat. Cuinam horum fas erit fidem adiungere? Equidem nulli censeo, neque dubito, quin mecum consensuri sint, qui veterum mores diligentius scrutati sunt. Equidem, si veteres, aut naturam rerum, aut sermonem, aut solem expressuri, capripedem pinxissent Deum, cornuto capite, hirsutis lumbis, fistula canentem, ut in numis exhibetur apud EZECH. SPANHEMIVM *Notis ad Iuliani Caesares* Gallice versos *p.* 45. amentes fuisse eos & sana ratione destitutos, iurarem. Hodie certe, si quis eiusmodi imaginibus philosophiam suam amiciret, aut res tam notas, qualis sol, mundus, sermo, caprarum pedibus, aut fistula, aut lascivientis hominis imagine designaret, illum omnes certe sapientes medici & curatoris indigere iudicaturi essent.

PLATONEM summa pietate ac religione hunc Deum *Pan* precatur, quem a Diis inferioribus diserte distinguit. Ex quo efficitur, non brutam eum hoc nomine materiam, aut naturam sensu vacuam, verum mentem atque vim divinam, rebus omnibus praesidentem, aut summum illud Numen, quod totam animat rerum naturam, ac per omnes eius psrtes pervadit, compellasse. ὦ φίλε Πὰν, καὶ ἄλλοι ὅσοι τῇδε θεοὶ, δοίητέ μοι καλῷ γενέσθαι τ' ἔνδοθεν, τὰ ἔξωθεν καὶ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντὸς εἶναί μοι φιλία. πλούσιον δὲ νομίζοιμι τὸν σοφόν. *O amice Pan, & alii omnes, qui locum hunc colitis, Dii, date mihi, ut pulcher intus efficiar, &, quaecumque extrinsecus habeo, intrinsecus sint amica. Divitem autem solum sapientem existimem.* Argumentum harum precum nemo, nisi demens spreverit & insanus: at forma populorum, in quibus vivebat SOCRATES, superstitione accommodata est. Nam & *Panem* una & inferiores Deos propitios sibi reddere cupit. Quocirca ratum hoc nobis & exploratum esto, Graecos similiter, atque Aegyptios, *τὸ πᾶν* sive *universum* atque summum Deum pro una eademque re habuisse.

Hic vero nefas prope me commissurum crederem, nisi celebrem illam & insignem PLVTARCHI narrationem, qua daemones inducuntur magni *Panis* obitum acerbe lugentes, ex *Libro* eius *de oraculorum defectu* huc transferrem, & breviter illustrarem. Regnante TIBERIO, inquit, ex Asia quidam navigarunt in Italiam. Aliquando navis sub vesperam ad Echinadas pervenit, atque, quum vis repente cecidisset venti, incerto cursu prope insulam Paxas delata est. Ibi subito ab insula Paxis vox audita fuit, quae THAMVM quemdam nominatim compellaret. Is autem THAMVS gubernator erat Aegyptius. Qui, bis licet vocatus, siluit; tertio vocanti sese dedit, hocque a voce mandatum accepit: ubi ad Palodes veneris, annuntia, magnum *Panem* esse mortuum. THAMVS, sociis in consilium adhibitis, si ventus spiraret, statuit, tacitum se praetervecturum; sin malacia ad eum locum & tranquillitas navigantibus exstiteret, morem sese voci gesturum. Postquam ad Palodes perventum est, stetit mare subito ventis placidum, neque ulla fluctuum visa fuit commotio. THAMVS itaque e puppi versus terram prospiciens, magna voce, quod acceperat, exclamavit: Ὁ μέγας Πὰν τέθνηκε! *Magnus Pan mortuus est!* Vix vero conticuerat, quum incredibilis exaudiretur gemitus, non unius, sed multorum, admiratione admistus. PLVTARCHVS contemnendam esse negat narrationem hanc, atque TIBERIVM Caesarem sollicite primum inquisivisse, subiicit, an res ita sese haberet, ut fama ferret: veritate cognita, non minus anxio fuisse animo, quaenam vis portenti esset, ideoque ex doctissimis hominibus, quisnam ille *Pan* esset, accurate quaesivisse. Ipse vero philosophus hic id unum inde patere, arbitratur, daemones, non secus atque homines, corporibus praeditos esse: quae corpora, licet natura vehementer discrepent ab illis, quae nos gerimus, nec tam cito pereant & dissolvantur, atque nostra, nihilo tamen minus mortalia sint & peritura. Namque hoc si modo obtinuerit, promtam sibi censet fore PLVTARCHVS responsionem ad vexatam illam quaestionem: cur oracula loqui desiissent. Daemones nimirum, qui loca illa quondam fatidica obsedissent, obiisse iam & exstinctos esse, commode responderi putat posse. Verum somnia sibi fingit bonus homo, quae nullo sibi modo constant. Ergo illos potius ex Christianis audiendos iudicem, qui, quoniam haec res imperatore contigit TIBERIO, quo res Romanas moderante, Servator noster hominum peccata morte sua expiavit, malos genios, accepto IESV CHRISTI supplicio & obitu, lugubri hacce lamentatione, & admiratione quidem temperata, insulam replevisse, sibi persuadent. Non amor atque studium erga eum, qui obierat, lacrymas istas ciebat: verum, quod magnas sibi calamitates mortem illam esse allaturam, mali daemones augurarentur, atque fore prospicerent, ut regnum tenebrarum corrueret, saevumque illud imperium, quod tam diu in humanum genus exercuerant, & iniqua tyrannis, CHRISTO duce, tolleretur, ideo flebilem sibi *Panem* istum occidisse censebant. Nota satis sunt sacrarum Litterarum dicta, quibus morti Servatoris inferorum attribuitur eversio: *Princeps huius mundi condemnatus est. Exspoliavit imperia* (morte nimirum, quam in cruce obiit) *ac potestates traduxit palam, triumphatis illis per eam.* Ipsum quidem *Panis* nomen ea minime notione in Servatorem nostrum quadrat, qua vel mundum, corporibus unice constantem, & vitae omnis atque sensus expertem, aut eumdem virtute genitrice instructum, denotat. Quod si vero *Pan* aut λόγος sit προεστὼς τοῦ κόσμου, *ratio & mens illa, quae universam rerum naturam constituit primum, & nunc moderatur*, aut φρόνησις διὰ πάντων διήκουσα, *sapientia divina, vim suam in omnes partes mundi spargens ac disseminans*, optime cognomen istuc ad Servatorem nostrum traducitur. *Pan* praeterea non tam Deum significat nudum & ab omni concretione corporea remotum & disiunctum, quam eumdem mundo hoc spectabili, tamquam corpore, vestitum, & veluti cinctum ac circum-

cumvallatum. Ex quo satis aptum esse nomen hoc apparet ad Deum denotandum humanum corpus indutum, & in carne patefactum: quam nisi suscepisset, mortem nullo modo oppetere potuisset. Nullum certe nomen aliud universa habet veterum de Diis philosophia, quod sanctissimum Servatorem nostrum magis, atque hoc ipsum, (132) deceat. Ergo

(132) *Deceat*) Multi, praeter CVDWORTHVM, sunt viri docti & eruditi, qui hanc fabulam seu historiam de magni *Panis* obitu ad sanctissimi Servatoris nostri mortem referre nil sunt veriti. Ex longo numero nomino IAN. IACOB. BOISSARDVM *Libro de divinat. & magicis praestigiis p.* 22. PETR. MOLINAEVM in *Vate Lib. III, Cap. XI.* & ex recentioribus magni nominis virum, PETR. DAN. HVETIVM, qui *Demonstrat. evangel. Prop. IX. Cap. CXXXVI. p.* 1014. *stupendo miraculo ethnicis mortem Christi significatam esse*, affirmat. EVSEBIVS vero *Praeparat. evangel. Lib. V. Cap. XVII. p.* 207. 208. magnum istum *Panem* principem esse malignorum geniorum, existimavit, atque hanc historiam argumentum esse voluit, imperium cacodaemonis corruisse, vimque eius veluti exstinctam esse, regnante TIBERIO, sub quo Servator noster in crucem actus est. Cuius quidem vestigia, praeter alios nonnullos, PHIL. MORNAEVS pressit *Libro de veritate Christianae religionis p.* 201. Aliis vero rem omnem accurate ponderantibus ridicula visa sunt haec narratio fabula. Principes forte inter nostros *Centuriatores Magdeb. Cent. I. Lib. II. Cap. XV. p.* 523. *ed. Ludov. Lucii* hanc publice spreverunt historiam, quam nec ipse CAESAR BARONIVS, observante ANT. van DALE *loc. mox cit. p.* 438. magni fecit. Inter recentiores eruditos plurimi eam reiecerunt: quos inter ANTON. van DALE eminet *Libro de oraculis Diss. II. p.* 432. *s.* Ego quidem mirum mihi visum esse semper, non diffiteor, viros ceteroquin perspicaces & ingeniosos tam facile adduci potuisse, ut ad Servatorem nostrum hanc fabulam traherent, idque nulla adductos alia momenti cuiusdam ratione, quam vocabulo *magni Panis*, quod in Servatorem nostrum convenire posse, rati sunt. Minime vero omnium intelligo, quemadmodum hoc modo mors Servatoris nostri ethnicis patefacta sit, quum illi, quisnam *magnus* ille *Pan* esset, nescivérint, nec post institutam iussu TIBERII hac super re deliberationem doctorum aliquis de alio *Pane*, quam de Mercurii ac Penelopes filio, lugubrem clamorem istum accipiendum esse, vel cogitaverit. Operae me facturum esse pretium, arbitror, si diligentius, quam adhuc memini factum esse, in hoc negotium inquiram, atque historiae huic de morte *Panis* dignitatem istam, qua valet apud plurimos, detraham. (I) Vnius illa hominis fide nititur, EPITHERSIS, Grammatices doctoris, cuius fides, doctrina, ingenium, & alia ignota plane sunt. Ex quo iam liquet, quum ex testium dignitate & numero rerum gestarum aestimanda sit veritas, huic quantum a sapiente narrationi pretium statui queat. (II) Etsi tempore TIBERII PLVTARCHVS hanc rem contigisse scribat, haud tamen, quonam Imperatoris huius tempore, aut quo anno imperii huius gesta sit, significat: quod quidem ostendit, quam fragili utantur argumento, qui ex eo, quod TIBERII aetate negotium hoc contigerit, CHRISTVM decernunt, Servatorem nostrum, magnum esse *Panem* illum, cuius mortem vox annuntiaverit. (III) Qui nil dubitant de historiae huius veritate, eos multa de daemonum natura & indole suscipere ac credere oportet, quae nec rationi nec sacris Litteris conveniunt. Daemones, si haec ita sunt omnia, hominibus uti nuntiis debent, si quid commilitonibus significare volunt in alia constitutis regione, nec ipsi ultro citroque commeare, aut alia via animi sensa declarare possunt absentibus. Sed haec facilia prae illis, quae iam monebo. Daemones illi, qui Paxas insulam incolunt, tanta valent scientia, ut nomen gubernatoris peregrinae navis calleant, nec ignorent, quid eventurum sit in illa navi. Iidem daemones tanta sunt instructi potentia, ut malaciam in mari excitare, fluctusque ita componere queant, ut navis eo, quo cupiunt, loco consistat. Iidem praevident ante, fore, ut nautae inobedientes sint mandatis suis, nisi motum maris cohibeant. Et hi nihilominus daemones, in quibus tanta est scientia, tanta calliditas, tanta vis & potentia, ea non sunt virtute praediti, ut ipsimet per se sociis suis obitum *Panis* indicare valeant, verum hominum ad illum nuntium perferendum indigeant. Vel haec qui consideraverit, eum, certus sim, hac historia nil fieri posse ineptius, iudicaturum esse. (IV) Ad CHRISTVM vero si propius eam referamus, alia nobis erunt concoquenda, nihilo illis, quae diximus, molliora. Ante omnia statuendum nobis erit, in civitate geniorum malignorum hanc omnibus veluti fuisse legem rogatam, IESVM, Servatorem nostrum, Numinis ethnici vocabulo salutari, & *magnum Panem* appellari debere. Etenim daemones illi, qui in Paludibus habitant, simulatque *magni Panis* nomen exaudiunt, quisnam eo designetur, sine mora intelligunt, nec illi, qui insulam Paxas incolebant, dubitabant, quin praeclare istis hoc notum esset. Quapropter si *magnus* ille *Pan* CHRISTVS est, dubium esse potest nemini, quin hoc ipsi nomen communi daemonum pravorum consensione impositum, & in regno tenebrarum usitatum fuerit. Credat hoc, qui potest: mihi prorsus incredibile videtur, illos generis humani adversarios, malignos genios, quum Servatoris nostri reliqua non ignorarent nomina, inanis cuiusdam simulacri nomine eum vel voluisse, vel etiam potuisse compellare. (V) At cur mors CHRISTI nuntiatur illis daemonibus, non antem simul eius in vitam reditus, qui mortem non multo post excepit? Mors CHRISTI proprie non tam formidolosa est imperio Satanae, quam gloriosissima mortis victoria, qua Servator noster defunctus est. Itaque, si daemones sociis imminentes civitatis suae clades significare voluissent, equidem nil dubito, quin non modo *magnum Panem* esse mortuum, sed etiam mortem superasse & devicisse, indicaturi fuissent. Haec demum vera & iusta fuisset gemendi plorandique caussa infelici isti generi. Tota vero aperte docet historia, qui *Panis magni* mortem tam acerbe luxerunt, non sperasse, fore, ut is vitae redderetur. (VI) Ac, ut multa praeteream alia, quae fabulam hanc non satis caute ad Servatorem nostrum accommodari declarant, iudices esse omnes volo, qui sapiunt, anne

Ergo planum fecimus, ut arbitror, veterem Aegyptiorum ſapientiam, quae deinceps in Europam, maxime in Graeciam, commigravit, unum tantum ſummum & excellentiſſimum Deum, unam mentem & intelligentiam aeternam toleraſſe, eumque Deum ſtatuiſſe cum res omnes ex ſeſe procreaſſe, tum omnia permeare, continere & complecti, (περιέχειν τὸ ὅλον) ob eamque cauſſam certa ratione ſimul *unum* & *omnia* eſſe. Iſtud autem priſcae Aegyptiorum disciplinae ſcitum, *Deum eſſe omnia*, utramque fere paginam in illis libris facit, qui HERMETIS ſplendent TRISMEGISTI nomine. Quod ſi, locis in medium adductis, hic oſtendero, equidem operae me facturum eſſe pretium arbitror. Placet exordiri disputationem a *Dialogo* illo, qui Latine *Aſclepius*, Graece τέλειος λόγος inſcribitur, & ab APVLEIO Latine converſus eſt. Cuius quum in limine dixiſſet auctor, *omnia unius eſſe, & unum eſſe omnia*, hanc deinceps dogmatis huius explicationem adiicit: *Nonne hoc dixi*, OMNIA VNVM ESSE, ET VNVM OMNIA, *utpote quia in creatore fuerint omnia, antequam creaſſet omnia? Nec immerito unus eſt dictus omnia, cuius membra ſunt omnia. Huius itaque, qui eſt* VNVS OMNIA, *vel ipſe eſt creator omnium, in tota hac disputatione curato meminiſſe.* Interiectis quibusdam, iterum omnes res, antequam crearentur & naſcerentur in ipſo fuiſſe Deo, perhibet: *Idcirco non erant, quando nata non erant, ſed in eo iam tunc erant, unde naſci habuerunt.* De Deo vero ſic poſtmodum diſſerit: *Non ſpero, totius maieſtatis effectorum, omnium rerum patrem vel dominum, uno poſſe, quamvis e multis compoſito, nomine nuncupari. Hunc voca potius omni nomine, ſiquidem ſit* VNVS *&* OMNIA, *ut neceſſe ſit aut omnia ipſius nomine, aut ipſum omnium nomine nuncupari. Hic ergo ſolus omnia* &c. Poſtquam de inconſtantia & mutabilitate rerum conditarum dixerat, ſic pergit: *Solus Deus ipſe in ſe, & a ſe, & circum ſe, totus eſt plenus atque perfectus, isque ſua firma ſtabilitas eſt: nec alicuius impulſu, nec loco moveri poteſt, quum in eo ſint omnia, & in omnibus ipſe eſt ſolus.* Mitto reliquos huius argumenti locos, huncque unum in extremis pono: *Hic ſenſibilis mundus receptaculum eſt omnium ſenſibilium ſpecierum, qualitatum vel corporum, quae omnia ſine Deo vegetari non poſſunt.* OMNIA *enim* DEVS, *& a Deo omnia, & ſine hoc nec fuit aliquid, nec eſt, nec erit: omnia enim ab eo, & in ipſo, & per ipſum. - - Si totum animadvertes, vera ratione perdisces, mundum ipſum ſenſibilem, & quae in eo ſunt, omnia a ſuperiore illo mundo, quaſi veſtimento, eſſe contecta.* Venio ad reli-

anne ſtulti prorſus fuiſſent hi daemones, ſi nautas illos calamitatis & miſeriae ſuae teſtes feciſſent. Non verentur illi publice ſignificare, quantum mali mors *magni Panis* ſibimet attulerit. Atqui nautae hi, ſi didiciſſent forte, *magnum* illum *Panem* CHRISTVM eſſe, non potuiſſent non ingens erga eum ſtudium animo concipere, & ſacra illius amplecti *Panis*, qui daemonum opibus exitium attuliſſet. Atque horum exemplum multi ſine controverſia fuiſſent alii ſequuti. Ita daemones hi ſibimet ipſis nocuiſſent, cuiusque metuebant auctoritatem & imperium, eius fines imprudentibus clamoribus ſuis amplificaſſent. Sed diutius forte in his nugis explodendis verſor, quam neceſſe eſt. Exponam potius, quidnam in mentem mihi venerit hiſtoriam hanc cum rebus ſub TIBERIO geſtis conferenti. Suſpicor ego, callidos & verſutos homines, ut TIBERIO invidiam apud populum maiorem conflarent, eam confinxiſſe, & a peregrinis quibusdam nautis in populo Romano diſſeminari curaſſe. Nulla res, TIBERIO imperante, flebilior toti imperio Romano accidit, quam mors GERMANICI, quem PISO, non invito TIBERIO, veneno confeciſſe dicebatur. TACITVS copioſe incredibilem illum luctum, quo reges omnes & provinciae mortem magni hominis proſequuti ſunt, exponit *Annal. Lib. II. Cap. LXXII ſ. p.* 81. & *Lib. III. Cap. I. p.* 91. Plerique pro aevi illius ſuperſtitione magnum daemonem tanti viri corpus incoluiſſe, cenſebant, nec idcirco dubitabant ſtatuas, caerimonias & ſacrificia ipſi decernere. *Statuarum*, inquit TACITVS *Annal. Lib. II. C. LXXXIII. p.* 86. *locorumve, in quis coleretur, haud facile quis numerum inierit.* E re AGRIPPINAE, quam viduam reliquerat GERMANICVS, & liberorum eius, erga quos plerorumque incredibile erat ſtudium, videbatur, multitudini perſuadere, ipſos etiam ſemi-Deos & daemones inſignis illius herois mortem deploraſſe, tantoque propterea ferendum eſſe aequius, ſi homines immaturum eius obitum moleſte ferant. Namque hoc ſi crederet populus, fore perſpiciebant, ut odium erga TIBERIVM vehementer cresceret, qui laetam ſibi accidiſſe mortem GERMANICI, non ſatis caute celabat, honoresque illos paene infinitos, qui manibus eius perſolvebantur, non ſine ſtomacho adſpiciebat. Ergo nautas quosdam excitabant, qui, recenti adhuc luctu, vocem ſeſe in mari audiviſſe daemonum, de *magni Panis* morte conquerentium, aſſeverarent, ſatis gnari, fore, ut populus, ut fit inter homines, GERMANICVM non ita pridem exſtinctum *magnum* illum *Panem* eſſe, arbitraretur. Neque dolus hic fugiſſe videtur TIBERIVM. Qui quidem perterritus hoc rumore, quum intelligeret, fieri vix poſſe, ut populo factum eſſe hoc oſtentum perſuaderetur, viros confeſtim doctos conſuluit, quisnam ille *Pan* eſſet. Atqui ex ſententia Imperatoris, quo concitatum componerent populum, reſponderunt, videri ſibi hunc *Panem* non eſſe alium, quam Mercurii & Penelopes filium. Ita dolus dolum confecit, conſiliumque imperatorium hoſtium eius conſilia diſſipavit.

reliquos HERMETIS libros, quos in unum FICINVS volumen coëgit. Atque horum quidem *tertius*, qui ἱερὸς appellatur λόγος, sic rationem concludit: Τὸ γὰρ θεῖον ἡ πᾶσα κοσμικὴ σύγκρασις, φύσει ἀναθεωρουμένη· ἐν γὰρ τῷ θείῳ καὶ ἡ φύσις συγκαθέστηκεν. *Tota mundi compages seu constitutio divinitas est. Etenim natura quoque in divinitate comprehensa est.* *Quinti libri* hoc argumentum est: Ὅτι ἀφανὴς θεὸς φανερώτατός ἐστι. *Deus, qui oculis cerni nequit, apertissimus tamen est.* In eo libro haec exstat sententia: Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἐν παντὶ ἐκείνῳ, ὃ οὐκ ἔστιν αὐτός. ἔστιν αὐτὸς καὶ τὰ ὄντα καὶ μὴ ὄντα. Τὰ μὲν γὰρ ὄντα ἐφανέρωσε· τὰ δὲ μὴ ὄντα ἔχει ἐν ἑαυτῷ. *Nihil est in tota rerum universitate, quod ipse non est. Est ille cum id, quod exsistit, tum illud, quod non exsistit. Etenim, quae exsistunt, ea sunt ab ipso aperta: quae autem non exsistunt, ea in semet ipso continet.* Et interiectis nonnullis: Οὗτος ὁ ἀσώματος καὶ ὁ πολυσώματος. μᾶλλον δὲ παντὸς σώματος οὐδέν ἐστιν, ὃ οὗτος οὐκ ἔστι. πάντα γάρ, ἃ ἔστι, καὶ οὗτος ἔστι. καὶ διὰ τοῦτο αὐτὸς ὀνόματα ἔχει πάντα, ὅτι ἑνός ἐστι πατρός· καὶ διὰ τοῦτο ὄνομα οὐκ ἔχει, ὅτι πάντων ἐστὶ πατήρ. *Ille & incorporeus est & multicorporeus. Nihil est enim, cuiuscumque demum sit corporis, quod ipse non sit. Ille est omnia, quae sunt: & propterea nomina habet omnia, quoniam omnia ab uno patre sunt; ideoque nullum etiam nomen habet, quoniam pater est omnium rerum.* In extremo vero libro haec legas perscripta: Ὑπὲρ τίνος σε ὑμνήσω; ὑπὲρ ὧν ἐποίησας, ἢ ὑπὲρ ὧν οὐκ ἐποίησας; ὑπὲρ ὧν ἐφανέρωσας, ἢ ὑπὲρ ὧν ἔκρυψας; διατί δὲ καὶ ὑμνήσω σε; ὡς ἐμαυτοῦ ὤν; ὡς ἔχων τι ἴδιον; ὡς ἄλλος ὤν; σὺ γὰρ εἶ γάρ, ὃ ἐὰν ὦ. σὺ εἶ, ὃ ἂν ποιῶ, σὺ εἶ, ὃ ἂν λέγω. σὺ γὰρ πάντα εἶ· τὸ ἄλλο οὐδέν ἐστιν, ὃ μὴ εἶ. σὺ πᾶν τὸ γενόμενον, σὺ τὸ μὴ γενόμενον. *Quibus ego de caussis te celebrabo? Num propter ea, quae fecisti? an vero propter ea, quae non fecisti? Num propter ea, quae aperuisti? an vero propter ea, quae occultasti? Quid igitur celebrabo te? Num ideo, quod ego ipsemet aliquid habeo proprium & a te distinctum? At tu es id, quod sum: tu es id, quod facio: tu es id, quod dico. Tu enim es omnia, nec est aliquid, quod tu non es: tu es id, quod factum, & id etiam, quod infectum est.* In his ego verbis (133) observari velim in primis, Deum dici κρύψειν, *occultasse in semet ipsa res*, antequam in lucem prodirent & nascerentur, φανεροῦν vero, *aperuisse veluti easdem & ex sinu suo protraxisse*, quum fierent atque orirentur. Ex *octavo libro* hoc proscrimus dogma: Νόησον, ὅτι ὁ μὲν κόσμος ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ἐν τῷ θεῷ. ἀρχὴ δὲ καὶ περιοχὴ καὶ σύστασις πάντων ὁ θεός. *Fac memineris, mundum esse a Deo & in Deo. Deus enim est initium, comprehensio & constitutio omnium rerum.* *Nonus liber* ita loquitur hac de re. Μᾶλλον δὲ λέγω, ὅτι οὐκ αὐτὸς αὐτὰ ἔχει, ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς ἀποφαίνομαι· αὐτὸς ἅπαντά ἐστιν, οὐκ ἔξωθεν αὐτὰ προσλαμβάνων, ἔξω δὲ ἐπιδιδούς. *Non hoc ego dico, Deum omnia habere; sed verum potius aperte profiteor, affirmoque, Deum esse omnia: non ille extrinsecus res omnes recipit, verum eas e sinu suo emittit.* Quo & illa pertinent, quae in eodem deinceps libro exstant: Καὶ οὐκ ἔσται ποτὲ χρόνος, ὅτε ἀπολειφθήσεταί τι τῶν ὄντων· ὅταν δὲ λέγω, τῶν ὄντων, λέγω, τοῦ θεοῦ· τὰ γὰρ ὄντα ὁ θεὸς ἔχει, καὶ οὔτε αὐτοῦ οὐδὲν ἐκτός, οὔτε αὐτὸς οὐδενός. *Numquam tempus illud erit, quo aliquid eorum, quae sunt, interibit. Quum vero dico: eorum, quae sunt; Deum intelligo. Deus enim omnia intra se continet, nec ulla res est sine Deo, aut Deus sine ulla re.* *Decimi libri* scriptor hac ratione disserit; Τί γάρ ἐστι θεός; καὶ πατήρ, καὶ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ τῶν πάντων εἶναι οὐκ ἔτι ὄντων, ἀλλὰ ὕπαρξις αὐτὴ τῶν ὄντων. *Quid Deus, nisi pater, & bonum, sive exsistentia omnium, quae nondum sunt, atque subsistentia rerum illarum, quae sunt?* Et paullo post: Ὁ θεὸς καὶ πατὴρ καὶ τὸ ἀγαθὸν τῷ εἶναι τὰ πάντα. *Deus & pater est & bonum, quoniam est omnia.* Nec abnuit *undecimus liber*, ex quo sequentia excerpere visum est; Αὐτουργὸς γὰρ ὤν, ἀεί ἐστιν ἐν τῷ ἔργῳ, αὐτὸς ὤν, ὃ ποιεῖ. εἰ γὰρ χωρισθείη αὐτοῦ, πάντα μέν, πάντα μὲν συμπεσεῖσθαι, πάντα δὲ τεθνήξεσθαι ἀνάγκη. *Deus ex se ipso semper per se operatur, semper est in opere suo, quum ipse sit illud, quod facit & operatur. Etenim hoc ipsum si ab eo vel minima sui parte seiungeretur, omnia haud dubie ruerent, nec possent non mori ac interire.* Et paullo post: Πάντα ἐστὶν ἐν τῷ θεῷ, οὐχ ὡς ἐν τόπῳ κείμενα. *Vniversa quidem in Deo sunt; at non ita tamen, ac si in spatio iacerent.* Porro: *Sicut*, inquit, *anima nostra cogitando fieri potest, quodcumque vult, & esse, ubicumque locorum esse cupit:* τοῦτον δὴ τὸν τρόπον νόησον, τὸν θεόν, ὥσπερ νοήματα, πάντα ἐν ἑαυτῷ ἔχειν, τὸν

(133) *Observari velim*) Non hoc solum observatu dignum est, verum illud etiam, quod horum librorum auctor non omnia ex Deo emanasse, sed multa in eo remansisse recondita credidit. Ex quo intelligitur, non potuisse non ipsum suspicari, fore fortassis, ut novi procedente tempore mundi ex Deo proficiscerentur, & multae aliae rerum series illi, quam videmus, adiungerentur. Spero, alium mihi datum iri locum parum concinnam ficti HERMETIS huius sapientiam diligentius explicandi.

τὸν κόσμον αὐτὸν ὅλον: *ita eodem Deum modo fas est animo concipere, quippe qui universum mundum non secus, ac cogitationes suas, intra se arcet ac continet.* Claudunt caput hoc, quae iam adscribimus, verba, a (134) S. CYRILLO etiam inde translata: Ἀόρατος ὁ θεός; εὐφήμησον! καὶ τίς αὐτοῦ φανερώτερος; δι᾽ αὐτὸ τοῦτο πάντα ἐποίησεν, ἵνα διὰ πάντων αὐτὸν βλέπῃς. τοῦτό ἐστι τὸ ἀγαθὸν τοῦ θεοῦ, τοῦτο δὲ αὐτοῦ ἀρετή, τὸ αὐτὸν φαίνεσθαι διὰ πάντων. *Ergone, inquis, invisibilis Deus? Bona verba quaeso! Ecquis eo conspectior? Idcirco fecit omnia, ut per omnia a quovis cernatur. Haec est Dei bonitas, haec eius virtus, ut per omnia conspiciatur.* Sequitur *duodecimus liber.* Is autem ita decernit de hoc negotio: Ἤκουσα τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος λέγοντος, (ἐκεῖνος γὰρ μόνος, ὦ τέκνον, ἀληθῶς ὡς πρωτόγονος θεός, τὰ πάντα κατιδὼν, θείους λόγους ἐφθέγξατο) ἤκουσα γοῦν αὐτοῦ ποτε λέγοντος· ὅτι ἕν ἐστι τὰ πάντα. *Audivi bonum daemonem, (ille enim solus, mi fili, tamquam Deus vere primogenitus, quum omnia percipiat, divinos sermones eloquitur,) audivi igitur bonum daemonem, quum diceret: unum esse omnia.* Aliam addo ex eodem libro sententiam: Ὁ δὲ σύμπας κόσμος οὗτος ἡνωμένος ἐκείνῳ, καὶ συσσώζων τὴν τάξιν καὶ βούλησιν τοῦ πατρὸς πλήρωμά ἐστι τῆς ζωῆς, καὶ οὐδέν ἐστιν ἐν τούτῳ διὰ παντὸς τοῦ αἰῶνος, οὔτε τοῦ παντὸς, οὔτε τῶν κατὰ μέρος, ὃ οὐ ζῇ· νεκρὸν γὰρ οὐδὲ ἓν οὔτε γέγονεν, οὔτε ἐστὶν, οὔτε ἔσται ἐν κόσμῳ. *Totus hicce mundus intime ipsi coniunctus est, & observat ordinem ac voluntatem parentis sui: plenitudo vitae in illo est, nec quidquam in eo est per omnem aeternitatem, sive totum sit aliquid, sive pars, quod non vivat: nec enim est, nec fuit, nec erit umquam ulla res mortua in mundo.* Cuius pronuntiati hunc esse sensum patet, res omnes a Deo unice animari: quemadmodum (135) in S. Litteris Deus cuncta recreare vitaque donare dicitur. Τοῦτό ἐστιν ὁ θεὸς, τὸ πᾶν. ἐν δὲ τῷ παντὶ οὐδέν ἐστιν, ὃ μή ἐστιν· ὅθεν οὔτε μέγεθος, οὔτε τόπος, οὔτε ποιότης, οὔτε σχῆμα, οὔτε χρόνος περὶ τὸν θεόν ἐστι. πᾶν γάρ ἐστι, τὸ δὲ πᾶν διὰ πάντων καὶ περὶ πάντα. *Hoc est Deus, universum seu omnia. Et in hoc universo nihil est, quod ipse non est. Itaque nec magnitudo, nec spatium, nec qualitas, nec figura, nec tempus circa Deum est. Ipse enim est omnia: omne vero est per omnia & circa omnia. Decimum tertium librum* veteratoris esse commentum, arbitror. Sed, quod ei adiectum videmus, *arcanum carmen* aliquoties tamen hoc sapientiae Aegyptiae praeceptum inculcat: *Deus est omnia:* Ὑμνεῖν μέλλω τὸν τῆς κτίσεως κύριον, καὶ τὸ πᾶν, καὶ τὸ ἕν. *Canam ego dominum creationis, omne qui est, & unum.* Rursus: *Omnes*, inquit, *quibus valeo, facultates celebrant illum, qui unus est & omnia. Libri decimi quinti* haec sunt: Ἐάν τις ἐπιχειρήσῃ τὸ πᾶν καὶ ἓν χωρίσαι, τὸ πᾶν τοῦ ἑνὸς λύσας ἀπολέσει τὸ πᾶν· πάντα γὰρ εἶναι δεῖ. *Si quis auderet unum & omne secernere, is omne ab uno seiungens, omne perderet: omnia enim unum esse decet.* Vltimus est *decimus sextus liber*, cuius scriptorem sic commentari cernimus: Ἄρξομαι τοῦ λόγου ἔνθεν, τὸν θεὸν ἐπικαλεσάμενος, τὸν τῶν ὅλων δεσπότην, καὶ ποιητὴν καὶ πατέρα, καὶ περίβολον, καὶ πάντα ὄντα τὸν ἕνα, καὶ ἕνα ὄντα τὰ πάντα. τὸ πάντων γὰρ τὸ πλήρωμα ἕν ἐστι καὶ ἐν ἑνί. *Exordiar a precibus ad illum Deum fusis, qui est dominus, & auctor, & pater, & vinculum omnium rerum: qui, quum sit omnia, unum tamen est, quumque unum sit, vicissim tamen est omnia. Plenitudo enim rerum omnium unum est aliquid & in uno.* Interpositis nonnullis ita pergit: Μόρια τοῦ θεοῦ πάντα ἐστίν· εἰ δὲ πάντα μόρια, πάντα ἄρα ὁ θεός. πάντα οὖν ποιῶν ἑαυτὸν ποιεῖ. *Omnia partes sunt Dei. Quod si vero omnia Dei partes sunt, omnia certe Deus sunt. Igitur is, qui omnia facit & creat, semet ipsum facit.* Haec omnia qui legit, nec, quam amice hi libri HERMETIS TRISMEGISTI atque inscriptio in templo Saitano reperta, quae Deum perhibet omnia esse, quae fuerunt, quae sunt & futura sunt, conspirent inter se atque conveniant, intelligit, is vero nihil intelligat & sentiat, necesse est. Itaque concludamus, quum Aegyptii veteres Deum esse omnia constanter praeceperint, fieri nullo modo potuisse, ut iidem plures Deos, nullo vel ordinis, vel potestatis, vel temporis discrimine seiunctos, profiterentur & colerent.

Bina

(134) *S. Cyrillo) Lib. II. adv. Iulianum p. 52. ed. Spanhemii.*

(135) *In S. Litteris)* Haec caute velim intelligi. Multum enim doctrina sacri codicis de Deo vitam rebus omnibus impertiente ab HERMETIS huius doctrina de mundo animato distat. Sacer codex vitam, qua Deus vivit, ab illa, quae hunc mundum animat, vita perspicue secernit, nec ullam nobis suppeditat cogitandi ansam, ipsum Deum illud esse, quod motum & vitam ciet in materia. HERMES vero, qui ex Deo emanasse profitetur omnia, Deumque & mundum aperte inter se confundit, ipsam Dei naturam aut ipsum summum Numen vitam esse vult illam, quae animat materiam. Mundum nimirum HERMES non secus spectat, atque animal quoddam: cuius quidem corpus materiam esse vult, quae ex ipso Dei sinu prodierit, animam vero Deum ipsum, per illam materiam intentum & commeantem.

Bina tetigimus adhuc, quibus Aegyptiorum sapientes Deum illum, quem summum & altissimum putabant, designarunt, nomina, *Hammon* & *Neith*. Verum constat, aliis etiam, praeter haec, eumdem Deum nominibus in Aegypto salutatum esse, atque *Isis*, *Osiris* & *Serapis* inter illa principem obtinere locum. Novi ego, esse, qui *Isidem*, ut inde initium capiat oratio, *lunam* fuisse suspicentur: novi, esse alios, qui *tellurem universam*, alios, qui *Cererem* aut *fruges*, alios denique, qui *ipsam Aegyptum* isto sub vocabulo latere, iudicent. Neque ego negem, divinis haec omnia honoribus ab Aegyptiis affecta esse: quo iure & qua de caussa, alio loco exponetur. Sed hoc tamen simul exploratum habeo & cognitum, vocabulo hoc non raro Numen omnia vi sua continens, coërcens & gubernans indicatum esse. Etenim (136) PLVTARCHVS *Isidem* & *Neith* unius eiusdemque Dei duo esse tantum inter Aegyptios nomina, significat. Quamobrem & templum illud, quod Saide *Neith* sive *Minervae* exstructum, atque inscriptione illa, quam paullo ante illustravimus, exornatum erat, *templum* ab eo vocatur *Isidis*. Quod si recte facit PLVTARCHVS, *Isis* non minus, quam *Neith* hac inscriptione Deus ille dicitur, qui est omnia, quae fuerunt, quae sunt, & quae futura sunt, cuius velum nemo detrahet mortalium. Ex quo consequitur, esse *Isidem* non ex inferioribus Diis aliquem, verum sempiternum illud Numen, cuius virtute universa rerum natura continetur. Atque exstat adhuc Capuae vetus quaedam inscriptio, Divae huic consecrata, unde huic sententiae non parum accedit roboris:

TIBI.
VNA. QVAE.
ES. OMNIA.
DEA. ISIS.

Hic *Isidem* aperte ἓν καὶ πάντα, *unum & omnia*, sive Deum illum, qui toti rerum naturae arbiter ac moderator praesidet, appellari videas. Neque dissentit illa, quam APVLEIVS Divam hanc recitare iubet, oratio: *En adsum tuis commota, Luci, precibus, rerum naturae parens, elementorum omnium domina, saeculorum progenies initialis, summa Numinum, regina marium, prima coelitum, Deorum Dearumque facies uniformis, quae coeli luminosa culmina, maris salubria flamina, inferorum deplorata silentia nutibus meis dispenso: cuius Numen unicum multiformi specie, ritu vario, nomine multiiugo totus veneratur orbis.* His quid, quaeso, verbis fieri potest planius ad rem declarandam, quam instituimus? Valeant, qui *Isidem* nihil fuisse censent, nisi lunam mentis atque rationis compotem. Imaginem *Isidis* fuisse lunam, concedimus. Ipsam vero *Isidem* extrema APVLEII verba: *cuius Numen unicum* &c. neminem sinunt dubitare, Numen fuisse illud supremum, sempiternum & singulare, quod nutu & arbitrio suo rerum universitatem moderatur & continet, variisque ritibus & nominibus ab antiquis honorabatur populis. Quod *nomine multiiugo Isidem* coli APVLEIVS perhibet, id vel varia illa, quibus Aegyptii unicum illud Numen exornabant, nomina, *Hammon*, *Neith*, & alia, quae mox illustrabimus, declarant: ne quid nunc de aliorum dicam populorum, quae summo imposuisse leguntur Deo, nominibus. Paullo post ipse APVLEIVS *Isidem*, ut *unicum illud Numen*, divinamque virtutem & rationem cuncta permeantem, precatur: *Tu sancta & humani generis sospitatrix perpetua, dulcem matris affectionem miseris tribuis, fatorum inextricabiliter contorta retractas litia, fortunae tempestates mitigas, & stellarum noxios meatus cohibes. Te superi colunt, observant inferi. Tu rotas orbem, luminas solem, regis mundum, calcas tartarum. Tibi respondent sidera, gaudent Numina, serviunt elementa. Tuo nutu spirant flamina.* Ergo *Isis*, si his fides habenda verbis est, summus est totius orbis rex atque moderator, Deus omnium maximus & potentissimus. Quod si hoc conturbat aliquem, quod Dea tamen, non Deus, *Isis* fuit habita, quemadmodum & *Neith*, is veteres teneat promiscue modo mares fecisse, modo effeminasse Deos, quos (137) venerabantur.

Metamorph. Lib XII. (potius Lib. XI. p. m. 241.)

(Lib. XI. p. 254.)

Pergo

(136) *Plutarchus*) *Libro de Iside & Osiride p. 354. T. II. Opp.* Quod vero vir doctus hic subricit, templum Saitanum, Minervae dedicatum, *templum* a PLVTARCHO *Isidis* nominari, id falsum est & memoriae peccatum.

(137) *Venerabantur*) Quae de *Iside* hic leguntur, ea quemadmodum mea quidem sententia debeant intelligi, ex illis, quae saepius iam monui, non obscurum fore, arbitror. (I) *Isis* sine ulla controversia vetus est Aegypti regina, quae post mortem a superstitiosa gente consecrata fuit. At quum longo intervallo memoria reginae huius obso-

Pergo ad *Osirin*: quod vocabulum supremi Numinis esse nomen, minus etiam dubitationis habet. (138) Sunt, qui *Osiris* contendunt Aegyptiorum lingua idem significasse, quod πολυόφθαλμος, *homo multis oculis praeditus*. Sunt alii, qui hoc nomen interpretantur κράτος ἐνεργὸν καὶ ἀγαθοποιόν, *virtus efficax & benefica*. Vtrique expositioni figurae respondent sacrae, quae *Osiridi* propriae erant, *oculus* & *sceptrum*: quarum illa quidem, quod (139) PLVTARCHVS testatur, providentiam & sapientiam, haec vero

obsolesceret, prudentioresque puderet feminae dudum exstinctae divinos honores persolvi, ut plerorumque aliorum Numinum, ita & *Isidis* vel morales vel physicae significationes quaesitae sunt. Alius igitur lunam, alius terram, alius fruges, alius ipsam Aegyptum sub hoc latere iudicabat vocabulo. Vid. LAVR. PIGNORIVS *Mensa Isiaca* p. 2. 3. 4. In quibus interpretationibus nihil esse certi ac constantis, cum multa docent alia, tum ipsa varietas abunde probat. (II) In his, qui *Isidem* ad sensus trahebant reconditos & arcanos, erant aliqui, qui universam rerum naturam, eamque animatam, illo nomine significari, sibi persuaderent: qua de re iam supra dixi, quum de Saitana inscriptione agerem. Ad horum familiam, id quod ipsa eius verba declarant, quae hic afferuntur, APVLEIVS pertinet. Visa fuit huic homini *Isis* esse tota haecce rerum universitas, materia & spiritu materiam ciente ac animante constans. Tantum igitur abest, ut ex eo probari queat, *Isis* summi Numinis, a natura rerum secreti, apud Aegyptios vocabulum fuisse, ut fortiua praesidium inde accipiant, qui omnem Aegyptiacam religionem non dissimilem fuisse censent impiae, quam nostris temporibus SPINOZA professus est, disciplinae. (III) Sed his ego tamen non assentior; qui in ea dudum sum opinione, non esse satis tutum & liberale, ex paucorum testimoniis totius populi Aegyptiaci religionem, quae profecto varia fuit, metiri. Ex quo idetiam cogitur, etiamsi certum esset, quod tamen minime patet, fuisse in Aegyptiis, qui *Isidem* pro summo orbis terrarum parente ac moderatore haberent, inde tamen elici nullo modo posse, sic omnem populum, aut saltim totum sapientum Aegyptiorum agmen sensisse. (IV) Inscriptio illa Capuana, quae post GRVTERVM a multis aliis producta est, parum apud plerosque castigate legitur, nec ab ipso CVDWORTHO hic integra exhibetur. Omnium vero optime, qui ipsemet eam accurate inspexit, a MARQV. GVDIO edita est in *Notis ad Phaedri fabulas Lib. III. Fab. XIX.*

TE TIBI
VNA QVAE
ES OMNIA
DEA ISIS
AERRIVS BALBINVS V. C.

Exstat, quod idem testatur GVDIVS, in templo, quod olim S. Benedicti fuit, nunc societatis IESV est. Hominis privati est lapis hic, qui suam de *Iside* sententiam exposuit: nec propterea Aegypti totius nobis inde licet aestimare de *Iside* opinionem. Expressa vero est haec inscriptio ex illa Saitana, de qua supra copiose disseruimus: id quod ipsa utriusque docebit collatio. Homo igitur, qui saxum hoc dedicavit, Saitanis fidem temere sacerdotibus habuit, qui *Neith* non differre ab *Iside*, PLVTARCHO teste, confirmarunt. Quumque, quod supra perspicuum fecimus, *Neith* ab iisdem sacerdotibus simulacrum totius naturae rerum fuerit existimatum, idque illa Saitana satis probet inscriptio, hanc *Isidi* sacram inscriptionem haud aliter, quam de universitate rerum omnium, accipi debere, per se liquet. Vidit illud iam ex parte GERH. IO. VOSSIVS *Libro II. de orig. & progressu idololatr. Cap. II. p.* 720. ubi de occulta naturae vi hoc saxum agere, significat: quamquam statim dubitare incipit, satiusne sit eorum anteferre opinionem, qui *Isidem* lunam esse volunt. Neque nimis ab hac opinione alienum se ostendit PHIL. a TVRRE in *Monumentis veteris Antii p.* 179. Nos ex ipso saxo, *Isidem* in eo esse rerum naturam, demonstrabimus. TE TIBI, inquit conditor eius, VNA QVAE ES OMNIA. Ipsam ergo Deam Deae aut *Isidem Isidi* dedicat homo. Haec omni plane sensu carent, nisi *Isidem* naturam esse rerum decernas: quod si feceris, commodam habebunt significationem. Saxum illud, quod consecrabat BALBINVS, pars erat naturae rerum. Igitur, qui naturae illud sacrum faciebat, is partem naturae ipsius naturae devovebat, aut naturam naturae dedicabat. Sic ergo verba intelligo: *Tu Isis tota es universitas, tu omnia es & in omnibus: nil ego tibi donare valeo, si a te discedam, nil nisi corporis tui membrum. Quare, dum hoc tibi statuo saxum, te ipsam tibi, quae una es omnia, statuo.* Iunge his illa, quae supra de Saitana inscriptione commemoravimus. Ergo non possum, quin ex aequo & eorum repudiem sententiam, qui supremum, quod regit omnia, Numen in hoc saxo designari, sibi persuadent, & eorum suspicionem amoveam, quam GVDIVS sequitur, qui *Isidem* propterea dici hic *omnia* arbitrantur, *quia eam alii Iunonem, alii Cererem, alii Lunam, alii Thesmophoriam, alii aliis nominibus appellent.* Etenim, ut reliqua omittam, harum opinionum neutra vim ullo pacto & sententiam declarabit verborum, ex quibus inscriptio conflata est.

(138) *Sunt, qui Osiris*) De variis derivationibus vocabuli *Osiris* legi possunt, quae collegere IO. BRAVNIVS in *Selectis sacris Lib. IV. Cap. III. p.* 384. s. GERH. IO. VOSSIVS *de idololatr. Lib. I. Cap. XXVII. p.* 74. IOACH. CHRIST. IEHRING *de etymo Osiridis* in *Biblioth. Brem. Class. V. Fascic. II. p.* 387. IO. SELDENVS *de Diis Syris p.* 147. IO. CLERICVS *Bibliotheque choisie Tom. VII. p.* 131. Habebunt in his abunde, quos sapere iuvat, ex quibus intelligant, funes ex arena nectere, & veterum nominum origines enodare, rem esse aeque facilem & expeditam. Notationum, quae hic leguntur, vocabuli *Osiridis* altera est DIODORI SICVLI, altera PLVTARCHI *de Iside & Osiride p.* 368.

(139) *Plutarchus*) *De Iside & Osirid. p.* 354. & *p.* 371. *T. II. Opp.*

vero potentiam & maiestatem significabat. (140) APVLEIVS his verbis compellat *Osiridem: Deus Deorum magnorum potior, & maiorum summus, & summorum maximus, & maximorum regnator, Osiris.* Idem etiam *Isidem* & *Osiridem* reapse non differre, sed unum eumdemque Deum esse, qui ritu tantum dispari colatur, diversaque forma & notione concipiatur animo, perhibet: *Quamquam,* (141) inquit, *connexa, immo vero unica ratio Numinis religionisque esset, tamen Teletae discrimen esse maximum. Osiris* quaenam vera fuerit atque propria notio, (142) PLVTARCHVS hisce verbis indicat: τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον πάντων, ὃ τ'ἀγαθῷ ταυτόν ἐστι. *Primum omnium rerum atque praecipuum, quod idem est, atque bonum.* A quo non alienus est (143) IAMBLICHVS, quis Ἀγαθῶν, inquit, ποιητικὸς ὢν Ὄσιρις κέκληται. *Deus, quatenus beneficus est, dicitur Osiris.*

Restat, ut de *Serapide* dicam. Hunc (144) ORIGENES novellum esse refert Deum, cuius cultum princeps PTOLOMAEVS Alexandrinis commendaverit. Verum ipse *Serapis* (145) in oraculo, quod NICOCRIONI, Cypriorum regi, edidit, omnium sibi rerum totiusque naturae imperium arrogat, sive Deum sese profitetur omnia procurantem & administrantem. En ipsa eius verba:

Οὐράνιος κόσμος κεφαλή, γαστὴρ δὲ θάλασσα,
Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσί, τὰ δ' οὖατ' ἐν αἰθέρι κεῖται,
Ὄμμα τε τηλαυγὲς, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.
Coelorum sublime mihi caput est, mare venter,
Terra globosa pedes, aures ipsum aethera caedunt,
Frons, oculi, vultus clari fax lucida solis.

Neque ullum dubium est, quin exstiterint, qui pro summo eum omnium Numine ducerent. In his est (146) PHILARCHVS, cui Σάραπις ὄνομα τοῦ τὸ πᾶν κοσμοῦντος, *Serapis nomen Dei, qui totum orbem terrarum ornat & disponit,* esse videtur. Ipse quoque (147) PLVTARCHVS vocabula *Osiris* & *Serapis duo* esse *iudicat unius Dei & unius divinae potestatis nomina,* ἄμφω ἑνὸς θεοῦ καὶ μιᾶς δυνάμεως. Adde (148) DIODORI SICVLI testimonium, qui haec tria verba, *Hammon, Osiris* & *Serapis*, tria esse diserte affirmat nomina, quae unum eumdemque Deum, summum nimirum & excellentissimum, denotent. Longe vero secus (149) PORPHYRIO visum est: quippe qui vim illam

(140) *Apuleius) Metamorphos. Lib. XI. p.* 258.

(141) *Inquit) Loc. indic. p.* 256.

(142) *Plutarchus*) Haec verba PLVTARCHI de *Iside* innuit *Libello laud. p.* 372. Ἐκεῖ δὲ σύμφυτος ἔρωτα τοῦ πρώτου καὶ κυριωτάτου πάντων, ὃ τ'ἀγαθῷ ταυτόν ἐστ' κἀκεῖνο ποθεῖ καὶ διώκει. *Huic Isidi a natura insitus amor primae omniumque principis & praestantissimae naturae, quae est bonum: hoc ea desiderat atque persequitur.* Non autem PLVTARCHVS hanc esse veram *Isidis* & *Osiridis* interpretationem, verum esse tantum significat inter Aegyptios, qui sic interpretentur historiam *Isidis* & *Osiridis.* Toto isto libello PLVTARCHVS non tam, quid ipse sentiat, exponit, sed quam varie Aegyptii fabulas suas declarent, enarrat.

(143) *Iamblichus*) *De mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. Cap. III. p.* 159.

(144) *Origenes*) *Libro V. adv. Celsum. p.* 257. *ed. Cantabr.*

(145) *In oraculo)* Exstat id oraculum apud MACROBIVM *Saturnal. Lib. I. Cap. XX. p.* 299. Versio, quam addidi, VOSSII est ex *Opere de idololatria Lib. VII. C. II. p.* 721. Ex hoc autem oraculo, si fidei & auctoritatis alicuius esset, apertius foret, *Serapin* esse naturam rerum, quam Deum naturae parentem & moderatorem.

(146) *Philarchus*) Apud PLVTARCHVM *Libro de Iside & Osiride p.* 362. Sed omittit vir doctissimus, adiecisse PLVTARCHVM, inter absurda PHILARCHI commenta hanc referendam esse opinionem.

(147) *Plutarchus*) Res ipsa legitur apud PLVTARCHVM *loc. indic. p.* 361. 362. at verba, quae hic afferuntur, apud eum requiro.

(148) *Diodori Siculi*) Nusquam hoc dicit DIODORVS, verum hoc tantum *Bibl. histor. Lib. I. Cap. XXV. p.* 21. memorat, magnam esse sententiarum de Diis suis inter Aegyptios discrepantiam: *Osirin* sigillatim *modo Serapin, modo Dionysum, interdum Plutonem, quandoque Iovem, interdum Ammonem, non raro Panem putari.* Haec, quaeso, quis ita intelligat, *Osiris, Serapis, Ammon* unius summi Numinis esse apud Aegyptios nomina? Suspicor, VOSSIVM in errorem induxisse virum doctissimum, qui *de idololatria Lib. VII. Cap. II. p.* 721. non veritus est haec tradere: *Similiter Diodorus in primo ait, idem Numen intelligi per Osirim, Serapim & Hammonem: neque hos tantum, sed etiam Graecorum Dionysium, Iovem, Pana & Plutonem.* Perperam plane. DIODORI haec est sententia, Aegyptiorum alios arbitrari, *Osirin* esse *Serapin*, alios cum Baccho eum contendere, alios cum Pane conferre, alios cum aliis Diis.

(149) *Porphyrio*) *Libro de philosophia & oraculis* apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. IV. Cap. XXIII. p.* 175. Cave vero, credas, quae hic Latine leguntur, sic a PORPHYRIO esse scripta, & apud EVSEBIVM hoc ordine legi. (I) Vir doctis-

illam, quae in templo *Serapidis* reliquis fere Diis omnibus maiorem sese ostenderet, in gravissimam adducit suspicionem, ipsumque malorum geniorum caput atque principem mortalibus in illo simulacro insidiari, autumat: Τὰς δὲ πονηρὰς δαίμονας ὐκ εἰκῆ ὑπὸ τὸν Σάραπιν ὑποπτεύομεν, ὐδ᾽ ἐκ τῶν συμβόλων μόνον ἀναπεισθέντες. *Improbos daemones Serapi subditos esse, haud temere suspicamur, quippe hanc ad opinionem non illis tantum ritibus, quibus placari solet, adducti, sed etiam signo eius ac symbolo, quod triceps canis est, malum illum daemonem significans, qui tribus in elementis, aqua, terra & aëre, versatur.* Recte quidem ex parte decernit philosophus. Licet enim tam *Serapis*, quam ceteri Dii, istos sibi honores exposcerent, quos summo unice Numini mortales debent; certum tamen est, malignum genium quemdam in isto *Serapidis* signo ceterisque simulacris, quae responsa dabant in templis sciscitantibus, latuisse, atque cultores suos (150) decepisse.

Euseb. Praeparat. Lib. IV. C. XXIII.

Sed hic ipse nihilominus (151) PORPHYRIVS, id quod ex eo transtulit EVSEBIVS,

Praep. Lib. XI. C. XI. p. 105.

doctissimus binos PORPHYRII locos, qui satis longo apud EVSEBIVM intervallo seiuncti sunt, copulat. (II) Male refert, scripsisse PORPHYRIVM, canem tricipitem signum fuisse *Serapidis*. PORPHYRIVS coniicit tantum, Cerberum antiquorum symbolum fortassis fuisse daemonum, quorum dominum Serapidem esse, paullo ante dixerat. Habes hic ipsa eius verba: Μήποτε ἆρα ἐισιν, ὧν ἄρχει ὁ Σάραπις; κὴ διὰ τύτων σύμβολον ὁ τρικάρηνος κύων. τῦτ᾽ ἔστι, ὁ ἐν τοῖς τρισὶ στοιχείοις, ὕδατι, γῇ, ἀέρι, πονηρὸς δαίμων, ὃς κατάπαυει ὁ θεός. *Num forte daemones ii sint, in quos Sarapis obtinet principatum? quorum propterea symbolum sit triceps ille canis, hoc est, improbus daemon, qui tribus in elementis, aqua, terra & aere, versatur, quos Deus cohibet.*

(150) *Decepisse*) (I) *Serapis* & *Osiris* num unus idemque Deus sint, an vero bina Numina, constituere haud audeo: nec, si auderem, tantum mihi ex scriptoribus vetustis argumentorum in promtu esset, quibus sententiam meam omni dubitatione liberarem, quum ex utraque parte testes stent haud contemnendi. Id vero sine formidine asseveraverim, *Osirin* illum hominem fuisse & regem, rebus fortiter & praeclare gestis inclytum, cui superstitio Aegyptiorum post fata divinos honores decrevit. Loquuntur hoc omnia illa, quae apud DIODORVM SICVLVM & PLVTARCHVM de eo scripta exstant: nec, ut arbitror, quae, praeter alios, IO. CLERICVS de *Osiride* commentatus est *Biblioth. histor. & universelle Tom. III. p. 12. 27. s.* dubitationis aliquid superesse patiuntur: cuius tamen haud omnia mea fecerim. Oblitterata vero rerum antiquissimarum memoria, quisque ex ingenio suo *Osiridis* historiam interpretatus est: hic ex Physica, ille ex Mathesi, tertius ex Astronomia; quod abunde constat ex PLVTARCHI *Libro de Iside & Osiride*. Quumque principe inter Deos Aegyptios loco hic esset *Osiris*, sapientiorum etiam inventi sunt aliqui, qui cum supremo rerum omnium domino, quem natura docet & ratio, eum confunderent, sibique persuaderent, *Osiris* supremi Numinis vocabulum esse. (II) *Serapin* ex novellis Aegyptiorum Diis esse, non ORIGENES solum tradit, sed multi veterum scriptorum alii confirmare videntur, PLVTARCHVS, CLEMENS, TACITVS, & alii, qui, quemadmodum PTOLOMAEI SOTERIS aetate Deus hic in Aegyptum delatus sit, copiose referunt. Atque horum auctoritatem doctissimi viri non pauci sequuntur, quorum rationes & argumenta nemo elegantius & aptius exposuit celeberrimo viro, HVMPHRED. PRIDEAVX, *Histoire des Juifs Part. II. Livr. I. Tom. III. p. 17. - 22.* Verum his alii oppositi, *Serapin* negant esse adventitium Aegyptiorum Deum, sed antiquissimum provinciae huius Numen. Vid. GERH. IO. VOSSIVS *de origine idololatr. Lib. I. C. XXIX. p. 82. 83.* & quae non ita pridem IO. CLERICVS contra PRIDEAVX monuit *Biblioth. ancien. & moderne Tom. XIX. p. 401.* Quin etiam plurimi tam veterum, quam recentiorum *Iosephum* hoc sub nomine ab Aegyptiis fuisse cultum, contendunt. Vid. IO. SPENCERVS *de legibus Hebraeor. ritual. Lib. III. Cap. VIII. p. 879. s. T. II. ed. recentiss.* Meliori haud dubie fundamento posterior nititur opinio; quod cum multis ex aliis rebus apparet, tum ex eo, quod PLVTARCHVS *de Iside & Osiride p. 361. 362.* diserte tradit, sacerdotes Aegyptios dixisse, statuam illam, quam PTOLOMAEVS, in somnis admonitus, Alexandriam Sinope asportari curaverat, *Serapin* esse. Etenim inde liquet, Aegyptios antistites peregrino Deo, quem PTOLOMAEVS advexerat, nomen patrii cuiusdam & antiqui Numinis, cui dudum supplicaverant Aegyptii, imposuisse. Callidi nimirum & astuti homines non sina caussa verebantur, fore, ut antiqua Aegyptiorum religio, & cum religione sacerdotes in contemtionem adduceretur, si advena quidam Deus patriis anteponeretur. Itaque prudenter novum hunc hospitem adoptabant, & suum fuisse dudum, mentiebantur. Vtramque si quis opinionem componere, atque Deum ipsum fuisse veterem, signum vero eius novum, nec PTOLOMAEI aetate antiquius, statuere velit, equidem haud refragabor. Sentit ita IO. BRAVNIVS *Selectis sacris Lib. IV. §. XLVI. p. 396.* IOSEPHVM vero sub *Serapide* latere, aegre, ut credam, a me impetro, maxime quum videam, opinionis huius patronos multa sibi sumere, quae nemo illis facile dederit. Lege, quae contra hanc sententiam monuit PETR. IVRIEV *Histoire critique des dogmes & des cultes P. III. C. VI. p. 521.* Adde IO. FRANC. BVDDEVM *Historia eccles. V. T. Tom. I. p. 357.*

(151) *Porphyrius*) Habeo, quae ad hunc PORPHYRII locum, ut hic a doctissimo viro exhibetur, moneam. (I) Concedi sibi vult, de summo omnium Numine hoc dictum accipi debere. Sed hoc ego dubito. Loquitur PORPHYRIVS de δημιυργῷ seu conditore mundi. At non ignorare poterat vir summus, plerosque Aegyptiorum

BIVS, Aegyptios testatur unum sapientissimum mundi effectorem & parentem veneratos esse, quem *Cneph* appellaverint, & humana finxerint specie, colore coeruleo atque nigricante, manu cingulum & sceptrum tenentem, in capite vero regium ex pennis galericulum gestantem, ex ore autem ovum effundentem. Quarum figurarum vis & notio his verbis exponitur: ὅτι λόγος δυσεύρετος καὶ κεκρυμμένος, καὶ οὐ φανός, καὶ ὅτι ζωοποιός, καὶ ὅτι βασιλεύς, καὶ ὅτι νοερῶς κινεῖται· διὸ ἡ τοῦ πτεροῦ φύσις ἐν τῇ κεφαλῇ κεῖται. *Quoniam illa sapientia & ratio, quae mundum effecit, inventu est difficilis, contra obscura & abdita, & quoniam eadem vitae fons est & regina omnium rerum, motuque intelligenti cietur, quem maxime penna illa in capite sita refert. Ovum autem illud mundum interpretantur, ab aeterno λόγῳ conditum; ab hoc autem Cneph generatum esse alium Deum, qui ab iis Phtha, a Graecis autem Vulcanus appelletur.* De quo *Phtha* deinceps plura. Nullam olim gentem acrius & constantius Aegyptiis, mundum hunc certo tempore genitum ac ortum esse, pugnasse atque defendisse, antea iam a nobis demonstratum est. Qua de caussa, qui PTOLOMAEVM scholiis illustravit, antiquus auctor sic eos leviter perstringit: Περιττῶς εἰώθασι λέγειν γένεσιν Αἰγύπτιοι κόσμου. *Solent Aegyptii perpetuo de mundi generatione & ortu verba facere.* (152) ASCLEPIVS etiam, pervetustus rerum Aegyptiarum scriptor, in *Myriogenesi* credidisse retulit Aegyptios, solem in signo librae creatum esse. Hic vero PORPHYRII locus amplius aliquid declarat, eosque tolerari vetat, qui forte suspicari possent, Aegyptios temere ac fortuito hunc mundum esse natum censuisse, quod quidem EPICVRVM aliosque constat philosophus existimasse. Docet enim, hanc nationem divinae menti atque rationi orbis fabricationem attribuisse, quam voce *Cneph* designaverint. Atque hic *Cneph* Deus illis quoque perennis, immortalis & initii expers habebatur. Quam caussam fuisse PLVTARCHVS narrat Thebaidis incolis, cur, praeter eum, alium colere Deum nollent. Ipsa verba PLVTARCHI subiicio: Εἰς δὲ τὰς τροφὰς τῶν τιμωμένων ζώων τοὺς μὲν ἄλλους συντεταγμένα τελεῖν, μόνους δὲ μὴ διδόναι τοὺς Θηβαΐδα κατοικοῦντας, ὡς θνητὸν θεὸν οὐδένα νομίζοντας, ἀλλὰ ὃν καλοῦσιν αὐτοὶ Κνήφ, ἀγέννητον ὄντα καὶ ἀθάνατον. *Quum autem ad alenda, quae venerantur, animalia sumtum suppeditent constitutum Aegyptii, soli Thebaidos incolae immunes sunt. Hi enim mortalem Deum nullum censent, sed unum illum, quem Cneph appellant, ortus expertem & immortalem.*

Scaliger emend. temp. L. V. de condit. mundi.

De Isid. & Osirid. (p. 357.)

Igitur confectum est, quod recepimus, negotium, Aegyptiosque in summi & unius Numinis cultoribus numerari debere, gravissimis argumentis, nisi fallor, ostensum. Nunc alia nos vocant, ad quae statim properabimus, ubi totam disputationem hanc duobus quasi sigillis obsignaverimus. Bina nimirum ex iis, quae diximus, elicere iuvabit consectaria: quorum alterum hoc esto: Quod Aegyptii tantam Deorum turbam venerari visi sunt, id inde magnam partem evenit, quia multifariis nominibus unicum & summum, cui se in primis devoverant, Deum afficiendum sibi & compellandum esse, duxerunt, eumque *Hammon*, *Neith*, *Isis*, *Osiris*, *Serapis*, *Cneph* vocarunt: quibus adde *Phtha*, *Eicton*, *Emeph*, quae apud IAMBLICHVM reperias, cognomina. Et si qua verbis APVLEII, quae paullo ante ponderavimus, adiungenda fides est, nullus olim populus exstitit, cuius aliter sacra & religionem intelligere liceat. *Numen*, inquit, *unicum, multiformi specie, ritu vario, nomine multiiugo, totus veneratur orbis.* Haec autem varia & multiplicia unius summi & altissimi Dei nomina rude ac imperitum vulgus in

rum philosophos, ut Platonicos nunc omittam, e quorum numero PORPHYRIVS est, hunc mundi conditorem non pro summo, quod omnia regit, Numine habuisse, verum multum infra celsissimum rerum omnium parentem posuisse. Vid. IAMBLICHVS *de mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. Cap. II. p.* 158. & THOM. GALE in *Notis ad h. l.* (II) Non secus loquitur, ac si universa Aegyptus hunc *Cneph* divinis honoribus affecisset. Verum, qui mox sequitur, PLVTARCHI locus incolas Thebaidos huic Deo solos servisse, non item reliquos Aegypti populos. (III) Non ita, ut hic leguntur, & ex Anglico a me ad CVDWORTHI mentem Latine versa sunt, haec verba exstant apud EVSEBIVM: sed vir doctus sententiam potius eorum exprimere voluit. (IV) Dum id autem facit, aliqua, nisi plane fallor, ex suo sensu PORPHYRIO tribuit, quae mihi apud illum cernere non licuit. Non dicit PORPHYRIVS, *sapientiam & rationem, quae mundum effecit, inventu difficilem esse*, sed simpliciter tantum significat, quod Graeca docent, quae hic exstant, τὸν λόγον δυσεύρετον esse: cuius sensus est, non facile esse, rerum omnium conditarum rationem & caussam aperire. Quae hic de mundo vides verba: ab aeterno λόγῳ conditum, ea plane nescit PORPHYRIVS. Denique non ille perhibet, a Deo *Cneph* alium esse generatum Deum, sed tradit, ex ovo illo, quod Deus *Cneph* ex ore effuderit, aliud postea Numen prodiisse.

(152) *Asclepius*) Thema astrologicum natalis mundi, ex sententia Aegyptiorum, ASCLEPIO & aliis ducibus, exposuit IVLIVS FIRMICVS *Astronomicor. Lib. III. in Praef.* & *Cap. I.* Adde MACRO-

in eum facile errorem adducere potuerunt, ut totidem illis Deos aeternos & ex nullo alio procreatos designari, opinaretur : quod idem viris quoque contigit nonnullis doctissimis, qui recenti floruerunt (153) memoria.

Hic vero quaestionem a nonnullis commoveri posse, sentio : Anne fortassis horum divinorum nominum, quae in ore crebro fuerunt Aegyptiis, aliqua distinctarum quarumdam divinarum naturarum, dignitate & ordine inter se inaequalium, notae sint? aut, ut clarius loquar : Sintne quaedam in antiqua Aegyptiorum Theologia trinae divinitatis vestigia, nec ne? ORPHEVS, PLATO, PYTHAGORAS, quibus Deum placuit in tres veluti distribuere naturas, magnam disciplinae suae partem, id quod nemo negat, ab Aegyptiis mutuati sunt. Quidni igitur hac etiam in parte Aegyptios doctrinae, quam de Deo fovebant, auctores illis exstitisse, suspicemur? Et ATHANASIVS quidem KIRCHERVS nihil hanc rem censet habere controversiae. Quamobrem in *Obelisco Pamphylio* primam ex sacris Aegyptiorum litteris, quam proponit, globum nempe alatum, ex quo serpens prodit, triformis Dei sive divinitatis trinae notam esse, non affirmare veretur. Atque hanc opinionem cum ABENEPHII, scriptoris Arabis, testimonio, tum Chaldaico quodam fragmento, quod SANCHVNIATHONI tribuitur, confirmat, qui globum volunt primum & incomprehensum significare Deum, qui nec coeperit, nec esse desinat, sed per se exsistat, serpentem divinae sapientiae virtutisque genitricis figuram esse, alas denique divinam illam mentem denotare, quae res omnes animet, vitaque & spiritu instruat. (154) Viderint alii, quantum in hac interpretatione dignitatis sit. Mihi quidem nusquam clariora trinae inter Aegyptios divinitatis indicia reperire licuit, quam in IAMBLICHI, quem *de mysteriis Aegyptiorum* exaravit, *Libro.* Quare totum istum exscribere locum utile arbitror. Sic igitur (155) IAMBLICVS:

(*) seu Emeph. Κατ' ἄλλην δὲ τάξιν προστάττει (Ἑρμῆς) θεὸν τὸν Ἠμὴφ (*) τῶν ἐπουρανίων θεῶν ἡγούμενον, ὅν φησι νοῦν εἶναι αὐτὸν, ἑαυτὸν νοοῦντα, καὶ τὰς νοήσεις εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφοντα. τούτου δὲ τὸ ἓν ἀμερὲς καὶ ὅ φησι τὸ πρῶτον μάγευμα προτάττει, ὃν καὶ Εἰκτὼν ἐπονομάζει, ἐν ᾧ τὸ πρῶτόν ἐστι νοοῦν καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, ὃ δὴ καὶ διὰ σιγῆς μόνης θεραπεύεται. ἐπὶ δὲ τούτοις - - - ὁ δημιουργικὸς νοῦς καὶ τῆς ἀληθείας προστάτης καὶ σοφίας. ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν. καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων, Ἀμοῦν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται· συντελῶν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα καὶ τεχνικῶς μετ' ἀληθείας Φθᾶ, Ἕλληνες δὲ εἰς Ἥφαιστον μεταλαμβάνουσι τὸν Φθᾶ, καὶ τεχνικῷ μόνον προσβάλλοντες· ἀγαθῶν δὲ ποιητικὸς ὢν, Ὄσιρις κέκληται, καὶ ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἐπωνυμίας ἔχει. *Secundum vero alium ordinem Deum Emeph, tamquam ducem, Diis coelestibus praeponit. Ait, hunc esse mentem, se ipsam intelligentem, & cogitationes in semet ipsam convertentem. Ante hunc* (Emeph) *unum impartibile ponit, quod vocat Eicton & primam effigiem : in quo primum, quod intelligit & intelligitur, reperitur, quodque solo silentio colitur. Praeter hos (*Eicton & Emeph*) - - - opifex quippe mens, qui & veritatis custos & sapientiae, quatenus ad generationem sapienter descendit, & incognitam rationum latentium vim producit in lucem, lingua Aegyptiaca dicitur Amun : quatenus vero perficit omnia summa cum veritate & arte, vocant eum Phtha ; Graeci vero hunc Phtha nominant Vulcanum, artem in eo solam considerantes : quatenus autem beneficus est, dicitur Osiris, aliasque denominationes propter alias potestates habet.* Ergo HERMES, si IAMBLICHO fas est credere, tres suos venerari iussit personas in Deo, sive tria rerum omnium principia, potestate atque gradu distincta & diversa : primo unum simplicissimum Numen, a quo omnis alienissima esset distinctio : ei nomen dedit *Eicton:* tum perfectissimam mentem, quae omnem, qua pollet, cogitandi vim in semet ipsam converteret : vocabulum eius *Emeph* vel *Hemphtha :* denique illam, quae omnia, nulla caussa alia interveniente, finxit, naturam, cuius varia pro diversis eius facultatibus voluit esse nomina, *Phtha*, *Ammon*, *Osiris*. & similia

NIVM *in Somn. Scipon. Lib. I. Cap. XXI. p.* 110. qui tamen in multis discedit a FIRMICO. Igitur & hic nihil certi ac constantis est.

(153) *Memoria*) Verum ipse, qui his Diis ab Aegyptiis exhibitus fuit, cultus omnem extra controversiam ponit, varia esse ac diversa Numina, quae his vocabulis designantur. Alio nempe ritu Isis, alio Osiris, alio Serapis, alio Neith placabatur: historia etiam horum Deorum varia erat. Ex eo vero, quod nonnulli plebe paullo meliores haec nomina forte rati sunt unius summi Numinis vocabula esse, populi totius nullo modo religionem eruere licet.

(154) *Viderint alii*) Explosit iam hanc ATHAN. KIRCHERI interpretationem & vanitatis coovicit HERM. WITSIVS in *Aegyptiacis Lib. II. Cap. V. §. VIII. p.* 95. Adde *Lib. I. Cap. III. p.* 8. 9.

(155) *Iamblichus*) *De mysteriis Aegypt. Sect. VIII. C. III. p.* 158. 159.

similia. Quae tria nomina propterea, nec non eius generis alia, si IAMBLICHI stare convenit auctoritati, apud Aegyptios unam eamdemque rem significarunt, tertiam nempe, quam in divinitate censebant esse, personam. Quanta huius sit doctrinae Aegyptiae illiusque Trinitatis cognatio & affinitas, quam PYTHAGORAS & PLATO suis inculcarunt, cuius quidem prima persona τὸ ἓν sive τ᾽ἀγαθὸν, *ipsa unitas & divinitas*, altera νοῦς sive *mens*, tertia denique ψυχὴ sive *anima*, ut hic fusius explicem, necesse non est. Sed hoc tamen in memoriam proderit revocasse, quod iam antea demonstratum est, Aegyptios rationem illam sive intelligentiam, quae hunc orbem fabricata est, atque secundum proprie locum in divinitate illa obtinet, quam diximus, alio etiam nomine *Cneph* vocasse: ex quo Numine *Phtha*, tertiam Trinitatis Aegyptiae personam, procreatam autumabant esse. Inde patet, *Cneph* & *Emeph* duo fuisse unius virtutis nomina. Igitur perfectam habemus Aegyptiorum Trinitatem, ex tribus naturis potentia & gradu inaequalibus constantem, quibus nomina *Eicton*, *Emeph* vel *Cneph* & *Phtha* imposuerunt. Quae, praeter haec, IAMBLICHI adiiciam loco de Aegyptiorum Trinitate, nunc quidem nulla habeo. Neque enim necessarium arbitror, quos ex HERMETIS TRISMEGISTI libris de hac re antiqui Christianorum doctores produxerunt, locos in medium proferre & illustrare: quorum quidem unum ex CYRILLO paullo ante excerpsimus. Neque erit, cur (156) DAMASCII, quod superius itidem laudavi, testimonium repetam, qui: Μία, inquit, τῶν ὅλων ἀρχὴ, σκότος ἄγνωστον ὑμνουμένη, καὶ τοῦτο τρὶς ἀναφωνούμενον οὕτως. *Vnum est ex mente Aegyptiorum rerum omnium principium, quod sub nomine caliginis incognitae, quae vox ter repetitur, celebratur.* Sed alium tamen, quem ex eodem philosopho adduxit AVGVSTINVS STEVCHVS, praeterire locum nolo, quo Aegyptios perhibet existimare, πρώτην ἀρχὴν σκότος ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, σκότος ἄγνωστον, τρὶς τοῦτο ἐπιφημίζοντας, *primum rerum omnium initium esse tenebras supra omnem captum positas, idque ter eos repetere.* Hoc quidem dicto nihil putat STEVCHVS esse validius ad eos, quibus Trinitas Aegyptia parum esse certa videtur, (157) retundendos.

Succedat

(156) *Damascii)* Apud IO. CHR. WOLFIVM in *Anecdotis Graecis p.* 260. Qui sequitur, ex STEVCHO locus DAMASCII ab hoc, id quod ipsa res ostendit, non differt. STEVCHVS paullo aliter verba expressit.

(157) *Retundendos)* Ego vero, si his unice fulcris nixa stet Aegyptiorum Trinitas, vix aliquid facilius opinor everti posse. Principio generatim observo, iunioribus Platonicis, e quorum numero IAMBLICHVS sunt ac DAMASCIVS, de Aegyptiorum scitis & rebus exponentibus, nihil tuto credi posse. Tanta enim fuit in hoc universo genere levitas, ut populos fere omnes, reluctantes licet ac invitos, in sua castra traherent, cunctorumque philosophorum dogmata, donec suis affinia viderentur praeceptis, mirifice torquerent. Cuius quidem moris tot exstant exempla, ut numerum inire difficile sit. Atque in Aegyptiorum institutis explicandis eamdem illos tenuisse consuetudinem, hoc quidem documento est, quod ea diverso modo ab illis explicantur, ac, ut ipsi in magna sententiarum varietate fuerunt positi, ita etiam varie declarantur. Itaque, quum hi homines tria semper somniarent principia, ne longius a Christianis abesse viderentur, id etiam a se facile impetrarunt, ut in Aegyptiorum disciplinam eadem introducerent. Interim ad IAMBLICHI quod attinet locum, in quo praecipue totum hoc negotium vertitur, tantum abest, ut is aliquid in hac caussa valeat, ut potius obstet illis, qui tres Aegyptios personas in Deo constituisse, autumant. Id quo pateat, animadverti (I) velim, eum non agere de primis & summis Diis atque rerum principiis, sed tantum de altera classe Deorum, qui ἐπουράνιοι *coelestes* IAMBLICHO vocantur. Hoc ipsum loci declarat initium: apertius autem illi, qui praecedens *Caput secundum* IAMBLICHI attentis oculis inspexerit. In hoc enim capite IAMBLICHVS esse refert Aegyptiis binos Deos maximos, omni humana intelligentia superiores, seu unum Deum αὐτόγονον & μονοπάτορα, *de se genitum & sui ipsius parentem*, ex quo uno Deo alius sese Deus explicuerit αὐτάρκης seu *sibi sufficiens*, qui *Deus* sit *Deorum*. Huius utriusque Dei postquam naturam explanaverat philosophus, haec verba subiicit: Αὗται μὲν οὖν εἰσιν ἀρχαὶ πρεσβύταται πάντων, ἃς Ἑρμῆς πρὸ τῶν αἰθερίων καὶ ἐμπυρίων θεῶν προτάττει καὶ τῶν ἘΠΟΥΡΑΝΙΩΝ. *Haec igitur sunt principia omnium antiquissima, quae Mercurius supra Deos aetherios, empyrios & coelestes ponit.* Ex his verbis manifestum est, Deos coelestes inferiores esse primis principiis rerum sive Diis ex IAMBLICHI seu Aegyptiorum sententia. Ad hos ergo Deos coelestes *Capite tertio* progreditur, cuius capitis exordium verba sunt illa, quae hic descripta exstant, atque illis Deum *Emeph* praepositum esse, narrat. Iacet ergo iam Aegyptiorum Trinitas. Bina enim illis tantum sunt prima rerum omnium initia: nec de his loquitur iste locus, sed de Diis multo his minoribus. (II) Et horum ipsorum Deorum non tres numerat, sed multos, IAMBLICHVS, quod hoc prorsus negotium conficit. Nimirum, quum dixisset de *Emeph* Deo, de illo item, quem *Eicton* vocat, ita pergit: Ἐπὶ δὲ τούτοις τῶν ἐμφανῶν δημιουργίας ἄλλοι προεστήκασιν ἡγεμόνες. *Praeter hos, rerum opificio alii praesunt duces.* Haec verba vir doctissimus omisit, qui post voces, ἐπὶ δὲ τούτοις, statim ita pergit: δημιουργικὸς νοῦς, quod sensum prorsus auctoris perturbat & immutat. In his ducibus IAMBLICHVS primum locum assignat *menti opifici*, quam asseverat *Amun*, *Phtha* & *Osirin* dici. Alterum locum tribuit elementorum moderatori: Ἔστι δὲ οὖν καὶ ἄλλη τις ἡγεμονία τῶν περὶ γένεσιν ὅλων στοιχείων. *Est & alius princeps super elementa in generatione posita.* Tertium adscribit

lunae.

Succedat alterum, quod antea polliciti sumus, momentum. Quod Aegyptiorum aeque, atque ORPHEI, quae ab Aegyptiis manavit, sapientia unum Deum, eumque & omni corporea concretione liberum, qui simul esset *omnia*, venerari ac precari iussit, id neminem credere patitur, plures Deos, ex semet ipsis exsistentes & nullius imperio subiectos, ab illis fuisse cultos. At hoc ipsum tamen dogma, quoniam perperam a multis intelligebatur, insanam illam Deorum multitudinem peperit, quos Aegyptios adorasse scriptum legimus. Deum enim quum omnia docerent esse, hac ipsa inducti sunt sententia, ut varias mundi partes resque naturales specie veluti atque habitu Deorum induerent, easque Deorum Dearumque nominibus honestarent. Non tam erant excordes prisci Aegyptii, ut inanima naturae membra pro veris haberent Diis, multo minus ita delirabant, ut res propria carentes natura, aliisque tantum rebus inhaerentes, Deos esse ducerent reapse distinctos & divino cultu dignos. At quoniam Deum esse omnia praecipiebant, ideo Deum etiam in omnibus rebus, illis praesertim, quae maximas humano generi utilitates afferrent, honorandum esse, iudicabant. Igitur ex ASCLEPII sive TRISMEGISTI, quod antea commemoravimus, praescripto Deum uniuscuiusque rei, & vicissim unamquamque rem Dei nomine appellabant. Certe non ignorarunt hoc, qui sapientia ceteris praestabant inter eos, sed unum tantum esse Deum, qui in variis naturae rerum partibus, varioque non minus ritu, quam nominibus, coleretur, professi sunt: qua de re PLUTARCHI iuvabit audire testimonium: Ἑλληνικὸν ἡ Ἶσις ἐστὶ, καὶ ὁ Τυφὼν πολέμιος τῇ θεῷ, καὶ δι' ἄγνοιαν καὶ ἀπάτην τετυφωμένος καὶ διασπῶν καὶ ἀφανίζων τὸν ἱερὸν λόγον, ὃν ἡ θεὸς συνάγει καὶ συντίθησι καὶ παραδίδωσι τοῖς τελουμένοις θειώσεως. *Graeca enim Isis vox est, a scientia demanans, & huius Deae inimicus Typhon a fastu (qui τῦφος Graecis dicitur) nomen habet, quod inscitia & erroribus inflatus, discerpat aboleatque sacram doctrinam, quam Dea colligit, componit traditque divinitati comparandae initiatis.* Hic PLUTARCHUS, quae de *Osiride* a *Typhone* discerpto ac dilacerato, cuius membra *Isis* postea collegerit, atque coagmentaverit denuo, Aegyptii quondam commenti sunt, rerum esse subliniorum figuram, perhibet. *Typhon* imbecillarum & plebeiarum mentium imago est. Quibus quum per infirmitatem atque ignorantiam summum illud Numen, quod res omnes moderatur, simul comprehendere negatum esset, in varias veluti partes atque membra illud secarunt, variisque nominibus illas partes affecerunt. Haec vero fragmenta *Isis*, sive vera sapientia & cognitio, colligat & coniungit iterum, neque ullo modo disiuncta esse (158) patitur.

De Isid. & Osir. p. 351.

Constat,

lunae. Inde coelum in varias partes ab Aegyptiis distribui, & singulis illis partibus duces suos ac rectores praefici, tradit. Postremo his omnibus unum praeponi reliquis superiorem, scribit. Iam eat aliquis, & in his ducibus & Diis coelestibus tria reperiat principia illa, aut tres unius divinitatis personas. Habemus primum quinque Deos maiores: *Ecton, Emeph, naturam opificem, elementorum praesidem, lunam.* Habemus deinde plures duces minores, quibus variae coeli partes commissae putabantur. Habemus unum ad extremum his coeli ducibus maiorem & praestantiorem, qui omnes gubernat ac moderatur. De DAMASCII locis, quum is homo levis atque vanus fuerit, nec ipsa dicta multum lucis & evidentiae habeant, cur sigillatim aliquid moneam, nil caussae video. Haec licet ita sint, nolo tamen reticere, apud PLUTARCHUM memoriam exstare trium principiorum, ab Aegyptiis, si minus omnibus, nonnullis tamen, fortassis adscitorum. Verum tria haec principia vehementer dissident a tribus divinis personis aut naturis, nec cum Platonica vel Christiana Trinitate ulla comparari ratione possunt. Sunt enim Deus, aeterna materia & mundus ex aeterna materia constructus a Deo. En ipsa PLUTARCHI verba ex *Libro de Iside & Osiride p.* 373. Ἡ δὲ κρείττων καὶ θειοτέρα φύσις ἐκ τριῶν ἐστι, τοῦ νοητοῦ, καὶ τῆς ὕλης, καὶ τοῦ ἐκ τούτων, ὃν κόσμον Ἕλληνες ὀνομάζουσι. *Praestantior ac divinior natura tribus constat, eo, quod mente sola comprehenditur, materia, & eo, quod ex his compositum: Graeci mundum hoc appellare solent.* His dictis, quemadmodum haec tria a PLATONE fuerint nominata, significat; atque tum ad Aegyptios redit: Αἰγυπτίους δὲ ἄν τις εἰκάσειε τῶν τριγώνων τὸ κάλλιστον μάλιστα τούτῳ τὴν τοῦ παντὸς φύσιν ὁμοιοῦντας, - - καὶ τὸν μὲν ὄρθιον ὡς ἀρχὴν, τὸν δὲ ἴσον ὡς ὑποδοχὴν, τὸν δὲ [illegible] ὡς ἀποτέλεσμα. *Aegyptios autem probabile est triangulorum pulcherrimo inprimis comparasse universi naturam, - - censuisseque, Osirin esse principium, Isidem receptaculum, Orum effectum.* Coniectura haec est PLUTARCHI, in qua parum esse roboris, apparet: nec tamen negem, fuisse in Aegyptiorum sacerdotibus, ut variis erant sententiis imbuti, qui fabulas de Diis ita exposuerunt, & tribus idcirco initiis universam rerum naturam concluserunt.

(158) *Patitur*) Non paucis, iisque longe doctissimis hominibus, placet, quam hic profitetur CUDWORTHUS, de ortu tot Deorum, quibus sacra veteres fecerunt, sententia. Veteres aiunt censuisse, Deum esse spiritum per universam rerum naturam fusum & intentum: ex hac vero evenisse opinione, ut singulas naturae partes pro Dei membris haberent, & idcirco illis divinos honores decernerent: Deos ergo veterum nil esse, quam universitatis huius partes, Iunonem aethera, Vulcanum ignem, Neptunum mare, quos imperitum vulgus temere in personas converterit, & Deorum instar coluerit. Ego vero multa esse certus sum, propter quae haec suscipi nullo modo possit

§. XIX.

Constat, eos, qui scribendi carminis facultate quondam valuerunt, veterum de rebus

Ipsi poëtae, qui veterum ceteroquin Theologiam in primis ad-

possit sententia. Primum omnia, quae de Diis veterum & eorum rebus gestis memoriae mandata sunt, eam plane interimunt, verissimaque esse, quae CICERO dudum scripsit, demonstrant: *In plerisque civitatibus intelligi potest, augendae virtutis gratia - - . virorum fortium memoriam honore Deorum immortalium consecratam, de natur. Deor. Lib. III. Cap. XIX. p. 3078. T. IX. Opp.* Deinde innumeri sunt Dii, qui cum nullis naturae rerum partibus componi aliquo modo possunt. Quaenam naturae pars *Diana* erit, quaenam *Honor*, quaenam *Virtus*, quaenam *Bellona*, quaenam *Mars*, quaenam *Febris*? ut infinita taceam alia. Praeterea, si Deum in singulis naturae rerum membris venerati essent populi, nescio, cur semet ipsos & homo hominem non ante omnia coluissent, in quo tot philosophi divini luminis scintillam & Dei particulam latere docuerunt. Si naturae rerum partes ob divinam in illis praesentiam adorarunt gentes, equidem, quid sit, non intelligo, quod bestiarum cultus, cui dediti fuerunt Aegyptii, reliquis populis tam ridiculus & inficetus visus fuit. Neque si Aegyptiis haec forte propria fuisset ratio, cur ab his non omnia animantia, sed certa tantum, nec omnes naturae partes, non arbores, non pisces, non stagna, non insecta, fuissent divinis honoribus affecta, capio. Quid multa? Nisi me fallit animus, temere nimis doctissimi viri Stoicos sequuti sunt, a quibus haec ideo inventa est explicatio Deorum, ut popularem religionem commode ad suam referre possent philosophiam, quae Deum mentem esse statuebat per rerum universitatem commeantem, & in omnibus eius praesentem membris. Legi velim hac de re BALBI Stoici apud CICERONEM orationem *de natura Deor. Lib. II. C. XXVIII. p. 2996.* ubi inter alia: *Fabulis*, inquit, *spretis ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia poterunt intelligi.* Verum sapientes iam dudum viri levitatem Stoicae huius interpretationis demonstrarunt, e quibus CICERONEM unice commendo *de natura Deor. Lib. III. C. XVI. s. p. 3071.* Ipse quoque PLVTARCHVS breviter quidem, at nervose eam repressit, cuius verba ex *Libro de Iside & Osiride p. 377.* appono: ὅταν σφόδρα προσέχωσι καὶ φοβῶνται, μὴ λάθωσιν εἰς πνεύματα, καὶ ῥεύματα, καὶ σπόρους, καὶ ἀρότους, καὶ πάθη γῆς καὶ μεταβολὰς ὡρῶν διαγράφοντες τὰ θεῖα καὶ διαλύοντες, ὥσπερ οἱ Διόνυσον τὸν οἶνον, Ἥφαιστον δὲ τὴν φλόγα. Περσεφόνην δέ φησί που Κλεάνθης τὸ διὰ τῶν καρπῶν φερόμενον καὶ φονευόμενον πνεῦμα. - - - οὐδὲν γὰρ οὗτοι διαφέρουσι τῶν ἱστία καὶ κάλως καὶ ἄγκυραν ἡγουμένων κυβερνήτην, καὶ νήματα καὶ κρόκας ὑφάντην, καὶ σπονδεῖον ἢ μελίκρατον ἢ πτισάνην ἰατρόν. *Nisi attentissime caverint, imprudentes numina in spiritus, fluxus, sementes, arationes, terraeque affectiones & tempestatum mutationes permutabunt & dissipabunt, ut ii, qui Bacchum pro vino, Vulcanum pro flamma accipiunt. Sic & Cleanthes* (Stoicus) *alicubi Proserpinam ait esse spiritum, qui, per fruges dum fertur, interimitur. - - - Hi sane nihil ab iis differunt, qui vela, rudentes & anchoram pro gubernatore, & fila ac stamina pro textore, & cyathum, mulsum ac ptisanam pro medico habent.* Falli ergo hic virum doctissimum, apertum est, qui PLVTARCHVM sibi hac in re favere confirmat. Nec enim is in loco, qui hic affertur, dispersa *Osiridis* membra dieit varias naturae rerum esse partes, quas vulgus rude ac indoctum in totidem Deos commutaverit, homo vero sapiens colliger iterum & copulet; quod si scriptum reliquisset, vehementer secum ipso dissensisset: hoc vero significat unice, rationem, cuius simulacrum *Isin* esse perhibet, veram sapientiam & doctrinam, ab hominibus superbia inflatis oppressam, niti suo ac integritati restituere.

Verom, his missis, ad Aegyptiorum me religionem refero, de qua me hoc loco nonnihil esse commentaturum, pollicitus sum. (I) Vix ulla veteris memoriae res aut religio tot libris, scriptis ac sermonibus locum fecit, atque sacra Aegyptiorum: in quibus investigandis, aut potius obscurandis, tam antiquorum, quam recentiorum longe plurimi elaborarunt. Etenim Aegyptii quoniam magna semper floruerunt sapientiae & eruditionis laude, vix rectius diligentiam a se collocari posse, doctissimi homines censuerunt, quam in huius gentis scitis & dogmatis explorandis. Quibus cognitis, alii ipsam sese veritatem cognituros esse putarunt, alii vero intellecturos sese non dubitarunt, quibus nervis totius fere terrarum orbis de Deo sententia cohaeserit, quem Aegyptiorum imitatum esse instituta, constans & vetus fama est. Nostris temporibus, ut innumerabiles omittam alios, recentiores non minus, quam antiquiores, qui hoc argumentum tractandum sibi sumserunt, viri duo longe doctissimi rebus & decretis Aegyptiorum singularibus operibus novam dare lucem annisi sunt. Alter est ANDREAS ACOLVTHVS, Theologus inter nostros literarum orientis peritia nemini secundus: verum huic praematura mors obstitit, quo minus longum opus perficeret, quo veterem sapientiam Aegyptiorum a se restitutum iri sperabat. Lege epistolam eius in eelebertimi viri, CHRIST. AVG. HEVMANNI *Poeciles Tom. II. Lib. IV. p. 546. 548.* Alter SICARDVS est, Iesuita Gallus, qui plures annos in Aegypto Romanae religionis amplificandae caussa commoratus est, & laboriosum copiosumque opus *de veteri & nova Aegypto* composuit, cuius ipse luculentam exhibet adumbrationem *dans les nouveaux Memoires des Missions de la Compagnie de Iesus dans le Levant Tom. V. p. 204.* Incertum est, an hic liber lucem aliquando publicam visurus sit, postquam auctor eius *A. 1726. d. 12. Aprilis* in Aegypto diem non sine magno suorum luctu obiit. Vid. *Memoires des Missions T. VI. p. 256.* (II) Tot vero tamque variis virorum certe eximiorum & praestantium laboribus nihil adhuc fere effectum est, quam quod varias eorum sententias nobis enumerare, idque ex earum multitudine discere licet, quid de religione veterum Aegyptiorum sentiendum sit, nisi summam rationem adhibeas, & longum examen ingrediaris, nullo modo constitui posse. Neque nova est haec dissensio de sacrorum Aegyptiorum natura & indole. Non minor, quam nos, discordia scriptores antiquissimos hac in re seiungit, notissimusque PLVTARCHI libellus *de Iside & Osiride* nihil est, quam variarum opinio-

ulterarunt & contaminarunt, ineptiſque ſuis de Diis fabulis

rebus divinis ſcita mirifice corrupiſſe atque adulteraſſe, licet alioquin populorum, quos inter

opinionum de religione Aegyptiaca enumeratio, ex qua facile intelligas, tot eius fuiſſe interpretationes, quot homines certis ſententiis deditos & ingenio inſtructos. Quanto magis eſſe noſtra aetate non paucos tam audaces miror, ut ſibi unis omnia priſcorum Aegyptiorum fana & ſecretos templorum receſſus apertos eſſe, perſuaſum nobis cupiant. (III) In cauſſas mihi tot diſſenſionum inquirenti in mentem venerunt nonnulla, quae fraudi eſſe omnibus arbitror, qui veterum populorum inſtituta & religiones e tenebris ſuis eruere tentant: quae quidem, quoniam ad Aegyptiacarum rerum ſcriptores in primis pertinent, antequam de ipſa religione dicam huius populi, breviter exponam. Omnium primo, qui de veterum religionibus commentantur, hoc animadverto vitium eſſe, quod exiſtimant, totius Aegypti, Graeciae, Syriae, Perſiae, & reliquarum provinciarum unam fuiſſe eamdemque religionem, in Aegypto verbi cauſſa eamdem diſciplinam viguiſſe Alexandriae, quae in reliquis Aegypti provinciis & oppidis floruit. Quod tamen longe ſecus ſeſe habet. Inter nos, qui certis utimur doctrinae formulis, quibus omnes alligantur ſacrorum miniſtri, ex unius urbis religione plerumque de totius provinciae ſacris iudicium ferri poteſt. At eiusmodi ſymbolis & formulis nullus erat inter antiquos Deorum cultores locus, nec omnes ſacerdotes iisdem adſtricti erant de rebus divinis ſententiis. Quocirca fieri non poterat, quin in uno populo multae eſſent de re ſacra opiniones, aliterque Thebani & Saitani ſacerdotes, aliter Memphitani docerent. Omnis veterum populorum religio commode diſtribuitur in popularem & philoſophicam, ſeu religionem vulgi & prudentum. Popularem religionem variam fuiſſe in pleriſque gentibus, omni caret controverſia. Erant quidem in ſingulis Dii quidam praecipui, quibus tota ſupplicabat natio, in Graecia verbi cauſſa *Lpiter*, *Apollo*, *Minerva*, in Aegypto *Iſis*, *Oſiris*, *Orus*, *Typhon*. Sed, praeter hos, quilibet nonnumquam ager, quodlibet certe oppidum, peculiaria ſua & propria reverebatur Numina, quibus reliquae urbes nullos aut valde mediocres exhibebant honores. *Neith*, ut exemplum afferam, Saitanorum in Aegypto erat Numen. Hanc Deam colere & placare, ſuum non eſſe ducebant reliqui Aegyptii. Eadem hodie, mutatis perſonis, fabula in regno Romani Pontificis agitur, in quo ſancti quidam ſunt, quos omnes honorant, principes, & praeterea multi alii minorum gentium Dii, quorum curam ad ſe pertinere, negant reliquae provinciae. Galli *S. Genovefam* ſummis afficiunt honoribus: ſed exemplum horum qui ſequuntur, perpauci ſunt. Ne ſummi quidem illi populorum Dii ubivis colebantur. Non in omnibus Aegypti urbibus *Iſidis*, nec in omnibus Graeciae oppidis *Dianae* fanum erat, ſed peculiares urbium Dii nonnumquam, miſſis reliquis, unice adorabantur. Religio ſapientum quae mihi dicitur, interpretatio eſt religionis popularis philoſophica, ſeu fabularum de Diis expoſitio ad rationem & ſapientiam revocata. Notum eſt, in omnibus fuiſſe nationibus viros eruditos, qui ſacra vulgaria rerum ſublimiorum ſimulacra & imagines eſſe contenderent: hi vero tantopere opinionibus & ſententiis diſſident, ut neminem eſſe cenſeam, qui philoſophos & ſapientes de religione idem docuiſſe aſſeveret. Quot alicuius numeri ingenia, quot ſectae philoſophorum in gente quadam erant, tot etiam exſtabant in ea religiones & ſacrorum publicorum explicationes. Si quo vero in populo, certe in Aegyptiis haec valere debet obſervatio. PLVTARCHVS, OIOOORVS SICVLVS, IVVENALIS, omnes verbo, apud quos religionis Aegyptiacae mentio quaedam exſtat, auctores ſunt locupletiſſimi, nec populos Aegyptiacos de religione concordes fuiſſe, verum in ſingulis provinciis & urbibus alia fuiſſe Numina, alia animalia ſacra, alios ritus, nec philoſophos & ſacerdotes, qui religionem ad rationem revocabant, certam habuiſſe, quam ſequerentur, normam, verum ſuis unice ingeniis obtemperaſſe. Quae quum ita ſeſe habeant, illi quidem, qui in univerſum religionem Aegyptiorum definire, & *doctrinae* quoddam *corpus* illis attribuere non verentur, idem mihi videntur facere, quod illi, qui populorum Americanorum religionem & inſtituta, quae varia eſſe, inter omnes conſtat, uno eodemque pede ac modulo metiri non dubitant. Conferri cum his velim, quae iam ſupra de re eadem monui. Alterum mihi vitium eorum, qui religiones veterum ingenio perſequuntur, in hoc eſſe poſitum videtur, quod rerum humanarum viciſſitudines & civitatum converſiones haud cogitant, verum populi cuiusdam religionem unam ſemper eamdemque manſiſſe, opinantur, ideoque perpetuam aliquam & conſtantem eius formam animo complecti nituntur. Eluviones, bella, peregrinarum gentium commercia, colonias, & quae ſunt eius generis alia, cum rei publicae, tum etiam ſacris & religioni multum afferre malorum & mutationum ſolere, inter omnes conſtat. Quae vero quondam gens his rebus caruit? Vt de Aegypto tantum dicamus, quot quantasque rerum mutationes, partim naturales, partim civiles, haec ſuſtinuerit provincia, neminem veteris hiſtoriae mediocriter peritum praeterire poteſt. Tantis in malis & perpetuis viciſſitudinibus quis, quaeſo, veteri Aegyptiorum religioni aut deceſſiſſe nihil, aut acceſſiſſe exiſtimaverit? Quis Perſas, Chaldaeos & alios populos ſuarum ſuperſtitionum nihil in provinciam bello devictam deportaſſe? quis advenas & colonos nihil patriorum rituum Aegyptiis perſuaſiſſe dixerit? Factum id eſſe, ipſa res docet, quod paullo poſt planum fiet. Et nihilo tamen minus viri doctiſſimi de veterum, & ſigillatim Aegyptiorum religione ita generatim & univerſe quaerunt, ac ſi forma eius & habitus perennis ſemper & ſtabilis per tot ſaecula permanſiſſet. Graeci ſcriptores, ex quibus, ceteris iniuria temporum amiſſis, omnem nos veterum religionum orientalium notitiam haurire oportet, tertiam errandi viam eruditis viris, quos veterum explorare ſcita de Diis iuvit, aperuerunt. Etenim his, quod vel ex HEROOOTO patet, moris fuit, Numina, quae Graecia coluit, cum Diis Aegyptiorum, Syrorum & aliorum populorum conferre, &, leviſſima quadam ſimilitudine animadverſa, *Oſirin* pronuntiare *Iovem* eſſe, *Iſin Minervam*, *Typhonem Plutonem*. His temere fidem adiunxerunt antiquitatum exploratores. Ex quo infinitae de his rebus diſputationes natae ſunt, tantaque in veterum religionum hiſtoriam confuſio introducta, ut vix, ubi pedem figere liceat, multis appareat. Denique a philoſophis & ſacerdotibus recentioribus multi

inter vivebant, vates essent, atque religionis morumque doctrinae primis initiis & elementis occasionem praebuerunt, ut Aristocratiam aliquam Deorum

multi sese abduci patiuntur, neque dubitant, vera illa esse, quae hi de arcanis religionum antiquarum sensibus memoriae prodiderunt. Aegyptiorum religioni hoc in primis evenit, ut a variis varie exposita & declarata sit. Haec ipsa sententiarum & explicationum varietas edocere poterat viros egregios, nihil eas habere certi, sed a iunioribus excogitatas esse, ut turpitudinem cultuum & rituum veterum velarent. Verum plus valuit apud plerosque philosophorum Platonicorum & sacerdotum Aegyptiorum auctoritas, quam recta ratio. Quocirca talem sibi quisque religionem fingit Aegyptiorum, qualis, quem sibi delegit, dux est: hic ad Mathematicorum circulos, ille ad Astrologos, tertius ad Physicos confugit, quartus ex doctrina morali, quintus ex Chymia, sextus ex arte medica praesidia sibi petit ad sacra illa sublimia & abstrusa, ut putant, enodanda & declaranda. Hic *Isin* naturam, ille lunam, alius terram, quartus aurum potabile, & quid non praeterea? existimat. De notis sacris Aegyptiorum, quum supra iam de illis sit ex instituto expositum, nunc quidem sileo; nec in his tamen diffiteor non ultimam reconditam esse caussam multorum vitiorum, quibus ATH. KIRCHERVS & alii sese in explicandis rebus Aegyptiacis obligarunt.

Haec qui secum consideraverit omnia, is, nil dubito, sentiet, rem valde lubricam esse ac temeritatis plenam, de Aegyptiorum religione in universum decernere, neque facile veritatem e tot spinis erui posse, intelliget. Nec is ego sum, qui me putem rebus his aeterna veluti nocte oppressis novam accendere lucem posse: at nonnulla tamen, non quasi Pythius Apollo, certa ut sint & fixa, quae dixero, sed ut homunculus unus e multis, probabilia coniectura sequens, differam. Certa dicent ii, qui se vetera omnia percipere profitentur, totamque antiquitatem uno complecti ingenio videri volunt. In universum haec tria praescribo, quibus nihil esse firmius, opinor. Primum: Vt humana omnia praecepta & dogmata, ita Aegyptiorum quoque religionem mutationes & vicissitudines suas subiisse, neque pari semper fuisse forma & habitu. Alterum: Non unam totius Aegypti fuisse religionem in plerisque praeceptis, sed in multis rebus variam pro varietate provinciarum & ingeniorum. Tertium: Ipsam veterum Aegyptiorum religionem a novis expositionibus & sacerdotum commentitiis interpretationibus separandam esse, neque illis fidem haberi debere, qui summam saepe insaniam pro occulta quadam & arcana sapientia haberi voluerunt. Horum quod secundo posui loco, id in primis animadverti velim, quum multi sint, qui ad universam Aegyptum confestim pertinere putant, quidquid usquam de Aegyptiis scriptum legitur. A quo vitio ne illi quidem scriptores alieni sunt, quos vetustas alioquin vehementer commendat. Ita IVVENALIS *Sat. XV. v. 9.* Aegyptios porrum & cepe venerari, memorat:

Porrum & cepe nefas violare & frangere morsu. At HERODOTVS vulgus Aegyptiorum porris, cepis & aliis sine omni sese metu aluisse, auctor est *Hist. Lib. II. Cap. CXXIV. p. 137.* & PLVTARCHVS sacerdotes tantum aliquos his plantis non tam religionis, quam valetudinis caussa abstinuisse, testatur *de Iside & Osiride p. 353. T. II. Opp.* MACROBIVS, & multi, praeter hunc, alii, *Saturnal. Lib. I. C. VII. p. 215. numquam fas fuisse Aegyptiis* perhibet, *pecudibus aut sanguine, sed precibus & thure solo, placare Deos.* Crediderim, aliquos ex Aegyptiis his usos fuisse institutis; ad omnes vero hanc consuetudinem perpetam referri, locuples auctor est HERODOTVS, qui *Lib. II. C. XLI. p. 104.* Aegyptios boves mundos & vitulos immolare, significat. Plura praetermitto exempla. Ne ipsum quidem HERODOTVM sibi satis ab hoc vitio cavisse, si locus id ferret, demonstrare possem; qui tamen hanc alioquin observationem nostram egregie firmat, *Lib. II. C. XLII. p. 104.* scribens: θεὺς γὰρ δὴ οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται. *Non eosdem Deos similiter colunt universi Aegyptii.* His addo, id quod mihi pariter ad hanc totam caussam cognoscendam per esse videtur utile, multa de Aegyptiis esse scripta, quae veritati minime congruunt, nec pauca de illis per contumeliam relata, a quibus aversi plane fuerunt. Quemadmodum nimirum Iudaeis olim a PLVTARCHO, PETRONIO & aliis exprobratum est, porcos ab illis coli, quoniam illis non vescebantur: ita & Aegyptiis cultum multarum rerum crimini esse datum nil dubito, quas tamen non tam ob religionem, quam aliis de caussis fugiebant. Quod piscibus Aegyptiorum aliqui abstinuerunt, id in suspicionem adduxit eos, ac si piscibus divinos honores exhiberent, quodque aliqui cepe & allium sibi noxia fore credebant, id IVVENALI suasit, ut ea inter Aegyptiorum referret Numina, & ridendo sanctos illos praedicaret, quibus *Numina in hortis nascerentur.*

Propius iam ut ad rem accedam, universam ego Aegyptiorum religionem vix considerari posse commodius arbitror, quam si ea primum ita ante oculos ponatur, uti fuit, quom in primis adhuc, ut aiunt, incunabulis iaceret, nuda & ab omni philosophorum & sapientum explicatione libera: deinde ea forma, quam mihi suscepisse videtur, postquam Persarum & Chaldaeorum de binis principiis rerum, altero bono, altero vero malo, porrenta cum veteri Aegyptiorum religione coniuncta fuerunt: postremo sic, uti exstitit ab eo tempore, quo Aegyptus in Graecorum ditionem pervenit.

Antiquissimi Aegypti incolae quidnam de divinis rebus senserint, id nemo accuratius exposuit DIODORO SICVLO *Bibliothecae historicae Libro primo toto.* Non est quidem, cur in hoc scriptore accuratam distributionem, delectum rerum & iustam demonstrationem requiras: quas quidem virtutes vix exspectaveris ab homine res ab aetate sua remotissimas persequente. At nihilo tamen minus vestigia, quae sequamur, ostendit satis expressa & luculenta. Solem igitur, lunam & sidera pro Diis habuere Aegyptii vetustissimi; animos non interire, sed in nova migrare semper corpora, docuerunt: naturas professi sunt homine praestantiores & nobiliores, seu daemones; daemones hos humanis corporibus conclusos inter homines saepenumero commorari, his vero relictis, ad sidera & astra proficisci, censuerunt; daemonibus denique cultum aliquem & honorem ab hominibus deberi, iudicarunt: nec repugnem illis magnopere, qui summum Numen arbitrantur toti rerum naturae ab illis praefectum esse. Plura nec vacat, nec expedit, nec forte licet enumerare gentis huius

 dogmata.

aequalium sibi fingerent homines, nihilo tamen minus Monar- mentis, co quod se Numine plenos crederent, teneras mentes imbuerent. Videamus, quot

dogmata. Daemones qoum humanis rebus interesse saepenumero nil dubitarent, facile eo sese adduci passi sunt, ut in primis regibus & conditoribus suis, *Osiride* in primis & *Iside*, *Oro* item & aliis, a quibus maximis affecti erant beneficiis, & ad vitae melioris cultum a belluinis moribus traducti, beneficas eiusmodi & excellentes naturas habitasse, crederent, ob eamque caussam post fata divinos illis hooores exhiberent. Hoc etiam PLVTARCHVS confirmat, cuius haec sunt verba ex *Libro de Iside & Osiride p.* 362. *ὁ μὲν γὰρ Ὄσιρις καὶ ἡ Ἶσις ἐκ δαιμόνων ἀγαθῶν εἰς θεοὺς μετήλλαξαν. Osiris enim & Isis e bonis geniis in Deos transivere.* Aliter si quis instituere, Aegyptiosque veteres putasse, contendere velit, animos magnorum heroum & virorum egregiorum daemones ob praeclare facta fieri, ubi corporibus excesserint, ex eoque cultum primorum regum Aegyptiorum natum esse, cum eo non admodum mihi pugnandum esse, arbitror. Scio, plerosque ita praecepisse Platonicos & Pythagoraeos, quorum magistros io Aegyptiorum scholis eruditos fuisse, constat. *Plerique tamen*, inquit CHALCIDIVS *in Timaeum Platonis Cap. CXXXV. p.* 330. *ex Platonis magisterio daemonas putant animas corporeo munere liberatas: laudabilium quoque virorum aethereos daemones.* Deos autem, quos Aegyptii in primis venerati sunt, *Osirin*, *Isin*, *Orum*, homines fuisse rerum gestarum & beneficiorum magnitudine illustres, cum ab aliis dudum demonstratum est, tum non modo ex universa eorum historia, sed etiam ex inscriptionibus a DIODORO SICVLO commemoratis *Biblioth. histor. Lib. I. C. XXVII. p.* 22. 23. apertum est: ne quid ounc de mysteriis dicam, & de sepulcris horum Deorum, aliisque rebus, de quibus PLVTARCHVM inspicere iubeo *de Iside & Osiride p.* 258. 259. Ne memoria periret horum Deorum tantorumque, quibus Aegyptii ab illis ornati essent, beneficiorum, rudi illo aevo, quo aut nullus aut perrarus litterarum & chartarum usus erat, anniversarii quidam ritus instituti sunt, quibus signis, figuris & imaginibus, quid olim contigisset Diis, quasve illis res Aegyptus deberet, significabatur. Hae caerimoniae recordationis caussa vetustissimis temporibus decretae, celeberrima illa sunt Aegyptiorum *mysteria*, quae paucis fas erat recentiori aetate adspicere. Etenim sacerdotes, quod metuerent, fore, ut ex his ritibus plurimi intelligerent, homines fuisse dudum defunctos, quibus sacra facerent Aegyptii, honosque religionis & antistitum eius reverentia multum inde detrimenti caperet, sensim sacra haec instituta multitudinis oculis subduxerunt, nec ad ea spectanda, praeter eos, admiserunt, quorum fidem & prudentiam diuturna exploratione cognovissent. Multa habeo, quibus haec probare possum, quae de mysteriorum natura dixi: verum longus esse nolo, & memini, me aliquoties iam hoc argumentum tangere. Itaque satis erit, si dixero, vix aliter sentire posse, qui ritus mysteriorum, quotquot ad nos pervenerunt, expenderit, & cum illis, quae de Diis Aegyptiorum narrantur, contulerit. Addo, veterum non paucos, in quibus ingenium fuit & ratio, PLVTARCHVM, LVCANVM, XENOPHANEM COLOPHONIVM apud PLVTARCHVM *de Iside & Osiride p.* 379. multosque alios iam dudum animadvertisse, arcanam Aegyptiorum religiooem argumento esse, homines fuisse, quibus haec gens supplicaret. Et commodum mihi haec scribenti locus CICERONIS peregregius in memoriam venit *Tusculan. Quaest. Lib. I. C. XIII. p.* 2579. quo perspicue initiatos non ignorare potuisse declarat, ex terris in coelum profectos seu homines fuisse Deos gentium. *Ipsi illi*, loquit, *maiorum gentium Dii qui habentur, hinc a nobis profecti in coelum reperientur. - - - Reminiscere, quoniam ES INITIATVS, quae tradantur, MYSTERIIS.* Nil fieri potest hoc dicto luculentius. Quam universus Aegyptiorum populus de primis regibus & legumlatoribus suis praeclaram habuit opinionem, eamdem singulae provinciae & civitates opulentissimi huius regni erga eos foverunt, quorum labore ac industria aut constitutae ac legibus munitae, aut a formidine ac periculis liberatae, aut denique artibus & opificiis humanae vitae salutaribus instructae fuerant. Quamobrem evenit, ut, praeter communes populi totius Deos, quaelibet urbs aut regio propria sua & peculiaria Numina revereretur, nec iidem omnibus Dii placerent. Etenim hoc antiquissimorum populorum mentibus penitus fuisse infixum videtur & insitum, sine Deo neminem magnum & eximium virum fuisse, animosque eorum, quos virtus & fortitudo prae ceteris, dum vixissent, extulisset, in Deorum concilium corpore solutos recipi. Ex quo factum, id quod a viris doctis dudum observatum est, urbium fere omnium conditores ab incolis earum sacro ritu cultos & Diis aggregatos fuisse. Vid. EZECH. SPANHEMIVS *sur les Cesars de Julien p.* 13.

Reliquum est, ut de origine cultus bestiarum dicam, quo religio Aegyptiorum a reliquis omnibus religionibus differt. Etenim hanc brutorum animantium consecrationem non recentius disciplinae Aegyptiorum additam, sed cum ipsis eius initiis natam & propagatam esse, suadent omnia, quae de ea usquam in litteras relata exstant. Nulla res maiorem apud viros sapientes despicientiam Aegyptiis olim commovit, quam hoc eorum erga bestias studium, id quod cum ex multis aliis, tum ex IVVENALIS in primis *Satyra XV.* & LVCIANI *Concilio Deorum Tom. II. p.* 713. intelligitur. Itaque dici vix potest, quantum adhibuerint & veteres & recentiores diligentiae, ut tam portentosae ac ridiculae religionis caussas in populo tanta sapientiae laude quondam florenti eruerent. Sed ut ingenue, quod sentio, profitear, pauci rectam mihi viam videntur ingressi ad hoc negotium explicandum, auresque iusto faciliores praebuisse sacerdotibus Aegyptiis, quibus moris erat, reconditas inficetorum rituum rationes sciscitantibus reddere. Vt de reliquis taceam, qui nuperrime singulari Dissertatione in hanc rem sibi duxit inquirendum esse, vir elegantis ingenii, Abbas BANIERIVS, hoc unum sibi datum esse credidit, ut comta Oratione Gallica, quae apud veteres huius argumenti exstant, amiciret. Vid. *Histoire de l' Academie des inscriptions & des belles lettres Tom. VI. p.* 116. - 135. Rationi vero in explotanda sententiarum, quas aliqui protulerunt, veritate parum aut nihil loci reliquit. Pleraeque veterum opiniones de caussis cultus bestiarum inter Aegyptios a PLVTARCHO congestae sunt *Libro de Iside & Osiride p.* 379. Tres DIODORVS SICVLVS commemorat,

quot hic modis poëtae & ſeſe & veritatem contaminaverint. Principio hoc flagitioſum erat, chiae favent, & unum parentem regemque Deorum ubivis laudant.

memorat, quarum binas parum curat, tertiam non ſpernere videtur, quae ab utilitate ſumta eſt animalium, *Biblioth. hiſtor. Lib. I. Cap. LXXXVI. ſ. p. 74.* Alias alii paſſim indicant. Haec ipſa opinionum diſcordia viros edocere potuiſſet eruditos, nihil habuiſſe cogniti & explorati, quod ſequerentur hac in cauſſa, Aegyptios, ideoque nihil ipſis temere credendum, verum omnia rationis metienda eſſe regula. In eamdem cogitationem tot veterum non modo Chriſtianorum, verum etiam profanorum auctorum pronuntiatis adduci facile potuiſſent, quibus Aegyptiorum rident conſilia religionis ſuae ſtultitiam fictis & commentitiis rationibus velandi. Verum neſcio, qui fiat, quod multi, in quibus alioquin ingenium eſt & ratio, malunt ſine ratione adſciſcere, quae ab antiquis cernunt eſſe tradita, quam ſibimet ipſis ad veritatem meditatione viam munire. Placet, praecipuas & potiores de cultu belluarum inter Aegyptios ſententias hoc loco perſequi, & earum vanitatem oſtendere, eo vero facto, demum, quid mihi de eo videatur, explicare.

Puerilem Aegyptiorum fabulam, Deos Typhonis metu in corpora tranſiiſſe animalium, ex eoque natum eſſe morem conſecrandi beſtias, praetermitto. BANIERIVS, praeter alios, nil dubitavit, tantum potuiſſe ineptam hanc narrationem apud Aegyptiorum animos, ut ſe ſuaque belluis devoverent ratione vacuis. Verum nec recordatus eſt vir eximius, haec ſi vera eſſet huius cultus cauſſa, futurum fuiſſe, ut iisdem omnes Aegyptii beſtiis ſacra facerent; quod ſecus tamen ſeſe habet: nec PLVTARCHVM cogitavit *Libro de Iſide & Oſiride p. 379.* & LVCIANVM *de ſacrificiis T. I. Opp. p. 369.* in explodenda hac commentitia ratione ſatis dudum copioſos fuiſſe. Maiorem ſpondent aliae opiniones veri ſimilitudinem. Platonici iuniores, quos multi ſequuntur eximiae doctrinae viri, Aegyptios propterea ſupplicaſſe animalibus, confirmant, quod Deum per univerſam rerum naturam fuſum eſſe, cenſuerint, & in beſtiis idcirco Dei partem aliquam latere, putaverint. PORPHYRIVS *de abſtinentia ab eſu carnium Lib. IV. §. IX.* EVSEBIVS *Praeparat. evangel. Lib. III. C. IV. p. 93.* Verum hanc contra ſententiam tantum paullo ante dixi, quantum ad eam omni robore nudandam ſatis eſt. Statim eam, ut exiſtimo, abiiciet, quisquis ſecum expenderit, non eadem apud Aegyptios animalia pro ſacris & divinis fuiſſe habita, ſed diverſa & varia. Explicet mihi, quaeſo, opinionis huius aſſectator, ſi Aegyptii Deum in omnibus naturae membris, maxime in beſtiis, venerati ſunt, cur, quos Lycopolitani colebant, lupos reliqui Aegyptii trucidaverint, &, quos Papremitani venerabantur, hippopotamos, HERODOTO teſte, ceteri ſpreverint & occiderint. Homo praeterea homini, vicinus vicino, ruſticus ruſtico fanum exſtruxiſſet, nec niſi Numina Aegyptum incoluiſſent, ſi haec animis populi inſediſſet opinio, Deum in quavis naturae parte habitare, & in ea tamquam praeſentem adorari debere. Deſinamus aliquando recentioribus Platonicis, unde haec profecta eſt interpretatio, fidem ubique habere, & commenta eorum non ſecus admirari, ac ſi Apollinis eſſent oracula. Dici vix poteſt, quantopere genus hoc veterum inſtituta & rationes corruperit & contaminaverit; quorum plerique tamen vocibus ſic aſſeotiuntur, ac ſi uni veritatis eſſent interpretes.

Ingenioſam IO. MARSHAMVS, quam BOSSVETVS & multi alii ſuam fecerunt, opinionem fovet *Canone chronico Aegypt. Saec. I. p. 38.* Etenim *hieroglyphicum*, quod vocant, ſcribendi genus hoc Aegyptiorum erga beſtias inſanum peperiſſe ſtudium, autumat. Si recte capio virorum doctorum ſententiam, haec eſt: Quum viderent multi Aegyptii, animalia rerum aliarum & praeceptorum philoſophicorum notas & ſigna eſſe, inde occaſionem arripuerunt ipſa conſecrandi animalia. Sed, quae hanc perimunt ſententiam, tam mihi eſſe multa videntur, ut, qui fieri potuerit, neſciam, ut tot placeret viris, ingenio certe & acumine non deſtitutis. Primum mihi prorſus fateor obſcurum eſſe, quomodo aliquis figurarum illarum arcanarum contemplatione ad animalium cultum pervenire potuerit. Accipiter, ſi HORAPOLLINI fidem habere fas ſit, venti fuit nota & ſignum apud Aegyptios, mus ſignum interitus, muſca nota impudentiae, cynocephalus imago lunae. Iam velim edoceri, quibus gradibus eo adſcenderint amentiae, qui has figuras adſpexerunt, ut ſic ratiocinarentur: Decet nos accipitri, muribus, cynocephalis, muſcis divinos honores exhibere. Centies me ſtupidum & excordem licet vocent, qui hac opinione delectantur, equidem nihil hic video, nec ulla ratione conſequor, quemadmodum ex eo, quod rebus ſacris & philoſophicis exprimendis figuras adhibuerunt beſtiarum Aegyptii, ſuperſtitio erga illas nata ſit. Deinde, quum non eadem apud omnes Aegyptios in honore fuerint animantia, id ex hac ſequeretur opinione, totidem fuiſſe hieroglyphica ſcribendi genera in Aegypto, quot oppida & provincias. Poſtremo, ut multa praeteream alia, ex quibus levitas inventi huius patet, multae fuerunt in figuris arcanis Aegyptiorum beſtiae, quas illi tamen minime honore quodam affecerunt, muſcae verbi cauſſa, culices, leones, pardi, & aliae.

Non multum ab hac diſcedit illa, quam commemorari video ab auctore *Recognitionum Clementis*, opinio. Ipſis eius verbis eam teſeram *Lib. V. §. XXI. p. 551. T. I. PP. Apoſtol.* *Addunt* (Aegyptii) *figuras eſſe* (animalia) *& allegorias virtutum quarumdam, quibus adiutricibus regatur humanum genus.* Verum recte idem addidit auctor: *Sed pudoris perfugio, haec & nonnulla his ſimilia connectentes, errorem ſuum velare nituntur.* Bellam profecto, ſi Diis placet, ratiocinationem! Quod Aegyptii animalia colunt, id ideo fit, quia virtutum, quibus humana vita gubernatur, imagines ſunt. Bos exempli cauſſa laboris imago eſt, canis vigilantiae, hircus foecunditatis. Igitur haec animalia ſacris caerimoniis coli, & Deorum ritu honorari debent. Stipites fuiſſent, non homines, ſi ita ratiocinati eſſent Aegyptii. Neſcio praeterea, quarum virtutum figurae ſint crocodilus, felis, lupus, ſimia, aut an umquam inter magiſtras honeſti & recti moris a quoquam relatae ſint hae beſtiae. Et his tamen quoque ſupplices fuerunt Aegyptii. Forte, quibus equi fluviatiles culti ſunt, propterea hoc eos honore dignati ſunt,

erat, quod in carminibus, quibus res Deorum gestas persequebantur, omne illud in eorum

quod voracitatis signum esse possent, & quibus pisces nonnulli in Diis fuerunt, eos ut taciturnitatis imagines spectarunt. Taceo, quae iam saepius de varietate cultus bestiarum dixi: mitto & alia, quum nimis inficeta sit haec opinio, quam ut metuendum sit, ne multis placeat.

Non multo de illis benignius sentio, qui ex dogmate de migrationibus animorum in bestias, cui Aegyptios fuisse deditos, ex HERODOTO & multis constat aliis auctoribus, haec animalium sacra fluxisse, opinantur: tametsi in hac sententia multos esse non ignorem praeclaros homines & laudatissimos, nec omni eam specie carere, diffitear. Erant olim inter Aegyptios, testibus DIODORO SICVLO *Biblioth. histor. Lib. I. p.* 52. & PLVTARCHO *de Iside & Osir. p.* 380. qui ipsos Deorum animos transiisse dicerent in corpora quorumdam animalium, animum *Osiridis* in corpus bovis illius, quem *Apin* nominabant, *Typhonis* vero in crocodilos aut alias noxias belluas. Verum haec sententia, quae paucorum fuit, quoniam a PLVTARCHO ipso spreta & reiecta est, ipsaque suam futilitatem prodit, nos minime morabitur. Furiosorum mihi similiores, quam hominum, fuisse videntur, si qui fuere, quos ista cepit opinio: neque, qualem sibi Deum fingere potuerint homines, intelligo, qui animum eius in corpore bestiae latere, crediderunt. Sed fortassis non nimis accurate ab antiquis expositum est hoc dogma. Nos generarim in eos tantum quaedam dicemus, qui originem cultus bestiarum in erroribus animorum, quos statuebant Aegyptii, quaerunt. Bina sunt in primis, nec enim omnia enumerare placet, quibus horum frangitur ratio. Primum, si propter animas in illis reconditas Aegyptii coluissent bestias, in scitis eorum haud dubie hoc fuisset: Omnis anima cultu divino honestanda est. Quorum vero hoc est placitum, eorum est, non modo bestias venerari, verum etiam omnibus supplicare hominibus, in quibus est animus ratione praeditus: quod nequaquam fecerunt Aegyptii. Non sum nescius, PORPHYRIVM, & ex eo EVSEBIVM referre *Praeparat. evang. Lib. III. C. IV. p.* 94. & *C. XII. p.* 117. in pago quodam Aegypti, Anamis dicto, hominem quoque cultum fuisse. Verum ut omittam, qualis iste homo fuerit, neutrum horum scriptum reliquisse, ex unius exilisque pagi religione & opinionibus universae provinciae disciplinam haud esse nobis aestimandam, perspicuum est. Varia fuit Aegyptiorum religio, si provincias & oppida spectes: hic vero de ea quaeritur, quae omni populo communis fuit. Deinde, si propter animorum transitus in bestias his semel ipsos tanto studio devovissent Aegyptii, non modo omnia venerari debuissent animantia, quod ab illis haud factum esse novimus, sed etiam ab omni varietate cultus hac in re alieni esse. Non licuisset verbi caussa, si lupus propterea consecraretur fuisset, quod tyranni cuiusdam in eum abiisset animus, his quidem illum magnis honoribus afficere, illis autem bestiam trucidare & occidere.

Quam PLVTARCHVS prae ceteris probare videtur, sententia, *de Iside & Osir. p.* 380. 381. bestias ideo tantis in honoribus fuisse Aegyptiis, quod divinarum virtutum & perfectionum imagines essent, eam ego propemodum ridiculam arbitror. Non dicam, Deum cum bestiis comparare, & summi Numinis simulacra in feris animantibus constituere, cum summe in maiestatem eius iniuriosum, tum vix sanorum hominum esse posse: id vero monebo, plures esse in hominibus sine ulla controversia divinarum virtutum imagines, quam in bestiis, eiusque idcirco hanc rationem ad colendos homines, quam ad bestias dedicandas, Aegyptios adducere debuisse. Ipsam praeterea si propius intueamur hanc rationem, tam inanis & spurca est, ut, si verum esset, ab Aegyptiis eam fuisse adhibitam, equidem felicissimos populos recte facturos fuisse existimem, si hellebori copiam quotannis in eorum provinciam advexissent. Cogitemus, obsecro, homines ita calculos ponentes: Canis vigilantia in primis valet. Deus semper spectat, quid agant homines, nec ullo tempore a rerum humanarum procuratione cessat. Canis ergo imago Dei est. Igitur canem loco Dei habeamus, & victimis placemus, necesse est. Belle & festive! Quidni potius vigilem Diospolitanum aut militem nocturnas excubias agentem, quod honestius profecto & Deo dignius fuisset? Crocodilus lingua caret. Deus lingua non utitur. In crocodilo igitur Dei similitudo est. Igitur crocodilos in Diis habeamus. Argute sine dubio! Quidni etiam maleficos & sceleratos homines, quibus carnifex linguam extraxit faucibus?

Ab Astronomia alii rationes petunt, ut circumfusas Aegyptiorum sacris animalibus tenebras dissipent. His viam LVCIANVS praeivit, qui *de Astrologia p.* 849. *T. I. Opp.* observat, Aegyptios coelum in duodecim partes distribuisse, & singulas sub bestiarum figuris exhibuisse: hinc animalium non modo cultum, sed etiam cultus huius varietatem inter eos extitisse: arietem colere, qui ad arietem spectent; piscibus non vesci, qui sub piscibus vivant; taurum in coelestis tauri honorem ab illis coli. Multi in hac opinione exornanda sunt ATHAN. KIRCHERVS *Oedipi Aegyptiaci Tom. II. P. II. p.* 160. & Abbas BANIERIVS *Histoire de l' Acad. des inscript. Tom. VI. p.* 127. 128. Mihi reliquis, quas praemisi, non modo non melior, sed etiam deterior videtur. Narrasse fabulas has sacerdotem aliquem ex Aegyptiis, nec dubito, nec valde miror: sed viros doctos & ingeniosos amplecti statim haec commenta potuisse, id, qui factum sit, vix intelligo. Si duodecim tantum animalia coluissent Aegyptii, nec alia, quam illa, quorum nominibus Astronomi utuntur ad designandas coelestes domos, esset, cur aliquid huic tribueretur opinioni. Verum res longe secus sese habet. Multo plures primum in sacris numerarunt Aegyptii bestias, quam duodecim. Deinde multis illi belluis honores divinos praestiterunt, quibus numquam inter sidera locus aliquis datus est. Etenim non memini, crocodilum, lupum, simiam, felem a quoquam inter signa coelestia receptas esse; quas tamen Aegyptii bestias in primis veneratione dignas habuerunt. Nec ichneumon aut ibis, quibus nihil in Aegypto fuit sanctius, in coelum, hoc populo duce, adscendit. Denique in

rum naturam conferebant, quod vitiosum, turbulentum & parum sanum esse in hominibus,

in signis coelestibus quaedam sunt animalia, quibus Aegyptii numquam supplicarunt, leo verbi caussa & cancer. Postremo, ipsam hanc dum attentius specto rationem, totus paene conturbor, aegerrimeque mihi persuadeo, hominem sanae mentis ita umquam calculos posuisse: Astronomi in coeli partibus & stellarum situ figuras sibi animalium quorumdam visi sunt reperisse, & propterea bestiarum nomina ad eas designandas transtulerunt. Igitur me illa decet animalia venerari, quorum formas huic generi placuit in coelo collocare. Faciliorem me haberent ad haec credenda viri docti, si sagittarium, libram, virginem & geminos aut ab Aegyptiis, aut ulla gente alia Numinibus fuisse adscriptos, ostenderent, quoniam & hae figurae in signis numerantur coelestibus.

Fuerunt olim, teste PLVTARCHO *de Isid. & Osirid. p.* 379. 380. qui ex veteri historia rati sunt optime hanc quaestionem expediri posse. Itaque alii *Osirin* dixerunt exercitum suum in certas cohortes divisisse, ac singulis vexillum animali aliquo insignitum tradidisse; inde evenisse, ut singuli populi id animal, quod sibi obtigisset, cultu & honore dignum existimarent. Huius caussae DIODORVS etiam SICVLVS meminit *Biblioth. histor. Lib. I. Cap. LXXXVI. p.* 75. Alii antiquos reges iudicarunt, belluarum argenteis aureisque capitibus indutos, in proeliis, ut hostibus terrorem inicerent, apparuisse. Vtramque rationem recte contemnit PLVTARCHVS. Etenim, ut taceam, facta haec utrum certa, an vero conficta sint temere, valde dubium esse, nemo sibi facile persuaserit, tantum valuisse regum & imperatorum galeas aut vexillorum imagines apud animos Aegyptiorum, ut religionis inde ducerent primordia. Leonis corio tectum incessisse ferunt HERCVLEM. Germani ferarum pellibus vestiri hostibus sese obiecerunt. Nec tamen ideo quemquam accepimus leonibus supplicandi, aut ex Germanis aliquos feras consecrandi occasionem arripuisse. Aquilae pro signis militaribus Romanis fuerunt: quibus tamen numquam templa dedicata, aut caerimoniae & sacra decreta sunt.

Vltima restat ratio, quam in primis adhibuisse Aegyptios, DIODORVS SICVLVS & PLVTARCHVS una cum aliis auctores sunt, ab utilitate, quam praestant animalia, sumta. Referam illam CICERONIS verbis: *Ipsi, qui irridentur, Aegyptii nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, consecraverunt: velut ibes maximam vim serpentium conficiunt, de natura Deor. Lib. I. C. XXXVI. p.* 2935. Verum haec sententia, quam alioquin ceteris lubens fateor verisimiliorem esse, haud tamen omnes tollit difficultates. Namque multas Aegyptii bestias suspexerunt, ex quibus nulla capitur utilitas, anguillas verbi caussa, multas etiam, quae detrimentum haud dubie & multa mala Aegyptiis attulerunt, ut lupos & alios. Exploratis igitur aliorum iudiciis & opinionibus, nostram ut nunc explicemus coniecturam aut opinionem, res ipsa flagitat.

Ante vero, quam id faciam, quasdam mihi praemittendas esse arbitror generales observatiunculas, quibus aditum ad meliorem caussae huius disceptationem aperiri certus sum. Itaque (I) teneamus, oportet, quaedam animalia universae provinciae & toti Aegyptiorum populo fuisse sacra, quaedam vero certis tantum terrae huius oppidis & populis. HERODOTVS, IVVENALIS, PLVTARCHVS, omnes, paucis, qui superstitiones Aegyptiorum ex antiquis persequuti sunt, rei huius locupletissimi testes sunt. (II) Quae omnibus Aegyptiis pro Diis habebantur bestiae, eas nulli violare licebat, nisi capitis incurrere discrimen vellet. Vid. HERODOTVS *Lib. II. Cap. LXV. p.* 113. At quae certis tantum propriae erant urbibus aut gentibus, his reliquae urbes & gentes impune struebant insidias. Qua ex re gravissima saepe bella & proelia inter Aegyptios nata sunt, IVVENALI, PLVTARCHO, & aliis auctoribus. Adde IOSEPHVM *Antiqq. Iudaic. Lib. I. Cap. VIII. §. II. p.* 30. (III) In quibus bestiis colendis tota concors fuit Aegyptus, earum omnium hanc esse naturam, video, ut incolis provinciae huius multum utilitatis & salutis afferant: neque ullum exstare arbitror exemplum bestiae pestiferae aut noxiae ab universa Aegypto cultae. Lege, quae de felium, ibidum, canum, ovium utilitate in Aegypto disserit DIODORVS SICVLVS *Biblioth. histor. Lib. I. Cap. LXXXVII. p.* 75. Confer PLVTARCHVM *de Iside & Osiride p.* 380. *T. II. Opp.* Vaccarum & boum utilitas per se patet. (IV) Ex illis vero animalibus, quibus certae tantum partes & regiones Aegypti supplices fuere, quaedam non modo nullum insignem fructum, sed etiam damnum & periculum humanae vitae pariunt; quales sunt ursi, lupi, crocodili, accipitres, & aliae bestiae, quibus sacra fecisse Aegyptios, controversia vacat. (V) Quidam etiam Aegyptii bestias venerati sunt, e quibus nec salus magna speratur, nec damnum eximium metuitur, aves verbi caussa. Quidam animalibus supplicarunt, quibus vesci negant aliquem posse Medici sine corporis detrimento quodam; qualia sunt anguillae & piscium quaedam genera. His veluti gradibus utemur ad veras caussas cultus animalium inter Aegyptios indagandas.

Aegyptus non admodum ferax est animalium, quibus hominum vita & agrorum cultura, in Aegypto in primis necessaria, carere nequeunt. HERODOTVS *Histor. Lib. II. C. LXV. p.* 113. Ἐοῦσα δὲ Αἴγυπτος ὅμουρος τῇ Λιβύῃ, οὐ μάλα θηριώδης ἐστι. *Aegyptus quum sit Africae finitima, non tamen admodum abundat bestiis.* E contrario magna est & maior olim in Aegypto exstitit copia ferarum & venenatarum bestiarum, crocodilorum, luporum, ursorum, serpentum, equorum fluviatilium, & aliarum. Igitur illorum, qui civitatem in hac terra & rempublicam condebant, in primis erat providere, ut salutarium & utilium animalium numerus una cum incolarum & civium numero cresceret, ne pestis aut fames constituta dissiparent iterum imperia, pestiferarum autem & noxiarum belluarum multitudo quovis modo diminueretur. Hanc propter caussam legibus primum caveri debebat publicis, ne quis bestiis utilibus, ovibus, vaccis, bobus, capris, vim afferret. Deinde, quum belluarum aliquae noxiis animalibus perpetuum quasi bellum inferrent, ichneumon crocodilis, ciconia serpentibus, par erat quoque, ut harum saluti prospiceretur, & a caede earum poenis sancitis arcerentur homines. Haec vero hominum

nibus, ipsa purgatior intelligit ratio. Atque hunc morem eorum, quotquot umquam sapien-

minum esse solet aut levitas aut pertinacia, ut, modo suis consulant rationibus, quid reipublicae intersit, parum curent, optimisque legibus repugnent, quas suis obstare cernunt cupiditatibus. Quod quum etiam in Aegypto contingeret, consultum visum fuit, religione leges communire, &, sacerdotibus in consilium adhibitis, dogmate quodam imbuere hominum animos, quod manus civium virtute sua cohiberet, ne trucidarent animantia. Itaque promulgatum fuit in populo, Diis ipsis certas bestias curae esse, atque vim nescio quam divinam in nonnullis residere animantibus, quibus propterea sine summo scelere & gravissima Deorum indignatione iniuria inferri ab aliquo nequeat. Haec ita esse, non ex eo tantum liquet, quod paullo ante observavi, nullas bestias universo Aegyptiorum populo sacras fuisse, praeter eas, quae manifestam regioni comparant utilitatem, sed inde quoque apparet, quod longe maior ratio habita fuit femellarum inter animalia, quam marium. Boves Diis immolare licebat, vaccas nullo modo. Canes feminae contumulabantur, non item mares. Lege HERODOTVM *Histor. Lib. II. C. XLI. p.* 104. & *Cap. LXVII. p.* 114. E re nempe totius videbatur rei publicae, belluarum illarum genera propagari: quod quidem, femellis diligenter conservatis, citius longe fieri poterat. Vides primas origines cultus imaginum inter Aegyptios. Aegyptii, postquam ex sacerdotibus cognoverant, in Deorum indignationem incursurum esse, qui bestiis eiusmodi molestias creare non vereretur, proclives statim & propensi evadebant ad quaevis officia his animantibus praestanda. Quumque ipsi religionum praesides, quo populum facilius caperent, singulis bestiis proprios ritus & caerimonias attribuerent, procedente factum est tempore, ut fana, victimae & divini plane illis decernerentur honores, nec finis modusque superstitionibus poneretur.

Ex his autem nondum intelligitur, unde ista sententiarum differentia inter Aegyptios in colendis animantibus profecta sit, aut quid oppida & provincias singulas adduxerit, ut, praeter illas, quas universa venerabatur Aegyptus, bestias, suas sibi peculiares, quibus supplicarent, belluas deligerent, hi lupos, illi crocodilos, alii accipitres, nonnulli ursos. Ergo huius instituti sigillatim nunc aperire caussas oportet. Inventi sunt olim, id quod ex PLVTARCHO *de Iside & Osir. p.* 380. apparet, qui ad regum calliditatem hoc quoque totum referrent. Hos enim aiebant, quum perspexissent, fore, ut civium concordia rei publicae paci & sibi noceret, in eam incubuisse curam, ut religionum & rituum diversitate disiungerentur animi, & perpetui inter gentes Aegyptum incolentes belli spargerentur semina. Igitur huic populo hanc, illi aliam adorandam proposuisse bestiam, ut altera gens in altera semper offenderet, quod detestaretur & odio haberet. Ab ingenio hanc rationem commendari fateor. Itaque, quibus placet, non pauci sunt inter antiquitatum exploratores. Ego vero, quum nec videam, qua via populis persuaderi potuerit, ut in sententias tantopere contrarias irent, nec cum sacerdotum Aegyptiorum, sine quibus nihil magni ab antiquis regibus decretum ac susceptum fuisse, accepimus, commodis & emolumentis hanc opinionem componi posse, iudicem, nec denique faciliores & planiores caussas desiderem, deserendam esse eam, opinor. Exploratum est, & vel ex HERODOTO constat, non omnibus Aegyptiis eadem fuisse Numina, sed quamlibet provinciam proprium coluisse Deum aut Deos, praeter illos, quibus tota gens devotam sese profitebatur. Hanc Deorum varietatem sine ullis regum fallaciis aut minis illam sacrorum animalium varietatem genuisse, suspicor. Postquam in populorum animos haec introducta erat opinio, Deos patriae communes certis gaudere animalibus, illisque singularem vim dedisse bestiis, quas prae ceteris amarent, consentaneum & conveniens erat, ut idem de peculiaribus Diis suis quaelibet urbs aut praefectura crederet. Ita enim sibi plerumque faverunt olim homines, ut, quae de maiorum gentium Diis ferebantur virtutes atque proprietates, eas ad illa quoque iudicarent pertinere Numina, quorum sese cultui sigillatim addixerant. Quare quaelibet urbs & natio Aegyptiaca ex animalibus patriis aliquod seligebat, quod naturae Dei, quem reverebantur, prae ceteris responderet, idque nil dubitabant acceptum in primis & gratum esse Deo suo credere, eaque de caussa honoris & cultus quodam genere, tamquam Numinis imaginem, afficere. Lycopolitanos lupis fuisse supplices, Thebaeos aquilis, DIODORVS SICVLVS & PLVTARCHVS *locis indicatis* testantur. Illorum itaque Deum Martis non fuisse dissimilem, censeo, cui cultores eius animal idcirco bellicosum, robustum & rapax consecraverint, horum vero Numen celerrimum & perspicacissimum fuisse habitum, quod propterea ex volucribus aquila in primis delectetur, mihi persuadeo. Si natura omnium Deorum, quos Aegyptii quondam coluerunt, magis nobis hodie perspecta esset, aut, ut rectius loquar, si Aegyptiorum de Diis suis opiniones & fabulae nobis paterent, certius de hoc toto genere iudicium ferre liceret. His vero deletis & oblivione oppressis, coniecturis contenti debemus esse verisimilioribus. Minus autem quo haec, quae modo diximus, obscuritatis habeant, ex Romani Pontificis coetu imaginem sumemus ad ea illustranda. Sunt, quod neminem fugit, in hoc coetu sancti maiorum gentium, quibus nemo non honorem a se deberi fatetur, *Maria* verbi caussa, *Petrus*, *Paulus*: sunt etiam minorum gentium Numina, quibus certae tantum urbes aut gentes officia sua spondent. Fac vero, populis a nonnullis hanc opinionem instillari, quemlibet sanctorum, quos tota Pontificis civitas colit, certum quoddam animal in deliciis habere, quid obsecro, eventurum esset? Si recte hominum ego naturam novi, confestim omnes populi & urbes tutelares suos & proprios sanctos eodem erga certas bestias animo esse, credituri, & unicuique suum adiecturi essent animal. His tamen addi velim, valde videri probabile, valetudinem civium suorum legislatores & sacerdotes spectasse aliquos, quum certis animalibus & piscibus sacra publice decernerent. Etenim quod rei publicae multum interesse cernebant, morbis ut occurreretur & corporum vitiis, usu vero cognoverant, quorumdam animalium carnes multis

sapientiae laude floruerunt, semper ita detestati sunt, ut, quam animo conceperant, indi-

multis malis gignendis aptas esse, ideo, quo civibus uterentur continentioribus, a religione auxilium sibi petendum, & animalia valetudini noxia Diis dedicanda esse, duxerunt.

Procedo ad illam veteris religionis Aegyptiacae mutationem, quam sub Persis & Chaldaeis opinor contigisse. Persas Aegyptum occupasse, & diu satis tenuisse, notissimum est ex veteri historia. Vid. HERODOTVS *Lib. III. Histor. Cap. I. s. p.* 159. Hanc vero gentem ex consuetudine victorum nonnihil corruptionis in antiqua sacra nationis intulisse, ipsos etiam Aegyptios non invitos, ut novarum rerum avidi solent esse homines, ex peregrinis institutis & dogmatibus quaedam adscivisse, facile mihi assensuros esse omnes, existimo, qui rerum humanarum vel mediocriter periti sunt. Sed & rerum adsunt documenta, ea quibus idem intelligitur. Recentiores Aegyptii, si minus omnes, certe multi, id quod ex nonnullis HERODOTI locis, clarius vero ea PLVTARCHI *de Iside & Osiride Libello* apparet, duo esse censuerunt rerum principia, bonum alterum, alterum vero malum, quorum illud cum *Osiride*, hoc vero cum *Typhone*, *Osiridis* adversario, composuerunt. Huius dogmatis nulla plane vestigia in omnibus illis reperias, quae de vetustissima Aegyptiorum religione apud DIODORVM SICVLVM & alios scripta leguntur. Quid? quod tota illa religionis Aegyptiorum forma, quam DIODORVS & alii referunt, huic dogmati repugnat prorsus & adversatur: id quod per se patebit omnibus, qui eam accurate inspicient. Itaque nullum videtur esse dubium, quin doctrina haec ab aliis populis in Aegyptum deportata sit. Constat autem, Persas in primis ex omnibus populis ei adhaesisse: unde ad vicinas eadem manavit gentes. Quod quum ita sit, hos quoque Aegyptiorum multis auctores fuisse, postquam in Aegyptum descenderant, opinor, ut hoc placitum susciperent & suum facerent. Hoc facto, necesse omnino erat, veterem religionem refingere, atque ita instruere, ut vesano huic errori respondere, aut id ipsum, quod sibi persuaserant Persae, inculcare videretur. Veteres Aegyptiorum Dii omnes fuerant benefici, ut ex DIODORO & aliis patet; nec quisquam tam delirus & amens fuerat, ut Deum maleficum honoribus divinis sibi ornandum esse putaret. Commodum vero his, qui sacra Aegyptiorum ad Persarum portenta studebant accommodare, in Deorum veterum historia *Typhon* occurrebat, *Osiridis* hostis, a quo crudeliter laceratus & trucidatus erat. Vid. DIODORVS SICVLVS *Histor. Biblioth. Lib. I. Cap. XXI. p.* 17. Ergo commentitiis explicationibus res huius gestas ita pervertebant, ut malus esse Deus ille, quem quaerebant, quemadmodum *Osiris* bonum & salutare Persarum Numen, videretur. Hinc nova instituta & caerimoniae; at novae quoque de re sacra inter Aegyptios controversiae aeternaeque contentiones. Quantum ex PLVTARCHI narrationibus & aliorum auctorum dictis colligere licet, in tres scissa fuit ea eo tempore Aegyptiorum natio familias. Aliqui a maiorum placitis divelli sese vix patiebantur, nec, ut de *Typhone* & *Osiride*, quam alii adoptaverant, opinionem suam facerent, a se impetrabant. Cui generi quum ceteri difficultates opponerent inexplicabiles, quibus exposita esset antiqua religio, factum est paullatim, ut hi quoque caerimonias & historias Deorum, pro suo quisque ingenio & captu, ad res vel physicas vel morales transferrent ac traherent. His initiis nata est distinctio in religionem publicam & arcanam: quarum illa populi erat, & fabulis, ritibus & sacrificiis continebatur; haec autem sacerdotum, historiarumque & caerimoniarum veterum interpretatio philosophica & rationi quodammodo congruens. Alii, tametsi, quae de binis rerum ferebantur caussis, reciperent, *Typhonem*que malum esse Numen, sibi persuaderent, tamen sacra maligno huic Deo facere, & infensum humani generis hostem victimis placare recusabant. Alii denique *Typhonem* ex inferis protractum in templis collocabant, statuisque, signis & sacrificiis, ne indignationem maleficae naturae incurrerent, honorabant.

Atque hi mihi posteriores uni videntur bestiarum noxiarum & perniciosarum cultum sibimet ipsis imperasse, a quo veteres Aegyptios alienos fuisse, certissimum iudico. Illud quidem controversia caret, qui animalia venerati sunt humano generi inimica, non ea de caussa hoc facere potuisse, quod bono hominum & commodo a Deo ea esse condita existimarent, neque benignam aliquam & salutarem virtutem in illis observasse ac coluisse. Restat igitur, ut credamus, metum alius naturae, potentis quidem & validae, verum ad nocendum propensioris, quam ad benefaciendum, eos in nefandam istam superstitionem impulisse. Persuasum erat nimirum Aegyptiis, vim Deorum beneficorum per animantia quaedam sibi rebusque suis utilia fusam esse, singulosque horum Deorum certis delectari bestiis. *Typhonis* igitur seu maligni Dei quae sacra susceperant praefecturae, has similiter decebat existimare, eius vim seu spiritum in certas immissum esse bestias, eumque non minus, ac *Osirin*, animalium quorumdam amore duci. Idque ratio illis probabilius videri debebat, quod multa esse cernerent animantia tam saeva, tam tetrica, tam crudelia, tam humano generi pestifera, ut inter maleficia longe meliori iure, quam beneficia, numeranda essent, talemque referrent omnino naturam, qualis invidus & malignus ille *Typhon* esse ferebatur: crocodilos intellige, serpentes, hippopotamos, ursos & alias eius generis belluas. Quocirca, ne stomachum Deo isti commoverent natura malevolo & irritabili, hoc non secus bestiarum genus, atque illud, quod Deo benefico placere putabant, thure, victimis, fanis & caerimoniis honestandum sibi esse, ducebant, quotquot ex Aegyptiis *Typhonis* sacra probaverant. Aut vehementer fallor, aut probabilior nulla ratio afferri poterit, cur bestiis immanibus & perniciosissimis supplices fuerint multi Aegyptii, & crocodilos aut ursos trucidare noluerint, ex quorum propagatione tantum ipsis periculum imminebat.

Is rei sacrae status in universum in Aegypto fuit, donec ALEXANDER M. hanc terram subigeret, & post fata eius PTOLOMAXI potestatem in ea suam firmarent. Ab hac vero aetate formae huic

indignationem ore atque voce non raro exprimerent. Speciminis instar libera (1) haecce dicta sint in theatro publice recitata:

Euripid. in Ione.

- - Καὶ γὰρ ὅςις ἂν βροτῶν
Κακὸς πεφύκῃ, ζημιοῦσιν οἱ θεοί.
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν.
- - *Si quis est mortalium,*
Qui scelera patrat, exigunt poenam Dei:
At nonne iniquum est, vos, suas leges quibus
Gens debet hominum, iure nullo vivere?

Idem rursus poëta:

- - Οὐκέτ' ἀνθρώπους κακῶς
Λέγειν δίκαιον, εἰ τὰ τῶν θεῶν κακὰ
Μιμούμεθ', ἀλλὰ τοὺς διδάσκοντας τάδε.
- - *Nulla nos posthac notet*
Censura, si quando ista, quae superos decent,
Imitamur homines. Culpa ad auctores redit.

Aliud in eo poëtarum crimen versabatur, ex quo nihilo levior scabies in religionem transibat populorum, quod res omnes naturales mundique partes non secus, ac si Dii essent, certasque gererent personas, saepenumero inducebant, eorumque Deorum nominibus, appellabant, qui his praesidere vulgo credebantur partibus, vel potius divinarum illarum virtutum, in hisce mundi partibus conspicuarum, vocabulis afficiebant. Id

huic religionis multum denuo aut demtum fuit, aut additum. Diu quidem iam ante haec tempora consuetudo Graecorum, mercaturae caussa in Aegyptum proficiscentium, tantum apud Aegyptios potuerat, ut patrios Graecosque Deos, atque utrorumque historiam inter se confunderent: cuius moris aliquot luculenta HERODOTVS dabit testimonia. Ex quo autem Graeci Aegyptiorum facti sunt domini, Graecorumque opiniones & sacra, nec non sectae, quae inter Graecos vigebant, philosophicae sub PTOLOMAEIS in hanc provinciam commigrarunt, longe plura ex Graecorum institutis & ritis in Aegyptiorum religionem transierunt. Publica quidem & popularis religio maximam partem inviolata manebat, nec veterum rituum alicuius momenti aliquid abrogatum fuisse videtur: haud tamen nefas habebatur, peregrinas caerimonias cum maiorum institutis coniungere, atque verbi caussa ex *Iovis* sacris nonnulla in *Osiridis* sacraria recipere, quem a Iove non nisi nomine differre, perperam opinabantur. Atque, nisi vererer, plurimos fore, quibus haec disputatio omnem iam excedere modum videretur, luculentis aliquot exemplis ex IVLIANO Imperatore, ex CELSO apud ORIGENEM, ex PORPHYRIO, & aliis planum mihi facere integrum esset, cupiditatem istam utriusque populi religionem & Numina sociandi & componendi tantam apud multos vim habuisse, ut non raro Deorum historias ex ingenio mutarent, depravarent & corrumperent. Ne scilicet Graeci *Iovis* historia nimis ab Aegyptiorum *Osiridis* historia discrepare videretur, veterum narrationibus ex utraque parte vis erat nonnumquam afferenda. Sapientum autem quod ad religionem attinet, seu doctrinam sacerdotum, quam *occultam* & *arcanam* nominabant, ea summa in varietate & discordia posita fuit ab illis temporibus, quibus ad PTOLOMAEOS summa potestas in Aegypto pervenit: nec bina ego putem sacerdotum fuisse collegia, quibus eadem placerent de rebus divinis & naturalibus placita. Etenim licentia philosophandi una cum Graecorum sectis & opinionibus in Aegyptum traducta, ut quisque sacerdotum moratus, & ingenio aut animo constitutus erat, ita publicas religiones interpretabatur, & privatim curiosis explicabat. Hic rerum naturalium, alios moralium, tertius civilium, quartus metaphysicarum, quintus astronomicarum imagines in patriis ritibus & institutis quaerebat: nec, qui generatim consentiebant, quodnam sapientiae genus in religione publica lateret, ubi ad singula descendebatur, ullo concordiae colligati erant vinculo. Haec caussa est, quare tam variae apud veteres hodie legantur sapientiae & religionis Aegyptiacae expositiones; in quibus conciliandis inter se ac copulandis frustra summa elaborarunt adhuc ingenia. Sed nimium me esse video, & instituti mei fines migrare: itaque finem faciam. Intelligent, ut opinor, ex his, qui animo utuntur non repugnante, quemadmodum in universum de veteri Aegyptiorum religione sentiendum sit. Quae paterius hic dicta, neque satis illustrata videbuntur, ea aliis fortasse locis copiosius declarandi occasio dabitur.

(1) *Haecce dicta*) Ex STOBAEI *Florilegio* utrumque hoc dictum EVRIPIDIS HVGO GROTIVS retulit in *Excerpta veterum Comicorum & Tragicor.* quae edidit *p.* 334. Huius etiam est, quam addidit CVDWORTHVS, Latina versio. Longe plures eius generis loci, quibus sapientiores inique ferunt, vitia mortalium Diis adscribi, apud veteres exstant. Lege TERENTIVM *Eunuchi Act. III. Scen. V. v.* 35. *s.* & ISOCRATEM in *Encomio Busiridis p.* 452. ne quid nunc de philosophis, PLATONE in primis, dicam.

Id in illis vitium (2) PLVTARCHVS in primis vituperat: qui, quum iuvenes institueret, qua cautione poëtarum carmina legenda essent, his eos verbis contra periculum pravae huic consuetudini adiunctum armat: Τοῦτο δ' ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον, εἰ μέλλοιμεν ἐκ τῶν ποιημάτων ὠφεληθήσεσθαι, καὶ μὴ βλαβήσεσθαι, τὸ γινώσκειν, πῶς τοῖς τῶν θεῶν ὀνόμασιν οἱ ποιηταὶ χρῶνται. - - - Χρῶνται δὲ τοῖς τῶν θεῶν ὀνόμασιν οἱ ποιηταὶ, ποτὲ μὲν αὐτῶν ἐκείνων ἐφαπτόμενοι τῇ ἐννοίᾳ, ποτὲ δὲ δυνάμεις τινὰς, ὧν οἱ θεοὶ δοτῆρές εἰσι καὶ καθηγεμόνες, ὁμωνύμως προσαγορεύοντες. *Illud necessarium iuxta atque utile, si non damnum volumus, sed utilitatem, capere ex poëmatibus, ut cognitum habeamus, quomodo Deorum nominibus poëtae utantur. - - - Vtuntur autem poëtae Deorum vocabulis ita nonnumquam, ut de ipsis ea Diis intelligi velint, interdum sic, ut virtutes illis & facultates significent, quarum Dei datores sunt & praesides.* *Vulcani* nomen, ne exempla desiderentur, sic interdum poëtae adhibent, ut Deum significet sive rationem divinam igni artibusque illis, quae ignis auxilium poscunt, praesidentem; nonnumquam autem ita ponunt, ut ipsum ignem eo denotent. Pariter *Mars* nunc Deum designat, ad quem rerum bellicarum administratio atque procuratio pertinet, nunc ipsum bellum notat. PLVTARCHVS id loco demonstrat SOPHOCLIS, poëtae Tragici:

Τυφλὸς γὰρ, ὦ γυναῖκες, οὐδ' ὁρῶν Ἄρης
Συὸς προσώπῳ πάντα τυρβάζει κακά.
Mars, o mulieres, coecus hirsuto suis
Velut ore frendens, cuncta commiscet mala.

Cui nos VIRGILII versum addimus, in quo idem vocabuli huius usus conspicitur:

- - - *Furit toto Mars impius orbe.*

Mars ipsum hic significat bellum. Etenim Deus ille, qui bellis praesidet, aut divina providentia, quae res militares sapienter administrat, nullo modo impia aut maligna dici potest.

Mali huius fontem istud veterum philosophorum fuisse dogma, Deum esse mentem per universam rerum naturam intentam atque pertinentem, certaque ratione omnia, ideoque in omnibus etiam rebus praesentem coli debere, id nullum quidem omnino dubium habet, dabiturque nobis infra copiosius hoc dicendi locus. Atqui poëtarum tamen hoc in primis debetur ingeniis iusto liberioribus, quod, inanimis mundi huius partibus naturaeque membris in personarum loco atque gradu collocatis, tam numerosa Deorum Dearumque, nominibus & muneribus distinctorum, familia populorum venerationi ac pietati commendata est. Credo, homines partim ideo in hoc incidisse vitium, ut haberent, quod industria & ingenio, quo abundabant, exornare possent, partim ψυχαγωγίας ἕνεκεν, ut lectores voluptate quadam persunderent & allicerent. Quanto vero cum discrimine animorum licentia haec coniuncta fuerit, cum res ipsa docet, tum PLVTARCHI auctoritas ostendit, qui *libro de Iside* graviter & prudenter monet, viam inde aliis ad aniles & absurdas superstitiones, (seu, ut Christiano loquar more, *idololatriam*) aliis ad summam adversus Deum impietatem omnisque religionis despicientiam patuisse. Verum haec postmodum denuo tractabuntur: nunc ad poëtarum peccata redeundum est.

Igitur hoc etiam non parum arbitror ad veteris de Deo doctrinae corruptionem contulisse, quod poëtae istam civitatis formam, quam philosophi *Aristocratiam* nominant, in Deorum introducere visi sunt concilium. Id vero binis ab illis factum esse modis, video. Primo de Diis generatim nimis, nullo discrimine adhibito, loquebantur, totiusque rerum naturae gubernationem omnibus communem faciebant, non secus, ac si cuncta *communi Deorum consilio* gubernarentur, maiorque suffragiorum numerus natas subinde difficultates dirimeret. *Iovem* igitur sive Deorum patrem non alium sibi fingebant, atque illi sunt, qui in summo gentis nostrae consilio oratorum funguntur munere, aut in delegatorum consiliariorum conventu quodam primas partes sustinent. Quod quum facerent, plus certe minoribus Diis auctoritatis attribuebant atque dignitatis, quam per ipsa, quibus alioquin dediti erant, dogmata atque placita licitum erat.

Deinde, quae nihil erant aliud, vocabula, quam diversa unius eiusdemque summi altissimique Dei nomina, quibus variae virtutes eius in hoc orbe manifestae, aut multifarii virtutum illarum effectus declarabantur, poëtae sic efferebant atque usurpabant, ac si totidem essent Dii sive personae. Qua quidem in re sic saepe modestiam omnem

(2) *Plutarchus*) *De audiendis poetis p. 22. T. II. Opp.*

omnem atque rationem negligebant, ut Deos non modo inter ſeſe committerent, verum etiam cum ipſo *Iove* decertantes atque rixantes inducerent. Hanc (3) S. BASILIVS amentiam videtur his verbis caſtigare, in *Oratione*, qua docet quemadmodum iuvenes ex Graecorum ſcriptis proficere queant: *Πάντων δὲ ἥκιστα περὶ θεῶν τι διαλεγομένοις (ποιηταῖς) προσέξομεν, καὶ μάλισθ᾽ ὅταν ὡς περὶ πολλῶν τε αὐτῶν διεξίωσι, καὶ τούτων ὁμονοούντων.* *Minime vero omnium fidem nos habere poëtis convenit, quum de Diis ita loquuntur ac diſſerunt, ac ſi totidem eſſent* (diſtinctae nec ulli ſubditae) *perſonae, neque ſententiis inter ſe coniuncti ac concordes, verum varias rationes ſequentes, & perpetuo inter ſe altercantes.* Haec ſatis dicta ſint de poëtarum, quibus religionem inquinarunt, vitiis & (4) ſordibus.

Tanta vero licet in poëtis haereant flagitia & crimina; omnes tamen ut intelligant & fateantur, nunc efficiam, neminem eorum tam a conſilio & ratione relictum fuiſſe, ut plures eſſe Deos ſtatueret, gradu atque potentia pares, & per ſe ex infinito tempore exiſtentes, ſed unum omnes ſummum & aeternum Deum, ceteram turbam univerſam Deorum genitam & procreatam putaſſe. De ORPHEO iam dictum eſt: cuius ſententiam ex illis carminum Orphicorum reliquiis eruimus, quae in ſcriptoribus a ſacris noſtris alienis exſtant. Et multo nobis planius oſtendere liceret, ORPHEVM unius Dei profeſſorem fuiſſe, ſi qua fides & auctoritas reliquis eius verſibus tribui poſſunt, quos

(3) *S. Baſilius) Oratione, quomodo legere Graecos deceat p. 16. ed. Oxon. Ioh. Potteri.*

(4) *Sordibus)* Sic vulgo perhibent, licentiam poëtarum plus intuliſſe veterum de Deo doctrinae iniuriarum, quam reliqua omnia, neque plebem, ut tam inepte atque ſtolide de Diis ſentiret, fortius aliquid incitaſſe, quam amoena illa carmina HOMERI, HESIODI, & aliorum de Diis eorumque rebus geſtis. Ego vero, tametſi minime negem, lectione poëtarum confirmatas fuiſſe ineptias, quae de Diis vulgo ferebantur, in animis iuvenum, parum tamen abeſt, quin patrocinium condemnati generis ſuſcipiam, ac iniuſte huius criminis vates accuſari, diſputem. (I) Si poëtae, HOMERVS, HESIODVS, & alii, ipſimet finxiſſent atque excogitaſſent ea, quae de Diis in carminibus ſuis perhibent, recte flagitii huius poſtularentur. Verum evidens eſt, eos non auctores eſſe rerum, quas canunt, & primos inventores, ſed, quae tum temporis publice de Numinibus inter Graecos ferebantur, ex ore multitudinis hauſiſſe, & verſibus complexos eſſe. HOMERVS quum poëmata ſua exararet, Diis, quorum res geſtas carmine perſequitur, templa iam, luci, ſacerdotes, ſimulacra, caerimoniae & victimae inter Graecos decretae erant & conſtitutae. Vid. EVER. FEITHIVS in *Antiquit. Homericis Lib. I. Cap. III. IV. V. p. 14. ſ.* Quod quidem ſine ulla docet controverſia, neque Deos illos, neque hiſtorias, certamina, bella generaque Deorum HOMERVM principem ex ingenio protuliſſe, verum ea tantum, quae vetus Graeciae hiſtoria de Numinibus tradebat, numeris illigaſſe. Et male profecto, niſi me fallunt omnia, divinus HOMERVS mulctatus fuiſſet, ſi primus auſus fuiſſet tam lepida & abſurda commenta in populo melioribus praeceptis imbuto promulgare. Quare, ſi, quod res eſt, dici debet, populum & ſacerdotes poëtas corrupiſſe, non autem poëtas populum & ſacerdotes ad errores & flagitia duxiſſe, affirmandum nobis erit. Ex his iam (II) patet, falli eos, qui poëtas virtutibus divinis aut naturae rerum partibus perſonarum impoſuiſſe nomina, atque hoc ex eorum more multitudinem Deorum, quibus olim ſupplices fuerunt populi, manaſſe, autumant. Namque diu ante hos poëtas templa & fana Diis iſtis, quos cecinere, dedicata, & ſacerdotes publico nomine conſtituti fuerant. Statue, ſi placet, HOMERVM divinam ſapientiam *Minervae* nomine appellaſſe, & veluti perſonam in poëmate ſuo licentia poëtica introduxiſſe. Hanc tuam opinionem ſtatim id refellet, quod *Iliad. II. v. 549.* fanum *Minervae* Athenis fuiſſe ac ſacerdotes, idem memorat. Etenim hoc ante HOMERVM declarat *Minervam* pro perſona fuiſſe habitam, atque nemini olim hoc in mentem veniſſe, ſub iſto nomine divinam aliquam virtutem latere. Idem de reliquis HOMERI Diis, *Neptuno*, *Diana*, *Apolline*, intellectum volo. (III) Equidem poëtas parum interdum proprie loquutos eſſe, *Bacchum* pro vino, *Martem* pro bello, *Venerem* pro amore poſuiſſe, aliis etiam figuris orationem exornaſſe, non ignoro. Sed idem his figuris aegre mihi perſuadeo adductum eſſe aliquem, ut inepte de Deo rebusque divinis ſentiret, qui antea recte atque ſapienter ſenſerat. Quid noſtri hodie non audent poëtae? Quid illi in primis tentant, qui reges cum antiquis Numinibus comparant, & ſecundum *Iovem* in concilio Deorum collocant? Nec tamen quemquam ſanae mentis his phaleris & ampullis commoveri video, ut ſuperſtitiones, quibus ante caruerat, imbibat, & priſcas fabulas religioni Chriſtianae admiſceat. Scilicet neminem nec hodie praeterit, nec olim fugit, orationem poëtarum ex rationis praeceptis haud eſſe metiendam, multo minus religionis formam ex carminibus eruendam. Quae quum ita ſint, equidem non tam poëtis, quam humani generis vitiis & innatae corruptioni, callidorum item hominum fallaciis, graviſſimos illos de Diis errores eſſe tribuendos, reor, quibus tot ſaeculis miſere terrarum orbis laboravit: ſuavitatem vero carminum id effeciſſe facile conceſſerim, ut receptae fabulae in populi mentibus facilius haererent, & magis placerent, quam ſine ornatu expoſitae placuiſſent. *Recte igitur*, ut verbis utar CICERONIS *Tuſculan. Diſput. Lib. II. C. XI. p. 3664. T. VIII. Opp. a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, quum mores optimos & optimum rei publ. ac ſtatum exquireret.*

quos in Christianorum tantum & Iudaeorum monumentis servatos videmus: in quibus (5) hic est:

Εἷς ἐστ' αὐτογενὴς, ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται.
Ex se unus genitus, genita & sunt omnia ab uno.

Praeterea, quod in his ORPHEI fragmentis Deus *μητροπάτωρ*, *mater atque pater omnium rerum*, appellatur, quodque Orphici aeque atque Aegyptii sapientes, id quod ante observavimus, supremum Deum *ἀρρενόθηλυν*, *marem & feminam* esse simul, dicunt, id praeclare (6) CLEMENS ALEXANDRINVS declarat τὴν ἐκ μὴ ὄντων γένεσιν significare, sive rerum omnium ex nihilo seu ex ipso Deo, cui nulla praesto fuerit sempiterna materia, procreationem.

Sed, misso ORPHEO, ad HOMERVM venio. Huius qui existimat Deos aeternos esse, a nullo factos & per se exsistentes, is, vereor, ne HOMERVM umquam legerit. Contrarium enim diserte (7) versu illo, quem ante laudavimus, perhibet, quo Deos omnes certo tempore genitos esse, testatur:

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, &c.
Oceanum, ex quo Dii generati sunt.

Hic Dii sunt omnes mundi partes animatae, quae hominem praestantia superant, sigillatim, quod EVSTATHIVS observat, stellae. Θεῶν, inquit, *ἀντὶ ἀστέρων*. *Dii hic pro stellis ponuntur.* Idem continuo Philologus addit, Deos sive stellas figura quadam rhetoribus familiari, quam *Synecdochen* appellant, res omnes sive universam rerum naturam denotare. *Ἀντὶ τῶν πάντων ὡς ἀπὸ μέρους.* *Pars ponitur, & totum intelligitur.* Sic ipse poëta mentem suam alio loco interpretatur, quo de Oceano pariter ita (8) canit:

- - - ὅς γένεσις πάντεσσι τέτυκται.
Qui rerum omnium initium est, aut *ex quo* (non modo Dii, sed etiam) *reliqua omnia prodierunt.*

Totam igitur hanc esse HOMERI sententiam, puta: Deos sive stellas una cum universo, quem spectamus, terrarum orbe suo exstitisse tempore, atque ex Oceano sive Chao aquatico primum ortos esse. Ex quo apparet, HOMERVM & HESIODVM, quum Deorum canerent generationem atque ortum, ipsam mundi procreationem & ortum cecinisse ac exposuisse. Quae vero de utraque narrant, ea reor ex MOSIS derivata esse praeceptis, quae parentum ore inter populos orientem spectantes solem ad filios propagata sunt. Adde huc, EVSTATHIVM referre, veterum ex sententia HOMERI *ἀσπιδοποιΐαν*, quae *Iliad. б.* legitur, *ἄινιγμα* esse τῆς κοσμογενείας, sive mundi ortum similitudine quadam adumbrare..

Ergo Deos in universum HOMERVS fingit ex Oceano sive Chao aquatico procreatos esse. Sed hoc tamen dogma de inferioribus tantum Diis accipiendum est: in quorum ordinem illum haud referre decet Deum, qui poëtae singulari modo ὁ Θεὸς & Ζεὺς saepenumero dicitur. Namque hunc Deum infinite potentem esse, affirmat: hunc (9) *κράτιστον ἁπάντων*, *omnium potentissimum* vocat: hunc *πρῶτα θεῶν*, *Deorum principem*, & ὕπατον θεῶν & κρειόντων, *summum Deorum atque gubernatorum* nominat: hunc infinita ratione Diis superiorem esse, (10) ait:

Τόσσον

(5) *Hic est*) Versus hic una cum aliis, ORPHEI nomine signatis, apud CLEMENTEM ALEX. exstat in *Cohort. ad gentes Cap. VII. p.* 64. Paullo vero aliter eumdem exhibet EVSEBIVS *Praeparat. evangel. Lib. XIII. Cap. XII.* & THEODORETVM *de curandis Graecor. affect. Serm. I.* [illegible] *II. Opp. p.* 475.

(6) *Clemens Alex.*) *Stromatum Lib. V.* [illegible] 724. Μητροπάτωρ in ORPHEI versibus significat Deum *parentem* esse *terrae*, quam vulgo *matrem* vocabant veteres. Inde vero non posse cogi, arbitror, hoc nomen creationem ex nihilo indicare. Bonus ille CLEMENS multa videt in antiquis auctoribus, quae, praeter eum, nemo facile viderit. De ORPHEI ceterum carminibus & eorum auctoritate supra iam satis expositum est.

(7) *Versu illo*) *Iliad.* Ξ. *v.* 201. & *v.* 302. EVSTATHIVM vero quid commoverit, ut Θεοὺς existimaret his in versibus stellas esse, haud equidem intelligo. Ex HOMERO certe id haud facile colligas. Et ego *Deos* hic omnia generatim esse Numina, quibus Graeci supplicarunt, nil dubitem.

(8) *Canit*) *Iliad.* Ξ. *v.* 246.

(9) *Κράτιστον*) Quo in loco HOMERVS κράτιστον ἁπάντων appellet Iovem, equidem ignoro. At πρῶτα θεῶν ipsi dicitur *Odyss.* Ξ. *v.* 158. & *P. v.* 155. ὕπατος θεῶν & ἄριστος audit *Iliad. T. v.* 258. & *Odyss. T. v.* 303.

(10) *Ait*) Hic versus exstat *Iliad.* Θ. *v.* 20. sequens *Iliad. A. v.* 281.

Τόσσον ἐγὼ περί τ' εἰμὶ θεῶν, περί τ' εἰμ' ἀνθρώπων.
Tantum ego supraque sum Deos, supraque sum homines.

Hunc Diis aeque ac hominibus leges ferre, significat *Il. α.*

- - ὅς τε θεοῖσι, καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσει.

Hunc denique πατέρα esse θεῶν, *hominum atque Deorum parentem*, id est, Deorum totiusque rerum universitatis conditorem & effectorem, testatur. Ecquis vero tam hebes est, quin sentiat, illud Numen, quod Deos omnes atque stellas ex Oceano seu Chao aquatico procreavit, id ipsum ex hoc ordine Deorum eximi debere, neque fieri ullo modo posse, ut genitum quoque ac productum sit? Quare, id quod antea iam commemoravimus, οἱ θεοὶ sive *Dii* ab HOMERO aliisque Graecis auctoribus illi saepenumero opponuntur, quem τὸν θεὸν sive *Iovem* appellant, nullosque Deos, nisi ordinis inferioris, significant.

· Non ego sum nescius, alios etiam, praeter *Iovem*, Deos a Latinis in sollemnibus precationibus atque sacrificiis *Patres* esse salutatos. Sicut enim nomen *Iupiter* ex binis proprie vocabulis compositum, idemque est, quod *Iovis pater*; ita quoque *Mars* Romanis audiebat *Marspiter*. Pari modo nomina *Saturnus*, *Ianus*, *Neptunus* & *Liber* sic saepenumero pronuntiabantur, ut *patris* nomen adiunctum haberent, *Saturnus pater*, *Ianus pater*, *Neptunus pater*, *Liber pater*. Neque Dii tantum, verum ipsi etiam *heroes*, quos Latini venerabantur, in quibus unum nunc *Quirinum* nomino, venerabile parentis nomen saepe gerebant. Quae omnia ex his (11) LVCILII versibus intelliguntur:

Vt nemo sit nostrum, quin aut Pater optimus Divum,
Aut Neptunus Pater, Liber, Saturnus, Pater, Mars,
Ianus, Quirinus Pater nomen dicatur ad unum.

Sed multum tamen interest hac etiam ex parte inter hosce Deos Deorumque principem. Dii, fateor, *patres* etiam absolute nominabantur: at nullus tamen eorum, si ab illo discedas uno, quem Graeci Ζεὺς, Latini *Iupiter* dicebant, umquam vel a Graecis πατὴρ θεῶν, vel a Latinis *Pater optimus Divum* appellatus est.

Ipsi ceterum Deorum cultores HOMERVM uni summo atque potentissimo Deo rerum omnium administrationem atque procurationem commisisse, non ignorarunt: quod satis quidem ex his, quas nunc proferam, auctoritatibus apparet. (12) PLVTARCHVS in *Platonicis quaestionibus:* Καὶ Ξενοκράτης Δία ὕπατον καλεῖ, πρότερον δὲ Ὅμηρος τὸν τῶν ἀρχόντων ἄρχοντα θεὸν ὕπατον κρειόντων προσεῖπε. *Xenocrates Iovem hypatum vocat: & ante eum Homerus principum principem Deum vocavit* ὕπατον κρειόντων. Idem PLVTARCHVS *Libro de Iside & Osiride* haec habet: Τὸν δὲ Ὄσιριν αὖ πάλιν ὀφθαλμῷ καὶ σκήπτρῳ γράφουσιν, ὧν τὸ μὲν τὴν πρόνοιαν ἐμφαίνει, τὸ δὲ τὴν δύναμιν. ὡς Ὅμηρος τὸν ἄρχοντα καὶ βασιλεύοντα πάντων Ζῆνα ὕπατον καὶ μήστωρα καλῶν ἔοικε, τῷ μὲν ὑπάτῳ τὸ κράτος αὐτοῦ, τῷ δὲ μήστωρι τὴν εὐβουλίαν καὶ τὴν φρόνησιν σημαίνει. *Contra Osirin oculo & sceptro pictis exprimunt: quorum ille providentiam, hoc autem potentiam significat. Sicut Homerus etiam Iovem omnium regem atque principem appellat induperatorem consultoremque: quorum illud nomen imperium, hoc autem prudentiam designat.* PLVTARCHO comes est (13) PROCLVS. Namque hic, quum in *Commentario ad Platonis Timaeum* docuisset, PLATONIS ex sententia unum esse totius rerum naturae architectum atque conditorem, (τοῦ κόσμου παντὸς εἷς καὶ ὅλος δημιουργὸς) idem divino, quem vocat, poetae, HOMERO, visum esse, continuo subiicit: ὃς καὶ διὰ πάσης ποιήσεως ὕπατον κρειόντων καὶ πατέρα ἀνδρῶν καὶ θεῶν αὐτὸν ἀνυμνεῖ, καὶ πᾶσιν εὐφημεῖ τοῖς δημιουργικοῖς νοήμασιν. *Qui per universum, quod composuit, noëma Iovem celebrat, ut omnium gubernatorum principem & patrem Deum hominumque, omnesque ei tribuit notiones demiurgicas.* Qua re explicata, sic rationem concludit: Οὕτω τοίνυν σύμπασαν τὴν Ἑλληνικὴν θεολογίαν ἀπεφήναμεν, τῷ Διὶ τὴν ὅλην δημιουργίαν ἀπονέμουσαν. *Itaque planum fecimus, totam Graecorum Theologiam Iovi generatim hoc tribuere, res omnes ab eo factas esse & conditas.* Ipse ARISTOTELES, de paterna disse-

(11) *Lucilii)* Hos versus servavit LACTANTIVS *divinar. Instit. Lib. IV. Cap. III. p.* 408. ubi vide, quae de more Deos patres nominandi vener. IO. GEORG. WALCHIVS in *Notis* observavit.

(12) *Plutarchus) Quaestion. Platon. p.* 1007. *T. II. Opp.* Non integer hic exhibetur PLVTARCHI locus, sed illa parte, quae ad rem institutam parum pertinet, truncatus.

(13) *Proclus) Libro II. in Timaeum Platon. p.* 96

differens auctoritate, ſuo hanc rem luculenter firmat teſtimonio: Ἡ δὲ τῶν τέκνων ἀρχὴ βασιλική. *Imperium autem in liberos eſt regium.* - - Διὸ καλῶς Ὅμηρος τὸν Δία προσηγόρευσε, εἰπών. (De Republ. Lib. I. C. XII. p. 411. T. III. Opp.)

- - πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε,

τὸν βασιλέα τούτων ἁπάντων. Φύσει γὰρ τὸν βασιλέα διαφέρειν μὲν δεῖ, τῷ γένει δὲ εἶναι τὸν αὐτόν· ὅπερ πέπονθε τὸ πρεσβύτερον πρὸς τὸ νεώτερον, καὶ ὁ γεννήσας πρὸς τὸ τέκνον. *Quocirca praeclare Homerus Iovem hoc nomine appellat his verbis:*

- - - *Hominum pater atque Deorum,*

qui horum omnium rex eſt. Regem enim natura quidem differre oportet, ſed genere eumdem eſſe: quod accidit grandiori natu cum eo, qui iunior eſt, comparato, & ei, qui procreavit, cum filio. Quibus ego verbis ARISTOTELEM hoc ſibi velle arbitror, *Iovis* poteſtatem & imperium, quod in reliquos tenet Deos, non acquiſitum, ſed naturale eſſe, eo quod omnes Dii, non aliter atque homines, ex eo eſſent geniti atque procreati. Itaque HOMERVM omni hic adverſus Deum impietatis ſuſpicione liberat (14) philoſophus.

Idem,

(14) *Philoſophus)* HOMERI de Deo & religione ſenſus, de quibus alios ex inſtituto conſtat expoſuiſſe, hic explorare copioſe nolo. Tantum monebo, quantum ad ea ſufficit diiudicanda, quae hic diſputat vir doctiſſimus, ut nullum de Deo iniquae opinionis veſtigium in HOMERO reſidere, obtineat. Faveo homini, quatenus veritas & ratio id ferunt: hae vero ubi reſiſtunt, nec HOMERVS, nec alius eo ſapientior dignus mihi, pro quo verba faciam, videtur. Principio hoc ſine controverſia dederim, HOMERVM reliquis Diis omnibus *Iovem* ſuum praefeciſſe, ſummumque ipſi praeterea in res univerſas imperium attribuiſſe. Loquuntur id infiniti eius loci. Illud vero neſcio, an etiam concedi queat, poëtam hunc idem de *Iove* ſuo exiſtimaſſe, quod ſapientes viri noſque hodie Chriſtiani de ſummo rerum omnium opifice & architecto. Magnificis, non diffiteor, verbis non raro *Iovis* huius potentiam, vires & ſapientiam praedicat: quod haud dubie viros induxit eximios, ut in eius de Deo ſententia nihil vituperabile eſſe, iudicarent. Sed ut omittam, ligatam orationem & poëtarum vocabula non iisdem ex legibus, ex quibus philoſophorum ſermones, aeſtimanda eſſe; innumera viciſſim de hoc Deorum parente perhibet, quae in ſummam maieſtatem nullo modo cadunt, *Iovem*que optimum maximum eiusdem ipſi generis, naturae ac indolis virum eſſe, cuius reliqua Numina, quae inducit, oſtendunt. Ex multis pauca proferam. Ζῆνα ſeu *Iovem* multis in locis Κρόνιον ſeu *Saturni filium*, aliis Ὀλύμπιον ſeu *incolam Olympi* appellat. Igitur more hominum ex Saturno genitus erat, ut Graeci tradebant, ex ſententia HOMERI, & quod de *Iove*, Theſſaliae rege, iidem ferebant, domicilium in monte Olympo ſibi quondam fixerat. Haeccine Deum, obſecro, arguunt omnis initii, imbecillitatis & vitii neſcium? Et quid ſi doceam, HOMERVM *Iovi* non multo nobiliorem ortum, quam reliquis Diis, attribuiſſe, eumque ſimiliter ex Oceano educere? Faciam id vero ſine negotio. *Saturnum* in Diis ſine ullo dubio HOMERVS habuit. Ergo & is ex Oceano, ex quo cunctos eſſe Deos procreatos, aliquoties perhibet, genitus fuit. Atqui *Iupiter* & *Iuno* liberi erant Saturni: quod multis poëta locis profitetur. Vid. *Iliad.* Ξ. v. 243. 247. *Iuno* praeterea ſemet narrat in aedibus Oceani & Tethyos, non ſecus ac in avorum domiciliis nepotes nonnumquam, liberaliter educatam eſſe. *Iliad.* Ξ. v. 302. 303.

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν,
Οἵ μ' ἐν σφοῖσι δόμοισιν ἐὺ τρέφον ἠδ' ἀτίταλλον.
Oceanumque Deorum ortum, & matrem Tethyn,
Qui me in ſuis aedibus bene nutrierunt & educarunt.

Habes itaque ortum *Iovis*, qui per Saturnum ab Oceano, ut Dii omnes reliqui, deſcendit. Talem ego Deum nullo modo me adduci patiar, ut cum ſummo rerum omnium parente confundam. Plura, quae in promtu ſunt, ne copioſior ſim, quam par eſt, nunc praetermitto. Qui hic afferuntur, veterum loci, ut rectius & melius ſenſiſſe videatur HOMERVS, parum mihi videntur momenti ac ponderis habere. Principio, quid HOMERVS & omnes in univerſum antiqui cenſuerint, id ex ipſis eorum libris, non vero ex aliorum diſci debet teſtimoniis & auctoritatibus, qui cauſſae ſuae plerumque ſervire ſolent, ac in primis poëtarum principem infinitis interpretationibus ſenſu & ratione vacuis obſcurare & corrumpere ſtudent, ut unus omnis ſcientiae & eruditionis magiſter fuiſſe videatur. Deinde nec PLVTARCHVS, nec ARISTOTELES *Iovem*, quem HOMERVS inducit, ſummum eſſe Numen, quod univerſa fabricatum eſt, confirmant, ſed tantum, quibus *Iovem* ſuum vocabulis HOMERVS honeſtaverit, ſignificant. PROCLI vero teſtimonium, hominis Platonici & ingenii maioris, quam iudicii, philoſophi, minime omnium in hac cauſſa valere debet, quum ſectae, quam ſequutus eſt, conſuetudo notiſſima ſit veteres auctores non ex rei veritate, ſed ex ſuo ſenſu, explicandi. Multo illuſtrior & locupletior teſtis foret antiquus ille *Vitae Homeri*, quae ſolet carminibus eius vulgo praemitti, ſcriptor, quisquis ille demum fuerit, ſi quid dandum eſſet auctoritatibus in hoc negotio. Namque hic eamdem, quam CVDWORTHVS, ſententiam, & iisdem prope fretus HOMERI locis, iam dudum propoſuit: cuius ego verba, quoniam nervoſe, quae proferri poſſunt in hanc rem, omnia complectuntur, deſcribam. Sic igitur ille in THOM. GALE *Scriptor. veter. mytholog.* p. 337. Τοῦτον δὲ πάντων ἀρχὴν καὶ ἡγεμόνα τὸν πρῶτον θεὸν νομίζοντες τῶν ἀρίστων φιλο-

Idem, quod HOMERVM, HESIODVM quoque de Diis ſenſiſſe, omnesque, quos laudat, Deos, nullos vero, niſi inferioris numeri Deos, laudat, genitos atque ſactos eſſe, aeque atque homines, iis ſupra me opinor argumentis ex *Theogonia* eius oſtendiſſe, quorum nemo facile vim labeſactaverit. Nunc verſum ex (15) *Operibus* eius proferre placet, ex quibus idem ſine controverſia conſtat:

> Ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ, θνητοί τ' ἄνθρωποι.
> *Vt ſimul nati ſunt Dii, mortalesque homines.*

Vocem ὁμόθεν interpres Graecus exponit: ἀπὸ τῆς αὐτῆς ῥίζης, & ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους. Quae expoſitio hanc efficit ſententiam: *Dii atque homines eodem ſatu & genere orti ſunt.* Neque eſt, cur ab hac nos interpretatione dimoveant, quae ſtatim conſequuntur:

> Χρύσεον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
> Ἀθάνατοι ποίησαν, ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
> *Aureum primo genus variis linguis loquentium hominum*
> *Dii fecerunt, coeleſtium domorum incolae.*

MOSCHOPVLVS enim ſic verba haec illuſtrat: Ἀθάνατοι ποίησαν. ὁ Ζεὺς μόνος ἐποίησεν, ὡς ἀπὸ τῶν ἄλλων φανερὸν γίνεται· λέγει δὲ πάντας τοὺς θεοὺς τὸ τοῦ ἑνὸς ἔργον ἐπὶ πάντας ὁμοειδεῖς ἀναφέρων. *Dii fecerunt immortales. Vera poëtae ſententia eſt, unum Iovem feciſſe hoc primum genus aureum hominum: id quod ex aliis eius locis perſpicuum fit. Ac licet in univerſum de Diis loquatur; id tamen, quod opus unius eſt, ad omnes transfert eiusdem naturae ac generis. Nec deſunt multa exempla alia, ex quibus intelligi poteſt, poëtas frequentes* Θεοὶ *pro* Θεὸς *poſuiſſe.* Mihi vero HESIODVM eamdem de hominum atque Deorum ortu opinionem, quam (16) PLATO aluiſſe, veriſimilius videtur: qui quidem, tametſi minores mundanosque Deos, non ſecus atque homines, a ſummo omnium Deo factos eſſe, arbitretur. Deos tamen paullo citius cenſet eſſe editos hominibus, atque ad horum deinceps procreationem multum contuliſſe.

Sed, quod ſupra dixi, *Theogoniam* HESIODI inferiorum tantum Deorum narrare ortus, nec ad ſummum Deum, quem Ζεὺς vocat, ullo modo pertinere, id iam verbis eius planum mihi faciendum eſſe, video. Nihil vero ad hoc demonſtrandum validius eſt quam quod *Iovem* hunc ſive Ζεὺς, ſimiliter ut HOMERVS, parentem non minus, quam regem, omnium Deorum facit.

> (17) Αὐτὸς γὰρ πάντων βασιλεὺς καὶ κοίρανός ἐστιν
> Ἀθανάτων.
> *Ille enim omnium rex & dominus eſt*
> *Immortalium.*

Adde huc, quod rerum univerſam naturam ab eo factam atque paratam eſſe, docet: id quod PROCLVS ad hunc eius verſum obſervavit:

(18) Ὃν

φιλοσόφων ἀσώματον ὄντα καὶ νοήσει μᾶλλον καταληπτόν, καὶ Ὅμηρος ταῦτα ὑπολαμβάνειν φαίνεται, παρ' ᾧ λέγεται ὁ Ζεὺς πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, καί· ὦ πάτερ Κρονίδη, ὕπατε κρειόντων· καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Ζεὺς φησίν· Ὅσσον ἐγὼ περί τ' εἰμὶ θεῶν, περί τ' εἰμ' ἀνθρώπων· ἡ δὲ Ἀθηνᾶ πρὸς αὐτόν· Εὖ νυ καὶ ἡμεῖς ἴδμεν, ὅ τοι σθένος οὐκ ἐπιεικτόν. *Ceterum quando praeſtantiſſimi quique philoſophorum primarium illum Deum, ducem & principem omnium, incorporeum eſſe, ac cognitione dumtaxat comprehenſibilem, arbitrentur, Homerus quoque haec credere videtur, apud quem Iupiter appellatur pater hominumque Deumque, &, Iupiter, o pater optime, praeſes magnificorum. Immo & ipſe Iupiter inquit: Quantum ego Dii ſuperis praeſto, mortalibus atque. Minerva denique ad eum: Nos bene callemus, quam ſit tua magna poteſtas.* Sed indignum ego prope HOMERVM iudico, in cuius religionem & de Deo ſententiam curioſius inquiratur: quem omnia eius carmina oſtendunt ne ſecum ipſo quidem omni ex parte conſenſiſſe, & quae ratio de Deo docet, ac philoſophi vetuſtiſſimi de rebus naturalibus diſſeruerunt, cum Graecorum fabulis & ineptis narrationibus perpetuo confudiſſe. Acerbius hoc ſi quis eſſe iudicium & corrupti guſtatus ſignum cenſeat, haud equidem magnopere pugnabo: requiram vero viciſſim, ut is nobis religionis poetae huius ſummam ex eius carminibus exhibeat non modo ſuis abſolutam numeris, ſed etiam cohaerentem inter ſe, & reliquis eius ſcitis conſentaneam: quod fieri nullo modo poſſe, arbitror.

(15) *Operibus*) HESIODI *Opera & dies* v. 108. 109. 110. p. 215. ed. *Clerici.*

(16) *Plato*) Lege PLATONIS *Timaeum* p. 530. ſ. Opp.

(17) Αὐτὸς γάρ) Hic verſus in carminibus, quae ad nos pervenerunt, HESIODI non legitur ſed a CLEMENTE ALEXANDR. ut HESIODI laudatur in *Cohort. ad gentes Cap. VII. p. 63. T. I. ed. Potteri.*

(18) Ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς κ. τ. λ.

Per quem omnes homines mortales sunt. Δι' ὃν πάντα, καὶ οὐκ αὐτομάτως. Πάντα τῷ Διὶ προσαναπλάττει. *Per quem omnia sunt, nec id temere ac fortuito, Poëta hic per figuram, quae Synecdoche dicitur rerum omnium procreationem Iovi adscribit.* Quae duo dubitare sinunt neminem, argumentum *Theogoniae* HESIODI inferiorum unice Deorum esse ortum atque generationem, quos parens eorum & conditor Ζεὺς sive *Iupiter* ex Chao finxit aquatico. Ipse vero *Iupiter*, quum sit αὐτοφυὴς, per se existens, neque factus, prorsus ex hoc ordine debet (19) eximi.

HESIODVM excipiat PINDARVS. Cuius quisquis haec modo (20) verba legerit, is vero Diis eum, quos celebrat, aeternitatem haud tribuisse, verum ortum ac initium, sine negotio sentiet:

Ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος, ἐκ
Μιᾶς δὲ πνέομεν
Ματρὸς ἀμφότεροι.

Vnum

(18) Ὅν τε) HESIODI *Opera & dier.* v. 3. p. 197. Sed fallitur omnino PROCLVS, fallitur vir doctissimus, quod hoc versu *Iovi* censent rerum omnium fabricationem ab HESIODO tribui. Totius enim orationis contextus ostendit, id sibi velle poetam, *Iovem* hominum dispensare fata, & pro lubitu hunc altiori, illum inferiori loco ac numero ponere:

Ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε,
ῥητοί τ' ἄρρητοί τε Διὸς μεγάλοιο ἕκητι.

Per quem mortales homines pariter obscurique sunt & clari,
Nobiles ignobilesque magni Iovis voluntate sunt.

(19) *Eximi*) De HESIODI religione quae supra late ac copiose sunt a me disputata, hoc quidem loco repetere nolo. Quod autem vir doctissimus poëtam hunc *Iovem* ex Deorum genitorum exemisse numero, & pro summo rerum omnium parente habuisse, autumat, id quin breviter refellam, facere nequeo. Fateor, magna sunt & sublimia, quae de *Iove* suo passim poeta praedicat. In *Theogonia* v. 49. p. 12. ita de eo:

Ὅσσον φέρτατός ἐστι θεῶν, κάρτει τε μέγιστος.

Quam sit praestantissimus Deorum & imperio maximus.

Prometheus in eodem carmine v. 548. p. 92. his eumdem verbis alloquitur:

Ζεῦ κύδιστε, μέγιστε θεῶν αἰειγενετάων.

Iupiter gloriosissime, maxime Deorum sempiternorum.

Plures eius generis locos ut afferam, nil opus est. Sed quam ex his aliisque poetae dictis hausimus nimiam de *Iove* opinionem, eam nos deponere iussim iubent, quae tot aliis de eodem locis canit: ex quibus apparet, *Iovem* ipsi nullum fuisse, quam virum humano more ex Saturno & Rhea genitum, reliquis vero Diis, & ipso parente suo propter fortitudinem & alias dotes superiorem. Faciamus ex ipso id HESIODI ore cognoscamus. Sic igitur ille *Theogoniae* v. 453. s. p. 77.

Ῥείη δ' αὖ δμηθεῖσα Κρόνῳ τέκε φαίδιμα τέκνα,
Ἱστίην, Δήμητρα, καὶ Ἥρην χρυσοπέδιλον,
\- - - - - - - - - -
Ζῆνά τε μητιόεντα, θεῶν πατέρ' ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Rhea autem compressa a Saturno, peperit illustres liberos,
Vestam, Cererem & Iunonem aurea calceamenta habentem,
Iovemque sapientem, Deorum patrem atque hominum.

Ex *tellure* nimirum & *coelo*, si HESIODVM audias, nati sunt multi Dii, quos enumerat *Theogon.* v. 134. 135. p. 25. Horum Deorum minimus natu *Saturnus* fuit, ib. v. 136. Et hic *Saturnus* ex Rhea deinceps inter alios natos natasque *Iovem* ac *Iunonem* procreavit. *Iupiter* vero reliqua Numina astu partim, partim virtute, partim beneficiis sibi subiecit. Vides hic absurdam Physicae veteris & historiae confusionem. Praeclarum vero *Iovem*, dignumque, qui supremo Numini par habeatur, cuius pater *Saturnus*, homo ex coelo terraque genitus, avus vero coelum, avia terra fuit! Ceterum, quod *pater & rex Deorum Iupiter* toties apud HOMERVM & HESIODVM dicitur, id tanti non est, ut maiorem ipsi tribuamus dignitatem, & reliquos ab eo Deos esse creatos aut factos, putemus. *Pater* enim *Deorum & rex* propterea mihi in primis appellari videtur, quod maiores Deos ex Saturni ventre ac vinculis liberavit, & vitam ipsis veluti, quam amiserant, restituit. Omnes nempe liberos suos Saturnus devorabat, simulatque nascebantur. HESIODVS *Theogon.* v. 459. Dolo autem & arte filii sui *Iovis* victus, omnes evomere rursus coactus est, *ibid.* v. 495. s. Hi Dii per *Iovem* ex parentis visceribus in lucem protracti, gratiam ipsi retulerunt, & potestate eum fulminandi armarunt. Hac nixus potestate, imperium in Deos hominesque exercet

Τοῖς πίσυνος, θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισιν ἀνάσσει.

Quibus (tonitru & fulmine) *confisus, mortalibus atque immortalibus imperat.*

HESIODVS l. c. v. 506. p. 86. Non ergo iure naturae, sed Deorum partim, quibus consuluerat, beneficio, partim vi ac robore summo *Iupiter* fruitur in coelo terrisque regno. In sensum fabulae nunc non inquiro: sufficit ex his intelligi, qua de caussa *Iupiter* apud poetas *rex & pater Deorum* vocetur. Interim nec ideo quoque *Iovem* hoc nomine salutari negem, quod, non secus ac liberorum parens, hominum Deorumque res curare, prudentiique consilio, regis instar, totum orbem administrare dicitur. Hanc ARISTOTELIS esse de hoc nomine sententiam, ERASM. SCHMIDIVS perhibet *Not. ad Pindari Olymp.* p. 206.

(20) *Verba*) *Nemeonicon Oda VI.* p. 120. ed. *Erasmi Schmidii.*

Vnum hominum, unum Deorum genus
Et ex una spiramus
Matre utrique.

Communem Deorum & hominum matrem, quam hic PINDARVS nominat, vetus eius interpres terram esse & chaos arbitratur: neque idem alios, quam inferiores Deos, in primis stellas, poeta indicari (21) iudicat.

Ergo PINDARVS universam Deorum turbam ex terra & chao, quemadmodum & homines, natam esse, perhibet. Atqui Deum illum, quo nullus maior est, vel praestantior, gradu longe subliniori collocat. Namque hunc θεῶν κράτιστον, *Diis omnibus potentia maiorem*, & τῶν πάντων κύριον, *rerum omnium dominum* appellat. Hunc παντὸς αἴτιον, *rerum omnium caussam*, hunc ἀριστοτέχνην θεὸν, *Deum omnium artificum excellentissimum*, sive mundi totius fabricatorem, hunc denique, quod a (22) CLEMENTE ALEXANDRINO proditum legitur, τὸ πᾶν sive *universum* vocat. Hunc Deum ut ceteris praeferret omnibus summaque coleret religione CHIRON, eodem (23) PINDARO teste, ACHILLEM docuit:

- - - Μάλιστα μὲν Κρονίδαν
Βαρυόπαν στεροπᾶν κεραυνῶν τε πρύτανιν
Θεῶν σέβεσθαι.
- - - *Praecipue quidem Saturnidem*
Grave tuentem, fulgurum fulminumque praesidem
Inter Deos coleret.

Quae verba sic declaravit is, qui PINDARI carmina Graecis illustravit scholiis: ἐξαιρέτως τὸν μεγαλόφωνον ἀστραπῶν καὶ κεραυνῶν δεσπότην, τὸν Δία, παρὰ τοὺς ἄλλους θεοὺς τιμᾶν καὶ σέβεσθαι. *Docuit eum prae reliquis Diis observare in primis ac summo cultu honoreque prosequi Iovem, magna voce valentem dominum fulgurum & fulminum.* Atque hic iam satis eos refellit locus, qui summum Deum, ut in se consideratur, ab ullo veterum negant divinis honoribus (24) affectum esse.

Sed haec satis esse arbitror de HOMERO, HESIODO atque PINDARO dicta. Aut tres hosce vates confitendum est omni plane religione vacasse, nullumque omnino Deum ceteris superiorem & sempiternum credidisse, cunctos e contrario Deos, ne ipso quidem *Iove*, rege atque parente eorum, excepto, ex Chao sensus inope, Oceano atque Nocte editos, censuisse: aut vero unum summum aeternumque Deum, a quo reliqui omnes Dii geniti sint atque facti, professos esse, dicendum est. Ego quidem posteriorem harum sententiarum sequutos esse eos, exploratum censeo: ac licet ARISTOTELES & PLATO alteram nonnumquam illis opinionem attribuere videantur; inde tamen id meo iudicio provenit, quod antiquissimum illud dogma & a MOSE, quod vel ex *2. Petr. III.* liquet, traditum de mundo sive terra coeloque ex Chao aquatico primum pro-

(21) *Iudicat*) Non possum, quin CLEMENTIS ALEX. verba hic adscribam, quae ad hunc PINDARI locum pertinent, & sequentia simul illustrant, *Stromat. Lib. V. p. 710.* Πίνδαρος τῆς ὕλης παραδιδοὺς, *Pindarus matris nomine materiam intelligit,* καὶ ἰδίᾳ τὸν τούτων δημιουργὸν, ὃν ἀριστοτέχναν πατέρα λέγει, τὸν καὶ τὰς προκοπὰς κατ' ἀξίαν εἰς θειότητα παρεσχημένον, *unumque praeterea horum omnium molitorem constituit, quem ipse parentem* ἀριστοτέχναν, *hoc est, optimum ac sapientissimum artificem nominat, qui pro sua quemque dignitate ad ipsam quoque divinitatem provehat.*

(22) *Clemente Alex.*) In *Stromat. Lib. V. p. 726.* ita: Πίνδαρός τε ὁ μελοποιὸς οἷον ἐκβακχεύεται, ἄντικρυς εἰπών.

Τί θεός; ὅ τι τὸ πᾶν.

Lyricus item Pindarus quodam quasi Bacchico furore correptus, ita diserte loquitur:

Quid Deus? Universum.

Periit carmen PINDARI, ex quo verba haec excerpsit CLEMENS.

(23) *Pindaro*) *Pythior. Oda VI. p. 260.*

(24) *Affectum esse*) Credam ego facile, n… tam obtusae mentis fuisse PINDARVM, ut un… esse Deum, rerum omnium parentem, ignora… At, quae hic afferuntur, eius dicta, si illud excipias, quod ex CLEMENTE laudatur, non tam ad talem, qualem fas est profiteri, Deum, quam ad *Iovem* Graecorum, pertinent: quem *Io*… PINDARVS alias diserte Saturni esse filium, & in Ida monte educatum, *Olymp. Od. V. p. 145.* Aeo… patrem, *Pyth. Od. IV. p. 159.* in aurum conv…sum, cum Saturno colluctatum esse de imperio Olympico, Ganymede famulo usum, *Olymp. Od.* … *p. 62.* ut eius generis omittam alia, perhibet. Quae omnia quantopere remota sint ab unius il… & praepotentis Numinis natura, quod ratio venerari iubet, quilibet intelligit.

producto, parum dextre intelligerent. Atqui dogma hoc tam HOMERVS, quam HESIODVS (25) receperant.

AESCHYLVM atque SOPHOCLEM, quibus nihil inter Tragicos nobilius est, si audire vellem, aliquot ex illis locos huic aptos argumento excerpere possem, quos nemo contemnendos duceret. Sed, quod eos iam a IVSTINO MARTYRE, CLEMENTE ALEXANDRINO & aliis animadversos video, ne fastidium lectori creem, ideo hic praetermittere, satius arbitror. De celeberrimo tamen SOPHOCLIS loco unum habeo, quod breviter moneam. Sic ergo (26) Tragicus canit:

Celeberrimum illud Sophoclis dictum, licet in nulla Tragoediarum eius, quae exstant hodie, reperiatur, haud tamen ideo falsitatis suspectum esse debet.

Εις ταῖς ἀληθειαισιν, εις εϛιν θεὸς,
Ος ϗρανόν τ' ετευξε, καὶ γαιαν μακρὰν,
Ποντυ τε χαροπον οιδμα, κανεμων βιαν, κ. τ. λ.
Vnus profecto, unus est tantum Deus,
Coeli solique machinam qui condidit,
Vadumque ponti coerulum, & vim spiritus.

Sequuntur statim nonnulla, quae simulacrorum feriunt cultum. Haec eius esse generis, fateor, ut Christianum non dedeceant scriptorem, nec in ulla exstant Tragoediarum SOPHOCLIS, quas temporum nobis reliquere iniuriae. Sed propterea si quis suspicaretur, dictum hoc esse Christiani, eal ide caussae suae inservientis, nae is a vera multum ratione labe retur. Nam, ut multas fileam Tragoedias SOPHOCLIS interiisse, tam multi ex antiquis Christianorum doctoribus, ATHENAGORAS, CLEMENS ALEXANDRINVS, IVSTINVS MARTYR, EVSEBIVS, CYRILLVS & THEODORETVS, dictum hoc adhibuerunt in disputationibus adversus gentes Diis deditas, ut nullus suspicioni huic locus relictus sit. (27) CLEMENS praeterea ex his, quos nominavimus, auctoribus HECATAEVM, veterem historicum, eumque Deorum religione imbutum, in libris suis illud commemorasse, locuples auctor est.

EVRIPIDES plenus est dictorum, quae negotium, quod tractamus, mirabiliter communiunt. Itaque temperare mihi nequeo, quin nonnullos eorum hic exhibeam. In (28) *Supplicibus* res omnium hominum e *Iovis* sive summi Numinis arbitrio & nutu pendere, praeclare significat:

Ω Ζευ, τι δῆτα τυς ταλαιπώρυς βροτυς
Φρονειν λεγυσι; σῦ γὰρ ἐξηρτήμεθα,
Δρωμεν τε τοιαῦτ' αν σὺ τυγχάνῃς θέλων.
Miseros quid homines, o Deum rex & pater,
Sapere arbitramur? pendet e nutu tuo
Res nostra, facimus quo illa, quae visum tibi.

Et quid hisce precibus, ad summum coeli terraeque dominum & moderatorem ab (29) eodem poëta fusis, elegantius ad hanc rem & illustrius est?

Σοὶ τῷ πάντων μεδέοντι χοην
Πελανόν τε φέρω, Ζευς ειτ' Αιδης
Ονομαζόμενος στεργεις.

Σὺ

(25) *Receperant)* Quaenam ad haec mihi monenda sint, ex iis apparet iam maximam partem, quae variis locis disserui. Assumit, non probe, vir eximius, HOMERO & HESIODO idem, [illegible] divino scriptori, MOSI, de rerum originibus placuisse.

(26) *Tragicus)* Ex STOBAEI *Eclogis* hoc SOPHOCLIS fragmentum HVGO GROTIVS transtulit in *Excerpta veterum Comicorum & Tragicor. p.* 48. cuius etiam est, quam adiecit CVDWORTHVS, Latina versio.

(27) [illegible]) *Stromat. Lib: V. p.* 717.

(28) *Supplicibus) V.* 734. 735. 736. *p.* 41. Haec vero verba *Iovem* illum, quem Graeci venerabantur, compellant, nec perspicue probant, poëtam hunc unum professum esse summum rerum omnium dominum, verum hoc tantum docent, *Iovi* magnam ab eo sapientiam & providentiam attributam esse.

(29) *Eodem poëta)* Hi versus apud CLEMENTEM ALEXANDR. *Stromat. Lib. V. p.* 688. exstant, sed non continua, quemadmodum hoc loco, ferie. Digessit autem eos & disposuit, ut hic leguntur, HVGO GROTIVS in *Fragmentis ex incerti Euripidis Tragoed.* in *Excerpt. vet. Comic. & Tragicor. p.* 431. Binos tamen versus inter tertium & quintum interiectos omisit hic vir doctissimus.

Σὺ γὰρ ἔν τε θεοῖς τοῖς ὀυρανίδαις
Σκῆπτρον τὸ Διὸς μεταχειρίζων,
χθονίων θ' Ἅδη μετέχεις ἀρχῆς.
Πέμψον μὲν φῶς ψυχαῖς ἀνδρῶν,
Ταῖς βεβυλομέναις ἄθλους προμαθεῖν,
Πόθεν ἔβλαςον, τίς ῥίζα κακῶν,
Τίνι δεῖ μακάρων ἐκθυσαμένους
Εὑρεῖν μόχθων ἀνάπαυλαν.
Tibi (cunctorum domino) vinum
Salsamque molam fero, seu Ditis
Tu, sive Iovis nomine gaudes.
Tu namque Deos superos inter
Sceptrum tractas sublime Iovis:
Idem regnum terrestre tenes.
Tu lucem animis infunde virûm,
Qui scire volunt, quo fata mentis
Lucta sit ortu, quae caussa mali,
Cui coelicolum rite litando
Requiem sit habere laborum.

In hac precatione, id quod observatu est dignissimum, Ζεὺς & Ἅδης, *Iupiter & Plu*[to] tamquam duo spectantur nomina, quae unum eumdemque Deum, ceteris omni[bus] pra[e]stantiorem, notent. Summa vero eius haec est: Perfunde, Domine, coelesti luce m[or]talium animos, ut, quinam omnium, quibus premimur, malorum fons atque radix sit, [per]cipiant, nec, quibus modis ea fugere & evitare queant, ignorent.

Solet (30) alius quoque locus ex EVRIPIDE afferri, quo unam illam sempi[ter]namque naturam, quae universum terrarum orbem complectitur atque gubernat, his [...] ferte affatur verbis:

Σὲ τὸν αὐτοφυῆ, τὸν ἐν αἰθερίῳ
ῥόμβῳ, πάντων φύσιν ἐμπλέξανθ'
Ὃν περὶ μὲν φῶς, περὶ δ' ὀρφναία
Νὺξ αἰολόχρως, ἄκριτός τ' ἄστρων
Ὄχλος ἐνδελεχῶς ἀμφιχορεύει.
Te, qui a te ipso es, quique aetherio
Rerum omne genus turbine versas:
Quem clara dies circumdat, quemque
Multicolor tegit nox, quemque astrorum
Vis non uno lumine fulgens
Circum assiduo volvitur orbe.

Scio, tertium atque quartum versiculum sic vulgo exponi ab interpretibus: *Nox atq[ue] dies una cum innumerabili stellarum multitudine perpetuo circa Deum saltant.* Nec is e[go] sum, qui hanc interpretationem aut Grammaticorum legibus repugnare, aut po[eta] indignam esse putem ingenio. At illum tamen, quem expressi, sensum huic n[...] de caussa praeferendum putavi. Nam cum ipsis verbis satis aptus est, tum multo est su[b]limior & augustior altero. Belle praeterea huic ORPHEI effato respondet.

- - - Περὶ γὰρ νέφος ἐςήρικται:

quippe quo Deus *lumen in se ipso* dicitur esse *lucidissimum & radiatum, quod tamen no*[*bis*], quoniam exquisita mentis imbecillitate laboramus, *coeca crassaque nube t[eg]i vi[de]tur.*

(30) *Alius locus*) Hunc locum ex EVRIPIDIS Tragoedia *Pirithous* pariter ab interitu servavit CLEMENS ALEXANDR. *Strom. Lib. V. p.* 717. digessit vero & restituit idem GROTIVS in *Excerpt. p.* 399. Versionem adieci IO. POTTERI, sed ad mentem CVDWORTHI accommodatam. HVGO GROTIVS ita hos versus reddidit Latine:

Te voco, te non aliunde satum,
Qui naturam turbine versas
Totam aetherio, quem lux circum
Noxque astricolor, semper & [in]gens
Circumsultat chorus astrorum.

Ac mihi quidem haec versio, etiamsi CVDWORTHO non placeat, Graecis aliquanto v[id]etur esse convenientior, quam ea, quae hic [...]etur. Nec tamen repugno, si quis hanc G[r]otiai ac praeferat.

tur. Postremo sacri codic[illegible] or[illegible]culo huic · *Nubes & caligo cingunt eum*, non dissimilis est.

ARISTOPHANES in ipso statim *Pluti* exordio *Iovem* sive Ζεὺς a ceteris Diis secernit.

> Ὡς ἀργαλέον πρᾶγμ᾽ ἐςιν, ὦ Ζεῦ καὶ θεοί.

TERPANDRI exim[illegible]m locum (31) CLEMENS ALEXANDRINVS petire noluit:

> Ζεῦ πάντων ἀρχὰ, Ζεῦ πάντων ἁγήτωρ.
> *Iupiter omnium principium, Iupiter dux omnium.*

Qui sequuntur, versus (32) MENANDRI feruntur esse

> Τὸν ὄντα πάντων κύριον γεννικώτατον
> Καὶ πατέρα, τοῦτον διατελεῖ τιμᾶν μόνον,
> Ἀγαθῶν τοιούτων εὑρετὴν καὶ κτίστορα.
> *Rerum universarum imperatorem ac patrem*
> *Solum perpetuo colere suppliciter decet,*
> *Artificem tantae & largitorem copiae.*

Exhortatur, quod omnes vident, poëta homines, ut unum summum Deum, tamquam omnis boni fontem & auctorem, revereantur & colant, aut ita saltem colant, ut reliquis eum Diis omnibus anteferant. Eiusdem argumenti duo alia exstant insignia ex veteri Graecia effata, HERMESIANACTIS alterum, poëtae perantiqui, alterum ARATI. quibus nunc uti nolo, quoniam alium ipsis locum dicare (33) statui.

Igitur a Graecis poëtis ad Latinos procedimus: in quibus merito principatum ENNIO deferimus. Hic vero, tametsi Deos omnes, inferiores nimirum, Erebo & nocte natos esse putet, seu, quod idem est, ex Chao generatos atque creatos fateatur, unum tamen Deum ceteris omnibus maiorem & praestantiorem laudat, qui

> - - *Divumque hominumque pater, rex*

ipsi dicitur. Quae denominatio nullius esse potest, nisi eius, qui universam naturam fabricatus est & comparavit, quumque ipsemet principio & ortu careat, Deos una cum mundo ex Chao protraxit & (34) finxit.

Nihilo deterius PLAVTVS sentit. Nam & *Iovem* a Diis reliquis aperte seiungit aliquoties, & unum sine circuitu Deum confitetur, cui nihil prorsus occultum sit atque abditum:

Est

(31) *Clemens Alex.*) *Stromat. Lib. VI. p.* 784.

(32) *Menandri*) Exstant apud EVSEBIVM, IVSTINVM M. CLEMENTEM, qui tamen eos DIPHILO Comico tribuit. Vid. IO. CLERICVS in *Reliquiis Menandri ac Philemonis p.* 48. Versio, quae hic legitur, GROTII est in *Excerptis Comicor. p.* 716.

(33) *Statui*) His ex locis ARISTOPHANIS, TERPANDRI & MENANDRI hoc quidem sine controversia efficias, visum fuisse his poetis, unum Deorum reliquis omnibus praestare ac imperare: hunc vero Deum utrum talem esse censuerint, qualem venerari recta iubet ratio, an vero ultra Graecorum *Iovem* meditando haud adscenderint, id obscurius [illegible]. Idem de nonnullis eorum, quae sequuntur, effatorum poeticorum dictum esto.

(34) *Finxit*) Quonam sensu *Iupiter* Deo[illegible] pater atque rex vocatus sit, paullo ante a me expositum est. ENNIVM Deos omnes ex nocte a[illegible] Erebo prognatos credidisse, hic eius versus re[illegible]tur, quem IAN. PARRHASIVS laudat *de rebus p[illegible]istol. quaesitis*:

> *Quo omnes Erebo perhibent & nocte creatos.*

PAVL. autem MERVLA in *Notis ad Fragm. Ennii p. Cl[illegible]* nescire sese fatetur, hunc unde versum vir ille doctissimus acceperit. Forte doctissimus vir [illegible] FRANC. HESSELIVS, cuius *Fragmenta Ennii* nunc ad manus non sunt, auctorem indicavit, cuius diligentia hic versus servatus est. Nihil est in ipsa re incredibile, quum ENNIVM certum sit fabulas Graecorum de ortu Deorum & generatione Latino expressisse carmine, CICEROque testetur *Libro III. de natur. Deor. Cap. XVII. p.* 3075. *T. IX. Opp. ex Erebo & nocte* multos a poetis *Deos natos* ferri. Nec id tamen de omnibus D[illegible]is minoribus, si vestigia HESIODI & aliorum Graecorum sequutus est, intelligere potuit ENNIVS, sed de certis tantum Numinibus, de quibus nunc dicendi locus non est. Quod hic legitur, fragmentum:

> - - *Divumque hominumque pater, rex,*

id apud VARRONEM exstat *de lingua Lat. Lib. IV.* observante PAVLO MERVLA in *Fragm. Ennii p. CCXXX.* Sed, ut propter hunc versum de religione ENNII praeclare sentiam, nullo a me modo impetro. Ad *Iovem* haec verba pertinere, nullum est dubium. Huic autem *Iovi* non meliorem dabat originem, quam ceteris Diis, ENNIVS, atque Saturno eum esse genitum existimabat. Sic enim:

> - - - *Saturno sancte create,*
> *Quei coelum versas stelleis fulgentibus aptum.*

SERVIVS *ad Aeneid. Virgil. Lib. X.* Vid. MERVLA *l. c. p. CCXXXI.*

Iii 2

Captiv. Act. II. Scen. II. *Est profecto Deus, qui, quae nos gerimus, auditque & videt.*

Quae sententia simillima est exclamationi, quam LIVIVS consignavit, MANLII TORQVATI: *Est coeleste Numen, es magne Iupiter!* nec ulli veterum dictorum, quibus u-Rud. in Prolog. nus summusque Deus celebratur, perspicuitate cedit. Sed hic idem PLAVTVS in *Rudente* tam dilucide, ut nihil supra, unum orbis atque naturae totius gubernatorem & arbitrum, hominibus venerandum proponit, ceterosque Deos omnes eius unice iussis & imperio subiectos & obedientes inducit:

Qui gentes omnes mariaque & terras movet
Eius sum civis civitate coelitum.
Qui est imperator Divum atque hominum Iupiter;
Is nos per gentes alium alia disparat,
Hominum qui facta, mores, pietatem & fidem.
Noscamus. - - - -
Qui falsas lites falsis testimoniis
Petunt, quique in iure abiurant pecuniam
Eorum referimus nomina exscripta ad IOVEM.
Cotidie ille scit; quis hic quaerat malum.
Iterum ille eam rem iudicatam iudicat.
Bonos in aliis tabulis exscriptos habet.
Atque hoc scelesti illi in animum inducunt suum,
IOVEM se placare posse donis, hostiis;
Sed operam & sumtum perdunt, quia
Nihil ei acceptum est a periuris supplicii.

Hic *Iupiter*; sive unicus Deorum hominumque rex & dominus, inferioribus Diis te[illegible]rum orbis partes & provincias distribuere dicitur, quo facta, mores atque instituta [illegible]mnium, ubicumque sint, hominum observent, nominaque tam proborum, quam improborum ad se inde referant. Idem iniustitiam iniquorum iudicum ulcisci, tan[illegible]que, quantum unusquisque sit promeritus, reddere atque dare perhibetur omnibus. [illegible]lerati quidem sese iram eius victimis & sacrificiis flectere posse putant: sed quod a p[illegible]iuris offertur, nihil ei gratum & acceptum est. Haec quis sapienter & egregie dicta [illegible] neget? At nihilo tamen minus idem deinceps poëta, perversum aetatis suae morem sequutus, Deum omnium altissimum & maximum & minores Deos confundit, unoque Deorum nomine omnes comprehendit: namque universi coniunctim administrare mundum & gubernare tum credebantur.

Facilius, si qui pius est, a Diis supplicans,
Quam qui scelestus est, inveniet veniam sibi.

Poen. Act. V. Scen. IV. Addo carmen, quo alio loco HANNONEM Carthaginiensem *Iovem*, seu omnium maximum & potentissimum Deum precatum esse, fingit:

Iupiter, qui genus colis alisque hominum, per quem vivimus
Vitale aevum, quem penes spes vitaeque sunt hominum omnium,
Da diem hunc sospitem, quaeso, rebus meis agundis.

PLAVTO proximum locum VALERIO SORANO, poëtae tam vetustate, quam ingenio praestanti, tribuo: cuius quidem hos versus, in hac caussa nostra valde luculentos, (35) VARRO posteris prodidit:

Iupiter omnipotens regum rex ipse Deûmque,
Progenitor genitrixque Deûm, DEVS VNVS ET OMNIS.

Quod hic sempiternus ille supremusque Deus *progenitor & genitrix*, id est, pater atque mater, salutatur Deorum, id ex ORPHEI & Orphicorum scholis haustum est, quibus pariter Deus μητροπάτωρ & ἀῤῥενόθηλυς dici solebat. Sensum formulae aliquoties iam exposuimus. Deum nimirum ut veteres indicarent Deos resque omnes c[illegible]s ex se met ipso produxisse, nec ad tantae molis negotium materiae cuiusdam aeternae indiguisse, idcirco patris matrisque officium simul ei committebant. Hoc ipsum praeterea, quod ORPHEVS docuerat, sapientiae genus in eam homines sententiam inducebat, ut in singulis

(35) *Varro*) *De lingua Latina* p. 72. ed. 1581. 8.

gulis inferioribus minoribusque Diis ipſum ſeſe ſummum maximumque Deum venerari atque colere, putarent, nec quidquam a ſe religionis ſuſcipi, exiſtimarent, quin ad rerum omnium parentem vis & fructus eius pertineret. Deum enim qui certa ratione omnes eſſe Deos & ſingulos perſuaſum habebant, ita niſi ſenſiſſent, ratiocinando a ſemet ipſis diſceſſiſſent.

OVIDIVS quidnam de Deo ſenſerit, ſupra iam, quod ſatis eſt, docui. Hic igitur binos tantum eius locos proferam, quos antea intactos reliqui. Nihil elegantius eſt hac gratae mentis erga infinite potentem Deum declaratione:

(36) *Quod loquor & ſpiro, coelumque & lumina ſolis*
Adſpicio, (poſſumne ingratus & immemor eſſe?)
Ipſe dedit.

Tertio vero *Metamorphoſeon libro* hanc Dei magnificam legas deſcriptionem:

Ille pater rectorque Deûm, cui dextra triſulcis
Ignibus armata eſt, qui nutu concutit orbem.

VIRGILII de rebus divinis ſententia ex eo ſatis patet, quod Deum frequentiſſime *omnipotentem* vocat. Neque parum ad mentem eius intelligendam momenti habent verſus ex *ſexto Aeneidos Libro*, quos ſupra dedimus, quibus unum eſſe Deum, ex quo fluxerint & orta ſint omnia, manifeſte profitetur. Quamquam ſic eum loqui fateor, ut Deum pro mente per totam rerum naturam intenta & fuſa videatur habuiſſe. Quod & SERVIO placere HONORATO video, qui ſententiam poëtae hoc modo declarat: *Deus eſt quidam divinus ſpiritus, qui per quatuor fuſus elementa, gignit univerſa.* Iuvat unum alterumve locum ceteris, quos ante vidimus, adiicere. Venus *Libro primo Aeneidos* ſic Iovem compellat:

- - - *O qui res hominumque Deûmque*
Aeternis regis imperiis, & fulmine terres.

Eadem Diva *decimo Aneidos Libro* ita *Iovem* affatur:

O pater, o hominum Divûmque aeterna poteſtas!

Ad quae verba SERVIVS: *Divumque*, inquit, *aeterna poteſtas, propter aliorum Numinum diſcretionem*, quae ſcilicet aeterna non ſunt, ſed ex *Iove* generata & edita.

Sed nec HORATIVS omitti debet inter eos, qui unius Dei laudes cecinere. Videamus, ut *Lib. I. Oda XII.* ſcribat:

Quid prius dicam ſolitis parentis
Laudibus? qui res hominum & Deorum,
Qui mare & terras variisque mundum
Temperat horis.
Vnde nil maius generatur ipſo,
Nec viget quidquam ſimile aut ſecundum:
Proximos illi tamen occupavit
Pallas honores.

Accedat alius ex *Li[illegible]II Od. IV.* locus:

Qu[illegible]rram inertem, qui mare temperat
Ventoſum, & urbes regnaque triſtia
Divosque mortalesque turmas
Imperio regit VNVS aequo.

Nihil eſt, quod hic magis obſervari cupiam, quam quod HORATIVS ait: *Solitis parentis laudibus.* Namque hae, niſi fallor, voces ſummum omnium Deum, parentem & conditorem rerum omnium, tum temporis prae ceteris Diis omnibus laudibus ac honoribus affectum & exornatum fuiſſe, docent. Sed nec hoc negligendum, quod maris, terrae atque

(36) *Quod loquor*) Verſus hi apud OVIDIVM leguntur *Metamorphoſ. Lib. XIV. v. 172. ſ.* Sed vehementer fallitur vir egregius, qui ad ſupremum eos Numen arbitratur pertinere. Laudes ſunt Aeneae, cui Achaemenides profitetur ſeſe vitam & omnia deberet. Id antecedentia perſpicue docent:

- - - *Iterum Polyphemon & illos*
Adſpiciam fluidos humano ſanguine rictus,
- - - - - - - - -
Si minus Aeneam veneror genitore, nec umquam
Eſſe ſatis potero, praeſtem licet omnia, gratus.
Quod loquor & ſpiro, &c.

atque inferorum, quos *regna* vocat *tristia*, imperium HORATIVS ab uno illo excellentissimoque Deo, quem praedicat, geri ac teneri, perhibet. Namque hoc ut a vulgi veterum populorum sententia vehementer seiunctum est, quos *Neptunum* mari, terrae vero ac inferis *Plutonem* praeposuisse, pauci nesciunt: ita *Iovem, Neptunum* & *Plutonem* videtur significare non tres distinctos fuisse Deos, sed tria tantum unius maximi & excellentissimi Numinis cognomina, cuius maiestatem & gloriam tamen vox *Iupiter* in primis declaret & (37) indicet. Idem quin de *Pallade* seu *Minerva*, quae semper [illegible] signum est sapientiae, affirmem, parum omnino abest. HORATIVS quidem secundas ei post *Iovem* partes tribuit: ego vero *Pallas* aliud esse nomen summi Numinis cen[illegible] Sed nec iis tamen magnopere repugnem, qui HORATIVM alteram ea triplici divinitatis personam designare, contenderint. Nam Platonicae ac Pythagoricae disciplinae peritum fuisse poëtam, probabile est. Quid? quod fieri potuit, ut ad eum perve[illegible]
(Prov. VIII. 23. 24.) id, quod de sapientia in sacris litteris scriptum legitur: *Ante saeculum muncta sum te principium, ante primordia terrae: quum nullae essent abyssi, edita iam eram. quum nulli essent fontes graves aquis.* Sed de his plura alias.

Extremum in poëtis locum MANILIVS occupet, qui AVGVSTO regnante vi[illegible] Nihil huncce minus delectabat, quam id, quod de mundi ortu ac primordiis LVCRETIVS & EPICVRVS mentibus suorum instillaverant. Testes sunt (38) hi versus.

Quis credat, tantas operum sine Numine moles
Ex Minimis coecoque creatum foedere mundum.

Quare unum Deum, qui totum huncce orbem & comparasset primum, & conservaret semper atque regeret, disertissime profitebatur: in cuius laudes *Libro II.* sic erumpit.

Namque canam tacita naturam mente potentem,
Infusumque Deum coelo terrisque fretoque,
Ingentem aequali moderantem foedere molem,
Totumque alterno consensu vivere mundum,
Et rationis agi motu: quum SPIRITVS VNVS
Per cunctos habitet partes, atque irriget orbem,
Omnia pervolitans, corpusque animale figuret.

Et interiectis nonnullis:

Hoc opus immensi constructum corpore mundi
Vis animae divina regit, sacroque meatu
Conspirat Deus, & tacita ratione gubernat.

Libro item *quarto* haec legas:

Faciem

(37) *Indicet*) Hoc inde minime sequitur. Veteres enim poëtae, tametsi *Neptuno* imperium maris, *Plutoni* regnum inferorum tribuant, haud tamen *Iovem* negant supremam in has quoque terrarum orbis partes potestatem tenere, & Diis leges ferre his partibus praepositis. Nec idcirco, quod HORATIVS *Iovem* ait *regna tristia* temperare, id *Plutoni* derogat imperium in illa regna. Interpretatur semet ipsum HORATIVS, quum addit: *Divosque mortalesque regit.* Nec meliora sunt, quae vir doctissimus de *Pallade* statim addit. Equidem haud tam sublimem in Latinorum poëtis, maxime in HORATIO, sapientiam quaesiverim, qui vulgares de religione & Diis sensus numeris illigarunt, nec spectanint aliud aliquid, quam ut *populo placerent, quas fecissent, fabulae* HORATIVM non nescivisse PLATONIS ac PYTHAGORAE praecipua placita, facile crediderim. At, ut taceam, quae de Trinitate Pythagorica & Platonica feruntur, parum aut nihil habere firmamenti, quisquis HORATIVM legerit, is vatem hunc, quoties *Palladem* canit, nec sapientiae divinae nec Trinitatis cuiusdam in Deo rationem habuisse, sed illam laudasse Deam, quam vulgus hoc nomine compellabat & sacrificiis placabat, certissimus erit. Omnium minime mihi persuadeo, ex sacris litteris ad HORATIVM pervenisse, quae de *Minerva* tradidit: quas ego quidem parum curasse [illegible] nom vatem arbitror, hominem voluptate & d[illegible] dia diffluentem. Tantum [illegible] doctissimorum etiam virorum animos vis valet opinionum, [illegible] mere assensi sumus, [illegible] vis videre [illegible] videtur, quae nemo viderit, nisi eodem, quo [illegible] bo correptus sit.

(38) *Hi versus*) MANILIVS *Astronom.* *Lib. I. v.* 492. 493. *p.* 16. Alter locus exstat [illegible] *II. v.* 61. *p.* 31. tertius *Lib. IV. v.* 915. *p.* [illegible] Plures exstant eius generis apud MANILIVM [illegible] quos, si res posceret, facile proferre possem. Sed non is est poeta hic, ex quo discas, quid de Deo sentiendum sit. Mundum enim universum Deum esse censet, & quae sunt in mundo, omnia partes Dei. Audi hominem, ut *Libro I. v.* 483. *p.* [illegible] loquatur:

Ac mihi tam praesens ratio non ulla videtur,
Qua pateat, mundum divino Numine verti,
ATQVE IPSVM ESSE DEVM nec
forte coisse magistra.

Stoicus erat, quod recte observat CVDWORTHVS, & ex illis quidem Stoicis, qui non iniuria Spinosismi postulantur.

- - *Faciem coeli non invidet orbi*
Ipse Deus, vultusque suos corpusque recludit
Semper volvendo, seque ipsum inculcat & offert,
Vt bene cognosci possit, monstretque videndo,
Qualis eat, doceatque suas attendere leges.
Ipse vocat nostros animos ad sidera mundus,
Nec patitur, quia non condit, sua iura latere.

Perspicua sunt haec, ut arbitror: sed dissimulare tamen nolim, Stoicorum imbutum fuisse placitis MANILIVM, atque totum hunccce mundum, in quo mentem inesse putat, aut animam potius mundi, ex ZENONIS praescripto pro summo maximoque Deo (39) duxisse.

§. XX.

A poëtis veterum ad philosophos iam via nobis patet. Qui non ita pridem *de religione gentium* commentatus est, (1) vir ingeniosus & eruditus excellentissimos quosvis philosophos existimat Diis omnibus minoribus aeternitatem attribuisse, & ex infinito tempore cunctos per se exstitisse, putasse: idque multis confirmasse rationibus. Sed haec quantum distent a veritate, ea, quae nunc disputabo manifestum, ut opinor, omnibus efficient. Inquirenti mihi in opinionis huius caussam, verisimile visum est, doctissimum hominem ARISTOTELIS & iuniorum Platonicorum de aeternitate mundi & Deorum sententiam aliter, atque fas erat, cepisse. Existimavit enim, quod hi mundum atque sempiternos & perennes dicunt, id hanc vim habere, mundum & Deos exstitisse per se, neque ulla ex caussa genitos esse. Quam tamen sententiam in manifesto errore versari, supra iam ostendimus. Sed ne quid remaneat dubitationis, philosophos nunc ipsos ex ordine audire constituimus. Vindicabunt illi, nil dubito, facile nomen suum ab hac infamia, atque nullum fere exstitisse in antiquis philosophis, qui Deum esse putarunt, quin turbae Deorum minorum unum summum, sempiternum & excellentissimum Deum praeponerent, cuius vis atque ratio cetera Numina omnia una cum tota rerum natura fabricata esset, extra omnem controversiam constituent. Sed paucos tamen, quos binos veneratos esse Deos, accepimus, ab hoc ordine segregandos esse, concedo; quales PLVTARCHVS fuerunt & ATTICVS. Namque hos nescio quae naturae mollities ac teneritas inducebat, ut, quo malorum, quibus orbis laborat, culpam ab uno illo, quod bonum esse cognoscit ratio, Numine prorsus depellerent, malam ei mentem quamdam sive daemonem, ex infinito pariter tempore per se exsistentem, ad latus (2) collocarent.

Omnes antiqui philosophi, quibus religio sedata & certa, Deum poetas finxisse, unum mundo universo Deum praesidere arbitrati sunt.

Nemo mihi inter omnes, qui gloriae nonnihil consequuti sunt, philosophos, praeter unum EPICVRVM, occurrit, qui, quum Deum esse fateretur, unum tamen ceteris maiorem Deum ferre noluerit, atque verbis agmen quoddam Deorum aeternorum nullius

(39) *Duxisse*) Haec omnia poëtarum Graecorum & Latinorum effata de Deo uno, a CVDWORTHO magno labore collecta, IO. CLERICVS, vir longe doctissimus, *Bibl. choisie Tom. III. p. 67.* universa reticii, & nulla esse virtute praedita pronuntiat. Reddam ego Gallica eius verba Latine: *Dii illi, quos poetae inducunt, nulli videntur esse alii, quam posteri Saturni, & alii quidam aequales horum, quorum Iupiter rex fuit, quemadmodum multorum aliorum Deorum parens exstitit. ... que, si in his poetis vestigia quaedam exstant ... s doctrinae, quae unum esse summum Deum, ... uis omnibus, qui ex chao nati sunt, Dii ... m, credere iussit, fas est, ut putemus, excidisse haec verba illis inscius & invitis, quum reliquae eorum sententiis manifesto repugnent.* Hoc ego ... um eruditi viri aliqua ex parte certum esse ... que, non diffiteor: quod quidem ea, quae in haec poëtarum testimonia adhuc animadvertimus ostendunt. Sed ut totum illud approbem, meumque faciam, a me nulla ratione impetro. Nec enim omnes Graecorum & Latinorum poetas homines ita fuisse hebetes & a ratione relictos, mihi persuadeo, ut ad Saturni filium & posteros unice referrent mundi administrationem ac imperium, nec de suprema rerum omnium aeternaque caussa cogitarent. Quae vel ex MANILIO & VIRGILIO laudari possunt de Deo rerum naturam permeante dicta, ... in hoc genere declarant, qui vulgi fabulis, tametsi carminibus eas suis intexerent, parum tamen dignitatis & pretii tribuerent.

(1) *Vir ingeniosus*) EDVARDVM intelligit HERBERTVM Baronem de CHERBVRY, qui celeberrimo *de religione gentilium Libro Cap. XIV. p. 228.* ita fatur: *At quid si a se ... sint exsistentes ... Deo summo ... rint? quod ita esse, non infimi sub, ... ph... hos multis rationibus contendentes videre passim licet.*

(2) *Collocarent*) De his omnibus supra iam copiose aliquoties disseruimus. Locos index designabit.

liusque voluntati & legibus subiectorum introduxerit. Quamquam [illegible] EPI[illegible] hosce Deos suos formabat, ut nec ipsi aliquid negotii haberent, nec al[illegible] co[illegible] sed a mundi penitus cessarent gubernatione. Quidnam hominem, ut ita de[illegible] pulerit, persacile indagatu est. Omnem mentem, rationem & consilium a mundi [illegible] removebat constructione, seu, ut ipse loquitur,

Lucret. L. III. (v. 15. p. 475.)

Naturam rerum haud divina mente coortam,

censebat. Hanc autem sententiam; eo quod divinam penitus rationem tolleret, ma[illegible] sibi odium videbat conflaturam esse. Quod ut declinaret, Deorum quoddam e[illegible] neque factorum a quoquam, neque mutabilium, verum aete[illegible], i[illegible]pe[illegible] debat, quos mundi tamen fabricationem nec opere u[illegible]o nec consilio ad[illegible] bat. In qua ego doctrina candorem primum auctoris & constantiam requiro. [illegible] quum nulla, praeter corpuscula & inane, rebus omnibus principia daret, universa [illegible] ad haec duo naturam revocaret, Deos etiam nullos, nisi ex individuis corpuscul[illegible] positos, statuere ipsi licuit. Deum vero ex atomis conflatum quis, quaeso, cr[illegible] corruptione liberum esse? Itaque ORIGENES EPI[illegible]VRVM Deos effinxisse d[illegible]it [illegible] minimis particulis constructos corruptionique obnoxios, non quod ita ve[illegible] c[illegible] EPICVRVS, sed quod ita sentire debuisset, si principiis suis convenienter de D[illegible] cere voluisset. οἱ, inquit, τοῦ Ἐπικούρου θεοί, σύνθετοι ἐξ ἀτόμων [illegible] καὶ [illegible] ἐπὶ τῇ συστάσει ἀνάλυτοι, πραγματεύονται τὰς φθοροποιοὺς ἀτόμους ἀποσεί[illegible]. *D[illegible] curi ex atomis conflati sunt, & idcirco ipsa natura sua corruptioni obnoxii; at lib[illegible] perpetuo, ut incurrentes atomos illas, ex quibus periculum ipsis immineret, avertant [illegible] pellant.* Quamquam si vel EPICVRVM h[illegible] in causa [illegible] ne[illegible], at [illegible] minem ce[illegible]us ita recessisse a semet ipso, ut Deoru[illegible] quand[illegible] tueret, initi[illegible] aeque expertium, atque dissolutionis; nu[illegible]us ei tamen locus inter [illegible] quibus nunc sermonem instituemus, sapientes concedi poterit. Res cum [illegible] est philosophis, qui Deum esse confessi sunt. Quorum coetui neminem [illegible] est eorum, qui, quod EPICVRVM fecisse [illegible]dimus, sine ulla ratione & [illegible] hunc orbem nostrum coivisse & coagmentatum esse, (3) praecipit.

Lib. IV. c. Cel. sum p. 169. (Locum ipse verti, ut mihi verti videtur debere)

THALES Milesius non postremo, quod omnes sciunt, inter anti[illegible]ssimos Graeciae sapientes loco versatur. Eius hoc exstat, quod (4) ARISTOTELES servavit, [illegible] ctum: πάντα θεῶν πλήρη. *Deorum omnia plena sunt.* Quod a[illegible]umento quidem [illegible] multos eum certo modo Deos credidisse. Sed & aliud eiusdem effatum apud (5) LAERTIVM legitur, ex quo liquet, hanc eius non obstitisse sententiam, quo minus [illegible] quoque summum & ex se ipso ab aeterno exsistentem Deum veneraretur. Πρεσβύτατον πάντων ὁ θεός· ἀγέννητον γάρ. *Deus est id, quod omnium est antiquissimum: ingenitus [illegible] est.* Quae duo si coniungas inter se, id inde proclive intellectu erit, ceteros THA[illegible]TIS Deos ex uno illo summoque Deo generatos & (6) editos fuisse.

Eodem, quo THALES, aevo PHERECYDES SYRVS floruit. Hunc (7) A[illegible]STOTELES in *Metaphysicis* docuisse refert, τὸ γεννῆσαν πρῶτον ἄριστον, *primum illud [illegible] cipium, ex quo reliqua omnia genita & procreata essent, rem esse optimam sive [illegible] parte perfectam.* Ex quo efficitur, in rerum originibus & cau[illegible] ex[illegible]orand[illegible] illis, quae minimum perfectionis habent, naturis ad res perfectiores atque n[illegible] eum adscendisse, sed contra ab eo, quod omnes virtute ac nobilitate lon[illegible]e vincit [illegible] superat, ad viliores & ignobiliores naturas descendisse. Praeter haec (8) LAER[illegible] unum ex PHERECYDIS libris hoc habuisse auctor est exordium: Ζεὺς μὲν κ[illegible] εἰς ἀεὶ καὶ χθὼν ἦν. *Iupiter quidem atque tempus idem semper ac tellus erat.* L[illegible]

(3) *Praecipit)* De religione EPICVRI supra disserui *ad Cap. II. §. II.*

(4) *Aristoteles) De anima Lib. I. Cap. VIII. p. 17. T. II. Opp.* Idem eius dictum CICERO laudat *de legibus Lib. II. C. XI. p. 3353. T. X. Opp.* Adde DIOGENEM LAERT. *Lib. I. Segm. 27. p. 18.*

(5) *Laertium) Lib. I. Segm. 35. p. 21.*

(6) *Editos fuisse)* De religione THALETIS supra iam copiose disserui *ad Cap. III. §. XX.* Si accuratas nobis THALES reliquisset definitiones vocabulorum, quibus usus est, certius nobis hodie de religione hominis iudicare liceret. Sed nusquam scriptum exstat, quidnam θεόν, quidnam θεῖον esse voluerit. Deum quidem definivit illam esse naturam, (μήτε ἀρχὴν ἔχων, μήτε [illegible]) *initio non minus, quam fine,* [illegible] DIOGENE LAERTIO *Lib. I. §.* [illegible]. haec latius patet descriptio, quam [illegible] aeter[illegible] nam materiam aeque cadit apte, a[illegible] Numen, quod sana nobis esse [illegible]. N[illegible] illa melior est, quae hic exstat [illegible] *pers & antiquissimus*; quam non [illegible] om[illegible] adoptabunt quorum inter[illegible], ut a[illegible]ter[illegible] omnium rerum initia referant [illegible]

(7) *Aristoteles) Metaph[illegible] p. 446. [illegible] IV. Opp.* Memini, hoc de [illegible] supra latius agere.

(8) *Laertius) Lib. I. Segm. 119. p.* [illegible].

tamen minus, quae hoc consequuntur initium, verba terram *Iovis* nutui & arbitrio subiectam esse, declarant. Sunt, qui loco χθόνος legi hoc in loco iubent Κρόνος, PHERECYDISque suspicantur hanc esse sententiam: *Iupiter & Saturnus, quae duo tantum sunt unius Dei vocabula, semper ex infinito tempore exstiterunt.* Ego non constituo, utrum horum melius sit, quum utrimque id, quod volumus, maneat, PHERECYDEM his verbis unum aeternumque Deum (9) professum esse.

PYTHAGORAE qui sapientiae laude atque fama antecellat, inter veteres nemo unus est philosophos. Et hoc ille tamen cum infima plebe commune habuit, quod multos naturae rerum Deos praesidere putavit. Ipsum hoc declarat *aureorum carminum*, quamvis ipsius PYTHAGORAE non sint, initium:

Si quis unquam multis Diis studuit, Pythagoras id fecit: & is tamen unitatem seu monada rerum omnium, non secus ac numerorum, principium esse dixit.

Ἀθανάτους μὲν πρῶτα Θεοὺς, νόμῳ ὡς διάκεινται,
Τίμα, καὶ σέβου ὅρκον· ἔπειθ' ἥρωας ἀγαυούς·
Τοὺς δὲ καταχθονίους σέβε δαίμονας, ἔννομα ῥέζων.
Immortales primum Deos, sicuti lege dispositi sunt,
Honora: & cole iusiurandum; deinde heroës illustres:
Coleque daemonas terrenos, legitima faciens,

Monet homines philosophus, ut Deos primum immortales, quemadmodum leges id fieri velint, deinde heroës, postremo terrestres daemones colant. Quibus plane concinunt, quae de pietate ac religione PYTHAGORAE memoriae (10) LAERTIVS prodidit: Τιμὰς Θεοῖς δεῖν νομίζειν, ἥρωσιν μὴ τὰς ἴσας. *Honores Diis exhibendos, heroas tamen haud aequo honore ducendos.* Quales vero hi Dii, quibus supplicavit philosophus, fuerint, idem auctor hisce verbis explicat: Ἥλιόν τε καὶ σελήνην καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας εἶναι Θεούς. *Solem & lunam & reliqua sidera Deos esse.*

Cave vero, putes, hanc PYTHAGORAE adversus plures Deos pietatem impedimento fuisse homini, quo minus unum esse agnosceret summumque Numen, ex quo, tamquam fonte, ceteri omnes Dii prodiissent. Contrarium primo preces illae ad *Iovem* fusae docent, quae partem *aureorum Carminum* constituunt. Etenim haec carmina, sive PHILOLAI sint, sive LYSIDIS, sive ab alio quodam PYTHAGORAE auditore composita, antiquissima tamen sunt sine controversia, summamque eorum, quae docuit PYTHAGORAS, (11) continent:

Salmas. Praef. in Tabulam Cebetis Arab.

Ζεῦ

(9) *Professum esse*) PHERECYDES, quaecumque reliquit de rebus divinis ingenii monumenta, stilo exaravit recondito, & obscuris vocabulis sententias suas occultavit, auctore CLEMENTE ALEX. *Strom. Lib. V. p.* 676. idque ita se habere, cum ea docent, quae CLEMENS locis aliquot ex [illegible] attulit, tum ipsum operis eius initium, quod apud LAER[illegible]IVM est, significat. Interim ex hoc ipso exo[illegible]io, quaenam eius mens de rerum omnium initiis fuerit, si minus clare intelligere, certe suspicari licet. Ait ex omni ae[illegible]itate *Iovem* tempus & tellurem fu[illegible]e. *Iovem* [illegible]ncedo ego summam hic esse & principem re[illegible] omnium caussam, eamque potentia & sapi[illegible]a praeditam: nec aliter, quae sequuntur, ver[illegible] nos sentire patiuntur. Huic vero *Iovi* primum [illegible]pus, deinde tellurem facit aequalem. Quod [illegible]pus affirmat ex omni fuisse una cum Deo aeternitate, id iodicare videtur, sidera quoque & stellas, quorum annuis cursibus conficiuntur saecu[illegible] ab eo pro aeternis fui[illegible]e habita. Nec is solus [illegible], qui ita sensit, si haec eius fuit sententia; qu[illegible]bile arbitror. Verum sunt, qui temp[illegible]uod fuisse volunt, antequam tempus illud esset quod mundi conversione efficitur · quibus quum [illegible]m sit, an PHERECYDES saverit, nihil [illegible] licet decernere. At certius est, hominem De[illegible] suo aeternam adiunxisse materiam. Haec enim sine dubio est χθὼν illa, quam una cum *Iove* semper fuisse, asseverat. His addit: Χθονίῃ δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ αὐτῇ Ζεὺς γέρας δίδωι. *Terrae autem nomen fuit telluri, postquam ipsi Iupiter praemium dedit.* Specimeo haec sunt obscurae, quam philosophus hic consectatus est, dictionis. Si quid tamen significant, hoc, nisi fallor, docent: Summum Numen rudem illam, quae ab aeterno fuit, molem temperasse, digessisse, & formam, quam nunc habet, donasse: quod postquam factum fuit, terra ea vocata est. Pluribus liceret mihi hac de re disserere, & doctrinam PHERECYDIS uberius explicare, si huc ea simul transferre vellem, quae CLEMENS de eo narrat: sed vereor iam dudum, ne copia mea multis displiceat.

(10) *Laërtius Libro VIII. Segm.* 33. *p.* 514. Confer hoc cum loco eiusdem li[illegible] *Segm.* 23. *p.* 506. Sequens LAERTII locus exstat *Segm.* 27. *p.* 509.

(11) *Continent*) Hi versus *v.* 61. 62. sunt in *Carminibus*, quae vocari solent *aurea*. Evidentius vero, quam hic factum, ita, uti censeo, redduntur:

O Iupiter pater, multis certe malis homines liberares
Si omnibus indicares, quali quisque genio utatur.

Quod vir doctus hic affirmat, *Carmina* haec *aurea*

Ζεῦ πάτερ, ἦ πολλῶν τε κακῶν λύσειας ἅπαντας,
Εἰ πᾶσιν δείξαις, οἵῳ τῷ δαίμονι χρῶνται.
Iupiter alme, malis iubeas vel solvier omnes
Omnibus: utantur vel quonam daemone, monstra.

Non alienum erit adiungere, quae ad huius precationis expositionem (12) HIEROCLES attulit: Τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς ἔθος ἦν τοῖς Πυθαγορείοις τῷ τοῦ Διὸς καὶ Ζηνὸς ὀνόματι σεμνύνειν. δι' ὃν γὰρ τὸ εἶναι καὶ τὸ ζῆν τοῖς πᾶσιν ὑπάρχει, τοῦτον δίκαιον ἀπὸ τῆς ἐνεργείας ὀνομάζεσθαι. *Solebant Pythagorei* ΔΙΟΣ *&* ΖΗΝΟΣ *nomine universitatis huius conditorem & parentem religiose insignire. Eum enim, per quem omnes exsistunt & vivunt, aequum est a potentia nomen accipere.* Et interiectis nonnullis: Τὸ γὰρ Διὸς, pergit, σύμβολόν ἐστι καὶ εἰκὼν ἐν φωνῇ δημιουργικῆς οὐσίας, τῷ τοὺς πρώτους θεμένους τοῖς πράγμασι τὰ ὀνόματα διὰ σοφίας ὑπερβολὴν, ὥσπερ τινὰς ἀγαλματοποιοὺς ἀρίστους, διὰ τῶν ὀνομάτων, ὡς δι' εἰκόνων, ἐμφανίσαι αὐτῶν τὰς δυνάμεις. ΔΙΟΣ *nomen symbolum quoddam & imago entis, quod omnia condidit, in ipsa voce est; quum ii, qui primi nomina rebus dederunt, propter summam sapientiam, velut statuarii quidam optimi, nominibus ipsis, tamquam formis, earum facultates & qualitates induaverint.* Sed & (13) IAMBLICHVS in *Protreptico* preces istas Pythagoricas ad summum omnium Deum regemque Deorum pertinere, testatur: Ἐν δὲ τούτοις μία μὲν ἀρίστη παράκλησις εἰς τὴν θείαν εὐδαιμονίαν ἡ μεμιγμένη ταῖς εὐχαῖς καὶ ἀνακλήσεσι τῶν θεῶν, καὶ μάλιστα τοῦ βασιλέως αὐτῶν Διός. *In hisce versibus una omnino continetur, eaque optima ad divinam felicitatem adhortatio, quae cum precibus & invocationibus Deorum, maximeque Iovis, ipsorum regis, permista est.* Quae supersunt nobis, tenues Pythagoreorum (14) reliquiae, OCELLI nimirum LVCANI, aliorumque, qui rem moralem scriptis illustrarunt, abunde, quod diximus, confirmant. In his enim licet plures *Dii* saepenumero laudentur & appellentur, *Deus* tamen etiam non raro absolute inducitur, idque ea voce Numen indicatur, quod rerum universitatem solum coërcet & moderatur.

Sed quid multis opus est testimoniis? Quae nos supra de PYTHAGORAE philosophia retulimus; de hac universa re dubitare nos vetant: in primis vero id, quod rerum omnium principium & caussam *Monadem* esse dixit, omnem plane dubitationem tollit. Non me praeterit, eum, cuius inter PLVTARCHI opera libellus exstat *de placitis philosophorum*, PYTHAGORAM confirmare ad bina rerum naturam principia revocasse, *Monada & Dyada*, & utrumque originis expers & aeternum credidisse. Atque illud quidem ipsum fuisse PYTHAGORAE Deum, fatetur: hoc vero quale fuerit cuiusve naturae, non aeque declarat perspicue. Est nimirum, ubi alterum hoc principium *daemonem* fuisse aut omnis mali parentem (15) perhibet: Πυθαγόρας τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν

rea summam continere disciplinae, quam professus est PYTHAGORAS, id quidem libenter largior, si de disciplina eius externa, quam neminem celabat, & publice docebat omnes, accipiatur. Habuit vero, id quod notum est, philosophus hic aliam disciplinam secretam & arcanam, quam selectis tantum, in quibus inesse cernebat ingenium & fidem, discipulis explicabat: hanc ego his versibus contineri nego, idque, si quis aliter sentire vult, facile me ostensurum esse, spero. Lege tantum PORPHYRIVM in *Vita Pythagorae* p. 39.

(12) *Hierocles*) *Comm. in aurea carmina* p. 200. *ed. Needhami.*

(13) *Iamblichus*) In *Protrepticis ad Philos. orat. Cap. III. p.* 10. *edit. Arcerii.*

(14) *Reliquiae*) Has diligenter collectas vide a THOM. GALE in *Opusculis veter. moralib. & mythologicis Amstelod.* 1688. 8.

(15) *Perhibet*) Hic locus exstat *de placitis philos. Lib. I. Cap. VII. p.* 881. Perperam sibi vero persuasit vir doctissimus, bina, quae hic profert ex isto libello, dicta pugnare inter se, priorique non satis perspicue mentem suam de PYTHAGORAE numero binario exposuisse PLVTARCHVM. Nulla est inter utrumque discordia. Loco priori PLVTARCHVS affirmat, PYTHAGORAE numerum binarium esse *daemonem & malum:* sed addit, quod hic omissum est: [illegible] τὸ ὑλικὸν πλῆθος ἐστι δὲ οὗτος ὁρατὸς ὁ κόσμος. *[illegible] materiae mole cinctus & circumfusus est. Est vero hoc mundus ille, qui conspicitur oculis. Dyada* itaque PYTHAGORAE hoc in dicto vult esse materiam, in qua mens quaedam maligna & ordinis expers recondita lateat. Posteriori vero loco eamdem *Dyada* materiam esse profitetur, seu mundum, qui incurrit in oculos. Vtroque ergo loco perspicue confitetur, binarium PLVTARCHI numerum esse rudem ac informem materiam: verum altero loco addit, eam materiam animatam esse, ac nescio qua natura imbutam [illegible], verum mentis nescia & inope. PLVTARCHI vero sententia, ubicumque materiam nominat, ibi fas est materiam non vita carentem, sed vita quadam legis & ordinis experte praeditam, intelligere: in quam eum opinionem propensum fuisse admodum, tametsi more Academicorum nihil certi scisceret, supra satis a nobis demonstratum est. Confer libellum *de Iside & Osiride* p. 370. ubi eadem ratione doctrinam explicat PYTHAGORAE.

Quis

μὲν μονάδα Θεὸν καὶ τ᾽ἀγαθὸν, ἥτις ἐςὶν ἡ τȣ̃ ἑνὸς φύσις, αὐτὸς ὁ νȣ̃ς· τὴν δὲ ἀόριςον δυάδα δαίμονα καὶ τὸ κακόν Pythagoras ex principiis id, quod unum vocat, Deum esse dicit & bonum, quae unius est natura, & ipsa mens; indefinitam autem dyada daemonem & malum. Et rursus, ubi materiam eo a PYTHAGORA designatam esse tradit: Πάλιν τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριςον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς. σπεύδει δὲ αὐτῷ τῶν ἀρχῶν ἡ μὲν ἐπὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον καὶ εἰδικὸν, (ὅπερ ἐςὶ νȣ̃ς ὁ Θεὸς) ἡ δὲ ἐπὶ τὸ παθητικόν τε καὶ ὑλικὸν, (ὅπερ ἐςὶν ὁ ὁρατὸς κόσμος.) Lib. I. Cap. III. (p. 876. T. II. Opp.) *Rursus unitatem & infinitum binarium in principiis ponit. Tendunt autem principia eius, alterum ad effectricem caussam ac formantem, quae est Deus, mens videlicet; alterum ad perpessionibus subiectam & materialem, quae est mundus in visum incurrens.* Ipse vero PLVTARCHVS aliis in libris primam, unde omnia nata sint, materiam negat ab aeterno sine spiritu & anima exstitisse, sed a mente quadam rationis inope agitatam fuisse, contendit: quae duo simul malum ex eius sententia PYTHAGORAE daemonem constituunt. Quae dum cogito, eo fere me adduci sentio, ut auctoris illius, cuius *de placitis philosophorum* libellus exstat, quem aut ipsum esse PLVTARCHVM, aut ex discipulis eius aliquem, magistri sui prorsus deditum opinionibus, certum est, quod de PYTHAGORAE doctrina tulit, testimonium parvi plane faciam. Probabile enim est, hominem ad PLVTARCHI sententiam, quem statuisse novimus, duo esse rerum universitatis principia, Deum malumque daemonem, seu materiam spiritu quodam sine intelligentia ab aeterno commotam, PYTHAGORAE accommodasse placita. Quamquam alios etiam, praeter PLVTARCHVM, fuisse, dissimulare nolo, quibus PYTHAGORAS duo aeterna rerum principia visus est adsciviSSe, Deum & materiam, sed non animatam, aut maligna quadam & praepostera mente, quod PLVTARCHO persuasum fuit, plenam.

Horum vero auctoritatibus ita minime commoveor, ut liquere putem, PYTHAGORAE *Dyadem* materiam esse, ex qua constant omnia. Secus enim MALCHVM sive PORPHYRIVM in *Vita Pythagorae* bina eius, quae *μονάδα* & *δυάδα* appellavit, principia intellexisse, video: Τὸ αἴτιον τῆς συμπνοίας καὶ τῆς συμπαθείας καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ὅλων τȣ̃ κατὰ ταυτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντος ἓν προσηγόρευσαν. καὶ γὰρ τὸ ἓν τοῖς κατὰ μέρος ἓν τοιȣ̃τον ὑπάρχει, ἡνωμένον τοῖς μέρεσιν καὶ σύμπνȣν κατὰ μετȣσίαν τȣ̃ πρώτȣ αἰτίȣ. τὸν δὲ τῆς ἑτερότητος καὶ ἀνισότητος καὶ παντὸς τȣ̃ μεριςȣ̃ καὶ ἐν μεταβολῇ καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντος δυοειδῆ λόγον καὶ δυάδα προσηγόρευσαν. p. 29. *Caussam amicae conspirationis, affectionis mutuae atque conservationis universi, secundum idem atque eodem modo se habentis, unum appellabant. Vnum enim illud, quod in particularibus conspicitur, tale exsistit: partibus unitum & conspirans ob primae caussae participationem. Diversitatis autem atque inaequalitatis, omnisque dividui & in continua motione versantis, & modo hoc, modo illo modo sese habentis, biformem rationem binarium vocabant.* Ergo, si PORPHYRIVM sequi fas sit, quod *δυάδα* vocavit PYTHAGORAS, non tam ipsa fuit materia, quam natura rerum infinita nullisque circumscripta limitibus, ferendique & patiendi, qua res esse videmus instructas, facultas. Quod si recte sese habet, Monas atque Dyas PYTHAGORAE non discrepabunt ab illis, quae PLATONI in *Philebo* πέρας & ἄπειρον, *finitum* & *infinitum*, dicuntur: quorum quidem illud tantum vere subsistit, primaque omnium simplicissimaque natura est, unde omnis unitas omnisque rerum modus & mensura (16) nascitur.

Verum

Quis optimis scriptoribus moris esse nescit, ut earum rerum, quas aeterno vinculo putant sociatas esse, alteram tantum nominent, at simul alteram intelligant? Nec idcirco vitio id PLVTARCHO verti debet, quod, quum statueret, inesse perpetuo materiae malignam mentem, quae seiungi nullo ab ea modo queat, materiam solam loco quodam nominaverit, nec aperte daemonis simul, quem cum ea coniunctum putabat, meminerit. Ceterum haec ipsa me adducit observatio, ut nil dubitem fere, quin ipse PLVTARCHVS libelli sit auctor, quo *placita veterum philosophorum*, parum licet concinno ordine, nec semper recte & ex vero, exponuntur.

(16) *Nascitur)* Locus hic PORPHYRII exstat in *Vita* eius *Pythagorae p. 47. ed. Küsteri.* Verum saepius ego professus sum, indignos mihi plane videri iuniores, e quorum familia fuit PORPHYRIVS, Platonicos, quibus fides habeatur, quum veterum dogmata explicant, quoniam ex suis plerumque placitis omnem antiquiorem disciplinam metiri solent. Et quod ad hanc sigillatim attinet numerorum PYTHAGORAE explicationem, tota mihi videtur illa remota esse a sententia philosophi. Etenim naturam rerum ad numeros hic revocavit, aut in rationibus rerum physicarum reddendis ad numeros confugit: doctrinam vero moralem aut notiones metaphysicas numeris ab eo definitas esse, apud veteres scriptum haud reperio. PORPHYRIVS e contrario universam numerorum disciplinam, ut a PYTHAGORA est tradita, cum argutiis illis metaphysicis coniungit, quarum ingens in magistri eius PLOTINI libris proventus est. Ac, ut verum fatear, quae de numeris Pythagoricorum tradunt veteres, tantam habent

Verum ſac, *Dyada* PYTHAGORAE ipſam eſſe materiam per ſe ſubſiſtentem: inde tamen haud conſequetur, crediddiſſe etiam hominem, materiam iſtam ab aeterno ſine ulla exſtitiſſe cauſſa, Deique imperio & voluntati ſubiectam haud ſuiſſe. Quotquot e contrario melioris notae auctores ex antiquitate reſtant, qui has res attigerunt, uno omnes ore fatentur, *Dyada* PYTHAGORAE non primarium, verum ſecundarium tantum, ſuiſſe eius principium & ex *Monade*, tamquam unico rerum omnium initio, genitum. DIOGENES (17) LAERTIVS ALEXANDRVM quemdam refert, qui *de philoſophorum* commentatus eſt *ſucceſſionibus*, haec in Pythagoreorum commentariis ſcripta reperiſſe: ἀρχὴν μὲν τῶν ἁπάντων μονάδα· ἐκ δὲ τῆς μονάδος ἀόριστον δυάδα, ὡς ἂν ὕλην, τῇ μονάδι αἰτίῳ ὄντι ὑποστῆναι· *Principium quidem omnium eſſe unitatem: porro ex unitate indefinitam dualitatem, veluti materiam, auctori unitati ſubieciſſe.* Aſſentitur (18) HERMIAS, qui nullum maius atque ſanctius Pythagoreos myſterium habere confirmat, quam hoc, *Monada* quod vocant, id unum rerum omnium eſſe primordium. (19) CLEMENS praeterea ALEXANDRINVS ex THEARIDAE, antiqui Pythagorei, *de natura*

Strom. V. p. 611. (p. 728. ed. Potteri.) *Libro* hunc locum producit: Ἁ ἀρχὰ τῶν ὄντων, ἀρχὰ μὲν ὄντως ἀληθινά, μία. κεῖνα γὰρ ἐν ἀρχᾷ τέ ἐστιν ἓν καὶ μόνον. *Vniverſitatis huius principium, principium utique verum, unum eſt. Illud enim ex aeternitate unum eſt atque ſolum.* Atque haec verba tanto notabiliora ſunt, quanto clarius hoc ſimul inculcare videntur, coepiſſe mundum aliquando, neque ſemper & ex infinito tempore exſtitiſſe. Certe, quidquid demum OCELLVS LVCANVS disputet, ipſum PYTHAGORAM ab eorum ſententia ſuiſſe averſum, qui mundum initio carcre volunt, vel ea ſatis indicant, quae (20) PORPHYRIVS de eo refert, ubi rationem reddit, quare ſuperſtitioſe a fabis abſtinendum eſſe duxerit: Ὅτι τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ γενέσεως ταραττομένης, καὶ πολλῶν ἅμα συνηνεγμένων καὶ συσπειρομένων καὶ συσσηπομένων ἐν τῇ γῇ, κατ' ὀλίγον γένεσις καὶ διάκρισις συνέστη ζώων τε ὁμοῦ γενομένων, καὶ φυτῶν ἀναδιδομένων, τότε δὴ ἀπὸ τῆς αὐτῆς σηπεδόνος ἀνθρώπους συστῆναι, καὶ κυάμους βλαστῆναι. *Quum primum rerum principium atque origo invicem conturbata eſſent, multaque ſimul in terra confuſa inter ſe coaluiſſent, ſimulque computruiſſent, paullatim ſingula exorta atque diſcreta ſuiſſe: quumque ſimul & animalia naſcerentur, & plantae producerentur, tum ex eadem putredine & homines exſtitiſſe, & fabas (21) efforuiſſe.*

Omnes

bent cum obſcuritatem, tum inconſtantiam, ut, ſi vellent, muſicos, lanios, coquos, topiarios, & quos non? artium ſuarum in illis initia & elementa invenire poſſe, putem.

(17) *Laërtius*) *Lib. VIII. Segm.* 25. *p.* 507.

(18) *Hermias*) *Irriſione philoſ. gentilis* §. *XVI. p.* 225. Πυθαγόρας καὶ οἱ τούτου συμφυλέται - - - παραδιδόασιν ἄλλα μοι δόγματα, ὥσπερ μυστήρια, καὶ τοῦτο δὴ τὸ μέγα καὶ ἀπόρρητον τὸ, αὐτὸς ἔφη, ἀρχὴ τῶν πάντων ἡ μονάς. *Pythagoras & tribules eius - - - alias mihi opiniones, quaſi Cereris quaedam initia, tradunt, atque etiam illud magnum & arcanum, ipſe dixit, omnium initium eſt unitas.*

(19) *Clemens Alex.*) Hunc vero locum non ita hic exhibet vir doctus, uti apud CLEMENTEM eſt, verum ſic, ut ab EVSEBIO *Praeparat. evangel. Lib. V. C. XXIV.* ſiſtitur. THEARIDAM hunc PYTHAGORAE fuiſſe diſcipulum, colligitur ex IAMBLICHI *Vita Pythagorae Cap. XXXVI. p.* 214. ubi Θεαρίδας, Metapontinus, inter PYTHAGORAE auditores numeratur.

(20) *Porphyrius*) In *Vita Pythagorae p.* 43. *ed. Küſteri.*

(21) *Efflorui∫∫e*) In PYTHAGORAE numeris declarandis, ſenſuque eorum inveſtigando, ſi vellem, levi labore copioſus eſſe ac ingenioſus poſſem. Sed terrent me veſtigia tot virorum longe me doctiorum, quos poſt longos & eruditos labores, praeter coniectutas admodum incertas, nihil attuliſſe, video. IO. MEVRSIVS, cuius exſtat *Liber de denario Pythagorico*, quo veterum plerosque de his numeris locos collegit, quemlibet edocebit, fieri hac tota re nihil poſſe obſcurius, nec idcirco hominis eſſe recte otio ſuo utentis, in ea explotanda multum temporis vel ingenii conſumere. Itaque contentus ero paucis obſervationibus, quibus eos iuvari poſſe puto, qui utiliter hanc CVDWORTHI diſputationem legere cupiunt. (I) Ipſam PYTHAGORAR doctrinam probe reor eſſe ſecernendam a diſcipulorum eius ſententiis & opinionibus, qui magiſtro ſuo ſine ulla controverſia non pauca ſuppeditarunt, quorum numquam in mentem venit homini. Etenim, quum nihil in litteras retulerit PYTHAGORAS, nec de rebus omnibus mentem ſuam aperte ſit eloquutus, evenit illi, quod evenire neceſſe erat, ut ex ſuo quilibet ingenio philoſophiam eius interpretaretur, &, quae ipſe pro veris ducebat, ad PYTHAGORAM transferret. Haec ita eſſe, vel inſignis illa diſcipulorum eius diſſenſio docet, qui, tametſi toto ſaepe genere differant, PYTHAGORAM tameo omnes teſtantur, & illud 'Αυτὸς ἔφα occinere nobis non deſinunt. Ipſe PYTHAGORAS Geometriae in primis & artium mathematicarum erat ſtudioſus. Vid. ex multis IAMBLICHVS *de vita Pythagorae Cap. XXVI. p.* 96. *Cap. XXIX. p.* 134. *&c.* Itaque initia naturae rerum ſeu elementa notis & formis geometricis metiebatur & definiebat: ut ſolent plerique artem, quam callent & conſectantur maxime, in ceteris etiam ſcientiis adhibere. Quemadmodum id fecerit, ex *Timaeo* PLATONIS apparet & ex CHALCIDII in eum *Commentario*. Adde, quae MACROBIVS ſcripſit *in ſomnium Scipionis Lib. I. Cap. VI. p.* 28. & quae, praeter multos alios, ex recentioribus hac de re dixit EDVARD. HERBERTVS

Omnes fere PYTHAGORAM triplicem fecisse, quam crediderit, divinitatem, testantur.

TVS de CHERRVRY *de religione gentilium Cap. X. p. 89. f.* Nec contentus tamen erat indagatione proportionis geometricae in natura rerum, sed proportionis quoque atithmeticae rationem habuisse autumabat naturae parentem ac conditorem. Quare, quemadmodum tn numeris ab eo, quod simplex & unum est, progressio sensim fit ad id, quod pluribus constat & compositum est, ita etiam in hac universitate a simplici & una natura fluxisse censebat omnia, paullatimque erescendo remotiora facta esse a prima illa simplicitate: praeterea cunctas naturae operum elasses, & totam quoque naturam numero contineri denario, quippe quo nihil sit perfectius. In eo itaque opera eius, quam contemplationi naturae impendebat, unice versabatur, ut primum, quemadmodum ex uno reliqua ita facta essent omoia, ut compositio semper augeretur, doceret, deinde ut ultra numetum denarium nusquam progressum esse architectum naturae, demonstraret. Speciminis loco, quo posterius intelligatur melius, vel ea legi, nec legi tanrum, sed expendi, velim, quae IAC. THOMAIVS de Antichthone Pythagoreorum commentatus est in *Observation. Haleusium Tomo IV. Observ. XIX. p. 373.* Noo magni ego fecerim hanc de natura philosophandi rationem: nec melior mihi videtur PYTHAOORAS, quam aut Musicus aut horologiorum confector, qui ad artis suae praeeepta Physieam accommodare vellet, quem praeposterum omnes dicturi esseot hominem. Sed non id spectarur hic, qualis quantusque naturae speculator fuerit PYTHAOORAS; sed hoc quaeritur: quidnam eius sibi numeri voluerint. Quibus autem corporibus & naturae rebus numerorum nomina PYTHAOORAS applicuerit, id vero neminem hodie scire arbitror, nec scivisse illos, qui olim Pythagorei dici & esse voluerunt: quorum quidem alii, quum nescirent veram magistri senrentiam, ad res metaphysieas, alii ad morales, alii ad nescio quae alia numeros istos traxerunt, & infinitis simul implicuerunt subtilitatibus & vocabulis, inviti vero rixis & dissensionibus istis ignorantiam suam prodiderunt. Hoc ne cui mirabile vel inauditum videatur, docebo paucis, quod igootum vulgo esse video, proprie philosophiam PYTHAGORAE cum ipso interiisse PYTHAGORA, atque post fata eius qui Pythagorei salutari voluerunt, vix dimidios Pythagoreos, aut nomine potius, quam reapse, viri huius sectatores fuisse. Disciplinam quidem PYTHAOORAE, instituendi rationem, & reliqua huic coniuncta una cum ipso ex orbe sublatam esse, nec a quoquam postea usurpatam, nemo dubitet, qui veteres vel mediocriter inspexerit. De philosophia igitur ipsa tantum dicam, atque tenuem huius famam tantum superfuisse, eorum docebo testimoniis, qui Pythagoreorum ipsimet nomen adsciverunt. LYSIS, ipsius PYTHAOORAE auditor, cuius habemus ad HIPPARCHVM epistolam, post mortem exararam magistri, nolle sese significat cum quoquam magistri praecepta communicare, & multis verbis demonstrat, eos, qui PYTHAOORAE sese vocarent assectatores, ne umbram quidem referre discipulorum eius. Exstat haec epistola cum apud alios, tum apud THOM. GALE inter *Opuscula veterum mythologica p. 736.* Tam exili loco fuit philosophia PYTHAGORAE non diu post obitum eius. Quid igitur postea putamus illi evenisse? Confirmat hoc luculentius PORPHYRIVS in *Vita Pythagorae p. 52.* ubi, oppressis primis PYTHAOORAE discipulis, totam eius sapientiam periisse, fatetur, perpaucis eius reliquiis in memoria quorumdam servatis. Adscribam aliquot eius verba: Τῆς δὲ συμφορᾶς ἤτοι κατασχούσης τοὺς ἄνδρας, συνεξέλιπε καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἄρρητος ἐν τοῖς στήθεσιν ἔτι φυλαχθεῖσα ἄχρι τότε, μόνων τῶν δυσσυνέτων παρὰ τοῖς ἔξω διαμνημονευομένων· οὔτε γὰρ τοῦ Πυθαγόρου σύγγραμμα ἦν. *Viris autem istis hac calamitate oppressis, defecit etiam una cum eis scientia, quam hucusque in pectoribus arcanam & reconditam custodierant, praeter quaedam intellectu difficilia, quae exterioris admissionis auditores memoria repetebant. Neque enim ullum Pythagorae scriptum exstabat.* Addit statim PORPHYRIVS, superstites post mortem PYTHAGORAE auditores eius, LYSIN, ARCHIPPVM & alios vehementer cavisse, ne quid praeceptorum eius in vulgus emaoaret. Interior ergo & secreta omnis philosophia PYTHAGORAE, hunc si audiamus, una cum ipso exstincta est, nec quidquam eius ad nos delatum, praeter id, quod illi, quos ad haec non admittebat mysteria, memoria complexi erant, nec ipsi tamen intelligebant. Ad hanc autem interiorem philosophiam, quin pertinuerint ea, quae de numetis & de universa re physica praecepit, nullum omnino dubium est. Ex quo intelligitur, quantum nobis spei supersit ad reeuperandam amissae huius doctrinae veram formam & naturam. Verum alium nunc dabo eiusdem PORPHYRII locum ex *eadem Vita p. 49.* ex quo perspicuum plane fit, non modo universe philosophiam Pythagoream, sed sigillatim ea, quae de numeris docuit, ex orbe una cum ipso esse sublata: Ἡ μὲν δὴ περὶ τῶν ἀριθμῶν πραγματεία τοιαύτη τοῖς Πυθαγορείοις· καὶ διὰ ταύτην πρωτίστην οὖσαν τὴν φιλοσοφίαν ταύτην συνέβη σβεσθῆναι. *Huiusmodi quidem usus erat Arithmetices apud Pythagoreos: quae quum prima quaedam philosophia esset, eius caussa ipsa tandem philosophia exstincta est.* Subiicit PORPHYRIVS alias rationes, propter quas hoc sapientiae genus deletum fuerit: quas nunc omitto. Si propterea philosophia periit PYTHAGORAE, quod numerorum disciplinam, quae fundamentum eius erat, plerique negligerent ipsam philosophi de his numeris sententiam quis, quaeso, periisse neget? Quapropter IAMBLICHVS saeculo post natum Servatorem quarto sese neglectam adhuc & tenebris densissimis circumfusam PYTHAGORAE philosophiam in lucem esse revocaturum, gloriabatur *de vita Pythagorae Cap. I. p. 2. ed. Kusteri.* Haec quum ita sese habeant, quam certa veraque sint illa, liquet, quae diximus, non esse, cur aliquis in his mysteriis perscrutandis multum otii ac laboris ponat, nec recentiores Pythagoreos, quibus fides hac in caussa detur, ulla ratione dignos esse. Exteriorem PYTHAGORAE disciplinam magna ex parte notam esse nobis, concedo: sed interiorem ex paucis nonnullorum hominum verbis aestimare hodie nos oportet, qui ipsimet eius ignari fuerunt ac nescii.

(II) Vt ad *Monada* & *Dyada* PYTHAOORAE

ſtantur. Quocirca, quando s. (22) CYRILLVS PYTHAGORAM narrat Deum appellaſſe *ψύχωσιν τῶν ὅλων κύκλων, καὶ πάντων κίνησιν*, *mentem & animationem omnium ſphaerarum, omniumque rerum motum*, additque, eum dixiſſe, Deum non eſſe, ut quidam ſibi perſuadeant, *ἐκτὸς τῆς διακοσμήσεως, ἀλλ᾽ ἐν αὐτῷ ὅλον ἐν ὅλῳ*, *extra mundi fabricam & adminiſtrationem, ſed in ipſo totum in toto*; equidem haec verba proprie putem intelligi debere de tertia, quam in Deo fingebat PYTHAGORAS, *hypoſtaſi*, aeterna nimirum anima. Rurſus, quae apud (23) PLVTARCHVM exſtat, Dei ex ſententia PYTHAGORAE definitio, *αὐτὸς ὁ νοῦς*, *Deus ipſa mens eſt*, ad alteram divinitatis perſonam meo judicio pertinet. Summum enim Deum PYTHAGORAS mente & intelligentia multo aliquid

RAE ſigillatim veniam, vel ea, quae de numeris his apud veteres perſcripta exſtant, argumenti eſſe loco poſſunt, ſapere illos in primis, qui hanc totam numerorum ſcientiam inter res oblivione & tempore deletas collocant. *Monada* PYTHAGORAE Deum eſſe, *Dyada* materiam, ex qua Deus orbem hunc conſtruxit, qui volunt inter veteres, non pauci ſunt. Aliquos horum vir doctiſſimus hic laudavit: ſed longe plures, ſi res id poſceret, afferri poſſent. Inſpici velim IO. MEVRSIVM *Libro nominato*, & auctoribus ab eo adductis, praeter alios, addi PHILONEM Iudaeum *Libro II. de legib. ſpecialibus p.* 805. & DIOGENEM LAERT. *Lib. VIII. Segm.* 25. *p.* 507. 508. Neque omni res probabilitate caret, praeſertim ſi materiam ſpiritu quodam animatam PYTHAGORAE viſam eſſe putemus; id quod aliquot ex veterum locis veriſimile fit. Etenim materiam, quam animus neſcio quis permeat, cum numero binario, quoniam binis conſtat partibus, iſtam vero mentem, quae rudem hanc digeſſit molem, cum *Monade* comparare, non nimis abſurdum videtur eſſe. Verum ſi alios audiamus, nec aetate, nec doctrina, nec ingenio inferiores, parum forte aberit, quin id, quod *Monada* vocavit philoſophus, ipſam cenſeamus eſſe informem & male compoſitam materiam, ex cuius varia temperatione primum quatuor illa notiſſima rerum elementa, deinde reliqua corpora nata ſint. Teſtes aliquot huius rei producemus. HERMIAS *Irriſ. philos. gentil.* §. *XVI. p.* 225. Ἀρχὴ τῶν πάντων ἡ μονάς· ἐκ δὲ τῶν σχημάτων αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἀριθμῶν τὰ στοιχεῖα γίνεται. *Omnium initium eſt unitas, e cuius figuris & numeris elementa fiunt.* Quid *Monas* erit, niſi materia, ſi ex variis eius figuris rerum fiunt initia? NICOMACHVS GERASENVS apud PHOTIVM *Biblioth. Cod. CLXXXVII. p.* 462. poſtquam μονάδα dixerat Pythagoreis ὕλην eſſe πῶς ſeu *certa ratione*, ſic pergit: Πάντα χρήματα μιγνὺς ὡς ἀληθῶς, καὶ πανδοχεὺς λοιπόν, καὶ χωρητική, καὶ χάος, σύγχυσις, σύγκρασις, ἀλαμπία. *Eamdem res omnes re vera miſcere, & deinceps omnium receptricem atque capacem eſſe, chaos, confuſionem, contemperationem.* Quae verba quin unice cadant in primam, e qua reliqua fluxerunt, materiam, nulli quidem dubium eſſe poteſt. Neque haec mihi opinio, ut verum fatear, inepta & inficeta videtur, maxime, ſi PYTHAGORAE ſapientia ex ſectatorum eius, EMPEDOCLIS in primis, praeceptis aeſtimanda ſit. *Monada* quid vetat unam illam, ex qua cetera fluxerunt omnia, materiam appellare, ſi numeris in re phyſica uti velis? Ex hac una materia *Dyas* primum provenit, bina nimirum prima elementa, aqua & aër. Ex aqua concreta terra ſenſim enata eſt: ex aëre ignis emicuit. Sic habes quaternarium illum, quem PYTHAGORAS, teſtibus multis, poſuit, elementorum numerum. Iam utra praeferenda ſit ſententia, velim ex illis audire, qui ſagaciſſimi ſibi videntur eſſe in ſcitis veterum explorandis. Certe, ſi veritati & rationi obtemperare velint, tenebris his & dubitationibus diſpellendis parem hodie neminem eſſe, fatebuntur.

(III) Quae ceterum vir doctiſſimus hic diſputat, ut PYTHAGORAM Deo ſubieciſſe materiam, aut ex ipſa Dei natura eduxiſſe, oſtendat, parum mihi firmitatis habere videntur. ALEXANDRI apud LAERTIVM locus obſcurior eſt, quam ut certi ex eo aliquid erui queat. Si quid probat, hoc probat unum, *Dyada*, quam vocavit PYTHAGORAS, infra *Monada* fuiſſe ab eo poſitam. Sed quid ipſi *Monas*, quid *Dyas* fuerit, id quidem in eo non explicatur. HERMIAE dictum, quod iam animadvertimus, ab hoc plane negotio averſum eſt, quoniam in eo *Monas* dicitur materia fuiſſe, unde genita ſint elementa. De ſententia loci THEARIDAE, quod praeciſus nimis eſt, nulli tuto indicare licet, neque, utrum ex ſuo, an PYTHAGORAE ſenſu homo iſte ſcripſerit, liquet. PORPHYRII vero, quod poſtremo exhibetur, pronuntiatum de PYTHAGORA, ſi veritati non repugnat, tantum abeſt, ut PYTHAGORAM purget vel excuſet, ut potius hominem in iis numerandum eſſe doceat, qui ſine ullo divinae naturae auxilio homines & animalia ex putrefacta materia una cum plantis eſſe genita, cenſent: quae ſententia propius a ſumma erga Deum impietate abeſt. Fateamur, quod res eſt. Non ii nos ſumus hodie, quibus ex paucis veterum auctorum verbis univerſam PYTHAGORAE & reliquorum ſapientum ſcientiam & diſciplinam integrum ſit metiri. Ad PYTHAGORAM in primis quod attinet, quae de eo memoriae ſunt prodita, ita pugnant inter ſe, tamque varia ſunt & ambigua, ut, ſi quis puſillo tantum valeat ingenio, omnia omnium philoſophorum ſcita & decreta in illis reperire queat. Qui hodie Carteſianus videbitur, ſi velit ex hac ſchola quidam, PYTHAGORAS, cras, ſi alius labori parcere nolit, ad GASSENDI ſcholam migrabit: ſed hinc hominem SPINOZA facile mox rapiet & ſuum faciet. Hic morbus eſt hominum: quae ſcire nobis datum eſt, praetermittimus otioſi; quae denſa tegit caligo & ſempiterna quaedam nox, illis, tametſi nec proſint nobis, nec noceant, non ſecus ac Attali opibus, ingenti labore inſidias, ſed fruſtra, ponimus.

(22) *Cyrillus*) *Lib. I. contra Iulianum p.* 30. Sed CYRILLVS non ita haec PYTHAGORAE verba, ut vir doctiſſimus, interpretatur: nec puto, fore quemquam, cui iſta placeat explicatio, a PYTHAGORAE verbis, ut apud CYRILLVM exſtant, plane recedens.

(23) *Plutarchum*) *De placitis philos. Lib. I. Cap. VII. p.* 881. Hanc quoque explicationem nemo temere recipiet, ut, quae hic afferuntur, omnia.

aliquid censebat esse praestantius & nobilius. Similiter, quod (24) CICERO, perhibet PYTHAGORAM suos docuisse, *Deum esse animum per naturam rerum omnium intentum & commeantem, ex quo animi nostri carperentur*, quodque idem praecepisse tradit eumdem *ex universa mente divina delibatos esse animos nostros*, ea, nisi me fallunt omnia, tertiae vel secundae personae munus & naturam explicant, non vero primae, quae propria est & ἑνάς, *unitas* & μονάς, nec non, quod ex (25) PLVTARCHO discimus, τὸ ἀγαθόν, id est *bonitas* ei dicebatur. (26) ARISTOTELES quosdam ex illis, qui Theologi inter veteres nominabantur, diserte ἔρωτα sive *amorem* testatur rerum omnium fecisse principium, seu, quod idem est, Deum omnium maximum censuisse: nosque in his ORPHEVM in primis fuisse, supra iam demonstratum dedimus. Quod enim amorem, qui ceteroquin ἔρως πολυτερπὴς & πολύμητις, *amabilis amor, neque coecus sed sapientiae ac consilii plenus* ei dicitur, τὸ αὐτοτελὲς quoque ac πρεσβύτατον, *id quod per se perfectum est, rerumque omnium vetustissimum* appellat, id summum ab eo Numen *amoris* nomine designari, testatum facit. Quocirca, quum PYTHAGORAM plerique omnes ORPHEI sequutum esse praecepta tradant, hac etiam in re quin eum aemulatus sit, nullum propemodum est dubium. Secus vero PLATONI visum est qui, etiamsi rerum omnium conditorem & effectorem Deum, aeque ac PYTHAGORAS, τἀγαθὸν sive *ipsam bonitatem* salutet, hac tamen in parte ORPHEI deseruit vestigia, nec *amorem* passus est a suis inter supremi Numinis collo nomina referri. Audiamus, quid iam AGATHONIS nomine in *Symposio* disserat: Φαίδρῳ πολλὰ ἄλλα ὁμολογῶν, τοῦτο οὐχ ὁμολογῶ, ὡς ἔρως Κρόνου καὶ Ἰαπετοῦ ἀρχαιότερός ἐστιν· ἀλλά φημι νεώτατον αὐτὸν εἶναι θεῶν, καὶ ἀεὶ νέον. *Quum multa Phaedro concedam, in hoc tamen ei minime assentior, quod amor Saturno & Iapeto sit antiquior: immo prae ceteris Diis iuvenem esse aio, semperque iuvenem.* (P. 324. Opp. ed. Ficini.) Qui amorem SATVRNVM non minus, quam IAPETVM aetate contendebant superare, hi summum eum & maximum ducebant esse Deum. Verum huic generi PLATO negat sese accedere posse, amoremque confirmat non esse Deum illum, quo nihil excellentius & maius est, sive rerum omnium architectum, sed rem factam atque conditam, recentiorem quemdam Deum, aut, uti postea mentem suam clarius exponit, non tam Deum, quam daemonem, in eo quod non omni plane vitio careat. *Amor*, inquit, *philosophus est*: at θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ, οὐδ᾽ ἐπιθυμεῖ σοφὸς γενέσθαι· ἔστι γάρ. *Nullus Deorum philosophatur, aut sapiens fieri cupit: est enim.* (P. 326.) Placuit doctrina haec (27) PLOTINO. Quamobrem amorem dicit illis esse naturis proprium, quae medium quoddam genus constituunt, animaeque amorem tribuit: Πᾶσα ψυχὴ Ἀφροδίτη· καὶ τοῦτο αἰνίττεται καὶ τὰ τῆς Ἀφροδίτης γενέθλια, καὶ ὁ ἔρως ὁ μετ᾽ αὐτῆς γενόμενος. ἐρᾷ οὖν κατὰ φύσιν ἔχουσα ψυχὴ θεοῦ ἑνωθῆναι θέλουσα, ὥσπερ παρθένος καλὴ πρὸς καλὸν ἄνδρα. ὅταν δὲ εἰς γένεσιν ἐλθοῦσα, οἷον μνηστείαις ἀπατηθῇ, ἄλλον ἀλλαξαμένη θνητὸν ἔρωτα, ἐρημίᾳ πατρὸς ὑβρίζεται. *Omnis anima Venus est: quod fabula etiam illa de natalibus Veneris & ortu amoris una cum illa indicat. Itaque anima quum est in statu naturae suae convenienti, Deus amoris cum ea cupit coniungi & sociari, qui amor purus est, coelestis & virgineus. At quum ad generationem descendit, atque illecebris illis amatoriis, quibus hic frui licet, capitur ac decipitur, tum divinus ille ac coelestis amor mutatur in alium amorem mortalem. Si vero rursus lascivis his & petulantibus amoribus liberetur, seque ipsam ab illis immunem servet, atque ad parentem suum fontemque revertatur, iterum sic, uti decet, affectus erit.* Orphicos itaque cum PLATONE videmus dissidere de amore: quorum quidem illi amorem Diis omnibus antiquiorem & maiorem esse contendunt; hic vero ad iuniorum Deorum civitatem sive daemonum concilium abire iubet. Verum si quis recte rationem ineat, is leviorem, atque videtur adspectu primo, hanc esse, contentionem; nominisque tantum esse pugnam, perspiciet. PLATO quem inducit, *Amor Peniae* id est, paupertatis & inopiae, filia est, admista tamen parte quadam τοῦ πόρου sive divitiarum. Ex paupertate igitur & copia compositus est: quod quidem, si figuras abiicias, huius sub amoris velo indicat nullum latere, nisi *amorem desiderii*, quem ARISTOTELES μετὰ λύπης, *cum dolore & tristitia* sociatum esse, docet. Verum amor is, quem ORPHEVS cecinit, & PYTHAGORAS post eum suspexit, nihil est, nisi πόρος & ἀπορία, *infinita copia & divitiarum abundantia, amor bonis omnibus & opportunitatibus redundans*

(24) *Cicero) De natura Deor. Lib. I. Cap. XI. p.* 28. *T. IX. Opp.*

(25) *Plutarcho) De placitis Lib. I. Cap. VII. p.* 881.

(26) *Aristoteles) Metaphysic. Lib. I. Cap. IV. p.* 267. *T. IV. Opp.* Vid. *Cap. III. §. XVIII.* & quae a nobis ibi sunt observata.

(27) *Plotino) Libro de bono vel uno Ennead. VI. Lib. IX. Cap. XII. p.* 768. Confer eumdem PLOTINVM peculiari *Libro de amore Ennead. III. Lib. V. p.* 291.

dans & affluens, cui nihil evenire potest gratius, quam si alios sui reddere queat participes. Hinc nil mirum est, eum rerum omnium antiquissimum & perfectissimum esse dictum, summumque Deum amoris nomine compellatum esse. Atque ipse sacer codex huic favere videtur nomini, quando Deum aliquoties *amorem* nominat, tametsi non voce ἔρως, sed verbo ἀγάπη, hac in caussa utatur. PARMENIDES de *amore* quoque multa fecisse verba legitur. Verum huius amor, ut, quod res est, fatear, licet ab (28) ARISTOTELE alicubi rerum connumeretur principiis, diversus tamen & ab eo, quem Orphici praedicabant, & ab isto, quem PLATO in ore habebat, amore videtur esse. Non ipse est summus omnium Deus, at princeps tamen Deorum illorum, qui conditi sunt. Testem eius rei (29) SIMPLICIUM habemus, qui binos hos PARMENIDIS versus sequenti ratione inter se copulat:

Ἐν δὲ μέσῳ τέτων δαίμων, ὃς πάντα κυβερνᾷ.

Ταύτην καὶ Θεῶν αἰτίαν εἶναί φησι, λέγων·

Πρώτισον μὲν ἔρωτα Θεῶν μητίσσατο πάντων.

In medio horum elementorum is Deus est, qui omnia gubernat.

Quem quidem Parmenides caussam esse affirmat Deorum, ita scribens:

Deus primo omnium ante Deos reliquos amorem creabat.

Ergo, quod PARMENIDES *amorem* appellavit, id nos inferiorem mundi animam, adiuncta genitrice quadam natura, fuisse, censeamus; quae, tametsi omnis commotionis atque agitationis in corporeo hocce orbe fons & principium sit, secundarius tamen Deus tantum est atque genitus. Hic *amor* antequam procrearetur, necessitatem veteres aiebant Theologi imperium in omnia tenuisse. Cuius quidem praecepti hanc ego arbitror sententiam esse: Priusquam divinus ille spiritus aquas motu cieret & agitaret, confusamque molem coërceret ac in ordinem cogeret, materiam necessitate sola fuisse actam, indigestumque illud & perturbatissimum chaos nulla arte divina nullaque ratione ad bonum omnia propositum dirigente (id est, nullo amore) gubernatam atque agitatam (30) fuisse.

Redeo ad PYTHAGORAM, atque eum summum Deum non modo *Monadem*, verum etiam *Tetradem* sive *Tetractyn* appellasse videri, observo. Per *Tetractyn* enim ipsum PYTHAGORAM iurare fuisse solitum, concordibus veterum testimoniis constat. Discipulos vero eius PORPHYRIUS, IAMBLICHUS, & alii memoriae prodiderunt, ipsum PYTHA-

(28) *Aristotele) Physicor. Lib. I. Cap. II. III. p.* 446. *T. I. Opp.* Adde *Metaphysicor. Lib. I. Cap. V. p.* 269.

(29) *Simplicium) Commentar. in Aristotelis Physica p.* 152. *ed. Graecae Aldinae.*

(30) *Fuisse)* Numero ternario magnam vim ac dignitatem attribuisse Pythagoreos, atque ex tribus omnia constare dixisse, cum multis aliis ex veterum locis, quos collegit IO. MEURSIUS in *Denario Pythagorico Cap. V. p.* 35, tum ex luculento in primis ARISTOTELIS testimonio efficitur *Libri I. de coelo Cap. I. p.* 610. *T. I. Opp.* Vnde vero sectam hanc una cum magistro suo Deum quoque inter illas res retulisse, quae tribus contineantur, appareat, ignotum mihi esse, profiteor, nec, quibus fulcris Trinitas nixa stet PYTHAGORAE, intelligo. Si verum illud est, quod plerique tradunt veterum auctorum, ideo tanto numerum ternarium in pretio apud hanc fuisse familiam, quod res omnes principium, medium & finem habent, Deum fas foret eximere ex hoc rerum ordine, quibus Trias sacra est, quippe qui fine non minus, quam initio & medio caret, totusque simplex & unus est. Quod PYTHAGORAM ORPHEI fe-runt fuisse sectatorem, ORPHEUM vero tres in Deo personas seu naturas posuisse, hoc me quidem parum commovet. Fac enim, ab Orphicis sumsisse, quae suos docuit PYTHAGORAS; de quo certari tamen posse video, licet IAMBLICHUS *de Vita Pythag. Cap. XXVIII. p.* 127. & alii dubitare vetent: quae de tribus ORPHEI principiis proferuntur, id quod supra iam ostendi, tam aegra sunt & infirma, ut difficulter inter sapientes emtorem reperiant. Nihilo plus ego iuniorum Platonicorum testimoniis tribuo, qui trium suorum principiorum patronis PYTHAGORAM quoque solent connumerare. Horum enim si standum sit auctoritati, omnes veterum philosophorum disciplinae conturbandae nobis sunt, quos illi obtorto collo in sua castra solent rapere, ne soli militare videantur. Quae de *amore* Orphicorum & Platonicorum hic disseruntur, praetermitto. Nam & supra *Cap. III.* aliquam huic rei operam impendi, & ut ingenue fatear, quod sentio, somniis similiora sunt & nugis, quam sententiis & rationis decretis, quae de universa hac re apud veteres leguntur, qui nec inter se consentiunt, nec, quid sibi velint, ipsimet interdum sciunt. In quibus rebus explicandis & enodandis si vir sapiens multum laboris poneret, id faceret, quod illi, qui ex stercore aurum sibi spondent, aut aegrotantium voces in oraculis habent.

PYTHAGORAM, a quo doctrinam de *Tetracty* traditam accepissent, quum sacramento vellent contendere, testatos esse. Quid? quod in *aureis*, quae vocantur, *carminibus Tetractys* illa πηγὴ ἀενάου φύσεως, *fons perennis naturae* dicitur: quae descriptio in quam proprie naturam cadere possit, si a summo discedas omnium Deo, equidem non intelligo. Confirmant haec, quae (31) HIEROCLES scripta reliquit in ista *carmina:* Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὃ μὴ τῆς τετρακτύος, ὡς ῥίζης καὶ ἀρχῆς, ἤρτηται. ἔστι γὰρ, ὡς ἔφαμεν, δημιουργὸς τῶν ὅλων καὶ αἰτία ἡ τετρὰς, θεὸς νοητὸς, αἴτιος τοῦ οὐρανίου· *Nec quidquam potest afferri, quod a quaternario, tamquam radice ac principio, non dependeat. Est enim quaternarius, quemadmodum diximus, universitatis opifex atque caussa, Deus, qui sub intelligentiam cadit, auctor Dei coelestis sensibilisque*, id est, mundi animati sive coeli. Hinc qui (32) recentiori memoria PYTHAGORAE & PLATONIS disciplinam complexi sunt, non unum ex numero quaternario mysterium sagacissime eliciunt, quo rationem reddere rogantibus queant, quare Deus *Tetras* seu *Tetractys* a PYTHAGORA appelletur. Primo, ut exempla quaedam afferam, *Tetras*, aiunt, δύναμις est δεκάδος, *virtus decadis*, atque tota decas, id est, numeri omnes atque res in ea latent reconditae. Nihil vero futilius hoc est mysterio, si quis eius rite sententiam exploret. Accipe, quid sibi velint acuti homines: Vnum, duo, tria, quatuor, si coniungantur inter se, decem conficiunt. Verum *Tetras*, pergunt, medium est aliquod arithmeticum inter *Monada* & *Hebdomada* interiectum. *Monas* atque *Hebdomas* similitudinem habent aliquam. Sicut enim *Monas* neque genita neque facta est, sed numerorum omnium fons & initium; ita *Hebdomas* etiam non modo παρθένος, *numerus virgineus*, sed etiam ἀμήτωρ, *numerus matre carens* dicitur. Atqui medium inter *Monadem* non genitam & *Septenarium*, virginem matris ignaram, locum *Tetras* obtinet, quae & genita est, & alios ex se numeros gignit. Quare numerum hunc retrusum esse, Deique rationem & naturam scite atque eleganter referre, nil dubitari debet. Ego vero vel ideo hunc numerum divinitatis parum aptam esse putem imaginem, quoniam ex alius numeri multiplicatione nascitur. Neque *Monas* apte congruit cum *Hebdomade*. Hic enim sterilis est numerus, neque gignit ex se alium numerum, qui ad decadem referatur: quapropter etiam appellari solet. Aliud in eo sese reperisse putant momentum, quod *Tetras* accuratum sit simulacrum solidi. Sic ergo rationem subducunt: Monadi respondet punctum, Dyadi linea, superficies Triadi. Triangulum enim figurarum prima est & simplicissima. Tetras igitur proprie solido similis est, eo quod primam efficit pyramidem. Verum haec si valeat conclusio, mundi citius corporei *Tetras* imago erit, quam summi illius Dei, qui ab omni concretione corporea seiunctus est. Ergo, quum his nihil ratiunculis inanius & a vera ratione remotius sit, neque PYTHAGORAS tam fuisse videatur insipiens, ut *Monade* suam simul *Tetrada* vocaret, equidem ad veritatis similitudinem multo propensiorem arbitror (33) doctissimorum inter nos virorum sententiam, qui *Tetractyn* PYTHAGORAE nomen esse *tetragrammaton* suspicati sunt, sive nomen illud, quod uni summo Numini ab Hebraeis consecratum est, quatuor litteris, iisque mutis, constans. Quod si aliquis, qua via nomen hoc ad PYTHAGORAM a Iudaeis permanare potuerit, admiretur, is varia hominis itinera, in Aegyptum, Persiam & Chaldaeam instituta, animo repetat, Sidone satis diu eum esse commoratum cogitet, denique IOSEPHVM, PORPHYRIVM, & alios cum Iudaeis eum versatum esse referre, in memoriam sibi (34) revocet. Tacco, nomen

(31) *Hierocles) Comm. in aurea carmina Pythagorae p.* 170. 171.

(32) *Recentiori memoria*) Ad HIEROCLEM castigandum haec maxime valent, in cuius *ad aurea carmina Commentario p.* 167. *s.* numeri quaternarii explicationes, quae sequuntur, propositae sunt.

(33) *Doctiss. inter nos virorum*) IO. SELDENVM intelligit & THEOPH. GALE, quorum ille *de Diis Syris Syntagm. II. Cap. I. p.* 209. 210. hic vero libro pererudito, quem inscripsit: *The court of the gentiles, or Disconrse touching the Original of human litterature Oxon.* 1672. 4. *Part. II. Lib. II. Cap. VIII. p.* 147. hanc sententiam professus est. Fortassis & idem placuit aliis ex gente Britanna, quorum ad nos non pervenerunt monumenta. HENR. MORVS, doctissimus CVDWORTHI amicus, in *Appendice ad Defensionem Cabbalae philosoph. Sam. Andreae oppositam Cap. II. p.* 124. nec plane reiicit, nec omnino adoptat hanc sententiam, sed medius veluti inter eos interiectus est, qui utramque partem tuentur.

(34) *Revocet*) Ita multi censent viri eximii, de quibus HVGO GROTIVS in *Observat. ad Lib. I. de verit. relig. Christianae p.* 72. & IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. II. Cap. XII. p.* 450. videri possunt, PYTHAGORAM opinantes ex Iudaeis hausisse, quaecumque vera & egregia de Deo divinisque rebus tradidit. Vt reliquos omittam, eruditissimus CVDWORTHI familiaris, HENR. MORVS in *Cabbala philosophica & Defensione Cabbalae illius* omnem, ne infirma videretur haec sententia, commovit lapidem. Verum alii, nec ingenio, nec eruditionis copia minores, non contemnendis probarunt rationibus, parum esse valida, quae de PYTHAGORAE

cum

men hoc Hetruscis & Latinis non fuisse incognitum, quorum vox *Iovis* haud dubie Hebraeorum illud, quod diximus, vocabulum est. Atque memini, (35) litteratissimos esse viros, qui in ipsis *aureis carminibus*, quamvis leges repugnare videantur Grammatices,

cum Iudaeis consuetudine feruntur. Vid. IO. ALB. FABRICIVS *loc. indic. p.* 450. qui his accedit. Et quod ad HERMIPPI locum attinet apud IOSEPHVM, quo nituntur maxime, qui secus sentiunt, vir doctissimus, IO. CLERICVS, suspicatus est, in eo IOSEPHVM falso legisse Ἰουδαίων pro Ἰδαίων, *Not. ad Grotium de verit. relig. Christ. p.* 72. Neque hoc, meo quidem iudicio, inepte. Idaeos certe in Creta PYTHAGORAS accessit, de quo IO. MARSHAMVS inspici poterit in *Canone chronico Saec. X. p.* 256.

(35) *Litteratissimos viros*) Horum vero sententiam copiose castigavit amicus CVDVVORTHI, HENR. MORVS, in *Appendice ad Defensionem philos. Cabbalae Cap. II. p.* 125. *s.* cuius verba, quum hanc rem egregie illustrent, describere non alienum erit. Sic igitur ille: *Interea loci non abs re fore puto, eos Philologos aggredi, quorum meminit eruditus auctor Systematis mundi intellectualis, qui iuramentum in disticho Pythagorico per Tetractyn sive Tetragrammaton fieri statuunt, hoc est, per Iehovam, nomine Dei pro ipso Deo posito, iuxta illud Rabbinorum dictum:* הוא שמו ושמו הוא Ipse nomen suum est, suumque nomen ipse; *ac si sensus istorum verborum:*

> Ναὶ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
> Παγὰν ἀενάου φύσεως,

hic esset: per Tetragrammaton sive Iehovam, qui communicavit se ipsum sive fontem aeternae naturae nostris animabus, quippe secundum doctrinam Pythagoricam ex mente divina carptis & delibatis. Ad Philologos igitur istos respondeo. Primo tinnulum istud reciprocumque Rabbinorum dictum, sensu politico & forsan magis arcano mysticoque intelligendum, perperam huc & quasi obtorto, quod aiunt, collo ad foedissimum soloecismum grammaticum defendendum vel invitum trahi. Neque enim illud dictum Rabbinicum sensu grammatico accipiendum est ad absonas excusandas ἀσυνταξίας, *sed ad significandum, ubi nomen Iehovah alicui personae imponitur, non esse inane nomen in Scriptura, sed rem ipsam subesse: ut, ubi angelus foederis & dux Israëlitarum Iehovah dicitur, Iehovam ipsum isti personae subesse innuit, ac re vera fuisse Christum animamve Messiae aeterno Logo coniunctam &c. Ut omittam, nomen & rem, vocari & esse idem frequenter apud Hebraeos significare, adeo, ut ex communi isto linguae Hebraicae idiotismo dictum illud Rabbinicum multis in locis exponi possit; quem tamen idiotismum omnes syntaxios leges irritas facere, nemo sanus statuerit. Deinde, quod & supra monui, ne Tetragrammaton quidem, multoque minus Tetractys, est nomen Dei, sed Iehovah: adeo ut demirari satis nequeam horum oscitantiam Philologorum, qui tam incondita & male cohaerentia insomnia orbi litterato propinant, nec Tetractyn sive* Τετράδα, *perinde atque reliquos numeros Pythagoricos, symbola esse permittunt; (ut certe Hierocles eo loco, ubi ait:* Ἔστι γὰρ δημιουργὸς τῶν ὅλων καὶ αἰτία ἡ τετρὰς, θεὸς νοητὸς, *&c. symbolum pro re signata ponit) sed propria nomina voluit esse, immo res ipsas, quorum tantum symbola sunt sive repositoria* μνημονευτικά: *quum luce profecto clarius sit, Tetractyn non esse nomen Dei, sed Tetragrammati repositorium dumtaxat, uti & aliorum mysteriorum, quorum sit idoneum symbolum. Ac proinde, quomodo,* (ipse nomen suum est suumque nomen ipse) *quum Tetractys nomen ipsius non sit, nedum ipse Deus, crassum illum soloecismum excusare possit, ego quidem nequaquam video. Tertio, si* (παραδόντα) *essentiae divinae animabus humanis communicationem sive* μετάδοσιν *significare debuisset, vocabulum* μεταδόντα, *non* παραδόντα, *adhibitum fuisset, quum usitatissima vocis* παραδοῦναι *significatio ad doctrinam mysteriorumve traditionem pertineat: quo sensu non ego solum, sed alii plerique omnes hoc in loco accipiunt. Quarto, si* παραδόντα *idem hic sonet, atque* μεταδόντα, & (παγὰν ἀενάου φύσεως) *ipsam divinam essentiam indigitet, nostris animabus, quippe ex divina mente carptis & delibatis, communicatam, id quidem admodum durum paradoxum est, & doctrinae Pythagoricae omnique sanae sapientiae contrarium. Dum enim animos nostros ex mente divina carptos esse ac delibatos supponit, mentem divinam supponit discerpibilem, ac proinde corpoream: adeo ut Philologi isti, qui huic sententiae favent, philologia multo plus pollere videantur, quam solida ratione aut acumine philosophico. Quinto denique plena formula iuramenti Pythagorici sic est:*

> Οὐ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
> Παγὰν ἀενάου φύσεως, ῥίζωμά τ᾽ ἔχουσαν;

quemadmodum reperitur apud Sextum Empiricum, passimque apud alios scriptores: nec probabile est, primitus plenum non fuisse distichon; (nisi monostichon solummodo fuerit) cuius igitur sensus hic foret secundum hos Philologos:

> Non per Tetractyn, qui animae nostrae communicavit
> Fontem aeternae naturae, radicemque habentem.

Qui sensus plane mancus est & imperfectus, quum plenus & nativus sensus sit, idemque noster:

> Non per eum, qui animae nostrae tradidit Tetractyn,
> Fontem perennis naturae radicemque habentem.

Hic sensus plenus est, continuus & perspicuus: alter vero, praeterquam quod mancus, falsus est praeterea. Neque enim fons aeternae naturae, Deus utique ipse, radicem habet, unde pullulet, sed radix ipsa est rerum quidem omnium. Atque haec breviter ad confutandam hanc absonam opinionem dictorum Philologorum operae pretium putabam afferre, quum eruditissimus vir, ad alia properans, eam proponere tantummodo contentus esset, confutationem vero illius ipsi visum sit praetermittere; quippe quam forsan vix dignam confutatione putavit, praesertim si cum simplici nostra iuramenti Pythagorici interpretatione conferatur.

tices, PYTHAGORAM illum esse negent, per quem iurare iubeantur discipuli eius, & *Tetractyn* hanc, sive nomen *Iovah* vel *Iehovah*, quod *Tetragrammaton* nominant, indicari contendant. Nomen aiunt Dei poni, & nomen ipsum tamen intelligi: sic moris esse Hebraeis, quorum hoc scitum sit: הוא שמו ושמו הוא *Deus & nomen eius non differunt.* Igitur notissimorum illorum versuum:

> Ναὶ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
> Παγὰν ἀενάου φύσεως,

hanc esse sententiam, censent: *Iuro per nomen tetragrammaton sive Iehovah, qui communicavit* (semet ipsum, aut) *fontem perennis naturae cum animis hominum.* Namque animos nostros PYTHAGORAM docuisse constat (36) *ex mente divina carptos &* (37) *delibatos esse.*

Haec

(36) *Ex mente divina*) Verba sunt CICERONIS *de natura Deorum Lib. I. Cap. XI. p.* 2895.

(37) *Delibatos esse*) Otio si abundarem, idque sine magno fructu consumere vellem, longam hic inchoare disputationem possem de *Tetracty* PYTHAGORAE: virorum eruditorum, quarum ingens est copia, sententias & opiniones de ea enumerarem, in singulas animadverterem, quod proclive factu foret, postremo novam proferrem coniecturam, aut, si placeret, rem totam ita mihi videri impeditam, ut nullius explicari queat ingenio, profiterer. Verum graves mihi sunt, cur id facere nolim, caussae. Quid enim vento pascere lectores iuvat, ubi nil opus est? Observationibus nonnullis contentus ero, ex quibus viri sapientes & eruditi intelligent, antequam certi hac in re aliquid decerni queat, multa esse impedimenta removenda, quibus num par aliquis futurus sit removendis, equidem nescio. (I) Varias doctissimorum virorum de quaternatio PYTHAGORAE sententias si quem iuvat cognoscere, is adeat IAC. THOMASIVM *de exustione mundi stoica Diss. XXI. p.* 251. *s.* IO. MEVRSIVM in *Denario Pythagorico Cap. VI. p.* 45. *s.* THEOD. MARCILIVM in *Notis ad aurea carmina Pythagorae p.* 345. *s.* LVC. HOLSTENIVM in *Observationibus ad Porphyrii vitam Pythagorae p.* 28. HENR. MORVM in *Appendice ad Defensionem Cabbalae philosophicae Cap. II. p.* 122. *s.* IO. FRIDER. HOMBEBOK in *Libro de Themide seu ortu legis aeternae p.* 148. *s.* & alios plures, quos referre, nullius utilitatis foret. Tot varias & discrepantes qui contemplatur sententias, eum haec ipsa doctissimorum hominum inconstantia huc facile adducet, ut veritatem hic in puteo latere, nec inde facile posse protrahi, constituat.

(II) *Tetractys* ista quaenam fuerit, aut cuinam rei numerum accommodaverit quaternarium PYTHAGORAS, id recte viri doctissimi censent nulla ex re melius, quam ex sacramento Pythagoreorum, quo *Tetractyn* testabantur, effici posse. Itaque in hoc iureiurando explicando toti esse solent, qui hanc rem pertractant. Verum, si ex meo alios metiri fas est ingenio, multa obstant, ne id feliciter & sine erroris formidine faciant. Primum, quemadmodum bini versus illi sint legendi, quibus hoc iusiurandum continetur, incertum est. Nec enim, qui eos referunt, veteres, simili eos ratione exhibent, sed tam varie & inconstanter, ut incredibile dictu sit: qua de re, praeter reliquos, quos antea nominavi, IO. ALB. FABRICIVS videri poterit in *Notis ad Sextum Empiricum p.* 332. Quis vero tantum sibi acumen arrogat criticum, ut in hacce controversia iudex sedere, & pro arbitrio, quemadmodum legendum sit decernere velit? Ego quidem, re bene putata, nihil hic me posse confirmo, nec arbiter esse velim, si disputetur verbi caussa, num in primo versu ψυχᾷ, quod aliqui habent veterum, an vero γενεᾷ aut [illegible], quod apud IVLIANVM, aut σοφίας, quae IAMBLICHI lectio, aut ζωῆς, ut METHODIVS scribit, reponi debeat. Non minor est inter recentiores eruditos discordia, quemadmodum verba sint & construenda & distinguenda, quam iterum nemo tollet facile. Quis vero de sententia iudicare poterit versuum, de quorum vera lectione non minus, quam distinctione & constructione, tam diu certari poterit, quam diu erunt, quibus dimicandi voluntas non deest. Fac vero, exspectandum esse, ut ex hisce criticis & grammaticis quaestionibus ingeniosius sese aliquis expediat, aliae tamen denuo, neque leviores, exorientur difficultates. Ante omnia videndum erit, utrum per ipsam *Tetractyn*, an vero per eum, qui *Tetractyn* commiserit animis, iuraverint PYTHAGORAE discipuli. Sive hanc, sive illam eligas sententiam, magnis te & antiquis testibus tueri poteris. Et multum memini in hac quaestione enodanda IAC. PALMERIVM desudare in *Exercitationib. ad Graecos quosd. auctores p.* 228. LVDOLPH. quidem KÜSTERVS *Notis ad Iamblichi vitam Pythagor. p.* 127. nihil esse opinatur, cur se aliquis in ea exerceat: nam Pythagoreos tam per *Tetractyn*, quam per eius inventorem iurare fuisse solitos. Nec ab hac sententia LVC. HOLSTENIVS *Notis ad Porphyrii vitam Pythag. p.* 28. & THEOD. MARCILIVS *ad aurea carmina p.* 344. multum discedunt. Ego vero tantum interesse arbitror inter sacramentum per *Tetractyn* & *Tetractyos* inventorem, quantum inter iusiurandum per solem & per Deum, qui solem condidit: nec intelligo facile, qui pacto haec duo inter se sociari, aut utrumque in versibus, quibus hoc iusiurandum conclusum est, locum habere queat. Verum liberalis ero, & concedam, & huic modum poni controversiae: neque sic omnia plana erunt. Si illis accedamus, qui per inventorem vel auctorem quaternionis iurasse Pythagoreos volunt, quisnam ille sit auctor & inventor, iterum deliberabitur, Deusne, an PYTHAGORAS. Prius veri videtur similius, multisque gravissimis placet auctoribus, tam vetustis, quam iunioribus. Sed displicet omnibus fere, qui de Pythagoreis & eorum institutis commentati sunt olim: displicet SEXTO EMPIRICO: displicet HIEROCLI, & multis aliis: qui quidem omnes sectatores PYTHAGO-

Haec omnia quum ita sint, placet locum hunc de PYTHAGORA hic s. (38)

RAE per ipsum magistrum suum iurasse perhibent. Lepidum quidem videtur, & a sapientum, quales hi videri volebant, officio plane aversum, mortales mortalem, discipulos magistrum exstinctum sacramento testari. Sed nihil, dicet aliquis, tam absurdum est, quo non aliquando sese contaminarunt illi, qui prae reliquis sapientiam consectabantur. Neque hanc ego litem, quum nesciam, quorum testium potior sit auctoritas, componere ausim. Age vero, fingamus, ex his quoque dumetis exire aliquem posse, & nova nobis sese offeret controversia, cui remedium nescio an facile inventurus sit aliquis. Concurrite, Philologi atque Grammatici, atque, quaenam vis sit huius formulae: *Tetractyn animae tradere*, expendite. Etenim eum deierant Pythagoraei, qui animis *Tetrada* commiserit. Bina video hanc loquutionem significare posse. Primo: *doctrina de Tetracty, qualiscumque demum illa sit, animam imbuere.* Et hanc expositionem non pauci sequuntur, HENR. MORVS in primis, vir doctissimus. Deinde: *quatuor proprietates, virtutes aut affectiones animae tribuere;* cui iterum opinioni longa turba cum veterum, tum recentiorum favet. Vtra verior sit interpretatio, nescire me, fateor: nec eos id scire puto, qui alteram amplectuntur explicationem, tametsi scire illud videri velint. Si quis esset, qui hac quoque de re omnem extrahere posset ex animis nostris dubitationem, veramque sententiam loquutionis huius extra controversiam ponere, is in novas tamen mox incideret captiones, quaesitus, quales essent quatuor illae animi virtutes aut affectiones, aut quaenam ista de *Tetracty* doctrina, quae commissa dicitur mentibus. Tot sunt hic sensus, quot capita, & citius inter horologia conveniet, quam inter eos, qui in hac quaestione nonnihil otii consumserunt. Aliud ex verbis: ἁμετέρᾳ ψυχᾷ, nascetur certamen. Dubium est, utrum ea sint referenda ad illum, qui *Tetractyn* in animos immisit, an vero ad ipsam *Tetractyn*. Vtrumque per leges fieri potest grammaticas: & utraque opinio suos reperit inter viros eruditos amatores. Ego, quod nullis me urgeri sentio rationibus, cuinam parti iungendus sim, dubius & anceps haereo. Tot cum eorum opinione, qui iurasse Pythagoreos per eum volunt, a quo *Tetras* in animos immissa sit mortalium, difficultates coniunctae sunt: nec ego medicinam illis reperio, aut reperisse alios me multo ingeniosiores, video. Non minora prement te incommoda, si eorum praeferas sententiam, qui familiam istam ipsam deierasse *Tetrada* opinantur. Etenim non modo maxima pars earum, quas paullo ante recensui, quaestionum hic quoque te sine fine vexabit, sed etiam, qualis illa sit *Tetras*, quae tam sancta visa fuit Pythagoraeis, in tanto variarum coniecturarum examine nullo modo dignosces. Deum hic dicit esse, ille nomen Dei Hebraeum, tertius animum mundi, quartus rerum initia seu elementa, quintus quatuor animae affectiones, alii alia. Neque tamen quisquam horum affert aliquid, quod ad nos cogendos valeat, ut sine metu assentiamur, verum ingenii visis omnes unice obtemperant, & in divinationibus incertissimis acquiescunt. Haec paullo latius explicare placuit, ut & vim illi adderem, quod paullo ante docuimus, totam numerorum disciplinam, quam tradidit Samius senex, amissam esse, & doctissimos simul homines commonerem, ne consenescant in eiusmodi quaestionibus, quibus nihil est incertius, aut plus se putent scire, quam reapse sciunt: quibus quidem ex vitiis cum litteris & artibus, tum professoribus earum multum provenire solet despicientiae.

(III) Quod ad SELDENI, CVDWORTHI, & aliorum sigillatim coniecturam attinet, Tetractyo nomen esse Iehovah, quod litteris constat quatuor, eam ipse familiaris CVDWORTHI doctissimus, HENR. MORVS *loc.* supra *cit.* iam satis acriter castigavit. Nuperrime IO. FRID. HOMBERGK in *Libro de Themide p. 155. s.* eam proscripsit, ut de IAC. THOMASIO, GEORG. HORNIO & aliis taceam. Nititur ea unice eorum opinione, qui PYTHAGORAM cum Iudaeis versatum esse, atque ex illis profecisse, censent. Cui opinioni si dignitas omnis & auctoritas detrahatur, id quod factum esse a viris eruditissimis, supra indicavi, & haec simul corruit suspicio.

(IV) Ne quis tamen aptum me quidem esse ad omnia conturbandum, & doctorum hominum curas spernendum, ineptum vero ad veritatem ex suis latebris protrahendam, conqueratur, age, quid mihi videatur de hoc sacramento, exponam, & inter coniectores & hariolos locum mihi ultimum deposcam. Primum illud assumo, quod IAMBLICHVS in *Theologumenis arithmeticis p. 20. ed. Tennulii* scriptum reliquit, EMPEDOCLEM sacramenti huius auctorem esse. Is vero EMPEDOCLES ex quatuor elementis universam rerum naturam constare credidit. Notissimi sunt versus hominis, quibus hanc doctrinam explicat, quorum hoc initium:

Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε

Naturae primum radices quattuor audi.

Vid. PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. Cap. III. p. 828.* Hanc autem is doctrinam a magistro suo PYTHAGORA traditam acceperat, quem pariter omnia ad quatuor revocasse accepimus initia. Vid. DIOGENES LAERTIVS *Lib. VIII. Segm. 25. p. 508.* Et haec ipsa elementa seu rerum principia *Tetrada* seu *Tetractyn* appellare discipuli PYTHAGORAE solebant; quod cum multa probant alia, tum hi versus, quos ex hymno Pythagoreorum servavit PROCLVS *Comm. in Timaeum Platonis Lib. II. p. 96. & Lib. III. p. 155.*

Τετράδ' ἐπὶ ζαθέην, ἣ δὴ τέκε μητέρα πάντων
Ἄτρεπτον, ἀκάματον· δεκάδα κλείουσί μιν ἁγνήν.
Exstitit aeternus donec quaternio, matrem
Qui genuit rerum immotam expertemque laboris.

Sensus apertus est: ex quatuor elementis universam rerum naturam esse genitam, quae numero perfecto seu decadi sit similis. EMPEDOCLES porro duplicem inesse sciscebat homini animam, alteram sentientem & percipientem, alteram ratione instructam: id quod supra *ad Cap. I. §. XXIV.* copiose demonstravimus. Sentientem autem & percipientem animam ex quatuor illis rerum elementis a Deo esse conflatam, indicabat, ex eoque fieri, putabat, ut ea omnia perciperet elementa extra

s. (38) CYRILLI verbis concludere: Ἰδὲ δὲ σαφῶς ἕνα τε εἶναι λέγει τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ πάντων ἔργων, ἐργάτην τε τῶν αὐτοῦ δυνάμεων, Φωστῆρα καὶ ψύχωσιν, ἤτοι ζωοποίησιν τῶν ὅλων, καὶ κύκλων πάντων κίνησιν. παρῆκται δὲ τὰ πάντα παρ' αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι κίνησιν λαχόντα φαίνεται. *Ecce perspicue dicit, unum esse universi Deum, omnium principium, operatorem facultatum, lumen, animam & vitam universi, sphaerarumque omnium motum: nihil enim a se ipso movetur, sed omnia ab eo deducta, & motum a non esse ad esse sortita cernuntur.*

Tempore proximus PYTHAGORAE est XENOPHANES Colophonius, scholae, quam vulgo vocant *Eleaticam*, conditor. Hunc ut unum simul & plures statuisse Deos demonstremus, exiguo labore opus est, quum id versus eius, quem antea protulimus, a (39) CLEMENTE ALEXANDRINO & SEXTO philosopho repetitus, abunde probet. Xenophanis unum & omnia & Deus unus, Deorum omnium maximus.

Εἷς Θεὸς ἔν τε Θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος.
Maximus idem hominum ac superum Deus unicus ille est.

De quo supremo omnium Deo alius (40) exstat eiusdem XENOPHANIS versus:

Καὶ ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει.
Ille universa sine ullo labore sola mente gubernat.

(41) CICERO praeterea, aliique memorant, quum de Deo dissereret omnium praestantissimo, XENOPHANEM appellare eum τὸ ἓν καὶ πᾶν, *unum & omnia* consuevisse, partim ut unam esse simplicissimamque Deum naturam declararet, partim ut res omnes eius unice virtute ac potentia produci, significaret. Nemo vero latius & apertius XENOPHANIS de divinis rebus philosophiam exposuit, quam SIMPLICIUS, qui ex THEOPHRASTO sese hausisse affirmat, quae differit: Μίαν δὲ τὴν ἀρχήν, ἤτοι ἓν τὸ ὂν καὶ πᾶν, καὶ οὔτε πεπερασμένον, οὔτε ἄπειρον, οὔτε κινούμενον, οὔτε ἠρεμοῦν, Ξενοφάνην τὸν Κολοφώνιον, τὸν Παρμενίδου διδάσκαλον, ὑποτίθεσθαί φησιν ὁ Θεόφραστος, ὁμολογῶν ἑτέρας εἶναι μᾶλλον, ἢ τῆς περὶ φύσεως ἱστορίας, τὴν μνήμην τῆς τούτου δόξης. τὸ γὰρ ἓν τοῦτο καὶ πᾶν τὸν Θεὸν ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης, ὃν ἕνα μὲν δείκνυσιν ἐκ τοῦ πάντων κράτιστον εἶναι. πλειόνων γάρ φησιν ὄντων, ὁμοίως ἀνάγκη ὑπάρχειν πᾶσι τὸ κρατεῖν. τὸ δὲ πάντων κράτιστον καὶ ἄριστον ὁ Θεός. ἀγέννητον δὲ ἐδείκνυεν, — — καὶ οὔτε δὲ ἄπειρον, οὔτε πεπερασμένον εἶναι. διότι ἄπειρον μὲν τὸ μὴ ὄν, ὡς οὔτε ἀρχὴν ἔχον, μήτε μέσον, μήτε τέλος· περαίνειν δὲ πρὸς ἄλληλα τὰ πλείω. παραπλησίως δὴ καὶ τὴν κίνησιν ἀφαιρεῖ, καὶ τὴν ἠρεμίαν. ἀκίνητον μὲν κ. τ. λ. *Refert Theoprastus, Xenophanem Colophonium, Parmenidis magistrum, docuisse, unum esse rerum omnium principium, unumque id & omne vocasse: praeterea decrevisse, nec finitum illud esse, nec infinitum* (certo sensu,) *nec quiescens, nec movens. Theophrastus haec ita declarat: Xenophanem haec sciscentem, non ut Physicum scripsisse & naturae exploratorem, sed tantum* In Arist. Phys. F. 5. a. 6.

extra se posita. Lege, quae observavimus *ad Cap. I. §. XIV.* Haec si omnia inter se iungantur & diligenter considerentur, veri, ut arbitror, simillimum fiet, sacramenti huius Pythagorici hanc esse vim: *Iuramus per Deum, qui animum nobis dedit, ex quatuor elementis compositum & constatum, quo cernimus, percipimus & diiudicamus omnia: quae quidem elementorum Tetras fons est perennis naturae, & unica, unde reliqua fluxerunt omnia, caussa.* Τετρακτὺν certe si quatuor esse statuas elementa in his versibus, optime, quid sibi voces illae velint, cognosces: παγὰν ἀενάου φύσεως. Ita enim Pythagoreos quatuor rerum appellasse principia, ex allatis perspicuum est locis. Iuniores autem Pythagoreos perperam sibi persuasisse, totum ad PYTHAGORAM hoc iusiurandum pertinere, a quo *Tetras* seu doctrina de *Tetrade* inventa sit primum. Nihil mihi arrogo, neque tam mihi faveo, ut hanc coniecturam omnibus probatam esse cupiam: certus tamen sum, non minus illam probabilitatis habere, atque reliquas virorum doctorum sententias. Fruatur quisque arbitrio suo: nec enim de focis & aris, aut de re maximi momenti pugnatur.

(38) *Cyrilli*) *Lib. I. adv. Iulianum p.* 30.

(39) *Clemente*) *Stromat. Lib. V. p.* 714. ex quo hunc versum repetit EVSEBIVS *Praeparat. evangel. Lib. XIII. C. XIII. p.* 678. Quod autem vir doctissimus hunc versum quoque apud SEXTVM exstare affirmat, fallitur, atque temere fidem habet HENR. STEPHANO, qui in *Poesi philos. p.* 36. perhibet. In idem vero vitium memoriae imbecillitate incidit AEGID. MENAGIVS *Comm. in Diogenem Laertium p.* 400. qui ipsa CLEMENTIS verba male SEXTO attribuit, apud quem nihil eius rei exstat.

(40) *Alius versus*) Sed hunc alii quaerant, qui abundant otio. Mihi frustra cum in multis auctoribus antiquis tum in reliquiis carminum XENOPHANIS, quas HENR. STEPHANVS in *poesi philosoph. p.* 35. *s.* collegit, investigatus est.

(41) *Cicero*) In *Academicis quaest. Lib. IV. Cap. XXXVII. p.* 2315. *T. VIII. Opp.*

tantum ut Metaphysicum & Theologum. Neque Xenophanis unum & omnia quidquam est, quam Deus. Hunc ille unam & solitariam esse naturam ex eo probat, quod Deus est optimum & potentissimum rerum omnium, quodque, quum varii sint rerum, quae exsistunt, gradus, fieri nullo modo potest, quin supremum sit aliquod, a quo reguntur omnia. Haec autem optima & potentissima natura non potest esse, nisi una. Itaque demonstravit, eam nec factam esse, nec finitam vel infinitam (certo sensu:) *pariter & motum a Deo removit & quietem. Quare, quum Deum dicit eumdem esse vel manere, non intelligit hoc de ea quiete, quae motui est opposita, & ad illas res, quae moveri possunt, pertinet, sed de alia quadam quiete, quae & supra motum est, & supra id, quod motui est contrarium.* Patet itaque, quod etiam (42) SIXTI philosophi firmatur auctoritate, XENOPHANEM ab omni Deum abstraxisse corpore, naturamque censuisse ceterarum, quas novimus, omnium dissimillimam, cuius idcirco imaginem aut formam nulli liceat mortalium effingere. Ex quo ei (43) ARISTOTELEM iniuriam fecisse cogitur, qui, quod philosophus hicce, Deum esse σφαιροειδῆ, *figura sphaerae praeditum*, affirmavit, id argumento putavit esse, Deum ab eo corpori fuisse alligatum, nec, praeter animatum, rotundum & corporeum huncce mundum, divinam aliquam ab eo naturam praedicatam. Quod si vel physica eius dogmata attentius expendisset ARISTOTELES, certe aliter de eo sensisset. Quod enim ἀπείρους ἡλίους καὶ σελήνας εἶναι, *innumerabiles esse soles & lunas*, docuit, lunas vero vagas esse stellas, dixit, quarum quaevis regio esset, quod (44) CICERO narrat,

(42) *Sixti*) Non dubito, quin iterum nomen SIXTI perperam sit positum, apud quem huius rei nihil offendas. CLEMENTEM nominare debuit vir doctissimus, qui solus, quod sciam, scripsit ex antiquis, XENOPHANEM docuisse, ὅτι ἀσώματος ὁ θεὸς, *Stromatum Lib. V. p.* 714. Quod tamen eius dictum IO. POTTERVS in *Notis* reprehendit, & SIXTI de XENOPHANE sententiae repugnare, monet. Dicam paullo post, mihi quidnam hac de re videatur.

(43) *Aristotelem*) Ea hic sine dubio spectat, quae ARISTOTELES in *Libro de Xenophane, Zenone & Gorgia Cap. IV. p.* 843. 844. disputat: Haec enim, tametsi ZENONEM proprie feriant, simul tamen XENOPHANEM, ZENONIS hac quidem in re non dissimilem, petunt. Adde tamen de XENOPHANE sigillatim *Metaphysicorum Lib. I. Cap. V. p.* 270. *T. IV. Opp.*

(44) *Cicero*) Is *Academ. quaest. Lib. IV. C. XXXIX. p.* 2319. *T. VIII. Opp.* XENOPHANEM statuisse perhibet, *habitari in luna.* De una loquitur luna, non autem de pluribus, ut vir doctissimus arbitratur. Eamdem plane sententiam tribuit ipsi LACTANTIVS *divinar. institut. Lib. III. Cap. XXIII. p.* 368. Contra PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. II. Cap. XXIV. p.* 901. & STOBAEVS in *Eclogis physicis Lib. I. p.* 56. placuisse referunt ei, multos esse soles, multasque lunas. Haec inter se pugnare videntur: & dimicare posset, si quis vellet, utra verisimilior esset sententia. Sed, quod bona cum gratia summorum dixerim virorum, qui res veterum philosophorum scrutati sunt, XENOPHANIS de multis solibus & multis lunis sententia nondum rite adhuc explicata & intellecta est, ut pleraque veterum physicorum dogmata: qua cognita, utrumque eius ex opinione dici posse, patebit, unum esse solem & plures, unam lunam & innumerabiles lunas. Docebo, quidnam senserit philosophus. Visum fuit XENOPHANI, lucem illam, quam nos solem nominamus, non esse sidus quoddam stabile ac per se constans, seu *substantiam*, ut clarius loquar, sed *accidens*, rem mutabilem, quae cito fiat, cito etiam pereat, nec uno diutius die subsistat, paucis, naturale quoddam phaenomenon aut nubem, quae nunc cogatur, nunc vicissim dissipetur. Perspicuis id verbis cum PLVTARCHVS, tum STOBAEVS docent: hic in *Eclogis physicis Lib. I. p.* 55. ille *de placitis philosophor. Lib. II. Cap. XX. p.* 889. *Xenophanes*, ait PLVTARCHVS *solem consistere docuit* ἐκ πυριδίων τῶν συναθροιζομένων ἐκ τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως, συναθροιζόντων δὲ τὸν ἥλιον, ἢ νέφος πεπυρωμένον, *ex igniculis collectis ex humida exhalatione, solem cogentibus, aut nubem ignitam.* Clarissime idem refert ORIGENES in *Philosophumenis Cap. XIV. p.* 96. Τὸν δὲ ἥλιον ἐκ μικρῶν πυριδίων ἀθροιζομένων γίνεσθαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν. *Solem e minutorum coacervatione igniculorum singulis generari diebus.* Humidorum igitur vaporum arbitratus est nocte qualibet tantum adscendere e terra & aquis in mediam aeris regionem, quantum ad illud lumen, quod solis dicitur, in ea efficiendum satis est. Humidos vero illos vapores haud dubie iudicavit sursum eundo tenuiores ac subtiliores semper fieri, ut ignis tandem & lucis naturam, humore omni amisso, induant. Congestam hanc corpusculorum molem ad certum durare tempus & permanere, verum, naturae vi cogente, vicissim disiici & dissipari: quod quum fiat, tum diem deficere, idque, quod vesperum vocamus, nasci. Hinc quaesitus, quid de occasu & defectione solis sentiret, nil dubitavit respondere, interire prorsus solem deficientem. *Xenophanes*, inquit PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. II. Cap. XXIV. p.* 900. ἔκλειψιν *seu defectionem solis dixit fieri* κατὰ σβέσιν, *exstinctione*: ἕτερον δὲ πάλιν πρὸς ταῖς ἀνατολαῖς γίνεσθαι: *novum enim solem*, sic ego verba haec interpretor, *semper nasci, quoties* ille *oritur.* Addit PLVTARCHVS, narrasse eumdem XENOPHANEM, ut nimirum sententiae suae pondus aliquod adiiceret, fuisse aliquando, quum sol totum mensem deficeret, alioque tempore tantas subito exstitisse tenebras, ut in noctem dies mutaretur. Lepidum & festivum genus Physices refero: sed nihil fieri tam facetum posse, certus sum, quin id Physicorum cuidam in mentem olim venerit. Nec alia de caussa, id quod apud eumdem est PLVTARCHVM *l. c. p.* 901. solem negabat volvi circum orbem terrarum,

rat, habitabilis, hoc vero prorsus abest ab illa, quam ei tribuit, opinione. Quocirca SIMPLICII praeferenda est auctoritas, qui Deum propterea tantum σφαιροειδῆ, *sphaerae forma praeditum* a XENOPHANE appellatum esse, perhibet, ut ab omni eum parte similem & uniformem esse, πανταχόθεν ὅμοιον, declararet. Vtcumque est, hoc tamen omni vacat controversia, fieri non potuisse, ut XENOPHANES multos esse Deos statueret, potestate, gradu atque ordine pares, eo quod unum Deum, qui simul esset omnia, (45) professus sit.

HÉRA-

ratum, verum lumen esse undiquaque diffusum, licet varium. Hac quum esset imbutus opinione XENOPHANES, non poterat, quin certo sensu affirmaret, innumerabiles esse soles. Primum novus quotidie sol ipsi videbatur nasci, totque soles erant, quot dies. Deinde, quum totius terrarum orbis vapores ad ingens hocce lumen producendum aliquid cooferant ex eius sententia, hi autem vapores varii sint pro terrarum, e quibus educuntur, varietate, sic eum decernere necesse erat, alium esse, qui Hispanos, alium, qui Galliam, alium, qui Parthos calefaciat, solem, aut luminis & caloris tametsi quaedam sit continuatio, non unius tamen generis & lumen hoc & calorem ubique esse, sed ex diversis particulis contextum & compositum. Non igitur tam multos esse sciscebat soles aut sidera per se consistentia, quam unum lumen varie quotidie nasci, & unius luminis varias esse partes, nec eodem sese modo, quae nobis lucet, solis portionem habere, quo illa sese habet, quae Asiam illuminat. Nihil hic fingi, clare PLVTARCHI verba doceot: Πολλοὺς εἶναι ἡλίους καὶ σελήνας κατὰ κλίμα τᾶς γῆς, καὶ ἀποτομὰς, καὶ ζώνας. *Multos esse soles* (dixit XENOPHANES) *secundum TERRAE DIVERSA CLIMATA, SEGMENTA ET ZONAS.* Iam patet, ut arbitror, quo modo & unum & multos esse soles, XENOPHANES dicere potuerit. Vnus erat sol iudicio ipsius, quod omnes infinitae lucis eius, cui nomen solis imponimus, partes inter se aptae ac connexae essent, multiplex autem simul & varius, quod singulae sibi regiones suam luminis huius partem, qua utrentur, parerent, & proprium idcirco solem haberent. Interim, si verum illud est, quod LAERTIVS tradidit *Lib. IX. Sect. 19. p. 558.* credidisse eum, innumerabiles esse mondos, alio quoque sensu, quam hoc, docere ipsum potuisse, non inficior, multos esse soles. At patet ex PLVTARCHO, eum huic, quem inculimus, orbi proprie multos adscripsisse soles; quod quidem ea, qua dixi, ratione factum est. De luna quid senserit, non aeque liquet. PLVTARCHVS *l. c. Lib. II. Cap. XXV. p. 901.* censuisse perhibet eum, lunam esse νέφος πεπιλημένον, *nubem constipatam.* Ex quo videtur confici posse, quod de sole, idem eum de luna censuisse. Sed quemadmodum existimare potuerit, habitari in eiusmodi congesta nube, id quidem obscurum videtur. Forte inter lunam ipsam & splendorem eius distinxit, atque lunam censuit esse terram, qualis nostra est, lucem vero, quae lunam cingit, nubem esse ex vaporibus conflatam. Ceterum, quod doctissimus CVDWORTHVS, vel ex hac de multis solibus opinione XENOPHANIS planum esse, iudicat, ARISTOTELEM iniuriam fecisse huic philosopho, quum diceret, nullum, nisi corporeum, ab eo Deum fuisse cultum, id me fateor non satis assequi. Nam quid obstet, quo minus is, qui multos esse soles arbitratur, alium tamen esse Deum, quam mundum hunc, quem adspicimus, neget, non intelligo.

(45) *Professus sit)* Quemadmodum de plerorumque veterum philosophorum religione atque pietate inter viros eruditos disputatur; ita etiam, quid XENOPHANES de Deo rebusque divinis decreverit, discors est eorum sententia. Olim iam, praeter alios, THOM. ALDOBRANDINVS in *Notis ad Diogenem Laertium p. 558.* inter divinae naturae seu Dei hostes eum connumeravit. Etenim innumerabiles eum mundos, non secus atque ANAXIMANDRVM, totidemque Deos credidisse, nec idcirco Deum a mundo distinxisse, iudicat. Multo acutius & ingeniosius nostra aetate PETRVS BAYLIVS eum aggressus est, qui, ut nihilo meliorem BENEDICTO SPINOSA XENOPHANEM fuisse, neque naturam a parente naturae seiunxisse, planum faciat, omnes ingenii nervos intendit *Dictionaire historique & critique Tom. IV. voce Xenophanes Not. B. p. 2886.* Atque viri huius acuti tantum apud multos valuit auctoritas, IO. FRANC. BVDDEVM, IO. CHRISTOPH. WOLFIVM, VAL. ERN. LOESCHERVM, & plures alios, ut nil veriti sint homini summae adversus Deum impietatis maculam inurere. Inter quos doctissimus WOLFIVS *Notis ad Origenis Philosophumena p. 98.* CVDWORTHVM nostrum nominatim eo nomine reprehendit, quod tam benignum de XENOPHANE iudicium tulerit. Nec tamen, ut tanti nominis viris assentiretur, a se impetrare potuit IAC. FRID. REIMMANNVS, vir eruditissimus, qui varias in *Historia Atheismi Sect. I. Cap. XXX. §. II. p. 203.* rationes, non omnes licet eiusdem roboris, adducit, propter quas XENOPHANIS philosophia melior, atque putant vulgo, sibi videatur. Prorsus vero eum purgavit vir illustris, IO. ALB. FABRICIVS, qui *Notis ad Sexti Empir. Pyrrh. Hypotyposes p. 59.* sine circuitu pronuntiat, *sensisse Xenophanem, Deum esse mentem aeternam, unam & immutabilem, nec generationi obnoxiam nec morti, sed vivam, ratione que ac sensu pollentem usquequaque semper fuisse, & futuram semper, sibique per omnia similem.* Mihi, ut ingenue fatear, quod sentio, non is omnino videtur esse XENOPHANES, de cuius scitis magnopere dimicandum sit. Etenim, quod ex versibus eius apud SEXTVM EMPIRICVM & alios intelligitur, nihil ipse certi decrevit, sed cuncta opinione constare censuit, quae fallere nos & decipere possit, neque idcirco pro veris haberi voluit, quae differebat. Vid. SEXTVS *Lib. VII. contra Mathemat. p. 379.* Ita vero qui sentiunt, opiniones mutare crebro non dubitant, & nunc hoc, nunc rursus aliud probant, ut vel animo affecti sunt, aut sensuum commotionibus incitantur. Interea, quum veteres de scitis eius nonnulla prodiderint, quid de his mihi videatur, paucis edisseram. Ex SIMPLICIO, quod vir eruditissimus hic facit, de placitis eius iudicare, parum esse tutum, arbitror, quum familiae, in qua fuit SIMPLICIVS, nihil esse prius soleat, quam veterum dogmata ex sensu suo refingere. Lis omnis reli-

quis

HERACLITUS, quid diceret, intelligi noluit, quumque nec Physici nec Metaphysici personam digne sustineret, obscuritatis latebram de industria adhibuit. Itaque, qui sententias eius, quas retulere veteres, conciliare volunt inter se, illi rem aggrediuntur non longam tantum & molestam, sed viribus suis paene maiorem. Neque id multum habet apud rerum peritos admirationis. Hominem enim cum multa alia portenta, tum hoc in primis etiam docuisse, accepimus: (46) *contraria plane totoque genere disiuncta simul*

quis testibus, in quibus maior aliquanto fides est, committi debet. Hos igitur si audiamus, nec tam male & impie sensisse mihi videtur XENOPHANES, ut inter magistros SPINOSAE locum aliquem mereatur, nec vicissim ita bene & pie, ut a Christianis praeceptis propius abesse videri debeat. Publicas aetatis suae religiones primum irrisit, neque fieri posse aliquid ineptius fabulis, quae de Diis circumferrentur, & ab HOMERO HESIODOque litteris essent mandatae, professus est: qua de re versus eius apud DIOGENEM & CLEMENTEM ALEX. testantur. Aeternam deinde & immutabilem posuit hanc esse rerum naturam, adiuncta mente itidem aeterna, at cum materia coniuncta, & per totam hancce molem fusa. Haec aeterna mens Deus erat XENOPHANIS. SEXTUS EMPIRICUS *Lib. I. Hypotypos. Cap. XXXIII. p.* 59. Ἐδογμάτιζε δὲ ὁ Ξενοφάνης - - - ἓν εἶναι τὸ πᾶν, καὶ τὸν θεὸν συμφυῆ τοῖς πᾶσι. *Xenophanis autem dogma erat, - - - universitatem esse unum, & Deum rebus inesse omnibus.* Idem ex ARISTOTELIS *de Xenophane, Gorgia & Zenone Libello Cap. I. & II.* perspicue apparet. Bina vero sunt in hoc eius Deo distincte consideranda, ut recte se habere pateat, quae paullo ante de religione eius diximus. Primum Deum hunc seu aeternam mentem nihil commune habere statuebat cum materia, nec similem esse hominibus, sive corpus spectes, sive animam. Docent hoc cum TIMONIS versus apud SEXTUM *loc. cit. p.* 59. quibus XENOPHANEM canit praecepisse, *Deum totum esse animum*, tum ipsius XENOPHANIS apud CLEMENTEM ALEX. *Stromat. Lib. V. p.* 714. locus, quo aperte significat, Deum nec animam nec corpus referre hominum. De illis, quae apud DIOGENEM LAERTIUM hanc in rem leguntur, consulto taceo. Atque haec eum opinio, nisi me fallit animus, a SPINOZA segregat, qui homines somniat cum quoad animum, tum quoad corpus partes & membra Dei esse, mentemque ac materiam sine fine miscet. Deinde hanc tamen mentem ex infinita aeternitate cum materia coniunctam fuisse, opificis instar omnia moderari in ea ac perficere, denique perpetuo cum illa sociatam fore, sciscebat. Quam ipsi fuisse sententiam, universa probant illa, quae de una & immutabili aeternaque rerum natura fertur praecepisse. Hoc dogma longo eum intervallo disiungit ab illis, qui de Deo sic sentiunt, uti ratio nos iubet sentire: ad Stoicorum contra gregem detrudit; a quibus tamen in rebus physicis plane discessit. Restat, ut illis respondeam, qui sciscitabuntur: (I) Quid sibi voluerit igitur, quum Deum diceret esse *globosa seu conglobata forma*, σφαιροειδῆ? (II) An Deum ab omni corpore remotum esse, aut, ut CLEMENS ait, ἀσώματον, existimaverit? A posteriori ut exordiar, equidem hac de re censeo vix aliquid decerni posse, quum ignotum nobis sit, quomodo *mentem* & *corpus* definiverit XENOPHANES. A materia crassa & rudi, ex qua cum haec rerum universitas, tum nostra constant corpora, aeternam illum mentem plane secrevisse, dubio caret. Sed cui veteres cum cura lecti sunt, eum praeterire nullo modo poterit, naturas, quae illis visae sunt concretionis omnis expertes corporeae, propterea tamen non statim pro mentibus illis esse habitas simplicibus & apertis, quales illae, quas spiritus nos dicimus, naturae sunt. Quod plerique antiquorum ἀσώματον nominant, id materia tamen est, subtilissima licet: id quod Stoicorum exemplo luculenter patet, qui Deum suum ab omni abstrahebant corpore, & ignem tamen esse dicebant. Atque quum extensam esse voluerit philosophus hic naturam illam, quam Deum appellat, praetereaque globi forma praeditam, idem ipsi placuisse, admodum probabile videtur esse. Ad prius vero illud quod attinet, etsi, quae suadeant, non desunt, non physice, sed figurate hoc intelligi voluisse XENOPHANEM, atque Deum ideo, ut summam eius perfectionem & aequabilitatem indicaret, globi similem nominasse, id tamen me, ut aliter sentiam, adducit, quod nemo veterum hoc vocabulum ita exposuit, contra forma haec globosa Dei hominum formae ab eo legitur esse opposita. DIOGENES LAERTIUS *Libro IX. Segm.* 19. *p.* 558. dixisse perhibet eum: οὐσίαν θεοῦ σφαιροειδῆ, μηδὲν ὅμοιον ἔχουσαν ἀνθρώπῳ. *Dei substantiam globosam esse, nihilque cum hominibus habere commune.* Ergo veram, quam ipse putabat, Dei formam & fictam inter se committebat. Falso asseverabat humanam Deo figuram tribui, vere autem ipsi conglobatam esse figuram. Inconcinna haec foret sententia, si formam physicam & veram, qualis hominis est, opposuisset figurae metaphysicae aut figuratae, sive perfectioni. Quocirca suspicor, XENOPHANEM existimasse, universam rerum naturam globi sive sphaerae figuram habere. Quem globum quum totum a Deo animatum esse sciscere & Numine undique plenum, consentaneum erat huic dogmati, ut naturam globum istum permeantem figura quoque globum quodammodo referre, statueret.

(46) *Contraria*) Hoc quisnam de HERACLITO scriptum reliquerit, equidem me nescire fateor: quin etiam, an omnino usquam scriptum exstet, dubito. In physicis certe rebus totus fuit: id quod vel SEXTI EMPIRICI constat testimonio *Lib. VII. contra Mathem. p.* 371. moralem vero rem & dialecticam, ad quam dogma hocce pertinet, fere neglexit. Nil dubito, quin vir doctissimus hoc eius scitum ante oculos habuerit: τὰ ἐναντία περὶ τὸ αὐτὸ ὑπάρχειν, *contraria circa idem exsistere*; de quo SEXTUS *Hypotypos. Lib. I. Cap. XXIX. p.* 53. fuse commentatur. Sed hoc praeceptum physicum est, neque significat, toto genere disiuncta simul esse vera posse. Lege IO. ALB. FABRICIUM in *Notis ad Sextum*, & GODOFR. OLEARII *Diss. II. de principio rerum omnium ex mente Heracliti* §. *VI. p.* 862. in STANLEII *Historia philosophica.*

ſimul eſſe vera poſſe. Nec (47) PLATONEM ignotum eſt ſcriptum reliquiſſe, libros eius abundare ſententiis, lumine non minus, quam ratione prorſus deſtitutis. Ac principio quidem praecepiſſe fertur, praeter corpora, nihil omnino exſiſtere, omnia vero, quae ſint, natura fluere ac labi, nec uno eodemque ſtatu diu permanere. Et nihilominus tamen in epiſtolis, quas exaravit, animos, antequam in corpora mitterentur, exſtitiſſe, disiectisque permanere corporibus, qua tum omnes fere imbuti erant philoſophi ſententia, defendit. En (48) ipſa eius verba: Τάχα καὶ ψυχὴ μαντεύεται ἀπόλυσιν ἑαυτῆς ἤδη ποτὲ ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου τούτου, καὶ σειομένη τῷ σώματι ἐκκύψασα, ἀναμιμνήσκεται τὰ πάτρια χωρία· ἔνθεν κατελθοῦσα περιεβάλλετο ῥέον σῶμα τεθνειὸς τοῦτο, ὃ δοκεῖ κ. τ. λ. *Nam & ipſa anima mihi vaticinatur, fore, ut brevi ex hoc carcere corporis liberer: quae extra hoc undique conquaſſatum corpus oculos attollens, patrias ſedes recordatur: unde illa deſcendens, fluxum hoc & mortuum corpus induit, quod aliis compoſitum ex phlegmate videtur, & bile, & tabo, & ſanguine, & nervis, & oſſibus, & carne.* Sed & ipſam mentium perennitatem, quam Stoici tollebant, tametſi animos poſt obitum corporis non occidere ſtatim, ſed ad tempus aliquod usque ad futuram mundi exuſtionem ſuperſtites eſſe, concederent, certam ſibi videri, faſſus eſt: Δύσεται τὸ σῶμα εἰς τὸ εἱμαρμένον. ἀλλ᾽ οὐ ψυχὴ δύσεται, ἀλλὰ ἀθάνατον οὖσα χρῆμα, εἰς οὐρανὸν ἀναπτήσεται μετάρσιος. δέξονταί δέ με αἰθέριοι δόμοι, καὶ πολιτεύσομαι οὐκ ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ᾽ ἐν θεοῖς. *Declinans corpus, quo fatum trahit, deſcendet. Anima vero non deſcendet: nam illa immortalis ſublimis in coelum devolabit. Ibi me coeleſtes ſuſcipient manſiones, - - & rempublicam geram inter Deos, non inter homines.* Omnes deinde res fato & neceſſitati ſubiectas eſſe, docuit HERACLITVS. Nec tamen hoc quisquam acrius & diligentius doctrinam moralem exornavit & urſit. Qua de cauſſa Stoicis vehementer acceptus fuit, qui cum aliis in rebus, tum hoc in ſtudio veſtigia eius ſtrenue legerunt. Atque ipſe in (49) *Epiſtola ad Hermodorum* praeclare ſeſe putat hoc nomine de mortalibus promeritum eſſe: Καὶ ἐμοί γε πολλοὶ καὶ δυσχερέστατοι ἆθλοι κατώρθωνται· νενίκηκα ἡδονάς, νενίκηκα χρήματα· νενίκηκα φιλοτιμίαν, κατεπάλαισα δειλίαν, κατεπάλαισα κολακείαν· οὐκ ἀντιλέγει μοι φόβος, οὐκ ἀντιλέγει μοι μέθη· φοβεῖταί με λύπη, φοβεῖταί με ὀργή· κατὰ τούτων αὐτῶν καὶ αὐτὸς ἐστεφάνωμαι, ἐμαυτῷ ἐπιτάττων, οὐχ ὑπ᾽ Εὐρυσθέως· *Mihi plurimi & difficillimi labores cum laude ſuperati ſunt. Superavi voluptates, ſuperavi divitias, ſuperavi ambitionem, proſtravi timiditatem, proſtravi*

(47) *Platonem*) Suſpicor, illum PLATONIS de HERACLITO locum hic indicari, qui exſtat in *Convivio p.* 321. Sed hoc tameo caſtigatur obſcurus philoſophus.

(48) *Ipſa verba*) Hic &, qui ſequitur, locus exſtant in *Epiſtola* HERACLITI *ad Amphidamantem* in *Epiſtolis Graecis* ab RILHARDO LVRINO editis *Heidelb.* 1601. 8. *p.* 54. 55. Verum his HERACLITI epiſtolis nihil ego tribuo, ut verum fatear. Hominis eae commentum ſunt, qui ſuum eſſe duxit, HERACLITVM indocere Platonicis ſententiis, a quibus tameo alienus fuit, refertum, & occaſionem has epiſtolas fingendi cepit ex illis rebus, quae apud LAERTIVM de morbo & morte HERACLITI leguntur. Si nihil aliud hoc doceret, ipſa id perſpicuitas & evidentia, quae in his eſt epiſtolis, teſtatum faceret: quam virtutem orationis, tantum abeſt, ut conſectatus ſit HERACLITVS, ut potius a tenebris & obſcuritate dictionis, quae familiaris ipſi erat, nomen invenerit.

(49) *Epiſtola ad Hermod.*) Apud LVRINVM *loc. cit. p.* 50. *ſ.* Sed huic quoque epiſtolae tantum ego ſtatuo pretium, quantum illi, quam ad *Amphidamantem* exaraſſe fertur. Hominis eſt, cui placuit ingenio exercitationis ſuppeditare materiam, non philoſophi, de quo loquimur. Ceterum bina CVDWORTHVS de HERACLITO perhibet, quae non nihil mihi lucis flagitare videntur. (I) Exiſtimat, ſententiam HERACLITI *de fato* pugoare cum inſigni eius ſtudio, quod in morum doctrina explicanda idem poſuit. Haec vero pugna deſinet, ſi certum ſit, quod GODOFREDVS OLEARIVS, vir harum rerum peritiſſimus, veri fecit ſimillimum, εἱμαρμένην ſeu *fatum* HERACLITI ipſum eſſe Deum, naturae rerum conditorem, io *Diſſ. de igne rerum omnium principio ex mente Heracliti* §. *XIII. p.* 853. & *Diſſ. de rerum geneſi ex mente Heracliti* §. *V. p.* 860. (II) HERACLITVM in morum diſciplina exornanda atque inculcanda aſſiduum fuiſſe, perhibet. Mihi autem hoc remotius a veritate videtur eſſe. Rerum naturalium explorationi totum ſeſe prope tradidit HERACLITVS; rem autem moralem parcius attigit: quo ex eius inſtituto nonnullis olim occaſio enata fuit disquirendi: εἰ μὴ μόνον φυσικὸς ἦν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὸς φιλόσοφος Ἡράκλειτος; *fueritne ſolum phyſicus, an etiam moralis philoſophus Heraclitus*, teſte SEXTO EMPIRICO *Lib. VII. adv. Mathemat. p.* 371. Stoicis non ignoro exprobratum fuiſſe a CICERONE & forſao aliis, in rationibus rerum naturae declarandis HERACLITVM eos ſibi ducem delegiſſe: quisnam vero veterum praecepta morum, quae tradidit haec ſecta, ex HERACLITI quoque diſciplina eſſe ſumta, memoriae prodiderit, me quidem praeterit. Neque locus ille ex *Epiſtola ad Hermodorum*, ſi germanus eſſet, HERACLITVM probaret diuturnam & fidelem philoſophiae moralis illuſtrationi navaſſe operam. Nec enim ii, qui ſua expugnata eſſe a ſe vitia glorientur, ſtatim idcirco inter philoſophiae moralis conſultos adſciſci debet. Aliud eſt morum doctrinam ſcriptis comprehendere, declarare & explicare, aliud, vitiis ſuis reſiſtere ac mederi.

proſtravi adulationem: non contradicit mihi timor, non contradicit ebrietas: timet me dolor, timet ira. Coronam vincendo iſtos reportavi: hancque ego mihi ipſi, non Euryſtheo, obnoxius, feci. Poſtremo ignem rerum omnium principium eſſe contendit: neque deſunt, quibus parum pie hanc ſententiam explicat, effata hominis. Interea eodem vix ullus exſtitit religioſior erga Deum. Namque igneam, qua haec conſtet univerſitas, materiam *& Deum eſſe & animantem*, exiſtimabat. Ceterum plures credebat eſſe Deos, omniaque aſſeverabat Deorum, daemonum & animorum plena eſſe. Quo pertinet, quod eum (50) ARISTOTELES dixiſſe refert nonnullis, qui, quum illum compellare cuperent, accedere tamen verebantur propius, eo quod philoſophum in fumoſo conſidere viderent, tugurio: *Introite: nam & hic Dii ſunt.* Rurſus autem unum ſummumque Deum ſine controverſia profeſſus eſt, qui res omnes nutu ſuo & arbitrio regeret, tamque eſſet excelſus & ſupra homines poſitus, ut nec forma eius & ſpecies ab ullo fingi, neque mens & ratio eius templis concludi poſſet. Videamus, ut impietatis calumniam, cuius eum EVTHYCLES accuſaverat, depellat: (51) Ἀλλ' ὦ ἀμαθεῖς ἄνθρωποι, διδάξατε πρῶτον ἡμᾶς, τί ἐστιν ὁ θεός; πȣ̃ δ' ἐστιν ὁ θεός; ἐν τοῖς ναοῖς ἀποκεκλεισμένος; εὐσεβεῖς γε, οἱ ἐν σκότει τὸν θεὸν ἱδρύετε; - - ἀπαίδευτοι, ȣ̓κ ἴστε, ὅτι ȣ̓κ ἔστι θεὸς χειρόκμητος, ȣ̓δὲ ἐξ ἀρχῆς βάσιν ἔχει, ȣ̓δὲ ἔχει ἕνα περίβολον; ἀλλ' ὅλος ὁ κόσμος αὐτῷ ναός ἐστι, ζώοις καὶ φυτοῖς καὶ ἄστροις πεποικιλμένος. *Verum, o rudes homines, docete nos prius, quid ſit Deus, & ubi ſit Deus? Num ille templis eſt concluſus? numque pii vos eſtis, qui in tenebris Deum collocatis? - - O indocti! an ignoratis, Deum manu non eſſe factum, neque a principio fundamentum habere, neque circumferentiam? ſed univerſus mundus eius templum eſt, animalibus, plantis & ſtellis variegatus.* Et interiectis nonnullis: Ἆρ' ȣ̓κ εἰμὶ εὐσεβής, Εὐθύκλεις, ὃς μόνος οἶδα θεόν; ἐὰν δὲ μὴ ἱδρυθῇ θεȣ̃ βωμός, ȣ̓κ ἔστι θεός; ἐὰν δὲ ἱδρυθῇ μὴ θεȣ̃, θεός ἐστιν; ὥστε λίθοι θεῶν μάρτυρες· ἔργα δεῖ μαρτυρεῖν, οἷα ἡλίȣ· νὺξ αὐτῷ καὶ ἡμέρα μαρτυρȣ̃σιν· ὧραι αὐτῷ μάρτυρες· γῆ ὅλη καρποφορȣ̃σα μάρτυς· σελήνης ὁ κύκλος, ἐκείνȣ ἔργον, ȣ̓ράνιος μαρτυρία. *Annon ego pius ſum, Euthycles, qui ſolus Deum novi? - - Numquid, ſi arae Deo non exſtruantur, Deus non erit? Numquid, ſi cui ara erigatur, qui Deus non eſt, ille Deus erit? Nempe lapides Deorum teſtes. Opera Deum teſtentur, oportet, quale ſolis: nox & dies ipſum teſtantur: horae ipſi ſunt teſtes: univerſa terra fructum producens teſtis: lunae circulus, eius opus, coeleſte (52) teſtimonium.*

Anaxagorae mens una, omnia boni obtinendi cauſſa moderans & diſponens.

HERACLITVM excipiat ANAXAGORAS, Clazomenius philoſophus. Ante quem qui ſcholam illuſtrarunt Ionicam, excepto THALETE, ANAXIMANDER, ANAXIMENES & HIPPO, divinam prorſus rationem ſuſtulerunt, id quod iam ante oſtendimus, resque omnes ad unam revocari poſſe putarunt materiam. Etenim corporibus univerſam abſolvi rerum naturam iudicarunt, &, quae accidunt, omnia motuum, perpeſſionum & affectionum corporearum eventa eſſe, cenſuerunt. Quamobrem IAMBLICHVS, ut ab hoc philoſophiae genere ſibi caverent, admonendos eſſe duxit homines: Προτίμα τὴν Ἰταλικὴν φιλοσοφίαν, τὴν τὰ ἀσώματα κατ' αὐτὰ θεωρȣ̃σαν, τῆς Ἰωνικῆς τῆς τὰ σώματα προηγȣμένως ἐπισκοπȣμένης. *Ante omnia in honore habe philoſophiam Italicam, quae incorporea per ſe ſpectat prae philoſophia Ionica, quae corpora primo loco contemplatur.* Primus ex hoc ordine ANAXAGORAS melioris ſapientiae dux & auctor exſtitit. Qui quum materiam per ſe cerneret ineptam eſſe ad ciendos motus, neque fieri potuiſſe perſpiceret, ut ea, ſi vel maxime facultate polleret ſemet ipſam agitandi, fortuita & temeraria commotione ſua tam concinnum mundi corpus tamque admirabilem rerum harmoniam efficeret, alia ſibi, praeter materiam, cauſſa vidit opus eſſe, ſi rationem reddere

Symb. XXXVI. p. 159. (potius in Orat. protrept. ad philoſ. p. 159. ed. Arcerii.)

(50) *Ariſtoteles) De partib. animalium Lib. I. Cap. V. p. 481. T. II. Opp.*

(51) Ἀλλ' ὦ) Haec &, quae paullo poſt ſequuntur, verba in eadem exſtant *ad Hermodorum Epiſtola* in LVAINI *Epiſtolis p.* 50. de qua modo ſententiam dixi.

(52) *Teſtimonium)* De HERACLITI philoſophia ſupra iam diſſerui *ad Cap. III. §. XXVIII.* & *ad Digreſſ. de natura genitrice §. VI.* quibus quod addam, nihil nunc quidem habeo. Quum vivus iam HERACLITVS ita ſit obſcurus plerisque viſus, ut ſe mentem eius aſſequi poſſe deſperarent, nec maior illis lux affulſerit, qui libros eius quondam evolverunt, nae audaces eſſemus & noſtrum iuſto ſtudioſiores, ſi diſciplinam eius univerſam ex tenuiſſimis, quae reſtant, eius particulis, iisque caligine circumfuſis, nos hodie patefacturos eſſe, polliceremur. Neque idcirco illis accedere poſſum, qui HERACLITVM ſecum ipſo pugnaſſe, & multa protuliſſe contraria, conſtituunt. Etenim hoc ita ſit, nec ne, is demum dixerit, qui totum philoſophiae eius contextum perſpexerit, quod omnibus hodie negatum eſt. Mihi CICERONIS placet ſententia, qui *de natura Deor. Lib. III. Cap. XIV. p.* 3067. *Heraclitum*, inquit, *quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus.*

dere naturae vellet. Ergo mentem mundi fabricationi praefecit, eamque digessisse ac composuisse materiam, existimavit. Haec autem mens nullus alius, nisi Deus, est. Testem horum THEMISTIVM damus, qui de ANAXAGORA: Νῦν, inquit, καὶ θεὸν πρῶτος ἐπαγαγόμενος τῇ κοσμοποιΐᾳ, καὶ ὁ πάντα ἀνάψας τῆς φύσεως τῶν σωμάτων. *Princeps hicce fuit*, (ex philosophis nimirum sectae Ionicae) *qui mentem & Deum fabricationi mundi praeposuit, neque omnia ex corporibus* (sensu destitutis) *derivavit*. Accedit PLVTARCHI in *Vita Periclis* eiusdem argumenti testimonium: Τοῖς ὅλοις πρῶτος οὐ τύχην, οὐδ' ἀνάγκην, διακοσμήσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον. *Reliqui philosophi Ionici ante Anaxagoram fortunam coecamque necessitatem, id est, motus materiae fortuitos & necessarios, unum rerum omnium principium esse, professi sunt: primus autem Anaxagoras affirmavit, mentem puram & omnis concretionis nesciam rebus omnibus praesidere.* Igitur bina rerum naturae principia, quae per se exstitisse ab aeterno fatebatur, constituebat ANAXAGORAS, mentem infinitam sive Deum, atque infinitam materiae *homoeomeriam* seu infinitam corpusculorum individuorum multitudinem. Verum atomos non tales fingebat, quales EMPEDOCLES & DEMOCRITVS induxerant, qualitatibus omnibus vacuas, sed omni genere formarum atque qualitatum natura praeditas & instructas. Qua quidem in re a veteri atque vera illius philosophiae, quae corpusculis concludit omnia, ratione deficiebat, viamque eligebat nulli antea probatam & tritam. Eo usque ratiocinando non progrediebatur, ut Deum ex nihilo crederet effecisse & procreasse materiam. Atqui Deum primo κινήσεως ἀρχὴν, *initium motus in materia*, deinde τοῦ εὖ καὶ καλῶς αἰτίαν, *pulcri atque recti omnis caussam* esse, contendebat, a quo idcirco unice ortum esset, quidquid in orbe pulcritudine, harmonia atque ordine mentes nostras caperet & delectaret. Atque hinc divinam istam rationem non modo *mentem*, sed etiam *bonum* appellabat, eo quod huc unice spectaret, ut id, quod bonum atque rectum, consequeretur & produceret. Fundamentis itaque his disciplina, quam ANAXAGORAS profitebatur, nixa stabat. Primum: Mundus hic non ex infinito tempore exstitit, verum coepit aliquando. Ante vero quam produceretur, ex omni aeternitate innumerabilis fuit copia & congeries atomorum *similarium*, ut vocantur, variis quidem praeditarum qualitatibus, verum motus omnis atque ordinis inopum. Alterum: Mundus hic non temere aut fortuito conflatus est olim, sed a Deo sive mente conditus, qui primo motum dedit materiae, postea hunc ita motum est moderatus, ut, singulis corpusculis scite atque apte distributis & compositis, machina ex omni parte concinna & venusta efficeretur. Ergo νοῦς fuit κοσμοποιός, *mens mundi conditor & architectus* exstitit: νοῦς etiam βασιλεύς ἐστι οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, *mens supremus mundi rex est atque dominus, a quo perpetuo gubernatur atque regitur.* Tertium: Deus sive mens nihil habet concreti vel corporei, sed mera mens est. Eximia sunt, quibus hoc dogma ANAXAGORAS expressit, verba, a SIMPLICIO litteris mandata: Νοῦς μέμικται οὐδενὶ χρήματι· ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ ἐστιν. εἰ μὴ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῦ ἦν, ἀλλά τεῳ ἐμέμικτο ἄλλῳ, μετεῖχεν ἂν ἁπάντων χρημάτων, εἰ ἐμέμικτό τεῳ· ἐν παντὶ γὰρ παντὸς μοῖρα ἔνεστιν· ὥσπερ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐμοὶ λέλεκται· καὶ ἀνεκώλυεν αὐτὸν τὰ συμμεμιγμένα, ὥστε μηδενὸς χρήματος κρατεῖν ὁμοίως, ὡς καὶ μόνον ἐόντα ἐφ' ἑαυτοῦ· ἔστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον, καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει, καὶ ἰσχύει μέγιστον. *Menti nihil omnino admistum est: verum sola ex se ipsa est atque separata. Nisi enim mens per se a materia secreta esset, sed admistum aliquid haberet, omnium rerum particeps esset, quoniam singulis in rebus ex omnibus aliquid inest: quae res, si menti essent adiunctae, obstarent illi, ne ullam rem consequi & acquirere posset per se ipsam. Namque mens omnium rerum est subtilissima & purissima, omniumque rerum habet scientiam, adiuncta suprema in res omnes potestate.* Postremum: Vna tantum est infinita mens sive Deus, cuius vis & ratio universam rerum naturam gubernat; non autem plures exsistunt ex infinito tempore mentes, quae nulli ortum debent, suasque singulae in administranda rerum natura partes (53) sustinent.

Orat. XV. (p. 337. ed. Harduini)

(P. 154. B. T. I. Opp.)

In Aristotelis Phys. Lib. I. fol. 33. col. a.

Illud vero video in quaestionem adduci posse: an, quem unum summum infinitumque Deum coluisse novimus, ANAXAGORAS eorum etiam inferiorum Deorum aliquem, quibus tunc Graecia supplicabat, veneratus sit? Caussam dubitandi affert, quod ab Atheniensibus, etiamsi mundum fateretur ab infinita mente conditum & effectum esse,

(53) *Sustinent*) De ANAXAGORA & philosophia eius, praeter B. IO. ANDR. SCHMIDIVM peculiari *Diss. Ienae edita*, copiosissime omnium & acutissime PETR. BAYLIVS egit *Dictionaire histor. & critique T. I. v. Anaxagoras p. 104. f.* Mihi nihil est, quod post hos moneam, in promtu.

esse, impietatis tamen erga Deos publice postulatus, atque, mulcta irrogata, tamquam criminis huius convictus, in exilium missus esse legitur. Sed exploratum est, tantam inde unice homini conflatam esse invidiam, quod solem globum esse tantum scisceret igneum, lunam vero terram habitabilem diceret, montibus, vallibus, urbibus & domiciliis, aeque atque nostrum orbem, distinctam. Forte de reliquis haud aliter stellis, tam errantibus, quam inerrantibus, pronuntiavit, atque omnes aut, solis instar, ignes, aut, non secus ac lunam, terras esse censuit cultas & habitatas. Ex qua doctrina quum hoc consequeretur, animis carere sidera, fieri non posse, perspicuum erat, ut in Diis ea numeret ANAXAGORAS. Solem vero, lunam & sidera quum divinis privaret honoribus, multitudo rerum ignara cum minime id facere posse, nisi Deos omnes tolleret & negaret, censuit. Sic nimirum rationem subducebant homines: Si nullae sunt naturae intelligentes homine excellentiores, si sol, luna ceteraque sidera intelligentia carent & consilio, neque Dii sunt, ut loquebantur, nihil restat, quam ut nullum omnino esse Deum statuamus. Temerarium, opinor, & ineptum plebis hoc videbitur plerisque iudicium: verum hoc multo mirabilius, quod duo gravissimi philosophi, SOCRATES & PLATO, eodem errore sese abripi passi sunt. (54) Ille quidem in *Apologia ad Athenienses* absurdam esse hanc ANAXAGORAE doctrinam, professus est: hic autem *Libro de legibus* viam inde patere ad omnis religionis atque pietatis despicientiam, conqueritur:

De legib. Lib. X p. 886. (p. 661. ed. Ficini.) Ἐμῦ καὶ σῦ, ὅταν τεκμήρια λέγωμεν, ὡς εἰσὶ θεοί, ταυτα αὐτὰ προσφέροντος, ἥλιόν τε καὶ σελήνην καὶ ἄστρα καὶ γῆν, ὡς θεὺς καὶ θεῖα ὄντα, ὑπὸ τῶν σοφῶν τύτων ἀναπεπεισμένοι ἂν λέγοιεν, ὡς γῆν τε καὶ λίθυς ὄντα αὐτά, καὶ ὐδὲν τῶν ἀνθρωπείων πραγμάτων φροντίζειν δυνάμενα. *Quum ego & tu haec ipsa signa Deos esse adserimus, solemque ac lunam, sidera & terram quasi Deos & res divinas in medium adducimus, tunc iuvenes ab istis sapientibus aliter persuasi, terram & lapides haec esse, dicunt, nullamque rerum humanarum curam habere posse.* Duo sunt in hocce loco, quae si praetermitterem, turpiter facerem. Primo constat ex eo, pro Deo vere ac proprie nihil olim fuisse ab antiquis habitum, nisi quod mentis, consilii & rationis particeps esset. Deinde PLATONEM ex his verbis sibi persuasisse apparet, nullos impietati religionumque contemtioni maiora comparare praesidia, quam qui Deos illos populorum inferiores, solem, lunam & stellas, sine animis, vita & ratione esse, disputarent, eoque modo facultatem omnibus concederent ex Deorum eos ordine eiiciendi.

His addamus oportet, tam PLATONEM, quam ARISTOTELEM, ANAXAGORAM, etsi Deum aperte profiteretur, mentemque infinitam orbem huncce fabricatam esse, doceret, levitatis tamen & inconstantiae pariter insimulasse, nonnullaque ab eo recepta & in medium prolata esse, prodidisse, quae ceteris de Deo dogmatibus eius parum responderent & (55) concinerent. Quisquis orbem hunc a sapientissima mente paratum & compositum esse tuetur, is etiam defendat, necesse est, omnia certo consilio & proposito facta esse, nec esse aliquid in universa rerum natura, quod melius atque sapientius fieri potuisset. Verum ANAXAGORAS, quem prius illud constanter decrevisse accepimus, tamen, quum ad singularum rerum, quae in orbe eveniunt, explicationem ventum esset, plerumque materiae non egrediebatur finibus, & ex ea rerum omnium educere studebat principia. Sapientiam & voluntatem infinitae mentis, quam esse credebat, non nisi raro testabatur. Vbi vero relinqui sese cernebat a materia, remque desperatam intelligebat esse, tum demum ad Deum, tamquam ad ancoram, repente confugiebat. Morem huncce hominis SOCRATES in *Phaedone Platonis* belle expressit: cuius idcirco, quam huc transferam, dignam esse orationem, arbitror. Igitur (56)

P. 97. Steph. (p. 391. Ficini.) SOCRATEM loquentem audiamus: *Verum quum audissem aliquando ex libro Anaxagorae,* ὡς νῦς ἐστιν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, *mentem omnia exornare, omniumque caussam esse, hoc utique caussae genere magnopere sum delectatus, existimans, huic sententiae consentaneum esse, mentem esse omnium caussam: putabamque, si id ita esset, ut mens omnia exornaret, singula per hanc ita esse disposita, ut optime disponi poterant: propterea, si quis vellet caussam invenire, qua singula fiant atque pereant, aut sint, hoc ipsum esse inveniendum, qua videlicet ratione* βέλτιστον, *optimum sit unicuique aut esse, aut quodvis aliud pati, vel agere. At quum avide hunc ipsum postea librum legerem, videbam hominem mente quidem*

(54) *Ille quidem)* Aut potius PLATO in *Apologia Socratis p. 362.*

(55) *Concinerent)* Conferri cum his ea velim, quae supra *Diss. de natura genitrice §. VI.* de hac ipsa re tam a CVDWORTHO scripta, quam a nobis observata sunt.

(56) *Socratem)* Non haec ipsa tamen est SOCRATIS apud PLATONEM oratio, sed summa tantum & argumentum eorum, quae fusius loquitur.

dem nullo modo utentem, nec caussam ullam ad ipsum rerum ornatum referentem, sed aëreas naturas & aethereas aqueasque, & talia multa incredibilia pro rerum caussis assignantem. Qua quidem in re ille mihi perinde visus est agere, ac si quis diceret, Socratem, quaecumque facit, mente facere: deinde volens singulorum, quae facio, caussas explicare, dicat primum quidem, nunc me hic propterea sedere, quoniam corpus meum ex ossibus nervisque componitur: & ossa quidem solida sunt, & juncturarum intervalla inter se habent; nervi autem sunt huiusmodi, ut intendi remittique valeant, complectantur ossa cum carnibus atque cute, quae illa continet. Elatis igitur ossibus in suis coniunctionibus, nervi, qui & intendunt & remittunt commode, faciunt, ut flectendi membri cuiusque habeam facultatem, atque hanc ob caussam hic inflexus sedeam: caussas autem huius rei verissimas interea negligeret, videlicet, quoniam Atheniensibus melius visum fuerit me condemnare, ideoque mihi etiam melius visum sit hic sedere, iustiusque iudicarim exspectantem dare poenas, quas illi iubeant: siquidem iam diu, ut arbitror, hi nervi atque haec ossa apud Megarenses aut Boeotios essent ὑπὸ δόξης τοῦ βελτίστου, ipsius, quod optimum est, opinione delata, nisi iustius honestiusque censuissem poenas civitati pendere, quascumque a me exigat, quam subterfugere atque exsulem vivere. Hoc philosophorum genus, ita pergit postea, *nequit discernere, aliam quidem esse veram alicuius rei caussam, aliud vero illud, sine quo ipsa caussa non esse potest caussa. Tales illi sunt, qui varias caussas physicas afferunt satis lepidas, quare terra sit stabilis, potentiam vero ipsam, qua nunc ita disposita sit, ut optime disponi poterat, neque perquirunt, neque δαιμονίαν ἰσχὺν, divinam quamdam vim habere, putant; sed Atlantem quemdam robustiorem & immortaliorem magisque omnia continentem invenisse se, opinantur.* Τὸ γὰρ ἀγαθὸν καὶ τὸ δέον οὐδὲν ξυνδεῖν καὶ ξυνέχειν. *Ipsum autem bonum atque decens colligare atque continere re vera nihil, existimant.* Haec PLATONIS verba, quemadmodum animo affectus fuerit ANAXAGORAS, copiose declarant. Deum esse, omnino fatebatur, mentemque infinitam res omnes condidisse; si ipsam tamen demas materiam, ex qua constant universa, praedicabat. Attamen non omnia philosophiae illius impiae & inanis, quam a magistris suis & antiquis scholae, quam tenebat, praefectis traditam acceperat, semina eiecerat ex animo. Quapropter, quod illi fecerant, caussas rerum physicas continuo venabatur, rarissimeque Dei sapientiam & voluntatem ad eventa naturae explicanda adhibebat. Cuius ego viri disciplinam atque rationes cur ceteris exponerem uberius, hanc in primis caussam habui, quod ad philosophorum quorumdam aetatis nostrae ingenium proxime accedat omnium. Sunt enim & hodie, qui Deum tollere videri nolunt, nec antiquius tamen aliquid habent, quam omnem rationem, consilium & propositum ab orbis huius fabricatione excludere, atque rerum universarum ortum ad necessitatis motusque sempiternas leges referre, vorticibus, globulis, striatis particulis, & nescio quibus aliis in divinae sapientiae locum suffectis. Atque hoc genus, tametsi CHRISTVM sequi sese dicat, equidem non possum, quin ipso turpius esse pronuntiem ANAXAGORA, quem ARISTOTELES & PLATO infamiae nota iniustum posteris tradiderunt. Namque hic non modo principium motus a Deo ducebat, sed etiam Dei consilio, ratione & gubernatione unice factum esse, docebat, ut tam aptam & concinnam materia formam nancisceretur, isteque naturae concentus, quem nemo sapiens admirabilem esse negat, exsisteret. Quamobrem Deum quoque caussam pulcri atque boni, τοῦ εὖ καὶ καλῶς αἰτίαν, nominabat. At hi philosophi alterum quidem illud non inficiantur, verum hoc penitus reiiciunt: contra coelum, stellas, plantas, arbores, animalia, & quidquid praeterea mundum hunc constituit & ornat egregie, ex certa quadam motus sive agitationis mensura, quam Deus primo materiae indiderit, & in vorticem contorserit, (57) disputant.

§. XXI.

(57) *Disputant*) In CARTESIVM & eius discipulos haec esse dicta, nemo non harum rerum mediocriter peritus intelligit. Quibus quantum tribuendum sit, ex illis, ut opinor, constabit, quae *ad Diss. de natura genitrice* supra monuimus. Ceterum omnia haec, quae de ANAXAGORAE philosophia hic disseruntur, remotiora mihi videntur esse a quaestione illa, quam proposuerat vir eximius: utrum ANAXAGORAS multos etiam Deos, praeter unum, quem esse fassus est, coluerit, aut Atheniensium Numinibus supplicaverit? Tangit quidem hanc quaestionem CVDWORTHVS, videturque accedere illis velle, qui affirmant hoc: at deinceps plane dimittit eam, neque dirimit; id quod tamen institutum eius postulabat. Idem antea in XENOPHANE fecerat. Animus ipsi est, ostendere, qui plures olim Deos venerati sunt, eos simul tamen uni omnium supremo Numini servisse. Itaque XENOPHANEM & ANAXAGORAM, quorum exemplis in hac caussa vult uti, & uni & pluribus Diis non sacra fecisse. Mihi quidem nec XENOPHANES nec ANAXAGORAS

curasse,

§. XXI.

Parmenidis summus Deus seu unum immobile.

Quum vero, qua quisque veterum philosophorum aetate vixerit, incertum plerumque sit & dubium, paullo statui liberius in hac re versari, neque curiosius uniuscuiusque tempus exquirere. Ergo PARMENIDES nunc prodeat in medium, XENOPHANIS auditor, qui carmine, quas animo complexus erat, sententias persequutus est, atque propter familiaritatem, quae ipsi cum AMENIA & DIOCHOETE, scholae Pythagoricae doctoribus, intercessit, Pythagoreae sectae placitis haud mediocriter fuisse deditus vulgo creditur. Memini, supra iam ex eius a me proferri carminibus nonnulla, quae nulli dubitandi locum relinquunt, plures eum Deos veneratum esse. Verum aeque manifestum est, unum summum potentissimumque Deum ab eo cultum esse, quem, SIMPLICIO auctore, *αἰτίαν θεῶν*, *reliquorum omnium Deorum caussam* appellavit: quorum Deorum principem *Amorem* in lucem editum esse, perhibebat. Cum magistro suo, XENOPHANE, id commune habuit PARMENIDES, quod altissimum huncce Deum *ἓν τὸ πᾶν*, *unum illud esse*, *quod simul esset omnia*, praeciperet. Quod eundem vero *τὸ ἀκίνητον* sive *immobile* appellavit, id proprium & peculiare (1) ipsi fuit.

Ceterum, quae emisit scripta PARMENIDES, ambiguitatis multum & obscuritatis habebant. Qua quidem re veterum nonnullos, qui subtilitatem dogmatum metaphysicorum non assequebantur, inductos fuisse, probabile est, ut haec eius dicta physice exponerent, nec aliud eum sibi voluisse persuaderent, quam hoc, universum huncce mundum corporeum rem esse tantum unam, eamque immobilem. Quod dogma vident omnes cum discrimen ipsum rerum, tum omnem motum, mutationem & actionem tollere. Nec idcirco, si tam absurde sensisset, PARMENIDES philosophi nomine dignus esset, verum amens atque furiosus merito dicendus esset. Ego vero SIMPLICIO potius auctore & teste in hac caussa utendum esse, putem, qui & veterum philosophorum dogmata multis aliis rectius comprehendit, & exemplum habuit carminum PARMENIDIS philosophicorum, quae iam tum paucis visa erant, post eius vero tempora prorsus interierunt. Atque hic nisi horum flagitiorum in mentem venisse PARMENIDI, testatur, eumque refert *οὐ περὶ τοῦ φυσικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὄντως ὄντος*, aut *περὶ τῆς θείας ὑπεροχῆς*, *non de physico quodam elemento aut principio*, *sed de illa natura*, *quae vere est*, aut *de divina excellentia & praestantia*, scripsisse. Addit, fuisse quidem in antiquis philosophis, qui res naturales ab illis, quae naturam superant, *τὰ φυσικὰ ἀπὸ τῶν ὑπὲρ φύσιν*, haud secrevissent:

curasse videntur vulgi, & Atheniensium in primis Numina, neque aliquid pro Deo, si unam illam excipias, quam omnia moderari credebant, mentem, habuisse. Neque tamen fieri potuisse negem, ut ANAXAGORAS, qui unam rebus omnibus mentem praesidere arbitratus est, existimaret, hac ex summa mente minores alias prodiisse mentes, rerum humanarum procurationi a celsissimo Deo adjunctas. De XENOPHANE vero non idem sentio. Novi, & ipsum hunc philosophum in versibus, qui supersunt, Deorum quoque meminisse: nec ignoro, CICERONEM *de divinatione Lib. I. Cap. III. p. 3111. T. IX. Opp.* scriptum reliquisse, *unum Xenophanem*, *quum DEOS esse diceret*, *divinationem funditus sustulisse.* Sed vereor, ne hi XENOPHANIS Dii partes tantum fuerint naturae rerum vita & ratione carentes, quibus parum apte ac proprie Deorum vocabulum imposuerit, ut invidiam amoveret, aut tales, quales Stoicorum Dii, qui ab ipso non differebant summo Deo.

(1) *Ipsi fuit*) Nescio, an hoc ita sese habeat, PARMENIDEM, non autem XENOPHANEM, docuisse, *unum* illud, quod *omnia* dicebat, simul esse *ἀκίνητον* seu *immobile*. Mihi quidem parum abest, quin universa, quae vulgo *Eleatica* dicitur, secta hoc dogmate videatur imbuta fuisse. Neque ita sine auctore sentio. ARISTOCLES *Libro de philosophia* apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. XIV. Cap. XVII. p. 756.* disertis verbis testatur: Τοιαῦτα γάρ τινα πρότερον μὲν Ξενοφάνης, καὶ Παρμενίδης, καὶ Ζήνων, καὶ Μέλισσος ἔλεγον, ὕστερον δὲ οἱ περὶ Στίλπωνα καὶ τοὺς Μεγαρικούς. ὅθεν ἠξίουν οὗτοί γε τὸ ὂν ἓν εἶναι, καὶ τὸ μὴ ὂν ἕτερον εἶναι, μηδὲ γεννᾶσθαί τι, μηδὲ φθείρεσθαι, μηδὲ κινεῖσθαι τὸ παράπαν. *Ac primum quidem Xenophanes*, *Parmenides*, *Zeno & Melissus in ea sunt doctrina versati*, *quam Stilpo deinde ac Megarenses philosophi defendere. Hi*, *quidquid esset*, *unum dumtaxat esse*; *quod ab eo diversum esset*, *id non esse*; *generari nihil*, *nihil corrumpi*, *MOVERI OMNINO NIHIL*, *statuebant.* Neque tamen negem, discrimine quodam XENOPHANIS & PARMENIDIS dogmata hac in re seiuncta fuisse, nec eodem utrumque modo rerum omnium principium immobile dixisse. Etenim PARMENIDES & MELISSVS apud ARISTOTELEM, SEXTVM, aliosque veteres motum prorsus e natura rerum sustulisse arguuntur: cuius sententiae XENOPHANEM a quoquam postulatum esse, non recordor. Moris id est plerisque antiquorum auctorum, quorum pauci sectarum veterum dogmata, qua fas fuisset, diligentia scrutati sunt, ut coniungant eos sententiis, quos iisdem verbis usos fuisse vident; quum tamen opinionibus interdum vehementer distent, quibus eadem in ore verba sunt. Quanta sit linguarum fere omnium paupertas & inopia in exprimendis animi notionibus & contemplationibus, nulli ignorare possunt eorum, qui severius aliquanto meditati sunt. Ita fit, ut diversis saepenumero notionibus eadem iubeamur consecrare vocabula: ex quo multorum, qui mediocriter tantum intuentur omnia, insignes errores nascuntur.

vissent: verum hac culpa Pythagoreos universe vacare, atque sigillatim PARMENIDEM, XENOPHANEM, EMPEDOCLEM, ANAXAGORAM: quos omnes ait *διακρίνειν* seu distincte de his rebus & sapienter praecipere, *quamvis propter summam eorum obscuritatem id non ab omnibus perceptum sit*, *καίπερ τῇ ἀσαφείᾳ λανθάνοντες τοὺς πολλούς*. Certe haec obscuritas multis nocuit tam inter Christianos, quam Deorum cultores, effecitque, ut horum sapientum dogmata longe secus, atque res ipsa & ratio flagitabat, plerumque intelligerent. Sed pergamus audire SIMPLICIVM: qui binas ordine doctrinas proposuisse narrat PARMENIDEM, alteram rerum divinarum & supra naturam positarum, quam *ἀλήθειαν* dixerit, seu *veritatem*, alteram rerum physicarum seu corporearum, cui nomen dederit *δόξης*, seu *opinionis*. Inter utramque hi versus interiecti erant, qui auctorem significabant ad rem novam transire:

Ἐν τῷ σοι παύω πιστὸν λόγον ἠδὲ νόημα
Ἀμφὶς ἀληθείας· δόξας δ' ἀπὸ τοῦδε βροτείους
Μάνθανε, κόσμον ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων.

Quam primo tractabat loco, scientia unum ex sententia eius & immobile principium habebat: verum altera binis utebatur, iisque mobilibus, igne & terra. Animos vero, tamquam vinculum quoddam, spectari volebat, quo res corporeae & corpore destitutae inter se iungerentur, Deumque docebat *τὰς ψυχὰς πέμπειν ποτὲ μὲν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς εἰς τὸ ἀειδές, ποτὲ δὲ ἀνάπαλιν*, *mittere interdum & transferre animas ex illis, quae videntur, in regiones, quae sub adspectum non cadunt, & rursus interdum ex regionibus, quae non videntur, in illas amandare, quae videntur.* Quamobrem non ut Physicum loquutum esse PARMENIDEM, manifestum est, quum unum & omnia, eaque motu destituta, principii loco adscisceret, verum ut Theologum & rerum supra naturam positarum speculatorem. Atque nihil hac re clarius olim fuerit, necesse est, quum ipsum ARISTOTELEM, qui, ut haberet, quod in PARMENIDE posset reprehendere, sententiam eius obscurare & pervertere studuit in *Physicis*, eam non dissimulare potuisse, videamus. (2) Sic enim exorditur orationem: *Necesse autem est, aut unum esse principium, aut plura; &, si unum sit, aut esse immobile, ut inquiunt Parmenides & Melissus, aut quod moveatur*, *ὥσπερ οἱ φυσικοί*, *ut aiunt physici*. Quod nescio an quid aliud sit, quam aperte profiteri, MELISSVM & PARMENIDEM Physicorum personam haud sibi sumsisse, quum unum esse rerum omnium & immobile principium decernerent. Paullo post controversiam istam: sitne aliquod unum & immobile principium? ad physicam pertinere negat scientiam, & ad aliam quamdam disciplinam referri iubet. Quod ipsum (3) alias multo etiam luculentius

(2) *Sic enim*) *Physicae auscultat. Lib. I. Cap. II. p.* 446. *T. I. Opp.*

(3) *Alias*) Hic locus exstat *Libro III. de coelo Cap. I. p.* 668. Ego vero tria haecce ARISTOTELIS dicta parum ad purgandum PARMENIDEM valere, neque tantum habere momenti, arbitror, ut nos credere cogant, *unum* eius & *omne* naturam fuisse prorsus ab hac universitate secretam, motumque, quem veteres ab eo sublatum esse, una testantur voce, non huius universitatis esse motum, sed alium. (I) Quod ARISTOTELES Physicos opponit PARMENIDI & MELISSO, id nihil est. *Physici* enim & *Physiologi* stilo ARISTOTELIS veteres illi sunt philosophi ante SOCRATEM, qui hoc unice munus suum fecerant, naturam rerum explorare, reliquis rebus & scientiis omnibus neglectis: e quorum numero nec PARMENIDES erat, nec MELISSVS. Innumeris hoc constat Stagiritae locis, e quibus unum tantum laudabo *Metaphys. Lib. II. C. VII. p.* 276. Οἱ μὲν οὖν καλούμενοι Πυθαγόρειοι ταῖς μὲν ἀρχαῖς καὶ τοῖς στοιχείοις ἐκτοπωτέροις χρῶνται τῶν φυσιολόγων. *Qui Pythagorici appellantur, principiis quidem & elementis alieniori modo, quam Physici, utuntur.* Physicos hic philosophus opponit Pythagoreis, dumque id facit, simul tamen fatetur, Pythagoreos de elementis & rerum initiis praecepisse, id est, Physicorum partes sustinuisse. Pleni sunt *Physicorum* & *Metaphysicorum Libri* locis eiusmodi. Nec idcirco SEXTVM EMPIRICVM audiri velim, qui *Libro X. adv. Mathemat. Cap. II. p.* 641. MELISSVM & PARMENIDEM propterea vocatos esse *ἀφυσίκους*, *non physicos* ab ARISTOTELE, affirmat, ὅτι ἀρχὴ κινήσεώς ἐστιν ἡ φύσις, *quoniam natura est principium motus*, quem hi philosophi sustulerint. Coniectura haec est cum nimis remota, tum ARISTOTELIS scribendi generi repugnans. (II) Nec, quod ARISTOTELES iudicat, quaestionem: an aliquid immobile sit, nec ne? non proprie ad Physicam pertinere, fortius iuvat PARMENIDEM. Nam qui hanc controversiam ad aliam referri vult scientiam, quam ad Physicam, is minime simul confitetur, eos, qui immobile aliquid esse volunt, de natura huius immobilis recte praecipere, idque ex rebus physicis eximere. ARISTOTELES physicorum artem existimabat circa illas res unice versari, quae sensus nostros feriunt, quae certum tantum tempus manent, quo absoluto pereunt, quae denique motum habent, nobis saltem habere videntur: in qua quum esset sententia, consentaneum erat, ut deliberationes eiusmodi de rebus aeternis, a sensibus remotis & generalioribus ad aliam amandaret disciplinam. Iuvabit ipsum audire philosophum *Metaphysicor. Lib. VI. Cap. I. p.* 347. 348. *T. IV. Opp.* Εἰ δέ τί ἐστιν ἀκίνητον καὶ ἀΐδιον καὶ χωριστόν, φανερὸν, ὅτι θεωρητικῆς τὸ γνῶναι, οὐ μέντοι φυσικῆς

lentius declarat, sic de PARMENIDE & MELISSO differens: Εἰ καὶ τ' ἄλλα λέγουσι καλῶς, ἀλλ' οὐ φυσικῶς γε δεῖ νομίζειν λέγειν· τὸ γὰρ εἶναι ἄττα τῶν ὄντων ἀγέννητα καὶ ὅλως ἀκίνητα, μᾶλλόν ἐστιν ἑτέρας καὶ προτέρας, ἢ τῆς φυσικῆς ἐπισκέψεως. *Quos, etsi bene cetera dicunt, non naturaliter tamen dicere oportet putare. Esse namque rerum aliquas ingenitas, omninoque immobiles, ad aliam magis atque priorem, quam ad naturalem, considerationem spectat.*

Igitur PARMENIDES, aeque atque praeceptor eius, XENOPHANES, quod unum esse dixit & omnia, quodque simul immobile appellavit, id summum illum, quem investigamus nunc in scriptis philosophorum, Deum esse, statuit. Hoc enim veterum philosophorum genus Deum primo τὸ ἓν καὶ μονάδα nominare solebat, *unum & monada*, quoniam naturam omnium principem & perfectissimam, unde reliqua universa manassent, simplicissimam quoque esse, non poterant non intelligere. Sic mentem eorum (4) EVDORVS apud SIMPLICIVM explicat: Ἀρχὴν ἔφασαν εἶναι τῶν πάντων τὸ ἕν, ὡς καὶ τῆς ὕλης, καὶ τῶν ὄντων πάντων ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένων· τοῦτο δὲ εἶναι τὸν ὑπεράνω θεόν. *Veteres hi affirmabant, unitatem primum esse rerum omnium principium, materiamque non minus ipsam, quam reliqua omnia ex ea esse derivata. Vnum autem hocce nihil erat ipsis, quam summus ille, qui est super omnia, Deus.* Nec aliter (5) SYRIANVS: Οἱ θεῖοι ἐκεῖνοι ἄνδρες τὸ ἓν θεὸν ἔλεγον, ὡς ἑνώσεως τοῖς ὅλοις αἴτιον, καὶ παντὸς τοῦ ὄντος, καὶ πάσης ζωῆς. *Divini viri hi Deum id, quod unum est, appellarunt, quoniam caussa est unitatis omnium rerum, nec non eius omnis, quod re vera exstitit, vitaeque omnis.* SIMPLICIVS vero il- F. 31. ed. Gr. (Comm. in Phys. Aristot.)
lud principium, quod PARMENIDES τὸ ἓν ὄν, *unum ens* appellavit, certam esse quamdam concludit divinam naturam, mente atque intelligentia cum longe excellentiorem, tum simpliciorem: Λείπεται οὖν, τὸ νοητὸν πάντων αἴτιον, δι' ὃ καὶ ὁ νοῦς ἐστι καὶ τὸ νοεῖν, ἐν ᾧ πάντα κατὰ μίαν ἕνωσιν συνῃρημένως κατείληπται καὶ ἡνωμένως, τοῦτο εἶναι τὸ Παρμενίδειον ἓν ὄν. *Reliquum igitur est, ut constituamus, intelligibile illud, quod caussa est omnium rerum, a quo & intelligentia & mens ipsa sunt, in quo continentur & comprehenduntur omnia compendiose & secundum unitatem quamdam, illud, inquam, intelligibile id esse, quod Parmenides vocavit unum ens.*

Sed iidem, quorum sese ordini PARMENIDES adiunxit, philosophi antiquiores Deum illum, quem ἓν ὄν, *unum ens*, sive naturam omnium primam & simplicissimam dicebant, simul τὸ πᾶν, *omne* seu *universum* appellabant, eo quod res omnes efficienter contineret, &, ut ait SIMPLICIVS, πάντα διακεκριμένως ἐμφαίνεται ἀπ' αὐτοῦ, *unus omnia distincte explicasset atque distribuisset.* Quam propter caussam unum illud, cuius res hic agitur, a PLATONE in *Parmenide* dicitur ἐπὶ πάντα πολλὰ ὄντα νενεμημένον, *in res omnes, quae varii sunt generis, distributum.* PARMENIDEM certe mundum non intelle-

σικῆς γε. περὶ κινητῶν γάρ τινων ἡ φυσική. - - - ἡ μὲν γὰρ φυσικὴ περὶ ἀχώριστα μέν, ἀλλ' οὐκ ἀκίνητα. *Quod si quippiam est immobile & aeternum & separabile, patet, quod speculativae est, de eo cognoscere, non autem physicae: de mobilibus namque quibusdam physica est. - - Physica etenim circa inseparabilia quidem, sed non immobilia.* Hinc, quae de coelo & mundo, quos aeternos esse ducebat Stagirita, disputari possunt, a Physica seiunxit, & partim separatim tractavit, partim ad Metaphysicam retulit. (III) Hinc iam tertio, quid respondendum sit eius loco, apparet, quo bene quidem quodammodo disseruisse PARMENIDEM & MELISSVM, concedit, at Physicorum officio negat functos esse. Ipse ARISTOTELES, id quod in vulgus notum est, esse aliquid aeternum, & simul immobile, Deum nimirum, statuebat. Quare non poterat, quin istos philosophos in universum laudaret, qui pariter unum esse aliquod perenne atque motus expers, professi sunt. Neque tamen, id faciens, quale illud sit immobile PARMENIDIS, significat, aut hominem recte de illo sensisse, fatetur: contra sententiam eius aliis in locis, maxime *Lib. I. Physicorum* & *Lib. I. Metaphys.* & declarat & castigat. Ne iniquus tamen sim, esse diffiteri nolo locum apud ARISTOTELEM, qui doctissimum CVDVVORTHVM praeteriit, quo PARMENIDIS disciplinam philosophus videtur indicare talem fuisse, qualem CVDVVORTHVS eam esse vult, *Metaphys. Lib. I. Cap. V. p. 270. T. IV. Opp.* Παρμενίδης μὲν ἔοικε τοῦ κατὰ λόγον ἑνὸς ἅπτεσθαι· Μέλισσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην. διὸ καὶ ὁ μὲν πεπερασμένον, ὁ δὲ ἄπειρόν φησιν εἶναι αὐτό. *Parmenides etenim unum secundum rationem attigisse videtur: Melissus vero secundum materiam. Quare id etiam ille quidem finitum, hic vero infinitum ait esse.* Sed ut omittam, coniecturam hic tantum proponi, locus hicce vehementer obscurus est, neque patet, quid Stagirita unum κατὰ λόγον & unum κατὰ ὕλην dixerit. De ipsa PARMENIDIS sententia paullo post disseretur.

(4) *Eudorus apud Simplicium*) *Comm. in Physicam Aristot. p. 39. ed. Graecae Aldinae.*

(5) *Syrianus*) Ex codice manu scripto *Comm.* SYRIANI *in Libros aliquot metaphysicos Aristotelis* haec sine dubio verba excerpsit vir doctissimus. Nec enim adhuc Graece hic *Commentarius* editus est.

tellexisse corporeum, quum τὸ ἓν καὶ πᾶν, *unum & omne* praedicaret, vel ex eo efficitur, quod idem ἀδιαίρετον, *individuum* esse, atque, quod SIMPLICIVS observavit, omni magnitudine carere, dixit. Quae ideo verba adhibuit, quia, quod modo perfectissimo unum est, partes nullo modo habere posse, sentiebat. In Phys. fol. 17. col. 2.

Ergo formula ista, ἓν τὸ πᾶν, *unum est omnia*, id quod diligenter animadverti debet, sensu multum diverso usurpata est a veteribus philosophis. PARMENIDES enim & XENOPHANES summum ea Deum designabant, sive unam illam maximeque perfectam naturam, quae ceteris rebus omnibus ortum dedisset ac initium. Verum alii summam ea tegebant impietatem, atque id, quod rerum omnium est ultimum & vilissimum, materiam nimirum sive corpus, unum & omnia dicebant, ut res omnes significarent una eademque materia, vario tamen modo affecta & disposita, constare. Habeo luculentum, ex quo patet hoc, ARISTOTELIS locum: Ὅσοι μὲν ὂν ἕν τε τὸ πᾶν καὶ μίαν εἶναί τινα φύσιν, ὡς ὕλην, τιθέασι, καὶ ταύτην σωματικὴν καὶ μέγεθος ἔχουσαν, δῆλον, ὅτι πολλαχῶς ἁμαρτάνουσι. Metaphys. Lib. I. C. VII. (p. 274. T. IV. Opp.) *Quicumque igitur universum unum & unam quamdam esse naturam, ut materiam, ponunt, & hanc corporalem & magnitudinem habentem, patet, quod multipliciter errant.* Sed est tamen non leve, quod utrosque seiungit, discrimen. Nullus eorum, qui hoc scito ad flagitia religionumque detrimentum abusi sunt, sive aërem, sive aquam, sive aliud quid in animo haberent, unum illud & omnia *immobile* dixerunt esse, sed mobilitatem ei semper adiunxerunt. Contra PARMENIDES, MELISSVS & ZENO immobile iudicarunt esse, quod ita vocabant. Ex quo efficitur, Deum eos intellexisse unum, idque solum docere suos voluisse, unam esse, simplicissimam, perfectissimam, immutabilem omnique concretione liberam naturam, quae res omnes, tamquam caussa, sinu suo complecteretur, atque universitatem olim condidisse & ex se procreasse. At HERACLITVM, quem pariter dixisse ferunt, ἓν εἶναι τὸ πᾶν, *unum esse omnia*, sive universitatem rem unam esse & eamdem, utrumque formulae huius sensum copulasse, coniicio, atque omnia ex uno Deo & ex uno igne profecta esse, censuisse. Idem prope de Stoicorum dogmate pronuntiem. Vtrique enim Deum ita esse profitebantur, ut a corpore eum haud disiungerent, ignemque rationis & consilii compotem rerum omnium existimarent esse caussam & initium.

Ipse ARISTOTELES, quem in *Physicis* de MELISSI & PARMENIDIS auctoritate multum ideo detraxisse, monuimus, quod immobile illi rerum statuerent principium, in *Metaphysicis* eamdem, quam illi, viam atque rationem manifesto ingreditur. Concedit enim, qui unum esse censent a corpore remotum & immobile rerum omnium principium, eos Deum fateri, Deumque largitur summum naturam esse motus omnis nesciam. En ipsa philosophi verba: Εἴπερ ὑπάρχει τις οὐσία τοιαύτη, λέγω δὲ, χωριστὴ καὶ ἀκίνητος, ὅπερ πειράσομαι δεικνύναι, ἐνταῦθα ἂν εἴη που καὶ τὸ θεῖον καὶ αὕτη ἂν εἴη πρώτη καὶ κυριωτάτη ἀρχή. L. VI. C. I. (p. 348.) & Lib. XIII. C. VII. (p. 461.) *Si aliqua quidem talis substantia est, dico autem, separabilis & immobilis, quod tentabimus ostendere, illic profecto divinitas erit: & hoc erit primum & principale principium.* Erunt forte, qui, si minus PARMENIDEM, ARISTOTELEM tamen multa eiusmodi principia immobilia, seu non unas naturas principii expertes ac per se exsistentes, quarum quaelibet non nihil ad mundi fabricationem contulerit, statuisse, suspicabuntur. Verum his SIMPLICIVS satisfaciat, qui μὴ γεγονέναι, confirmat, δόξαν πολλὰς καὶ ἀκινήτους τὰς ἀρχὰς λέγουσαν. id est, *tametsi veterum philosophorum varii multa* In Phys. Arist. f. 17. (nonnulli etiam infinita) *esse dixerint principia mobilia, nullum tamen inter philosophos exstitisse, qui diceret, multa & varia esse principia immobilia.* Ex quo concludimus, qui multas mentes nec factas nec genitas, sed per se exsistentes, diceret, aut plures Deos aequalis virtutis atque gradus orbis huius constructioni praeficeret, in antiquis neminem inventum esse philosophis.

Verum videamus, quemadmodum PLOTINVS interpretatus sit PARMENIDEM. Is igitur τὸ ὂν sive *ens* illud, quod in scriptis suis toties commemoravit PARMENIDES, perfectam esse mentem sive intelligentiam, nil quidem dubitare videtur. Nihil enim vere exsistere & esse, philosophum hunc putare, ait, praeter id, quod intelligat. Hanc vero mentem, a corpore licet abstractam, cum sphaera comparasse seu globo, censet, eo quod cuncta in semet involuta comprehendat, quodque ratio ac intelligentia omnis non extra eam sit, sed in ea. Quod vero hoc ipsum *ens* in libris suis *unum* etiam appellaverit, inde putat evenisse, ut in nonnullorum reprehensionem incurreret, ensque illud suum & *unum* & *multiplex* simul fecisse videretur, quum intelligentia tamen & ratio rerum omnium species & notiones complectatur. Ergo totam PARMENIDIS disciplinam multo melius digestam, multoque distinctius & curatius expositam esse a PLA-

TONE censet in *Parmenide*, ubi tria principia inaequalia seu tres in divinitate personas esse, profiteatur: Ὁ παρὰ Πλάτωνι Παρμενίδης, ἀκριβέστερον λέγων, διαιρεῖ ἀπ' ἀλλήλων τὸ πρῶτον ἓν, ὃ κυριώτερον ἓν, καὶ δεύτερον ἓν πολλὰ λέγων, καὶ τρίτον ἓν καὶ πολλά· καὶ σύμφωνος οὗτος καὶ αὐτός ἐστι ταῖς φύσεσι ταῖς τρισίν. *Parmenides autem loquens apud Platonem, exactius inter se distinguit primo ipsum unum, quod & praecipue unum est, solumque unum: item secundum unum multa nominat: tertium denique unum atque multa. Hic itaque sic tres dictas confirmat naturas.* Et ego quidem, quod quasi in itinere positus indico, hanc minime admonitionem PLOTINI sprevetim; quin ad obscurum & difficilem PLATONIS *Dialogum*, quem *Parmenides* inscripsit, referandum vix aliquid opportunius hoc inveniri posse, arbitror. Quod si igitur tribus divinitatem *hypostasibus* seu personis contineri, credidit PARMENIDES, illud, quod proprie τὸ ἓν καὶ πᾶν, *unum & omne*, vocare solebat, primum in illis haud dubie locum tenuit. Alteram vero, quam perfectissimam iudicabat mentem esse, videtur discriminis gratia ἓν πολλὰ vel πάντα, *unum multa* sive *omnia* nominasse. Haec *omnia* vero species rerum sunt intelligentiae obviae, quas universas mens perfectissima complectitur in se & comprehendit. Nec de aliis, quam de his ipsis speciebus, intelligi debet pronuntiatum eius: *res omnes stare & permanere, non autem fluere.* Singulas autem res & in sensus incurrentes haud in eodem statu manere, praecepit. Namque has, quod ipse confirmat usus, recte fluere docuit HERACLITVS cum sectatoribus. Verum illas notiones, quae, re nulla interiecta, animis nostris obversantur, aeternas pronuntiavit esse & immutabiles. Atque ipse ARISTOTELES generari eas & corrumpi posse negavit, eo quod nullarum certa posset esse & immutabilis scientia, nisi mentibus nostris aeternae, immutabiles & necessariae species & notiones obiicerentur. Igitur, quae PARMENIDIS & HERACLITI familias distraxit olim, nobilissima quaestio: resne omnes fluerent perpetuo, an quaedam ex illis consisterent? eodem ARISTOTELE iudice, hanc unice vim habebat & sententiam: utrum, praeter ea, quae sensibus subiecta sunt, alia quaedam essent immutabilia, in quibus contemplandis versari posset animus, nec ne? Cui quidem disceptationi haec altera colligata & connexa est: sitne scientia quaedam aut notitia, quae stabilitatem certamque rationem & veritatem adiunctam habeat? Quicunque enim ex HERACLITI discipulis mentibus obiici negabant aliquid, nisi quod singulare esset, & sensibus pateret, hi non poterant, quin etiam contenderent, certam, stabilem & firmam scientiam nusquam esse. Nec enim, quod scriptum legimus apud (6) ARISTOTELEM, *rerum singularium, quae sensibus percipiuntur, ulla definitio vel demonstratio dari aut suscipi potest.* Contra, qui PARMENIDIS obsequuti praeceptis, esse disputabant scientiam quamdam firmamentis fretam minime dubiis, a semet ipsis discessissent, nisi acriter constanterque simul defendissent, cognitionem humanam non unice illarum rerum absolvi notitia, quae separatim exstanr, & in sensus incurrunt, sed habere mentem, in quibus exercere possit sese, notiones alias aeternas, immutabiles & a sensuum imperio remotas. Has vero notiones *intelligibiles* vocare solebant *ideas*; quas quidem unius summae perfectissimaeque mentis intelligentia comprehendi & contineri omnes, atque inde ad inferiores mentes sive animos deferri, iudicabant. Hos intra limites si constitissent PARMENIDES & Pythagorei, recte atque ordine fecissent. Sed ingenue fateri decet, paullo longius hoc genus processisse, nec modo exsistere aeternas atque immutabiles rerum notiones, quibus omnis niteretur scientia, constituisse, verum etiam has ipsas species, ut in divina continentur intelligentia, rerum omnium caussas & principia dixisse. Sic enim mentem eorum declarat ARISTOTELES: Αἴτια τὰ εἴδη τοῖς ἄλλοις. *Ideae sunt reliquarum omnium rerum caussae.* Et rursus: Τὸ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ τῶν ἄλλων τὰ εἴδη παρέχονται, τοῖς δ' εἴδεσι τὸ ἕν. *Vnicuique rerum ceterarum quidquid est, id ipsi esse species attribuunt: speciebus autem ipsum unum esse dat.* Has in mente divina *ideas* philosophi hi rerum omnium, quae conditae sunt & exsistunt, exemplaria & imagines esse, ducebant. At qui PYTHAGORA duce utebantur, illis placuit istas notiones *numeros* frequenter appellare. Qua quidem ex re, quidnam sibi velit notissimum scholae huius scitum, quod multis portentosum & perobscurum visum est, intelligitur: (7) *Numeros esse caussas & princi-*

Enn. V. L. I. C. VIII. (de tribus principal. substantiis pag. 490.)

Metaph. Lib. IV. C. V. (p. 298. T. IV. Opp.)

Methaphys. Lib. I. Cap. VI. (p. 272. T. IV. Opp.)

(6) *Aristotelem*) *Metaphysicor. Lib. I. Cap. VI. p. 272. T. IV. Opp.* Hoc vero ARISTOTELES non ex suo, sed ex PLATONIS sensu dicit. Ipse ab hac abhorret sententia.

(7) *Numeros*) Τοὺς ἀριθμοὺς αἰτίους εἶναι τοῖς ἄλλοις τῆς οὐσίας, apud ARISTOTELEM *Lib. I. Metaphys. Cap. VI. p. 272.* De ipsis PYTHAGORAE numeris tantum dixi supra, quantum scire convenit hominem, qui rationi suum esse ducit obsequi. Sententiam, quam hic adsciscit vir doctissimus, numeros PYTHAGORAE & PLATONIS *ideas* non differre inter se, non ita pridem bene

principia rerum omnium, aut: *Ex numeris facta esse omnia & composita.* Hoc unum significatum esse cupiebant hoc dicto, res omnes ad exemplum idearum, in divina mente repositarum, factas & effictas esse: has vero *numeros* dicebant, quod non secus, atque numeri, a monade seu eo, quod unum est, omnes ducerentur. Ipsum ARISTOTELEM interpretationis huius auctorem sistimus, qui pronuntiati istius, de quo differimus, *numeros esse caussas & principia rerum reliquarum*, hanc (8) alicubi rationem reddit, ὅτι εἴδη ἀριθμοὶ, *quod numeri essent ideae.* Ceteroquin haud ego nescius sum, aliter etiam adhibuisse numeros PYTHAGORAE familiam, voluisseque ad decadem usque rerum ipsarum imagines eos esse & signa. Sed revertor ad PARMENIDEM, qui binis illis divinis naturis, quas adhuc commemoravimus, tertiam videtur etiam adiecisse. Atque eam quidem, quo secerneretur commode a reliquis, non ἓν τὸ πᾶν *unum, quod est omne*, nec ἓν πάντα, *unum omnia*, sed ἓν καὶ πάντα, *unum & omnia*, eo quod ceteris esset paullo mutabilior, nominandum sibi esse ratus est. PLOTINVS aeternam esse eam censet animam, quae ad normam & praescriptum divinarum notionum res omnes, quibus mundus hic inferior continetur, reapse finxerit & creaverit.

Ceterum, ne quid dubitationis alicui reliquum faciam hac in caussa, PARMENIDEMque nihil aliud intellexisse, quam unum omnium excellentissimum Deum, quum *unum omne*, illudque *immobile*, laudaret principium, alios quosdam eius versus, aut partem verius illorum exiguam, quibus id omnino declaratur, ex SIMPLICIO proferam. Quod quidem eo facio libentius, quoniam in HENRICI STEPHANI *Poësi philosophica* eos omissos video:

- - Ὡς ἀγέννητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν,
Οὐδέποτ' ἦν, οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἐστιν ὁμοῦ πᾶν
Ἓν συνεχές. τίνα γὰρ γέννην διζήσεαι αὐτοῦ;
Αὐτὰρ ἀκίνητον μεγάλων ἐν πείρασι δεσμῶν,
Ταὐτόν τ' ἐν ταὐτῷ τε μένον, καθ' ἑαυτό τε κεῖται, κ. τ. λ.

In Aristot. Phys. fol. 7. & 17. & 31.

Sequuntur eius generis plures, quos relinquo. Manifestum autem est, summum omnium Deum a PARMENIDE hic describi, ut naturam unicam, solitariam & simplicissimam, a nemine factam, seu virtute propria ac necessario exsistentem, corpore prorsus vacuam, omnis magnitudinis expertem, immutabilem, nec ulli umquam conversioni aut vicissitudini obnoxiam: permanere idcirco eam ait longe alio modo atque ratione, quam nos, nullum ei tempus praeterlabi aut fluere, nec praeteritum ei esse aliquid aut futurum, sed in continuata perennique aeternitate vivere. Ex quo efficere licet, eorum opinionem, qui stabilem & continuatam concipere student animo aeternitatem, nullis sibi succedentibus temporum intervallis distinctam, non recenti demum memoria natam esse, quod multis persuasum video, nec a Christianis auctoribus, Patribus vel scholasticis doctoribus primum excogitatam, sed PARMENIDIS saltim attingere tempora. A PARMENIDE ad alios ea deinde transiit sapientes, praestantissimisque placuit eorum, qui philosophorum inter gentes CHRISTI ignaras nomen consequuti sunt. Nostra demum aetas tollere hanc sententiam conata est: qua non modo homines a religione alieni, verum etiam alii, qui crudam in vulgus sapientiam arroganter propellunt, defensores eius non intelligere, quid dicant, atque ipsum dogma in absurdo errore versari, audacter (9) contenderunt.

MELIS-

bene longa & erudita commentatione expolivit & defendit vir clarissimus, IAC. BRVCKERVS, quae in IO. GEORGII SCHELHORNII *Amoenitat. litterariis* exstat *Tom. VII. p.* 173. Nil ego repugno, quin hanc probent, si qui velint, opinionem: mihi vero multum interesse videtur inter rerum notiones seu ideas, & inter numeros, neque satis perspicue intelligo convenientiam utrorumque. Sed in obscuris eiusmodi rebus nihil explorati licet decernere.

(8) *Alicubi*) *Metaphys. Lib. I. Cap. VI. p.* 272. Verum more suo tam impeditus & obscurus isto in loco est ARISTOTELES, ut interpretis defungi me vix posse officio sine magna temporis iactura, existimem. Lateat igitur in tenebris suis, qui notus esse omnibus noluit.

(9) *Contenderunt*) De sententia eorum, qui ab aeternitatis notione omnem successionem removent, quae plerorumque hodie est Theologorum coetus nostri, eiusdemque antiquitate infra, nisi fallor, commodior nonnulla differendi locus aperietur. Certum est, falli eos, qui negant, quinto vel sexto saeculo eam opinionem esse antiquiorem. PARMENIDES vero num ei faverit, vehementer dubito: neque versus, qui hic proferuntur, eius id extra controversiam ponunt. Sed haec alias: nunc de PARMENIDIS philosophia mihi video quaedam esse disputanda, ut, quousque illis fidem habere fas sit, quae hic erudite ac ingeniose monentur, appareat. Omnem movet vir eximius lapidem, ut PARMENIDES omnis

in

MELISSVM eiusdem doctrinae, cuius PARMENIDES, studiosum fuisse, pariterque unum principium, quod simul esset omnia, motusque nescium, introduxisse, id vero

in Deum sceleris purus, illi autem, qui *unum* & *immobile*, quod induxit, totam hancce rerum universitatem esse, censuerunt, iniuriam philosopho satis gravem intulisse videantur. Eiusdem opinionis patroni multi sunt alii longeque doctissimi viri, in quibus auctorem *Artis cogitandi Part. III. Cap. XIX. p. 246.* PETRVM GASSENDVM *Operum Tom. I. p. 206.* MICH. MOVRGVES *Libro*, quem inscripsit *Plan Theologique du Pythagorisme p. 16.* RENAT. VALLINVM *ad Boethium de consolatione philos. p. 72.* nominasse satis erit, qui PARMENIDEM aeque sapienter ac bene, ut Christianos, sensisse nihil dubitant. Sed his obstant alii nec ingenii nec doctrinae copia minores, PARMENIDEMque de Deo rebusque divinis eodem philosophatum esse modo, quo SPINOSAM, omnemque idcirco sustulisse religionem decernunt, PETR. BAYLIVS *Diction. histor. & critique Tom. IV. voce Xenophanes Not. B. p. 2887.* IO. FRANC. BVDDEVS in *Thesibus de Atheismo & superstit. Cap. I. §. XIX. p. 60.* maxime vir illustris, NICOL. HIER. GVNDLINGIVS, cuius longa & ingeniosa exstat commentatio, qua PARMENIDEM inter Atheos referre studet, *Gundlingianorum P. XV. p. 372. s.* Inter hos sunt etiam, quibus mediam incedere viam, PARMENIDEMque nec accusare nec excusare placet: quibus sese non ita pridem sociavit vir omnium litterarum peritissimus, IAC. FRID. REIMMANNVS, in *Historia Atheismi Sect. I. Cap. XXX. §. III. p. 205. 206.* Si PLOTINO SIMPLICIOque, quos in hac caussa duces adsciscit doctissimus CVDWORTHVS, fides haberi sine formidine posset, facile ab omni PARMENIDES infamia vindicatus iudicio exiret. Iungi hisce PROCLVS potuisset, qui multis verbis PARMENIDEM laudat, & copiose philosophiam eius persequitur *Introduct. in Theologiam Platonicam Lib. I. Cap. VII. s. p. 15 - 45.* Sed quum certum sit, istud hominum genus ex suo plerumque ingenio veterum metiri philosophos, tardius dictis eorum adsentiri soleo: neque, dum id facio, peccare me existimo. Ex carminibus eius, aut potius carminum eius fragmentis, quae passim apud GALENVM, CLEMENTEM, SIXTVM, SIMPLICIVM, & alios exstant, nihil quoque firmi atque explorati licet eruere, cum quod mirabiliter obscura, tum quod membra sunt de reliquo corpore distracta, de quorum vero sensu nemo facile iudicaverit. Idem ferme de PLATONIS dixerim *Dialogo*, cui nomen fecit *Parmenides*. Nec enim constat, veramne philosophi huius sententiam retulerit PLATO, an vero, quemadmodum SOCRATI, suos ipsi sensus suppeditaverit; nec, quid sibi velint pleraque, liquet, quae in hocce colloquio proponuntur. Quae quum ita sint, hoc unum illis relictum est, quibus scita PARMENIDIS cognoscere lubet, ut, quae veteres de illis retulerunt, non nimis multa inter se conferant, & probabili, hoc facto, coniectura decernant, quantum in eo vel pietatis vel impietatis erga Deum fuerit. Ante omnia tenendum est, id quod eorum, quos paullo post nominabo, testimoniis constat, PARMENIDI duplicem fuisse philosophiam, alteram, quae sensibus, alteram, quae ratione ac iudicio regeretur, illam quidem certam & minime dubiam, hanc vero propter sensuum infirmitatem fallacem atque lubricam: quarum illam non male *Physicam*, hanc *Metaphysicam* dixeris. Vid. praeter DIOGENEM, EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. I. Cap. VIII. p. 23.* & in primis PLVTARCHVM *Libro advers. Colotem p. 1114. s. T. II. Opp.* qui luculenter docet, perperam a nonnullis disciplinam eius intellectam esse. Ad superiorem philosophiam omnis rerum natura, quam videmus, omnes eiusdem vicissitudines ac mutationes, omnia denique pertinent, quae sensibus subiecta sunt & exposita. Quidquid igitur in praeceptis eius, quae referuntur ab antiquis, de rebus exponit, quae sentiri, videri, tangi possunt, id ad hanc philosophiam plane pertinet. Quod si viri doctissimi observassent, multas effugissent hac in re difficultates ac controversias. Itaque, quod duo dixit esse rerum principia, *aquam & ignem*, seu, ut PLVTARCHVS ait *l. c. p. 1114.* Τὸ λαμπρὸν καὶ σκοτεινόν, aut, ut PLATO & alii, *terram & ignem*, quod homines vi solis esse procreatos affirmavit, quod de coelo, luna & sideribus praecepit, teste PLVTARCHO, id omne ad hanc partem disciplinae eius referre decet. Nec alio, nisi totus fallor, id pertinet, quod de Deo fertur docuisse. *Parmenides commentitium quiddam coronae similitudine efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit coelum, quem appellat Deum*, CICERO *de natura Deor. Lib. I. Cap. XI. p. 2895.* Deus hic qualis sit, apertum est, subtilissimus nimirum ignis, universum orbem terrarum cingens & ambiens: cui mentem & rationem num tribuerit PARMENIDES, valde dubium est. Deum illud PARMENIDI fuisse, quod praestantissimum est in rerum natura, quodve gignit in ea & efficit omnia, dubio caret, ut arbitror. Hoc autem ignem esse volebat, quem omnium opificem dictitabat esse. DIOGENES LAERTIVS *Lib. IX. Segm. 22. p. 561.* Δύο τε εἶναι στοιχεῖα, πῦρ καὶ γῆν, καὶ τὸ μὲν δημιουργοῦ τάξιν ἔχειν. *Duo esse elementa, ignem & terram, & illum quidem opificis obire vices.* Adde ORIGENIS *Philosophumena Cap. XI. p. 87.* & alios. Ignis vero, id quod nemo negat, ad res pertinet sensibus patentes. Quare Deus PARMENIDIS quin ad hanc, de qua agimus, sapientiae eius partem referri debeat, nullum cuiquam erit dubium. Ceterum, quod *Stephanen* seu *coronam* hanc naturam vocavit omnia efficientem, id, tametsi variam disquirendi materiam viris doctissimis suppeditaverit, mihi minime perplexum videtur & abditum. Carmine philosophiam suam complexus est PARMENIDES, in quo res fere omnes vocabulis appellavit rerum aliarum, nec consuetis & usitatis nominibus expressit. Exstat apud SEXTVM EMPIRICVM satis longum ex *Libro* eius *de natura* fragmentum *Lib. VII. adv. Mathematic. p. 392. s.* in quo appetitiones animi vocat *equos*, rationem *daemonem*, oculos *puellas Heliadas*. Quid ergo mirum, Deum quoque, quem profitebatur, simili ab eo vocabulo designatum, & *coronam*, quae maximum erat ornamentum, salutatum esse.

Nemo tamen velim sibi persuadeat, tam amen-

vero paucos praeterit. Quin etiam ab omni corpore removit illud, quemadmodum PARMENIDES. Sic enim SIMPLICIVS: Καὶ ὁ Μέλισσος ἓν ἐόν φησι, δεῖ αὐτὸ σῶμα μὴ ἔχειν. εἰ δὲ ἔχοι πάχος, ἔχοι ἂν μόρια. *Melissus etiam unum suum corpore omni seiunctum esse*. Simplicius in Aristot. phys. f. 19.

mentem & a ratione aversum fuisse PARMENIDEM, ut haec omnia, quae sensibus subiecta sunt, mera esse somnia & sensuum commenta, existimaret, motum esse nullum, nihil gigni, nihil destrui, sed videri nobis tantum, ac si fierent ista, decerneret. Ita si sensisset homo, non homo, sed umbra ipse fuisset hominis. Non sum nescius, veteres longe plurimos, ARISTOTELEM, SEXTVM, & alios ita eius esse sententiam interpretatos. COLOTES apud PLVTARCHVM accusat PARMENIDEM, quod ignem, aquam, κρημνὸν καὶ πόλεις, *praecipitium & urbes* sustulisset, seu totam rerum naturam ad aegrotantium delirationes & visa retulisset, *Libro adv. Colotem p.* 1114. *T. II. Opp.* Nec aliter apud EVSEBIVM ARISTOCLES mentem eius cepit, qui esse omnino motum, adversus eum tuetur, *Praepar. evangel. Lib. XIV. Cap. XVII. p.* 756. Nostra aetate PETR. BAYLIVS hanc accusationem renovavit. *Diction. histor. & crit. voce Xenophanes Tom. IV. p.* 2887. *Il falut donc*, inquit inter alia, *qu' ils* (la secte Eleatique) *soutinssent, que la nature demeuroit toujours la meme, & que les changemens qu' elle souffre ne sont que des illusions de nos sens & que des pures apparences.* Sed iam dudum PLVTARCHVS *adv. Colotem p.* 1113. *f.* verba pro eo fecit, & luculenter ostendit, PARMENIDEM, quum doceret, opinione constare cuncta, quae videmus, hoc unice praecipere voluisse, quod HERACLITVS totque alii praeceperunt, *fluere omnia*, quae naturam rerum absolvunt, neque stabile aliquid & firmum habere, contra ea omnia, quae ratio dimetitur & comprehendit, certa esse sola & constantia. Atque hoc ita esse, ipsa eius de rebus naturalibus philosophia, ut mihi quidem videtur, extra controversiam collocat. PARMENIDES non modo de ipsis rebus naturalibus, sed etiam de primis earum caussis initiisque disserebat, & ad elementa sua naturam rerum revocabat. Id vero nullo modo fecisset, si censuisset, somniare nos & decipi a sensibus, nec aliquid eorum, quae videmur nobis cernere, reapse contingere. Quis enim, obsecro, sanus rei, quam nusquam esse credit, caussas & rationes investigat? Fingamus, PARMENIDEM credidisse, nihil omnino nasci, sed videri tantum nobis, ac si nasceretur aliquid, & simul tamen in caussam rerum, quae nascuntur, inquisivisse, atque, omnibus exploratis, constituisse, ignem esse opificem rerum omnium & machinatorem: nonne summa, quae cogitari potest, haec fuisset insania? Id enim, quod non est, caussam sui nullam habere potest: neque idcirco, si eorum, quae putamus evenire, nihil eveniret, ignis pro caussa eventorum duci posset. Praeterea non de rebus tantum praesentibus, sed etiam praeteritis philosophatus est PARMENIDES, earumque caussas eruere studuit. Ex dogmatibus eius, teste LAERTIO & aliis, hoc erat: *primos homines ex sole generatos esse.* Quaenam placiti huius vis esset, si id sensisset homo, quod sensisse eum tot veteres recentioresque volunt? Haec, qua nihil ineptius fieri potest: fuisse homines, antequam ulli homines exstitissent, quibus visum fuisset, esse solem, atque solem hunc motus in terra ciere, hominesque ex ea producere: ut stultiora omittam alia, quae his adiuncta sunt. Et quid de semet ipso iudicasset, si ad inania visa, quibus nihil veri subest, generationes omnium hominum & animantium retulisset PARMENIDES. Reiiciamus igitur vulgarem illam sententiam, PARMENIDEM omnem motum ex natura rerum sustulisse, idque tantum sibi voluisse hominem, existimemus, quaecumque videmus, omnia perpetuis conversionibus & mutationibus exposita esse, neque propterea firmae stabilique cognitioni, sed opinionibus tantum, locum suppeditare, praesertim quum sensuum quoque fides incerta sit.

Altera philosophiae eius pars in rebus extra sensus & oculos positis contemplandis unice occupata erat. Atque huius primum erat praeceptum: *unum esse omne, immutabile, immobile*, & reliqua. Quale igitur unum illud omne sit, in controversiam primum venit. CVDWORTHVS cumque eo multi alii, Deum esse illud, pronuntiant. Neque ea, quae huic *uni* & *omni* tribuebat, in Deum, si modo recte intelligantur, cadere, inficiari licet. Ego vero eorum non accedere vereor sententiae, qui *unum* & *omne* PARMENIDIS totam rerum, quas videmus, molem seu universitatem naturae, sed a formis omnibus & qualitatibus ratione & cogitatione abstractam, fuisse volunt. Etenim Deus PARMENIDIS, id quod paullo ante vidimus, subtilissimus erat ignis, naturam omnem ambiens & coërcens: cui nullo modo conveniunt, quae de uno suo disserere solebat. Praeterea tota eius philosophia, quam opinionibus constare dicebat, in formis tantum rerum considerandis versabatur. Ex quo conficitur, alteram disciplinae eius, quae superiori fuit opposita, partem ei fuisse naturae dedicatam, quae formarum omnium nutrix, sedes & mater erat. Nec enim sibi facile persuadeat aliquis, de formis unice sollicitum fuisse tam eximium philosophum, at de materia, in qua formae nascerentur, ne cogitasse quidem: quod quidem hominis fuisset omni acumine ingenii destituti. Praetermitto, quod unum illud τετελεσμένον seu *finitum* dixit: quod de Deo nullo sensu dixeris. CVDWORTHVS quidem paullo post ideo Deum ab eo ita esse vocatum ait, quia is πέρας καὶ μέτρον sit πάντων. Sed recte iam vener. WOLFIVS *Notis ad Origenis Philosophumena p.* 86. hanc interpretationem parum esse probabilem, dixit. Certe nulla foret tam absurda opinio, quae non apte ac commode exponi posset, si tam latas ac liberas vocabulis notiones sine ullo argumento subiicere fas esset. *Vnum* igitur & *omne* eius tota est rerum natura, at in se, nec oculis, sed ratione ac ingenio, spectata. Mens philosophi haec erat: Tametsi variae contingerent rerum conversiones, generationes & corruptiones, philosophi tamen esse, altius spectare, atque ipsam rerum naturam a tot eius formis modisque meditando secernere. Id si fiat, apertum fore, omnem universitatem esse *unam*, id est, continua serie inter se connexam & aptam, quam-

esse debere, indicavit. Etenim si ullam haberet crassitudinem, partes etiam haberet. Inter utriusque tamen hoc intererat disciplinam, quod MELISSVS ἄπειρος seu *infinitam* diceret esse stabilem illam & immotam, quam omnia praedicabat esse, naturam, quum PARMENIDES πεπερασμένην illam, id est, *finitam & determinatam*, diceret. Verum hoc discrimen non tam in re ipsa & sententiis utriusque philosophi, quam in verbis unice positum erat & vocabulis. Vtrique Deo nihil esse maius & perfectius, demonstrare cupiebant, sed diversam, quo id obtinerent, viam inibant. Verba nimirum *finitum* & *infinitum* non eadem semper potestate gaudent, & utraeque nunc perfectionis, nunc vitii & deformitatis signa notaeque sunt. Iuvabit hac de re SIMPLICIVM differentem inducere: qui non tantum discordem hanc concordiam PARMENIDIS & MELISSI praeclare ac luculenter exponit, sed etiam XENOPHANEM de rebus divinis cum his minime dissensisse, testatum facit: Ἐὐδὲν δὲ ἴσως χεῖρον ὀλίγον παρεκβάντα τοῖς φιλομαθεστέροις ἐπιδεῖξαι, πῶς καίτοι διαφέρειν δοκοῦντες οἱ παλαιοὶ περὶ τὰς τῶν ἀρχῶν δόξας, ἐναρμονίως ὅμως συμφέρονται· καὶ γὰρ οἱ μὲν περὶ τῆς νοητῆς καὶ πρώτης ἀρχῆς διελέχθησαν, ὡς Ξενοφάνης, καὶ Παρμενίδης, καὶ Μέλισσος· ὁ μὲν Παρμενίδης ἓν λέγων καὶ πεπερασμένον. ἀνάγκη γὰρ τὸ ἓν τοῦ πλήθους προϋπάρχειν, καὶ τὸ πᾶσιν ὅρου καὶ πέρατος αἴτιον, κατὰ τὸ πέρας μᾶλλον, ἤπερ κατὰ τὴν ἀπειρίαν ἀφορίζεσθαι, καὶ τὸ πάντῃ τε τέλειον τὸ τέλος τὸ οἰκεῖον ἀπειληφὸς, πεπερασμένον εἶναι, μᾶλλον δὲ τέλος τῶν πάντων, ὡς ἀρχή· τὸ γὰρ ἀτελὲς ἐνδεὲς ὂν, οὔπω πέρας ἀπείληφε. Μέλισσος δὲ τὸ μὲν ἀμετάβλητον ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἐθεάσατο, κατὰ δὲ τὸ ἀνέκλειπτον τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἄπειρον τῆς δυνάμεως ἄπειρον αὐτὸ ἀπεφήνατο. Πλὴν ὁ μὲν Ξενοφάνης ὡς πάντων αἴτιον καὶ πάντων ὑπερανέχον καὶ κινήσεως αὐτὸ καὶ ἠρεμίας καὶ πάσης ἀντιστοιχίας ἐπέκεινα τίθησιν, ὥσπερ καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῇ πρώτῃ ὑποθέσει. ὁ δὲ Παρμενίδης τὸ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχον αὐτοῦ καὶ πάσης μεταβολῆς, τάχα δὲ καὶ ἐνεργείας καὶ δυνάμεως ἐπέκεινα, θεασάμενος, ἀκίνητον αὐτὸ ἀνυμνεῖ. *Fortassis non alienum huius loci erit, si a proposito paucis digrediar, & lectori eruditionis cupido demonstrem, quemadmodum veteres hi philosophi, tametsi diversis imbuti fuisse videantur opinionibus de rerum principiis, nihilo tamen minus amice inter se consentiant. De principio rerum omnium primo & intelligibili differuerunt Xenophanes, Parmenides & Melissus: de quibus Parmenides vocavit illud unum finitum & determinatum, quoniam, sicuti unitas ante multitudinem necessario debet exsistere, ita id, quod rebus omnibus caussa est mensurae, finium atque determinationis, potius per mensuram & finitatem, quam per infinitatem, describi debet: praeterea id, quod omni ex parte perfectum est, propriumque finem suum assequutum est, aut potius, quemadmodum principium, ita finis est omnium rerum, naturae necessario esse determinatae. Quod enim a perfectione abest, & idcirco indiget, terminum & mensuram suam nondum attigit. At Melissus, quamvis & ipse Dei considerararet immutabilitatem, inexhaustam tamen essentiae eius perfectionem, potentiaeque eius immensitatem & infinitatem spectans, illud cum infinitum esse, tum nec genitum nec factum praecepit. Praeterea Xenophanes, qui Deum ut caussam omnium rerum & supra res omnes positum ob oculos sibi ponebat, collocabat id supra motum & quietem & omnes hasce inferiorum naturarum contentiones, non secus ac Plato in prima Parmenidis sui hypothesi: quum e contrario Parmenides & Melissus, qui stabilitatem & perpetuam eius immuta-*

Arist. Phys. fol. 7.

vis multae res viderentur separatim & per se consistere: eamdem esse *aeternam nec a quoquam genitam:* praeterea *immutabilem*, id est, nullam eius partem naturam suam amittere posse, licet omnes varie transferantur, & modo hanc, modo aliam ingrediantur naturam: denique *immobilem* seu ἀκίνητον, id est, omnes, qui contingant in rerum natura motus haud impedire, quo minus ipsa tamen moles in universum considerata stabilis & inconcussa maneat; quemadmodum mare, innumerabilibus licet fluctibus agitetur, haud tamen loco suo in universum eiicitur, sed certo sensu immobile manet, aut sicut eruditus ARCHIMEDIS pulvis, etiamsi varie radio eius concitetur & commoveatur, nihilo tamen minus immotus quiescit. Scio, quam acute doctissimi viri hoc PARMENIDIS dogma, quo immobile statuit universum, exposuerint. Mihi vero satius videtur, quae simplicia sunt & aperta, sequi, quam sine necessitate animo efferri, & ingenio supra lunam & nubes evolare. Postremo, quod globosam formam universo suo dedit, id pariter facile intelligo. Quum *finitum* seu πεπερασμένον diceret τὸ πᾶν seu *universum*, res ipsa poscebat, ut figuram quoque ei assignaret. Quidquid enim fines habeat, id figuram quoque habeat, necesse est. Forma vero globosa nulla erat ex sensu veterum perfectior: qua de re CICERO, praeter alios, testatur *de natura Deorum Lib. II. Cap. XVIII. p. 2978. T. IX. Opp.* Itaque hac figura rerum universitatem donare, maxime consentaneum ipsi videbatur. Ceterum proprietates hasce, quas declaravi modo, a PARMENIDE attributas fuisse universo, auctores cum alii sunt, tum in primis ORIGENES in *Philosophumenis Cap. XI. p.* 86. & EVSEBIVS *Praeparat. evangel. Lib. I. Cap. VIII. p.* 23. Generationes omnes quod sustulisse dicitur PARMENIDES, id ita intelligi, necesse est: Nihil novi fieri, quod antea non fuerit, quum res quaedam nascatur & gignatur.

mutabilitatem spectabant, nec non supra omnem efficientiam & potentiam illud esse positum, considerabant, immobile illud esse, pronuntiarent. Haec SIMPLICIVS: Ex cuius patet verbis, PARMENIDEM, quum Deum *πεπερασμένον*, *finitum & determinatum* appellavit, non propterea id fecisse, quod nonnullis visum est harum rerum imperitis, ut Deum naturam esse corpore conclusam certisque finibus circumscriptam indicaret, aut eumdem finitis uti viribus & virtutibus, ostenderet. Vocem vero istam eadem adhibuit notione, qua PLATO verbum *πέρας* usurpavit, quod *τῇ ἀπειρίᾳ* ab eo opponitur, summamque Dei perfectionem denotat. Quocirca Deus quoque *πέρας καὶ μέτρον πάντων*, *rerum omnium terminus & modus* appellatur. MELISSVS vero Deum *ἄπειρον* seu *infinitum* eo sensu, quem antea diximus, nominavit, ut inexhaustam eius potentiam infinitasque virtutes, nec non aeternitatem eius & naturam corruptionis nesciam significaret. Qua quidem in re ad nostram de Deo disciplinam accessit propius, &, qui hodie viget, loquendi morem expressit. Mihi vero haec ideo uberius explicare placuit, ut, quanta subtilitate & diligentia veteres philosophi res ad Deum pertinentes scrutati sint, & quam mira fuerit eorum accuratio in conficiendis eius descriptionibus, patefacerem. Quod ANAXIMANDRO *ἄπειρον* sive *infinitum* audiebat, id nihil erat, tametsi *θεῖον* illud simul vocaret seu rem maxime divinam, quam materia aeterna vitaeque ac sensus inops. At MELISSI *ἄπειρον* sive *infinitum* ipse erat summus aeternusque (10) Deus.

ZENO ELEATES, PARMENIDIS auditor & discipulus, praeceptori suo & MELISSO prorsus assentiebatur, nec modo unum esse praecipiebat immobile principium, quod simul esset omnia, seu rerum omnium initium, sed etiam summum aeternumque Deum his unice designabat vocabulis. Novi, hunc ZENONEM argumenta quaedam excogitasse, quibus motum corporum externum convelleret, & nullum esse doceret, ex eorum in primis dogmate ducta, qui infinite secari posse materiam constituebant. In his unum, quod celebritate vincit cetera, *Achilles* vocabatur, eo quod hoc sese demonstraturum recipiebat auctor, fieri non posse, ut velocitate pedum praestans ACHILLES testudinem, lento gradu incedentem, assequeretur, si hoc dogma verum esset, quod diximus (11) ARISTOTELES his eius rationibus bellum indixit: quod utrum bene gesserit, an secus, hoc loco explorare non vacat. Atqui haec fingebat tantum ZENO, ut exercitationis aliquid ingenio daret: valebat enim artibus dialecticis & disputandi peritia. Nisi forte quis consilium fuisse homini suspicari malit, mentis humanae imbecillitatem & exiguum robur aperiendi, quippe quae in notissimis & quotidianis naturae eventis explicandis & comprehendendis turpiter haerear, neque meditando exitum inveniat. Ipse vero ARISTOTELES locuples nobis auctor est, *unum* illud *immobile*, quod simul *omne* dixit esse ZENO, mundum haud esse corporeum, nec idcirco cum PARMENIDIS, MELISSI & XENOPHANIS deseruisse hac ex parte vestigia. Τὸ τοιοῦτον, (12) inquit, ἓν ὂν τὸν Θεὸν λέγει, οὔτε κινεῖσθαι, οὔτε ἀκίνητον εἶναι. *Zenoni, quod unum vocat, idque nec mobile, nec immobile, Deus est,* Ab eodem praeterea traditum accepimus (13) ARISTOTELE, ZENONEM ex notione Dei, quae in omnium hominum informa-

Zenonis Eleatis demonstratio unius Dei, quae apud Aristotelem legitur.

(10) *Deus)* MELISSVS, aeque ac praeceptor PARMENIDES, his bene, illis male audit, his inter divinae naturae professores, illis inter eiusdem inimicos refertur. Mihi quid de pietate ac philosophia eius videatur, ex illis constare poterit omnino, quae paullo ante de magistro eius disserui. Exiguum enim inter utriusque praecepta discrimen est: quare veteres plerumque MELISSVM ac PARMENIDEM, tamquam unius philosophiae alumnos coniungunt & faciant. Explicationes *finiti* & *infiniti*, quae hic ex SIMPLICIO afferuntur, admodum esse coactas, nec ullo modo probabiles, quilibet intelligit.

(11) *Aristoteles) Libro VI. Physicor. Cap.XIV. p.559. T.I.Opp.* Longe vero elegantius & ingeniosius ZENONIS contra motum argumenta declaravit, adiuncta responsionum ARISTOTELIS exploratione, PETRVS BAYLE *Dictionaire histor. & critique Tom. IV. voce Zeno p.* 2909. Non patitur propositum meum, ut in hisce rebus moras ponam. Bina tamen placet observare. (I) Certus ego sum ex assidua & attenta veterum lectione, plerasque antiquorum de motu disputationes & pugnas Andabatarum fuisse certamina, ex eo potissimum nata, quod non eamdem omnes motus notionem & descriptionem in animo haberent. Qui motum omnem sustulisse ARISTOTELI, SEXTO, SENECAE, & aliis dicuntur, talia tamen simul suis tradiderunt praecepta, quae nemo tradere potest, nisi homo, qui moveri multa fatetur. Ex quo constare arbitror, eos vocabulo *motus* singularem & ab usu consueto abeuntem potestatem subiecisse. (II) Ad ZENONEM quod attinet, eum animi gratia contra motum certasse, reor. Artis dialecticae inventor esse ARISTOTELI traditur. Huius igitur artis ut tantam esse vim demonstraret, quanta sufficit ad res certissimas labefactandas, ipsum eius auctoritate motum oppugnari posse, quo nihil certius videtur hominibus, ostendit.

(12) *Inquit)* Ipsa haec verba non exstant apud ARISTOTELEM *loco* mox *cit.* at sententia ibi exstat eorum.

(13) *Aristotele) Libro de Xenophane, Zenone & Gorgia Cap.III. p.840. T.I.Opp.* Verum omnia, quae

formata sit mentibus, hoc sibi sumsisse efficiendum, unum esse tantum Deum. Quod enim universi mortales Deum haud aliter conciperent animo, quam ut naturam, qua nihil melius fieri possit, nihil potentius, nihil excellentius, nihil denique perfectius, id satis esse dicebat argumenti ad concludendum, falli eos, qui multos sibi Deos fingerent. Ἐι δέ ἐστιν ὁ Θεὸς ἁπάντων κράτιστον, ἕνα φησὶ προσήκειν αὐτόν. *Si autem Deus est id, quod praestantissimum omnium est, unum debere ipsum esse, inquit.* Quod ita dilatare solebat argumentum: Τοῦτο Θεὸς καὶ Θεοῦ δύναμις κρατεῖν, ἀλλὰ μὴ κρατεῖσθαι· ὥστε καθὸ μὴ κρείττον, κατὰ τοσοῦτον οὐκ εἶναι Θεόν. πλειόνων οὖν ὄντων, εἰ μὲν εἶεν τὰ μὲν ἀλλήλων κρείττους, τὰ δὲ ἥττους, οὐκ ἂν εἶναι Θεούς· πεφυκέναι γὰρ Θεὸν μὴ κρατεῖσθαι. ἴσων δὲ ὄντων, οὐκ ἂν Θεὸν φύσιν δεῖν εἶναι κράτιστον· τὸ δὲ ἴσον οὔτε βέλτιον, οὔτε χεῖρον εἶναι τοῦ ἴσου. ὥστ' εἴπερ εἴη τε καὶ τοιοῦτον εἴη Θεός, ἕνα μόνον εἶναι τὸν Θεόν. οὐδὲ γὰρ οὐδὲ πάντα δύνασθαι, ἃ ἂν βούλοιτο. *Deum enim & Dei potentiam eiusmodi esse, ut praesideat & dominetur, non subiiciatur, ut in eo, quod non est praestantius, Deus non sit. Si igitur, plures quum sint, partim sint sese mutuo praestantiores, partim inferiores, Deos nullo modo fore; quum Deus inferior esse & subiici natura non possit. Si sint aequales, non fore ea natura Deum, ut praestantissimum omnium sit: propterea quod aequale neque melius neque peius aequali sit, necesse est. Quapropter si est & talis est Deus, unum ipsum solum esse: neque enim aliter omnia posset, quaecumque vellet.*

Empedoclis varii Dii, amicitia & contentione iuniores, & unus Deus, quem Ἀ ὁ nominat, omnibus illis antiquior.

Fertur & EMPEDOCLES aemulator fuisse PARMENIDIS. Quod si de ea intelligatur disciplina, quae res supra naturam positas indagat, ferri quidem potest. In re physica vero corpusculis utebatur EMPEDOCLES individuis, PARMENIDEque doctius videtur sapuisse. Memini, supra me ex eius philosophicis carminibus locos attulisse aliquot, qui intelligentem ignorare sinent neminem, EMPEDOCLEM ex illis fuisse philosophis, qui summum unumque Deum, eumque corporei omnino nihil habentem, professi sunt. His nunc testimonium auctoris (14) *Libri de mundo* addo, qui EMPEDOCLEM diserte perhibet ex uno summoque rerum universam naturam Deo procreatam esse. Non ignoro, ARISTOTELIS nomen hunc librum falso gerere: sed antiquitatem tamen eius in dubium nemo unus revocaverit: Τὰ γὰρ δι' ἀέρος ἅπαντα, καὶ ἐπὶ γῆς, καὶ τὰ ἐν ὕδατι Θεοῦ λέγοιτ' ἂν ὄντως ἔργα εἶναι, τοῦ τὸν κόσμον ἐπέχοντος, ἐξ οὗ κατὰ τὸν φυσικὸν Ἐμπεδοκλέα

P. 26.

Πάνθ' ὅσα τ' ἦν, ὅσα τ' ἔστιν, ἰδ' ὅσσα τε ἔσται ὀπίσσω, κ. τ. λ.

Omnia, quae in aëre fiunt, quae in terra, quae in aqua, ea certe Dei opera esse, merito dixerimus: Dei, inquam, opera cum imperio summo mundum ac pro potestate obtinentis. Ex quo Deo, ut inquit Empedocles physicus,

Omnia, quotquot erunt, quot sunt praesentia, quotque
Orta fuere antehac.

Fateor tamen, haec sententiam referre magis EMPEDOCLIS, quam ipsam verborum eius vim. Videtur enim philosophus isto loco ex discordia & amicitia, non autem ex ipso Deo, ope nullius caussae utente, rerum omnium origines arcessere. SIMPLICIVS certe, qui in manibus EMPEDOCLIS carmina habuit, quum scriberet, semel iterumque hos eius versus sic, uti nos iam exhibebimus, profert:

Ἐν δὲ κότῳ διάμορφα καὶ ἄνδιχα πάντα πέλονται,
Σὺν δ' ἔβη ἐν φιλότητι καὶ ἀλλήλοισι ποθεῖται.
Ἐκ τῶν γὰρ πάνθ' ὅσσ' ἦν, ὅσσα τέ ἐστι καὶ ἔσται,

Δέν-

quae ibi de ZENONIS doctrina tradit ARISTOTELES, quid is vere de Deo docuerit, non aperiunt. Dei nomen lego: at nusquam, qualem vim ei ZENO subiecerit, clare significatum video: si hoc unum forte excipias, quod Deum id, quod rerum omnium praestantissimum, esse dixit. Mihi nihil eorum, quae ab ARISTOTELE ibi narrantur, eius esse generis videtur, ut ab homine, qui totam hanc rerum universitatem Deum esse vult, probari & adsciscî commode nequeat. Interim nec accusabo plane ZENONEM, & ex numero professorum Dei eiiciam; quod BAYLIVS & alii faciunt: nec excusabo prorsus, & Dei amicis connumerabo; quod non ita pridem ausus est vir eximius, IAC. FRID. REIMMANNVS, in *Hist. Atheismi Sect. I. Cap. XXX. §. V. p. 207.* Parum abest, quin de eius disciplina non minus, quam de magna parte veteris historiae philosophicae illud dicam, quod TERENTIVM de rebus aliis dixisse, notum est:

- - - - Incerta haec si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

(14) *Libri de mundo*) *Cap. VI. p. 863. T. I. Opp.* ARISTOTELIS.

Δένδρα τε βεβλάστηκα, καὶ ἀνέρες, ἠδὲ γυναῖκες,
Θῆρές τ' οἰωνοί τε, καὶ ὑδατοθρέμμονες ἰχθῦς,
Καί τε θεοὶ δολιχαίωνες τιμῇσι φέριστοι.

Res omnes dividuntur & segregantur contentione, sociantur autem & copulantur amicitia. Ex his ergo duobus (contentione ac amicitia) *procedunt omnia, quae fuerunt, quae sunt & erunt, ut arbores, viri, feminae, animalia, aves & pisces, & postremo Dii longaevi & honorabiles.* Itaque, si verba eius spectemus, hoc sibi voluit EMPEDOCLES, contentionem & amicitiam cum universum terrarum orbem, tum res omnes, quibus refertus ille est, plantas, bestias, arbores, Deos & homines produxisse. Nihilo tamen minus, quum contentionem hanc & amicitiam unius summi altissimique Numinis arbitrio & voluntati subiecerit, quod non secus, as PARMENIDES & XENOPHANES, τὸ ἕν, seu illud, quod vere unum est, nominavit, fas fuit scriptori *Libri de mundo* concludere, EMPEDOCLEM, quidquid rerum est & naturarum, nec homines modo, sed etiam Deos unius Dei consilio & voluntate generatos esse, praecepisse. Atque sic eum reapse docuisse, ex his plane constat (15) ARISTOTELIS in *Libris Metaphysicorum* verbis: Τίθησι μὲν γὰρ (Ἐμπεδοκλῆς) ἀρχήν τινα τῆς φθορᾶς τὸ νεῖκος. δόξειε δ' ἂν οὐθὲν ἧττον καὶ τοῦτο γεννᾷν ἐξ αὐτοῦ, ἐνός. ἅπαντα γὰρ ἐκ τούτου τ' ἄλλα ἐστί, πλὴν ὁ Θεός. λέγει γοῦν Lib. III. C. IV (p. 295. T. IV. Opp.)

'Ἐξ ὧν πάνθ' ὅσα τ' ἦν, ὅσα τ' ἔσθ', ὅσα τ' ἔσται ὀπίσσω, κ. τ. λ.

Empedocles ponit quoddam principium, corruptionis caussam, contentionem. Nihilominus tamen & haec videatur generare, praeter ipsum unum. Cuncta enim alia ex hac sunt, praeter Deum. Dicit enim:

Ex quibus omnia, quae erant, quae sunt, quaeque in posterum erunt.

Si quid mihi datum est perspicere, res omnes unum idemque prorsus fore, assumsit EMPEDOCLES, nisi νεῖκος, *discordia* sive *contentio* in rerum natura versaretur. Itaque universa, cuiuscumque demum essent generis, *contentionis* huius beneficio, adiuncta tamen *amicitia*, exstitisse, asseveravit, si unum summum omnium excipias Numen. Namque hoc, quoniam natura sua τὸ ἕν, *unum* illud proprie sic dictum, ipsaque esset amicitia, omni plane vacuum esse contentione, iudicavit. Hinc ARISTOTELES aggrediendi eum occasionem captat, atque eo ducere haec eius dogmata contendit, ut summus ille beatissimusque Deus, quem omnes venerantur, ceteris omnibus minor sapientia videatur, eo quod nihil, praeter semet ipsum, nec aliquid extra se in mundo intelligere valeret. Διὸ καὶ συμβαίνει αὐτῷ, τὸν εὐδαιμονέστατον θεὸν ἧττον φρόνιμον εἶναι τῶν ἄλλων. οὐ γὰρ γνωρίζει τὰ στοιχεῖα πάντα· τὸ γὰρ νεῖκος οὐκ ἔχει. ἡ δὲ γνῶσις τοῦ ὁμοίου τῷ ὁμοίῳ. Metaph. L. III. C. IV. (p. 295. T. IV. Opp.)

Γαίῃ μὲν γὰρ (φησὶ) γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ, κ. τ. λ.

Vnde & accidit ei, felicissimum Deum minus sapientem ceteris esse. Non enim cognoscit omnia elementa: contentionem namque non habet.

Terra enim (ait) terram inspicimus, aquam vero (16) *aqua.*

Sed haec missa nunc faciamus, & EMPEDOCLIS potius de Deo sententiam explicemus. Statuit is, uti vidimus, si ab uno discedamus summo beatissimoque Deo, in quo nullus contentioni locus relictus sit, quum & amicitia & discordia eo uno parente natae sint, omnes omnino Deos ex contentione & inimicitia genitos esse. Nullum itaque dubium remanet, quin primo unum Deum professus sit, neque factum, neque genitum, omniumque reliquorum parentem & auctorem, eumque voce τὸ ἓν designaverit, deinde & varios inferiores Deos veneratus sit ex supremo illo editos. Nam quum Deos hosce discordia sive contentione iuniores faciat, ipsam autem contentionem uno illo, quod vocat, seu summo & maximo Deo posteriorem esse, fateatur, ecquis non videt continuo, eos longe infra maximum Numen ab homine collocatos esse? Ceterum hi minores Dii, quos ex contentione una cum hominibus ceterisque rebus omnibus educit EMPEDOCLES, stellae sunt sine omni controversia & daemones.

Prae-

(15) *Aristotelis*) Non probat hic locus ARISTOTELIS, censuisse EMPEDOCLEM, unius summi Numinis consilio & voluntate cuncta generata esse. Hoc unum docet Stagirita, placuisse EMPEDOCLI, si discesseris a celsissimo Deo, reliqua omnia ex discordia esse procreata. Quod ut doceat, eos ipsos producit versus, de quibus hic agitur.

(16) *Aqua*) Iniuriam facit ARISTOTELES EMPEDOCLI, ut multis veterum philosophis. Quod enim homines hic docuit similia per similia cognoscere, ex en minime consequitur, idem cognitionis genus ab eo supremo Numini adscriptum esse, aut omni eum cognitione privasse. Potuit EMPEDOCLES docere, Deum longe alio, quam homines, modo intueri ac percipere omnia.

Praeter haec, EMPEDOCLIS de origine mali sententiam, quae hic paucis explicetur, dignam arbitror. Omne ergo malum, quod daemones aeque ac humanos urget animos, nam utrosque aeque ad peccandum proclives esse putabat, ex binis ducebat oriri caussis: primum ex discordia illa, quam diximus, & contentione, quam naturis eorum inesse iudicabat necessario; deinde ex eo, quod libertate sua, & antequam descenderent in haec corpora, prave abusi essent, nec, postquam coniuncti essent corporibus, ab ista perversitate desisterent. Ex quo intelligitur, PYTHAGORAM sibi ducem his delegisse EMPEDOCLEM, cuius etiam laudes in poëmatibus suis eleganter & diserte cecinit:

Iuxta illud Νείκει μαινομένῳ πίσυν⊙. p. 23.

Porphyr. de vita Pythag. p. 194. (ed. Cantabr. at p. 35. ed. Küsteri.)

Ἦν δέ τις ἐν κείνοισιν ἀνὴρ περιώσια εἰδὼς,
Ὃς δὴ μήκιστον πραπίδων ἐκτήσατο πλοῦτον
Παντοίων τε μάλιστα σοφῶν ἐπιήρανος ἔργων. κ. τ. λ.
Horum de numero quidam praestantia norat
Plurima, mentis opes amplas sub pectore servans,
Omnia vestigans sapientum docta (17) reperta &c.

§. XXII.

Philolai princeps & gubernator omnium, Deus semper unus.

Iter nobis hinc ad SOCRATEM & PLATONEM patet. Ad quos priusquam proficiscamur, alios quosdam Pythagoreos & eminenti gloria philosophos, qui cum unum summumque Deum, tum multos pariter inferiores Deos professi sunt, in scenam producere statuimus. PHILO de hebdomade sive numero septenario disserens in *Libro de opificio mundi*, Pythagoreos monet numerum hunc appellare solere virgineum & matre orbum: caussam autem illis hanc esse nominis istius, addit, quod hic numerus ad decadem usque solus nec generetur ex alio, nec alios ex se gignat numeros: ex quo factum sit etiam, ut numerum illum supremi Numinis imaginem & signum constituerint: *Οἱ Πυθαγόρειοι τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἐξομοιοῦσι τῷ ἡγεμόνι τῶν συμπάντων. Pythagorei numerum hunc comparant universitatis huius imperatori.* Existimasse enim genus hoc, numerum istum divinae quodammodo naturae stabilitatem & immutabilitatem adumbrare. Quod eorum commentum nos supra quoque attigimus. In hoc dum versatur negotio PHILO, valde commemorabilem PHILOLAI, Pythagorei, locum affert: *Ἔστι γάρ, φησιν, ἡγεμὼν καὶ ἄρχων ἁπάντων ὁ Θεὸς, εἷς ἀεὶ ὤν, μόνιμος, ἀκίνητος, αὐτὸς αὐτῷ ὅμοιος, ἕτερος τῶν ἄλλων. Est auctor & princeps rerum omnium Deus, semper unus, stabilis, immobilis, ipse sui similis, aliorum dissimilis.* Cui, quod ex eodem PHILOLAO a STOBAEO translatum videmus, effatum adiungi debet: *Ἦν ὅδε ὁ κόσμος ἐξ αἰῶνος, καὶ εἰς αἰῶνα διαμένει εἷς ὑπὸ ἑνὸς τῶ συγγενέω, καὶ κρατίστω κυβερνώμενος. Mundus hic fuit ab aeterno, & permanebit in omnem aeternitatem: unum gubernatur ab uno, quod cognatum est & optimum.* Quamquam hic, quod OCELLVM sensisse constat, mundum ex infinito exstitisse tempore, statuere videtur. Addamus & alia quaedam verba eius, eodem quae loco exstant: *Διὸ καὶ καλῶς ἔχειν ἔλεγε, κόσμον ἦμεν ἐνέργειαν ἀΐδιον Θεῶ τε καὶ γενέσιος. Itaque, inquit Philolaus, mundus commode dici potest aeternus Dei effectus & generatio successiva.*

P. 23. (aut potius p. 24. Opp.)

Eclog. phys. p. 44.

(1) IAMBLICHVS in *Protrepticis* non dissimile recitat ex ARCHYTA, quem PYTHAGORAM quoque sequutum esse accepimus, pronuntiatum: *Ὅστις ἀναλύσει οἷός τέ ἐστι πάντα τὰ γένεα ὑπὸ μίαν τε καὶ αὐτὰν ἀρχὰν, οὗτος δοκεῖ μοι καλὰν σκοπίαν εὑρηκέναι, ἀφ' ἧς δυνατὸς ἐσσεῖται τὸν Θεὸν κατοψεῖσθαι, κ. τ. λ. Quicumque igitur resolvere possit omnia genera, quae sub uno eodemque principio continentur, & deinde rursum componere, ac numero compingere, ille mihi videtur sapientissimus & longe veracissimus. Porro pulcram speculam reperit, e qua Deum contemplari potest, atque omnia in rerum serie ac ordine ab illo separata, & latissimam hanc viam ingressus, - - - exploratum habebit, Deum esse principium, medium & finem rerum omnium, quae secundum iustitiam & rectam rationem perficiuntur.* Quae ARCHYTAE verba sic interpretatur IAMBLICHVS: *Manifeste in hisce declaravit finem omnis contemplationis theologicae, dum non vult insisti multis initiis cunctis-*

Cap. IV. p. 20.

(17) *Reperta*) De EMPEDOCLE atque philosophia eius supra late *ad Caput. I.* in primis *ad §. XXIV.* egimus.

(1) *Iamblichus*) Ex quo haec ARCHYTAE fragmenta decerpsit, & *Opusculis veterum mythologicis & physicis* inter alia Pythagoreorum fragmenta adiunxit THOM. GALE *p. 735.* addita eleganti & accurata versione IO. NORTH. Et huius ego versionem, quod Arceriana clarior est & melior, loco huic addidi.

cunctisque generibus eius, quod est: sed magna animi contentione hanc operam dandam, ut cuncta sub unum idemque principium reducantur. Addit: Τοιαύτα ἐπιστήμη τοῦ ἑνὸς τέλος ἐστὶ πάσης θεωρίας. *Eiusmodi scientia huius unius finis est omnis contemplationis.* Sed & STOBAEVS ARCHYTAM *Libro de principiis* docuisse refert, praeter formam & materiam, ἀναγκαιοτέραν τινὰ εἶμεν αἰτίαν, τὰν κινάσασαν ἐνεστώτων πραγμάτων ἐπὶ τὰν μορφώ, ταῦτα δὲ τὰν πράταν δυνάμει καὶ καθυπερτάταν εἶμεν, ὀνομάζεσθαι δὲ θεὸν, κ. τ. λ. *aliam esse magis necessariam caussam, quae movendo formam dat materiae, atque hanc esse principem & potentissimam caussam, quae apte Deus vocetur. Igitur tria sunt principia, Deus, materia & forma, Deus opifex & motor, materia, quae movetur, & forma seu ars introducta in materiam.* Sequuntur ex eodem haec apud eumdem auctorem: Δεῖ νόω τι κρέσσον εἶναι, νόω δὲ κρέσσον ἐστὶ, ὅπερ ὀνομάζομεν θεόν. *Necesse est, esse aliquid mente praestantius: id vero, quod mente praestantius, illud est, quod Deum appellamus.* Eclog. Phys. p. 2.

OCELLVS, ut apud eumdem STOBAEVM scriptum legitur, sic praecepit: Συνέχει τὰ μὲν σκάνεα ζωὰ, ταύτας δ᾽ αἴτιον ψυχά· τὸν δὲ κόσμον ἁρμονία, ταύτας δ᾽ αἴτιον ὁ θεός· τὼς δ᾽ οἴκως καὶ τὰς πόλιας ὁμόνοια, ταύτας δ᾽ αἴτιον νόμος. *Vita continet corpora animalium, cuius vitae caussa est anima. Concordia continet domos & urbes, cuius concordiae caussa lex est. Harmonia continet orbem universum, cuius harmoniae caussa Deus est.* Nec alio modo ARISTAEVS: ὡς ὁ τεχνίτας ποτὶ τὰν τέχναν, οὕτως θεὸς ποθ᾽ ἁρμονίαν. *Quemadmodum artifex sese habet ad artem, ita Deus sese habet ad harmoniam.* Mitto, quem ex Pythagoreo nescio quo STOBAEVS profert, locum hunc: Θεὸς μέν ἐστι ἀρχὰ καὶ πρῶτον, θεῖος δὲ ὁ κόσμος. *Deus principium est atque prima omnium natura: & hic tamen mundus* (etiamsi non ipse summus est Deus) *divinus est.* P. 32. (Lib. I. Cap. XVI.) P. 45. P. 8.

TIMAEVS LOCRVS, qui, PLATONE nondum nato, dogmata PYTHAGORAE propagavit, *Librum de natura* seu *de anima mundi* reliquit, quem PLATO in *Timaeo* explicandum sibi veluti & enodandum sumsit. In eo, quod perspicuum est, cum unum esse summumque Deum fatetur, qui universam rerum naturam solus comparaverit & gubernet, tum plures alios ex eo Deos procreatos esse, quibus tamquam voluntatis suae ministris utatur, perhibet. (2) In extremo autem libro de poenis & suppliciis improborum post hanc vitam ita disserit: Ἅπαντα δὲ ταῦτα ἐν τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ ἁ Νέμεσις συνδιέκρινε σὺν δαίμοσι παλαμναίοις χθονίοις τε, τοῖς ἐπόπταις τῶν ἀνθρωπίνων, οἷς ὁ πάντων ἁγεμὼν θεὸς ἐπέτρεψε διοίκησιν κόσμω συμπεπληρωμένω ἐκ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, τῶν τε ἄλλων ζώων ὅσα δεδαμιούργηται ποτ᾽ εἰκόνα τὰν ἀρίσταν εἴδεος ἀγεννάτω καὶ αἰωνίω. *Omnia autem haec in secundo circuitu Nemesis certo iudicio rata fixaque esse voluit, cum infernarum illarum furiarum Numinibus, quibus humanarum rerum inspectionem summus ille Deus, omnium imperator atque praeses, attribuit, quibus etiam gubernationem mundi commisit: qui quidem mundus & Diis & hominibus & ceteris animantibus constat, absoluta plane omnibusque numeris cumulata ratione. Et haec quidem omnia ad optimam illam ingenitae, aeternae, intelligibilis formae imaginem fuerunt creata.* His TIMAEI verbis tria veteris Theologiae capita declarantur. Quorum quidem primum: Vnum esse summum Deum, aeternum & omnis caussae nescium, mundi huius universi effectorem & moderatorem, qui praeterea in rerum natura fingenda optimum exemplar imitatus sit, quod ab aeterno sapientissime sibi proposuerit. Alterum: Mundum hunc, quem Deus condidit & creavit, constare & compositum esse ex Diis aliis minoribus, hominibus & brutis animantibus. Tertium: Maximum & excellentissimum Numen rerum humanarum procurationem daemonibus & Diis credidisse inferioribus, qui propterea humanarum actionum diligentissimi spectatores sint: ex illis vero quosdam sceleratos & flagitiosos homines, ubi decesserint, tormentis excruciare iuberi. Ceterum variis nominibus summus iste Deus a TIMAEO LOCRO compellatur. Interdum ὁ θεὸς, *Deus*, eminentiori nimirum modo, nonnumquam ὁ δαίμων, alias νόος, *mens*, aliquoties τἀγαθὸν, *verum bonum*, nunc ἀρχὰ τῶν ἀρίστων, *rerum meliorum principium* ipsi audit. Est, ubi eum δαμιουργὸν τοῦ βελτίονος, *effectorem eius, quod melius est*, nominat: mali enim nihil ab eo censet proficisci posse. Saepenumero κράτιστον αἴτιον, *optimam & efficacissimam caussam* vocat. Aliquando & ἀρχαγὸς καὶ γενέτωρ ἁπάντων, *princeps & parens rerum omnium* dicitur. Neque vero Deum huncce mundi putat esse animam, sed eius animae conditorem. Mundum enim animal Deumque secundarium censet esse, ex summo Deo genitum. Timaei Locri mens & bonum, quod mundi anima maius esse censet.

(2) *In extremo*) TIMAEVS *de anima mundi* in THOM. GALE *opusculis veter. mythologicis & physicis p. 566.*

(p. 546.) genitum. Δηλόμενος ὦν ἄριστον γέναμα ποιεῖν, τοῦτον ἐποίει θεὸν γενατὸν, οὔποκα φθαρησόμενον ὑπ' ἄλλω αἰτίω, ἔξω τῶ αὐτὸν συντεταγμένω θεῶ, εἴποκα δήλετο αὐτὸν διαλύειν. *Quum igitur Deus vellet pulcherrimum foetum producere, hunc effecit Deum genitum, numquam corrumpendum ab alia caussa, praeterquam a Deo, qui ipsum composuit, si quando voluerit ipsum dissolvere. At non est boni genitoris, ad sui foetus, & pulcherrimi quidem illius, perniciem impelli. Permanet igitur mundus constanter talis, qualis est creatus a Deo, ab omni corruptione liber & interitu, beatus, optimus rerum omnium genitarum; quandoquidem ab optima caussa exstitit, proponente sibi non exemplaria quaedam manuum opificio edita, sed illam ideam intelligibilemque essentiam, ad quam videlicet, quum res ipsae exquisita quadam ratione effectae fuerint, pulcherrimae exstiterunt, & huiusmodi, ut nova quadam opera emendari minime debeant.* Praeterea genitum istum Deum sive mundum coepisse certo tempore, exordiumque habuisse, affirmat: Πρὶν ὠρανὸν γενέσθαι, λόγῳ ἤστην ἰδέα τε καὶ ὕλα, καὶ ὁ θεὸς δαμιουργὸς τῶ βελτίονος. *Antequam coelum exstaret, ratione erant forma & materia, & quidem Deus ille erat melioris opifex.* Quamobrem, quidquid demum OCELLVS & PHILOLAVS senserint, TIMAEVS hicce eorum eximi debet ordine, quibus mundus aeternus esse visus est. Qua quidem in re non ipsum modo PYTHAGORAM, cuius iam exposuimus sententiam, sequutus est, sed etiam omnes illos, qui principes disciplinam eius probarunt: de quibus universe pronuntiat ARISTOTELES:
Metaph. L. I. C. VII. (p. 276. T. IV. Opp.) Γεννῶσι γὰρ τὸν κόσμον. *Mundum enim generant.* Non ego negem, videri TIMAEVM hoc in libro materiam aeternam ducere, neque aliter, ac rem, spectare, quae ex infinito tempore una cum Deo fuerit, nec ex eo genita sit. Verum CLEMENS ALEXAN-
Strom. V. p. 604. (p. 718. ed. Potteri.) DRINVS aliud eius dictum laudat, ab hac plane alienum sententia: Ἀλλ' ἄντικρυς καὶ μίαν ἀρχὴν καὶ παρ' Ἑλλήνων ἀκοῦσαι ποθεῖς; Τίμαιος ὁ Λοκρὸς ἐν τῷ Φυσικῷ συγγράμματι κατὰ λέξιν ὧδέ μοι μαρτυρήσει. Μία ἀρχὰ πάντων ἐστὶ ἀγέννητος· εἰ γὰρ ἐγένετο, οὐκ ἂν ἦν ἔτι ἀρχὰ, ἀλλ' ἐκείνα ἀρχὰ, ἐξ ἇς ἐγένετο. *Num vero Graecorum etiam ex ore principium unum audire gestis? Testem dabo Timaeum Locrum, qui Libro de natura sic ad verbum loquitur: Unum omnium principium est, quod ortu caret: nam si aliunde ortum esset, principium iam non esset, sed illud potius, unde ortum haberet.* Ergo huic si nos stare oporteat, TIMAEVM censendum est unum aeternum originisque omnis expertem Deum, naturae rerum parentem & conditorem, coluisse, sed & alium praeterea genitum statuisse Deum, ipsum nimirum mundum, quem animi putavit esse compotem, variaque eius membra. Quamnam vero inter utrumque Deum hunc arbitratus sit differentiam esse,
(P. 549.) id his ipse verbis nos docuit: Θεὸν δὲ, τὸν μὲν αἰώνιον νόος ὁρῇ μόνος, τῶν ἁπάντων ἀρχαγὸν καὶ γενέτορα τουτέων, τὸν δὲ γενατὸν ὄψει ὁρέομες, κόσμον δὲ τόνδε καὶ τὰ μέρεα αὐτῶ, ὁκόσα ὠράνιά ἐντι. *Deum porro sola mens videt in his omnibus fine rebus principem auctoremque & parentem horum omnium. Id autem, quod genitum est, oculis videmus, & hunc mundum per ipsius partes, quarum quidem praecipuae sunt coelestes*, id est, sidera, quae totidem existimat esse Deos in mundo (3) exsistentes. Hic vero praetermitti minime debet,

(3) *Exsistentes*) Frustra, nisi totus fallor, laborat vir egregius, ut TIMAEVM LOCRVM doceat materiam summo Numini aeternam non adiunxisse, aut, quod idem est, iudicasse, mundum a Deo ex nihilo esse conditum. Qui vel leviter *libellum* eius *de mundi anima* inspexerit, is non poterit non certus esse, perennem materiam eamque motu quodam confuso agitatam, inter rerum principia ab eo esse relatam. Ταύταν δὲ τὰν ὕλαν, haec verba legas *p.* 544. ἀΐδιον μὲν ἔφα (Τίμαιος), οὐ μὰν ἀκίνητον, ἄμορφον δὲ καθ' αὑτὰν καὶ ἀσχημάτιστον, δεχομέναν δὲ πᾶσαν μορφάν. *Hanc vero materiam aiebat esse sempiternam, nec vero mobilem, & ab omni forma & figura per se immunem & liberam, quaslibet tamen formas recipientem.* Aeternam materiam, quam Deo suo suppeditat, vocat hic ἀκίνητον seu *immobilem.* Sed hoc cave sic intelligas, ac si statuisset TIMAEVS, nullo plane motu eam fuisse concitatam. Ἀκίνητον id ipsi dicitur, quod ratione & ordine movetur. Et eiusmodi motum ordinatum materiae derogat, id quod, quae paullo post sequuntur, extra dubium collocant, *p.* 545. Ἀγαθὸς ὢν ὁ θεὸς, ὁρῶν τε τὰν ὕλαν δεχομέναν τὰν ἰδέαν καὶ ἀλλοιουμέναν, παντοίως μὲν, ἀτάκτως δὲ, ἔδη τ' ἐς τάξιν αὐτὰν ἄγεν. *Deus, quum bonus sit, & videret, materiam recipere formam, & alterari, varie quidem, sed inordinate, vidit quoque, opus esse, ut eam ipse in ordinem reduceret.* Neque aliter nos sentire iubent, quae hic afferuntur a doctissimo viro, ut TIMAEVS ex eorum eximatur ordine, qui materiam esse volunt aeternam. (I) ARISTOTELES, quum Pythagoreos dicit *mundum omnes generasse*; non tamen addit, eos *mundum ex nihilo generasse.* Hoc tantum sibi vult ARISTOTELES, id quod luculenter, quae antecedunt & consequuntur, ostendunt, Pythagoreos formam mundi non duxisse aeternam esse, quemadmodum ipse censebat Stagirita; materiam non negat pro aeterna fuisse ab illis habitam. (II) Locus TIMAEI ex CLEMENTE contra diserta, quae ex libello depromi possunt, testimonia nihil valet. Etenim, ut omittam, ita eum explicari posse, ut aeternitati non adversetur materiae, pauca eiusmodi verba quemnam sensum habeant, nisi suo in continua oratione loco collocentur, nemini licet constituere.

bet, TIMAEVM binis de caussis summum Deum *aeternum* nominasse: primum, quod initii omnisque principii expers sit: deinde, quod duratio eius nihil plane cognati habeat cum ea, quam tempus vulgo vocamus. Dei enim durationem proprie αἰῶνα sive aeternitatem vocari, affirmat. Sic ante eum PARMENIDES, quod vidimus, iam praeceperat: Εἰκὼν δ' ἐστὶ τῶ ἀγεννάτω χρόνω, ὃν αἰῶνα ποταγορεύομες· ὡς γὰρ ποτ' ἀΐδιον παράδειγμα τὸν ἰδανικὸν κόσμον ὅδε ὠρανὸς ἐγεννάθη, οὕτως ὡς πρὸς παράδειγμα ὅδε χρόνος σὺν κόσμῳ ἐδαμιουργήθη. *Est autem tempus ingeniti temporis imago, quod aeternitatem vocamus. Quemadmodum enim haec universitas ad intelligibilis mundi exemplar creata est; ita & hoc tempus ad aeternitatem, veluti ad exemplar quoddam, cum mundo ab opifice fuit* (4) *constitutum.*

ONATI, qui Pythagoreus pariter fuit, locum quemdam supra in medio posuimus, quo aetatis suae philosophos affirmasse scriptum reliquit, unum esse tantum Deum, qui universum mundum coërceat & contineat: alios, praeter hunc, nullos esse Deos, saltim non tales, quibus cultum atque honorem divinum adhibere deceat. Ipse vero sibi ratus est ab hac discedendum esse opinione, Deumque simul unum & plures esse, iudicavit, id est, unum quidem esse praestantissimumque Numen, cuius omnia pareant imperio, sed & multos alios minoris naturae atque dignitatis Deos, quos homines cultu & honore si prosequantur, recte atque laudabiliter faciant. Nunc reliqua eius verba, quibus bina haec persequitur uberius, adiicere iuvabit: Τοὶ δὲ λέγοντες ἕνα θεὸν εἶμεν, ἀλλὰ μὴ πολλώς, ἁμαρτάνοντι· τὸ γὰρ μέγιστον ἀξίωμα τῆς θείας ὑπεροχῆς οὐ συνθεωρεῦντι. λέγω δὲ τὸ ἄρχειν καὶ καθηγέεσθαι τῶν ὁμοίων, καὶ κράτιστον καὶ καθυπέρτερον εἶμεν τῶν ἄλλων· τοὶ δ' ἄλλοι θεοὶ ποτὶ τὸν πρῶτον καὶ νοητὸν οὕτως ἔχοντι, ὥσπερ χορευτὰ ποτὶ κορυφαῖον, καὶ στρατιῶται ποτὶ στραταγὸν, καὶ λοχῖται καὶ ἐντεταγμένοι ποτὶ ταξιάρχαν καὶ λοχαγέταν, ἔχοντι φύσιν, ἕπεσθαι καὶ ἐπακολουθεῖν τῷ καλῶς καθηγεομένῳ· κοινὸν μὲν τῶν αὐτῶν τὸ ἔργον ἐστὶ καὶ τῶ ἄρχοντι καὶ τῶν ἀρχομένων. ἀλλ' οὐκέτι δύναντα συντετάχθαι τοὶ ἀρχόμενοι ποτὶ τὸ ἔργον, ἀπολειφθέντες ἁγεμόνος· ὥσπερ οὐδὲ χορευταὶ ποτὶ συνῳδίαν, οὐδὲ στρατιῶται ποτὶ στρατηγίαν, ἀπολειφθέντες ἁγεμόνος τοὶ μὲν στραταγῶ, τοὶ δὲ κορυφαίω. *Qui unum tantum esse Deum pugnant, non autem multos Deos, illi vehementer a recta ratione aberrant. Nec enim secum reputant, in quo dignitas & maiestas divinae praestantiae praecipue consistat. Consistit illa nimirum in gubernatione & administratione eorum, qui similes Deo sunt*, (id est, Deorum) *nec non in eo, quod prae reliquis longe excellit Deus, & omnibus praestantior est. Omnes vero reliqui Dii, quos esse contendimus, primo illi & soli rationi conspicuo Deo idem sunt omnino, quod saltatores coryphaeo seu chorum ducenti, & quod milites inferiorum ordinum imperatori: quorum quidem munus est, sequi & probare ea, quae chori auctor & imperator mandant. Opus quidem ipsum commune habet is, qui regitur, cum eo, qui regit: at qui reguntur, amice ad unum opus perficiendum conspirare nequeunt, si duce careant & praefecto: quemadmodum cantores & saltatores ad unam saltationem & concentum efficiendum coniunctim conferre aliquid nequeunt, si coryphaeo destituantur, neque ex militum multitudine exercitus ordinatus componi potest, si desit imperator. Coryphaeum Deorum* ONATVS hic Numen illud appellat, quo nihil maius est & augustius. Cui nomini affine est illud,

Onati Coryphaeus.

Stobaei Eclog. Phys. L. I. p. 5.

(4) *Constitutum*) Vix crediderim, effici ex hoc loco TIMAEI posse, visum ipsi fuisse, aeternitatem esse durationem sine ulla successione. Tempus ipsi est illud tempus, quod annua solis siderumque conversione efficitur. Ὁ θεὸς, inquit, ἐδάμιουργε τὰς περιόδους σὺν κόσμῳ· οὐ γὰρ ἦν πρὸ κόσμω ἄστρα. *Deus tempus seu conversiones temporis una cum mundo ordinavit. Nec enim ante mundum astra erant.* Illud autem tempus, quod astrorum motus ab orbe condito producunt, etiam illi fatentur non fuisse ante mundum, qui ceteroquin partes & successionem quamdam in aeternitate animo concipiunt. Itaque, quod tempus fuisse negat TIMAEVS ante astrorum ortum, id nondum significat, continuam aeternitatem ab eo fuisse Deo attributam. Praeterea, quod tempus ad aeternitatis exemplar esse factum affirmat, id argumento est, tempus aeternitati, & aeternitatem tempori similem ab eo habitam fuisse. Tolle vero ex aeternitate successionem, nec intelliges, quaenam temporis & aeternitatis similitudo sit, aut qua ratione tempus ad exemplum aeternitatis fingi potuerit: ut appareat, posse aliquem negare, tempus fuisse ante orbem conditum, nec tamen aeternitatem omni successione carere, profiteri. CICERONIS de hac re locum ex *Libro I. de natur. Deor. Cap. IX. p. 2891. T. IX. Opp.* describere placet: *Saecula nunc dico, non ea, quae dierum noctiumque numero annuis cursibus conficiuntur: nam fateor, ea sine mundi conversione effici non potuisse: sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur,* SPATIO *tamen, qualis ea fuerit, intelligi potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum quum tempus esset.* VELLEII, hominis Epicurei, hae voces sunt: qui, non secus ac TIMAEVS, tempus fuisse negat, antequam sidera essent, nec aeternitatem tamen existimat successionis & partium esse

 nesciam

illud, quod (5) *Libri de mundo* adhibet, qui *mundi* eum salutat *coryphaeum*, sive *praecentorem* eius & *praesultorem*: Καθάπερ ἐν χόρῳ, κορυφαίου κατάρξαντος, συνεπηχεῖ πᾶς χόρος ἀνδρῶν, ἔσθ' ὅτι καὶ γυναικῶν, ἐν διαφόροις φωναῖς ὀξυτέραις καὶ βαρυτέραις, μίαν ἁρμονίαν ἐμμελῆ κεραννύντων· οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τοῦ τὸ σύμπαν διέποντος θεοῦ· κατὰ γὰρ τὸ ἄνωθεν ἐνδόσιμον ὑπὸ τοῦ φερωνύμως ἂν κορυφαίου προσαγορευθέντος κινεῖται μὲν τὰ ἄστρα ἀεὶ καὶ ὁ σύμπας οὐρανός. *Quemadmodum in choro fit, ut auspicanti praesuli aut praecentori accinat omnis chorus, e viris interdum feminisque compositus, qui diversis ipsi vocibus, gravibus scilicet & acutis, concentum attemperant: eamdem ipsi rationem statuimus & in Deo, qui universum mundum moderatur & regit. Et sidera enim semper & universum ipsum coelum eos ad numeros moventur, quos Deus sursum quasi auspicando praecinendoque emodulatur, quem a similitudine sane congrua coryphaeum mundi recte appellaveris, quasi praesultorem ipsum, huiusque chori magistrum.*

Euclidis Megarensis Deus, quem vocat ἓν τὸ ἀγαθὸν, unum verum bonum.

ECPHANTVM, Pythagoreum, & ARCHELAVM, qui ANAXAGORAE scholam tenuit, (6) supra demonstravimus docuisse, mundum huncee primo factum esse & conditum, gubernari vero perpetuo a divina quadam mente. Vterque hic vero in naturae rationibus explicandis atomos ex animo non dimittebat: quam tamen multi hodie philosophandi viam ita sequuntur, ut his longe sentiant deterius, tametsi nihil in Deum iniuriosum videri velint committere. Pergo ad EVCLIDEM, *Megarensem*, sectae, quam *Megaricam* vocant, caput & principem, quem PLATO post excessum SOCRATIS ad tempus aliquod docentem fertur audivisse. Hic quidnam docuerit, (7) LAERTII verbis exponemus: οὗτος ἓν τὸ ἀγαθὸν ἀπεφαίνετο, πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον· ὁτὲ μὲν γὰρ φρόνησιν, ὁτὲ δὲ θεὸν, καὶ ἄλλοτε νοῦν, καὶ τὰ λοιπά· τὰ δὲ ἀντικείμενα τῷ ἀγαθῷ ἀνῄρει, μὴ εἶναι φάσκων. Quae sic ego verba interpretor: *Euclides* (qui XENOPHANEM & PARMENIDEM sequutus est,) *primum rerum omnium principium bonum esse unum, praecepit, idque multis dixit appellari nominibus, nonnumquam prudentiam, interdum Deum, alias mentem, saepe aliis quoque vocabulis. Quae autem bono adversa viderentur, sustulit, ea ne esse quidem, dicens.* (8) Id est, mali naturam stabilem esse, aut malum principium esse aliquod, infitiabatur. Nec ego aliter (9) CICERONIS existimem intelligenda esse verba, quibus *Megaricorum* explicat doctrinam: *Id bonum solum esse, quod esset unum & simile & idem & semper.* De Deo haec mihi omnia videntur dixisse. Hunc bonum sive ipsam bonitatem vere & proprie vocari debere, contendebant: hunc idem, hunc unum, hunc simile, hunc semper putabant esse: huius denique compos & similis qui evadat, eum demum vere beatum & felicem appellari posse. Suspicor, hanc ab illis doctrinam PLATONEM accepisse. Nam & hic Deum binis his nominibus, τὸ ἓν & τὸ ἀγαθὸν, *unum* & *bonum*, compellat, negatque, ullum mortalium felicitatis participem fieri alicuius posse, nisi ad eam incumbat curam, ut cum summo omnium Deo seu natura divina arcte coniungatur & societur.

Antisthenis unus Deus naturalis.

EVCLIDEM excipiat ANTISTHENES, novae pariter sectae conditor, quae *Cynica* dicta fuit. Etenim in libro nescio quo physico decrevisse eum, (10) ferunt, *esse populares Deos multos, sed naturalem Deum*, aut, quemadmodum (11) LACTANTIVS sententiam eius expressit, *unum esse naturalem Deum, quamvis gentes & urbes suos habeant populares.* Quamobrem VELLEIVS ille Epicureus, quem (12) CICERO loquentem introducit, obiurgat ANTISTHENEM, quasi naturam plane divinam sustulisset, eo quod multitudinem Deorum nullius voluntati subiectorum & aequalium, qualem EPICVRVS suis obtrusit, ferre noluisset. Hoc vero neminem errore duci oportet, ac si ANTISTHENES minores omnes, quos tum venerabantur populi, Deos hac voce irriserit & contemserit: quod si ausus fuisset, sine ullo dubio, quod ANAXAGORAE contigit, impieta-

nesciam, quoniam saecula fuisse ante tempus affirmat. *Nec enim*, inquit, *si mundus nullus erat*, *SAECVLA non erant.* Aeternitatem ergo in saeculo cogitando distribui posse, concedit.

(5) *Libri de mundo*) *Cap. VI. p.* 861. 862. *T. I. Opp.* ARISTOTELIS.

(6) *Supra*) Vid. *Cap. I.* §. *XXVI.*

(7) *Laertii*) *Lib. II. Segm.* 106. *p.* 142.

(8) *Id est*) Aut, ut philosophorum verbis rem clarius explicem: *Malum dixit esse privationem.*

(9) *Ciceronis*) *Academ. Quaestion. Lib. IV. Cap. XLII. p.* 2325. *T. VIII. Opp.*

(10) *Ferunt*) CICERO hoc dictum refert ANTISTHENIS *de natura Deor. Lib. I. Cap. XIII. p.* 2898. *T. IX. Opp.*

(11) *Lactantius*) *De ira Dei Cap. XI. p.*934. At *divinar. Institut. Lib. I. Cap. V. p.* 36. ita hoc effatum exhibet ANTISTHENIS, ut apud CICERONEM exstat.

(12) *Cicero*) *De natura Deor. Lib. I. Cap. XIII. p.* 2898.

pietatis erga Deum insimulatus esset. Igitur veram tantum, quam de Diis inferioribus fovere deceret, sententiam hac voce declaravit: quumque fieri posse intelligeret, ut hi Dii a multis crederentur per se exsistere, & nullius imperio subiecti esse, Deos, quibus populi supplicarent, unius tantum maximique Numinis varia esse nomina, non autem distinctos Deos, significavit Graeci, ut exemplis sententiam hominis explicem, Ζεὺς precabantur, Latini *Iovem* adorabant, Aegyptii *Hammonem*, Babylonii *Belum*, Scythae *Pappaeum*. En multos Deos populares. Atqui omnes tamen hi Dii re vera unus tantum idemque erant *naturalis Deus*. Leges urbium, civitatum atque populorum publicae varios ad divinos honores civibus Deos designabant, aliisque eorum suas veluti regiones & tractus distribuebant, *Iovi* coelum, *Iunoni* aërem, *Neptuno* mare; alios autem certis rebus, scientiis & artibus praeficiebant, *Minervam* sapientiae, *Bellonam* militiae constituebant antistitem. (13) ARISTOTELES *Libro contra Zenonem* moris huius meminit: κατὰ τὸν νόμον πολλὰ κρείττους ἀλλήλων οἱ θεοί. *Secundum legem in multis praestantiores sese mutuo Dii esse dicuntur.* ANTISTHENES hos omnes pariter Deos varia esse popularia seu civilia nomina significabat; at omnes tamen unum tantum naturalemque Deum (14) referre.

ANTISTHENI comes erat DIOGENES SINOPENSIS: quem (15) LAERTIUS narrat, quum mulierem conspexisset signum seu imaginem Dei cuiusdam superstitiose venerantem, insaniam eius hac voce castigasse: οὐκ εὐλαβῇ, ὦ γύναι, μήποτε θεοῦ ὄπισθεν ἑστῶτος, πάντα γάρ ἐστιν αὐτοῦ πλήρη, ἀσχημονήσῃς; *Nonne vereris, mulier, ne forte, stante post tergum Deo, cuncta enim plena ipso sunt, inhoneste te habeas?* Perspicuum est, monuisse philosophum mulierem, ut summi potius & sempiterni Numinis, quod totum replet terrarum orbem, nec ullo loco abest, rationem in precibus suis haberet.

§. XXIII.

SOCRATEM multorum litteris traditum est ideo veneno sublatum esse, quod, contemtis Graecorum variis Numinibus, uni Deo supplicandum esse, docuisset. Omnium instar (1) TERTULLIANUS sit, qui: *Propterea*, inquit, *damnatus est Socrates, quia Deos destruebat.* Id quidem omni vacat controversia, SOCRATEM ad unius Dei, quem hunc orbem cum effecisse, tum semper administrare dicebat, cognitionem & cultum familiares suos deduxisse. XENOPHON *Libro I. memorabilium dictorum Socraiis* colloquium eius cum ARISTODEMO refert, quo variis id ab hoc rationibus impetrare studet, ut orbem hunc non temere & fortuito, verum ratione & consilio, factum esse, (2) credat: οὕτω γε σκοπουμένῳ πάνυ ἔοικε ταῦτα σοφοῦ τινος δημιουργοῦ καὶ φιλοζώου τεχνήματι. *Mihi ea sic consideranti sapientis cuiusdam creatoris & animantum cupidi opificio sunt consentanea.* Mentem pafirer & intelligentiam, qua utimur, eidem persuasum esse cupit ARISTODEMO, ex sempiterna quadam ratione & animo, qui hanc universitatem unus moderetur, delibatam esse, non aliter atque terra illa & aqua, quibus corpus nostrum ex parte constat, ex aqua & terra universitatis huius decerptae sint: (3) Σὺ δὲ σαυτὸν φρόνιμόν τι δοκεῖς ἔχειν; ἄλλοθι δὲ οὐδαμοῦ οὐδὲν φρόνιμον εἶναι; εἰδώς, ὅτι γῆς τε μικρὸν μέρος ἐν τῷ σώματι πολλῆς οὔσης ἔχεις, καὶ ὑγροῦ βραχὺ, πολλοῦ ὄντος, καὶ τῶν ἄλλων δήπου μεγάλων ὄντων ἑκάστου μικρὸν (p. 574)

Fertur vulgo Socrates unum summum Deum professus esse: idque recte sese habet. At quod eundem omnes inferiores Graecorum Deos repudiasse perhibent, id popularis error est.

(13) *Aristoteles*) *Libro de Zenone, Xenophane & Gorgia Cap. IV. p. 782. T. II. Opp.*

(14) *Referre*) Haec vero interpretatio dicti ANTISTHENIS: *Multos esse populares Deos, unum naturalem*, longius, quam fas erat, mihi quaesita, neque vocabulorum potestati respondere videtur. Quis enim his indicare verbis voluisse ANTISTHENEM facile sibi persuadeat? *Deus populorum unius tantum summi Numinis varia esse vocabula & nomina.* Quod vir doctus ipsemet hac imbutus erat opinione, ideo licuit ipsi eam facile in verbis ANTISTHENIS cernere: nobis vero, quibus dubia haec opinio habetur, non idem licet. Evidens esse arbitror, hoc sibi voluisse parentem Cynicorum: Tametsi multos varii populi Deos in coelum sustulerint, hos tamen natura non esse Deos, sed unum tantum esse Numen, quod per se & ipsa natura Deus sit. Sic etiam LACTANTIUS hoc pronuntiatum intellexit.

(15) *Laertius*) *Lib. VI. Segm. 37. p. 333.*

(1) *Tertullianus*) In *Apologetico Cap. XIV. p. 144. ed. Havercampii.*

(2) οὕτω γε) Haec non SOCRATIS, sed ipsius ARISTODEMI ad SOCRATEM verba sunt apud XENOPHONTEM *Lib. I. de dictis & factis Socrat. p. 573. Opp.*

(3) Σὺ δὲ) Non video, his in verbis id dicere SOCRATEM, quod eum dicere CVDWORTHVS perhibet, animos hominum ex mundi totius animo delibatos & decerptos esse. De animi ortu & natura in hoc cum ARISTOOEMO colloquio nihil sciscit SOCRATES; sed hoc unum demonstrare omni ope nititur, orbem hunc cum a Deo constructum esse, tum ab eodem curari & regi. Ceterum in Latina versione Graecorum verborum paullo plura sunt, quam in Graecis verbis. Solet saepe CVDWORTHVS ita veterum Graecorum sistere locos, ut versiones ampliores sint ipsis locis: quem ego morem, quum nihil rebus ipsis noceat, retinendum esse duxi.

κρὸν μέρος λαβόντι τὸ συνήρμοσταί σοι· νοῦν δὲ μόνον ἄρα οὐδαμοῦ ὄντα σε εὐτυχῶς πως δοκεῖς συναρπάσαι. *Tu vero non te ipsum aliquid habere prudentiae putas? An vero nusquam alibi quidquam esse putas prudentiae? praesertim quum scias, quod exiguam terrae partem habeas in corpore, quum ea magna sit: quod parum habeas humoris, quum humor multus sit; itemque de singulis rebus ceteris, quae magnae sunt, exiguam partem quum accepisses, ita deinde corpus tuum compactum fuit. Mentem vero, quae sola nusquam erat, quodammodo feliciter corripuisse te putas. Atque haec amplissima numeroque infinita per dementiam quamdam in hunc ordinem redacta esse, putas.* Respondet ARISTODEMVS, rerum quidem ceterarum humanarum artifices & fabricatores sese videre, verum eius, qui hunc mundum comparaverit & condiderit, speciem & formam nusquam sibi occurrere. Quae sic diluit SOCRATES: Οὐδὲ γὰρ τὴν σεαυτοῦ σύ γε ψυχὴν ὁρᾷς, ἣ τοῦ σώματος κυρία ἐστίν· ὥστε κατά γε τοῦτο ἔξεστί σοι λέγειν, ὅτι οὐδὲν γνώμῃ, ἀλλὰ τύχῃ πάντα πράττεις. *Nimirum tu ne tui quidem ipsius animum cernis, quae rerum in corpore potitur. Itaque, si ita velis, licet tibi dicere, nihil te indicio tuo facere, sed omnia fortuito.* ARISTODEMVS postea necessitatem, quae Deum colere ac revereri iubeat, sibi parum esse perspectam, conqueritur: Οὐχ ὑπερορῶ τὸ δαιμόνιον, ὦ Σώκρατες, ἀλλ᾽ ἐκεῖνον μεγαλοπρεπέστερον ἡγοῦμαι, ἢ ὡς τῆς ἐμῆς θεραπείας προσδεῖσθαι. *Ego, mi Socrates, Numen non sperno: sed arbitror, id esse magnificentius, quam ut cultu meo indigeat.* Ad quae SOCRATES continuo: ὅσῳ, inquit, μεγαλοπρεπέστερον ἀξιοῖ σε θεραπεύειν, τοσούτῳ μᾶλλον τιμητέον αὐτό. *Immo quando magnificentius tui curam habere dignatur, tanto magis honore vult abs te affici.* Ad extremum incredibile sibi plane videri, ARISTODEMVS ait, Dei providentia hunc mundum administrari, nec, quemadmodum fieri possit, sese intelligere, ut universis humanis rebus Deus simul provideat & consulat. SOCRATES hunc animi morbum his verbis
(P. 575.) curare nititur: Ὠγαθέ, καταμάθε, ὅτι καὶ ὁ σὸς νοῦς ἐνὼν τὸ σὸν σῶμα, ὅπως βούλεται, μεταχειρίζεται· οἴεσθαι οὖν χρὴ, καὶ τὴν ἐν παντὶ φρόνησιν τὰ πάντα, ὅπως ἂν αὐτῇ ἡδὺ ᾖ, οὕτω τίθεσθαι· καὶ μὴ τὸ σὸν μὲν ὄμμα δύνασθαι ἐπὶ πολλὰ στάδια ἐξικνεῖσθαι, τὸν δὲ τοῦ θεοῦ ὀφθαλμὸν ἀδύνατον εἶναι ἅμα πάντα ὁρᾶν. *Animadverte, vir optime, mentem etiam tuam, dum inest corpori, ex arbitratu suo corpus gubernare. Quamobrem existimandum est, sapientiam illam, quae est in hoc universo, sic omnia regere, quemadmodum ipsi gratum est. Non tuus oculus ad multa usque stadia pertingere potest, & non potest Dei oculus simul omnia intueri.* Quibus dictis, concludit, si modo diligenti Deum cultu & officio prosequatur ARISTODEMVS, fore demum, ut perspiciat, ὅτι τοσοῦτον καὶ τοιοῦτόν ἐστι τὸ θεῖον, ὥσθ᾽ ἅμα πάντα ὁρᾶν, καὶ πάντα ἀκούειν, καὶ πανταχοῦ παρεῖναι, καὶ ἅμα πάντων ἐπιμελεῖσθαι, *Numen tantum ac tale esse, ut omnia pariter videat, & audiat omnia, & ubique adsit, & omnium pariter curam habeat.* Alium eius cum EVTHYDEMO dialogum XENOPHON *Libro quarto* recitat, in quo SOCRATES de summo illo totius orbis moderatore & auctore
(P. 633.) Deo, quem nullius intuetur hominis oculus, hac ratione disserit: οἱ γὰρ ἄλλοι θεοὶ ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ διδόντες, οὐδὲν τούτων εἰς τὸ ἐμφανὲς ἰόντες διδόασιν· καὶ ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων τε καὶ συνέχων, ἐν ᾧ πάντα καλὰ καὶ ἀγαθά ἐστι, κ. τ. λ. οὗτος τὰ μέγιστα μὲν πράττων ὁρᾶται, τάδε οἰκονομῶν ἀόρατος ἡμῖν ἐστιν· ἐννόει δὲ καὶ ὁ πᾶσι φανερὸς δοκῶν εἶναι ἥλιος, οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτὸν ἀκριβῶς ὁρᾶν, ἀλλ᾽ ἐάν τις αὐτὸν ἀναιδῶς ἐγχειρῇ θεᾶσθαι, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται. *Nam & Dii ceteri, quum bona nobis largiuntur, nihil tamen horum ita largiuntur, ut in conspectum nostrum prodeant. Et is, qui mundum universum composuit & continet, quo pulcra & bona omnia comprehenduntur, quique utentibus eo semper ipsum non attritum exhibet, - - - maxima quaeque facere conspicitur, atque haec gubernare nihilominus cerni non potest. Etiam consideres velim, quod sol, quum omnibus esse conspicuus videatur, non permittat hominibus, uti se accurate adspiciant, sed si quis impudenter spectare eum conetur, videndi facultatem amittat. - - Quin etiam animus hominis, si quid rerum humanarum aliud, quiddam cum natura divina commune habet. Patet enim, hunc in nobis imperare, quamvis non cernatur.* Ἃ χρὴ κατανοοῦντα μὴ καταφρονεῖν τῶν ἀοράτων, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν γιγνομένων, τὴν δύναμιν αὐτῶν καταμανθάνοντα, τιμᾶν τὸ δαιμόνιον. *Quae considerantem te nequaquam ea, quae cerni nequeunt, contemnere decet, sed de iis, quae accidunt, eorum potestate animadversa, Numen ipsum honore prosequi.* In hoc loco vox δαιμόνιον, quemadmodum antea θεῖον, summum Deum aperte significat. Ceterum haec ego SOCRATIS dicta, quibus Deum & providentiam Dei tam magnifice praedicat, propterea in primis tota fere descripsi, ut iis, qui his nostris temporibus nihil magis cavent, quam ne Deum videantur & religionem profiteri, pudoris aliquid excuterem, nisi omnis forte huic generi pudor periit.

Nullum

Nullum igitur cuiquam esse potest dubium, quin SOCRATES unum esse summum maximumque Deum, qui toti rerum naturae leges ferat, existimaverit. Sed quod inde plerique efficiunt, omnes eum minores gentium Deos sprevisse & repudiasse, id metuo, ne parum firmamenti habeat. Contrarium enim vel illi, quos modo protulimus, loci indicant, quibus, praeter summum Deum, alii quoque Dii nominantur. Extrema vero vox eius, quam, hausto iam veneno, quum nullus ioco amplius locus esset, emisit, nihil eum praeter ceteros Athenienses de religione & Diis novi sensisse, extra omnem collocat controversiam. Namque decedens iam & moriens amicos iubet gallum votivum suis verbis offerre Aesculapio. Quâ de caussa his eum verbis ORIGENES increpat: Καὶ τηλικαῦτα φιλοσοφήσαντες περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τὴν διαγωγὴν τῆς καλῶς βεβιωκυίας διεξελθόντες, καταλιπόντες τὸ μέγεθος ὧν αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐφανέρωσεν, εὐτελῆ φρονοῦσι καὶ σμικρὰ, ἀλεκτρυόνα τῷ Ἀσκληπίῳ ἀποδιδόντες. *Illi, qui tam praeclare de anima philosophati sunt, & de summa eorum in futura vita felicitate, qui bene vitam hic egerint, scite disseruerunt, postea, contemplatione rerum tam magnarum & nobilium relicta, quas Deus ipsis patefecit, ad vilia & abiecta descendunt, Aesculapio gallum voventes.* Mitior tamen hic est in SOCRATEM ORIGENES, atque (4) alias; neque tam insulsam & vesanam ei superstitionem ob haec ultima verba exprobrat, quam eo loco, quo sacrificium, quod Apollini fecit Pythio, qui inferior tantum erat daemon, commemorat. Atque erunt fortassis, quibus hoc SOCRATIS factum commode excusari posse videbitur. Philosophum enim dicent Aesculapium non sic, ut ceteri, spectasse, sed nomen hoc summi esse Numinis censuisse vocabulum, quo illa pars divinae providentiae, quae morbos hominum, eorumque curationes moderatur, designetur. Itaque magnum virum hostiam immolari voluisse supremo Numini, quod omnem penitus a se morborum & incommodorum vim unius mortis beneficio (5) abegisset. Vtcumque est, (6) PLATO tamen, antequam venenum biberet, SOCRATEM narrat precatum esse, εὔχεσθαι τοῖς θεοῖς, τὴν μετοίκησιν τὴν ἐνθένδε ἐκεῖσε εὐτυχῆ εἶναι, (non Deum, sed Deos, id est, summum Numen, atque Deos simul inferiores: quemadmodum in PLATONIS *Phaedro* cum ad Panem, tum ad reliquos tutelares loci Deos preces fudit) *ut felix esset sua ex hac vita in alteram transmigratio.* (7) XENOPHON etiam in *Libris memorabilium* SOCRATEM memoriae prodidit tam verbis, quam factis hanc Apollinis Pythii doctrinam approbasse: *ex uniuscuiusque civitatis instituto & more Deos esse adeundos & placandos*, vanitatisque eos, qui secus facerent, condemnasse. Postremo in *Apologia*, quam nomine eius PLATO perscripsit, solem, lunam & sidera in Diis a se numerari, aperte profitetur, atque ANAXAGORAM, quod hos esse Deos negaverit, absurdi erroris & mentis non nimis castigatae postulat. Quamobrem, quid obstet, nihil video, cur eorum sententiam, qui SOCRATEM ideo veneno interemtum esse volunt, quod Diis supplicare noluerit, unumque Deum esse tantum clamaverit, ad populares referri errores debere, concludamus.

Hic vero fortassis requirent aliqui, quale igitur illud sit impietatis genus, cuius in iudicio accusatum esse SOCRATEM, accepimus. His ipse SOCRATES respondeat: qui in PLATONIS *Euthyphrone* id in se graviter tulisse perhibet Athenienses, quod libero gravique sermone vulgares de Diis fabulas castigaverit, impieque fecisse, dixerit, qui improbissima quaeque scelera & flagitia Diis primum tribuerint. EUTHYPHRON parentem suum ut homicidii reum ad iudices detulerat, a quibus idcirco in vincula coniectus, diem in illis obierat. Hoc ille postea facinus Deorum purgabat exemplis. Iovem aiebat, Deorum optimum & iustissimum, Saturnum, patrem suum, quod natos devorasset suos, in custodiam dedisse: Saturnum pariter Coelum, genitorem suum, ob nonnulla perverse gesta exsecuisse. SOCRATES hanc ita refellit excusationem: Ἆράγε, ὦ Εὐθύφρον,

Contra Cels. Lib. VI. (p. 277.)

(P. 49.)

(4) *Alias*) Indicat haud dubie locum illum, qui *Lib. VII. adv. Celsum p.* 335. legitur, quo laudes, quibus Apollo SOCRATEM honestavit, ex eo esse suspicatur natas, quod Dei huius frequens cultor philosophus hicce fuerit.

(5) *Abegisset*) Equidem haud probo hanc ultimorum SOCRATIS verborum explicationem. Nec enim intelligo, quemadmodum parti cuidam divinae providentiae gallum aliquis immolari iubere queat. Nec tamen cum iis fecerim, qui ex hisce verbis argumentum gravissimae accusationis in SOCRATEM ducunt: quem aeque fuisse superstitiosum, ut plebs Atheniensis, hinc sine controversia patere, existimant. Moriens & hausto dudum veneno has voces emisit SOCRATES, quum totus fere iam obriguisset. Ecquis igitur temere affirmaverit, hominem ita loquentem scivisse adhuc, quidnam mandaret amicis. Forte mentis iam emotae fuit, nec ita rationis particeps, ut accurate, quidnam diceret, intelligeret.

(6) *Plato*) In *Phaedone p.* 402. *Opp.* Quae de SOCRATIS precibus ad Panem in PLATONIS *Phaedro* hic monentur, eorum supra iam infirmitatem aperuimus.

(7) *Xenophon*) *De dictis & factis Socrat. Lib. IV. p.* 634. *Opp.*

φρον, τοῦτ' ἔστιν, οὗ ἕνεκα τὴν γραφὴν φεύγω, ὅτι τὰ τοιαῦτα ἐπειδάν τις περὶ τῶν θεῶν λέγοι, δυσχερῶς πως ἀποδέχομαι. κ. τ. λ. *Atqui hanc ob caussam, o Euthyphro, accusor, neque, quid respondeam satis, habeo. Nam quoties de Diis talia quaedam quis diceret, moleste ferebam: qua de caussa, ut videtur, peccare me ferunt. - - Bellum igitur inter Deos agitari invicem, arbitraris, inimicitiasque graves & pugnas, aliaque permulta, quae a poëtis & peritis scriptoribus memorantur. Vnde & alia nobis sacra huiusmodi varietate sunt plena, & in magnis Panathenaeis peplum istarum varietatum plenum in arcem infertur.* Ergo SOCRATES, tametsi unum esse tantum summum Deum agnoscebat, haud tamen a receptis & tempore roboratis Graecorum religionibus refugiebat, pluresque simul inferioris numeri Deos, eosque genitos, colendos sibi esse, statuebat. Atqui poëtarum de his Diis narratiunculas & fabulas, quibus omnis generis scelera nefariaque facta Dii peregisse ferebantur, in populi iusto levioris animum demitti, id vero tolerabile negabat esse. Adde his invidiam, quam disserendi libertate sibi SOCRATES concitaverat, & veram habebis, cur impietatis erga Deos accusatus sit, (8) rationem.

Exsti-

(8) *Rationem*) Bene hic & sapienter de SOCRATIS religione contra receptas opiniones decernit vir egregius. Atque hanc eius sententiam pluribus postea firmavit & roboravit vir longe doctissimus, IO. CLERICVS, in *Silvis philologicis*, *Aeschinis Socratici Dialogis* subiectis, *Cap. III.* quod inscripsit *de Socrate*, *p. 177. f.* Nec eos audire fas est, quos inter multi sunt ex antiquis Christianorum doctoribus, qui *Patres* vocantur, qui SOCRATEM haoc unam propter caussam veneno sublatum esse, narraot, quod unum Deum professus sit, plures vero negaverit esse. Nec illis accedi debet, qui Graecorum religionibus eum prorsus assensum esse, atque idem credidisse, quod populum Atheniensem de Diis, asseverant. Medius veluti SOCAATES interiectus est inter unius Numinis professores & inter inanium Deorum cultores. Persuasum erat magoo viro, id quod ex XENOPHONTE & PLATONE sine controversia patet, unum esse summum Numen, rerum omnium opificem ac conditorem: huic vero uoi Numini multas esse subiectas existimabat naturas homine nobiliores, certisque muneribus a summo Numine praepositas, qoibus cultum quemdam adhibere homines oporteat. Has naturas Deos esse illos existimabat, quibus Graeci & Athenienses tum temporis supplicabant. Quare fabulas poëtarum, quippe quae in Deos eiusmodi nullo modo caderent, tolli quidem de medio iubebat, at ipsas caerimonias & ritus, dum maior lux hominibus beneficio supremi Numinis affolgeret, ferri & tolerari volebat. Hinc nihil mirum est, id quod XENOPHON sub initium statim *Operis* sui *de dictis & factis Socratis* significat, eum cum sacram rem Diis fecisse, tum divinationi noo nihil dedisse. Coniungebat unus Deorum cultus SOCRATEM & populum Atheniensium: at non eadem de Diis, qui colebantur, opinio ipsi erat, quae populo. Populus Mercurio supplicans, illum deprecabatur Mercurium, quem Maiae filium, furum patronum, Deorum legatum, poëtae canebant. At SOCRATES eodem defungeos munere, fabulis istiusmodi reiectis, divinam quamdam & potentem naturam venerabatur, cui potentiae suae partem aliquam praepotens illod Numen, quod cuncta contineret, commisisse, arbitrabatur. Idem de reliquis intelligi velim Numinibus, quibus SOCRATEM, non secus ac Athenienses, sacra fecisse, accepimus. Verum populus Atheniensis, & ipsi haud dubie sacerdotes aegre ferebant, fabulas illas de Diis labefactari, quibos omnis religio publica nitebatur. Sacerdotes certe non tam obtuso poterant esse ingenio, quin intelligerent, narrationibus hisce poetarum stirpitus ex animis extractis, fore, ut ipsi simul dies festi, quibus fabulae poetarum occasionem dederant, sacrificia, imagines, statuae, signa, templa, sacerdotes postremo conciderent ac tollerentur. Itaque SOCAATES *novos Deos* seu oovam religionem introducere dicebatur, & hoc nomine apud iudices accusabatur. Nec id male factum, aut contra veritatem, ut ingenue fatear, existimo. Ipse quidem SOCRATES hanc a se propulsat apud PLATONEM criminatiooem, nec segnior est in ea retundenda XENOPHON. Ego vero populo Atheniensi citius crediderim, quam SOCRATI & XENOPHONTI. Athenienses oimirum quem colebant Iovem, eum Saturni filium, Iunonis maritum, Deorum patrem, fulminis moderatorem, Plutonis & Neptuni fratrem, credebant esse: atque his opinionibus omnis Iovis cultus apud eos, tamquam fundamentis minime dubiis, suffultus erat. Atqui omnes hasce narratiunculas reiiciebat SOCAATES, & Iovem summum esse totius universitatis cooditorem ac dominum, praecipiebat. Quocirca, tametsi caerimooiis iisdem, quibus reliqua turba, Iovem placabat SOCRATES, Iupiter tamen, quem ipse sibi animo effingebat, longe alius erat, atque Iupiter Atheniensium, & novus ideo Deus, novusque Iupiter, cuius nescii fuerant antea Graeci. Hactenus ergo recte SOCRATEM accusabant ANYTVS & MELITVS, quod oovos in urbem Deos iotroduceret. Etenim nomina & sacra Deorum Graeciae relinquebat: ipsos vero Deos, sublatis poetarum fabulis, auferebat, & alios in eorum locum sufficiebat, quorum ipse parens erat. Dolendum est, taotum, quantum SOCRATIS fuit, ingenium non altius adscendisse, atque verae religionis naturam accuratius explorasse. Sed ne pergeret, atque veritatem diligentius indagaret, animus, qui fuit in ipso, ad dubitationem valde proclivis, & rerum a corpore seiunctarum iusto negligentior, haud dubie obstitit. Scilicet, si pauca quaedam demas de Deo & rebus divinis decreta, quibus addictus fuit, reliqua omnia, quae de rebus tam naturalibus, quam ceteris, in sola contemplatione positis, disputarentur, vehementer incerta esse, putabat: qua de caussa nec recepto Deorum cultui derogari volebat aliquid. Certi enim nihil sine Dei peculiari quadam patefactione de rebus eius generis sanciri ab hominibus posse, iudicabat.

Exstiterunt etiam, qui PLATONEM unum tantum Deum, nec plures praeterea, confirmarent professum esse. Qui quum viderent, multos huic sententiae PLATONIS locos obstare, quibus plures Deos commemorat, haec dicta ex animi ab eo sententia prolata esse, inficiati sunt, PLATONEMque veneni, quod SOCRATES haurire coactus fuisset, memorem, tam provide loquutum esse, ne Atheniensium exacerbaret animos, dixerunt. Atque hoc ne temere videantur coniecisse, locum quemdam ex *decima tertia* eius *Epistola*, quae ad DIONYSIVM perscripta est, considerare iubent, quo PLATO signum hoc suppeditat, cuius ope familiares sui epistolas, quas serio exarasset, quibusve mentis suae sensa vere declarasset, ab illis secernerent, quas sine cura aut sinu late scripsisset: Τῆς μὲν γὰρ σπουδαίας ἐπιστολῆς Θεὸς ἀρχὴ, Θεοὶ δὲ τῆς ἧττον. *Seriae epistolae initium est Deus, non seriae vero Dii.* Atque multum certe locus hic virtutis habere videtur. Quapropter EVSEBIVS iam dudum eum, ut id, quod diximus, ostenderet, PLATONIque locum inter unius Dei professores assereret, testatus est: Δῆλος δέ ἐστιν ἕνα Θεὸν εἰδὼς, εἰ καὶ συνήθως Ἕλλησι, τῇ τῶν πλειόνων εἴωθε χρῆσθαι προσηγορίᾳ, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς Διονύσιον ἐπιστολῆς, ἐν ᾗ σύμβολα διδοὺς, τῶν τε διὰ σπουδῆς αὐτῷ, καὶ τῶν ἄλλως ἀπερριμμένων. *Eumdem porro* (Platonem) *ut vulgari Graecorum more plurium Numinum appellatione uti soleat. Deum tamen unum agnoscere, vel ex ea, quam ad Dionysium scribit, epistola quivis intelligat: ubi, quas studiose ac serio conscriberet, epistolas ab aliis, quas temere negligenterque profunderet, sua quadam nota secernens.*

Similiter Plato in illis numerari debet, qui plura esse putarunt Numina. Nocissimum enim illud eius dictum, in quo tantum multi collocant praesidii, sese, si a Deo exordiatur epistolam, serio loqui, at si Deos memoret in epistolae principio locari, nothum est & ipsi suppositum. Et in ipsa tamen alio sensu sine ulla controversia unum esse Deum agnovit, unum Deum super omnia, unum mundi conditorem, principem Deum, maximum Deorum laudavit.

P. 718. Opp. Praepar. evang. Lib. XI. C. XIII. (p. 530.)

Nihilo tamen minus satis ego supra ex PLATONIS *Timaeo* probatum arbitror, placuisse ei omnino, plures esse Deos. Deos autem vocat naturas intelligentes & mentis compotes, quae hominem dignitate & nobilitate superent, divinisque idcirco honoribus affici debeant a mortalibus. Itaque solem, lunam & sidera Deorum in concilio reponit illo libro, quem diximus: quin etiam mundum ipsum, in quo animum esse opinatur, Deum aut Divum esse censet. In nostris quidem PLATONIS exemplis hanc frustra aliquis sententiam quaesiverit, in quibus quippe scriptum exstat, terram esse πρεσβυτάτην σωμάτων, *corporum omnium ad coelum usque antiquissimam.* Verum aliter legisse veteres, constat, atque πρεσβυτάτην Θεῶν, *vetustissimam Deorum* terram a PLATONE vocatam esse, cum PROCLI & CICERONIS ostendunt auctoritates, tum haec verba (9) LAERTII: Γῆν δὲ πρεσβυτάτην μὲν εἶναι τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ Θεῶν, γενέσθαι δὲ δημιούργημα, ὡς νύκτα καὶ ἡμέραν ποιεῖν, οὖσαν δ' ἐπὶ τοῦ μέσου, κινεῖσθαι περὶ τὸ μέσον. *Terram esse antiquissimam omnium, qui essent in coelo, Deorum* (Plato docuit): *fuisse autem conditam, ut diei noctisque tempora & vices variaret: eam, quum media sit, circa medium moveri.* *Timaeum* enim quum in litteras referret PLATO, diurnam tantum cognitam habebat terrae conversionem: quamquam postea & anniversariam intellexisse dicitur. Reliqui omnes, quos reliquit, libri pariter hanc animo eius de Diis opinionem insedisse, luculenter testantur: e quibus praecipue, praeter eum, quem *Epinomis* inscripsit, *Libros de legibus* consulere iuvabit, quos annis iam gravis conscripsisse fertur. Namque in his in divinitate solis, lunae siderumque inculcanda valde copiosus est, iuvenumque Atheniensium deplorat temeritatem, quod ANAXAGORAE sibi scita persuaderi patiantur, qui sidera nil esse docuit, quam saxa & terram mente atque ratione vacuas. Eodem volumine probari sibi declarat consuetudinem, quae tum temporis vigebat inter Graecos, solis lunaeque ortus & occasus, tamquam Deorum, festis diebus excipiendi: quam ipsemet etiam exemplo suo consuetudinem videtur comprobasse: Ἀνατέλλοντός τε ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ πρὸς δυσμὰς ἰόντων, προσκυλίσεις ἅμα καὶ προσκυνήσεις Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων πάντων, ἐν συμφοραῖς παντοίαις ἐχομένων καὶ ἐν εὐπραγίαις, ὡς ὅτι μάλιστα ὄντων, καὶ οὐδαμῇ ὑποψίαν ἐνδιδόντων, ὡς οὐκ εἰσὶ Θεοί. *Quod in ortu & occasu solis & lunae quotidie Graecos & barbaros conspiciunt tam in rebus adversis, quam secundis suppliciter adorare, non suspicionem inde colligunt, non esse Deos, sed certum testimonium, esse Deos.* Quae quum ita sint, non possum, quin *decimam* hanc *tertiam* PLATONIS ad DIONYSIVM *epistolam*, quamvis ante EVSEBII iam exstiterit tempora, Christiani hominis dolum & commentum esse, pronuntiem, cuius immoderatum erga religionem, quam profitebatur, studium exigua rerum veterum temperaverit cognitio. Nec dissentiunt, qui PLATONEM ediderunt, doctissimi homines, verum omnes epistolae huic vocem νοθεύεται, ut fucatae mercis signum, praefixerunt.

P. 40. Opp.

De leg. X. (p. 664. Opp.)

Fatea-

(9) *Laërtii*) *Libro III. Segm. 75. p. 211.* Supra ceterum a nobis iam ostensum est, in PLATONIS *Timaeo*, ubi de terra loquitur, legendum omnino esse Θεῶν pro σωμάτων, quod nostri habent codices.

Fateamur itaque, necesse est, PLATONEM non unius Dei tantum, sed multorum quoque inferiorum Numinum religione obligatum vixisse. Nec idcirco tamen Deos, quos credebat, pares gradu faciebat & potentia, verum omnes uni summo subiiciebat Numini, quem unum per se ab aeterno tempore exstitisse, coelumque ac terram ceterosque Deos omnes condidisse, statuebat. Primo enim PLATONEM animam, quam toti inesse mundo iudicabat, neque pro aeterna habuisse, neque ex semet ipsa natam credidisse, verum certo tempore a Deo factam aut creatam existimasse, ante tamen, quam

Plat. Timaeo p. 34. (p. 528. Opp.) corpus eius sive mundus fingeretur, haec eius verba neminem ignorare sinunt: Τὴν ψυχὴν οὐχ ὡς νῦν ὑστέραν ἐπιχειροῦμεν λέγειν, οὕτως ἐμηχανήσατο καὶ ὁ Θεὸς νεωτέραν, ὁ δὲ καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος, ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσαν ἀρξομένου συνεστήσατο. *Animam haud ita, ut modo dicere coepimus, tum denique procreavit, quum corpus ei effecisset. - - Sed tam generatione, quam virtute priorem antiquioremque animam corpore constituit, utpote quae obedienti corpori esset imperatura.* Atque hoc nomine in PLATONEM invehitur ARISTOTELES: quem sibimet ipsi repugnasse, arbitratur, quum animam mundi inter principia rerum retulisset, nec aeternam tamen esse constituisset, sed

Aristot. Metaphys. Lib. XIV. 6. (p. 478. T. IV. Opp.) una cum coelo constructam & creatam: Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ Πλάτωνί γε οἷόν τε λέγειν, ἣν οἴεται ἀρχὴν εἶναι, ἐνίοτε αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν· ὕστερον γὰρ καὶ ἅμα τῷ οὐρανῷ ἡ ψυχή. *At neque Platoni possibile est dicere id, quod quandoque putat principium esse, quod se ipsum movet; interdum vero animam una cum coelo esse factam; affirmat.* Quae reprehensio nonnullos induxit assectatorum eius, ut PLATONEM duplicem asseverarent mentem sive ψυχὴν introduxisse, alteram perennem & aeternam, tertiam nimirum divinitatis personam, alteram suo tempore una cum ipso mundo conditam, Quam quidem ego sententiam non plane duxerim spernendam esse. Quod si igitur ne mundi quidem animam, quam omnium Deorum inferiorum familiam veluti ducere putabat, originis expertem negavit esse PLATO, sed natam atque factam censuit a Deo, quanto minus ceteris, quos coli voluit, Diis, qui partes tantum mundi sunt, soli, lunae, stellis & daemonibus istam attribuere potuit gloriam? His si qui forte nondum contenti sint, fierique suspicentur potuisse, ut PLATO mundum hunc ceterosque Deos non tam unius aeternique Numinis opus esse, quam multorum Deorum sive principiorum, qui, quum potestate atque dignitate pares essent, amice conspiraverint ad rem tantae molis aggrediendam, censuerit, hos ipsis facile PLATONIS verbis conticescere iubebo. Qui quidem celebrem illam quaestionem: Pluresne sint & innumerabiles mundi, quod multis visum erat philosophis, an vero tan-

Tim. p. 31. (p. 527. ed. Ficini.) tum unus? dirimere cupiens, in haec erumpit verba: Πότερον οὖν ὀρθῶς ἕνα οὐρανὸν προσειρήκαμεν; ἢ πολλοὺς καὶ ἀπείρους λέγειν ἦν ὀρθότερον; ἕνα· εἴπερ κατὰ τὸ παράδειγμα δεδημιουργημένος ἔσται. τὸ γὰρ περιέχον πάντα ὁπόσα νοητὰ ζῶα, μεθ' ἑτέρου δεύτερον οὐκ ἄν ποτ' εἴη κ. τ. λ. ἵνα οὖν τόδε κατὰ τὴν μόνωσιν ὅμοιον ᾖ τῷ παντελεῖ ζώῳ, διὰ ταῦτα οὔτε δύο οὔτ' ἀπείρους ἐποίησεν ὁ ποιῶν κόσμους, ἀλλ' εἷς ὅδε μονογενὴς οὐρανὸς γεγονὼς ἔστι τε καὶ ἔσται. *Proinde rectene mundum unum diximus? an rectius plures innumerabilesve dici oportuit? Vnum profecto, si modo ad unius similitudinem sit formatus. Quod enim viventia omnia, quaecumque intelliguntur, continet, socium alterum habere non potest. - - Vt igitur hic mundus esset absoluto animali simillimus, ex eo, quod solus atque unus esset, idcirco neque duo neque innumerabiles procreati sunt, sed unus mundus unigenitusque factus est & erit.* Patet, ut existimo, sententia hominis. Vnam esse contendit divinam mentem, a qua res omnes, quae exsistunt, effectae sint, & plures uno propterea mundos esse negat.

Vnus ceterum hicce Deus, quem PLATO universam naturam rerum comparasse & composuisse, autumat, cum in *Timaeo*, tum aliis in locis simpliciter ei ὁ Θεός, *Deus* appellatur. Alias δημιουργός, *architectus & artifex mundi* huius audit. Quibusdam in locis ὁ ποιητὴς καὶ πατὴρ τοῦδε τοῦ παντός, *parens & effector huius universitatis* dicitur, *quem difficile sit cuivis invenire, at multitudini declarare nulli integrum homini.* Rursus ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεός, *Deus, qui rebus omnibus praeest*, τῆς φύσεως κτίστης, *naturae conditor*, τοῦ παντὸς ἀρχή, *unum totius universitatis principium*, πάντων αἴτιος, *omnium rerum caussa*, νοῦς πάντων βασιλεύς, *mens rebus omnibus dominans*, νοῦς αὐτοκράτωρ, πάντα κοσμῶν, διὰ πάντων ἰών, *mens suprema, quae res omnes exornat & componit, ac per rerum naturam commeat*, τοῦ παντὸς κυβερνήτης, *gubernator universitatis*, τὸ ὂν ἀεί, γένεσιν δ' οὐκ ἔχον, *id, quod semper exsistit, nec umquam factum est*, ὁ πρῶτος Θεός, *princeps Deus*, ὁ μέγιστος δαίμων & ὁ μέγιστος Θεῶν, *ma-*

De legib. Lib. X. *ximus Daemon, Deorumque altissimus*, ὁ ἥλιος γεννήσας, *is, qui solem confecit*, (10) ὃς γῆν, οὐρα-

(10) ὃς γῆν) Haec eo loco, quem vir doctus designat, apud PLATONEM scripta non reperi. Suspicabar itaque, doctissimum virum fugiente oculo PLATONIS *Librum X. de legibus* lustrantem,

οὐρανὸν καὶ θεοὺς, καὶ πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐν ᾅδου καὶ ὑπὸ γῆς ἅπαντα ἐργάζεται, *is, qui terram, coelum Deosque fecit, operaturque omnia in coelo, apud inferos & sub terra,* (In Sophista.) vocatur. (11) Alio loco eum esse hunc Deum significat, cuius efficientia & virtute res omnes ὕστερον ἐγένετο, πρότερον οὐκ ὄντα, *factae essent postea, quum antea non essent*, aut ex nihilo effectae ac conditae essent. Est &, ubi PLATO aeque facile esse Deo pronuntiat, *solem, lunam, sidera & terram ex semet ipso producere, atque nobis est, beneficio speculi nostras imagines, & quidquid praeterea nobis placet, gignere ac procreare.* (De Republ. Lib. X. (p. 511.)) Postremo & ὃς πάντα τὰ τ' ἄλλα ἐργάζεται, καὶ ἑαυτὸν, *is, qui cum cetera omnia, tam semet ipsum fecit & produxit*, (12) alicubi nominatur. Cuius quidem descriptionis haec vis est, Deum esse αὐτοφυῆ, quod vocabulum idem de Deo PLATO adhibet, *seu per se exsistere, naturam talem esse Deum, quae nulli alii caussae, extra se positae, ortum debeat, rebus vero omnibus reliquis vitam & initium dederit.* Ipse (13) LACTANTIVS FIRMIANVS hoc modo de Deo non veritus est scribere: *Se ipsum fecit*, inquit, *ex se ipso procreatus, & propterea talis, qualem se esse voluit.* Sed vix quemquam esse putem, cui libera haec & audax atque a vulgari consuetudine multum distans de Deo loquendi ratio magis arriserit, quam PLOTINO *Libro*, quem inscripsit περὶ τοῦ θελήματος τοῦ ἑνὸς, *de voluntate eius, quod unum est proprie:* ex quo quidem locos afferre statui. Sic igitur PLOTINVS de summo omnium Deo: Αἴτιον ἑαυτοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτὸν αὐτός. *Sui ipsius caussa est, atque a se ipso & propter se est hoc ipsum, quod dicitur ipse.* (Enn. VI. L. VIII. p. 749. (Cap. XIV.)) Nonnullis interiectis: Αὐτός ἐστιν οὗτος ὁ ποιῶν ἑαυτὸν καὶ κύριος ἑαυτοῦ, καὶ οὐχ ὥς τις ἕτερος ἐθέλησε γενόμενος, ἀλλ' ὡς θέλει αὐτός. (P. 750.) *Constat, Deum se ipsum efficere, suique exsistere dominum, neque sic esse factum, ut aliud quidquam voluerit, sed quemadmodum ipse vult.* Paullo post ita disserit: Αὐτὸς ὢν τοῦτο, ὅπερ ἠγάπησε, τοῦτο δέ ἐστιν ὑποστήσας αὐτὸν, εἴπερ ἐνέργεια μένουσα. ὥστε ἐνέργημα (P. 751.)

γημα

tem, quae in illo de mundi anima dicuntur, ad Deum forte traxisse, atque oooonulla de suo addidisse. Etenim animum mundi PLATO *p.* 667. ait gubernare universa, & πάντα τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ γῆν καὶ θάλατταν περιάγειν, *omnia, quae in coelo sunt, quae in terra, quae in mari, suis motibus ducere.* Sed dimisi hanc opinionem, postquam alio loco *Libro X. de republica p.* 511. haec ipsa verba offendi.

(11) *Alio loco)* PLATO in *Sophista p.* 168. vim effectricem seu δύναμιν ποιητικὴν distribuit in *humanam* & *divinam.* Generatim vero hanc vim ita definit: Ποιητικὴν δύναμιν πᾶσαν ἔφαμεν εἶναι, ἥτις ἂν αἰτία γίγνηται τοῖς μὴ πρότερον οὖσιν ὕστερον γίγνεσθαι. *Effectricem facultatem dicimus vim quamdam, quae caussa est, ut sint postea, quae ante non fuerant.* Hanc descriptionem virtutis ad Deum ipsum a viro doctissimo referri, equidem leviter fero: nec enim PLATONEM docuisse quisquam negaverit, Deum hac efficiendi virtute in primis valere. At hoc minime probem, quod non secus haec PLATONIS verba interpretatur, ac si Deum significarent ex nihilo fecisse atque condidisse, quae sunt, omnia: a qua certe opinione philosophus iste alienus fuit. Ducem habuit hac in re, praeter alios, MARSILIVM FICINVM, ex cuius in PLATONAM *indice voce Deus* manifesto apparet, hunc ipsum ex *Sophista* locum satis ipsi luculentum fuisse visum, propter quem PLATONEM contenderet de rerum omnium procreatione idem, quod Christianae religionis professores, sensisse. Verum temere prorsus & sine ratione. PLATO enim, ut omittam alia, hanc definitionem virtutis effectricis communem esse voluit duplici illi, quam memorat, efficientiae, tam divinae, quam humanae. Quapropter, si descriptio haec id, quod viri docti volunt, indicaret, hominibus etiam philosophus, id quod absurdum prorsus est, potentiam ex nihilo efficiendi aliquid daret. Praeter haec, sequentia satis declarant, non de materiae ipsius, ex qua res constant, sed de formae tantum productione, PLATONAM loqui.

(12) *Alicubi)* Fit hoc *Libro X. de Republ. p.* 511. ubi sic PLATO loquitur: Ὁ αὐτὸς γὰρ χειροτέχνης οὐ μόνον πάντα οἷός τε σκεύη ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς γῆς φυόμενα ἅπαντα ποιεῖ, καὶ ζῶα πάντα ἐργάζεται, τά τε ἄλλα καὶ ἑαυτόν. *Idem iste artifex non solum potest omnem istam supellectilem fabricari, sed etiam quaecumque ex terra nascuntur, efficit, & animalia omnia, atque se ipsum.* Quae postea verba ad Deum accommodat.

(13) *Lactantius)* Duo sunt LACTANTII huius argumenti loci, quos miscuit vir doctissimus. Alter est *Instit. divin. Lib. I. Cap. VII. p.* 53. ubi: *Quia*, inquit, *fieri non potest, quin id, quod sit, aliquando esse coeperit; consequens est, ut, quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex se ipso procreatus, ideoque ab Apolline* αὐτοφυὴς, *a Sibylla* αὐτογενὴς *&* ἀγένητος *&* ἀποίητος *nominatur: quod Seneca, vir acutus, in exhortationibus vidit. Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem respicimus, cui, quod est optimum in nobis, animam debeamus. Alius nos edidit, alius instruxit, Deus ipse se fecit.* Alter est *Lib. II. Cap. VIII. p.* 214. *Ex se ipso est, ut in primo libro diximus, & ideo talis est, qualem se esse voluit, impassibilis, immutabilis*, &c. Corruptissime his in locis de Deo philosophatur LACTANTIVS; nec idcirco, ut mea fert opinio, cum illis coniungi debet, qui ex Platonicis, vel ipsis etiam antiquioribus Christianorum doctoribus, quum alioquin Deum finis & initii concederent esse nescium, eadem usi sunt loquendi ratione. Longo enim utrique distant intervallo. Scio, non deesse suos LACTANTIO patronos; verum ipse omnes recusat patronos, quoniam non tam in verbis & oratione eius, quam in universa demonstratione, quam suppeditat, vitium latet, cuius accusatur. Hoc nimirum praecepti loco aperte assumit: *Id, quod est, coepit aliquando esse.* Ex quo praecepto hoc postea cogit:

γημα αὐτός, ἀλλὰ ἄλλυ μὲν ὐδενός· ἑαυτῦ ἄρα ἐνέργημα αὐτός. ὐκ ἄρα ὡς συμβέβηκεν ἐστιν, ἀλλ' ὡς ἐνεργεῖ αὐτός, καὶ ὡς αὐτὸς ἐθέλει, κ. τ. λ. *Deus ipse hoc ipsum, quod amat, exsistens, id est autem, in subsistentiam se producens, siquidem actus est permanens. - - Intellectus autem ipsius est opificium: quapropter opificium ipse est. Quum vero non sit opus alterius, sequitur, ut sui ipsius ipse sit opus. Quamobrem non ita est, ut contigit, sed potius, ut ipse agit, & ut ipse vult.*
P. 748. Quae verba haec praecedunt: Ἀνακτέον εἰς ἓν τὴν βύλησιν καὶ τὴν ὐσίαν. τὸ δὲ θέλειν παρ' αὐτῦ, ἀνάγκη ἄρα τὸ εἶναι παρ' αὐτῦ· ὥστε αὐτὸν πεποιηκέναι αὐτὸν, ὁ λόγος ἀνεῦρεν· εἰ γὰρ ἡ βύλησις παρ' αὐτῦ, καὶ οἷον ἔργον αὐτῦ, αὕτη δὲ ταυτὸν τῇ ὑποστάσει αὐτῦ, αὐτὸς ἂν ὕτως ὑποστήσας ἂν εἴη αὐτόν· ὥστε ὐχ ὅπερ ἔτυχεν ἐστιν, ἀλλ' ὅπερ ἐβυλήθη αὐτός. *Necesse omnino est, ut existimemus, essentiam & voluntatem unum idemque esse. Quum vero ipsum velle sit ab illo, necessarium est, ab illo quoque ipsum esse sibimet adesse. Quapropter & ipsum effecisse se ipsum, ratio haec invenit. Si enim voluntas est a se ipso, ac velut ipsius opus, haec autem idem atque eius substantia est, profecto sic ipse se in actum edidit exsistendi. Quamobrem non illud est, quod esse contigerit, sed potius, quod ipse voluerit.* Sufficerent haec, ut arbitror. At quoniam genus hoc loquendi prorsus inusitatum est, ideo unum alterumque ex eodem philosopho argumenti huius
P. 747. pronuntiatum adductis non gravabor adiicere: Οὐκ ἔξω τῆς βυλήσεως αὐτῦ ἡ ὐσία. ἀλλὰ σύνεστιν αὐτῦ τῇ οἷον ὐσίᾳ ἡ θέλησις. καὶ ὐκ ἔστιν αὐτὸν λαβεῖν ἄνευ τῦ θέλειν ἑαυτῷ, ὅπερ ἐστι. καὶ σύνδρομος αὐτὸς ἑαυτῷ, θέλων αὐτὸς εἶναι, καὶ τῦτο ὤν, ὅπερ θέλει. καὶ ἡ θέλησις καὶ αὐτὸς ἕν· καὶ τῦτο ὐχ ἧττον, ὅτι μὴ ἄλλο αὐτὸς, ὅπερ ἔτυχεν, ἄλλο δὲ τὸ ὡς ἐβυλήθη ἄν. τί γὰρ ἂν ἢ ἠθέλησε, ἢ τῦτο ὅ ἐστι; καὶ γὰρ εἰ ὑποθοίμεθα ἑλέσθαι αὐτῷ ὅ, τι θέλοι γενέσθαι, καὶ ἐξεῖναι αὐτῷ ἀλλάξασθαι τὴν αὐτῦ φύσιν εἰς ἄλλο, μήτε ἂν ἄλλο τι γενέσθαι βυληθῆναι, μήτ' ἂν ἑαυτῷ τι μέμψασθαι, ὡς ὑπὸ ἀνάγκης τῦτο ὄν, ὅ ἐστι, τῷ αὐτὸν εἶναι, ὅπερ αὐτὸς ἀεὶ ἠθέλησε καὶ θέλει. ἔστι γὰρ ὄντως ἡ ἀγαθῦ φύσις θέλησις αὐτῦ. *Non extra voluntatem ipsius essentia est, sed cum ipsa velut eius essentia copulatur penitus voluntas. Neque licet illum accipere absque volendi actu sibimet hoc ipsum, quod est, approbante. Itaque concurrit Deus ipse secum, volens ipse exsistere, idque exsistens, quod & vult: voluntasque & ipse unum est, atque ex hoc non minus est unum; quoniam non aliud quidem est ipse, quod videlicet contigit, aliud autem, quod esse voluisset, exsistere. Quid enim voluerit aliud, praeter hoc, quod nunc exsistit? Etenim si fingamus, in eius optionem adduci, ut, quodcumque velit, efficiatur, eique licere naturam suam in aliud commutare, constat sane, hunc nolle, se aliud esse vel exstitisse, neque quidquam in se incusare, quasi cogente necessitate id ipsum, quod est, evaserit, propterea quod id proprie ipse sit, quod ipsemet & voluit semper, & vult. Est enim re vera ipsa*
P. 755. *boni natura ipsiusmet voluntas.* Postremo: Πᾶν ἄρα βύλησις, καὶ ὐκέτι τὸ μὴ βυλόμενον, ὐδὲ τὸ πρὸ βυλήσεως ἄρα. πρῶτον ἄρα ἡ βύλησις αὐτός, καὶ τὸ ὡς ἐβύλετο ἄρα, καὶ οἷον ἐβύλετο, καὶ τὸ τῇ βυλήσει ἑπόμενον, ὃ ἡ τοιαύτη βύλησις ἐγέννα. ἐγέννα δὲ ὐδὲν ἔτι ἐν αὐτῷ. *Totum ergo voluntas erat, nec quidquam erat ibi non volens, neque igitur, quod ante voluntatem esset. Principio igitur ipsa voluntas ipse Deus exsistit. Ita igitur exstat, sicut & voluit, & quale voluit. Tum vero, quod dicitur, quod est ibi, voluntatem sequi, quod videlicet voluntas eiusmodi genuit, intelligendum est, voluntatem nihil in Deo amplius genuisse: hoc namque iam erat.* Haec nos dicta fateri cogunt propemodum, a PLOTINO & PLATONE didicisse LACTANTIVM istam, quam audivimus, de Deo (14) doctrinam. Quae quatenus vel probari possit, vel excusari, id aliis diiudicandum relinquimus. Id tamen unum praetermittere nequeo, vocem αὐτογενής, quam frequentissime de Deo tam Christiani, quam a Christianis sacris alieni usurpant, eiusdem fere potestatis,

git: *Deus est, Ergo etiam aliquando esse coepit.* Hoc posito pergit: Atqui nihil ante Deum fuit, ex quo nasci potuit. Igitur Deus semet ipsum procreavit. Vides seriem propositionum aptarum inter se ac cohaerentium, quae nullo modo patitur, ut LACTANTIVM, non secus ac SYNESIVM, PLOTINVM, aliosque Platonicos, recte sensisse, parum vero proprie loquutum esse de Deo, decernamus. Sustulit omnino aeternitatem Dei, atque res coniunxit, quae nullo coniungi modo possunt, seque mutuo interimunt. Quid enim ineptius est, quam affirmare: coepisse rem quamdam, nec ulla tamen ex caussa genitam esse? Sed plura occurrunt apud LACTANTIVM, quae virum hunc ostendunt plus temporis in eloquentiae ac bene dicendi praeceptis, quam in rationis cultura, posuisse. Conferri poterit vir doctissimus, IO. GEORG. GERET, in *Specimine Examinis Theologiae Lactantii Witteb. 1723. 4. Quaest. I. §. II. III. s. p. 3. s.*

(14) *Doctrinam*) Ego vero aliter sentio, id quod iam professus sum paullo ante. Inter LACTANTII doctrinam, qui diserte Deum esse neget aeternum, & PLOTINI praecepta multum interest, qui pro aeternitate Dei passim fortiter propugnat. Praeterea, nisi multum fallor, abhorruit

ftatis, cuius LACTANTII dicta, (15) videri. Quod ad PLOTINVM autem attinet, eius omnia, quae recitavimus, huc fpectant unice, quod manifeftum arbitror, partim ut fummum Numen per fe exfiftere, efficaciori quadam & expreffiori ratione inculcaret, partim ut infanam, quam nonnulli forte poffent fovere, fententiam de Deo refelleret, ac fi ille id, quod eft, cafu & fortuito factus effet, aut vero certa quadam naturae lege ac neceffitate, ut id effet, quod eft, compulfus fuiffet. Quod quidem genus edocere cupiebat philofophus, Deum femper id effe, quod effe vult, neque aliter fefe habere, ac fi femet ipfum fua fponte libereque feciffet & condidiffet. Mihi quidem, cur tam fufe dicta haec referrem, non haec una fuit cauffa, ut PLATONIS illud pronuntiatum illuftrarem, quo Deum & fui ipfius & rerum omnium effe cauffam affeveravit. Propofitum mihi fuit dato fimul fpecimine oftendere, quanta fubtilitate, accuratione & mentis contentione veterum philofophorum, quibus CHRISTVS tamen invifus fuit, aliqui res divinas Deique naturam (16) fcrutati fint.

Redeat

ruit LACTANTII ingenium ab iftiusmodi, quales PLOTINI funt, fubtilitatibus: quas fortaffis vir bonus ne cepiffet quidem aut intellexiffet, fi propofitae fuiffent ipfi.

(15) *Videri*) Multa eiusmodi dicta, in quibus αὐτογενὴς Deus appellatur, ex Graecis Latinisque fcriptoribus collegit DION. PETAVIVS in *Dogmatibus theol. de Trinitate Lib. V. Cap. V. §. XIV. p. 294. Tom. II.* Quae tamen omnia, quoniam fenfu differunt, non eodem habenda funt loco.

(16) *Scrutati fint*) Breviter hic quaedam obfervare placet ad ea, quae a viro doctiffimo hic erudite disputata funt. (I) PLATO ubi Deum appellet αὐτοφυῆ, equidem ignoro. ORPHEVM, quisquis demum ille fit, hoc adhibuiffe vocabulum, ex LACTANTIO didici. Forte igitur memoria fefellit virum doctum. (II) Locum PLATONIS ex *Libro de republica X.* quo fummum Numen cum alia omnia, tum femet ipfum feciffe, affirmat, parum abeft, quin de notionibus naturarum, non de ipfis naturis, accipiendum effe putem. Id fibi philofophum velle, fufpicor: Deum ex omni aeternitate cum rerum omnium, quas conditurus effet aliquando, tum fuimet ipfius notionem, exemplum, fpeciem, ἰδέαν animo effinxiffe ac formaffe. In hanc me fufpicionem inducunt ea, quae fequuntur apud PLATONEM. Illuftrat nimirum philofophus hanc rem, quae mirabilis videbatur, exemplo hominum, imagines fuas in fpeculis pro lubitu producentium. Atqui hae imagines ope fpeculorum natae non funt ipfi homines, fed umbrae tantum & exempla hominum. Quare, quum PLATO Deum ibi & fe & reliqua procreaffe omnia affirmat, id etiam de aeternis cum Dei, tum rerum omnium, quas fingebat, fimulacris & exemplis intelligi debere videtur. (III) Quidquid id eft, quae PLOTINVS fubtiliter de hoc argumento differuit, ea longe aliam habent fignificationem, quam verba PLATONIS habent, fi vel proprie de ipfa Dei natura explicentur. Etenim PLATO Deum ait eodem modo femet ipfum, quo mundum produxiffe. Mundum vero ex fententia eius ita Deus comparaverat, ut in confufam, rudem ac indigeftam materiam certam & ordinatam formam induceret. Quocirca, fi Deus fe ipfum pariter, ut rerum naturam, effecit, ex lege disciplinae PLATONIS, ftatuendum foret, philofophum dixiffe, Deum certo tempore, quum antea confufus & ordinis expers iacuiffet, novum habitum & fingularem formam induiffe. Quae fententia cum in fe ftulta eft & inficeta, tum a PLOTINI & fociorum difciplina ita eft remota, ut nihil fit remotius. Haec ea re moneo, ut vel hoc exemplo difcant alii, qui verbis prope utuntur iisdem inter veteres, eos non ftatim ob vocabulorum affinitatem in eamdem aggregandos effe familiam. Dici non poteft, quantum hoc nomine vel ii quoque peccent, quibus nihil eft in orbe erudito illuftrius. Atque hic exemplum exftat, ex quo id intelligas. PLOTINVM enim & LACTANTIVM fociat vir egregius, quos multo rectius fecreviffet. Addo his, qui hic afferuntur, PLOTINI locos non ita femper effe defcriptos, ut apud PLOTINVM exftant, fed hinc inde quaedam omiffa brevitatis cauffa, quae rem ipfam non multum illuftrare vifa funt viro docto. (IV) Chriftiani fcriptores, qui Deum a fe ipfo natum dixere, ad Deum patrem maximam partem hoc vocabulum retulerunt, notamque illud effe voluerunt, qua filius, quem ex patre genitum facrae litterae docent, a patre discerneretur. Quam ob rem multo frequentius hoc verbum poft motas ab ARIO de divinitate filii controverfias in libris auctorum occurrit Chriftianorum, quam antea. Ex quo rurfus manifeftum eft, longe difcrepare notionem, quam CHRISTI fectatores huic fimilibusque vocabulis fubiecerunt, ab illa, quae Platonicis in animo fuit, de Deo idem verbum ufurpantibus. Chriftianis nimirum αὐτοφυὴς, ἀγέννητος, & alia huius generis nomina idem funt, quod *ex nullo alio genitus & natus*, quum ad Deum patrem accommodantur. Neque defunt prorfus, quae doceant, exempla, non id prorfus abfurde ac contra Graeci fermonis naturam factum effe. Vnum ego dabo ex DIONYSIO, qui AREOPAGITAE fibi nomen fumfit: cuius haec verba funt ex *Libro de Theologia myftica Cap. II. p. 25. T. II. Opp.* Ὥσπερ τὸ αὐτοφυὲς ἄγαλμα ποιοῦντες. Dei, ait, naturam qui fcrutari velint, eos id facere oportere, quod illi faciunt, qui *ftatuam nativam dedolant*. Ridiculus foret, qui nomen αὐτοφυὴς hic redderet: *ex fe ipfo* aut *a fe ipfo natum*. Statuam enim ex fe ipfa nasci poffe, quis, obfecro, fanus intelligat? Ἄγαλμα αὐτοφυὲς fignum hic eft, quod nullus artifex fabricatus eft, verum ipfa natura protulit & genuit: ut multi funt lapides, qui natura ftatuam quodammodo referunt. Deum igitur αὐτοφυῆ commode fic licet interpretari: *Deum, qui nullam fui cauffam habet, aut qui per fe exfiftit, nec a quoquam genitus vel factus eft.* Haec licet ita fint, haud tamen negem, effe in Chriftianis

fcri-

Prima hypostasis Platonicae Trinitatis rex proprie est omnium rerum, cuius caussa existunt omnia: parens caussae & principis mundi seu aeternae intelligentiae, aut λόγου.

Redeat nunc, unde divertit, ad PLATONEM oratio. Trinitatem, quae vulgo appellari solet *Platonica*, sunt, qui multo recentiorem ipso esse iudicant PLATONE, somnium eam & commentum esse, suspicantes, quod recentioribus quibusdam Platonicis ingenii fervor dictaverit. Horum autem nullo modo ferri potest sententia, quum ipsum PLATONEM exploratum sit tres eiusmodi hypostases seu personas, quae principiorum habeant naturam, in disciplinae suae fundamentis numerasse. *Decimo* quidem *de legibus Libro*, quo ex instituto contra Dei contemtores disputat, atque Deum esse, demonstrare nititur, altius tamen haud adscendit, quam ad ψυχὴν sive mundi animam. Satis sese putat religionem contra impetus improborum confirmasse, si esse docuerit in orbe principium quoddam semet ipsum movens, unde omnis motus, qui in orbe versetur, unice profectus sit. Verum aliis librorum, quos reliquit, locis accuratius philosophatur, &, praeter animam semet ipsam interiori motu cientem, νοῦν seu intelligentiam esse defendit immobilem & stabilem, atque eam mentem proprie δημιουργὸν esse, sive totius rerum naturae architectum & fabricatorem, contendit. Sed nec hic sibi subsistendum arbitratur, verum esse postremo affirmat *hypostasin* quamdam, multiformi hac intelligentia multo nobiliorem & excellentiorem, seu naturam omnis concretionis & compositionis plane expertem, numerisque omnibus perfectam & absolutam. Hanc naturam τὸ ἓν vocat sive *unum*, ut omne prorsus ab ea removeat vitium, quod cum eo, quod multiplex dicitur, coniunctum solet esse: item τἀγαθὸν, *ipsam bonitatem*, quam nulla humana mens & ratio assequatur: primum ex ordine rerum intelligentiae soli subiectarum, infinitam denique fertilitatem, immensa simul benignitate redundantem. Secunda vero ad DIONYSIUM epistola aperte coniunctim meminit trium divinitatis hypostaseon. Iam verba ὁ Θεὸς & τὸ Θεῖον, *Deus* & *divinitas* interdum apud PLATONEM tam amplam habere videntur notionem adiunctam, ut triplicem hanc divinitatem simul significent, nonnumquam vero unam tantum harum divinarum naturarum designent. Sic quoque, quod iam antea animadvertimus, ὁ Ζεὺς sive *Iupiter* non ubique PLATONI principem & primariam divinitatis hypostasin designat, sed aliquando etiam alteram hypostasin seu mentem & intelligentiam, saepe quoque tertiam seu aeternam animam, per res omnes intentam & commeantem. At prima tamen harum naturarum illa est, quam Platonici πηγὴν τῆς θεότητος, *fontem divinitatis* appellant, quamque ipse ita (17) PLATO describit: Ὁ πάντων βασιλεὺς, περὶ ὃν πάντα ἐστὶν, ὗ ἕνεκα πάντα, καὶ ὃ αἴτιον πάντων τῶν καλῶν. *Omnium rex, circa quem cuncta sunt: ipsius gratia omnia: ipse pulchrorum omnium caussa.* In hac prima divinitatis natura, quam proprie αὐτόθεον vocare solebat, seu *ipsam divinitatem*, laudanda copiosus praecipue PLATO est *Libro sexto Commentariorum de republica.* Nominat eam ibi τἀγαθὸν sive *bonitatem*, idque sibi datum in primis credit, ut naturam eius, comparatione cum sole instituta, declaret. Solem autem ipsum *coelestem Deum* nuncupat, atque summi Numinis opus esse, dicit, quod in tota rerum, quam oculis spectare liceat, natura proxime ad similitudinem maximi Dei
(P. 478.) accedat: Ὅ, τι περ αὐτὸ ἐν τῷ νοητῷ τόπῳ πρός τε νοῦν καὶ τὰ νοούμενα, τοῦτο τοῦτον ἐν τῷ ὁρατῷ πρός τε ὄψιν καὶ τὰ ὁρώμενα. *Quemadmodum ipsum in loco intelligibili ad intellectum & ea, quae intelliguntur, se habet; sic & iste in loco visibili ad visum se habet & ad ea, quae videntur.* (18) *Nam sicut sol non ipse visus est, sed caussa tantum visus; neque illa lux, cuius ope videmus,*

scriptoribus, qui ad Deum universe spectatum eiusmodi vocabula nonnumquam applicent, idque sensu faciant alio. Quos quidem ego Platonicorum pressisse vestigia, non invitus dederim. Omnium instar SYNESIUS sit, semi-Christianus & semi-Platonicus, qui *Hymno III. Opp. p.* 323. Deum suimet ipsius & patrem & filium appellat:

Πατὴρ αὐτοπάτωρ,
Προπάτωρ, ἀπάτωρ,
Υἱὲ σεαυτοῦ.
Pater, pater tui ipsius,
Ante pater, sine patre,
Fili tui ipsius.

Exstitit etiam, qui de altera divinitatis persona, filio nimirum Dei, nil dubitaret ista verba, de quibus loquimur, eumque αὐτόφυτον, αὐτοφυῆ, αὐτόγονον appellare, NONNUS scilicet, cuius notissima in *Iohannem Metaphrasis*. Id autem acriter in hoc poeta castigavit, negans omnino, fieri posse, ut Deus eiusmodi nominibus compelletur, eo quod ita in eo, quod principio caret, principium aliquod constituatur, DAN. HEINSIUS in *Aristarcho Nonno huic subiecto Cap. III.* Ego, id quod iam significavi, non existimem, tam severe istiusmodi verba exponenda esse, si ab illis adhibeantur, qui CHRISTO nomen dederunt.

(17) *Plato*) Haec verba exstant in *Epistola secunda* PLATONIS *ad Dionysium p.* 707. *Opp.* De ipsa, quam PLATONEM ferunt professum esse, Trinitate infra copiosius CUDWORTHUS disserit: in quem locum differimus, quae nobis de hoc argumento videntur esse monenda.

(18) *Nam sicut sol*) Cave putes, haec ipsa esse divini PLATONIS verba. Vir doctissimus, quam PLATONIS esse sibi persuasit, sententiam suis enarravit verbis, quae num mentem eius accurate expri-

demus, ipse sol est, sed tantum ἡλιοειδὲς, *res soli non dissimilis: ita summus celsissimusque Deus* (proprie) *non est cognitio, sed caussa cognitionis tantum; neque intelligentia* (in se scilicet spectata) *res optima est & perfectissima, sed tantum* ἀγαθοειδὲς, *res boni speciem habens.* Rursus: *Quemadmodum sol efficit, ut reliquae res omnes non modo videantur, sed etiam generentur: ita supremus quoque Deus non modo facit, ut res cognoscantur*, sed etiam uti sint & exsistant. Οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος. *Summus hicce Deus non ipse proprie est essentia, sed supra essentiam, eamdemque cum dignitate, tum potentia multum superans.* Hanc de Deo disserendi rationem, quam ex PLATONE exhibuimus, Graeci quidam doctores instar normae videntur adscivisse, quando Deum ὑπερούσιον sive *superessentialem* appellabant: quamquam de tota verbum hoc capi volebant Trinitate. PLATO vero nihil aliud sibi proposuisse videtur hac disputatione, quam ut summum omnium Deum nulla nota sive peculiari signo a ceteris discerni rebus, ac veluti terminari, sed abstrusam reconditamque cunctorum, quae exsistunt, stirpem atque caussam esse, condocefaceret. Antequam PLATONEM dimittam, ceteris, quibus primam divinitatis hypostasin exornavit, nominibus unum hoc adiiciam: τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πάντων πατήρ, *parens principis & caussae rerum omnium.* In quo non possum, quin admirabilem religionis Christianae & philosophiae PLATONIS concentum ostendam. Vtriusque enim Trinitatis, & eius, quam Christiani, & illius, quam Platonici profitentur, persona altera, quam PLATONIS asseclatores non modo νοῦν, sed etiam λόγον vocant, rerum omnium esse dicitur origo atque caussa, totiusque huius orbis architectus, effector & artifex, sive *Demiurgus.*

PLATONI socium adiungere licebit XENOPHONTEM, quoniam uterque & eodem floruit tempore, & ex SOCRATIS disciplina prodiit: quamquam alioquin nulla inter eos fuisse videtur benevolentiae coniunctio. XENOPHON itaque, etiamsi sexcentis scriptorum suorum locis multos esse Deos fateatur, nihilo tamen minus diserte quoque unum esse summum Numen, cuius vi & ratione cuncta contineantur, praedicat. Velim tantum sequentia eius verba diligenter (19) ponderari: Ὁ πάντα σείων, καὶ ἀτρεμίζων, ὡς μὲν μέγας τις καὶ δυνατὸς, φανερός· ὁποῖος δ' ἐστι μορφὴν, ἀφανής. *Qui omnia concutit, idemque tranquillat, eum & magnum & potentem esse, constat: qua vero specie sit, non liquet.*

§. XXIV.

Iam ordo tangit ARISTOTELEM. Quem qui neget, non secus atque ceteros Graecos, Deorum agmen quoddam sibi finxisse, is mediocriter in scriptis eius versatus sit, necesse est. Saepissime enim Θεοὺς sive Deos nominat. Luculentus in primis est in *Libris ad Nicomachum* locus, quem totum huc transferre non gravabor: Ἡ δὲ τελεία εὐδαιμονία, ὅτι θεωρητική τίς ἐστιν ἐνέργεια, καὶ ἐντεῦθεν ἂν φανείη· τοὺς θεοὺς γὰρ μάλιστα ὑπειλήφαμεν μακαρίους καὶ εὐδαίμονας εἶναι. πράξεις δὲ ποίας ἀπονεῖμαι χρεὼν αὐτοῖς; πότερα δὲ δικαίας; ἢ γελοῖοι φανοῦνται συναλλάττοντες, καὶ παρακαταθήκας ἀποδιδόντες, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα; ἀλλὰ τὰς ἀνδρείας, ὑπομένοντας τὰ φοβερὰ καὶ κινδυνεύοντας, ὅτι καλόν; ἢ τὰς ἐλευθερίους; τίνι δὲ δώσουσιν; ἄτοπον δὲ, εἰ καὶ ἔσται αὐτοῖς νόμισμα, ἤ τι τοιοῦτον. εἰ δὲ σώφρονες, τί ἂν εἶεν; ἢ φορτικὸς ὁ ἔπαινος, ὅτι οὐκ ἔχουσι φαύλας ἐπιθυμίας; διεξιοῦσι δὲ πάντα φαίνοιτ' ἂν τὰ περὶ τὰς πράξεις μικρὰ καὶ ἀνάξια θεῶν. ἀλλὰ μὴν ζῆν τε πάντες ὑπειλήφασιν αὐτοὺς, καὶ ἐνεργεῖν ἄρα. οὐ γὰρ τὸ καθεύδειν, ὥσπερ τὸν Ἐνδυμίωνα. τῷ δὲ ζῶντι τοῦ πράττειν ἀφῃρημένῳ, ἔτι δὲ μᾶλλον τοῦ ποιεῖν, τί λείπεται, πλὴν θεωρίας; *Perfectam autem beatitudinem opus quoddam esse in contemplatione positum, etiam ex hoc perspicere licet, quod Deos felicissimos ac beatissimos esse, arbitramur. Actiones autem quas eis tribuere nos oportet? Iustasne? Quasi vero*

Aristoteles plura esse censuit Numina: nam sidera Diis aggregat. Ab eodem tamen aperte εἷς κοίρανος, unus princeps, unus motor ipse immobilis inculcatur. Lib. X. C. VIII. (p. 183. T. III. Opp.)

exprimant, valde dubium est. Nimis mihi longa, eaque huic instituto parum conducens ingredienda esset disputatio, si totam explicare vellem & explanare PLATONIS argumentationem. Itaque ipsum legant philosophum, qui subtilitatum, quarum ingens eo loco messis est, amore ducuntur.

(19) *Ponderari*) In XENOPHONTIS, quae hodie leguntur a nobis, scriptis haec verba non exstant. Attulit autem ea, & bis quidem CLEMENS ALEXANDR. in *Cohort. ad gentes Cap. VI. p. 61.* & *Stromat. Lib. V. p. 417. s.* a quo EVSEBIVM & CYRILLVM, qui similiter ea testantur, accepisse, nil dubito. Similis tamen sententia occurrit inter dicta SOCRATIS *Libro IV. Memorab. Socratis p. 634.* Quod quidem virum venerandum, IO. POTTERVM, adduxit, ut in *Annot. ad Clement. p. 61.* coniiceret, CLEMENTEM ex memoria protulisse istud XENOPHONTIS dictum: ex quo eveniret, ut sensum quidem eius, non item verba, referret. Sed quum bis, & iisdem prorsus verbis, pronuntiatum hoc exhibeat CLEMENS, huic ego coniecturae vix aliquid dederim.

vero non ridiculi fierent, si contraherent inter se, deposita redderent, & cetera id genus. An fortes, ut res formidolosas subeant ac perferant, & periculum adeant, quia honestum sit? An liberales? Cui vero donabunt? Absurdum autem, si apud eos erit etiam nummus, aut aliquid tale. Iam vero utrum erunt temperantes, an inepta & contumeliosa laus illa Deorum futura est, vitiosis cupiditatibus eos carere? Quod si omnia, quae in actionibus versantur, persequamur, exigua sane Diisque indigna reperientur. Atqui nemo est, qui non eos vivere existimet: ergo & aliquo munere fungi. Non enim eos oportet dormientes fingere, ut Endymionem? Ei igitur, qui vivit, si actio, multoque magis, si effectio adimatur, quid, praeter contemplationem, relinquitur? Hanc ipsam rem alio deinceps argumento confirmat: *Cetera animalia, quae contemplatione orbata sunt, beatitudine quoque excluduntur. Diis enim immortalibus omnis vita beata est: hominibus autem, quatenus aliquod simulacrum contemplationis habent. Reliquorum vero animalium beate vivit nullum, quoniam nulla est eis contemplationis communitas.* Perspicuum est, ARISTOTELEM hic de certa quadam familia sive ordine naturarum verba facere, quae homines praestantia & nobilitate antecedant, seu, quod idem est, examen quoddam Deorum inducere. Idem hicce locus, id quod in itinere veluti constitutus indico, ad eorum valet sententiam convellendam, qui (1) non ita pridem persuadere nobis studuerunt, inanimatas mundi huius partes olim a gentibus plerisque pro veris atque proprie sic dictis Numinibus esse habitas. Contrarium ex his verbis liquet ARISTOTELIS: Ζῆν τι πάντες ὑπειλήφασι θεούς. *Omnes vivere Deos existimant.* Idem & ex illis, quae sequuntur, verbis intelligitur, quibus omnes consentire significat populos, Deos esse naturas animi, vitae & rationis participes, ut meditari omnia, circumspicere & contemplari queant. Idem in *Politicorum Libris* philosophus, ubi artes ad stabiliendam & conservandam tyrannidem,
Lib. V. C. XI. (de republ. p. 347. T. III. Opp.) quam vocat, necessarias enumerat, hanc inter alia principibus legem rogat: Ἔτι δὲ τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς φαίνεσθαι ἀεὶ σπουδάζοντα διαφερόντως. ἧττόν τε γὰρ φοβοῦνται, τὸ παθεῖν τι παράνομον ὑπὸ τῶν τοιούτων, ἐὰν δεισιδαίμονα νομίζωσιν εἶναι τὸν ἄρχοντα καὶ φροντίζειν τῶν θεῶν· καὶ ἐπιβουλεύουσιν ἧττον, ὡς συμμάχους ἔχοντι καὶ τοὺς θεούς. *Quod ad Deorum cultum attinet, huius rei semper egregie studiosus videri debet. Nam minus timent, ne quid sibi incommodi praeter leges a talibus viris importetur, si principem religiosum esse, & metu Deorum contineri, & Deos curare, existiment: & minus ad insidias tyranno comparandas se conferunt, tamquam Deos habenti belli societate coniunctos.* Quae hic exstat, vox δεισιδαίμων non tam hominem *superstitiosum*, ut plerumque solet, quam *religiosum*, denotare, laudisque potius, quam vituperationis, videtur nota esse. Quamquam ipse ARISTOTELES non eius hic officio fungitur, qui laudabili sensu δεισιδαίμων appellari potest, verum hominis personam sustinet versuti ac callidi, qui principem regnandi cupidum artibus parum ingenuis imbuit. Addamus non dissimilem eius ex
C. III. (p. 613. T. I. Opp.) *primo de coelo libro* locum: Πάντες ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ θεῷ τόπον ἀποδιδόασι, καὶ βάρβαροι, καὶ Ἕλληνες, ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον εἴπερ οὖν ἐστί τι θεῖον, ὥσπερ καὶ ἔστι, κ. τ. λ. *Omnes enim homines de Diis existimationem habent, & universi, qui Deos esse putant, tam Graeci, quam Barbari, ipsum supremum locum Diis attribuerunt, propterea quod immortale ad immortale est accommodatum. Si igitur quippiam est divinum, quemadmodum & est, ea sane, quae de prima corporum substantia dicta sunt, bene recteque sunt dicta.* (2) *Libro secundo* vero sic in rem nostram disserit: *Consentaneum esse vaticinationi, quam de Diis habemus,* τῇ μαντείᾳ περὶ τῶν θεῶν, *existimare, coelum esse singularem naturam, a reliquis elementis seiunctam, & corruptionis idcirco omnis expertem.* Affirmat philosophus, omnium hominum mentibus innatam esse & insitam μαντείαν sive divinationem de Diis. Itaque homines negat naturas esse earum praestantissimas, quibus universitas haec continetur; contra alium esse docet ordinem animantium & intelligentium naturarum, quae multo homine sint meliores & prae-

(1) *Non ita pridem*) Fecisse id nonnullos accepimus tum temporis ex Romani Pontificis asseclis in Britannia viventibus, qui cum celeberrimis Anglicanae ecclesiae Theologis de vera *idololatriae* natura & notione certabant. Qui quidem, ut omnem criminis huius suspicionem tanto longius a se amoverent, id agebant in primis, ut veterum populorum religionibus summam crearent infamiam, & inanimatis rebus gentes olim supplicasse, ostenderent. Commovit haec res, praeter alia, illustrem virum, EDVARDVM HERBERTVM de CHERBVRY, ut notissimum *de religione gentilium Librum* exararet, in quo nimius ex altera parte est in purgandis & excusandis aliquorum populorum sententiis ac caerimoniis.

(2) *Libro secundo*) Tuetur hanc sententiam, quam hic expressit, ARISTOTELES *Libro secundo de coelo*: at nusquam dicit, eam τῇ μαντείᾳ περὶ θεῶν

praestabiliores. Harum princeps summus ille maximusque Deus est ex eius sententia, ad quem quae pertinet, *μαντεία* sive vaticinatio ceterarum omnium haud dubie nobilissima est.

Equidem, nec enim diffiteri verum placet, ARISTOTELEM minus verborum facere de daemonibus, largior, atque PLATONEM ceterosque fecisse, constat, qui tum temporis religiose Deos venerabantur. Quid? quod ne illis quidem vehementer repugnaverim, qui liquere sibi negant, an vel esse daemones ARISTOTELES crediderit. Interim tamen daemonum ab eo mentionem esse factam, certum est. (3) In *Metaphysicis* enim, quum de corporibus differit ex elementis compositis, exemplorum loca *ζῶά τε καὶ δαιμόνια*, *animalia & daemones* proponit. Alias daemones corporibus gaudere ex aëre conflatis significat. (4) En ipsa verba: Ἐπιζητήσειε γὰρ ἄν τις καὶ διὰ τίνα αἰτίαν ἡ ἐν τῷ ἀέρι ψυχὴ τῆς ἐν τοῖς ζώοις βελτίων ἐστὶ καὶ ἀθανατωτέρα. *Quaerere etiam aliquis posset, quamobrem anima, quae est in aëre, sit praestantior, & magis immortalis, quam ea, quae est in animalibus.* Quamquam, quod ad nostrum institutum, perinde est, utrum ARISTOTELEM autumemus concessisse, daemones esse, an vero eos sustulisse, eo quod neminem fugiat harum rerum peritum, aliud eum, idque excelsius, Deorum genus commendasse, *intelligentias* nimirum, quas orbibus coelestibus praepositas ducebat esse. Fortassis ipsarum quoque sphaerarum & siderum animas in Diis habuit. Quumque illi, qui tum astrorum cursus ratione persequebantur, quadraginta septem sphaeras seu orbes coelestes numerarent, totidem saltim quin etiam Deos ARISTOTELES esse duxerit, nullum omnino dubium est. Sed & aliud videtur Deorum genus corpore vacuorum, & extra coelos commorantium, in quibus iudicio ipsius neque corpus est, nec locus, nec vacuum, nec denique tempus, veneratus esse. Subiiciam ipsa, ex quibus hoc effici

De anima L. I.

θεῶν consentaneam esse. Meminit tamen istius μαντείας in extremo *Capite primo* huius *libri p.* 641. *T. I. Opp.* ubi, si aeternum esse coelum statuatur, sententias huic vaticinationi convenientiores proferri posse, praecipit.

(3) *In Metaphysicis*) Nullum mihi dubium est, quin sequens intelligatur locus *Metaphys. Lib. V. Cap. VIII. p.* 329. *Tom. IV. Opp.* Οὐσία δὲ λέγεται τά τε ἁπλᾶ σώματα, οἷον γῆ, καὶ πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ ὅλως σώματα, καὶ τὰ ἐκ τούτων συνεστῶτα, ζῶά τε καὶ δαιμόνια, καὶ τὰ μόρια τούτων. *Substantia dicuntur & simplicia corpora, ut terra, ignis, aqua, & quae talia sunt, & universaliter corpora, & quae ex his consistunt, animalia & daemonia, ac eorum particulae.* Multum hicce locus valet ad id confirmandum, quod supra fusius *ad Cap. I. §. XXVI. & §. XL.* observavimus, id, quod antiqui philosophi *simplex, apertum*, ἀσώματον & *a corpore segregatum* appellarunt, non idem esse, quod id, cui recentiores eadem imposuere nomina, nec, qui *spiritus, naturas corpore carentes & daemones* esse statuerunt olim, easdem in animis habuisse horum verborum notiones, quibus nos sumus imbuti. Etenim ARISTOTELES hic terram, ignem & aquam οὐσίας esse & ἁπλᾶ seu *simplicia*, dictitat, & animalia, non secus ac daemones, ex his conflata esse initiis, sciscit. Quae quidem egregie consentiunt cum verbis, quae supra protulimus, CICERONIS de anima ex *Academ. Quaest. Libro IV.* Ex his etiam, quid οὐσία sit in multis veterum philosophorum locis, quum γενέσει opponitur, liquet. Ἁπλοῦν id plerique veterum dixerunt, quod nihil admixtum habet alienae naturae, nec concretum est. Atque his rebus οὐσία tribuitur, ὅτι οὐ καθ' ὑποκειμένου λέγεται, ut ARISTOTELES ait *Lib. V. Metaphys. Cap. VIII. p.* 329. ἀλλὰ κατὰ τούτων τὰ ἄλλα, *quoniam non dicuntur de subiecto, sed de iis cetera.* Γένεσις vero id est, quod ex pluribus initiis conflatum & generatum est.

(4) *En ipsa verba*) Haec verba leguntur *Lib. I. de anima Cap. VIII. p.* 17. *T. II. Opp.* Quemadmodum vero ex hoc loco probari possit, visum fuisse ARISTOTELI, daemones corporibus ex aere contextis, me quidem prorsus praeterit. Nec enim hic mentio exstat ulla daemonum, nec de corporibus aëris verbum ullum legitur: sed de anima in aëre versante philosophus differit. Quocirca in dicti huius, quod ad hanc caussam pertinet, locum sufficiam aliud pronuntiatum, quo aperte *daemonis* occurrit memoria. Sumtum id est *Rhetoricor. Lib. II. Cap. XXIII. p.* 785. *T. III. Opp.* Τὸ δαιμόνιον οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ἢ θεὸς, ἢ θεοῦ ἔργον· καίτοι ὅστις οἴεται, θεοῦ ἔργον εἶναι, τοῦτον ἀνάγκη οἴεσθαι καὶ θεοὺς εἶναι. *Daemonium nihil est, nisi aut Deus, aut Dei opus. Atqui quicumque existimat, Dei opus esse, eum necesse est existimare etiam, Deos esse.* Sed, ut ingenue, quod res est, profitear, neque hoc, neque altero, quem CUDWORTHUS exhibet, loco niti poterit valide, qui daemones ARISTOTELEM haud sustulisse, probare studet. Quod ad hunc ex *Libris Rhetoricorum* attinet locum, is exemplum est, quo philosophus ostendere vult, quemadmodum ex definitione rhetor argumentari queat in foro: nec idcirco talis est, ut mens & sententia eius inde cognosci queat. Neque enim, id quod neminem fugit, quae quis affert ad regulas dicendi illustrandas, pro veris eius opinionibus omnia habere convenit. Nisi vehementer fallor, ex SOCRATIS caussa, atque fortassis ex ipsis PLATONIS aut XENOPHONTIS *pro Socrate Apologiis* exemplum hocce a philosopho haustum est. SOCRATES negatorum Deorum accusabatur: at idem tamen daemonem sibi semper adesse, confirmabat. ARISTOTELES ergo vel hunc SOCRATIS daemonem satis suppeditare praesidii atque firmamenti ad purgandam eius famam & criminationes hostium diluendas, demonstrat. Daemonem enim aut esse Deum, aut Dei opus: ex quo cogatur, qui daemonem secum versari pugnet, ab eo omnem violatae Deorum maiestatis suspicionem abesse.

Lib. I. de coelo Cap. IX. (p. 631. T. I. Opp.)

fici posse puto, verba: οὔτ' ἐν τόπῳ τἀκεῖ πέφυκεν, οὔτε χρόνος αὐτὰ ποιεῖ γηράσκειν, οὐδ' ἐστιν οὐδενὸς οὐδεμία μεταβολὴ, τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φορὰν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ, τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν καὶ αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα. *Quocirca neque apta sunt ea, quae illic sunt, esse in loco, neque tempus senescere ipsa facit, neque ullius eorum ulla est mutatio, quae super extima sunt disposita latione, sed nullis alterationibus, nullis passionibus prorsus subiecta, optimam in universa sempiternitate vitam & sufficientissimam habent.* Sed fateor tamen, non omni fraudis suspicione locum hunc (5) carere.

Multos ergo Deos coluit philosophus noster; verum ita, id quod exploratum est, ut unum tamen esse Deum censeret cunctis maiestate & gloria maiorem, cuius nutui tota rerum natura obtemperet. Non sum nescius, vocabulorum θεὸς, τὸ θεῖον & τὸ δαιμόνιον potestatem tam late apud eum saepenumero patere, ut quamvis naturam divinam significent, non vero certum quemdam Deum. Novi quoque, fuisse inter Christianos auctores, qui haec eius dicta, quibus verba ista tantum, quantum dixi, significant, perperam interpretarentur, supremumque in illis Deum laudari, temere existimarent. Sed neque hoc in dubium revocari potest, multos exstare locos eius, quibus nomina haec sigillatim unum illum Deum denotant, quo nihil in rerum natura maius est & ex-

(5) *Carere*) Mihi vero de hoc loco secus omnino videtur. Primum, quare in suspicionem adducatur, ac si ab ARISTOTELE non esset profectus, nullam plane caussam video. Nam ut ceteris eum cum Stagiritae sententiis, *eodem Capite* & alias propositis, prorsus congruere, praetermittam, contextus totus orationis haec verba plane postulat: ex qua si eximerentur, hiulca prorsus illa & sensu vacua fieret. Deinde, quibus ex his verbis machinis elici possit, placuisse Stagiritae, quosdam extra coelum quoque Deos esse, nullo modo consequor. Nec enim de naturis extra coelum positis loquitur, sed affectiones naturarum explicat coelo conclusarum, quas loci, temporis, omnisque vicissitudinis, eo quod ipsum coelum loco, vacuo & tempore vacet, esse decernit. Addam de tota ratione, quam hic persequitur vir doctissimus, aliqua. Si qua mihi est facultas iudicandi, quae disputat, omnia nondum efficiunt, ut ARISTOTELEM sine controversia cum illis sociandam esse putem, qui multos esse Deos censuerunt: quod etiam de aliis quibusdam philosophis, quorum antea placita explanavit, intellectum velim. Principio universa disciplinae, quam professus est ARISTOTELES, ratio declarat, tales ipsum Deos non venerari potuisse, quales Graeci tum temporis venerabantur, nec Iunonem idcirco, Iovem, Dianam, Mercurium, & reliqua populi Numina proprie coluisse. Reliquum est, ut disquiramus, an tali forte modo, quali SOCRATEM paullo ante docuimus, multos Deos professus sit. Hac de re ut constet, ante omnia constitui debet, quid sit, *multos esse Deos fateri*. Is demum meo quidem iudicio plures esse Deos censet, qui non modo multas esse naturas concedit homine potentiores, nobiliores, excellentiores, verum etiam his ipsis naturis cultum quemdam ab hominibus exhibendum & sacra esse facienda, praecipit. Is nimirum inter plurium Deorum cultores locum minime meretur, qui naturas esse non paucas existimat, longe supra homines potentia, viribus, sapientia & aliis dotibus positas. Quod si ita esset, qui CHRISTUM profitentur universi, & simul legatos esse Dei seu *angelos*, ex praescripto sacri codicis credunt, huic ordini aggregandi essent. Accedat necesse est opinio, decere omnes, qui sapiunt, has ipsas naturas cultu quodam divino & caerimoniis placare ac honestare. Hac igitur ratione num plures esse Deos crediderit ARISTOTELES, id vero in primis expediendum erit. Id quidem dubio vacat, orbibus eum coelestibus mentes seu intelligentias praefecisse: quas naturas esse credidit universo genere humano praestantiores, & medium inter Deum summum mortalesque homines locum obtinentes. His etiam intelligentiis *Deorum* nomen imposuit: quin etiam, praeter has, nullos esse Deos alios, professus est. Nihil hic coniecturis damus: ipsis ARISTOTELIS verbis rem ita sese habere, probabimus ex *Libro XIV. Metaphysicor. Cap. VIII. p. 483. T. IV. Opp.* Postquam nimirum esse mentes eiusmodi, rationibus nescio quibus ostenderat, haec subiicit: Παραδέδοται δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ παλαιῶν, ἐν μύθου σχήματι καταλελειμμένα τοῖς ὕστερον, ὅτι θεοί τέ εἰσιν οὗτοι, καὶ περιέχει τὸ θεῖον τὴν ὅλην φύσιν. *Tradita vero sunt quaedam a maioribus nostris & antiquis viris, ac in fabulae figura posteris relicta, Deos esse has* (intelligentias,) *universamque naturam id, quod divinum est, continere.* Quibus dictis, hanc quidem opinionem addit ferri posse, immo praeclaram esse; at quae praeterea de Diis traderentur, commenta esse mera, nugasque legum & reipublicae caussa excogitatas: τὰ δὲ λοιπὰ μυθικῶς ἤδη προσῆκται πρὸς τὴν πειθὼ τῶν πολλῶν καὶ πρὸς τὴν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὸ συμφέρον χρῆσιν. *Cetera vero* (de Diis) *fabulose ad multitudinis persuasionem & ad legum ac eius, quod utile est, opportunitatem iam illata sunt.* Nihil fieri potest apertius. Nullos esse Deos credidit alios ARISTOTELES, quam naturas illas, quas orbibus praesidere autumabat coelestibus. Hisne vero naturis cultum quoque, preces & sacrificia deberi, censuit? Aut vehementer fallor, aut haec omnia retulit ad ineptias illas, quas utilitatis caussa vult inventas esse. Tantum abest, ut his intelligentiis divinos ab eo honores decretos esse putem, ut ne summo quidem Numini cultum & reverentiam publice exhibendam esse, persuasum ei fuisse, suspicer. Certe nihil ego caussae video, cur deprecari haecce Numina voluerit, quae non modo ex omni aeternitate necessario & fataliter munere suo defungi, sed etiam, praeter orbem, cuius praeessent motui, nihil aliud curare, neque res humanas ulla ratione moderari, censebat.

& excellentius. Iuvat aliquot eius generis dicta in medium proferre. (6) In *Metaphysicis Libris* haec verba exstant: ὅτι γὰρ θεὸς δοκεῖ τὸ αἴτιον πᾶσιν εἶναι, καὶ ἀρχή τις. *Deus etenim tum caussa omnibus esse videtur, tum quoddam principium.* *Libro de anima*, ubi de anima coelorum, motuque eorum orbem constanter conficiente, sic inter alia loquitur: Ἀλλὰ μὲν οὐδ' ὅτι βέλτιον λέγεται· καίτοι γ' ἐχρῆν τὸν θεὸν διὰ τοῦτο κύκλῳ ποιεῖν φέρεσθαι τὴν Lib. I. C. III. (p. 10. T. II. Opp.) ψυχὴν, ὅτι βέλτιον αὐτῇ τὸ κινεῖσθαι τοῦ μένειν, κινεῖσθαι δ' οὕτως, ἢ ἄλλως. *At vero ne dicitur quidem, quia melius. Atqui oportebat Deum ideo facere, ut anima circulo moveretur, quia melius ei moveri, quam stare, & ita moveri, quam aliter. Sed quia eiusmodi consideratio aliarum disputationum est magis propria, eam in praesentia dimittamus.* Interpositis aliis, (7) *eodem* ita fatur *Libro*: Συμβαίνει δὲ Ἐμπεδοκλεῖ γε καὶ ἀφρονέστατον εἶναι τὸν θεόν· μόνος γὰρ τῶν στοιχείων ἓν οὐ γνωριεῖ, τὸ νεῖκος, τὰ δὲ θνητὰ πάντα· ἐκ πάντων γὰρ ἕκαστον. *Accidit etiam Empedocli*, (ut statueret) *Deum esse insipientissimum: quippe qui solus non cognoscet unum elementum*, (ex quo omnia sunt conflata) *discordiam*: (quoniam ipse nihil est, quam φιλία, concordia & amicitia) *mortalia vero cognoscunt hoc omnia, quia unumquodque ex omnibus constat.* Atque hic locus in eius quoque legitur (8) *Metaphysicis*, ex quibus, alio licet proposito, supra est a nobis prolatus. His adiicere libet aliud ex (9) *Libro* eius *de generatione & corruptione* effatum: Τὸ ὅλον συνεπλήρωσεν ὁ θεὸς, ἐντελεχῆ ποιήσας γένεσιν. *Deus ipse universum complevit, continua facta generatione.* Ad extremum ipsa vox δαιμόνιον sic saepenumero ab ARISTOTELE ponitur, ut non Deum quemvis generatim & in universum, nec rem aliquam divinam, sed unum summumque Deum, cuius providentia universus administretur mundus, designare eam, sine ulla controversia appareat. Speciminis & exempli caussa locum ex *Rhetoricorum Libris ad Alexandrum* dabo: Τοῦτό ἐστιν, ᾧ διαφέρομεν τῶν λοιπῶν ζώων ἡμεῖς, οἱ μεγίστης τιμῆς ὑπὸ Cap. I. p. 609. P. (p. 813. T. III. Opp.) τοῦ δαιμονίου τετυχηκότες. *Hoc unum est, quo ceteris animalibus praestamus, ut praeclarum quiddam a Deo adepti videamur. Nam cupiditate, ira & aliis affectionibus utuntur etiam reliqua animalia, oratione autem homo dumtaxat.*

Quem haec omnia non commovent, eum hoc tamen, opinor, movebit, quod ARISTOTELES in *Metaphysicis*, uti antea iam animadvertimus, futilem eorum sententiam Lib. XIV. Cap X. (p. 434. S. T. IV. Opp.) ex instituto oppugnat, qui varia universitatis huius principia paria inter se & aequalia confingunt, seu, quod idem est, multos esse Deos nec factos nec genitos, sed per se existentes, affirmant. Cuius quidem generis perversitatem satis ea putat refellere, quae in rerum natura quotidie eveniunt, eo quod ex illis naturam hanc uno consensu iunctam esse & continentem, perspicuum fiat. Ἅπαντα, inquit, πρὸς ἓν συντέτακται. *Ad unum coordinata sunt omnia.* Quod quidem longe secus foret, si a multis hic orbis dominis atque Diis, nulla lege inter se iunctis, sed potestate paribus, aut nunc regeretur, aut olim comparatus & factus esset. Namque horum diversa voluntas mundum haud dubie ἐπεισοδιώδη, *nec aptum inter se, nec conspirantem*, verum inficetae non dissimilem effecisset fabulae, quam ex variis partibus nulla sibi ratione respondentibus illepidus poëta composuit. Quibus positis, ratio sic ab ARISTOTELE concluditur: Τὰ δ' ὄντα οὐ βούλεται κακῶς πολιτεύεσθαι.

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω.

Entia nolunt male gubernari.

Non est bonus multorum principatus: unus esto princeps.

Credo ego, quae hunc HOMERI versum praecedit, sententiam ea, qua vivebat aetate philosophus, proverbii loco adhibitam fuisse. Hoc quid ARISTOTELIS loco ad rem nostram aptius & opportunius esse queat, equidem me ignorare fateor: Docet enim, tametsi plures uno esse Deos placuit ARISTOTELI, sive πολυθεΐα vulgari sensu, quod & a nobis paullo ante ostensum est, philosopho huic probata fuit, nihilo tamen minus exosam ei plane fuisse πολυκοιρανίην & πολυαρχίαν, id est, *Aristocratiam orbis terrarum*, seu,

(6) *In Metaphysicis*) *Metaphys. Lib. I. Cap. II. p. 263. T. IV. Opp.*

(7) *Eodem Libro*) *De anima Lib. I. Cap. VII. p. 16. T. II. Opp.*

(8) *Metaphysicis*) *Lib. III. C. IV. p. 295. T. IV. Opp.* Eadem sententia tamen ibi tantum exstat, non eadem plane verba. De ipsa re supra dixi *ad* §. *XXI.* & EMPEDOCLI iniuriam ab ARISTOTELE factam esse, docui.

(9) *Libro de generat.*) *Lib. II. C. X. p. 741. Tom. I. Opp.*

seu, ut clarius loquar, uno plura rerum principia inter se dignitate atque potestate paria, aut multitudinem Deorum omnis originis & initii nesciorum ARISTOTELEM ferre nullo modo voluisse. Ergo, licet nihil prius ipsi fuerit & antiquius notissimo illo somnio, quot omnes coeli sphaeris gaudeant mobilibus, tot mentes esse quoque consilii participes, aeternas & immobiles, uno verbo, ut hodie loquimur, *intelligentias;* quas intelligentias *principia* non veretur interdum vocare: credendum tamen omnino est, nisi hominem a semet ipso dissensisse velimus, omnes illas mentes uni ab eo summoque Deo, seu, ut SIMPLICIVS loquitur, ἀρχῇ ἀρχῶν, *principio principiorum*, subiectas esse, neque aliter eum maximum hunc Deum minores reliquos Deos complecti & gubernare, censuisse, quam summus & extimus orbium coelestium, seu primum, quod dicitur, mobile ceteros omnes orbes arcet & continet. Quae quidem nisi ita sese haberent, non de esset κοίρανος, *unus princeps & moderator rerum omnium*, verum mundus multorum Deorum imperio pareret, nec posset idcirco non male administrari. Vt (10) PLOTINVS sententiam explicat ARISTOTELIS, neminem is comprehendere animo aut cogitate posse consequi putavit, quemadmodum fieri potuerit, ut plura principia libera nec ullius voluntati morem gerere coacta tam constanter conspirarent πρὸς ἓν ἔργον, τὴν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ συμφωνίαν, *ad unum opus perficiendum, suavem nimirum & egregiam coeli totius harmoniam & concentum.*

Enn. V. Lib. I. C. VII. (aut potius Cap. IX. p. 490. 491. Libro, utrum omnes animae una sint anima.)

Quod si propius contemplari libeat, quidnam ARISTOTELES de summo hoc principio senserit, quod ἀκίνητον οὐσίαν seu *naturam* esse censuit *immobilem*, primo quidem ἀρχὴν illud esse κινήσεως, seu principium illud, unde modus omnis in rerum universitate oriatur, existimavit; saltim *primum mobile* seu orbem coelorum summum, qui nulius fuisse videtur aetatis illius Astronomis, quam coelum illud, cui stellae inerrantes infixae sunt, cieri ab illo autumavit principio, cuius deinceps rapidissima contortione reliqui omnes coeli & orbes ab oriente solis ad occasum contorqueri credebantur. Qua de caussa summus Deus ARISTOTELI τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον, *primum movens immobile*, seu is, qui *primum mobile*, & hinc universum simul coelum impellit & agitat, dicitur. Motorem porro hunc non nisi unum esse, arbitratur: ex quo deinde unum etiam tantum esse coelum seu mundum, efficit: Ἓν μὲν ἄρα τῷ λόγῳ καὶ ἀριθμῷ, τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον ὄν· καὶ τὸ κινούμενον ἄρα ἀεὶ καὶ συνεχῶς ἓν μόνον. *Vnum ergo tum ratione, tum numero, primum movens immobile ens est: id etiam igitur, quod semper continuoque movetur, unum tantum est. Vnum ergo tantum coelum est.* Haec doctrina ARISTOTELIS non mediocriter distare videtur ab ea, quam PLATO veram esse putavit, disciplina. Namque PLATO naturam illam, unde omnis ducitur motus, quo cum coelum, tum universus orbis cietur & pellitur, animam esse putavit interiori motu semet ipsam agitantem. Atqui ARISTOTELES immobilem intelligentiam sive mentem esse, arbitratur. Quod si tamen ipsum ARISTOTELEM audiamus animi sui sensa interpretantem, nescio, an inter utramque philosophiam hac quidem in re multum intersit, si modo aliquid omnino intersit. Qui ex mente ARISTOTELIS orbem incitat, quum ipse sit immobilis, non *efficienter* movet rerum naturam, sed spectat tantum motum, certoque moderatur consilio, seu *obiective* movet ac *finaliter*, ὡς ἐρώμενον. Quam quidem ARISTOTELIS opinionem PROCLVS *Commentario in Timaeum Platonis* his sibi perstringendam esse verbis duxit: Τῶν παλαιῶν οἱ μὲν τὸν κόσμον ἐπιστρέψαντες ἐπὶ τὸν νοῦν καὶ διὰ τοῦ ἔρωτος, τοῦ περὶ τὸ πρῶτον ὀρεκτὸν, δόντες αὐτῷ τὴν κίνησιν, οὐδὲν ἔφασαν ἀπὸ τοῦ νοῦ καθήκειν εἰς αὐτὸν, ἐν ἴσῳ προσάξαντες αὐτὸν τοῖς ἐρασμίοις μὲν τῶν αἰσθητῶν, μηδὲν δὲ γεννητικὸν ἔχουσιν ἐν τῇ ἑαυτῶν φύσει. *Veterum nonnulli mundum convertunt ad mentem* (seu intelligentiam) *eumque moveri unice putant amore eius, quod primum desiderabile est, confitentes, nihil omnino a mente* (seu Deo) *in hunc mundum descendere; verum similem illum faciunt rebus aliis, quae amore dignae sunt inter res sensibus subiectas, in quarum natura nihil est, quod generet.* Si recte hominis sententiam capio, existimavit, ARISTOTELEM Deo nihil efficientiae ad hunc orbem coërcendum reliquisse: quod quidem perperam ab eo fieri, suo infra loco demonstrabitur. Interim hoc certum haberi debet, quum philosophus hic naturam coelos commoventem, ipsamque stabilem, motum tantum eorum gubernare & dirigere

Metaphys. Lib. XIV. C. VIII. p. 1003. P. (p. 481. T. IV. Opp.

Metaph. L. XIV. C. VIII. (p. 483. IV. Opp.)

p. 107.

(10) *Plotinus*) Fallitur vir doctissimus. PLOTINVS isto in loco non tam ARISTOTELIS explicat & enarrat sententiam, quam difficultates cum ea coniunctas enumerat, ut PLATONEM multo melius sensisse de rebus divinis ARISTOTELE, planum faciat. Atque ipsa haec, quae affert, verba dubium continent quoddam, quo PLOTINVS urgeri putat doctrinam ARISTOTELIS. Negat, expeditum esse ab ARISTOTELE, quam ob caussam omnes intelligentiae ad rem unam perficiendam tam amice consentiant.

dirigere amoris caussa, ratus sit, fieri non posse, quin, praeter istam naturam, aliam esse caussam, censuerit, ipsa virtute sua, nulla intercedente alia caussa, coelos incitantem & commoventem. Hanc porro caussam mentem credidisse eum, necesse est, supremae mentis amore accensam, eiusque imitandae studio ardentem, ideoque coelos in gyrum perpetuo cogentem. Fallor vero, aut haec ipsa est PLATONIS doctrina, quamquam leviter inflexa & velo quasi obducta. Nam & PLATO coelum motu suo circulum & orbem conficere, & a mundi quadam anima in gyrum cogi, censuit: ipsam autem commotionem hanc (11) in *Timaeo* τὴν περὶ νῦν καὶ Φρόνησιν μάλιστα ὗσαν, *motum, qui menti atque sapientiae in primis consentaneus est*; & rursus in *Libris* (12) *de legibus* τὴν τῦ νῦ περιόδῳ πάντως, ὡς δυνατὸν, ὁμοιοτάτην καὶ ὁμοίαν, *eam commotionem, quae ex omnibus corporeis motionibus sola conversioni respondet intelligentiae*, esse praecepit. Arrisit haec PLATONIS sententia BOETHIO: quare mundi animam descripturus hos olim versus fudit:

Quae quum secta duos motum glomeravit in orbes, De consol. Lib. III. Metr. IX. (p. 68. 69.)
In semet reditura meat, mentemque profundam
Circuit, & simili convertit imagine coelum.

Quamobrem nec PLATO nec ARISTOTELES graviter ferre posset hominem, qui in summum Deum ex utriusque sententia haec cadere verba BOETHII existimaret:

- - *Stabilisque manens dat cuncta moveri.*

Consentiunt PLATO & ARISTOTELES, a mundi quadam anima coelos impelli & ista lege incitari, ut orbem conficiant. Verum ARISTOTELES, an haec anima inter principia referri debeat, dubitare videtur. In hanc vero dubitationem hoc eum, ut arbitror, impulit, quod mentes quidem seu intelligentias corpore plane destitutas esse, putavit, idem vero an de animis sibi statuendum sit, anceps & incertus (13) haesit.

Nunc cetera persequamur, quae ARISTOTELEM de stabili illo principio, quod reliquis omnibus superius & excellentius esse credidit, seu de summo Numine existimasse, accepimus. Neque enim tam fuit insipiens, ut omnem eius virtutem hoc uno duceret absolvi, quod primum mobile in gyrum cogeret, idque non alio modo, quam res amata, aut caussa certo agens proposito, ut PROCLO visum esse ostendimus. Igitur cum ANAXAGORA summum Deum quoque τῦ εὖ καὶ καλῶς αἰτίαν, *caussam eius, quod bonum & pulchrum est*, aut τὸ ὗ ὐκ ἄνευ τὸ εὖ, *illud, sine quo nihil esse potest eiusmodi, quod bonum dicitur*, censuit, id est, nullum ordinem, coniunctionem, proportionem aut harmoniam in universa rerum natura sine Deo fore, iudicavit. Metaphys. Lib. XIV. C. VI. Bella est in primis haec eius sententia: Εἰ μὴ ἔςαι παρὰ τὰ αἰσθητὰ ἄλλα, ὐκ ἔςαι ἀρχὴ καὶ τάξις, ἀλλ' ἀεὶ τῆς ἀρχῆς ἀρχή. *Nisi aliquid in orbe sit, praeter ea, quae in sensus incurrunt, nec ordo in eo aliquis, nec principium erit, verum una res alterius erit sine ullo fine principium.* Quibus adde (14) aliud eius dictum, quod iam antea laudavimus: Τῦ εὖ καὶ καλῶς, ἴσως ὗτε πῦρ ὗτε γῆν, κ. τ. λ. ὐδ' αὐτῷ αὐτομάτῳ καὶ τύχῃ τοσῦτον ἐπιτρέψαι πρᾶγμα καλῶς ἔχει. *Probabile nullo modo est, aut ignem, aut terram, aut aliud eiusmodi corpus caussam esse eius, quod pulchrum & bonum in orbe est; neque etiam praeclara res haec ad solum casum seu fortunam ullo modo referri poterit.* Ita quum sentiret, idem, quod ANAXAGORAS, decernere debuit, νῦν sive mentem vere atque proprie caussam esse recti atque pulchri, αἴτιον τῦ καλῶς καὶ ὀρθῶς; neque Deum idcirco supremum mentis dubitavit variis in locis nomine compellare. (15) Longius etiam progressus est acutus homo, atque ordinem, pulchritudinem concentumque, quibus haec rerum decorata splendet universitas, eo modo ab altissima praestantissimaque omnium natura procedere & manere, iudicavit, quo ab imperatore

(11) *In Timaeo*) *Cap. XVII. p. 241. ex edit. Fabricii.* CICERO aliter haec verba vertit: *Vnus*, inquit, *ex septem motibus, qui mentem atque intelligentiam cohiberet maxime.* Melius, ut arbitror, CHALCIDIVS mentem expressit PLATONIS, qui reddidit: *motum rationabilem, cui animarum proprius est circuitus*, duce altero PLATONIS loco *Lib. X. de legib. p. 669.*

(12) *De legibus*) *Libro de legibus decimo p. 669.*

(13) *Haesit*) Haec tota quaestio: utrum ARISTOTELES mundo animam dederit, nec ne? & quo pacto haec ARISTOTELIS anima differat ab ea, quam PLATO finxit? copiose supra iam a nobis explicata est *ad Diss. de natura genitrice §. XXIII. XXIV.*

(14) *Aliud eius dictum*) Exstat *Metaphys. Lib. I. Cap. III. p. 266. T. IV. Opp.* Lege, quae diximus *ad Cap. III. §. XI.*

(15) *Longius etiam*) Haec hausta sunt ex *Metaphysicor. Lib. XIV. Cap. X. p. 484. 485. T. IV. Opp.*

peratore ac praefecto exercitus cuiusdam ratio & distributio proficiscitur Qui quidem imperator non constitutus est ab ordine, tamquam caussa, verum ipse ordinem efficit & constituit. Inde fit, quod ARISTOTELES summum rerum naturae arbitrum, quod idem fecisse PLATONEM novimus, τἀγαθὸν κεχωρισμένον: *bonitatem a mundo secretum* appellat, quo scilicet eum ab inhaerente & insita mundi bonitate, ipso nimirum ordine, cognatione & harmonia, distingueret: Ἐπισκεπτέον δὲ καὶ πότερον ἔχει ἡ τοῦ ὅλου φύσις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον; πότερον κεχωρισμένον τι, καὶ αὐτὸ καθ᾽ αὑτό, ἢ τὴν τάξιν, ἢ ἀμφοτέρως, ὥσπερ στράτευμα· καὶ γὰρ ἐν τῇ τάξει τὸ εὖ καὶ ὁ στρατηγός, καὶ μᾶλλον οὗτος· οὐ γὰρ οὗτος διὰ τὴν τάξιν, ἀλλ᾽ ἐκείνη διὰ τοῦτόν ἐστι· πάντα γὰρ συντέτακταί πως. *Perscrutandum autem etiam hoc, quonam modo natura universi habeat ipsum bonum & ipsum optimum: utrum separatum quiddam, & ipsum an per se, an ipso ordine, an utroque modo, quemadmodum exercitus. Etenim bene esse eius in ordine: & dux ipse est, ac magis ipse: non enim ipse propter ordinem, verum ordo propter ipsum est. Cuncta autem coordinata quodammodo sunt.* Quae quum ita sint, neque dubium cuiquam esse possit ullum, quin summus, quem ARISTOTELES esse statuit, Deus, quocumque demum appelletur vocabulo, sive mens audiat, sive bonitas, omnia virtute sua procreaverit, quae recti atque pulchri habent speciem, nullusque ordo sit aut dignitas & concentus naturae rerum, nisi eius beneficio & potentia; hoc etiam sine controversia dare nos oportet, eumdem Deum totius mundi parentem, conditorem & architectum esse, errare vero eos atque decipi, qui hoc tantum ab eo putant agi, ut amore sui aut propter se coeli gyrum conficiant perpetuum. Nihil affirmamus hic, praeter id, quod ipsius philosophi verbis demonstrare licet. Laudat enim ANAXAGORAM, quod νοῦν εἶναι καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης αἴτιον, *mentem & mundi & omnis, qui est in mundo, ordinis caussam esse*, defenderit: ipse vero: Ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις. *A tali principio cum coelum tum natura dependet*; confidenter praecipit. Vox *coelum* in his verbis universum designat mundum, *naturae* vero vocabulum artificiosam illam eius naturam, de qua supra me disserere memini, quae nihil temere suscipit aut agit, verum cunctas actiones suas ad certam quamdam refert metam, divinaeque mentis quasi manus & instrumentum est. Alio loco, si mundus aut coeli generati sint, seu certo tempore facti & producti, tum confitendum esse pronuntiat, fortunae ac temeritati nihil in eis efficiendis fuisse loci, verum artificiosam quamdam naturam, tamquam perfectissimae mentis instrumentum, consilio totum opus perfecisse. Quid? quod in *Physicorum Libris*, ubi mundum tamen ex omni fuisse aeternitate, demonstrare cupit, nihilo tamen minus, ἀνάγκη νοῦν αἴτιον καὶ φύσιν εἶναι τοῦδε παντός, *necesse omnino esse, ut mens atque natura totius rerum universitatis caussae sint*, profitetur. Quamvis enim mundus atque mens pari certa ratione gaudeant aeternitate, si rerum naturam tamen spectemus, mundus iunior & recentior est mente, ut effectus eius: qua de re ipsum ARISTOTELEM iuvabit perliberaliter audire disserentem: Εὐλογώτατον εἶναι νοῦν προγενέστατον καὶ κύριον κατὰ φύσιν· τὰ δὲ στοιχεῖά φασι πρῶτα τῶν ὄντων εἶναι. Id est: *Tametsi nonnulli* (ex Atheis) *affirmant, quae prima omnium exstiterunt, elementa esse: rationi tamen est maxime consentaneum, mentem esse antiquissimam* (senioremque cum elementis, tum ipso mundo) *& secundum naturam rerum omnium moderatorem ac dominum.* Itaque confectum esse arbitror & apertum, quemnam ARISTOTELES summum esse Deum putaverit. Non modo illam censuit esse eum naturam, cuius amore & aspectu coeli perpetuo contorqueantur, sive caussam, propter quam coeli cursum suum teneant, sed etiam caussam universae rerum naturae efficientem, quae cum sapientissime, & prudentissime, tum modo omnium optimo & pulcherrimo totam hancce molem fabricata sit & (16) composuerit.

Metaph. Lib. XIV. C.X. (p. 484. T. IV. Opp.)

Metaph. L. I. C. III. (p. 266. T. IV. Opp.)

Metaph. Lib. XIV. C. VII. (p. 479. T. IV. Opp.)

De partib. animal. Lib. I. C. I.

Lib. II. C. VI. p. 474. T. I. Opp.)

De anima L. I. Cap. VII. (p. 16. T. II. Opp.)

Hinc

(16) *Composuerit*) Ad mentem prorsus & sententiam iuniorum Platonicorum vir longe doctissimus ARISTOTELIS de Deo praecepta explicat: quod quidem non satis caute ac provide putem factum esse. Mihi quidem si qua est de rebus eiusmodi facultas iudicandi, quid ARISTOTELES aliique philosophi de Deo divinisque rebus senserint, id arbitror non esse ex effatis quibusdam brevibus, hinc & inde decerptis, aestimandum, sed ex universae, quam probarunt, disciplinae contextu atque rationibus. Nemo ita sibi cavet aut cavere potest scribendo, ne quid excidat ipsi, quod alius in alienum detorquere sensum, atque in amoris vel invidiae argumentum convertere nequeat. Quare, si pauca quaedam verba sufficiunt vel ad excusandum, vel ad accusandum, nec quisquam tam ater, nec vicissim ita candidus erit, quin vel apud rerum mediocriter peritos aut iusto negligentiores vel maximorum argui flagitiorum, vel omni scelere liberari possit. * Quamquam de his ipsis ARISTOTELIS locis, eorumdemque vero sensu longam, si vellem, inchoare disputationem possem: quod quidem omitto, quoniam infra breviter de pietate ac religione ARISTOTELIS sententiam dicturus sum.

Hinc verò antequam abeam, recte atque ordine me facturum, arbitror, si, quo sensu ARISTOTELES ceterique veteres philosophi Deum *mentem* appellaverint, planum faciam. Ferax est aetas nostra hominum, quibus vocabulum hoc, quando de Deo adhibetur, naturam significat consilii quidem & rationis participem, nulliusque prorsus ignaram, verum omnia tamen arbitratu suo & voluntate facientem, nec ullam bonitatis & iustitiae normam curantem, contra cuncta, ut fortuita eius voluntas fert, decernentem. Nihil eius simile priscis, quos diximus, philosophis placebat. Namque hi non tam *mentis*, quam *dementiae* nomen mereri arbitrabantur, qui sic ageret, ut omnem bonitatis & iustitiae contemneret regulam. Mundi vero huius sive universae naturae constructionem & fabricationem tali, qualem ante descripsimus, naturae attribuere, id aeque illi sanum & sapiens esse iudicassent, atque fortunae & casui negotium hoc adscribere. ARISTOTELES igitur, reliquique veteres philosophi, supremum Deum νῦν sive mentem vocantes, naturam eo verbo denotabant, qua nulla casui, fortunae & temeritati magis esset contraria; rem ne latum quidem unguem a pulchri, veri rectique (τῦ εὖ καὶ καλῶς) regula recedentem, nisi quis ipsam pulchritudinis & veritatis mensuram & regulam dicere malit; naturam denique nihil, nisi certo proposito, bonique unice obtinendi caussa, suscipientem, susceptaque optima ratione, sicut salus totius poscit universitatis, perficientem. Hoc certe pacto SOCRATES loco, quem antea ex PLATONIS *Phaedone* protulimus, scitum istud exponit: *Mens composuit mundum, omniumque rerum caussa est.* Ἡγησάμην, εἰ τῦτο ὕτως ἔχει, τὸν νῦν πάντα κοσμεῖν, καὶ ἕκαςον τιθέναι ταύτῃ ὅπῃ ἂν βέλτιςα ἔχῃ. *Si hoc ita sese haberet, mentem omnia ornare ac disponere, unamquamque rem ducimus optima, qua fieri potuit, ratione constitutam & adornatam esse.* Neque Dei descriptio, quam THEOPHRASTVS, auditor ARISTOTELIS & successor, dedit, alio ex fonte, quam hac manavit opinione: Τὸ πρῶτον καὶ θειότατον, πάντα τὰ ἄριςα βυλόμενον. *Deus est id, quod primum & divinissimum est omnium, quodque optima semper quaevis vult.* Nunc utri amiciorem pietati & Christianae religioni sententiam foveant, hi veteres philosophi veritatis coelestis ignari, qui Deum ipsam esse cum sapientiam tum bonitatem dixerunt, aut, quae PLOTINI vox est a PLATONE accepta *ipsam decentiam & iustitiam*, an vero illi, quos nominavimus, hodierni Christianorum sapientes, quibus Deum placet naturam esse nulli plane adstrictam legi, nec ulla virtute, nisi infinita potentia & scientia praeditam, id vero prudentioribus diiudicandum committo.

Redeo ad ARISTOTELEM. Perpendenti atque circumspicienti omnia, veri mihi non dissimile videtur, eum non modo, quod vidimus, naturae totius sive mundi fabricationem & compositionem ad divinam retulisse efficientiam, verum etiam res ipsas ab ea profectas iudicasse. Atque putem fere, si ipsam excipiamus materiam, nullam hac de re dubitationem fore. Namque & Deum affirmat caussam esse & principium omnium rerum, & ANAXAGORAE hoc scitum vehementer commendat: (17) Ἅμα τῷ καλῶς αἰτίαν καὶ ἀρχὴν εἶναι τῶν ὄντων νῦν. *Mentem una cum eo, quod pulchrum & bonum est, ipsarum rerum caussam & principium esse.* Sed nihil tamen universe pronuntio. Interim id omni caret controversia, inferiores ARISTOTELIS Deos sive intelligentias, quibus minores concreditae sunt sphaerae, quas naturas corpore omni ducebat abstractas esse, iudicio eius ex uno summoque Deo procreatas & genitas esse. Quod etiamsi iam probatum dedimus, iterum tamen alio (18) ex *Rhetoricorum Libris* loco demonstrabimus: Τὸ δαιμόνιον ὐδέν ἐςιν, ἀλλ' ἢ Θεὸς, ἢ Θεῦ ἔργον. *Daemon nihil est, quam ipse Deus, aut opus Dei.* Nemo erit, opinor, quin verbum Θεὸς hoc in loco eminentiori modo adhibitum esse, celsissimumque omnium significare Deum, intelligat. Et dati sunt a nobis antea iam alii eius loci, quibus pari sensu hoc verbum ponitur; quibus plures, si necesse esset, addere liceret. Vnum item & alterum, occasione sic ferente, afferemus.

Metaph. L. I. C. III. (p. 266. T. IV. Opp.)

Lib. II. Cap. XXIII. (p. 785. T. III. Opp.)

Πάντα,

(17) Ἅμα τῷ καλῶς) Hanc ego sententiam, *mentem una cum eo, quod pulcrum est, verum omnium esse caussam*, non reperio apud ARISTOTELEM. Non meminit ille mentis: neque mentem una cum eo, quod bonum & pulchrum est, caussam esse rerum, perhibet. En ipsa verba philosophi: Οἱ μὲν ὖν ὕτως ὑπολαμβάνοντες ἅμα τῷ καλῶς τὴν αἰτίαν ἀρχὴν εἶναι τῶν ὄντων ἔθεσαν. Quorum ego verborum hanc esse opinor sententiam: *Hi igitur, qui* (quod Anaxagoram & Hermotimum fecisse dixerat) *sic arbitrati sunt, illi caussam eius, quod bonum & pulchrum est, simul caussam omnium esse rerum voluerunt, quae vere exsistunt.*

(18) *Ex Rhetoricis loco*) Hunc locum prorsus nihil valere ad id probandum, quod probatum cupit vir egregius, visum fuisse ARISTOTELI, ex ipso Deo procreatas esse intelligentias, quae orbes regunt coelestes, ea luculenter docebunt, quae supra *Not.* de sensu eius monuimus. Neque mihi facile intellectu est, quemadmodum istae ARISTOTELIS intelligentiae ex Deo potuerint gigni, quas ille ex omni aeternitate orbibus suis alligatas fuisse arbitratus est.

Magn. Mor. Lib. II. C. XV. (p. 355. T. III. Opp.)

Ethic. Nicomach. Lib. I. C. XII. (p. 18. T. III. Opp.)

Πάντα, inquit, ἔχει τἀγαθὰ ὁ Θεός, καὶ ἔστιν αὐτάρκης. *Deus omnia possidet bona, ac sibimet ipsi sufficit.* Alias, quando de rebus differit omni laude maioribus, haec subiicit, (19) Τοιοῦτον δ' εἶναι τὸν Θεὸν καὶ τἀγαθόν. πρὸς ταῦτα γὰρ καὶ τἆλλα ἀναφέρεσθαι. *Talem esse Deum & bonum: ad haec enim cetera quoque referri.* Quod vero ARISTOTELES isto, quem ex *Rhetoricis* ante attuli, loco nullam rem divinam esse confirmat, praeter ipsum Deum, operaque & effectus Dei, id abunde, ut existimo, declarat, nihil ipsi rei fuisse cum pluribus Diis per se exsistentibus, istas vero eum intelligentias, quarum sapientia & virtute minora sidera seu sphaerae regerentur, quamvis aeternas, ab uno summo tamen & altissimo Deo effectas & procreatas iudicasse.

Metaph. Lib. VI. C. I. (p. 346. T. IV. Opp.)

Ceterum istam Dei atque divinarum rerum contemplationem ARISTOTELES arbitratur peculiarem per se constituere disciplinam, a ceteris, quae pariter speculando perficiuntur, scientiis, physiologia nimirum artibusque mathematicis, plane segregatam. Tres nimirum omnino facit scientias in sola speculatione positas, quarum discrimen res, in quibus exponendis versantur, designant, Physiologiam, Mathematicen puram & Theologiam sive Metaphysicam. Quarum quidem illa, sive Physiologia, ex sententia eius occupata est περὶ ἀχώριστα μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀκίνητα, *circa res a materia non separabiles, & simul mobiles.* Ista, Geometria nimirum seu Mathesis pura, περὶ ἀκίνητα μὲν, ἀλλ' οὐ χωριστὰ, ἀλλ' ὡς ἐν ὕλῃ, *circa res reapse quidem immobiles, attamen a materia non separabiles, ita ut per se exsistere valeant.* Haec denique περὶ χωριστὰ καὶ ἀκίνητα, *circa res cum a materia segregatas, tum immobiles*, id est, naturas corpore vacuas & stabiles. Quibus expositis, ita pergit commentari philosophus: Εἰ μὴ ἔστι τις ἑτέρα οὐσία παρὰ τὰς φύσει συνεστηκυίας, ἡ φυσικὴ ἂν εἴη πρώτη ἐπιστήμη· Εἰ δέ ἐστί τις οὐσία ἀκίνητος, αὕτη προτέρα καὶ φιλοσοφία πρώτη· *Si igitur non est aliqua alia substantia, praeter eas, quae natura consistunt, physica profecto prima scientia est. Quod si vero est aliqua substantia immobilis, haec prior est & philosophia prima.* Postremo, quemadmodum omnes scientiae, quae speculatione continentur, praestantiores natura & nobiliores sint reliquis artibus & disciplinis, ita Theologiam seu Metaphysicam scientiarum contemplationi subiectarum principatum obtinere, decernit. Quod si iam aliquis fundamenta requirat Metaphysicae huius seu Theologiae Aristotelicae, his eam quatuor fulcris niti, deprehendet. Primum: Omnes quidem res non carent ortu & initio, aut, ut ipse loquitur libro (20) adversus XENOPHANEM: Ἆρ' ἀνάγκη ἀγέννητα πάντα εἶναι; ἢ οὐδὲν κωλύει γεγονέναι ἕτερα ἐξ ἑτέρων; *Numquid igitur necesse est, ut res omnes sint ingenitae? An vero nihil est, quod impedit, quo minus aliae quaedam res ex aliis procreatae sint?* At sit tamen aliquid oportet

Metaph. L. XIV. C. VI. (p. 477. T. IV. Opp.)

aeternum, nec a quoquam factum: sit & aliquid necesse est corruptionis omnis expers. Quod si enim πᾶσαι οὐσίαι φθαρταὶ, πάντα φθαρτά, *omnes substantiae corruptibiles essent, fieri posset, ut omnia redirent aliquando ad nihilum.* Haec vero natura sempiterna, sua virtute existens & immutabilis non est materia mente, animo & vita vacua, verum mens

Metaph. Lib. XIV. C. VII. (p. 480. T. IV. Opp.)

perfectissima. Alterum: Deus est natura simplex & aperta, nulla corporea concretione admista, κεχωρισμένη τῶν αἰσθητῶν, *a rebus, quae sensus feriunt, secreta & separata.* Idem est ἀδιαίρετος, individuus, ἀμερής, *partibus destitutus*, & ἀμεγέθης, *magnitudinis expers.* Nec ita solus sensit ARISTOTELES; verum, quotquot veterum naturas falsi sunt exsistere secretas corpore, iidem eas quoque negarunt extentas esse, atque bina, quod PHILO scriptum reliquit, naturarum esse genera, docuerunt, διαστηματικὰς καὶ ἀδιαστάτους οὐσίας, *distantes & indistantes, aut extensas & non extensas substantias.* Quae doctrina quantum veritatis & auctoritatis habeat, nunc quidem disquirere non vacat. Tertium: Τὸ

Metaph. Lib. XIV. C. VII. & IX. (p. 479. T. IV. Opp.)

αὐτὸν νοῦς καὶ νοητόν. *Intelligentia in Deo idem est, quod intelligibile.* Mentem enim divinam, quum universa saltim rerum natura aetate maior sit, mundumque totum composuerit & effecerit, absurdum dictu foret, extra se, si quid percipiendum sit, animum & oculos circumferre debere, rerumque notiones aliunde accipere. Quare rerum omnium simulacra & imagines in Deo sint, necesse prorsus est. Atque hoc ARISTOTELIS praeceptum, cum ipsam fulcit & communit religionem, tum PLATONIS cognatum est disciplinae. Contra impii homines, quibus Deus odio est, dum mentem & intelligentiam mundo & materia tuentur, naturae ordine, recentiorem esse, non possunt, nisi repugnare sibi velint, quin omnem intelligendi & percipiendi facultatem extrinsecus a rebus corporeis provenire, atque animo velut imprimi, dictitent, ullam vero mentem seu intelligentiam rerum, de quibus deliberat, notiones & simulacra insita & informata ha-

(19) *Τοιοῦτον*) His verbis autem non suam, sed EVDOXI sententiam exprimit ARISTOTELES.

(20) *Adversus Xenophanem*) *Libro de Xenophane, Zenone, Gorgia Cap. II. p. 836. T. II. Opp.*

ta habere, negent. Postremum: Deus natura est stabilis & immutabilis. Οὐσία eius seu essentia non differt ab eius ἐνεργείᾳ seu *efficiendi virtute.* *Δεῖ ἄρα εἶναι ἀρχὴν τοιαύτην, ἧς ἡ οὐσία ἐνέργεια. Oportet igitur tale principium esse, cuius essentia actus sit.* Hic autem observari velim, hoc praecepto ARISTOTELEM abuti ad aeternitatem mundi stabiliendam. Quod si enim Deus natura concedatur immobilis esse & immutabilis, cuius essentiam a virtute sive efficientia distinguere nulli liceat, tum consentaneum esse iudicat, ut fieri nullo modo potuisse concludamus, ut Deus ab omni aeternitate otiosus consideret, nec tentaret aliquid aut perficeret, infinito vero tempore elapso, demum ad materiam commovendam mundumque coagmentandum animum appelleret. Quare falli eos decernit, qui mundum censeant ἐκ νυκτὸς καὶ ὁμοῦ πάντων, καὶ ἐκ μὴ ὄντος, *ex nocte, & ex confusa quadam chao, atque ex nihilo* genitum, seu, quod idem est, mundum certo tempore, quum nullus fuisset antea, initium sumsisse, credant. Esset forte in hac eius argumentatione, quod difficultatem haud mediocrem parere posset, si mundus, motus & tempus eius essent generis & naturae, ut ab aeterno potuissent exsistere. Sed haec alias expedientur copiosius. Teneamus hic tantum, quod ex illis, quae modo diximus, perspicuum est, ARISTOTELEM, etiamsi mundum crediderit aeternum esse, eum nihilo tamen minus divinum summi Numinis opus exsistimasse. Nam ut mundum ostendat aeternum esse, ad Deum ipsum confugit, eiusque stabilitatem & cessantem numquam efficientiam unici loco argumenti adhibet. Metaph. L. XIV. C. VI.

Obsignabo haec, quae de ARISTOTELE dissercre placuit, commemorabili eius loco, quo ipsemet, quid de Deo atque religionibus a maioribus traditum, sibi esse crediderit, ipseque verum esse putaverit, nervose complectitur: Παραδέδοται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ παλαιῶν, ὅτι Θεοί τέ εἰσιν οὗτοι, καὶ περιέχει τὸ θεῖον τὴν ὅλην φύσιν· τὰ δὲ λοιπὰ μυθικῶς ἤδη προσῆχθαι πρὸς τὴν πειθὼ τῶν πολλῶν καὶ τὴν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὸ συμφέρον χρῆσιν. ἀνθρωποειδεῖς τε γὰρ τούτους καὶ τῶν ἄλλων ζώων ὁμοίους τισὶ λέγουσι, καὶ τούτοις ἕτερα ἀκόλουθα καὶ παραπλήσια. *Tradita autem sunt quaedam a maioribus nostris & admodum antiquis, ac in fabulae figura posteris relicta, quod hi Dii sint, idque, quod divinum est, universam naturam contineat. Cetera vero fabulose ad multitudinis persuasionem, & ad legum eiusque, quod conducit, opportunitatem iam illata sunt. Hominiformes namque ac aliorum animalium nonnullis eos similes dicunt, ac alia consequentia & affinia iis, quae dicta sunt.* Metaph. Lib. XIV. C. VIII. (p. 483.)

Tria habent haec verba, quae attendi velim magnopere. Primo nullam bene moratam & bene constitutam gentem ex omni memoria designari posse, hinc liquet, quin eadem unum esse τὸ θεῖον, quod universam arceat & complectatur rerum naturam, firmiter persuasum habuerit. Θεῖον enim hic ARISTOTELI, id quod manifestum est, summum Deum significat. Qui quidem & alio loco iisdem fere verbis, idem sibi verum videri, significavit. Postquam enim de ordine, harmonia & proportione dixerat, θείας, addit, γὰρ δὴ τοῦτο δυνάμεως ἔργον, ἥτις καὶ τόδε συνέχει τὸ πᾶν. *Hoc divinae potentiae opus est, quae universitatem quoque arcet & continet.* Haec autem divina ratio & natura, universam rerum naturam coërcens & continens, non potest non unica, simplex & solitaria esse: quod quidem HORATIVS loco antea laudato scite sic expressit: In Polit.

Nec viget quicquam simile aut secundum.

Alterum, de quo nos hic locus philosophi certiores facit, hoc est: Sic plerisque omnibus placuisse quondam populis, praeter summum illud Numen, cuius voluntati parent omnia, esse alia minora & inferiora Numina, id est, naturas consilii participes homineque praestantiores: in his erant, si multitudinem audias, stellae atque orbes coelestes anima praediti; si ARISTOTELEM praeferas, mentes illae stabiles & immobiles, sive intelligentiae orbibus affixae & praefectae coelestibus. Postremo hoc nos docet ARISTOTELES: si ab his discedas duobus, quae diximus, reliquam omnem veterum religionem commentitiam & futilem esse, plebis tanto arctius constringendae caussa, ne civilium legum & institutorum claustra refringeret, inventam & excogitatam. In primis quod Dii formas & similitudinem hominum vel animalium habere putabantur, quod signa eorum & simulacra effingebantur, quod his imaginibus divinus cultus & religio adhibebatur, quod denique multa suscipiebantur alia rebus his affinia, id omne ARISTOTELES ad nugas refert multitudinis gratia repertas. Cuius si sequamur ductum, atque haec omnia a veterum religione removeamus, πάτριος δόξα, seu *religio a maioribus tradita* ad dun commode momenta revocabitur: quorum primum: unus est summusque Deus, qui totam rerum universitatem moderatur & complectitur; alterum ve-

ro: stellae & coelestes orbes, seu mentes, quarum orbes hi reguntur imperio, Deorum inferiorum numero & loco haberi (21) debent.

ARISTO-

(21) *Debent*) Ex hoc ARISTOTELIS, de quo copiose vir praestantissimus disputat, loco, quidnam ipse de publicis religionibus, aetate sua in Graecia institutis, senserit, cognoscitur, non item omnium Graecorum, multo etiam minus omnium veterum populorum, de re divina opinio. Neque hoc assentior viro egregio, Θεῖον in his Stagiritae verbis summum & unicum designare Numen. Θεῖον, id quod totius orationis contextus declarat, *vis* est *divina*, quam veteres ex astris, quae pro Diis habebant, in reliquam fundi universitatem rerum existimabant. Neque ARISTOTELI hoc in loco de summo rerum omnium domino, verum de mentibus & intelligentiis sermo est, quas sideribus putabat praesidere. Vis totius dicti haec est: *Sic a maioribus traditum accepimus, sidera aut mentes sidera gubernantes Deos esse, horumque Deorum vim ac potestatem universam rerum naturam complecti.* Mitto, vocem Θεῖον generatim ab ipso de qualibet re hominibus excellentiori sumi, etiam de Diis. vid. *Libr. I. de coelo Cap. III. p. 615. T. I. Opp.*

Ceterum de ipsius ARISTOTELIS religione atque adversus Deum pietate longae sunt ac graves dudum virorum doctissimorum controversiae: quorum quidem multi, id quod MERICVS CASAVBONVS in *Notis ad Diogen. Laertium p. 635.* scriptum reliquit, ARISTOTELEM *plane divina de Deo scripsisse*, asseverare non verentur; alii vero decretis eius nihil pietati ac verae religioni capitalius & perniciosius fieri posse, principemque inter Atheos ARISTOTELI locum assignari debere, disputant. Quae ad ARISTOTELEM excusandum vim quamdam habent, nervosius nemo ex scriptis eius collegit IO. IONSIO *de scriptorib. Histor. philos. Lib. I. Cap. I. §. V. p. 9.* Quae vero eos iuvant, qui cum Dei hostibus Stagiritam sociant, magno studio & labore exposuit vir vener. multisque de re sacra & litteraria meritis insignis, IO. GEORG. WALCHIVS, in *Exercit. de Atheismo Aristotelis*, quae in eius exstat *Parergis academicis Lipsiae* 1721. 8. editis *p. 297. f.* Ex quo etiam auctores, qui in utramque partem de hoc argumento certarunt, addiscere licet: quos IO. ALB. FABRICIVS quoque enumerat in *Delectu argum. pro veritate religionis Christianae Cap. VIII. §. III. p. 307.* Nuperrime omnium pro pietate ARISTOTELIS in Deum verba fecit IAC. FRID. REIMMANNVS, vir longe doctissimus, in *Historia Atheismi Sect. II. Cap. XXVII. §. I. II. f. pag. 182. f.* Anceps haec propterea est pugna, quod nec nomini *Deus*, nec vocabulo *Atheus* eamdem subiiciunt potestatem litigantes. Quocirca ante omnia, quid sit Deus, quid homo Deum esse negans, dispiciendum erit. Aliam difficultatem id parit, quod ex singularibus philosophi locis quibusdam hanc multi controversiam dirimi volunt; quum alii, rectiusque sine dubio, universum philosophiae eius complexum atque habitum spectari debere, contendant. Quibus id etiam accedit, quod *Librum de mundo* in partes etiam vocant, qui famae eius bene cupiunt, quem ceteri, quibus displicet ARISTOTELIS religio, adspernantur, & ex germanis eius operibus, & bene quidem meo iudicio, eximunt. Ego, ut ingenue de meo fatear sensu, propensior natura sum ad excusandum alios, quam ad accusandum, nec facile subscribo, quum de tanto crimine, quantum Dei est negatio, certamen oritur. Idem tamen non possum, quin affirmem, Deum ARISTOTELIS talem mihi videri, qualem nec amarem ego, nec metuerem, id est, nomine potius, quam reapse, Deum. Gravius aliquid dico: Inter Deum ARISTOTELIS & EPICVRI Deos parum ego discriminis interesse arbitror. Vtrique nec ipsi aliquid habent negotii, neque aliis exhibent, sed in contemplatione toti positi, eaque de caussa beati sunt.

Deus est aeterna rerum omnium caussa, libertate, sapientia potentiaque infinita praedita, iusti praeterea rectique amantissima. Harum aliquam virtutem qui tollit ex Deo, is umbram potius & simulacrum Dei, quam Deum, veneratur, nec, tametsi magnificis utatur vocabulis, centiesque deieret, se Deum revereri, audiendus est. In ARISTOTELIS autem, id quod breviter docebo, Deum vix aliquid horum cadit. Ex quo conficietur deinde, nec prodesse eum humano generi, nec nocere, nulloque idcirco cultu proprie dignum esse. Primum inter omnes constat, visum fuisse ARISTOTELI, mundum, non secus atque Deum, per se atque necessario ex omni aeternitate exstitisse. Qua ratione mundum cum Deo copulaverit, nunc quidem non inquiram. Sive rerum naturam ex infinito tempore fluxisse ex Deo putaverit, quod iuniores Platonici, quos multi probant recentiores, existimarunt, sive aliam nescio quam Dei mundique necessitudinem excogitaverit, illud quidem controversia caret, eamdem, quam Deo, illum etiam mundo perennitatem atque necessitatem exsistendi adscripsisse. Itaque coelum etiam, quod vocat, non secus atque Deum, censuit esse nullo modo mutabile. Lege ipsum *Libro de coelo I. Cap. III. p. 613. T. I. Opp.* Ex quo consequitur, nihil Deum ipsius libertatis habere, nec idcirco utile aut conducibile cuiquam esse, precibus ipsum adire. Quod si enim aeterna universitas rerum lege fertur, nec mutari ulla ratione potest, nescio, cur a Deo auxilii aliquid exspectandum sit. Dicet forte aliquis, coelum quidem immutabile visum esse ARISTOTELI, non item ea, quae infra coelum & lunam sunt. Huic multa possum respondere: sed id unum tantum nunc reponam, ad Deum, id quod notum est, non pertinere, iudicio ARISTOTELIS, quae infra lunam sunt & fiunt. Ergo Deum habemus primum libertate carentem, & religione idcirco cultuque omni indignum.

Hunc ipsum deinde Deum extremae sphaerae alligasse ARISTOTELEM, notissimum est. Igitur, quod perspicuum est, nec infinitum eum esse credidit, nec immensum, nec ubique praesentem. Talem quid, quaeso, iuvat Deum vel colere, vel amare, vel metuere? Equidem, quanam via, si vel aliquid virtutis reliquisset huic Numini ARISTOTELES, preces hominum ad illud perferri potuerint, non intelligo. PLATO daemonibus utitur hac in re ministris, & Dei summi, quem pariter remo-

ARISTOTELI socios dabo SPEVSIPPVM & XENOCRATEM, PLATONIS quidem successores, at illius aequales & aemulos, nec non THEOPHRASTVM, qui disciplinam ab ARISTOTELE acceptam, mortuo eo, propagare studuit. De SPEVSIPPO (22) CICERO memoriae prodidit, eum ad exemplum magistri sui PLATONIS, *vim*

remotissimum a rebus humanis, nec ubique locorum praesentem esse voluit, hominumque Deum precantium conciliatores eos esse, statuit. At ARISTOTELES daemones eiusmodi negat esse, nec, quod antea vidimus, alios adoptat Deos, quam intelligentias seu mentes, orbibus coelestibus praepositas. Hae vero intelligentiae, quid rerum inter homines agatur, ignorant, neque, praeter orbem sibi commissum, curant aliquid. Igitur, his interpretibus, summus cognoscere non potest Deus precationes hominum. Quonam igitur alio modo Deus ARISTOTELIS de nostris certior fieri potest supplicationibus & desideriis? Equidem nullum video: nec, cur magni Deum faciam, invenio, ad quem rerum & votorum meorum nihil prorsus pervenire potest. Deum autem profiteri, in quo nec libertas, nec vis ulla est, aut in quo nec spem ullam, nec fiduciam ponere licet, id idem paene mihi videtur esse, quod de EPICVRO scriptum exstat, verbis relinquere Deum, re ipsa vero tollere.

Sed fac, posse aliquid rerum earum, quae inter homines geruntur, ad Deum illum pervenire: fac, omnium illum rerum gnarum ac peritum esse: fac denique, propensum illum esse ad homines iuvandos: neque sic tamen is erit, quem esse Deum credendum est. Quare vero? Otiosus prorsus est Deus ARISTOTELIS, quemadmodum Dii EPICVRI, neque agit aliquid, sed cessat continuo, in eaque cessatione beatitudo eius praecipue posita est. Scio, dixisse ARISTOTELEM, οὐσίαν Dei seu *essentiam* esse ἐνέργειαν, *operationem*, *Metaphysicor. Lib. XIV. C. VI. Tom. IV. Opp. p. 477. f.* Verum magnifica haec vox nihil aliud, quam hoc, significat, Deum vivere atque contemplari. Hoc ipsis philosophi verbis edocebo, *Lib. II. de coelo Cap. III. p. 644. T. I. Opp.* Θεοῦ δὲ ἐνέργεια ἀθανασία· τοῦτο δ' ἐστὶ ζωὴ ἀΐδιος. *Dei vero operatio immortalitas est: hoc autem est perpetua vita.* Quid clarius? Dei ergo *essentiam* quum dicit ARISTOTELES *operationem* esse, id unum praecipit, Deum ex infinito tempore vivere. Praeterea diserte omnes a Deo actiones removet, nihilque ei relinquit, quam contemplationem. Postquam enim Deum vivere dixerat, ex eoque coëgerat, Deum etiam agere, nullam actionem aliam in Deum cadere, praecipit, quam contemplationem: Τῷ δὲ ζῶντι τοῦ πράττειν ἀφῃρημένῳ, ἔτι δὲ μᾶλλον τοῦ ποιεῖν, τί λείπεται, πλὴν θεωρίας; ὥστε ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια, μακαριότητι διαφέρουσα, θεωρητική. *Ei igitur, qui vivit, si actio, multoque magis si effectio, adimatur, quid, praeter contemplationem, relinquitur? Quocirca muneris Dei functio, qua in primis beatus est, in contemplatione consistere reperietur. Libr. X. ad Nicomachum Cap. VIII. p. 184. Tom. III. Opp.* Quaesitus, quidnam igitur Deus contempletur? nihil decernit, verum rem hanc hominum superare captum, non obscure fatetur, *Magnor. Moral. Lib. II. Cap. XV. p. 256. T. III. Opp.* Τί οὖν ἂν ὁ Θεὸς θεωροίη, ἀφείσθω. *Quid igitur Deus contempletur, omittamus.* Valeat vero Deus, qui sibi vivit unice, totusque in contemplatione positus est. Etenim in hoc quidnam homini vel solatii vel praesidii est?

Postremo nullam in Deo ARISTOTELIS iustitiam esse, ex his, quae diximus, abunde liquet. Qui enim necessitati adstrictus est, qui certo loco conclusus, qui res hominum nec videt, nec, si videret, curare posset, is quanam praeditus esse potest voluntate bonis praemia, malis poenas tribuendi? Hinc omnia, quae de moribus & vitae probitate tradidit ARISTOTELES, nullis nituntur caussis a Deo eiusque virtutibus sumtis, nullis vel poenarum comminationibus, vel praemiorum promissionibus, verum unice humanis & naturalibus rationibus, in quibus parum virtutis est.

Iudicent, nec enim copiosior esse volo, ex his sapientes, quantum intersit discriminis inter hominem Deum esse prursus inficiantem, & inter ARISTOTELEM, qui primam quidem motus caussam non tollit, at eam liberam, infinitam, ubique praesentem, omnipotentem, rerum humanarum peritam, gubernatricem denique omnium esse, negat. Si is est Atheus, qui Deum quidem esse fatetur, at eumdem tamen Deum non alia de caussa colendum esse, praecipit, quam propter naturae praestantiam, equidem non video, quomodo ex Atheorum ordine possit eximi ARISTOTELES. Quamquam & hoc dubium est, an Deum propterea colendum esse censuerit, quod rebus omnibus praestet ac maior sit. Vt hunc locum concludam, ARISTOTELES, id quod omnia eius docent, quae de Deo rebusque divinis scripsit, mundum hunc una cum ipso Deo non secus ac machinam concepit animo, aeterno motu praeditam. Vt in omni vero, quae movetur, machina principium quoddam, unde motus oriatur, adesse debet; ita etiam caussam aliquam existimavit motui magnae huius molis mundanae praeficiendam sibi esse. Hanc motus caussam Deum nominat, & copiosis pulcrisque verbis describit, sed potestate atque notione fere cassis. Esse si cogitem aeternum quoddam motus omnis initium, quod vivat & contempletur, quidnam inde vel gaudii vel spei vel metus habeo, vel quidnam ad recte vivendum incitamenti, ad tranquille moriendum adiumenti? Tantum, nisi fallor, quantum, si in EPICVRI hortis Deos in intermundiis beatos vivere, neque ipsos aliquid negotii habere, aut aliis creare, suaviter somniarem.

(22) *Cicero) De natura Deor. Lib. I. Cap. XIII. p. 2898. 2899. T. IX. Opp.* Male vero vir doctissimus interpretatur CICERONIS verba. Non illis VELLEIVS contendit, SPEVSIPPVM eos tantum sustulisse Deos, quos EPICVRVS finxerat, sed omnes omnino Deos. Mens dicti haec est: SPEVSIPPVM ita decrevisse de rebus divinis, ut, si consequutionis lege cum homine sit agendum, omnem Deorum cognitionem extraxisse videri possit ex mentibus hominum. Vni enim virtuti animali rerum omnium administrationem commisisse: id autem esse, Diis omnem vim & potentiam detogare.

vim quamdam, qua omnia regantur, eamque animalem, esse censuisse. Quamobrem VELLEIVS Epicureus apud eumdem *evellere* hominem *ex animis cognitionem Deorum*, conqueritur. Certe SPEVSIPPVS non minus, quam PLATO, Epicureos illos tollebat Deos, qui omnes nullius credebantur imperio subiecti esse, nec ulli res humanas curae habere. Neuter vero illorum multos esse Deos inficiabatur inferiores, ex uno summoque Deo genitos, quorum hic labore & opera in administranda rerum natura uteretur. Namque horum aliquid si negare fuissent ausi, opinione citius impieratis adversus Deum postulati essent. XENOCRATES ut affectus fuerit erga Deum animo, ex his verbis, quae STOBAEVS habet, apertum est: Τὴν Μονάδα καὶ τὴν Δυάδα Θεούς· τὴν μὲν ὡς ἄῤῥενα πατρὸς ἔχουσαν τάξιν, ἥντινα προσαγορεύει καὶ Ζῆνα, καὶ περιττὸν, καὶ νοῦν, ὅστις ἐστὶν αὐτῷ πρῶτος Θεός· τὴν δὲ θήλειαν μητρὸς Θεῶν δίκην, τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν λήξεως ἡγουμένην, ἥτις ἐστὶν αὐτῷ ψυχὴ τοῦ παντός. *Deos dixit esse tam Monada, quam Dyada: alterum masculum, patris habentem rationem, quem vocabat Zena & excellentissimum & mentem; atque hic princeps etiam ipsi Deus est: alterum femineum, omnium, quae sub oculis sunt, praesidem, quasi matrem quamdam Deorum; quae quidem anima ipsi est huius universitatis.* Praeter haec, coelum arbitrabatur divinum esse, seu, quod idem est, anima peculiari sibique propria praeditum, stellas igneas Deos esse coelestes asseverabat, denique certum quoddam Deorum genus infra lunam volitare, sive daemones esse, qui cerni nequeant oculis, perhibebat. Tria igitur, quae PLATO suis inculcaverat, principia dimisisse videtur, eorumque in locum duas suffecisse hypostases divinas: quarum alteram *mentem* vocat seu *Monada*, alreram *mundi animam* seu *Dyada*. Ad extremum (23) THEOPHRASTI hoc luculentum habemus testimonium ex *libris* eius *metaphysicis* sumtum, ne plures eius locos referam: Θεία γὰρ πάντων ἀρχὴ, δι' ἧς ἅπαντα καὶ ἔστι καὶ διαμένει. *Vnum est divinum rerum principium, per quod omnia subsistunt & permanent.*

Eclog. phys. Lib. I. C. III. (p. 17.)

§. XXV.

Cleanthes & Chrysippus, Stoici, tametsi totum coelum & terram, oceanum & aërem Diis replerent, nihilo tamen minus unum Deum immortalem, seu Iovem reveriti sunt, quem in illis mundi, quas statis temporibus contingere putabant, exustionibus reliqua omnia Numina absorpturum, & ex se postea rursus nova producturum esse, confirmabant.

Stoici, quique familiam in illis ducunt, ZENO, CLEANTHES & CHRYSIPPVS, quum HERACLITO duce ac auctore, in rebus physicis & metaphysicis, uterentur, iisdem, quibus ille, maculis utramque disciplinam contaminarunt. Itaque exstare aliquid negabant, praeter corpus, in rerum natura. Corporis vero vocabulum proprio veroque adhibebant sensu, sic, ut eo rem denotarent non modo διαστατὸν, *extentam*, sed etiam ἀντίτυπον, *resistendi virtute praeditam*, nec penetrabilem. Ergo genus hoc animos cum ceterorum animantium, tum hominum in primis, corporeos ducebat esse, seu naturas *extensas & impenetrabiles*, quae nulla re alia differrent a corpore, quo conclusae essent, quam quod (1) σῶμα essent ἀραιότερον καὶ λεπτομερέστερον, *tenuius corpus & subtilius*, πνεῦμαque ἔνθερμον, *spiritus igneus & fervidus.* Quidquid enim consilii, rationis & intelligentiae in orbe esset, id philosophi hi in una orbis huius ignea residere materia iudicabant. Plerique quidem omnes, qui hanc sectam adamabant, non statim post fata exstingui animam, sed certum permanere tempus, ducebant: nonnulli etiam ad futuram usque terrarum orbis conflagrationem mentibus usuram vitae largiebantur, nisi forte corpore discedentes turris cuiusdam prolapsione aut simili calamitate opprimerentur & comminuerentur. Verum nulli tamen eorum ad infinitum eas tempus vivere, nec interire, concedebant, nihil plane immortale duci debere, id quod deinceps demonstrabitur, constituentes, praeter unum Iovem, sive Deorum omnium auctorem & principem. De suppliciis improborum animorum, postquam hinc excessissent, non idem placebat omnibus. Quidam vana esse omnia, quae de poenis illis ferrentur, nec nisi poëtarum iocos atque lusus, praecipiebant: quorum rationibus ipse (2) EPICTETVS assentitur, *Acherontem*, *Cocytum* & *Phlegethontem* plane reiiciens. Verum alii meliores & sanctiores animas, ubi corporis expeditae vinculis essent, ad stellas, unde essent delapsae, sursum reverti, sceleratas vero in loca descendere subterranea, putabant, squalore atque caligine horrida, quibus ultro citroque ferrentur, donec finem earum mise-

(23) *Theophrasti*) Non mihi ad manus est libellus ille, qui ἀποσπασμάτιον τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ THEOPHRASTI dicitur, ut, num hoc in eo dictum exstet, nec ne, investigare queam. Quamquam & multi sunt doctissimi viri, qui opusculum hoc THEOPHRASTI esse negant. Vid. IO. ALB. FABRICII *Biblioth. Graec. Lib. III. Cap. IX. §. XIV. p.* 242.

(1) Σῶμα) Haec sunt CHRYSIPPI verba, servata a PLVTARCHO *Libro de repugnantiis Stoicorum p.* 1052. *T. II. Opp.* Quae hic praecise dicuntur de Stoicis eorumque praeceptis, ea longius a LIPSIO, THOMASIO, SCIOPPIO & aliis, qui ex instituto Stoicorum explanarunt decreta, sunt exposita.

(2) *Epictetus*) Vid. ARRIANI *Comm. de Epicteti Disput. Lib. III. Cap. XIII. p.* 293.

miseriis ultimus afferret interitus. Interim hoc universae persuasum fuisse videtur familiae, qui metum iniicerent hominibus suppliciorum & cruciatuum post hanc vitam, eos virtutis & iustitiae non nisi malos esse magistros. Virtutem enim per se ipsam esse expetendam, nec quidqusm esse bonum, nisi honestum, vitia vero per se ipsa esse fugienda, nec quidquam esse malum, nisi turpe, dictitabant: externis itaque suppliciis & poenis ad homines incitandos & a malo revocandos haud opus esse. Hinc CHRYSIPPVS vitio id PLATONI solebat vertere, quod civitatem suam tam multis audituque terribilibus narratiunculis de suppliciis malis post hanc vitam expectandis communire studuisset: Φησὶν ὐκ ὀρθῶς ἀποτρέπειν τῷ ἀπὸ τῶν Θεῶν φόβῳ τῆς ἀδικίας τὸν Κέφαλον· εὐδιάβλητον τ' εἶναι, ἢ πρὸς τἀναντίον ἐξάγοντα πολλὰς περισπασμὸς καὶ πιθανότητας ἀντιπίπτυσας, τὸν περὶ τῶν ὑπὸ τῷ Θεῷ κολάσεων λόγον, ὡς ὐδὲν διαφέροντα τῆς Ἀκκῦς καὶ τῆς Ἀλφιτῦς, δι' ὧν τὰ παιδάρια τῷ κακοσχολεῖν αἱ γυναῖκες ἀνείργυσι. Non recte ait Cephalum (Platonem, qui Cephalum inducit loquentem) *metu Deorum ab iniustitia homines deterrere: rationem enim hanc expositam esse calumniis, & in diversam partem multis abducere revulsionibus, ac multa occurrere probabilia, quae sermonem de poenis divinitus irrogandis impugnent, similemque faciant Acconi & Alphitoni, quarum formidine puerulos mulieres a malo otio deterrent.* Ceterum, quam arcte Stoici dogma hoc: *Praeter corpus, nihil omnino exsistit*, complexi sint, vel ex eo intelligitur, quod qualitates etiam & ea, quae accidunt corporibus, in corporum referri numerum voluerint. Hinc vocem, sonum, diem, noctem, mane, vesperam, aestatem, hiemem, quin etiam nonas & calendas, menses & annos pro corporibus haberi debere, contendebant. Sed nec his contenti, animorum etiam qualitates, virtutem & vitium, eorumque commotiones & perturbationes, iram & invidiam, gaudium & dolorem, corporibus aggregabant. Auctor rei (3) SENECA est, qui: *Corporis bona*, inquit, *sunt corpora: corpora ergo sunt & quae animi: nam & hic corpus est.* Quibus tectus initiis & veluti fundamentis, ipsas etiam actiones, perpessiones & qualitates animi non tantum esse corpora, verum etiam animantia, disputat: (4) *Animam constat animal esse, quum ipsa efficiat, ut simus animalia. Virtus autem nihil aliud est, quam animus taliter se habens: ergo animal est.* Tam suaviter & facete hi corporum patroni, quorum omnis tamen cura & diligentia in dialecticis exercitationibus consumebatur, ratiocinabantur, tamque insano & immoderato ardebant philosophiae & conclusiuncularum suarum amore.

Plutarch. de Stoic. repugn. p. 1040.

Sed hoc tamen neminem errore duci oportet, Stoicos idcirco divinam plane naturam sustulisse, quod corporibus absolvi omnia, parum quidem sapienter, existimaverint. Mentem enim sive rationem, etsi numquam sine corpore esset, haud tamen principio ex materia vita & sensu vacua, certaque ratione temperata & affecta, natam, sed rem esse sempiternam, nec aliunde genitam, ceterarum vero rerum omnium caussam & effectricem, docebant. Itaque, si qui nobilem illam & valde decantatam veterum quaestionem: casune mundus esset factus & fortuito, an vero fato materiaeque motu necessario, an denique mente, ratione & consilio? si qui, inquam, controversiam hanc in medio ponerent, Stoici nil verebantur & his refragari, qui temeritati, & illis, qui necessitati omnium rerum constructionem tribuerent, mundum vero a divina aeternaque, eademque perfectissima, mente constructum esse, aperte profitebantur. Atque ex hac una aeternaque mente hominum etiam animos carptos & haustos esse, non autem ex materia vitae sensusque inope, dicebant. (5) *Prudentiam aiebant & mentem a Diis ad homines pervenisse, rationemque nihil aliud esse, quam in corpus humanum partem divini spiritus mersam.* Mentes igitur hominum totidem ducebant esse (6) μόρια Θεῦ καὶ ἀποσπα-

(3) *Seneca) Epist. CVI. p. 399. T. II. Opp.* Sed locus ipse paullo aliter, atque hic descriptus est, apud SENECAM sese habet: *Quae ergo propria sunt corporis, ea corporis bona sunt: corpora ergo sunt & quae animi sunt: nam & hic corpus est.*

(4) *Animam*) Haec verba SENECAE leguntur *Epistola CXIII. p. 422. T. II. Opp.* Non tamen ibi scriptum invenias, quod hic legitur: *taliter se habens*, sed: *quodammodo se habens.* Descripsit vir doctissimus utrumque locum ex IVSTI LIPSII *Introd. in Physiol. Stoic. Lib. II. Diss. IV. p. 64. a. b.* ubi ita, uti hic, vitiose utrumque exstat dictum. Ceterum ipse SENECA hanc Stoicorum opinionem spernit, & aperte: *Me*, inquit, *in alia sententia profiteor esse.* Ridemus nos hodie Stoicum hocce dogma: neque prorsus iniuria. Minus tamen multo vidiculum & ineptum videbitur, si Stoicorum de corpore ac corporibus generatim intueamur decreta, definitionesque corporum considеremus, quas dare solebant: qua de re nunc quidem differere nolo.

(5) *Prudentiam*) Prius dicti huius membrum ex CICERONE sumtum est *Libro II. de natur. Deor. Cap. XXXI. p. 3000. T. IX. Opp.* posterius apud SENECAM est *Epistola LXVI. p. 168. T. II. Opp.* qui: *Ratio autem*, inquit, *nihil aliud est, quam in corpus humanum pars divini spiritus mersa.*

(6) Μόρια) Ex ARRIANO *Diss. in Epictet. Lib. I.*

σπασμάτια, partes ex Deo decerptas, & ex eius natura avulſas. Rationibus porro, ut mundum non caſu exſtitiſſe, ſed divino conſilio creatum eſſe, probarent, non ſpernendis ſane aut infirmis pugnabant; nec eſt, cur illas multum infra ea collocemus argumenta, quibus noſtra aetas in hac cauſſa uti ſolet. Luſtrabimus, quo id pateat, praecipuas. Principio, qui mundum hunc tam ſcite atque eleganter conſtructum temere ac fortuito naſci potuiſſe exiſtimarent, eos ſimiles eſſe dicebant homini, qui contendat, ſi innumerabiles unius & viginti formae litterarum aliquo coniiciantur, poſſe ex his in terram excuſſis Annales Ennii aut Iliadem Homeri, ut deinceps legi poſſint, effici. Quantam enim cogitationum conſentientem & continuatam cognationem iſta carmina habeant, tantam rerum conſpirantem coniunctionem in hac mundi eſſe mole. Quumque fortuita materiae commotione neque domum aut urbem, nec librum aut bibliothecam confici videamus, ineptum prorſus ducebant eſſe, ſtatuere, temerarios materiae motus tam ſcitam, venuſtam & mirabilem mundi compagem producere potuiſſe. Deinde fieri non potuiſſe diſputabant, ut tam amice conſpirans rerum omnium cognatio, & incomparabilis iſte univerſitatis concentus naſceretur, niſi haec omnia, quae videmus, uno divino & continuato ſpiritu continerentur. Quod quidem argumentum illis ſemper in ore ſolet eſſe, qui unum tantum & ſolitarium eſſe Deum, demonſtrare cupiunt. Tum naturae, quam vocant, ſcalam in auxilium vocabant, idque divinitatis eſſe pronuntiabant argumentum, quod res aliae aliis perfectiores eſſent & meliores. Ex quo efficiebant, eſſe naturam quamdam perfectiſſimam, mundumque ipſum, aut vim illam, quae mundo praeſideat, (7) *a principio*, ſeu potius ſine principio & ex omni aeternitate, *ſapientem* exſtitiſſe. Quemadmodum enim in vite, aut in pecude, videmus naturam ſuo quodam itinere ad ultimum pervenire, atque ut pictura & fabrica ceteraeque artes habent quemdam abſoluti operis effectum; ſic in omni natura, ac multo etiam magis, neceſſe eſt aliquid abſolvi ac perfici. *Neceſſe eſt, praeſtantem eſſe aliquam naturam, qua nihil eſt melius.* Itaque, ut in univerſitate a primis inchoatiſque naturis ad ultimas perfectasque paullatim proceditur, ita excellentem quamdam & perfectiſſimam naturam, cui nihil omnino deſit, oportet eſſe. Namque eo, quod rerum omnium ultimum & caput eſt veluti, quid, quaeſo, melius eſſe poteſt ac praeſtantius? Praeter haec, Socratico more ſic rationem acute concludebant Stoici: (8) *Vnde arripuit homo vitam, mentem & rationem? Quin & humorem & calorem, qui eſt fuſus in corpore, & terrenam ipſam viſcerum ſoliditatem, animum denique illum ſpirabilem, ſi quis quaerat, unde habeamus, apparet, quod aliud a terra ſumſimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aëre eo, quem ſpiritu ducimus. Illud autem, quod vincit haec omnia, rationem, mentem &*
Cic. p. 2966. *conſilium, ubi invenimus, unde ſuſtulimus? An cetera mundus habebit omnia? hoc unum, quod plurimi eſt, non habebit? Nihil, quod animi, quodque rationis eſt expers, id generare ex ſe poteſt animantem compotemque rationis. Mundus autem generat animantes compoteſque rationis. Animans eſt igitur mundus compoſque rationis.* Hanc argumentationem ſimilitudinibus dilatare ſolebant: *Si ex oliva modulate canentes tibiae naſcerentur, non dubitares, quin eſſet in oliva tibicinis quaedam ſcientia. Quid ſi platani fidiculas ferrent numeroſe ſonantes? idem ſcilicet cenſeres, in platanis ineſſe muſicam. Cur igitur mundus non animans ſapienſque iudicetur, quum ex ſe procreet animantes atque ſapientes?* (9) COTTA, non diffiteor, vehementi & acuta oratione hanc reſponſione reprimit: *Quaerit Socrates: unde animam arripuerimus, ſi nulla fuerit in mundo? Et ego quaero: unde orationem? unde numeros? unde cantus? niſi vero loqui ſolem cum luna putemus, quum propius acceſſerit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras exiſtimat.* Verum, ut acuta videatur & callida haecce ratio, ventoſum tamen potius Academicorum loquacitatem ſapit, id quod deinceps oſtendemus, quam hominem ſapientiae deditum. Poſtremo Deum eſſe Stoici hoc modo efficere cupiebant: *Vt nulla pars corporis noſtri eſt, quae non ſit minor, quam noſmet ipſi ſumus; ſic mundum univerſum pluris eſſe neceſſe eſt, quam partem aliquam univerſi.* Melius ſine dubio igitur quum ſit ratione uti, quam ea deſtitui, neque rei ullius ſenſu carentis pars aliqua poſſit eſſe ſentiens, mundus ſenſu carere non poteſt, quoniam partes eius ſunt ſentientes. Nam id admodum

Lib. I. Cap. XIV. p. 123. haec ſumta ſunt: Αἱ ψυχαὶ μὲν οὕτως εἰσὶν ἐνδεδεμέναι καὶ συναφεῖς τῷ Θεῷ, ἅτε αὐτοῦ μόρια οὖσαι καὶ ἀποσπασμάτια. *Animi ita ſunt devincti Deo, ut particulae ſint eius, & ab eo quaſi avulſi.*

(7) *A principio*) His verbis CICERO utitur *de natura Deor. Lib. II. Cap. XIII. p.* 2973. *T. IX. Opp.* Atque ex hoc CICERONIS *Libro* univerſa, quae hic affert vir doctiſſimus, Stoicorum argumenta depromta ſunt.

(8) *Vnde*) Haec omnia ex CICERONE huc tranſlata ſunt; quem vide *Lib. II. de natura Deor. Cap. VI. VII. VIII. IX.*

(9) *Cotta*) Apud CICERONEM *Lib. III. de natur. Deor. Cap. XI. p.* 3064. *T. IX. Opp.*

modum est ridiculum, existimare aliquem, *nihil in omni mundo melius esse, quam se*, qui pars tantum mundi est. COTTA quidem hanc quoque ratiocinationem more Academicorum arroganter cavillatur: *Hoc si places*, inquit, *iam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Isto modo etiam disertus, Mathematicus, Musicus, omni denique doctrina refertus, postremo philosophus erit mundus.* Verum & haec ratio, aeque ut prior illa, robore & soliditate inanis est. Quamvis enim effectum meliorem & praestantiorem caussa sua, partemque toto nobiliorem esse non posse, certum sit, neque ullus idcirco sanae mentis hanc reprehendere conclusionem queat: Quidquid in effectu perfectum est & egregium, id in caussa multo magis sit, necesse est; longe tamen alia rerum illarum, quas COTTAM memorare vidimus, ratio est. Quae quidem, quoniam omnes, quod apertum est, imbecillitatis cuiusdam & inopiae contagione laborant, in ea natura, cui nihil ad summam deest absolutionem & perfectionem, reapse adesse nequeunt. Atqui satis est, quod in ea eminentiori quadam ratione & efficienter reperiuntur.

His fere argumentis, ut nunc, quem vehementer etiam urgere solebant, locum de praesensione rerum futurarum atque divinatione praetermittam, Stoici veteres Deum esse seu naturam quamdam excellentem, quae totam rerum universitatem fabricata sit, & continuo administret, eamque non gignendi tantum facultate praeditam, aut via quidem & ordine, sed sine ratione, progredientem, verum animi & consilii compotem & perfectissimam, spetabant sese efficere posse. Tantum itaque aberat, ut hunc mundum nil, nisi brutae & sensu carentis materiae molem, quae fortuita commotione coivetit, aut ingentem quamdam plantam, genitrice tantum anima praeditam, existimarent, ut eum potius animal esse censerent mente, ratione ac consilio instructum. Non equidem ignoro, genus hoc, quod cuncta credebat esse corporea, interdum totum huncce mundum aut mundanum animal, nonnumquam igneum illud, quod eum regere, atque principatum in mundi obtinere censebat anima, principium, *Deum* appellasse. At non ipsa tamen materia Stoicorum Deus erat, verum magna illa mens, ratio & intelligentia, seu, ut SENECAE verbis utar, *incorporalis* illa *ratio*, cuius nutu & imperio universam contineri & coerceri putabant materiam. Atque hunc ipsum Deum, quo nihil esse melius, benignius & beneficentius putabant, τἀγαθὸν quoque & νῦν, *bonitatem* & *mentem* vocare solebant: quod quidem eximia illa Dei descriptio, quam ex CLEANTHE (10) CLEMENS ALEXANDRINVS exhibet, egregie confirmat:

Τἀγαθὸν ἐρωτᾷς μ' οἷόν ἐστι; ἄκουε δέ·
Τεταγμένον, δίκαιον, ὅσιον, εὐσεβές,
Κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρήσιμον, καλὸν, δέον, κ. τ. λ.

Frequentissime vero conditorem & gubernatorem totius universitatis verbo Ζεὺς & Ζὴν sive *Iupiter* designabant. Quem ut unum esse tantum & solitarium convincerent, non pari omnes incedebant via. Etenim nonnulli ex eo affirmabant patere, unum esse Iovem, cuius omnia voluntati morem gerant, quod universus terrarum orbis unum tantum esset animal, cui una moderetur & praesit anima. Verum alii e contrario unum esse tantum summum Deum, unum fatum, unamque divinae rationis providentiam, a principio assumebant: ex quo postea unum esse quoque mundum, non plures, efficiebant. Horum autem argumentationem PLVTARCHVS, dum in eo est, ut multos esse mundos doceat, prorsus spernit & reiicit: Καὶ μὲν τά γε ἄλλα τῶν Στωικῶν τίς ἂν φοβηθείη; πυνθανομένων, πῶς εἱμαρμένη μία μένει καὶ πρόνοια, καὶ οὐ πολλοὶ Δίες καὶ Ζῆνες ἔσονται, πλειόνων ὄντων κόσμων; τίς γὰρ ἀνάγκη πολλοὺς εἶναι Δίας, ἂν πλείονες ὦσι κόσμοι, καὶ μὴ καθ' ἕκαστον ἄρχοντα πρῶτον καὶ ἡγεμόνα τοῦ ὅλου Θεὸν, οἷος ὁ παρ' ἡμῖν κύριος ἁπάντων καὶ πατὴρ ὀνομαζόμενος; *Et quidem reliqua Stoicorum interrogata quem terreant? dum quaerunt, qui unum fatum, una providentia maneat, ac non plures Ioves fiant, si plures sint mundi? - - Quae enim necessitas cogit, multos esse Ioves, si plures sint mundi, nec singulis praeesse principem universi Deum mente ac ratione praeditum, qualis est, qui a nobis dominus omnium ac pater cognominatur? Aut quid obstabit, quo minus Iovis fato ac providentiae omnes ii obediant, isque singula inspiciat ac dirigat, singulis praebens initia, semina ac rationes eorum, quae peraguntur? Quum enim in rebus humanis saepenumero unum aliquod corpus ex diversis corporibus constet, quorum pro se quodvis vivat, intelligat, sentiat, ut est concio,* De defectu orac. p. 425.

(10) *Clemens Alex.*) Binis locis in *Protreptico Cap. VI. p.* 61. & *Stromat. Lib. V. p.* 715. Graeca verba sic Latine reddidit IO. POTTERVS:

Quidnam bonum sit, me rogas? Iam accipe:
Quod ordinatum est, integrum, sanctum, pium,
Suique compos, utile, decens, commodum.

tio, ut exercitus, ut chorus, in universo nefas nequaquam putandum est, esse mundos decem, quinquaginta, centum, qui una regantur mente, & ab uno pendeant principio. Quae PLVTARCHI verba duo habent in hac caussa scitu necessaria. Primo enim inde patet, Stoicorum familiam unum esse Deum seu totius rerum naturae moderatorem & rectorem, constanter praecepisse. Deinde PLVTARCHVM videmus nihil in contrariam afferre partem, sed pugnare potius, si vel decem, quinquaginta aut centum essent mundi, unius tamen summi potentissimique Numinis tam late patere dominatum, ut hos omnes uno imperio suo continere & voluntate administrare valeat.

Certum igitur est, Stoicorum sectae firmiter hoc persuasum fuisse, totam hancce rerum naturam ab uno regi Numine, cuius gloriam, virtutem & potentiam nullius naturae dignitas exaequet. Iidem tamen, haud aliter atque multitudo, multos simul contendebant esse Deos, atque pronuntiatum hoc in ore habebant, πάντα μεςὰ εἶναι Θεῶν καὶ δαιμόνων, *plena esse omnia Deorum & daemonum.* In quo tanta exstitit eorum superstitio, ut plures etiam, quam reliqui omnes populi, Deos adscivisse videantur. (11) PLVTARCHVS incredibilem eos narrat Deorum vim & numerum veneratos esse, τοσῦτον πλῆθος Θεῶν, *tantam, quantam nulli alii, Numinum multitudinem*, atque ἐμπεπληκέναι affirmat τῷ λόγῳ Θεῶν τὸν ὀυρανὸν, τὴν γῆν, τὸν ἀέρα, τὴν θάλατταν, *coelum, terram, aërem, mare Diis replevisse.* Sed hos omnes tamen Deos, si unum illum, quem diximus, excipias, ex uno illo, quem Ζεὺς sive *Iupiter* vocabant, generatos & procreatos esse, praedicabant: quem Iovem non mentem tantum omnia ratione gignentem, sed etiam totius mundi animam affirmabant esse, qui ex semet ipso cum reliquum mundum, tum Deos istos, quum antea nulli essent, produxerit. Addebant, in exustionibus illis mundi, quas longis redire intervallis oporteat, totum illud Deorum agmen in unum illum summumque Deum reversurum esse. Audiamus hac de re PLVTARCHVM *Libro de defectu oraculorum*, ubi daemones interire posse demonstrat: Τὺς Στωϊκὺς γινώσκομεν ὐ μόνον κατὰ δαιμόνων, ἣν λέγω, δόξαν ἔχοντας, ἀλλὰ καὶ Θεῶν, ὄντων τοσῦτον τὸ πλῆθος, ἑνὶ χρωμένυς ἀϊδίῳ καὶ ἀφθάρτῳ, τὺς δὲ ἄλλυς καὶ γεγονέναι καὶ φθαρήσεσθαι νομίζοντας. *Stoicos novimus non modo in eadem nobiscum de geniis sententia esse, sed etiam de Diis, quorum tantum statuunt esse numerum, unum dumtaxat aeternum interitusque expertem, reliquos & natos & obituros censere.* Ipse hic PLVTARCHVS negat, ad infinitum tempus permanere daemones. Quamquam id de corporea tantum eorum parte intelligi vult. Daemones enim censet corpus, quo amicti sint, amittere aliquando, & in alia commigrare corpora, animis interea perpetuo vigentibus, nec ulla labe contactis. Multo secus Stoici: qui & Deos & daemones interire statuebant, nec corpora tantum eorum dissipari, verum etiam vitas, animas & naturas destrui prorsus & deleri, iudicabant. Sed iuvat & alium de hac re PLVTARCHI locum afferre ex *Libro* eius *de communibus notionibus contra Stoicos:* Χρύσιππος καὶ Κλεάνθης ἐμπεπληκότες (ὡς ἔπος εἰπεῖν) τῷ λόγῳ Θεῶν τὸν ὀυρανὸν, τὴν γῆν, τὸν ἀέρα, τὴν θάλατταν, ὀυδένα τῶν τοσύτων ἄφθαρτον, ὀυδὲ ἀΐδιον ἀπολελοίπασι, πλὴν μόνυ τῦ Διὸς, εἰς ὃν πάντας καταναλίσκυσι τὺς ἄλλυς, κ. τ. λ. ταῦτα δὲ ὐχ ὡς ἄλλα πολλὰ τῶν ἀτόπων συλλογιζόμενα ἔχει ταῖς ὑποθέσεις αὐτῶν, καὶ τοῖς δόγμασιν ἕπεται, ἀλλὰ αὐτοὶ μέγα βοῶντες ἐν τοῖς περὶ Θεῶν καὶ προνοίας, εἱμαρμένης τε καὶ φύσεως γράμμασι διαῤῥήδην λέγυσι, τὺς Θεὺς ἅπαντας εἶναι γεγονότας καὶ φθαρησομένυς ὑπὸ πυρὸς, τηκτὺς κατ' αὐτυς, ὥσπερ κηρίνυς ἢ καττιτερινὺς ὄντας. *Chrysippus vero & Cleanthes (ut sic dicam) suis dictis coelum, terras, aërem, mare Diis replentes, nullum horum ab interitu liberum aut sempiternum statuerunt, solo Iove excepto, in quem reliquos omnes consumi putant, &c. Haec vero non, ut alia ipsorum absurda, ex sententiis & decretis eorum sequuntur, aut ratiocinando colliguntur; sed ipsi magna cum vociferatione in libris de Diis, providentia, fato ac natura expresse omnes Deos natos esse & interituros vi ignis, autumant, conflatiles opinione ipsorum, ac si cerei essent vel stannei.* Nulla hic a PLVTARCHO iniuria Stoici afficiuntur, nec quidquam ponitur, nisi quod principiis, quibus utebantur, consequens & connexum est. Negabant enim, esse aliquid, nisi corporeum, nec ullam addebant corpoream molem aut struem vim ignis effugere posse in exustionibus illis & conflagrationibus mundi, quas certis eventuras esse intervallis, praedicebant. Ex quo quidem nullum Deorum inviolabilem & ab igne intactum remanere posse, efficitur, si solum demas Iovem, sive ignem naturae rerum principium, animae particeps & intelligentiae. Igitur non mediocri discrimine a ceteris Deorum cultoribus seiuncti erant Stoici. Reliqui enim fere omnes, tametsi Deos, quos venerabantur, certo tempore ex uno summoque Deo generatos esse,

P. 420 [margin note beside "lorum, ubi daemones interire posse demonstrat"]

P. 1075. [margin note beside "cos: Χρύσιππος καὶ Κλεάνθης"]

(11) *Plutarchus) Libro de repugnantiis Stoicor. p.* 1075. *T. II. Opp.*

esse, non diffiterentur, mori tamen eos nolebant, sed ad infinitum tempus permanere, statuebant. Verum Stoici unum Iovem nec natum nec periturum esse, credebant; ceteros Deos omnes & genitos & corruptioni obnoxios fatebantur. Fore enim tempus, aiebant, quo naturae eorum prorsus everterentur & destruerentur, omnesque Dii in unum illum summumque Deum, unde manassent, reverterentur.

Quocirca intervallis illis, quae inter exustionem quamlibet & novi mundi principium interiecta putabant esse, unus tantum ex mente eorum Deus, unus Ζεὺς seu *Iupiter* regnat, nec extra eum usquam aliquid exstat. Qui quidem Iupiter novum iterum mundum omnesque Deos ex semet ipso gignit & procreat. CHRYSIPPVS apud PLVTARCHVM: Ἐοικέναι, inquit, τῷ μὲν ἀνθρώπῳ τὸν Δία καὶ τὸν κόσμον, τῇ δὲ ψυχῇ τὴν πρόνοιαν· ὅταν οὖν ἐκπύρωσις γένηται, μόνον ἄφθαρτον ὄντα τὸν Δία τῶν θεῶν, ἀναχωρεῖν ἐπὶ τὴν πρόνοιαν, εἶτα ὁμοῦ γενομένους, ἐπὶ μιᾶς τῆς τοῦ αἰθέρος οὐσίας διατελεῖν ἀμφοτέρους. *Chrysippus Iovem homini similem esse & mundum scribit, animae providentiam. Ergo, quum conflagrabit mundus, Iovem, solum quippe de omnibus Diis expertem interitus, recessurum ad providentiam, ibique ambos in aetheris substantia perpetuo futuros.* His in verbis tamen Iovem & providentiam animadverti velim unum idemque significare. (12) SENECA viri sapientis vitam in locis solitariis & desertis hoc modo describit: *Qualis futura est vita sapientis, si sine amicis relinquatur, in custodiam coniectus, aut in desertum litus eiectus? Qualis est Iovis, quum, resoluto mundo, & Diis IN VNVM CONFVSIS, paullisper cessante natura, acquiescit sibi, cogitationibus suis traditus.* Neque secus EPICTETVS apud ARRIANVM: qui Iovem inducit saecta ironia calamitatem suam deplorantem, quod, exusto mundo, solus & sine socio relictus esset: Τάλας ἐγώ, οὔτε τὴν Ἥραν ἔχω, οὔτε τὴν Ἀθήνην, οὔτε τὸν Ἀπόλλωνα, οὔτε ὅλως ἢ ἀδελφὸν, ἢ υἱὸν, ἢ ἔγγονον, ἢ συγγενῆ. *Me miserum! neque Iunonem habeo, neque Minervam, neque Apollinem, denique neque fratrem, neque filium, neque nepotem, neque cognatum.* (nec omnino Deum vel Deam, quibuscum vivam) Idem ex Stoicorum sententia, quidnam agat Iupiter, orbe toto in cineres redacto, his verbis explicat: ὁ Ζεὺς αὐτὸς ἑαυτῷ σύνεστι, καὶ ἡσυχάζει ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ ἐννοεῖ τὴν διοίκησιν ἑαυτοῦ, οἵα ἐστι, καὶ ἐν ἐπινοίαις γίνεται πρεπούσαις ἑαυτῷ. *Iupiter secum vivit, & in se ipso acquiescit, & gubernationem suam, qualis sit, intelligit, eaque cogitat, quae se deceant.* Ergo certum est & extra omnem positum controversiam, placuisse Stoicis, unum esse tantum Deum per se existentem, nec ullius voluntati subiectum, qui reliquam Deorum turbam non modo procreaverit ex sese, verum etiam eamdem statis temporibus vicissim deleat & exstinguat, qui nunc una cum toto terrarum orbe Deos producat, nunc rursus omnes absorbeat, & in sinum tamquam suum (13) revocet.

P. 1077. (de repugn. Stoic.)

Arr. Lib. III. C. XIII. (p. 291.)

Eosdem

(12) *Seneca*) *Epist. IX. p. 22. T. II. Opp.*

(13) *Revocet*) Stoicorum disciplinam tot viri graves & eruditi explanarunt, ut laborem prorsus supervacaneum susciperem, si longam de illa disputationem hoc loco instituerem. De Diis tamen sectae huius, quo CVDWORTHO lucis aliquid comparem, nonnulla proferam in medium. (I) Duplicis sunt generis, nisi fallor, Stoicorum Dii, *naturales*, si loqui ita licet, & *facti*. *Naturales* Dii sunt sidera, sol, luna, stellae tam fixae, quam errantes; quibus quidem multis verbis LVCILIVS apud CICERONEM *Libro II. de natura Deor.* divinitatem asserere conatur. LACTANTIVS *divinar. Institut. Lib. II. Cap. V. p. 185. Philosophi Stoicae disciplinae in ea sunt opinione, ut omnia coelestia, quae moventur, in Deorum numero habenda esse, censeant.* Innumerabilem vides iam Deorum exercitum. Praeter sidera vero, num alios etiam opinati sint Deos naturales in orbe versari, si a daemonibus discesseris, quos PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. C. VIII. p. 882. T. II. Opp.* ab illis introductos esse, affirmat, equidem vehementer dubito. Quod enim PLVTARCHVS *de repugnant. Stoicor. p. 1075. T. II. Opp.* sectam hanc terram, aerem, mare, & ignem Diis replevisse, scribit, id invidiosius, quam verius, pronuntiatum est. Neque illis maiorem haberi fidem posse, putem, qui terram, aquam, ignem, & nescio quas alias naturae rerum partes a Stoicis in Deorum ordine repositas esse, scriptum reliquerunt. Loquendi, quae Stoicis usitata erat, ratio effecit, ut opinor, unice, ut multi tam prave de hoc genere sentirent. Vim nimirum divinam per naturam uniuscuiusque rei pertinere, existimabant: quam propter caussam rem unamquamque Deum & vocari posse quodammodo censebant, & vocabant etiam saepenumero. *Res ipsa*, inquit Stoicus apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. II. Cap. XXIII. p. 2988.* differens, *in qua vis maior inest aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur Deus.* Idem paullo ante: *Illud, quod erat a Deo natum, nomine ipsius Dei nuncupabant.* Ex quo factum, ut multi, quos harum loquutionum vis fugiebat, existimarent, ipsas naturae rerum partes pro Diis singularibus & per se constantibus a Stoicis haberi: a qua tamen illi sententia prorsus aversi erant. Nomina unius Dei varia pro varietate munerum & virtutum, quibus praeditus esset, circumferri patiebantur: sed ad unam haec omnia vocabula naturam pertinere, diversa ratione vim suam declarantem, existimabant. SENECA *de beneficiis Lib. IV. Cap. VII. p. 427. Quaecumque voles, Deo nomina proprie aptabis, vim aliquam effectumque coelestium rerum continentia. Tot appellatio-*

Eosdem vero Stoicos non huic uni tantum Deo, sed, quod reliqui solebant homines, multis Diis seu naturis intelligentibus & homine nobilioribus divinos adhibuisse

pellationes eius possunt esse, quot munera. Adde, qui pulcre idem ostendit, ATHENAGORAM *Legat. pro Christianis Cap. VI. p. 28. ed. Oxon.* Non igitur ego facile Deos Stoicorum proprie ita dictos extra stellas quaesiverim: in quibus propter perennes earum cursus & perpetuos, cum admirabili incredibilique constantia, intelligentias praestantes & ex summo Numine decerptas habitare, constituebant. *Facti*, quos appellavi, Stoicorum Dii homines erant, quos fama & opinio mortalium in coelum extulerat, seu *heroës*. Quos quidem an ex animi sententia, an vero ad invidiam tantum declinandam Diis adscripserint, equidem non temere dixerim. Satis nobis est mentem hominum exponere: verane illa fuerit, an ficta, viderint alii. Stoici, tametsi animos negabant immortales esse, quorumdam tamen hominum mentes tanta iudicabant virtute valere ac constantia, ut corporibus solutae permanerent, neque ante mundi exustionem ad communem, unde fluxissent, animorum fontem reverterentur. Hos animos perennes atque stabiles Deos esse, & Deorum in loco colendos, arbitrabantur. Hac ratione Herculis, Aesculapii, Castoris, reliquorumque Numinum, quae vixisse cum hominibus certum erat, cultum tuebantur. Perspicuum hoc est cum aliis ex veterum locis, tum ex BALBI Stoici apud CICERONEM oratione: qui, postquam de cultu heroum disseruerat, his verbis locum, quem tractaverat, concludit: *Quorum QVVM REMANERENT ANIMI, atque aeternitate fruerentur, Dii rite sunt habiti, quum & optimi essent, & aeterni, de natura Deor. Lib. II. Cap. XXIV. p. 2990. T. IX. Opp.* Reliquos, qui poetis laudabantur, Deos Stoici prorsus repudiabant, nec nisi naturae rerum partes esse humana specie a vatibus indutas, disputabant: ex quo tot natae sunt veterum de Diis fabularum explicationes physicae, magnam partem ad nos etiam delatae, in quibus mirifice hoc genus sibi placebat.

(II) Ergo, quales Stoicis Dii fuerint, apertum est: quod ideo luculentius mihi declarare placuit, quia plerosque iniuriam facere huic sectae video, qui religionem eius persequuti sunt, alios vero vehementer haesitare, quemadmodum de Diis eorum sentire oporteat. Mihi, si a naturis discedamus in stellis latentibus, & magnorum virorum animis, quibus aeternitatem dabant, nullis aliis Numinibus proprie sic dictis familia haec servisse videtur. Interim magna satis, immo incredibilis haec Numinum est multitudo. Nihilo tamen minus non tam id miròr, tot Stoicis Numina fuisse culta, quam hoc, non plures hoc genus Deos veneratum esse. Etenim, si reliquis praeceptis suis convenienter de Diis sentire voluissent, longe ampliorem numerum adsciscere debuissent. *Deus inferior*, ex Stoicorum decreto, *natura est mentis, consilii, rationis, virtutis denique materiam ciendi particeps, atque a summo, quem celebrabant, Deo, non secus ac ramus aut radius, avulsa.* Stellas enim cur in Deorum referrent numerum, haec una illis erat ratio, quod ex perpetuis & constantibus earum cursibus mentem illis & prudentiam inesse, intelligi posset. Rationem nimirum ita, id quod ex CICERONE liquet, subducebant: Quodcumque mente valet atque consilio, id Dei pars aut Deus quidam est. Vbi vero constantia & perpetuus quidam est ordo, ibi consilium & mens adsit, necesse est. Iam stellae cursus servant ordinatos, perennes ac aequabiles. Igitur mente sint oportet instructae ac ratione. Ergo Dii sunt. Haec vero Dei descriptio in hominum quoque animos, si scitis Stoicorum obediamus, apte atque commode cadit. Sunt & hi non modo rationis, mentis & ordinis compotes, verum etiam ex Deo decerpti, summique Numinis portiones & radii, in quibus vis inest materiam & corpus impellendi atque concitandi. Neque verentur idcirco Stoici mentem nostram saepenumero Deum, qui in nobis residet, nominare. Quapropter, si secum ipsis consentire voluissent, omnes etiam animos inter Deos recipere, seque ipsos mutuo divinis honoribus afficere debuissent. Brutorum animantium animos, de quibus non idem omnes senfere Stoici, praetermitto.

(III) Vtcumque est, id quidem ex his, quae diximus, apparet, Stoicos non eodem modo, quo reliquos populos, multorum Deorum cultores fuisse, nec propterea commode cum illis sociari posse. Stoicorum Dii unius summi Numinis partes erant & radii, quibus ad naturam, unde erant profecti, aliquando revertendum esset. Nihil igitur in illis propriae stabilitatis & virtutis erat: magno anno vertente, interitus imminebat omnibus & exitium. At gentium reliquarum Dii naturae sunt per se constantes, a summo Numine reapse secretae, atque ad infinitum tempus permansurae, quae & distribuendis pares sunt praemiis, & poenis infligendis. Stoici, si proprie loquendum sit, unum tantum reverebantur Deum. ATHENAGORAS *Apol. pro Christian. Cap. VI. p. 28.* Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς κἂν ταῖς προσηγορίαις κατὰ τὰς παραλλάξεις τῆς ὕλης, δι' ἧς φασι τὸ πνεῦμα χωρεῖν τοῦ θεοῦ, πληθύνωσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι, τῷ γοῦν ἔργῳ ἕνα νομίζουσι τὸν θεόν. *Stoici, etiamsi nominibus pro diversitate materiae, per quam spiritum Dei penetrare aiunt, aliis atque aliis nomentes, multiplicare Deum videntur, re ipsa tamen unicum esse Deum, statuunt.* At quod unum illum Deum virtutis suae partes quasdam emisisse & certis corporibus conclusisse, autumabant, ea de caussa plures etiam Deos videbantur colere, & ipsi videri volebant. Neque hoc prorsus celarunt Stoici: quos ego quidem, ut indicarent, & unius sese, & multorum quoque Deorum cultores certo sensu dici posse, vocabula *Deus* & *Dii* promiscue usurpasse, reor. Fit hoc infinitis in locis apud ANTONINVM, SENECAM, ARRIANVM, quibus una res eademque modo Diis, modo Deo sine discrimine tribuitur. Neque CICERO, Stoicorum exponens scita, ab hoc more alienus est. Afferam auctoritatis caussa unum M. ANTONINI Imperatoris locum ex *Lib. XII. §. V. ad se ipsum p. 351.* Ὁρᾷς γὰρ καὶ αὐτὸς, ὅτι τοῦτο παραζητῶν δικαιολογῇ πρὸς ΤΟΝ ΘΕΟΝ· οὐκ ἂν δ' οὕτω διελεγόμεθα ΤΟΙΣ ΘΕΟΙΣ, εἰ μὴ ἄριστοι καὶ δικαιότατοί εἰσι. *Vides, quod in huius rei indagatione de iure cum DEO disceptas: non autem de iure cum DIIS disceptaremus, nisi optimi illi ac*

iustissimi

iisse honores, omni prorsus vacat controversia. Ipse (14) EPICTETVS praeceptum hoc reliquit suis; Εὔχου θεοῖς. *Precare Deos.* Qui philosophus praeterea hominem recte animo affectum officium suum his verbis exquirentem (15) introducit: Θέλω εἰδέναι, τί μοι καθῆκον πρὸς τοὺς θεούς. *Scire percupio, quemadmodum primum erga Deos, deinde erga parentes & propinquos me gerere debeam.* Nec alias (16) M. ANTONINVS leges tulit; cuius quippe haec sunt effata: Αἰδοῦ θεούς. *Reverere Deos.* Item: Ἐν ἅπασι θεοὺς ἐπικαλοῦ. *In omnibus rebus opem & auxilium Deorum implora.* Quibus quidem monitis ipsemet extremo *Libro primo* morem gerit, quo se multa Diis immortalibus debere beneficia, gratus profitetur: Παρὰ τῶν θεῶν τὸ ἀγαθοὺς πάππους κ. τ. λ. *Diis acceptum refero, quod bonos avos & parentes nactus sum.* (Lib. I. §. XVII. p. 30.) Inter alia vero, quae Diis sese debere gratus fatetur, munera id non postremo reponit loco, quod nec in rhetoricis, nec in facultate carmina pangendi magnos progressus fecisset. Credo, hoc ideo fecisse Imperatorem, quod, si multum in his studiis laboris consumsisset, futurum fuisse censuerit, ut res graviores & arduas parcius attingeret & scrutaretur. Omnibus enumeratis Deorum beneficiis, his ad extremum verbis orationem claudit: Πάντα γὰρ ταῦτα θεῶν βοηθῶν καὶ τύχης δεῖται. *Omnia enim haec Deorum auxilio fortunaque indigent*, quoniam nimirum in nostra non sunt potestate (17) posita.

Interim Stoicos de honore summi Numinis interdum detraxisse, Diis ea generatim dona tribuendo & adscribendo, quae ad summum unice Deum referre fas fuerat, gravissimis constat auctoritatibus. Ita (18) EPICTETVS rationem, qua homines utimur, Deorum esse munus, praecipit: Ἡμῖν οὖν λόγος ἐπὶ ἀτυχίᾳ καὶ κακοδαιμονίᾳ δέδοται ὑπὸ τῶν θεῶν; *Nobisne igitur ratio propterea data est a Diis immortalibus, ut calamitosi simus ac infelices?* Nec veretur idem virtutem Deorum beneficentiae & amori tribuere: Πόσῳ μείζων αἰτία θυσίας, ἢ ὑπατεία, ἢ ὑπαρχία; ταῦτα ἐκ σεαυτοῦ γίνεται καὶ ἀπὸ τῶν θεῶν. *Quanto maior tibi caussa est rei divinae faciendae, quam si consulatum aut magisterium equitum esses adeptus? Haec enim a te ipso tibi conferuntur & a Diis.* Quamquam, cur ita loquerentur, equidem hanc illis fuisse rationem & caussam suspicor, quia omnes illas naturas animi rationisque compotes & homine praestantiores, quas Deos nominabant, ministros & instrumenta ducebant esse, quibus summum Numen in procuranda huius mundi felicitate uteretur: ex quo consequitur, singulos illos Deos, pro sua quemque virtute & natura, aliqua in rebus & negotiis humanis potentia valere. Neque aliam propter caussam evenisse, putem, ut verba *Dii* & *Deus* promiscue adhiberent. Vna exempli caussa eademque SOCRATIS oratio alias ita refertur ab ARRIANO, ut vocabulum θεὸς in ea occurrat: Εἰ ταύτῃ τῷ θεῷ φίλον. *Si quidem Deo illud placuerit. (Arr. Epict. L. I. C. XXIX.)* Alias sic, ut nomen θεοὶ in ea reperias: Εἰ ταύτῃ φίλον τοῖς θεοῖς. *Si quidem Diis ita visum sit. (L. IV. C. IV.)*

Hoc itaque ratum nobis esto, Stoicos, etiamsi plures colerent Deos, unum tamen in primis summum Deum seu Numen, toti terrarum orbi praesidens, veneratos esse. Atque huius excellentissimi Numinis varia erant in scholis eorum nomina: quorum quidem praecipua proferre, non inutile arbitror. Interdum ratio & natura totius terrarum orbis appellatur: ἡ τῶν ὅλων φύσις, πρεσβυτάτη θεῶν, *natura rerum omnium, Deorum vetustissima:* (Anton. Lib. IX. §. I. p. 262.) nunc ἡ τὰ ὅλα διοικοῦσα φύσις, *natura res omnes gubernans*, (Anton. L. VII. §. 18. (p. 213.)) ὁ τὴν τῶν ὅλων οὐσίαν (Anton. L. VI. §. I. (p. 170.))

iustissimi forent. Adde ARRIANI *Diss. in Epictetum Lib. I. Cap. XII. p.* 118. *&c.* Ipse vir doctissimus hoc paullo post recte animadvertit: sed aliam, quam probare nequeo, rationem affert. Scilicet Dii Stoicorum coniunctim spectati Deus sunt, & vicissim Deus Stoicorum in naturae rerum partibus spectatus in multos Deos distributus est.

(14) *Epictetus*) Apud ARRIANVM *Diss. Epictetear. Lib. I. Diss. I. p.* 84.

(15) *Introducit*) Apud ARRIANVM *Lib. III. Cap. XVII. p.* 222.

(16) *M. Antoninus*) Illud praeceptum exstat *Libro VI. ad se ipsum* §. 30. *p.* 190. hoc vero *Libro VI.* eodem §. 23. *p.* 183.

(17) *Posita*) Ad hos locos, quibus Stoici Deos precari iubent, eius, quod paullo ante significavi, meminisse in primis decet, vocabula θεὸς & θεοὶ promiscue apud illos adhiberi. Neque tamen Diis, quos vocabant, supplicasse Stoicos, aeque atque supremo Numini, negaverim: quamquam utrumque inepte ab illis factum censeo. Mentes enim hominum ex praescripto ZENONIS Dei sunt partes. Igitur Stoicus, quum deprecari homines Deum vult, partem precibus adire totum suum iubet. Quumque idem reliquis Diis rem sacram homines facere debere, decernit, suadet, ut una Dei pars alteri eiusdem parti supplex fiat. Sed haec mentis humanae imbecillitas est, ut ne sapientes quidem saepenumero, nisi admoniti, quid scita sua proxime consequatur, videant.

(18) *Epictetus*) Apud ARRIANVM *Diss. Lib. III. Cap. XXIV. p.* 329. Qui sequitur, locus exstat apud eumdem *Lib. IV. Cap. IV. p.* 388.

Antonin. L. V. §. 24. ὀυσίαν διοικῶν λόγος, *ratio universitatis materiam regens*, ὁ διὰ τῆς ὀυσίας διήκων λόγος καὶ διὰ παντὸς τοῦ αἰῶνος, κατὰ περιόδους τεταγμένας οἰκονομῶν τὸ πᾶν, *ratio pertinens per substantiam omnium rerum omnemque aeternitatem, cunctaque secundum definitas periodos gubernans ac dispensans.* Nonnumquam appellatur ἡ τῶν ὅλων αἰτία, *rerum omnium causa*: Antonin. L. IX. §. 7. saepius etiam τὸ τοῦ κόσμου ἡγεμονικὸν, *illud, quod principatum in mundo obtinet*, & ὁ ἡγεμὼν τοῦ κόσμου, *princeps mundi.* Anton. L. VII. §. 47. (potius §. 71. p. 216.) Rursus ὁ διοικῶν τὰ ὅλα, *is, qui omnia gubernat*: quod quidem in hoc (19) EPICTETI loco fit: Ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς τὴν αὐτοῦ γνώμην ὑποτέταχε τῷ διοικοῦντι τὰ ὅλα, καθάπερ οἱ ἀγαθοὶ πολῖται νόμῳ τῆς πόλεως. *Vir bonus animum suum gubernatori universitatis submittit, quemadmodum boni cives legi civitatis se subiiciunt.* Alio quodam loco ὁ διατάσσων, *is, qui res omnes ordinat & componit*, dicitur: Τὸ παιδεύεσθαι, τουτέστι μανθάνειν ἕκαστα οὕτω θέλειν, ὡς γίνεται· πῶς δὲ γίνεται; ὡς διέταξεν αὐτὰ ὁ διατάσσων. *Illud est erudiri, si discas ita velle fieri omnia, ut fiunt. Quomodo autem fiunt? Vt ea disposuit is, qui disponit omnia.* Rursus idem Deus vocatur τὸ περιέχον τὰ ὅλα νοερὸν, *rationale illud principium, quod rerum universitatem continet*, ut in hoc M. ANTONINI praecepto: Anton. L. VIII. §. 45. (potius §. 54. p. 258.) Μὴ μόνον συμπνεῖν τῷ περιέχοντι ἀέρι, ἀλλὰ καὶ συμφρονεῖν τῷ περιέχοντι πάντα νοερῷ. *Curae tibi sit non tam cum aëre ambiente conspirare, quam menti cuncta ambienti consentire.* Eidem ANTONINO Deus dicitur ὁ τοῦ ὅλου νοῦς καὶ διάνοια, *mens & ratio totius mundi*, Anton. p. 195. (potius Lib. V. §. 30. p. 164.) μία πάντων πηγὴ νοερὰ, *unus rerum omnium fons rationalis*: postremo, ut alia eius generis nomina praetermittam, θεὸς εἷς διὰ πάντων, καὶ ὀυσία μία, νόμος εἷς, Anton. L. VII. §. 7. (potius §. 9. p. 210.) *Deus unus per omnia, una essentia, lex una.* Id vero cum reliquis fere omnibus philosophis commune habent Stoici, quod celsissimum illum mundi regem & moderatorem peculiari ratione modoque eminentiori τὸν θεὸν, *Deum* salutant: quod quidem aliquot probabo EPICTETI locis, quibus, si res ita posceret, innumerabiles alios liceret sociare. Sic igitur EPICTETVS (20) alicubi: Μηδὲν ἄλλο θέλε, ἢ ἃ ὁ θεὸς θέλει· καὶ τίς σε κωλύσει; *Noli velle aliquid, praeter ea, quae Deus vult. Et quis te, ne id facias, impediet?* Lib. II. C. XVIII. (p. 225.) Alio loco: Θέλησον, inquit, καλὸς φανῆναι τῷ θεῷ· ἐπιθύμησον καθαρὸς μετὰ καθαροῦ σαυτοῦ γενέσθαι καὶ μετὰ τοῦ θεοῦ. *Velis tandem pulcher videri Deo: desiderato purus cum te ipso puro esse & cum Deo.* Item, quum certas statasque naturae vicissitudines admiratur, haec inter alia (21) profert: Τεταγμένως, καθάπερ ἐκ προστάγματος θεοῦ, ὅταν ἐκεῖνος εἴπῃ τοῖς φυτοῖς ἀνθεῖν, ἀνθεῖ, ὅταν εἴπῃ βλαστάνειν, βλαστάνει. *Tanto ordine, tamquam ex divino mandato, quum ille plantas florere iubet, florent, quum germinare, germinant.* Ζεὺς seu *Iupiter* aliud est nomen summi potentissimique Numinis, quod frequens in ore Stoicis erat. Quamobrem mundi totius gubernatio (22) Διὸς διοίκησις, *Iovis administratio* ab hoc genere solet appellari. Postremo non raros in commentariis Stoicorum locos videas, quibus nominatim excellentissimum illud Numen, de quo loquimur, a ceteris discernunt & distinguunt Diis. Lib. IV. C. XII. (p. 426.) Audiamus EPICTETVM, qui: Ἐγὼ, inquit, δ' ἔχω τινὶ ὑποτετάχθαι, τινὶ πείθεσθαι, τῷ θεῷ καὶ τοῖς μετ' ἐκεῖνον. *Ego vero habeo, cui me placere oportet, cui obnoxium esse, cui obtemperare: Deum & eos, qui proximum ab eo locum tenent*, hoc est, summum Deum & inferiora Numina. Eodemque modo, ubi homines adhortatur, ne quid eorum desiderent, quae in potestate sua non esse intelligant: Lib. II. C. XVII. (p. 221.) Ἀλλὰ, inquit, τῷ Διῒ χαρίσας αὐτὰ, καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς· ἐκείνοις παράδος· ἐκεῖνοι κυβερνάτωσαν. *Sed Iovi donato ea, & ceteris Diis: illis tradito: illi gubernanto.* Rursus hominem felicitatem suam in rebus extra se positis collocantem ita loquentem inducit: Κάθημαι καὶ στένω, καὶ ὃν δύναμαι, λοιδορῶ, τὸν Δία καὶ τοὺς θεοὺς ἄλλους. *Sedebo tunc lamentans, & cui potero, conviciabor, ipsi Iovi & reliquis Diis.*

Iam summum istum Deum sive Iovem Stoicos longe pluris fecisse, atque maioribus affecisse honoribus, quam reliquam omnem inferiorum Deorum turbam, ipsa, ut credamus, res efflagitat & ratio. Namque illum cum omnes hosce minores Deos, tum universam rerum naturam comparasse & condidisse, existimabant: illum solum aeternum & immortalem, quidquid praeterea Deorum esset, id quod iam ante vidimus, sicuti genera-

(19) *Epicteti)* Qui apud ARRIANVM exstat *Diss. in Epictetum Lib. I. Cap. XII. p.* 118. Eodem loco dictum illud legitur, quod hunc locum excipit.

(20) *Alicubi)* Haec leges apud ARRIANVM *Lib. II. Cap. XXVII. p.* 221.

(21) *Profert)* Haec habes in ARRIANI *Libro I. Cap. XIV. p.*122. 123.

(22) Διὸς) Haec ante oculos habuit EPICTETI verba, quae ARRIANVS *Lib. II. Cap. XXIII. p.* 251. servavit: Ἄνθρωπε, τὸ προηγούμενόν σοι, κατασκευάσαι σαυτὸν, - - - συναρμόζοντα τῇ τοῦ Διὸς διοικήσει. *Homo, institutum tuum est, ita te parare, - - - ut cum Iovis administratione congruas.*

neratum & editum, ita fragile, mortale, & ad interitum properare, censebant. Non ignoro, BALBVM LVCILIVM, Stoicum, qui sectae suae apud CICERONEM rationes & doctrinam explicat, mundi huius omniumque rerum origines a pluribus Diis repetere. *Dico igitur*, inquit, ***PROVIDENTIA DEORVM** mundum & omnes mundi partes & initio constitutas esse, & omni tempore administrari.* Sed non dubito, quin CICERONEM, quum haec scriberet, sive ratio fefellerit, sive memoria; nec eum tam Stoicorum, quam aliorum ex illis, qui Deos plures colebant, opinionem retulisse, arbitror. Constat enim fuisse, qui, quum mundum generatum esse faterentur, multos tamen simul Deos aeternos, uni licet summo Deo parentes, venerati sunt. Nihil simile Stoici: quod quidem genus, quoniam unum esse tantum aeternumque Deum statuebat, ceteros vero Deos omnes iteratis illis mundi exustionibus in unum illum summumque Deum transire totos, sic ut Iupiter solus relinqueretur, ducebat, non poterat, quin universum Deorum exercitum totumque mundum ex unius summi Dei sinu educeret. Nihil ipsis ZENONIS verbis apud DIOGENEM (23) LAERTIVM, quibus mundi explicat origines, apertius est: Τὸν θεὸν κατ' ἀρχὰς, καθ' αὐτὸν ὄντα, κ. τ. λ. *Principio Deum, quum solus esset, substantiam igneam sensim in aquam convertisse*, id est, in chaos quoddam crassius, *& ex hac deinceps aqua, quod seminalis mundi ratio esset, elementa totamque mundi machinam fabricatum esse.* Atque ipse (24) CICERO alio loco, *Libro* nimirum *de legibus*, caute & sapienter homines non ex Diis, verum ex uno summoque Deo generatos esse decernit & editos: *Hoc animal providum, - - - quem vocamus hominem, praeclara quadam conditione generatum esse **A SVMMO DEO**.* In quo Stoicorum verius sequitur, quam Platonicorum, sententiam; quorum quippe inferiores Dii, tametsi geniti sunt initio & procreati, postea tamen suas in hominum animantiumque ceterorum fabricatione partes tuentur & sustinent. EPICTETVS pariter eo loco, quo mortis despicientiam, quam Galilaei sive Christiani prae se ferrent, consuetudinis & recepti moris potius, quam rectae purgataeque rationis, esse fructum, contendit, non secus, ac (25) MARCVS ANTONINVS, quem constat eamdem mortis contemtionem ad ψιλὴν παράταξιν, *meram animi pervicaciam* retulisse, diserte mundum Dei, summi nimirum Dei, opus esse, profitetur: Ὑπὸ μανίας μὲν δύναταί τις οὕτω διατεθῆναι, καὶ ὑπὸ ἔθους, ὡς Γαλιλαῖοι· ὑπὸ λόγου δὲ καὶ ἀποδείξεως οὐδεὶς δύναται μαθεῖν, ὅτι ὁ θεὸς πάντα πεποίηκε τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ αὐτὸν τὸν κόσμον. *Ergo furore quidem sic aliquis affici potest adversus illa & consuetudine, ut Galilaei: ratione vero & demonstratione cognoscere nemo potest, Deum ea, quae in mundo sunt, omnia fecisse, & ipsum mundum totum liberum & perfectum, partes autem eius ad usum universi. - - - Quare decet, ut partes cedant universis.* Idem alias hoc modo disputat: Τὸν ἥλιον τίς πεποίηκε; καρποὺς δὲ τίς κ. τ. λ. *Quis solem condidit? quis terrae fructus? quis anni tempestates? quis amoenam rerum omnium convenientiam? Tu igitur, quum ab alio acceperis omnia, quin te ipsum quoque acceperis, conquereris tamen & murmuras adversus donatorem, si hanc vel illam rem a te auferat? Nonne hic in terrarum orbem te introduxit? Nonne lucem tibi ostendit? Nonne sensus & rationem tibi dedit?* Quod (26) si sol, ad quem principatum inter Deos familia Stoica deferebat, natus ex alio & factus est, quis, quaeso, ceteros hoc inferiores Deos nobiliori esse loco, censeat? Atque locus, quem nunc dabo, omnem prorsus ex hac caussa dubitationem tollet: Εἴ τις τῷ δόγματι τούτῳ συμπαθῆσαι κατ' ἀξίαν δύναιτο, ὅτι γεγόναμεν ὑπὸ τοῦ θεοῦ πάντες προηγουμένως, καὶ ὁ θεὸς πατήρ ἐστι τῶν τ' ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν, οὐδὲν ἀγεννὲς, οὐδὲ ταπεινὸν ἐνθυμηθήσεται περὶ ἑαυτοῦ. *Si quis illud infigere posset animo, uti decet, nos omnes a Deo praecipue esse factos, ac Deum patrem esse hominum atque Deorum, cum nil abiectum aut humile de se ipso cogitaturum, arbitror.* Θεὸς hic, quod neminem praeterire potest, summum Deum,

De natur. Deor. L. II. p. 225. Lamb. (Cap. XXX. p. 2999. T. IX. Opp.)

Lib. IV. C. VII. (p. 500.)

(Lib. III. C. XXVI. p. 363.)

Lib. I. C. III. (p. 90.)

(23) *Laërtium*) *Lib. VII. de vitis philos. Segm.* 136. *p.* 450. Non ipsa tamen vir doctus ZENONIS aut LAERTII verba recitat, sed summam tantum, quam ipse putat, ac sententiam eorum.

(24) *Cicero*) *De legib. Lib. I. Cap. VIII. p.* 3304. *T. IX. Opp.* Recte monet vir eximius, ex Stoicorum praescripto haec dicta esse. Namque magna pars orationis, quam ibi habet CICERO, ex porticu sumta est.

(25) *M. Antoninus*) *Libro XI.* τῶν εἰς ἑαυτὸν *§. III. p.* 319. De quo loco dedita quondam opera disserui *Observation. sacrar. & historico-criticar. Lib. I. Cap. III. p.* 137.

(26) *Si sol*) De sole a summo Deo condito illustrior, quam hic est, locus exstat in ARRIANI *Lib. I. Cap. XIV. p.* 124. ubi Deum omnia intueri, rationibus non contemnendis probat: Ὁ δὲ καὶ τὸν ἥλιον αὐτὸν ποιητικὸς καὶ περιάγων, μέρος ὄντ' αὐτοῦ μικρὸν, ὡς πρὸς τὸ ὅλον, οὗτος δὲ οὐ δύναται πάντων αἰσθάνεσθαι. *Qui autem solem ipsum & fecit & circumagit, parvam suorum operum partem, si cum universo conferatur, is vero non potest animadvertere omnia.*

um, nomen vero θεοὶ minora Numina significat. Alio loco idem cum hominum fabricationem, tum totius mundi procurationem ad unum Deum sive Iovem aperte refert : Lib. III. Cap. XXIV. (p. 318.) ὁ θεὸς πάντας ἀνθρώπους ἐπὶ τὸ εὐδαιμονεῖν ἐποίησε, κ. τ. λ. τὴν δὲ οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὥσπερ ἄξιον τὸν κηδόμενον ἡμῶν, καὶ πατρικῶς προϊστάμενον ἐν τοῖς ἰδίοις. *Deus omnes homines ad felicitatem condidit, &c. Naturam vero bonorum & malorum, ut eo dignum fuit, qui nos curaret, patriaque sollicitudine tueretur, in illis rebus collocavit, quae in nostra potestate sunt positae.* Non ita multo post : (p. 331.) Τῷ ὄντι κακῶς διοικεῖται τὰ ὅλα, εἰ μὴ ἐπιμελεῖται ὁ Ζεὺς τῶν ἑαυτοῦ πολιτῶν, ἵνα ὦσιν ὅμοιοι αὐτῷ καὶ εὐδαίμονες. *Omnino rerum universitas male gubernatur, nisi cives suos curat Iupiter, ut similes sint ipsius ac* (27) *beati.*

Verum

(27) *Beati*) Stoicos summum, quod esse profitebantur, Numen rerum omnium certa ratione parentem atque conditorem fecisse, id quod multis hoc loco CVDWORTHVS auctoritatibus ostendit, omni vacat controversia. Neque tamen ideo CICERONEM vituperem, quod is *Deorum immortalium providentia mundum hunc constitutum esse atque administrari*, scripsit, quum Stoicum loquentem induceret, aut vitii cuiusdam admissi coarguam. Namque (I) observatum iam antea est, Stoicos vocabulis *Dii* & *Deus* promiscue fuisse usos, atque unum opus idemque nunc Deo, nunc Diis, tamquam auctoribus, adscripsisse. Atque CICERO in ipsa illa BALBI Stoici oratione, unde verba haecce sumta sunt, huic ita mori obtemperat, nihil ut inter eum ceterosque Stoicos intersit. *Non est igitur*, inquit paullo post ea verba, de quibus hic quaeritur, *natura DEORVM praepotens, neque excellens, si quidem ea subiecta est vel necessitati vel naturae. - - - Nihil autem est praestantius DEO. - - - Nulli igitur est naturae obediens aut subiectus DEVS. - - - Etenim, si concedimus, intelligentes esse DEOS, concedimus etiam, providentes.* Vel unus hicce locus argumento est, visum CICERONI fuisse ex Stoicorum lege differenti, perinde esse, Deine an Deorum adhiberet vocabulum. (II) Nec, si Stoicorum accuratius inspiciamus disciplinam, absurdum nobis videri potest pluribus Diis mundi constructionem ab hoc genere attributam esse, etiamsi proprie summum tantum & altissimum Deum hoc munere perfunctum credidisset. Etenim Stoicorum Dii omnes Dei celsissimi partes sunt, & in Deo fuerunt universi, quum is solus de mundo fabricando cogitaret. Quocirca, quum ipsemet hoc opus aggrederetur, Dii etiam quodammodo, qui in Deo aderant, simul ei manum admoverunt. Nec proinde Stoicus reprehendi debet, si modo Deum, in quo omnes Dii erant, modo Deos, postea a summo Numine segregatos, fabricam adortos esse mundi, constituat. Patitur utrumque disciplinae, quam sequitur, ratio. (III) Quid si vero planum fecero, Stoicos Diis etiam minoribus partem aliquam attribuisse fabricationis huius orbis, non secus atque Platonicos, neque, ut doctissimus vir sibi persuasit, universum hoc negotium unice ad summum, quem colebant, Deum eiusque vim & potentiam detulisse? Docebo hoc non modo disertis illustris ex hac schola philosophi verbis, verum etiam ex ipsa interiori Stoicorum physiologia demonstrabo. Is, quem appellavi testem, philosophos, SENECA est, qui *de beneficiis Lib. VI. C. XXIII. p. 494. T. I. Opp.* de sole, luna & sideribus, quos praecipuos Stoici Deos habebant, ita verba facit : *In prima autem illa* (mundi) *constitutione, quum VNIVERSA DISPONERENT, etiam nostra viderunt, rationemque hominis habuerunt. Itaque non possunt videri sua tantum caussa decurrere, & explicare opus suum, quia PARS OPERIS SVMVS ET NOS. Debemus ergo soli & lunae & ceteris coelestibus beneficium. - - In nostras quoque utilitates a PRINCIPIO RERVM praemissa mens est, & is ordo mundo datus, ut appareat, curam nostri non inter ultima habitam. - - - Dii non possunt videri nescisse, quid effecturi essent, quum omnibus alimenta protinus & auxilia providerint: nec eos per negligentiam genuere, quibus tam multa generabant.* Igitur, si hunc audiamus, totius universitatis dispositio, rerum omnium providentia, generatio denique humani generis ad solem, lunam, sidera, non ad solum Deum, quo nullus maior est, pertinet. Atque haec sententia physicis Stoicorum praeceptis omnino conveniens est atque consentanea. Scilicet, tametsi secta haec ex uno Iove seu supremo Numine fluxisse atque prodiisse omnia, censebat, haud tamen uno impetu & momento, verum certa lege, via & ordine procreatam & digestam hanc esse molem, existimabat. Itaque primum rerum omnium ignem sive aetherem prorupisse, summumque locum occupasse, sciscebant; quem reliqua deinceps consequuta esse, opinabantur. Testes non unos habeo : sed unum sufficiet laudasse MANILIVM, quem Stoicis praeceptis imbutum fuisse, satis constat, *Astronomicon Lib. I. v. 147. s. p. 5.* ita canentem :

Sed facies quaecumque tamen sub origine rerum
Convenit, & CERTO DIGESTVM est ORDINE corpus.
Ignis in aethereas volucer se sustulit auras,
Summaque complexus stellantis culmina coeli,
Flammarum vallo naturae moenia fecit.

Adde DIOGENEM LAERTIVM *Lib. VII. Segm. 136. 137. p. 450.* Simulatque ignis a summo Deo, si quidem ita loqui licet, secretus fuit, continuo in eo ex Stoicorum sententia minores Dii seu sidera genita & procreata sunt : quibus natis, reliqua demum elementa prodierunt, & locis suis collocata sunt. Apertis hoc verbis ex ZENONE, CHRYSIPPO & aliis familiae Stoicae fulcris LAERTIVS *Lib. VII. Segm. 137. p. 451.* refert : Ἀνωτάτω μὲν οὖν εἶναι τὸ πῦρ, ὃ δὴ αἰθέρα καλεῖσθαι, ἐν ᾧ πρώτην τὴν τῶν ἀπλανῶν σφαῖραν γεννᾶσθαι, εἶτα τὴν τῶν πλανωμένων, μεθ' ἣν τὸν ἀέρα, εἶτα τὸ ὕδωρ, ὑποστάθμην δὲ πάντων τὴν γῆν. *Summo enim in loco ignem esse,* (dicunt,) *quem aethera appellant : in quo PRIMVM immobilium astrorum orbem esse natum, deinde errantium, post hunc aera, tum aquam, extremam autem omnium subsidere terram.* Ergo Dii coelestes Stoicorum, quos reliquis longe praeferebant omnibus, exstiterunt principes, antequam elementa reliqua, aer, aqua, terra, essent, antequam vel homines,

Verum longius, quam existimaveram, excurro. Itaque ad illud nunc accedo propius, quod probandum mihi sumsi, Stoicos summum Deum suum ceteris Numinibus exquisitiori & augustiori ratione coluisse. Id vero non uno docere mihi licet argumento. Principio De[illegible]tum fatebantur supremum esse legislatorem, homineque voluntati legibusque eius [illegible]emperante, quemquam esse liberiorem negabant mortalium. Loquatur hic denuo EPICTETVS: Ἐις ἐμὲ ὐδεὶς ἐξυσίαν ἔχει· ἠλευθέρωμαι ἀπὸ τῦ Θεῦ· ἔγνωκα αὐτῦ τὰς ἐντολάς· ὐκέτι ὐδεὶς δυλαγωγῆσαί με δύναται. *In me nemo ullam potestatem habet. Libertate sum donatus a Deo: novi eius mandata: nemo posthac in servitutem me redigere poterit.* Idem alio loco: Ταῦτα ἐπιτηδεύων θέλω εὑρεθῆναι, ἵν᾽ εἰπεῖν δύνωμαι τῷ Θεῷ· μήτι παρέβην συ τὰς ἐντολάς; κ. τ. λ. *Liber ea, quae volo, agens deprehendi cupio, ut dicere possim Deo: Numquid praecepta tua violavi? Numquid ad alia sum abusus vel facultatibus vel [illegible]ationibus,* (seu communibus notionibus) *quas mihi dedisti?*

Vniversam deinde rerum naturam eius nutu & arbitrio administrari, eiusque fato & providentia cuncta regi, componi & distribui, asseverabant: quamobrem & placere sibi omnino, quaecumque ipsi placerent, & probari, quae ipse constitueret, profitebantur. EPICTETVS hac oratione (28) alicubi summum compellat Deum: Μήτι ἐμεμψάμην συ τὴν διοίκησιν; ἐνόσησα, ὅτι ἐθέλησας, καὶ οἱ ἄλλοι, ἀλλ᾽ ἐγὼ ἑκών· πένης ἐγενόμην συ θέλοντ@, ἀλλὰ χαίρων· ὐκ ἦρξα, ὅτι σὺ ὐκ ἐθέλησας· ὐδέποτ᾽ ἐπεθύμησα ἀρχῆς· μήτι με τύτυ ἕνεκα συγνότερον εἶδες; μὴ ὐ προσῆλθόν σοι φαιδρῷ τῷ προσώπῳ, ἕτοιμος εἴ τι ἐπιτάσσεις, εἴ τι σημαίνεις; νῦν με θέλεις ἀπελθεῖν ἐκ τῆς πανηγύρεως; ἄπειμι· χάριν σοι ἔχω πᾶσαν, ὅτι ἠξίωσάς με συμπανηγυρίσαι σοι, καὶ ἰδεῖν ἔργα τὰ σὰ, καὶ τῇ διοικήσει συ συμπαρακολυθῆσαι. ταῦτά με ἐνθυμύμενον, ταῦτα γράφοντα, ταῦτα ἀναγινώσκοντα καταλάβοι ἂν θάνατ@. *Num gubernationem tuam reprehendi? Aegrotavi, quia voluisti. Aegrotarunt & ceteri, sed ego volens. Pauper fui, te volente, sed laetus. Non imperavi, quia tu voluisti. Numquam appetivi imperium. Numquid me umquam hac de caussa tristiorem vidisti? Numquid umquam vultu minus hilari te accessi?. paratus, si quid mandes, si quid imperes. Vis me nunc ludorum celebritate abire? Abeo. Gratias, quas possum, maximas habeo, quod me dignatus es ad ludos tuos admittere, & ad spectanda opera tua, & administrationem tuam intelligendam. Haec me cogitantem, haec scribentem, haec legentem occupet mors.* Alios pariter his idem verbis commonet: Τόλμησον ἀναβλέψας πρὸς τὸν Θεὸν εἰπεῖν· ὅτι χρῶ μοι λοιπὸν, εἰς ὃ ἂν θέλῃς· ὁμογνωμονῶ σοι, ἴσός εἰμι· ὐδὲν παραιτῦμαι τῶν σοι δοκύντων· ὅπη θέλεις, ἄγε· ἣν θέλεις ἐσθῆτα, περίθες· ἄρχειν με θέλεις; ἰδιωτεύειν; μένειν; φεύγειν; πένεσθαι; πλυτεῖν; ἐγώ σοι ὑπὲρ ἁπάντων τύτων πρὸς τὺς ἀνθρώπυς ἀπολογήσομαι· δείξω τὴν ἑκάστυ φύσιν, οἷά ἐστιν. *Aude tandem, sublatis ad Deum oculis, dicere: Tracta me posthac arbitratu tuo: eiusdem, cuius tu, sententiae sum, ad omnia indifferens. Nihil recuso eorum, quae tibi placent. Quo voles, ducito: veste me, qua voles, induito. Vis me fungi magistratu? vis privatam agere vitam? manere? exsulare? cum paupertate colluctari? opibus abundare? Ego te in his rebus omnibus apud homines defendam: ostendam, qualis sit rei cuiusquam natura.* Lib. II. C. XVI. (p. 217.)

Praeterea

mines, vel animantia, vel ulla pars mundi huius alia aut ratione vacua, aut eius compos nasceretur. Deos autem esse, nihilque agere, id vero Stoici dictu esse ineptum atque perabsurdum ducebant. *Primum igitur*, inquit BALBVS Stoicus apud CICERONEM *de natura Deor. Lib. II. Cap. XXX. p. 2999. T. IX. Opp. aut negandum est, Deos esse, - - - aut, qui Deos esse concedunt, iis fatendum est, eos ALIQVID AGERE, idque praeclarum.* Quocirca, Dii Stoicorum si primi sunt exorti, Dii vero non possunt non agere praeclarum aliquid, consequitur, ut Deos hosce statim, atque nati essent, id quod etiam SENECA perspicue profitetur, operas suas ad mundum disponendum, ornandum, hominesque & animalia gignenda contulisse, constituamus. Ergo nihil est, cur CICERO, itemque alii erroris accusentur, quod Stoicos praecepisse perhibuerunt, Deorum immortalium cura & providentia mundum hunc & constitutum initio esse, & postea administratum. Eadem enim Stoicis fuit opinio, quae PLATONI: quem, ut ex *Timaeo* apparet, summo Numini productionem Deorum inferiorum, his vero hominum & animalium reliquorum procreationem attribuisse, compertum habemus. Neque haec sententia cum tot eorum pugnat dictis, quibus unum Iovem seu celsissimum Numen fabricatorem & architectum huius esse orbis, tradunt. Etenim minora haecce Numina quum ex summo nata esse Deo iudicent, omniaque nutu & virtute eius perfecisse, putent, quodcumque ab his fit, id non male tamquam supremi parentis eorum opus spectari & laudari poterat. PLATO, & qui eum sequuntur, infinitis in locis unum Deum conditorem huius mundi esse, profitentur: & iidem, id quod paullo ante monui, magnam tamen partem huius operis minoribus Diis commissam esse, docent.

(28) *Alicubi*) Apud ARRIANVM *Diss. Epictet. Lib. III. Cap. V. p. 274.*

Praeterea Deum sese omnibus in tebus & negotiis unice spectate, omnia ad eum referte, opem ab eo & auxilium exspectate, denique spem omnem ac fiduciam in eo col-
Lib. II. C. XIX. (p. 211.) locare, gloriabantur. Vide, ut EPICTETVS disserat: Κἀγὼ μὲν ἔχω ταύτ[illegible] ἐπιβολὴν ἀποτελέσαι ὑμᾶς ἐλευθέρυς, εὐδαιμονῦντας, εἰς τὸν θεὸν ἀφορῶντας ἐν παντὶ μικρῷ [illegible] μεγάλῳ. *Mibi propositum est, eos efficere vos, qui non probiberi, non cogi, non impediri poss[illegible], qui liberi sint, quibus prospere feliciterque succedant omnia, qui in magnis aeque ac parvis rebus omnibus Deum intueantur.* Is ipse Stoicus sic rationem (29) alio loco concludit: Οὐκ ἔςιν ἄλλως ἐκβαλεῖν λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, κ. τ. λ. εἰ μὴ πρὸς μόνον τὸν θεὸν ἀποβλέποντα, ἐκείνῳ μόνῳ προσπεπονθότα, τοῖς ἐκείνυ προστάγμασι καθωσιωμένον. *Numquom dolorem, timorem, cupiditatem animo eiicies, nisi ad solum respicias Deum, eique soli sis addictus, & illius mandatis initiatus.* Praeterea HERCVLEM affitmat magnum hoc erga Deum pietatis officium
Lib. III. Cap. XXIV. (p. 330) religiose dudum setvasse: Τὸν Δία αὐτῦ πατέρα ἐκάλει, καὶ πρὸς ἐκεῖνον [illegible]ῶν ἔπραττεν, ἃ ἔπραττε. *Iovem patrem suum appellabat, eumque intuebatur, eoque fretus res suas gerebat.* M. ANTONINVS duo esse docet, quae homines intueri perpetuo deceat, ptimo πρὸς
Lib. VIII. §. 13. (potius §. 27. p. 247.) τὺς συμβιόντας, *eos, qui nobiscum vivunt*, deinde πρὸς τὴν θείαν αἰτίαν, ἀφ' ἧς συμβαίνει πᾶσιν πάντα, *caussam divinam, a qua proveniunt omnibus omnia.* Eiusdem ptaeclarum hoc
Lib. III. §. 11. (potius §. 13. p. 87.) scriptum legitur ptaeceptum: Οὐκ ἀνθρώπινόν τι ἄνευ τῆς ἐπὶ τὰ θεῖα συναναφορᾶς εὐπράξεις. *Neque enim, homines quod spectat, quidquam recte egeris sine babito ad res divinas respectu.*
Lib. VI. §. 5. (potius §. 7. p. 172.) Quo fretus, homines egregie exhortatur: Ἑνὶ τέρπυ καὶ προσαναπαύυ, τῷ ἀπὸ πράξεως κοινωνικῆς μεταβαίνειν ἐπὶ πρᾶξιν κοινωνικὴν σὺν μνήμῃ τῦ θεῦ. *Hoc uno te oblecta, in eoque acquiesce, ut ab una, quae communitatem iuvet, actione ad alteram transeas, Numinis memor.* Postremo, quantum ipsemet virtuti divinae tribuat, his brevitet vocibus exponit:
Lib. VI. §. 8. (potius §. 10. p. 174.) Θαῤῥῶ τῷ διοικῦντι. *Confido ego totius mundi gubernatori.*

Idem, quod diximus, ex eo elucet, quod Deo, tamquam omnium bonorum patenti & auctori, unice gratias esse duxerunt agendas, si quid gtati & iucundi nobis evenisset, laudesque eius delicias esse suas, praedicarunt. EPICTETVS boni viri hoc esse munus
Lib. IV. C. VII. p. 401.) ait, χάριν ἔχειν ὑπὲρ πάντων τῷ θεῷ, *Deo gratias agere pro omnibus.* Alio vero loco sic
Lib. I. C. XVI. (p. 127.) eum commentantem hac de re audias: Εἰ νῦν εἴχομεν, ἄλλο τι ἔδει ἡμᾶς ποιεῖν καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ, ἢ ὑμνεῖν τὸ θεῖον, καὶ εὐφημεῖν, καὶ ἐπεξέρχεσθαι τὰς χάριτας; οὐκ ἔδει καὶ σκάπτοντας, καὶ ἀρῦντας, καὶ ἐσθίοντας ᾄδειν τὸν ὕμνον τὸν εἰς τὸν θεόν; Μέγας ὁ θεὸς, ὅτι ἡμῖν παρέσχεν ὄργανα ταῦτα, δι' ὧν τὴν γῆν ἐργασόμεθα· μέγας ὁ θεὸς, ὅτι χεῖρας ἔδωκεν, κ. τ. λ. ὅτι αὔξεσθαι λελήθότως, ὅτι καθεύδοντας ἀναπνεῖν· ταῦτα ἐφ' ἑκάςυ εὐφημεῖν ἔδει, καὶ τὸν μέγιςον καὶ θειότατον ὕμνον ἐφυμνεῖν, ὅτι τὴν δύναμιν ἔδωκε τὴν παρακολυθητικὴν τύτων· τί ὖν; κ. τ. λ. εἰ γῦν ἀηδὼν ἤμην, ἐποίυν τὰ τῆς ἀηδόνος, εἰ κύκνος, τὰ τῦ κύκνυ· νῦν δὲ λογικός εἰμι, ὑμνεῖν με δεῖ τὸν θεόν. *Si sani essemus, quid nobis aliud agendum erat & publice & privatim, quam Numen celebrare ac laudare, eique grates persolvere? Nonne & fodientes, & arantes, & edentes hunc Deo hymnum canere deceret? Magnus est Deus, qui nobis instrumenta praebuit haec, quibus terram colamus. Magnus est Deus, qui manus nobis dedit &c. qui effecit, ut latenter crescamus, ut dormientes respiremus. Haec singulis in rebus cantanda erant: at hymnus maximus & divinissimus idcirco decantandus, quod vim nobis dedit has res intelligendi & utendi ratione instructam. Quid ergo? Quum vulgo excoecati sitis, nonne oportebat esse aliquem, qui hoc munere fungeretur, & loco omnium hymnum de Deo publicaret? Quod si luscinia essem, lusciniae officio fungerer; si olor, oloris. Nunc rationis quum particeps sim, officium meum est laudes decantare Dei,* id est, suptemi Numinis.

Ad extremum Stoici summum illum Deum in ptimis adorabant & deptecabantut, neque Diis ex teliquis aliquem socium ei dabant in precibus suis. Idque tum sigillatim facere solebant, quum opem eius & auxilium contra tentationes, quas *visa* dicebant, exposcerent. Iuvat (30) EPICTETVM iterum testem rogare: Μέγας ὁ ἀγών ἐςι, θεῖον τὸ ἔργον, ὑπὲρ βασιλείας, ὑπὲρ ἐλευθερίας. τῦ θεῦ μέμνησο, ἐκεῖνον ἐπικαλῦ βοηθὸν καὶ παραστάτην, ὡς τὺς Διοσκόρυς ἐν χειμῶνι οἱ πλέοντες. *Ingens est certamen, divinum facinus, regnum agitur, libertas agitur, felicitas agitur. Dei memento, illum adiutorem advocato & commilitonem, ut Castorem & Pollucem precari solent, qui in tempestate navigant.* Idem brevem hanc precationem saepius suadet adhibendam esse, quae partem quoque constituit orationis eius, qua CLEANTHES Deum sibi ptopitium reddere (31) studuit:

Ἄγυ

(29) *Alio loco)* Vid. ARRIANVM *Lib. II. Cap. XVI. p.* 218.

(30) *Epictetum)* Vid. ARRIANVS *Lib. II. Cap. XVIII. p.* 226.

(31) *Studuit)* ARRIANVS passim has preces commendat, in primis *Lib. III. Cap. XXVI. p.* 366.

Ἄγου δέ με, ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἡ πεπρωμένη,

ὅποι ποθ' (ὑμῖν) εἰμὶ διατεταγμένος, ὡς ἕψομαί γε ἄοκνος· ἢν δέ γε μὴ θέλω, οὐδὲν ἧττον ἕψομαι. *Me Iupiter, duc, & fati necessitas, quocumque vestro destinatus numine sum: sequor ego sponte atque libens. Nam si vel maxime reluctarer, invito tamen sequendum esset. Fatum & Iupiter* duo hic tantum nomina sunt, quibus unus idemque summus Deus designatur. Quapropter SENECA sensum huius obsecrationis non minus vere & fideliter, quam scite & eleganter, his versibus erpressit:

Duc me, parens celsique dominator poli,
Quocumque placuit, nulla parendi est mora.
Adsum impiger: fac nolle, comitabor gemens,
Malusque patiar, quod pati licuit bono.

Ep. CVI. (potius CVII. T. II. Opp. p. 402.)

Sed quoniam plurimos aegerrime adduci sentio, ut eos, qui multis olim supplicabant Diis, unum tamen summumque Deum prece adiisse, credant, pium & egregium CLEANTHIS hymnum ad Deum huc totum transferam, idque tanto libentius, quod eum paucis innotuisse video. Ac, ne ullo modo defuisse videar lectoribus, facilem & elegantem eiusdem versionem subiiciam, quam familiaris meus, DUPORTUS, vir longe doctissimus, Latinis numeris alligavit.

Cleanthis praeclarus & pius, quo summum Deum celebrat, hymnus.

Κύδιστ' ἀθανάτων, πολυώνυμε, παγκρατὲς αἰεὶ
Ζεῦ, Φύσεως ἀρχηγὲ, νόμου μετὰ πάντα κυβερνῶν,
Χαῖρε! σὲ γὰρ καὶ πᾶσι θέμις θνητοῖσι προσαυδᾶν.
Ἐκ σοῦ γὰρ γένος ἐσμὲν, ἤχου μίμημα λαχόντες
Μοῦνον, ὅσα ζώει τε καὶ ἕρπει θνητ' ἐπὶ γαῖαν.
Τῷ σε καθυμνήσω, καὶ σὸν κράτος αἰὲν ἀείσω.
Σοὶ δὴ πᾶς ὅδε κόσμος ἑλισσόμενος περὶ γαῖαν
Πείθεται, ᾗκεν ἄγῃς, καὶ ἑκὼν ὑπὸ σεῖο κρατεῖται.
Τοῖον ἔχεις ὑποεργὸν ἀκινήτοις ὑπὸ χερσὶν,
Ἀμφήκη, πυρόεντα, ἀειζώοντα κεραυνόν.
Τοῦ γὰρ ὑπὸ πληγῆς Φύσεως πάντ' ἐρρίγασι,
Ὧι σὺ κατευθύνεις κοινὸν λόγον, ὃς διὰ πάντων
Φοιτᾷ μιγνύμενος.
Ὃς τόσσος γεγαὼς ὕπατος βασιλεὺς διὰ παντός
Οὐδέ τι γίγνεται ἔργον ἐπὶ χθονὶ σοῦ δίχα, δαῖμον,
Οὔτε κατ' αἰθέριον θεῖον πόλον, οὔτ' ἐπὶ πόντῳ,
Πλὴν ὁπόσα ῥέζουσι κακοὶ σφετέρῃσιν ἀνοίαις.
Καὶ κοσμεῖς τὰ ἄκοσμα, καὶ οὐ φίλα σοὶ φίλα ἐστίν.
Ὧδε γὰρ εἰς ἓν πάντα συνήρμοκας, ἐσθλὰ κακοῖσιν,
Ὥσθ' ἕνα γίγνεσθαι πάντων λόγον αἰὲν ἐόντων,
Ὃν φεύγοντες ἐῶσιν, ὅσοι θνητῶν κακοί εἰσιν.
Δύσμοροι, οἵ τ' ἀγαθῶν τὴν μὲν κτῆσιν ποθέοντες,
Οὔτ' ἐσορῶσι θεοῦ κοινὸν νόμον, οὔτε κλύουσιν,
Ὧι κεν πειθόμενοι σὺν νῷ βίον ἐσθλὸν ἔχοιεν.
Αὐτοὶ δ' αὖ ὁρμῶσιν ἄνευ καλοῦ ἄλλος ἐπ' ἄλλα.
Οἱ μὲν ὑπὲρ δόξης σπουδὴν δυσέριστον ἔχοντες,
Οἱ δ' ἐπὶ κερδοσύνας τετραμμένοι οὐδενὶ κόσμῳ,
Ἄλλοι δ' εἰς ἄνεσιν καὶ σώματος ἡδέα ἔργα.
Ἀλλὰ Ζεῦ πάνδωρε, κελαινεφὲς, ἀρχικέραυνε,
Ἀνθρώπους ῥύου ἀπειροσύνης ἀπὸ λυγρῆς,
Ἣν σὺ πάτερ σκέδασον ψυχῆς ἄπο, δὸς δὲ κυρῆσαι
Γνώμης, ᾗ πίσυνος σὺ δίκης μετὰ πάντα κυβερνᾷς·
Ὄφρ' ἂν τιμηθέντες ἀμειβώμεσθά σε τιμῇ,
Ὑμνοῦντες τὰ σὰ ἔργα διηνεκὲς, ὡς ἐπέοικε
Θνητὸν ἐόντ'. ἐπεὶ οὔτε βροτοῖς γέρας ἄλλο τι μεῖζον,
Οὔτε θεοῖς, ἢ κοινὸν ἀεὶ νόμον ἐν δίκῃ ὑμνεῖν.

Stephani Poës. philos. p. 49. (ex Stobaei Eclog. phys.)

Magne pater Divûm, cui nomina multa, sed una
Omnipotens semper virtus, Tu Iupiter auctor
Naturae, certa qui singula lege gubernas,
Rex, salve! Te nempe licet mortalibus aegris

Cunctis compellare: omnes tua namque propago
Nos sumus, aeternae quasi imago vocis & echo
Tantum, quotquot humi spirantes repimus. Ergo
Te cantabo, tuum & robur sine fine celebrans.
Quippe tuo hic totus, terram qui circuit, orbis
Paret (quoquo agis) imperio, ac obtemperat ultro.
Invictis telum manibus tibi tale ministrum
Anceps, ignitum, haud moriturum denique fulmen.
Ictu etenim illius tota & natura tremiscit:
Illo & communem rationem dirigis, & quae
Mundi agitat molem, magno se corpore miscens.
Tantus tu rerum dominus, rectorque supremus:
Nec sine te factum in terris, Deus, aut opus ullum
Aethere nec dio fit, nec per coerulea ponti,
Errore acta suo nisi quae gens impia patrat.
Confusa in sese tu dirigis ordine certo:
Auspice te ingratis & inest sua gratia rebus
Felice harmonia. Tu scilicet omnia in unum
Sic bona mixta malis compingis, ut una resurgat
Cunctorum ratio communis & usque perennans,
Quam refugit spernitque hominum mens laeva malorum.
Heu miseri! bona qui quaerunt sibi semper & optant,
Divinam tamen hanc communem & denique legem
Nec spectare oculis, nec fando attendere curant:
Cui si parerent, poterant traducere vitam
Cum ratione & mente bonam: nunc sponte feruntur
In mala praecipites, trahit & sua quemque voluptas.
Hunc agit ambitio laudisque immensa cupido;
Illum & avarities & amor vesanus habendi;
Blanda libido alium, Venerisque licentia dulcis:
Sic alii tendunt alio in diversa ruentes.
At tu, Iupiter alme, tonans in nubibus atris,
Da sapere, & mentem miseris mortalibus aufer
Insanam: hanc tu pelle, pater: da apprendere posse
Consilium, fretus quo tu omnia rite gubernas:
Nos ut honorati pariter tibi demus honorem,
Perpetuis tua facta hymnis praeclara canentes,
Vt fas est homini: nec enim mortalibus ullum
Nec superis maius poterit contingere donum,
Quam canere aeterno communem carmine (32) *legem.*

§. XXVI.

(32) *Legem*) Stoicos certum quemdam Deum, seu naturam igneam, at a mole corporea tamen secretam, aeternam, sapientem & providam, professos esse, omni vacat controversia: nec ego propterea illis accesserim, qui nihil inter hanc familiam & eorum factiooem, qui summum Numen plane tollunt, interesse arbitrantur. Sed nec illis me iuoxerim, qui tantum fere in Stoicis de Deo & religione praeceptis esse censent dignitatis, quantum in decretis aut sanae rationis, aut religionis Christianae. Vt enim multa esse a Stoicis splendide de Deo & officiis erga Deum dicta, minime diffitear, oeque, si in se spectentur, sectae huius pleraque de religione pronuntiata parum a veritate abesse, oegem: multum tamen de hac praestantia decedit, si cum inter se, tum cum reliquis disciplinae Stoicae placitis conferantur. Non ex gloriosis huius vel illius Stoici verbis disciplioa huius generis aestimari debet: sed totus eius habitus ob oculos nobis ponendus, & deinceps de dogmatum singulorum utilitate & excellentia iudicandum est. Equidem nullam sectam facilius ab homine ingenioso & erudito purgari posse, arbitror, quam hanc: idque duabus potissimum de caussis. Primum, tametsi de summa philosophiae satis inter se consentiant Stoici, tamen, si ad singula descendamus praecepta, mirifice discrepant, nec, quod huic placet, id illi etiam arridet. Deinde infinita exstant eorum dicta, in quibus prorsus a fundamentis disciplinae suae discedunt,

§. XXVI.

Vix umquam finem inveniret oratio, si cuncta philosophorum scriptorumque recentiorum temporum, quibus unum supremumque Deum reliquis praefecerunt Numinibus, pronuntiata referre mihi animus esset. Quamobrem ex multis pauca tantum referre

Infinitum foret. omnes illos locos recentiorum ethnicorum, quibus a-

dunt, &, quae ipsimet posuerant, evertere videntur. Quod quidem vel ex uno facillime discas SENECA: in quo tot legas inter se pugnantia & doctrinae, quam profitebatur, initiis contraria, ut nullius par sit ingenium omnibus eius inter se sententiis coniungendis & conciliandis. Quapropter, si, quae huic vel illi Stoico aut placuerunt, aut exciderunt, in se considerare velis, numquam desiderabis argumentorum copiam, quibus familiae huius caussam exornare valeas. Ego vero disciplinae alicuius pravitatem & bonitatem ex fundamentis eius totoque contextu arbitror metiendam esse, nec, quid aliqui scripserint vel dixerint, sed quid reliquis decretis suis convenienter vel scribere vel dicere debuerint, in primis spectandum esse, arbitror. Qua ratione atque via neglecta, quis, obsecro, tam ater & inficetus erit, quem homini diserto & ingenio praedito defendere non liceat? Nullus enim umquam ita vel in Deum, vel in veritatem & rectam rationem iniuriosus exstitit, quin interdum multa diceret egregia & a reliquis sententiis suis valde remota. Sed ad Stoicorum Deum redeo: qui, si non tam ex magnificis quorumdam huius gentis dictis, quam ex ipsis universi generis decretis describatur, non mihi nimis esse magnus & gloriosus videtur.

Primum omnes fateantur, necesse est, Deum Stoicorum in materiam prorsus immersum esse, nec ab ea ulla seiungi ratione posse, diffusum quoque & extentum per rerum universitatem. . Ex qua opinione quaenam consequantur absurda, olim iam LACTANTIVS *Divinar. institut. Lib. II. Cap. V. p.* 189. nostra aetate satis acute PETR. BAYLIVS *Continuation des Pensées sur les Cometes Tom. I. §. LXVII. p.* 338. *f.* ostendit. Deinde Deus hicce totus est corporeus: quod nec ipse inficiari potuit IVSTVS LIPSIVS. Collegit etiam multa, ex quibus id conficitur, veterum testimonia EZECH. SPANHEMIVS *ad Iuliani Caesares dans les Preuves p.* 110. 111. Tum finitum est Stoicorum Numen. Mundum enim finitum esse sciscebat haec familia, pluresque uno negabat mundos esse, quod vel ex PLVTARCHO constat *de Stoicorum repugnantiis T. II. Opp. p.* 1053. Quare, si Deus nihil est, quam natura ignea per universum mundum commeans, consentaneum est, ut Deus etiam finitus sit, nec amplior mundo, extra quem immensum esse vacuum, decernebant ZENONIS sectatores. Hinc etiam non pauci huius sectae rotundam Deo figuram attribuebant. Mundus enim ex eorum sententia rotundus est: Deus vero mundi anima: ex quo eum forma eadem, qua ipsum mundum, esse praeditum, efficitur. MANILIVS *Astronomicon Lib. I. p.* 7. de figura, quam sphaeram vocamus:

Haec aeterna manet DIVISQVE SIMILLIMA FORMA.

Quod si finitus est, quem gens Stoica veretur, Deus, finitas quoque virtutes esse eius & perfectiones, controversia caret. Nec id illi negant, vel negare possunt. Haud igitur ab hoc Deo scientiam, sapientiam, potentiam, bonitatem nullis finibus circumscriptam postules. Omnes hae, & quae, praeter has, aliae sunt in eo, virtutes orbe hocce nostro terminantur & definiuntur. Ad potentiam & libertatem sigillatim quod attinet, Deum suum non omnia potuisse, quae voluisset, efficere, nec facultatem habere libere decernendi, fato quippe in ipsa plerumque materiae natura latente impeditum, aperte fatebantur. Obstitisse nimirum, non secus atque Platonici, materiae pervicacitatem & malignitatem, conquerebantur, ne meliora in hoc mundo fierent multa, atque facta sunt a Deo & constituta, id est, potentiorem fuisse materiam Deo, largiebantur. SENECA *de provid. Cap. V. p.* 195. *T. I. Opp.* *Quare tamen*, inquit, *Deus tam iniquus in distributione fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera & acerba funera adscriberet? Non potest artifex mutare materiem: haec passa est. Quaedam separari a quibusdam non possunt, cohaerent, individua sunt.* Conf. eumdem in *Quaest. natural. Praef. Lib. I. p.* 485. *T. II. Opp.* & maxime ANTONINVM *Lib. VI. ad se ipsum §. XXXVI. p.* 195. Neque cum hac pugnat, quemadmodum THOM. GATAKERVS sibi persuasit, sententia, quod M. ANTONINVS cum alias, tum *Lib. VI. §. I. p.* 170. sciscit, τὴν τῶν ὅλων οὐσίαν, *universi materiam*, εὐπειθῆ καὶ εὐτρεπῆ, *obsequentem & parere promtam esse.* Nam & illa paret & obsequitur materia, quae tantum patitur ex se comparari & fingi, quantum natura eius permittit: atque lignum aliquod, ex quo Mercurium fingere nequit artifex, etiamsi industriae eius certa ratione repugnet, alio tamen modo manibus eius & ingenio morem gerit. Interiorem *iustitiam* relinquunt Deo Stoici; verum externam, quae poenis & praemiis male vel bene agentes afficit, ab eius natura removent: quod dum faciunt, omnem virtuti studendi vim in homine exstinguunt, & ipsa divini cultus fundamenta convellunt. Non ignoro, SENECAM nonnumquam de praemiis & poenis Dei verba facere: vid. *Epist. XCV. p.* 354. *T. II. Opp.* Verum haec eius effata inter ea esse referenda, quae populariter apud eum dicta occurrunt innumerabilia, is facile perspiciet, qui cum reliquis [illegible] Stoicorum decretis contulerit. Moris est Stoi[illegible] saepenumero, usum loquendi populo relinque[illegible] sibimet vero ipsis scientiam reservare. Qua ex observatione multarum sententiarum vis est aestimanda, quae in SENECAE *Libris*, maxime in *Consolationibus ad Marciam & Helvidiam*, leguntur: in quibus ad eorum, quos compellat, captum voces accommodat, & non tam ex praescripto disciplinae, cui se tradiderat, quam ex vulgari hominum consuetudine differit, ut fortius imbecilles animos commoveat.

Itaque intueamur aliquanto propius, quidnam ex lege philosophiae suae de praemiis & poenis divinis decernere debuerint Stoici, missis eorum pronuntiatis, quae populi auribus potius, quam veritati, ut credebant, largiebantur. Ae-

num asseruere Deum, excitare. Quidam eorum, sigillatim Plotinus, de Deo egregie & sapienter loquuti sunt.

ferre placet, quae cum auctoritate, tum perspicuitate reliqua superant. Exordium a M. TVLLIO CICERONE ducetur. Hunc autem, multi sunt, qui certi aliquid de Deo divinisque rebus statuisse negant, ideoque in Dei professoribus haberi nolunt, eo quod in *Libris de natura Deorum* COTTAM, Academicum, non modo C. VELLEIVM, EPICVRI affectatorem, sed & Q. LVCIL. BALBVM, Stoicum, inducat refutan-

terna quidem praemia poenasque perennes sustulisse, animisque immortalitatem derogasse Stoicos, saltim plerosque, pervulgatum est. Vid. omnium instar, quae b. IO. FRANC. BVDDEVS ex M. ANTONINO collegit in *Introd. ad Philos. Stoicam ex mente Antonini Sect. IV. §. VIII. p. 55. s.* quae nuperae ANTONINI *editioni Lipsiensi* praemissa est. Atque haec doctrina, nisi vehementer fallor, ex ipsa interiori disciplinae Stoicae constitutione sequitur. Summa felicitas ex decretis Stoicorum consistit in virtute; maxima calamitas & miseria in vitio. *Solum bonum*, notissimum est huius sectae scitum, *honestum*, *solum malum turpe.* Vita igitur & reliqua, quae vitam vel iucundiorem vel miseriorem reddunt, nec in bonis, nec in malis locum habere possunt: neque sapiens vel vitam vel bona vitae requirit & optat. Quapropter, si vita foret sapientis aeterna, is nullo fieret modo felicior, nec, si animus improbi aeternum maneret, incrementum aliquod calamitati eius accederet. Nos, qui animos numquam interituros esse, ratione duce, probamus, non postremum ex statu bonorum & malorum hac in vita ducimus argumentum. Bonis hic male esse plerumque, malis bene, concedimus. Ex quo deinceps effici debere concludimus, quum Deus iustissimus sit, fore, ut altera in vita post hanc bonis praemia erogentur, malis poenae infligantur. Idque recte a nobis fieri, ipsum Servatoris nostri exemplum ostendit, qui hoc argumento diserte in parabola de divite epulone utitur *Luc. XVI. 25.* Μνήσθητι, ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἈΓΑΘΆ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ ΚΑΚΆ· νῦν δὲ ὅδε ΠΑΡΑΚΑΛΕΙ͂ΤΑΙ, σὺ δὲ ὈΔΥΝΑ͂ΣΑΙ. Verum Stoici viro bono mali aliquid hic evenire posse, quum omnis in una virtute salus & felicitas sit, malo autem homini boni aliquid accidere posse, quum omnis in vitio miseria sit posita, negabant. Quamobrem totum huncce locum omittere debebant, neque fore aliquando tempus, quod bona, quibus hic caruissent, viris bonis, malis autem bonorum, quibus hic gavisi fuissent, loco mala redditurum esset, concedere poterant. Praeterea, quodnam sapiens Stoicorum vir praemium a Deo post excessum ex hac vita exspectare queat, nescio. Num voluptates? num delicias? [illegible] has minime curat sapiens, sed spernit, cum [illegible] unica merces est. Vid. ANTONINVS *Lib. [illegible]I. §. XXXII. p.* 193. Num igitur virtutem? Verum hanc sibimet ipsi comparare potest sapiens, iamque habet discedens hinc. Similiter quodnam supplicium imminere potest improbo ex Stoicorum praeceptis post fata? Num cruciatus? num dolores? At hos negant in malis & poenis esse Stoici. Num igitur vitiosae propensiones & violentae animi commotiones, in quibus omnis mali vis est? Verum hae a Deo, in quo nihil mali est, proficisci nequeunt. Taceo, ex sententia Stoicorum omnes animos, etiam sceleratorum, innatam habere vim cupiditates & libidines debellandi & sedandi. Esset igitur in ipsa hominis impii anima virtus poenis divinis resistendi, seseque ab illis liberandi. Praetermitto alia, quae Stoicos non potuerunt non in hanc opinionem inducere, ut mentes hominum capitis condemnarent.

Neque plus vitae huius praemiis & poenis loci in Stoicorum disciplina relictum est. Primum sapientis esse, Stoici decernebant, omnibus animi perturbationibus vacare, & affectus prorsus expellere. Sapientem vero Deum sequi & imitari debere, simul praecipiebant. Quare non poterant, quin etiam ex Deo affectus omnes, iram, misericordiam, odium, quemadmodum ex sapiente, proscriberent, eumque ab improbis & vitiosis laedi nullo modo, nec vicissim a bonis placari posse, constituerent. Vid. LACTANTIVS *de ira Dei Cap. V. p.* 901. & *Cap. XVII. p.* 951. Deus vero si offendi nequit hominum vitiis, si nec odio habet aliquem, qui peccat, nec miseretur, nec certa ratione facinoribus mortalium irascitur, quid de praemiis & poenis eius fiet? Vel hoc unum qui observaverit, is facile intelliget, vocabula, *peccatum*, *praemium*, *poena*, *supplicium*, non id, quod apud reliquos homines, in Stoicorum scholis significare, magisque splendida esse, quam vera & propria. Quidnam habet deinde Stoicorum Deus, quo vel recte facta bonorum in hac vita remuneretur, vel male admissa improborum coërceat? Num divitiis, opibus, honoribus sapientem cumulabit? In his vero nihil boni est, neque sapiens his externis & fortuitis rebus utitur, qui aeque felix est in tauro Phalaridis, atque in Sybaritarum conviviis. Num virtute donabit? Ad hanc vero impetrandam auxilio Dei non indiget sapiens. Virtus enim, si Stoicos audias, est in illis rebus, quas τὰ ἐφ' ἡμῖν seu in potestate nostra posita vocant. Vid. EPICTETI *Enchiridion Cap. I.* & ARRIANVS *Diss. in Epictetum Lib. I. C. I. p.* 84. Mali vicissim quodnam timebunt poenarum genus? Num morbos, paupertatem, ignominiam, exsilium? At haec primum fortuita sunt & naturae rerum necessario adiuncta, quae in sapientem & probum aeque cadunt, atque in impium & secundum naturam viventem. ANTONINVS *Lib. VI. §. XXXVI. p.* 193. Deinde mala minime sunt, nec idcirco ut poenae spectari possunt. Num vitiorum aut vitiosarum propensionum copiam? Verum haec Deus, natura benignus & iustus, omnique carens vitio, impertire nullo pacto valet. Postremo malis & improbis, tamquam parte necessaria, mundus indigere non potest: vid. ANTONINVS *ad se ipsum Lib. VI. §. XLII. p.* 196. CHRYSIPPVS apud PLVTARCHVM *de repugnant. Stoicor. T. II. Opp. p.* 1049. atque fieri nullo modo potest, quin sint homines impudentes, insidiosi, fraudulenti. ANTONINVS *Lib. IX. §. XLII. p.* 285. Quaenam ergo poena dictari poterit hominibus, quos universitatis huius ratio poscit, quibusque mundus, si quidem recte sese omnia habere debeant, aeque atque sole & sideribus, carere nequit.

Ex his iam aperte, ut opinor, liquet, quemadmo-

futantem. Quibus ego propter varios, qui in scriptis eius occurrunt, locos, animum Dei metu religioneque imbutum testantes, assentiri plane nequeo. *Libro secundo de divinatione* haec scripta exstant, exempli caussa, verba: *Esse praestantem aliquam aeternamque naturam, & eam suspiciendam admirandamque hominum generi, pulcritudo mundi ordoque rerum coelestium cogit confiteri.* Gravius etiam *Oratione de haruspicum responsis*: *Quis est*, inquit, *tam vecors, qui, quum suspexerit in coelum, Deos esse non sentiat, & ea, quae tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet?* Plura huius generis effata procedente disputatione laudabimus. Interea libris, quos de rebus ad philosophiam pertinentibus exaravit, CICERONEM recentioris, quam CARNEADES condidit, Academiae rationes & instituta sequi, neque certi aliquid decernere, haud equidem diffitear. Quem quidem morem cum prudentia, tum aliae illi rationes suaserunt, quas ipsemet his verbis exponit: *Qui requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desinunt enim suum iudicium adhibere, idque habent ratum, quod ab eo, quem probant, iudicatum vident.* At extremo tamen *de natura Deorum Libro*, id quod (1) AVGVSTINVM quoque observare memini, diserte CICERO propensiorem sibi ad veritatis similitudinem BALBI sententiam, quam VELLEII & COTTAE, videri, confitetur: Quorum verborum hanc apparet esse (2) sententiam: Se non ex toto quidem probare, quae de Deo

Cap. LXXII. p. 3255. Tom. IX. Opp.

C. X. p. 2333. T. V. Opp.

De nat. Deor. L. I. (Cap. V. p. 2886.)

admodum accipienda sint illa, quae de cultu Dei & officiis erga summum Numen Sinici magnifice satis praecipiunt. Mihi quidem ista omnia plus multo vanitatis & speciei, quam veritatis, habere videntur. Preces, quaeso, cur Stoicus ad Deum fundat? Virtutis accipiendae caussa? Hanc vero, si modo velit, a se ipso impetrare potest. Divitiarum, voluptatum, honorum, commodorum consequendorum gratia? Haec vero tanti non sunt, ut a Diis peti debeant. Praeterea descripta sunt dudum a Deo, quum orbem constitueret, uniuscuiusque fata, nec mutari propterea quidquam potest. SENECA *de providentia Cap. V. p. 194. T. I. Opp. Olim constitutum est, quid gaudeas, quid fleas. Fata nos ducunt, & quantum cuique restet, prima nascentium hora disposuit.* Exstant huius generis innumerabilia fere apud Stoicos pronuntiata. Igitur quid nos ipsos, si haec ita sunt, & Deum simul precibus fatigamus, quum inviolabili omnia lege ferantur & decurrant? *Maiestatis diminutio est*, inquit idem SENECA *Quaest. natural. Lib. I. Praef. p. 482. T. II. Opp. & confessio erroris, mutanda fecisse. Necesse est enim, ei eadem placere, cui nisi optima placere non possunt: nec ob hoc minus liber & potens est. Ipse enim est necessitas sua.* Stoici, ut paucis verbis negotium universum expediam, si praeceptis suis obedire, nec a se ipsis dissidere velint, ergo Deum non aliter affecti esse possunt, quam populi erga homines defunctos solent esse affecti, a quibus olim magna acceperunt beneficia: quos nec amant proprie, nec metuunt, sed venerantur tantum animo. Est certe, quod Stoici Deo suo debent, vita, animus, opportunitates huius aevi: plura vero exspectare nequeunt ab illo, neque bona, neque mala. Habent in virtute praemium, si ei studeant; habent in vitio poenam, si huic sese dedant. Quocirca nec caussam habent ullam, cur diligant Deum, nec, cur timeant: satis est, si beneficiorum eius recordentur, aut, ut CICERO *de divinat. Lib. II. Cap. LXXII. p. 3255. T. IX. Opp.* optime Stoicorum erga Deum officia exposuit, *esse* credant aliquam *praestantem aeternamque naturam, eamque SVSPICIANT & ADMIRENTVR.* Quamquam, si vel hoc neglexerint officium, nihil aut parum inde mali reportabunt. Quae quum ita sese habeant, equidem, quae de precibus ad Deum fundendis fiscunt Stoici, ipsasque preces, quibus adiisse Deum leguntur, aut hominum esse reor decreta & voces non satis considerantium, quid rem quamque consequatur, aut vero ad illa generis huius effata pertinere, quae, ne prorsus a populi religione communibusque notionibus dissidere viderentur, crebro adhibere solebant.

(1) *Augustinum)* Lege hunc *de civitate Dei Lib. IV. Cap. XXX. p. 86. Tom. VII. Opp.* ubi tamen non nimis benigne de CICERONIS religione sentit.

(2) *Sententiam)* Fallitur vir doctissimus, quod CICERONEM his extremis *Operis de natura Deorum* verbis & Epicureorum & Academicorum de Diis reiicere opiniones, existimat. Nam his ipsis in verbis ita loquitur CICERO, ut Academicum decebat loqui: quod genus eas probasse sententias, in quibus maximam ducebat esse verisimilitudinem, nullam autem pro explorata certa veraque habuisse, notum est. Proprie si loqui velimus, Academicis nulla erant dogmata. Solebant contra omnium disputare opiniones, at ea tamen interea sequi, quibus maximam existimabant probabilitatem adiunctam esse. Hinc, quid de CICERONIS religione sentiendum sit, apparet. Academicos unice probabat: credo, ideo, quod sectae huius instituta forensi, cui deditus erat inprimis, eloquentiae prae reliquis omnibus maxime apta esse & accommodata, intelligebat. In utramque partem de rebus omnibus disputabant hi philosophi. Hac vero facultate quid optatius & convenientius erat homini, qui voce populum flectere, & pro accusatis verba facere, suum esse ducebat? Itaque modo hanc, modo illam, ut e re ipsi videbatur, sententiam amplectebatur & defendebat. Stoicorum de Diis decreta plus reliquorum philosophorum praeceptis auctoritatis & verisimilitudinis habere, censebat; verane autem essent, nec ne, id nullius existimabat ingenio explicari posse. Incerta ergo prorsus & dubia, id est, nulla, magni huius oratoris fuisse videtur religio. In *Orationibus*

Deo divinisque rebus Stoici praecipiant: PLATONI enim magis erat deditus, quam Stoicis: at eorum tamen sententias cum Epicureorum sententiis, quas VELLEIVS exposuerat, tum Academicorum rationibus, quas COTTAM enarrare fecerat, longe meliores & praestantiores ducere. Itaque AVGVSTINVS STEVCHVS, aliique viri doctrina & ingenio nobiles non tam CICERONEM impietatis erga Deum insimulant, quam nonnullis eum locis tam inscite & perturbate loquutum esse, conqueruntur, ac si multos credidisset Deos esse potestate, gradu atque ordine pares, nec ullius imperio subditos. Namque videas, hominem, ubi de mundi totius fabricatione & compositione, de humani generis ortu, de terrarum orbis administratione & gubernatione disserendum est, totum hoc negotium ad plures Deos referre. (3) *Vt perpetuus*, inquit alicubi, *mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia DEORVM.* Item: *A DIIS immortalibus provisum esse &c.* Sic eo, quem paullo ante adduximus, loco: *Dico igitur, providentia Deorum mundum & omnes mundi partes initio constitutas esse.* Postremo, dum in eo est, ut quaestionem de natura Deorum suis terminis circumscribat: *Vtrum*, inquit, *Dii nihil agant, nihil moliantur? an contra ab his & a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur atque moveantur?* Sed haec omnia parum habent momenti, neque certius est quidquam, quam hoc, inclytum huncce oratorem & philosophum unum tantum summumque Deum, cuius omnia regantur unice arbitrio, veneratum esse. Principio, ut id doceam, animadvertendum mihi est, eum voce *Deus* saepissime singulari modo rationeque eminentiori uti. (4) *Ipsi Deo*, inquit, *nihil minus gratum, quam non omnibus patere ad se placandum & colendum viam*, eo quod sacrificia vulgo nimio constarent. *Nisi iuvante Deo*, (5) alio loco ait, *tales non fuerunt Curius, Fabricius.* (6) Rursus: *Commoda, quibus utimur, lucemque, qua fruimur, spiritumque, quem ducimus, a Deo nobis dari atque impertiri, videmus.* Ac, ne pluribus lectorem testimoniis obruam, in versione (7) *Timaei* PLATONIS: *Deos*, inquit, *alios in terra, alios in luna, alios in reliquas mundi partes spargens Deus quasi serebat.* Deinde tales apud eum descriptiones occurrunt Dei, quales nemo potest suppeditare, nisi qui unum tantum esse summumque Deum persuasum habet. Sic in *Oratione* (8) *pro Milone: Est, est*, inquit, *profecto illa vis, neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat & sentiat, & non inest in hoc tanto naturae tamque praeclaro motu. Nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: perinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus & dicimus, videre, aut plane, qualis & ubi sit, sentire possimus.* Hic primo Deum esse acriter contendit; deinde affert ea, quae unum esse illum ostendunt. Namque unam esse disputat vim atque mentem, quae isto modo totam rerum naturam gubernet & moderetur,

bus eius, fateor, copia quaedam exstat locorum, in quibus magna videtur esse in Deum aut Deos pietas: sed quis nescit, in illis ad vulgi opinionem loqui oratorem, nec, quod ipse significat, tam id spectasse, quod veritas, quam quod res & caussa, quam agebat, flagitare videbatur?

(3) *Vt perpetuus)* His vero locis, qui una cum aliis eius generis pluribus *Lib. III. de natura Deor.* exstant, CICERO non ut CICERO loquitur, sed ut BALBVS Stoicus. Stoicis vero, id quod antea copiose animadvertimus, frequentes in ore Dii erant.

(4) *Ipsi Deo) Libro II. de legib. Cap. X. p. 3352. Tom. IX. Opp.* At hoc ipso quoque in libro solet CICERO vocabula *Deus & Dii* promiscue adhibere. Quare summum hic ab eo Deum intelligi, haud equidem affirmem.

(5) *Alio loco) De natura Deor. Lib. II. C. LXVI. p.* 3048. Haec vero non tam CICERONIS sunt verba, quam BALBI, cuius ibi orationem recitat, Stoici.

(6) *Rursus) Orat. pro Sexto Roscio Cap. XLV. p. 449. Tom. III. Opp.* At monendum, hoc in loco non legi apud CICERONEM: *a DEO nobis dari*, sed: *ab eo.* Vocula vero *eo* refertur ad nomen *Iupiter optimus maximus*, quod paullo ante exstat. Quocirca eximi hic locus ex illis debet, quibus CICERO supremum Numen eminentiori modo *Deum* salutasse dicitur.

(7) *Timaei)* Haec, si hoc modo legerentur in Latina *Timaei* versione, quam CICERO confecit, haud tamen de sensu CICERONIS testarentur, sed de sensu tantum PLATONIS, quem CICERO vertit. Sed nec ita scripsit CICERO, ut hic scripsisse dicitur. Verba ex *Cap. XIII. Timaei p. 4034. Tom. X. Opp.* haec sunt: *Quae quum ita designasset, - - - alios in terra, alios in luna, alios in reliquas partes - spargens quasi serebat.* Nec *Dei*, nec *Deorum* hic videas vocabulum. Esse tamen non inficior ex superioribus haec nomina repetenda. Atque plures sunt, quod satis constat, in *Timaeo* loci, quibus PLATO & unius & multorum Deorum meminit.

(8) *Pro Milone) Cap. XXXI. p. 2846. T. III. Opp.* Sed hunc quoque locum non patior esse testimonium de uno, quem CICERO professus sit, Deo. Omitto nunc, quod ex *Oratione* desumtus est, in qua populi potius iudicia, quam rerum veritatem sequitur CICERO: sufficiet, si docuero, CICERONI hoc in loco *vim divinam & Deos immortales* unum idemque significare. Totus in eo est, ut multitudini persuadeat, orator callidus, MILONEM, ut CLODIVM aggrederetur, *vi quadam divina* aut *a Diis immortalibus* incitatum

retur, quo animus noster corpus, quo cinctus est, regere & administrare solet. In *Tu-*
sculanis Quaestionibus non dissimilem nobis legere locum licet: *Nec vero Deus ipse alio* C. XXVII. p. 2604. T. VIII. Opp.
modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam & libera, segregata ab omni concretione mor-
tali, omnia sentiens & movens. Rursus eodem libro: *Haec igitur*, inquit, *& alia innu-*
merabilia quum cernimus, possumusne dubitare, quin his praesit aliquis effector, si haec na- c. XXIX. p. 2606.
ta sunt, ut PLATONI videtur, vel, si semper fuerint, ut ARISTOTELI placet, modera-
tor tanti operis & muneris? Iungo huic alium ex *tertio de legibus Libro* locum: *Sine im-*
perio nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum universum genus stare, nec rerum Cap. I. p. 3389. T. IX. Opp.
natura omnis, nec ipse mundus potest. Nam & hic Deo paret, & huic obediunt maria
terraeque, & hominum vita iussis supremae legis obtemperat. (9) Alias: *Dominans ille*, in-
quit, *nobis Deus, qui nos vetat hinc iniussu suo demigrare.* (10) Item: *Deus, cuius numi-*
ni parent omnia. Mentionem etiam CICERO facit (11) *summi* sive *supremi Dei*, a quo
genus humanum primum esse ortum, perhibet. Ne quid nunc de aliis eiusmodi no-
minibus dicam, quibus Deum exornare solet: in quibus quidem sequentia eminent.
(12) *Summi Rectoris & Domini Numen*, (13) *Deus praepotens, rerum omnium praepotens*
(14) *Iupiter*, (15) *princeps ille Deus, qui omnem hunc mundum regit, sicut animus huma-*
nus id corpus, cui praepositus est. Igitur, quod aliis in locis, uti vidimus, Deorum im-
mortalium vi atque ratione mundum huncce gubernari, humanaque saltim negotia pro-
curari, tradit, id ex eo evenit unice, quod, non secus ac alii, praestantem illam & ae-
ternam naturam, quam Deum vocamus, ipsam per se mundi huius molem continere
& regere, negabat, sed inferioribus Diis suas veluti in eius administratione provincias
distribuisse, iudicabat: qui propterea Dii tamquam summi Numinis ministri ab eo spe-
ctabantur, quorum cuique illud Numen aliquam tradidisset secum moderandi & regen-
di orbis potestatem, & habenas mundi veluti commisisset. Constat hoc ex ipso CICE-
RONE. Nam quum BALBVS, quod bona malis, mala vero bonis evenirent quotidie,
id divinam minime tollere providentiam, hac sigillatim ratione declarare voluisset: *Non*
animadvertere omnia Deos, ne reges quidem; COTTA sic in eum inter alia disputat:
(16) *Fac, divinam mentem esse distentam, coelum versantem, terram tuentem, maria mo-*
deran-

tum & impulsum fuisse, quo tanto monstro respublica Romana liberaretur. Hanc ita orationis partem exorditur: *Huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi Romani, & vestra felicitas; & DII immortales sibi deberi putant.* Haec postquam dixerat, breviter statim ostendit, esse *vim* eiusmodi *divinam*, seu *Deos*, quos vocaverat, *immortales*. Id fit maximam partem in verbis illis, quae hic leguntur. Qua demonstratione absoluta, sic denuo fatur: *Non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, DEORVM IMMORTALIVM cura, res illa perfecta.* Atque, ne quis dubitet, quales Deos intelligat, confestim Deos Albanos, Iovem Latiarem & Bonam Deam compellat, quos oculos aliquando aperuisse ad puniendum CLODIVM, ait. Pluribus haec etiam in sequentibus persequitur, a quibus describendis, ne sine ratione longus sim, me contineo. Igitur *vim divinam*, quam hic esse docet CICERO, & *Deos immortales* seu populi Romani Numina non differre hoc in loco, perspicuum est. Vir doctissimus quidem ex eo censet patere, unum tantum a CICERONE Deum hic esse indicatum, quod hanc vim divinam cum animo comparat humano, qui unus est, orator disertissimus. Sed res ipsa docet, CICERONEM non tam late hanc comparationem patere voluisse; quippe quae his unice continetur finibus: Quemadmodum animus noster, tametsi non cernitur, est tamen & exsistit; ita etiam vis illa divina, licet a nobis haud conspiciatur, nihilo tamen minus vere exsistit.

(9) *Alias*) *Tusculan. Quaest. Lib. I. Cap. XXX. p.* 2609. Sed in describendo hocce dicto iterum non nihil peccatum est. Non legas apud CICERONEM, sicuti hic: *Dominans nobis Deus*, sed: *Dominans IN NOBIS Deus.* Deus vero, qui dominatur in hominibus, Stoicis est animus rationis compos, seu recta ratio. Ex quo non de summo & celsissimo Numine has voces esse capiendas, apparet.

(10) *Item*) Hic locus exstat *de divinatione Lib. I. Cap. LIII. p. 3177. T. IX. Opp.*

(11) *Summi Dei*) Credibile omnino est, hunc ante oculos habuisse locum CVDWORTHVM, qui in *Somnio Scipionis C. IV. p. 3977. T. X. Opp.* legitur: *Novem tibi orbibus connexa sunt omnia: quorum unus est coelestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, SVMMVS ipse DEVS, arcens & continens ceteros.* At hic *summus Deus* CICERONIS est supremus novem illorum orbium, ex quibus coelum constare putabant veteres. Hunc orbem quare summum appellet Deum, RAMVS & VINETVS in *Observationibus ad h. l.* indagarunt. Huic loco adde tamen alium, in quo *supremum Deum* memorat, *de legibus Lib. I. C. VII. p. 3304. T. IX. Opp.*

(12) *Summi Rectoris*) Vid. *Lib. IV. de finib. bonor. & malor. C. V. p. 2471. T. VIII. Opp.*

(13) *Praepotens Deus*) *De legibus Lib. I. Cap. VII. p. 3304. T. IX. Opp.*

(14) *Iupiter*) Vid. *Lib. II. de divinat. C. XVIII. p. 3204. T. IX. Opp.*

(15) *Princeps*) Vid. *Somnium Scipion. Cap. III. p. 3973. T. X. Opp.*

(16) *Fac*) *De natur. Deor. Lib. III. Cap. XXXIX. p. 3107. T. IX. Opp.* Meo vero iudicio ex hoc loco non intelligitur, quae CICERONIS fuerit sententia. Etenim primo VELLEIVS, more

derantem; cur tam multos Deos nihil agere & cessare patitur? Cur non rebus humanis aliquos otiosos praefecit Deos, qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt? Rursus, quando *a Diis immortalibus hominibus provisum esse a principio*, ait CICERO, ex PLATONIS disciplina sententiam hanc interpretari convenit: qui quidem Deos atque daemones primum a supremo Numine conditos esse, at postea ab eodem hominibus ceterisque naturae mortalis animantibus fabricandis adhibitos esse, asseverabat. Postremo, quod multis videtur explicatu ceteris omnibus difficilius, CICERONIS scitum, *providentia Deorum mundum & omnes mundi partes initio constitutas esse*, neque id conturbabit aliquem, si de illis, quos aeternos esse PLATO dixit, Diis accipiatur, quorum ad similitudinem seu imaginem cum ipse mundus, tum homines effecti dicebantur esse. Hi Dii tres illae sunt PLATONIS in uno Deo *hypostases*, quas AMELIVS tres PLATONIS mentes seu tres eius reges vocat, alii vero discipulorum eius primum, secundum & tertium Deum, seu primam, secundam & tertiam caussam, τὸ πρῶτον αἴτιον, τὸ δεύτερον αἴτιον nominant. Atque hanc expositionem non mediocriter id roborat, quod a S. CYRILLO memoriae proditum est, fuisse in aetatis suae philosophis, qui ex ipsis MOSIS libris dogmatibus hisce suis & loquendi modis colorem & praesidium quaesiverint: Θεοῖς ἑτέροις ὑποτοπήσαντες τὸν τῶν ὅλων φάναι Θεόν· ποιήσωμεν κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. *Quid sibi volunt illi, qui suspicantur, Deum universi creatorem aliis Diis* (τοῖς μὲν ἑαυτοῦ δευτέροις καὶ ἐν μείοσιν οὖσι, *secundariis & eo inferioribus*) *haec loquutum esse: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram?* Quod quidem MOSIS dictum CYRILLVS una cum aliis Christianis existimat de Trinitate intelligi debere. Atqui aeterni hi, quos PLATO vocat, Dii, quorum ad imaginem & exemplum orbem ipsum terrarum & homines conditos & constructos esse, putat, quosque omnes suam ad opus hoc mirabile perficiendum industriam & operam contulisse, opinatur, tametsi unus tantum eorum proprie δημιουργὸς seu *conditor* appelletur, non totidem Dii sunt, id quod ante iam monui, per se ex omni aeternitate existentes, nec ullius imperio subditi, verum omnes uno ex fonte ac principio prodierunt. Quamobrem, quum PLATONIS hac in re vestigia premat CICERO, totque aliis in locis aperte fateatur, unius Dei numine rerum universitatem constitutam esse primum & administrari, qui multos nihilominus Deos eiusdem potestatis & dignitatis ab eo credunt inductos esse, quorum quisque partem mundi quamdam produxerit, hi viderint, ne in magni hominis memoriam cunctis, qui sapiunt, iniuriosi (17) videantur.

Itaque, CICERONE dimisso, ad M. TERENTIVM VARRONEM, aequalem eius, divertere placet, qui multarum rerum scientia & cognitione tantam sibi comparavit, quantam nemo Romanorum alius, famam, nec, quamvis eloquentia & dicendi facultate nonnullis cederet, eruditione, & antiquitatis praesertim notitia, ullum umquam civium suorum parem habuit. *Libris* autem is *uno & quadraginta* omnem divinam humanamque antiquitatem tam perite ac scienter complexus est, ut ipsos longe vinceret Romanorum Pontifices; quorum saepissime correxit in iis rebus, quae ad religionem pertinent, inscitiam & ignorantiam. Notum est, in his libris tria esse ab eo constituta Theologiae genera: unum *mythicum* seu fabulosum, alterum *physicum* seu naturale, postremum *civile* seu populare. Quorum quidem illud scenae ac theatro, istud hominibus seu viris potissimum rerum peritis, hoc denique civitatibus seu multitudini in civitatem coactae in primis accommodatum est. Haec etiam SCAEVOLAE, eruditi illius Pontificis, doctrina fuit, qui triplex Deorum genus esse praecipiebat, *poëticorum, philosophicorum* & *civilium*. *Mythicum* seu poëticum Theologiae genus, id quod ex hisce
Augustinus de civ. Dei lib. VI. C. V. (p. 116. T. VII. Opp.) verbis eius patet, rem vilem & abiectam ducebat esse VARRO: *In eo*, inquit, *sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut Deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus. In hoc, ut Dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint homini. Denique in hoc omnia Diis attribuuntur, quae non modo*

Academicorum id tantum agit hic, ut BALBVM retundat, ipse vero certi nihil constituit. Deinde CICERO ipse, id quod vir doctus supra iam observavit, extremo hoc opere VELLEIVM deserit, probabilioremque videri sibi BALBI sententiam fatetur.

(17) *Videantur*) Circuitus vir doctissimus hic sine ulla quaerit necessitate. CICERO hunc quum exararet locum, de Diis PLATONIS aeternis ne cogitavit quidem. Stoicus in illo loquitur, & sectae suae sententiam exponit, id quod ipse supra animadvertit CVDWORTHVS. Hanc vero familiam stellis, quas in Deorum habebat numero, locum aliquem in procreatione & administratione huius mundi dedisse, satis paullo ante ostendimus, quum CICERONIS dictum hocce frustra erroris insimulari, doceremus.

modo in hominem, sed etiam in contemtissimum hominem cadere possunt. Alterum genus seu *naturalem* Theologiam VARRO unice quidem esse veram, at nimis abstrusam & reconditam, quam ut a multitudine capi posset, censebat. Itaque rei publicae interesse arbitrabatur, ut medium quoddam genus religionis, inter poëticam & naturalem interiectum, esset, quod vulgi commodum & aptum esset ingeniis. Atque hoc illud est, quod *civile* nominabat. *Multa* enim putabat *esse vera, quae vulgo scire non sit utile, & quaedam, quae, tametsi falsa sint, aliter existimare populum, expediat.* Eodem modo SCAEVOLA, Romanus Pontifex, expedire iudicabat, ut plebs ignoret, verum Deum neque sexum, nec aetatem, nec corporea denique membra habere. *Expedire igitur existimat,* AVGVSTINI verba recito, eius sententiam explicantis, *falli in religione civitates; quod dicere etiam in libris rerum divinarum ipse Varro non dubitat.* Quocirca VARRO, tametsi poëtarum Theologiam sperneret ac improbaret, bono tamen & salutari, ut ipse quidem arbitrabatur, consilio *civilem* seu popularem, quam Romani tum temporis profitebantur, Theologiam pro virili parte defendebat, nec contemni publice patiebatur. Quamquam hoc ita faciebat, ut simul non dubitaret confiteri, *si eam civitatem novam constitueret, ex naturae potius formula Deos & Deorum nomina se fuisse dedicaturum.* Ipse vero quidnam sentiret de Deo, id in *divinarum rerum Libris* sine ullo circuitu exposuit: ex quibus AVGVSTINVS hausit, quae de eo retulit. Deum esse mentem existimabat seu rationem per universam rerum naturam pertinentem & commeantem. *Hi soli Varroni videntur animadvertisse, quid esset Deus, qui crediderunt, eum esse animam, motu ac ratione mundum gubernantem.* Ergo planum & propositum omnino est, VARRONEM uni Deo rerum omnium gubernationem & administrationem attribuisse. Id vero in eo requirit tantum AVGVSTINVS, quod Deum animam vocaverit, quem potius effectorem animae, aut mentem simplicem & ab omni concretione mortali segregatam, appellare debuisset. Vtcumque est, VARRO totum mundum huncce animatum, aut animam verius mundi huius, summum illud Numen decernebat esse, cuius ratione atque voluntate omnia regerentur; quod Numen praeterea variis compellari nominibus, in terra exempli caussa Tellurem, in mari Neptunum dici, affirmabat. Huic autem uni Deo alios more civium suorum minoris numeri Deos adiungebat: qui quidem Dii partes ei erant mundi huius, quem videlicet anima praeditum esse iudicabat, mentibus instructae humanis mentibus excellentioribus. *A summo circuitu coeli usque ad circulum lunae aethereas animas esse astra ac stellas, eosque coelestes Deos, non modo intelligi esse, sed etiam videri: inter lunae vero gyrum & nimborum cacumina aëreas esse animas, sed eas animo, non oculis, videri, & vocari heroas & lares & genios.* Ex quibus omnibus naturales Deos VARRONI visos esse nullos, perspicuum est, id quod ipsemet testatur, praeter magnam illam mundi animam, totam rerum naturam arcentem & continentem, ac partes animati huius mundi, quas hominibus meliores & praestantiores esse putabat. Atque Deos hosce *castius* & sanctius sine imaginibus & simulacris coli iubebat, id quod Romanorum maiores ante centum & septuaginta fecissent annos. *Qui primi,* inquit, *simulacra Deorum populis posuerunt, illi civitatibus suis & metum demserunt, & errorem addiderunt: prudenter existimans,* ut AVGVSTINVS addit, *Deos facile posse in simulacrorum stoliditate contemni.*

Aug. de civit. Dei L. IV. Cap. XXXI. (p. 87. T. VII. Opp.)
De civit. Dei L. IV. C. XXVII. p. 84. T. VII.
De civit. Dei Lib. IV. C. XXX. p. 87.
De civit. Dei Lib. IV. C. IX. (potius C. XXXII. p. 87.)
De civit. Dei Lib. VII. C. VI. p. 129. T. VII. Opp.
De civit. Dei Lib. IV. C. XXXI. p. 87. T. VII. Opp.

CHRISTI, Servatoris nostri, atque amicorum eius aetate L. ANNAEVS SENECA, magni nominis philosophus, vixit. Is vero, quamvis multos passim Deos laudet, ista tamen multitudine eo sese abduci non est passus, ut unum summumque Deum esse negaret. Nam & saepe Deum excellentiori ratione nominat, & varias eius descriptiones suppeditat, luculentos summi erga eum studii testes. Ita Deum appellat *formatorem universi: rectorem & arbitrum & custodem mundi, ex quo suspensa sunt omnia: animum ac spiritum universi: mundani huius operis dominum & artificem, cui nomen omne convenit, ex quo nata sunt omnia, cuius spiritu vivimus: totum suis partibus inditum, & se sustinentem sua vi: cuius consilio huic mundo providetur, ut inconcussus eat, & actus suos explicet: cuius decreto omnia fiunt: divinum spiritum per omnia maxima & minima aequali intentione diffusum: Deum potentem omnium: Deum illum maximum potentissimumque, qui ipse vehit omnia: qui ubique & omnibus praesto est: coeli & Deorum omnium Deum, a quo ista Numina, quae singula adoramus & colimus, suspensa sunt.* Omitto alia eiusdem generis nomina. Huc accedit, quod AVGVSTINVS scriptum reliquit, SENECAM *Libro contra superstitiones* scripto, quem tempotum abstulit iniuria, non modo naturalem Theologiam eximiis ornasse laudibus, verum etiam populares de Diis sententias, quae cum Romanorum occupaverant animos, maiori libertate & acrimonia reprehendisse,

Nat. Quaest. Lib. II. C. XLV. p. 557. T. II. Opp.
P. 442. ed. Lips.
Civ. Dei Lib. VI. C. X. (p. 132.)

quam VARRO fabulosam vituperaverat, quae in theatris tum dominabatur, Theologiam. Pleraque vero instituta, quae ad religionem pertinerent publicam, virum sapientem, ait, *tamquam legibus iussa*, ut boni nimirum civis officio satisfaciat, *non tamquam Diis grata*, (18) observare.

M. FABIVS QVINTILIANVS, quum SENECAE alioquin non nimis faveat, de religione & Diis tamen idem, quod ille, non veretur praecipere. Principio Dei hanc tradit definitionem, tamquam publice receptam: *Deus est spiritus omnibus partibus immistus.* Qua fretus, EPICVRVM, licet verbo Deos esse constituerit, ad Dei contemtores tamen amandat, eo quod talem non esse Deum censuerit, qualem haec finitio describit, sed humanam ei formam locumque inter mundos (19) dederit. PLINIVM *Iuniorem* exquisitis novimus Christianos suppliciis affecisse, censuisseque, (20) *qualecumque esset, quod faterentur, pervicaciam certe & inflexibilem obstinationem debere puniri.* Itaque multos eorum cogebat imperatorum simulacra venerari, statuis & signis Deorum sacrificia offerre, denique CHRISTO Servatori maledicere. Et hic ipse tamen PLINIVS, Christiani nominis osor, unum esse Deum, rebus omnibus providentem, asseverare non dubitat. Argumento est *Panegyricus*, quem TRAIANI dedicavit honoribus, quo summum illud Numen *Deus ille* vocatur, *qui manifestus ac praesens coelum ac sidera insidet.* (21) In ipso statim orationis limine sollemni prece Deum hunc compellat: quod idem extremo quoque non intermittit *Panegyrico.* Postremo multos videas locos, quibus eum singulari modo nominat, & de vulgo Deorum eximit. Speciminis instar unum proferam: *Occultat utrorumque semina Deus, & plerumque bonorum malorumque caussae sub diversa specie latent.* Iam quid de APVLEIO dicam? cuius commentitiis miraculis Deorum amici, quemadmodum & APOLLONII TYANAEI mirabiliter factis, caussam suam tueri (22) conabantur. Multis ille librorum suorum locis unum profitetur excellentissimumque Numen, ex quibus unum referre placet: *Quum summus Deorum cuncta haec non solum cogitationum ratione consideret, sed prima, media & ultima obeat, compertaque intimae providentiae ordinationis universitate & constantia regat.* Ad extremum SYMMACHVS, quo nemo acrius collapsis Deorum rebus succurrere studuit, Deorum cultores unum, eumdemque, quem CHRISTI sectatores, Deum venerari, dispari licet lege & ritu, confirmat. Nec enim, ut simili ab omnibus populis ratione Deus colatur, necessarium iudicat. (23) *Aequum est, quidquid omnes colunt, VNVM putari. Eadem spectamus astra: commune coelum est: idem nos mundus involvit. Quid interest, qua quisque prudentia verum requirat? Vno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum.* Cuius orationis sententiam (24) PRVDENTIVS eleganter his versibus expressit:

Lib. VII. C. III.

Nec non mundi parens, & parens hominum Deorumque.

De philos. p. 278. ed. Col.

Vno

(18) *Observare)* Stoicorum philosophiam quum praetulerit reliquis SENECA, & publice professus sit, quae de Deo & religione senserit, ex illis addiscentur facile, quae de Stoicorum erga Deum pietate paullo ante disseruimus.

(19) *Dederit)* Dubito, an QVINTILIANI mentem hic recte vir eximius exposuerit, an vero non nihil caussae dederit, quam agendam susceperat. Existimabunt hac de re lectores omnium optime, si totum QVINTILIANI locum ex *Instit. orator. Lib. VII. Cap. III. p.* 412. describam: *Quando*, inquit, *de nomine constat, de re dubium est: interim coniectura est: ut si quaeratur, quid sit Deus. Nam qui id neget, Deum esse spiritum omnibus partibus immixtum, non hoc dicat, falsam esse illius divinae naturae appellationem; sicut Epicurus, qui humanam ei formam locumque inter mundos dedit. Nomine uterque uno utitur; utrum sit in re, contendat.* Nisi me fallit animus, neque Dei hanc finitionem publice receptam esse, QVINTILIANVS tradit, neque EPICVRVM, spernentem hanc Dei descriptionem, propterea contemtui Dei & religionis postulat. Hoc tantum affirmat, & eum, cui haec placeat Dei finitio, & EPICVRVM, cui displiceat eadem, confiteri, esse aliquam naturam, cui nomen Deus conveniat, dissentire vero, qualis ea sit natura. Ceterum, de religione quod dicam celeberrimi huius rhetoris, nihil habeo. Nec enim usquam clare ac aperte animi sui sententiam expressit.

(20) *Qualecumque)* Sumta sunt haec verba ex notissima eius ad TRAIANVM epistola, *Lib. X. Epistolar. Ep. XCVII. p.* 456.

(21) *In ipso)* Et in exordio & in fine *Panegyrici* PLINIVS *Iovem optimum maximum & Iovem Capitolinum* prece compellat. Restat, ut explicetur, quod, num fieri possit, dubito, an his verbis Iovem illum, quem Romani colebant, Saturni filium, designaverit, an vero summum illud, quod regit & gubernat omnia, Numen. Ego quidem sic opinor, ex oratoris cuiusdam *Panegyrico*, non secus ac ex carmine poetae, quid de religione senserint auctores, haud facile posse intelligi. Nam utrique generi magna concessa est fingendi & ad vulgi sententias verba sua componendi facultas.

(22) *Conabantur)* Auctore AVGVSTINO *Ep. CXXXVIII. p.* 317. *Tom. II. Opp.*

(23) *Aequum est)* SYMMACHVS *Epistolar. Lib. X. Ep. LXI. p.* 442.

(24) *Prudentius)* *Libro II. contra Symmach. v.* 85. *s. p.* 285. Alter locus est *v.* 842. *s. p.* 308. tertius *v.* 846. *s. p.* 308.

Vno omnes sub sole siti, vegetamur eodem
Aëre, communis cunctis viventibus aura.
Sed quid sit qualisque Deus, diversa sequuti
Quaerimus, atque viis longe distantibus VNVM
Imus ad OCCVLTVM: suus est mos cuique genti,
Per quod iter properans eat ad tam grande profundum.

Idem, interiectis aliis, ita canit:

Secretum sed grande nequit rationis opertae
Quaeri aliter, quam si sparsis via multiplicetur
Tramitibus, & centenos terat orbita calles,
Quaesitura Deum variata indage latentem.

Cuius sententiae confutationem sic exorditur PRVDENTIVS:

Longe aliud verum est: nam multa ambago viarum
Anfractus dubios habet, & perplexius errat.
Sola errore caret simplex via, nescia flecti
In diverticulum, biviis nec pluribus anceps.

His omnibus testimoniis Graecorum auctorum quorumdam, qui recentiori floruerunt memoria, pronuntiata adiungere placet. *Librum de mundo* ARISTOTELI sine ratione adscribi, facile largior: attamen, quin scriptor eius homo fuerit Deorum cultui deditus, nullum restat dubium. Namque recte eos & praeclare facere, (25) aliquot locis perhibet, qui rem sacram Diis facerent, heroësque ac defunctorum animas victimis placarent. Neque APVLEIVS, si de Diis male sentire hominem cognovisset, tantam libri huius partem Latine vertisset, in suumque *de mundo Librum* transtulisset. Hic igitur scriptor non modo hanc (26) HERACLITI pronuntiationem comprobat: ἐκ πάντων ἓν, καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα, cuius sententia est: *Ex omnibus factum esse unum aptissime concinens systema,*

(25) *Aliquot locis*) Sed mihi hos in isto *de mundo libello* locos reperire non licuit. Contra ex *ultimo* eius *Capite*, quo Deum unum variis compellari nominibus docet, intelligi posse, putem, spretam ab auctore fuisse illam Deorum multitudinem, cui supplicavit olim Graecia. Doctissimus CVDWORTHVS, haec quum scriberet, haud dubie ista in animo verba habuit, quae *Cap. VI. p.* 865. *T. I. Opp.* ARISTOTELIS exstant: Γίνονται δὲ καὶ δημοθοινίαι νόμιμοι, καὶ πανηγύρεις ἐνιαύσιοι, ΘΕΩΝ τε θυσίαι, καὶ ἡρώων θεραπεῖαι, καὶ χοαὶ κεκμηκόσι. *Fiunt & epulae legitimae, aguntur dies festi, iam anniversaria sacrificia fiunt divis, heroesque rite suo coluntur, postremo inferiae mortuis inferuntur.* Ex hoc vero loco numquam, nisi me fallunt omnia, conficias, scriptorem *Libri de mundo* multis Diis servisse. Etenim non laudat vel probat eos, qui haec omnia faciunt, sed narrat tantum, quid rerum geratur inter homines, variaque civium unius rei publicae officia & negotia recenset. Comparat nimirum hoc in loco mundum cum civitate quadam; &, quemadmodum in civitate unius omnia nutu ac lege gerantur, varia licet ac diversi generis, ita etiam in mundo, tametsi infinita sunt, quae accidunt in eo, universa tamen Dei numine ac potestate administrari, disputat. Quam ab APVLEIO vir doctissimus ducit rationem, ut hunc *Libri de mundo* scriptorem Diis pluribus fuisse deditum ostendat, eam nullius plane virtutis esse, apertum est.

(26) *Heracliti*) Non existimo, dicti HERACLITI eam esse, quam vir doctissimus esse putat, sententiam: *ab uno Deo cuncta esse comparata & facta.* Auctor *Libri de mundo Cap. V. p.* 856. *T. I. Opp.* ARISTOTELIS, mundum ex contrariis & repugnantibus, sed amice tamen inter se consentientibus, conflatum esse docet; idque HERACLITVM his etiam significasse verbis, subiicit: Συνάψειας οὖλα, καὶ οὐχὶ οὖλα, συμφερόμενον καὶ διαφερόμενον, συνᾶδον καὶ διᾶδον· καὶ ἐκ πάντων ἕν, καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα. *Crispa & minime crispa una vinxeris, consentiens & dissentiens, consonans & dissonans: unum etiam ex omnibus, omniaque ex uno.* Vim huius effati ex intimis philosophiae HERACLITI recessibus ita erudite declarat GODOFR. OLEARIVS *Diss. II. de Heracliti principio rerum omnium §. VIII. p.* 865. in THOM. STANLEII *Historia philos. Ex omnibus unum, inquam* ὁδῷ ἐπὶ τὸ κάτω, *dum omnes atomi diversae figurae, quas* οὖλα καὶ οὐχὶ οὖλα *vocat Heraclitus, in unam massam concrevere: ex uno omnia,* ὁδῷ ἄνω, *dum*, ut inferius §. *XII. p.* 869. rem exponit, *ex rudi mole & indigesta, divina cura, corpora ad ornatum huius mundi spectantia educuntur.* Quibus observatis, ita vir veteris philosophiae peritissimus CVDWORTHVM nostrum castigat: *Sane istum verum verborum Heracliti apud Aristotelem sensum esse, nemo, qui totum locum consideraverit, diffitebitur; ut mirum proinde sit, doctissimum virum, R. Cudworthum, sublimius quippiam in istis quaesivisse, dum auctorem Libri de mundo commendat, quod non tantum illud Heracliteum,* ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα, *allegaverit, sed & ipse egregie de summo Deo docuerit.* Satis feliciter num sententiam HERACLITI assequutus sit OLEARIVS, alio loco, uti spero, investigabitur: id vero non possum, quin fatear, CVDWORTHVM nostrum recte reprehensum esse.

ma, & ex uno vicissim omnia esse derivata; verum ipse etiam de summo omnium Numine C. VI. (p. 858. T. I. Opp. Arist.) pulcre atque luculenter disserit. Deum nempe vocat τὴν τῶν ὅλων συνεκτικὴν αἰτίαν, *caussam omnia continentem*, & τὸ τοῦ κόσμου κυριώτατον, *praecipuam mundi & principem partem.* Ipsam vero de Deo disputationem hisce verbis inchoat: Ἀρχαῖος μὲν οὖν τις λόγος καὶ πάτριός ἐστι πᾶσιν ἀνθρώποις, ὡς ἐκ θεοῦ τὰ πάντα καὶ διὰ θεοῦ ἡμῖν συνέστηκε. οὐδεμία δὲ φύσις, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν αὐτάρκης, ἐρημωθεῖσα τῆς ἐκ τούτου σωτηρίας. *Vetus igitur sermo est a maioribusque proditus inter omnes homines, universa tum ex Deo, tum per Deum constituta fuisse atque coagmentata, nullamque naturam satis instructam ad salutem esse posse, quae citra Dei praesidium suae ipsa demum tutelae permissa sit.* Quem dum recito locum, non possum, quin APVLEIVM, a quo hic locus Latine redditus est, moneam, sententiam auctoris pervertere. *Vetus*, inquit, *opinio est, atque in cogitationes omnium hominum penitus incidit, Deum esse, originis non habere auctorem, Deumque esse salutem ac perseverantiam earum, quas effecerit, rerum.* Graeca maius aliquid & amplius hominibus tribuunt. Omnibus enim mortalibus hoc insitum esse, dicunt, res omnes a Deo profectas esse, eiusque cura conservari, neque aliquid extra Deum positum semet ipsum naturamque suam conservare posse. APVLEIVS immutat haec, idque tantum humano ait generi persuasum esse, esse Deum, Deum huncce ex nulla re alia genitum esse, denique omnibus rebus, quas quidem ipse creaverit & produxerit, salutis & incolumitatis auctorem esse. Ex quo quidem intelligi videtur, APVLEIVM, quem PLVTARCHI ferunt ex familia esse, PLVTARCHI portentis quoque infectum fuisse, atque omnia negasse a Deo esse facta, & ab eo conservari, id quod *Libri de mundo* scriptor docet, binas vero alias naturas Deo adiunxisse, similiter aeternas, nec aliunde procreatas, materiam, malumque principium quoddam. Interiectis nonnullis, idem auctor *Libri de mundo*, quemadmodum supremum Numen uno simplicique motu efficientiaque sua, sine ullo labore ac molestia, tot tamque varia motionum genera, quae hanc universitatem concitant, & primum produxerit, & moderetur omni tempore, quaque ratione possit συνέχειν τὴν τῶν ὅλων ἁρμονίαν τε καὶ σωτηρίαν, *continere harmoniam & salutem totius mundi*, eleganter, comparationibus (p. 864.) adhibitis, declarat. Quam quidem disputationem ita concludit: ὅπερ ἐν νηῒ κυβερνήτης, ἐν ἅρματι δὲ ἡνίοχος, ἐν χορῷ κορυφαῖος, ἐν πόλει νόμος, ἐν στρατοπέδῳ ἡγεμών, τοῦτο θεὸς ἐν κόσμῳ. *Quod in navi gubernator est, quod in curru agitator, quod in choro praecentor, quod denique lex in civitate, & dux in exercitu, hoc Deus est in mundo.* Quamquam hoc inter utrosque interest, quod nonnullorum, quos nominavit, gubernatio curae, molestiae ac negotii plenissima sit, Dei vero imperium, quo mundum huncce temperat & regit, ab omni remotum difficultate ac sollicitudine. Nam, quod idem subiicit auctor, *Deus ipse in loco stabili immotoque collocatus, omnia movet & circumagit pro arbitratu, non secus ac lex civilis, quae immobilis ipsa exsistens in utentium animis, regit omnia ad rem publicam pertinentia.*

PLVTARCHVS Chaeronensis, id quod supra demonstratum est, malo quodam fato in binas inciderat opiniones, veri plane nescias. Nam quod illud veterum scitum: *Ex nihilo nihil fit*, arctius tenebat complexum, ideo primum materiam initii expertem & aeternam esse, asseverabat. Deinde vero malum quoddam mente sibi fingebat principium, sive animam rationis expertem, aut daemonem ex infinito tempore exsistentem, unde omnis ad homines fluxisset malitia & pravitas: cuius opinionis hanc afferebat (27) caussam: Τὴν κακίαν γεγονέναι κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ πρόνοιαν, ὥσπερ τὸ φαῦλον ἐπίγραμμα κατὰ τὴν τοῦ ποιητοῦ βούλησιν, πᾶσαν ἐπίνοιαν ἀτοπίας ὑπερβάλλει. *Nihil fingi animo ineptius & absurdius potest, quam hoc, malitiam non secus a Dei providentia proficisci, quam malum epigramma ex poëtae cuiusdam voluntate procedit.* Quamobrem supra a nobis in eorum relatus est numerum, qui binos esse Deos statuerunt. Praeter haec, quum ipse Apollinis Pythii sacerdos esset, multis illis, quos tum orbis venerabatur, Diis divinum etiam adhibere non dubitabat honorem. At hoc tamen non impedimento erat homini, quo minus unum esse omnis boni parentem & auctorem, qui, si materiam & malum demas, res omnes perfecisset, totumque non minus orbem, quam omnes, qui versarentur in eo, Deos, finxisset, asseveraret. Atque hanc rerum omnium caussam non raro peculiari ratione *Deum* appellat. Sic (28) θεὸν ait ἀεὶ γεωμετρεῖν, *Deum semper Geometriam*

(27) *Caussam*) *Libro de fato p. 572. T. II. Opp.*

(28) Θεὸν *ait*) Memoria fallit doctissimum virum. Non PLVTARCHI hoc dictum est, sed PLATONEM ita praecepisse ferunt. PLVTARCHVS tamen *Symposiacon Lib. VIII. Quaest. II. p. 718. T. II. Opp.* in vim & sententiam pronuntiati huius non inepte inquirit.

nu tractare, id est, certa res omnes mensura ac proportione conficere. Eumdem (29) affirmat πάντα καθ' ἁρμονίαν κατασκευάζεσθαι, *ad harmoniam Deum omnia instituere*. Est & hoc in (30) enuntiatis eius: ὁ θεὸς ἁρμονικὸς καλεῖται καὶ μουσικός. *Deus harmonicus vocatur & musicus*. Praeterea variis cognominibus maiestatem Dei huius inculcat. Ita ὁ μέγας θεὸς, *magnus ille Deus*, ὁ ἀνωτάτω θεὸς, *summus & celsissimus Deus*, ὁ πρῶτος θεὸς, *princeps Deus* ipsi dicitur. Vt reliquos omnes Deos una cum ipso mundo certo tempore procreatos esse, significet, hunc, quem diximus, summum Deum θεὸν nominat ἀγέννητον, *Deum ex nullo generatum, sed ex se veluti ortum*. Alio quodam loco πέλαγος τοῦ καλοῦ, *mare pulcritudinis* ab eo vocatur. *Libro* vero *de inscriptione Delphici templi* stabilitatem eius & perpetuitatem, nullis temporum intervallis distinctam, peregregie explicat. Postremo ab hoc omnes homines Deo petere, affirmat, quae viribus suis maiora esse intelligerent: ὅσα μὴ παρ' ἡμῖν ἐστιν, εὐχόμεθα τὸν θεὸν διδόναι.

DIONEM CHRYSOSTOMVM, Sophistam & PLVTARCHI aequalem, multos existimasse Deos esse, omni vacat controversia. Idem vero mundum praecipit unius regis imperio & voluntati parere, βασιλεύεσθαι τὸ ὅλον. Summum vero hunc orbis moderatorem variis compellat nominibus, nunc τὸν κοινὸν ἀνθρώπων καὶ θεῶν βασιλέα τε καὶ ἄρχοντα, καὶ πρύτανιν, καὶ πατέρα, *communem Deum hominumque regem, gubernatorem atque parentem* eum vocans, nunc τὸν πάντων κρατοῦντα θεὸν, *Deum rebus omnibus imperantem*, alias τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον θεὸν, *primum & maximum Deum*, τὸν κορυφαῖον προεστῶτα τῶν ὅλων, καὶ κατευθύνοντα τὸν ἅπαντα οὐρανὸν καὶ κόσμον, *primum rerum omnium praesidem, qui totum coelum & mundum ita gubernat & administrat, ut sapiens gubernator navem*, τὸν τοῦ ξύμπαντος ἡγεμόνα οὐρανοῦ, καὶ τῆς ὅλης δεσπότην οὐσίας, *principem totius coeli & universae essentiae dominum*, nunc similibus eumdem vocabulis salutans. Quin etiam omnes homines natura anteceptam quamdam Dei huius informationem in animis habere, disputat: Περὶ δὲ θεῶν τῆς τε καθόλου φύσεως, καὶ μάλιστα τοῦ πάντων ἡγεμόνος, πρῶτον μὲν καὶ ἐν πρώτοις δόξα καὶ ἐπίνοια κοινὴ τοῦ ξύμπαντος ἀνθρωπίνου γένους, ὁμοίως μὲν Ἑλλήνων, ὁμοίως δὲ βαρβάρων, ἀναγκαία καὶ ἔμφυτος ἐν παντὶ τῷ λογικῷ κατὰ φύσιν, ἄνευ θνητοῦ διδασκάλου καὶ μυσταγωγοῦ. *Quod ad Deorum naturam generatim, sigillatim vero supremi illius omnium rectoris attinet, opinio quaedam est de ea in totius humani generis animis, tam Graecorum, quam barbarorum, quae naturaliter illis, ut natura ratione praeditis, insita est, nec ab ullo mortali magistro accepta*. Promtum arbitror & propositum esse, quidnam sibi velint haecce verba. Neminem esse censet mortalium, in cuius mentem ipsa hoc non impresserit veluti natura, unum esse Deum, mundi huius summum moderatorem & rectorem, atque, praeter hunc, multas alias naturas intelligentiae ac rationis compotes, quas vulgo Deos nominent, illo quidem summo Deo minores, homine vero praestantiores ac nobiliores.

P. 199. (ed. Morelli.) P. 210.

P. 203. P. 446.

P. 201.

GALENVS qualem de Deo ac religione foverit sententiam, cum multis ex aliis librorum eius locis, tum ex eo in primis perspicuum est, quem nunc exhibeo, ex *tertio* eius *de usu partium Libro* decerptum: Ἀλλὰ γὰρ ἴσως εἰ ἐπὶ πλέον τοιούτων μνημονεύοιμι βοσκημάτων, οἱ σωφρονοῦντες ὀρθῶς ἄν μοι μέμψοιντο, καὶ μιαίνειν φαῖεν ἱερὸν λόγον, ὃν ἐγὼ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν συντίθημι· καὶ νομίζω τοῦτ' εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλους καταθύσαιμι, καὶ τὰ ἄλλα μύρια μύρα θυμιάσαιμι καὶ κασσίας, ἀλλ' εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς πρῶτος, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην, οἷος μέν ἐστι τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα· τὸ μὲν γὰρ ἐθέλειν κοσμεῖν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι· ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω· τὸ δ' ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη, πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ' ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. *Si longius stultum & agreste hoc hominum genus increparem, viri fortassis sapientes, nec iniuria, me reprehenderent, quod sacram hanc orationem, quam ut verum hymnum in eius, a quo conditi sumus, laudes compono, contaminarem. Equidem veram germanamque adversus Deum pietatem non arbitror in eo consistere, ut taurorum hecatombas ipsi caedam, aut thura ipsi aliosque odores accendam, sed ut primum memet ipsum cognoscam, deinde vero aliis, quanta eius sit sapientia, quanta potentia, quanta benignitas, aperiam. Quod enim mundum hunc isto modo comparaverit, nec cuiquam invideat ex bonis, quae continet, aliquid, id ego maximae bonitatis signum*

P. 402. (Cap. X. Tom. IV. Opp. ed. Basil.)

(29) *Affirmat*) Neque hoc ex suo sensu PLVTARCHVS affirmat in extremo *de Musica Libro* p. 1147. *T. II. Opp.* sed ex sensu Pythagoreorum & aliorum veterum philosophorum, quos ita docuisse narrat.

(30) *Enuntiatis*) Hoc mihi pronuntiatum invenire haud licuit apud PLVTARCHVM.

gnum ac documentum esse, arbitror. Quare canere nos eum ut bonum & benignum dec. Quod autem, quemadmodum omnia aptissimo modo coagmentari & adornari potuerint, invenire valuerit, id signum maximae in eo sapientiae agnosco. Ad extremum, quod universa, quae decrevit & constituit, perficere quoque ipsi facile fuit, id infinitam arguit potentiam.

De teligione MAXIMI TYRII non locupletiorem a me testem excitari posse, arbitror, quam si ipsa eius verba, quibus extrema utitur *Dissertatione prima*, recitem. Sic igitur mentem suam enarrat: Βούλομαι δέ σοι δεῖξαι τὸ λεγόμενον σαφεστέρᾳ εἰκόνι. ἐννόει μεγάλην ἀρχὴν καὶ βασιλείαν ἐρρωμένην, πρὸς μίαν ψυχὴν βασιλέως τοῦ ἀρίστου καὶ πρεσβυτάτου συμπάντων νενευκότων ἑκόντων· ὅρον δὲ τῆς ἀρχῆς οὐχ Ἅλυν ποταμὸν, οὐδὲ Ἑλλήσποντον, οὐδὲ τὴν Μαιῶτιν, οὐδὲ τὰς ἐπὶ τῷ Ὠκεανῷ ἠϊόνας, ἀλλὰ οὐρανὸν καὶ γῆν, τὸν μὲν ὕψου, τὴν δ' ἔνερθεν - - - - βασιλέα δὲ αὐτὸν δὴ τὸν μέγαν ἀτρεμοῦντα, ὥσπερ νόμον παρέχοντα τοῖς πειθομένοις, σωτηρίαν ὑπάρχουσαν αὐτῶν, καὶ κοινωνοὺς τῆς ἀρχῆς, πολλοὺς μὲν ὁρατοὺς θεοὺς, πολλοὺς δὲ ἀφανεῖς· τοὺς μὲν περὶ τὰ πρόθυρα αὐτὰ εἱλουμένους, οἷον εἰσαγγελέας τινὰς καὶ βασιλεῖ συγγενεστάτους, ὁμοτραπέζους αὐτοῦ καὶ συνεστίους, τοὺς δὲ τούτων ὑπηρέτας, τοὺς δὲ ἔτι τούτων καταδεεστέρους· διαδοχὴν ὁρᾷς καὶ τάξιν ἀρχῆς καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ θεοῦ μέχρι γῆς. *Sed iam id, quod volo, illustriori imagine proponam tibi. Finge animo magnum aliquod regnum, aut potentem principatum, in quo reliqui omnes actiones suas ad unius regis nutum, qui dignitate & maiestate antecedit ceteris, sponte dirigunt. Limes huius imperii sit non Halys fluvius, aut Hellespontus, non Maeotis, aut Oceani littora, sed coelum supra, terra infra. - - - - In alto magnus rex ille immotus sedeat, populisque suis volentibus leges, quibus farti tecti maneant, praescribat. Regni autem consortes sint Dii multi, quorum alii videntur, alii oculis conspici non possunt. Horum nonnulli, tamquam statores quidam, regique genere proximi, circa vestibula oberrent, mensae eiusdem familiaeque consortes; alii rursus, qui his subserviant, & rursus alii, qui infra hos sint. Vides catenam perpetuam, regnique seriem, quae a Deo ad terram usque descendat.* Hebes sit, necesse est, qui hinc non intelligat, unum quidem summumque Deum professum esse MAXIMVM, qui toti dominetur rerum universitati, & tres simul Deorum minorum classes constituisse, quorum Deus opera in administratione huius mundi utatur: quos etiam Deos θεοὺς θεοῦ παῖδας καὶ φίλους, *Deos filios & amicos Dei* appellat.

ARISTIDES, orator & sophista nobilissimus, qui aetatem ADRIANI ingenio & ore illustravit, hymnum seu orationem Iovi, postquam tempestatem effugerat maximam, consectavit, quae primum in *Orationibus* eius locum occupat. Ex qua si omnes huc referre locos vellem, quibus unum summumque Deum esse fatetur, amplum satis replere mihi spatium liceret. Vnus alterque locus sufficiet. Absoluto orationis igitur exordio, sic hominem declamantem audias: Ζεὺς τὰ πάντα ἐποίησε, καὶ Διός ἐστιν ἔργα ὅσα ἐστὶ πάντα, καὶ ποταμοὶ, καὶ γῆ, καὶ θάλαττα, καὶ οὐρανὸς, καὶ ὅσα τούτων μεταξὺ ἄνω, καὶ ὅσα ὑπὸ ταῦτα, καὶ θεοὶ, καὶ ἄνθρωποι, καὶ ὅσα ψυχὴν ἔχει, καὶ ὅσα εἰς ὄψιν ἀφικνεῖται, καὶ ὅσα δεῖ νοήσει λαβεῖν· ἐποίησε δὲ πρῶτος αὐτὸς ἑαυτὸν, οὐ Κρήτης ἐν εὐώδεσιν ἄντροις τραφεὶς, οὐδ' ἐμέλλησεν αὐτὸν Κρόνος καταπιεῖν, οὐτ' ἀντ' ἐκείνου λίθον κατέπιεν, οὐδ' ἐκινδύνευσε Ζεὺς, οὐδὲ μήποτε κινδυνεύσῃ, οὐδ' ἐστὶ πρεσβύτερον οὐδὲν Διὸς, οὐ μᾶλλόν γε ἢ υἱεῖς τε πατέρων πρεσβύτεροι γένοιτ' ἂν, καὶ τὰ γιγνόμενα τῶν ποιούντων· ἀλλ' ὅδε ἐστὶ πρῶτός τε καὶ πρεσβύτατος καὶ ἀρχηγέτης τῶν πάντων, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γενόμενος· ὁπότε δὲ ἐγένετο, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ἀλλ' ἦν τε ἄρα ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἔσται εἰς ἀεὶ, αὐτοπάτωρ τε καὶ μείζων, ἢ ἐξ ἄλλου γεγονέναι· καὶ ὥσπερ τὴν Ἀθηνᾶν ἄρα ἐκ τῆς κεφαλῆς ἔφυσε, καὶ γάμου οὐδὲν προσεδεήθη εἰς αὐτὴν, οὕτως ἔτι πρότερον αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξ ἑαυτοῦ ἐποίησε, καὶ οὐδὲν προσεδεήθη ἑτέρου εἰς τὸ εἶναι· ἀλλ' αὐτὸ τοὐναντίον πάντα εἶναι ἀπ' ἐκείνου ἤρξατο, καὶ οὐκ ἔστι χρόνον εἰπεῖν· οὔτε γὰρ χρόνος ἦν πω τότε, ὅτε μηδὲ ἄλλο μηδέν· δημιουργοῦ γὰρ ἔργον οὐδέν ἐστι πρεσβύτερον· οὕτω δὴ ἀρχὴ μὲν ἁπάντων Ζεὺς, καὶ ἐκ Διὸς πάντα· ἅτε δὲ ὢν χρόνου τε κρείττων, καὶ οὐδένα ἔχων τὸν ἀντικόψοντα, αὐτός τε ὁμοῦ καὶ ὁ κόσμος ἦν, οὕτω ταχὺ πάντα ἐποίησεν· ἐποίησε δὲ ὧδε, κ. τ. λ. *Iupiter fecit omnia, & universa, quae exsistunt, Iovis sunt opera, fluvii, terra, mare, coelum, & omnia, quae in his & sub his versantur: similiter & Dii, & homines, & quaecumque animam habent, omnia, quae vel sensu vel ratione percipiuntur. Principio omnium Iupiter semet ipsum fecit: nec enim educatus est in antris Cretensibus odoriferis, nec Saturnus devorare eum voluit, nec loco eius lapidem deglutivit. Numquam in periculo quodam fuit Iupiter, nec umquam erit: neque ulla res antiquior est Iove, quemadmodum nec filii maiores sunt parentibus suis, nec opera suis opificibus; sed Iupiter primus est & antiquissimus, princeps omnium rerum, ipse ex semet ipso genitus. Neque vero, quonam tempore genitus sit, dici potest: fuit enim ab initio, & erit perpetuo, ipse sui pater, & maior, quam qui ex alio gigni*

gigni potuerit. Quemadmodum Minervam ex cerebro suo genuit, nec ad eam rem matrimonio opus habuit, sic antea semet ipsum ex semet ipso produxit, nec ullius rei ad hanc rem perficiendam auxilio indiguit. E contrario res omnes esse coeperunt ab eo, neque tempus quisquam indicare valet: nec enim tum tempus erat, quum nihil, praeter ipsum, esset: nec ullum opus antiquius esse potest opifice suo. Ita Iupiter exordium fuit omnium rerum, & ex Iove sunt omnia, isque melior est tempore, quod una cum mundo esse coepit. Rursus item, aliis interiectis: ὡς δὲ καὶ θεῶν, inquit, ὅσα φῦλα ἀπόρροιν τῆς Διὸς τοῦ πάντων πατρὸς δυνάμεως ἕκαστα ἔχει, καὶ ἀτεχνῶς κατὰ τὴν Ὁμήρου σειρὰν ἅπαντα εἰς αὐτὸν ἀνήρτηται, καὶ πάντα ἐξ αὐτοῦ ἐξῆπται. ἔρωτά τε καὶ ἀνάγκην δύο τούτω συναγωγοτάτω καὶ ἰσχυροτάτω ἐν τοῖς πρώτοις ἐγέννησεν, ὅπως αὐτῷ τὰ πάντα συνέχοιεν, κ. τ. λ. ἐποίει θεοὺς μὲν, ἀνθρώπων ἐπιμελητὰς, ἀνθρώπους δὲ θεῶν θεραπευτάς τε καὶ ὑπηρέτας, κ. τ. λ. πάντα δὲ πανταχοῦ Διὸς μεστὰ, καὶ ἁπάντων θεῶν εὐεργεσίαι Διός εἰσιν ἔργον, κ. τ. λ. *Omnia Deorum genera nihil sunt, quam emanationes & derivationes ex Iove, omnesque res, id quod Homeri significat catena, connexae sunt tum ipso, & ex eo pendent. Is in principio amorem produxit & necessitatem, quae duo potentissima sunt & validissima rerum omnium vincula, ut eorum auxilio firmiter omnia cohaererent & coagmentarentur. Fecit Deos, ut illi hominum essent curatores ac tutores, & vicissim homines fecit, ut horum Deorum essent cultores & adoratores. Omnia ubique locorum plena sunt Iove, & ceterorum omnium Deorum beneficiis ipsius sunt opus, eique debent unice attribui, quoniam ex praescripto & mandato eius ab his facta sunt.*

Iam qui post introductam in orbem religionem Christianam philosophando gloriam consequuti sunt, sive PLATONI sese adiunxerint, sive ARISTOTELI, licet plerique mundum aeternum esse statuerent, uno tamen omnes ore summum professi sunt Deum, cum mundi totius, tum reliquorum omnium Deorum parentem & caussam. Taceo, NVMENIVM, PLOTINVM, AMELIVM, PORPHYRIVM, PROCLVM, DAMASCIVM, & alios in tres etiam divinitatem naturas divisisse, idque unum commemoro, tam scite in his philosophis nonnullos de Deo disseruisse, ut, quod in eorum reprehendat sermonibus, nemo unus facile reperiat. Nulli sigillatim PLOTINVS sententiarum pondere & gravitate cedit. Et hic ipse tamen, quum materiam ipsam, resque simul omnes ex uno genitas esse principio, contendat, in multorum Deorum cultu commendando mirifice copiosus est. Legatur, quem ex *Libro* eius *adversus Gnosticos* affero, locus: Χρὴ ὡς ἄριστον μὲν αὐτὸν πειρᾶσθαι γίνεσθαι, μὴ μόνον δὲ αὐτὸν νομίζειν ἄριστον δύνασθαι γενέσθαι, οὕτω γε οὔπω ἄριστος· ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπους ἄλλους ἀρίστους, ἔτι καὶ δαίμονας ἀγαθοὺς εἶναι· πολὺ δὲ μᾶλλον θεοὺς, τούς τε ἐν τῷδε ὄντας κἀκεῖ βλέποντας· πάντων δὲ μάλιστα τὸν ἡγεμόνα τοῦδε τοῦ παντὸς, ψυχὴν μακαριωτάτην· ἐντεῦθεν δὲ ἤδη καὶ τοὺς νοητοὺς ὑμνεῖν θεοὺς· ἐφ' ἅπασι δὲ ἤδη τὸν μέγαν τὸν ἐκεῖ βασιλέα, καὶ ἐν τῷ πλήθει μάλιστα τῶν θεῶν τὸ μέγα αὐτοῦ ἐνδεικνύμενον· οὐ γὰρ τὸ συστεῖλαι εἰς ἓν, ἀλλὰ τὸ δεῖξαι πολὺ τὸ θεῖον, ὅσον ἔδειξεν αὐτὸς, τοῦτ' ἐστι δύναμιν θεοῦ εἰδότων, ὅταν μένων, ὅς ἐστι, πολλοὺς ποιῇ, πάντας εἰς αὐτὸν ἀνηρτημένους, καὶ δι' ἐκεῖνον καὶ παρ' ἐκείνου ὄντας· καὶ ὁ κόσμος ὅδε δι' ἐκεῖνόν ἐστι, κἀκεῖ βλέπει καὶ πᾶς καὶ θεῶν ἕκαστος. *Oportet autem omnibus viribus contendere, ut optimus tandem efficiare, neque putare, te solum fieri posse optimum, alioquin nondum optimus esses, verum tum alios quoque homines optimos esse, tum etiam daemones esse bonos: multoque magis Deos, qui mundum hunc habitantes, superiorem suspiciunt mundum, horum vero omnium maxime totius mundi ducem, animam beatissimam: hinc & Deos intelligibiles colere: praeter cunctos denique, & in cunctis magnum ibi regem omnium venerari: quem quidem in multitudine Deorum potissimum excellentiam suam demonstrare, procul dubio censeamus. Non enim in unicum dumtaxat rem omnem repente contrahere, sed explicare tantam divinitatis amplitudinem, quantam explicuit ipse, eorum munus est, qui Dei ipsius potentiam cognoverunt, quatenus videlicet unus ipse, qui est, permanens, efficit multos, qui ab ipso cuncti dependeant, quippe quum per ipsum ab ipsoque sint. Atqui & hic mundus per illum est, & illuc suspicit totus, & quisque Deorum.* THEMISTIVS, scholae Peripateticae decus, tantum abest, ut Christianae fuerit religioni amicus, ut probabiliter potius PETAVIVS suspicetur, hominem, quando EMPEDOCLEM eo nomine obiurgat, quod semet ipsum creare Deum voluisset, occulte Servatorem nostrum pungere. Is vero quid de Deo? Non modo Christianos disputat omnesque populos unum eumdemque Deum, diverso licet ritu atque lege, venerari, verum etiam hac religionum varietate Deum unice capi atque delectari, perhibet: (31) *Ταύτῃ νόμιζε γάννυσθαι τῇ ποικιλίᾳ τὸν τοῦ παντὸς ἀρχη-*

Plotinus, quamvis omnia, ne ipsa quidem materia excepta, ex uno summo Deo genita esse putaret, plures tamen Deos colendos esse, duxit.

Enn. II. Lib. IX. Cap. IX. (p. 207.)

Orat. XII. (p. 156. ed. Hard.)

(31) Ταύτῃ) Haec Graeca verba non THEMISTII sunt, sed DION. PETAVII. Edidit ANDR. DVDITHIVS hanc *duodecimam* THEMISTII *orationem* Latine ex Graeco conversam.

ἀρχηγέτην· ἄλλως Σύρους ἐθέλει πολιτεύεσθαι, ἄλλως Ἕλληνας, ἄλλως Αἰγυπτίους, καὶ οὐδ' αὐτοὺς Σύρους ὁμοίως, ἀλλ' ἤδη κατακεκερμάτισαι εἰς μικρά. *Auctor princepsque universitatis huius hac ipsa religionum varietate delectari videtur. A Syris hac quidem via vult coli, a Graecis autem alia ratione, diversa item ab Aegyptiis: ne a Syris* (Christianos intelligit) *quidem eodem modo cupit adorari. In varias enim & hi sectas scissi sunt.*

Tot igitur gravissimis auctoribus consultis & auditis, nihil obstat, quo minus totum huncce locum CYRILLI testimonio ex *Libro primo contra Iulianum* obsignemus, eique
P. 23. nihil ad veritatem deesse, concludamus: Ἅπασιν ἐναργὲς, ὅτι καὶ τοῖς τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφεῖν εἰωθόσιν ἕνα μὲν ἐδόκει Θεὸν εἶναι συνομολογεῖν, τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν, καὶ πάντων ἐπέκεινα κατὰ φύσιν, πεποιῆσθαι δὲ παρ' αὐτοῦ καὶ παρῆχθαι πρὸς γένεσιν ἑτέρους τινὰς θεοὺς, κατά φασιν αὐτοὶ, νοητούς τε καὶ αἰσθητούς. *Manifestum est, etiam Graeco more philosophantibus unum censeri ac in confesso esse Deum, universi conditorem, & natura omnes superantem, a quo facti sint & producti ad generationem alii deinceps Dii, sub intellectum & sensum, ut ipsi loquuntur,* (32) *cadentes.*

§. XXVII.

Sed ab eo tempore, nescio quo fato, Graecum illud exemplar prorsus periit, nec ullis vel PETAVII vel HAROVINI curis investigari potuit. Hinc PETAVIVS in editione, quam dedit, THEMISTII iacturam hanc ex ingenio supplere, atque Latinam DVDITHII versionem Graecis exprimere verbis conatus est.

(32) *Cadentes*) Neque primus CVDWORTHVS, neque solus, unum Deum a plerisque Graeciae sapientibus, in quibus veritatis consequendae nobilis quidam ardor fuit, cultum fuisse, probare studuit; quamvis omnes forte, qui hoc argumentum tractarunt, copia & varietate testimoniorum vicerit. Omnes primum illi, qui primis rerum Christianarum temporibus religionis Christianae veritatem adversus Deorum cultores, scriptis *Apologiis*, roborarunt, id sibi datum crediderunt, ut ostenderent, maximi nominis philosophos, non secus atque Christianos, unum rerum omnium parentem ac dominum professos esse. Scio, non id semper ita esse ab illis factum, ut eventus consilio responderit, nec paucos in hanc societatem unius Dei cultorum reluctantes fuisse raptos, quos in Dei hostibus numerare satius fuisset: at idem tamen illis, quod CVDWORTHO, fuisse propositum; controversia caret. Ex Graecis legi velim CLEMENTEM ALEXANDR. cum passim in *Stromatis*, tum in *Cohortatione ad gentes Cap. VI. p. 59. f.* ATHENAGORAM in *Apologia pro Christian. Cap. VI. p. 22. f. p. 27. f.* THEOPHILVM ANTIOCH. *Lib. II. ad Autolycum Cap. LVII. p.* 263. & *Lib. III. Cap. II. p.* 268. CYRILLVM ALEXANDR. *Lib. I. contra Iulian. p. 26. f.* IVSTINVM MART. in *Cohortatione ad gentes p.* 15. ex Latinis TERTVLLIANVM in *Apologetico Cap. XXIV. p.* 235. MINVCIVM FELICEM in *Octavio Cap. XIX. p.* 174. ARNOBIVM *Lib. I. adv. gentes p. 21. f.* & alios, quos enumerare, nil opus est. Recentioribus temporibus ante CVDWORTHVM, praeter STEVCHVM, MURNAEVM, GROTIVM, & alios, quibus religionis Christianae patrocinium suscipere placuit, ex nostrae ecclesiae Theologis vir acutus, IACOB. MARTINI, in *Exercit. Metaphysicis, Witteb.* 1608. *in 8. editis, Lib. II. Exerc. IV. Theor. VII. p.* 707. & 728. *f.* erudite profecto & copiose philosophorum de uno Deo sententias explicuit. Cui iungi poterit ELIAS SCHEDIVS, qui *de Diis Germanis p.* 291. longam admodum, sed verbosam magis, quam accuratam, de populorum in uno Deo colendo consensione commentationem contexuit: itemque MICHAEL MOVRGVES *Plan Theologique du Pythagorisme, Tom. I. Lettr. I. p. 2. f.* Post CVDWORTHVM multum curae atque laboris in hoc argumento TOBIAS PFANNERVS posuit in *Systemate Theologiae gentil. purioris Cap. II. §. I. f. p. 34. f.* cui PETR. DAN. HVETIVM recte iungemus, concinnius & nervosius omnia complectentem, quae latius ab aliis sunt tradita, in *Quaestionibus Alnetanis de concordia rationis & fidei Lib. II. Cap. II. §. XI. p. 84. f.* Taceo CVDWORTHI civem, EDVARD. HERBERT. de CHERBVRY, qui totus in eo est, ut omnes, qui Diis olim supplicarunt, eundem simul summum Deum, quem Christiani colimus, veneratos esse, demonstret, *Libro de religione gentilium Cap. XIII. p.* 214. & *Cap. XV. p.* 248. Vehementer olim hoc institutum plerisque placuit. Verum postquam patrum nostrorum memoria diligentius in veterum philosophorum placita inquisitum fuit, multi exstiterunt viri eruditione praestantes ac ingenio, quibus vana haec omnis visa fuit opera. Etenim, quae de uno Deo ex antiquis philosophis proferuntur dicta, ea censuerunt aut de sole, aut de anima mundi, aut vero de tota rerum natura esse accipienda: ex quo confecerunt, cum Atheis potius plerosque sociandos esse, qui unum professi Deum feruntur, quam cum Christianis & sanis supremi Numinis cultoribus. Princeps, quod sciam, antequam CVDWORTHVS librum huncce suum ederet, ex instituto hanc rem aggressus est SAM. PARCKERVS, Oxoniensis episcopus, in *Tentaminibus Physico-Theologicis de Deo, Lond.* 1665. *in 4. editis*, quorum *Libr. II. Cap. I. & II. p.* 181. hoc sibi demonstrandum sumit: *gentilium de Deo placita perperam ad supremum, quem colimus, Deum traduci; sed aut de sole, aut de anima mundi, quae suprema omnium Numina esse censuerunt, intelligi oportere.* Nec ingenio diffiteor & acumine hanc viri docti disputationem sese probare. At maiori tamen subtilitate & eloquentia nostris temporibus in eodem argumento elaboravit PETR. BAYLIVS, qui partim in *Dictionario historico-critico* excellentissimos veteris aevi philosophos, quos secute alii in unius Numinis cultoribus numeraverant, ad gregem potius SPINOSAE amandandos esse, pugnat, partim aliis in scriptis aut nullos, aut pusillam saltim manum veterum sapientum proprie unum Deum statuisse, contendit. Vid. eius *Reponse aux Questions*

§. XXVII.

Cave vero, solos ita putes sensisse philosophos, hominesque doctrina atque litteris excultos: vulgi, quod nunc planum faciam, & multitudinis idem omnino fuit iudicium. Equidem pro universa plebe, imperita plerumque rerumque omnium ignara, verba

Dogma hoc, unum esse maximum & supremum Deum, non philosophorum

stions d' un Provincial Tom. II. Cap. CVII. p. 415. & *Continuation des Pensées sur les Cometes Tom. I. p.* 116. 118. 331. & *Tom. II. p.* 495. Cuius quidem disertissimi viri sententia opinione latius manavit, plurimosque induxit viros summi hodie inter eruditos nominis, ut cuncta paene veterum philosophorum, eorum quoque, quorum pietas omni tempore laudata fuit, nomina summae erga Deum impietatis nota inurerent, omnesque fere, qui de uno rerum principio loquuti sunt, SPINOZAE deliriis contaminatos & infectos fuisse, iudicarent. Saepius ego iam hanc caussam attigi, atque de nonnullis eorum philosophorum, quorum religio in controversiam non ita pridem vocata fuit, libere sententiam dixi. Nunc ea tantum considerabo & expendam, quae adversus CVDWORTHVM nostrum BAYLIVS monuit. Etenim totam hanc eius disputationem, qua praestantissimos veterum philosophos unum professos esse summum Numen docere nititur, acutissimus hicce Gallus convellere in primis studuit. Neque tamen ipso opere Anglico CVDWORTHI usus est, sed ea tantum, quae IO. CLERICVS *Tomo III. de la Biblioth. choisie p.* 63. *s.* ex eo excerpsit, sub examen revocavit. Generatim in CVDWORTHO nostro requirit BAYLIVS, quod nullum testimoniorum delectum habuerit, *Continuation des Pensées sur les Cometes T. I. p.* 333. & 335. multaque veterum dicta in partes suas traxerit, quae, si sententia sub verbis latens rite exploretur, prorsus ab eorum, qui Deum esse unum volunt, dogmate remota sint, *l. c. p.* 336. Habet, fateor, haec accusatio nonnihil veritatis: id quod ea satis ostendunt, quae ipsimet ad hunc librum, & veterum, qui in illo afferuntur, locos passim observavimus. At multa tamen vicissim praeclare sunt animadversa: neque mirum est, in tanta testimoniorum multitudine nonnumquam id evenisse doctissimo viro, ut verba potius, quam verborum spectaret sententiam: quum praesertim non pauca ex memoria recitasse videatur dicta. Et quis, quaeso, tanta valet vel ingenii vel memoriae praestantia, ut, quae legit apud veteres, omnia statim ad fontes suos referre, & inde diiudicare queat? Magnae potius doctissimo viro debentur gratiae, quod tam insignem locorum copiam collegerit, ex quibus veterum philosophorum de Deo sententiae magnam partem optime intelliguntur; etiamsi in nonnullis erratum sit.

Sigillatim BAYLIVS (I) Aegyptios negat recte a CVDWORTHO inter summi Numinis professores esse relatos. Obstare ait DIODORI SICVLI auctoritatem, qui nefanda hanc gentem superstitione laborasse testetur; *l. c. p.* 332. Haec controversia ex illis, ut opinor, facile dirimetur, quae supra copiose de Aegyptiorum religione disputavimus. (II) PYTHAGORAM ex hoc ordine censet eximendum esse. Etenim hunc philosophum Deum pro anima habuisse mundi. At mundi animam non esse unum & simplex aliquid, sed naturam variis ex partibus compositam; *l. c. p.* 333. Hic vero ipsemet ingeniosissimi hominis aut candorem aut perspicientiam desidero. Miscet enim, id quod mox apparebit, duas notiones, quae misceri nullo modo debent. (III) XENOPHANI & PARMENIDI nihilo plus tribuit, quos SPINOSA negat meliores fuisse; *l. c. p.* 334. *s.* De his nos supra iam sententiam diximus. (IV) Omnium maxime miratur *p.* 334. Romanus, & in his VARRONEM atque PLINIVM, in eorum esse numerum adscriptos, qui unum professi sunt Deum esse. Virumque enim nullum habuisse alium Deum, quam mundi animam, & hanc totam rerum universitatem, in qua nulla proprie ita dicta sit *unitas*. Idque de VARRONE aperte testatum esse AVGVSTINVM. De PLINIO nihil addit: sed ex ipsa re intelligitur, PLINIVM *Seniorem* spectasse, haec quum vir acutus scriberet, quum de PLINIO tamen *Iuniore*, cuius est *Panegyricus in Traianum*, CVDWORTHVS verba faciat. (V) Stoicos concedit non sine quadam veri specie inter Dei unius cultores numerari, §. *LXVII. p.* 338. *s.* At si cuncta rite ponderentur, apertum fore, adiicit, Deum huncce Stoicorum ex innumerabilibus partibus constare, nec idcirco unum vere ac proprie dici posse. Idem de HIPPOCRATIS Deo pronuntiat. Ne Platonicos quidem (VI) §. *LXVIII. p.* 342. in iis esse patitur, quibus unum esse Deum visum fuerit. Etenim *(I)* recentiores Platonicos, qui post natum fuerint Servatorem, ex librorum Christianorum profecisse lectione, atque voces non minus, quam dogmata, disciplinae Christianae imitatos esse. (II) Si, quae consequuntur doctrinam PLOTINI, PROCLI, & aliorum huius generis de Deo ac religione, accuratius expendantur, nihil ea fieri portentosius posse, *p.* 346. (III) Ne ipsum quidem PLATONEM concinne ac apte de Deo existimasse: quod GASSENDI auctoritate probat. Binas harum observationum posteriores paullo post diluemus, quum ad generalem ventum erit negotii huius explicationem. Ad primam vero quod attinet, eam ego haud veram esse negem, nec idcirco putem, ex recentiorum Platonicorum effatis aut PLATONIS aut aliorum veterum philosophorum sententias addisci posse. Plus certe huic sectae dedit doctissimus CVDWORTHVS, ut, quemadmodum sentio, dicam, quam licuit. Tantum poterant disputationes Christianorum adversus multorum Deorum amicos, ut philosophi in primis multo, quam antea, melius praeciperent, Deumque unum & plures certa ratione coniungerent. Id quo modo factum sit, elegantius fere nemo exposuit, quam eruditus *Recognit. Clementis* scriptor, qui *Lib. V.* §. *XIX. p.* 551. *T. I. Patr. Apostol.* his verbis plerorumque aetatis suae philosophorum sententiam explicat: *Vnum esse & nos dicimus Deum, qui est omnium dominus: sed & isti Dii sunt. Sicut enim unus est Caesar, & habet sub se multos iudices: - - - simili arbitramur modo, quum unus sit maior omnium Deus, etiam istos ad similitudinem earum, quas diximus, potestatum ordinatos esse in hoc mundo Deos, illi quidem maiori subiectos, nos tamen, & quae* in

tantum & eruditorum fuisse, verum etiam omnibus universe populis olim placuisse, Maximi Tyrii testimonio probatur.

verba nolim facere. Concedo enim, minori huic, quam fas erat, religionem curae fuisse, neque populum Graecum & Romanum ignorasse diffiteor mysterium illud priscae Theologiae, quod deinceps declarare statui, plerosque Deos varia tantum esse unius summi celsissimique Dei nomina, quibus diversas eius virtutes perfectionesque patefacere veteres voluerint. Id vero demonstrandum mihi sumo, nullam inter Graecos & Latinos fuisse gentem, in qua non doctos inter & indoctos vetustissimum illud scitum universe versatum fuerit, unum esse, qui res omnes complectatur & moderetur, Deum. Multitudo quidnam olim de Deo rebusque divinis constituerit, id vero nescio unde rectius eruatur, quam ex poëtis fabularumque scriptoribus, quorum auctoritatem populum in primis constat sequutum esse. Atque hanc viam ARISTOTELEM iam iniisse, video: quippe qui in *Politicis*, ubi de Musica commentatur, ex poëtis patere, arbitratur, quales sibi vulgo Deos fingant homines: Σκοπεῖν δ᾽ ἔξεστι τὴν ὑπόληψιν, ἣν ἔχωμεν περὶ τῶν θεῶν· οὐ γὰρ ὁ Ζεὺς αὐτὸς ᾄδει καὶ κιθαρίζει τοῖς ποιηταῖς. *Licet autem, quae sit nostra de Diis opinio, considerare: nec enim Iupiter ipse canit & cithara pulsat apud poëtas.* Iam vero, qui legerit, quae supra descripsimus ex antiquis vatibus non exiguo numero, testimonia, is, opinor, certus erit, genus hoc gravissimis quidem maculis populorum inquinasse religiones, at numquam tamen hoc dogma passum esse, oblitterari, unum esse summum Deum, unum Deorum parentem & regem. Longe vero plura licuisset adiicere ex SENECA Tragico, STATIO, LVCANO, SILIO ITALICO, PERSIO & MARTIALE eiusdem argumenti dicta: quae, ne fastidio & satietate lectores abalienarem, prudens tum omisi. Idem nunc faciam, unoque DIONIS CHRYSOSTOMI loco contentus ero, quo veterum poëtarum de Deo sententiam apte & perspicue explicat: οὗτοι δ᾽ οὖν πάντες οἱ ποιηταὶ κατὰ ταῦτα τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον θεὸν πατέρα καλοῦσι συλλήβδην ἅπαντος τοῦ λογικοῦ γένους, καὶ δὴ καὶ βασιλέα. οἷς πειθόμενοι οἱ ἄνθρωποι, Διὸς βασιλέως ἱδρύονται βωμοὺς, καὶ δὴ καὶ πατέρα αὐτὸν οὐκ ὀκνοῦσι προσαγορεύειν ἐν ταῖς εὐχαῖς. *Poëtae omnes primum principemque Deum universe parentem appellant omnium rerum ratione praeditarum, nec non regem earumdem: cui poëtarum doctrinae morigeri homines, Iovi regi altaria dedicant, neque verentur eum patrem appellare.*

L. VIII. C. V. (p. 607. T. III. Opp.)

Orat. XXXVI. p. 447.

Ipse

in hoc mundo sunt, dispensantes. Sic eos vis veritatis, cui Christiani sese addixerant, loqui cogebat. At haec nihil ad eos, qui ante CHRISTVM natum vixerant. Denique (VII) HERACLITVM etiam inficiatur ad hunc ordinem pertinere: cuius postquam doctrinam ex mente b. GODOFR. OLEARIS exposuisset, concludit, philosophi huius Deum non unam esse naturam, verum acervum quemdam & cumulum variarum & separatarum naturarum; *Tom. II. l. c. §. CV. p.* 495. Haec BAYLIVS in CVDWORTHVM nostrum monuit. Quorum quidem aliqua, id quod iam fassi sumus, non omni carent robore; at pleraque CVDWORTHVM minime feriunt. Scilicet BAYLIVS ludit in ambiguitate vocabulorum *unus* & *unitas*, quibus aliam & ampliorem, quam CVDWORTHVS, potestatem subiicit. CVDWORTHVS *unitatem*, quam vocat, *multitudini* opponit, & hoc tantum probandum sibi sumit, plerosque viros sapientiores ad unum omnia fontem & caussam revocasse, tametsi plures alioquin Deos coluerint. Neque tamen de hoc uno principio rerum & hac una omnium caussa ita omnes hosce philosophos decrevisse, ut in eorum nihil reprehendendum sit sententiis, contendit. Satis ipsi est, si obtineat, magnam antiquorum philosophorum turbam uni studuisse Deo: rectene ceterum, an parum apte de hoc Deo docuerint, id in medio relinquit, neque sibi datum esse putat, ostendere, nihil ex praeceptis eorum, nisi quod sanum & commodum, fluere. At BAYLIVS verbo *unitas* non *multitudinem* tantum, sed etiam *compositionem* opponit, binasque notiones, quas segregare satius fuisset meo iudicio, inter se confundit, notionem nimirum *simplicitatis* & *unitatis*. Hoc ipsis eius verbis probabo, *l. c. Tom. I. §. LXVI. p.* 335. *Quel est l'etat de la question lorsqu'on veut philosopher touchant l'VNITE de Dieu? C'est de savoir s'il y a une Intelligence parfaitement SIMPLE, totalement distinguée de la matiere & de la forme du monde & productrice de toutes choses.* Vnitas igitur ex mente BAYLII etiam *simplicitatem liberatemque ab omni plane concretione corporea* complectitur. Quapropter, si haec eius definitio probabitur, quod num multi sint facturi, dubito, nullus unum dici potest Deum profiteri, nisi qui eumdem & simplicissimum & ab omni prorsus materiae contagione remotum esse, concedit. Ad quam regulam si exigantur veteris philosophiae de Deo praecepta, nec ego PYTHAGORAE, nec PARMENIDI, nec Stoicis, nec ipsi PLATONI & SOCRATI patronus esse velim. Verum hac de *unitatis* finitione ne cogitavit quidem CVDWORTHVS, nec propterea reprehensione ea de caussa dignus est, quod ad unius Dei cultores non paucos retulit, qui, tametsi unum esse Deum dixerunt, naturam tamen eius aut corpoream quodammodo, aut ex partibus compositam arbitrati sunt. Taceo, sapientis repugnare officio, consectaria hominibus exprobrare vita dudum functis, quae fortassis, si viverent, studiosissime repudiaturi essent. Sed ita solet acutissimus BAYLIVS: miscet omnia, disiungit componitque pro lubitu, potestates vocabulorum mutat, veterum praecepta ex suo sensu interpretatur, obvium quodlibet atripit & eloquentia non mediocri exornat, modo voto suo poriatur, idque probabile faciat, quod probabile videri voluit.

Ipse ARISTOTELES praeterea (1) in *Politicorum Libris* haec scripta reliquit: Πάντες λέγουσι, Θεοὺς βασιλεύεσθαι. *Omnes homines affirmant, Deos esse sub imperio*, aut, quod idem est, *unum esse regem & dominum, qui Diis reliquis imperet.* MAXIMVS vero TYRIVS omnium omnino populorum, doctorum & indoctorum, in hoc opiniones & iudicia concordare, perhibet, unum esse tantum summum Deum, ex quo generati sint reliqui, qui Deorum uterentur nominibus: Εἰ συναγαγὼν ἐκκλησίαν, τῶν τεχνῶν τούτων κελεύεις ἅπαντας ἀθρόους διὰ ψηφίσματος ἑνὸς ἀποκρίνασθαι περὶ τοῦ Θεοῦ, οἴει, ἄλλο μὲν ἂν τὸν γραφέα εἰπεῖν, ἄλλο δὲ καὶ τὸν ἀγαλματοποιὸν, καὶ τὸν ποιητὴν ἄλλο, καὶ τὸν φιλόσοφον ἄλλο· ἀλλ' οὐδὲ μὰ Δία τὸν Σκύθην, οὐδὲ τὸν Ἕλληνα, οὐδὲ τὸν Πέρσην, ἢ τὸν Ὑπερβόρεον. ἀλλὰ ἴδοις ἂν ἐν μὲν τοῖς ἄλλα, ἐν δὲ τοῖς ἄλλα, καὶ οὐ ταυτὰ ψηφιζομένους τοὺς ἀνθρώπους, πάντας δὲ πᾶσι διαφερομένους. οὐ τὸ ἀγαθὸν τὸ αὐτὸ πᾶσιν, οὐ τὸ κακὸν ὅμοιον, οὐ τὸ αἰσχρὸν, οὐ τὸ καλόν. νόμος μὲν γὰρ δὴ καὶ δίκη ἄνω καὶ κάτω φέρεται διασπώμενα καὶ σπαρασσόμενα, μὴ γὰρ ὅτι γένος γένει ὁμολογεῖ ἐν τούτοις, ἀλλ' οὐδὲ πόλις πόλει, ἀλλ' οὐδὲ οἶκος οἴκῳ, οὐδὲ ἀνὴρ ἀνδρὶ, οὐδὲ αὐτὸς αὐτῷ. - - ἐν τοσούτῳ δὲ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι ΘΕΟΣ ΕΙΣ ΠΑΝΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΑΙ ΠΑΤΗΡ, καὶ θεοὶ πολλοὶ θεοῦ παῖδες, καὶ συνάρχοντες θεοῦ· ταῦτα δὲ ὁ Ἕλλην λέγει, καὶ ὁ Βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρώτης, καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς, καὶ ὁ ἄσοφος. *Quod si concionem cogas, omnesque simul artes uno decreto convenire iubeas, ac de Deo ex iis quaeras, putasne, aliud pictorem, aliud statuarium, aliud poëtam, aliud dicturum esse philosophum? Imo ne Scytha quidem, & Graecus, & Persa, & Hyperboreus. Verum enimvero in aliis videbis alia, nec umquam eadem statuere homines. Nec enim bonum idem omnibus, nec idem omnibus malum, nec idem turpe aut honestum. Ut de legibus & iure taceam, quae pro cuiusque placito in omnes ita partes distrahuntur ac vellicantur, ut non modo non gens cum gente, sed nec urbs cum urbe, nec familia cum familia, nec homo cum homine, nec unus aliquis interdum secum ipso consentiat. - - In hac tanta pugna, contentione atque opinionum varietate in eo leges ubique terrarum atque opiniones convenire videbis: Deum esse unum, regem omnium & patrem: huic multos additos esse Deos alios, qui supremi illius filii sint, & quasi in imperio collegae. In eo Graecus cum Barbaro, mediterraneus cum insulano, sapiens consentit cum stulto.* Equidem hoc MAXIMI testimonio nihil inveniri posse luculentius arbitror ad convincendum, turbam eorum, qui Diis quondam supplicarunt, non litteratos tantum & sapientes, verum rudes etiam & illitteratos hanc penitus infixam habuisse animis sententiam, unum esse, cuius omnia voluntas creaverit, potestas moderetur omni tempore, summumque Deum: Eamdem vim dictum hoc DIONIS CHRYSOSTOMI habet, cuius antea partem attulimus: Περὶ δὲ θεῶν τῆς τε καθόλου φύσεως, καὶ μάλιστα τοῦ πάντων ἡγεμόνος, δόξα καὶ ἐπίνοια κοινὴ τοῦ ξύμπαντος ἀνθρωπίνου γένους, ὁμοίως δὲ Ἑλλήνων, ὁμοίως δὲ βαρβάρων, κ. τ. λ. *Una est ac consentiens in omnium hominum animis, tam Graecorum, quam Barbarorum, opinio, cum generatim de natura Deorum, tum sigillatim de illo, qui princeps est omnium, Deo.* Ergo DIO quoque, quae multos olim crediderunt Deos esse gentes omnes atque nationes, easdem nil dubitasse, quin unus omnium princeps & parens Deorum sit, aperte (2) testatur.

Diss. I. p. 4. 5.

Orat. XII. p. 201.

Suum

(1) *In Polit. Libris) De Republica Lib. IV. C. XV. p. 510. T. III. Opp.*

(2) *Testatur)* Duplici auctoritate confici posse, opinatur vir doctissimus, populum & multitudinem tam Graecorum, quam Romanorum unum reliquis Diis omnibus maiorem & totius universitatis parentem coluisse Deum, primum poëtarum, deinde philosophorum & rhetorum quorumdam. Ego autem vereor, ne utraque infirmior re ipsa sit ad negotium hoc dirimendum, quam primo adspectu videtur. (I) Ex poetis, quid plebs de Diis & religione senserit, intelligi hodie posse, confiteor: non quod existimem, a poetis plebem accepisse religionem, quod multis visum est doctissimis viris, contra quos alio iam loco satis verborum feci; sed quod poetas arbitror, quae vulgo de Diis ferebantur, & a plebe sacerdotibusque tradebantur, numeris illigasse, suavitateque carminis roborandae superstitionis auctores fuisse. Vnus vero ille, quem pöëtae canunt, Iupiter & Deus, id quod supra quoque iam ex HOMERO & HESIODO docui, Saturni est filius, nec melioris, quam Dii reliqui, originis, quos omnes ex Chao vel Oceano, non secus ac homines, natos ferebant esse poëtae. Imperium ille habet ac potestatem in Deos reliquos, sed, quod antea quoque planum feci, non iure naturae, verum partim vi, partim beneficio reliquorum Numinum. De uno igitur Deo, rerum omnium parente atque conditore, atque a materia secreto, ne cogitasse quidem poetae videntur vulgares, qui HOMERVM & HESIODVM sequuti sunt: ac, si quid apud eos, quod huius esse videtur argumenti, occurrit, paullo tamen post sequuntur alia, ex quibus facile cognoscas, falli eos magnopere, qui splendida poetarum verba ex nostro sensu ponderant, & figuras carminis ex solutae orationis legibus aestimant. Exemplum ex PETRONIO cape *Satyricon Cap. CXXII. p. 580. ed. Burmanni.*

CAESAR

Suum vero quilibet populus peculiare habebat propriumque nomen, quo summum illud Numen, quod adorabat, honestare solebat. Quam quidem rem supra iam me declarare memini. Graeci maximum altissimumque Deum Ζεύς sive Ζὴν, Latini eumdem *Iovem*, Aegyptii, Afri & Arabes *Hammon* appellabant. Quae caussa erat, cur *Hammon* a Graecis Afrorum Ζεύς, a Latinis vero *Iupiter* eorum nominaretur. Nec ignotus est (3) CICERONIS, qui huc pertinet, ex *Libris de natura Deorum* locus: *Iovis Capitolini nobis alia species, alia Afris Ammonis Iovis.* *Iovem* Scytharum auctor est HERODOTVS *Pappaeum* seu *patrem* salutatum esse. Persis etiam suus erat, quod XENOPHON testatur, Ζεὺς πατρῷος, *Iupiter patrius*, *Mithras* nimirum seu *Oromasdes*. Quem quidem XENOPHON differre scribit a sole, CYRVS autem in litteris, quas sacer codex exhibet, *Dominum* appellat *Deum coelorum, a quo omnia terrae regna acceperit.* BEROSVS, Chaldaeorum sacerdos; Deum testatur, quem *Belum* vocaverint Babylonii, Numen illud esse, quod coelum terramque condiderit & construxerit. Suntque viri doctrina praestantes, qui *Baal*, quod nomen idem est, quod *Bel*, dominumque significat, inter Phoenices nomen olim fuisse suspicantur summi illius Numinis, quod virtute sua coelum terramque produxit, & nonnumquam *Beel samen*, *Dominus coeli* vocatur. Verbum *Molech*, quod regem proprie denotat, Ammonitis illum indicabat Deum, quem pro ceterorum Deorum rege habebant. Gazaeorum denique, qui stirpe Philistaei erant, princeps Deus *Marnas* dicebatur: quod vocabulum *Dominum* significat *hominum*. A quo Cretes *Iovem* suum derivasse, arbitror, quem *Deorum hominumque parentem* (4) nominabant.

Memini, (5) ORIGENEM nefas esse Christiano homini contendere, his similibusque nominibus, quibus gentes utebantur superstitionibus obrutae, summum Deum compellare. Cuius sententiae has sine dubio caussas habuit, quod vocabula haec tum temporis simulacris Deorum vulgo accommodari, ineptissimisque fabulis & commentis turpiter foedata esse, non ignoraret. Neque tamen vir doctissimus gentes variis hisce nominibus reapse Deum omnium rerum moderatorem, τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν, designasse, diffitetur. Secus vero LACTANTIO FIRMIANO visum est: utpote qui *Iovis*, quem in Capitolio Romani venerabantur, nomen summo tribui Numini, illicitum prorsus iudi-

CAESAR apud hunc Iovem magnificis compellat verbis:

Iupiter OMNIPOTENS, & tu Saturnia tellus,
Armis laeta meis.

Haec si verba in se spectes, & vocabulum *omnipotens* arctiori Christianoque sensu sumas, optime poetam hunc de Deo sensisse, & rerum universitati Numen infinite potens praefecisse, arbitraberis. Quod si vero legendo pergas, confestim apparebit, dilutam admodum & exiguam huic nomini potestatem subiiciendam esse, splendidiusque poetam scripsisse, quam existimasse. Etenim is ipse *omnipotens Iupiter* POMPEII triumphos horret ac metuit; *Cap. CXXIII. p.* 589.

Et piratarum scopulos: modo quem ter ovantem
IVPITER HORRVERAT.

(II) Rhetores ac philosophi parum mihi aequi videntur esse arbitri, quum de vulgi religione disceptatur. Suos enim sensus multitudini suppeditare, & ex suo ingenio plebis metiri solent ingenium. Praeterea quid, obsecro, cogit nos, ut, si quid forte DIO vel MAXIMVS tradidit, id nos statim ita sese omnino habere credamus? MAXIMVS universum terrarum orbem unum profiteri Deum scripsit: restat, ut disquiramus, an homo ingenio praeditus veritati sit obsequutus, haec quum scriberet, an vero rhetorum more figuris plus aequo dederit. Mitto alia, quae vim testimoniorum eiusmodi valde labefactant & diminuunt.

(3) *Ciceronis) De natura Deor. Lib. I. Cap. XXIX. p.* 2923. *T. IX. Opp.* Ex hoc autem loco id tantum licebit efficere, si modo id licet, Ammonem Aegyptiorum & Iovem Graecorum a Romanis pro uno fuisse ac eodem Deo habitos, non autem, binos hosce Deos nullo reapse discrimine seiunctos fuisse. Moris id erat Romanis, principes aliorum populorum Deos *Ioves* dicere. At ipsa diversa Ammonis & Iovis species homines docere potuisset, male haec duo Numina in unum conflata Numen esse.

(4) *Nominabant*) De his omnibus Dei nominibus quum supra iam satis actum, & auctorum simul, qui hic laudantur, loci designati sint, nunc quidem sileo. Fuisse ceterum in quovis populo nomen aliquod supremo, quod quidem gens ista credebat esse, Numini proprium, lubens equidem concesserim. Hoc autem minime commoveor, ut existimem, omnes illos populos nil dubitasse, quin unus esset summus rerum omnium dominus, a quo potestatem, qua valerent, reliqui omnes Dii accepissent, quemve omnes ceteri colerent populi. Etenim historia Deorum, quibus haec data sunt nomina, perspicue docet, populares & patrios eos fuisse Deos, & praeterea homines populorum suffragiis in coelum evectos. Taceo, Graecos non secus, atque Romanos, uniuscuiusque gentis Deos suorum Numinum vocabulis nominasse: ex quo ingens Deorum confusio nata est. Sed multus hic esse nolo in argumento; in quo aliquoties iam copiosus fui.

(5) *Origenem*) Lege *Lib. I. adversus Celsum p.* 18.

iudicabat. Audiamus, quibus hanc nonnullorum consuetudinem rationibus oppugnet: *Vana est persuasio eorum, qui nomen Iovis summo Deo tribuunt. Solent enim quidam errores suos hac excusatione defendere; qui convicti de uno Deo, quum id negare non possint, ipsum colere affirmant, verum hoc sibi placere, ut Iupiter nominetur. Quo quid absurdius? Iupiter enim sine contubernio coniugis filiaeque coli non solet. Unde, quid sit, apparet, nec fas est, id nomen eo transferri, ubi nec Minerva est ulla, nec Iuno.* Magnum *Iovis Capitolini* templum, quum haec scriberet, animo LACTANTII & oculis obversabatur. Namque (6) templum hoc tria minora complectebatur sacella, uno eodemque tecto septa, quorum medium ipsi *Iovi*, dextrum *Minervae*, sinistrum *Iunoni* consecratum erat. Quod quidem notissimo versu poëta expressit: Lib. I. C. XI. §. 76.

Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.

Iuno vero, si poëtas consulamus, uxor erat Iovis, *Minerva* filia eiusdem, quam non ex Iunone, sed ex cerebro parentis prognatam ferebant esse. Miram vides hic religionum confusionem. Nam quod in plerisque evenit Deorum historiis, quales populo solebant proponi, ut naturalis Theologia poëtarum misceretur narratiunculis, id hic etiam sine ulla controversia contigit. Secretiorem vero si adeas & reconditam Romanorum de Diis doctrinam, equidem minime dubitans affirmaverim, trinos hosce Deos Capitolinos, *Iovem*, *Minervam* & *Iunonem*, non secus atque alia quaedam Numina, diversa tantum esse unius summi Dei vocabula, idcirco unice inventa, ut variae virtutes ac perfectiones eius patefierent. *Iupiter* nota erit, si haec via placeat, summae illius Dei gloriae & maiestatis, quae in coelo veluti habitat & residet: *Minervam* divinae sapientiae & rationis signum interpretari licebit: *Iunonem* denique vim eiusdem Dei, quae in mundi partibus inferioribus conspicitur, designare, dicendum erit. (7) MACROBIUS tamen rem paullo aliter instituit, atque trinos hosce Deos cum Physicorum praeceptis componit. *Minervam* ait esse *summum aetheris cacumen*, *Iovem medium aethera*, *Iunonem* denique *infimum aërem cum terra*: quibus omnibus mentem & animum inesse, arbitratur. Ergo tria haecce nomina unum denotare Deum, censet, in tribus hisce mundi regionibus diversa ratione potentiam virtutemque suam exercentem. Non impedio, si quis hanc illi alteri anteponat expositionem: ego, quum *Minervam* supra *Iovem* collocet, vix eam (8) probaverim.

Sed

(6) *Templum*) Copiose hac de re differentem vide IUSTUM RYQUIUM *Libro de Capitolio Cap. XIII. p.* 158. *f.*

(7) *Macrobius*) *Saturnal. Lib. III. Cap. IV. p.* 391. 392.

(8) *Probaverim*) (I) Sed haec ipsa, nisi fallor, opinionum de tribus his Numinibus discrepantia edocere virum poterat doctissimum, commentitias has omnes esse explicationes religionum veterum, & a viris sagacioribus recentiori aetate idcirco tantum inventas, ut turpitudinem atque deformitatem publici cultus quodammodo velarent. Octo vel novem, immo plures, exstant de arcana significatione trium Deorum Capitolinorum sententiae: ex quibus quaenam reliquis anteponenda sit, nemo certe dixerit, qui rationem, non fallax sequitur ingenium. Ex quo quidem luculentum est, omnes fundamento carere, & ab hominibus excogitatas esse pro lubitu, qui populi religiones ad philosophiae suae dogmata cupiebant accommodare. Et quid multis? Templa, sacerdotes, caerimoniae, historiae Deorum, de quibus agimus, sine ullo refellunt negotio, quidquid horum adhuc in lucem prolatum est. Actum erit meo iudicio de veterum religionum historia, nisi religiones ipsas a novis philosophorum & sacerdotum interpretationibus, praesertim iis, quae post natam religionem Christianam ingenti numero propositae sunt, diligenter segregemus. (II) MACROBII sententiam de tribus hisce Diis amplioerem facit vir doctissimus studio sententiae, ut suspicor, quam probat, atque apud eum exstat. Nec enim scripsit MACROBIUS, tria *Iovis*, *Minervae* ac *Iunonis* nomina unum designare Deum vario modo potentiam suam exercentem. (III) Quod ideo MACROBII reiicit sententiam, quoniam *Minervam* supra *Iunonem* collocat, id ego, si satis alioquin bene sese haberet, parum curarem. Etenim in Capitolino templo honestiorem locum occupasse *Minervam*, aut dextrum clausisse *Iovis* latus, quum inferiorem *Iuno* locum teneret, omni vacat controversia. Vid. RYQUIUS *de Capitolio Cap. XIII. p.* 158. GERH. IO. VOSSIUS *de Theol. gentili Lib. VIII. Cap. XII. p.* 755. Quaeruot magna cura viri harum litterarum peritissimi, quid caussae fuerit Romanis, ut filiam *Iovis* uxori eius praeferrent, & altiori loco ponerent, rationesque instituti huius nescio quas sanctiores & secretiores comminiscuntur. Mihi vero faciles admodum explicatus haec quaestio videtur habere. Etenim primum haec Diva *Iovis* veluti ipsius portio erat, ex cerebro nimirum eius procreata, *Iunone*que propterea nobilior: deinde *Iunone* quoque potentior, quia, non secus ac parens, prae reliquis Diis fulmine parentis armata erat, quod pro arbitrio iaculari poterat in hostes: qua quidem potestate carebat *Iuno*. VIRGILIUS de *Minerva Aeneid. Lib. I. v.* 46.

Ipsa Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem.

Sed nec GERH. IO. (9) VOSSII coniecturam temere putem ab aliquo contemnendam esse, qui sanctius aliquod & sublimius mysterium sub tribus hisce Diis suspicatur latere, eorumque nominibus trinam quamdam divinitatem, seu tres in Deo hypostases indicari, putat. Vetus est opinio, trina haecce Numina ex Phrygia in Italiam a Troianis primum asportata esse, Phryges vero a DARDANO accepisse, qui ex insula Samothracia secum attulerit. Idque factum perhibet EVSEBIVS octingentis annis post illam terrae eluvionem, quae NOACHI tempore accidit. Latinis dicti sunt hi Dii *penates:* quod nomen, si (10) MACROBIVM audias, *Deos* significat, *per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus*, si VARRONEM consulas, cuius testimonium (11) ARNOBIVS servavit, *Deos, qui sunt intrinsecus, atque in intimis penetralibus coeli.* Samothracibus autem vulgo vocabantur Κάβειροι sive *Cabiri:* quam vocem recte (12) VARRO interpretatur: Θεοὶ δυνατοί, *Divi potes.* Non differt autem a voce Hebraeorum כבירים. Ex quo iustissimam nasci nobis puto coniiciendi caussam, vetustissimum illud dogma, quod in tres Deum personas dividit, quodve ORPHEVS, PYTHAGORAS & PLATO Graecis instillarunt, neque Persae & Aegyptii nescivisse videntur, ab Hebraeis principio profectum esse. Prima igitur divinarum harum personarum, quam *Iovem* nuncupant, fons est divinitatis: altera, cui nomen apud Latinos fuit *Minervae*, quod (13) VARRO testatur naturam significare, in qua *ideae & exempla rerum* contineantur, concinna est divinae rationis imago: tertia denique, *Iuno*; quae *amor & delicium Iovis* dicitur, satis commode, ut VOSSIO placet, illi respondet personae, quem *sanctum* appellamus (14) *Spiritum.*

Satis

(9) *Vossii*) Vid. *de Theologia gentili Lib. VIII. Cap. XII. p.* 750. 751.

(10) *Macrobium*) *Saturnal. Lib. III. Cap. IV. p.* 391. Sed addendum fuisset, hos Deos, per quos spiramus & ratiocinamur, MACROBIO nullos esse alios, quam tres aëris, quo cingitur hic orbis, regiooes, summam, mediam & infimam. Quae quidem opinio vehementer resistit illis, qui hoc eius testimonio utuntur ad Trioitatem in Diis *penatibus* investigandam.

(11) *Arnobius*) *Lib. III. adv. gentes p.* 155. Verum adiecit, id quod non praetermittendum, VARRO, *horum Deorum penatum nec numerum nec nomina sciri.*

(12) *Varro*) *Lib. IV. de lingua Lat. p.* 66.

(13) *Varro*) Haud dubie locum intelligit VARRONIS, quem AVGVSTINVS servavit *de civit. Dei Lib. VII. Cap. XXVIII. p.* 141. *Tom. VII. Opp.* quo se comperisse ait, *coelum Iovem, terram Iunonem, ideas Minervam* indicare.

(14) *Spiritum*) Ego vero hanc VOSSII & CVDWORTHI opinionem de tribus Diis Capitoliuis, *Iove, Minerva & Iunone*, aperte falsam & ab omni vero aversam esse, libere pronuntio: nec umquam a me impetraverim, ut in eiusmodi rebus divinae Trinitatis imaginem quaeram. Nihil dicam de historia horum Numinum, ex qua sine controversia constat, homines fuisse *Iovem, Iunonem & Minervam*, quos superstitio in coelum extulit: de re ipsa tantum aliqua commonebo, ut imbecillitas eiusmodi suspicionum aperiatur. (I) Tres hosce Deos quare coniunxerint Romani, non admodum difficile intellectu est. *Iunonem & Iovem* consociatos esse, nemo miratur. Maritum enim uxoris decet societas. Id ergo unum expediendum restat, quare *Minerva* ex reliquorum Deorum numero binis hisce Numinibus una sit adiuncta. Verum cogitanti, *Minervam Iovis* fuisse ipsius prolem carissimam & partem nobilissimam, ex cerebro quippe eius prognatam, neque hoc mirum videbitur, eam ad parentis latus prae ceteris Diis omnibus una cum *Iunone* fuisse collocatam. Dilectissimam & unicam proprie filiam parenti comitem datam esse, quidnam, quaeso, recooditom aut singulare habet? (II) Tria haecce Numina trium Deorum simulacra & imagines esse potuisse, concesserim: at, quemadmodum *Iupiter, Iuno & Minerva* trium in uno Deo personarum esse queant imagines, id viderint, qui eiusmodi coniecturis delectantur. Tres nimirum naturas separatas & plane distinctas, at simul inaequales, haec tria esse Numina, tota cum Graeca, tum Romana vetustas semper credidit: nec vel levissimum usquam vestigium exstat, ita quemquam de his Numinibus sensisse, ut de *Patre, Filio & Spiritu S.* Christiani sentiunt. Quapropter, si *Iuno, Iupiter, Minerva* Trinitatis sunt reliquiae, a Iudaeis ad Phryges, Samothraces, Graecos & Romanos, nescio quo modo, delatae, consentaneum erit, ut Trinitatem Iudaeorum non ex tribus personis dignitate paribus in uno Deo, sed ex tribus Diis imparibus constitisse, statuamus. (III) Iam quid concoctu difficilius, quam hoc, *Filium & Spiritum S.* signis mulierum, & uxoris quidem filiaeque *Iovis*, expressos fuisse? *Filium Dei* in filiam & natam Dei commutare, *Spiritum S.* in uxorem Dei, quidnam, quaeso, hominem sanae mentis adducere potuisset? Num Sabinorum quisquam umquam tam absurde atque stolide somniavit, quam ille, a quo haec profecta essent? Scio, quid viri docti dicant. *Minerva* sapientiae Dea est. *Filius Dei* autem dicitur *verbum Dei.* *Iuno* delicium & amor fuit *Iovis.* *Spiritus S.* Cabbalistis dicitur *Amor.* Igitur ille tamquam Dea sapientiae, hic tamquam uxor eiusdem exhiberi potuit. Sed nisi VOSSIVS & quidam alii, quorum merita suspicio, haec affirmassent, equidem exclamarem:

O rem ridiculam, Cato, & iocosam!

Hoc dicam ingenue: Ita si licebit ratiocinando pergere, mox ego forte etiam callidius, nisi mihi nimis faveo, apud inferos in *Plutone & Proserpina* imaginem divinae Trinitatis inveniam. Nam

quid

Satis diximus de prima LACTANTII caussa, propter quam ferri posse negat eos, qui summum Deum *Iovem* nominant. Videamus nunc alteram: *Quid? quod huius nominis proprietas non divinam vim, sed humanam exprimit. Iovem enim Iunonemque a iuvando esse dictos, Cicero interpretatur: & Iupiter quasi iuvans pater dicitur. Quod nomen in Deum minime convenit, quia iuvare hominis est. - - Nemo sic Deum precatur, ut se adiuvet, sed ut servet. - - Ergo non imperitus modo, sed etiam impius est, qui nomine Iovis virtutem summae potestatis imminuit.* Vereor, ne hanc totam boni hominis argumentationem vehementer infirmam esse rerum periti iudicent: cuius, quo unice nititur, fundamentum prorsus fragile & nullum est. Nam quod nomen *Iupiter* idem esse putat, quod *iuvans pater*, in eo, quamvis CICERONIS auctoritati pareat, aperte tamen fallitur. *Iupiter* nihil est aliud, quam *Iovis pater: Iovis* autem Hebraeorum illud nomen est, quo summum Deum compellant, quod *Tetragrammaton* vulgo dicitur, ad Romani tamen sermonis regulam inflexum: quod unde Latini acceperint, nunc quidem indagare nolo. Quamobrem tantum abest, ut impium haberi debeat, Deum isto appellare nomine, ut potius ipse Deus hoc nomine salutari quondam a suis voluerit. Neque ulla ratio apparet, cur Latinos summum Deum hoc vocabulo negandum sit designasse,

quid vetabit matrem Proserpinae, *Cererem*, uxori & marito sociare? Et quidni tria Indorum celeberrima Numina, *Brama*, *Isuren* & *Wisnu*, veteris de tribus in Deo personis sententiae luculentissima exhibere vestigia, dicam, si haec ratio alicuius est ponderis? (IV) Verum instant viri egregii: *Iuno*, *Iupiter*, *Minerva Dii* fuerunt *penates*: at Dii *penates* sunt, per quos spiramus & vivimus. Hi Dii quoque *Dii* sunt *Cabiri: Cabiri* descendit a vocabulo Hebraeo כביר *magnus*. Ergo ab Hebraeis venerunt hi Dii ad reliquas gentes. Ab Hebraeis vero quis falsa statuat Numina proficisci potuisse? Quot membra, tot argumenta, non eos semper, qui valent ratione, sic ea, quemadmodum par est, uti. Primum quod ad *Deos* attinet *penates*, universa Deorum, qui sic dicti sunt, historia innumeris referta est quaestionibus & dubitationibus, neque certi nobis licet aliquid de illis hodie statuere. Legi tantum velim, quae ARNOBIVS *Lib. III. adv. gentes p.* 155. de hoc genere Numinum observavit. Sed fuerint hi Dii *penates:* valeat etiam ista Deorum *penatum* descriptio, quam attulit MACROBIVS, & apud MACROBIVM VARRO: illa tamen, quae paullo ante ad MACROBII & ARNOBII dicta monui, fieri nullo modo posse, ostendent, ut vel de tribus in Deo personis cogitemus, quando *penatum* Deorum mentio fit. Qualis denique haec argumentatio? Dii *penates* sunt *Iupiter*, *Iuno*, *Pallas*. At Dii *penates* illi sunt, per quos spiramus & vivimus. Igitur *Iupiter*, *Iuno*, *Minerva* sanctissimae Trinitatis imaginem sistunt. In *Diis Cabiris* nihilo plus est ad hanc rem conficiendam auxilii. Principio aeternae & inexplicabiles fervent inter eos rixae, qui de Diis *Cabiris* disputant. Incertum enim est, tres, duo, quatuor, aut plures fuerint Dii, quos ita vetustas salutavit: incertius etiam, quales illi sint Dii, quibus hoc nomen est impositum. Vid. GERH. IO. VOSSIVS *de idololatria Lib. II. Cap. LVII. p.* 228. & TOBIAS GVTHBERLETHVS *de mysteriis Deor. Cabirorum Cap. III. & IV. p.* 19. Sunt quidem, quibus placuit, *Iovem*, *Iunonem* & *Minervam* Deos unice hos *Cabiros* esse. Verum illi multo plurium auctorum testimoniis muniti sunt, qui aut duos tantum esse Deos *Cabiros* volunt, *Castorem* & *Pollucem*, aut quatuor, *Cererem*, *Proserpinam*, *Plutonem* & *Mercurium*. Lege ADR. RELANDI *Diss. de Diis Cabiris §. II. in Diss. select. Tom. I. p.* 194. De notatione vocabuli *Cabiri* non minora vigent certamina. MARSHAMVS, VOSSIVS, BOCHARTVS, multique alii eam probant vocabuli huius derivationem, quam CVDWORTHVS suam fecit: sed reiiciunt alii, nec ingenio nec eruditione inferiores. Vid. GVTHBERLETHVS *de myster. Deor. Cabir. Cap. I.* & RAPH. FABRETTVS *Comm. ad columnam Traiani Cap. IV. p.* 80. *f.* Atque non ita pridem RELANDVS exstitit, qui non contemnendis rationibus demonstrare studuit, nomen hoc ab Hebraeo vocabulo חבר *coniunxit*, *sociavit*, descendere, *Deosque Cabiros Deos* esse *socios*. Sed credamus illis, qui *Deos Cabiros* Deos esse כבירים seu *potentes* existimant, & a nomine כביר natales vocabuli istius repetunt: siccine constabit, Deos *Cabiros* unum fuisse illum & trinum Deum, quem gens Hebraea coluit? Non arbitror. Longe secus visum est SAM. BOCHARTO, qui *Canaanis Lib. I. Cap. XII. p.* 394. hac ipsa nixus notatione, ingeniosissime pugnat, a Phoenicibus antiquis cultos fuisse Deos illos, quibus *Cabirorum* nomen est. Certe, quum cognatae fuerint Phoenicum, Hebraeorum & aliorum populorum Orientis linguae, etiamsi ostendas, nomen quoddam Hebraei cuiusdam nominis propaginem esse, haud tamen inde continuo consequetur, rem isto nomine designatam inter Hebraeos etiam unice investigandam esse. Ac, si omnia, quorum nomina Hebraeo cuidam vocabulo affinia sunt, Hebraeae etiam originis esse, credendum foret, multa profecto ad Hebraeos essent referenda, quae inter alias gentes orta esse, nec Hebraeis umquam recepta, constat. Taceo, rationibus, quas etymologicas vocant, nil esse levius & incertius: taceo etiam, intelligi nullo modo posse, quare, si Hebraei Deum trinum Deos כבירים vocassent, nullum eius nominis in Hebraeorum sacris libris vestigium exstaret. Sed quid multis disputo? Qui vel leviter mysteria cultumque Deorum, qui *Cabiri* nominantur, inspexerit, is nullum maius requiret argumentum, ut lucem tenebrasque, diem & noctem minori disiungi discrimine credat, quam tres in uno Deo personas & commentitia illa *Cabira* Numina, quibus veteres populi supplicarunt.

gnasse, quum Graeci, id quod locis postea demonstrabo minime dubiis & ambiguis, celsissimum Numen suum verbo Ζεύς (15) denotaverint.

Romanorum Deus Optimus Maximus. Multum ad hanc rem momenti habet, quod populus Romanus *Iovem Capitolinum* non quidem signum eius vitae atque sensus inops, verum Deum illum, quem statua referre dicebatur, *Optimum* & *Maximum* nominare consuevit. Quae bina cognomina censuisse veteres Romanos declarant, Iovem naturam esse infinite benignam, parique potentia praeditam. *Iupiter*, sic loquitur (16) CICERO *de natura Deorum*, *a poëtis dicitur Divûm atque hominum pater*, *a maioribus autem nostris Optimus Maximus*. Idem *Oratione pro S. Roscio: Iupiter*, inquit, *Optimus Maximus*, *cuius nutu & arbitrio coelum*, *terra mariaque reguntur*. Apposite quoque PLINIVS *Iunior* ad hanc caussam in *Panegyrico: Parens*, inquit, *hominum Deorumque Optimi prius*, *deinde Maximi nomine colitur*. Praeterea SERVIVS HONORATVS, Pontifices Romanos, quum publice rem di-
Comm. in Virgil. vinam facerent, auctor est, *Iovem* hac formula alloquutos esse in precibus: *Omnipotens Iupiter*, *seu quo alio nomine appellari volueris*. Ex quo, ut opinor, intelligitur, quem Romani *Iovem* vocarunt, Deum illis infinite potentem habitum esse. Sed nec illud
Nat. Quaest. Lib. II. C. XLI. p. 536. T. I. Opp. omittere debeo, quod de Hetruscis SENECA scriptum reliquit: quos quum a philosophis distinxisset, atque ut genus hominum, superstitione varia, nullis vero litteris tinctum, his verbis spectari iussisset: *Haec adhuc Hetruscis & philosophis communia sunt*, *in illo dissentiunt*, nomine *Iupiter* supremum totius rerum naturae moderatorem & arbitrum ab illis designari, perhibet. Iuvabit ipsa hominis verba legisse. Primo igitur, de fulminibus quid sentiant Hetruriae populi, exponit: *Fulmina dicunt a Iove mitti*, *&*

tres

(15) *Denotaverint*) Quae de nomine *Iovis* hic monet vir doctissimus, ne longior sim, quam necesse est, praetermitto. Erunt tamen, nil dubito, qui CICERONIS notationem vocabuli huius aeque iudicabunt esse verisimilem, atque illam, quam meliorem CVDWORTHVS arbitratus est, tametsi summorum virorum sequatur vestigia. LACTANTII etiam posterius argumentum, ob quod Deum negat *Iovis* nomine compellari posse, futile ac frigidum esse, lubens confiteor. Ad rem ipsam vero quod attinet, non possum, quin ORIGENI & LACTANTIO accedam, qui nefas esse iudicarunt, summum Numen Deorum commentitiorum, quibus veteres supplicabant populi, vocabulis appellare: certe robusta mihi videtur & valida, quam afferunt, sententiae huius ratio. Nomina *Iovis*, *Hammonis*, *Beli*, *Sabazii* certis erant Diis propria, de quorum ortu ac rebus gestis insulsissimae circumferebantur narrationes: neque poterant haec ideo recitari vocabula, quin audientibus plerisque omnia illa in mentem venirent, quae multitudo & sacerdotes cum his coniungebant nominibus. *Iovem* qui appellari audiebat, eius simul animum parentum eius, Rheae & Saturni, fratrum, uxoris, stuprorum & adulteriorum memoria subibat. Quapropter Christiani, si summum, quod venerabantur, Numen eodem salutassent vocabulo, plerosque omnes, si a paucis quibusdam sapientioribus discesseris, in eam induxissent sententiam, Christianorum Numen eiusdem esse naturae, cuius *Iovem* Graecorum & Romanorum, iisdemque idcirco criminibus inquinatum. Quae sententia quantum generi humano detrimentum attulisset, nemo non intelligit. Christiani quidem longe aliam subiecissent nomini *Iupiter* potestatem, quam Graeci atque Romani: at quis nescit, populum aegerrime commoveri, ut novas vocabulis usitatis notiones imponat, neque de nominum virtute ex sapientum quorumdam sensu & arbitrio, sed ex usu & consuetudine sermonis recepta iudicare solere? Quamobrem, quidquid etiam dixissent aut sensissent Servatoris nostri discipuli, multitudinis tamen animis semper vulgaris illa notio vocabuli *Iupiter* obversata fuisset. Quod si etiam huic occurri potuisset errori, indignum tamen, si quid ego iudico, supremi Numinis maiestate fuisset, eiusmodi vocabula in illud conferre, quibus per tot saecula tam insignes maculae nefandaque crimina adhaeserant. Praeter haec, qui postulabant hoc a Christianis, ut perinde esse concederent, quo nomine Deus summus appellaretur, *Iovis*, *Beli*, *Ammonis*, aut alio, pauci erant philosophi, CELSVS, HIEROCLES, & alii, qui nec cum populo de religione sentiebant, nec aliud habebant propositum, quam perniciem & interitum religionis Christianae: cui ut nocerent, hoc in primis ostendere conabantur, quidquid eximium, praeclarum & rationi consentaneum in praeceptis Christianorum esset, id dudum, antequam hoc genus hominum e Palaestina prodiisset, a plerisque populis probatum fuisse. In his autem praeceptis, quorum inficiari nullo modo poterant praestantiam & veritatem, illud erat maxime, quod unum tuetur esse Deum. Quocirca nullam fuisse contendebant gentem, cui haec non ante CHRISTVM perspecta fuisset de uno Deo doctrina, nominaque idcirco summorum cuiusque nationis Deorum unius summi Numinis esse vocabula, sibi credi volebant. Ex quo quidem id manabat, nihil esse, cur a Christianis discerent populi, unum esse Deum, aut avita sacra desererent. Quae quum ita sint, prudentissime fecisse Christianos, arbitror, quod in verbis hic difficiles fuerint. Etenim, si hoc dedissent, *Pappaeus*, *Iupiter*, *Belus*, *Ammon*, & infinita huius generis alia vocabula unius eiusdemque Dei summi esse nomina, nec ad rem ipsam multum interesse, quonam ex his nomine Deus afficiatur, id quoque largiendum fuisset, publicas populorum religiones multo esse saniores atque meliores, quam Christiani dicerent, neque orbem terrarum novo magistro & correctore veterum superstitionum magnopere indiguisse.

(16) *Cicero*) *De natur. Deor. Lib. II. Cap. XXV. p. 2992. T. IX. Opp.* Qui sequitur, CICERONIS locus exstat in *Orat. pro Roscio Cap. XLV. p. 948. Tom. III. Opp.*

tres illi manubias dant. Prima, ut aiunt, monet, & placata est, & ipsius consilio Iovis mittitur. Secundam quidem mittit Iupiter, sed ex consilii sententia: duodecim enim Deos advocat. Tertiam idem Iupiter mittit, sed adbibitis in consilium Diis, quos superiores & involutos vocant, quae vastat. Deinde vetustam hanc doctrinam interpretatur & explanat. Negat vero, hanc eius esse sententiam, quam verba prae se ferunt: propositum tantum fuisse affirmat auctoribus eius, perterrefacere homines, idque inculcare, *Iovem* ipsum omnium salutem & felicitatem cupere, mala autem & poenas numquam, nisi necessitate iubente, neque umquam solum, sed coniunctim cum aliis, infligere. Ad extremum haec addit: *Ne hoc quidem crediderunt* (Hetrusci,) *Iovem, qualem in Capitolio & in ceteris aedibus colimus, mittere manu sua fulmina, sed eumdem, quem nos, Iovem intelligunt, custodem rectoremque universi, animum ac spiritum, mundani huius operis dominum & artificem, cui nomen omne convenit.* Qui initia constitutae civitatis Christianae vivendo attigerunt, Romani maiorum hac in parte vestigia non deseruerant, sed, quod illi fecerant, *Iovem* suum summum existimabant Deum esse. Testis TERTVLLIANVS est *Libro ad Scapulam*, qui Romani exercitus preces, postquam MARCI AVRELII Quados debellantis tempore Christianorum militum pietate largum imbrem obtinuerant, ad Deum fusas his verbis enarrat: *Tunc populus acclamans IOVI DEO DEORVM, QVI SOLVS POTENS EST, in Iovis nomine Deo nostro testimonium reddidit.* Igitur LACTANTIO multum aequiorem videmus & indulgentiorem TERTVLLIANVM fuisse, quum milites verum Deum invocasse, *Iovem* implorantes, (17) largiatur. C. IV.

Vsitatissimi moris fuit, id quod antea docuimus, scriptoribus verae religionis ignaris, nomen *Deus* ponere, & isto vocabulo summum illum Deum, cui parent omnia, indicare

Ethnici, quum graviter & serio loquerentur, unum tantum Deum testabantur.

(17) *Largiatur*) Romanorum quosdam tantum valuisse sapientia, ut, remotis fabulis & sacerdotum nugis, sub *Iovis* nomine summum, quod omnia moderatur, Numen colerent, equidem in controversiam minime vocabo. At Romanos promiscue, populum & philosophos, litteratos & illitteratos, rudes & eruditos eadem de *Iove* imbutos fuisse opinione, id vero ut credat, ab animo meo impetrare nequeo. Populus certe Romanus, id quod loci docent veterum auctorum innumerabiles, quin ipse Iovis cultus ostendit, *Iovem Capitolinum* Saturni esse rebatur filium, qui coelo imperaret, & fulmina inde in homines emitteret, uxorem Iunonem, filiam Minervam haberet. Neque attulit hic aliquid vir longe doctissimus, quod ab hac me dimovere queat sententia. (I) Ex nomine *Optimus Maximus* nihil cogitur. Namque neminem praeterit, vim & amplitudinem eiusmodi vocabulorum ex conditione & natura rerum earum aut constringendam aut dilatandam esse, quibus applicantur. De *Iove* itaque suo, quem *Optimum* vocant & *Maximum*, quum talia passim narrent Romani, quae nec magnam bonitatem nec interminatam potentiam arguunt, multa e contrario magnae infirmitatis signa commemorent, apertum est, amplissimam minime notionem, verum valde tenuem & exiguam his esse nominibus subiiciendam. (II) Iovem *omnipotentem* a Romanis esse dictum, satis certum est. Verum antea ex PETRONIO iam ostendi, vocabulum hoc, quum *Iovi* tribuitur, non ea esse notione praeditum, qua inter nos hodie valet, sed longe dilutiori atque minori. (III) SENECA Hetruscorum commenta ad custodem rectoremque universi trahit. At quis nihil hac in expositione peccasse SENECAM dixerit? Hetrusci non hanc esse suam opinionem fassi sunt, sed SENECA suspicatur tantum, aut fingit, ita Hetruscos sensisse. Quis vero philosopho fidem habeat, populorum religiones ex disciplinae suae legibus explicanti? (IV) In TERTVLLIANI testimonio nihilo plus est virtutis. Primum TERTVLLIANVS haec verba preces esse militum Romanorum, nusquam ait, sed populi Romani, Deum, depulsa siccitate, laudantis. Testantur hoc ipsa, quae describam, verba: *Quomodo non geniculationibus & ieiunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsae? Tunc & populus acclamans*, & reliqua. Sed quoniam paullo ante imbris in Germanica expeditione precibus Christianorum impetrati TERTVLLIANVS meminerat, ideo haec verba vir doctissimus ad istam pluviam pertinere opinatus est. Deinde non affirmat TERTVLLIANVS, *Iovem* Romanorum eumdem esse, quem Christiani colerent, Deum. Dicti eius, id quod planum, haec est sententia: *Populus Romanus, siccitate depulsa, Iovem laudat: Sed quoniam Christianorum precibus salus illa impetrata est, ideo laudes hae proprie ad Christianorum Deum spectant. Canit populus Iovis laudes: at dum eius Dei laudes canit, a quo beneficium illud manavit, reapse Dei Christianorum laudes canit, cui totum istuc debetur.* Ex quo simul apparet, non probasse TERTVLLIANVM eos, qui summum Deum *Iovem* appellarent, nec aliter hac de re, quam LACTANTIVM & ORIGENEM, iudicasse. Contra in *Apologetico* eius & aliis libris ita Iovem Romanorum illudit & irridet, ut nullo modo credibile sit, aequo animo laturum fuisse aliquem TERTVLLIANVM, qui tam obscoeni & scelerati Numinis vocabulo summum Numen afficeret. *Apologetici Cap. X. p. 114.* haec de Iove scripta leguntur: *Etiam Iovem ostendemus tam hominem, quam ex homine, & deinceps totum generis ipsius examen tam mortale, quam seminis sui par.* Quomodo, quaeso, is sub *Iove* summum latere Deum, rerum omnium parentem, arbitrari potest, qui Iovem miserum fuisse hominem sine circuitu profitetur, & omnia eius crimina postea exagitat? Addo alium eius locum, quo diserte negat, Christianos

dicare. Eamdem consuetudinem in vulgaribus sermonibus populum frequentissime tenuisse, non paucis antiquorum ex Christianis scriptorum testimoniis constat. (18) TERTVLLIANVS tam in *Apologetico*, quam in *Libro de animae testimonio* varios eius generis loquendi modos refert, quibus multitudo in foris ceterisque vitae humanae negotiis cum temporis utebatur: *Deus videt, Deo commendo, Deus reddet, Deus inter nos iudicabit, quod Deus vult, si Deus voluerit, quod Deus dederit, si Deus dederit,* & similia. (19) MINVTII FELICIS hic locus est, quo idem testatur: *Quum ad coelum manus tendunt, nihil aliud, quam Deum, dicunt. ET MAGNVS est, & DEVS VERVS est. - - Vulgi iste naturalis sermo, an Christiani confitentis oratio?* Sed & a (20) LACTANTIO testimonium petere licet: *Quum iurant, & quum optant, & quum gratias agunt, non Deos multos, sed Deum nominant. Adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit.* Et interiectis aliis: *Ad Deum*, inquit, *confugiunt, a Deo petitur auxilium, Deus, ut subveniat, oratur. Et si quis ad extremam mendicandi necessitatem redactus, victum precibus exposcit, DEVM SOLVM obtestatur, & per eius divinum atque unicum Numen hominum sibi misericordiam quaerit.* Accedit, quod rem egregie confirmat, PROCLI ex *Commentario in Timaeum Platonis* testimonium, quo unum illum summumque Deum omni tempore & aetate plures ubique terrarum cultores habuisse, quam istam viliorum Deorum turbam, disputat: Τάχα δὲ καὶ τοῦτο ἂν εἴποις, ὅτι δὴ αἱ ψυχαὶ τῶν ἑαυταῖς προσεχεστέρων θᾶττον ἐπιλανθάνονται, τῶν δὲ ὑπερτέρων ἀρχῶν μᾶλλον μνημονεύουσι. δρῶσι γὰρ μᾶλλον εἰς αὐτὰς διὰ ὑπεροχὴν δυνάμεως, καὶ δοκοῦσιν αὐταῖς παρεῖναι δι᾽ ἐνέργειαν· ὃ δὴ καὶ περὶ τὴν ὄψιν γίγνεται τὴν ἡμετέραν· πολλὰ γὰρ τῶν ἐν γῇ κειμένων οὐχ ὁρῶντες, ὅμως αὐτὴν ὁρᾶν δοκοῦμεν τὴν ἀπλανῆ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀστέρας, διότι καταλάμπουσιν ἡμῶν τὴν ὄψιν τῷ ἑαυτῶν φωτί. μᾶλλον δὲ καὶ τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς λήθην ἴσχει καὶ ἀορασίαν τῶν προσεχεστέρων, ἢ τῶν ἀνωτέρων καὶ θειοτέρων ἀρχῶν. οὕτω τὴν πρωτίστην ἀρχὴν πᾶσαι θρησκεῖαι καὶ αἱρέσεις συγχωροῦσιν εἶναι, καὶ θεὸν πάντες ἄνθρωποι ἐπικαλοῦσι βοηθόν· θεοὺς δὲ εἶναι μετ᾽ αὐτήν, καὶ πρόνοιαν ἀπ᾽ αὐτῶν ἐν τῷ παντί, οὐ πᾶσαι πιστεύουσιν. ἐναργέστερον γὰρ αὐταῖς καταφαίνεται τὸ ἓν τοῦ πλήθους. *Fortassis hoc quoque dixeris, animos citius rerum illarum cognitionem amittere, quae inferiores sunt & ipsis propiores, celsorum vero illorum principiorum memoriam arctius retinere. Etenim haec ob virtutis, qua valent, praestantiam fortius in eos agunt, & propter efficacitatem, quam habent, praesentia esse illis videntur. Idem oculis nostris corporeis usu venire solet. Multa enim licet in hac terra sint, quae nostrum nemo videt, quilibet tamen ultimum caeli orbem observat, infixasque in eo stellas contemplatur, quoniam hae luce sua oculos nostros in primis feriunt. Simili plane modo animi nostri oculus citius memoriam & visum perdit inferiorum, quam altiorum & diviniorum principiorum. Sic omnes omnino sectae ac religiones unum illud summumque principium agnoscunt, hominesque ubique terrarum Dei auxilium implorant: esse vero alios, praeter & infra summum hoc principium, Deos, atque ab hisce Diis certam quamdam providentiam ad hanc rerum universitatem manare, id vero non omnes confitentur sectae: cuius quidem rei haec ratio est, quod unitas clarior ipsis & planior apparet multitudine.*

P. 286.

Formula Kyrie Eleison pars est precationis, qua

Ipsa illa Dei misericordiam implorandi formula, quae tot saecula iam inter Christianos recepta fuit, Κύριε ἐλέησον! EPICTETO apud (21) ARRIANVM teste ac auctore, sive a Grae-

Romanorum Deum colere, *Apolog. C. XXIV. p.* 241. 242. *Laedimus Romanos, quia non Romanorum Deum colimus.*

(18) *Tertullianus*) Vid. *Apologeticus* eius *Cap. XVII. p.* 175. & *de testimonio animae Cap. II. p.* 35. *Opp. ed. Venetae.* Adde eumdem *Libro de resurrectione carnis Cap. III. p.* 205.

(19) *Minucii Felicis*) In *Octavio Cap. XVIII. p.* 171. *ed. Gronov.*

(20) *Lactantio*) *Institut. divinar. Lib. II. Cap. I. p.* 159. His locis luculentum eiusdem argumenti locum liceat addere ex ARNOBII *Lib. II. advers. gentes p.* 54. *Da*, inquit, *verum iudicium: & haec omnia circumspiciens, quae videmus, magis, an sint Dii ceteri, dubitabis, quam in Deo cunctabitur, quem esse, omnes naturaliter scimus: sive quum exclamamus: o Deus! sive quum illum testem Deum constituimus improborum, &, quasi nos cernat, faciem sublevamus ad coelum.* Ipsum vero, quod ex hisce vulgi vocibus ducitur, argumentum debile mihi admodum videtur. Quis enim ignorat, eos, qui multas unius generis & ordinis naturas esse credunt, unam tamen in quotidiano sermone interdum nominare tantum, licet plures intelligant? Christiani innumerorum angelorum custodiae sanctos homines a Deo esse commissos, censent, & nihilo tamen minus unum saepenumero *angelum* tantum, quum hac de re loquuntur, inducunt. Ex quo tamen male aliquis concluderet, unum tantum *angelum* ab illis, qui hoc more verba faciunt, statui.

(21) *Arrianum*) *Diss. Epictetear. Lib. II. Cap. VII. p.* 186.

a Graecis, sive a Latinis, sive ab utrisque olim fuit adhibita, quum supremum sibi Deum vellent propitium reddere. τὸν θεὸν ἐπικαλούμενοι, inquit EPICTETVS, δεόμεθα αὐτοῦ· Κύριε ἐλέησον! *Deum invocantes, precamur eum: Domine, miserere nostri!* Vixit vero EPICTETVS ADRIANO imperatore: cuius, quem attulimus, locum minime Christianos mores enarrare, sed instituta referre eorum, qui Diis tum supplicabant, ex ipso patet orationis contextu. Nam de illis verba facit, qui volatu avium atque cantu res futuras declarari, arbitrabantur. Multi quoque, id quod in primis huc pertinet, scriptorum Graecorum summum Numen in scriptis suis saepenumero Κύριον sive *Dominum* solent vocare. Omitto locum ex *Dialogo*, qui *Asclepius* & τέλειος λόγος inscribitur, a (22) LACTANTIO productum, in quo ὁ κύριος καὶ πάντων ποιητής, *Dominus & effector rerum omnium* Deus dicitur, quum alii non desint aeque luculenti. MENANDER, cuius verba apud (23) IVSTINVM MARTYREM sunt, Deum, cuius res hic agitur, τὸν ὄντα πάντων κύριον γενικώτατον, *Dominum rebus omnibus quam maxime praesidentem* appellat. Cui OSIRIN addo apud PLVTARCHVM ἁπάντων κύριον, *Dominum rerum omnium* nominari. Sed & alii passim occurrunt loci in auctoribus a vera religione alienis, quibus, non secus atque Christiani scriptores, nec non septuaginta interpretes, Deum, nulla voce alia adiecta, absolute Κύριον nominant. In PLVTARCHI *de Iside & Osiride Libello* memoratur τοῦ πρώτου καὶ ΚΥΡΙΟΥ καὶ νοητοῦ γνῶσις, *cognitio primi, intelligibilis & Domini*, id est, supremi Numinis. In eiusdem *Vita Alexandri M.* Oromasden τὸν κύριον, *Dominum* salutari, videas. ARISTOTELI is, qui rebus omnibus dominatur, cum νοῦς, tum κύριος dicitur. PLATO *sexta ad Hermiam Epistola* primam divinitatis hypostasin, qua nihil arbitratur esse divinius & augustius, τοῦ ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον, *patrem principis & caussae huius orbis* (id est, aeternae intelligentiae) *atque Dominum* nominat. IAMBLICHI hoc de supremo Numine pronuntiatum exstat: Δεῖν ὁμολογεῖται παρὰ τοῦ κυρίου τὸ ἀγαθὸν αἰτεῖν. *In confesso est, quod bonum a Domino petendum sit*, id est, a supremo Deo. Quae verba deinceps etiam ab eo repetuntur *p. 129.* at (24) in exemplo formis descripto hac ratione depravata leguntur: Δεῖν δὲ ὁμολογεῖν περὶ τοῦ κυρίου τἀγαθόν ἐστι. Postremo (25) CLEMENS ALEXANDRINVS Deum non uno ab omnibus nomine compellari, sed a variis varie vocati, scriptum reliquit, nimirum ἤτοι ἕν, ἢ τἀγαθόν, ἢ νοῦν, ἢ αὐτὸ τὸ ὄν, ἢ πατέρα, ἢ θεόν, ἢ δημιουργόν, ἢ Κύριον, *sive unum, sive bonum, sive mentem, aut ipsum id, quod est, aut patrem, aut Deum, aut creatorem, aut Dominum.* Quamobrem nullum omnino dubium restat, quin istud ARRIANI Κύριε ἐλέησον! *Domine miserere!* iis olim in ore fuerit, qui se Diis gratos & acceptos praestare cupiebant. Quamquam postea, id quod nos MAVRITIVS Imperator in *Stratagematibus* edocet, Christiani milites hanc formulam decantare solebant, antequam in aciem hostium (26) irruerent.

Haec

ethnici summum Numen placabant.

De anim. Lib. I. Cap. VII. (p. 16. T. II. Opp.)

Vit. Pythag. pag. 39. (Cap. XVIII. p. 72. ed. Kusteri.)

Rigaltii Gloss.

(22) *Lactantio*) *Institut. divinar. Lib. II. Cap. VI. p. 419.*

(23) *Iustinum M.*) *De Monarchia Dei p. 108* Conf. IO. CLERICI *Menandri & Philemonis reliquiae p. 49.*

(24) *In Exemplo*) Recte hoc LVD. KÜSTERVS animadvertit, qui in sua IAMBLICHI editione *Cap. XXVIII. p. 115.* locum hunc ex EVNVVORTHII sententia emendatum exhibuit.

(25) *Clemens Alex.*) *Stromat. Lib. V. p. 695.*

(26) *Irruerent*) (I) Quae doctissimi viri de notissima inter Christianos precum formula: Κύριε ἐλέησον! est sententia, eadem IO. BONAE Cardinalis est, *Rerum Liturgic. Lib. II. Cap. IV. p. 316.* & *divinae Psalmodiae Cap. XIV. §. IV. p. 485.* & nonnullorum aliorum minoris auctoritatis: quorum etiam aliqui eo progressi sunt, ut Christianos a Deorum cultoribus has preces inter alia multa mutuatos esse, non affirmare sint veriti. Ego vero, ut, quod res est, fatear, haud facile a me impetro, ut precatiunculam hanc inter eas preces referam, quibus in templis & cultu publico, Deos suos vulgo adire consueverunt olim vel Graeci vel Romani. Etenim incertum valde est, an ARRIANVS vel EPICTETVS hanc precationem ipsemet composuerit, & hominibus, quos obiurgat, suppeditaverit, an vero ex usu quotidiano & moribus populorum sumserit. Reprehendit eo in loco EPICTETVS homines, qui Deum trementes & anxii solerent accedere, neque tam divinae sese providentiae committere, quam exitum ex malis, quibus urgerentur, trepidantes a Deo flagitare: Νῦν δὲ τρέμοντες τὸ ὀρνιθάριον κρατοῦμεν, καὶ τὸν θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ· Κύριε ἐλέησον! ἐπίτρεψόν μοι ἐξελθεῖν. *Nunc autem trementes augurium captamus, Deumque invocantes precamur eum: Domine, miserere nostri! fac mihi exeundi potestatem.* Quemadmodum EPICTETVS haec verba: ἐπίτρεψόν μοι ἐξελθεῖν, haud dubie ex suo petiit ingenio, non autem ex receptis vulgo precum formulis depromsit: quidni & reliquorum, de quibus hic loquimur, verborum ipsemet auctor esse potuit? Sed si concesserim, audivisse aliquando EPICTETVM homines, quum ita precarentur, quod fieri potuisse, non inficior; nescio, quo iure, quod unus item & alter adhibuit, id ordinariis & usitatis precibus ethnicorum, quibus Deos publice compellaverint, connumerari queat. Illud autem, quod multis placere dixi, Christianos hanc formulam usurpando imitatos esse Deorum commentitiorum cultores, prorsus mihi ieiunum ac male meditatum videtur esse. Namque ut hanc oratiunculam tam esse simplicem ac brevem praetermittam, ut ipsa eam natura hominibus calamitate quadam pressis

 dictare

Haec si quem nondum commovent, ab eo fortassis AVRELIVS PRVDENTIVS, ut in nostram eat sententiam, impetrabit. Namque hic in *Apotheosi* neminem, ne ex illis quidem, quos maxima urgeret superstitio, quique Diis omnia ridiculis repleta esse crederent, tanta fuisse vesania, ut omnibus illis Numinibus unum solum leges ferre atque imperare, inficiaretur, apte atque copiose his versibus testatur:

Vers. 254. (potius v. 186. p. 167.)

Ecquis in idolis recubans inter sacra mille,
Ridiculosque Deos venerans sale, caespite, thure,
Non putat esse Deum summum & super omnia solum?
Quamvis Saturnis, Iunonibus & Cythereis,
Portentisque aliis fumantes consecret aras;
Attamen in coelum quoties suspexit, in uno
Constituit ius omne Deo, cui serviat ingens
Virtutum ratio, variis instructa ministris.

Non sum ego nescius, PLATONEM in *Cratylo*, ubi verborum notationes & origines persequitur, & inter alia, unde vox θεοὶ nata sit, declarare studet, de antiquissimis Grae-
(P. 263. Opp.) ciae incolis & habitatoribus haec litteris prodidisse: *Videntur utique mihi Graecorum prisci Deos solos putasse eos, quos etiam his temporibus barbarorum plurimi arbitrantur, solem, lunam, terram, stellas, coelum. Quum ergo haec omnia perpetuo in cursu esse conspicerent, ab hac natura τῦ θεῖν θεὺς nominasse videntur, deinde & alios animadvertentes, omnes eodem nomine nuncupasse.* Nec (27) EVSEBIVM ignoro, dum persuadere cupit alicubi, nullos Deos, nisi corporeos & anima carentes, ab omnibus olim cultos esse populis, hoc in primis dicto PLATONIS sese tueri. Sed hoc contra PLATONIS fieri sententiam, certus sum. Is enim, tantum abest, ut usquam ullam gentem tam fuisse barbaram & immanem praedicet, ut in Deorum loco corpora haberet mente atque sensu vacua, ut contrarium testetur potius. Isto vero, qui nunc in manibus est, loco vetustissimos Graeciae populos, aliasque nationes horum barbarie non dissimiles, a recentioris memoriae Graecis multo illis moratioribus distinguit; quorum hos ad invisorum etiam Deorum pervenisse cognitionem, tradit. Sed fac, verum esse, quod PLATO perhibet, veterum popu-

dictare videatur, non inepte quaeri posset, si quod esset hac in re imitationis vestigium, utrum Christiani aemulati essent ethnicos, an vero ethnici Christianos? Certus ego sum, Deorum mancipia tot minimum instituta, dicta & dogmata ex Christiana disciplina in suam transtulisse, quot Christiani ex ritibus profanis inter suos assumserunt, immo etiam plura: idque peculiari quadam *Dissertatione*, haud ita pridem edita, multis exemplis docui. Sed nescio, quinam morbus viros etiam doctissimos invasit, ut, si cognationis nonnihil inter Christianorum veterum mores & instituta atque eorum religiones, qui multis tum Diis serviebant, animadvertant, confestim sua omnia furtim sublegisse Christianos ex impuris gentium alienarum rivulis, clamitent. Quasi vero nihil habuissent Christiani, quod Deorum sacerdotes accendere ad aemulationem potuerit. (II) Sed mittamus haec, quae locum opportuniorem propter argumenti dignitatem postulant, & de vocabulo κύριος quaedam adiiciamus. Preces has ad summum pertinere Deum, CVDWORTHVS existimat: quod ut persuadeat, veterum dicta quaedam affert, in quibus supremus ille rerum omnium architectus absolute κύριος appellatur. Sed qui rerum veterum cognitione quadam imbuti sunt, iis latere nequit, nomina κύριος & δεσπότης apud Graecos, & *Dominus* apud Romanos non uni summo Deo fuisse propria, sed omnibus Diis communia. De vocabulo δεσπότης nunc taceo, de quo EZECH. SPANHEMIVM inspici velim *Preuves des Remarques sur les Cesars de Iulien p. 39.* Nomen autem κύριος & vocabulum *Dominus* hanc habuisse vim, ut simpliciter posita *Deum* quemcumque designarent, vel id argumento est, quod Imperatores Romani, ut divinitatem suam ostenderent, κυρίους & *Dominos* sese cum in nummis appellaverint, tum a populo dici voluerint. Lege EZECH. SPANHEMIVM *de usu & praestantia numismat. Diss. VIII. Tom. I. p. 758.* & ANTON. BORREMANSIVM in *Vesperis Gorinchemensibus Cap. I. p. 3. s.* Atque hanc vocabuli κύριος & *Dominus* potestatem non ignorabant Christiani: qui propterea nullis vel minis vel promissis impelli poterant, ut Imperatores ita salutarent. HERODES Irenarcha & Nicetes POLYCARPVM, episcopum Smyrnensem, apud EVSEBIVM *Histor. eccles. Lib. IV. Cap. XV. p. 131.* ita alloquuntur: Τί κακόν ἐστι, εἰπεῖν ΚΥΡΙΕ καῖσαρ; *Quidnam mali hoc est, dicere, DOMINE Caesar?* Ille vero constanter hoc recusat: Οὐ μέλλω πράττειν, ὃ συμβουλεύετέ μοι. *Numquam id faciam, quod mihi suadetis.* TERTVLLIANVS *Apologetico Cap. XXXIV. p. 289. Dicam plane Imperatorem Dominum, sed more communi: sed quando non cogor, ut DOMINVM DEI VICE dicam.* Haec ideo visum est anootare, ne quis, quum in monumentis veterum nomen κύριος de Deo videt adhibitum, summum continuo Deum cogitet, sapientiusque nonnullos, atque censuerunt re vera, de Deo sensisse, arbitretur.

(27) *Eusebius*) *Praeparat. evangel. Lib. I. Cap. IX. p. 29.*

populorum aliquos nullis supplicasse Diis, nisi talibus, quos oculis cernerent, naturas autem corpore liberas ignorasse penitus; haud inde tamen confectum erit, tam obtuso fuisse gentes illas ingenio, ut nullum supremum celsissimumque Deum agnoscerent, qui res omnes gubernaret & componeret. E contrario certum est, nonnullos eorum, qui omnem rerum naturam corporibus concludebant, totum tamen coelum aetheremque anima praeditum pro summo habuisse Numine. Quid enim sibi aliud hi versus volunt EVRIPIDIS, quos apud CICERONEM reperias?

Vides sublime fusum, immoderatum aethera,
Qui tenero terram circumvectu amplectitur:
Hanc summum habeto Deum, hunc perhibeto Iovem. De nat Deor. p. 225. (Lib. II. C. XXV. p. 2993.)

Fuerunt ex hoc genere alii, quibus subtilem illam igneamque materiam, quae totum permearet mundum, quem ratione valere censebant, in summi Numinis fastigio ponendam esse, visum est. Atque haec quidem opinio ne philosophis quidem nonnullis, quam reciperent, indigna fuit habita: in quibus HERACLITI sectatores & Stoicos numerandos esse, notum est. Denique, qui VETTIVM PRAETEXTATVM, cuius personam assumsit (28) MACROBIVS, tot veterum populorum Numina ad unum referre solem, videt, is, vereor, ne in hanc incidat cogitationem, gentes illas solem animatum summi Numinis instar coluisse, idque prece hac, quae apud (29) MACROBIVM exstat, fortassis declarasse: Ἥλιε παντοκράτορ, κόσμου πνεῦμα. *Sol omnipotens, mens & anima totius mundi, &c.* Taceo, ipsum CLEANTHEM, magnum illud Stoicae familiae decus, quem pietate erga Deum insignem fuisse, constat, non paucis hac opinione imbutum videri.

Vt haec ita sint, nolim tamen, sibi quisquam persuadeat, quod nonnullos fecisse video, constitutum fuisse MACROBIO in *Saturnalibus*, hanc, quam diximus, opinionem, solem animatum summum esse & maximum ceterorum omnium Numinum Deum, ita tueri, ac si ipsemet, aut plerique omnes Deorum cultores eam foverent. Multo minus idcirco eum hanc adscivisse sententiam, putandum est, quo istam Deorum, quam orbis adhuc veneratus erat, multitudinem ad unum veluti revocaret Deum, neque tantam esse, ostenderet, quantam multi putarent, Christianae disciplinae ceterarumque religionum dissimilitudinem. Namque disertissime se de illis tantum Diis affirmat disputationem instituisse, *qui sub coelo sint*, id est, de minori quodam Deorum mundanorum genere. Quin etiam ne hos quidem omnes oratione ista comprehendit: excludit multos: multos vicissim nil nisi varia esse unius solis nomina, quibus diversa eius virtutes veteres indicare voluissent, contendit. Ceterum, qualem sibi Deum ipse MACROBIVS effinxerit, id cum ex ceteris eius libris, tum ex sequenti in primis loco patebit, e *Commentario in Scipionis somnium* depromto, quo declarat, quonam sensu in illo somnio extimus globorum coelestium & coelum sideribus fulgens *summus Deus* vocetur: *Quod hunc extimum globum summum Deum vocavit, non ita accipiendum est, ut iste prima caussa & Deus ille omnipotentissimus existimetur, quum globus ipse, quod coelum est, animae sit fabrica, anima ex mente processerit, mens ex Deo, qui vere summus est, procreata sit. Sed summum quidem dixit ad ceterorum ordinem, qui subiecti sunt; Deum vero, quod non modo immortale animal ac divinum sit, plenum inclytae ex illa purissima mente rationis, sed quod & virtutes omnes, quae illam primae omnipotentiam summitatis sequantur, aut ipse faciat, aut contineat. Ipsum denique Iovem veteres vocaverunt, & apud Theologos Iupiter est mundi anima.* Lib. I. C. XVII. (p. 87.) Constat hinc, MACROBIVM pariter, atque reliquos Deorum amicos, solem omnino magnum esse Deum, censuisse: nec eumdem fortassis dubitaturum fuisse, sidus hoc certo sensu *Iovem*, παντοκράτορα, *omnipotentem rerum omnium moderatorem* appellare: quin etiam existimo, uti coelum stelliferum *summus Deus* in *Somnio Scipionis* appellatur, sic eum *solem* eodem nomine honestaturum fuisse, eo quod primas in inferiori mundo administrando partes obtineret. At multum tamen ab eorum, quod manifestum est, opinione aberat, qui tantum soli tribuunt, ut eum *primam caussam* & *omnipotentissimum* esse *Deum* statuant. Soli enim primum atque coelo aeternam praeponebat animam, quae utrumque ratione fecisset & comparasset: hanc deinde ex mente seu perfectissima intelligentia procreatam esse ducebat animam: ipsam denique mentem ex vere summo putabat manasse omnipotentissimoque Deo. In quo patet PLATO-

NIS

(28) *Macrobius) Saturnal. Lib. I. Cap. XVII. f. p. 270. f.*

(29) *Macrobium) Saturnal. Lib. I. Cap. XXIII. p. 313.*

NIS eum sequutum esse auctoritatem, triaque rerum omnium principia, seu tres in una divinitate personas constituisse. Quam quidem doctrinam alio loco copiosius & pla- Somn. Scip. Lib. I. C. XIV. (p. 73.) nius hoc modo persequitur: *Deus, qui prima caussa est & vocatur, unus omnium, quaeque sunt, quaeque videntur esse, principium & origo est. Hic superabundanti maiestatis foecunditate de se mentem creavit. Haec mens, quae νοῦς vocatur, qua patrem inspicit, plenam similitudinem servat auctoris, animam vero de se creat, posteriora respiciens. Rursus anima partem, quam intuetur, induitur, ac, paullatim regrediente respectu in fabricam corporum, in corpora ipsa degenerat.* Adiicio (30) tertium eius locum aeque memorabilem: *Summi & principis omnium Dei nullum simulacrum finxit antiquitas, quia supra animam & naturam est, quo nihil fas est de fabulis pervenire, de Diis autem ceteris & de anima non frustra se ad fabulosa convertunt.* His quid validius fieri ad eos refellendos potest, qui vel MACROBIVM, vel ceteros Deorum adoratores tanta fuisse mentis imbecillitate praedicant, ut solem animatum naturam omnium summam, principem & excellentissimam esse, (31) crederent?

Atque hic non dubito, quin operae pretium faciam, si, quod antea iam monui, repetam, ne ipsos quidem Persas, quibus hoc prae reliquis omnibus populis exprobratur, quod solem summi loco Numinis venerati sint, iure huius postulari flagitii. Quod si enim (32) EVBVLO, qui copiose *Historiam* conscripsit *Mithrae*, fidem licet adiungere, populus hic alium Deum, nulli visum mortalium, multoque maiorem sole, quippe qui non solem modo, sed universum virtute sua mundum produxisset, tamquam verum *Mithram*, cultu & religione prosequebatur. Sed nec EVBVLVS id unus testatur. HERODOTVS si- Lib. I. C. CXXXI. militer *Iovem* Persarum distinguit a sole. XENOPHON multis idem locis testatur: in quibus is ceteris est luculentior, quo CYRVM refert, quum in somnio, mortem sibi imminere, admonitus esset, preces atque sacrificia primum *Iovi* Persarum, Διῒ πατρῴῳ, tum Cyr. Instit. Lib. VIII. p. 154. soli ceterisque Diis obtulisse: Ἔθυε Διῒ τε πατρῴῳ καὶ ἡλίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς ἐπὶ τῶν ἄκρων, ὡς Πέρσαι θύουσιν, ὧδε ἐπευχόμενος· Ζεῦ πατρῷε καὶ ἥλιε καὶ πάντες θεοί, δέχεσθε τάδε χαριστήρια, κ. τ. λ. *Iovi patrio*, (id est, Persarum) *& soli, & Diis ceteris in summis montium iugis, (sic enim Persae consueverunt) sacrificia mactabat, & in hanc sententiam preces concipiebat:*

(30) *Tertium*) Vid. *Somn. Scipionis Lib. I. Cap. II. p. 9.* Hic vero mentem potius & sententiam, quam verba, recitat MACROBII vir longe doctissimus.

(31) *Crederent*) MACROBIVS, id quod *commentarius* eius *in Somnium Scipionis* a CICERONE scriptum aperte docet, scholae illius, quam recentiorem vocare solemus Platonicam, praeceptis plane fuit imbutus. Ex quo sine negotio intelligitur, partim quid de religione summoque Deo senserit, partim cur in sole laudando & praeter modum exornando tam multus ac ingeniosus fuerit. Haec nempe philosophorum natio, tametsi summum esse fateretur Numen, secundum hoc tamen nullum sole maiorem & excellentiorem esse Deum, affirmabat: quod dogma quam subtiliter exposuerint, ex IVLIANI *Oratione in solem* omnium discas optime. Adde ZACHAR. MITYLENAEVM *Dialogo de opificio mundi p.* 173. 176. 184. Itaque, quod huic generi totus addictus erat MACROBIVS, de sole quoque bene mereri cupiebat, atque, Numinum Deorumque quidquid olim cultum est, unum esse solem, affirmabat. Verum in hac tota disputatione sectae potius studio & anteceptis opinionibus, quam rationi atque veritati, morem gerit, populorumque religiones conturbat verius, quam explicat: quod, si res & locus ferrent, facile demonstrare liceret. Neque tamen primus ausus est MACROBIVS omnes ad solem Deos referre, sed vestigia tantum summorum eius, quam sequebatur, familiae philosophorum pressit. Exstat longus PORPHYRII locus apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. III. Cap. XI. p.* 112. quo non pusillam Deorum manum unius esse solis simulacra tuetur. Sed hos omnes vanitatis iam valide convicit conatus EVSEBIVS *l. c. Cap. XII. p.* 120. Cuius rationes si viri doctissimi attente & diligenter ponderassent, credo equidem, non tam facile in MACROBII sententiam, agmine veluti facto, concessissent. Ipse IVLIANVS fieri nullo modo posse, intellexisse videtur, ut Dii omnes ad unum solem revocarentur. Itaque ingeniosius rem instituit, atque Deos quidem ceteros extra solem exsistere, fassus est, Bacchum, Mercurium, Aesculapium, & reliquos; at, quo solis tamen simul honori pro viribus consuleret, omnes hosce Deos ex sole procreatos ac genitos esse, docuit; *Orat. IV. in solem p.* 144. *f.* Atque is IAMBLICHVM latius esse persequutum *opere*, quod periit, περὶ θεῶν, quae ipsemet praecise ac breviter enarrasset, simul significat; *l. c. p.* 157. Saepius ego tacitus ex me quaesivi, quemadmodum viri sine controversia magni & eruditi hoc a se impetrare potuerint, ut, nulla deliberatione instituta, temere probarent omnia, quae recentiores, qui post natum vixerunt Servatorem, philosophi ac rhetores de religionibus & Diis gentium scripta reliquerunt: quos quidem non ignorare poterant, quo Christianorum effugerent tela, in omnes sese partes vertisse, ut pulcriora, quam erant, instituta sua facerent. Sed quid antiqui cuiusdam auctoris nomen non potest apud eos, qui magnam vitae partem in antiquitatis explotatione consumserunt? Feramus haec in hominibus ceteroquin praestantissimis, & magnis eorum meritis condonemus.

(32) *Eubulo*) Apud PORPHYRIVM *de antro Nymphar. p.* 253. *&c.*

bat: Iupiter patrie, (id eſt, tu Mithras aut Oromasdes) *ac ſol, vosque Dii univerſi, accipite haec ſacra.* Simili ratione & inſtituto PLVTARCHVS memorat DARIVM precatum eſſe: Ζεῦ πατρῷε Περσῶν, *Iupiter patrie Perſarum*, ſeu tu, qui ſummus a Perſis Deus haberis. HERODOTVS, praeter haec, & CVRTIVS in ſacris ac ſolemnibus Perſarum pompis moris fuiſſe, narrant, ut currus *Iovi* ſacer, isque ab illo, quem ſoli dedicaverant, alius duceretur. Illud vero CYRI edictum, quod in *Esdrae Libro* ſcriptum legitur, negotium plane conficit: in quo quidem Deus ille coelorum, quem CYRVS ait ſibi totius terrarum orbis regna dediſſe, imperaſſeque, ut aedem ipſi ſacram Hieroſolymis conſtrueret, idem, qui ſol, eſſe nullo prorſus modo (33) poteſt.

Aethiopes, quorum STRABO mores deſcribit, in barbaris non ego repugno gentibus numerari. At hi tamen non modo unum ſummumque Deum profeſſi ſunt, verum hunc etiam Deum a mundo ſecretum eſſe, nec idcirco oculis ſpectari hominum poſſe, putarunt. Sic enim (34) STRABO de illis: Θεὸν νομίζουσι τὸν μὲν ἀθάνατον, τοῦτον δ' εἶναι τὸ αἴτιον τῶν πάντων, τὸν δὲ θνητόν, ἀνώνυμόν τινα· ὡς δ' ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς εὐεργέτας καὶ βασιλικοὺς θεοὺς νομίζουσι. *Deum putant alterum immortalem, alterum mortalem: immortalem quidem eum, qui rerum omnium cauſſa ſit; mortalis vero apud eos incertus eſt, & nomine caret: ſed frequentius eos, a quibus beneficium acceperunt, & reges pro Diis habent.* Veteres quidem Germanos (35) CAESAR aliis vixiſſe legibus, affirmat: *Deorum*, inquit, *numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte iuvantur, Solem & Vulcanum & Lunam.* Verum (36) TACITVS hanc culpam ab illis removet, quem, quum CAESARE recentius ſcripſerit, melius de rebus Germanorum fuiſſe eruditum, credibile eſt. Et ſunt, qui memoriae prodiderunt, (37) ſcriptores alii, Germanos uni ſummo Numini ſuppli-

Lib. XVII. p. 822. (p. m. 779.)

Vid. Schedius de Diis Germ. (Syngr. I. Cap. XII. p. 291.)

(33) *Poteſt*) De Perſarum religione ſupra plene ſatis ac copioſe expoſui, quae hoc loco repetere nec placet, nec expedit. Hoc unum addo, ex edicto CYRI, quod *Esdrae I. 2.* legitur, commode quidem, quidnam rex hic tum temporis de Iudaeorum Deo ſenſerit, intelligi poſſe, non autem populi totius Perſarum religionem & de re divina ſententiam.

(34) *Strabo*) Non invenio in hoc STRABONIS loco cuncta, quae in eo ſibi viſus eſt inveniſſe vir longe doctiſſimus. Nec enim STRABO cenſuiſſe tradit Aethiopes, ſummum Deum prorſus a mundo ſecretum eſſe, nulliusque mortalium oculis cerni poſſe. Ad ipſam rem quod attinet, nullus ego dubito, quin duplex hic Aethiopum Deus duplex illud principium ſit, alterum bonum, alterum vero malum, in quo colendo tot conſenſere populi. Multis enim veterum perſuaſum fuiſſe, Perſis, Aegyptiis, & aliis, Deum illum, unde malum omne naſceretur, mortalem eſſe, ſenſimque deletum atque exſtinctum iri, vel ex PLVTARCHO conſtat *Libro de Iſide atque Oſiride p.* 370. Atque hoc ut tanto credam facilius, haec duo me in primis commovent. (I) Aethiopes hi illi ſunt populi, quos nunc *Habeſſinos* dicimus, qui finitimi ſunt Aegyptiis. At Aegyptiorum plerosque binis ſerviiſſe Numinibus, alteri bono, alteri malo, atque hoc quidem, quod *Typhonis* nomine appellabant, mortale feciſſe, ſeu *Typhonis* potentiam paullatim fractum iri, aſſeveraſſe, ex PLVTARCHO teſtatiſſimum eſt. Credibile omnino eſt, Aethiopes, uti multa alia, ita hoc etiam dogma traditum ab Aegyptiis accepiſſe. (II) Aethiopes alterum hunc Deum ſuum, cui mortem imminere ſtatuebant, dicere ſolebant ἀνώνυμον τινὰ ἀσαφῆ. Fallor, aut his verbis, ſi modo recte a STRABONE ſermone Graeco expreſſa ſunt, nihil aliud ſibi voluit haec gens, quam id, quod Perſae, itemque alii populi de malo praecipere ſolebant Deo, ſimilem eſſe eum τῇ ἀγνοίᾳ ſeu *ignorantiae.* PLVTARCHVS *de Iſide ac Oſiride p.* 369. Is certe, qui nec ullo gaudet nomine, nec notus eſt, ignorantiae vera eſt effigies. Habent igitur, niſi me fallit opinio, in Aethiopibus populum viri doctiſſimi, quem reliquis addant gentibus, quas ante MANICHAEVM Manichaeiſmo infectas fuiſſe, demonſtrarunt.

(35) *Caeſar*) *De Bello Gallico Lib. VI. Cap. XXI. p. 125. ed. Cellarii.*

(36) *Tacitus*) Ambigue dicta ſunt, quae hic de TACITI & IVLII CAESARIS diſcordia in deſcribenda veterum Germanorum religione leguntur. Inſtitutum ſi conſideres doctiſſimi viri, qui hoc agitat in primis, ut veteres, quotquot fuerunt, populos unius Dei cultores fuiſſe, perſuadeat, hanc eſſe mentem eius, facile putes, CAESAREM plures quidem Deos Germanis fuiſſe teſtari, ſed repugnare TACITVM, qui uni tantum Deo Germanos ſerviiſſe dicat. Verum longe ſecus ſeſe res habet. TACITVS & CAESAR hoc uno ſeiuncti ſunt diſcrimine, quod hic Germanos ſolem, ignem & lunam ſolos Deorum duxiſſe numero, affirmat, ille vero *Germaniae Cap. XXIX. XXXIV. XL.* alios etiam praeterea Deos illis fuiſſe viſos, Mercurium, Martem, Herculem, Iſidem, aſſeverat. Multa ſunt, quae CAESARIS auctoritatem hic repudiare iubent, qui temere haud dubie unius Germaniae populi religionem ad omnes eius incolas retulit. Vid. GODOFR. HECHTII *Germaniae ſacrae ac litteratae P. I. Cap. III. IV. p. 3. ſ.* & PAVLI HACHENBERGII *Germania media Diſſ. VIII. p.* 178. At TACITVM licet hac in re praeferamus, haud tamen inde conſtabit, unum Deum Germanos adminiſtrationi ac gubernationi totius rerum naturae praefeciſſe.

(37) *Scriptores alii*) SCHEDII haec eſt coniectura, verum nullis fulta vel auctoritatibus vel rationibus, tametſi non paucis non probabilis, ſed vero proxima videatur. Ita enim, quaſi leges ferret, *de Diis Germanis Syngr. I. Cap. XII. p. 291. Deus*, inquit, *priſcis Celtis Thau dictus fuit: poſtmodum errore & ſtupiditate populi τὸ Thau tranſiit in Thauta, hinc in Thautes, ultimo in Theutates.*

supplicasse, quod principio *Thau*, postmodum *Thautes* & *Theutates* vocaverint. Ad extremum

Vnicus autem Deus a Celtis colebatur, qui posteris Theutates, quum primum Thau diceretur, dictus fuit. Quibus dictis, ad longam divertit digressionem, qua plures populos non nisi unum Deum coluisse, veterum testimoniis demonstrare nititur. Sic primum loquitur SCHEOIVS, acsi Celtis ipsis magistris fuisset usus, aut populi Celtici stuporem & pronuntiandi vitia coram contemplatus esset. Deinde Celtas non nisi unum Deum coluisse, repugnante prorsus veritate, decernit: quum, praeter *Thaautem*, ex monumentis minime dubiis appateat, plures, *Hesum*, *Taranum*, & alios, Deorum numero ab hac gente esse habitos. Forte vero commodius & melius existimavit, quam loquutus est, idque tantum sibi voluit, Celtas, etiamsi multis supplices olim Diis fuerint, ad unum tamen, ad *Thaautem* nimirum, reliquis maiorem rerum summam detulisse. Longius etiam doctissimus CVNWORTHVS progreditur, qui, quod de Celtis dixerat SCHEOIVS, ad Germanos trahit, ductus, ut arbitror, hac opinione, *Theutatem* Celtarum & *Tuistonem*, Deum Germanorum *terra editum*, quem TACITVS memorat *Germaniae Cap. I.* nil inter se differre. Equidem libetaliter cum eruditissimis hisce viris partiar. Nec SCHEOII etymologias movebo, nec Celtarum Germanorumque discrimen urgebo, nec etiam pugnabo hoc in loco, *Thaautem* seu *Theutatem* & *Tuistonem* confundi minime debere. Stent haec omnia suo, quo collocata sunt a viris doctis, loco, dum aliorum concidant armis. Ne hoc quidem negabo, Celtas & Germanos uni prae reliquis omnibus Deo fidem & religionem suam addixisse: nihil enim veterum dant libri, quod ad quaestionem istam plane dirimendam sufficiat. In hoc vero unum inquiram, an recte *Thaautes* iste, sive a Gallis solum & Celtis, sive etiam a Germanis cultus sit, cum summo rerum omnium parente ac domino a viris egregiis componatur. Ingenue vero fateor, mihi hoc invita prorsus veritate fieri videri. Etenim (I) testimoniis veterum minime dubiis, quae IAC. MARTINI cultissimo *de veterum Gallorum religione Libro* collegit, exploratum est, *Hesum* maiorem multo & excellentiorem a Gallis habitum esse *Thaaute*: quod quidem occasionem viro huic doctissimo praebuit huc *Aeso* vel *Heso* summi Dei effigiem quaerendi: quo iure, paullo post investigabo. (II) De *Theutate* hoc ea praedicabant Celtae sive Galli, ut Romanis haec nasceretur opinio, Deum huncce eumdem esse, quem suum *Mercurium*. Vid. SCHEDIVS *de Diis German. Syngr. I. Cap. V. p.* 155. & GERH. IO. VOSSIVS *de idololatria Lib. I. C. XXXV. p.* 98. Atque nullum mihi dubium est, quod res ipsa etiam docet, quin omnia IVLII CAESARIS, TERTVLLIANI, aliorumque veterum de *Mercurio*, cui Gallos studuisse narrant, testimonia ad hunc unum *Theutaten* pertineant. Quare Deum hunc, nullo modo verisimile est, a Gallis toti rerum naturae parentem, architectum & gubernatorem datum esse: quod si ab illis factum esset, Romani sine controversia *Iovis* potius sui effigiem in eo, quam *Mercurii*, reperissent. E contrario iisdem rebus, quibus Graecorum & Romanorum *Mercurius*, mercaturae, furtis, eloquentiae, praepositum fuisse *Theutatem*, hinc, nisi me fallunt omnia, perspicuum est. (III) Hunc ipsum *Theutaten* humano sanguine & victimis placare moris erat Gallis: idemque *Heso* atque *Tarani* praestabant illi officium. LVCANVS *Pharsal. Lib. I. v.* 466.

Et quibus immitis placatur sanguine diro
Theutates, horrensque feris altaribus Hesus,
Et Taranis Scythicae non mitior ara Dianae.

Tam cruenta & immania sacra quemadmodum, quaeso, in summum Deum conveniunt? Aut si summus *Theutates* Deus fuit, cur eodem, quo *Taranis* & *Hesus*, honore affectus est? Hae ipsae humanae victimae, quas Gallos *Theutati* accepimus immolasse, tantum potuerunt apud IAC. MARTINI, ut *Plutonem* potius sub hoc Deo latere, quam *Mercurium*, sibi persuaserit, *Religion des Gaulois Libr. III. Cap. III. p.* 15. *s.* Cuius ego doctissimi viri sententiam cupidius amplecterer, quam veterum Romanorum, si fas esse ducerem, barbarorum populorum Deos cum Graecorum atque Romanorum Numinibus conferre. Verum satis de *Theutate*: de quo ideo latius dicere volui, quod doctissimos, hac etiam aetate, viros iusto proniores esse animadverto ad caussam veterum populorum Gallorum, Germanorum, Celtarum, Britannorum, contra eos agendam, qui turpissimis superstitionibus imbutos eos fuisse, nil dubitant.

Qui *Theutaten Plutonis* esse non veritus est affirmare imaginem eruditissimus Gallus, item tamen alium Gallorum seu Celtarum Deum, *Esum* nempe aut *Aesar*, in supremi Numinis loco posuit, *Religion des Gaulois Tom. I. Lib. II. Cap. II. p.* 257. *s.* Hunc *Deum* esse vult illum *ignotum*, cuius PAVLVS meminit in Areopago *Act. XVII.* Hunc *Deum* Hebraeorum *absconditum*, hunc, Samaritani quem vocarunt, *Deum sine nomine* opinatur esse, *p.* 260. Gallos igitur censet summo rerum omnium moderatori ante natum servatorem fuisse devotos: at post natum CHRISTVM malo quodam fato contigisse, ut *Hesus* in *Iovem* converteretur. Rationes, ex quibus id patere arbitratur, partim sunt ex vocabulis & nominibus, partim ex rebus ipsis ductae. (I) *Esus* & *Aesar* observat lingua Hetrusca & veterum Gallorum *Deum* significare, *p.* 257. Concedam, nihil esse verius: sed ignorare me fateor, quidnam hoc faciat ad eos convincendos, qui *Hesum* & summum celsissimumque Deum non differre negant. Nomen *Hesus* idem est, quod Latinorum *Deus*. Igitur *Hesus* supremum est Numen illud, quod Hebraei coluerunt. Haec quem commovet argumentatio, is valde mobilis sit, necesse est. (II) *Esus*, ait, veterum Gallorum lingua idem est, quod *terribilis*. Vnde vero haec novit vir eximius? Accipe rationem: *Heuz ou Heus en bas Breton signifie horreur, epouvante.* Si vellem, hoc argumentum contemnerem plane, ac levitate ipsa levius esse, dicerem. Verum facilis ero. Teneat, quod sibi sumsit, eruditus monachus, *Hesus* idem esse, quod *formidolosus* & terribilis. Atqui, pergit, in sacris litteris Deus dicitur *terribilis*. Ergo *Hesus* supremus est Deus. Vid. *p.* 264. Quae vis huius sit connexi, manifestum erit continuo, si imitatus illud fuero. Iupiter *optimus maximus* a veteribus vocatur. Deus summus a sacris scriptoribus iisdem insignitur nominibus. Ergo *Iupiter*

tremum, qui nostris adhuc temporibus fictis Numinibus sacra faciunt, Indi omnes, Siamitae, Guineae populi, Peruani, Mexicani, Virginiae novaeque Britanniae incolae, quorum aliqui propius a summa feritate absunt, de nulla minus re dubitant, quam de hoc, unum esse summum maximumque omnium Deorum Numen. Atque hoc Numen variis designant nominibus, *Parmiscer*, *Fetisso*, *Wiracocha*, *Pachacamae*, *Vitzliputzli*, & aliis: neque tamen plures Deos alios signaque Deorum venerari desinunt. Omnium instar, IOSEPHVS ACOSTA testimonium dicat: *Hoc commune apud omnes paene barbaros est, ut Deum quidem omnium rerum supremum & summe bonum fateantur; spirituum vero quorumdam perversorum non obscura opinio sit, qui a nostris barbaris Zupay vocari solent. Igitur &, quis ille summus, idemque sempiternus rerum omnium opifex, quem illi ignorantes colunt, per omnia doceri debent, mox quantum ab illo illiusque fidelibus ministris, angelis, absint gens pessima* (38) *cacadaemonum.*

Et hodie adhuc, qui politiores sunt populi ethnici, unum summum Deum, orbis fabricatorem, profitentur.

De procur. Indor. salute L. V. p. 479.

§. XXVIII.

cer summus & Hebraeorum Deus. *Mars* millies *horribilis*, *terribilis*, *tarvus* poetis & aliis scriptoribus audit. Deus in sacris scriptis ita quoque appellatur. *Mars* igitur supremum Numen est. *Aesculapius* Σωτὴρ infinitis in locis nominatur. Nec aliter Deus in sacro codice vocatur. *Aesculapius* ergo Deus est maximus Christianorum & Hebraeorum. Haec qui argumenta nihil autumat habere momenti, is illud etiam doctissimi viri abiiciendum esse, fateatur oportet. (III) At *Aeso* quercus sacra fuit. Verus autem & unicus Deus ABRAHAMO sub quercu apparuit, MOSE auctore *Gen. XVIII.* Igitur *Aesus* nullus est Deus alius, quam is, quocum ABRAHAMVS colloquutus est. Vid. *p.* 259. Tacitus hanc rationem dimittam, dum esse aliquem cognovero iudicio & ingenio praeditum, cui non contemnenda videatur. Mihi ex eorum videtur argumentorum esse genere, quae recitare idem est, atque refellere. (IV) LVCANVS Druidas solos esse ait, quibus datum sit, Deos cognoscere, quos colerent, *Pharsal. Lib. I.*

Solis nosse Deos & caeli numina vobis,
Aut solis nescire datum.

Igitur Deus *Aesus ignotus* est ille *Deus* Hebraeorum & Pauli, id est, summus & praepotens omnium Deus. Ita diserte vir eruditus argumentatur *p.* 262. Mihi versus hos LVCANI omnium videtur optime IVLIVS CAESAR explanasse, qui *de Bello Gallico Lib. VI. Cap. XIV. p.* 191. Druides *disciplinam* suam *in vulgus efferri noluisse*, perhibet. Quam propter caussam apud unos Druidas Deorum & religionis erat cognitio. Inde vero quemadmodum consequatur, *Aesum* Deum illum ignotum, id est, verum, fuisse, quem PAVLVS annuntiabat, me quidem plane praeterit. Soli Druides calluere Gallorum religionem. Igitur *Aesus* est verus & unicus Deus. Valeant, qui hoc nihil in argumento vituperabile vident. Mitto, de Diis multis, non de uno, LVCANVM loqui. Quid multis? Galli unum Deum rebus omnibus praeesse censuerint, nec ne, equidem in medio relinquo, deficientibus veterum testimoniis: eos autem errare, qui *Aesum* summum illum fuisse Deum decernunt, pro certo habeo. Certe, si nihil esset aliud, quod ab horum me absterreret opinione, vel sola illa sacrificia humana, quae Gallos *Heso* novimus obtulisse, scrupulum mihi vix eximendum iniicerent. Sed habeo aliud, quo negotium hoc conficere prorsus licet. Constat inter eos, qui vel mediocriter hoc genus eruditionis attigerunt, Romanos existimasse, *Hesum* Gallorum suum esse *Martem*. Vid. *Religion des Gaulois Tom. I. Lib. II. Cap. I. & II. p.* 246. *f.* Quocirca, quae de cultu *Martis* apud Gallos in IVLIO CAESARE & aliis perscripta leguntur, evidens est, de cultu *Hesi* esse accipienda, quem *Martem* vocabant Romani. Iam haec IVLII CAESARIS verba lege ex *Lib. VI. de Bello Gallico Cap. XVII. p.* 193. & de *Heso* dicta esse, cogita: *Martem* (putant Galli) *bella regere: huic, quum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperunt, plerumque devovent: quae superaverint, animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt.* Haeccine, obsecro, vel minimum summi Numinis signum continent, aut vero *Hesum* nullum fuisse Numen indicant, quam id, quod bellorum administrationi praefectum esse, iudicabat Gallorum natio? Veniam mihi dabunt lectores, quod opinione largior in hac re fuerim. Interest omnino religionis Christianae, ut religionum, quae ante natum Servatorem viguerunt, vera natura & indoles aperiatur, neque pravis obscuretur doctorum virorum expositionibus, quo beneficia, quibus Servator noster humanum affecit genus, tanto fiant illustriora & clariora. At fuerunt olim, & nunc sunt excellenti ingenio viri, & magna doctrinae copia instructi, qui hoc sibi datum esse credunt, ut omnem fere superstitionum & immanium errorum culpam in antiquis deleant populis, saltim non tot fuisse maculas in illis, persuadeant, quot antiquis Christianorum doctoribus apparuerunt: quorum quidem opiniones tanto facilius instillantur animis, quanto elegantior est stilus hodie & forma librorum, quibus eas explicant. His ego, quantum per veritatem licet, resistendum opinor, ne exoriatur forte aliquis ex eorum, qui omnibus male volunt religionibus, ordine, nobisque vetus illud CELSI, HIEROCLIS, & aliorum Christiani nominis hostium carmen occinat: Quidnam igitur eximii commodi & emolumenti CHRISTVS orbi terrarum attulit, si veritas ante ipsum plerisque populis, magnam saltim partem, patuit? Quid mirum, tam cito ac celeriter disciplinam Christianam esse propagatam, quum semina eius dudum antea inter omnes gentes destituerint, & cultura tantum qualicumque, ut florescerent, indiguerint?

(38) *Cacodaemonum*) De viris sapientibus in hisce populis, qui regiones orientales habitant, hic minime agitur, sed de multitudine ac plebe. Nullus ego dubito, quin pleraeque hae gentes unum revereantur Deum, maiorem reliquis omnibus Diis suis & potentiorem: id vero dubito, an eamdem habeant summi huius Dei notionem in

 animis,

§. XXVIII.

Plutarchi locus, quo significat, magna licet sit religionum varietas & mira nominum divinorum discrepantia & diversitas, unam tamen rationem, mentem, seu providentiam omnia gubernare & ordinare, cuius ministri inferiores ubique terrarum ab universis colantur & honorentur. P. 377.

Auditi sunt a nobis iam THEMISTIVS & SYMMACHVS, Diis uterque vehementer addictus, quum omnes totius terrarum orbis populos unum summum Deum colere & venerari, dicerent, tametsi variis institutis uterentur & legibus. Hanc illi cultuum & religionum discrepantiam nec in se turpem ac vituperandam, neque praepotenti Deo ingratam aut molestam esse, ducebant, eo quod gloria, maiestate & magnitudine divina multo esset dignius, si diverso modo atque ratione, quam si una simplicique lege suam mortales ipsi testarentur reverentiam. Dudum vero ante hos alii exstiterunt Deorum cultores, quorum animos eadem occupavit opinio. Cuius rei testem insignem nunc producam PLVTARCHI ex *Libro de Iside* locum, quo pro Aegyptiorum superstitione sigillatim verba facit, quod totius fere libri institutum est, at simul nullam rem anima & ratione vacuam in Diis haberi debere, contendit: Οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ ἄψυχον ἀνθρώποις ὁ θεός· τοὺς δὲ δωρουμένους ἡμῖν καὶ παρέχοντας ἀέναα καὶ διαρκῆ θεοὺς ἐνομίσαμεν, οὐχ ἑτέρους παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βαρβάρους καὶ ἕλληνας, οὐδὲ νοτίους καὶ βορείους. ἀλλ' ὥσπερ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ οὐρανός, καὶ γῆ, καὶ θάλασσα, κοινὰ πᾶσιν, ὀνομάζεται δὲ ἄλλως ὑπ' ἄλλων· οὕτως ΕΝΟΣ ΛΟΓΟΥ τοῦ ταῦτα κοσμοῦντος, καὶ ΜΙΑΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ἐπιτροπευούσης, καὶ δυνάμεων ὑπουργῶν ἐπὶ πάντα τεταγμένων, ἕτεραι παρ' ἑτέροις κατὰ νόμον γεγόνασι τιμαὶ καὶ προσηγορίαι· καὶ συμβόλοις χρῶνται καθιερωμένοι, οἱ μὲν ἀμυδροῖς, οἱ δὲ τρανωτέροις, ἐπὶ τὰ θεῖα νόησιν ὁδηγοῦντες οὐκ ἀκινδύνως. *Non enim Deus res est animae expers: sed Deos inde censuimus esse, quod ii nostris usibus res perpetuas atque perdurantes largiti sunt. Neque vero alii apud alios sunt Dii, aut sui Graecis, barbaris item sui, alii septentrionalibus, alii austrinis. Sed quemadmodum sol, luna, coelum, terra, mare communia sunt omnibus, tantum aliter ab aliis appellantur: ita unius mentis hoc universum temperantis, uniusque providentiae huic praefectae, & facultatum administrarum omnibus rebus destinatarum alii apud alios honores, alia nomina legum instituto habentur, notisque utuntur obscurioribus ii, qui sacris sunt dedicati, alii apertioribus intellectum ad divinas res manu quasi deducunt: quae res periculo non vacat.* Quorsum haecce spectent, manifestum est. Inter omnes omnium gentium atque populorum religiones & instituta, tam Graecorum, quam barbarorum, & in his Aegyptiorum quoque & aliorum, id PLVTARCHVS omnino convenire censet, ut primo unam eamdemque summam aeternamque mentem, rationem & providentiam coli iubeant, quae res universi terrarum orbis disponat & moderetur, deinde etiam ministros eius, variis ab eo mundi partibus & muneribus praefectos, non negligi debere ab hominibus, praecipiant. Atqui huic legi non omnes una parere ratione, docet, sed variis ritibus, nominibus, caerimoniis & sacrificiis distrahi ac seiungi populos, qui de summa rei prorsus consentiant.

Huic PLVTARCHI sententiae TITVM LIVIVM adscribere licet. Namque is, quem nunc proferam, locus historici huius de HANNIBALE satis est argumenti, omnes persuasum ipsi fuisse Deos, tametsi incredibili colerentur rituum varietate, diversisque gauderent nominibus, re tamen ipsa minime differre, verum ab omnibus ubique terrarum populis omnes honorari. *Nescio*, inquit, *an mirabilior fuerit in adversis, quam secundis rebus: quippe qui mistos ex colluvione omnium gentium, quibus alius ritus, alia sacra, alii PROPE Dii essent, ita uno vinculo copulaverit, ut nulla seditio exstiterit.* Nemo, qui haec verba rite punderaverit, quin sic senserit LIVIVS, ullo modo dubitare poterit: Ritibus quidem, cultu Deorum & sacrificiis ita populos distare inter se, ut varios venerari diversosque Deos videantur: at nihilo tamen minus omnibus reapse populis eosdem esse Deos, unum videlicet summumque Numen, eiusdemque legatos & (1) administros

Libr. XXVIII. c. XII. (p. 679.)

animis, quam nos habemus, qui sacris litteris illustrati sumus. Multa sunt, quibus incitor, ut in hanc prope descendam sententiam, plurimas harum gentium summorum, quos colunt, Deorum imperium terrarum & regionum, quas incolunt, finibus concludere, nec regnis suis latius patere velle. Velim igitur, aliquis harum rerum peritus hanc mihi quaestionem explicet: Num Siamenses putant *Sommonacodom* suum non modo regno Siam, sed etiam Gallis, Germanis, & toti terrarum orbi leges ferre? Num Indi *Brama* Deum, quo nihil maius esse censent, Europae quoque dominum esse, an vero alium Europae, alium Indiae Deum dominari, arbitrantur? Num Iapones Deum, quem caput esse opinantur totius Deorum familiae, extra suam insulam quoque aliquid posse, & totum terrarum orbem continere, existimant?

(1) *Administros*) LIVII locum vir doctissimus non ita refert hic, ut scriptus exstat apud hunc auctorem, sed ex pluribus verbis decerptam exhibet LIVII sententiam. Interpretationem vero loci huius Liviani, nescio, an multi sint probaturi. LIVIVS ex variis populis conflatum fuisse

ministros. Quin etiam idem auctor aliis locis aetate sua Romanis fere omnibus atque Italis hanc opinionem placuisse, testatus est. Populum enim Romanum gravissime narrat tulisse factum Q. FVLVII FLACCI, qui, quum censor esset, novumque in Hispania templum exstrueret, Iunonis Laciniae aedem in Bruttiis dirui iusserat, marmoreasque tegulas ex eo ablatas in Hispaniam deportari curaverat, ut novo, quod ibi moliebatur, templo decori & ornamento essent: itaque detulisse nomen eius publice ad senatum, atque his in primis verbis accusasse: *quod ruinis templorum templa aedificaret, tamquam non iidem ubique Dii immortales essent, sed spoliis aliorum alii colendi* (2) *exornandique.*

Omnium populorum, quos multorum quondam Deorum religio devinctos tenuit, nullus est, cuius sacra atque instituta mirabiliora videantur, quam Aegyptiorum. Suis haec gens utebatur legibus in colendis Numinibus, quae cum reliquarum gentium institutis nihil fere commune habebant. At nihilo tamen minus ea de re, quam nunc tractamus, nulla illis fuit cum ceteris nationibus dissensio. Fatebantur, unum esse summum maximumque Deum, qui multos sibimet adiunxisset rerum gerendarum socios & administros: illi primum & praecipue, his deinceps rem divinam esse faciendam. Id ne quis dubitaret, toto cavit *de Iside & Osiride Libro* PLVTARCHVS, quo Aegyptiorum caussam sacrorum fortiter tuetur. Idem quondam institutum, id quod DAMASCII debemus indicio, peculiaribus susceperunt libris, qui hodie desiderantur, duo philosophi Aegyptii, ASCLEPIADES & HERAISCVS: (3) Ἀιγυπτίους δὲ ὁ μὲν Εὔδημος οὐδὲν ἀκριβὲς ἱστορεῖ. οἱ δὲ Ἀιγύπτιοι καθ' ἡμᾶς φιλόσοφοι γεγονότες, ἐξήνεγκαν αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν κεκρυμμένην, εὑρόντες ἐν Ἀιγυπτίοις δή τισι λόγοις, ὡς εἴη κατ' αὐτοὺς ἡ μὲν μία τῶν ὅλων ἀρχὴ, σκότος ἄγνωστον, κ. τ. λ. ἰστέον δὲ καὶ ἐκεῖνο περὶ τῶν Ἀιγυπτίων, ὅτι διαιρετικοί εἰσι πολλαχοῦ τῶν κατὰ ἕνωσιν ὑφεστώτων, ἐπεὶ καὶ τὸ νοητὸν διῃρήκασιν εἰς πολλῶν θεῶν ἰδιότητας, ὡς ἔξεστι μαθεῖν τοῖς ἐκείνων συγγράμμασιν ἐντυχοῦσι τοῖς βουλομένοις. λέγω δὲ τῇ Ἡραΐσκου ἀναγραφῇ τοῦ Ἀιγυπτίου καθόλου λόγου, πρὸς τὸν Πρόκλον γραφείσῃ τὸν φιλόσοφον, καὶ τῇ ἀρξαμένῃ γράφεσθαι συμφωνίᾳ ὑπὸ Ἀσκληπιάδου τῶν Ἀιγυπτίων πρὸς τοὺς ἄλλους θεολόγους. *Eudemus de Aegyptiis nihil certi & accurati memoriae prodidit. At qui recentioribus fuere temporibus, philosophi Aegyptii occultam nobis disciplinae eorum veritatem in lucem protulerunt. Et repererunt illi quidem in nonnullis Aegyptiorum libris, unum esse ex gentis huius sententia rerum omnium principium, quod sub nomine caliginis ignotae celebrare solent. Atque hunc hymnum ter repetunt. - - - Illud etiam de Aegyptiis exploratum est, quod res unas easdemque dividere atque amplificare soleant. Hinc primum illud intelligibile* (summum Deum) *in variorum Deorum proprietates partiti sunt: quod quidem unusquisque, cui libros eorum consulere placuerit, facile deprehendet. Librum vero Heraisci intelligo, quem inscripsit: de generali Aegyptiorum doctrina, & Proclo philosopho dedicavit; itemque Asclepiadis opus, quod scribere quidem exorsus est, verum imperfectum reliquit, de concordia & consensione Aegyptiorum cum reliquis Theologis.* ASCLEPIADIS opus Aegyptii SVIDAM etiam commemorare video voce HERAISCVS, cuius verba legisse non poenitebit: Ὁ δὲ Ἀσκληπιάδης ἐπὶ πλεῖον ἐν τοῖς Ἀιγυπτίοις βιβλίοις ἀναγραφεὶς, ἀκριβέστερος ἦν ἀμφὶ θεολογίαν τὴν πάτριον, ἀρχάς τε αὐτῆς καὶ μέσα διεσκεμμένος· ὡς ἔξεστιν εἰδέναι σαφῶς ἀπὸ τῶν ὕμνων, ὧν συγ-

Damascius de principiis MS.

isse tradit HANNIBALIS exercitum, qui nec moribus, nec lingua, nec ipsa religione consenserint, sed *aliis PROPE DIIS* usi fuerint. Arduum mihi ac difficile videtur intellectu, hinc quemadmodum possit elici, omnibus populis, qui HANNIBALIS castra sequuti sunt, eosdem fuisse Deos, nominibus licet diversos, & unum praeterea summum Deum, minoribus Diis, tamquam ministris suis, excellentiorem & praestantiorem. Nimis interdum ingeniosi sunt doctissimi viri in dictis veterum auctorum explicandis, quos certa quaedam sententia sic cepit, ut eius uoice amore ardeant.

(2) *Exornandique*) Hic locus exstat *Lib. XLII. Cap. III. p. m.* 1113. Certe patet ex eo, LIVIVM, qui populum Romanum ex suo ibi loquentem fingit ingenio, in hac fuisse sententia, eosdem, qui a Romanis colerentur, Deos in Hispania quoque reliquisque terrarum orbis provinciis coli. Haec communis erat omnium fere Romanorum sententia: quam similitudo primum rituum genuisse, postea vero rei publicae utilitas roborasse videtur. Facilioribus enim Romani sperabant & placabilioribus sese usuros esse barbaris nationibus, si hac animos eorum opinione curarent imbui, sacra, Deos & religionem omnes cum Romanis populos coniungere, nec alios Romae Deos esse, quam in Gallia, Hispania, Germania. Quam propter caussam barbarorum quoque Deos suorum Deorum nominibus appellare solebant. Id vero, de quo tamen hic in primis agitur, ex isto LIVII loco non aeque perspicuum est, nullum ipsi fuisse dubium, quin omnes populi unum Deum, eumque infinita potentia praeditum, & totius rerum naturae dominum, venerentur.

(3) Ἀιγυπτίους) Haec DAMASCII verba in illis etiam leguntur *Excerptis*, quae ex *Opere* eius nondum edito περὶ ἀρχῶν IO. CHRISTOPH. VVOLFIVS edidit *Anecdotor. Graecor. Tom. III. p.* 260.

συγγέγραφεν εἰς τοὺς Αἰγυπτίων Θεούς, καὶ ἀπὸ τῆς πραγματείας, ἣν ὥρμησε γράφειν, περιέχουσαν τῶν Θεολογιῶν ἁπασῶν συμφωνίαν. *Sed Asclepiades, quia in libris Aegyptiorum magis versatus erat, Theologiam patriam multo accuratius & rectius calluit: hinc & in principia eius inquisivit, &, quae fluunt ex his, consectaria omnia aperuit. Perspicuum hoc est ex hymnis illis, quos in laudes Numinum Aegyptiorum composuit, nec non ex Commentario, quem scribere quidem coepit, at perficere non potuit, de omnium Theologiarum concentu atque concordia.* Omnium ergo religionum ASCLEPIADES conspirationem & concordiam cum inter ipsas, tum cum Aegyptiorum sigillatim sacris & caerimoniis patefacere studuit. Res, de quibus consenserunt, binae illae sunt haud dubie, quas PLVTARCHVM indicasse, paullo ante docuimus. Primo: Vnum summumque Deum, unam rationem vimque divinam, quae totum terrarum orbem tueatur, aequissimoque temperet imperio, suspiciendam esse & colendam. Deinde: Divinae huius providentiae instrumenta & ministros, quibus suas singulis provincias & munera commiserit, cultus etiam genere quodam affici debere. Atqui haec inferiora Numina quoniam variis affecta essent nominibus, diversoque ritu atque lege a diversis honestarentur populis, inde putabat evenisse, ut tanta religionum & opinionum de rebus divinis exoriretur dissimilitudo & varietas. (4) SYMMACHVS pariter duobus hisce momentis omnem contineri populorum religionem affirmat: quorum primum his verbis explicat: *Aequum est, quidquid omnes colunt, unum putari.* Alterum vero sic enuntiat: *Varios custodes urbibus divina mens distribuit.* Quibus haec subiicit: *Suus cuique mos est, suum cuique ius,* rationem ita concludens, externas hasce differentias rituum tollere nefas, & unicuique, ut civitatis suae more Deos placare studeat, liberum relinquendum esse. Si cui aliis efferre libeat vocibus haec duo primaria veteris religionis capita, ei his liceret uti: Vnus est Deus, ex se ipso veluti natus, omnisque initii ac originis expers, qui totius rerum naturae parens, auctor aut δημιουργὸς est. Secundum hunc alii quoque Dii sunt, ex illo uno nati atque editi, seu intelligentes naturae, homine praestantiores & nobiliores, quibus, peccant omnino, qui certum honorem atque cultum adhibere recusant. Ita mentem expressit populorum STOBAEVS: Τὸ πλῆθος τῶν Θεῶν ἔργον ἐστὶ τοῦ δημιουργοῦ, ἅμα τῷ κόσμῳ γενόμενον. *Multitudo Deorum opus conditoris mundi huius: una enim cum ipso mundo Deus istos (5) produxit.*

Eclog. phys. C. I. (Lib. I. p. 4.)

§. XXIX.

Qui inter ethnicos Deum esse affirmarunt, quum vulgo totum mundum unum esse crederent animal, unius animae legibus & imperio

Quod si porro secum reputet aliquis, cunctis prope veterum sapientibus placuisse, totum huncce mundum animal esse quoddam, is vero novum sibi sentiet argumentum nasci, quo priscos Theologos non potuisse probet, quin unum confiterentur Numen esse, toti praesidens rerum universitati. Ita vero, uti diximus, de mundo sensisse philosophos, scriptor *Libri de placitis philosophorum*, & ex eo STOBAEVS docet: Οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἔμψυχον τὸν κόσμον καὶ προνοίᾳ διοικούμενον· Λεύκιππος δὲ καὶ Δημόκριτος καὶ Ἐπίκου-

(4) *Symmachus*) *Epistolar. Lib. X. Ep. LXI. p.* 442.

(5) *Produxit*) Quae de argumento libri, quem ASCLEPIADES conscribere voluit, absolvere vero non potuit, *de concordia omnium religionum*, vir egregius refert, coniecturae sunt, nullis nixae rationibus. Nec enim veterum quisquam huius libri summam memoriae posterorum prodidit. At si nihil hisce coniecturis ad firmitatem & constantiam deesset, haud tamen multum ego praesidii in viri huius auctoritate putarem esse positum. Etenim ex eo, quod hunc librum PROCLO dedicavit, liquet, fuisse hominem ex familia recentiorum Platonicorum, cuius PROCLVS insigne columen exstitit. Hoc ergo sine dubio istu docere studuit opere, praecepta, quibus secta haec studebat, Aegyptiis non modo, sed etiam reliquis omnibus populis recepta fuisse. Quod institutum quam vanum sit ac futile, per se patet. Plerique veterum populorum Dii, id quod recte iam observavit vir longe doctissimus, IO. CLERICVS, *Bibl. choisie Tom. III. p.* 81. homines fuerant, qui vixerant in illis regionibus, in quibus colebantur. Omnium ergo populorum Deos qui ad unam veluti familiam revocare, & cum Aegyptiorum sociare Diis nitebatur, is laborem aeque difficilem suscipiebat, atque is susciperet, qui mare mediterraneum idem illud esse probandum sibi sumeret, quod Americam aut Arabiam alluit, id est, rem, quae fieri nullo modo potest, factam esse tamen, ostendere vellet. Vniversas vero religiones terrarum orbis ad unius sectae Platonicae regulam accommodare velle, multo etiam magis insanum erat. Quocirca, qui hoc ducebantur studio, ad nescio quas physicas & commentitias religionum interpretationes confugere debebant: quas merito spernebant ac ridebant Christiani veteres. Sed e re omnino erat Platonicorum, ut omnes religiones tam inter se, quam cum scitis sectae suae consentire, rudiores crederent, quo, Christianis quod responderetur, non deesset, qui ex discordia cum philosophorum, tum religionum validissimum contra veritatem veterum superstitionum argumentum nectebant: id quod HERMIAS inter alia docet *Irrisio philosophorum gentilis*, quae cum TATIANO edi solet.

πλέμαιος, καὶ ὅσοι τὰ ἄτομα εἰσηγῦνται καὶ τὸ κενὸν, ὔτε ἔμψυχον, ὔτε προνοίᾳ διοικεῖσθαι, φύσει δέ τινι ἀλόγῳ. *Omnes reliqui* (philosophi) *mundum animatum esse, & a providentia gubernari, statuunt: Leucippus vero, Democritus & Epicurus, & qui, praeter hos, inane ac atomos introducunt, & animae expertem mundum faciunt, neque providentia, sed natura quadam bruta, administrari, aiunt.* Quae dum affero, facere non possum, quin PETRI (1) GASSENDI ludos & astutiam aperiam, qui ex hac ipsa re occasionem capit vehementer laudandi EPICVRVM, &, quod is unus omnium negaverit, mundum esse animal, id argumento praedicat esse, neminem ex omnibus philosophis EPICVRO propius ad Christianam veritatem accessisse. Quem profecto ignorare non decebat, neminem ex istius aetatis sermone & sententiis mundi tollere potuisse animam, nisi una idem Deum ipsum tolleret. Neque alia de caussa EPICVRVS animae mundi bellum denuntiavit, quam quod intelligeret, hac salva & incolumi, providentiam simul fartam atque tectam fore. Quod vero veterum adduxit sapientes, ut in mundo inesse animam ducerent, id eiusmodi est, ut vel mediocri ingenio praedito sua sponte in mentem veniat. Placet id PLOTINI verbis enarrare, qui veterum expressit sententiam: Ἄτοπον τὸν ὐρανὸν ἄψυχον λέγειν, ἡμῶν, οἳ μέρος σώματος ἔχομεν τῦ παντὸς, ψυχὴν ἐχόντων. πῶς γὰρ ἂν τὸ μέρος ἔσχεν, ἀψύχυ τῦ παντὸς ὄντος; *Absurdum est, coelum inanimatum dicere,* (aut vita & anima vacuum) *quum nos, qui corpus mundani corporis partem habemus, animam habeamus. Quo enim pacto pars animam habuisset, si totum esset inanimatum?* Iam si unum hicce mundus animal est, quis unam, quaeso, neget animam praeesse illi, non vero plures? Atque hanc mundi animam, ipsumque animal mundanum, fuerunt in antiquis Theologis, Stoici in primis, qui πρῶτον esse θεὸν, *Deum omnium rerum principem* affirmarent.

Plut. Lib. II. C. III. (p. 886.) Stobaei Eclog. phys. C. XXV. parens, non potuerunt non unum summum Deum esse concedere. Quidam eorum hanc mundi animam pro summo habebant Deo: alii vero summum Deum mentem esse censebant ab omni concretione secretam & illa anima superiorem.

Enn. IV. Lib. III. C. VII. (de dubiis animae Lib. I. p. 376)

Sed ab his discedentes alii, tametsi de mundi anima dubitari nollent, tamen id a se nulla impetrabant ratione, ut istam animam pro supremo haberi Deo debere decernerent. Namque summum illum, quo nihil melius & excellentius, Deum mentem esse certi erant a corpore segregatam & immutabilem. Hinc factum, ut Panegyristes ille, quem in partes etiam GYRALDVS vocat, timide atque dubitanter summum Deum invocaret, incertus, utrum animam eum, an mentem dicere, satius esset: *Te, summe rerum sator, cuius tot nomina sunt, quot gentium linguas esse voluisti: quem enim te ipse dici velis, scire non possumus: sive in te quaedam vis mensque divina est, quae toto infusa mundo, omnibus miscearis elementis, & sine ullo extrinsecus accedente vigoris impulsu per te ipse movearis; sive aliqua supra omne coelum potestas es, quae hoc opus totum ex altiore naturae arce despicias: te, inquam, oramus.* Qui summum Deum ut mentem unice perfectissimam spectari debere censebant, anima omni longe meliorem, hi mundi animam seu totum mundum animatum saepissime δεύτερον θεὸν, *secundum Deum* solebant nominare. Exemplum praebet *Asclepianus* ille *Dialogus*, cui nomen *Perfectus sermo*, utpote quo dominus & conditor rerum omnium alterum quemdam Deum spectabilem & in sensus incurrentem, mundum nempe, fecisse dicitur.

Hist. Deor. p. 12.

Maxima vero pars eorum, qui numen mundi anima longe excellentius exsistere affirmabant, tria credebat esse principia, seu tres constituebat in divinitate naturas gradu distinctas. Quemadmodum enim perfectam quamdam mentem seu intelligentiam mundi anteponebant animae; sic mentem hanc seu rationem primum omnium negabant esse principium. Naturae nimirum lege τὸ νοητὸν seu *intelligibile* prius esse debere τῷ νῷ sive *mente*, iudicabant. Hic vero fons omnis intelligentiae τὸ ἓν dicebatur illis, *unum*, & τἀγαθὸν, *bonum*, seu ipsa *bonitas* & *unitas*, in nulla re alia, sed sola, per se exsistens, caussa rationis rerumque omnium. Ceterum hoc ipsum τἀγαθὸν, quod primo collocabant in tribus istis principiis loco, quidam etiam τὸν πρῶτον, *primum* vocare sole-

(1) *Gassendi*) Vellem, locum designasset CVDWORTHVS, quo haec sibi PETR. GASSENDVS excidisse passus est. In scriptis, quae de EPICVRO & eius philosophia reliquit, nihil huius rei invenias; tametsi omnem in illis moveat lapidem vir magnus, ut infamiae cuiusvis notam ab EPICVRO abstergat. Ipsam quod ad opinionem attinet, cui sese hic addictum profitetur vir doctissimus, quotquot veterum philosophorum Deum esse statuerint, eos quoque mundo dedisse animam, equidem totam illam meam facere nolim. Vehementer dubito, an SOCRATES, philosophiae parens, animam in hac universitate inesse, constituerit, qui tamen unum esse summum Deum, quod ex XENOPHONTE patet, nil dubitavit. Nec, quae PLATO eum loquutum esse perhibet, aliud nobis suadent, quum multa notum sit ad SOCRATEM retulisse PLATONEM, a quibus ille prorsus alienus exstitit. ARISTOTELIS, quam mundo tribuit, anima umbra verius est ac simulacrum animae, quam anima; certe a PLATONIS & PYTHAGORAE anima tota discrepat: id quod alio loco iam ostendimus. Nec is tamen prorsus Deum sustulit. Praetermitto reliquam philosophorum veterum turbam.

solebant *Deum:* cui consentaneum erat, ut νοῦν seu *mentem* δεύτερον Θεὸν, *Deum alterum*, postremo mundi animam, seu mundum ipsum animae compotem, τρίτον Θεὸν, *tertium Deum* nominarent. Id NVMENIO moris fuisse, PROCLVS auctor est *Commentario in Platonis Timaeum:* P. 93. Νουμήνιος μὲν γὰρ τρεῖς ἀνυμνήσας θεοὺς, πατέρα μὲν καλεῖ τὸν πρῶτον, ποιητὴν δὲ τὸν δεύτερον, ποίημα δὲ τὸν τρίτον· ὁ γὰρ κόσμος κατ' αὐτὸν ὁ τρίτος ἐστὶ θεός, ὡς ὁ κατ' αὐτὸν δημιουργὸς διττὸς, ὅ τε πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος θεός, τὸ δὲ δημιουργούμενον ὁ τρίτος. *Numenius tres Deos celebrat: & primum quidem patrem appellat, alterum conditorem, tertium ipsum opus. Mundus enim, ut ipsi quidem videtur, tertius est Deus; quemadmodum binos, quos esse statuit, opifices primum & secundum Deum vocat, id vero, quod factum est ab illis, tertium.* (2) PLOTINVS eumdem adhibet loquendi modum, nec obscure indicat, nihil eo fuisse inter sui ordinis homines usitatius: Καὶ ὁ πρῶτος θεὸς, ὥσπερ σύνηθες λέγειν, τρίτος. *Forte & mundus, ut dici solet, tertius Deus est.*

Sed nec illi, qui maximum omnium Deum mentem seu intelligentiam ducebant esse immutabilem, eamque mundi anima meliorem, in quibus primas tenet ARISTOTELES cum XENOCRATE, mundi animam ipsumque mundum multis subesse credebant mentibus & intelligentiis eiusmodi aeternis & immutabilibus, tamquam caussis, unde natae essent, verum uni tantum: neque hi, qui tertium binis his sociabant principium, summumque Deum pro natura cupiebant haberi simplicissima, ipsa mente seu intelligentia praestantiori, mentem hancce pluribus eiusmodi naturis simplicibus & perennibus subiiciebant, sed uni soli. Ex quo perspicuum fit, veteres Theologos sub unum omnia revocasse imperium, neque tam fuisse amentes & infensos, ut multos suis Deos obtruderent pares inter se & aequales, sed unum Numen, quod modo *mentem*, modo *animam*, interdum *monada* dicebant, caput & initium universae rerum naturae dedisse. Quibus addi debet, quod iam antea testatum fecimus, omnes generatim, qui tria constituerunt principia, sigillatim Platonicos, consuevisse saepenumero tres illas naturas suas, *monada*, *mentem* & *animam*, uno veluti vinculo copulare, atque simul τὸ Θεῖον, seu *unum summum Numen* appellare. Quo facto, etiamsi gradationi cuidam in divina natura locus esset, singulari tamen concordiae & *unitatis* genere tria illa rerum principia contineri, indicatum volebant aliis.

Monet me, quem nunc tracto, locus, ut, praetereundo veluti, duo de his veterum Theologis in medium proferam, quae non leve mihi momentum videntur habere. Primum: Omnes, quotquot huic, quam diximus, favebant disciplinae, totam hancce molem corpoream, quam cernimus, negabant vita carere, machinaeque ab hominibus artificiose contextae & coagmentatae similem esse, sed vitam atque animam ubivis esse admistam, & per omnes eius partes fusam, existimabant. Quae opinio tam alte mentibus eorum infixa erat, ut ipse ARISTOTELES eos, qui ex atomis inanimatis mundum esse conflatum putabant, maximi, quod in Deum admitti potest, flagitii condemnare non vereretur. Alterum: Quamvis plurimi huius generis summum Deum principemque rerum omnium caussam longe supra coelum mundumque corporibus constantem positam esse, ducerent; nemo tamen eorum propterea mundum a Deo, aut Deum a mundo sic penitus avulsum esse, persuasum habuit, ut nulla inter utrumque intercederet cognatio aut commercium. E contrario, sicut rerum omnium origines ab uno repetebant capite, ita principem illam caussam arctissime copulatam esse, credebant, quamquam sine ulla confusione, cum omnibus, quos emisisset, virtutis suae radiis & operibus, in omnibus versari, cuncta permeare, nec, nisi in ea, quidquam perdurare & consistere. PLVTARCHVS in *Quaestionibus Platonicis* hoc inter alia in disceptationem vocat: P. 100. Par. (potius p. 1000. T. II. Opp.) Τί δήποτε τὸν ἀνωτάτω θεὸν πατέρα πάντων καὶ ποιητὴν προσεῖπεν; *Cur supremum Deum omnium patrem & opificem appellavit?* Cui ut satisfaciat quaestioni, sic primum respondet: Τῶν μὲν θεῶν γεννητῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων πατήρ ἐστι, ποιητὴς δὲ τῶν ἀλόγων καὶ τῶν ἀψύχων; *An Deorum, qui geniti sunt, & hominum pater est, brutorum autem & anima carentium opifex?* Postea celsissimum huncce Deum subiicit propterea quoque totius rerum naturae parentem non minus, quam effectorem, salutari posse, quod vita atque anima mundus non sit destitutus, verum vigeat & animo valeat: Ἐμψύχου γὰρ γένεσις ἡ γέννησίς ἐστι. καὶ ποιητοῦ μὲν, οἷος οἰκοδόμος, ἢ ὑφάντης, ἢ λύρας δημιουργὸς ἢ ἀνδριάντος, ἀπήλλακται τὸ γενόμενον ἔργον. ὑπὸ δὲ τοῦ γεννήσαντος ἀρχὴ καὶ δύναμις ἐγκέκραται τῷ τεκνωθέντι, καὶ συνέχει τὴν φύσιν, ἀπόσπασμα καὶ μόριον οὖσαν τοῦ τεκνώσαντος. ἐπεὶ τοίνυν οὐ πεπλασμένοις ὁ κόσμος οὐδὲ συνηρμοσμένοις ποιήμασιν ἔοικεν, ἀλλ' ἔστιν αὐτῷ μοῖρα πολλὴ ζωότητος καὶ θειότητος,

ἣν

(2) *Plotinus*) *Libro de amore Ennead. III. Lib. V. Cap. VI. p. 296.*

ἣν ὁ θεὸς ἐγκατέσπειρεν ἀφ' ἑαυτοῦ τῇ ὕλῃ καὶ κατέμιξεν, εἰκότως ἅμα πατήρ τε τοῦ κόσμου, ζώου γεγονότος, καὶ ποιητὴς ἐπονομάζεται. *Ortus enim animati est procreatio. Tum opus ab opifice confectum, ut aedificatore, textore, lyrae fabro, aut statuario, prorsus ab auctore suo abscedit. Vis autem & principium procreantis insita est progeniei, eiusque continet naturam, portiuncula quaedam a genitore avulsa. Quando itaque mundus non effictis aut compactis operibus similis est, sed magna ei inest pars vitae ac divinitatis, quam a se Deus materiae inseruit atque admiscuit, haud iniuria iuxta & pater mundi, qui vivens exstitit, & opifex appellatur.* Idem PLOTINVM urgere videas: Γενόμενος δὴ, οἷον οἶκός τις καλὸς καὶ ποικίλος, οὐκ ἀπετμήθη τοῦ πεποιηκότος, οὐδ' αὖ ἐκοίνωσεν αὐτόν. ἔχει γὰρ ψυχὴν, κρατούμενος, οὐ κρατῶν, καὶ ἐχόμενος, ἀλλ' οὐκ ἔχων· κεῖται γὰρ ἐν τῇ ψυχῇ ἀνεχούσῃ αὐτὸν, καὶ οὐκ ἄμοιρόν ἐστιν αὐτῆς, ὡς ἂν ἐν ὕδασι δίκτυον τεγγόμενον ζωῇ. *Factus itaque mundus, tamquam aedificium quoddam speciosum longeque varium, non est separatum ab effectore, neque rursus se illi commiscuit. - - - - Nempe mundus sic est animatus, ut non tam ipsius, quam ipsi, habeat animam: superatus, non superans, habitus quoque, non habens. Iacet enim in anima id sustinente, neque quidquam in eo animae ipsius est expers, quemadmodum in aquis rete quasi madefactum vita.* Docet homo, totum mundum, quatenus corporibus constat, animae participem esse. Atqui negat, mundum ab effectore suo, quo nomine hoc in loco mundi vocatur anima, secretum & disiunctum esse: negat porro, ipsam mundi animam ita esse in corpus suum immersam, eoque conclusam, uti mentes hominum cum suis sociatae sint corporibus: affirmat vero, eam, ut naturam supra corpus suum elatam, moderari illud, gubernare atque regere. Alteram quidem divinitatis personam, quam νοῦν seu *mentem* appellat, itidem anima mundi sublimiorem & meliorem esse, censet: neque primum omnium principium, Deum rerum omnium altissimum, quem *bonitatem* nominat & *unitatem*, rursus *mentem* vincere praestantia, diffitetur. Verum tria haec principia, *monas*, *mens* & *anima*, quum indissolubili atque intimo vinculo inter se nexa & iugata sint ex eius sententia, ideo a nullo horum mundum divulsum & seiunctum esse, ducit.

Enn. IV. L. III. C. IX. (Libro, quod animae nostrae disserant ab anima mundi p. 379)

§. XXX.

Constat inter omnes, multis ante natum Servatorem saeculis nullam fuisse in toto terrarum orbe gentem, quae superstitionibus fictisque Diis aperte bellum intulerit, praeter Hebraeos. Itaque hunc unum populum probabile est, omnium optime intellexisse, quidnam sibi vellent ista Deorum, quos colebant, turba reliqui populi, aut quamnam de illis foverent opinionem: nec eumdem ignorasse, utrum multos venerarentur orbis huius conditores, potestate, gloria & dignitate inter se pares, omnisque originis nescios, gentes a veris sacris alienae; an vero unum summum Deum colerent, & secundum hunc alias naturas hominibus meliores & praestantiores. At PHILONEM videmus *Iudaeum* non illud, verum hoc, fecisse Deorum inanium cultores, memoriae prodidisse. *Libro* enim *de linguarum confusione*, postquam de summo disseruerat Deo, orbis totius auctore & conditore, deque innumerabilibus, quae opem ipsi ferrent, potentiis, (δυνάμεις ἀγωγοὶ) quarum pars oculis subiecta esset, pars a nullo conspiceretur mortalium, sic pergit: Καταπλαγέντες οὖν τινες τὴν ἑκατέρου τῶν κόσμων φύσιν οὐ μόνον ὅλους ἐξεθείωσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ κάλλιστα τῶν ἐν αὐτοῖς μερῶν, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τὸν σύμπαντα οὐρανὸν, ἅπερ οὐδὲν αἰδεσθέντες θεοὺς ἐκάλεσαν, ὧν τὴν ἐπίνοιαν κατιδὼν Μωϋσῆς φησι· κύριε, κύριε, βασιλεῦ τῶν θεῶν, πρὸς ἔνδειξιν τῆς παρ' ὑπηκόους ἄρχοντος διαφορᾶς. *Vtriusque mundi pulcritudinem admirati quidam, non solum ipsos totos consecraverunt, verum & partes eorum praecipuas, solem, lunam, coelum, non veriti eas Deos appellare, quorum cogitationem Moses intelligens, inquit: Domine, domine, rex Deorum, ut indicaret, eum esse praestantiorem, quam subditos.* Exstat alius eiusdem argumenti locus in *Libro* eius, quo *decem praecepta* MOSIS interpretatur, quem subiicio: Πάσαν οὖν τὴν τοιαύτην τερθρείαν ἀπωσάμενοι, τοὺς ἀδελφοὺς φύσει μὴ προσκυνῶμεν, εἰ καὶ καθαρωτέρας καὶ ἀθανατωτέρας οὐσίας ἔλαχον. ἀδελφὰ δ' ἀλλήλων τὰ γενόμενα, καθ' ὃ γέγονεν· ἐπεὶ καὶ πατὴρ ἁπάντων ὁ ποιητὴς τῶν ὅλων. καὶ πρῶτον τοῦτο καὶ ἱερώτατον παράγγελμα στηλιτεύσωμεν ἐν αὑτοῖς, ἕνα τὸν ἀνωτάτω νομίζειν τε καὶ τιμᾶν θεόν. *Amota igitur omni superstitione, germanas nobis naturas non adoramus, ne immortales quidem & purissimas. Intercedit autem inter creaturas quaedam germanitas hoc ipso, quod creatae sunt: quandoquidem creator omnium idem etiam pater est universorum. - - - Hinc primum illud sanctissimumque praeceptum penitus inscribimus pectori, unum summum Deum credendum esse colendumque.* Rursus, interpositis nonnullis: Ὅσοι μὲν, inquit, ἥλιον, καὶ

Hebraeorum doctores fere omnes nil dubitant decernere, ethnicos uni summo Numini servisse, reliquos vero, quos divinis honoribus affecissent, Deos nil esse, nisi conciliatores summi illius Dei & hominum.

P. 345.

P. 751.

καὶ σελήνης, καὶ τοῦ σύμπαντος οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὁλοσχερεστάτων μερῶν, ὡς θεῶν, πρόπολοί τε καὶ θεραπευταί, διαμαρτάνουσι, τοὺς ὑπηκόους τοῦ ἄρχοντος σεμνύνοντες. *Ergo quotquot solis, lunae, coeli, mundi, praecipuarumque huius partium cultores habentur & huiusmodi sacrorum antistites, peccant procul dubio, dum, posthabito principe, venerantur eius subditos*; quum solum venerari & observare principem fas fuisset. Igitur hoc unum peccasse Deorum amicos, PHILO auctor nobis est, quod non uni Deo summo supplicarunt, verum aliis etiam naturis intelligentia quidem praeditis, at creatis, mundique partibus, quas castiores & hominibus magis immortales ducebant, divinos exhibere honores non (1) veriti sunt.

FLAVIVS (2) IOSEPHVS quum ABRAHAMI sapientiam & pietatem in *Antiquitatibus Iudaicis* laudat, haec inter alia de eo: πρῶτος οὖν τολμᾷ τὸν ἀποφήνασθαι δημιουργὸν τῶν ὅλων ἕνα. *Primus ausus est declarare, unum esse Deum rerum omnium opificem.* Quae verba sic nonnulli volunt accipi: Principem fuisse, qui publice profiteretur, ABRAHAMVM,

(1) *Veriti sunt*) Ego vero libere profiteor, nihil esse in his PHILONIS locis, quod sententiam doctissimi viri de veterum populorum religionibus, quos unum omnes coluisse Deum putat, reliquis Diis omnibus maiorem, firmare queat. Priori enim loco PHILO hoc unum affirmat, MOSEN ita sensisse, atque populorum amentiam, mundum & mundi partes pro Diis habentium, ipsa summi Numinis compellatione castigasse. Hoc autem quid, obsecro, facit ad cognoscendam populorum de uno Deo sententiam? Num ex eo, quod gentes mundum & mundi partes Deorum loco coluerunt, MOSES autem flagitium hoc detestatus est, consequitur, neminem tam vesanum fuisse, ut unius Dei, rerum omnium parentis, oblivisceretur? Haud equidem arbitror, atque iusto perspicaciorem hic in PHILONE interpretando fuisse virum egregium, nil dubito. Neque maiori virtute alter locus valet. Video, PHILONEM eo docere, fas esse atque rationi consentaneum, unum Deum revereri, neque rebus ab eo factis honorem illum exhibere, qui conditori debetur. Sed nulla ratione intelligo, quemadmodum ex eo, quod PHILO unius Dei cultum inculcat, & superstitiones reiicere iubet, pateat, populos omnes uni Deo supplicasse. Mihi, ut, quod res est, dicam, contrarium potius ex hoc dicto constare videtur. Quid si vero planum fecero, PHILONEM non eam animo habuisse *idololatriae* notionem, quam CVDVVORTHVS habuit, contra vero in hac fuisse opinione, antiquas gentes unius summique Numinis notitiam omnem abiecisse, atque in animis suis exstinxisse? Faciam id binis eius locis, quibus nihil fieri puto posse apertius. Alter exstat *Libro de Decalogo p. 751. 752. Opp.* Agit ibi ex instituto PHILO de religione populorum verae religionis ignatorum: ac primo quidem in sectas eam suas ita partitur: Ἐκτεθειώκασι γὰρ οἱ μὲν τὰς τέσσαρας ἀρχάς, γῆν, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα καὶ πῦρ, οἱ δ᾽ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς ἄλλους πλανήτας, καὶ ἀπλανεῖς ἀστέρας, οἱ δὲ μόνον τὸν οὐρανόν, οἱ δὲ τὸν σύμπαντα κόσμον. *Alii quatuor elementa consecrata suis decretis colunt, tamquam Numina; alii solem ac lunam, ceteraque sidera cum fixa, cum errantia, alii coelum, alii mundum universum.* PHILO igitur, id quod etiam aliis ex locis eius apertum est, omnem plurium Deorum cultum ad mundum eiusque partes revocavit, neque homines fato functos in Diis esse populorum, credidit: qua quidem in re philosophorum expositionibus veterum religionum plus, quam par erat, fidei habuit. Hac distributione facta, de his omnibus familiis libere pronuntiat, summi & unius Dei cognitionem ab illis prorsus conculcatam & deletam esse: Τὸν δ᾽ ἀνωτάτω καὶ πρεσβύτατον γεννητήν, τὸν ἄρχοντα τῆς μεγάλης πόλεως, τὸν στρατάρχην τῆς ἀηττήτου στρατιᾶς καὶ κυβερνήτην, ὃς οἰκονομεῖ σωτηρίως ἀεὶ τὰ σύμπαντα, παρεκαλύψαντο. *At illum summum antiquissimumque parentem, illum magnae civitatis principem, & imperatorem invicti exercitus, omnia gubernantem salubriter, silentio texerunt.* His dictis, uberius & latius eorum demonstrat stultitiam, qui coelum sideraque Deorum ducerent numero, interque alia nonnullis huius generis eam ipsam sententiam diserte tribuit, quam CVDVVORTHVS ullum umquam habuisse negat populum: Ἔνιοι περὶ τὰς κρίσεις ἀπειλαι τοσοῦτον κεχήνασιν, ὡς οὐ μόνον τὰ λεχθέντα θεοὺς νομίζειν, ἀλλὰ καὶ ἕκαστον αὐτῶν μέγιστον καὶ πρῶτον θεόν, τὸν ὄντα ὄντως. *Nonnulli tam perverse iudicant, ut non solum Deos credant, quos diximus, verum etiam unumquemque harum esse Deum summum & maximum, cui vere id nomen conveniat.* Haec si vera sunt, fuerunt certe olim, qui plures Deos prorsus inter se pares & aequales, nec unius subiectos imperio, crediderunt esse. Alter, quem testatus sum, PHILONIS locus exstat *Libro I. de Monarchia p. 813.* ubi sic: Τοῖς, inquit, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας ὑπέλαβον εἶναι θεοὺς αὐτοκράτορας, οἷς τὰς τῶν γινομένων ἁπάντων αἰτίας ἀνέθεσαν. *Quidam solem & lunam ceteraque sidera crediderunt esse Deos rerum dominos, ad quos omnium, quae fiunt, rerum caussas retulerunt.* Vides iam Deorum quamdam rempublicam sua virtute gubernantium. At paullo etiam clarius in sequentibus loquitur, interque alia, quae praetereo, esse libere affirmat multos, qui nullos esse Deos alios, quam solem atque lunam, sibi persuadeant: Οἱ γὰρ ἰδόντες ἥλιον - - καὶ σελήνην, - - πλάνῳ ἐκλαπέντες ἀλύτῳ, μόνους εἶναι τούτους θεοὺς ὑπετόπησαν. *Quidam videntes solem - atque lunam, - - in errorem inducti sunt inexplicabilem, suspicati, nullos esse Deos, praeter hos.* Reliqua eius argumenti apud ipsum PHILONEM legi velim, qui certe non favet eximii viri sententiae.

(2) *Iosephus*) *Antiquit. Iudaicar. Lib. I. Cap. VII. p. 28. f. T. I. Opp.* Hic vero locus, si vel ita explicetur, ut vir doctissimus vult, ad praesens tamen nihil plane confert negotium. Nec enim IOSEPHVS, quid de Deo & religione veteres populi senserint, enarrat, multo minus populis istis persuasum fuisse, tradit, unum esse supremum Numen, sed ABRAHAMI tantum doctrinam atque de Deo sensus exponit, quem unum coluisse Deum, nemo quidem negare umquam ausus est.

MVM, unum esse Deum, qui mundum hunc fecisset & constituisset. Quasi ad ABRAHAMI usque tempora omnes mundum censuissent non ab uno Deo, verum pluribus, constructum esse. Sed hi mentem parum dextre perspexerunt IOSEPHI, qui hoc unum dicit: ABRAHAMVS degeneri ista & corrupta aetate princeps asseverare ausus est publice, orbis huius conditorem unum esse illum Deum, quem religiose fas sit comprecari atque colere. Confirmant hoc, quae paullo post sequuntur, verba: ᾧ καλῶς ἔχει μόνῳ τὴν τιμὴν καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀπονέμειν. *Cui soli honorem & gratias tribui, par est.* Rationem autem, quare ABRAHAMVS doctrinam hanc populis suaserit, hanc affert: τῶν δὲ λοιπῶν, εἰ καί τι πρὸς εὐδαιμονίαν συντελεῖ, κατὰ προσταγὴν τὴν τούτου παρέχειν ἕκαστον, καὶ οὐ κατ' οἰκείαν ἰσχύν. *De ceteris vero rebus si quid ad felicitatem hominum vel minimum conferat, illud ex huius mandato unumquodque praebere, non ex vi sibi propria & innata.* Exempli loco solem, lunam, terram & maria profert: quorum nihil est, quod non ab augustiori & excelsiori providentia & potentia comparatum sit, cuius unice virtute id habet, quod opportunitatibus nostris inservire queat. Hoc igitur Iudaeorum parens inculcavit: Nullam rem, quae initium aliquando habuerit, divinis honoribus affici oportere, verum solum omnium rerum conditorem. Atque haec belle congruunt cum illis, quae de ABRAHAMO divinis prodita leguntur litteris. Dicitur enim nomen invocasse Domini אל עולם, *Dei totius mundi*, id est, vehementer cavisse, ne ceterarum gentium sese superstitione contaminaret, qui res varias procreatas adorabant, unumque illud summum Numen, quod totum contineret & fecisset mundum, cultu suo dignum unice habuisse. Ita locum hunc exponit MAIMONIDES: והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם *Et aggressus est ostendere populo, neminem colendum esse, praeter Deum mundi.* Idem praeterea IOSEPHVS (3) *Libro antiquitatum duodecimo* ARISTAEVM inducit, quem Graecum fuisse suspicor, clam factis Iudaeorum initiatum, apud PTOLOMAEVM PHILADELPHVM Iudaeorum caussam & libertatem hoc modo defendentem: Τὴν βασιλείαν σου διέποντος, τοῦ θεμένου τοὺς νόμους αὐτοῖς· τὸν γὰρ ἅπαντα συστησάμενον θεὸν καὶ οὗτοι καὶ ἡμεῖς σεβόμεθα, Ζῆνα καλοῦντες αὐτὸν ἐτύμως ἀπὸ τοῦ σύμπασιν ἐμφύειν τὸ ζῆν, τὴν ἐπίκλησιν αὐτοῦ νοήσαντες. *Non alienum erit a tua magnificentia & bonitate, liberare Iudaeos a calamitate: quandoquidem, qui Deus eis leges tulit, is est, qui tuum regnum regit. Conditorem enim universitatis Deum & ipsi & nos colimus, familiari sermone* Ζῆνα (id est, Iovem) *vocantes, indito a vivendo nomine, quod is vitam conferat omnibus. Quapropter ad honorem Dei iis, qui Deum praecipua religione venerantur, redde patriam, ut eis in natali solo vitam agere liceat.* Is ipse etiam ARISTAEVS rationem ita concludit ex sententia eorum, qui Deos tum plures suspiciebant: *Scias velim, o rex, me non ideo patrocinium suscepisse Iudaeorum, quod aliqua cum iis cognatione coniunctus sim:* πάντων δὲ ἀνθρώπων δημιούργημα ὄντων τοῦ θεοῦ, καὶ γινώσκων αὐτὸν ἡδόμενον τοῖς εὐποιοῦσιν, ἐπὶ τοῦτο καὶ σε παρακαλῶ: *sed quum omnes homines Dei sint opificium, & sciam, eum benefacientibus delectari, ad benefaciendum te cohortor.*

Gen. XXI 33.

De idol. C. I. §. VII. (p. 7 ed. Vossii.)

Quod si recentiores Iudaeorum magistros & auctores in consilium vocare placeat, in hac plerosque omnes sententia versati, deprehendemus, commentitiorum Numinum cultores uni quidem summoque rerum omnium Numini addictos sese ostendisse, at simul tamen multos alios deprecatos esse Deos, tamquam Numinis supremi famulos ac ministros, quorum esset Deum conciliare hominibus. MAIMONIDES in (4) *Halacoth* עכום quemadmodum ENOSI tempore Deorum cultus exstiterit, his verbis explicat:

בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה וזו היתה טעותם : אמרו הואיל והאל ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויים : הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך ;

In

(3) *Libro duodecimo)* *Cap. II. §. II. p. 586. T. I. Opp. Havercampi.* Huic orationi, quam ARISTAEVS habet, parum ego fidei adiunxerim. Namque (I) a IOSEPHO ea est composita, quem id egisse notum est, ut Iudaeorum religionem minori distare intervallo a reliquorum populorum religionibus, quam vulgo putaretur, doceret: qua in re omnem modum saepenumero excedit. (II) Ad flectendum regis animum & misericordiam commovendam haec comparata est oratio. At quis nescit, in eiusmodi sermonibus non tam ea quae ri, quae cum veritate plane congruunt, quam quae ad animos apta sunt concitandos & capiendos? (III) Si ARISTAEVS ita reapse sensit, Iovem Graecorum & Iudaeorum non discrepare Deum, haud ex eius tamen sensu, hominis eruditi atque philosophi, populorum fas est metiri religiones, qui, quid sapientes dicant & doceant, parum curare solent.

(4) *Halacoth)* Id est, *Libro de idololatria Cap. I. §. I. p. 3.*

In diebus Enosi filii hominum gravissime errabant, virique sapientes aetatis eius obbrutescebant: in quorum numero ipsemet erat Enosus. Error autem eorum hic erat: Quandoquidem Deus stellas orbesque coelestes condidit, ut mundum gubernarent, atque in sublimi collocavit, honorisque participes fecit, & illis ministris utitur atque instrumentis; hominum est, illos celebrare laudibus, venerari atque colere. Haec enim Dei benedicti voluntas est, ut homines eos, quos ipsemet magni fecerit & honoraverit, similiter honorent ac celebrent: quemadmodum rex ministris suis honorem vult exhiberi, qui honos in ipsum redundat. Secundum vero eiusdem *libri Caput* hac ratione exorditur MAIMONIDES: עיקר הצווי בעבודה זרה שלא לעבוד אחד מכל הברואים לא מלאך ולא גלגל ולא כוכב ולא אחד מן היסודות ולא אחד מכל הנבראים מהן ואף עלפי שהעובד יודע שהשם הוא האלהים והוא עובד הנברא הזה על דרך שעבד אנוש ואנשי דורו תחלה הרי זה עבד עבודה זרה: *Fundamentum praecepti huius adversus cultum peregrinum,* (qui nunc vulgo vocatur *idololatria*) *hoc est, ne quis ulli rerum conditarum serviat, qualescumque demum sint, non angelo, non orbi coelesti, non stellae, non uni ex quatuor elementis, aut cuiquam, quod ex illis compositum est. Quamvis enim is, qui naturas colit eiusmodi, non ignorat, Deum esse Dominum, hisque omnibus superiorem, nec aliter naturas istas veneratur, quam Enosus & reliqui aetatis eius; nihilo tamen minus cultus alieni* (seu idololatriae) *reus est.* Neque, si eidem credendum est MAIMONIDI, tempora, quae ENOSI consequuta sunt aetatem, populorum aliquid addiderunt erga Deos superstitionibus. Nam in *More Nevochim* in hac universam Hebraeorum gentem opinione esse, ostendit, gentes a Deo alienas, praeter unum summum Deum, aliarum quoque naturarum religione sese obligasse, quas divinae providentiae mandata exsequi, hominumque & supremi Numinis conciliationem & consociationem perficere, temere

P. 1. C. XXXVI. crediderint. Ipsa hominis verba adscribam: ואתה יודע כי כל מי שעובד עבודה זרה לא יעבדה דעת שאין אלוה בלעדיה וזה ולא דמה מעולם בלל מן העובדים ולא ידמה מן הבאים שהצורה אשר יעשה מן המתכות או מן האבנים והעצים שהצורה ההיא היה אשר בראה השמים והארץ אבל אמנם יעבדוה על צד שהיא דמיון לדבר שהוא אמצעי בינם ובין האליה וזה ממה שלא יחלוק בו אחד מבעלי תורתנו: *Nosti, eum, qui idololatriae crimen committit, non id ita committere, quasi crederet, nullum esse Deum alium, praeter id, quod colit: nam id nulli umquam idololatrarum in mentem venit: neque hoc sibi velle, statuam ex metallo, lapide vel ligno fabrefactam ipsum esse Deum illum, qui coelum terramque condidit: sed statuas has & imagines colunt hi tantum, tamquam adumbrationes naturae alicuius, quae conciliatoris munere inter Deum seque* (5) *fungitur.* MOSES ALBELDA, cuius *librum* habemus עולת תמיד, *Gnolath Tamid* inscriptum, omnem profanarum gentium superstitionem & erga Deos studium ad duo revocat fundamenta, quorum unum ipse Deus est, alterum vero homines. Vide, ut loquatur:

Fol. 147. האטועני לוה מצרי ית ואומרים כי הוא גבוה מעל גבוה וא״א להדבק בו רק ע״י תאמצעיים כמנהג המלך בני שהרוצים לשאול שאלה מה ממנו ישאלוה ע״י אמצעי ולכן עשים אותה הע״א כדי להוריד השפע האלהי על ידה: הב׳ טוענין מצד עצמם וזה כי היות האדם גשמי אינו יכול להתבודד מעצמו אם לא ישים נגדו דבר מה מוחש יעירהו ויעוררו להבין עצמו כדי שיתדבק בו השגחתו יתברך: *Qui plures Deos colunt, illi*

(5) *Fungitur*) Haec ego MAIMONIDIS testimonia convellere nolo, etsi quaedam in ea non prorsus forte spernenda monere possem. Id tamen indicasse mihi liceat, non eidem opinioni magnum hunc Iudaeorum magistrum fuisse deditum, cui CUDWORTHUS, nullum umquam exstitisse populum, quin unum esse Deum fateretur, ceterorum regem atque dominum. Etenim est, ubi diserte tradit, antequam ABRAHAMUS doctrinam de uno Deo traderet, notitiam summi huius Numinis ex orbe prorsus sublatam fuisse, litteratosque aeque ac illiteratos existimasse, praeter stellas & sidera, nulla esse Numina. Scilicet MAIMONIDES binis temporum intervallis omnem *idololatriae*, quam ante ABRAHAMUM viguisse in orbe terrarum autumat, historiam comprehendit. In priori intervallo sic homines fuisse affectos tradit, uti CUDWORTHUS omni eos tempore vult affectos fuisse, ut stellas quidem & sidera venerarentur, neque tamen summum & unum esse Deum, cui sidera cuncta parerent, infitiarentur; *Libro de idololatria Cap. I. §. II. III. p. 5. 6.* Posteriori autem intervallo multo maiorem invaluisse arbitratur corruptionem, hominesque tam rudes, quam eruditos ita desipuisse, ut, radicitus exstirpata summi uniusque Numinis cognitione, praeter sidera, nullum esse Deum, putarent. Dabo ipsa eius verba, Latine tantum versa, ut spatio parcam, ex *Libro de idololatr. Cap. I. §. V. p. 6.* *Intervallo*, ait, *temporis periit nomen venerabile ac terribile ex ore omnium hominum, & ex animis eorum, ita ut illud non agnoscerent. Iamque totum humanum genus - - - nihil sciebat, praeter imagines. - - - Sapientes autem, qui inter eos erant, ut sacerdotes aliique id genus, ne ipsi quidem rebantur, alium esse Deum, praeter stellas ac sphaeras, quarum caussa ac similitudine simulacra illa facta erant.* Hanc distributionem spectat MAIMONIDES, quum in altero, quem CUDWORTHUS produxit, loco, etiamsi quis ex instituto ENOSI Deos plures colat, id est, melius illud *idololatriae* genus sequatur, eum tamen violatae legis de uno Deo colendo reum fore, praecipit. Ex quo idcirco nullo modo conficias, omnes homines ei generi religionis olim fuisse deditos, MAIMONIDEM censuisse.

illi primum intuitu Dei sic argumentantur: Quum Deus omnes omnino homines perfectione infinitis modis superet, fieri nullo modo potest, ut homines participes eius fiant, aut cum eo coniungantur, nisi mediarum quarumdam naturarum seu conciliatorum ope ac auxilio: non secus atque solent ad reges huius orbis subditorum preces per manus ministrorum & deprecatorum pervenire. Deinde iidem intuitu sui ipsius sic rationem subducunt: Quum corporei sint homines, ut abstracte Deum sibi animo concipiant, fieri nequit. Itaque opus illis est re quadam in sensus incurrente ad excitandam pietatem & vim imaginandi ad Deum rapiendam. IOSEPHVS ALBO, cuius est *Liber Ikkarim*, ACHABVM contendit ceterosque tam Iudae, quam Israëlis reges, qui Deorum sacra sequuti sunt, duo illa unice spectasse, quae MAIMONIDEM commemorare monuimus, momenta: quorum primum hoc: Ad summum pertinere Deum honorem illum, quo legati eius & ministri afficiantur; alterum vero: Indigere genus humanum conciliatorum, quorum studiis & auxilio summi Numinis potiatur benevolentia: אחאב וזולתו ממלכי ישראל ויהודה היו P. III. C. XVIII.
טועין אחר הכחות הגלגליות משתי צדדין שאמרנו וגם שלמה טעה בזה עם היותם מאמינים במציאות השם ואחדותו אם בשהיו חושבים לגדר את השם בזה ואם בשהיו חושבין לעשות סרסור ואמצעיים בינם ובין השם יתב׳: *Achabus & reliqui reges Israëlis & Iudae, ipse quoque Salomo, ut in stellis divino honore afficiendis gravissime errarent, binis hisce rationibus, quas iam attuli ex Maimonide, adducti sunt, tametsi & esse Deum, & Deum esse unum, crederent. Partim Deum sibi esse in ministris eius colendum, existimabant: partim stellas, tamquam Dei hominumque conciliatores, venerabantur.* Idem auctor primi praecepti, quod ipsi secundum est: *Tu non habebis alienos Deos ante faciem meam*, hunc esse sensum autumat: להניח אותם אמצעיים ביני ובינך או שתחשוב לרומים אותי בעבודתם: *Ne proponas tibi Deos alios inferiores, tamquam conciliatores, inter me & te, nec eos ita reverearis, ac si mihi hac ratione honorem exhiberi putares.* Nec omittenda sunt DAVIDIS KIMCHII ad 2. *Reg. XVII.* verba, quibus utitur de sacerdote illo Hebraeo, quem Assyriae rex Samariam misisse legitur, quo colonos in eam terram amandatos modum edoceret regionis illius Deum placandi: qui coloni postea dicuntur ita Dei rationem habuisse in sacris suis, ut nec simulacrorum & Deorum obliviscerentur: אם יאמר להם שלא יהיו עובדים עבודה זרה בלל לא היו מאמינים שהיא דבר שגדלו בו בל האומות מקדם והוא אצלם במו מושכל ראשון אך אמר להם שיהיו עובדים את אלוהיהם במו שיהיו עובדים ובלבד שתהא כוונת הא בלבם כי אלא האלהים לא ירעו ולא ייטיבו כי אם ברצון האל אלא שעובדים אותם להיותם אמצעיים בינם ובין הבורא: *Quod si omnem omnino idololatriam prohibuisset illis, morem voci eius haud gessissent, eo quod omnes hi populi solem spectantes orientem a teneris ita huic flagitio adsueti essent, ut primi loco principii apud eos esset. Hinc permittebat illis Deos suos peculiares, non secus atque fecerant antea, colere, id unum simul requirens ab illis, ut animi sui intentionem ad Deum Iraëlis* (tamquam summum) *dirigerent, quoniam ista Numina sine huius voluntate ac arbitrio nec boni aliquid illis, nec mali afferre possent. Itaque hoc ea unice consilio venerabantur, ut conciliatores essent inter se orbisque supremum conditorem.* *Liber Nitzachon*, quidquid olim in verum Deum admissum fuit criminum a populis, ad haec tria redire capita, significat. Primum: עבדו משרתי השם לכבודו *Ministros Dei venerabantur, Deum hoc modo ipsum a se coli, iudicantes,* Secundum: עבדו אותם שיהיו מליצים בעדם. *Deprecabantur ministros Dei, tamquam oratores & conciliatores suos apud Deum.* Postremum: עבדו לעץ ואבן לזכרו. *Signa ex lapide ac ligno facta, tamquam monumenta eius colebant.* Scio, ISAACVM. ABRABANELEM in *Expositione Libri II. Regum Cap. XVII.* plura enumerare superstitiosorum cultuum genera, atque decem proferre huius notae crimina, quibus se adstrinxerint gentes verae religionis ignarae. Sed in his decem generibus nullum est, quod in eam aliquem inducere cogitationem possit, fuisse quosdam ita leves & absurdos, ut plures Deos aeternos nulliusque imperio subiectos, pluresque mundi huius conditores revererentur. Varios ABRABANEL modos enarrat, quibus miseri mortales studium suum rerum creatarum nobilioribus testati sint: nil vero praeterea. Huc accedit, eosdem Iudaeorum magistros certa sacri codicis oracula sic exponere solere, ut commentitiorum Numinum amicos haud tamen diffiteantur unum summumque Deum professos esse. In his est IEREMIAE locus *Cap. X. 7. Quis te non metuat, o gentium Rex? cuius id imperium est, ut in omnibus gentium sapientibus omnibusque regnis nullus sit tibi conferendus. Insaniunt autem illi planeque desipiunt, coarguente vanitatem ligno.* Quem ita exponit MAIMONIDES: כלומר הכל יודעים שאתה הוא לבדך אבל טעותם וכסילותם שמדמים שזה ההבל רצונך הוא: *Quasi diceret: omnes nationes norunt, te esse unum supremum Deum: verum error eorum & stultitia consistit in eo, quod existimant, levitatem hanc Diis inferioribus supplicandi tuae voluntati congruere.* Cui iungo KIMCHII interpretationem ex Commen-

tario, quem in vatem hunc reliquit: מי לא יראך אפילו הגוים העובדים האלילים ראוי להם שייראוך כי אתה מלך עליהם בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם אומרים מאין כמוך ואינם עובדים הכוכבים אלא להיותם אמצעיים בינך וביניהם ואמר חכמי הגוים כי הם יודעים כי הפסל אינו כלום ואם יעבדו הכוכבים לא יעבדים אלא מפני שהם משרתיך להיותם אמצעיים: *Quis te non metuat? Aequum est, ut ipsae gentes illae, quae fictis serviunt Numinibus, te revereantur & metuant, quia tu rex earum es. Ac inter omnes certe viros populorum illorum sapientes & in omnibus eorum regnis hoc extra controversiam est positum, parem tibi esse neminem. Neque stellas aliter illi colunt, quam ut conciliatores inter se atque te. Philosophi eorum non ignorant, idolum esse nihil: & quamvis stellis divinum honorem exhibeant, tamen eas ut ministros tuos colunt, quo pro se apud te deprecentur.* Alius huius generis locus apud MALACHIAM exstat *Mal. I. 11.* Quem licet nos ita intelligamus, ut sanctum hominem de rebus, quae futuris temporibus eventurae essent gentibus, vaticinatum esse, opinemur; Iudaei tamen nil dubitant, quin ad eam, qua in litteras relatus est, aetatem pertineat. Sic vero divinus vates: *Nam ab ortu solis ad occasum magnum erit nomen meum apud gentes, & ubique locorum afferetur meo nomini suffitus fertumque purum. Tam magnum erit nomen meum apud gentes, inquit Iehova armipotens: id quod vos profanatis.* Haec ita exponit R. SALOMON: כי שיש לא לו יודע שהוא אלוה שהוא על כולם ובכל מקום מהגרבים לשמי אף האימות: *Qui plures Deos colunt, & idola venerantur, non ignorant, esse unum Deum, omnibus illis Diis & idolis, quae colunt, maiorem: & ubique terrarum ferta nomini meo afferuntur, inter ipsos etiam populos idololatras.* Cum quo consentit R. KIMCHI, cuius haec verba sunt: אף על פי שהגוים עובדים לצבא השמים מודים כי שאני הסבה הראשונה אלא שעובדים אותם שיהיו אמצעיים ביני וביניהם: *Ethnici, tametsi exercitum coeli colunt, confitentur tamen, me primam esse rerum omnium caussam: sidera enim propterea tantum reverentur, quod ea conciliatorum inter me & se officio fungi opinantur.* Nostra nunc quidem nihil refert, utrum magistri dicta haecce recte sint interpretati, nec ne. Id quidem, quod nobis sufficit, ex verbis eorum manifestum est, censuisse eos, Deorum cultores unum agnovisse Deum, quo nihil maius sit & melius, cui tamen alios minores Deos, tamquam eius famulos & ministros, adiunxerint. Interim est in sacris litteris alius, isque eximius locus *Ps. LXV. 6.* qui superioribus aliquanto clarius, quod volumus, declarat, neque secus a R. SALOMONE & aliis explicatur. Deus enim vocatur מבטח כל קצוי ארץ וים רחקים *omnium terrae finium & mari quoque remotorum fiducia*, id est, orbis totius, qua patet, Diisque etiam addictus est.

Ergo Hebraeorum magistros & doctores hac plerosque omnes imbutos esse constat sententia: Populos antiquiores, qui Diis & simulacris supplicarunt, sapientiores saltim in illis, rerum omnium origines ad unum summum maximumque Numen retulisse; ceteros autem, quibus sacra fecerint, Deos ex uno illo Deo procreatos, eiusque satellites censuisse: his autem ideo rem fieri divinam curasse, partim quod existimarent, in ipsum summum redundare Deum, quidquid illis honoris exhiberetur, partim quod *oratorum, precatorum, conciliatorum* apud Deum (מליצין אמצעיים, סרסורים,) munere eos fungi, ducerent. Ceterum duplici contineri genere totam Deorum, quos populi venerati sunt olim, familiam, Hebraei existimant: quorum alterum coelestes genios, alterum stellas seu globos coelestes complectitur. Stellas vero, non secus atque cultores earum, animis esse praeditas, Iudaei putarunt. Quod quidem vel ex his MAIMONIDIS verbis liquet. כל הכוכבים והגלגלים כולן בעלי נפש ודיעה והשכל הם והם חיים ומכירים ותכיר את מי שאמר והיה העולם כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו משבחין ומפארים ליוצרם כמו המלאכים: *Singulae stellae orbesque coelestes animati sunt, atque vita, cognitione & intelligentia instructi: atque confitentur eum, cuius mandato terrarum orbis factus est: quisque pro suo gradu & excellentia laudat eum & honorat, quemadmodum angeli.* Quam quo probent opinionem, Iudaei dictum *Nehemiae IX. 6.* testantur: *Solus tu, Iova, tu coelos coelorumque coelos, & omnes eorum copias condidisti, terram, & quaecumque sunt in ea, maria, & quidquid est in eis: tu vitam confers universis, teque coelestis adorat exercitus. Coelestis exercitus* vulgo ponitur in sacris litteris pro stellis.

Iesode Hattorah C. III. §. IX.

§. XXXI.

Postremo ex sacris id ipsum litteris confirmatur. Ethnici Deum dicuntur nosse.

Ad extremum ipsa Novi Testamenti oracula nos in hac caussa non destituunt, sed perspicue, quod hic demonstrandum sumsimus, confirmant: Populos verae religionis expertes, Diisque servientes commentitiis, haud tamen unius Dei penitus amisisse notitiam, sed aeternam quamdam vim, rationem & naturam suspexisse, cuius potestate tota

rerum

rerum arceretur & contineretur natura. Quod si illis persuasum fuit, consequens est, ut reliquos, quibus sese addixerunt, Deos longe minori ab illis loco fuisse habitos, & tamquam unius illius Dei propaginem & familiam spectatos esse, pro certo habeamus.

Principio PAVLVS in *Epistola*, quam *ad Romanos* dedit, gentes ait *veritatem detinuisse in iniustitia*, τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχειν, (1) id est, iniusto modo veritatem, ne caput extolleret, depressisse. *Veritatem* quam hic vocat, id quod ex consequentibus apparet verbis, illa est in primis veritatis pars, qua Deus eiusque natura explicatur. Igitur hinc gentes non ita privatas fuisse Dei rerumque divinarum notitia, perspicuum est, ut non potuissent omnem superstitionis pravaeque religionis contaminationem a se depellere. Istum vero ne cognitionis huius fructum caperent, ipsorum populorum obstitit inscitia & imprudentia: id quod PAVLVS his verbis significat: οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει: *Non studuerunt habere Deum in cognitione*, seu efficaci eius notitia. Differunt, id quod in primis hic observandum erit, γνῶσις & ἐπίγνωσις, *cognitio & agnitio* Dei. Illam quidem hoc in capite PAVLVS relinquit gentibus verae religionis ignaris: hanc vero illis adimit, eo quod in turpissimas superstitiones multorumque Deorum cultum suo incidissent vitio. Μετήλλαξαν, sic rem hanc explicat divinus homo, τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει. *Converterunt veritatem Dei in mendacium.* Sed nec reticeri debet, quod idem vir sanctus perhibet de illis: Τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. *Quod de Deo percipi potest, id apertum fuit illis. Namque Deus ipse aperuit hoc eis.* Sunt in Deo quaedam, quibus comprehendendis & consequendis nullius par est hominis ingenium. Sed quae mentes capere possunt mortalium ex divinis virtutibus, aeternam eius potentiam & bonitatem, & quae illis connexae sunt perfectiones reliquae, eas divinorum operum beneficio facile quilibet perspiciunt & intelligunt. *Quae in oculos non cadunt divinae virtutes ab orbis huius creatione, eae tamen ex illis rebus, quae factae sunt, aperte intelliguntur & cernuntur.* Ipsa quoque haec PAVLI severa obiurgatio: Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν: *Etiamsi cognoscerent Deum, tamen eum non sic, ut decet Deum, coluerunt*, Deorum nimirum commentitiorum timore devincti; haec ipsa, inquam, obiurgatio, non incognitum fuisse populis verum & aeternum Deum, argumento est. Vanam vero atque stultam gentium religionem his enarrat vir sanctus verbis: *Mutaverunt gloriam Dei immutabilis in imaginem ad similitudinem mortalis hominis, avium, bestiarum & reptilium effictam.* De Diis eorumque natura nihil movet: honores tantum memorat signis & simulacris exhibitos. Cuius quidem instituti hanc caussam habuit, quia hoc *idololatriae* proprie sic dictae genus, quod lignis & lapidibus in figuram hominum aut bestiarum formatis divinos decernebat honores, Iudaeis ceteris omnibus populorum de re sacra erroribus longe gravius & flagitiosius videbatur. Testem rei locupletem PHILONEM habemus: Ὅσοι μὲν ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τοῦ σύμπαντος οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὁλοσχερεστάτων μερῶν ὡς Θεῶν πρόπολοί τε καὶ θεραπευταὶ, διαμαρτάνουσι μὲν, (πῶς γὰρ τοὺς ὑπηκόους τοῦ ἄρχοντος σεμνύνοντες) ἧττον δὲ τῶν ἄλλων, ἀδικοῦσι, τῶν ξύλα καὶ λίθους, ἄργυρόν τε καὶ χρυσὸν, καὶ τὰς παραπλησίας ὕλας μορφωσάντων. *Quotquot solis, lunae, coeli, mundi, praecipuarumque huius partium cultores habentur, & huiusmodi sacrorum antistites, peccant procul dubio, dum, posthabito principe, venerantur eius subditos, minus tamen a recto declinant, quam qui ligna, lapides, argentum, aurum, similesque formatas materias, ut cuique libuit, vertunt in statuas ac simulacra.* Rationem vero opinionis istius hanc affert: Τὸ γὰρ κάλλιστον ἔρεισμα τῆς ψυχῆς ἐξέκοψαν, τὴν περὶ τοῦ ζῶντος ἀεὶ Θεοῦ προσήκουσαν ὑπόληψιν. *Exemerunt enim robur ex anima, persuasionem veram de semper vivente Deo, ut vacillet, tamquam male saburratum navigium, huc illuc undis iactatum, cui nec facile portum attingere, nec tutum in aliqua statione interquiescere.* Inde evenit etiam, ut, quae inferioribus Diis, stellis & daemonibus, praestabant officia veteres populi, Christiani aeque ac Iudaei pariter *idololatriae* nomine

Rom. I. 18.

V. 28.

V. 23.

De Decalogo p. 751.

(1) *Id est*) Non sperno hanc verborum sancti viri expositionem, quae ἐν ἀδικίᾳ idem esse assumit, quod ἀδίκως seu *iniuste*: neque summos in his litteris viros ei favere nescio. Haud tamen dubitem, quin elegantior & reliquis PAVLI verbis aptior haec sit interpretatio: *Qui effecerunt iniustitia sua, ne veritas in animis eorum sese explicare posset.* Ferre ipsa verba hanc expositionem, omni caret controversia: neque fugit quemquam, ἀδικίαν generatim *omnem impietatem & vitiositatem* significare. Impietate vero, flagitiis & libidinibus hominum cum olim suffocatam veluti ac depressam fuisse coelestem veritatem, tum quotidie deprimi, testatissimum est. Quo maior nimirum vis est criminum & vitiorum in homine, tanto minor rationis & verae sapientiae lux in eius animo fulget. Quare gentes, quum vitam agerent sceleratissimam, nihilque cupiditatibus suis denegarent, ista efficiebant ἀδικίᾳ, ut vera Dei notitia sensim in illis diminueretur, atque veritatis locum errores occuparent perniciosissimi.

nomine appellarent, vocabulo a *famosiori*, ut aiunt, *specie* sumto. Postremo PAVLVS clare significat, non hoc crimini dari gentibus, quod plures orbis huius conditores, pluresque unius eiusdemque gradus & ordinis Deos reverentia prosequuti essent, sed quod cultum rerum a Deo conditarum varia ratione cum unius conditoris & Dei cultu coniunxissent. Ἐσεβάσθησάν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα. Quae verba duplici modo reddi Latine possunt. Primo sic: *Illi religiose venerati sunt rem creatam praeter creatorem.* Vocula παρὰ hac notione frequenter occurrit; ut in illis ARISTOTELIS verbis, quibus PLATONEM ait τὸ ἓν καὶ τοὺς ἀριθμοὺς παρὰ τὰ πράγματα ποιῆσαι, (non, quod Pythagorei fecerant, numeros res ipsas esse censuisse, sed) *unitatem & numeros, praeter res*, aut τοὺς ἀριθμοὺς παρὰ τὰ αἰσθητὰ, *numeros per se, praeter sensibilia, existere* iudicasse. *Numeri*, quos hic vocat ARISTOTELES, τὰ εἴδη sunt, quod ipse declarat, seu *ideae*, quae *principi* obversantur *intelligentiae*, cui PLATO alterum in divinitate locum solebat dare: quemadmodum τὸ ἓν illud, *ipsum illud unum*, ὃ τοῖς εἴδεσι παρέχεται τὸ τί ἦν εἶναι, *quod ideas hasce excitat, &, ut sint, efficit*, prima est in divinitate PLATONIS hypostasis. Deinde hoc etiam modo verba licet PAVLI vertere: *Venerati sunt res conditas magis, quam earum conditorem.* Namque vocula παρὰ non raro etiam sic ponitur in oratione, ut comparationem institui doceat. Exemplo sunt servatoris apud LVCAM verba: *Putasne, Galilaeos istos peccatores fuisse ceteris Galilaeis deteriores & nequiores?* ἁμαρτωλοὶ ΠΑΡᾺ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. *Luc. XIII. 2.* Et *membro quarto: Putasne, duodeviginti illos, in quos turris Siloae irruit, omnibus, qui Hierosolymis vivunt, graviores fuisse debitores?* ὀφειλέται ΠΑΡᾺ πάντας. Sive haec placeat interpretatio, sive altera illa, id tamen utrimque manifestum est, gentes veri Numinis, a quo orbis hic constructus est, reverentia & metu ductas fuisse, tametsi res ab eo factas aut pari, aut fortassis maiori etiam & excellentiori quodammodo cultu affecerint. BEZA quidem sic reddi posse PAVLI verba: παρὰ τὸν κτίσαντα, ratus est: *Coluerunt rem creatam, creatoris cultu plane neglecto & intermisso.* Verum haecce versio ipsa sancti hominis verba nullo modo exprimit, sed expositio potius est eorum, quam antecepta haec opinio, quae nihil tamen veritatis habet, peperit, populos veteres nullam plane rationem summi rerum omnium parentis in sacris suis duxisse, verum rebus sese creatis totos addixisse. Quonam ceterum sensu Deorum cultores dici possint ampliores honores rebus a Deo factis, quam earum effectori & parenti, decrevisse, id alios, quam me ipsum, exquirere malo. Neque enim haec res difficultate caret, quum fieri nullo modo posse, planum sit, ut res a Deo procreata, ita, uti est, spectata, a quoquam interiori animi pietate & affectu exquisitius colatur, quam eius creator & auctor, ita pariter, uti est re vera, spectatus. Forte hoc gentibus idcirco crimen exprobratur, quoniam is, qui divinos honores, quibus unus rerum omnium conditor dignus est, nulla vero res creata, a Deo tamen ad opera eius traducit, loquendi quadam ratione, sacris litteris peculiari & propria, creatorem infra res ab eo creatas ponere, dici potest. Forte, quod nonnulli veterum, existimantes, summum illud Numen multo esse sublimius, quam ut ab hominibus coli debeat, nec ab aliquo mortalium comprehendi aut intelligi posse ingenio, inferiores Deos, sidera, daemones, heroas in primis sibi rati sunt adeundos esse, tanti gentes postulantur a PAVLO flagitii. Fortassis etiam haec ideo illis nota inuritur, quod, qui statuas olim & imagines venerabantur, quorum hic in primis vitia vir sanctus tangit, omnem externum cultum, quo defungebantur, rebus unice sensibus expositis formisque rerum conditarum alligabant. Sed, quod dixi, viderint haec alii. Ego, quod moneam, hoc unum habeo, neminem a vera verborum PAVLI sententia gravius aberraturum esse, quam qui contenderet, id eum sibi velle, si pari & eodem, quo Deum, cultu minores Deos, non vero maiori, prosequuti fuissent superstitiosi populi, tum nihil in illis criminis & culpae futurum fuisse. Nullum enim est dubium, quin hac in re peccaverint unice, quod naturas a Deo conditas divinis honoribus, qui soli debentur Deo, affecerint. PAVLVS vero, ut gravitatem admissi sceleris tanto declararet vehementius, res conditas ipsi docet etiam effectori ac conditori ab illis antepositas esse. Ergo, quod volumus, constat, si sacrarum litterarum attendamus auctoritatem, gentes, quae Diis studuerunt commentitiis, neutiquam plures coluisse conditores huius orbis, verum eiusdem religionis participes fecisse Deum resque a Deo (2) productas.

Metaph. Lib. I. C. VI. (p. 272. T. IV. Opp.)

In

(2) *Productas*) Ingeniose haec omnia & erudite a viro doctissimo sunt animadversa. Id unum restat quaerendum, an, quae PAVLVS hac in capite de superstitionibus gentium differit, generatim ad omnes populos pertineant, an vero oratio eius in certa membra distribuenda, nec uni hominum generi applicanda sit. Mihi diligenter sancti viri disputationem perpendenti, & cuncta rite ponde-

In *Apostolorum Actis* PAVLI scripta legitur oratio, quam Athenis, in Areopago constitutus, recitavit: cuius quidem hoc est initium: *Viri Athenienses, sentio, vos omnino esse religiosiores.* Vox δεισιδαιμονεστέρυς haud dubie in his verbis benignam habet notionem, non vero *superstitionem* significat. PAVLVM enim credibile est in ipso orationis exordio, quo populi sibi conciliaret animos, Atheniensium laudasse pietatem; nullo vero modo probabile, cultum, quem vero exhibebant Deo, *superstitionem* ab eo nominatam esse. Sic enim pergit: *Pertransiens enim & contemplans sacra vestra,* (seu monumenta sacra) *inveni etiam aram, cui inscriptum erat:* Ἀγνώστῳ Θεῷ, DEO IGNOTO. Scio, (3) PHILOSTRATVM & (4) PAVSANIAM memoriae prodidisse, visas olim fuisse Athenis ἀγνώστων Θεῶν βωμὸς, *ignotorum Deorum aras.* Sed haud ita verba eorum accipienda esse, suspicor, ac si re vera arae exstitissent Athenis Diis pluribus ignotis dedicatae, verum id eos dicere, arbitror, non unum in urbe illa fuisse altare, cui haec inscriptio: IGNOTO DEO, addita fuerit. Vnam saltim aram Athenis fuisse his verbis insignem, cum haec PAVLI verba docent, tum *Dialogus* ille, (5) *Philopatris* inscriptus, qui LVCIANI vulgo fertur esse, in quo CRITIAS hanc iurisiurandi formulam adhibet: Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις. *Testor ignotum, qui Athenis est, Deum.* In extremo praeterea dialogo sic TRIEPHON loquitur: Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς ὐρανὸν ἐκτείναντες, τύτῳ ἐυχαριστήσομεν, ὡς καταξιωθέντες, κ. τ. λ. *Nos vero ignotum, qui est Athenis, Deum, a nobis inventum, adorantes, manibus in coelum sublatis, eidem gratias agemus, quum, tam excellenti potestati ut subiecti essemus,*

Arati Iupiter & ignotus Atheniensium Deus summum omnium Numen est.

pondetanti, de triplici hominum genere atque de triplici religione sermonem hic instituí visum est. Omnes certe, qui Diis olim servierunt commentitiis, non unius fuerunt sententiae, nec idcirco uno cuncti genere comprehendi possunt. Ex quo verisimillimum esse efficitur, PAVLVM quoque in suas classes distribuisse homines verae religionis nescios & a sano Dei cultu aversos, quum hominum ante natum Servatorem flagitia & crimina adversus Deum enarrare vellet. Peculiaris & a populi opinionibus plane remota erat virorum sapientum & philosophorum religio. Secundum hos illi stabant, qui unum quidem Deum esse nil dubitabant, at simul tamen heroës, genios, daemones, naturasque inter Deum & hominem medias reverebantur. Infimum locum rudis occupabat multitudo, quae mentem a sensibus haud avocabat, nec de rerum omnium parente ac conditore cogitabat, sed statuis, signis ac simulacris unice devota erat. Hoc, nisi fallor, triplex religionis genus apte ac perspicue S. PAVLVS distinguit & suis coloribus exprimit. Primum de philosophis loquitur, in quibus multum fuit rationis ac sapientiae. Hos P. 19. 20. ex contemplatione ait divinorum operum perspexisse, Deum esse unum, eumque sapientissimum & potentissimum: verum, (P. 21.) omissa hac cognitione, ad subtiliores quaestiones & inanes controversias de rebus inexplicabilibus divertisse, in quibus unice sapientiam omnem posuerint. Quare, dum sibi sapientes in primis esse visi sint, stultos & insanos potius esse factos. P. 22. Haec quam vere dicta sint a sanctissimo homine, is demum intelliget, qui veterum philosophorum historiam diligentius tractavit. A philosophis ad infimam turbam PAVLVS digreditur P. 23. quam vituperat, quod maiestatem Dei converterit in figuras hominum & animalium, aut, neglecto prorsus & relicto unius summique Numinis cultu, in signis & imaginibus colendis tota fuerit. Cuius quidem sceleris poenam statim subiicit P. 24. Postremo eos increpat P. 25. qui, quum unice summum Numen divinis honoribus afficere debuissent, conditori tamen res conditas, heroes, daemones, genios adiunxerint, immo in his colendis diligentiores, quam in summo Numine honorando, fuerint. Egregie meo quidem iudicio PAVLI oratio cohaeret, & pulcre omnia veterum errorum genera persequitur, si hac ratione distinguatur: nescio vero qua confusione l[illegible]rare videtur, si generatim ac universe de omnibus veterum Deorum mancipiis accipiatur. Ita vero dum divinus homo religiones populorum distribuit, Iudaeorum aetatis suae vestigia sequitur, qui primum philosophorum de religione decreta & inanes controversias a populi sententiis de Deo cum seiungebant, tum irridebant: quod ex PHILONE *Libro de temulentia p.* 269. *f.* apparet, ubi praeclare ista PAVLI verba: Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν, illustrat; nec non ex IOSEPHO *Lib. II. contra Apion. C. XVI. p.* 482. *C. XIX. p.* 484. deinde vero reliquam multitudinem in eos distribuebant, qui supremi Numinis prorsus immemores, statuis & signis Deorum totos sese devoverent, & in eos, qui soli quidem, stellis, aliisque rebus conditis servirent, sed nec conditoris tamen prorsus oblivis cerentur. Vid. PHILO *de Monarchia Lib. I. p.* 812. *f.* & alias. Quod si haec verborum PAVLI declaratio non inepta videbitur, consentaneum erit, ut ex eis hoc unum cogi posse confiteamur, fuisse in antiquioribus populis aliquos, qui Deum & res a Deo conditas simul precibus & sacrificiis adierint, non vero, universas gentes huic mori fuisse deditas.

(3) *Philostratum*) *De vita Apollonii Lib. VI. C. III. p.* 232.

(4) *Pausaniam*) *Lib. V. p.* 199.

(5) *Philopatris*) Prior locorum, qui hic adducuntur, exstat *Cap. IX. p.* 122. alter *Cap. XXIII. p.* 203. *ed. celeb. Gesneri.* Neuter vero horum locorum probat aliquid: nam ad risum omnia in hoc *Dialogo* sunt composita, & sacrorum Christianorum cavillationem, PAVLIque potius orationem exagitat profanus homo, quisquis demum fuerit, quam reapse aram eiusmodi Athenis fuisse, docet. Idem tamen in hac caussa, quod CVDWORTHVS, argumentum adhibet LAVR. RAMIRESIVS de PRADO in *Pentecontarcho Cap. XVI. p.* 107. ut alios taceam. Non dubito, aram ita inscriptam a PAVLO Athenis repertam esse: ex LVCIANI tantum hisce locis id constare, nego.

mus, digni sumus ab ipso habiti. Vterque locus hicce manifeste inscriptionem hanc Atheniensem, quam tractamus hic, sive uni ea fuerit arae incisa, sive pluribus, designat. Posterior vero amplius aliquid ostendit, ignotumque illum, cui sacra fecerunt Athenienses, Deum summum fuisse totius orbis conditorem & moderatorem, indicat. A quo non discedit PAVLI oratio, quae hoc modo procedit: Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. *Quem vos igitur ignorantes colitis*, id est, quem sub ignoti Dei nomine invocatis, *hunc ego vobis annuntio. Deus ille, qui fecit mundum, & omnia quae in eo sunt, quum sit coeli & terrae dominus.* Duo sunt, quae ex hisce divini hominis verbis sine ulla cuivis controversia parent. Primum: Quem Athenienses ignoti loco Numinis reveriti sunt, cum unum illum verumque fuisse Deum, qui universum mundum, resque omnes, quibus hicce constat, fabricatus est. Istum vero Deum cur Θεὸν ἄγνωστον, *ignotum Deum* nominarent, hanc habuisse videntur Athenienses caussam, quoniam nec mortalibus conspici potest oculis, nec ullius hominis ingenio percipitur omnino & comprehenditur. Quam quidem rem (6) IOSEPHVS *Libro contra Appionem* his verbis complexus est: Δυνάμει μόνον ἡμῖν γνώριμος, ὁποῖος δὲ κατ' οὐσίαν, ἄγνωστος. *Deus sua quidem potestate nobis notus, at natura & essentia prorsus ignotus est.* Paullo vero aliter intelligi debet, quod DIO CASSIVS Deum Iudaeorum ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ, non *invisum* modo, sed etiam *ineffabilem*, LVCANVS eumdem *incertum Deum* vocat. Haec enim cognomina ex eo invenisse Deum, arbitror, partim quod nullum eius signum & simulacrum exstaret, partim quod nullo proprio & peculiari nomine inter homines notus esset, Iudaeis nomen, quod *Tetragrammaton* vocant, sancte custodientibus & occultantibus, ne quid ex communi usu labis contraheret. Similiter huc minime existimem pertinere, quod hac occasione viros doctos observasse video, fuisse olim, qui προσήκοντι Θεῷ, *convenienti Numini*, nullo eius nomine expresso, immolarent. Namque mos hic [illegible] superstitioso quodam metu profluxit unice. Singulis scilicet rebus & muneribus suos esse Deos praepositos, censebant veteres. Itaque rem divinam facturi, quo rite hoc vel illud succederet negotium, verebantur plerumque, ne alium inscientes fortassis adirent Deum, quam illum, cuius earum, quas sibi dari cupiebant, rerum esset procuratio. Quod ne contingeret, fructuque sic careret pietas, tali formula sibi utendum esse potius statuerunt, quae latius pateret, quam peculiari quodam nomine. Ceterum quod Athenienses a PAVLO dicuntur ignotum illum Deum ignorantes & inscii colere, id potissimum superstitionem eorum & insanum erga plures Deos studium perstringit. Alterum, quod ex istis verbis manat, hoc est: Athenienses, tametsi Diis operam darent plurimis, verum tamen Deum, coeli terraeque architectum, pie ac religiose deprecatos esse, εὐσεβεῖν. Quocirca, qui Deorum cultores plane negant summum Numen veneratos esse, hi, quum ipsis sacri codicis verbis confutentur, pugnare aliquando (7) desinant.

Verum nefas foret praetermittere, ARATI, veteris poëtae, versum de Iove seu Ζεὺς a PAVLO ad confirmandam sententiam afferri:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. - - -

Nos enim progenies eius sumus. Sanctus homo de vero illo Deo ab ARATO hoc pronuntiatum esse, contendit, in quo vivamus, moveamur & exsistamus. Qua quidem eius

(6) *Iosephus*) *Lib. II. contra Appion. C. XV. p.* 482.

(7) *Desinant*) Legi de his omnibus velim IO. ANDR. BOSII *Diss. de ara ignoti Dei* pereruditam, & IO. MEVRSIVM *Libro de Piraeeo Cap. X.* Quam hic suam facit de ignoto Atheniensium Deo sententiam vir longe doctissimus, eam ipse ante annos aliquot *Libro I. Cogitat. in varios novi foederis locos Cap. IV. p.* 68. *s.* diligentius partim argumentis ex ipsa PAVLI oratione depromtis, partim veterum auctorum testimoniis longe plurimis, quibus summum omnium Deum ignotum esse dicunt, stabilitum ivi. Nec me huius, quamvis aliter sentire multos non ignorem, adhuc sententiae poenitet. Locis, quos ibi adduxi, liceat nunc addere SALVSTII, philosophi, dictum ex *Libro de Diis Cap. VI. p.* 253. quo supremum Numen ἄῤῥητον δύναμιν appellat. Μετὰ δὲ τὴν οὕτως ἄῤῥητον δύναμιν αἱ τῶν Θεῶν τάξεις εἰσί. *Post hanc virtutem, quae verbis haud exprimi potest, Deorum ordines subsequuntur.* Ita vero si hic PAVLI locus intelligatur, ut *ignotum* illum *Deum* nullum esse alium existimemus, quam summum rerum omnium parentem ac conditorem; haud tamen illud inde putem effici posse, quod hic vir doctissimus probatum vult, omnes omnino populos uni servisse Deo reliquis omnibus maiori. Nam ut omittam, Atheniensium religiones, regulae instar, nullo modo posse adsciscì, ad quam reliquorum populorum facta sint exigenda, hanc ipsam, quam PAVLVS vidit, aram hominis privati aut familiae cuiusdam monumentum videtur fuisse, certis de caussis consecratum. Ex privatorum vero aut familiarum pietate totius cuiusdam populi de Deo sensus metiri velle, nimis, ut opinor, temerarium foret.

eius confessione nihil fieri potest firmius ad convincendum, veteres Graeciae incolas, interdum saltim, voce Ζεὺς summum illud Numen denotasse, quod ratione moderatur & gubernat omnia. Certe, cui libitum fuerit, quae apud ARATVM tam praecedunt haec verba, quam consequuntur, expendere, is vero sine ullo sentiet negotio, non hominem quemdam in Creta aut Arcadia genitum ab eo *Iovis* nomine laudari, verum rerum omnium parentem & moderatorem. Postquam enim *Phaenomena* sua sic erat exorsus;

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα,

quae CICERO sic olim reddidit: *Ab Iove Musarum primordia*, statim hanc Iovis, quem vocaverat, descriptionem subiicit:

- - - - Τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄῤῥητον. μεσαὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστὴ δὲ θάλασσα
Καὶ λιμένες. πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

Illum, quem numquam tacemus homines: plena vero Iovis omnia quidem compita, omnes quoque hominum coetus: plenum vero mare & portus: ubique autem Iove indigemus omnes. Huius etenim genus sumus. Quos quidem versus THEON, qui *Scholiis* ARATVM illustravit, hoc modo explanat: Πάνυ πρεπόντως ὁ Ἄρατος τὴν τῶν ἄστρων διεξιέναι μέλλων θέσιν, τὸν πατέρα τούτων καὶ δημιουργὸν, [illegible], ἐν πρώτοις προσφωνεῖ. Δία δὲ νῦν τὸν δημιουργὸν ἀκουστέον. *Aratus, quum stellarum situm & positum declarare vellet, valde apte ac decenter in ipso exordio Iovem invocat, parentem & architectum earum. Nam per Iovem mundi fabricator hic intelligi debet*, aut, ut ipsemet postea eum nominat, ὁ τὰ πάντα δημιουργήσας Θεὸς, *Deus, qui res omnes fecit.* Nolim tamen praetermittere, hunc ipsum interpretem quaedam ARATI de Iove dicta, & in his illud, quod PAVLVM attulisse vidimus, τοῦ γὰρ γένος ἐσμὲν, de Iove etiam physico seu aëre commode posse accipi, contendere. Quamquam tantum abest, ut opinionis huius vel levissimum suppeditet firmamentum, ut potius hac una de caussa videatur ad eam delatus esse, quo locum adipisceretur, quantos in litteris progressus fecisset, exemplo quodam ostendendi. Vtcumque est, naturalem propriumque verborum, de quibus hic agimus, quem legenti primo adspectu offerunt, hunc esse sensum, fatetur: Πρὸς τὸ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. εἰ γὰρ αὐτὸς ταῦτα ἐδημιούργησε πρὸς τὸ τοῖς ἀνθρώποις βιωφελὲς, αὐτοῦ ἂν κληθείημεν, αὐτὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν ἐπιγραφόμενοι. *Haec consentanea sunt illi Iovis appellationi, qua pater Deorum hominumque vocatur. Nam si nos ipsos fecit, & reliqua omnia, quae vitae hominum inserviunt, recte eius esse dicimur, ipsumque patrem & fabricatorem nostrum appellamus.* Qua quidem in re minime hominem falli, nec aliam Iovis notionem, quam hanc, in animo habuisse poëtam, haec, quae sequuntur, verba satis declarant:

- - - Ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει.

Hic vero benevolus hominibus commoda significat. In aërem haec quis sibi convenire sanus persuadeat? Eiusdem generis sequentes sunt versus:

Αὐτὸς γὰρ τά γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας.
Ipse enim signa in coelo firmavit,
Sidera dispertitus: providit vero ad annum
Stellas.

Item hic:

Τῷ μὲν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται.
Eoque ipsum semper primumque & ultimum placant.

Quem versum hoc modo interpres exponit: Ἴσως δὲ ἀπὸ τῶν σπονδῶν, τῶν τὴν μὲν πρώτην σπονδὴν εἶναι Θεῶν τῶν ὀλυμπίων, δευτέραν δὲ ἡρώων, καὶ τρίτην Διὸς Σωτῆρος. *Haec forte pertinent ad libationes: quarum quidem prima Diis offertur coelestibus, altera heroibus, tertia Iovi Servatori.* Ex quo intelligitur, veteres populos in sacrificiis suis haud *Iovis Servatoris*,

toris, id est, summi Numinis, memoriam passos esse oblitterari. Postremo non possum, quin illum etiam ARATI versum huc transferam, quo Deum omnium maximum *ingens mundi miraculum, hominumque grande lucrum* nominat:

Χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.
Salve, pater, magna admiratio, magna hominibus utilitas.

Quocirca, si, qualem ARATVS Iovem laudibus extulerit, ex universi carminis eius contextu iudicandum sit, illis accedendum omnino erit, qui summum ab eo Deum, universae naturae parentem, celebrari, autumant. Quam sententiam, quoniam PAVLI & sacrorum librorum confirmat auctoritas, Christianorum nemo sine summa spreverit iniuria. Neque illis adiungenda fides est, qui hoc singulare aliquid in ARATO fuisse sentiunt & ipsi proprium. Namque his multo magis favet ratio, qui recepta Graecorum placita poëtam enarrasse, neque alia exposuisse, volunt, quam quae non modo sapientes & eruditi viri, sed ipsa etiam multitudo probabat (8) tum temporis. Et mihi quidem brevis ista veterum Atheniensium precatio, quam M. ANTONINVS
Lib. V. §. V. ob simplicitatem commendat magnopere, eodem modo accipiendam esse: Ὗσον, ὗσον, ὦ
(§. VII. p. 146.) φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων. *Plue, plue, care Iupiter, super Atheniensium arva & prata.* Qua recitata precandi formula, haec adiicit continuo Imperator: Ἤτοι οὐ δεῖ εὔχεσθαι, ἢ οὕτως ἁπλῶς καὶ ἐλευθέρως. *Aut nihil omnino precari, aut hoc modo simpliciter & ingenue precari, par est.* Ceterum eumdem, quem Graeci Ζεύς vocabant, Latini *Iovem* dixerunt. Ex quo efficitur, Romanorum *Iovem* pariter non alium fuisse, quam summum illum Deum, cuius virtute coelum terraque exstitit. Quae qua ratione ex sacris litteris infirmari queat opinio, haud equidem video, nisi quis for-
(1 Cor. I. 21.) tasse PAVLI locum huc referre velit: *In Dei sapientia mundus non cognovit Deum per sapientiam.* Verum haec divini verba viri id unum docent: Populos omnes, antequam CHRISTVS coelesti luce repleret mundum, virtute rationis innatae & divinorum operum contemplatione tam efficacem summi Numinis non potuisse consequi cognitionem, ut vincula rumperent superstitionis, quibus constricti erant, vitamque consectarentur vere sanctam & Deo (9) acceptam.

§. XXXII.

(8) *Tum temporis*) (I) Dubium est, an PAVLVS in oratione ad Athenienses haec ARATI verba, an vero alius cuiusdam poetae, aut multorum potius Graecorum poetarum, sententiam spectarit. Certe non unus est ARATVS, apud quem eiusmodi quid scriptum exstat: nec sanctissimus vir unum laudat poetam, sed plures: Τινες, inquit, τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι. Dignus est, qui hac de re legatur, vener. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *Curis philologicis ad novi foederis libros historicos* p. 1267. (II) Graecum illum nescio quem, qui ARATI *Phaenomena* scholiis illustravit, THEONEM vulgo nominant, cur vir doctissimus vel refelleret, vel sibi favere doceret, nihil erat gravioris caussae. Etenim hoc genus hominum, quod *Scholiastas* vulgo appellant, levius est, quam ut mentem scriptorum, quos interpretantur, perspexisse videri queat. Plerique id unum agunt, ut rerum grammaticarum & veterum rituum in primis periti videantur, auctoribusque suis idcirco multa tribuunt, a quibus alienissimi sine ulla fuerunt controversia. (III) ARATI religionem tam sanctam fuisse puramque, ut vir putat eruditissimus, equidem haud arbitror. Fateor, in exordio carminis de Iove multa praeclare splendideque canit, quibus facile adduci potest aliquis, ut multitudine multo rectius & sapientius poetam hunc de rebus divinis iudicasse constituat. Legere vero si pergas, totiusque carminis contextum consideres, verum illud esse, quod aliquoties iam monuimus, apparebit, dictionis poeticae maiestatem ad solutae orationis normam haud esse expendendam. Is ipse ARATVS, qui Iovem suum universitatem rerum replere, sideraque condidisse, narrat, paullo post hunc Iovem in monte Ida educatum, a Curetibus nutritum, & Saturni filium esse, tradit, eaque ratione significat, infimae multitudinis religionem suam quoque fuisse:

Κρήτηθεν κεῖναι δὲ Διὸς μεγάλου ἰότητι
Οὐρανὸν εἰσανέβησαν· ὅ μιν τότε κουρίζοντα
Δίκτῳ ἐν εὐώδει ὄρεος σχεδὸν Ἰδαίοιο
Ἄντρῳ ἐγκατέθεντο, καὶ ἔτρεφον εἰς ἐνιαυτὸν
Δικταῖοι Κούρητες, ὅτε Κρόνον ἐψεύδοντο.
E Creta vero illae Iovis magni beneficio
Coelum adscenderunt: quia ipsum olim infantientem
Dicto in odoro montem prope Idaeum
Antro imposuerunt, atque nutrierant per annum
Dictaei Curetes, quando Saturnum fallebant.

Egregium vero Iovem! certe parum dignum, qui cum praepotente rerum omnium conditore conferatur. Multis aliis versibus interiectis, Cephei familiam Iovi cognatam fuisse, perhibet: (*p.* 61.)

- - - - Ἀλλ' ἄρα καὶ τῶν
Οὐρανὸν εἰς ὄνομ' ἦλθεν, ἐπεὶ Διὸς ἐγγύθεν ἦσαν.
- - - - *Quin etiam horum*
In coelum nomen pervenit: siquidem Iovis cognati erant.

Quid multis? Iovem quidem ARATVS summum esse omnium Deorum & rerum naturae gubernatorem existimavit; ortum vero si spectemus, reliquis hominibus nihilo praestantiorem credidit.

(9) *Acceptam*) PAVLI locum non inepte interpretatur vir doctissimus. Atheniensium vero preca-

§. XXXII.

Haec in universum sufficere arbitror de veterum populorum religione & institutis, quibus plures invocare Deos placuit. Sed quum copiosius priscae Theologiae naturam explicare, neque intermittere quidquam constituerim, quod iuvare queat eos, qui veterum de Deo sententias sibi nolunt obscuras esse, tria mihi esse sentio momenta in primis accurate declaranda. Quorum quidem hoc princeps est: Moratiores gentes unum illum celsissimumque Deum variis nominibus in sacris suis appellasse. Alterum vero: Easdem tamen uni summo Deo multos alios addidisse Deos inferioris ordinis & naturae, voluntatique Numinis, quod maximum ducebant esse, subiectos. Postremum: Moris fuisse antiquis, ut non modo Diis minoribus, verum summo etiam Deo statuas, imagines & signa consecrarent: quae signa saepenumero, parum licet proprie & inepte, *Dii* vocabantur. De his quod primum est: Varia quondam summi Numinis inter gentes multis Diis deditas audita esse nomina, a variis eius virtutibus, operibus & consiliis, quibus sese spectabilem veluti reddidit hominibus, ducta & tracta, id primum quoque in hac disputatione locum occupabit.

Quo veterum populorum de Diis eorumque cultu sensus clarius explicetur, & quidnam tantam in Theologiam eorum corruptionem invexerit, intelligatur, tria in primis momenta sunt expedienda. Primum ostendendum, populum illum variis nominibus unum summum Deum affecisse. Deinde docendum, varios quidem Deos, praeter hunc unum, ab illis esse cultos, hos autem inferiora tantum fuisse Numina, celsissimi illius Dei voluntati subdita. Postremo, quum summum neque Deum, atque inferiora Numina, statuis, simulacris & symbolis honorarent, propterea factum esse, demonstrari debet, ut hae statuae ac simulacra interdum quoque Dii parum proprie appellarentur. Igitur primum docetur, supremo Numini varia nomina ab antiquis populis esse imposita, pro multifariis eius virtutibus in orbe terrarum conspicuis, beneficiis atque donis, quibus homines impertivit, atque sub his nominibus eidem variis generis honores decretos esse.

Duplex Theologiae genus non inter Aegyptios modo, sed etiam Persas, Syros, Indos, aliosque populos barbarie infectos viguisse, ORIGENIS supra verbis iam docui: unum quidem *populare*, nec ullis obscurum; alterum *occultum* & reconditum, nec cuiquam, nisi sacerdotibus virisque sapientibus, apertum. Nec Graecorum atque Romanorum more aliter fuisse comparatum, vel ea quemvis edocebunt, quae de philosophica utriusque populi Theologia paullo ante disseruimus. *Populare* quod vocamus, Theologiae genus non id tantum est, quod alioquin *fabulosum* & *mythicum* dicitur, verum illud etiam, quod *civile* quondam & *politicum* nominarunt. Recte enim AVGVSTINVS: *Et civilis*, inquit, *& fabulosa*, *ambae fabulosae sunt*, *ambaeque civiles*. Abstrusa vero & recondita, quam praedicabant, Theologia nulla est, atque illa, quam ab ipsa natura traditam uniceque veram esse, putabant. Nullus est veterum Graeciae sapientum, quin hanc Theologiae divisionem in naturalem veramque, & civilem vulgaremque probaverit: ceteris autem apertius ANTISTHENES, PLATO, ARISTOTELES & Stoici eius meminerunt. Apud Romanos SCAEVOLA, inclytus ille Pontifex, & VARRO, quo neminem Roma vidit antiquarum rerum peritiorem, nihil prius & antiquius hac distributione habuerunt. Vterque enim civilem illam Theologiam, quae legibus Romanorum munita erat, veram esse negabat, & ad multitudinem unice censebat pertinere: aliam vero affirmabat esse sapientum & intelligentium virorum de Diis sententiam, quam naturalem & veram quoque appellabant Theologiam. Interim ipsam flagitare necessitatem, largiebantur, ut in re publica Theologiae quoddam genus populare & civile maneret, quod ad plebis ingenium, cui vera illa & naturalis Theologia vix commode explicari posset, accommodatum foret. Postremo inter utramque hoc unum interesse censebant Theologiam, quod popularis seu civilis fabulis & commentis quibusdam temperata esset, non item illa, quam naturae dicebant instinctu patere. Quare tamquam medium quoddam genus inter absurdas & fabulosas poëtarum de Diis narrationes, & inter naturae de Deo praecepta istam civilem, quam rebus publicis putabant necessariam, spectari iubebant Theologiam.

Civ. Dei Lib. IV. C. VIII. (potius Lib. V. C. VIII. p. 120. T. VII. Opp.)

Igitur hoc quidem rerum intelligentes olim dabant, vulgarem populorum Theologiam, neque fabulosam tantum, quae poëtarum continebatur libris, sed civilem quoque vehementer interdum a naturali veraque Dei cognitione discrepare. Interea, qui sapientia praestabant ceteris, in hanc omni tempore curam & diligentiam incubuerunt, ut quam minimum eius discrepantiae & discriminis pateret. Itaque allegoriis, quas vocant, studiose operam dabant, fabulasque poëtarum de Diis ingeniose interpretabantur, ut naturae veritatisque praecepta de rebus divinis sub velo quodam occultare viderentur. Si quid restabat, quod hac via commode exponi non posse, intelligebant, id vulgi atque multitudinis amentiam & levitatem dicebant postulasse.

Graecorum aeque atque Romanorum fabulae omnes ortos & genitos esse Deos praedicant. Ipse Iupiter, quo nihil utrique habent maius & praestantius, non meliori loco

precatio, qua Iovem orare solebant, ut agros suos largo imbre recrearet, nescio, quomodo huc referatur. Etenim Atheniensis populus, Iovem deprecans, illum deprecabatur Iovem, cui sacra fiebant publice, id est, Saturni filium & Iunonis maritum, nec de natura quadam perenni & necessaria cogitabat.

loco habetur, utpote cuius pater & mater, avus & avia commemorantur a poëtis. Ac licet haec commenta Romani non recepissent omnino in illam religionem, quae civitatis fulta erat legibus; (1) AVGVSTINVS tamen, quod signum nutricis, cuius ubera suxisset Iupiter, in sacris & religiosis Capitolii monumentis servari paterentur, graviter in eos invehitur. Perspicuum est, hanc disciplinam manu veluti ad illud scitum ducere, quo (2) EVEMERVS ad omnes abutebatur religiones tollendas: Nulli sunt Dii, nisi qui antea mortales fuerunt, & inter homines vixerunt. At qui rem publicam administrabant, ut tarditati consulerent & stupori multitudinis, quae vix ac ne vix quidem eo potest adduci, ut naturas esse originis expertes & initii credat, tolerabant istas ineptias, populoque narrari sinebant. Atque haec quam late patuerit superstitio, vel (3) CALLIMACHI exemplo constat. Qui quum certus esset, gravi ab illis Iovem contumelia affici, qui sepulcrum eius in Creta aut Arcadia ostenderent, hac tatione nixus, quod immortalis esset Iupiter, nec mori ullo modo posset:

- - Σὺ δ' οὐ θάνες· ἐσσὶ γὰρ αἰεί;

tamen, quod (4) ORIGENES, praetet alios, observat, ortum quemdam & initium ei non veritus est tribuere. Nihilo ramen minus, qui ceteris rectius sapiebant inter populos, tationemque studebant perficere, ne ipsis quidem poëtis exceptis, hoc nullo tempore ex animis dimiserunt placitum, ad quod naturalis ducit & vera Theologia: Iovem esse Deorum hominumque parentem, id est, orbis totius conditorem, nec idcirco patre aut matre genitum, sed aeternum principiique expertem. Quo pertinet oraculum illud Peleadeanum, quod antea ex PAVSANIA attulimus:

Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστι, Ζεὺς ἔσσεται.

Praeter haec, *civilem* non minus, quam *poëticam*, veterum Theologiam cum Diis abundasse ridiculis, fatendum est, tum rei publicae cuiusdam habuisse speciem, cui multi praesunt inter se dignitate plane pares, nec cuiusquam imperio & voluntati subiecti principes. Namque certas in provincias distribuebat ea terratum orbem, singulisque singula praeponebat Numina. Hic Deus coelos moderabatur supremo imperio: ille ventis & aëri ferebat leges: alius mari dominabatur: alius denique terrae & inferis praeerat. Hic fruges mortalibus donare putabatur; ille vites producere. Alius sapientiam & eruditionem curabat; alius voluptates impertiebat; alius bellorum eventus regebat. Suum quaelibet fere res habebat Numen. At quae *naturalis* vocabatur Theologia, ea, quamvis certo modo Deorum non recusaret multitudinem, quos uni tamen summo Numini obtemperare statuebat, nullum tamen, praeter unum, Deum per se exsistentem reverebatur, nec ullos, nisi naturales, admittebat Deos, id est, tales, qui reapse exsisterent in rerum natura, nec hominum tantum opinione Dii essent. Quinam fuerint hi naturales Dii, (5) VARRONIS discere licet auctoritate: qui in illis animam mundi principem esse docet, deinde partes mundi homine nobiliores & mentis compotes secundum hanc Deorum honore dignas arbitratur. Quae quidem huc redit sententia: Vnum esse summum Numen, quod universo praesit terrarum orbi, at multos inferiores simul Deos, ex eo procreatos, stellas nominatim, daemones & heroës. Itaque, qui, praeter hos, in Diis numerabantur, saepius a CICERONE aliisque veteris aevi scriptoribus contumeliose *Dii poëtici*, non philosophici, & *Dii commentitii fictitiique*, non autem veri & naturales, appellantur. Iidem auctores sic habendum esse de his Diis praecipiunt, eos nihil esse, quam varia unius summi maximique Dei nomina, quae diversae perfectiones eius, variique benignitatis & potentiae divinae in hoc orbe effectus pepeterint. Nefas enim & divina maiestate indignum antiquis videbatur sapien-

(1) *Augustinus*) *De civitate Dei Lib. V. Cap. VII. p.* 119. *Quid*, inquit, *de ipso Iove senserunt, qui eius nutricem in Capitolio posuerunt?* Haec autem nutrix Capra Amalthaea erat, quod non ignorare possunt, qui fabulis poëtarum nonnihil temporis dederunt.

(2) *Evemerus*) Haec sumta sunt ex AVGVSTINO, qui *de civit. Dei Lib. V. Cap. VII. p.* 119. ita loquitur: *Nonne attestati sunt* (Romani) *Evemero, qui omnes tales Deos non fabulosa garrulitate, sed historica diligentia homines fuisse mortalesque, conscripsit?* De EVEMERI ceterum ἱερᾷ ἀναγραφῇ, qua Deos omnes homines fuisse probare voluit, vid. PLVTARCHVS *de Iside ac Osiride Tom. II. Opp. p.* 360. & quae nuperrime de ea disputavit vir ingeniosus & veteris historiae philosophicae inprimis peritus, IO. IAC. ZIMMERMANNVS, in *Diss. de Atheismo Evemeri & Diagorae*, quae exstat *Musei Bremensis T. I. p.* 715.

(3) *Callimachi*) *Hymno in Iovem v. 9. s. p. 7.*

(4) *Origenes*) *Lib. III. adv. Celsum p.* 137.

(5) *Varronis*) Apud AVGVSTINVM *de civit. Dei Lib. V. Cap. IV. V. s. p.* 116. *s. T. VII. Opp.* & *Lib. VII. Cap. V. VI. p.* 128. *s.*

pientibus, tot tamque varios aeterni Numinis radios & virtutes inter se veluti confunderc, atque, non secus ac si permistae ac complicatae essent tot infinitae perfectiones, hac una professione contentum esse: Est divina quaedam & aeterna ratio, nulli visa mortalium, quae hunc orbem construxit. Igitur singulas Dei virtutes a reliquis sollicite separabant, distincteque colere & venerari iubebant: quod ut tanto maiori cum pompa & apparatu fieri posset, personarum omnes donabant forma & habitu. Quam quum non perspiceret sapientum virorum sententiam rudis & indocta multitudo, factum inde nonnumquam fortassis est, ut ea non tantum tot sibi distinctos fingeret Deos, quot Dei unius ferebantur nomina, sed etiam nulli horum Deorum iuris aliquid in reliquos esse, quum omnes per se ab aeterno exstitissent, perabsurde sibi (6) persuaderet.

Ab Aegyptiis uni eidemque supremo Numini varia esse nomina imposita, quae diversas eius virtutes notionesque ob oculos ponerent, antea iam idoneis demonstratum est auctoritatibus. Nec id ipse diffiteri potuit (7) IAMBLICHVS loco, quem supra protulimus: Ὁ δημιουργικὸς νοῦς κ. τ. λ. τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων, Ἀμοῦν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται, συντελῶν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα καὶ τεχνικῶς Φθᾶ, ἀγαθῶν δὲ ποιητικὸς ὢν Ὄσιρις κέκληται, καὶ ἄλλας δι᾽ ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἐπωνυμίας ἔχει. *Opifex quippe mens, qui & veritatis custos & sapientiae, quatenus ad generationem sapienter descendit, & incognitam rationum latentium vim producit in lucem, lingua Aegyptiaca dicitur Amun: quatenus vero perficit omnia summa cum veritate & arte, vocant eum Phta: - - - quatenus autem beneficus est, dicitur Osiris, aliasque denominationes propter alias potestates habet:* exempli caussa, *Neith*, aut, si PROCLI praeferendum sit exemplar, Νηϊθάς, *Neithas*, in cuius Numinis tutela urbs Sais erat. A quo ego nomine Atheniensium vocabulum Ἀθηνᾶ natum esse suspicor: nam & Saitarum colonia feruntur Athenienses esse. Significat vero divinam sapientiam, semet ipsam per universam rerum naturam diffundentem. Simili ratione *Serapis*, quem multi solem fuisse contendunt, sic solet describi ab aliis, ut facile pateat, eum pro rerum omnium potente Deo fuisse habitum. Testis erit, instar omnium, hic ARISTIDIS locus ex *octava in Deum Serapin Oratione:* Οἱ μὲν δὴ τῆς μεγάλης πρὸς Αἰγύπτῳ πόλεως πολῖται καὶ ἕνα τοῦτον ἀνακαλοῦσι Δία, ὅτι οὐκ ἀπολέλειπται δυνάμει περιττῇ, ἀλλὰ διὰ πάντων ἥκει, καὶ τὸ πᾶν πεπλήρωκε. p. 95. τῶν γὰρ ἄλλων Θεῶν διῄρηνται αἱ δυνάμεις τε καὶ τιμαὶ, καὶ ἄλλους ἐπ᾽ ἄλλα ἄνθρωποι καλοῦσιν· ὁ δὲ, ὥσπερ κορυφαῖος πάντων, ἀρχὰς καὶ πέρατα ἔχει. *Magnae urbis in Aegypto incolae Deum hunc Serapis, tamquam unicum suum Iovem, invocant, utpote quem virtute nusquam deficere, verum res omnes permeare, ac rerum universitatem implere, arbitrantur. Reliquorum quidem Deorum honores ac virtutes divisae sunt: nonnulli propter hanc, alii aliam propter caussam honorantur: hic vero ab illis tamquam coryphaeus omnium Deorum spectatur, qui exordium atque finem rerum omnium continet, potensque est omnibus malis mederi.* *Cneph* quod Aegyptiis appellabatur Numen, eius sic naturam enarrat (8) EVSEBIVS, ut facile perspectu sit, fuisse eum divinam intelligentiam illam, quae hunc orbem con-

(6) *Persuaderet)* Hac quidem ratione Deorum cultores, maxime post natam Christianam religionem, cultus sui & religionis ineptias tegere studebant. Multos nimirum, quos venerarentur, Deos unum esse Iovem, sed variis nominibus insignitum, dicebant. Sed pulcre iam ac ingeniose AVGVSTINVS *de civit. Dei Lib. IV. Cap. XI. p. 76.* aliisque in locis, inepte haec dici, demonstravit.

(7) *Iamblichus) De mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. Cap. III. p. 159.* Sed, ut evidens esse taceam, meras hic a IAMBLICHO nugas proponi, quarum ipse sine ullo dubio inventor exstitit, non autem veteres Aegyptii, locus hic ad rem, de qua hic agitur, nullo iure pertinet. Nec enim IAMBLICHVS de supremo hic differit Numine, de quo antea dixerat, sed de mente opifice, quam multum infra summam illam virtutem, cui soli silentio vult serviendum esse, ponit. Varia igitur, quae refert, nomina non unius summique Dei sunt vocabula.

(8) *Eusebius)* Ex PORPHYRIO *Praeparat. evangel. Lib. III. Cap. XI. p. 115.* Fingam, quod invita tamen veritate fieri puto, PORPHYRIVM mentem Aegyptiorum veterum assequutum esse, quum Numinis illius, quod *Cneph* appellabant, naturam scrutaretur; hoc tamen concedere nequeo, patere ex illis, quae disserit, *Cneph* summi Numinis imaginem fuisse. Contra diserte hic philosophus testatur, δημιουργὸν, seu illam ipsam *rationem opificem*, quam IAMBLICHVS *Amon*, *Phta* & *Osiris* dictam esse mentitur, nomine & signo Dei *Cneph* indicatam esse. Atqui haec ratio effectrix ex praescripto recentiorum Platonicorum, qui Aegyptiorum sacra indagarunt, summo multum inferior est Numine. Confer, quae de eodem *Cneph* EVSEBIVS *Lib. I. Cap. X. p. 41.* ex PHILONE affert: quae quidem in summum Deum nulla ratione cadunt. Alia, ex quibus idem conficias facile, THOM. GALE *Notis ad Iamblichum p. 301.* dabit. Quam certa sint haec omnia, quae de hisce Aegyptiorum Diis eorumque vocabulis,

construxit, vitamque omnibus animantibus tribuit. Idem (9) PLVTARCHO *ἀγέννητος*, *non genitus* dicitur. Ex quo apparet, unum hoc quoque nomen ex illis esse, quibus summum Aegyptii Deum honestare solebant. Nec aliter ego vocabula *Emeph* & *Eicton* acceperim, quae apud (10) IAMBLICHVM leguntur. Quamquam nec repugnem, si quis tria ista nomina tres designare hypostases in divinitate arbitretur. Postremo *Isis*, quae non raro *Multimammea* nominatur, uberibusque distentis undique referta pingitur ad foecunditatem indicandam, qua valet, sic semet ipsam apud (11) APVLEIVM laudat: *Summa Numnum, prima coelitum, Deorum Dearumque facies uniformis, cuius Numen unicum multiformi specie, ritu vario, nomine multiugo totus veneratur orbis.* Qui-

bulis apud recentiores scripta leguntur Platonicos, vel hoc onum satis ostendit, quod IAMBLICHVS *Phta* nomen esse contendit *mentis opificis*, seu illius virtutis, quae hunc orbem condidit; at PORPHYRIVS apud EVSEBIVM *loc. cit. p.* 115. *Phta* illum sobolem esse opinatur & progenIem Dei *Cneph*, quem *Cneph* ipse pro δημιουργῷ habet seu *ratione effectrice*. Dicant mihi, quaeso, doctissimi viri, qui hoc in stercore recentiorum Platonicorum nescio quod aurum quaerunt, utri credendum sit. Ego neutri putem, & hanc totam turbam, veterum religiones quum exponit, spreverim.

(9) *Plutarcho*) Narrat is *Libro de Iside ac Osir. p.* 357. solos ex Aegypti populis Thebanos Deos nullos mortales colere, verum Deum illum *Cneph*, quem venerarentur, & ortus & interitus expertem ducere. Ex hoc loco non id arbitror consequi, quod inde vir doctissimus manare iudicat, *Cneph* summi omnium Dei nomen inter Aegyptios fuisse. Nec enim, quod soli fecerunt Thebani, hoc recte universo Aegyptiorum populo tribuitur. E contrario id verba docent nos PLVTARCHI, plerosque Aegyptios tam fuisse amentes, ut Diis sacra facerent cum genitis, tum exstinctis; sapuisse vero prae reliquis Thebanos, atque Deum suum *Cneph* & ortus & interitus nescium praedicasse. Adde, ne hoc quidem certum esse, habuerintne Thebani *Cneph* hunc pro summo Numine, nec ne. Nec enim Deus is, qui ortu caret & initio, statim unum illud solumque Numen est, quod omnia condidit. Fieri certe potuit, ut plures ab aeterno Deos exstitisse, Thebani crederent.

(10) *Iamblichum*) *De mysteriis Aegypt. Sect. VIII. Cap. III. p.* 158. Hic a nobis supra iam illustratus est locus, ostensumque, sanctissimae Trinitatis nec umbram nec vestigium in eo esse. Nunc bina licebit adiicere. (I) Non male mihi videtur suspicatus esse THOM. GALE, qui corruptum esse nomen *Emeph*, & loco eius *Cneph* legendum, autumat. (II) Fieri per IAMBLICHVM nullo modo potest; ut bina vocabula *Emeph* & *Eicton* ad unam referantur naturam. Aperte enim distinguit binas illas naturas, quibus haec nomina propria fuisse dicit.

(11) *Apuleium*) *Metamorphos. Lib. XI. p.* 258. 259. *ed. Elmenhorsti.* Aegre fero, ne quid dissimulem, impetrare a se potuisse virum doctissimum, ut paucis verbis APVLEII, hominis non nimis acuti, commotus, *Isin* in summum Deum converteret. Mitto auctoritatem APVLEII, quam mihi levem semper esse visam, non inficior: nec muliebre Numen celsissimi Numinis vix esse simulacrum posse, urgeo: ipsa APVLEII verba testabor, quae perspicue interpretationem hanc refellont. *Isis*, quae semet ipsam tantopere commendat, rerum natura est, non autem Deus optimus maximus, naturae rerum parens ac conditor: *En assum*, inquit, *tuis commota, Luci, precibus, RERVM NATVRA PARENS, elementorum omnium domina, saeculorum progenies initialis, summa Numinum, regina manium, prima coelitum.* Subiicit eadem postea, sese sub omnium reliquarum Dearum, *Dianae*, *Veneris*, *Proserpinae*, nominibus coli: sed minime perhibet, quod hic vir longe doctissimus significat, omnes etiam Deos in se contineri. Pulcre, quid haec sibi velit *Isidis* oratio, PLVTARCHI verba docent ex *Libro de Iside ac Osiride p.* 372. Ἡ γὰρ Ἶσις ἐστὶ μὲν τὸ τῆς φύσεως θῆλυ καὶ δεκτικὸν ἁπάσης γενέσεως, καθὸ τιθήνη καὶ πανδεχὴς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὑπὸ δὲ τῶν πολλῶν μυριώνυμος κέκληται, διὰ τὸ πάσας ὑπὸ τοῦ λόγου τρεπομένη μορφὰς δέχεσθαι καὶ ἰδέας. Ἔχει δὲ σύμφυτον ἔρωτα τοῦ πρώτου καὶ κυριωτάτου πάντων, ὃ τἀγαθῷ ταὐτόν ἐστι, κἀκεῖνο ποθεῖ καὶ διώκει. *Est ergo Isis naturae ea pars, quae, quasi femina, omnes in se recipit ortus, tamquam nutrix quaedam & omnium commune receptaculum a Platone dicta, a plerisque aliis Myrionymos, id est, innumeris praedita nominibus: quod ratio eam in omnes formas speciesque vertat. Huic Isidi a natura insitus est amor primae omniumque principis & praestantissimae naturae, quae est bonum: hoc ea desiderat atque persequitur.* Atque hanc naturam *Osirin* appellari censebant, qui sic de *Iside* iudicabant. Huic APVLEIVM opinioni, quam multi quondam foverunt Aegyptii & Platonici, fuisse deditum, ex iis abunde patet, quae paullo post de *Osiride* tradit *eodem Libro*: quippe quem ab *Iside* non distinguit modo, sed hac etiam multo maiorem & excellentiorem esse, disertissimis verbis tradit. Primum *Isidis* sacris initiatum, nisi & idem ante omnia *Osiridis* religione imbuatur, parum esse beatum, fatetur. *Dum*, inquit *p.* 270. *religiosum scrupulum partim apud studium meum disputo, partim sacratorum consiliis examino, novum mirumque plane comperior: Deae quidem me TANTVM sacris imbutum, at MAGNI DEI, DEVMque SVMMI PARENTIS, invicti Osiris, necdum sacris illustratum.* Quid illustrius ad eos confutandos dici potest, qui *Isidem* sibi persuadent summum fuisse Numen? Deinde in *extremo libro p.* 272. *Osiris* ipsi dicitur *Deus Deum magnorum potior, & maiorum summus, & summorum maximus, & maximorum regnator.* Scilicet, ut de religione APVLEII generatim non nihil dicam, quatenus ex eius cognoscitur *Metamorphosibus*, erat is ex eorum genere, qui religionem populorum, invita licet ac reluctante veritate, ad philosophiae, quam probabant, praecepta studebant accommodare. Ipse, id quod etiam ex aliis librorum eius locis apparet, toti rerum universitati bina praeponebat principia, masculum alterum, si loqui ita fas est, alterum femineum, Deum quemdam praepotentem & summum, & naturam quamdam admini-

Quibus verbis cum ſe ipſam ſatis aperte teſtatur ſummum omnium eſſe Deum, tum hoc etiam declarat, in ſe una, quidquid praeterea Deorum Dearumque eſſet, contineri, ſeque, id eſt, ſupremum Numen, multifariis nominibus multiplicique lege ac ritu in toto terrarum orbe coli. Taceo DAMASCII philoſophi pronuntiatum, diſerte de Aegyptiis perhibentis, eos *primum intelligibile* (ſeu ſupremum Numen) *multiplicaſſe, & in nomina proprietatesque variorum Deorum veluti partitos eſſe:* τὸ νοητὸν διῃρήκασιν εἰς πολλῶν (MS. de principiis.) Θεῶν ἰδιότητας. Quod hic de Aegyptiis dicitur, id in omnes prope valet populos fictis Diis deditos, ſigillatim in Graecos & Romanos. Notum enim eſt, Aegyptiorum diſciplinam & ritus omnibus fere gentibus exempli loco fuiſſe, ad quod ſacra ſua (12) inſtituerent.

At res ipſa tamen efflagitat, ut hos etiam populos ex uno ſaepe Deo plures feciſſe, aliquanto copioſius oſtendamus. Illud vero primum inde patet, quod inferioribus Diis ſuis, quibus prae ceteris ſacra faciebant, ſoli, lunae atque terrae, multa variaque nomina ſoliti ſunt imponere. Qui primus eſt horum Deorum, ſol, tametſi vulgo *Apollo* vocaretur, cognomine tamen πολυώνυμος, *Deus multis nominibus inſignis*, afficiebatur. Atque haec varia ſolis nomina MACROBIVS diligenter perſequutus eſt in *Saturnalibus*; quem tamen ſuſpicor plura, quam fas fuerat, in hunc numerum retuliſſe, vocabula. Lunae idem, quod fratri eius, ſoli, contigit. Nec enim tantum *Luna*, ſed etiam *Diana*, *Lucina*, *Hecate*, ut multa praetermittam alia nomina, ſalutata eſt. Ex qua re Dea haec idem, quod ſol, cognomen invenit, ſimiliterque πολυώνυμος dicta eſt. Terram denique cum multis ornabant magnificis vocabulis, *Bonam* eam *Deam*, *magnam Deam*, *matrem Deorum* vocantes, tum in multas veluti Deas, *Veſtam*, *Rheam*, *Cybelem*, *Cererem*, *Proſerpinam*, *Opem*, & alias diſcerpebant veluti. Quo ſpectavit ſine dubio, quum de terra hunc in litteras referret verſum (13) AESCHYLVS:

> Καὶ γαῖα πολλῶν ὀνομάτων μορφὴ μία.
> *Et tellus multorum nominum facies una.*

Quod ſi haec minora Numina tot a Graecis & Romanis nominibus ſunt obruta, quis quaeſo, Deum illum, quo nihil maius eſt & excellentius, multo magis varie potuiſſe appellari, non continuo (14) perſpicit? HESYCHIVS quidem, Grammaticorum haud poſtre-

miniſtrationi huius orbis & generationi rerum omnium praefectam, ſeu mundi animam, efficientem omnia & moderantem. Ad has binas naturas univerſam Deorum, quibus populi ſupplicabant, turbam revocabat. Summum illum Deum in *Oſiride* primum, deinde in reliquis Diis omnibus virilis ſexus coli, aut Deos omnes unius tantum illius Dei varia eſſe nomina, ſtatuebat: Dearum autem quidquid eſſet, *Iſidem*, *Minervam*, *Iunonem*, & reliquas, id omne unam illam mundi animam ſeu naturam genitricem referre, arbitrabatur. Vtrumque vero hoc principium vinculo quodam autumabat connexum eſſe, ut, qui unum coleret ac veneraretur, alterum quoque ſimul non poſſet non revereri. *Quamquam enim connexa, immo vero unica ratio Numinis religionisque eſſet, tamen teletae diſcrimen eſſe maximum, aiunt.* Ita loquitur *Metamorphos. Lib. XI. p.* 220.

(12) *Inſtituerent*) De DAMASCII quid ſentiam auctoritate, aliquoties iam dixi. De ſacris autem & religione tota Aegyptiorum ſupra copioſe diſſerui: ex quo, cuiusnam modi ſint, quae hic disputantur, ſine negotio conſtare poterit. Quae de Diis paſſim traduntur & narrantur Aegyptiorum, ea minime omnes unum deſignaſſe ſummum Numen, ſed varios fuiſſe homines, naturasque, variis de cauſſis in coelum elatas, demonſtrant. At quilibet populus, quaelibet praefectura, ſingulae civitates ſummis Deos ſuos laudibus extollebant, & reliquis anteponere Diis non dubitabant. His laudibus magnificisque vocibus homines quidam, in primis philoſophi, quum proclives alioquin eſſent ad vulgi ſuperſtitiones honeſte ac philoſophice interpretandas, inducti ſunt, ut omnia Aegyptiorum Numina unius Dei ſimulacra & imagines eſſe, temere decernerent. Aequis maximisque laudibus *Cneph*, *Phta*, *Eicton*, *Oſiris*, & reliqui afficiebantur Dii ab iis, quos cultus horum Deorum iuvabat. Plures ergo ſummi Dii quum eſſe non poſſent, haec omnia nomina ducebant quidam ad unum pertinere Deum, variasque tantum virtutes eius deſignare. Atque haec via in primis opportuna viſa fuit illis, qui poſt natum Servatorem philoſophiae ſtudebant. Qui quum nullo modo negare poſſent, turpes ac ridiculas eſſe vulgi religiones, id ſtrenue agebant, ut multitudinem Deorum diminuerent, & agmina quaedam ſub uno veluti tecto congregarent. Verum his inter alios praeclare iam occurrit AVGVSTINVS *de civitate Dei.*

(13) *Aeſchylus*) In *Prometheo vincto p.* 29. *edit. Guil. Canteri Antw.* 1580. 12. HVGO GROTIVS in *Excerpt. veterum Tragicor. p.* 5. huoc ita verſum reddidit:

> *Tellusque multis una res ſub vocibus.*

(14) *Perſpicit*) In hac ego argumentatione duo requiſiverim. (1) Nimis mihi videtur infirma & debilis: Veteres inferiores Deos variis appellarunt nominibus. Ergo ſummum Deum pariter multis vocabulis deſignarunt. Facilis ad credendum ſit, neceſſe eſt, quem hoc connexum commovet. In eiusmodi rebus teſtimoniis & auctori-

postremus, *voce* πολυώνυμον summum Deum aperte tradit hoc vocabulo insignitum fuisse: τὴν μονάδα οὕτως ἐκάλουν, καὶ ἐπίθετον Ἀπόλλωνος. *Monadem ita vocarunt: est & nomen hoc Apollinis vocabulum aut cognomen.* Pythagoreorum more hic loquitur, quibus summus rerum omnium Deus *Monas* dicebatur. Ergo hunc Deum πολυώνυμον, *multis nominibus ornatum*, vocabant populi. Hinc Hymnum, quo Dei laudes celebrat, supra recitatum a nobis, his verbis exorditur CLEANTHES:

κύδιστ' ἀθανάτων, πολυώνυμε.
Magne pater Divum, cui nomina multa.

Cuius magister ZENO diserte, teste (15) DIOGENE LAERTIO, praecepit: ὁ θεὸς πολλαῖς προσηγορίαις ὀνομάζεται κατὰ τὰς δυνάμεις. *Deus multis appellatur nominibus ratione virium.* Exempla, quibus hoc praeceptum firmat, deinceps afferentur. Scriptor *Libri* (16) *de mundo* idem omnino perlubet: Εἷς δὲ ὢν, πολυώνυμός ἐστι, κατονομαζόμενος τοῖς πάθεσι πᾶσιν, ἅπερ αὐτὸς νεοχμοῖ. *Vnus Deus quum sit, pluribus nominibus appellatus est, ab iis utique suis omnibus affectibus denominatus, quorum specimen edere ipse solet.* Nec dissentit (17) SENECA, qui: *Quaecumque voles*, inquit, *illi propria nomina aptabis, vim aliquam effectumque coelestium rerum continentia. Tot appellationes esse possunt eius, quot munera.* (18) MACROBIVS quoque, VIRGILII permotus auctoritate, *unius Dei*, decernit, *effectus varios pro variis censendos esse*, seu, ut VOSSIVS legere iubet, *censeri Numinibus*, id est, variis nominibus personam indicantibus exprimi. Sic, quod eodem loco dicit, *varias solis virtutes diversis Diis dedisse nomina*, id hanc unice vim habet, varios solis effectus occasionem dedisse, ut non unis nominibus personam designantibus sol appellaretur. Iungo MAXIMI (19) MADAVRENSIS, quod iam ante ex AVGVSTINO attuli, testimonium: *Huius virtutes per mundanum opus diffusas nos multis vocabulis invocamus, quoniam nomen eius proprium ignoramus. Ita fit, ut, dum eius quasi quaedam membra carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profecto videamur.* Postrema sententiae huius verba belle concinunt illis antiqui vatis, quibus *Iupiter* reliquos ita compellat Deos:

Coelicolae, mea membra, Dei, quot nostra potestas
Officiis divisa facit,

Quae si vera sint verba, omnes, quibus olim superstitio populorum supplicavit, Dii varia tan-

tatibus omnia dirimuntur; nihil vero coniecturis & divinationibus probatur. (II) Ipsum, quo nititur, fundamentum valde lubricum est. Etenim in quaestionem hoc adduci potest, an variis nominibus solem, lunam & terram veteres appellaverint. Non ignoro, ex illis, qui veterum superstitiones ad rationem revocare connisi sunt, non paucos existimasse, multorum Deorum nomina unum solem, unam lunam, unam terram designare. Solem in omnibus sibi Diis deprehendisse visus est MACROBIVS: de cuius instituto supra luculenter commentatus sum. Nomina *Dianae*, *Veneris*, *Astartes*, *Hecates* & aliarum Divarum ad unam alii lunam pertinere arbitrati sunt. *Vestam*, *Cybelen*, *Rheam*, *Opem*, aliaque Dearum nomina unius esse terrae vocabula, rati sunt plurimi. Verum hi utrum ingenio suo, an vero rationi atque veritati paruerint, id iure in controversiam vocatur. Quae de omnibus hisce Diis Deabusque narrantur, ea homines fuisse illos inventis rebusque gestis inclytos, nec ullo modo inter se confundi debere, declarant. Quare parum illos recte instituisse verisimillimum est, qui, quo turpitudinem receptarum superstitionum velarent, multos Deos unum esse solem, vel lunam, vel terram, constituerunt. Hoc autem si ita sese habet, totum hocce argumentum corruit. Decet nos, si veritatem consectari pulcrum ducimus, res ipsas & historias veteres spectare, nulla vero ratione recentiorum commentitiis interpretationibus temere fidem habere.

(15) *Diogene Laërtio*) *Lib. VII. segm.* 147. *p.* 458. Similis plane locus apud eumdem exstat *Lib. VII. segm.* 135. *p.* 450. ubi ex Stoicorum sententia sic loquitur: Ἕν τε εἶναι θεὸν, καὶ νοῦν, καὶ εἱμαρμένην, καὶ Δία, πολλαῖς τε ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι. *Vnum quoque Deum esse, & mentem, & fatum, & Iovem, multisque aliis appellari nominibus.*

(16) *De mundo*) *Cap. VII. p.* 866. *T. I. Opp. Aristotelis.*

(17) *Seneca*) *Libro IV. de beneficiis Cap. VII. p.* 427. *T. I. Opp.*

(18) *Macrobius*) *Saturnal. Lib. I. Cap. XVII. p.* 272. *Sunt*, inquit, *Maro, quum de una Iunone diceret:* quo Numine laeso, *ostendit, unius Dei effectus varios pro variis censendos esse Numinibus: ita diversae virtutes solis nomina Diis dederunt.* VOSSII emendationem huius loci in *Opere* eius *de idololatria* exstare, nil dubito: locum ipsum quaerere, minoris utilitatis duxi, quam laboris.

(19) *Madaurensis*) *Epistola* ad AVGVSTINVM, quae *XVI.* est in huius *Epistolis Tom. II. Opp. p.* 15. Sed nescio, cur siluerit vir doctissimus, AVGVSTINVM in *Responsione* ad hanc *Epistolam*, quae hanc statim excipit, irridere istam opinionem philosophi Platonici. *Vides*, inquit, ad haec MAXIMI verba delatus, inter alia, *pro tua prudentia, quam locus late iste pateat reprehensioni.* Qui sequitur, versus poëtae Latini, non recordor, unde sumtus sit.

tantum erunt unius summi Numinis membra, muneribus inter se divisa. Neque multum interest, utrum Stoicorum ex sententia dictum hoc esse putes, qui nullos veros esse ac naturales ducebant Deos, praeter animae mundanae partes, an ad eorum interpreteris voluntates, qui commentitios Deos omnes nil nisi varia censent esse nomina, quibus unius altissimi Dei virtutes, munera & officia (20) praedicentur.

Qui *Librum de mundo* exaravit philosophus, is, ut probet, variis Deum gaudere nominibus, numerum quemdam divinorum eiusmodi nominum profert in medium. In his principem locum tenent, quae subiicio: βρονταῖος & ἀστραπαῖος, *fulminans & fulgurator*, ὑέτιος, *pluvius*, ἐπικάρπιος, *fructuum largitor*, πολιεὺς, *custos civitatum*, μειλίχιος, *mitis & placabilis*. (Cap.VII.p. 866.) Quo postremo qui eum salutabant nomine, hi non animalium sacrificiis, verum terrae tantum fructibus eum placare studebant. Addit alia eius generis cognomina scriptor, quem diximus: φίλιος, ξένιος, στράτιος, τροπαιοῦχος, καθάρσιος, παλαμναῖος, & alia. Postremo eum σωτῆρα quoque ac ἐλευθέριον, *servatorem & vindicem*, nominari, significat. Huic nominum generi Latinorum non pauca, quibus *Iovem* suum honorabant, respondent. Ita *Victor* dicitur, *Invictus*, *Opitulus*, *Stator*. *Stator* vero quod appellabatur, id non eam, quam historici afferunt, caussam habet, auctore (21) SENECA, *quod post votum susceptum acies Romanorum fugientium stetit*, sed, *quod stant beneficio eius omnia*. Neque aliam propter rationem, id quod ab (22) AVGVSTINO accepimus, *Centupeda*, centum veluti pedibus nixus, & *Tigillus*, seu fulcrum columenque mundi totius dicebatur. Quo etiam duo illa vocabula pertinent, *Almus & Ruminus*: quibus (Ruma Mamma.) quum inter alia *Iovem* Latini designarent, id indicatum cupiebant, omnes ab eo res, tamquam uberibus, ali ac nutriri. Sed & aliam addit classem divinorum nominum auctor *Libri de mundo*. Ἀνάγκην, *necessitatem* ait Deum ideo vocari, quod natura sit immotus & immutabilis. Quamquam (23) CICERO nomen hoc ex alia confirmat caussa natum esse: *Interdum Deum necessitatem appellant, quia nihil aliter esse possit, atque ab eo constitutum sit.* Εἱμαρμένη aliud est Dei nomen, quod invenit, si Graecum illud audias, *a serie rerum conserta, inoffensoque tenore procedente.* Dicitur & πεπρωμένη, *quod ab eo omnia terminata sunt, ac nihil in rerum natura infinitum est.* Μοῖρα idem Deus huic appellatus esse videtur *a partitione rerum*. Ἀδράστειαν vero dictum suspicatur, *quasi caussam quamdam natura comparatam, quam fallere nemo queat aut vitare.* Postremo ingeniosam illam, quam vocat, de tribus Parcis, *Clothone*, *Lachesi* & *Atropo*, fabulam ad Deum unice pertinere, contendit: Ταῦτα δὲ πάντα ἐστὶν οὐκ ἄλλο τι, πλὴν ὁ θεός, καθάπερ καὶ ὁ γενναῖος Πλάτων φησίν. *Proinde haec omnia non aliud quidquam, quam Deum, esse, planum est, ut eximius Plato censuit. Enimvero Deus principium, finem & media rerum omnium tenet.* Eadem a Latinis esse videas adhibita Dei nomina. CICERO & SENECA Romanos Deum non modo *fatum*, sed & *naturam* ac *fortunam* nominasse, testes sunt. *Quid aliud est natura*, (24) SENECAE haec verba sunt, *quam Deus & divina ratio, toti mundo & partibus eius inserta?* Addit. *Deum & naturam* non alio modo differre, quam vocabula *Annaeus & Seneca* inter se differant. *Si quid*, inquit, *a Seneca accepisses, Annaeo te diceres debere, vel Lucio,* non

(20) *Praedicentur*) Haee omnia &, quae sequuntur, multa id quidem probant, fuisse in philosophis & viris sapientioribus olim, qui multa Deorum nomina unum tantum significare Deum, sibi persuaserint. Neque hoc umquam quisquam vocavit in dubium, qui modo veterum monumenta inspexit. Stoici maxime non poterant, quin hanc opinionem amplecterentur, quum omnia, quae anima sunt praedita, Dei, per totam rerum universitatem fusi, partes esse atque membra, censerent. Inde vero minime conficitur, quod probandum sibi sumsit vir doctissimus, rem ita sese habuisse, quemadmodum hi opinati sunt, atque longam illam veterum Deorum familiam ex nominibus unice constitisse, varias unius Dei virtutes indicantibus. Si centum produci possent auctores & philosophi, quorum haec una fuisset & concors sententia: *Venerem*, *Dianam*, *Iovem*, *Osirin*, *Isidem*, *Vulcanum*, *Plutonem*, *Neptunum*, & omnes praeterea Deos unius tantum Dei aut variarum eius perfectionum esse nomina; hoc tamen ex ista consensione nullo modo sequeretur recte hosce homines de veterum religionibus iudicasse, nec habere aliquid sententiam eorum, quod vituperari queat. Sapientis e contrario est officium, videre, an haec rebus ipsis consentanea sit interpretatio, veterumque sacra istam expositionem non recusent. Hoc autem si fiat, equidem vehementer metuo, ne omne huius sententiae pretium pereat, religioque haec philosophorum quorumdam privata, non autem populorum publica, fuisse videatur. Cognomina ceterum varia uoi fuisse olim Deo data pro varietate, quae ab eo exspectabant, beneficiorum, satis certum est. Sed de his hoc minime in loco quaeritur.

(21) *Seneca*) *De beneficiis Lib. IV. Cap. VII. p. 427. T. I. Opp.*

(22) *Augustino*) *De civit. Dei Lib. VII. C. XI. p. 131. T. VII. Opp.* Idem eodem loco de cognominibus Iovis, *Almus & Ruminus*, agit.

(23) *Cicero*) *Academicar. Quaest. Lib. I. Cap. VII. p. 2233. T. VIII. Opp.*

(24) *Senecae*) *De beneficiis Lib. IV. Cap. VII. p. 427.*

non creditorem mutares, sed nomen. *Nonnumquam*, inquit (25) CICERO, *Deum fortunam appellant, quod efficiat multa improvisa & nec opinata nobis propter obscuritatem ignorantiamque caussarum.* SENECA de his omnibus similibusque Dei nominibus hoc modo ad extremum decernit: *Omnia eiusdem Dei nomina sunt, varie utentis sua potestate.*

De civit. Dei L. VII. C. XI. (p. 131.)

AVGVSTINVS praeclare dudum intellexit, pleraque nomina haec, quae recensuimus, aliaque non dissimilia nullo modo sic esse consideranda, ac si totidem distinctorum Numinum notae forent: *Haec omnia cognomina imposuerunt uni Deo propter caussas potestatesque diversas, non tamen propter tot res etiam tot Deos eum esse coëgerunt. - - - Vnus Iupiter propter illud Tigillus, propter illud Ruminus appellatus est.* Quocirca alia, praeter haec, fuerunt inter veteres populos Dei nomina, eaque usu trita quotidiano, quae multo aliquis citius non unum, sed plures distinctosque Deos designare, credat: nec idcirco tantum, quod propria sint nomina, verum etiam, quod singulis sua templa, sacrificia certaque cultus & sacrorum ratio adiuncta olim fuerit & assignata. Atque haec ego nomina binis existimo classibus comprehendi posse: quarum quidem una ea continet, quae ad Dei naturam cuncta gubernantem & complectentem propius referuntur; altera illis relicta est, quae certas quasdam divinae naturae affectiones, virtutes effectusque in hoc orbe apparentes exprimunt. Superioris generis non mediocris legitur passim copia: in qua nescio an ullum maioris momenti sit, quam vox *Pan.* Ipsa verbi potestas Numen eo significari docet omnia regens & moderans. Idque ex eo confirmatur, quod ab antiquis scriptoribus *ἁρμοστὴς orbis totius* dicitur, seu is, qui totam rerum naturam, non secus ac lyram aut citharam, ratione temperat, ut suavis nascatur omnium concentus. Notus est (26) ORPHEI, aut, si mavis, ONOMACRITI versus:

Ἁρμονίαν κόσμοιο κρέκων φιλοπαίγμονι μολπῇ.
Vocibus flexanimis mundi concenta figurans.

Adde huc, quod antea planum fecimus, *Panem* Graecis & Arcadibus non fuisse mundum mentis inopem & animae, ne mundum quidem natura sentiente praeditum, verum totam rerum naturam, quemadmodum a divino quodam spiritu seu natura intelligente arte atque consilio non modo facta est, sed etiam perpetuo regitur, ac, ne harmoniam amittat & ordinem, gubernatur. Hinc evenit, ut *Pan* pastor omnium mortalium totiusque orbis diceretur, teste hoc ORPHEI versu:

Βόσκων ἀνθρώπων γενεὴν καὶ ἀτέρμονα γαῖαν.
Pascens humanum genus ac sine limite terram.

SOCRATES praeterea in PLATONIS *Phaedro Panem* ut summum precatur Deum. Quae omnia si colligas & expendas, vocabulum *Pan* intelliges unum illum Deum, nec enim plura esse possunt universa, significare, qui sinu suo continet & arcet omnia, ex se cuncta parit & procreat, mundum optime condidit, & aequo imperio temperat, denique certa ratione VNVM est & simul OMNIA.

Sequitur *Ianus*, quem primum invocare solebant Romani omnium, quidquid etiam sacrorum rituum susciperent, nec umquam, cuicumque etiam Deo sacrificarent, insalutatum dimittebant. Nullum autem est dubium, quin is saepenumero loco Dei rebus omnibus praesidentis sit habitus. Testimonium (27) MARTIALEM & (28) OVIDIVM iubebo dicere. Quorum ille *Ianum* sic compellat:

- - Nitidique sator pulcherrime mundi.

Hic vero loquentem inducit Deum:

Quid-

(25) *Cicero*) *Academicar. Quaest. Lib I. C. VII. p. 2233. T. VIII. Opp.* Quod sequitur, SENECAE dictum eodem, quo praecedens, loco scriptum legitur.

(26) *Orphei*) In *Hymno in Panem* seu Faunum *p. 109. ed. Operum* ab ESCHENBACHIO curatorum. In eodem *Hymno* is, qui sequitur, versus legitur. De *Pane* iam supra dixi. Omnia mihi citius persuaserim, quam hoc, capripedem hunc Arcadum Deum, cui pastorum natio devota erat, summum fuisse Numen, aut rerum naturam anima praeditam, tametsi nonnullos olim, nominis notione commotos, in hanc ivisse sententiam, non ignorem. Idem de reliquis mihi Diis videri, quorum nomina vir doctissimus, reluctantia licet, ad summum trahit Deum, ingenue fateor.

(27) *Martialem*) *Epigramm. Lib. X. Epigr. XXVIII. p. 411.*

(28) *Ovidium*) *Fastorum Lib. I. v. 117. s.*

Quidquid ubique vides, coelum, mare, nubila, terras,
Omnia sunt nostra clausa patentque manu.
Me penes est unum vasti custodia mundi.

Ex quibus hoc etiam efficere licet locis, quem *Ianum* veteres dixere, non fuisse mundi materiam sensu atque anima vacuam, sed naturam & rationem materiae illi praepositam. Neque dubito, quin hac potissimum de caussa rerum omnium a *Iano* primordia ceperint, quod eum Deum omnium vetustissimum, rerumque universarum autumarunt esse initium. (29) S. AVGVSTINVS eumdem esse censet *Ianum* quem *Iovem*. Quocirca vitio id ducit Romanis, seu potius civilis Romanorum Theologiae conditoribus, quod ex uno duos fecerint Deo: *Quum ergo Ianus mundus sit, & Iupiter mundus sit, unusque sit mundus, quare duo Dii sunt, Ianus & Iupiter? Quare seorsum habent templa, seorsum aras, diversa sacra, dissimilia simulacra? Si propterea, quia alia vis est primordiorum, alia caussarum, ex illa Iani, ex ista Iovis nomen accepit: numquid, si unus homo in diversis rebus duas habeat potestates, aut duas artes, (quia singularum diversa vis est) ideo duo dicuntur artifices? Sic ergo & unus Deus quum ipse habeat potestatem primordiorum, ipse caussarum, num propterea illum duos Deos necesse est putari, quia primordia caussaeque res duae sint?* Quod AVGVSTINVS & *Iovem* & *Ianum* mundum esse affirmat, id cave sic accipias, ac si mundi materiam indicasset. Mundi mentem potius seu animam intelligit, quod ipse alias his verbis significat: *Sit Iupiter corporei huius mundi animus, qui universam istum molem ex quatuor elementis constructam atque compactam implet & movet.* Interea, quemadmodum corpus & anima coniunctim vocantur homo, ita totus mundus ex anima & materia constans a veteribus una voce *Deus* appellatur. Ceterum, quod ad ipsam hanc attinet AVGVSTINI ratiocinationem, belle quidem ea & egregie civilem ferit Theologiam Romanorum, at in arcanam eorum & secretiorem disciplinam nihil potest. Namque huius praecipuum & princeps erat fundamentum, unum esse tantum Deum, quem certis de caussis non variis tantum afficere fas sit nominibus, verum etiam multiplici ritu & lege colere. Quare, quum *Ianus* & *Iupiter* nihil sint, nisi diversa unius eiusdemque celsissimi Dei nomina, non ego contemnendam putem (30) SALMASII coniecturam, iudicantis, Romanos vocem *Ianus* a Graecorum Ζανὸς, quod Iovis Aetolii nomen erat, traxisse.

Civ. Dei Lib. VII. C. X. (p. 130)

De civit. Dei Lib. IV. C. XI. (p. 76)

Genius alius erat de viginti selectis Romanorum Diis: quem, qui FESTVM modo inspexerit, non dubitabit amplius, Numen pariter fuisse rebus omnibus praefectum, totamque rerum naturam gubernans. *Genium*, inquit (31) FESTVS, *appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum.* Accedit (32) AVGVSTINI testimonium, qui

(29) *S. Augustinus*) Is vero illo in loco non suam, sed VARRONIS & aliorum quorumdam Romanorum sententiam de *Iano* exponit, atque ineptam esse eam, ostendere nititur. Ipse *Ianum* nec mundum esse opinabatur, nec eumdem esse, qui *Iupiter*, censebat, sed, quae dabant adversarii, sumebat, & ex illis contra eos disputabat.

(30) *Salmasii*) Haec ubi SALMASIVS coniecturam proposuerit, nescio. At placuit ea cum aliis quibusdam, tum non ita pridem PETRO DAN. HVETIO *Prop. IV. Cap. IX. §. II. p.* 228. qui ex ea *Ianum Iovemque* non differre probat. Ceterum, quantum his, quae de *Iano* erudite hic disputantur, tribuendum sit, hic unus omnes ARNOBII locus docebit ex *Libro III. adv. gentes p.* 147. *Incipiamus a Iano, quem quidam ex vobis mundum, annum alii, solem esse prodiderunt nonnulli. Quod si accipiemus, ut verum sit, sequitur, ut intelligi debeat, nullum umquam fuisse Ianum, quem ferunt Coelo atque Hecate procreatum, in Italia regnasse primum, Ianiculi oppidi conditorem, patrem Fonti, Vulturni generum, Iuturnae maritum.* Ergo primum historia *Iani* secretiorem illam, aut potius commentitiam, Romanorum Theologiam erroris & stultitiae convincebat, quippe quae *Ianum* fuisse antiquum Italiae regem monstrabat. Ipsi deinde hi Theologi, qui popularibus in religionibus explicandis mirifice ingeniosi sibi videbantur, semet ipsos conterebant, & mutuis oppugnabant armis. Etenim dum dissident, cuiusnam rei figura & signum *Ianus* sit, dum alius solem in eo videt, alius mundum, alius annum, alius Martem, alius aërem, quod SERVIVS *ad Virgilium* memoriae prodidit, nil sibi credendum esse, aperte praecipiunt, totamque hanc religionem exponendi viam hanc ad humani ludos ingenii pertinere, clamant. Haec in reliquos etiam Deos, quorum hic mentio fit, dicta sint.

(31) *Festus*) *De verborum significat. Lib. VII.* in DION. GODOFREDI *Auctoribus Latinae linguae p.* 292.

(32) *Augustini*) Verum non suam, sed VARRONIS, sententiam recitat AVGVSTINVS. Ipse vero quidnam de commentitiis eiusmodi religionum expositionibus senserit, paullo post, expositis VARRONIS opinionibus, his verbis testatur: *Sed quum conantur vanissimas fabulas sive hominum res gestas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutissimi tantas patiuntur*

qui aperte *Genium* a *Iove* non differre, scriptum reliquit, id est, aliud esse unius summi Dei nomen: *Quum alio loco* (VARRO) *dicis, Genium esse uniuscuiusque animum rationalem, talem autem mundi animum Deum esse, ad hoc idem utique revocas, ut tamquam universalis genius ipse mundi animus esse credatur. Hic est igitur, quem appellant Iovem.* Et nonnullis interpositis: *Restat*, inquit, *ut eum singulariter & excellenter dicant Deum Genium, quem dicunt mundi animam: ac per hoc Iovem.*

Civ. Dei Lib. VII. C. XIII. (p. 132. T. VII. Opp.)

Pergo ad *Chronon* seu *Saturnum*: de quo DIONYSIVM HALICARNASSENSEM audire iuvabit. Eo enim loco, quo is fertilitatem effert Italiae, id simul indicat, *Saturnum* non certam inter Deos provinciam tenere, sed totius rerum naturae imperium moderari: ὅυδὲν ἂν θαυμαςὸν, τὲς παλαιὲς ἱερὰν ὑπολαβεῖν τῷ Κρόνῳ τὴν χώραν ταύτην, τον μὲν δαίμονα τῦτον οἰομένες εἶναι πάσης εὐδαιμονίας δοτῆρα καὶ πληρωτὴν ἀνθρώποις· εἴτε χρόνον αὐτὸν δεῖ καλεῖν, ὡς Ἕλληνες ἀξιῦσιν, εἴτε Κρόνον, ὡς Ῥωμαῖοι, πᾶσαν δὲ περιειληΦότα τὴν τῦ κόσμυ Φύσιν, ὁπότερον ἂν τις ὀνομάσοι. *Itaque nihil mirum est, quod veteres hanc regionem Saturno sacram esse voluerunt, eo quod hunc Deum datorem & perfectorem omnis, quae hominibus evenire potest, felicitatis esse, censuerunt. Sive Chronon fas sit eum appellare, ut Graeci arbitrantur, sive Cronon, ut Romanis videtur; hoc tamen certum utrimque est, esse eum Deum, universam mundi naturam continentem.* *Saturnus* Hetruscum est vocabulum: cuius gentis lingua ex Orientis regionibus in Italiam delata est. Igitur derivandum illud arbitrer nomen a voce סתר *occultum.* Quod si ita est, *Saturnus* abstrusum & reconditum illud significabit rerum principium, cuius vis & potestas universam naturam complectitur & continet. Hinc evenit, ut Romanis *Deus Latius* seu latens Numen vocaretur, uxor vero eius in Pontificum Commentariis *Latia Saturni* audiret. Atque ipsa regio, quae Hetrusco sermone, *Saturnia* nominabatur, Romanorum lingua *Latium* dicta fuit. Vnde incolae eius *Latini* nominati sunt, id est, occulti & reconditi Numinis cultores. Ipsa porro fabulosa veterum Theologia, quoniam *Saturnum Iovis* esse docet genitorem, *Saturnum* vetat a quoquam *Iove* minorem aut inferiorem haberi. In quo tamen anceps statim exoritur quaestio: Quonam pacto, si haec ita sese habeant, fieri possit, ut *Iupiter* tamen & *Saturnus* non reapse differant, sed unus idemque maximus Deus sint? Neque una est omnium virorum eruditorum de hac controversia dirimenda sententia. PLATONIS primum audiemus sententiam, qui hanc difficultatem sibi solvendam proponit in *Cratylo*. Censet vero, *Iovem* in hac poëtarum narratione signum esse animae mundi. Animam hanc priscos Theologos ex perfecta & aeterna mente seu intelligentiâ procreatam esse, decernere. Istam ergo mentem *Chronon* seu *Saturnum* esse. *Saturnum* ipsum *Vrano* seu *Coelo* rursus subiici: neque hoc iniuria. Supremum enim coelestem Deum seu princeps illud Numen, unde nata sint omnia, mentis illius aeternae caussam esse & originem. *Vranus* igitur, *Chronos* & *Zeus* seu *Coelus*, *Saturnus* & *Iupiter*, si PLATONEM in hac caussa magistrum adsciscamus, tria eius denotabunt principia, ex quibus cuncta processisse censet, bonitatem ipsam, mentem & animam, τἀγαθὸν, νῦν & (33) ψυχήν. Sed non omnibus PLATONI licuit opinionem suadere. Sunt, qui minori opus esse subtilitate iudicant ad HESIODI *Theogoniam* declarandam. Quare *Iovem* neque Deum supre-

Rom. Antiqu. Lib. I. p. 24. ed. Steph.

angustias, ut eorum quoque vanitatem dolere cogamur. Lib. VII. de civ. Dei Cap. XVIII. p. 135. Nihil fieri verius potest hoc iudicio.

(33) ψυχήν) Plura hic vir doctissimus sibi visus est in PLATONA deprehendisse, quam apud eum exstant. Qui quidem trium illorum principiorum non modo non meminit hoc in loco, sed etiam affert nonnulla, ex quibus apparet, ne in mentem quidem ei venisse, *Saturni*, *Iovis* & *Vrani* historias ad tres illas naturas applicare. Fabulam quidem de ortu *Iovis ex Saturno* in *Cratylo p.* 262. ita explicat, ut *Iovem* magnae cuiusdam intelligentiae progeniem esse statuat: εὔλογον δὲ, μεγάλης τινὸς διανοίας ἔκγονον εἶναι τὸν Δία *Probabile vero, magnae cuiusdam intelligentiae prolem Iovem esse.* Verum quid haec sibi verba velint, difficile intellectu est. Namque paullo ante non obscure professus erat, *Iovem* Deum esse summum omnium; quippe quem ἄρχοντα καὶ βασιλέα τῶν πάντων, *principem & regem omnium* vocaverat. Is ergo summus Deus quonam sensu ab eo dictus sit magnae cuiusdam intelligentiae filius esse, equidem nescire me fateor. Multo minus intelligo, quid dicat, quum postea de *Saturno* ex *Coelo* nato loquitur: Ἔτι δὲ, inquit, Οὐρανοῦ υἱός, ὡς λόγος· ἡ δὲ αὖ εἰς τὸ ἄνω ὄψις καλῶς ἔχει τοῦτο τὸ ὄνομα καλεῖσθαι Οὐρανία, ὁρῶσα τὰ ἄνω *Est autem is Coeli filius, ut fertur: quippe adspectus ad supera merito* Οὐρανία *vocetur, quasi* ὁρῶσα τὰ ἄνω. Explorent alii dicti huius sententiam & virtutem: mihi quidem non placet. Id satis animadverto, nugari PLATONEM non secus, ac ultimum Grammaticorum. Video quoque, falli eos, qui existimant, *Vranum* ipsi visum fuisse id, quod affectatores eius τἀγαθὸν vocant, *Saturnum* id, quod iidem νῦν, *Iovem* denique id, quod ψυχὴν nominant. De reliquis solliciti sint alii. Coniecturas ceterum eximii viri de vocabulorum *Saturnus*, *Latium* & aliorum originibus probent, quibus placet: mihi, ut verum fatear, nimis videntur esse tenues & aridae.

premum arbitrantur esse, nec pro mundi habent anima, verum aetherem illo nomine significari, putant. Simili modo *Neptunum* & *Platonem*, *Iovis* fratres, & eiusdem *Saturni* filios, mare & terram designare, suspicantur. Quod hi tres vero ex *Saturno*, *Vrani* filio, dicuntur geniti, id hanc vim habere, opinantur: Abstrusa & recondita supremi coelestisque Dei virtute omnia illa facta & constituta esse, quae ad rerum naturam spectant. Aliam ingressus est viam is, qui *Librum de mundo* litteris consignavit. Quum *Iovem* fateatur principis & altissimi Dei notam esse, *Saturnum* tamen immensam temporis continuationem seu aeternitatem significare, putat. *Iovem* igitur *Saturni* filium hoc sensu a poëtis dici, existimat, *quod ab aevo sempiterno ad alterum aevum pertineat*, διήκειν ἐξ αἰῶνος ἀτέρμονος εἰς ἕτερον αἰῶνα. Ex quo apparet, *Saturnum* & *Iovem* quodammodo rem unam ipsi & eamdem esse. Mihi vero explorati nihil hic constitui videtur posse, certusque sum, tum demum optime responsum iri illis, qui hanc dubitationem commovent, si dicamus, inanem suscipi laborem & inutilem ab illis, qui in poëtarum fabulis & commentis mysteria nescio quae iustamque rerum cohaerentiam investigare cupiunt. Neque dubito, quin hanc responsionem ipsimet ingenui & considerati Deorum amici, si naturalis fuissent Theologiae periti, probaturi fuissent. S. (34) AVGVSTINVS VARRONIS de *Saturno* sententiam nobis exposuit, quae huc redit: *Saturnum* illam esse naturam, quae continuo ex se occulta rerum semina formasque producat, atque rursus eadem in sinum suum revocet & recipiat. Neque desunt, qui hoc unum docere voluisse, qui fabulam de *Saturno* pueros suos devorante excogitarunt, suspicantur, formas rerum corporearum semper destrui & interire, at femineas naturae partes seu materiam semper superstitem esse & remanere. Nolim ego hic arbiter sedere: verum hoc plane affirmo, virtutis & naturae divinae adumbrationem quamdam in fabulis de *Saturno* contineri. Quare, quod ab (35) AVGVSTINO traditum habemus, *Saturnum* olim definiverunt *sinum quemdam esse naturae, in se ipso continentem omnia.* Neque idem veretur concludere AVGVSTINVS, *Iovem* & *Saturnum* non nisi nomine discrepare, unumque Numen esse, si quis eam putet *Saturni* notionem retinendam esse, quam VARRO suppeditavit, *de civit. Dei Lib. VII. C. XIII.* Itaque nil temere me facturum, arbitror, si nomen *Saturnus* aliud ex illis pronuntiem nominibus fuisse, quibus summum veteres Deum condecorarunt, quoniam secretam & occultam vim significat, totam rerum naturam complectentem, permeantem, sustinentem, seminaque ac formas rerum omnium ex se ipso procreantem & producentem. Idem de voce *Vranus* seu *Coelus* censeo. Nihil ea est, quam aliud supremi Numinis cuncta moderantis & continentis, seu primae in divinitate personae vocabulum.

c. VII. p. 869. (T. I. Aristot.)

De civit. Dei Lib. IV. C. XII. (p. 77.)

Ita in veteri inscriptione legitur: OPTIMVS MAXIMVS CAELVS AETERNVS IVPITER.

Venio ad *Minervam.* Hoc ego vocabulum minime diffiteor saepenumero peculiarem quamdam Deam, aut vim quoque divinam, in aethere singulari ratione manifestam, id quod deinceps ostendemus, denotare. Idem vero illud nonnumquam summi Numinis esse notam, contendo, vimque proprie significare per totam rerum naturam sua sponte sese diffundentem. Supra iam testatum fecimus, Numen illud, *Neith* sive *Neithas* dixerunt Aegyptii, nulla re ab eo discrepare, quod Graeci Ἀθηνᾶν, Latini vero *Minervam* nominarunt. At quae templo Deae *Neith* sacro inscripta quondam erant in Aegypto verba: *Ego sum omne illud, quod fuit, quod est, quod futurum est*, ea docent sine controversia, *Neith* pro vi habitam fuisse divina, universum orbem moderante & gubernante. Similiter (36) ATHENAGORAS, quaenam illa fuerit, quam *Athenan* vocarunt Graeci, his vocibus declarat: ἡ φρόνησις διὰ πάντων διήκουσα. *Mens & sapientia per omnia diffusa & extensa.* Quibus respondent, quae auctor *Libri sapientiae* de sapientia perhibet: quippe quae ipsi vocatur ἡ πάντων τεχνῖτις, *artifex rerum omnium*, diciturque διήκειν καὶ χωρεῖν διὰ πάντων, *permeare atque pertinere per omnia.* Ergo *Athena* seu *Minerva*, cui Graeci inserviebant & Latini, aut ipse fuit Deus princeps & celsissimus omnium, ratio perfecta & infinita, unde nata atque orta sunt omnia, aut vero altera in divinitate hypostasis, ex ipso divinitatis aeternae fonte, nulla intercedente alia caussa, profecta. Operae

(34) *Augustinus*) *De civit. Dei Lib. VII. C. XIII. p. 132. T. VII. Opp.*

(35) *Augustino*) Verum hoc in loco nulla exstat apud AVGVSTINVM mentio *Saturni*, neque verba, quae hic adducta sunt, ad *Saturnum* pertinent. Loquitur de illis, qui Deum mundi esse animam, & mundum corpus eius esse, censent. AVGVSTINVS: *Non enim*, inquit, *ingenii opus est excellentia, ut deposito studio contentionis attendant, - - - si mundus Deus est, sinu quodam naturae in se ipso continens omnia.* Haec quid, quaeso, ad *Saturnum.*

(36) *Athenagoras*) *Legat. pro Christianis C. XIX. p. 86.* Verum ATHENAGORAS non hanc suam esse profitetur opinionem, sed Graecorum quorumdam, quam ipse contemnit & falsitatis coarguit.

p. 191. perae pretium erit ARISTIDEM hic audire, *Oratione in Minervam :* Πάντα μὲν οὖν τὰ κάλλιστα περὶ Ἀθηνᾶν τε καὶ ἐξ Ἀθηνᾶς· κεφάλαιον δὲ εἰπεῖν, τοῦ πάντων δημιουργοῦ καὶ βασιλέως παῖς ἐστι μόνη δὴ μόνου· οὐ γὰρ εἶχεν ἐξ ὅτου ὁμοτίμου ποιήσειεν αὐτήν, ἀλλ' ἀναχωρήσας αὐτὸς εἰς αὐτὸν, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γεννᾷ τε καὶ τίκτει τὴν θεόν· ὥστε ἐστὶ μόνη βεβαίως γνησία τοῦ πατρὸς, ἐξ ἴσου καὶ ὁμολογοῦντος ἑαυτῷ τοῦ γένους γενομένου, κ. τ. λ. *Igitur pulcra omnia & egregia sunt vel in Minerva, vel ex illa. Ac ut paucis multa complectar, illa est unica progenies unius architecti & regis omnium rerum. Etenim neminem habebat sibi honore parem, unde gigneret illam. Itaque ipsemet in semet ipsum descendens, genuit illam & procreavit ex semet ipso : ita ut unica haec sit & genuina soboles primi rerum omnium parentis.* Pergit paullo post : Πίνδαρος δὲ αὖ φησι, δεξιὰν κατὰ χεῖρα τοῦ πατρὸς αὐτὴν καθεζομένην τὰς ἐντολὰς τοῖς θεοῖς ἀποδέχεσθαι. ἀγγέλου μὲν γάρ ἐστι μείζων ἥδε, τῶν ἀγγέλων ἄλλοις ἄλλα ἐπιτάττει πρώτη, παρὰ τοῦ πατρὸς παραλαμβάνουσα, ἀντ' ἐξηγητοῦ τινος οὖσα τοῖς θεοῖς καὶ εἰσαγωγέως, ὅταν καὶ τούτου δέῃ. *Pindarus Minervam canit ad dextram sedere parentis, ab eoque mandata, quae Diis postea reddat, accipere. Angelis enim illa maior est, atque angelorum huic illa, isti alia imperat, quemadmodum a patre suo iussa est. Namque officio interpretis & introductoris ad Deos, quum res ita postulat, fungitur.* Ad quem locum aliud mihi liceat agendo monere, vocem *Angelus* ea, qua floruit ARISTIDES, aetate a Iudaeis & Christianis ad Deorum etiam asseclatores transiisse. Hinc frequens eius occurrit mentio in philosophorum, qui post ARISTIDEM vixerunt, monumentis. Finem orationi, qua *Minervae* laudes persequutus erat, his verbis facit ARISTIDES : Σχεδὸν γὰρ δύναμιν τοῦ Διός εἶναι λέγων τις αὐτὴν ἐκ τούτων, οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι· ὥστε τί δεῖ μικρολογεῖσθαι τὰς ἐν μέρει πράξεις αὐτῆς διηγούμενον; ὁπότ' ἔξεστι, τὰ τοῦ Διὸς ἔργα κοινὰ τοῦ Διὸς εἶναί φησι καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. *Non erraverit, quicumque ex illis, quae diximus, coëgerit, Minervam esse Iovis ipsius virtutem ac potestatem. Quapropter, ne res omnes minutas ad Minervam pertinentes enumeremus, ita quidem rationem concludimus, omnia Iovis opera ipsi cum Minerva esse communia.* Ergo valeat eorum, quam vir longe doctissimus & diligentissimus, (37) G. I. VOSSIVS, probare videtur alicubi, sententia, qui, quod rebus omnibus praefecerunt veteres, Numen nihil opinantur esse aliud, quam naturam sensu vacantem, aut caussam genitricem per totam rerum naturam fusam, nec ullius excellentioris maiorisque intelligentiae legibus & voluntati subiectam. Nam ut omittam, qui sic sentiunt, nihilo esse illis meliores, qui divinam plane rationem & Deum tollunt, haec, quae attulimus, neminem dubitare sinunt, antiquos populos vocabulis *Neith*, *Athena* & *Minerva* summam sapientiam & intelligentiam designasse, eamque aut pro ipso rerum omnium potente Deo, aut pro ea, quam vis eius principio genuit, natura (38) habuisse.

Minervae comitem *Apollinem* dabimus. Notum est, soli, quem omnes cernimus, hoc nomen quondam impositum fuisse : quae notio si valeat, ex inferioribus *Apollo* Diis foret. Sed qui non aliam sibi persuadent viguisse quondam huius vocabuli potestatem, hi errorem, quem facili negotio refellas, admittunt. Ne is quidem *Apollo*, qui locum inter duodecim Consentes Deos obtinet, sol esse potest. Solem enim constat postea inter octo illos Deos, quos *Selectos* nominabant, Diis Consentibus sociatum esse, quum antea extra illorum versaretur numerum. Sed haec alio pertinent : nobis hic, ut efficiamus, studendum est unice, vocabulum *Apollo* sic etiam fuisse usurpatum, Deum ut omnium maximum, solis, totiusque mundi auctorem & parentem, significaret. Vix vero meliorem hac in caussa testem rogare possumus, quam PLVTARCHVM; quippe qui sacerdos fuit *Apollinis*. Ergo legenda hic dabimus, quae in *Libro de defectu oraculorum* de *Apolline* scripta reliquit : Εἴτε ἥλιός ἐστιν, εἴτε κύριος ἡλίου καὶ πατὴρ, καὶ ἐπέκεινα τοῦ ὁρατοῦ παντὸς, οὐκ εἰκὸς ἀπαξιοῦν φωνῆς τοὺς νῦν ἀνθρώπους, οἷς αἴτιός ἐστι γενέσεως, καὶ τροφῆς, καὶ τοῦ εἶναι, καὶ φρονεῖν. *Sive is sol est, sive dominus paterque solis, ultra omnem visui expositam collocatus naturam, verisimile non est, eum nostra aetate homines voce sua dedignari, quibus nascendi, nutritionis, vitae ac intelligendi caussa* (39) *ipse est.*

Iam

(37) *G. I. Vossius*) *De idololatria Lib. VII. Cap. I. p. 718.*

(38) *Habuisse*) De *Minerva*, De Dea *Neith*, & de inscriptione in fano *Neith* reperta supra iam tantum dixi, quantum sufficit ad veritatem eorum, quae hic afferuntur, explorandam. ARISTIDES non is est, ex quo veterum religiones addiscas. Praeterea loci eius, qui hic exstant, non id probant, quod vir doctissimus tam diligenter inculcat, *Minerva* nomen esse, quod summum designet Deum.

(39) *Ipse est*) Ex PLVTARCHI dicto hoc non id mihi videtur consequi, quod ex eo CVDWORTHVS perspicuum esse putat, fuisse nonnullos, qui asseveraverint, *Apollinem* supremum esse, quod rebus universis praeest, Numen. (I) Patet ex

Iam quae *Vrania Aphrodite*, *Venus coelestis* seu *Amor* vocata quondam est, Diva haud dubie quoque Dei res omnes tutantis & moderantis signum est, aut aliud Dei huius nomen, quo id potissimum indicatur, quod generatim mens in Deum intuens continuo concipit, comprehendi & contineri ab eo omnia. Nec enim alia est haec Dea, quam Ἔρως ille seu *Amor*, quem ORPHEVS aliique, quorum ARISTOTELES meminit, rerum omnium voluerunt initium esse. Certum est, binas veteres populos *Veneres* seu amores suspexisse: qua de re luculentum hoc exstat PAVSANIAE in PLATONIS *Symposio* dictum: *Ἡ μέν γέ πυ πρεσβυτέρα καὶ ἀμήτωρ Οὐρανῦ θυγάτηρ, ἣν δὴ καὶ ὐρανίαν ἐπονομάζομεν· ἡ δὲ νεωτέρα, Διὸς καὶ Διώνης, ἣν δὴ πάνδημον καλῦμεν· ἀναγκαῖον δὴ καὶ Ἔρωτα, τὸν μὲν ἑτέρᾳ συνεργὸν, πάνδημον ὀρθῶς καλεῖσθαι, τὸν δὲ ὐράνιον.* *Vna quidem antiquior est & sine matre Venus, Coelo nata, quam coelestem Venerem nuncupamus: altera vero iunior, e Ioue ac Dione prognata, quam pandemum, id est, vulgarem communemque, appellamus. Necessarium itaque, Amorem Veneris illius socium atque adiutorem coelestem vocari, huius vero vulgarem.* Quarum *Venerum* quae maior natu est, ea PLATONI dicitur *Saturno* & *Iapheto* antiquior esse, ab (40) ORPHEO vero rerum omnium vetustissimum, *πρῶτος* que *γενέτωρ*, *princeps genitor* appellatur. Quod quidem spectasse puto populos orientem solem spectantes, quum eam *Mylittam* seu *genitricem*, foecundissimam nimirum rerum omnium matrem, nominarent. Neque distat *Venus* haec ab eo, quod PLATO *τὸ πρῶτον καλὸν*, *primam pulcritudinem*, seu caussam omnis pulcritudinis, venustatis, ordinis & convenientiae in hoc orbe salutat. (41) PAVSANIAS utrique harum *Venerum*, tam coelesti, quam vulgari, templa passim dedicata fuisse, auctor est, additque, *Vraniam* seu coelestem *Venerem* nomen invenisse *ἐπὶ ἔρωτι καθαρῷ καὶ ἀπηλλαγμένῳ πόθυ σωμάτων*, *ab amore puro & corporum cupiditate vacante.* Vt vero in homine est hic amor, nihil est aliud, quam participatio *Vraniae* principis, *Veneris* seu *Amoris* coelestis, id est, ipsius Dei. Confirmant haec, quae diximus, non uni veterum auctorum loci. EVRIPIDES, cuius locum (42) STOBAEI diligentia ab interitu vindicavit, sic describit *Venerem*, ut summum ab eo Deum laudari, vix sit, cur dubitare queas:

P. 108. (p. 318. ed. Ficini.)

Τὴν Ἀφροδίτην ὐχ᾽ ὁρᾷς, ὅση θεός;
Ἀλλ᾽ ὐδ᾽ ἂν εἴποις, ὐδὲ μετρήσειας ἂν,
Ὅση πέφυκε, καὶ ἐφ᾽ ὅσον διέρχεται.
Αὐτὴ τρέφει σε κἀμὲ, καὶ πάντας βροτὺς, κ. τ. λ.

Sic apud Aeschylum: Ἐρᾷ μὲν ἁγνὸς ὐρανὸς, κ. τ. λ. Ἔρως δὲ γαῖαν λαμβάνει, κ. τ. λ. - - - τῶν δ᾽ ἐγὼ παραίτιος. Grotii Excerp. p. 45.

Quorum versuum haec est sententia: *Videsne, quam magna Venus haecce Dea sit? Quidquid dixeris, numquam magnitudinem eius recte explicabis, aut imperii eius fines describes. Illa est, quae & te, & me, & omnes alit mortales, quaeque efficit, ut coelum & terra inter se amice conspirent,* &c. Luculentius etiam (43) OVIDIVS in *Libris Fastorum* hanc rem exprimit:

Illa quidem totum dignissima temperat orbem:
Illa tenet nullo regna minora Deo:

Iuraque

ex eo, nonnullis *Apollinem* non solem, verum solis dominum & parentem, quem nemo conspiciat, visum esse. Huius ego generis senteotiam hanc putem fuisse, *Apollinem* naturam esse, quae & solem condiderit, & perpetuo gubernet ac moderetur. Nihil autem, quod nos cogat, video, ut hos homines existimasse credamus, *Apollinem* primum illud esse, unde fluxeriot omoia, rerum principium. Neminem fugit rerum veterum vel mediocriter gnarum, persuasum olim plerisque fuisse, stellis iam fixis, quam errantibus certos esse genios aut Deos praepositos, quorum nutu & arbitrio illae regerentur. Ergo soli suum quoque Deum praefectum esse, statuebant. Hinc illod de *Apolline* sententiarum inter veteres divortium, quod PLVTARCHVS tangit. Alii *Apollinem* ipsum esse solem, alii Deum illum, a quo sol gubernaretur, existimabant. (II) *Apollo* vitae, sapientiae, nutritionis caussa dicitur a PLVTARCHO. Neque haec verba supremum Deum perspicue designant. Soli enim haec omnia fuisse ab antiquis attributa, quis, quaeso, ignorat? MACROBIVS *Saturnal. Lib. I. Cap. XIX. p. 294.* *Sol*, inquit, *mundi caput est & rerum sator, omnisque vis eius non in quodam divisorum ministerio membrorum, sed in sola mente consistit, cuius sedes in capite est.* Adde IVLIANVM *oratione in solem.*

(40) *Orpheo*) In ORPHEI *Hymno in Venerem*, qui *Opp. p. 151.* exstat, haec verba non leguntur, quamvis *Venus* in eo omnia gignere dicatur, atque *γενέτειρα θεὰ*, *genitrix Dea* vocetur. Atque hic ipse *Hymnus*, quod ex singulis prope versibus patet, non *Veneri*, quam *coelestem* nominarunt veteres, sed illi, quam ex spuma maris prognatam esse, atque Adooidis amore arsisse, dicebant, consecratus est.

(41) *Pausanias*) In *Boeoticis s. Libro IX. Cap. XVI. p. 742.*

(42) *Stobaei*) *Eclog. phys. Lib. I. C. XVII. p. 97.*

(43) *Ovidius*) *Lib. IV. Fastor. v. 91. s.*

Iuraque dat coelo, terrae, natalibus undis,
Perque suos initus continet omne genus.
Illa Deos omnes (longum enumerare) creavit:
Illa satis caussas arboribusque dedit.

Vbi sigillatim animadverti velim, OVIDIVM Deos omnes a *Venere* seu uno summo Deo creatos dicere. Nescio vero, an ullus aptius & ornatius negotium hoc edisseruerit BOETHIO, vate Christiano & philosopho: cuius quidem hi versus sunt:

De consol. Lib. II. Met. VIII. (p. 47.)

Quod mundus stabili fide
Concordes variat vices,
Quod pugnantia semina
Foedus perpetuum tenent,
Quod Phoebus roseum diem
Curru provehit aureo, &c.
Hanc rerum seriem ligat,
Terras ac pelagus regens,
Et coelo imperitans, AMOR, &c.
Hic si frena remiserit,
Quidquid nunc amat invicem,
Bellum continuo geret.
Hic sanctos populos quoque
Iuncto foedere continet.
Hic & coniugii sacrum
Castis nectit amoribus, &c.
O felix hominum genus,
Si vestros animos AMOR,
Quo coelum regitur, regat.

(Loc. cit.) Ceterum *Venerem* hanc *Vraniam* seu *coelestem* cognatione quadam attingit tertia illa *Venus*, quae PAVSANIAE Ἀποστροφία. Latinis *Venus Verticordia* dicitur, casti purique amoris, in quo nihil est nefariae & effrenatae libidinis, signum. Huic *Veneri* statuam Romani dedicaverant, *quo facilius*, ut VALERIVS MAXIMVS ait *Lib. VIII. C. XV. virginum mulierumque mentes a libidine ad pudicitiam converterentur.* Igitur hoc quoque ratum maneat, veteres, quo Deum indicarent naturam esse omnium maxime rerum amabilem, pulcritudinem principem, benignissimum & foec[illegible]dissimum naturae totius altorem & parentem, illum denique, qui suavissimo univer[illegible]m [illegible]m concentu constanter temperaret, *Vraniae* seu *Veneris coelestis* eum nomine subinde (44) compellasse.

Vulcanus,

(44) *Compellasse)* De amore veterum duplici supra iam copiosius sententiam dixi. Libere fateor, quae hic disputat vir doctissimus, ut *Venerem* unius summique Numinis apud veteres vocabulum fuisse probet, ab omni probabilitate aliena mihi videri. *Venus*, cui sacra faciebant Graeci, sine ulla controversia femina quaedam aut regina fuit, inter Deos post fata relata. Luculenter id ex historia eius universa apparet. Neque quisquam remotioribus temporibus de duplici aut triplici *Venere* cogitavit. Plures autem cur deinceps producerentur *Veneres*, id binis de caussis evenit. (I) Graeci, quum mercaturae aliarumque rerum caussa gentes adirent exteras, apud has Deam quoque reperiebant rebus amatoriis praefectam. Nullus certe populus, cui plures venerari Deos placuit, Numine caruit eiusmodi: nec ulla, quod sciam, gens provinciam hanc amantium negotia curandi Deo mari commisit, verum omnes feminae procurationem istam crediderunt. Has Deas Graeci nil dubitabant suam esse *Venerem*, & *Veneris* etiam vocabulo appellabant. Idem postea Romani fecerunt. Hinc quatuor illae *Veneres*, quas CICERO enumerat *de natura Deor. Lib. III. C. XXIII. p.* 3087. & ARNOBIVS *Lib. IV. adv. gentes p.* 170. immo longe plures, quas ex veterum libris & inscriptionibus, cui otium est, colligere licebit. Lege CAROLVM PATINVM *loco* mox *cit. p.* 396. Omnis enim Dea, cui populus aliquis amoris detulerat imperium, *Venus* appellabatur. (II) Graeci, postquam philosophiae operam dare coeperant, facile non unum esse perspiciebant amoris genus, sed multum inter coecam libidinem amoremque voluptarium, & amorem sapientia & ratione nixum interesse. SOCRATEM suspicor & PLATONEM principes exstitisse huius rei magistros inter Graecos; quod ex *Symposio* PLATONIS aliisque eius libris cognoscitur: nisi forte rectam rationem etiam sine magistro multis ducem fuisse malis ad hoc discrimen intelligendum. Vtcumque est, Graecis ita eruditis, consentaneum erat, ut turpe ducerent, sani & insani, honesti & inhonesti, casti & impudici amoris tutelam uni Divae commendare. Atqui *Venerem* illam, quae publice coleba-

Vulcanus, si eam vocis retineamus notionem, quae communi trita fuit usu, Deus haud dubie fuit certo muneri praepositus. Sed nec desunt, ex quibus apparet, dicta veterum, latius hoc saepenumero patuisse vocabulum. ZENO, quod (45) LAERTIVS tradit, summum Numen docebat olim Ἥφαιστον seu *Vulcanum* appellatum esse, κατὰ τὴν εἰς τὸ τεχνικὸν πῦρ διάτασιν τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτοῦ, *quod in artificiali igne distentum sit imperium eius.* (46) PLVTARCHVS & STOBAEVS vero Stoicorum familiam referunt non modo naturam, sed ipsum etiam Deorum principem orbisque fabricatorem, quem corpore negabant vacare, τεχνικὸν πῦρ, *ignem arte & ratione progredientem* appellasse. (47) IAMBLICHVS illum, quem Aegyptii *Phtha* dixerunt, Deum *Hephaesto* seu *Vulcano* Graecorum respondere, testatur: Ἕλληνες εἰς Ἥφαιστον μεταλαμβάνουσι τὸν Φθᾶ, τῷ τεχνικῷ μόνον προσβάλλοντες. *Graeci vero hunc Phtha nominant Vulcanum, artem in eo solam considerantes.* Atqui idem auctor *Phtha* hunc una cum *Osiri* & *Hammone* unum eumdemque Deum Aegyptiis fuisse censet, aut, ut rectius loquar, haec nomina unam mundi animam significare, perhibet. Quocirca concludamus, quemadmodum Aegyptii verbo *Phtha* supremum non raro Deum, aut mundi saltim animam, omnia ratione atque via coagmentantem & construentem, indicarunt, ita Graecos nomen *Vulcanus* eadem nonnumquam adhibuisse (48) notione.

SENE-

colebatur, una cum filio *Cupidine* lasciviae potius & libidinum, quam veri rectique amoris, patronam dici posse, apertum erat. Itaque, ne casto & sapienti amori suum tutelare Numen deesset, unam *Venerem* in duo dissecabant veluti Numina, *Veneremque coelestem* una cum *Cupidine coelesti* comminiscebantur, cui supplicarent illi, quorum animos legitimus purusque amor inflammasset, altera *Venere* & altero *Cupidine*, quibus cognomen *terrestris* imponebant, iis relictis, quibus amor corporeus & libidinosus frena iniecisset. Nihil novi narro & inusitati. Exemplis enim non paucis ostendere, proclive est, praecepta philosophorum ad religionem & Deorum historiam applicata non leves interdum mutationes in veterum fabulas intulisse, aut veteres, ne rationis dictata, quae credebant, religioni publicae repugnare viderentur, saepenumero haud nefas putasse, Deorum historias pro lubitu refingere. Quare nihil est, cur demiretur aliquis, ausos fuisse Graecos veteres unam amoris Deam in bina partiri Numina, ne alter amor patrono & tutore careret. Iuvabant hanc audaciam *Theogoniae* veterum poetarum, quae, quod vel unus docet HESIODVS, *Amorem* narrabant Deorum esse antiquissimum. Namque hoc quum nullo modo in *Venerem* illam caderet, quam HOMERVS canit, & Graecia publice colebat, satis sibi hinc nasci putabant argumenti ad binos *Amores* binasque *Veneres* introducendas. Quae vir doctissimus hoc in loco movet, nihil habent virtutis ad hanc labefactandam sententiam. PLATO binas esse *Veneres* monet: PAVSANIAS *Venerem coelestem* ab amore puro denominatam esse refert. Hisne testimoniis num adducetur aliquis, ut *coelestem Venerem* supremi Numinis imaginem fuisse statuat? EVRIPIDES & AESCHYLVS more poetarum magnitudinem imperii praedicant *Amoris* sive *Veneris*, id est, si figuras removeas, quidquid est hominum vel animalium, instinctu quodam naturae ad amandum inter se incitari, docent. Hoc quid, quaeso, facit ad probandum, *Venerem coelestem* & summum Deum non differre? Taceo, nihil adesse, ex quo constet nobis, hos poetas de coelesti amore loqui, atque apud AESCHYLVM ne *Amoris* quidem seu *Veneris* vocabulum exstare. OVIDII locus de amore totus ab hoc abest negotio. Namque carmen eius qui modo inspexerit, is potiam hunc nullam aliam laudare *Venerem*, quam eam, cui sacra Romani faciebant, Aeneae matrem, intelliget:

Proximus Anchisen, cum quo commune parentis
Non dedignata est nomen habere Venus,
Hinc satus Aeneas.

Fastor. Lib. IV. v. 35. s. BOETHIVS, philosophus & poeta Christianus, supremum Numen *Amorem* vocat. Exemplo sacrarum litterarum tueri hoc factum BOETHIVS poterat. Quid hoc autem ad Deorum cultores? Ex eone, quod BOETHIVS Deo nomen *Amoris* imponit, consequitur, qui *Venerem coelestem* olim coluerunt, rerum omnium parentem Deumque supremum coluisse? Nemo id, opinor, sanus dixerit. Ita doctissimos saepe viros umbra quaedam veri decipit. Qui amore opinionis cuiusdam capti sunt, etiamsi ratione ceteroquin & ingenio valeant, non dissimiles tamen plerumque eorum sunt, quos morbus vexat regius, quibus flava videntur, quae conspiciunt, omnia. Nullum tractant auctorem, in quo non amores suos reperiant: si res votis suis minus favear, verba tamen, quae favere videntur, numquam desiderant. Ceterum de *Venere coelesti* eiusque sacris ceteris omnibus accuratius & copiosius egit CAROLVS PATINVS *Commentario in antiquum monumentum Marcellinae e Graecia nuper allatum*, qui *Patavii* 1688. *in* 4. prodiit. Etenim *Marcellina* illa, cui hoc dedicatum est monumentum, ἀρχιέρεια Ἀφροδίτης οὐρανίας fuit. De *Venere* autem *Verticordia* seu Ἀποστροφίᾳ lectu digna sunt, quae collegit PETR. BAYLIVS *Diction. histor. & critique voce Sulpitia Tom. IV. Not. A. p.* 2676.

(45) *Laërtius) Libro VII. Segm. 147. p.* 458.

(46) *Plutarchus) De placitis philos. Lib. I. Cap. VII. p.* 881. STOBAEVS *Eclog. phys. Lib. I. C. II. p.* 17.

(47) *Iamblichus) De mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. Cap. III. p.* 159.

(48) *Notione*) Aut ego nescio, quid sit ratiocinari, aut hac iterum conclusione nihil fieri potest infirmius. (1) Stoici nomen *Vulcanus* ex summi & unius, quod credebant esse, Numinis vocabulis esse, affirmarunt. At quis nescit, tam perverse ac inepte genus hoc religionem publicam

 cum

De benef. Lib. IV. C. VIII. SENECA alia quaedam recitat supremi Dei nomina, quae talia credebant esse Stoici: *Hunc & Liberum patrem, & Herculem, ac Mercurium nostri putant: Liberum patrem, quia omnium parens; - - - Herculem, quod vis eius invicta sit; Mercurium, quia ratio penes illum est, numerusque, & ordo, & scientia.* Quamquam quid plura refert producere? Nam quae disputata sunt adhuc, extra omnem ponunt controversiam, summum Numen variis olim nominibus ornatum fuisse. Quare omnia haec Numina, *Iovem, Panem, Ianum, Genium, Saturnum, Coelum, Minervam, Apollinem, Vraniam Aphroditen, Hephaestum, Liberum patrem, Herculem* & *Mercurium*, qui totidem arbitrantur distinctos esse tam personis, quam muneribus Deos, in manifesto versantur errore; at qui totidem censent Deos esse potestate pares, aeternos & ex se ipsis exsistentes, vix turpitudinis notam effugiunt. Vnius Dei, naturam rerum comprehendentis, temperantis & moderantis, varia sunt haec nomina, quibus variae perfectiones eius &, quae ex illis ortae, diversae descriptiones occasionem fecerunt.

Praeter hos, multos alios vetustas Deos venerata est, qui SERVIO *Dii* vocantur *speciales.* Quos itidem falluntur, qui tot naturales esse Deos putant, aut Numina re vera distincta suaque virtute constantia. Nam aeternos eos existimare, nulliusque voluntati subditos, id prorsus stolidum foret. Quod de superioribus affirmavi, id in hos quoque Deos cadit: Varia sunt nomina variaeque notiones unius summi maximique Numinis, cuius diversas virtutes & operandi modos pluribus efferre veteres vocabulis consueverunt. Non ignoro, recentiores quosdam auctores, qui veterum populorum superstitiones & de Diis commenta libris persequuti sunt, tres saltim attribuisse illis Deos omni alieno imperio liberos & solutos, *Iovem, Neptunum* & *Plutonem.* His Numinibus antiquos censent dominationem in orbem terrarum divisisse: ex quo consequitur, qui unum Deum fateretur esse, toti naturae praesidentem, inter eos inventum fuisse neminem. Mihi vero longe alia sedet animo sententia. Persuasum enim habeo, Numina haec, quae viri docti & distincta & sui plane iuris esse credunt, si natura eorum ex secretioris doctrinae veraeque veterum Theologiae legibus aestimetur, nullos esse, quam poëticos & commentitios Deos. Nec sapientum fuisse quemquam, arbitror, quin haec tria tantum esse iudicaret unius supremi Numinis vocabula, quibus maiores huc unum voluerint indicatum, diversi generis esse, quam in mundi huius partibus, coelo, mari, terra & inferis, summum Numen demonstraret atque exerceret, potentiam. Ordiar, ut id planum faciam, a *Plutone* seu *Hade*, qui Latinis *Orcus* etiam & *Dis* dicitur: in quibus nominibus quod postremo positum est, id nomen *Dives*, at contractum, videtur esse, quippe quod Graeco verbo *Pluto* respondet. Huic Deo BALBUS apud (49) CICERONEM *omnem vim terrenam* dedicatam esse, ait; alii vulgo imperium tribuunt in animas corporibus secretas & his terris egressas. Iam *Plutonem*, si ut Numen illud spectatur, quod inferis & animis dominatur, PLATO auctor est, nihil esse aliud, quam vocabulum, quo ista providentiae divinae pars signatur, quae ad animas pertinet hominum corporibus exemtas & liberas. Vide, quid FICINUS scribat *in Platonis Cratylum: Animadverte prae ceteris, Plutonem hic significare praecipue providentiam divinam ad separatas animas pertinentem.* Haec enim illa est, quae PLATONIS quidem iudicio *vincit atque detinet puras animas in separato illo statu vinculo omnium optimo, quod non est necessitas, sed amor ac desiderium: puris enim, quibus ibi fruuntur, voluptatibus capiuntur & praeter modum delectantur.* Atque hac ratione par est etiam PLATONIS verba de *Plutone* accipere, quae *Libro de legibus* leguntur: Lib. VIII. p. 642. Καὶ ὀ δυσχεραντέον πολεμικοῖς ἀνθρώποις τὸν τοιοῦτον Θεὸν, ἀλλὰ τιμητέον, ὡς ὄντα ἀεὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει ἄριστον. κοινωνία γὰρ ψυχῇ καὶ σώματι διαλύσεως οὐκ ἔστιν ἢ κρεῖττον, ὡς ἐγὼ φαίην ἂν σπουδῇ λέγων. *Non enim abiciendus est bellicosis hominibus hic Deus, sed colendus, tamquam generi hominum semper optimus. Nam animae corporisque coniunctio nullo modo melior est, quam solutio, ut ego serio loquens affirmo.* PLATONI ergo si obtemperare velimus, *Plutonem* nihil esse statuemus, praeter nomen idcirco inventum, ut illam partem divinae providentiae notaret,

cum praeceptis philosophiae suae composuisse, ut omnium sapientum risus excitaverit. Lege CICERONEM *de natura Deorum Libro III.* Stoicis certe aures non sunt praebendae, quum de veterum sacris institutis & opinionibus quaeritur. (II) Stoici Deum *ignem artificiosum* appellarunt. Ita est omnino. Hoccine vero argumento esse potest, *Vulcanum* supremi Numinis vocabulum esse? (III) De IAMBLICHI loco iam supra dixi. Nec is Deus, quem *Phtha* dixerunt Aegyptii, supremus Deus est, nec Graecorum *Vulcanus.* Hoc quidem dederim, *Phtha* id fuisse in Diis Aegyptiorum, quod *Vulcanus* in Diis Graecorum: sed misceri utrumque non patior.

(49) *Ciceronem) De natura Deor. Lib. II Cap. XXVII. p. 2994.*

ret, quae mentes regit liberas, postquam corporis deseruerunt (50) domicilium. Quod mihi quidem in animo videtur habuisse (51) VIRGILIVS, quum *Plutonem Iovem Stygium* diceret. Verum alii latiorem esse contendunt vocabuli huius potestatem, putantque, *Plutonem* una cum *Cerere* universam illam vim divinam significare, quae in orbe terrarum ubivis conspiciendam sese nobis praebuit. Hanc esse mentem scriptoris *Libri de mundo*, putem, docentis, Deum sive *Iovem* esse duplicem, *coelestem* ac *terrenum*: Οὐράνιός τε καὶ χθόνιος, πάσης ἐπώνυμος ὢν φύσεώς τε καὶ τύχης, ἅτε πάντων αὐτὸς αἴτιος ὤν. *Coelestis & terrenus, ab omni natura forteque nomen adeptus, utpote qui omnium rerum caussa & auctor sit.* Pluto Ζεὺς ille est χθόνιος vel καταχθόνιος, *terrenus* non minus, quam *subterraneus* & *Stygius Iupiter*. Verum alter ille *Iupiter*, qui a *Plutone* & *Neptuno* distinguitur, Ζεὺς est οὐράνιος, *Iupiter coelestis*, seu Deus vim suam in coelo declarans & ostendens. Haec caussa est, quare in veteri dicto, quod (52) IVLIANVS tamquam Apollinis oraculum affert, alii vero ad ORPHEVM referunt, Ζεὺς & ᾅδης, *Iupiter* & *Pluto* unum idemque Numen dicuntur esse: (C. VII. p. 869.)

Εἷς Ζεὺς, εἷς Ἀΐδης.

Iupiter & Pluto unus idemque Deus sunt. Neque aliam propter rationem factum opinor, cur EVRIPIDES dubitaret, utrum summum Deum, τὸν πάντων μεδέοντα, *rerum omnium, quae hic sunt, curam gerentem*, *Iovem* appellare fas esset, an vero *Plutonem*. Locum iam supra tetigimus & adduximus:

- - - Ζεὺς εἴτ᾽ Ἀΐδης
Ὀνομαζόμενος στέργεις.

Sive Iupiter malis vocari, sive Pluto. Ad extremum HERMESIANACTIS, poëtae Colophonii, versus exstant quidam, quos infra exhibebimus, quibus cum *Plutonem*, cui primum concedit locum, tum multos alios Deos nullo a *Iove* modo differre, canit.

Neque minor est veterum auctorum copia, qui *Neptunum* aliud tantum esse testantur summi omnium Numinis vocabulum, in secretiori saltim seu naturali priscorum Theologia, quo vis indicetur & potentia Dei maria sapienter moderans & temperans. XENOCRATES, cuius verba (53) STOBAEVS habet, & ZENO apud (54) LAERTIVM Deum diserte perhibent *Posidonium* seu *Neptunum* ab ista virtute vocari, quam in aquis spectandam praebet. Neque aliter BALBO videtur, quem CICERO sic loquen-

(50) *Domicilium*) Quis vero iussit FICINVM PLATONI sententiam hanc adscribere, cuius in *Cratylo*, ubi de notatione nominis *Pluto* agit, ne minimum quidem exstat vestigium? Sed multa eiusmodi occurrunt cum in FICINO, tum in reliquis PLATONIS interpretibus, qui hoc sibi fere omnes datum crediderunt, ut PLATONEM multo nobis sapientiorem, quam reapse fuit, obtruderent. Qui ex *Libro VIII. de legibus* hic affertur, locus, si eum illis, quae praecedunt eum, verbis coniungatur, vel unus sufficit ad FICINI commentum confutandum. Etenim *Pluto* ibi inter duodecim istos Deos a PLATONE numeratur, quibus singulis mensibus sacra fiebant, & ultimus anni mensis consecratus ei fuisse traditur. Isne, quaeso, summus Deus est, qui duodecimo tantum anni mense a Graecis colebatur, & a militibus vulgo negligebatur, quos PLATO ad frequentiorem Numinis huius cultum adhortatur?

(51) *Virgilius*) *Aeneid. Lib. VII. p.* 327. Non ego tantam in hoc nomine vim quaesiverim. *Iupiter Stygius* is est, qui apud inferos eadem fruitur potestate, qua *Iovem* in coelo veteres existimabant praeditum esse. Respondet huic nomini Graecorum vocabulum, quo *Plutonem* compellant, Ζεὺς χθόνιος: quod apud HESIODVM in *Oper. & diebus* p. 465. *p.* 267. apud AESCHYLVM, SOPHOCLEM & alios occurrit. Lege IO. GEORG. GRAEVIVM in *Lection. Hesiodeis Cap. X. p.* 51. Nec ego dubitem, quin VIRGILIVS aliique auctores Latini, quibus *Pluto Iupiter* audit *Stygius*, hoc ipsum Graecorum nomen, Ζεὺς χθόνιος, exprimere voluerint. Hoc autem qui adhibuerunt, talem esse voluerunt *Plutonem*, qualem Graecorum nobis poetae depingunt, Deum nimirum interiori terrae ac inferis imperantem.

(52) *Iulianus*) *Orat. IV. in Regem Solem p.* 136. Cuiuscumque demum hoc sit oraculum, quod ego recentioris potius ex schola Platonica philosophi, quam Pythiae, esse arbitror, in caussa, quae hic agitur, nullius utilitatis est. En totum oraculum:

Εἷς Ζεὺς, εἷς Ἀΐδης, εἷς ἥλιός ἐστι Σάραπις.

Auctor eius sub nominibus *Iovis*, *Plutonis* & *Serapis* unum solem latere, aut nomina *Iupiter*, *Pluto* & *Serapis* tria solis unius esse vocabula, censuit. Ergo huic si assentiamur, *Plutonem* esse solem, existimandum nobis erit. Hanc certe opinionem suam facit IVLIANVS Imperator, & multis probare nititur. Eadem placuit PORPHYRIO, nobilissimo sectae Platonicae philosopho; quod ex eius verbis apud EVSEBIVM liquet *Praeparat. evangel. Lib. III. Cap. XI. p.* 109. Sol autem si *Pluto* est, quomodo summus esse Deus, cui omnia obediunt, poterit?

(53) *Stobaeus*) *Eclog. phys. Lib. I. C. IX. p.* 56.

(54) *Laërtium*) *Lib. VII. Segm.* 147. *p.* 458.

De nat. Deor. Lib. II. (Cap. XXVIII. p. 2996.)

quentem inducit: *Sed tamen, his fabulis spretis ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, qui qualesque sint.* Ergo omnes hi Dii nihil sunt, quam nomina, quibus diversae unius summi Numinis virtutes significantur, si huic credere liceat. Adiungo COTTAE verba, quibus apud eumdem CICERONEM Theologiae huius sententiam postea declarat:

De nat. Deor. L. III. (C. XXV. p. 3090.)

Neptunum esse dicis animum cum intelligentia per mare pergentem, idem de Cerere. Sed nimius esse nolo in dictis huius argumenti cumulandis. Omnium instar sint,

Diss. XXX. (potius Diss. XXIX. p. 290.)

quae MAXIMUS TYRIUS hanc in rem disseruit: Καλεῖ τὸν μὲν Δία νοῦν πρεσβύτατον, κ. τ. λ. τὸν δὲ Ποσειδῶ πνεῦμα διὰ γῆς καὶ θαλάττης ἰὸν, οἰκονομοῦν αὐτῶν τὴν στάσιν καὶ τὴν ἁρμονίαν. *Iovem antiquissimam dic principemque esse mentem*, &c. *Neptunum spiritum, qui terram simul ac mare pererrat, eorumque simul harmoniam gubernat & (55) contentionem.*

Ad extremum *Iovem*, *Neptunum* & *Plutonem* non tres esse naturas divinas, ipsa re segregatas & distinctas, sed totidem tantum, si quidem secretiora veterum de religione praecepta unice attendantur, unius supremi Numinis vocabula, id vero (56) PAUSANIAS in *Corinthiacis* extra omnem controversiam collocat. *Iovis* enim simulacrum quoddam tribus oculis insigne, quod *Iovem* vulgo *Troianae gentis* nominabant, hac ratione explicat: Τρεῖς δὲ ὀφθαλμοὺς ἔχειν ἐπὶ τῷδε ἄν τις τεκμαίροιτο αὐτόν· Δία γὰρ ἐν οὐρανῷ βασιλεύειν, οὗτος μὲν λόγος κοινὸς πάντων ἐστὶν ἀνθρώπων. ὃν δὲ ἄρχειν φασὶν ὑπὸ γῆς, ἔστιν ἔπος τῶν Ὁμήρου Δία ὀνομάζον καὶ τοῦτον·

Ζεύς τε καταχθόνιος καὶ ἐπαινὴ Περσεφόνεια.

Αἰσχύλος δὲ ὁ Εὐφορίωνος καλεῖ Δία καὶ τὸν ἐν θαλάσσῃ. τρισὶν οὖν ὁρῶντα ἐποίησεν ὀφθαλμοῖς, ὅστις δὴ ἦν ὁ ποιήσας, ἅτε ἐν ταῖς τρισὶ ταῖς λεγομέναις λήξεσιν ἄρχοντα τὸν αὐτὸν τοῦτον θεόν. *Habere autem eum tres oculos, idcirco conicere quis possit, quod communis omnium hominum sermo regnare in coelo Iovem praedicat. Quod autem idem etiam sub terris imperet, Homeri versu testatum est:*

Iupiter infernus atque inclyta Persephonea.

Aeschylus quidem, Euphorionis filius, ipsum maris etiam regem Iovem appellat. Quare hac ductus ratione, quicumque illum fecit, tres ei oculos attribuit, unum & eumdem significans Deum tribus, quas Dii tres sortiti inter se dicuntur, mundi partibus imperare. Utrum recte consequutus sit ingenio PAUSANIAS signi huius vim atque rationem, an vero opinio hominem fefellerit, id mea quidem hac in re nil scire refert. Satis mihi est, ex eius verbis intelligi, & ipsum, & veterum plurimos *Iovem*, *Neptunum* & *Plutonem* pro tribus habuisse unius Dei nominibus, quae antiquorum excogitaverit sollertia, quo diversas potentiae & sapientiae divinae, quae totam gubernat rerum naturam, partes ob oculos hominibus ponerent. Quumque *Ceres* & *Proserpina* non discrepent a *Plutone*, *Salacia* eadem sit, qui *Neptunus*, consentaneum esse puto, ut concludamus, haec omnia Numina, *Iovem*, *Neptunum*, *Salaciam*, *Plutonem*, *Proserpinam* & *Cererem*, quos poëtarum licentia & civitatum religio temere distraxit, notas esse tantum & nomina, unum Deum naturalem, quem viri sapientes reverebantur, diversa ratione indicantia.

Quemadmodum *Neptunus* vim divinam designabat aquis dominantem & praesidentem: ita *Iuno* potentiam denotabat Dei aëra moderantem & temperantem. Auctores habemus locupletes XENOCRATEM & ZENONEM: illum apud STOBAEUM, hunc apud (57) LAERTIUM. (58) AUGUSTINUS quoque Deorum amicos, quaesitos ab

al is

(55) *Contentionem*) Miror, PHURNUTI omissum esse a doctissimo viro testimonium, qui *Libro de natur. Deor. Cap. XXII. p.* 192. inter THOMAE GALE *Opuscula veterum mythologica* *Neptunum* asseverat esse τὴν τεταγμένην κατὰ τὸ ὑγρὸν δύναμιν, *eam virtutem & potentiam, quae in humido seu mari dominatur*, & ad hancce definitionem omnia, quae veteres de *Neptuno* tradunt, refert. Sed si vera esset haec MAXIMI & PHURNUTI sententia, quam tamen repudiandam esse arbitror, parum tamen valeret ad id, quod hic quaeritur, roborandum: nomen *Neptunus* summi Numinis esse vocabulum. Fac, *Neptunum* esse vim nescio quam aquis leges ferentem, & maris impetus ratione gubernantem, quod hi auctores existimant: quidnam est, quod nos cogit, ut hanc vim supremum esse Numen decernamus? Fierine potest, ut scriptores hi naturam intellexerint aliquam singularem, summi Numinis imperio subiectam? Stoïcorum iudicium, quos hic iterum testes rogat vir eximius, in hac quidem quaestione prorsus nullum est.

(56) *Pausanias*) In *Corinthiacis* seu *Libro II. Cap. XXIV. p.* 166.

(57) *Laërtium*) STOBAEI & LAERTII loci paullo ante sunt indicati.

(58) *Augustinus*) *De civit. Dei Lib. IV. C. X. p.* 74.

aliis, cur *Iovi* iungerent *Iunonem*, tamquam coniugem & fororem, fic refpondiffe, memorat: *Quia Iovem (inquiunt) in aethere accipimus, in aëre Iunonem.* Quare vero effeminarint *Iunonem* feu Divam fecerint, id (59) CICERO nos docet: *Effeminarunt autem*, inquit, *eum, Iunonique tribuerunt, quod nihil eft aëre mollius.* Quod de *Iunone*, idem de *Minerva* quoque valeat: quae nonnumquam peculiarem Deam fignificabat, at re vera, id quod ZENONE dicimus auctore, nomen erat naturae divinae, quatenus per aetherem (fublimiorem) permeat. Ex quo AVGVSTINVS occafionem nactus eft Deorum cultores redarguendi. *Si aetheris*, inquit, *partem fuperiorem Minerva tenere dicitur, & hac occafione fingere poëtas, quod de Iovis capite nata fit, cur non ergo ipfa potius Deorum regina deputatur, quod fit Iove fuperior?* Atque hac via licet ad reliquos etiam Deos pergere: nec, quid obftet, video, ne fupremum Deum ftatuamus, quemadmodum in mari *Neptunus*, in aëre *Iuno* appellatus eft, ita eadem de cauffa *Vulcanum* in igne dictum effe. De fole & luna fimili pronuntiem ratione. In quibus fideribus fub nominibus *Dianae* & *Apollinis* fummum Deum, ficut in ceteris mundi partibus, cultum fuiffe quondam, exiftimo: quamquam non ignoro, locum illis in civitatum & populorum inferioribus Diis, tamquam naturis propria praeditis anima, relictum effe. Quae quum ita fint, fic concludamus oportet rationem: veteres, qui cuivis mundi huius parti certum quemdam Deum praefecerunt, variis tantummodo nominibus unum fummumque Deum affeciffe, nec tam plures Deos, quam multa Dei unius vocabula veneratos effe. Placet MAXIMI TYRII locum afferre, quo hanc veterum Theologiam explicat. Is de HOMERI differens philofophia, poftquam hunc imperium totius terrarum orbis inter *Iovem*, *Neptunum* & *Plutonem* partitum effe, dixerat, haec continuo fubricit: Εὕροις δὲ καὶ ἄλλας παρ' Ὁμήρῳ ἀρχὰς καὶ γενέσεις παντοδαπῶν ὀνομάζων· ὧν ὁ μὲν ἀνόητος ὡς μύθων ἀκύει, ὁ δὲ Φιλόσοφος ὡς πραγμάτων· ἔστιν αὐτῷ καὶ ἀρετῆς ἀρχὴ, ἀλλ' Ἀθηνᾶ λέγεται, κ. τ. λ. *Sunt & alia apud Homerum diverfarum rerum principia & ortus: quae dementes pro fabulis habent; philofophi pro rebus graviffimis. Invenies virtutis principium; fed fub Minervae nomine. - - Eft & amoris; fed Veneri adfcribitur. - - Eft & artificii; fed hoc Vulcani eft, qui igni praeficitur. - - Apollo choreas orditur, Mufae cantum, Bellum Mars: ventos producit Aeolus, fluvios Neptunus, fruges Ceres.* Quibus pofitis, fic decernit MAXIMVS: Καὶ ὐδὲν μέρος Ὁμήρῳ ἄθεον, ὐδὲ δυνάστε ἄπορον, ὐδὲ ἀρχῆς ἔρημον, ἀλλὰ πάντα μεστὰ θείων ὀνομάτων, καὶ θείων λόγων, καὶ θείας τέχνης. *Nulla pars naturae totius Homero fine Diis eft, fine praefecto, fine imperio, fed omnia divinis nominibus, omnia divinis fermonibus, omnia divinis abundant artibus.* Vbi θεῖα ὀνόματα feu *divina nomina*, quae vocat, varia funt Dei nomina, femet ipfum vimque fuam multiformi ratione in variis naturae rebus mundique partibus aperientis & declarantis, quum uno eius arbitrio & nutu regantur omnia.

Civ. Dei Lib. IV. C. X (p. 74.)

Diff. XVI. p. 165.

Liquet igitur hinc, praeter ifta, quorum iam meminimus, Numina, variis mundi regionibus & partibus praepofita, alios fuiffe etiam antiquis populis Deos, qui, tametfi pariter nihil effent, quam unius Dei maximi & celfiffimi nomina, eum tamen certa tantum ratione fiftebant animo, &, tamquam varia munera & provincias obeuntem, variisque donis homines exhilarantem, confiderandum exhibebant. Ita *Ceres* fummus appellatur Deus, fi quidem ut is fpectatur, qui fruges diftribuit hominibus & largitur. *Bacchus* audit idem, fi tamquam vini dator confideratur. *Aesculapii* nomen accipit, quod amiffam reddit humano generi valetudinem. Quod mercaturam facientes adiuvare credebatur, id *Mercurii* vocabulum ei peperit. Ex rei militaris adminiftratione nomen *Martis*, ex ventorum gubernatione *Aeoli* invenit nomen. Plura nil opus eft exempla producere.

Veterum philofophos & illos, qui fapientia praeftabant ceteris, fic reapfe poëtarum de Diis fabulas expofuiffe, omnesque, quos aut civitatum leges, aut vatum carmina commendabant, Deos ad unum illum fummum Deum, quem natura venerari docet, retuliffe, non eft, cur multis mihi demonftrandum fumam. Nec enim in obfcuro latent ANTISTHENIS, PLATONIS, XENOCRATIS, ZENONIS, CLEANTHIS, CHRYSIPPI, quem univerfam Deorum hiftoriam ad res naturales & morales transtuliffe, accepimus, SCAEVOLAE, Romanorum Pontificis maximi, CICERONIS, VARRONIS, SENECAE, multorumque aliorum de hac re teftimonia. Hoc vero an multis notum fit, nescio, ipfos faepenumero poëtas aufos effe arcanae huius & fecretioris Theo-

p. 74. *T. VII. Opp.* Hanc autem philofophorum eius aetatis refponfionem AVGVSTINVS reiicit & ftultitiae poftulat.

(59) *Cicero*) *De natura Deor. Lib. II. Cap. XXVI. p.* 2994. *T. IX. Opp.*

Theologiae mysteria pandere. Qua tamen de re, quae supersunt, fragmenta carminum HERMESIANACTIS Colophonii ex Graecis, & VALERII SORANI ex Latinis neminem unum dubitate sinunt. (60) HERMESIANAX, praecipua veterum quum enumerasset Numina, ingenue omnia unum esse & eumdem Deum significat:

> Πλέτων, Περσεφόνη, Δημήτηρ, Κύπρις, Ἔρωτες,
> Τρίτωνες, Νηρεὺς, Τηθὺς καὶ Κυανοχαίτης,
> Ἑρμῆς θ' Ἥφαιςός τε κλυτὸς, Πὰν, Ζεύς τε καὶ Ἥρη,
> Ἄρτεμις ἠδ' ἑκάεργος Ἀπόλλων, εἷς Θεός ἐςι.
> *Pluto, Persephone, Ceres, & Venus alma, & Amores,*
> *Tritones, Nereus, Tethys, Neptunus, & ipse*
> *Mercurius, Iuno, Vulcanus, Iupiter, & Pan,*
> *Diana, & Phoebus iaculator, SVNT DEVS VNVS.*

(61) VALERIVS sine ullo circuitu de *Iove omnipotente* pronuntiat:

> *. . . Deus unus & omnes.*

Quisnam illi fuerit hic *Iupiter*, quem nominat, utrum mundi animam intellexerit, quod VARRONI visum est, quem novimus idem sensisse, an vero mentem laudaverit ab omni corpore secretam, mundique anima nobiliorem; id in medio relinquo. Viderint hac de re alii. Mihi tamen binis de caussis VALERIVS *Iovem* verisimile videtur omnes Deos censuisse: primo, quod is reliquorum omnium naturalium Deorum, id est, stellarum & daemonum, quos in Diis veteres inferioribus numerabant, parens & conditor haberetur; deinde, quod omnes tam poetarum, quam civitatum Dii nulli essent, quam varia unius Dei vocabula & notiones.

Extremo loco insignem iuvat AVGVSTINI locum afferre: quo quidem cum ceteris copiosius & uberius veterum recenset Numina, nec paucos commemorat, praeter *selectos* illos, Romanorum Deos, quorum ad nos parcior & obscurior pervenit memoria, tum prudentiores meliotesque veterum nil dubitasse pronuntiat, quin omnis illa Deorum turba unus esset idemque *Iupiter*. Verba haec sunt: *Ipse in aethere sit IVPITER; ipse in aëre IVNO; ipse in mari NEPTVNVS; in inferioribus etiam maris ipse SALACIA; in terra PLVTO; in terra inferiore PROSERPINA; in focis domesticis VESTA; in fabrorum fornace VVLCANVS; in divinantibus APOLLO; in merce MERCVRIVS; in IANO initiator; in TERMINO terminator; SATVRNVS in tempore; MARS & BELLONA in bellis; LIBER in vineis; CERES in frumentis; DIANA in silvis; MINERVA in ingeniis. Ipse sit postremo etiam illa turba quasi plebeiorum Deorum: ipse praesit nomine LIBERI virorum seminibus, & nomine LIBERAE feminarum: ipse sit DIESPITER, qui partum perducat ad diem: ipse sit Dea MENA, quam praefecerunt menstruis feminarum; ipse LVCINA, quae a parturientibus invocatur: ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terrae, & vocetur OPIS: ipse in vagitu os aperiat, & vocetur Deus VAGITANVS: ipse levet de terra, & vocetur Dea LEVANA: ipse cunas tueatur, & vocetur Dea CVNINA. Sit ipse in Deabus illis, quae fata nascentibus canunt, & vocantur CARMENTES. Praesit fortuitis, voceturque FORTVNA. In Diva RVMINA mammam parvulis immulgeat:*

De civ. Dei Lib. IV. C. XI. p. 76.

(60) *Hermesianax)* HERMESIANACTIS Colophonii, poëtae nobilissimi, cui signum cives dedicarunt, saepius, nec sine laude, meminit PAVSANIAS *Graeciae Lib. I. Cap. IX. p. 23. Lib. VI. Cap. XVII. p. 493. Lib. VII. Cap. XVII. p. 566.* & aliis locis. Meminit eiusdem AGATHARCHIDES apud PHOTIVM *Bibliothecs Cod. CCL. p. 1337.* Meminit ATHENAEVS *Dipnosophist. p. 597. 599.* & alias *ed. Lugd. B. 1637. fol.* Meminerunt & alii veterum. Versus eius, qui hic leguntur, ab eorum plerisque laudantur, qui convenientiam religionis Christianae veterisque ethnicae demonstrare conati sunt. [illegible]d, qui factum sit, nescio, ut omnes nomen auctoris omiserint, apud quem hodie leguntur. Ne ipse quidem HVETIVS, qui hoc carmen *Demonstrat. evangel. Prop. IV. Cap. X. p. 243.* in suos apte convertit usus, tametsi diligeotissimus sit alioquin in testibus indicandis, cui fragmentum hocce debeamus, aperuit. Viderint ergo, quibus otii copia est, quisnam ille sit, cuius cura hi versus ad nos pervenerunt.

(61) *Valerius)* VALERII versus AVGVSTINVS, ne perirent, vetuit: cuius ego locum ex *Lib. VII. de civit. Dei Cap. IX. p. 131. T. VII. Opp.* totum describam: *In hanc sententiam etiam quosdam versus Valerii Sorani exponit idem Varro in eo libro, quem seorsum ab istis de cultu Deorum scripsit: qui versus hi sunt:*

> *Iupiter omnipotens, regum rerumque Deumque*
> *Progenitor, genitrixque Deum, Deus unus & omnis.*

geat: in Diva POTINA potionem immisceat: in Diva EDVCA escam praebeat. De pavore infantium PAVENTIA nuncupetur; de spe, quae venit, VENILIA; de voluptate VOLVPIA; de actu AGENORIA: de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, Dea STIMVLA nominetur. STRENVA Dea sit, strenuum faciendo; NVMERIA, quae numerare doceat; CAMENA, quae canere. Ipse sit & Deus CONSVS, praebendo consilia; & Dea SENTIA, sententias inspirando; ipse Dea IVVENTAS, quae post praetextam excipiat iuvenilis aetatis exordia: ipse sit FORTVNA BARBATA, quae adultos barba induit, quos honorare voluerit: ipse in IVGATINO Deo coniuges iungat; & quum virgini uxori Zona solvitur, ipsa invocetur, & Dea VIRGINENSIS invocetur: ipse sit MVTINVS, qui est apud Graecos Priapus, si non pudet. Haec omnia, quae dixi, & quaecumque non dixi, hi omnes Dii Deaeque, sit VNVS IVPITER; sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes eius, sicut eis videtur, quibus eum placet mundi esse animum, sive virtutes eius, quae sententia velut magnorum multorumque doctorum est.

Verum metuo, ne his, quae adhuc disputavimus, doctissimi hominis & in primis laboriosi & diligentis, GERHARDI IOH. VOSSII, auctoritas & fama apud plurimos noceat. Quod ne fiat, necessarium esse arbitror, locum eius quemdam ex *Opere*, quod *de Theologia gentili* exaravit, in medium afferre, libereque ac ingenue, quid in eo desiderem, exponere. Igitur, *Veneris* quando res & historiam persequitur, haec inter alia (62) scribit: *Ex philosophica de Diis doctrina Venus est vel Luna, (ut vidimus) vel Lucifer sive Hesperus: sed ex poëtica ac civili supra hos coelos statuuntur mentes quaedam a sideribus diversae, quomodo Iovem, Apollinem, Iunonem, Venerem, ceterosque Deos Consentes considerare iubet Apuleius:* Quippe eos, *inquit*, natura visibus nostris denegavit, nec non tamen intellectu eos mirabundi contemplamur, acie mentis acrius contemplantes. *Quid apertius hic, quam ab eo per Deos Consentes intelligi non corpora coelestia vel subcoelestia, sed sublimiorem quamdam naturam, nec nisi animis conspicuam?* Haec VOSSII verba sunt: in quibus quae mihi reprehensione non carere videntur, nunc ordine commemorabo. Primo quidem vir eruditissimus cum hic, tum in toto libro, ex quo locus hic depromtus est, philosophicam veterum de Diis doctrinam, quam SCAEVOLA, VARRO, aliique tenuerunt, non differre putat a physica eorum Theologia. In quo vehementer fallitur. Et de physica quidem, quam vocavi, priscorum Theologia inferius commentabor: nunc monuisse sufficiet, philosophicam de Diis doctrinam non eo spectasse unice, ut corpora naturalia, & quae sensus nostros attingunt, Deorum forma & habitu donaret, verum hoc in primis dogma inculcasse: unum esse summum Numen, cuius dominatu cuncta tenerentur, quodque ex sese reliquos omnes Deos procreasset. Haec philosophica & secretior de Diis disciplina *Venerem* non, quod doctissimus sibi vir persuasit, *Lunam* unice praecipiebat esse, aut *Luciferum* & *Hesperum*, verum summum quoque & aeternum designare Deum, sive generatim, sive certa ratione consideratum, tradebat. Quare, quae SCAEVOLAE, VARRONI, & aliis probavit esse, de Diis philosophandi ratio non ideo vocatur *naturalis*, quia Deorum nomina & res gestas ad res naturales accommodabat, verum eo sensu, quo *naturalis* id denotat, quod *verum* alioquin & *certum* appellatur. Philosophia enim illa proprie est scientia & ratio, quae veritatem nudam & simplicem, ipsamque rerum naturam explorat & considerat. Neque haec Theologia, de qua loquimur, populi erat, aut scenae inserviebat, sed mundi virorumque sapientium, quos mundus continet, disciplina erat. Itaque non civili tantum, sed & poëticae opposita erat Theologiae, quarum utraque commentis constabat & vulgi (63) opinionibus. Deinde hoc etiam in VOSSIO graviter fero, quod civilem

(62) *Scribit*) *De Theologia gentili Lib. II. Cap. XXXI. p.* 172.

(63) *Opinionibus*) Ego vero VOSSII doctrinam & sententiam minus esse vituperabilem, quam eam, cui sese hic vir longe doctissimus propitium ostendit, nullus dubito. (I) Aegre fert, VOSSIVM existimasse, eam Theologiam, quam VARRO *naturalem* dixit, a *physica* non differre Theologia. Atqui VOSSIVS ipsius VARRONIS, ita quum sentiret, sententiam expressit. Etenim, quod ex *Operum* eius reliquiis, ab AVGVSTINO potissimum *Libris de civitate Dei* servatis, appatet, omnem de Diis doctrinam ad scientiam naturalem revocavit, id est, *Iovem* mundum esse seu animam mundi, Deos reliquos naturae rerum membra, partes ac proprietates, arbitratus est. Atque ipse AVGVSTINVS VOSSII partes tuetur, doceique, vocabulorum *physicum* & *naturalis* eamdem prorsus in hoc argumento potestatem esse. *Dixerit aliquis*, inquit AVGVSTINVS *de civit. Dei Lib. V. Cap. V. §. III. p.* 117. *haec duo genera, mythicon & PHYSICVM, id est, fabulosum & NATVRALE, discernamus ab hoc civili, de quo nunc agitur.* Nec ego quemquam recordor vete-

 rum

vilem pariter & poeticam veterum Theologiam philosophiae fuisse censet genera. In quo hominis eruditi ingenium & prudentiam in primis requiro. Civilis enim seu popularis quae vocatur Theologia, ea nihil aliud, quam lex erat civitatis & rei publicae cuiuslibet, populi superstitionibus & erroribus contaminata: poetarum vero disciplina tota nugis, ineptiis & fabulis referta erat. *Poëtarum ista sunt*, COTTA inquit apud (64) CICERONEM, *nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non* (65) *fabularum.* Tertium, idque praecipuum, in VOSSII verbis vitium est, quod significare videntur, non *Consentes* modo Deos, quibus supplicabant veteres, & *selectos*, sed & alios tam poeticos, quam civiles, pro totidem mentibus aeternis & ex semet ipsis exsistentibus, seu naturis consilio & ratione praeditis, supra coelum positis, nec ullius imperio subditis, olim generatim fuisse habitos, neque *Iovem* ceteris Diis, *Apolline*, *Iunone*, *Venere*, superiorem & maiorem, verum omnibus parem & aequalem, existimatum esse. Auctorem huius sententiae & principem non alium affert, quam unum APVLEIVM, quem PLATONIS affectatorem fuisse constat. Cuius ne fraudi sit alicui auctoritas, effectum dabo nunc, ut omnes intelligant, locum ex APVLEII *de Deo Socratis Libro* perperam a VOSSIO (66) intellectum esse. Quamquam hoc ita neminem accipere velim, ac si magni hominis existimationi & scientiae derogare velim aliquid. Tanti mihi VOSSIVS aestimatur, quanti virum aestimare decet incomparabili & vasta eruditione innumerabiliumque rerum cognitione praeditum. Nec idcirco minor erit gloria eius, si magni nominis Philologum non omnes scholae Platonicae latebras perreptasse, nec minutas quasvis argutias eius perspexisse, docuero. Fateor, APVLEIVM in isto *de Deo Socratis Libro*, praeter Deos illos, qui in oculos incurrunt, seu stellas, aliud Deorum

rum aliter vocabulo *naturalis* hac quidem in caussa usum esse: quare, quae de notione *Theologiae naturalis* apud veteres hic disseruntur, praesidio prorsus & auctoritate carent. (II) Assumit, duo fuisse olim Theologiae genera viris sapientibus usitata, alterum *physicum*, alterum *naturale*, eaque multum distincta. Physica Theologia applicatio ipsi est fabularum, quas de Diis vetustas circumtulit, ad res physicas & naturales: in qua Stoicos in primis sollertes & ingeniosos fuisse, notum est. Naturalem autem Theologiam eorum vocat disciplinam, qui Deos omnes censuerunt unius tantum summi Numinis esse vocabula, & quidquid olim Deorum exstitit, ad unum rerum omnium parentem retulerunt. Fuisse non diffiteor, qui has binas Deorum historiam explicandi rationes seiunxerunt: sed plerique tamen eorum, quibus ab uno principio repetere visum est omnia, suisque opinionibus publicas religiones accommodare studuerunt, utrumque genus hoc simul consectati sunt. Idque vel Stoicorum exemplo intelligitur. *Neptunus*, ut exemplum afferam, mare significabat huic sectae: at eadem summi Numinis hoc esse nomen ducebat per mare pertinentis. (III) SCAEVOLAM, VARRONEM, omnesque veteris aevi viros sapientes nil dubitat existimasse, unum esse Deum, cuius arbitrio & nutu regantur omnia. Si copiosus esse vellem, multa in hanc sententiam dicere liceret: sed ex superioribus facile repeti possunt, quae huc pertinent. Ergo hoc tantum moneo, falli magnopere virum egregium, quod VARRONEM & SCAEVOLAM eamdem sequutos esse viam arbitratur Deorum historiam exponendi. SCAEVOLA, Pontifex maximus, historice interpretabatur poetarum fabulas, sciscebatque, Deos omnes fuisse homines. Haec aperte tradit AVGVSTINVS *de civit. Dei Lib. IV. Cap. XXVII. p.* 84. Vnum esse Deum, crediderit SCAEVOLA, nec ne, an nulla plane religione imbutus fuerit, quum veteres sileant, incertum est. Longe secus VARRO, qui universam Deorum historiam cum scientia naturali componebat, nominaque Numinum ad partes naturae rerum trahebat.

(64) *Ciceronem*) *De natur. Deor. Lib. III. Cap. XXXI. p.* 3096. *T. IX. Opp.*

(65) *Fabularum*) Neque hic satis recte VOSSIVM reprehendi, arbitror. Novi, Theologiam civilem & poeticam fabulis innumerabilibus & absurdissimis refertam esse: hoc vero quid vetat, quo minus constituamus, & populum & poëtas Deos, quos colebant, pro naturis seu mentibus habuisse supra coelos omnes collocatis, & summa ibi felicitate fruentibus? Equidem, quamnam fovere aliam de Diis opinionem potuerint, io quibus vel mediocre quoodam fuit ingenium, oon intelligo: poëtas quoque plerosque ooo obscure eam professos esse, video. Olympus, quem Dii HOMERI & reliqoorum poëtarum incolunt, regio est felicissima, longe supra coelum posita, & infinitis affluens deliciis. IVLIANVS in *Caesaribus p.* 307. ἄκρον τὸ μετέωρον, *summam coeli regionem* vocat: Τοῖς μὲν Θεοῖς ἄνω κατ' αὐτό, φησὶ, ἄκρου τὸ μετέωρον

Οὔλυμπον δ' ὅν φασὶ Θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.

Diis in suprema coeli regione discumbentibus, olympum vocant,

- - - Sedes ubi firma Deorum
Creditur.

SENECA, verbo, coelum ab olympo clarissime distinguit in *Apocolocynthosi p.* 681. *T. I. Opp. Placet - - eum COELO intra dies XXX. excedere, OLYMPO intra diem tertium.* Ad extremum, quare vir doctissimus VOSSIVM dicat Theologiam civilem & poëticam in philosophiam convertisse, plane me praeterit. Si philosophi sunt illi, qui Deum aut Deos mentes esse putant supra coelum in loco beatissimo habitantes, minor erit formicarum, quam philosophorum, numerus.

(66) *Intellectum esse*) Sed aperte cum larvis hic pugnat vir egregius. Ne in mentem quidem venisse videtur VOSSIO, ut omnes Deos *Consentes* esse aequales, nec *Iovem* ullo eorum superiorem pronuntiaret: saltem, quae hic castigat, verba eius nihil omnino, ex quibus hanc aliquis sententiam eliciat, continent.

rum genus laudare, quod oculorum fugiat aciem. In hoc genere duodecim illos *Consentes*, nec non alios, collocat, quos *animis nos coniectare posse* tuetur, *per varias utilitates in vita agenda, animadversas in iis rebus, quas eorum singuli curant.* Verum civilis huius Theologiae quam parum studiosus fuerit, vel ex eo intelligitur, quod hoc ipso in loco & nimiam superstitionem adversus Deos, & animum a religione omni aversum aeque detestatur. Consilium hominis erat, id quod ex toto libro perspicuum est, quae de Diis inter poetas & in civitatum legibus ferebantur, artificiose temperare & componere, ne prorsus a vera & naturali de rebus divinis philosophia, quae omnes ex uno Numine Deos derivabat, abhorrere viderentur. Quumque PLATONEM sibi ducem in philosophia delegisset, hac etiam in re viam vestigiis eius signatam deserere, nefas arbitrabatur. Audiamus hominem ipsum: *Hos Deos in sublimi aetheris vertice locatos Plato existimat veros, incorporales, animales, sine ullo neque fine neque exordio, sed prorsus ac retro aeviternos, corporis contagione sua quidem natura remotos, ingenio ad summam beatitudinem porrecto.* - - - - *Quorum parentem, qui omnium rerum dominator atque auctor est, solum ab omnibus nexibus patiendi aliquid gerendive, nulla vice ad alicuius rei mutua obstrictum, cur ego nunc dicere exordiar? quum Plato coelesti facundia praeditus frequentissime praedicet, hunc solum maiestatis incredibili quadam nimietate & ineffabili non posse penuria sermonis humani quavis oratione vel modice comprehendi.* Haeccine satis aperte declarant verba, APVLEIVM duodecim Deos *Consentes*, aeque ac reliqua omnia, quae spectari nequeunt, Numina, censuisse ex uno summo DEO, tamquam parente & auctore, natos esse? Sed hic quaerat forte aliquis: Quales illi PLATONIS Dii sint, cum quibus APVLEIVS civiles illos & poeticos Deos, qui his ENNII versiculis coniunctim exhibentur:

Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iovi, Neptunus, Vulcanus, Apollo,

& reliquam catervam, seu omnes illos Deos, quos proprie *invisos* dicebant, componere hoc in loco studeat? Cui sic occurro: Hi Dii nulli sunt alii, quam PLATONIS *ideae*, primae rerum omnium formae & exempla, in mundo, quem *archetypum* vocat, versantes: hic autem mundus divina est intelligentia, altera *hypostasis* divinitatis, ex principe omnium Deo seu monade simplicissima prognata. Ex PLATONIS enim in *Timaeo* sententia *necessarium est, ut hic mundus, qui in sensus incurrit, imago sit alius mundi, quem non nisi animo conspicimus*, ἀνάγκη τόνδε κόσμον εἰκόνα τινὸς εἶναι. Cui scito, quae paullo post consequuntur, adiungo verba: Τίνι τῶν ζώων αὐτὸν εἰς ὁμοιότητα ὁ ξυνιστὰς ξυνέστησε; τῶν μὲν ὃν ἐν μέρους εἴδει πεφυκότων μηδενὶ καταξιώσωμεν. ἀτελεῖ γὰρ ἐοικὸς ὐδέν ποτ' ἂν γένοιτο καλόν. ὃ δ' ἐστι τ' ἄλλα ζῶα καθ' ἓν καὶ κατὰ γένη μόρια, πάντων ὁμοιότατον αὐτῷ εἶναι τιθῶμεν. τὰ γὰρ δὴ νοητὰ ζῶα πάντα ἐκεῖνο ἐν ἑαυτῷ περιλαβὸν ἔχει, καθάπερ ὅδε ὁ κόσμος ἡμᾶς ὅσα τε ἄλλα θρέμματα συνέστηκεν ὁρατά. *Cuiusnam animantium Deus in fingendo mundo similitudinem sequutus est? Nullius profecto, eorum quidem, quae sunt nobis nota animantia. Sunt enim omnia in quaedam genera partita, aut incohoata, nulla ex parte perfecta. Imperfecto autem nec absoluto simile pulchrum esse nihil potest. Cuius ergo omne animal quasi particula quaedam est, sive in singulis, sive in diverso genere cernatur, eius similem mundum esse, dicamus. Omnes igitur, qui animo cernuntur & ratione intelliguntur, animantes complexu rationis & intelligentiae, sicut homines hoc mundo, & pecudes, & omnia, quae sub adspectum cadunt, comprehenduntur.* Apertum est, PLATONEM cum hic, tum alias mundi huius intelligentiae soli patentis atque idearum, quibus illum censebat plenum, naturam & rationes perobscure describere. Ex quo evenisse, non mirum est, sectatorum eius haud paucos tam turpiter in illis lapsos esse, ut species illas rerum tot sibi distincta animalia atque Deos esse persuaderent. In his APVLEIVS est: qui civiles omnes & poëticos populorum Deos, seu universa, quae oculis negabant cerni posse, Numina in mundo isto soli ingenio patenti collocata cupiebat, & cum exemplis mundi huius perverse contendebat. Sed nec solus hic de via deflexit APVLEIVS, verum alii quoque Theologorum huius ordinis: e quibus IVLIANVM nunc Augustum in *Libro contra Christianos* produco: Θεὺς ὀνομάζει Πλάτων τὺς ἐμφανεῖς, ἥλιον καὶ σελήνην, ἄστρα καὶ ὀρανόν. ἀλλ' ὗτοι τῶν ἀφανῶν εἰσιν εἰκόνες, ὁ φαινόμενος τοῖς ὀφθαλμοῖς ἥλιος τῦ νοητῦ καὶ μὴ φαινομένυ, καὶ πάλιν ἡ φαινομένη τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν σελήνη καὶ τῶν ἄστρων ἕκαστον εἰκόνες εἰσὶ τῶν νοητῶν. ἐκείνυς ὖν τὺς ἀφανεῖς Θεὺς ἐνυπάρχοντας καὶ συνυπάρχοντας, καὶ ἐξ αὐτῦ τῦ δημιυργῦ γεννηθέντας καὶ προελθόντας ὁ Πλάτων οἶδεν. εἰκότως ὖν φησιν ὁ δημιυργὸς ὁ παρ' αὐτῷ, θεοί, πρὸς τὺς ἀφανεῖς λέγων, θεῶν, τῶν ἐμφανῶν δηλονότι. κοινὸς δὲ ἀμφοτέρων δημιυργὸς ὗτος ἐστιν,

(C. XIII. p. 237. ed. Fabric.)

Plato Timaeo p. 30. (Cap. XV. p. 238. Versio Ciceronis est.)

S. Cyrill. contra Iulian. Lib. II. p. 65.

ἐστιν, ὁ τεχνησάμενος οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θάλασσαν, καὶ ἄστρα γεννήσας, τὰ τούτων ἀρχέτυπα. *Deos Plato nominat adspectabiles, solem, lunam, astra & coelum. Verum hi simulacra sunt eorum, quae non apparent. Sol, quem oculis intuemur, imago est intelligibilis & non apparentis. Rursum luna, quam oculis cernimus, & unumquodque sidus eorum sunt imagines, quae mente tantum conspicimus. Illos igitur non adspectabiles Deos, qui in opifice exsistunt, ac una exsistunt, quique ab ipso progeniti ac profecti sunt, Plato novit. Iure igitur Platonis opifex,* Dii, *inquit, ad inadspectabiles loquens.,* Deorum, *apparentium videlicet. Communis autem utrorumque opifex hic est, qui coelum, terram ac mare fabricatus est, & sidera inter ea, quae mente cernuntur, progenuit, quae horum sunt exemplaria.* Hanc p. 66. IVLIANI opinionem confutaturus CYRILLVS, in haec verba erumpit: Ἔοικε δὲ διὰ τούτων ὁ γενναῖος ἡμῖν Ἰουλιανὸς τὰς ἰδέας βούλεσθαι καταδηλοῦν, ἃς ποτὲ μὲν οὐσίας καὶ ὑφεστάναι καθ' ἑαυτὰς διισχυρίζεται Πλάτων, ποτὲ δὲ καὶ ἐννοίας εἶναι Θεοῦ διορίζεται. πλὴν ὅπως περ ἂν ἔχοι, καὶ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἀπαράδεκτον εἶναί φασι τὸν ἐπὶ τῷδε λόγον οἱ ταῦτα τεχνῖται. τὰ γὰρ εἴδη χαιρέτω, φησὶν ὁ Ἀριστοτέλης. τερετίσματα γάρ ἐστι, καὶ εἰ ἔστιν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον. *Videtur autem egregius ille noster Iulianus per haec ideas nobis significare velle, quas Plato interdum essentias ac per se exsistere asserit, interdum vero Dei notiones definit. Verum utcumque se res habeat, tamen ab illius discipulis hanc opinionem improbari, dicunt eius rei periti.* Valeant ideae, *inquit Aristoteles:* argutiae enim sunt; &, ut exsistant, nihil tamen ad rem faciunt. Verum idem CYRILLVS paullo etiam accuratius & copiosius hoc genus philosophiae in his, quae nunc subiicio, verbis exposuit, quae partem refutationis eius constituunt: Προσεπάγει δὲ, ὅτι καὶ τῶν ἐμφανῶν καὶ τῶν νοητῶν δημιουργός ἐστιν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ὁ γῆν καὶ οὐρανὸν τεχνησάμενος. ὅτε τοίνυν, καθὰ καὶ αὐτὸς διωμολόγηκεν ἐναργῶς, τούτων τε κἀκείνων γενεσιουργός ἐστιν ὁ ἀγέννητος Θεὸς, πῶς ἐξ αὐτοῦ γεγεννῆσθαί φησιν αὐτοὺς, συνυπάρχειν τε καὶ ἐνυπάρχειν αὐτῷ; πῶς, εἰπέ μοι, τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ συνυπάρξει τὸ γεννητόν; ἐνυπάρξει δὲ κατὰ ποῖον τρόπον; ἡμεῖς μὲν γὰρ ἀγέννητον ὄντα τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, συνυπάρχειν ἀναγκαίως τῷ φύσαντι διισχυριζόμεθα, καὶ ἐνυπάρχειν μὲν αὐτῷ, προελθεῖν δὲ γεννητῶς ἐξ αὐτοῦ. ὁ δέ γε τῆς Πλάτωνος εὐρεσιεπείας συνήγορος ἀκριβὴς ἀγέννητον μὲν εἶναί φησι τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, ἐνυπάρχειν δὲ, καὶ ἐξ αὐτοῦ γεννηθῆναι καὶ προελθεῖν τοὺς παρ' αὐτοῦ γεγονότας, τὰ πάντα κυκῶν καὶ συγχέων. Quorum verborum haec est sententia: *Addis etiam, universi Deum, qui coelum ac terram condidit, opificem esse eorum, tum quae oculis cernuntur, tum quae animo tantum comprehenduntur. Quando igitur, ut ipse clare professus est, horum & illorum procreator est ingenitus Deus, quomodo ex ipso ortos esse illos praedicat, eumque eo & in eo exsistere? Quonam pacto, amabo te, simul cum increato Deo consistet res creata? inesse vero quanam ratione poterit? Nos enim verbum Dei ingenitum simul exsistere necessario cum patre, asseveramus, & in ipso quidem exsistere, prodire vero per generationem ex ipso. Hic autem Platonicarum tricarum patronus diligens increatum quidem esse ait supremum Deum, exsistere vero in ipso, & ex ipso creatos esse ac ortos, qui ab illo facti sunt.* Vt haec apte disputata sint, nescio tamen, an inducti fuissent illis IVLIANVS ceterique PLATONIS sectatores, ut sententiam, quam adsciverant, dimitterent. Respondissent, nisi fallor: Ideas istas mundi, quem intelligentia tantum comprehendit, sive principis mentis & intelligentiae, ex fonte divinitatis seu principe eius persona ex omni aeternitate, idque necessitatis lege, emanasse: nec idcirco maiori iure inter res factas numerari posse, quam λόγον illum, quem praedicarent Christiani: ex eo vero effici, non ita delirare eos, ac vellent Christiani, qui ideas istas *in & cum* prima divinitatis omnis origine & fonte dicerent exsistere. Sed ad IVLIANVM redeo, qui alio eiusdem libri loco PLATONIS hinc sententiam pari plane, quo APVLEIVS, modo & ratione ad Numina veterum sigillatim accommodat. Et de *Aesculapio* quidem sic fatur: Ὁ γὰρ Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκλήπιον ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς ἐξέφηνεν. οὗτος ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἑνοειδῶς μὲν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, κ. τ. λ. *Iupiter enim inter ea, quae mente cernuntur, ex se genuit Aesculapium: in terram autem per foecundi solis vitam editus est. Hic e coelo in terram progressus, hominis forma unice quidem circa Epidaurum apparuit. Inde longius provectus, in omnem terrarum orbem salutarem dexteram extendit.* Sic IVLIANVS ille docuit, quem tantopere novimus dogma Christianorum aversatum esse de aeterno λόγῳ seu verbo humanam carnem in Servatore nostro IESV CHRISTO induto. Forte erunt, qui post natum demum Servatorem Platonicae familiae alumnos eo sensim deductos esse, suspicabuntur, ut mundum intelligentiae soli apertum, quem sibi fingebant, variis Diis intelligibilibus potentiisque sempiternis replerent. Sed hi, ut opinor, conticescent, si PHILONIS locum inspexerint, quem nunc affetam: ex quo patet, ante CHRISTVM simile quid Platonicis iam arrisisse:

Cyrillus contra Iulian. Lib. VI. p. 200.

Εἰς

Εἷς ὢν ὁ θεὸς, ἀμυθήτους περὶ αὐτὸν ἔχει δυνάμεις ἀρωγοὺς καὶ σωτηρίους τοῦ γενομένου πάσας· δι' ὧν τούτων τῶν δυνάμεων ὁ ἀσώματος καὶ νοητὸς ἐπάγη κόσμος, τὸ τοῦ φαινομένου τοῦδε ἀρχέτυπον, ἰδέαις ἀοράτοις συσταθεὶς, ὥσπερ οὗτος σώμασιν ὁρατοῖς· καταπλαγέντες οὖν τινες τὴν ἑκατέρου τῶν κόσμων φύσιν, οὐ μόνον ὅλους ἐξεθείωσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ κάλλιστα τῶν ἐν αὐτοῖς μερῶν, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τὸν σύμπαντα οὐρανὸν, ἅπερ οὐδὲν αἰδεσθέντες θεοὺς ἐκάλεσαν. *Deus quum sit unus, dici non potest, quam multas habeat socias potentias, quae salutem rerum procurant; quaedam etiam plectunt noxios. - - Per has item potentias ille incorporeus intelligibilisque mundus compactus est, exemplar mundi huius visibilis, quod constat ex ideis invisibilibus, sicut hic noster ex corporibus visibilibus. Vtriusque pulcritudinem admirati quidam, non solum ipsos totos consecraverunt, verum & partes eorum praecipuas, solem, lunam, coelum, non veriti eas Deos appellare.* Binos soles, duplicem lunam, binos coelos, alterum sensibus, alterum uni animo & rationi conspicuum, PHILO hic commemorat: quod idem facere IVLIANVM, modo vidimus. Ipse nonnumquam PLOTINVS propius ab hac opinione abest. Namque intelligentiae divinae ideas θεοὺς νοητοὺς, *Deos intelligibiles* nominat. Legatur locus ille, quem supra iam adduxi, quo exhortatur homines, ut mentes longe supra mundi animam attollant, ad Deos illos, qui animo tantum cernuntur, celebrandos, θεοὺς ὑμνεῖν νοητοὺς, id est, ad divinam intelligentiam laudandam, quam (67) alio loco unum esse scribit & multa. (εἷς καὶ πολλά.)

De confus. linguar. p 345.

Credo, ex his iam abunde patere, quamnam de civilibus & poëticis veterum Diis sententiam in *Libro de Deo Socratis* APVLEIVS foverit. Non ita delirat, ut multos asseveret Deos exsistere sempiternos & ex se ipsis exsistentes, aut plurimas esse mentes nullius ex arbitrio pendentes, sciscat. Contra in hoc uno totus est, ut popularem Theologiam, cum civilem, tum poëtarum, in unam veluti societatem cum naturali, vera & philosophica doctrina coire iubeat. Ad quod quidem propositum PLATONIS adhibet praecepta & instituta. Eumdem vero laborem & alii aggressi sunt ex Platonicorum familia tam ante, quam post natum Servatorem, Deosque, qui conspici nequeunt oculis, nullos esse re vera, censuerunt, quam sempiternas illas, quae intelligentiae divinae obversantur, rerum formas, quas partes mundi *intelligibilis* & *archetypi* nominabant. Has autem, id quod notum est, ideas exempla non modo censebant esse & formas, ad quas universus ille mundus, quem sensibus complectimur, omnesque partes eius constructae essent, sed etiam ita extollebant, ut res omnes inde pendere, & quaecumque haberent, hausta ex illis & accepta habere, decernerent. Portentosum hoc sapientiae genus esse, nec stultitiae absolvi posse philosophos istos Platonicos, qui divinae mentis ideis rerumque omnium exemplis aeternis tam secure abutebantur, ut ex illis non tantum naturas sibi constantes, sed totidem animalia, personas & Deos confingerent, facillime largior. Mirabili schola haec flagrabat Deorum numerum amplificandi cupiditate, neque vel levissimam praetermittebat occasionem nova Numina creandi. At simul tamen fatendum est, eam numquam non praecepisse, totam istam turbam Deorum ex uno summoque Deo & ortam esse, & in eo exsistere. Neque hoc omittere decet, libere hos Platonicos aliis in locis, quum nulla multitudinis Deorum ratio reddenda esset, professos esse, ideas illas νοήματα tantum esse, seu divinae mentis aut principis intelligentiae conceptiones, at multo tamen illis firmiores, constantiores & nobiliores imaginibus & formis, quas humanae sibi mentes solent fingere. Ex quo conficitur, non esse has ideas totidem naturas, personas aut Deos, multo minus totidem mentes nullius voluntati obnoxias, verum imperfectas tantum unius Dei considerationes & (68) contemplationes.

Quantam

(67) *Alio loco*) Lege in primis PLOTINVM *Libro de intelligibili pulcritudine Ennead. V. Lib. VIII. Cap. IX. p.* 550. Conf. *Cap. III. p.* 544.

(68) *Contemplationes*) Multo, quam necesse erat, resque ipsa patitur, subtilius APVLEIVM interpretatur vir eruditissimus. Certum est, iuniores Platonicos, multos saltim huius generis, tam ingeniose stultos fuisse, ut Deorum, quos adspectabiles vocabant, solis nimirum, lunae, siderumque reliquorum aeternas asseverarent formas & species exsistere, easque species Deorum loco ducerent. Solem ita duplicem sibi fingit IVLIANVS Imperator *oratione in solem*, alterum, qui in oculos incurrat, alterum solis huius adspectabilis aeternum exemplum, cui cernendo sola ratio apta sit. Copiosius qui de nugis hisce cupiunt edoceri, PROCLI adeant *Theologiam Platonicam*, opus in se aridum & spinosum, at rerum Platonicarum cupidis omnino necessarium. Verum hoc Platonicae familiae commentum nihil habet cum APVLEII de Diis doctrina commune, quam *Libro de Deo Socratis* explicat. *Deos coelites* sub initium opusculi huius distinguit APVLEIVS in eos, *quos visu usurpamus*, & in eos, *quos intellectu vestigamus*. Illos solem, lunam & omnia sidera esse, docet: de his quidem paullo loquitur obscurius; verum sat multa dicit, ex quibus intelligas, de formis hominem & speciebus Deorum adspectabi-

lium

Quantam antiquiores populi Dearum Deorumque, quos conspici posse negabant, turbam venerati sint, praeter Deos illos *Nobiles* & maiorum gentium, seu *Consentes* & *Selectos*, VARRONIS iam, AVGVSTINI & aliorum testimoniis demonstratum dedimus. Erat illis *Dea*, *Mena*, *Deus Vagitanus*, *Dea Levana*, *Dea Cunina*, *Diva Rumina*, *Diva Potina*, *Diva Educa*, *Diva Paventina*, *Dea Venilia*, *Dea Agenoria*, *Dea Stimula*, *Dea Strenua*, *Dea Numeria*, *Deus Consus*, *Dea Sentia*, *Deus Iugatinus*, *Dea Virginensis*, *Deus Mutinus*. Quibus ex aliis AVGVSTINI locis plures addi possunt Dii Deaeque, nominatim *Deus Deverra*, *Deus Domiducus*, *Deus Domitius*, *Dea Manturna*, *Deus Pater Subigus*, *Dea Mater Prema*, *Dea Pertunda*, *Dea Rusima*, *Dea Collatina*, *Dea Vallonia*, *Dea Seia*, *Dea Segetia*, *Dea Tutilina*, *Deus Nodotus*, *Dea Volutina*, *Dea Patelena*, *Dea Hostilina*, *Dea Flora*, *Dea Lacturtia*, *Dea Matura*, *Dea Runcina*. Sed & alii scriptores tam multa memorant alia, quibus nationes superstitione obligatae sacra quondam fecerunt, Numina, ut eorum hic inire numerum haud mihi sit integrum. Quorum quidem alia, ut ex ipsis magnam partem nominibus intelligitur, sordida nimis, contemta & abiecta curare putabantur munera; alia tam obscoenis & foedis praesidebant officiis, ut eorum tentare interpretationem honestas ipsa vetet. Quidquid id est, ipsa tamen haec Deorum quorumdam deformitas & turpitudo satis argumenti nobis est, *μηδὲν ἄθεον*, *nihil sine Deo fieri*, credidisse veteres. Tam firmiter enim persuasi erant, divinam providentiam ad omnes omnino res pertinere, ut unicuique etiam naturae operi, cuivis mundi parti, singulis denique hominum factis & actionibus certum quemdam Deum aut Divam praeponere non vererentur. Ecquis

lium haud verba facere. Primom in hoc Deorum, qui ratione tantum & ingenio conspiciuntur, numero duodecim illos esse, perhibet, qui notissimis ENNII versiculis comprehenduntur:

Iuno, *Vesta*, *Minerva*, *Ceres*, *Diana*, *Venus*, *Mars*,
Mercurius, *Iovi'*, *Neptunus*, *Vulcanus*, *Apollo*.

Si Dii hi nullae essent aliae, quam formae Deorum, qui videntur, sequeretur, APVLEIVM existimasse, *Iunonem*, *Vestam*, *Minervam*, & reliqua Numina formas & ideas esse solis, lunae, ceterorumque siderum. Nihil autem veri dissimilius fieri potest. Cuiusnam, quaeso, sideris *Neptunus* idea esset? cuiusnam *Mercurius*? Nemo umquam Platonicorum, tametsi nihil tam stolidum fingi potest, quin huius generis aliquis id somniaverit, ita deliravit, ut eos, quos *Iunonem*, *Iovem*, *Mercurium*, *Neptunum* Graeci vocabant, stellarum in oculos incurrentium invisas esse formas, statueret. APVLEIVM vero sigillatim cur in tantam delapsum fuisse dementiam credamus, nihil omnino caussae est. Deinde Deos hosce, quos ratio contempletur unice, certis huius orbis rebus praepositos esse, potentiasque eorum per varias utilitates in vita agenda animadverti, memorat. *Potentiae vero animis coniectatae, per varias utilitates in vita agenda animadversae in iis rebus, quas singuli curant.* Haec quis, quaeso, verba putet in solis, lunae & siderum species seu *ἰδέας* convenire? Quis umquam sibi persuasit Platonicorum, formas siderum certa vitae huius negotia curare, atque virtutes earum in rebus huius orbis, tametsi ipsae lateant, nec oculis adspiciantur, animadverti? At commodum & perspicuum haec omnia sensum habent, si *Neptunum* verbi caussa naturam esse credamus ex APVLEII mente ab oculis quidem nostris remotam, at virtutem suam in mari & aquis patefacientem, *Vulcanum* naturam conspectui quidem nostro subductam, at in igne tamen vim suam aperientem. His tertium addo, quod sententiam doctissimi viri aperte rursus labefactat. Statuit is, formas has seu species Platonicorum, quas Deos etiam appellabant, mundo *archetypo* seu altera divinitatis persona conclusas esse ex opinione sectae huius. Recte, an vero secus, alio forte loco videro: nunc nihil esse, quod in hac sententia vituperari queat, assumam. Quicumque vero huic opinioni accedit, is pessime APVLEIVM hic exponi, non potest, quin intelligat. Nec enim auctor hic Deos suos, quos sola vult intelligentia investigari, in mundo nescio quo *νοητῷ* aut archetypo, sed in coelo, collocat, & in eo quidem coelo, in quo sidera infixa sunt. *Coelites Deos*, id est, eos, quibus coelum pro domicilio sit, partitur in eos, qui videntur, & in eos, qui non videntur. Ergo, qui non videntur, coelum occupent interius, necesse est. Operae pretium iudicavi, diligentius in hanc interpretationem inquirere, cum alias propter caussas, tum idcirco potissimum, ne pluribus placeat, quod adhuc factum est. Solent enim magnorum virorum sententiae, maxime si subtilitate se commendent, & ex intimis litterarum recessibus erutae videantur, opinione latius serpere, multosque adducere, ut non modo fidem illis habeant, verum etiam ad alias, quas arripiunt, sententias stabiliendas iisdem abutantur. Ex reliquis, quae hic erudite observantur, unum IVLIANI locum de *Aesculapio* expendendum mihi sumam, quem vir celeberrimus ad confirmandam adducit sententiam suam de APVLEII religione. Iste vero locus prorsus abhorret a doctrina, quam APVLEIO attribuit. Nec enim IVLIANVS *Aesculapium* affirmat exemplum seu speciem sideris cuiusdam esse, sed duplicem fingit *Aesculapium*, alterum, quem *Iupiter* in mundo exemplari genuerit, alterum, quem sol in terris produxerit, seu, quod idem est, *Aesculapium*, quem *visus usurpet*, ut APVLEII verbis utar, & *Aesculapium*, qui *intellectu tantum vestigetur*. Ergo hinc quidem ex eius verbis intelligas, quod aliis etiam ex locis constat, rerum omnium, quae cernuntur, Deorum quoque ipsorum, figuras & species aeternas credidisse IVLIANVM, nullo vero modo hoc, visum fuisse ei, Deos, quos Graeci & Romani colebant, *Aesculapium*, *Venerem*, *Iovem*, & reliquos, ideas tantum esse Deorum, qui cernuntur, sive stellarum.

quis vero sapientiores inter eos existimasse putet, omnes hosce Deos Deasque, qui oculis non patebant, mentes aut naturas esse ex infinito tempore sine ulla caussa exsistentes, ortus omnis expertes, nec ullius imperio subditos? Quis viros ingenio valentes censuisse credat, versari in orbe sempiternam quamdam neque genitam mentem, quae exempli caussa nihil aliud curet, quam infantum cunas? aliam, quae hoc unum spectet, ut domus recte everrantur? aliam, quae frumenti spicas componat, nil agat praeterea? aliam, quae frugum valvulos unice construat? aliam, quae nodos foeni & straminis perficiat? ut de aliis taceam eiusmodi muneribus. Atque haec tam late patet ratio, ut ad illos etiam Deos, quos *Nobiles*, *Consentes* & *Selectos* appellabant, aequo iure pertineat. Quod si enim illi, quos diximus, Dii pro aeternis omnisque principii ignaris mentibus nullo modo haberi possunt, quaenam, obsecro, caussa vel ratio potest afferri, quare hi tam excelso gradu collocari debeant? Atque huc si ventum, idque effectum est, nullos horum Deorum mentes fuisse ex semet ipsis exsistentes, sempiternas liberrimasque, id ratum etiam atque probatum nobis sit, necesse est, cuncta haec Numina vel inde nata esse, quod varios divinae rationis & naturae effectus personarum habitu veteres induerint, aut ex eo, quod supremi Numinis ministros Deorum honore affecerint. Vidimus iam, eos, qui ceteris accuratius videri volebant sapere, PLATONIque se adiunxerant, IULIANUM, APULEIUM, & alios non modo *Consentes* & *Selectos* Deos, sed & reliquam Numinum invisorum multitudinem cum exemplis sive formis rerum, quas divinae menti ab aeterno dicebant obversatas esse, composuisse. Ex quo apparet, eos in cunctis Diis nihil aliud spectasse, quam unum summum Deum efficienter omnia & in exemplis continentem. Verum aliis viam minus impeditam sequi placuit & faciliorem. Igitur omnes Deos nomina tantum decernebant esse varia sive notiones supremi Numinis, quibus multifariae virtutis eius ac potentiae patefactiones in hoc orbe occasionem dederint. Ita (69) SENECA nun modo de *fato*, *natura* & *fortuna*, sed etiam de *Libero Patre*, *Hercule* ac *Mercurio*, quorum antea meminerat, diserte pronuntiat: *Omnia sunt eiusdem Dei nomina, varie utentis sua potestate.* ZENO vero apud (70) LAERTIUM universam hoc modo Deorum historiam interpretatur. Erant & alii, verbo tamen ab his tantum dissentientes, qui Deos varias esse dicebant unius Numinis virtutes & potestates, quibus hominum temeritas personarum formam & figuram circumdederit. Hac excusatione Deorum cultores apud (71) EUSEBIUM utuntur, contendentes, sese θεοποιεῖν τὰς ἀοράτους δυνάμεις αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ πᾶσι, *sese adspectum fugientes veri Numinis cunctaque venerantis virtutes consecrare.* Nihilo tamen minus plerique Deum ipsum negabant ubique vim suam exercere, sed consiliorum suorum & operum varios affirmabant habere custodes & administros, (ὑπουργὰς δυνάμεις) quorum fidei & diligentiae varias res naturales, diversas mundi partes, hominum denique negotia concredidisset: quas quidem mentes *daemones* vulgo vocabant. Atque hinc saepenumero quoque contigit, ut Dii, quos colebant, pro eiusmodi Dei unius ministris seu daemonibus haberentur: quod in his EPICTETI verbis fieri arbitror: Πότε ὁ ζέφυρος πνεύσει; ὅταν αὐτῷ δόξῃ, ὦ βέλτιστε, ἢ τῷ Αἰόλῳ· σὲ γὰρ οὐκ ἐποίησεν ὁ θεὸς ταμίαν τῶν ἀνέμων, ἀλλὰ τὸν Αἴολον. *Quando Favonius flabit? quum ei visum fuerit, o bone, aut Aeolo. Nam te Deus ventorum promum condum non fecit, sed Aeolum.*

Praep. evang. L. III. C. XIII. C. I. p. 111.

Arrian. L. I. p. 86.

Haec licet ita sese habeant, duo tamen mihi video praeterea expedienda esse, si quidem universam veterum Theologiam cunctis apertam esse; in primis vero hoc prorsus patere velim, magnam illam, cui veteres sese deditos profitebantur, Deorum copiam magnam partem multis unius summi Numinis constare nominibus, seu, ut uno verbo rem totam complectar, πολυθεΐαν nihil esse plerumque, quam πολυωνυμίαν. Primo mihi ostendendum est, sic omnino persuasum fuisse veteribus, Deum mentem esse toto terrarum orbe diffusam, res omnes permeantem, in rebus omnibus praesentem, cum omnibus denique rebus intime coniunctam. Aegyptiorum sapientes, quod ex (72) HORO APOLLINE supra demonstravimus, Deum censebant esse τοῦ παντὸς κόσμου τὸ διῆκον πνεῦμα, *spiritum per universum orbem permeantem.* (73) Iidem praeterea δίχα θεοῦ μηδὲν ὅλως συνεστάναι, *sine Deo nihil prorsus consistere*, opinabantur. His tota fere assentiebatur, qua

(69) *Seneca*) *De beneficiis Lib. IV. Cap. VIII. p.* 427. 428.

(70) *Laërtium*) *Lib. VII. Segm.* 147. *p.* 458.

(71) *Eusebium*) Sed eo ipso loco EUSEBIUS vanam atque futilem hanc esse excusationem ostendit.

(72) *Horo Apolline*) *Hieroglyphic. Lib. I. Cap. LXIV. p.* 77. Conferenda hic erunt, quae supra de hoc loco copiose disseruimus.

(73) *Iidem*) Testis est iterum HORAPOLLO *Hierogl. Lib. I. Cap. XIII. p.* 26.

qua ſapiebat, Graecia. Notum eſt DIOGENIS Cynici, quod ſcriptum exſtat apud (74) LAERTIVM, effatum: Αὐτῦ πάντα πλήρη. *Plena ſunt eius omnia.* ARISTOTELES, ſeu quisquis ille eſt, cuius *Liber de plantis* ad nos pervenit, Deum non modo docet univerſum mundum complecti & arcere, ſed etiam illud eſſe interius principium, cuius beneficio vivunt animalia: (75) Τίς ὖν ἐςιν ἡ ἀρχὴ ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τῦ ζώυ; τί ἄλλο, εἰ μὴ τὸ εὐγενὲς ζῶον, ὃ τὸν ὐρανὸν περιοδεύει, τὸν ἥλιον, τὰ ἄςρα, καὶ τὺς πλανήτας. *Quid igitur in animalis vita principium eſt? quodnam aliud, praeter nobile iſtud animal, quod coelum, ſolem, ſtellas & planetas circuit?*

Lib. I. Cap. I. (T. IV. Opp. Ariſtot. p. 492.)

SEXTVS EMPIRICVS PYTHAGORAM, EMPEDOCLEM, totamque ſcholam Platonicam hac opinione imbutam fuiſſe, teſtatur: Μὴ μόνον ἡμῖν πρὸς ἀλλήλυς καὶ πρὸς τὺς θεὺς εἶναί τινα κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἄλογα τῶν ζώων· ἓν γὰρ ὑπάρχειν πνεῦμα τὸ διὰ παντὸς κόσμυ διῆκον ψυχῆς τρόπον, τὸ καὶ ἑνῦν ἡμᾶς πρὸς ἐκεῖνα. *Non ſolum eſſe nobis inter nos aliquam & cum Diis coniunctionem, ſed etiam cum brutis animalibus. Eſſe enim unum ſpiritum, qui inſtar animae totum mundum pervadat, & nos illis uniat.*

Adv. Mathem. p. 578. (Lib. I. adv. Phyſ. §. CXXVII. p. 580.)

De Stoicis CLEMENTEM ALEXANDRINVM habemus auctorem: Διὰ πάσης ὕλης καὶ διὰ τῆς ἀτιμοτάτης τὸ θεῖον διήκειν λέγυσι. *Stoici divinum Numen omnem, quamtumvis vilem & abiectam, materiam pervadere, affirmant.* Quam eorum ſententiam repudiare CLEMENS (76) videtur. Quod & (77) TERTVLLIANVS facit, his verbis Stoicorum de Deo irridens opinionem: *Stoici volunt Deum ſic per materiam decucurriſſe, quomodo mel per favos.*

Protrept. p. 44. (Cap. V. p. 58 T. II Opp.)

Veteres Indorum Brachmanes ab hac ſtetiſſe doctrina, STRABONIS intelligitur teſtimonio: Περὶ πολλῶν τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν, ὅτι γὰρ γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς, λέγειν κἀκείνυς, ὅ τε διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δι᾽ ὅλυ διαπεφοίτηκεν αὐτῦ. *Partim vero cum Graecis conſentiunt, ut, quod mundus ſit creatus & corruptibilis, & quod conditor & adminiſtrator omnium Deus univerſum pervadit.* Nec Latini hac in re a Graecis ullo modo ducebant ſibi abeundum eſſe. (78) SENECA quidem alicubi hanc quaeſtionem proponit: *Vtrum extrinſecus operi ſuo circumfuſus ſit Deus, an toti inditus?* ſed ipſe tamen (79) alio loco dubitationi huic medetur, Deum vocans *divinum ſpiritum per omnia maxima ac minima aequali intentione diffuſum.* (80) QVINTILIANI iudicio *Deus eſt ſpiritus omnibus partibus immiſtus,* nec non *ille fuſus per omnes rerum naturae partes ſpiritus.* Simili modo (81) APVLEIVS *Deum* affirmat *omnia permeare.*

L. XV. p. 730. (p. m. 677.)

(74) *Laërtium*) *Lib. VI. Segm. 37. p. 333.*

(75) Τίς ὖν) In hoc vero loco duo mihi videntur obſtare, ne tantae videatur virtutis eſſe, quantam ipſi CVDWORTHVS tribuit. (I) Incertum plane eſt, quale illud ſit animal, quod ARISTOTELES coelum, ſtellas & ſolem obire dicit: utrum Deus ſit, an vero anima quaedam, qualem plurimi veterum in coelo & eius partibus ineſſe voluerunt. Mihi quidem veriſimillimum videtur, hoc ſibi velle ſcriptorem *Libri de plantis*, animalia ex ſubtiliſſimo illo aethere ſeu animo, coelum, aerem & ſidera permeante, hauſtos & delibatos habere animos. (II) Si Deum hoc animal eſſe, quod ARISTOTELES memorat, controverſia careret, haud tamen Deus ipſi viſus fuiſſet natura per totam rerum univerſitatem pertinens, qualem Deum antiquis fuiſſe viſum, CVDWORTHVS hic probare nititur, ſed natura tantum coelum & ſidera circumiens. Nec enim terrae mariſque meminit. Taceo, ſi iſta mens eſſet ARISTOTELIS, vitam animalium Dei portionem eſſe, indignum fore hunc hominem, quem inter Dei profeſſores & religioſos amicos referremus. Quidnam enim inter hanc ſententiam & impia SPINOSAE portenta intereſt.

(76) *Videtur*) Non videtur CLEMENS hanc Stoicorum opinionem improbare. Tam aperte & ſevere eam reiicit, ut auctores eius *inſignem dedecoris notam philoſophiae impreſſiſſe,* ſcribat: Οἱ καταισχύνυσιν ἀτεχνῶς τὴν φιλοσοφίαν. Nec id certe iniuria; tametſi vir doctiſſimus id agere hic videatur, ut excuſatius erraſſe Stoicos, quam vulgo putant, convincat. Graviter eamdem Stoicorum opinionem de Deo reprehendit idem CLEMENS *Stromat. Lib. V. Cap. XIV. p. 699.*

(77) *Tertullianus*) *Libro adverſ. Hermogenem Cap. XLIV. p. 149.*

(78) *Seneca*) *Libro de otio ſapientis Cap. XXXI. p. 347. T. I. Opp.*

(79) *Alio loco*) Id eſt, *de conſolat. ad Helviam Cap. VIII. p.* 106. Verum ſi hunc totum attuliſſet locum CVDWORTHVS, apparuiſſet, SENECAM in eo minime conſtituere, quidnam Deus ſit, ſed varias tantum architecti huius mundi definitiones in medium proferre: quarum quaenam ſit anteponenda ceteris, haud indicat: *Id actum eſt,* inquit, *ab illo, quisquis formator univerſi fuit, ſive ille Deus eſt potens omnium, ſive incorporalis ratio, ingentium operum artifex, ſive divinus ſpiritus,* & quae ſequuntur, *ſive fatum.* Tantum abeſt ergo, ut, quae hic producuntur, verba Dei contineant deſcriptionem a SENECA datam, ut potius philoſophus hic *Deum potentem omnium* & *divinum* illum *ſpiritum* aperte ſeiungat & inter ſe opponat.

(80) *Quintiliani*) *Inſtit. orator. Lib. VII. Cap. III. p.* 412. Repete hic, ſi placet, ea, quae ſupra in hunc QVINTILIANI locum diſſerui: ex quibus patebit, incertum eſſe, an hic ſuam QVINTILIANVS ſententiam profeſſus ſit.

(81) *Apuleius*) Lege *Librum* eius *de mundo p. 68. edit. Elmenhorſtii*, ubi ſcripta, quae hic leguntur, exſtant omnia. Verum non omittere decuiſſet virum doctiſſimum, APVLEIVM paullo poſt hanc abiicere ſententiam, ut divina gloria & maieſtate prorſus indignam, aperteque decernere,

permeare. Idem auctor: *Nulla res est*, inquit, *tam praestantibus viribus, quae viduata Dei auxilio, sui natura contenta sit.* Et interiectis quibusdam: *Dei praesentiam*, ait, *non tam cogitatio sola, sed oculi & aures & sensibilis substantia comprehendit.* Neque ab hoc dogmate SERVIVS alienus fuit, cuius hoc scitum est: *Nulla pars elementi sine Deo est.* Poetis hanc plane probatam fuisse opinionem, tot loci eorum, quos pauci ignorant, declarant: (82) *Iovis omnia plena*; item: (83) Μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί. *Res omnes naturae partesque mundi omnes Deo plenae sunt.* VIRGILII vero quid notius est versibus?

> - - - *Deum namque ire per omnes*
> *Terrasque tractusque maris coelumque profundum.* Virgil. Georg. Lib. IV. (v. 222.)

Postremo non possum, quin moneam, PLATONEM & ANAXAGORAM, quorum neuter Deum mundo miscuit, uterque vero mundum prorsus a Deo secrevit, supremumque Numen οὐδενὶ μεμιγμένον, *nulli rei admistum esse*, docuit, Deum nihilo tamen minus asseverasse πάντα κοσμεῖν τὰ πράγματα, διὰ πάντων ἰόντα, *exornare omnia per omnia penetrantem.* Cratyl. p. 413. (p. 269. ed. Ficini.) Quae quidem sententia proxime ad (84) Theologorum Christianorum accedit dogma, qui Deum docent per res omnes ita commeare, ut cum nulla tamen ulla ratione permisceatur, τὸν θεὸν διὰ πασῶν ἀμιγῶς διήκειν. In eodem, unde haec depromsimus, *Cratylo* PLATO, quum docuisset, δίκαιον Dei cognomen esse, vocabulum istud idem esse, quod διὰ ἰόν, id est, *res omnes transiens*, animadvertit. Atque hac occasione HERACLITI de Deo sententiam tam scite & luculenter exponit, ut nusquam accuratiorem doctrinae eius hoc quidem in genere memoriam exstare meminerim. Ac fortassis ipsa sunt HERACLITI, quae recitat, verba, ex opere quodam eius decerpta. Sic autem loquitur: ὅσοι γὰρ ἡγοῦνται τὸ πᾶν εἶναι ἐν πορείᾳ, τὸ μὲν πολὺ αὐτοῦ ὑπολαμβάνουσι τοιοῦτόν τι εἶναι, οἷον οὐδὲν ἄλλο ἢ χωρεῖν· διὰ δὲ τούτου παντὸς εἶναι διεξιόν, δι' οὗ πάντα τὰ γιγνόμενα γίγνεσθαι· εἶναι δὲ τάχιστον τοῦτο καὶ λεπτότατον· οὐ γὰρ ἂν δύνασθ' ἄλλως διὰ τοῦ ὄντος ἰέναι παντὸς, εἰ μὴ λεπτότατόν τε ἦν, ὥστε αὐτῷ μηδὲν στέγειν, καὶ τάχιστον, ὥστε χρῆσθαι ὥσπερ ἑστῶσι τοῖς ἄλλοις· ἐπεὶ δὲ οὖν ἐπιτροπεύει τὰ ἄλλα πάντα διαϊόν, τοῦτο τὸ ὄνομα ἐκλήθη ὀρθῶς δίκαιον, εὐστομίας ἕνεκα τὴν τοῦ κ δύναμιν προσλαβόν. *Etenim quicumque totum mobile arbitrantur, plurimum agitari ipsum, existimant, perque omne aliquid permanare, quo singula fiant, quodve tenuissimum sit & velocissimum. Neque enim per omnia discurrere posse, nisi adeo tenue sit, ut nihil possit obsistere penetrare*, quod aliqui etiam ex antiquis ecclesiae doctoribus fecerunt, Deum coelo conclusum, efficientia tantum & virtute rebus omnibus praesentem adesse. Adscribam ipsa eius verba: *Quare rectius est atque honestius, sic arbitrari, summam illam potestatem, sacratam coeli penetralibus, & illis, qui longissime separantur, & proximis una eademque ratione, & per se, & per alios, opem salutis afferre, NEQVE PENETRANTEM atque adeuntem specialiter singula, nec indecore attrectantem cominus cuncta. Talis quippe humilitas deiecti est & minus sublimis officii.* Velim cum hoc APVLEII loco conferri, quae auctor *Libri de mundo* in eamdem sententiam disserit.

(82) *Iovis*) Hoc VIRGILII esse dictum *Ecloga III.* satis notum est. Commendant idem pronuntiatum, ut egregium, APVLEIVS *Libro de mundo p.* 68. & AVGVSTINVS *de civit. Dei Lib. III. Cap. IX. p.* 74. *T. VII. Opp.* APVLEII verba opinor ante oculos habuisse CVDWORTHVM, quum haec scriberet, quoniam non uni VIRGILIO, sed multis hoc effatum adscribit, quod idem APVLEIVS facit: *Hanc opinionem vates sequuti, profiteri ausi sunt, omnia Iove plena esse.*

(83) Μεσταὶ) ARATI hic versus est ex principio *Phaenomenon*; quem CLEMENS etiam ALEXANDR. laudat *Stromat. Lib. V. p.* 708.

(84) *Theologorum Christianorum*) IO. DAMASCENI verba sunt, quae hic adducuntur a CVDWORTHO, ex *Libro I. de orthodoxa fide Cap. XIII. p.* 149. *T. I. Opp. ed. Lequieni.* Αὐτὸς μὲν γὰρ, inquit, διὰ πάντων ἀμιγῶς διήκει, καὶ πᾶσι μεταδίδωσι τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας κατὰ τὴν ἑκάστου ἐπιτηδειότητα. *Ipse enim citra ullam permistionem omnia permeat, rebusque omnibus operationem suam impertit pro uniuscuiusque aptitudine.* Hoc autem DAMASCENI dogma plerique postea tam Graecorum, tam Latinorum Theologorum, quemadmodum multa huius viri alia, receperunt, quum antea concordibus doctorum suffragiis nondum definitum esset, utrum Deus virtute tantum & efficientia, an vero ipsa natura, impleret omnia. Liceret mihi hoc non paucis antiquorum doctorum testimoniis, si permitteret consilii mei ratio, planum facere. Attamen iam ante DAMASCENVM simili plane ratione LACTANTIVS de Deo loquutus fuerat *Instit. divinar. Lib. VII. Cap. III. p.* 784. *Non perspexerunt* (Stoici) *divinum quidem spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri, non tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus & corruptibilibus elementis misceatur.* Nec aliter explicandum ego putem PROSPERVM AQVITANICVM *Carmine de providentia v.* 184. 185. *p.* 794. *Opp.* ita de Deo canentem:

> *Sed nusquam non esse Dei est, qui totus ubique*
> *Et PENETRAT mundi membra omnia LIBER & ambit.*

Deum dicere *liberum mundi membra penetrare*, quid aliud est, quam affirmare, quod DAMASCENVS ait, Deum *sine ulla permistione mundum permeare?*

penetranti, & adeo velox, ut ceteris quasi stantibus utatur. Quoniam vero gubernat omnia διαιον, *id est, discurrens & permanans, merito* δίκαιον *est appellatum, κ uno politioris pronuntiationis gratia interiecto.* Patet inde, qualis ex HERACLITI sententia Deus sit, nempe τὸ λεπτότατον καὶ τὸ τάχιστον, διὰ παντὸς διεξιὸν, δι᾽ ὃ πάντα τὰ γιγνόμενα γίγνεται, *natura subtilissima & velocissima, quae totam rerum universitatem permeat, per quam, quaecumque fiunt, facta sunt omnia.* Addit PLATO, alios ex HERACLITI affectatoribus naturam hanc, quam modo descripsimus, ignem esse putare, alios calorem: ipse vero utramque spernit opinionem, ANAXAGORAEque consectatur vestigia, qui Deum esse censuit mentem perfectissimam, nulla re alia admista, quae per omnes tamen res intendat sese & permeet, cuncta scite & egregie componat, fabricetur & (85) ordinet.

Hoc igitur quum effectum sit, omnes fere veterum sapientes consensisse, Deum esse mentem seu naturam toto terrarum orbe fusam, cuncta permeantem & interius agitantem, omnia denique construentem & disponentem, ecquis, obsecro, magnopere admiretur, si audiat, in variis rerum naturae partibus & membris variis etiam Deum nominibus affectum fuisse, seu, ut (86) CICERONIS utar vocibus, *Deum pertinentem per naturam cuiusque rei, per terras Cererem, per mare Neptunum* vocatum esse? PAVLVS OROSIVS certe, cuius exstant *Historiarum Libri*, Deorum amicis oppositi, & S. AVGVSTINO dedicati, ex hac re magnam fluxisse arbitratur Deorum multitudinem: *Quidam*, inquit, *dum in multis Deum credunt, multos Deos, indiscreto timore, finxerunt.* Quae si valeat sententia, varios veterum Deos existimandum est nihil omnino esse, quam varia unius Dei, multis in rebus diversisque mundi partibus praesentis & operantis, vocabula: non aliter ac unus idemque Oceanus a variis, quae alluit, littoribus diversa quoque adipiscitur nomina.

Lib. VI. C. I. (p. 416.)

Sequitur, ut alterum, quod mihi tractandum esse dixi antea, aggrediar, quo tota ratio veteris de Diis doctrinae pateat. Longius, atque dixi, progrediebantur nonnumquam philosophando prisci Theologi, nec contenti erant dixisse, Deum per rerum naturam esse fusum, perque omnia pertinere, quae opinio non omne inter Deum & mundum discrimen tollit, sed *Deum certa ratione esse omnia*, disputabant. Aegyptios, ex quorum scitis reliqui fere omnes populi sua derivarunt de rebus divinis praecepta & instituta, opinione hac imbutos fuisse, venerabile illud antiquitatis Aegyptiae monumentum, templi Saitani inscriptio, quam aliquoties memoravimus, sine controversia declarat: *Ego sum Omne, quod erat, quod est, quod futurum est.* Quumque libri, qui HERMETIS

(85) *Ordinet*) In hoc loco PLATONIS illustrando quaedam sumit vir doctissimus, quae, dubium est, an omnes concessuri sint. (I) PLATONI de HERACLITO & eius sententiis sermonem hic esse, affirmat. At PLATO HERACLITI haud meminit. Ergo coniectura haec est, ex eo unice ducta, quod PLATO se eorum referre sententiam ait, qui mundum in perpetuo esse motu dicerent. *Fluere omnia*, praecepit, quod notissimum est, HERACLITVS. Itaque vir doctissimus opinatus est, hanc esse sententiam illam, quam PLATO exponit. Mihi autem, ut verum fatear, non talis esse videtur haec divinatio, ut controversia plane careat. (II) Si certum illud esset, quod putat vir doctissimus, HERACLITI dogma quoddam in hoc loco proponi, aeque tamen certum haud foret, ad Deum illud pertinere. Nam qui tenuissimum & velocissimum aliquid per rerum naturam permeare affirmat, is hoc ipsum velox & tenue, non statim simul necesse est, ut Deum esse putet. Si nulla essent alia, quibus ostendi posset, argumenta, HERACLITVM Deum professum esse, hoc certe unum, quod subtilissimam aliquam naturam arbitratus est per universitatem rerum pertinere, parum ad religionem eius probandam valeret. (III) Illud multo minus ferri debet, quod PLATONEM perhibet scriptum reliquisse, ex Heraclitica familia quosdam hoc velox & tenue pro igne, alios illud idem pro calore habuisse. Nihil est, ex quo ullo iure concludas, apud PLATONEM, HERACLITI affectatoribus has opiniones fuisse proprias. (IV) Neque hoc verum est, PLATONEM, reiectis hisce sententiis, ANAXAGORAE opinionem adoptasse. Refert ANAXAGORAE sententiam PLATO; haud vero sibi eam prae ceteris arridere, profitetur. Doleo, studium opinionum, quibus semet ipsum addixerat vir doctissimus, tantum saepenumero apud animum eius potuisse, ut in veterum locis cernere sibi multa videretur, quae aliorum oculos & attentionem fugiunt. Haec ipsa veterum dicta, quorum ope probare nititur, Deum plerisque omnibus olim visum fuisse naturam per rerum universitatem fusam & intentam, mediocri valent robore ad id, quod effectum cupit, demonstrandum. Nonnulla enim id tantum inculcant, virtutem & efficientiam Dei rebus omnibus praesto esse: aliqua impiam SPINOSAE sententiam complectuntur, qui Deum & materiam flagitiose miscuit: alia denique de anima mundi loquuntur. Sed leviter ferendae sunt in opere praestantissimo eiusmodi maculae, quae semper utilitatis aliquid adiunctum habent, ac cum alia nobis praestant, tum magno eos labore levant, qui in veterum opinionibus conquirendis ac diiudicandis studiosi sunt.

(86) *Ciceronis*) *De natura Deor. Lib. II. Cap. XXVIII. p. 2996.*

TIS TRISMEGISTI splendent nomine, ubivis, id quod superius vidimus, hoc dogma inculcent, *Deum esse omnia*, non contemnendum illis inde argumentum nascitur, qui hos libros ex toto commentitios esse negant, sed δόξας saltim ἑρμαϊκὰς, *dogmata ex veteris Hermetis sive Theuti sapientia* continere, IAMBLICHI nixi auctoritate, tuentur. Ex Aegypto, nullus dubitem, quin ORPHEVS doctrinam hanc ad Graecos transtulerit. *Orphica* enim carmina non modo hanc viam maxime sequuntur, verum etiam TIMOTHEVS Chronographus universae, quam ORPHEVS tradidit, de Deo doctrinae hanc esse summam, perhibet: *Omnia a Deo facta sunt, & Deus ipse est* (87) *omnia*. Exstant quoque AESCHYLI in hanc rem versus:

Ζεύς ἐστιν αἰθὴρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανὸς, Grotii Exc.
Ζεύς τοι τὰ πάντα, χὤ τι τῶν δ' ἔθ' ὑπέρτερον. p. 57.
Et terra & aether & poli arx est Iupiter,
Et cuncta solus, & aliquid sublimius.

Eiusdem hoc carmen est:

- - - Ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται
Ἄπλαστον ὁρμῇ, ποτὲ δ' ὕδωρ, ποτὲ δὲ γνόφος. Ib. p. 53.
Καὶ θηρσὶν αὐτὸς γίνεται παρεμφερὴς,
Ἀνέμῳ, νέφει τε, κἀστραπῇ, βροντῇ, βροχῇ.
- - - *Nunc ut implacabilis*
Apparet ignis, nunc tenebris, nunc aquae
Par ille cerni: simulat interdum feram,
Tonitrua, ventos, fulmen, ignes, (88) *nubila.*

Ex Latinis LVCANVS haec scripta reliquit:

- - - *Superos quid quaerimus ultra?*
Iupiter est, quodcumque vides, quocumque moveris. Lib. IX. v. 580.

A quo non dissident (89) SENECAE loci non uni. *Quid est Deus?* inquit alicubi, *Quod vides, Totum, & quod non vides, Totum.* Alio loco: *Sic solus*, ait, *est Omnia: opus suum & extra & intra tenet.* Neque est, quod putet aliquis, eos ita solos ex antiquis sensisse, qui Deum mundi crediderunt esse animam, mundumque propterea universum, sed anima praeditum, summum esse Deum, iudicarunt. Eadem enim & illis opinio placuit, qui Deum spectari iusserunt ut mentem ab omni contagione corporea secretam, mundique anima excellentiorem, seu potius ut naturam simplicissimam, ipsaque etiam mente superiorem & praestantiorem. In quibus quidem XENOPHANES, PARMENIDES & MELISSVS fuerunt, qui Deum esse docuerunt unum & omnia, quoniam non fieri cense-

(87) *Omnia*) De his omnibus quoniam supra late atque cnpinse disputavimus, hic quidem silendum esse, ducimus.

(88) *Nubila*) Dubito, an ex hisce versibus pateat, AESCHYLVM existimasse, Deum esse omnia, aut quaslibet mundi partes Dei esse membra. De prioris loci sensu, quia ex contextu nrationis, quae interiit, decerptus est, certi aliquid nnn audeo decernere. At posterior, non tam absurde impium fuisse Tragicum hunc, satis mihi perspicue ostendere videtur, si cum proxime praecedentibus conferatur versibus. Vide, quinam versus aotecedant eos, qui hic exstant descripti:

Χώριζε θνητῶν τὸν θεὸν, καὶ μὴ δόκει
Ὅμοιον αὐτῷ, σαρκικὸν καθεστάναι.
Οὐκ οἶδας δ' αὐτόν· ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται, κ. τ. λ.
Seiunge ab omni sorde mortali Deum,
Nec carne amictum, nec tui similem puta.
Ignotus ille est: nunc ut implacabilis, &c.

Qui Deum nihil cum rebus corporeis & mortalibus commune habere, tam sancte asseverat, hunccine credibile est paullo tamen pnst docuisse, Deum orbemque hunc corporeum non differre, &, quae videmus, omnia Deum ipsum esse? Equidem nullo mihi modo hoc persuaserim. Quocirca hoc dicere voluisse arbitror AESCHYLVM, Deum, tametsi ab humano non comprehendatur ingenio, nec concretinnis aliquid corporeae admistum habeat, nec denique hominum ullo pacto sit similis, tamen varia ratione, & diverso habitu adscito, vim & potentiam suam in orbe terrarum declarare: nihil esse rerum, quo Deus non, ut instrumento vindictae suae in malos, utatur: ignem, aquas, feras, fulmina mandatis statim eius obtemperare, si improborum castiganda sit malitia.

(89) *Senecae*) Prior locus exstat *Natural. Quaest. Lib. I. Praef. p.* 485. *T. I. Opp.* alter *de beneficiis Lib. IV. Cap. VIII. p.* 427.

censebant posse, quin res omnes, quum ex Deo profectae essent, in eo certo modo fuissent antea, ipseque quodammodo esset omnia. Neque abest ab hoc dogmate is, qui *Dialogum* composuit *Asclepianum:* utpote qui & duo haec, *Vnus omnia* & *Creator omnium*, eamdem vim & notionem habere contendit, & res omnes, antequam fierent, in Deo exstitisse, asseverat: *In eo iam tunc erant, unde nasci habuerunt.* Concinunt reliqui *Libri Hermetici*, qui *Deum esse omnia, quae sunt, & omnia, quae non sunt*, decernunt, eiusque sententiae hanc rationem reddunt: Τὰ μὲν γὰρ ὄντα ἐφανέρωσε, τὰ δὲ μὴ ὄντα ἔχει ἐν ἑαυτῷ. *Quaecumque exsistunt, ea ille aperuit; quaecumque autem non exsistunt, ea in sese continet.* Aliis locis Deum perhibent res omnes intra sinum suum abdere & occultare, κρύπτειν πάντα. Simili fere modo ORPHEI carmina, cur Deus sit Omnia, exponunt: Πάντα τάδε κρύψας, κ. τ. λ. *Quia primo in semet ipso celavit & occultavit omnia, antequam fierent, ac deinceps ex sinu suo protraxit & in lucem protulit.* Idem alio loco ait:

- - - Ζηνὸς δ' ἐνὶ γαστέρι σύῤῥα πεφύκει.

Res omnes, priusquam producerentur, in utero Dei latebant (90) reconditae.

Hoc autem dogma novam rudioribus suppeditabat multos comminiscendi Deos occasionem, aut verius, multa unius Dei nomina excogitandi, variasque virtutes & perfectiones supremi Numinis personarum habitu & forma induendi. Sed & alia inde manabat in religiones veterum deformitas, eaque multo minus ferenda, nec portenti atque monstri dissimilis. Inanimatas nimirum mundi partes resque naturae ut in personas transformarent, Deorumque ac Dearum nominibus condecorarent, hac una opinione adducebantur. Memini, me supra ex MOSCHOPVLO observare, Deorum cultores ἑνὶ ὀνόματι τό τε τὴν δύναμιν ἔχον, καὶ τὸν ἐπιστατοῦντα τούτῳ θεὸν ὀνομάζειν, *uno eodemque nomine res ipsas naturales, Deosque, qui rebus illis praesidebant, appellare* solitos fuisse. Deum, ut exemplis quibusdam negotium hoc illuminem, quem igni artibusque illis, quae ope indigent ignis, praesidere putabant, *Hephaestum* seu *Vulcanum* appellabant, sed ipsum etiam ignem hoc nomine afficiebant. Nomen *Demeter* seu *Ceres* non modo Numen illud designabat, quod frumentum & fruges largiri hominibus credebant, sed ipsum quoque frumentum hoc nomine veniebat. *Dionysus* seu *Bacchus* & Deum vini largitorem & ipsum vinum significabat. Idem in *Venere, Minerva* & *Musis* contigisse, observat MOSCHOPVLVS, subiicitque, sic omnia Deorum vocabula olim esse usurpata. Eumdem ARNOBIVS

Lib. V. (extremo p. 236.) morem in *Libris contra gentes* reprehendit: *In usu sermonis vestri* Martem *pro pugna appellatis, pro aqua* Neptunum, Liberum Patrem *pro vino*, Cererem *pro pane*, Minervam *pro stamine, pro obscoenis libidinibus* Venerem. Equidem haud negem, factum hoc interdum fuisse ex lege figurae illius, quam rhetores *Metonymiam* vocant, caussamque rerum efficientem seu principium, quod moderatur & agitat omnia, loco effectus seu rei illius, quae gubernatur & agitatur, nonnumquam nominatum esse. Ita bellum saepenumero *Martem* videmus appellari. Nec aliter putem intelligi debere notissimum TERENTII enuntiatum: *Sine Cerere & Libero friget Venus.* PLVTARCHVS, cui vehementer displicent hae loquendi formulae, qui principes ita loquuti sunt, eos figurate loquutos esse, autumat:

De Isid. & Osir. p. 379. ὥσπερ ἡμεῖς τὸν ὠνούμενον βιβλία Πλάτωνος ὠνεῖσθαί φαμεν Πλάτωνα, καὶ Μένανδρον τὸν ὑποκρίνεσθαι τὰ Μενάνδρου ποιήματα ὑποτιθέμενον· οὕτως ἐκεῖνοι τοῖς τῶν θεῶν ὀνόμασι τὰ τῶν θεῶν δῶρα καὶ ποιήματα καλεῖν οὐκ ἐφείδοντο, τιμῶντες ὑπὸ χρείας καὶ σεμνύνοντες. *Sicuti nos eum, qui libros Platonis emit, emere Platonem dicimus, & Menandrum agere, qui poëma Menandri agit: ita illi nomina Deorum liberaliter donis ac operibus Deorum tribuerunt, ob utilitatem ea honorantes atque exornantes.* At sensim tamen homines ineptos & rerum imperitos haud sine magna erga Deum impietate his loquendi modis turpiter abusos fuisse,

Ibid. eosque a pristina plane deflexisse innocentia, non inficiatur: οἱ δὲ ὕστεροι ἀπαιδεύτως καὶ ἀμαθῶς ἀναστρέφοντες, ἐπὶ τοὺς θεοὺς τὰ πάθη τῶν καρπῶν, καὶ τὰς παρουσίας τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀποκρύψεις, θεῶν γενέσεις καὶ φθορὰς οὐ προσαγορεύοντες μόνον, ἀλλὰ καὶ νομίζοντες, ἀτόπων καὶ παρανόμων καὶ τεταραγμένων δοξῶν αὐτοὺς ἐνέπλησαν. *Sed posteri horum imperite ac indocte ista accipientes, inepteque in ipsos Deos detorquentes, ea, quae frugibus accidunt, alias exorientibus, alias occultatis, Deorum ortus interitusque non vocando duntaxat, sed etiam sic habere rem arbitrando, se ipsos absurdis, impiis tumultuosisque opinionibus obruerunt.* Optime PLVTARCHVS tam Graecorum, quam Aegyptiorum castigat populum, quod in sacris suis lamentis luctuque plenis imprudenter prorsus & absurde Diis attribueret ea, quae

(90) *Reconditae)* De his ORPHEI versibus, qui apud PROCLVM, IVSTINVM M. & alios leguntur, nec non de re ipsa, quam in his versibus & HERMETIS libris expressam esse, CVDWORTHVS tradit, supra iam ex instituto actum est.

quae terrae fructibus accidere solent: ex quo evenit, ut Deorum ipsorum loco fruges postea haberentur. Haec licet ita sint, constat tamen, veteres, qui inanimatas mundi partes resque naturales Diis connumerarunt, non semper id metonymiae fecisse lege, verum alio etiam modo: de quo CICERONEM iuvat audire, sic verba facientem: *Tum illud, quod erat a Deo natum, nomine ipsius Dei nuncupabant, ut quum fruges* Cererem *appellamus, vinum autem* Liberum; *tum autem res ipsa, in qua vis inest maior, sic appellatur, ut ea ipsa res nominetur Deus.* De nat. Deor. Lib. II. p. 222. (C. XXIII. p. 2987.) PHILO, praeter hunc, moris fuisse antiquis gentibus, perhibet, res corporeas & anima carentes Diis primum aggregare, deinceps vero talia illis nomina imponere, qualia personis conveniunt uniee: Ἐκτεθειώκασι γὰρ οἱ μὲν τὰς τέσσαρας ἀρχὰς, γῆν, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ πῦρ, οἱ δ᾽ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς ἄλλους πλανήτας καὶ ἀπλανεῖς ἀστέρας, οἱ δὲ μόνον τὸν οὐρανὸν, οἱ δὲ σύμπαντα κόσμον· τὸν δ᾽ ἀνωτάτω καὶ πρεσβύτατον, τὸν γεννήτην, τὸν ἄρχοντα τῆς μεγάλης πόλεως, τὸν στρατιάρχην τῆς ἀηττήτου στρατιᾶς, τὸν κυβερνήτην, ὃς οἰκονομεῖ σωτηρίως ἀεὶ ἅπαντα, παρεκαλύψαντο, ψευδωνύμους προσρήσεις ἐκείνοις ἐπιφημίσαντες, ἑτέρας ἕτεροι. καλοῦσι γὰρ τὴν γῆν Κόρην, Δήμητρα, Πλούτωνα, τὴν δὲ θάλασσαν Ποσειδῶνα, δαίμονας ἐναλίους ὑπάρχους αὐτῷ προσαναπλάττοντες, κ. τ. λ. Ἥραν δὲ τὸν ἀέρα, καὶ τὸ πῦρ Ἥφαιστον, καὶ ἥλιον Ἀπόλλωνα, καὶ τὴν σελήνην Ἄρτεμιν, κ. τ. λ. De Decal. p. 751. 752. *Alii quatuor elementa consecrata suis decretis colunt tamquam Numina, terram, aquam, aëra & ignem, alii solem ac lunam, ceteraque sidera tum fixa, tum errantia, alii coelum, alii mundum universum: at illum summum antiquissimumque parentem, illum magnae civitatis principem & imperatorem invicti exercitus, omnia gubernantem salubriter, silentio texerunt, istis falso nominatis imponendo alias alia vocabula. Vocant enim terram Cererem, Proserpinam, Plutonem, mare Neptunum, in cuius famulitium fingunt turbas maximas geniorum sexus utriusque. Sic aërem Iunonem, ignem Vulcanum, solem Apollinem, lunam Dianam.* Non ego diffiteor, fuisse inter veteres, qui quatuor elementis, soli praeterea, lunae ceterisque stellis suos inesse animos, censuerint, hasque omnes propterea naturas hoc nomine in Diis habendas esse, iudicaverint. AMMIANVS (91) MARCELLINVS, qui IVLIANVM *Spiritus elementorum* coluisse refert, hos sine dubio animos, quos diximus, intellexit. At sunt tamen nihilominus, quae partes etiam mundi mentis atque animae inopes pro Diis fuisse a multis habitas, extra omnem controversiam collocant. Ipse PLATO, qui in *Cratylo* nomen *Dionysus* interpretatur *largitorem vini*, alioque loco fruges, quas terra producit, De leg. p. 788. τὰ Δήμητρος δῶρα, *dona Cereris* appellat, tantum tamen populari indulget alias loquendi (Lib. VI. p. 825. ed. Ficini.) usui, ut vinum aqua temperatum in vitro sive calice Deum nil nominare vereatur. Civitatem nimirum similem esse oportere praecipit κρατῆρος, οὗ μαινόμενος μὲν οἶνος κεχυμένος ζεῖ, κολαζόμενος δὲ ὑπὸ νήφοντος ἑτέρου θεοῦ, καλὴν κοινωνίαν λαβὼν, ἀγαθὸν πόμα καὶ μέτριον ἀπεργάζεται, De leg. Lib. VI. (p. 622.) *paterae, in qua merum, quod primo infusum bullit, at statim alterius Dei* (aquae nimirum) *sobrietate castigatum atque optime temperatum, bonus & moderatus potus efficitur.* CICERO praeterea classibus Romanis praefectos, antequam e portu solverent, sacrificium offerre consuevisse fluctibus, memoriae prodidit. Sed de his uberius in sequentibus. Rerum naturalium affectiones & proprietates in Deorum vulgo numero quondam habitas, nominibusque personas docentibus cohonestatas esse, omni vacat dubitatione. Tempus verbi gratia in *Electra* (92) SOPHOCLIS Deus salutatur: χρόνος γὰρ εὐμαρὴς θεός. *Numen clemens est longa dies.* Idem honos amori habetur a PLATONE, qui neminem poëtarum hymnum amori cecinisse demiratur, τῷ Ἔρωτι, τηλικούτῳ ὄντι καὶ τοσούτῳ θεῷ, *Amori, tanto tamque excellenti Deo.* Quamquam in *Philebo*, quum PROTARCHVS voluptatem Deam salutat, hoc a se impetrare non potest idem PLATO, ut hac quoque in re vulgi sermonem imitetur: Τὸ δὲ ἐμὸν δέος, ὦ Πρώταρχε, ἀεὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα P. 12. (p. 72.) οὐκ ἔστι κατ᾽ ἄνθρωπον, ἀλλὰ πέρα τοῦ μεγίστου φόβου. καὶ νῦν τὴν μὲν Ἀφροδίτην, ὅπῃ ἐκείνῃ φίλον, ταύτῃ προσαγορεύω, τὴν δ᾽ ἡδονὴν οἶδα ὡς ἔστι ποικίλον. *Reverentia vero mihi semper, o Pro-*

(91) *Marcellinus*) Locum sine dubio hunc indicat, qui *Histor. Lib. XXI. Cap. I. p.* 263. legitur: *Elementorum omnium spiritus, utpote perennium corporum, praesentiendi motu semper & ubique vigens, ex his, quae per disciplinas varias affectamus, participat nobiscum munera divinandi.* Explicat his in verbis AMMIANVS, unde divinatio futurarum rerum suo quidem iudicio ad homines perveniat, atque a *spiritu elementorum* omnem futura praedicendi virtutem proficisci, significat. Hic autem *spiritus elementorum*, nisi me fallunt omnia, mundi est anima, per totam rerum universitatem, quae quatuor constat elementis, pertinens. Fallitur ergo vir doctissimus, (1) quod AMMIANVM de *spiritibus elementorum* loqui perhibet. Vnius tantum spiritus meminit. (2) Quod IVLIANVM hos *spiritus elementorum* placasse victimis, auctore AMMIANO, tradit. Nihil eius rei exstat apud AMMIANVM. Ita saepe memoriae imbecillitas doctissimos quoque viros in errores inducit.

(92) *Sophoclis*) Vid. ex STOBAEO HVGO GROTIVS in *Excerptis veter. Comic. & Tragicor. p.* 66.

o Protarche, erga Deorum est nomina, non humana quaedam, sed maximum quemque timorem exsuperans. Et nunc quidem Venerem, quemadmodum ipsi gratum est, eam appello: voluptatem vero rem esse variam & multiformem, scio. Hoc igitur ratum haberi debet, veteres certo quodam sensu mundi partes naturaeque membra in Deos & Numina transformasse. Cuius ego consuetudinis hanc principem esse caussam arbitror, quod Deum non modo res omnes penetrare, & permeare per totam rerum naturam fusum esse, in omnibus denique & in omnia vim suam exercere, persuasum haberent, verum etiam Deum certa ratione omnia esse, putarent. Namque hanc non aptius existimarunt exprimi posse sententiam, quam si naturae partibus personarum accommodarent habitum, Deorumque & Dearum iisdem postea nomina imponerent. Duo vero rerum genera, si a maioribus mundi partibus discedas, prae reliquis hanc gloriam adepta sunt: primo
De nat. Deor. Lib. II. p. 222. illa, quae eximiam quamdam humano generi utilitatem afferunt: *Multae aliae*, inquit CICERO, *naturae Deorum ex magnis beneficiis eorum non sine caussa a Graeciae sapientibus & a maioribus nostris constitutae nominataeque sunt.* Rationem moris hanc continuo subiicit: *Quia, quidquid magnum utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri, arbitrabantur.* Deinde illa, quae magnam in mentibus hominum excitant admirationem, & portentorum quamdam prae se ferunt speciem.
Ep. XLI. (p. 102. T. II. Opp.) Quo SENECAE verba pertinent: *Magnorum fluminum capita veneramur. Subita & ex abdito vasti amnis eruptio aras habet. Coluntur aquarum calentium fontes, & stagna quaedam vel opacitas vel immensa altitudo* (93) *sacravit.*

Cete-

(93) *Sacravit*) Erudita licet sit haec tota doctissimi hominis disputatio; haud tamen dubito, quin multi eam parum ad persuadendum potentem esse opinaturi sint. Haeret ea in eodem, in quo multae aliae libri huius partes, vitio. Vir nempe doctissimus religionem veterum populorum & privatorum quorumdam hominum de hac religione sententias semper miscet, & ex huius vel illius poëtae aut philosophi sensu sacra aestimat Graecorum & Romanorum publica. Totus hic in eo est, ut veteres populos Dei virtutes, naturae rerum partes, aliaque id genus in personas convertisse, Deorumque nominibus appellasse doceat: ex quo deinceps apertum fieri posse putat, omnia veterum Numina ad unum postremo Deum referri, neque tot fuisse, quot vulgo putant, Graecis & Romanis Deos. Quanam vero, quaeso, ratione, ut id credamus, a nobis impetrare studet? (I) Locos quosdam CICERONIS, PHILONIS & aliorum adducit, ex quibus Stoicos & alios quosdam philosophos apparet Deorum nomina ad partes huius universitatis traxisse, narrasseque discipulis suis, *Cererem* esse terram, *Bacchum* esse vinum, aethera esse *Iunonem*, sapientiam esse *Minervam*. Itane vero fugere poterat virum egregium, Stoicos, & quotquot cum illis hac in re concordes fuerunt, paucorum tulisse suffragia, & a viris sapientibus irrisos fuisse? Docet hoc praeclare *tertius* CICERONIS *de natura Deorum Liber*; ut de aliis taceam, ex quibus idem intelligitur, auctoribus. Gravius etiam antiqui Christianae ecclesiae doctores, ARNOBIVS, LACTANTIVS, EVSEBIVS, AVGVSTINVS, & alii, in eorum invecti sunt dementiam, qui Deos, quos multitudo colebat, ipsas esse res naturales, personarum forma & habitu vestitas, praecipiebant. Scilicet privata haec tantum est quorumdam interpretatio religionum publicarum, quam ratio negat cum ipsa religionis natura confundi debere, nec multi olim susceperunt. Siccine vero licet ratiocinari? Stoici & alii veterum *Cererem* terrae nomen esse, *Neptunum* maris, *Vulcanum* ignis, censuerunt. Ergo ita sese res omnino habet. Ergo veteres istis vocabulis nil nisi membra tantum universitatis huius indicarunt. Equidem hac argumentatione parum commoveor. Triplex omnino fuit ratio, quae multos adduxit veterum, ut hac via religiones interpretarentur. Primum aliqui suis de religione dubitationibus hoc modo medebantur. Non tam erant a ratione aversi viri sapientes, quin inepta esse & Diis indigna, quae publice ferebantur a sacerdotibus, intelligerent. Religionem igitur quamdam prudentum aliqui eorum circumspiciebant, &, quo animis in varia tractis opem ferrent, nec tamen omnia sacra tollerent, omnem Deorum cultum ad scientiam naturalem, reluctante licet re ipsa & historia, trahebant. Hic VARRONIS & aliorum fuit animus, quos omnes constat Deos in mundo, in anima mundi variisque mundi partibus reperisse. Alii hanc rationem idcirco ingrediebantur, ut disciplinas, quas profitebantur, a sacris & religionibus publice receptis non distare, convincerent. Haec caussa Stoicos in primis urgebat, qui suum esse ducebant, ostendere, in poëtarum fabulis & Deorum historiis omnia fuisse iam, antequam ZENO nasceretur, Stoica; non secus ac hodie quidam cum IAC. TOLLIO, quidquid umquam de Diis scriptum est, Chymicorum mysteria continere, somniant. Alii denique, quo Iudaeorum, & postea Christianorum adversus Deos argumentis occurrerent, commentitiis eiusmodi explicationibus operam dabant; quarum tamen levitatem sine negotio perspiciebant, qui rebus Christianis praeerant. (II) Poëtas ostendit res saepenumero inanimatas, notiones etiam interdum abstractas in personas commutasse, nec de illis aliter, quam de naturis per se exsistentibus Diisque, loquutos esse. Ita est omnino. Et olim hic mos poëtis fuit, & hodie est. Quis vero sibi persuadeat, hoc argumento nobis esse posse, nomina Deorum vocabula tantum esse variarum naturae partium, veteresque, ut Deum esse omnia significarent, universitatis huius membra Deorum habitu & forma donasse? Mihi quidem, ex poëtarum figuris veterum de Diis opiniones metiri velle, aeque videtur esse praeposterum, ac si Turca hodie aut Iudaeus

aliquis

Ceterum haec veterum ratio, qua certo quodam modo rebus naturalibus, nec modo ipsis naturis anima vacuis, sed etiam harum naturarum proprietatibus & affectionibus personarum & Deorum formas & habitus iniecerunt, vere atque proprie *physica* est, quae vocatur, antiquorum *Theologia*. Huius autem Theologiae non minima pars sub ipsis abscondita latet fabulis, quas de Diis poëtae commenti sunt. EVSEBIVS quidem omnes veterum fabulas heroum historiam resque gestas continere censet; at sensim, quum intellectum esset, cum Deorum infamia & irrisione narrationes has coniunctas esse, exstitisse aliquos, qui rerum naturalium rationes in illis investigare, & ad physicorum mysteria eas traducere contenderint: Τοιαῦτα ἦν τὰ τῆς παλαιᾶς Θεολογίας, ἣν μεταβαλόντες νέοι τινὲς, χθὲς καὶ πρώην ἐπιφύντες, λογικώτερόν τε φιλοσοφεῖν αὐχοῦντες, τὴν δὲ φυσικωτέραν τῆς περὶ Θεῶν ἱστορίας δόξαν εἰσηγήσαντο, σεμνοτέρας εὑρεσιλογίας τοῖς μύθοις προσεπινοήσαντες, κ. τ. λ. θεραπεῦσαι δ' ἂν ὅμως οἷοί τε τὸ πατρικὸν ἁμάρτημα προθυμηθέντες, ἐπὶ φυσικὰς διηγήσεις καὶ θεωρίας τοὺς μύθους μετεσκευάσαντο. *Atque huiusmodi fuit priscorum hominum Theologia, quam nuperi quidam, heri ac nudius tertius exclusi, sic immutarunt, ut subtiliorem nescio quam philosophandi rationem iactantes, rerum scilicet naturae propiorem de Deorum historia opinionem inveherent, & honestiorem aliquam novorum commentorum speciem fabulis attexerent: hoc nimirum sequuti, ut nec omnino a scelerata maiorum suorum impietate discederent, nec omnino tamen ex illorum religionibus exsistentem consecratorum Numinum improbitatem paterentur. Hi ergo, quum semel patrium errorem quoquo modo procurare statuissent, ad naturalium caussarum atque rationum explicationem fabulas traduxere.* Certe veteris historiae partem non exiguam in commentis poëtarum de Diis abditam latere; nemo sapiens negaverit: recentiores quoque Deorum patronos, PORPHYRIVM exempli caussa & alios, plurimis antiquas fabulas sensibus onerasse, quorum nihil umquam poëtis in mentem venit, testatissimum arbitror. ORIGENES iam ante EVSEBIVM & PORPHYRIVM quosdam scriptum reliquit ex Deorum amicis, turpitudine & deformitate veterum fabularum, quae de Diis circumferrentur, demonstrata, ad hoc sese recepisse latibulum, atque περὶ τούτων ἀπολογουμένους, ἐπ' ἀλληγορίας καταφεύγειν, *ut excusationem sibi pararent, ad allegorias confugisse.* Sed & diu ante natum Servatorem, qui Stoicorum principes familiam condiderunt, ZENO, CLEANTHES & CHRYSIPPVS vehementer in eo elaborarunt, ut poëtarum fabulas de Diis aliarum rerum imagines & figuras esse ostenderent.

Praep. ev. Lib. III. C. VI. (potius Lib. II. C. VI. § p. 73)

Lib. III. contra Cels. p. 133.

aliquis ex nostrorum vatum carminibus, in quibus fides, spes, pietas, concordia loquentes non raro inducuntur, efficeret, virtutes istas Deorum aut heroum loco a nobis coli, aut, ut accommodatius ad rem praesentem loquar, si ex TORQVATI TASSI, PETRARCHAE, MARINI & aliorum audacissimis figuris cogeret aliquis, sanctos illos, quos coetus Romanus veneratur, non esse homines, sed vocabula tantum variarum perfectionum atque virtutum in MARIA virgine & sponso eius IOSEPHO olim manifestarum. Hae tamen occasione facere non possum, quin eos breviter moneam, qui veterum poëtarum lectione gaudent, & ex illis antiquarum religionum naturam eruunt, incertum mihi visum esse vates istos attente legenti, an in omnibus illis locis, in quibus rerum in personas transformationes interpretes deprehendunt, eiusmodi figurae sint reconditae. HESIODVS inter filios ex Nocte progenitos multos numerat, quos rerum potius vocabula dixeris, quam personarum, *Theogoniae v. 224. p. 46. f.*

- - - Μετὰ τὴν δ' Ἀπάτην τέκε καὶ Φιλότητα,
Γῆράς τ' οὐλόμενον, καὶ Ἔριν τέκε καρτερόθυμον.
Αὐτὰρ Ἔρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόεντα.
- - - *Post hanc fraudem enixa est & amicitiam,*
Seniumque noxium & contentionem peperit pertinacem.
Ceterum contentio odiosa peperit quidem laborem molestum.

Idem de Stygis censeas filiis, quos *v. 383. p. 69.* idem poëta refert:

Στὺξ δ' ἔτεκ', Ὠκεανοῦ θυγάτηρ, Πάλλαντι μιγεῖσα,
Ζῆλον καὶ Νίκην καλλίσφυρον ἐν μεγάροισι,
Καὶ Κράτος, ἠδὲ Βίην, ἀριδείκετα γείνατο τέκνα.
Styx vero peperit, Oceani filia, Pallanti mista,
Zelum & Nicen formosam in aedibus,
Et robur atque vim, praeclaros peperit filios.

AESCHYLVS in *Prometheo vincto*, & CALLIMACHVS *Hymno in Iovem p. 66. f.* potentiam & robur satellites esse Iovis, perhibent:

Οὔ σε Θεῶν ἑσσῆνα πάλοι θέσαν, ἔργα δὲ χειρῶν,
Σή τε βίη, τό τε κάρτος, ὃ καὶ πέλας εἵσαο δίφρου.
Non te Deorum regem sortes constituerunt, sed opera manuum,
Tuaque potentia & robur, quod etiam collocasti prope sedem tuam.

Interpretes in his similibusque locis *prosopopoeias* esse, poëtasque de rebus & notionibus animae non secus, ac si personae essent, cecinisse, tradunt. Ego vero, num his fides sit omnino habenda, aegre apud me constituo. Dicam libere, quidnam mihi poëtas hosce lustranti in mentem venerit. Vetustissimos populos suspicor a virtutibus & vitiis, animique non minus, quam corporis, affectionibus nomina sumsisse, suisque imposuisse, ut, vel quales essent homines, vel quales esse vellent suos, ipsis vocabulis eorum indicarent. Habet omnis historia, tam Graeca & Romana, quam barbara, infinita nominum huiusmodi exempla, ut incredibile nulli videri queat, primos Graeciae inco-

rent. *Magnam molestiam*, COTTA inquit apud (94) CICERONEM, *suscepit & minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem, & vocabulorum, cur quidque ita appellatum sit, caussas explicare. Quod quum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos, qui Dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras Deorum.* Quibus quidem ex verbis intelligitur, Stoicos nil dubitasse, quin poëtarum audacia & licentia naturae rerum partes personarum habitu & Deorum forma vestitae essent, negassequc, qui vulgo colerentur, Deos mentes esse aut animos, contra pro rebus commentitiis haec Numina habuisse corporibusque naturalibus, quae sapientum libido involucris veluti & umbris contexerit. Quamnam CHRYSIPPUS hac in re viam sit ingressus, ex interpretatione Samiae cuiusdam tabulae, obscoenos *Iovis & Iunonis* amores exhibentis, L. IV. p. 196. quam ORIGENES ex eo refert, cognoscere licet: Λέγει γὰρ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ συγγράμμασιν ὁ σεμνὸς φιλόσοφος, ὅτι τοὺς σπερματικοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ ἡ ὕλη παραδεξαμένη, ἔχει ἐν ἑαυτῇ εἰς κατακόσμησιν τῶν ὅλων. ὕλη γάρ ἡ ἐν τῇ κατὰ τὴν Σάμον γραφῇ ἡ Ἥρα. καὶ ὁ Θεὸς ὁ Ζεύς. *Gravis iste philosophus in scriptis suis ait: materiam, postquam a Deo rationes seminales recepit, eas in se continere conclusas ad universum mundum adornandum, Iunonemque in Samia hacce tabula materiam referre, Iovem autem Deum.* Quam explicationem pius doctor hoc persequitur iudicio: Καὶ διὰ ταῦτα δὴ ἡμεῖς καὶ διὰ τοὺς τοιούτους μύθους καὶ ἄλλους μυρίους οὐδὲ μέχρι ὀνόματος θέλομεν Δία καλεῖν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, ἀλλὰ καθαρὰν εὐσέβειαν εἰς τὸν δημιουργὸν ἀσκοῦντες, οὐδὲ μέχρι ὀνόματος χραίνομεν τὰ θεῖα. *Hanc propter caussam, & propter innumerabiles alias eius generis fabulas nolumus nos nomine Iovis praepotentem omnium Deum salutare, verum puram pietatem erga creatorem servantes, ne nomine quidem res divinas contaminabimus.* Igitur CHRYSIPPUS *Heran* negabat seu *Iunonem* veram esse Deam, aut naturam animae participem, sed materiae tantum indolem contendebat sub imagine personae in eius historia adumbratam cerni, id est, totam *Iunonis* divinitatem ex poëtarum ingenio profectam esse, statuebat. Atque ego neminem, qui HESIODI tantum inspexerit *Theogoniam*, dubitaturum esse, arbitror, quin non paucae fabularum, quibus ea constat, eo primum consilio excogitatae & inventae sint, ut naturae rationes atque viae imaginibus & simulacris amictae ob oculos ponerentur: quod simul documento est, Deos, qui in illis inducuntur, nullos esse, quam res naturae, personarum & Deorum formis cinctas & (95) circumdatas. Neque ipse PLATO, cui odio ceteroquin commenta haec de Diis erant, ab hac plane potuit discedere sententia *Libro se-* P. 378. (p. 430.) *cundo de republica*: Καὶ Θεομαχίας, ὅσας Ὅμηρος πεποίηκεν, οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὔτ' ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας, οὔτ' ἄνευ ὑπονοιῶν. ὁ γὰρ νέος οὐχ οἷός τε κρίνειν ὅ, τι τε ὑπόνοια, καὶ ὃ μή. *Deorum pugnas, quales Homerus scripsit, minime in civitatem recipere debemus, sive per allegoriam dicta haec sint, sive sine allegoria. Non enim adolescens haec dignoscere* (96) *potest.* DIONYSIUS autem HALICARNASSENSIS hanc plerorumque animis opinionem suo tempore insedisse, commemorat, quas Graeci circumferrent fabulas, eas incolas hoc facere solitos fuisse. Itaque *potentia, robur, virtus, fatum, victoria, contentio*, & alia apud poëtas nomina hominum fuisse reor vocabula, quos Iupiter aut alii antiquiores Graeciae reges ac heroes comites aut satellites sibi adsciverant, cum alias propter caussas, tum idcirco illis data, ut, quibus essent animi vel corporis dotibus aut vitiis, perspicuum esset. Qui vero procedente tempore veteres historias numeris illigarunt, quum alii iam inter Graecos mores vigerent, habitum personarum nec plane detraxerunt his nominibus, nec plane reliquerunt, verum dubios fecerunt lectores, utrum res gestas narrarent veterum, an vitiorum virtutumque ortus & cognationes traderent: ex quo evenit, ut interpretes opinarentur, ad figuras orationis poëticae referendum esse, quidquid nominum eiusmodi in carminibus antiquis occurreret. Hanc qui coniecturam spreverint, nihil mihi commovebunt indignationis: nec enim is ego sum, qui me putem omnibus veterum fabularum nodis expediendis parem esse: attamen, si cui placuerit ad ipsos eam poëtas applicare, is forte, nisi aliis laboret anteceptis opinionibus, non minus in ea probabilitatis esse, sentiet, quam in aliorum est, quibus veteres poëtae obruuntur, divinationibus. Ceterum alium mihi magis aequiorem datum iri locum, spero, quo alia nonnulla de veterum Deorum nominibus & cognominibus cogitata proferre, rationibusque & testimoniis roborare queam.

(94) *Ciceronem*) *Lib. III. de natur. Deor. Cap. XXIV. p. 3089. T. IX. Opp.*

(95) *Circumdatas*) Dedimus supra huius rei specimen, quo in historia *Saturni & Iovis*, ut ab HESIODO refertur, dogmata quaedam veterum physicorum latere recondita, ostendimus. Hoc tamen minime impedit, ne *Iovem & Saturnum* credamus homines fuisse in Deorum numerum aggregatos, & vere olim in Graecia vixisse. Est nimirum, id quod supra latius docuimus, Deorum apud HESIODUM & alios poëtas historia ex physicorum praeceptis veterique Graecorum historia, parum licet scite ac ingeniose, contexta & coagmentata.

(96) *Potest*) Hoc PLATONIS loco is quidem opportune utetur, qui philosophi huius aetate iam

eas partim sub Deorum rebus gestis physices occultare praecepta, partim vitae recte ac honeste componendae leges praescribere: Μηδεὶς ὑπολάβοι με ἀγνοεῖν, ὅτι τῶν Ἑλληνικῶν μύθων εἰσί τινες ἀνθρώποις χρήσιμοι, οἱ μὲν ἐπιδεικνύμενοι τὰ τῆς φύσεως ἔργα δι' ἀλληγορίας, οἱ δὲ παραμυθίας ἕνεκα συγκείμενοι τῶν ἀνθρωπείων συμφορῶν, κ. τ. λ. *Nemo sibi persuadeat, nescire me, quasdam ex Graecorum fabulis generi humano utiles esse, eo quod aliae opera naturae per allegorias declarant, aliae vero vitae humanae auxilii & opis multum afferunt.* A quo non alienus est CICERO, qui: *Alia quoque*, inquit, *ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo Deorum, qui induti specie humana, fabulas poëtis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referserunt.*

Lib. II. p. 69. Nat. Deor. Lib. II. p. 223. (Cap. XXIV. p. 2990.)

EVSEBIVS (97) universam nonnumquam veterum Theologiam eo unice contendere perhibet, ut naturam animo & ratione vacuam ad Dei maiestatem & honores extollat. (θειάζειν τὴν ἄψυχον οὐσίαν) Sed fas est, haec eius pronuntiata de illa tantum accipere Theologia, quae *physica* dicebatur, nec non de illis poëtarum fabulis, quae res longe alias, quam verba prae se ferunt, inculcant. Quod nisi fiat, totum orbem accusasse dicendus erit EVSEBIVS sublatae prorsus divinitatis, & idcirco affirmasse aliquid, in quo perspicue mendacium est. Quisquis enim, id quod aliquoties iam monuimus, nullum esse Deum negat animi compotem, is sive ex fortuito materiae motu naturam rerum prodiisse sentiat, cui sententiae DEMOCRITVM & EPICVRVM favisse accepimus, sive, quod degeneres quidam Stoici STRATO que, nobilis Peripateticus, fecerunt, naturam genitricem & ordine progredientem, sensu licet & consilio vacantem, rerum omnium parentem constituat, is Deum omnino de medio tollit & ex orbe universo eiicit. Atque hoc ego impietatis genus (98) MANILIVM his versibus comprehendisse arbitror:

Aut neque terra patrem novit, nec flamma, nec aër,
Aut humor, faciuntque Deum per quattuor artus,
Et mundi struxere globum, prohibentque requiri
Vltra se quidquam.

Illi vero ex recentioribus vehementer errant, qui hanc physicam, de qua loquimur, de Diis doctrinam, quae inanimatis corporibus species & nomina Deorum & personarum attribuit, resque naturae in Numina transformat, non differre arbitrantur a philosophica SCAEVOLAE, VARRONIS & aliorum Theologia, quae *naturalis* quidem etiam appellari solet, sed eo sensu, ut vox *naturalis* idem, quod *verus rectusque*, significet. *Physica* enim quae dicitur *Theologia*, ea pars primum exstitit poëticae disciplinae, postea ad popularem etiam & civilem religionem manavit, maximamque partem poëtarum debetur ingeniis, quibus nihil omni memoria prius fuit, quam res inanimatas & naturam specie & habitu personarum induere. At *philosophica*, quae proprie sic vocatur, *Theologia, de qua*, ut (99) VARRO ait, *multos libros philosophi reliquerunt*, nullos primo tolerat intra fines suos Deos, praeter animatos & in rerum natura vere exsistentes, ex quo *naturales* etiam Dii nominantur, unum nimirum supremumque Deum, rebus omnibus summo cum imperio praesidentem, id est, mentem perfectissimam, res omnes virtute sua complectentem & continentem, eiusque ὑπουργοὺς δυνάμεις seu ministros, naturasque inferiores mente & consilio praeditas, quales stellae sunt & daemones: deinde eadem omnes commentitios poëtarum Deos, seu res naturae Deorum figuris

iam exstitisse docturus est, qui Deorum historiam in allegorias converterint. Sed nihil ei proderit, qui PLATONEM huic hominum generi favisse, demonstrare studet. Nec enim PLATO placere sibi hoc institutum fatetur, sed rem omnem in medio relinquit.

(97) *Eusebius*) *Praepar. evangel. Lib. III. Cap. I.* & passim *hoc libro.* Sed EVSEBII sententiam vir doctissimus, ut arbitror, non nimis recte intelligit. EVSEBIVS minime vult, veteres populos nullos habuisse Deos alios, quam rerum naturae partes & membra: quod si sensisset, recte hic castigaretur: verum eos ferri posse negat, qui fabulas & historias Deorum ad res physicas traducerent: quorum si voces audiantur, universam Deorum familiam pro ipsa rerum natura mente & consilio vacua habendam fore, significat. Idem scilicet EVSEBIVS profitetur, quod AVGVSTINVS *Lib. VII. de civit. Dei Cap. XXVII. §. II. p. 140. T. VII. Opp. Ipsas physiologias quum considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conantur vertere in res divinas, nihil video, nisi ad temporalia terrenaque opera naturamque corpoream, vel etiamsi invisibilem, tamen mutabilem, potuisse revocari: quod nullo modo est verus Deus.*

(98) *Manilium*) *Astronomico Lib. I. v. 137. s. p. 5.*

(99) *Varro*) Apud AVGVSTINVM *de civit. Dei Lib. V. Cap. V. p. 116. T. VII. Opp.*

ris instructas sic interpretatur, uti disciplinae huius lex & ratio postulat & (100) flagitat.

S. AVGVSTINVS non uno loco hanc populorum consuetudinem tangit, res divinas rebus immiscendi physicis & naturalibus, nec iniuria eamdem reprehendit & exsecratur (101) *Epistola XLIX. Neque illinc*, inquit, *excusant impii sua sacrilega sacra & simulacra, quod eleganter interpretantur, quid quaeque significent. Omnis quippe illa interpretatio ad creaturam refertur, non ad creatorem, cui uni debetur servitus religionis illa,* (P. 104. T. VII.) *quae uno nomine Latria Graece appellatur. Libro* etiam *VI. de civit. Dei C. VIII. Ae enim*, ait, *habent ista physiologicas quasdam (sicut aiunt) id est, naturalium rationum interpretationes. Quasi vero nos in hac disputatione physiologiam quaeramus, & non Theologiam, id est, rationem naturae, & non Dei. Quamvis enim, qui verus Deus est, non opinione, sed natura sit Deus, non tamen omnis natura Deus est.* Prima vero & praecipua origo perversissimi moris huius, res omnes, quibus natura continetur, Deorum specie & forma donandi, nulla est, praeter eam, quam aliquoties iam memoravimus, opinionem, qua Deum non modo per totum terrarum orbem fusum & res omnes animantem, sed etiam quodammodo *Omnia* censebant esse. Qua quum imbuti essent sententia, huc facile descendebant, ut Deum in omnibus naturae rerum membris mundique partibus honorandum & colendum esse, decernerent.

Quae quum ita sese habeant, neminem existimare convenit, viros sapientes & eruditos inter veteres tam fuisse rerum ignaros aut hebetes, ut commentitios, quos diximus, Deos, seu rerum naturae partes, quibus levitas hominum personarum speciem & Deorum Dearumque nomina iniecerat, pro veris propriisque Numinibus ducerent. (De nat. Deor. Lib. III. p. 245. (Cap. XVI. p. 3074. T. IX.)) *Quum fruges*, COTTA inquit apud CICERONEM, Cererem, *vinum* Liberum *dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato; sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, Deum esse credat?* Hi soli certe Dii habebantur olim, quorum propter cultum & honores opem atque beneficia sibi polliceri iure quodam poterant. Quapropter nihil, praeter id, quod exsistebat re vera, animaeque non minus, quam rationis, particeps erat, in Deorum aggregari solebat numerum. (102) PLATO enim ingenia suae aetatis ad impietatem erga Deum propensa idcirco solem, lunam stellasque Deorum exemisse ordine, scribit, quod ea nulla re alia, quam terra & saxis (seu ignea quadam materia) constarent, sensuque ac intelligentia omni carerent, nec propterea *rerum humanarum ullam gerere possent curam*, οὐδὲν τῶν ἀνθρωπείων πραγμάτων φροντίζειν δυνάμενα. (103) ARISTOTELES similiter in universum de Diis pronuntiat: Ζῆν τε πάντες ὑπειλήφασιν αὐτοὺς, καὶ ἐνεργεῖν ἄρα, κ. τ. λ. *Omnes quidem homines Deos putant vivere, & simul operari: nec enim Endymionis instar eos dormire, ullo modo credibile est.* Fortunata & beata animalia Deos esse, plerisque persuasum erat veterum. Quapropter ARISTOTELES in contemplatione omnem positam esse Deorum felicitatem, concludit. Ne ipse quidem LVCRETIVS tolli ex vita humana cupiebat, quod vulgo tum receptum erat, loquendi genus, per quod mare licebat *Neptunum*, fruges *Cererem*, vinum *Bacchum*, terram *Matrem Deorum* nominare. Tanta enim fore neminem certus erat dementia, ut has res in veris propriisque Diis numerari debere crederet:

(Lib. II. p. 165. Lamb. (v. 654. p. 380. Haverc.))

Hic si quis mare Neptunum Cereremque *vocare*
Constituit fruges, & Bacchi *nomine abuti*
Mavolt, quam laticis proprium proferre vocamen,
Concedamus, ut hic terrarum dictitet orbem
Esse Deum Matrem, *dum non sit re tamen apse.*

Idem rationem, quare terra pro Dea nequeat haberi, hanc paullo ante profert in medium:

Terra quidem vero caret omni tempore sensu.

BALBVS porro apud CICERONEM primum, quod intelligant homines, quum de Deo cogitant, hoc esse, ait, *ut sit animans*, seu vitae, sensus & intelligentiae particeps. Quum-

(100) *Flagitat*) Huic quantum tribuendum sit sententiae, ex illis commode intelligetur, quae paullo ante pro VOSSIO, quem hic iterum CVDWORTHVS adoritur, diximus.

(101) *Ep. XLIX.*) Ex recentiori divisione Benedictinorum *Ep. CII. Quaest. III. §. XX. p. 212. T. II. Opp.*

(102) *Plato*) *Libro X. de legibus p. 665.*

(103) *Aristoteles*) Vterque locus, qui hic laudatur, exstat *Magnor. Moral. Lib. V. Cap. VIII. p. 184. T. III. Opp.*

Quumque idem stellas nil dubitaret rationis esse compotes, in Deorum eas non veretur collocare concilio: *Quoniam tenuissimus est aether, & semper agitatur & viget, necesse est, quod animal in eo gignatur, idem quoque sensu acerrimo esse. Quare, quum in aethere astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse & intelligentiam. Ex quo efficitur, in Deorum numero astra esse ducenda.* COTTA vero *Libro tertio* tantum abesse disputat, ut omnes homines stellas in Diis habendas esse putent, ut potius multi *ne animantes quidem eas esse* concedant. In qua quidem ratiocinatione hoc perspicue assumitur, nisi animantes sint stellae, turpe fore, locum illis in Diis concedere. Ob eamdem postremo caussam PLVTARCHVS universam istam consuetudinem res inanimas Deorum Dearumque nominibus efferendi, tamquam impiam, absurdam & in Deum iniuriosam, prorsus abrogari debere, iudicat: Δεινὰς καὶ ἀθέους ἐμποιοῦσι δόξας, ἀναισθήτοις καὶ ἀψύχοις καὶ φθειρομέναις ἀναγκαίως ὑπ' ἀνθρώπων δεομένων καὶ χρωμένων φύσεσι καὶ πράγμασιν ὀνόματα θεῶν ἐπιφέροντες. ταῦτα μὲν γὰρ αὐτὰ νοῆσαι θεοὺς οὐκ ἔστιν. οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ ἄψυχον ἀνθρώποις ὁ θεὸς ὑποχείριον. *Adde, quod pessimas & impias isti opiniones excitant, qui Deorum nomina rebus sensu animaque carentibus & usu hominum necessario pereuntibus imponunt: quae ut Dii sint, nullo modo intelligitur. Non enim Deus res est animae expers, & manibus hominum subiecta aut obnoxia.* Ex quibus omnibus efficitur, quando de veris propriisque veterum Diis sermo instituitur, repudiandam omnino esse, quam nonnullos temere adhibere video, distinctionem & divisionem Numinum in *animalia* & *naturalia*: quo posteriori vocabulo Deos designant animo & ratione vacuos. Nihil enim Diis aggregare solebant antiquiores populi, praeter id, quod mente, sensu & consilio credebant esse praeditum. Quamobrem larvati illi Dii, quos saepe diximus, sive partes naturae, Deorum specie & habitu amictae, nulli sunt, nisi *commentitii & fictitii Dii*, seu, ut ab ORIGENE vocantur *loco* antea *laudato*, τὰ Ἑλλήνων ἀναπλάσματα, σωματοποιεῖσθαι δοκοῦντα ἀπὸ τῶν πραγμάτων, *commenta Graecorum* (& aliorum populorum), *naturae ex rebus in personas & Deos conversae.* De quibus qui omnium rectissime sentire volunt, non possunt, quin eos fateantur unius summi Numinis diversa esse cognomina & vocabula, a consideratione perfectionum eius virtutumque, quas in mundo varia ratione patefecit, tracta. Inde evenit, ut in veteri Aegyptiorum de Deo doctrina, quam supra exposuimus, Deus dicatur & *nullo esse nomine*, & *omni nomine* gaudere: quam rem is, qui *Asclepium Dialogum* composuit, his verbis effert: *Quum non possit uno, quamvis e multis composito, nomine nuncupari, potius omni nomine vocandus est, si quidem sit Vnus & Omnia: ut necesse sit, aut Omnia ipsius nomine, aut ipsum Omnium nomine nuncupari.* Huic Aegyptiorum doctrinae prorsus assentiri videtur (104) SENECA, qui Deum esse illum dicit, *cui nomen omne convenit.* Addit etiam hoc declarandi caussa: *Quaecumque voles, illi nomina aptabis. Tot appellationes eius possunt esse, quot munera.* Denique Deum & naturam rem esse unam eamdemque, omniaque, quae videmus, Deum esse, decernit. Eadem auctori *Libri* (105) *de mundo* sententia placet, qui de Deo ita praedicat: Πάσης ἐπώνυμος φύσεως, ἅτε πάντων αὐτὸς αἴτιος ὤν. *Ab omni natura sorteque Deus nomen adeptus est, utpote qui omnium rerum auctor sit.* Sic itaque rationem concludimus: qui olim naturae scientiam ad res divinas traduxerunt, partesque huius orbis Numinum loco ac gradu esse voluerunt, eos reapse singulas res Dei nomine, & vicissim Deum singularum rerum nominibus (106) appellasse.

Nat. Deor. L. II. p. 220.

De nat. Deor. p. 241.

De Isid. & Osir. p. 177.

Ergo

(104) *Seneca) De beneficiis Lib. IV. Cap. VII. p. 427. T. I. Opp.*

(105) *De mundo) Cap. VII. p. 869. T. I. Opp.* ARISTOTELIS.

(106) *Appellasse*) In hac viri doctissimi disputatione si tantum esset ordinis, elegantiae & ornatus, quantum eruditionis & multifariae lectionis, nihil fieri posset praestantius & laudabilius. Verum haec dum consectatur, & memoriae thesaurum exhaurit, illa saepenumero negligit, diversaque miscet ac confundit, quae, si quod meum est iudicium, distinguere ac segregare satius fuisset. Omitto, multa hic repeti, quae iam aliquoties inculcata erant: taceo, hominum opiniones coniungi, quas inter, si rite cuncta expendantur, nulla est, si a verborum similitudine discedas, cognatio: tales sunt COTTAE & BALBI apud CICERONEM sententiae, quae toto genere discrepant, tametsi hic socientur, Aegyptiorumque veterum & SENECAE seu Stoicorum disciplinae, inter quas non mediocre discrimen interest: conclusionem tantum, quam ex longa hacce testimoniorum serie vir egregius ducit, breviter attingam. Nihil verius est, quam id, quod in extrema ponit oratione, eos, qui veterum fabulas ad res physicas traxerunt, quorum insignis quondam numerus exstitit, singulas res Dei nomine, ac rursus Deum rerum singularum nominibus appellasse. Ita ut facerent, institutum, quod amplexi plerique erant, postulabat, & disciplinae, quam sequebantur, ratio. Sed quod huius generis sententiam & religionum veterum explicationes, quas dabant, physicas

Ergo minime credendum est, praestanti ingenio homines & rerum cognitione excellentes tantum olim a vera ratione aberrasse, ut commentitios hosce Deos, sive naturae membra, Deorum specie & habitu vestita, vere colerent & adorarent. Nihil his divinum videbatur, nisi id, in quo sensum & intelligentiam inesse putabant, nec tam erant amentes, ut a rebus mente vacantibus opem sibi & auxilium sperarent. Quidquid autem honoris & reverentiae istiusmodi Numinibus exhibebant, id ad summum pertinere Deum unice, arbitrabantur, a quo tota rerum natura profecta esset. Quamquam nec illis vehementer repugnem, qui propter intimam cum Deo coniunctionem, cuius imagines & effectus credebantur naturae opera, divinos eis honores adhibitos esse, contenderint. Ergo non tam corpora naturalia colebantur, quam Deus in illis cultu & honore afficiebatur. Profitebantur enim hi Deorum cultores, IVLIANO interprete, sese τὸν οὐρανὸν μὴ παρέργως, μηδὲ ὥσπερ τὰ βοσκήματα θεωρεῖν, *coelum non obiter, nec pecudum more contemplari*, (quae quidem nihil animadvertunt & observant, praeter ea, quae a corporibus ipsis profecta, sponte in sensus earum incurrunt) seu, ut eadem *Oratione* IVLIANVS rem paullo dilucidius & plenius explicat, τὸν οὐρανὸν οὐχ ὥσπερ ἵππους καὶ βόας ὁρᾶν, ἢ τι τῶν ἀλόγων καὶ ἀμαθῶν ζώων, ἀλλὰ ἐξ αὐτῆς τῆς φανερᾶς τὴν ἀφανῆ πολυπραγμονεῖν φύσιν, *non contemplari coelum & mundum iisdem oculis, quibus boves & equi solent, verum ita, ut ab eo, quod conspicitur, ad illud, quod cerni nequit, cogitando perveniant.* Omnia contra perhibebant religiosis sese oculis intueri, Deumque in unaquaque re mente cernere, utpote qui non modo per res omnes fusus & intentus sit, sed etiam *Omnia esse* quodammodo dici queat. Vniversum itaque terrarum orbem non secus, ac sacrosanctam quamdam rem, in qua divinitatis quaedam ratio insit, spectabant, neque mundum esse aliquid praecipiebant, quam ipsum Deum sic explicatum, ut in oculos & sensus incurrat. Hinc nomen Dei *Pan* natum est: quod vocabulum Deum designabat cum toto mundo corporeo intime coniunctum atque sociatum. Nec alia verbi Ζεὺς & *Iupiter* potestas & notio erat. Etenim verbum hoc non ita quondam adhibebatur, ut nos nomine *Deus* utimur, quod mentem significat divinam, a natura rerum segregatam & abstractam, sed Deum denotabat una cum omnibus illis, quae ex eo procreata sunt & genita, uno verbo, mundum universum. In veteri Aegyptiorum inscriptione, cuius saepe mentio facta est, Deus vocatur omne id, quod est, quod erat, quod futurum est. Et, quod antea ex PLVTARCHO monuimus, Aegyptii *Deum principem* & *rerum universitatem* non nisi nomine & verbis differre existimabant, partim quod celsissimum illud Numen efficienter in se cuncta contioere abdita putabant, partim quod Deum numquam solum, sed cum omnibus simul, quae ex sinu suo protrusit, totaque rerum, quam condidit, natura copulatum, tamquam rem unam, animo concipere solebant. (107) PLATO etiam Deorum amicos aetate sua memorat τὸν μέγιστον θεὸν, *Deum maximum*, & ὅλον τὸν

Iulian. Orat. IV. (p. 145.)

p. 136.

De Legib. L. VII. p. 821.

ficas certas fuisse, opinatur, idque *Iovem*, *Iunonem*, *Cererem*, & reliquos fuisse Deos, censet, quod Stoici aliique philosophi existimarunt, id a vero plane remotum est. Deos veterum plerosque naturae rerum fuisse partes & membra, tuetur, seu antiquos variis naturae membris Deorum & personarum habitum ac nomina imposuisse, contendit, ut pulcriorem, quam re vera fuit, antiquarum gentium religionem efficiat. Hoc autem quo nobis persuadeat, Stoicorum, Aegyptiorum & aliorum quorumdam philosophorum auctoritates in auxilium vocat, quos physice interpretatos esse publicam religionem, constat. Id vero est, ex privatorum quorumdam hominum sensu populorum sensus de Deo aestimare; quod propius a temeritate distare videtur. Quod si talem fuisse veterum populorum religionem existimandum est, qualem eam finxerunt sibi homines ingenio ceteris praestantiores, infinitis opus erit deliberationibus, antequam de natura eius certi aliquid decerni queat. Variis enim modis eruditiores sacra publica exposuisse, non ignotum est: ex quibus quinam modus ceteris sit anteponendus, aeternum quaeri potest. Stoici Deos veterum ad naturam revocarunt: at ARISTOTELES in *Metaphysicis* Numina Graecorum cum geniis suis coelestibus composuit. Vtri fidem habebimus? Aequo certe iure hic sunt ZENO & ARISTOTELES, nec altera sententia probabilitate vincit alteram. Mihi quidem tutissimum semper visum est, quidquid olim a sapientioribus inventum est ad tegendam & velandam religionum turpitudinem, id omne seponere, quum in veterum gentium sententias inquiritur, nec tam eruditorum virorum subtilitates adoptare, quam sacerdotum & poetarum voces auscultare, sacraque publica inspicere. Vereor, ne lectoribus non nihil taedii afferam, quod hoc ipsum, quod modo dixi, saepius moneo. Sed quum vir doctissimus suam crebro repetat & novo semper habitu vestitam exhibeat sententiam, non dubitavi, e re fore legentium, si morem fere eumdem servarem, atque ratione non una, quidnam in ea desiderem, enuntiarem.

(107) *Plato*) Nullum est dubium, quin haec PLATONIS verba designet, quae *Lib. VII. de legib. p.* 640. leguntur: Τὸν μέγιστον θεὸν καὶ ὅλον τὸν κόσμον φαμὲν οὔτε ζητεῖν δεῖν, οὔτε πολυπραγμονεῖν τὰς αἰτίας ἐρευνῶντας. *Maximum Deum totumque mundum dicimus inquirendum non esse, nec rerum caussas multo studio indagandas.* Sed quod ex his verbis constare putat vir egregius, Deorum cultores summum Numen & rerum universitatem pro re una eadem-

τὸν κόσμον, *mundum universum*, ac si bina haec nulla ratione differrent, confudisse. Magna certe fuerit, necesse est, opinionis huius inter populos antiquiores existimatio & dignitas. Nam & ipse STRABO, MOSIS res enarrans, temperare sibi non potuit, quin MOSIS atque Iudaeorum Deum ex eius opinionis lege describeret: Τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν. *Moses*, ait, *docuit, id solum Deum esse, quod nos contineret omnes, terram ac mare, quod coelum & mundum & rerum omnium naturam appellamus.* Nolim tamen, existimet aliquis, STRABONEM hoc loco coelum seu mundum anima carentem, aut naturam sensus inopem intelligere. Naturam sine ullo dubio intelligentem designat, quae mundum universum cum construxerit olim, tum omni tempore gubernet ac contineat, at numquam a mundo separatim consideretur ab hominibus. Atque hinc praecepisse narrat MOSEN, neminem sanae mentis id a sese impetraturum esse, ut Numinis illius signum quoddam & simulacrum compararet, ulli rerum, quas hic conspicimus, simile. Quod itaque idem (108) STRABO de Persis memoriae prodidit, eos coelum *Iovis* habere loco. τὸν οὐρανὸν ἡγεῖσθαι Δία, & ante STRABONEM (109) HERODOTVS, eos totum coeli orbem *Iovem*, id est, supremum Deum, appellare, κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλεῖν, id neutiquam ita quemquam accipere debere, arbitror, ac si Persae corpus coeli, sensu licet & anima vacans, summum esse Deum existimaverint. Etenim hoc unum uterque scriptor sibi vult, Persas, tametsi Deum sentirent naturam esse sensus & intelligentiae participem, tamen eum semper cum universo mundo sive coelo coniunxisse, eo quod rerum universitatem & condidisset unus, & vi sua tueretur ac contineret. Certum est praeterea, veteres in variis mundi partibus variis quoque Deum sub nominibus coluisse: ita vim Dei in superiori & inferiori aethere residentem, *Minervam* & *Iovem* vocabant, in aëre versantem *Iunonem*, in igne *Vulcanum*; in mari *Neptunum*. Quo pertinet id, quod Romanis classibus praefectos aquis hostiam immolasse, antequam mari sese committerent, scriptum legimus. Deum enim aquas imperio temperantem & in mari virtutem suam mirabiliter exercentem sine ulla controversia hoc modo placare studuerunt.

Lib. XVI. p. 160.

Ceterum ipsam necessitatem hanc sibi legem tulisse, uti Deum in operibus suis rebusque huius mundi, quae sensus feriunt, venerari populos iuberent, antiquioribus omnino persuasum fuisse videtur. Multitudinem enim, quoniam nulla ratione invisi Numinis notionem in animis informare posset, omnem ex mentibus exturbaturam esse religionem, vehementer verebantur, nisi norma quaedam & ratio divini cultus praescriberetur, imbecillitati eius & exiguis ingenii, quibus uterentur, viribus accommodata, qua in officio erga Deum continerentur. Ipsi illi, qui philosophia mentes in primis expurgasse videri volebant, fatebantur nihilominus, naturam sibi divinam parum esse perspectam & cognitam. Quod dum faciebant, fulcris sibi quibusdam & gradibus in oculos incurrentibus opus esse, declarabant, quibus ad Deum veluti adscenderent. Ipsi apud EVSEBIVM Deorum amici hanc cultus atque religionis suae rationem reddunt: Ἀσωμάτως καὶ ἀφανῶς ἐν πᾶσιν ὄντα Θεὸν, καὶ διὰ πάντων διήκοντα, καὶ τοῦτον εἰκότως διὰ τῶν δεδηλωμένων σέβειν φασί. *Deum sese aiunt, qui sine corpore sensibus obnoxio rebus omnibus insit, omnesque pervadat ac permeet, per ea, quae manifesta sunt, venerari ac colere.* Atque PLATO sua memoria in hac omnes fere sententia versatos esse, testatur: Τὸν μέγιστον Θεὸν καὶ ὅλον τὸν κόσμον φαμὲν οὔτε ζητεῖν δεῖν, οὔτε πολυπραγμονεῖν τὰς αἰτίας ἐρευνῶντας· οὐ γὰρ οὐδ᾽ ὅσιον εἶναι. *Maximum Deum totumque mundum dicimus non inquirendum esse, nec rerum caussas multo studio indagandas: nec enim hoc pium est.* Quorum quidem verborum hanc ego vim esse suspicor: Hominum officium esse, Deum in operibus eius mundoque, qui subiectus est oculis, venerari: atque hoc eos decere cultus genere contentos esse, omittere vero nimiam in exploranda eius natura curiositatem: nec enim, qui eam consequatur ingenio, ullum umquam exstiturum esse mortalium. PLATO quidem hanc sibi displicere sententiam, non obscure indicat: verum aliis tamen locis libere & aperte principem Deum, quem oculi nostri cernere nequeant, largitur, in illis, quas ipse proposuisset, naturae suae imaginibus, sole, luna, ceterisque sideribus, placari & coli posse. Nec aliter MAXIMVS TYRIVS: qui tametsi exhortetur humanum genus, ut mentes longe supra omnia, quae corpore aggravantur, attollat, si quidem Deum

Praep. evang. L. III. C. XIII. p. 122.

De legib. L. VII. p. 821. (p. 640.)

eademque habuisse, id mihi quidem obscurius est, quam vellem. Vetat PLATO cives suos curiosius in supremi Numinis & totius mundi naturam & rationes inquirere; nec tamen ideo Graecis visum esse, mundum & Deum minime differre, affirmat.

(108) *Strabo*) *Geograph. Lib. XV. p. 697.*

(109) *Herodotus*) *Histor. Lib. I. C. CXXXI. pag.* 55.

Dial. 1. p. 11. Deum contemplari velit: Τέλος τῆς ὁδοῦ οὐχ ὁ οὐρανὸς οὐδὲ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ σώματα, (καλὰ μὲν γὰρ ταῦτα καὶ θεσπέσια, ἅτε ἐκείνου ἔγγονα, ἀκριβῆ καὶ γνήσια, καὶ πρὸς τὸ κάλλιστον ἡρμοσμένα), ἀλλὰ καὶ τούτων ἐπέκεινα ἐλθεῖν δεῖ καὶ ὑπερκύψαι τοῦ οὐρανοῦ, ἐπὶ τὸν ἀληθῆ τόπον, κ. τ. λ. *Meta ipsa itineris non coelum erit, nec, quae in eo sunt, corpora, (quamvis haec quoque amoena sint & divinitatis plena, utpote vera eius legitimaque progenies, &, quam potest fieri, pulcherrime composita & ornata), sed & haec sunt transcendenda, ipsumque supra coelum caput proferendum, donec ad illum locum, in quem nulla cadit mutatio, veniamus:* (P. 14. 15.) disputationi tamen his verbis finem facit: Εἰ δὲ ἐξασθενεῖς πρὸς τὴν τοῦ πατρὸς καὶ δημιουργοῦ θέαν, ἀρκεῖ σοι τὰ ἔργα ἐν τῷ παρόντι ὁρᾶν, καὶ προσκυνεῖν τὰ ἔγγονα, πολλὰ καὶ παντοδαπὰ ὄντα, οὐχ ὅσα ὁ Βοιώτιος ποιητὴς λέγει. οὐ γὰρ τρισμύριοι μόνον Θεοὶ Θεοῦ παῖδες καὶ φίλοι, ἀλλ' ἄληπτοι ἀριθμῷ· τοῦτο μὲν κατ' οὐρανὸν αἱ ἀστέρων φύσεις, κ. τ. λ. *Si vero imbecillior es, quam ut rerum omnium parentem artificemque lustrare possis, sufficiat in praesenti, quod opera eius videas, quod filios eius venereris. Sunt autem hi plurimi & omnis fere generis, non tantum quot Boeotius poëta esse voluit. Nec enim triginta tantum Deorum millia supremi illius filii & amici sunt, sed innumeri: partim in coelo stellarum corpora, &c.* Ipse ad extremum SOCRATES non modo hanc viam Deum, quem nemo videt, in operibus eius, quae cernuntur, colendi tolerari posse, largitur, verum etiam EUTHYDEMO commendat: Ὅτι δέ γε ἀληθῆ λέγω, καὶ σὺ γνώσῃ, ἂν μὴ ἀναμένῃς, ἕως ἂν τὰς μορφὰς τῶν Θεῶν ἴδῃς, ἀλλ' ἐξαρκῇ σοι τὰ ἔργα αὐτῶν ὁρῶντι, σέβεσθαι καὶ τιμᾶν τοὺς Θεούς. *Verum me dicere, etiam tu intelliges, si non exspectaveris, donec Deorum formas intuearis; sed suffecerit inspicienti eorum opera, tum colere, tum honore prosequi Deos.* Haec generatim dicta ad summum postea Deum propius refert, a quo universum mundum, quem olim condidit, perpetua cura foveri & contineri, opinatur. Namque hunc, quum aciem fugiat oculorum, semet ipsum quodammodo conspicuum in operibus suis fecisse, & idcirco in his etiam operibus colendum & adorandum esse praecipit. Haec praecepta num PLATO atque SOCRATES una cum illis, qui mentem eorum accurate sunt assequuti, tam late patere voluerint, ut, praeter animatas mundi partes, solem, lunam & sidera, inanimatas quoque honore quodam afficiendas esse, censuerint, id vero non satis explorate cognitum habeo. Veri autem duco simillimum, eos, qui antiqua memoria res anima vacantes, sigillatim principia rerum, divino quodam honore prosequuti sunt, *spiritus* in primis *elementorum*, quod IULIANUM fecisse, AMMIANUS MARCELLINUS auctor est, id est, animos in illis praesentes, deprecatos esse. Nec enim multos olim exstitisse ignotum est, qui, quod PROCLUM docuisse postea, superius animadvertimus, elementis inesse animos existimarunt. Forte alii, hac erga res inanimatas superstitione infecti, daemones venerari sese putarunt, quos in illis commorari, partibusque mundi praesidere, persuasum habebant. Quo quidem PLATONIS aliorumque ex antiquis pronuntiatum referre fas est, quo πάντα θεῶν πλήρη, *Deorum* sive *daemonum plena esse omnia*, (110) sanciverunt.

Xenophon Memorabil. Lib. IV. p. 633.

§. XXXIII.

Hinc etiam evenit, ut multae res, per se minime subsistentes, in Deos tamen & personas a veteribus commutarentur, &, tamquam totidem nomina aut notiones unius summi Numinis, religioso cultu afficerentur.

Sed qui modo secum cogitaverit, ita quondam prolapsos fuisse Deorum cultores, ut non modo res vere exsistentes, animi licet & consilii inopes, verum etiam rerum eiusmodi affectiones & virtutes in Deorum referrent ordinem, is, credo, confestim intelliget, physica haecce Numina seu corpora naturalia, specie & forma Deorum induta, in veris propriisque Diis minime ab illis fuisse habita. Animorum principio quis ignorat commotiones & affectiones in coelestium concilio collocatas esse? Τὰ πάθη, inquit S. GREGORIUS (1) NAZIANZENUS, Θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ Θεοὺς ἐτίμησαν. *Animi commotio-*

(110) *Sanciverunt*) Etiam hic essent, quae animadvertere liceret, si copiosus esse vellem. Verum eruditi lectores aut ipsimet facile intelligent, quae requiri possent, aut ex praecedentibus observationibus tantum colligent sine ullo labore, quantum ad haec recte capienda satis est. De AMMIANI, quem hic testatur CUDWORTHUS, loco paullo ante ex instituto egimus.

(1) *Nazianzenus*) Dignus erat hic NAZIANZENI locus, quem totum describeret CUDWORTHUS. Sed videtur ipsum aut ex alio auctore, aut ex memoria depromsisse, quum locum non indicet, quo scriptus exstat. Dabo ego ipsa GREGORII verba, quae luculenter admodum vesaniam Graecorum plures Deos colentium explicant, ex *Oratione XXXIV*. quae *secunda* est *de Theologia Tom. I. Opp. p.* 546. Οἱ ἐμπαθέστεροι δὲ αὐτῶν καὶ τὰ πάθη Θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ Θεοὺς ἐτίμησαν, θυμόν, καὶ μιαιφονίαν, καὶ ἀσέλγειαν, καὶ μέθην, καὶ οὐκ οἶδ' ὅ, τι τῶν τοιούτων παραπλησίων, οὐδὲ δικαίαν ταύτην ἀπολογίαν εὑράμενοι τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων. *Iam vitiosissimi quique vitia ipsa foedosque affectus Deos esse censuerunt, aut certe sub Deorum nomine coluerunt, iram nimirum, caedem, libidinem, temulentiam, reliquaque eius generis, non aequam nec honestam hanc scelerum suorum excusationem nacti,*

motiones Deos esse putarunt, *saltem Deorum instar venerati sunt*, id est, aras aedesque nominibus earum consecrarunt. (2) THEOGNIS poëta de *Spe* tamquam Dea loquitur:

Ἐλπὶς ἐν ἀνθρώποισι μόνη Θεὸς ἐσθλὴ ἔνεστιν·
Ἄλλοι δ' ὄλυμπον δ' ἐκπρολιπόντες ἔβαν.

Vides, hominem poëtarum more ingenio ludere, atque *Spem* fingere unicam illam Deam esse, quae relicta esset in coelo mortalibus, non secus ac si Dii omnes ceteri antiqua domicilia sua totumque terrarum orbem deseruissent. Sed & publice Romanos *Spei* templa dedicasse, constat, cum aliis in locis, tum in *foro olitorio*, ATTILII auspiciis: in quibus quidem templis feminae specie picta stabat aut sculpta, palla viridi amictae, calicemque manu (3) tenentis. Simili ratione *Amor* & *Desiderium*, nec non *Cura*, *Memoria*, *Opinio*, *Veritas*, *Virtus*, *Pietas*, *Fides*, *Iustitia*, *Clementia*, *Concordia*, *Victoria*, aliaeque notiones & virtutes eiusmodi Deorum Dearumque nominibus & honoribus afficiebantur. *Victoriam* sigillatim una cum *Virtute* PLAVTVS in *Prologo Amphitryoni* praemisso Diis connumerat. Taceo, propter introitum & ostium curiae Romanae aram *Victoriae* sacram fuisse positam: quam quum demoliti essent Christiani, (4) SYMMACHVS, regnante THEODOSIO, incredibili contentione, ut instauraretur, petiit, his inter alia verbis caussam, quam agebat, commendans: *Nemo colendam neget*, *quam profitetur optandam.* *Echo* quoque suum in Numinibus locum obtinebat, *Nox*, cui gallum immolare solebant, *Somnus* item, quin ipsa quoque *Mors*: ne quid nunc de multis aliis eiusmodi rerum proprietatibus & affectionibus dicam, in Deorum cooptatis numerum, quarum locupletissimum contexuit indicem GERHARDVS IOHANNES VOSSIVS *Libro octavo de Theologia gentili.* Mos hic ea, quae rebus ipsis eveniunt & accidunt, personarum Deorumque forma & specie donandi, tam vulgaris erat & pervagatus inter gentes, ut PAVLVM ipsum, *Iesum atque mortuorum resurrectionem praedicantem*, populus Atheniensis studii peregrina introducendi Numina coargueret: id quod CHRYSOSTOMVS animadvertit. Suspicabantur enim, virum divinum, sicuti IESVM Deum esse affirmaret, ita *Resurrectionem* seu Ἀνάστασιν, tamquam novam Divam, (5) afferre. Quid? quod hocce animi morbo res naturales cum Diis componendi eo sese multi passi sunt abduci, ut res quoque malas, nec perniciosas minus & noxias, quam vitiosas, Deorum honestarent vocabulis. De rerum noxiarum cultu hoc PLINII exstat dictum: *Inferi quoque in genera describuntur*, *morbique*, *& multae etiam pestes*, *dum esse placatas* Hist. nat. Lib. II. C. VII.
trepido metu cupimus: *ideoque etiam publice Febri fanum in Palatio dedicatum est*, *Orbonae ad aedem Larium ara*, *& Malae fortunae Esquiliis.* De rerum vitiosarum honoribus hoc legi velim CICERONIS pronuntiatum, aut BALBI apud CICERONEM: De N. Deor. Lib. II. (Cap. XXIII. p. 2988. T. IX. Opp.)
Quo ex genere Cupidinis & Voluptatis & Lubentinae Veneris vocabula consecrata sunt, *vitiosarum rerum*, *& non naturalium.* Idem CICERO *Libro* (6) *de legibus* Athenis *Contumeliae* quoque & *Impudentiae* fana fuisse dedicata, refert, sed totam simul hancce rationem exsecratur & reiicit: *Quae omnia eiusmodi detestanda & repudianda sunt. Virtutes enim*, *non vitia*, *consecrare decet.* Interim malas eiusmodi res idcirco tantum, quae Gruteri editio paullo aliter legit.
consecrarentur, dignas esse habitas, certum est, ut earum vim a sese propulsarent, & perni-

(2) *Theognis*) In *Sententiis* v. 1131. 1132. p. 115. Sensus dicti huius haud dubie hic est: *Spes inter homines sola Dea bona relicta est*: *ateroliqui Dii relinquentes* (ominirum homines) *in coelum abierunt.* In altero ominirum versu vocabulum ἴβαν iungendum est cum nomine ὄλυμπον. Igitur meo iudicio parum recte CVDWORTHVS hic sententiam poetae expressit, quem cecinisse ait, *Deos coelum & antiqua domicilia sua deseruisse*, *sola Spe in olympo relicta.* Scilicet vocabulum ὄλυμπον retulit ad verbum ἐκπρολιπόντες: ex qua constructione haec nascitur sententia. Hanc vero prorsus a THEOGNIDIS mente alienam esse, primum res ipsa docet. Quid enim minus credibile, quam a Diis coelum vacuum esse relictum, quod omnium bonorum affluebat copia? Deinde idem sequentes ostendunt versus, in quibus poeta alias pergit Deas enumerare, quas pariter hinc abiisse, & *terram*, non coelum, *reliquisse*, fingit:

Σωφροσύνη Χάριτές τ', ὦ φίλε, γῆν ἔλιπον.

Temperantia Charitesque, *o amice*, *terram reliquerunt.*

(3) *Tenentis*) Lege VOSSIVM *de idololatria Lib. VIII. Cap. X. p.* 748. qui de fanis *Spei* dedicatis plura commemorat.

(4) *Symmachus*) *Epistolar. L. IX. Ep. LXI. p.* 441.

(5) *Afferre*) Sed hanc interpretationem loci *Act. XVII.* 18. quae post CHRYSOSTOMVM multis placuit, nec exigui nominis, interpretibus, non contemnendis rationibus alii debilitarunt, quas erudite exposuit IO. CHRIST. WOLFIVS in *Curis philologicis & critic. ad h. l. p.* 1255. 1256.

(6) *De legibus*) *Lib. II. C. XI. p.* 3354. *T. IX. Opp.* In GRVTERI editione, quam aliter haec verba exhibere, in ora libri CVDWORTHVS observat, sic legas: *Araque vetus stat* - - - *Esquiliis*, *Malae Fortunae detestataeque*; *quae omnia eiusmodi repudianda sunt.* Neque dubitem, hanc lectionem, quam & nopera VERBVRGII editio retinuit, meliorem esse emendatione CVDWORTHI.

perniciem inde imminentem a capitibus suis averterent homines. Ceterum quemadmodum haec res naturales seu naturae rerum, quum Deorum in numerum cooptarentur, saepenumero vera sua propriaque nomina retinuerunt; ita etiam interdum ficta illis & aliena vocabula cultores earum imposuerunt. *Voluptas* exempli caussa, in Deorum adscita numerum, *Volupia*, ut & *Lubentina Venus* appellata est. *Tempus*, uti non paucis videtur, *Cronos* seu *Saturnus* inter Deos vocatum est, quod & omnia producit ex sese, & vicissim omnia absorbet & intra se recipit. *Prudentia* & *sapientia Athenae* seu *Minervae* nomen adepta est, quum Diis adiungeretur. (7) ORIGENES certe Numen *Minervae* hac ratione interpretatus est. CELSVM enim, qui non modo recte atque ordine facere eos asseveraverat, quos praepotens rerum omnium Numen in sole & *Minerva* colere iuvaret, sed etiam cultum hunc pietatis nomine vehementer commen-
C. Cels. Lib. VIII. p. 422. daverat, his inter alia verbis obiurgat: ʼευφημῶμεν ἥλιον, ὡς καλὸν Θεοῦ δημιούργημα, κ. τ. λ. Ἀθηνᾶν μέντοι μετὰ ἡλίου τασσομένην ἐμυθοποίησαν οἱ Ἑλλήνων λόγοι, εἴτ' ἐν ὑπονοίαις, εἴτε χωρὶς ὑπονοιῶν, φάσκοντες ἐκ τῆς τοῦ Διὸς γεγεννῆσθαι κεφαλῆς καθωπλισμένην, κ. τ. λ. *Nos solem praedicamus, tamquam pulcherrimum Dei opus*, &c. *Quod ad Minervam vero attinet, quam soli iungit* (Celsus), *multas de ea fabulas Graeci nobis narrant: in quibus utrum sensus quidam mysticus lateat, nec ne, nunc quidem haud dixerim. Perhibent nimirum, eam totam armatam ex Iovis cerebro prodiisse.* Paullo post subiicit: Ἵνα δὲ καὶ τροπολογῆται καὶ λέγηται Φρόνησις εἶναι ἡ Ἀθήνη. *Fac vero, has de Minerva fabulas figuras & imagines esse aliarum rerum, & Minervam nihil esse, quam prudentiam.* Igitur non solis poëtis hoc in more fuisse positum, videmus, ut rerum naturalium affectiones & proprietates Deorum Dearumque personis & nominibus ornarent, sed & idem rerum publicarum conditores in legibus suis ausos fuisse. Ipse CICERO *Libro de legibus* civita-
Lib. II. (C. XI. p. 3354.) tis interesse iudicat, ut Dii eiusmodi colantur: *Bene vero*, inquit, *quod Mens, Pietas, Virtus, Fides consecratur manu: quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt, ut, illa qui habeant, (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent.* Qua de caussa quoque peculiari lege sacra istiusmodi Deorum communienda sibi esse & sancienda, ratus est, hac tamen adiuncta cautione, ne rebus pestiferis atque viriosis aliquis inter Deos locus concederetur: *Ast ulla, propter quae datur homini adscensus in coelum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunto. Nec ulla vitiorum solemnia obeunto.*

Vt haec ita sese habeant, si quis tamen harum rerum, quas Diis addere veteres non sunt veriti, rationes ex illius Theologiae legibus metiatur, quam VARRO *naturalem* nominavit, id est, veram, non autem ex toto *physicam*, SCAEVOLA vero *philosophicam* dixit, id est, cum poëticae & fabulosae, tum civili & populari de Diis doctrinae oppositam, propriorum illae & naturalium Deorum nomina & iura nullo prorsus modo arrogare sibi poterunt. Tantum enim abest, ut vita sensuque gaudeant, ut ne ὑπόστασιν quidem καὶ οὐσίαν, *veram atque propriam essentiam & substantiam* habeant. His armis *Minervae* divinitatem ORIGENES oppugnat, quam prudentiae sapientes dicebant ima-
P. 422. ginem & simulacrum esse: Ἵνα δὲ καὶ τροπολογῆται καὶ λέγηται Φρόνησις εἶναι ἡ Ἀθήνη, παραστησάτω τις αὐτῆς τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν, ὡς ὑφεστηκυίας κατὰ τὴν τροπολογίαν ταύτην. *Fac vero, has de Minerva fabulas figuras & imagines esse aliarum rerum, nec Minervam esse aliquid, praeter prudentiam, saltim nobis ostendere decet essentiam & exsistentiam huius rei, quae certe, ut allegoriae locus esse queat, subsistere debet.* Patet, quaenam horum verborum sententia sit. Ostendant, inquit ORIGENES, si possunt, Deorum amici, quo modo id Dei vel Deae tueri possit honores, quod ne per se quidem consistit, sed aliis tantum naturis inest affectionis aut virtutis loco. Pari modo *Libro primo*, quo CELSI disputationem pro multitudine Deorum contra Iudaeos refellit, alia huius generis Numina, ut *Memoriam*, Musarum matrem, & nudas *Gratias*, Deorum exturbat agmine. Negat enim fieri ulla ratione posse, ut, quae ὑποστάσει καὶ οὐσίᾳ, sive *substantia & essentia propria* careant, Diis tamen adscribantur, neque esse idcirco decernit haec
(P. 18.) omnia Numina aliquid, quam Ἑλλήνων ἀναπλάσματα σωματοποιηθέντα ἀπὸ τῶν πραγμάτων, *Graecorum commenta & fictiones, quae ex rebus ipsis in personas conversa & commutata sint.* Cuius dicti ORIGENIS vim nemo mihi aptius & elegantius declarasse videtur, quam PRVDENTIVS *Libro secundo contra Symmachum* his versibus:

Desine,

(7) *Origenes*) Verum ipsi, quos paullo post affert, ORIGENIS loci rem sese aliter habere docent. Illud quidem inde constat, Graecos sapientiores, ut reprehensionem effugerent, fabulam de *Minerva* sic esse interpretatos. Ipse vero ORIGENES huic non accedit expositioni, nec decernit, utrum expositionibus illis fidem oporteat habere, nec ne.

Desine, si pudor est, gentilis ineptia, tandem P. 184.
Res incorporeas simulatis fingere membris. (v. 57. 58.)

Incorporeas res PRVDENTIVS hic vocat rerum affectiones & eventus, qualis erat *Victoria*, cuius aram SVMMACHVS aegre ferebat prostratam iacere & dirutam: qua in re Graecorum imitatur philosophos, qui *ποιότητας qualitates* rerum similiter *ἀσωμάτας*, *incorporeas* esse dixerunt. Ipsos ego Deorum cultores haud a me impetro, quo tam insanos fuisse credam, ut nihil omnino huius rei perspicerent & intelligerent. Atque CICERONEM video, non dissimili ratione ductum, omnes hosce Deos ex veta sive philosophica de Diis doctrina proscripsisse: *Num censes*, inquit, *igitur, subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? Nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque eiusmodi rerum vim habere, videmus, non Deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut spes, ut fides, ut virtus, ut concordia; aut optandae nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria*, (id est, nihil sunt aliud, quam aut res, quae aliis naturis eveniunt & accidunt, aut affectiones rerum.) *Quare autem in his vis Deorum sit, tum intelligam, quum cognovero.* Atque, aliis interpositis, iterum affirmat: *Eos, qui Dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras Deorum.* Loquitur de illis, qui in fabulis veterum, in quibus reconditi sensus latent, Dii nominantur. De nat. Deor. Lib. III. (Cap. XXIV. p. 3088.)

Quocirca, quum ipsi Deorum cultores fassi sint, corpora ista naturalia in personas & Deos transformata, verorum atque propriorum Deorum numero comprehendi nullo modo posse, nescio, quidnam aliud sentire potuerint, quam Deos hosce varia esse unius Dei summi atque maximi vocabula, potentiam atque gloriam suam multis modis in natura rerum aperientis & explicantis. Etenim *vis* illa, quam (8) CICERO ait in his omnibus Deorum specie ornatam esse, nihil est aliud, quam divinum aliquid in qualibet re bona & utili. Neque aliter existimo haec BALBI apud CICERONEM verba esse capienda: *Quarum rerum quia VIS erat tanta, ut sine Deo regi non possent, ipsa res Deorum nomen obtinuit.* Id nempe sibi velle hominem, arbitror, Deum in omnibus illis naturis, quibus Deorum nomina veteres attribuerint, agnitum atque honoratum fuisse. Ipse PLINIVS, tametsi religioni non nimis favebat, tamen, qua erat ingenii sollertia & acumine, facili negotio, quorsum omnis haec spectaret veterum superstitio, consequebatur: *Fragilis*, inquit, *& laboriosa mortalitas in partes ista digessit, infirmitatis suae memor, ut portionibus quisque coleret, quo maxime indigeret.* Addam insignem PRVDENTII locum ex *secundo contra Symmachum Libro*, quo hanc veterum religionem, quae Deum non totum & coniunctim, tametsi natura est simplicissima & ab omni aliena contagione prorsus remota, coli praecipiebat, sed in frusta atque membra veluti distractum venerabatur, eo quod in variis rerum naturae partibus & corporibus varia potentiae & virtutis suae documenta edidisset, graviter reprehendit & increpat: Nat. Deor. l. II. (C. XXIII. p. 2988.) Hist. nat. Lib. II. C. VII.

Tu, me praeterito, meditaris Numina mille, N. 236. (p. 189.)
Quae simules parere meis virtutibus, ut me
Per varias partes minuas, cui nulla recidi
Pars aut forma potest, quia sum substantia simplex,
Nec pars esse queo.

Haec verba, quamnam SYMMACHVS de Diis opinionem foverit, manifesto declarant. Vnam nempe rem & naturam coli iudicabat ab universis, & moleste tamen graviterque ferebat, *Victoriae* aliorumque eius generis Deorum Dearumque, quibus adhuc populi serviverant, honores & cultum aboleri. Igitur quis non videt, hominem censuisse omnia ista Numina, quae publicis Romanorum legibus consecrata erant, diversa tantum esse unius praepotentis summique Dei vocabula, quibus consideratio variarum eius virtutum atque operum locum & occasionem dederit? Quamobrem *Victoriae* quum immolaret SYMMACHVS, uni summoque Deo sacra faciebat, verum ita, ut eum non totum, sed tamquam illum, qui victoriam populis & regibus largiretur, ob oculos sibi poneret. Fabulam Aegyptiorum de *Osiride*, quem a *Typhone* crudeliter dilaceratum ac discerptum ferebant, ex PLVTARCHO supra docuimus, rem eamdem significare, unum nempe simplicissimumque Numen a poëtis & rerum publicarum conditoribus in multa commentitia Numina turpiter divulsum & distractum esse, eo quod vix una notione illud comprehendi Osirin summum esse Deum, patet ex inscriptione apud Theon. Smyrn. Mathemat. C. XLVII.

(8) *Cicero*) *De natur. Deor. Lib. II. Cap. XXIII. p. 2988. T. IX. Opp. Res ipsa, in qua VIS inest maior ALIQVA, sic appellatur, ut ea ipsa VIS nominetur Deus.*

Πρεσβύτατος πάντων βασιλεὺς Ὄσιρις. Osiris antiquissimus rerum omnium rex.

hendi posse, arbitrarentur. Atqui *Isis*, quae verae imago erat sapientiae & prudentiae, dispersa ista membra coagmentare iterum, ex lege nimirum naturalis seu philosophicae Theologiae, noverat. Ipse mihi PLAVTVS in *Prologo*, quem *Amphitryoni* praemisit, non obscure videtur indicare, non modo Numina illa, de quibus nunc agimus potissimum, *Victoriam, Virtutem*, & similia, verum etiam reliquos Deos, *Neptunum, Martem, Bellonam*, & alios, unum esse eumdemque *Iovem*, varia licet ratione naturam rerum temperantem & agitantem. En ipsa poëtae verba:

Nam quid ego memorem, ut alios in tragoediis
Vide Neptunum, Virtutem, Victoriam,
Martem, Bellonam commemorare, quae bona
Vobis fecissent? queis benefactis meus Pater
Deum regnator, architectus (9) *omnibus.*

Memini, antea GERH. IOH. VOSSII locum ex *Libro* eius *de Theologia gentili* a me in medium proferri, quo veterum non secus proponit religionem & adversus Deos studium, ac si omnes censuissent, Deos illos, quorum cultus civitatum legibus sancitus erat, totidem

(9) *Omnibus*) Minor est, nisi me fallunt omnia, vis in his testimoniis, quibus vir doctissimus a nobis impetrare studet, ut multa veterum Numina nihil fuisse credamus, quam unius Dei perfectiones & virtutes, personarum specie indutas, atque sibi persuasit. (I) Locos aliquot ex CICERONE producit. Hi vero loci ex ore BALBI sumti sunt, Stoici, quem loquentem inducit CICERO. Ergo hoc unum probant, Stoicos veterum fabularum ineptias hac ratione interpretatos esse, & ad philosophiae suae praecepta accommodasse. Quod sicuti facile concesserim, ita ex Stoicorum argutiis & somniis religiones veterum aestimandas esse, nego. (II) PLINII loco utitur. Hoc autem PLINII dictum, unde ex philosophi huius sententia factum sit, declarat, ut multos sibi Deos mortales fingerent, nullo vero modo eorum confirmat sententiam, qui Deos veterum non paucos nil nisi divinas fuisse volunt virtutes & proprietates. (III) A PRVDENTIO & SYMMACHO quod mutuatur testimonium, id plane nullum est. Nec enim primum, quid me cogat, video, ut existimem, *Numina mille*, quorum meminit PRVDENTIVS, virtutes tantum divinas esse, figuris personarum amictas. Poeta castigat Romanos, quod unum Deum; cuius infinita est potentia, in mille minora Numina veluti distraxissent, & unius summi Numinis munera inter varios Deos distribuissent. Illi certe Deum *per varias partes minuebant*, qui magnam Deorum multitudinem ex Deo fluxisse, atque nutu & arbitrio divino varia in orbe terrarum officia obire, asseverabant. Et quid multis? Quod PRVDENTIVS *Numina illa* ex sententia Romanorum *supremi Dei virtutibus parere* affirmat, id argumento est, eum de notionibus animi aut de virtutibus divinis haud loqui. Quaenam enim horum verborum erit sententia, si de perfectionibus divinis accipiantur? SYMMACHI deinde religionem plane pervertit vir doctissimus: qui certe nec *Victoriam* pro virtute supremi Numinis habuit, nec Romanorum Deos omnes ad unum summum Deum referendos esse, opinatus est. SYMMACHVS unum quidem esse supremum Numen, victus Christianorum argumentis, non diffitebatur; simul vero multos esse arbitrabatur minores Deos summo illi subiectos, & ab eo variis rebus & civitatibus praefectos. Id ipsis eius verbis ita se habere probabo ex *Epistol. Lib. X. Ep. LXI. p. 442. Suus*, inquit, *cuique mos, suus cuique ritus est. VARIOS CVSTODES urbibus cunctis MENS DIVINA distribuit. Vt animae nascentibus, ita populis FATALES GENII dividuntur. Accedit utilitas, quae maxime homini Deos asserit.* (IV) Interpretatio fabulae de *Osiride* a *Typhone* lacerato, in qua novum opinionis suae praesidium collocat, commentum est hominis iusto subtilioris, cui curae erat, plus sapientiae & veritatis in religionibus publicis reperire, quam reapse habebant. In privatis eiusmodi sententiis & opinionibus nemo sapiens acquiescit, quum praesertim monumentis rerum & historiis abunde confutentur. (V) Illud autem vehementer miror, quod vir doctissimus ex inscriptione apud THEONEM in ora libri patere affirmat, *Osirin* summum esse Deum. Longe secus sese res habet, atque haec inscriptio praeclare eorum confirmat sententiam, qui hominem & antiquum regem *Osirin* fuisse existimant. Dabo ipsam inscriptionem ex THEONE SMYRNAEO *de iis, quae in Mathematicis ad Platonis lectionem utilia sunt, Cap. XLVII. p. 164.* Ἐν δὲ Αἰγυπτιακῇ στήλῃ φησὶν Εὔανδρος εὑρίσκεσθαι γραφὴν βασιλέως Κρόνου καὶ βασιλίσσης Ῥέας. ΠΡΕΣΒΥΤΑΤΟΣ ΠΑΝΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΣΙΡΙΣ ΘΕΟΙΣ ΑΘΑΝΑΤΟΙΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙ ΚΑΙ ΟΥΡΑΝΩΙ, ΗΛΙΩΙ ΚΑΙ ΣΕΛΗΝΗ ΚΑΙ ΓΗ, ΚΑΙ ΝΥΚΤΙ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑ, ΚΑΙ ΠΑΤΡΙ ΤΩΝ ΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΕΣΟΜΕΝΩΝ. *In columna Aegyptiaca refert Evander scripturam reperiri regis Saturni & reginae Rheae: Antiquissimus omnium rex Osiris Diis immortalibus, spiritui & coelo, soli & lunae & terrae, & nocti & diei, & patri eorum, quae sunt, quaeque futura sunt.* Nec in sensum placet huius inscriptionis inquirere, nec, verane sit, an ficta, explorare: id vero dubio caret, ab homine eam esse dedicatam, qui divinos honores sibi minime arrogavit. (VI) PLAVTI locum ipsemet vir egregius haud magni aestimat. Certe omni vacuus is virtute est ad id probandum, quod probatum esse cupit aliis. Nec enim PLAVTVS negat, *Neptunum, Virtutem, Victoriam* & reliquos Deos esse; sed hoc tantum ut credant spectatores, postulat, beneficia, quae his Diis tribui soleant, ipsi potius *Iovi* accepta esse ferenda, quippe qui Deos omnes regat & ad voluntatem suam flectat. Si nulli essent Dii, praeter *Iovem*, ex mente PLAVTI, nominaque tantum divinarum virtutum pro Diis fuissent habita, quomodo Iovem Mercurius *Patrem suum*, & simul *Deum regnatorem* vocare potuisset?

totidem esse mentes sempiternas, neque natas ex re ulla, neque cuiusquam subiectas imperio. Hic vero aequitas postulat, ut hominis eruditi vicissim memoriam ab hac macula quodammodo purgem, fatearque, occurrisse mihi alium ab eo tempore locum in eodem libro, quo aut pristinam emendat opinionem & corrigit, aut vero complicatam animi notionem clarius & luculentius evolvit. Antiquos enim scribit populos credidisse, civiles, quibus supplicarent, Deos mentes quidem esse seu spiritus vere exsistentes, at minime aeternos, aut ex semet ipsis natos, omnique lege ac imperio solutos; omnes e contrario putasse, Deos ex una summa aeternaque mente procreatos esse, a qua certarum rerum mundique partium procurationem & administrationem, tamquam a domino suo, accepissent. Rerum autem affectiones, quibus divini sunt olim attributi honores, eas designare arbitratur vir doctissimus mentes seu spiritus, qui rebus illis ex sententia veterum praesiderent, easque pro lubitu & arbitrio hominibus impertirent. Placet ipsa eius verba ex *Libri octavi* exordio, ubi de rerum commentatur affectionibus, Diis ab antiquis adscriptis, subiicere: *Huiusmodi Deorum prope immensa est copia. Ac in civili quidem Theologia considerari solent, tamquam mentes quaedam, hoc honoris a summo Deo sortitae, ut affectionibus istis praeessent. Nempe crediderunt, Deum, quem optimum maximum vocabant, non per se omnia curare, quo pacto, ut dicebant, plurimum beatitudini eius decederet, sed instar Regis plurimos habere Ministros & Ministras, quorum singulos huic illive curae praefecisset. Sic Iustitia, quae & Astraea ac Themis, praefecta erat actibus cunctis, in quibus iustitia attenderetur. Comus curare creditus est comessationes. Et sic in ceteris id genus Diis, nomen ab ea affectione sortitis, cuius cura cuique commissa crederetur. Quo pacto si considerentur, non aliter different a spiritibus sive angelis bonis malisque, quam quod hi re vera a Deo conditi sint; illae vero mentes, de quibus nunc loquimur, sint figmentum mentis humanae, pro numero affectionum, in quibus vis esse maior videretur, comminiscentis mentes affectionibus singulis praefectas. Facile autem sacerdotes sua commenta persuadere simplicioribus poterant, quia satis videretur verisimile, summae illi menti, Deorum omnium regi, innumeras servire mentes, ut eo perfectior sit summi Dei beatitudo, minusque curis implicetur, inque tot famulantium numero summi Numinis maiestas magis eluceat. Ac talis quidem opinio erat Theologiae civilis.* (p. 711) Hic de illo quidem Deorum genere sigillatim loquitur VOSSIVS, cui nemo incorruptae mentis divinitatem vere ac proprie ita dictam adscribere poterat, eo quod nullus eorum per se exsisteret, verum aliis tantum rebus virtutis instar & affectionis inesset. Et haec quidem Numina ducit a plerisque omnibus Deorum cultoribus pro totidem habita esse mentibus, quas supremi Numinis genuisset potentia, eiusdemque providentia certarum rerum gubernationi & tutelae praeposuisset. Sed levi opus est attentione, ut & reliquos omnes antiquorum Deos hac una VOSSIVM metiri regula intelligas: Omnes nempe civiles & populares Deos tamquam mentes censet spectatos esse, non sempiternas, caussae & originis nescias, omnique dominatione liberas, verum ex uno praepotente Deo genitas, quibus idem varias mundi partes tuendas commisisset atque gubernandas, distinctaque credidisset munera. Igitur, quod ad caput rei attinet, nulla nobis est cum VOSSIO dissensio. Vtrique negamus, tam a vero aversos fuisse veteres, ut turbam Deorum, suae voluntati unice parentium, & ex infinito tempore exsistentium, mundi gerere tutelam, putarent. Pauca ergo restant quaedam, eaque levioris momenti, quae nos ab eo seiungunt ac divellunt.

Ipsi antea monuimus, EPICTETVM apud ARRIANVM videri *Aeolum* non pro uno, sed multis duxisse supremi Numinis ministris seu daemonibus, quibus sapientia eius ventorum habenas in omnibus terrarum orbis partibus regendas tradidisset. Atque video, Deorum amicos, quos inducit S. AVGVSTINVS, de naturae rebus atque affectionibus in Deorum cooptatis numerum idem fere sensisse. Genus hoc, si istos audias, ignotis quibusdam Diis seu daemonibus constat, quos Deus rerum, a quibus denominantur, curam gerere, easque elargiri hominibus voluit. *Quoniam*, inquiunt, *sciebant maiores nostri, nemini talia, nisi aliquo Deo largiente, concedi, quorum Deorum nomina non inveniebant, earum rerum nominibus appellabant Deos, quas ab iis sentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes: sicut a bello* Bellonam *nuncupaverunt, non* Bellum; *sicut a cunis* Cuninam, *non* Cunam; *sicut a segetibus* Segetiam, *non* Segetem; *sicut a pomis* Pomanam, *non* Pomum; *sicut a bove* Bobonam, *non* Bovem: *aut certe nulla vocabuli declinatione, sicut res ipsae, nominantur: ut* Pecunia *dicta est Dea, quae dat pecuniam, non omnino pecunia Dea ipsa putata: ita* Virtus, *quae dat virtutem*, Honor, *qui honorem*, Concordia, *quae concordiam*, Victoria, *quae victoriam dat. Ita, inquiunt, quum* Felicitas *Dea dicitur, non* Civ. Dei Lib. IV. c. XXIV. (p. 85. T. VII. Opp.)

 ipsa,

ipsa, quae datur, sed Numen illud attenditur, a quo felicitas datur. Si quid mihi datum est intellegere, quos ita loqui facit AVGVSTINVS, illi res naturales, Deorum adscriptas familiae, unum aut plures inferiores esse iudicant sive Deos, sive daemones, quorum summum unicumque Numen adhibeat operam in certis rebus cum gubernandis, tum erogandis. Nec ego negem, in tanta rerum omnium ignoratione incredibilique sententiarum varietate, qua veteres laborabant populi, fuisse fortassis aliquos, quibus VOSSII placeret ratio, sic uti Deos civiles affectionesque rerum Deorum exornatas specie totidem mentes aut spiritus esse ducerent, quibus singulis Deus certarum rerum per totum terrarum orbem, nullarum vero aliarum, administrationem commisisset. At nullo tamen modo fit verisimile, plerisque omnibus ita quondam visum esse Deorum cultoribus, singula Numina totidem esse spiritus sive mentes, a supremo Deo conditos, quorum quisque certam quamdam rem, ubicumque ea sit in toto terrarum orbe, in tutela sua habeat, alias vero nusquam imperet ac dominetur. Ita quis sibi facile persuadeat, censuisse veteres, Divam *Victoriam* unam esse feminei sexus mentem, cui officii loco datum sit, victoriam in omnibus mundi partibus unoquoque tempore cunctis, qui eam consequuntur, largiri? Divam *Iustitiam* aliam esse mentem seu naturam, quam idcirco Numinis procreaverit sapientia, ut esset, quae iustitiam ubique terrarum administrari curaret, legesque populis describeret, nil vero ageret aliud? Par ceterarum affectionum ratio est, *Virtutis, Honoris, Concordiae, Felicitatis,* & aliarum, quas hominum in coelum extulit amentia.

De fals. relig. C. VII. (Instit. div. L. I. C. VII. p. 51.)

LACTANTIVS FIRMIANVS dum in eo est, ut Deorum refellat cultores, qui se nullos alios affirmabant venerari, quam unum summum Deum, eiusque ministros, quos ipse generasset, auctore SENECA in *Exhortationibus*, dicente: *genuisse regni sui ministros Deum,* atque hos Dei ministros *Deos* a sese vocari, contendebant, plane negat, Deos, quibus sacra publice facerent populi, si unum exceperis, ministros esse supremi Numinis ex eo genitos. *Verum hi*, inquit, *neque Dii sunt, neque Deos se vocari aut coli volunt. - - - Nec tamen illi sunt, qui vulgo coluntur, quorum & exiguus & certus est numerus.* Dii nimirum, qui tum temporis colebantur, in certas distributi erant classes, numerusque eorum humanae vitae necessitatibus & opportunitatibus definitus. In his vero, qui *Nobiles & Selecti* vocabantur, exiguum tantum numerum conficiebant. Atqui, ait LACTANTIVS, quod ipsi fatentur Deorum tutores, ministri supremi Numinis non duodecim sunt, aut viginti, non trecenti, aut sexcenti, sed innumerabiles, stellae atque daemones.

Aristoteles adv Zenon. Xenocr. Georg. p. 1146. (C. IV. p. 841. T. II. Opp.)

ZENO Deum esse dixerat naturam rerum omnium potentissimam aut perfectissimam. Ei librum ARISTOTELES opposuit, in quo Dei definitionem hanc legibus civitatum aut rerum publicarum, id est, civili de Diis doctrinae, repugnare, observat. Namque his constitutum videri, rerum omnium potestatem totiusque mundi custodiam non penes unum esse Deum, verum certos Deos certarum rerum procurationi, hunc uni, illum alteri, praepositos esse: *Εἴπερ ἅπαντα ἐπικράτιστον τὸν Θεὸν λαμβάνει, τοῦτο δυνατώτατον καὶ βέλτιστον λέγων, οὐ δοκεῖ τοῦτο κατὰ τὸν νόμον, ἀλλὰ πολλὰ κρείττους εἶναι ἀλλήλων οἱ Θεοί· οὔκουν ἐκ τοῦ δοκοῦντος εἴληφε ταύτην κατὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ὁμολογίαν. Etiamsi Zeno Deum id esse sumat, quod omnium est praestantissimum, idque potentissimum & optimum appellet; tamen ex lege* (seu civili Theologia) *id minime ita esse videtur, sed in multis praestantiores sese mutuo esse Dii dicuntur. Non igitur ex eo, quod videtur, hanc omnium de Deo consensionem accepit.* Hic nos docet locus ARISTOTELIS, non omnes civiles, quibus gentes devotae erant, Deos vulgo pro celsissimi Numinis ministris atque famulis esse habitos. Attamen, id quod ipse non inficiatur ARISTOTELES, omnes unum Deum leges ferre toti rerum naturae, statuebant, nec idcirco multos esse putabant Deos, gradu atque potestate inter ipsos pares. Igitur hoc certum atque ratum haberi debet, id quod etiam ZENONEM responsurum fuisse nil dubito, civiles illos antiquitatis & populares Deos unum tantum esse, summum naturae dominum, at in varias partes & membra veluti discerptum & superstitione dilaceratum, in quem varia vocabula & nomina pro varietate notionum, quas in animis informant homines, & virtutum eius ubique manifestarum copia mortalium contulerit religio. Atque satis, ut opinor, a nobis iam demonstratum est, principes veterum sapientes in hac omnes versatos esse sententia, varia nationum Numina totidem esse unius, quem natura dictat esse, Dei vocabula. Nam quod varias in Deo perfectiones mortales distincte considerari posse, intellegerent, variosque potentiae eius effectus in toto terrarum orbe sibi patere, cernerent, ea re commoti sunt, ut his perfectionibus & effectibus cum personarum formam & habitum, tum Deorum speciem & nomen attribuerent.

Atque

Atque ipsum video VOSSIVM in hanc demum concedere sententiam, & ingenue confiteri, ex Theologiae, quam *naturalem* vocabant veteres, institutis multifaria gentium Numina nihil esse, praeter vocabula & nomina, quibus unum Deum mortales quondam affecerint. Interea tamen, id quod perspicuum est, litteratissimus hicce vir naturalem hancce Theologiam arctioribus circumscribit, quam par erat, limitibus. neque satis recte *naturam rerum* in ea Dei loco esse habitam, perhibet; etiamsi naturam intelligat sensu praeditam, consilio & intelligentia. Iuvat ipsa doctissimi hominis verba recitare: *Dispar vero sententia Theologorum naturalium, qui non alind Numen agnoscebant, quam naturam rerum, eoque omnia gentium Numina referebant. - - - Nempe mens eorum fuit: ficut natura esset occupata circa hanc vel illam affectionem, ita Numina nominaque Deorum variare. Quum igitur ubicumque vim aliquam maiorem viderent, ita divinum aliquid crederent, eo etiam devenere, ut immanem Deorum Dearumque fingerent catervam. Sagaciores interim haec cuncta unum esse Numen aiebant, puta rerum naturam, quae, licet una foret, pro variis tamen effectis varia sortiretur nomina, vario etiam afficeretur cultu.* Lib. VIII. C. I. Haec VOSSIVS: qui *naturam rerum* vocat summum illum Deum, cui naturales unice studuerint Theologi, non secus ac si naturalis, quae dicebatur, Theologia ex eo nomen invenisset, quod Physices sive naturalis Philosophiae praecepta sub involucris latere fabularum, ostenderet. Ego vero supra, quod satis est, docui, naturalem VARRONIS & SCAEVOLAE Theologiam aeque late patere, ac philosophicam, cuius antea historiam enarravimus, de Diis doctrinam. Quam qui rite consideraverit, is levi sentiet negotio, non coecam quamdam naturam, cuius nemo notionem facile animo informaverit, in Dei locum a philosophicis his Theologis suffectam esse. Patet item ex illis, quae antea disputavimus, *naturale* istuc disciplinae genus vocatum esse eo sensu, quo opinionibus, commentis, ingenii ludificationibus, omnibusque illis, quae personam & naturam tantum mentiuntur, non vero habent, vox *naturalis* opponitur. Quare naturalis Theologia eadem est, quae vera atque certa. Sic AVGVSTINVS olim *naturam Deorum*, nempe veram, ab *institutis hominum* de Diis distinxit. De civ. Dei L. VI. C. V. (p. 116. T. VII.) Idem quoque, quodnam ex mente VARRONIS discrimen inter naturalem & civilem Theologiam interiectum sit, his verbis explicat: *Fieri potest, ut in urbe secundum falsas opiniones ea colantur & credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura sit nusquam.* Ibid. Quae quum extra dubium sint posita, tum demum VOSSII verba veritati erunt consentanea, si in locum nominis *natura rerum*, quam nemo Deum esse unice putavit, praeter EPICVRVM, STRATONEM similesque philosophos, qui funditus religionem universam sustulerunt, substituatur *magna mundi totius anima, quae res omnes permeat, ac per totum fusa est terrarum orbem.* Hoc enim Deo usi sunt, qui inter veteres naturalis Theologiae studiosi videri volebant: ad hanc referebant mentem, quidquid Deorum vel populi & civitates, vel poëtae colendum suaderent: hoc sensu Deos omnes unum esse tuebantur naturalem Deum, qui vario ritu coleretur, variisque nominibus afficeretur pro diverso modo atque ratione potestatis eius, quam in orbe terrarum declarasset. Attamen hoc dogma non obstabat, quo minus iidem naturalis Theologiae professores multos esse unius summi Numinis famulos, *mentes* dictos aut *daemones*, contenderent, quibus Deus ad varia voluntatis suae decreta & mandata perficienda uteretur. Totam hancce rationem & disciplinam scite atque vere (10) PRVDENTIVS expressit, cuius nos antea versus recitavimus:

- - - - In Vno
Constituit ius omne Deo, cui serviat ingens
Virtutum ratio, variis instructa ministris.

Quas virtutes dicit, illis legumlatores atque poëtae amictum & habitum personarum & Deorum circumdederant. Ministri autem qui vocantur illi, *daemones* vulgo, sed & *Dii* audiebant.

Non ignarus sum, iamque demonstratum antea dedi, eos, qui ex Platonicorum familia ceteris sublimius evolare ingenio studebant, omnes tam civiles, quam poëticos Deos, resque omnes propterea naturales, quas specie Deorum ornaverant homines, cum *ideis* sive rerum primis exemplis in mundo, quem *archetypum* vocabant, contulisse. Has vero ideas ex supremo omnium Deo seu principe Trinitatis, quam PLATO confinxerat animo, persona procreatas esse, dicebant, *Deos*que vulgo *intelligentiae soli conspicuos* seu *νοη-τὰς*

(10) *Prudentius*) In *Apotheosi v.* 191. *p.* 169.

τοὺς θεοὺς appellabant, non secus ac si totidem distinctae essent naturae & personae. Et hoc quidem Theologiae abstrusioris genus, id quod PHILONIS itidem supra docuimus testimonio, aetate APVLEIVM & IVLIANVM multum superat. Hic operae ducimus pretium adiicere, CELSVM Aegyptiorum Theologis eamdem attribuere sapientiam, atque disputare, bruta eos animalia propterea tantum iussisse coli, quod aeternarum idearum simulacra essent & imagines. Καί φησί γε ἡμᾶς τῶν μὲν Αἰγυπτίων καταγελᾶν, καὶ τοι πολλὰ καὶ οὐ φαῦλα παρεχόντων αἰνίγματα, ἐπὰν ἰδεῶν ἀϊδίων, καὶ οὐχ (ὡς δοκοῦσιν οἱ πολλοὶ) ζώων ἐφημερίων τιμὰς εἶναι τὰ τοιαῦτα διδάσκωσιν. *Nos ait irridere Aegyptios* (Celsus,) *etiamsi illi multa, nec contemnenda mysteria in religione sua servent, neque bruta animantia, quae pereunt quotidie, colenda proponant, ut multi putant, sed aeternas ideas.* Huius itaque si standum sit auctoritati, doctrina haec de sempiternis rerum omnium, quibus hic orbis constat, formis & exemplis non a PLATONE excogitata est, aut Graecis propria, verum utrisque, & Graecis & Aegyptiis, communis exstitit. Vtcumque est, id tamen dubio caret, Platonicos, tametsi perennes hasce rerum species ex principe omnes Deo seu prima divinitatis persona genitas esse, praeciperent, Deosque vocarent *intelligibiles*, tamen universas professos esse in una divina Intelligentia versari & exsistere. Notum est (11) PLOTINI scitum: οὐκ ἔξω τοῦ νοῦ τὰ νοητά. *Intelligibilia non sunt extra intelligentiam.* Atqui haec mens seu intelligentia altera erat divinitatis, qualem PLATO concipiebat, persona. Quamobrem IVLIANVS *Libris contra Christianos* Deos hosce, nulli oculo, sed soli visos animo, quamvis ex Deo procreati haberentur, & una cum Deo, & in ipso Deo exsistere, affirmavit. Exstat & in *sexta* eius *oratione* locus, qui ad hanc rem pertinet, atque dignus mihi, quem huc transferrem, visus est: Πάντα γὰρ αὐτός ἐστιν, εἴπερ καὶ ἐν ἑαυτῷ καὶ παρ' ἑαυτῷ ἔχοι τῶν ὁπωσοῦν ὄντων τὰς αἰτίας, εἴτε ἀθανάτων ἀθανάτους, εἴτε ἐπικήρων οὐ θνητὰς, οὐδὲ ἐπικήρους, ἀϊδίους τε καὶ μενούσας ἀεὶ, αἳ καὶ τούτοις εἰσὶν αἰτίαι τῆς ἀειγενεσίας. *Est enim,* (Deus) *ipse omnia: siquidem & in se ipso & apud sese eorum, quae utcumque sunt, omnium caussas complectitur, sive immortalium immortales, sive caducarum minime mortales ac caducas, sed sempiternas & constantes, quae sunt ipsis generationis perpetuae caussae.* Hae rerum caussae omnium, quas in Deo concludi asseverat Imperator, nullae sunt, quam divinae rerum species ac formae. Ex quibus omnibus patere, arbitror, sapientes illos ex PLATONIS & Aegyptiorum scholis, qui Deorum turbam cum aeternis connisi sunt exemplis rerum componere, non existimasse propterea, species illas totidem esse mentes seu animos, Dei quidem imperio subiectos, verumtamen reapse ab eo seiunctos, sed eas tantum, ut varias unius Dei, qui simul esset omnia, aut rerum omnium caussas in se latentes haberet, notiones spectari voluisse. Atque hoc confirmat ORIGENES, qui Aegyptiorum Theologos memoriae prodidit animalia, publicis religionibus consecrata, non modo, quod CELSVS dixit, aeternarum specierum, verum etiam ipsius Dei imagines appellasse: Τὰ τῶν Αἰγυπτίων σεμνολογούντων καὶ τὰ περὶ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ φασκόντων εἶναί τινα αὐτὰ καὶ θεοῦ σύμβολα. *Celsus applaudit Aegyptiorum Theologis, qui, ut cultui, quem bestiis exhibent, speciem & dignitatem concilient, esse eas affirmant certa Dei symbola.*

Origenes c. Celsum Lib. III. p. 120.

p. 347.

Orig. contra Celsum p. 120.

Vident omnes iam, ut arbitror, moris fuisse antiquioribus Theologis, variis nominibus propriis unum summumque Deum compellare: quae vocabula quoniam distinctas indicare videbantur personas, in eam facile sententiam induxerunt alios, ut multos designari illis Deos existimarent. Primo Deum, cuncta comprehendentem, & universam naturam moderantem, quum variis modis considerari posse animo, intelligerent, varia nomina traxerunt a variis illis considerandi Deum modis, eique accommodarunt. *Ianum* dicebant eum, ut universam rerum naturam omnesque omnino Deos initium ex eo cepisse, significarent. Quocirca vetus poëta lyricus, SEPTIMIVS (12) AFER, his *Ianum* versibus invocat:

O care rerum sator! o PRINCIPIVM DEORVM!
Stridula cui limina, cui cardinei tumultus,
Cui reserata mugiunt aurea claustra mundi.

Genius audiebat, quod eum magnam totius mundi animam esse censerent. Reputantes,

(11) *Plotini*) Ita PLOTINVS singularem inscripsit *Librum*, qui nunc *quintus* est in *quinta Operum* eius *Enneade p.* 519. ὅτι οὐκ ἔξω τοῦ νοῦ τὰ νοητὰ, καὶ περὶ τἀγαθοῦ.

(12) *Afer*) Apud TERENTIVM MAVRVM *de litteris, syllabis, pedibus* in PVTSCHII *Grammaticis veteribus p.* 2396.

tes, Deum rerum omnium abstrusum esse fontem & principium, unde formae omnes atque vitae manassent, & in quem omnes, tamquam in abditum quoddam armarium, reverterentur, *Saturnum* eum nominabant. Vnus ex Aegyptiis seu Hermeticis scriptoribus Deum dixit *πάντα ποιεῖν, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀποποιεῖν*, *Deum omnia ex se ipso facere, & vicissim omnia in suum revocando sinum destruere.* Hetruscus ceterum *Saturnus* hic Aegyptiorum respondet *Hammoni*: cuius nominis, quod pariter *occultum* significat, vim propterea sic declarat (13) IAMBLICHVS: *ὁ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων*, *qui incognitam rationum latentium vim producit in lucem.* Deus, ut sapientia illa spectatus, quae semet ipsam cum rebus omnibus communicat, *Athena* seu *Minerva* vocabatur, nec non *Aphrodite Vrania*, *Venus Coelestis*, denique *Amor*. Ita *Phanes*, quem supremum esse Deum, ORPHEVS perhibet, ex praescripto disciplinae Orphicae & Aegyptiae, id quod PROCLVS *in Timaeum Platonis* scriptum reliquit, *ἁβρὸς ἔρως*, *amor suavis & tener* dicebatur. (P. 37.) Ipsum vero nomen *Phanes* unde descenderit, non convenit inter harum rerum peritos. (14) LACTANTIVS ita vocari Deum existimat, *quia, quum adhuc nihil esset, primum ex infinito apparuerit.* Cui PROCLVS repugnat, atque Deum *Phanem* appellari asseverat, *eo quod intelligibiles unitates* (id est, ideas) *ex se ipso in lucem proferat & aperiat*, *διὰ τὸ ἐκφαίνειν τὰς νοητὰς ἑνάδας.* Ego vero ATHANASII (15) KIRCHERI coniecturam praetulerim, qui nomen hocce censet ex Aegyptiorum sermone sumtum esse. (16) PHERECYDES etiam SYRVS docet, *εἰς ἔρωτα μεταβεβλῆσθαι τὸν Δία μέλλοντα δημιουργεῖν*, *Iovem in amorem totum fuisse conversum, quum mundum vellet construere.* Praeter haec, multa alia eius generis nomina, quae studiose omittimus, supremo Numini attributa olim sunt, Priscis Romanis *Summani* nomen vel maxime placuit, quod deinceps tamen prorsus obsolevit: qua quidem de re (17) AVGVSTINI locum afferre, non inutile arbitror: *Romani veteres nescio quem* Summanum, *cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis, quam* Iovem, *ad quem diurna fulmina pertinebant.* (Civ. Dei L. IV. C. XXIII. (p. 82. T. VII.) *Sed postquam Iovi templum insigne ac sublime constructum est, propter aedis dignitatem sic ad eum multitudo confluxit, ut vix inveniatur, qui* Summani *nomen, quod audiri iam non potest, se saltem legisse, meminerit.*

Quod ad illos deinde Deos attinet, quibus peculiares veluti provincias veterum assignaverat religio, hos item nihil esse, docuimus, quam varia principis & aeterni Numinis vocabula, ex diversis illud considerandi rationibus & modis orta. Namque Deum aut ita spectabant, uti certis mundi partibus dominatur, in illisque potestatem suam exercet, aut ut dominum, multifariis in orbe terrarum actibus virtutes suas declarantem, ob oculos sibi ponebant. Haec varia Dei opera, hasque virtutes personarum postea Deorumque specie ac nominibus condecorabant. Vnde evenit, ut non deessent, qui totidem haec interpretarentur & distincta inter se Numina. Sapientes vero varia haec esse intelligebant nomina, quae uni summo Numini, quod naturam esse fatebantur ab omni rerum natura & mundo universo secretam, hominum accommodaverit diligentia.

Postremo, quum in ea veterum plerique essent sententia, Deum non res omnes tantum permeare & replere, sed etiam, tanquam totius naturae caussam, ipsum quodammodo esse omnia, haec ratio perfecit, ut Deum rei cuiuslibet nomine, & vicissim rem quamlibet Dei compellarent nomine. Igitur res ipsae, quibus natura continetur, partesque huius orbis verbis & nominibus in Deorum referebantur numerum, Diique ac Deae vulgo vocabantur. Non tam erant a ratione relicti, ut re vera naturae membra Deos esse ducerent, sed isto instituto omnium sese optime, quod animo fovebant, explicare censebant posse, Deum in rebus omnibus versari, omniumque, quae exsistunt, efficien-

(13) *Iamblichus*) *De mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. Cap. III. p.* 159.

(14) *Lactantius*) *Divinar. Instit. Lib. I. Cap. V. p.* 31.

(15) *Kircheri*) In *Oedipo Aegyptiaco p.* 498.

(16) *Pherecydes Syrus*) Haec verba PHERECYDIS affert PROCLVS *Comm. in Timaeum Platonis Lib. III. p.* 156. sed non addit is, PHERECYDEN hunc veterem illum PYTHAGORAE praeceptorem esse, quem *Syrium* a patria nominant. Itaque suspicor, alius PHERECYDIS, Atheniensis, hoc esse dictum, qui longum *de Theogonia* exaravit opus, de quo CLAVD. SALMASIVS multis commentatur *Exerc. Plinianis ad Solinum p.* 590. *f.* Non improbabit hanc coniecturam, ut opinor, qui verba tantum ipsa inspexerit.

(17) *Augustini*) Neque in hoc AVGVSTINI loco, nec in aliis veterum, quibus *Summani* meminerunt, dictis video esse aliquid, ex quo cogi possit, supremi Numinis hoc nomen vocabulum olim fuisse. In reliqua, quae hic producuntur, antiquorum auctorum pronuntiata similia fere animadvertere possem: verum spatio parco, nec crebris unius eiusdemque rei repetitionibus molestus esse volo.

efficientem esse caussam. Ipsi apud AVGVSTINVM Deorum vindices hanc sibi mentem esse testantur: (Loc. cit.) *Vsque adeone*, inquiunt, *maiores nostros insipientes fuisse, credendum est, ut haec nescirent munera divina esse, non Deos?* Atque CICERO quoque nobis auctor est, qui olim naturae partes Diis adscripserunt, hoc more alios tantum docere voluisse, vim, quae rebus inest omnibus, divinam esse, & virtute Numinis gubernari, praeterea, quidquid magnas vitae hominum opportunitates afferret, id omnem a Deo bene faciendi vim accepisse. Quamquam & hoc persuasum fuisse illis, accepimus, Deum, quem nullius oculus cernere, nec ullius ingenium comprehendere valeat, quum res omnes virtute sua produxisset, in cunctis operibus & effectis, quibus semet ipsum oculis veluti subiecisset mortalium, colendum & adorandum esse. Sic ipsi cogitata sua eloquuntur apud EVSEBIVM eo loco, cuius antea partem iam protulimus: (Pr. evang. L. III. C. XIII. (p. 124.)) Μὴ τὰ ὁρώμενα σώματα ἡλίȣ καὶ σελήνης καὶ ἄϛρων, μηδέ γε τὰ αἰσθητὰ μέρη τȣ̃ κόσμȣ φήσȣσι θεοποιεῖν, ἀλλὰ τὰς ἐν τȣ́τοις ἀοράτȣς δυνάμεις αὐτȣ̃ δὴ τȣ̃ ἐπὶ πᾶσιν· ἕνα γὰρ ὄντα θεὸν, παντοίαις δυνάμεσι τὰ πάντα πληρȣ̃ν, καὶ διὰ πάντων διήκειν, καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιϛατεῖν· ἀσωμάτως δὲ καὶ ἀφανῶς ἐν πᾶσιν ὄντα, καὶ διὰ πάντων διήκοντα, καὶ τȣ̃τον εἰκότως διὰ τῶν δεδηλωμένων σέβειν. *Se nequaquam aut ea, quae videntur, solis ac lunae siderumque corpora, aut alias, quae in sensum incurrunt, mundi partes, sed tantum iis inclusas adspectumque fugientes veri Numinis cunctaque moderantis vires consecrare. Deum enim, quum unus ipse sit, omnis generis virtutibus universa complere, ac per omnia diffusum, rebus quoque omnibus praesidere, adeoque ipsum, qui sine corpore sensibus obnoxio rebus insit omnibus, omnesque pervadat ac permeet, sese per ea, quae diximus, iure ac merito colere venerarique.*

ATHANASIVS, antistes Alexandrinus, totam Deorum commentitiorum turbam ad duo revocat genera *Libro contra Graecos:* quorum unum Numina continet a poëtis conficta, quorum omnis in ingenii lusionibus posita est divinitas; alterum naturae partes comprehendit, quibus hominum temeritas Deorum nomen & honores attribuit. Subiicio ipsa eius verba: Εἰ γὰρ δὴ τȣ̀ς παρὰ ποιηταῖς λεγομένȣς θεȣ̀ς ȣ̓κ εἶναι θεȣ̀ς ὁ λόγος ἔδειξε, καὶ τȣ̀ς τὴν κτίσιν θεοποιȣ̃ντας ἤλεγξε πλανωμένȣς, κ. τ. λ. *Si enim poëticos Deos Deos non esse, ratio demonstravit, & eos, qui res creatas pro Numinibus habent, erroris convicit, & omnino gentium idololatriam cultu veri Numinis carere, edocuit; necessum est prorsus, sublatis aliorum religionibus, apud nos solos veram superesse religionem, & eum, qui a nobis adoratur & praedicatur, hunc solum esse verum Deum ac naturae dominum & omnium rerum opificem.* Ex his intelligitur, credidisse ATHANASIVM, Deos, quos poëtae laudant, nullos esse, nec usquam exsistere aut exstitisse. Quod si ita est, non potuit, quin idem existimaret, Deos istos varias tantum esse notiones, perperam Deorum figura ornatas, aut varia unius summi Dei nomina. Ergo certum nobis hoc esto: qui poëtici vocantur ATHANASIO Dii, seu οἱ παρὰ ποιηταῖς μυθευόμενοι θεοὶ, *Dii per summam licentiam a poëtis conficti*, eos ad binos illos Deorum ordines, quorum supra meminimus, in primis referri debere, vel ad varias unius Dei considerationes, propriis expressas olim nominibus, aut ad diversas eiusdem virtutes, per universum fusas terrarum orbem, variaque ratione personarum Deorumque habitu vestitas. Quocirca, qui hos Deos pro veris habent distinctisque Numinibus, umbras certe consectantur, quae rationem confestim effugiunt. Nec id ipsis ignotum fuit Deorum amicis, quorum haec apud ATHANASIVM professio exstat: (P. 14. (T. I. Opp. p. 17.)) Ἴσως γὰρ, ὡς αὐτοί φασι, καὶ τὰ ὀνόματα πέπλασται, καὶ ȣ̓κ ἔϛι μὲν ὅλως Ζεὺς, ȣ̓δὲ Κρόνος, ȣ̓δὲ Ἄρης· πλάττονται δὲ τȣ́τȣς, ὡς ὄντας, οἱ ποιηταὶ πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκȣόντων. *Forsitan enim, ut isti dicunt, nomina illa fictitia sunt, nec exsistit prorsus ullus Iupiter, aut Saturnus, aut Mars; sed eos fingi a poëtis, quasi qui sint, ut imponant* (18) *auditoribus*. Tertium, quod commemoravimus, Deorum genus, inanimatarum nimirum rerum atque naturalium, quas ad Deorum evexit gloriam superstitio, si quis pariter Diis hic connumerare velit poëticis, non ego multum repugnem. Quamvis enim hae naturae re vera exsistant, neque ingeniorum commenta sint; quod in coelestium tamen consilio collocatae

(18) *Auditoribus*) ATHANASII mentem non assequitur vir doctissimus, aut potius, ut a suis tanti nominis doctorem partibus stetisse persuadeat, pervertit. Quod ATHANASIVS Deos, quorum res gestas poëtae canunt, ȣ̓κ εἶναι θεȣ̀ς, *non esse Deos*, affirmat, id ita interpretatur, ac si personas hos esse Deos negasset, *Iovemque*, *Mercurium*, *Martem*, & reliquos pro notionibus tantum animi aut variis unum Deum considerandi modis habuisset. Hoc si ita sese haberet, parum inde roboris consequeretur egregii viri sententia, quoniam ex ATHANASII opinionibus religiones veterum aestimare haud licet: sed nihil, quam hoc, longius a magni huius antistitis doctrina distat. ATHANASIVS enim, non secus ac reliqui doctores primorum saeculorum, plerosque poëtarum Deos

catae sunt, id unice illis debent beneficium, quos ingenii longius abripuit foecunditas. Neque hoc caussam eorum iuvat magnopere, quod ex hominum orti primum sunt opinione, existimantium, Deum, quoniam rebus omnibus insit, omniumque etiam rerum unica caussa sit, in omnibus idcirco naturis, maxime quum oculis haud pateat mortalium, honorari debere. Vt haec enim ita sint, illi tamen, qui naturis animo vacantibus personarum & Deorum imposuere primum vocabula, poëtarum certe levitatem & delirationem imitati sunt. Ne quid nunc ipsas poëtarum de Diis fabulas magnam partem ex hoc fonte manasse, (19) disputem.

Quae

Deos homines fuisse dixit, qui beneficiis & praeclaris inventis locum sibi in concilio Deorum comparassent. Atque hanc toties in *Libro contra gentes* opinionem tamque aperte profitetur, ut vix aliquid crebrius aut apertius. Ex multis unum proferre locum, satis erit: Οἱ ἀνόητοι, inquit *p.* 10. τῶν ἀνθρώπων πεσόντες καὶ καταπεσόντες ἀπὸ τῆς περὶ Θεοῦ φαντασίας, λοιπὸν καὶ ἈΝΘΡΩΠΟΥΣ καὶ ἀνθρώπων μορφὰς, τῶν μὲν ἔτι ζώντων, τῶν δὲ καὶ μετὰ θάνατον, εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν. *Impientissimi mortales, ubi semel ceciderant a concipienda imagine Dei, homines deinde & hominum formas, cum viventium, tum defunctorum, in Deos retulerunt.* Atque id, quod hic statuit, confestim exemplis Deorum tam Graecorum, quam Aegyptiorum copiose ac luculenter comprobat. Paullo post *p.* 11. *Neptunum, Apollinem, Vulcanum, Mercurium, Iunonem, Cererem, Minervam, Dianam*, mares atque feminas, THESEI edicto primum in Deorum familiam cooptatos esse, contendit. Quaenam vero potestas sit formulae, οὐκ εἶναι θεοὺς, qua CVDVVORTHI unice nititur expositio, id ipse docuit ATHANASIVS *eodem Libro p.* 13. Εἰ γάρ τις τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων θεῶν ἀναλάβοι τὰς πράξεις, εὑρήσει μὴ μόνον οὐκ ΕἸΝΑΙ αὐτοὺς ΘΕΟΥΣ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς αἰσχίστους γεγονότας. *Si quis eorum acta, quos ipsi Deos praedicant, in unum colligat, inveniet, eos non solum Deos non esse, sed hominum omnium teterrimos esse.* Deorum cultores apud ATHANASIVM, id quod hic observat vir eruditissimus, ita suas de Diis opiniones exposuisse, ut parum remoti fuisse videantur ab ea, quam suam fecit, & ATHANASIO simul attribuit, sententia, id quidem omni caret dubio. Sed aeque certum est, ATHANASIVM has commentitias expositiones explodere ac reiicere. Certe, qui tum temporis tam ingeniosi erant in fabulis poëtarum explicandis, hi nihil spectabant aliud, quam defensionem superstitionum, quibus nondum nolebant mittere, commentisque studebant ideo, ut haberent, quod Christianis opponere possent Deos irridentibus. Equidem miror, doctissimum CVDVVORTHVM, cui *Patrum*, quos vocant, auctoritas vehementer curae est, impetrare tamen a se potuisse, ut, repudiatis eorum de religionibus antiquis sententiis, hostium Christianae veritatis interpretationes praeferret, in quibus, si forte non nihil ingenii, parum certe iudicii est ac sapientiae. Sed dum eos opprimere cupit, qui universam una cum religione pietatem tollebant, indulgentior nonnumquam in eos est, qui teterrimas & nefandas superstitiones religionis olim loco complexi erant.

(19) *Disputem*) In hac universa disputatione quum nihil novi CVDVVORTHVS afferat, verum ea tantum, quae semel supra suscepit, aut repetat, aut novis veterum locis roboret, quae iam aliquoties animadverti, hic denuo in scenam reducere, supervacaneum foret. Nititur, quantum potest, ingenio & doctrina vir magnus, ut turpissimis veterum populorum sacris colorem aliquem & ornatum conciliet, Deosque plurimos, quibus antiquitas supplicavit, unius Dei supremi tantum esse nomina, aut varias divinarum virtutum notiones, ostendat. Id vero ut obtineat, cum assumit aliqua, quae nemo facile ipsi dederit rerum veterum peritus, tum privatorum hominum decreta & dogmata normae instar adsciscit, ad quam publicae religiones expendendae sint. Ne constat sibi quidem, dum in hoc uno omnes cogitationes defixas habet. Etenim nonnumquam ita loquitur, ac si sapientum tantum explicaret scita, non raro vero sic, ac si populorum universorum de Diis referret sententias. Aequum est, ut haec reliquis magni hominis virtutibus ac promeritis condonemus, qui, tametsi a studio virtuti ac religioni consulendi iusto longius nonnumquam abducatur, nihilo tamen minus etiam tum, quum a recta recedit via, docet ac instruit. Sed haec iam mittam, & de eo tantum breviter dicam, quod omnium, quae ad dignitatem caussae suae tuendam differt, validissimum videtur.

Veteres constat populos, tam Graecos & Romanos, quam barbaros, virtutibus non modo, fortitudini, amori, pietati, & aliis, sed etiam vitiis, pavori, pallori, voluptati, & aliis, fana dedicasse, rerum item elementis, aquae, igni, aëri, supplicasse, denique ne a morbis quidem ipsis consecrandis abstinuisse. Deformis haecce consuetudo insigne videtur eximio viro argumentum esse ad sententiam, cui favet, probandam: Deos veterum non personas, sed notiones tantum animi & varios unum Deum considerandi modos fuisse, nec idcirco multos proprie Deos, sed unum tantum summum & maximum, variis nominibus & virtutibus illustrem veteres veneratos esse. *Victoria* verbi caussa, *virtus*, *honor*, *concordia* non personae sunt, sed rerum & notionum nomina. Igitur, qui haec coluerunt Numina, ex sententia ipsius, summum Numen invocarunt, victoriam & virtutem largiens, & pro lubitu impertiens. Veteres nimirum nihil esse sine Deo, Deumque certa ratione esse omnia, censuisse, nihil dubitat, eaque factum esse de caussa putat, ut omnia Dei nomine, & vicissim Deum rerum omnium nominibus appellatent. Huic si nihil aliud obstaret opinioni, id ei haud dubie multum detraheret, quod intelligi nequit, qua ratione terrorem, pallorem, ebrietatem, luxum, impudentiam, libidinem ad supremum rerum omnium Deum referre potuerint. Sed & aliis eadem urgetur incommodis, quibus enumerandis, quum per se pateant, aliquid concedere temporis, inutile arbitror. Satius erit, quid de hoc veterum instituto virtutes, vitia, morbos & elementa dedicandi sentiendum esse ducam, expli-

cate;

§. XXXIV.

Quemadmodum non pauci veterum totum hunce mundum corporeum, quem anima praeditum putabant, pro summo habuere Deo: ita hunc etiam Deum in singulis mundi partibus & membris, quibus personarum dare solebant nomina, venerati sunt, suisti-

Quae hucusque disputavimus, ea satis, ut opinor, declarant, omnes omnino Deorum cultores, ne illis quidem exceptis, qui Deum naturam esse censebant longe supra mundum positam, licet varie alioquin sentirent, binis tamen modis coniunctos & colligatos fuisse. Vniversi primo simplicissimum Numen in varias distrahebant partes & membra, quumque Deum innumerabilibus modis vim suam atque providentiam in orbe terrarum patefacere intelligerent, varias eius propterea notiones & animo concipiebant, & vocibus efferebant. Quibus quidem notionibus quum personarum iura Deorumque honores & nomina impertirent, unius repente Numinis cultus ex orbe paene aufugit, multorumque Deorum caterva templa ubique terrarum occupavit. Tanti si quis mali caussam requirat, in eo potissimum inveniet, quod Deum homines non ita contemplati sunt, qualis in se est, ut simplicissimam omnium naturam & ab omni concretione quam longissime remotam, verum rerum naturam eidem adiunxerunt, neque tam eare: veritate enim patefacta, error per se corruit. Viri docti, qui hunc locum attigerunt, in magna sunt opinionum varietate positi: quod quidem eo minus demitor, quum ex CICERONIS *de natura Deor. Libro III.* appareat, ne ipsos quidem sapientiores inter Dei cultores scivisse, quidnam hic sibi mos maiorum vellet. Dies enim solet dogmata & sententias veterum oblivione tegere. Quare perspicacissimi quique viri, quid huic vel illi consuetudini occasionem dederit, ignorare solent. Sunt, qui id unum egisse veteres iudicant, ut virtutum & expetendarum rerum amorem & memoriam hac ratione mentibus hominum instillarent & commendarent. In hanc ipse CICERO ingressus fere est sententiam, cuius ex *Libro II. de legibus Cap. XI. p. 3353. T. IX. Opp.* haec verba sunt: *Bene vero, quod mens, pietas, virtus, fides consecratur manu: quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt, ut, illa qui habeant (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent.* Verum haec si valeat sententia, quid de vitiis, morbis & criminibus fiet, quibus pariter locum in Diis fuisse novimus? Sunt alii, qui populos amentes & stupidos ipsos nescivisse, quid sibi vellent haec Numina recipiendo, solaque stoltitia in haec incurrisse vitia, existimant: in qua sententia ornanda vir acutissimus, IO. CLERICVS, industriae nonnihil collocavit *Artis Criticae Part. II. Sect. I. Cap. VIII. §. VII. p. 218.* Sed tametsi a veterum populorum superstitione nullum dementiae genus alienum fuisse, haud difficulter mihi persuadeo; aegre tamen animum adduco, ut nullam plane caussam fuisse credam antiquis, cur Deos sibi eiusmodi fingerent. Praetermittam aliorum sive coniecturas, sive sententias hac de re, &, quid ipsemet sentiendum esse putem, exponam. Itaque veteres, qui elementa, morbos, virtutes & vitia consecrarunt, non res ipsas, verum genios rebus hisce praesidentes ac praefectos coluisse, arbitror. Vetustissima est opinio, nullam esse rem tam vilem & abiectam, nullum animi morbum, nullam virtutem, quin singularis cuiusdam daemonis sive genii tutelae & administrationi subsit. Ferunt, a Chaldaeis ad reliquas gentes manasse hanc sententiam. Vid. ANT. van DALEN *de origine ac progressu idololatr. Cap. IV. p. 64. f.* Quod num ita sese omni ex parte habeat, nunc quidem exquirere nolim. Id vero dubio vacat, & vel HESIODI constat auctoritate *Oper. & dier. v. 121. p. 214.* & *v. 250.* antiquissimos Graeciae incolas eadem fuisse imbutos: neque minus id certum, a populo ad ipsos sapientiae professores illam fuisse propagatam, postquam PYTHAGORAE atque PLATONI, maximae auctoritatis philosophis, placuit. Ac de PLATONE quidem nemo dubitat, si doctrina de daemonibus & geniis ex eius tollatur philosophia, fore, ut maxima pars disciplinae, quam suis tradidit, collabatur. In PYTHAGORA vero quantum fuerit propensionis ad daemonum imperium amplificandum, cum multa ex historia eius exempla docent, tum hoc in primis, quod rerum reconditarum & obscuratum caussas & rationes confestim ad daemones retulit. Quaesitus verbi caussa, unde acutus iste sonus nasceretur, quem aes purgatum edere solet, *vocem hanc esse*, graviter respondit, *daemonis in ipso aere inclusam*, φωνὴν τινος τῶν δαιμόνων, ἐναπειλημμένην τῷ χαλκῷ. PORPHYRIVS *de vita Pythagor. p. 42.* A Geometra quis eiusmodi responsionem exspectasset? Nec tamen miror, tot homines exstitisse, quibus hanc sequi viam non ineptum visum fuit. Hac enim quid commodius & facilius est ratione ad omnes nodos expediendos, qui rerum scrutatoribus obiiciuntur? Sume tibi hanc de daemonibus doctrinam, & nihil ignorabis eorum, quae tot saecula viros ingeniosissimos exercent & torquent. Semper, si quid animum angit, daemon ex machina praesto erit, qui nubes dissipet, & lucem reddat. Ex hac igitur communi olim persuasione, non vero ex animi quodam stupore aut aliis abstrusioribus caussis, omnem eorum superstitionem fluxisse, iudico, qui divinos honores elementis, morbis & animi affectionibus decreverunt. Vt ab elementis initium faciam, qui aquam, ignem, aetherem placarunt, non tam inepti fuerunt, ut ipsas has naturae rerum partes sibi nocere aut prodesse putarent, sed, quemadmodum hodie Seres sive Sinenses, mentibus seu geniis his elementis praesidentibus sacra fecerunt. Pythagorei certe ac Platonici, quorum doctrina hac in re cum vulgi coniuncta erat opinionibus, cunctis in elementis inesse spiritus, statuebant, qui pro lubitu illis ad commoda aut perniciem abuti possent mortalium. Consulant, qui amplius aliquid hac de re desiderant, CHALCIDIVM *Comm. in Timaeum Platonis Cap. CXIX. p. 322.* & *Cap. CXXXIV. p. 329.* Quod ad morbos attinet corporum, nulli dubitabant plerique veterum, maxime philosophorum, quos diximus, quin malorum daemonum vi ac potestate excitarentur, quos nullam praetermittere occasionem existimabant hominibus nocendi: quam quidem multitudinis opinionem HIPPOCRATEM *Libro de morbis virginum* & *de morbo sacro* perstringere, ab aliis iam observatum est. Ex Platonicis, instar omnium, consuli poterit PORPHYRIVS περὶ ἀποχῆς *Lib. II. §. XLI. p. 85.* Et quid, quaeso, aliud illis in animo esse potuit, qui recitationibus nominum

tam ut parentem ipsum universitatis considerarunt, quam varias eius virtutes, per totum terrarum orbem distributas atque fusas, intuiti sunt. Quemadmodum nimirum soles saepenumero plures oculis nostris obversantur, ubi crassiores adspectum sideris huius vapores impediunt, atque res una eademque multiplex certo modo spectatori fit, si per

mantes, eas universitatis partes ipsius Dei portiones, aut parum perfectas eius notiones esse.

minum divinorum & vocabolorum barbarorum, carminibus magicis, amuletis, & nescio quibus aliis ineptiis morbos aut sanari posse putarunt, aut ipsi sanare voluerunt: quorum incredibilis olim exstitit inter Graecos & Iudaeos copia, neque deest hodie inter Christianae veritatis professores? Si quid est in hoc genere rationis, quod certe pusillum & exiguum est, hoc omnis superstitionis suae fundamentum necesse est habeant, latere in corporibus aegrotantium certos daemones, qui omnia in illis mala, quibus conflictantur, producant, pronuntiatione vero terribilium sonorum, aut visis in charta quadam venerandis nominibus aut sententiis, ut exeant, compelli queant. AVGVSTINI aetate, qui febre laborabant, degeneres Christiani nullum adversus eam efficacius remedium esse putabant, quam *Evangeliorum Librum* ad caput ponere. *Ad hoc*, inquit, *perducta est infirmitas hominum, ut gaudeamus, quando videmus, hominem in lecto suo constitutum, iactari FEBRIBVS & doloribus, nec alicubi spem posuisse, nisi ut sibi EVANGELIVM AD CAPVT PONERET, Tract. VII. in Iohannem §. XII. p. 252. T. III. P. II. Opp.* Huic hominum generi quaenam esse potuit opinio, si ab hac discedas, maligni cuiusdam daemonis nequitia in febrem incidisse aegrotum: quem ad genium abigendum nihil aeque valeat, atque sanctissimus ille liber, quo Servatoris nostri res & dogmata explicantur? Neque aliud sibi voluisse putem, qui principes febrem nomine *Abracadabra* expelli posse, somniarunt: qui quidem aut prorsus delirarunt, aut esse naturam in homine febri affecto, censuerunt, quae barbarum hoc vocabulum ferre nequeat. Ergo, qui *febri*, qui *pallori*, qui aliis corporis affectionibus fana olim dedicarunt, haud dubie illos sibi genios reddere propitios voluerunt, in quorum potestate positum esset, morbis illis homines affligere. Liceat mihi OVIDII versibus horum hominum exprimere sensa, quum Diis his victimas caederent, ex *Libr. VI. Fastor. v. 161.*

Cor pro corde, precor, pro fibris sumite fibras:
Hanc animam vobis pro meliore damus.

Geniorum certis vitiis & virtutibus dedicatorum rarior est in monumentis veterum, Platonicorum quoque, memoria: verum ipsi antiquissimi Christiani satis nobis suppeditant, ex quo colligamus, persuasum fuisse plerisque, neque mali aliquid, neque boni motus in animis hominum sine genii cuiusdam instinctu & afflatu exoriri. *Patres* nempe, rationem reddituri, cur homines in vitia & peccata praecipites ruant, & quid sit, quod ad haec vitia illi, ad alia alii procliviores sint, declaraturi, universi prope ad geniorum & daemonum confugere solent potentiam. Singulis vitiis singulos praeesse daemones, constituunt: atque hos daemones volunt in hominum sese insinuare animos, in istisque pravas illas commotiones & libidines, quibus feruntur, concitare. Quare & vitia plerumque daemonum appellare solent nominibus. Clarissime omnium dogma hoc ORIGENES exposuit *Homilia XV. in Iosuam*, cuius verba sic exhibeo, uti a IO. BAPT. COTELERIO in *Notis ad Hermae Pastor. Lib. II. Tom. I. Patr. apostol. p. 85.* afferuntur: *Est aliquis fornicationis spiritus, est irae spiritus alius, est avaritiae spiritus, alius vero superbiae. Et si invenias, esse aliquem hominem, qui his omnibus malis, aut etiam pluribus, agitetur; omnes hos, vel etiam plures, in se habere inimicos putandus est spiritus.* Interpositis nonnullis, ita pergit: *Puto, principem fornicationis spiritum unum esse, innumeros vero esse, qui in hoc officio ei pareant. - - Similiter & iracundiae spiritum principem unum esse, arbitror, innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines huiusce vitii peccata succendant.* Repugnat, id quod evidens est, doctrina haec omnibus sacri codicis dictis, quae hominis naturam plane corruptam, & post primorum hominum peccatum omni malarum cupiditatum genere refertam esse, significant. At nihilo tamen minus plerisque illis sana olim & proba visa fuit, qui loco quodam & numero tam in Latina, quam Graeca fuerunt ecclesia: quorum multa testimonia, praeter COTELERIVM *loc. indic.* IO. POTTERVS congessit *ad Clementis Alexandr. Paedagog. Lib. II. p. 174.* Addo ego BASILII M. locum in *Exorcismo*, quem IO. ALB. FABRICIVS edidit *Biblioth. Graecae Lib. V. Cap. XIX. p. 98. 99. Vol. VIII.* Ἀποχώρησον, πᾶν δαιμόνιον κακὸν καὶ ἀκάθαρτον, - - ἐπιθυμητικὸν, - - μεθυστικὸν, ἢ ταραχοποιητικὸν, ἀναιδὲς, φιλόνεικον, ἀκατάστατον, κ. τ. λ. *Recede, daemonium quodvis malum & impurum, concupiscentiis deditum, vinolentum, ciens tumultus, impudens, contentiosum, instabile, & reliqua.* Ex hoc BASILII *Exorcismo* illud etiam, quod paullo ante monui, corroboratur, a malignis geniis repetiisse veteres quoque Christianos, quidquid morborum vexaret homines & opprimeret. Vix aliter de vitiis & animi morbis sentire poterant, nisi vehementer fallor, qui Platonicorum praeceptis semet ipsos devoverant: qua de re, ne iusto longior sim, nunc quidem commentari nolo. Ad virtutes potius transeo. His, non secus ac vitiis, genios suos assignabant veteres Christiani: alium genium castitati, alium aequitati, alium precibus, alium poenitentiae dabant. Auctores si quis velit, is, praeter HERMAE *Pastorem*, plenum eiusmodi geniis, TERTVLLIANVM adeat *Libris de oratione, de anima, de baptismo*, & aliis. Ac licet de munere horum angelorum minus perspicue loquantur, quam de officiis daemonum, in quibus vitiorum residere origines ducebant: satis tamen apertum est, visum fuisse illis, Deum piis & regenitis certos adiunxisse genios, qui eos perpetuo virtutum admonerent, & arcano quodam instinctu ad omnes vitae Christianae partes obeundas incitarent. Incredibile est, Christianos hanc doctrinam ex suis traxisse ingeniis, aut primos invenisse. Contra caret omni dubio, esse eam in illis sententiis, quas ante susceptam religionem Christianam imbiberunt, & deinceps cum praeceptis Servatoris nostri coniunxerunt. Quod si ita est, quid quaerimus, unde templa illa inter Graecos & Ro-

per vitrum eam intueatur polygonum, quoniam multae eius vitri superficies pluribus in locis rem unam simul exhibent: ita summus, idemque unus Deus, mundo veluti cogitando sociatus, atque in variis potentiae suae effectibus spectatus, multitudine vocabulorum primum multiplicatus est, postea re ipsa multiplex non paucis visus est. Scilicet πολυώνυμον, *id, quod multa habet nomina*, priscis Deorum cultoribus idem erat, quod πολυδύναμον, *id, quod varia virtute pollet.* Testis est (1) CALLIMACHVS, cuius hic est de *Diana* versus:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον, ἄππα, φυλάσσειν
Καὶ πολυωνυμίην.

Item (2) VIRGILIVS, de Alecto canens:

- - - *Tibi nomina mille,*
Mille nocendi artes.

Neque dissidet ab his (3) PLATO, quem in *Cratylo* constat praecipere, Deos, quibus sacra facerent populi, varias tantum esse unius Dei virtutes, qui totam naturae molem permeet & agitet. Videntur autem, qui res olim sacras tractabant, existimasse, divinae naturae maiestati, gloriae & dignitati consentaneum fore in primis, si summum Deum ita consideraren, uti per naturam rerum fusus est, variisque nominibus, diversas eius virtutes exprimentibus, compellarent: variis enim gaudere nominibus, id honorificum olim ducebatur. Contra, si omnia, quae ad Deum pertinere intelligebant, in unum locum contraherent, hancque tantum eius definitionem afferrent: Deus est natura perfectissima, quae universum condidit terrarum orbem, tum vero fese admissuros esse aliquid ducebant tanto Numine indignum. Deinde in hoc quoque concordes erant veteres Deorum cultores, ut ipsis corporibus, quibus natura rerum continetur, partibusque huius mundi personarum Deorumque honores arrogarent, eaque re efficerent, ut totidem Dii nascerentur Deaeque, quot insigniora sunt naturae membra. Quamnam moris huius caussam habuerint, satis iam expositum est. Deum nimirum non modo per res omnes intentum esse, sed etiam caussam rerum esse omnium, quin *Omnia* certo modo esse, persuasum habebant. Hinc Deum primo in omnibus mundi partibus & cunctis operibus eius honorandum & colendum esse, decernebant: deinde vim uniuscuiusque rei divinam esse ducebant: postremo in omnibus illis naturis, quibus vita mortalium foveretur ac ornaretur, divinam beneficentiam & clementiam suspicere, fas putabant.

His explicatis, nunc mihi demonstrandum sumo, quemadmodum illi olim, quibus Deus nihil visus fuit, quam mundi anima, duo haecce scita, quae commemoravimus, *Deum per res omnes pertinere*, & *Deum certo modo esse omnia*, quibus, tamquam fundamen-

& Romanos honori, virtuti, concordiae, amori, amicitiae, & rursus voluptati, libidini, discordiae consecrata venerint? Sine dubio ex opinione hominum, qui ad vitia non secus, quam ad virtutes, a certis geniis mortales impelli atque exstimulari, arbitrabantur. Virtutum igitur qui sana adibant, illi genios, quibus harum virtutum curam esse demandatam, putabant, ut auxilio sibi essent ad recte vivendum, deprecabantur: qui vero vitiis sacra faciebant, illi daemones, vitiorum in quibus esse caussas censebant, placare nitebantur, ne sibi molesti essent. Forte nooulli etiam, quos vitia delectabant, ut sine famae detrimento & ignominia cupiditatibus suis servire possent, Deos pravis moribus praefectos exorabant.

Labra movet, metuens audiri: pulcra Laverna,
Da mihi fallere, da iustum sanctumque videri,
Noctem peccatis & fraudibus obiice nubem.

HORATIVS *Lib. I. Epist. XVI. v. 60. s.*

(1) *Callimachus*) *Hymno in Dianam v. 5. 6. p. 50.* Ad quem quae EZECH. SPANHEMIVS observavit in *Comm. ad h. l. p.* 129. 130. lectu dignissima sunt. Ceterum, quam hic assumit sententiam CVDWORTHVS, ex multitudine nominum, quae Diis suis veteres imposuerunt, Deorum natam esse multitudinem, eam civis eius, IO. SELDENVS, doctissime pariter ornavit *Libro de Diis Syris.* Vellem, uterque maioribus pugnasset argumentis. Hymni Deorum, ORPHEI qui dicuntur esse, toti fere ex nominibus constant, quibus Deos suos honorarunt veteres. Sed, quod sciam, nullum horum vocabulorum fraudi fuit hominibus, ut Deum ex eo fabricareotur. *Dianae* eogoomina fuerunt *Ephesia*, *Persica*, *Laphria*, *redux*, *conservatrix*, *felix*, *victrix.* Quodnam, quaeso horum nominum in Dei formam & figuram transiit? Nullum, ut arbitror.

(2) *Virgilius*) *Aeneid. Lib. VII. v. 324.*

(3) *Plato*) Notationes vocabulorum, quibus Dii insigniebantur olim, PLATO ingeniosius, quam par erat, in *Cratylo* persequitur: sed haec omnia vocabula unum tantum Deum indicare, varia ratione spectatum, id ubi scriptum in hoc libello reliquerit, nescio.

mentis, omnis plurium Deorum cultus, qui antiquos contaminat, nititur, amplificaverint & dilataverint. Incredibile dictu est, quantam sibi sectatorum multitudinem pepererint illi quondam, qui Deum mundo animae instar esse docuerunt. Quod ego quidem inde factum arbitror, quoniam illis, quibus religio curae erat, intellectu facilis & expedita plane haec videbatur doctrina: quemadmodum homines corpore constarent & anima, ita nec mundi corpus anima vacare, animosque humanos ex mundi animo atque vita non secus haustos & libatos esse, atque terram & aquam, corporibus humanis admistam, ex terra illa & aqua, quibus mundus repletus est, accepissent. Qui acumine praestabant ceteris, hi quidem, id quod antea monuimus, Deum *ἀμιγῶς* sive ita per res omnes pertinere & permeare, contendebant, ut nihil inde labis contraheret, aut cum materia consuetudinis. Verum ceteri, quorum nunc res agitur, QVINTILIANI adhibebant definitionem Dei, eamque nulla explicatione temperatam: *Deus est spiritus omnibus partibus immistus*, aut MANILII voces imitabantur, qui

Infusumque Deum coelo terrisque fretoque,

cecinit, *sacroque meatu conspirare Deum* cum mundo, dixit. Verbo, mundum Deumque rem esse unam eamdemque, praecipiebant. Qua ratione adducti etiam sunt plurimi, ut eum vulgo *naturam* appellarent, quam Stoici *Deum mundo permistum*, & *divinam rationem toti mundo insitam* definiebant. Quamquam haec natura, quo a reliquis distingueretur singularum rerum naturis, *ἡ κοινὴ φύσις*, *communis natura* dicebatur. Ceterum communem hanc naturam aperte negabant sensus atque rationis expertem esse. Sic enim BALBVS apud CICERONEM: *Natura*, inquit, *est*, *quae continet mundum omnem, eumque tuetur: atque ea quidem non sine sensu atque ratione.* Aliis locis *perfecta* vocatur *& aeterna ratio, divina mens & sapientia*, quae omnes contineat *λόγους σπερματικὺς*, seu *principia genitricia*, quorum ope omnes naturae res, quae ita nominantur, elaborarentur. Qui sic de natura censent, eos nefas esse arbitror ex eorum ordine excludere, qui Deum professi sunt. Atque memini, STRABONEM ipsum MOSEN huic generi adscribere. Verum qui naturam sensus atque rationis inopem mundum effecisse iudicant, sive eam casu & fortuito, sive via atque ordine progressam esse, doceant, nullo modo ex eorum eximendi numero sunt, qui religionem omnem una cum Deo funditus tollunt. Praeter haec, qui corporibus olim unice contineri mundum affirmabant, neque ullum apertis mentibus & simplicibus locum relinquebant, illi hanc etiam naturam corpoream esse docebant. Attamen corpus ei tribuebant velocius & subtilius, *λεπτότατον καὶ τάχιστον*, uti antea ex PLATONE ostendimus, quod, perfectissima licet mente summaque intelligentia, nec non principiis rerum genitricibus praeditum, in cetera tamen sese omnia corpora insinuaret, totam rerum universitatem permearet, rebusque omnibus admistum, cuncta interius perficeret & fabricaretur. HERACLITVS & HIPPASVS ignei naturam hancce generis existimabant esse: DIOGENES autem APOLLONIATES aërem nominabat. Atque hunc SIMPLICIVS, qui nonnulla eius opera, tum nondum deleta, legit, impietatis adversus Deum crimine absolvit: a quo HIPPO tamen & ANAXIMANDER liberari (4) nequeunt.

Ita (5) SIMPLICIVS Deum id esse dicit, quod est *πάντα πρὸ πάντων*, omnia ante omnia, in Epictet. p. 934.

Qui maiori ceteris olim gaudebant sapientia, illi summum Numen ita esse pronuntiabant *Omnia*, ut illud simul aliquid rebus omnibus praestantius, ipsaque mundi anima excellentius esse, affirmarent. Atque hac ex sententia, nisi me fallunt omnia, AESCHYLI, quem antea produximus, versum explicare decet:

Ζεύς τοι τὰ πάντα, καὶ τι τῶνδ' ὑπέρτερον.

Iupiter est aether, Iupiter terra est, Iupiter est omnia, & aliquid tamen, quod omnibus praestantius est ac sublimius. Sed qui, praeter mundi animam, nullum esse constituebant Deum, hi, quum Deum esse dicebant *Omnia*, deteriorem longe vocabulis istis potestatem subiiciebant. Namque totum mundum corporeum, animatum licet, summum quoque esse Numen, arbitrabantur. Deum quidem hnc genus censebat in primis aeternam illam nec aliunde procreatam esse animam seu mentem, quae semet ipsam per totam rerum universitatem intenderet & diffunderet. Verum hoc minime obstabat, ne cum hominum natura divinam compararet, atque mundi animam una cum corpore eius, ipso

(4) *Nequeunt*) De re ipsa, quam hic exponit vir doctissimus, veterumque locis, quibus eam roborat, supra iam copiose actum est. Moris est ipsi, repetere & inculcare saepius, quae semel posuit.

(5) *Simplicius*) Frustra hanc Dei definitionem

ipso mundo, unum animal divinum sive Deum efficere, decerneret: quemadmodum ex anima humana & corpore unum animal rationis particeps seu homo compositus est.

Anima humana, totum licet corpus gubernet, in una tamen quadam corporis parte dominatur maxime atque residet: quam idcirco partem Graeci τὸ ἡγεμονικὸν, Latini *principatum* nominare solebant. At quaenam haecce sedes animae praecipua sit, id inter omnes haud convenit. Sunt, qui in cerebro, sunt, qui eam in corde collocant. Nemo vero ineptius PLATONE, qui, quod (6) TERTVLLIANVS prodidit, perridicule inter supercilia domicilium esse dixit animae. Haud aliter quidem Stoica familia de mundi iudicabat anima: quam similiter in una quadam mundi huius parte vim suam praecipue exercere, tamquam in *principatu* quodam seu ἡγεμονικῷ, nil dubitabant, tametsi, quaenam illa pars esset, nullo modo inter sese consentirent. Atque hunc ingentis mundi animae principatum singulari interdum modo *Deum* vocabant. Sed nihilo tamen minus universi animam mundi, non secus ac reliquorum animalium mentes, totum corpus suum sive mundum agitare, penetrare, animare atque permeare, praecipiebant. Dignus est, qui legatur hac de re DIOGENIS (7) LAERTII in vita ZENONIS locus: Τὸν δὴ κόσμον διοικεῖσθαι κατὰ νοῦν καὶ πρόνοιαν, εἰς ἅπαν αὐτοῦ μέρος διήκοντος τοῦ νοῦ, καθάπερ ἐφ' ἡμῶν τῆς ψυχῆς· ἀλλ' ἤδη δι' ὧν μὲν μᾶλλον, δι' ὧν δ' ἧττον. δι' ὧν μὲν γὰρ ὡς ἕξις κεχώρηκεν, ὡς διὰ τῶν ὀστῶν καὶ τῶν νεύρων· δι' ὧν δὲ ὡς νοῦς, ὡς διὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ. οὕτω δὴ καὶ τὸν ὅλον κόσμον, ζῷον ὄντα καὶ ἔμψυχον καὶ λογικὸν, ἔχειν ἡγεμονικὸν μὲν τὸν αἰθέρα, ἢ τὸν οὐρανὸν, ἢ τὸν ἥλιον, ὃ καὶ πρῶτον Θεὸν λέγουσιν αἰσθητικῶς ὥσπερ κεχωρηκέναι διὰ τῶν ἐν ἀέρι, καὶ διὰ τῶν ζώων ἁπάντων καὶ φυτῶν, διὰ δὲ τῆς γῆς αὐτῆς καθ' ἕξιν. *Mundum administrari* (aiunt Stoici) *secundum mentem ac providentiam, mente per omnes illius partes pertingente, sicut & in nostra anima contigit, sed per has magis, per alias minus. Per quasdam enim veluti habitus recessit, ut per ossa ac nervos, per alias veluti mens, ut per principatum. Sic igitur & mundum totum, qui animal est & animatus ac rationalis, habere principale suum aut aethera, aut cœlum, aut solem: quem etiam primum asserunt esse Deum, & veluti infusum per ea, quae sunt in aëre, ac per cunctas animantes & plantas, per terram autem ipsam secundum habitum.* Quamobrem ex Stoicorum sententia universus mundus, quoniam ab una mente divina agitatur & impletur, ipse est ille omnium princeps atque celsissimus Deus. Neque paucis confirmari potest hoc testimoniis. DIDYMVS, cuius verba habet (8) EVSEBIVS: Ὅλον, inquit, δὲ τὸν κόσμον προσαγορεύουσι Θεόν. *Mundum universum* (Stoici) *Deum appellant.* ORIGENES *adversus Celsum:* Σαφῶς, ait, δὴ τὸν ὅλον κόσμον λέγουσιν εἶναι Θεόν, Στωϊκοὶ μὲν τὸν πρῶτον. *Graeci universe mundum esse Deum dicunt, Stoici vero primum eum & principem esse Deum, affirmant.* Quam doctrinam (9) MANILIVS quoque exprimit, perhibens,

Lib. V. p. 235.

Qua pateat, mundum divino Numine verti,
Atque ipsum esse Deum.

Ita & (10) SENECA philosophus: *Totum hoc*, inquit, *quo continemur, & unum est, & Deus est.* Non haec ita sunt accipienda pronunciata, ac si materiae, qua constat mundus, sive illa ut corpusculorum individuorum acervus tantum spectetur, sive ut virtutis cuius-

nem in SIMPLICIO quaesivi. Puto vero, doctissimi viri animo haec eius verba fuisse obversata, quae *p.* 236. exstant: Τὸ πάντων αἴτιον, ὅπερ πάντα ὄντα τὰ ὄντα, οὐδὲν ἴδιον ὁμοῖον ὄνομα. *Caussae omnium, quae super ea omnia est, quae sunt, nullum est peculiare nomen.*

(6) *Tertullianus) Libro de anima Cap. XV. p.* 169. *Nec in superciliorum*, inquit, *meditullio cubat anima, ut Strato* (putat) *physicus.* Sine dubio STRATO eo capitis in loco residere animam, existimavit, qui inter supercilia medius interiectus est, ἐν μεσοφρύῳ, ut PLVTARCHVS ait *de placitis philos. Lib. IV. Cap. V. p.* 909. Haud igitur multo absurdius docuit, atque illi, qui in cerebro, aut circa cerebri fundamentum, quod HEROPHILVS voluit, haerere animum arbitrantur. Vtrique in capite quaerunt animae domicilium: at de loco dissident.

(7) *Laertii) Lib. VII. Segm.* 138. 139. *p.* 452. Sed sensum potius & argumentum verborum LAERTII, quam ipsa verba, CVDWORTHVS exhibet, hinc & inde multa omittens, alia tefingens. In quo quidem nihil admodum desiderem, praeter hoc unum, quod verba, ὃ καὶ πρῶτον Θεὸν, & quae sequuntur, ita cum antecedentibus coniungit, ac si de sole dicta essent: quem sensum Anglica quoque horum verborum versio, quam subiicit, exprimere videtur. At LAERTIVM si inspexeris, apparebit, non ad solem, sed ad aetherem, haec verba pertinere. Aetherem CHRYSIPPVS dicebat principem esse Deum, & per omnia permeare: qua de re interpretes *ad h. l.* consuli possunt.

(8) *Eusebius) Praeparat. evangel. Lib. XV. Cap. XV. p.* 817.

(9) *Manilius) Astronomic. Lib. I. v.* 484. 485. *p.* 16.

(10) *Seneca) Epistol. XCII. p.* 323. *T. II. Opp.* Persi-

cuiusdam genitricis atque sentientis praeterea compos consideretur, hunc Stoici honorem habuerint. Omnem enim, mundo quam tribuebant, divinitatem ex anima, quam ipsi inesse censebant, eaque non sensus tantum, sed & perfectissimae rationis participe, derivare solebant. Quod ne quis temere dictum putet, VARRONEM audiemus, cum suam, tum Stoicorum hac de re sententiam apud AVGVSTINVM aperte explicantem: *Dicit idem Varro, adhuc de naturali Theologia praeloquens, Deum se arbitrari esse animam mundi, (quem Graeci vocant κόσμον,) & hunc ipsum mundum esse Deum: sed sicut hominem sapientem, quum sit ex corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem, ita mundum Deum dici ab animo, quum sit ex animo & corpore.* De Civ. Dei Lib. VII. C. VI.

Quod si vero mundus animae particeps is Deus est, quo nihil est excellentius, consentaneum omnino est, varias mundi partes atque membra pro Dei ipsius habere membris & partibus. Nec id ullo modo diffitetur (11) SENECA, cuius haec vox scripta exstat: *Membra sumus magni corporis.* Item haec: *Totum hoc Deus est, socii eius & membra sumus.* Ergo &, si haec vera sint, animis nostris societas quaedam, coniunctio & cognatio cum magna erit totius mundi anima. Atque haec res veteres adduxit, ut mundi animam seu totum hoc animal mundanum in diversis eius membris, praecipuis nimirum mundi partibus, eximiisque naturae rebus, ac si varie distracta esset haec anima, colendum sibi esse, ducerent. Nolim tamen, aliquis existimet, propterea necesse fuisse, ut omnes hasce partes mundi verorum, propriorum distinctorumque Numinum loco haberent. Alioquin enim non modo quosvis homines, sed vilissimum quodvis animal, plantas omnes, herbas, gramina, fluvios, montes, omnia, verbo, ex quibus natura rerum consistit, Deorum immortalium honoribus afficere, & Numinum instar distinctorum intueri debuissent. Verum tam ineptum haud fuisse & absurdum genus hoc, ipse auctor nobis est ORIGENES. CELSVS ita rationem concluserat: Si mundus Deus est, partes mundi quin Dii sint, nullum dubium est, certe divinae sunt. Huic ita occurrit ORIGENES argumentationi: Ὡς εἶναι θεῖα ὐ μόνον ἀνθρώπυς, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἄλογα ζῶα, μέρη ὄντα τῦ κόσμυ, πρὸς δὲ τύτοις καὶ τὰ φυτά. εἰ δὲ μέρη τῦ κόσμυ καὶ οἱ ποταμοὶ, καὶ τὰ ὄρη, καὶ αἱ θάλασσαι, ἆρ' ἐπεὶ ὅλος ὁ κόσμος Θεός ἐςιν, ἤδη καὶ οἱ ποταμοὶ καὶ αἱ θάλασσαι Θεοί εἰσιν. ἀλλ' ὐδὲ τῦτο φήσυσιν Ἕλληνες· τὺς δ' ἐπιςατῦντας (εἰ ἄρα δαίμονας, ἢ Θεὺς, ὡς ἐκεῖνοι ὀνομάζυσι) ποταμοῖς καὶ θαλάσσαις, τύτυς ἂν λέγοιεν Θεύς. καὶ τὸ καθολικὸν Κέλσυ γίνεται καὶ καθ' Ἕλληνας ψεῦδος, ὅτι ἐάν τι ὅλον ᾖ Θεὸς, πάντως τὰ μέρη τύτυ ἐςὶ θεῖα. κατὰ τῦτο γὰρ θεῖα ἔςαι ζῶα, καὶ μυῖαι, καὶ σκνῖφες, καὶ σκώληκες, καὶ πᾶν τὸ τῶν ὄφεων εἶδος, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ὀρνέων, καὶ τὸ τῶν ἰχθύων. ἅπερ ὐδ' οἱ λέγοντες Θεὸν εἶναι τὸν κόσμον, φήσυσιν. *Ex his consequeretur, non homines tantum esse divinas naturas, sed omnia quoque bruta animantia, quae partes etiam universitatis sunt, quin etiam plantas. Quumque fluvii, montes & maria membra pariter huius mundi sint, consentaneum foret, si totum hoc universum Deus est, credere, fluvios & maria pariter Deos esse. Sed hoc numquam Graeci largientur. Dicent, illos, qui fluviis & maribus praesident, sive naturae sint divinae, sive daemones, Deos esse. Igitur hoc Celsi universale praeceptum: Si totum hoc Deus est, necesse est, ut partes quoque Dii sint; ipsis Graecis consitentibus, falsum est. Etenim sequeretur inde, omnia animantia, muscas, culices, vermes, serpentes, pisces & aves, cuiuscumque demum sint generis, Deos esse: quod ne ipsi quidem illi concesserint, qui Deum esse mundum hunc confirmant.* Lib. V. p. 243.

Igitur hoc ratum & effectum maneat, moris quidem fuisse veteribus, cum praecipuas mundi partes naturaeque rerum membra, tum varias animae mundi, per totam universitatem diffusae, virtutes in Deorum personarumque habitum transformare; at numquam tamen rectos rerum aestimatores tam sui fuisse oblitos, ut haec omnia in veris propriisque Numinibus habenda esse crederent. Quidquid rebus hisce honoris exhibebant, id illis, tamquam mundi animae partibus & membris, deberi iudicabant: aut, ut rectius loquar, res omnes non secus, atque varios mundi animae effectus, spectabant, atque in illis animam hanc, quippe quam supremum esse Deum censebant, reverebantur. Hanc ab AVGVSTINO discere nobis licet sententiam, qui (12) *Libro contra Faustum Manichaeum* Manichaeorum Diis ipsa veterum populorum, qui multis supplicarunt

Persimilis apud eumdem locus exstat *Epist. XCV. p.* 355. Plures alios collegit, praeter IVSTVM LIPSIVM in *Physiol. Stoica Lib. I. Diss. VIII p.* 16. *s.* THOM. GATACKERVS *ad Marc. Antoninum Lib. IV. §. XXII. p.* 110.

(11) *Seneca*) Prior locus est *Epist. XCV. p.* 355. alter *Epist. XCII. p.* 323.

(12) *Libro contra Faustum*) *Libro XX. contra Faustum Cap. V. p.* 238. *Tom. VIII.* Non haec autem verba continuata serie apud AVGVSTINVM

runt Diis, Numina non anteferre veretur: *Iam vero coelum, & terra, & mare, & aër, & sol, & luna, & cetera sidera omnia, haec manifesta oculis apparent, atque ipsis sensibus praesto sunt. Quae quum pagani tamquam Deos colunt, vel tamquam PARTES VNIVS MAGNI DEI, (nam universum mundum quidam eorum putant MAXIMVM DEVM) ea colunt, quae sunt. Vos autem, quum ea colatis, quae omnino non sunt, propinquiores essetis verae pietati, si saltem pagani essetis, qui corpora colunt, etsi non colenda, tamen vera.* Eamdem rem latius persequitur AVGVSTINVS *Libris de civitate Dei.* Postquam enim longam illam Deorum enumerationem fecerat, quam supra ex eo descripsimus, acriter dementiam castigat hominum, quod unius summi Numinis membra, partes & virtutes, per orbem terrarum sparsas, in personas transformassent, divinisque honoribus afficerent: *Haec omnia, quae dixi, & quaecumque non dixi, (non enim omnia dicenda arbitratus sum) hi omnes Dii Deaeque sit unus* Iupiter: *sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes eius, sive virtutes eius, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mundi animum: quae sententia velut magnorum multorumque doctorum est. Haec, inquam, si ita sint, quod quale sit, nondum interim quaero, quid perderent, si unum Deum colerent prudentiori compendio? Quid enim eius contemneretur, quum ipse coleretur? Si autem metuendum sit, ne praetermissae sive neglectae partes eius irascerentur; non ergo, ut volunt, velut Vnius Animantis haec tota vita est, quae Omnes simul continet Deos, quasi suas VIRTVTES, vel MEMBRA, vel PARTES: sed suam quaeque pars habet vitam a ceteris separatam, si, praeter alteram, irasci altera potest, & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur, Omnia simul, id est, Totum ipsum Iovem potuisse offendi, si PARTES eius non etiam singillatim minutatimque colerentur, stulte dicitur. Nulla quippe earum praetermitteretur, quum ipse unus, qui haberet omnia, (13) coleretur.*

Lib. IV. C. XI. p. 76.

Graeci, quorum (14) ATHANASIVS sententias enarrat, parem afferunt religionis suae excusationem, negantque, varias mundi partes hoc a se coli animo, ac si veri essent, proprie sic dicti naturalesque Dii, sed tamquam partes seu membra unius celsissimi Numinis, magni nimirum animantis mundani, sive totius orbis anima praediti, quem coniunctim spectatum rem esse unam, crederent, honorari. Ἀλλ' ἴσως διαιρούμενα μὲν καὶ καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα, ἐπειδὴ αὐτὰ, καὶ αὐτοὶ συνομολογοῦσιν· ὁμοῦ δὲ πάντα συνάπτοντες, καὶ ὡς ἓν ἀποτελοῦντες μέγα σῶμα, τὸ ὅλον θεὸν εἶναι φήσουσι. *Partes mundi divisas & sigillatim consideratas res esse parum perfectas & indigas, ipsimet non diffitentur Graeci: at nihilo tamen minus contendunt, ea si coagmententur, & tamquam unum magnumque corpus* (animi sui particeps) *considerentur, universum illud Deum esse.* Ergo satis esse arbitror apertum, veteres verbis quidem & vocabulis non modo varias virtutes unius summi Numinis sive animae mundi, quam per universum dictitabant orbem terrarum fusam esse, sed etiam ipsius mundi partes non unas, naturasque rerum ad Deorum extulisse concilium, neque tamen ita rationis fuisse immemores, ut haec omnia verorum naturaliumque Numinum in loco haberent, aut, quod longe fuisset absurdius, Deos esse haec omnia inter ipsos pares, nec cuiusquam voluntatis ministros, ducerent. Etenim unum tantum supremum omnium Deum, quem rerum esse ducebant naturam animi compotem, in his variis eius membris atque partibus, tamquam is varie distractus esset (15) reverebantur.

Quidam veterum mundum e corporeis rebus constantem templum tantum & domicilium esse Dei voluerunt;

Haec quum ita sese habeant, duplex fuisse genus eorum, confitendum est, qui inter veteres populos Theologiae naturali operam dederunt: unum eorum, qui Deum mundi anima non esse meliorem aut excelsiorem existimabant; alterum, quod, ut ORIGENIS utar verbis, Deum statuebat ὑπερβαίνειν πᾶσαν τὴν αἰσθητὴν φύσιν, καὶ μηδαμοῦ αὐτῆς νομίζειν ἱδρῦσθαι τὸν θεὸν, ἄνω δὲ καὶ ὑπὲρ τὰ σώματα ζητεῖν αὐτὸν, *longe superare omnem naturam*

NVM extant, sed a CVDVVORTHO hinc & inde ex hoc capite decerpta, & in unum corpus coacta sunt.

(13) *Coleretur*) In hoc AVGVSTINI loco, nec non in aliis veterum Christianorum huius generis dictis, hoc observari velim maxime, magnos hosce viros minime id affirmare, quod CVDVVORTHO placet, visum fuisse antiquis, virtutes & perfectiones divinas Deorum instar colere, sed hoc tantum significare, fuisse & olim & sua aetate nonnullos, qui stolidas populorum religiones hoc modo interpretarentur. His vero interpretationibus nec AVGVSTINVS, nec alius quisquam ecclesiae doctorum multum pretii posuit. Lege, ut alios praeteream, ipsum AVGVSTINVM *Libro XX. contra Faustum Manich. Cap. IX. p. 240. T. VIII. Opp.*

(14) *Athanasius*) *Orat. contra Graecos p. 31. T. I. Opp.*

(15) *Reverebantur*) His omnibus quidnam effici possit veterum locis, toties a nobis dictum est, ut novis nihil opus sit animadversionibus.

Sed

turam in sensus incurrentem, ideoque in nulla rerum huius generis eum collocabat, sed supra omnia eum corpora quaerendum esse, arbitrabatur. Superiores mundum corporibus constantem ita, ac si Dei maximi esset corpus, venerabantur. Hi vero tametsi Deum multo

At alii corpus eum esse Dei opinati sunt. Contra Cels. p. 260.

Sed afferam hic tamen praeclarum ARNOBII locum, qui nonnulla quidem a viro doctissimo posita confirmat, at ipsius opinionis, cui se tantopere faventem hic ostendit, fundamenta labefactat. Audiamus primum AANOAIVM *Lib. III. adv. gentes p. 151. ed. Heraldi*, Deorum cultores compellantem: *In philosophiae memorabili studio atque ad istius nominis columen vobis laudatoribus elevati, universam istam molem mundi, cuius omnes amplexibus ambimur, tegimur. ac sustinemur, animal esse unum, sapiens, rationabile, consultum, probabili asseveratione definiunt: quorum si est vera & fixa certa sententia, etiam illi continuo desinent Dii esse, quos in eius portionibus paullo ante immutatis nominibus constituebatis. Vt enim homo unus nequit, permanente sui corporis integritate, in homines multos scindi, neque homines rursus, multitudinis, iunctionis differentia conservata, in unius sensus simplicitatemque conflari: ita, si mundus unum est animal, & unius mentis agitatione rotatur, nec in plura potest Numina dissipari, nec (si eius particulae Dii sunt) in unius animantis conscientiam cogi atque verti. Luna, sol, tellus, aether, astra membra sunt & mundi partes. Quod si partes & membra sunt, animalia utique sui nominis non sunt. Neque enim partes hoc ipsum esse, quod totum est, aliqua in re possunt, aut sibi sapere, sibi sentire, quod sine totius animantis assensu nullis propriis afficiatur motibus: quo constituto ac posito, summa omnis illuc redit, ut neque sol Deus sit, neque luna, neque aether, tellus, & cetera. Sunt enim partes mundi, non specialia Numinum nomina: atque ita perficitur, omnia vobis turbantibus miscentibusque divina, ut in rerum natura unus Deus constituatur mundus, explosis omnibus ceteris.* Constat ex his verbis, quod CVOVVORTHVS tuetur, philosophos haud paucos olim exstitisse, ea praesertim aetate, qua Christiana religio magnos in orbe terrarum progressus faciebat, qui hanc rerum universitatem pro Deo haberent, nec aliud nossent Numen, quam mundi animam, id ita sese omnino habere.. Verum ex iisdem simul verbis perspicuum est, alterum illud, quod idem probare nititur, hoc hominum genus plures quidem Deos in ore habuisse, atque divinas perfectiones virtutesque, nec non membra huius orbis Deorum nominibus appellasse, at reapse tamen unum tantum Deum coluisse, id aeque certum & exploratum haud esse. Disputat ARNOBIVS contra hanc sectam, ostenditque, necessario ex praeceptis eius consequi, unum taotum esse Deum. Hac quid, quaeso, disputatione opus fuisset, si familia haec nomina tantum & vocabula Deorum, non vero Deos, coluisset, atque unum e contrario Deum in variis mundi partibus praesentem venerata esset? Evidens est, homines, quibus hoc demonstratur ab aliquo, fieri nullo modo posse, si dogmatibus suis convenienter docere velint, quin unum esse Deum profiteantur, ab eorum, qui unum esse Deum volunt, sententia remotos esse. Certe, quibus ARNOBII non spernenda plane videtur esse auctoritas, illi haec recipiant, necesse est: (I) Eos ex antiquioribus Deorum cultoribus, qui post natum Servatorem Deum a mundi non secreverunt anima, fabulas de Diis ad praecepta physices traxisse, *Cereris*, verbi gratia, sub nomine tellurem, *Iunonis* sub vocabulo aetherem, sub *Iove* summum aerem, sub *Vulcano* ignem intelligi voluisse. (II) At eosdem tamen has res naturales pro veris habuisse Diis, solique, lunae, telluri, non secus ac si iuvare non minus, quam obesse, possent, rem sacram fecisse. Ex quo (III) sequitur, visum fuisse huic generi, in his mundi partibus certas divinae naturae seu *essentiae* partes aut emanationes residere, quas separatim a Deo spectare, ac summa animi religione revereri deceat. Nec igitur (IV) plures, quibus supplicarunt, Dii unius tantum Numinis vocabula esse ac nomina, sed Deos proprie dictos. Quemadmodum nimirum illi, qui animos nostros ex divina natura libatos ac haustos esse opinantur, hos tameo animos non inficiantur naturas esse a Deo, unde fluxerunt, separatas & seiunctas: ita & illi, qui Deum per totum terrarum urbem fusum esse ac intentum, contendebant, partes tamen huius Dei, in variis naturae rebus latentes, ut res considerabant a Deo ipso abstractas, & peculiari propterea cultu & honore dignas. Vix aptius haec omnia corroborari posse, putem, quam ex PHVRNVTI, qui exstat adhuc, *de natura Deorum* libello, quem THOM. GALE inter *Opuscula veterum mythologica, physica & ethica* retulit. Platonicum hunc PHVRNVTVM fuisse THOM. GALE conicit in *Praefat. p. 7.* Ego Stoicum fuisse potius crediderim cum propter ea, quae de mundi exustione *Cap. XVII. p. 174.* tradit, quae a PLATONIS aliena plane sunt scitis, tum propter ipsam Deorum naturam explicandi rationem, & alia, quae nunc praetermitto. Vtcumque est, homo hic id agit toto hoc libello, ut veterum Deos ad naturam rerum revocet, & cum mundi adspectabilis partibus & membris componat: ipsum vero summum Deum animam esse mundi, sine circuitu confitetur *Cap. II. p. 141.* Ὥσπερ δὲ ἡμεῖς ἀπὸ ψυχῆς διοικούμεθα, οὕτω καὶ ὁ κόσμος ψυχὴν ἔχει τὴν συνέχουσαν αὐτόν· καὶ αὕτη καλεῖται Ζεύς. *Vt nos gubernamur ab anima, sic & mundus animam habet, a qua, ne diffluat, continetur. Haec vero anima* Ζεὺς *seu Iupiter appellatur.* Crederes, hunc hominem, quum ad unam mundi animam referat omnia, huic uni quoque supplicasse, neque Diis pluribus obnoxium fuisse. Sed contrarium ex *Libello* patet *extremo p. 236.* ubi diserte profitetur, sapientis quidem esse, ad veritatem transferre omnia, quae de Diis narrantur; at decere tamen omnino *Deos colere, illisque preces & victimas offerre*, θύειν, εὔχεσθαι καὶ προσκυνεῖν. Et quid multis? Qui Stoicorum modo disciplinam perspexit, is ignorare nullo modo poterit, qui Deum vim esse putarunt quamdam per totam naturam commeantem, haud idcirco tamen multitudinem Deorum sustulisse. Namque secta haec, tametsi Deum ignem esse putabat rationis & sensus compotem & per hanc universitatem intentum, *Neptunum* tamen separatim sibi ducebat colendum esse, quem *animum esse* dicebat *cum intelligentia per mare pertinentem*, *Cererem* item, & reliqua Numina. Vid. CICERO *de natur. Deor. Lib. III. Cap. XXV. p. 3090.* Stultissime, fateor,

haec

multo esse mundi anima nobiliorem censebant, neque mundum esse Deum aut corpus Dei putabant, attamen naturam rerum, tamquam θεῖον aliquid, *divinum* atque *sacrum*, intuebantur, Deumque in singulis rebus adorandum esse, mundum denique ipsum, tamquam effigiem ac templum Dei, coli ab hominibus debere, decernebant. Deum enim quoniam unicam rerum esse omnium caussam, totamque naturam in se quondam habuisse abditam, statuebant, praetereaque mundum, ex Deo eductum, non tamen esse prorsus secretum ab eo, neque sine eius ope & auxilio, non secus ac si res esset vita vacua, permanere, sed cum Deo arctissime coniunctum esse, omnemque ex eo vitam accipere, contendebant, vix aliter praecipere poterant, nisi a semet ipsis desciscere, parumque constanter docere voluissent. Ex hoc genere (16) PLVTARCHVS est: qui, etiamsi gravissime ferebat, res corporeas & inanimatas Deorum personis indui & ornari, ipse tamen Deum in toto mundo corporeo venerandum esse affirmabat, mundum esse perhibens ἱερὸν ἁγιώτατον καὶ θεοπρεπέστατον, *templum sanctissimum divinaque natura maxime dignum*. Similiter Persarum Magi, quos templa omnia manu facta & exstructa aversatos esse accepimus, Deo tamen *sub dio* & in editis montibus ita supplicabant, ut in universo mundo eum corporeo, tamquam naturali templo suo, versari, crederent. Testis est CICERO: *Nec sequor Magos Persarum, quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur, quod parietibus includerent Deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset & domicilium.* Igitur, quod de hisce Magis memoriae consignavit DIOGENES (17) LAERTIVS, eos θεοὺς ἀποφαίνεσθαι πῦρ καὶ γῆν καὶ ὕδωρ, τῶν δὲ ξοάνων καταγινώσκειν, *ignem, terram & aquam Deos esse, arbitrari, signa vero statuasque repudiare*, id ego sic opinor interpretandum esse: Magos, sicuti nullis in templis, nisi in totius rerum naturae templo, Deum colerent, ita nullas etiam eius imagines seu statuas tolerare, eo quod ipsas naturae res seu partes orbis, ignem, aquam, aërem, & similia, omnium instar Dei signorum & imaginum esse, iudicarent: atque hoc unice sensu, nullo autem alio, haec rerum initia Deos ab illis appellari. Nihil hic a me fingi, CLEMENS ALEXANDRINVS testabitur, qui Persarum Magos ex DINONE his verbis adumbrat: θύειν ἐν ὑπαίθρῳ τοὺς Μάγους ὁ Δίνων λέγει, θεῶν ἀγάλματα μόνα τὸ πῦρ καὶ ὕδωρ νομίζοντας. Οὐκ ἀπεκρυψάμην οὐδὲ τὴν τούτων ἄγνοιαν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἀποφεύγειν οἴονται τῆς πλάνης, ἀλλ' εἰς ἑτέραν κατολισθαίνουσιν ἀπάτην. Ἀγάλματα μὲν θεῶν οὐ ξύλα καὶ λίθους ὑπειλήφασιν, ὥσπερ Ἕλληνες, οὐδὲ μὴν ἴβιδας καὶ ἰχνεύμονας, καθάπερ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ πῦρ τε καὶ ὕδωρ, ὡς φιλόσοφοι. *Magos sub dio rem divinam facere, eo quod existiment, ignem & aquam sola Deorum esse simulacra, ex Dinone cognoscimus. Neque enim horum ignorantiam celaverim, qui, licet se maxime existiment errorem effugisse, in aliam tamen fraudem delapsi sunt. Nam etsi neque cum Graecis ligna & lapides, neque cum Aegyptiis ibides & ichneumonas, tamen cum philosophis ignem & aquam esse Deorum simulacra, putaverunt.* Ceterum, quod duplicem fuisse eorum familiam dixi, quibus olim naturalis de Diis doctrina in deliciis erat, unam, quae totum mundum Deum esse aut Dei corpus defenderent, alteram, quae orbem hunc imaginem tantum seu templum Dei esse disputaret, id MACROBII quoque *in Scipionis somnium* auctoritate licet probare; quippe qui illum *Somnii* huius locum, quo mundus *templum* vocatur, his verbis explanat: *Bene autem diversus mundus Dei templum vocatur propter illos, qui aestimant, nihil esse aliud Deum, nisi coelum ipsum & coelestia ista, quae cernimus*, (aut totum, quem videmus, mundum animatum). *Ideo, ut summi omnipotentiam Dei ostenderet posse vix intelligi, numquam posse videri, quidquid humano subiicitur adspectui, templum eius vocavit: ut, qui haec veneratur ut templa, cultum tamen maximum debeat conditori. sciatque, quisquis in usum templi huius inducitur, ritu sibi vivendum sacerdotis.* Quocirca, quotquot, olim Diis servierunt, hos mundo divinos adhibuisse honores, duplici licet ratione, intelligimus. Mundum autem nemo esse rem censebat vita vacuam aut anima carentem, verum alii corpus eum Dei, alii templum atque simulacrum esse Numinis opinabantur. Neutrum genus, quum sacra Diis faceret, in iis unice rebus haerebat, quae sensus feriunt & oculos, sed ad magnam mundi animam, cuius nutu & arbitrio Vniversitatem hanc sapienter construi atque gubernari putabant, mente atque cogitatione adscendebat. Haec vero mundi anima, eo quod principia genitri-

De legib. Lib. II. p. 315.

Protrept. p. 43. (Cap. V. p. 56. ed. Potteri.)

Lib. I. C. XIV.

haec omnia sunt credita, & ineptae levitatis ac futilitatis plena: sed nos minime oportet in veterum sententiis id quaerere, quod rationi consentaneum est, nec ita olim homines esse ratiocinatos decernere, ut nos, duce sapientia, hodie ratiocinamur, verum candide ac ingenue, quae ab antiquis auctoribus tradita accepimus, referre ac exponere.

(16) *Plutarchus)* Vid. *Liber* eius *de Iside ac Osiride p.* 382. Nescio enim, quemnam designet alium in PLVTARCHO locum, si hunc exceperis.

(17) *Laërtius) Prooem. Operis Segm. 6. p. 5.*

nitricia seu *rationes seminantes* continere dicebatur, ἡ κοινὴ quoque φύσις, *natura communis*, non vero natura rerum, & φύσις τοῦ παντὸς seu τῶν ὅλων, *natura universitatis* vocabatur.

Omnes itaque consentientes erant inter se Deorum cultores, mundum hunc animal esse, atque hoc animal Deum etiam esse. Sed erant tamen, qui religioni sibi ducebant, primi maximique Dei nomen & honores in mundum conferre. Atque hi, id quod antea iam testatum fecimus, partim secundum, partim tertium Deum hunc esse orbem, arbitrabantur. Disertus est, quem subiicio, (18) ORIGENIS hac de re locus: Σαφῶς δὴ τὸν ὅλον κόσμον λέγουσιν εἶναι θεὸν, Στωικοὶ μὲν τὸν πρῶτον, οἱ δὲ ἀπὸ Πλάτωνος τὸν δεύτερον, τινὲς δὲ αὐτῶν τὸν τρίτον. *Graeci aperte totum mundum Deum esse affirmant, Stoici quidem primum Deum, ut Platonici secundum, quidam etiam ex illis tertium.* Quicumque ex Platonicis mundum animatum alterum esse Deum statuebant, hi tres illas, quas PLATONEM suis inculcasse accepimus, divinitatis personas, τ᾽ἀγαθὸν, *ipsam bonitatem*, νοῦν, *mentem*, & ψυχὴν, *animam*, coniunctim ut unum principemque Deum intuebantur. Sed qui tertium in divinitate locum mundo assignabant, hi tria ista principia seu divinas hypostases latius divellebant, totidemque veluti Deos faciebant. Primam enim *Monada* seu simplicissimam bonitatem, alteram mentem seu intelligentiam, tertiam communem naturae totius animam interpretabantur. Et haec ipsa anima quin ea esset, quae vi sua corporeum hunc orbem unice agitaret, cum quo quippe ex omni aeternitate simul exstitisse credebatur, nulli plane dubitabant. Ceterum alter hicce Deus, sive mundus animae compos & intelligentiae, tam Platonicis, quam Aegyptiis non modo templum & imago, verum etiam filius Dei principis vocabatur. Et quod ad Aegyptios quidem attinet, illis hoc in more fuisse positum, ut mundum animatum Dei filium appellarent, idoneis supra testimoniis demonstratum dedimus. Ceteros vero idem fecisse populos, id vel CELSI constat testimonio, qui CHRISTI assectatores IESUM propterea filium Dei nominasse criminatur, ut veteres aemularentur gentes, quae mundum ita nominare fuissent solitae: Ὁπόθεν δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο ἐπῆλθεν αὐτοῖς, θεοῦ υἱὸν καλεῖν, σημαίνω. ἄνδρες παλαιοὶ τόνδε τὸν κόσμον, ὡς ἐκ θεοῦ γενόμενον, παῖδά τε αὐτοῦ καὶ ἤϊθεον προσεῖπον· πάνυ γὰρ ὅμοιος οὗτός τε κἀκεῖνος παῖς θεοῦ. *Quod ad nomen filii Dei attinet, explicabo ego, quidnam commoverit Christianos, ut Iesu illud imponerent. Maiores nostri mundum hoc nomine compellarunt, tamquam opus Dei, filium Dei, ipsumque Deum. Nonne praeclaram putas esse inter hunc & illum Dei filium similitudinem?* Quae verba hominis quum recitasset ORIGENES, haec continuo subiicit: Ὠήθη δὲ υἱὸν θεοῦ ἡμᾶς λέγειν, παραποιήσαντας τὰ περὶ τοῦ κόσμου, ὡς ἐκ θεοῦ γενομένου, καὶ υἱοῦ ὄντος αὐτοῦ καὶ θεοῦ. *Celsus sibi persuadet, nos nomen filii Dei, quo Iesum appellamus, mutuatos esse ab illis, qui mundum Dei opus & filium, immo ipsum Deum vocant.* Mundum itaque universum eumque animae participem, quoniam veteres alterum tantum Deum Deique natum appellarunt, nullum omnino dubium cuiquam esse potest, quin iidem principem simul Deum in hoc mundo venerati sint: quod quidem probabiliter hac ratione fecerunt, ut varias eius partes atque membra personarum Deorumque specie & habitu exornarent. Atque hinc, quidnam recentiores quosdam auctores in istum errorem impulerit, intelligitur, ut Deorum cultores olim decernerent inanimatis mundi huius partibus tales exhibuisse honores, quales nullis, nisi veris proprieque ita dictis Numinibus, exhibere fas est. Nimirum non perspectum habuerunt doctissimi homines, istud erga res anima vacuas incredibile studium ex eo unice manasse, quod eas unius magni mundi animantis partes esse membraque viventia, existimarent: quem mundum animatum, si minus principem & summum, alterum tamen a principe Deum, eiusdemque templum, simulacrum & filium esse, censebant.

Origenes contra Cels. p. 308.

His ita explicatis, nemini arbitror obscurum amplius esse posse, quaenam caussa effecerit, ut tantam Deorum turbam & multitudinem veteres cum in illo Theologiae genere, quod fabulosum & poëticum dicitur, tum in isto, quod civitatibus & populis proprium erat, confinxisse visi sint. Illud de Diis doctrinae genus, quod poëtae suum fecerant, commentis unice constabat nugisque, divinasque res perverse ac inepte cum humanis componebat & comparabat. Hoc, quod populi & civitates amplectebantur, partim vulgi opinionibus & erroribus, partim legibus & institutis continebatur, quae calliditas eorum, qui res publicas condiderant, idcirco in primis excogitaverat, ut populorum mitigarent ingenia, semperque in promtu haberent aliquid, quod homines ad vitia

(18) *Origenis*) *Lib. V. contra Celsum pag.* 235.

vitia resque novas iusto procliviores in officio erga leges civitatis contineret. Quotquot vero mentem sapientia & doctrina praeter ceteros expoliverant, his omnibus aliud plane disciplinae genus in deliciis erat, quod neque fertilioris ingenii fervor, neque hominum opinio, neque leges denique imperantium, sed ipsa veritas, ratio & natura produxerat. Cuius quidem naturalis sive philosophicae Theologiae haec summa erat & argumentum: Vnum esse tantum Deum sempiternum, ex nulla re genitum, omnisque expertem initii, & multos praeterea inferioris ordinis conditosque Deos, quorum munus esset, principis & summi Dei mandatis obtemperare. Ergo, qui a poëtis canebantur, Dii, aut a civitatibus sacrificiis & templis placabantur, illi sine ullo dubio aut pro summi tantum Numinis ministris & legatis, quos virtus eius genuisset, ab hoc genere habebantur, aut ut varia principis Dei vocabula spectabantur, inde nata potissimum, quod homines variis Deum considerandi modis diversisque virtutibus, quibus se spectandum praebuit, Deorum atque personarum formam imposuissent. Atque horum posterius plerisque omnibus veterum Theologis in primis arrisisse, gravissimis iam a nobis auctoritatibus probatum est. Non ignota est (19) EVCLIDIS philosophi vox:
Lib. I. Cap. V. Ἓν τἀγαθὸν πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον. *Vnum est summum bonum*, (sive altissimum Numen) *at varia sunt eius nomina.* ANTISTHENES, cuius dictum ante iam attulimus, multos esse populares pronuntiavit Deos, verum unum tantum, eumdemque Deum naturalem, *summae* nimirum *totius*, id quod LACTANTIVS addit, *artificem.*

Ergo finem huic disputationi faciam, modo unum, quod iam antea tetigi, monuero. Qui ingenio antecellebant & sapientia ceteris Deorum cultoribus, omnes contemnebant quidem & funditus repudiabant poëtarum de Diis fabulas. Narrat AVGVSTINVS, genus hoc, si quis nihil his commentis fieri posse absurdius demonstrandum sumsisset, continuo cum indignatione exclamasse: *Absit! fabularum est ista garrulitas:* item: *Rursus ad fabulas redis.* Iidem neque civilem sibi placere Theologiam fatebantur, atque, praeter eam, esse aliam, naturalem & philosophicam, quae sola veritati esset amica, affirmabant. At nihilo tamen minus ipsam omnes necessitatem, illis praesertim temporibus, requirere, contendebant, ut doctrinae quoddam de Deo genus populis proponeretur & instillaretur, quod a captu rudiorum non nimis abhorreret, eo quod multitudo ad verae atque philosophicae Theologiae praecepta comprehendenda & intelligenda parum apta esset. Ita mentem suam apud (20) AVGVSTINVM SCAEVOLA, Pontifex maximus, declarat: *Expedire existimat, falli in religione civitates.* Addit, quare ita sentiat: esse nimirum multa in naturali & philosophica Theologia, quae, certa licet atque vera sint, populo tamen non sine metu periculi tradi queant. Exempli caussa: *quod verus Deus nec sexum habeat, nec aetatem, nec definita corporis membra; quod Hercules, Aesculapius, Castor, Pollux homines fuerint, & humana conditione defecerint; quod eorum, qui sint Dii, non habeant civitates vera simulacra,* & reliqua. (21) VARRO, Romanorum doctissimus, idem *Libro de religionibus* publice profiteri non dubitavit: *Varro, de religionibus loquens, evidenter dicit, multa esse vera, quae vulgo scire, non sit utile, multaque, quae, tametsi falsa sint, aliter existimare populum, expediat: & ideo Graecos teletas & mysteria taciturnitate parietibusque clausisse.* Haec postquam recitaverat VARRONIS verba AVGVSTINVS, non sine nota sibi ea dimittenda esse, ducit. Ergo: *Hic certe*, inquit, *totum consilium prodidit sapientium, per quos civitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis maligni daemones delectantur, qui & deceptores & deceptos pariter possident, a quorum dominatione non liberat nisi gratia Dei per Iesum Christum dominum nostrum.* Postremo ipse (22) STRABO, gravis alioquin in primis & consideratus auctor, libere ac ingenue, non aliter sibi visum esse, scriptum reliquit: Οὐ γὰρ ὄχλον τε γυναικῶν καὶ παντὸς χυδαίου πλήθους ἐπαγαγεῖν λόγῳ δυνατὸν φιλοσόφῳ, καὶ προσκαλέσασθαι πρὸς εὐσέβειαν καὶ ὁσιότητα καὶ πίστιν· Ἀλλὰ δεῖ καὶ διὰ δεισιδαιμονίας, τοῦτο δὲ οὐκ ἄνευ μυθοποιΐας καὶ τερατείας. *Non enim turba feminarum aut unaquaeque confusa multitudo induci potest philosophicis rationibus, ut pietatem, sanctitatem & fidem consectetur atque colat: verum superstitione ad hanc rem opus est, quae non sine fabulis, prodigiis & narrationibus mirabilibus producitur.* Docent haccce verba, persuasum

De civ. Dei Lib. IV. C. X. (p. 75.)

STRA-

(19) *Euclidis)* Apud DIOGENEM LAERTIVM *Lib. II. Segm.* 106. *p.* 142.

(20) *Augustinum) De civit. Dei Lib. IV. Cap. XXVII. p.* 84. *T. VII. Opp.*

(21) *Varro)* Apud AVGVSTINVM *de civit. Dei Lib. IV. Cap. XXXI. p.* 88. *f.* Sed peculiarem *de religionibus Librum*, quod hic CVDVVORTHVS indicare videtur, non scripsit VARRO. Quaecumque de Diis & religionibus ex eo apud AVGVSTINVM leguntur, ex *Antiquitatum*, quos composuerat, *Libris* decerpta sunt.

(22) *Strabo) Geograph. Lib. I. p.* 18.

STRABONI fuisse, non modo civili & populari, sed poëtica etiam & fabulosa opus esse Theologia, praeter veram illam & naturalem, quam sapientes tenerent, si quidem saluti populorum consulendum esset. Minus ita homines sensisse verae religionis ignaros admirabuntur, qui ne inter ipsos quidem Christianos defuisse cognoverint, quibus haec non contemnenda visa fuit sententia. Audiamus ipsum tantum (23) SYNESIVM, cuius haec verba sunt: Τὸ δὲ ῥᾶστον καταγελᾶσεται ὁ δῆμος· δεῖται γὰρ τερατείας. *Quod facile ac parabile est, deridet populus: portentis enim opus habet.* FLAVIVS (24) IOSEPHVS sine ullo circuitu sapientes viros inter Graecos idem, quod Iudaeos, de rebus divinis sensisse, perhibet: Ταῦτα περὶ Θεοῦ φρονεῖν οἱ σοφώτατοι δοκοῦσι παρὰ τοῖς Ἕλλησι. *Sapientissimi Graecorum idem, quod Iudaei, de Deo sensisse videntur.* Sed addit tamen postea;

Εἰς

(23) *Synesium*) In *Encomio calvitici p. 73. Opp. ed. Petavii.* Fuit omnino SYNESIVS in hac sententia, id quod ex variis eius locis apparet, veteres poetas, & HOMERVM sigillatim, gravissima praecepta sub illis occultasse fabulis, quas de Diis quondam narrarunt. Immo licere putavit philosopho, quae Platonicorum & Pythagoreorum communis erat opinio, mendaciis, si res ita posceret, plebem circumvenire, veritatem autem philosophicam ab auribus eorum removere. Insignem eius hac de re locum proferre, non alienum erit, ex *Epistola CV.* ad fratrem exarata *p. 249.* Νοῦς μὲν ὢν φιλόσοφος, ἐπόπτης ὢν τἀληθοῦς, συγχωρεῖ τῇ χρείᾳ τοῦ ψεύδεσθαι. ἀνάλογον γὰρ ἴσον φῶς πρὸς ἀλήθειαν, καὶ ὄμμα πρὸς δῆμον· ἢ ὂν ὀφθαλμὸς εἰς κακὸν ἂν ἀπολαύσειεν ἀπλέτου φωτὸς, καὶ ἢ τοῖς ὀφθαλμιῶσι τὸ σκότος ὠφελιμώτερον· ταύτῃ καὶ τὸ ψεῦδος ὄφελος εἶναι τίθεμαι δήμῳ, καὶ βλαβερὸν τὴν ἀλήθειαν τοῖς οὐκ ἰσχύουσιν ἐνατενίσαι πρὸς τὴν τῶν ὄντων ἐνάργειαν. *Animus certe quidem, philosophia imbutus, ac veritatis inspector, mentiendi necessitati non nihil remittit. Lux enim veritati, oculus vulgo proportione quadam respondent. Et ut oculus ipse non sine damno suo immodica luce perfruatur, atque ut ophthalmicis caligo magis expedit: sic mendacium vulgo prodesse, arbitror; e contrario nocere veritatem iis, qui in rerum veritatem perspicere nequeunt.* Iungenda erit his *Epistola CXLII. ad Herculanium p. 279.* quem vehementer ob dogmata nonnulla philosophica in vulgus temere prolata increpat, acerrimeque, ne in posterum mysteriorum eiusmodi enuntiet aliquid, admonet. At nihilo tamen minus CVDWORTHVS iniuriam facit huic antistiti, quod eum, ut Christianum & episcopum, hanc autumat fovisse sententiam. Etenim SYNESIVS philosophum quidem sic agere posse affirmat; at Christiano doctori idem licere, diserte negat, seseque, si fieri secus nequeat, quin episcopus crearetur, hanc viam nullo modo sequi velle, aperte, sacramento etiam interposito, profitetur. Dabo ipsa eius verba ex *Epistol. CV. p. 249.* Καλούμενος δὲ εἰς ἱερωσύνην, οὐκ ἀξιῶ προσποιεῖσθαι δόγματα. Ταῦτα Θεὸς, ταῦτα ἄνθρωποι μαρτύρονται· Οἰκεῖον ἀλήθεια Θεοῦ, ᾧ διὰ πάντων ἀναίτιος εἶναι βούλομαι. *Sed si ad episcopale munus evocer, nolo ementiri dogmata. Horum Deum, horum homines testes facio. Affinis est Deo veritas, apud quem criminis expers omnis esse cupio.* Et interiectis nonnullis: Δόγματα δὲ οὐκ ἀπολογήσομαι, οὐδὲ στασιάσει μοι πρὸς τὴν γλῶτταν ἡ γνώμη. *Dogmata porro mea nequaquam obtegam: neque mihi ab animo lingua diffidebit.* Quod igitur SYNESIVS a persona philosophi non remotum esse censebat, plebem fallere, & fabulis ludere, id antistitis Christiani munere prorsus esse indignum, arbitrabatur. Nil ego dubito, quin his promissis vir, quo nihil candidius fieri potest, steterit, semperque vera animi sensa libere eloquutus sit. Voluit quidem haud ita pridem IO. TOLANDVS, in quo morum perversitatem cum dogmatum certasse deformitate notum est, fidem eius in dubium vocare, SYNESIVMque violatae huius promissionis reum facere, in *Clidophoro, or of the exoteric and esoteric philosophy*, quae *Dissertatio* secundum tenet locum in libello, quem *Tetradymus* inscripsit, & *Londini* 1720. *in* 8. edidit, p. 99. Sed quo accusationem muniat, nihil habet aliud, praeterquam hoc, exstare in SYNESII epistolis vestigia quaedam, ex quibus appareat, sollicite ab eo cautum fuisse, ne praecepta quaedam philosophorum in vulgus emanarent. Sed non animadvertit vir levissimi ingenii, qui suum unice ducebat, Christianae religioni illudere, SYNESIVM Christianam disciplinam a philosophia, cui sese addixerat, seiungere, duplicique sese ratione spectari voluisse, ut philosophum, & ut Christianum doctorem. Christianae religionis veritatem minime celandam esse putabat apud populum, nec episcopi linguam de re sacra differentis opinabatur ab animo eius dissidere debere: at philosophiae praecepta non convenire omnia populo, nec philosophi a munere abhorrere, sibi intus nonnulla & suis canere, populum autem commentis pascere. Taceo, incertum esse, an epistolae hae, quas TOLANDVS testatur, ante scriptae sint, quam episcopus constitueretur SYNESIVS, an vero post illud tempus. Repellenda est, quantum veritate licet propitia, eorum temeritas & audacia, qui his nostris temporibus, ut detrimentum sanctissimae CHRISTI disciplinae afferant, omni iniuriarum genere veteres antistites obruunt, nec veteratorum eos fuisse dissimiles volunt, qui aliud clausum pectore gesserint, aliud multitudini proposuerint. Non ita mihi curae est veterum ecclesiae doctorum auctoritas, ut veritatem negligentius habendam esse, si eorum caussa agatur, existimem. Sed moleste fero, homines ex vitiis compositos atro eos dente petere, quos a limine interdum vix salutarunt.

(24) *Iosephus*) *Lib. II. contra Apionem* §. *XVI. p. 482. T. II. ed. Havercamp.* Sed paullo aliter CVDWORTHVS IOSEPHI verba exhibet, atque apud eum scripta exstant: Ταῦτα περὶ Θεοῦ φρονεῖν οἱ σοφώτατοι παρ᾽ Ἕλλησιν ὅτι μὲν ἐδιδάχθησαν, — — ἐῶ νῦν λέγειν. *Mitto, Graecorum sapientissimos huius de Deo sententiae magistrum & auctorem* (MOSEN) *habuisse.* Ipse hic IOSEPHI locus ad rem, quae hic agitur, probandam nullius est virtutis. Etenim quis ex eo, quod IOSEPHVS, Iudaeus, qui pro gente sua isto loco verba facit, affirmat, PLATONEM, SOCRATEM, PYTHAGORAM, & reliquos philosophorum principes clam cum Iudaeis consensisse, confici statim posse, putet, rem ita sese habere? Quid respondisset IOSEPHVS, si quis ex eo quaesivisset, unde cognitum haberet, PLATONEM a MOSE edoctum fuisse, & Iudaeorum dogmata occulte probasse?

εἰς πλῆθος δόξαις προκαταλειμμένον τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος ἐξενεγκεῖν οὐκ ἐτόλμησαν, *eos dogmatis huius veritatem in vulgus, aliis iam occupatum opinionibus, efferre metuisse.* Certe sapientes viri, qui promiscue omnibus naturalis de Deo doctrinae leges & instituta aperirent, eos id magno facere vitae suae & fortunarum discrimine, censebant. Quae res (25) PLATONI hoc dictum expressit: Τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. *Ille parens & opifex universitatis ut indicetur in vulgus, id fieri nullo modo* (26) *potest.* Sed concludamus rationem: Qui ingenio valebant olim & sapientia, quum Dei naturam mortalibus ingeniis vehementer esse retrusam intelligerent, multitudini hanc esse dandam existimabant facultatem, ut Deum in operibus eius revererentur, variasque eius partes, virtutes & membra divinis honoribus afficeret. Sapientibus

(25) *Platoni*) In *Timaeo C. XIII. p. 236. ed. Fabricii.*

(26) *Potest*) Longe plura, quam hic afferuntur, veterum exstant auctorum dicta, quibus illi veritatem nudam populo haud posse exponi, ideoque fabulis & involucris tectam proponi debere, docent: CLEMENS ALEX. *Stromat. Lib. V. Cap. VIII. p.* 671. de omnibus sapientibus, hanc eis rationem placuisse, perhibet: Οὐ μόνοι Αἰγύπτιοι οἱ λογιώτατοι, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων ὅσοι φιλοσοφίας ὠρέχθησαν, τὸ συμβολικὸν εἶδος ἐζήλωσαν. *Non solum, qui ex Aegyptiis vi ratiocinandi plurimum valuere, sed ex aliis quoque barbaris ii, qui erant dediti philosophiae, symbolicum docendi genus consectati sunt.* Nec aliter ORIGENES & alii veterum Christianorum doctores. SALVSTIVS *Libro de Diis & mundo Cap. III. p.* 246. in THOM. GALE *Scriptor. mythologicis*: Τὸ μὲν πάντας τὴν περὶ Θεῶν ἀλήθειαν διδάσκειν ἐθέλειν, τοῖς μὲν ἀνοήτοις, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι μανθάνειν, καταφρόνησιν, τοῖς δὲ σπουδαίοις ῥαθυμίαν ἐμποιεῖ· τὸ δὲ διὰ μύθων τἀληθὲς ἐπικρύπτειν, τοὺς μὲν καταφρονεῖν οὐκ ἐᾷ, τοὺς δὲ φιλοσοφεῖν ἀναγκάζει. *Ad veritatem de Diis universos informare, in insipientibus, quum ad eam addiscendam inepti sint, contemtum, in studiosis segnitiem parit: at fabulis veritatem occultare, illos, ne contemnant, prohibet, hos, ut philosophentur, compellit.* PHVRNVTVS *de natur. Deor. Cap. XXXV. p.* 235. Οὕτω δὲ ἂν ἤδη καὶ τἆλλα τῶν μυθικῶς παραδεδόσθαι περὶ Θεῶν δοκούντων ἀναγάγοις - - δύναιο, πεισθεὶς, ὅτι οὐχ οἱ τυχόντες ἐγένοντο οἱ παλαιοὶ, ἀλλὰ καὶ συνιέναι τὴν τοῦ κόσμου φύσιν ἱκανοὶ, καὶ πρὸς τὸ διὰ συμβόλων καὶ αἰνιγμάτων φιλοσοφῆσαι περὶ αὐτῆς εὐεπίφοροι. *Hoc pacto alia omnia, quae de Diis fabulosa tradita fuerunt, potes ad veritatem revocare, - - persuasus, non vulgaris sapientiae homines veteres fuisse, sed ad naturam mundi cognoscendam idoneos, & ad eam explicandam symbolis & figuris ingeniose felices.* DIONYSIVS HALICARNASS. aut si quis alius auctor est, in *Vita Homeri p. 323. ed. Thom. Gale*: Εἰ δὲ δι' αἰνιγμάτων καὶ μυθικῶν λόγων τινῶν ἐμφαίνεται τὰ νοήματα, οὐ χρὴ παράδοξον ἡγεῖσθαι. *Porro quod* (HOMERVS) *per aenigmata & fabulosas quasdam orationes animi sensa ostendis, non mirum videri debet.* Τούτου γὰρ αἴτιον - - τῶν ἀρχαίων ἦθος. *In caussa enim est veterum consuetudo,* ὅπως οἱ ἀμαθεῖς μὴ καταφρονῶσι τούτων, ἃ οὐ δύνανται συνιέναι, *ne vulgus illa contemnat, quae intelligere nequit.* Etquis, quae de PYTHAGORAE symbolis, de sacris Aegyptiorum litteris, de aliis eius generis rebus tradita sunt, ignorat? Mihi vero, ut, quod sentio, libere profitear, haec tota ratio valde semper suspecta fuit. Equidem lubens concesserim, viros sapientes multa olim sibi retinuisse discipulisque suis melioribus unice tradidisse dogmata, ne vulgi concitarent rabiem & in superstitiones studium: illud quoque facile dederim, praecepta morum, ut suavius & tutius in animos influerent hominum, sub fabularum tegumentis saepenumero fuisse exposita: etiam hoc addiderim, breviter quaedam & argute dicta philosophis nonnullis in ore fuisse, quibus suos ad officiorum quorumdam & dogmatum recordationem sine longo verborum circuitu excitarent. Hoc autem vix ac ne vix quidem mihi persuaserim, veterum sapientiae professorum aliquem ita fuisse temulentum ac vesanum, ut sana egregiaque de Deo rebusque divinis praecepta & decreta, fabulis ridiculis, obscoenis & ineptissimis involuta atque vestita, populo custodienda traderet. Primum, qui hoc ita factum esse affirmant ex antiquis auctoribus, eorum fere omnium fidem in dubium voco, partim quod nullum afferunt, quo hoc probent, argumentum, partim quod ipsae fabularum expositiones, quas lectoribus suis obtrudunt, coactae sunt & inter se mirifice discordes, partim denique quod plerosque eorum felicioris ingenii, quam iudicii fuisse, video. Omitto, apertum esse, e re fere omnium fuisse, qui singularem in fabulis veterum sapientiam tradiderunt esse reconditam, ut hoc ita sese habere crederetur, quo tanto facilius, quae ipsimet vera esse ducebant, scita veterum, quorum ingens semper fuit auctoritas, testimoniis confirmare possent. Caussam deinde nullam intelligo, quare id fecissent veteres. Plebem, aiunt, rudem plerumque & agrestem, remotam esse cupiebant viri sapientes a cognitione veritatum divinarum, quae purgatum requirunt & doctrina perpolitum ingenium. Itaque fabularum utebantur velo, ne mysteria illa non initiatis paterent. Hoc si verum est, equidem lepida fuisse ac festiva capita veteres illos sapientiae praefectos, nullus dubito. Nolunt, plebem scire mysteria sua: recte, an secus, nunc non disputo. Huius autem voti quo compotes fiant, stultissimas & levissimas fabulas excogitant, & illis ea praecepta concludunt, quibus nihil sanctius esse putabant. Id prorsus absurde & stolide meo iudicio faciunt. Longe certe satius fuisset, tacere prorsus, & haec sacra plane occultare, maxime quum nihil esset, quod eos cogeret, ut dogmata illa populis traderent, quam hac ratione multitudinem decipere. At facetum hocce genus primum id, quod omnibus ignotum esse vult, quum sibi soli servare illud potuisset, certo modo enuntiat: deinde, quod honestis & pulcris imaginibus tegere poterat, id fabulis implicat, absurdis certe & insulsissimis: tum semet ipsum in periculum hocce coniicit, ne emunctioris fortassis naris aliquis e puteo illud eruat, quod nemini apertum esse volebat: denique sine ulla caussa, id quod prorsus sapientes dedecet, plebem imperitam & innocentem turpissimis erroribus contaminat. Qui arcana esse vult ac secreta, quae ipsemet magno invenit labore, sapientiae praecepta, is, etiamsi peccet, ferendus tamen est quodammodo: at qui alios, quos a suis arcere sacris studet, sine ulla necessitate decipit, & portentis

bus relinquendam esse iudicabant, quam veritas & natura docerent, de Deo doctrinam: reliquos homines civilis cuiusdam Theologiae, quosdam etiam poëticae & fabularum indigere.

§. XXXV.

Trium itaque illorum capitum, quae proposuimus initio, quod princeps erat & primarium, abunde atque luculenter explanavimus. Veteres enim docuimus unum eumdemque supremum Deum variis sub nominibus veneratos esse personas referentibus, atque ex uno, quem natura colere iubet, Deos multos finxisse poëticos ac civiles Deos. Ex quo efficitur, commentitiam esse magnam partem ingentem illam Deorum multitudinem, cui vulgo sacra fecisse quondam feruntur populi, nec nisi ex variis unius celsissimi Numinis vocabulis compositam esse. Deum miseri mortales non summatim colebant, sed particulatim: id quod perspicue & scite MAXIMVS (1) MADAVRENSIS, cuius iam antea meminimus, fatetur: *Vrius summi Dei virtutes, per mundanum opus diffusas, nos multis vocabulis invocamus, &, dum eius quasi quaedam membra carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere videmur.* Nunc ad alterum pergimus disputationis huius momentum, idque nobis explicandum sumimus: Quamvis multa Numinum eorum, quae poëtae scriptis cecinerunt, populi vero sacrificiis & victimis venerati sunt, nomina tantum sint unius Dei, non vero Numina, veteres tamen re vera multitudinem Deorum coluisse: nec id plebem tantum fecisse, sed & illos, quibus naturalis unice placuit Theologia, esse multos credidisse Deos, id est, naturas rationis & consilii participes, homineque multum superiores & nobiliores. His naturis nomen vulgo dabant *Deorum.* Sed propterea tamen haud eas ἀγεννήτυς & αὐτογενεῖς, *ex nulla re genitas* esse, atque *ex semetipsis exsistere* arbitrabantur, verum omnes, uno principe Deo excepto, γεννητὺς Θεὺς, *Deos genitos & procreatos* esse, confitebantur. Vocem γεννητὸς latiori significatione illa, quam supra declaravimus, adhibebant. Quamvis enim Numina negarent κατὰ χρόνον, aut *certo tempore* genita esse, tamen *ex superiori caussa,* ἀπ᾽ αἰτίας, ea esse procreata, (2) decernebant. PLVTARCHVS inter *Quaestiones,* quas *Platonicas* nominat, etiam hanc sibi duxit referendam esse: Qui fiat, quod princeps omnium Deus, ὁ ἀνωτάτω Θεὸς, PLATONI *& parens & effector omnium* dicatur *rerum?* Cui quaestioni his verbis occurrit, quae iam antea laudavimus: Ἢ τῶν μὲν Θεῶν τῶν γεννητῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων πατήρ ἐστιν, (P. 1000.)
(ὡς Ὅμηρος ἐπονομάζει) ποιητὴς δὲ τῶν ἀλόγων καὶ ἀψύχων; *Num forte Deorum, qui geniti sunt, & hominum pater est, ut Homero dicitur, brutorum autem & anima carentium, opifex?* Nihil est hoc PLVTARCHI testimonio aptius ad ostendendum, censuisse PLATONIS familiam, summum omnium Deum, τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, quum ipse sit ἀγέννητος, seu *ortus & initii expers*, effectorem tamen & parentem cunctorum esse Numinum, atque hac de caussa Deos ab ea vocatos esse γεννητὺς seu *genitos.* Atque id ipsum luculenter quoque alio

Hinc ad alterum caput fit progressio: in quo veteres docentur populi, praeter unum summum Deum, quem variis compellabant nominibus, multo etiam alia minora Numina coluisse, Sive νεννητὺς, Deos generatos & factos, aut naturas ratione praeditas & homine excellentiores.

tentis replet impiis, saluti rei publicae inimicis, virtuti atque honestati noxiis, quum silere possit, is profecto dignus est, quem boni omnes odio habeant, & virorum sapientum numero furcis & baculis exturbent. Viderint ergo, qui veteres sapientes aenigmatibus & fabulis magnas & eximias veritates velasse, dicunt, quosnam esse velint illos, quibus fallacias & dolos hosce tribuunt. Verum occurret forte aliquis: quid de litteris Aegyptiorum sacris, quid de PYTHAGORAE symbolis iudicas? Haeccine argumento sunt, fuisse nihilominus, quibus haec ratio veritatem celandi utilis & salutaris quondam visa fuerit? Equidem modice de utrisque sentio, nec in iis sum, qui aeterum sudant, ut thesauros inde eruant. PYTHAGORAE symbola non magnae sapientiae, sed magnae in hoc homine superstitionis argumenta esse, arbitror. Fabis, ut exemplum afferam, suos vesci noluit PYTHAGORAS. Hoc ego praeceptum, quidquid de recondito eius sensu tot veteres recentioresque dicant, sine ulla interpretatione accipio; atque, si quis forte requirat, iis argumentis ex historia PYTHAGORAE, perperam id minime fieri, demonstrabo, quibus aequior nemo facile repugnaverit. At quum magnam doctrinae & ingenii laudem adeptus esset PYTHAGORAS, facile sese adduci passi sunt inconsulti eius admiratores, ut in planis & apertis hominis pronuntiatis mirabilia nescio quae praecepta latere, opinarentur. Forte commodior mihi erit alio loco haec latius explicandi occasio. De figuris & litteris Aegyptiorum sacris supra iam sententiam dixi. Nec ab ea discedo. Sacerdotes Aegyptii quum columnas forte quasdam ex veteri aevo reperissent, figuris & notis variis insignitas, neque hoc antiquae scripturae genus intelligerent, vetustissimos Aegypti incolas omnem sapientiam atque doctrinam suam istis notis expressisse, temere sibi persuaserunt. Quisque igitur pro ingenio & captu suo notas has interpretatus est, recteque sese facturum, putavit, si exemplum istuc sequeretur, & cogitata certis suis signis ac figuris indicaret. Lege, quae supra ex instituto disseruimus.

(1) *Madaurensis*) Apud AVGVSTINVM *Epist. XVI. p. 15. T. II. Opp.*

(2) *Decernebant*) Iuniorum Platonicorum hanc esse distinctionem inter generationem κατὰ χρόνον & generationem ἀπ᾽ αἰτίας, ignotum nemini erit, cui vel PROCLVS aut PLOTINVS inspecti sunt. Sed eamdem omnes tenuisse viros sapientiores, qui certo modo plures esse Deos censuerunt, id quod hic vir doctissimus sibi sumere videtur, id vero quemadmodum ostendi queat, nescio.

Sympos. Lib. VIII. C. I. (p. 718.) (Palio PLVTARCHVS loco his verbis exponit: πλάτωνος πατέρα καὶ ποιητὴν τοῦ τε κόσμου καὶ τῶν ἄλλων γεννητῶν τὸν ἀγέννητον καὶ ἀΐδιον Θεὸν ἐπονομάζοντος. *Audio, ab ipso Platone Deum non natum & aeternum nominari patrem, opificemque mundi & aliarum rerum genitarum.* Non me praeterit, PLATONEM quosdam ex Diis suis ἀϊδίους quoque seu *aeternos* appellare. At iidem Dii alio sensu γεννητοὶ etiam illi appellantur, utpote quos ab uno illo Deo, qui numquam non ἀγέννητος, omnis caussae, originis & initii expers, nullique rei subiectus manet, fluxisse, & hac ratione ex eo procreatos esse ac genitos, censet. Quare PROCLI est hoc generale scitum: Theol. Plat. Lib. III. C. VII. (p. 131.) Τὸ εἶναι Θεοὺς πάντας οἱ Θεοὶ διὰ τὸν πρῶτον ἔχουσι Θεόν. *Omnes Dii propter illum primum Deum id habent, ut sint Dii.* Cui addit, Deum propterea πηγὴν τῆς θεότητος, *fontem divinitatis appellari.*

Ergo fixum nobis hoc & ratum sit, plures illos, quibus supplicarunt olim sapientiores, Deos ex uno omnes exstitisse Deo, nec nisi ὑπηργοὺς δυνάμεις, uti PLVTARCHO nominantur alicubi, *virtutes servientes*, seu famulos unius summi Numinis fuisse habitos. Atque hoc summum Numen, id quod antea monuimus, saepenumero ὁ Θεός, *Deus* eminentiori ratione & absolute a veteribus appellatur: ceteri vero minores & inferiores Dii, quo ab eo discernantur accuratius, οἱ Θεοί, *Dii* frequentissime vocantur. Sic CELSVS etiam fecit, Lib. IV. p. 200. cuius mentem his verbis exponit ORIGENES: Θεοὺς δημιουργοὺς εἶναι πάντων σωμάτων, μόνης ψυχῆς ἔργον ὄντος Θεοῦ. *Dii sunt effectores omnium corporum animalium: sola vero anima Dei opus est.* (3) AMMIANVS MARCELLINVS minores illos Deos *substantiales potestates* nominat. Quo verbo suspicor voluisse eum haec Numina ab illis segregare Diis, qui nusquam exsistebant, verum nomina tantum & notiones erant unius summi Numinis, aut eiusdem virtutes, Deorum specie & personarum habitu indutae. Ceterum *potestates* has *substantiales* AMMIANVS divinationem & vaticinandi facultatem quidem impertiri mortalibus, at unius tamen omnes summi principisque Numinis, quod *Themidem* nominat, arbitrio & voluntati subesse, significat. Atque hanc *Themidem* ait veteres Theologos *in cubili & solio Iovis* collocasse. Poëtarum aliqui coniugem Iovis, In vit. Alex. (p. 596. T. I. Opp.) alii sororem hanc divam esse cecinerunt. ANAXARCHVS, cuius sententiam PLVTARCHVS refert, *Themidem* πάρεδρον τοῦ Διός, *assessorem Iovis* dicit. Idem vero philosophus vim fabulae de *Themide* non assequitur, & vehementer eius significationem detorquet, quum ea designari censet, πᾶν τὸ πραχθὲν ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος θεμιτὸν εἶναι καὶ δίκαιον, *omne illud, quod a suprema fit potestate, iustum rectumque idcirco esse.* Mihi enim veteres hanc ideo videntur invenisse fabulam, ut mortales edocerent, iustitiam & aequitatem in consiliis capiendis semper Deo adesse, ac cum mente eius & voluntate coniunctam, naturae rerum totique terrarum orbi leges rogare. Ergo *Themis* aliud tantum erat inter antiquos sapientes Dei vocabulum, ex consideratione perfectionis cuiusdam divinae natum, quod reliquis supra commemoratis adiiciendum erit. Neque (4) PLATO, quum *Libro de legibus* iurandum esse praecipit hominibus per *Iovem, Apollinem* & *Themidem*, his nominibus tres Deos, verum tres tantum unius potentissimi Dei notiones indicat. Et recte De Dea Themide p. 39. PIGHIVS mentem perspexit philosophi, qui hoc eum sibi velle docet, *timore divino, veritate ipsa ac aequitate sanciri debere iuramenta. In Iove enim*, sic pergit PIGHIVS, *summi Numinis potestatem, falsi ac periurii vindicem, in Apolline veritatis lumen, in Themide ius,*

(3) *Ammianus Marcell.*) *Historiar. Lib. XXI. Cap. I. p. 263. Substantiales*, ait, *potestates ritu diverso placatae, velut ex perpetuis fontium venis vaticinia mortalitati suppeditant.* Bis mihi vero in hoc loco interpretando errare videtur CVDWORTHVS. I.) *Substantiales potestates* ita dici opinatur ab AMMIANO, ut Deos vere subsisteotes a Diis commeotitiis distingueret. Cooiectura haec est, nullo suffulta fundamento. *Substantiales potestates* haud dubie hoc in loco illi sunt daemones, qui divinationi praeesse credebantur a Platonicis: quorum disciplinae AMMIANVM fuisse addictum, ex variis *Historiae* eius locis apparet. Egit copiosius de his Diis seu daemonibus, vaticinationibus praepositis, IAMBLICHVS *de mysteriis Aegyptior. Sect. III. Cap. XI. p. 72. s. Substantiales* autem cur hos daemones dixerit, id aeque obscurum intellectu est, atque universa AMMIANI loquutio, quae lectores caligine ac dutitie sua vehementer excruciat. *Lib. XIV. Cap. XI. p. 59. Nemesin* seu *Adrastian* quoque *substantialem tutelam* vocat: ex quo nihilo plus lucis ad vim verbi huius capiendam oritur. Suspicor ego, *substantiales potestates* eas dictas esse ab AMMIANO, quae certis non alligatae sunt terrarum orbis partibus, vetum libere vagantur, atque solae subsistuot. Inesse nimirum arbitrabatur, non secus atque Platonici, quorum praeceptis obtemperabat, sideribus, elementis, terrae, fontibus certos genios aut daemooes: hi *potestates* ipsi, si quid mea valet opinio, *non substantiales* erant, quooiam non propriam habebant *substantiam*, verum aliena veluti utebantur. *Substantiales* autem *potestates* sunt, quae sine corpore eiusmodi subsistunt. II.) *Themidem* ab AMMIANO his Diis praefectam summum principemque Numen esse, affirmat. Sed ex suo hoc sensu, non autem ex mente MARCELLINI, dicit, apud quem nihil eiusmodi reperias.

(4) *Plato*) *Lib. XII. de legib. p. 685. Opp.* Nescio, unde vir egregius didicerit, PLATONIS istam, quam hic expressit, sententiam fuisse.

ius, fas atque licitum esse, intelligitur. Est enim Themis ipsa lex aeterna atque universalis, mundo ac naturae praescripta, aut, quod Ciceroni visum est, ratio recta summi Iouis. FICINVS *in Commentario* ad PLATONEM in plerisque cum hac interpretatione congruit. Igitur, quoties veterum Theologos affirmasse (5) legimus, Deam *Themidem elementorum* praesidere *spiritibus*, omnesque illas voluntate sua moderari *substantiales potestates*, unde divinandi virtus & vaticinatio ad homines proficiscatur, hanc decet nos existimare eorum esse sententiam: Vnum esse rerum omnium potentem Deum, qui reliquos Deos omnes gubernet, unam divinam mentem, quae leges naturae totique terrarum orbi ferat, omniaque illa in se decreta fatalia contineat, ad quorum normam eveniant, quaecumque futura sunt; & hanc fontem illum esse, unde omnis procedat divinandi facultas & ratio: namque hanc supremam mentem cum inferioribus mentibus nunc plura, nunc pauciora de consiliis arcanisque suis communicare. Summa certe omnis sapientiae illius, quae in Graecorum recondita erat de Diis doctrina, huc redit: Vnum esse Deum aeternum, ex nulla re genitum, nec ulli rei subiectum, parentem & conditorem omnium: at multas esse etiam *substantiales potestates* sive *mentes*, quas idcirco summum Numen condiderit, ut haberet, quibus mandata sua orbi administrando necessaria committeret. Verum brevia haec praecepta imprudentia hominum multis, ne condimentis scilicet careret sapientia, commentis & fabulis contaminaverat. Ex utrisque tota illa Graecorum de Diis doctrina composita est.

Itaque, quod iam antea copiose demonstravimus, veteres populi simul unum Deum & plures Deos, sensu tamen diverso, profitebantur: unum nempe Deum nec factum, nec genitum, nec ullius denique legi subiectum, at plures Deos genitos atque factos. (6) ONATVS, PYTHAGORAE discipulus, eos, qui unum tantum esse Deum, non autem plures, existiment, negat intelligere, dignitatem atque maiestatem divinae naturae in hoc in primis esse positam, quod Diis dominetur & leges scribat. (7) PLOTINVS etiam gloriae ac honori divino minus eos rite consulere iudicat, qui Deum in unum veluti contrahant, illos autem, qui magnam ei praesto semper esse Deorum multitudinem, confirment, qui ex eo cum ipsam acceperint naturam, tum perpetuo veluti vinculo pendeant, sic, uti par est, de Deo sentire: quidquid enim hisce Diis honoris exhibeatur, id omne putat ad parentem eorum, summum omnium Deum, pertinere. In his similibusque pronuntiatis duo sollicite distinguere oportet: quorum unum hoc est: Sic visum fuisse antiquis his religionis assertoribus, Deum non esse naturam solitariam, sed incredibilem circa eum versari Deorum seu *substantialium potestatum*, naturarum viventium & intelligentium, homine denique multo praestantiorum, numerum, quae neque ex semetipsis extitissent, neque ex materia confictae essent, verum omnes ex uno summo Deo genitae ac procreatae essent. Alterum vero hoc: Has omnes naturas, suo licet singulas modo; hominum curare negotia, orbisque terrarum praesidere administrationi; ideoque universas etiam ab hominibus divinis honoribus excipi, implorari atque invocari debere. Ex quo intelligitur, pietatem veterum & religionem inter cuncta haecce Numina divisam atque distractam fuisse. Sunt quidem viri docti, qui populorum solem orientem spectantium Deos nil fuisse, ducibus sacris litteris, disputant, quam signa & simulacra vita omni vacua. At hi Dii orientalium, imaginibus licet & statuis exprimerentur, reapse tamen naturae erant vita & intelligentia praeditae, homineque multum excellentiores. Quod quidem vel ex illo Chaldaeorum patet ad NEBVCADNEZAREM responso, quod DANIEL, divinus vates,

(5) *Legimus)* Vnum, haec scribens, AMMIANVM ante oculos habuit vir eruditissimus, cuius paullo ante locum expendimus. Fallitur autem, id quod supra iam observatum est, quod *spirituum elementorum* mentionem esse factam ab AMMIANO asseverat: unius enim tantum *spiritus elementorum* is meminit. Ceterum in sensum fabulae de *Themide* nunc quidem inquirere haud placet. Praeter ALB. PIGHIVM, cuius *de Themide Librum* IAC. GRONOVIVS in *nono Antiquit. Graecarum Tomo* describi denuo curavit, & eos, quos IO. ALB. FABRICIVS nominat *Biblioth. Graecae Lib. I. Cap. XXXV. p. 241.* non ita pridem celeberrimus inter Iureconsultos vir, IO. FRIDER. HOMBERGK ZVM VACH, Professor Marpurgensis, singulari libro, quem inscripsit: *Themis, seu de ortu legis aeternae secundum sententiam Graecorum, Marburg. 1725. 4.* veritates in hac fabula latentes erudite studuit eruere. Hoc vero, non possum, quin significem, universam *Themidis* historiam, & quaecumque de hac Diva tradita accepimus, obstare mihi videri, ne eorum probetur senteotia, qui *Themidem* existimant ipsum esse supremum Numen, aut ex illis unum nominibus, quibus Deum ipsum veteres affecerunt.

(6) *Onatus) Libro* περὶ Θεῶ καὶ Θείω apud IO. STOBAEVM in *Eclogis physic. Lib. I. C. I. p. 4.*

(7) *Plotinus)* Vellem, locum designasset, quo haec dixit PLOTINVS. Mihi, valde licet quaerenti, nullus ex omnibus occurrit, qui de Diis apud PLOTINVM agunt, qui sententiam, quae hic legitur, ex omni parte referat.

tes, in literas retulit. Consulti enim hi divini de somnio regis sic respondent: *Nullus* Dan. II. 11. *est, qui possit hoc regi exponere somnium, nisi Dii, quorum habitatio cum hominibus non est*, id est, Dii immortales, aut qui longe supra humanae conditionis fragilitatem & imbecillitatem positi sunt. Non sum nescius, esse, qui haec verba de singulari quodam Deorum genere interpretenrur, coniectorumque hanc esse contendant (8) sententiam: Daemones illi aut inferiores Dii, qui in aëre commorantur, & cum hominibus frequentissime sunt, minori sunt virtute, quam ut hoc, quod a nobis requiritur, praestare possint: Diis superis hoc munus unice relictum est, qui ad homines sese demittere numquam solent. Quorum cur sequamur opinionem, equidem nil caussae video. Redeo ad duo illa momenta, quae in veterum de Deo doctrina separatim esse consideranda dixi: quorum hoc primum erat, Deum naturam haud esse solitariam, sed incredibili cinctam geniorum aut naturarum intelligentium homineque meliorum multitudine, quas sapientia eius ideo condiderit, ut haberet voluntatis suae ministros & famulos. Huic itaque scito neque novi, neque veteris testamenti tabulae ulla ratione adversantur. *Millies mille*, inquit Dan. VII. 10. DANIEL, *ministrabant ei, & coram eo myrias myriadum stabant. Accessistis*, in- Hebr. XII. 22. quit PAVLVS, *ad myriadas angelorum.* Verum alia longe alterius pronuntiati ratio est, quod procreatas istas a Deo mentes ab hominibus religiose invocari & adorari debere, praecipit. Namque hoc utriusque foederis divini libri constanter execrantur, neminem divinis afficiendum esse honoribus, decernentes, praeter unum illum Deum, qui coelum terramque & omnia de nihilo protulit. Haec est oraculi illius sententia, quod Chaldaeo propterea sermone IEREMIAS expressit, ut haberent statim Iudaei, ad Babylonios deportati, quo Chaldaeorum plures Deos colentium amentiam castigare pos- Ier. X. 11. sent: *Sic dicitote istis: Dii illi, qui coelum & terram non fecerunt, perituri sunt e terra & e regionibus sub coelo.* Vaticinatur IEREMIAS, fore tempus, quo nulla omnino natura in tota rerum universitate divinis colatur honoribus, si ab uno illo discesseris Deo, cuius virtute coelum terraque comparata sunt, neque hunc statuis & imaginibus ea aetate inclusum iri. Atque evenisse iam ex parte videmus, quod vir sanctus, Deo plenus, even- Apoc. XI. 15. turum esse praedixit. At quando *regna huius mundi omnia IESV CHRISTI, Domini & Servatoris nostri, regna fient*, tum vero tota vis vaticinationis huius aperta erit. Constat igitur ex his, quanam de re proprie cum Deorum cultoribus Christiani decertaverint: quod quidem apte (9) LACTANTIVS exposuit: *Sed*, inquit, *fortasse quaerat aliquis a nobis, quod apud Ciceronem quaerit Hortensius: Si Deus unus est, quae esse beata solitudo queat? Tamquam nos, qui unum esse dicimus, desertum ac solitarium esse dicamus. Habet enim ministros, quos vocamus nuntios. Et est istud verum, quod dixisse Senecam supra retuli: Genuisse regni sui ministros Deum. Verum hi neque Dii sunt, neque Deos se vocari aut coli volunt: quippe qui nihil praeter iussum ac voluntatem Dei faciant.* Id ipsum deinceps quoque repetit: *Si eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, nec trecentos sexaginta quinque, ut Orpheus, sed innumerabiles, & arguimus eorum errores in diversum, qui tam paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant, ne Deum verum violent, cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt.* Perspicuum est ex hisce locis LACTANTII, id praecipue tum temporis inter Christianos & Deorum affectatores in disceptationem vocatum esse: utrum summi Numinis ministros, quos utrique genitos esse fatebantur, Deorum nomine appellare ac honoribus divinis sibi conciliare hominibus liceat? At fuerunt tamen aliqui ex amicis CHRISTI, qui alio modo Deorum cultores sibi refellendos esse rati sunt, quum Deum a Christianis solitarium induci, conquererentur. Tres nimirum testabantur personas, quibus divinitatem contineri credunt Christiani, atque vel ex his patere disputabant, licet illi, qui nomen CHRISTO dedissent, haud talem profiterentur Deorum turbam, qualem adversarii eorum, tamen eos Deum minime sterilem aut solitarium fuisse praecipere, antequam hunc mundum proferret: hoc quidem Iudaeos facere; Christianos vero mediam quamdam inter hos & Deorum cultores viam tenere. Cui opinioni quo fidem compararent, dictum illud Dei apud MOSEN: *Faciamus hominem*, adducebant in medium.

§. XXXVI.

Triniras divinarum personarum. Nunc, qualis illa Deorum turba fuerit, cui sese veteres addixerant populi, explicatius enarrare iuvat. Memini, me aliquoties monere, non idem omnes de principe sensisse

(8) *Sententiam)* HVGONIS GROTII haec est, quam perstringit, interpretatio in *Comm. ad h. l. p. 412. ed. Paris.* Non ego illam plane reiecerim: sed nec maioris aliquid caussae video, cur eorum minus probetur opinio, qui generatim omnes a Magis Deos intelligi volunt.

(9) *Lactantius) Instit. divin. Lib. I. Cap. VII. p. 50. 51.*

fiſſe Deo, qui ceteroquin Theologiae illius praecepta & inſtituta unice probabant, quam *naturalem* diximus. Erant enim ex illis, qui τὸ θεῖον aſſeverabant ἐξῃρημένον εἶναι τῆς ὅλης φύσεως, *Deum eſſe rem ab omni re corporea plane ſecretam, naturaque rerum univerſa multo celſiorem & ſublimiorem.* Verum alii non differre Deum ab anima mundi exiſtimabant. Superiori generi PLATONIS & PYTHAGORAE fautores prae caeteris aſſentiebantur: quos inter non una vigebat & recepta erat Deorum diviſio. Erant illis θεοὶ ὑπερκόσμιοι & ἐγκόσμιοι, *Dii ſupra mundum evecti & mundani Dii:* erant θεοὶ ἀΐδιοι, *Dii aeterni*, & γεννητοὶ, *Dii geniti:* quam quum adhibebant diſtinctionem, verbum γεννητὸς arctiori uſurpabant notione, naturam ea deſignantes certo tempore factam, aut ortus & initii ſibi conſciam: erant denique illis νοητοὶ θεοὶ, *Dii ſoli ingenio conſpicui*, & αἰσθητοὶ, *Dii, qui in ſenſus* (1) *incurrunt.* In his, qui Platonicis & Pythagoreis Dii ὑπερκόσμιοι, ἀΐδιοι & νοητοὶ, *ſupramundani, aeterni* & *intelligibiles* audiebant, principem obtinebant locum τρεῖς illae ἀρχικαὶ ὑποστάσεις, ut PLOTINO vocantur, *tres illae divinae perſonae*, unde, tamquam ex initiis ſuis, res univerſas profluxiſſe opinabantur, τἀγαθὸν nimirum ſeu ἕν, νοῦς & ψυχὴ, ſeu *monas, mens* & *anima.* Neque PLATO primus omnium tria haec introduxit in orbem principia: verum, quod PLOTINI iam docebimus verbis, diu ante PLATONEM haec inter homines doctrina audita fuit: Καὶ εἶναι τοὺς λόγους τούσδε μὴ καινοὺς, μηδὲ νῦν, ἀλλὰ πάλαι μὲν εἰρῆσθαι μὴ ἀναπεπταμένως, τοὺς δὲ νῦν λόγους ἐξηγητὰς ἐκείνων γεγονέναι, μαρτυρίοις πιστωσαμένοις τὰς δόξας ταύτας παλαιὰς εἶναι, τοῖς αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος γράμμασιν· ἥπτετο μὲν οὖν καὶ Παρμενίδης πρότερον τῆς τοιαύτης δόξης. *Neque vero hi ſermones novi ſunt, aut nuper inventi, ſed dicti quondam fuerunt, licet non explicati: praeſentes vero ſermones ſunt veluti interpretes antiquorum, idque teſtimoniis comprobatur aſſerentibus, opiniones eiuſmodi eſſe priſcas; quod ex ipſis quoque Platonis libris licet coniectari. Parmenides igitur prior eiuſmodi opinionem attigit.*

Margin notes: rum Platonica & Pythagorea. Principes horum Numinum inferiorum ex hac ſententia νοῦς ſunt, ψυχὴ & totus mundus corporeus, nec non peculiares Noes & Henades. — Enn. V Lib. I. (Libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων p. 489.)

PARMENIDEM Pythagoreorum ſectae fuiſſe deditum, certum eſt. Atqui is tria haecce rerum initia complexus eſt. Quare veriſimile eſt, dogma iſtud in illis fuiſſe placitis, quae paucis ſchola PYTHAGORAE volebat aperta eſſe. Cui id etiam accedit, quod NVMENIVS, nobilis Pythagoreus, eo plane imbutus fuit. Porro MODERATVS, quod a SIMPLICIO proditum eſt, perſpicue ſcriptum reliquit a PYTHAGORA tradita accepiſſe ſua, qui tria profiterentur eſſe rerum initia: οὗτος γὰρ κατὰ τοὺς Πυθαγορείους τὸ μὲν πρῶτον ἓν ὑπὲρ τὸ ὂν καὶ πᾶσαν οὐσίαν ἀποφαίνεται· τὸ δὲ δεύτερον ἓν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ὄντως ὂν καὶ νοητὸν, τὰ εἴδη φησὶν εἶναι· τὸ δὲ τρίτον, ὅπερ ἐστὶ ψυχικὸν, μετέχειν τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν εἰδῶν. *Hic* (MODERATVS) *ex Pythagoreorum opinione primum unum ſupra omnem eſſentiam eſſe, tradit: alterum unum, quod illud eſt, quod re vera eſt & intelligibile ex mente eorum, ideas eſſe, dicit: tertium vero, quod animale eſt, cum ex primo uno, tum ex ideis participare aliquid.* Denique IAMBLICHI locum, idem teſtantis, (2) PROCLVS interire paſſus non eſt: τρεῖς εἶναι θεοὺς τούτους καὶ παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις ὑμνουμένους. *Tres Deos a Pythagoreis quoque praedicari & celebrari.*

Margin note: In Ariſt. Phyſ. f. 50.

Iam, quae docuit PYTHAGORAS, ſupra oſtendimus ex illis, quae ORPHEVS poſteritati reliquit, praeceptis hauſta eſſe. Quam ſententiam egregie PROCLVS alio loco confirmat & roborat: Ἅπασα γὰρ ἡ παρ' Ἕλλησι θεολογία τῆς Ὀρφικῆς ἐστὶ μυσταγωγίας ἔκγονος, πρώτου μὲν Πυθαγόρου παρὰ Ἀγλαοφήμου τὰ περὶ θεῶν ὄργια διδαχθέντος, δευτέρου δὲ Πλάτωνος ὑποδεξαμένου τὴν παντελῆ περὶ τούτων ἐπιστήμην ἔκ τε τῶν Πυθαγορείων καὶ Ὀρφικῶν γραμμάτων. *Omnis enim Theologia apud Graecos recepta eſt Orphicae myſtagogiae progenies. Nam Pythagoras quidem primus ab Aglaophemo de Diis orgia, ſacraque, quibus Dii colendi eſſent, didicit. Plato vero ſecundus fuit, qui ſuſcepit perfectam horum ſcientiam & ex Pythagoreis & ex Orphicis ſcriptis.* Nos autem ex eodem antea PROCLO oſtendimus, aut potius ex AMELII, quem PROCLVS affert, loco, ORPHEVM omnino trinam quamdam divinitatem ſuis tradidiſſe. Tres enim ait AMELIVS PLATONIS reges non differre a tribus ORPHEI principiis, quae *Phanen, Vranon & Chronon* dixerit. Sed hi tres, quos modo nominavi, ORPHEVS, PYTHAGORAS & PLATO, Aegyptum omnes adierunt, & myſteriis veteris Aegyptiorum diſciplinae, quam ab HERMETE ſeſe accepiſſe ferebant, initiati ſunt. Ex quo veri admodum fit ſimile, id quod ſupra iam ſignificatum eſt, dogma hoc de tribus rerum omnium principiis in reconditis fuiſſe Aegyptiae Theologiae praeceptis.

Margin note: Theol. Platon. Lib. I. C. V. (p. 13.)

(1) *Incurrunt*) De his omnibus Platonicorum iuniorum Diis nemo rectius conſuletur, quam PROCLVS in *Theologia Platonica.*

(2) *Proclus*) *Comm. in Timaeum Platon. Lib. II. p. 94.*

ptis. Ex iisdem, quae supra attulimus, intelligere licet, apud alias etiam gentes triplicis divinitatis huius deprehendi vestigia. Non ignotarunt eam mysteria *Mithrae*, quae Persae gloriabantur a ZOROASTRE sibi esse tradita. In *oraculis* autem *magicis* seu *Chaldaeis*, quae exstant, cuiuscumque demum fidei sint & auctoritatis, diserta legitur eius memoria. Samothraces vetustissimis temporibus trinos venerati sunt Deos, quibus negabant inter Numina sanctius aliquid & augustius esse: atque tres hi Dii tria illa Numimina, quibus Romani in Capitolio sacra faciebant in primis, pepererunt. Horum Numinum altera erat *Minerva*, quae apud Latinos, sicut Ἀθήνη inter Graecos, divinae sapientiae signum & imago habebatur. Ceterum Samothraces illi Dii nomine Hebraeo *Cabbirim*, id est, potentes Dii, appellabantur. Adde his postremo, Pythagoreos non tantum sacrosanctum censuisse numerum ternarium, verum etiam naturae quoddam mysterium in eo latere, iudicasse. Quamobrem tam Graeci, quam alii populi, eius numeri in sacris suis rationem in primis habendam esse, duxerunt. Testem producimus ARISTOTELEM, cuius haec verba sunt: Διὸ παρὰ τῆς φύσεως εἰληφότες ὥσπερ νόμους ἐκείνης καὶ πρὸς τὰς ἁγιστείας τῶν Θεῶν χρώμεθα τῷ ἀριθμῷ τούτῳ. *Quapropter hoc a natura numero sumto, perinde atque quadam illius lege, & in Deorum sacrificiis celebrandis uti (3) solemus.*

De coelo Lib. I. C. V. (potius Cap. I. p. 610. T. I. Opp.)

Nihil quidem habet dogma hoc de triplici rerum principio, quod, si modo recte intelligatur, sanae repugnet rationi. At humanam tamen rationem & ingenium sua virtute ad cognitionem eius pervenisse, id vero nemo sibi temere persuaserit rerum humanarum intelligens. Quamobrem, quum in veteris testamenti libris non obscura legantur doctrinae istius indicia & argumenta, haud equidem me peccaturum esse arbitrot, si, quod PROCLVS de ista scripsit Trinitate, quam Chaldaeorum tradunt oracula, esse eam θεοπαράδοτον θεολογίαν, *seu doctrinam ab ipso Deo traditam*, idem in universum affirmem, atque Deum existimem Hebraeis primum totam hancce rationem aperuisse, a quibus deinceps ad Aegyptios ceterasque nationes manaverit. Si qui erunt, qui ad hanc propterea sententiam sese nolent adiungere, quia Pythagorei, Platonici, ceterique veterum Theologi non iisdem verbis dogma hoc exposuerunt, quibus in *Athanasiano Symbolo* exponitur, aut ex lege concilii Nicaeni exponi debet, hi mihi parum dextre videntur omnia perpendere, quae ad hoc negotium pertinent. Neque enim simul tota haec doctrina terrarum orbi patefacta est, verum sensim & particulatim. Atque ipsi Hebraei non nisi parce primum cum voce, tum scripto hac de re instituti sunt. Verum, nato Servatore, caligo omnis profligata est, atque, quid de Deo sentire fas esset, ex toto perspicue mortalibus explicatum est. Quamquam, ne vigente quidem inter homines Christiana religione, cuncta statim tam accurate ac distincte enodata, omnique obscuritate liberata sunt, quae ad hocce dogma pertinent, donec errorum exsisterent doctores, qui pervertere illud conarentur. His vero natis doctoribus, tum demum in hanc curam incubuit Christianorum vigilantia, ut suis illud terminis describeretur, atque omni ex parte vocabulis idoneis communiretur. Quamquam ipsi recte sentientes, rebus omnibus iam compositis & ordinatis, quamnam vim voci ὁμοούσιος, *coëssentialis*, fas esset attribuere, non omnes idem sentiebant, sed vehementer inter sese pugnabant. Et quis denique magnopere demiretur, si dogmatis huius abstrusos valde recessus & recondita mysteria secum consideret, ne ipsos quidem, quorum sanitatem & pietatem nemo revocat in dubium, satis fuisse concordes, quibus legibus definienda esset haec omnis disciplina? Tanto autem faciliorem habent excusationem, qui inter philosophos & veritatis coelestis ignaros rectum cursum hic deseruerunt. Vtcumque est, nos quidem libere ac ingenue fatemur, plurimos eorum, quibus haec doctrina inter veteres Deorum cultores cognita fuit, mirifice eam adulterasse & depravasse, eo quod mediocri tantum eius notitia imbuti essent. Id nunc iuvat paullo plenius ostendere.

Principio universis hoc erat in more positum, quibus haec arridebat de tribus principiis doctrina, ut ea principia tres appellarent Deos, atque τὸν πρῶτον, τὸν δεύτερον & τὸν τρίτον θεὸν, *primum, secundum, tertium*que *Deum* in ore haberent. Qui accuratius philosophari

(3) *Solemus)* De Trinitate *Orphica, Persica, Pythagorea* tantum supra iam diximus, quantum satis est ad naturam huius negotii declarandam. Quae vero ad longam & eruditam de Trinitate Platonica digressionem, quam hic exorditur vir doctissimus, vel illustrandam vel emendandam mihi pertinere videntur, ea coniunctim in *Praefatione* decrevi exhibere. Ipse enim quum ordinis non nimis studiosus sit vir eximius, & divellat saepenumero, quae coniungere fuisset satius, verebar, ne, si vestigia eius sequerer, & per partes cuncta eius scita expenderem, non nihil obscuritatis in lectorum animis exoriretur. Taceo alia, quibus adductus sum, ut recte me facturum constituerem, si hanc universam disputationem, quae post CVDWORTHI aetatem variis litibus ansam dedit, continuata serie explicarem.

sophari studebant, illi *tres* quoque *caussas, tria initia rerum*, denique *tres opifices* nominabant tres illas, de quibus loquimur, naturas. Sic PROCLO dogma hoc ἡ τῶν τριῶν θεῶν παράδοσις, *traditio de tribus Diis* dicitur. (In Tim. Platonis p. 93.) Quo pertinet, quod idem de NVMENIO scribit, τρεῖς ἀνυμνήσαντα θεοὺς, *quum tres Deos celebrare vellet*, τραγῳδοῦντα καλεῖν, *tragice eos* (Ibid.) *appellasse* πάππον, ἔγγονον, ἀπόγονον, *avum, filium, nepotem*. Alterum nimirum istorum Deorum ex principe Deo genitum esse, tertium vero, quem propterea principis nepotem appellabat, ex utroque, tam primo, quam secundo, prodiisse Deo, ex illo, tamquam avo, ex hoc, tamquam parente, NVMENIVS hisce vocabulis indicare volebat. In eadem de tribus Diis sententia HARPOCRATIONEM, ATTICVM & AMELIVM fuisse, idem PROCLVS memoriae prodidit. Quorum quidem ultimus Numina ista βασιλέας τρεῖς, *tres reges*, & τριττὸν δημιουργὸν, *tres opifices* aut *conditores mundi* appellavit. (Ibid.) Nec ab his PLOTINVS est alienus, qui alterum trium horum principiorum, νοῦν nimirum, seu primam mentem & intelligentiam, δεύτερον θεὸν, *secundum Deum*, nuncupat: Καὶ θεὸς αὕτη ἡ (Enn. V. Lib. V. C. III. (p. 522.)) φύσις, καὶ θεὸς δεύτερος, προφαίνων ἑαυτὸν, πρὶν ὁρᾶν ἐκεῖνον. ὁ δὲ ὑπερκάθηται καὶ ὑπερίδρυται ἐπὶ καλῆς οὕτως οἷον κρηπῖδος, ἣ ἐξ αὐτοῦ ἐξήρτηται. ἔδει γὰρ ἐκεῖνον βαίνοντα μὴ ἐπ' ἀψύχου τινος, μηδ' αὖ ἐπὶ ψυχῆς εὐθὺς βεβηκέναι, ἀλλ' εἶναι αὐτῷ κάλλος ἀμήχανον πρὸ αὐτοῦ προϊόν. *Natura igitur haec est Deus, Deus, inquam, secundus, se ipsum praeferens indagantibus, antequam superiorem illum intueantur: nempe superior ille eminentius sedet in praeclaro hoc eius solio, ab ipso pendente. Decebat enim illum non in curru quodam inanimato, neque rursus in anima statim incedentem, nobis occurrere, sed pulcritudinem quamdam inaestimabilem ante conspectum eius mirabiliter praefulgere.* Alio in loco trium simul Deorum facit mentionem, mundumque hunc horum omnium imaginem esse, constituit: Εἰκότως οὖν λέγεται οὗτος ὁ κόσμος εἰκὼν ἀεὶ εἰκονιζόμενος· ἑστηκότων μὲν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου, (Enn. II. Lib. III. Cap. XVIII. (utrum stellae aliquid agant? p. 148.)) τοῦ καὶ τρίτου, ἑστηκότος μὲν καὶ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ὕλῃ, καὶ κατὰ συμβεβηκὸς κινουμένου. *Merito igitur mundus hic appellatur imago, quae semper in assimilatione versatur. Consistit utique primum atque secundum, consistit quoque tertium, sed in materia, ideoque tamquam ex accidente fit mobile.* His (4) PORPHYRII placet locum adiungere ex *vita Plotini*, ut specimen quoddam simul exstet, quantum in Platonicos hosce vis mysticae huius de Deo doctrinae ingeniique plus iusto sibi indulgentis lascivia potuerit. Narrat nimirum PORPHYRIVS, & sibi & PLOTINO hanc aliquoties felicitatem obtigisse, ut extra sese rapti, cum principe trium horum Deorum, quem nulla mens aut ratio consequitur arctissime coniungerentur: Πολλάκις ἐνάγοντι ἑαυτὸν εἰς τὸν πρῶτον καὶ ἐπέκεινα θεὸν ταῖς ἐννοίαις, ἐφάνη ἐκεῖνος ὁ μήτε μορφὴν, μήτε τινὰ ἰδέαν ἔχων, ὑπὲρ δὲ νοῦν καὶ πᾶν τὸ νοητὸν ἱδρυμένος· ᾧ δὴ καὶ ἐγὼ Πορφύριος ἅπαξ λέγω πλησιάσαι καὶ ἑνωθῆναι. *Quum saepe semetipsum extulit tota mente ad primum Deum mente superiorem, protinus ipsi coruscavit Deus ille, nec formam, nec ideam aliquam habens, sed super intellectum universumque intelligibile in se ipso consistens. Cui & ego Porphyrius semel appropinquavi fuique coniunctus, quum annum octavum & sexagesimum aetatis iam implerem.* Paullo post haec addit: Τέλος αὐτῷ καὶ σκοπὸς ἦν, τὸ ἑνωθῆναι καὶ πελάσαι τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ. ἔτυχε δὲ τετράκις που, ὅτε συνήμην αὐτῷ, τοῦ σκοποῦ τούτου. *Finis Plotino signumque erat, quo aciem mentis intenderet, appropinquare coniungique ipsi Deo omnibus ubique praesenti. Quater autem, dum cum ipso versarer, hunc finem est assequutus.* Quibus verbis significat, talem vehementer appetiisse PLOTINVM cum summo atque principe Deo, qui τὸ ἓν & τἀγαθὸν, *unum* & *bonum* vocatur, communitatem & consociationem, qualem ipsemet in fine (5) *postremi* sui *Libri* describit. Isto enim loco communionem hancce definit ἐπαφὴν, & παρουσίαν ἐπιστήμης κρείττονα, & τὸ ἑαυτῶν κέντρον τῷ οἷον πάντων κέντρῳ συνάπτειν, *tactus quoddam genus, & praesentiam cognitione meliorem*, item *coniunctionem centri nostri cum centro totius universitatis.* Ergo Trinitas, quam suis commendavit PLATO, tribus intelligitur Diis constare; quorum alter & tertius, nullum omnino dubium est, quin principe minores fuerint & inferiores existimati. Alioquin enim tres nobis Deos obtrusisset PLATO ex se ipsis exsistentes, suique plane iuris & potestatis. At eiusmodi Deorum aeternorum & nulli subiectorum multitudinem veterum de Deo doctrina penitus repudiat & detestatur.

Nobis

(4) *Porphyrii)* In *Vita Plotini Cap. XXIII. p. 137.* in IO. ALB. FABRICII *Biblioth. Graecae Lib. IV. Cap. XXVI.* Licere sibi putavit CVDWORTHVS in his verbis nonnulla omittere, quae ad propositum parum pertinent. Similia fere de IAMBLICHO prodit EVNAPIVS in *Vitis Sophistar. p. 23.* de PROCLO in *Vita Procli* MARINVS *Cap. XXIII. p. 26. 27.* Scilicet tota schola Platonica portentis, aut nugis potius, delectabatur, atque crudelitate quamvis facile aniculam superabat.

(5) *Postremi Libri) Libro de bono vel uno, Ennead. VI. Lib. IX. Cap. X. p. 772.*

Nobis vero, qui CHRISTVM ducem sequimur, nullo modo integrum est, eum his loqui veterum Theologis, atque tres inducere, quod illi fecerunt, Deos; tametsi tres esse in uno Deo personas aut hypostases confiteri liceat. Vetant enim praecepta illa, quae divinus magister nobis reliquit, plures Deos, praeter unum, venerari ac colere. Quae praecepta cum universum plurium Deorum cultum prosternunt & abrogant, tum eorum inprimis, mea quidem sententia, superstitionem condemnant, qui res a Deo conditas ad Deorum sustulerunt olim fastigium, divinosque honores aliis rebus, praeterquam illi, exhibuere, qui solus omnia condidit, ipse ex nulla re alia procreatus. Sacrae praeterea litterae, quarum a norma & regula nemini fas est in divino hocce dogmate explicando desciscere, etsi λόγον sive *verbum cum Deo*, id est, Deo patre fuisse, & *Deum* esse, sive rem ex nulla re genitam, tradant, nusquam tamen verbum hocce *alterum* aut *secundum Deum* nominant. At (6) PHILO tamen, id quod memoratu dignum arbitror, tametsi Iudaeorum ex lege omnem vehementer fugeret & exsecraretur Deorum cultum & religionem, haud tamen veritus est τὸν θεῖον λόγον, seu *divinum verbum* Platonicorum ad exemplum τὸν δεύτερον θεόν, *alterum Deum* nominare, neque censuit, haec loquendi rationem religioni, quam profitebatur, secundoque ex decem MOSIS praecepto adversari, quod Iudaeos plures habere vetat Deos. Forte credidit, legem hanc de eo tantum genere Deorum accipiendam esse, quod ex naturis conditis perversitas adsciverit mortalium: *verbum* vero *divinum*, quod *alterum* nominat *Deum*, ipsemet pronuntiat ἀΐδιον seu *aeternum* esse, quod ex Iudaeorum disciplina idem erat, ac ex nulla re creatum aut genitum. Quidquid id est, citius ferri potest in Deorum plurium affectatoribus istud loquendi genus de secundo tertioque Deo, quam in homine Iudaeorum sacris dedito. Namque illi, tantum abest, ut putarent, sese Deo aliquid indignum admittere, si longam Deorum turbam ad eius latus collocarent, modo omnes istos Deos faterentur ex uno divinitatis fonte manasse, ut potius isto modo summi Numinis honori & gloriae omnium optime consuli, uti supra docuimus, censerent, si copiosa eum aula communirent, insignique non commentitiorum, sed verorum, Deorum familia cingerent, quibus etiam divinum honorem adhibere fas esset. Quamobrem non modo secundum, de quibus loquimur, tertiumque Deum, sed & multos praeterea alios genitos & creatos Deos commemorabant. Atque ipse mihi AVGVSTINVS, haec secum reputans, excusare videtur eos quodammodo, qui
Civ. Dei Lib. X. c. XXIII. tres sibi Deos aut tria finxerunt olim principia: *Liberis enim*, inquit, *verbis loquuntur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarum aurium pertimescunt. Nobis autem ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia, etiam in rebus, quae in his significantur, impiam gignat opinionem. Nos autem non dicimus duo vel tria principia, quum de Deo loquimur: sicut nec duos Deos vel tres nobis licitum est dicere, quamvis de unoquoque loquentes, vel de filio, vel spiritu sancto, etiam singulum quemque Deum esse, fateamur.* Sententiam pii doctoris hanc esse, patet: Habet excusationem quamdam mos iste hominum veritatis nesciorum, qui tria ista principia, quae memorant, tres, eosque distinctos, Deos nominant. Quodlibet enim principiorum istorum Deus est, neque lex illis quaedam loquendi scripta est; qualis haec: *Licet pater sit Deus, filius sit Deus, spiritus sanctus sit Deus; non tres tamen sunt Dii, sed unus tantum Deus.* At Christianis turpissimum foret, istam licentiam imitari, ac de secundo quodam tertioque Deo verba facere, aut sanctam Trinitatem Trinitatem Deorum appellare. Interea,

(6) *Philo)* Haud dubie istum PHILONIS locum hic designat, quem EVSEBIVS ex *primo* eius *Quaestionum & solutionum Libro* excerpsit *Praeparat. evangel. Lib. VII. Cap. XIII. p. 323.* Διατί ὡς περὶ ἑτέρου θεοῦ φησι τό, ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ τῇ ἑαυτοῦ; παγκάλως καὶ σοφῶς τουτὶ κεχρησμῴδηται· θνητὸν γὰρ οὐδὲν ἀπεικονισθῆναι πρὸς τὸν ἀνωτάτω καὶ πατέρα τῶν ὅλων ἐδύνατο, ἀλλὰ πρὸς τὸν δεύτερον θεόν, ὅς ἐστιν ἐκείνου λόγος. *Cur perinde, ac si de alio Deo loqueretur* (MOSES) *ad imaginem Dei factum a se hominem esse ait, non autem ad suam? Id vero praeclare omnino atque sapienter divino celebratur oraculo. Nihil enim mortale ad summi illius ac rerum universarum parentis imaginem fieri poterat, sed ad SECVNDI DEI, qui verbum illius est.* Inanis haec est hominis, ex PLATONIS scitis, quibus totus imbutus erat, divinorum scriptorem, MOSEN, interpretantis, subtilitas. Conferri cum hoc PHILONIS loco alium velim ex *Libro de somniis a Deo missis p. 494.* quo pariter *verbum*, quod vocat, *divinum* Deum salutat, at Deum, qui τῇ καταχρήσει seu *abusive* aut parum proprie sic dicatur: Καλεῖ δὲ, addit, θεὸν τὸν πρεσβύτατον αὐτοῦ νυνὶ λόγον, οὐ δεισιδαιμονῶν περὶ τὴν θέσιν τῶν ὀνομάτων. *Vocat autem* (MOSES) *Deum antiquissimum eius verbum, nulla superstitione affectus circa impositionem nominum.* Valet hicce locus ad excusandum quodammodo PHILONEM, quem CVDWORTHVS hic, nec immerito, castigat. Etenim patet ex eo, PHILONEM sensu valde diluto vocabulum *Deus* adhibuisse, quum ad aliam illud naturam, quam summum & unicum Deum, quem Iudaei colunt, transferret, ipsumque fassum esse, verbo, quod vocat, minime illud sensu proprio convenire. Verum de hoc argumento, PHILONISque sententia de Deo paullo post uberius.

terea, quando de patre, filio & Spiritu S. separatim loquimur, unumquemque Deum appellare convenit.

Ceterum, qui de Deo primo, secundo & tertio, nec de pluribus, loquebantur olim, quamvis innumerabilibus alioquin uterentur Diis, illi etiam hac loquendi ratione testabantur, tres istos Deos prorsus a reliquis omnibus differre, & singularis cuiusdam esse generis & ordinis, seu non esse θεὸς γεννητὸς, *genitos & procreatos*, verum ἀϊδίως, *aeternos, nec ex ulla caussa genitos.* Ac fuisse inter eos aliquos, qui tres hosce Deos coniunctim τὸ θεῖον illud seu *divinum* esse *Numen* crederent, cui omnes servire fas fit, saepiusque illos, quo a reliquis Diis genitis secernerent, una voce *principem Deum* salutarent, id vero infra demonstratum dabimus. Ergo nomen hoc, πρῶτος θεὸς, *princeps Deus*, non perpetua quadam & constanti notione gaudebat. Modo enim amplior eius potestas erat, omnibusque opponebatur θεοῖς γεννητοῖς, *genitis & creatis Diis*, aut illis Numinibus, quae una cum orbe terrarum certo tempore facta credebantur: alias vero vis eius contrahebatur, sic ut illam praecipue naturam significaret, quam in tribus divinis personis principem obtinere locum, & a secundo tertioque Deo diversum esse, ducebant. Quumque alioquin trina haec principia dispari gradu & conditione iudicarent esse, idcirco princeps iste Deus nonnumquam etiam ὁ θεὸς peculiari ratione & eminentiori modo generi huic audiebat.

Verum levius ferenda esset veterum perversitas, si nulla re alia contaminassent dogma hoc de tribus rerum omnium principiis, quam incommoda hac loquendi ratione de tribus Numinibus. Constat e contrario, Pythagoreos & Platonicos non paucos multis etiam aliis modis vehementer illud corrupisse ac deformasse. Erant primum in hac familia, qui tertiam harum divinarum personarum, quae ψυχὴ vulgo nominatur, ψυχὴν esse statuerent ἐγκόσμιον, seu animam illam, quae mundum hunc spectabilem non secus vi sua informaret, agitaret, animaret, atque ceterae animae corpora animalium, quibus cinctae sunt, animant, commovent & incitant. Qua ex re id eveniebat, ut ipse mundus, tamquam perfectum animal, quod corpore absolvitur & anima, spectatus, saepenumero *tertii Dei* vocabulo honestaretur. (7) PROCLVS testatur, NVMENIVM Pythagoreum id fecisse: Ὁ γὰρ κόσμος κατ' αὐτὸν ὁ τρίτος ἐςὶ θεός. *Mundus ex eius sententia tertius est Deus.* Et PLOTINVS, quem NVMENII frequenti delectatum esse lectione novimus, aliquid opinionis huius ex eo videtur adscivisse, quae ceteroquin reliquis eius scriis minime congruit. Docent hoc verba eius, quae paullo ante (8) attulimus: Ὁ κόσμος θεὸς, ὥσπερ σύνηθες λέγειν, τρίτος. *Mundus, ut vulgo dicitur, tertius est Deus.*

Quod si vero mundus ex rerum conditarum ordine eximitur, nulla est omnino res genita & creata, sed omnia Deus sunt. At non ita TIMAEVS LOCRVS, nec ipse ita PLATO censuit. Vtrique mundum θεὸν γεννητὸν, *Deum genitum* appellant, vocemque γεννητὸς sic accipiunt, dum id faciunt, ut rem denotet, quae, quum non esset antea, certo tamen tempore exsistere coeperit: quae quidem vera est rei creatae definitio. Ex quo intelligitur, PLATONEM mundo, animato primum tantum assignasse in Diis genitis seu θεοῖς γεννητοῖς locum. Quocirca, qui ex Pythagoreis & Platonicis id a sese impetratunt, ut mundum tertium vocarent Deum, hi turpiter & perverse res genitas & factas cum rebus nec genitis nec factis commiscuerunt. Primus enim horum trium Deorum pater est & auctor cererorum, seu principium divinitatis. Alter, quoniam ποιητὴς & δημιουργὸς, *effector & opifex* totius orbis ab hoc genere vocatur, pariter nullo modo res esse potest facta aut creata. Tertium vero, quem hi philosophi *mundum* dicunt, ipse quondam NVMENIVS ποίημα & τὸ δημιουργούμενον, *opus* seu *rem factam* vocavit, seu quod idem est, naturam ex binis prioribus prognatam. Placet hoc (9) PROCLI firmare verbis, quibus NVMENII mentem optime expressit: Πατέρα μὲν καλεῖ τὸν πρῶτον, ποιητὴν δὲ τὸν δεύτερον, ποίημα δὲ τὸν τρίτον· ὥςε ὁ κατ' αὐτὸν δημιουργὸς διττὸς, ὅ τε πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος θεὸς, τὸ δὲ δημιουργούμενον ὁ τρίτος. *Numenius principem horum Deorum patrem appellat, alterum eorum effectorem, tertium vero opus ipsum, seu rem ab illis factam. Ex huius ergo philosophi sententia bini sunt opifices aut fabricatores mundi, Deus primus & secundus: ipse vero mundus, id est, res illa, quam uterque fecit & comparavit, tertius ab eo Deus vocatur.*

Est

(7) *Proclus) Comm. in Timaeum Platon. Lib. II. p. 93.*

(8) *Attulimus)* Fallitur vir doctissimus. Non antea haec verba PLOTINI protulerat. Exstant vero illa *Libro de amore Ennead. III. Lib. V. Cap. VI. p. 296.*

(9) *Procli) Comm. in Timaeum Platon. Lib. II. p. 93.*

Est vero & alia ratio, quae hanc, de qua loquimur, iuniorum Platonicorum de tribus principiis doctrinam manifestae corruptionis & vitii arguit. Scilicet, qui eam profitentur, nulla re impediuntur, ne loco trium Deorum ter centum, aut multo plures inducant Deos. Mundus enim si in numerum hunc refertur Deorum, quid obstat, obsecro, ne reliqui omnes Dii generati, qui partes mundi sunt, neque minus, quam ipse mundus, Dii, tametsi gradu differant ab eo, in eumdem recipiantur ordinem? Quamobrem, si quid ego intelligo, qui hanc consectabantur philosophiam, eos non tres constituere oportebat Deos, a ceteris omnibus seiunctos, verum Deos omnes primo generatim in *ἀϊδίυς*, *aeternos* & *γεννητὺς*, *generatos Deos* distribuere, deinde vero Deos generatos rursus in ipsum mundum partesque mundi animatas dividere.

Si quid habent, qui huic generi favent, quo hanc eius amentiam excusent, hoc unum, ut opinor, erit: Mundum tertium ab eo Deum vocari tantum propter animam, qua praeditus est, qui re vera tertius ille Deus sit. His ego non respondebo, NVMENIVM tamen & alios diserte praecipere, mundum, tamquam *ποίημα* & *δημιυργύμενον*, *opus Dei* & *rem conditam*, tertium esse Numen, sed PLATONIS tantum, TIMAEI, & aliorum auctoritatem obducam, quibus visum est ipsam hanc mundi animam *Θεὸν γεννητὸν*, *Deum generatum*, seu talem Deum dicere, qui, quum non esset antea, certo temporis articulo exsistere coepisset. Quod quum (10) ARISTOTELEM non praeteriret, occasionem inde PLATONEM obiurgandi cepit, quod sibimet ipsi repugnaret, atque modo statueret, mundi animam seu tertium Deum ex principiorum esse numero, alias vero eamdem *ὕστερον καὶ ἅμα τῷ ὐρανῷ*, *non aeternam, sed una cum coelo creatam*, affirmaret: qua de re non nihil antea diximus. Quapropter nullum omnino dubium est, quin illi scholae Pythagoreae ac Platonicae alumni, qui aut ipsum mundum, aut animum, a quo mundus agitatur, *ψυχὴν ἐγκόσμιον*, tertiam esse contendunt hypostasin divinitatis, veterum doctrinam de tribus principiis turpiter adulteraverint & inquinaverint, atque res creatas & non creatas temere simul in eam Trinitatem intulerint, quam ipsimet Trinitatem caussarum & principiorum vocabant.

Atque hanc unam ego PHILONI caussam fuisse nullus dubito, cur PYTHAGORAE ac PLATONIS vestigia modice sibi duceret legenda esse. Licet enim alteram Trinitatis illius, quam PLATO & PYTHAGORAS, & fortassis ante hos Aegyptii, tradiderunt, personam adscisceret, eamque *Θεῖον λόγον*, *verbum divinum*, *δεύτερον Θεόν*, *alterum Deum*, &, quod (11) EVSEBIVS adiicit, *δεύτερον αἴτιον*, *alteram caussam* nuncuparet; aliquid tamen sibi rei esse cum *tertio* illo *Deo* noluit, quem multi familiae Platonicae affectatores animam esse credebant mundi. Nimirum, his si accederet, fore perspiciebat, ut gravissimam religioni, quam profitebatur, iniuriam inferret, quae mundum huncce conditum pro Deo vetat haberi, populosque castigat acriter, in quibus hic (12) error est. Non ignoro quidem, non vereri eum (13) alicubi Deum quoque *mundi animam*, nec non eius *mentem* appellare, tametsi nesciam, utrum *τὸν πρὸ τῦ λόγυ Θεὸν*, *Deum illum, qui ante verbum exstiterit*, an vero ipsum *verbum*, quod *alterum Deum* vocat, mundique conditorem esse ac gubernatorem censet, intelligat. Atqui talem mihi minime videtur animam tum designare, quae orbi terrarum ita sit immersa, ut unum cum eo animal constituat, aut ex mundo Deum faciat. Animam longe celsioris naturae sibi ponit ob oculos, quam non male *ψυχὴν ὑπερκόσμιον*, *animam supramundanam* (14) dixeris.

Haec

(10) *Aristotelem*) Vid. *Metaphys. Lib. I. Cap. VII. p. 278. T. IV. Opp.* & *Auscult. phys. Lib. VIII. Cap. I. p. 578. T. I. Opp.*

(11) *Eusebius*) *Caput XIII. Libri VII. Praeparat. evang.* EVSEBII sic inscriptum est: *Φίλωνος περὶ τῦ δευτέρυ αἰτίυ.* Hanc inscriptionem haud dubie CVDWORTHVS, haec quum scriberet, spectavit. Nec enim alias EVSEBIVS dixit, aut, loco quodam PHILONIS adducto, probavit, *verbum* a Iudaeo hocce philosopho *δεύτερον αἴτιον* appellatum esse.

(12) *Error est*) Legi hic velim PHILONEM *Libro de Abrahamo p. 360.* ubi disputat in eos, qui mundum principem esse Deum crederent, eumque Dei opus esse, docet.

(13) *Alicubi*) Non licuit mihi alium, qui commode huc referri queat in PHILONE locum reperire, praeter hunc, qui *Libro I. Allegor. legis p. 57.* exstat: *Οἱ γὰρ τῆς ἰδίας ψυχῆς τὴν οὐσίαν οὐκ ἴσασι, πῶς ἂν περὶ τῆς τῶν ὅλων ψυχῆς ἀκριβώσαιεν; ἡ γὰρ τῶν ὅλων ψυχὴ Θεός ἐστι κατὰ ἔννοιαν. Qui animae suae nesciunt essentiam, quomodo universitatis huius animam accurate pernoscere poterunt? Deus enim anima huius universitatis intelligitur.* Conferri tamen potest *Liber de opificio mundi p. 2.*

(14) *Dixeris*) Longae sunt gravissimaeque virorum doctorum de PHILONIS religione sensuque de Deo controversiae: de quibus ut hoc loco nonnihil disseram, ipsa flagitare res videtur. Ante vero quam id facio, monitos velim omnes, qui

Haec satis, uti arbitror, ostendunt, quale primum sit vitium, quod Pythagorei qui-

qui haec legent, non de veritate ipsa, aut de eo, quod fas est sentire, sermonem esse, sed de PHILONIS, hominis Iudaei & praeceptis a religione Iudaeorum alienissimis tincti, sententia. Quae si falsa fuit & inepta, ipsi nihil inde veritati decedit, utpote quae non hominum opinionibus, sed auctoritate divina, unice nititur. Si, quam PHILO professus est, Trinitas, ab ea plane distat, quam Christiani a IESV CHRISTO traditam acceperunt, id unum ex eo conficient Sociniani & reliqui sanctissimi huius dogmatis adversarii, fuisse circa nati Servatoris tempora inter Iudaeos hominem, quem inter doctrinae nostrae professores numerare nobis haud liceat. Quod si progrediantur ulterius, id quod aliquos gregis huius fecisse non ignoro, atque PHILONIS ex scitis concludant, Iudaeos veteres prorsus ignorasse dogma nostrum de tribus in Deo personis, digni sunt, quos cuncti saniores irrideant. Ex unius enim hominis commentis & opinionibus, qui multis sese portentis praeterea inquinaverat, populi totius sententiam aestimare, aeque absurdum est, atque ex unius militis armatura & viribus universi exercitus cuiusdam statum & opes cognoscere velle. Habet unaquaeque secta homines, qui praecepta & dogmata coetus, cui addicti videri volunt, aut negligunt, aut ad opiniones, quas temere ab aliis sumserunt, & ad ingenii sui commenta accommodant.

De philosophia PHILONIS primum dicam aliquid: tum ad doctrinam eius de tribus rerum principiis seu de Deo veniam. Platonicum fuisse PHILONEM, aut magna saltim parte dogmatum illorum imbutum, quae PLATO suis quondam tradidit, veterum plerorumque sententia fuit: quorum quidem dicta apud DION. PETAVIVM *Dogmat. theol. Tom. II. Lib. I. de Trinit. Cap. II. §. I. p.* 18. IO. IONSIVM *de scriptorib. histor. philos. Lib. III. Cap. IV. p.* 14. & IO. ALBERT. FABRICIVM *Biblioth. Graecae Lib. IV. Cap. IV. p.* 104. 105. & peculiari *de Platonismo Philonis Exercitatione Lips.* 1693. 4. edita, collecta exstant. Negavit hoc in primis IO. IONSIVS *loc. indic.* qui PHILONEM ei potius philosophiae, quae tum temporis Iudaeis probata fuit, studuisse, opinatur: cuius sententiam non improbabat olim IO. FRANC. BVDDEVS *Introd. in Histor. philos. Ebraeor.* §. *XXXII. p.* 216. Verum IONSIO FABRICIVS, quam paullo ante nominavi, *Exercitationem* opposuit. Postea, quum viri quidam praeclari recteque sentientes intelligerent, homines dogmati de tribus in Deo personis inimicos Platonismo PHILONIS abuti ad infamandum hocce dogma, quasi Platonicum id esset aut PLATONIS affine sententiis, in eamdem ingressi sunt sententiam. In his est PETRVS ALLIXIVS in *Iudicio Ecclesiae Iudaicae contra Vnitarios Cap. XXIII. p. 354. s. ed. Anglicae*, qui *Eclecticum* ex schola POTAMONIS fuisse PHILONEM pugnat: quod quidem iam antea visum fuerat erudito viro, qui *Praefationem* praemisit PHILONIS *Operibus Genevae* 1613. *fol.* editis: nec non IO. VAN DER WATEN, Theologus Franeckeranus, in peculiari de λόγῳ, quam *adversus* IO. CLERICVM exaravit, *Dissertatione*, quae praefixa est STEPH. RITTANGELII *Bilibrae veritatis*, *Franeck.* 1698. in 8. *p.* 39. 54. 74. Atque hi IO. CLERICVM commoverunt, ut dedita opera, PHILONEM infectum plane fuisse Platonicis placitis, ostenderet in *Epistolis critic. Ep. VIII. p.* 210. Equidem minus forte dissentire inter se viros doctissimos, qui de hoc disputarunt argumento, crediderim, quam ipsimet fortassis putant. Principio nulli, qui sine partium studio PHILONEM inspexit, obscurum esse potest, dominari in scriptis eius philosophiae quoddam genus, cuius in sacris antiqui foederis libris nullum prorsus reperias vestigium, nec vereri Iudaeum hunc, quae apud MOSEN, divinum scriptorem, leguntur, vel facta vel dicta ex philosophiae huius lege interpretari atque explicare. Sane aut animi libertate aut candore destitutum oportet esse, qui hoc negaverit, atque ex MOSE sacrisque Hebraeorum voluminibus hausta esse universa, quae PHILONI tueri placuit, contenderit. Restat igitur, ut, quonam nomine philosophia haec appellanda sit, exquiratur. Ipsum PHILONEM auctorem eius & inventorem existimare nullo modo licet. Nec enim umquam sectam is aliquam condidit, neque meo quidem iudicio tam excellenti fuit ingenio, ut, reliquorum philosophorum sententiis repudiatis, novam sibi viam, nec ulli antea tritam investigare posset. Taceo, pleraque praecepta eius ab aliis etiam, quorum ad nos pervenerunt monumenta, probata esse, quos PHILONEM legisse numquam, multo minus magistrum sibi adscivisse, constat. Ergo illam ab eo philosophiam fuisse adoptatam, quae Alexandriae tum temporis sive universe apud omnes, sive inter Iudaeos viguit, controversia vacat. Haec vero qualis erat? Platonicam viri summi dicunt esse, quos antea nominavimus. Nec id sine caussa fit ab illis. Etenim, quae primaria sunt & reliquorum veluti fundamenta in PLATONIS scitis, ea disertis apud eum verbis leguntur: quod IO. CLERICVS & DION. PETAVIVS multis exemplis ostenderunt. Secus vero qui sentiunt, illi PLATONEM, ut auctorem decretorum suorum, a PHILONE numquam laudari, nec PLATONIS philosophiam talem esse, ut cum Iudaeorum religione componi commode ac sociari queat, denique PLATONEM a PHILONE nonnumquam refutatum esse, animadvertunt. Vid. PETR. ALLIXIVS *Libro indic. p.* 355. Horum prius per se corruit, si modo Iudaeum fuisse cogitemus PHILONEM; quod genus vulgo omnem Graecorum sapientiam, in primis vero PLATONIS, ex MOSE haustam esse, gloriabatur. Constitutum erat PHILONI, MOSEN sic exponere, ut philosophiae, quam suam fecerat, leges postulabant, atque decreta, quibus favebat, PLATONIS in sanctissimo hoc scriptore quaerere: id quod ubique etiam facit. Demens igitur fuisset, si PLATONIS auctoritate, quem MOSI debere praestantiora dogmata sua opinabatur, sententias suas confirmasset. Posteriora vero duo nihil faciunt adversus eos, qui Platonicum fuisse PHILONEM censent, quoniam opinionem, a qua illi plane sunt alieni, refellunt. Si doctissimi viri, quibus Platonismo deditus fuisse videtur PHILO, asseverarent, universam ab eo PLATONIS philosophiam receptam fuisse, rectissime haec bina in eos urgerentur: Iudaeorum religionem copulari nulla ratione posse cum philoso-

phia PLATONIS, & PHILONEM interdum apette PLATONIS decreta retecisse. Sed hoc nemo unus eorum, quod sciam, affirmavit. Tota virorum eruditorum huc unice tedit sententia: PHILONEM tantum PLATONI favisse, quantum per religionem Iudaeorum licuerit, quam profitebatur, idque omni egisse opere, ut MOSES, &c, quae MOSE nititur, Iudaeorum religio praecipuis PLATONIS dogmatibus consentanea & conveniens videretur. Nonnulla argumenta alia eorum, qui negant, PHILONEM fuisse Platonicum, quum his leviora sint, silentio praetereo.

Sed nec diffiteri tamen licet, esse apud PHILONEM aliqua, quae apud PLATONEM haud reperias, scita, aliqua etiam, quae vix machinis adhibitis ex eo eruuntur. Atque his aliisque haud dubie commoti sunt doctissimi viri, ut Eclecticum potius, quam Platonicum, PHILONEM fuisse autumarent. PETR. ALLIXIVS in *Iudicio Eccles. Iudaic. adv. Platonic. Cap. XXIII. p.* 357. non modo acriter hoc tuetur, sed etiam, ut probabiliorem faciat opinionem hanc, novam prorsus de auctotis philosophiae Eclecticae, POTAMONIS, aetate sententiam comminiscitur, quam doctissimi viri, qui nostro aevo de POTAMONE atque aetate eius scripserunt, GODOFR. OLEARIVS, IAC. NASAEVS, & CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, non tetigerunt. Scilicet Eclecticam philosophiam & conditorem eius POTAMONEM PLATONIS temporibus exstitisse, perhibet. Cui sententiae quum SVIDAE refragetur locus, qui, AVGVSTO Imperatore regnante, hunc hominem Alexandriae docuisse, in *Lexico voce Potamon* tradit, tantum sibi sumit doctissimus ALLIXIVS, ut hunc AVGVSTVM, quem SVIDAS memorat, ALEXANDRVM M. esse, statuat. Tantum vis opinionum, quas vetas esse praeter modum cupiunt, in animos potest virorum doctissimorum! Solus DIOGENES LAERTIVS hanc fatis sententiam prostemit, qui paullo ante tempora sua, πρὸ ὀλίγου, Eclecticorum familiam caput extulisse, narrat in *Prooemio de vitis philos.* §. *XXI.* Ipsam vero quod ad opinionem attinet, cuius caussa hanc coniecturam ALLIXIVS excogitavit, non est quidem, si quid ego video, cur illi, qui Platonicum esse PHILONEM volunt, ab ea vehementer abhotreant. Namque primo Iudaeum, qui philosophiam Platonicam religionis suae praeceptis temperavit, Eclecticum quodammodo dicere, nil prohibet. Deinde Platonicos iuniores & eam philosophorum sectam, quae Potamonica seu Eclectica dicitur, non nisi nomine differre, notum & clarius a me probatum est in *Diss. de turbata a recentioribus Platonicis ecclesia* §. *II. III. f.* Eclectici reliquis omnibus philosophis PLATONEM praeferebant, neque hoc aliquem acutius vidisse, quidnam de Deo rebusque a corpore secretis sentiendum esset, affirmabant: quam propter caussam Platonicorum nomen minime recusabant. At non ita tamen PLATONI erant dediti, ut nusquam eius scita deserenda aut emendanda & augenda esse, reliquos vero omnes philosophos spernendos, decernetent. Contra ex omnibus sectis eligebant, quae meliora videbantur, & cum PLATONIS praeceptis coniungere studebant. Atque hanc ob rationem *Eclectici* dici volebant, ut a ceteris sese distinguerent sapientiae professoribus, qui unum ducem, ceteris omnibus contemtis, sequebantur. Fuerit itaque Eclecticus PHILO; haud tamen ideo desinet esse Platonicus. Non dissimili, ut arbitror, modo in concordiam illi, qui Hebraeorum philosophiae operam dedisse PHILONEM autumant, cum ceteris rediguntur, qui a Platonicis hominem sententiis stetisse arbitrantur. Nullum dubium est, quin PHILO illud doctrinae genus suum fecerit, quod Iudaei probabant illi, qui Alexandriam ista aetate incolebant. At quis, quaeso, nescit, Iudaeos hosce Alexandrinos diu ante natum Servatorem istis sese praeceptis imbui passos esse, quae Alexandriae in scholis philosophorum tradebantur? Quae praecepta quum aut plane fuerint Platonica, aut vehementer Platonicis cognata, id quod vel illi testantur libri, quos *Apocryphos* vulgo nominant, per se liquet, exiguo seiungi discrimine, qui vel PLATONIS, vel Iudaeorum Alexandrinorum more philosophatum esse PHILONEM, arbitrantur. Quapropter omnis ut de philosophia PHILONIS tollatur disputatio, equidem sic esse puto pronuntiandum: PHILONEM non secus, atque reliquos Iudaeos, qui Alexandriae sapientiae studiis dediti tum temporis erant, eius disciplinae fuisse socium, quae plurimis Alexandrinorum philosophorum placuerit: hanc autem disciplinam maximam partem cum PLATONIS consensisse placitis, tametsi admista quaedam alia habuerit dogmata, ex Orientalium fortassis philosophia hausta, quorum explicatam saltim apud PLATONEM haud reperire mentionem licet: neque tamen ex toto huic philosophiae addictum fuisse PHILONEM, verum omnem dedisse operam, ut ad legem & religionem Iudaeorum eam accommodaret.

Satis de philosophia PHILONIS dictum est: iam, quid de Dei natura, eiusque virtutibus idem senserit, quantum per obscuritatem licet hominis, enodabimus. Vnum Deum, quia Iudaeus fuit, sine ulla controversia professus est PHILO, nec admittere potuit aliquid huic de uno Deo dogmati contrarium. At trium tamen passim naturarum seu principiorum divinorum meminit, duasque virtutes summo Numini adiungit. Hoc igitur maxime in disputationem venit, qualia sint tria haec PHILONIS principia, & qua ratione dogma hocce suum intelligi voluerit. Atque hic tres potissimum sententias inter eos versari video, qui hoc sibi negotium tractandum esse duxerunt. Veterum religionis Christianae doctotum aliqui PHILONEM nihil dubitarunt idem prorsus, quod Christianos, de uno Deo tribusque in una divina natura personis praecepisse, atque sanctissimum hocce dogma cum ex veteris testamenti libris sumsisse, tum a maioribus accepisse traditum. Ita prae ceteris EVSEBIVS *Praeparat. evangel. Lib. VII. Cap. XIII. p.* 322. & *Lib. XI. Cap. XV. p.* 533. cum quo iungi poterit ISIDORVS PELVSIOTA *Epistolar. Lib. II. Ep. CXLIII. p.* 188. *f.* qui tamen paullo cautior est EVSEBIO, veritatemque aliquo modo a PHILONE adulteratam esse, concedit. Ex recentioribus multi hanc opinionem complexi sunt, qui Socinianos & Iudaeos existimarunt melius refelli posse, si Iudaeorum, antequam religio Christiana introduceretur, praestantissimos nobis-

cum

ctrinae obtulerunt: ergo nunc ad aliam pergo labem, quam eadem ipsi secta affricuit. Fue-

cum in dogmate de Trinitate consensisse, constatet. Videndi sunt, praeter alios, PETR. ALLIXIVS & IO. VAN DER WVAYEN locis paullo ante monstratis, RICH. KIDDER *Demonstration of the Messias P. III. Cap. V. & VI. p.* 246. & GEORG. BVLLVS *Defensione fidei Nicenae Sect. I. Cap. I.* §. 16. *pag.* 12. *Opp.* Nec aliam CVDVVORTHVS noster sententiam fovit: quae HVGONIS quoque GROTII fuisse videtur *de verit. relig. Christ. Lib. V.* §. *XXI. p.*352. His alii prorsus sunt oppositi, qui PHILONEM plane negant divinam naturam in tria distribuisse principia; quae vero apud eum de tribus leguntur divinis naturis, tres tantum virtutes & perfectiones divinas designate, quas PHILO nonnumquam personarum habitu induerit, opinantur. In hac exornanda sententia toti sunt SOVVERAINIVS, cuius notissimus exstat liber *le Platonisme devoilé Cap. X. p.* 98. *s.* & STEPH. NYAEVS in libro Anglico: *The Judgement of the Fathers concerning the Doctrine of the Trinity Lond.* 1704. 4. *p.* 4. *s.* Eruditus his etiam, quamvis occultius, eamdem tuetur IAC. BASNAGIVS *Histoire des Iuifs Livr. IV. Cap. V.* §.*IX.s. p.* 102.*s.* Hos inter dissentientes media intericcta est veluti tertia quaedam familia, quae PHILONEM quidem tres in Deo naturas agnovisse fatetur, at naturas hasce negat cum tribus in Deo personis aequalibus, quas Christiani ex sacris litteris credunt, conferri debere: inaequales enim prorsus inter se has esse PHILONIS naturas, meliusque idcirco cum Arianorum erroribus, quam cum recte sentientium dogmate Trinitatem eius coniungi posse. Ex parte hanc sententiam ISIDORVS PELVSIOTA iam probavit *loco*, quem antea designavimus; apertius vero & doctius superiori saeculo DION. PETAVIVS, Iesuita longe doctissimus, qui *Dogm. theol. Tom. II. Lib. I. de Trinit. Cap. II. p.* 19. postquam aliquot PHILONIS dicta recitaverat de verbo Dei, subiicit: *Talibus de filio Dei praeconiis Arianorum Philo perfidiam armavit.* Neque, addit, *quibusdam ex nostris, id est, Catholicis, assentiri possum, qui & huius & aliorum, maxime gentilium, eiusmodi scita, quae de divinis personis utcumque aliquid tinniunt, cupide deosculantur, atque ad Christiani integritatem dogmatis accommodare student, labe omni erroris & invidia fuco quodam falsae ac violentae interpretationis obducta.* PETAVIT vestigia nostra aetate acerrime pressit IO. CLERICVS, vir perspicacissimus, qui in *Explic. principii Evangelii Iohannis*, & in *Epistolis criticis Ep. VIII.* id agit studiosissime, ut Arianorum scitis proximus fuisse PHILO videatur. Platonicum fuisse volunt PHILONEM, quibus haec arridet sententia: ex quo tres eius naturas a tribus haud differre PLATONIS rerum principiis, cogunt; ista vero PLATONIS principia non ordine tantum, sed & gradu vehementer distare, & Arianorum propterea tribus personis simillima esse, existimant.

Harum sententiarum quaenam reliquis sit verior, antequam dispiciam, PHILONEM ex eorum esse scriptorum numero, animadverti velim, qui obscuritatem saepenumero consulto consectantur, tumque sibi sapientissimi videntur esse, quum subtilitatibus, quas nemo consequitur, aliorum ingenia excruciant. Tanto minus admirandum est, viros alioquin doctissimos mentem eius parum recte nonnumquam cepisse, sententiasque ipsi tribuisse, a quibus, si obscuriora eius dicta cum clarioribus conferantur, plane remotus fuit. Deinde observatu & hoc dignissimum est, PHILONI visum fuisse, duplex esse religionis & divini cultus genus: alterum civile & populare, hominumque vitae negotiis deditorum ingeniis accommodatum; alterum sublime & reconditum, cui, praeter viros sapientes & contemplationi deditos, intelligendo nemo par sit unus mortalium: illam quidem religionem popularem & civilem multa tradere, quae veritati, si verba & loquutiones spectentur, minime convenianti; verum tantam esse hominum imbecillitatem, ut haec aequo animo ferri a sapientibus debeant, immo ne consultum quidem esse, veram illam & naturalem prudentum religionem enuntiare ac in vulgus proferre: relinquendas esse multitudini crassiores & rudiores illas de Deo & rebus divinis notiones; mysteria vero, quae mens nulla, nisi prorsus purgata, capiat, caute custodienda & ab oculis imperitiorum removenda esse. Hanc passim doctrinam proponit PHILO, ut, qui factum sit, nesciam, quod viri longe doctissimi in sententiis eius explicandis exiguam aut nullam eius rationem babuerunt. Afferam, ne quis temere haec putet dici, illustrem ex *Libro de sacrificiis Abelis & Caini p.* 139. locum: Τὰ μὲν τὰ τρία μέτρα ταῦτα καλὸν ἐν ψυχῇ ὥσπερ φυραθῆναι, - - - ἵνα τῶν τελείων μύστις γενομένη τελετῶν, μηδενὶ προχείρως ἐκλαλῇ τὰ θεῖα μυστήρια, ταμιευομένη δὲ αὐτὰ καὶ ἐχεμυθοῦσα ἐν ἀποῤῥήτῳ φυλάττῃ· γέγραπται γὰρ ἐγκρυφίας ποιεῖν, ὅτι κεκρύφθαι δεῖ τὸν ἱερὸν περὶ τοῦ ἀγενήτου καὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ μύστην λόγον, ἐπεὶ θείων παρακαταθήκην ὀργίων οὐ παντός ἐστι φυλάξαι· τὸ γὰρ τῆς ἀκράτορος ψυχῆς νᾶμα ἔξω ῥέον διὰ στόματός τε καὶ γλώττης πάσαις ἀκοαῖς ἐπαντλεῖται· ὧν αἱ μὲν, εὐρυχώρως δεξάμεναι ἔχουσι, τὸ ἐπιχεόμενον φυλάττουσιν ἀσφαλεία, αἱ δὲ διὰ στενότητα πόρων ἀδυνατοῦσιν ἀρύεσθαι· τὸ δ᾽ ὑπερβλύζον ἀκατασχέτως ἐκχεόμενον, σαλεύεται πάντη, ὡς ἐπαναπλεῖν καὶ ἐπινήχεσθαι τὰ κεκρυμμένα, καὶ φορυτοῦ τρόπον ἐκκαίειν, τὰ πάσης ἄξια σπουδῆς μετὰ συρμοῦ καταφέρεσθαι. *Has tres mensurat, bonum est, fermentari quodammodo in anima, - - - ut initietur perfectissimis mysteriis, quae ut divina nemini proloquatur facile, sed servans ea recondita, & tenens silentium, fruatur eis in abscondito. Scriptura enim subcinericiorum, quos encryphias vocant, meminit, quia celari debet sacer ac mysticus sermo de ingenito eiusque potentiis: quandoquidem divinorum orgiorum depositum servare, non cuiusvis est. Nam incontinentis animae fluenta, per os linguamque emanantia, inundant aures omnium. Harum quae capaciores lacunas habent, libenter servant, quod infunditur. Aliae vero propter angustias foraminum rigari nequeunt. Quod autem superebullit, effusum in parum capacia, passim diffluit, ut, quae prius celabantur, fluitent in superficie, & in modum vilis coeni res pretiosissimae possum abeant.* Non puto, verbis opus esse, ut sententiam, quam supra expressi, si figurae, quarum plenus est PHILO, abiiciantur, hoc dicto contineri, appareat. Similia variis in locis, praesertim *Libro de Abrahamo p.* 367. 368. occurrunt: de quo quidem loco plura paullo post monebo. Malus necesse est PHILONIS interpres sit, qui hanc eius religionis atque Theologiae distinctionem ex oculis

Fuerunt nimirum in hoc genere, qui alteram Trinitatis suae personam *mundum* esse dice-

lis & animo dimittit. Etenim multa exstant apud eum ex popularis Theologiae praeceptis ac legibus dicta: rursus non pauca, quae ad secretiorem & arcanam, quam putabat, religionem & sapientiam pertinent. Quae duae scientiae quum vehementer distent, hinc fit, ut mirifice secum ipso dissentire nonnumquam PHILO videatur. Neque desunt inter viros eruditos, qui negant, sciri hodie posse, quibus imbutus fuerit Iudaeus hic sententiis & opinionibus. Atqui haec ut discordia inter eius effata tollatur, eos in primis diligenter contemplari locos decet, in quibus popularis praecepta religionis ad sublimioris Theologiae rationes revocat & accommodat, vulgique opiniones ex virorum intelligentium scitis explicat: quibus ducibus, ad interiores sapientiae eius recessus licebit, ut opinor, pervenire.

Tentabo, num hac via, quaenam fuerint PHILONIS de divina natura placita explanare queam. Igitur ante omnia, quotquot adhuc existimarunt, PHILONAM tres in uno Deo naturas, non secus atque nos, qui CHRISTVM confitemur, constituisse, erroris postulare haud vereor. Nec enim tria rerum principia, quod plerique solent Platonicorum, verum quatuor numerat, aut, ut clarius meotem hominis eloquar, supra triadem, quam inducit, naturarum divinarum, summum & principem Deum collocat. Cum ex multis eius dictis id efficitur, tum ex hoc in primis luculenter patet, quod *Libro de profugis p.* 465. exstat: Ὁ μὲν οὖν ἄνευ τροπῆς ἑκουσίου μὲν ἄπαγε, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀκουσίου γεγονὼς, αὐτὸν τὸν Θεὸν κλῆρον ἕξει, ἐν αὐτῷ μόνῳ κατοικήσων. οἱ δὲ οὐκ ἐκ προνοίας, ἀλλ' ἀβουλήτοις χρησάμενοι σφάλμασι, καταφυγὰς ἕξουσι τὰς εἰρημένας ἀφθόνους καὶ πλουσίας. ὧν δὲ τῶν πρὸς καταφυγὴν πόλεων τρεῖς μέν εἰσι πέραν, αἳ μακρὰν ἡμῶν τοῦ γένους ἀφεστᾶσι. τίνες αὗται; ὁ τοῦ ἡγεμόνος λόγος, καὶ ἡ ποιητικὴ καὶ βασιλικὴ δύναμις αὐτοῦ. τούτων γὰρ ὅ τε οὐρανὸς καὶ σύμπας ὁ κόσμος ἐστί· *Ergo ille, qui tantum abest, ut sponte delinquat, ut ne imprudens quidem id faciat, ipsum DEVM sortem habebit, in eo solo habitaturus. Ceterum, qui non de industria, sed inconsulte, labuntur, habebunt refugia civitates felices & divites. Itaque tres earum sunt interamnenses, multum a nostro genere dissitae. Quaenam hae? VERBVM illius summi principis, & potentiae CREATIVA REGIAque. Harum enim coelum & universus mundus est.* Quatuor hic aperte commemorantur a PHILONA naturae: Deus ipse, verbum Dei, opifex seu conditor mundi, rex seu gubernator mundi. Binas posteriores *Libro de Abrahamo p.* 367. *Deum* vocat, *per quem omnia facta sunt*, & *dominum* sive *regem*. Homo totus ea allegoriis compositus, quae de asylis apud MOSEN scripta leguntur, ad res trahit motales. Distribuit homines in tres classes, in eos, qui nullo modo peccant, in eos, qui praeter voluntatem peccatis sese contaminant, & in eos, qui sponte delinquunt. Primum genus solius Dei particeps fit ex sententia eius: alteri trium, quas cum Deo coniunctas esse censet, naturarum, verbi, conditoris & domini, communionem pollicetur: tertio generi tres alias paullo post potentias, ad quas confugiant, designat, *propitiam*, *imperativam* & *prohibitoriam*. Verum hae potentiae, quum extra Deum ab eo collocentur, & humano generi affines & contiguae dicantur, ad rem, de qua nunc agimus, haud pertinent. Κοιναὶ δὲ, inquit, καὶ προσεχεῖς ἡμῖν καὶ ἐφαπτόμεναι τοῦ τῶν ἀνθρώπων ἐπικήρου γένους, ὃ μόνῳ συμβέβηκε διαμαρτάνειν, αἱ ἐντὸς εἰσι τρεῖς, ἡ ἵλεως, ἡ προστακτικὴ τῶν μὴ ποιητέων, ἡ ἀπαγορευτικὴ τῶν μὴ ποιητέων· αὗται γὰρ ἤδη ἡμῶν ἐφάπτονται. *Confines autem & contiguae humano mortali generi, quod solum peccato est obnoxium, tres citeriores, propitia & imperatoria & prohibitoria. Nam hae iam ad nos pertinent.* Quaenam vis sit totius loci huius, id ex iis, quae paullo post disputabimus, apparebit: nec enim exigua potestas eius est ad ea firmanda, quae deinceps de vera PHILONIS sententia disseremus. Itaque omnis eorum labor, nisi totus fallor, vanus & irritus est, qui aut cum recte sentientium Christianorum dogmate de tribus in Deo personis, aut cum Arianorum erroribus Iudaei huius doctrinam componere student; quippe quae ab utrorumque regula prorsus discedit, principique & summo Deo tres inferiores naturas subiicit. Neque singularis haec est aut soli propria PHILONI sententia. Sunt enim, quibus idem videtur, in Platonicis: e quibus PROCLVS *Comm. in Timaeum Platonis Lib. II. p.* 93. ipsum PLATONEM contendit tribus rerum principiis summum Deum praeposuisse. Neque SYNESIVS, tametsi CHRISTO iam nomen dederat, ab hac opinione abhorrebat: id quod ex *primo* eius *in Trinitatem hymno* liquet, quo ex uno Deo tres fluxisse naturas, non obscure significat.

Sed haec nunc mittimus, & ad tres PHILONIS naturas, quas cum uno coniungit Deo, revertimur; quarum indolem & rationem declarare convenit. Initium faciemus a binis posterioribus, quas *Deum* & *regem* appellat. De his binis naturis ita saepe loqui PHILONAM, ac si pro veris ab eo personis essent habitae, nullum dubium est. At quum ea vulgi saepissime opinione verba faciat, id quod iam antea observavimus, tales eius quaerere locos fas est, quibus popularem doctrinam religione sapientum virorum veluti temperat, aut alteram ex altera interpretatur. Est eiusmodi locus *Libro de sacrificiis Abelis & Caini p.* 139. Ἀβραὰμ μετὰ σπουδῆς καὶ τάχους καὶ προθυμίας ἐλθὼν, παρακελεύεται τῇ ἀρετῇ Σαρρᾷ σπεῦσαι καὶ φυρᾶσαι τρία μέτρα σεμιδάλεως, καὶ ποιῆσαι ἐγκρυφίας, ἡνίκα ὁ Θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυεῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάζετο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς. ἀπερίγραφοι γὰρ καὶ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ· μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. ἡ μὲν ἐν ἀγαθότης αὐτοῦ μέτρον ἀγαθῶν ἐστιν· ἡ δὲ ἐξουσία μέτρον ὑπηκόων· ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτὸς ἁπάντων καὶ σωμάτων καὶ ἀσωμάτων. - - - τὰ μὲν δὴ τρία μέτρα ταῦτα καλὸν ἐν ψυχῇ ὥσπερ φυραθῆναί τε καὶ συνενεχθῆναι, ἵνα πεισθεῖσα τὸν ἀνωτάτω εἶναι Θεὸν, ὃς ὑπερκέκυφε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, καὶ χωρὶς αὐτῶν ὁρώμενος, καὶ ἐν ταύταις ἐμφαινόμενος, δέξηται χαρακτῆρας ἐξουσίας τε καὶ εὐεργεσίας αὐτοῦ, καὶ τῶν τελείων μύστις γενομένη. *Nam & Abraham properans celeriter & cum magna alacritate accurrens, iubet virtutem Saram festinare & fermentare tres mensuras similae, facereque subcinericios, quando Deus ipse, comitatus duabus supremis potentiis, principatu bonitateque, ipse unus ille medius triplicem imaginationem operabatur in anima visiva, quarum singulas metiri haud licet, (incircumscriptus enim Deus, & incircumscriptae eius potentiae) sed ipsae metiuntur omnia. Bonitas eius mensura est bono-*

rum,

rum, potentia mensura subditorum: ipse vero imperator mensura est omnium rerum corporearum incorporearumque. - - - Has tres mensuras bonum est fermentari quasi in anima & commisceri, ut persuasa, summum esse Deum, qui super potentias suas eminet & vel sine illis videtur, vel cum illis apparet, recipiat characteres potentiae beneficentiaeque eius, & initietur perfectissimis mysteriis. Ut vehementer obscurus sit hic locus, nec is ego sim, qui omnem ab eo caliginem depellere vel possim, vel velim; hoc tamen ex eo perspicuum est, binas, quas Deo PHILO adiungit, naturas non esse personas, sed virtutes tantum & perfectiones divinas, quas personarum sistit habitu amictas. Hoc inde primum efficitur, quod Deum ait τριττὰς φαντασίας, *triplicem imaginationem* excitasse in ABRAHAMO, idque non in anima, quae meditatur & contemplatur, sed in anima tantum eius ὁρατικῇ, seu in illa, in qua sensus resident; quae quidem, si PHILONEM audiamus; multo inferior est illa, quae a sensibus & externis rebus sese totam abstrahit. Vid. *Lib. II. de Allegor. legis p. 74.* & alias. Igitur tres hae naturae tres tantum sunt notiones aut imagines, quae in illa parte animae creantur, quae sensuum paret imperio. Itane loqui licet de tribus naturis reapse inter se distinctis & segregatis? Idem deinde ex eo intelligitur, quod aperte binas has naturas ἀγαθότητα, *bonitatem*, & ἐξουσίαν *potentiam* esse dicit. *Bonitatem* & *potentiam* quis, quaeso, res esse & naturas a Deo distinctas & seiunctas, sibi persuaserit? Postremo ipsa, quam hic more suo fabricatur PHILO, allegoria rem plane conficit. SARA imago ipsi est virtutis seu viri sapientis & contemplationi dediti. Tres mensurae farinae, quas SARA miscere iubetur, signa sunt trium naturarum divinarum, quas Iudaeus noster inducit. Ipsa SARAE actio, tres istas mensuras miscentis, officium significat animae supra res vulgares elatae, quae tres divinas naturas meditando & contemplando intra se contrahit, ac veluti miscet, ut omnis earum tollatur distinctio. Insulsa haec prorsus & inepta foret allegoria, si PHILO existimasset, binas, quae Deum comitantur, potentias naturas esse per se constantes, aut personas. Contra hanc esse eius sententiam, liquet: Homines, sensuum imperio subiectos, tres quidem in Deo distinguere solere naturas; at virum sapientem, animamque robustam & in libertatem vindicatam perspicere satis & intelligere, divinas virtutes ipsum esse Deum, neque ulla ratione ab essentia eius secerni debere. Quem hicce locus non commovet, eum alius ex *Libro de Abrahamo p. 367.* quo mentem suam clarius enarrat, validius commovebit, ut arbitror. Agit ibi PHILO de eadem re, de qua in superiori loco commentatur, neque dubitat, in narratione MOSIS de tribus viris, qui ABRAHAMO apparuerunt, grande mysterium esse reconditum. Primum MOSAN hoc significare voluisse, tradit, animam a Deo illustratam tres eius imagines percipere. Ἐπειδὰν οὖν ψυχὴ, καθάπερ ἐν μεσημβρίᾳ, Θεῷ περιλαμφθῇ, καὶ ὅλη δι᾽ ὅλων νοητοῦ φωτὸς ἀναπλησθεῖσα ταῖς ἐν κύκλῳ κεχυμέναις αὐγαῖς ἄσκιος γένηται, τριττὴν φαντασίαν ἑνὸς ὑποκειμένου καταλαμβάνει· τοῦ μὲν ὡς ὄντος, τοῖν δ᾽ ἄλλοιν δυοῖν ὡς ἂν ἀπαυγαζομένων ἀπὸ τούτου σκιῶν. *Quum igitur anima illustratur a Deo, tamquam in meridie, & tota, quanta est, repleta luce intelligibili, eiusque splendore circumfusa, umbris eximitur, tres imagines unius subiecti percipit, unam ipsius rei, duas reliquas, tamquam umbras ab ea redditas.* Addit, idem nonnumquam accidere hominibus in luce corporea versantibus, quorum duplex interdum umbra oculos nostros feriat. Praeclare prorsus ad sententiam, quam PHILONI antea tribuimus! Tres divinae naturae, quas exhibet, tres sunt tantum unius rei notiones aut imagines: binae vero posteriores ita affectae sunt ad Deum, sicut umbrae ad corpus, unde fluunt. Quemadmodum itaque nemo corpus aliquod, duplici comitatum umbra, pro triplici habet corpore, aut umbras pro veris habet naturis: ita nec binas, quas Deo sociat PHILO, virtutes ullus duxerit personas esse singulares, aut naturas per se constantes. Radii sunt naturae divinae & perfectiones Dei. Certe, qui de tribus in Deo personis, quas Christiani ex sacris profitentur litteris, eamdem adhiberet similitudinem, quam PHILO de tribus principiis suis, is turpiter in veritatem peccaret, & merito Sabellianae perfidiae argueretur. Sed pergamus PHILONEM audire, qui, paucis verbis interiectis, ita mentem suam de hac Trinitate explicat: Πατὴρ μὲν τῶν ὅλων ὁ μέσος, ὃς ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς κυρίῳ ὀνόματι καλεῖται ὁ ὤν· αἱ δὲ παρ᾽ ἑκάτερα πρεσβύταται καὶ ἐγγυτάται τοῦ ὄντος δυνάμεις, ἡ μὲν ποιητικὴ, ἡ δὲ βασιλικὴ προσαγορεύεται· καὶ ἡ μὲν ποιητικὴ Θεός· ταύτῃ γὰρ ἔθηκέ τε καὶ διεκόσμησε τὸ πᾶν· ἡ δὲ βασιλικὴ κύριος. *Medius est ille pater omnium, proprie nominatus in sacris litteris Qui est: utrumque latus claudunt antiquissimae & proximae eius, qui est, potentiae: quarum altera opifex, altera regia vocatur: illa Deus, per quam condita dispositaque sunt omnia; haec vero dominus.* Haec verba, si in se spectentur, incautum adducere possunt lectorem, ut PHILONEM binas Deo personas adiunxisse statuat: verum circumspectum & prudentem minime fallunt. Tria Dei nomina, quae in sacris leguntur litteris, *Is qui est*, (seu Iehovah) *Deus*, (Elohim) & *Dominus*, (Adonai) ad tres illas naturas divinas refert Iudaeus noster, in quas Deum partitur. Haec vero tria vocabula unum tantum designant Deum. Ergo & tres PHILONIS naturae unum tantum Deum exhibent, verum triplici modo & ratione spectatum, nimirum ut naturam illam, quae per se ex omni aeternitate exstitit, ut conditorem universitatis rerum, denique ut regem & gubernatorem. Clariora etiam argumenta huius rei verba, quae sequuntur, statim suppeditant: Δορυφορούμενος οὖν ὁ μέσος ὑφ᾽ ἑκατέρας τῶν δυνάμεων, παρέχει τῇ ὁρατικῇ διανοίᾳ, τοτὲ μὲν ἑνὸς, τοτὲ τῶν τριῶν φαντασίαν· ἑνὸς μὲν, ὅταν ἄκρως καθαρθεῖσα ἡ ψυχὴ, καὶ μὴ μόνον τὰ πλήθη τῶν ἀριθμῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν γείτονα μονάδος δυάδα ὑπερβᾶσα, πρὸς τὴν ἀμιγῆ καὶ ἀσύμπλοκον καὶ καθ᾽ αὑτὴν οὐδενὸς ἐπιδεᾶ τὸ παράπαν ἰδέαν ἐπείγηται· τριῶν δὲ, ὅταν μήπω τὰς μεγάλας τελεσθεῖσα τελετὰς, ἔτι ἐν ταῖς βραχυτέραις ὀργιάζηται, καὶ μὴ δύνηται τὸ ὂν ἄνευ ἑτέρου τινὸς ἐξ αὐτοῦ μόνου καταλαβεῖν, ἀλλὰ διὰ τῶν δρωμένων, ἢ κτίζον, ἢ ἄρχον. δεύτερος μὲν οὖν, ὥς φασι, πλοῦς οὗτος, μετέχει δ᾽ οὐδὲν ἧττον δόξης θεοφιλοῦς. *Atque ita medius ille, utrinque stipatus suis potentiis, perspicaci menti nunc unam, nunc tres imagines exhibet: unam quando exactissime purgata anima, nec solum ceteram numerorum multitudinem, sed & vicinum unitati binarium supergressa, ad illam simplicem, sinceram, nullius omnino indigam ideam properat: tres vero, quando nondum magnis initiata mysteriis, adhuc minoribus operatur, nec potest eum, qui est, sine alio per se solum comprehendere, sed per ipsius acta, aut conditorem, aut regem omnium. Est autem haec secundaria, iuxta proverbium, navigatio, non aliena tamen a pia sententia.* Totum

vides hic mysterium patefactum. Duplex esse PHILO noster genus hominum sine circuitu affirmat: alterum rude, plebeium & oculis adsuetum; alterum perspicax, contemplationi adsuetum, & popularibus scitis & opinionibus omnino purgatum. Hanc quidem familiam tres istas potentias tres unius Dei notiones tantum esse, praeclare intelligere, Deumque, ut in se est, simplicissimus nimirum & ab omni compositione plane remotus, venerari: illud autem genus longe minori valere perspicientia, neque Deum aliter, quam ex operibus eius, cognoscere posse, eaque de caussa tres veluti personas in eo distinguere, ipsum Deum, virtutem, qua condiderit omnia, & bonitatem, qua regat & administret universa. Illos quidem melius & Deo dignius sentire: sed nec hos contemnendos esse, quod sententiam foveant pietati adversus Deum nullo pacto contrariam. Sequitur apud PHILONEM comparatio ab humanis ducta moribus, qua hanc ipsam de Deo doctrinam clariorem reddere laborat. Esse ait triplicem morum humanorum ordinem, atque hunc ordinem aptum esse ad dogma de tribus Dei notionibus illustrandum. Quosdam homines Deum sine ulla spe praemii proposita colere: hos respondere patri, qui medium ex eius opinione locum inter binas tenet reliquas virtutes. Alios beneficiis divinis excitari, ut honorem summo Numini exhibeant: hoc genus refert ad illam potentiam, quam ad dextrum patris latus collocaverat. Multos denique poenarum & suppliciorum metu in officio erga Deum contineri: hos cum tertia virtute, nimirum regia, confert. Nec elegans, nec ingeniosa est haec comparatio: in qua explicanda praeterea parum sibi constat Iudaeus. Satis tamen in ea lucis est & roboris ad id stabiliendum, quod dicimus, nihil sibi aliud velle hominem, quam hoc: Deum, omni licet concretione careat, triplici tamen ratione considerari posse, & reapse considerari ab hominibus. At figuratum dicendi genus, quo mirifice delectatur, & subtilitatum, a vulgari sensu nimis remotarum, copia perspicaces alioquin viros adduxerunt, ut sanius sensisse hominem, quam sensit, arbitrarentur, eumque fortassis non inepte in Sabellianorum praecursoribus numerassent, inter eos referrent, qui tres in una divinitate personas professi sunt. Addam his, quae disputavi adhuc, unum tantum, tametsi plures in promtu sint, locum, qui solus negotium conficere posset. Ex illis, quae attulimus, liquet, PHILONEM orbis huius constructionem singulari cuidam virtuti, quam dextrum summi Numinis latus ait claudere, & *Deum* vocat, adscripsisse, gubernationem vero eiusdem alteri potentiae, cui sinistrum Dei latus & vocabulum *dominus* dare solet, commisisse. Eo vero, quem iam describbam, loco utramque hanc actionem, cum compositionem orbis, tum eiusdem administrationem, ad unum illum Deum, *qui vere est*, nulla alia potentia ipsi adiuncta refert. ὁ δὲ ταῦτα ἀκοῇ, inquit, - - - ὅτι τε ἔστι καὶ ὑπάρχει θεός, καὶ ὅτι πεποίηκε τὸν κόσμον, - - καὶ ὅτι ἀεὶ προνοεῖ τοῦ γεγονότος, μακαρίαν καὶ εὐδαίμονα ζωὴν βιώσεται. *Haec quicumque audiet, - - esse Deum, praeesseque rebus, & hunc unum esse, qui vere sit, & ab ipso mundum conditum credi oportere, - - postremo numquam non gubernari eum ab opifice suo, is beatam felicemque vitam acturus est. Libro de mundi opificio p. 40.* Hoc dicto accurate expenso, ecquis est, quin perspiciat, PHILONEM, quoties Deo illi, *qui est*, binas addit potentias, *condentem* & *gubernantem*, vulgi tantum more loquutum esse, reapse vero nihil in hoc Deo distinctionis, nullam personam divinam agnovisse?

Iam λόγος ille, *ratio* illa aut *verbum divinum*, cuius toties magnificis verbis PHILO meminit, nos vocat, suamque naturam explorari postulat. Vocabulorum & nominum, quibus hoc *verbum* Iudaeus noster multis in locis ornat, ea vis & ratio est, ut, si ex usu & recepta loquendi consuetudine aestimentur, notionem personae, summo licet Numine minoris & inferioris, in animis pariant. Audit ipsi λόγος hic ἀρχάγγελος, *angelorum princeps*, qui non ἀγένητος quidem seu *ingenitus* sit, *ut Deus*, nec tamen γενητὸς seu *factus, ut homines*, qui legati divini munere apud homines, & vicissim obsidis & conciliatoris partibus apud Deum fungatur, *Libro, quis rerum divinarum haeres p. 501.* Confer *Librum de somniis p. 601. 602.* & EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. XI. Cap. XV. p. 533.* Vocatur ipsi πρωτόγονος θεοῦ υἱός, cui Deus curam sacri gregis commiserit, *Libro I. de agricultura p. 152.* ἀρχιερεὺς seu *pontifex maximus* huius mundi, *Libro de somniis p. 510.* & quae alia sunt eiusdem generis vocabula. Qui loquendi modi quum affines sint illis, quibus divini foederis scriptores filium Dei & aeternum eius verbum celebrare solent, tanto facilius cum veterum, tum recentiorum Christiani coetus doctorum plurimi a se impetrarunt, ut Iudaeum hunc verae de filio Dei doctrinae praeconem fuisse, verbumque, quod praedicat, a CHRISTO, Servatore nostro, non differre statuerent. Ego vero vehementer metuo, ne, si umbrae dissipentur, quibus dictionem suam obscuravit PHILO, verborumque, quibus utitur, potestas ad normam expendatur illorum locorum, quae minus figurarum habent, idem nobis de hoc verbo dicendum sit, quod de binis potentiis eius, de quibus antea egimus. Primam mihi suspicionem hac de re iniecit, quod PHILO mundum hunc ad verbi huius imaginem esse conditum perhibet. Sic enim in *Libro I. Quaestionum & solutionum* apud EVSEBIVM *Praeparat. evangel. Lib. VII. Cap. XIII. p. 323.* Θνητὸν γὰρ οὐδὲν ἀπεικονισθῆναι πρὸς τὸν ἀνωτάτω καὶ πατέρα τῶν ὅλων ἐδύνατο, ἀλλὰ πρὸς τὸν δεύτερον θεόν, ὅς ἐστιν ἐκείνου λόγος. *Prorsus enim mortale nihil ad summi illius ac rerum universarum parentis imaginem effingi potest, verum ad secundi, hoc est, eiusdem verbi imaginem potest.* Idem planius etiam edisserit *Libro de opificio mundi p. 5. f.* Quo loco, postquam dixerat, hominem, MOSE auctore, ad imaginem Dei secundi sive verbi effictum esse, statim addit, dictum hoc ad universum mundum pertinere, qui magis, quam homo, divinam imaginem referat. Quemnam vero Deum intelligat, ad cuius effigiem comparatum hunc esse mundum arbitratur, his statim verbis explicat: Δῆλον δέ, ὅτι καὶ ἡ ἀρχέτυπος σφραγίς, ὅν φαμεν εἶναι κόσμον νοητόν, αὐτὸς ἂν εἴη τὸ ἀρχέτυπον παράδειγμα, ἰδέα τῶν ἰδεῶν, ὁ τοῦ θεοῦ λόγος. *Liquet autem, quod archetypum sigillum, quem dicimus esse mundum intelligibilem, ipse sit archetypum exemplar, idea idearum, verbum Dei.* Huius ego dogmatis nihil prorsus intelligo, si verum illud sit, quod tot viri graves & inclyti constituunt, verbum PHILONIS personam esse divinam. Mundus ad exemplum huius verbi constructus est. Ergo summa sit, necesse est, inter verbum & hunc mundum, qui verbi imago est, similitudo. Constat autem mundus ex elementis, ex sideribus, ex animalibus, plantis, arboribus, hominibus, montibus, fluminibus, vallibus & infinitis eiusmodi rebus aliis. Igitur haec omnia, ex quibus mundus noster est compositus, sine contro-

versia

versia in isto verbo sunt, aut, ut brevi complectar omnia, verbum divinum talis non potest non esse res, talis spiritus aut genius, qualis hicce orbis terrarum est. Viderint vero alii, num personam aut spiritum eiusmodi, adspectabili huic orbi forma & specie similem, sibi valeant animo effingere. Ego quidem nullo modo consequor, cuius formae atque generis persona foret, cuius speciem & exemplum in condenda rerum universitate supremum Numen ob oculos sibi posuisset, quodque in componendis & conformandis mundi partibus imitatus esset. Centaurum citius, Chimaeram, & si quid hisce monstris terribilius & ineptius a poëtis excogitatum est, feram, quam personam ex summo Deo genitam, cuius forma speciesque orbis huius figurae & constitutioni respondeat. Quod si vero verbum hoc exemplar tantum quoddam esse putemus, cogitatione & ratione, si loqui ita licet, a supremo Numine ante mundum conditum productum, & reapse deinceps in hoc orbe expressum, nihilo plus difficultatis in hoc dogmate reperio, quam si quis mihi dicat, architectum ad regulam exempli, quod animo prius conceperat, postea notis in charta consignaverat, palatium quoddam regium exaedificari curasse.

Quae ex dogmate PHILONIS de mondo ad effigiem verbi a Deo condito obscurius intelliguntur, ea ipsemet multo clarius in *Libello de opificio mundi* enarrat: ex quo mentem hominis, quantum fieri poterit, breviter exponam. Docet PHILO primum, *(p. 3. 4.)* Deum diu ante, quam ad orbis adspectabilis constructionem accederet, mundum formasse νοητὸν seu *intelligibilem*, id est, specimen & simulacrum mundi, quem conditurus erat, mente atque cogitatione designasse. Hoc scitum similitudine a rebus humanis ducta illustrat. Comparat nimirum Deum cum sapiente architecto, qui urbem grandem & splendidam exstruere iussus, tanti operis ante omnia imaginem & exemplum mente sibi fingit & veluti fabricatur, quumque ad ipsum opus ventum est, exemplum hoc, quod animo conclusum gerit, continuo intuetur & respicit. Τὰ παραπλήσια, inquit, δὴ καὶ περὶ θεοῦ δοξαστέον, ὡς ἄρα μεγαλόπολιν κτίζειν διανοηθεὶς, ἐνενόησε πρότερον τοὺς τύπους αὐτῆς, ἐξ ὧν κόσμον νοητὸν συστησάμενος ἀποτελεῖ τὸν αἰσθητὸν, παραδείγματι χρώμενος ἐκείνῳ. *Eodem ferme modo de Deo sentiendum est, qui, ubi decrevit ingentem hanc urbem condere, prius formas eius concepit: ex quibus postquam intelligibilem mundum constituit, ad illius exemplar sensibilem hunc condidit.* Magni semper visum est momenti PHILONI hoc dogma de mundo exemplari a Deo, antequam orbem corporeum fabricaretur, cogitatione expresso; neque copias superari posse aut Epicureorum, aut eorum, qui mundum & Deum non differre putant, hoc dogmate neglecto & repudiato, arbitratur. Quare *Libro de victimas offerentibus p. 857.* eos, qui ideas aut species rerum tollunt, eunuchos esse illos, contendit, quos MOSES improbat, neque dubitat, a summa erga Deum impietate hoc genus hominum proxime abesse. Sed haec nunc omittn, & ad ea revertor, quae PHILO de mundo νοητῷ seu *intelligibili* disserit. Mundum ergo hunc in Dei *verbo* situm esse, praecipit. Audiemus ipsa eius verba, ut liberius de sententia eius iudicare cuivis liceat: Καθάπερ οὖν ἡ ἐν τῷ ἀρχιτεκτονικῷ προδιατυπωθεῖσα πόλις χώραν ἐκτὸς οὐκ εἶχεν, ἀλλ' ἐνεσφράγιστο τῇ τοῦ τεχνίτου ψυχῇ· τὸν αὐτὸν τρόπον οὐδ' ὁ ἐκ τῶν ἰδεῶν κόσμος ἄλλον ἂν ἔχοι τόπον, ἢ τὸν θεῖον λόγον, τὸν ταῦτα διακοσμήσαντα. *Quemadmodum igitur illa in architecto praesignata urbs locum extra nullum habuit, tantum impressa artificis animo: eodem modo ne ille quidem ex ideis constans mundus alibi locum habere poterat, quam in DEI VERBO, quod adornavit haec omnia.* Quisquis locum hunc attente legerit, is levi, nisi fallor, labore sentiet, DEI VERBUM nihil esse PHILONI, quam rationem seu sapientiam Dei, non autem personam ex Deo ante mundum procreatam & genitam. Comparatur verbum hoc cum anima hominis, urbem quamdam aedificaturi. Quemadmodum exemplum urbis condendae in ea facultate animi architecti residet, quam intelligentiam vocamus; ita species & forma huius mundi haesisse dicitur in verbo Dei. Haec si ita sunt, verbum Dei illud ipsum in supremo Numine est, quod in architecto intelligentia & ratio, nimirum summa eius sapientia & scientia, qua mundum, quem certo tempore conditurus erat, diu ante figuravit & expressit. Verum clarius etiam in sequenobus *p. 5.* haoc esse sententiam suam, PHILO testatur: Εἰ δέ τις ἐθελήσειε γυμνοτέροις χρήσασθαι τοῖς ὀνόμασιν, οὐδὲν ἂν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν εἶναι κόσμον, ἢ θεοῦ λόγον ἤδη κοσμοποιοῦντος. οὐδὲ γὰρ ἡ νοητὴ πόλις ἕτερόν τί ἐστιν, ἢ ὁ τοῦ ἀρχιτέκτονος λογισμὸς, ἤδη τὴν νοητὴν πόλιν κτίζειν διανοουμένου. *Quod si cui libeat apertioribus uti vocabulis, nil aliud dixerit esse mundum intelligibilem, quam verbum Dei mundum iam condentis. Nec enim intelligibilis urbs est aliud quid, quam illa architecti ratiocinatio, cogitantis iam urbem mente conceptam condere.* Omnem dubitandi caussam haec verba praecidunt, nec ignorare amplius quemquam patiuntur, qualis sit λόγος ille PHILONIS. Mundus νοητὸς & intelligibilis, seu forma & species mundi, quam Deus animo conclusam habebat, priusquam constructionem eius moliretur, non differt a λόγῳ sive verbo Dei. Verbum Dei sic est affectum ad mundum illum intelligibilem, sicuti ratiocinatio architecti affecta est ad formam urbis construendae, quam in animum impressit. At haec duo reapse non distincta sunt, sed cogitando tantum seiunguntur. Quocirca nec muodus intelligibilis & verbum Dei duae res sunt re vera diversae, tametsi ratione & intelligentia discerni queant. Hoc autem si ita sese habet, is, qui verbum PHILONIS personam esse statueret, aut naturam per se constantem, aeque sapienter ageret, ac si cogitationem architecti de urbe condenda naturam esse diceret ab architecto secretam, & personam singularem. Verbum divinum nihil est e contrario, quam ipsa sapientia & ratio supremi Numinis, cui PHILO certis de caussis habitum & amictum personae circumdedit. His, tametsi luculenta sint, si qui nondum cedere velint, atque nomina, quae verbo suo PHILO imponit, *legati, regis, angeli, pontificis maximi, filii primogeniti*, nimis esse diserta putent, quam ut animi quamdam notionem seu virtutem Dei significare possint, eos unice rogatos velim, ut dictionem PHILONIS diligentius considerent, eamque figuris & translationibus audacissimis refertam esse, animadvertant. Qui a vulgari loquendi ratione tantopere recedit, ut Deum perhibeat cum scientia sua congressum esse, atque ex ea, tamquam uxore, filium suum unicum, hunc scilicet mundum, procreasse, hunccine mirabimur de sapientia divina non secus verba fecisse, atque de persona quadam divina; Id autem PHILO perspicue affirmat *Libro de temulentia p. 244.* Τὸν γοῦν τόδε τὸ πᾶν ἐργασάμενον δημιουργὸν ὁμοῦ καὶ πατέρα εἶναι τοῦ γεγονότος εὐθὺς ἐν δίκῃ φήσομεν· μητέρα δὲ τὴν τοῦ πεποιηκότος ἐπιστήμην, ᾗ συνὼν ὁ θεὸς, οὐχ ὡς ἄνθρωπος, ἔσπειρε γένεσιν· ἡ δὲ παραδεξαμένη τὸ τοῦ θεοῦ σπέρμα, τελεσφόροις ὠδῖσι τὸν μόνον καὶ ἀγαπη-

υἱὸν

τὸν αἰσθητὸν υἱὸν ἀπεκύησε, τόνδε τὸν κόσμον. *Proinde rerum opificem patrem quoque suae creaturae iuste possumus dicere; matrem autem scientiam eius, cum qua congressus Deus, non humano more, prosemina-vit creaturam. Illa vero, Dei semine concepto, enixa est iusto partu unicum illum dilectum sensibilem filium, mundum hunc.* Locum hunc tanto attuli libentius, quod cum hoc ostendit, nullum forte scriptorem esse, qui meteoris, quae vocant, orationis magis abundet, nec idcirco dictionem eius ex ordinariis loquendi legibus aestimandam esse, tum illud planum facit, quod adhuc probatum dedimus, *verbum Dei* rationem summi Numinis & sapientiam apud PHILONEM significare. Etenim quis non videt, ἐπιστήμην seu *scientiam*, quacum Deum hoc in loco nuptias celebrasse ait, eam ipsam esse rem, quam tot aliis in locis λόγον, *verbum*, aut, si mavis, *rationem* nominat? Sive PHILO dicat: *Verbum seu ratio Dei mundum fabricata est;* sive hoc modo loquatur: *Deus cum scientia sua congressus est, & mundum ex ea genuit;* sententia eius eadem est, nempe haec: *Deum hunc orbem sapientissime condidit, neque temere aut fortuito tantum opus aggressus est.* Addam aliam eius loquendi rationem, cuius non minor erit in hoc negotio utilitas. Solet PHILO cogitationes & decreta hominum, sapientum in primis, *filios* eorum *spirituales* dicere. Sic, quum *Therapeutidarum* continentiam laudat *Libro de vita contemplat. p. 899.* ideo eas ait corporis sprevisse voluptates, quo sanctiores & coelestes filios divina virtute conciperent & parerent. Τῶν περὶ σῶμα ἡδονῶν ὀλιγωρήσασαι, οὐ θνητῶν ἐκγόνων, ἀλλ᾽ ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἃ μόνη τίκτειν ἀφ᾽ ἑαυτῆς οἵα τέ ἐστιν ἡ θεοφιλὴς ψυχή, σπείραντος εἰς αὐτὴν ἀκτῖνας νοητὰς τοῦ πατρός, αἷς δυνήσεται θεωρεῖν τὰ σοφίας δόγματα. *Contemserunt illae voluptates corporis, nimirum divinae, non mortalis, prolis cupidae, quam solae Deo carae animae ex se ipsis pariunt, excipientes pro semine intelligibiles patris radios, ut decreta sapientiae contemplando percipere valeat.* Qui de hominum cogitationibus tam argute ac figurate philosophatur, is, si Dei sapientiam & rationem, aut divina decreta & cogitata primogenitum Dei filium vocet, nihil ab institutis suis alienum admittit. Altera figura nec durior nec vitiosior est altera.

Haec quo latius, quam initio proposueram, edissererem, cum nobiles illae lites de PHILONIS Theologia, viros inter eruditos dudum agitatae, me commoverunt, tum CVDWORTHI nostri, quos in PHILONIS enarranda doctrina & hic & alias commisit, errores, quos ex illis, quae dicta sunt adhuc, facile quilibet emendabit. Taceo, operae mihi visum fuisse pretium, in explicandis hominis scitis nonnihil collocare studii, ex quo in variis cum sanctioris tum profanae eruditionis partibus praesidia viri docti petere solent, etiamsi non satis sibi ab insidiis caveant, quas tumidum eius & a vulgari regula remotum dicendi genus lectorum struit animis. Meos & sententia PHILONIS de Deo, si quam vim habent, quae disputavimus, haec fuit: Deum, si a viro sapiente atque meditationi adsueto consideretur, naturam esse ita simplicem, ut nihil distinctionis vel cogitando fingere in ea liceat. At non omnium mortalium hanc esse felicitatem, ut oculis ita puris & mente tam serena & perspicaci supremum Numen intueri valeant. Plerisque igitur hominibus permittendum esse, eo quod magna laborent ingenii infirmitate, ut divinam naturam quodammodo dividant, & summo, quod super omnes virtutes eminet, Numini tres inferiores potentias subiiciant, *verbum* nimirum, *Deum* seu virtutem beneficam, & *regem;* quae nihil tamen sint, quam sapientia eius, bonitas & potentia, aut quod idem est, ferendum esse, ut unum Deum triplici ratione ob oculos sibi homines ponant, ut Deum ante orbem conditum sapientissime cuncta prospicientem, ut opificem & conditorem orbis potentissimum, denique ut gubernatorem eiusdem & administrum.

Sed non satis est nosse PHILONIS sententiam: decet etiam in caussas inquirere, quibus, ut ita sentiret, inductus fuit. Igitur & de his pauca quaedam, antequam finem faciam, monebo. Existimo vero, non philosophos modo, quorum in medio Alexandriae versabatur PHILO, verum etiam ipsos Iudaeos homini, ut ita statueret, auctores fuisse. Ad philosophos primum quod attinet Aegyptios, hos iam ante natum servatorem de tribus rerum principiis multum in scholis suis verborum fecisse, satis exploratum est. Vnde dogma hoc acceperint, num a PLATONE, an vero ab aliis PLATONE antiquioribus, & qua ratione illud intellexerint, hoc quidem loco nihil iuvat quaerere. Ab his igitur quum edoctus esset philosophis PHILO, at vereretur tamen, ne tria illa philosophorum principia sanctissimum illud MOSIS de uno Deo praeceptum corrumperent, aut prorsus everterent, ratus est, ad Iudaeorum religionem illa esse accommodanda, nec aliter, quam MOSIS lex id pateretur, a se accipienda. Hoc ductus studio, in locum trium principiorum verorum & per se constantium, quae a philosophis inculcabantur, tres notiones sufficiebat animi, aut Trinitatem personarum, ut ita loquar, cum Trinitate nominum & perfectionum divinarum commutabat. Ita cum philosophiae, quam amabat, tum religioni maiorum, quam omni modo sartam tectamque cupiebat esse, simul a se consultum esse, putabat. Aegre tamen mihi persuadeo, PHILONEM eiusmodi quid tentaturum, atque tres naturas divinas commemoraturum fuisse, nisi ipsam gentem suam ab hac doctrina non nimis esse alienam cognovisset. Magna tum temporis animi provisione gens Iudaeorum cavebat, ne quid admitteret in dogma illud MOSIS de uno Deo, quo nihil habet sanctius, iniuriosum. Vehementer igitur sine ulla controversia fuissent offensi, si PHILO, nullo in populo Iudaico teste & auctore, contra gentis suae sententiam & auctoritatem de tribus divinis naturis tam obscure, at simul audacter, loqui ausus fuisset. Certus igitur ille fuerit, necesse est, nihil sese allaturum, quod grave aut periculosum Iudaeis videri posset, si divinam naturam in tres veluti personas partiretur. Et quid multa? *Ex* ipso licet PHILONE intelligere, Iudaeos aetatis suae vulgo tres in uno Deo personas laudasse. Etenim in *Libro de Abrahamo p. 367.* eorum sententiam, qui tres in uno Deo naturas constituant, nihil habere, quod pietatem laedat, tametsi praeferendi sint illi, qui omnem prorsus a divina natura partitionem removeant, decernit. Δεύτερος, ait, μὲν οὖν, ὥς φασι, πλοῦς ἐστί· μετέχει δὲ οὐδὲν ἧττον δόξης θεοφιλοῦς. *Est autem haec secundaria, quod in proverbiis est, navigatio, non aliena tamen a pia sententia.* Haec primum de nullis, quam de Iudaeis, accipi possunt. Iudaeum enim quis credat philosophos a vera religione aversos in pietatis & veri de Deo sensus patronis numerasse? Nec erat eiusmodi philosophorum de tribus principiis opinio, ut a Iudaeo pro sancta, bona & pia haberi posset: multitudini potius Deorum favebat. Deinde ne

sic

dicerent *archetypum*, seu, ut (15) PHILO loquitur, *τὸν ἐκ τῶν ἰδεῶν παγέντα κόσμον*, *mundum ex ideis coagmentatum & compositum*, qui rerum omnium species & simulacra, quibus spectabilis hic orbis absolvitur, in se contineret & complecteretur. Iidem omnes istas rerum formas, quae *mundum* hunc conficiunt & constituunt *archetypum*, totidem esse distinctas naturas, animalia & Deos, affirmabant. His vero scitis vident omnes hoc esse consentaneum, ut altera haec persona non unus esse Deus, sed cumulus quidam & acervus Deorum, censeatur. Hi Dii vulgo illis audiunt *νοητοὶ θεοὶ*, *Dii intelligibiles*: qua in loquendi ratione vox *νοητὸς* non notione illa generaliori adhibetur, qua Diis *αἰσθητοῖς*, seu *illis, qui in sensus incurrunt*, opponitur, sed peculiari quodam modo, sic ut haec Deorum classis verbo isto a reliquis eorum Numinibus, quae *νοεροὶ θεοὶ*, *Dii intellectuales* dicuntur, de quibus infra quoque disseremus, distinguantur. (16) PROCLUS in PLATONIS *de republica Libros* ideo mali ullam informari posse notionem aut ideam negat, eo quod, si talis exsisteret notio, *καὶ ἡ τῶν κακῶν ἰδέα θεὸς ἔσται· ἐπείπερ πᾶσα ἰδέα θεός, ὡς Παρμενίδης εἴρηκεν*, *haec mali idea ipsa quoque Deus foret: omnis enim idea, id quod ait Parmenides, Deus est.* Ne ipse quidem PLOTINUS, quem alioquin magis sobrie constat philosophatum esse, non totam dimittere potuit opinionem hanc, levitatis licet & amentiae plenam, exempla rerum Deos esse. De secundo enim Deo, seu prima mente ac intelligentia dum disserit, sic inter alia loquitur: *Γενόμενον δὲ ἤδη τὰ ὄντα σὺν αὐτῷ γεννῆσαι, πᾶν μὲν τὸ τῶν ἰδεῶν κάλλος, πάντας δὲ θεοὺς νοητούς.* *Hunc iam genitum* (ex primo Deo, via nimirum emanationis, ex omni aeternitate) *cuncta secum simul entia genuisse, universam pulcritudinem idearum, intelligibiles Deos omnes.* (17) APULEIUS etiam, quod supra iam docuimus, inepte licet prorsus ac imperite, ipsum ita PLATONEM praecepisse perhibet. *Quos Deos*, inquit, *Plato existimat, veros, incorporales, animales, sine ullo neque fine neque exordio, sed prorsus ac retro aeviternos, ingenio ad summam beatitudinem porrecto.* Idem homo, qua in re consentientes sibi IULIANUM habet & alios, maximam partem Deorum ad exempla haec & formas rerum, quibus *mundum* refertum esse dicebant *archetypum*, revocat: *Apollinem*, exempli caussa, solem animo tantum conspicuum, formam esse ait & exemplum illius solis, qui oculis cernitur; *Dianam* speciem esse lunae illius, quam cernimus: & sic in reliquis pergit Numinibus. Denique Aegyptiorum quoque Theologos iam antea vidimus persuasum aliis cupivisse, sese in illis animalibus, quae consecrata publice habebant,

Enn. V. Lib. 8. cap. VII. (Libro de tribus hypostas. archicis p. 489.

sic quidem haec PHILONIS verba capere licet, ac si hi Iudaei, qui triplex aliquid in Deo tum temporis professi sunt, tres tantum Dei notiones, aut tres eius virtutes intellexissent. Namque caussae nihil video, cur eos, qui virtutes divinas ratione tantum & cogitatione a natura divina seiunxissent, & separatim intuiti essent, parum apte atque sapienter de Deo sentire, tolerari licet debeant, affirmasset, quum acutissimi quique Theologi ac philosophi, tam Iudaei, quam Christiani, ipse quoque PHILO, idem fecerint, nec tanto praeditus sit ullus mortalium ingenii acumine, ut Deum, qualis in se est, uno mentis actu, nulla distinctione adhibita, comprehendere valeat. Omitto, plures esse in Deo virtutes atque perfectiones, quam tres, nec idcirco ullam apparere rationem, cur hi Iudaei in numerandis divinis affectionibus ternarium excedere numerum noluissent. Quare nullum mihi dubium est, quin ea, qua PHILO vivebat, aetate plerique Iudaeorum Deum, natura licet unum, certa tamen ratione simul trinum esse crediderint: quod quidem dogma quin partim ex sacris litteris, partim a primis gentis suae conditoribus traditum acceperint, nihil est, cur ambigamus. PHILO vero, qui sacrarum litterarum praecepta maiorumque scita uno colligare vinculo studebat, praetereaque metuebat, ne quid occasionis Iudaeorum hostibus, cum quibus saepius congressus erat, ex hoc dogmate exoriretur, Iudaeis cultum plurium Deorum exprobrandi, tutissimum arbitrabatur, Trinitatem personarum, quam vulgo amplectebantur cives sui, in nominum & notionum Trinitatem convertere. Quum post clarius a Servatore nostro patefactam de tribus in Deo personis doctrinam SABELLIUS, totque, praeter hunc, alii exstiterint, qui nihilominus tria Dei nomina & notiones in trium personarum locum substituere non sunt veriti, cuinam, quaeso, iam antea ab homine Iudaeo, qui philosophiam praeter modum amplectebatur, idem esse factum, mirabile & inauditum videatur? Habes PHILONIS, quam ego quidem puto, de Deo sententiam: habes caussas, quibus ad eam recipiendam meo iudicio accensus fuit. Quamvis igitur ex eorum eximendus sit numero PHILO, qui Christianorum de trino Deo dogma probarunt, & in veritatis huius testibus ex Iudaeis haberi debent, contra Sabellianis potius faveat; locuples tamen idem nobis auctor est, Iudaeorum plerosque, Alexandrinos saltem, ante conditam civitatem Christianam hoc doctos & imbutos fuisse dogmate.

(15) *Philo*) *Libro de opificio mundi p. 4.*

(16) *Proclus*) Exstat hic, qui hodie sic appellatur, PROCLI *in Platonis Politiam Commentarius* ad calcem *Commentarii in Timaeum*. Locus, quem hic designat CUDWORTHUS, legitur *p. 357.*

(17) *Apuleius*) *Libro de Deo Socratis p. 43.* Sed nihil ego video caussae, cur haec verba APULEII, quae de omnibus dicta sunt Diis coelestibus, ad *ideas* tantum seu *Deos*, quos *intelligibiles* vocant Platonici, referantur. Actum iam supra est de hoc APULEII loco, nec non de Iuliani scitis, & Aegyptiorum erga bestias religione, quae hic iterum vir doctissimus tangit.

bant, aeterna illa rerum exempla seu Deos *intelligibiles*, tamquam in imaginibus quibusdam & signis, colete ac venerari.

Ipse certe PHILO scitis tantopere delectabatut Platonicorum, ut Deum statueret, antequam mundum hunc corporeum & oculis subiectum compararet, alium *archetypum* & *intelligibilem* condidisse. De opificio p. 6. (potius p. 3. 4.) Βυληθεὶς (ὁ θεὸς) τὸν ὁρατὸν τυτονὶ κόσμον δημιυργῆσαι, προεξετύπυ τὸν νοητὸν, ἵνα χρώμενος ἀσωμάτῳ καὶ θεοειδεστάτῳ παραδείγματι τὸν σωματικὸν ἀπεργάσηται, πρεσβυτέρυ νεώτερον ἀπεικόνισμα, τοσαῦτα περιέξοντα αἰσθητὰ γένη, ὅσα περ ἐν ἐκείνῳ νοητά· τὸν δὲ ἐκ τῶν ἰδεῶν συνεστῶτα κόσμον ἐν τόπῳ τινὶ ὑπονοεῖν ἀδύνατον. *Deus, postquam decrevit visibilem huncce mundum condere, prius formavit simulacrum eius intelligibile, ut ad exemplar incorporei Deoque simillimi corporeum absolveret mundum, recentiorem hanc antiquioris effigiem, totidem complexurum sensibilia genera, quot in illo intelligibilia: mundum autem illum, qui ex ideis constat, nefas est loco ullo dicendo cogitandoque circumscribere.* Quid? quod ipsum MOSEN, non dubitat scribere, in explicandis rerum originibus hanc philosophandi normam sequutum esse, & in quinque primis *Geneseos* membris coeli terraeque *intelligibilis* constructionem enarrasse, antequam de cotporei orbis ortu exponeret: p. 6. Πρῶτον ὖν παρὰ τῦ νοητῦ κόσμυ ὁ ποιῶν ἐποίει ὐρανὸν ἀσώματον, καὶ γῆν ἀόρατον, καὶ ἀέρος ἰδέαν καὶ κενῦ, εἶθ' ὕδατος ἀσωμάτυ ὐσίαν καὶ πνεύματος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἑβδόμυ φωτὸς ὃ πάλιν ἀσώματον ἦν καὶ νοητὸν ἡλίυ παράδειγμα, κ.τ.λ. *Itaque ante omnia conditor fecit in mundo intelligibili coelum incorporeum, & terram invisibilem, & aëris ideam & vacui: - - deinceps fecit aquae incorpoream essentiam, itemque spiritus, denique postremam lucis septimae, acque incorpoream, & exemplar solis intelligibile.* Sed ab eorum tamen abfuit sententia, qui exempla rerumque formas, quibus mundus archetypus ex eorum iudicio repletus est, totidem esse naturas, animalia, quin Deos, asseverabant. Quamquam (18) alicubi esse genus quoddam narrat, quod, quum utriusque mundi pulcritudinem nimio plus suspiciat, non modo ipsum utrumque mundum in Deos transformet, sed etiam varias eius partes divinis honoribus afficiat, id est, varias mundi *intelligibilis* formas & exempla, *intelligibile* coelum, & terram, solem & lunam, aeque ac maiores mundi spectabilis partes veneretur, seque divina rerum exempla in rebus ipsis, quae sub oculos & sensus cadunt, revereri, dictitet. Verum hoc scholae Platonicae inane somnium ac commentum primo quidem illi superstitionis religionisque generi, quo nihil fieri stultius aut absurdius potest, gratissimum aperuit latibulum. Namque Aegyptii dum bestias consecrabant, ceteti vero populi res inanimatas merasque aliarum naturarum affectiones in Deorum tollebant concilium, perversissimum morem hac tuebantur oratione, divina sese rerum exempla in his omnibus colere. Deinde haec ipsa doctrina ad summam adversus Deum impietatem omnisque religionis despicientiam recta homines ducebat via. Pauci enim tam callido erant ingenio, ut vel cogitatione aeternas hasce rerum formas consequerentur; vix ullus veto adetat, qui simulacra ista aeque firmiter ac certo exsistere sibi persuaderet, atque res ipsae, quae sub sensus cadunt. Certe forma & imago domus, quam sibi animo atchitectus concepit, multo minus veritatis & stabilitatis habet, quam domus ex calce, lapidibus & materie constructa & composita. Ita vero quum affecti essent animo plerique homines, quid evenire, quae potuerat aliud, quam ut, missis perennibus rerum formis, toti ad res sensibus expositas converterentur, sensimque in eam devenirent, qua nihil pietati capitalius & perniciosius est, opinionem, nullos esse Deos, nisi res illas naturales, ex quibus vitae hominum variae utilitates & commoda nascuntur.

Vides itaque, infinitam Deorum introduxisse multitudinem, aeternorum quidem & a mundo secretorum, verum uni summo Numini subiectorum, qui divinas rerum formas divino habitu exornarunt, Deosque νοητὺς seu *intelligibiles* fecerunt. Ex quo simul apparet, iustissimis de caussis eos a nobis de gravissima corruptione divini huius dogmatis de Trinitate postulatos esse, qui alteram eius personam mundum esse statuerunt *archetypum*, omnes autem divinas rerum species tot esse natutas separatas, animalia, quin Deos, esse dixerunt. Nec enim unus erit, si hoc credas, hypostasis ista Deus, sed mundus quidam Diis plenus & (19) tefertus.

Sequitur

(18) *Alicubi) Libro de confusione linguar. p. 345.*

(19) *Refertus)* Non diffiteor, si verba premantur Platonicorum, iureque cum illis agatur summo, omnia huic familiae consectaria recte tribui, quae hic a doctissimo viro crimini atque vitio dantur. Scio quoque, non deesse hoc in genere, quorum tam aperte stolidae ac dementes sunt sententiae, ut, qui purgandis illis & excusandis studere vellet, in ingenium suum & ipsam veritatem graviter

Sequitur tertia depravatio, quam nonnulli ex Pythagoreis & Platonicis antiquae MOSIS aut Hebraeorum de Trinitate doctrinae, cuius unica regula & norma in novi foederis libris exstat, intulerunt. Tertiam triplicis divinitatis personam, quam τὴν πρώτην ψυχὴν seu *principem animam* vocabant, generi huic persuasum erat innumerabilium animorum, sigillatim illorum, quibus inferiora gaudent animalia, quae partes mundi huius sunt, parentem ac genitricem esse. Neque disparem ducebant esse secundae personae, quae ὁ πρῶτος νοῦς, *mens princeps* seu *intelligentia* dicebatur, conditionem, ex qua infinitos alios μερικοὺς νόας, *mentes* seu *intelligentias singulares*, principe illa meliores anima, procreatos esse, decernebant. Quin etiam ad summam principemque personam divinitatis, quam τὸ ἓν & τἀγαθὸν, *unum* & *bonum* vocabant, hoc scitum referre audebant, multas similiter ἑνάδας & ἀγαθότητας, *unitates* & *bonitates*, quae praestantia mentem principem antecedant, prodiisse, autumantes. Instar omnium PROCLI testimonium esto, qui in (20) *Institutionibus theologicis:* Μετὰ, inquit, δὲ τὸ ἓν ἄρα τὸ πρῶτον ἑνάδες, καὶ μετὰ νοῦν τὸν πρῶτον νόες, καὶ μετὰ τὴν ψυχὴν τὴν πρώτην ψυχαὶ, καὶ μετὰ τὴν ὅλην φύσιν φύσεις. *Post igitur illud primum unum sunt unitates, & post illam primam mentem sunt aliae mentes, & post illam primam animam sunt aliae animae, & post universalem naturam sunt aliae particulares naturae.*

graviter peccaturus esset. At si generatim tamen & in universum huius generis disciplina consideretur, neque ex huius vel illius aestimetur commentariis, erit forte nonnihil, quod pro illis dicere hic liceat. Verum est, alteram divinitatis, quam credebant, hypostasin *mundum* ab illis vocari *archetypum & ex ideis conflatum:* quod decretum, si proprie accipiatur, vehementer absurdum & ineptum est. Nec enim quisquam intellexerit, quomodo exemplar huius mundi, ex ideis & rerum formis constans, divina esse persona queat. Verum, si eorum, qui sapientia in hoc genere reliquis praestant, dogmata & dictionem paullo curatius expendamus, patum proprie hoc esse ab illis pronuntiatum, sentiemus. Nil sibi aliud obscuri hi magistri volunt, quam hoc: mundum, quem *archetypum* appellant, in altera divinitatis hypostasi latere reconditum, quemadmodum verbi caussa in CICERONIS ingenio & ratione forma & species *Librorum de natura Deorum* exstabat, antequam ab eo litteris mandarentur, aut in altera hypostasi divina omnes omnium rerum, quae fieri & exsistere ulla ratione possunt, formas & species esse. Quod si ita sese habet, illud primum tollitur, quod CUDWORTHUS hic tantopere huic sectae exprobrat, alteram divinitatis eorum personam rem fuisse ex multis naturis conflatam & coagmentatam, seu cumulum & acervum quemdam Deorum. Quemadmodum vir eruditus, cuius animus infinitis rerum notionibus & exemplis refertus est, ideo tamen a nemine sanae mentis pro homine habetur ex multifariis naturis concreto & composito: ita nec divinam rationem, seu alteram Trinitatis Platonicae personam propterea ut congeriem quamdam Deorum spectari, fas est, quod rerum omnium, ex quibus hic mundus consistit, formas atque species continet. Assumo nunc, alteram divinitatis Platonicae *hypostasin* personam esse proprie ac vere ita dictam, alioque loco id mihi expediendum reservo, num sectius illi coniiciant, qui eam divinam tantum virtutem esse volunt, habitu personae ab his philosophis vestitam.

Verum dicet aliquis: Omnes tamen species seu ἰδέας ab hac secta Deos esse nuncupatos, nec ideirco dubium cuiquam esse posse, quin haec altera persona, de qua loquimur, ingentem Numinum turbam sinu suo conclusam gesserit. Equidem quosdam huius generis locos produci posse confiteor, quibus omnes rerum species Dii appellantur. Attamen hi primum pauci admodum sunt numero, deinde ex iis tantum sectae huius philosophis depromti, qui cerebrum sibimet ipsis inanibus contemplationibus excussisse videntur, denique sine ullo dubio figurati & parum proprii. Equidem hominem sui compotem serio sibi umquam persuasisse, formam & speciem arboris, aut vulpis & leonis, aeternam licet & ex ipsa Dei ratione genitam, divinam naturam aut Deum proprio sensu esse, nullo modo crediderim. Si qui fuerunt inter Platonicos, quorum effata non alia quam hac ratione, possunt exponi, id quod tamen dubito, rem mihi malim esse cum Phrygibus, qui sero quidem sapiunt, at sapiunt tamen aliquando, quam cum eiusmodi philosophis, quos verborum suorum potestatem ignorasse, certus sum.

At Deos tamen νοητοὺς seu *intelligibiles* omnes praedicant Platonici. Hi quid sunt aliud, quam rerum species seu formae & ideae? Ita quidem doctissimus CUDWORTHUS cum aliis existimat, quo sententiae suae pondus addat. Sed mihi satius videtur, hic etiam cum illo divortium facere. Exponam tribus verbis, quinam sint Dii νοητοὶ seu *intelligibiles* ex Platonicorum decretis, si quidem per summam huius familiae obscuritatem mentem mihi eorum perspicere licuit. Dii νοητοὶ non generatim sunt omnium omnino rerum formae & species, sed earum tantum, quae a Platonicis Deorum in numero habebantur. Certum erat huic generi, omnium rerum, quibus universitas haec absolvitur, aeterna in Deo exempla & formas exstitisse. At multas huius universitatis partes, sidera in primis, solem, lunam, & alia, in quibus animam & vitam inesse putabant, Dii apud eos habebantur. Horum itaque Deorum non poterant, quin etiam ab aeterno formas & species exstitisse in Dei ratione constituerent. Hae formae speciesque Numinum Dii sunt illi, quos νοητοὺς schola nominat Platonica. Parum digna forent haec otiosorum ingeniorum ludibria, in quibus nec salis aliquid, nec lucis est, quae diligentius a viro bono & erudito explicarentur, nisi essent inter christianos, qui ad corrumpendam veritatem ineptiis hisce abuterentur, & prae his glandibus verae sapientiae fructus propemodum spernerent.

(20) *Instit. theol.*) Hae PROCLI *Introductioni ad Theologiam Platonicam* sunt adiectae, & *Capitibus CCXI.* constant. Verba, quae hic afferuntur, exstant *Cap. XXI. p 426.*

naturae. Ad quem locum non possum, quin praeteriens moneam, Platonicos hos communi, qusm credebant, ψυχῇ seu animae mundi communem quamdam Φύσιν seu naturam vere exsistentem subiunxisse, quamquam hactenus, ut, praeter eam, esse quoque alios peculiares λόγους σπερματικοὺς, *ratsones gignentes*, aut principia fingentia & formantia, concluderent.

Non est vero, cur suspicetur aliquis, PROCLVM forte solum tam subtili & arguto suisse ingenio, ut νόας illos induceret, atque, praeter principem illam mentem & intelligentiam, esse aliud genus mentium seu intelligeniisrum, decerneret, quod non modo bonitate ac sapientia nulla ratione mutabili praeditum, sed etiam immobile prorsus esset. eaque de caussa omnes ordines animarum, quas naturas definiebant semet ipsas cientes & moventes, longe superaret. Nam & multi ex Platonicis alii idem prorsus, quod ille, sciscunt. In quibus quod (21) PLOTINVM numero, hic eius, praeter alios, locus facit: ὅτι ἀθάνατοι δὲ ψυχαὶ, καὶ νοῦς πᾶς, ἐν ἄλλαις διὰ πλειόνων εἴρηται. *Animos esse immortales, & quasvis mentes & intelligentias, id fusius a nobis alias probatum est.* Quod dictum FICINVS his verbis explanat: *Hic & supra & infra saepe per verba Plotini notabis, plures esse mentium animarumque substantias inter se distinctas, quamvis inter eas unio sit mirabilis.* Similiter, quod PROCLVS excellentius aliquid & nobilius fingit mentibus illis immobilibus, tametsi multiformibus, quas νόας nuncupat, nec modo unam perfectissimam bonitatem & unitatem, sed & ordinem quemdam singularium *henadum*, *monadum* & *agathoteton* illis praeponit, id pluribus quoque aliis placuit, in primis autem SIMPLICIO, cuius haec verba sunt: Ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἀγαθὸν πάντα παράγει, τά τε πρῶτα, καὶ τὰ μέσα, καὶ τὰ ἔσχατα· ἀλλὰ τὰ μὲν πρῶτα καὶ ἑαυτῷ προσεχῆ ὅμοια ἑαυτῷ παράγει, μία ἀγαθότης πολλὰς ἀγαθότητας, καὶ μία ἑνὰς, ἡ ὑπὲρ πάσας, πολλὰς ἑνάδας. *Ex semet ipso id, quod bonum est, omnia producit, tam media, quam prima & postrema: verum prima quidem sibique contigua similia sibimet ipsi producit, una bonitas multas bonitates, & una simplicitas atque unitas, quae omnes alias superat, multas unitates.* Quae consequuntur verba, ea SIMPLICIVM *henades* illas & *autoagathotetes* pro naturis habuisse separatim exsistentibus & interiori sensu praeditis, declarant: Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τῶν ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ, διὰ τὸ πρὸς αὐτὸ ὁμοφυὲς, οὐκ ἔξεισι τοῦ εἶναι ἀγαθὰ, ἀκίνητα ὄντα καὶ ἀμετάβλητα, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἀεὶ μακαριότητι ἱδρύμενα, οὐκ ἐνδεῆ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτι αὐτοαγαθότητές εἰσι· *Ac prima illa, quae a primo bono producuntur, quia cum hoc cohaerent, a bonitate non recesserunt, quum immobilia & immutabilia sint, & in eadem semper beatitate collocata, non indiga boni, quia per se bonitates sunt.* Postea ad νόας quoque progreditur SIMPLICIVS, quos docet naturas quidem esse his inferiores, de quibus dixerat, neque ex sese bonas, αὐτοαγαθὰς, sed ex aliena beneficentia & liberalitate, attamen ipsa natura sua immobiles: ex quo confici, subiicit, eos nullo modo deteriores fieri posse, aut bonitatem, quam aliunde acceperunt, amittere. Haec licet ita sese habeant, non possum tamen, quin ingenue confitear, videri nonnullos ex Platonicis nomen *henades* nonnumquam alio sensu adhibere, eoque nihil aliud indicare, quam illa rerum exempla, quae divinae obversantur menti, de quibus paullo ante loquuti sumus. Secus illi, qui primi PLATONEM & PYTHAGORAM sequuti sunt, quos istas rerum formas non *henades*, sed numeros, dixisse novimus.

In Epicteti Enchir. p. 9.

p. 11.

Magnam ergo Deorum inferiorum, at supramundanorum tamen & aeternorum, turbam, praeter illos νοητοὺς θεοὺς, seu *intelligibiles Deos*, in lucem protraximus. Apparent iam, ut saepissime vocantur amicis suis, θεοὶ ἑνιαῖοι, *Dii henadici* seu *monadici*, sive greges *henadum*, *unitatum*, & *autoagathoteton*, *bonitatum*, item *Dii intellectuales*, θεοὶ νοεροὶ, sive *noës*, mentium nimirum & intelligentiarum immobilium (22) examina.

Ceterum νόες isti sive νοεροὶ θεοὶ, id quod ante iam monuimus, ex iudicio sectae illius, cui ortum debent, ordinem constituunt naturarum animis cunctis nobiliorum: ex quo consequitur, ipsam principem omnium animam, seu tertiam Trinitatis Platonicae hypostasin infra ess esse positam. Rursus ἑνιαῖοι θεοὶ, sive *henades*, uti vocantur, aut *simpli-*

(21) *Plotinum) Libro, quod ens unum idemque semper totum est ubique, Ennead. VI. Lib. IV. Cap. X. p.* 653. Sed multis mihi videtur opus esse machinis, antequam ex his PLOTINI verbis cogi queat, omnibus subtilitatibus illis metaphysicis, quibus mirifice PROCLI pascebatur ingenium, hunc etiam philosophum fuisse deditum. Non is est PLOTINVS, quem laudem, aut numquam sanas purgataeque rationis leges violasse putem. Certus sum e contrario, hominem hunc furoris cuiusdam philosophici genere ita esse saepenumero abreptum, ut de sanitate & animi statu deiiceretur. At PROCLO tamen perspicuitate praestat, neque tot, quot ille, vanissimis commentis scatet.

(22) *Examina)* Vid. de his Diis PROCLVM *Theol. Platonicae Lib. I. Cap. XIII. p. 38 s.*

simplices monadicique Dii θεὰς omnes dignitate ac praestantia superant, ipsamque ideo summam mentem, sive alteram divinitatis personam post se relinquunt. Vterque vero ordo hic Deorum aeternus & perennis ab his philosophis dicitur. At nihilo tamen minus, quum naturae tantum sint singulares, non autem universales, certe is erraverit, qui ex rerum genitarum & conditarum numero eas exemerit. Quod si vero ad res pertinent conditas, consentaneum omnino est, ipsam secundam tertiamque Trinitatis huius personam, sive primam mentem principemque animam in rerum quoque genitarum numero collocare. Neque enim fieri potest, ut res quaedam condita & creata superior sit re nec genita nec condita. Quamobrem PROCLVS & quidam alii homines Platonici Trinitatem hanc non secus interpretantur, ac scalas quasdam naturarum in hac rerum universitate, in quibus certis gradibus a principe maximaque omnium natura sensim ad minores inferioresque naturas, ad animos usque animalium, cogitatione descendatur. Qua ratione PROCLVS adduci sese passus est, ut, quo scalas istas perficeret, tribus hisce rerum classibus & ordinibus quartum, eumque tertio ordine, qui animos complectitur, inferiorem, adderet, *naturarum* nimirum classem. Haec ultima est familia, quam ea mundi pars, in qua patiendi facultas est, corpus scilicet & materia, continuo in rerum natura excipit & sequitur. Ergo, rebus omnibus circumspectis scalae illae rerum, quibus genus hoc naturas complectitur corpore secretas, non tam tribus, quam quatuor, constat gradibus & classibus rerum, neque *Trinitas* idcirco proprie appellari potest. Harum classium altera nobilitate vincit alteram: atque omnes totidem veluti sunt orbes seu sphaerae, quae mutuo quidem sese contingunt, nec tamen parem dignitatem obtinent, sed gradu seiunctae sunt. Prima *henadum* est, seu *unitatum:* altera *noës*, *mentes* seu *intelligentias* comprehendit: ad tertiam *animi* referuntur: quartam denique *naturae* conficiunt. Singulas hasce classes rerum existimant hi philosophi constare una principe ac universali natura, quae bona sua ex se ipsa habet, nec aliunde accepit, totamque, capitis instar, familiam gubernat, multisque singularibus naturis, quibus omne, quod habent, aliunde venit. Vna igitur est princeps & universalis *henas*, multae singulares & inferiores *henades:* una *mens*, νῦς & *intelligentia* rerum omnium princeps, multi minores & secundarii νόες seu *intelligentiae*: una princeps & universalis *anima*, innumerabiles rursus *animi* secundarii: denique una *natura* universalis, at infinitae singulares. Ex his rebus, praeter summum illud τὸ ἓν & τὸ ἀγαθὸν, *unum* & *bonum*, primam mentem, & principem animam, omnes generatim singulares *unitates* seu *henades*, & *noës* seu *mentes*, denique omnes *animos* humanis animis praestantiores Deorum honestabant nomine. At hominum animos, & qui his minores sunt, quartum denique rerum ordinem, qui *naturarum* dicebatur, Numinum excludebant agmine. Nec enim aliquid divinum haberi posse putabant, praeter id, quod rationis particeps homineque maius esset. Varias itaque Deorum constituebant familias dignitate dispares & ordine, praetereaque Deos omnes in ἀϊδίυς, *aeternos*, & γεννητὺς, seu *generatos* & certo tempore factos partiebantur. At nusquam tamen discrimen illud, quod Deum proprie sic dictum resque creatas ab eo segregat, aperte ac perspicue demonstrant, neque docent usquam, quo loco in his rerum scalis vera desinat divinitas, resque factae atque generatae incipiant. E contrario, dum divinitatem certis gradibus distinguunt, atque descendendo diminuunt veluti semper & extenuant, commissuram illam, quae Deum resque genitas coniungit, sic sensim obducunt & eliminant, ut totam fere deleant, nec ullum relinquant vestigium differentiae illius, quae Deum eiusque opera secernat. Deum videntur affirmare resque ab eo factas non differre, nisi gradu, neque haec vocabula, *Deus* & *res condita*, ipsius naturae diversitatem indicare, sed dotes tantum & ornamenta minora vel maiora. Ita vero quis, quaeso, non intelligit turpiter veterem de tribus principiis doctrinam ab hoc genere (23) contaminatam esse?

Con-

(23) *Contaminatam esse*) Recte vir doctissimus & ingeniose in has metaphysicas novorum Platonicorum argutias invehitur, quae cum per se futiles & obscurae, tum propius, si accurate ponderentur, ab impia eorum absunt sententia, qui Deum & hanc rerum universitatem differre negant. Sed in omni tamen huius sectae Theologia & philosophia exploranda hoc regulae instar adsciscendum mihi videtur, sensu molliori, quam primus postulare videtur verborum adspectus, dicta eius esse interpretanda: quae si ordinario accipiantur sensu, summam certe spirant amentiam. Singularis est, quam adhibet genus hoc, dictio, & a consuetis humani sermonis legibus vehementer remota: quod quum non animadverterent doctissimi quidam viri, opiniones ei adscripserunt stultissimas, a quibus tamen alienum fuisse videtur. Rebus fere omnibus corporeis spretis ac neglectis, philosophi hi, toti contemplationibus immersi, nil nisi formas, notiones & ideas rerum curabant, quarum, ut foecundissimis erant ingeniis, non paucas distinctiones comminiscebaN-

Constat iam, ut arbitror, qualis illa sit PLATONIS Trinitas, quam opponimus ei, quae inter Christianos recepta est. Ipsa quidem si spectetur, ut in se est, PLATONIS de tribus principiis doctrina, ac in prima eius semina & fundamenta inquiratur, Christianorum nullo modo adversatur dogmati, vixque dubitare licet, quin eam PLATO Hebraeorum MOSIsque scitis ote quondam propagatis debeat. Verum exstiterunt ex eius PYTHAGORAEque affectatoribus non pauci, qui sanctam hanc & veterem disciplinam perverse interpretati sunt, ingenioque depravarunt & corruperunt: quod quidem, si naturam huius dogmatis cogites, quod mysterii plenum est & arduum, minus admirabile videri debet. Huius generis ex commentationibus Trinitas illa prodiit, quae differentiam omnem tollit inter Deum resque factas a Deo, cunctosque limites, quibus utrique seiunguntur, removet, divinitatem deorsum semper eundo continuo deprimit & imminuit, at simul auget & multiplicat, neque desistit antea, quam Deum in corporeum huncce orbem detruserit & immerserit. Huc autem ubi ventum erat, latius etiam ut serperet malum, divinaque natura & ratio ad partes quoque mundi animatas, stellas & daemones, transferretur, & propagaretur, necesse erat. Quare recte atque sapienter sentiunt, qui, doctrina ista duce, huc unice ferri homines, contendunt, ut infinitam sibi constituant Deorum multitudinem, mundumque ipsum & res a Deo procreatas divino cultu & honore afficiant. Haec dum scribo, non possum, quin simul memorem, hanc unam Platonicorum sectam primis rei Christianae temporibus Servatoris nostri discipulos publicis scriptis aggressam esse. CELSVM quidem ORIGENES suspicatur Epicureum fuisse: sed perspicuum tamen est, Platonici hominem personam saltim sibi adsciviſſe. Caussam rei huius duplicem opinor esse. Primo enim familia haec, quae PLATONIS & PYTHAGORAE in verba iuraverat, reliquis omnibus religiosior erat, proximeque ideo ad Christianam disciplinam veritatemque divinam accedebat; hominum licet contingere posset vitio, ut, quemadmodum res optimae deterimae, si corrumpantur, fiunt, ita melior haec philosophia in pessimam omnium commutaretur. Quamobrem etiam maiori fiducia & fortitudine, quam reliquae sectae, opes Christianorum invadere ac debellare poterant. Deinde Platonicorum praeceptis & dogmatibus, ut quidem vulgo intelligebantur, nulla erant aptiora & magis idonea ad multitudinem Deorum cultumque, quem tot Diis afferebant gentes, tuendum & (24) defendendum.

Quod ad Christianorum vero Trinitatem attinet, tria proferre statui in medium, quo vis huius dogmatis & sententia sic, uti fas est, pateat. Ergo ptimum nostram Trinitatem animadverto non constare nudis nominibus & vocabulis, aut unius eiusdemque rei & naturae imperfectis notionibus. Tale si quis enim probet Trinitatis genus, ei non

bantur. De his autem notionibus & exemplis rerum quo commodius philosophari possent, moris erat illis, in personas & Deos animi sui notiones transformare, neque secus de illis, quam de Diis & animalibus, verba facere. Idem nostris philosophis usu venire videas, qui, quas animo conceperunt, rerum species & ootiones oon raro ut naturas sibi sistunt per se constantes, atque de virtutibus, de eo, quod pulchrum, booum, iustum, infinitum dicitur, noo aliter differunt, quam si de hominibus instituta ipsis esset oratio. Hoc qui oon semper ob oculos habebit positum, Platonicorum libros legens, is, vereor, oe interdum pessimus eorum interpres evadat. Atque hac ratione, mea quidem sententia, quae de Diis *essentialibus*, *intellectualibus*, *beniacis*, & nescio quibus aliis PROCLVS & socii eius differunt, spectanda sunt. Ipsa hominum verba si intueatis, de Diis vere ita dictis & de naturis per se constantibus eos agere, iurares. Quod si vero totum doctrinae contextum propius inspicias, &, de hisce Diis quaenam praedicent, sciscitetis, vix dubitabis, quin parum proprie loquuti sint, & notiones personarum & Deorum habitu ornaverint. Omnes, ut verbo efferam, quod sentio, hi Dii Platonicorum nihil sunt, quam variae in divina intelligentia notiones & multiformes rerum ideae. Tantum enim huic familiae robur & aes circa pectus erat, ut ipsam divioam intelligentiam oon vereretur pertentare, iofinitamque summi Numinis scientiam, non secus ac Mathematici pulverem radio, distinctiunculis & inficetis vocabulis describere. Sed cedam facile hac sententia, si cui aliter post lectos huius ordinis duces ac principes videatur: nec invitus illis me adiunxero, qui, re bene perspecta, concludent, nimium intelligendo effecisse hos philosophos, ut semet ipsos haud intelligerent. Legi tamen & conferri cum his velim, quae ipse paullo post CVDWORTHVS ad excusandos Platonicos de dictione eorum disputat.

(24) *Defendendum*) De philosophia CELSI, quem ORIGENES repressit, dedita opera, si Deus consiliis meis faverit, ad ORIGENIS libros commentabor. Recte CVDWORTHVS animadvertit, hunc Christianorum hostem minime ex EPICVRI grege fuisse. ORIGENES haud dubie ex duobus CELSIS unum conflavit, & Epicureum CELSVM cum Platonico confudit. Caussa praecipua, propter quam nulli fere, praeter Platonicos, philosophi in primos Christianos scripserunt, ista fuit sine dubio, quod haec secta totum fere orbem Romanum tum temporis repleverat, reliquis aut neglectis, aut prope deletis. Nec tamen spernendae sunt, quas hic vir doctissimus profert, rei huius rationes.

ei non difficile erit, in ipsa prima PLATONIS hypostasi, quam τὸ ἓν & τἀγαθὸν, *unum* & *bonum* nominat, & fortassis etiam in prima divinitatis persona, quam CHRISTI confitentur assectatores, eam reperire. Bonitas exempli caussa, sapientia seu intelligentia, voluntas denique seu agendi facultas tres sunt unius personae huius, imperfectae licet, notiones. Equidem PLOTINVM non ignoro tam ingenio in sublime ferri, ut primum summumque rerum omnium principium, eo quod perfectissimo modo simplex & unum sit, neget variis cogitationibus & intelligendo distineri, statuatque, illud ne semet ipsum quidem, si vocabulis proprie velimus uti, dici posse intelligere, νοεῖν ἑαυτό. Sed idem tamen philosophus idcirco nulli fas esse adiicit, excellentissimam hanc naturam rerum ignaram aut insipientem existimare: hos enim loquendi modos in eiusmodi tantum res cadere, quae intelligendi vim natura habeant. Νῦς μὲν γὰρ μὴ νοῶν ἀνόητος. *Intellectus, nisi intelligat, demens merito iudicatur.* Itaque in summo Deo esse simplicem claritatem quamdam certumque splendorem, largiri videtur, qui omnem longe superet intelligentiam & cognitionem: quemadmodum ipsum solis corpus certo quodam fulget lumine, quod secundarium illam lucem, quae proficiscitur ex eo, multis modis vincit. Deum autumat νόησιν αὐτὴν, *ipsam cognitionem* appellandum esse, quae ipsa non intelligat, sicut ipse motus non movetur. Verum subtiliora sunt haec placita, quam ut ordinariis placere queant ingeniis: atque ego vix ullum esse puto mortalium, qui par sit huic dogmati capiendo, quod summum illum Deum, quo nihil exstat augustius & perfectius, non se ipsum, neque omnem virtutis potestatisque suae ubertatem & amplitudinem perfecte, modo licet simplicissimo, comprehendere, atque nescium esse eorum, quae ex se ipso manant & prodeunt, inculcat. Quamobrem argutum hoc PLOTINI, ipsiusque fortassis PLATONIS, commentum tantopere contemtum est a recentioribus PLATONIS amicis, ut hominis illud esse ducerent mirifice ingenio abutentis, nec periculo carere putarent. Sic enim SIMPLICIVS: ἀλλὰ καὶ γνῶσιν ἔχειν ἀνάγκη τὴν ἀκροτάτην· οὐ γὰρ ἄν τι τῶν ὑπ' αὐτοῦ παραγομένων ἀγνοήσειεν. *Quin & cogitatione summa* (Deum) *esse praeditum, necesse est: neque enim quidquam a se creatum* (25) *ignoraverit.* Similiter (26) AVGVSTINVS nonnullos e Christianis refellit, qui aetate sua λόγον seu aeternum verbum veram illam esse sapientiam & intelligentiam, decernebant, cuius ope pater ipse saperet ac intelligeret: hoc enim nihil esse affirmat aliud, quam verbum in notionem imperfectam divinitatis convertere. Quamquam quid multis hic opus est? Quoniam loco Christiani habeant eorum opinionem, qui Trinitatem nominibus, vocabulis aut Dei imperfectis notionibus absolvi existimant, id satis tum declaratum est, quum SABELLIVS aliique simili ratione sentientes publicis legibus configerentur & condemnarentur. Quare hoc primum certum nobis esto, tres a Christianis in Deo *hypostases* seu personas constitui.

Enn. VI. lib. VII. c. XXXVII. (Libro: quomodo idearum exstitit multitudo, atque de ipso bono p. 719.)

In Epict. p. 335.

Alterum, quod de trina illa divinitate, quam profitentur CHRISTI discipuli, monendum mihi esse arbitror, hoc est: Altera quidem Trinitatis nostrae persona generata est e principe, tertia vero ex prima & secunda persona procedit: sed inde tamen haud confici debet, secundam tertiamque personam res & naturas esse factas & conditas. Rationes, cur ita sentiamus, sequentes habemus. Principio utraque haec persona non est, quod ARIVS docebat, ἐξ οὐκ ὄντων facta, id est, minime, quum nulla esset antea, certo tempore coepit esse & exsistere. Neque de illis ulla dici potest ratione: *Erat, quando non erant.* Contra ex infinito fuerunt tempore, neque alia ratione, quam ipse pater, perennes ac aeternae. Deinde binae hae personae non ab aeterno tantum emanarunt, si fas est uti verbo hoc, verum etiam necessario exsistunt: ex quo efficitur, fieri nulla ratione posse, ut destruantur, deleantur, aut ad nihilum redigantur. Iam quis

(25) *Ignoraverit*) Specimen hic capere licet tumoris & insanae Platonicorum sapientiae. PLOTINVS hoc unum volebat inculcatum, quod omnes fatentur, qui recte de divina natura existimant: Deum non ita intelligere, ut miseros mortales, verum modo longe perfectiori atque meliori, quem nullum humanum ingenium consequi meditando valeat. Ita si loquutus fuisset, & ab omnibus fuisset intellectus, & in nullius reprehensionem incurrisset. Sed Platonici suis indignum esse ducebant ingeniis, reliquorum hominum more loqui, nec quidquam tam retrusum & abditum esse volebant, quin id sibi pateret & apertum esset. Itaque si nihil habebant, quod de rebus ipsis dicerent, obscuris homines pascebant vocabulis, & ignorantiam suam splendidis tegebant figuris & comparationibus. Superiori saeculo THOM. HOBBESIVS imitatus est PLOTINVM, & scientiam Deo proprie sic dictam derogavit: quod tametsi commode potest explicari, longe tamen tutius omittitur, quam dicitur, quum gravissimis erroribus occasionem praebere queat.

(26) *Augustinus*) Lege initium *Lib. VI. de Trinitat. Cap. II. III. s. p.* 598. 599. *T. VIII. Opp.* quo in eos disputat, qui filium dicebant esse sapientiam eam, qua pater est sapiens: ex quo scito consequi, monet AVGVSTINVS, patrem sine filio non esse sapientem.

quis nescit ex lege non minus sanioris Theologiae, quam philosophiae, de rebus haud dici posse creatis, eas ex omni aeternitate fuisse, atque nullo pacto exstingui ac dissolvi posse? Quamobrem, quod nec esse coepit aliquando, nec exitium & interitum metuit, id nullum omnino dubium est, quin ex rerum creatarum ordine eximendum sit. Sed non defuerunt tamen in philosophis, qui, praepostere licet ac adversa veritate, rerum universitatem & aeternam esse, & ex Deo fataliter & necessario emanasse, contenderunt: cui dogmati hoc est conveniens, ut eadem interitus & exitii expers habeatur. Huic generi ut occurramus, addimus, alteram tertiamque divinae Trinitatis personam non propterea tantum extra rerum creatarum numerum esse, quod aeternae sunt, quod necessario ex divinitate emanarunt, quod denique tolli ac exstingui nequeunt, verum ideo quoque, quod sunt *universales*. Vtraque nimirum totam rerum naturam omnesque res creatas & genitas vi sua complectitur & arcet, idcircoque infinita duci debet. Contra reliqua omnia, quae extra Trinitatem sanctissimam sunt collocata, singulares tantum naturae sunt ac finitae. Quocirca sic rationem concludimus: creatam atque genitam nullam statui posse naturam intelligentem, quae ex aeterno fuit, quae necessario exsistit, quae aboleri nequit, quae denique infinita aut *universalis* est.

Sequitur tertium, quod hac in caussa arcte tenendum esse arbitramur. Tres istae hypostases seu personae unum tantum vere ac proprie Deum conficiunt. Namque primum omnibus una tantum eademque voluntas natura inest: quod quidem ORIGENES his verbis expressit: Θρησκεύομεν οὖν τὸν πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ, καὶ τῇ συμφωνίᾳ, καὶ τῇ ταυτότητι τῆς βουλήσεως. *Veneramur nos patrem veritatis, & filium, qui est veritas, tamquam duas, si hypostasin spectemus, naturas, at tamquam unam eamdemque rem, si consociatio earum, si sententiarum concordia, si voluntatis consideretur unitas.* Deinde physice, si quidem verbum hoc tantae rei magnitudinem capit, unum quoque sunt, atque mutua sese περιχωρήσει & ἐνυπάρξει, *permeatione* ac *inexsistentia* complectuntur. Qua de re Servator noster sic loquitur: *Ego sum in patre, & pater in me: paterque, qui operatur in me, haec opera perficit.* Fateor, qui simile consociationis & coniunctionis exemplum in rebus quaerit creatis, eum magno nihil agere conatu, nec usquam talem reperiri unitatem. Quod si tamen nosmet ipsos tantum contemplemur, habebimus, quod nos edoceat, fieri omnino posse, ut duae distinctae naturae, toto licet genere disiunctae, altera corporea, altera expers corporis, tam arcto consocientur vinculo, ut unum fiant animal unaque persona. Tanto minus fas nobis erit, isthuc in disceptationem adducere, fierine queat, ut tres divinae *hypostases* unum Deum coniunctim & simul constituant?

Adv. Celsum (Libro VIII.) p. 384.

Quapropter, quidquid illi demum clamitent, qui religiones omnes adspernantur, ego tamen Christianorum hoc de trina divinitate dogma, etiamsi humanis mentibus non omni ex parte sit pervium, nullis tamen rectae rationis decretis & praeceptis repugnare, nec ad res, quae fieri nequeunt, pertinere, alacris & erectus tucor. Novi, quae sit horum hominum perversitas. Omne statim, cui comprehendendo insanus eorum stupor non sufficit, aut quod aegre capiunt animi fatuis infecti opinionibus, despiciunt, atque stultitiae ac delirationis arguunt: quam propter caussam nec ipsum ferre Deum volunt. Cui generi utinam fomenta nequitiae interdum non suppeditarent ex illis aliqui, qui Deum alioquin, religionem & Trinitatem fatentur esse. At videmus, quosdam in eo elaborare unice, ut hoc dogma, cuius hic sanitatem defendimus, illis prorsus adversari scitis, ostendant, quae mens ceteroquin & ratio humana omni dubio & controversia vacare iudicat. Cuius quidem consilii parum eos honestas habere caussas, arbitror. Namque id agere partim videntur, ut homines hoc modo sibimet ipsis fuisque ratiocinationibus eripiant, idque sine ratione cogant credere, quod ut credant, e re ipsi sua ducunt, partim ut ingenia eorum in sacram quamdam adducant servitutem, ne ab aliis abhorreant nimis ipsorum opinionibus, quae nullis, nisi mente captis, placere queunt. Tota scilicet huc redit huius generis ratio: Nihil est, quod humanum magis torqueat & excruciet ingenium, nihil, quod ab omni fide magis remotum sit, nihil, quod sana magis ratio repudiet, quam id, quod de tribus in Deo personis sacrae tradunt litterae. At haec tamen quemvis recipere decet, qui CHRISTI cupit in grege esse. Rem tam mirabilem & incredibilem si oportet nos tueri, quid, quaeso, reliquum est, quam ut cuncta, quae de rebus sacris narrantur nobis, sine mora suscipiamus, tametsi inopinata videantur, neque ratione ac ingenio dimetiamur dogmata, quae nobis ad credendum (27) proponuntur?

Verum

(27) *Proponuntur*) Romani Pontificis asseclas hisce verbis iustissimis de caussis reprehendit, qui

Verum hos nunc missos faciamus, atque id unum demonstremus, quae CHRISTI discipuli de Trinitate docent, etsi rationis nostrae modum excedant, multo tamen esse magis rectae rationi consentanea, quam illa Platonicorum & Pythagoreorum, quae ante descripsimus, de tribus principiis somnia. Fili instar, quod in hac sequemur disputatione, tria nobis illa erunt momenta, quae modo proposuimus. Primo igitur id animadverti iubeo, Platonicos & Pythagoreos tertium, quem vocant, Deum, sive tertiam divinitatis personam aut ipsum esse mundum decernere, aut vero *ψυχὴν ἐγκόσμιον, talem mundi animam*, quae una cum corpore suo, ipso nimirum mundo, unum animal unumque Deum constituat. In quo primum requiro, quod per hoc dogma nimis lato alteram tertiamque hypostasin intervallo seiungunt: deinde, quod plus aequo divinam naturam deprimunt, Deumque resque ab eo factas temere inter se miscent. Quod dum faciunt, viam non modo muniunt hominibus, qua universe ad mundi huius cultum & adorationem properent, verum ad istud religionis genus duces sunt, quo nihil fingi potest absurdius & ineptius, ad cultum nimirum eorum mundi membrorum, quae anima vacant; quippe quae partes volunt esse magni illius mundani animalis, seu spectabilis Dei.

Non sum ego nescius, ORIGENEM nonnullosque alios ex priscis ecclesiae doctoribus censuisse, non totos esse illos abiiciendos, qui Deum mundi esse dicant animam. Audiamus ipsum ORIGENEM ex *Libris περὶ ἀρχῶν*: *Sicut corpus nostrum unum ex multis membris aptatum est, & ab una anima continetur; ita & universum mundum velut animal quoddam immane opinandum puto, quod quasi ab una anima virtute Dei ac ratione teneatur. Quod etiam a sancta scriptura indicari, arbitror, per illud, quod dictum est per prophetam: Nonne coelum & terram ego repleo, dicit Dominus? Et coelum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum. Et quod Salvator, quum ait, non esse iurandum, neque per coelum, quia sedes Dei est, neque per terram, quia scabellum pedum eius. Sed & illud, quod ait Paulus: Quoniam in ipso vivimus, & movemur, & sumus. Quomodo enim in Deo vivimus & movemur & sumus, nisi quod in virtute sua universum constringit, & continet mundum?* Sed hic tamen ORIGENES Deum duntaxat perhibet ita spectari posse, *quasi* mundi esset *anima*. Mens eius, si quid assequor, haec est: Deum in hoc orbe omnes illas obire partes, quas in corporibus sustinent animae: cuncta enim ab eo animari, incitari ac impelli, non secus ac si unus omnium vera esset anima, omnesque mundi partes viventia eius membra forent. Nec fortassis illi male rationes subducunt, qui Deo plus aliquid esse tribuendum decernunt, quam ab ARISTOTELE tributum est ei, qui immobilem quamdam naturam, seu ἀκίνητον οὐσίαν Deum esse sanxit. Nec enim ullo modo intelligitur, quemadmodum eius generis natura aut mundum ipsum agitare, aut rebus, quae in illo geruntur, affici queat. Precibus vero & supplicationibus quid, quaeso, prodest rem adire, a qua animi omnis commotio abest, omnis sensus, omnis denique teneritas & mollities? Quocirca ferendi fortassis sunt, ut dixi, qui in Deum certo modo omnes animae mundi virtutes conferunt, eumque *Quasianimam* mundi nominant. Quamquam (28) S. CYPRIANVS verbum hoc non universe in

Lib. II. c. I.

Deo

qui tum temporis inter Anglos, quo absurdo de *Transsubstantiatione*, quam vocant, dogmati commendationis nonnihil pararent, difficultates cum dogmate de tribus in uno Deo personis coniunctas vehementer exaggerabant. Ita solent hi errorum patroni cum detrimento religionis Christianae sectae suae commoda & salutem quaerere.

(28) *S. Cyprianus*) Fallitur vir doctissimus. Nec enim huic sententiae de Spiritu S. celeberrimus saeculi tertii doctor, CYPRIANVS, addictus fuit; nec addictus esse potuit, nisi sibimet ipsi adversari voluisset. Etenim mundum quotidie senescere, atque singulis annis de pristina virtute sua multum amittere, tradit *Libro ad Demetrianum p.* 216. 217. Quod quidem dogma quomodo is commode tueri queat, qui vim illam, qua mundus incitatur & regitur, ipsum esse Spiritum S. decernit, equidem non perspicio. At professus est sententiam illam ARNALDVS seu ARNALDVS, Abbas bonae vallis, qui saeculo vixit duodecimo, *Libro de cardinalibus Christi operibus*, & quidem *Sermone de Spiritu S. p. CXLIII. CXLIV. ed. Baluzii.* Error inde manavit, quod hic liber CYPRIANI vulgo solet addi operibus, olimque CYPRIANO, quum artis criticae mediocre adhuc lumen esset, adscriptus fuit. Ea tamen, qua CVDWORTHVS hoc scripsit, aetate a viris eruditis iam offcosum erat, ad CYPRIANVM hoc opus nullo modo referri posse, a PHIL. etiam LABBEO, cuius opinionem codices multi confirmarunt, *de scriptor. eccles. quos attigit Bellarminus Tom. I. p.* 239. nominatim ARNALDO, quem diai, assertum erat. Conferatur CASIM. OVDINVS *Comm. de scriptor. eccles. Tom. II. p.* 1291. ARNALDVS is, quem modo nominavi, primo *spiritum* illum, quem MOSES *Gen. I.* 2. super aquas volitasse perhibet, ipsum esse Spiritum S. decernit: quam sententiam cum multis aliis antiqui aevi doctoribus communem habet, de quibus IO. CASP. SVICERVS videri poterit *Thesauro ecclesia-*

Deo, verum in tertia tantum persona divinitatis, Spiritu S. proprie ponendum esse, arbitratur. At nihilominus tamen haec loquendi ratio non satis perpurgata est a maculis

clesiastico Tom. II. verbo πνεῦμα *p.* 755. 756. & DION. PETAVIVS *Dogm. theol. Tom. III. de opificio sex dier. Lib. I. C. III. §. V. p.* 128. Deinde veteres id philosophos quodammodo intellexisse, perhibet, ideoque *animam mundi* commemorasse, cuius vis per universum orbem terrarum fusa sit: hanc enim *animam mundi* ipsum esse Spiritum S. alio licet nomine vocatum. Eamdem opinionem multi sequuti sunt ex illis, qui recentioribus temporibus pro veritate religionis Christianae propugnarunt, & vestigia Trinitatis inter gentes a vera religione aversas quaesiverunt, AVGVSTINVS STEVCHVS EVGVBINVS, PHIL. MORNAEVS, & alii: de quibus nunc dicere aliquid, instituti leges vetant. Tum sine circuitu pronuntiat, Spiritum S. vim esse illam seu spiritum, qui res omnes arceat, contineat, incitet, regat & vita donet. *Hic Spiritus S. omnium viventium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, ut habeant omnia rationabilia & irrationabilia secundum genus suum ex eo, quod sunt, & quod in suo ordine suae naturae competentia agunt: non quod ipse sit substantialis anima singulis, sed in se singulariter manens de plenitudine sua distributor magnificus proprias efficientias singulis dividit & largitur.* Haec duodecimo exarata sunt saeculo ab homine, qui sanctitatis laude fulgebat: quo saeculo hoc tamen dogma in aliis vehementer notatum, & infamiae plenum fuit habitum. Ita verum est, duos, quum idem sentiunt, non semper tamen idem sentire, multumque ad sententiarum & dogmatum veritatem & falsitatem dignoscendam eius, a quo traduntur, auctoritatem & dignitatem valere.

Credo, multis me rem gratam, nec inutilem plane facturum, si nihil novi praecepisse bonum hunc ABAILARDVM, breviter ostendam; praesertim quum CVDWORTHVS noster sententiam hanc, ac si singularis & CYPRIANO privata fuisset, intueatur, nec aliquem eorum, qui dogmata veterum Christianorum scriptis explanarunt, hoc tractare negotium, meminerim. Omnes fere, quorum monumenta ex primis civitatis Christianae temporibus ad nos pervenerunt, supremum Numen spiritum quemdam cum materia, ex qua mundus constat, copulasse, arbitrati sunt, cuius vi atque potentia gignerentur, regerentur ac sustinerentur omnia. Dogma hoc utrum ex Platonicis praeceptis hauserint, an vero ipsimet ingenio suo invenerint, nunc quidem nihil ad nos: & si ad nos, haud tamen ad hunc locum. De natura vero huius spiritus diversa sentiunt. Etenim sunt, qui hunc mundi animum seu spiritum naturam esse dictitant a Deo conditam, & a tertia divinitatis persona diversam. Sed hos illi & numero & auctoritate vincunt, qui mundi animam Spiritumque S. differre negant, eodemque spiritu, quo sanctorum feruntur & incalescunt animi, hanc rerum universitatem regi & contineri, arbitrantur. Superiorem sententiam inter alios THEOPHILVS ANTIOCHENVS probat, qui *Lib. II. ad Autolycum § XVIII. p.* 139. ita fatur: Πνεῦμα δὲ τὸ ἐπιφερόμενον ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς εἰς ζωογόνησιν τῇ κτίσει, καθάπερ ἀνθρώπῳ ψυχὴν τῷ λεπτῷ τὸ λεπτὸν συγκεράσας. *At spiritum* (MOSES) *vocat eum, quo ferebatur super aquas, quemque largitus Deus est creaturae, ut eius opera possit producere viventia, non secus ac homini animam attribuit, tenue tenui commiscens.* Talem igitur inesse in mundo animam, qualis est in hominum corpore, censet THEOPHILVS. At hunc ipsum spiritum longe alium esse, quam Spiritum S. opinabatur: id quod haec eius verba satis declarant *Lib. I. §. VIII. p.* 25. Ἡ πᾶσα κτίσις περιέχεται ὑπὸ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ περιέχον σὺν τῇ κτίσει περιέχεται ὑπὸ χειρὸς Θεοῦ. *Universa natura a Dei continetur spiritu, & spiritus continens una cum creatis rebus a manu Dei continetur.* Conf. *Lib. I. §. XI. p.* 31. Haec in Spiritum S. cadere, nemo dixerit. Placuit idem TATIANO, qui *Orat. ad Graecos Cap. VII. p.* 19. diserte ita pronuntiat: Πνεῦμα γὰρ τὸ διὰ τῆς ὕλης διῆκον, ἐλάττον ὑπάρχει τοῦ θειοτέρου πνεύματος. *Spiritus ille, qui materiam penetrat, divino spiritu multum inferior est.* Exstant obscuriora eiusdem sententiae in IRENAEO vestigia, quibus in designandis, ne longior sim, temporis aliquid consumere nolo. Ad posteriorem sententiam multi graves & inclyti viri sese adiunxerunt, in quibus nec doctrinae castitatem, nec ingenii copiam desideravit umquam aliquis. Audiemus ex his aliquos differentes, ut dictis nostris sua constet veritas. Familiam ducat GREGORIVS NAZIANZENVS, cuius scientiam theologicam plerique veterum incomparabilem fuisse volunt. Is vero Spiritum S. illam ipsam esse mundi animam, non dubitat affirmare, de qua Platonici quondam & alii philosophi disseruerint, *Orat. XXXVII. de Spiritu S. Tom. I. Opp. p.* 595. Ἑλλήνων, inquit, οἱ θεολογικώτεροι, καὶ μᾶλλον ἡμῖν προσεγγίζοντες, ἐφαντάσθησαν μὲν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, περὶ δὲ τὴν κλῆσιν διηνέχθησαν, νοῦν τοῦ παντὸς, καὶ τὸν θύραθεν νοῦν, καὶ τὰ τοιαῦτα προσαγορεύσαντες. *Qui autem apud ethnicos Theologiae laude magis excelluerunt, propiusque ad nos accesserunt, per imaginem quamdam ipsum* (Spiritum S.) *meo quidem iudicio conceperunt, tametsi in nomine dissenserint, universitatis nempe mentem, & extrinsecam mentem, aliisque id genus nominibus eum appellantes.* Huic comitem dabo CYRILLVM ALEXANDRINVM, quo nemo purioris doctrinae studiosior videri voluit, *Libro VIII. contra Iulianum p.* 275. ita loquentem: Οἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων λογάδες ἀντὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τρίτην, ὡς ἔφην, εἰσκομίζουσι ψυχὴν, ὑφ' ἧς καὶ ἅπαντα ψυχοῦται ζῶα, ἐνιεῖσαν αὐτοῖς τὴν ζωὴν, καὶ τὰς τοῦ ἁγίου πνεύματος δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας προσνενεμήκασιν αὐτῇ. *Graecorum autem proceres loco sancti Spiritus, tertiam ut dixi, inducunt animam, a qua animalia cuncta animantur ac vivificantur, eique sancti Spiritus virtutes & operationes tribuerunt.* Haec satis clara sunt, nec dubitare sinunt aliquem, CYRILLO Spiritum S. & mundi animam, quae animantia omnia vita replet & spiritu, non differre visum fuisse. Sed addam tamen ex sequentibus, in quibus hanc sententiam illustrat & interpretatur, alia quaedam eius verba, quae his etiam luculentiora sunt: Κινεῖ γὰρ, inquit, τὸ ἅγιον πνεῦμα τὰ κινούμενα, καὶ συνέχει τὸ πᾶν, καὶ ψυχοῖ, καὶ ζωοποιεῖ, καὶ οὐχ ἑτέρα φύσις ἐστὶ παρά γε τὴν τοῦ πατρὸς, ἢ γοῦν τοῦ υἱοῦ· ἀλλ' οἷον αὐτὸς ἐν ἡμῖν, κατά γέ φημι τὸ ὁμοφυὲς, ἤτοι τὸ ὁμοούσιον. *Movet enim Spiritus S. uti dixi, quae moventur, & continet universum, & animat, &*

vivi-

lis illis, quae cum animae mundi notione necessario coniunctae sunt: ut taceam, periculum esse, ne ad superstitiones veterum populorum propius accedant, qui eam adhibent.

vivificat, neque natura est diversa a patris natura aut filii, sed sicut ipse in nobis, secundum identitatem naturae videlicet aut substantiae. Eodem saeculo vixit AENEAS GAZAEVS, philosophus Christianus & acutus & magni nominis. Is in Dialogo quem inscripsit *Theophrastus seu de immortalitate animae, p. 55.* de Spiritu S. hoc modo philosophatur: Πατὴρ ἅμα τῷ τόκῳ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἅγιον πνεῦμα προήνεγκε. - - καὶ τούτῳ τῷ πνεύματι τά τε νοητὰ καὶ αἰσθητὰ ἐμπνέων, δυνάμεως πληροῖ, καὶ συνέχει, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἕλκει. ἐπιστρέφει γὰρ ἀεὶ πρὸς τὸν πατέρα τὸ πνεῦμα, καὶ πᾶν ἀνάγει, ὃ ἂν ἐφάψηται. *Pater simul cum filio eiusdem substantiae sanctum produxit Spiritum. - - - Hoc spiritu inspirans intellectualia & sensualia, facultatibus suis complet, & complectitur, & ad sese trahit. Revertitur enim semper ad patrem spiritus, secumque ducit, quidquid adipiscitur.* Duram & inscitam, non diffiteor, philosophiam, sed illis tamen, quibus AENEAS fuit, temporibus familiarem. In *extremo Dialogo p. 83.* idem philosophus his precibus Spiritum S. compellat, quibus eadem continetur doctrina: Ὦ πνεῦμα ἅγιον, δι' οὗ ὁ Θεὸς ἅπαντα ἐμπνέων συνέχει, καὶ διασώζει, καὶ ἐπὶ τὸ τέλειον ἄγει. *O Spiritus sancte, per quem Deus omnia inspirat, complectitur, conservat, & ad perfectionem agit.* Cum his, in quibus nulla olim parum castigatae doctrinae macula haesit, alius eat non aeque purus, at eruditus tamen & philosophiae non ignatus, auctor, is, qui *Clementina* tertio, ut suspicor, saeculo exaravit. Namque hic eamdem, quam superiores, fovet, verum paullo aliter instruit sententiam. Animam nempe seu spiritum non in tota quidem rerum universitate, sed in aqua, residere, atque per aquam rebus omnibus motum, vitam & salutem impertiri, opinatur. Hunc ipsum autem, quem in aqua putat versari, spiritum illum esse iudicat spiritum, cuius ope in baptismo purgantur & regenerantur homines, id est, Spiritum S. Adscribam ex verbis eius nonnulla. Sic ergo *Homil. XII. §. XXIV. p. 704. Tom. I. Patr. Apostol.* Τὰ πάντα τὸ ὕδωρ ποιεῖ· τὸ δὲ ὕδωρ ὑπὸ πνεύματος κινήσεως τὴν γένεσιν λαμβάνει· τὸ δὲ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχει. *Omnia producit aqua: aqua vero a spiritu initium motus accipit: spiritus autem ab universorum Deo initium habet.* Hac postea nixus doctrina, homines admonet, ut aqua sese curent ea praecepto Servatoris tingi: in aqua enim Spiritum esse sanctum, qui non modo gignat & moveat totam rerum naturam, verum etiam omnem pravarum libidinum ardorem in mentibus restinguat. Διὸ προσέλθετε· ἔστι γάρ τι ἐκεῖ ἀπαρχῆς ἐλεῆμον, ἐπιφερόμενον τῷ ὕδατι, τοὺς βαπτιζομένους ἐπὶ τῇ τρισμακαρίᾳ ἐπονομασίᾳ καὶ ῥυόμενον τῆς ἐσομένης κολάσεως. *Quocirca accedite, ibi enim est aliquid ab initio misericors,* (id est Spiritus S.) *qui fertur super aquam, & eos, qui in ter beata invocatione baptizati sunt, eripit de futuris suppliciis.* Hoc argumento nihil fieri posse fortius putabat hic auctor ad eos obtundendos, qui Christianos tum irridebant, quod aqua homines prorsus immutari, & spem futurae vitae adipisci, ex sacris litteris docerent. Pluribus haud opus esse testibus, arbitror, tametsi plures non desint, ut cognoscant omnes, multos olim praestantissimorum coetus Christiani doctorum Spiritui S. idem assignasse munus, quod philosophi mundi animae dederunt, nec fuisse aliquem, qui dogmati huic haereseos notam inureret. Obstitit, nisi me fallunt omnia, bonis viris studium philosophos, maxime Platonicos, cum Christianis coniungendi, quo plerique servebant olim antistitum, ne recessus omnes dogmatis huius perspicerent: ex quo quidem multa cum in se absurda, tum in Deum iniuriosa possunt elici, si quis consequutionis lege contendere velit. At sequentium saeculorum doctores, tantum abest, ut hac in re maiores sequuti sint, ut potius eos, qui Spiritum S. mundi dicerent animam esse, in pessimis doctrinae coelestis corruptoribus numerarent. BERNHARDVS, qui eodem, quo ARNALDVS abbas, vixit saeculo, in ABAELARDO severe hanc sententiam condemnat. *Omitto*, inquit *Epistola CXC. p. 1583. 1584. Opp. quod dicit, - - Spiritum S. esse animam mundi: mundum iuxta Platonem tanto excellentius animal esse, quanto meliorem animam habet, Spiritum S. ubi, dum multum sudat, quomodo Platonem faciat Christianum, se probat ethnicum.* Paullo quidem clementius IO. SARISBERIENSIS, celebris eiusdem aetatis doctor, decernit; at mentiri tamen cum ethnicis, pronuntiat, qui de Spiritu S. hac ratione sentiant, in *Metalogico Lib. IV. Cap. XVI. p. 897. Quod tamen*, ait, *aut errori gentilium accommodandum est, qui ANIMAM MVNDI - - mentiebantur ESSE SPIRITVM SANCTVM.* Qui non ignorant, quanta semper fuerit S. BERNHARDI auctoritas, illi facile conicient, pedibus in sententiam eius a quam plurimis fuisse itum, nec ausum esse quemquam, si salvus esse vellet, ab eius aetate vetus illud dogma de Spiritu S. renovare: in quo tamen condemnando cautiores aliquanto haud dubie fuissent, si antiquos legissent disciplinae Christianae magistros. Post repurgatam tamen religionem unus item & alter ex eorum philosophorum ordine exstitit, qui *Paracelsistae, Rosaecrucii*, aut *ex igne philosophi* dicti sunt, quibus, ut multa alia scholae Platonicae commenta, ita hoc etiam dogma in lucem revocare placuit. Ex his unum nomino ROB. FLVDDVM, ingens familiae huius oraculum, qui Deum ipsum, sigillatim Spiritum S. mundo animae loco esse, multis in scriptis haud obscure docuisse visus est. *Mundi anima*, inquit *Libro de medicina catholica Lib. II. C. I. est purior naturae catholicae spiritus, lucis divinae radiis immediate a monade aeterna emanantibus formatus, vivificatus, atque amoris sacrosancti unione seu glutine cum ipsis in naturam quamdam vivam & spiritualem redactus.* Castigavit hanc eius doctrinam erudite PETR. GASSENDVS in *Examine philosophiae Fluddanae Cap. I. §. I. XI. XII. p. 222. f. & Cap. II. §. XIII. p. 236. T. III. Opp.* Quamquam FRANC. LANOVIVS in *Epistola ad Marinum Mersennum* apud eumdem GASSENDVM *l. c. p. 267. videri posse* FLVDDVM affirmat *solo loquendi modo* hac in re peccasse: quod quidem an ita sese habeat, nunc explorare nolo. Alii huius sectae paullo callidius rem instituunt, aut FLVDDI fortassis sententiam clarius exponunt. Spiritum S. nimirum aiunt mundum huncce condidisse, aut, ut IVLII SPERBERI, non infimi ex hac

bent. Quamobrem tenere nos oportet, qui CHRISTUM sequimur, Deum aut tertiam divinitatis personam haud eo nomine mundi animam vocari posse, quod mundo sic immersus sit Deus, atque sic a mundo afficiatur, quemadmodum anima corpori nostro immersa est, & ab eo afficitur: neque ideo, quod mundus Deusque unum perfectumque animal coniunctim constituant, cuius unaquaeque pars a toto corpore separata haud integra & perfecta sit. Ipse testis est ORIGENES, nefas esse, Deum aut tertiam divinitatis personam hoc sensu mundi animam vocare, quo diximus: *Solius*, inquit, *Dei, id est, patris & filii & Spiritus sancti naturae id proprium est, ut sine materiali substantia, & absque ulla corporeae adiectionis societate intelligatur subsistere.* Omnes animas creatasque mentes, qualescumque demum sint, vult ORIGENES in corpore quodam inclusas, & corpori cuidam perpetuo alligatas esse. Solas vero tres divinitatis personas autumat hac gaudere virtute, ut corporis nullius, in quo tamquam animae versentur, ad vivendum indigeant. Verumne sit, an falsum dogma istud, hoc ut in loco disquiramus, necesse non est. Sufficit, id inde patere, neque Deum, neque tertiam divinitatis personam credidisse ORIGENEM vere atque proprie mundi animam vocari posse.

Περὶ ἀρχῶν Lib. I. Cap. VI.

Certum est, ne in ipso quidem Platonicorum ordine defuisse, qui, quod paullo altius spectarent ceteris, idem statuerunt, tertiumque Deum suum, seu tertiam hypostasin divinsm, tam mundum ipsum animatum, quam ψυχὴν ἐγκόσμιον, *animam mundo affixam* esse, negarunt. Genus nempe hoc tertiam personam sciscebat ψυχὴν esse ὑπερκόσμιον, *animam supramundanam*, seu eiusmodi naturam, quae, tametsi toti terrarum orbi praesideat, nec ignoret aliquid eorum, quae geruntur in eo, tamen non pars sit mundani animalis, sed res quaedam supra mundum collocata. PROCLUS perspicue sic visum esse non modo AMELIO, verum etiam PORPHYRIO, testatur, qui PLOTINUM hac in re ducem sese sequi gloriatus sit: Μετὰ δὲ τὸν Ἀμέλιον ὁ Πορφύριος οἰόμενος τῷ Πλωτίνῳ συνᾴδειν, τὴν μὲν ψυχὴν τὴν ὑπερκόσμιον ἀποκαλεῖ δημιουργὸν, τὸν δὲ νοῦν αὐτῆς, πρὸς ὃν ἐπέστραπται, τὸ αὐτόζωον, ὡς εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ δημιουργοῦ κατὰ τοῦτον. *Post Amelium Plotinus, qui cum Porphyrio sese putat consentire, animam supramundanam vocat mundi architectum seu opificem, mentem vero illam, ad quam convertitur, non ipsum esse opificem, sed veluti exemplum eius quoddam.* PROCLUS quidem in disceptationem vocat, utrum PLOTINO dogma hoc placuerit, nec ne. Sed ego fidem habendam esse PORPHYRIO arbitror, quo neminem familiarius PLOTINO usum esse, constat. Ergo tria haec scholae Platonicae lumina, AMELIUS, PLOTINUS, PORPHYRIUS, tertiam Platonicae Trinitatis personam neque cum mundo, neque cum anima mundo immersa componi posse, docebant, verum animam esse decernebant supra mundum evectam, quae δημιουργὸς quoque sit, seu conditor & opifex naturae rerum, nec idcirco rebus creatis annumerari queat. At iidem tamen Platonici corporeum hunc orbem animae participem esse credebant. Duplicem igitur oportet eos animam professos esse, unam ψυχὴν ἐγκόσμιον, quae mundanum hocce animal ipsamet gubernet ac regat, alteram ὑπερκόσμιον seu *supramundanam animam*, cui tertium in divinis personis locum attribuebant, quamve mundum proprie comparasse & condidisse docebant. Neque ipse PLATO, si quid ego consequor ingenio, alienus ab hac opinione fuit. Quocirca anima illa, quam solum & unum esse Deum pronuntiat, atque in *Libro de legibus* vere existere, probsre studet, *anima* est *supramundana*, seu ψυχὴ ὑπερκόσμιος, neque eadem illa ψυχὴ ἐγκόσμιος, seu *mundi anima*, cuius generationem & ortum in *Timaeo* explicat. Superior illa principium est & ex aeternitate fuit: altera haec una cum mundo certo tempore creata est, tametsi, quoniam ordine naturae mundum antecessit, antiquior mundo dicatur. Ex his elucet, nisi fallor, perspicue, nonnullos quidem ex PYTHAGORAE PLATONISque sectatoribus veterem de tribus principiis doctrinam vehementer depravasse, aut perperam intellexisse, tertiamque divinitatis hypostasin temere cum mundo animi compote confudisse, quem ipsi ποίημα & δημιουργούμενον, *opus Dei* & *rem conditam* esse, non inficiabantur: at eiusdem tamen generis alios, quibus melior obtigerat iudicandi

In Timaeum p. 93. 94.

candi

schola philosophi, verbis utar, *tamquam architectum, ideas in filio reconditas mundo typice impressisse & infixisse.* Primam porro Spiritus S. operationem lucis fuisse productionem, atque hanc lucem primum a Spiritu S. productam mundi esse animam. *Haec lux*, inquit SPERBERUS *Isagoge in veram triunius Dei & naturae cognitionem, Hamb. 1674. in 8. edita p. II. est anima mundi catholica, vel est ipsa natura universalis. Quae natura est fluvius ille ex Eden (hoc est, filio Dei, qui est patris voluptas & delicium, per Spiritum S. in paradisum, hoc est, universum mundum) derivatus.* Hos ergo si audiamus, non ipse Spiritus S. mundi erit anima, sed princeps, quae ex eo fluxit, emanatio. Sed viderint alii, quaenam vera sit sectae huius sententia, quae veteres Platonicos obscuritate stili vincit,

candi facultas, huic portento non aſſenſos eſſe, ſed tertiam concluſiſſe divinitatis hypoſtaſin animam eſſe non mundanam, ſed mundo ſuperiorem, non rem factam & conditam, ſed δημιυργὸν, *opificem & effectorem totius rerum* (29) *naturae*.

Sequitur alterum, quod propoſuimus antea, momentum. Non mediocriter peccabant Platonici, quod alteram divinitatis perſonam ſeu *hypoſtaſin* non unum eſſe Deum patiebantur, aut unam *hypoſtaſin*, ſed in multitudinem Deorum & *hypoſtaſeon* ingenio convertebant. Omnes vero rerum formas, ſpecies & exempla quod totidem eſſe diſtinctas naturas & animalia contendebant, id ego portentum interpretor, quo nullum fingi poteſt vel ſtultius vel eapitalius. Ipſe tamen PLATO, ſi TERTVLLIANO *libro de anima* fidem habere, praeter alios, licet, ſic docuit: *Vult Plato, eſſe quaſdam ſubſtantias invisibiles, incorporales, ſupermundiales, divinas & aeternas, quas appellat ideas, id eſt, formas & exempla, & cauſſas naturalium iſtorum manifeſtorum & ſubiacentium corporalibus: & illas quidem eſſe veritates, haec autem imagines earum.* Certe PLATO quaſdam paſſim adhibet loquendi formas parum caſtas atque opportunas, ex quibus facile aliquis errorem hunc eliciat. Nec ego putem ſobrie atque ſapienter facere, qui voces illas excuſare, aut nonnullas, quas de *ideis* PLATO fovet, opiniones tolerari facile poſſe, diſputant. Quis eum ſanus exempli cauſſa diſputantem ferat, ideas non ſolum ſcientiae & cognitionis fundamenta eſſe, verum etiam veras naturaleſque rerum omnium cauſſas, quibus orbis noſter continetur, verbi gratia, ideas ſimilitudinis & diſſimilitudinis cum rebus huius mundi cummunicari, vereque efficere, ut res omnes aut ſimiles ſint inter ſe, aut diſſimiles? Nihilo tamen minus ipſum PLATONEM, nec paucos aſſectatorum eius praeclare intellexiſſe, exploratum eſt, omnes iſtas rerum formas nihil eſſe, quam νοήματα, *conceptus* perfectiſſimae illius mentis, quam alteram dicebant eſſe *hypoſtaſin*. Ex quo efficitur, fieri non potuiſſe, ut re vera crederent, ideas totidem eſſe diſtinctas & ſeparatas naturas, per ſe extra omnem mentem aut intelligentiam exſiſtentes, etiamſi multas uſurpaverint loquendi rationes, in quibus merito proprietas & ratio a ſapientibus requiritur. Quod itaque ideas ὀσίας nominant ſeu *ſubſtantias* aut *eſſentias*, quod PHILONI dicuntur ἀναγκαιότατας ὀσίαι, *eſſentiae ſumme neceſſariae*, id hanc unice vim habere exiſtimandum eſt, ideas non eſſe res tam inconſtantes & volaticas, quales notiones iſtae ſunt, quas nos animis informamus, verum certa ſaltim omnis ſcientiae & cognitionis fundamenta, ſi minus rerum omnium, quae exſiſtunt, cauſſas. Rurſus, quod animalia nonnumquam eos vocant, hoc ita decet interpretari, eas non eſſe formas vita vacuas, quales imagines ſunt in charta coloribus expreſſae, aut ſtatuas & ſigna artificioſe ſculpta. Certe hoc ſenſu (30) AMELIVS philoſophus locum IOHANNIS cepit de λόγῳ ſeu verbo aeterno. Etenim voces: ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, paullo aliter, ac in noſtris fit exemplis, diſtinxit: *Quodcumque factum eſt, in eo vita erat*, atque hoc modo expoſuit: Ἐν ᾧ τὸ γενόμενον ζῆν καὶ ζωὴν καὶ ὂν πεφυκέναι. *In quo, quodcumque factum eſt, vivens erat, vita erat, & vere exſiſtebat.* Poſtremo non eſt, quod magnopere miremur, homines, qui nullam facile dimittebant occaſionem Deorum augendi numerum, ſcitumque illud, quod Scholaſticorum poſtea fuit: *Quidquid eſt in Deo, Deus eſt*, quodammodo probabant, eouſque proceſſiſſe, ut in Deos transformarent ideas, quas animalia iam fecerant. Veterum poëtarum mores imitati ſunt hi Theologi, quum id auderent: univerſo enim generi huic mirifice arridebat poëtarum conſuetudo res perſonarum Deorumque ſpecie ac habitu exornandi. Quocirca, tametſi Platonicorum plurimi *ideas* verbo in Deorum referrent concilium, ipſe tamen IVLIANVS, ut e multis unum nominem, quo vix ullus Diis amplificandis acrius ſtuduit, omnes confitetur ſpecies συνυπάρχειν & ἐνυπάρχειν, *exſiſtere cum Deo & exſiſtere in Deo*, id eſt, in mente principe, ſeu altera Trinitatis (31) perſona.

P. 330. Rigalt. Cap. XVIII. p. m. 171.

Sic etiam S. Clemens Alex. S. Cyrillus, S. Auguſtinus, & alii Latinae eccleſiae doctores.

Pergo

vincit, neque ſecus loquitur, ac ſi nollet ab illis intelligi, qui claras & diſtinctas animi notiones verbis perſpicuis enuntiari volunt.

(29) *Naturae*) Hac de quaeſtione: utrum PLATO praecipuique ſectatores eius binas mundi animas profeſſi ſint, alteram ſupra mundum collocatam, alteram in materiam immerſam & cum mundo coniunctam, nec ne? inferius agetur.

(30) *Amelius*) Apud EVSEBIVM *Praepar. evangel. Lib. XI. Cap. XIX. p.* 540. Placuit haec diſtinctio verborum IOHANNIS multis antiquae eccleſiae luminibus, nec diſplicet recentioribus quibusdam. Qua de re videri poſſunt auctores illi, quos vener. IOH CHRIST. WOLFIVS nominat in *Curis philologicis ad Iohannem p.* 783. Eſſent mihi in promtu quaedam, quae doctiſſimorum virorum obſervationibus adderem. Sed iam dudum vereor, ne multis faſtidium digreſſionibus meis commoveam. Alio igitur, ſi Deus voluerit, loco nonnihil diligentiae in hac quaeſtione enodanda ponam: Rectiusne noſtri codices, an vero illi legant, qui AMELIVM ſequuntur?

(31) *Perſona*) Qui locum aliquem apud ſe dederunt illis, quae paullo ante de ſingulari di-

Pergo ad ultimum eorum, quae hic explicanda sumsi. Delirant omnino, neque rationem reverentur PROCLVS ceterique Platonici, quia tria haec principia universalia seu hypostases aliis intermiscent singularibus Numinibus, aut *noës*, *mentes* & intelligentias anima principe superiores, item *henades*, *agathotetes*, *unitates* & *bonitates* summa mente nobiliores comminiscuntur. Quod quum faciunt, naturas singulares, quas necesse est crea-

tas

cendi forma, quam adhibere solent Platonici, eiusque caussis commonuimus, hi CVDWORTHVM nostrum nec temere, nec sine iudicio generis huius caussam egisse, haud aegre fatebuntur. Veteres inter se non modo, sed & recentiores vehementer dissident, utrum species & exempla rerum, in quibus PLATO eiusque amici arcem philosophiae suae constituunt, naturae sint ex divina intelligentia procreatae, & extra eam propterea separatim exsistentes, an vero notiones tantum animi divini, nec idcirco extra Deum constitutae. Vtriusque sententiae auctores longo recenset ordine IAC. BRVCKERVS, vir historiae philosophicae in primis aetatis nostrae studiosus, in *Historiae doctrinae de ideis Sect. I. §. V. p. 53. s.* ipseque cum illis sese coniungit, qui PLATONIS species naturas esse putant singulares, a divina secretas intelligentia. Posteriorem vero sententiam CVDWORTHVS hic & recipit, & erudite probat: cui me socium dare haud vereor, postquam non mediocrem in cognoscendis Platonicorum rationibus industriam posui. Auctoritatibus & veterum dictis nec componetur umquam haec controversia, nec componi quoque debet. Primo enim auctoritates pugnant hac in re cum auctoritatibus, totque stant ex una parte viri docti & ingeniosi, quot ex altera. Nihil vero difficilius est, homini quamvis acutissimo & ratiocinandi legibus accurate obtemperanti, quam si testes utrimque adsint non spernendi, quinam anteponi ac praeferri debeant, decernere. Deinde aliorum dicta de sententia philosophi cuiusdam non id explicant, quod ipse sensit philosophus, sed, quemadmodum ille, cuius verba recitantur, dogmata eius intellexerit, unice declarant. Ipsius denique philosophi cuiusdam enuntiata & effata non semper ex ordinaria verborum potestate sunt ponderanda, verum ex universo doctrinae, quam suis tradidit, habitu orationisque, quam suam fecit, norma, saepissime longe mitius sunt expunenda, quam adspectu primo videntur exponi debere. Nulli, ut praeteriens hoc moneam, facilius in reprehensionem incurrunt, & graviorum peccatorum insimulantur, quam illi, qui de rebus ab oculis & sensu hominum remotis solique conspicuis ingenio philosophantur: qui, quoniam in linguis, quibus populi utuntur, non tantum vocabulorum & verborum inveniunt, quantum ad animi sui contemplationes & species exprimendas requiritur, tametsi enixe cupiant, ut perspicua fiant omnibus, quae mente volvunt, cogitata, nunc novam & insolitatam vocabulis potestatem subiicere, nunc sensu patum proprio & a vulgari consuetudine alieno multa verba usurpare, nunc ad figuras & translationes confugere, atque de imaginibus & notionibus animi, non secus ac de personis, differere coguntur. Ex quo quidem saepenumero evenit, ut, si lectores nanciscantur parum consideratos & rerum humanarum ignaros, errorum postulentur pestilentissimorum, & criminibus onerentur gravissimis, quorum nihil interdum ad eos pertinet. Nolim ita haec accipiat aliquis, ac si Platonicorum caussam agere velim adversus eos, quibus impie non raro & inepte videntur docuisse: quod si facerem, a me ipso discederem, qui toties summam in hoc genere philosophorum amentiam & levitatem notavi: eo tantum haec valeant, ut in alienis sententiis explicandis, subtilioribus praesertim & abstrusis, magna esse cautione opus, appareat. Igitur, si non tam verba PLATONIS & assectatorum eius, in quibus non inficior multum saepe temeritatis esse, spectantur, quam universa disciplinae eius ratio & indoles, pronos fore plerosque arbitror ad sententiam de speciebus eius & aeternis rerum exemplis, cui CVDWORTHVS sese hic faventem ostendit, recipiendam. Equidem, si homini nec obtuso nec indocto opinionem tribui videam ineptam plane atque stolidam, qua reliqua eius doctrina carere potest, non facile me adduci patiar, ut nullam ei iniuriam fieri credam, etiamsi loci quidam eius proferantur, qui crimen ipsi intentatum perspicue probare videntur. Satius enim esse iudico, locos eiusmodi benignius interpretari, maxime si alii non desint loci, qui hanc expositionem fulciant, quam virum sapientem, acutum & eruditum flagitiosae fatuaeque opinionis auctorem & magistrum facere. Referamus haec ad PLATONEM, nec umquam defensoribus eius dicendi pro eo materia deerit. Fuisse philosophum hunc acri ad verum perspiciendum ingenio, nec vulgari rerum cognitione praeditum, nemo unus negat. Sententia vero, quam dicitur tenuisse, tam absurda est & ridicula, ut, si modo aptis & perspicuis verbis exponatur, statim omnes non prorsus hebetes levitatem eius & amentiam intelligant. Mihi quidem somniare aut nugas agere videretur, qui serio nobis narraret, lunae, quae noctes nostras illuminat, aut equorum, quibus currus iungimus, aeterna exempla seu ideas exstitisse, easque solidas, animatas & extra intelligentiam divinam positas. Ipsum verbum *idea* notionem quamdam aut speciem menti obversantem, non autem naturam quamdam vere consistentem & vivam, significat: quare hominem de idea per se constante & animata differentem nescire putarem, quid sibi vellet, verborumque notiones & potestates sive ignorare, sive pervertere. *Idea* quid sit, novi: nec, quid sit *equus*, ignoro. *Ideam* ergo si quis dicat *equi* ex omni fuisse aeternitate, haud aegre mentem hominis assequor. At si addat, *ideam* hanc *equi* in spatiis nescio quibus, aut in mundo intelligibili errare, vivere, per se consistere, res audio coniungi toto genere disiunctas; quas quidem nemo sociaverit, nisi qui par & impar, rectum & obliquum, pulcrum & deforme inter se copulare poterit: nec ideo notionem sententiae huius hominis animo informare valeo. Nihil mihi, ut brevis sim, dicere videtur, tametsi ipse aliquid sibi dixisse videatur. Neque tamen haec omnia me impedirent, quo minus tam futilem & stultam PLATONI sententiam adscriberem, si reliquam philosophiae, quam tradidit, formam postulasse perspicerem, ut eiusmodi quid suorum animis instillaret. Etenim viros non ignoro doctissimos, quo aliis opem ferrent, quae semel intra mentem admiserant, dogmatibus, non raro sententiis sese turpissimis & omni sensu vacuis

alligasse.

tas esse, supra illas evehunt *hypostases*, quas *universales* fatentur & infinitas esse, hasque ideo ad rerum creatarum ordinem detrudunt. Nulla vero res condita ex se sapiens & bona est, sed, quidquid sapientiae & bonitatis habet, id aliunde accepit. Nulla item immobilis natura inter res procreatas reperitur, cuius οὐσία seu *essentia* non differat ab eius ἐνεργεία seu *operatione*. Omnes e contrario hae naturae mutabiles sunt, atque probabiliter, quod ORIGENES aliique veterum doctorum adiiciunt, infirmae & ad peccandum proclives. *Nulla natura est, quae non recipiat bonum & malum, excepta Dei natura, quae bonorum omnium fons est, & Christi sapientia: sapientiae enim fons est, & sapientia utique stultitiam recipere non potest: & iustitia est, quae numquam profecto iniustitiam capiet: & verbum est vel ratio, quae utique irrationalis effici non potest: sed & lux est, & lucem, certum est, quod tenebrae non comprehendent. Similiter & natura spiritus sancti, qua sancta est, non recipit pollutionem. Naturaliter enim vel substantialiter sancta est. Si quae autem alia natura sancta est, ex assumtione hoc vel inspiratione spiritus sancti habet, ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed ut accidens, propter quod & decidere potest, quod accidit.* Haec ORIGENES: quorum hanc apparet esse sententiam: Nullus exstat esse ordo naturarum eiusmodi, quas philosophi *Autoagathetes* vocant. Vna enim tantum natura est, quae ex semetipsa bona est, aut ipsa verius bonitas. Nescit etiam universa rerum natura res tales, quales Platonici appellant *Noës*, id est, mentes seu intelligentias immobiles, perfecte & ex se ipsis quidem sapientes, quarum οὐσία non discrepet ab ἐνεργείᾳ; quae nec idcirco fluant ulla ratione & moveantur, neque ex intervallo agant. Vni enim verbo aeterno divinaeque sapientiae haec gloria debetur. Ergo & nullae sunt naturae, quae corporibus alligari omnino nequeant. Novi equidem, vocem νόες, *mentes, intelligentiae* nonnumquam apud ORIGENEM legi: sed aliam longe potestatem ei subiicit, atque hi philosophi. Νόες ipsi audiunt omnes animae, in eo statu spectatae, in quo sunt a Deo conditae, antequam vitiositatem contraherent. Quare hac eum ratione id suspicor declarare voluisse: quamvis Platonici copiosi sint in rebus explicandis, quas ad intelligentias istas pertinere censent, quas νόας nominent, nullas tamen esse naturas, quae notioni respondeant illi, quam huic vocabulo attribuant. Nullos enim, qui vere ita vocari possint, νόας exsistere, praeter animas, nondum quidem peccato contaminatas, at peccandi tamen periculo subiectas. Atque saepius etiam illas naturas, quae summum in rebus conditis locum obtineant, non esse illis meliores ac praestantiores, quas ψυχὰς seu *animas* vulgo nominent Platonici, asseverat. Ψυχὰς autem has seu *animas* ORIGENES primum arbitratur naturas esse sese ipsas moventes & agendi facultate praeditas: contra Platonici νόας suos omnes esse iudicant immobiles & prorsus cessantes, seu ab actione omni quiescentes. Deinde ψυχὰς spiritus corpore quidem vacantes esse statuit, at non ab omni tamen materiae concretione liberas ac solutas, quae cum corpore non modo queant coniungi, & in illo vitam agere, verum etiam una cum illis, quibus circumdatae sunt, corporibus unum integrumque animal constituant: contra Platonica schola

Περὶ ἀρχῶν Lib. I. Cap. VIII. (p. 48.)

νόας

alligasse. Verum ne hoc quidem mihi licuit perspicere. Plato, ut in aeternis rerum exemplis & simulacris inculcandis tam diligens & copiosus esset, hanc unice caussam habuit, ut eos profligaret, qui aut mundum ipsum Deum esse, aut casu & temere naturam rerum concrevisse, tum temporis docebant: id quod ex *decimo de legibus Libro* & multis aliis locis perspicuum est. Ad hoc genus hominum coërcendum satis erat, si Deum, non secus ac sapientem architectum, antequam mundum conderet, totam eius formam, omniumque eius partium species & simulacra descripsisse veluti animo, demonstraret. Quod si vero haec rerum exempla vere ex Deo fuisse olim genita, ac in mundo quodam, quem sola mens cernit, diu ante orbem conditum vixisse, hodieque vivere ac commorari, adiecisset, ridendi satis amplam & cavillandi materiam hominibus praebuisset, quos confutatos cupiebat, ad caussam vero, quam susceperat, nihil plane adiumenti attulisset. His si addas, exstare apud PLATONEM eiusque amicos magnam vim dictorum, quae nihil aliud sibi velle hanc sectam declarant, quam hoc, in divina intelligentia ex omni aeternitate fuisse rerum universarum species, ut in animo fabri sunt species operis, quod meditatur, nescio, quidnam amplius exsistat, ne tam inficetae sententiae, si minus totam scholam, certe principes eius magistros absolvamus. Lege & expende diligentius, ne quid nunc de aliis eiusdem generis locis commemorem, quae in extremo *Libro sexto de republica* de natura idearum PLATO disseruit, & quae PROCLVS *Comm. I. in Parmenidem* pro magistro suo dixit. Scio, magnis sese auctoribus tueri, in quibus familiam ducit ARISTOTELES, viros longe doctissimos, qui ab hac opinione dissentiunt: cum quibus si me comparari vellem, aeque stulte facerem, atque PLATO sensisset, si animalia esse voluisset ideas suas. Neque laudo & excuso poëticum illud & figuratum Platonicorum dicendi genus, quod viros etiam perspicaces fefellit, ut in ideas, tamquam in personas, intuerentur. Sed nec gravissimorum hominum auctoritas, nec eorum, in quos suspicio quaedam cadit, vitia, quo minus veritatem in lucem protrahamus, obsistere debent, in hac praesertim caussa, ex qua non pauca ad res non exigui momenti recte diiudicandas auxilia sumi possunt.

νόας suos ab omni corpore seiungit ac segregat. Sic igitur persuasum erat ORIGENI, ipsos illos angelorum & archangelorum ordines, quibus nulli fieri possunt sublimiores & celsiores, ad *ψυχῶν* tantum seu animarum pertinere classem, atque corpora, pura licet, aetherea & subtiliora, adiuncta sibi habere, tametsi fieri possit, ut in corpora graviora, terrena & humida detrudantur & compingantur. Neque paucos ex priscis Christianorum doctoribus hac quidem in re consentientes sibi laudare potuisset ORIGENES, qui celsissimos etiam creatorum geniorum negant mentes esse nudas corporeque secretas, omnesque spiritu corporeo quodam involucro donant. Ad extremum, quae ORIGENI vocantur animae, has universas libero vult esse voluntatis arbitrio instructas: quod qui possident, illos sua virtute maiora sibi ornamenta conquirere, suo vitio dedecus & infamiam contrahere posse, manifestum est. Nullam ideo mentem a Deo conditam ORIGENES tam alte positam esse putat, ut in vitium incidere nequeat, sed ut excellentissimae sint animae; omnes tamen autumat aberrare a recta ratione & delinquere posse. Secus PLATONIS sectatores *νόας* suos affectos esse volebant, quos numquam labi aut errare, numquam a castitate sua degenerare posse, pronuntiabant. Hic vero rursus tota paene scriptorum Christianorum cohors ORIGENI assentitur, utpote quae mentem illam, quae nunc imperium in malos tenet genios, olim praestantissimi generis spiritum fuisse, nil dubitat. Instar omnium loquatur (32) HIERONYMVS, qui: *Solus*, inquit, *Deus est, in quem peccatum non cadit: cetera, quum sint liberi arbitrii, possunt in utramque partem suam flectere voluntatem*, id est, malum aeque cito eligere, atque bonum. Is absurdus equidem foret atque demens, qui Deum inficiari vellet naturam esse omnium liberrimam, aut libertatem illam, quam *contingentiae* vocant, summo Numini eripere studeret. Sume vocabulum *libertas* perfectiori sensu, nec erit quisquam, qui a Deo illam removeat. At quando Deus, id est, sanctissima Trinitas, liberi expers dicitur arbitrii, tum illud intelligitur arbitrium, quod vitio non caret, atque facultatem errandi & peccandi coniunctam sibi habet.

Scio, non deesse in hoc genere philosophorum, quibus nomen a PLATONE est, qui in illo etiam naturarum ordine, quem animas vocant, neque natura esse immutabiles, sed semet ipsas movere atque agere aliquid credunt, tanta esse quasdam excellentia & dignitate, praedicant, ut nullo modo virtutem exuere, aut vitio sese quodam commaculare queant. Constat id ex his SIMPLICII, qui pro omnibus unus loquatur, verbis: Ἀλλ᾽ αἱ μὲν πρῶται τῶν ψυχῶν, ἅτε προσεχῶς ὑπὸ αὐτοαγαθῶν παραχθεῖσαι, κἂν ἔχουν τι πρὸς ἐκεῖνα ὑφειμένον, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἀγαθότητες, ἀλλὰ ὀρέγεσθαι τοῦ ἀγαθοῦ, πλὴν ὡς συγγενεῖς πρὸς αὐτὸ, συμφυῶς τε αὐτοῦ καὶ ἀναποσπάστως ὀρέγονται, καὶ τὴν αἵρεσιν μονοειδῶς πρὸς ἐκεῖνο τεταμένην ἔχουσιν, οὐδέποτε ἀνακλίνουσαι πρὸς τὸ χεῖρον. καὶ εἴπερ ἡ προαίρεσις αὐτ᾽ ἄλλου τινός ἐστιν αἵρεσις, τάχα οὐκ ἂν εἴη προαίρεσις ἐκείνοις, εἰ μή τις αὐτὴν προαίρεσιν, ὡς τὰ πρῶτα ἀγαθὰ αἱρουμένην, καλοῖ. *Ac principes quidem animi, ut ab iis, quae per sese bona sunt, continenter producti, etsi nonnihil illis inferiores, quia bonitates non sunt, sed bonum appetunt, tamen, ut illi cognati, arctissime & indivulse illud appetunt, & voluntatem uniformiter ad illud intentam habent, numquam ad deterius declinantes. Quod si capiendi consilii deliberatio alia aliis anteponit, & aut e duobus alterum, aut unum aliquid e pluribus amplectitur, nulla fortassis in hosce animos cadit deliberatio, ni quis ipsam eo* προαίρεσιν *vocet, quod prima bona amplectatur.* Sublimiores, de quibus loquitur SIMPLICIVS, animae aut solis, lunae ceterorumque siderum necesse est sint animae, aut vero illorum, qui celsissimo inter genios, spiritus & mentes gradu positi sunt. Quae animae, licet disputet philosophus, utrum προαίρεσιν seu deliberandi facultatem habeant, nec ne, attamen, id quod cuivis patet, ex eius sententia lubrica illa vacant omnino libertate, cuius qui compotes sunt, aeque pollent & recte & male faciendi potestate.

In Epictet. p. 12. 13.

Verum quidquid id est, numquam mihi tamen persuadebo, ut haec Platonicorum effugiamus dogmata, necessarium nobis esse, ORIGENIS de animis adsciscere placita. Statuit ille, omnes, in quibus ratio est, animos tam hominum, quam nobilissimorum geniorum unius esse omnes eiusdemque naturae, nec, quod eos seiungat ac discernat, aliquid in constitutione eorum inveniri. Igitur aliis alii animi quod hodie quidem praestantiores

(32) *Hieronymus*) *Epistola CXLI.* De hoc HIERONYMI loco similibusque aliis veterum doctorum dignus est, qui legatur, DION. PETAVIVS *Dogmat. theol. Tom. III. de opificio sex dierum Lib. III. Cap. XIII. §. IX. p. 230. s.* De ORIGENIS sententiis, quas cum Platonicorum commentis hic confert CVDWORTHVS, PETR. DAN. HVETIVM legisse iuvabit in *Origenianis*. Nascetur nobis etiam fortassis alio loco de illis nonnihil disserendi occasio.

ſtantiores & excellentiores ſunt, id unice ex eo, ſi decretis eius ſtandum ſit, provenit, quod eamdem olim vivendi rationem non omnes ſequuti, nec pari omnes modo libertate & poteſtate, quam aequalem omnes olim acceperant, uſi ſunt. Hinc *thronorum, dominationum, principatuum, poteſtatum* titulis & honoribus qui gaudent inter genios, ſuis unice id acceptum ferre poſſunt meritis & virtutibus. Et quod ad hominum animos attinet, tametſi nunc illi vehementer depreſſi, & de nobilitate ſua deturbati ſunt, fieri tamen poteſt, ut erigant ſeſe aliquando, & in angelorum ſocietatem, & claſſem quidem eorum celſiſſimam, virtute ſua adſcendant. Rurſus, qui hoc tempore dignitate nulli ſecundi ſunt inter genios, & cum *Seraphim* & *Cherubim* vivunt, illi, nil obſtat omnino, ne ſenſim aut ita deſciſcant a ſe ipſis, ut malis aggregentur geniis, aut in humana terrenaque praecipites eant corpora. Credidit ORIGENES, qui divinae nihil derogatum velint iuſtitiae, eorum eſſe, mirabilibus his & inopinatis ſententiis locum apud ſe relinquere. Tantis enim ſi Deus intervallis totque diſcriminibus ſeiunxiſſet naturas rationis & intelligentiae participes, non eſſe, iudicabat, quod illis reſponderi poſſet, qui Deum eſſe *προσωπολήπτην* ſeu *perſonarum*, non virtutis, *exiſtimatorem* dicerent. His ita captus & conſtrictus erat rationibus vir ceteroquin eximius, ut ad humanam quoque Servatoris noſtri, IESV CHRISTI, animam ſcita iſta accommodaret: quippe quam immenſam illam, quae ex *hypoſtatica unione* fluit, gloriam non voluntate Dei, ſed virtute ſua, conſequutam eſſe, perhibebat. Nullam enim umquam fuiſſe animam, quae maiori fide & conſtantia, antequam corpori committeretur, divinae ſapientiae verboque divino adhaeſiſſet. Neque deerant ipſi divini codicis oracula, quibus haec dogmata muniret: id quod ex his eius verbis intelligitur: *Quod dilectionis perfectio & affectus ſinceritas ei inſeparabilem cum Deo fecerit unitatem, ita ut non ſortuita fuerit, aut cum perſonae acceptione animae eius aſſumtio, ſed virtutum ſuarum ſibi merito delata; audi ad eum prophetam dicentem: Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem: propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae participibus tuis. Dilectionis ergo merito ungitur oleo laetitiae anima Chriſti, id eſt, cum verbo Dei unum efficitur. Vngi namque oleo laetitiae non aliud intelligitur, quam ſpiritu ſancto repleri. Prae participibus autem dixit, quia non gratia ſpiritus, ſicut prophetis, ei data eſt, ſed ipſius verbi Dei in ea ſubſtantialis erat plenitudo.* Περὶ ἀρχῶν Lib. I. C. VI. At haec oratio ORIGENIS parum aut nihil habet firmitatis. Ipſe enim ORIGENES, eſſe genus quoddam animorum, animis humanis valde ignobilius, atque ſpecie ab illis diſcrepans, haud diffiteri potuit. Nihil enim ſibi rei voluit eſſe cum illis PYTHAGORAE ac PLATONIS ſectatoribus, qui beſtiarum animos humanas eſſe mentes contendunt propter vitae improbitatem in animantia detruſas: contra opinionem hanc portentoſam, ineptam, omniſque rationis inanem arbitratus eſt. Talis autem ſi animorum ſit ordo, equidem, quid cauſſae ſit, neſcio, cur non & alii poſſint ſine ulla ſupremi Numinis culpa aut iniuſtitiae ſuſpicione animorum ordines exſiſtere humanis mentibus meliores & nobiliores, quemadmodum, praeter SIMPLICIVM, PLOTINVS, totaque fere Platonicorum familia cenſuit.

Sed longius etiam ORIGENEM amor huius abduxit dogmatis, quod modo tetigimus: animos ipſa natura ſua liberi participes eſſe arbitrii, nec ullum idcirco animum eſſe, quin ad vitia & delicta poſſit deſciſcere. Namque inde nati ſunt, quos ſibi finxit, aeterni animorum errores & circuitus, modo adſcendentium, modo rurſus deſcendentium. Nuſquam nimirum tranquillas & quietas conſiſtere patitur animas, neque talem illis felicitatis & ſanctitatis ſtatum pollicetur, in quo ſecure ſine ullo metu ac periculo bona ſua iterum perdendi & amittendi per divinam benignitatem verſari queant. Non alienum erit (33) AVGVSTINI, quo hanc reiicit doctrinam, adiicere locum: *Illum & propter alia nonnulla, & maxime propter alternantes ſine ceſſatione beatitudines & miſerias, & ſtatutis ſeculorum intervallis ab iſtis ad illas, atque ab illis ad iſtas itus ac reditus interminabiles non immerito reprobavit eccleſia: quia & hoc, quod miſericors videbatur, amiſit, faciendo ſanctis veras miſerias, quibus poenas luerent, & falſas beatitudines, in quibus verum ac ſecurum, hoc eſt, ſine timore certum ſempiterni boni gaudium non haberent.* Hoc certe placitum ut probemus, nullo certe modo fieri poteſt. Totam enim, ſi quid ego intelligo, coeleſtis doctrinae rationem funditus evertit, quippe quae illis, qui cum CHRISTO vera fide coniuncti ſunt, praeceptiſque eius, dum vivunt, obtemperant, vitam ſempiternam & perennem promittit. *1. Ioh. II, 25. Haec autem eſt illa promiſſio, quam ipſe pollicitus eſt nobis, nempe vita illa aeterna. Tit. I, 2. Ad ſpem vitae aeternae, quam promiſit Deus*

(33) *Auguſtini) De civit. Dei Lib. XXI. cap. XVII. p. 481. Tom. VII. Opp.*

Deus ille mentiri nescius. Ioh. III, 16. Ita Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum dederit, ut, quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam. Quae dicta ne quis forte de tali acciperet aeternitate, quae suas habet conversiones & vicissitudines, alio Servator loco dixit: *Qui credit in me, non morietur in aeternum. Ioh. XI, 26.* Ac fortassis hoc ipsum PAVLVS significare voluit, quum TIMOTHEVM moneret, IESVM CHRISTVM, Servatorem nostrum, *mortem abolevisse, ac vitam & incorruptibilitatem in lucem produxisse per Evangelium.* Falluntur enim meo iudicio, qui his verbis id unum indicari putant, CHRISTVM principem docuisse & confirmasse, animos exstingui non posse. Hoc certe dogma diu ante natum Servatorem cognitum fuit, nec modo Pharisaeis inter Iudaeos, verum omnibus omnino Deorum cultoribus sese probavit. Verum hi defensores immortalitatis animorum perennes maximam partem animorum errores & varias migrationes commemorabant. Quare IESVS noster, qui has repudiavit fabulas, princeps vitam aeternam in lucem produxisse dicitur: utpote qui primus certis homines rationibus edocuit, fore, ut, qui nomen suum profiteantur, beatissimam aliquando vitam, nec umquam terminandam felicitatem ingrediantur, coronamque adipiscantur gloriae perpetuo florescentem. *Qui vicerit, eum ego columnam constituam in templo Dei mei, nec foras egredietur amplius.* (34) *Apoc. III, 12.*

Ceterum

(34) *Apoc. III, 12.)* Huic novae verborum PAVLI *2. Tim. I, 10.* expositioni veterem ego & vulgatem, quam sibi defendendam CVDWORTHVS putavit, interpretationem praetulerim. Caussam, cur id facio, hanc habeo, quod itus illi reditusque animorum humanorum, quos innuere sanctum hominem opinatur CVDWORTHVS, non omnibus illis placuerunt, quibus hominum animi ante natum CHRISTVM immortales visi sunt, sed nonnullis tantum ex philosophorum ordine. Atqui PAVLVS beneficium quoddam commemorat non certo cuidam hominum generi, verum omnibus hominibus, per doctrinam Servatoris nostri collatum. His accedit, quod in dicto PAVLI θάνατος & ζωὴ inter se opponuntur. Dicitur enim IESVS primo *mortem* destruxisse, deinde id, quod morti contrarium est, *vitam*, in lucem revocasse. Animorum vero varii errores & adscensiones descensionesque, quas somniavit ORIGENES, morti minime adversantur: vivunt enim continuo animi, etiamsi nunc in altum evehantur, nunc denuo ad terram, ex eius sententia, deprimantur. Quocirca vocabula ζωὴ & ἀφθαρσία, quae hic manifeste aliquid indicant, quod morti adversum est, fictos istos circuitus mentium designare nequeunt. De obscuritate, quae summa foret in his verbis, si PAVLVS id dixisset, quod eum CVDWORTHVS dixisse censet, nihil nunc commemoro. Neque vulgo receptae explicationi refragatur illud, quod vir doctissimus considerare iubet, iam ante natum servatorem plurimos docuisse, manere post corporis interitum animos, nec idcirco IESVM dici posse hanc doctrinam in lucem protulisse. Etenim vocabulum φωτίζειν, quod S. PAVLVS adhibet, non significat rem quamdam nulli antea auditam proponere ac inculcare, verum dogma iam propositum, nondum vero satis roboratum, ab omni dubitatione liberare, ac nova luce donare. Hoc ita esse, docet ipsa, quae in hoc vocabulo latet, translatio a luce ducta. Nimirum, qui rem quamdam illuminat, is eam minime comparat & facit, sed efficit tantum lumen afferendo, ut res iam facta rectius spectari, meliusque, quam antea factum, ex omni parte considerari queat. Quare haec sit, necesse est, verborum sancti hominis sententia: Tametsi multa de perennitate animorum humanorum a multis dicta olim & scripta essent, haec tamen omnia non tantum habuisse perspicuitatis & firmitatis, quantum satis est: IESVM vero, Servatorem nostrum, primum divinae suae doctrinae radiis perfecisse, ut omnes dubitationes removerentur, veritasque dogmatis huius ipso sole clarior fieret. Atque hanc verissimam esse sententiam, is demum sentiet, qui philosophorum veterum de mentium nostrarum immortalitate ratiocinationes attente ac diligenter secum expendit, cumque Servatoris nostri demonstrationibus contulit.

Haec licet ita sint, non omnem tamen verborum PAVLI vim exhausisse mihi persuadeo interpretes. Equidem non de animorum tantum perenni & beata vita, verum etiam de corporum nostrorum in vitam reditu capiendum esse hoc dictum, nil dubito. Exponam, quum occasio ita ferat, mentem meam paullo clarius. Primo PAVLVS ait, Servatorem nostrum *mortem* καταργήσαντα, *evertisse, destruxisse:* quod ita intelligi debere, res ipsa suadet: IESVM doctrina sua principem effecisse, ut metu mortis, quo misere excruciati antea erant homines, plane solverentur. Deinde, quibus modis hoc fecerit IESVS, declarat, illa nempe tollendo, quae formidinem mortis in hominum animis parere solent, & quae hisce rebus obstant, plane patefaciendo: φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου. Ergo ut, quid hisce verbis indicetur, cognoscamus, ea nobis ponere fas est ante oculos, ob quae homines tantopere mortem extimescunt. Haec autem tria sunt potissimum. I.) Verentur homines, ne animus plane pereat, & cum corpore deleatur, aut ne ad nihilum plane redigatur. II.) Si de animi fortassis immortalitate nil dubitent, metuunt tamen, ne male sit animo post fata propterea peccatorum, quam apud se deprehendunt, conscientiam, divinamque horrent iustitiam. III.) Quod si hunc forte superaverint metum, iacturam tamen corporis gravissime ferunt, vehementerque commoventur, quoties membra sua dissipatum & in pulverem conversum iri cogitant. Si IESVS, quod PAVLVS ait, mortem aut metum mortis destruxit, haec tria destruxerit etiam, necesse est, quae metum hunc fovent & excitant: nec idcirco dubitandum est, consequentibus verbis haec tria designari a sancto homine. Nomen ζωὴ binis superioribus metus caussis medetur. Notum est, locis novi foederis quam plurimis vocabulum hoc absolute positum non naturalem, verum sempiternam illam & felicem, vitam denotare, quam aeternum victuri sunt,

quos

Ceterum, cur hic paullo copiosius de ORIGENE verba facerem, non levis caussa mihi exstitit. Primo hoc viro vix peritior ullus fuit dogmatum a PLATONE eiusque discipulis traditorum. Deinde tanto huius philosophiae studio ac amore flagravit, ut plerisque omnibus immodicus rerum PLATONIS existimator videatur. Quod si igitur ullum in promtu Platonicis argumentum ponderis & momenti alicuius fuisset, quo probassent, esse *henades*, quas vocabant, & *noës*, seu naturas creatas ordine animarum superiores, & idcirco ipsa universali Platonicorum anima, seu tertia in divinitate eorum persona, quae spiritui sancto, quem Christiani profitentur, quodammodo respondet, nobiliores, neminem citius ORIGENE huic sese sententiae adiuncturum fuisse, verisimile est. Sed repugnat omnino dogmati huic vera rectaque ratio. Et aeque mihi videntur insanire, qui eiusmodi fingunt creatas *henades* aut αὐτοαγαθότητας, seu naturas mente principe PLATONIS digniores, itemque νόας & αὐτοσοφίας, quas dixi, comminiscuntur, anima universali praestantiores, atque si quis Christianorum persuadere vellet aliis, praeter primam Trinitatis personam, quam patrem dicimus, multitudinem quamdam singularium *paternitatum* exsistere, altera persona nobiliorum, nec non, praeter secundam personam, filium seu verbum, turbam quamdam in Deo versari filiorum & verborum singularium, quibus omnibus tertia persona seu spiritus sanctus cedat. Hoc enim est, divinitatem disiungere ac discerpere, creatas res creatori miscere, denique Deo turbam quamdam Deorum creatorum adiungere, qui veram Dei notionem penitus convellunt, turbant & evertunt.

Quae quum ita sint, aequum est, ut indicemus, non omnes, qui PLATONI sese addixerant, esse *henades* & *noës* eiusmodi, decrevisse, sed nonnullos tantum scholae Platonicae doctores, eosque recentiores, his sese ineptiis commaculasse. Namque primo *henadum* istarum ne minima quidem usquam reperiuntur in ipsius PLATONIS libris & scriptis vestigia: quod satis quidem argumenti est, nihil harum rerum umquam in mentem ei venisse.. In *secunda Epistolarum* eius, quas habemus, qua dogma suum de Trinitate explicat & describit, de prima persona non dicit: περὶ τὸ πρῶτον τὰ πρῶτα, *circa primum prima sunt*, quemadmodum de secunda ait persona: δεύτερον περὶ τὰ δεύτερα, *circa secundum secunda*, & de tertia: τρίτον περὶ τὰ τρίτα, *circa tertium tertia:* verum de prima sic differit: Περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ᾽ ἐστι, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνος αἴτιον ἁπάντων τῶν καλῶν. *Circa omnium regem cuncta sunt: ipsius gratia omnia: ipse pulcrorum omnium caussa.* Ex quo quidem apparet, nullas ab eo *henades, unitates,* αὐτοαγαθότητας, *bonitates* circa princeps illud τὸ ἓν & τἀγαθὸν, *unum* & *bonum* collocatas esse, verum visum ipsi fuisse, omnes res bonas circa Deum versari, eumque caussam omnium non modo efficientem (P. 707. Opp.)

quos fides cum Servatore suo coniunxit. Vid. *Matth. VII, 14. XVIII, 8. 9.* & multos alios locos. Isto sensu hoc etiam in loco vocabulum illud sumi debet: idque non modo ex eo patet, quod metus aeternorum suppliciorum inter primas sit, quare mortem homines exhorrent, caussas, quibus tamen IESVS omnem vim ademit, verum inde quoque, quod verba διὰ τοῦ εὐαγγελίου addita sunt a divino viro. Etenim primum ac praecipuum illud dogma, quod *in evangelio* patefactum est, non vita est naturalis seu immortalitas animorum, sed beata illa & aeterna vita, quae per IESVM omnibus promittitur, qui fide meritum ipsius amplectuntur. Ipse PAVLVS breviter, at peregregie, summam exposuit *evangelii*, dicens *Act. XVI, 31.* Πίστευσον ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ σωθήσῃ. Haec tamen aeterna beatissimaque vita simul alteram illam naturalem comprehendit: nec enim, nisi immortales essent, aeternum beate vivere possent animi. Quare, quo minus de utraque vita verbum ζωὴ capiamus, hocque PAVLVM sibi velle putemus, nihil obstat: *IESVS omnes sustulit caussas, ob quas homines mortem formidant. Docuit enim per evangelium, Deum illis, qui viva fide CHRISTI meritum comprehendunt, peccata omnia condonaturum, nec modo vitam & immortalitatem animis corpore decedentibus largiturum, verum etiam summo illos gaudio & perpetua felicitate affecturum esse.* Ad tertiam metus mortis rationem vocabulum ἀφθαρσία pertinere, certus sum. PAVLVS nempe morti vicinus omnia sibi revocat in memoriam, quae ad hominum mortem metuentium imbecillitatem profligandam faciunt: quumque corporis putredo & corruptio non levem vulgo terrorem illis iniiciat, hunc quoque timorem per IESVM sublatum esse, docet, utpote qui corpora, etiamsi ad certum tempus peritura sint, aliquando tamen ἀφθαρσίαν seu statum multo meliorem & omnis corruptionis expertem recuperatura esse, invictis argumentis ostenderit. Firmat expositionem hanc non mediocriter, quod PAVLVS alias statum illum, in quo corpora erunt piorum resurgentium, ἀφθαρσίαν nominat. *1. Cor. XV, 53.* Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν (σῶμα) τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν. Et paullo post: ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, - - τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος· κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. His posterioribus verbis nihil similius esse potest dicto, quod nunc explanamus. Φωτίζειν ergo τὴν ἀφθαρσίαν, ut opinor, significat dogma de corporibus in vitam aliquando meliorem redituris, quod varie contaminaverant Iudaei, inprimis Pharisaei, sordibus omnibus purgare, atque rationibus, quibus nihil fieri gravius potest, extra omnem controversiam ponere.

cientem esse, sed & omnes certo comparasse consilio & proposito. Tacet etiam de his rebus PLOTINVS, neque opera eius perlustranti vel minima sese offeret suspicio, *henades* & *agothoteres* ei notas fuisse. Simili ratione silent omnes Platonici, quorum scripta exstant, ad PROCLVM usque. Ipse PROCLVS, quasi non ignoret, rem aggredi difficilem multisque septam difficultatibus, qui novum hocce dogma, quo vetus Theologia PLATONIS caruit, tueri velint, saepenumero tergiversatur, dumque vocem *henades* ita ponit aliquoties, ut ea rerum exempla, seu *Deos intelligibiles*, de quibus antea diximus, designet, sub hac verbi ambiguitate doctrinam hanc celare videtur. SYNESIVS eadem fortassis, qua ille notione vocem ἑνὰς adhibuit, *Hymno primo* ita de Deo canens:

Ἑνοτήτων ἑνὰς ἁγνὴ,
Μονάδων μονάς τε πρώτη.

Prima henas henadum, primaque monas monadum. Quod sic interpretor: *Prima boni idea & caussa idearum omnium.* Quod ad νόας vero attinet, seu mentes & intelligentias, hae paullo ante PLOTINI aetatem videntur esse natae. Nam PLOTINVS & eo, quem antea attulimus, loco, nec non alias aliquam earum facit mentionem: ut (35) *Ennead. VI. Libr. IV. Cap. IV.* Ἀλλὰ πῶς ψυχαὶ πολλαὶ καὶ νόοι πολλοί; *Quomodo multae animae & multae mentes esse possunt?* Atque his aliisque PLOTINI dictis (36) FICINVS commotus est, ut ipsum PLOTINVM asseverasse scriberet, esse genus quoddam naturarum, νόες sive νοῖ, *mentes* & *intelligentiae* dictarum, quod animarum genere praestantius sit. Verum omnis hac de re PLOTINI oratio tam anceps & incerta est, vinculumque, quo hos νόας cum animis suis colligat, ita necessarium & arctum est, ut in disceptationem vocari posse putem, num alii sint eius νόες, quam (37) *capita* & *apices* animarum. Omnes enim animos philosophus hic arbitratur *mente* esse praeditos, ex prima *mente* hausta, item *unitate*, quam ex principe unitate acceperint, quarum quidem ope & auxilio cum *prima mente & unitate* coniungantur. Videamus ipsa hominis (38) verba: Δεῖ νῦν ἐν ἡμῖν εἶναι, καὶ νῦ ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, καὶ θεόν· ὥσπερ τὸ κέντρον ἐφ' ἑαυτῦ ἐστιν· ἔχει δὲ καὶ ἕκαστον τῶν ἐν τῷ κύκλῳ σημεῖον ἐν αὐτῷ, καὶ αἱ γραμμαὶ τὸ ἴδιον προσφέρουσι πρὸς τοῦτο· τῷ γὰρ τοιούτῳ τῶν ἐν ἡμῖν ἡμεῖς ἐφαπτόμεθα, καὶ σύνεσμεν, καὶ ἀνηρτήμεθα, ἐνιδρύμεθα δὲ, οἱ ἂν συννεύωμεν ἐκεῖ. *Necesse est, ut mcns sit in nobis, itemque mentis principium & caussa, nec non Deus: qui quidem nullo modo partibilis est, sed in multis tamen considerari potest, quae possunt ipsum capere: quemadmodum & centrum est in se ipso. Habent autem singula, quae sunt in circulo, signum in centro suum, & lineae huic punctum proprium adhibent. Tali enim quodam eorum, quae nobis insunt, nos quoque Deum tangimus, congredimur, copulamur: eatenus illic innitimur atque figimur, quatenus nos illic intentione conferimus.* Sequenti capite haec addit: Ἔχοντες τὰ τοιαῦτα οὐκ ἀντιλαμβανόμεθα, ἀλλ' ἀργοῦμεν ταῖς τοιαύταις ἐνεργείαις τὰ πολλά. οἱ δὲ οὐδ' ὅλως ἐνεργοῦσιν. ἐκεῖνα μὲν ἐστιν ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἐνεργείαις ἀεὶ, νοῦς δὲ καὶ τὸ πρὸ νοῦ ἐν ἑαυτῷ, κ. τ. λ. *Haec licet possideamus, haud tamen animadvertimus, nos haec habere, sed plurimum seorsum a talibus actio-*

(35) *Ennead. VI.)* Sententiam verborum PLOTINI, non vero ipsa eius verba, CVDWORTHVS expressit. Verba ipsa *Libro, quod ens unum idemque simul totum est ubique, p. 647.* hac ratione fluunt: Πῶς ἂν τὸ ἓν καὶ τὰ ὄντα, καὶ νοῦς πολλούς, καὶ ψυχὰς πολλάς, εἰ τὸ ὂν πανταχοῦ ἕν, καὶ μὴ ὁμοειδές, καὶ νοῦς εἷς, καὶ ψυχὴ μία; *Ceterum quonam pacto fas est dicere ens atque entia, & multas mentes, animasque multas, si ens ubique unum est, neque sic unum, quasi dumtaxat conforme nonnihil, item si mens una, si anima una?*

(36) *Ficinus)* Non alia FICINI verba hic designari, certum est, praeter ea, quae *Capiti IV. Libri*, quem paullo ante nominavi, praemisit: *Sunt enim & mentes & animae suis proprietatibus in se ipsis inter se differentes, etiam ante corpora: suntque in se invicem naturali quadam cognatione & officii communione coniunctae, & interea alteritate proprietatis essentiaeque distinctae, non loco.* His in verbis *mentes* quidem distinguit ab *animis* FICINVS: sed, si rite ponderentur omnia, non aliam ipsi fuisse sententiam, apparebit, quam eam, quae PLOTINO a CVDWORTHO statim tribuitur. *Mens* & *anima* nimirum duae sunt uoius animi proprietates, quae cogitando quidem distingui possunt, & a Platonicis distinguuntur, at in una tamen revera natura resident. Id, nisi fallor, FICINVS sibi vult, dicens: *Alteritate proprietatis & essentiae distinctae, non loco.* Tot ergo mentes sunt, quot animae: nec FICINO, haec quum scriberet, νόας illos PROCLI & aliorum in mentem venisse, arbitror. Neque certe alia PLOTINI ipsius sententia fuit.

(37) *Capita & apices)* Anglice: *Heads and Summities.*

(38) *Verba)* Exstant ea *Ennead. V. Lib. I. de tribus hypostasibus archicis Cap. XI. p. 492.* Sed animadverti velim, non integra exhibuisse PLOTINI verba CVDWORTHVM, verum decerpsisse tantum ea, quae instituto suo servire credidit. In latina versione, quae Graecis hic adiecta cernitur, plura sunt, quam in Graecis, verba. Respondet haec Anglicae versioni, quam CVDWORTHVS habet. Moris enim ipsi est, id quod iam alias observavimus, in versione ea saepenumero exprimere, quae in Graecis omiserat. Idem in statim consequentibus verbis fecit.

actionibus otium agimus. Sunt & multi, qui circa haec nihil umquam agunt. Illa quidem in actionibus suis assidue perseverant, mens nimirum, & quod superius mente. - - Neque vero, quidquid est in anima, propterea iam sentitur: pervenit sane in nos, quando ad sensum usque procedit, &c. Haec qui verba considerat, nescio, an suspicari debeat, *νόας*, quos PLOTINVS in medium producit, nihil esse, quam nescio quid in ipsis animis, cuius hi auxilio communitatem servent cum mente principe. Hinc etiam (39) PORPHYRIVM accepimus, quo nemo rectius philosophiam PLOTINI calluit & perspexit, prorsus reiecisse & contemsisse *νόας* istos seu intelligentias, quas Platonici quidam naturas cum a principe mente, tum a ceteris animis distinctas prorsus & secretas esse, iudicant. Ipse quidem PLATO nusquam aperte *νόας* huius generis commemoravit. *Mentes* in animis exsistentes inducit passim: at mentium prorsus abstractarum & ab animis seiunctarum, si unam demas mentem principem, nullo loco mentionem facit. Quod naturam secundam circa res secundss, aut res secundas circa naturam secundam versari, *δεύτερον περὶ τὰ δεύτερα*, uti vidimus antea, pronuntiat, id ut necessario de his mentibus capiendum esse putemus, nihil plane cogit nos. Fieri enim potest, ut rerum secundarum nomine *ideas* tantum PLATO designaverit, quemadmodum res tertiae, circa personam tertiam versantes, res ipsi sunt conditae & genitae. His ergo demonstratis & effectis, ita nos statuere oportet, Platonicam istam, aut potius PLATONI temere adscriptam Trinitatem, quae discrimen omne inter Deum resque conditas aufert, quo faciliorem, uti suspicor, Deorum tutoribus viam aperiat superstitiones suas & ineptias tuendi, multo inimiciorem rectae rationi esse, quam Christianorum, cuius antea naturam explicuimus, Trinitatem. Etenim haec accurate ac distincte, quousque divina progrediatur virtus, & ubi rerum creatarum vires exordiantur, ostendit: divinam porro naturam tam late patere, docet, ut omnes tres comprehendat & complectatur personas; reliqua vero omnia, si a tribus his divinis personis discedas, cuiuscumque demum generis sunt, res esse vere atque proprie a tribus his personis factas & creatas, earumdemque sociaris & coniunctis viribus, quum unus tantum reapse Deus sint, productas.

Ergo apertum iam ex illis est, quae disputavimus, omnes hasce maculas, quas divino de Trinitate dogmati hominum inussit temeritas, ipsamque commentitiam hanc Trinitatem, quam *Platonicam*, ut a Christiana discernatur, vocant, quoniam nonnullis placuit PLATONIS amicis, nec ab ipso PLATONE primum profectam esse, neque omnibus illis arrisisse, qui PLATONIS disciplinam sequuti sunt. Nunc e contrario planum facere constitui, PLATONEM multosque ex sectatoribus eius plurima ex prisca veraque doctrina retinuisse, proximeque ab illo absuisse de Trinitate dogmate, quod sum CHRISTI profitentur esse discipuli. Namque *tres*, quas inducunt, *hypostases* cum a reliquo Deorum coetu plane segregant, tum ex rerum creatarum ordine penitus excerpunt & eximunt; cetera vero universa harum trium personarum virtute ac efficientia procreata esse, praecipiunt.

Hoc quo pateat omnibus, principio velim animadverti, PLATONEM ipsum sub exordium (40) *Timaei* accurare ac diligenter Deum resque a Deo factas distinguere, atque fines utrorumque his verbis apte ac scienter describere: *Ἔστιν οὖν δὲ κατ' ἐμὴν δόξαν πρῶτον διαιρετέον τάδε· τί τὸ ὂν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, καὶ τί τὸ γιγνόμενον μὲν, ὂν δὲ οὐδέποτε· τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὸν, ἀεὶ κατὰ ταῦτα ὂν, τὸ δὲ αὖ δόξῃ μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστὸν γιγνόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν· πᾶν δὲ αὖ τὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου*

(39) *Porphyrium)* Nescio, an scriptum exstet alicubi, *νόας*, quales PROCLVS & alii sibimet ipsis animo effinxerunt, a PORPHYRIO reiectos & repudiatos esse. At ex aliis eius scriptis, maxime ex *ἀφορμαῖς* eius *πρὸς τὰ νοητὰ*, seu *sententiis ad intelligibilia ducentibus* apparet, sanius & melius multis de rebus eum PROCLO sensisse, saltim cautius & clarius loquutum esse. Mentem sive *νοῦν* distinguit semper a *ψυχῇ* sive anima. Vid. §. *V.* *p.* 220. §. *XVII. p.* 225. §. *XXX. p.* 230. *&c.* At *νοῦς* eius, si mentem hominis recte perspicio, qui subtilitates magno studio venatur, nihil est, quam natura quaedam simplex, in qua notiones rerumque species resident, quas Platonici mentes in orbem secum afferre putabant: *ψυχὴ* vero sive anima natura est medio loco inter corpus & mentem posita, seu, ut ipse ait, *τῆς ἀμερίστου καὶ μεριστῆς οὐσίας μέσον τι*, §. *V. p.* 220. per totumque corpus diffusa, quae ratiocinatur & notionibus in mente collocatis vel bene, vel secus utitur, §. *XVII. p.* 225. Utrum duo haec binas esse naturas seiunctas crediderit PORPHYRIVS, an vero binas tantum unius naturae facultates, quas ratione & nomine distinguat sapiens, haud facile dixerim. Mira enim est Platonicae sectae in explicandis rebus a sensu remotis obscuritas: de quibus non aliter loqui solent, ac si per se exsisterent, & personarum more agerent. Sed haec alias iam dicta sunt.

(40) *Timaei) Cap. XII. p. 235. ed. Fabricii.* Versio magnam partem CICERONIS est.

αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίγνεσθαι. Est igitur, ut mihi quidem videtur, ante omnia explicandum, quidnam sit illud, quod semper est, neque ullum habet ortum, itemque illud, quod gignitur, nec umquam est: quorum alterum intelligentia & ratione comprehenditur, quod unum semper atque idem est; alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis expers: quod totum opinabile est, id gignitur & interit, nec umquam vere esse potest. Omne autem, quod gignitur, ex aliqua caussa gigni, necesse est. Praeclare (41) PROCLVS observavit, rationem, quae PLATONEM adduxerit, ut, de rerum quum vellet universitate exponere, exordium ab hac distinctione caperet, hanc esse, *ὅτι ἐν ταῖς κοιναῖς ἡμῶν ἐννοίαις ἀπόκειται, τὸ εἶναί τι ἀεὶ ὄν, quoniam in communibus nostris notionibus hoc est, seu res mathematice certa, esse aliquid aeternum, aut quod numquam factum est aut ortum habuit.* Sensus certe quotidianusque vitae usus perspicue testantur, non esse omnes res aeternas, sed quasdam & coepisse, & perire iterum, seu, ut notioribus loquar verbis, generari, ac rursus corrumpi. Verum recentiores PLATONIS affectatores, quibus nihil erat mundi aeternitate potius & antiquius, quique hanc universitatem certo tempore productam esse negabant, manifestam vim PLATONIS huic dicto attulerunt, neque verba philosophi torquere desierunt, ut sensum ex illis elicerent prorsus ab opinione philosophi remotum. Itaque *τὸ γιγνόμενον*, quod PLATO vocat, non significare rem, disputarunt, quae coeperit aliquando, sed rem, quae fluat perpetuo, stabilitateque careat, cuius tamen non repugnet naturae ab omni aeternitate exsistere. Hac freti expositione, persuadere voluerunt aliis, docuisse PLATONEM, universum mundum corporeum ita quidem permanere, ut fluant omnia, & tempus in eo succedat tempori, nec ullus constantiae locus sit, verumtamen originis plane expertem esse. Atque haec sententia opinione citius longe plurimorum invasit animos, sic ut ipse BOETHIVS, doctissimus ceteroquin e Christianis philosophus, abripi sese ab ea passus sit, nec, quin PLATO mundum ita esse aeternum statuerit, ut nullum illi ortum esse putaret, ullo modo dubitari posse, crediderit. *Non recte quidam*, inquit, *qui, quum audiunt, visum Platoni mundum hunc nec habuisse initium temporis, nec habiturum esse defectum, hoc modo conditori conditum mundum fieri coaeternum, putant. Aliud est enim per interminabilem duci vitam, quod mundo Plato tribuit, aliud interminabilis vitae totam pariter complexum esse praesentiam, quod divinae mentis proprium esse manifestum est. Neque Deus conditis rebus antiquior videri debet temporis quantitate, sed simplicis potius proprietate naturae.* Quo & verba illa, quibus postea utitur, pertinent: *Itaque, si digna rebus nomina velimus imponere, Platonem sequentes, Deum quidem aeternum, mundum vero dicemus esse perpetuum.* Verum hanc recentioris scholae Platonicae expositionem primo PLATONIS evertere penitus propositum, manifestum est. Is nimirum Deum esse hoc in loco demonstrare studet. Quod si vero nulla mundo est origo, si vel maxime statuat aliquis, omnia fluere, labi, nec uno eodemque statu permanere, numquam tamen inde conficiet, mundum ab alia quadam caussa necessario effectum esse. Deinde ipsa PLATONIS verba nullo modo ferunt hos interpretes. Voce enim *γιγνόμενον* declarat se non modo id intelligere, quod ita durat, ut cum tempore procedat & mutetur, verum etiam id, quod generationis habuit initium, *τὸ γενέσεως ἀρχὴν ἔχον*, & quod certo coepit tempore exsistere, *τὸ ἀπ᾽ ἀρχῆς τινος ἀρξάμενον*, brevi, id, quod aliquando non fuit, & idcirco ab alia quadam caussa necessario procreatum & genitum fuit. Nihil ergo videat, oportet, qui non sentiat, PLATONEM rebus omnibus, quae cum tempore permanent, initium attribuisse. Et in ipso hoc *Timaeo* ipsum tempus praecipit non esse aeternum, aut sine principio, sed una cum coelo seu mundo exstitisse. Quibus positis, fieri nullo modo posse, concludit, quin alia quaedam sit aeterna natura, quae non tantum sine ulla conversione ac vicissitudine duret, sed & omni initio careat, mundumque una cum tempore produxerit. Nihil potest nimirum sine ulla caussa oriri, sive nulla res, quae aliquando nusquam fuit, ipsa vi sua, ut sit & exsistat, perficere valet. Oportet rem aliam antecedere, cui originem suam debeat. Hanc vero viam si persequamur, non antea quiescere nobis licebit, quam ad rem quamdam adscendendo perveniamus, quae perpetuo fuit, ortusque omnis expers est. Igitur haec duo dum assumit PLATO: unum: res illas, quae ita permanent, ut cum tempore fluant & labantur, initium sine controversia habuisse; alterum: eam naturam, quae stabili, certa & immutabili aeternitate gaudet, ortu & principio prorsus vacare; differentiam inter res genitas & non genitas, seu inter Deum resque ab eo conditas, perspicue constituit. Creatum nimirum esse illud, sciscit, quod, etiamsi duret & permaneat, fluit tamen & labitur, ideoque esse aliquando coepit. Hoc illud est, quod vocat *τὸ γιγνόμενον μὲν, ὂν δὲ οὐδέποτε, quod gignitur,* num-

Consol. philos. Lib. V. Pros. VI. (p. 137.)

(41) *Proclus*) *Comm. in Timaeum Platon. Lib. I. p.* 10.

numquam vero est: item id, quod ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίγνεται, *quod necessario a caussa quadam procreatur.* Illud autem, quod sine vicissitudine ac temporis successione permanet, initioque caret omni, id non creatum ac divinum esse, decernit. Atque hoc illud est, quod appellat τὸ ὂν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, *quod semper est, neque ullum habet ortum.* Pari modo Deus a septuaginta interpretibus in versione librorum MOSIS ὁ ὢν, *is, qui vere est*, (42) dicitur.

Hac de ἀϊδίῳ οὐσίᾳ seu φύσει, *aeterna natura*, quae semper exstitit, nec ullo tempore nata est, non singulari semper numero PLATO loquitur, qui noster mos est, quos CHRISTVS veritatem docuit, verum saepius numero plurium, receptum tum loquendi morem imitans. Ita in hoc ipso *Timaeo* mundum appellat τῶν ἀϊδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα, *imaginem factam seu creatam Deorum aeternorum.* Hi autem Dii aeterni, vix ulli dubitare fas erit, quin τὸ πρῶτον illud, τὸ δεύτερον & τὸ τρίτον, *primum* illud, *secundum* & *tertium* sint, de quibus in altera ad DIONYSIVM data epistola, tamquam tribus rerum omnium principiis, loquitur. Verbo, *Trinitatem* illa voce *divinarum hypostaseon* designat, cuius sociata virtute & efficientia totum ita mundum effectum & comparatum esse, arbitratur, ut conditores suos, tamquam signum & imago quaedam, referat & exhibeat: quo modo PLOTINVS verbis iam ante laudatis rem istam declarat & explicat: οὗτος μὲν ὁ κόσμος εἰκὼν ἀεὶ εἰκονιζόμενος ἑστηκότων μὲν τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου. *Hic quidem mundus imago est, quae perpetuo renovatur,* (ut imago quaedam in vitro) *primi, secundi tertiique principii, quae semper stant*, id est, ex infinito tempore exsistunt nec umquam facta sunt. Nec aliter visum fuit antiquis PLATONIS interpretibus, quos EVSEBIVS primum illud, secundum & tertium, quorum PLATO meminit *Epistola ad Dionysium*, de tribus accepisse Diis, auctor est: Ταῦτα οἱ τὸν Πλάτωνα διασαφεῖν πειρώμενοι, Praep. evang.
ἐπὶ τὸν πρῶτον Θεὸν ἀνάγουσιν, ἐπί τε τὸ δεύτερον αἴτιον, καὶ τρίτον τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν, Θεὸν τρί- Lib. XI. C. XX.
τον καὶ αὐτὴν ὁριζόμενοι εἶναι. *Haec Platonis verba, qui explicandam philosophi mentem suscepere, ad primum Deum secundumque principium referunt, nec non ad tertium, quem mundi animam Deumque tertium ipsi quoque appellare solent.* Quamobrem recte nos omnino facturos, opinamur, si aeternos istos nec creatos Deos, quorum imaginem seu simulacrum totum esse mundum genitum seu creatum in *Timaeo* perhibet, hanc esse Trinitatem divinarum hypostaseon constituamus, cuius potentia mundum omnem fabricata est. Ex quo novum coniectura nostra, quam supra proposuimus, firmamentum accipit, CICERONEM, qui PLATONIS libenter vestigia legit, eosdem Deos aeternos in animo habuisse, quum scriberet, *a Diis omnia a principio facta*, nec non, *providentia Deorum mundum & omnes mundi partes* (43) *constitutas esse.* p. 541.

Alte-

(42) *Dicitur*) Longe plura ex PLATONE in medium attulit, ex quibus philosophum hunc Deum diligenter ac sollicite a materia rebusque conditis & factis distinxisse apparet, vir clar. IAC. ZIMMERMANNVS, in *Exerc. de Atheismo Platonis*, quae in IO. GEORGII SCHELHORNII *Amoenitatibus litterariis Part. IX.* descripta exstat, §. *V. s. p.* 847. *s.* & in erudita *Exercit.* huius *Defensione* adversus B. NIC. HIERON. GVNDLINGIVM, earumdem *Amoenitat. Part. XII.* §. *X. s. p.* 398. *s.*

(43) *Constitutas esse*) Verba PLATONIS, in quibus *tres* sese *hypostases* eius reperisse, CVDWORTHVS putat, ex *Timaeo* haec sunt *p.* 529. *Opp.* Ὡς δὲ κινηθὲν τε αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνόησε τῶν ἀϊδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατὴρ, ἠγάσθη τε καὶ εὐφρανθείς. *Quum igitur hoc a se factum sempiternorum Deorum pulcrum simulacrum moveri & vivere, pater ille, qui genuit, animadverteret, delectatus est opere.* Duo sunt, quae difficultatem pariunt in hoc philosophi dicto. Primum, quaenam illa res sit, quam ἄγαλμα seu *simulacrum* Deorum PLATO vocat, quaeritur: deinde, quinam sint *Dii* illi *aeterni*, ad quorum effigiem rem, de qua disserit, expressam esse ait, incertum est. Vtrumque variis interpretum PLATONIS deliberationibus occasionem praebuit. Quum in praecedentibus de *anima mundi* verba faciat PLATO, sunt in Platonicis, qui hanc ipsam mundi animam divinitatis illud simulacrum esse, cuius motu Deum delectatum esse PLATO narrat, existimant. Neque omni haec opinio probabilitate carere videtur: quam quidem ita complexus est CHALCIDIVS, non ineptus *Timaei* expositor, ut versionem suam *Timaei* nil dubitaret ad eam accommodare. Sic enim verba Graeca reddidit: *Quae quidem omnia in anima fieri, - - palam est. Quam quum moveri & vivere animadverteret, factum a se simulacrum immortalis divinitatis, genitor suus hilaratus impendio.* Ego vero illorum omnino anteferri debere sententiam arbitror, quam & CVDWORTHVS approbavit, qui de mundo sermonem esse censent. Ipsa enim res hanc poscit expositionem. Anima omnia ex PLATONIS sententia interiori vi semet ipsam ciendi ac movendi praedita est: quam interiorem movendi vim, id quod pauci nesciunt, argumentum esse voluit immortalitatis animorum. Quomodo igitur Deus dici posset vehementer laetatus esse, quum cerneret mundi animam moveri, quam non ignorare poterat virtute intestina semet ipsam movendi instructam esse? Praeterea paullo ante PLATO docuerat, animam mundi ex ipsa mente ac divinitate summi Numinis procreatam, omnibusque corporibus priorem esse. Quod si ita est, quonam, quaeso, pacto

motus

Altera quidem Trinitatis Platonicae persona, *mens* seu *intelligentia* genita ex principe persona, quam τἀγαθὸν seu *bonum* nominant, aut ex ea emanando processisse dicitur. Sed hoc tamen impedimento non fuit Platonicis, ne semper eamdem exstitisse aut

motus huius animae caussa esse potuit insignis in Deo laetitiae? Hoccine forrassis nesciebat Deus, fore, ut res ex sese genita & educta moveret sese? Aut num metuebat, ne pars naturae suae torpens & mortua iaceret? Mundum vero si ponamus a PLATONE hic intelligi, satis apta eius erit sententia. Deus, inquit, quum videret, materiae molem, quae rudis & informis antea fuerat, motibusque iactabatur inordinatis, postquam animam acceperat ex ipso Deo genitam, motu tranquillo & ordinato concitari, magnam ea de re laetitiam concepit.

Quinam vero sunt *Dii* illi *aeterni*, ad quorum imaginem mundum esse comparatum, PLATO ait? Parcam chartae ac tempori, nec omnes Platonicorum argutias de hisce Diis huc transferam, quarum paucae solidi aliquid & constantis habent. Satis erit, in CVDWORTHI sententiam inquirere, atque, hoc facto, quid mihi videatur, exponere. Ἀΐδιοι Θεοὶ, quorum ἄγαλμα PLATO hunc esse mundum dicit, tres opinatur CVDWORTHVS esse divinas personas, seu, ut Platonicis vocantur, *hypostases*. Huic ego sententiae id primum obstare arbitror, quod PLATO de his Diis perennibus ita loquitur, ut eum pateat naturas designasse a summo & celsissimo Numine, cui mundi constructionem attribuit, secretas & seiunctas. Summum enim Deum ait non mediocriter exhilaratum fuisse, quum mundum videret ad exemplum Deorum aeternorum factum moveri & agitari. Si *Dii aeterni* ipse essent supremus ille Deus, tribus constans personis, a quo rerum universitatem adornatam esse vult philosophus, haud dubie dixisset, Deum laetatum fuisse, quum *mundum ad sui effigiem conditum* animadvertisset certis legibus impelli. Quod vero distincte tam Deum ipsum, mundi conditorem, quam aeternos Deos nominat, id perennes hosce Deos illos esse manifesto significat, quibus mundi opifex & architectus, tamquam exemplis, in condendo mundo usus est. Deinde, quanam ratione mundus hic, qui in sensus & oculos incurrit, expressum simulacrum esse queat trium personarum divinitatis aut supremi Numinis, quod omni corpore, figura & forma caret, alius dixerit: ego quidem nihil huius rei me intelligere confiteor. Quidnam similitudinis, obsecro, inter naturam esse poterit corpoream, variis ex partibus concretam, mutabilem, forma & figura praeditam, & inter naturam simplicissimam, omnis concretionis nesciam, stabilem, nulliusque omquam ingenio comprehendendam? EVSEBII, quem CVDWORTHVS adducit, locus ad sententiam eius probandam nihil valet: in quo quippe non de hoc *Timaei* loco, sed de altero illo, agitur, qui in *Epistola ad Dionysium* exstat. Istum vero locum a plerisque PLATONIS interpretibus de tribus rerum principiis accipi, nemo negat. Nec, quae ex CICERONE afferuntur, momenti habent aliquid: de quibus supra iam actum est.

Aeterni Dii PLATONIS nulli sunt, nisi totus fallor, quam aeterna rerum omnium exempla & species, quarum ad normam mundum hunc a supremo Numine comparatum esse, PLATO censuit. Haec ne mira cuiquam videatur interpretatio, animadverti primo velim, totum huncce mundum & insigniores eius partes, solem, lunam, terram, pro Diis a PLATONE fuisse habitas: cuius quidem rei vel ex uno *Timaeo* satis luculenta liceret proferre testimonia, si quid dubitationis oriri cuiquam posset. Illud autem, quod observetur, valde dignum puto, PLATONEM nunc totam rerum universitatem seu mundum coniunctim spectatum Deum singulari numero appellare, nunc vero plurium Deorum meminisse, solemque, lunam, terram, aliaque mundi membra sigillatim Deos vocare. De tota rerum universitate loquitur, quum ita disserit in *Timaeo p.* 524. Οὗτος δὲ πᾶς ὄντος ἀεὶ λογισμὸς Θεοῦ περὶ τὸν ποτὲ ἐσόμενον Θεὸν λογισθείς. *Deus is, qui erat, de aliquando futuro Deo* (mundo nimirum) *cogitans*. Alios eius generis locos praetermitto: nec, ut ex illis eius dictis, quibus terrae, solis, lunae, tamquam Deorum, meminit, quum satis ingens eorum adsit copia, aliquem proferam, necessarium arbitror. Huic vero mundo, quem oculis & sensu percipimus, alius ex sententia PLATONIS ab aeterno respondet νοητὸς, seu mundus soli animo conspicuus, cuius ad exemplum spectabilis haec rerum universitas a Deo comparata est: de quo quidem mundo cum alias, tum in primis in *Timaeo* haud longe ab exordio copiose disserit. Mundus iste νοητὸς & ingenio soli patens utrum a PLATONE in Deo & intelligentia divina fuerit positus, an vero extra Deum collocatus, nunc quidem quaerere, nil attinet: rem ipsam tantum contemplemur. Quod si ergo mundus hicce adspectabilis, iudice PLATONE, Deus est, nec non maiores eius partes, quibus continetur, Dii sunt, exemplaris ille mundus, quem unice mens nostra intuetur, cuiusque noster hicce orbis expressa est imago, nec non nobiliora eius membra non immerito Dii appellabuntur. Fac, solem Deum esse: adde, solis huius quod IVLIANVS totque alii Platonici toties praedicant, perenne & sempiternum exemplum, cuiuscumque demum illud naturae sit, exstare: nonne aeterna illa solis species eodem iure Deus vocabitur, quo ipse sol, qui ad normam eius effictus est? Fingamus, urbem aliquam ex infinito tempore in tabula quadam depictam exstitisse, ut ad eius speciem certo tempore vera quaedam urbs construeretur: adiiciamus, id fieri, architectumque aliquem ipsa re perenne illud simulacrum urbis exprimere: nonne, hoc facto, commodo dicet aliquis, conditam urbem istam imaginem esse urbis illius aeternae? PLATO igitur, quum aeternas nescio quas Deorum species exstitisse iudicaret, non prorsus stolide loquutus est, quum mundum hunc Deorum aeternorum esse ἄγαλμα pronuntiaret. Quare hae aeternae mundi, siderum & elementorum species sine ulla controversia Dii sunt illi ἀΐδιοι, quorum ἄγαλμα hunc mundum esse, PLATO docuit. Alii Platonicorum Θεοὺς νοητοὺς hos Deos nominant: qua de re iam dixi alias. Praeclare hanc interpretationem extrema *Timaei* verba confirmant, quibus mundum ita describit philosophus: ὁ κόσμος ζῶον ὁρατὸν, τὰ ὁρατὰ περιέχον, ΕἸΚΩΝ ΤΟΥ͂ ΝΟΗΤΟΥ͂ ΘΕΟΥ͂, αἰσθη-

aut aeternam esse, pronuntiarent. Cuius quidem rei testes multi sunt Platonici, quibus nemo verorum PLATONIS discipulorum nomen & existimationem detraxerit. Nos ex magna testimoniorum turba duobus contenti erimus. Primus PLOTINVS testis esto, qui *Ennead. V. Lib. I. C. VI.* sic fatur: Ἐκποδὼν δὲ ἡμῖν ἔςω γένεσις ἡ ἐν χρόνῳ, τὸν λόγον περὶ τῶν ἀεὶ ὄντων ποιουμένοις, κ. τ. λ. *Procul esto nunc a nobis generatio temporalis, verba de sempiternis in praesentia facientibus, &, si quando inter loquendum generationem eis tribuamus, ratione caussae ordinisque cuiusdam generationem tantum commemoramus.* Haec verba proprie ad alteram pertinent hypostasin sive *mentem*: verum postea tertiam quoque Trinitatis personam, ψυχὴν nimirum, seu mundi animam, eiusdem dignitatis PLOTINVS facit participem; utpote quam, sicut altera persona verbum est primae, ita verbum esse secundae personae, praecipit: Καὶ τὸ γεννώμενον ἀπὸ κρείττονος νοῦ, νοῦν εἶναι· καὶ κρεῖττον ἁπάντων νοῦς, ὅτι τἄλλα μετ' αὐτόν· οἷον καὶ ἡ ψυχὴ λόγος νοῦ καὶ ἐνέργειά τις, ὥσπερ αὐτὸς ἐκείνου. *Oportet profecto, quod fit ab eo, quod est mente melius, esse mentem: melius vero omnium, quae fiunt, est intellectus, quoniam alia sunt post ipsum. Iam vero & anima mentis est verbum & actus quidam, sicut mens est Dei verbum.* Alterum auctorem dabo PORPHYRIVM, ex cuius *quarto Historiae philosophicae Libro* S. CYRILLVS hunc affert locum, quo PLATONIS doctrinam explicat: Εἰπόντος Πλάτωνος περὶ τοῦ ἀγαθοῦ οὕτως· S. Cyrillus contra Iul. Lib. I. p. 32.
ἀπὸ δὲ τούτου τρόπον τινὰ ἀνθρώποις ἀνεπινόητον νοῦν γενέσθαι τε ὅλον καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑφεστῶτα, ἐν ᾧ δὲ τὰ ὄντως ὄντα καὶ ἡ πᾶσα οὐσία τῶν ὄντων. ὃ δὲ καὶ πρώτως καλὸν καὶ αὐτόκαλον, παρ' ἑαυτοῦ τῆς καλλονῆς ἔχον τὸ εἶδος· προῆλθε δὲ προαιώνιος ἀπ' αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὡρμημένος, αὐτογέννητος, ὢν καὶ αὐτοπάτωρ· οὐ γὰρ ἐκείνου κινουμένου πρὸς γένεσιν τὴν τούτου ἡ πρόοδος γέγονεν, ἀλλὰ τούτου παρελθόντος αὐτογόνως ἐκ Θεοῦ, παρελθόντος δὲ οὐκ ἀπ' ἀρχῆς τινος χρονικῆς, οὔπω γὰρ χρόνος ἦν, ἀλλ' οὐδὲ χρόνου γενομένου πρὸς αὐτὸν ἐστί τι ὁ χρόνος· ἄχρονος γὰρ ἀεὶ καὶ μόνος αἰώνιος ὁ νοῦς. *Plato de bono in hunc modum loquitur: Ex hoc quamdam hominibus imperceptibilem mentem esse factam, totam per se subsistentem, in qua vere sunt, quae sunt, & omnis entium substantia est: quae quidem & prima pulcra, & per se pulcra est, a se pulcritudinis speciem ducens: prodiit vero ante saecula ab auctore Deo emicans, per se genita, & sibi ipsi parens: non enim illo movente se ad generationem huius progressus fuit, sed hoc procedente per se ipsa nascendo ex Deo, procedente, inquam, a nullo principio temporis: nondum enim tempus erat: sed neque facto tempore ad ipsum, aliquid est tempus: quippe mens illa semper expers temporis & sola perennis.* Hic PORPHYRIVM videmus non modo aeternitatem secundae Trinitatis hypostaseos, *mentis* nimirum seu *intelligentiae*, tueri, verum etiam nonnullas de ea loquendi formas usurpare, quae vix capiat aliquis, & quarum multa alias exempla non reperias. Licet enim fateatur, mentem ex principe Deo seu fonte divinitatis esse genitam; tamen vocibus αὐτοπάτωρ & αὐτογέννητος de ea utitur, quae sui ipsius parentem & originem mentem esse indicant, docetque, eam αὐτογόνως, *ex semet ipsa* processisse ac prodiisse.

Igitur, quum multum haec loquendi ratio caliginis & obscuritatis habeat, operae pretium existimo veram eius sententiam paucis exponere, & fundamenta declarare. PORPHYRIVS ipse vero hic sententiam suam hoc modo explanat: Mens, quamvis ab aeterno ex principe Deo seu supremo Numine generata sit, tamen propterea ex se ipsa dicitur esse nata, quia non ita ex fonte prodiit divinitatis, ut quodammodo ad generationem suam impelleretur ac moveretur, verum semper constitit ac quievit. Eamdem iam antea doctrinam PLOTINVS in medium protulit, cuius haec verba sunt: Οὐ κινηθέντος φατέον γίγνεσθαι· εἰ γὰρ κινηθέντος αὐτοῦ τι γίγνοιτο, τρίτον ἀπ' ἐκείνου τὸ γιγνόμενον μετὰ Enn. V. Lib. I.
τὴν κίνησιν ἂν γίγνοιτο, καὶ οὐ δεύτερον. δεῖ οὖν ἀκινήτου ὄντος, εἴ τι δεύτερον μετ' αὐτό, οὐ προσνεύσαν- C. VI. (Libro de trib. princip. substantiis p. 485.)
τος,

αἰσθητὸς, μέγιστος καὶ ἄπειρος. *Mundus animal visibile, visibilia comprehendens, INTELLIGIBILIS DEI IMAGO, sensibilis, maximus, interminatus.* Quaero, quisnam hic sit ille Θεὸς νοητὸς, cuius imaginem PLATO hunc mundum appellat? Sine ullo dubio mundus ille ex speciebus seu ideis conflatus in quo totum universa secta Platonica sibi placet. Hoc si ita est, quis non videt, illos *aeternos Deos*, quorum simulacrum hunc mundum esse, PLATO dicit, partes esse maiores & insigniores, ex quibus mundus ille νοητὸς consistit? Nihil inter huoc & illum, de quo agimus, locum interest, nisi, quod illic plurium, hic unius Dei mentio fit. Sed hoc in more PLATONI positum fuisse, ut de mundo differens, nunc unum, nunc vero plures Deos commemoraret, ante iam ostendimus. Discrimen vocabulorum νοητὸς & ἀΐδιος non moror. PLATO enim quibus attente lectus est, illi non ignorabunt, aequam horum verborum ex ipsis disciplinae eius legibus potestatem esse. Faciet, nisi fallor, haec interpretatio nostra cum ad multas PLATONIS sententias illustrandas, in quibus sine fructu interdum sudant, qui dictioni eius non satis adsueti sunt, tum ad eos in officio continendos, qui multis in locis apud PLATONEM tres divinitatis personas temere sibi reperisse videntur.

ϑος, ὐδὲ βυληθέντος, ὐδὲ ὅλως κινηθέντος. *Quod igitur ex primo principio gignitur, dicendum est superiore non agitato gigni: alioquin, si moto illo aliquid generetur, certe id, quod gignitur, non secundum, sed tertium, erit ab illo post motum. Quamobrem necessarium est, quum illud sit prorsus immobile, si quid secundum post ipsum nascitur, id profecto illo neque annuente, neque voluntate decernente, neque ullo pacto commoto subsistere.* Haec in PORPHYRII stilum si convertenda sint, his efferre verbis licebit: Est natura quaedam, quae ex principe Deo seu divinitatis fonte *αὐτογόνως* sive ita emanavit, ut semet ipsam simul genuerit. Vera autem dogmatis istius haec esse videtur sententia: Alteram divinitatis personam ex principe quidem omnino procedere Deo, at non eo modo atque ratione, qua res creatae inde procedunt, quas supremi Numinis libera voluntas & mandatum producit & procreat, verum naturali quadam & necessaria emanatione. Neque vero haec loquendi ratio uni placuit PORPHYRIO. Namque eadem nomina *αὐτοπάτωρ* & *αὐτόγονος*, *parens & auctor sui ipsius*, in IAMBLICHI etiam *de mysteriis Libro* leguntur, qui similiter non ad primum omnium principium ea accommodat, sed ad secundam quamdam hypostasin divinam: (44) Ἀπὸ δὲ τῦ ἑνὸς τύτυ ὁ αὐτάρκης Θεὸς ἑαυτὸν ἐξέλαμψε· διὸ καὶ αὐτοπάτωρ καὶ αὐτόγονος. *Ab hoc autem uno Deus per se sufficiens se ipse explicuit: proinde est sui pater & ex se genitus.* Sed de hoc IAMBLICHI Deo aut divina *hypostasi* deinceps latius disseretur. Ceterum nonnulli quoque ex Christianis Theologis simile quid in explicando de Trinitate dogmate ausi sunt, atque *λόγον* seu verbum, quod nos profitemur, divinum *αὐτόθεον* & *ex se ipso Deum* vocare non dubitarunt. Ego vero, quoniam sacrae litterae nulla nobis eloquutionum eiusmodi exempla suppeditant, nemini esse integrum arbitror, his similibusque dicendi modis in coelestis veritatis expositione (45) uti.

DIONY-

(44) *Ἀπὸ δὲ*) IAMALICHVS *de mysteriis Sect. I III. Cap. II. p.* 558. Verum non ibi legitur, quod CVDWORTHVS hic posuit, vocabulum *αὐτόγονος*, sed *αὐτάρκης*, *sibi sufficiens.* Forte indicavit, loco *αὐτάρκης*, quod in codicibus est, legendum esse *αὐτόγονος*, quoniam paullo ante nomen *αὐτάρκης* iam adhibitum erat a IAMALICHO.

(45) *Uti*) Sunt, nisi fallor, in hac de *mente* PLATONIS disquisitione, quae fortassis aliquis desideraverit. (I) De PLATONIS unice hic sententia quaeritur, quam iuniorum Platonicorum doctrina multo esse puriorem atque meliorem, affirmat CVDWORTHVS. At nihilo tamen minus, quid PLATO senserit, id non ea ipso PLATONE, sed ex binis recentioris scholae Platonicae alumnis, PLOTINO & PORPHYRIO, demonstrare studet. Si corrupta est ac multis modis depravata novae sectae Platonicae de tribus principiis doctrina, quinam iure interpres haec secta erit dogmatis, quod ipse PLATO fovit? Meo quidem iudicio ipse PLATO adeundus erat, dimittendi vero illi, quos omnes novimus in PLATONE, quaecumque modo vellent, reperisse. Sed universi, qui de PLATONIS tribus principiis scribere aliquid audent, hanc sibi vident necessitatem impositam, quum ipse nihil certi atque perspicui de illis tradiderit, ex iunioribus eius sectatoribus hauriendi: quam quidem ego viam valde lubricam & ancipitem existimo. (II) PLOTINI & PORPHYRII de tribus principiis praecepta, si diligentius expendantur, eius mihi videntur esse generis, ut longe citius Sabellianorum de Den dogmata referent, quam sanam & sacris litteris consentaneam de tribus in Deo personis doctrinam. Etenim νῦς & ψυχή, quorum non secus mentionem faciunt, ac si distinctae essent naturae, multis aliis in locis ita describuntur ab illis, ut nihil, nisi divinam rationem seu intelligentiam, & vim Dei in mundo & rebus conditis sese exserentem, aut binas summi Numinis proprietates & perfectiones his vocabulis designari appareat. In qua me sententia non mediocriter hoc confirmat, quod in hominis anima, haud aliter ac in ipso Deo, tres constituunt eiusmodi hypostases, atque de νῦ & ψυχῇ in quovis homine iisdem paene verbis loquuntur, quibus de mente & anima divina utuntur. Tres autem in singulorum hominum animis vere ita dictas hypostases versari, ab his philosophis decretum esse, non arbitror aliquem sibi facile persuasurum esse. Sed hanc rem alio loco decrevi accuratius & copiosius persequi: hic intellexisse satis erit, quae nostris dogmatibus apud Platonicos cognata videntur esse, non tam ex verbis, quam ex totius disciplinae habitu, metienda esse ac ponderanda. (III) Non sum nescius, scholam iuniorem Platonicam de tribus rerum principiis, quae perpetuo inculcat, formulas & dicendi rationes adhibuisse iis loquendi modis omnino pares, quos Theologi Christiani aetatis illius de aeterna filii Dei generatione, Spiritusque sancti natura & proprietatibus usurpare solent. Sed expeditum nondum est, utrum philosophi illi Platonici has ipsimet loquutiones invenerint, an vern a Christianis sumserint. Certum est, alioque loco fusius demonstrabitur, Platonicos altero & tertio post natum Servatorem saeculo cum generatim disciplinam suam magno studio ad Christianae dogmata religionis accommodasse, tum sigillatim id egisse, ne inter tres divinitatis personas, quas Christiani profitentur, & tria principia sua multum interesse discriminis videretur. Etenim, crescentibus indies Christianorum opibus, & deficiente eorum, quibus Dii curae erant, multitudine, nihil rebus Deorum consultius esse putabat haec familia, quam sua facere quodammodo praecepta illa, quae prae ceteris in religione Christiana eximia, praeclara & sublimia omnium confessione erant, cumque his veteres superstitiones colligare. Quam propter caussam veri duco simillimum, hac etiam in re Christianorum fuisse imitatores hos philosophos, atque, ut facilius persuaderent populis, tria principia sua & tres Christianorum in Deo personas aut nullo aut modico intervallo distare, libenter formulas illas adscivisse, quibus dogma suum de Trinitate Christiani explicare solebant. In IAMBLICHO hoc in primis observavi, qui Arianarum litium temporibus adhuc vixit, nec paucis idcirco loquutionibus utitur, quarum origines his controversiis non sunt antiquiores.

DIONYSIVS PETAVIVS, poſtquam ARII dogma recte atque dextre explanaverat, oſtenderatque, docuiſſe hominem hunc, patrem unum ſolum eſſe aeternum Deum, filium vero ſeu verbum naturam eſſe ſactam, quam pater ex nihilo certo tempore procreaſſet, aut, quum non fuiſſet antea, protuliſſet, haec verba ſubiicit: *In ea vero profeſſione, quod ſupra memoravi, planiſſime conſtat, germanum Platonicum Arium exſtitiſſe.* Verum haec in manifeſto eſſe errore, ARIVMque nullo iure a PETAVIO, homine ceteroquin ingenio, diligentia & eruditione nulli ſecundo, ad Platonicos referri, quae adhuc partim ex ipſo PLATONE, partim ex germanis eius ſectatoribus collecta ſunt a nobis, extra controverſiam collocant. PLATO certe, aut PLOTINVS, ſi alteri hypoſtaſi, menti, λόγῳ, principiſque perſonae filio aeternitatem derogaſſet, idem feciſſet, ac ſi ſapientiam ipſam & intelligentiam negaſſet ab aeterno exſtitiſſe. Nam uterque alteram hypoſtaſin divinitatis nihil eſſe aliud, quam αὐτοσοφίαν, ſapientiae ſontem, & ipſam idcirco ſapientiam illam, qua Deus eſt ſapiens, decernit. Quod ſcitum quatenus aut quo ſenſu tolerari queat, nunc, ut diſquiramus, neceſſe non eſt. Interim ATHANASIVM, non poſſum, quin obſervem, ab eadem ſtetiſſe opinione: quod ex hiſce locis eius apparet: Καὶ σοφία καὶ ἀλήθειά ἐστιν ὁ κύριος, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλης σοφίας δεύτερος, ἀλλὰ μόνος οὗτος, δι᾽ οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν ὁ πατήρ, κ. τ. λ. *Dominus eſt ſapientia & veritas, neque eſt ſecundus ab altera ſapientia, ſed ſolus ipſe eſt, per quem omnia fecit pater.* Et rurſus: Οὔτε γὰρ λόγος ἐστὶν ὁ τοῦ λόγου πατήρ· *Non enim verbum eſt verbi pater.* Item: οὐκ ἦν λόγος ὁ τὸν λόγον προϊέμενος· ἦν γὰρ ὁ λόγος πρὸς τὸν Θεόν· σοφία γεγέννηται ὁ κύριος· οὐκ ἦν οὖν σοφία ὁ τὴν σοφίαν ἀνείς· ἐγὼ γὰρ ἤμην, φησιν, ᾗ προσέχαιρεν. *Non erat aliud verbum, quod hoc verbum proferret: erat enim verbum apud Deum. Sapientia eſt dominus: tamen alia ſapientia non erat, quae hanc ſapientiam produceret. Ego, inquit, eram, in qua oblectabatur.* Et haec quidem poſteriora verba ex DIONYSIO, antiſtite Alexandrino, ſic affert, ut ea ſimul approbet. Hic ipſe quoque ATHANASIVS refert, ARIVM e contrario docuiſſe, aliud eſſe verbum & aliam ſapientiam, illo verbo & illa ſapientia, quae in CHRISTO eſt, antiquiorem. (46) Sed haec alium locum flagitant: nunc

De Trinit. Lib. I. C. VIII. §. II. (Tom. II. Dogmat. Theolog. p. 38.)

De ſent. Dionyſii Tom. I. p. 567.

(46) *Sed haec alium*) Ipſe hic CVDVVORTHVS perſpicere videtur, Trinitatem, cui PLOTINVS & alii ex Platonicis favent, non tam perſonarum, quam notionum & virtutum divinarum, Trinitatem eſſe, longoque propterea diſcrimine a Chriſtiano de tribus divinis perſonis dogmate diſtare. Namque ſi PLOTINI ſecunda hypoſtaſis ipſa illa ſapientia eſt, qua Deus eſt ſapiens, nonne altera haec hypoſtaſis perfectio tantum eſt divina, quam non niſi cogitando ab ipſo Deo diſtinguere licet? Quis, obſecro, rationem aut ſapientiam, qua ſapit homo, ſingularem eſſe quamdam in illo homine veramque perſonam ſtatueret? Cum hac vero Platonicorum ſententia minime componi velim, id quod hic tamen facere videtur vir doctiſſimus, illam, quae familiaris eſt ATHANASIO, loquendi rationem, CHRISTVM, Servatorem noſtrum, ipſam illam rationem & ſapientiam eſſe, quae in Deo eſt, aut qua Deus ſapit & ratiocinatur. Quamquam ſolus minime ſic ſenſit vel dixit ATHANASIVS, verum magna veterum doctorum, qui cum Arianis pugnarunt, turba, quorum teſtimonia magnam partem DION. PETAVIVS collegit *de Trinitate Lib. VI. Cap. IX. p. 347. Tom. II. Dogm. Theol.* Fateor, ut multa alia incautis exciderunt viris meritiſſimis, qui ſententias Arianorum everſum ibant olim, in quibus nos hodie non immerito proprietatem & accurationem requirimus, ita & hanc dicendi rationem, ſi extra nervos orationis & diſputationis ſeriem ſpectetur, ſuſpicionem parum ſanae & caſtigatae doctrinae gignere poſſe. Quamobrem AVGVSTINO non vereor accedere, qui ſatis accurate ac diligenter in eos diſputavit, quibus hic ante ſe placuerat loquendi modus. Vid. *Lib. VI. de Trinit. Cap. I. p. 598. & Lib. XV. Cap. VII. p. 689. T. VIII. Opp.* Quamvis enim commode poſſit exponi, & a multis dudum expoſitus ſit; tutius tamen eſt, ut opinor, a loquutionibus abſtinere, quarum ambiguitate decipi poſſunt, in quibus mediocris eſt perſpicientia. At nihilo tamen minus, ſi meos, animus & conſilium potius eximiorum virorum conſideretur, quam verba ipſa, quae adhibuerunt, non erit meo quidem iudicio, quod in illis magnopere reprehendamus. In certamine cum Arianis illi, qui recte ſentiebant, doctores in primis adverſus eos urgebant celebrem SALOMONIS *Prov. VIII.* de ſapientia divina locum, quem de CHRISTO plerique omnes veterum interpretari ſolent: ex quo quidem loco aliiſque nonnullis aeternitatem filii Dei probabant. Vid. ex multis ATHANASIVS *Orat. II. contra Arianos T. I. Opp. p. 319.* Huius ergo dicti vim ut effugeret ARIVS, CHRISTVM quidem haud negabat *ſapientiam* in ſacris libris vocari, & eſſe quoque certo ſenſu Dei ſapientiam; verum illam, de qua SALOMO diſſerit, ſapientiam non eſſe CHRISTVM, dicebat, ſed aliam in Deo ſapientiam ex omni aeternitate perfectionis aut qualitatis loco fuiſſe: hanc a SALOMONE & aliis auctoribus ſacris, qui aeternam nominent ſapientiam, intelligi. Aliam nimirum eſſe ſapientiam & rationem illam, qua Deus ſapiens ſit; aliam verbum illud, de quo IOANNES, & ſapientiam, de qua PAVLVS loquatur: hanc extra Deum eſſe, & ab interiori ſapientia & λόγῳ fabricatam. Vid. ATHANASIVS *Orat. I. adv. Arian. p. 124. & Libro de ſententia Dionyſii contra Arianos p. 567. T. I. Opp.* Verum eripi ſibi nolebant rectae doctrinae patroni SALOMONIS illud effatum. Quare diſputationis fervore inflammati, non dubitabant eo procedere, ut CHRISTVM, Servatorem noſtrum, ipſam eſſe illam

nunc satis erit, si nullum umquam Platonicum mentis universalis seu secundae divinitatis personae aeternitatem in dubium vocasse indicavero. Contra nonnulli huius generis, id quod iam antea demonstravimus, dum verbum hoc seu mentem fuimet ipsius parentem, caussam & originem (αὐτοπάτωρ & αὐτόγονος) dicerent, nimio plus arrogare visi sunt alteri personae: quamquam, quum alioquin faterentur, processisse eam ex principe Deo, natumque primae personae esse, singulari quodam & sublimiori sensu haec dicta intelligi voluerunt. PLATO igitur, quem mundum esse aeternum negasse novimus, quia secundam Trinitatis suae personam aeternam facit, ea re ex naturarum eam creatarum ordine prorsus tollit, nec ab ipsius idcirco ATHANASII hac in re sententia recedit: Εἰ ἀΐδιός ἐστιν ὁ υἱός, οὐκ ἦν κτίσμα· εἰ δὲ κτίσμα τυγχάνει, οὐκ ἦν ἀΐδιος. *Si aeternus est filius, non est creatura: contra, si creatura est, aeternus non fuerit.* P. 119. (T. I. Opp. in Disp. cum Ario.)

MACROBII dictum, in quo PETAVIVS opinionis suae praesidium constituit, nullius est hac in caussa numeri. Ait (47) MACROBIVS, *primam caussam de se mentem creasse*, & rursus *mentem animam de se creasse.* Sed veteres, non ignotum est, tam angustis minime finibus potestatem vocis *creare* conclusisse, atque nos solemus, qui CHRISTVM profitemur. Nobis *creare* idem semper est, quod certo tempore producere aliquid; verum illi verbo hoc omnes efficiendi & procreandi modos designabant. Credo ego, PETAVIO id quidem primum aberrandi caussam dedisse, quod PLATONI in universum non nimis amicus esset, deinde hoc potissimum, quod adulteratam illam Trinitatem, quam nonnulli excogitarunt ex Platonicis, cuius tertia persona totus est hicce mundus animatus, non satis a ceterorum secreverit Platonicorum sententia, qui tertiam personam non ipsum mundum esse volunt, qui creatus est, sed mundi architectum & opificem. Hinc certe accidit, ut scriberet: *Tertius vero Deus manifeste creatus ab iisdem Platonicis putatur, quem & ποίημα* (48) *nominant.*

Illud

lam sapientiam & rationem decernerent, qua pater sapit & ratiocinatur. Audacter, non diffiteor, & libere: maxime quum alia longe ratione Arianis sine cuiusquam offensione responderi potuisset: nec tamen perverse omnino & insipienter. Etenim, qui sic loquebantur, nomen *sapientia* sensu, ut vocant, formali minime usurparunt, quemadmodum Platonici, cum quibus hic coniunguntur a CVDWORTHO, neque sapientiam hanc inter qualitates divinas retulerunt: quod quidem si fecissent, Sabellianis propiores fuissent, quam ipsimet putarunt. Sapientia enim, ut virtus & perfectio divina spectata, idem est, ut omnes norunt, quod eius essentia. Filius ergo, si proprie loquuti fuissent hi doctores, essentia foret patris ex opinione eorum, & pater a filio essentiam haberet, hoc est, ut esset atque saperet. Verum ATHANASIVS diserte, ne in has incideret insidias, sapientiam ex ordine divinarum qualitatum exemit. Εἰ δὲ φήσαιεν, inquit *Oratione V. contra Arian. p. 523. Tom. I. Opp.* ὡς ποιότητα εἶναι ἐν τῷ πατρὶ τὴν σοφίαν, ἢ αὐτοσοφίαν εἶναι, ἀκολουθήσει τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἄτοπα εἰρημένα. *Quod si dixerint, sapientiam qualitatem esse in Deo, aut ipsum suam ex se sapientiam esse, sequentur absurda, quae prius dicta fuerunt.* Non probo universa, quae huius generis apud ATHANASIVM & alios exstant; nec probarunt omnes, qui aetate vixerunt eius, doctores Christiani. Hic vero tantum id agitur, ut, tametsi philosophi Platonici iisdem, quibus Nicaeni doctores, usi sunt dicendi formulis, sententiis tamen eos diversos fuisse ac separatos, appareat. Confer, quae paullo post hac de re differentur.

(47) *Macrobius) Lib. I. in somnium Scipion. Cap. XIV. p. 73.* Hoc autem MACROBII dictum non ibi urget PETAVIVS, ubi Platonicum fuisse ARIVM disputat, sed alio loco, quo Platonicorum de tribus principiis dogma explicat, *Lib. I. de Trinit. Cap. I. §. IV. p. 17.*

(48) *Nominant*) Ambigua est & anceps de ARII Platonismo quaestio, neque satis, qui eam attigerunt, doctissimi viri secernunt ea, quae secerni debent omnino, si rectum ferri debeat iudicium. Quare fit, ut argumenta interdum adhibeant, quibus parum in hac lite ponderis apud aequos rerum iudices esse potest. Triplex, si quid ego video, quaestionis huius esse sensus potest: *Vtrum Platonicus fuit ARIVS, nec ne?* Primus hic est: *Num ARIVS philosophiae Platonicae fuit deditus?* Alter: *Num ARIVS a Platonicis satis inductus fuit, ut novam suam de Trinitate doctrinam proferret?* Tertius: *Num ARII de tribus in Deo personis dogma simile prorsus est Platonicorum de tribus principiis doctrinae?* Primam quod ad quaestionem attinet, equidem non dubito pronuntiare, quum philosophia imbutum fuisse constet ARIVM, eam, cui favit, philosophiam nullam fuisse aliam, quam recentiorem Platonicam, seu novam illam disciplinam, quae ab AMMONIO in primis ortum habuit, sectasque omnes inter se conciliare ac copulare, PLATONIS tamen in primis rationem habere iubebat. Etenim Alexandriae a teneris vixerat & institutus erat ARIVS: qua in urbe, ipsos etiam inter Christianos, nullum aliud fere philosophiae genus tum temporis tradebatur: id quod neminem praeterit rerum inter philosophos & Christianos gestarum peritum. Sunt etiam in praeceptis eius quaedam, quae scholam aperte sapiunt Platonicam: in quibus celebre illud dogma est de animis ante corpora ex omni aeternitate exsistentibus, in quo defendendo aeque sedulus fuit ARIVS, atque omnes esse solebant Platonici. Denique nimium PLATONIS amorem ARIO & discipulis eius aperte maximi nominis doctores, qui errores eius oppugnarunt, exprobrant. HIERONYMVS *Dialogo adv. Luciferianos p. 142. Tom. II. Opp. Subtilis est haeresis* (Ariana), *& ideo simplices animae facile decipiuntur.---*

Re

Illud vero multo maiori specie in disceptationem vocari posse, largior: utrum ipse PLATO crediderit, mundi animam, quae vulgo *tertia Trinitatis* eius *hypostasis* nominatur, aeque esse aeternam, atque alteram, nec ne? In *Timaeo* enim, quamvis eam largiatur mundo

Re vera de PLATONIS & Aristophanis sinu in episcopatum allegnntur. Quotus enim quisque est, qui non apprime in his eruditus sit? In hoc HIERONYMI loco, id quod praeteriens moneo, loco *Aristophanis* mallem legi *Aristotelis*. Nec enim ARISTOPHANIS studium crimini usquam dari Arianis memini: at ARISTOTELIS subtilitatibus passim praeter modum addicti fuisse leguntur. Atque ipse HIERONYMVS paullo post ea verba, quae modo attulimus, haec scripta reliquit: *Accedit ad hoc, quod Ariana haeresis magis cum sapientia saeculi facit, & argumentationum rivos de ARISTOTELIS fontibus mutuatur.* GREGORIVS NAZIANZENVS *Oratione XXVI. de moderatione in disputationibus servanda Tom. I. Opp. p. 458.* ὁ δὲ ὀλίγος ἐπὶ τὴν διάνοιαν, - - καὶ οὐκ οἶδε λόγων στροφάς, - - ἢ τῶν Ἀριστοτέλους τεχνῶν τὴν κακοτεχνίαν, ἢ τῆς Πλάτωνος εὐγλωττίας τὰ γοητεύματα, ὥσπερ Αἰγυπτιακάς τινας μάστιγας. *Alius contra exiguo ingenio est, - - nec novit verborum captiones, - - aut pravarum artium Aristotelicarum artificium, aut Platonicae facundiae praestigias, quemadmodum plagae quaedam Aegyptiacae.* Has plagas Aegyptiacas, quas ARISTOTELIS ac PLATONIS nimio ardere studio, GREGORIVS conqueritur, Arianos esse, nemo rerum veterum gnarus dubitaverit. Non sum ego nescius, non pauca veterum doctorum testimonia colligi posse, quibus ARIVM eiusque sectatores ob insanum Aristotelicarum subtilitatum & argutiarum amorem vituperari: nec ignoro, ab EPIPHANIO Arianos diserte *Aristotelicos* nominari *Haeresi LXVI. Arianor. §. LXIX. p. 795.* ὄντως, inquit, δὲ ταύτῃ λέξει ἄνωθεν ἡμῖν ἑρμηνεύονται οἱ νέοι Ἀριστοτελικοί· ἐκεῖνο γὰρ ἀντιμάχεται τὴν καθολικὴν, καὶ καταλίπον τοῦ ἁγίου πνεύματος τὸ ἄκακον καὶ τὸ πρᾶον, κ. τ. λ. *Huic argumento non dissimile est aliud ab novis illis Aristotelicis inventum: nam huius philosophi virus omne in se ipsis expresserunt, &c.* Cuius generis dicta apud GREGORIVM NYSSENVM quoque, SOCRATEM, SOZOMENVM, & alios passim reperias. Sed haec nihil impediunt pronuntiata, quo minus in ea maneat ARIVS familia, in qua collocatus est a nobis. Moris enim erat iunioribus hisce Platonicis, id quod PORPHYRII, AMMONII, SIMPLICII, totque aliorum ostendunt exempla, disciplinam PLATONIS & ARISTOTELIS coniungere, ac in rebus ad ratiocinandi artem & dialecticam pertinentibus, de quibus nihil fere PLATO praeceperat, ARISTOTELEM prae ceteris magistrum & ducem sequi. Neque antiqui doctores illi Arianos eo nomine reprehendunt, quod omnem ARISTOTELIS philosophiam imbibissent, sed hoc tantum vitio illis vertunt, quod more ARISTOTELIS rationem concluderent, praeceptaque eius de syllogismis & universa disputandi ratione in sacris certaminibus unice sequerentur, quum simplicitati potius, sacrorum scriptorum hortatu, studendum esset. Quare tot etiam in locis ARISTOTELIS & PLATONIS studium coniunctim huic sectae veteres exprobrant. Nihil igitur vidit, immo ignorantiam suam prodidit PETRVS FAYDIT, Gallus, qui non ita pridem his veterum locis adduci sese passus est, ut non modo Aristotelicum faceret ARIVM, sed etiam doctrinam eius de Trinitate ex fontibus Aristotelicis repetendam esse, pugnaret *Apologie du Systeme des S. Peres sur la Trinité, dans la Praeface p. 24. s.* Non illi statim sunt Aristotelici, qui praeceptis ARISTOTELIS de arte disputandi obediunt, quum adversarios oppugnant: multo minus, si quem modo ab ARISTOTELE praescripto sententiam defendere videamus, ipsam, quam tuetur, sententiam ex ARISTOTELE sumtam esse, concludere fas est. Alioqui & Nestorianorum & Eutychianorum errores ad ARISTOTELIS essent disciplinam referendi, quos accepimus in disputandu legibus & distinctionibus Aristotelicis vehementer abusos esse. Taceo, nihil habere philosophiam ARISTOTELIS, quod ARII de tribus in Deo personis respondeat. Fuit ergo certa ratione Platonicus ARIVS. Inde vero nondum conficere licet, dogma ipsius de Trinitate Platonicum quoque esse. Fieri enim potest, ut aliquis maximam disciplinae PLATONIS partem approbet, neque tamen ex toto Platonicus sit: quo quidem sensu plerique veterum ecclesiae doctorum Platonici fuerunt, qui, tametsi multa philosophi huius scita adoprent, in nonnullis tamen eum deserunt, immo vehementer interdum castigant.

Quae quum ita sint, secundo iam a nobis loco dispiciendum erit: utrum disciplina, quam professus est ARIVS, Platonica occasionem errori eius de Trinitate dederit? Si ex omni parte similis esset ARII doctrina Platonicis decretis, nullum hac de re cuiquam dubium foret. Ecquis enim, si hominem, cui PLATO magister fuit, dogma philosophi huius scitis prorsus cognatum tueri videat, originem eius dogmatis Platonicam esse negei? Quidnam igitur hic statuendum sit, id apertum nullo modo esse poterit, nisi tertia, quam proposuimus, quaestione expedita. Ceterum non diffiteor, parum mihi illos probari, qui errorum caussas iusto venantur acutius, neque dubitant, si modo aliquid similitudinis inter duo dogmata deprehendant, decernere: Hoc Platonicum, hoc Aristotelicum, hoc Cartesianum, hoc Hobbesianum est. Satis est in hominum animis corruptionis & stultitiae, ut ipsimet perverse meditando in errores incidere queant: nec magistrum semper habuerint, necesse est, qui, veritate repudiata, erroribus & ineptis quaestionibus rem sacram & litterariam conturbant. Sed quum plerique homines variis de caussis ad imitandum proclives sint, ideo fit, ut neminem fere vel insigniter bonum, vel etiam malum esse posse opinentur, nisi alium aemuletur & in exemplum sibi proponat. Hinc si aliqua tantum esset inter PLATONIS & ARII dogma cognatio, neque constaret aliunde, Platonicis praeceptis imbutum fuisse ARIVM, equidem hanc dogmatum utriusque affinitatem haud sufficere putarem ad constituendum, a PLATONE corruptum esse ARIVM. At quoniam hominem hunc Platonicis magistris operam dedisse constat, si sententia eius de Trinitate eadem foret, quae PLATONIS fuit, non esset, cur dubitaret aliquis, suscepti ab eo erroris principem & auctorem PLATONEM esse.

Quaera-

do esse antiquiorem, simul tamen ita de eo loquitur, ac si certo eam tempore factam & ortam esse putasset. At quis sibi tandem persuaserit, tertium, quod PLATO in *Epistola* ponit *ad Dionysium*, rerum omnium principium, ψυχήνque illam seu animam, quam ipsum esse

Quaeramus igitur: An, quae PLATO de tribus docuit principiis, consentanea sint illis, quae ARIVS suos de Trinitate divina credere iussit? Affirmat PETAVIVS; negat CVDWORTHVS, qui ATHANASIVM cum Platonicis sociari mallet. At paucos magni nominis & auctoritatis in sententiam suam pertraxit CVDWORTHVS, longe plures PETAVIVS tam ex nostris, quam Reformatis & Pontificiis. Ipse CHRISTOPH. SANDIVS, Arianus, PETAVII sententiam probare nil dubitavit, ARIVMque *germanum esse Platonicum*, statuit *Nucleo Histor. ecclesi. Lib. I. p.140.* Quamquam hoc qui candoris Sandiani argumentum esse volunt, id quod facere quosdam ex nostrae & Reformatae ecclesiae doctoribus memini, illi, metuo, ne fallantur, nec astuti hominis consilium perspiciant. Noverat SANDIVS, Platonismi insimulari plerosque, qui ante Nicaeni concilii tempora scripsere, doctores Christianos. Hos autem omnes in eadem, qua fuit ARIVS, sententia fuisse, nixus testimoniis a PETAVIO collectis, asseverabat. Ergo hoc ut obtineret, liberaliter *germanum* fuisse *Platonicum* ARIVM concedebat, id est, eius doctrinae socium, cui vetustissimi post CHRISTI memoriam antistites addicti fuissent: ex quo consequebatur, nihil ab eo novi fuisse traditum, sed hoc tantum renovatum, quod optimus quisque ante concilium Nicaenum professus erat. Aeque facilis & pronus ad assentiendum fuisset SANDIVS, si quis longius progressus, PLATONEM germanum MOSIS fuisse discipulum scripsisset. Sed haec nunc omitto, & ad ipsam quaestionem, in qua nonnihil momenti positum esse sentio, enodandam accedo. Qui Platonicum in doctrina de Trinitate ARIVM esse contendunt, illi statuant ante omnia, necesse est, utrum ipsius Platonis, an vero recentiorum eius discipulorum, qui post natum Servatorem fuerunt, imitatorem esse velint hominem. Inter ipsius enim PLATONIS & adolescentioris sectae Platonicae doctrinam haud parum interesse discriminis, iam dudum observatum est. Ipsum si PLATONEM intelligant, equidem confiteor, nescire me, Platonicus fuerit ARIVS, nec ne. Etenim, quidquid etiam CVDWORTHVS & alii sentiant egregii viri, quae ex PLATONE de tribus rerum principiis afferuntur, dicta tam obscura sunt & ambigua, ut nemini explorate cognitum esse queat, quaenam eius de his principiis vera mens & sententia fuerit. Incertis autem coniecturis & suspicionibus eiusmodi negotium conficere velle, id ego proxime a temeritate remotum esse arbitror. Ergo restat, ut recentiores adeamus Platonicos, ac, num inter hos & ARIVM bene conveniat, sciscitemur. Sed hanc viam ingredienti duo rursus sese impedimenta obiiciunt, quae prorsus tollere difficile. Primum incredibilis est iuniorum Platonicorum de tribus principiis, quae rebus omnibus praeficiunt, discordia. Varias eorum sententias ex parte PROCLVS enarravit *Comm. in Timaeum Platonis Lib. II. p.93.* Deinde principes sectae huius magistri tam inconstanter tamque dubie de tribus rerum caussis loquuntur, ut intelligi noluisse videantur, facultatemque praebeant in utramque partem disputandi, utrum ARIO praeiverint, nec ne. Sume tibi PLOTINI, quem Platonicorum coryphaeum non immerito dixeris, *de tribus hypostasibus archicis* libellum, qui singularis in hoc genere est, & primum in *Enneade quinta* locum hodie occupat, hominisque inde sententiam cognoscere stude: fateberis, nisi multum fallor, perlecto libro, incertiorem te factum esse, quam fueras. Homo supra nubes & aëra ingenio evolans, nunc tibi videbitur fabulas narrare, ac de notionibus animi, non de naturis aut personis, disserere, nunc autem de personis vere ita dictis earumque actionibus verba facere. Si *Cap. III. IV. V.* attente legeris, sacramento fortasse contendes, τὸν PLOTINI multo esse inferiorem illo, quod idem τὸ ὂν & τὸ πρῶτον θεὸν vocat, atque id, quod ψυχὴ ipsi dicitur, a τῷ vicissim gradu distare. Quod si ita sese habet, discipulus PLOTINI non sine omni iure salutabitur ARIVS. Sed descende ad *Cap. VI.* & metues forte, hoc lecto, ne homini iniuriam intuleris. Namque tam magnifice de τῷ hoc in capite disserit PLOTINVS, ut νοῦς nec aeternitate, nec alio modo a primo principio differre videatur. Nihilo tamen minus, circumspectis rebus omnibus, ad CVDWORTHI sententiam prope me adiungo, & PETAVIVM ceterosque, quibus Platonicus videtur ARIVS, valere iubeo. Id ut faciam, hoc me primum commovet, quod antiqui doctores, quibus probe cognita fuit Platonicorum doctrina, ARII errorem ad eorum scholam vulgo haud referunt, sed potius ad Valentinianos & veteres Gnosticos. ATHANASIVS *Orat. II. adv. Arianos Tom. I. Opp. p.363.* de Arianis ita: Ἀπαχυνθήτωσαν μὲν προηγουμένως, ὡς τὰ Οὐαλεντίνου καὶ Καρποκράτους καὶ τῶν ἄλλων αἱρετικῶν ζηλοῦντες καὶ φθεγγόμενοι. *Saltem eos pudebit, quod Valentini & Carpocratis imitatores se praebeant, atque eadem sonent.* Neque veterum hanc sententiam veritate destitutam esse, dedita opera ex recentioribus conatus est GEORGIVS BVLLVS *Defensione fidei Nicaenae Sect. II. Cap. I. §. XV. p.184. Opp.* Alterum, quo adducor, ut Platonicum minus recte dici ARIVM existimem, hoc est, quod ipsi illi, qui hunc hominem condemnarunt, PLATONEM multo melius illo sensisse de tribus principiis, asseverant, idque non in minimis eius vitiis ponunt, quod ipsum PLATONEM errando superaverit. Post concilium Nicaenum, in quo novimus ARII errores proscriptos esse, CONSTANTINVS M. *orationem* illam *ad coetum sanctorum* exaravit, quae EVSEBII *Historiae ecclesi.* subiici solet, id quod ex EVSEBII *de vita Constantini M. Lib. III. Cap. XXIII. p. 496.* intelligitur. In hac vero oratione *Cap. IX. p.576. 577.* Imperator PLATONIS dogma de tribus rerum caussis vehementer laudat, veritatemque ab hoc philosopho perspectam esse, licet multos ei errores addiderit, fatetur. Πλάτων, inquit inter alia, πρῶτον μὲν θεὸν ὑφηγήσατο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν· καλῶς ποιῶν· ὑπέταξε δὲ τούτῳ καὶ δεύτερον, καὶ δύο οὐσίας τῷ ἀριθμῷ διεῖλε, μιᾶς οὔσης τῆς ἀμφοτέρων τελειότητος. *Plato quidem primum Deum supra omnem substantiam esse docuit: recte quidem. Huic alterum subiecit, & duas substantias numero distinxit, quum una sit utriusque perfectio.* Quod quum paullo latius exposuisset, addit: Μέχρι μὲν οὖν τούτου Πλάτων σώφρων ἦν. *Et hactenus quidem Plato recte sensit.* Hoccine, quaeso, ad Aegyptios scripsisset Imperator, si vel suspicati fuissent

esse Deum dicit, atque *Libro decimo de legibus* contra divinitatis contemtores acriter tuetur, quodam tempore non exstitisse? Quamobrem rectius ego hoc negotium non posse componi arbitror, quam si PLOTINI aliorumque sequamur sententiam, qui PLATONEM asseverant binas mundi animas statuisse: unam *ἐγκόσμιον* seu *mundanam*, quae forma quasi corporei huius mundi sit, cum ipso mundo creata: hanc propter animam mundus noster proprie animal est, Deusque quidam conditus & secundarius: alteram *ὑπερκόσμιον*, *supramundanam* seu a mundo segregatam, nec tam mundi formam, quam effectorem & opificem. Harum animarum superiorem PLOTINVS *coelestem* appellat *Venerem*, hisque verbis describit: Τὴν δὲ οὐρανίαν λεγομένην ἐκ Κρόνου, νοῦ ὄντος ἐκείνου, ἀνάγκη ψυχὴν θειοτάτην εἶναι, εὐθὺς ἐξ αὐτοῦ ἀκήρατον ἀκηράτου, μείνασαν ἄνω, ὡς μηδὲ εἰς τὰ τῇδε ἐλθεῖν μήτε ἐθελήσασαν, μήτε βουλομένην, ὅτι ἦν φύσεως μὴ κατὰ τὰ κάτω φῦσαν βαίνειν, χωριστὴν οὖσάν τινα ὑπόστασιν καὶ ἀμέτοχον ὕλης οὐσίαν, ὅθεν αὐτὴν τούτῳ ᾐνίττοντο, τῷ ἀμήτορα εἶναι, ἣν δὴ καὶ θεὸν ἄν τις δικαίως, οὐ δαίμονα, εἴποι, ἄμικτον οὖσαν καὶ καθαρὰν ἐφ' ἑαυτῆς, κ. τ. λ. ὅθεν οὐδ' ἂν ἐκπέσοι, νοῦ ἐξηρτημένη πολὺ μᾶλλον, ἢ ἥλιος ἂν ἔχοι ἐξ αὐτοῦ, ὅσον αὐτὸν περιλάμπει φῶς εἰς αὐτὸν συνηρτημένον· ἐφεπομένη δὲ τῷ Κρόνῳ, ἤ, εἰ βούλει, τῷ πατρὶ τοῦ Κρόνου οὐρανῷ, ἐνήργησέ τε πρὸς αὐτὸν, καὶ ᾠκειώθη, καὶ ἐρασθεῖσα ἔρωτα ἐγέννησε. *Illam sane coelestem quam ex Saturno, id est, intellectu, genitam dicunt, necesse est, esse animam divinissimam, proxime ab ipso intellectu inviolabili inviolabilem natam, superneque permanentem, utpote quae ad haec mundana descendere neque velit, neque etiam valeat, propterea quod ea prorsus natura praedita est, quae ad inferiora non inclinatur: necesse, inquam, est, eam esse substantiam quamdam separatam & essentiam materiae nullo modo participem. qua de caussa obscure dixerunt sine materia esse, ubi sine matre esse dixerunt: quam quidem Deum potius, quam daemonem, merito nominare debemus, quippe quum sincera puraque sit, & in se ipsa consistens, &c. Quo fit, ut anima illa numquam decidat, quae e vestigio pendet ex mente, idque munus habet multo magis, quam lumen soli circumfusum, perpetuo ut ex ipso prodeat & referatur in ipsum. Sequens igitur continuo Saturnum, ac, si velis, patrem etiam Saturni, coelum, actum suum*

Enn. III. Lib. V. C. II. (Libro de amore p. 293.)

sent aetate illa doctores Christiani, Arianos & Platonicos sententiis prorsus coniunctos esse? SOCRATES, postquam GEORGIVM, sectae Arianae ingens fulcrum, in ARISTOTELIS & PLATONIS libris evolvendis totum fuisse, retulerat, miratur, quemadmodum fieri potuerit, ut hic tamen vir Arianus maneret: solius enim PLATONIS lectione ad sanam mentem revocari potuisse, *Histor. eccles. Lib. II. Cap. VII. p. 343.* Θαυμάσαι δέ μοι ἔπεισι, πῶς οὗτοι οἱ ἄνδρες τῇ Ἀρειανῶν θρησκείᾳ παρέμειναν. - - οὐδὲ γὰρ Πλάτων τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον αἴτιον - - ἀρχὴν ὑπάρξεως εἰληφέναι φησί. *Ac mihi quidem mirari subit, quonam modo viri isti in Ariana secta perseveraverint. - - Etenim nec Plato secundam ac tertiam caussam - - existendi initium cepisse, dicit.* Aut rudis plane ac imperitus rerum fuit & sententiarum aetatis suae SOCRATES, id quod neminem arbitror dicturum esse, aut haec eius verba magno nobis sunt argumento, neminem illa aetate de Platonicorum & ARII necessitudine cogitasse. At patebant tamen ubique Platonicorum scholae, nec libri familiae huius in obscuro latebant, ex quibus sententia eorum ab omnibus addisci facile poterat. Restat igitur, ut hanc sectam doctrinam suam de tribus principiis ita tum temporis exposuisse concludamus, ut discrimen inter eam & ARII nova commenta omnium in oculos incurreret. Atque id haud dubie non ignoravit ARIVS, qui numquam PLATONEM testatus esse legitur, ut praesidium opinioni suae compararet, tametsi non modo sine ullo periculo, sed opportune etiam & commode id facere potuisset, quoniam CLEMENS, ORIGENES torque alii summae existimationis auctores iam dudum PLATONEM recte ac sapienter de Trinitate praecepisse, publice scriptum reliquerant. Certe, ut libere dicam, quod veritas dicere iubet, quomodocumque demum Platonicorum doctrina intelligatur, numquam inter hos & Arianos vere ita dictos concordia constituetur. Fac enim, verum illud esse, quod plerique credunt, tria Platonicorum principia naturas seu personas esse proprie vocatas: adde, disparis has personas ordinis, gradus & dignitatis esse, in quo PETAVIVS, & qui cum eo sentiunt, vinculum illud Arianorum & Platonicorum sibi reperisse videntur: gravis tamen inter utrosque supererit de origine binarum posteriorum personarum dimicatio, quae, salvis utriusque sectae decretis, numquam componetur. Platonici νοῦν seu *mentem*, nec non ψυχὴν ex ipsa Dei essentia seu sinu produisse, aut ex Deo utramque hanc personam procreatam & generatam esse, autumant: quam propter caussam ex rebus eas creatis prorsus eximunt, & eiusdem, cuius ipse Deus, naturae esse, praedicant. Secus longe ARIVS, qui filium non ex Deo genitum, verum ἐξ οὐκ ὄντων seu *ex non exstantibus* factum a Deo esse, pronuntiabat, alterumque non minus, quam tertiam, personam in rerum a Deo creatarum ordine ponebat: cui consentaneum erat, ut patrem, filium & spiritum sanctum naturas invicem disiunctas, dissimiles ac peregrinas esse, decerneret. Quae duae sententiae quantopere differant inter se, vident omnes, qui veras vocabulorum potestates non ignorant. His aliisque de caussis facere me cum illis haud posse, confiteor, quos tamen olim secutus sum, qui Platonicorum praeceptis deceptum esse putant ARIVM, aut dogma eius ex PLOTINI schola surreptum esse, credunt: nec tamen idcirco CVDWORTHVM mihi ducem ex omni parte adscisco, qui ATHANASIVM Platonicum fuisse arbitratur: qua de re in *Praefatione* nonnihil monere constitui. De CYRILLI loco, qui Platonicos cum Arianis certa ratione sociat, infra dicetur. Nihil ille, si circumspiciantur omnia, in ea quae diximus poterit.

suum reflexit ad ipsum, seque illi conciliavit, & amorem amando progenuit. Χωριστὴν δὲ ἐκείνην τὴν ψυχὴν λέγοντες, τὴν πρώτως ἐλλάμψασαν τῷ οὐρανῷ, χωριστὸν καὶ τὸν ἔρωτα τοῦτον θησόμεθα. *Praeterea quemadmodum ipsam hanc animam separatam esse dicimus: ita & hic eius amor, aut qui ex eo procreatus est, separatus est amor.* His explicatis ad aliam mundi animam PLOTINVS pergit, non ab orbe nostro secretam, sed arctissime eum eo sociatam & coniunctam. Eam *Venerem inferiorem* seu *amorem* appellat: illam nempe Venerem, quam fabulae narrant ex ipso *Ioue*, seu principe mundi anima, & *Dione*, nympha quadam aquatica, progenitam esse, intelligit. Quae quum ita sint, sic ego rationem opinor concludi debere, fieri quidem omnino posse, ut PLATO inferiorem mundi animam aut una cum ipso mundo, aut ante mundum genitam & creatam esse censuerit: verum alteram illam excellentiorem & diviniorem animam, quae PLOTINO *coelestis Venus* & *amor* audit, poëtis filius Saturni, nulla ex matre procreatus, dicitur, *tertiam*, brevi, *Trinitatis hypostasin*, quam PLATO tradidit, aeternam ei originisque omnis nesciam esse habitam. Ergo nullam trium illarum personarum, quibus PLATONIS continetur Trinitas, si illud ATHANASII scitum, quod antea protulimus, probemus, inter res creatas referre licet, verum omnes divinae sunt, nec umquam creatae aut (49) factae.

Hoc

(49) *Factae*) Promissi, quod supra feci, memor, qua fieri poterit, brevitate hic exquiram, verumne sit illud, quod CVDWORTHVS sibi credi vult, PLATONEM binas mundo huic assignasse animas, alteram ὑπερκόσμιον seu supra mundum positam, alteram ἐγκόσμιον seu in mundum immersam, & ex illa superiori prognatam. Reiecerunt iam dudum hanc sententiam doctissimi viri, IO. CLERICVS in *Epistolis criticis Ep. VII. p. 203.* IAC. BASNAGIVS *Histoire de Iuifs Livr. IV. Chap. IV. §. XIX. p. 77.* NIC. HIERON. GVNDLINGIVS *in Otiis Fascic. II. p. 18.* Nos paullo plus diligentiae, quam ab his factum, ad hanc caussam cognoscendam afferemus, maxime quum vel hinc dignosci queat, utrum, quae PLATONIS dicitur, Trinitas cum Christiana consentiat, nec ne. Sedem doctrinae PLATONIS de mundi anima in *Timaeo* eius esse, nemo unus inficiatur. Quare si, quae in *Timaeo* de mundi dicuntur anima, prorsus repugnent recentiorum quorumdam Platonicorum de duplici mundi anima sententiae, inter commenta, quibus secta haec PLATONIS disciplinam contaminavit, hanc ipsam esse referendam opinionem, omnes forte iudicabunt veritatis studiosi. Ergo decet nos initio sententiam in *Timaeo* a PLATONE propositam explorare. PLATO, postquam de mundi constructione dixerat §. *XVIII. p. 242. ed. Fabricii*, ad generationem progreditur animae mundi. Exorditur vero disputationem ab excusatione, quod de anima hac post explicatam corporeae molis coagmentationem disserere demum incipiat, quum anima omni corpore sit antiquior. Tum ipsam animae huius generationem sic describit §. *XIX.* Τῆς ἀμερίστου καὶ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἐχούσης οὐσίας καὶ τῆς αὖ περὶ τὰ σώματα γιγνομένης μεριστῆς, τρίτον ἐξ ἀμφοῖν ἐν μέσῳ συνεκεράσατο οὐσίας εἶδος, τῆς τε ταὐτοῦ φύσεως αὖ πέρι καὶ τῆς τοῦ ἑτέρου, καὶ κατὰ ταὐτὰ ξυνέστησεν ἐν μέσῳ τοῦ τε ἀμεροῦς αὐτῶν καὶ τοῦ κατὰ τὰ σώματα μεριστοῦ· καὶ τρία λαβὼν αὐτὰ ὄντα, συνεκεράσατο εἰς μίαν πάντα ἰδέαν, τὴν θατέρου φύσιν δύσμικτον οὖσαν εἰς ταὐτὸ ξυναρμόττων βίᾳ, μιγνὺς δὲ κατὰ τῆς οὐσίας, καὶ ἐκ τριῶν ποιησάμενος ἕν, πάλιν ὅλον τοῦτο μοίρας, ὅσας προσῆκε, διένειμεν, ἑκάστην δὲ ἔκ τε ταὐτοῦ καὶ θατέρου καὶ τῆς οὐσίας μεμιγμένην. CICERO haec ita olim vertit: *Ex materia, quae individua est, & quae semper uniusmodi suique similis, & ex ea, quae corporibus dividua gignitur, tertium materiae genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset eiusdem naturae, & quod alterius: idque interiecit inter individuum atque id, quod dividuum esset in corpore: & quum tria sumsisset, unam in speciem temperavit, naturamque illam, quam alterius diximus, vel cum eadem coniunxit, fugientem & eius copulationis alienam, permiscens cum materia, quum ex tribus effecisset unum, id ipsum in ea, quae decuit, membra partitus est. Iam partes singulas ex eodem & ex altero & ex materia temperavit.* Pluribus hoc ipsum in sequentibus persequitur PLATO, & arithmeticis etiam rationibus illustrare dicam, an obscurare pergit. Sed haec nunc praetereo, quum ad nostram caussam parum momenti conferant, nec intelligi possint hodie. Non is ego sum, qui ab his, quae protuli, PLATONIS verbis omnem me depellere caliginem posse putem: sumant sibi has partes alii, quibus ego acumine multum cedo ac ingenio; id vero perspicuum esse arbitror, quae de duplici PLOTINVS mundi anima excogitavit, cum hac nullo modo doctrina componi posse. Primo aperte unius tantum animae mundi PLATO meminit: nec id negabit CVDWORTHVS: at dicet, de anima ἐγκοσμίῳ seu in mundum immersa hic tantum agi, alteram a PLATONE omitti. Sed haec frustra dici, facili ostendam labore. Anima PLOTINI ἐγκόσμιος generata est, nescio quo modo, ut ipse putat, ex anima ὑπερκοσμίῳ seu tertia divinae naturae *hypostasi*, quum illa ad primum respiceret principium, eiusdemque amore accenderetur. PLATO vero animam, de qua loquitur, factam & conditam esse a summo Numine seu principe Deo, perspicue affirmat. Quam propter caussam, quicumque tueri vult, hic de generatione inferioris tantum animae mundi sermonem esse, is hoc simul defendendum sibi sumat, oportet, omnia, quaecumque de Deo & operibus Dei in *Timaeo* perhibet PLATO, unice ad tertiam personam, seu ψυχὴν ὑπερκόσμιον, *animam supramundanam* pertinere. Etenim illi Deo, de quo in toto philosophus *Timaeo* verba facit, procreationem etiam animae mundi attribuit. Hoc autem neminem opinor ausurum esse, nisi qui totam PLATONIS sententiam pervertere, atque lucem in tenebras convertere, ut scitis suis temere susceptis consulat, licitum sibi esse ducit. Omnes nempe consentiunt, opificem illum & conditorem universitatis, quem PLATO in *Timaeo* narrat in speciem illam seu ἰδέαν, quae semper eadem est, intuentem, mundum hunc, adspectabilem scilicet Deum, & reliquos Deos fabricasse, primum summumque Deum esse. Quod quidem, si nulla ex re alia constaret, vel ex eo certum esset,

quod

Hoc quo nihil omnino dubitationis habeat, illis, quae diximus, quaedam adiiciemus alia. Principio PLATONEM ipsum animadvertere iubeo *secunda ad Dionysium Epistola*, postquam primi, secundi tertiique, seu Trinitatis divinarum hypostaseon meminerat,

quod *Cap. XIII. p. 236. hunc universitatis parentem invenire difficile esse, nec inventum in vulgus praedicari posse*, pronuntiat. Forte occurret aliquis, atque Deum, cuius laudat PLATO in *Timaeo* opera, omnes tres esse hypostases seu totam divinitatem, affirmabit: sed ne is quidem multum proficiet. Ita enim ψυχὴν ἐγκόσμιον a tribus simul hypostasibus esse genitam, asseverare cogetur: quod quidem PLOTINI & CVDWORTHI scitis totum est contrarium. His accedunt alia, quae nos vetant PLATONEM de inferiori quadam mundi anima ex superiori nescio quomodo genita exponere. PLATO animam, cuius ortum describit, a genitore suo plane divellit ac distrahit: id quod nemo negaverit, qui modo secum expendet, dici hanc animam ex natura quadam individua & dividua a Deo conflatam esse. Dividua illa natura, qualiscumque demum sit, sine ulla controversia res est extra Deum posita: nec idcirco potest haec anima cum Deo esse sociata, in quo nullum divisionis locum esse patitur PLATO. At nova illa, quam PLOTINVS effinxit, mundi anima arctissime cum parente suo connexa manet, nec nisi cogitatione atque mente abstrahitur ab eo. Porro non eiusdem naturae est PLATONIS anima, cuius genitor eius: ille purus, simplex, individuus; haec concreta, mista & ex rebus individuis ac dividuis a Deo conflata & facta. Vid. CHALCIDIVS *in Timaeum Platonis Cap. I. §. XXXIII. p. 288. 289.* PLOTINI vero anima nihil habet concretum, sed simplicem parentis sui naturam plane retinet. Postremo quis sibi facile persuadeat, PLATONEM iam sui fuisse immemorem & suscepti negotii incuriosum, ut nobilioris illius mundi animae, cuius ex virtute tota pendet rerum universitas, prorsus oblivisceretur, at minoris, ignobilioris & inferioris animae mundi natales tam copiose ac luculenter describeret?

Quae ex PLATONE vel ex Platonicis ad sententiam suam stabiliendam CVDWORTHVS affert, opinione citius corruunt. I.) Incredibile ait esse, tertium illud principium, cuius in *Epistola ad Dionysium* PLATO meminit, non esse eiusdem naturae, cuius primum & secundum: haec vero esse aeterna: ergo & illud numquam non exstitisse. Ego vero, cur incredibile sit, nullo modo video, tria PLATONEM coniunxisse principia, quae gradu tamen & ordine distant inter se. Praeterea locus ille de tribus regibus in *Epistola ad Dionysium* tam est brevis & obscurus, ut nemo adhuc sapiens, qui diceret, inventus sit, totam eius sibi sententiam perspectam esse. De tertio rege his paucis vocabulis mentem suam enuntiat PLATO: Καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Ex his quisnam, quaeso, conficiet, utrum aeternum, an vero factum & procreatum tertium hunc regem esse, PLATO censuerit? Denique, nisi multum fallor, non obscure ingens discrimen inter tres reges suos philosophus constituit. Etenim primum regem exquisitis verbis laudat: Ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνος αἴτιον ἁπάντων τῶν καλῶν, *Opp. p. 707. Ipsius gratia omnia: ipse pulcrorum omnium caussa.* At de binis reliquis nihil tale praedicat, satis ipsi est, verbo eos attingere. Quod mihi quidem significare videtur, minime eodem loco & numero eos esse a PLATONE positos, quo rex primus ab eo collocatus est. II.) PLATONEM observari vult contra divinae naturae hostes *Libro decimo de legibus* probare, esse quamdam mundi animam: hanc autem animam *Deum* ab ipso dici: igitur eam esse perennem & aeternam, non ἐγκόσμιον, sed ὑπερκόσμιον animam. Omni virtute sua hoc argumentum esset exutum, si modo responderem, in PLATONIS disciplina non omne illud statim aeternum duci debere, quod *Deus* est. Mundus, sol, coelum, aut potius animi mundo, sole, coelo conclusi, PLATONIS ex sententia Dii sunt, haud tamen ea de caussa aeterni, sed a Deo conditi. Neque fugit quemquam veteris philosophiae non ignarum distinctio PLATONIS in Deos *aeternos & certo tempore factos*. Sed ex ipso PLATONIS *de legibus decimo Libro* planum faciam, opinionum suarum amori plus nimio dedisse virum doctissimum, quum sibi videretur aeternam mundi animam in hoc libro reperisse. PLATO contra eos, qui tum temporis omnem religionem conculcatam esse cupiebant, Deos esse probat. *Lib. X. de legib. p. 667.* Praecipuam, qua nititur in hac caussa, rationem a motu ducit. Moveri ait materiam: vim autem movendi non esse naturaliter in materia: ex quo concludit, inesse in materia animam & animos: atque hos animos Deos esse, non dubitari posse opinatur. Haec summa est argumentationis PLATONIS, qua coërceri posse putat eos, qui Deos tollebant id aetatis. In ea primum hoc animadverti iubeo, quod non unum summum principemque Deum esse PLATO demonstrare studet, sed tantum Deos: ex quo statim conficitur, ad caussam, cui servit CVDWORTHVS, firmandam nihil argumentum eius huc momenti afferre. Deinde non de anima quadam ὑπερκοσμίῳ, sed de anima ἐγκοσμίῳ, aut in mundo, sole sideribusque latente, reperienda laborat. Audiamus ipsa eius verba *p. 669.* Ψυχὴν δὲ διοικοῦσαν καὶ ἘΝΟΙΚΟΥ͂ΣΑΝ ἘΝ ἍΠΑΣΙ τοῖς πάντῃ κινουμένοις μῶν οὐ καὶ τὸν οὐρανὸν ἀνάγκη διοικεῖν φάναι; *Animam cuncta gubernantem & in omnibus, quae moventur, habitantem nonne & coelum gubernare necessario confitebimur?* Addamus, quae, interiectis nonnullis, subiicit, ut omnem dubitandi caussam amputemus: ΚΛ. Ὦ ξένε, ἀλλ' ἔκ γε τῶν νῦν εἰρημένων, οὐδ' ὅσιον ἄλλως λέγειν, ἢ πάσας ἀρετὰς ἔχουσαν ψυχὴν μίαν ἢ πλείους περιάγειν αὐτά. ΑΘ. Κάλλιστα, ὦ Κλεινία, ὑπάκουσας τοῖς λόγοις· τόδε προσυπάκουσον ἔτι. ΚΛ. Τὸ ποῖον; ΑΘ. Ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα εἴπερ ψυχὴ περιάγει πάντα, ἆρ' οὐ καὶ ἓν ἕκαστον; *CL. At, hospes, ex dictis iam apparuit, nefas esse, aliter dicere, quam ab anima omni virtute referta, sive una, sive pluribus, haec omnia circumagi. ATH. Optime tu, Clinia, istoque haec intellexisti: sed illud adde. CL. Quidnam? ATH. Si solem, lunam ceteraque sidera cuncta ducit anima, nonne singula quoque?* Animam aeternam, a mundo rebusque corporeis divulsam, paucis ὑπερκόσμιον, his in verbis qui videt, nae is iusto sit perspicacior, necesse est. Accedit his, quod PLATO non id agit in primis, ut unam mundi animam doceat: sed, utrum plures sint in mundo animae, an vero una tantum, in medio relinquit. Constat id iam ex verbis, quae paullo ante descripsi:

p. 707. nerat, sic pergere continuo: Ἡ οὖν ἀνθρωπίνη ψυχὴ περὶ τὰ αὐτὰ ὀρέγεται μαθεῖν, ποῖ' ἄττα ἐστί, βλέπουσα εἰς τὰ αὑτῆς συγγενῆ, ὧν οὐδὲν ἱκανῶς ἔχει. τοῦ δὲ βασιλέως πέρι, καὶ ὧν εἶπον, οὐδὲν τοιοῦτο. *Humanus animus* (parturientis instar) *affectat, qualia illa sint, intelligere: idcir-coque*

descripsi: sed adiiciam, ex quo luculentius etiam hoc intelligitur, aliud dictum *p. 670.* Ὡς ἐπειδὴ ψυχὴ μὲν ἢ ψυχαὶ πάντων τούτων αἴτιαι ἐφάνησαν, ἀγαθαὶ δὲ πᾶσαν ἀρετήν, θεὰς αὐτὰς εἶναι φήσομεν. *Quoniam anima seu animae omnibus virtutibus praeditae horum omnium caussae demonstratae sunt, Deos esse eas affirmabimus.* Immo pronior videtur esse PLATO ad eorum sententiam complectendam, qui plures una volunt esse in mundo animas: certe binas esse in mundo animas, alteram beneficam, alteram malignam, non autem ὑπερκόσμιον & ἐγκόσμιον, disertis verbis *p. 669.* fatetur. Sed de his nunc ut agam, necesse non est, praesertim quum alio iam loco copiosissime hac de re verba fecerim. Postremo neque hoc praetermitti velim, aliquot in locis demonstrationis huius contra Atheos, de qua hic agitur, testari PLATONEM, hoc sese unum probatum velle, animam esse *materia & corpore antiquiorem:* de aeternitate ne vocula quidem ipsi excidit.

Restat, ut de novorum Platonicorum auctoritate dicam, in qua tertium opinionis suae de duplici anima firmamentum vir doctissimus collocat. Hoc in loco PLOTINVM ostendit secum sensisse: supra ex PROCLO PORPHYRIVM AC AMALIVM, magna scholae Platonicae lumina, ab hac stetisse sententia, docuerat. Dudum vero constat inter harum rerum consultos, recentiorem sectam Platonicam eadem obtulisse PLATONI vitia, quae Scholastici doctores ARISTOTELI, neque tam quid PLATO senserit, quam quid sensisset, si in scholis AMMONII & PLOTINI fuisset institutus, exposuisse. Si omnes uno ore dicant iuniores Platonici, hoc vel illud placuisse PLATONI, in scriptis vero eius dogmatis huius vestigia nulla exstent, equidem Platonicis omnibus nil esse credendum arbitror: quod si vero, qui supersunt nobis, PLATONIS libri contrarium etiam contineant, tum totam hanc familiam mentitam esse, confirmo. Ita viri docti decernere solent, quum de mundi aeternitate quaeritur, quam novi hi magistri, totus licet repugnet *Timaeus*, praeceptori suo non verentur obtrudere: nec aliter hoc in negotio statuendum erit. Maiorem vero ut haec res lucem accipiat, binas addam observationes, ex interiori disciplina Platonica haustas: quae si in mentem doctissimo CVDWORTHO & gravissimis, qui vestigia eius consectati sunt hac in re, viris venissent, nil dubito, quin secundum nos iudicaturi fuissent. Altera caussam aperiet, quae Platonicos quosdam iuniores adduxit, ut duplicem mundi animam fingerent; altera, ne hoc quidem ex dogmate, si ab omnibus probatum fuisset Platonicis, adiumenti aliquid illis nasci, ostendet, qui Platonicorum & Christianorum de Trinitate sententias differre negant.

I.) Qui secundo post natum Servatorem saeculo caput extollere coeperunt Platonici, & ab AMMONIO in primis profecti sunt, concordiam quamdam omnium sectarum philosophicarum, immo etiam religionis suae atque Christianae, meditabantur. Christianam enim religionem, id quod idoneis constat argumentis, non secus intuebantur, ac novam sectam philosophicam, caput vero & magistrum eius, Servatorem nostrum, sapientissimis & coelesti Numine afflatis hominibus annumerabant. Itaque cum reliqua dogmata sua, tum celebre illud de tribus rerum principiis decretum, cuius iam ante natum Servatorem ingens fuerat inter philosophos existimatio, ita studebant instruere, ut quam minima inter Christianam disciplinam & sanctissimum eius praeceptum de tribus in Deo personis & illa scita sua discrepantia appareret. *Vnum* illud & *bonum*, quod PLATO vocaverat, cum Deo patre, λόγον seu rationem eiusdem cum aeterno Dei filio, spiritum denique sanctum cum ψυχῇ seu mundi anima componebant, idque tam astute, ut multos etiam ex illis fallerent, qui merito fulcra rei Christianae videbantur. Hoc consilium nusquam plus difficultatis habebat, quam in comparatione animae mundi atque spiritus sancti; quippe quam ea, quae PLATO in *Timaeo* de hac anima disserit, prorsus videbantur intervertere. De aeternitate quidem animae mundi parum inter eos & Christianos controversiae erat. Etenim quum haec secta totum mundum aeternum esse duceret & omnis initii nescium, non poterat, quin etiam animum mundi aeternum esse contenderet. Quod si mundum quidem orto carere dixissent, at animum tamen eius factum esse ac certo tempore genitum decrevissent, aeque fuissent insipientes, atque is esset, qui hominem quemdam diceret ab aeterno fuisse, sed animum tamen eius non ita multo antea procreatum esse, assevararet. Quumque huic de aeternitate animae mundi sententiae PLATONIS videretur obstare auctoritas, qui de generatione eius in *Timaeo* late disputat, magistrum suum hac in disputatione ad multitudinis & rudiorum captum orationem accommodasse, pugnabant. Vid. CHALCIDIVS in *Timaeum Platon. Cap. II. §. XXVI. p. 285. 286.* Hac igitur ex parte facilis erat spiritus sancti & animae mundi conciliatio. Verum reliqua, quae vulgo tribuebantur a philosophis animae mundi officia, & a PLATONE dudum tributa erant, verbi caussa, quod per omnes mundi partes longe lateque diffusa, quod materiae certa ratione admista, quod omnium plantarum arborumque genitrix atque nutrix dicebatur, haec, inquam, nimis tamen remota videbantur ab illis, quae de spiritu sancto eiusque muneribus, sacris litteris ducibus, Christiani praedicabant. Quocirca huius gregis aliqui, ut impedimentum hoc de medio tollerent, duplicem ementiebantur mundi animam: alteram materiae omnis concretionisque expertem, mundo exemtam & cum λόγῳ seu aeterna ratione vinculo indissolubili sociatam; alteram ex hac simplici anima genitam, & per orbem terrarum explicatam & intentam. Atque illam quidem, non item hanc, sancto cum spiritu, quem Christiani laudabant, conferebant. II.) Ita quidem primo adspectu omnis inter Spiritum S. & mundi animam sublata videbatur discordia: sed, ut taceam, paucos tantum Platonicorum eo uti voluisse remedio, si modo voluissent, viri docti aetatis illius perspicere potuissent, augeri potius hoc dogmate, quam minui, discrimen inter Platonicorum & Christianorum Trinitatem. Mundi haecce anima, quam ἐγκόσμιον vocant, & ab ὑπερκοσμίῳ seu *supramundana* segregant, ita primum est cum hac supramundana copulata, ut intimios nullum

coque intuetur in ea, quae sibi cognata sunt: quorum tamen nihil sufficienter sese habet. Sed in rege ipso & in his, quae dixi, (id est, secundo tertioque principio) *nihil est tale*, (id est, nihil rebus his creatis simile)

Deinde tres PLATONIS hypostases non aeternae sunt tantum, sed etiam necessario existunt, nec ulla vi everti ac destrui possunt. Princeps enim persona aeque difficulter sine secunda, & secunda aeque difficulter sine tertia persona potest esse, atque splendens quoddam lumen sine fulgore suo, sine splendore ac sine radiis intelligi potest. Quare PLOTINVS, quum Gnosticos aetatis suae quosdam, qui tribus his divinis principiis plura iungere audebant, confutare vellet, nec plura tribus esse nec pauciora principia, hac ratione ostendit: Οὐ τοίνυν δεῖ ἐφ' ἑτέρας ἀρχὰς ἰέναι, ἀλλὰ τοῦτο προθησαμένους, εἶτα νοῦν μετ' αὐτὸ καὶ νοοῦν πρώτως, εἶτα ψυχὴν μετὰ νοῦν. αὕτη γὰρ τάξις κατὰ φύσιν, μήτε πλείω τίθεσθαι ἐν τῷ νοητῷ, μήτε ἐλάττω. εἴτε γὰρ ἐλάττω, ἢ ψυχὴν καὶ νοῦν ταυτὸ φήσουσιν, ἢ νοῦν καὶ τὸ πρῶτον· ἀλλ' ὅτι ἕτερα ἀλλήλων, ἐδείχθη πολλαχῆ. λοιπὸν δὲ ἐπισκέψασθαι ἐν τῷ παρόντι, εἰ πλείω τούτων, κ. τ. λ. *Quamobrem non est conandum in alia principia se conferre, sed hoc proposito*, (primo nimirum simplicique bono) *intellectum deinde, quodve primo intelligit, mox animam post intellectum collocare debemus. Hic enim naturalis ordo est, ideoque neque his plura, neque pauciora in genere intelligibili decet connumerare. Nempe, si qui pauciora ponant, vel animam & intellectum omnino idem esse dicent, vel intellectum idem prorsus atque primum* (bonum). *Haec autem inter se esse diversa, saepe est demonstratum. Reliquum vero est in praesentia perscrutari, si plura, quam haec tria, sint, quaenam, praeter haec, naturae sint.* Enn. II. Lib. IX. C. I. (contra Gnosticos p. 199.)

Porro, sicut tria principia sua & aeterna esse, & necessario exsistere, crediderunt Platonici, ita nullum quoque dubium est, quin eadem naturas esse universales, non singulares, putaverint, quae universum orbem terrarum contineant, comprehendant & arceant, (περιέχειν τὸν ὅλον) rebusque universis praesideant. Qua qui sunt in sententia, illi singula haec principia infinita esse & omnipotentia, perspicue asseverant. Inde evenit, ut hypostases hae a scriptoribus PLATONI deditis ἀρχαὶ, *principia*. αἰτίαι, *caussae*, & δημιουργοὶ, *opifices* totius terrarum orbis appellarentur. Quod ad *mentem* sigillatim seu *intelligentiam* attinet, illi quidem, qui ante PLATONEM philosophiae tractarunt studia, ARCHELAVS, ANAXAGORAS, & alii, nec non, qui post PLATONEM philosophatus est, ARISTOTELES, νοῦν seu *mentem* primum summumque rerum omnium principium & initium esse, persuasum habuerunt. Magica item, quae vocantur, seu Chaldaeorum oracula hac nihil inter homines opinione notius ac vulgarius fuisse, (50) testantur:

Ὃν πρῶ-

nullum coniugium fieri queat: deinde non secus aeterna & ortus omnis expers est, atque illa. Omnia enim quum haec secta velit esse aeterna, non potest non hanc animam in materiam immersam ex omni aeternitate procreatam & genitam esse confiteri. Denique haec ipsa mundi anima, quia ex tertiae hypostaseos essentia genita & procreata est, ex illarum rerum, quas creatas, concretas & mutabiles vocant Platonici, ordine omnino eximi debet. Haec autem si vera sunt, actum erit plane de Trinitate Platonica, atque omnis concordiae inter eorum praecepta & Christianam professionem constituendae spes abiici debet. Nec enim tres erunt in Deo, ex praescripto disciplinae huius, hypostases, verum quatuor, *unum & bonum*, quod nominant, *ratio*, *anima coelestis* seu mundi architectus, *anima mundana* seu natura simplex & aeterna, cum materia ex infinito tempore colligata. Gradu quidem distat haec altera anima ab illa sublimiori, quae nihil cum materia communitatis habet: at nihilo tamen minus ad ipsam pertinet divinam naturam, eiusque necessaria est, si quidem ita licet loqui, portio. Ex quo consequitur, nihil nos errare, qui quartam in ea divinitatis personam ponimus. Certe non abhorruerunt Platonicorum multi a divinis personis multiplicandis: nec in hac familia desunt, in quibus PROCLVS est, qui quatuor naturis malunt concludere divinam essentiam, quam tribus.

(50) *Testantur*) Dubius vero & anceps est oraculi huius Chaldaici sensus: quod ut pateat, integros versus *Sect. II. v. 27. 28. p. 372. ed. Clerici* describam:

Πάντα γὰρ ἐξετέλεσσε πατὴρ, καὶ νῷ παρέδωκε
Δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κληΐζουσι ἔθνεα ἀνδρῶν.

Cuncta enim perfecit pater, & menti tradidit
Secundae, quam primam vocant gentes hominum.

Testes hi sunt versus, oraculorum horum auctorem primum in Trinitate locum dedisse *patri*, alterum *menti*. Incertum vero est, an ex iisdem pateat, ab hac opinione alienos fuisse alios, mentemque potius primo in tribus principiis loco collocasse. CVDWORTHVS ita versum posteriorem interpretatur: cuius qui sententiam adsciscere volunt, eos nomen πρῶτον sic spectare oportet, ac si vocabulum αἴτιον illi addendum esset. Nihil vero est, quod cogat nos, ut id faciamus. Aeque enim commode, immo commodius paene dixerim & verbis auctoris convenientius, nomen νῷ cum verbo πρῶτον iungere licet, ut sic verba fluant: ὃν πρῶτον νοῦν κληΐζουσι ἔθνεα ἀνδρῶν. Quod si fiat, haec erit verborum sententia: *Solent homines alterum principium mentem*

primam

Ὃν πρῶτον κλῄζουσιν ἔθνεα ἀνδρῶν.

Mentem primam vocant gentes hominum.

Verum PLATO *unitatem*, naturae ordine, *numero* seu *multitudine* priorem esse, quum intelligeret, fierique nullo modo posse iudicaret, quin νοητὸν aliquid seu *intelligibile* ante νῦν seu *mentem* exstitisset, esse aliquid cognitione prius & intelligentia, decrevit. Quumque praeterea esse bonum aliquod, illo bono, quod in scientia & cognitione positum est, praastantius, perspiceret, unum bonum simplicissimum, rerum omnium fontem & originem, principe inter tres naturas suas loco posuit: secundum vero hoc mentem collocavit seu intelligentiam, quam a primo illo bono nulla divelli ratione posse, sed arctissima cum eo cognatione coniungi, censuit. Hinc in (51) *Philebo*, tametsi hactenus antiquis assentitur philosophis, ut *mentem* concedat *totam semper rerum universitatem gubernare*, ὡς ἀεὶ τῦ παν]ὸς νῦς ἄρχει, postea tamen addit, ὅτι νῦς ἐςι γενέςης τῦ πάν]ων αἰ]ίυ, *mentem esse* (non id, quod absolute primum est principium, sed) *progeniem eius, quod rerum omnium caussa est.* Quae quidem hoc sibi velle, patet, mentem praeesse quidem universitati rerum, verum ita, ut certa ratione ex summo principio, quod τἀγαθὸν est seu Deus maximus, perenni nec violanda lege pendeat. Mens nempe hoc in loco PLATONI vocatur γενέςης, *progenies* principis hypostaseos. Quod nomen verbis συγγενὴς, ὁμοειδὴς & ὁμογενὴς respondet. quibus omnibus ATHANASIVS, ut eiusdem virtutis vocabulis, usus est ad nominis ὁμοούσιος, *coëssentialis* & *consubstantialis* vim atque veram notionem declarandam. Ex quo efficitur, non eum ARIO consentire PLATONEM, sed Nicaeni concilii decretis & ATHANASII partibus favere, atque alteram Trinitatis suae hypostasin, sive mens ea, sive verbum, sive filius nominetur, non esse ἑτερούσιον, sed γενέςην & ὁμοούσιον, *connatam* & *consubstantialem*, praecipere. Quod dum facit, ex rerum eam creatarum ordine (52) tollit.

Tertiam

primam nominare, ut nimirum a reliquis mentibus eam distinguant. Ergo non hoc significabit oraculorum scriptor, sese alterum solere in Trinitate locum *menti* assignare, non item reliquos homines, qui mentem hanc in principe ponant loco, sed hoc unice docebit, mentem hanc, quae alterum obtineat in tribus rerum principiis gradum, *principem* vulgo mentem appellari: ex quo minima fluit, fuisse quosdam, qui primo eam in tribus principiis numero haberi vellent.

(51) *Philebo*) *Opp. p. 80. ed. Ficini.*

(52) *Tollit*) Hic PLATONIS locus de νῷ seu *mente*, eiusdemque arctissima cum eo, quod *bonum* idem appellat, consociatione an multum iuvet CVDVVORTHI caussam, equidem valda dubius haereo. Etenim si attentius considerentur, quae in *Philebo* loco indicato PLATO disserit, νῦς seu mens ista, quam praedicat, non est persona quaadam aut *hypostasis* divina, sed ipsa Dei sapientia, quae a natura eius non nisi animo & cogitatione secernitur. In exordio quidem disputationis non secus, ac si da persona quadam loqueretur, orationem instituit philosophus: namque laudat sapientes, qui dixissent, mentem seu νῦν *regem esse coeli atque terrae*: πάν]ες γὰρ συμφωνῦσιν, ait *p. 79.* οἱ σοφοὶ, ὡς νῦς ἐςι βασιλεὺς ἡμῖν ὐρανῦ τε καὶ γῆς. Cui dicto similia quaedam in progressu quoqua disputationis occurrunt. Quod si vero disputationis totius series & habitus expendatur, non obscure apparet, hoc unice inculcare voluisse PLATONEM, totam rerum universitatem *mente* seu summa sapientia comparatam esse atque administrari, in Deoque idcirco omnis scientiae ac sapientiaa fontem esse. Idque satis perspicue interdum confitatur. Sic verbi caussa *p. 80.* Οὐκῦν, inquit, ἐν μὲν τῇ τῦ Διὸς ἐρεῖς φύσει βασιλικὴν μὲν ψυχὴν, βασιλικὸν δὲ νῦν ἐγγίγνεσθαι διὰ τὴν τῆς αἰτίας δύναμιν. *Ergo in Iouis* (seu Dei) *ipsius natura regiam animam regiamque mentem inesse propter vim caussae, confiteberis.* Igitur de tali sermo est mente, quae qualitatis & virtutis instar in Deo est. Et quid verbis opus est? Ipsum *Dialogi* totius propositum rem ita sese habera ostendit. Comparantur in eo νῦς seu *mens* & *voluptas*, quaeriturque, utra harum potior & ad vitam beatam ducendam conducibilior sit? Iam si νῦς persona esset, futilis & inepta haec foret mentis & voluptatis comparatio, philosophusque hoc in quaestionem vocasset, quo vix aliquid dictu ast amentius: utrum voluptates, an vero filius Dei plus ad hominum felicitatem conferant? Qualis ast ἡδονὴ illa seu *voluptas*, quam cum *mente* confert PLATO, talis etiam sit necesse est νῦς, qui de principatu cum voluptata certat. Illam vero nemo sobrius personam esse dicet: ergo nec hunc. Addo aliod, quod maius etiam momentum habet. Negat PLATO, in νῷ seu *mente* sola summam hominis felicitatem consistere: & in extremo *Dialogo* multa commemorat alia, quae, praeter *mentem*, necessaria sint homini beate victuro. At si *mens* persona esset, & altera quidem divinitatis persona, cum principe vinculo indissolubili cohaerens, insanus fuisset & emotaa mentis PLATO, si ad perfectam hominis felicitatem plura, praeter νῦ seu *alterius in Deo personae* possessionem, requisivisset. His qui nondum adducuntur rationibus, ut νῦν PLATONIS, cuius in *Philebo* meminit, personam haud esse, sed notionem animi & virtutem, concedant, illis nihil fortassis satis erit. Sed adiiciam tamen nonnulla, quae omnem, nisi fallor, dubitandi caussam invitis etiam eximent. Primum definitionem *mentis*, quam PLATO suppeditat, inspicere iubeo. Exstat illa *p. 94.* non longe a fine *Dialogi*. Νῦς δὲ, ait, ἤτοι ταὐτὸν καὶ ἀλήθειά ἐςι, ἢ πάν]ων ὁμοιότα]ον καὶ ἀληθέςατον. *Mens aut idem est, quod veritas, aut omnium certe simillima & verissima.* Ponamus, mentem esse personam: ergo & veritati, cuius mens simillima dicitur, idem ius tribuendum erit, si hanc sequi decet nos definitionem. Quod qui absurdum opinantur, veritatemque in numero personarum tolerari nolunt,

Tertiam simili ratione *hypostasin*, quae ψυχὴ aut anima mundi superior dicitur, PLATO in *Cratylo* nomine Ζεὺς honestat, quod notum est supremi Numinis vocabulum esse, idque nomen simul a verbo ζῆν seu *vivere* repetit. Quo facto, de tertio principio isto sic disserit: Ου γάρ ἐστιν ἡμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ὅστις ἐστὶν αἴτιος μᾶλλον τοῦ ζῆν, ἢ ὁ ἄρχων τε καὶ βασιλεὺς τῶν πάντων. *Nulla enim nobis ceterisque omnibus vivendi magis caussa est, quam princeps rexque omnium.* Quae si quis forte figurate esse dicta coniciat, cum sequentia PLATONIS verba suspicionem hanc abiicere cogent, quibus poëtarum fabulas de Διὶ seu *Iove*, quem filium esse *Chroni* seu *Saturni* fingunt, explanat: Εὔλογον δὲ, μεγάλης τινὸς διανοίας ἔκγονον εἶναι τὸν Δία. *Probabile est, magnae cuiusdam intelligentiae prolem Iovem esse.* Ἔκγονος & γεννήτης gemina valent significatione. Quare manifestum est, PLATONEM hic tertiam quoque Trinitatis suae hypostasin non secus alteri ὁμοούσιον seu *coëssentialem* facere, atque secundam primae solet aequalem (53) facere.

Explo-

sunt, illi una cum veritate mentem etiam PLATONIS inde tollant. Deinde vocabula, νοῦς, ἐπιστήμη, φρόνησις, a PLATONE promiscue adhiberi in hoc *Dialogo*, & pro unius eiusdemque potestatis vocabulis poni, animadverto. Exempla dabo aliquot ex *p.* 94. ubi saepius haec miscet ac mutat nomina. Quaerit PLATO, utrum plus moderationis sit in *mente*, an in *voluptate?* In hac autem quaestione nomen φρόνησις loco vocabuli νοῦς usurpat, quo alioquin utitur. Ουκοῦν τὸ μετὰ τοῦτο τὴν μετριότητα ὡς ὥσαύτως σκέψαι, πότερον ἡδονὴ φρονήσεως, ἢ φρόνησις ἡδονῆς πλείω κέκτηται; *An posthaec mensuram illam & moderationem considerandum restat, voluptasne, an sapientia eius sit capacior?* Φρόνησιν forte suspicabitur aliquis differre a νῷ: sed hanc suspicionem responsio ad hanc quaestionem plane prosternit, ex qua quippe luculentum est, ἐπιστήμην, νοῦν & φρόνησιν non differre in oratione PLATONIS: Οἶμαι γάρ, ἡδονῆς μὲν καὶ περιχαρείας οὐδὲν τῶν ὄντων πεφυκὸς ἀμετρώτερον εὑρεῖν ἄν τινα· ΝΟΥ͂ δὲ καὶ ἘΠΙΣΤΗ΄ΜΗΣ ἐμμετρώτερον οὐδ' ἂν ἕν ποτε. *Reor equidem, nihil voluptate eiusque exsultatione immoderatius inveniri posse: nihil contra mente & sapientia moderatius.* Paullo post *mentem* & φρόνησιν ita sociat PLATO, dubitare ut nemo queat, his binis vocabulis rem unam designari: Ἀλλ' ἂν ΦΡΟ΄ΝΗΣΙΝ μὲν καὶ ΝΟΥ͂Ν οὐδεὶς πώποτε αἰσχρὸν εἶδεν. *Mentem quidem & sapientiam nemo umquam deformem vidit.* Et rursus: Τὸ τοίνυν τρίτον ΝΟΥ͂Ν καὶ ΦΡΟ΄ΝΗΣΙΝ τιθεὶς, οὐκ ἂν μέγα τι τῆς ἀληθείας παρεξέλθοις. *Tertium si mentem sapientiamque posueris, haud procul a veritate discedes.* Postremo quaestiones quasdam de mente restor in exitu *Dialogi* a PLATONE propositas. Quaerit SOCRATES: *utrum mens sit propior & similior veritati, an vero voluptas?* Quaerit idem: *mensne pulcrior sit, an voluptas?* Quaerit tertio: *utrum in mente plus sit mediocritatis, quam in voluptate?* Quis, vel exauditis hisce quaestionibus non continuo statuat, fieri nullo modo posse, ut mens, quam in *Philebo* induxit PLATO, divina quaedam hypostasis aut persona tantum sit? Verbosior in re facili & expedita fortassis fui: sed caussas, cur id essem, non contemnendas habui. Trinitatem qui ex scriptis PLATONIS eruunt, illi *Philebum* eius & disputationem *de mente* in hoc *Dialogo* in primis caussae suae firmamentis & praesidiis numerant. Quare paullo copiosius ostendendum erat, desperatam fore hanc Trinitatis Platonicae caussam, si alia desint amatoribus & defensoribus eius argumenta. Praeter haec, non inutile mihi videbatur, exemplo quodam lectores PLATONIS commonere, ne temere ac parum considerate libros philosophi legant, cuius oratio ad poëticam propius accedit dictionem, nec unum ex doctissimis quoque viris floribus ac figuris suis decepit. Mitto, familiam eorum, quos semel PLATONIS cepit amor, eius plerumque generis esse, ut, nisi argumentorum obruantur veluti copia, raro ab opinionibus suis desistant.

Quae de convenientia opinionum PLATONIS & ATHANASII de altera divinitatis persona in medium hic profert CVDVVORTHVS, ea, his observatis, per se corruunt. Nec, si *mens* in PLATONIS *Philebo* divina esset persona multum tamen haberent virtutis ac roboris. Quaenam enim haec est argumentatio: Vocabulum γεννήτης, quod PLATO usurpat, & nomen συγγενὴς aut ὁμοειδὴς, quod ATHANASIVS adhibet, potestatem atque notionem paene aequalem habent: ergo nec sententiis PLATO & ATHANASIVS differunt?

(53) *Facere*) Exstant hi loci in PLATONIS *Cratylo*, libello variis ineptiis etymologicis referto, *p.* 262. *Opp.* verum sine ulla ratione a doctissimo viro ad rem praesentem trahuntur. (I) Assumit vir doctissimus, priori loco PLATONEM de tertia Trinitatis suae hypostasi seu de ψυχῇ, & superiori quidem illa seu ὑπερκοσμίῳ, loqui. Sed hoc assumit, non probat, vir egregius. Etenim nec animae seu ψυχῆς PLATO ullo verbo meminit, nec naturam illam, quam Δία vocat, mundi esse animam, profitetur. Si de mundi anima hic agi, ex eo coniecit CVDVVORTHVS, quod PLATO Iovem omnibus vivendi caussam esse dicit, audacius certe coniecit, quam ratio patitur. Illud vero recentioris scholae Platonicae de binis mundi animis commentum paullo ante iam profligatum est. (II) Alter locus, quo Iupiter magnae cuiusdam intelligentiae proles dicitur, obtorto prorsus collo in hanc caussam rapitur. In quo tria vir eximius admittit, quae difficillime veritatis amantibus probabit. (I) Δία seu Iovem mundi esse animam, pro concesso ponit: quod tamen minime tradit PLATO. (2) Μεγάλην διάνοιαν, cuius filius Ζεὺς dicitur, alteram esse Trinitatis personam, constituit; iterum vero sine auctore & ratione. Repudiasset, opinor, hanc sententiam vir eruditus, si modo vocabulum τινὸς attente considerasset: quod quidem de re una ex multis, non vero de singulari & unica natura, qualis altera est hypostasis divina, sermonem ipsi esse, indicat. (3) Vocabulo ἔκγονος manifesto abutitur. Hanc enim quis ferat facile ratiocinationem: ἔκγονος & γεννήτης sensu non multum differunt: igitur tertia persona divinitatis, quae ἔκγονος a PLATONE dicitur, aequalis

Exploratum est, PLATONEM, quum δημιουργὸν seu *opificem* nominat, plerumque νοῦν, *mentem*, seu alteram divinitatis personam intelligere. Qua de re PLOTINI scitum hoc exstat: Δημιουργὸς ὁ νοῦς Πλάτωνι. *Demiurgus Platoni dicitur intelligentia.* Nihilo tamen minus AMELIVM, PLOTINVM, aliosque scholae huius magistros tertiam quoque hypostasin hoc compellare videmus nomine, & δημιουργόν, *opificem* seu *architectum* orbis huius nuncupare. Quidam nempe huius generis opificem hunc alterum locum a mente seu intelligentia occupare sentiunt, alii tertium ei gradum a principe Deo assignant. Et hunc ipsum Deum principem ATTICVS etiam & AMELIVS δημιουργὸν salutant. Hinc ea multum roboris accipiunt, quae supra iam posuimus, ex praescripto germanae atque antiquissimae PLATONIS disciplinae tria ista principia coniunctim pro terrarum orbis conditoribus rerumque omnium extra se architectis esse habita. Non ignoravit hoc FICINVS, qui aliquoties: *Hi tres*, inquit, *uno quodam consensu omnia producunt.* Idem diu ante FICINVM inculcavit PROCLVS: Πάντα ἀνήρτηται τοῦ ἑνὸς διὰ τοῦ νοῦ καὶ ψυχῆς. *Omnia ex uno per mentem & animam pendent.* Quae omnia quum ita sese habeant, cum PORPHYRIO nobis decernendum omnino esse, opinamur, PLATONI visum esse, veram divinitatem tribus contineri principiis ac hypostasibus, earumque ultimam ψυχὴν esse seu (54) animam.

Enn. V. Lib. I. (de tribus hypostas. C. VIII. p. 489.)

In Plotin. Lib. I. Enn. II.

Comm. in Timaeum (Lib. I. p. 66.)

Ergo tantum abest, ut ARIVM affirmare nobis liceat ex PLATONIS rivulis hausisse, ut confitendum sit e contrario, PLATONEM Nicaenis patribus & ATHANASIO amiciorem esse. Quod non ita tamen accipi velim, ac si hos PLATONEM sequutos esse iudicem: largior enim, sacras litteras rectamque rationem, cuius ope iusta & legitima ex sacro codice consectaria ducebant, his unos sententiae suae auctores fuisse. Ita, cui PLATO favebat, Trinitas medio quasi loco inter SABELLII dogma & ARII errores interiecta est. Non tria veneratus est nomina PLATO, non tres notiones logicas, aut tres modos, verum tres hypostases aut personas. Vicissim non Deum ille resque creatas, quae toto genere a Deo seiunctae sunt, miscuit aut inter se confudit temere, neque alteram tertiamque personam conditas aut in tempore factas esse, censuit, sed omnes tres aeternas, infinitas, nec a quoquam comparatas & productas autumavit.

Statui omnem huic negotio obscuritatem abstergere, atque luculentum plane & apertum facere, quatenus PLATO, PARMENIDES & PYTHAGORAS, qui de tribus principiis prudentius ceteris philosophati sunt, cum sacrarum litterarum de divinitate praeceptis atque Christianorum de hac re sententiis, quas non una foverunt aetate, aut sentiant, aut dissentiant. Itaque tria rursus, quibus hoc negotium continetur, normae loco constituam. Quorum quidem primum hoc est: Germanos PLATONIS & PYTHAGORAE discipulos, tametsi omnes tres principales hypostases suas in rerum creatarum numero non paterentur esse, verum aeternas, necessarias, universales, seu infinitas, totiusque propterea mundi machinatores & architectos ducerent, nihilo tamen minus statuisse, alteram hypostasin ex prima, tertiam vero ex prima simul & secunda natu-

lis est alteri hypostasi, de qua vocabulum γεννᾶν adhibetur. Dictum est iam alias nonnihil de hoc PLATONIS loco.

(54) *Animam*) Ita est, ut perhibet vir doctissimus. Ingens inter Platonicos est conflictio, quinam in Trinitate locus architecto seu δημιουργῷ rerum omnium sit assignandus. PLATONEM hunc orbis conditorem a summo Deo minime discrevisse, supra iam a nobis ex *Timaeo* probatum est: cum quo quin multi senserint alii, nullum dubium est. IVLIANVS vero Imperator secundum eum a principe Deo constituit. Tertium faciunt PLOTINVS, PORPHYRIVS, & alii. Quin PROCLVS eo procedere non veretur, ut quarto mundi opificem loco a prima caussa ponat. Qua de dissensione caussisque eius si commentari ex instituto placeret, multum spatii ac temporis consumere possem. Sed miror conclusionem, quam ex hac discordia Platonicorum de mundi opifice eiusque in Triade loco vir eximius ducit. Putat, hanc argumento esse pugnam, Platonicos constructionem mundi ad omnes tres divinitatis personas detulisse, ideoque non male cum Christianis coniungi, quos opera, quae *ad extra* nominant, ad universam sanctissimam Trinitatem referre, notum est. Rectene sic censeat, an secus, quilibet facile iudicabit, si nude tantum argumentum eius proponatur: Certant Platonici, cuinam ex tribus hypostasibus suis opificis seu architecti huius orbis nomen sit dandum: igitur omnibus tribus personis coniunctim, nulli vero sigillatim, hoc nomen convenire, arbitrati sunt. Equidem, si haec ratiocinatio nihil habet vitii, illum quoque laudandum esse, opinor, qui sic calculos posuerit: Dissident inter se Critici, quisnam *Dialogum* illum *de caussis corruptae eloquentiae* conscripserit, qui QVINTILIANO vulgo solet addi. Sunt, qui QVINTILIANVM, sunt, qui TACITVM, sunt, qui SVETONIVM auctorem esse libelli huius volunt. Hoc igitur ex certamine liquet, non uni horum virorum, sed simul omnibus *Dialogum* istum attribuendum esse. Abstinuissent, credo, ab hac disputatione Platonici, neque multum de loco δημιουργοῦ in Trinitate sua deliberassent, si concors haec eorum fuisset sententia, munus hoc non uni personae proprium, sed omnibus commune esse.

naturaliter pendere, gradibusque idcirco tres hasce personas secrevisse. Docebuut hoc PLOTINI verba, quibus generationem aeternae mentis, quae locum secundum in tribus PLATONIS principiis tenet, & Christianorum *filio* seu *verbo* respondet, explicat: τὸ δὲ ἀεὶ τέλειον, ἀεὶ καὶ ἀΐδιον γεννᾷ, καὶ ἘΛΑΤΤΟΝ δὲ ἑαυτοῦ γεννᾷ. τί δεῖ χρὴ περὶ τοῦ τελειοτάτου λέγειν; μηδὲν ἀπ' αὐτοῦ γεννᾶν, ἢ τὰ μέγιστα μετ' αὐτόν; μέγιστον δὲ μετ' αὐτὸν νοῦς καὶ δεύτερον. Καὶ γὰρ ὁρᾷ ὁ νοῦς ἐκεῖνον, καὶ δεῖται αὐτοῦ μόνου. Ἐκεῖνος δὲ τούτου οὐδέν. καὶ τὸ γεννώμενον ἀπὸ κρείττονος νοῦ, νοῦν εἶναι καὶ κρείττον ἁπάντων ὁ νοῦς. ὅτι τἄλλα μετ' αὐτόν· οἷον καὶ ἡ ψυχὴ λόγος νοῦ καὶ ἡ ἐνέργεια τις. *Quod autem semper est perfectum, semper gignit & sempiternum, at minus tamen & inferius genitore suo. Quidnam igitur de perfectissimo est dicendum? Numquid nihil prodit ab eo? an potius ab eo prodeunt, quae omnium maxima sunt post ipsum? Maximum vero post ipsum est intellectus atque secundum. Inspicit enim intellectus illud, soloque illo indiget: illud vero primum principium intellectu minime indiget. Oportet profecto, quod fit ab eo, quod mente melius est, esse mentem: melius vero omnium, quae fiunt, est intellectus, quoniam reliqua sunt post ipsum. Iam vero anima mentis est verbum & actus quidam* (primi boni). Quod hic de altera perhibet persona, id de tertia paullo post hypostasi, cuius nomen est ψυχὴ seu *anima*, pariter affirmat, quam ex secunda naturaliter pendere. eaque propterea inferiorem esse certa ratione, contendit: ψυχὴν γὰρ γεννᾷ νοῦς, νοῦς ὢν τέλειος. Καὶ γὰρ τέλειον ὄντα γεννᾶν ἔδει, καὶ μὴ δύναμιν οὖσαν τοσαύτην ἄγονον εἶναι. Κρεῖττον δὲ οὐχ οἷόν τε ἦν εἶναι οὐδ' ἐνταῦθα τὸ γεννώμενον, ἀλλ' ἘΛΑΤΤΟΝ ὄν, εἴδωλον εἶναι αὐτοῦ. *Animam enim generat intellectus, intellectus, inquam, perfectus exsistens. Quando enim perfectus sit, oportet & generare, potentiamque tantam non esse sterilem. Sed hic quoque, quod gignitur, genitore melius esse non poterat: sed, quum minus sit, imago eius esse debet.* Alias idem philosophus principem Triadis huius personam appellat *Vranum*, alteram *Chronon*, tertiam Ζεύς, quod idem antea PLATO fecerat, poëtarumque de his Diis fabulas scite & eleganter ad res philosophicas accommodat. Quo facto, de altera persona sive *Chrono* ita sciscit: Μεταξὺ ὢν πατρός τε ἀμείνονος καὶ ἥττονος υἱέος. *Medium ille gradum obtinet inter patrem maiorem filiumque minorem.* Exstat quoque generale apud PLOTINVM praeceptum, quo hoc ipsum inculcat: Ἐν τοῖς γεννωμένοις οὐκ ἔστι πρὸς τὸ ἄνω, ἀλλὰ πρὸς τὸ κάτω χωρεῖν. *Inter illa, quae* (ex omni aeternitate) *gignuntur*, (aut naturali quadam emanatione procedunt) *non patet ad superiora processus, sed ad inferiora; atque id quidem ita, ut in maiorem gradatim multitudinem procedatur.* Possent plura huius generis dicta ex PLOTINO proferri; verum unum tantum subiicere iuvabit, in quo argumentando sententiam suam declarat: Οὐ ταὐτὸν τὸ ἐξ ἐκείνου ἐκείνῳ. Εἰ οὖν μὴ ταὐτὸν, οὐδὲ γε βέλτιον. *Illud, quod ex primo summoque principio gignitur aut emanat, non est idem, atque illud. Si ergo non idem, certe etiam non melius.* Ex quo praecepto consequitur, fieri nulla ratione posse, quin illud primo principio subiectum, eoque gradu & ordine (55) inferius sit.

Ennead. V. Lib. I. C. VI. (p. 487.)

P. 489.

P. 554 (Ennead. V. Lib. VIII. de intelligibili pulcritudine Cap. XIII.)

P. 515. (Ennead. V. Lib. III. de substantiis cognoscentibus Cap. XVI.)

Enn. V. Lib. III. Cap. XV. (p. 514.)

Huic dogmati de secundae tertiaeque personae ex persona principe emanatione naturaque inferiori ut plus lucis concilient Platonici, varias adhibere solent similitudines. FICINVS circulos in auxilium vocat, quos in unda novimus nasci, si grave quoddam corpus in eam proiiciatur; quorum quidem alter perpetuo gignit alterum. *Alius*, inquit, *sic ferme profluit ex alio, sicut in aqua circulus dependet a circulo.* In qua comparatione illud etiam non omittendum est, commotam eiusmodi & conturbatam aquam tanto plus impetus, tumoris & celeritatis suae amittere, quanto latius hi circuli propagantur, donec omnia postremo ad pristinam tranquillitatem & quietem redeant. Ab ipsis vero, qui a CHRISTO alieni fuerunt, Platonicis altera tertiaque hypostasis saepenumero ἴχνος καὶ τύπος, *typus & forma* vocari solent, quam princeps persona, similiter atque sigillum in cera certam formam imprimit, expresserit. Iidem vocabulis εἰκὼν, εἴδωλον, μίμημα, *imago*, *adumbratio*, *imitatio* hac in re claritatis caussa utuntur. Quae qui-

(55) *Inferius sit*) Quum de natura illius Trinitatis, quam *germanam Platonicam* CVDVVORTHVS vocat, unice disputatio instituta sit, non autem de eius Triados indole, quae post natum Servatorem a schola Alexandrina tradita est, utpote quam misere corruptam & verae Platonicae prorsus dissimilem esse, vir doctissimus confitetur, non dubito, multos fore, qui sciscitabuntur, cur ad veteris illius Triadis explanationem PLOTINI afferantur dicta, cui princeps paene locus inter eos, quos corruptores disciplinae veteris Platonicae vir doctus nominat, debetur. Hoccine est tacendo affirmare, propter veterum monumentorum penuriam & ipsius PLATONIS obscuritatem incertum esse, quisnam philosophi huius de tribus principiis sensus fuerit, iunioresque Platonicos audiendos esse potius illi, qui hoc in argumento tentat aliquid, quam ipsum PLATONEM? Atqui hoc si ita sese habet, quid de tota illa distinctione inter germanam PLATONIS & adulterinam Platonicorum de tribus in Deo personis sententiam fiet?

quidem nomina ſi quis ad res applicet, quae auribus percipiuntur, is alteram perſonam ſpectabit ut *echo*, quae veram vocem imitatur, tertiam vero ut *echo* repetitam, ſeu echo ex echo genitam. Ergo, ſi hanc ſequamur notionem, altera tertiaque perſona certae tantum erunt principis divinitatis veluti repercuſſiones, fractae tamen & infirmatae, quae, etiamſi umbris minime ſimiles ſunt, nec quaeſitae evaneſcunt, contra vere proprieque exſiſtunt, gradu tamen differunt, & inter ſe neceſſario nexae ſunt. Sin vero nomina haec ad res aliquis trahere malit in oculos incurrentes, illi alteram comparare licebit perſonam cum imagine in vitro relucente, tertiamque cum imaginis huius imagine, quam lux ad aliud propagavit vitrum. Vtraque haec imago ex vera naſcitur facie, at paullatim ab eius ſplendore ac nitore recedit. Si ne haec quidem placeat imago, parelios cogitare non ineptum erit, alteramque ac tertiam perſonam ſolem ſecundum & tertium dicere. Quo (56) PLOTINI referri poſſunt verba, qui animam univerſalem ſeu tertiam hypoſtaſin vocat *εἰκόνα νῦ σώζουσάν τι φῶς ἐκείνυ*, *imaginem mentis* (ſeu ſecundae hypoſtaſeos) *multum ex eius lumine ac ſplendore retinentem.* His autem ſimilibusque comparationibus quum perſpicuitati conſulerent Platonici, caute tamen eas eſſe uſurpandas, neque nimis premendas, admonebant: ineſſe illis enim diſſimilia quaedam, quibus eas, ne quid inde naſceretur incommodi, purgare oporteat, non diffitebantur. Nempe quod ſcire cupiebant eos, quorum cauſſa res ita naturales & divinas inter ſe contendebant, hoc unum erat: Quemadmodum imago in vitro quodam reſplendens *ἑτέρυ εἶναι* dicitur; aut ad rem aliam pertinere, unde tota pendeat; ſic quamlibet hypoſtaſin ſecundariam ex principe manare, eique certa ratione ſubiectam eſſe. Interim ex Platonicis illis, qui veritatem Chriſtianam contemſerunt, neminem recordor tam imprudenter ac praepoſtere de verbo loquutum eſſe, atque PHILO fecit *ſecundo Allegoriarum Libro*: Σκιὰ δὲ Θεῦ ὁ λόγος αὐτῦ ἐςιν, ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποιει. *Vmbra vero Dei verbum eius eſt, quo tamquam inſtrumento aſſumto, mundum creabat.* Et idem tamen homo aliis in locis multo honorificentius de altera perſona verba facit, quippe quam *Deum ſecundum filiumque principis Dei* vocare non veretur. Quamquam & ipſo illo in loco, unde haec verba tranſtulimus, umbram hanc ſeu imaginem Dei ipſum eſſe rerum creatarum exemplum ſeu *archetypum* tradit: Αὕτη δὲ ἡ σκιὰ καὶ ὡσανεὶ ἀπεικόνισμα ἑτέρων ἐςὶν ἀρχέτυπον. ὥσπερ ὁ Θεος παράδειγμα τῆς εἰκόνος, ἣν σκιὰν νυνὶ κέκληκα, ὕτως ἡ εἰκὼν ἄλλο γίνεται παράδειγμα. *Haec umbra & quaſi effigies exemplar eſt rerum reliquarum. Sicut enim Deus exemplum eſt huius imaginis, quam umbram paullo ante vocavi: ita haec imago etiam aliarum rerum eſt* (57) *exemplum.* Nulla eſt imago, qua delectentur magis PLATONIS ſectatores, quo hoc divinarum perſonarum diſcrimen illuſtrent, quam ſplendor ille & radiatum lumen, quod ex ſole aliiſque corporibus lucidis procedit: Ἔκλαμψις Graeci dicunt & ἀπαύγασμα. Etenim mentem ſeu ſecundam hypoſtaſin ſimilem illi eſſe fulgori, pronuntiant, qui ipſa cingit corpora lucida & ambit, quumque ſemper una cum illis ſpectetur, efficit, ut ambitus ſiderum, id quod Aſtronomi nos docent, in oculis intuentium amplificetur, ipſaque corpora maiora, quam reapſe ſunt, videantur: quod quidem facile intelligunt, qui teleſcopiorum ope illa contemplantur, quippe quae exuberantes illos & ſuperfluentes quaſi radios reſtinguunt & reſecant. Tertiam vero hypoſtaſin cum remotiori ſplendore illo, qui corpus ipſum exterius ambiendo gradatim imminuitur, conſerunt. Afferam PLOTINI,
P. 487. (Ennead. V Lib. I. C. VI. de tribus hypoſtaſibus.) quibus hanc imaginem memorat, verba: Πῶς ἂν καὶ τί δεῖ νοῆσαι περὶ ἐκεῖνο μένον; περίλαμψιν ἐξ αὐτῦ μὲν, ἐξ αὐτῦ δὲ μένοντος, οἷον ἡλίυ τὸ περὶ αὐτὸν λαμπρὸν, ὥσπερ περιθέον, ἐξ αὐτῦ ἀεὶ γεννώμενον μένοντος. *Quonam igitur pacto, quidve nobis eſt circa illud ſtabile cogitandum? lumen undique circumfuſum ex ipſo dependens: ex ipſo, inquam, penitus*

(56) *Plotini*) *Ennead. V. Lib. I. C. VI. p.* 487.

(57) *Exemplum*) Vterque hic PHILONIS locus exſtat *Lib. II. Allegor. p.* 79. *Opp.* Poſterior vero hic emendatior eſt exhibitus, quam in exemplis editis legitur. In edito PHILONIS codice exſtat ὅτερον & εἴκλασεν: quae verba GELENIVS etiam in verſione ſua expreſſit. Sed ſeries orationis & tota ratio poſcit, ut legatur ἑτέρων & κέκληκα. Prius verbum in ora libri editi adſcriptum eſt; non item alterum. Novam eruditi viri curam, novam etiam verſionem Latinam PHILO flagitat. Dici enim vix poteſt, quam male interdum GELENIVS ſcriptorem hunc verterit, quotque manifeſtis librariorum peccatis Graecus contextus laboret. Quare, qui non ita pridem novam PHILONIS editionem curandam recepit vir longa doctiſſimus & inter principes eruditae Britanniae numerandus, THOM. MANGEIVS, immortale ſibi comparabit apud omnes veritatis amatores meritum, ſi coeptum laborem, quam primum fieri poteſt, perfecerit. Ipſam ſententiam PHILONIS de verbo ſupra copioſe ac luculenter declaravi: quam qui legerit diſſertationem noſtram, is verborum, quae hic afferuntur ex eo, vim & ſententiam levi negotio capiet. Nam quod eorum duritiem & imprudentiam caſtigat hic EVDVVORTHVS, id ex eo unice provenit, quod PHILONEM de verbo longe aliter ſenſiſſe opinatur, atque nos ſenſiſſe eum rationibus graviſſimis demonſtravimus.

penitus quiescente, ceu fulgorem circa solem, quasi circumcurrentem, ex ipso semper manente progenitum.

Sunt iisdem Platonicis certae quaedam notae, quibus personas istas secernunt & distinguunt: ex quibus notis accuratius etiam & certius cognoscere licebit, quaenam ratio & indoles sit Triadis huius Platonicae. Princeps hypostasis saepe huic generi dicitur ἓν πρὸ πάντων, *unum ante omnia*, unitas nimirum simplicissima, quae res omnes efficienter continet, &, uti PLOTINUS loquitur, οὕτως ἔχει πάντα, ὡς μὴ διακεκριμένα, τὰ δὲ ἐν δευτέρῳ διακέκριτο τῷ λόγῳ, *sic habet omnia, tamquam nondum inter se discreta, quum in secundo ratione discernantur*, id est, reapse distincta sint in speciebus suis, etiamsi *primum principium simplex & foecunda sit rerum omnium* (58) *potentia*. Idcirco alteram hypostasin PARMENIDES vocat ἓν πάντα, *unum, quod est omnia*, seu quod omnes rerum species complectitur: qui etiam philosophus, id quod (59) PLOTINUS testatur, tertiam personam ἓν καὶ πάντα, *unum & omnia* vocavit, ut plus eam habere vicissitudinis & multitudinis significaret. Nominatur etiam *unum, quod efficiens est omnium*, quoniam re ipsa & actu ipso explicat & producit id, quod prima persona virtute & potentia, altera vero in exemplis seu ideis comprehendit. Eamdem propter caussam prima quoque dicitur esse πάντα ἑνικῶς, *omnia unitive*, altera πάντα νοερῶς, *omnia intelligibiliter*, tertia denique πάντα ψυχικῶς, *omnia animaliter*, id est, natura semet ipsam movens, agens & producens omnia. Rursus prima hypostasis τἀγαθὸν, *bonum* seu ipsa bonitas nominari solet, quae mentem & intelligentiam omnem excedit: quare & ὑπερούσιος est seu *supra essentiam omnem positum*, quod nec eloqui quisquam mortalium, nec comprehendere valet. Solet eadem nonnumquam φῶς ἁπλοῦς, *lux simplex* appellari. Alterius nomina sunt νοῦς, λόγος, σοφία, unitas & bonitas secundaria seu aliunde proficiscens, item ἀγαθοειδὴς, *formam boni habens*, quamquam *essentialiter & formaliter*, *mens, intelligentia, ratio & sapientia* cuncta percipiens & comprehendens, seu infinita cognitio. Tertiam vulgo nomine ψυχὴ, quod animam designat semet ipsam moventem, designari videas. Vocatur etiam *bonitas & sapientia:* quas quidem virtutes non ex se quidem & natura possidere, verum aliunde nacta esse, at *formaliter* tamen & *essentialiter* habere dicitur. Nec ignota sunt alia eius nomina. Appellatur *infinita virtus & efficientia, potentia infinita, percipiens, agens, animadvertens*. Nonnumquam Ἀφροδίτη & ἔρως, *Venus & amor* nuncupatur: quod cave tamen credas eo sensu fieri, quo princeps Numen *amor* dicitur. Persona enim princeps exuberans est amor, copiaque & foecunditate redundans, auctore PLOTINO: ὂν γὰρ τέλειον, τῷ μηδὲν ζητεῖν, μηδὲ ἔχειν μηδὲ δεῖσθαι, οἷον ὑπερεῤῥύη, καὶ τὸ ὑπερπλῆρες αὐτοῦ πεποίηκε πάντα. *Nempe quum sit perfectum, propterea quod nihil quaerat, neque habeat aliud, neque egeat, nimirum exuberavit, exuberantiaque ipsius aliud procreavit*. Tertia vero persona amor est infinite potens & efficiens. Primam personam PLOTINUS praecipit esse ἀνενέργητον, *naturam omni actione solutam & liberam*. Quocirca, tametsi fons & origo sit omnium omnino rerum, mundi tamen constructio & compositio proprie ipsi attribui nequit: quod his verbis NUMENIUS expressit: Καὶ γὰρ οὔτε δημιουργεῖν ἐστι χρεὼν τὸν πρῶτον, καὶ τοῦ δημιουργοῦντος Θεοῦ (τοῦ υἱοῦ) χρὴ εἶναι καὶ νομίζεσθαι πατέρα τὸν πρῶτον Θεόν. *Nec enim primum illum Deum quicquam moliri fas est, sed potius artificis Dei* (filii) *ipsum nos habere patrem oportet*. Quo & pertinet, quod paullo post sequitur, pronuntiatum eius: Τὸν μὲν πρῶτον Θεὸν ἀργὸν εἶναι ἔργων ξυμπάντων καὶ βασιλέα. *Deum primum & ab omni opere vacare, & regem esse universi, confitendum est*. Alteri personae vis intelligentiae adscribitur: quamquam & de eadem perhibent, οὐσίαν seu essentiam eius non differre ab ἐνεργείᾳ seu operatione eius. Solet quoque eadem *natura* quidem *multiformis*, at ἀκίνητος simul οὐσία, *natura immobilis* nominari. Itaque & proprie δημιουργὸς, meditans mundi architectus & opifex audit, eo quod universum mundum archetypum primumque exemplar & speciem totius rerum universitatis complectatur. Tertia vero persona Deus est certa ratione mobilis, τὸ περὶ νοῦν κινούμενον, ut PLOTINUS ait, καὶ νοῦ φῶς, καὶ ἴχνος ἐξηρτημένον ἐκείνου, *id, quod circa mentem seu intelligentiam movetur, lumen mentis, expressumque eius signum, semper ex ea pendens*. Haec tertia hypostasis ubertate & copia primi simplicissimique boni, immobilique sapientia ac de condendo orbe cogitationibus, quas alters fovet persona, ad mundum efficiendum & comparandum utitur. Quare verus est mundi totius architectus, qui designato in superioribus duabus personis operi manum veluti admovet, & reapse gubernat, regit & administrat omnia, τὸ ἡγεμονοῦν τοῦ παντός. AMELIUS loco, quem antea

(P. 517. (Ennead. V. Lib. III. de subst. cognoscentibus. Cap. XV.))

(P. 494. (Ennead. V. Lib. II. de generatione & ordine eorum, quae sunt post primum. Cap. I.))

(Eusebius Praep. evang. Lib. XI. Cap. XVIII. p. 537.)

(58) *Potentia*) PLOTINI haec verba sunt, interpolata licet quodammodo a CUDWORTHO, quae Graece adscribere omisit.

(59) *Plotinus*) *Ennead. V. Lib. I. de tribus hypostas. Cap. VIII. p. 490. Opp.*

tea ex PROCLO protulimus, tres personas istas tres mentes & tres reges nuncupat: principem praeterea τὸν ὄντα, *eum, qui est*, alteram τὸν ἔχοντα, *eum, qui habet*, tertium denique τὸν ὁρῶντα, *eum, qui intuetur*, salutat. Iisdem, praeter hunc, nominibus qui in hac caussa utatur, equidem novi neminem: certum autem quoddam discrimen & disparem harum personarum conditionem illis indicari, id vero apertum & manifestum esse arbitror.

Has Platonicorum scalas, quibus divinitatem adstringunt, nihil conturbare magis & evertere videtur, quam differentia illa, qua primum principium a secundo segregant. Quamvis enim, quo secundam a prima personam curate distinguant, illam intelligentiam, rationem & sapientiam vocent; alterum tamen de duobus necesse videtur esse, ut vel primam & secundam personam duo tantum esse diversa nomina aut imperfectas unius eiusdemque naturae notiones esse fateantur, aut vero, si distinctas esse velint eas personas, principem ἄνουν esse & ἄλογον, seu mentis, rationis & consilii inopem, concedant: qua quidem re vix aliquid fingi potest stolidius. Ego, quibus ista diluam obiecta, sequentia fere tantum habeo. Primum PLATONIS & PYTHAGORAE disciplinam, quam ab ORPHEO primum & Aegyptiis, aut verius ab Hebraeis, profectam suspicor esse, hoc sibi proprium habere animadverto, ut mentem seu intelligentiam non esse primum rerum principium, quo nullum est excellentius, sed secundum, amatores eius statuerent, quum omnes reliqui veteres Theologi νοῦν docerent esse πάντων προγενέστατον, mentem seu intelligentiam, vere ita dictam & proprie, rerum omnium esse antiquissimam & primam. Tribus vero caussis, ut sic praeciperent, adductos esse eos potissimum, arbitror. Primum intelligentiam, rationem, cognitionem & sapientiam neminem mortalium aliter animo posse concipere, sentiebant, quam ut rem certa ratione multiplicem & variam. Atqui rationi in primis videbatur consentaneum, primum, unde omnia fluxerunt reliqua, principium non numeri aut multitudinis instar spectare, sed pro perfectissima monade seu unitate habere. Audiamus, quemadmodum hac de re PLOTINUS disserat:

P. 512. (Ennead. V. Lib. IV. quomodo quod est post primum, fiat de primo, Cap. II.)

Ἀόριστον μὲν ἡ νόησις, ὥσπερ ὄψις, ὁριζομένη δὲ ὑπὸ τοῦ νοητοῦ. διὸ καὶ εἴρηται, ἐκ τῆς ἀορίστου δυάδος καὶ τοῦ ἑνὸς τὰ εἴδη καὶ οἱ ἀριθμοί· τοῦτο γὰρ ὁ νοῦς· διὸ οὐχ ἁπλοῦς, ἀλλὰ πολλά, κ. τ. λ. *Intelligentia suapte quidem natura indefinita, tamquam visus, sed ab intelligibili definita. Quamobrem, sicuti traditum est, ex indefinita duitate atque uno species numerique gignuntur. Id autem est intellectus. Itaque non simplex est, sed multiplex, compositionem quamdam prae se ferens, quamvis intelligibilem, multaque iam conspiciens. Iam vero & ipse est rursus intelligibile, sed & intelligens: ideoque iam est duo.* Alio loco idem haec habet:

P. 514. (Ennead. V. Lib. III. de substantiis cognoscentibus Cap. XVI.)

Τὸ πρὸ τοῦ κόσμου νοητοῦ, οὔτε νοῦς, οὔτε κόσμος νοητός, ἁπλούστερον δέ. οὐ γὰρ ἐκ πολλοῦ πολὺ ἀλλὰ τὸ πολὺ τοῦτο ἐξ οὐ πολλοῦ, κ. τ. λ. *Quod est intelligibili mundo superius, neque intellectus est, neque mundus intelligendus, sed simplicius intellectu & intelligibili mundo. Non enim multum fit ex multo, sed multum hoc ex non multo procedit*, (quemadmodum numerus ex unitate). Nec omittam ratiocinationem, quam huius rei obtinendae caussa instituit alicubi:

P. 515. (Ennead. V. Lib. VI. quod illud, quod est super ens, non intelligat, Cap. III.)

Εἰ τὸ νοοῦν τὸ πλῆθος, δεῖ ἐν τῷ πλήθει τὸ νοοῦν μὴ εἶναι· ἦν δὲ τοῦτο τὸ πρῶτον· ἐν τοῖς ὑστέροις ἄρα αὐτοῦ τὸ νοεῖν καὶ νοῦς ἔσται. *Si igitur, quod est intelligens, multitudo quaedam est, necessarium est, ubi nulla est multitudo, intelligentiam quoque non esse: id autem est ipsum primum. In his igitur, quae sequuntur illud, intelligentia erit & intellectus.* Hinc saepius ita rationem concludit philosophus hic: Ἐν τῇ δευτέρᾳ φύσει εἶναι τὸ γινώσκειν, *cognitionem* (quae vere ac proprie sic vocatur) *ad alteram pertinere divinam naturam, non vero ad* (60) *principem.* Alteram opinionis, quam dixi, caussam hanc habuerunt Platonici, quod νοητὸν aliquid seu *intelligibile*, si ordinis naturalis habenda sit ratio, ante νοῦν fuisse seu *mentem*, statuere omnino oporteat. Inde sic argumentari PLOTINUM audias:

P. 516. (loco postremo laudato Cap. V.)

Τὸ νοεῖν οὐ πρῶτον, οὔτε τῷ εἶναι, οὔτε τῷ τίμιον εἶναι ἀλλὰ δεύτερον καὶ γενόμενον, ἐπειδὴ

(60) *Principem*) Haec si ratio adduxit Platonicos, ut omnem a principe persona cognitionem & scientiam removerent, quod scientia, quoniam ex multis constat rerum speciebus, a perfectione & dignitate principis personae aliena videatur esse, parum sibi consuluerunt, parum etiam Deo. Licet enim scientiam in altera persona ponant, & principi hypostasi detrahant; altera tamen illa persona ex principe ab aeterno generata est, & indissolubili vinculo cum illa sociata manet. Quare, si quid inest vitii, aut potius imperfecti, in scientia & cognitione, ad principem illud aeque personam pertinebit, unde altera prodiit, & cui connexa est perpetuo, quam ad secundam. Sed haec forte sententia & ratio in illis duci debet scholae Platonicae argutiis, in quibus frustra sensum quaesiveris, nisi cum hoc genere muscas captare aut delirare velis: quarum quidem argutiarum non mediocris est in libris eorum copia. Equidem ita mihi nullo modo faveo, ut in haec mysteria ingenio me penetrare posse, credam; aliis vero deliberandum relinquo, utrum operae pretium existiment, nec ne, in perplexis istis notionibus enodandis acuminis sui periculum facere.

δὴ ὑπέστη τὸ ἀγαθὸν, καὶ γινόμενον ἐκίνησε πρὸς αὐτό, κ. τ. λ. *Neque enim intelligentia primum obtinet gradum, sive quantum ad simpliciter esse spectat, sive quantum ad esse pertinet venerandum: immo vero secundum occupat locum, nataque est, postquam ipsum bonum exstitit, ortaque in essentia statim eam provocavit* (61) *ad bonum.* Tertio non aliter sibi licere sentire putabant, quod cognitio & intelligentia supremi maximique boni locum nullo modo tueri posset: ex quo consequi, iudicabant, esse naturam quamdam, quae dignitate atque gradu intelligentiam & scientiam antecedat. Hanc rationem PLATO urget & persequitur in primis *Libro sexto de republica.* His igitur freti argumentis Platonici confidenter & audacter decernunt, ὅτι Θεὸς κρεῖττον λόγου καὶ νοῦ καὶ αἰσθήσεως. παρασχὼν ταῦτα, οὐκ αὐτὸς ὢν ταῦτα, *summum Deum praestantiorem esse sermone, ratione,* (seu verbo) *mente ac sensu, eo quod haec omnia praebeat, non tamen haec exsistat.* Item: Τὸ γενόμενον ἐξ αὐτοῦ λόγος πολὺς καὶ πᾶς· τὸ δὲ ἦν δηλονότι οὐ λόγος. πῶς οὖν ἐξ οὐ λόγου λόγος; καὶ πῶς τὸ ἀγαθοειδὲς ἐξ ἀγαθοῦ; *Quod generatum est ex primo principio, id ratio multa est ac omnis: at ipsum primum principium non est ratio. Quaero igitur, si illud ratio non est, qua conditione ex non ratione fit ratio? & quo pacto boniforme procedat ex bono?* Scholae Pythagoreae & Platonicae praecepta (62) PHILO Iudaeus ex omni parte imitatur: id quod ex his eius verbis elucet: Ὁ πρὸ τοῦ λόγου Θεὸς κρείσσων ἐστὶν, ἢ πᾶσα λογικὴ φύσις· τῷ δὲ ὑπὲρ τῶν πάντων ἐν τῇ βελτίστῃ καί τινι ἐξαιρέτῳ καθεστῶτι ἰδέᾳ οὐδὲν θέμις ἦν γεννητὸν ἐξομοιωθῆναι. *Deus ille verbo seu ratione prior naturam omnem ratione praeditam infinito superat intervallo: nec fas omnino esset, quidquam, quod ortum habuisset, ad Numinis illius verbo superioris & in optimae planeque singularis naturae gradu constituti similitudinem adspirare.* Ego ipse tantum minime laboris collocassem in hac re explicanda, nisi summa id a me efflagitasset veneratio, qua omne illud prosequi soleo, quod in sacris litteris reconditum & arcanum est. Sacer enim codex, dum verbum aliquod aeternum & perennem sapientiam altero in divinitate loco ponit, filiumque docet aeterni patris primum esse genitum, non leviter favere videtur doctrinae huic. Vt nunc ATHANASIVM, quod iam antea monui, prorsus esse scitis his Platonicis consentientem mittam; quippe qui ullum λόγον seu *verbum* & ullam σοφίαν seu *sapientiam* verbo illo & filio Dei priorem esse negat, qui secunda est sanctissimae Trinitatis persona.

Plot. p. 512. (Ennead. V. Lib. III. C. XIV.)
P. 514. (Cap. XVI.)

Quidnam igitur consilii capiemus? Dabimusne, principem Trinitatis Platonicae, fortassis etiam Christianae, personam ἄνουν esse & ἄλογον, naturam sensus & rationis expertem, & ab omni mente ac cognitione relictam? An vero metuemus, ne sic praecipiendo secretam quamdam impietatem mortalium instillemus animis, atque gloriae & honori supremi Numinis, dum illi consulere cupimus, vehementer ingenio nostro derogemus? Namque huc si ventum erit, quid, quaeso, impedit, ne quis aequo iure materiam sensu vacuam rerum omnium principium faciat, atque nos naturam corpore destitutam, at simul mente ac ratione carentem rerum universitatis initium constituimus? Ipse in hanc intuens voraginem PLOTINVS, vix intelligit, quemadmodum inde se expediat. A PLATONIS enim verbis ne latum quidem unguem sibi fas esse ducit recedere. PLATO vero summum atque primum rerum omnium principium tanta tamque singulari decernit esse maiestate ac perfectione praeditum, ut non modo omnem intelligentiam, cognitionem & rationem, verum ipsam quoque essentiam longe post se relinquat. Quae quidem sententia in tantam hominem coniecit verborum egestatem, ut nulla reperire potuerit nomina principi Deo apta, praeter voces *unitatis* & *aeternae bonitatis.* Inde etiam huc eum devenire, necesse erat, ut sapientiam & cognitionem principium esse secundarium, attamen aeternum, statueret. Non ignorabat, quae nascuntur hinc, molestias & difficultates PLOTINVS. Quibus ut occurrat, nonnumquam ad distinctionem quamdam lucis sese recipit. Lucem ait duplicem esse, unam simplicem & uniformem, alteram variam & multiformem. Superiorem lucem celsissimo attribuit Numi-

(61) *Ad bonum*) Neque huius ego caussae vim, quae mea forte inscitia est, omni ex parte capio: Sit necesse est νοητὸν seu *intelligibile* aliquid ante νοῦ seu *mentem:* id est, ut arbitror, si mens, quae ratiocinatur, adest, fuerit ante mentem aliquid oportet, quod ratiocinationi mentis argumentum & materiam praebuit. Ergo princeps divinitatis persona scientia & cognitione caret. Experiantur alii, quid valeant ingenii vires in hoc connexo illustrando & expediendo: mihi, parum abest, quin Platonici, si qui eo delectati sunt, ex nimio sapientiae non vulgaris amore in stultitiam non vulgarem incidisse videantur.

(62) *Philo*) Hunc PHILONIS locum EVSEBIVS ex *Libro* eius *primo Quaestionum & Solutionum,* qui non exstat editus, decerpsit *Praepar. evangel. Lib. VII. Cap. XIII. p. 323.* Hic vero vitiose descriptus est. Nam apud EVSEBIVM non legas, ὑπὲρ τῶν πάντων, sed τῷ δὲ ὑπὲρ τὸν λόγον.

Numini, cuius simplicissimum lumen comparat cum ipso solis lucidissimo corpore. Posterius lucis genus ad alteram refert hypostasin, quae ἔκλαμψις quasi quaedam sit & ἀπαύγασμα, seu fulgoris illius & splendoris non dissimilis, qui solem ambit, cingit & com-
(P. 536.) munit. Sic enim *Ennead V. Lib. VI. C. IV.* Τὸ παρέχον τοῦτο τὸ φῶς, φῶς ἐστιν ἁπλοῦν. *Illud, unde multiformis haecce lux νοῦ seu intelligentiae* (id est, hypostaseos secundae.) *derivatur, lux est simplicissima.* Atque huic etiam sese distinctioni accommodat, quando primum principium seu summam divinitatem docet esse ἐν νοήσει ἑτέρως, ἢ κατὰ τὴν νοῦ νόησιν, *in intelligentia quidem seu cognitione, sed non in eadem, quae secundae hypstaseos seu νοῦ est.* Aliis in locis aliam comminiscitur, ut quaestiones praecidat advetariorum, eamque subtilissimam, distinctionem. Interiectum esse docet non leve discrimen inter νόησιν αὐτὴν, *ipsam intelligentiam*, & inter ἔχον τὴν νόησιν, *quod in se habet intelligentiam.* Ipsam intelligentiam primum esse ait principium: alteram autem personam id esse, quod
(P. 537.) gaudeat intelligentia. Ecce ipsa eius verba: Οὐδ' ἡ νόησις νοεῖ, ἀλλὰ τὸ ἔχον τὴν νόησιν. δύο οὖν πάλιν αὖ ἐν τῷ νοοῦντι γίνεται· τοῦτο δὲ οὐδαμῇ δύο. *Rursus intelligentia non intelligit, sed quod intelligentiam habet. Duo itaque in intelligente fiunt: illud autem nullo modo est duo.* Ceterum duplici ratione licet hanc divisionem, quam fingit, intelligentiae ab eo, quod habet intelligentiam, interpretari. Aut enim ipsa mens & intelligentia secernitur hac partitione ab eo, quod pollet intelligentia, aut vero id, quod intelligit, separatur ab eo, quod obversatur intelligentiae, seu a νοητῷ & *intelligibili.* Intelligentia enim ubi est, ibi antea aliquid fuerit, necesse est, quod potest intelligi. Vtcumque est, hac sese subtilitate planum fecisse, PLOTINVS existimat, in eo, quod intelligit aut habet intelligentiam esse imperfectum aliquid & paupertatem quamdam. Ἐνδεὲς, inquit, τὸ νοοῦν, ὥσπερ τὸ ὁρῶν. *Id, quod intelligit, indiget, quemadmodum id, quod videt.* Sed fortassis multo minori labore totum hoc negotium componetur, si vel maxime sententiam illam PLATONIS, quam antea exposui, retineamus. Dicamus, licet, hac una re personam secundam prima esse inferiorem, quod non ipsa natura sua sit τἀγαθὸν, *ipsa bonitas*, sed ἀγαθοειδὴς tantum seu *boniformis*, aut bonitatis aliunde particeps. Statuamus, ex se & natura sua hypostasin hanc non esse celsiorem, quam νοῦς, λόγος, σοφία, *mens, ratio, sapientia:* ex quo eveniat, ut his ea nominibus, tamquam propriis suis notis, designetur. Igitur quod prima persona sapientia omni ac ratione superior appellatur, id non ideo fit, ac si ea sapientiae inops esset, sed propterea, quod altera persona, si naturam eius spectemus, sapientia seu ratione non maior ullo modo est aut excellentior. Similiter tertia hypostasis non ipsa ex se sapientia est, quiescens & tranquilla, aut sine omni commotione & actione, verum sapientia in motu constituta, aut sapientia agens atque (63) commovens.

Tota vero haec familiae Platonicae doctrina de tribus disparibus aut certis gradibus disiunctis principiis ex eo potissimum manavit, quod nullum sanctius & antiquius habe-

(63) *Commovens*) Tu vero ex hoc exemplo disce, lector erudite, quodnam sit familiae illius, cui Platonicae nomen est, ingenium. Primum nescio quo fanatico furore elati, audacter imaginaria ingrediuntur spatia, simplicissimas animi notiones incredibili subtilitate dividunt & dissecant, ipsum Deum sub aciem intelligentiae suae vocant, & in omnes partes versant. Vbi vero ad se redeunt, videntque, sese sibimet ipsis posuisse retia, ad distinctiones valde tenues & similitudines confugiunt; in quibus tamen, si fortius urgeantur, ita rursus constricti haerent, ut pedem referre nequeant. Primum gravissime decernunt: Hypostasis prima nec scientiam, nec mentem, nec cogitationem habet. Qui secus dixerit, is in Deum iniuriosus existimetur. Acute quidem & imperiose! At quaerat aliquis: Itane prima hypostasis ratione caret & mente capta est? Iam latebras insignes illos magistros circumspicere videbis. Si nihil possint aliud, vocabula quaedam, quorum ipsi potestatem nesciunt, in hominem coniiciunt: quibus si contentus esse nolit, periculum est, ne ad Acusmaticos abire, ac, dum insanire cum magistris discat, quinquennium silere iubeatur. Equidem ingenue fateor, hebetiori me ingenio esse, quam ot vim omnium, quae de Deo sapientiae nescio & de caussis huius dogmatis ex Platonicis hic afferuntur, perspicere valeam. Auderem tamen nihilominus aliquid, & vim rationi meae afferrem, quo ad haec mihi mysteria pararem aditum, si rem aliis bene viderem evenisse, quos mihi multis modis antepono. Verum, ut omittam alios, ipse hic luctatur secum CVDWORTHVS, dumque postremo Platonicis adesse studet, sibimet ipsi deest. Mihi certe via, quam ingreditur, ut PLOTINVM non prorsus inepte praecepisse doceat, quum primum principium supra rationem & sapientiam esse statuit, ipso hoc dogmate fere spinosior videtur esse: nec, quid sibi velit vir egregius, assequor, quum alteram personam affirmat non ideo superiorem sapientia dici, quod inops est sapientiae, sed propterea, quod altera persona non maior & excellentior est sapientia. Ceterum supra iam sententiam hanc Platonici generis attigi, eamque argumento esse, monui, Triadem PLOTINI non esse personarum, sed notionum tantum Trinitatem: ATHANASII quoque sententiam non cum hac confundendam esse, ostendi. Vtramque hanc opinionem nondum dimitto, dum validioribus ab ea rationibus dimovear.

haberent dogma, quam hoc, unum esse rerum omnium principium, unumque tantum divinitatis fontem, μίαν πηγὴν τῆς θεότητος, ex quo reliqua omnia, cuiuscumque demum essent generis, sive peritura, sive aeterna, sive creata, sive non creata fluxissent. Istud scitum requirebat, ut alteram praeciperent divinitatis personam universam accepisse naturam suam ex principe persona, neque aliter, quam ἀπαύγασμα, *splendorem* perennis illius & aeternae lucis considerari debere. Quo quidem suscepto, nil erat reliquum, quam ut sciscerent, pendere alteram personam ipsa natura sua ex prima, & idcirco gradu ab ea differre.

Quamvis enim vulgo alteram personam generatam esse docerent ex prima, tertiam vero ex secunda procreatam; negant tamen, talem esse hanc generationem, qualis hominum esse solet. Inter homines pater, filius & nepos, postquam hi adultam attigerunt aetatem, non ita sociati inter se ac connexi sunt, ut alter sine altero consistere nequeat, neque natura eorum certis separata intervallis est & gradibus: omnes contra perfectissime pares sunt inter se ac aequales, omnes suis absoluti partibus homines. Sed hoc procreationis genus, in quo id, quod gignitur, non universam naturam suam ex genitore recipit, verum a Deo & natura, multum a perfectione distat. Ita enim genitor aquaeductus tantum seu instrumenti vices sustinet, ipseque, antequam generare posset, ex alio genitus & procreatus est. Atqui princeps divinitatis hypostasis cum ex nulla re alia genita est & procreata, tum simul unicum est, unde tota rerum natura proficiscitur, principium. Ex quo consequitur, necesse omnino esse, ut altera persona tota sit ex ea genita & procreata, quamquam longe alia ratione atque lege, quam qua reliqua gignuntur, naturali nimirum emanatione quadam, quemadmodum lux ex sole procedit & nascitur. His vero positis, statuendum erit, alteram quidem personam, non secus atque princeps persona, aeternam esse, sed gradu tamen ab ea discretam, & perpetuo ex ea pendere.

Est & aliud Platonicis in promtu, quo praestantiam & utilitatem dogmatis huius de trium principiorum dissimilitudine ostendere nituntur. Eius scilicet ope & beneficio tolli perhibent vastum illud intervallum, quod Deum alioquin naturasque principes ab eo conditas disiungit: neque posse, qui huic dogmati non favent, quin Deum, quum crearet, nimis longe statim a semet ipso transiliisse concedant. Addunt, dogmatis huius eam esse virtutem, ut Deum supremum pedetentim & gradatim ad inferiorem hunc orbem deducat veluti & attrahat, quum, qui secus sentiunt, tam excelso eum editoque loco collocent, ut nullum videatur ipsi cum hoc mundo commercium esse posse. Quod si enim tota divinitas nihil est, quam una simplicissimaque monas, in qua nullus omnino varietati ac multitudini locus est, uti Deus saepius describitur, quis, obsecro, mortalium tam eximio est ingenio, ut explicare valeat, quemadmodum is distinctas rerum omnium species atque multiforme illud totius rerum universitatis exemplar, quod *archetypum* vulgo *mundum* nominant, in se contineat? Sin vero ARISTOTELIS praeferamus sententiam, qui Deum mentem dixit esse immobilem, seu ἀκίνητον οὐσίαν, cuius essentia & actio nullo modo differant, cumque aliis affirmemus Theologis, quidquid in Deo est, id esse Deum, duo rursus molestiam nobis creabunt, quibus expediendis nemo unus par erit. Namque primo, si haec ita sint, qui fieri possit, quaeretur, ut vel minima voluntatis in Deo libertas sit: quamquam non sum nescius, eosdem tamen Theologos a semet ipsis discedere, atque vehementer contendere, non esse omnes Dei actiones necessarias, sed paucas tantum. Deinde, quaenam Dei possit esse cum inferiori hocce orbe necessitudo, quomodo is universitatem hanc animare & agitare, quomodo commotionum eius omnium rationem habere, quomodo denique *pro re nata* queat operari, nulla prorsus ratione patebit. Facere Deum haec omnia, tam alte hominum mentibus natura veluti est insitum, secus ut arbitrari nequeant: neque aliter sentire licet, nisi ipsa simul omnis religionis fundamenta convellere ac labefactare velimus. Deum enim immobilem, nullo modo flexibilem & omnis affectionis ignarum colere & deprecari, aeque prodest hominum generi, atque rude ac immobile saxum implorare. Verum omnes hae difficultates, si Platonicos audiamus, repente tolluntur, si quis tertiam adoptet eorum hypostasin, quam Deum quemdam mobilem faciunt. Atque sic communes illae Dei notiones, quas in omnium hominum animis ipsa paene natura informavit, tametsi non satis inter se convenire, sed pugnare videantur, ex Platonicorum quidem sententia, amicum statim foedus ineunt, & inter se conciliantur, simulatque dogma hoc de tribus principiis imparibus (64) adsciscitur.

Postre-

(64) *Adsciscitur)* Scio, hac ratione Platoni- cos differere solere, ut hic a CVDWORTHO ratio- cinan-

Postremo hac una via Platonici gloriantur illis sese praeclare posse satisfacere, qui sciscitantur, qua de caussa tres sint divinae hypostases, non vero plures aut pauciores. Aliorum enim contendunt rationes nihil omnino in hac caussa posse: &, quamcunque aliquis sententiam eligat, semper tamen negotium hoc visum iri indifferens, nec ullam caussam apparituram, quare non aut una simplexque tantum divina natura, aut duae, aut innumerabiles denique, praeter tria illa principia, personae divinae esse debeant.

Accedo nunc ad alterum eorum, quae in hacce quaestione de vera PLATONIS & PARMENIDIS Trinitate explicanda mihi sumsi. Quamquam hi philosophi tres divinas hypostases non raro *τρεῖς φύσεις*, *tres naturas*, *tria principia*, *tres caussas*, *tres architectos*, immo *tres Deos* appellant, primumque, secundum tertiumque Deum commemorant; hoc tamen non impedit, quo minus omnes tres personas unum esse re vera *θεῖον*, unum Numen, unam divinitatem alias pronuntient. Supra iam ORIGENIS aliorumque testimoniis ostendimus, Platonicis in more fuisse positum, ut mundum animatum vulgo *alterum Deum* appellarent, at quosdam tamen, in quibus NVMENIVM nominavimus, *tertii Dei* vocabulum de mundo usurpasse. Illi, quibus mundus *alter Deus* dicebatur, non maiorem quamdam divinitatem attribuebant mundo, atque hi, quibus *tertium Numen* salutabatur, sed minorem potius. Namque hi, qui mundum tertium esse Deum volunt, animam, qua mundus viget, tertiam illam Trinitatis hypostasin esse, opinantur: Illi vero, quibus mundus alter Deus audit, primo tres divinas suas hypostases coniunctim unum, summum principemque Deum esse, dictitant, deinde mundum secundum ab his tribus personis Deum esse, tuentur, cuius animam prima illa anima, quam tertio in divinitate gradu ponebant, multo iudicabant esse inferiorem. Igitur, quod mundum *alterum* dicunt *Deum*, id non magis ei honorificum est, quam si *quartum* eum *Numen* vocarent. Hac enim id tantum significant appellatione, tres divinas hypostases, tametsi non raro tres Dii vocentur, nihilo tamen minus reapse unum tantum esse *θεῖον*, unam divinitatem, unum Numen, aut, ut PLOTINVS loquitur, *τὸ ἐν τῷ παντὶ θεῖον*, *divinum illud, quod in toto est mundo.* Plato ergo, quando Dei meminit, non ita semper capiendus est, ac si de prima tantum hypostasi, quam *τἀγαθὸν* vocare solet, verba faciat; sed interdum de primo, secundo tertioque principio simul loquitur, seu de tota divinitate, quae tribus, ipso iudice, continetur personis & hypostasibus. Minus etiam hac de re dubitabit, qui sequentia attenderit. PLATO universum mundum *imaginem* ait esse *Deorum aeternorum:* PLOTINVS eumdem simulacrum affirmat esse primi, secundi tertiique Dei, a quibus perpetuo producatur denuo & creetur, sicut imago in vitro creatur. Haec si quis ita exponeret, mundum esse tripartitum, & quamlibet harum trium partium ab uno ex tribus hisce Diis procreatam esse, nae is misere falleretur. Similiter absurdum foret, si quis mundum rem unam eamdemque, ter tamen creatum esse, his verbis nixus, decerneret. Nec enim ulla vis ingenii id assequeretur & intelligeret. Quamobrem, quum semel tantum mundus creatus sit, & tres tamen eum hypostases condiderint, id inde consequitur, omnes tres personas proprie unum tantum esse creatorem & effectorem, unumque Deum. PLATO & PLOTINVS omnium animalium, siderum, daemonum,

cinantes inducuntur. Nec enim alia fere de caussa tantum daemonum, specierum, Deorum geniorumque agmen excogitasse videri volunt, quam ut vastum illud & immensum spatium, quo Deus a materia disiungitur, explerent, & scalas veluti quasdam effingerent, quibus ad summum pervenire Numen hominibus liceat. Sed vel inde patet, genus hoc perversissima de natura Dei notione imbutum fuisse, nec idcirco hinc commendationis aliquid doctrinam eorum de disparitate trium hypostaseon accipere posse. Deum qui ubique locorum praesentem & infinitum esse statuunt, quod omnes quidem statuere oportet, qui rectae parent rationi, tametsi rem his verbis expressam ex toto non comprehendant, illi nec scalis nec gradibus indigent, quibus ad Deum adscendant, totaque illa geniorum & daemonum Platonicorum turba commode carent. Quod igitur Platonicorum familia de modo, quo Deum cum natura rebusque conditis coniungerent atque sociarent, tam sollicite cogitavit, id argumento est, Deum illi visum fuisse naturam definitam, certis terminis circumscriptam, & excelso veluti loco positam: quae quidem sententia gloriam & maiestatem divinam plane dedecet. Sed non aliter eos pavebatur dogma de rerum omnium perpetua ex Deo emanatione sentire: quod qui fovent, illi non possunt, nisi secum ipsis dissentire velint, quin Deum in altera veluti naturae rerum extremitate collocent, ordinesque naturarum ac gradus designent, per quos ad eum proficisci liceat. Ad difficultates quod attinet, quas Platonici non aliter tolli posse putant, quam si tres in Deo personae ponantur dissimiles inter se, illae omnes ita sese habent, ut evanescant statim, si modo hoc unum, de quo nemini dubitare licet, affirmatur: Deum resque ad Deum pertinentes non esse ex rerum humanarum indole, aut ex ingenii nostri viribus & magnitudine metiendas. Praeterea, si unum fortasse haec doctrina scrupulum eximat, tot tamen novae inde nascuntur dubitationes & quaestiones, ut satius sit, remedio hoc repudiato, ingenii sui in rebus divinis perspiciendis imbecillitatem confiteri, quam nomina sensu vacua pro rationibus vendere.

num, hominum, mentes & animos ad tertiam referre solent divinitatis hypostasin, primam nempe magnamque illam ψυχὴν, quam peculiari ratione fontem animorum & caussam esse, affirmant: haud aliter fere, atque in nostra fidei professione spiritus sanctus *dominus & dator vitae* dicitur. Sed cavendum est, ne hoc ita intelligamus, ac si primam illi & secundam hypostasin penitus ab animorum productione remotas & exclusas voluissent. Princeps enim persona PLATONI quoque appellatur αἴτιον ἁπάντων τῶν καλῶν, *caussa rerum omnium bonarum*: quas inter praecipuo animos esse numero, controversia vacat. Secundam pariter personam cum PLATO, tum alii αἴτιον & δημιουργὸν, *caussam & opificem* mundi totius vocant. Itaque sic visum fuisse Platonicis, nil dubitemus, animos omnium trium personarum coniunctis & sociatis viribus creatos & productos esse: ex quo efficitur, omnes unum esse re vera eumdemque Deum. Disertis hoc ipsum verbis (65) PORPHYRIVS apud S. CYRILLVM affirmat: Ἄχρι τριῶν ὑποστάσεων τὴν θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν· εἶναι δὲ τὸν μὲν ἀνωτάτω θεὸν τὸ ἀγαθὸν, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ δεύτερον τὸν δημιουργὸν, τρίτην δὲ καὶ τὴν τοῦ κόσμου ψυχήν· ἄχρι γὰρ ψυχῆς τὴν θεότητα προελθεῖν. *Vsque ad tres hypostases* (PLATO ait) *Dei substantiam procedere: esse vero supremum Deum bonum: post ipsum vero & alterum opificem: tertiam vero mundi animam: ad animam enim usque divinitatem extendi.* Nihil hoc PORPHYRII dicto apertius hac in caussa fieri potest. Tres divinas quidem hypostases tres esse Deos, statuit; verum una tamen inculcat, τὴν θείαν οὐσίαν & θεότητα, *essentiam divinitatis & divinam vim* ad omnes tres pertinere personas, tertiamque etiam ac postremam earum, quam animam vocant mundi, ambitu suo complecti. Ergo ipse PORPHYRIVS, quem nemo sapiens ad Christianorum sese dicet arbitrium & normam accommodasse, tres Platonicae Trinitatis personas indicavit esse ὁμοουσίους, *coëssentiales*, singulasque Deum, & simul omnes unum esse Deum, censuit. Nec id ipse CYRILLVS inficiatur, qui de Platonicis haec scripta reliquit: Τρεῖς ἀρχικὰς ὑποστάσεις ὑποτιθέμενοι καὶ αὐτοὶ, καὶ μέχρι τριῶν ὑποστάσεων τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ προσήκειν ἰσχυριζόμενοι. *Tres primigenias hypostases ipsi quoque statuunt, & usque ad tres hypostases essentiam Dei pertinere,* (66) *affirmant.* (L. c. p. 270.)

Non

(65) *Porphyrius*) *Libro quarto Historiae philosophicae* apud CYRILLVM *contra Iulianum Lib. VIII. p. 271.*

(66) *Affirmant*) Fingit hic non pauca vir eruditissimus, ut caussae suae inserviat, quorum falsitas, ne tanti hominis eruditione in errores alii inducantur, aperiatur, necesse est. I.) Quod de illis perhibet, qui mundum vel alterum vel tertium Deum nuncuparunt, id plane, ut, quod res est, dicam ingenue, commentitium est, nec ulla vel auctoritate vel ratione probari potest. Putat, eos, qui mundum *secundum Deum* dixerunt, sub *principis Dei* nomine omnes tres personas divinitatis comprehendisse, atque huic Triadi postea mundum seu mundi animam inferiorem subiecisse. Haec & multa eius generis alia excogitare, mediocris est laboris; verum idoneis testibus & auctoritatibus, sine quibus a rerum peritis non suscipiuntur, communire, in primis arduum & difficile. Mundum qui *alterum* dixere *Deum*, PLATONEM sine ulla controversia sunt imitati, quippe qui in *Timaeo* mundum ita vocat *Cap. XVIII. p. 241.* Idem ante PLATONEM iam fecerat TIMAEVS LOCRVS *Libro de anima mundi p. 546.* in THOM. GALE *Scriptor. mythologicis.* Igitur ex hoc ipso si doceam *Timaeo*, PLATONI nihil huius rei, quae hic illis attribuitur, quibus mundus *alter Deus* nominatus est, in mentem venisse, nemo erit, ut arbitror, quin ab hac CVDWORTHI coniectura recedendum sibi esse statuat. Mundus si propterea *Deus alter* a PLATONE dicitur, ut a tribus principalibus hypostasibus distinguatur, consequens est, ut illum conditorem & opificem mundi, cuius opera in *Timaeo* PLATO copiose persequitur, totam esse divinitatem, censeamus, ex tribus personis constantem. Ita quidem fieri vult CVDWORTHVS. Hoc autem nullo statui modo posse, supra iam a nobis demonstratum est, quum opinionem illam recentiorum Platonicorum de binis mundi animis profligaremus. Nunc idem paullo pressius ostendam. Omnes mihi rerum Platonicarum periti facile hoc dabunt, exempla speciesque rerum aeternas, quibus tantopere gaudet divinus PLATO, non in principe persona vel ab eo vel a discipulis eius esse positas, sed in altera, quam rationem seu verbum appellant, mundumque νοῦν νοητὸν continuisse ex infinito tempore, arbitrantur. Quocirca, si ex *Timaeo* pateat, PLATONEM has aeternas species seu ideas aperte seiunxisse ab opifice mundi, hoc etiam constabit, opificem hunc non esse totam divinitatem tribus ex personis consistentem. Istud autem, quod dixi, tam perspicuum est ex *Timaeo*, ut nihil magis. Postquam Dei consilium de mundo condendo exposuerat philosophus, confestim fieri nullo modo posse decernit, quin Deus exemplum quoddam ante oculos quasi habuerit, cuius ad normam hanc universitatem compararet. Ergo quaerit, quale illud exemplum sit, concluditque, νοητὸν quemdam mundum ex omni aevo fuisse, in quem Deus intuens, adspectabilem hanc rerum universitatem condiderit. Vid. *Cap. XIII. p. 236.* ubi sic inter alia: Τούτων δὲ ὑπαρχόντων αὖ, καὶ πᾶσα ἀνάγκη τόνδε τὸν κόσμον εἰκόνα τινὸς εἶναι. Quae verba CICERO non ad verbum quidem, sed ad mentem & sententiam PLATONIS apposite, sic reddit: *Ex quo efficitur, ut sit necesse, hunc, quem cernimus, mundum simulacrum aeternum esse alicuius aeterni.* Adde *Cap. XV. p. 238.* Optionem hic habeant Platonici, utrum constituere malint, exemplum hoc aeternum, quod in condendo mundo expressit eius architectus, a Deo non differre, an vero, ab opifice discrepare illud & seiunctum esse. Superius si eligant,

Non deesse scio, qui sibi persuadeant, Platonicos ob hanc ipsam caussam, quod tres divinas personas intervallis disparibus seiungunt, pro uno eas Deo non potuisse habere. Verum e contrario Platonici hac una sese, nec alia, inductos esse perhibent ratione,

gant, actum erit de Trinitate PLATONIS: altera enim hypostasis eadem erit, quae prima, neque exempla rerum aeterna ab ipso Deo ulla ratione, nisi cogitando, seiungentur. Equidem ipse in hanc propendeo sententiam, quod iam supra professus sum: sed nec CUDWORTHUS, neque Platonicorum magna pars mecum sentit; quippe qui tria magistrum separata principia rerum universitati praefecisse, disputant. Ergo exemplum hoc, quod rerum architectus imitatus est, differre reapse a conditore, putabunt. Atqui hoc si ita sese habet, manifestum erit, opificem PLATONIS non esse Deum trinum, sed principem tantum Triadis personam, quae, quum ad mundum sese accingeret construendum, aeternas rerum species in altera persona reconditas ante oculos sibi posuit. Plura facile colliget ad hanc opinionem destruendam, quae lectoribus PLATONIS errandi non unam suppeditare potest occasionem, qui vel PLATONIS *Timaeum*, vel ea, quae nos supra contra duplicem mundi animam monuimus, attentius expenderit.

Veram rationem, quae commovit aliquos Platonicorum, ut hunc mundum *Deum* vocarent *secundum*, alios autem adduxit, ut eumdem *tertium Deum* nominarent, nemo facile perspiciet, nisi qui secum antea constituerit, posteriorum Platonicorum nullam esse rationem ducendam, ubi de mente ac sententia PLATONIS agitur. PLATO, multis licet turgeret subtilitatibus, quarum fortasse vim ipsemet haud consequutus est, eo tamen haud processit, ut vel orbis huius constructionem rem esse Deo indignam & a summa eius simplicitate alienam putaret, vel sapientiam a natura eius removeret; sed aperte totum istuc munus non modo summo Numini adscripsit, sed etiam incredibili sapientia perfectum illud esse, tradidit. Atque tantum opus quum non sine exemplo quodam factum esse iudicaret, mundum νοητὸν seu *intelligibilem* Deo principi adiunxit, in quod veluti intuendo, totam ab eo universitatem comparatam esse, arbitrabatur. Non quaeram nunc, utrum hunc mundum ex aeternis rerum speciebus conflatum extra divinam naturam, an vero in ipso Deo posuerit: id vero perspicuum est cum ex *Timaeo*, tum aliis ex locis, iuniorum Platonicorum sententiam, qui *mundum exemplarem* in altera divinitatis persona seu in secundo quodam Deo collocarunt, ne in mentem quidem homini venisse. Haud igitur alium noverat principem Deum, praeter ipsum mundi architectum & conditorem, eumque sapientissimum: ex quo consequebatur, ut, quum mundum propter divinam, quam ei dabat, animam Deum quoque appellandum esse censeret, *secundum* hunc *Deum* non posset non dicere. Certe tres illas celeberrimas hypostases Platonicorum in *Timaeo* PLATONIS ostendere, aeque facile & promtum est, atque tria Chymicorum principia, sal, sulphur & Mercurium, ex hoc *Dialogo* eruere. At posterior Platonicorum familia longe sibi maius ipso magistro acumen arrogabat, aestuque contemplationis abrepta, primum sibi principium tam sublime, purum, simplex & apertum fingebat, quod ex PLOTINI *de tribus hypostasibus Libro* & PROCLI *Theologia Platonica* liquet, ut ad nihilum paene illud redigeret, nec motu, sed etiam omni scientia vacare scisceret. Qua quidem opinione suscepta, consentaneum erat, ut, relictis PLATONIS vestigiis, officium quoque hanc rerum universitatem condendi, quod scientiam non modo, sed & motum requirebat, ab eo removerent. Longe deinde aliam creationis notionem comminiscebatur haec familia. Mundum enim quia aeternum esse ducunt Platonici, quum de eius fabricatione loquuntur, non talem in animo habent, qualem Christiani, creationem, quae materiae est ex nihilo eductio, neque talem, qualem PLATO, quae aeternae materiae, at rudis & indigestae, apta est & artificiosa dispositio: sed creare nihil est apud eos, quam ex omni aeternitate motus illos in materia producere, sine quibus haec sibi moles non constat, omnesque rerum & animalium generationes perficere. Quapropter, qui opifex seu δημιουργὸς huic audit familiae, eius munus est, perpetuo ciere materiam, genitoris in ea vices obire, vitam denique impertiri omnibus naturis, in quibus vitam & animum inesse, constat. Deum porro principem quum omni scientia, omni cogitatione omnibusque rerum speciebus seu ideis privassent, ipsa res poscebat, ut aliam effingerent animo personam seu naturam divinam, quae proximum a Deo summo locum tueretur, omnisque cognitionis, sapientiae ac scientiae sedes esset ac domicilium. Atque alter hicce novusque Deus obstabat, ne mundo, id quod PLATO fecerat, *secundi Dei* appellationem relinquerent, verum eum, seu potius animam eius, tertium Deum nominarent. Quotquot igitur PLATONI pressius adhaerent, sapientiamque & rationem inter praestantissimas summi Numinis virtutes referre non dubitant, hi mundum *secundi Dei* nomine ornant. Quicumque vero aeternam sapientiam & rationem a Deo celsissimo non vulgari acumine divellunt, officiumque concitandi mundum omniaque gignendi ad animam mundi referunt, illis mundus *tertius Deus* audit.

II.) Tria Platonicorum principia unum conficere Deum, seu unam certa ratione constituere divinam essentiam, non invitus concesserim: nec tamen eos tam ineptos & absurdos esse arbitror, ut vir doctus putat, qui PORPHYRIUM & alios gregis Platonici duces ad voluntatem & normam Christianae sapientiae verba & dogmata sua in multis accommodasse, iudicant. Quod vero ex Platonicorum sententia tres illas personas divinas una & coniunctim terrarum orbem & animas condidisse, idem disputat, id ne ita sese habere credam, rationibus inducor gravissimis. Testatur vir egregius primum PLATONEM, qui dixerit, mundum hunc *imaginem esse Deorum aeternorum*. Verum, ut omittam, longe aliud esse *condi & creari ab aliquo*, aliud *imaginem esse rei cuiusquam*, validis, nisi fallor, argumentis supra planum feci, ἀιδίους PLATONIS θεοὺς, ad quorum imaginem comparatum esse mundum perhibet, aeterna esse rerum exempla seu ideas, non autem tres hypostases. PLOTINUS ubi scriptum reliquerit, quod addit CUDWORTHUS, mundum non omnium tantum trium personarum simulacrum esse, verum etiam perpetuo ab illis creari, id viderint alii. Equidem vereor, ne philosophi huius mentem vir doctissimus ex suo sensu inter-

tione, ut tres illas personas unam constituere divinitatem decernerent, quod omnes naturaliter ita inter se aptae & connexae sint, ut gradu tamen differant, secundaque persona imago principis, tertia tam primae, quam secundae simulacrum sit. Quod si genus hoc tres, quas profitetur, hypostases nullo prorsus pacto discrepare, neque alteram naturaliter pendere ex altera, contenderet, tres Deos proprie statueret aequales, quos nihil aliud, quam genus sive species, coniungeret: quemadmodum tres homines, si genus aut speciem intueamur, unus homo dici possunt. Sed ab hac opinione, quippe quae plures universitati rerum Deos praeponit, & supremi Numinis principisque caussae honori & maiestati non mediocriter derogat, tota PLATONIS disciplina vehementissime abhorret. Si ter gemini soles, ut rem ab oculis remotam similitudine quadam illuminem, in coelo simul comparerent pari prorsus luce ac splendore praediti, essetque aliquis, qui, ut crederemus, a nobis postularet, tria haecce lumina ex uno principio quidem esse nata aut inflammata, nunc vero aeque omnia esse perfecta, nec alienae lucis aut virtutis indigentia, vix ac ne vix quidem id a nostro impetraremus animo, ut tres istos soles unum tamen esse tantum solem fateretur. Verum terni si oculis nostris obiicerentur soles, dispari fulgore lucentes, quorum bini *parelii* tantum essent solis principis, ut ex eo lucem omnem haurirent, non esset, cur illi obsisteremus, qui haec tria unum esse diceret. Alterum enim solem cerneremus nihil esse, quam imaginem primi, tertium nihil, quam imaginem secundi, utramque ex reflexis natam radiis. Haec si rudior aut durior alicui videatur comparatio, alia ratione rem explicabo. Ternos soles pari luce splendentes non aeque facile creditu est unum esse solem, quam proclive est creditu, solem eiusque splendorem primarium & secundarium, qui a sole nullo plane modo semoveri ac divelli possunt, neque sine sole exsistere, rem unam eamdemque coniunctim (67) efficere.

Igitur principio PLATONIS discipulis tenendum est tres Trinitatis suae hypostases tam arcta & adstricta coniunctione colligare, ut nullam eius similem in tota rerum natura esse fateantur. Placet id PLOTINI verbis enarrare: ὁρᾷ δὲ αὐτὸν, ὀ χωρισθεὶς, ἀλλ' ὅτι μετ' αὐτὸν καὶ μεταξὺ οὐδὲν, ὡς οὐδὲ ψυχῆς καὶ νῦ· ποθεῖ δὲ πᾶν τὸ γεννῆσαν, καὶ τῦτο ἀγαπᾷ, καὶ μάλιςα ὅταν ὦσι μόνα τὸ γεννῆσαν καὶ τὸ γεγεννημένον. ὅταν δὲ καὶ τὸ ἄριςον ᾖ τὸ γεννῆσαν, ἐξ ἀνάγκης σύνεςιν αὐτῷ, ὡς τῇ ἑτερότητι μόνον κεχωρίσθαι. *Videt vero Deum, minime inde separata, sed quoniam est post ipsum, nihilque est medium, quemadmodum nihil medium est inter animam atque mentem. Omne vero genitum appetit genitorem, in cuius consequutione sit contentum, praecipue autem quando soli sunt genitor atque genitus. At ubi, quod genuit, est omnium optimum, necessario genitum ipsi cohaeret usque adeo, ut alteritate* Enn. V. Lib. I. C. VI. (p. 488.)

interpretatus sit, verbisque eius notionem peregrinam subiecerit. Forte *Librum* PLOTINI de quaestione: *utrum stellae agant aliquid? Ennead. II. Lib. III.* ante oculos haec scribens habuit, cuius in fine philosophus *Cap. XVIII. p. 148.* nonnihil de tribus mundi artificibus dissent. Sed hos tres artifices qui tres esse opinatur divinas personas, is in PLOTINI sententiam manifesto peccat, quippe qui de tribus unius animae mundi notionibus vitioso quidem, at solemni, gentis huius more, non secus ac de tribus personis ibi loquitur. Ipsa vero me philosophiae Platonicae ratio commovet, ut aegre credam, fuisse aliquem in hac secta, qui vim creandi atque gignendi ad tria simul principia sua referret. Quae creator seu δημιουργὸς ab his philosophis appellatur natura, ea puro ac constanti motu fertur, atque per omnes universitatis partes aequabili modo fusa, rotam naturam incitat, gignit & animat. PLOTINVS *Ennead. V. Lib. I. Cap. II. p. 482. f.* ψυχὴ μὲν ζῶα ἐποίησε πάντα, ἐμπνεύσασα αὐτοῖς ζωήν. - - αὕτη δὲ τὸν μέγαν τῦτον ὀρανὸν καὶ αὐτὴ ἐκόσμησεν· αὐτὴ δὲ ἐν τάξει περιάγει, κ. τ. λ. *Anima animalia omnia effecit, inspiravitque eis vitam. Anima ingens hoc coelum exornavit, ordineque perpetuo ducit.* Contra princeps Deus omni prorsus motu, ipsis iudicibus, vacat, tantaque praeditus est simplicitate ac quiete, quantam nullius hominis ingenium capit. Alteram similiter personam motus prorsus expertem esse, plerique huius sectae decernunt: quam idcirco σοφίαν ἀκίνητον seu *immobilem sapientiam* nonnumquam appellant, item κίνησιν ἀκίνητον. Vid. PLOTINVS *Lib. II. de dubiis animae Cap. XVI. Ennead. IV. Lib. IV. p. 409.* Proinde motum omnem quum abesse velint a binis prioribus personis, illud vero, quod creationem vocant, opus esse statuant, quod necessario motum requirit, equidem apertum esse arbitror, per leges philosophiae suae non licuisse Platonicis sancire, creandi munus omnibus tribus personis commune esse. Conferri velim, quae supra de controversiis Platonicorum circa mundi opificem diximus.

(67) *Efficere*) Nimis hic aperte vir doctissimus animum prodit in eorum sententias pronum, qui tres in una natura divina personas gradu & ordine distare praecipiunt, aut, ut loquimur hodie, *subordinationem* in Trinitatem inducunt. Similitudines vero, quibus hanc rem declarare studet, eius sunt generis, ut, si paullo vehementius premantur, in Sabellianismum abeant. Tam difficile est, retrusum & humanam cognitionem excedens dogma sine cuiusquam offensione cum rebus, quae sensus pellunt, comparare. In sequentibus etiam occurrunt aliqua, quae non omni carent vitio, scholamque magis Sabellianam sapiunt, quam Nicaenam.

teritate quadam solum videatur inde secretum. Manifestum est, id sibi velle his verbis PLOTINUM, tres hypostases divinas tam adstricte atque intime connexas inter se & coniunctas esse, ut *tantum non* unum plane idemque sint. Iidem deinde Platonici tres Trinitatis suae personas ἀδιαιρέτως esse nec ulla ratione dissolubiles statuunt, quemadmodum ἀπαύγασμα seu splendorem nemo unus ab ipsa luce seiunxerit ac separaverit. Digna visa fuit etiam haec comparatio ATHANASIO, quam saepius ad hoc negotium declarandum adhiberet. Tum schola Platonica tribus principiis suis eamdem plane ἐμπεριχώρησιν, *circumincessionem* attribuere videtur, quam Christiani tribus in Deo personis attribuunt. Quemadmodum enim secunda & tertia hypostasis necessario in prima sunt ex eorum sententia, quoniam efficienter ea continentur: ita fieri non potest, quin vicissim prima in secunda versetur & tertia hypostasi, utpote quae nihil sunt, quam imagines primae, seu ipsa potius persona princeps gradatim explicata & dilatata. Eloquar hanc rem paullo distinctius. Primam personam seu τἀγαθὸν, oportet esse in secunda, seu νῷ sive *mente.* Et utraque idcirco unus debet esse reapse idemque Deus. Quidquid enim est hominum, id ab ipsa sic edoctum est natura, ut sapientiam & rationem a Deo non posse abesse fateatur. Ex PLATONIS autem, PLOTINI ceterorumque huius generis sententia proprie Deus minime per se sapit & intelligit, verum in secunda tantum hypostasi, quae mens eius est & sapientia. De secundae porro tertiaeque personae ἐμπεριχωρήσει clara exstant PLATONIS verba: qui quum de divino consilio & sapientia dixisset, quae hanc rerum universitatem componit unice ac ordinat, sic pergit continuo:

Phileb. p. 30. (p. 80.) Σοφία μὲν καὶ νοῦς ἄνευ ψυχῆς οὐκ ἄν ποτε γενοίσθην· οὐκοῦν ἐν μὲν τῇ τοῦ Διὸς ἐρεῖς φύσει βασιλικὴν μὲν ψυχὴν, βασιλικὸν δὲ νοῦν ἐγγίγνεσθαι. *Sapientia vero atque mens absque anima numquam sunt. Ergo in Iovis ipsius natura regiam animam regiamque mentem inesse, propter vim caussae confiteberis.* Iovem PLATO docet hic alteram esse & tertiam hypostasin Triadis suae, νοῦν nimirum & ψυχὴν, *mentem & animam.* Inde, quaeso, quid efficitur, nisi hoc, utramque personam hanc unum tantum esse Deum. Mens praeterea sive νοῦς dicitur etiam γενέσης, id est, eiusdem plane generis, naturae ac conditionis, cuius prima rerum omnium (68) caussa. Porro, quemadmodum prima PLATONIS hypostasis, quae ipsa mente atque sapientia excellentior perhibetur esse ac superior, sapiens proprie ac intelligens est in persona secunda, ita & prima & secunda moventur atque agunt in tertia. Ad extremum tres PLATONIS hypostases unum θεῖον seu una divinitas eodem plane modo dicuntur esse, quo in sphaera id, quod medium est, immobilis eius distantia mobilisque ambitus unus tantum reapse globus sunt aut una sphaera. PLOTINUS

P. 409. (Ennead. IV. Lib. IV. seu Libro secundo de dubiis animae Cap. XVI.) de tertia hypostasi seu ψυχῇ diserte hanc comparationem adhibet: Σεμνὸν γάρ τι καὶ ἡ ψυχὴ ἡ τοιαύτη, οἷον κύκλος προσαρμόττων κέντρῳ, εὐθὺς μετὰ κέντρον αὐξηθεὶς, διάστημα ἀδιάστατον. οὕτω γὰρ ἔχει ἕκαστα, εἰ τἀγαθόν τις καὶ τὸ κέντρον τάξειε· τὸν νοῦν κατὰ κύκλον ἀκίνητον, ψυχὴν δὲ κατὰ

(68) *Caussa*) In hoc loco PLATONIS exponendo ab errore haud sibi cavit vir egregius, id quod ea neminem ignorare sinent, quae nos supra late de potestate vocabuli νοῦ in *Philebo* PLATONIS disseruimus. Primum ex his verbis PLATONIS liquere, ait, Iovem secundam & tertiam personam esse Triadis Platonicae: quod secus sese habere, verba tantum inspicienti perspicuum erit. Nec enim PLATO τὸν Δία νοῦν & ψυχὴν esse affirmat; sed in Διὶ seu Iove νοῦν & ψυχὴν esse, pronuntiat. Hic si locus de tribus esset hypostasibus capiendus, Iupiter haud dubie princeps foret persona, νοῦς, quae in Iove dicitur esse, secunda, ψυχὴ denique tertia. Sed perspicio, quidnam caussae fuerit CUDWORTHO, ut hunc locum ita interpretaretur. Supra locum ex PLATONIS *Cratylo p. 262.* quo *Iupiter magnae cuiusdam intelligentiae gnatus* dicitur, ita exposuerat, ut Iovem mundi esse illo in loco animam constitueret. Proinde hic si Δία seu Iovem principem esse Triadis personam fateretur, ipsemet, quam dederat, interpretationem loci ex *Cratylo* adducti infirmaret, aliisque locum conquerendi liberum faceret, lubrica esse in PLATONE omnia. Deinde νοῦν & ψυχὴν in hoc PLATONIS dicto, non modo personas, sed etiam divinas esse personas, pro certo ac minime dubio assumit. Verum, quod ad vocabulum νοῦ attinet, nos quidem supra docuimus, illud in *Philebo* idem valere, quod σοφία, ἐπιστήμη ac φρόνησις, nec idcirco personae, sed virtutis ac qualitatis, notam esse. Atque hoc ita sese habere, vel hic ipse docet locus, in cuius mentem inquirimus, utpote in quo nomina νοῦ & σοφία coniunguntur. Neque aliter fere de nomine ψυχὴ pronuntiandum esse, reor. Norunt, qui PLATONIS adsueti sunt dictioni, νοῦν illam animi vim, aut, si mavis, partem ipsi vocari, quae ratiocinatur & concludit, ψυχὴν vero illam animae partem, in qua vita & movendi facultas residet. Duplicem vero hanc unius animi facultatem, aut, quod alii volunt, duplicem hanc animam, quoniam disiungi nullo modo, sed arctissime inter se cohaerere, putat, ideo haec duo nonnunquam miscet vocabula, nomineque νοῦ saepenumero tam late utitur, ut notionem vocabuli ψυχὴ in eam simul includat, vicissim ψυχὴ sic ponit, ut νοῦν simul eo nomine denotet & significet. Idem in hoc ipso facit *Dialogo.* Quae quum ita sint, nihil nobis caussae est, cur ψυχὴν, quam in Iove philosophus ait esse, de persona quadam divina intelligamus. Contra totius dicti haec erit plana & simplex sententia, quam orationis etiam series poscit: *In supremo Numine non modo sapientia & prudentia habitat, verum etiam vita, visque efficiendi, movendi & incitandi.*

δὲ κατὰ κύκλον κινούμενον ἂν τάξειε. *Venerandum enim quiddam est & anima talis, scilicet qualis est circulus centro accommodatissimus, statim post centrum adauctus, intervallumque indistans,* (si quidem non est corporeum aliquid). *Sic enim singula disponuntur, ac si quis ipsum bonum pro centro posuerit, mentem vero velut immobilem circulum adhibuerit, sed animam velut mobilem circulum addiderit.* Ergo omnia si recte ponderemus & perpendamus, tres illae PLATONIS hypostases nullae videntur esse, quam infinita bonitas, infinita sapientia & infinitus amor agens seu potentia: verum hae minime spectantur ut proprietates & qualitates hac in caussa, verum ut naturae consistentes, seu personae, quae, tametsi gradu differant, unum tamen coniunctim τὸ θεῖον, unam divinitatem conficiunt: non aliter, atque locus medius in sphaera, immobilis distantia & mobilis circumscriptio unam sphaeram constituunt.

Satis, ut opinor, copiose naturam & indolem Trinitatis illius explanavimus, quam vere PLATO, PARMENIDES & PYTHAGORAS (69) professi sunt. Itaque habebunt iam, unde queant sine negotio intelligere, qui recto sunt iudicio, quidnam ei simile vel dissimile Christianorum de divina Trinitate praecepta contineant. Principio recentiores quosdam Platonicos exploratum est, quod & antea ostendimus, partim minus dextre perspexisse veterem de Trinitate doctrinam, partim turpiter eam deformasse: ex quo evenit, ut discrimen illud, quod inter Deum est resque ab eo creatas, plane tollerent, atque hominum superstitioni, quae tantam Deorum finxit multitudinem, viam aperirent. Verum ipse PLATO eiusque discipulorum quidam, qui magistri mentem ceteris assequuti sunt felicius, tametsi ante stabilitam Christianorum religionem vixerint, proxime tamen abfuerunt a scitis Christianorum de trina divinitate. Quin etiam tria sunt, quod planum fecimus, quae germanos hosce Platonicos & Christianos hac in caussa sociant. Vtrique primo non tria nomina aut vocabula, neque tres notiones logicas, aut tres unius eiusdemque rei imperfectas adumbrationes venerantur, sed tres hypostases, personas naturasque sibi constantes. Vtrique deinde tres hypostases, quas profitentur, omnes a rebus arcent creatis; contra eas aeternas, necessario exsistentes, universales, omnipotentes, infinitas mundique opifices esse, affirmant. Quorum quidem vocabulorum ea vis & potestas est apud veteres, ut idem valere debeant, ac si clare dixissent Platonici, tres personas suas esse ὁμοουσίους seu eiusdem essentiae. Vtrique postremo tres divinas hypostases unam naturaliter divinitatem constituere docent: quamquam Platonici nonnumquam tria principia sua, inanium Deorum cultores aemulando, tres Deos appellare solent. Quae si cogitemus omnia, non possumus, quin ita decernamus: Quemadmodum ARII placita magis dicuntur esse cognata & affinia verae Christianorum disciplinae, quam PLOTINI commenta & dogmata; ita nullum esse dubium, quin PLATONIS de Trinitate praecepta propiori cognatione Christianorum de Deo trino sensus attingant, quam ARII sententiae. Media scilicet est veluti PLATONIS doctrina inter SABELLII portenta & ARII errores interiecta. Atqui eodem modo decreta sua de tribus personis in universum temperare studebant antistites Niceae congregati, ne aut huius aut illius inciderent in tendiculas.

Verum haec affinitas non impedit, quo minus tamen non mediocre intervallum utramque disciplinam, PLATONIS & Christianorum, qui hodie vivunt, disiungat & separet. Duo enim posteriora, quae modo indicavimus, momenta diversa plane ratione

(69) *Professi sunt)* At in universa hac disputatione PLOTINI tamen dicta & decreta utramque faciunt paginam. Ex hoc igitur homine veram & germanam PLATONIS, PARMENIDIS, PYTHAGORAE de divina Triade sententiam cognoscere fas erit? Ne ipse quidem hoc dixerit CVDWORTHVS, qui toties confitetur, posteriores Platonicos, quorum facile princeps PLOTINVS est, casto PLATONIS de tribus personis in Deo dogmati vitium obtulisse, veritatemque a MOSE ad PLATONEM propagatam inficetis nugis suis contaminasse. At sublata PLOTINI ex hac demonstratione auctoritate, unde tandem constabit nobis, veram PLATONIS & PYTHAGORAE doctrinam hactenus explicatam esse? Quod si forte PLOTINVM ex eorum ordine Platonicorum exceperit vir egregius, quos vera PLATONIS dogmata concedit inquinasse, equidem, quibus notis discernantur, qui PLATONEM sequuntur, & qui eumdem deserunt, quidve argumento sit, nihil in magistri placita tentasse PLOTINVM, edoceri velim. Mihi certe *Timaeum* PLATONIS & PLOTINI *de tribus principiis archicis Libellum* accurate inter se conferenti tantum interesse discriminis inter utriusque doctrinam visum fuit, quantum inter ARISTOTELIS forte ac PLATONIS dogmata numquam exstitit. Cuius discriminis qui specimen desiderant, quae de duplici anima, quam mundo PLOTINVS tribuit, & de caussis, quare Platonicorum aliqui, quos inter PLOTINVS, mundum *Deum tertium*, aliqui vero *secundum* appellarunt, supra commentati sumus, consulant.

tione ab utrisque explicantur. Principio numquam eo usque adscenderunt commentando Platonici, ut tres divinas hypostases sancirent unam eamdemque numero essentiam habere. Deinde licet confiterentur, nullam harum personarum cum rebus creatis componi debere, sed omnes esse Deos; secundam tamen tertiamque hypostasin ex prima pendere, eique certa ratione subiectas esse, affirmabant: in qua quum essent sententia, summam eorum aequalitatem tueri non poterant. Haec una ratio tantam recentiorum auctorum multitudinem impulit, ut PLATONIS doctrinam finitimam esse disputarent ARII erroribus, atque hos illius esse progeniem, putarent. Scilicet quod nusquam viderant, Platonicos unam eamdemque numero essentiam tribus personis suis attribuere, id primum in suspicionem adduxit ARIVM contractae cum PLATONE arctioris familiaritatis: quod vero eosdem intellexerant personas suas certis gradibus discernere, id mirifice eamdem roboravit. Ipsos inter veteres aliqui exstiterunt, quibus sese hinc
P. 34. expedire non licuit: id quod S. CYRILLI testimonio probabimus, qui *contra Iulian. Lib. I.* de PLATONE sic fatur: Τεθεώρηκε μὲν οὖν οὐχ ὑγιῶς εἰσάπαν, ἀλλὰ τοῖς τὰ Ἀρείου πεφρονηκόσιν ἐν ἴσῳ διαιρεῖ καὶ ὑφίστησιν, ὑποκαθημένας τε ἀλλήλαις τὰς ὑποστάσεις εἰσφέρει. *Speculatus certe non usquequaque omnia, sed eodem modo, quo, qui Arium sectantur, dividit & supponit, subiectas & subordinatas inter se subsistentias inducens.* Alio etiam loco pius hicce doctor hoc nomine obiurgat Platonicos, quod tres hypostases suas non eodem, quo ipse, modo ὁμουσίους vocarent, id est, perfectissime dicerent inter se pares & aequales esse. Verum hosce omnes falli, supra iam a nobis demonstratum est. Nihil profecto agunt, qui PLATONEM & ARIVM colligare student, quoniam ipsa disciplinae utriusque fundamenta prorsus dissident. ARII scitum de filio hoc fuit: *Erat, quando non erat.* Idem secundam hypostasin ἐξ οὐκ ὄντων esse factam, naturaque mutabilem, nec periculo peccandi solutam, sciscebat. Nihil simile PLATO, qui νοῦν seu *mentem* ipsa natura sua immutabilem, & simul aeternam esse, (70) censuit. Interim & hoc certum largior esse, ne illos quidem Platonicos, quorum maxima est castitas & sanitas, cum illis componi posse praeceptis, quae hodie coetus Christianorum complectuntur. Qui secus sentiunt, & ea, quae de dissimilitudine trium personarum PLATO docuit, Christianorum haud refragari dogmati, docere nos conantur, illi viderint, ne omnium sapientum iudicio res apertas obscurare, veritatemque manifestam corrumpere ac depravare dicantur.

Sed nec hoc omittere decet, optimos interdum & sapientissimos PLATONIS discipulos vehementer delirare, quum doctrinam de tribus principiis explicant, tamque saepenumero inscite disserere ac temere, ut secum ipsis perspicue dimicent, ac, quae antea posuerant, evertant. Videas eos nonnumquam tam vasto & immenso intervallo secundam tertiamque personam divellere, ut non tam gradatim & ordine descendere, quam a secunda hypostasi ad tertiam praecipitare videantur. Ipse PLOTINVS, postquam de mundi anima, quae tertia est hypostasis, magnifice ac copiose disputaverat,
Ennead. V. Lib. I. Cap. II. (p. 413.) continuo haec subiicit: Ὁμοειδὴς δὲ καὶ ἡμετέρα· καὶ ὅταν ἄνευ τῶν προσελθόντων σκοπῇς, λαβὼν κεκαθαρμένην, εὑρήσεις τὸ αὐτὸ τίμιον, ὃ ἦν ψυχή. *Conformis quoque huic est nostra anima. Itaque si quando absque adiunctis eam consideraveris, puram inspiciens, invenies profecto idem ipsum* (in ea) *venerandum, quod est anima.* Qua ratione idem inductus est philosophus, ut alio in loco mundi animam πρεσβυτέραν καὶ ἀδελφὴν, *sororem natu maiorem* animorum humanorum appellaret. Verum qui de semet ipsis tam splendide sentiunt, ut non vereantur animos suos cum mundi anima componere, non modo nimis aperte, quanta mentis laborent insolentia & arrogantia, declarant, verum etiam tertiam Trinitatis suae hypostasin praeter omnem modum deprimunt, sic ut parum absit, quin eam inter res creatas referant. Etenim si noster animus ὁμοειδὴς est, seu eiusdem generis & naturae, cuius tertia divinitatis persona, fas erit omnino, eamdem & ὁμότιμον seu *paris dignitatis.*

(70) *Censuit*) Lege, quae nos supra copiose de ARII Platonismo disputavimus: contra quae CYRILLI hicce locus nihil plane potest. Neque enim CYRILLVS ex scholis Platonicorum in civitatem Christianam errores suos asportasse ARIVM tradit: neque omni ex parte pares inter sese sententiis esse ARIVM & PLATONEM significat, sed qualemcumque tantum utriusque cognationem indicat: denique eodem in loco non obscure perhibet, sanctiorem & meliorem Ariana doctrina Platonicam esse; cuius inventorem, PLATONEM, mentem suam arbitratur occultius proposuisse, ne in easdem, in quibus SOCRATES interierat, insidias incideret. Πλὴν ὦν, ait, ἡγοῦμαι ἀποτρέπειν τὰ ἀληθῆ· οἶμαι δ' οὖν, ὅτι καὶ ὑγιῶς ἴσα τι καὶ πεφρόνηκεν, - - εἰ μὴ τύχῃ γε τὴν Ἀνύτου καὶ Μελίτου γραφὴν δεδιώς. *Neque vero omnino veritatis ignarus fuit: quin potius existimo, eum & sensurum & loquuturum fuisse recte, - - nisi forte Anyti & Meliti accusationem timuisset.* Et quid verbis opus est? Ipsa doctrinae Arianae & Platonicae natura obstat, ne altera norma & exemplum alterius videri queat.

dignitatis & honoris ducere, quin etiam, ut Christianorum utamur vocabulo, *ὁμοουσίους* nostros animos & mundi animum censere. Quo quidem nomine Ariani quondam, teste ATHANASIO, CHRISTVM Servatorem nostrum *ὁμοούσιον ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων eiusdem, cuius homines, naturae* esse, dixerunt. Haec vero si recte sese habeant, alterum necesse est verum sit, aut animam mundi genitam & creatam, aut nostros animos divinos esse. Ergo anceps hoc in loco Platonicos periculum urget. Nam aut omnis divina ratio illis in primam includenda est divinitatis hypostasin; quod quidem in primis absurdum & a rationibus eorum aversum foret: quis enim homines ferat statuentes, principem aeternamque mentem & sapientiam, quae mundum universum condidit, genitam esse & creatam naturam? aut vero alteram tertiamque hypostasin immenso disiungant oportet spatio. Illa enim perfecta erit mens & sapientia, quae totam rerum naturam fabricata est; haec vero natu tantum maior omnium humanorum animorum soror. Mitto, hanc familiam, dum tertiam divinitatis hypostasin tantopere deiicit, dum eam corporeo huic mundo tam arcte sociat, ut anima tantum eius informans videatur, dum denique mundi animam sororem vocat animorum humanorum, fundamenta de industria & initia nefandae illius superstitionis iacere, quam adversus tot Deos resque ipsas factas & creatas, mundum nempe, stellas & daemones, fovent & alunt. Non id reticet PLOTINVS, cuius haec velim expendi verba: *Διὰ ταύτην ὁ κόσμος ὅδε Θεός. ἔστι δὲ καὶ ἥλιος Θεός, ὅτι ἔμψυχος, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα. Propter ipsam* (mundi animam) *hic mundus est Deus. Sol quoque Deus est, quoniam animatus, stellaeque similiter omnes.* Postea addit: *Τὴν δὲ Θεοῖς αἰτίαν τοῦ Θεοῖς εἶναι, ἀνάγκη πρεσβυτέραν Θεὸν αὐτῶν εἶναι. Necessarium vero est, animam ipsam, quandoquidem Diis, ut Dii sint, caussa est, antiquiorem iis Deum exsistere.* Itaque huic si nos committamus viae, tertia Trinitatis Platonicae hypostasis, quam mundi nominant animam, diva veluti soror erit animorum illorum, qui solem, lunam & stellas incolunt; attamen antiquior, quoniam, ut hae animae divae fiant, id unice mundi animae tribuendum est. In quo quidem dogmate mirabilis est rerum toto genere disiunctarum confusio & perturbatio. Mundi anima soror dicitur reliquorum omnium animorum, & simul tamen eadem animis omnibus divinitatem impertiri perhibetur. Atqui sororium illud vinculum & naturalis illa cognatio, qua mundi animam & reliquas mentes copulant Platonici, multo citius illam, quam tertium tamen Deum & tertiam hypostasin nominant, ad res detrudet creatas & factas, quam ceteras extollet animas, & in Deorum coelestium concilio reponet. Igitur, quantum illi PLATONIS *βαθμοὶ* sive gradus, quos in Deo comminiscitur, incommodi & portentorum afferant, perspicuum est. Tantis enim quum personae divinae intervallis seiunguntur, postremaque divinitatis hypostasis non nisi gradu a principe rerum creatarum differre dicitur, id agitur unice, ut homines ad cultum rerum creatarum turpissimamque superstitionem praecipites delabantur. PLOTINI vestigia cum alias, tum hac in caussa PORPHYRIVS accurate legit. Qua re factum esse opinor, ut CONSTANTINVS, quod SOCRATES scriptum reliquit, Arianos *Porphyrianos* diceret, non quod existimaret, eadem plane esse, quae de tribus personis ARIVS & PORPHYRIVS praeciperent, sed quod utrique, diversis licet freti rationibus, viam placitis suis ad plures Deos colendos, resque creatas divinis honoribus afficiendas (71) munirent. Verum ut, quod res est, fatea-

Tom. I. p. 557. (Libr. de sententia Dionysii.)

P. 483. (Ennead. V. Lib. I. Cap. II. de tribus hypostasibus.)

(71) *Munirent*) CONSTANTINI M. epistola, seu edictum potius, quo ARII sectatores iubet *Porphyrianos* appellari, legitur apud SOCRATEM *Histor. eccles. Lib. I. Cap. IX. p.* 32. & in GELASII *Actis Concilii Nicaeni Lib. II. Cap. XXXVI. Tom. I. Conciliorum p.* 446. *ed. Harduini.* Meminit & huius mandati ATHANASIVS in *Epist. ad solitar. vitam agentes Tom. I. Opp. p.* 844. Rationem cognominis huius ipsa haec neminem ignorare patitur epistola. Namque Imperator ideo hanc eis infamiae notam inurendam esse significat, quod PORPHYRII mores sint imitati: *ἵν' ὧν τοὺς τρόπους μεμίμηνται, τούτων ἔχωσι καὶ τὴν προσηγορίαν.* Quales vero PORPHYRII mores intelligat, in praecedentibus perspicue significat, quibus PORPHYRIVM libros adversus religionem Christianam composuisse, idemque ad exemplum eius ARIVM fecisse, memorat. Igitur propterea, si hanc sequamur epistolam, ARIVS eiusque sectatores *Porphyrianorum* adepti sunt nomen, quod veram Christianorum de Deo & filio Dei doctrinam, sine qua non constat sibi religio Christiana, scriptis publicis adorti sunt, haud aliter ac PORPHYRIVS universam disciplinam Christianam peculiari volumine oppugnavit. Probarunt hanc rationem generatim viri doctissimi, e quibus honoris caussa PETRVM de MARCA *de concordia sacerdotii ac imperii Lib. II. Cap. X. §. X. p.* 137. IO. ALB. FABRICIVM *Biblioth. Graecae Lib. V. Cap. XXIII. p.* 309. & IO. CLERICVM *Biblioth. histor. & univers. Tom. X. p.* 448. nomino: quibus quippe *Porphyrianus* idem videtur esse, quod hostis & osor CHRISTI & veritatis a CHRISTO traditae. Suspicor, aetate illa, qua summo PORPHYRII odio flagrabant Christiani, vocabulum hoc convicii & maledicti loco in omnes eos coniectum fuisse, de quorum iniquiore in CHRISTVM divinamque eius discipli-

nam

fateamur, haec omnia PLOTINVS inſcienter tantum & incaute, ut multa alia, in litteras retulir: nec enim ſemper bonus homo vigilat, ſed interdum ſomno incaurus opprimitur. Quem quod ſine ulla deliberatione ſequutus eſt PORPHYRIVS, non ira pariter ſecit, uri philoſophum decebat facere. Vrriusque dogmata ſi diligentius inſpiciamus, neurrum ſentiemus, ſalvis illis, tam abiecte de tertia hypoſtaſi diviniratis potuiſſe praecipere, ur cum ceteris eam animis creatis ſociarent, neque tanto intervallo alteram tertiamque hypoſtaſin ſeiungere ac ſeparare. Etenim ipſe PLOTINVS, ubi ſibi magis, arque rationi, relictus eſt, negat perſpicue, tertiam perſonam illam eſſe animam, quae hunc orbem concitet, verſet & animet; conrra celſiorem eam eſſe animam, disputat, ſeu Venerem ſuperiorem, omni ſecreram corporea contagione, quae cum reliquas omnes animas, tum univerſum terrarum orbem conſtruxerit. Idem antea dudum PLATO docuerat, qui diſerte hypoſtaſin iſtam affirmat vitam omnem inſpirare, omnes animas condere, dominum & diſtributorem vitae omnis eſſe, denique omnium illarum rerum, quae

nxm voluotxte conſtxbxt. Non longe ab hac ſententia, tametſi aliter paullo mentem ſuam exprimat, abeſt vir doctiſſimus, VER. GODOFR. SIBXRVS, io *Epiſtolis ad V. C. Io. Frid. Thomae* de hoc argumento datis, quibus *Porphyrianos* ideo dictos eſſe Arixnos putat, quod nihil divini in IXXV Servatore noſtro, noo ſecus ac PORPHVXIVS, agnoviſſent. Omnem enim qui Servatori divinitatem ſcitis ſuis detrahit, is idem eſt, qui xdvetſarius & inimicus religionis a CHXISTO patefactae. Exſtant hae epiſtolae in *Miscellaneis Lipſienſibus*, ante paucos annos a viro celeb. CAXOLO FRIDER. XXZOLDO editis *Tom. I. p.* 310.

Sed non ſatisfecit omnibus, ſimplex licet xc aperta, epiſtolaque prxeterea ipſius Imperatoris nixa, cognominis huius ratio. Quaeſivit non itx pridem vir litteratiſſimus, IO. FRIO. THOMAX, ex vener. SIBEXO vocabuli huius cauſſas & origines: cui quum ita, quemadmodum paullo ante dixt, SIRERVS reſpondiſſet, ipſam vir doctiſſimus *Epiſtolae Conſtantini* fidem in dubium revocavit, *l. c. p.* 315. Hoc eius factum pauci, ut opinor, imitabuntur, quum & nullum in hac epiſtola fraudis ſignum appareat, & ATHANASIVS, id quod ſupra iam indicavi, teſtatus eam ſit: ut omittam, ſublata decreti huius ſeu epiſtolae auctoritate, ad ſuspiciones & coniecturas incertiſſimas omnem diſputationem adductum iri, reliquis auctoribus vetuſtis ſilentibus. Equidem in tres incidi alias de nominis huius natalibus ſententias: quas breviter enumerabo & expendam, ut, num illa cauſſa, quam CONSTANTINI ſuppeditat epiſtola, retinenda, an vero cum cl. vito nova ſit quaetenda, apparext. Princeps illa eſt, quam hic reiicit CVDWOXTHVS: cui qui ſunt diditi, Arixnos ideo opinantur dictos eſſe *Porphyrianos*, quod PORPHVXII xc Platonicorum de tribus in Deo perſonis dogma in religionem Chriſtianam intuliſſent. Acer eſt in hac opinione tuenda CHRISTOPH. SANNIVS in *Diſſ. de λόγῳ ſeu verbo*, quam *Interpretationibus paradoxis quatuor Evangeliorum* ſubiecit, *Amſtelod.* 1669. *in* 8. editis, *p.* 292. & in *Nucleo Hiſtoriae eccleſiaſt. Lib. II. p.* 171. *Ideo*, inquit poſteriori loco, *Conſtantinus decrevit Arianos vocitandos Porphyrianos, quod Arius & Ariani non ſolum cum Porphyrianis, ſed & omnibus aliis Platonicis & Platone ipſo eamdem de uno Deo & verbo & Spiritu Sancto defenderent doctrinam.* E re ſcilicet huius hominis erat, ut PLATONEM omnes crederent idem, quod antiquiſſimi doctores Chriſtiani, quos PLATONEM in multis probaſſe novimus, de divina Trixde ſenſiſſe. Verum praeter ea, quae ſupra de diſſimilitudine diſciplinae Arianae xc Platonicxe diſputavimus, duo ſunt, quae hanc coniecturam plane conficiunt. Primum ea numquam auctoritate PORPHYRIVS inter Platonicos fuit, ot univerſa ſecta *Porphyriana* ex eius nomine appellaretur, nec quisquam, quum Platonicos nominare vellet, *Porphyrianorum* vocabulum adhibuit. CONSTANTINVS ergo, ſi AXIVM errotum Platonicorum arguete voluiſſet, haud dubie ab hoc abſtinuiſſet cognomine, atque ab ipſo PLATONX homioem appellaſſet. Deinde tantum aberat, ut CONSTANTINVS PLATONXM impie de Deo ſenſiſſe putaret, ut potius ipſo rectius ARIO philoſophum hunc de tribus in Deo perſonis docuiſſe ſibi perſuaderet. Vid. *Oratio* eius *ad coetum ſanctor. Cap. IX. p.* 576. 577. Altera ſententia ipſius CVOVVOATHI eſt: cui AXIVS ea de cauſſa *Porphyrianus* videtur appellatus eſſe, quod, non ſecus atque POXPHYXIVS, ad multorum Numinum cultum dogmate ſuo homines adducere putaretur. Huic ego ſententiae idcirco potiſſimum oon accedo, quod lxtius haec ratio patet, quam ſas eſt, nec ad ſolum PORPHVXIVM, ſed infinitos, praeter eum, alios pertinet. Fuerit nimirum neceſſe eſt ſingulare aliquid & proprium in POXPHVXIO, quod commovit Imperatorem, ut ab eo nominatim, non vero ab aliis, inſamandi AXIVM occaſionem ſumeret. Homines autem xd plures Deox colendos incitate ac inducere, non erat unius PORPHVRII crimen, verum culpa, quam cum innumeris xliis & tota ſecta Platonica communem habebat. Igitur xequo iute *Ammonianos, Plotinianos, Celſianos* CONSTANTINVS vocate potuiſſet Arianos, ſi hoc ſpectaſſet unice flagitium; nec, cur ſigillatim PORPHVRII nomen ad hanc familiam notandam adhibuerit, ulla patet ratio. Tertiam non ita pridem ſeotentiam excogitavit IO. HXXMMANNVS xb ELSVVICH, qui in *Notis ad Io. Launoii Librum de varia fortuna Ariſtotelis in Acad. Pariſienſi p.* 158. haoc ex eo natam eſſe appellationem ſibi perſuadet, quod AXIVS philoſophia POXPHVRII ad coofitmandos errores ſuos abuſus ſit. *Scilicet*, inquit, *Porphyrius conſcripſit quinque vocum inſtitutionem ad Chryſoarum, qua egregie librum Categoriarum illuſtrat. At hac, quod multis vetuſtiorum confirmari poteſt teſtimoniis, Ariani abutebantur.* Ab ingenio hxnc commendandam eſſe ſententiam, arbitror, non autem x veritate. Librum POXPHVRIS, quem ad CHRVSOARVM ſcripſit, non ignoto: at quinam veterum hoc in primis ex libro AXIVM dogmatis ſuis cooſuluiſſe ſcripſerint, me praeterit. Quod ſi tamen veterum hac de re teſtimonia exſtarent,

quae cognatione quadam & necessitudine mentes humanas contingunt, *ἀνθρωπίνης ψυχῆς συγγενῆ*, nullam ei similem aut parem esse, perhibet, *οὐδὲν τοιοῦτο*. Ex quibus intelligitur, PLATONEM, tametsi aliis de caussis stellas multosque Deos invocaret, numquam tamen approbaturum fuisse, si vixisset, PLOTINI dogma hoc, animas nostras eiusdem esse naturae generis ac indolis, cuius tertia divinitatis hypostasis. Contra nil dubito, quin verbis DAVIDIS mentem suam fuisset enuntiaturus: *Ipse est, qui fecit nos, non vero nosmet ipsi: nos vero sumus populus eius, & oves pascuae* 72) *ipsius*.

Tanta vero licet undique premant Platonicorum dogmata incommoda, nec quisquam illis sine periculo possit accedere; certus tamen sum, Christianum PLATONIS scitis deditum sine molestia reperturum esse, quo cum ipsum PLATONEM, tum illos, qui antiquioribus temporibus ceteris castius PLATONIS & PYTHAGORAE amplexi sunt scita, quodammodo purget & (73) excuset. Non esse primum, dicet, cur aliquis magnopere demiretur, genus hoc parum interdum apte ac congruenter loquutum esse de hoc dogmate, nonnumquam a suis praeceptis desciscere, non raro quoque in veritatem ipsam delinquere. Caruisse enim eos sacris litteris, caruisse conciliorum decretis ac legibus, caruisse certis doctrinae formulis, quarum ope & auxilio in tanta, quae mysterium hoc obsidet, caligine gradum firmarent, sermonemque sic temperare discerent, ne aliquis discordiae ac dissensioni locus pateret: libere homines & audacter philosophatos esse, neque pertimuisse, ne peccarent, si ingenii sui dictatis & opinionibus unice morem gererent. E contrario multo maiorem hoc facere mirabilitatem, quod, quum diu ante natum Servatorem non pauci eorum vixerint, tam scite tamen & nervose dogma tam abstrusum & reconditum exposuerint, ut a Christiana veritate, quam dein-

starent, incredibile mihi nihilominus videretur, rationem publici convicii, quod in omnium volebat ore versari, ab Imperatore ductam esse ex libro, quem nulli, nisi doctores & philosophi, noverant, plebs autem & multitudo plane ignorabat. *Aristotelicum* citius dixisset ARIVM CONSTANTINVS, si Dialecticae insanum studium invidioso cognomine quodam homini exprobrare voluisset: namque ARISTOTELIS praeceptis & subtilitatibus logicis nihil ipsi prius fuisse, multis intelliguntur auctoribus. Vid. EPIPHANIVS *Haeres. LXIX.* §. *LXIX. p.* 795. Praestat, nisi totus fallor, in ea, quae in CONSTANTINI expressa est epistola, ratione acquiescere, quam, nullis ducibus, ad novas divinationes quaerendas properare.

(72) *Ipsius*) (I) Falsa sunt omnino & periculi plena, quae de ortu animorum nostrorum ex mundi anima suos olim docuere Platonici. Neque tamen, si modo ceteroquin sani aliquid & praeclari praecepissent, propter hanc sententiam familiam hanc summae ac intolerabilis arrogantiae insimularem. Eodem enim fere errore multi tam antiqui, quam recentiores Christianorum doctores, iique oon male meriti, imbuti fuerunt. Sciunt, qui mediocriter tantum in veterum monumentis versati sunt, multos esse in antiquis ecclesiae doctoribus, qui nihil dubitarunt decernere,

Esse nobis partem divinae mentis & haustus
Aethereos,

ut VIRGILII verbis utar *Georg. Lib. IV. v.* 220. animosque nostros divinae essentiae particulas dixerunt. Vid. LACTANTIVS *Instit. divinar. Lib. II. C. XII. p.* 239. *Lib. VII. Cap. V.* & *Cap. X. p.* 794. & 824. ARNOBIVS *Lib. II. adv. gentes p.* 67. SYNESIVS *Ep. CV. p.* 248. *Opp.* Ne quid nunc de tota fere *Mysticorum* turba dicam, quae hoc dogmate vix aliquid sanctius habet. Vid. PETRI POIRET *Oeconomie divine Tom. I. Cap. X.* §. *XXIV. p.* 277. Hos omnes non ideo in hunc incidisse errorem, arbitror, quod ingenii laborarent superbia, sed opinionum, quibus sese temere addixerant, vi ac impetu plerosque abreptos esse, ut ad hoc saxum adhaerescerent, mihi persuadeo. (II) Quae ad excusandum PLOTINVM cum PORPHYRIO, & extenuandum eorum errorem de animorum origine CVDVVORTHVS affert, minus, quam putavit, virtutis habent. Quamvis enim duplicem commenti sint hi philosophi mundi animam, *mundanam* alteram, alteram *supramundanam*, animosque hominum ex mundana proprie anima eduxerint; tam arcte tamen & adstrictedu-os hosce mundi animos inter se colligarunt, ut, quod unum tangit, id alterum quoque taogat atque feriat, necesse sit.

(73) *Excuset*) Hac sub Christiani Platonici persona ipsum doctissimum CVDVVORTHVM latere, atque suas proponere senteotias, cum ab aliis dudum est animadversum, tum res ipsa & aetatis illius rationes declarant. Vigebat tum temporis in academia Cantabrigiensi philosophiae Platonicae studium, cui & plerique Theologi, qui vivebant in ea, VVHITCHCOTVS, VVILKINSIVS, HENR. MORVS, CVDVVORTHVS, VVORTHINGTHONVS, praeter modum erant dediti. Vid. GILB. BVRNETI *History of his ovvn Time Liv. II. ad A.* 1661. *p.* 186. 187. Ipsemet igitur CVDVVORTHVS Christianus erat Platonicus, remque non tam alienam, quam suam, hoc in loco curat. Verum alii ex Anglorum Theologis, nec, ut puto, sine omni caussa, hunc Platonicae sectae immoderatum amorem, ex quo ne multi nascereotur errores, verebantur, improbabant & publice reprehendebant. Vid. SAM. PARCKERI *Imparsial censure of the Platon. Philosophie Oxon.* 1666. 4. Spero, plura hac de re, quae multum confert ad sententias CVDVVORTHI & aliorum Theologorum Anglorum aetatis illius diiudicandas, in *Praefatione* dictum iri. Ceterum in hac comparatione Trinitatis Platonicae & Christianae quum ea pro certis assumat vir egregius, quae adhuc de indole ac natura Triadis Platonicae disseruit, aequum erit ad ea nonnumquam respicere, quae nos ad eorum fragilitatem ostendendam hinc & inde monuimus.

deinceps Deus plane patefecit, parum longe abesse videantur, quam id, quod nonnumquam rectam viam atque rationem deseruerint. Neque enim hoc leve esse, quod divinam naturam tribus personis concluserint, quod ad omnes tres hasce personas veram divinitatem extenderint, quod alteram hypostasin λόγον, *rationem* seu *verbum*, item *mentem* sive νοῦν, nec non filium primae personae seu patris appellaverint, quod eamdem alteram hypostasin δημιουργὸν & αἴτιον, *opificem* & *caussam* totius rerum universitatis dixerint, denique quod hanc ipsam iisdem plane, quibus sacrae litterae, vocabulis *imaginem*, *figuram*, *simulacrum*, *splendorem* ac *lucem* principis personae nominaverint. Illud etiam praeclarius esse contendet Platonicus noster, quem inducimus, Christianus, & multo magis veneratione dignum, philosophos verae Dei cognitionis ignaros diu ante nati Servatoris tempora tam feliciter magnum illud & abstrusum de tribus in Deo personis mysterium assequutos esse, ut tres coniunctim personas principium caussamque decernerent esse totius terrarum orbis: ipsos enim antistites Niceae coactos eo usque non progressos esse, quippe quos ne constituisse quidem notum sit, Spiritum sanctum esse hypostasin, multo minus decrevisse, pro Deo eum esse (74) habendum.

Hoc tamen si quis graviter ferendum esse disputet, Platonicos disparibus intervallis tres suas segregasse personas, alteramque personam principi, tertiam secundae & primae simul subiecisse, ne sic quidem Christiano, Platonicis scitis faventi, deerit, quod respondeat. Tanto plus habere sine controversia dicet peccatum hoc excusationis, quanto certius sit, quotquot tribus post CHRISTVM natum saeculis floruerunt, Christianorum doctores idem omnes uno animo sensisse, IVSTINVM MARTYREM, ATHENAGORAM, TATIANVM, IRENAEVM, auctorem *Recognitionum*, TERTVLLIANVM, CLEMENTEM ALEXANDRINVM, ORIGENEM, GREGORIVM THAVMATVRGVM,

(74) *Habendum*) Vereor, ne hoc multi gravem iniuriam Nicaenis Patribus illatam interpretaturi sint. Mihi satis erit dixisse, incauto haec & imprudenti doctissimo viro excidisse videri. Fateor, nec vocabulum ὑπόστασις in Nicaena fidei formula exstare, nec nomen Θεὸς verbis εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον additum esse. Lege ipsum *Symbolum*, ut ab ATHANASIO exhibitum est *Epistola ad Iovianum de fide*, *Tom. I. Opp. p.* 247. Ea vero de caussa ut negem, constituisse Patres Nicaenos, Spiritum S. vel *personam* vel *Deum* esse, nullo modo a me impetro. Quod antistites Nicaeni Spiritum S. cum patre filioque coniunxerunt, quodque *in Spiritum sanctum* aeque suos *credere* voluerunt, ac in patrem & filium, id satis, nisi me fallunt omnia, argumenti est, pro *hypostasi* seu *persona* Spiritum S. ab illis habitum esse. Si *pater* & *filius* personae huic concilio visae sunt, quod quidem nemo vocat in dubium, idem senserit oportet de *spiritu sancto*, quem binis hisce personis sociat. Et quaenam, quaeso, potestas foret huius formulae: *credo in Spiritum sanctum*, si Spiritus S. non *persona* divina, sed *notio* tantum quaedam aut *virtus* esset *Dei*? Num credibile est, homines non prorsus hebetes suos edocuisse, in notione quadam aut perfectione divina, quae ab ipsa Dei natura non differt, firmam esse fiduciam collocandam? De divinitate Spiritus S. aliquanto, fateor, obscurius Nicaeni pronuntiarunt; sed nec tamen omnino siluerunt. Scio, veterum haud paucos a nomine *Deus* consulto abstinuisse, quum de Spiritu sancto loquerentur, id quod multis exemplis DION. PETAVIVS *Dogm. theol. Tom. II. Lib. I. de Trinitate Cap. XIV. p.* 63. & ex purioris ecclesiae Theologis THOM. ITTIGIVS in *Opusculis variis* a CHRIST. LVDOVICI *Lips.* 1714. 8. editis *p.* 415. 417. ostenderunt: quorum num vestigia Nicaeni Patres premere voluerint, id equidem in medio relinquo. Hoc vero satis meo iudicio fidem eorum purgat, quod nec vocabulum Θεὸς illi professionis suae parti praemiserunt, qua in IESVM CHRISTVM credere iubent, sed simpliciter scripserunt: καὶ εἰς τὸν ἕνα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, tametsi postea propter Arianos, quorum in primis erroribus occurrebant, latius de divinitate filii Dei praecipiant. Etenim ex eo efficitur, quae in exordio formulae posita sunt, verba, πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν, ad omnes tres personas pertinere, *patrem*, *filium* & *Spiritum sanctum*, antistitesque idcirco deitatem omnibus tribus personis communem esse, satis luculenter sanxisse. Verendum certe erat, ne, si nomen Θεὸς ad singulas personas repeterent, nonnullis non tam tres personas, quam tres Deos introducere viderentur: at *Deum* semel nominare, & tres postea personas distinguere, id vero est aperte profiteri, quod toties veteres recentioresque recte inculcant, μίαν εἶναι φύσιν, *unam esse naturam divinam*, at τρεῖς ἐν μιᾷ φύσει ὑποστάσεις, *tres in una natura personas*. Haec vel propter eos monitu necessaria erant, qui nostris etiam temporibus, ut erroribus suis libertatem comparent, ad concilium Nicaenum sine fine provocant, a quo nihil certi definitum esse, temere perhibent. Ceterum vetus iam haec est criminatio, & a Macedonianis dudum aliisque proposita, episcopos Niceae coactos integrum cuivis reliquisse, quemadmodum de Spiritu S. sentire vellet. Sed & restitit huic accusationi maturе doctorum recte sentientium vigilantia. Vtrumque *Synodica* AMPHILOCHII *Iconiensis Epistola* probat, quam post CVDVVORTHI aetatem in lucem produxit IO. BAPT. COTELERIVS in *Monumentis ecclesiae Graecae Tom. II. p.* 99. & IO. HARDVINVS in *Conciliorum Tom. IX. p.* 798. quoque retulit: ex qua verba quaedam decerpemus, quibus eorum nonnulla, quae diximus, confirmantur: Σεσιγημένης δὲ, inquit AMPHILOCHIVS apud COTELERIVM *p.* 101. τηνικαῦτα τοῦ κατὰ τὸ πνεῦμα ζητήματος· διὰ τοῦτο πλατύτερον μὲν οὐδὲν προσέθεσαν. τοὺς μέν τοί γε τότε ἀναγκαίως ... καὶ ἡ περὶ τοῦ πνεύματος ἐν ἐκεί-

νῃ

GVM, DIONYSIVM ALEXANDRINVM, LACTANTIVM, pluresque (75) alios. Quorum omnium quum nimis molestum foret producere hoc in loco testimonia, uno LACTANTII loco contenti erimus, cuius haec verba sunt: (76) *Et pater & filius Deus est: sed ille quasi exuberans fons, hic tamquam defluens ex eo rivus: ille tamquam sol, hic tamquam radius a sole porrectus.* (77) ATHANASIVM quidem non ignotum est adversus Arianos decertantem, veteris ecclesiae Christianae auctoritatem testari, & inter alia ORIGENIS testimonium proferre. Verum quidquid huius generis ex antiquis laudat, id aeternitati quidem & divinitati filii Dei probandae conducit, minime vero filium Dei patri esse eo usque parem & similem demonstrat, ut nullo plane modo & ratione minor eo sit ac inferior. Dissimilitudinem enim qualemcumque patris & filii tam constanter inculcant & tradunt omnes antiquiores doctores, ut (78) PETAVIO nata inde sit occasio propensioris eos erga dogmata PLATONIS animi arguendi, corruptaeque castitatis Christianae disciplinae in hoc de Trinitate dogmate postulandi. Viderit vero PETAVIVS, quemadmodum haec consentanea sint reliquis. pro quibus pugnat, scitis suis, nominatim his: Traditionem ecclesiae normam esse fidei, &: Fieri nullo pacto posse, ut spectabilis ecclesia in illis errorem admittat doctrinae capitibus, sine quibus religionis fundamentum salvum & firmum esse nequit. Fateor ego, insignem hanc Christianorum coetuum, per tria saecula a nato Servatore concordiam tantam minime vim habere, ut, quae sacro codici contraria Platonici docent, sanare atque erroris culpa liberare valeat. Hoc unum ut mihi concedatur, posco, consentientia tot saeculorum suffragia gravitatem erroris quodammodo diminuere, efficereque apud aequos iudices posse, ut homines, quos nulla lux divina & patefactio collustrabat, excusatius deliquisse videantur.

Institut. Lib. IV. C. XXIX. (p. 514.)

Perget etiam Christianus ille Platonicus, cuius hic personam sumsimus, in Platonicorum peccatis & erroribus diluendis. Hoc unum familiae huic propositum fuisse, disputabit, quum hypostases divinas ordine ac gradu disiungeret, ne multitudo quaedam exsisteret Deorum parium prorsus inter se ac aequalium. Sic enim persuasum eos habuisse, summa trium personarum aequalitate introducta, consequens fore, ut totidem Dii putarentur esse pari gloria, virtute ac maiestate praediti. Quam propter caussam genus hoc non maiori personas suas spatio seiunxisse, quam consilium hoc, quod modo diximus, perspicue & sine controversia requireret: commissuram ceterum inter eas tam arctam iudicasse, ut μηδὲν μεταξὺ, nihil plane interiici ac interponi inter hypostases posse praeciperent. Nos, cur perfectam trium in divinitate personarum aequalitatem tueamur, hac ducimur maxime ratione, quod, hac aequalitate demta & sublata, intelligi nullo modo queat, quomodo tres omnes personae *Deus* sint. Divinitas enim, quoniam omnibus absoluta numeris, ipsaque summa est perfectio, omnes omnino gradus repudiat & recusat. E contrario Platonici, quamvis tres divinas hypostases contendant ea ratione inter se esse aptas atque nexas, ut dignitate atque gradu distent, nullam tamen earum rebus connumerari creatis permittunt, verum divinitatis, seu naturae nec factae nec creatae rationem & iura vere atque proprie ad omnes tres pertinere, disputant. Non ignotum est, quod iam antea protulimus, PORPHYRII pronuntiatum: ἄχρι τριῶν ὑποστάσεων τὴν Θείαν προελθεῖν οὐσίαν, *divinam essentiam ad tres personas esse porrectam.* Quibusnam vero rebus divinitatem illam, quam tribus esse volunt personis communem esse, contineri putent, si quis instet ac interroget, primo quidem perfectissimam

ἡ τῇ πίστει διδασκαλία. ὥσπερ εἰς πατέρα καὶ υἱὸν πιστεύειν, οὕτω καὶ εἰς τὸ πνεῦμα πιστεύειν ἐδογμάτισαν, μήτε ἑτέραν τινὰ φύσιν ἐπεισάγοντες τῇ θείᾳ καὶ μακαρίᾳ τριάδι, μήτε τι τῶν ἐκ τῆς τριάδος ἀποτέμνοντες, εἰς τὴν τῆς πίστεως ἔκθεσιν. *Quum eo tempore de quaestione circa Spiritum S. taceretur, ideo nihil amplius addiderunt* (Nicaeni Patres). *Verum iis, qui prudenter legerint, sufficiens videbitur doctrina de Spiritu, quae ea in fide* (Symbolo Nicaeno) *continetur. Docuerunt enim, sicut credi debet in patrem & filium, ita etiam credendum esse in Spiritum, nec aliam quampiam inducentes in divina beataque Trinitate naturam, neque quidquam de Trinitate resecantes in illa fidei expositione.*

(75) *Alios)* Horum omnium testimonia, ut de PETAVIO nihil dicam, dedita opera produxit & illustravit GAORGIVS BVLLVS in *Defensione fidei Nicaenae Sectione IV.* quam inscripsit: *de subordinatione filii ad patrem, ut ad sui originem ac principium, p. 251. f. Opp.* Ista vero effata an eam vim habeant omnia, quam habere putantur, valde dubium est, longiorisque deliberationis, quam hic locus patitur, argumentum.

(76) *Et pater)* Prima verba loci huius ex LACTANTIO adducti non exstant diserte apud eum, haec nempe: *Et pater & filius Deus est.* Nec tamen negem, idem aliis verbis a LACTANTIO loco isto dictum esse.

(77) *Athanasium)* Inspice *Librum* eius seu *Epistolam de Synodi Nicaenae contra haeresin Arianam decretis, Tom. I. Opp. p. 277.*

(78) *Petavio)* Vid. *Lib. I. de Trinitate Cap. III. p. 20. & Cap. IV. p. 24. T. II. Dogm. theologicor.*

mam ad eam referent intelligentiam, deinde etiam alia nominabunt, sine quibus ea esse nequeat. Primam igitur divinitatis proprietatem dicent esse aeternitatem: qua una nota PLATO quoque, uti superius demonstratum est, Deum resque a Deo conditas secernere solet. Namque sic rationes subducit: Omne, quod aeternum, id creatum non est. Quidquid autem aeternitate caret, id etiam creatum sit, necesse est. Aeternitatem autem habere, id ipsi est non modo sine principio esse, sed etiam perpetuo & constanter sine fine permanere. Deinde divinitatis hoc esse dicent, ut non casu aut fortuito, sed necessario, exsistat: ex quo consequitur, fieri nullo pacto posse, ut evertatur aut destruatur. Quamquam fortassis haec notio superiori illa quoque continetur. Postremo divinitatem affirmabunt non esse singularem, verum universalem, *ἓν καὶ πάντα*, *unum & omnia*, seu naturam illam, quae comprehendit & complectitur rerum universitatem. Quod quidem eiusmodi est, ut idem valeat, ac si dicerent, Deum esse illum, qui infinitus, qui omnipotens, qui totius denique mundi opifex & architectus. Iam vero, ita pergent Platonici, quorum hic sententiam exponimus, si quid praeterea sit generali divinitatis definitioni addendum, id hoc unum erit, divinitatem esse a se ipsa, seu ex nulla re alia genitam esse, rerumque omnium initium, primam originem & caussam praecipuam esse. Perficiamus, si placet, hac ratione divinitatis descriptionem: statuamus, virtutem hanc, quam diximus, ita ei inesse, ut, quod ex se ipso non sit natum, statim ad res creatas detrudi & amandari debeat: quidnam inde consequetur? Certe hoc, primam & secundam divinitatis personam tam apud Platonicos, quam Christianos naturas esse factas & creatas, non vero Deum. Secunda enim quoniam ex prima, tertia vero ex prima & secunda simul, omne, quod est, atque divinitatem, quam habet, accipit, evidens est, neutram rerum omnium unicam esse caussam & principium posse. Interim omnes in hac sunt sententia Platonici, ea, quae aeterna sunt, quae necessario exsistunt, quae finibus carent, quae infinita potentia valent, quae rerum naturam condiderunt, a naturis omnibus creatis religiosissime coli, divinisque honoribus, tamquam Deum, adfici debere. Haec igitur divinitatis essentia, quam ad omnes tres hypostases aequabili ratione pertinere censent Platonici, quum, non secus ac omnes reliquae essentiae, nullam omnino divisionem patiatur, nihil habent praecepta Platonicorum, quod repugnet, quo minus tres personae divinae, dispari licet gradu sint & numero, prorsus tamen aequales inter se ac pares certo sensu dicantur: sunt enim omnes proprie & aequaliter Deus, seu nec factae nec creatae. Ita vero dum Platonici inter *οὐσίαν* & *ὑπόστασιν* distinguunt, seu inter ipsam divinitatis *essentiam* eiusque *personas* & hypostases, primamque naturae divinae hypostasin communem decernunt esse, generalem ac universalem, non desunt illis, quibus sese muniant, recte sentientium ex antiquis doctorum suffragia & auctoritates. Sunt in illis, quibus nulla umquam ob corruptam veritatem macula inusta est, qui pari modo in divinitate *essentiam* & *hypostasin* ita discrepare sentiunt, ut *τὸ κοινὸν*, id, quod commune est ac generale, distat ab eo, quod *τὸ καθ' ἕκαστον* est, seu singulare & unicuique rei separatim conveniens. Ex multis aliis unum sistemus S. CYRILLVM, (79) cuius haec sunt: *Ἣν ἔχει διαφορὰν τὸ γένος ἢ εἶδος ὑπὲρ τὸ ἄτομον, ταύτην ἡ οὐσία πρὸς τὴν ὑπόστασιν ἔχει. Essentia seu substantia divinitatis non aliter ab hypostasi differt, quam genus aut species differt ab individuo.* Ergo horum non minus ex Christianis doctorum, quam Platonicorum, iudicia & opiniones hactenus concordant, quod utrique *essentiam* seu *substantiam* divinitatis, cuius omnes tres personae sunt participes, non esse singularem, sed universalem, singulasque praeterea personas propriam suam habere *essentiam*, decernunt. Quamobrem haec si modo salva maneat partitio, quam

(79) *S. Cyrillum*) Vereor, ne memoriae vitio hic lapsus sit vir doctissimus, atque CYRILLVM nominaverit, quum THEODORETVS nominandus esset. Namque haec verba diserte apud THEODORETVM *Dialogo I. adv. haereses*, qui *Ἄτρεπτος* inscribitur, exstant, non longe ab exordio, *Tom. II. Opp. p.* 297. Peccari tanto facilius in hac re potuit, quod eadem res, aliis licet verbis, nec eodem modo a CYRILLO *Alexandr.* traditur *Dialogo I. de Trinitate p.* 408. *Tom. V. Opp. ed. Auberti.* Placide quiescant cineres optimorum virorum, quibus haec distinctio accurata & commoda olim visa fuit: nec enim animum veri amantem & recti fuisse in illis diffiteor. At mallem tamen ab eiusmodi subtilitatibus aut abstinuissent plane, aut saltim in illis explicandis plus cautionis adhibuissent. Etenim non ultimum vel ex hac *ὑποστάσεως* & *οὐσίας* differentia opinionis suae praesidium petunt, qui Nicaenos doctores unum quidem Deum, verum genere tantum & specie, non autem numero, id est, *tres Deos pares*, professos esse, persuasum nobis cupiunt. Quicumque certe verborum potius, quam sententiae, quae doctoribus istis fuit, rationem sibi ducunt habendam esse, illis non sine specie sic licebit argumentari: Inter *οὐσίαν* & *ὑπόστασιν* tantum interest, quantum inter *genus* & *individuum*. Tria igitur in Deo erunt *individua*, quae tamen unum *genus* coniungit: tresque idcirco in una divinitate personae non secus different, ac PETRVS, PAVLVS, IOHANNES, qui tria sunt *individua*, quorum unum tamen *genus* est, natura nimirum humana. Sed haec alias.

quam *Patres* recte sentientes approbant, inter *essentiam* seu *substantiam* divinitatis & singulares eius *hypostases*, nec ipse PLATO, neque quisquam ex sanioribus eius discipulis Nicaenae professioni, quae filium seu verbum ὁμοούσιον, id est, *eiusdem essentiae & substantiae* esse, cuius pater est, credere Christianos iubet, nomen suum adscribere verebitur. Quin etiam me inferius demonstraturum esse, arbitror, ipsum concilium Nicaeae coactum, quum filium eiusdem esse, cuius pater est, essentiae ac substantiae sanciret, hoc unum significatum voluisse, filium esse Deum, non vero naturam conditam aut factam.

Quod germani Platonici omnes tres hypostases unum θεῖον seu unam fatentur divinitatem esse, id novam, credo, illis suppeditabit rationem, quare tres divinitatis suae hypostases ὁμοουσίους seu *paris substantiae & essentiae* appellare nil dubitabunt. Vt PORPHYRII nunc praetermittam, quem antea protuli, locum, (80) CYRILLI de tribus principiis eorum verba hoc sensu possunt accipi: μέχρι τριῶν ὑποστάσεων τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ προσήκειν ἰσχυρίζονται. *Vsque ad tres hypostases essentiam Dei pertinere*, (Platonici) *asseverant*. Id est: Non modo concedunt, quamlibet trium harum personarum esse Deum, verum etiam negant, eas totidem esse distinctos & separatos Deos, verum omnes unum Deum, unum constituere divinitatem. Non est quidem, quod a Platonicis eamdem sermonis castitatem & loquendi prudentiam requiramus, quam nos, qui CHRISTVM audimus, servare solemus. Homines erant veritatis ignari: quare tres saepe Deos, primum, secundum & tertium Deum in ore habent. At ubi tamen philosophorum more aut accuratius verba faciunt, tres personas unum esse θεῖον aut unam divinitatem, statuunt. Rationes, cur id facerent, has in primis fuisse, opinor. Primo tres personas aeterno & indissolubili vinculo connexas esse rebantur, quemadmodum splendorem a sole nemo unus secreverit. Deinde omnes mutuo in semet ipsis exsistere credebant, primam esse in secunda, secundam vicissim & primam in tertia. Postremo tres omnes personas coniunctim, quippe qui μίαν ἐνέργειαν, *unam eamdemque virtutem & potentiam ad extra* habeant, ad integritatem divinitatis perficiendam pertinere, statuebant. Sicut igitur locum medium, distantiam radiatam & mobilem sphaerae seu globi ambitum ipsi sphaerae dicere licet *coëssentiales* esse: sicut radicem arboris, stirpem & ramos ipsi *coëssentiales* esse arbori, quae ex his tribus perficitur, affirmare fas est: ita etiam, sensu licet longe sublimiori & defaecato, Platonicorum tres personae, τἀγαθὸν, νοῦς & ψυχὴ, divinitati sunt illi *coëssentiales*, quae in tota est rerum universitate, ἐν τῷ παντὶ θεῖον. Ipse ATHANASIVS hanc notionem vocis ὁμοούσιος non ignoravit: statuit enim, τὰ κλήματα ὁμοούσια καὶ ἀδιαίρετα εἶναι τῆς ἀμπέλου, *palmites ex vite esse, eique consubstantiales haberi*, atque hac similitudine dogma de Trinitate (81) illustrat. Erraret vero, si quis sibi persuaderet, totam Trinitatem eo modo esse unam, quo modo quaelibet eius persona in semet ipsa una est. Etenim hoc si ita sese haberet, in qualibet etiam persona Trias esset. Similiter idcirco Trinitatem individuam dici, haud putandum est, ac si tria in ea non essent tria: ita enim qui sentiret, is vero mysterium hoc contemtioni & irrisioni omnium exponeret; Propterea nimirum Trinitas vocatur individua, quoniam omnes tres hypostases ita connexae sunt inter se ac coniunctae mutuo, ut, quemadmodum radii numquam a sole segregari queunt, sic nulli prorsus dissolutioni inter eas locus sit, sed reapse unum omnes Deum constituant. Quocirca, licet in PLATONIS Trinitate, uti vulgo quidem explicatur, certis personae distent gradibus, neque pares inter se omnino sint, haecce tamen personarum disiunctio intra ipsam tantum concipitur esse divinitatem, tumque demum intelligitur, quum personae inter sese contenduntur & comparantur. Sed *ad extra*, ut aiunt, aut, si ad nos personae divinae referantur, omnes unus sunt idemque Deus, nec nisi coniunctim aliquid faciunt & peragunt. Qua quidem ratione omnis inter eas tollitur discrepantia, quum, quodcumque unum in se idemque est, in eo omnis differentia & disiunctio cesset prorsus, necesse sit.

De sententia Dionys. p. 556. T. I. Opp.

Ne

(80) *Cyrilli) Lib. VIII. contra Iulian. p. 270.*

(81) *Illustrat*) Falsum est, ATHANASIVM hanc a vite ductam similitudinem ad illustrandum dogma de tribus in Deo personis accommodare. Disputat ibi contra Arianos ATHANASIVS, qui filium Dei nobis esse ὁμοιόν asseverabant, utque hoc probarent, dictum Servatoris nostri *Ioh. XV.* 1. testabantur. Eos quo refellat, contendit locum hunc CHRISTI ad humanam eius naturam, non ad divinam, pertinere, nostramque cum CHRISTO, Servatore nostro, cognationem quoad corpus indicare. ὥσπερ εἰσὶ τὰ κλήματα ὁμοούσια τῆς ἀμπέλου καὶ ἐξ αὐτῆς· οὕτως καὶ ἡμεῖς ὁμογενῆ τὰ σώματα ἔχοντες τῷ σώματι τοῦ κυρίου. *Vt palmites ex vite sunt, eique consubstantiales habentur; ita & nos cognata cum domino corpora sortiti sumus.* Non ergo Triadis divinae naturam & indolem, sed rationem cognationis, qua nostra corpora CHRISTVM contingunt, hac comparatione explicat ATHANASIVS.

Ne sic quidem definet Christianus ille PLATONI deditus, quem loqui facimus, sed hoc etiam, ut honori magistri sui consulat, urgebit: Ipsa Christianorum de Deo praecepta efflagitare ac requirere, ut personae Trinitatis certa ratione disiungantur, alteraque supra aut infra alteram, quando contenduntur inter se, collocetur: neque solum discrimen quoddam τάξεως seu *ordinis*, verum etiam ἀξιώματος seu *dignitatis* inter eas, nisi secum ipsis confligari velint, Christianis concedendum esse. Certum enim primo esse, naturam, quae nulli ortum suum debet, nec aliunde ulla ratione profecta est, illa natura praestantiorem & excellentiorem esse, quae, quidquid habet divinitatis, ex alia est adepta. Iam vero alteram personam ex prima, tertiam ex prima simul & secunda totam accipere divinitatem suam, controversia vacare. Deinde omnes licet personae *ad extra*, ut loquuntur, aequali gaudeant virtute ac potentia; in ipsa tamen divinitate, seu, ut aiunt, *ad intra* non esse parem omnium personarum potestatem: nec enim filium patrem posse generare, neque Spiritui S. integrum esse, aut patrem ex sese procreare, aut filium: ex quo planum & perspicuum evadat, neque alteram neque tertiam personam caussam esse omnino rerum omnium, sed tantum primam. Id spectavit haud dubie (82) MACROBIVS, quum principem trium hypostaseon, ex qua reliquae manarunt, *omnipotentissimum Deum* salutaret. Alteram nempe tertiamque hypostasin, νοῦν & ψυχὴν, hoc ipso vocabulo largitur *omnipotentes* etiam esse: at negat, si in ipsa hypostases divinitate comparentur inter se, aeque omnes perfecta valere potentia, tametsi extra divinitatem, & ratione nostrum habita, omnium personarum eadem omnino sit vis, potentia & maiestas. PLOTINI non alia est sententia, cuius haec verba sunt: Εἰ τέλειόν ἐστι τὸ πρῶτον, καὶ δύναμις ἡ πρώτη, δεῖ πάντων τῶν ὄντων δυνατώτατον εἶναι, κ. τ. λ. *Si primum est perfectum & omnium perfectissimum primaque potestas, oportet esse rerum omnium potentissimum, ceterasque potentias, quatenus possunt illud pro viribus imitari.*

P. 517. (Libro, quomodo, quod est post primum, fiat a primo, Ennead. V. Lib. IV. C. I.)

His etiam maius aliquid audebit Platonicus noster Christianus, ac in ipsis contendet sacris litteris non pauca legi passim dicta, quae tam ordine, quam gradu divinitatis personas differre, docere videantur. Horum dictorum nullum fere notius est, quam id, quod ab ipso Servatore nostro profectum est: *Pater maior me est.* Quod qui de humana CHRISTI natura iudicant accipiendum esse, non nimis accurate rem videntur expendere. Quid enim, quaeso, in hoc mirabile ac singulare est, Deum aeternum, mundi totius fabricatorem, mortali homine, ex muliere procreato, meliorem ac praestantiorem esse? Qua de re nonnulli doctorum Christianorum, quos nemo ceteroquin perversae doctrinae ignominia notavit, ipse S. ATHANASIVS, S. BASILIVS, S. GREGORIVS NAZIANZENVS, & S. CHRYSOSTOMVS, &, praeter hos, Latinorum aliqui, oraculum hoc non de humana, sed de divina IESV CHRISTI natura volunt (83) exponi. Quorum auctoritatibus ipse impulsus est PETAVIVS, ut professionem fidei, quae ATHANASIO attribuitur, declarans, sic scriberet: *Pater maior filio, rite & catholice pronuntiatus est a plerisque veterum, & origine prior sine reprehensione dici solet.* Ex quo deinceps efficit, veram professionis Athanasianae hanc esse sententiam, nullam divinitatis personam altera minorem aut maiorem esse, si ipsam intueamur, quae universis communis est, divinitatis essentiam: *quia vera deitas in nullo esse aut minor aut maior potest:* id tamen non impedire, quo minus aliquid inter eas differentiae sit, ut alia sit notio verbi: *hic Deus*, alia formulae: *haec persona.* Non me fugit, esse in antiquis doctoribus, qui hanc personarum dissimilitudinem latius patere nolint, quam personarum patent, quae vocantur, *relationes*, patris nimirum generatio, filii ex patre procreatio, Spiritus Sancti ex patre & filio processus, in reliquis vero perfectam esse omnium similitudinem, existiment. Verum multi tamen ampliorem faciunt hanc disiunctionem personarum: in qui-

De Trinit. p. 103.

(82) *Macrobius) Lib. I. in somnium Scipionis Cap. XVII. p. 87.*

(83) *Exponi)* Dicta veterum doctorum, qui hoc Servatoris nostri pronuntiatum ad divinam eius naturam referre non sunt veriti, collegere DION. PETAVIVS *Dogm. theol. Tom. II. Lib. II. de Trinit. Cap. II. p. 70. s.* SAM. CLARCKIVS *Libro* celeberrimo: *The Scripture-doctrine of the Trinity p.* 141. MICH. LEQVIEN *Notis ad Damasceni Libr. I. de orthodoxa fide p.* 136. Eorum locos, qui humanae naturae rationem habuisse CHRISTVM, haec dicentem, opinantur, idem designavit PETAVIVS *l. c.* §. *XI. p.* 73. Neutram ego probandam duco explicationem. Nam, ut praetermittam alia, manifestum est, de tota persona sua hic Servatorem nostrum loqui, haud vero alteram naturam ab altera distrahere. Quamquam, ut, quod res est, dicam, plerique antiquorum interpretum, qui ad humanam naturam verba CHRISTI accommodarunt, non tam dilute sensisse videntur, quemadmodum eos CVDWORTHVS sensisse putat, ut humanam naturam cum divina simpliciter & absolute hic comparatam esse putarent, sed censuisse, filium Dei propter assumtam humanam naturam minorem patre, utpote qui humanam carnem haud induit, dictum esse. Vid. quae IO. CASP. SVICERVS collegit *Thesauri eccles. Tom. II. p.* 1368. Sed nec intra binas hasce

quibus (84) HILARIVS, qui acriter alioquin oppugnat Arianos, *Libro de Synodis* his verbis utitur: *Si quis unum dicens Deum, Christum autem Deum, ante saecula filium Dei, obsequutum patri in creatione omnium, non confitetur, anathema sit.* Addit postea: *Non exaequamus vel conformamus filium patri, sed subiectum intelligimus.* Quid? quod ipse ATHANASIVS, quem unum sanioris hoc in capite doctrinae statorem & vindicem esse, vulgo sentiunt, dum patrem toties cum sole seu lumine confert, filium cum splendore seu fulgore (ἀπαύγασμα) lucis primariae, quam comparationem non modo concilium Nicaenum, verum ipse sacer codex approbat, satis ea re indicat, alteram personam certa ratione principi subiectam, eaque inferiorem esse. Et quid, quaeso, idem sibi vult aliud, quum tres divinitatis personas negat trium instar principiorum spectandas, aut cum tribus solibus comparandas esse, verum non aliter eas sese habere affirmat, quam sol, splendor solis, luxque inde orta & derivata: Οὐδὲ γὰρ τρεῖς ἀρχὰς εἰσάγομεν, ἐπεὶ μηδὲ τριῶν ἡλίων ὑποτιθέμεθα τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ ἥλιον καὶ ἀπαύγασμα, καὶ ἓν τὸ ἐξ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαυγάσματι φῶς. οὕτω μίαν ἀρχὴν οἴδαμεν. *Non enim tria principia introducimus, quum non tres soles ad comparationem adducamus, sed unicum solem eiusque splendorem, unicamque ex ambobus lucem: ita unum principium* (85) *agnoscimus.* Contra. Arian. Orat. IV. p. 467. (T. I. Opp.)

haece enarrationes, quod vir doctissimus existimasse videtur, eorum cura constitit, qui de sensu huius dicti inveniendo solliciti fuerunt. Plures iam interpretationes veterum PHOTIVS enumeravit *Epistolar. CCXXVI. p. 262.* qui novam ipsemet ac plane singularem invenit, CHRISTVMque non ex veritate, sed ex mente ac sententia discipulorum suorum, multis tum temporis adhuc erroribus imbutorum, loquutum esse, suspicatur. Recentiorum quorumdam cogitata, quorum pleraque verbis tamen dissident potius, quam sententiis, praetereo. Satis erit, unius FRID. ADOLPHI LAMPII, recentissimi ac pereruditi interpretis, meminisse, qui *de ea officii Christi mediatoris parte, qua defunctus est, antequam ad dextram patris exaltaretur,* verba suadet accipienda esse, *Comm. in Iohann. Tom. II. p. 191.* Equidem minus difficultatum viros egregios in hoc loco reperturos, citiusque Arianos & alios eo abutentes repressuros fuisse, arbitror, nisi extra seriem & contextum orationis eum considerare, quam cum verbis praecedentibus conferre ac copulare maluissent. Dixerat Servator: discessum suum ex his terris ad patrem coelestem gaudii potius & laetitiae, quam doloris & lacrymarum, argumentum amicis suis fore, si vero se amore complecterentur: atque huius moniti hanc statim subiicit rationem: ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι. Caussam igitur haec verba continent, quare CHRISTO abitus ex his terris a suis gratulandus sit. Iudices vero velim omnes esse, qui recta valent ratione, an haec caussa possit esse alia, quam status miseri atque aerumnosi in statum longe gloriosiorem atque feliciorem mutatio. Ergo hoc sibi unice velle sanctissimum Servatorem, certus sum: *Non est, cur aegre meam ad patrem profectionem feratis: pater enim in longe maiori gloria & felicitate constitutus est, atque ego nunc sum; cuius ego gloriae paternae, hinc ablatus, compos ac particeps ero.* Neque verbum μείζων hanc interpretationem repudiat. Nam qui vel leviter Graecis litteris tincti sunt, illi non ignorant, verbum hoc, si translate adhibeatur, non modo praestantiam naturae aut dignitatis, sed etiam gloriae, splendoris & felicitatis indicare posse. Video, PETAVIVM *loc. cit. §. XII. p. 73. 74.* principes sententiae huius CALVINVM & BEZAM facere: sed is ipse tamen aut male horum virorum opinionem expressit, aut studio *haereticos*, quos vocat, reprehendendi turpiter sese abduci passus est, quum scriberet, recidere hanc explicationem in eam veterum doctorum opinionem, qui dictum CHRISTI de humana eius natura tali sunt accipiendum esse. Multum certe discriminis interest inter eos, qui CHRISTVM patre minorem esse sciscunt, respectu ad humanam eius naturam habito, & eos, qui patrem ideo maiorem CHRISTO vocari asseverant, quia pater tum temporis Servatore nostro gloria & felicitate superior erat. Ex nostris vir clar. HENR. BENED. STARCKIVS in *notis selectis ad difficiliora N. T. loca, Lipsiae 1724. 4.* editis, *p. 109.* teste IO. CHRISTOPH. WOLFIO *in Curis philol. ad N. T. p. 946.* ab hac opinione non alienus est. Quamquam tam facilis & plana haec est expositio, ut multos esse nil dubitem, quibus ea in mentem venerit: quorum nunc congerere suffragia tempus prohibet. Igitur de reliquarum loci huius explicationum dignitate qui iudicare volent, illi hoc regulae instar adsciscant: Quaecumque enarratio caussam reddit aut nullam, aut infirmam, quare CHRISTO reditus in coelum gratulandus sit, ea repudiari debet. Ad quam normam si Arianorum, aut ipsa veterum doctorum, cui pretii nonnihil hic statuit CVDWORTHVS, sententia expendatur, confestim utriusque apparebit levitas. Quaenam enim haec foret ratiocinatio? Gaudete de meo ad patrem abitu: nam ego patre natura, gradu, ordine, dignitate multo sum inferior? Valeat Platonicus ille Christianus, qui hic loqui fingitur, si, praeter hoc dictum, ex sacris litteris ad confirmandam opinionem suam nihil afferre queat.

(84) *Hilarius)* Verum est, haec verba legi apud HILARIVM *Libro de Synodis seu de fide Orientalium p. 1178. & 1182. Opp. ed. Bened.* Nec tamen ea sunt HILARII, sed decreta concilii Sirmiensis A. 357. contra Photinum habiti, Latine ex Graeco versa, quae illustrantur ab HILARIO. Priora verba *tertium* faciunt concilii huius *canonem*, posteriora pars sunt *canonis XVIII.* Vid. IO. HARDVINI *Concilia Tom. I. p. 702. 703. 704.* Sed quum HILARIVS tamen has Sirmiensis concilii leges approbet, recte sententia earum antistiti huic attribuitur. In utroque canone valde incaute ne quid dicam gravius, Sirmienses illi Patres loquuntur, atque de gloria & maiestate Servatoris nostri verbis saltim detrahunt.

(85) *Agnoscimus)* Ex hoc ATHANASII loco parum capient praesidii, qui ATHANASIVM multum posuisse inter patrem filiumque discriminis & dissimili-

mus. Quid docet aliud, quando hoc DIONYSII ALEXANDRINI effatum laudat & P.565. (Lib. de sentent. Dionysii contra Arian. T. I.) comprobat: ὁ δέ γε θεὸς αἰώνιόν ἐστι φῶς, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε λῆξόν ποτε. οὐκοῦν αἰώνιον πρόσκειται καὶ σύνεστιν αὐτῷ τὸ ἀπαύγασμα, ἄναρχον καὶ ἀειγενὲς προφαινόμενον αὐτοῦ. *Deus autem aeterna lux est, quae numquam incepit, nec umquam desinet. Quapropter & aeternus assidet illi & coadest splendor, nullo initio incohoatus, semper genitus, & ex ipso promicans.* Quod si enim Dei filius, quemadmodum solis splendor, ἀειγενὴς est, seu perpetuo generatur, consentaneum est, ut eumdem naturaliter ex patre pendere, eiusque dissimilem quodammodo esse, largiamur. Ad hoc efficiendum maior etiam vis est in reliquis DIONYSII ALEXANDRINI comparationibus, quibus patris filiique discrimen & naturam explicat, ab ATHANASIO pariter confirmatis & approbatis. Similes vult esse DIONYSIVS patrem ac filium fonti ac rivo, trunco & ramo, aquae ac vapori. Sic enim decet legere (86) ὕδατος, non vero πνεύματος; quod ex *Libro* apparet ATHANASII *de Synodo Nicaena*, quo filium ex substantia seu essentia patris ita esse pro- P. 274. (T. I. Opp.) creatum tuetur, ὡς τοῦ φωτὸς ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμὶς, *ut a luce iubar, ut ex aqua vaporem*, addens: οὔτε γὰρ τὸ ἀπαύγασμα, οὔτε ἡ ἀτμὶς αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐστὶν, ἢ αὐτὸς ὁ ἥλιος, οὔτε ἀλλότριον, ἀλλὰ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας. *Neque enim vapor id ipsum est, quod aqua, neque iubar id ipsum, quod sol, sed non alienum tamen, verum ut profluentem eum esse dicas patris substantiae, idque ita, ut interim substantia illa patris divisionem non patiatur.* His omnibus similitudinibus, a fonte & rivo, trunco & ramo, aqua & vapore, ductis, ecquis tam iners est, quin statim intelligat, dissimilitudinem aliquam & disiunctionem dignitatis, quemadmodum illa notissima comparatione, quae a sole & splendore eius sumitur, significari? Neque ullum dubium est, quin eas ita voluerit accipi DIONYSIVS. Nam, quod (87) PHOTIVS memoriae prodidit, alteram personam potentia & gloria inferio-

dissimilitudinia, perhibent. Docent nos, qui de interpretandi ratione exposuerunt, comparationea ab auctoribus adhibitas non esse latius, atque propositum eorum postulat, extendendas. quae regula si ad hunc accommodetur locum, omnem ille erroris suspicionem amittet. Disputat ATHANASIVS adversus eos, qui tres a Christianis recte sentientibua induci Deos criminabantur: quibua quidem inter alia similitudinem opponit istam, cuius res hic agitur: ex qua quippe affirmat patere, omni hanc accusationem fundamento carere. Igitur nil, nisi hoc, ista comparatione vult docere, turpiter falli, qui tres Christianorum personas totidem clamarent Deos esse, minime vero, ea quid patris inter & filii naturam intersit, declarare. His egredi limitibus eos, qui ATHANASII sententiam explanant, ius fasque non patitur, nisi in tritum aliud peccare velint Criticorum praeceptum, quod *tertium*, ut vocant, comparationis in omni similitudine attendere iubet.

(86) Ὕδατος) Locus, quem hic emendat vir eruditissimus, ATHANASII hic est ex *Libro de sententia Dionysii p. 565. T. I. Opp.* Καὶ τὰ παραδείγματα δὲ τῆς πηγῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῆς ῥίζης, καὶ τοῦ βλαστοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τῆς ἀτμίδος καταισχύνει τοὺς Χριστομάχους, τἀναντία θρυλλοῦντας κατ' αὐτοῦ. *Nam exempla de fonte, de fluvio, de radice, de germine, & de spiritu & vapore pudefaciunt Christi hostes, contrarios de illo* (Dionysio) *rumusculos spargentes*. Extrusum vult ex hoc loco verbum πνεύματος CVDWORTHVS, & receptum e contrario nomen ὕδατος. Ego vero nihil esse mutandum opinor. Namque inter comparationes DIONYSII, quibus dogma de Triade divina patrisque generationem ex filio declarare solebat, una etiam a *spiritu oris* seu πνεύματι & *vapore*, quem oris spiritus gignit, ducta erat. Legantur, velim, & expendantur sequentia DIONYSII verba, quae rem manifestam faciunt. Servavit ea ATHANASIVS *de sententia Dionysii Tom. I. Opp. p. 560.* Φωτὸς μὲν ὢν ὄντος τοῦ θεοῦ, ὁ Χριστός ἐστιν ἀπαύγασμα· ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ δὲ ὄντος, (πνεῦμα γὰρ, φησὶν, ὁ θεὸς) ἀναλόγως πάλιν ὁ Χριστὸς ΑΤΜΙΣ λέγεται. ΑΤΜΙΣ γάρ, φησὶν, ἐστι τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως. *Si Deum lucem voces, filium splendorem esse dices: si spiritum, (spiritus enim, inquit, est Deus) filium rursus vaporem appellabis. Est enim, ut inquit ille, vapor virtutis Dei.* Quam curate haec a DIONYSIO sint dicta, nunc quidem ut exquiramus, necesse non est: satis est, constare ex illis, emendationis nullius ATHANASII locum indigere. Etenim ut in illo dicto ATHANASII, ita & in his DIONYSII verbis πνεῦμα & ἀτμὶς coniunguntur, neque secus ac caussa & effectus inde manans considerantur. Ceterum & hoc fugere non poterat eximium virum, esse in antiquis doctoribus, qui generationem filii Dei cum verborum nostrorum generatione conferunt, Deique verbum spiritu Dei non aliter prolatum esse dicunt, quam nostri oris spiritu voces nostrae procreantur. LACTANTIVS *divinar. Instit. Lib. IV. Cap. VIII. p. 426. Deus procedentem de ore suo VOCALEM SPIRITVM, quem non utero, sed mente conceperat, inexcogitabili quadam maiestatis suae virtute ac potentia in effigiem, quae proprie sensu ac sapientia vigeat, comprehendit.* Et interiectis nonnullis: *Quod si quis miratur, ex Deo Deum PROLATIONE VOCIS AC SPIRITVS potuisse generari, si sacras voces prophetarum cognoverit, desinet profecto mirari.* Tanto minus vocabulum πνεύματος apud ATHANASIVM offendere debebat virum doctissimum.

(87) *Photius)* Nusquam, quod equidem meminerim, PHOTIVS accusat DIONYSIVM de vitiato Christianorum de tribus in Deo personis dogmate. At refert ex STEPH. GOBARO PHOTIVS *Biblioth. Cod. CXXXII. p. 901.* non nimis benigne de DIONYSIO sensisse BASILIVM M. ATHANASIVM contra dogmata eius plane probasse. Loquutiones certe ac dicendi formas parum concinnas & ad mysterium Trinitatis illustrandum nulla ratione aptas, quum Sabellianos reprimeret, magnus ille DIONYSIVS adhibuit. Ex quo quidem evenit,

inferiorem esse prima, credidit: quae & ante eum ORIGENI fuit opinio. Et utriusque tamen testimoniis secure ATHANASIVS utitur, nec ullam auctoribus inurit notam aut maculam. Quamobrem, quod ATHANASIVS ceterique doctores recte de rebus divinis sentientes, qui contra Arianos dimicarunt, omnium trium personarum summam similitudinem tantopere inculcant, id ideo fecisse putandum est eos, ut Arianorum dogmata refellerent. ARIVS filium ita pronuntiabat patris esse dissimilem, ut cum ἑτεροούσιον diceret, seu diversae prorsus a patre essentiae, patremque Deum, filium vero rem creatam esse, decerneret. Cui ut modum statuerent impietati, reliqui doctores filium disputabant esse patri hactenus similem, ut illi esset ὁμοούσιος, seu eiusdem essentiae, id est, Deus, non res facta aut creata. Haec autem similitudo & aequalitas non omnem inter patrem & filium differentiam ac disiunctionem dignitatis tollit. Salva manere potest illa paritas, & PETAVII tamen disiungendi formulae, *hic Deus* & *haec persona* suo pariter loco (88) stare.

Haec

evenit, ut non olim modo varias sustinuerit criminationes, sed etiam hodie multis egregiis viris indigna Deo verba profudisse videatur. Vid. PETR. DAN. HVETIVS in *Origenianis Lib. II. Cap. II. Qu. II. §. X. XXV.* Verum adversariorum obtrectatione prudentior factus DIONYSIVS, cum singulari *Apologia* istas accusationes diluit, tum longe maiori verecundia & castitate de divinis personis sub vitae exitum disseruit.

(88) *Stare)* Non nostrum est tueri omnia, quae vetusti Christianorum doctores in explicando de tribus in Deo personis dogmate excidere sibi passi sunt: in quibus multa esse confiteor, quae ab exacta Theologorum & sacrarum litterarum regula dissident, nec severi iudicis examen ferunt. Comparationes praesertim eorum a rebus humanis & naturalibus ductae, ne illis quidem exceptis, quibus uti consuevit ATHANASIVS, animos & aures eorum non mediocriter feriunt, qui recto res divinas pretio aestimant, Deumque negant ex caducis & miseris mortalium negotiis metiendum esse. Sed nec tamen illis comitem me praebeo, qui vehementius similitudines istas & imagines premunt, &, quod vir doctissimus hic facit, satis in illis virtutis esse opinantur ad ostendendum, quantum illi generi faverint antiqui Christianorum doctores, quod patris filiique ac Spiritus sancti naturas dignitate atque gradu discrepare arbitratur. Hoc autem ne faciam, isthuc me primum commovet, quod ipsae similitudines illae, quarum ope CVDWORTHVS effici posse spetat, filium patre, Spiritum S. vero patre ac filio multo minorem a DIONYSIO & ATHANASIO fuisse habitum, si acrius & invidiosius expendantur, in suspicionem Sabellianismi doctores hos inducere possunt: a quo tamen vitio nemo nescit eos quam longissime remotos fuisse. Nam sol, splendor solis, & radiatum, quod solem cingit, lumen quid sunt aliud, quam unus idemque sol, diverso modo oculos nostros feriens: neque aquam & vaporem ex aqua natum aliud quid distinguit, quam exsistendi modus. Idem prope de fonte ac rivo inde profluente dixerim. Igitur quicumque has comparationes firma esse argumenta negant, quibus Sabellianismi possint postulari veteres ecclesiae doctores, his confitendum quoque est, neminem illis in universum uti posse ad veram eorum, a quibus usurpatae sunt, de Triade divina sententiam indagandam. Deinde hoc etiam facit, ut benignius similitudines istas accipiendas esse putem, quam primus adspectus postulare videtur, quod saepenumero auctores earum monent, multum esse in illis dissimilitudinis, neque res humanas & spectabiles suppeditare aliquid tam perfectum, ut divinae naturae germana esse imago possit. Multi mihi sunt huius argumenti loci apud auctores antiquos observati: ex quibus aliquos hic apponere non molestum erit, ut habeant illi, quo sese curent, qui hodie tam audacter ex Patrum similitudinibus gravissimarum accusationum materiam colligunt. Familiam ducat insignis COSMAE, quem INDICOPLEVSTEN vocant, locus, quo omnes Trinitatis comparationes parum esse Deo dignas tradit, ne illis quidem demtis, quibus Apostoli mysterium hoc illustrarunt. Postquam nimirum ipse similitudines aliquot attulerat *Topograph. Christianae Lib. V. p. 258. Tom. II. Collect. novae Patr. Graecor. a Bernh. Montfauconio curatae*, ita pergit disserere: Ἐχρήσαντο δὲ καί τινες πατέρες παραδείγματι σωματικωτέρῳ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος· οἱ μὲν ὡς ἀπὸ ἀενάου πηγῆς τοὺς ἐξ αὐτῆς δύο ποταμοὺς προχεομένους· οἱ δὲ δένδρῳ, ὡς ῥίζῃ, τοῖς κλάδοις, καὶ καρπῷ· πάντες δὲ, εἴτε ἀπόστολοι, εἴτε πατέρες, ὡς ἄνθρωποι, σωματικώτερον ἐκ τοῦ πνεύματος ἐμπνευσθέντες ἐξεῖπον, ὡς ἐν παραδείγμασι, λειπόμενα μέντοι πάνυ τῆς θείας οὐσίας. ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ καταστάσει, ὡς πνευματικοὶ ἀνιστάμενοι, τότε ἀκριβέστεροι γινόμεθα περὶ Θεοῦ. *Quidam vero patres aliis ad corporeum morem propius accedentibus exemplis sunt usi circa sanctam Trinitatem: alii quidem quasi ex perenni fonte promanantes duos fluvios esse aiunt: alii arbori ex radice, ramis & fructu constanti ipsos comparant: omnes autem, sive apostoli, sive patres, utpote homines, corporeo more, afflante Spiritu Sancto, loquuti sunt, exemplis usi divina substantia longe inferioribus. In futuro autem statu, quia spirituales resurgemus, accuratiorem Dei notitiam obtinebimus.* Hunc sequatur HILARIVS, qui cum hoc nos docet, humanas comparationes parum gloriae ac maiestati divinae respondere, tum veritatis corruptores significat coegisse fere doctores Christianos, ut eiusmodi adhiberent adumbrationes, *Lib. VII. de Trinitate §. XXVIII. p. 935.* *Admonuisse, inquit, nos in exordio sermonis nostri, meminimus, HVMANAS COMPARATIONES divinis non satisfacere exemplis: tamen pro parte intelligentiae nostrae sensum formis corporalibus erudiri.* Postea, quum nonnullas eiusmodi comparationum proposuisset, sic pergit *§. XXX. p. 937. Haec - - ad intelligentiam fidei tantum comparata sint, non etiam ad Dei dignitatem, ut nos potius intelligentiam invisibilium ex corporalibus sumeremus, non utique ut aliquid naturae Dei satisfaceret comparationis exemplum, - - sed quia simpliciorum fidem furor haereticus turbaret, ut id de Deo credi non oporteret, quod difficile,*

nisi

Haec si ita sunt, nescio, an tanta sit, quantam volunt plurimi, inter Platonicos sobrie & ex praecepto magistri sui philosophantes, & antiquos Christianorum doctores, in quibus nulla hodie erroris labes haeret, dissensio de Trinitate divina. Verum habebit tamen Platonicus noster Christianus, quae his iungat, alia. Ne ipsas quidem pugnabit Platonicae philosophiae leges requirere, ut amatores eius aut arctius coniungant, aut latius disiungant divinitatis personas, quam vel ipsi fecerunt illi ex Christianis, quibus nihil umquam fuit olim in tuenda saniori doctrina severius & constantius. Ex praeceptis pletorumque Platonicorum principis personae notam, qua secernatur a reliquis, *infinitam* esse *bonitatem*, secundae *infinitam sapientiam*, tertiae *infinitum amorem & potentiam:* neque eas notas spectari, tamquam qualitates aut virtutes, sed ut res vere consistentes: Hae si serventur ac retineantur notae, tum hoc longe intellectu facilius fore, omnes tres personas unum tantum eumdemque Deum vere constituere, atque illud, quomodo fieri possit, ut altera persona certa ratione minor & inferior sit (89) altera. Accedit huc aliorum Platonicorum dogma, quod ex PORPHYRIO refert

nisi per corpoream comparationem, posset intelligi. Tertium ponam CYRILLVM Alexandrinum, qui de generatione divina & tribus in Deo personis verba faciens, hoc inter alia modo disserit *Lib. VIII. adv. Iulian. p. 264. 265.* Μικρὰ μὲν λίαν τῶν παραδειγμάτων ἡ παράθεσις· ἱκανὴ δ' ἂν ὅμως ἀναβιβάσαι τὸν νοῦν εἰς τὰ ἐπέκεινα λόγου τοῦ καθ' ἡμᾶς. ἐπειδὴ γάρ, εἴ τι παρῆκται, πρὸς γένεσιν τὴν τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας ὑποκάθηται δόξαν, καὶ οὐδὲν ἔστιν ὁλοτρόπως προσεοικὸς αὐτῇ καὶ ἀπαραλλάκτως ἔχον. ταύτῃ τοι καὶ μάλα εἰκότως τὴν ἐκ τῶν παραδειγμάτων ἐρανιζόμεθα, ἐκ πολλῶν ἕν τι καὶ μόλις βραχὺ συναγόμενοι, εἰς ἀμυδρὰν καὶ μετρίαν τῶν ζητουμένων παράτασιν. *Et valde quidem exiles sunt, quae proponuntur, comparationes* (Trinitatis)*: verumtamen eiusmodi sunt, ut mentem ad ea, quae rationem nostram superant, evehere possint. Quum enim, quodcumque productum est, longe infra supremae omnium substantiae gloriam sit positum, nihilque plane sit ei assimile, aut prorsus aequale, idcirco non abs re comparationum usum emendicamus, unum quid e multis & valde exile colligentes ad obscuram & mediocrem rerum, quae quaeruntur, demonstrationem.* AVGVSTINVM in imaginibus divinae Triadis excogitandis iusto fuisse liberiorem vel audaciorem, multi, nec sine omni ratione, conqueruntur. Sed is ipse tamen variis in locis parum comparationibus suis tribuit; quod vel haec eius verba docebunt ex *Lib. contra sermon. Arianor. Cap. XVI. Tom. VIII. Opp. p. 450. Quatenus sint autem ista similia, & rursus quantum dissimilia illi incommutabili Trinitati, quae Deus est, longum est enucleatissime disputare. Sed ideo tantum hoc commemorandum putavi, ut etiam de ipsa creatura aliquid adhiberem: unde isti, si possunt, intelligant, quam non sit absurdum, quod de patre, filio, & spiritu sancto dicimus, inseparabilia fieri ab omnibus opera.* Vltimus testium IO. DAMASCENVS sit *de fide orthodoxa Lib. I. p. 137. Tom. I. Opp.* Ἀδύνατον γὰρ εὑρεθῆναι ἐν τῇ κτίσει εἰκόνα ἀπαραλλάκτως ἐν ἑαυτῇ τὸν τρόπον τῆς ἁγίας Τριάδος παραδεικνύουσαν· τὸ γὰρ κτιστόν, καὶ σύνθετον, καὶ ῥευστόν, καὶ τρεπτόν, καὶ περιγραπτόν, καὶ σχῆμα ἔχον, καὶ φθαρτὸν πῶς σαφῶς δηλώσει τὴν πάντων τούτων ἀπηλλαγμένην ὑπερούσιον θείαν οὐσίαν; *Neque enim fieri potest, ut in rebus creatis imago ulla aut similitudo reperiatur, quae sanctae Trinitatis modum in se ipsa citra ullam dissimilitudinis notam repraesentet. Quod enim creatum & compositum, & caducum, & mutabile, & circumscriptum, & figura praeditum, & corruptibile est, quo tandem modo superessentialem essentiam divinam, ab his omnibus liberam, aperte declarabit?* Multo plures eiusdem generis loci ex veterum ecclesiae doctorum, qui superstites sunt, libris, si res ita poscat, proferri possunt. Qui vero tam sobrie ac sapienter de comparationum suarum natura & usu censuerunt, illi, non intelligo, quo iure a multis tot gravissimorum insimulentur errorum non alia de caussa, quam quod similitudines, quibus mysterium divinae Triados illustrant, non satis concinnae sunt, neque tantae rei dignitatem ac maiestatem omnino exprimunt.

(89) *Altera)* Brevius hic loquitur & obscurius, quam vellem, vir doctissimus. Potuissem pluribus verbis, id quod saepius factum esse non diffiteor, sententiam eius enarrare: sed metui, ne vim inferrem cogitatis eius, aut meos sensus potius, quam ipsius, explicarem, si hoc facerem. Itaque in ipsa versione malui pressius, quam alias, verba sequi Anglica, lectoribusque aliquem coniiciendi & divinandi locum relinquere, quam in reprehensionem eorum incurrere, qui, si res agatur retrusa & momenti non exigui, ipsa auctoris verba praecipiunt ab interprete retinenda esse. Hic autem liberum mihi erit, quid sentiam de mente auctoris, exponere: qua in re si forte pecco, in obscuritate eius satis mihi excusationis erit. Principis personae nota ex Platonicorum sententia, CVDWORTHO auctore, *bonitas* est, alterius *sapientia*, tertiae *amor & potentia*. Hanc ille doctrinam putat multum conferre ad convenientiam Christianorum & Platonicorum in dogmate de divinae Triade ostendendam. Inde enim commode intelligi, quomodo tres numero personae unum tamen Deum constituant: difficulter vero inde apparere, alteram personam altera inferiorem ac minorem esse. Nempe *bonitas*, *sapientia* & *amor* quemadmodum unam efficiant naturam, si vel animam nostram intueamur, facile comprehendimus: at cur bonitas sapientia, aut sapientia sit amore inferior, quidve tria haec disiungat ita & segreget, ut alterum subiiciatur alteri, hoc non aeque planum ac apertum est accurate meditantibus. Igitur ex doctrina Platonicorum, modo recte percipiatur, egregie unitatem essentiae divinae in tribus personis elucere, vir doctus vult, *subordinationis* vel subiectionis alicuius momenti vestigium paene nullum in ea deprehendi, sicut inter tres virtutes & perfectiones illas, quas diximus, nulla aut exigua differentia conspicitur. Haec CVDWORTHI est, nisi vehementer erro, sententia, quam iusto proposuit obscurius. Assumam ego omnia, quae in fundamentis huius opinionis posuit, id est, sensisse ita familiam Platonicam, ut sensisse hoc in loco dicitur, concedam: largiar quoque, facilius a nobis

fert AVGVSTINVS, quamvis sibi vim illius perspectam haud esse profiteatur: Tertiam hypostasin rem esse quamdam inter primam & secundam interiectam seu *mediam*. A quo dogmate nec PROCLVM video fuisse alienum, qui tertiam similiter personam aliquoties *μέσην δύναμιν*, *mediam potentiam*, & *σχέσιν ἀμφοῖν*, *relationem*, *quae inter primam & secundam personam intercedit*, appellat. Nihil vero aptius hoc reperiri potest ad nonnullorum ex Christianis doctoribus opinionem, qui tertiam personam copulam veluti quamdam esse putant, quae patrem iungat & filium, istumque amorem, quo se pater atque filius mutuo (90) complectuntur. Quare hoc si obtineat Platonicorum scitum, non nobis concipi, quomodo tres virtutes unam naturam conficiant, quam intelligi, quo discrimine virtutes hae secretae sint: de reipsa tantum dispiciam. Puto vero, illud ipsum, quod CVDWORTHVS addit, tria ista nomina, *bonitas*, *amor*, *sapientia*, non trium esse virtutum aut qualitatum nomina, sed trium personarum & naturarum vere consistentium, omnem subtilioris huius argumentationis dignitatem evertere. Etenim, si tria illa vocabula tres indicarent modos, aut tres notiones & perfectiones, bene se haberet CVDWORTHI ratiocinatio, nec esset certe, cur conqueremur, dogma hoc de Deo uno & trino infinitis tenebris circumseptum esse: nec enim quisquam est, qui nesciat, rem unam & naturam cum varia ratione spectari, eum multis perfectionibus praeditam esse posse. Ita vero de universo trium personarum discrimine actum foret, nec plus esset inter tres divinae naturae personas differentiae, quam inter tres unius animae facultates, aut inter tres agendi modos. Vicissent igitur Sabelliani, qui vocantur: nec dubito, quin ipsi Sociniani ac Iudaei libenter hanc Trinitatem recepturi essent. At si *bonitas*, *sapientia* & *amor* trium sunt personarum vocabula, nescio, quidnam nobis haec nomina emolumenti & adiumenti afferant ad divinam Trinitatem clarius intelligendam. Nam quod aliis vocabulis res quaedam abstrusa exprimitur, id naturam eius haud mutat: nec idcirco, si loco vocabulorum *pater*, *filius* & *Spiritus S.* nomina *bonitas*, *amor*, *sapientia* eadem notione usurpentur, clarius intelligitur, quomodo tria in Deo unum sint, atque antea intellectum erat. Idem dixerim de omnibus illis, qui divinae Trinitatis imagines in anima nostra seu in facultatibus eius post AVGVSTINVM *Lib. XIV. de Trinit. Cap. VIII. Tom. IX. Opp. p. 675. s.* invenisse sibi visi sunt. Quod si vocabula *memoria*, *intelligentia* & *amor*, quibus AVGVSTINVS & innumerabiles post eum alii hac in re sunt usi, eamdem servant in hoc negotio potestatem, quam habent, quum ad nostram applicantur animam, melius quidem perspicimus, quid sit Deus unus & trinus, at simul totum mysterium amittimus. Novam vero si accipiant ea nomina potestatem, naturasque designent vere consistentes, ad pristinas revertimur difficultates, nec lucrati sumus aliquid ex ista imagine, quum nominum mutatio in rem ipsam nihil mutationis inferre valeat. Quae quum ita sint, Platonicus CVDWORTHI Christianus ancipiti premetur hic periculo. Si nomina *bonitas*, *amor*, *sapientia* qualitatum & perfectionum esse confitebitur signa, toto genere discrepabit Platonicorum Trinitas a Christiana Trinitate: sin vero personas his nominibus indicari statuet, quidnam, quaeso, nacti sumus ad ea impedimenta tollenda, quae nos & Platonicos segregant? Clariorne ideo erit unitas in Trinitate? Desinetne idcirco *subordinatio* personarum in Trinitate Platonica, quia nomina rerum, inter quas dissimilitudinem dignitatis non facile reperias, personis illis attribuuntur? Inter *regem*, *filium regis* & utriusque *administrum* ingens est disparitas & differentia: sed abiiciamus haec nomina, atque in eorum locum haec tria substituamus vocabula: *dominus*, *moderator*, *magistratus*: num haec nominum mutatio efficiet, ut personae ipsae pares inter se ac aequales sint, quae antea non mediocri disiunctae fuerant intervallo?

(90) *Complectuntur)* Placet ipsa verba AVGVSTINI, quo melius intelligantur, quae hic dicta sunt, describere: *Quae* (Porphyrius) *dicat esse principia, tamquam Platonicus, novimus. Dicit enim Deum patrem & Deum filium, quem Graece appellat paternum intellectum vel paternam mentem. De Spiritu autem sancto aut nihil, aut non aperte aliquid dicit: quamvis, quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, sicut Plotinus, ubi de tribus principalibus substantiis disputat, animae naturam etiam iste vellet intelligi, non utique diceret horum medium, id est, patris & filii medium. Postponit quippe Plotinus animae naturam paterno intellectui: iste autem, quum dicit medium, non postponit, sed interponit.* Parum mihi providus, haec quum scriberet, fuisse videtur S. AVGVSTINVS. Etenim ita rationem subducit: Quodcumque medium est inter binas quasdam naturas, id non potest illis subiectum esse aut ordine inferius. Quum itaque PORPHYRIVS illam naturam, quam patri addit & filio, *mediam* appellet, fieri nullo modo potest, ut ea natura, quam *mentem* & *tertiam hypostasin* PLOTINVS vocat, eadem sit, quae PLOTINI *media*. Differt ergo Theologia PLOTINI & PORPHYRII. Fingit hic sibi temere difficultates vir egregius, neque secum recordatur, nil repugnare, quo minus aliquid simul *medium* inter res binas sit, & ordine tamen *tertium*. *Mirum* scilicet seu *medium* duplici modo aliquid dicitur, aut *naturae* habita ratione, aut vero *ordinis*. Quaecumque ex binis naturis conflata sunt veluti & composita, aut ex duplici genere habent aliquid, illa *media* dicuntur nonnunquam: quo sensu si vocabulum *medius* adhibeatur, idem est, quod *mixtus*. CICERO *de optimo genere orator. Cap. I. p. 822. Tom. II. Opp.* *Oratorum si quis ita numeret plura genera, ut alios grandes, — alios tenues, alios eis interiectos & tamquam MEDIOS putet.* Hic *medii oratores* illi sunt, qui ex copia & tenuitate concreti quasi sunt. At illi quoque *medii* dicuntur, qui secundum inter duo quaedam locum tenent & occupant. Non est vero necesse, ut illud, quod superiori modo, ratione nimirum *naturae* habita, *medium* est, respectu quoque ad *ordinem* habito, *medium* sit. Numerus ternarius, ut exemplum afferam, ad hanc rem in primis accommodatum, *medius* est, si naturam spectemus, inter unitatem & nu-

non tam descensum quemdam in Trinitate fas erit animo concipere, quam orbem atque circulum. Igitur his fretus omnibus Platonicus noster CHRISTO deditus, sic rationem concludet: Platonicos quidem nonnullos iuniores doctrinam de Trinitate turpiter adulterasse ac commaculasse: attamen aut inter eam, quae vere PLATONIS fuit, hac de re sententiam, si modo recte intelligatur, & Christianorum disciplinam multo esse levius, quam videatur plerisque, discrimen, aut vero exigua, ut omnis inter utramque doctrinam tollatur differentia, correctione ac emendatione opus esse.

Ergo constat, germanos PLATONIS sectatores tres divinitatis, quam profitebantur, personas non modo omnes pro Deo, sed etiam pro uno Deo, aut *μιᾷ θεότητι*, *una integra divinitate* habuisse: per quam sententiam licuit illis etiam praecipere, totam divinitatem unam numero & singularem essentiam habere. Interim confitendum est, nusquam genus hoc dixisse, tres hypostases rem unam numero & eamdem esse, neque singulas distinctis propriisque essentiis esse praeditas. Verebantur enim, ne, si hoc affirmarent, reapse concederent, non esse tres hypostases, sed unam tantum, eaque ratione suam ipsimet doctrinam funditus everterent aut labefactarent. Quamquam ne hic quidem deerunt Christiano PLATONIS studioso, quibus existimationem magistri sui defendat. Antiquos dicet Christianorum doctores, qui veritati coelesti rectissime ab omnibus consuluisse putantur, in hac generatim sententia versatos esse: *Essentiam* seu *substantiam* divinitatis, quae tribus omnibus personis communis est, efficitque, ut singulae Deus sint, non esse singularem quamdam aut uni rei propriam, sed communem tantum & universalem *essentiam seu substantiam*. Vocabulum enim *substantia* eadem adhibuerunt illi notione, qua verbum valet *essentia*, atque *universalibus* imposuerunt, quemadmodum Peripatetici solent, qui hominem aut animal generatim spectatum *substantiam secundam* appellant. Hoc autem ex eo intelligitur, quod hi doctores, qui pro sana de Trinitate doctrina acriter propugnant, vulgo sic distinguere soleut in hoc certamine inter *οὐσίαν* seu *essentiam* aut *substantiam* divinitatis, & inter *ὑπόστασιν* seu *personas* eius, ut *hypostasin* seu *personam* statuant esse proprium, singulare & circumscriptum aliquid, *essentiam* vero

ro

& numerum binarium, quoniam ex *monade* & *dyade* compositus est: verum ordo si consideretur huius numeri, non medium, sed tertium tenet locum. Aliud CICERO suppeditat exemplum; utpote qui *Paeona*, qui numerus oratorum ex *Iambo* & *Trochaeo* conflatus est, & *medium* inter *Iambum* & *Trochaeum*, & simul tamen, gradu nimirum ac ordine, *tertium* vocat, *Oratore Cap. LVII. p. 744. Tom. II. Opp. Ita Paeona probat* (Ephorus), *eoque ait uti omnes, sed ipsos non sentire, quum utantur, esse autem TERTIVM ac MEDIVM inter illos.* Platonici, qui tertiam hypostasin *medium* aliquid seu *μέσην δύναμιν* inter primam & secundam hypostasin appellant, superiori significatione vocabulum hoc usurpant, idque sibi volunt unice, tertiam personam ex binis superioribus permistam esse veluti, atque utrique aliquid debere. Scilicet primam hypostasin perfectissimam volunt esse *monada*, alteram, quam rationem seu sapientiam nominant, *multitudinem* quamdam complecti; tertiam vero existimant ex unitate ac multitudine certo modo contextam ac concretam esse. In prima hypostasi *bonitatem* collocant infinitam, in altera *sapientiam* interminatam; tertiam personam ex utraque superiori cum bonitatis, tum sapientiae haurire copiam, arbitrantur. Qui PLOTINI *de tribus hypostasibus* libellum attentus legerit, is hoc ita sese habere nihil dubitabit: nam PLOTINVS & tertiam hypostasin *unum* esse aliquid *Cap. II. p. 483.* decernit, & alias esse eam *numerum* seu *multitudinem* sciscit. Vid. *Cap. III. VI. p. 484. 487.* Conferri quoque velim PROCLI *Theologiam Platonicam Lib. III. Cap. XI. p. 135. s.* ubi copiose ac subtiliter de universa hacce re disserit, tertiamque personam *μέσον* seu *mediam* esse inter id, quod *ἄπειρον* seu *infinitum*, ac *finitum* est, id est, ex utroque coagmentatum quasi, disputat. Haec vero media natura, quam Platonici tertiae attribuunt hypostasi, non impedit, quo minus eadem tertium in Triade divina locum servet, & utraque superiori minor sit ac inferior. Quae quum ita sese habeant, nec AVGVSTINVM apertum est totam disciplinae Platonicae rationem perspexisse, quum PLOTINVM a PORPHYRIO dissidere sibi persuaderet, eo quod alter mundi animam *mediam naturam*, alter vero *tertiam* appellasset, nec CVDWORTHVM satis diligenter omnia considerasse, quum AVGVSTINVM sequendum sibi esse duceret, & auctoritate eius ad minuendam discrepantiam Trinitatis Platonicae ac Christianae abuteretur. Quod Platonici tertiam hypostasin suam *mediam* dicunt, id vir doctissimus argumento putat esse, tertiam hypostasin ab hoc genere infra primam & secundam hypostasin non esse nimia detrusam, nec idcirco tantam esse, quanta videatur in Triade Platonica subordinationem: contra Platonicorum de tertia hypostasi doctrinam propius ab eorum inter Christianos sententia remotam esse, qui Spiritum S. copulam seu vinculum patris & filii dixerunt esse. Nihil horum scripsisset, credo, vir egregius, si minori exarsisset studio Platonicos cum Christianis in unam familiam cogendi. De illis, qui Spiritum S. copulam dixere patris, commentatur DION. PETAVIVS *Dogm. theolog. Tom. II. Lib. VII. de Trinit. Cap. XII. §. VIII. p. 410. s.* Vellem, qui sic loquuti sunt, plus adhibuissent prudentiae ac cautionis, nec in dogma mentis humanae terminos quam longissime excedens notiones & verba intulissent, quorum exempla divini libri haud suppeditant. At vehementer tamen hi distant ab eorum sententia ex Platonicis, qui *μέσην δύναμιν* tertiam hypostasin suam vocant, summamque tantum trium personarum coniunctionem imagine quadam ex rebus humanis sumta illustrant.

ro seu *substantiam* generale aliquid, commune ac minime definitum. Ita omnes censuisse doctores istos, THEODORETVS auctor est: Κατά γε τὴν τῶν πατέρων διδασκαλίαν, ἣν ἔχει διαφορὰν τὸ κοινὸν ὑπὲρ τὸ ἴδιον, ἢ τὸ γένος ὑπὲρ τὸ εἶδος ἢ τὸ ἄτομον, ταύτην ἔχει Ἡ ΟΥΣΊΑ πρὸς ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΑΣΙΝ. *Secundum doctrinam patrum, quam habet differentiam a proprio commune, vel genus a specie aut individuo, eam habet οὐσία ab ὑποστάσει.* Quorum verborum haec est, ut arbitror, sententia: Essentiam seu substantiam divinitatis, quae communis est universis tribus personis, & per quam quaelibet earum Deus est, antiqui doctores non crediderunt esse singularem aut circumscriptam, verum generalem nec definitam essentiam seu substantiam. Nihilo tamen minus una confitetur THEODORETVS, alios scriptores Graecos hoc minime modo vim vocabulorum οὐσία & ὑπόστασις, *essentia* & *persona*, describere solere, ut illud solis *essentiis* & *substantiis* universalibus, hoc singularibus tantum accommodent & applicent: sed id Christianis tantum doctoribus in explicatione dogmatis de Trinitate divina usitatum fuisse. Neque tamen hi ipsi doctores inficiantur, fas esse, si certamen cum SABELLII discipulis instituendum sit, alio sensu praecipere, quamlibet personam, πρόσωπον, ὑπόστασιν, in Trinitate peculiari sua, propria & singulari essentia gaudere: ideoque commode dici posse, τρεῖς οὐσίας, *tres singulares & peculiares essentias*, non secus ac τρεῖς ὑποστάσεις, seu *tres personas* in Trinitate esse. Nec enim in eiusmodi oratione ὑπόστασιν aliud quid designare, quam *exsistentem* (91) *essentiam*. At ordinis tamen & discriminis caussa opportunum iudicant & necessarium, binorum horum vocabulorum vim ita coërcere ac definire ut singularis & exsistens essentia numquam vocetur *essentia*, verum *hypostasis*, & vicissim vocabulo οὐσία, *essentia* & *substantia*, illa unice generalis ac universalis natura divinitatis exprimatur, quam singulae tres personae aut hypostases divinitatis communem habent. Ad haec roboranda, quae diximus, magnam nobis liceret afferre testimoniorum & dictorum copiam. Illustris est in primis BASILII locus, qui: ὃν ἔχει, inquit, λόγον τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἴδιον, τοῦτον ἔχει ἡ οὐσία πρὸς τὴν ὑπόστασιν. *Quae est ratio communis ad proprium, eamdem habet usia ad hypostasin.* Verum instar omnium ingenua nobis erit PETAVII, quam adiicimus, professio: *In hoc uno Graecorum praesertim omnium iudicia concordant, οὐσίαν, id est, essentiam sive substantiam aut naturam (quam φύσιν vocant) generale esse aliquid & commune ac minime definitum, ὑπόστασιν vero proprium, singulare & circumscriptum, quod ex illo communi & peculiaribus quibusdam notis ac proprietatibus veluti componitur.*

Dial. I. contra haeret. (Tom. II. Opp. p. 197.)

Gregor. Nyssenus adv. Eunomium Lib. XII. (p. 301. Tom. II. Opp.)

Ep. CCCLXIV. (potius Ep. iii CCCXLIX. Tom. II. Opp. p. 1046. Par. 1638.)

De Trinit. Lib. IV. c. VII (§. II. p. 213. Tom. II. Dogm. theol.)

Praeter haec, non paucos certum est veterum doctorum, qui ex eo magnam sibi rectae doctrinae famam collegerunt, quod cum Arianis fortiter congressi sunt, hac etiam imbutos fuisse opinione: Tres personas seu *hypostases* divinae Trinitatis non modo generali praeditas esse & universali divinitatis essentia, quae, quum unaquaeque Deus sit, communis est omnibus, verum etiam tres esse circumscriptas & singulares essentias, uni speciei seu uni divinitatis essentiae ac substantiae subiectas: similiter, ut tres homines, THOMAS, PETRVS & IOANNES, sub unam generalem speciem, hominem nimirum seu *essentiam* humanitatis, referuntur, nec nisi numero inter se differunt. Hinc factum est, ut quidam horum doctorum, (92) ANASTASIVS exempli caussa & CYRILLVS, hanc descriptionem conficerent personae seu ὑποστάσεως in Trinitate: *Persona est essentia cum suis quibusdam proprietatibus ab iis, quae sunt eiusdem speciei, numero differens.* Atque hanc sententiam, ut multos tam ex Graecis, quam Latinis alios praeteream, sigillatim GREGORIVS NYSSENVS, CYRILLVS ALEXANDRINVS, MAXIMVS MARTYR & DAMASCENVS cum aperte complexi sunt, tum diligenter copioseque defenderunt. Quorum verba quoniam a (93) PETAVIO iam in medium allata sunt,

(91) *Essentiam*) Adde eiusdem GREGORII, quem in ora laudavit CVDWORTHVS, *Librum I. adv. Eunomium* in *Appendice Opp. Gregorii Nysseni Paris. 1618. fol. edita p. 97.* Animadverti generatim hic debet, Nicaenos doctores, & qui proxime sunt eos sequuti, vocabula οὐσία & ὑπόστασις promiscue in hoc dogmate de trina divinitate adhibuisse, atque saepenumero miscuisse: idem vero non fecisse illos, qui a concilii Nicaeni aetate paullo sunt remotiores, sed utriusque nominis potestatem ita, ut THEODORETVS fecit, circumscripsisse.

(92) *Anastasius & Cyrillus*) Haec personae definitio legitur in illa ἐκθέσει συντόμῳ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, seu *Expositione compendiaria fidei orthodoxae*, quae sub ANASTASII & CYRILLI nomine exstat, & a viris doctis ex utriusque huius doctoris scriptis conflata esse putatur. Edidit eam princeps THEOD. BEZA: postea in *Tomum XV. Magnae Bibliothecae Patr. ed. Paris. 1645. p. 677.* relata est.

(93) *Petavio*) *Lib. IV. de Trinitate Cap. IX. §. IV. f. Tom. II. Dogm. theol.* Nos de universa hac re, si Deus voluerit, in *Praefatione* disseremus. Neque enim solus CVDWORTHVS aut PETAVIVS doctorum Nicaenorum multis hanc maculam inusserunt, verum post eorum aetatem plures alii, iique nec ingenio nec doctrina minores: quibus quidem resistere, difficillimum videtur plurimis.

sunt, equidem hoc loco repetere nolo. Ab hac igitur qui opinione stabant, hi omnium acerrime pugnabant, tres in divinitate personas, inter se comparatas, ex omni parte ac modo pares esse ac aequales, nec ullam gradu & dignitate ab altera distare. Namque sic rationem subducebant: Sicuti tres homines, quorum unus est pater, alter filius, tertius nepos, non mutuo ex sese pendent, neque certis gradibus, naturae ratione habita, seiuncti sunt, sed numero tantum differunt: ita etiam tres divinitatis personae, pater, filius & Spiritus sanctus, tres circumscriptae sunt naturae, quas una comprehendit ac iungit species, seu una divinitatis essentia: numero itaque tantum distant, ceteroquin summa & perfectissima earum aequalitas est, nec altera sub alteram subiecta est, aut altera minor & inferior altera. Haec illa est, quam toties inculcant *ὁμουσιότης*, *coëssentialitas* aut *consubstantialitas*. Quamobrem, id quod memoratu dignum est, S. CYRILLVS ex his unus, quos iam nominavimus, Theologis id tantum in PLATONIS Trinitate desiderat, quod eiusmodi *ὁμουσιότης* seu *coëssentialitas & consubstantialitas*, in ea minime reperiatur. *Ἐλελοίπει δ' ἂν πρὸς τοῦτο αὐτοῖς οὐδὲν, εἰ τὸν τῆς ὁμουσιότητος λόγον ἐφαρμόττειν ἤθελον ὑποστάσεσι ταῖς τρισὶν, ἵνα καὶ μία νοοῖτο τῆς θεότητος φύσις, τὸ τριχῆδες οὐκ ἔχουσα πρὸς ἑτερότητα φυσικὴν καὶ τό γε δὴ δεῖν ἀλλήλων ἐν μειόσιν ὁρᾶσθαι ὑποστάσεις. Nec ad veritatem illis* (Platonicis) *quidpiam deesset, si consubstantialitatis vocabulum accommodare vellent tribus hypostasibus, ut etiam una intelligeretur natura divinitatis, triplicitate illa carens, qua naturalis inducitur diversitas, & hypostases aliae aliis inferiores apparent.* Ergo si Platonici hoc a se impetrare potuissent, ut CYRILLO sociisque doctrinae eius assentirentur, tres personas Trinitatis tres esse naturas circumscriptas, aequales inter se ac pares, sui denique omnes iuris, ad quas una tamen species seu essentia divinitatis pertineret, quemadmodum PETRVS, PAVLVS & IOANNES sub uno continentur genere, humanae nimirum naturae, quae communis est illis, *ὁμουσιότητα* illam seu consubstantialitatem professi essent, quam hi tuebantur, neque ulla notati fuissent erroris macula. Verum Trinitas Platonica, id quod supra iam ostendimus, alio tamen sensu erat *ὁμούσιος*; ac fortassis ex illis, quae deinceps afferemus, constabit, eadem illam notione *ὁμούσιον* fuisse, qua Nicaeni antistites & ipse ATHANASIVS suam esse voluerunt *coëssentialem*. Nullum igitur dubium est, quin hi doctores, quorum sensa declaramus, tres personas Trinitatis non alia coniungi unitate putaverint, praeterquam ea, quae *speciei* dicitur. Quae sententia quum omnino poscere videretur, ut tres istas personas tres etiam faterentur Deos esse, quemadmodum PETRVS, PAVLVS & IOANNES tres distincti sunt homines, viri doctissimi omnes Dialecticorum copias conscribebant, quarum ope planum facerent, quod PETRVS, PAVLVS & IOANNES tres vulgo dicerentur homines, id reluctante ratione & veritate fieri, serioque exhortabantur homines, ut hanc loquendi rationem missam plane facerent ac repudiarent: tres enim istos, eo quod una esset in omnibus species, una natura, una humanitas, proprie & vere unum tantum esse. Suavem vero Dialecticam! cuius auxilio, si quidem voluissent, aeque facile probare potuissent, quotquot orbis hic terrarum continet homines, eos unum tantum esse hominem, omnesque EPICVRI Deos non multos, sed unum esse Deum. Nolo hic commemorare fusius, ista si obtineat ratio, nullam ullo modo excogitari caussam posse, quare tres tantum eiusmodi naturae sint, ad quas una divinitatis species pertineat, quae numero tantum differant, neque aliud quid sint; quam una eademque res ter repetita, quare non plures sint, quare non trecentae, quare non tria millia, quare denique non totidem, quot naturae ac speciei humanae sunt participes. Mitto hoc: satis est, si moneam, isthuc Trinitatis genus tribus reapse Diis constare, quorum nullus ex altero habet aliquid, aut altero inferior ordine & dignitate est. Quapropter non defuturos esse arbitror, qui veterem & germanam PLATONIS Trinitatem, suis licet vitiis & maculis laborantem, huic tamen, quam S. CYRILLVS, S. GREGORIVS NYSSENVS, & alii quidam doctores, in quibus nullum hodie vestigium male sanae doctrinae reperias, probarunt, Trinitati multum anteponendam, rationisque non minus, quam Christianae religionis, scitis amiciorem esse, iudicent. Utcumque est, id tamen ex his elucet, doctores hosce, quos communis paene consensus omni liberat erroris suspicione, quorum numerus non est exiguus, nullo modo censuisse, tres Trinitatis hypostases eamdem habere singularem & existentem essentiam. E contrario animum, ut crederet, induxerant, personas divinitatis non alia ratione unius eiusdemque divinae essentiae compotes unumque Deum esse, quam qua tres singulares homines unius participes exsistunt humanitatis essentiae, unusque homo sunt. Verum haecce Trinitas quum consequenti tempore non levem infamiam contraheret, atque plurimis videretur tres Deos inducere, aliud in eius locum genus suffectum est doctrinae, quod tres personas divinitatis numero statuit easdem esse, aut omnes decernit una eademque singulari essentia existente

Contra Iulian. Lib. VIII. p. 270.

fistente praeditas esse. Quod tamen dogma nescio an umquam, si ab uno discedas (94) Lateranensi concilio, communibus coetuum Christianorum suffragiis confirmatum & stabilitum sit.

Patres certe Nicaeni, & qui principes Arianis sese opposuerunt erroribus, ne cogitasse quidem videntur de hoc Trinitatis genere. Cui rei demonstrandae multum, ut opinor, primum conducet libera ac ingenua DION. PETAVII, viri rerum olim inter Christianos gestarum peritissimi, confessio: quam propterea huc transferendam esse duxi, quoniam multi sunt, quos nova eiusmodi nomina & auctoritates ipsis vehementius rationibus commovent: *In eo*, inquit, *praecipuam vim collocasse Patres, ut aequalem patri natura excellentiaque filium esse defenderent, citra expressam SINGVLARITATIS mentionem, licet ex eo coniicere. Etenim Nicaeni isti praesules, quibus nemo melius Arianae sectae arcana cognovit, nemo, qua re opprimenda maxime foret, acrius diiudicare potuit, nihil in professionis suae formula spectarunt aliud, nisi ut aequalitatem illam essentiae, dignitatis, aeternitatis adstruerent. Testatur hoc ὁμοουσίου vox ipsa, quae arx quaedam fuit catholici dogmatis. Haec enim aequalitatem potius essentiae, quam SINGVLARITATEM, significat, ut capite quinto docui. Deinde cetera eiusdem modi sunt in illo decreto, ut, quod* nullum umquam fuisse tempus *aiunt*, quo nondum erat, non ex alia hypostasi vel usia, neque ex nihilo esse factum. Haec PETAVIVS: quem sine circuitu fateri videmus, neque Nicaenos antistites, neque antiquissimos Christianorum doctores de *singularitate* illa, quae eamdem numero essentiam tribus personis attribuit, laborasse, sed aequalitatem tantum essentiae asseruisse, seu statuisse, patrem atque filium unius eiusdemque compotes esse communis essentiae divinitatis, id est, naturas esse aeternas, nec creatas. De Trinit. Lib. IV. C. XIII. §. VII. p. 248. T. II. Dogm. theol.

Verum qui sequentia attenderit, is multo magis sese in hanc sentiet impelli sententiam. Principio quotquot cum Arianis conflixerunt doctores recte sentientes, in primis odio sibi esse perspicue testati sunt disciplinam SABELLII. Hic autem docuit, unam esse tantum hypostasin, seu unam singularem & circumscriptam essentiam patris, filii & Spiritus sancti: ex quo quidem cogitur, tres personas tria esse tantum diversa nomina, tres notiones, tres modos unius eiusdemque rei ac naturae. Quam opinionem quot & quanta consequantur absurda, proclive demonstratu est. Nascitur inde primo, generationem filii ex patre nil esse, quam nomen, notionem aut modum generationum, quae in divinitate contingunt, aut clarius, eamdem divinitatem, uno modo spectatam, generasse semet ipsam, alia ratione consideratam. Quod deinde filius seu verbum, non vero pater, humanam induisse carnem, & in cruce pro peccatis hominum cruenta morte obiisse dicitur, id hanc unice vim habebit, logicam notionem quamdam seu modum divinitatis corpore humano vestitum in crucem actum esse, aut vero totam divinitatem sustinuisse supplicium crucis, certo modo atque ratione spectatam. Iam si quis nihilominus contendat, illud, de quo loquimur, Trinitatis genus non ex meris nominibus & notionibus compositum esse, uti Trinitas SABELLII, verum ex distinctis hypostasibus & personis, tum non tres, sed quatuor in Deo hypostases esse, ex hac sententia, concedendum omnino erit. Omnis enim, si antiquorum doctorum sequamur decreta, singularis essentia hypostasis est. Huius vero rei certus ego sum nulli veterum doctorum vel per somnium aliquid in mentem venisse.

Voca-

(94) *Lateranensi)* Concilium sine dubio intelligit *Lateranense IV. generale*, quod auspiciis INNOCENTII III. A. MCCXV. coactum est. Acta exstant apud IO. HARDVINVM *Concilior. Tom. VII. p. 1. s.* Abbas IOACHIMVS tum temporis simile quid eius docuerat, quod paullo ante CVDWORTHVS nonnullos antiquorum Theologorum docuisse refert: *unitatem* nimirum *essentiae trium personarum veram esse, simplicem ac realem*, negaverat; contra *unitatem* tantum *concordiae* in Deo esse, asseveraverat, *sicut multi homines unus populus, & multi fideles una ecclesia* dicuntur. Vid. NATALIS ALEXANDER *Historiae eccles. Saec. XIII. Cap. III. Artic. III. p. 77.* & *Diss. II. ad Saec. XIII. p. 331.* Hunc quo retunderet errorem, Lateranense concilium *primo decreto* sic statim sanxit: *Firmiter credimus, & simpliciter confitemur, quod unus solus est verus Deus, - - - pater & filius & Spiritus sanctus, tres quidem personae, sed una essentia, substantia seu natura simplex omnino.* Et lege *secunda* iidem antistites hoc modo decernunt: *Nos autem, sacro & universali concilio approbante, credimus & confitemur cum Petro, quod una quaedam summa res est, incomprehensibilis quidem & ineffabilis, quae veraciter est pater, filius & Spiritus sanctus, tres simul personae, ac singulatim quaelibet earumdem. Et ideo in Deo Trinitas est solummodo, non quaternitas; quia quaelibet trium personarum est illa res, videlicet substantia, essentia, sive natura divina, quae sola est universorum principium, praeter quod aliud inveniri non potest.*

Vocabulum deinde ὁμοούσιος, id quod antea PETAVIUM non inficiari audivimus, ita semper Graeci adhibent scriptores, ut eo designent ac indicent convenientiam & similitudinem illam, quae inter res est numero quidem differentes, at eiusdem communis naturae seu universalis essentiae participes, aut generis unitate pares & similes. Cuius quidem rei non pauca liceret exempla producere. Nullo certe modo probabile est, exstare in Graeca lingua vocabulum ad eiusmodi quid exprimendum, quod universa rerum natura ignorat, nec ullius hominis comprehendit ingenium; cuius generis sunt multae res una eademque singulari essentia praeditae. Hinc & S. BASILIUS vim verbi, de quo agimus, hoc modo explicat: Ἀναιρεῖ τὴν ταυτότητα τῆς ὑποστάσεως. οὐ γὰρ αὐτό τι ἐστιν ἑαυτῷ ὁμοούσιον, ἀλλ᾽ ἕτερον ἑτέρῳ. *Tollit hypostaseon identitatem, perfectamque personarum intelligentiam inducit. Non enim idem sibimet ipsi consubstantiale est, sed alterum alteri.* PLOTINI exstat pronuntiatum quoddam de anima, quo verbis τὸ ὁμοούσιον & συγγένεια parem potestatem attribuit: Θείων μεστὴ διὰ συγγένειαν καὶ τὸ ὁμοούσιον. *Anima compos est rerum divinarum ob cognationem quamdam communionemque substantiae.* Nec aliter iis ATHANASIUS utitur, quod ex his eius verbis intelligitur, quibus τὰ κλήματα εἶναι affirmat ὁμοούσια καὶ συγγενῆ τῆς ἀμπέλου, *palmites cum vite congeneres ac consubstantiales esse.* Neque hoc praetermitti debet, eumdem antistitem multis in locis, ne crebro nimis verbum ὁμοούσιος repeteret, eius loco nomina ὁμογενής, ὁμοειδὴς & ὁμοφυὴς adhibuisse: quorum quidem vocabulorum nullum harum rerum peritus dicet singularis essentiae communionem significare, quum omnes certum sit eiusdem tantum generis aut speciei societatem indicare. Atque hoc sensu video concilium quoque (95) Chalcedonense nomen ὁμοούσιος usurpare, quando Servatorem nostrum IESUM CHRISTUM decernit esse ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, *consubstantialem aut coëssentialem patri quoad divinitatem, at coëssentialem seu consubstantialem nobis quoad humanitatem.* Nam quis, quaeso, sibi facile persuadeat, uno eodemque in decreto verbum hoc duplici notione positum esse, sic ut primo significet unitatem numeri, postea vero unitatem generis seu speciei? Quid? quod ipse ATHANASIUS, id quod maioris hac in re momenti est, simili prorsus ratione loquitur, CHRISTUM eiusdem, cuius homines sunt, generis esse, demonstrans: Εἰ μὲν οὖν ὁμοούσιός ἐστιν ἡμῖν υἱός, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμῖν ἔχει γένεσιν, ἔστω κατὰ τοῦτο ὁ υἱὸς ἀλλότριος κατ᾽ οὐσίαν τοῦ πατρὸς, ὥσπερ καὶ ἡ ἄμπελος τοῦ γεωργοῦ. *Si igitur filium eiusdem nobiscum essentiae esse velitis, eamdemque naturam possidere, sit eatenus alienus a substantia patris, eo modo, quo vitis ab agricola.* Paullo post eadem in epistola sic loquitur ATHANASIUS: Ἡ λέγων μὴ εἶναι τὸν λόγον ἴδιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας, ἐφρόνει τοῦτον ὁμοούσιον ἡμῶν εἶναι τῶν ἀνθρώπων; *Quum* (Dionysius) *diceret, verbum non esse proprium substantiae patris, num putatis, eum existimasse, unius Christum nobiscum substantiae esse?* Quae quidem extra omnem collocant controversiam, ATHANASIUM vocabulo ὁμοούσιος numquam designasse id, quod cum alio eamdem singularem & eiusdem numeri essentiam communem habet, sed hoc tantum, quod specie seu genere cum alio idem & unum est: ex quo efficitur, eum, quum CHRISTUM patri diceret essentia aequalem & ὁμοούσιον esse, id de generis aequalitate unice intelligi (96) voluisse.

In Epist. (Ep. CCC. p. 1070. Tom. II. Opp.)

Ennead. IV. Lib. VII. C. X. (p. 464.)

Epist. de sent. Dionysii p. 556. T. I. Opp.

T. I. p. 556. (de sent. Dion.)

Sic etiam in prima ad Serapion. Epistola (Tom. I. Opp. p. 167.) Ἄνθρωποι γ᾽ ἄνθρωποι ὅμοιοι καὶ τὴν ταυτότητα ἔχοντες, ὁμοούσιοι ἀλλήλων. Certe homines, qui similes inter se sunt, quum sint eadem natura communicati, homousii, hoc est, eiusdem substantiae, censeri debent. Et p. 170. ὥσπερ ἂν καὶ αὐτοὶ ἄν τις λέγοι τὴν οἰκίαν ὁμοούσιον τῷ οἰκοδόμῳ, καὶ τὸ σκάφος τῷ ναυπηγῷ ὄντως περι-

Quod si porro quis ARII dogmata perpendat, quibus exstirpandis studuerunt inprimis antistites Niceae coacti, is vero demum, quales veri sensus eorum fuerint, praeclare & accurate sentiet. ARIUS filium seu verbum pugnabat κτίσμα esse, seu naturam creatam, certo tempore factam, mutabilem denique & a summa perfectione multum remotam: cui sententiae conveniens erat, ut, quod ATHANASIUS testatur, eumdem filium ipsa *essentia* seu *substantia* differre a patre, sive ἑτεροούσιον & ἀλλοτριούσιον esse, contenderet. Quidquid enim creatum est & genitum, id ipsa necesse est natura seu essentia ab eo distet, quod nec creatum est nec factum. Igitur, qui hanc ARII doctrinam civitate Christiana cupiebant eiectam, Nicaeni patres filium e contrario seu verbum sciscebant non esse ἑτεροούσιον aut ἀλλοτριούσιον, sed ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, *eiusdem, cuius pater, essentiae aut substantiae,* id est, non rem creatam esse, sed Deum, aut divinitatis essentiam & naturam cum patre communem habere. Ergo οὐσία illa, *essentia* seu *substantia,* quam

(95) *Chalcedonense*) In *Definitione fidei*, ut vocatur, quae *Actione V.* Concilii huius exstat, *Tom. II. Concilior. p.* 456. *ed. Harduini.*

(96) *Voluisse*) De germana iam apud Christianos, quam profanos Graecorum auctores vocabuli ὁμοούσιος potestate multo latius & copiosius exposuere DION. PETAVIUS *de Trinitate Lib. IV. Cap. V. p.* 204. *Tom. II. Dogm. theol.* & GEORG. BULLUS *Defensione fidei Nicaenae Sect. II. Cap. I. p.* 25. *s. Opp.* Adde MICH. PSELLUM in *variis Quaestionibus* a IO. ALB. FABRICIO editis, ad calcem *Voluminis V. Biblioth. Graecae Quaest. V. p.* 73.

quam antiqui doctores in omnibus praedicant divinae naturae personis eamdem esse, efficereque, ut singulae Deus dici debeant, non est *singularis* quaedam *exsistens essentia*, sed communis, generalis aut universalis divinitatis aut naturae non factae nec creatae essentia, quam S. HILARIVS *naturam unam* vocat, *non unitate personae, sed generis*. Atque haec *unitas unius communis aut generalis essentiae divinitatis* eadem omnino est, quae *aequalitas* illa, quam vetusti doctores, qui cum ARIO decertant, tanto studio inculcant, aequalitas nimirum naturae. Filius scilicet non minus est Deus, quam pater, quoniam essentia divinitatis, quae omnibus tribus personis communis, non secus ac reliquae omnes essentiae individua habetur. Atque haec ipsa argumento nobis est aequalitas, non placuisse priscis illis doctoribus, unius singularis essentiae communitate divinas personas colligare inter se, eo quod absurdum dictu foret, rem unam eamdemque sibimet ipsi similem & aequalem esse. Atque hanc essentiae aequalitatem non desunt in ipsis recte sentientibus doctoribus, qui confitentur, non impedire, quo minus certo modo personae ac hypostases divinitatis, si comparentur inter se, dissimiles & inaequales sint. Ex his AVGVSTINVS est, qui sic Arianos increpat: *Patris ergo & filii & Spiritus sancti, etiamsi disparem cogitant potestatem, naturam saltem confiteantur aequalem.* A quo non discedit BASILIVS: Ὡς γὰρ ὁ υἱὸς, inquit, τάξει μὲν δεύτερος τοῦ πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτῷ ὁ πατὴρ, κ. τ. λ. *Tametsi filius ordine quidem secundus est a patre, quoniam est ab illo, & dignitate, quoniam principium & caussa, ut sit ipse, pater est; tamen natura nullo modo secundus a patre est, quoniam in utroque una est divinitas.* Quid multa? Ipse ATHANASIVS variis in locis auctor est locupletissimus, cum se, tum antistites Nicaenos, quum filium patri esse ὁμοούσιον seu *essentia aequalem* tanto fervore defenderent, hoc unum instillare voluisse populis, unam divinitatis essentiam patri communem esse filioque, neque filium, quod ARIO videbatur, naturam esse creatam, sed verum Deum, id est, non creatum nec factum. Iuvat aliqua huius generis dicta ex ATHANASIO in medium proferre. In *Epistola de Concilio Nicaeno* primum, quemadmodum EVSEBII factio legibus a concilio latis nomina sua dederit, enarrat, a qua tamen postea mente iterum descivere: Πάντων δὲ ὑπογραψάντων, ὑπέγραψαν καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον τούτοις τοῖς ῥήμασιν, οἷς αἰτιῶνται νῦν οὗτοι· λέγω δὲ τοῦ ἐκ τῆς οὐσίας, καὶ τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ὅτι μήτε κτίσμα ἢ ποίημα, μήτε τῶν γενητῶν ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς, ἀλλὰ γέννημα ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ὁ λόγος. *Omnibus autem subscribentibus, subscripserunt & ipsi Eusebiani iis verbis, quae nunc culpant: loquor autem de vocabulis substantia & consubstantialitate: approbantes, Dei filium nullo modo facturam aut creaturam esse, sed foetum verbumque ex patris substantia.* Deinde concilium Nicaenum exponit primum statuisse, solis sacri codicis verbis & dicendi modis Arianorum errores reprimere: Τῆς συνόδου βουλομένης τὰς μὲν τῶν Ἀρειανῶν τῆς ἀσεβείας λέξεις ἀνελεῖν, τὰς δὲ τῶν γραφῶν ὁμολογουμένας φωνὰς γράψαι, ὅτι τε υἱός ἐστιν οὐκ ἐξ οὐκ ὄντων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ λόγος ἐστὶ καὶ σοφία, ἀλλ' οὐ κτίσμα, οὐδὲ ποίημα, ἴδιον δὲ οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς γέννημα. *Quum Synodus in hoc esset, ut Arianorum impia vocabula tolleret, & voces adhibere vellet, quae sine controversia sacrarum litterarum essent, nimirum eum filium esse, & nequaquam ex non entibus exstitisse, sed ex Deo: eumque & verbum esse & sapientiam, & nequaquam creaturam aut facturam, sed germen proprium sui patris. - - - - At quum animadvertissent illorum fraudes & impiam vafritiem,* ἠναγκάσθησαν λοιπὸν λευκότερον εἰπεῖν τὸ ἐκ Θεοῦ, καὶ γράψαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν υἱόν, ὑπὲρ τοῦ μὴ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ κοινὸν καὶ ἴσον τοῦ τε υἱοῦ καὶ τῶν γενητῶν νομίζεσθαι, *coacti sunt clarioribus verbis exponere, quid sit ex Deo esse, & scribere, filium ex substantia Dei esse, ne ex Deo esse & commune & aeque ad filium & creaturas pertinere existimaretur.* Paucis interiectis, in eadem ita pergit epistola: Ἡ σύνοδος τοῦτο νοοῦσα, καλῶς ὁμοούσιον ἔγραψεν, ἵνα τήν τε τῶν αἱρετικῶν κακοήθειαν ἀναστρέψωσι, καὶ δείξωσιν, ἄλλον εἶναι τῶν γενητῶν τὸν λόγον. καὶ γὰρ τοῦτο γράψαντες εὐθὺς ἐπήγαγον· τοὺς δὲ λέγοντας ἐξ οὐκ ὄντων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἢ κτιστὸν, ἢ τρεπτὸν, ἢ ποίημα, ἢ ἐξ ἑτέρας οὐσίας, τούτους ἀναθεματίζει ἡ ἁγία καὶ καθολικὴ ἐκκλησία. *Ideo, quum haec animadverteret concilium, recte filium consubstantialem esse decrevit, ut & haereticorum subverteret malitiam, & ostenderet, eum alium esse a rebus creatis. Hinc & statim post decretum hoc addidit concilium: Illos autem, qui dicunt, filium Dei ex non entibus exstitisse, aut creatum esse, aut mutabilem esse, aut opus esse aliquod conditum, aut ex alia substantia prodiisse, eos anathemate percutit sancta & catholica ecclesia. Quibus quidem verbis patres significarunt, vocabula, ex patris essentia & consubstantialem patri esse, opposita esse impiis Arianorum formulis; quippe qui filium creatum, aut factum, aut mutabilem esse, aut non fuisse, antequam nasceretur, dixerunt. Quicumque ergo ita sentit, is repugnat concilio: contra qui cum Ario non sentit, is debet* ea

τοιοῦτος ἄν τις ᾖ, πάντα υἱὸν ὁμοούσιον εἶναι τοῦ ἑαυτοῦ πατρός. Quemadmodum igitur insanieris, quisquis dicat consubstantialem esse aedificatori domum, & navem fabro navali: ita congruenter dixeris, quemlibet filium coessentialem esse patri suo.

De Synodis seu fide orientalium §. LXXVI. p. 1195. Opp.

Contra Sermon. Arian. C. XVIII. (p. 45. Tom. VIII. Opp.)

Lib. III. contra Eunom. (p. 279. A. Tom. II. Opp. ed. Par. 1618.)

P. 252.

P. 267.

P. 269.

ea necessario, quae sunt synodi, sapere ac cogitare. Addo adhuc unum ex hac epistola
p. 272. locum: χαλκὸς σίλβων, καὶ χρυσὸς, κ. τ. λ. ἀλλ' ὑποφυῇ καὶ ἑτερούσια ἀλλήλων. εἰ μὲν οὖν ὁ υἱὸς οὕτως ἐστὶν, ἔστω κτίσμα, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, καὶ μὴ ὁμοούσιος· εἰ δὲ υἱός ἐστι λόγος, σοφία, εἰκὼν τοῦ πατρὸς, ἀπαύγασμα, εἰκότως ὁμοούσιος ἂν εἴη. *Aes, aurum, argentum, stannum splendore sunt inter se similia; at natura nihilominus & substantia distant. - - Si ergo eodem modo se filius habet, esto, habeatur & ipse quoque creatura, quemadmodum nos sumus, & non consubstantialis patri. Sin autem vere filius est, & verbum, & sapientia, & splendor, & imago patris, recte dictum sit, eum consubstantialem esse.* Hinc & in *Epistola de Dionysii*
p. 260. *sententia* duas hasce eloquutiones, ἕνα τῶν γενητῶν εἶναι τὸν υἱὸν, *filius unus est ex rebus conditis*, & υἱὸν εἶναι μὴ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, *filius non est eiusdem, cuius pater, essentiae*, ita usurpat, ut parem utrique potestatem ab eo esse attributam, unusquisque videat.

Haec quum ita sint, quaenam vera mens antiquis fuerit Christianorum doctoribus, qui sanioris doctrinae vindices habentur, quum adversus ARIUM pugnarent, filium esse ὁμοούσιον seu essentia aequalem patri, nemini obscurum esse potest. Verbum quidem ὁμοούσιος id generatim indicat, quod eiusdem est, cuius alia quaedam res, essentiae seu substantiae. Prisci vero doctores, qui eo usi sunt, non *aequalitatem singularem* aut *unitatem numeri*, sed eiusdem essentiae communionem ea designarunt, id est, essentiam divinitatis patri & filio communem esse, hoc vocabulo significarunt, filiumque idcirco non esse rem creatam, sed vere proprieque Deum, professi sunt. Multo plura, si res quidem aut necessitas efflagitaret, ex ATHANASIO produci possent ad hoc confirmandum testimonia. In *Epistola* verbi caussa *de Synodis Arimini & Seleuciae* differentiam binotum illorum vocabulorum, ὁμοιούσιος, *similis essentiae*, & ὁμοούσιος, *eiusdem essentiae*,
p. 918. T. I. Opp. his verbis explicat: Οἴδατε γὰρ καὶ ὑμεῖς, ὅτι τὸ ὅμοιον οὐκ ἐπὶ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἐπὶ σχημάτων καὶ ποιοτήτων λέγεται ὅμοιον· ἐπὶ γὰρ τῶν οὐσιῶν οὐχ ὁμοιότης, ἀλλὰ ταυτότης ἂν λεχθείη. ἄνθρωπος γοῦν ἀνθρώπῳ ὅμοιος λέγεται οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν, - - τῇ γὰρ οὐσίᾳ ὁμοφυεῖς εἰσι. καὶ πάλιν ἄνθρωπος κυνὶ οὐκ ἀνόμοιος λέγεται, ἀλλ' ἑτεροφυής· Οὐκοῦν τὸ ὁμοφυὲς καὶ ὁμοούσιον, τὸ δὲ ἑτεροφυὲς καὶ ἑτερούσιον. *Vos ipsi scitis, simile non de substantiis, sed de figuris & qualitatibus dici: siquidem in substantiis non similitudo, sed identitas esse pronuntiatur. Certe homo homini similis dicitur, non secundum substantiam, sed secundum figuram & formam: quantum enim ad substantiam attinet, congeneres appellari debent. Rursum homo cani similis dici non poterit, sed degener, hoc est, diversi generis. Quapropter, quod est genere coniunctum, id homousion seu consubstantiale est; quod autem diversi generis, id* ἑτερούσιον *seu diversae quoque substantiae est.* In fragmento *libelli* eius, quo *vitiosam accusat Mele-*
T. I. Opp. p. 572. *tii simulationem*, de nomine ὁμοούσιος hunc in modum disserit: Ὁ τοίνυν ἀναιρῶν τὸ εἶναι τὸν υἱὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, λέγων δὲ ὅμοιον, ἀναιρεῖ τὸ εἶναι Θεόν. ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἐξηγούμενος τὸ ὁμοούσιον, ὡς ὅμοιον τῇ οὐσίᾳ, ἑτέραν τὴν οὐσίαν λέγει, Θεῷ δὲ ὁμοιωμένην. οὐ τοίνυν υἱὸν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι πρεπόντως λέγει, μὴ φρονῶν ὁμοούσιον, ὡς ἄνθρωπος ἐκ τῆς ἀνθρώπου οὐσίας. εἰ δὲ μὴ ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου κατὰ οὐσίαν, ἐκ Θεοῦ ὁ υἱὸς, ἀλλ' ὡς ἐν ὁμοιώματι, καθάπερ ἀνδριὰς ἀνθρώπου, ἢ ὡς ἄνθρωπος Θεῷ, δῆλός ἐστιν ὁ τοιοῦτος ὁμοούσιον μὲν λέγων, ὁμοούσιον δὲ οὐ φρονῶν. οὐ γὰρ κατὰ τὴν συνήθειαν βούλεται τὸ ὁμοούσιον ἀκούεσθαι, ὅπερ ἐστὶ, περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας. ἀλλὰ παρὰ τὴν συνήθειαν, καὶ ἵνα διαβάλλῃ ταύτην, ἑλληνικὴν ῥῆσιν εἰρηκέναι τὸ ὁμοούσιον, ῥῆμα τοῦ ἐν Ἕλλησιν ἔθους ἐπ' οὐδενὶ ἑτέρῳ κείμενον, ἢ ἐπὶ τὴν αὐτὴν φύσιν παραστῆσαι, κ. τ. λ. *Qui igitur filium negat esse homousion seu consubstantialem patri, at similem tantum patri esse illum perhibet, is ei divinitatem derogat. Similiter, qui nomen quidem* ὁμοούσιος *retinet, exponit vero illud de similitudine substantiae, is aliam a divina filio dat substantiam, utpote quae non eadem, sed similis tantum sit divinae substantiae. Quicumque igitur filium non ita esse patri consubstantialem affirmat, quemadmodum homo ex eius esse substantia dicitur, a quo genitus est, is sese vim verborum, ex substantia patris esse, non sic, uti decet ac fas est, intelligere declarat. Nam quicumque filium non ita esse ex ratione substantiae arbitratur, ut homo est ex homine, sed filium tradit Deo ita tantum esse similem, ut statua quaedam homini, aut homo Deo similis esse censetur, is, etiamsi nomen consubstantialis semper in ore habeat, ipsam tamen eius vim non habet in animo. Non enim, ut vulgo fit, verbum consubstantialis vult intelligi, quippe quod de una eademque substantia accipitur, sed omnino praeter usum vocabulum usurpat, & ut illud criminari possit, ethnicum dicit, quum tamen vox ea numquam apud ethnicos in alia significatione ponatur, quam ut eamdem naturam designet, quod ipsum credendum est de patre, filio & Spiritu sancto.* Ex his quisnam, quaeso, difficulter intelligit, verbum ὁμοούσιος, tametsi vulgo id significare dicatur, *quod unius eiusdemque est essentiae seu substantiae*, de naturae tamen communi-

munitate accipi debere, quemadmodum unus homo communem habet cum ceteris hominibus essentiam seu substantiam. ATHANASIO ceterorum doctorum, in quos nulla cadit perversae doctrinae suspicio, consentientia liceret adiungere suffragia. Verum metuo, ne fastidium multitudo testium legentibus pariat. Quamobrem, omissis reliquis, AVGVSTINI tantum enuntiata quaedam proferam, quibus id, quod diximus, profitetur. Igitur *Libro contra Maximinum* (97) *Cap. XV.* ita loquitur: *Duo veri homines, etsi nullus eorum filius sit alterius, VNIVS TAMEN ET EIVSDEM SVNT SVBSTANTIAE. Homo autem alterius hominis verus filius nullo modo potest, nisi EIVSDEM cum patre esse SVBSTANTIAE, etiamsi non sit per omnia similis patri. Quocirca verus Deus filius & VNIVS cum patre SVBSTANTIAE est, quia verus filius est, & per omnia est patri similis, quia est Dei filius.* Quid clarius? CHRISTVM sive filium Dei confirmat AVGVSTINVS non esse alio modo unius cum Deo patre substantiae, quam eo, quo inter homines filius est eiusdem, cuius pater, aut unus homo eiusdem, cuius ceteri mortales, substantiae. Alius huius argumenti locus exstat in *Responsione* eius (98) *ad sermonem Arianorum.* Verba haec sunt: *Ariani nos vocitant Homousianos, quia contra eorum errorem Graeco vocabulo ὁμοούσιον defendimus patrem, filium & Spiritum sanctum, id est, VNIVS EIVSDEMQVE SVBSTANTIAE, vel, ut expressius dicamus, ESSENTIAE, (quae οὐσία Graece appellatur) quod planius dicitur VNIVS EIVSDEMQVE NATVRAE. Et tamen si quis istorum, qui nos Homousianos vocant, filium suum non cuius ipse esset, sed diversae diceret esse naturae, exhaeredari ab ipso mallet filius, quam hoc putari. Quanta igitur impietate isti coecantur, qui, quum confiteantur unicum Dei filium, nolunt eiusdem naturae, cuius pater est, confiteri, sed diversae atque imparis & multis modis rebusque dissimilis, tamquam non de Deo natus, sed ab illo de nihilo sit creatus, gratia filius, non natura?* Et quid plura prodest huius generis dicta recitare? Satis erit, si unum ex (99) *primo de Trinitate Libro* addidero. *Si filius*, inquit ibi AVGVSTINVS, *creatura non est, eiusdem cum patre substantiae est. Omnis enim substantia, quae Deus non est, creatura est, & quae creatura non est, Deus est. Et si non est filius eiusdem substantiae, cuius est pater, ergo facta substantia est.*

Eius generis & haec sunt verba, quae Libro II. C. VI. leguntur: Diversa quidem substantia est Deus pater & homo mater, non tamen diversa substantia est Deus pater & Deus filius: sicut non est diversa substantia homo mater & homo filius.

Postremo, qui non ignorant, quanto fervore antiqui doctores, qui hodie in magna saniorem ob doctrinam laude sunt positi, nomina ταυτοούσιον & μονοούσιον fugerint & aversati sint, illi vero sine negotio perspicient, eos verbo ὁμοούσιος, quod Arianis fraudibus opponebant, nullo modo declarare voluisse, filium eadem singulari ac non circumscripta essentia praeditum esse, qua pater. De voce ταυτοούσιον EPIPHANIVS ita pronuntiavit: Καὶ οὐ λέγομεν ταυτοούσιον. ἵνα μὴ ἡ λέξις παρά τισι λεγομένη Σαβελλίῳ ἀπεικασθῇ· ταυτὸν δὲ λέγομεν τῇ θεότητι, καὶ τῇ οὐσίᾳ, καὶ τῇ δυνάμει. *Filium Dei ταυτοούσιον non appellamus, hoc est, eamdem cum patre substantiam, ne vox ista a nonnullis usurpata Sabellianum ad dogma trahatur; sed eumdem divinitate & substantia & virtute praedicamus.* Ex his verbis perspicuum est, EPIPHANIVM, dum filium patri docet essentia & divinitate parem esse, non id sibi velle, filium eamdem habere singularem essentiam, quam pater, sed hoc tantum indicare, speciei seu generis similitudine patrem filiumque coniungi, seu filium non esse rem creatam, sed Deum, non secus ac pater est. Atque hanc esse veram tuetur & germanam vocabuli ὁμοούσιος potestatem: quapropter etiam nomen ταυτοούσιον repudiat, quod id male posset exponi, & ad SABELLII sententiam accommodari, quem unam eamdemque singularem essentiam tribus attribuisse divinitatis personis accepimus: idem autem, addit, ne in verbo ὁμοούσιος fiat, nullum esse periculum. Vocabulum μονοούσιος ipse ATHANASIVS in *Expositione fidei* diserte adspernatur & reiicit: Οὔτε γὰρ υἱοπατέρα φρονοῦμεν, ὡς οἱ Σαβελλιανοὶ μονοούσιον, καὶ οὐχ ὁμοούσιον. *Non existimamus, filium unum esse eumdemque, qui pater, ut Sabelliani, qui dicunt, filium esse unius substantiae, non consubstantialem, eo ipso tollentes filium.* In vocabulo hoc nove ficto μονοούσιος verbum οὐσία, *essentia* seu *substantia*, *singularem* designat & *exsistentem essentiam.* Totam enim SABELLIVS praecipiebat divinitatem una eademque singulari essentia seu hypostasi gaudere. Contra in vocabulo ὁμοούσιος vox οὐσία *communis* seu *universalis essentiae*, quam generis & speciei vocant, nota est, filiusque, quum hoc ei vocabu-

Haer. LXXVI. n. 7. (haer. Anomoeor. p. 910. T. I. Opp.)

P. 241.

(97) *Cap. XVI. §. II. p. 503. Tom. VIII. Opp. ed. Benedictin.*

(98) *Ad sermonem Arian.) Cap. XXXVI. p. 458. T. VIII. Opp.* Omisit CVDVVORTHVS in hoc AVGVSTINI loco haec verba: *Ac per hoc & ipse creatura sit*, quae post verba, *de nihilo creatus*, sequuntur.

(99) *Primo de Trinit.) Cap. VI. p. 534. 535. T. VIII. Opp.*

cabulum applicatur, essentiam divinitatis ita dicitur cum patre communem habere, ut ex numero rerum creatarum prorsus excipi debeat. Ergo ATHANASIVM videmus Trinitatem μονοούσιον aeque vehementer detestari, atque EPIPHANIVS Trinitatem recusabat ταυτοούσιον. Vtraque enim nudis constat nominibus & notionibus, aut unius eiusdemque singularis essentiae & hypostaseos non adaequatis conceptionibus. Vtraque multum distat ab illa Trinitate, quam ὁμοούσιον EPIPHANIVS & AVGVSTINVS appellant: utpote quae tribus absolvitur veris personis, quarum singulis sua est propria natura aut essentia, tametsi omnes universalem divinitatis essentiam communem habeant, neque ad res creatas ullo modo pertineant, sed omnes conditores sint, non vero naturae factae aut conditae. Ergo abeant, qui persuasum nobis esse cupiunt, eos, qui recte olim inter Christianos doctores de divina Trinitate senserunt, cunctis eius personis eiusdem numeri adscripsisse naturam & essentiam. Namque talem illi Trinitatem veram esse negant, eo quod ex notionibus tantum, vocabulis ac imperfectis consistat unius eiusdemque rei comprehensionibus: a quo Trinitatis genere quantopere abhorruerit (100) ATHANASIVS, haec eius verba demonstrant: Τριὰς δέ ἐστιν οὐχ ἕως ὀνόματος μόνου καὶ φαντασίᾳ λέξεως, ἀλλὰ ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει τριάς. *Trinitas autem non est trinitas solum nominum, aut inanium verborum, sed veritate ac subsistendi ratione Trinitas est* Trinitas, quam ὁμοούσιον vocare placuit priscis Christianorum doctoribus, media quasi est interiecta inter Trinitatem μονοούσιον, cui SABELLIVS favebat, & inter Trinitatem ἑτεροούσιον, pro qua propugnabat ARIVS. Illa rem unam eamdemque proponit sub tribus diversis notionibus & vocabulis, aut triplici modo & ratione: haec tres secretas inter se & separatas naturas, quae essentia inter se differunt, exhibet, quarum una tantum Deus est, ceterae rebus creatis connumerari debent. Ista vero, in cuius defensione Christiani veteres elaborarunt, Trinitas tribus constat ex personis seu hypostasibus, quae, tametsi numero discrepent inter se, unam tamen habent communem & universalem divinitatis essentiam, quae aeterna est & infinita, ideoque omnes rerum conditarum ordine prorsus excludi debent. Iuvat hic iterum ATHANASIVM audire, qui explicate hanc rem enarrat: Οὔτε ἔλαττόν τι φρονεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία, ἵνα μὴ εἰς τοὺς νῦν κατὰ Καϊάφαν Ἰουδαίους καὶ εἰς Σαβέλλιον περιπέσῃ· οὔτε πλεῖον ἐπινοεῖ, ἵνα μὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυθεότητα κατακυλισθῇ. *Neque hic minus sentit catholica ecclesia, ne in istos nostri temporis, qualis Caiphas fuit, Iudaeos & in Sabellii haeresin delabatur: neque plus comminiscitur, ne in ethnicorum Deorum multitudinem provolvatur;* quippe quae res conditas & creatas, non secus ac parentem omnium & conditorem, colere homines & adorare iubet.

Ep. ad Serap. p. 203.

Cunctis hisce fretus rationibus & auctoritatibus Christianus noster PLATONI amicus, cuius hic personam induimus, decernet, istud Trinitatis genus, quod antiqui Christianorum populorum doctores commendarunt, eatenus germanae PLATONIS Trinitatis plane similem esse, quod minime est μονοούσιος, aut una eademque singularis essentia, tribus sub notionibus, modis & vocabulis explicata, verum tribus distinctis continetur personis. Perget idem ratiocinando, atque hac etiam ratione Trinitatem, quam PLATO ipse docuit, isti, pro qua purior olim coetus Christiani pars stetit, parem esse contendet, quod minime est ἑτεροούσιος, sed ὁμοούσιος, id est, personis constat non disparis, verum aequalis prorsus eiusdemque naturae & essentiae. Nulla enim trium personarum PLATONIS ad res creatas ab eo detruditur, aut certo tempore dicitur facta: omnes e contrario aeternae sunt ac infinitae, nec umquam factae vel conditae.

Licet vero nihil hisce omnibus, quae disputavimus adhuc, ad summam firmitatem deesse videatur; hoc nos tamen fateri oportet, eos, qui hoc modo, quo diximus, personas tres divinitatis ὁμοουσίους esse praecipiunt, id quidem satis apte docere, quamlibet personam Deum esse, sed hoc ex eorum sententia nulla ratione cogi posse, unum eas esse Deum. Quid igitur consilii capiemus? Num ipsum quoque ATHANASIVM in eorum versatum esse sententia, concedemus, quam antea commemoravimus, & simul repudiavimus, qui tres divinitatis personas tres esse naturas uni generi subiectas, nec secus esse spectandas, atque tres homines, PETRVS, PAVLVS & TIMOTHEVS, spectantur, existimant, ideoque nullo alio naturali vinculo divinam Triadem coniungi, quam unitate speciei, putant? Fuerunt certe olim, quibus, si hanc ATHANASIO adscriberent opinionem, se nihil mali admissuros, visum fuit. In *Dialogis* enim illis

(101) *de*

(100) *Athanasius*) Sumta sunt haec ATHANASII verba ex *Epistola ad Serapionem*, qua *Spiritum S. non esse rem creatam demonstrat*, *Tom. I. Opp. p.* 202.

(101) *de Trinitate*, qui inter reliqua eius hodie exstant opera, atque nomen eius inscriptum gerunt, non modo ratio haec perspicue constituitur, sed etiam, quo tutior reddatur, inopinato hocce & absurdo dogmate roboratur: PETRVM, PAVLVM & TIMOTHEVM, etiamsi tres sint hypostases, pro tribus tamen non esse hominibus habendos: etenim tum demum tres eos fieri homines, si dissensio animorum & voluntatum inter eos exoriatur. Sed bene habet, quod ex nonnullis horum *Dialogorum* locis intelligitur, ab ATHANASIO eos non esse exaratos. Et alius iam eorum parens & auctor inventus est, MAXIMVS nimirum MARTYR. Nihilo tamen minus, si quis reliquos percurrat ATHANASII libros, quos ab eo conscriptos esse, nulli hodie negant, is multa satis offendet, quae ATHANASIVM ostendunt propius interdum ab hoc portento absuisse, neque leviter eorum vulnerasse sententiam, qui tres in Deo personas decernunt ita esse ὁμουσίους & eiusdem essentiae divinitatis, ut omnes unum omnino Deum numero constituant. Principio *Liber* ille, quem *de communi trium personarum essentia* inscripsit, idque libri huius *Caput*, cuius index est: ὅτι οὐκ εἰσὶ τρεῖς Θεοί, *quod non sint tres Dii*, fundamenta huius exhibet opinionis. Quaestionem enim in eo quum hanc proposuisset ATHANASIVS: Quo iure dicere liceat, patrem esse Deum, filium esse Deum, Spiritum sanctum esse Deum, quum tres tamen Deos profiteri nefas sit? primum sic respondet: ὅπου κοινὰ τὰ τῆς φύσεως, κοινὸν καὶ ὄνομα τῆς ἀξίας. οἷον ὁ Θεὸς τὰ εἰς πλήθη διῃρημένα ἀπὸ μιᾶς φύσεως ἑνὶ ὀνόματι καλεῖ. καὶ ὅτε ὀργίζεται τοῖς ἀνθρώποις, τὸν πάντα ἄνθρωπον τῇ ὀργῇ ὑποκείμενον ἕνα ἄνθρωπον καλεῖ· καὶ ὅτι διαλλάσσεται τ.. κόσμῳ, ὡς ἑνὶ ἀνθρώπῳ διαλλάσσεται. *Vbi communio est eiusdem naturae, communia quoque sunt nomina dignitatis. Quemadmodum Deus ea, quae ex una natura in multitudinem dividuntur, uno nomine appellat: & quum irascitur hominibus, unum hominem nuncupat omnes, ad quos haec ira pertinet: & quum reconciliatur mundo, velut uni homini reconciliatur.* Quae dixerat, exemplis deinde confirmat; & primo quidem verba testatur *Gen. VI. 3. 7. Non disceptabit spiritus meus pro hominibus.* Et: *Delebo hominem, quem creavi.* Ad quae dicta sequentia observat: καίτοι οὐκ ἦν εἷς, ἀλλὰ μυριάδες ἄπειροι· ἀλλὰ τῷ ὀνόματι τῆς φύσεως τὸν πάντα ἄνθρωπον ἕνα ἐκάλεσεν ἄνθρωπον διὰ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας. *Atqui tum non unus erat homo, sed myriades infinitae: neque tamen nomine unius naturae omnes homines appellavit, idque ob substantiae societatem.* Tum aliud producit oraculum *Exod. XV. 1. Equum & sessorem eius deiecit in mare:* quod simili plane modo illustrat: ὅτι ἐξῆλθη Φαραὼ κατὰ τὴν θάλασσαν, πίπτων μετὰ μυρίων ἁρμάτων ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἦσαν πολλοὶ ἄνθρωποι οἱ βυθισθέντες μετ᾽ ἐκείνου, καὶ ἵπποι πολλοί. Ὁ δὲ Μωσῆς εἰδὼς, ὅτι πάντων τῶν βυθισθέντων μία ἐστὶν ἡ φύσις. καὶ περὶ τῶν ἵππων, καὶ περὶ τῶν ἀνδρῶν λέγει· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν. τὰ πλήθη τῶν ἀνδρῶν ἐκάλεσεν ἕνα ἄνθρωπον, καὶ τὰ πλήθη τῶν ἵππων ἐκάλεσεν ἵππον ἕνα, διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως. *Quum exiret Pharao ad mare, cadebatque cum infinitis curribus in mare, multi mortales una cum eo sunt demersi, multique itidem equi. At Moses tamen videns, in omnibus demersis eamdem esse naturam, & de hominibus & de equis dixit: Equum & adscensorem deiecit in mare: & tantas hominum copias appellavit hominem unum & tantum numerum equorum appellavit unum equum, ob communionem naturae.* His positis, rationem ita concludit ATHANASIVS: Εἰ οὖν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ὅπου συγκέχυται τὰ τῆς φύσεως, ὅπου διάφορα τὰ τῆς μορφῆς καὶ δυνάμεως καὶ βουλῆς· Οὐ γάρ ἐστιν οὔτε γνώμη ἴση, οὔτε μορφὴ, οὔτε ἰσχὺς, καὶ διάφοροι γλῶτται, διὸ καὶ ἄνθρωποι μέροπες λέγονται· ἀλλὰ διὰ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως πᾶσα ἡ οἰκουμένη εἷς ἄνθρωπος ἐκλήθη, ὅπου δὲ ἀμέριστος ἡ ἀξία, μία βασιλεία,

T. I. Opp. p. 213.

P. 213. 214.

(101) *De Trinitate*) *Dialogo I. p. 160. T. II. Opp.* Operae pretium me facturum, arbitror, si ipsa verba, quo facilius caussam omnem lectores cognoscant, subiecero. Quaerit *Arianus* ex *orthodoxo*, qui colloquuntur inter se, quemadmodum tres in una divina natura personae queant esse? Respondet *orthodoxus*: Ὡς Πέτρου καὶ Παύλου καὶ Τιμοθέου τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ μία ἀνθρωπότης. *Vt sunt Petri, Pauli & Timothei tres hypostases, & una ἀνθρωπότης, ac si dicas hominitas.* *Arianus* ex his consequi reponit, tres esse Deos. Negat id vero *orthodoxus*, utque sibi consulat, perspicue PETRVM, PAVLVM & TIMOTHEVM non esse tres homines, sed unum tantum, quamdiu non dissenserint inter se, contendit: ὅτι τρεῖς εἰσιν ἄνθρωποι, ὅταν ἀνόμοιον ἔχωσι τὴν καρδίαν, ὡς Ἕλλην, καὶ Ἰουδαῖος, καὶ Χριστιανός· ὅταν δὲ τὸ αὐτὸ λέγωσι, καὶ μὴ ᾖ ἐν αὐτοῖς σχίσματα· τρεῖς μέν εἰσιν ὑποστάσεις, εἷς δὲ ἐν Κυρίῳ, μίαν ψυχὴν ἔχοντες καὶ μίαν καρδίαν· καὶ τρεῖς μέν εἰσιν ἀριθμῷ, ἀλλ᾽ οὐχ ἑτερότητι φύσεως ἢ καρδίας. *Quia tum tres sunt homines, quum dissimile cor habuerint, ut Graecus, & Iudaeus, & Christianus: sin vero idem senserint, nec sint inter eos dissidia, tres quidem sunt hypostases, sed unus in Domino, quod unum animum & unum cor habeant: & tres quidem sunt numero, at non quod diversam inter se naturam vel diversum cor habeant.* Animadversiones, quas cum hiece locus, tum universa CVDVVORTHI disputatio de ATHANASII & aliorum veterum de Trinitate divina sententiis desiderat, ad *Praefationem* differimus. De auctore ceterum horum *Dialogorum* nondum inter se consentiunt Critici, tametsi omnes ATHANASII eos opus esse negent.

λεία, μία δύναμις, καὶ βουλὴ, καὶ ἐνέργεια ἰδιάζουσα, τὴν τριάδα ἀπὸ τῆς κτίσεως ἕνα λέγω Θεόν. Si igitur in hominibus, ubi ea, quae naturae sunt, inter se confunduntur, ubi discrimen formae, roboris & aetatis (nec enim pares animi, neque formae, neque vires, neque linguae sunt in omnibus, unde etiam μέροπες (a poëtis) *dicuntur) nihilo tamen minus propter communionem naturae unus homo nuncupantur, cur non potius Trinitas personarum, in qua indivisa dignitas, unum regnum, una potentia, voluntas & efficacia, unus Deus vocabitur?* Aut ATHANASII hunc esse librum negemus, aut vero concedamus oportet, verbis hisce illud *τὸ κοινὸν τῆς φύσεως καὶ οὐσίας, communem illam naturam & essentiam*, qua omnes tres personae sunt praeditae, sic ab eo explicari, ut eorum paene dogma evertat, qui tres personas unum esse vere proprieque Deum existimant. Quamquam dicta sacri codicis, quibus ad sententiam suam communiendam utitur, nihil plane habent, quod vim lectori afferat, ut id credat, quod obtinere studet ATHANASIVS. Nihilo tamen minus & hoc inde manifestum est, non in sola naturae seu essentiae communitate personarum divinarum unitatem ab eo fuisse positam, verum etiam alia ad hanc adiuncta esse, voluntatis nimirum consensionem & concordiam, nec non unam eamdemque efficiendi vim seu *ἐνέργειαν*: de quo quidem postea latius disseremus. Aliis praeterea in locis solam hanc, quae omnibus tribus personis communis est, divinitatis naturam & essentiam haud sufficere, ut unus Deus tres illae fiant hypostases, non obscure profitetur.
P. 467. Exemplum ex *quarta* eius *in Arianos Oratione* promemus: in qua ideo negat tres in uno Deo hypostases pro tribus Diis aut tribus principiis haberi posse, quoniam eas non cum tribus distinctis solibus, sed cum sole tantum, splendore eius, luceque ex utroque nascente (102) contulisset. Atqui tres soles *κοινὸν* habent *τῆς φύσεως καὶ οὐσίας*, ut ATHANASII sermonem imitemur, seu unam communem naturam & essentiam, propterea-que *ὁμοούσιοι* sunt, id est, essentia & substantia prorsus aequales. Quare, quum nihilominus pro uno sole hi tres soles duci nequeant, planum est ex sensu ATHANASII istiusmodi speciei seu generis unitatem solam haud efficere, ut tres illae divinae personae unus tantum Deus sint. Idem rursus antistes in *Expositione fidei* his verbis animi
T. I. Opp. p. 241. sententiam declarat: *οὔτε τρεῖς ὑποστάσεις μεμερισμένας καθ' ἑαυτὰς, ὥσπερ σωματοφυῶς ἐπ' ἀνθρώπων ἐστὶ, λογίσασθαι, ἵνα μὴ πολυθεΐαν, ὡς τὰ ἔθνη, φρονήσωμεν. Neque tres substantias seorsum distinctas, ut corporaliter in hominibus fit, cogitamus, ne Deorum multitudinem ad instar gentium introducere videamur.* Quo loco quid efficacius esse potest ad ostendendum, neque tres distinctos homines, ipsi licet ATHANASIO essentia pares & similes, pro uno tantum homine ab eo habitos esse, nec ideo solam naturae & essentiae divinitatis communitatem hanc vim habere, ut propter eam tres divinitatis personae non tres Dii, sed unus tantum Deus, existimari debeant? Ergo, quod in hac essentiae & naturae communitate tantum locat praesidii ATHANASIVS ad demonstrandum, tres divinitatis personas unum constituere Deum, id non idcirco facere eum, putandum est, ac si iudicaret, nihil, praeter eam, requiri aliud, quo tres personae unus esse Deus credantur, verum propterea, quod haec communitas ad unitatem Dei stabiliendam plane sit necessaria. Atque hoc saepius, dum contra Arianos disputat, ATHANASIVS inculcat. *Quarta*, exempli caussa, quam in Arianam sectam scripsit, *Oratione* fieri non posse, edocet hanc familiam, quin plures introducat Deos, eo quod divinitatis personas natura velit & essentia inter se dispares esse: *πολλοὺς ἂν εἰσάγοιεν Θεοὺς διὰ τὸ ἑτεροειδὲς αὐτῶν.* Postea, quum praecepisset, *unam esse divinitatis speciem, ἓν εἶδος τῆς θεότητος*, in patre, filio & Spiritu sancto, sic ratiocinari pergit: *οὕτω καὶ ἕνα διὰ τῆς τριά-*
P. 448. *δος ὁμολογοῦμεν εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ πολὺ μᾶλλον εὐσεβέστερον λέγομεν τῆς πολυειδοῦς τῶν αἱρετικῶν θεότητος, ὅτι τὴν μίαν ἐν τριάδι θεότητα φρονοῦμεν. εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχει, ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων ποίημα καὶ κτίσμα ἐστὶν ὁ λόγος, -- ἀνάγκη λέγειν αὐτοὺς δύο Θεοὺς, ἕνα μὲν κτιστὴν, τὸν δὲ ἕτερον κτιστόν. Atque ita unum per Trinitatem confitemur Deum, multoque sanctius loquimur, quam si haereticorum multiformem multifariamque deitatem reciperemus, eo quod unam simplicemque credimus in Trinitate divinitatem esse. Nam si res ita sese non habet, sed verbum ex* non

(102) *Contulisset*) Quo lectorem molestia ipsum evolvendi ATHANASIVM levemus, ipsa iterum magni hominis verba describere non gravabimur: *Οὐδὲ γὰρ -- τρεῖς ἀρχὰς, ἢ τρεῖς πατέρας εἰσάγομεν, ὡς οἱ περὶ Μαρκίωνα καὶ Μανιχαῖον, ἐπεὶ μηδὲ τριῶν ἡλίων ὑπεθέμεθα τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ ἥλιον καὶ ἀπαύγασμα καὶ ἓν τὸ ἐξ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαυγάσματι φῶς· οὕτω μίαν ἀρχὴν οἴδαμεν, τὸν δὲ δημιουργὸν φάσκομεν οὐχ ἕτερόν τινα τρόπον ἔχειν θεότητος, ἢ τὴν τοῦ μόνου Θεοῦ, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ πεφυκέναι. Non enim tria principia, aut tres patres introducimus, sicuti Marcionistae & Manichaei, quum non tres soles ad comparationem adducamus, sed unicum solem, eiusque splendorem, unicamque ex ambobus lucem: ita unum principium agnoscimus, conditoremque dicimus non alium modum, quam unius Numinis rationem habere, eo quod ex ipso soboles nata sit.*

non exsistentibus exstitit, creaturaque est aut res facta, - - relinquitur, ut duo simul Numina agnoscant, alterum creatorem, alterum creatum. [P. 275.] Ad eumdem fere modum *Libro de Nicaeno concilio* disserit, quo Arianos disputat τρεῖς Θεοὺς τρόπον τινὰ κηρύττειν εἰς τρεῖς ὑποστάσεις ξένας, ἀλλήλων παντάπασι κεχωρισμένας, διαιροῦντες τὴν ἁγίαν μονάδα, *tres quodammodo Deos constituere, dum in tres substantias alienigenas & inter se omnino segregatas sanctam unitatem dispartiuntur.* Illud contra Trinitatis genus, quod ipse omnis credit vitii & erroris expers esse, alio loco sic ab eo definitur: Τριὰς τοίνυν ἁγία καὶ τελεία ἐστὶν, ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι θεολογουμένη, οὐδὲν ἀλλότριον ἢ ἔξωθεν ἐπιμιγνύμενον ἔχουσα, [Ep. ad Serap. p. 202.] οὐδὲ ἐκ δημιουργοῦ καὶ γενητοῦ συνισταμένη, ἀλλ᾽ ὅλη τοῦ κτίζειν καὶ δημιουργεῖν οὖσα. *Trinitas igitur sancta & perfecta in patre & filio & Spiritu sancto celebratur: nihil ea habet alienum & foris admistum, neque ex creatore ac creatura consistit, sed tota est ex creatore & conditore rerum.* Quumque Ariani celebre illud Servatoris nostri enuntiatum: *Ego & pater unum sumus*, de consensione seu concordia voluntatis intelligi unice vellent, interpretationis istius levitatem declarat, & hoc modo disputationem demum obsignat: Ἀνάγκη λοιπὸν κατὰ τὴν οὐσίαν νοεῖν καὶ τὴν υἱοῦ καὶ πατρὸς ἑνότητα. [P. 923.] *Necesse itaque est, ut, praeter hanc voluntatis consensionem, alia sit in patre ac filio unitas essentiae seu substantiae.* Istam vero, quam hic memorat, essentiae vel substantiae ἑνότητα seu *unitatem* non esse *unitatem singularem aut individuam*, verum generalis tantum aut universalis essentiae communitatem, id, quae consequuntur, eius verba satis ostendunt: Τὰ μὲν γὰρ γενητὰ, κἂν [Ep. de Synod. Arim. & Seleuc. p. 923.] συμφωνίαν ἔχῃ πρὸς τὸν πεποιηκότα, ἀλλ᾽ ἐν κινήσει καὶ μετουσίᾳ ταύτην ἔχει, ὥσπερ ὁ μὴ φυλάξας ἐκβέβληται τῶν οὐρανῶν. ὁ δὲ υἱὸς ἐκ τῆς οὐσίας ὢν γέννημα, οὐσίᾳ καὶ ἕν ἐστιν αὐτὸς καὶ ὁ γεννήσας πατήρ. *Nam creata, tametsi concordiam cum creatore suo habeant, eam tamen ex communicatione unice & per motum quemdam veluti habent, quemadmodum ille, qui, quum eam non retinuisset, coelo eiectus est. Filius vero, quum ex substantia sit genitus, substantia unum est ipse &, qui eum genuit, pater.* In hoc loco unitas consensus, qua cum Deo naturae creatae iunguntur, in quas mutatio voluntatis cadit, & unitas essentiae, qua praeditum est id, quod creatum non est, nec a voluntate patris desciscere, ulla ratione potest, inter se ab ATHANASIO committuntur. Multa, praeter haec, alia scripta reliquit ATHANASIVS de unitate in Deo, quae fortassis nonnullis de singularis essentiae unitate dicta videri possent. Sed certus ego sum, ab hac eum unitate fuisse alienum, atque pronuntiata huius generis aut de communitate unius generis & speciei unice accipi debere, aut alio quodam, quem inferius declarabimus, sensu exponenda esse. *Quarta* in *Oratione*, ut exemplo, quae dixi, probem, haec leguntur verba: Τὴν μίαν ἐν [P. 458.] Τριάδι Θεότητα φρονοῦμεν. *Vnam esse credimus Deitatem in Trinitate.* Quae vero hanc sententiam excipiunt verba, ea neminem ignorare sinunt, de una communi ac generali divinitatis essentia, ex parte saltim, sermonem hic ei esse: Εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχει, ἀλλ᾽ ἐξ οὐκ ὄντων ποίημα καὶ κτίσμα ἐστὶν ὁ λόγος, κ. τ. λ. *Nam si res ita sese non habet, contra verbum res est creata, quae ex non exsistentibus exstitit, aut verus Deus non est, aut duos oportet esse Deos, alterum creatorem, alterum creatum.* Rursus eodem in libro haec scripta exstant: Ἕν εἰσιν ὁ υἱὸς καὶ ὁ πατὴρ τῇ ἰδιότητι καὶ οἰκειότητι τῆς φύσεως καὶ τῇ ταυτότητι τῆς μιᾶς [P. 456.] Θεότητος. *Vnum sunt pater & filius suitate & proprietate naturae & identitate unius deitatis.* Orationis vero series & cohaerentia cuivis aperiet, non de singularis cuiusdam essentiae unitate, sed partim de unitate communis cuiusdam generis, partim de alio quodam communitatis genere, cuius indolem deinceps explanare constituimus, effatum hoc intelligendum esse. Postremo, quod tres hypostases μίαν esse οὐσίαν, *unam essentiam aut substantiam*, ATHANASIVS (103) alicubi decernit, id cave sic interpreteris, ac si censuisset, unam singularem essentiam omnibus tribus personis communem esse. Certum est enim, ex illis aliquem sensibus, de quibus antea exposuimus, in animo eum habuisse, quum haec scriberet antistes Alexandrinus.

Nusquam igitur ATHANASIVS tribus divinae naturae personis unam eamdemque singularem essentiam attribuit. Trinitatem e contrario negat perspicue μονοούσιον esse: atque ut ostendat, tres personas divinitatis unum efficere tantum Deum, ad unitatem speciei seu generis, εἰδικὴν ἑνότητα, perpetuo fere confugit, qua sublata, personas divinitatis Deum nullo esse modo posse, decernit. Sed errarent tamen, si qui sibi persua-

(103) *Alicubi*) Suspicor, digitum hic potissimum intendi a CVDWORTHO ad *Quaestiones* illas, quae *Tomo II. Opp. Athanasii p.* 436. exstant, at a plerisque Criticis ATHANASII negantur esse. In his enim *Quaestio VI. p.* 442. sic sese habet: Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ πόσας οὐσίας ὁμολογεῖς; *Quot essentias in Deo confiteris esse?* Ad eam ita respondetur: Μίαν οὐσίαν λέγω, μίαν φύσιν. Tum *Quaestio septima* succedit: Ὑποστάσεις πόσας ὁμολογεῖς; Quae his verbis expeditur: Τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογῶ, τρία πρόσωπα.

suaderent, tantum in hoc unitatis genere firmamenti posuisse ATHANASIVM, ut existimaret, eo solo omnem trium personarum unitatem contineri. Constat enim, aliunde quoque auxilium sibi advocasse antistitem hunc ad unitatem Dei demonstrandam, pluresque locos argumentationum in hac caussa constituisse: quos quidem iam enumerabimus. Igitur primo cogitare iubebat, Trinitatem hanc divinam non ex principiis constare tribus, verum unum esse tantum principium, unumque divinitatis, unde reliqua in P. 509. Deo manaverint omnia, fontem. *Quinta* enim eius *Oratione* haec verba legas: *Μία ἀρχὴ, καὶ κατὰ τοῦτο εἷς θεός. Vnum est principium, & unus idcirco tantum Deus.* Rursus *Libro* P. 656. *contra Sabellianos* sic inter alia disserit: *Οὐκ εἰσὶ δύο θεοὶ, ὅτι μηδὲ δύο πατέρες, μηδὲ ἑτεροούσιος τοῦ γεννήσαντος ὁ γεγεννημένος. ὁ μὲν γὰρ ἀρχὰς εἰσάγων δύο, δύο κηρύττει θεούς· αὕτη Μαρκίωνος ἡ δυσσέβεια. Non sunt duo Dii, quemadmodum nec duo patres, neque diversae substantiae est genitor a genito. Qui enim duo principia introducit, is duo Numina praedi-* De Synodo Arim. & Seleuc. p. 910. *cat: quae Marcionis est impietas.* Hinc etiam fatetur alio loco, *τὴν οὐσίαν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν καὶ ῥίζαν καὶ πηγὴν εἶναι τοῦ υἱοῦ, substantiam patris principium, radicem & fontem esse filii.* Quo nixus dogmate, DIONYSII approbat praeceptum hoc: *ὅτι πηγὴ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων ἐστὶν ὁ θεὸς, ποταμὸς δὲ ὑπ' αὐτοῦ προχεόμενος ὁ υἱός. Fons bonorum omnium Deus est* (pater), *filius vero rivus est, ex eo emanans & profluens.* Huc & pertinent, quibus rem hanc illustrat saepius, similitudines. Etenim patrem & filium cum aqua & vapore inde adscendente, cum luce & splendore inde manante, cum prima denique forma & exemplo eius comparare solet. Atque hinc Deum esse unum elicit his verbis: *Τὴν* De Synodo Nic. p. 275. *θείαν τριάδα εἰς ἕνα, ὥσπερ εἰς κορυφήν τινα, τὸν θεὸν τῶν ὅλων τὸν παντοκράτορα λέγω, συγκεφαλαιοῦσθαι καὶ συνάγεσθαι πᾶσα ἀνάγκη. Sanctam Trinitatem necesse est omnino in unum omnium rerum ac praepotentem Deum, veluti in verticem ac principem, consummari ac coalescere.* Quamquam maxima huius conclusionis vis in ea sita est, ut Marcionitae, qui plura inducebant aeterna & ex se ipsis nata principia, seu Deos plures, a puriori grege arceantur. Nihilo tamen minus tantum nullo modo roboris in hac esse videtur argumentatione, quantum ad eos penitus comprimendos requiritur, qui tres a Christianis credi Deos disparis gradus & dignitatis criminantur. Quocirca praeparationis instar tantum spectari ea debet ad sequentem rationem ex summa trium personarum ad unum Deum constituendum coniunctione ductam. Quod si enim tres illae personae tria essent principia nullo inter se vinculo copulata, nulla prorsus pateret via ad intimam & arctissimam earum unitatem ostendendam.

Ergo ATHANASIVS secundo loco hoc maxime vult animadverti: Tres divinas personas non esse naturas seiunctas & secretas, *μεμερισμένας* aut *κεχωρισμένας*, sed *ἀδιαιρέτους*, indissolubili & arctissimo nodo inter se iunctas & connexas. *Quinta* sic nimirum (P. 516.) scribit *Oratione: πατέρα καὶ υἱὸν ἓν ὄντας τῇ θεότητι, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀμέριστον καὶ ἀδιαίρετον καὶ ἀχώριστον εἶναι τὸν λόγον ἀπὸ τοῦ πατρός: patrem & filium ratione deitatis unum esse, quod vero ex patre exsistit, indivisum tamen & indisiunctum, nec partitione divulsum, hoc ipsum esse verbum.* Patrem hic & filium praecipit, si divinitatem intueamur, unum esse. Quodnam vero genus intelligat unitatis, id ex consequentibus elucet verbis, quibus patrem & filium duo esse fatetur, at ita tamen inter se connexa, ut nullus dissolutioni aut secretioni locus sit. Igitur non unitatem unius eiusdemque singularis essentiae, sed unitatem generis communisque naturae societatem significat. Ex *Libro de sententia Dionysii* sequentia huc primum refero verba: *Ἔστιν ἀδιαίρετος τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς, ὡς ἐστι τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸ φῶς. Filius a patre divelli nequit, sicuti splendorem a luce haud segregaveris.* Post & alium ex *eodem Libro* locum subiicio, quo hanc rem ex DIONYSII sententia ali- (P. 566.) quanto latius enarrat: *Ὁ δὲ ἴδιον καὶ ἀδιαίρετον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας τὸν υἱὸν εἶναι διδάσκει, ὡς ἐστιν ὁ λόγος πρὸς τὸν νοῦν, καὶ ποταμὸς πρὸς τὴν πηγήν. εἰ μὲν οὖν διαιρεῖν καὶ ἀποξενοῦν τὸν λόγον καὶ τὸν νοῦν τις δύναται, ἢ τὸν ποταμὸν καὶ τὴν πηγὴν μερίσαι καὶ τειχίσας διελεῖν, ἢ τὸ ἀπαύγασμα ἅμα διελεῖν ἀπὸ τοῦ φωτός; Dionysius filium individuum a patre & ex eius essentia genitum esse docet, idque eadem ratione, qua verbum ex mentis substantia, fluviusque e fonte promanat. Quis vero verbum a mente alienare ac dividere, fluvium a fonte dirimere, aut splendorem a luce distrahere poterit?* Porro in *Epistola ad Serapionem*, qua Spiritum P. 194. S. non esse rem creatam demonstrat, sic verba facit: *Ἢ διελέτωσαν πρῶτον αὐτοὶ τοῦ ἀπαυγάσματος τὸ φῶς, ἢ τὴν σοφίαν τοῦ σοφοῦ, ἢ μὴ εἰπάτωσαν, πῶς ἐστι ταῦτα. Aut dividant mihi primum a splendore lumen, aut sapientiam a sapiente, aut desinant dicere, quomodo ista fieri possint.* Iterum alias totam Trinitatem vocat *τριάδα ἀδιαίρετον καὶ ἡνωμένην πρὸς ἑαυτὴν, Trinitatem individuam & ad semet ipsam unitam.* Hanc vero ATHANASII de individua omnino Trinitate doctrinam neminem ita capere decet, ac si tria in Deo neget esse tria.

tria. Duo enim sunt, quibus hoc dogma continetur. Vnum: Nulla divinarum personarum sine reliquis exsistere personis potest. Quemadmodum fons omnis lucis sive sol numquam est sine splendore, neque splendor umquam a sole separatur, uterque vero perpetuo cum lumine, quod inde manat & late diffunditur, coniunctus est: ita Deus pater, qui sol est perennis, aeternum necesse est splendorem aeternumque lumen coniuncta secum habeat. Alterum: Tres personae istae tam arcte atque intime connexae sibi & copulatae sunt, ut *συνεχείας* seu *continuationis* quoddam genus inter eas sit. Quamquam haec ratio ex rerum corporearum legibus non aestimari debet, verum ita, uti natura rerum illarum patitur, a quibus omnis concretio corporea remota prorsus est.

Verum altius etiam ATHANASIVS in hac caussa ingenio enititur. Namque tertio divinitatis personas non modo ita esse inter se iunctas contendit, ut distrahi & divelli nullo pacto queant, sed etiam eas mutuo sibimet ipsis inesse praecipit: *περιχώρησιν* hanc rem seu *circuminsessionem* nominant, qui post eius aetatem vixerunt, (104) Graecorum doctores. Illud autem ut probet, DIONYSII primum haec verba sua facit: Ἀπόῤῥοια γὰρ νοῦ λόγος, καὶ ἀπὸ καρδίας διὰ στόματος ἐξοχετεύεται, ἕτερος γινόμενος τοῦ ἐν καρδίᾳ λόγου. καὶ οὕτως ἐστὶν ἑκάτερος ἐν ἑκατέρῳ, ἕτερος ὢν θατέρου, καὶ ἓν εἰσιν ὄντες δύο. οὕτω καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ λόγος ἓν, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐλέχθησαν εἶναι. *Verbum mentis est emanatio, idemque ex corde per os effunditur, diversumque iam inde verbum est, quod ita per linguam prosilit. - - Vtrumque tamen in altero exsistit, quod alterum pertinet ad alterum, quumque duo sint, unum tamen haberi debent. Eodem modo pater & filius unum sunt, & in se invicem dicuntur esse.* Tum ipse nonnullis imaginibus lucem negotio huic comparare studet. Nempe solem iterum eiusque splendorem in exempli loco ponit, affirmatque, φῶς εἶναι ἐν τῷ ἀπαυγάσματι, καὶ ἀπαύγασμα ἐν τῷ ἡλίῳ, *lucem esse in splendore, ac vicissim splendorem in sole.* Neque similitudinem, quam ipsa res eiusque forma praebent, omittit. Regem denique pictamque eius imaginem ad intelligentiam dogmatis istius conferre multum arbitratur: in qua comparatione declaranda in primis copiosus est: Ἐν τῇ εἰκόνι, inquit, τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή ἐστι, καὶ ἐν τῷ βασιλεῖ τὸ ἐν τῇ εἰκόνι εἶδός ἐστιν. *In imagine species regis & forma apparet, & in rege vicissim imaginis species: sine ulla enim discrepantia vultus regis in imagine expressus est, ut, qui videt imaginem, videat in ea regem, & vicissim, qui regem intueatur, agnoscat, illum ipsum eumdem esse, qui in imagine repraesentatur. Ceterum quia in ambobus nulla est dissimilitudo, si quis post conspectam imaginem velit regem videre, huic ad eum modum iure loqui posset imago:* Ἐγὼ καὶ ὁ βασιλεὺς ἕν ἐσμεν· ἐγὼ γὰρ ἐν ἐκείνῳ εἰμὶ, κἀκεῖνος ἐν ἐμοί· καὶ ὃ ὁρᾷς ἐν ἐμοὶ, τοῦτο ἐν ἐκείνῳ βλέπεις. καὶ ὃ ἑώρακας ἐν ἐκείνῳ, τοῦτο βλέπεις ἐν ἐμοί. ὁ γὰρ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, ἐν αὐτῇ προσκυνεῖ τὸν βασιλέα. *Ego & rex unum sumus: ego enim in illo sum, & ille in me: & quod in me animadvertis, id quoque in eo animadvertes, & quod videris in illo, id quoque vides in me. Qui igitur adorat imaginem, in illa adorat ipsum regem, quum imago nihil sit aliud, quam regis forma & species.* Alio loco, *quarta* nimirum *Oratione*, his verbis rem, de qua loquimur, explicat: Ἔστι γὰρ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ, ὥσγε νοεῖν ἔξεστιν, ἐπειδὴ σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ υἱοῦ, τοῦτο τῆς πατρὸς οὐσίας ἴδιόν ἐστιν, ὡς ἐκ φωτὸς ἀπαύγασμα, καὶ ἐκ πηγῆς ποταμὸς, ὥστε τὸν ὁρῶντα τὸν υἱὸν ὁρᾷν τὸ τοῦ πατρὸς ἴδιον. ἔστι δὲ καὶ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ, ἐπειδὴ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἴδιον, τοῦτο ὁ υἱὸς τυγχάνει ὢν, ὡς ἐν τῷ ἀπαυγάσματι ὁ ἥλιος, καὶ ἐν τῷ λόγῳ ὁ νοῦς, καὶ ἐν τῷ ποταμῷ ἡ πηγή. *Est enim filius in patre, quatenus intelligere licet, eo quod, quidquid est filius, id universum sit proprium substantiae patris, non secus atque splendor ex lumine, ac ex fonte fluvius procedit, ita ut, qui filium videt, is videat id, quod patri est proprium. Est autem & rursus pater in filio, eo quod id, quod est patri proprium, id ipsum sit filius, ut in splendore sol est, mens in ratione, fons in fluvio.* Neque reticet, quibus contumeliis & cavillationibus dogma hoc ARII sectatores in omnium adducere odium studuerint: Ἤρξαντο διασύρειν τὸ ὑπὸ τοῦ κυρίου λεγόμενον· ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· λέγοντες· πῶς δύναται οὗτος ἐν ἐκείνῳ, κἀκεῖνος ἐν τούτῳ χωρεῖν; ἢ πῶς ὅλως δύναται ὁ πατὴρ μείζων ὢν ἐν τῷ υἱῷ ἐλάττονι ὄντι χωρεῖν; καίτοι τί θαυμαστὸν, εἰ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ; ὅπου γε καὶ περὶ ἡμῶν γέγραπται· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καί ἐσμεν. *Sugillare illud conantur, quod a domino dictum est:* Ego in patre, & pater in me, *dicentes: Quomodo potest iste in illo, & ille in isto versari? aut quomodo omnino potest pater, quum sit maior, in filio comprehendi, qui minor est? Et quid mirum tandem, si filius in patre sit? quum & de nobis scriptum exstet: In eo vi-*

P. 665. (potius T. I. Opp. Libro de sent. Dionys. p. 565.)

Orat. IV. p. 457.

P. 456.

Orat. IV. (p. 453.)

(104) *Graecorum doctores*) Quorum testimonia collecta sunt & illustrata a DION. PETAVIO *Lib. IV. de Trinit. Cap. XVI. p. 263. T. II. Dogm. theol.*

eo vivimus, movemur & ſumus. Quibus Arianae ſectae maledictis ut reſiſtat ATHANASIVS, primo totam hancce diſputandi rationem ex eo unice profectam eſſe obſervat, quod ARIANI mentibus uterentur terrae huic plus iuſto affixis, reſque corpore liberas & vacuas ex rerum corpore praeditarum legibus metiri auderent, (τὰ ἀσώματα σωματικῶς ἐκλαμβάνειν). Poſt haec ſubiicit: Οὐ γὰρ, ὡς ἐκεῖνοι νομίζουσιν, ἀντεμβιβαζόμενοι εἰς ἀλλήλους εἰσιν, ὥσπερ ἐν ἀγγείοις κενοῖς ἐξ ἀλλήλων πληρουμένοις, ὥστε τὸν μὲν υἱὸν πληροῦν τὸ κοῖλον τοῦ πατρὸς, τὸν δὲ πατέρα πληροῦν τὸ κοῖλον τοῦ υἱοῦ, καὶ ἑκάτερον αὐτῶν μὴ εἶναι πλήρη καὶ τέλειον. *Neque enim, ut illi arbitrantur, pater & filius viciſſim in ſe transvaſantur, quaſi vaſorum inanium alterum ex altero repleri ſolet, ita ut filius impleat patris capacitatem, & pater viciſſim filii, neuter vero ex ſe vel plenus ſit, vel integer. Id enim proprium eſt corporum: quapropter id vel ſolo dictu prorſus nefarium haberi debet.* Vltimum generis huius convicium hac ratione reprimit autiſtes: *Filius non ita eſt in patre, ut nos in eo vivimus, movemur & ſumus.* Αὐτὸς γὰρ ὡς ἐκ πηγῆς τοῦ πατρός ἐστι ζωὴ, ἐν ᾧ τὰ πάντα ζωογονεῖται καὶ συνέστηκεν· οὐ γὰρ ἡ ζωὴ ἐν ζωῇ ζῇ, κ. τ. λ. *Quia ipſe eſt vita, & e patre, tamquam ex fonte, dimanat, in qua omnia vivificantur & conſtant: ſiquidem vita non per vitam vivit, alioqui omnino vita non eſſet, ſed ipſa potius omnia vivificat.* Paullo ante haec dixerat: *Neque tamen rurſus ita in patre eſt filius, ut in ſanctis Deus eſt hominibus, quos intra receptus eos corroborat: ipſe enim filius patris eſt fortitudo & ſapientia, reſque omnes conditae participatione eius in ſpiritu ſanctificantur.* Singulari ergo modo hanc fas eſt περιχώρησιν ſeu *mutuam inexiſtentiam* patris & filii interpretari. Nam per eam fit, ut pater & filius vere proprieque unum ſint: quodque a filio & ſpiritu ſancto perficitur, id in eis pater perficit, teſte hoc ATHANASII praecepto: (P. 457.) Ἡ τοῦ υἱοῦ θεότης τοῦ πατρὸς θεότης ἐστί. καὶ οὕτως ἐν τῷ υἱῷ τὴν τῶν πάντων πρόνοιαν ποιεῖται. *Deitas filii eſt patris deitas: atque ita pater in filio rebus omnibus providet.*

Poſtremo idem ATHANASIVS non raro tres divinas perſonas eo modo unam conſtituere divinitatem decernit, quo ſons & flumen unum rivum, nec non radix, truncus atque rami unam integram efficiunt arborem. Quo quidem ſenſu tota etiam Trinitas ab eo dicitur μία θεότης, *una divinitas*, μία φύσις, *una natura*, μία οὐσία, *una eſſentia*, εἷς denique θεὸς, *unus Deus*. Quae ſi reputemus, verbum ὁμοούσιος amplius aliquid ATHANASIO ſignificare, ſentiemus, atque id, quod antea indicavimus, neque tantum de rebus ab ipſo adhiberi, quibus una eſt communis & generalis eſſentia, quemadmodum tres homines unius naturae participes ſunt, verum etiam de illis, quae coniunctim naturam unam integramque efficiunt, ideoque naturali quadam copula inter ſe nexae ſunt. Etenim dum τὸ φυτὸν εἶναι ῥίζης ὁμοφυὲς, *arborem eſſe conſubſtantialem radici*, & τὰ κλήματα ὁμοούσια τῆς ἀμπέλου, *palmites viti congeneres eſſe*, affirmat, id eum ſibi velle apparet, radicem, truncum & ramos non unius tantum eſſe generis ac naturae, verum etiam una integram unius plantae aut arboris eſſentiam conſtituere. Quod ſi quis ad divinam naturam referat, id ſibi decernendum eſſe, facile intelliget, tres divinas perſonas, patrem, filium & ſpiritum ſanctum, non unius tantum generis aut eſſentiae compores eſſe, atque unam communem habere divinitatis naturam, ſed etiam ſimul & coniunctim unam perfectamque efficere divinitatem. Cui dogmati conveniens eſt id, quod idem quoque praecipit ATHANASIVS, tres divinitatis perſonas non modo conſentienti concordique, ſed etiam una eademque voluntate naturaliter praeditas eſſe: ex quo conſequitur, eas *ad extra* μίαν ἐνέργειαν, *unam eamdemque efficientiam* exercere & poteſtatem: neque idcirco, ſi ab una diſcedas humanae naturae aſſumtione, filio proprium aliquid & peculiare eſſe. Iuvat (Ep. ad Serap. p. 202.) ipſum diſſerentem audire ATHANASIVM: Ὁμοία ἑαυτῇ καὶ ἀδιαίρετός ἐστι τῇ φύσει ἡ Τριὰς, καὶ μία ταύτης ἡ ἐνέργεια. ὁ γὰρ πατὴρ διὰ τοῦ λόγου ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ. καὶ οὕτως ἡ ἑνότης τῆς ἁγίας Τριάδος σώζεται, καὶ οὕτως εἷς θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κηρύττεται, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν. ἐπὶ πάντων μὲν ὡς ὁ πατὴρ, ὡς ἀρχὴ καὶ πηγὴ, διὰ πάντων δὲ διὰ τοῦ λόγου, ἐν πᾶσι δὲ ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ. *Trinitas ſibi ſimilis & natura individua eſt, unaque idcirco eius eſt operatio. Pater enim per verbum in ſpiritu ſancto omnia facit. Atque ita unitas Trinitatis ſervatur, & ita unus Deus in eccleſia praedicatur, qui eſt ſuper omnia, & per omnia, & in omnibus: ſuper omnia, ut pater, ut principium, ut fons; per omnia vero per verbum; in omnibus denique in ſpiritu ſancto.* Idem multis aliis in locis fatetur & eodem modo exponit. Haec igitur, quae adhuc copioſe & accurate diſputavimus, qui cognoſcet, ei nullo modo poterit obſcurum eſſe, quonam ſenſu ATHANASIVS praeceperit, tres divinae naturae perſonas, tametſi eiusdem tantum, non vero unius ſolius ſint eſſentiae, ὁμοούσιοι, non vero μονοούσιοι, unum tantum vere ac proprie Numen eſſe. Nihil vero eſt in univerſa hac doctrina eius, cui

germanus

germanus PLATONIS affectator non libenter & fine ulla recusatione assentiatur. Ex quo quidem intelligi debet, illud Trinitatis genus, quod ab ipso traditum est PLATONE, non esse tanto, quanto credunt recentiores quidam auctores, discrimine ab illo seiunctum dogmate, quod de tribus in Deo personis antiqui Christianorum coetus professi sunt.

Hactenus Christianus noster PLATONI deditus, cuius personam sumsimus, partim PLATONIS Trinitatem a vitiis & maculis purgare studuit, quas diuturnitas temporis in eam intulit, partim cognationem eius cum antiquioris ecclesiae sententiis aperire ausus est. Sed ne quis male de nobis suspicandi occasionem hinc capiat, omnes sollicite volumus admonitos, serio nos & ex animo omne illud detestari ac reiicere, quod in hoc germano PLATONIS de Trinitate dogmate non modo ab ipsis sacris litteris, quas tamen unicam tantum esse credendi normam & regulam ducimus, sed etiam a professionibus fidei in concilio Nicaeno & Constantinopolitano consecratis, aut ab ipsius ATHANASII sententia, quam vera eius exhibent scripta, alienum & remotum videtur esse, sive id ad dissimilitudinem personarum, sive ad aliud, quodcumque demum illud sit, dogmatis huius momentum pertineat. Nam quod ad illam attinet doctrinae expositionem, quae vulgo *Symbolum* dicitur ATHANASII, eam diu post aetatem eius a nescio quo exaratam esse, constat. Quumque ea, quidquid habet auctoritatis, vel inde consequuta est, quod ATHANASII nomen adscriptum gerit, vel ex eo, quod visa est argumentum & summam doctrinae illius, quam ATHANASIVS, quoad vixit, defendit, continere, idcirco ad illius doctrinae normam putaverim exigendam hanc formulam & exponendam esse, quae illis comprehensa est ATHANASII scriptis, quorum certum est eum auctorem esse. Ipsum vero ATHANASIVM magnum & egregium fuisse hominem, sentire fas est, cuius ope & auxilio divina providentia in primis perfecerit, ne Christiani coetus ad ARII errores accederent: quae quidem si contigisset defectio, Christiana religio maculam non levem accepisset, superstitioneque populorum veterum & plurium Deorum cultu temperata quasi fuisset. Nam quid faciunt, quibus ARII arrident dogmata, quam quod eas Numinum instar naturas colunt, quas ipsimet in rerum creatarum numero concedunt esse? Est & hoc in eximii & salutaris beneficii loco ponendum, quod idem ATHANASIVS dogma de Trinitate, quod multiforme ac varium antea vagabatur inter populos, certis primus regulis adstrinxit & in ordinem concinniorem redegit.

Caussas vero si qui requirant, propter quas hic Christianum quemdam finxerimus verba pro PLATONIS facere Trinitate, illi has habeant. Primum rei Christianae rationibus minime fore conducibile censuimus, si germana PLATONIS de divina Trinitate sententia remotior a Christianorum doctrina videretur, atque reapse fuit. Vetus deinde & vera PLATONIS Trinitas, id quod superius iam ostendimus, Arianorum dogmati prorsus adversa est, & vicissim ARII doctrina PLATONIS sententiam evertit: id quod planum facere, operae duximus esse pretium. Secundam enim & tertiam hypostasin PLATO censet aeque aeternas, infinitas, nec ullo modo mutabiles esse, atque primam. Illi vero PLATONIS βαθμοὶ seu *gradus*, quorum tam frequens in antiquis auctoribus occurrit mentio, multum distant, quod pace (105) S. CYRILLI dixerim, ab ARII gradibus: neque enim conditorem & res ab eo factas & conditas, id quod ARIVM fecisse novimus, in Trinitate sua PLATO copulat. Quamobrem non immerito SOCRATES ille, cuius *Historia* superest *ecclesiastica*, demiratur, qui duo illi presbyteri, GEORGIVS & TIMOTHEVS, Arianae factioni sese adiungere potuerint, qui tantum otii in PLATONIS & ORIGENIS lectione consumsisse dicebantur: Θαυμάσαι ἄν μοι ἔπεισι, πῶς οὗτοι οἱ ἄνδρες τῇ Ἀρειανῶν θρησκείᾳ παρέμειναν, ὧν ὁ μὲν Πλάτωνα ἀεὶ μετὰ χεῖρας εἶχεν, ὁ δὲ τὸν Ὠριγένην ἀνέπνεεν. οὐδὲ γὰρ Πλάτων τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον αἴτιον, ὡς αὐτὸς ὀνομάζειν εἴωθεν, ἀρχὴν ὑπάρξεως εἰληφέναι φησί. καὶ Ὠριγένης συναΐδιον πανταχοῦ ὁμολογεῖ τὸν υἱὸν τῷ πατρί. *Ac mihi quidem mirari subit, quonam modo viri isti in Ariana secta perseveraverint, quorum alter Platonis assidue terebat libros, alter Origenem semper in ore habebat. Etenim nec Plato secundam ac tertiam caussam, ut ipse quidem nominare solet, exsistendi initium cepisse dicit, & Origenes passim in suis libris filium patri coaeternum esse confitetur.* L. VII. c. VI. (p. 341.)

Addo

(105) *S. Cyrilli*) Quippe qui *Lib. VIII. adv. Iulianum p. 270.* & *Lib. I. p. 34.* Trinitatem Porphyrianam & Platonicam cum Ariana confert.

Addo tertiam, qua impulsus sum, caussam, ut PLATONI patronum hac in caussa excitarem. Qui post natum Servatorem PLATONEM sequuti sunt, philosophi a Christiana religione aversi, illi Christianorum de λόγῳ seu verbo placita suis esse scitis ex toto consentanea profitebantur. E contrario Christiani doctores fere omnes, qui vel ante Nicaenum concilium, vel post eius concilii tempora vixerunt, PLATONIS de tribus principiis dogma nullo pacto discrepare docuerunt a Christianorum coetuum sententia; si quid vero inter utramque interesset, id minutum esse, ac in verbi controversia prope positum, asseverarunt. Platonicis hoc, quod dixi, persuasum fuisse, celebris ille locus testatur AMELII, aequalis PLOTINI, quem EVSEBIVS, S. CYRILLVS & THEODORETVS servarunt: Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ λόγος, καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα, τὰ γινόμενα ἐγίνετο, ὡς ἂν καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε· καὶ νὴ Δί' ὃν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει καὶ ἀξίᾳ καθεστηκότα, πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι, καὶ Θεὸν εἶναι· δι' οὗ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι· ἐν ᾧ τὸ γενόμενον, ζῶν καὶ ζωὴν καὶ ὂν πεφυκέναι· καὶ εἰς τὰ σώματα πίπτειν, καὶ σάρκα ἐνδυσάμενον φαντάζεσθαι ἄνθρωπον, μετὰ καὶ τοῦ τηνικαῦτα δεικνύειν τῆς φύσεως τὸ μεγαλεῖον· ἀμέλει· καὶ ἀναλυθέντα πάλιν ἀποθεοῦσθαι, καὶ θεὸν εἶναι, οἷος ἦν, οἷος ἦν πρὸ τοῦ εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸν ἄνθρωπον καταχθῆναι. *Atque hoc plane verbum erat, per quod, sempiternum quum esset, exsistebant omnia, quae fiebant, quemadmodum Heraclitus loquitur: quod ipsum videlicet barbarus etiam ille, apud Deum in principii gradu ac dignitate constitutum, immo & Deum simul esse, pronuntiat: per quod facta simpliciter omnia sint: in quo, quidquid factum est, & vivens, & vita, & aliquid pro sua quodque natura fuerit: idem porro in corpora delabi, tradit, & carne indutum humanam speciem prae se ferre, sic tamen, ut suae interea naturae maiestatem ostendat: adeoque, solutum ubi iam fuerit, Dei locum denuo capessere, ac Deum prorsus eumdem esse, qui erat, priusquam in corpus atque in carnem hominemque descenderet.* Hic AMELIVM etiam de λόγῳ seu verbi incarnatione satis clementer ac benigne loqui vidémus. Constat idem ex eo, quod AVGVSTINVS (106) de Platonico quodam aetatis suae memoriae prodidit: *Initium sancti evangelii, cui nomen est secundum Iohannem, quidam Platonicus, sicut a sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi ecclesiae praesedit episcopus, solebamus audire, aureis litteris conscribendum, & per omnes ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse. dicebat.* Christianos idem sensisse, quod Platonicos, hac de re, id vero sequentia, ut arbitror, effata planum & propositum facient. IVSTINVS M. (107) in *Apologia* haec de PLATONE verba reliquit scripta: Δευτέραν χώραν τῷ παρὰ Θεοῦ λόγῳ δίδωσι, τὴν δὲ τρίτην τῷ λεχθέντι ἐπιφέρεσθαι τῷ ὕδατι, πνεύματι, κ. τ. λ. *Plato secundum quidem locum verbo Dei tribuit, tertium vero ei, qui dictus est supra aquas ferri, spiritui.* CLEMENS ALEXANDRINVS, postquam illud PLATONIS dictum, quod *secunda ad Dionysium Epistola* exstat, quo primi, secundi & tertii principii meminit, commemoraverat, his verbis illud exponit: Οὐκ ἄλλως ἔγωγε ἐξακούω, ἢ τὴν ἁγίαν Τριάδα μηνύεσθαι. τρίτον μὲν γὰρ εἶναι τὸ ἅγιον πνεῦμα, τὸν υἱὸν δὲ δεύτερον, δι' οὗ πάντα ἐγένετο κατὰ βούλησιν τοῦ πατρός. *Equidem ista non nisi de sancta Trinitate accipio; & tertii quidem nomine spiritum sanctum, secundi vero filium intelligo, per quem ex patris voluntate facta sunt omnia.* ORIGENES item PLATONEM in epistola ad HERMIAM & CORISCVM de filio Dei perspicue loquutum esse perhibet: Ὁ πάντ' ἐπαγγελλόμενος εἰδέναι Κέλσος, καὶ πολλὰ τῶν Πλάτωνος παρατιθέμενος, ἑκὼν, οἶμαι, σιωπᾷ τὸν περὶ υἱοῦ Θεοῦ λόγον, τὸν παρὰ Πλάτωνι λεγόμενον ἐν τῇ πρὸς Ἑρμείαν καὶ Κορίσκον ἐπιστολῇ. *Celsus, qui se nosse omnia gloriatur, totque alios ex Platone locos affert, studiose, ut opinor, tacet & praeterit illum Platonis de filio Dei sermonem, qui in epistola ad Hermiam & Coriscum exstat:* (108) *in qua quippe Plato eum nominat Deum totius rerum universitatis, principemque rerum omnium, tam praesentium, quam futurarum, postea vero de patre caussae huius ac principis loquitur.* Alias *eodem Libro* in hanc ita disputat sententiam ORIGENES: Ἀλλ' οὐδ' ἐβουλήθη τὸ παρὰ Πλάτωνι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς λελεγμένον, οὗ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, περὶ τοῦ διακοσμήσαντος τόδε τὸ πᾶν, ὡς ὄντος υἱοῦ Θεοῦ, παραθέσθαι· ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὃν πολλάκις ἐσέμνυνεν, ἀναγκασθῇ παραδέξασθαι, ὅτι ὁ μὲν δημιουργὸς τοῦδε τοῦ παντὸς υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ πρῶτος καὶ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς πατήρ ἐστιν αὐτοῦ. *Neque Celsus* (quum de eo loquitur, quod Christiani IESVM filium esse Dei affirmant) *recordari vult dicti illius, quod ex Platonis antea epistolis attulimus,*

quo

Praepar. evang. Lib. X. C. IX. (potius C. XIX. p. 540.)

Strom. Lib. V. p. 598. (p. 710. ed. Potteri.)

Lib. VI. contra Cels. (p. 280.)

Contr. Cels. Lib. VI. p. 308.

(106) *Augustinus*) *De civitate Dei Lib. X. Cap. XXIX. p. 202. Tom. VII. Opp.*

(107) *Apologia*) In *Apologia*, quae *secunda* vulgo dicitur, *p. 93. Opp.*

(108) *In qua quippe*) Etsi verba haec CVDWORTHVS ita proferat, ac si ea ipsius essent ORIGENIS, res tamen secus sese habet. Non ORIGENIS, sed CVDWORTHI verba haec sunt, quibus hic sententiam loci Platonici ab ORIGENE, laudati expressit.

quo de conditore huius orbis, tamquam de filio Dei, verba facit. Metuit nimirum, ne Platonis illius, quem toties magnifice laudavit, auctoritate cogeretur confiteri, architectum & conditorem huius orbis esse filium Dei, summumque illum, qui rebus omnibus praesidet, Deum patrem esse eius. S. CYPRIANVS praeterea, seu quisquis demum auctor est *Libri* (109) de *Spiritu Sancto*, PLATONIS ψυχὴν sive animam principem, per universitatem rerum fusam, ipsum esse illum, quem Christiani venerantur, spiritum sanctum his verbis declarare non formidat: *Huius sempiterna virtus & divinitas, quum in propria natura ab inquisitoribus mundi, antiquis philosophis, proprie investigari non posset, subtilissimis tamen intuiti coniecturis compositionem mundi, & distinctis elementorum affectibus, praesentem omnibus animam adfuisse, dixerunt, quibus secundum genus & ordinem singulorum vitam praeberet & motum, & intransgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret: & universam hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam, animam mundi vocaverunt.* CYPRIANO iungam EVSEBIVM, Caesariensem antistitem, qui copiose non minus, quam perspicue, ea, quae PLATO de divina Trinitate praecepit, Christianorum, maxima saltim ex parte, scitis de eodem argumento finitima & consentanea esse, demonstrat, atque veterum ex Hebraeorum disciplina philosophum hunc accepisse omnia, quae de tribus principiis rerum tradiderit, asseverat: Τῶν παρ' Ἑβραίοις λογίων μετὰ τὸν περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ λόγον, ἐν τρίτῃ τάξει τὸ ἅγιον πνεῦμα καταλεγόντων, καὶ τήν γε ἁγίαν καὶ μακαρίαν Τριάδα τοῦτον ὑποτιθεμένων τὸν τρόπον, ὡς ἂν τῆς τρίτης δυνάμεως πᾶσαν ὑπερβεβηκυίας γενητὴν φύσιν, οὔσαν πρώτην μὲν τῶν διὰ τοῦ υἱοῦ συστασῶν νοερῶν οὐσιῶν, τρίτην δὲ ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου θέα ὅπως καὶ ὁ Πλάτων τοιαῦτά τινα ᾐνίξατο διὰ τῆς πρὸς Διονύσιον ἐπιστολῆς, κ. τ. λ. *Hebraeorum oracula secundum patrem ac filium, tertium ordine spiritum sanctum constituunt, sanctamque ac beatam Trinitatem eo se modo habere, pronuntiant, ut abs virtute hac tertia, quidquid genitae naturae est, superari, eamdemque eum spiritualium, quae per filium exstitere, naturarum principem, tum a primo principio tertiam esse velint. Iam vide sis, quemadmodum illa ipsa Plato, subobscure licet, in ea, quam ad Dionysium perscripsit, epistola his verbis adumbrarit, &c. Haec Platonis verba, qui explicandam philosophi mentem suscepere, ad primum Deum secundumque principium referunt, nec non ad tertium, quam mundi animam Deumque tertium ipsi quoque appellare solent. At sanctam illam beatamque Trinitatem, patris & filii & spiritus sancti, principii, ut iam ante diximus, vim & rationem habere, divinae litterae definiunt.* Minime omnium ATHANASII de Platonicis sententia omitti debet. Hic quippe familiam observat istam, tametsi alteram Triniratis suae hypostasin ex principe persona, tertiam ex secunda fluxisse asseveret, secundam tamen tertiamque personam propterea in rerum factarum & creatarum ordinem haud retulisse. Quocirca, hos sibi Platonicos ut magistros sumant, Arianos cohortatur, qui ex eo, quod una tantum persona esset ἀγέννητος, seu *natura ex se ipsa exsistens*, imperite hoc effici ducerent, fieri nullo modo posse, quin verbum seu filius Dei natura sit creata & facta. Adiiciam ipsa eius verba ex *Libro de decretis concilii Nicaeni*: Ἐχρήσαντο παρ' Ἑλλήνων λοιπὸν τὴν λέξιν τοῦ ἀγεννήτου, ἵνα προφάσει καὶ τούτου τοῦ ὀνόματος ἐν τοῖς γενητοῖς πάλιν καὶ τοῖς κτίσμασι συναριθμῶσι τὸν τοῦ θεοῦ λόγον, δι' οὗ αὐτὰ τὰ γενητὰ γέγονεν. - - εἰ μὲν οὖν ἀγνοοῦντες τὸ ὄνομα οὕτως ἀναισχυντοῦσιν, ἔδει μαθεῖν αὐτοὺς παρὰ τῶν αὐτοῖς δεδωκότων αὐτό, ὅτι καὶ ὃν λέγουσιν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ νοῦν, καὶ τὴν ἐκ τοῦ νοῦ ψυχήν· καίτοι γινώσκοντες τὸ ἐξ ὧν εἰσιν, οὐκ ἐφοβήθησαν ὅμως, καὶ αὐτὰ εἰπεῖν ἀγέννητα· εἰδότες, ὅτι καὶ τοῦτο λέγοντες οὐκ ἐλαττοῦσι τὸ πρῶτον, ἐξ οὗ καὶ ταῦτα πέφυκε. καὶ ἢ καὶ αὐτοὺς οὕτω λέγειν, ἢ μηδόλως λέγειν, περὶ ὧν οὐκ ἴσασιν. *Ab ethnicis nomen ingeniti mutuo sumendum esse, rati sunt,* (quippe qui unum tantum ingenitum profitentur) *ut per occasionem huius vocabuli inter res factas & creatas Dei verbum insererent, & eiusdem classis efficerent. - - Quod si ex inscitia huius vocabuli ad istam improbitatem delapsi sunt, oportebat eos ab iis, unde id nomen mutuo acceperunt, vim eius cognoscere. Illi enim & mentem ex bono, & ex mente animam oriundam dicunt; & quamvis earum originem videant, ingenitas tamen simul esse, asseverant, neque se propterea maiestatem primi, unde mens & anima originem sumunt, diminuere arbitrantur. Quapropter oportuit istos aut* cum

Praeparat. evang. Lib. XI. Cap. XX. (p. 541.)

P. 178.

(109) *De Spiritu S.)* Hic *de Spiritu S.* libellus pars est operis *de cardinalibus Christi operibus*, quod olim temere CYPRIANO adscriptum fuit, hodie vero multo rectius ARNOLDO, Abbati Bonae vallis, saeculi duodecimi auctori, tribuitur. Vid. CASIM. OVDINI *Commentar. de scriptor. eccles. Tom. II. p. 1290.* Solet tamen & hodie vetis CYPRIANI operibus, appendicis instar, hic liber iungi. Verba, quae hic afferuntur, non longe a principio libelli *de Spiritu S. p. CXIV. ed. Baluzii* exstant. Eximendus igitur hic est testis ex ordine doctorum veteris ecclesiae, qui Platonicam Trinitatem cognatam & affinem Christianae censuerunt esse.

cum his (Platonicis) *loqui, aut nihil omnino de rebus, quas ignorant, loqui.* Perſpicuum eſt, in hiſce verbis ATHANASIVM disiungere id, quod *ἀγένητον, non genitum*, & quod *ἀγένητον, non creatum* eſt. Alteram Trinitatis perſonam, filium ſeu verbum Dei negat eſſe *ἀγέννητον*, ſeu *non genitum*: ex patre enim genitus eſt, utpote qui ſolus ex nulla re alia procreatus eſt & *ἀγέννητος*. At eumdem filium perhibet eſſe *ἀγένητον*, ſeu *non factum & creatum.* Denique PLATONIS aſſectatores confirmaſſe docet, alteram tertiamque divinitatis perſonam non eſſe naturas conditas & factas, ſed a nullo creatas aut (110) conditas. Inſigne prorſus eſt & luculentum hoc ATHANASII teſtimonium ad veram Trinitatis Platonicae indolem declarandam, & a perverſis nonnullorum expoſitionibus liberandam. Huic addere licet (111) AVGVSTINI confeſſionem, qui Platonicos concedit idem ſenſiſſe de Deo patre ac de Deo filio, quod Chriſtiani: at de ſpiritu ſancto PLOTINVM & PORPHYRIVM aliquo modo inter ſe diſſentire, animadvertit: etenim illum *poſtponere animae naturam paterno intellectui*, hunc vero *interponere* eamdem, ſeu medio inter patrem & filium loco collocare. CYRILLVM Alexandrinum, ſupra me oſtendere memini, confeſſum eſſe, nihil ſe habere, quod deſideret in PLATONIS Trinitate, praeter id, quod non idem aequalitatis genus tribus daret perſonis, quod ipſe nonnullique alii aetatis eius doctores divinis attribuebant perſonis, utpote quas non modo omnes unum eſſe Numen ſciſcebant, & ex rerum creatarum numero tollebant, ſed etiam tres eſſe naturas circumſcriptas, inter ſe aequales & uni ſubiectas generi, putabant, non ſecus ac tres homines paris omnino ſunt naturae & generis. Gradus enim iſtos, quibus PLATO ſeiunxerat perſonas Trinitatis, iuſto propius accedere ducebat ad Arianorum errores. Sed is ipſe tamen (112) CYRILLVS largitur, *Platonem veritatis non omnino ignarum fuiſſe, πλὴν οὐκ ἠγνόηκεν ὁλοτρόπως τὸ ἀληθὲς*, ſed fuiſſe in hoc philoſopho *cognitionem filii Dei unigeniti, nec non Spiritus S. quem ψυχὴν ſeu animam appellaverit. Atque*, addit CYRILLVS, *exiſtimo, eum & ſenſurum & loquuturum fuiſſe recte, editurum quoque in vulgus palamque facturum veras & germanas de Deo opiniones, niſi forte Anyti & Meliti accuſationem timuiſſet, atque Socratis cicutam.* Ceterum, num hoc crimini Platonicis dari debeat, quod de tribus divinitatis perſonis ſuos aliter cogitare iuſſerint, quam de tribus hominibus, quos una coniungit natura unumque genus, id aliis exiſtimandum relinquimus. Adiungam his auctoritatem CHALCIDII: quem philoſophum Chriſtiana imbutum fuiſſe religione, exploratum eſſe (113) arbitror: quamquam loquendi, qua utitur, ratio, quum

(110) *Conditas)* De his vocabulis *ἀγένητος*, & *ἀγέννητος*, eorumque tam varia ſignificatione ac diſcrepantia, quam confuſione in antiquis Chriſtianorum ſcriptoribus magna copia & eruditione commentatur DIONYS. PETAVIVS *Dogmat. theol. Tom. II. de Trinitate Lib. V. Cap. I. ſ. p. 270. ſ.*

(111) *Auguſtini)* *De civit. Dei Lib. X. Cap. XXIII.* Hoc de AVGVSTINI loco multis ſupra verbis diſſeruimus, nec ſententiam Platonicorum de media tertii principii natura cepiſſe ſatis hunc antiſtitem, oſtendimus.

(112) *Cyrillus Lib. I. adv. Iulianum p. 34.*

(113) *Arbitror)* Ita, praeter CVDWORTHVM, multi ſentiunt graviſſimi & eruditiſſimi viri, quos IO. ALB. FABRICIVS laudavit *Biblioth. Latin. Lib. III. C. VII. p. 554.* & *Tom. III. p. 88.* qui & ipſe non modo hanc ſententiam complexus eſt, verum etiam in *Annotationibus ad Chalcidium* ex inſtituto paſſim probare ſtuduit, CHALCIDIVM Chriſtianis inſtitutis & praeceptis plane imbutum fuiſſe. E contrario non pauci ſunt alii, qui eruditum hunc PLATONIS interpretem in eadem, qua PLATO fuit, religione perſtitiſſe, nec ad Chriſtianas partes tranſiiſſe volunt. Atque prodiit non ita pridem in P. DES MULETS *Memoires de litterature Tom. I. Part. I. p. 138. Paris. 1726. in 8.* viri eruditi neſcio cuius *de Chalcidio Diſſertatio*, qua haec acriter ſententia defenditur: quamquam auctor eius nihil fere novi affert, nec iam id docet, CHALCIDIVM fuiſſe Deorum cultorem, quam eos, qui in Chriſtianis eum numerent, parum firmis uti rationibus, oſtendit. Equidem neutri accedo parti, ſed CHALCIDIVM philoſophum arbitror fuiſſe eclecticum, quales plerique tum erant Platonici, qui nec totam religionem ethnicam, nec totam Chriſtianam approbavit, verum ex utraque religionis quoddam genus conflavit, aut, quod veriſimile duxit, reliquis ſpretis & repudiatis, ex utraque ſibi decerpſit. Norunt, quibus res Chriſtianae ſaeculi quarti & quinti non ignotae ſunt, inter eius aetatis philoſophos exſtitiſſe, qui conciliatorum veluti munus ſuſceperint inter Chriſtianos & Deorum ſervos, atque utrorumque rationes coniungere quodammodo auſi ſint: in quo genere ſi fuiſſe CHALCIDIVM hic aperuero, rem non prorſus inutilem me facturum eſſe, arbitror. Quantum ſcilicet teſtis cuiusdam auctoritati ſit tribuendum, ſcire nobis antea vix licet, quam exploratum habeamus, quam ille religionem ſequutus ſit. Quare, quum in rebus non exigui momenti CHALCIDII teſtimonio utendum nobis interdum ſit, noſtra intereſſe, perſpicuum eſt, ut, cui religioni deditus fuerit, cognoſcamus. Igitur primum doctiſſimi viri, IO. ALB. FABRICII, argumenta, quae ſufficere iudicavit, ut inter Chriſtiani nominis profeſſores referatur CHALCIDIVS, ex *Annotationibus* eius in hunc ſcriptorem collecta, haud tamen neglectis aliorum obſervationibus, exhibebo, &, quo loco unumquodque eorum haberi debeat, explorabo: deinde, quae mihi in lectione CHALCIDII obſervata ſunt, ſuperſtitionis a diſciplina CHRISTI remotae veſtigia indicabo: quo facto, nec prorſus ethnicum, nec Chriſtianum ex toto, ſed hominem medium fuiſſe CHALCIDIVM, apparebit. Sed ne ambiguitas vocabuli *Chriſtianus* perſpi-

quum tres divinas personas primum, secundum tertiumque Deum vocat, hominem magis sapit

perspicuitati disputationis noceat, illum mihi ita dici, in exordio statim moneo, qui veteris ac novi testamenti libros divinitus dictatos esse, affirmat, CHRISTVM humani generis unum esse redemtorem & sponsorem profitetur, ea denique praeterea dogmata recipit, quibus omnes Christianorum familiae fidem adiungunt, nihil contra probat, quod prima disciplinae Christianae fundamenta labefactat ac destruit. *Ethnicus* vero is mihi vocatur, qui multos esse Deos vult, Deosque illos colit & observari iubet, CHRISTVM negat unicum esse generis humani Servatorem, librosque, quos divinos Christiani ducunt, spernit ac reiicit, aut etiam talia inculcat, ex quibus huiusmodi aliquid non potest non consequi. Quare definitionibus tam late patentibus in hac caussa utar, sapienti cuivis & harum rerum perito proclive iudicatu erit. Neutram igitur harum definitionum si constet in CHALCIDIVM cadere, id quidem simul certum erit, nec ethnicos, nec Christianos totum sibi hunc philosophum asserere posse.

(I.) CHALCIDIVS Iudaeos *sectam* vocat *sanctiorem*. *Quod quidem*, inquit *Cap. IV. §. LIV. p. 299. verum esse testatur eminens quaedam doctrina sectae sanctioris & in comprehensione divinae rei prudentioris, quae perhibet Deum, absoluto illustratoque sensili mundo, genus humanum instituentem, corpus quidem, eius parte humi sumta, iuxta hanc effigiem aedificasse formasseque, vitam vero eidem ex convexis accersisse coelestibus.* Hanc Iudaeorum appellationem signum esse putat animi Christiani celeb. FABRICIVS: *Iudaeos*, ait, *sanctioris sectae titulo non appellaturus fuisset, nisi Christianus.* Ego vero tantam huius nominis vim vix esse putem, quantam censet vir egregius. Quamvis enim ex eo liquere concedam, superstitione ethnica non totum fuisse devinctum CHALCIDIVM, quod gentem Iudaeorum laudat, quam maximo habebant odio Deorum plurium cultores: inde tamen haud confici posse, arbitror, eum Christianis sacris plane addictum fuisse. Equidem, quod obstet, nihil video, quo minus philosophus aliquis Platonicus, qui Deum esse rebusque humanis providere putat, divinae veraeque sapientiae partem in MOSE quondam fuisse, arbitretur, at simul tamen CHRISTVM eiusque doctrinam repudiet. Coaluerat iam dudum necessitudo quaedam, praesertim in Aegypto, inter Iudaeos & inter philosophos, PLATONIS qui videri sectatores volebant. Iudaei, qui sapientiae studebant, sua non verebantur facere PLATONIS instituta, atque, ne id MOSE repugnante fieri videretur, ipsa dogmatum Platonicorum non modo in MOSIS scriptis quaerebant, sed etiam PLATONEM ex MOSE magnam eorum, quae suis tradidisset, portionem sumsisse, affirmabant. Omnium instar testis hac de re PHILO esse potest *Iudaeus*, de cuius philosophia supra disseruimus, qui lectus erat CHALCIDIO. Vid. *Cap. XIII. §. CCLXXVI. p. 381.* Non dubito, quin inter Platonicos fuerint, quibus hoc non incredibile visum sit: in quorum numero CHALCIDIVM fuisse, suspicor, qui toties Hebraeorum philosophiam laudat. Et hic ipse locus duo mihi suppeditat, quae ad hanc firmandam sententiam non prorsus nihil virtutis habent. (1) Quum non ignoraret CHALCIDIVS, Christianos cum Iudaeis in hoc dogmate de divina MOSIS auctoritate consentire, mirum est, Hebraeos tantum ab eo testes citari, non vero Christianos simul. Sciunt eruditi, quibus lectus est CHALCIDIVS, opus eius institutum esse ad Christianum hominem, OSIVM nimirum, qualiscumque demum is fuerit. Multo igitur plus ponderis apud virum hunc, cui placere studebat, oratio eius habuisset, si Hebraeos una cum Christianis, utpote quibus MOSES divinus est auctor, PLATONIS ad sententiam accedere, confirmasset. At Hebraeos nihilominus solus apud Christianum laudat CHALCIDIVS. Hoccine argumento est, non aeque hominem benigne de Christianis, atque de Iudaeis, sensisse, quorum quippe philosophiam scitis PLATONIS arbitrabatur esse consentaneam? (2) Sententia, quam hic Hebraeis tribuit CHALCIDIVS, non est MOSIS, sed Iudaeorum quorumdam, qui MOSEN ex PLATONIS sententia interpretati sunt. Duplicem scilicet affirmat in homine *animam* esse: alteram *vitalem*, alteram *rationabilem*. Illam Deum perhibet, quum hominem fingeret, ex sideribus & astris traxisse, & in hominem immisisse: hanc eumdem postea conditorem ex semet ipso seu ex natura sua ductam homini inspirasse. *Postque*, inquit, (Deum Hebraei docent) *intimis eius* (hominis nimirum recessibus) *inspirationem proprio flatu intimasse.* Conf. *Cap. IX. §. CCXVII. p. 357.* & *Cap. XIII. §. CCXCVIII. p. 388.* Hanc de duplici animo philosophiam, altera ex astris, altera ex ipso Deo ducta, frustra quaesiverit in MOSE aliquis. Ex quo quidem intellectu facile est, non tam ipsum legisse MOSEN CHALCIDIVM, quod Christianum facere fas est, quam Iudaeis Platonicis, PHILONI maxime, MOSIS scita enarrantibus, faciliores aures praebuisse. Iudaeos vero diu ante CHALCIDIVM hanc fovisse doctrinam, & in MOSEN intulisse, cum multa convincunt alia, tum quod IOSEPHVS *Antiqq. Iudaic. Lib. I. Cap. I. §. II p. 6.* de anima homini a Deo data sic loquitur: Καὶ ΠΝΕΥ̃ΜΑ ἐνῆκεν αὐτῷ καὶ ΨΥΧΗ'Ν. *Immisitque in eum spiritum & animam.* Quibus in verbis quin ψυχὴ *animam*, quam CHALCIDIVS *naturalem & vitalem* vocat, πνεῦμα vero *animam rationabilem* significet, nullum dubium est.

(II.) His expositis, quidnam de altero virorum doctorum argumento iudicem, quo Christianum fuisse CHALCIDIVM, probant, perspicuum iam erit. CHALCIDIVS multis in locis philosophiae Hebraeorum, nec sine omni laude meminit. Dicta ipsa, in quibus Hebraeorum dogmatum mentio fit, sollicite ab ill. FABRICIO collecta sunt *Bibl. Latin. Lib. III. C. VII. p. 555. 556.* Id vero, nisi Christianus fuisset, vix fieri potuisse ab eo, doctissimi viri arbitrantur. Mihi secus videtur, qui Platonicum certus sum Iudaeos commendare potuisse, & a Christianis tamen dissidere. Praeterea, quum Hebraeos & philosophiam Hebraeorum testatur, id quod iam antea monui, Hebraeis ea tribuit nonnumquam, quae nec in MOSE, nec in reliquis veteris testamenti libris leguntur: ex quo patet, parum eum peritum fuisse rerum & sententiarum Iudaeis divinitus traditarum, id est, magistris Iudaeorum accepta potius ista retulisse, quae de Hebraeorum philosophia refert, quam MOSI. Ita *Cap. XIII. §. CCXCVIII. p. 388. 389.* Hebraeos ait docere, *Deum mutis & agrestibus animantibus animam rationis expertem ex silva dedisse.* Hoc vero quis nescit nusquam a MOSE scriptum esse? *Cap. VII. §. CXXIX. p. 328.*

ſapit ſuperſtitione erga plures Deos pollutum, quam CHRISTI diſcipulum. Sic igitur ille:

ex Hebraeorum ſententia perhibet *aſtra eſſe ſigna futurorum proventuum:* quod ipſe FABRICIVS improbat, & Moſaicum eſſe negat. Praetereo, ne longior ſim, alia huius generis. Quare vero toties, ad Chriſtianum ſcribens, Iudaeos ſibi teſtes & auctores advocaverit CHALCIDIVS, id haud difficulter perſpicient, quibus aevi, quo vixit, rationes non ignotae ſunt. Platonici, qui vocantur, recentiores, antequam CONSTANTINVS M. religionis Chriſtianae ſuſciperet patrocinium, variis eius profeſſores calamitatibus & iniuriis affecerant, neque ſcriptis modo publicis aggreſſi erant doctrinam CHRISTI, verum etiam magiſtratus & multitudinem in homines ei deditos concitaverant. Hinc poſteaquam CONSTANTINVS civitati Chriſtianae pacem ac felicitatem externam comparaverat, genus hoc pleriſque Chriſtianis invıſum erat admodum, neque multi antiſtites facile a ſe impetrabant, ut nomen & diſciplinam Platonicam aequo ferrent animo. Tantam ut a ſe quodammodo declinaret invidiam, nihil fore melius, haud dubie ratus eſt CHALCIDIVS, quam ſi, occaſione ſic ferente, Hebraeorum ſeſe auctoritate muniret, atque, PHILONE, IOSEPHO & aliis ducibus, nihil fere a Platonicis tradi, praeter id, quod MOSES, divinus concordi conſenſione Chriſtianorum ſcriptor, tradidiſſet, OSIVM, doctorem Chriſtianum, commonefaceret.

(III) MOSEN teſtem dictorum laudat aliquoties CHALCIDIVS. Vid. *Cap. VII. §. CLII. p.* 336. Hoc in tertii argumenti loco ponunt viri egregii, ut philoſophum hunc a CHRISTI ſtetiſſe partibus, teſtatum faciant: quibus ego propterea non aſſentior, quod apertum eſt, fieri poſſe, ut aliquis MOSEN maximi faciat, & CHRISTVM tamen eiusque praecepta reiiciat. Omnes quidem, qui CHRISTVM magiſtrum adſciſcunt, MOSEN eiusque auctoritatem repudiare nequeunt: at non omnes, quibus MOSES vir divinus eſſe videtur, CHRISTVM etiam ſibi ducunt audiendum eſſe. Quamquam, an pro viro divinitus edocto MOSEN habuerit CHALCIDIVS, valde dubium adhuc & ambiguum eſt, ne quid gravius dicam. Cauſſam dubitandi hac de re non mediocrem affert inſignis locus, qui *Cap. XIII. §. CCLXXIV. p.* 380. legitur: *Hebraei ſilvam generatam eſſe confitentur: quorum ſapientiſſimus Moſes non humana facundia, ſed divina, VT FERVNT, inſpiratione vegetatus, in eo libro, qui de genitura mundi cenſetur, ab exordio ſic eſt profatus.* Quotquot negant, CHALCIDIVM in Chriſtianis numerandum eſſe, hunc omnes locum in primis teſtantur, & ex formula: *ut ferunt*, manifeſtum eſſe contendunt, dubitatum ſaltim ab eo eſſe de divina MOSIS auctoritate: quod ſi certum foret, nullus, opinor, reſiſteret, ne Chriſtianorum ex familia eiiceretur. Verum celeberrimus FABRICIVS princeps erudite his interceſſit conſiliis, atque IOSEPHI, AGATHIAE & BASILII M. auctoritatibus planum facere ſtuduit, formulam: ὥς φασι, non ſemper Graecis animi dubitantis ſignum eſſe, ſed de iis etiam rebus ab optimae notae auctoribus adhiberi, quas illi certiſſimas eſſe crediderunt. Vid. *Biblioth. Graecae Vol. VI. Lib. V. Cap. V. p.* 261. *Not. in Chalcidium p.* 380. Concedamus viro longe doctiſſimo, rem ita ſeſe habere: ſed nec ideo tamen omni ſuſpicione hic CHALCIDII vacabit locus. Etenim, ut omittam, ex Latinis ſcriptoribus nullis adhuc exemplis probatum dediſſe virum illuſtrem, loquutionem: *ut ferunt*, eodem ab illis modo poni ſolere, quo Graeci ſuum ὥς φασι ponunt: id quidem neminem unum negaturum eſſe confido, ſaepius hunc dicendi modum: *ut ferunt*, indicium eſſe ſcriptoris rem, de qua loquitur, in medio relinquentis, nec decernentis, ſed ambigentis. Atqui hoc ſi caret dubio, illud ſimul ſaltim manifeſtum erit, duplici ratione haec verba CHALCIDII accipi, & in utramque partem decertari poſſe, utrum dubitandi, an vero aſſeverandi virtutem habeant. Quae lis quum neque ex his ipſis CHALCIDII verbis, nec aliunde queat dirimi, minimum perennis controverſiae argumentum haec erit quaeſtio: utrum CHALCIDIVS MOSEN crediderit a Deo inſtitutum ac edoctum eſſe, nec ne? neque umquam omni ſuſpicione philoſophus hic liberabitur. Interim, quum haec vulgaris ſit & rationi maxime conſentanea omnium interpretum regula: verba ſcriptoris, niſi aliud neceſſitas ſuadeat, ſenſu conſueto & uſitatiori capienda eſſe, metuo, ne plurimis multo probabilior videatur eorum opinio, qui dubitaſſe volunt CHALCIDIVM, quam illorum, qui affirmari hic ab eo putant aliquid.

(IV) Maius aliquid promittere videtur illis, qui CHALCIDIVM civitati Chriſtianae aſſerunt, illuſtris eius, quo Magorum & ſtellae a Magis viſae, meminit, locus *Cap. VII. §. CXXV. p.* 325. *Eſt quoque alia ſanctior & venerabilior hiſtoria, quae perhibet ortu ſtellae cuiusdam non morbos morteſque denuntiatas, ſed deſcenſum Dei venerabilis ad humanae conſervationis rerumque mortalium gratiam. Quam ſtellam quum nocturno itinere ſuſpexiſſent Chaldaeorum profecto ſapientes viri & conſideratione rerum coeleſtium ſatis exercitati, quaeſiſſe dicuntur recentem ortum Dei: repertaque illa maieſtate puerili veneratos eſſe, & vota tanto Deo convenientia nuncupaſſe, quae tibi multo melius ſunt comperta, quam ceteris.* Hactenus CHALCIDIVS. *Hoc loco*, ait celeb. FABRICIVS, *ſatis perſpicue Chriſtianum ſe prodit Chalcidius.* Secus vero aliis, & in his GVIL. CAVEO videtur *Hiſtor. litter. ſcriptor. eccles. Tom. I. p.* 106. qui vel hoc dicto exiſtimat opinionem de CHALCIDII Chriſtianiſmo convelli poſſe: *Semel meminit ſtellae Chriſtum recens natum praemonſtrantis, cuius in hiſtoria evangelica fit mentio: de quibus nihilominus haud ſatis pro Chriſtiani ſcriptoris more loquitur.* Equidem neutri accedo parti, hocque loco nec eos commode ſatis uti poſſe, qui ad Deorum cultores amandant CHALCIDIVM, nec illos, qui Chriſtianis eumdem aggregant, arbitror. Narrat philoſophus hiſtoriam de ſtella, quam Magi conſpexerunt: nec tamen eam aut reiicit, aut adſciſcit. Probabile tamen mihi videri, non diffiteor, ſi Chriſtianis ſacris addictus fuiſſet CHALCIDIVS, eum confidentius aliquanto de hac ſtella loquuturum fuiſſe. Ad hominem ſi ſcripſiſſet ſuperſtitione populorum obligatum, qui plures colebant Deos, prudentis forte fuiſſet, ita mentionem huius rei facere, ne levitatis ab amico accuſari poſſet. Sed liber hic ad Chriſtianum exaratus

ille: *Istius rei dispositio talis mente concipienda est: originem quidem rerum esse summum & ineffabilem Deum: post providentiam eius secundum Deum, latorem legis utriusque vitae,* P. 277. (Cap. VII. §. CLXXXVI p. 346 347. ed. Fabricii.) *tam*

tus est, eumque, id quod haec ipsa verba monstrant, doctorem Christianorum. Quidni ergo libere animi sensa edisserit, divinosque libros hanc sibi plane historiam persuasisse, asseverat? Hic fortasse dicet aliquis: CHALCIDIVS historiam tamen hanc *sanctiorem & venerabiliorem* vocat: quod vix facturus fuisset, si a vero eam remotam esse putasset. Verum quae praecedunt, ea satis comparate tantum, minime vero simpliciter, hanc ita vocari ab eo historiam, declarant. Nonnulla scilicet ex Aegyptiorum libris atque ex HOMERO retulerat: his autem Aegyptiorum & HOMERI narrationibus hanc anteponit historiam, nec idcirco omni eam controversia carere, sed digniorem esse, quae recipiatur, quam illa HOMERI & Aegyptiorum commenta, significat. Maiorem vero quo haec lucem accipiant, CHALCIDIVMque appareat non omnia, quae narrat, nec tamen improbat & repudiat, pro veris ideo habuisse in hac eum fuisse opinione, animadverti velim, viri sapientis esse, quae ab auctoribus gravibus & inclytis tradita sunt, sine dubitatione referre, etiamsi eius sint generis, ut credi facile nequeant. Hanc aperte verbis, quae sequuntur, sententiam prodit *Cap. VII. §. CXXVI. p.* 326. *Plato exponit ea, quae Orpheus & Linus & Musaeus de divinis potestatibus vaticinati sunt, non quo delectaretur, AVT CREDERET, sed quod tanta esset auctoritas vaticinantium, ut iis asseverantibus parcius credi non oporteret.* Ergo rectum duxit, id quod hoc eius dictum declarat, CHALCIDIVS, quae a magnis hominibus memoriae prodita sunt, tametsi a veritate discrepare nobis videantur, sic tamen exponere ac referre, ac si fidem illis haberemus. Quamvis enim id, quod a PLATONE factum esse censet, hic tantum commemoret, nemo tamen unus dixerit, hominem, cui unus PLATO in deliciis erat, hunc morem magistri condemnasse, aut, quod PLATO sine crimine fecit, sibi minime licere facere, iudicasse. Quare si vel hanc Magorum historiam ita narrasset CHALCIDIVS, ut si eam reciperet ac probaret, inde tamen cogi nullo modo posset, nihil de veritate eius dubitasse hominem. Etenim quum ab illis haec narratio profecta esset, quorum illa aetate ingens erat existimatio & dignitas, praetereaque liber CHALCIDII ad virum exararetur, qui Deum in litteras eam referri curasse historiam certus erat, prudentiae, quam putabat, philosophicae legibus consentaneum ipsi videri debuit, ita eam recitare, ne ulla animi rem totam in dubio ponentis suspicio appareret.

(V) Quae de angelis passim scripta reliquit CHALCIDIVS, aliud praebent illis argumentum, qui Christianis eum connumerant. Non inficiatur ill. FABRICIVS *Not. in Chalcid. p.* 313. ἀγγελικοῦ γένους seu angelorum commemorationem apud eos etiam scriptores exstare, quos nemo negat a Christiana religione aversos fuisse: at quaedam tamen de angelis a CHALCIDIO tradi simul opinatur, quae animum aperte prodant Christiano dogmati assentientem. Locus, quo praecipue nititur, hic est *Cap. VII. §. CXXXI. p.* 328. *Huius porro generis illud est aethereum, quod in secundo loco commemoravimus positum, quos Hebraei vocant sanctos angelos, stareque eos dicunt ante Dei contemplationem venerabiles, summa atque acri intelligentia, . . iidemque speculatores & exsequutores, daemones opinor, tamquam δαήμονες dicti.* Nonnullis huius argumenti interpositis, ita pergit *§. CXXXII. p.* 329. Platonicus noster: *Nec nos terreat nomen, promiscue bonis & improbis positum: quoniam nec angelorum quidem terret, quum angeli partim Dei sint ministri, & qui ita sunt, sancti vocantur: partim adversae potestatis satellites, ut optime nosti. Igitur iuxta usurpatam penes Graecos loquendi consuetudinem tam sancti sunt daemones, quam polluti & infecti.* Ad haec verba sic commentatur vir praestantissimus: *Ex hoc autem loco clarissime opinor patere, Christianum esse Chalcidium, qui haec scribit: nam & Christianam de angelis bonis malisque doctrinam dilucide proponit, & eam distinguit a Graecorum consuetudine, quibus daemones non semper malos spiritus denotant, sed aeque late patet hoc nomen, ut nostris nomen angelorum.* Verum veniam mihi dabit vir magnus, si hac eius observatione parum me commoveri ingenue fatear, ut civitatis Christianae membris CHALCIDIVM adscribam. Doctrinam CHALCIDIVS Christianorum de angelis exponit, addo, probat etiam. Sed utrumque fieri potuit ab homine, cui nihil alioquin cum Christianis commune fuit. Nec enim primo tum temporis tam retrusum & abditum erat hoc dogma Christianum, ut a nemine, nisi sacris nostris initiato, cognosci posset: nec deinde is, qui universam de angelis Christianorum doctrinam suam facit & approbat, ideo statim pro Christianae disciplinae professore haberi debet. Hoc nimirum de angelis dogma ex illis est, quae fundamentum doctrinae Christianae non proxime attingunt, & idcirco hominibus etiam placere potest, qui ceteroquin a veris eius rationibus & institutis CHRISTI vehementer abhorrent. Platonicorum familia multa habebat, id quod neminem fugiet rerum veterum non expertem, cum Christianis communia: quam propter caussam philosophi huius sectae praecipui tam audaces erant, ut ipsum Servatorem ex PLATONE multa sumsisse mentirentur. Vid. ORIGENES *adv. Celsum Lib. VI. p.* 283. & alii. In his etiam dogma erat de angelis: quod in universum spectatum idem apud Christianos & Platonicos erat. Vtrique bonos esse ac malos genios, utrique malos genios insidiari bonis, & habitare in malis & improbis, bonos praesidio sanctis esse ac Dei nuntios, confitebantur. Quodcumque utramque disiungebat initio familiam, id vocabulorum erat, quibus sententiam suam explicabant, discrepantia. Platonici enim nomen δαίμων, duce atque principe PLATONE, tam late adhibebant, ut ad bonos illud malosque genios accommodarent: quam eorum consuetudinem excusat hic apud OSIVM CHALCIDIVS. Verum Christiani malo semper sensu, sacris litteris praeeuntibus, vocabulo δαίμων utebantur, nec nisi malignos eo genios designabant. Vid. ORIGENES *Lib. V. contra Celsum p.* 234. Procedente vero tempore, postquam altiores in orbe terrarum radices egerat religio Christiana, ipsi Platonici cum Christianis loqui malebant, quam ampliorem illam nominis δαίμων

pote-

tam aeternae, quam temporariae: tertiam esse porro substantiam, quae secunda mens intellectus.

potestatem retinere. Igitur & haec tollebatur inter utrosque dissensio. Testis est AVGVSTINVS *de civitate Dei Lib. IX. Cap. XIX. p. 178. Tom. VII. Opp. Nos autem, sicut Scriptura loquitur, secundum quam Christiani sumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, numquam vero bonos daemones legimus. - - Et hanc loquendi consuetudinem in tantum populi usquequaque sequuti sunt, ut eorum etiam, qui pagani appellantur, & Deos multos ac daemones colendos esse contendunt, nullus fere sit tam litteratus & doctus, qui audeat in laude vel servo suo dicere: daemonem habes; sed cuilibet hoc dicere voluerit, non se aliter accipi, quam male dicere voluisse, dubitare non possit.* Adde *Cap. XIV. p.* 155. Quae quum ita sese habeant, equidem patere arbitror, quod Platonicus aliquis dogma Christianum de angelis & callet, & explicat, & laudat, id ad demonstrandam eius in Christianam religionem propensionem aut nihil, aut parum omnino virtutis habere. Paullo post illa verba, de quibus adhuc disseruimus, CHALCIDIVS malos genios *angelos desertores* appellat. Putant viri egregii, signum id esse hominis in lectione sacrarum litterarum versati, quum vocabulum hoc in *Ep. Iudae v.* 6. & 2. *Petr. II.* 4. exstet. Sed ipsa verba planum faciunt, incertum esse prorsus, utrum nomen hoc ex sacris literis hic Platonicus, an vero aliunde sumserit: nec enim, praeter Christianos scriptores, etiam alios ita vocasse malignos spiritus, ignotum est. Describam ipsum locum ex *Cap. VII. §. CXXXIV. p.* 330. qui mihi potius refellere, quam iuvare videtur eos, qui Christianum arbitrantur fuisse CHALCIDIVM: *Hos quidam & huiusmodi daemones proprie vocant DESERTORES ANGELOS, quibus nulla quaestio referenda est super nomine.*

(VI) Leviora sunt, quae restant, argumenta, ex quibus elucere sibi persuadent viri egregii, Christianae religionis praeceptis paruisse CHALCIDIVM. Meminit ille *Cap. VII. §. CLXXIV. p.* 343. *divinae legis. Nos vero*, inquit, *divinam legem sequentes, repetemus ab exordio, digesto ordine, quae de fato Plato veritatis ipsius instinctu (ut mihi quidem videtur) loquutus est.* His in verbis *divinam legem* viri doctissimi arbitrantur *sacram scripturam* esse. *Etiam hoc loco*, inquit FABRICIVS, *Christianum se Chalcidius profitetur, refutatoque fato astrologico, divinam praefert legem, hoc est, sacrae scripturae de providentia divina res humanas moderante certissimam doctrinam.* Sed aut ego totus in errore sum, aut *divina lex* hoc in dicto sacras litteras minime designat. Primum, si res ita esset, ut putat vir praeclarissimus, prorsus inepta esset CHALCIDII & absurda oratio. Etenim hoc diceret: *Ego, viam mihi monstrantibus sacris litteris, Platonis de fato sententiam enarrabo.* Dicant alii, si possint, quomodo PLATONIS doctrina de fato ad ductum sacri codicis explicari queat: equidem nihil huius rei capio. Deinde in tota hac de fato disputatione nusquam sacri codicis testimonia profert, quo PLATONIS ex illis opinionem declaret ac illustret. Quare nihil dixisset hic CHALCIDIVS, nec promissis satisfecisset, si *divina lex* libros Christianorum sacros denotaret. Denique ipsemet CHALCIDIVS optimus sui est interpres, &, quid *divinam legem* nominet, clare indicat §. *CLXXV. p.* 343. *Sequitur hanc providentiam fatum: LEX DIVINA promulgata intelligentiae sapiente modulamine ad rerum omnium gubernationem.* Et interiectis aliis, §. *CLXXVIII. p.* 344. *Talis est, opinor, etiam LEX illa COELESTIS, quae fatum vocatur, sciscens hominibus honesta, prohibens contraria.* Nempe *lex divina fatum* est CHALCIDIO: *fatum* vero, quatenus ad homines pertinet, nihil ipsi est, quam *recta ratio*, id quod posteriora verba sine ulla docent controversia, seu *ius naturae*, cuius ex lumine, quid iustum aut iniustum sit, cognoscunt mortales. Quare sententia verborum eius haec est: *Nos vero, recta sanaque ratione duce, Platonis de fato decreta explanabimus.*

(VII) Postremo & hoc in notis animi CHRISTO coniuncti numeratur, quod aliquoties *scripturam* testatur CHALCIDIVS. *Cap. XIII. §. CCLXXV. p.* 381. *Quod autem coelum, quamve terram SCRIPTVRA loquatur, intelligendum.* Paullo post: *Aliud igitur verum coelum, & aliud quiddam esse soliditatem, SCRIPTVRA testatur.* Addunt, eum MOSEN *prophetam eod. loco* vocare. Neutrum alienius mihi videtur esse numeri. De MOSE supra iam dixi. Dubio caret, ut opinor, posse aliquem MOSEN *prophetam* vocare, nec tamen idcirco Christianam religionem profiteri. *Scripturae* vero vocabulum etiam illi quotidie in ore habent, quum de rebus ad Christianos pertinentibus disserunt, qui CHRISTVM nec ore nec animo amplectuntur. Sexcenties in SPINOSAE *Tractatu theologico-politico* hoc nomen occurrit; nec tamen quisquam hunc hominem propterea in Christianis numerat. Haec fere sunt, quibus sese adductos profitentur viri longe doctissimi, ut de religione CHALCIDII bene sperarent. Ego vero, ut concedam, ex illis constare, in hostium Christianorum & superstitiosis Deorum cultoribus philosophum hunc haud fuisse, tantum tamen virtutis ea habere nego, ut eumdem veris Christiani nominis professoribus asserant.

Huic autem sententiae plus multo firmitatis accedet, si ea iam ex libro CHALCIDII protulero, quae hominem sapiunt cum tenebris adhuc densissimis colluctantem, & opiniones Christianis praeceptis plane adversarias inculcantem. Harum in opinionum ordinem eas minime referam, quae, tametsi prorsus abeant a sacrarum litterarum regula, prima tamen religionis Christianae fundamenta non evertunt funditus, hominibusque placuerunt quondam, quos in coetu Christiano vixisse & obiisse constat. Eius generis est dogma de mundi aeternitate, quod perspicue non uno in loco probat. Vid. *Cap. I. §. XXIII. p.* 284. 285. *Mundus sensilis*, inquit inter alia, *est opus Dei: origo igitur eius caussativa, non temporaria. Sic mundus, sensilis licet & corporeus, a Deo tamen factus atque institutus, aeternus est.* Alio loco *Cap. XIII. §. CCLXXXI. p.* 383. ARISTOTELIS sententiam, *qui mundum dixit esse sine genitura & sine interitu, praeclaram* vocat *& nobilem, & ad Platonici dogmatis considerationem satis accommodatam.* Talia sunt decreta de animis, de corpore in aliud corpus migrantibus, & per varia corpora erran-

lectusque dicitur, quasi quaedam custos legis aeternae. His subiectas esse rationabiles animas,

erraotibus, *Cap. VII. §. CXCV. p.* 349. de animis ante corpora exsistentibus, *Cap. IX. §. CLXXII. p.* 360. de anima mundi, *Cap. I. §. XXVI. p.* 285. de hominum animis ex ipsa natura divina prognatis, *Cap. I. §. XXIII. p.* 284. & similia. Hominem haec omnia scita arguunt verae, oec adulteratae religionis Christianae nescium; nec tamen impediunt, quo minus aliquis eo, quem supra exposui, sensu Christianus esse queat. Quare ab hac prorsus disputatione removebuntur, utpote in qua ea tantum attingere scita constitui, quae patronum suum ne latiori quidem notiooe CHRISTI sectatorem dici patiuotur.

Igitur primum in eo sententiae meae firmamentum colloco, quod CHALCIDIVS, quum toties Iudaeos, SALOMONEM, MOSEN, ad testimonium diceodum citet, nusquam tamen ex novi foederis divinis scriptoribus, etsi saepenumero ad id faciendum invitetur, aliquem appellavit, quod CHRISTI, multiplex licet occasio noo deesset, nullo verbo meminit, denique quod ne vocula quidem, ad Christianum doctorem scribens, Christiani sese dogmatis professorem esse, iodicavit. Scribebat eo philosophus hic tempore, quo religio Christiana victoriam de Diis populorum veterum iam retulerat, & ad hominem mittebat librum suum, cui religionis huius custodia commissa erat. Cur igitur ea sese sacra sequi nulla ratione significat, quae tum Imperatorum suffragiis communita erant? Cui nihil omnino metuendum, omnia vero speranda sunt, si religioni cuidam addictum sese ostendat esse, optimam quoque ac variam de sensu suo testandi occasionem habet, is, si nihilomious sic agat, ac si eam ignoraret plane religionem, taeens semet ipsum insimulat, sibique nihil rei cum ea esse religiooe, demoostrat.

Aliud male de CHALCIDII religione suspicandi argumeotum ea praebent, quae de tribus rerum principiis aliquot in locis disserit: quod tanto diligentius attendi velim, quia CVDWORTHVS in illis philosophum hanc auctoribus habet, ex quibus affinitas Trinitatis Platonicae ac Christianae iotelligi queat. Indicabo primum ipsos, qui ceteris clariores sunt, CHALCIDII hac de re locos: tum eos observationibus nonnullis illustrabo. Clarissimus is est locus, qui *Cap. VII. §. CLXXIV. p.* 343. legitur: *Principio cuncta, quae sunt, & ipsum mundum contineri regique, principaliter quidem a summo Deo, qui est summum bonum, ultra omnem substantiam omnemque naturam, existimatione intellectuque melior, quem cuncta expetunt, quum ipse sit plenae* (forte *plenus*) *perfectionis, & nullius societatis indiget: de quo plura dici nunc, exorbitare est: deinde a providentia, quae est post illum summum secundae eminentiae, quam νοῦν Graeci vocant. Est autem intelligibilis essentia aemulae bonitatis propter indefessam ad summum Deum conversionem: estque ei ex illo bonitatis haustus, quo tam ipsa ornatur, quam cetera, quae ipso auctore honestantur. Hanc igitur Dei voluntatem tamque sapientem tutelam rerum omnium Providentiam homines vocant, non, ut plerique existimant, ideo dictam, quia praecurrit in videndo atque intelligendo proventus futuros, sed quia proprium est divinae mentis intelligere, qui est proprius mentis actus, & est mens Dei aeterna. .... Sequitur hanc providentiam fatum. -- Obsequitur huic ea, quae secunda mens dicitur, id est, anima mundi tripertita, ut supra comprehensum est: ut si quis periti legumlatoris animam legem vocet.* Alius similis plane argumenti *Cap. VII. §. CLXXXVI. p.* 346. 347. exstat, quem ideo hic describere nolo, quod a CVDWORTHO iam prolatus est. Quae restant apud CHALCIDIVM huius generis dicta, ea claritate his multom & copia cedunt, nec ideo, ne sine caussa longus sim, a me afferentur. Haec autem de tribus rerum principiis CHALCIDII pronuntiata, si minus totum eum a religione Christiana fuisse aversum, hoc saltim indicant, in Christianis proprie dictis nullo eum iure numerari posse. Principio malae caussae hoc documentum est, quod de tribus his rerum omnium initiis differens, quum tamen toties de consensione Hebraeorum mirifice sibi gratuletur, nec Triadis Christianae, nec filii aut Spiritus sancti ullo verbo meminit. Non ignotum esse poterat philosopho huic, Christianos id aetatis asseverare, PLATONIS de tribus principiis decreta suo esse dogmati de tribus in Deo personis finitima, & ex Hebraeorum philosophia ab eo depromta, nec posse non magnam apud plerosque eorum gratiam inire, qui cognatiooem hanc utriusque disciplinae, Platonicae nimirum ac Christianae, ostendere & confirmare niteretur. Igitur haud dubie, si Christianae religionis praeceptis fuisset tinctus, tam opportuna sibi occasione oblata, aut eadem, quae PLATO docuit, aut similia saltem apud Christianos doceri significasset, maxime quum tot locis testimonium veritatis ad PLATONIS sententiam roborandam a Iudaeis petere non vereatur. Quod quum haud faciat, omnibus certe hanc opinionem commover, nihil ipsi minus curae fuisse, quam Christianorum religionem, sanctissimumque disciplinae nostrae dogma de tribus in una natura divina personis. Deinde haec CHALCIDII de tribus principiis effata ingens esse discrimen inter Platonicorum aetatis eius Trinitatem & Christianorum ostendunt: secus atque doctissimus sibi CVDWORTHVS persuasit, qui uno, eoque ambiguo, loco contentus, alterum, quem adduximus, multo magis perspicuum neglexit. Christiani tres, quas profiteotur, in Deo personas aequales esse volunt inter se ac pares cum aeternitate, tum ipsa dignitate ac natura. At CHALCIDIVS, id quod ex eo, quem supra descripsi, loco patet, tria principia sua sic disiungit ac divellit, ut omnis inter ea tollatur naturae paritas & aequalitas. De primo & altero principio paullo post plura dicam: nunc tertium tantum principium eius tangam. Hoc ait esse *secundam mentem, animam mundi tripertitam, quae fato seu legi divinae obsequatur.* Ergo haec natura toto geoere a binis superioribus naturis discrepat, illisque multo minor est & inferior. Etenim quum duae superiores naturae, summus Deus eiusque providentia & ratio, simplicissimae sint sine ulla controversia, ex mente CHALCIDII, omnis concretionis ac partitioois plane nesciae, supra omnem denique materiam & mundum positae; mundi e cootrario anima, quae tertia haec natura est, primo per universitatem rerum fusa & cum materia coagmentata quasi est, id quod perfectioni iam repugnat,

mas, legi obsequentes, ministras vero potestates &c. *Ergo summus Deus iubet, secundus ordi-*

gnat, ex multis deinde rebus a Deo conflata & composita, postremo in certas partes veluti distributa, quod a simplicitate summi Numinis & mentis eius ex toto alienum est. *Tripertitam* CHALCIDIVS libere mundi vocat animam: quod qua ratione intellexerit, ex sequentibus eius verbis liquet, *Cap. VII. §. CXLII. p.* 333. *At vero in substantia positum fatum MVNDI ANIMA est, tripartita in ἀπλανῆ sphaeram, inque eam, quae putatur erratica, & in sublunarem tertiam: quarum elatam quidem ad superna dici Atropon, mediam Clotho, imam Lachesin: Atropon, quod aplanes in nulla sit deflexione; Clotho propter varie perplexam tortuosamque vertiginem, qua proveniunt ea, quae diversae naturae devius motus importat; Lachesin vero, quasi sortitam id munus, ut omnia praedictarum opera effectusque suscipiat.* Quae si vera forent, non tam una, quam tres rerum universitatem animae, diversae plane indolis & naturae, incolerent. Namque ut tres illae mundi regiones, de quibus hic sermo est, plane inter se natura & constitutione differunt: ita singulae propriam requirerent animam officio & indole a ceteris animis disiunctam. Eamdem mundi animam CHALCIDIVS, duce PLATONE, ex natura dividua & individua, id est, ex ipsa Dei essentia & ex materia rerumque omnium initiis concretam ac conflatam esse, copiose tradit. Vid. *Cap. I. §. XXVI. s. p.* 285. *s.* & *§. LII. p.* 288. 289. Ex multis eius verbis ea huc transferre placet, quibus & ipsum dogma & caussam eius breviter explicat, *Cap. I. §. XXXIII. p.* 288. *Ista ergo descriptio, quae partium, ex quibus anima dicitur constare, genituram seu COAGMENTATIONEM delineat, ostendit, rationem animae corporisque coniungi. Quippe corpus animalium, quod inspiratur animi vigore, habet certe superficiem, habet etiam soliditatem. Quae igitur cum vitali vigore penetratura erat eam superficiem, quam soliditatem, SIMILES SOLIDITATIS, SIMILES ETIAM SVPERFICIEI VIRES HABERE DEBVIT, SIQVIDEM PARIA PARIBVS CONGREGANTVR.* His lectis & explicatis, neminem fore opinor in posterum, qui CHALCIDIVM de Trinitate paria cum Christianis sensisse asseverare audeat, tametsi singulis principiis suis vocabulum *Deus* illo, quem CVDWORTHVS hic attulit, loco imponat. Ingenti enim intervallo tertia eius natura a binis superioribus distat. At postremo ne hoc quidem certum & exploratum est, utrum tres Dii CHALCIDII tres vere sic dictae personae sint, aut tria principia, an vero tres tantum Dei virtutes, aut tres modi unum eumdemque Deum animo sistendi & ingenio comprehendendi. Certe non desunt, quae posteriorem nobis sententiam suadent. Tertium principium, quod & *fatum* & *mundi animam* appellat, omittam nunc, & personam esse concedam: quamquam ipse CHALCIDIVS *Cap. VII. §. CXLII. p.* 333. esse quosdam perhibet, qui negent, *providentiam* (id est, alteram personam divinae naturae) & *fatum* (seu tertium principium) differre, & *rem unam eamdemque esse* velint. Altera vero de persona ne idem pronuntiem, ea, quae nunc afferam, faciunt. Summum Deum princepsque rerum omnium initium Platonicus noster existimat tam intelligentia, quam voluntate carere, haud aliter ac PLOTINVS & alii gregis huius sodales, qui subtilitates captant, quas ipsi enodare nesciunt: de quibus supra iam diximus. Deum enim diserte ait *meliorem esse existimatione ac intellectu*: paulloque post alteram divinae naturae personam *voluntatem* appellat Dei. Quae quidem eamdem vim habent, ac si perspicue sic edixisset: *Princeps Deus nec intelligentiam nec voluntatem habet.* At quum naturam voluntate ac intelligentia plane vacuam nemo unus ingenio concipere valeat, verisimillimum est, eos Platonicos, qui voluntatem & intelligentiam ad alteram personam retulerunt, & a principe Deo removerunt, non tam duo distincta rerum principia professos esse, quam cogitatione tantum & mente intelligentiam & voluntatem a Deo summo secrevisse, Deumque duplici ratione considerasse, primum ut naturam per se ex omni aevo exsistentem & optimam, deinde ut naturam intelligentem ac volentem. Ergo mens illa CHALCIDII, quam *intelligibilem essentiam* nominat *bonitatis aemulam*, non persona erit, sed modus tantum Deum considerandi, aut perfectio a divina natura meditando separata. Quae quidem opinio quantam habeat probabilitatem, is multo sentiet facilius, qui expenderit ea, quae nos supra cum de PHILONIS, tum de aliorum Platonicorum more de rebus, non secus ac de personis, loquendi copiose observavimus. Alterum, quo adducor, ut secundum CHALCIDII principium existimem non esse veram personam, sed notionem tantum aut virtutem divinam, hoc est, quod illud non modo *providentiam*, sed etiam *mentem Dei* nominat. *Mentem* autem *Dei* his verbis definit: *Mens Dei est aeternus actus de intelligendo*, aut, ut recte FABRICIVS haec verba exposuit, *actus aeternus intelligendi.* Nec *providentia*, nec *mens Dei*, nec *aeternus actus intelligendi* personam significant, sed rem potius & virtutem, quae in summo Deo ex omni fuit aeternitate, cogitatione tamen quodammodo a natura eius separari potest; quemadmodum *mentem hominis* & *actum*, qui in homine est, *intelligendi* nullo modo vere ab eius natura distraxeris & segregaveris. Huc accedit, quod alio loco Platonicus noster *mentem* seu *intellectum Dei* & *ideam*, quam PLATO vocat, non differre perhibet. *Est enim haec*, inquit *Cap. XIII. §. CCCXXIX. p.* 398. *posita inter naturam vere exsistentem constantem, eamdemque semper, nimirum IDEAM, QVAE INTELLECTVS DEI AETERNI EST AETERNVS, & inter eam naturam, quae est quidem, sed non eadem semper, id est, silvam.* *Ideam* vero, id quod multis ex locis patet, CHALCIDIVS non pro persona habuit, sed in summi Numinis mente ac intelligentia posuit. Vid. *§. CCCXXXVII. p.* 401. ubi pluribus de *idea* commentatur, eamque inter alia *iuxta nos esse primum intelligibile, iuxta Deum intellectum eius, iuxta silvam mensuram rerum corporearum* perhibet. Quod si igitur *idea* mensque Dei seu alter CHALCIDII Deus non distant, nisi vocabulo & nomine, alterum hoc principium persona haud erit, sed notio tantum & virtus divina. Haec adversus omnia, qui secus sentient, vix, quod afferant, habebunt, si ab hoc uno discesseris, CHALCIDIVM de mente tamen, tamquam de persona, perspicue loqui. At saepius & moni-

tum

ordinat, tertius intimat. *Animae vero legem* (†) *agunt.* Fateor, disciplinam haecce verba

(†) FABRICIVS recte emendavit: lege, post RIGALTIVM.

tum a nobis, & exemplis demonstratum est, Platonicis admodum familiare esse, magistri sui exemplo poëtarum dicendi rationes imitari, notionesque ac virtutes personarum habitu vestire.

Deos qui plures vult esse, praeter unum, is quin Christianorum e coetu tollendus sit, nulli dubium erit, etiamsi Deos hosce summo Numine minores ac inferiores esse putet. Vulgares illos & commentitios populorum veterum Deos, Iovem intelligo, Saturnum, Martem & reliquos, semideos item & heroas non obscure repudiat & reiicit CHALCIDIVS. Vid. *Cap. VII. §. CXXVII. p.* 326. Hoc quidem ex eorum hominem numero eximit, quorum ingeniis graviores nebulas superstitio offuderat. At nihilo tamen minus alios quosdam Deos adsciscit, & secundum supremum Numen collocat: solem enim stellasque non anima tantum praeditas, sed etiam Deos esse aut divinas naturas, sciscit. *Cap. V. §. LXXVI. p.* 309. postquam de inconstantia, quae in siderum apparet moribus, dixerat, ita pergit: *Quae quidem inconstantia non ita, ut nobis videtur, provenit. Nulla enim in DIVINIS ACTIBVS inconstantia: sed, ut ita videatur, fit ex eo.* Motus stellarum *divinos actus* nominare non dubitat. Interiectis paucis, *p.* 310. de sole sigillatim his verbis loquitur: *Fieri tamen non potest, ut contra NATVRAM SVAM DIVINITATE PRAEDITAM faciat aliquid vel patiatur inordinatum.* Alio loco *Cap. VII. §. CXXIX. p.* 327. stellas probat *prudentis naturae esse ob aeternam actuum suorum constantiam, nulli poenitudini obnoxias.* Quibus rebus aliisque explicatis, ad daemones progreditur, eosque mediae esse inter stellas seu Deos in stellis habitantes, & inter homines naturae: ex quo per se liquet iterum, pro Diis sidera ab eo fuisse habita. Qui enim ipsis daemonibus sunt praestantiores & excellentiores, quid sunt, nisi Dii? Sed ipsum huius disputationis initium, quod ad rem, quam agimus, conficiendam non parum valet, non pigebit describere, §. *CXXX. p.* 328. *Quare quum sit DIVINVM QVIDEM ET IMMORTALE GENVS ANIMALIVM COELESTE, SIDEREVM; temporarium vero & occiduum passionique obnoxium terrenum, - - - - necesse est, aliquod genus medium fore, quod tam coelestis, quam terrenae naturae sit particeps, idque & immortale esse & obnoxium passioni. Talis porro natura daemonum est, opinor, habens cum DIVINITATE* (stellis) *consortium propter immortalitatem, habens etiam cum occiduis cognationem.* Tot ergo Deos, quot coelum stellas habet, CHALCIDIVS numeravit. Refero & huc, quod de sole tradit ex PLATONE *Cap. XI. §. CCXLV. p.* 368. *Idem auctor* (Plato) *solem quidem simulacrum esse ait invisibilis Dei, oculum vero solis & solstitiale quiddam, ut sit EMINENS SOL INTELLIGIBILI MVNDO SVVS, huic similis in sensili globus iste ignitus lucifer, cuius simulacrum id lumen, quo illustratur visus animalium.* PLATONIS quidem hic explicare tantum videtur CHALCIDIVS sententiam: eam vero quin ipse approbaverit, quum omnia PLATONIS sua faciat decreta, nemo dubitet. Igitur in mundo, quem νοητὸν seu mente comprehendendum Platonici nominant, solem esse quemdam *intelligibilem*, eumque Deum arbitratus est, cui sol iste respondeat, qui nostris lucet oculis. Nam PLATONIS dictum: *Sol est simulacrum invisibilis Dei*, hoc sibi velle affirmat, esse *suum eminentem solem intelligibili mundo:* ex quo apparet, illum, quem *eminentem* nuncupat, solem Deum ipsi visum esse.

Divinandi artes quod nonnullis in locis laudat & commendat CHALCIDIVS, id aliud ego signum profani & a Christiana religione abhorrentis animi esse iudico. Non is ego sum, qui putem, neminem divinationi & rerum futurarum scientiae tribuere posse aliquid, nisi idem universam CHRISTI disciplinam repudiet: nec enim multos esse ignoto, qui Astrologiae, Chiromantiae & reliquis huius generis ineptiis non mediocre ponunt pretium, nec tamen propterea Christianam religionem deserunt. At qui illis ducitur divinandi modis, in quibus ante natum Servatorem non ultimum superstitionis inter Graecos & Romanos vigentis praesidium fuit positum, quales sunt oracula, auguria, auspicia, nec modo magnam in his rebus vim inesse opinatur, sed etiam daemones illis propitios praesidere autumat, is qua ratione locum inter eos tueri queat, qui proprie CHRISTI nominantur assectatores, equidem vix ac ne vix quidem intelligo. Talis autem CHALCIDIVS noster fuit: quod haec eius verba testatum faciunt *Cap. VII. §. CLXXXIII. p.* 346. *Aut enim altium volatu, aut extis, aut oraculis homines praemonentur, praedicente ALIQVO PROPRIO DAEMONE, qui sit eorum omnium, quae deinceps sequuntur, socius: perinde ut si medicus iuxta disciplinam medendi praedicat vel exitium vel sanitatem.* Oracula, auspicia & auguria qui contemnenda negat esse, propitiumque daemonem in his divinationis generibus virtutis suae documenta edere perhibet, is cum ipsa religionis Christianae fundamenta violat, utpote quibus nihil magis adversum est, tum tacite significat, non displicere sibi ritus, caerimonias & cultum, quibus daemones oraculis & divinationi praesidentes placare solebant sacerdotes. Hoc vero est approbare, in quo anima veluti religionis ethnicae residebat.

Ad extremum si CHALCIDIVM a MOSE, aut a MOSES, quas esse putat, sententiis dissidere, quin confutare eas ac refellere, planum fecero, certos fore omnes arbitror, nec MOSEN ipsi auctorem a summo Numine edoctum, nec libros eius divinos visos esse. MOSIS vero divinam auctoritatem reiicere, id vero idem est, quod primis religionis Christianae initiis bellum movere. Hoc igitur luculento probatum exemplo dabo. Incipit CHALCIDIVS *Cap. XIII. §. CCXCVIII. p.* 388. *s.* in veram PLATONIS de silva seu materia sententiam inquirere. Sub exordium vero disputationis obscuram & ancipitem esse hanc quaestionem fatetur, quoniam auditores PLATONIS in magna varietate sententiarum hac de re positi sint. Quamobrem praecipuas primum opiniones Platonicorum enumerat. In his post alias & eorum recenset dogma, de quo nos copiose alio loco disseruimus, qui PLATONEM duplicem mundo animam dedisse, alteram benignam, alteram maleficam, silvaeque seu materiae idcirco propriam,

verba citius PLATONIS olent, quam CHRISTI. At patet ex illis tamen, CHALCIDIVM tales ignorasse naturas, quales Platonicorum *henades* & *noës* erant, atque tres tantum divinas credendas proposuisse hypostases, quibus omnes animas subiecit. Agmen claudet THEODORETI locus ex *Libro* eius (113) *de principio:* Τὴν Πλάτωνος διάνοιαν ἀναπτύσσοντες ὁ Πλωτῖνος κ, ὁ Νεμένιος, τρία φασὶν αὐτὸν εἰρηκέναι ὑπέρχρονα καὶ ἀΐδια τἀγαθὸν, καὶ νοῦν, καὶ τοῦ παντὸς τὴν ψυχήν· ὃν μὲν ἡμεῖς πατέρα καλοῦμεν, τἀγαθὸν ὀνομάζοντα, νοῦν δ' ὃν ἡμεῖς λόγον προσαγορεύομεν, τὴν δὲ τὰ πάντα ψυχοῦσαν καὶ ζωοποιοῦσαν δύναμιν ψυχὴν καλοῦντα, ἣν πνεῦμα ἅγιον οἱ θεῖοι προσαγορεύουσι λόγοι. καὶ ταῦτα δὲ ἐκ τῆς Ἑβραίων φιλοσοφίας καὶ θεολογίας σεσύληνται. *Plotinus ac Numenius explicantes Platonis mentem, tria inquiunt a Platone posita fuisse, quae sint supertemporalia & aeterna, ipsum videlicet bonum, mentemque, & huius universi animam. Vocat enim bonum, quem nos dicimus patrem, mentem vero seu intellectum, quem nos filium verbumque appellamus, potentiam vero, quae animet omnia vivificetque, animam vocat, eam ipsam videlicet, quam Spiritum sanctum litterae sacrae appellant. Atque haec ipsa ex Hebraeorum sapientia & Theologia subducta sunt.*

Haec omnia quum ita sese habeant, non possum, quin hic omnes ad divinae providentiae laudes & venerationem excitem, cuius egregia & admirabili procuratione contigit, ut doctrina haec de tribus in Deo personis tot non modo invenerit iam ante natum Servatorem inter gentes superstitionibus infectas approbatores, sed ipsos etiam mirifice ceperit philosophos, quorum prae ceteris maior exstitit sapientiae & eruditionis gloria. Voluit praepotens Numen hac via atque ratione praeparari animos eruditorum hominum ad sanctissimam Servatoris nostri disciplinam tanto postea avidius & libentius recipiendam. Neque huic divino consilio eventum respondisse alius negaverit, quam is, qui rerum antiquis temporibus gestarum prorsus nescius & ignarus est. Recentiores vero Platonici, quoa rei Christianae in primis adversaros esse accepimus, tantum ad extremum indignationis ex hac utriusque disciplinae, Platonicae nimirum ac Christianae, consensione concipiebant animo, ut non modo multas inferrent vero de Trinitate dogmati iniurias, de quibus supra iam exposuimus, quo facilius plurium Deorum cultum & reliquas superstitiones defendere possent, verum etiam omnem, quam a priscis traditam habebant, de Trinitate divina doctrinam penitus everterent, immutarent & innovarent, missisque tribus principiis, quae PLATO posuerat, quatuor, quinque, immo plures in Deo personas fingerent. Certe probabilior nulla caussa, quare has mutationes susceperint, afferri potest, quam Christiani nominis odium. Igitur, quod nemo antea ausus fuerat, principes aliam quamdam supremam & multo excellentiorem naturam divinae Triadi praeficiebant, quam reliquis eius personis nullo modo aggregari, verum separatim considerari ac spectari volebant. Atque suspicor ego, (114) IAMBLICHVM primum esse commenti huius auctorem, qui in *Libro de mysteriis Aegyptiorum*, quo id agere videtur, ut, quas ipse adoptaverat, sententias Aegyptiorum placitis consentaneas esse convincat, hoc modo differit: Περὶ τῶν ὄντως ὄντων καὶ τῶν ὅλων ἀρχῶν

quamvis turbulentam & male ordinatam, animam adscripsisse, asseverant. Atqui hanc opinionem Hebraeis quoque seu MOSI placere perhibet: *Quibus*, inquit, *Hebraei concinunt, quum dicunt, homini quidem a Deo datam esse animam ex inspiratione coelesti, quam rationem atque animam rationalem appellant: mutis vero & agrestibus ex silva rationis expertem, iussu Dei, vivis animantibus & bestiis, terrae gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam illa serpens, quae primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit.* Hebraeorum philosophiam si omni maiorem exceptione credidisset CHALCIDIVS, MOSENque ab ipso Deo statuisset institutum esse, haud sibi licere credidisset ab hac sententia discedere, atque aliam ei contrariam amplecti. Id vero licitum sibi ducit esse, neque tantum silvam omni anima, forma, qualitate vacuam esse pronuntiat, verum etiam hanc, quam Hebraeorum putat esse, opinionem una cum aliis refellit. *Recta igitur*, inquit inter alia *§. CCCXIV. p. 392. nostra est opinio, neque ignem, neque terram, neque aquam, nec spiritum esse silvam; sed materiam principalem & corporis primam subiectionem, in qua non qualitas, non quantitas, non figura, non forma sit ex propria natura; sed virtute opificis haec ei coniuncta & connexa sunt, ut ex his universo corpori & singillatim perfectio, & communiter varietas compareetur.* Satis multa de CHALCIDIO: quas ob res ita censeo, nec omnino in eorum numero hunc poni hominem debere, quibus universa exosa & invisa fuit Christiana religio, nec illis rursus aggregandum, qui Christianam disciplinam amplexi sunt, sed ad medium illud philosophorum genus amandandum, quod nec amabat plane, nec odio habebat Christianos, sed ex utraque religione ea sibi seligebat, quae probabilia videbantur, & peculiarem de rebus divinis philosophiam contexebat, cuius tamen princeps auctor PLATO erat.

(113) *De principio)* Potius *de principiis*, aut *Sermone secundo de affection. Graecor. curand. T. II. Opp. p. 496.*

(114) *Iamblichum) De mysteriis Aegyptior. Sect. VIII. Cap. II. p. 158.* Hunc vero non nimia atten-

ἀρχῶν ἐςὶ Θεὸς εἷς, πρῶτος καὶ τȣ̃ πρώτȣ Θεȣ̃ ἢ βασιλέως, ἀκίνητος ἐν μονότητι τῆς ἑαυτȣ̃ ἑνότητος μένων. ὄυτε γὰρ νοητὸν αὐτῷ ἐπιπλέκεται, ὄυτε ἄλλο τι. παράδειγμα δὲ ἵδρυται τȣ̃ αὐτοπάτορος, αὐτογόνȣ ἢ μονοπάτορος Θεȣ̃ τȣ̃ ὄντως ἀγαθȣ̃. μεῖζον γάρ τι καὶ πρῶτον καὶ πηγὴ τῶν παντων, καὶ πυθμὴν τῶν νοȣμένων πρώτων ἰδεῶν ὄντων. ἀπὸ δὲ τȣ̃ ἑνὸς τȣ́τȣ ὁ αὐτάρκης Θεὸς ἑαυτὸν ἐξέλαμψε· διὸ καὶ αὐτοπάτωρ καὶ αὐτάρκης. ἀρχὴ γὰρ ȣ̃τος καὶ Θεὸς Θεῶν, μονὰς ἐκ τȣ̃ ἑνὸς, προούσιος, καὶ ἀρχὴ τῆς ȣ̓σίας. *Ante eas res, quae vere sunt, & ante principia universarum rerum est Deus unus, prior etiam principe Deo ac rege: est ille immobilis, in solitudine suae unitatis permanens: neque enim intellectuale ei immiscetur, neque aliquid aliud: estque exemplar ipsius, qui est sui pater ipsius, & de se genitus, & unipater Deus, & vere bonus. Est enim maius quid & prius, fons omnium & radix intelligibilium idearum primarum entium. Ab hoc autem uno Deus per se sufficiens semet ipsum explicuit: proinde est sui pater & sibi sufficiens. Est enim hic & principium & Deus Deorum, unitas ex uno, superessentialis, & essentiae principium.* Hic, si quid ego intelligo, IAMBLICHVS simplex quoddam & unum esse contendit, quod ordine naturae ipsa prima trium divinarum personarum, quam τἀγαθὸν & μονάδα appellant Platonici, prius sit & melius. Postea doctrinae huic PROCLVS nomen dedit, qui his eam verbis exprimit: Πανταχȣ̃ ὁ Πλάτων ἀπὸ τȣ̃ πλήθȣς ἐπὶ τὰς ἑνάδας ἀνατρέχειν εἴωθεν. μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τȣ̃ Πλάτωνος κατὰ τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν πρὸ τȣ̃ πλήθȣς ἓν ἀεὶ ἐςι, καὶ πᾶσα θεία τάξις ἀπὸ μονάδος ἄρχεται. δεῖ μὲν γὰρ ἐκ τριάδος προϊέναι τὸν ἀριθμὸν τὸν θεῖον, ἀλλὰ πρὸ τῆς τριάδος ἡ μονάς. ἔςω μὲν ȣ̓̃ν καὶ οἱ δημιȣργικοὶ τρεῖς, ἀλλά τις ὁ πρὸ τῶν τριῶν εἷς· ȣ̓δεμία γὰρ τῶν θείων τάξεων ἐκ πλήθȣς ἄρχεται. ȣ̓κ ἄρα ἀπὸ τριάδος ἄρχεσθαι δεῖ τὸν δημιȣργικὸν ἀριθμὸν, ἀλλ᾽ ἀπὸ μονάδος. *Vbique Plato a multitudine ad unitates assurgere solet. Verum & ante Platonem iuxta ipsius naturae ordinem ante multitudinem unum est aliquid: immo quilibet ordo divinus ab uno incipit. Etenim fas licet sit, numerum divinum a Trinitate progredi, Trinitatem tamen antecedit unitas. Igitur, quamvis tres sint hypostases creatrices, has tamen unum aliquid oportet antecedere: nec enim ullus ordo divinus a multitudine incipit. Quare sic statuo, numerum demiurgicum non incipere debere a Trinitate, sed a Monade ante Trinitatem per se sola stante* Hic primo quidem in eo est, ut ipsum huic dogmati PLATONEM amicum fuisse doceat: at paullo post veretur quasi, ne ab hoc destituatur. Quare ad ipsum confugit naturae ordinem, eumque prorsus efflagitare asseverat, ut simplex quoddam unum, idque per se constans, statuamus tres divinas personas, orbis huius conditores, antecedere, easque capitis instar gubernare. Nec ignota fuisse videtur CYRILLO Alexandrino, qui PROCLVM aetate superat, IAMBLICHO vero iunior est, haec veteris disciplinae PLATONIS corruptio & immutatio: non ita pridem enim post aetatem PORPHYRII hanc esse natam ait sententiam, quam diximus. Afferam ipsa eius verba: Ἀλλ᾽ οἱ γε προειρημένοι καὶ πρὸς τȣ̃το ἀντιλέγȣσι, φάσκοντες μὴ δεῖν ΤΑΓΑΘΟΝ συναριθμεῖν τοῖς ἀπ᾽ αὐτȣ̃. Ἐξῃρῆσθαι γὰρ ἀπὸ πάσης κοινωνίας διὰ τὸ εἶναι ἁπλȣ̃ν πάντη καὶ ἄδεκτόν τινος συμβάσεως. ἀπὸ δὲ τȣ̃ ΝΟΥ (ἀρχὴ γὰρ ȣ̃τος) τὴν Τριάδα μίαν συνθῆναι. *At praedicti illi huic adversantur doctrinae* (PORPHYRII nimirum & Platonicorum veterum). *Dicunt enim, bonum non esse iis rebus connumerandum, quae ab eo proficiscuntur. Exemtum esse illud ab omni communione, propterea quod simplex omnino sit nulliusque compositionis capax. A MENTE vero (haec enim principium est) Trinitatem unam procedere.* Interest nonnihil inter hanc, quam CYRILLVS exponit, & IAMBLICHI sententiam. Hic enim primam, quae simplex illud unum excipit, divinae Trinitatis personam τἀγαθὸν, ille vero νȣ̃ν

In Timaeum Lib. II. p. 93.

Contra Iul. Lib. VIII. p. 371.

attentus IAMBLICHI locum inspexit vir doctissimus. In hoc enim nec de tribus rerum principiis, quae familia sibi fingebat Platonica, nec de uno summo simplicissimoque Deo, quem huius generis aliqui supra tria collocabant principia sua, vel minima mentio exstat. IAMBLICHVS duo tantum ponit rerum initia seu divinas hypostases, alterum Deum simplicissimum & rebus omnibus, quae cogitari possunt, superiorem, alterum ex hoc summo Deo genitum, & nescio qua ratione procreatum. Ex his vero binis rerum principiis Deos aetherios, empyrios & coelestes esse ortos, significat. Αὗται μὲν ȣ̓̃ν, inquit, εἰσὶν ἀρχαὶ πρεσβύταται πάντων, ἃς Ἑρμῆς πρὸ τῶν αἰθερίων καὶ ἐμπυρίων Θεῶν προτάττει καὶ ἐπȣρανίων. *Haec* (bina) *igitur sunt principia omnium antiquissima, quae Hermes supra Deos aetherios, empyrios & coelestes constituit.* Ceterum quos de generatione ac ortu secundi Dei ex principe adhibet dicendi modos philosophus hic, persimiles sunt doctorum Christianorum formulis, quibus aetate illa aeternam filii Dei ex patre generationem explicare solebant: quod multis quidem, si res id posceret, BASILII, CYRILLI & aliorum dictis ostendere liceret. Quamobrem in eam fere inducor sententiam, IAMBLICHVM cum rem ipsam, quam tradit, de Dei secundarii ex primario generatione, tum loquendi, quibus utitur, rationes a Christianis sumsisse, atque, ut multis aliis in rebus, ita & in hac doctrinam eorum imitatum esse.

νοῦν seu *mentem* vocat. Verum tota haec de verbis est dissensio: neque aliter etiam, atque ipsi, hac de re censet, qui post eos vixit, PROCLVS. Quocirca nullum mihi est dubium, quin post concilii Nicaeni tempora & ATHANASII aetatem, quum a doctoribus Christianis dogma de Trinitate accuratius expositum & communitum esset, idemque acrius & vehementius urgeretur, quam antea, IAMBLICHVS aliique scholae Platonicae magistri, quos sanctissimae religionis nostrae odium urebat, PLATONIS de Trinitate placita, quae in sua Christianos commoda trahere graviter ferebant, tum primum plane refinxerint ac immutaverint. Hi ergo primi quatuor inducebant personas, reiectis tribus PLATONIS principiis: quarum quidem primam ceteris negabant parem esse, neque tribus reliquis connumerari volebant. Omnes autem, gradu licet differrent, universales tamen esse, aut totam rerum universitatem comprehendere, id est, infinitas & omnipotentes esse, nullam contra ad res pertinere creatas, tuebantur. Certe ante tempora haec aut IAMBLICHI aetatem nemo unus Platonicorum vel somniando in eam cogitationem incidit, ut sibi quatuor esse hypostases statuendum putaret, quarum una tribus ceteris praestantior esset & excellentior. PLOTINVS sine ullo circuitu neque plures neque pauciores tribus esse personis posse decernit. Ipse PROCLVS maiores de tribus tantum Diis philosophatos esse non diffiretur. NVMENIVS denique, qui utrumque anteit aetate, ipsum SOCRATEM iam ante PLATONEM tres professum esse Deos, id est, tria rerum principia seu hypostases, affirmat: *τρεῖς θεοὺς τιθεμένου Σωκράτους*: qua in re Pythagoreorum sequutus est (115) vestigia.

Ap. Eusebium Praep. evang. Lib. XIV. C. V. (p. 728.)

Is ipse

(115) *Vestigia*) Quonam tempore coeperit, quibusque natum sit auctoribus dogma illud PROCLI & aliorum ex genere Platonico, quod divinae Triadi reliquorum Platonicorum principatum detrahit, & supra illam summum aliquem Deum eminere sciscit, haud equidem audeo constituere. Viro autem doctissimo, qui post aetatem concilii Nicaeni a Platonicis, odio religionis Christianae inflammatis, illud excogitatum esse sibi persuadet, nullo modo assentior. Post concilium Nicaenum, quum ubique iam floreret CHRISTI religio, parum verisimile est, Platonicos dedita opera veterem sectae suae doctrinam pervertisse, ne commune aliquid ea cum praeceptis Christianorum habere videretur. Namque id aetatis multum huius familiae intererat, ne tota videretur a disciplina Christiana, quae late regnabat, summorumque imperantium auctoritate nitebatur, abhorrere. Quam ob caussam praecipui sectae huius magistri ac duces, HIEROCLES, THEMISTIVS, & alii, multo id egerunt diligentius, ut scita sua ad normam accommodarent Christianae religionis, quam ut perpetua utramque disciplinam discordia disiungi docerent. Exstant vero iam diu ante IAMBLICHI & PROCLI tempora dogmatis, de quo nunc agimus, vestigia. De PHILONE nunc tacebo: quem tamen supra iam ostendi non tam tres, quam quatuor divinas numerasse naturas: adducam vero HERMETIS locum a CYRILLO Alexandrino servatum, in quo unum illum Deum, tribus principiis secundariis maiorem, animadvertisse mihi videor: *Λέγει δὲ καὶ Ἑρμῆς ἐν λόγῳ τρίτῳ τῶν πρὸς Ἀσκλήπιον· οὐ γὰρ ἐφικτόν ἐστιν εἰς ἀμυήτους τοιαῦτα μυστήρια παρέχεσθαι· ἀλλὰ τῷ νῷ ἀκούσατε. ἓν μόνον ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἔστιν ἀεὶ νοῦς νοὸς φωτεινός, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν, ἢ τούτου ἑνότης, αὐτῷ ἑαυτῷ ὤν, ἀεὶ τῷ ἑαυτοῦ ΝΩΙ, καὶ ΦΩΤΙ, καὶ ΠΝΕΥΜΑΤΙ πάντα περιέχει.* *Ait etiam Hermes sermone tertio ad Asclepium: Fieri non potest, ut in rudes & non initiatos haec mysteria efferantur; sed mente audite: Vna erat tantum lux intellectualis ante lucem intellectualem, & est semper mens mentis clara & illustrans, nec aliud quidquam erat, quam huius unitas, semper in se ipsa existens, semper sua ipsius mente, & luce, & spiritu omnia complectitur.* CYRILLVS *Lib. I. adv. Iulian. p. 35.* Ab ipso HERMETE haec esse verba profecta, tueri nolim: at IAMBLICHI aetate hoc esse testimonium antiquius, qui HERMETIS novit scripta, dubitaturum esse opinor neminem. Meminit autem HERMES hic, quisquis demum fuerit, unius simplicissimi supremique luminis, quod νοῦ νοός, *mentem mentis* appellat. Huic postea lumini tria subiicit alia, νοῦν, φῶς & πνεῦμα, *mentem*, *lumen* & *spiritum*, quum summum lumen *sua mente*, *luce ac spiritu* gubernare ac complecti universa tradit. Vnum ergo hic habemus Deum, quo nihil eminentius, tresque naturas minores, quibus mundi ab eo gubernatio & praefectura commissa est. Quid? quod nec ipsi maiorum quasi gentium Platonici valde ab hoc dogmate fuisse alieni videntur. Supra PLOTINVM, PORPHYRIVM, AMELIVM animam mundi duplicem effinxisse ingenio vidimus, alteram coelestem, & ab omni remotam materia, alteram vero in materiam immersam, & per eam fusam & intentam. Mundi vero animam qui binas in naturas secant ac dividunt, aut nullo aut exiguo sane discrimine distant ab illis, qui tribus principiis unum summum Deum praeficiunt: utrisque quatuor sunt rerum principia, tametsi non eodem modo animi sui de illis sensa explicent. Fateamur igitur, nec a IAMBLICHO post concilii Nicaeni tempora, nec a PROCLO, quod DION. PETAVIVS *Lib. I. de Trinit. Cap. I. §. IV. f. p. 15. f. Tom. II. Dogm. theol.* sibi persuasit, fluxisse hanc sententiam, sed multis annis his philosophis antiquiorem esse. Caussam si quis quaerat ex me, quae Platonicos in hanc opinionem detruserit, equidem immoderatum illud subtilitatum studium & immensam res ignotas edisserendi cupiditatem, quae semper in hoc genere exstitit, ad hanc etiam eos duxisse sententiam, respondebo. Videant tamen sapientiores, an, quae iam affetam hac de re, sibi satisfaciant. Primum Platonici certi erant, tres esse potestates, ut loquebantur, δημιουργικάς, seu tres naturas divinas constructioni & gubernationi huius univer-

Is ipse PROCLVS, quem diximus, praeterea non modo *Henades* & *Noës* illas comminiscebatur, de quibus supra exposuimus, verum etiam certas quasdam alias excogitabat Trinitates, unam exempli caussa, quam ex prima essentia, prima vita & prima intelligentia constare dicebat, nec non alias quasdam, de quibus nunc commentari nolo: ex quibus, quanta fuerit ingenii eius scabies, per se liquet. Atqui haec hominis temeritas veterem illam & divinitus traditam de *tribus hypostasibus principalibus* doctrinam prorsus adulterabat, conturbabat, nativoque nitore atque castitate sua plane denudabat.

Istum igitur res Christiana fructum cepit ex hac consensione veterum praeceptorum PYTHAGORAE PLATONISque de tribus in Deo personis, & eorum, quae CHRISTI probant discipuli, ut philosophi Diis olim amici citius ad Christiana se conferrent sacra, quam fecissent alioquin, si toto genere disiuncta fuisset PLATONIS & CHRISTI disciplina. Est vero & alia concordiae huius opportunitas, quae ad nostra quoque permanat tempora, & haud dubie sapienti consilio a Deo provisa fuit. Sunt ingenia, quibus temeritas & arrogantia sapientiae loco est, quae dogmate de Trinitate audacter clamant nihil esse a vera ratione remotius: negant, quemquam mortalium vim eius ingenio comprehendere posse: inter res denique, quae nullo modo fieri queant, totum hocce referunt, quod de tribus in Deo personis dicitur. Atque haec nonnullos eorum opinio impulit, ut, Christians religione omnique divinae patefactionis auctoritate spreta & repudiata, in eorum castra concederent, qui *Deistae* vocari solent. Sunt alii, qui perhibere non verentur, doctrinae huius vindices hominibus ad summam superstitionem rerumque creatarum cultum duces & auctores esse. Vtrumque genus hoc ea, quae de cognatione Platonicae & Christianae Trinitatis disseruimus, coërcent ac refellunt. Quid enim, quaeso, his magis contrarium est sententiis, quam quod veterum philosophorum ingeniosissimi & perspicacissimi, Platonici & Pythagorei, quos nulla vis, ut ita sentirent, constringebat, qui nullis instructi erant divinis litteris, quarum fortassis auctoritate acies mentis eorum praestringeretur, qui denique libere animorum suorum sensus & dictata rationis explicabant & sequebantur, non modo divinitatem tribus contineri personis aeternis, nec creatis, affirmarunt, sed etiam dogmate hoc ita delectati sunt, ut in eo fundamentum & initium reliquae omnis de Deo doctrinae constituerent?

Hactenus quae a nobis disputata sunt, ea veteres declarant & germanos PLATONIS PYTHAGORAEque discipulos neque ullam Trinitatis suae personam sibi soli esse relictam & ab reliquis divulsam credidisse, neque etiam pro θεοῖς eas γεννητοῖς aut *Deis creatis* habuisse, verum omnes naturas putasse non creatas esse, aeternas, necessario exsistentes, immutabiles, universales, id est, infinitas & omnipotentes, caussas denique, principia & conditores totius terrarum orbis. Ex his autem efficitur, quod iidem singulas divinitatis personas divinis affecerunt honoribus, id nullo modo argumento esse, eos in Deorum plurium cultoribus numerari debere. Ego vero hoc de Platonicorum Trinitate argumentum propterea tanto studio sum persequutus: quoniam infra, quum ad religionis Christianae ventum erit defensionem, non plane nullum nobis haec disputatio fructum afferet. Ibi enim ostendendum nobis erit, quum eo potissimum consilio

coelo

universitatis praefectas. Quidquid vero rem quamdam comparat, curat, tuetur, gubernat & continet, aut ad rei cuiusdam compositionem & administrationem confert aliquid, id necesse est vim aliquam intelligendi & operandi habeat. Eo igitur quum Platonici ingenii sui acie sese extulissent, ut summum Numen omni vacare intelligentia, sapientia, cura & operatione praeciperent, quod multos fecisse aliquoties iam animadvertimus, consequens erat huic opinioni, ut eumdem ab omni procuratione huius orbis plane segregarent, atque a naturis creatricibus, quarum tres tamen esse volebant, removerent. Trita deinde erat Aegyptiorum & omnium fere philosophorum orientalium sententia, quam gens Platonica suam fecerat, summi Numinis naturam ita esse reconditam & abstrusam, ut nemo unus mortalium de ea disserere & verba facere valeat. Atqui de tribus, quas vocabant, *hypostasibus archicis*, de bono, de mente, de spiritu non pauca dudum erant disputata, & quotidie plura satis commode ac perspicue disputabantur. Quocirca, ne sibimet ipsis refragari, primatiumque illud magistri sui de divina ratione dogma convellere viderentur, supra tres hypostases suas summi Numinis naturam collocabant; de quo silere potius, quam loqui, suos iubebant, eo quod nulli in eam inrueri liceat. Alias ex ipsis interioribus philosophiae Platonicae recessibus eruere rationes, si vellem, forte possem. Sed quid opus est, omnes absurdorum dogmatum, quibus familia favit Platonica, rationes & caussas in numerato habere?

coelo demiſſa ſit religio haec, ut perverſiſſimis gentium ſuperſtitionibus, quae naturas creatas Deorum loco colebant, modus poneretur, fieri nulla ratione poſſe, ut propter cultum, quem Servatori IESV CHRISTO, & Trinitati, patri, filio & ſpiritui ſancto exhibent Chriſtiani, eiusdem criminis & inſanae religionis inſimulentur. Neutram enim harum perſonarum divinarum, ſi eos audiamus, qui recte Chriſtianae diſciplinae naturam perſpiciunt & intelligunt, in rebus creatis haberi: tametſi, qui ARII amplectuntur placita, binas poſteriores in rerum conditarum ordinem referunt. Haec una certe potiſſimum ratio mentes veterum inflammabat doctorum, ut tanto ſtudioſius ARII factionem debellarent, quod, ſi ea vinceret, fore intelligebant, ut CHRIATI religio, quam Deus ad exſtirpandum & evertendum plurium Deorum cultum largitus erat hominibua, eiusdem vitii & delicti rea fieret, quod in reliquis populis deletum & exſtinctum eſſe Deua cupiebat. Exſtant, quibus hoc probare poſſem, plurima ATHANASII, BASILII, GREGORII NVSSENI, GREGORII NAZIANZENI, EPIPHANII, CHRYSOSTOMI, HILARII, AMBROSII, AVGVSTINI, FAVSTINI & CYRILLI Alexandrini teſtimonia: qui quidem omnes ARIVM & ſectatores eius, quia verbum, aut Dei filium, noſtrumque Servatorem IESVM CHRISTVM, quem in creatis contendebant eſſe naturia, divinis decorabant honoribus, idem aſſeverant admittere crimen. quod in reliquis populis CHRISTI ferre nolebat diſciplina. Vnua ex multis nobis ſufficiet ATHANASII locus ex *quarta in Arianos Oratione*, qui memoratu prae ceteris dignus
p. 468. 469. eſt: Διατί ἦν οἱ Ἀρειομανῖται, τοιαῦτα λογιζόμενοι καὶ νοῦντες, ὐ συναριθμῦσιν ἑαυτὰς μετὰ τῶν Ἑλλήνων; καὶ γὰρ κἀκεῖνοι, ὥσπερ οὗτοι, τῇ κτίσει λατρεύουσι παρὰ τὸν κτίσαντα τὰ πάντα θεόν. - - - - εἰ δὲ οἱ μὲν Ἕλληνες ἑνὶ ἀγενήτῳ καὶ πολλοῖς γενητοῖς λατρεύουσι, οὗτοι δὲ ἑνὶ γενητῷ καὶ ἀγενήτῳ, οὐδ᾽ οὕτω διαφέρουσιν ἀλλήλων· ὅ τε γὰρ παρ᾽ αὐτῶν λεγόμενος εἷς γενητὸς ἐκ πολλῶν ἐστι, καὶ οἱ πολλοὶ δὲ πάλιν τῶν Ἑλλήνων τὴν αὐτὴν τῷ ἑνὶ τούτῳ φύσιν ἔχουσι· καὶ οὗτος γὰρ κἀκεῖνοι κτίσματά εἰσιν. ἄθλιοι καὶ πλέον ὅσον ἐβλάβησαν κατὰ Χριστοῦ φρονοῦντες. ἐξέπεσον γὰρ τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν μὲν Ἰουδαίων προδοσίαν ὑπερέβησαν ἀρνούμενοι τὸν Χριστόν, τοῖς δὲ Ἕλλησι συγκυλίονται, κτίσματι καὶ διαφόροις θεοῖς λατρεύοντες οἱ θεοστυγεῖς. *Cur igitur Ariani, quum hoc in ſenſu ſint, ſeſe non annumerant gentilibus? ſiquidem ambo plus creaturam colunt, quam Deum, qui omnia creavit ac condidit.* - - - - *Quamvis enim ethnici uni ſerviunt Deo increato, & multis creatis; illi autem* (Ariani) *uni Deo increato, & alteri creato; haud tamen multum diſcriminis inter eos & ethnicos intererit. Namque is alter Arianorum Deus, quem creatum cenſent, unus eſt ex multitudine Deorum gentilium: & viciſſim gentiles Dii eamdem, quam iſte Deus Arianus, naturam habent: creaturae enim ſunt. Miſeri homines, & quam maximo damno mulctati, qui de Chriſto male ſentiunt. Exciderunt enim a veritate, & Iudaeorum proditionem transcendunt, dum Chriſtum abnegant, & cum ethnicis volutantur, creaturis diverſisque Numinibus ſervientes.* His in verbis unum eſt, quod praeteriens veluti illuſtrabo. Quod PAVLVS de populis perhibet verae religionis ignaris, idem de Arianis pronuntiat ATHANASIVS, eos τῇ κτίσει λατρεύειν παρὰ τὸν κτίσαντα. Accuſationia autem huius hanc vim non eſſe puto, Arianos plus re vera honoris detuliſſe rebus conditis, quam conditori. Etenim conſtanter profeſſi ſunt Ariani, minorem ſeſe honorem CHRISTO, verbo ſeu filio Dei, quippe quem creatum ducebant eſſe, exhibere, quam patri ſeu conditori eius. Igitur aut hoc exprobrare ATHANASIVM arbitror Arianis, eos rem creatam, praeter creatorem, venerari. aut vero illud, eos in loco creatoris, qui ſolus honores iure divinos poſcere poteſt, naturas creatas adorare. Quod idem rurſus ATHANASIVS Graecos omnes ſeu Deorum cultores affirmat ἑνὶ ἀγενήτῳ, *uni Deo non creato* ſupplicare, id argumento videtur eſſe, tres eum Platonicorum perſonas, quas omnes hi philoſophi non eſſe creatas tuentur, non ſecus, ac unum integrumque Deum, ſpectari (116) voluiſſe.

Verum haec leviora ſunt. Quae nos in primis animadvertenda ducimus eſſe in hoc ATHANASII dicto ceteriſque veterum doctorum locis, quibus comparationem inſtituunt inter Arianos & Deorum amicos, illosque, quoniam CHRISTVM, verbum ſeu filium Dei, tametſi naturis eum annumerarent factis & creatis, divino honore proſequebantur, eodem ſeſe crimine, quo hos, commaculare ſtatuunt, ſequentia ſunt. Primum ingenue profitentur, qui ſic aggrediuntur Arianos, veteres populos non multitudinem

(116) *Voluiſſe)* Quae ad haec melius diiudicanda valent, ea ſupra iam explicata ſunt, & aliquoties repetita.

titudinem quamdam Deorum per se existentium, nec sui subsidiorum capitis coluisse, sed unum tantum supremum Deum aeternum & per se necessario existentem, cetera Numina omnis naturae duxisse creata esse. ATHANASIVS loco, quem produximus, diserte perhibet, Graecos seu Deorum cultores in ἀγεννήτῳ καὶ πολλοῖς γενητοῖς λατρεύειν, *uni Deo non creato, multis vero creatis servire.* Reliqui vero, qui Arianos cum Deorum cultoribus componunt, idem, dum id faciunt, confitentur. Quod si enim veteres populi verae religionis ignari plures aeternos Deos essent initii omnis expertes, neque Deo principi subditos, contra ius fasque Ariani, quibus hoc crimen adscribi haud poterat, cum illis collati fuissent. Verum copiose satis supra iam testatum fecimus, Christianorum doctores tam ante, quam post concilii Nicaeni tempora idololatriam & inanium Deorum cultum non solum esse iudicasse in multorum Deorum eiusdem gradus, naturae, ordinis & dignitatis, sed in unius Dei ex se ipso existentis, & multorum Numinum inferiorum certo tempore conditorum veneratione. Liceret idem, si vellem, novis hic demonstrare testimoniis. GREGORII NAZIANZENI ex *Oratione XXXVII.* haec sunt: Τί δαί; φασὶ καὶ παρ᾽ Ἕλλησι μία θεότης, ὥς οἱ τὰ τελειότερα παρ᾽ ἐκείνοις φιλοσοφοῦντες. *Quid autem? dixerint fortasse: nonne apud ethnicos quoque deitas una est? ut docent, qui plenius apud illos & perfectius philosophantur.* Nullum vero illustriorem ac evidentiorem novi ad hanc rem probandam auctorem, quam (117) IRENAEVM, qui de populis Deorum plurium venerationi deditis sic disserit: *Ita creaturae potius, quam creatori, serviebant, & his, qui non sunt Dii, ut primum deitatis locum attribuerent uni alicui & summo fabricatori huius universitatis Deo.* Deinde ATHANASIVS omnesque reliqui doctores recte de re divina sentientes, qui Arianos ista, quae dixi, ratione violatae maiestatis divinae postularunt, id simul indicant, fieri omnino posse, ut illi, qui unum summum venerantur Numen, orbis totius conditorem, superstitione tamen sese contaminent, & vitia populorum imitentur plures Deos adorantium. Nam & Arianos uni summo Deo supplicasse, controversia vacat, & idem nihilominus fecisse, quibus fas videbatur multis servire Diis, non inficiantur doctores hi. Tertium, quod observamus, hoc est: ATHANASIVS, & quotquot, praeter eum, Arianos aggressi sunt, Christianorum coetuum antistites, cunctos illos *idololatriae* pronuntiant reos esse, qui naturam aliquam creatam, cuiuscumque demum ea generis sit, precibus & divinis honoribus afficiunt, etiamsi dicant, sese non eumdem illi, quem supremo Numini, honorem deferre, seu, ut recentiori utar distinctione, non λατρείαν, sed δουλείαν tantum adversus eam observare. Certum enim est, ARIVM cum sectatoribus minus honoris in CHRISTVM seu filium verbumque Dei contulisse, utpote quem creatum esse putabat, certo tempore factum, mutabilem, multum denique a perfectione summa remotum, quam in aeternum illum Deum, a quo cuncta fatebatur esse composita, ipsumque filium conditum. Quid? quod iidem concedunt doctores Christiani, ipsos populos illos, qui Diis pluribus officium & cultum tribuebant, πολλοῖς γενητοῖς θεοῖς, *multos Deos suos,* quos in naturis numerabant creatis, minori religione atque studio prosequutos esse, quam si illud ἀγέννητον, *unum illum Deum nec creatum nec genitum.*

Quod si itaque Ariani, qui hoc nihil antiquius habebant dogmate, Deum esse unum, eo tamen nomine in gravissimam inciderunt reprehensionem, & laesae maiestatis divinae a Christianis doctoribus insimulati sunt, quod CHRISTVM seu filium & verbum Dei, quem rerum tamen creatarum primi ordinis, inferiori quodam cultus & honoris genere prosequerentur, hos multo magis par erit flagitii istius accusare, qui alias ex naturis creatis, coelestes verbi caussa genios, mentesque hominum defunctorum, divinis excipiendas sibi ducunt honoribus. Nec id quidquam proderit illis ad hanc

(117) *Irenaeum*) Aut ulteriis optimi[illegible], quam adoptaverat vir doctissimus, [illegible] memoriae, cui se commisit hunc litteris mandans, debilitas effecit, ut hunc IRENAEI locum alium hic exhiberet, quam in omnibus legitur codicibus. Ipsa IRENAEI verba, ut hodie Latine versa exstant, haec sunt: *Ita magis creaturae potius, quam creatori, servientes, & his, qui non sunt Dii, ve-* [illegible] *primum deitatis locum attribuunt fabricatori huius universitatis Deo.* Non [illegible] praestat, hoc si modo legatur, ad locus ad sententiam illam probandam, quam probatam cupit [illegible] eximius, sed nec tamen ita aptus [illegible], uti foret, si talis esset, qualis hic [illegible] ab eo productus.

(T. 601. T. I. opp.)

Lib. II. Cap. IX. p. 119. ed. Grabii, p. 126. ed. Massueti.

hanc contumeliam profligandam, quod his naturis multo minus a se tribui honoris & reverentiae dictitant, quam summo & infinite potenti Deo, cuius interminata virtus ac potentia omnia procreavit & finxit, quae cernimus. ARIVS enim eiusque amici, quamvis filium seu verbum Dei ducerent creatum esse, omnium tamen eum naturarum, quas Deus condidit, principem, gloriosissimum & excellentissimum esse pugnabant, quo Deus, tamquam instrumento, usus esset in reliquis rebus omnibus, geniis hominumque mentibus procreandis. Ergo hi, si eam propter caussam, quod filium seu verbum ipsius Dei inferiori quodam cultus genere honorandum sibi esse putarent, cum illis compositi sunt, qui unius Dei gloriam & maiestatem violant; quis illis, obsecro, advocatus veniet, qui ceteris naturis, quas filius Dei fecit, geniis nimirum & defunctorum hominum manibus rem sacram non verentur facere? Huc accedit, quod verbum seu filius Dei, tametsi sic olim Arianis videretur, ad res conditas & factas nullo modo pertinet, atque in sacris litteris cultu divino & religione nostra dignus sine ulla controversia pronuntiatur. *Adorate eum, omnes Dii*, sancti vatis vox est. Ex quo quidem apparet, Arianos, si quis falsas eorum spectet opiniones, omnino quidem in divinam legem de uno Deo colendo graviter peccasse, attamen, si ex sacris litteris pietas eorum erga Servatorem nostrum aestimanda sit, totos ab hoc crimine abesse. At qui mentes defunctorum hominum & coelestes genios precibus & officiis adeunt; his nulla patet omnino ad defensionem facinoris, quod admittunt, via. Atque hoc in loco non possum, quin animadvertam lubens, doctores antiquos nescivisse plane distinctionem illam, quam hodie quidam tam enixe & studiose inculcant, divini cultus in λατρείαν & δουλείαν. Quarum quidem illam summo Numini propriam esse perhibent, quod tamquam naturam per se existentem & infinite potentem, seu conditorem rerum omnium & parentem venerari fas sit: hanc vero inferius illud reverentiae genus esse dicunt, quod rebus etiam a Deo creatis adhibere liceat. Nihil harum subtilitatum in mentem venit antiquis doctrinae Christianae tutoribus: quippe qui generatim decernunt, nulla distinctionis alicuius ratione habita, divinos honores soli Deo, rerum omnium parenti, nec ulli rerum creatarum, deferendos esse. Confirmabo, quae dixi, luculento ATHANASII pronuntiato ex *tertia* eius *Oratione*: Εἰ γὰρ ὡς τῇ δόξῃ ὑπερέχων προσεκυνεῖτο, ἔδει τὸ ἥττον τῶν ὑπερβεβηκότων τὸ ὑπερέχοντα προσκυνεῖν. ἀλλ' οὐκ ἔστιν οὕτως· κτίσματι γὰρ κτίσμα οὐ προσκυνεῖ, ἀλλὰ κτίστῃ Θεῷ. *Si enim* (Christus) *ideo tantum adoraretur, quia gloria nobis & dignitate sublimior est, par esset, ut omnia, quae inferioris sunt naturae, supplicarent illis, quae celsiorem habent indolem. Sed res longe secus sese habet. Creatura enim creaturam non adorat, sed Deum.* Adorationis vero & cultus divini duplex qui genus esse volunt, quorum unum λατρείαν dicunt, alterum δουλείαν, hi statuant, necesse est, non solum rerum omnium conditorem invocandum esse, verum omne illud generatim cultu quodam affici posse, quod homine maius est & excellentius. His ergo ATHANASIVS hic aperte bellum movet. Ariani, quo hanc recte sentientium accusationem, quam exposuimus, depellerent, humanam tamen CHRISTI naturam, quam nemo non creatam esse fateretur, ab adversariis suis adorari, respondebant. Cui exceptioni quomodo sanioris doctrinae studiosi occurrerint, ipsis ATHANASII ex verbis operae pretium erit intelligere: Οὐ κτίσμα προσκυνοῦμεν· μὴ γένοιτο· ἐθνικῶν γὰρ καὶ Ἀρειανῶν ἡ τοιαύτη πλάνη· ἀλλὰ τὸν κύριον τῆς κτίσεως, σαρκωθέντα τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον προσκυνοῦμεν. εἰ γὰρ καὶ ἡ σὰρξ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν μέρος ἐστὶ τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ Θεοῦ γέγονε σῶμα· καὶ οὔτε τὸ τοιοῦτον σῶμα καθ' ἑαυτὸ διαιροῦντες ἀπὸ τοῦ λόγου προσκυνοῦμεν, οὔτε τὸν λόγον προσκυνῆσαι θέλοντες, μακρύνομεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς σαρκός· ἀλλ' εἰδότες τό, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, τοῦτον καὶ ἐν σαρκὶ γενόμενον ἐπιγινώσκομεν Θεόν. *Nos minime rem creatam adoramus; absit hoc crimen a nobis: ethnicorum & Arianorum hic error est: sed dominum rerum creatarum, verbum Dei, quod carnem induit, adoramus. Nam tametsi caro ipsa per se pars sit rerum creatarum; attamen Dei corpus facta est, neque nos corpus hoc, divulsum & separatum a verbo, adoramus, quemadmodum vicissim verbum adoraturi, minime verbum a carne longe removemus. Sed quum sciamus illud, quod scriptum exstat: Verbum caro factum est, verbum illud in carne versans ut Deum intuemur.* Interiectis aliis, in eamdem haec scribit sententiam: καὶ γινωσκέτωσαν, ὅτι τὸν κύριον ἐν σαρκὶ προσκυνοῦντες οὐ κτίσματι προσκυνοῦμεν, ἀλλὰ τὸν κτίστην ἐνδυσάμενον τὸ κτιστὸν σῶμα. *Sciant illi tandem, nos, qui dominum in carne adoramus, non creaturam adorare, sed creatorem corpore creato indutum.* Atque hac adducti sunt ratione doctores Christiani, ut consequenti tempore NESTORIVM, qui carnem seiungebat

(P. XCVIII. 7. edit. libr. I. 6)

(P. 394. T. I. Opp.)

Ad Adelph. p. 915 (T. I. Opp.)

singulare a verbo, id est, divinam CHRISTI [illegible] ab humanitate eius, neque talem utriusque naturae communitatem & coniunctionem, qualem decet, pro [illegible]bantur, quum nihilo tamen minus Servatorem nostrum IESVM CHRISTVM deprecarentur, [illegible], *hominis adoratorem aut idololatram* salutarent? Quid multa? Qui existumant, propterea satis sese purgatos esse a crimine contemtae legis divinae de uno Deo colendo, quod sanctorum animas & coelestes genios non eodem genere religionis prosequuntur, quo supremum Numen, atque hoc rerum omnium parentem & conditorem, naturamque per se necessario existentem, cetera vero, quae colunt, natura ab hoc creata esse fatentur, illi talem obtrudunt nobis idololatriae notionem, qualem nemo sanus & sui compos temere recipiet. Etenim cum unice assumunt plurium Deorum cultorem dicendum esse, qui plures uno Deos infinite potentes & rerum [illegible] creatores esse [illegible], atque res a Deo creatas pro eiusmodi habeat rerum omnium [illegible]. Id vero est perhibere, neminem huius flagitii [illegible] nisi eum, qui res credat, quae fieri nullo modo possunt, & toto genere disiunctae sunt. Ita qui statuunt, illi omnes criminis huius expertes esse pronuntiant, qui unum [illegible] summum Numen, unumque totius orbis conditorem venerantur: qua quidem in re totam veterum Christianorum de sceleris huius natura sententiam evertunt ac delent.

Hactenus eos [illegible]pressimus ex Dei religionisque contemtoribus, qui multitudinem nobis opponunt Deorum, quos antiquitas coluit, ut notionem unius Dei non esse [illegible] in hominum animis [illegible] efficiant. Copiose scilicet & [illegible] docuimus, illos saltem, quibus olim maior fuit quaedam humanitatis & eruditionis copia, in hac [illegible] fuisse sententia, unum tantum esse supremum Numen, istamque Deorum turbam, quam venerati dicantur esse, nullam esse magnam partem aut commentitiam. Vnum enim Deum variis tantum compellarunt nominibus, aut multis sub vocabulis & notionibus, a virtutibus & factis divinis ductis, unum praepotentem Deum coluerunt. Fuisse quidem non inficiati sumus, qui reapse multos Deos observarunt & adorarunt: at neminem simul demonstravimus extitisse, quin hos Deos omnes inferiores & certo tempore factos duceret, [illegible]nimque summi Numinis voluntati & potentiae universam eorum familiam subiiceret.

N[illegible] tamen, haec ita quisquam interpretetur, ac si neminem umquam mortalium confidemus [illegible] in hanc incidisse [illegible], ut plures esse Deos secum [illegible] et ex se [illegible] & o[illegible] ios. Humanam enim rationem quum adeo videamus depravatam esse & [illegible]bilitatam, ut, [illegible] omnes homines naturae anticipationem quamdam Dei sine ulla institutione habeant, quidam tamen ita prolapsi sint, ut Deum penitus de medio [illegible]erent, religionemque funditus delere studerent, quis, quaeso, [illegible] sibi sumserit, ut nullos umquam extitisse pugnet, qui plures esse Deos eiusdem gradus & dignitatis inepte sibi persuaderent? Nihilo tamen minus eorum, qui plures Deos professi sint inter se pares, ac [illegible] oculis nostris subducti, nulla mihi quidem licuit usquam exempla offendere, si ab illis discesserim, quibus duo rerum principia fingere visum fuit, bonum alterum, alterum vero malum. At PLATO, aliique nonnulli, certi fuisse videntur, tantam nonnullorum inter veteres fuisse dementiam & stuporem, ut multos Deos statuerent esse prorsus inter se similes & aeternos, verum spectabiles, [illegible], lunam, ceteraque sidera omnia eiusmodi esse Numina, putarent. Cuius generis si quidam olim fuerunt, neque hi auctores, quod saepius tamen illis usu venit, ipsi fuit; in omni tamen vacat dubio, insignem eorum fuisse [illegible]citatem. Inter tot enim barbaras nationes, quas vel olim floruisse accepimus, vel ex eo tempore, quo [illegible] ad ultimos Indos accedere ausi sumus, cognovimus, vix ulla reperta est, quae non unum esse summum, altissimumque & infinite potentem Deum statueret.

Igitur, quae adhuc a nobis disputata sunt, ea satis habere roboris opinamur ad ea infringenda & prosternenda, quae adversus Dei notionem communicantur, qui Deum esse nolunt. Neque tamen nego, me, quum argumentum [illegible] huius li[illegible]

teris

teris mandarem, plura constituisse de variis veterum populorum Numinibus, sive veris, sive fictis, multifariisque religionibus, quibus gentes olim sese alligarunt, disserere, quo Christianae religionis veritatem & divinitatem ab adversariorum eius importunis insultibus vindicarem. Hoc enim in primis fundatori huic religioni propositum fuisse, ut impias populorum superstitiones, qui rebus creatis, spreto ac neglecto creatore, serviebant, infinitamque sibi fingebant variorum Numinum turbam, radicitus evelleret & exstirparet, neminem in disceptationem vocaturum esse, arbitror.

Verum doleo, disputationem hanc opinione mea longius productam esse, atque caput hoc iustae magnitudinis fines dudum excessisse: quod quidem obstat, ne hoc volumine totum argumentum, quod institui, comprehendam, argumentisque factionis illius, quae ipsi Deo bellum indicere non pertimescit, quod quidem animo proposueram, copiose & ex omni parte satisfaciam. Itaque finem hic disputandi facio, atque ea, quae supersunt in capitis huius argumento expedienda, & declaranda, nec non plenam & absolutam impiae familiae illius, quae Deum tollere cupit de medio, confutationem, si quidem ea necessaria erit, alii reservo volumini, quod, si mihi vitam Deus, vires & otium concesserit, hoc consequetur. Interea tamen, ne prorsus defuisse videar proposito meo, brevem atque compendiariam dissolutionem omnium argumentorum, quibus caussam suam gens improba, quae Deo insidiatur, exornare tentat, iam subiiciam.

